BIBLIOTECA NAZ.
Vittorio Emanuele III
XXI
G
12
NAPOLI

XXI.
G
12

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

BARNABAE BRISSONII

DE

FORMVLIS

ET SOLENNIBVS

POPVLI ROMANI

VERBIS

LIBRI VIII.

Digitized by Google

XXI
G
12

Digitized by Google

Wolfgang Sc. Reg. Sc. Berol. 1730.

Digitized by Google

BARNABAE BRISSONII
REGII CONSISTORII CONSILIARII
AMPLISSIMIQVE SENATVS PARISIENSIS
PRAESIDIS

DE FORMVLIS ET SOLENNIBVS POPVLI ROMANI VERBIS LIBRI VIII.

EX
RECENSIONE
FRANCISCI CAROLI CONRADI
IN ACADEMIA IVLIA QVONDAM PROF. P. IVR. ORD.
CVM
VITA ET ELOGIIS BARNABAE BRISSONII
CONSPECTV TOTIVS OPERIS SVMMARIIS
AVCTORVMQVE FORMVLARVM RERVM
ET VERBORVM INDICIBVS.
ACCESSERE CVRAE NOVAE ATQVE ANIMADVERSIONES
IOANNIS·AVGVSTI BACHII
IVR. VTR. D. ET PROF. PVBL. ANTIQVIT. IVRIS
IN ACADEMIA LIPSIENSI.

*CVM PRIVILEGIO POTENTISS. ET SERENISS.
REG. POL. ET ELECT. SAX.*

FRANCOFVRTI ET LIPSIAE
IN OFFICINA WEIDMANNIANA.
cIↄIↄCCLIV.

ILLVSTRISSIMO

ATQVE

EXCELLENTISSIMO DOMINO

D O M I N O

IOANNI FRIDERICO

S. R. I. COMITI

A SCHOEMBERG

SERENISS. AC POTENTISS. POLONIARVM
REGIS PRINCIPIS ELECTORIS
SAXON.

IN SACRO CONSISTORIO
COMITI ETC.

ORDINIS S. ANDREAE EQVITI.

DOMINO AC MAECENATI
INDVLGENTISSIMO.

Digitized by Google

ET

ILLVSTRISSIMO

EXCELLENTISSIMOQVE DOMINO

DOMINO

CHRISTIANO

S. R. I. COMITI

A LOOS

SERENISS. AC POTENTISS. POLONIARVM
REGIS PRINCIPIS ELECTORIS
SAXON.

IN SACRO CONSISTORIO
COMITI ETC.

ORDINIS S. ANDREAE EQVITI.

DOMINO AC MAECENATI
INDVLGENTISSIMO.

D*ifficile dictu est,* DOMINI INDVLGENTISSIMI, *quanto opere dudum gestiat animus, dulci officio fungi, ac pietatis, summis* VESTRIS *erga me beneficiis debitae, testimonium aliquod publice edere. In quo quamuis me saepe fastigii* VESTRI *magnitudo reuocarit, ac retinuerit, verecundantem ac timentem, ne non satis dignum esset* ILLVSTRISSIMIS VESTRIS *Nominibus: tamen nunc, victo omni timore, animos alacritatemque humanitas atque indulgentia* VESTRA, *par* VESTRO *fastigio, addidit: inprimis cum Bris-*

sonium, at quantum Virum! deuoti animi mei testem ad VOS *adlegare possim. Est enim profecto Brissonius Vir is, qui doctrinæ litterarumque magnitudine, ac sapientia, honorum dignitatumque splendorem, & grauitatem, virtutibus ac reipublicæ egregie gestæ gloria, munerum grauissimorum ac splendidissimorum fastigium æquarit, undiquaque clarissimus, neque adeo indignus* VESTRO *adfatu,* ILLVSTRISSIMI COMITES. *Qui mihi ipse visus est hoc munus expetere ac flagitare, vt* VESTRAM *sapientiam in republica saluberrimis consiliis administranda, animi magnitudinem, litterarum curam, amorem erga* REGEM AVGVSTISSIMVM, PRINCIPEM OPTIMVM, *vere* PATRIAE PATREM, *hoc est erga patriam ipsam, ceterasque diuinas Virtutes* VESTRAS, *simillimas ac pares illis, quas*

summo-

ſummorum & de rep. meritiſſimorum Virorum omnis temporum memoriæ, in tanta antiquitatis & hiſtoriæ ſcientia, cognoſſet & admiratus eſſet, coram admiraretur, ac veneraretur. Ego autem hoc ei lubentius dedi, quod, cum ipſe immortalis ſit futurus, teſtimonium pietatis meæ, vti in ſummis erga me VESTRIS *beneficiis opto, ſpero, fore ſempiternum: quodque, ſi quid pro me deprecatus fuerit, pro dignitate & grauitate ſua, non parum & auctoritatis & commendationis, credo, apud* VOS *eſſe habiturum. Rogabit autem,* DOMINI INDVLGENTISSIMI, *vt, quo me Patrocinio honorificentiſſimo adhuc ornaſtis, id mihi perpetuum benigniſſime conſeruare velitis:* VOBIS *que perſuadeatis, omni me tempore elaboraturum eſſe, vt beneficia* VESTRA *recte atque in loco poſita eſſe videantur. Quibus precibus ſi lo-*

cum

cum reliqueritis, locum autem relicturos, VESTRA *mihi spondet humanitas, atque indulgentia, felicissimum me iudicabo. Ita* VOS, ILLVSTRISSIMI COMITES, *Deus diutissime saluos, atque incolumes, omnique felicitatis genere florentes, & publice & priuatim, esse iubeat*

ILLVSTRISSIMIS NOMINIBVS

VESTRIS

ADDICTISSIMVS DEVOTISSIMVSQVE
IO. AUGUSTUS BACHIUS.

LECTORI BENEVOLO
S. P. D.
IO. AVG. BACHIVS.

Cogitanti mihi saepe numero, atque animo reputanti, quae caussa sit, quare, cum multi iuris ciuilis doctrinam profiteantur, pauci tamen sint, qui ad iustae scientiae laudem, parem vel similem superiorum ICtorum perfectioni, perueniant, in multis caussis haec vna vel praecipua esse visa est, quod is error animos hominum nostrorum occupauit, vt tantum sibi, ad iuris ciuilis sapientiam, cognoscendum putent, quantum ad forensem disceptationem vsumque opus sit, cetera omnia, veluti sapientiae inania, plenissima stultitiae, repudianda sibi & adspernanda ducant. Nam vt Neoptolemus apud Naeuium, philosophari sibi, ait, necesse esse, sed paucis, nam omnino haud placere; sic illi nostri, ciuilis iuris capita persequi, necesse putant, sed paucis: nam omnino quidem illam totam disciplinam contemni non posse, quod multa adhuc capita in vsu forensi versentur. Quae ratio, vti in philosophia, sic in iuris ciuilis scientia, vana atque inutilis est. Difficile enim est pauca ei esse percepta, cui non sint omnia, aut certe pleraque. Est sane omnium vnius alicuius disciplinae capitum, atque decretorum, ea cognatio ac veluti consanguinitas, & necessitudo, is nexus, vt sine omnium notitia ad certorum paucorum cognitionem aditus non facile pateat. In Iure vero Ciuili, etsi facile hoc dandum est iis, qui solius ignauiae suae rationem habent, multa esse, quae ex schola & vmbra, in puluerem ac solem, & veluti in forensem aciem traduci non possint: tamen id tenebo semper, hos milites forenses recte pugnam, vel etiam velitationem forensem sustinere, sine totius artis reique nostrae militaris pleno instructu & comitatu, non posse. Quid enim? Illa quae necessaria esse confitentur, sine horum, quae non esse necessa-

XXI
9
12

ria iacent, ſcientia, vtrum recte percipi tractarique poſſunt? Adcurata vero doctrina & cognitio diſciplinæ, quæ adpetenda eſt omnibus, qui ad laudem adſpirant, ſine omnium, etiam minutiſſimarum, partium adiunctione, eſſe qui poteſt? Ea, quæ tu non neceſſaria dicis, quæ minuta, faciliorem reddunt, ac perficiunt cognitionem ceterorum, quæ neceſſario percipienda confiteris. In ſcala quidem, ad adſcendendum parata, etſi non omnes gradus neceſſarii ſunt, tamen, ſi exemeris inferiores aliquot, nonne difficilior, atque adeo periculoſior, erit ad ſummum adſcenſio? In iure ciuili, capita, etiam non alioqui hodie vſu recepta forenſi, gradus ſunt ad ceterorum ſcientiam adcuratam exiſtimanda. Exime hos gradus, eiice, ad faſtigium illud non eſcendes. Clament itaque licet illi, qui ad victum parandum iuuenes tantum hortantur, talia ſumtum non exercere ſuum; inculcent magiſtri, quod ſibi factum ait Calpurnius:

Frange puer calamos, & inanes deſere Muſas;
Et potius glandes, rubicundaque collige corna,
Duc ad mulctra greges, & lac venale per vrbem
Non tacitvs porta. Quid enim tibi fiſtula reddet,
Quo tutere famem?

Semper tamen illud non deſinemus commendare, &, ſi poſſimus, veluti ex alta turri concionari, ſine iſta adcurata ſcientia perfectum & laude dignum ICtum eſſe non poſſe.

Difficile eſt, inquis, omnia iſta complecti ſcientia, memoria tenere? Quis negat? Quaſi vero in omnibus rebus, in quibus perfectio ſpectatur, non etiam magna induſtria atque diligentia, ſummus denique labor deſideretur! Illa vero difficultas, ille labor penſatur laude, atque præſtantia operis. Ac profecto ea, quæ difficilia videntur ingredienti, ſæpenumero facillima ſunt aliquantum prouecto. Senſim paullatim que faciliora fiunt, vbi vires ingenii, induſtriæque intenderis. Quod vero eſt ingenium, paullo ſplendidius, qui animus paullo erectior, quin in rebus difficilibus, quantum poſſit, omnes neruos contendat?

At pleraque ſunt in minutiis. Minutiæ ſunt, ſi per ſe ſola ſpectes, fateor. Sed minutias vere eſſe quis dixerit, quibus ad præcipuorum capitum intelligentiam carere non poſſis? Ita vero ſe res habet, cum in omnibus artibus paullo grauioribus, tum in iurisprudentia maxime, vt multæ minutiæ, ad perfectionem operis, perſequendæ ſint, ſine quibus iuſta artis ſcientia eſſe non poteſt: Contemnat mihi has ali-

aliquis minutias, contemtum sui certissime vindicabunt. Risum debebit doctis sæpenumero, istiusmodi contemtarum rerum ignoratione.

In singulis formulis, vocabulis, & syllabis adeo occupati sunt, qui omnia ista studiose venantur, ieiuni cantores formularum, vocabulorum ac syllabarum aucupes, ab ipso Cicerone pro Manilio derisi lepide atque explosi. Rebus tantum, legumque sententia, non inanibus verborum aucupiis, occupari excelso quodam animo, erectoque ingenio natos decet. Itane vero? Quæ Cicero temporis ac loci gratia, causæ seruiendo, ridicule disputat, ex opinionibus forte eorum, qui ICtos contemnebant, hæc eo putatis valere oportere, vt omnem istam rationem, ex verbis formulisque vim ac potestatem legum, ac iuris ciuilis, æstimandi, iudicandique, contemtui haberi conueniat? Egregie vero! Neque enim verborum intelligentiam, nisi rerum explicandarum causa, peti, rerum autem scientiam, sine verborum intelligentia, aut nullam, aut vanam esse, consentiens est cordatiorum ICtorum opinio. Inprimis autem solennium populi Romani formularum notitia, atque intelligentia, iuris ciuilis scientiæ clarissimum lumen adfundit: beneque inprimis de iurisprudentiæ eleganti accurataque doctrina meritus est, omnium fere doctissimorum hominum iudicio, Barnabas Brissonius, vir cum honorum ac dignitatum amplitudine illustris, tum doctrinæ & eruditionis laude cumulatissimus, qui formulas istas solennes studio singulari, maximaque industria, quantum potuit, in vnum corpus collectas redegit, atque in lucem adspectumque protulit. Non attinet plura de præstantia huius operis disputare: satis ipse se liber commendat: commendatusque est a doctissimis viris, quorum iudicia in introitu huius veluti ædificii præclari posita reperiuntur. Mea vero commendatio minus auctoritatis habere fortasse videatur, quod ad eum denuo edendum a librario adhibitus sum. Quis enim videri velit, operam studiumque suum contulisse in eum librum, qui non sit ad vtilitatem litterarum fructuosissimus? Hoc tamen præterire silentio non possum, ad æstimandam libri dignitatem, ac præstantiam, non parum momenti facturum, doctissimos quosque viros inde, veluti ex flumine, riuulos duxisse non raro, quibus suos labores, sua prata irrigarent, & etiamnum ducere, capite, vnde manent isti riui, sæpe dissimulato. Cuius rei possem exempla proferre non obscura, nisi satius esset, parcere clarissimis alias nominibus.

 Sed

Sed iam ſatis dictum de huiusmodi iuſtæ doctrinæ contemtoribus; forte etiam iam plus, quam ſatis. Reſtat, vt, quid a nobis in hac editione Briſſoniani operis præſtitum ſit, demonſtremus. Ego, cum librarius a me petiiſſet, vt edendi operis curam in me ſuſciperem, & ſi quid forte monendum occurriſſet, animaduerſionibus breuibus adiectis, monerem, illud quidem lubens recepi, propter laboris ipſius iucunditatem. Eſt enim hoc ex eo genere litterarum, quod, ſiue natura impulſus mea, ſiue adductus voluntate, ſiue denique neceſſitate & vtilitate, in iure ciuili, illectus, conſuetudine etiam diuturna, vehementer amem. Ac profecto quamuis ſummo ſtudio ac labore omnia collegerit Briſſonius, quæ reperire id genus poſſet, tamen non pauca adhuc omiſſa, vel intacta ſciebam, multa etiam, quæ aliqua explicatione indigerent, relicta, obſeruaſſe mihi videbar: Vt adeo diligentia noſtra non anguſtum, in quem excurreret, campum habitura videretur. Cum vero eodem tempore, quo ad me iſta cura deferebatur, librarius operis tradere deſtinaſſet, quo intra ſemeſtre ſpatium exiret, iſta feſtinatio voluntati atque diligentiæ noſtræ magno impedimento fuit. Tantum enim tempus mihi relinquebatur, aliis multis laboribus iam ſatis occupato, quantum ad legendam tantum partem, operis tradendam, neceſſe eſſet, ad cogitandum, atque ſupplementa plura conquirenda, non dabatur. Quæ igitur mihi inter legendum recenſendumque ſe obtulerunt, qui de hoc opere edendo nunquam antea cogitaſſem, ea potui addere atque monere. Non autem dubito, quin plura additurus fuerim, ſi plus temporis vacuo mihi datum eſſet. Ceterum tamen feci ſedulo, vt, vbi poſt Briſſonium aliquid diligentius & melius traditum occurreret, vbi explicatio formulæ neceſſaria videretur, vbi formula aliqua paullo illuſtrior, a Briſſonio præterita, in mentem veniret, aut in aduerſariis meis eſſet notata, laudatis etiam iis, qui diligentius atque melius tradidiſſent, vel expoſuiſſent, in ſubiectis adnotatiunculis breuiter indicarem, tironum cauſa. Nam doctioribus iſta iam ſatis nota eſſe ſcio. Breuiter id fieri debuit. Cautio enim erat, ne vllo modo libri magnitudo atque pretium augeretur. Præterea etiam operam dedi, vt, qui operarum errores irrepſiſſent, tollerentur. Ceterum doctos homines ſtudioſe rogatos cupimus, vt, ſi quid ſibi in his noſtris animaduerſionibus diſplicuerit, temporis anguſtiis, in quibus incluſi fuimus, condonare velint. Scr. Lipſiæ in muſeo ipſis Id. April. cIↄ Iↄ CC LIV.

PRAE-

PRAEFATIO
FRANCISCI CAROLI CONRADI.

Consopita sint licet illa subtilitatis antiquæ ludibria, & scrupulosa verborum obseruatio, Iurisque formulæ, aucupatione Syllabarum insidiantes cunctorum actibus, radicitus amputatæ fuerint prudentissimorum Principum, CONSTANTINI, THEODOSII atque IVSTINIANI Legibus: nequaquam tamen solennia Iuris verba & conceptæ rerum agendarum negotiorumque ciuilium contrahendorum distrahendorumue formulæ veteres ignorari secure, negligiue possunt, nullo Iurisprudentiæ detrimento. Quodsi olim CICERO plurimam in omni Iure Ciuili antiquitatis effigiem esse, quod & verborum prisca vetustas cognosceretur, & actionum genera quædam Maiorum consuetudinem vitamque declararent, eamque ob causam Iuris Ciuilis studium magnam habere & facilitatem & suauitatem atque delectationem, prædicabat: ecquis hodie in Iure, quod a priscis Romuli nepotibus traditum ex amplissima illa IVSTINIANI digestione accepimus, cum fructu, aut cum amœnitate se posse versari existimet, absque rituum vetustorum ac formularum solennium cognitione, dum & fragmenta Iurisconsultorum in Pandectis seruata, & Principalium Constitutionum Codex non solum antiquis abundant locutionibus, non nisi cognitionis eius ope explicandis, sed integras quoque Legum, Senatusconsultorum, Edictorum, Stipulationum, Cautionum, Testamentorum, Actionum & Iudiciorum, imo vero quarumcunque rerum & negotiorum conceptissimas formulas longe plurimas complectuntur. *Sane, sicubi in Iure religione magna opus est, opus cum maxime puto in tenendis typicis verbis & formulis Legum priscarum populi Romani, Edicti Perpetui & Senatusconsultorum, vt quæ, quomodo semibarbare nonnulli loquuntur,* materialiter *in Iure nostro ponantur, Iurisprudentiæque nostræ fundus sint*, ait Vir Summus, IAC. GOTHOFREDVS, *Animadverſ. Iur. Civ. Cap. IX.* in quo de Velleiani SCti verbis, eiusque cum propriis, tum SCtorum omnium tralatitiis formulis disquirit. Neque vero aliunde, quam ex ipsis Romani Iuris, quibus vtimur, Libris melius apparet, quanta iniuria fiat Antiquitati ab his, qui omnem illam verborum obseruationem, tanquam parum dignam Romana virtute & grauitate, neque cum maiestate veteris Reipublicæ & imperio Orbis terrarum conuenientem, insectantur, ac, nescio quos, sibi fingunt ludiones Quirites, populumque, gentium Victorem, ad fabulas in omni re seria publice priuatimque agendas natum, an damnatum? quas obtrectatorum cauillationes digne represserunt Viri Celeberrimi, GEORG. BEYERVS in *præfatione ad Opuscula Brummeriana*, IO. GOTTL. HEINECCIVS in Oratione pereleganti *de Iurisprudentia veterum Romanorum formularia*, & EV. OTTO in Exercitatione doctissima priori, *de Iurisprudentia Symbolica, Cap. XVII. & sequente.* Quotusquisque enim illas ipsas Legum, Senatusconsultorum, Edictorumque formas, in Pandectis & Codice collocatas, attentius legit, cui non admirabilis earum breuitas, summa cum grauitate dictionis & maiestate coniuncta, ipsas leges quasi sanctiores efficere videatur? Quis Legis Actionum concepta, & ex illo omnis publici priuatique Iuris fonte deriuata verba cognoscit, qui non perspiciat summam Veterum prudentiam, qua priscis Legum Tabulis plura interpretamenta ac formulas solennes adiici maluerunt, quam in immensum excrescere legum aliarum super alias latarum cumulum? Quis conceptiones illas contractuum, & negotiorum ciuilium explicandorum certa verba intelligit, nec in illis acutam circumspectionem & paucorum vocabulorum amplissimum significatum animaduertat? Quis denique adstrictis istis & compositissimis Actionum, Exceptionum atque totius Iudicii ordinandi peragendique formulis multo celerius

rius feliciusque, quam hodierna illa in foro garriendi licentia, terminatas esse lites non fateatur? Quis itaque, his recte cogitatis, istas verborum solennitates, magno Reipublicae bono, sapiente consilio inuentas atque ordinatas, non sentiat, iniquo, sed ad tempus accommodato & callido magis, quam serio, TVLLII iudicio in Oratione pro Murena reprehendi, tanquam *ineptiis fucatas, prudentiae omnis inanes, fraudis vero & stultitiae plenissimas?* aut, rationibus rite subductis, non videat, alium omnino fuisse veteris Reipublicae, alium Imperii statum, neque eum sub Principibus decuisse tot imagines, fictiones, rituumque & verborum solennes figuras, quae in libera Ciuitate iustam consultissimamque causam habere videbantur?

Quapropter immensam gratiam omnes antiquae & masculae Iurisprudentiae cultores debent BARNABAE BRISSONIO, qui vocabula prisci Iuris & formulas solennes ex intimis obscurae antiquitatis penetralibus ac recessibus protulit in lucem, atque veterum Auctorum libris abditas, aliisque rebus intertextas, mira ingenii sagacitate eruit, suisque locis dispositas ac distinctas e ritibus, quibus olim adhibebantur, apparatu maximo illustrauit. Quin imo Iurisprudentiae non modo lumen accenditur in hoc immortali opere, sed elegantioribus litteris & monumentis rerum Romanarum omnibus: quandoquidem non Iuris tantum publici priuatique, sed & reliquae, Sacrorum, Militiae, vitaeque communis populares & domesticae formulae per octo libros explicantur: quibus veluti solennium verborum inuolucris retectis, & mores veteres patent, & Romani sermonis proprietas, & antiquus decor intelligitur, vt vere dixerit IAN. VINC. GRAVINA, in Oratione de Iurisprudentia: *Sermonis elegantiam pluribus*, BRISSONIO *vero vni sacram atque solennem Latinae linguae supellectilem nos debere.* Plura, quibus Viri clarissimi magnificum & aeternum hoc ingenii BRISSONIANI monumentum certatim exornarunt, & ex innumeris praestantiora elogia, delectu adhibito, post praefationem collocabimus: vnum tamen hic inserendum videtur, IANI DOVSAE, *Plautinarum Explanationum Lib. IV. Cap. XVI.* quoniam est splendidissimum: Sic enim ille de BRISSONIANIS FORMVLIS: *Quo quidem ego Opere nihil statuo edi posse operosius aliud, neque in publicum vtilius quod fuat, neque doctius, neque gloriosius, vel augustius denique. Quid verbis opus est?*

Vnus homo nobis Romanam restituit rem.

Quae vero fuerit olim de hoc Opere, postquam a BRISSONIO promissum erat, hominum litteratorum expectatio, significauit PETR. PITHOEVS, *ad Collat. Mosaicar. & Roman. Legum, Tit. II. §. 6.* vbi de verbo, QVOD, in Actionum & Exceptionum formulis frequente, nec non de AGERII & NIGIDII fictis in formularum conceptione nominibus quaedam obseruans: *Sed de tota,* subiicit, *ea veteris Iuris parte expectamus votis multis tractatum, quem* B. BRISSONIVS, *celeberrimum ingenium fori nostri, iampridem pollicetur: cui vtinam ea rerum prolatio tandem aliquando volenti eueniat, quam summa ipsius eruditio ingeniique singularis dexteritas meretur, & studiosorum vtilitas expostulat.* Haec a PITHOEO decem annis ante scripta, quam Formulae prodierunt, satis quoque refellunt deforme plagii crimen, quod sine auctore & indicio impingitur BRISSONIO nostro in *Patinianis pag. 130.* quasi Formularum collectionem, ab AEMARO RANCONETO apparatam, post miserandum huius exitum occupasset, &, quod de aliis quoque eius aetatis viris doctissimis dici solet, ex infortunati illius, sed in omni politioris litteraturae & scientiarum genere praestantissimi hominis, aduersariis decus sibi quaesiuisset apud posteritatem. Nimis alienum est tam vile factum ab ingenio tam excellenti: & quis credat, eum, cuius tot laboriosas lucubrationes habemus, & de cuius indefesso legendi scribendique studio tot egregia testimonia extant, aliena industria superbire voluisse, idque eo tempore, quo nec in Republica, nec inter litteratos dignitatis & gloriae erat indigus, cum in illa iam splenderet supremis togae honoribus, inter hos vero librorum, quibus nouam & insolitam scrutandae antiquitatis viam studiosis aperuerat, laude atque

admi-

admiratione floreret plurimum. Quare, pessimam calumniam & ab homine inuido sparsum mendacium esse, dubitare non sinunt illi ipsi de Verborum ad Ius pertinentium Significatione Libri, quos ipse Operis de Formulis *consanguineos* vocat, *sub finem Libri III. de Formulis*, &, qui dum perficerentur, eadem colligendi intentione, simul ingentem illam formularum copiam ex omnibus vetustatis monumentis congestam esse, facile quis animaduertat. Quod vero IOS. SCALIGER dixit, *Formularum maximam partem a studiosis esse coaceruatam*, de eo parum quidem laborandum videtur: neque enim negari potest, BRISSONIVM in excerpendis Veterum Auctorum libris & colligendis eorum testimoniis vsum fuisse opera ingenuorum & litteris probe instructorum adolescentum, quos, sicut in vita eius annotauimus, semper habebat apud se domi: neque id indignum tanto Viro, curis negotiisque publicis & forensibus distento, si parcus otii, quod ab his superesset, hoc labore studiosis iuuenibus demandato, e congestis Veterum locis deinde selegit formulas, atque suo quasque negotio redditas dispositasque varia luce adspersit: neque alia causa fuisse videtur, quare CVIACIVS eum *Formularium Præsidem* appellauerit, quam quod Formularum collectionem putaret *laborem esse Grammatici*, vt SCALIGER de Libris de Regno Persarum aiebat, *non eius, qui Rempublicam tractaret, & Præsidis*.

Enimuero si amborum, CVIACII & SCALIGERI, de hoc Opere iudiciis standum sit, parum magnifice de eo sentire liceat, illo *infelicissimum partum*, hoc *librum de Formulis immanem* pronuntiante, *in quo plus laboris, quam industriæ, collatum sit, & in quo parum dignitati atque existimationi suæ consuluerit, vt qui omnino pauca habeat bona*. Et, ne quid dissimulem, varia sunt, quæ Viri docti in his libris desiderant monentque: principio, formulas adhuc deesse plurimas, a BRISSONIO neglectas: *Formulas non omnes collegit*, aiebat SCALIGER, *vellem omnes colligi, & edi selectiores*: nam, quod proxime reprehendunt, est, quod multa sint immixta, pro solennibus Formulis tradita, quæ tamen sint vnius forsitan Comici aut Poetæ verba solennia, non Populi Ciuiumque Romanorum: accedit abundantia testimoniorum, *quæ magno labore congesta*, inquit idem SCALIGER, *vt volumen procuderetur, nihilque magis metuisse* nostrum, *quam, ne liber nimis breuis foret*. Porro autem, quod maioris est momenti, explicationem Formularum omissam indignantur, quod facit in primis Vir Illustris CORN. VAN BYNKERSHOEK in *Libro singulari ad L. lecta XL. de Rebus cred. cap. III.* scribens: *Dubitare possis, an laudanda magis sit* BRISSONII *in Formulis comportandis diligentia, an damnanda eiusdem de earum significatione taciturnitas: neque aliud videtur esse* IOS. SCALIGERI *iudicium, dum plus laboris, quam industriæ*, BRISSONII *Formulario adscribit. Si etenim non verba duntaxat solennia, sed & eorum vim ac potestatem explicasset, appareret satis, iure non optimo* CICERONEM *ridere iuridicas veteris Latii formulas*. Addunt alii, ritus antiquos, præsertim Libro primo ritus sacrorum, esse operosius tractatos, quam pro huius Operis instituto par erat, vbi Formulæ & certa solenniaque verba studiosius interpretanda fuissent: præterea vero haud pauca minus recte collocata, neque satis accurate veterum testimoniis probata munitaque videri.

Et quamuis negare non possim, singula ista vere desiderari, neque BRISSONIANI Nominis veneratio efficere debeat, vt in præstantissimo corpore extantes næuos aut dissimulandos conniuentibus oculis, aut omnino tegendos putem: quin dicam præfiscini, largum satis Formularum, quæ Summi Viri aciem effugerunt, spicilegium mihi inter susceptam operis recensionem sese obtulisse, mihique suppetere in Aduersariis notata, ex quibus vel emendationem vel illustrastrationem plurimis locis spondere ausim: memor tamen reuerentiæ, quæ Magnorum Virorum lucubrationibus debetur, & quæ non permittit extemporalia iis aut supplendis, aut illustrandis, nedum emendandis, affundere, manum iam verecunde contineo, occupationibus, quas publici, quod sustineo, muneris rationes mihi

mihi imponunt, adhuc præpeditus, mihique dilationem ex magna grauique causa dari peto in aliud tempus, cum illæ, quas quidem subsecivis horis perficere studeo, huic operi destinatæ obseruationes vltimam receperint manum. Hanc dum postulationem æquam & honestam mihi concessum iri, confido; hoc saltem in præsenti agendum videtur, vt respondeam iniquis censoribus, qui propter defectus, in his libris animaduersos, eorum dignitati nimium detractum cupiunt. Etenim danda est Auctori venia, quam ipse rogauit cum in epilogo operis, tum in epigrammate editioni Parisiensi in calce post emendanda adscripto, quod hoc loco commode reponetur:

Hæc quicunque leget, si quis leget, æstimet ante,
Auctori quæ sint otia salua foro.
Aequus erit scriptis, quæ, tempore rebus agendis
Detracto, raptim composita esse sciet.

Sique opere in longo fas est aliquando somnum obrepere, nimis profecto rigidus iudex & inhumanus foret, qui Auctori occupatissimo nolit ignoscere, fatenti, se susceptum munus inchoasse tantum ac veluti vestigia & lineamenta quædam tradidisse sibi videri, sed diutius premere non sustinuisse, quod in commune prodesse posset, præsertim cum ad exhibendum Formulam plerique dictarent. Succurrit præterea PLINII Iunioris monitum: *Dum suppetit vita, hoc agendum esse, vt mors quam paucissima, quæ abolere possit, inueniat:* quanto litterarum vero & Iurisprudentiæ detrimento, vna cum aliis scriptis indigne periturus erat hic labor, si vel nouum adhuc in annum, qui nostro fatalis extitit, differre editionem constituisset? cum iam grauiter dolendum sit, secundas curas & editionem iteratam, quam parabat, luctuosissimum Viri exitum abstulisse. Ceterum nec illud hoc loco tacebo, quod alibi exemplis demonstrabitur pluribus, iniuriam BRISSONIO haud raro factam esse a Viris eruditis, præclaras quasdam formulas, & quæ sine insigni culpa prætermitti vtique non potuissent, tanquam ab illo prætermissas, alias non recte explicatas, aut transpositas, præter rem coarguentibus. Denique optandum omnino foret, vt formularum omnium explicationem pleniorem nobis dedisset ille antiquitatis sacræ & ciuilis Mysta, optimusque Verborum Iuris interpres, quo dignior nemo tractaturus erat hæc sacra: verum, quæ est rerum humanarum conditio, summum quoduis Opus tamen a perfectione abest, otiaque BRISSONIO nostro negata pariter, ac immaturus vitæ finis, effecerunt, vt contentos nos esse oporteat congestis & apertis opibus, vsus autem huius thesauri vt latius proferatur, adhuc laborandum sit in publica commoda.

Id vero permolestum fuit, vsumque Operis haud parum impediuit, quod in citandis Veterum Auctorum Iurisque Romani locis infiniti illud insederant errores, qui, non dicam libros, Legumue initia, sed imo Auctores ipsos Legumque titulos, alios pro aliis laudatos, obtruderent, cum vel præter hos errores satis incommoda esset illa superiori &, quod præcessit, sæculo vsitata, Veterum libros, omissis horum sectionibus seu capitibus, carminumque numeris, tum Leges per prima verba allegandi consuetudo: nec minus quoque iniucunda Operis vasti ac diffusi, absque vllis interstitiis capitumue indiciis, lectio atque euolutio videbatur.

Quapropter non dubito, quin hæc editio noue apparata, gratissima futura sit, cum litterarum elegantiorum amatoribus omnibus, tum præsertim antiquæ Iurisprudentiæ cultoribus, quorum in vsum lubens non modo cum Bibliopola communicaui exemplar Operis mihi familiare, & inter publicas priuatasue antiquitatum, quæ Romanam Iurisprudentiam illustrant, recitationes maximam partem ab erroribus, qui illi adhæserant, liberatum, sed etiam rogatu ipsius recensionem vniuersi operis, quoad per negotia alia fieri potuit, in me recepi. Itaque vt, quid in hac editione præstitum sit, breuiter omnique iactantia remota elo-

eloquar, ſcias, LECTOR CANDIDE, in tuam gratiam Auctorum veterum, quos vel mea ſupellex qualiscunque capit, vel quos Amicorum beneficio nanciſci licuit, libros ærumnabili ſæpius labore euolutos, atque, ex optimis quidem editionibus, Auctorum & libros, & librorum capita, carminumue verſus accurate deſignatos, quodque affirmare poſſum, in vniuerſo Opere ex ſcriptoribus euolutis vix octo decemue loca mihi non reperta, omni incaſſum inſumpta opera, reſtare, quæ quidem non reperta eſſe doleo, nec tamen quenquam in alieno libro tam acutum cernere poſſe puto, vt omnia, perperam ſcriptoribus, apud quos non inueniuntur, tranſcripta, reddere veris auctoribus queat. Vtque certius conſtet, quos Auctores & quasnam eorum editiones contulerim, indicem hanc in rem confectum, eorum librorum cauſa præſertim neceſſarium, quorum nulla capita, ſed paginæ tantum enotari potuerunt, adiiciendum curaui. Legum quoque inconcinnis per prima verba allegationibus expunctis, numeros ſubſtitui: tum vero, Inſcriptiones antiquæ quo loco in Corpore GRVTERIANO inueniantur, ſtudioſe annotaui: ac tandem ſingulos libros non modo in ſectiones, argumentis adſcriptis, diſtinxi, ſed etiam, quod gratum non minus fore legentibus videbatur, totius Operis conſpectum exhibui.

Cumque poſt editionem Operis primigeniam, quæ apud Sebaſtianum Niuellium Pariſiis anno MDLXXXIII. lucem vidit, peſſima quidem ſit Moguntina, anno MDCXLIX. excuſa, ſatis vero accurate ad Pariſienſem exſcriptam deprehenderim, Francofurtenſem, apud Ioannem Wechelum & Petrum Fiſcherum anno MDXCII. procuratam, hanc, quia in manibus plerumque verſatur, & ab omnibus citari ſolet, adſcriptis in margine paginis commodioris vſus gratia, retinendam exiſtimaui: quoniam tamen non omnia, quæ in calce editionis Pariſienſis ipſe BRISSONIVS vel addenda, vel emendanda ſignificauerat, in illa Francofurtenſi obſeruata fuerunt, ea poſt hanc præfationem comparent.

In ipſis Veterum Auctorum locis nihil, niſi quid intellectum omnino turbaret, mutandum cenſui, quamuis vel emendationes vel diuerſæ lectiones recentiori æuo detectæ, correctionem aliquando ſuadere viderentur, has quidem curas ſeruaturus peculiari Obſeruationum libro, quem, ſi DEVS vires & otium largietur, intra luſtrale ſpatium a me ſeorſim edendum ſpondeo recipioque.

Quod igitur reſtat, hoc tibi affirmo, LECTOR CANDIDE, Bibliopolam, virum honeſtum & induſtrium, nullis ſumtibus peperciſſe, nihilque feciſſe reliquum, quo noua hæc editio prioribus longe accuratior, quod vtendo experieris certiſſime, atque ornatior prodiret. Tu illa fruere, ad litterarum humaniorum & Iurisprudentiæ melioris incrementum, meis vero conatibus benigniter faue & vale.

AVCTOR LECTORI.

Impleui vtcumque promissum, Titulique fidem aliquatenus, DEO iuuante, exsolui. Nam vt de me ipse primus quasi Consulari loco rogatus sententiam dicam, tantum abest, vt, susceptum munus peregisse me, censeam: vt inchoasse tantum, & velut vestigia ac lineamenta quædam tradidisse mihi videar. Sunt etiam non pauca in hisce libris, partim eius, qui descripsit, incuria, partim operarum vitio, errata commissa. Atque adeo nonnulla, ne in alios culpam omnem transferam, mihi ipsi imputo, qui hæc inter eas occupationes edidi, ac prope scripsi, vt vix respirandi facultatem haberem. Itaque multa me præteriisse sentio, quæ nunc, & quidem sero, succurrunt. Ex his quædam, quamquam præpostere reddentur. Nec enim omnia in secundam editionem differre sustineo. Igitur quæ subieci suis quæque locis, cui commodum erit reponenda curabit.

Pag. 17. a. lin. 28. adde Ciceronem Lib. II. de Legib. Cap. 8. & A. Gellium Lib. I. Noct. Attic. Cap. 12.

p. 77. a. Ad lin. 38. & seq. Sic enim ex manuscriptis codicibus hanc Senecæ precationem restituendam esse, Nic. Faber, vir doctrina & humanitate præstantissimus, me docuit.

p. 159. b. lin. 26. Adde Cic. de harusp. respons.
lin. 56. adde Liuium Lib. XXVIII. c. 45.

p. 160. a. lin. 18. adde Liuium, Lib. XXII. c. 30.

p. 169. b. lin. 15. adde Cælium epist. 13. Lib. VIII.

p. 170. a. lin. 41. ad verbum, *perrogare*, adde Epitomen Liuii Lib. XLVIII. & Plin. epist. 22. lib. VI.

p. 187. a. lin. 44. adde capita duo SC. Tertylliani, ex l. 1. §. 9. & 12. D. ad SC. Tertyll.

p. 219. b. lin. 52. adde: Heduos quoque plurimis SCtis fratres populi Rom. appellatos, ex auctore panegyrici Flauiensium nomine Constantino Aug. dicti, eodemque nomine appellantur a Cic. epist. 18. lib. I. ad Atticum. Aruernos etiam Lucanus, *Latio se dicere fratres ausos*, ait. De Iliensibus vero adde *l. 17. §. 1. D. de excusat.* Idemque de Segestanis scribit Cic. lib. IV. in Verrem, c. 33.

p. 240. a. lin. 22. & sequentib. testimonia ex Dione adscripta, ad mutationem vestis, quæ tam in tumultu, quam in luctu fiebat, spectantia, ad suum quæque argumentum seu caput diligens lector reuocabit. Sunt enim mixtim & confuse posita.

p. 247. b. lin. 11. adde l. 1. C. de petit. hered. l. 5. C. qui manum. non poss. l. 5. C. de magistrat. conuen. & Vlpianum tit. 3. §. 3.

p. 250. b. lin. 6. adde l. 1. & 2. D. de feriis, l. 8. D. de transact. l. 3. D. de fugitiv. l. 52. §. 10. D. pro soc. l. 16. D. de sponsal. l. 17. D. de ritu nupt. l. 6. §. 8. D. de iniust. nupt. l. 1. D. ex pil. hered. l. 1. D. a quib. appell. l. 1. D. quando appell. sit.

p. 270. b. lin. 48. emenda: DECRETVM FIERI PLACET.

p. 272. b. lin. 12. adde l. 1. C. de fals. caus. adi. l. 11. C. de pact. & l. ult. C. de prec. Imp. offer.

ibid. lin. 46. adde tit. Inst. de eo, cui libert. caus. pr. Inst. de hered. instituend. §. 1. Inst. de testam. milit.

p. 280.

p. 280. b. lin. 4. adde l. 90. de Decurion. l. 12. de pistor. l. vlt. de naufrag. in Cod. Theod. Nov. Valentiniani de Episcop. iud.

p. 281. a. lin. 19. adde l. 11. de prox. sacr. scrin. l. 3. de testam. l. vlt. vt dignit. ordo serv. l. 1. l. 5. & 6. de conlat. donator. l. 4. de præd. decurial. l. 25. de susceptorib. l. 9. de exactionib. in C. Th. l. ult. C. de aquæduct. lib. XI. Nov. Theod. de Episc. iud. & Nov. de testam. cleric.

p. 294. b. lin. 40. lege: Consulatem & Patritium.

p. 304. b. lin. 14. dele hæc verba: Et hoc forte est - - - CVM ADIECTIONE DOMINICA: quæ transferenda sunt in *pag. 308. a. lin. 27.* cum emendatione: DOMINICO.

p. 307. a. lin. 47. emenda: RECITATA SEPTIMO, sicut in l. 18. C. de SS. Eccles. RECITATA SEPTIMO MILIARIO HVIVS INCLITAE CIVITATIS IN NOVO CONSISTORIO PALATII IVSTINIANI, & in l. pen. C. depos. LECTA QVARTO MILIARIO IN NOVO CONSISTORIO PALATII IVSTINIANI.

Pag. 311. a. lin. 38. adde: Sic in l. 20. §. 1. D. de stipul. seruor. EX EA STIPVLATIONE QVOD PVPILLAE ADQVISITVM SIT, PETO RESCRIBAS. Et in l. vlt. D. de Iurei. QVOD TIBI PLACET, RESCRIBE MIHI. Et in l. 7. D. de magistrat. conuen. *In magistratus, qui tutorem dederunt,* ROGO RESCRIBAS, *vtrum pro virili portione actio danda sit, an optio sit &c.* Alias legitur: VT QVID PVTES? l. ult. D. de admin. tut. PVTASNE? l. 113. D. de Verb. Oblig. VTRVM PVTES? AN NON, l. 107. D. eod. tit. AN PVTES? l. 105. D. eod. ID IVS EST, NEC NE? l. 26. D. de oper. libert. QVID IVRIS EST? vel, QVID IVRIS SIT? l. 66. D. de donat. int. Vir. & vx. l. 11. de peric. & comm. rei vend. CONSVLEBATVR, QVID IVRIS ESSET? l. 47. D. de hered. inst. QVAERITVR QVID IVRIS SIT? l. 36. D. de manum. testam.

p. 315. a. lin. 9. adde exempla ex l. 1. §. 1. D. de liber. exhib. & l. 26. D. de negot. gest.

p. 316. a. lin. 11. emenda: TELI PETENDI.

p. 325. b. lin. 13. emenda: TELI: & illo loco adde ex Floro lib. IV. c. 2. MILES, FACIEM FERI.

p. 374. a. lin. 37. emenda: dominum possessoremue.

p. 433. b. lin. vlt. adde Valer. Max. lib. VIII. Cap. 3.

p. 511. b. lin. 58. adde hæc: Suffragatur tamen Caius Lib. II. Inst. tit. 9.

p. 604. a. lin. 47. adde: VESTIGIANVS, l. 32. pr. D. de vsu & vsufr. leg. SPERATIANVS, l. 19. pr. D. de ann. leg.

p. 675. lin. vlt. adde: ET MISERRIMOS SE APPELLANT.

p. 694. b. lin. 2. adde Liuium lib. XXIX. C. 19. in sententia Q. Fabii.

AV-

SELECTA
CLARISSIMORVM VIRORVM DE HOC FORMVLARVM OPERE IVDICIA.

STEPH. PASCASIVS
Lib. V. Epigr. III.

In FORMVLARVM Libros BARNABAE BRISSONII.

FORMVLA, quæ Stygiis ſubmerſa iacebat in vndis,
Proh dolor! & tumulo condita perpetuo,
Hanc Acherontæo reuocas, Vir fortis, ab Orco,
O magna magnum munus ab artifice!
Exprimis hic almam NATVRAM: filia nempe
Naturæ FORMA eſt, FORMVLA tota tua.

IANVS DOVSA
Plautin. Explanat. Lib. IV. Cap. XVI.

Exempla etiam iſtis plura & meliora fortaſſe adſtruere poſſim, ſi quid vel meæ, vel aliorum induſtriæ reliquum BRISSONIANAE FORMVLAE feciſſent. Quo quidem ego opere (humanitus dico) nihil ſtatuo edi poſſe operoſius aliud, neque in PVBLICVM utilius quod fuat, neque doctius, neque glorioſius, vel AVGVSTIVS denique. Quid verbis opus eſt?

Vnus homo nobis ROMANAM reſtituit REM.

Sed vero SEMONIS illius laudes adeo breui gyro circumſcribere, extremæ temeritatis eſſe deputo, & DI MELIORA, quam vt ipſe tantum confidentiæ mihi arrogem aut ſumam.

Hoc faciant, quibus ORCHESTRAE SELLAEQVE CVRVLIS
IVS, LIPSI, *&* PODII *parte ſedere tui.*
Sat mihi, SVMMA AGIPES CAVEA *ſi* PLAVDERE *ſpecter,*
Et tacita MERITIS VOCE FAVERE VIRIS.
Hæc igitur mea ſit audacia, mirer, amemque
Et VENERER *magni* MVNERA BRISSONII.
Hactenus: & graue quid, tantis ſi laudibus impar,
Percellor, neque MV *dicere ſuſtineo.*

GASPAR SCIOPPIVS
In Libro de Critica & Philologia.

BARN. BRISSONII Formularum libri aliique commentarii nouum aliquem VARRONEM æuo noſtro redonarunt.

GEBHARD. ELMENHORSTIVS
In Obſeruat. ad Lib. III. ARNOBII.

Paganos omnes Deos vel Deas confuſe in ſacris inuocaſſe, docet vir magnus B. BRISSONIVS ICtus, in Opere docto & laborioſo de Formulis.

IAC. GOTHOFREDVS
Animaduerſ. Iur. Civ. Cap. IX.

Quare & ipſi iam vltro fatentur, apud CL. BRISSONIVM, accuratiſſimum illum Formularum legitimarum interpretem, nuſpiam eam vocem (*conſulendi*) occurrere.

CAS-

CASPAR BARTHIVS

Animaduerſ. ad PAPIN. STAT. III. Thebaid. verſ. 408.

BRISSONII elegantiſſima & diligentiſſima Commentaria Formularum.

IO. HENR. BOECLERVS

Diſſertat. Academ. Tom. III. pag. 543.

Inter recentiores egregiam nauauit operam BARN. BRISSONIVS in Formulis ſolennibus colligendis, quæ quaſi concepta verba, certa ſcilicet in certis rebus, ex ſolenni priſcorum more, adeoque grauiter & cum pondere vſurpantur.

IDEM, *l. c. pag. 464.*

Commendabimus autem hic Formulas ſolennes BRISSONII, cuius Operis non tantum inſignis in tota Romana antiquitate vſus, ſed peculiariter illuc collimat, vt ad obſeruandam linguæ Latinæ proprietatem, auctoritatem, puritatem, ſtudioſi eloquentiæ rite imbuantur.

DAN. GEORG. MORHOFIVS

Polyhiſt. Literar. Tom. I. Lib. IV. Cap. IX. §. 20.

Pene oblitus fueram Operis aurei, quod primo etiam loco memorandum fuerat, BARN. BRISSONII de Formulis & ſolennibus Populi Romani verbis, Pariſiis 1583. Francofurti & Geneuæ plurimis vicibus recuſi. Magno vſui opus hoc ad proprietatem linguæ Latinæ & eloquentiam ciuilem futurum non immerito commendat BOECLERVS, in *Diſſertatione de Comparanda linguæ Latinæ facultate.* (ſi modo ea Bœcleri eſt, contra quam in præfatione ad Notitiam Imperii tam acriter proteſtatur.) Longe aliter de BRISSONIO iudicat SCALIGER, tum in Epiſtolis *Lib. I. Ep. 8. & 9.* tum in Excerptis Scaligeranis vtrisque. *Immanem* vocat *librum de Formulis, in quo plus laboris, quam induſtriæ ſit collatum, pauca in eo bona, maximamque partem a ſtudioſis eſſe coaceruatum:* BRISSONIVM *nihil tam metuiſſe, quam ne liber nimis breuis ſit: neque ſic tamen collectas omnes formulas. Vellem omnes colligi & edi ſelectiores. Briſſonius in ſuo munere capiebat vtraque manu.* Hæc & alia SCALIGER, qui idem de libro eius *de Regno Perſarum* iudicat, *parumque dignitati atque exiſtimationi ſuæ illum conſuluiſſe*, cenſet. Quicquid autem huius ſit, non nimium certe deprimendus BRISSONII labor, ſed, vt ipſe SCALIGER *nec iudicium, nec delectum* in ſcriptis ipſius *deeſſe* faſſus eſt, ita, quin in plurimis bene ceſſerint illius conatus, dubitare non decet.

IDEM *Polyhiſt. Liter. Tom. III. Lib. VI. Sect. III. §. 3.*

Ac confert ſane ad ipſam veteris Iuris theoriam, noſſe veterem illum agendi morem, iudiciorum formam, Actionum formulas, quæ omnia per vniuerſum Ius diffunduntur, ac tenebras ſæpe offundunt. BARN. BRISSONII Liber de Formulis quadam ex parte etiam hic prodeſſe poteſt.

IAN. VINC. GRAVINA

De Ortu & Progreſſu Iuris Ciu. Cap. CLXXXI.

Quo interea tempore omnes Iuriſprudentiæ receſſus penetrans, Romanum forum propriis obrutum ruinis pandebat, ſimulque mores veteres ad memoriam hominum reuocabat, collectis explicatisque, non vocabulis modo priſci Iuris, ſed formulis etiam verborum ſolennibus, per varios Auctorum locos latentibus:

bus: quibus distinguendis non minus, quam exponendis, opus fuit acumine, solertiaque incredibili. Adeo enim intertextæ sunt scriptis veterum, & confusæ, vt vix lynceus internosceret atque discerneret. Illis autem expromtis, veteres mores patent, & ratio cum publica, tum priuata Romanorum: quæ, velut cortice, formularum continetur inuolucris: quibus prophana & sacra, publica & priuata negotia expediebantur.

IDEM *in Oratione de Iurisprudentia.*

CVIACIO quem propius collocem, habeo neminem, præter IAC. GOTHOFREDVM, ANT. FABRVM & BARN. BRISSONIVM. Is, ab adolescentia defendendis causis & forensibus iudiciis deditus, tamen iis temporum interuallis, quæ relaxandis animis vacant, adeo sibi erat auarus otii, vt e medio forensium occupationum pelago ad non minus laboriosum antiquæ Iurisprudentiæ studium, velut in portum, sese referret. Itaque præter abstrusa legum vocabula, partesque alias Iuris veteris in lucem prolatas, ritus omnes atque solenniores verborum formulas, quibus ciuile ac sacrum Romanorum commercium irretiebatur, ex infinita varietate scriptorum obscurisque ambagibus mirabiliter extricauit; ita vt sermonis elegantiam pluribus, huic vero vni sacram atque solennem Latinæ linguæ supellectilem debeamus.

GEORG. BEYERVS

In Præfat. ad FRID. BRVMMERI Opuscula.

Earum (Formularum) thesaurum aperuit quasi, summoque eorum bono, qui Iuris arti studioque humanitatis operam addixerunt, octo libris exposuit BARN. BRISSONIVS, nominis immortalitatem hoc ipso opere consecutus, de quo non deteriori iure, quam de Pandectarum compilatione, dici potest, BRISSONIVM opus desperatum, quasi per medium profundum euntem, absoluisse, quandoquidem heic non modo ad veteris prudentiæ volumina, sed ad omnia, quotquot supersunt, tot sæculorum monumenta literaria oculum animumque aduertere, seu, quæ TRIBONIANI locutio est, curam suam extendere cogebatur: neque enim in solis iis, quæ ad Ius priuatum pertinent, substitit, sed & Sacrorum, Comitiorum, Legum ferendarum, Senatusconsultorum, Edictorum, porro formulas militares popularesque complectitur.

VITA
BARN. BRISSONII.

Florente maxime omnium æuo, excellentium prouentu virorum, inter Iurisprudentiæ melioris clarisſima lumina prodiit quoque BARNABAS BRISSONIVS, mira ingenii velocitate captuque pæne incredibili, iudicii grauitate, infinita doctrinæ copia, orationis flumine & nitore, rerum agendarum ſolertia memorabilis, a) toto vitæ curſu felix, atque exitu etiam felicior, futurus, ſi modo parta litterarum & forenſi gloria contentus eſſe, quam ſe popularibus vndis committere, impotenti primas obtinendi deſiderio, maluiſſet.

Eadem illi, quæ & ANDREAE TIRAQVELLO, inclito bis quindecim librorum, totidemque liberorum parenti, Iurisconſulto præſtantisſimo & ſupremæ Galliarum Curiæ Senatori, vrbs natalis obtigit, Fontenaium in Pictonibus, nobilium ingeniorum ferax. Hæc enim & FRANCISCVM VIETAM, libellorum ſupplicum in Regia Magiſtrum, Mathematicorum iſto ſæculo principem, BRISSONII noſtri conſobrinum, b) & elegantisſimi ingenii virum, NICOLAVM RAPINVM, in Regio Comitatu rerum capitalium præfectum, Latina & Gallica poeſi clarum, c) eadem ætate genuit. Sed præcipuum huic oppido ſplendorem attulit nobilis & antiqua familia BRISSONIORVM, continuatis, ac veluti hereditariis, apud Fontenaienſem Præfecturam honoribus perfuncta. Quippe proauus noſtri, IOANNES, Præturam ibi geſſit, & eiusdem prænominis filius, noſtri patruus magnus, Aduocatus regius eius tribunalis memoratur: FRANCISCVS vero, NICOLAI filius, Præfecturæ paredrus, e MARIA FOVCHERIA ſuscepit BARNABAM, & hoc fratre non indignum filium alterum, PETRVM, qui apud Fontenaienſes Proprætor gentilem magiſtratum ad filium & nepotem transmiſit. d)

Iſto, quem diximus, patre, cuius non minus probitas, quam diuitiæ celebrantur, e) natus BARN. BRISSONIVS anno æræ Chriſtianæ MDXXXI. f) iſthac natalium fortuna id conſecutus eſt felicitatis, vt, a prima pueritia omni ſumptu, cura atque diligentia liberaliter educatus, per omnes artes, quibus iuuenilis ætas ad humanitatem inſtrui ſolet, egregiam illam & viuidam indolem circumtulerit, atque in celeberrimis Galliæ ſcholis, in quibus antiquæ & maſculæ Iurisprudentiæ ſtudia iam tum ſedem figere cœperant, inſtitutus, breui temporis ſpatio, atque vltra ætatem, profecerit, imo vero ad ſummam ſcientiam fuerit eniſus: quod paternum beneficium in epiſtola libri II. *Selectarum ex Iure ciuili Antiquitatum* dedicatoria gratus prædicat. Etenim has ingenii capitalis & ad ſumma quæuis nati primitias adoleſcens quatuor & viginti annorum edidit, qualesque ab illis, quas

a) Hoc fere elogio BRISSONIVM ornarunt IAC. AVG. THVANVS, *Hiſtor. lib. CII.* PASQVIER, *Liv. XVII. lettre 3.* LOISEL. *Dialogue des Aduocats du parlement de Paris, troiſieme conference*, p. 553. DV VAIR, *Traité de l'eloquence Françoiſe.*

b) SCALIGERANA. Pag. 627. *Diſcours ſur la mort de Mr. le Préſident* BRISSON, *à Paris par Claude de Montr' Oeil & Iean Richer*, 1595. Elogium FRANC. VIETAE eſt apud THVANVM *lib. CXXIX in fine.*

c) Vid. SAMMARTHANI *Elogia doctorum in Gallia virorum, lib. V.*

d) FRANCOIS BLANCHARD, *des Préſidens au mortier du Parlement de Paris*, p. 296. De PETRO BRISSONIO vid. THVANVS *Lib. LVIII. & Lib. LXIII.* Scripſit *L'Hiſtoire au vrai des guerres ciuiles ès pais de Poitou, Aulais, Xaintonge & Angoumois, depuis l'an 1574. juſqu' en 1576. à Paris 1578.* Edidit quoquè librum *de l'Inſtruction du Prince*, 1582. V. IACQVES LE LONG Bibliotheque Hiſtorique de la France, *n. 7911.* *La* CROIX *du* MAINE *Bibl. Franc.*

e) BLANCHARD, p. 293. *Diſcours ſur la mort de* BRISSON.

f) Annum natalem inde colligimus, quoniam priores duos Antiquitatum libros anno 1556. adoleſcens viginti quatuor annos natus edidiſſe memoratur. *Diſcours ſur la mort de* BRISSON.

quas cum Iuris Ciuilis ſcientia feliciſſime coniunxerat, politioribus litteris atque rerum potiſſimum antiquarum exquiſita notitia exſpectandi eſſent fructus ætatis maturæ & virilis, luculenter oſtendit, imitatus ALCIATVM, qui adoleſcens Diſpunctionum & Paradoxorum, humanioris doctrinæ refertiſſimis, libris euulgatis *primus*, quæ noſtri verba ſunt, g) *horridam & incultam Iurisprudentiam bonarum litterarum luce illuſtrauerat.*

BRISSONIVS vero noſter de quæſtionibus iuris ad certa quædam præceptorum genera cogendis & ad aliquam artem digerendis cogitare cœpit: eiusque conſilii ſpecimen dedit h) in libris III. quos de *Solutionibus & liberationibus* PETRO SEGVIERIO, Senatus Præſidi, inſcripſit. Poſteriores duos Antiquitatum libros mox ſecutus eſt *ad L. Iuliam de Adulteriis* liber ſingularis i): quæ lucubrationes omnes, paucorum menſium interuallo, anno MDLVII. editæ, indefeſſum ſcribendi ſtudium prodiderunt, ſimulque tam variæ litteraturæ nitidique ſermonis admirationem excitarunt.

Nolebat autem, hilariori fama iam cognitus, in Muſarum vmbraculis atque iſto liberali otio diutius ſubſiſtere: verum in publica hominum luce verſari atque in foro, veluti nobiliſſima præſtantium ingeniorum palæſtra, ſibi viam ad honores munire geſtiebat, cum ad ipſum confluerent non modo clientes priuati, ſed principes quoque & illuſtres viri grauiſſima negotia ſpectatæ eius prudentiæ & facundiæ crederent k). Neque tamen forenſi militia & ſeuerioribus curis vnquam ab eruditæ Iurisprudentiæ ſtudiis & verſandis Auctorum veterum libris ſeſe diſtrahi paſſus eſt: quinimo cauſis agendis occupatiſſimus, in his litteris diuerticulum quæſiuit, id ſemper laborum leuamen & remiſſionem animi habens, quod aliis curarum ſumma foret. l)

Iam clarum in republica quoque nomen & in celeberrimis Aduocatorum ſubſelliis oratoris diſertiſſimi laudem meruerat, cum diffuſum opus, inter forenſes occupationes enatum, *de Verborum, quæ ad Ius pertinent, ſignificatione* libros XIX. vna cum ΠΑΡΕΡΓΩΝ libro ſingulari, eodemque fere tempore doctiſſimos *de Ritu Nuptiarum & de Iure Connubiorum* libros duos, inſcriptos MICH. HOSPITALIO, ſummo Galliæ Cancellario, cuius commendatione aditum ſibi ad MARGARITAE Principis gratiam datum eſſe profitetur, & ſexennio poſt *commentarium in L. Dominico, C. Theodoſ. de Spectac. & L. omnes dies, Cod. de Feriis*, in ipſis forenſibus feriis elucubratum, CHRISTOPHORO THVANO, Senatus Præſidi, dicatum; euulgaret.

Hinc primus illi ad ſupremas togæ dignitates gradus obtigit, dum a Rege CAROLO IX. inter Aduocatos regios fuit cooptatus m): ſtatimque anno proximo ab HENRICO III. fiſci patrocinium, in VIDI FABRI locum ſuccedens n), impetra-

g) *Antiquitatum Selectarum Lib. II. c. 14.*

h) Quod ipſe profeſſus eſt in epiſtola dedicatoria.

i) CHRISTOPHORO THVANO CELIO, Senatus Præſidi, dicatus.

k) *Diſcours ſur la mort de* BRISSON: Dès ſon commencement au barreau de la Cour de Parlement de Paris les affaires luy vindrent en affluence, & pour la bonne opinion, qu'un chacun avoit de ſa ſuffiſance, non ſeulement les particuliers, mais auſſi les Princes & grands Seigneurs le recherchoyent, & fut priè ſe charger & prendre le ſoin de la maiſon & des affaires de grande importance de Monſieur le Prince de la Roche-Guyon, & de celles de Monſieur de Soubize.

l) PASQVIER Lib. II. Epigr. LXXXIV.

Ad BARN. BRISSONIVM in ſupremo Galliarum Senatu Patronum Regium.

Mirantur cunctis animum te intendere cauſis,
Cum tot peruoluas nocte dieque libros.
Queis ego ſic balbus: nihil eſt mirabile factu:
Plurima nam *dicit*, plurima qui *didicit*.

m) Anno MDLXXIV. menſe Ianuario. *Diſcours ſur la mort de* BRISSON.

n) *Memoires pour ſeruir à l'hiſtoire de France depuis 1515. juſqu' en 1611. tome I. p. 54.* En ce même

petrauit. Huius vero muneris administrationem, cum aliis rebus praeclare actis, tum saluberrimo Senatus decreto, insignem effecit. Cum enim Lutetiae praua consuetudine inualuisset, vt in contractuum instrumentis soli Notarii duo subscriptione fidem facerent, in tam populosa vero vrbe, totius regni ad eam confluente multitudine, alios pro aliis malitia hominum facile supponi posse, aliquot exemplis constitisset: BRISSONIVS, vt obuiam fraudibus iretur, Senatum rogauit: *Vellet iuberetque, vt in posterum partes contractibus, vt valerent, subscriberent: &, siquidem a Notariis interpellati contrahentes, se scribere non posse responderent, eius rei mentio eodem in instrumento fieret:* in eam rem decretum a Senatu factum IV. Kal. Febr. anno MDLXXIX. o)

Ex Aduocato fisci generali in sacrum regni consistorium allectus anno MDLXXX. & mox eius anni mense Augusto Praeses in amplissimo Galliarum Senatu, POMPONII BELLEVRAEI successor, p) creatus, splendidissimae ad Reginam ELISABETHAM legationi, ad matrimonii inter illam & ANDINVM Ducem contrahendi negotium procurandum missae, eiusque principi FRANCISCO BORBONIO, Delfino Principi adiunctus fuit, vna cum Arturo Cossaeo, Secundinci Comite, Lud. Sangelasio, Lansaco, Tanaquillio Venatore Carrugio, Bertrando Salignaco Motatenelonio, qui in Anglia prius Orator fuerat, Michaele Castronouio Mauuisserio, primariis auctoritate viris, & Claud. Pinario a secretis epistolis: q) cuius negotiationis acta publicauit FRANC. WALSINGHAMVS, Reginae a secretis, Ducatus Lancastriae & Ordinis Garteriani Cancellarius, huic negotio tractando a Regina admotus & postea in Galliam quoque amandatus. r)

Ab hac legatione reuersus BRISSONIVS noster vastum & difficile, tamque varium, quam ipsae res & actiones Romanorum publicae priuataeque fuerunt, illud de *Formulis & solennibus Populi Romani Verbis* Opus, quod ab infulato Praeside, tot tantaque regni & iustitiae negotia sustinente, minime omnium exspectandum videri poterat, in publicum exire iussit.

Cumque Rex sua & Maiorum Edicta & Constitutiones in vnam consonantiam redigere, iurisque Gallicani Codicem, suo nomine inscribendum, componere, PHILIPPO HVRALTO CHEVERNIO, regni Procancellario, suasore atque impulsore s), decreuisset, vnus maxime omnium inter togatos existimatus fuit BRISSONIVS, cui tantum & laboris tanti opus committeretur: t) quod, sicut tam inuolutum erat negotium, vnde non se celeriter ac feliciter expediret, angusto temporis spatio, admirabili alacritate, nec vlla parte festinatum, accuratione summa perfecit, u) ita, ut anno MDLXXXVII. CODEX HENRICIANVS, *Theodosiani*

même mois (de May 1575.) Du Faur de Pybrac vendit son état d' Aduocat du Roy vne bonne somme à Mr. Barnabé Brisson simple Aduocat. Sur cette vendition & la disgrace de Roissy furent faits ces vers:

Auri sacra fames fecit te perdere, MEMMI,
Et te, FAVRE, locum vendere, FAVRE, sapis.

o) THVANVS, *Lib. LXVII.*

p) *Memoires pour seruir à l'histoire de France, tome I. p. 120.* Vbi BRISSONIVS insigni pecuniae summa cessionem huius dignitatis a BELLEVRAEO comparasse, suumque locum IAC. FAIO SPESSAEO vendidisse memoratur. ANT. OISELIVS quoque obseruat, eum primum fuisse, qui Aduocati munus vendiderit. *Opuscules de Loisel, p. 642.* Certe a Rege nullo pretio, sola eruditionis fama, Praesidis munus, viginti mille aureis aestimatum, obtinuit. V. *Memoires historiques par* AMELOT *de la* HOVSSAIE, *tome I. p. 532.*

q) THVANVS, *Lib. LXXIV.* GVIL. CAMDENVS *Annal. Rer. Angl. regnante Elizabetha, part. III. ann. 1581.* BRISSONIVM inter Legatos nominans, *literatae hominum nationis principem* vocat.

r) *Memoires & Instructions pour les Ambassadeurs, ou Lettres & Negotiations de* WALSINGHAM, *Ministre & Secretaire d'Etat sous* ELISABETH *Reine d'Angleterre. Amsterdam* 1700.

s) Quod ipse BRISSONIVS significat in dedicatione Operis de Formulis.

t) SAMMARTHANVS in Elogio BRISSONII.

u) Exactam adeo diligentiam in tanto opere tam celeriter confecto, seruatam laudat & miratur

dosiani atque *Iustiniani Codicum* æmulus, togatis iampridem expetitum, regni vniuersis ordinibus gratissimum munus promulgaretur.

Enimuero ab ipso Rege, acerrimo ingeniorum æstimatore, se audiuisse refert SCAEV. SAMMARTHANVS, palam dicente, *nullum in Orbe Christiano Principem esse, qui haberet, quem* BRISSONIO *suo in litterarum gloria opponeret:* quo tanti Regis iudicio honoratus noster, hominum tot litteratorum sortem inuidenda felicitate plurimum superauit.

Neque hos vero, neque vllos postea indefesso colligendi ac scribendi studio fines terminosue constituit igneus ille vigor atque publicis negotiis iudiciisue forensibus nunquam fatigata, imo ipsis belli ciuilis mox ingruentis tumultibus inconcussa animi contentio: quin medios inter obsessæ Vrbis pauores, quicquid ipsi a iure dicundo reliquum erat temporis, suis *de regio Persarum principatu* libris componendis insumpsit, hisque monarchici illius imperii absolutissimam formulam repræsentauit: x) tum vero retractandis *de Verborum ad ius pertinentium significatione* libris nouam adhibuit curam, eosque luculentis accessionibus atque obseruationibus plurimis exornatos, tales reliquit, quales post indignissimam ipsius necem, HENRICI IV. tutelæ a vidua mœrente commendati prodierunt. y)

Atque vtinam tristissimum illud violentæ mortis fatum, quod ipsum e summo dignitatis fastigio sexagenarium abstulit, cum reliquorum operum, quam parauerat, retractionem, tum adsecta plura ingenii monumenta, immortalitate digna, non intercepisset: neque silendum est hoc loco insigne officium, quod Vir doctissimus, CHRISTIANVS Q. SEPT. FLORENTIS F. bonis litteris & Iurisprudentiæ præstitit, dum *Opera* BRISSONII, Parisiis apud *Barthol. Macæum* anno MDCVI. edita procurabat, quod curas Auctoris secundas illis additas, velut e tristi naufragio superstites tabulas, seruauit. z)

At, quamquam animus meminisse horret, luctuosissima nobis contuenda erit scena, quæ BRISSONIVM nostrum, splendidissimi Senatus in præsidali sede principem, mox deinde hominum facinorosorum victimam, lictorum & carnificum furori tandem obiectum ostendet. Enimuero quæ summis ingeniis, secundo fortu-

tur PASQVIER, *Liv. IX. lettre I.* quæ quidem epistola, ad ipsum BRISSONIVM perscripta, elegantissimam Iuris Francici cum Romano collationem exhibet. Dignissimum quoque est carmen NIC. RICHELETII, quod e tertia Henriciani Codicis editione, quæ anno 1609. cum LVD. CHARONDAE annotationibus iterum prodiit, hic adscribatur:

IN FRANCICARVM LEGVM CODICEM ENRICIANVM, BARN. BRISSONII Ampliss. doctissimique Viri ingenio conditum in ordinem digestumque & LVD. CHARONDAE I. C. solennibus notis illustratum.

Hoc vnum restabat opus mirabile, quo se
Lilia *conferrent* Aquilis *& Francia genti*
Romulea, bello melior, meliorque benignis
Principibus, veterique sui diadematis ortu.
Francica confuso sese Themis ore ferebat,
Regales miserata graui concurrere leges
Dissidio & sparsis Edicta minantia verbis.
Non tulit hæc longum confusa volumina doctus
Omnes post homines natos *BRISSONIVS, illum*
Sed patriæ quem stringit amor, quem gloria tanti
Vellicat Imperii, atque sui bona cura Senatus,
Perpulit has Regum facili disponere leges
Et serie, & titulis, & nomine Principis æqui,
Aequalem prisco Codici *præstare laborem.*
Huic & CHARONDAS, Anianus Gallicus, *umbras*
Amouet & pulsa dat lumina nube videre,
Dat Regum obscuris afflatibus abdita, luce
Cernere non dubia, sic vt nec Roma, nec vsquam
Quod legum est alibi, Francis se legibus æquet;
Vt nec Francigenis vllus se Regibus æquat.

x) Quærit hinc IOS. SCALIGER *Lib. I. epist. 8.* ad G. Seguinum: *Et cum scriberet de regno Persico, quod* τοῖς ἀπὸ γένους *tantum lege ipsa ipsoque iure transmittebatur, quid illi mentis erat, cum hæc scribebat?* Nimirum quia SCALIGER, nomen Regium BRISSONIO auctore a factiosis oppugnatum fuisse, ibidem criminatur. Conf. SCALIGERANA p. 67.

y) Retractationem horum librorum promiserat *Lib. II. de Formulis. p. 180.*

z) Vid. Præfatio Typographi huic operum BRISSONII editioni præmissa.

fortunæ cursu altiorem in locum prouectis, casum accelerare solet, immodica principatus affectatio, ea nostro quoque exitialis fuit.

In funestissimo illo toti Galliæ tumultu, ipso Rege per insignem furorem Parisiis expulso, cum iam reliqui Præsides aut fuga sibi consuluissent, aut Bastilia inclusi essent, abrogata a Rege Curiæ Parisiensis auctoritate, BRISSONIVS tamen auræ populari confisus manere decreuit in Vrbe, ratus, obsecundando turbidæ illi tempestati, dum factiosis in speciem sese adiungeret, illibata fide in Regem intra pectus retenta, fore, vt frustraretur maligna rebellantium consilia, &, tranquillitate restituta, primariam dignitatem interea occupatam, in fidei & prudentiæ remunerationem, sibi a Rege confirmatam retineret. Hunc quidem euentum lætum & perquam honorificum certo spondebat animus, dexteritate in rebus gerendis & comperta Regis gratia summaque existimatione fretus: quippe consilia sua Regi de status publici reformatione ad S. Germani Fanum deliberanti probatissima, seque interius, quam collegas, admissum nouerat. a) Hinc quoque, cum Regina parens, post compositos vtcumque motus, promulgato Edicto Iuliano, quo Vnio Catholicorum sancita, mittendos ad Regem deputatos a Senatu, censeret, qui pacis negotium feliciter confectum gratularentur, & Regem, vt ad Vrbem, deposito omni offensionis sensu, venire dignaretur, demisse rogarent, BRISSONIVS Præses cum delectis Senatoribus missus verba pro ceteris fecit, & elaborata multo studio oratione aures audientium admodum demulsit peruicitque, vt Rex, post exquisiti ornatus responsum, quamquam propterea, vt ad Vrbem veniret, persuaderi non posset, tamen orationis exemplum scripto comprehensum sibi tradi peteret, rem sibi gratam factam ostensurus. b)

Postquam vero GVISIORVM cædes nouos tumultus & apertam defectionem excitarat, in qua Parisienses e singulis Vrbis regionibus ad fouendam aduersus Regem factionem XVI viros, homines e plebe, aut lapsos facultatibus, aut iudiciorum seueritatem veritos, creauerant, hique vniuersæ plebeculæ iam potentes parum actum putarent, nisi & Senatum in potestate haberent, vim adhibere, & præcipuos Senatores a seditiosis notatos in carcerem coniicere statuerunt. Hanc rabiem cum exequerentur XVII. Kal. Febr. MDLXXXIX. atque ACHILLEM HARLAEVM & AVGVSTINVM THVANVM Præsides cum reliquis Senatoribus, *duces suos, quæcunque eos fortuna maneret, se secuturos,* dicentibus, per antesignanum suum Bussiclericum in Bastiliam abducerent, BRISSONIVS fatali isto die in Curiam non venerat, rei, vt perhibetur, non ignarus, c) & a XVI viris iam designatus primarius Præses; d) a quibus etiam postridie dimissi complures ex Senatoribus, qui sponte Præsides suos in carcerem fuerant secuti. Cum his itaque in Curiam conuocatis, *ne,* vt aiebat, teterrimo exemplo *intermitterentur iuris dicundi solennia,* primus & solus, qui supererat, Præses (nam NIC. POTERIVS & PETR. SEGVIERIVS aufugerant) causas audiuit. e)

Quæ cum ita euenirent, pluraque iisdem diebus, reluctante animo, agendi & tolerandi necessitatem, furentis populi metu, impositam sibi persentisceret, quam quidem pro fide in Regem intemerata vellet, iamque discessum ab Vrbe sibi præclusum vndique cerneret; famæ suæ apud posteritatem & existimationi apud Regem consulendum ratus, contestationem enixam, *Deo in testimonium vocato, se omnia ista coactum extrema necessitate & popularis licentiæ formidine, ne se pariter suosque*

que

a) PASQVIER, *Liv. XVII. lettre 3.*

b) THVANVS *Histor. Lib. XCI. ad annum 1588.*

c) THVANVS *Lib. XCIV.*

d) PASQVIER, *Liv. XVII. lettre 3.* LE GRAIN *Decade de Henry le Grand, Liv. V. p. 492. Memoires historiques & critiques par* AMELOT *de la* HOVSSAIE, *tome I. p. 531.*

e) PASQVIER, *Liv. XVII. lettre 3. Memoires pour servir à l'histoire de France, tome I. p. 265.*

que perderet, egiſſe, ſeque id vnum ex animi ſententia quærere, vt, quam primum temporis ratio ferat, efferata plebs Regi reconciliétur, litteris conſignauit, eamque conteſtationem fide Notariorum duorum, in ſpeciem vltimæ voluntatis, ſolenniter confirmauit. f)

Inter conſilia vero factaque illa, quæ fidem eius in Regem ſuſpectam reddidere, potiſſimum fuit, quod MEDVANIVS Dux, ipſo auctore, &, vt dignitatem meritis ſuis delatam acciperet, rogante ac verba præeunte, ſacramento adactus eſt, titulo *generalis Vicarii ſtatus regii & coronæ Franciæ*, rempublicam adminiſtraturus: cuius quidem tituli auctorem ſe fuiſſe BRISSONIVS palam gloriabatur, *ne Regium nomen*, vt aiebat, quod turbulenti ex animis hominum delere in animum induxerant, *obſoleſceret*: g) alii vero, eum hoc facto omnem & poteſtatem & dignitatem Regi abrogaſſe, iudicarunt. h)

Certe, poſt truculentam REGIS HENRICI III. necem, Hiſpanorum conſilia prouide repreſſit, eorum Oratore BERNARDINO MENDOSA ſpecioſis conditionibus ipſum quoque MEDVANIVM tentante, vt Francia tutelæ ac defenſioni PHILIPPI Regis committeretur: i) cumque Pontificius Legatus CAIETANVS Cardinalis Lutetiam ingenti factioſorum gaudio veniſſet, contra iura regni ac libertates ampliſſima mandata ſecum ferens, & ſummam in ciuilibus poteſtatem affectans; BRISSONIVS tunc regii faſtigii aduerſus arrogantiam Cardinalis ſtrenuum aſſertorem egit. Quippe Legatus in Senatum maxima pompa ingreſſus, ſuggeſtum vraniſco ſuperſtructo inſignem Regique ſoli ſeruatam conſcendere ambitioſe voluit, quem BRISSONIVS manu prenſum in ſubſelliis inferioribus e regione poſt ſe loco ſecundo ſedere iuſſit, &, poſt grauem de Pontificis poteſtate & egregia erga regnum & Senatum voluntate habitum ab illo ſermonem, ipſe regni magnitudinem ampliſsimi Ordinis auctoritatem copioſa oratione Latina extulit. k)

Secuta eſt acerrimæ obſidionis calamitas, & fœda fames Pariſienſium, quæ vrbem illam, voluptatum & deliciarum ſedem, in ciuium ſuorum ſepulcrum pæne conuertit: in quibus miſeriis, hinc tumultuantium, & *pacem, aut panem* flagitantium ciuium motus, illinc ſceleratorum, pacis ſuaſoribus mortem minitantium inſultus, ſuſtinuit noſter, l) atque capitis periculum, quod plures multa pecunia redimere coacti ſunt, calliditate diſtulit verius, dum fata ſinerent, quam declinauit, ipſe in illo diſcrimine publico, mente futuri præſaga, triſtem exitum ſibi ominatus familiari, quod vſurpaſſe fertur, dicto: *Nondum tranſiuimus fortunæ laqueos!* m)

Ita enim, ſed ſero nimis, inuolutos in errores ſe delapſum ſentiebat, quibus extricare ſe numquam citra vitæ periculum poſſet, auditusque eſt in familiari colloquio cum gemitu & ductis ex imo pectore ſuſpiriis dicere, *ſe a XVIviris ad macellum ſeruari:* n) quorum tamen amicitiæ confiſus, amicorum fida monita neglexerat: nunc vero nuntiantibus de maiori malo, iam propius parato, veluti triſti concedens fato, & conſiliorum impatiens, *omnia ſe ſcire ac mente præcipere, quæ ſibi inſtarent, effugium tamen omne præcluſum, ſolumque quem Deus voluerit euentum exſpectandum eſſe,* reſpondit. Ita præparato ac velut obſtinato animo infortunium, quod huma-

f) *Memoires pour ſeruir à l'hiſtoire de France, tome I. p. 267.*

g) THVANVS, *Hiſtor. Lib. XCIV.*

h) *Memoires hiſtoriques & critiques par* AMELOT *de la* HOVSSAJE, *tome I. p. 531.*

i) BVSSIERES, *Hiſtor. Franc. Lib. XXII. §. 6.*

k) THVANVS *Hiſtor. Lib. XCVIII.*

l) THVANVS *Lib. XCIX. ad annum 1590. Memoires pour ſeruir à l'hiſtoire de France, tome II. p. 19. 22.*

m) Ominoſi illius dicti, BRISSONIO familiaris, veſtigium eſt quoque in ipſo *Formularum Opere, Lib. I. p. 48.* in his verbis: *Sed properantem me ipſamet adhuc fortuna mordetur, ſuisque laqueis conſtrictum & irretitum tenet.*

n) THVANVS *Lib. CII.* PASQVIER, *Liv. XVII. lettre 3.*

humano consilio auerti non posset, frustra secretis epistolis, frustra hominum sortem eius miserantium susurris, quin ab ipso in caput eius conducto sicario frustra admonitus, funestum de se augurium euentu confirmauit. o)

Dum enim Hispana factio per XVIviros in dies valescebat, qui, *Zelotæ* dici gaudentes, nihil pace peius metuebant, aliosque pacis consilia fouentes, tanquam *Politicos*, quo nomine Regi fidos appellabant, & *sectariorum fautores*, insectabantur, dum inter MEDVANIVM & ipsos quoque crescebat æmulatio & discordia, p) freti demum Hispanorum ope & auctoritate propria, in famosum scelus assurgere audent. Iam querelis in MEDVANIVM absentem propositis, iam pulso Vrbis Episcopo GONDIO, iamque perscriptis ad Hispaniæ Regem litteris, quibus orabant, vt Franciæ coronam caperet, & regno afflicto Regem e sua stirpe imponeret, impellente PLACENTINO Episcopo, comminiscuntur Vnionis nouum iusiurandum, quo, Regii sanguinis Principibus omnibus a successione regni exclusis, secreti a factione sua *Politici* Vrbe pellerentur, atque ipsum Senatum aggredi statuunt. Effrenatiores erant inter illos Cromæus, magni Consilii assessor, Bursierius, Pelletarius S. Iacobi & Hamiltonus S. Cosmæ parochi, Guçdinus, Bruerius, & Launæus, quos in Senatum instigabat causa Brigardi, ciuis Parisiensis, proditionis a XVI viris accusati, a Senatu vero plene absoluti: q) cuius sententiæ odium in BRISSONIVM in primis coniiciunt, sibi ob quieta consilia, quod in Regis causam procliuior esset, ab aliquo tempore suspectum, eiusque exitio coniurato, duos adhuc partibus regiis addictissimos e medio tollendos simul decernunt, CLAVD. ARCHERIVM Senatorem, & IOANNEM TARDIF[illegible]M, in Castelleti Curia Consiliarium. Hos per occultas insidias opprimere cum in arcano Xvirorum consilio primum constituissent, mox apertis indiciis palam grassari, ac, dum sententiam in reos capitalem, supra ciuium chirographa Vnionis iuriiurando data, insigni Bussielerici fraude,, adscriptam r) in manibus habebant, summum scelus nunc per iustitiæ formam & speciem exequi audent.

Itaque XVII. Kal. Decembr. secunda ante lucem hora mittuntur, qui BRISSONIVM in Curiam venientem apprehenderent, atque prehensum sisterent ad Castellum minus: hi miserum hominem nihil tale cogitantem ad S. Michaelis pontem nacti, per vicum ad dextram positum, quasi in publicis Vrbis ædibus expectaretur, auertunt, & cum sub fornice Castelli minoris esset, in horrendum carcerem detrudunt. Nec furor conceptus moram tulit: sed Cruceo, perditissimo rabula, factiosorum globos ad vestibulum & viciniam disponente, illico BRISSONIVS coram Cocherio, vno ex XVIviris, sistitur, ac de pluribus interrogatus, quasi cum Rege consilia iniuisset, cum se defenderet, prorumpit Cromæus, ei infestissimus, expleturus vltionis desiderium, quo ob patrem Quæstorem repetundarum ab Ordinibus Burgundiæ ante viginti quinque annos postulatum, & a BRISSONIO actionibus quibusdam præclare elaboratis reum peractum, flagrabat. s) Is statim ipsum galero dempto in genua procumbere iubet, atque sententiam mortis innocentissimo viro, tanquam læsæ maiestatis, tum diuinæ, tum humanæ reo, & proditionis conuicto, pronuntiat; qua audita ille attonitus primum quæsiuit, *quibus ab iudicibus condemnatus, quibus indiciis ac testibus conuictus esset?* mox, cum defensionem hanc riderent adstantes, seque ad mortem parare ipsum iuberent, ad preces conuersus rogauit suppliciter, *vt muris includeretur,*

(e)

o) PASQVIER, *Liv. XVII. lettre 3. Memoires pour servir à l' histoire de France, tome II. p. 47.*

p) *Histoire des derniers troubles de France, sous le regne de Roys trés Chréstiens Henry III. & Louys XIII. Liv. V. an. 1591. p. 30.*

q) THVANVS *l.* c. PASQVIER, *Liv. XVII. lettre 1. & 3. Histoires des derniers troubles de France, l. c.*

r) PASQVIER, *Liv. XVII. lettre 1. & 3. Memoires pour servir a l' histoire de France, tome II. p. 49.*

s) THVANVS, *l.* c.

retur, ad absoluendum opus, quod morte sua, magno reipublicæ detrimento, esset periturum. t)

At quid illos moueret reipublicæ damnum, qui, prodita patria, atque omni diuino humanoque iure violato, ipsam rem publicam conculcabant? Itaque post cassas preces, vix quadrante horæ ad colloquium cum sacerdote habendum permisso, crucem, quam sub interula gestabat, religiose exosculatus, vrgente Cromæo, ad fenestram de trabe suspenditur & compressis laqueo faucibus a carnifice, qui vix suspendii metu ad immane facinus patrandum adigi potuit, crudelissime necatur, in Præsidali purpura miserandum spectaculum præbens. u)

Interea comprehensi quoque reliqui duo, ARCHERIVS & TARDIFIVS, eodem loco sistuntur: quorum ille vbi BRISSONIVM ex infelici tigno pendentem vidit, dum sententia pronunciatur, Cromæum legentem interrumpit, &, *post tantum Virum tam atrociter suffocatum, vitam sibi molestam* inclamat, nihilque cunctatus ad mortem se componit summa constantia, eandem fortunam pari animo subeunte TARDIFIO. Necdum vero satiati truculentissima Triumuirorum nece, bestiis immaniores homines. Etenim corpora interfectorum, postridie e carcere producta togisque nudata, ante ædes vrbanas in Ripensi platea, totidem patibulis affixa, & calumniosis notata inscriptionibus: BARN. BRISSONIVS, HAERETICORVM ET POLITICORVM PRINCEPS: CLAVD. ARCHERIVS HAERETICORVM FAVTOR: IO. TARDIFIVS VNIONIS SANCTAE ET PRINCIPVM CATHOLICORVM HOSTIS: x) ad spectaculum, sine aliqua humanitatis reuerentia, furenti plebi per biduum prostiterunt, donec a viduis & amicis auro redempta sepulturæ demandarentur.

BRISSONII corpus in Aede S. Crucis tumulatum y), ex inscriptione monumenti sepulcralis, quam a FRANC. BLANCHARDO acceptam infra in margine apposuimus, z) hodieque noscitur: inter epitaphia vero, quibus Viri doctissimi eum honorarunt, eminet acutissimum illud IO. BARCLAII, transpositis litteris SIBRONIO Consuli scriptum, quo dignissimum de tanti Viri exitu indignissimo elogium continetur: a)

DEPOSITVM. SIBRONII. CONSVLIS. QVI. LVTENTIVM. BONO. ACERRIMAM. CONSECRAVERAT. MENTEM. DOMI. FORISQVE. CLARISSIMVS. OMNIVM. IN. IVVANDA. PATRIA. PRINCEPS. QVEM. AMPLISSIMIS. IN. REMP. MERITIS. CLARVM. POPVLVS. INTERFECIT. NE. DISSIMILEM. EXITVM. SORTIRETVR. PRISCIS. RERVMPVBLICARVM. PATRIBVS. QVORVM. SEMPER. EXEMPLO. VIXERAT.

Neque

t) Quodnam fuerit illud opus, parum constat. Plerique retractationem librorum de Formulis intelligunt. Sed nouum omnino opus fuisse, indicat PASQVIER, *Liv. XVII. lettre 3.* Ego illud ipsum accipio *maius & priuati cuiusque viribus impar, quod boni publici studio se moliri atque animo volutare*, scripsit in epistola dedicatoria Operis Formularii, nimirum Collectionem Decisionum forensium, quibus emendaretur Iurisprudentia Gallicana; hanc enim BRISSONIVM, post Codicem Henricianum editum, parturiuisse, memorat PASQVIER *Liv. IX. lettre 2.*

u) PASQVIER *Liv. XVII. lettre 2.* ROD. BOTEREIVS *Op. Histor. polit. ad ann. 1594. p. 23. s.*

x) PASQVIER *Liv. XVII. lettre 2.*

y) *Description de la Ville de Paris par* GERM. BRICE *tome I. p. 399.* vbi dies BRISSONII fatalis, XIX. Iunii, anni MDXCIII. admodum supino errore traditur.

z) *Cy gist le corps de Messire* BARNABE BRISSON, *Chevalier Conseiller du Roy en ses Conseils d'Estat & Privé, & Président en sa Cour de Parlement, Seigneur de la Boissiere, de Gravelles, la Cour Gilles-Voisin, le Brevil, Espinay sur Orge, & Vaudimoise, qui deceda le 15. jour Novembre 1591. Et Damoiselle* DENISE de VIGNY *sa femme, laquelle trepassa Mecredy 3. jour de Juin l'an. 1615.*

a) In *Euphormione, Lib. I. p. 155.*

Neque vero tam horrendum facinus inultum tulerunt facinorosissimi mortalium: quippe MEDVANIVS eo intellecto statim e Suessionibus, omni alia re omissa, Lutetiam aduolauit, & Luscarium, Aurosium, Emonotum, atque Amelinum e XVI viris captos, Laræque arci inclusos, patibulo, gula fracta, affigi iussit, meritissima talionis pœna in eos statuta, pridie Non. Decembr. qui dies postremus tyrannidis XVIvirorum, primus quodammodo restitutæ in Vrbe libertatis, extitit. b) Cæteri, inter quos Bussiclericus, fuga elapsi sunt: Cromæus inter externum præsidium tutus, vitam postea miseram vsque ad Regis in Vrbem ingressum tolerauit, ac tandem cum Hispanis in Belgium sine spe gratiæ concessit: commentariensis, Meloduni captus, capite luit; cadauer ipsius combustum cineresque in flumen sparsi. Vrbe vero a legitimo Rege recepta, carnifex, apparitor, &, qui confessiones innocentium necandorum audiuerat, presbyter, simul vitam laqueo finiuerunt: c) in præcipuos præterea cædis auctores, in Belgium profugos factos, lata sententia, vt ignitis forcipibus prius lacerati rotæ alligarentur, in depictis eorum imaginibus executioni data est: Senatusconsultis hanc in rem factis, & acerrimam necis ignominiosæ BRISSONIO illatæ persecutionem poscente ipsa Viri summi memoria, qui quoque vidua enixis precibus & maxima solicitudine, vt a sceleratis iusta supplicia sumerentur, pie parentauit. d)

Etenim, quia de re familiari BRISSONII dicendum restat, ad ingentes animi dotes nominisque claritudinem domestica quoque fortuna suas opes & copias liberaliter ei adiunxerat, auctas lectissimæ feminæ, DIONYSIAE VIGNIAE, antiqua Parisiensium familia oriundæ, e) connubio, ex quo susceptas filias duas, MARIAM f), & DIONYSIAM, vidit.

Amplificare diuitias facile ipsi erat in muneribus, non minus emolumentorum copia, quam dignitatis prærogatiua splendidis: in quibus tamen pecuniæ faciendæ nimis intentus fuisse dicitur: quæ res inimicis occasionem præbuit ipsum obtrectandi, quasi habuerit iustitiam in quæstu fidemque venalem. g) Magnum vero in operibus tantæ molis inter grauissimas occupationes componendis adiumentum, fructumque adeo præstantissimum rei litterariæ attulerunt luculentiores opes: quippe his plures domi suæ liberaliter sustentauit studiosos ac bene litteratos adolescentes, quorum assidua opera in excerpendis & colligendis optimorum Auctorum testimoniis locisque vtebatur: in quibus MEDARDI TVSANI, Aduocati regii, filius laudatur, Græce & Latine, nec minus in iure ciuili eruditus. h)

Inter

b) PASQVIER, *Liv. XVII. lettre 3.*

c) PASQVIER *Liv. XVII. lettre 2.* vbi in supplicium eorum argutos hosce versus scripsit:

Le Sergent fut creé pour le mal faiteur prendre,
Si condamné à mort, le Bourreau pour le pendre,
Avant sa mort il est par Prestre confessé:
Icy passant tu vois par nouvelle justice,
Sergent, Prestre, Bourreau, exposez au supplice,
Pour un crime non veu jamais au temps passé.

d) PASQVIER, *Liv. XVII. lettre 2. Discours sur la mort de Mr. le Président* BRISSON, *ensemble les Arrests donnez à l' encontre des assasinateurs.*

e) BLANCHARD, *des Présidens au mortier* p. 296.

f) Hanc multæ solicitudinis causam patri extitisse, parumque decoras fuisse primas eius, iam vterum gestantis, nuptias, narratur in SCALIGERANIS, art. *Miron*, p. 267. CVIACIVS quoque dicebat, *duos infelicissimos partus esse a* BRISSONIO *editos, Formularum librum, & filiam primogenitam.* CLAVDE IOLY, *notes sur le Dialogue des Advocats du parlement de Paris par Loisel*, p. 555. Fuit illa tamen secundis nuptiis iuncta FRANC. MIRONI, Consiliario regio & magni Senatus Præsidi. Altera post obitum patris nupsit BONFRANCISCO BROEO, in officio Libellorum supplicum in Suprema Curia Præsidi. BLANCHARD, *l. c.*

g) SCALIGERANA, *p. 67. & 267. Le* GRAIN *Dec. de Henry le Grand, Liv. V. p. 492.* vbi epitaphium BRISSONIO a maleuolis scriptum adfert:

BARN. BRISSONII, *Præsidis Maximi, exsangue cadaver hic repositum est, qui, dum vixit, pecuniam cruce signatam adamauit, crucem adorauit, cruci affixus est a Cruce ceterisque cruenta pietate feruentibus, in Aede Crucis sepultus.*

h) LOISEL, *Dialogue des Advocats du parlement de Paris, troisieme conference* p. 532.

Inter clarissimos Viros, quibus eum ætas ista coniunxerat, in primis coluit mirabile illud par Fratrum PITHOEORVM, DIONYSIVM LAMBINVM, PETRVM DANIELEM, & IACOBVM CVIACIVM: de quibus singulis admodum honorificam in Formularum Opere mentionem fecit: i) amicitiam vero cum ipso cultam PETRVS FABER, k) IO. FILESACVS l), & STEPHAN. PASCASIVS m) testatam esse voluerunt in scriptis suis, eiusque consuetudinis iucundissimam memoriam prædicarunt. Nemo autem Virorum doctorum, qui ipsum viuum videntemque inter proceres litteratorum retulerunt, maiori eum laude honorauit, quam IVSTVS LIPSIVS, n) magnorum ingeniorum æquissimus, & ab æmulatione incorruptus æstimator, qui beneuolentiam eius, dum viuebat, studiose ambiuit, o) necemque indignissimam graui dolore fuit prosecutus. p)

Hunc tamen præsentis gloriæ longe iucundissimum raræque felicitatis fructum comitata est inuidia non vulgaris, qua correpti maleuoli virtutibus atque eruditioni summi Viri detrahere studuerunt: quare factum est, vt facundiæ insolitam famam, qua præsertim florebat, quidam acri censura minuere tentauerint, genus dicendi affectatum, cui nimia cura & multiplicis doctrinæ ostentatio sæpius omnem gratiam ademerit, in ipso arguentes q): cum alii dignitatem orationis, copiosæ quidem sed perspicuæ, & in morem lenissimi amnis nitide puriterque fluentis, mirarentur, qualem BRISSONII eloquentiam describit SCAEV. SAMMARTHANVS, & CLAVD. BINETVS pulcherrimo carmine celebrauit. r) Sed acerrimum obtrectatorem habuit IOSEPHVM SCALIGERVM, qui, suæ decedere famæ existimans, quicquid alienæ laudi accresceret, non inter familiares tantum sermones eum iniuriose proscindere solitus, s) sed & in epistolis t) parum benigne de scriptis eius iudicauit, stimulante odio quod in BRISSONII consobrinum, FRANC. VIETAM, conceperat, u) a perfectissimo Mathematico in disputatione de Cyclometricis detectos errores suos, animo ægerrimo ferens. Vicit tamen æmulationem veritas & publicum hominum de BRISSONIO iudici-

um

i) Lib. I. pag. 47. & 48. Lib. II. pag. 198. Lib. 8. p. 689.

k) *Semestrium Lib. I. c. 9. Lib. II. c. 22.*

l) *Selectorum* Lib. I. c. 3. p. 38. *Huius tanti viri*, inquit, *non potui non meminisse, seu quod, ob eius in me amorem, mihi ipsi non nisi gratissima illius recordatio esse possit, siue quod iniustissimæ illius necis perpetuo eruditis hominibus & vere Gallis detestanda sit memoria.*

m) *Liv. IX. lettre 1. & Liv. XVII. lettre 1. 2. 3.* In significationom cultus sui erga BRISSONIVM, dicauit ipsi Librum V. Epigrammatum:

Has quoque, BRISSONI, capies, doctissime, nugas,
BRISSONI, nostræ gloria magna togæ.
Ne legito: nam cur in publica commoda peccem?
Me scripsisse satis, sat sit habere tibi.

n) *Cent. I. Epist.* 85. Vbi BRISSONIVM. *& Regii concilii, & uniuersi cœtus literatorum Præsidem*, dicit. Elector. lib. II. c. 15. *Dignitate & doctrina eximium, Galliæ imo Europæ magnum lumen*, BRISSONIVM vocat. Lib. II. Epistol. quæst. 17. *Quis Musas nouit, & BRISSONIVM non nouit? Nec Di sirint, vt indictus nobis sis, clarissimum Galliæ lumen.*

o) Vid. *Cent. I. Epist. 66. 67.*

p) *Cent. ad Germ. & Gall. Epist. 43.* O BRISSONI *noster, vbi es? Viuere te optem & deceat!* DEVS *noluit.*

p) DV VAIR, *Traitté de l' Eloquence Françoise.* PASQVIER, *Recherches de la France, Liv. IV. ch. 27.* p. 405. PERRONIANA p. 38.

r) *Vt vastus rapidis fluens adauctus,*
Liger *cornibus insolenter audax,*
Flauentes mouet hinc & inde arenas,
Andinasque superbus ambit oras,
Victo litore & alueis relictis:
Sic amne irriguo elocutionis,
Vis, BRISSO, ingenii tui perennis,
Arcto nulla potis teneri in alueo,
Neglectoque sinu, arduum vegatur
Per legum ac sapientiæ cacumen.
Sed vt fluminis æstuantis vndæ,
Arua depopulantur, & coloni
Tota spes subitis perit sub vndis,
Fame pone sequente, quæ repostis
Per vicina sola crescit aruis.
At non sic mala, damna nec sequuntur,
Aeterna ingenii tui fluenta:
Quin, quanto vberius fluunt, beatos
Nos tanto efficies magis, magisque
Flauescet seges elocutionis.

s) SCALIGERANA, p. 67. & 267.

t) *Epist. 8. Lib. I. & epist. 9.*

u) Ipse SCALIGER id haud obscure prodidit. Vid. SCALIGERANA p. 267.

um, vt SCALIGER quoque cum *doctum sane virum & eloquentem* diceret, vtque scriptis eius *neque iudicium, neque delectum abesse*, fateretur. x)

Cæterum sicut fuit noster moribus suauissimis, nulli se in accessu difficilem, aut asperum, nulli morosum ostendens, eaque comitate omnium fere amorem & beneuolentiam excitauit sibique adiunxit, nec hos in ipso mores mutauit Præsidalis dignitatis apex: y) ita nimia popularitas perniciem attulit, Viro maximo, omni tempore rempublicam melius administraturo, quam in illa tempestate, quæ gubernatorem, fluctibus cedentem, fluctibus oppressit.

* *

ANT. MORNACIVS

in Feriis forensibus.

BRISSONIO nuper quis eruditior
Peritiorque, vel ad fori tritissima,
Quæ, formularius quasi esset, nouerat?
Placidis amœnisque ille semper moribus,
Cum difficillima incidissent tempora,
Populi rebellis haud bene furori adsuit,
Ratus fore, vt radiantis igne purpuræ,
Et imperante motibus sua infula,
Sibi Vrbem haberet, quamdiu temerarius
Concluderet carcer Patrum partem optimam.
Expertus at demum, perhorrida & nece,
Formidolosus quam sit in duces furor
Vulgi imperantis. Exitu nam pessumo
Belli fuit ciuilis atra victima.

ANT. OISELIVS.

C. V. B. BRISSONIS PRAES. EPITAPHIVM.

ΟΥΠΟΤΕ ΣΟΝ ΜΝΗΜΑ, ΒΡΥΣΣΩΝ, ΟΛΕΣΤΕ ΠΟΥ.
BRISSO, TVVM NOMEN NVMQVAM NVSQVAMVE PERIBIT.

IO. PASSERATIVS.

BRISSONII TVMVLVS.

Lumen Parisii vnicum Senatus
Extinctum scelere heic iacet latronum.
Damnatæ tenebris valete, Leges.

IDEM

in exitum infelicem AEMARI RANCONNETI & BARN. BRISSONII.

Quis Phœbum colat & nouem Camœnas,
Isto si comites perire letho

(f) Et

x) SCALIGERANA p. 67. & Lib. I. epist. 8. y) PASQVIER *Liv. XVII. lettre 1. & 3.*

Et Phœbo placet, & nouem Camœnis?
Doctrina similes paresque fama,
Tristi & sidere Præsides creati,
Ambo tristibus occidere fatis;
Raptus purpureo alter e Senatu
Optato inuidiam obruit sepulchro,
Informemque necem nece anteuertit.
At vulgi rabidi alterum furores
Fixam legibus in crucem tulerunt.
Lugendus veniet bonis vterque.
Nam fontem sua mors negauit illum:
Hunc crux non sua clamat innocentem.

NIC. RICHELET.

Quid mirum, si exlex BRISSONEM turba trucidat?
Non potuit IVRIS GLORIA iure mori.

PAPIR. MASSONIVS.

Viderit effigiem quisquis, BRISSONIVS illi
PICTO notus erit, PAPINIANE, tuus.
Si fata exitium vtrique immatura dedere
Pœnituit facti iam satis ipsa sui.

IN-

INDEX
AVCTORVM ET EDITIONVM EARVM, QVIBVS IN HOC OPERE RECENSENDO VSI SVMVS.

AGGENVS VRBICVS, v. Scriptores rei agrariæ.
C. *Pedonis* ALBINOVANI Elegiæ III. & fragmenta cum notis var. Amſtel. 1703.
AMBROSII Opera, per Io. Coſterium, Baſil. 1555.
APPIANI Romanæ Hiſtoriæ, ex edit. Car. Stephani, Pariſ. 1551.
APVLEII Opera, ex recenſione Gev. Elmenhorſtii, Francof. 1621.
ARNOBII aduerſus Gentes Libri VII. cum not. Deſ. Heraldi, Pariſ. 1605.
Auctores rei ruſticæ, ex Hier. Commelini typographeo, 1595.
Auctores rei venaticæ, ex edit. Iani Vlitii, Lugd. Bat. 1653.
AVSONII Opera, ex edit. Iac. Tollii, Amſtel. 1671.
BOETHII Opera, Baſil. 1570.
Iul. CAESAR, ex edit. Io. Ge. Grævii, Amſtel. 1697.
CALPVRNII Eclogæ, v. Auctores rei venaticæ.
Martiani CAPELLAE Satyricon de Nuptiis Philologiæ ex Mercurii, & de ſeptem Artibus liberalibus, cum notis Hug. Grotii, Antwerp. 1600.
CAPITOLINVS, v. Scriptores Hiſtoriæ Auguſtæ.
CASSIODORI Opera, Genev. 1650.
CATO de re ruſtica, v. Auctores rei ruſticæ.
CATVLLVS, ex editione Io. Ge. Grævii, Trai. 1680.
CENSORINVS de die natali, ex edit. Henr. Lindenbrogii, Lugd. Bat. 1642.
CHARISIVS SOSIPATER, v. Grammatici veteres.
CICERONIS Opera ex recenſione Iſ. Verburgii, Amſtel. 1724.
CLAVDIANI Opera, ex editione Caſp. Barthii, Francof. 1650.
CLEMENTIS *Alexandrini* Opera, Pariſ. 1629.
COLVMELLA, v. Auctores rei ruſticæ.
Q. CVRTIVS de rebus Alexandri. M. ex edit. Sam. Pitiſci, Vltrai. 1685.
DIO CASSIVS ex edit. Henr. Stephani, 1592.
DIODORI SICVLI Bibliotheca Hiſtorica, ex edit. Laur. Rhodomanni, Hanov. 1604.
DIONYSII HALICARNASSEI Opera, ex edit. Frid. Sylburgii, Francof. 1586.
EVMENII gratiarum actio & reliquæ Orationes panegyricæ, v. Panegyrici veteres.
EVSEBII de vita Conſtantini M. libri IV. v. Scriptores Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ.
EVTROPII breuiarium Rom. Hiſtoriæ ex edit. Chriſt. Cellarii, Ienæ 1698.
FESTVS de verborum ſignificatione, v. Grammatici veteres.
C. Valer. FLACCI Argonautica, ex edit. Petri Burmanni, Leidæ 1724.
FLORI epitome rerum Romanarum, ex recenſione Car. Andr. Dukeri, Lugd. Bat. 1722.
FRONTINVS de Aquæductibus, ex edit. Io. Poleni, Patavii 1722.
GELLII Noctes Atticæ, ex edit. Iac. Gronovii, Lugd. Bat. 1706.
Grammatici veteres, in vnum corpus collecti a Dionyſ. Gothofredo, Genev. 1595.
GRATII Cynegeticon, v. Auctores rei venaticæ.
HESIODI Opera, ex recenſione Io. Ge. Græuii, Amſtel. 1701.
HORATII Poëmata ex recenſione Rich. Bentleii, Amſtel. 1713.
HYGINVS de limitibus conſtituendis, v. Scriptores rei agrariæ.
IOSEPHI Opera, Colon. 1691.
ISIDORI Originum Libri, v. Grammatici veteres.
IVSTINI in Hiſtorias Trogi Pompeii Epitomæ, accurante Matth. Bernieggero, Argent. 1666.
IVSTINI *Martyris* Opera, apud Rob. Stephanum, Pariſ. 1551.
IVVENALIS Satyræ, cura Merici Cauboni, Lugd. Bat. 1695.
LACTANTII Opera, ex recenſione Chriſtoph. Cellarii, Lipſ. 1698.

LAMPRIDIVS, v. Scriptores Historiæ Augustæ.
LIVIVS, ex editione Io. Clerici, Amstel. 1710.
LVCANI Pharsalica, ex recensione Gottl. Cortii, Lipf. 1726.
LVCIANI Opera, Basil. 1563.
LVCRETII de rerum natura libri, curante Sig. Hauercampo, Lugd. Bat. 1725.
MACROBII Opera, ex edit. Iac. Gronovii, Lugd. Bat. 1670.
MAMERTINI panegyrici, v. Panegyrici veteres.
MANILII astronomicon, Argentorati 1655.
Ammiani MARCELLINI Rerum gestarum Libri, qui supersunt, ex recensione Iac. Gronovii, Lugd. Bat. 1693.
MARTIALIS Epigrammata, accurante Schrevelio, Lugd. Bat. 1670.
MINVCII FELICIS Octavius, ex edit. Christoph. Cellarii, Halæ 1699.
NAZARII Panegyricus, v. Panegyrici veteres.
NEMESIANI Cynegeticon, v. Auctores rei venaticæ.
Corn. NEPOTIS vitæ excellentium Imperatornm, Lugd. Bat. 1675.
NONIVS MARCELLVS, v. Grammatici veteres.
Iul. OBSEQVENS de Prodigiis, cum animadverf. Io. Schefferi, Amst. 1679.
OVIDII Opera, ex recensione Nic. Heinsii, Amstel. 1661.
Latini PACATI *Drepanii* panegyricus, v. Panegyrici veteres.
Panegyrici Veteres XII. recensiti & annotationibus illustrati a Christoph. Cellario, Halæ 1703.
PERSII Satyræ, cura Merici Casauboni, Lugd. Bat. 1695.
PETRONII Satyricon, curante Sim. Abbes Gabbema, Vltrai. 1654.
PHILOSTRATORVM Opera, ex edit. Godofr. Olearii, Lipf. 1709.
PLAVTI Comœdiæ, ex edit. Frid. Taubmanni, Vitemb. 1672.
PLINII Historia naturalis, ex edit. Io. Harduini, Parif. 1685.
- - Epistolæ & Panegyricus, ex edit. Iac. Thomasii, Lipf. 1675.
PLVTARCHI Opera, ex edit. Xylandri, Francof. 1599.
POLYBII Historia, cum interpretatione If. Casauboni, Hanov. 1609.
PROPERTII Elegiarum libri IV. ex edit. Iani Broukhusii, Amstel. 1727.
PRVDENTII Opera, ex recensione Christoph. Cellarii, Halæ 1703.
QVINTILIANI de Institutione Oratoria Libri, & Declamationes, curante Petro Burmanno, Lugd. Bat. 1720.
RVFFINI Historia Ecclesiastica, v. Scriptores Historiæ Ecclesiasticæ.
SALLVSTIVS, ex edit. Io. Frid. Gronovii, Lugd. Bat. 1665.
Scriptores Historiæ Augustæ cum notis If. Casauboni, Cl. Salmasii & Ian. Gruteri, Lugd. Bat. 1671.
Scriptores Historiæ Ecclesiasticæ Græci, Coloniæ Allobrogum 1612,
Scriptores rei agrariæ, ex ed. Wilh. Gœsii, cum notis Nic. Rigaltii, Amstel. 1674.
SENECAE Opera, cum notis Iusti Lipsii & Io. Gronovii, Amstel. 1682.
- - Tragœdiæ cum notis Io. Frid. Gronovii, Amstel. 1682.
SERVII Commentarii in Virgilium v. Virgilii Opera.
SICVLVS FLACCVS, v. Scriptores rei agrariæ.
SILII ITALICI Punicorum Libri, ex edit. Arn. Drakenborch, Vltrai. 1717.
SOCRATIS Historia Ecclesiastica, v. Scriptores Historiæ Ecclesiasticæ.
SOZOMENI Historia Ecclesiastica, v. Scriptores Historiæ Ecclesiasticæ.
SPARTIANVS, v. Scriptores Historiæ Augustæ.
STATII Opera cum not. var. ex edit. Io. Veenhusen, Lugd. Bat. 1671.
C. SVETONIVS cum Commentario Sam. Pitisci, Leov. 1714.
SYMMACHI Epistolæ ex recens. Gasp. Scioppii, Mogunt. 1608.
TACITI Opera, cum notis Iac. Gronovii, Trai. Bat. 1721.
TERENTII Comœdiæ cum notis varior. Amstel. 1686.
THEODORETI Historia Ecclesiastica, v. Scriptores Historiæ Ecclesiasticæ.
TIBVLLI, quæ extant, Amstel. 1708.
VALERIVS MAXIMVS, cum notis varior. ex recensione Abr. Torrenii, Leidæ 1726.
VARRO de Lingua Latina, v. Grammatici veteres.
- - de re rustica, v. Auctores rei rusticæ.

VEGETIVS & FRONTINVS, Scriptores de re militari, cum notis Petri Scriverii, Lugd. Bat. 1644.
VELLEIVS PATERCVLVS, curante Petro Burmanno, Lugd. Bat. 1719.
Sex. Aur. VICTORIS Historiæ Romanæ Breuiarium, cum notis variorum, Lugd. Bat. 1670.
VIRGILII Opera, cum Comm. SERVII, ex edit. Pancr. Masvicii, Leouard. 1717.
XIPHILINI e DIONE excerptæ Historiæ, ex edit. Henr. Stephani, 1592.
ZONARAE Annales, ex recensione Caroli du Cange, Paris. 1686.
ZOSIMI Historia noua, ex recens. Frid. Sylburgii, accur. Christoph. Cellario Cizæ 1679.

* *

MONITA QVAEDAM IN CALCE EDITIONIS FRANCOFVRTENSIS ADIECTA.

LECTORI S.

Quod vulgo dici solet: *Posterioris discipulus prior dies:* id suo exemplo verum confirmans Auctor noster, ad calcem Operis sui quædam adiecit, multa, quæ tanquam supplementum quoddam ad reliquum cumulum accederent; nonnulla, quæ mutatæ suæ in locis quibusdam sententiæ significationem haberent; pauca, quæ Operarum σφάλματα indicarent. Nos his pro virili sublatis; istis suppletis: iam etiam δευτέρας φροντίδας Auctoris tibi, Lector, exhibemus, vt, quam spaciosus sit litteraturæ campus, nobiscum cognoscas.

Pag. 45. a. lin. 22. In OSSIPAGINAE IVNONIS nomine nihil apud Arnobium lib. III. mutandum censeo. * Recta enim est scriptura, neque vitii quidquam subest. Hoc namque nomine, Iunonis, in *ossibus* eorum, qui in lucem edebantur, *pangendis* solidandisque, vis ac potestas exprimitur. Eademque est Dea OSSIPAGO apud eundem Arnobium Lib. IV. vbi tamen manifesto errore scriptum est non semel, *Ossilago.*

* Iamque in nostra editione omissum est τὸ *corruptis*, quod olim extabat adiectum Arnobii *libris.*

Pag. ead. lin. 33. Inter Iunonis cognomina MATVTAM posui, secutus scripturam codicis Livii & P. Victoris: nunc in cogitationum mearum consilium adhibitis amicis, subsisto. Vereor enim, ne se illic *Iuno* in *Inus* locum subdiderit. Nam, vt ait Cicero lib. I. Tusculanar. Quæst. *Quid Ino, Cadmi filia, nonne Leucothea nominata a Græcis, Matuta habetur a nostris?* Idem lib. III. de Nat. Deor. *Ino Matuta a nobis dicitur, a Græcis Leucothea.* Similiterque Ouidius Lib. VI. Fastor.

Leucothoe Graiis, Matuta vocabere nostris.

Matris etiam *Matutæ* Festus Pomp. meminit, eiusque festa *Matralia*, eodem auctore, dicebantur.

Pag. 47. a. lin. 43. emenda, de FORTE FORTVNA. Rectus enim huius appellationis casus est, non *fortis*, sed *fors:* cuius genitiuum *fortis* Varro Lib. V. de Lingua Latina, & Columella Lib. X. Accusatiuum vero idem Varro Lib. III. de Lingua Latina, Ouid. Lib. VI. Fastorum ediderunt. In eoque linguæ Latinæ ignorantia lapsi Græci Auctores, Dionysius Halicarnasseus, & Plutarchus, videntur, qui a *Fortitudine* hanc appellationem ductam existimantes, Ἀνδρείαν & Ἰσχυρὰν, seu ἀριστευτικὴν reddiderunt; cum revera, vt Cicero Lib. II. de Legibus explicat, hoc nomine incertos casus Quirites significarint.

Pag. 110. b. lin. penult. delenda est hæc clausula: *Eoque allusisse Chæream,* &c. Assentior enim Lipsio emendanti apud Suetonium: *Accipite iratum.* Nam & Iosephus Lib. XIX. Antiquit. cap. 1. eam rem ita narrat: Ὑπαντιάζει δὲ αὐτὸν Χαιρέας, καὶ ᾔτησε σημεῖον, τῶν δὲ τῶν εἰς χλεύην ἀνακειμένων ἐπιόντος, οὐδὲν ἐνδοιάσας, λοιδορίαις τε ἐχρῆτο κατὰ τοῦ Γαΐου, καὶ σπασάμενος τὸ ξίφος ἐπάγει πληγὴν σφοδράν.

CONSPECTUS
VNIVERSI OPERIS
BRISSONIANI
DE
FORMVLIS ET SOLENNIBVS POPVLI ROMANI VERBIS.

LIBER PRIMVS

COMPLECTITVR FORMVLAS, QVAE AD REM DIVINAM, PRECATIONES, VOTA, AEDIVM SACRARVM ET SIGNORVM DEDICATIONES, ALIAQVE HIS COGNATA ET ADIVNCTA, PERTINENT.

I. *Formulæ Sacrorum*: Ac primum, *Profanos arcendi Sacris.* pag. 2

II. Myſteria ſacrorum profanis aperire nefas habebatur. 3

III. Eleuſiniorum ſacrorum ſymbola. ibid.

IV. Ritus, arcendi ſacris, qui non eſſent puris manibus: & quæ ſint *puræ manus?* ead. pag.

V. Rem diuinam facturi abluebant manus *viuo flumine.* 4

VI. Et caput totumque corpus abluebant veteres plerumque. *Pure lavari*, quid ſit? 5

VII. A ſacris prohibebantur inquinati heſterno concubitu. *Noctem flumine purgare* ſolebant. ibid.

VIII. Omnia in ſacris pura eſſe oportebat. *Puræ veſtes, pura vaſa, pura hoſtia, purum vinum, pura aqua.* 6

IX. Impii ſceleſti ſacris exeſſe iubebantur. ibid.

X. Quibusdam ſacris mulieres intereſſe non licuit. 7

XI. Formula: *Favete linguis.* ibid.

XII. Vtrum his verbis *ſilentium* fuerit imperatum? ibid.

XIII. An *bona verba* iſthac formula fuerint imperata? 8

XIV. Græci in concionibus, & conuentibus *bona verba dicere* iubebant. Quædam *ſacra maledictis & exſecratione celebrata. Mala verba.* pag. 8

XV. Per eandem Formulam: *Fauete ſacris:* Vota fauentia ſacris &, quibus ſacerdos præiret, imperata. 9

XVI. Formulæ, *vt linguis fauerent*, conceptio ſolennis. *Quisquis ades.* 10

XVII. Formula in ſacris & auſpiciis: *Hoc age.* ibid.

XVIII. Victimam cædentis rogatio: *Agon?* Et *Agonalia* vnde dicta? 11

XIX. *Miniſtri* quinam dicantur in ſacris? Eorum inſtrumenta, mallei, cultri. ibid.

XX. *Hoſtiarum* complures ſpecies & nomine diuerſa. 12

XXI. Verba in *hoſtiis* vſitata. Hoſtiæ *probari* dicebantur. ibid.

XXII. Hoſtiæ *ducebantur.* Dirum omen faciebant reluctantes vel aufugientes. 13

XXIII. Hoſtiæ aris *admouebantur.* 14

XXIV. Hoſtiæ ad aram *ſtare* dicebantur. ibid.

XXV. *Feriendi* verbum, item *percutiendi*, in victimis vſitatum. ibid.

XXVI. Hoſtiæ *cadere* dicebantur. 15

XXVII.

XXVII. *Mactare* & *immolare* quomodo differant? pag. 16

XXVIII. *Facere* dicebantur, qui sacrificabant, item *operari.* ibid.

XXIX. Verba in *victimarum extis* vsitata. Exta *inspici* dicebantur. 17

XXX. Exta *consuli* dicebantur. 18

XXXI. Quænam exta inspici solerent? *Fibrarum, fissi* & *capitis* obseruatio in extispiciis. ibid.

XXXII. Extorum *notæ apud Græcos.* 19

XXXIII. Extorum *notæ apud Romanos.* Exta *bona, læta, felicia.* 19

XXXIV. Exta *non bona, tristia, minacia.* 20

XXXV. Exta *regalia.* Exta *muta.* 21

XXXVI. Exta bona *prosecabantur.* Vnde *prosecta* dicebantur & *prosiciæ.* ibid.

XXXVII. *Dandi* verbum in extis & sacrificiis vsurpatum. 22

XXXVIII. *Turis dandi* ratio diuersa. *Plena lance* vel *acerra. Grana, Glelulæ, mica turis.* 23

XXXIX. Turis in focum iactandi ritus. *Mascula tura* ibid.

XL. Vinum dandi, merum infundendi, ritus. *Vinum purum: Calpar: Sacrima.* 24

XLI. *Flammis* & *focis dare* exta, tura. *Aris dare.* ibid.

XLII. *Reddere,* verbum sacrorum. ib.

XLIII. *Porricere*, verbum sacrificantibus solenne. 25

XLIV. *Imponere*, verbum in sacris vsitatum. ibid.

XLV. Exta *lancibus* exhibita in sacrificiis. ibid.

XLVI. *Litasse* quando dicerentur sacrificantes? *Litare* quid significet? ib.

XLVII. *Honorem diis habere*, *indicere, mactare.* 26

XLVIII. *Dona* & *munera diis oblata* in sacris. pag. 27

XLIX. *Dona figi* dicebantur. ibid.

L. Quædam sacrorum verba per saturam indicantur. *De sacris fratrum arualium* vetus inscriptio subiicitur. ibid.

LI. Verba solennia, quibus *in vino dando* vtebantur & supplicabant. 29

LII. *Libationis* Formula: *Libo tibi.* ib.

LIII. *Dona offerentium* verba solennia: *Accipe, cape, sume libens.* 30

LIV. Dii quibus verbis compellati? *Dii salutabantur.* ibid.

LV. *Salutandi* Deos Formula. *Saluere iussi* defunctorum *manes*, itemque *dies festi. Patria* salutata. 31

LVI. Quo ritu Dii adorati? Precantes *stabant.* 32

LVII. Deos salutabant *capite operto.* ib.

LVIII. *Corpus circumagebant* precantes, *dextrouersum.* 33

LIX. *Manum ori admouebant* adorantes. 34

LX. *Procumbebant* adorantes, aliquando *sedebant.* Penulis positis adibant Deos. ibid.

LXI. *Precandi* ritus. Conuersio *ad orientem. Rectus vultus.* ibid.

LXII. *Manibus* in cælum *sublatis* orabant. 35

LXIII. *Aras tangere & amplecti; Mensam tangere* & *signa Deorum, aris aduolui* solebant precantes. 36

LXIV. *Mulieres* quo ritu suppliciter adorauerint Deos? ibid.

LXV. Supplicantes procumbebant & *limina solumue osculabantur.* 37

LXVI. Crinibus *templa verrere* solebant *Matronæ.* ibid.

LXVII. *Venerandi* verbum in sacris latissime patet. ibid.

LXVIII. *Adorandi* & *supplicandi* verba in quibus adhibita? pag. 38

LXIX. *Rerum agendarum & dicendi initium a Diis* factum ibid.

LXX. *Dii Patres* nuncupati. 39

LXXI. *Deæ Matres* vocatæ. ibid.

LXXII. *Dii sancti* vocati. 40

LXXIII. *Dii Domini* appellati. ib.

LXXIV. *Dii boni* dicti, *pulchri: Deæ bonæ, pulchræ: Dii magni: Deæ almæ.* ibid.

LXXV. *Ianus* inter Deos *primus inuocabatur.* 41

LXXVI. *Iani cognomina.* 42

LXXVII. *Iouis* cognomina præcipua. ibid.

LXXVIII. Reliqua *Iouis* nomina. 43

LXXIX. *Iunonis* nomina 44

LXXX. *Martis* nomina. 45

LXXXI. *Apollinis* cognomina. ib.

LXXXII. *Mineruæ* cognomina, item *Dianæ* & *Veneris.* 45

LXXXIII. *Herculis* cognomina. 46

LXXXIV. *Opis consiuæ* nomen. *Lares* diuersimode appellati. ibid.

LXXXV. *Dii tutelares verbis* nominatim haud inuocati. *Dii Patrii. Dii inferi, manes* cur dicti? ibid.

LXXXVI. *Fortunæ* appellationes. Et de *fortuna huiusque diei* disputatio. 47

LXXXVII. De *virili fortuna* disquisitio. 48

LXXXVIII. Post specialia Numina *Dii Deæque omnes* inuocati. 49

LXXXIX. Formulæ precationum: *Siue Deus, siue Dea es: Si Deus, si Dea es: Quisquis es.* 50

XC. *Nomina Deorum omnia* complecti solebant in precationibus. ibid.

XCI. Dii, *in sacro cereali* inuocati. pag. 51

XCII. Numina *pro frugum ubertate* inuocata *Robigus* & *Auerruncus*, Dii, quales? ibid.

XCIII. *Læua numina.* Verbi, *auerruncare,* vsus. 53

XCIV. Ritus placandi *sidus caniculæ.* ibid.

XCV. Precationes *in agris lustrandis* vsitatæ. 53

XCVI. Preces *in palilibus.* ibid.

XCVII. *Annæ perannæ* inuocatio, item *Deæ carnæ.* ibid.

XCVIII. *Iunonis Lucinæ* imploratio, & *Dianæ Lucinæ* ad *opem parturientibus ferendam.* 54

XCIX. *Mercatorum* ad *Mercurium* preces. 55

C. *Laribus familiaribus* supplicandi ritus. ibid.

CI. *Ad Genium* preces. *Natalem, vt candidus veniret;* & *Bacchum* inuocandi formulæ. ibid.

CII. *Veneris verticordiæ, Mentis Deæ, Matutæ* & *bonæ Deæ, Herculis* & *Genitæ Manæ* inuocationes & sacra. ib.

CIII. *Publicarum precationum* verba solennia, & ea *præeundi* ritus. 56

CIV. Precationum Formula: *Populo Romano quiritibus.* ibid.

CV. Alia precationum antiquarum verba. 57

CVI. *Augurum* precationes, harumque Formulæ. *Dii rogati, vt omnia darent, firmarent.* ibid.

CVII. *Euocationis Deorum* solenne carmen. 58

CVIII. Solenne *carmen precationis in concionibus ad populum* habendis. 59

CIX. Precatio solennis *in comitiis: Vt res bene ac feliciter eueniret.* ibid.

CX. Formulæ: *Quod bene eueniat*: item: *Quæ res vertat bene*: item: *Dii bene vertant*. Formula: *verruncent bene*; apud Poëtas veteres. pag. 60

CXI. Precationis Formulæ: *Dii fortunent*: *Dii secundent*. 61

CXII. *Præfatio* in rebus agendis solennis: *Quod bonum, faustum fortunatumque sit*. ibid.

CXIII. Formula precationis: *Sis bonus, sis felix*. 62

CXIV. Precationum formulæ e *Catone*. *Bonas preces precari*. *Dii essent volentes, propitii*. ibid.

CXV. Dii rogati, *vt vellent*. 63

CXVI. Formula: *Si Dii volent*. ib.

CXVII. Mos precandi aliquem Deum, *vt dexter adesset*. 64

CXVIII. Dii inuocabantur, *vt venirent*: *Vt sacris interessent*. ibid.

CXIX. Deos orabant, *vt adessent*. ib.

CXX. Precationum verba: *Precor venerorque*: *Quæso*. 65

CXXI. Precantium verba: *Imploro atque obtestor*: *Inuoco*. ibid.

CXXII. Formula precationum: *Dii faciant*. 66

CXXIII. Verbum precantium solenne: *Da*. Formula: *Dii dent*. ibid.

CXXIV. Dii rogabantur, *vt annuerent*. 67

CXXV. Mos *euentura* adfirmandi, *quæ precarentur*: itemque, *se id augurari*. 67

CXXVI. Preces, *vt optata euenirent*. 68

CXXVII. *Obtestationes Deorum* per gratas ipsis res, & in iis vsitata vocula *sic*. ibid.

CXXVIII. Dii rogati, *vt servarent*. Formula: *Dii me seruant*. 69

CXXIX. Dii inuocati, *vt fauerent*. ib.

CXXX. Precationes, *vt Dii cœpta fortunarent*: *Vt acta probarent*. 70

CXXXI. Dii inuocati, *vt opem ferrent*. pag. 70

CXXXII. *Auxilium Deorum implorandi* Formulæ. ibid.

CXXXIII. Formula: *Diis bene iuuantibus*. 71

CXXXIV. Dii inuocati, *vt respicerent*. Formula: *Dii me respiciunt*. ib.

CXXXV. Formula precationis: ΚΥΡΙΕ ΕΛΕΗΣΟΝ. ibid.

CXXXVI. *Vnius Dei confessio* in precationibus & obtestationibus gentilium. Formula: *Deos esse*. 72

CXXXVII. Dii rogati, *vt audirent*. ibid.

CXXXVIII. Mos precandi *pacem ac veniam Deorum*. 73

CXXXIX. Dii rogati, *vt parcerent*. 74

CXL. *Bene precandi* mos, & in eo vsitata vox: *Bene*. ibid.

CXLI. Formula: *Bene sit*. Et quid sit, *benedicere*? quid, *maledicere*? ib.

CXLII. Variæ *bene precandi* Formulæ. 75

CXLIII. *Precationum* apud Auctores veteres *Exempla* insignia. ibid.

CXLIV. Precationes *sub conditione virtutis* factæ. 76

CXLV. Precationes *pro salute Cæsarum*. 77

CXLVI. Precationes *intuitu defunctorum* & *pro defunctis* fieri solitæ. 78

CXLVII. *Imprecationes defunctis* factæ. 79

CXLVIII. *Gratiæ Diis actæ*: harumque Formulæ & exempla. *Gratulationes* & *Laudes* Diis dictæ. 80

CXLIX. Precationes faustæ, *Calendis Ianuariis* solennes. 81

CL. Verba in *degustatione vini noui*, & in *primitiis pomorum* capiendis solennia. ibid.

CLI. *Faustis ominibus alios prosequendi* ritus & Formulæ. pag. 82

CLII. *Ominum obseruatio* & *bonorum* ominum *acceptio.* ibid.

CLIII. *Sternutantes* ominis causa *salutandi* mos, & e sternutamentis omina capiendi. ibid.

CLIV. *Nominum* obseruatio *boni ominis causa.* 83

CLV. *Omina principiis* rerum *inesse credita.* ibid.

CLVI. *Nomina inauspicata* ominis ergo *immutata.* Tristium ominum, e nominibus, exempla. 84

CLVII. *Mala omina detestantium* & auersantium vsitatæ Formulæ: *Quod abominor: Dii omen auertant.* ibid.

CLVIII. *Omina mala abesse* iubentium Formulæ: *Dii prohibeant: Dii meliora: Dii auertite. Melius ominare.* 85

CLIX. *Votorum Formulæ*, & in his solenne verbum, *voueo.* Votorum exempla insignia. 86

CLX. Votorum in *lustro condendo* Formulæ. Votorum conceptio, *si resp. eodem statu staret.* 87

CLXI. *Veris sacri* vouendi & vota, *si resp. in meliore statu esset*, concipiendi ritus ac Formulæ. 88

CLXII. Varia *votorum publicorum* genera & exempla. 89

CLXIII. Vota *pro salute ægrotantium* concepta. 90

CLXIV. Vota *pro salute cæsarum* publice nuncupata. ibid.

CLXV. Vota *pro reditu* peregre proficiscentium. 91

CLXVI. *Ludi votiui.* ibid.

CLXVII. Vota *vt rata essent*, precabantur. *Vota rata, valida, irrita, caduca.* ib.

CLXVIII. Vota *concipi, suscipi, nuncupari* dicuntur. *Reus voti, damnas voti*, quis dicatur? 92

CLXIX. Vota *solui* & *reddi* dicuntur, *vt debita.* ibid.

CLXX. Vota *reddi Diis merentibus*, dicebantur. pag. 93

CLXXI. *Voti soluti* verba solennia: *Soluit libens merito:* & *ex voto.* ibid.

CLXXII. *Publicorum votorum* nuncupatio *in tabulas* relata. *Tabulæ* in votis soluendis *fixæ.* ibid.

CLXXIII. Vota *pro salute & reditu* suscepta, ex antiquis Inscriptionibus. 94

CLXXIV. *Tabulæ votivæ* corruptum exemplum apud *Livium. Versus Saturnii*, quales? Cn. Pompeii tabula votiua. 95

CLXXV. *Tituli* in votis faciendis aut soluendis adscripti. ibid.

CLXXVI. Vota *ceris figere* & *obligare* solebant veteres. 96

CLXXVII. *Votivæ tabulæ* & *vestes suspensæ naufragorum.* Vota *pendere* dicuntur. ibid.

CLXXVIII. Ritus in votis faciendis seruati. 97

CLXXIX. Idem in votis faciendis, qui in precationibus, corporis habitus obseruari solitus. ibid.

CLXXX. *Vota* & *Precationes*, Græcis ΕΥΧΑΙ, apud Latinos quomodo differant? Verbum, *exposcere*, in vtrisque vsitatum. ibid.

CLXXXI. *Devotionum* Formulæ & *Carmina. Certa Verba*, quæ? 98

CLXXXII. *Dirarum* & *exsecrationum* Formulæ, & *devovendi* verbum in iis vsitatum. 99

CLXXXIII. *Deos iratos* optabant veteres his, quibus imprecabantur. ibid.

CLXXXIV. *Deos propitios & faciles* precabantur his, quibus *bonam mentem* optabant. *Deos* quibus *propitios*, quibus *iratos* crediderint veteres? 100

CLXXXV. *Imprecationum* Formulæ: *Dii te perdant: Iupiter Diique te perdant.* 100

CLXXXVI. Aliæ imprecationum Formulæ: *Dii te infelicitent, eradicent:*

Item:

Item: Res tibi vertat male: Abi in malam crucem: Væ capiti tuo. pag. 101

CLXXXVII. *Proficiscentibus viam perpetuam imprecandi* Formula. ibid.

CLXXXVIII. *Imprecationes avertendi* Formulæ. 102

CLXXXIX. *Hostibus euenire* optabant aduersa. ibid.

CXC. *Ocimum cum maledictis serendi* consuetudo. ibid.

CXCI. *Dedicationum* ritus ac formulæ. *Postem tenendi* ritus. *Fanum* vnde dictum? ibid.

CXCII. Verba, quæ in dedicatione pontifices præiuerunt, solennia. *Pontificibus, vt adessent, denuntiandi* Formula. 103

CXCIII. Verba solennia in *Consecrationibus* adhibita. Consecrationes *manu fieri* dicebantur. ibid.

CXCIV. *Leges, in dedicatione ædium sacrarum, dictæ. Magmentum,* quid? Lex sacellorum: *Ne quid scorteum adhiberetur.* 104

CXCV. *Tituli æris inscripti.* ib.

CXCVI. *Inscriptiones Deorum signis* additæ. *Nomina dedicantium* inscripta; item, *pecunia vnde reducta esset.* 105

CXCVII. *Donis Deorum inscriptiones* additæ. ibid.

CXCVIII. *Causa doni dati* titulo plerumque expressa. 106

CXCIX. *Pontificiæ Formulæ,* in *vestali capienda,* item in *puluinaribus.* ibid.

CC. In *feriis imperandis, abstinerent litibus & iurgiis,* edicebatur per præconem. 107

CCI. In feriis publicis, *opere abstinerent,* admonitio solennis. *Præciamitatores,* qui? ibid.

CCII. Alia quædam solennia Pontificum verba, & *ferias concipiendi,* item *nonas indicendi* formulæ. *Locorum sacrorum nomina* Pontificalis erant obseruationis. pag. 108

CCIII. *Auguralis* denuntiatio: *Alio die.* 108

CCIV. *Augurium Salutis,* & eius Formula. ibid.

CCV. Auguralis pronunciatio: *Vitio aliquid factum esse.* Quædam *Plutarchi* & *Dionis* loca emendantur. Et de *lege curiata in adoptionibus* obseruatio. 109

CCVI. Alia scientiæ auguralis verba & formulæ. 110

CCVII. *Auium* diversæ *species* & *nomina* in *auspiciis.* 111

CCVIII. *Piacularia* & *pestifera* auspicia *pedestria, peremnia. Cælestia auguria.* 112

CCIX. *Auguriorum* genera & ritus. *Augurium agere;* aliaque *auguralia* verba. ibid.

CCX. Augures publici, *in Collegium cooptati, inaugurati.* 113

CCXI. Formulæ & verba in *auspiciis* solennia. *Terripauium: Terripudium: Tripudium Sollistimum.* ibid.

CCXII. *Auspicia* pullorum *tristia,* aut *secunda, nuntiabantur.* 114

CCXIII. *Auspicium iuge, perenne,* aliaque auspiciorum genera. *Silentium* in auspiciis, quid? *soricum occentus* ib.

CCXIV. *Auspicari* quinam dicantur? *cubantes auspicari* solebant. ibid.

CCXV. *Haruspicum responsa.* 115

CCXVI. *Carmina Martiana.* 116

CCXVII. *Responsa* quædam *delphica.* ib.

CCXVIII. *Haruspicum* quædam verba solennia. ibid.

CCXIX. *Fulminum* genera in haruspicina ibid.

CCXX. *Saliorum Carmina,* & eorum verba obliterata. 117

CCXXI. *Iani clausi* solennis formula. ib.

LIBER SECVNDVS

COMITIORVM, ROGATIONVM, LEGVM ET SENATVSCONSVLTORVM, SENTENTIARVM IN SENATV DICTARVM, EIVSQVE AMPLISSIMI ORDINIS DECRETORVM FORMVLAS CONTINET.

I. *Rogationum* solennia verba. Formula: *Velitis iubeatis, Quirites.* pag. 119

II. *Auctoritas Senatus: Potestas Populi.* 120

III. *Populus iubere, vetare*, item *Consuli* dicebatur. 121

IV. *Rogationum* quarundam *Formulæ* speciales & *Exempla* notabilia. ibid.

V. *Suasio* vel *dissuasio legum*, & utriusque Formulæ solennes. ibid.

VI. *Adlocutionis ad Populum* vox solennis: *Quirites.* 122

VII. *In suffragium mittendi & reuocandi* Formulæ. *Sciscendi* verbum. ibid.

VIII. *Rogationem accipiendi* vel *reiiciendi* Formulæ: *Vti rogas: Antiquo.* 123

IX. *Edicta comitiorum habendorum causa* proposita. *Exercitus centuriatis comitiis imperatus*, cumque imperandi Formula. ibid.

X. *Centuriarum & tribuum* in comitiis *nomina: Niquisciuit: Prærogatiuæ: Iure vocatæ.* 124

XI. Comitiorum in *Magistratibus rogandis renuntiandisque* Formulæ & ritus. ibid.

XII. *Candidatorum professio*, & eorumdem *commendatio.* 125

XIII. *Candidatorum nomina accipi*, eorum *ratio haberi*, quando dicebantur? & his contraria. ibid.

XIV. Certis *Magistratibus creandis* propria verba. Formula: *Optima lege: Optimo Iure.* 126

XV. *Tribus tulisse*, vel contra, *perdidisse, non tulisse, repulsam tulisse* qui dicebantur? 127

XVI. *Carmen solenne comitiorum.* pag. 127

XVII. *De legibus* verba solennia. *Leges ferri, perferri, perrogari, figi* dicebantur. ibid.

XVIII. Verba *initiis legum præponi* solita. ibid.

XIX. Consueta *Legum clausula:* & alia duo legum communia capita. *Sacrosanctum*, quid? 128

XX. *Sanctiones legum*, & verba in iis adhibita. Formula: *Sacer esto.* 129

XXI. *Legum antiquarum* exempla, ac primum *Legis de aquaeductuum tuitione.* Verbum in legibus vsitatum, *Siremps.* 130

XXII. *Legis de viatoribus* fragmentum. 132

XXIII. *Legis Thoriae*, fragmenta. 133

XXIV. *Legis Serviliae* fragmenta. 137

XXV. Fragmenta *Plebisciti de Thermensibus.* 141

XXVI. Legis *Maniliae & Peduceae* reliquiæ. 142

XXVII. Fragmentum *Legis regiae.* ibid.

XXVIII. Fragmentum *Legis de Scribis quaestorum*, quod est caput *Legis de viatoribus.* 143

XXIX. Fragmenta duo *Legum incertarum.* ibid.

XXX. Fragmentum *legis* antiquæ *de Pecuniis repetundis.* 144

XXXI. Fragmentum *legis de agris Africæ dividundis.* 146

XXXII. *Legum antiquarum* fragmenta ex *auctoribus romanis.* 147

XXXIII. *Legis Aquiliæ* capita. pag. 148
XXXIV. *Legis Falcidiæ* capita. ibid.
XXXV. *Legis Corneliæ de veneficiis* caput. ibid.
XXXVI. *Legis Iuliæ & Papiæ* quædam capita. ibid.
XXXVII. *Legis Iuliæ de adulteriis* capita. 149
XXXVIII. *Legis Corneliæ de sicariis:* item *Legis Iuliæ de vi publica & priuata* capita. ibid.
XXXIX. *Legis Iuliæ Iudiciariæ* quædam capita. 150
XL. Aliarum *legum antiquarum* reliquiæ *in libris digestorum* indicantur. De quibusdam Legum Formulis supplementa. ibid.
XLI. Fragmenta *Legis Clodianæ, de Ciceronis exilio.* 151
XLII. *Senatusconsultorum* Formulæ. Ac primum *Edicti*, quo *Senatus conuocabatur*, forma & verba solennia. ib.
XLIII. *Præfationis* in *relationibus Consulum* & ipsarum *relationum* Formulæ. *Quid fieri placet? Quid videtur?* 152
XLIV. Formula: *Referimus ad vos.* 153
XLV. In *relationibus postulandis* Formulæ: & de *consulendi verbo.* ibid.
XLVI. *Relationum argumenta* varia. *Referre, consulere de religione, de republica, de summa republica.* 154
XLVII. Formula: *Consules verba fecisse: Mentionem facere in Senatu.* 155
XLVIII. *Sententias rogandi* Formula. ibid.
XLIX. *Sententiam dicendi* Formulæ. *Censendi* verbum. 156
L. Verbum in sententiis dicendis vsitatum: *Placet.* 157
LI. Verbum in sententiis dicendis solenne: *Decerno.* ibid.
LII. *Rationes sententiæ subiiciendi* Formulæ. 158
LIII. *In Senatu dicentium* Formula: *Patres conscripti.* pag. 158
LIV. *Consulem & Senatores*, item *solos consules adloquendi*, aut *ad alterum consulem orationem dirigendi* ritus. 159
LV. *Tribunos Pl. censores, dictatorem adloquendi* ratio. ibid.
LVI. *Sententiarum in Senatu dictarum* exempla. 160
LVII. *Sententiam alterius sequendi* verbum & ritus. *Assentiri verbo. Pedibus in sententiam ire.* 167
LVIII. *Amplius censendi* Formula. 168
LIX. *Vt sententia diuideretur, postulandi* Formula. ibid.
LX. *Singulos Consuli*, aut *numerari senatum iubendi* Formula. ibid.
LXI. *Pronuntiatio sententiarum.* 169
LXII. *Discessiones imperandi* Formulæ: *Discedere, pedibus ire in sententiam.* ib.
LXIII. Formula: *Hæc pars maior videtur.* 170
LXIV. *Sententiæ rogari, perrogari, vincere* dicebantur. ibid.
LXV. *Altercationes in Senatu* frequentes. ibid.
LXVI. *Acclamationes in senatu factæ.* 173
LXVII. *Senatum dimittendi* Formula; item, *dimittendi concionem.* 176
LXVIII. *Actorum senatus forma* quædam. ibid.
LXIX. In *senatusconsultis* scribendis *dies præponi* solebat. ibid.
LXX. *SCtis* apponi solebant *nomina, qui scribendo adfuissent.* 177
LXXI. *Auctoritates* quando & quomodo perscriptæ. ibid.
LXXII. *SCtorum initia* solennia. ibid.
LXXIII. *Decernendi* Formulæ: prima: *Senatui placere.* 178
LXXIV. Altera decernendi Formula: *Senatum velle & æquum censere.* 179

LXXV. Tertia decernendi Formula: *Senatui videri.* pag. 180

LXXVI. Quarta Formula: *Senatum existimare.* ibid.

LXXVII. Quinta decernendi Formula: *Senatum arbitrari.* ibid.

LXXVIII. *Decretorum* Formulæ: *Senatui curæ fore: Senatum iudicare.* ib.

LXXIX. *SCtorum caput* de *rogando populo plebeue.* Formula in SCtis: *Primo quoque tempore.* 181

LXXX. Formula Senatui solennis: *Recte atque ordine videri fecisse:* aliæque huic similes Formulæ. 182

LXXXI. *SCta* e *Frontino de Aquæductibus.* ibid.

LXXXII. *SCta* ex *Epistolis Cælii ad Ciceronem.* 184

LXXXIII. *SCtum Martianum de Bacchanalibus.* 185

LXXXIV. *SCtum de Campanis.* ibid.

LXXXV. *SCtum de Petitione Hereditatis, SC. Velleianum, Macedonianum, Trebellianum*, aliaque SCta in *Pandectis* indicata. 186

LXXXVI. *SCtorum in Rep. Rom.* conceptorum genera. *SCta de Religione & de re diuina facienda.* 187

LXXXVII. *Renuntiationes* a *Coss.* factæ *de sacrificiis.* ibid.

LXXXVIII. *Placandorum Deorum causa, hostiæ & supplicationes* decretæ. 188

LXXXIX. *Sibyllinos libros adire & inspicere decemuiri* iubebantur, prodigiis nuntiatis, aut ob infortunium publicum. ibid.

XC. *Supplicationes* variis de causis decretæ. 189

XCI. *Supplicationum* communis causa, *ob rempubl. bene gestam, rem gestam.* 190

XCII. *Supplicatio Ciceroni* decreta, *ob remp. conseruatam.* ibid.

XCIII. *Supplicationes a Senatu postulantium* verba solennia. 191

XCIV. Supplicationes, *Imperatoris, qui bene gessisset, nomine*, atque *Imperatori* ipsi decretæ. pag. 191

XCV. *Hostiarum numerus in supplicationibus* a Senatu definitus. 192

XCVI. In *triumpho postulando* & *decernendo* solennia verba. ibid.

XCVII. Reliqua *de Religione SCta*, potissimum, quibus *ludos, ædes sacras fieri &, ad has faciendas, duumuiros creari*, decernebatur. ibid.

XCVIII. De *Religionis Quæstionibus collegium pontificum consuli*, Senatus decernere solebat. 193

XCIX. *Legatos Delphos mitti*, Senatus decernebat. 194

C. Aliæ quædam *SCtorum de Religione factorum* species & exempla varia. ibid.

CI. *SCta de republ.* SCtum, quo *resp. consulibus permittebatur.* 195

CII. *Supremi* illius *SCti* exempla. 197

CIII. *Consulis* in repentino discrimine *ad arma vocantis vox: Qui rempubl. saluam esse vult.* ibid.

CIV. In *negotio Magistratibus mandando* Formula: *Vti e rep. fideque sua esse videretur.* 198

CV. Alia Formula: *Quod commodo reip. fieri possit.* 199

CVI. Prima Senatus cura, *quid e rep. esset. Iurisiurandi* Formula: *e rep. esse, quod censuissent.* ibid.

CVII. *Comminationis* Formula in *SCto* sanciendo: *Contra rempubl. facturum, si quis aliter fecisset:* & diuersæ eius conceptiones. 200

CVIII. *Contra rempubl. facta* quænam iudicauerit Senatus? ibid.

CIX. *Mandatorum* a Senatu *consuli prætoriue datorum* Formula: *Si videretur:* & varius huius Formulæ, siue exceptionis, vsus. 201

CX. Idem verborum honos: *Si ita videre-*

deretur, a consule adhibitus *erga Senatum.* pag. 202

CXI. Senatus mandatis *negotium consulibus pratoribusue dari* dicebatur. Formula: *Consules, alter amboue.* 203

CXII. Magistratibus negotium dabatur: *Vt curarent aliquid fieri:* item: *Vt operam darent.* ibid.

CXIII. Iubebantur *Coss. pretoresue rogationem ad populum ferre.* 204

CXIV. *In remissionibus tributorum* additæ *exceptionis* Formula. ibid.

CXV. *SCtorum* Formula: *Placere cum aliquo agi.* Formula, quæ magistratus, quibuscum actum fuerat, dicebant: *Futuros se in potestate, auctoritate patrum.* 204

CXVI. Mos decernendi in Senatu: *Rem integram postea referri.* 205

CXVII. Item, *rem differri, nihil decerni,* quandoque placebat. ibid.

CXVIII. *Quæstiones de criminibus habendæ SCtis* decretæ; aliquando *ex plebiscito.* 206

CXIX. *Potestas cognoscendi, animaduertendi, consulibus* interdum a Senatu data. *Cognoscere statuereque* in his *SCtis* sociata verba. ibid.

CXX. *SCtis* interdum *præmia indicibus* & *his, qui se sponte deferebant, impunitas* proposita. Memorabile S. C. *de P. Vatieno.* 207

CXXI. *Gratias agi ciuibus bene de rep. meritis,* a Senatu decretum. ib.

CXXII. *Sociis & amicis gratiæ decretæ* & *actæ* ab Senatu. 208

CXXIII. Gratiis ab Senatu actis *laudes additæ. Aduocatorum opera* laudata. *Honores bene merentibus,* etiam *peregrinis* habiti. ibid.

CXXIV. *SCta in honorem Augusti* facta. Nomen *Augusti,* & *Patris Patriæ* appellatio ipsi a Senatu delata. 209

CXXV. *SCta* honorifica *de Cicerone* facta, & *honores* ipsi a Senatu delati. 210

CXXVI. *Honores C. Cæsari* a Senatu decreti. pag. 212

CXXVII. *Honores Germanico,* itemque *Druso,* decreti. 213

CXXVIII. *Ornamenta Triumphalia, Consularia, Prætoria* in Senatu decreta, & *SCta* eam in rem facta *sub imperatoribus.* 214

CXXIX. *SCta* in *honorem Matronarum* facta. 215

CXXX. *Regum* appellatio a Senatu decreta & data. ibid.

CXXXI. *Sociorum & amicorum* appellatio *regibus* a Senatu decreta. 216

CXXXII. *Dona & munera regibus, sociis & amicis,* a Senatu missa. 217

CXXXIII. *Honores* a Senatu *regibus* habiti reliqui. 218

CXXXIV. De *regibus captivis* humaniora Senatus decreta. 219

CXXXV. *Societas & amicitia* cum *populis exterisque nationibus SCto iuncta.* ibid.

CXXXVI. *Societatem Amicitiamque Populi Romani rogabant,* vel *renouari* petebant exteri. *SCtum in comitio perscriptam* quomodo intelligendum? ib.

CXXXVII. Verba *in societate & amicitia danda* Senatui solennia. *SCti* de *Asclepiade Clazomenio sociisque* græca tabula, & fragmenta latina; eiusque Formulæ illustrantur. 221

CXXXVIII. *Hospitium contrahi* quibuscum decreuerit Senatus? *amicitiam & societatem distrahendi* ritus. 223

CXXXIX. *SCta probrosa* & *ignominiosa.* SCta talia *in milites* facta. 224

CXL. *Hostibus dedendos* quosnam Senatus censuerit? ibid.

CXLI. *SCta in mortuorum ignominiam* facta. 225

CXLII. Ad *responsa, legatis exterarum nationum data,* transitio. Legati petebant, *sibi senatum dari.* ib.

CXLIII. *Legati sociorum & amicorum* quibus de causis plerumque Romam venerint? Ac primum de *quereis legatorum*, & quæ *Senatus responsa querentibus data.* 226

CXLIV. *Sociorum controversiis dirimentis* legati a Senatu decreti, qui *in re præsenti cognoscerent.* 227

CXLV. *Querelæ de Magistratibus Romanis,* a Senatu *auditæ*, & *responsa* querentibus data. ibid.

CXLVI. *In libertatem restitui*, decernebat Senatus, *qui iniuria venierant*, aut quorum *venditionem irritam esse* vellet. 229

CXLVII. *Gratulandi & gratias agendi causa* Legati Romam missi, *dona Iovi vi Capitolino ferre & sacrificare sibi liceret*, plerumque petebant. ibid.

CXLVIII. *Sociis & amicis auxilia petentibus* qualia *SCta* facta, & *responsa* data? 231

CXLIX. *Legatis auxilia pollicentibus* qualia *responsa* ab Senatu data? 232

CL. *Legatis sociorum & amicorum locus lautiaque* præbita, & *munera data,* iussu Senatus. 233

CLI. *Hostium legatis* quomodo *Senatus datus*, & quænam *responsa* reddita: itemque qualia *suspectis*, qualia *pœnitentibus* ac *deprecantibus responsa* data? 234

CLII. Legatos *interrogare, quæ quisque vellet, Patribus permitti* solebat. 236

CLIII. In *legatis mittendis numerus* & ritus a Senatu obseruati; & quæ iis *mandata* dari solebant. 237

CLIV. Ad *SCta*, quæ *de bello* fiebant, transitio. Solenne Senatus decretum, *rogationem de bello ad populum ferri:* item, *res repetendas per feciales.* 238

CLV. *Relatione de bello* facta, quænam *decernere* consueuerit Senatus? ib.

CLVI. *Dictatorem dici*, quando decreuerit Senatus? 239

CLVII. Senatus aliquando decernebat, *tumultum esse;* & quid amplius tunc decerni consueuerit. 240

CLVIII. In tumultu, *delectum sine vacationibus haberi, iustitium indici, saga sumi*, decernebatur: & de *iustitii indicendi remittendiue* ritu. ibid.

CLIX. In *luctu* vel *discrimine publico vestes ex S. C. mutatæ*, & *reditus ad vestitum ex S. C.* factus. *Luctus* aliquando S. C. *imminutus.* 241

CLX. *Bello indicto decerni* solebat, *vt consules paludati exirent.* 242

CLXI. *SCtorum* in *rebus turbidis minusque prosperis* factorum exempla & Formulæ. ibid.

CLXII. *Hostes* quosnam a Senatu *iudicari*, & quid *in eos decerni* soleret? 243

CLXIII. *Duces partium hostes* iudicabantur aliquando *soli, ceteris die præstituta.* 244

CLXIV. *SCta de coniuratione Catilinæ;* item *p. Clodio occiso;* itemque *post Cæsaris cædem facta.* ibid.

CLXV. *SCta de exercitibus* facta. 245

CLXVI. *De Prouinciis inter Coss. comparandis, sortiendis,* vel *extra sortem obtinendis, SCta.* 246

CLXVII. De *SCtis* vsitata verba & Formulæ quædam. *Princeps & Auctor sententiæ* quis? 247

CLXVIII. *Frequens Senatus*, qualis? *SCta per infrequentiam* facta. ibid.

CLXIX. *Decreta in municipiis* ad exemplum *SCtorum* facta; & antiquæ huiusmodi *decretorum* conceptiones. 247

CLXX. *Orationes Principum* in Senatu habitæ recitatæue: earumque exempla insignia. 249

CLXXI. *Consulares* aliquot *Formulæ*, ac primum, quæ Consulibus *apud Senatum* vsitatæ. 251

CLXXII. Formulæ, quibus *Coss. imperabant lictoribus, vt accederent, animaduerterent, summouerent populum.* ibid.

CLXXIII.

CLXXIII. *Tribunitiæ formulæ. Auxilium tribunorum plebis implorandi* ritus & verba solennia. pag. 252

CLXXIV. *Intercessio a tribunis Pl. promissa*, vel *denegata*, quomodo & quibus verbis solennibus? *Tribunorum Pl. decreta* quædam insignia. pag. 253

CLXXV. Tribunitia vox: *Veto.* 254

CLXXVI. *Censoriarum notarum*, quibus *Senatu* aliqui *mouebantur*, Formulæ. ib.

LIBER TERTIVS

CIRCA EDICTA, RESCRIPTA, MANDATAQVE PRINCIPALIA ET PRVDENTVM RESPONSA VERSATVR.

I. *Edictorum* Formula: *Bonum factum.* 255

II. Alia *Edictorum* Formula: *Vnde de plano recte legi possit.* 256

III. *Præfatio Edictorum* solennis: *Quod bonum, faustum felixque sit.* 257

IV. Verba in *Edictis* recepta: *Non placere.* ibid.

V. *Edictorum Genera* & *Argumenta* varia. *Edicta Monitoria, Obiurgatoria, Consolatoria*, & singulorum exempla. ibid.

VI. *Edicta Contradictoria, Conuocatoria, Reuocatoria.* 258

VII. *Edicta Relegatoria*, horumque verba & exempla. ibid.

VIII. *Edicta Principum*, eorumque exempla & Formulæ. 259

IX. *Edicta Consularia*, item *Censoria.* 260

X. *Edicta Prætoria*, & sigillatim *de iure dicundo*, horumque Formula: *Iudicium dabo.* ibid.

XI. Altera *Edictorum de iure dicundo* Formula: *Actionem dabo:* & similia Edictorum verba. 262

XII. *Interdictorum* species: ac primum *Prohibitoriorum* Formulæ. 263

XIII. *Interdictorum Restitutoriorum* Formulæ. 264

XIV. *Exhibitoriorum Interdictorum* Formulæ. 265

XV. *Edictorum* & *Interdictorum* verba solennia: *Interdicam, iubebo, cogam, animaduertam.* 265

XVI. *Edictorum in Pandectis* Formulæ & exempla varia. 266

XVII. *Prætoria Edicta* quædam a *Gellio* & *Cicerone* relata, hisque similia nonnulla e *Digestorum Libris.* 268

XVIII. *Aedilitium Edictum* e *Pandectis:* & alia *Aedilitii Edicti* particula. 269

XIX. *Procensulum Edicta in Prouinciis.* Quæ in iis *noua capita*, quæ *Tralatitia* dicantur? ibid.

XX. *Edicta* duo *Præf. Vrbi, Turci Aproniani.* Edictum quoddam ludicrum. 270

XXI. Transitio ad *Rescriptorum* Formulas. *Libellorum*, ad quæ dabantur Rescripta, Formulæ & exempla, nomina eorum diuersa, & quæ iis inseri solita? 271

XXII. *Rescriptorum ad libellos* datorum seges in *Pandectis indicata.* 272

XXIII. Formulæ in *Rescriptis ad libellos* datis: *Cum proponas:* item: *Si, vt proponis*, hisque similes aliæ. ibid.

XXIV. Formula *Rescriptorum: Quæ in libellum contulisti, allega.* Item Formulæ, quibus *ad Magistratuum Iurisdictionem causa remittebatur.* 274

XXV. Formulæ, quibus, *competentem Iudicem adeundum esse*, rescribebatur, ibid.

XXVI. *Prætores, Procoss. Præsides Prouinciarum,*

ciarum, Viri Clarissimi: Consules, amplissimi: Praefecti vrbi, Amici, in Rescriptis Impp. appellabantur. p. 275

XXVII. Iterum de Formulis, quibus *remittebantur litigatores ad Iudicem competentem,* siue, *cuius de ea re notio esset.* 276

XXVIII. Verba, quibus *agendi Potestas directo* in Rescriptis *dabatur,* & quibus *oblique.* 277

XXIX. Formulae, quibus *petita, vt aequa, probabantur* in Rescriptis. ibid.

XXX. Ad *iniqua desideria* Rescriptorum Formulae. 278

XXXI. De *Iure certo & explorato rescribendi* Formulae. ibid.

XXXII. *Anteriora Principum Rescripta allegandi* Formulae. 279

XXXIII. Mos *Imperatorum, Parentes appellandi decessores suos,* in Rescriptis, item *diuos Principes.* Elogia *diuo Marco* & *Traiano* attributa. 280

XXXIV. *Diuae memoriae,* & similes verborum honores & *Imperatoribus defunctis nominandis* additi. 281

XXXV. Aliae rursus Formulae *Rescriptorum, Ius commune & receptum allegantium.* ibid.

XXXVI. Formulae Rescriptorum, *iniustam formidinem, dubitationem, ignorantiam Iuris remouentium.* ibid.

XXXVII. Formulae Rescriptorum *admonitoriae.* 282

XXXVIII. Formulae *improbatoriae* in Rescriptis. ibid.

XXXIX. Formulae Rescriptorum, *actionem denegantes;* item *exceptionem permittentes; obiectionibus occurrentes.* 283

XL. Formulae Rescriptorum, *accusationem concedentes.* ibid.

XLI. *Restitutionis in integrum petendae;* item *adrogandi licentiam indulgentes* Rescriptorum Formulae. 284

XLII. Rescriptorum *Diocletiani & Maximiani* incognitus auctor collaudatur. *Rescriptorum Graecorum* exempla in *digestis,* & alibi indicantur. p. 284

XLIII. Ad alteram *Rescriptorum* speciem, quae *ad relationes* siue *consultationes* dabantur, transitio. ibid.

XLIV. *Non de omnibus consuli Principes* voluerunt. De quibusdam Princeps necessario consulendus erat. ib.

XLV. Rescriptorum *ad consultationes* datorum exempla in *digestis* indicantur. 285

XLVI. Verba *consultationum* solennia, & exemplum consultationis insigne. ibid.

XLVII. Consultationibus *acta, instrumentaue ad causam pertinentia,* subiiciebantur. 286

XLVIII. *Consultationum* forma & *obseruatio legitima,* a *Constantino M.* & successoribus praescripta. ibid.

XLIX. *Rescriptorum ad consultationes datorum* exempla insignia. 287

L. Exempla *Rescriptorum ad consultationes de poenis reorum.* 288

LI. Rescripta ad consultationes, a *Callistrato* commemorata. 289

LII. Formulae *Rescriptorum ad superuacuas consultationes:* & contra, *in Quaestionibus ambiguis decidendis* vsitatae. 290

LIII. Rescripta *Traiani ad Plinii consultationes* praecipua. ibid.

LIV. Verba, quibus *beneficia ab Imperatoribus peti & concedi* solebant. *Commentarii, sanctuarium Principis, liber beneficiorum.* 291

LV. *Principem adloquendi* Formulae, in *relationibus, consultationibus & libellis* vsitatae. *Domini* appellatio. ib.

LVI. Formulae in appellandis his, *quibus rescribunt, a Principibus* adhibitae. ibid.

LVII. *Epistolae & litterae Imperatorum,* in libris Iuris commemoratae. 292

LVIII. Formulae, quibus *consulatum* alicui *deferebant Principes.* ibid.

LIX.

LIX. *Dies, Cos.* & *locus* in fine Rescriptorum addebantur. pag. 292

LX. Formulæ, in *Rescriptis particulatim exhibendis*, a collectoribus *codicum Theodosii* & *Iustiniani*, adhibitæ & in legum inscriptionibus expressæ. ibid.

LXI. Ad *inferioris æui Formulas imperiales* progressio: ac primum, de variis *salutem adscribendi* modis, in Rescriptorum & Constitutionum initiis. 293

LXII. *Parentum appellationem* quibusnam tribuerint *Imperatores* in Rescriptis suis? ibid.

LXIII. *Fratres* quosnam vocare consueuerint. *Imperatores?* 295

LXIV. Aliæ *Præfectorum Prætorio appellationes* honorificæ, *Imperatoribus* familiares. 295

LXV. Idem honos *Præfecto vrbi* in Rescriptis tribui solitus. 296

LXVI. *Magistro vtriusque militiæ*, item *comiti rerum priuatarum*, quo verborum honore *Imperatores* rescripserint? ibid.

LXVII. *Præsidibus*, *Consularibus*, *Correctoribus*, *Vicariis*, *Præfecto Aegypti*, aliis *Magistratibus* quem honorem *Imperatores* detulerint in rescribendo. ibid.

LXVIII. Quos *sibi titulorum honores* ipsi adscripserint *Imperatores?* Eos voluerunt sibi *proprios relinqui.* ibid.

LXIX. Formulæ, quibus *Rescriptorum* & *Constitutionum Principalium publicatio imperari* solita: *vt Edictis propositis diuulgarentur.* 297

LXX. *Publicatio programmate facienda* quibus verbis imperata? item *publicatio facienda* ΔΙΑ ΠΡΟΣΤΑΓΜΑΤΩΝ, ΔΙΑ ΚΗΡΥΓΜΑΤΩΝ ΟΙΚΕΙΩΝ. 299

LXXI. *Generales constitutiones edictis proponendis, præceptionibus ad prouinciarum rectores dirigendis, perferre* iussi *præfecti prætorio.* 300

LXXII. Quandoque *sine Edictis publicare leges* iubebantur *Magistratus.* 301

LXXIII. Alia *constitutionum clausula: vt effectui eas mancipari studerent Magistratus, pœnis additis:* & quæ porro adiici consueuerint? pag. 301

LXXIV. *Constitutiones de rebus Ecclesiasticis publicandas* quomodo præceperit *Iustinianus?* 302

LXXV. Formulæ Rescriptorum & Constitutionum. *Sciant omnes: vniversi cognoscant.* ibid.

LXXVI. Constitutiones suas & Edicta *celeberrimis locis publice proponi* iubebant Imperatores: & quibus olim celeberrimis locis publicatio Edictorum facta? 303

LXXVII. Leges suas *in aes incidi, in legum libris scribi, adseruari* mandabant Principes. 303

LXXVIII. Rescriptis Edictisque Principes *manu sua subscribebant.* Harum *Subscriptionum* Formulæ & exempla. ibid.

LXXIX. *Subscriptionis, manu diuina factæ*, literæ singulares, & *sacrum Encaustum*, atque *literarum apices* Rescriptis Imperialibus proprii. 305

LXXX. *Subscriptiones Quæstorum* in Constitutionibus. ibid.

LXXXI. Forma *Leges nouas condendi*, ab Impp. *Theodosio* & *Valentiniano* constituta. 306

LXXXII. *Diei & Consulis adnotatio* in Constitutionibus quomodo fieri solita? ibid.

LXXXIII. Variæ *subnotationum* in Constitutionibus Formulæ & verborum figuræ. 307

LXXXIV. *Mandatorum*, quæ *Præsidibus in Prouincias proficiscentibus* dabantur, diuersa capita & Formulæ solennes. 308

LXXXV. *De prudentum responsis.* Ac primum, quæ fuerint *consulentium* verba solennia? 310

LXXXVI. Mos *Iurisconsultorum respondendi* consulentibus *per Epistolam.* Exem-

Exempla *Consultationum* & *Responsorum* huiusmodi. pag. 311

LXXXVII. Verba in consultationibus & responsis vsitata: *Quærere; consulere; proponere; rescribere; respondere.* 312

LXXXVIII. Formulæ *Iurisconsultorum* in *rescribendo & respondendo de Iure.* pag. 313

LXXXIX. *Nomina Iurisconsultis*, in *exemplis* proponendis, vsitata. Mos *responsa* dandi *signata.* Et reliqua *de responsis* & *de officio Iurisconsultorum* notabilia. 314

LIBER QVARTVS

MILITARES FORMVLAS PERSEQVITVR.

I. De *Sacramento militari*, & quænam eius ratio fuerit in R. P. libera? 316

II. *Iurisiurandi militaris antiqui* Formulæ. 317

III. *Iurisiurandi militaris* varie præstiti exempla. ibid.

IV. *Iurisiurandi militaris* conceptio apud *Gellium.* ΟΡΚΟΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ *in consulis verba* iurabant milites. 318

V. *Sacramenti militaris* ratio *sub Cæsaribus*, & Formulæ. ibid.

VI. *Delectum habendi* ritus. *Citati* primum, *quibus essent bona nomina.* Citati *respondebant*, aut *morbum excusabant.* 319

VII. *Causæ excusationum*, & earum cognitio. *Nomina dedisse* quinam dicebantur? ibid.

VIII. *Edicta*, quibus *adesse certa die iussi, qui nomina dedissent.* ibid.

IX. *Euocationis* vsus & Formula: *Qui vult remp. saluam, me sequatur.* 320

X. *Censorum, præconi, vt viros vocaret, Imperantium*, Formula. ibid.

XI. Quibus verbis *bella indici* ac *denuntiari* solebant. *Clarigatio.* ibid.

XII. Formula, qua *res repeterentur*, & *bellum indiceretur.* 321

XIII. *Iustum piumque bellum. Pia & iusta causa.* 323

XIV. Milites *arma capere* iubebantur. Conclamatio: *ad arma!* 323

XV. Conuocatio *ad signa. Vt conuellerent signa*, atque *efferrent*, quandoque imperabatur. 324

XVI. Formula: *infer signum in hostem.* ibid.

XVII. Formula: *Statue signum.* ibid.

XVIII. Aliæ voces militares: *Vt acceleraret signifer, sequeretur miles: Vt signum daretur.* ibid.

XIX. Formulæ *in castris mouendis* vsitatæ: *Vasa colligere, conclamare.* 325

XX. *Fugientes consistere* iussi. Milites sese inuicem hortati, *vt hostem ferirent.* ibid.

XXI. Formula: *Vir virum legit.* ibid.

XXII. Mos *Imperatorum* ante prælium *cohortandi milites* & *adloquendi.* ibid.

XXIII. *Adlocutionis* Formulæ: *Quirites, Milites, Commilitones.* 326

XXIV. Probrosa *Quiritium* pro militibus appellatio. ibid.

XXV. Milites sese inuicem *Commilitones* appellabant. 327

XXVI. *Exercitum lustrandi* ritus. *Signa tribunis excubantibus* data. ibid.

XXVII. Formula, *Imperatori renuntiandi, factum esse, quod imperasset.* ibid.

XXVIII.

XXVIII. *Censoriæ* in *equitum recognitione* Formulæ. pag. 327

XXIX. Formula: *Macte virtute esto.* 328

XXX. *Acclamationum militarium* exempla. ibid.

XXXI. Varium *belli exitum* quænam secuta? Ac primum de *præmiis post victoriam obtentam*, eorumque distribuendorum Formulis. 329

XXXII. *Imperatorum Consalutatio.* 330

XXXIII. *Acclamationes in Triumphis.* ibid.

XXXIV. *Carmina in triumphantes iocularia.* Admonitio triumphanti facta, *hominem esse.* 331

XXXV. *Titulus in triumpho prælatus. Tabulæ* a triumphantibus *fixæ.* ibid.

XXXVI. *Trophæa*, horumque inscriptiones. 332

XXXVII. *Tituli spoliis hostium* inscripti ibid.

XXXVIII. *Nummis post victoriam* percussis *causa addita.* 333

XXXIX. *Deditionis* Formulæ. ibid.

XL. Qui se dedebant, *arma abiicere & tradere* iubebantur. ibid.

XLI. *Pactionis in deditione* factæ exempla. 334

XLII. *In fidem sese dedendi* & *in fidem recipiendi* Formulæ. Vox: *Saltem* ibid.

XLIII. *Hostibus* eos *dedendi* ritus, quos Senatus dedendos censuerat. ibid.

XLIV. *Fœderum* Formulæ. *Fetialium Præfatio* & Ritus. pag. 335

XLV. Formula *iurisiurandi in firmandis fœderibus.* ibid.

XLVI. *Fœderum* antiquorum exempla. ibid.

XLVII. *Pacis Leges Carthaginiensibus* dictæ & *fœderis* cum illis facti quædam capita. 337

XLVIII. Generale fœderum caput: *Amicitia esto.* Fœdus *cum Antiocho* Rege. Fœdus *cum Æquis* ictum. 338

XLIX. Alia *Pacis fœderumque* exempla & formulæ. 339

L. Foederum conditio: *Vt eosdem amicos atque inimicos haberent.* 341

LI. *Foederati eorum, qui foedus iungebant, comprehendi* & *nominatim adscribi* solebant. ibid.

LII. *Externorum foederum* exempla & formulæ. ibid.

LIII. Tria foederum genera. *Aequum foedus.* 342

LIV. Tabularum foederis *formula apud Petronium.* ibid.

LV. De *captis in bello caueri* solitum pactis pacis. ibid.

LVI. *Induciæ*: & de Formula earum & nomine. ibid.

LVII. *Missionum* genera. *Honesta, causaria, ignominiosa missio.* Formula *missionum* & *commeatus.* ibid.

LIBER QVINTVS

DE FORMVLIS IVDICIARIIS AGIT.

I. *Antiquæ in Ius vocationis* Formulæ. 345

II. *Antestationis* Formula. 346

III. *Vadimoniorum* conceptiones & solennia verba. *Condictiones* antiquæ. Formula: *Ecce, sisto me.* 346

IV. *Aduocatorum petitio*, in iure facta. 347

V. *Postulatio Iudicis* quibus verbis facta? Formula: *Iudicem fero tibi. Iudex* litigantibus aliquando *ex consensu datus.* pag. 347

VI. *Eierandi* & *reiiciendi iudicis* Formulæ. 348

VII. *Sacramento* inter se *contendentium* & *sponsionibus* se inuicem *prouocantium litigatorum* Formulæ, ac in his recepta particula *Ni. sponsionum* vox solennis. *quod.* ibid.

VIII. *Iudicium,* item *Possessio bonorum absentis* & *contumacis* a Prætore petebatur. 349

IX. *Aduocatorum* in *compellando Prætore* verba solennia. ibid.

X. *In iudiciis dandis* præcipua Formula: *Si paret.* ibid.

XI. *Actiones in personam dandi* Formula: *Si paret, eum dare, facere oportere.* 350

XII. *Condictionum* Formula: *dari, fieri oportere.* ibid.

XIII. *Iurisiurandi* in *actionibus personalibus* Formula: *Dari oportere,* vel *non oportere.* ibid.

XIV. Verbi, *oportere,* intellectus & potestas. *Actionis depositi* proponendi ratio. 351

XV. Formula in *arbitro dando:* Ex *fide bona:* item: *Quantum æquius melius sit dari.* ibid.

XVI. Formula in *arbitrio fiduciæ: Vt inter bonos bene agier oportet, & sine fraudatione.* Item in *actione de peculio,* clausula *de dolo malo.* 352

XVII. *Causa petendi* quomodo proposita ab actore? ibid.

XVIII. *Actionum in rem* Formula: *Si paret, fundum Q. D. A. P. Titii ex Iure Quiritium esse.* In his dicebat & iurabat petitor: *Rem suam esse,* ibid.

XIX. *Seruum iniecta manu vindicandi* ritus & Formula: *Hic meus est.* 353

XX. *In homine petendo* quænam exprimenda fuerint? *Filiumf. vindicandi,* item *cessionis in Iure,* Formulæ. pag. 353

XXI. *Fundi petendi* Formula, *ex Iure manum consertum vocare,* quid sit in *lite vindiciarum?* & quid sint *vindiciæ?* 354

XXII. In *vindicationibus* quænam exprimenda fuerint? ibid.

XXIII. *Confessoriæ Actionis* Formula: *Aio Ius mihi esse.* 355

XXIV. *Negatoriæ Actionis* Formula: *Ius non esse alteri.* ibid.

XXV. Formula in Actionibus: *Quando te in Iure conspicio.* Formula *Actionis furti: Ope, consilio tuo furtum factum, aio.* 356

XXVI. Formula in *Actione furti: Rem sibi furto aduersarii abesse.* Furti agens quid exprimere debuerit? ibid.

XXVII. *Iniuriarum Actionis* Formula. ibid.

XXVIII. Dictionis, *quod,* solennis vsus in concipiendis *Actionum,* vt & *Accusationum,* Formulis. 357

XXIX. *Actionis, de pecunia credita,* Formula. *Condictio certi.* 358

XXX. *Incerti condictio,* qualis? & quando locum habeat? *Querela de non Iure facto testamento.* 359

XXXI. *Actionis ex Empto* intentio & Formulæ: itemque de *Actione ex vendito.* ibid.

XXXII. *Actiones Aedilicia, Redhibitoria* & *quanto minoris.* 360

XXXIII. *Actio ex Conducto.* ibid.

XXXIV. *Actio quasi Seruiana,* siue *Hypothecaria* & *Pignoratitia.* 361

XXXV. *Actio publiciana.* ibid.

XXXVI. *Noxales Actiones:* & quando *detracta noxæ deditione* potuerit Actor experiri. ibid.

XXXVII. *Querela de inofficioso Testamento,* & quo illa colore olim proposita? 362

XXXVIII.

XXXVIII. *Adſertionum* Formula: *Hunc liberali cauſa manu adſero.* pag. 362

XXXIX. De quibusdam *Actionum* Formulis promiſcue. Formula: *De eadem re alio modo.* Item; *Si telum manu fugit.* Item: *Quod ego merui, quod iure peto.* 363

XL. Actiones omnes certis Formulis adſtrictæ. *Cauſa cadebat*, qui *Formula excidiſſet.* ibid.

XLI. De *Actionibus conſtituendis* Iuriſconſultorum ſolicitudo & diſputationes. *Actiones in factum* & *præſcriptis verbis*, quales, & cur inuentæ? 364

XLII. *Plus petentes cauſa cadebant:* & quot modis id fieret? ibid.

XLIII. Eorum, *qui cauſa cecidiſſent, in integrum reſtitutio.* 365

XLIV. Actionibus *Formularum* nomen impoſitum, & quare? *Iuriſconſulti Formularii.* ibid.

XLV. *Actionis Editio* cur, & quomodo poſtulata? ibid.

XLVI. Legitimarum *Actionum, in perſonam* & *in rem;* itemque *mixtarum*, propria & ſpecialia nomina. *Actiones vtiles*, quæ? ibid.

XLVII. *Lege agere*, quid? Formula: *Lege agito.* 366

XLVIII. *Interdictorum* Formulæ, ſigillatim *interdicti vti poſſidetis.* ibid.

XLIX. Formulæ *interdictorum de vi armata, & vnde vi:* & differentia vtriusque Interdicti explicata. ibid.

L. *Interdictis Prohibitoriis, Reſtitutoriis, Exhibitoriis*, propriæ ſingulis & peculiares Formulæ. 367

LI. Singulares quædam Formulæ *Interdictorum.* ibid.

LII. In *Iudiciis extraordinariis* remotis interdictorum Formulis, ad inſtar eorum agendum & iudicandum erat. 368

LIII. *Formularum Conceptiones* & *Actionum Impetrationes ſublatæ.* ibid.

LIV. *Præiudicia* a Prætore quibus in cauſis reddita? *Præiudiciales Actiones.* pag. 369

LV. *Stipulationes Prætoriæ* quales & quotuplices? ibid.

LVI. *Stipulationes Prætoriæ Iudiciales. Procurator, Cognitor, Defenſor*, quomodo differant? *Cautio* & *Stipulatio, ratam rem haberi*, huiuſque Formulæ. ibid.

LVII. Cautio & ſtipulatio, *Iudicatum ſolui*, huiuſque Formulæ. 370

LVIII. Satisdatio *pro præde litis vindiciarum.* 371

LIX. Stipulatio *damni infecti*, & eius Formula. 372

LX. Ex *operis noui nuntiatione* ſtipulatio, eiusque Formula. 373

LXI. Stipulatio *Legatorum cauſa*, & eius Formula. ibid.

LXII. *Reſtitutiones in integrum* Prætoria cognitione datæ. ibid.

LXIII. *Interrogationum in iure* ſpecies & Formulæ. ibid.

LXIV. Formulæ eorum, *quæ in Iure* ex vtraque parte *dici* & *allegari* ſolerent. 374

LXV. Verbum, Actionibus in proponenda intentione ſolenne: *Dico.* 375

LXVI. Formula *petendæ in integrum Reſtitutionis minorum XXV. Annis.* ib.

LXVII. *Dicere Inofficioſum, Ruptum, Irritum, Falſum Teſtamentum.* 376

LXVIII. *Intentionum* aliquot Formulæ. ibid.

LXIX. In *deſideriis iudicialibus* vſitata verba & Formulæ. Verbum, *contradicere.* ibid.

LXX. *Poſtulationum* exempla & Formulæ. 377

LXXI. *Actionum* aliquot miſcellaneæ Formulæ. ibid.

LXXII. Verbi, *contendere*, vſus in actionibus ciuilibus. 378

LXXIII. *Nominatio Auctoris*, & *litis Denuntiatio*,

tiatio, & in vtraque vſitatæ locutiones. pag. 379

LXXIV. Ad *Exceptionum* Formulas progreſſio. Exceptiones *a Prætore dabantur* & Formulis futuri iudicii includebantur. ibid.

LXXV. Verba, quibus *Exceptiones* concipiebantur: *Si non.* ibid.

LXXVI. *Exceptiones* efferuntur per dictionem, *quod.* 380

LXXVII. Aliæ in concipiendis *Exceptionibus* ſolennes verborum figuræ: *Extra quam: Ac ſi: At ſi: Aut niſi.* 381

LXXVIII. Speciales *Exceptionum* quarumdam Formulæ: *Deſerti Vadimonii defenſio.* ibid.

LXXIX. *Exceptionum* propriæ appellationes. 382

LXXX. *Replicationum* verba & Formulæ ſolennes. 383

LXXXI. Officium ius dicentis latiſſimum. *Bonorum Poſſeſſiones a Prætoribus petitæ, poſtulatæ, datæ.* ibid.

LXXXII. *Bonorum Poſſeſſiones ordinariæ*, harumque vndecim ſpecies & gradus. 384

LXXXIII. *Bonorum Poſſeſſio Carboniana* & quæ *ad Exemplum Carboniani Edicti* dabatur. *Bonorum Poſſeſſio cum re, ſine re: Edictalis, Decretalis.* ibid.

LXXXIV. De *bonorum Poſſeſſione petenda* vſitatæ locutiones. Petebatur ea vel *pro Tribunali*, vel *de Plano.* ibid.

LXXXV. *Prætoris bonorum Poſſesſionem dantis* ſolennia verba. 385

LXXXVI. *Prætoris, in Poſſesſionem mittentis*, itemque *Creditorum* aut *Legatariorum in Poſſeſsionem mitti deſiderantium* verba ſolennia. ibid.

LXXXVII. Prætor etiam *de Poſſesſione decedere, caueri, bona posſideri vendique* iubebat. ibid.

LXXXVIII. *Tutorum datio*, & in ea vſitata verba. Tutores ex Inquiſitione dati, confirmati. ibid.

LXXXIX. *Excuſationes a tutela* quomodo & intra quæ tempora allegandæ fuerint? pag. 386

XC. Cautio, *rem Pupilli ſaluam fore.* ib.

XCI. Vni *ex pluribus tutoribus datis* Prætor *Adminiſtrationem* decernebat. 387

XCII. *Vbi Pupillus educari vel morari deberet*, decernebatur a Prætore. ibid.

XCIII. *Comminationes Prætoris* aduerſus tutores. ibid.

XCIV. Decreto Prætoris *Actor* conſtituebatur. ibid.

XCV. *Curatores adoleſcentibus* quomodo *dati?* & quouſque hæc cura conſiſtat? 388

XCVI. *Prodigo bonis interdicebat* Prætor & *Curatorem dabat.* Formula *interdictionis bonorum.* ibid.

XCVII. *Prædia minorum* quali *cauſæ cognitione* inſtituta, qua *Decreti* Formula alienari permitterentur a Prætore? ibid.

XCVIII. Tutores vt *ſuſpecti* quomodo *remoti* a Prætore? *Adire tutela* vel *cura* dicebantur. 389

XCIX. *Adminiſtratio interdicebatur* ſuſpectis tutoribus poſtulatis. ibid.

C. De *alimentis relictis* auctore Prætore *tranſigendum* erat. ibid.

CI. De quibuſnam ſpeciebus *Prætor adiri* potuerit *diebus feriatis?* 390

CII. *Liberi in Poteſtate* conſtituti, Prætoria cognitione petebantur. *De fideicommiſſis* Prætoria iuriſdictio ib.

CIII. *Mutandi Procuratoris* poſt litem conteſtatam *cognitio Prætoria*, aliaque *Iuriſdictioni Prætoriæ* commiſſa. ibid.

CIV. *Heres inſtitutus, hereditatem adire & reſtituere, cogebatur* per Prætorem. *Decreta prætoria: Seruum libertatem mereri;* item: *Seruo libertatem deberi:* & quæ Prætor in *noxali Iudicio* decreuerit iuſſeritue. ibid.

CV. *Decretorum, Iuſſionum, Interlocutionum*

num & *sententiæ; absolutoriæ Prætoris* Formulæ. pag. 391

CVI. *Ad Prætorem vocati venire* debebant. *Ius reuocandi domum* quibus datum? *Dilationes* iustis ex causis concessæ. ibid.

CVII. *Edicti Peremptorii* ordo & Formula. 392

CVIII. Prætor *causa cognita* quasdam *Actiones dabat.* ibid.

CIX. Prætoris erat, sicut *Actiones dare*, ita & *denegare.* ibid.

CX. Magistratuum pop. Rom. *in Iudicibus dandis* officium & potestas. 393

CXI. *Arbitri* quibus causis dati? *Iudex subditus*, quis? & de iudicibus datis obseruationes variæ. ibid.

CXII. Verba, quæ *fastis diebus* Prætori fari licebat, solennia: *Do, dico, addico.* Prætor diebus fastis *sui copiam facere* dicebatur. *Dies Sessionum*, qui? ibid.

CXIII. *Imperialium sententiarum in cognitionibus prolatarum, & actorum in Consistorio Principum* exempla & Formulæ. Verba in iisdem solennia: *pronuntiauit; iussit; placuit; dixit.* 394

CXIV. Acta *apud Procuratorem Cæsaris, Consules, Iudicem a Principe datum.* 397

CXV. Ad iudicia priuata transgressio. *Iudicum datorum Appellationes speciales.* ibid.

CXVI. Iudicum sermones cum litigatoribus. Iudicium accipiendi per *litis contestationem* Formula: *Testes estote.* 398

CXVII. *Priuatorum Iudiciorum* exempla & Formulæ. ibid.

CXVIII. Iudices iubebant Aduocatos *dicere; Testibus, tabulis & instrumentis rem probari* postulabant. 399

CXIX. *Altercationum* in iudiciis exempla. 400

CXX. *Officium Iudicis* in singulis causis & controuersiis, ac primum in *rei vindicatione.* ibid.

CXXI. Officium Iudicis in *hereditatis petitione.* pag. 401

CXXII. Vsumfructum vindicantis intentio. Officium Iudicis in *actione vsusfructus nomine instituta, confessoria* vel *negatoria.* 402

CXXIII. Officium Iudicis in *Actione de seruitutibus prædialibus confessoria & negatoria.* 403

CXXIV. Officium *arbitri finium regundorum.* Sententiæ *de finibus* dictæ exemplum & Formula vetusta. 404

CXXV. *Terminorum* inter vicinos *ponendorum* solennis ritus. 406

CXXVI. *De finibus* inter vicinos *controuersiæ.* ibid.

CXXVII. *Inscriptiones lapidum in agris*, earumque Formulæ. 407

CXXVIII. *Agrimensores* in controuersiis de finibus *adhibiti.* 408

CXXIX. Iudices *in rem præsentem quando iuerint?* Formula *sententiæ in re præsenti*, aut post inspectionem loci, *dictæ.* ib.

CXXX. Controuersia de finibus quomodo *per adiudicationem* dirimenda fuerit? 409

CXXXI. *In tribus iudiciis communibus* quomodo ab vtraque parte *iurandum* fuerit? ibid.

CXXXII. Officium *arbitri familiæ erciscundæ.* ibid.

CXXXIII. Officium *arbitri communi diuidundo.* 411

CXXXIV. Actionis *ad exhibendum* intentio & Formula; Officium iudicis, huic actioni addicti. 412

CXXXV. Officium iudicis in actione, *quod metus causa.* 413

CXXXVI. Officium iudicis *in actionibus arbitrariis.* ibid.

CXXXVII. Officium iudicis *in negotiorum gestorum iudicio.* 414

CXXXVIII. Officium iudicis *noxali iudicio* addicti. ibid.

CXXXIX. *Noxalium iudiciorum* indoles & Formulæ. pag. 414

CXL. Actionis *de pauperie quadrupedaria*, item *de delectis vel effusis* intentio & Formulæ. 416

CXLI. In actione *ex L. Aquilia*, & in actione *serui corrupti*, quid agendum fuerit Iudici? ibid.

CXLII. Iudicis officium in *actione Hypothecaria*. ibid.

CXLIII. Iudicis officium in actione *damni infecti*. 417

CXLIV. Officium iudicis in *aquæ pluuiæ arcendæ* actione. ibid.

CXLV. Iudicis partes in *liberali iudicio*. 418

CXLVI. *Dos soluto matrimonio vti repeteretur*. Iudicis *de dote* cognoscentis officium. 419

CXLVII. *Retentiones dotis* quibus causis competierint? *De moribus actio* inter coniuges, quæ? *rerum amotarum iudicium*, quale? 420

CXLVIII. Officium iudicis in *actione tutelæ*. 421

CXLIX. Iudicis officium in *causa legati*, sigillatim in *actione ex testamento*. 422

CL. Iudicis arbitriue officium *in causa fideicommissi*. 424

CLI. *Cautiones in legatorum fideicommissorumue controuersiis* officio iudicis interponendæ, earumque Formulæ. ib.

CLII. Officium Arbitri *legis falcidiæ causa* dati. 425

CLIII. Heres institutus vti cogeretur *suspectam hereditatem adire & restituere*. 426

CLIV. Officium iudicis *in restitutione ex interdicto, quod vi aut clam*, item ex interdicto *vnde vi*. ibid.

CLV. *Actionis Fauianæ*, & *Paulianæ*, indoles & exitus. 427

CLVI. *Actiones aduersus fures*, & in iis officium iudicis. ibid.

CLVII. De officio iudicis in aliis Actionibus, loci Iuris ciuilis indicantur. pag. 428

CLVIII. Generaliter definita de officio iudicis in priuatis iudiciis. *Arbitrium* interdum *iudici committebatur actione:* interdum *Taxatio præscribebatur*. *Iudicii* ab *Arbitrio* differentia. ib.

CLIX. *In bonæ fidei iudiciis* quænam generaliter incumberent iudici? 429

CLX. Iudicis officio incumbebant post litem contestatam, *Quæcunque in iudicium deducta essent*. 430

CLXI. *Cautionum*, quarum remedio *pleræque lites dirimebantur*, exempla & Formulæ. ibid.

CLXII. *Actione vna* ex pluribus *electa*, officio iudicis *aliæ remittendæ erant*. Cautio, *amplius non agi*. 431

CLXIII. Officium iudicis in *absoluendis* reis, *qui parati essent actionibus suis cedere, easque mandare;* item, *qui ante rem iudicatam satisfecissent actori*. ib.

CLXIV. *Iurisiurandi in litem deferendi & concipiendi* ratio diuersa & Formulæ. 432

CLXV. *Sententia certæ pecuniæ vel rei* ferenda erat a iudice, & quomodo? ibid.

CLXVI. Personæ, quæ in id, *quod facere possunt*, condemnandæ. ibid.

CLXVII. Formula *contra liberos* de inofficioso testamento questos pronuntiandi: *Videri Patrem iustas irascendi causas habuisse*. 433

CLXVIII. Formulæ iudicum in pronuntiando variæ: *Si quid mei iudicii est. Videtur. Secundum te litem do. Non liquet*. ibid.

CLXIX. Post causam vtrimque actam postulatum a iudice, *vt iret in consilium*. Formula: *De consilii sententia*. Item Formula: *Qua de re agitur*. ib.

CLXX. Iudicis erat, *ad iudicandum operam dare*. Quid, si esset impeditus? Quid, si *decessisset*, aut *mortuus esset* intra

intra tempus iudicii. Quid, si iudices inter se *discreparent* sententiis? pag. 434

CLXXI. Sententiæ *coram litigatoribus* pronuntiandæ erant. Iudex, semel *sententia dicta*, postea *iudex esse desinebat:* & quibus aliis modis iudicium solueretur. ib.

CLXXII. Sententiæ iudicum vti *Exsecutioni* mandarentur? *Pignora in causam iudicati capta.* 435

CLXXIII. *Iureiurando* quomodo controuersiæ distrahi solerent? *Iurisiurandi deferendi* Formula. ib.

CLXXIV. *Iurisiurandi de calumnia* vsus & Formulæ. 436

CLXXV. Diuersæ *iurisiurandi* formulæ, pro controuersiarum varietate. ib.

CLXXVI. *Arbitrorum ex compromisso acceptorum sententiæ* quomodo conciperentur, quibusque formulis? *Officium arbitri* & obligatio *ad sententiam dicendam.* 437

CLXXVII. Ad *appellationum* formulas progressio. *Appellationis interponendæ* formula: *Prouoco*, vel *appello.* 438

CLXXVIII. *Libelli Appellatorii* forma. ibid.

CLXXIX. *Literarum dimissoriarum*, siue, *Apostolorum* forma. 439

CLXXX. *Causæ appellationis reddendæ*, vbi, & a quibus. ib.

CLXXXI. Ex appellatione cognoscens, *iustam*, vel *iniustam* sibi *videri*, pronuntiabat. ib.

CLXXXII. *Imperialium sententiarum ex appellatione dictarum* exempla & formulæ? ib.

CLXXXIII. Causæ appellationum reddebantur verbo: *dicens*, vel, *quod diceres.* 440

CLXXXIV. Alia *sententiarum imperialium ex appellatione dictarum exempla.* Libera principum appellandorum facultas *prouincialibus* data. *Frustratoriæ appellationis* pœna. ib.

CLXXXV. *Publicorum iudiciorum* formulæ. Accusator, *deferens nomen rei*, postulabat, *vt reciperetur.* pag. 441

CLXXXVI. *Reus fieri* quis vti diceretur? Accusatorum verba: *dico*, *aio.* Et *accusationum* quarundam formulæ. ibid.

CLXXXVII. *Libelli accusationum* vel *oblati*, vel *apud acta depositi.* 442

CLXXXVIII. *Libellorum inscriptionis* conceptio. Solennis *in crimen subscriptionis* necessitas. ib.

CLXXXIX. *Iudicii profitendi* formula. 443

CXC. Edicebatur, *vt reus certo die adesset. Delatores* edictis *adesse* iubebantur. ib.

CXCI. *Reus citabatur*, & quidem *de tribunali, præconis voce.* Citabantur, *Accusator, Patroni, Oratores.* ibid.

CXCII. Reus absens *requirendus adnotabatur.* 444

CXCIII. Rei *legibus*, quibus iudicium constituebatur, *interrogati* dicebantur. ibid.

CXCIV. Accusatoribus *præscriptiones obiiciebant* rei. Præscriptionis obiiciendæ tempus & formulæ. 445

CXCV. Rei quandoque *prehendi & in vincula duci* iubebantur. ib

CXCVI. Rei *causam dicere* iubebantur interdum *ex vinculis.* Reorum custodiendorum diuersa ratio. 446

CXCVII. In carcerem coniecti vinculis continebantur. *Vincula reorum & catenæ. Cyppus. Commentariensis* vti *carceris rationem* confecerit. ib.

CXCVIII. *Custodia militaris.* Rei a *militibus statoribusque* & a *municipalibus Ministeriis* adseruati. Milites, carceris custodes. Custodia militaris *in castris.* 447

CXCIX. Custodia militaris *cum vinculis* coniuncta erat, interdum *sine vinculis.* Custodia *libera*, qualis? Custodia *publica.* ib.

CC. Rei quandoque *transmittebantur sub idonea prosecutione.* pag. 448

CCI. Rei de criminibus obiectis *interrogabantur:* harumque *interrogationum* exempla & Formulæ. ib.

CCII. *In custodiis audiendis* quid obseruandum fuerit *præsidi,* aut *proconsuli?* ib.

CCIII. *Inquisitio in reum* quando & quomodo *postulata, acceptaque?* 449

CCIV. Rei, *defensionis causa, testes euocare* solebant, & quid in testibus euocandis obseruare necessum fuerit? ib.

CCV. Testes voce præconis *citabantur.* Oratorum, *in testibus interrogandis, refutandis, conuincendis,* industria. ib.

CCVI. In *testium interrogatione* solennia verba & Formulæ. Patronorum in testibus refellendis, confundendis ac destruendis, solertiæ, & vrbane dictorum exempla. 450

CCVII. *Testium duo genera.* Testes *rogandi tempora* diuersa. 451

CCVIII. *In testimonio dicendo,* Formula: *Sese arbitrari,* aliaque testium verba. Testimonium *de auditione,* & *de visu.* ibid.

CCIX. Testimonia *per tabulas* recitabantur in iudiciis. Oratorum Formula: *Recita Testimonia.* Testationes *obsignatæ,* adscripto *die & Cos.* 452

CCX. Accusatores postulabant, *vt quæstiones haberentur.* In quæstionibus habendis quænam obseruanda fuerint? ib.

CCXI. Quæstiones, *quibus præsentibus* habitæ? *Tabulæ quæstionum obsignatæ.* Quæstiones habebantur *per tormenta.* 453

CCXII. Oratorum verbum solenne: *Dixi:* Præco pronuntiabat, *Oratores dixisse.* ibid.

CCXIII. *Accensorum & præconum* partes in iudiciis: *Horam inclamare. Supremam pronuntiare. Silentium facere. Consilium dimittere.* Vox præconis: *Ilicet.* ib.

CCXIV. Ritus *pronuntiandi* in causis capitalibus. Ampliationis Formula: *Non liquet.* pag. 454

CCXV. Iudices in pronuntiando professi, *se ex animi sui sententia facere,* Damnaturi iurabant, *se nihil gratiæ, nihil precibus dare.* ib.

CCXVI. *Præfationes* in sententiis condemnatoriis. 455

CCXVII. Magistratuum *in supplicio imperando,* ad lictorem solennia & *legitima verba.* Formula: *Age lege.* ib.

CCXVIII. Iudicum de consilii sententia in causis capitalibus pronuntiantium Formulæ & solennia verba: *Parum cauisse videri: Fecisse videri: Placet: Iure cæsum videri.* Formulæ pronuntiandi in *quæstione falsi.* 456

CCXIX. Varia *pœnarum* genera. *Gladii* pœna, & in ea decernenda Formulæ: *Gladio animaduerti placet. Gladio feriatur.* 457

CCXX. *Deportationis* & *relegationis* pœna. Relegati *excedere* iubebantur, *summoueri* dicebantur *vrbe atque Italia: Die,* intra quam excederent, *data.* Formula *sententiæ relegationis.* 458

CCXXI. *Relegatorum duo genera.* Relegati *in Insulam,* &, *quibus vrbe & Italia* vel *Prouinciis interdicebatur.* Exsilium triplex. Relegatorum conditio. ib.

CCXXII. Relegatio fiebat vel *ad tempus,* vel *in perpetuum.* Interdum *bonis ademptis,* aut *parte bonorum,* interdum *sine bonorum ademptione.* 459

CCXXIII. Quorum *damnatorum bona publicabantur?* 460

CCXXIV. Præsides in relegatione vel ipsi *adsignabant Insulam,* vel *scribebant Imperatori, vt Insulam adsignaret.* In Insulam *deportandum adnotabant: Principi scribendum,* interloquebantur. ib.

CCXXV. Alia *pœnarum* genera. Condemnatio *ad opus; ad metalla; ad gladium; ad ludum; ad viarum munitionem; ad purgationes cloacarum; ad bestias; ad leonem; in crucem.* ib.

CCXXVI.

CCXXVI. Pœnæ *Causidicorum*, quibus *interdicebantur aduocationibus, foro, negotiis ciuilibus.* Reis interdici solebat *negotiatione, conductione publicorum, arte sua, ordine, honoribus.* pag. 461

CCXXVII. *Multarum* species: *Suprema*, siue *maxima*, & *minima.* Multam dicendi Formulæ. 462

CCXXVIII. *Comminationum seueriorum* & *cohortationum* vsus. Formula: *Serua animam tuam.* ib.

CCXXIX. Reum dimittendi Formula: *Nihil moror.* Iudicum, *de calumnia accusatoris* pronuntiantium Formulæ. pag. 463

CCXXX. *Elogia, in suppliciis sumendis*, a Præconibus superdicta. *Titulorum*, poenæ causam indicantium, Formulæ. ibid.

CCXXXI. *Restitutio in integrum damnatorum*, & eius Formula. 464

LIBER SEXTVS

STIPVLATIONVM ET CONTRACTVVM FORMVLAS COMPREHENDIT.

I. *Emptionum* Formulæ. *Est mihi res illa illo pretio empta. Fundus ille tibi emptus erit, esto*, vel, *sit tot num mis.* Aliæque *venditionum* Formulæ solennes. 465

II. *Stipulationum, in Emptionibus & venditionibus* contrahendis, Formulæ. 466

III. De *pretio certo* & *in pecunia numerata constituto* inter emptorem & venditorem *conuenire* oportebat. *Fides de pretio* quomodo *haberetur?* ibid.

IV. Contrahebant venditionem *pure*, vel *sub conditione.* Rerum vendendarum *certæ leges & conditiones. Manilianæ venalium vendendorum leges.* 467

V. *In mancipiorum venditione* solennes Formulæ. Stipulatio: *Seruum sanum esse.* Venales inspici & nudari solebant. Mulierem *prægnantem sanam esse, non* præstabat venditor. ib.

VI. *De animi vitiis* quoque *caueri* plerumque solebat. Stipulabantur, *seruum furem, aut fugitiuum non esse, furtis noxisque solutum esse, lenonem non esse.* 468

VII. *Commendandi causa* quænam de seruis dicere solerent venditores? ib.

VIII. *Titulus venalibus seruis*, ex Edicto Ædilium Curulium positus. ib.

IX. Seruorum venditioni lex quandoque dicebatur, *vt periculo suo emeret emptor.* 469

X. Quinam *Pileati*, qui *coronati* venum iuerint serui? Quid, *sub corona emere?* Venales *gypsatis pedibus* notabiles. 469

XI. *Mancipiorum* singulorum *nationes* indicandæ erant. Certus venalibus producendis Romæ locus. *Plures* quandoque *vna* venibant: quot modis id fieri soleret? ibid.

XII. Serui *cum peculio* aut *sine illo* venibant, aliisue rebus adiectis. ibid.

XIII. Mancipia variis sub conditionibus vendita, veluti, *redhibendi intra certum tempus, si displicuisset*, item, *rationum reddendarum, vsusfructus*, qui in seruo esset, exprimendus erat. 470

XIV. Variæ in seruorum venditionibus leges dici solitæ: *vt exportarentur, ne aliquo loci morarentur*, imo, *ne exportarentur.* ibid.

XV. In venditione mancipiorum, excipi solebat: *Ne prostituerentur.* Item *manus iniectio* excipiebatur, si contra legem venditionis quid fieret. ib.

XVI. Mancipia quandoque ea lege vendita, *vt manumitterentur intra certum tempus:* contra quandoque, *ne manumitterentur:* aliquando ita, *vt nihil exciperetur.* 471

XVII. In *ouium* emptionibus vsitatæ Formulæ.

mulæ. *Fructum ouium* qua lege venire oportuerit? pag. 471

XVIII. *Boues, Equi, Mulæ*, quibus formulis & legibus emi consueuerint? 472

XIX. *Pecorum* & *Iumentorum* venditores quid cauere & promittere solerent? *capras sanas esse*, nunquam promittebant. In *canum* venditione interpositæ stipulationes & leges. ib.

XX. *Vinum* quomodo vendi soleret, quibusque legibus? *Vinum doliare*, vel *ex doliario* pars vini, item *ad mensuram*, ad *degustationem*, *per auersionem*; & *vinum pendens*, quibus legibus veniret? 473

XXI. Quomodo, & quibus legibus veniret *olea pendens*, ipsumque *oleum*, *frumenta*, eaque, *quæ in herbis erant*, item *arbores stantes*. ib.

XXII. *Pabulum hybernum*, qua lege venire oportuerit. 474

XXIII. In *vasorum* venditione, quæ promitti solerent? *Nauis* venibat *cum instrumento*. ib.

XXIV. *Aedes venales, horti, prædia*, venalia *inspiciebantur*. ib.

XXV. Venditores domum *commendare* solebant, *vt bene ædificatam*. Plerumque ædes, *vti optimæ maximæ* venibant, vel, *vti possessæ*. ib.

XXVI. *Habitatio* quandoque a venditore *excipiebatur*. De *pensionibus ædium locatarum* quando in venditione caueri soleret? 475

XXVII. *Ruta*, *cæsa* excipi solebant in venditione. ib.

XXVIII. *Seruitutum recipiendarum* antiqua Formula. ib.

XXIX. Antiquum *venditionis ædium instrumentum*. 476

XXX. *Fundi*, qui venibant, propriis appellationibus designabantur. ib.

XXXI. *Plures fundi*, aut singula *agri iugera*, pars fundi, item *nuda proprietas fundi* vti veniret? ib.

XXXII. In fundorum venditione *modus agri* vti diceretur? pag. 477

XXXIII. Caueri solebat, *vt luci, viæ publicæ, limites, litora in modum cederent*. ib.

XXXIV. *Qualitas iugerum fundi* in venditione dicebatur. *Fines* agri demonstrabantur. ib.

XXXV. Venditor *fundum* vel *liberum*, vel *seruum esse* dicebat. Formula: *vti optimus maximus est*. ib.

XXXVI. Perfusoriæ *seruitutes excipiendi* formulæ: *Seruitutes, si quæ debentur, debebuntur. Itinera, actus, quibus sunt, vtique sunt*, earumque effectus. 478

XXXVII. *Seruitus nominatim recipienda* erat a venditore. ib.

XXXVIII. *Seruitutes*, fundo debitas, *accessuras*, nominatim exprimebant venditores. ib.

XXXIX. De *tributo* & *vectigali* cauebatur in venditione. 479

XL. *Sacrum, religiosum, publicum*, qua formula excipi soleret in venditionibus? *Excepto sepulchro, iter* quoque exceptum habebatur *ad sepulchrum*. ibid.

XLI. Fundus *cum instrumento* quandoque venibat. *Dolia accessura, quæ in fundo essent*, plerumque dicebantur; aliquando, *seruum*, vel quid aliud *accessurum*. ib.

XLII. In venditione fundi quædam *recipi* solebant, *vt, frumenta manu sata, fructus omnis, lapidicinæ*. De *colono* vsitata pactio. 480

XLIII. Fundus interdum ita venibat, *vt eum certa mercede conductum venditor haberet*: interdum, *vt, quoad pretium persolueretur, conductum haberet*, vel *precario teneret emptor*: aliaque huc pertinentia pacta. ib.

XLIV. *Legis commissoriæ* formula & exempla. ib.

XLV. *Addictionis in diem* formula & exempla. 481

XLVI. Aliæ, *de resoluenda emptione*, & *de reuendenda conuentiones.* pag. 481

XLVII. Leges, *in pignoris venditione*, dici solitæ. ib.

XLVIII. Variæ venditionum leges. Formula: *Dolus malus a venditore aberit* 482

XLIX. *Hereditatis venditio*, quot modis fieret? Stipulatio: *Quanta pecunia ex hereditate peruenerit.* Quænam in illa *excipi* solerent? ib.

L. *Nomina* quomodo venire solerent. 483

LI. Emptor stipulabatur, *vacuam possessionem tradi:* item, *vt habere liceret.* ib.

LII. *De euictione* caueri solebat. *Simplæ* & *duplæ stipulationes.* ib.

LIII. *Fideiussor euictionis* quandoque dabatur: aliquando, *ne daretur*, conueniebat. 484

LIV. Venditor quandoque pacisci solebat, *ne euictionis nomine teneretur.* ibid.

LV. Emptor *in vacuam possessionem inducebatur*, & quomodo? *Testatio vacuæ possessionis.* ib.

LVI. Venditiones fieri solebant *per præconem.* 485

LVII. Formulæ, quibus a præcone *res venales dicebantur, auctio conclamabatur.* ibid.

LVIII. *Auctiones proscribendæ* ritus & formulæ. *Libelli suspensi bonis* debitoris. ibid.

LIX. Quæ publice venibant, *hastæ* & *præconis voci subiiciebantur.* Captiui sub hasta venditi. Formula: *Bona Porsenæ regis vendi.* 486

LX. Pretium emptionis *probis nummis* soluendum erat. *Arræ* in venditionibus vsus. 487

LXI. *Ab emptione* quomodo pactis variis *discedi* soleret? ib.

LXII. *Emptionum tabulas* conficiendi & obsignandi ritus. Formula: *Signa, signent licet, signate quirites.* In *publicis instrumentis* legitima *initii* forma. pag. 487

LXIII. *Res* in commercio, aut *mancipi*, aut *nu mancipi*, illasque alienandi modi. Alienatio *nexu.* Ritus & formula *mancipationis.* 488

LXIV. *Locationis & conductionis* cum emptione & venditione *communia.* Res locari solitæ & *conductorum* diuersa *nomina.* 489

LXV. *Inuecta illataque in ædes a conductore*, pignori vel expressa conuentione obligabantur, vel tacite. *Horreis locatis*, quæ promitti præstarique solerent? ibid.

LXVI. Inquilini *Kalendis quinctilibus migrare* solebant? ib.

LXVII. Lex *colendi fundi* qualis dici soleret? De *damno, vi maiore, frumenti modio certo*, item *de pœnis*, inter locatorem & conductorem conuentiones. ib.

LXVIII. Fundo locato, *fructus*, item *inducta illataque* pignore expresso tacitoue obligabantur. *Fideiussores conductionis* quandoque dati. 490

LXIX. Leges in locandis fundis dici solitæ: *Capra natum ne pasceretur: Silua ne cæderetur: Villa vt redderetur incorrupta: Ne Conductor ignem haberet*, vel *haberet innocentem.* ibid.

LXX. *Coloni* erant vel *partiarii*, vel *nummis colebant.* Locationum rusticarum *initia* erant *Kalendis Martiis.* Locationes *in lustrum* fieri solebant. 491

LXXI. *Opus faciendum* quibus legibus locaretur? earumque legum formulæ. ibid.

LXXII. *Lex* antiqua *operi faciundo* dicta. ibid.

LXXIII. Ad *operum publicorum locationem* pertinentes formulæ: *Faciendum curauerunt, itemque probauerunt:* aliæque. Opera publica, *sarta tecta*, locabantur & *exigebantur.* 492

LXXIV. *Villa noua ab solo ædificanda* qua lege locaretur? 493

LXXV. Opus locatum *quincupeda* vel *decempeda metiri* ſolebant. *Menſores ædificiorum.* Opus probatum *in acceptum referebatur.* pag. 493

LXXVI. Aedificio faciendo lex *de arena adhibenda* qualis dicta? *Legibus aedificiorum ſcribendis architecti* vacabant. 494

LXXVII. *Calx coquenda, olea legenda,* itemque *olea facienda,* quibus legibus locarentur? ib.

LXXVIII. *Vinea* partiario quomodo danda eſſet. Leges vindemiatoribus dictæ: *Vuam ſqualidam ne legito: Hanc ne legito rorulentam.* 495

LXXIX. *Pecora paſcenda;* item *auiaria,* vti conducerentur? ib.

LXXX. Varia *conductionum* exempla. *Onus vehendum, vinum,* aliaue *tranſportanda; gemma includenda* aut *inſculpenda; veſtimenta polienda* aut *ſarcienda: Naues, homines, vehicula balinea,* locari ſolita: variæque harum locationum leges & conditiones. ib.

LXXXI. *Agri publici* quibus legibus locarentur? *Leges cenſoriæ* de locatione publicarum: & quæ illis *publicanorum cauſa* caueri ſolita, ſpeciatim de *profeſſione* apud publicanos *facienda* & *de pactionibus publicanorum.* 496

LXXXII. *Leges cenſoriæ, operi faciundo,* earumque Formulæ. *Iouem miniandum, anſeribus cibaria præbenda* publice locabant Cenſores. 497

LXXXIII. *E Cenſoriis tabulis* verba quædam. ib.

LXXXIV. In *vectigalibus locandis* ritus obſeruati, *ad haſtam* locabantur publica. ib.

LXXXV. *Licitationis publicæ* ritus. Fiebat *digito ſublato,* magno licitantium calore, *licitationem induci,* quando poſtularetur? 498

LXXXVI. Publicorum conductores *prædias* aut *prædiis cauebant. Bona prædia,* quæ dicerentur? ib.

LXXXVII. *Mandati* genera diuerſa & Formulæ. ib.

LXXXVIII. *Negotiorum adminiſtratione* mandata, *Procurator* fiebat, vel *omnium rerum,* vel *vnius rei.* Procuratores *plures in ſolidum* dati. *Procurator verus, voluntarius, falſus: Procurator in rem ſuam.* pag. 499

LXXXIX. Eorum, *quæ procuratori ſpecialiter mandari ſolerent,* exempla & formulæ. *Salarium* procuratori conſtitutum. 500

XC. Mandati *aliena gratia* contracti exempla & verba ſolennia, formula: *Fide & periculo meo.* Epiſtolarum, *commendandi* aut *mandandi cauſa* ſcriptarum formulæ diuerſæ. 501

XCI. *Societatis* genera diuerſa. *Societas vniuerſorum bonorum,* vel *vnius rei,* Societas *Quæſtus & lucri, negotiationis alicuius, ad emendum,* inita. *Argentariæ* itemque *vectigalium* ſocietas. ib.

XCII. Alia *ſocietatum* genera & exempla. 502

XCIII. *Partes* in contrahenda ſocietate quomodo *conſtitui* ſolerent? *Societatum contrahendarum* leges & formulæ. 503

XCIV. *Depoſiti* exempla eiusque leges & formulæ. ib.

XCV. Depoſitum *apud ſequeſtrem.* 504

XCVI. *Commodati* exempla. In illo vſitata locutio: *Vtendum dare.* Leges commodati variæ. ib.

XCVII. *Mutui* natura & ſpecies diuerſæ. Leges *mutui dati.* 505

XCVIII. *Pecunia mutua* vel *ſub vſuris,* vel *gratis,* data. *Vſurarum* & *pænæ,* ob moram, *ſtipulationes.* ib.

XCIX. *Nautica, ſiue Traiectitia pecunia,* modo vſurarum legitimo ſoluta, quibus legibus & conditionibus dari ſolita? 506

C. *Pignorum* vſus in mutuo & in aliis obligationibus quibuscunque. *Hypothecæ contrahendæ* forma. 507

CI. *Prædia* quomodo *pignori dari* ſolerent? Obligatio *omnium bonorum, quæ quis*

quis haberet, habiturusue esset, quomodo contracta, quocum effectu? p. 507

CII. In *Cautione*, qua pignus contrahebatur, *exprimi* solebat, *fundum nulli alii esse obligatum:* aut, *si obligatus esset*, id *prædicendum* erat. *Superfluum pignoris* quandoque obligabatur. 508

CIII. Pignora *in usuras* quoque obligabantur. *Iura prædiorum* quali pactione obligare liceret? ib.

CIV. *Pacta pignorum* & variæ illorum conceptiones. ib.

CV. *De vendendo pignore pactio* quibus modis & legibus concipi soleret? Aliquando cauebatur, *ne pignus vendere liceret.* 509

CVI. *Ab Hypotheca* quibus modis *discedi* soleret? 510

CVII. *Pecuniæ creditæ cautiones & chirographa.* Formulæ in iis & verba solennia: *De domo: Ex arca: De mensæ scriptura: Probum argentum, probi nummi: Scripsi.* In chirographis vsitata *debiti ex alia causa exceptio.* ib.

CVIII. Chirographo in *codice, pugillaribus, tabulis* caueri solebat. *Iusiurandum* cautionibus *adscriptum. Chirographi cancellati, redditiue* dispar effectus. 511

CIX. *Pecuniam datam numeratamque probandi* complures modi. *Mensæ scriptura*, & ad illam pertinentes formulæ. Antiqua *litterarum obligatio* qualis fuerit? ib.

CX. *Mensa argentaria* quomodo *exerceri* solita? *Nummulariorum*, siue *argentariorum negotiationes.* Eorum *rationes conficiendi* modus. *Accepti & expensi codex; Acceptum*, vel *expensum ferre* quid sit? 512

CXI. Nomina fieri solebant *interpositis parariis*, siue *proxenetis*. De patrimonio futuri debitoris solicitudo in nominibus faciendis. ib.

CXII. *Tituli debitorum*, quare *nomina* dicerentur? *Kalendarium* vnde ita appellatum. 513

CXIII. *Rationes cum die & consule* scribebantur. *Literarum*, quibus nummularii *mensæ fidem* protestabantur, formulæ. pag. 513

CXIV. *Ratio* cum argentariis & nummulariis *poni, putari, subduci* dicebatur. *Pariationum* formulæ: *Paria facere: Parem rationem adscribere, facere.* 514

CXV. *Foro cedere* quinam dicebantur? Ex bonis illorum, quomodo creditoribus satisfactum? ib.

CXVI. *Priuatas & domesticas rationes* conficiendi mos & forma, resque in illas referri solitæ. *Aduersaria, tabulæ, ephemerides*, quales, & quomodo distinctæ fuerint? ib.

CXVII. *Serui* dominis *actus sui rationem reddebant.* Serui cuicunque negotiationi præpositi. 515

CXVIII. *Rationes* quomodo *dispungi* solerent? *Dispunctæ subscribebantur.* ib.

CXIX. *Lex præpositionis* in contrahendo cum institore seruanda erat. *Prohibitionis*, ne cum institore contrahatur, formula. ib.

CXX. *Leges in præponendo magistro nauis* ab exercitore dici solitæ. *Exercitoris* obligatio. 516

CXXI. *Constituendi* pro se, vel pro alio, formulæ variæ. ib.

CXXII. *Tabularum nuptialium* formula: *Liberorum procreandorum, quærendorum causa, vxorem duci.* 517

CXXIII. *Coemptionis, confarreationis,* & *sponsaliorum* formulæ. ib.

CXXIV. *Tabularum nuptialium* nomina & forma. 518

CXXV. *Dos dicta, promissa, data.* Formula in *dotis dictione.* ib.

CXXVI. In *dotis promissione* formulæ. ib.

CXXVII. *Decies centena* in dotem *dari* solita. 519

CXXVIII. *Quæ res* & quomodo *in dotem dari* solerent? *Æstimatæ* res in dotem dabantur variis conditionibus. 519

CXXIX. *Pecuniam receptitiam, seruos receptitios*, quomodo sibi retinuerint vxores? 520

CXXX. Res *in* ΠΑΡΑΦΕΡΝΑ siue *in peculium vxoris* dandi ritus, & conditiones. ibid.

CXXXI. *De dotis restitutione, in casum diuortii*, vel *mortis*, vel *in vtrumque caueri* solebat. *Dos receptitia*, quæ? *Stipulationis, de dote restituenda*, formulæ. 521

CXXXII. *De restitutione* vel *retentione dotis*, aut *certæ partis, ob liberos interuenientes*, item, *detracta mentione liberorum* quomodo caueri soleret? 522

CXXXIII. *Qua die dos reddenda esset*, pacisci solebant. 523

CXXXIV. *Ne dos a Muliere*, vel ab alio *peteretur*, quandoque cauebatur. ib.

CXXXV. *De alenda vxore* pactis prospici solebat. ib.

CXXXVI. *De hereditate Patris* quandoque cauebatur: aliaque pactorum dotalium capita. 524

CXXXVII. *Seruitutes* quibus *pactionibus & stipulationibus constitui* solitæ? *Venditionis, cessionis in iure*, nec non *traditionis seruitutum* formulæ. ib.

CXXXVIII. *Modus adiiti seruitutibus* vti soleret? *Actus, itineris, viæ latitudo* qualis *constituenda* atque dicenda esset? Harum seruitutum quædam conditiones. ib.

CXXXIX. *Vsum seruitutum*, & præsertim *aquæductus temporibus secernendi* consuetudo. *Ius aquæ* quomodo constitueretur? *Aqua cottidiana & æstiua: Aqua diurna, nocturna. Riuales* quinam dicti? *Riuis aquam ducendi iure*, quænam continerentur? 525

CXL. Aqua *riuo ducebatur*, & quomodo? item *canalibus & fistulis: Mensuris diuidebatur: Iter aquæ* determinari solebat. 526

CXLI. *Pecoris ad aquam appellendi, aquæ hauriendæ, pecoris pascendi*, aliæque *rusticorum prædiorum seruitutes* quomodo constitutæ? 527

CXLII. *Vrbanorum prædiorum iura*, veluti *altius tollendi*, aut *non extollendi*, item *officiendi luminibus vicini*, seruitus *luminum*, &, *ne luminibus*, vel *ne prospectui officiatur*, quibus conuentionum formulis constitui solerent? pag. 527

CXLIII. *Tigni immittendi, Stillicidii auertendi*, vel *non auertendi* seruitutes constituendi formulæ. 528

CXLIV. *Oneris ferendi, proiiciendi & protegendi* seruitutes quomodo ædificiis impositæ? ib.

CXLV. *Seruitutes per patientiam* quomodo constitutæ? *Traditionum legibus* quomodo, quibusque formulis *imponi recipiue* solerent? *In stipulatum* etiam *deducebantur*. ib.

CXLVI. Iura prædiorum *precario* interdum *rogabantur*. 529

CLXVII. *Precarii* exempla & formulæ. ib.

CXLVIII. *Habitationis gratis concessæ* Formulæ. 530

CXLIX. *Donationum* exempla & formulæ. Donationes *per epistolam* factæ & in his vsitata formula: *Hac epistola manu mea scripta notum facio*. ib.

CL. Donationes *sub modo* & *sub conditione* factæ, earumque leges & formulæ. ib.

CLI. *Pollicitationum* exempla & formulæ. 532

CLII. *Compromissorum* formulæ. De *die compromissi proferenda* caueri solebat. 533

CLIII. Compromittentes inuicem stipulabantur, *Arbitri sententia stari*: vel simpliciter, vel *pœna adiecta. Doli mali* clausula in compromisso. ib.

CLIV. *Compromissorum leges* & conceptiones variæ. 534

CLV. Conuentionum *in hereditatis diuisione* formulæ. ib.

CLVI. Conuentionum *in fundi, vsusfructus, pignorum inter socios* diuisione exempla & formulæ. ib.

CLVII.

CLVII. *Seruorum cum dominis factiones de libertate.* Formula: *pro capite dare. Peculii administratio libera* quomodo seruis & filiisfam. permitti soleret? pag. 535

CLVIII. Ad *stipulationum* formulas transitio. *Stipulationes* omnibus fere *pactis subiiciebantur.* ib.

CLIX. Stipulationes *Tabulis, Instrumentis, Cautionibus adscriptæ* verbis obliquis. 536

CLX. Stipulationes quibus *verbis directis* conciperentur? *Spondes? Spondeo. Dabis? Dabo. Promittis? Promitto. Fidepromittis? Fidepromitto.* ib.

CLXI. Vulgaria stipulationum verba: *Dare* vel *dari spondes? Spondeo. Responsio* qualiscumque sufficiebat, modo *congrua.* Formula: *ea omnia, quæ supra scripta sunt, dari.* 537

CLXII. *Reus stipulandi, reus promittendi,* quis? *Correi stipulandi & promittendi* vti constituerentur. *Stipulari & restipulari,* quid sit? 538

CLXIII. Stipulationum, quæ *in dando* consistebant, exempla: *Decem* vel *centum, fundum, vsumfructum, hominem dari.* ib.

CLXIV. *Nummos, triticum, vinum, fructus futuros, familiam, vestem* stipulandi formulæ. 539

CLXV. Stipulationum, quæ *in dando* consisterent, formulæ variæ. ib.

CLXVI. *Heredis* persona stipulationibus *dandi* nominatim comprehensa. Stipulationis formula: *Mihi aut Titio dare spondes?* 540

CLXVII. *Seruorum stipulationes.* ib.

CLXVIII. *Stipulationis* sub *alternatione* aut *disiunctione* concipiendæ formulæ. ib.

CLXIX. Stipulationes *pure* vel *in diem* vti conciperentur? *Locus* inseri stipulationibus solebat. 541

CLXX. Stipulationes *sub conditione* vel *simplici* vel *duplici,* vel *negatiua* quomodo conciperentur? 542

CLXXI. Stipulationum, quæ *in facto* consistebant, exempla. *Fundum tradi, iter fieri, rem restitui, insulam fieri, fulciri, fossam fodiri, nauem fieri. Dies,* intra *quem* opus fieret, & *cuius arbitratu* fieret, adscribebatur. pag. 542

CLXXII. *Viæ, itineris, actus, vsusfructus* stipulationes. Formula: *Per te non fieri, neque per heredem tuum, quo minus ire, agere liceat.* 543

CLXXIII. Stipulationis, *habere licere,* formulæ. *Habere licere spondes? Per te non fieri, quo minus mihi habere liceat, spondes?* ib.

CLXXIV. Stipulationum *de sistendo* formulæ. 544

CLXXV. *Operarum* stipulationes. ib.

CLXXVI. Stipulationum variæ formulæ. *Satisdationis, emptæ hereditatis,* aliæque stipulationes. Formula: *Quanti ea res erit, dare spondes?* ibid.

CLXXVII. Vocis: *Recte,* in stipulationibus vsus. *Recte dare, fieri, præstari, restitui.* Formula: *Eiue, ad quem ea res pertinebit.* 545

CLXXVIII. *Pœna* stipulationibus *adiecta.* ib.

CLXXIX. *Pœnalium stipulationum* formulæ: *Si non dederis, si non feceris, si aduersus ea factum erit.* ib.

CLXXX. *Doli clausula* stipulationibus subiecta, eamque concipiendi formulæ. 546

CLXXXI. *Stipulationum Conuentionalium, Iudicialium, Prætoriarum, Communium,* differentiæ. Stipulatio: *Rem Pupilli saluam fore.* 547

CLXXXII. *Cautionem defensionis,* itemque *indemnitatis* concipiendi formulæ. ib.

CLXXXIII. In cautione *restitutionis* concipienda, verbum solenne: *Restitu iri,* item *reddi, traditu iri, præstatu iri.* ib.

CLXXXIV. Cautio *amplius non agi,* vel

tiatio, & in vtraque vſitatæ locutiones. pag. 379

LXXIV. Ad *Exceptionum* Formulas progreſſio. Exceptiones *a Prætore dabantur* & Formulis futuri iudicii includebantur. ibid.

LXXV. Verba, quibus *Exceptiones* concipiebantur: *Si non.* ibid.

LXXVI. *Exceptiones* efferuntur per dictionem, *quod.* 380

LXXVII. Aliæ in concipiendis *Exceptionibus* ſolennes verborum figuræ: *Extra quam: Ac ſi: At ſi: Aut niſi.* 381

LXXVIII. Speciales *Exceptionum* quarumdam Formulæ: *Deſerti Vadimonii defenſio.* ibid.

LXXIX. *Exceptionum* propriæ appellationes. 382

LXXX. *Replicationum* verba & Formulæ ſolennes. 383

LXXXI. Officium ius dicentis latiſſimum. *Bonorum Poſſeſſiones a Prætoribus petitæ, poſtulatæ, datæ.* ibid.

LXXXII. *Bonorum Poſſeſſiones ordinariæ*, harumque vndecim ſpecies & gradus. 384

LXXXIII. *Bonorum Poſſeſſio Carboniana* & quæ *ad Exemplum Carboniani Edicti* dabatur. *Bonorum Poſſeſſio cum re, ſine re: Edictalis, Decretalis.* ibid.

LXXXIV. De *bonorum Poſſeſſione petenda* vſitatæ locutiones. Petebatur ea vel *pro Tribunali*, vel *de Plano.* ibid.

LXXXV. *Prætoris bonorum Poſſeſſionem dantis* ſolennia verba. 385

LXXXVI. *Prætoris, in Poſſeſſionem mittentis*, itemque *Creditorum* aut *Legatariorum in Poſſeſſionem mitti deſiderantium* verba ſolennia. ibid.

LXXXVII. Prætor etiam *de Poſſeſſione decedere, caueri, bona poſſideri vendique* iubebat. ibid.

LXXXVIII. *Tutorum datio*, & in ea vſitata verba. Tutores ex Inquiſitione dati, confirmati. ibid.

LXXXIX. *Excuſationes a tutela* quomodo & intra quæ tempora allegandæ fuerint? pag. 386

XC. Cautio, *rem Pupilli ſaluam fore.* ib.

XCI. Vni *ex pluribus tutoribus datis* Prætor *Adminiſtrationem* decernebat. 387

XCII. *Vbi Pupillus educari vel morari deberet*, decernebatur a Prætore. ibid.

XCIII. *Comminationes Prætoris* aduerſus tutores. ibid.

XCIV. Decreto Prætoris *Actor* conſtituebatur. ibid.

XCV. *Curatores adoleſcentibus* quomodo *dati?* & quouſque hæc cura conſiſtat? 388

XCVI. *Prodigo bonis interdicebat* Prætor & *Curatorem dabat.* Formula *interdictionis bonorum.* ibid.

XCVII. *Prædia minorum* quali *cauſæ cognitione* inſtituta, qua *Decreti* Formula alienari permitterentur a Prætore? ibid.

XCVIII. Tutores vt *ſuſpecti* quomodo *remoti* a Prætore? *Adire tutela* vel *cura* dicebantur. 389

XCIX. *Adminiſtratio interdicebatur* ſuſpectis tutoribus poſtulatis. ibid.

C. De *alimentis relictis* auctore Prætore *tranſigendum* erat. ibid.

CI. De quibuſnam ſpeciebus *Prætor adiri* potuerit *diebus feriatis?* 390

CII. *Liberi in Poteſtate* conſtituti, Prætoria cognitione petebantur. *De fideicommiſſis* Prætoria iuriſdictio ib.

CIII. *Mutandi Procuratoris* poſt litem conteſtatam *cognitio Prætoria*, aliaque *Iuriſdictioni Prætoriæ* commiſſa. ibid.

CIV. *Heres inſtitutus, hereditatem adire & reſtituere, cogebatur* per Prætorem. *Decreta prætoria: Seruum libertatem mereri;* item: *Seruo libertatem deberi:* & quæ Prætor in *noxali Iudicio* decreuerit iuſſeritue. ibid.

CV. *Decretorum, Iuſſionum, Interlocutionum*

num & *sententiæ ; absolutoriæ Prætoris* Formulæ. pag. 391

CVI. *Ad Prætorem vocati venire* debebant. *Ius reuocandi domum* quibus datum? *Dilationes* iustis ex causis concessæ. ibid.

CVII. *Edicti Peremptorii* ordo & Formula. 392

CVIII. Prætor *causa cognita* quasdam *Actiones dabat.* ibid.

CIX. Prætoris erat, sicut *Actiones dare*, ita & *denegare.* ibid.

CX. Magistratuum pop. Rom. *in Iudicibus dandis* officium & potestas. 393

CXI. *Arbitri* quibus causis dati? *Iudex subditus*, quis? & de iudicibus datis obseruationes variæ. ibid.

CXII. Verba, quæ *fastis diebus* Prætori fari licebat, solennia: *Do, dico, addico.* Prætor diebus fastis *sui copiam facere* dicebatur. *Dies Sessionum*, qui? ibid.

CXIII. *Imperialium sententiarum in cognitionibus prolatarum, & actorum in Consistorio Principum* exempla & Formulæ. Verba in iisdem solennia: *pronuntiauit; iussit; placuit; dixit.* 394

CXIV. Acta *apud Procuratorem Cæsaris, Consules, Iudicem a Principe datum.* 397

CXV. Ad iudicia priuata transgressio. *Iudicum datorum Appellationes speciales.* ibid.

CXVI. Iudicum sermones cum litigatoribus. Iudicium accipiendi per *litis contestationem* Formula: *Testes estote.* 398

CXVII. *Priuatorum Iudiciorum* exempla & Formulæ. ibid.

CXVIII. Iudices iubebant Aduocatos *dicere; Testibus, tabulis & instrumentis rem probari* postulabant. 399

CXIX. *Altercationum* in iudiciis exempla. 400

CXX. *Officium Iudicis* in singulis causis & controuersiis, ac primum in *rei vindicatione.* ibid.

CXXI. Officium Iudicis in *hereditatis petitione.* pag. 401

CXXII. Vsumfructum vindicantis intentio. Officium Iudicis in *actione vsusfructus nomine instituta, confessoria* vel *negatoria.* 402

CXXIII. Officium Iudicis in *Actione de seruitutibus prædialibus confessoria & negatoria.* 403

CXXIV. Officium *arbitri finium regundorum.* Sententiæ *de finibus* dictæ exemplum & Formula vetusta. 404

CXXV. *Terminorum* inter vicinos *ponendorum* solennis ritus. 406

CXXVI. *De finibus* inter vicinos *controuersiæ.* ibid.

CXXVII. *Inscriptiones lapidum in agris*, earumque Formulæ. 407

CXXVIII. *Agrimensores* in controuersiis de finibus *adhibiti.* 408

CXXIX. Iudices *in rem præsentem quando iuerint?* Formula *sententiæ in re præsenti*, aut post inspectionem loci, *dictæ.* ib.

CXXX. Controuersia de finibus quomodo *per adiudicationem* dirimenda fuerit? 409

CXXXI. *In tribus iudiciis communibus* quomodo ab vtraque parte *iurandum* fuerit? ibid.

CXXXII. Officium *arbitri familiæ erciscundæ.* ibid.

CXXXIII. Officium *arbitri communi diuidundo.* 411

CXXXIV. Actionis *ad exhibendum* intentio & Formula; Officium iudicis, huic actioni addicti. 412

CXXXV. Officium iudicis in actione, *quod metus causa.* 413

CXXXVI. Officium iudicis *in actionibus arbitrariis.* ibid.

CXXXVII. Officium iudicis *in negotiorum gestorum iudicio.* 414

CXXXVIII. Officium iudicis *nexali iudicio* addicti. ibid.

CXXXIX. *Noxalium iudiciorum* indoles & Formulæ. pag. 414

CXL. Actionis *de pauperie quadrupedaria*, item *de delectis vel effusis* intentio & Formulæ. 416

CXLI. In actione *ex L. Aquilia*, & in actione *serui corrupti*, quid agendum fuerit Iudici? ibid.

CXLII. Iudicis officium in *actione Hypothecaria.* ibid.

CXLIII. Iudicis officium in actione *damni infecti.* 417

CXLIV. Officium iudicis in *aquæ pluuiæ arcendæ* actione. ibid.

CXLV. Iudicis partes in *liberali iudicio.* 418

CXLVI. *Dos soluto matrimonio vti repeteretur.* Iudicis *de dote* cognoscentis officium. 419

CXLVII. *Retentiones dotis* quibus causis competierint? *De moribus actio* inter coniuges, quæ? *rerum amotarum iudicium*, quale? 420

CXLVIII. Officium iudicis in *actione tutelæ.* 421

CXLIX. Iudicis officium in *causa legati*, sigillatim in *actione ex testamento.* 422

CL. Iudicis arbitriue officium *in causa fideicommissi.* 424

CLI. *Cautiones in legatorum fideicommissorumue controuersiis* officio iudicis interponendæ, earumque Formulæ. ib.

CLII. Officium Arbitri *legis falcidiæ causa* dati. 425

CLIII. Heres institutus vti cogeretur *suspectam hereditatem adire & restituere.* 426

CLIV. Officium iudicis *in restitutione ex interdicto, quod vi aut clam*, item ex interdicto *vnde vi.* ibid.

CLV. *Actionis Fauianæ*, & *Paulianæ*, indoles & exitus. 427

CLVI. *Actiones aduersus fures*, & in iis officium iudicis. ibid.

CLVII. De officio iudicis in aliis Actionibus, loci Iuris ciuilis indicantur. pag. 428

CLVIII. Generaliter definita de officio iudicis in priuatis iudiciis. *Arbitrium* interdum *iudici committebatur actione:* interdum *Taxatio præscribebatur. Iudicis* ab *Arbitrio* differentia. ib.

CLIX. *In bonæ fidei iudiciis* quænam generaliter incumberent iudici? 429

CLX. Iudicis officio incumbebant post litem contestatam, *Quæcunque in iudicium deducta essent.* 430

CLXI. *Cautionum*, quarum remedio *pleræque lites dirimebantur*, exempla & Formulæ. ibid.

CLXII. *Actione vna* ex pluribus *electa*, officio iudicis *aliæ remittendæ erant.* Cautio, *amplius non agi.* 431

CLXIII. Officium iudicis in *absoluendis* reis, *qui parati essent actionibus suis cedere, easque mandare;* item, *qui ante rem iudicatam satisfecissent actori.* ib.

CLXIV. *Iurisiurandi in litem deferendi & concipiendi* ratio diuersa & Formulæ. 432

CLXV. *Sententia certæ pecuniæ vel rei* ferenda erat a iudice, & quomodo? ibid.

CLXVI. Personæ, quæ in id, *quod facere possunt*, condemnandæ. ibid.

CLXVII. Formula *contra liberos* de inofficioso testamento questos pronuntiandi: *Videri Patrem iustas irascendi causas habuisse.* 433

CLXVIII. Formulæ iudicum in pronuntiando variæ: *Si quid mei iudicii est. Videtur. Secundum te litem do. Non liquet.* ibid.

CLXIX. Post causam vtrimque actam postulatum a iudice, *vt iret in consilium.* Formula: *De consilii sententia.* Item Formula: *Qua de re agitur.* ib.

CLXX. Iudicis erat, *ad iudicandum operam dare.* Quid, si esset impeditus? Quid, si *decessisset*, aut *mortuus esset* intra

intra tempus iudicii. Quid, si iudices inter se *discreparent* sententiis? pag. 434

CLXXI. Sententiæ *coram litigatoribus* pronuntiandæ erant. Iudex, semel *sententia dicta*, postea *iudex esse desinebat:* & quibus aliis modis iudicium solueretur. ib.

CLXXII. Sententiæ iudicum vti *Exsecutioni* mandarentur? *Pignora in causam iudicati capta.* 435

CLXXIII. *Iureiurando* quomodo controuersiæ distrahi solerent? *Iurisiurandi deferendi* Formula. ib.

CLXXIV. *Iurisiurandi de calumnia* vsus & Formulæ. 436

CLXXV. Diuersæ *iurisiurandi* formulæ, pro controuersiarum varietate. ib.

CLXXVI. *Arbitrorum ex compromisso acceptorum sententiæ* quomodo conciperentur, quibusque formulis? *Officium arbitri* & obligatio *ad sententiam dicendam.* 437

CLXXVII. Ad *appellationum* formulas progressio. *Appellationis interponendæ* formula: *Prouoco*, vel *appello.* 438

CLXXVIII. *Libelli Appellatorii* forma. ibid.

CLXXIX. *Literarum dimissoriarum*, siue, *Apostolorum* forma. 439

CLXXX. *Causæ appellationis reddendæ*, vbi, & a quibus. ib.

CLXXXI. Ex appellatione cognoscens, *iustam*, vel *iniustam* sibi *videri*, pronuntiabat. ib.

CLXXXII. *Imperialium sententiarum ex appellatione dictarum* exempla & formulæ? ib.

CLXXXIII. Causæ appellationum reddebantur verbo: *dicens*, vel, *quod diceret.* 440

CLXXXIV. Alia *sententiarum imperialium ex appellatione dictarum exempla.* Libera principum appellandorum facultas *prouincialibus* data. *Frustratoriæ appellationis* pœna. ib.

CLXXXV. *Publicorum iudiciorum* formulæ. Accusator, *deferens nomen rei*, postulabat, *vt reciperetur.* pag. 441

CLXXXVI. *Reus fieri* quis vti diceretur? Accusatorum verba: *dico*, *aio.* Et *accusationum* quarundam formulæ. ibid.

CLXXXVII. *Libelli accusationum* vel *oblati*, vel *apud acta depositi.* 442

CLXXXVIII. *Libellorum inscriptionis* conceptio. Solennis *in crimen subscriptionis* necessitas. ib.

CLXXXIX. *Iudicii profitendi* formula. 443

CXC. Edicebatur, *vt reus certo die adesset.* *Delatores* edictis *adesse* iubebantur. ib.

CXCI. *Reus citabatur*, & quidem *de tribunali, præconis voce.* Citabantur, *Accusator, Patroni, Oratores.* ibid.

CXCII. Reus absens *requirendus adnotabatur.* 444

CXCIII. Rei *legibus*, quibus iudicium constituebatur, *interrogati* dicebantur. ibid.

CXCIV. Accusatoribus *præscriptiones obiiciebant* rei. Præscriptionis obiiciendæ tempus & formulæ. 445

CXCV. Rei quandoque *prebendi & in vincula duci* iubebantur. ib

CXCVI. Rei *causam dicere* iubebantur interdum *ex vinculis.* Reorum custodiendorum diuersa ratio. 446

CXCVII. In carcerem coniecti vinculis continebantur. *Vincula reorum & catenæ. Cyppus. Commentariensis* vti *carceris rationem* confecerit. ib.

CXCVIII. *Custodia militaris.* Rei a *militibus statoribusque* & a *municipalibus Ministeriis* adseruati. Milites, carceris custodes. Custodia militaris *in castris.* 447

CXCIX. Custodia militaris *cum vinculis* coniuncta erat, interdum *sine vinculis.* Custodia *libera*, qualis? Custodia *publica.* ib.

CC. Rei quandoque *transmittebantur sub idonea prosecutione.* pag. 448

CCI. Rei de criminibus obiectis *interrogabantur:* harumque *interrogationum* exempla & Formulæ. ib.

CCII. *In custodiis audiendis* quid obseruandum fuerit *præsidi*, aut *proconsuli?* ib.

CCIII. *Inquisitio in reum* quando & quomodo *postulata, acceptaque?* 449

CCIV. Rei, *defensionis causa, testes euocare* solebant, & quid in testibus euocandis obseruare necessum fuerit? ib.

CCV. Testes voce præconis *citabantur.* Oratorum, *in testibus interrogandis, refutandis, conuincendis*, industria. ib.

CCVI. In *testium interrogatione* solennia verba & Formulæ. Patronorum in testibus refellendis, confundendis ac destruendis, solertiæ, & vrbane dictorum exempla. 450

CCVII. *Testium duo genera.* Testes *rogandi tempora* diuersa. 451

CCVIII. *In testimonio dicendo*, Formula: *Sese arbitrari*, aliaque testium verba. Testimonium *de auditione*, & *de visu.* ibid.

CCIX. Testimonia *per tabulas* recitabantur in iudiciis. Oratorum Formula: *Recita Testimonia.* Testationes *obsignatæ*, adscripto *die & Cos.* 452

CCX. Accusatores postulabant, *vt quæstiones haberentur.* In quæstionibus habendis quænam obseruanda fuerint? ib.

CCXI. Quæstiones, *quibus præsentibus* habitæ? *Tabulæ quæstionum obsignatæ.* Quæstiones habebantur *per tormenta.* 453

CCXII. Oratorum verbum solenne: *Dixi:* Præco pronuntiabat, *Oratores dixisse.* ibid.

CCXIII. *Accensorum & præconum* partes in iudiciis: *Horam inclamare. Supremam pronuntiare. Silentium facere. Consilium dimittere.* Vox præconis: *Ilicet.* ib.

CCXIV. Ritus *pronuntiandi* in caussis capitalibus. Ampliationis Formula: *Non liquet.* pag. 454

CCXV. Iudices in pronuntiando professi, *se ex animi sui sententia facere*, Damnaturi iurabant, *se nihil gratiæ, nihil precibus dare.* ib.

CCXVI. *Præfationes* in sententiis condemnatoriis. 455

CCXVII. Magistratuum *in supplicio imperando*, ad lictorem solennia & *legitima verba.* Formula: *Age lege.* ib.

CCXVIII. Iudicum de consilii sententia in caussis capitalibus pronuntiantium Formulæ & solennia verba: *Parum cauisse videri: Fecisse videri: Placet: Iure cæsum videri.* Formulæ pronuntiandi in *quæstione falsi.* 456

CCXIX. Varia *pœnarum* genera. *Gladii* pœna, & in ea decernenda Formulæ: *Gladio animaduerti placet. Gladio feriatur.* 457

CCXX. *Deportationis & relegationis* pœna. Relegati *excedere* iubebantur, *summoueri* dicebantur *vrbe atque Italia: Die*, intra quam excederent, *data.* Formula *sententiæ relegationis.* 458

CCXXI. *Relegatorum duo genera.* Relegati *in Insulam*, &, *quibus vrbe & Italia* vel *Prouinciis interdicebatur.* Exsilium triplex. Relegatorum conditio. ib.

CCXXII. Relegatio fiebat vel *ad tempus*, vel *in perpetuum.* Interdum *bonis ademptis*, aut *parte bonorum*, interdum *sine bonorum ademptione.* 459

CCXXIII. Quorum *damnatorum bona publicabantur?* 460

CCXXIV. Præsides in relegatione vel ipsi *adsignabant Insulam*, vel *scribebant Imperatori, vt Insulam adsignaret.* In Insulam *deportandum adnotabant: Principi scribendum*, interloquebantur. ib.

CCXXV. Alia *pœnarum* genera. Condemnatio *ad opus; ad metalla; ad gladium; ad ludum; ad viarum munitionem; ad purgationes cloacarum; ad bestias; ad leonem; in crucem.* ib.

CCXXVI.

CCXXVI. Pœnæ *Causidicorum*, quibus *interdicebantur aduocationibus, foro, negotiis ciuilibus.* Reis interdici solebat *negotiatione, conductione publicorum, arte sua, ordine, honoribus.* pag. 461

CCXXVII. *Multarum* species: *Suprema*, siue *maxima*, & *minima.* Multam dicendi Formulæ. 462

CCXXVIII. *Comminationum seueriorum* & *cohortationum* vsus. Formula: *Serua animam tuam.* ib.

CCXXIX. Reum dimittendi Formula: *Nihil moror.* Iudicum, *de calumnia accusatoris* pronuntiantium Formulæ. pag. 463

CCXXX. *Elogia, in suppliciis sumendis*, a Præconibus superdicta. *Titulorum*, poenæ causam indicantium, Formulæ. ibid.

CCXXXI. *Restitutio in integrum damnatorum*, & eius Formula. 464

LIBER SEXTVS

STIPVLATIONVM ET CONTRACTVVM FORMVLAS COMPREHENDIT.

I. *Emptionum* Formulæ. *Est mihi res illa illo pretio empta. Fundus ille tibi emptus erit, esto*, vel, *sit tot num mis.* Aliæque *venditionum* Formulæ solennes. 465

II. *Stipulationum, in Emptionibus & venditionibus* contrahendis, Formulæ. 466

III. De *pretio certo* & *in pecunia numerata constituto* inter emptorem & venditorem *conuenire* oportebat. *Fides de pretio* quomodo *haberetur?* ibid.

IV. Contrahebant venditionem *pure*, vel *sub conditione.* Rerum vendendarum *certæ leges & conditiones.* *Manilianæ venalium vendendorum leges.* 467

V. *In mancipiorum venditione* solennes Formulæ. Stipulatio: *Seruum sanum esse.* Venales inspici & nudari solebant. Mulierem *prægnantem sanam esse, non* præstabat venditor. ib.

VI. *De animi vitiis* quoque *caueri* plerumque solebat. Stipulabantur, *seruum furem, aut fugitiuum non esse, furtis noxisque solutum esse, lenonem non esse.* 468

VII. *Commendandi causa* quænam de seruis dicere solerent venditores? ib.

VIII. *Titulus venalibus seruis*, ex Edicto Ædilium Curulium positus. ib.

IX. Seruorum venditioni lex quandoque dicebatur, *vt periculo suo emeret emptor.* 469

X. Quinam *Pileati*, qui *coronati* venum iuerint serui? Quid, *sub corona emere?* Venales *gypsatis pedibus* notabiles. 469

XI. *Mancipiorum* singulorum *nationes* indicandæ erant. Certus venalibus producendis Romæ locus. *Plures* quandoque *vna* venibant: quot modis id fieri soleret? ibid.

XII. Serui *cum peculio* aut *sine illo* venibant, aliisue rebus adiectis. ibid.

XIII. Mancipia variis sub conditionibus vendita, veluti, *redhibendi intra certum tempus, si displicuisset*, item, *rationum reddendarum, vsusfructus*, qui in seruo esset, exprimendus erat. 470

XIV. Variæ in seruorum venditionibus leges dici solitæ: *vt exportarentur, ne aliquo loci morarentur*, imo, *ne exportarentur.* ibid.

XV. In venditione mancipiorum, excipi solebat: *Ne prostituerentur.* Item *manus iniectio* excipiebatur, si contra legem venditionis quid fieret. ib.

XVI. Mancipia quandoque ea lege vendita, *vt manumitterentur intra certum tempus:* contra quandoque, *ne manumitterentur:* aliquando ita, *vt nihil exciperetur.* 471

XVII. In *ouium* emptionibus vsitatæ Formulæ.

mulæ. *Fructum ouium* qua lege venire oportuerit? pag. 471

XVIII. *Boues, Equi, Mulæ,* quibus formulis & legibus emi consueuerint? 472

XIX. *Pecorum* & *Iumentorum* venditores quid cauere & promittere solerent? *capras sanas esse,* nunquam promittebant. In *canum* venditione interpositæ stipulationes & leges. ib.

XX. *Vinum* quomodo vendi soleret, quibusque legibus? *Vinum doliare,* vel *ex doliario* pars vini, item *ad mensuram,* ad *degustationem, per auersionem;* & *vinum pendens,* quibus legibus veniret? 473

XXI. Quomodo, & quibus legibus veniret *olea pendens,* ipsumque *oleum, frumenta,* eaque, *quæ in herbis erant,* item *arbores stantes.* ib.

XXII. *Pabulum hybernum,* qua lege venire oportuerit. 474

XXIII. In *vasorum* venditione, quæ promitti solerent? *Nauis* venibat *cum instrumento.* ib.

XXIV. *Aedes venales, horti, prædia,* venalia *inspiciebantur.* ib.

XXV. Venditores domum *commendare* solebant, *vt bene ædificatam.* Plerumque ædes, *vti optimæ maximæ* venibant, vel, *vti possessæ.* ib.

XXVI. *Habitatio* quandoque a venditore *excipiebatur.* De *pensionibus ædium locatarum* quando in venditione caueri soleret? 475

XXVII. *Ruta, cæsa* excipi solebant in venditione. ib.

XXVIII. *Seruitutum recipiendarum* antiqua Formula. ib.

XXIX. Antiquum *venditionis ædium instrumentum.* 476

XXX. *Fundi,* qui venibant, propriis appellationibus designabantur. ib.

XXXI. *Plures fundi,* aut singula *agri iugera,* pars fundi, item *nuda proprietas fundi* vti veniret? ib.

XXXII. In fundorum venditione *modus agri* vti diceretur? pag. 477

XXXIII. Caueri solebat, *vt luci, viæ publicæ, limites, litora in modum cederent.* ib.

XXXIV. *Qualitas iugerum fundi* in venditione dicebatur. *Fines* agri demonstrabantur. ib.

XXXV. Venditor *fundum* vel *liberum,* vel *seruum esse* dicebat. Formula: *vti optimus maximus est.* ib.

XXXVI. Perfusoriæ *seruitutes excipiendi* formulæ: *Seruitutes, si quæ debentur, debebuntur. Itinera, actus, quibus sunt, vtique sunt,* earumque effectus. 478

XXXVII. *Seruitus nominatim recipienda* erat a venditore. ib.

XXXVIII. *Seruitutes,* fundo debitas, *accessuras,* nominatim exprimebant venditores. ib.

XXXIX. De *tributo* & *vectigali* cauebatur in venditione. 479

XL. *Sacrum, religiosum, publicum,* qua formula excipi soleret in venditionibus? *Excepto sepulchro, iter* quoque exceptum habebatur *ad sepulchrum.* ibid.

XLI. Fundus *cum instrumento* quandoque venibat. *Dolia accessura, quæ in fundo essent,* plerumque dicebantur; aliquando, *seruum,* vel quid aliud *accessurum.* ib.

XLII. In venditione fundi quædam *recipi* solebant, *vt, frumenta manu sata, fructus omnis, lapidicinæ.* De *colono* vsitata pactio. 480

XLIII. Fundus interdum ita venibat, *vt eum certa mercede conductum venditor haberet:* interdum, *vt, quoad pretium persolueretur, conductum haberet,* vel *precario teneret emptor:* aliaque huc pertinentia pacta. ib.

XLIV. *Legis commissoriæ* formula & exempla. ib.

XLV. *Addictionis in diem* formula & exempla. 481

XLVI.

XLVI. Aliæ, *de resoluenda emptione*, & *de reuendenda conuentiones.* pag. 481

XLVII. Leges, *in pignoris venditione*, dici solitæ. ib.

XLVIII. Variæ venditionum leges. Formula: *Dolus malus a venditore aberit* 482

XLIX. *Hereditatis venditio*, quot modis fieret? Stipulatio: *Quanta pecunia ex hereditate peruenerit.* Quænam in illa *excipi* solerent? ib.

L. *Nomina* quomodo venire solerent. 483

LI. Emptor stipulabatur, *vacuam possessionem tradi:* item, *vt habere liceret.* ib.

LII. *De euictione* caueri solebat. *Simplæ* & *duplæ stipulationes.* ib.

LIII. *Fideiussor euictionis* quandoque dabatur: aliquando, *ne daretur*, conueniebat. 484

LIV. Venditor quandoque pacisci solebat, *ne euictionis nomine teneretur.* ibid.

LV. Emptor *in vacuam possessionem inducebatur*, & quomodo? *Testatio vacuæ possessionis.* ib.

LVI. Venditiones fieri solebant *per præconem.* 485

LVII. Formulæ, quibus a præcone *res venales dicebantur, auctio conclamabatur.* ibid.

LVIII. *Auctiones proscribendæ* ritus & formulæ. *Libelli suspensi bonis* debitoris. ibid.

LIX. Quæ publice venibant, *hastæ* & *præconis voci subiiciebantur.* Captiui sub hasta venditi. Formula: *Bona Porsenæ regis vendi.* 486

LX. Pretium emptionis *probis nummis* soluendum erat. *Arræ* in venditionibus vsus. 487

LXI. *Ab emptione* quomodo pactis variis *discedi* soleret? ib.

LXII. *Emptionum tabulas* conficiendi & obsignandi ritus. Formula: *Signa, signent licet, signate quirites.* In *publicis instrumentis* legitima *initii* forma. pag. 487

LXIII. *Res* in commercio, aut *mancipi*, aut *nu mancipi*, illasque alienandi modi. Alienatio *nexu.* Ritus & formula *mancipationis.* 488

LXIV. *Locationis & conductionis* cum emptione & venditione *communia.* Res locari solitæ & *conductorum* diuersa *nomina.* 489

LXV. *Inuecta illataque in ædes a conductore*, pignori vel expressa conuentione obligabantur, vel tacite. *Horreis locatis*, quæ promitti præstarique solerent? ibid.

LXVI. Inquilini *Kalendis quinctilibus migrare* solebant? ib.

LXVII. Lex *colendi fundi* qualis dici soleret? De *damno, vi maiore, frumenti modio certo*, item *de pœnis*, inter locatorem & conductorem conuentiones. ib.

LXVIII. Fundo locato, *fructus*, item *inducta illataque* pignore expresso tacitoue obligabantur. *Fideiussores conductionis* quandoque dati. 490

LXIX. Leges in locandis fundis dici solitæ: *Capra natum ne pasceretur: Silua ne cæderetur: Villa vt redderetur incorrupta: Ne Conductor ignem haberet*, vel *haberet innocentem.* ibid.

LXX. *Coloni* erant vel *partiarii*, vel *nummis colebant.* Locationum rusticarum *initia* erant *Kalendis Martiis.* Locationes *in lustrum* fieri solebant. 491

LXXI. *Opus faciendum* quibus legibus locaretur? earumque legum formulæ. ibid.

LXXII. *Lex* antiqua *operi faciundo* dicta. ibid.

LXXIII. Ad *operum publicorum locationem* pertinentes formulæ: *Faciendum curauerunt, itemque probauerunt:* aliæque. Opera publica, *sarta tecta*, locabantur & *exigebantur.* 492

LXXIV. *Villa noua ab solo ædificanda* qua lege locaretur? 493

LXXV. Opus locatum *quincupeda* vel *decempeda metiri* solebant. *Mensores ædificiorum.* Opus probatum *in acceptum referebatur.* pag. 493

LXXVI. Aedificio faciendo lex *de arena adhibenda* qualis dicta? *Legibus aedificiorum scribendis architecti* vacabant. 494

LXXVII. *Calx coquenda, olea legenda,* itemque *olea facienda,* quibus legibus locarentur? ib.

LXXVIII. *Vinea* partiario quomodo danda esset. Leges vindemiatoribus dictæ: *Vuam squalidam ne legito: Hanc ne legito rorulentam.* 495

LXXIX. *Pecora pascenda;* item *auiaria,* vti conducerentur? ib.

LXXX. Varia *conductionum* exempla. *Onus vehendum, vinum,* aliaue *transportanda; gemma includenda* aut *insculpenda; vestimenta polienda* aut *sarcienda: Naues, homines, vehicula balinea,* locari solita: variæque harum locationum leges & conditiones. ib.

LXXXI. *Agri publici* quibus legibus locarentur? *Leges censoriæ* de locatione publicarum: & quæ illis *publicanorum causa* caueri solita, speciatim de *professione* apud publicanos *facienda* & *de pactionibus publicanorum.* 496

LXXXII. *Leges censoriæ, operi faciundo,* earumque Formulæ. *Iouem miniandum, anseribus cibaria præbenda* publice locabant Censores. 497

LXXXIII. *E Censoriis tabulis* verba quædam. ib.

LXXXIV. In *vectigalibus locandis* ritus obseruati, *ad hastam* locabantur publica. ib.

LXXXV. *Licitationis publicæ* ritus. Fiebat *digito sublato,* magno licitantium calore, *locationem induci;* quando postularetur? 498

LXXXVI. Publicorum conductores *prædias* aut *prædiis couebant. Bona prædia,* quæ dicerentur? ib.

LXXXVII. *Mandati* genera diuersa & Formulæ. ib.

LXXXVIII. *Negotiorum administratione* mandata, *Procurator* fiebat, vel *omnium rerum,* vel *vnius rei.* Procuratores *plures in solidum* dati. *Procurator verus, voluntarius, falsus: Procurator in rem suam.* pag. 499

LXXXIX. Eorum, *quæ procuratori specialiter mandari solerent,* exempla & formulæ. *Salarium* procuratori constitutum. 500

XC. Mandati *aliena gratia* contracti exempla & verba solennia, formula: *Fide & periculo meo.* Epistolarum, *commendandi* aut *mandandi causa* scriptarum formulæ diuersæ. 501

XCI. *Societatis* genera diuersa. *Societas vniuersorum bonorum,* vel *vnius rei,* Societas *Quæstus & lucri, negotiationis alicuius, ad emendum,* inita. *Argentariæ* itemque *vectigalium* societas. ib.

XCII. Alia *societatum* genera & exempla. 502

XCIII. *Partes* in contrahenda societate quomodo *constitui* solerent? *Societatum contrahendarum* leges & formulæ. 503

XCIV. *Depositi* exempla eiusque leges & formulæ. ib.

XCV. Depositum *apud sequestrem.* 504

XCVI. *Commodati* exempla. In illo vsitata locutio: *Vtendum dare.* Leges commodati variæ. ib.

XCVII. *Mutui* natura & species diuersæ. Leges *mutui dati.* 505

XCVIII. *Pecunia mutua* vel *sub vsuris,* vel *gratis* data. *Vsurarum & pænæ,* ob moram, *stipulationes.* ib.

XCIX. *Nautica, siue Traiectitia pecunia,* modo vsurarum legitimo soluta, quibus legibus & conditionibus dari solita? 506

C. *Pignorum* vsus in mutuo & in aliis obligationibus quibuscunque. *Hypothecæ contrahendæ* forma. 507

CI. *Prædia* quomodo *pignori dari* solerent? Obligatio *omnium bonorum, quæ* quis

quis haberet, habiturusue esset, quomodo contracta, quocum effectu? p. 507

CII. In *Cautione*, qua pignus contrahebatur, *exprimi* solebat, *fundum nulli alii esse obligatum:* aut, *si obligatus esset*, id *prædicendum* erat. *Superfluum pignoris* quandoque obligabatur. 508

CIII. Pignora *in usuras* quoque obligabantur. *Iura prædiorum* quali pactione obligare liceret? ib.

CIV. *Pacta pignorum* & variæ illorum conceptiones. ib.

CV. *De vendendo pignore pactio* quibus modis & legibus concipi soleret? Aliquando cauebatur, *ne pignus vendere liceret*. 509

CVI. *Ab Hypotheca* quibus modis *discedi* soleret? 510

CVII. *Pecuniæ creditæ cautiones & chirographa.* Formulæ in iis & verba solennia: *De domo: Ex arca: De mensæ scriptura: Probum argentum, probi nummi: Scripsi.* In chirographis vsitata *debiti ex alia causa exceptio.* ib.

CVIII. Chirographo in *codice, pugillaribus, tabulis* caueri solebat. *Iusiurandum* cautionibus *adscriptum. Chirographi cancellati, redditiue* dispar effectus. 511

CIX. *Pecuniam datam numeratamque probandi* complures modi. *Mensæ scriptura*, & ad illam pertinentes formulæ. Antiqua *litterarum obligatio* qualis fuerit? ib.

CX. *Mensa argentaria* quomodo *exerceri* solita? *Nummulariorum*, siue *argentariorum negotiationes.* Eorum *rationes conficiendi* modus. *Accepti & expensi codex; Acceptum*, vel *expensum ferre* quid sit? 512

CXI. Nomina fieri solebant *interpositis parariis*, siue *proxenetis*. De patrimonio futuri debitoris solicitudo in nominibus faciendis. ib.

CXII. *Tituli debitorum*, quare *nomina* dicerentur? *Kalendarium* vnde ita appellatum. 513

CXIII. *Rationes cum die & consule* scribebantur. *Literarum*, quibus nummularii *mensæ fidem* protestabantur, formulæ. pag. 313

CXIV. *Ratio* cum argentariis & nummulariis *poni, putari, subduci* dicebatur. *Pariationum* formulæ: *Paria facere: Parem rationem adscribere, facere.* 514

CXV. *Foro cedere* quinam dicebantur? Ex bonis illorum, quomodo creditoribus satisfactum? ib.

CXVI. *Priuatas & domesticas rationes* conficiendi mos & forma, resque in illas referri solitæ. *Aduersaria, tabulæ, ephemerides*, quales, & quomodo distinctæ fuerint? ib.

CXVII. *Serui* dominis *actus sui rationem reddebant.* Serui cuicunque negotiationi præpositi. 515

CXVIII. *Rationes* quomodo *dispungi* solerent? *Dispunctæ subscribebantur.* ib.

CXIX. *Lex præpositionis* in contrahendo cum institore seruanda erat. *Prohibitionis*, ne cum institore contrahatur, formula. ib.

CXX. *Leges in præponendo magistro nauis* ab exercitore dici solitæ. *Exercitoris* obligatio. 516

CXXI. *Constituendi* pro se, vel pro alio, formulæ variæ. ib.

CXXII *Tabularum nuptialium* formula: *Liberorum procreandorum, quærendorum causa, vxorem duci.* 517

CXXIII. *Coemptionis, confarreationis*, & *sponsaliorum* formulæ. ib.

CXXIV. *Tabularum nuptialium* nomina & forma. 518

CXXV. *Dos dicta, promissa, data.* Formula in *dotis dictione.* ib.

CXXVI. In *dotis promissione* formulæ. ib.

CXXVII. *Decies centena* in dotem *dari* solita. 519

CXXVIII. *Quæ res* & quomodo *in dotem dari* solerent? *Æstimatæ* res in dotem dabantur variis conditionibus. 519

CLVII. *Seruorum cum dominis factiones de libertate.* Formula: *pro capite dare. Peculii administratio libera* quomodo seruis & filiisfam. permitti soleret? pag. 535

CLVIII. Ad *stipulationum* formulas transitio. *Stipulationes* omnibus fere *pactis subiiciebantur.* ib.

CLIX. Stipulationes *Tabulis, Instrumentis, Cautionibus adscriptæ* verbis obliquis. 536

CLX. Stipulationes quibus *verbis directis* conciperentur? *Spondes? Spondeo. Dabis? Dabo. Promittis? Promitto. Fidepromittis? Fidepromitto.* ib.

CLXI. Vulgaria stipulationum verba: *Dare* vel *dari spondes? Spondeo. Responsio* qualiscumque sufficiebat, modo *congrua.* Formula: *ea omnia, quæ supra scripta sunt, dari.* 537

CLXII. *Reus stipulandi, reus promittendi,* quis? *Correi stipulandi & promittendi* vti constituerentur. *Stipulari & restipulari,* quid sit? 538

CLXIII. Stipulationum, quæ *in dando* consistebant, exempla: *Decem* vel *centum, fundum, vsumfructum, hominem dari.* ib.

CLXIV. *Nummos, triticum, vinum, fructus futuros, familiam, vestem* stipulandi formulæ. 539

CLXV. Stipulationum, quæ *in dando* consisterent, formulæ variæ. ib.

CLXVI. *Heredis* persona stipulationibus *dandi* nominatim comprehensa. Stipulationis formula: *Mihi aut Titio dare spondes?* 540

CLXVII. *Seruorum stipulationes.* ib.

CLXVIII. *Stipulationis* sub *alternatione* aut *disiunctione* concipiendæ formulæ. ib.

CLXIX. Stipulationes *pure* vel *in diem* vti conciperentur? *Locus* inseri stipulationibus solebat. 541

CLXX. Stipulationes *sub conditione* vel *simplici* vel *duplici,* vel *negatiua* quomodo conciperentur? 542

CLXXI. Stipulationum, quæ *in facto* consistebant, exempla. *Fundum tradi, iter fieri, rem restitui, insulam fieri, fulciri, fossam fodiri, nauem fieri. Dies, intra quem* opus fieret, & *cuius arbitratu* fieret, adscribebatur. pag. 542

CLXXII. *Viæ, itineris, actus, vsusfructus* stipulationes. Formula: *Per te non fieri, neque per heredem tuum, quo minus ire, agere liceat.* 543

CLXXIII. Stipulationis, *habere licere,* formulæ. *Habere licere spondes? Per te non fieri, quo minus mihi habere liceat, spondes?* ib.

CLXXIV. Stipulationum *de sistendo* formulæ. 544

CLXXV. *Operarum* stipulationes. ib.

CLXXVI. Stipulationum variæ formulæ. *Satisdationis, emptæ hereditatis,* aliæque stipulationes. Formula: *Quanti ea res erit, dare spondes?* ibid.

CLXXVII. Vocis: *Recte,* in stipulationibus vsus. *Recte dare, fieri, præstari, restitui.* Formula: *Eiue, ad quem ea res pertinebit.* 545

CLXXVIII. *Pœna* stipulationibus *adiecta.* ib.

CLXXIX. *Pœnalium stipulationum* formulæ: *Si non dederis, si non feceris, si aduersus ea factum erit.* ib.

CLXXX. *Doli clausula* stipulationibus subiecta, eamque concipiendi formulæ. 546

CLXXXI. *Stipulationum Conuentionalium, Iudicialium, Prætoriarum, Communium,* differentiæ. Stipulatio: *Rem Pupilli saluam fore.* 547

CLXXXII. *Cautionem defensionis,* itemque *indemnitatis* concipiendi formulæ. ib.

CLXXXIII. In cautione *restitutionis* concipienda, verbum solenne: *Restitu iri,* item *reddi, traditu iri, præstatu iri.* ib.

CLXXXIV. Cautio *amplius non agi,* vel

vel *peti*, aliaque cautionum exempla, horumque formulæ? pag. 548

CLXXXV. Cautionum, *a fructuario præstandarum* formulæ. ib.

CLXXXVI. Cautionum, quæ *in redhibendo seruo* interponebantur, formulæ. 549

CLXXXVII. Stipulationum *in fideiussionibus* formulæ: *Fide tua esse iubes? Fide mea esse iubeo. Fidepromittis? Fidepromitto.* ib.

CLXXXVIII. Fideiussorum formulæ: *Quantam pecuniam credidero. &c. Quanto minus a Creditore exegero, &c.* Fideiussionis Græcæ formulæ. ib.

CLXXXIX. Fideiussio pro tutore: *Rem saluam fore Pupillo.* 550

CXC. Fideiussio pro magistratu municipali: *Rempubl. saluam fore.* ib.

CXCI. Fideiussio: *Iudicio sisti*, aliæque que fideiussionum species. Pacti, *de liberando intra certum tempus fideiussore*, formula. pag. 550

CXCII. Stipulationis in *nouatione* formula. 551

CXCIII. *Delegationis* formulæ. ib.

CXCIV. *Acceptilationis* formula. *Stipulatio Aquiliana.* ib.

CXCV. *Apochæ* formula. *Securitatis plenariæ* instrumentum vetustum. 552

CXCVI. *Pacti de non petendo* exempla & formulæ. 555

CXCVII. Pacta de non petendo vel *in rem*, vel *in personam*, concepta. ib.

CXCVIII. Pacti *ne ageretur*, aliorumque, quæ *liberationis causa* fierent, exempla & formulæ. ib.

CXCIX. Pacti *heredum cum creditoribus vt certa parte contenti essent*, formulæ. ib.

LIBER SEPTIMVS
TESTAMENTARIAS ET FVNEBRES FORMVLAS RECENSET.

I. *Testamentorum genera tria.* 558

II. *Testamenti per aes & libram* condendi ritus & formulæ. *Familiæ mancipationis & nuncupationis testamenti* solennia. ib.

III. *Testamenti iure prætorio* condendi forma, & quæ illi per *constitutiones principum* additæ solennitates. *Testium subscriptio*, & *obsignatio testamenti* quo ritu facta? 560

IV. *Testamenta* quædam erant *holographa*, quædam alterius *testamentarii* manu scripta. *Subscriptionis* in testamento aliena manu scripto formulæ. 561

V. Testamentis scribendis adhibiti *Iurisconsulti*, *Studiosi Iuris*. ib.

VI. *Diem & consulem adscribere* solebant testatores. *Linguæ latinæ in directis & ciuilibus testamentorum verbis* concipiendis necessitas. In qua materia perscribi testamenta solerent? 562

VII. *Plures tabulæ* testamenti *eodem exemplo* scribi solitæ. pag. 562

VIII. *Viuo testatore* testamenta oportebat manere *clausa*. Testatorum in *lituris* vel *inductionibus* a se factis indicandis formulæ. 563

IX. *Tabulæ testamenti* vel *publice*, vel *priuatim deponebantur*. ib.

X. *Primæ*, *secundæ*, *Pupillares tabulæ*, quæ? *duplex testamentum* in pupillaribus substitutionibus quomodo faciendum esset? ib.

XI. Mortuo testatore, *tabulæ* quo ritu *aperiri* solitæ? 564

XII. Apertis tabulis, *testamenta recitabantur.* 565

XIII. Quænam *in supremis tabulis caueri & comprehendi* præcipue *solita?* ib.

XIV. *Ab heredis institutione* plerumque incipiebant testamenta, interdum *ab* exhe

exheredatione. In *prima cera* quidnam ſcribi ſoleret? & quid in *ima cera?* *Præfationes* heredis inſtitutioni quandoque præmiſſæ. pag. 565

XV. In *heredis inſtitutione* ſolennia verba & formulæ. 566

XVI. In *heredis inſtitutione* qualis illius *demonſtratio* neceſſaria? 567

XVII. *Poſtumos heredes inſtituendi* modi & formulæ. 568

XVIII. *Heres* fiebat vel *ex aſſe,* vel *ex partibus æquis,* aut *inæqualibus.* 569

XIX. Interdum *ex parte reliqua,* ſiue *reſidua* quidam inſtituebantur poſt alios. 570

XX. *Ex partibus poſtea adſcribendis,* vel quæ aliunde colligerentur, quandoque heredes inſtituti. *Plures* etiam *ſine partibus* vel *coniunctim* vel *ſeparatim* heredes ſcripti. ib.

XXI. *As hereditarius,* eiusque diſtributio ſolennis. 571

XXII. Heredes plures *ex diuerſis fundis,* ſiue *rebus,* aut *bonis* inſtituti. Heredes quandoque *re & verbis coniuncti.* 572

XXIII. Heredes *in diem* vel *ſub conditione* quomodo inſtituendi? *Conditionum* genera diuerſa easque adſcribendi formulæ. ib.

XXIV. *Filiusfam.* heres inſtitui ſolebat ſub conditione: *ſi a patre emancipatus eſſet.* 573

XXV. Heres ſcriptus *hereditatem cernere* quandoque iubebatur, rogabatur. Verbum in huius iuſſionis formula: *cernito.* Solennitas *cretionis* & ſpecies diuerſæ, *vulgaris* & *continua* & vtriusque effectus. 574

XXVI. *Nomen teſtatoris ferre* quandoque iubebatur heres. Adoptionis per teſtamentum formulæ & effectus. ib.

XXVII. *Seruos* heredes inſtituendi *proprios* vel *alienos* ratio diuerſa & formulæ. 576

XXVIII. Heredes *palam nuncupari* oportebat, quibusque & quot verbis id fieri potuerit? pag. 576

XXIX. Teſtamentorum *caput & fundamentum, heredis inſtitutio.* Hereditates, vt & legata, *merentibus* dabantur. ibid.

XXX. *Hereditatem adeuntium* verbum ſolenne: *Adeo.* Heredes *in ius & locum defuncti ſuccedere* dicuntur. 577

XXXI. *Exheredationis liberorum* requiſita & formulæ. ib.

XXXII. *Exheredatio cum elogio* & *adiecta cauſa* quandoque fiebat: interdum *non mala mente neque notæ cauſa.* 578

XXXIII. *Extraneos* heredes ſcriptos *exheredandi* ratio & formulæ. 579

XXXIV. *Subſtitutionum* indoles & in iis vſitatæ loquutiones & formulæ. 580

XXXV. *Subſtitutionis vulgaris* indoles & formulæ. *Subſtitutio mutua,* ſiue *reciproca,* qualis? ib.

XXXVI. *Subſtitutionis pupillaris* indoles & formulæ. 581

XXXVII. *Pupillarem ſubſtitutionem* concipiendi modus ac formula: *Si filius intra pubertatem deceſſerit.* ib.

XXXVIII. Alias pupillariter ſubſtituendi modus *ad certum tempus* intra pubertatem. 582

XXXIX. *Subſtitutio duplex* impuberi quomodo fieret? ex duobus impuberibus, *ei, qui ſupremus moreretur,* pater quandoque ſubſtituebat. ib.

XL. *Subſtitutionis militaris* priuilegium. *Heres a patre ſcriptus filio ſubſtitui* qua formula ſoleret? 583

XLI. Subſtitutio pupillaris *ſecundis tabulis* fiebat. Teſtamentum, ſecundas tabulas habens, *duplex* & tamen vnum. Subſtitutionum quædam communes formulæ: *in locum partemue eius:* item: *Quod ab eo minor.* ib.

XLII. *Precariæ ſubſtitutiones* quomodo, quibusque formulis concipi ſolitæ? Illis heredes *hereditatem relictam,* aut, *quod ad eos ex hereditate perueniſſet, reſtituere*

ſtituere rogabantur, item, *quod ſupereſſet ex hereditate.* pag. 584

XLIII. Heredes quandoque rogabantur, *accepta certa pecunia* vel *re*, item *retenta* vel *deducta certa parte, reſtituere*, item *cum fructibus*, aut *exceptis reditibus.* 585

XLIV. Heredes *reſtituere* rogabantur interdum *ſub conditione.* ib.

XLV. Heres interdum *partem hereditatis reſtituere* rogabatur. 586

XLVI. *Duobus*, item *vni ex pluribus* hereditatem reſtituere heres quandoque rogabatur. ib.

XLVII. Heres vel *pure*, vel *poſt tempus* reſtituere quibus formulis rogari ſoleret? Formulæ: *Poſt mortem tuam, cum morieris, reſtituas. Satis exigi* ab herede poſt tempus reſtituturo, teſtator quandoque vetabat. 587

XLVIII. *Fideicommiſſorum hereditatis* formulæ: *Rogo, a te peto, fidei tuæ committo, heredes mei reſtituant* &c. ib.

XLIX. *Taciti fideicommiſſi* exempla & formulæ. 588

L. *Tutores* liberis impuberibus *teſtamento dati*, quomodo, quibusque verbis? ibid.

LI. Pluribus tutoribus datis, pater, *quem vellet tutelam adminiſtrare* declarare, interdum alicuius *conſilio tutelam geri*, mandare ſolebat. 589

LII. Pater interdum, *matrem negotia filii gerere*, teſtamento cauebat, alias *tutelæ adminiſtrandæ rationem* tutori præſcribebat. ib.

LIII. De *alimentis* & *educatione liberorum* teſtamento parentes cauebant. 590

LIV. De *nuptiis filiarum* teſtamento ſtatui ſolebat. ib.

LV. *Liberos, parentes*, aliasque perſonas coniunctas, *libertos* quoque & *ſeruos* teſtatores *commendare* ſolebant. ib.

LVI. *Bonorum diuiſio inter liberos* teſtamento facta. *Imperium* inter *Conſtantini* filios *teſtamento diuiſum.* 591

LVII. De *ſolutione æris alieni* teſtamento caueri ſolitum. pag. 592

LVIII. *Modum patrimonii* teſtatores quandoque deſignabant. ib.

LIX. *Anulum* vni ex heredibus *traderi* ſolebant morientes. ib.

LX. *Seruis libertas* in teſtamento *nominatim* reliquenda erat, & quomodo? *directæ* & *fideicommiſſæ libertatis* differentiæ. 593

LXI. Formulæ, quibus *directo*, & quibus *per fideicommiſſum libertas relinquebatur.* ib.

LXII. Serui vel *ſtatim* vel *poſt annos liberi eſſe* iubebantur, item *ſub conditione*, plerumque *rationum reddendarum*, aliisque *dandi*, aut *faciendi* conditionibus & clauſulis. 594

LXIII. Seruis interdum *cum contubernalibus libertas data*, itemque *contubernales & filii* teſtamento manumiſſis *legabantur.* 596

LXIV. Libertas teſtamento data quomodo exitum habuerit? Serui quandoque *manumitti* teſtamento *prohibebantur.* 597

LXV. *Legatorum genera quatuor*, & in his receptæ Formulæ. ib.

LXVI. *Nummos* aut *certam pecuniæ ſummam legandi* formulæ. 598

LXVII. *Auri*, vel *argenti libras*, aut *pondo*, vel *pondus certum* legandi formulæ. ib.

LXVIII. *Vaſorum argenteorum pondo aliquot, aurum* vel *argentum omne, auri* vel *argenti ſpecies certæ, vaſcula, pocula, lances* quibus formulis legari ſolita? ib.

LXIX. *Veſtem legandi* ratio diuerſa & formulæ. *Veſtimentorum* genera varia. 599

LXX. *Ornamenta* quibus formulis legari ſolita? ib.

LXXI. *Gemmarum* & *Margaritarum, anulorum, Dactyliothecæ*, legata quibus formulis relicta? 600

LXXII.

LXXII. *Lana, linum, purpura versicoloria, facta infectaque omnia*, legari solebant. pag. 600

LXXIII. *Supellex, vasa, mobilia* generaliter, *instrumenta artis* aut *fundi, statuæ, imagines, tabulæ*, quomodo quibusque formulis legarentur. ib.

LXXIV. *Nominis*, aut *Chirographi*, item *Militiæ* legata quomodo quibusque formulis relicta. 601

LXXV. *Dulcia, fruges, frumentum, vinum fructus futuri* quomodo quibusque formulis legari consueuerint. ib.

LXXVI. *Penus*, eaque, *quæ in promptuario erant, ligna, omnis materia, chartæ, libri*, quomodo quibusque formulis legari solerent? 602

LXXVII. *Ouium, pecudum, gregis, iumentorum, quadrigæ* legata, quomodo relicta? ib.

LXXVIII. *Seruos* varie *legandi* modi & formulæ. *Serui electio* vel *optio* quomodo legari solita? Seruorum legatis *demonstratio* quandoque & *æstimatio* adiecta. *Seruis actoribus* legatis quænam conditio adhæserit? ib.

LXXIX. *Ancillarum*, item *eius, quod ex ancillis nasceretur*, legata quomodo relicta? 603

LXXX. *Fundi legati nominibus propriis, confinibus* & *regionibus*, vel alia demonstratione *designabantur*. 604

LXXXI. Fundus legari solebat, *vti optimus maximus*, aliquando, *vti instructus erat*, item *cum instrumento*, vel *cum supellectile, mancipiis*, aut *cum omnibus, quæ ibi essent*. ib.

LXXXII. Fundus ita quandoque legatus. *Sicut est*, vel *vti possedi*: item *cum villicis, cum siluis, cum agello, cum casa*. Aliquando legabatur *cum quadam exceptione*, siue *detractione*. 605

LXXXIII. Fundi legati *alienatio, ne de nomine* vel *de familia exiret*, prohiberi solita. 606

LXXXIV. In legatis *prædiorum* relinquendis similes, vt in fundis legatis, adiectiones & formulæ. pag. 607

LXXXV. *Domus*, adiecta nominis designatione, quandoque *instructa*, vel *cum instrumento, cum supellectile, cum horto applicito*, legabatur. ib.

LXXXVI. *Seruitus ædibus legato* imponi solita. Domus legata *in familia relinqui* aliquando iubebatur. 608

LXXXVII. *Tabernæ* legatum varie relinqui solebat. ib.

LXXXVIII. *Pars hereditatis* vti legari solita? ib.

LXXXIX. *Fundus, deducto vsufructu*, quomodo legaretur? 609

XC. *Vsumfructum* legato constituendi modi & formulæ. Vsusfructus *pluribus* quomodo *relinqui* soleret? *Vsusfructus repeti* quando diceretur? ib.

XCI. *Omnium bonorum*, aut *partis bonorum vsusfructus* vti legaretur? Legato vsusfructus æquipollentes formulæ. Vsusfructus *ad vitæ dies*, aut *ad certum tempus* legari solebat. 610

XCII. *Vsus*, aut *habitatio*, item *operæ* quomodo legari solerent? 611

XCIII. *Prælegata* adscribendi formulæ. ibid.

XCIV. Legata filiabus, *sub condicione nuptiarum* data. Patres *dotem filiabus legare* soliti. 612

XCV. *Dotis prælegandæ* seu *relegandæ*, item aliud *pro dote relinquendi*, & *supra dotem* aliquid *legandi*, formulæ. ibid.

XCVI. *Quæ vxorum causa empta parataque essent, mundus, mancipia, aurum, argentum, vestis*, alia, vxoribus legari solita. 613

XCVII. *Donationes vxori factas* maritus ei legare solebat. 614

XCVIII. Legata *liberorum commodo*, vxoribus relicta, item, *ad tempus liberorum*. Vxoribus *fideicommissa* relicta, aut mandata. ib.

XCIX. Legata *viris* ab *vxoribus adscripta.* pag. 615

C. Libertis *alimenta, cibaria, vestiaria,* relinqui solita. Formula: *Quæ viuus præstabam.* ib.

CI. *Conditionum,* quibus alimenta & cibaria libertis legari solerent, exempla. 616

CII. *Testamento manumissis* simul alimenta relinqui, itemque *mancipiis* cibaria præstanda, caueri solebat. ib.

CIII. *Alimenta* relinquendi formulæ & varii modi. *Diaria, menstrua, annua* legabantur. 617

CIV. Alimenta præstanda *vni ex heredibus,* vel *rei certæ,* imposita. ib.

CV. *Pueris puellisue,* item *pupillis* quibusdam, misericordiæ causa alimenta legari solita. ib.

CVI. *Alumnis* legata relicta. 618

CVII. Legata *in singulos annos, menses, dies* relicta, quandoque sub certa conditione. ib.

CVIII. *Ex reditu fundi, fructuum, ex prædiis* legata relicta. 619

CIX. Legata *mulieribus extraneis* aut *viris,* adscripta *sub conditione nuptiarum,* aliisque conditionibus ad nuptias pertinentibus. ib.

CX. *Familiæ,* item *vni ex familia, cognationi* quædam relinqui solita. *Incertæ personæ* quomodo valide legetur? 620

CXI. *Liberationis legatæ* complures formulæ. ib.

CXII. *Rationis reddendæ necessitas* tutoribus & curatoribus, item Actoribus & negotiorum gestori, quandoque *remittebatur.* 621

CXIII. *Debiti legatum* vtiliter quomodo relinquendum. ib.

CXIV. *Seruis alienis,* aut *propriis* quomodo legata relinquenda? 622

CXV. Legata *Populo, Ciuitati, Reipublicæ, Municipibus, Collegiis* relicta, eorumque exempla & formulæ. pag. 623

CXVI. *Ad opus publicum faciendum* legata relicta, vel ipse *heres opus publicum facere iussus.* 624

CXVII. Legata, ciuitati aut mancipio in certam rem vel speciem relicta, quomodo eroganda fuerint? *In tutelam operis* testamento imperati aliquid relinqui solebat. ib.

CXVIII. *Decurionibus diuisiones, epulum dari,* testamento cautum. 625

CXIX. *Statuas* & *imagines in foro municipioue ponendas, signa facienda, gladiatorium munus edendum* testamento iuberi solebat. ib.

CXX. *Heres* interdum *emere* vel *vendere* damnabatur. 626

CXXI. *Militiam, Tesseram frumentariam comparari, tribum emi,* aliquando iubebatur. ib.

CXXII. *Heres insulam, domum ædificare, reficere,* damnabatur. ib.

CXXIII. Heres, *altius non tollere,* aliasue *seruitutes præstare,* damnabatur. ib.

CXXIV. Quandoque *illud aut illud* legabatur. *Optionis legatum,* eiusque formulæ. 627

CXXV. *Pluribus* eadem res quomodo vel *coniunctim,* vel *separatim* legaretur? ib.

CXXVI. In legatis uni sæpius eodem testamento adscriptis vsitatæ formulæ: *Hoc amplius;* aut: *Cui bis legauero, semel deberi volo.* ib.

CXXVII. *In diem* quomodo legata quibusque formulis relinquerentur? 628

CXXVIII. *Conditiones* legatis adscribi solitæ, *in dando,* vel *faciendo, aut non faciendo* consistentes. 629

CXXIX. *Sub conditione nuptiarum* & *liberorum* legata relicta. 630

CXXX. Sub conditione *cautionis,* aut *iurisiurandi, de dando* vel *faciendo* legari solebat. *Sub contrariis conditio-*

ditionibus quomodo legata scripta? pag. 630
CXXXI. *Cautio, legatorum nomine* testamento *remitti,* solita. 631
CXXXII. *Legatum pœnæ nomine* quomodo relictum? ib.
CXXXIII. *Legatorum sub modo* formulæ. ib.
CXXXIV. *Causa* legatis quomodo adscri ta? 632
CXXXV. *Demonstrationum* legatis adiectarum formulæ & exempla. ib.
CXXXVI. *Elogia* legatariis fideicommissariisue adscripta. ib.
CXXXVII. Legata generaliter *ab omnibus heredibus* quandoque relinquebantur: quænam in illis vsitatæ formulæ? 633
CXXXVIII. *Nominatim ab vno herede legandi* formulæ. 633
CXXXIX. Generale testamentorum caput, *vt legata & libertates ab heredibus præstarentur:* idque aliquando *iureiurando munitum.* 634
CXL. Consueta testamentorum clausula, *vt a quocumque herede legata fideicommissave relicta præstentur.* ib.
CXLI. *Repetitionis legatorum* a secundis heredibus exempla & formulæ. ib.
CXLII. *Fideicommissorum a legatariis præstandorum* exempla & formulæ. 635
CXLIII. *Heredi* quomodo *legari* consueuerit? *Præceptionum* siue *prælegatorum* ratio & formulæ. ib.
CLXIV. *Ademptionis legatorum fideicommissorumve* formulæ. 636
CXLIV. *Translationis legatorum* formulæ. ib.
CXLVI. Propriæ *Fideicommissorum* formulæ. 637
CXLVII. *Tacita fideicommissa,* & eorum formulæ. 638
CXLVIII. *Libertorum adsignatio Testamento* quomodo fieri solita? 639
CXLIX. *Confirmationis codicillorum* ratio & formulæ. ib.
CL. *Mandata morientium,* in primis *de funere suo.* ib.
CLI. *Amici ad exsequias vt venirent,* legato inuitabantur. pag. 640
CLII. Testator eligere solebat, qui sibi funus faceret. ib.
CLIII. *Vestes ornamentaque inferri,* mandare solebant decedentes. Ineptæ circa sepulturam morientium voluntates. ib.
CLIV. *Monumentum sibi fieri* testatores plerumque mandabant, interdum *constituto impensæ modo,* interdum *alicuius arbitratu.* 641
CLV. *In tutelam cinerum legabant, servos circa monumentum morari* iubebant testatores. 642
CLVI. *Morientium extrema verba & commendationes,* veluti *memoriæ suæ, vlciscendæ necis suæ.* ib.
CLVII. *Integræ Testamentorum tabulæ e lapidibus & monumentis vetustis.* 643
CLVIII. *Testamentorum,* quæ *apud Auctores veteres & in Pandectis* referuntur, verba & formulæ. 646
CLIX. *Testamenta græca.* 648
CLX. *Testamentum Remigii,* Remensis Archiepiscopi. 654
CLXI. *Testamentum Hadoindi,* Cenomanensis Episcopi. 659
CLXII. *Testamentum Berthichr anni,* Cenomanensis Episcopi. *E Dagoberti regis gis* testamento caput postremum. 661
CLXIII. Generalis *Testamentorum in galliis formula.* ib.
CLXIV. *Militarium Testamentorum* propria & singularia iura. 662
CLXV. *Codicillorum* forma, eosque conficiendi *quatuor modi.* Codicilli, *ad Testamentum facti,* quinam dicerentur? Codicillorum *ab intestato* factorum indoles & formulæ. 663
CLXVI. *Codicillorum e Pandectis* exceptæ formulæ. Codicilli *Pisonis.* Codicillorum *græce scriptorum* quædam exempla & capita. ib.
CLXVII. *Codicillorum* iura & quænam *Codicillis relinqui* atque *ordinari* potuerint? 665

CLXVIII. *Epistolarum ad heredes* scriptarum exempla & formulæ. pag. 666

CLXIX. *Mortis causa donationum* species & formulæ. 667

CLXX. *Monumentorum tituli & inscriptiones,* in iisque solennia verba & formulæ: *Diis Manibus: Hic situs est. Hic iacet.* ib.

CLXXI. *Elogia* sepulcris inscripta. 668

CLXXII. *Mortis causa* epitaphiis adscripta. 669

CLXXIII. *Anni, Menses, Dies*, quos vixisset, *stipendia*, quæ meruisset defunctus, *matrimonia*, horumque anni in monumentis notati. ib.

CLXXIV. Monumentorum formulæ: *Ille fecit, posuit: Bene merenti heres fecit: Faciendum curauit: Viuus fecit,* hisque similes aliæ. 670

CLXXV. *Monumento statuam superadditam*, titulis indicabant 672

CLXXVI. *Virorum de mulieribus elogia* ibid.

CLXXVII. Elogia de *viris ab vxoribus* posita 674

CLXXVIII. Tituli, *parentibus a liberis* positi. ibid.

CLXXIX. Tituli, *liberis a parentibus* positi. ib.

CLXXX. *Parasiti Epithaphium* 677

CLXXXI. *Hispaniensium monumentorum* inscriptiones aliquot emendatæ & explicatæ. pag. 676

CLXXXII. In monumentorum titulis vsitatæ clausulæ nonnullæ. 677

CLXXXIII. *Leges monumentis dici, titulisque inscribi* solitæ. ib.

CLXXXIV. *Sepulcra familiaria* vel *hereditaria* quomodo constituta? *de personis*, quas *inferri ius esset*, in monumentorum titulis *caveri* solitum. 679

CLXXXV. Monumentum quis interdum *sibi faciebat soli*, cauebatque, *ne qu s eo inferretur*, item, *ne monumentum sequeretur heredem.* 680

CLXXXVI. *Alienatio monumenti* quandoque *prohibita, ne de nomine exiret*, interdum *poena addita*, quæ *pontificum arcæ*, aut *ærario pop. rom.* inferretur. ib.

CLXXXVII. Titulorum inscriptionibus exprimi solebat, quantum *in tutelam monumenti*, aut *culturam relinqueretur.* 682

CLXXXVIII. *Ne ossa violarentur*, item, *de sacris faciendis, rosis ad sepulcrum ferendis*, in monumentorum titulis caueri solebat. ib.

CLXXXIX. *Doli mali clausula*, aliæque insignes quædam titulorum formulæ. *Ollarum* atque *vrnarum* tituli. 683

CXC. Formulæ, quibus *viatores* rogabantur, *vt bene precarentur mortu s*, item *lectores bene valere* iubebantur. ib.

LIBER OCTAVVS
MISCELLANEAS VARII GENERIS
FORMVLAS EXHIBET.

I. *Iurisiurandi* formulæ, *per Castorem, per Pollucem, per Herculem, per Dium fidium, Per Fidem, per Cererem, per Deam.* 684

II. Mos *iurandi per genium Cæsarum, per salutem Principum.* 685

III. Mos iurandi *per salutem propriam*, aut *liberorum.* Parentum iusiurandum, *vt superstites liberos relinquerent.* 686

IV. Iurandi formula: *Ita me Deus*, vel *dii ament, servent*, & his similes. 686

V. Iurandi formula: *Ita viuam.* 687

VI. Formula iurandi *per caput suum*, vel *alterius*, item *per oculos.* ib.

VII. *Per Iunonem* solenne mulierum iusiurandum & amantium. *Per Venerem* iurabant amatores. ib.

VIII.

VIII. Iurisiurandi sanctissimi formula, *per Iovem lapidem*, & *exsecratio* illi addita: *Si sciens fallo.* pag. 688

IX. Formula iurantium: *Ex animi sui sententia se iurare.* 689

X. *Conceptis verbis iurare* solebant. *Iurisiurandi corporaliter præstiti* insignis formula. Iusiurandum *aris tactis* præstitum. ib.

XI. Formula iurandi communissima: *Iuro per.* 690

XII. *Præiurationum* ritus & formula. 691

XIII. *Adiurationum* comes, *exsecratio: Dii me perdant. Dispeream, si. Dispeream, nisi. Ne viuam.* ib.

XIV. *Verbis conceptis peierasse* quinam dicerentur? 691

XV. Iusiurandum *in leges, in nomen, in verba, in acta Principum.* 692

XVI. Iusiurandum solenne *a Coss. designatis*, itemque *a decedentibus consulatu*, præstitum. ib.

XVII. Iusiurandum *Senatus universi.* Iusiurandum *iudicum, eiuratio iudicum. Eiurat o bonæ copiæ.* item *male ment s.* 693

XVIII. Iureiurando *se purgare* solebant *de iniuria facta*, aut *maledicto.* Item *iureiurando interposito satisfaciebant.* ib.

XIX. Mos *testandi Deos* & formulæ, item *Deos hominesque*, aut *per Deos atque homines, per patriam, per sacra, per cl ara quævis.* 694

XX. *Deum atque hominum fidem obtestandi* mos & formula. 695

XXI. *Implorationum* exempla & formulæ. *Fidem Pop. Rom. fidem Quiritium, fidem plebis imploro. Porro, Quirites. Quiritare* quid sit? ib

XXII. Aliæ *implorationum* formulæ: *O ciues, adeste, ciues. Fidei* nomen in implorationibus quid significet? *Consulum, patrum, militum, Cæsarum fidem implorandi* mos & formulæ. 696

XXIII. *Implorationis* formula: *Ciuis Romanus sum.* ib.

XXIV. *Acclamationum* formulæ & vox solennis: *Feliciter.* Acclamationes *Imperatoribus* factæ. pag. 697

XXV. *Gratulationum* voces & formulæ. ib.

XXVI. *Nuptiales formulæ Thalassio. Vti tu Caius, ego Caia.* ib.

XXVII. *Saturnalium* formulæ: *Io Saturnalia. Bona Saturnalia.* ib.

XXVIII. *Imprecationum* voces. Acclamationes infaustæ: *Ad leonem: Ad ignem: Tolle illum: Crucifige: Areæ Christianis non sint.* 698

XXIX. Incendiis *aquæ inclamari* solita. Furibus inclamatum: *Prehende furem.* ibid.

XXX. *Præconiorum formulæ*, ac primum *in ludis sæcularibus.* ib.

XXXI. Formulæ *in funeribus indictiuis* vsitatæ. 699

XXXII. Præconii *in requirendis rebus amissis* vsitati formulæ. ΕΥΡΕΤΡΑ in illis promissa. ib.

XXXIII. Præconiorum *in spectaculis & ludis solennibus* exempla & formulæ. *Silentium fieri* solebat per Præconem. *Sardi venales* in ludis Capitolinis proclamati. ib.

XXXIV. *Vt via, vt locus daretur*, admonendi mos & formula. 700

XXXV. *In divortiis* faciendis verba solennia & formulæ: *Res tuas tibi habeto. Exi foras. Abdicationis liberorum* formula. ib.

XXXVI. *Adrogationum* & *Adoptionum* ritus ac formulæ. 701

XXXVII. *Manumissionum* verba sollennia & formula: *Hunc hominem liberum esse volo.* 702

XXXVIII. *Tituli statuis* & *imaginibus adscripti*, eorumque complures formulæ & quædam notæ. 703

XXXIX. *Operum publicorum* inscriptiones: ac primum in memoriam *viæ factæ, stratæ, restitutæ.* 706

XL. De *aquis perductis*, aut *restitutis*,

& de *fonte inducto* inſcriptiones pag. 707

XLI. *Pontium* inſcriptiones. 708

XLII. *De ripis terminatis* inſcriptiones. ib.

XLIII. De *balneis & thermis* inſcriptiones. ib.

XLIV. De *Pomoerio ampliato.* Aliorum operum publicorum inſcriptiones miſcellæ. 709

XLV. *Pietatem erga principes* in publicorum operum inſcriptionibus *teſtandi* formulæ. ib.

XLVI. Qui *faciendum curaſſent, & probaſſent opus ex Sc. Factum,* in titulis nominari ſolebant. 710

XLVII. *Elogia, Principibus, viriſque clariſſimis,* item *feminis ornatiſſimis* tributa in inſcriptionibus. ib.

XLVIII. Quorum *filii* & *nepotes* eſſent, item cuius *tribus* ciues, adſcribi ſolitum perſonis, quibus de agunt veteres Inſcriptiones. 712

XLIX. *Cognomina* præcipua *viris illuſtribus* apud Romanos tributa. ib.

L. *Gladiatorum,* ludo ſeſe vendentium, *auctoramentum. Gladiatoriæ* formulæ. 713

LI. *Ludorum Apollinarium* formula. *Attentionem* ſibi paraturi *bonam veniam* rogabant. 714

LII. *Libellorum,* quibus *res alienæ inventæ* indicabantur, aut *res amiſſæ* requirebantur, formulæ. ib.

LIII. Formula: *Caue canem.* Onus in publico geſtantium vox: *Caue.* Per vicos *clamatæ merces.* 715

LIV. Digito homines in publico demonſtrandi mos & formula: *Hic eſt.* Laudationum vulgarium formulæ. ib.

LV. Verba his, qui *de mortuis* loquerentur, ſolennia. Formula: *Si quis inferis ſenſus; Si quis ſenſus in morte.* 716

LVI. *Honorem præfari* ſolebant, turpe quid & obſcenum nominaturi. *Faſcini avertendi cauſa* vſurpata vox: *Præfiſcini.* ib.

LVII. Vulgaris formula: *Bono animo eſto.* Iudicialis formula: *Cui bono?* aliæ quædam in vita quotidiana ſolennes locutiones. pag. 717

LVIII. *Amatorii ſermones* & *blanditiarum* voces vulgatæ. ib.

LIX. *Titulorum,* qui *vinis* figebantur, formulæ. *Fugitivorum epigramma.* 718

LX. Mos rogandi Iudicem, *quæ ſalua fide facere poſſet. Deprecandi & obſecrandi* mos & formulæ variæ, *per genua, per cariſſima quæuis, per fortunas, per Deos, per dextram, per fidem.* ib.

LXI. In ſumma deſperatione, aut in periculo verſantium voces: *Actum eſt. Ilicet, perimus, me miſerum.* 719

LXII. *Declamationum* verba ſolennia: *Controuerſiam exponere, contradicere, petere.* ib.

LXIII. *Epiſtolares* formulæ. *Si vales, bene eſt, ego valeo. Suos* ſalutabant, ad quos ſcribebant. *Publicarum epiſtolarum,* & *ſubſcriptionum* in Epiſtolis, *ad Principes* ſcriptis, formulæ. Verbum epiſtolare: *Vale.* Epiſtolis *amicitiæ* interdum *renuntiatæ.* 720

LXIV. *Priuatorum colloquiorum* & *familiarium ſermonum* formulæ. *Aue, ſalue, ſaluere iubeo, ſaluus ſis. Aue, matutinum. Domini appellatio* varie vſurpata. *Quiſquis es.* 721

LXV. *Familiarium interrogationum* formulæ: *Quid agis? Satin ſalue? Rectene omnia? Numquid vis? Quid rei eſt? Quid venis?* 723

LXVI. *Domeſticæ* quædam *Loquutiones.* Ludorum puerilium verba: *Par, an impar. Nauem, an caput. Rex eris.* 725

LXVII. *Abeuntium* verbum: *Vale. Veſpertinum vale.* ib.

LXVIII. *Mortuis dictum, vale. Salue, æternumque vale. Nouiſſima verba.* Mortui *vixiſſe* dicebantur. 726

LXIX. *Spectatores dimittendi* formulæ: *Valete & plaudite,* vel *plauſum date.* 727

BAR-

BARNABAE BRISSONII

IN CONSISTORIO REGIO CONSILIARII
ET IN AMPLISSIMO SENATV PARISIENSI PRAESIDIS

DE FORMVLIS ET SOLENNIBVS POPVLI ROMANI VERBIS LIBER PRIMVS.

AD NOBILISSIMVM CLARISSIMVMQVE VIRVM

PHILIPPVM HVRALTVM CHEVERNIVM

FRANCIAE PROCANCELLARIVM TORQVATAE VTRIVSQVE REGIS MILITIAE NOMOPHYLACEM PROVINCIARVM AVRELIENS. CARNVTENS. BLESENS. AMBACIAC. IVLIODVNENS. RECTOREM.

Cum multæ res, V.C. in veteri populi Romani memoria, ſcitu, ac cognitione dignæ, nequaquam ſatis adhuc explicatæ, in occulto lateant: tum perobſcurus, & nondum cuiusquam ſcriptis illuſtratus eſt, quem tractare inſtitui, de certis, ſolennibus, legitimis, ac conceptis Quiritium verbis, locus. Qui vt longe lateque patet, propterea quod nulla vitæ pars, neque publicis, neque priuatis, neque forenſibus, neque domeſticis in rebus, Formulis vacabat; ita magnis eſt obſtructus difficultatibus; quod in maxima totius antiquitatis, & vel earum rerum, quæ olim in medio poſitæ, in ore ſermoneque omnium erant, ignoratione verſamur. Atque adeo ad hanc priſcarum Formularum obſeruationem, ſola prope duce ac magiſtra coniectura deducimur: cum earum pleræque ita priſcorum auctorum libris abditæ iaceant, vt eas canum indagatorum more, qui feras ſagaciter veſtigant atque odorantur, ex his, in quibus deliteſcunt, cubilibus excitare, & odore, vel aliquo leuiter preſſo veſtigio, perſequi neceſſe habeamus. Nec vero mediocres tenebræ in ſilua, vbi hæc captanda & indaganda ſunt, neque eo, quo peruenire volumus, ſemitæ tritæ, nec non in tramitibus multa obiecta, quæ euntem retinere & morari poſſunt. Verumtamen cum digna res videretur, in quam neruos intenderem, neque labore vllo fractus ſum, neque ſtudium exquirendi defatigatus reliqui: operæ pretium me facturum ratus, ſi ſeneſcentem iam, & prope intermortuam, veterum Formularum memoriam renouarem, & ab obliuione ſilentioque, quantum in me eſſet, vindicarem. Quod ſi bene ac feliciter euenerit, mirifice lætabor, non iuris modo ſtudioſis, ſed & alienis a profeſſione noſtra hominibus, aditum a me, ad rerum reconditarum cognitionem, eſſe patefactum. Sin ſecus, me tamen poſitæ in re tam præclara operæ numquam pœnitebit. Opus quidem ipſum, iam ab aliquot annis inchoatum, ſed multa varietate temporum interruptum, & propter fori occupationes (quibus ita impediri me nemo neſcit, vt nulla pene ſcribendi facultas detur) diu intermiſſum, cum vix tandem Britannica noſtra anni ſuperioris legatione functus, abſoluiſſem, in tuo potiſſimum nomine apparere, tibique, quem vnum ex omnibus plurimi, vt debeo, facio, inſcribi volui: vt exſtaret hoc literis ad poſteritatis memoriam mandatum meæ in te obſeruantiæ monumentum. Id quod etiam conſtans de me iudicium tuum, longoque ac vetere vſu ſpectata beneuolentia, ſuo quaſi iure poſtulare videbantur. Accipe ergo, V.C. libens, hoſce, qui tuo ductu auſpicioque in lucem prodeunt, libros: *quorum*, vt Symmachi dictum vſurpem, *poterit oblatio exigua non videri, ſi magis mei in te animi, quam ſui pretii, æſtimatione pendantur.*

OPERIS VNIVERSI PARTITIO.

2 Totam autem antiquarum Formularum tractationem, vt via atque ordine progrediatur oratio, in LIBROS OCTO partiri ac distribuere commodum duxi. Quorum primus eas, quæ ad REM DIVINAM, PRECATIONES, VOTA, AEDIVM SACRARVM ET SIGNORVM DEDICATIONES, aliaque his continentia & adiuncta pertinent, Formulas complectetur. Alter COMITIORVM, ROGATIONVM, LEGVM, SENTENTIARVM IN SENATV DICTARVM, EIVSQVE AMPLISSIMI ORDINIS DECRETORVM Formulas continebit. Tertius circa EDICTA, RESCRIPTA, MANDATAQVE PRINCIPALIA, ET PRVDENTVM RESPONSA versabitur. Quartus REI MILITARIS: Quintus FORI, ET IVDICIORVM: Sextus RERVM, OBLIGATIONVMQVE CONTRAHENDARVM: Septimus TESTAMENTARIAS ET FVNEBRES FORMVLAS persequetur. RELIQVAS, quæ ad eiusmodi summa capita, propter varietatem reuocari non possunt, in Octauum librum conferam.

I. FORMVLAE SACRORVM: *Ac primum,* PROFANOS ARCENDI SACRIS.

Igitur, vt a sacris initium faciam, placet ab ea solenni voce ordiri, qua profanos sacris arceri moris erat, quam Virgilius lib. VI. Æneid. v. 258. ita concipit:

PROCVL O PROCVL ESTE PROFANI,
Conclamat vates, TOTOQVE ABSISTITE LVCO.

Ad quem locum Seruius, a Georg. Fabricio editus, hoc e Græcorum fontibus manasse notat, auctoremque laudans Callimachum, ex eo hoc hemistichium adfert:

ΕΚΑΣ ΕΚΑΣ ΕΣΤΕ ΒΕΒΗΛΟΙ.

Auctoritatem tamen defugiunt quotquot exstant, saluique ad hanc vsque ætatem peruenerunt, Callimachi versus, in quibus hæc verba deprehendisse mihi non videor. In Apollinis quidem hymno v. 2. scriptum inuenio:

ΕΚΑΣ ΕΚΑΣ ΟΣΤΙΣ ΑΛΙΤΡΟΣ.

Orpheus plane fores profanis occludi ita iubebat:

Φθέγξομαι οἷς θέμις ἐστὶ, θύρας δ' ἐπίθεσθε βεβήλοις
Πᾶσιν ὁμῶς.

Quæ recta est versuum illorum scriptura, quam & amplexus est is, qui primam Theodoreti de curat. Græcar. affection. Orationem latinam fecit. At in Iustini Martyris Parænetico, & Clementis Alexandrini Protreptico, versus hosce librariorum audacia valde deprauauit. Vtrobique enim cum vitio scriptum est: *θύρας δ' ἐπίθεσθε βέβηλοι Πάντες ὁμῶς.* Atque vt eadem fidelia complures quoque parietes dealbem, prioris versus postrema syllaba vna litera imminuta, magni nominis virum in errorem induxit: cum in Luciani libro *περὶ θυσιῶν*, quem Latine reddidit, non animaduertit mendose scriptum: *θύρας δ' ἐπίθεσθε βέβηλοι.* Vsque adeo, vt scite Basilius addit, *ἐν μικρᾷ πλάνῃ πολὺς ἡμάρτηται λόγος.* In eumdemque lapidem impegit interpres Tatiani *λόγου πρὸς Ἕλληνας*, deceptus male interpunctis auctoris verbis, quibus, vnico puncto remoto & translato, minimi est negotii mederi, in hunc modum: *Καὶ Ὀρφεὺς ὁ, θύρας δ' ἐπίθεσθε βεβήλοις, λέγων.* Idem mendum corrigendum est in Eusebii lib. III. de Præparat. Euangel. c. 13. ex quo non male colligi posse credo, ab his versibus Porphyrium impios suos, quos aduersus Christianam religionem scripserat, libros inchoasse. Eodem vero principio Epiphanium vsum in Bacchi hymno, Sozomenus lib. VI. Histor. Ecclesiast. cap. 25. ostendit: Ἐπειδὴ, inquiens, *τοῦ λόγου ἀρχόμενος Ἐπιφάνιος, ὡς ἔθος τοῖς τοιάδε ἐπιδεικνυμένοις λέγειν, τοὺς ἀμυήτους καὶ βεβήλους ἐξιέναι θύραζε ἐκέλευεν.* Verum, vt e Græcia in Latium reuertar, promam e poëtarum Latinorum apothecis aliquot eiusdem notæ versus. Ouidius Metamorphos. lib. VII. v. 255.

HINC PROCVL *Æsonidem,* PROCVL HINC *iubet ire ministros:*
Et monet arcanis oculos remouere PROFANOS.

Silius Italicus lib. XVII. v. 26.

Tum puppe e media magno clamore sacerdos,
Parcite pollutis contingere vincula palmis:
Et PROCVL HINC, *moneo,* PROCVL HINC QVAECVMQVE PROFANAE.

Iuuenalis Sat. II. v. 89.

Solis ara Deæ maribus patet: ITE PROFANAE.
Clamatur.

Claudianus lib. I. de Raptu Proserp. v. 4.

Gressus remouete PROFANI.

T. Calpurnius Ecloga 2. v. 54.

ITE PROCVL, *sacer est locus,* ITE PROFANI.

Hoc idem testatum reliquit Tertullianus Apologetico lib. II. c. 7. *Cum semper,* inquiens, *impiæ initiationes* ARCEANT PROFANOS. Secundum quæ Horatius lib. III. Ode I. v. 1. ait:

Odi PROFANVM *vulgus & arceo.*

Quem versum scite ac venuste iocis suis inseruit Petronius Arbiter in Satyrico c. 78. Eodemque alludit A. Gellius præfat. in Noctes Atticas his verbis: *Et quam ille homo festiuissimus fabulæ suæ spectandæ legem dedit, eandem ego commentariis meis legendis dabo: vt ne ea attingat, neue adeat profestum &* PROFANVM *vulgus, a ludo musico diuersum.* Similiter Macrobius lib. I. in Somnium Scipionis cap. 11. *Et vt facile,* ait, *secerni possit, quæ ex his ab se abdicet, ac velut* PROFANA *ab ipso vestibulo sacræ disputationis excludat.* Hinc & illud Catulli, LXIV. v. 259.

Orgia, quæ frustra cupiunt audire PROFANI.

Quibus apte accedet illa initiorum a Rutiliano institutorum *πρόῤῥησις*, quam Lucianus, in Pseu-

Pseudomante, hisce verbis conceptam fuisse refert: Εἴ τις ἄθεος, ἢ Χριστιανὸς, ἢ Ἐπικούρειος, ἥκει κατάσκοπος τῶν Ὀργίων, φευγέτω· οἱ δὲ πιστεύσαντες τῷ θεῷ, τελείσθωσαν τύχῃ τῇ ἀγαθῇ. Εἶτ' εὐθὺς ἐν ἀρχῇ ἐξέλασις ἐγίγνετο· καὶ ὁ μὲν ἡγεῖτο λέγων, Ἔξω Χριστιανοὺς· τὸ δὲ πλῆθος ἅπαν ἐπεφθέγγετο, Ἔξω Ἐπικουρείους.

II. *Mysteria sacrorum profanis aperire nefas habebatur.*

Nec arcebantur modo, adituque sacrorum prohibebantur profani, id est nondum sacris initiati: verum etiam, quod Demonax apud Lucianum ridet, mysteria & arcana iis aperire & enuntiare nefas habebatur. Ouidius lib. II. de arte amandi, v. 601.

Quis Cereris ritus audet vulgare PROFANIS,
Magnaque Threicia sacra reperta Samo?

Horatius lib. III. Carmin. Ode 2. v. 53.

Vetabo, qui Cereris sacrum
Vulgarit arcanae, sub iisdem
Sit trabibus.

Vbi interpres: *Sacra*, ait, *Cereris mystica erant, nec vulgare ea licebat.* Iustinus lib. V. c. 1. *Alcibiades absens Athenis insimulatur, initiorum sacra, nullo magis quam silentio solennia, enuntiauisse.* Proinde Augustus Athenis initiatus, cum postea Romae pro tribunali de priuilegio sacerdotum Atticae Cereris cognosceret, ac secretiora quaedam proponerentur, dimisso concilio & corona circumstantium, solus, Suetonio auctore in Aug. cap. 93. audiit disputantes: ne videlicet profanis initia vulgarentur. Huc quoque spectat, quod ait Lucanus Lib. X. v. 194.

Fas mihi magnorum, Caesar, secreta parentum
Prodere, ad hoc aeui populis ignota PROFANIS.

Ex hoc etiam ritu scite Claudianus libro de bello Getico, v. 118.

Procul, ait, *arceat altus*
Iuppiter, vt delubra Numa, sedemque Quirini
Barbaries oculis saltem temerare PROFANIS
Possit, & ARCANVM *tanti deprendere regni.*

Galenus lib. VII. de virtute simplicium remediorum: Καὶ οὐδὲν ἴσως θαυμαστὸν, ἔγγε καὶ μυστηρίων βίβλους ἐτόλμησαν ἔνιοι τῶν ἀμυήτων ἀναγνώσκειν, ἀλλ' οὔτ' ἐκείνοις ἔγραψαν οἱ γράψαντες τοῖς βεβήλοις. Silentio ergo & taciturnitate tegi mysteria volebant. Lucillius lib. XXVI. citante Nonio: *At enim dicis, clandestino tibi quod missum foret, ne mutires quicquam, nec mysteria efferres foras.* Ouid. lib. II. de arte am. v. 640.

Tectaque sint solita mystica sacra fide.

Lactantius lib. V. Diuinar. Institut, c. 19. *Hinc fida silentia sacris instituta sunt ab hominibus callidis, vt populus nesciat, quid colat.* Quae cum ille scripsit, ad ea credo Virgilii verba respexit, quae lib. III. Aeneid. v. 111. continentur:

Hinc mater cultrix Cybele, Corybantiaque aera,
Idaeumque nemus: hinc fida silentia sacris.

Ausonius Paulino, epist. 23. v. 4.

Sed tu, iuratis velut alta silentia sacris
Deuotus teneas, perstas in lege tacendi.

Philostratus lib. I. de vita Apollon. c. 15. Καὶ ὥσπερ ἐν μυστηρίοις ἐσιώπων. Plutarchus περὶ ἀδολεσχίας p. 505. Τοῦ μὲν λέγειν ἀνθρώπους, τοῦ δὲ σιωπᾶν θεοὺς διδασκάλους ἔχομεν, ἐν τελεταῖς καὶ μυστηρίοις σιωπὴν παραλαμβάνοντες. Vnde & Cicero lib. III, de Oratore, c. 17. *tacitum, tanquam mysterium, tenere aliquid*, dixit. Initiatis vero ea, quae mysteriis tradebantur, inter se vulgare licebat. Idcirco Cicero lib. I. Tusculanar. quaest. c. 13. *Reminiscere*, ait, *quoniam initiatus es, quae traduntur mysteriis.* Lucianus in Nauigio siue votis: Λυκ. Μὴ γὰρ ὀκνήσῃς εἰπεῖν, 4 εἰ μή τί ἐστι τῶν πάνυ ἀποῤῥήτων, καί τοι ἐτελέσθημεν, ὡς οἶσθα, καὶ στέγειν μεμαθήκαμεν. Αδει. Ἀλλ', αἰσχύνομαι ἔγωγε εἰπεῖν πρὸς ὑμᾶς· οὕτω γὰρ μειρακιῶδες ὑμῖν δόξει τὸ φρόντισμα. Λυ. Μῶν ἐρωτικόν τι ἐστίν. οὐδὲ γὰρ οὐδὲ τοῦτο ἀμυήτοις ἡμῖν ἐξαγορεύσεις, ἀλλ' ὑπὸ λαμπρᾷ τῇ δᾳδὶ, καὶ αὐτοῖς τετελεσμένοις. a)

a) Conf. omnino *Is. Casauboni adv. Baron. Exerc. XVI. p. m. 549. sqq.* inde primi etiam Christiani exemplum sumsere.

III. *Eleusiniorum sacrorum symbola.*

His consequenter ipsa Eleusiniorum sacrorum symbola in transcursu perstringere non omnino extra rem fore censeo, quae Arnobius lib. V. aduers. gent. prodit: *Eleusiniorum*, inquiens, *vestrorum notas & origines producunt turpes, & antiquarum elogia litterarum, ipsa denique symbola, quae rogati sacrorum in acceptionibus respondetis:* IEIVNAVI, ATQVE EBIBI CYCLONEM, EX CISTA SVMPSI, ET IN CALATHVM MISI, ACCEPI RVRSVS, IN CISTVLAM TRANSTVLI. Quae quidem ille in Latinum conuertit e Graecis, quae sic habent: Ἐνήστευσα, ἔπιον τὸν κυκεῶνα, ἔλαβον ἐκ κίστης, ἐργασάμενος ἀπεθέμην εἰς κάλαθον, καὶ ἐκ καλάθου εἰς κίστην· quemadmodum ex Clemente Alexandrino in Orat. exhortator. ad Graecos p. 13. & ex Eusebio lib. II. de Praeparat. Euangel. c. 3. liquet. Ex quibus, vt & Materno Firmico lib. de Errore profanar. religion. alia quoque mysteriorum & arcanorum symbola petenda sunt. b)

b) Ritus ac Symbola Eleusiniorum mysteriorum vberius explicauit *Meursius* in *Eleusiniis Gronov. Thes. Ant. Gr. T. XI.* Ipsa autem mysteria a criminibus atque reprehensionibus Patrum ecclesiasticorum vindicaui in Diss. *pro Mysteriis Eleusiniis* Lips. a. 1745. Imitati multos mysteriorum ritus veteres Christiani v. *Casaub. l. c.*

IV. *Ritus, arcendi sacris, qui non essent puris manibus: & quae sint* PVRAE MANVS?

Solenni vero praefatione eos, quibus purae manus non erant, sacris arceri consueuisse, Liuius lib. XLV. c. 5. tradit his verbis: *Cum omnis praefatio sacrorum eos, quibus non sint* PVRAE MANVS, *sacris arceat.* Lucianus περὶ θυσιῶν.

 Καὶ

Καὶ τὸ μὲν πρόγραμμα φησὶν, μὴ παριέναι εἴσω περιῤῥαντηρίων, ὅστις μὴ καθαρός ἐστι τὰς χεῖρας. Inde est quod Virgilius in eo voto, quod pro sua Æneide Veneri suscipit in Catalectis v. 6. PVRIS, inquit, *serta feram* MANIBVS. Sic & Alcumena apud Plautum in Amphitruone Act. V. Sc. 1. v. 42. Deos immortales manibus puris, vt sibi auxilium ferrent, inuocasse dicitur. Simili modo & Tibullus ad sacra accedentes MANIBVS PVRIS fontis aquam sumere iubet, Eleg. 1. lib. II. v. 14. Seneca lib. III. Natural. quæst. præfat. *Quid est præcipuum? Non admittere in animum mala consilia,* PVRAS *ad cœlum* MANVS *tollere.* Eiusdemque nominis poëta Oedipo Act. IV. Sc. 2. v. 7.

Licet iam tollere ad cœlum pie
PVRAS, *nec vlla scelera metuentes* MANVS.

Quo pertinet illa mimorum γνώμη,

PVRAS *Deus, non plenas adspicit* MANVS.

Puras autem manus tam a sordibus & illuuie, quam a cæde & sanguine, in sacris exigebant. Pollutas namque & sanguinolentas manus a sacris repulsas & reiectas fuisse patet, cum ex illis supra laudatis Silii versibus, quibus nauis, qua Cybeles signum vehebatur, vincula pollutis manibus contrectari sacerdos vetat; tum e Seneca in Thyeste Act. I. Sc. 1. v. 93. vbi ait:

Moneo, ne sacra MANVS
Violata cæde, neue furiali malo
Adspergat aras.

Interpres etiam Aristophanis in Vespis: Ἔθος ἦν, ait, αἱδροφόνοις οὐ μεταλαβεῖν τῶν θυσιῶν. Nec enim huiusmodi hominum puræ manus erant. Vnde apud Herodotum lib. I. Ἀνὴρ μὴ καθαρὸς ἐὼν τὰς χεῖρας dicitur, qui homicidio manus polluerat. Sed & puras manus apud Horatium Epod. XVII. v. 49. vetus commentator a scelere innocentes interpretatur: quibus verbis idem Horatius lib. I. Sermon. Satyr. 4. v. 68. vsus est.

V. *Rem diuinam facturi abluebant manus* VIVO FLVMINE.

Plane vt puris manibus ad sacra accederent, constat rem diuinam facturos manus abluisse. Cato de re rust. c. 132. dapem quo modo fieri oporteat tradens, *Manus*, ait, *interluito, postea vinum sumito.* Plautus Aulularia, Act. III. Sc. 6. v. 43.

Ego nisi quid me vis, eo lauatum, vt sacrusficem.

Et eiusdem comœdiæ Act. IV. Sc. 2. v. 5.

Nunc lauabo, vt rem diuinam faciam.

Ouidius lib. IV. Fastor. v. 777.

Hæc Dea placanda est: hæc tu conuersus ad aras
Dic quater, & viuo perlue rore manus.

Dionysius Halycarnass. lib. VII. p. 353. Συντελεσθείσης δὲ τῆς πομπῆς, ἐβουθύτουν εὐθὺς οἵ τε ὕπατοι καὶ τῶν ἱερέων οἷς ὅσιον, καὶ τῶν θυηπόλων. Τρόπος δ᾽ αὐτοῖς ἦν τῷ παρ᾽ ἡμῖν. Χερνιψάμενοί τε γὰρ αὐτοὶ, καὶ τὰ ἱερὰ καθαρῷ περιαγνίσαντες ὕδατι. Χερνίψασθαι enim χεῖρας νίπτεσθαι interpretantur Hesychius, Suidas & Eustathius. Marius quoque apud Plutarchum p. 420. νιψάμενος τὰς χεῖρας, καὶ πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀνασχὼν, vota diis facit. Atque huc spectat, quod Festus Pompeius scribit: *Malluuium latum, in commentario sacrorum, significat manus qui lauet.* Eodemque vetus Horatii interpres refert verba hæc lib. II. Sermon. Sat. 3. v. 281.

circum compita siccus
Lautis mane senex manibus currebat.

Idcirco enim dixisse eum ait *lautis manibus, quia solebant deos precaturi manus & pedes abluere.* Ex hoc etiam sacrorum ritu Virgilius lib. VIII. Æneid. v. 68.

Surgit, ait, & ætherii spectans orientia solis 5
Lumina, rite cauis vndam de flumine palmis
Sustulit.

Hinc & Ouidius libr. IV. Fastorum v. 314. Claudiam precaturam puram fluminis aquam manibus hausisse narrat. Quin etiam Tibullus ossa sua a matre & Neæra, manibus prius lotis legi mandat Eleg. 2. v. 16. lib. III. Denique ἀνίπτοις χερσὶ diis libare vetant Hesiodus ἐν Ἔργοις v. 722. & Homer. Iliad. VI. v. 266. & inde ducta prouerbia, *Illotis manibus & pedibus*, bene Erasmus censet: quibus præter eos auctores, vnde ille exempla collegit, vtuntur Dio Chrysostomus in Orat. Olympica, & Lucianus in Pseudologista. Sane cæde & sanguine pollutas manus abluendas fuisse, priusquam sacra araeue contingerentur, Virgilius lib. II. Æneid. v. 717. docet, Æneam ita loquentem inducens:

Tu, genitor, cape sacra manu, patriosque penates:
Me bello e tanto digressum, & cæde recenti
Attrectare nefas, donec me flumine viuo
Abluero.

Proinde apud Senecam in Hercule Furente Act. IV. Sc. 1. v. 24. Amphitruo Herculem, priusquam sacrificet, manus cruentas abluere ita admonet:

Nate, manantes prius
Manus cruenta cæde & hostili expia.

Ex eodemque more idem auctor eiusdem Tragœdiæ Sc. vlt. v. 186.

Quis Tanais, inquit, *aut quis Nilus, aut quis Persica*
Violentus vnda Tigris, aut Rhenus ferox,
Tagusve Ibera turbidus gaza fluens
Abluere dextram poterit?

Scholiastes Sophoclis in Aiace Mastigophoro, Ἔθος ἦν, ait, τοῖς παλαιοῖς, ὅτε ἢ φόνον ἀνθρώπου, ἢ ἄλλας σφαγὰς ἐποίουν, ὕδατι ἀπονίπτειν τὰς χεῖρας εἰς κάθαρσιν τοῦ μιάσματος. Huiusmodi autem ablutionem VIVO flumine factam Virgilius lib. II. Æneid. v. 718. dixit, vt Ouidius, VIVO *rore*, lib. IV. Fastor. v. 778. & Valer. Flaccus lib. III. Argonautic. v. 422. VIVA *lympha*. Itaque apud Liuium lib. I. c. 45. antistes Romanus, Sabinum illotis manibus bouem

Dianæ

Dianæ immolare parantem ita alloquitur: *Quid iam tu, hospes, paras inceste Dianæ facere? Quin tu ante* VIVO *perfunderis flumine? infima valle præfluit Tiberis.* Quod idem Aurel. Victor de Viris illustrib. c. 7. narrans: *Responsum*, ait, *somnio datum, eum populum summam imperii habiturum, cuius ciuis bouem illam immolasset: Latinus bouem in Auentinum egit, & causam sacerdoti Romano exposuit. Ille callidus, dixit, prius eum* VIVO *flumine manus abluere debere.* Eandemque historiam referens Plutarchus in Quæstionib. Roman. p. 264. Προστάξαι, ait, τὸν Κορνήλιον τῷ Ἀντρῶνι λούσασθαι πρὸ τῆς θυσίας ἀπὸ τοῦ Θύβρεως· νενομίσθαι γὰρ οὕτω τοὺς καλλιεροῦντας. VIVVM autem flumen Seruius in lib. II. Æneid. v. 718. interpretatur *semper fluens & naturale*, additque, *esse hoc Augurale verbum: & hanc quoque lacubus ac perennibus aquis appellationem vulgi sermone tribui*, Plutarchus tradit in libello, quo tractat, an aqua sit igni vtilior, p. 957.

VI. *Et caput totumque corpus abluebant veteres plerumque.* PVRE LAVARI, *quid sit?*

Nec vero manus tantum, sed & caput, totumque corpus plerumque abluebant, aspergebantque, prout diis superis inferisue sacrificabant, vt est a Seruio notatum in lib. IV. Æneid. v. 635. Qua de re alias plura. Interim monuisse contentus ero, illum gentilium ritum perstringi ab Arnobio lib. VII. aduers. gent. his verbis: *Mictaturque hoc illis, quorum templa cum adire disponitis, ab omni vos labe puros, lautos, castissimosque præstatis.* Quod & mordet Lactantius lib. V. c. 20. *At illi*, inquiens, *infelices, nec ex sceleribus suis intelligunt, quam malum sit quod colunt: quandoquidem flagitiis omnibus inquinati veniunt ad precandum, & se pie sacrificasse opinantur, si cutem lauerint, tanquam libidines intra pectus inclusas vlli amnes abluant, aut vlla maria purificent.* Eoque respicientes apud Plautum Rudente, Act. III. Sc. 3. v. 37. mulieres petunt, vt sibi pace Veneris in templo eius esse liceat, dicuntque *se elautas opera Neptuni.* Hoc vero appellabant, PVRE LAVARI. Tibullus Eleg. 3. libr. I. v. 25.

Quidue pie dum sacra colis, PVREQVE LAVARI
Te memini, & puro secubuisse toro.

Liuius lib. XXXIX. c. 9. *Decem dierum castimonia opus esse, decimo die cœnatum, deinde* PVRE LAVTVM *in sacrarium deducturam.* Paulus ex Festo: PVRE LAVTVM, *aqua pura lauatum.*

VII. *A sacris prohibebantur inquinati hesterno concubitu.* NOCTEM FLVMINE PVRGARI *solebant.*

Hoc amplius a sacris arcebant hesterna Venere inquinatos. Tibullus Eleg. 1. lib. II. v. 11.

Vos quoque abesse procul iubeo: discedite ab aris,
Queis tulit hesterna gaudia nocte Venus.

Vnde Lampridius in Alexandro c. 29. *Primum vsus viuendi eidem hic fuit; primum si facultas esset, id est, si non cum vxore cubuisset, matutinis horis in larario suo rem diuinam faciebat.* Belle itaque Ouidius lib. III. Amor. Eleg. 7. v. 53.

A tenera quisquam sic surgit mane puella,
Protinus vt castos possit adire deos?

Nec vero illoto corpore ad sacra statim accessisse Venere pollutos, ostendit Persius Satyra II. v. 15. cum ait:

Hæc sancte vt poscas, Tiberino in gurgite mergis
Mane caput bis terque, & noctem flumine purgas.

Illic enim, *noctem*, nocturnum concubitum accipere oportet. Quem Persii locum D. Hieronymus citat in Apolog. pro libris aduersus Iouianum c. 7. *Sed ipsorum*, inquiens, *conscientiam conuenio, qui eadem die post coitum communicant, &, iuxta Persium, noctem flumine purgant.* Cicero lib. II. de Legib. c. 10. *Caste lex iubet adire ad deos, animo videlicet, in quo sunt omnia, nec tollit castimoniam corporis, sed hoc oportet intelligi, cum multum animus corpori præstet, obseruetурque, vt casto corpore adeatur, multo esse in animis id præstandum magis. Nam illud vel aspersione aquæ, vel dierum numero tollitur: animi labes nec diuturnitate euanescere, nec amnibus* (aut, vt quidam malunt, *maribus*) *vllis elui potest.* Atque adeo post illud nocturnum opus mulieres aqua sumpta sese purificasse ostendunt, obscure quidem Ouidius lib. III. Amor. Eleg. 6. postremis versibus, Auctor incertus in Priapeis carm. 30. v. 2. & Cicero in Orat. pro Cœlio c. 14. apertius vero Suetonius in Augusto, cap. 94. quo loci Atiam refert, cum ad solemne Apollinis sacrum media nocte venisset, posita in templo lectica, dum ceteræ matronæ dormirent, obdormisse, draconemque repente irrepsisse ad eam, pauloque post egressum: illam vero expergefactam, quasi a concubitu mariti, purificasse se: & statim in corpore eius exstitisse maculam velut depicti draconis, nec potuisse vmquam eximi, adeo vt mox publicis balneis perpetuo abstinuerit. Ac plane quibus diebus Isidis sacris operam dabant mulieres, secubare eas, & virorum consuetudine abstinere solitas, constat ex Tibullo Eleg. 3. v. 25. lib. I. Propertio lib. II. Eleg. 24. v. 1. & Ouidio lib. I. Amor. Eleg. 8. v. 73. Cuius deæ solennia idcirco a Propertio *tristia* vocantur. Eademque ratione Isidis DIES PVROS appellat idem poëta lib. IV. Eleg. 5. v. 34. non alia loquendi figura, quam qua Plautus Asinaria, Act. IV. Sc. 1. v. 62. NOCTES PVRAS. Itaque eas, quæ negare vellent noctem amantibus, prætexere posse caussam sacrorum Isidis, non modo illic Propertius docet, sed & Ouidius I. Amor. Eleg. 8. his versibus;

Sæpe nega noctem, capitis modo finge dolorem:
Et modo, quæ caussam præbeat, Isis erit.

Idemque Cerealibus mulieres obseruasse indicat idem Ouidius libr. X. Metamorphos. v. 434. & lib. III. Amor. Eleg. 10. v. 2.

VIII. *Omnia in sacris pura esse oportebat.* PVRAE VESTES, PVRA VASA, PVRA HOSTIA, PVRVM VINVM, PVRA AQVA.

Vt autem in sacris PVRAS MANVS, ita & PVRAS VESTES, & PVRA VASA, & PVRAM HOSTIAM, & PVRVM VINVM desiderabant. Tibullus Eleg. vlt. v. 27. lib. I.

Hunc PVRA *cum* VESTE *sequar, myrtoque canistra*
Vincta geram, myrto vinctus & ipse caput.

Idem Eleg. I. v. 13. lib. II.

Casta placent superis, PVRA *cum* VESTE *venite.*

Virgilius lib. XII. Æneid. v. 169.

PVRAQVE *in* VESTE *sacerdos*
Setigeræ fœtum suis, intonsamque bidentem
Attulit.

Vbi Seruius in Schedis, PVRA, interpretatur, non polluta. *Et pura,* ait, *dicitur vestis, qua festis diebus uti consueuerant sacrificaturi: vt neque funesta sit, neque fulgurita, neque maculam habeat in homine mortuo. Est autem purpurea & linea. Purpura enim maris vicem ad piandum præbet. Linum vero fluminis, quia cum vere primum in oriente flumen inundasset, linum natum Plinius Secundus dicit. Ideo magistratus sacrificaturi togam prætextam habent & manus ablutas detergere lineis mantilibus curant.* Idem in lib. IV. Æneid. v. 683. ad hæc verba: *Date vulnera lymphis: Sane in Sacris pura vestis appellatur, quæ neque funesta sit, neque maculam habeat ex homine mortuo.* Festus Pomp. *Pura vestimenta sacerdotes ad sacrificium habebant, id est, non obsita, non fulgurita, non funesta, non maculam habentia.* At de puris vasis Plautus idoneus testis est: apud quem in Amphitr. Act. III. Sc. 2. v. 65. Iupiter ab Alcumena petit, vt sibi ad vota soluenda, vasa pura adornari iubeat. Similiterque Amphitruo Act. V. Sc. 1. v. 74.

VASA, ait, PVRA *iube actutum adornari mihi,*
Vt Iouis supremi hostias pacem expetam.

Ideo eiusdem Comœdiæ Act. IV. Sc. 3. v. 62. Sosia Amphitruoni:

Tu purgari, inquit, *iussèras vasa, vt rem diuinam faceres.*

Et in Captiu. Act. IV. Sc. 2. v. 81.

Vasa tibi PVRA *appararier ad rem diuinam cito.*

Quod autem ad PVRAM hostiam attinet, eius rei habitam rationem in sacris docet Varro libr. II. de Re rust. c. 4. de porcis agens: *Qui a partu,* ait, *decimo die habentur* PVRI, *ab eo appellantur ab antiquis* SACRES, *quod tum ad sacrificium idonei dicuntur primum.* Plinius lib. IIX. c. 51. *Suis fetus, sacrificio, die quinto* PVRVS *est: Pecoris die octauo: Bouis tricesimo. Coruncanius Ruminales hostias, donec bidentes fuerint,* PVRAS *negauit.* Idem lib. X. cap. 56. de gallinis loquens: *Ad rem diuinam luteo rostro pedibusque* PVRAE *non videntur: ad opertanea sacra, nigræ.* Idem lib. XXIX. c. 4. catulos lactantes etiam, PVROS existimatos placandis numinibus, scribit. Festus Pomp. *Agnus dicitur a Græco ἁγνὸς, quod significat castum: eo quod sit hostia* PVRA *& immolationi apta.* Plutarchus in lib. de defectu oraculor. p. 437. δεῖ γὰρ τὸ θύσιμον τῷ τε σώματι καὶ τῇ ψυχῇ καθαρὸν εἶναι, καὶ ἀσινὲς, καὶ ἀδιάφθορον· Obseruatum quoque, vt PVRVM esset vinum, quod sacris adhibebatur, testatur Plinius lib. XIV. c. 12. Hinc Ouidius lib. III. de Ponto, Eleg. I. v. 161.

Sed prius imposito sacris altaribus igne,
Tura fer ad magnos VINAQVE PVRA *deos.*

Idem lib. VII. Metamorphos. v. 594.

Dum vota sacerdos
Concipit, & fundit PVRVM *inter cornua vinum.*

Sed & PVRA aqua socios Æneæ lustratos Virgilius libr. VI. Æneid. v. 229. scribit. Denique ex Numæ instituto, far non nisi tostum, ad rem diuinam PVRVM censebatur, quemadmodum Plinius lib. XVIII. c. 2. tradit. Ita PVRA omnia sacris adhibita planum fit.

IX. *Impii & scelesti sacris excesse iubebantur.*

Porro impii quoque, sceleribusque & flagitiis contaminati sacris arcebantur. Vnde Ouidius lib. II. Fastor. v. 623.

Innocui veniant, PROCVL HINC, PROCVL IMPIVS ESTO
Frater.

Statius Papin. lib. III. Syluar. in lacrimis Hetrusci v. 12.

Adeste
Diique, hominesque sacris, PROCVL HINC, PROCVL ITE NOCENTES,
Si cui corde nefas tacitum, fessique senectus
Longa patris, si quis pulsatæ conscius vnquam
Matris, & inferna rigidum timet Æacon vrna,
Insontes castosque voco.

Gratius in libro de Venat. v. 446.

Ipse manu ramum pallente sacerdos
Termiteum quatiens: PROCVL HINC EXTORRIBVS IRE
EDICO, PRAESENTE DEO, PRAESENTIBVS ARIS,
QVEIS SCELVS AVT MANIBVS SVMPTVM AVT IN PECTORE MOTVM EST,
Inclamat.

Id

Id quod significat Propertius, cum sacra faciens Eleg. 6. v. 9. lib. IV. ita scribit:

Ite procul fraudes: alio sint aëre noxæ.

Eleusiniorum vtique sacrorum initiatione impios & sceleratos voce præconis summotos fuisse, eaque de causa Neronem illis interesse ausum non fuisse, Suetonius auctor est c. 34. Ex diuerso, Marcum Antoninum philosophum Eleusiniæ Cereris templum adiisse, sacrariumque ingressum, vt se innocentem approbaret, Capitolinus in eius vita c. 27. narrat. Lampridius in Alexandro c. 18. *Iussitque, quemadmodum in Eleusiniis sacris dicitur, vt nemo ingrediatur, nisi qui se innocentem nouerit.*

X. *Quibusdam sacris mulieres interesse non licuit.*

In quibusdam etiam sacris a lictore, quemadmodum Paulus ex Festo scriptum reliquit, clamabatur: HOSTIS, VINCTVS, MVLIER, VIRGO, EXESTO: id est, eodem interprete, *extra esto*. Prohibebantur enim hæ personæ illis sacris interesse. Et certe quibusdam sacris mulieribus interesse non licebat. Minutius Felix in Octauio c. 24. *Nonnulla absque feminis sacra sunt.* M. Cato lib. de re rust. c. 83. post traditam formulam voti, quod pro bubus, vt valeant, fieri debet Syluano: *Mulier*, ait, *ad eam rem ne adsit, neue videat, quomodo fiat.* Herculano pariter sacrificio abstinuisse mulieres, Gellius lib. XI. c. 6. tradit. Macrobius lib. I. Saturnal. c. 12. *Vnde & mulieres in Italia sacro Herculis non licet interesse: quia Herculi, cum boues Geryonis per Italiæ agros duceret, sitienti respondit mulier, aquam se non posse præstare, quod feminarum deæ celebrarentur dies, nec ex eo apparatu viris gustare fas esset: propter quod Hercules facturus sacrum detestatus est præsentiam feminarum: & Potitio ac Pinario sacrorum custodibus iussit, ne mulierem interesse permitterent.* Quod & Sex. Aurelius Victor in origine gentis Rom. refert. Itaque Hercules ipse apud Propertium lib. V. Eleg. 9. v. 67.

MAXIMA, ait, *quæ gregibus deuota est* ARA *repertis,*
ARA, *per has*, inquit, MAXIMA *facta manus:*
Hæc nullis vnquam pateat veneranda puellis:
Herculis eximii ne sit inulta sitis.

XI. *Formula:* FAVETE LINGVIS.

Iam in rebus diuinis, quæ publice fiebant, VT FAVERENT LINGVIS imperabatur, quemadmodum a Cicerone lib. II. de diuinat. c. 40. & Plinio lib. XXVIII. Nat. histor. c. 11. memoriæ proditum est. Proinde Horatius, velut antistitis Musarum personam gerens, lib. III. Od. 1. v. 2.

FAVETE, ait, LINGVIS: *carmina non prius*
Audita, Musarum sacerdos,
Virginibus puerisque canto.

Virgilius lib. V. Æneid. v. 71.

ORE FAVETE *omnes, & cingite tempora ramis.* 7

Statius Papinius lib. XI. Syluar. in Genethliaco Lucani, v. 19.

Lucanum canimus, FAVETE LINGVIS.

Martialis lib. X. Epigram. 87. v. 1.

Octobres, age, sentiat Calendas
Facundi pia Roma restituti.
LINGVIS *omnibus &* FAVETE *votis,*
Natalem colimus.

Sed & Ouidius lib. XI. Fastor. v. 647. Terminalia describens, alios serta libaque ferentes, alios ignem lignis admouentes, alios vina libantes, reliquam porro multitudinem spectantem, & LINGVIS FAVENTEM, facit. Idem lib. III. Amor. Eleg. 13. v. 29. ait:

ORE FAVENT *populi, tunc cum venit aurea pompa.*

Propertius lib. IV. Eleg. 6. v. 1.

Sacra facit vates: sint ORA FAVENTIA *sacris.*

XII. *Vtrum his verbis silentium fuerit imperatum?*

Sed quae sit horum verborum vis ac potestas, non satis conuenit inter omnes. Seneca quidem huiusmodi vocibus silentium imperatum fuisse interpretatur. Sic enim in libro de vita beata ad Gallionem c. 26. scribit: *Et ipsam, & deos professores eius, & antistites colite: &, quando mentio sacrarum literarum interuenerit,* FAVETE LINGVIS. *Hoc verbum, non, vt plerique existimant, a fauore trahitur, sed imperatur silentium, vt rite peragi possit sacrum, nulla mala voce obstrepente: quod multo magis necessarium est imperari vobis, vt, si quid ex illo profertur oraculo, intenti, & compressa voce audiatis.* Consentiunt Seruius & Donatus ad versum 71. lib. V. Æneid. ORE FAVETE. Vbi Seruius in membranis: *Apto*, ait, *sermone vsus est in sacrificiis & ludis. Nam in sacris taciturnitas necessaria est: quod etiam præco, magistratu sacrificante, dicebat,* FAVETE LINGVIS. Et mox: *Fauet ore quis per taciturnitatem.* Donatus vero: *In sacris*, ait, ORE FAVERE, *est silentium commodare.* Rursusque in Prolog. Andriæ Terentianæ: *Adeste*, inquit, *non vt absentibus dicit, quippe qui corporibus præsto erant, sed intenti estote, silete. Sic Pontifices dicunt:* FAVETE LINGVIS, FAVETE VERBIS. Et certe in Gentilium sacris silentium commendatum Quintilianus Declamat. CCCLXV. docet, cum ait: *In templo vero, in quo verbis parcimus, in quo animos componimus, in quo etiam tacitam mentem nostram custodimus, pulsare, velut in solitudine, velut in secreto quodam, non est ferendum.* Iulianus Imperator in Orat. quæ μισοπώγων inscribitur: Ὑμεῖς τῶν θεῶν ἕνεκεν ὀλιγάκις εἰς τὰ τεμένη συνέρχεσθε. συνδραμόντες δὲ, πολλῆς ἀκοσμίας ἀναπίμπλαντε τὰ ἱερά.

8 ἱερά. Πρέπει δ' ἂν ἀνδράσι σωφροσύνῃ κεκοσμημένοις εὔχεσθαι, καὶ σιγῇ παρὰ τῶν θεῶν αἰτουμένοις τἀγαθά. τοῦτον οὖν οὐκ ἀκροᾶσθε τὸν νόμον Ὁμήρου, ΣΙΓΗ ΕΦ ΥΜΕΙΩΝ Sic & antiquitus in sacrificiis dictum: PASCITO LINGVAM, Paulus ex Festo Pomp. tradit: quod ille exponit *linguam coërceto, contineto, taceto.* Ex qua cæcarum gentium religiosa obseruatione, acerrimum telum D. Ambrosius contorquet in eos, qui non eadem taciturnitate nostra sacra colunt ac venerantur: sed interim dum piis vndique vocibus, & psalmorum hymnorumque cantu ædes sacræ personant, dum ad aras & altaria stant sacerdotes, dum incruentis hostiis Deus Opt. Max. placatur, nec linguam, nec strepitum cohibent, nec verbis profanis abstinent. Quem locum eo lubentius subieci, quod in eam partem nimium peccetur summo Christianorum dedecore, quibus ruborem incutere hominum lucis Euangelicæ expertium sanctitas omnis, & aduersus fictos suos & commentitios deos pietas, debet. Verba Ambrosii lib. III. de virginib. sic habent: *An quicquam est indignius, quam oracula diuina circumstrepi, ne audiantur, ne credantur, ne reuelentur, circumsonari diuina sacramenta confusis vocibus, vt impediatur oratio pro salute deprompta omnium, cum gentiles idolis suis reuerentiam tacendo referant?* Qua de re in Benedicti Leuitæ Collectaneis lib. VI. cap. 173. & 192. exstant piæ aliquot veterum nostrorum Principum constitutiones, quibus silentium in Ecclesia fieri, attentisque auribus Dei verbum audiri præcipitur. Atque adeo in gentilium & paganorum templis religioni fuisse exspuere, aut nasum emungere, Arrianus lib. III. Epictet. c. 11. scribit.

XIII. *An* BONA VERBA *isthac Formula fuerint imperata?*

Verum vt e diuerticulo in viam redeam, & ad alteram eius Formulæ, in qua hæremus, significationem transeam, sunt, qui existiment huiusmodi voce populum, non vt taceret modo admonitum, sed etiam, vt bona verba diceret, ac profanis & male ominatis parceret. Quam opinionem sequitur Paulus, qui in Epitome Festi Pomp. *Fauentiam*, bonam ominationem interpretatur: & ita præcones clamantes populum sacrificiis fauere iussisse tradit, quod *fauere*, sit *bona verba fari.* Cui interpretationi adstipulantur exempla, quæ subiungam. Tibullus lib. II. Eleg. 2. v. 1.

Dicamus BONA VERBA, *venit natalis, ad aras;*
Quisquis ades, LINGVA *vir mulierque* FAVE

Ouidius lib. I. Fastor. v. 71.

Prospera lux oritur: LINGVIS ANIMISQVE FAVETE:
Nunc dicenda bona sunt BONA VERBA *die.*

Idem lib. III. Trist. Eleg. 13. v. 18.

Concipiamque BONAS ORE FAVENTE *preces.*

Et paulo post, v. 23.

Nec dare tura libet nil exorantia diuos:
In tantis subeunt nec BONA VERBA *malis.*

Similiter lib. V. Trist. Eleg. 6. v. 5.

LINGVA FAVENS *adsit nostrorum oblita malorum,*
Quæ, puto, dedidicit iam BONA VERBA *loqui.*

Idem lib. III. de Ponto Eleg. 4. v. 47.

Vix BONA *pro tanto quærenti* VERBA *subibant.*

Tacitus lib. IV. cap. 70. *Quem enim diem vacuum pœna, vbi inter sacra & vota, quo tempore verbis etiam profanis abstineri mos esset, vincula & laqueus inducantur?* Sic & Horatius lib. III. Ode 14. v. 10. ferias ob Augusti ex Hispania reditum indicens, eo nomine sacra fieri, &, vtpote bono die, bona verba dici, & a contrariis abstineri ita iubet:

Vos o pueri & puellæ,
Iam virum expertæ, male nominatis
Parcite verbis.

Vbi vetus interpres, *male ominatis*, legit: & hanc interpretationem adhibet: *Siue quia ex festiuitate dierum feriæ indicebantur, & abstinebatur a litibus iurgiisque: siue quia in sacrificiis præcepto silentio bona omina haberi iubebantur, ne inciuiliter & incaute loquentes mala omina verbis facerent: ideo, inquit, parcite verbis male ominatis, id est, malis ominibus.* In eandemque sententiam pedibus & numeris eunt versus hi a Nonio ex Accii Oenomao citati:

Vos ite actutum, atque opere magno edicite
Per vrbem, vt omnes, qui arcana astuque accolunt
Ciues, ominibus faustis augustam adhibeant
Fauentiam, ore obscena dicta segregent.

Obscena enim apud antiquos fere omnes dicta, quæ mali ominis habebantur, Varro et Festus Pomp. scribunt. Quin etiam huic opinioni accedere Cicero videtur de Diuinat. lib. II. c. 40. qui, vel ipsasmet hominum voces obseruandas veteres censuisse, scribit: quas quia valere credebant, idcirco FAVERI LINGVIS imperabant. Denique Nonius Marcellus: *Omen, ait, totum est mentis & vocis. Vnde sacrificantibus dicitur bona omina habere, id est, vt circumstantes & mente recta velint, & bona oribus proferant.*

XIV. *Græci in concionibus & conuentibus* BONA VERBA DICERE *iubebant. Quædam sacra* MALEDICTIS & EXSECRATIONE *celebrata.* MALA VERBA.

Similique modo in Græcorum concionibus & conuentibus BONA VERBA dicere

dicere, qui aderant, iubebantur. Hanc enim illic primam a præcone vocem mitti solitam, itidemque in sacris vsurpatam, Aristides in Orat. περὶ τοῦ μὴ δεῖν κωμῳδεῖν, ita scribit: Ἐνθυμήθητε δὲ τῶν κηρύκων τὰς πρώτας φωνὰς, Εὐφημεῖν ταῖς πανηγύρεσι κελεύοντας. Ἐνθυμήθητε δὲ τῶν ἱερέων καὶ τῶν καταρχομένων ἡμῖν, ἐπειδὰν θύωμεν, ἔτι δ' ὡς αὐτοὶ τοῦτο μάλιστα ἐπὶ ταῖς εὐχαῖς σπουδάζομεν. Quod alias, Deo volente & propitio, plenius & vberius explicabimus. Nec a proposito abhorret ille veterum Εὐφημισμὸς, BONA VERBA, quo Terentius Andr. Act. I. Sc. 2. v. 23. & Macrobius lib. I. Saturnal. cap. 5. & lib. II. cap. 1. vtuntur. Contra vero, quædam fuisse sacra, quæ non εὐφημίᾳ sed maledictis & exsecratione celebrarentur, quæque pro violatis haberentur, si quando inter solennes ritus vel imprudenti alicui excidisset bonum verbum, Lactantius lib. I. Diuin. Institut. cap. 21. docet. Cuiusmodi erant illa Herculis sacra, quorum Apollodorus lib. II. Bibliothec. de Diis gentium, meminit in hæc verba: Διὸ καὶ νῦν ἐπειδὰν θύωσιν Ἡρακλεῖ, μετὰ καταρῶν τοῦτο πράττουσι. Philostratus lib. II. in Icone Thiodamantis, post originem huius ritus expositam, Ὅθεν, ait, βοῦς μὲν ἀρότης Ἡρακλεῖ θύεται, κατάρχονται δὲ ἐπαρώμενοι, ὅσα εἶμαι ὁ γεωργὸς τότε. Χαίρει δὲ ὁ Ἡρακλῆς, καὶ Λινδίοις δίδωσι καταρωμένοις τἀγαθά. BONIS autem verbis aduersantur MALA. Propertius lib. IV. Eleg. 5. v. 75.

Quisquis amas, scabris hoc bustum cædito saxis,
Mistaque cum saxis addite VERBA MALA.

Ouidius in Ibin, v. 500.

Dixerat inuito quæ MALA VERBA *Deo.*

XV. *Per eandem Formulam:* FAVETE SACRIS: *vota fauentia sacris & quibus sacerdos præiret, imperata.*

Ceterum est & alius eius, in qua adhuc versamur, quamque nondum missam fecimus, formulæ sensus. Ferendus enim non esset, qui diceret, hac formula silentium imperari apud Ouidium, lib. XV. Metamorphos. v. 677. quandoquidem illic LINGVIS FAVERE iussi, verba sacerdotis geminata repetitaque referunt, tantum abest, vt taceant. Sed nec silentio exceptos versus suos significat idem auctor, quum lib. II. de Ponto Eleg. 5. v. 20. eos a Salano ORE FAVENTE probari scribit. Quin etiam apud eundem, in Ibin, dici non potest, LINGVIS FAVERE, esse bona verba dicere, aut malis vocibus, seu male nominatis verbis abstinere. Nam quod ibi facit sacrum, diris & exsecrationibus peragit. Itaque ORE FAVERE dum iubet, non bona, sed mala verba fari, & dicere imperat. Ex quo efficitur, quod quibusdam placet, omnino respuendam non esse illam, quam licet a plerisque receptam interpretationem Seneca explodit. Non enim a vero abhorret etiam his verbis imperatum, vt multitudo, quæ 9
aderat, fauorem præstaret sacris, eaque probaret ac votis fauentibus prosequeretur, denique vt verbis præeuntem sacerdotem subsequeretur, & idem pro se quisque precaretur. Itaque Ouidius, Ibin deuouens, eos, qui sacris suis aderant, quas in illum iacit exsecrationes, fauore suo comprobare, eademque illi imprecari iubet, vt & ille lib. XV. Metamorphos. antistes, preces, quas concipiebat, a populo non pio modo fauore, animisque propitiis accipi, sed & lingua nuncupari volebat. Ac plane votis, quæ sacerdotes suscipiebant, priuatorum quoque vota accessisse Ouidius ostendit lib. II. Trist. Eleg. 1. v. 57. cum ait:

Optaui, peteres cælestia numina tarde:
Parsque fui turbæ parua precantis idem.
Et pia tura dedi pro te, cumque omnibus vnus
Ipse quoque adiuui publica vota meis.

Et lib. I. de Ponto Eleg. 6. v. 47.

Qui ne difficilis mihi sit, Græcine, precare,
Confer & in votum tu quoque verba meum.

Et lib. IV. de Ponto Eleg. 9. v. 72.

Vota, precor, votis addite vestra meis.

Et lib. V. Tristium Eleg. 11. v. 26.

Teque velint sine se, comprecor, esse Deum.
Optat idem populus.

Idem lib. II. de Ponto Eleg. 5. v. 73.

Pro quibus, vt maneat, de quo censeris, amicus,
Comprecor, ad vitæ tempora summa tuæ.
Succedatque suis orbis moderator habenis,
Quod mecum populi vota precantur idem.

Idem lib. VII. Metamorphos. v. 449.

Pro te, fortissime, vota
Publica suscipimus; Bacchi tibi sumimus haustus.
Consonat assensu populi, precibusque fauentum
Regia.

Hinc & Plinius in Panegyrico c. 23. in vnius salute collata omnium vota dicit. Vnde etiam non minus animis, quam linguis, faueri iubebant. Ouidius lib. I. Fastor. v. 71.

Prospera lux oritur, LINGVIS ANIMISQVE FAVETE.

Martialis lib. X. Epigram. 87. v. 3.

LINGVIS *omnibus &* FAVETE *votis.*

Iuuenalis Sat. XII. v. 83.

Ite igitur pueri, LINGVIS ANIMISQVE FAVENTES.

Asmenus in versu de die natali, inter Catalecta Virgiliana, v. 3.

Vosque simul, iuuenes, ANIMIS ET VOCE FAVENTES
Concelebrate diem votis felicibus almum.

10 Eodemque modo sacra cœtumque a fauentibus celebrari præcipit Virgilius lib. I. v. 739. & VIII. v. 173. Æneid.

XVI. *Formulæ*, VT LINGVIS FAVERENT, *conceptio solennis.* QVISQVIS ADES.

Vtut se res habeat, hæc, in qua hæremus, formula, ita, quantum auguror, concipiebatur: LINGVIS FAVETE, QVISQVIS ADES. Hanc ego coniecturam ex Ouidio & Tibullo capio: quibus magistris lubenter errare me patiar. Ouidius lib. XV. Metamorphos. v. 675.

Cognouit numina castos
Euinctus vitta crines albente sacerdos:
EN DEVS EST! DEVS EST! ANIMIS LINGVISQVE FAVETE
QVISQVIS ADES, *dixit: sis, o pulcherrime, visus*
Vtiliter, populosque iuues tua sacra colentes.
QVISQVIS ADEST, *visum veneratur numen, & omnes*
Verba sacerdotis referunt geminata, piumque
Æneadæ præstant & MENTE ET VOCE FAVOREM.

Idem in Ibin, v. 95.

Nulla mora est in me: peragam rata vota sacerdos:
QVISQVIS ADES, SACRIS ORE FAVETE MEIS.
QVISQVIS ADES *sacris, lugubria dicite verba.*

Tibullus Eleg. I. lib. II. v. I.

QVISQVIS ADEST, FAVEAT: *fruges lustramus & agros.*

Et Eleg. 2. eiusdem libri, v. I.

Dicamus bona verba: venit natalis, ad aras,
QVISQVIS ADES, LINGVA *vir mulierque* FAVE.

Eodemque pertinent & hi versus Ouidii lib. III. Fastor. v. 417.

QVISQVIS ADES, *castæque colis penetralia Vestæ,*
Gratare, Iliacis turaque pone focis.

Et lib. I. de Arte amandi, v. 267.

QVISQVIS *vbique viri dociles aduertite mentes,*
Pollicitisque FAVENS *vulgus adesto meis.*

Idem lib. VI. Fastor. v. 164.

QVIQVE ADSINT *sacris, respicere illa vetat.*

Verbum autem hoc QVISQVIS vtrumque sexum continere, vel me tacente mediocriter docti intelligunt. Non. Marcellus: *Quisquis & generi feminino attribui posse, veterum auctoritas voluit: Liuius: Mulier, quisquis es, te volumus: Cæcilius: Quæso igitur, quisquis es, mea mulier: Pacuuius: Quisquis tu es mulier, quæ me insueto nuncupasti nomine.*

XVII. *Formula in sacris & auspiciis:* HOC AGE.

Enimuero dum magistratus res diuinas facerent vel auspicia captarent, a præcone inclamatum: HOC AGE: Plutarchus in Numa & in Martio Coriolano testatur: qua voce admonitos eos, vt erectis & attentis animis, in eam curam cogitationemque incumberent, nec perfunctorie, aut oscitanter, aliasve res agentes sacris auspiciisque operam darent, idem auctor vtrobique tradit. In Numa quidem p. 69. sic: Ὡς γὰρ φασὶ τοὺς Πυθαγορικοὺς οὐκ ἐᾶν ἐκ παρόδου προσκυνεῖν καὶ προσεύχεσθαι τοῖς θεοῖς· ἀλλ᾽ οἴκοθεν εὐθὺς ἐπὶ τοῦτο γνώμῃ παρασκευασαμένους βαδίζειν, οὕτως ᾤετο ὁ Νουμᾶς χρῆναι τοὺς πολίτας, μήτε ἀκούειν τι τῶν θείων, μήτε ὁρᾶν ἐν παρέργῳ, καὶ ἀμελῶς, ἀλλὰ σχολὴν ἄγοντας ἀπὸ τῶν ἄλλων, καὶ προσέχοντας τὴν διάνοιαν ὡς πράξει μεγίστῃ τῇ περὶ τὴν εὐσέβειαν. Et mox: Ὧν ἴχνος τι μέχρι νῦν διασώζοντες, ὅταν ἄρχων πρὸς ὄρνισιν ἢ θυσίαις διατρίβῃ, βοῶσιν ΟΚ ΑΓΕ. Σημαίνει δὲ ἡ φωνὴ, τοῦτο πρᾶσσε, συνεπιστρέφουσα καὶ κατακοσμοῦσα τοὺς προστυγχάνοντας. Rursusque in Martio Coriolano p. 225. Ἔοικε δὲ ὁ Νουμᾶς, τά τε ἄλλα τῶν ἱερῶν σοφώτατος ἐξηγητὴς γεγενέναι, καὶ τοῦτο παγκάλως γε νομοθετῆσαι πρὸς εὐλάβειαν αὐτοῖς, ὅταν ἄρχοντες ἢ ἱερεῖς πράττωσί τι τῶν θείων, ὁ κῆρυξ πρόεισι, μεγάλῃ φωνῇ βοῶν, ΟΚ ΑΓΕ. Quibus verbis iuberi scribit: Προσέχειν τοῖς ἱεροῖς, καὶ μηδὲν ἔργον ἐμβαλεῖν μεταξὺ μηδὲ χρείαν ἀσχολίας. Est & alibi a Plutarcho paullo obscurius hæc ipsa, qua de agimus, sacrorum vox literis consignata. Sic enim ἐν Αἰτίοις, ἤτοι Ῥωμαϊκοῖς p. 270. scriptum est: Ῥωμαῖοι δὲ τὸ παλαιὸν ἐν ταῖς ἑορταῖς οὐδὲν ἀκούομεν, οὐδὲ ἐφρόντιζον, ἀλλ᾽ ἢ περὶ τοὺς θεοὺς ἠσχολοῦντο, καὶ ΤΟΥΤΟ ΕΠΡΑΤΤΟΝ, ὥσπερ ἔτι νῦν προκηρύττουσιν ἐν ἱεροῖς ἐπὶ τὰς θυσίας βαδίζοντες. Quo loci nec sagax, nec acris naris Latinus interpres fuit, qui ne odoratus quidem est, quid lateret. Huc etiam pertinet ille Sullæ crudelis & inhumanus iocus apud Senecam lib. I. de clementia c. 12. qui nisi ad hanc formulam relatus, plane frigeret: *Cum in vicino*, ait, *ad ædem Bellonæ sedens exaudisset conclamationem tot millium sub gladio gementium, exterrito Senatu,* HOC AGAMVS, *inquit: seditiosi pauculi iussu meo occiduntur.* Atque ita Tranquillus in Caligula capite 58. quosdam tradidisse scribit, alloquenti pueros Caligulæ a tergo Chæream ceruicem gladio cæsim grauiter percussisse, præmissa voce, HOC AGE: tanquam nimirum victimam immolaret. Extrema quoque Galbæ vox percussoribus iugulum offerentis hæc fuisse fertur, VT HOC AGERENT, ac ferirent, si ita e republica videretur, quemadmo-

admodum ab eodem Tranquillo c. 20. & Plutarcho in Galba, & a Tacito lib. I. Hist. c. 41. memoriæ proditum est. Quin etiam hoc loquendi genere attentionem sibi veteres conciliabant, auditoresque attentos efficiebant, vt ex Plauti prologo Asinar. & Pseudolo Act. I. Scena 2. v. 1. & ex Persa Act. IV. Sc. 4. v. 88. & ex Captiueis Act. V. Sc. 2. v. 1. liquet. Eademque verborum figura apud Terentium in Eunucho Act. I. Sc. 2. v. 50. audientiam sibi fieri Thais postulat, cum eam loquentem Phædria & Parmeno sæpius interpellarent. His & alia similia exempla si quis requirat, ea Horatius lib. II. Sermon. Sat. 2. v. 4. Iuuenalis Sat. VII. v. 48. & Tertullianus lib. IV. aduersus Marcionem suppeditabunt.

XVIII. *Victimam cædentis rogatio:* AGON? *Et* AGONALIA *vnde dicta?*

Minister plane, qui victimam cædebat, priusquam eam feriret, rogabat, *Agerētne?* hac voce eum, cuius iussus expectabatur, compellans: AGON? Qua in voce scite ac facete lusit Asinius Pollio, Triarium deridens apud Senecam lib. II. Controuersiar. 11. *Filius*, inquit, *ceruicem porrigat: carnifex manum tollat, deinde respiciat ad patrem, & dicat,* AGON? *quod fieri solet victimis.* Ex quo Agonaliorum ferias nomen inuenisse nonnullis placuit. Varro lib. V. de Lingua Lat. c. 3. *Agonales dies, per quos rex in regia arietem immolabat, dicti ab* AGON? *eo quod interrogatur a principe ciuitatis, & princeps gregis immolatur.* Ouidius lib. I. Fastor. v. 317.

Quatuor adde dies ductis ex ordine Nonis,
Ianus Agonali luce piandus erit.
Nominis esse potest SVCCINCTVS *causa* MINISTER,
Hostia cælitibus quo feriente cadit:
Qui calido strictos tincturus sanguine cultros
Semper, AGATNE? *rogat, nec nisi iussus agit.*

Quem magistratuum iussum intercessisse declarat Dionysius Halicarnass. lib. VII. p. 353. cum ait: Επειτα κατευξάμενοι θύειν τότε τοῖς ὑπηρέταις αὐτὰ ἐκέλευον. Vnde illud Ouidii lib. IV. de Ponto, Eleg. 9. v. 29. ad Græcinum Consulem designatum:

At cum Tarpeias esses deductus in arces,
Dum caderet iussu victima sacra tuo.

XIX. MINISTRI *quinam dicantur in sacris? Eorum instrumenta, mallei, cultri.*

In illis autem Fastorum versibus MINISTER popam significat, quem hostiam percussisse constat ex Spartiano in Geta c. 3. ideoque SVCCINCTI epitheton additum est ab Ouidio, quoniam is erat habitus poparum. Suetonius in Caligula c. 32. *Admota altaribus victima,* SVCCINCTVS *poparum habitu, elato alte* MALLEO *cultrarium mactauit.* Idem Ouidius lib. IV. Fastor. v. 413.

A boue SVCCINCTI CVLTROS *remouete* MINISTRI.

Propertius lib. IV. Eleg. 3. v. 62.

Illa dies hornis cædem denuntiat agnis,
SVCCINCTIQVE *calent ad noua lucra popæ.*

Lucanus lib. I. v. 611.

Impatiensque diu non grati victima sacri
Cornua SVCCINCTI *premerent cum torua* MINISTRI.

Et hoc est, quod Lampridius in Commodi vita c. 5. ait: *Inter hæc, habitu victimarii, victimas immolauit.* Eodemque sensu MINISTRORVM nomen accipiendum est, apud Virgilium lib. III. Georgic. v. 488. quum de hostia loquens,

Inter cunctantes, inquit, *cecidit moribunda* MINISTROS.

Vt & apud Ouidium lib. II. Metamorphos. hoc versu, 717.

Et densi circumstant sacra MINISTRI.

Et apud eundem illo libri quarti Fastor. loco v. 637.

Ast vbi visceribus vitulos rapuere MINISTRI.

Sic quoque lib. IV. Trist. Eleg. 2. v. 5. & illis Iuuenalis verbis Sat. 12. v. 14.

A grandi ceruix ferienda MINISTRO.

Quos simili modo, ὑπηρέτας vocat Dionysius Halicarnass. lib. VII. loc. cit. Quorum alii, vt ille loquitur, ἑστῶτος τοῦ θύματος κροτάφους σκυτάλῃ ἔπαιον. Id quod malleo factum, præter Suetonium Caligula c. 32. ostendit Ouidius quoque libr. II. Metamorph. v. 624. cum ait:

Haud aliter quam cum spectante iuuenca,
Lactentis vituli dextra libratus ab aure,
Tempora discussit claro caua MALLEVS *ictu.*

Græcos vero ῥοπάλῳ ad eam rem vsos, Apollonius lib. I. Argonautic. scribit. Alii, quemadmodum idem Dionysius ibid. refert, πίπτοντος ὑπετίθεσαν τὰς σφαγίδας. Ita namque (vt hoc obiter leue mendum corrigam) legendum docet non Pollux modo, qui lib. I. Ονομαστικοῦ, inter organa, τὰ πρὸς θυσίαν, ponit σφαγίδας, sed & Glossarium, in quo est, Culter, Σφαγίς. Et belle Dionysius, ὑπετίθεσαν, sicut Virgilius lib. VI. Æneid. v. 248.

SVPPONVNT *alii* CVLTROS.

Et lib. III. Georgic. v. 492.

Ac vix SVPPOSITI *tinguntur sanguine* CVLTRI.

Ouidius lib. VII. Metamorph. v. 598. de victima:

Subito collapsa sine ictibus vllis.
Exiguo tinxit SVBIECTOS *sanguine* CVLTROS.

Iisdem quoque cultris hostiam, vt Plautino verbo vtar, *exenterabant*, aut, vt Ouidio lib. I. v. 347. Fastor. præeunte dicam, *viscera eius aperiebant.* Sed quoniam in hanc de sacris mentionem incidi, non alienum ab instituto fuerit, præcipua quædam sacrorum verba, eaque maxime, quæ aliquam rerum cognitionem coniun-

 ctam

ctam habent, cursim & perquam breuiter perstringere. Nam & formulis finitima sunt certa solenniaque vel singula verba: & me iuuat, non Formularum tantum epulis lectorem accipere, sed & eiusmodi secundas quoque mensas, cum res tulerit, apponere.

XX. HOSTIARVM *complures species & nomina diuersa.*

HOSTIARVM plane seu victimarum (hæc enim, vt cum Seruio loquar, licenter confundit auctoritas) aliæ MAIORES, aliæ LACTENTES dicebantur, quemadmodum ex Ciceronis lib. II. de Legib. c. 12. & Orat. II. in Rullum. c. 34. & Liuii multis, Iulii vero Obsequentis aliquot locis liquet. Quædam etiam ANIMALES appellabantur, testibus Arnobio lib. VII. aduers. gent. & Macrobio lib. III. Saturnal. c. 5. & Seruio lib. III. Æneid. ad eum versum, 231.

Arisque reponimus ignem.

Quædam RVMINALES, Plinio lib. VIII. cap. 51. Quædam INIVGES & EXIMIAE, attestante eodem Macrobio & Fulgentio in libr. obscurar. vocum. Quædam SVCCIDANEAE, vt Gellius lib. IV. c. 6. docet. Quædam AMBARVALES, vt Paulus ex Festo Pompeio, quem etiam Macrobius in huius verbi explicatione auctorem laudat lib. III. Saturnal. cap. 5. Aliæ PIACVLARES, vt Varro lib. V. de Lingua Lat. cap. 3. Plinius in Panegyrico, cap. 34. Festus Pomp. & Arnobius lib. VI. aduers. gent. Nonnullæ etiam PRODIGAE, MEDIALES, CAVIARES, OPTATAE, seu OPTIMAE vocabantur, vt idem Festus Pompeius. Nonnullæ HARVIGAE, vt Velius Longus, & ex Festo Paulus, siue HARVGAE, secundum Donatum in Phormion. Terent. Actu IV. Sc. 4. v. 48. MAXIMAM quoque HOSTIAM ouilli pecoris quo sensu dicerent, Paulus ex Festo Pomp. explicat. Hac eadem in classe Festus recenset AMBIEGNOS bouem & veruecem, & AMBIEGNAM bouem Varro lib. VI. de Lingua Lat. cap. 3. & OVES AMBIEGNAS Fulgentius in lib. obscur. vocum. In hoc genere idem Festus ponit CONFETAM SVEM, PRAECIDANEAM agnam & porcam: cuius etiam Cato de Re rustica cap. 134. meminit, & Gellius eo capite, quod paullo ante citaui, & Nonius in voce, *præcidaneum.* Quibus ex Varrone lib. V. de Lingua Lat. c. 3. & lib. II. de Re rust. cap. 1. & 4. & Ouidio lib. IV. Fastorum v. 629. addenda sunt & hæc, BOS FORDA, siue vt apud Festum, HORDA, PORCI SACRES, & BOVES OPTIMI. Eiusdem familiæ erat & PORCA PRAESENTANEA. Cuius vocis, quæ in Festi Pomp. codicibus desideratur, iactura ex Victorino in libr. de Orthographia, sarcienda est. PORCAE quoque AVREAE & ARGENTEAE in sacris locum fuisse, idem Festus ostendit quæ etsi hostiarum numero non essent, nomen tamen earum habebant, sacrificioque Cereali adhibebantur. Porcos autem maiores, qui ad sacrificandum excepti liberius pascebantur, EXIMIOS appellatos, sicut BOVES ad hoc electos, EGREGIOS, OVES vero LECTAS, Donatus in Hecyr. Terent. Act. I. Sc. 1. v. 4. notat. Virgilius tamen hæc confundens etiam *eximiorum* nomen tauris tribuit Georg. lib. IV. v. 538. Præterea DVIDENS HOSTIA, & IDVLIS OVIS, Festo auctore, dicebatur: Denique intonsam bidentem Pontifices ALTILANEAM vocabant, vt Seruius manuscriptus in lib. XII. Æneid. v. 170. tradit.

XXI. *Verba in* HOSTIIS *vsitata.* *Hostiæ* PROBARI *dicebantur.*

HOSTIAE vero PROBARI, DVCI, ADMOVERI, STARE, FERIRI, CADERE, CAEDI, MACTARI, IMMOLARI, dicebantur. Quorum verborum obseruatio otiosa non est. Nam, vt semel dicam, propria & quasi certa rerum antiquarum vocabula, quæ a plebe legentium incuriose transmittuntur, notari, e re esse censeo. Id quod me duce & auctore, imo potius monitore & præmonstratore Macrobio, quisquis faciet, magnam ex eo voluptatem, non mediocrem etiam fructum capiet. Exempla aliquot illarum, sed præcipuarum dumtaxat, & minus tritarum vocum subiiciam. Ac primum PROBATAS fuisse hostias, Plinius indicat lib. VIII. Natur. histor. cap. 45. *Quamobrem,* ait, PROBATIO *victimarum in vitulo, vt articulum suffraginis contingat: breuiore non litant.* Tertullianus Apologet. *Vt mirer, cum hostiæ* PROBENTVR *penes vos a vitiosissimis sacerdotibus, cur præcordia potius victimarum, quam ipsorum sacrificantium examinentur.* Eodemque loquendi genere, exta PROBATA dixit Tibullus lib. III. Eleg. 4. v. 6. & Seruius in lib. II. Georgicor. v. 396. At in Ciceronis Orat. II. in Rullum, c. 34. vbi codices recentiores habent: *Erant maiores hostiæ in foro constitutæ, quæ ab his Prætoribus de tribunali, sicut a nobis Consulibus de consilii sententia* PROBATAE *ad præconem & ad tibicinem immolabantur:* in antiquis omnibus legitur, PROBATIS. Quod si rectum est, eos, qui immolarent, de consilii sententia legi solitos, significat. Quomodo autem PROBARENTVR victimæ, priusquam aris admouerentur, Lucianus περὶ θυσιῶν explicat his verbis: Ἀλλ' οἵ γε θύοντες, στεφανώσαντες τὸ ζῶον, καὶ πολύγε πρότερον ἐξετάσαντες, εἰ ἐντελὲς εἴη, ἵνα μηδὲ τῶν ἀχρήστων τι κατασφάττωσι, προσάγουσι τῷ βωμῷ. Erat & alia ante aras victimarum probatio, cuius Seruius in schedis duobus locis meminit. Sic enim lib. XII. Æneid. ad hunc versum, 173. *Dat fruges manibus salsas: Fruges salsas, ait, & ferro: quibus rebus & cultri aspergebantur & victimæ. Erant autem istæ probationes, vtrum aptum esset animal sacrificio oblatum. Etiam cultrum a fronte vsque ad caudam ante immolationem*

nem ducere consueuerant. Et hoc est, quod ait, Et tempora ferro Summa notant pecudum. Idem in lib. IX. Æneid. v. 627. ad ea verba: *Et statuam ante aras: Quoties enim victima luctabatur, ostendebat se improbari.*

XXII. *Hostiæ* DVCEBANTVR. *Dirum omen faciebant reluctantes, vel aufugientes.*

DVCEBANTVR autem victimæ, non trahebantur. Cicero lib. I. de Diuinat. c. 45. *Cum Censor populum lustraret, bonis nominibus, qui hostias* DVCERENT, *eligebantur.* Suetonius in Augusto, cap. 59. *Nonnulli patrumfam. testamento cauerunt, vt ab heredibus suis, prælato titulo, victimæ in Capitolium* DVCERENTVR. Plinius lib. XXVIII. c. 2. *Cur publicis lustris etiam nomina victimas* DVCENTIVM *prospera legimus?* Gellius lib. IV. c. 6. *Si primis hostiis litatum non erat, aliæ post easdem* DVCTAE *hostiæ cædebantur.* Iul. Obsequens lib. de Prodigiis c. 75. *Taurus cum ad immolationem* DVCERETVR, *ob hæc ipsa corruit.* Ouidius Eleg. 13. lib. III. Amor. v. 13.

DVCVNTVR *niueæ, populo plaudente, iuuencæ.*

Statius Papin. lib. IV. Thebaid. v. 445.

Armentaque sisti
Atra monet quæcumque gregum pulcherrima ceruix
DVCITVR.

Virgilius lib. II. Georgic. v. 395.

Et DVCTVS *cornu stabit sacer hircus ad aram.*

Quorum verborum proprietatem non modo Seruius notat, verum etiam Macrobius lib. III. Saturnal. cap. 5. cuius ipsa verba apponam: *Obseruatum est a sacrificantibus, vt si hostia, quæ ad aras* DVCERETVR, *fuisset vehementius reluctata, ostendissetque se inuitam altaribus admoueri, amoueretur, quia inuito Deo offerri eam putabant: quæ vero* STETISSET *oblata, hanc volenti numini dari existimabant.* Plinius lib. VIII. Natural. histor. cap. 45. *Hoc quoque notatum, vitulos ad aras humeris hominis allatos non fere litari, sicut nec claudicantem: nec aliena hostia deos placari, nec trahente se ab aris.* Proinde Suetonius in Iulio, cap. 59. vt Cæsarem ne religione quidem vlla a quoquam incepto vnquam absterritum, vel retardatum ostenderet, exempli causa subiicit, cum, licet immolanti aufugisset hostia, profectionem aduersus Scipionem & Iubam non distulisse. Etenim tristis portenti loco habitum, si aut hostia ab ara profugisset, aut percussa mugitum reddidisset, aut in aliam partem corporis, quam oporteret, cecidisset, Festus in verbo, *Piacularia auspicia*, tradit. Quod ex subiunctis testimoniis perspicue apparet. Liuius lib. XXI. c. 63. de Flaminio Cos. *Paucos post dies magistratum iniit, immolantique ei vitulus iam ictus e manibus sacrificantium sese cum proripuisset, multos circumstantes cruore respersit. Fuga procul etiam maior apud ignaros quid trepidaretur, & concursatio fuit: id a plerisque in omen magni terroris acceptum.* Suetonius in Galba, cap. 19. *Magna & assidua monstra iam inde a principio exitum ei, qualis euenit, portenderant: cum per omne iter dextra sinistraque oppidatim victimæ cæderentur, taurus securis ictu consternatus, rupto vinculo essedum eius inuasit.* Corn. Tacitus lib. III. Hist. c. 56. de Vitellio: *Concionanti (prodigiosum dictu) tantum fœdarum auium superuolitauit, vt nube atra diem obtunderent. Accessit dirum omen: profugus altaribus taurus, disiecto sacrificii apparatu, longe, quam vbi* FERIRI *hostias mos est, confossus.* Lampridius etiam in Alex. c. 60. inter omina mortis Alexandri Seueri ponit, quod, cum natalem diem commendaret, hostia cruenta effugit, albamque eius vestem, cum qua constiterat, cruentauit. Sed & Valer. Maximus lib. I. cap. 6. inter ea omina, quibus dii Pompeium monuerant, ne cum Cæsare vltimam belli fortunam experiri contenderet, hostiarum ab ipsis altaribus fugam recenset, quod & Dio lib. XLI. p. 205. his verbis refert, καὶ πολλὰ τῶν ἱερείων αὐτοῖς ἤδη τοῖς βωμοῖς προσαγόμενα, ἐξέδρα. Ammian. Marcellinus lib. XXIV. c. 6. *Ex tauris pulcherrimis decem ad hoc perductis, nondum aris admoti voluntate sua nouem procubuere tristissimi: decimus vero, qui distractis vinculis lapsus, ægre reductus est, mactatus ominosa signa monstrauit.* Silius Italicus lib. V. v. 63. tristia & malorum prænuntia sacra designans:

Nec rauco taurus cessauit flebile ad aras
Immugire sono: pressamque ad colla bipennem
Incerta ceruice ferens, altaria liquit.

Similiter lib. XVI. v. 273.

Et simul exstructis cespis surrexerat aris,
Victimaque admotæ stabat subiecta bipenni,
Cum subito abruptis, fugiens altaria taurus,
Exsiliit vinclis, mugituque excita late
Impleuit tecta: & fremitu suspiria rauco
Congeminat.

Seruius in lib. II. Æneid. ad versum 104. *Et magno mercentur Atridæ: Sacrorum est*, ait, *vt fugiens victima vbicunque inuenta fuerit, occidatur, ne piaculum committatur.* Quin & diros hostiarum mugitus auersabantur, vt Ouidius indicat lib. VII. Metamorphos. v. 597. inquiens: *Mugitus victima diros Edidit.* Lucianus περὶ θυσιῶν, de Victimarum mactatione agens, καὶ φονεύουσιν ἐν ὀφθαλμοῖς τοῦ θεοῦ γοερόν τι μυκώμενον, καὶ ὡς τὸ εἰκὸς εὐφημοῦν, καὶ ἡμίφωνον ἤδη τῇ θυσίᾳ ἐπαυλοῦν. Atque adeo non nisi volentem, & velut annuentem, hostiam cæsam fuisse significat Plutarchus lib. VIII. Symposiac. capite 8. his verbis: Ἄχει δὲ νῦν παραφυλάττουσιν ἰσχυρῶς τὸ μὴ σφάττειν πρὶν ἐπινεύ-

1 ἐπινεῦσαι καταστενδόμενον, ὅτως εὐλαβεῖς πρὸς ἅπασαν ἀδικίαν ἦσαν. Eoque pertinere probabile est illud Pythiæ oraculum, quod a Porphyrio lib. I. *περὶ ἀποχῆς τῶν ἐμψύχων* refertur in hæc verba:

Οὐ σε θέμις κτείνειν οἴων γένος ἐςὶ βέβαιον·
Εκγονε θεοπρόπων· τὸ θ' ἑκούσιον ἂν καταινεύσε.

Χέρνιβ' ἐπιθύειν.

Nec abest suspicio, eius rei ergo a Græcis aquam in aurem victimæ infusam. Hoc enim in more positum fuisse, Apollonii interpres in lib. I. Argonautic. ita scribit: *Προχύτας οἱ μὲν κριθὰς, οἱ δὲ τὸ ὕδωρ ὃ εἰώθεσαν ἐμβάλλειν εἰς τὸ οὖς τοῦ ἱερείου, ἐπὶ τοῦ ἐπινεύειν τὸ ἱερεῖον.* Non de nihilo ergo est, quod Ouidius lib. I. Fastor. v. 83. & libr. IV. de Ponto Eleg. 4. v. 31. colla ferienda boues præbuisse ait. Ceruicem enim feriendam dare, offerre, porrigere, nec gladio aut securi subtrahere, PRAEBERE dicunt, Vell. Paterculus lib. II. cap. 6. Valer. Maximus libr. IV. cap. 7. Petron. Arbiter in Satyr. cap. 57. & Seneca lib. II. Natural. quæst. cap. vlt. & Iuuenalis Sat. 10. v. 269.

XXIII. *Hostiæ aris* ADMOVEBANTVR.

Adductæ vero hostiæ aris ADMOVEBANTVR. Cornelius Tacitus libr. II. c. 69. ADMOTAS *hostias, sacrificalem apparatum, festam Antiochensium plebem per lictores proturbat.* Liuius lib. X. c. 38. ADMOVEBATVR *altaribus miles, magis vt victima, quam vt sacri particeps.* Suetonius in Caligula cap. 32. ADMOTA *altaribus victima.* Arnobius lib. VII. aduersus gentes: *Tum quod ex his rebus, quæ* ADMOVENTVR *altaribus, nihil videmus accedere, atque ad numinum substantias peruenire.* Et alio loco: *Satis (vt opinor) ostendimus frustra diis immortalibus hostias rebus cum consequentibus* ADMOVERI. Virgilius lib. XII. Æneid. v. 171.

ADMOVITQVE *pecus flagrantibus* ARIS.

Lucanus lib. I. v. 608.

Sacris tunc ADMOVET ARIS,
Erecta ceruice marem.

Sic & Ammian. Marcellinus libr. XXIV. cap. 6. ADMOTOS ARIS *tauros* dixit: & Ouidius lib. VII. Metamorphos. v. 594. ADMOTOS TEMPLIS *tauros:* sicut EXTA ADMOTA ARIS, Valerius Maximus lib. I. cap. 2.

XXIV. *Hostiæ ad aram* STARE *dicebantur.*

Admota autem aris, STARE dicebatur hostia, interim dum vota conciperentur, eique vinum ac mola inspergeretur. Cui etiam verbo quædam placidæ quietis nota inest. Virgilius lib. II. Georgic. v. 395.

STABIT *sacer hircus* AD ARAM.

Et lib. III. v. 486.

Sæpe in honore deûm medio STANS *hostia* AD ARAS

Ouidius lib. I. Fastor. v. 357.

Rode, caper, vitem, tamen hinc, cum STABIS AD ARAS,
In tua quod fundi cornua possit, erit.

Seneca Hercule Furente Act. IV. Sc. 1. v. 145.

STAT *ecce* AD ARAS *hostia, expectat manum*
Ceruice prona.

Idem Hercule OEtæo Act. III. Sc. 2. v. 44.

VT STETIT AD ARAS *omne votiuum pecus.*

Martialis lib. III. Epigrammat. 24. v. 1.

Vite nocens rosa STABAT *moriturus* AD ARAS
Hircus, grata tuis victima, Bacche, sacris.

Silius Italicus lib. XVI. v. 274.

Victimaque admotæ STABAT *subiecta bipenni.*

Plinius lib. XXVIII. c. 2. *Si repente extis adimi capita vel corda, aut geminari, victima* STANTE, *acciderit.*

XXV. FERIENDI *verbum, item* PERCVTIENDI, *in victimis vsitatum.*

FERIENDI plane verbum ad victimas pertinuisse Paulus docet, qui ferias a FERIENDIS victimis appellatas scribit. Seneca Hercule OEtæo Act. II. Sc. 1. v. 115.

Me nuptiali victimam FERIAT *die.*

Ouidius lib. IV. de Ponto, Eleg. 9. v. 50.

Albaue opimorum colla FERIRE *boum.*

Et lib. I. Fastor. v. 320.

Hostia cælitibus quo FERIENTE *cadit.*

Rursus eodem libro, v. 83.

Colla rudes operum præbent FERIENDA *iuuenci,*
Quos aluit campis herba Falisca suis.

Quem vltimum versum vsque adeo placuisse Ouidio obseruaui, vt eum totidem verbis repetierit libr. III. Amor. Elegia 13. v. 14. & libr. IV. de Ponto, Elegia 4. v. 32. Atque vt & a lectoribus hanc quoque gratiam ineam, obiter & excessus loco admonebo, horum verborum interpretationem petendam esse a Plinio, qui in agro Falisco Clitumni aquam potatam candidos fecisse boues, lib. II. Natural. histor. cap. 103. scribit. Quod & Virgilius lib. II. Georg. ostendit his versibus 146. sequ.

Hinc albi, Clitumne, greges & maxima taurus
Victima, sæpe tuo perfusi flumine sacro,
Romanos ad templa deûm duxere triumphos

In cuius loci explicatione Seruius: *Clitumnus,* ait, *est fluuius in Meuania, quæ pars Vmbriæ, partis Tusciæ: de quo fluuio dicit Plinius historia Naturali, quod animalia, quæ eum potauerunt, albos fœtus creant.* Quibus

bus verbis digito indicat illum a me prolatum Plinii locum. Vnde idem Ouidius lib. IV. de Ponto, Eleg. 8. v. 41.

Agnaque tam lactens, quam gramine pasta Falisco
Victima, Tarpeios inficit icta focos.

Propertius lib. II. Eleg. 15. v. 25.

Qua formosa suo Clitumnus flumina luco
Integit, & niueos abluit vnda boues.

Statius Papin. lib. I. Syluar. in Soter. pro Rutil. Gall. v. 128.

Nec si vacuet Meuania valles,
Aut praestent niueos Clitumna noualia tauros.

Silius Italicus lib. IV. v. 547.

Et patulis Clitumnus in aruis
Candentes gelido perfundit flumine tauros.

Idem lib. VIII. v. 453.

Et lauat ingentem perfundens flumine sacro
Clitumnus taurum.

Iuuenalis Sat. XII. v. 13.

Laeta sed ostendens Clitumni pascua sanguis.

Claudianus in Panegyrico, in VI. Honorii Aug. Consulat. v. 506.

Quin & Clitumni sacras victoribus vndas,
Candida quae Latiis praebent armenta triumphis,
Visere cura fuit.

Quae tametsi mirifice consentiant, Leandro tamen, in sua accurata Italiae descriptione, scrupulum non sine causa iniicit, inter Faliscos & Clitumni fluenta, locorum interiectum interuallum. Sane totus Meuaniae tractus latissime continuatis pratis & pascuis a Silio Italico lib. IV. v. 546. & VIII. v. 458. celebratur. Sed haec alii viderint. Nos propositum persequamur. FERIRE, παίειν dixit Dionysius Halicarnass. libr. VII. p. 353. Atque adeo Paulus, reclamantibus licet Ouidio lib. I. Fastor v. 335. & Seruio ad Virg. II. Aeneid. v. 156. Hostiam dictam ab *Hostire*, quod est ferire, tradit. Nec me latet, PERCVTIENDI quoque verbum veteribus in hac re in vsu fuisse: vt ex Ouidio lib. I. Fastor. v. 347. & libr. XV. Metamorphos. v. 126. & L. Annaeo Floro, lib. II. c. 5. Iulio Obsequente lib. de Prodig. c. 121. & Spartiano in Geta, c. 3. patet.

Quin etiam numerorum vinculis constricti, ICTAM quoque victimam dicunt, Ouidius lib. XV. Metamorphos. v. 735. & libr. II. de Ponto, Elegia 9. v. 25. & libr. IV. Eleg. 7. v. 42. & Epist. Hypsip. ad Iasonem v. 78. & Propertius Elegia 6. v. 2. lib. IV. Quomodo & vitulum ICTVM legimus apud Liuium lib. XXI. cap. 63. PERCVSSAS autem SECVRI fuisse victimas, crebro lector deprehendet. L. Annaeus Florus, loco antea citato: *Nec gladio, sed vt victimas,* SECVRI PERCVTIVNT. Ouidius lib. VII. Metamorphos. v. 428.

Muneribusque deos implet, FERIVNTQVE SECVRES

Colla torosa boum vinctorum cornua vittis. 15

Et lib. IV. Trist. Eleg. 2. v. 5.

Candidaque adducta collum PERCVSSA SECVRI
Victima, purpureo sanguine tingit humum.

Sic & lib. IV. Fastor. v. 415.

Apta iugo ceruix non est FERIENDA SECVRI.

In versibus quoque de Nuce, si modo eius sunt, v. 173.

Vtue grauem patiens vbi tolli vacca SECVRIM,
Aut stringi cultros in sua colla videt.

Idem probant & illi eiusdem poetae versus, quos supra ex libr. IV. de Ponto, Elegia 4. v. 32. adduxi. Vnde *sacrifica* SECVRI *colla tauri rumpere,* dixit idem libr. XII. Metamorphos. v. 248. Virgilius libr. II. Aeneid. v. 223.

Quales mugitus, fugit cum saucius aras
Taurus, & incertam excussit ceruice SECVRIM.

Valerius Flaccus lib. I. Argonautic. c. 191.

Non illo certior alter
Pinguia lethifera perstringere colla BIPENNI.

XXVI. *Hostiae* CADERE *dicebantur.*

Porro de CADENDI verbo tot exempla suppetunt, vt eorum multitudine obruamur. Virgilius lib. I. Aeneid. v. 338.

Multa tibi ante aras nostra CADET *hostia dextra.*

Idem in Ceiri, v. 366.

Vt cum caesa pio CECIDISSET *victima ferro.*

Tibullus Eleg. 1. lib. I. v. 27.

Agna CADET *vobis.*

Idem Carm. 1. lib. IV. v. 14.

Paruaque caelestes pacauit mica, nec illis
Semper inaurato taurus CADIT *hostia cornu.*

Propertius Eleg. 6. lib. IV. v. 2.

Et CADAT *ante meos icta iuuenca focos.*

Ouidius lib. I. Fastor. v. 720.

Albaque percussa victima fronte CADAT.

Et rursus, v. 335.

Victima, quae CECIDIT *dextra victrice, vocatur.*

Idem lib. IV. Fastor. v. 652.

Huic geminas Rex Numa mactat oues:
Prima CADIT *Fauno, leni* CADIT *altera Somno.*

Et lib. VI. v. 160. *Pro paruo victima parua* CADIT.

Quo genere loquendi, vt vela contraham, vtitur idem Ouidius lib. VII. v. 595. & VIII. v. 764. Metamorphos. & lib. II. Amor. Eleg. 11. v. 46. & lib. I. de Arte amand. v. 319. & lib. I. Trist. Eleg. 9. v. 43. & lib. II. de Ponto Eleg. 9. v. 26.

16 v. 26. Martialis lib. VIII. Epigram. 31. v. 6. Seneca, Agamemnone, in choro, Act. II. v. 43. & rursus Act. III. Sc. 1. v. 193. & in Octauia, Act. III. in choro v. 18. Atque vt Latini STANTEM ET CADENTEM HOSTIAM dicunt, sic & apud Dionysium Halicarnass. lib. VII. p. 353. Ἑστῶτες ϰ̀ πίπτοντες θύματα, legimus. Vti vero caderet hostia, & in quam partem, obseruasse veteres, Festus Pomp. in verbo, *Piacularia*, docet. Et superiorum quidem, vt minus vulgatarum, vocum exempla adscripsi. Reliquarum, quod a vulgo intelligantur, probationes conquirere, non modo inanis esset diligentiæ, sed & hominis otiolo suo abutentis.

XXVII. MACTARE & IMMOLARE *quomodo differant?*

Tantum adscribam, quæ de verborum, MACTARE ET IMMOLARE, propria significatione Seruius tradit in lib. IV. Æneid. ad ea verba, v. 57.

MACTANT *lectas de more bidentes.*

MACTANT, ait, *verbum sacrorum* κατ' εὐφημισμὸν *dictum, quasi magis auctum. Vnde & Magmentum dicebant, quasi maius augmentum. Olim enim hostiæ* IMMOLATAE *dicebantur mola salsa tactæ. Cum vero ictæ, & aliquid ex illis in aram datum,* MACTATAE *dicebantur per laudationem, per boni ominis significationem, vt adolere. Nam* MACTARE *est magis augere.* Idem in X. Æneid. v. 541. IMMOLARI *proprie dicuntur victimæ, non cum cæduntur, sed cum accipiunt molam salsam. Cato in Originibus ita ait: Lauini boues* IMMOLATOS, *priusquam cæderentur, profugisse in syluam.* Festus Pomp. IMMOLARE, *est mola, id est, farre molito & sale hostiam perspersam sacrare.* Et hoc est, quod Seneca in OEdipo Act. II. Sc. 2. v. 44. *taurorum colla salsa mola spargere*, dicit. Cicero vero lib. II. de Diuinat. c. 16. *molam & vinum inspergere.* Dionysius Halicarnass. loc. cit. Δημητρὸς καρποὺς ἐπιῤῥαίνειν ταῖς κεφαλαῖς τῶν θυμάτων. Vnde Ouidius lib. XV. Metamorphos. v. 133.

Imponique suæ videt inter cornua fronti,
Quas coluit fruges.

Quæ qui secum reputabit, mirari desinet, immolandi verbum non popis aut victimariis, sed his, qui magistratu sacerdotioue publico præditi, aut etiam priuatim domi sacra faciebant, assignari. Cicero lib. I. de Diuinat. c. 33. *Cum Sulla in agro Nolano* IMMOLARET *ante prætorium.* Quæ verba descripsit ab eo Valerius Maximus lib. I. cap. 6. Idem Cicero eod. lib. c. 52. *Quod paulo ante interitum Cæsaris contigit, qui cum* IMMOLARET *eo die, quo primum in sella aurea sedit.* Sic & II. Orat. in Rullum c. 34. *maiores hostias a Coss. immolari*, scribit. Et lib. VI. Epist. familiar. 7. *Nemo nostrum est, opinor, quin vota victoriæ suæ fecerit, nemo quin etiam cum de alia re* IMMOLARET, *tamen eo quidem ipso tempore, vt Cæsar superaretur, optarit.* Plautus Pœnulo, Act. II. Sc. 1. v. 1.

Dii illum infelicitent omnes, qui post hunc diem
Leno vllam Veneri vmquam IMMOLARIT *hostiam*
Quiue vllum turis granum sacrificauerit.
Nam ego hodie infelix diis meis iratissimis
Sex agnos IMMOLAVI.

Suetonius in Iulio c. 59. de ipsomet Cæsare loquens, *Cum* IMMOLANTI, ait, *aufugisset hostia.* Iul. Obsequens lib. de Prodig. c. 95. *Catone Cos.* IMMOLANTE, *exta tabuerunt.* Idem ibid. c. 76. *In prouinciam proficiscens Posthumius Cos. quum* IMMOLARET. Plinius lib. XI. cap. 37. *Defuit & C. Mario, quum* IMMOLARET *Vticæ.* Similiterque Numam oues MACTASSE, Ouidius lib. IV. Fast. v. 652. scribit. Virgilius lib. III. Georg. v. 489.

Aut si quam ferro MACTAVERAT *ante sacerdos.*

His similia exempla ex eiusdem poëtæ lib. III. v. 118. IV. v. 57. & V. v. 101. Æneidos adiungi possunt.

XXVIII. FACERE *dicebantur, qui sacrificabant, item* OPERARI.

Qui vero sacrificabant, FACERE dicebantur, sicut Græci τὸ θύειν, non tantum ἔρδειν ϰ̀ ῥέζειν (quod Plutarchus obseruauit lib. VIII. Symposiac. cap. 8.) sed & ΔΡΑΝ, dicebant, vt Athenæus lib. XIV. notat, quem Eustathius in lib. XX. Odyss. huius significationis testem citat. Varro lib. V. de Lingua Lat. cap. 3. *Nam flamen Dialis auspicatur vindemiam, sed vt iussit vinum legere, agna Ioui* FACIT. Idem ibidem: *Vt ibi prope* FACIVNT *diis manibus.* Sic hostia FACERE, dixit Censorinus libro de die natali cap. 1. Sic, *manibus lacte* FIERI *non vino*, Varro, Catone, seu de Liberis educandis, referente Nonio in voce, *Ruma.* Sic hostia Diis FIERI, Liuius lib. XXVII. cap. 25. Sic libo & vino Iunoni natali FIERI, Tibullus lib. IV. Eleg. 6. v. 14. Eiusdem locutionis testis accedit Macrobius lib. III. Saturnal. cap. 11. & lib. VI. cap. 9. Hinc & PRO FRVGIBVS FACERE dicebant. Virgilius Ecloga 3. v. 77.

Cum FACIAM *vitula* PRO FRVGIBVS, *ipse venito.*

Festus Pomp. *Ambarualis hostia est, quæ rei diuinæ causa circum arua ducitur, ab iis, qui* PRO FRVGIBVS FACIVNT. Macrobius lib. III. Saturnal. cap. 2. *Ideo huic deæ* PRO FRVGIBVS FIERI *sacra dicuntur, quia frugibus vita humana toleratur.* Similique modo PROPTER VIAM FACERE dicebant. Laberius, Paupertate, referente Nonio: *Visus hac nocte bidente* PROPTER VIAM FACERE. Ex quo ille in Albidium decoctorem elegans Catonis

nis locus apud Macrobium lib. II. Saturnal. c. 2. quo eum PROPTER VIAM FECISSE dicebat, sicut illic legendum est. Propter viam enim, (quod erat, vt Festus docet, *proficiscendi gratia,*) Herculi aut Sango sacrificium fiebat: in quo moris erat, vt si quid ex epulis superfuisset, igne consumeretur. Hinc & PRO POPVLO FIERI dicebatur in sacris Bonæ deæ. Cicero lib. I. Epist. 9. ad Atticum: *P. Clodium Appii filium, te credo audiisse, cum veste muliebri deprehensum domi C. Cæsaris, cum* PRO POPVLO FIERET. Et Epist. 10. eiusdem libri: *Credo enim te audiisse, cum apud Cæsarem* PRO POPVLO FIERET, *venisse eo muliebri vestitu virum.* Nam vt idem in orat. de Harusp. respons. c. 17. docet, *Sacrificium Bonæ deæ per virgines Vestales* PRO POPVLO, *seu* PRO SALVTE POPVLI ROM. FIEBAT, *& in ea domo, in qua erat imperium.* Seneca Epistola 97. *In eo iudicio, in quo reus erat Clodius, ob id adulterium, quod cum Cæsaris vxore in operto commiserat, violatis religionibus eius sacrificii, quod* PRO POPVLO FIERI *dicitur.* Vnde & Iuuenalis Satyr. 9. v. 117.

PRO POPVLO FACIENS *quantum Laufella bibebat.*

Eodem sensu Dio ait, *ὑπὲρ τοῦ δήμου.* Sic enim lib. XXXVII. p. 51. de Cicerone consule loquens, *χρηστὴν ἐλπίδα ἅμα τῇ ἕῳ λαβών, ὅτι ἱερῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἀειπαρθένων* ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ *ποιηθέντων,* etc. Eiusmodi vero sacra, quæ publico sumptu pro populo fiebant, PVBLICA appellata Festus Pomp. scribit. Qualia erant, quæ a fratribus Arualibus facta propterea, vt fruges ferrent arua, Varro lib. IV. de Lingua Lat. c. 15. scriptum reliquit. Atque inde fortassis sacrificium illud, quod fiebat in operto in honorem Bonæ deæ, DAMIVM dicebatur; quamquam alia huius appellationis causa redditur a Paulo ex Festo. Sed et OPERANDI verbum in rebus diuinis vsurpabant. Cornel. Tacitus lib. II. c. 14. *Nox eadem lætam Germanico quietem tulit, viditque se* OPERATVM, *& sanguine sacro respersa prætexta, pulchriorem aliam manibus auiæ Augustæ accepisse.* Horatius Ode 14. v. 5. lib. III.

Vnico gaudens mulier marito
Prodeat, iustis OPERATA *diuis.*

Virgilius lib. I. Georgic. v. 339.

Lætis OPERATVS *in herbis.*

Idem in Ciri, v. 142.

Dum sacris OPERATA *deæ.*

Tibullus lib. II. Eleg. 5. v. 95.

Tunc OPERATA *deo pubes discumbit in herba.*

Ouidius lib. II. Amor. Eleg. 13. v. 17.

Sæpe tibi sedit, certis OPERATA *diebus.*

Propertius lib. II. Eleg. 24. v. 2.

Cinthia iam noctes est OPERATA *decem.*

Iulius Obsequens lib. de Prodig. c. 72. *Pestilentia fameque ita laboratum, vt ex Sibyllinis populus circa compita, sacellaque* OPERATVRVS *sederit.* Pomponius apud Nonium Mar- 17
cellum: *Ad Veneris profectus est mane vetulus, votum vt solueret: ibi nunc* OPERATVS EST. Operationis etiam dies a Festo Pomp. in priuatis feriis numerantur.

XXIX. *Verba in* VICTIMARVM EXTIS *vsitata.* *Exta* INSPICI *dicebantur.*

VICTIMARVM vero, quæ cædebantur, EXTA INSPICI, CONSVLI, PROSECARI, DARI, REDDI, PORRICI, IN ARAS IMPONI, dicebantur. INSPECTA fuisse exta diuinationis causa, docent, Cicero lib. I. c. 10. & 52. & II. c. 12. sequ. de Diuinat. Valerius Max. lib. I. cap. 6. Seneca lib. II. Natural. quæst. c. 34. Credebant enim praui erroribus imbuti, esse in extis aliquam vim, quæ declararet futura, ex eorumque habitu, colore & notis, pericula, vel commoda significari, denuntiari & ostendi. Quorum interpretes erant ex Hetruria primum acciti haruspices, qui ex eo, *Extispices*, & eorum diuinationes, *Extispicia*, ab extis inspiciendis, nominabantur, vt idem Tullius lib. II. de Diuinat. cap. 11. auctor est. Vnde Tibullus lib. II. Eleg. 5. ad Apollinem, v. 13.

Per te, ait, *præsentit haruspex,*
Lubrica signauit cum deus exta NOTIS.

Idem lib. III. Eleg. 4. v. 5.

Venturæ nuntia sortis,
Vera monent Tuscis exta probata viris.

Claudianus lib. I. in Eutropium, v. 12.

Fulmineos sollers Hetruria CONSVLAT *ignes,*
Immensumque nefas FIBRIS *exploret haruspex.*

Formam autem huiusmodi inspectionis describunt Ouidius & Seneca: ille quidem lib. XVI. Metamorphos. v. 136.

Protinus, ait, *ereptas viuenti corpore* FIBRAS INSPICIVNT, *mentemque deûm scrutantur in illis.*

Hic vero in Thyeste, Act. IV. Sc. 1. v. 132.

Erepta viuis exta pectoribus tremunt,
Spirantque venæ, corque adhuc pauidum salit.
At ille FIBRAS TRACTAT, *ac fata* INSPICIT,
Et adhuc calentes viscerum venas NOTAT.

Vtrobique autem EREPTAS FIBRAS, & EREPTA EXTA dici notandum est, sicut idem Seneca Oedipo Act. II. Sc. 2. v. 100.

Nec FIBRA, *viuis* RAPTA *pectoribus, potest*
Ciere nomen.

Virgilius lib. XII. Æneid. v. 213.

Tum rite sacratas
In flammam iugulant pecudes, & viscera viuis
ERIPIVNT.

Lucanus lib. I. v. 617.

Atque iram superum RAPTIS *quæsiuit in extis.*

C XXX.

XXX. *Exta* CONSVLI *dicebantur.*

18 Ideo autem rapiebantur exta, vt ſpirantia adhuc & palpitantia conſuli poſſent. Eaque de cauſa, Arnobius lib. VII. aduerſ. gent. illis gaudium fuiſſe ſcribit, vidiſſe ex reſiduo victimarum cæſarum ſpiritu exſultantia adhuc corda, tremebundaſque et palpitantes in viſceribus venas. Virgilius lib. IV. Æneid. v. 64.

Pecudumque recluſis
Pectoribus inhians ſpirantia CONSVLIT *exta.*

Silius Italicus lib. I. v. 122.

Ac fugientem animam properatis CONSVLIT *extis.*

Hoc enim modo CONSVLI exta dicebantur, quod, vt Macrobius lib. IV. Saturnal. cap. 5. ſcribit, *per ea deorum dſpiraretur et per exploraretur voluntas.* Minutius Felix in Octauio, cap. 7. *Aut auguriis obſeruandis, aut extis* CONSVLENDIS. Manilius lib. I. Aſtronomic. v. 93.

Linguas didicere volucrum,
CONSVLTARE *fibras.*

Plinius lib. XXVIII. cap. 2. *Victimas cædi ſine precatione non videtur referre, nec deos recte* CONSVLI. Statius Papinius lib. IV. Thebaid. v. 409.

CONSVLIT *ille deos, non larga tæde iuuencum,*
Non alacri penna, aut verum ſpirantibus extis.

Et huius verbi proprietatem notauit Seruius in illis Virgilii a me ex lib. IV. Æneid. prolatis verſibus: *Proprie,* inquiens, *dixit* CONSVLIT. *Aruſpices enim exta* CONSVLERE *dicuntur, cum inſpiciunt.*

Cuiuſmodi conſultationis illuſtre exemplum exſtat apud Senecam Oedipo, Act. II. Sc. 2. Vbi Tireſias cæcus haruſpex, alienis oculis exta inſpiciens, ac probans, poſtquam interrogauit, *num vno vulnere maiores hoſtiæ ſolo afflictæ concidiſſent, ſanguisque citus an lentus profluxiſſet? edi inſuper ſibi certas viſcerum notas,* poſtulat: cui ſatisfaciens Manto, *ſitum, colorem, totumque habitum extorum* ſcite et appoſite renuntiat.

XXXI. *Quænam exta inſpici ſolerent?* FIBRARVM, FISSI & CAPITIS *obſeruatio in extiſpiciis.*

ARVSPICES porro ſeu Extiſpices COR, PVLMONEM, IECVR, FEL cæſarum hoſtiarum inſpiciebant. Et COR quidem non ſemper in extorum parte habitum ex Plinio didici, qui L. Poſthumio Albino rege ſacrorum poſt centeſimam viceſimam tertiam Olympiadem, cum rex Pyrrhus ex Italia diſceſſiſſet, primum haruſpices COR in extis conſpicere cœpiſſe tradit lib. XI. Nat. hiſtor. cap. 37. Præ ceteris vero, in extis IECVR diligentiſſime tractabant, et nitidumne id eſſet atque plenum, an horridum et exile, cum capite, an ſine capite, conſiderabant, et quid inde læti triſtisue præuiderent, renuntiabant. Ea propter Philoſtratus lib. VIII. de Vita Apollonii cap. 15. Τὸ δὲ ἧπαρ, ait, ἐν ῷ φασὶ τὸν τῆς αὐτῶν μαντικῆς εἶναι τρίποδα, οἱ δεινοὶ ταῦτα. Vnde et aruſpicinam ἡπατοσκοπικὴν τέχνην vocat Phlegon, qui eius originem a Sibyllinis carminibus repetit in lib. περὶ θαυμασίων Herodianus lib. VIII. de Criſpino: Ἐλέγετο δὲ τῇ ἐνστάσει τοῦ πολέμου ἐμμεμενηκέναι πολλῶν ἔνδον ὄντων περὶ θυτικήν τε καὶ ἡπατοσκοπίαν ἐμπείρων, τὰ θ' ἱερὰ αἴσια ἀπαγγελλόντων. μάλιστα γὰρ τῇ σκέψει ταύτῃ πιστεύουσιν Ἰταλιῶται. In huiuſmodi vero extiſpiciis, FIBRAS, FISSVM, et CAPVT obſeruaſſe eos inuenio. De fibris quidem ad eos, quos ſupra adduxi locos, hos accedere velim. Virgilius lib. I. Georgic. v. 485.

Triſtibus aut extis FIBRAE *apparere minaces.*

Ouidius lib. VII. Metamorphoſ. v. 600.

FIBRA *quoque ægra notas veri monitusque deorum*
Perdiderat, triſtes penetrant ad viſcera morbi.

Et lib. XV. v. 795.

Magnosque inſtare tumultus,
FIBRA *monet.*

Idem lib. I. Triſt. Eleg. 10. v. 13.

Hæc mihi non ouium FIBRAE, *tonitruue ſiniſtri,*
Linguaue ſeruatæ, pennaue dixit auis.

Vnde et Tibullus Eleg. 9. v. 3. libr. I. FIBRAM conſciam deorum vocat: rurſusque Eleg. 1. v. 25. lib. II.

Vides, ait, vt felicibus extis
Significet placidos nuntia FIBRA *deos?*

Manilius lib. IV. Aſtronomic. v. 973.

Hac in tanta fidem petimus, quam ſæpe volucres
Accipiunt, trepidæque ſuo ſub pectore FIBRAE.

Hinc & Fulgentius in lib. vocum antiquarum ex Labeone, quem diſciplinas Hetruſcas Tagetis & Bacidis XV. voluminibus explanaſſe ait, hoc refert: FIBRAS *iecoris ſandaracei coloris dum ſuant, manales tunc verrere opus eſt petras, id eſt, quas antiqui ſolebant in modum cylindrorum per limites trahere pro pluuiæ commutanda inopia.* FIBRAS vero iecoris extremitates interpretatur Seruius in lib. I. Georgic. v. 120. quem ſecutus Iſidorus lib. XI. Etymologiar. cap. 1. FIBRAE, ait, *iecoris ſunt extremitates, ſicut extremæ partes foliorum in vitibus, ſiue quaſi linguæ eminentes. Dictæ autem* FIBRAE, *quod apud Gentiles in ſacris ad Phœbi aras ferebantur ab ariolis, quibus oblatis atque ſuccenſis, reſponſa acciperent.* Cornel. Celſus lib. IV. cap. I. de pulmone: *Is ſpongioſus, ideoque ſpiritus capax, & a tergo ſpinæ ipſi iunctus in duas* FIBRAS, *vngulæ bubulæ modo, diuiditur.* Et poſtea: IECVR *a dextera parte ſub*

ſub præcordiis, ab ipſo ſepto ortum, intrinſecus cauum, extrinſecus gibbum, quod prominens leniter ventriculo inſidet, & in quatuor FIBRAS *diuiditur.* FISSI c) vtique vox & obſeruatio idoneum habet adſertorem et vindicem Ciceronem, cuius hæc ſunt lib. I. de Diuinat. c. 10. verba: *Similiter quid* FISSVM *in extis, quid* FIBRA *valeat, accipio.* Et alias lib. II. c. 6. *Nondum dico, quam hæc ſigna nulla ſint,* FISSVM *iecoris, corui cantus.* Et paullo poſt c. 12. *Aut quomodo collatum eſt inter ipſos, quæ pars* INIMICI, *quæ pars* FAMILIARIS *eſſet, quod* FISSVM *periculum, quod commodum aliquod oſtenderet.* Rurſus ibid. FISSVM FAMILIARE *& vitale tractant.* Et mox: *Si* FISSVM *cuiuſdam modi fuerit in iecore, lucrum oſtenditur.* Item alio loco c. 15. *Aut* FISSVM *iecoris in lucello meo.* Idem lib. III. de Nat. Deor. cap. 6. *Vnde porro iſta diuinatio? quis inuenit* FISSVM *iecoris?* Iam CAPVT iecoris ex omni parte diligentiſſime haruſpices conſiderare: et ſi id inuentum non eſſet, nihil dirius aut triſtius accidere potuiſſe, idem Cicero lib. II. de Diuinat. c. 15. tradit. Quod et *κατ' ἐξοχὴν* CAPVT EXTORVM vocaſſe veteres, Plinius lib. XI. c. 37. ſcribit. Et ita accipiendum eſt hoc verbum apud eundem lib. XXVIII. cap. 2. et apud Ouidium lib. XV. Metamorphoſ. v. 814. Lucanum lib. I. v. 627. et Capitolinum in Pertinace c. 11. In extis etiam pars vna FAMILIARIS, altera INIMICI nomen, vicemque ſortiebatur, quemadmodum Cicero lib. II. de Diuinat. c. 12. oſtendit. Liuius lib. VIII. c. 9. *Decio* CAPVT *iecinoris a* FAMILIARI PARTE *caſum haruſpex dicitur oſtendiſſe, alioquin acceptam diis hoſtiam eſſe.* Illam vero alteram, HOSTILEM PARTEM vocat Lucanus lib. I. v. 622. et HOSTILE LATVS Seneca in Oedipo, Act. II. Sc. 2. v. 72. Eiuſdemque Lucani vetus interpres in lib. I. v. 622. *Diuerſæ, ait, ſunt venæ, quas haruſpices cellas dicunt, hoſtium, amicorum, & alia huiuſmodi. Cum ergo accipiunt iocinera, intelligunt, quæ cella vacat, quæ pars ſaliat. Igitur dum vident* DE HOSTILI PARTE *venarum pulſus emergere, ſignificari prœlium, recognoſcunt.*

XXXII. *Extorum* NOTAE APVD GRAECOS.

Quemadmodum autem Romani, ita et Græci extiſpiciis attendentes, ſuas quoque peculiares extorum notas habebant. In hepate certe λοβοὺς eos ſpectaſſe, et an eſſet ἄλοβον ἧπαρ conſideraſſe docet Arrianus lib. VII. de Reb. geſt. Alexand. quum de Pythagora haruſpice agens hæc memorat: *Ὡς δὲ ἐπὶ τοῦ ἥπατος τοῦ ἱερείου ὁ λοβὸς* (ſic enim legendum) *ἀφανὴς ἦν.* Et mox: *Αὖθις θύεσθαι τὸν Πυθαγόραν ἐπὶ τῷ Ἀλεξάνδρῳ ἄλοβον τὸ ἧπαρ τοῦ ἱερείου.* Et ibidem: *Καὶ τὸν Πυθαγόραν ἐπειδὴ παρῆλθεν εἰς Βαβυλῶνα ἤρετο, ὅτου γενομένου αὐτῷ σημείου, ταῦτα ἐπέστειλε πρὸς τὸν ἀδελφόν. τὸν δὲ εἰπεῖν, ὅτι ἄλοβον οἱ τὸ ἧπαρ ἐγένετο τοῦ ἱερείου.* Suidas: *Λοβὸν ἄκρον τοῦ ὠτίου καὶ τοῦ ἥπατος* interpretatur, *καὶ ἐν θυτικῇ, σημεῖόν τι ἐν τῷ ἥπατι.* Heſychius etiam: *Λόβαι, χεῖρες καὶ ἄκρον τοῦ ἥπατος. Λοβοὶ δὲ τὰ ἄκρα πάντα, καὶ σημεῖον ἐν τῷ ἥπατι.* Hoc amplius ex Rufo Epheſio lib. de corporis humani partium appellationibus didici, alia quoque in iecore haruſpices Græcos obſeruaſſe. Verba eius in cap. de Iecore, ſunt hæc: *Καὶ ἐπὶ τοῦ μεγίστου λοβοῦ,* ait, *χολῆς ἀγγεῖον, τούτου δὲ τὸ μέσον στενὸν, αὐχὴν, τὸ δὲ κάτω, πυθμήν. Πύλη δὲ ἥπατος ἡ φλὲψ δι' ἧς ἡ τροφὴ εἰσέρχεται. ἃ δὲ ἐν ἱεροσκοπίᾳ πύλας καὶ τράπεζαν καὶ μάχαιραν καὶ ὄνυχα καλοῦσιν, ἔστι μὲν καὶ ἐν ἀνθρώπῳ. ἀσαφῆ δὲ καὶ οὐκ εὔδηλα, καὶ εἰς οὐδὲν ἰατρικὸν ἀναγκαίως ὀνομασθέντα.* His addam Euripidis ex Phœniſſis ad *ἱεροσκοπίαν* pertinentes verſus.

Μάντεις τε μῆλ' ἔσφαζον, ἐμπύρους δ' ἀκμὰς
Ῥήξεις τ' ἐνώμων ὑγρότητ' ἐναντίαν.

Vbi Scholiaſtes ad ea verba: *Ῥήξεις τ' ἐνώμων*] *Τὰς,* ait, *τῆς χολῆς ῥήξεις ἐπεσκόπουν τὴν ὄψιν μεταφέροντες· τηροῦσι γὰρ οἱ μάντεις τὰς χολὰς (Ὑγρότητα ἐναντίων) τὰ περὶ τῶν ἐναντίων δηλοῦσαν, τὴν ἐπὶ τῶν ἐναντίων ἐχθρῶν ἀεὶ ταρασσομένην. Οἱ γὰρ θύται περὶ τῶν ἐχθρῶν εἰ βουληθεῖεν μαντεύεσθαι, ἔχοντες χολὴν ἀφορῶσι. Πικροὶ γὰρ οἱ ἔχθροι. Ὑγρότητα δὲ λέγει αὐτὴν τὴν χολήν.* Et mox: *Ἄλλως τὴν ὑγρὰν τοῦ ἱερείου. ἦν γὰρ δι' αὐτῶν μαντεία. καμπτομένη γὰρ ὑπὸ τοῦ πυρὸς σημαίνει δυσχέρειαν πολέμου. ἁπλουμένη δὲ καὶ καταπνεύουσα ἧτταν. ἀνατεινομένη δὲ εἰς ὕψος, νίκην. Οἱ δὲ ἄκραν λαμπάδα τὴν χολὴν λέγουσι, τὴν ἐν τῷ ἥπατι· σημεῖον γὰρ ἐστι νίκης τε καὶ ἥττης.*

XXXIII. *Extorum* NOTAE APVD ROMANOS. *Exta* BONA, LAETA, FELICIA.

Verum, vt Græcis omiſſis Romana, quæ ad huius libri inſtitutum proprie pertinent, conſectemur, ea quidem exta, quæ ſplendida, bene colorata, integra, plena, ſolida, et abſque vlla labe, macula et vitio erant, BONA appellabant, quod propitios deos, proſperosque et ſecundos euentus, lucra, hereditates, commoda, denuntiabant. Cicero lib. I. de Diuinat. c. 39. *Quid enim, ait, habet haruſpex, cur pulmo inciſus etiam in* BONIS *extis dirimat tempus?* Idem lib. II. de Diuinat. c. 17. *Aut tanta inter eos diſſenſio, ſæpe etiam inter proximos, vt Apollinis exta* BONA *ſint, Dianæ* NON BONA. Eadem & LAETA vocant Valerius Maximus lib. I. cap. 6. Liuius lib. XXVII. c. 28. & lib. XXXI. c. 5. Plinius lib. XI. c. 37. Eademque loquendi figura Seneca lib. II. Natur. quæſt. c. 50. LAETA fulmina, & LAETA omina. Pedo Albinouanus in ſuo de Mutat. Reip. Rom. carmine. Tibullus vero BONA exta, FELICIA vocat, Eleg. 1. v. 25. lib. II. Quorum exemplum præbent Suetonius in Auguſto c. 95. & Plinius lib. XI. cap. 37. qui Auguſto Spoleti ſacrificanti primo

c) v. de hac re *Turneb. Adv. IV,* 18. *Delrius* ad *Senec. Oedip. p.* 363. ſ. conf. *Salmaſ.* ad *Solin. p.* 91. *a.*

2omo poteſtatis ſibi delatæ die, ſex victimarum iecinora replicata intrinſecus ab ima fibra reperta narrant. Aliud etiam lætorum extorum argumentum profert Plinius loco a me nuper allegato: *In corde*, inquiens, *ſummo pinguitudo eſt quædam* LAETIS EXTIS. LAETA etiam atque adeo nimis LAETA credebantur exta, cum caput iecinoris duplex vel geminum reperiebatur. Nam interdum capita extorum geminata inuenta, Plinius lib. XXVIII. cap. 1. teſtis eſt. Id quod Marcello immolante eueniſſe, Valerius Maximus lib. I. cap. 6. et Plinius lib. XI. c. 37. memoriæ prodiderunt. Liuius vero lib. XXVII. c. 28. auctum viſum fuiſſe in capite ſcribit. Quod et Plutarchus in Marcelli vita p. 315. refert his verbis: *Ἐπιθυσαμένου δὲ τὸ δεύτερον ἥ τε κεφαλὴ μέγεθος ὑπερφυὲς ἀνέσχεν, καὶ τ' ἄλλα φαιδρὰ θαυμαστῶς διεφάνη.* Quæ vero exta pallida, tabida, liuida, marcida, exilia, vitioſa, aut quæ omnibus ſuis partibus non conſtabant, et quibus aliquid deerat, quæue aliqua labe et tetris notis aſperſa, ſua ſede mota, et naturali ſitu minime poſita erant, ea NON BONA vocant, Plautus Pœnulo Act. II. Sc. 1. v. 9. et Cicero lib. II. de Diuination. c. 17. Eadem et TRISTIA appellant Virgilius lib. I. Georgic. v. 652. Valer. Maximus lib. I. cap. 6. Suetonius in Iulio cap. 77. et Cornel. Tacitus lib. Hiſt. I. c. 27. et IRATA, Statius lib. V. Thebaid. v. 652. Nimirum quod aduerſos caſus et damna minarentur, deosque iratos portenderent, periculaque imminere monerent. Plutarchus in Camillo p. 132. *Οἵ τε μάντεις ἤγγελον, ἐπὶ τοῖς ἱερείοις προφαίνεσθαι θεῶν μῆνιν.* Vnde et MINACES fibras dixit Virgilius lib. I. Georg. v. 485. et venas MINACES eodem ſenſu Lucanus lib. I. v. 621. ſicut Cometæ *crinem minacem* Claudianus lib. I. de Raptu Proſerp. v. 234. et *ſigna minacia* Arnobius lib. VI. aduerſus gent. MINARI namque dicebant exta, quæ malum aliquod impendere imminereque ſignificabant. Cicero lib. I. de Diuination. c. 17. *Vt primis* MINENTVR *extis, bene promittant ſecundis.* Seneca libro II. Natur. quæſtion. c. 34. *Quicquid exta, quicquid aues* MINABVNTVR. Sic et Macrobius lib. I. in Somn. Scipionis c. 7. *Signa vel denuntiare, vel* MINARI, *vel monere*, tradit. *Triſte* quoque iratum et minax interdum ſignificare, Nonius Marcellus notat. Et ita TRISTIA omina dicuntur ab Ouidio lib. III. Amor. Eleg. 11. v. 1. et Liuio lib. IX. c. 38. et lib. XLI. c. 18. et Seneca Hercule Furent. Act. III. Sc. 2. v. 71. vt et TRISTE monſtrum et TRISTES iræ a Virgilio lib. III. Æneid. v. 366. TRISTE augurium a Silio Italico lib. IX. v. 258. et TRISTIA ſigna ab eodem lib. XVI. v. 271. et TRISTE prodigium a Liuio lib. XLIV. cap. 37.

XXXIV. *Exta* NON BONA, TRISTIA, MINACIA.

TRISTIA autem exta habebantur, ſi COR deeſſet, vel ſi IECVR SINE CAPITE inueniretur. Paulus: *Peſtifera auſpicia dicebant eſſe, cum* COR *in extis, aut* CAPVT IN IECINORE *non fuit.* Prius oſtentum portentumue Cæſari ſacrificanti, quo die cæſus eſt, accidiſſe, Cicero lib. II. de Diuinat. c. 16. Valer. Maximus lib. I. c. 6. Suetonius c. 81. et Plutarchus in eius vita p. 737. ſcribunt. Sed et Pertinaci, quo a militibus interemptus eſt die, COR in hoſtia non repertum Iulius Capitolinus in eius vita c. 11. auctor eſt. Poſterioris vero portenti exempla non pauca in veterum monumentis exſtant. Nam et eodem Cæſare immolante IECVR SINE CAPITE inuentum, Cicero lib. I. de Diuinat. c. 52. narrat: quo nihil contingere potuiſſe dirius, idem alias lib. II. c. 13. et 15. ſcribit. Quin etiam, cum Marcellus ſummo ſtudio niteretur, vt Pœnorum exercitum aut proſterneret, aut Italia pelleret, ſolennique ſacrificio voluntates deorum exploraret, quæ prima hoſtia ante foculum decidit, eius IECVR SINE CAPITE inuentum, Valerius Max. lib. I. cap. 6. Liuius, lib. XXVII. c. 28. Plinius lib. XI. cap. 37. literis prodiderunt. Quod et Plutarchus in Marcello p. 315. more Romano *Κεφαλὴν ἥπατος* appellans, ita ſcribit: *Καὶ λαβὼν τὸν μάντιν, ἐθύετο· καὶ τοῦ πρώτου πεσόντος ἱερείου, δεικνύουσιν αὐτῷ τὸ ἧπαρ οὐκ ἔχον κεφαλὴν ὁ μάντις.* Similiter Appianus de Cæſaris ſacrificio, quo die in curia cæſus eſt, agens, lib. II. bellor. ciuil. p. 501. *τῶν ἱερείων* (ſic enim lego) *ἦν τῷ Καίσαρι, τὸ μὲν πρῶτον ἄνευ καρδίας, ἢ ὡς ἕτεροι λέγουσιν, ἡ κεφαλὴ τοῖς σπλάγχνοις ἔλειπε.* Simili caſu Liuius, lib. XXX. c. 2. Conſulum alteri primam hoſtiam immolanti CAPVT IOCINORI defuiſſe, et lib. XLI. c. 15. Q. Petilium ſacrificantem, in iocinore CAPVT non inueniſſe: alterum quoque Conſulem, quod CAPVT IECINORI defuiſſet, tribus hoſtiis minime perlitaſſe memorat. Sic et Iulius Obſequens, c. 76. c. 95. et c. 112. Catone, Poſthumio Herennio Coſſ. immolantibus, CAPVT IOCINORIS inuentum non fuiſſe, Apollinique Decemuiris immolantibus, CAPVT IOCINORIS defuiſſe, refert. Idem c. 115. Lupum, ſpretis religionibus, cum in extis CAPVT non inueniſſet, manus infeliciter cum hoſtibus conſeruiſſe, amiſſoque exercitu in prœlio occubuiſſe, ſcriptum reliquit. Plinius etiam, lib. XI. cap. 37. cum C. Marius Vticæ immolaret, CAPVT IECORIS non inuentum: defuiſſe quoque, Caio principe Kalendis Ianuariis Conſulatum ineunte, quo anno interfectus eſt; ſimiliterque Claudio ſucceſſore eius, quo menſe interemptus eſt, memoriæ prodidit. Nec diſpari euentu Pertinacem, cum triſte prodigium prima hoſtia a ſe immolata procurare vellet, in alia CAPVT EXTORVM non deprehendiſſe, Iulius Capitolinus in vita eius, c. 11. ſcribit. Sed et CAPVT EXTORVM CAESVM, triſtis oſtenti habitum, præterquam in ſollicitudine ac metu, (tunc enim peremiſſe curas,) Plinius ſuperiore

periore loco tradit. Vnde Ouidius, lib. XV. Metamorphos. v. 813.

Magnosque instare tumultus,
FIBRA *monet*, CAESVMQVE CAPVT *reperitur in extis.*

Decio quoque immolante, CAPVT IOCINORIS CAESVM repertum, Liuius lib. VIII. c. 9. scribit. Verum plenas, integras, et graphice expressas tristium extorum descriptiones duas subiicere operae pretium puto: vnam ex Lucano, alteram ex Seneca. Ille enim de extis ab Arunte haruspice inspectis, lib. I. talia canit, v. 618. sequ.

Terruit ipse COLOR *vatem: nam pallida tetris*
Viscera tincta NOTIS, *gelidoque infecta cruore,*
Plurimus asperso variabat sanguine liuor.
Cernit tabe IECVR *madidum: venasque* MINACES
HOSTILI *de parte videt:* PVLMONIS *anheli*
FIBRA *latet, paruusque secat vitalia limes.*
COR *iacet, & saniem per hiantes viscera rimas*
Emittunt, produntque suas OMENTA *latebras.*
Quodque nefas nullis impune apparuit extis,
Ecce videt CAPITI FIBRARVM *increscere molem,*
Alterius CAPITIS *pars ægra & marcida pendet:*
Pars micat: & celeri venas mouet improba pulsu.
His vbi concepit magnorum fata malorum,
Exclamat: Vix fas, superi, quæcunque monetis,
Prodere me populis.

Apud Senecam vero Oedipo, Act. II. Scen. 2. v. 62. seq. Manto tristia exta hoc verborum ambitu renuntiat:

Genitor, quid hoc est? non leui motu, vt solent,
Agitata trepidant exta, sed totas manus
Quatiunt, nouusque prosilit venis cruor:
COR *marcet ægrum penitus, ac mersum latet,*
Liuentque venæ, magna pars FIBRIS *abest,*
Et felle nigro tabidum spumat IECVR.
Ac semper omen vnico imperio graue:
En CAPITA *paribus bina consurgunt toris,*
Sed vtrumque CAESVM *tenuis abscondit* CAPVT
Membrana, latebram rebus occultis negans.
HOSTILE *valido robore insurgit* LATVS.
Septemque venas tendit, has omnes retro
Prohibens reuerti limes obliquus secat.
Mutatus ordo est, sede nil propria iacet,
Sed acta retro cuncta, non animæ capax
In parte dextra PVLMO *sanguineus iacet.*
Non læua cordis regio, non molli ambitu
OMENTA *pingues viscerum obtendunt sinus.*

XXXV. *Exta* REGALIA. *Exta* MVTA.

Erant et aliæ extorum in haruspicina qualita- 24
tes et differentiæ. REGALIA enim EXTA, Festo interprete, appellabant, quæ potentibus insperatum honorem pollicebantur, priuatis et humilioribus hereditates, filiofamilias dominationem. MVTA vero, vt idem auctor est, dicebantur, ex quibus nihil diuinationis animaduertebant. Sed labor fortasse longius, nec iis, quos mihi ipse præscripsi, finibus me teneo. Itaque vanæ huic et ridiculæ Hetruscorum disciplinæ nuntium remittam, eamque res suas sibi habere iubeo, et ad residua sacrorum verba reuertar.

XXXVI. *Exta bona* PROSECABANTVR. *Vnde* PROSECTA *dicebantur &* PROSICIAE.

EXTA, si BONA erant et placebant, PROSECABANTVR, vt Plautus Pœnulo Act. II. Sc. 1. v. 8. indicat. Cato de Re rust. cap. 133. *Vbi exta* PROSECTA *erunt, Iano struem commoueto.* Suetonius in Augusto, cap. 1. *Cum forte Marti rem diuinam faceret, nuntiata repente hostis incursione, semicruda exta, rapta foco,* PROSECVIT. Liuius lib. V. c. 21. *Qui eius hostiæ exta* PROSECVISSET, *ei victoriam dari.* Paulus ex Festo: *Exta dicta, quod ea diis* PROSECENTVR, *quæ maxime exstant, eminentque.* Sic et Lucianus περὶ θυσιῶν, Εγκατα ἀνατέμνειν dicit. Hinc Insecta in sacris PROSECTA vocabantur. Varro lib. IV. de Lingua Lat. c. 22. *Insicia, ab eo quod insecta caro, vt in carmine Saliorum est, quod in extis nunc dicitur* PROSECTVM. Ouidius lib. XII. Metamorphos. v. 152.

Cuius vt imposuit PROSECTA *calentibus aris.*

Idem lib. VI. Fastor. v. 163.

Sic vbi litauit, PROSECTA *sub æthere ponit.*

Statius lib. V. Thebaid. v. 641.

Vbi aduerso dederat PROSECTA *Tonanti.*
Et caput iratis rediens quassabat ab extis.

Vbi Lactantius: PROSECTA *dicuntur*, ait, *exta, cum redduntur insecta.* Additque, Statium verbo sacrificantium vsum. *Particulæ enim*, inquit, *minutæ membrorum omnium,* PROSECTA *dicuntur in sacris, quæ inferuntur aris. Lucanus* (locus est lib. VI. v. 708.)

Si pectora plena
Sæpe dedi, laui, calido PROSECTA *cerebro.*

Hæc namque ille, nisi me animus fallit, in hunc modum scripta reliquerat, quæ postea sunt ab antiquariis deprauata. Valerius Flaccus lib. III. Argonautic. v. 439.

Tunc piceæ mactantur oues, PROSECTAQVE *partim*
Pectora.

22 Nonius Marcellus: PROSECTA, *exta, quæ aris dantur ex fibris pecudum dissecta.* Hinc et PROSICIAE appellatæ. Arnobius lib. VII. aduers. gent. *Quod si omnes has partes, quas* PROSICIAS *appellatis, accipere dii amant.* Martianus Capella lib. I. de Nupt. Philolog. p. 5. *Physiculatis extorum* PROSICIIS *viscera loquebantur.* Quam vocem alio transferens Macrobius lib. VII. cap. 12. non sine præfatione id faciendum duxit. *Hoc & in Ponto,* inquiens, *fieri videmus, in quo frusta quædam, &, vt ita dixerim,* PROSICIAE *gelidæ feruntur.* In cuius vocis locum alia, librariorum incuria, subiit apud Solinum in Polyhistore c. 11. illo loco, quo ait: *Nec longe inde collis Vulcanius, in quo qui rei diuinæ operantur, ligna vitea superas aras struunt, nec ignis apponitur in hanc congeriem, cum* PORRICIAS *intulerint.* Illic enim PROSICIAS legendum, veteris mei codicis auctoritate, et recti sermonis ratione fretus, omni adseueratione adfirmare non dubito. Vetus Glossarium, PROSICIAE, Ἀπαρχαὶ τῶν θυμάτων. Nam, vt Dionysius Halicarnass. lib. VII. p. 353. ait, Ἀπαρχὰς ἐλάμβανεν ἑκάστου σπλάγχνου, καὶ ἄλλου μέρους. PROSICIVM etiam Paulus ex Festo, nisi mendum subest, ait appellatum, quod prosecatum proiicitur, aut porrigitur. Idem etiam partes eorum, quæ diis immolabantur, ALBEGMINA, vt et carnium sacrificatarum partes, STREBVLA, dici tradit. At ex immolata hostia defectum in iecinore imponendo augendi causa AVGVMENTVM, aut AVGMENTVM appellatum, Varro lib. IV. de Lingua Lat. c. 22. scribit.

XXXVII. DANDI *verbum in extis & sacrificiis vsurpatum.*

Enimuero quod ad DANDI verbum attinet, eius in sacris vsum, hæc, quæ subieci, exempla testantur. Cato de Re rustic. c. 134. *Postea,* ait, *Cereri exta, & vinum* DATO. Varro lib. I. de Re rust. cap. 29. *Exta diis cum* DABANT. Liuius lib. XXVI. c. 23. *Flamen Dialis, quod exta perperam* DEDERAT, *Flaminio abiit.* Ouidius lib. I. Fastor. v. 51.

Nam, simul exta deo DATA *sunt, licet omnia fari.*

Macrobius lib. III. Saturnal. cap. 2. ex Veranio: EXTA PORRICIVNTO, DIIS DANTO IN ALTARIA FOCVMVE, EOVE, QVO EXTA DARI DEBEBVNT. Paulus ex Festo: *Forma significat modo faciem cuiusque rei, modo calidam, vt cum exta, quæ* DABANTVR, DEFORMA *appellabantur.* Martialis lib. XI. Epigram. 58. v. 4.

Nos tamen EXTA *Ioui, tura, merumque* DAMVS.

Qui locus testatur DANDI vocabulum non ad exta modo, verum etiam ad tus et vinum, quibus res diuina fiebat, pertinuisse: Cuiusmodi locutionum copiam in veterum scriptis ostendimus. Et de ture quidem Martialis lib. VIII. Epigrammat. 14. v. 3:

DAT *populus,* ait, DAT *gratus eques,* DAT TVRA *senatus.*

Valerius Max. lib. I. cap. 1. *Candidam induere vestem, & aris* DARE TVRA *coactæ sunt.* Arnobius lib. VII. aduers. gent. *Vt enim vos debetis ostendere, cur* TVRA DIIS DETIS. Et paullo post: *An numquid aliquis dicet, idcirco superis* TVS DARI, *quod odoratus habeat suaues?* Plenus est exemplorum Ouidius. Sic enim lib. I. Trist. Eleg. 2. v. 104. & III. Trist. Eleg. 13. v. 17. & lib. II. v. 521. & IV. v. 671. & V. v. 511. Fastor. & lib. I. de Arte amandi, et lib. III. IV. VI. VII. X. XIII. et XIV. Metamorphos. et lib. II. Amor. Eleg. 12. et lib. IV. de Ponto, Eleg. 9. et Epist. 20. Heroid. loquitur. Nec Virgilius testimonium, si denuntiemus, detrectabit. Æneidos namque lib. VIII. v. 105. legimus:

Vna omnes iuuenum primi, pauperque senatus, TVRA DABANT.

Vbi Seruius: *Verbo,* ait, *sacrorum vsus est. Nam dici solebat in sacris:* DA, QVOD DEBES, DE MANV DEXTRA ARIS. Hoc etiam verbum, vt nostras in augustum cogamus copias, apud Horatium lib. IV. Carmin. Ode 2. v. 53. Propertium lib. II. Eleg. 8. v. 28. Tibullum lib. III. Eleg. 3. v. 2. Lucanum lib. IX. bis, v. 67. et v. 1091. et Silium Italicum lib. III. v. 26. et Senecam Hercule furente, Act. IV. Sc. 1. v. 24. et in Octauia Act. IV. Sc. 1. v. 10. et Arnobium lib. VII. aduers. gent. non semel, diligens lector reperiet.

Eodemque modo et VINVM DARE dicebant. Cato de Re rust. cap. 134. *Postea Iano* VINVM DATO. Et mox: *Item Iano* VINVM DATO, *& Ioui* VINVM DATO, *ita vti* DATVM *ob struem obmouendam.* Virgilius lib. VIII. Æneid. v. 275.

Communemque vocate deum & DATE VINA *volentes.*

Ouidius lib. III. Fastor. v. 284.

VINAQVE DAT *tepidis, farraque salsa, focis.*

Quod genus loquendi etiam lib. IV. eiusdem argumenti v. 898. et lib. I. de Arte amand. v. 593. vsurpat. Valerius Flaccus lib. V. Argonautic. v. 98.

Cineri DAT VINA *vocato.*

TVRA autem DARE, id ipsum est, quod Arnobius lib. VII. ait, *ante ipsa numinum signa altaribus inijcere.* Ouidius vero lib. III. Amor. Eleg. 3. v. 33. et lib. II. de Ponto Eleg. 1. v. 32. et lib. III. Fastor. v. 731. *Tura focis imponere.* Seneca in Oedipo Act. 2. Sc. 2. v. 16. *Focis ingerere.* Plinius lib. XII. c. 14. *Aris ingerere.* Vnde aras, *tura votiua piorum accipere,* dixit Ouidius lib. III. Amor. Eleg. 13. v. 9.

Quin et TVRA FERRE, legere est apud Propertium lib. II. Eleg. 15. v. 13. Ouid. lib. I. de Ponto, Eleg. 4. v. 55. et lib. II. Eleg. 9. v. 28. et lib. III. Eleg.

Eleg. I. v. 162. & lib. IV. Eleg. 8. v. 29. & lib. XI. Metamorphos. v. 577.

XXXVIII. TVRIS DANDI *ratio diuersa.* PLENA LANCE *vel* ACERRA. GRANA, GLEBVLAE, MICA TVRIS.

Porro dandi turis alia atque alia, prout facultates largiebantur, ratio erat. Nam honestiores quidem & locupletes ACERVOS TVRIS focis ingerebant, TVRAQVE ACERRA ET LANCE PLENA DABANT: pauperiores vero, GRANA dumtaxat aliquot, vel GLEBVLAS & MICAS SVMMIS DIGITIS iniiciebant. Virgilius lib. V. Æneid. v. 745.

Et PLENA *supplex veneratur* ACERRA.

Horatius lib. III. Carmin. Ode 8. v. 2.

Quid velint flores & ACERRA TVRIS PLENA *miraris.*

Martialis lib. IV. Epigram. 45. v. 1.

Hæc tibi pro nato PLENA DAT *lætus* ACERRA,
Phœbe, Palatinus munera Parthenius.

Ouidius lib. IV. de Ponto, Eleg. 9. v. 33.

TVRAQVE MENTE *magis* PLENA, *quam* LANCE DEDISSEM.

Idem eiusdem libri Eleg. 8. v. 39.

Nec quæ de PARVA *pauper dis* LIBAT ACERRA
TVRA, *minus* GRANDI *quam* DATA LANCE *valent.*

Arnobius lib. IV. aduers. gent. *Non enim qui sollicite religit, & immaculatas hostias cædit, qui* ACERVOS TVRIS DAT *concremandos igni, numina consentiendus est colere.* Turis etiam aceruos Iunoni a puella dari, Tibullus lib. IV. Eleg. 6. v. 1. fingit. Martialis quoque lib. VII. Epigramm. 54. v. 5.

Consumpsi salsasque molas, & TVRIS ACERVOS.

Herodianus lib. III. Πρῶτον εἰς τὸν νεὼν ἀνελθὼν πολλὰς ἑκατόμβας κατέθυσε, λιβάνῳ τε τοὺς βωμοὺς ἐσώρευσεν.

De GRANIS vero TVRIS, testimonia non desunt. Plautus Pœnulo Act. II. sc. I. v. 3.

Qui vllum TVRIS GRANVM *sacrificauerit.*

Ouidius lib. IV. Fastor. v. 410.

DETIS *& in veteres* TVREA *grana focos.*

Tertullianus Apologet. *Qui ei offero opimam & maiorem hostiam, quam ipse mandauit, orationem de carne pudica, de anima innocenti, de spiritu sancto profectam: non* GRANA TVRIS *vnius assis.*

At de MICA TVRIS ne quis mihi intestato fidem habeat, idoneos testes citabo, Ouidium Plinium, Columellam. Ouidius quidem lib. III. Trist. Eleg. 13. v. 16.

MICAQVE, ait, *sollenni* TVRIS *in igne, sonet.*

Plinius lib. XII. cap. 18. *Æstimentur postea toto urbe singulis annis tot funera, aceruatimque congesta honori cadauerum, quæ diis per singulas* MICAS *dantur.* MICAS autem vocabant vel contusa grana & fracta, vel concussa & elisa, vt idem auctor loquitur eiusdem lib. XII. cap. 14. Et ita MICAM TVRIS dixit Columella lib. VI. c. 30. de qua etiam sensisse videtur Tibullus lib. IV. carm. I. v. 14. cum ait: 23

Paruaque cælestes pacauit MICA.

POLLEN quoque TVRIS memorat Plinius lib. XIII. c. 2. vt TVS EXIGVVM, & ODORIS ALICVIVS GLEBVLAM, Arnobius lib. VII.

XXXIX. *Turis in focum iactandi ritus.* MASCVLA TVRA.

SVMMIS autem DIGITIS DVOBVS *aut* TRIBVS, in focum iacta tura ostendit Lactantius lib. V. cap. 19. his verbis: *Nam cruciari atque interfici malle, quam tura,* TRIBVS DIGITIS *comprehensa, in focum iactare, tam ineptum videtur, quam in periculo vitæ alterius animam magis curare, quam suam.* D. Hieronymus in Epist. ad Heliodor. *Non est,* inquit, *in eo tantum seruitus idoli, si quis* DVOBVS DIGITVLIS *tura compressa in bustum aræ iaciat.* Prudentius in hymno in laudem Eulaliæ virginis, v. 122.

Si modicum salis, eminulis
Turis & exiguum DIGITIS
Tangere, virgo benigna, velis.

Et ita in sortilegio quodam anus Ouidiana lib. II. Fastor. v. 573.

DIGITIS *tria tura* TRIBVS *sub limine ponit.*

Interdum & cucullo, seu inuolucro, soluto, tura focis iniiciebant. Iuuenal. Satyr. 13. v. 115. ad Iouem:

Aut cur
In carbone tuo CHARTA, *pia tura,* SOLVTA,
Ponimus?

Sola autem MASCVLA TVRA aris dabantur. Plinius lib. XII. c. 14. *Quod ex eo rotunditate guttæ pependit,* MASCVLVM *vocamus, cum alias non fere mas vocetur, vbi non sit femina: religioni tributum ne sexus alter vsurparetur.* MASCVLVM *aliqui putant a specie testium dictum.* Cuius sexus alias idem auctor meminit lib. XXXIV. cap. 11. Virgilius Ecloga 8. v. 65.

Verbenasque adole pingues, & MASCVLA TVRA.

Arnobius lib. VII. aduers. gent. *Non si mille tu pondera* MASCVLI TVRIS *incendas, cælumque hoc totum redundantium vaporum nebulositate claudatur.*

XL.

24 XL. *Vinum dandi, merum infundendi, ritus.* VINVM PVRVM: CALPAR: SACRIMA.

Porro VINVM DARE, idem valet cum eo, quod vno loco Arnobius lib. VII. dixit, *altaribus superfundere*, & alio, *vini exigui rorem super viuidem iacere atque instillare prunam.* Quod Ouidio lib. VI. Fastor. v. 630. est, *fundere vina in focum*; Senecæ, *aras mero spargere*, in Octauia Act. IV. Sc. 1. v. 12. Tertulliano in Apolog. *duas meri guttas offerre.* D. Hieronymo in Epist. ad Heliodor. *haustum pateræ poculo merum fundere.* Vtique enim vina PATERIS dabantur. Varro lib. IV. de Lingua Lat. c. 26. *Præterea in poculis erant* PATERAE, *eo quod pateant, Latine ita dictæ.* Et mox: *Et in sacrificando deis, hoc poculo magistratus* DAT *Deo* VINVM. Idemque ex Festo in verbo INFERIVM non obscure colligitur. Ouidius lib. XV. Metamorphos. v. 575.

VINAQVE DAT PATERIS.

Et lib. IV. Fast. v. 934. de sacrificii cuiusdam apparatu:

Cumque MERI PATERA, *turis acerra fuit.*

Vnde Horatius lib. I. Carm. Ode 19. v. 14.

Verbenas, pueri, ponite, TVRAQVE
Bini cum PATERA MERI.

MERVM etiam super altaria INFVSVM fuisse Suetonius in Augusto cap. 94. docet. Arnobius quoque lib. VII. incensioni turis SVPERFVSVM MERVM ait. Ouidius lib. XIII. Metamorphos. v. 636.

Ture dato flammis, VINOQVE *in tura profuso.*

Hinc merum, *turis socium*, scite Arnobius dixit, quæ proinde mirum non est, in rei diuinæ mentione, simul iungi a Liuio lib. X. cap. 23. & XXIII. c. 11. & ab Ouidio non raro: veluti lib. I. Fastor. v. 172. & IV. Fastor. v. 935. & lib. I. de Arte amand. v. 638. & lib. III. de Ponto, Eleg. 1. v. 162. & Epist. XXI. v. 92. Heroid. vt a Seneca, Octauia, Act. IV. Sc. 1. v. 11. sequ.

VINVM autem nullum dabant, nisi PVRVM, reiiciebantque SPVRCVM. Quo nomine, prout Festo referente, Labeo Antistius lib. X. Commentar. Iuris Pontificii, explicabat, id vnum appellabant, quod sacris adhiberi non licebat: quale credebatur, cui aqua adiuncta erat, defrutumue, aut igne tactum, mustumue antequam deueruesceret. Idem Festus auctor est, CALPAR vocatum vinum nouum, quod ex dolio demebatur sacrificii causa, antequam gustaretur. Ioui enim prius sua vina libabant, eaque gratia festa VINALIA celebrabant. Vinum etiam quod Libero sacrificabant, SACRIMA appellatum fuisse Festus scribit. Plane regia Numæ lege, ex imputata vite vina diis libari, nefas erat, quemadmodum cum Plinio lib. XIV. cap. 12. Plutarchus in Numa p. 69. docet: qui inter eius instituta refert, *τὸ μὴ θύειν θεοῖς ἐξ ἀμπέλων ἀτμήτων.* Alia insuper vinorum genera, quæ diis libare nefas credebant Plinius recenset eiusdem lib. XIV. cap. 19. *Et quoniam religione vita constat, prolibare diis nefastum habetur vino, præter imputatæ vitis, fulmine tactæ, quamque iuxta hominis mors laqueo pependerit, aut vulneratis pedibus calcatæ, & quod circumcisis vinaceis profluxerit, aut superne deciduo immundiore lapsu aliquo polluto. Item Græcæ, quoniam aquam habeat.*

XLI. FLAMMIS & FOCIS DARE *exta, tura.* ARIS DARE.

Ceterum, vt EXTA DARE, absolute et sine adiectione, sic FLAMMIS et FOCIS EXTA DARE aliquoties dici animaduerti. Ouidius lib. III. Fastor. v. 806.

Et iamiam FLAMMIS EXTA DATVRVS ERAT.

Idem lib. IV. Fastor. v. 907.

Flamen in antiquæ lucum Rubiginis ibat,
Exta canis FLAMMIS, EXTA DATVRVS *ouis.*

Et alibi eodem lib. v. 638.

Sectaque fumosis EXTA DEDERE FOCIS.

Similiter, absolute TVRA DARE crebro, ita nonnunquam, ARIS DARE, legimus, non modo apud Valer. Maximum lib. I. cap. 1. sed et Ouidium lib. II. Amor. Eleg. 13. v. 23. et FOCIS DARE, apud eundem lib. IV. Fastor. non semel v. 334. et v. 935. et in versibus de Medicamine faciei v. 84. (si modo illorum auctor est) et DARE IN FOCOS, (al. *rogos*,) lib. VII. Metamorphos. v. 609. et ALTARIBVS DARE, (al. *ferre*) ibidem v. 589. ac denique DARE FLAMMIS lib. VI. Metamorphos. v. 164.

XLII. REDDERE, *verbum sacrorum.*

Eiusdem porro, cuius et verbum DARE, familiæ ac gentis erat, REDDENDI verbum: cui in sacris locum fuisse, patet ex hoc Virgilii lib. II. Georgic. v. 194.

Lancibus & pandis fumantia REDDIMVS EXTA.

Vbi Seruius: *Proprio*, ait, *sacerdotum verbo vsus est:* REDDI *enim exta dicebantur, cum probata, & elixa aræ superponebantur.* Cornel. Tacitus Histor. lib. IV. c. 53. *Lustrata boue, taurisque ara, & super cespitem* REDDITIS EXTIS. Suetonius in Augusto, cap. 1. *Decretum etiam publicum exstabat, quo cauebatur, vt quoquo anno in posterum simili modo* EXTA *Marti* REDDERENTVR. Statius lib. IV. Theb. v. 466.

Semineces fibras, & adhuc spirantia REDDIT EXTA.

Quo loci Lactantius, REDDIT, interpretatur, *imponit aris.* Et ita Tibullus Eleg. 3. v. 34. lib. I. REDDERE TVRA dixit, et Ouidius lib. VI. Fastor. v. 531. DARE *liba*, et lib. IV. Fastor. v. 898. REDDERE *vina.*

XLIII.

XLIII. PORRICERE, *verbum sacrificantibus solenne.*

PORRICIENDI quoque verbum ex disciplina haruspicum, & ex præcepto Pontificum solenne sacrificantibus fuisse Macrobius lib. III. Saturnal. cap. 2. tradit. Næuius belli Pœnic. lib. III. apud Nonium: *Simul atrocia* PORRICERENT EXTA *ministratores.* Plautus Pseud. Act. I. Sc. 3. v. 32.

Atque in manibus exta teneam, vt PORRICIAM.

Varro lib. I. de Re rustica cap. 29. *Quod est inter duos sulcos elata terra, dicitur porca, quod ea seges frumentum* PORRICIT. *Sic quoque, exta diis cum dabant,* PORRICERE *dicebant.* Arnobius lib. II. aduers. gent. *Cum Romulo Pompilioque regnantibus percocta plane ac madida concremarentur diis exta, nonne rege sub Tullo semicruda cœpistis, & leuiter animata* PORRICERE? Vnde illud Varronis lib. V. de Lingua Lat. c. 3. *inter cæsa &* PORRECTA: & alio eiusdem libri loco, c. 4. *inter hostiam cæsam & exta* PORRECTA. Rursus ibidem c. 7. *Pollutum, quod a* PORRICIENDO *est fictum. Cum enim ex mercibus libamenta* PORRECTA *sunt Herculi in ara, tum pollutum est.*

XLIV. IMPONERE, *verbum in sacris vsitatum.*

HOc amplius, IMPONENDI verbum in sacris quoque locum habuisse, hæc, quæ sequuntur, exempla declarant. Tertullianus Apologet. *Vnde cum de decima Herculis, nec tertiam partem in aram eius* IMPONITIS. Virgilius lib. III. Georgic. v. 490.

Inde neque IMPOSITIS *ardent altaria fibris.*

Et lib. VI. Æneid. v. 253.

Et solida IMPONIT *taurorum viscera flammis.*

Ouidius lib. IV. Fastor. v. 941.

Pro cane sidereo canis hic IMPONITVR *aris.*

Idem lib. I. Fastor. v. 128. Libum IMPONERE, & lib. XII. Metamorphos. v. 152. Aris IMPONERE prosecta mactatæ vaccæ dixit, & Virgilius lib. I. Æneid. v. 53. Aris IMPONERE honorem, & lib. IV. v. 453. Aris dona IMPONERE, & Lucanus lib. VI. v. 525. Aris IMPONERE flammas. Et rursus eodem libro, v. 710.

Si quis quid vestris caput extaque lancibus infans
IMPOSVIT.

Eodem sensu Silius Italicus lib. IV. v. 769.

Infandum dictu, paruos IMPONERE *natos.*

IMPONERE autem est, ἐπὶ τοὺς βωμοὺς ἐπιτίθεσθαι, vt Dionysius Halicarnass. lib. VII. p. 353. vel τοῖς βωμοῖς ἐπιτίθεσθαι, vt Herodianus lib. V. loquitur.

XLV. *Exta* LANCIBVS *exhibita in sacrificiis.*

EXTA plane aris data, reddita, impositaque fuisse LANCIBVS, ex supra adductis Virgilii lib. II. Georgic. & Lucani lib. VI. versibus liquet. Idem Virgilius lib. XII. Æneid. v. 215.

Cumulantque oneratis LANCIBVS *aras.*

Ouidius lib. I. Fastor. v. 453.

Nec defensa iuuant Capitolia, quo minus anser
Det iecur in LANCES, *Inachi diua, tuas.*

Vnde Ausonius in Monosyllab. v. 104.

Turibula, & pateræ: quæ tertia vasa deûm? LANX.

XLVI. LITASSE *quando dicerentur sacrificantes?* LITARE, *quid significet?*

CUm vero bona exta nuntiata, deos placatos & propitiatos indicabant, promittebantque iis & propitiis bene ac feliciter euenturum, quod adgrediebantur seu in animo habebant, qui sacrificauerant, tum LITASSE dicebant. LITARE enim Macrobius lib. III. cap. 5. explicat, sacrificio facto placare numen. Vnde & LITATIONEM PROPITIATIONIS idem dixit lib. I. in Somn. Scipion. cap. 8. Nonius etiam Marcellus inter LITARE, & SACRIFICARE, hoc interesse tradit, quod SACRIFICARE sit *veniam petere;* LITARE vero, *propitiare, & votum impetrare.* Virgilius lib. IV. Æneid. v. 50.

Tu modo posce deos veniam, sacrisque LITATIS,
Indulge hospitio.

Vbi Seruius: *Diis* LITATIS *debuit dicere. Non enim sacris, sed deos sacris* LITAMVS, *id est, placamus.* Plautus Pœnul. Act. II. Sc. 1. v. 42.

Si hercle istuc vnquam factum est, tum me Iupiter
Faciat, vt semper sacrificem, nec vnquam LITEM.

Alioque eiusdem Comœdiæ loco narrat, se diis suis iratis sex agnos immolasse, nec potuisse tamen propitiam Venerem sibi facere; & quoniam LITARE nequibat, iratum se discessisse. Suetonius in Nerone cap. 56. *Ante paucos, quam periret, menses attendit & extispiciis, nec vnquam* LITAVIT. Idem in Othone, cap. 8. *Nam & victima Diti patri cæsa* LITAVIT, *cum tali sacrificio contraria exta potiora sint.* Spartianus in Didio Iuliano, c. 4. *Rem diuinam facienti,* NE LITARET, *optarunt.* Ouidius lib. XV. Metamorphos. v. 794.

Victima nulla LITAT.

Seneca Hercule furent. Act. IV. Sc. 1. v. 145.

Nondum LITASTI, *nate: consumma sacrum.*

Idemque in Octauia Act. IV. Sc. 1. v. 68.

Cæsis LITARE *victimis numen deûm.*

26Sunt & alia eiusdem verbi exempla apud Liuium lib. VI. c. 1. & XXVII. c. 25. vno & item altero loco: priore, *Consules prodigiis nuntiatis non facile* LITASSE: posteriore, *per dies aliquot hostias maiores sine* LITATIONE *caesas*, narrat, *diuque non impetratam pacem deum*. Cui vocabulo idem Liuius interdum aduerbia hæc EGREGIE, & PROSPERE adiungit. Sicuti lib. VIII. c. 9. *Manlium* EGREGIE LITASSE. Et mox: *Si ab collega* PROSPERE LITATVM *est*. Idem lib. IX. c. 14. LITATVM *praeterea est* EGREGIE: *auctoribus diis, vt videtur, ad rem videndam proficiscimur*. LITARE autem Græci vocant καλλιερεῖν; vt contra, δυσιερεῖν, Plutarcho, in Cæsare p. 738. est, *non litare*. Et quidem si primis hostiis LITATVM non esset, aliæ cædebantur, quoad perlitaretur, quemadmodum Liuius lib. XLI. c. 15. ostendit. Suetonius in Augusto, cap. 96. *Circa Perusiam sacrificio non* LITANTE, *cum augeri hostias imperasset*. At idem auctor in Iulio, cap. 81. eum cædis suæ die pluribus hostiis cæsis, cum LITARE non posset, introiisse nihilominus curiam, spreta religione, narrat. Quæ autem post primas, quibus LITATVM non erat, quasi piaculi luendi gratia, ductæ cædebantur, & in priorum locum substituebantur, eas SVCCIDANEAS appellatas Gellius lib. IV. c. 6. scribit.

XLVII. HONOREM DIIS HABERE, INDICERE, MACTARE.

Atque huiusmodi sacrificiis, & tam hostiarum cæde, quam ture, ac vino dato, HONOR DIIS HABERI dicebatur. d) Ouidius lib. VIII. Metamorphos. v. 264. s.

Templa coronantur, bellatricemque Mineruam
Cum Ioue, disque vocant aliis, quos sanguine voto,
Muneribusque datis, & acerris turis HONORANT.

Silius Italicus lib. XII. v. 340.

Sternunturque Ioui, & delubrum sanguine HONORANT.

Quam rem Arnobius lib. VII. aduers. gent. acriter exagitat: *Aiunt enim*, inquit ille, *sacra hæc* HONORANDIS *esse instituta cælestibus, & ea quod faciunt*, HONORIS ERGO *facere, & his numinum potentias auctitare. Quid si similiter dicant vigilare sese, atque dormire, deambulare, subsistere, conscribere aliquid & lectitare*, VT HONOREM DIIS HABEANT, *& dignitatibus eos faciant ampliores?* Et alias: *Si enim* HONORIS *& reuerentiæ gratia mactantur diis hostiæ*, &c. Tertullianus Apologet. *Si quis aut ab alio cogeretur ad* HONOREM *deorum, quos vltro sui causa placare deberet*. Seneca lib. I. de Benefic. c. 6. *Sicut nec in victimis quidem, licet opimæ sint, auroque præfulgeant, deorum est* HONOS, *sed pia ac recta voluntate venerantium*. Virgilius in Catalect. ad Venerem, v. 8.

Victima sacratos tinget HONORE *focos*.

Petronius Arbiter Satyrico in precatione quadam, c. 93. v. 13.

Non sine HONORE *tuum patiar decus, ibit ad aras*
Hircus, SANCTE, *tuas*.

Hinc apud Ouidium lib. V. Fastor. v. 297. Superi HONORE se tangi, festisque diebus & aris gaudere adgnoscunt. Sed & lib. II. de Ponto, epist. 9. v. 23.

Nam quid erit, ait, *quare solito dignemur* HONORE
Numina, si demus velle iuuare deos?

Inde & sacrificia HONORES vocant poëtæ, Seruio teste, qui ita vocem hanc interpretatur ad ea verba lib. I. Æneid. v. 339. *Haud equidem tali me dignor* HONORE. Et iterum lib. III. Æneid. ad ea verba, v. 178. *Perfecto lætus* HONORE: *Perfecto honore*, ait, *id est, peracto sacrificio, qui est* HONOR *deorum*. Atque ita deum HONOREM accipere oportet apud Corn. Tacitum lib. XV. in extremo, vt in his versibus, quos adscribam, Virgilius lib. III. Georgic. v. 486.

Sæpe in HONORE *deûm medio stans hostia ad aras*.

Idem lib. III. Æneid. v. 406.

Ne qua inter sanctos ignes in HONORE *deorum*.

Et lib. XII. v. 778.

Colui vestros si semper HONORES.

Ouidius lib. V. Fastor. v. 551.

Vltor ad ipse suos cælo descendit HONORES.

Tibullus lib. II. Eleg. 2. v. 5.

Ipse suos adsit Genius visurus HONORES.

Hoc sensu INDICERE HONORES dixit Virgilius lib. I. v. 636. & III. v. 264. Æneid. eiusque exemplo Silius Italicus lib. VII. v. 90. Sic & MACTARE HONORES, lib. III. Æneid. v. 118. & INSTAVRARE HONORES, lib. V. Æneid. v. 94. Rursusque ibidem v. 58. & lib. XII. v. 840. CELEBRARE HONOREM, & lib. VIII. v. 268. HONOREM RESOLVERE. Ex quibus nemini dubium relinquitur, rectam esse scripturam veteris codicis Symmachi Epist. 26. lib. VIII. quæ sic se habet: *vt in honore numinum fieri solet*. Turis quoque HONORES Ouidius lib. XIV. Metamorphos. non semel, & lib. II. Trist. Eleg. 1. v. 76. & Tibullus lib. I. Eleg. 7. v. 53. & Propertius lib. IV. Eleg. 6. v. 5. & laticum HONOREM Virgilius lib. I. Æneid. v. 740. & Lenæum HONOREM, lib. IV. v. 206. Sed & ludi HONORIS deorum ergo fieri dicebantur. Liuius lib. VI. c. 42. *Fore, vt ludi maximi fierent, & dies vnus ad triduum adiiceretur. Recusantibus id munus Ædilibus plebis, conclamatum a patriciis est iuuenibus, se id* HONORIS *deorum immortalium causa libenter acturos, vt Ædiles fierent*. Ouidius lib. III. Fastor. v. 783.

Rusticus

d) Hanc formulam explicat quoque Cuper. Obs. II, 3.

Rusticus ad ludos populus veniebat in vrbem,
Sed dis, non studiis ille dabatur HONOS.

Quintilianus lib. III. cap. 10. *Praecedat enim aliquid semper necesse est, vt in ludis,* HONOR DEORVM. Quin & supplicationibus HONOR HABERI diis dicebatur, eaque fuisse in iis decernendis solennia verba, proximo libro demonstrabimus.

XLVIII. DONA & MVNERA *Diis oblata in sacris.*

Quaecunque autem deorum placandorum causa aris inferebantur, ea DONA appellabant. Nonius: DONA *consuetudine haec habentur, quae aut propitiandis diis dantur, aut hominibus pro benefactis redduntur.* Cicero lib. II. de Legib. cap. 9. *Impius ne audeto placare* DONIS *iram deorum.* Et rursus ibidem cap. 16. DONIS *impii ne audeant placare deos.* Plautus in Prologo Rudentis, v. 23.

Iouem se placare posse DONIS, *hostiis.*

Virgilius lib. V. Æneid. v. 101.

DONA *ferunt, onerantque aras, mactantque iuuencos.*

Et lib. VII. v. 86.

Huc DONA *sacerdos*
Contulit.

Et lib. X. v. 625.

Ipse tibi ad tua templa feram solennia DONA.

Hoc sensu *instaurare diem* DONIS; & DONA *aris imponere* idem Virgilius dixit lib. IV. Æneid. v. 453. & *onerare* DONIS *templa* lib. X. v. 620. & *cumulare altaria* DONIS lib. XI. v. 50. Vt & *onerare* DONIS *aras*, Silius Italicus lib. III. v. 14. f. Sic & DONA intelligenda sunt apud Tibullum, Eleg. 1. v. 38. lib. 1. Ouidium lib. II. Trist. Eleg. 1. v. 48. & lib. IV. Eleg. 2. v. 7. Valer. Flaccum lib. V. Argonautic. v. 31. ac Silium Italicum lib. VI. v. 647. cum, *dona Ioui, taurum in Meuaniae campis pasci*, ait.

Eademque & MVNERA vocabant. Arnobius lib. VII. *Diis hostias & cetera impendimus* MVNERA. Virgilius lib. IV. Georgic. v. 534.

Tu MVNERA *supplex*
Tende, petens pacem.

Idem lib. I. Æneid. v. 639.

Pingues centum, cum matribus, agnas,
MVNERA, *laetitiamque dei.*

Et in Ciri, v. 219.

Non accepta piis promittens MVNERA *diuis.*

Ouidius lib. IX. Metamorphos. v. 791.

Dant MVNERA *templis.*

Et lib. III. de Arte amand. v. 653.

MVNERA *crede mihi placant hominesque deosque:*
Placatur DONIS *Iuppiter ipse datis.*

Idem lib. II. Fastor. v. 533.

Est honor & tumulis animas placare paternas,
Paruaque in exstructas MVNERA *ferre pyras.*

Atque ita MVNERA accipienda sunt apud eundem lib. IV. Trist. Eleg. 2. v. 12. & lib. IX. Metamorphos. v. 791. & Tibullum Eleg. 1. v. 57. lib. I. Senecam, Agamemnone, in Choro Actus III. v. 56. Donatus tamen in Eunuch. Terentii Act. V. Sc. vlt. v. 27. & Cornelius Fronto in lib. de Nominum verborumque differentiis, scribunt, DONVM *proprie dici, quod diis datur:* MVNVS *vero, quod hominibus.* Eodemque DONI nomine coronae aureae, quae interdum diis ferebantur, & alia id genus ἀναθήματα, continebantur: vt multis Liuii, aliorumque auctorum, testimoniis planum fit.

XLIX. DONA FIGI *dicebantur.*

Et huiusmodi quidem DONA proprie FIGI dicebantur, & tamdiu DONA appellabantur, quamdiu non profanabantur. Vtriusque Seruius auctor est, qui lib. III. Æneid. ad versum v. 287. *Postibus aduersis* FIGO, proprie loquutum Virgilium adnotat. FIGI *enim*, ait, DONA *dicuntur, vt, Sacra ad fastigia* FIXI. *Et sciendum est inter sacratas res etiam* DONA *esse, sicut in libris sacrorum inuenitur, quae tamdiu dona dici possunt, quamdiu non profanantur.*

Virgilius lib. XII. Æneid. v. 768.

Seruati ex vndis vbi FIGERE DONA *solebant.*

Propertius lib. II. Eleg. 11. v. 25.

Magna ego DONA *tua* FIGAM *Cytheraea columna.*

L. *Quaedam sacrorum verba per saturam indicantur. De sacris* FRATRVM ARVALIVM *vetus inscriptio subiicitur.*

Ceterum ex commentariis sacrorum Pontificalium Festus Pomp. haec verba refert: HIC OVIS, HAEC AGNVS ET PORCVS, TAVRI, VERBENALEQVE PERPLOVERE PATERAM, REFRIVA FABA, PRAEMESSIVM, SEV PRAEMETIVM, PERSILLVM. Lupercaliorum etiam diem in sacris, FEBRVATVM dictum Varro lib. V. de Ling. Lat. c. 3. & Censorinus lib. I. de Die Natali c. 18. scribunt. Plutarchus in quaestionib. Rom. p. 280. de Lupercalibus tractans: Καὶ νὴ Δία τὴν ἡμέραν ἐκείνην Φεβράτην καὶ Φεβράριν καλοῦσι. Purgamentum etiam in sacris FEBRVVM dictum, Varro eod. lib. V. c. 4. & Festus in voce FEBRVARIVS testantur. Nonius ex Varrone de Vita populi Rom. lib. I. haec verba citat: *In eorum enim sacris liba cum sunt facta, incerni solent farris semine, ac dicere, se ea* FEBRVARE, *id est, pura facere.* Sacerdotes vero populi Rom. tunc, cum in diem tertium quid denuntiabant, DIE PERENDINI dixisse,

 Gel-

28 Gellius lib. X. cap. 21. auctor est. FARRI quoque in sacris PII, & TOSTI appellationes tribuebantur. FARRIS PII mentio fit a Virgilio, lib. V. Æneid. v. 745. Horatio, lib. III. Carm. Ode 23. v. 20. Tibullo Eleg. 4. v. 10. lib. III. & Asconio in I. Verrinam. Arnobius lib. II. aduers. gent. *Vt* PIVM FAR *monstrat, quo peragi mos fuit sacrificiorum solennium munia.* Seruius in illud Virgilii, Ecloga VIII. v. 82. *Sparge molam: Hoc nomen,* ait, *de sacris tractum est.* FAR *enim* PIVM, *id est, mola casta salsa (vtrumque enim idem significat) ita fit. Virgines Vestales tres maximae ex nonis Maiis* A. D. *prid. Idus Maias alternis diebus spicas adoreas in corbibus messuariis ponunt: easque spicas ipsae virgines torrent, pinsunt, molunt, atque ita molitum condunt. Et eo farre Virgines ter in anno molam faciunt, Lupercalibus, Vestalibus, Idibus Septembribus, adiecto sale cocto & sale duro. Igitur quod in sacris mola casta dicitur, ideo Virgilius in V. Æneid.* FARRI PIO *commeminit. Quid enim est* PIVM, *nisi castum? quoniam piare est propitiare, quod accedere non potest, nisi caste inseruitum erit rebus sacris. Hoc autem dicendo, Asperge molam, rem ipsam proprio nomine memorauit. Vnde in II. Æneid. Et salsae fruges, & in IV. Ipsam molam.* CASTAE quoque MOLAE, quam virgines Vestales faciebant, Festus Pomp. meminit. Idem alio loco: ADOR, ait, *Farris genus, Edor quondam appellatum ab edendo, vel quod aduratur, vt fiat* TOSTVM. *Vnde in sacrificio mola salsa efficitur.* Et alibi: MOLA *etiam vocatur* FAR TOSTVM *& sale sparsum, quod eo molito hostiae aspergantur.* Hinc Ausonius in monosyllab. v. 45.

Mox ador, atque adoris de polline, Pontificum FAR.

Plinius lib. XVIII. cap. 2. *Numa instituit deos fruge colere, & mola salsa supplicare, atque (vt auctor est Hemina)* FAR *torrere, quoniam* TOSTVM *cibo salubrius esset. Id vno modo consecutum, statuendo non esse purum ad rem diuinam, nisi* TOSTVM.

Atque vt FARRI, ita & TVRI, PII epitheton adiectum inuenio. Tura enim, quod ad sacra deorumque cultum adhiberentur, & altaribus darentur, PIA appellant, Tibullus Eleg. 2. v. 3. lib. II. Ouidius, lib. III. Amor. Eleg. 3. v. 33. & lib. II. Trist. Eleg. 1. v. 59. & lib. VI. Metamorphos. v. 161. & Epist. 21. Heroid. v. 7. Lucanus lib. IX. v. 996. Iuuenalis Satyr. 12. v. 90. & Martialis lib. VIII. Epigr. 7. v. 3. & 65. v. 1. Qua ratione ignem ipsum, in aris accensum, PIVM dixit Ouidius, lib. V. Trist. Eleg. 6. v. 12.

ADOLERE etiam Seruius in VIII. Ecloga Virgilii, ad v. 65. & ex eo Nonius Marcellus *proprium fuisse,* scribunt, *verbum sacra reddentium, quod scilicet votis & precibus auctius numen facerent: indeque* ADVLTOS *dictos, quasi aetate auctos.* Ibidemque, ADOLE, *significare,* ait, *incende,* sed κατ' εὐφημισμόν, *nam* ADOLE *est: auge.* Idem in lib. I. Æneid. v. 708. ad verba ADOLERE *penates:* ADOLERE, *proprie est augere. In sacris autem* ADOLERE *per bonum omen dicitur. Nam in aris non adolentur aliqua, sed cremantur & consumuntur, quae veteres in focis sacrificabant.*

His & ex eodem Seruio, verbum INDICERE, addam. Is enim in lib. III. Æneid. ad versum 264. *Meritos* INDICIT HONORES: *Sacrorum,* ait, *verbo est vsus. Nam supplicationes & dies festi* INDICI *dicebantur.* Sic lib. I. Æneid. v. 636. *Simul diuûm templis* INDICIT HONOREM: & Silius Italicus lib. VII. v. 90.

Dum Roma antiquos templis INDICIT HONORES.

Liuius lib. XXIV. c. 10. *Et supplicatio omnibus diis, quorum puluinaria Romae sunt,* INDICTA EST. Huic similis alius apud eundem, lib. XXVII. cap. 13. locus est. Longum esset, ire per singula sacrorum verba: mihi praecipua delibasse satis est.

Tantum pro coronide vetustam tabulam ad fratrum Arualium sacra spectantem subiiciam, quam bona fide, vti e marmoribus Romae non ita pridem effossis descripta est, cum suis naeuis exhibebo: liberam cuique notarum, quibus constat, interpretationem relinquens. (Extat apud Gruterum p. CXXI. 1.)

VII. ID. NOV.
SAENIVS. DONATVS. L. FABIVS. FORTVNATVS.

FRATRES. ARVAL. IN. LVC. D. D. VIA. CAMP. APVD. LAP. V. CONV. PER. C. PORC. PRISCVM. MAG. ET. IBI. IMM. QVOD. VI. TEMPESTAT. ICTV. FVLMIN. ARBOR. SACR. LVCI. D. D. ATTAC. ARDVER. EARQ. ARBOR. ERVENDAR. FERR. PENDENDAR. COLENDAR. COMMOLENDAR.

ITEM. ALIAR. RESTITVENDAR. CAVSA. OPERISQ. INCHOANDI. ARAE. TEMPORAL. SACR. D. D. REFICIEND. EIVS. REI. CAVSA. LVSTR. MISS. SVOVETAVRILIB. MAIOR. ITEM. ANTE. AED. D. D. B. F. A. IVNCT. N. II. ITEM. AD. AR. TEMPOR. DIS. INF. S. S. IAN. PATR. ARIET. II. IOVI. VERBEC. II. MARTI. PATRI. VLT. AR. N. II. SIVE. DEO. SIVE. DEAE. VERB. II. IVN. D. D. OV. N. II. VIRGINIB. DIV. OV. N. II. FAM. DIV. VERB. N. II. LARIB. VERB. N. II. MATR. LAR. OV. N. II. FONT. VERB. N. II. FLOR. OV. N. II. SVMMAN. PATR. VERB. ATROS. II. VESTAE. MATRI. OV. II. VESEOR. DEOR. DEAR. Q. OV. II. ITEM. DIVIS. N. XX. VERBEC. XX.

III. ID. DEC. FRATRES. ARVAL. IN. LVCO. DEAE. DIAE. VIA. CAMPANA. APVD. LAP. V. CONVENER. PER. C. PORC. PRISCVM. MAG. ET. IBI. IMMOLAV. QVOD.

AB. ICTV. FVLMINIS. ARBORES. LVCI. SACRI. D. D. ATTACTAE. ARDVERINT. EARVMQ. ARBORVM. ADOLEFACTARVM. ET. COINQVENDARVM. ET. IN. EO. LVCO. SACRO. ALIAE. SINT. REPOSITAE. ET. ARAE. TEMPORAL. REFECTAE. FERRI. EFFER. HVIVS. OPER. PERFECTI. CAVSA. LVSTRVM. MISSVM. SVOVITAVRILIB. MAIORIB. ET. CETER. Q. S. ADFVERE. P. ÆL. SECVNDINVS, T. FL. ARCRESILAVS. M. FAB. FORTVNATVS. M. SAENIVS. DONATVS.

FVSCO. II. ET. DEXTRO. COS. XIII. K. MAI. IN. LVCO. DEAE. DIAE. P. F. MAG. I. PORCI. PRISCI. OB. FERRI. INLATIONEM. SCRIPTVR. ET. SCVLPTVR. MARMOR. CAVSA. IMMOL. IPSO. MAG. PORCAM. ET. AGNAM. STRVIB. EFFERTIS. ET. EXTAS. REDDID. AD. ARAM. MINISTRANTIBVS. PVBLIC. ET. PRELENTIBVS. A. SACR. D. N. AVG. ITEM. IMMOLAVIT. OB. FERRI. FLATIONEM. SCRIPTVRAE. ET. SCALPTVRAE. ET. OPERIS. PERFECTI. III. NON. MAI. PER. PORC. PHILOLOGO. CALAT. ET. PER. PVBLIC. FRATR. ARVAL.

LI. *Verba ſolennia, quibus* IN VINO DANDO *vtebantur & ſupplicabant.*

Iam ſacrorum ritus, ſtatasque & ſolennes cærimonias non eſt quod a me quiſquam expectet. Itaque nec quæ cuique Deo gratæ, decoræque eſſent hoſtiæ, nec cui maribus, cui feminis, cui maioribus, cui lactentibus immolaretur, dicam: nec farciminum, liborum, & pultium, vel vaſorum, quibus in ſacris locus erat, nomina & genera recenſebo: nec denique, quo ordine rituque res diuinæ fierent, explicabo. Hæc enim & alia id genus vt a formulis remota, alio ablegaṇda & reiicienda eſſe cenſui: & ex his ſi quid attigi, non de induſtria, ſed occaſione data feci: nec vero committam, vt Onomaſticon ſibi pro formulis obtrudi iure queri quiſquam poſſit.

Igitur, vt inſtituti mei memor propoſitique tenax, quod huius libri proprium eſt, id exſequar, ipſamet ſolennia verba depromam, quibus cum vinum dabatur, vti, ac ſupplicare, moris erat. Ea, quemadmodum Arnobius lib. VII. aduerſ. gent. docet, erant: MACTVS HOC VINO INFERIO ESTO. Seruius in lib. IX. Æneid. v. 641. *Quoties aut tus, aut vinum ſuper victimam fundebatur, dicebant:* MACTVS EST TAVRVS VINO, *vel* TVRE, *hoc eſt cumulata eſt hoſtia, id eſt magis aucta.* Et paullo poſt: *Vt in Pontificalibus, ſacrificantes dicebant Deo,* MACTE HOC VINO INFERIO ESTO. M. Cato, lib. de Re ruſt. cap. 134. *Poſtea Iano vinum dato, ſic:* IANE PATER, VTI TE STRVE COMMOVENDA BONAS PRECES BENE PRECATVS SVM, EIVSDEM REI ERGO MACTE VINO INFERIO ESTO. *Poſt-* 29 *ea Ioui, ſic:* IVPITER MACTE FERCTO ESTO: MACTE VINO INFERIO ESTO. Idem cap. 132. *Ioui Dapali vinum ita pollucere monet:* IVPITER DAPALIS, QVOD TIBI FIERI OPORTET IN DOMO, FAMILIA MEA, CVLIGNAM VINI DAPI, EIVS REI ERGO MACTE HAC ILLACE DAPE POLLVCENDA ESTO. *Manus interluito: poſtea vinum ſumito:* IVPITER DAPALIS MACTE ISTACE DAPE POLLVCENDA ESTO. MACTE VINO INFERIO ESTO. *Inferium* autem *vinum* appellabant illud ipſum, quod dabatur, inferebatur, aut, vt ex Feſto Paulus ſcribit, *quod infra pateræ labrum libabatur.* Addebaturque verbum hoc, INFERIO, quemadmodum ex Trebatio (quem de Religionibus librum ſcripſiſſe Macrobius, lib. III. Saturnal. cap. 5. & 7. oſtendit) Arnobius docet, ea cauſa, ne vinum in cellis atque apothecis conditum, ex quo illud, quod effundebatur, promptum erat, ſacrum fieret, & ex vſibus eriperetur humanis. Etenim hac exceptione & quaſi taxatione non addita, omne omnino vinum doliare vel diffuſum, ex quo hoc, quod dabatur, delibatum erat, religione obligatum fuiſſet. Vnde hac præſcriptione ſubmotos deos, iisque quaſi legem dictam, ac veluti pactionibus & formulis adoratos eos, eleganter Arnobius infert: quippe cum MACTVS HOC VINO INFERIO ESTO, nihil aliud eſſet, quam, *Mactus eſto, quantum volo: tantum amplificatus, quantum iubeo.* Nec vero in vino dando dumtaxat, ſed & in iis, quæ immolabantur, hanc eandem verborum formulam vſurpaſſe eos, demonſtrat Cato, qui lib. I. de Re ruſt. c. 130. precationem ita concludit: HARVMCE RERVM ERGO MACTE HOC PORCO PIACVLO IMMOLANDO ESTO. Rurſuſque cap. 141. EIVSDEM REI ERGO MACTE HISCE SVOVETAVRILIBVS LACTENTIBVS ESTO. Nonius Marcellus: *Adolere, ait, verbum proprie ſacra reddentium, quod ſignificat votis ac ſupplicationibus numen auctius facere: vt eſt in iiſdem,* MACTE ESTO.

LII. LIBATIONIS *Formula:* LIBO TIBI.

LIBATIONIS vero formulam aliquatenus expreſſit Xiphilinus, in Nerone, p. 182. cum Thraſeam venis inciſis mortem ſibi conſciuiſſe narrat: Ἐντεμὼν, ait, τὴν φλέβα, ἀνέτεινε τὴν χεῖρα, καὶ ἔφη, Σοὶ τοῦτο τὸ αἷμα, ὦ Ζεῦ Ἐλευθέριε, σπένδω. Cornel. Tacitus lib. XV. cap. 64. de Seneca: *Poſtremo ſtagnum calidæ aquæ introiit, reſpergens proximos ſeruorum, addita voce,* LIBARE SE LIQVOREM ILLVM IOVI LIBERATORI. Quo nomine etiam Iouem memorat Lucianus in Demoſthenis Encomii extremo.

30 LIII. DONA OFFERENTIVM *verba solennia:* ACCIPE, CAPE, SVME LIBENS.

At cum dona, munera numini alicui offerrent, credibile est, his verbis vsos: ACCIPE LIBENS. Tibullus lib. IV. Eleg. 5. v. 9.

Magne Geni, CAPE *tura* LIBENS.

Idem alias eod. lib. Eleg. 6. v. 1.

Natalis Iuno, sanctos CAPE *turis aceruos,*
Quos tibi dat tenera docta puella manu.

Seneca in Agamemnone Act. II. in choro, v. 75.

Generis nostri
Iupiter auctor, CAPE *dona* LIBENS.

Apud eundem in Hercule Oeteo Act. V. Sc. 1. v. 43. Hercules fingitur arcum ita offerre Apollini:

ACCIPE, *sate*
Præeunte, DONA: *munus, Alcide*, CAPE.

Idem eiusdem Tragœdiæ Act. III. Sc. 2. v. 49.

Succendit aras, ACCIPE *has, inquit, focis*
Non folle, messes, genitor, & largo sacer
Splendescat ignis ture.

Sic & Ouidius lib. VIII. Metamorph. v. 488. s.

Vos modo fraterni manes animæque recentes,
Officium sentite meum, magnoque paratas
ACCIPITE *inferias.*

Id ipsum & vetustæ inscriptiones comprobant: in quarum vna est: (apud Gruterum p. XLVII. 10.)

TE PRECOR, ALCIDE, SACRIS INVICTE PERICLIS,
RITE TVIS LAETVS DONA FERENS MANIBVS:
HAEC TIBI DONA POTEST TENVIS PERFERRE CAMOENA,
NAM GRATES DIGNAS TV POTES EFFICERE.
SVME LIBENS SIMVLACRA, TVIS QVAE MVNERA CAELO
ARIS, VRBANIS DEDICAT IPSE SACRIS.

In altera vero: (apud eundem, p. LXXII. 5.

TV, QVAE TARPEIO COLERIS VICINA TONANTI,
VOTORVM VINDEX SEMPER, FORTVNA, MEORVM,
ACCIPE, QVAE PIETAS PONIT TIBI DONA MERENTI.

Etiam precantes ACCIPI preces suas rogabant. Ouidius lib. II. de Ponto Eleg. 8. v. 43.

Tu quoque conueniens ingenti nupta marito
ACCIPE, *non dura, supplicis, aure* PRECES.

Sed & apud eundem lib. IV. Fastorum Claudia matrem Idæam ita affatur, v. 320.

ACCIPE *sub certa conditione* PRECES.

Idem in Ibin, v. 69.

Ipsaque tu tellus, ipsum cum fluctibus æquor,
Ipse meus æther ACCIPE *summe* PRECES.

LIV. *Dii quibus verbis compellati?* DII SALVTABANTVR.

Nunc recte atque ordine facturus videor, si quibus verbis Deos compellarent, exponam. Ac primum constat Deos SALVTARI consueuisse. Quo genere loquendi vix est in vetustis auctoribus vllum frequentius. Cato de Re rust. cap. 2. *Paterfamilias vbi ad villam venit, vbi Larem Familiarem* SALVTAVIT. Plautus Amphitr. Act. IV. Sc. 2. v. 62.

Nec Bacchum SALVTEM *hodie, nec Cererem.*

Idem Bacchidib. Act. II. Sc. vlt. v. 113.

Deos, atque amicos iit SALVTATVM *ad forum.*

Terentius Phormion. Act. II. Sc. 1. v. 80.

At ego Deos penates hinc SALVTATVM *domum deuortar.*

Cicero pro Roscio Amerino c. 20. *Quod si luce canes quoque latrent, quum deos* SALVTATVM *aliqui venerint, opinor iis crura suffringantur.* Ouidius libr. XV. Metamorphos. de Æsculapii aduentu in vrbem, v. 731.

Lætoque deum clamore SALVTANT.

Idem lib. I. Trist. Eleg. 2. v. 34.

Dique relinquendi, quos vrbs habet alta Quirini,
Este SALVTATI *tempus in omne mihi.*

Et lib. II. de Ponto Eleg. 8. v. 15.

Vtque SALVTABAM, *numen cœleste* SALVTO.

Idem in Epist. 21. Heroid. v. 91.

Protinus egressæ, superis, quibus insula sacra est,
Flaua SALVTATIS *tura merumque damus.*

Statius Papin. lib. IV. Syluar. in epulo Domitiani, v. 61.

Sæpe nouo Ianum lictore SALVTES.

Liuius libr. XXX. c. 17. *Prætor extemplo edixit, vti Æditui ædes sacras omnes tota vrbe aperirent, circumeundi* SALVTANDIQVE DEOS, *agendique gratias per totum diem populo potestas fieret.* Apud eundem lib. XXXVIII. c. 51. Scipio: *In Capitolium ad Iouem Opt. Max. Iunonemque & Mineruam, ceterosque deos, qui Capitolio atque arci præsident*, SALVTANDOS *ibo.* Idem lib. XLV. c. 44. *Deos, qui vrbem Romam incolerent, senatumque & populum Rom.* SALVTATVM *se dixit venisse.* Silius Italic. lib. IV. v. 215.

Patrio diuos clamore SALVTAT.

Martialis Epigrammat. 7. lib. VIII. ad Ianum, v. 3.

Te primum pia tura rogent, te vota SALVTENT.

Idemque lib. XII. Epigrammat. 77. v. 1. Precibus Iouem

Iouem SALVTARE dixit Claudianus in Panegyrico in VI. Honorii Aug. Conſulat. v. 520.

Inde SALVTATO, *libatis, Tybride, lymphis.*

Plinius lib. VII. Natural. Hiſtor. cap. 53. *A. Pompeius in Capitolio cum* DEOS SALVTASSET. Seneca Epiſtola 95. *Quomodo ſint dii colendi, ſolet præcipi. Accendere aliquem lucernas ſabbatis prohibeamus: quoniam nec lumine dii egent, & ne homines quidem delectantur fuligine. Vetemus* SALVTATIONIBVS *matutinis fungi, & foribus aſſidere templorum.* Cuiuſmodi ſalutationum matutinarum teſtes etiam idoneos habemus, Apuleium lib. XI. de Aſino aur. & Arnob. lib. VII. aduerſ. gent. nec non Prudentium περὶ Στεφάνων Hymno XI. v. 189.

Mane SALVTATVM *concurritur, omnis adorat*
Pubes.

Denique Plautus in Sticho Act. IV. Sc. 1. v. 29. & 2. v. 43. hoc eodem genere loquendi vtitur.

Quin & auguria læta & omina fauſta SALVTABANTVR. Virgil. lib. XII. Æneid. v. 257.

Tum vero augurium Rutili clamore SALVTANT.

Silius Italic. lib. II. v. 411.

Atque omen clamore SALVTANT.

Idem lib. XV. v. 146.

Genibusque SALVTANT
Submiſſi augurium.

Templa etiam, agros quoque SALVTARI conſueuiſſe Ouidius libr. III. v. 25. & XV. v. 687. Metamorphoſ. oſtendit. Sed & Elephantos in Mauritania poſt ſolennem aſperſionem ſidus SALVTASSE, Plinius lib. VIII. Natur. Hiſtor. c. 1. ſcriptum reliquit.

LV. SALVTANDI *Deos Formula.* SALVERE *iuſſi defunctorum* MANES, *itemque* DIES FESTI. PATRIA *ſalutata.*

Satis igitur ſuperque probatum eſt, deos SALVTATOS: ſed qua id verborum formula & conceptione fieret, inueſtigandum eſt. Nam etſi SALVTARE DEOS ſit precibus adorare, vel ipſo Donato interprete, in Phorm. Terentii Act. II. Sc. 1. v. 81. tamen nihil prohibet etiam SALVTEM diis dictam: cui rei teſtimonio eſt Plautus Pœnulo Act. I. Sc. 2. v. 194. vbi Agoraſtocles Veneri SALVTEM dici, & rem diuinam fieri ſuo nomine mandat his verbis:

Etiam Veneri dicito
Multam meis verbis SALVTEM. *AD. dicam.*
AG. atque audi. AD. quid eſt?
AG. Paucis verbis, rem diuinam facito.

Sane eos qui ad deos adibant, SALVTEM illis vulgari verbo, SALVE, dixiſſe, in promptu eſt demonſtrare. Liuius lib. I. c. 16. *Regem parentemque vrbis Romanæ* SALVERE *vniuerſi Romulum iubent,* PACEM *precibus expoſcunt.* Propertius Eleg. 9. lib. IV. v. 71. ad Herculem:

SANCTE *pater,* SALVE, *cui iam fauet aſpera Iuno,*
SANCTE *velis libro dexter ineſſe meo.*

Eundem Salii apud Virgilium lib. VIII. Æneid. v. 301. ita ſalutant:

SALVE, *vera Iouis proles, decus addite diuis.*

Similiter Æneas lib. VII. v. 121. patrios penates adorans:

Vosque, ait, o fidi Troiæ SALVETE *penates.*

Ouidius lib. I. Faſtor. v. 509.

Diique petitorum, dixit, SALVETE *locorum.*

Idem lib. II. Metamorphoſ. v. 427.

De ceſpite virgo
Se leuat, & SALVE *numen, me iudice, dixit.*

Eodemque verbo paternos manes Æneas apud Virgilium lib. V. Æneid. veneratur, v. 80.

SALVE, *ſancte parens, iterum* SALVETE *recepti*
Nequicquam cineres, animæque vmbræque paternæ.

Atque ita Ciceronem SALVERE iubet Plinius lib. VII. Natur. hiſtor. cap. 30. & Scipionem Silius Italic. lib. XVII. v. 652. Sic & Catullus, carm. LXV. v. 22.

O nimis optato ſæclorum tempore nati
Heroes, SALVETE, *Deûm genus, o bona mater.*

Ouidius quoque lib. I. Faſtor. v. 87. Calendas Ianuarias venerans,

SALVE, *ait, feſta dies, meliorque reuertere ſemper.*

Quin etiam apud Statium Papin. lib. IV. Siluar. in via Domitiana, v. 139. Sibylla & in Conſulatu XVII. Domitiani, v. 17. Ianus Domitianum, vt Deum, hoc ipſo verbo affantur. Varro lib. VI. de Lingua Lat. cap. 2. verſum hunc ex Andromacha adducit:

Templa alta, Orci, SALVETE, *infera.*

Sed & qui ex aliqua peregrinatione domum ſalui redibant, eadem verborum figura patriam ſalutabant. Plautus Bacchidib. Act. II. Sc. 1. v. 1.

Herilis Patria, SALVE, *quam ego biennio,*
Poſtquam in Epheſum abii, nunc conſpicio lubens.

Idem Sticho Act. V. Sc. 2. v. 1.

SALVETE, *Athenæ, quæ nutrices Græciæ: terra, herilis patria,*
Te video lubens.

Seneca in Agamemn. Act. IV. Sc. 1. v. 1.

Tandem reuertor ſoſpes ad patrios lares:
O cara SALVE TERRA.

Virgilius lib. VII. Æneid. v. 120.

SALVE, *fatis mihi debita* TELLVS.

Claudianus lib. I. de raptu Proſerp. v. 193.

SALVE *gratiſſima* TELLVS.

Plautus etiam in hac cultus diuini ſpecie, verbo, SALVTO TE, vſus eſt duobus locis: quorum vnus eſt Bacchidib. Act. II. Sc. 1. v. 3. vbi Chryſalus ſeruus Apollinem ita ſalutat:

SALVTO

32 SALVTO TE, *vicine Apollo, qui ædibus*
Propinquus nostris accolis, veneror que te.

Alter est in Milite Glor. Act. IV. Sc. 8. v. 29. ad Larem familiarem:

Etiam nunc SALVTO TE, FAMILIARIS, *priusquam eo.*

LVI. *Quo ritu Dii adorati? Precantes* STABANT.

Verum quo gestu, habitu, motu, flexuque corporis deos colere, venerari, adorare, precari, iisque supplicare moris esset, operæ pretium est indicare. Non minus enim, quo id ritu, quam quibus verbis fieret, scire refert. Nec inutilis, aut iniucunda erit hæc, si quæ est, a re proposita digressio. In salutandis certe & adorandis diis STANTES, CAPITE OPERTO, CORPVS AD DEXTRAM siue DEXTROVERSVM IN ORBEM CIRCVMAGEBANT, PROCVMBEBANT etiam, DEXTRAMQVE ORI ADMOVENTES, OSCVLVM LABIIS PREMEBANT, tum deinde SEDEBANT. Dixi multa paucis, ac ne quis fidem meam sequatur, idoneos & locupletes pro me reos dabo, omnique, quod aiunt, exceptione maiores huius ritus testes producam.

Ante omnia docendum est STANTES eos, non de geniculis, deos salutasse. Quod Martialis indicat lib. XII. Epigramm. 77. v. 1. cum ait:

Multis dum precibus Iouem SALVTAT,
STANS *summos resupinus vsque in vngues.*

LVII. *Deos salutabant* CAPITE OPERTO.

CAPITE vero OPERTO salutatos deos ostendit Plautus in Curcul. Act. III. Sc. 1. v. 19. his verbis:

Quis hic est, qui OPERTO CAPITE *Æsculapium*
Salutat?

Hinc & in Amphitr. Act. II. Sc. 1. v. 42. ab Alcumena parturiente deos CAPITE OPERTO inuocatos refert. Idemque aperte Plutarchus ἐν Αἰτίοις ἤτοι ῥωμαϊκοῖς, p. 266. tradit: Διὰ τί, inquiens, τοὺς θεοὺς προσκυνοῦντες, ἐπικαλύπτονται τὴν κεφαλήν; Et mox: Τοὺς δὲ θεοὺς οὕτω προσεκύνουν, ἢ ταπεινοῦντες ἑαυτοὺς τῇ ἐπικρύψει τῆς κεφαλῆς, ἢ μᾶλλον εὐλαβούμενοι τινὰ φωνὴν προσπεσεῖν αὐτοῖς ἔξωθεν εὐχομένοις ἀπαίσιον καὶ δύσφημον, τῶν ὤτων ἀπελάμβανον τὸ ἱμάτιον. Et certe non a salutantibus modo & adorantibus, sed & a sacrificantibus Deos, (Saturnum, Honorem, & Herculem excipio) CAPITE OPERTO, obuoluto, vesteque ad aures adducta, coli consueuisse constat. Saturno namque & Honori, θύειν ἀκαλύπτῳ vel ἀπαρακαλύπτῳ τῇ κεφαλῇ, moris fuisse Plutarchus ἐν Αἰτίοις p. 266. auctor est. Festus Pomp. LVCEM FACERE *dicuntur Saturno sacrificantes, id est capita detegere.* Macrobius lib. I. Saturnal. cap. 10. de Saturno. *Hinc est quod ex instituto peregrino huic Deo sacrum* APERTO CAPITE *faciunt.* Proinde apud eundem lib. I. cap. 8. vbi de æde Saturni scriptum est: *Illic Græco ritu* CAPITE OPERTO *res diuina fit: quia primo a Pelasgis, post ab Hercule ita eam a principio factitatam putant*, legendum procul dubio est, CAPITE APERTO. Quo ritu etiam Herculi rem diuinam factam Dionysius Halicarnass. lib. I. docet. Hoc idem Macrobius lib. III. Saturnal. cap. 6. confirmat, Cornelii Balbi verba hæc adserens: *Apud aram Maximam obseruatum, ne lectisternium fiat: custoditur in eodem loco, vt omnes* APERTO CAPITE *sacra faciant. Hoc fit, ne quis in æde Deus habitum eius imitetur. Nam ibi* OPERTO *ipse* CAPITE *est. Varro ait, Græcum hunc esse morem: quia siue ipse, siue ab eo relicti, qui aram Maximam statuerunt, Græco ritu sacrificauerunt. Hoc amplius addit C. Bassus: Idcirco enim hoc fieri dicit, quia ara Maxima ante aduentum Æneæ in Italia constituta est, qui hunc ritum* VELANDI CAPITIS *inuenit.* Et certe morem hunc purum putum Romanum fuisse, & ex patriis Latinorum institutis, docet Virgilius lib. III. Æneid. cuius versus ipsos, quod perspicue huius ritus non minus originem, quam causas aperiant, subieci. His enim præceptis vates Æneam instruit, v. 403. sequ.

Quin vbi transmissæ steterint trans æquora classes,
Et positis aris iam vota in litore solues,
Purpureo VELARE COMAS ADOPERTVS AMICTV:
Ne qua inter sanctos ignes in honore deorum
Hostilis facies occurrat, & omina turbet.
Hunc socii morem sacrorum, hunc ipse teneto,
Hac casti maneant in religione nepotes.

Vbi Seruius: *Sane*, ait, *sciendum est, sacrificantes Diis omnibus,* CAPITA VELARE *consuetos ob hoc, ne se inter religionem vagis offerret aliquid obtutibus, excepto tantum Saturno.* Fest. Pomponius in verbo *Saturnia: Saturnii quoque dicebantur, qui castum in imo cliuo Capitolino immolabant: vbi ara dicata ei Deo ante bellum Troianum videtur, quia apud eam supplicant* APERTIS CAPITIBVS. *Nam Italici auctore Ænea* VELANT CAPITA: *quod is, cum rem diuinam faceret in litore Laurentis agri Veneri matri, ne ab Vlysse cognitus interrumperet sacrificium,* CAPVT ADOPERVIT, *atque ita conspectum hostis euitauit.* Aurel. Victor in Breuiario historiæ Romanæ de Ænea loques, in orig. gent. Rom. *Cum interim immolata sue in litore sacrificium perageret, traditur forte aduertisse Argiuam classem, in qua Vlysses erat: cumque vereretur, ne ab hoste cognitus periculum subiret, itemque rem diuinam interrumpere summum nefas duceret,* CAPVT VELAMENTO OBDVXISSE, *atque ita pleno ritu sacra perfecisse: inde posteris traditum morem*

morem ita sacrificandi, *vt scribit M. Octauius.* Hinc Varro lib. IV. de Lingua Latin. c. 29. *Ricam*, ait, *a ritu dictam*, *quod Romano ritu sacrificium feminæ cum faciunt*, CAPITA VELANT. Liuius lib. X. c. 7. *Si conspiciatur cum capide ac lituo*, CAPITE VELATO *victimam cædat.* Ex hoc porro ritu apud Valer. Flaccum, lib. V. v. 98. Mopsus vates, dum manes veneratur, iisque vinum dat, CAPVT OBNVBIT. Propertius lib. II. Eleg. 21. v. 45.

Ante tuosque pedes illa ipsa ADOPERTA SEDEBIT.

Contra, Tertullianus in Apologet. c. 30. Christianos CAPITE NVDO *precatos semper*, scribit: *quia non erubescerent: ac sine monitore: quia de pectore orabant.*

LVIII. CORPVS CIRCVMAGEBANT *precantes*, DEXTROVERSVM.

CIRCVMEGISSE vero CORPVS & CIRCVMVERTISSE ostendit Suetonius in Vitellio, cap. 2. his verbis: *Idem miri in adulando ingenii, primus C. Cæsarem adorari vt Deum instituit: cum reuersus ex Syria non aliter adire ausus esset*, *quam* CAPITE VELATO, CIRCVMVERTENSQVE SE, *deinde* PROCVMBENS. Plutarchus in Numa p. 69. ab eo institutum, refert, τὸ προσκυνεῖν περιστρεφομένους. Additque: ἡ δὲ περιστροφὴ τῶν προσκυνέντων, λέγεται μὲν ἀπομίμησις εἶναι τῦ κόσμυ περιφορᾶς· δόξει δ᾽ ἂν μᾶλλον ὁ προσκυνῶν· ἐπεὶ πρὸς ἕω τῶν ἱερῶν βλεπόντων ἀπέστραπται τὰς ἀνατολὰς, μεταβάλλει ἑαυτὸν ἐνταῦθα ϗ περιστρέφει ἐπὶ τὸν θεὸν, κύκλον ποιῶν ϗ συνάπτων τὴν ἐπιτελείωσιν τῆς εὐχῆς δι᾽ ἀμφοῖν. Eundemque ritum idem auctor ἐν αἰτίοις ἤτοι ῥωμαϊκοῖς p. 267. ita perstringit: Καὶ γὰρ ἐπὶ τῶν τάφων. ὥς φησι Βάῤῥων, περιστρέφονται, καθάπερ θεῶν ἱερὰ, τιμῶντες τὰ τῶν πατρῶν μνήματα. Quæ verba e Græcis Latina qui fecit, is vocis huius περιστρέφονται vim potestatemque assecutus non videtur. Nam hoc proculdubio Plutarchus sensit, circa tumulos parentum CIRCVMAGI liberos consueuisse: quod mortuis diuini cultus & honores exhiberi solerent, vt & Tertullianus in Apologet. c. 13. testatur, cum de Diis agens ait: *Quid omnino ad honorandos eos facitis, quod non etiam mortuis vestris* CONFERATIS? *ædes proinde, aras proinde: idem habitus & insignia in statuis.* Ad hunc etiam ritum pertinet, quod Valer. Flaccus lib. IIX. Argonaut. scribit, v. 243. f.

Inde, vbi sacrificas cum coniuge venit ad aras
Æsonides: vnaque adeunt, pariterque precari
Incipiunt: ignem Pollux vndamque iugalem
Prætulit, vt dextrum pariter VERTANTVR IN ORBEM.

Eodemque spectant hæc Lucretii lib. V. v. 1197.33 verba:

Nec pietas vlla est, VELATVM *sæpe videri*
VERTIER AD LAPIDEM.

Est quoque eius ritus exemplum apud Liuium lib. V. c. 21. de Camillo: *quem manibus in cælum sublatis precatum narrat*, VT SI CVI DEORVM *hominumque nimia sua fortuna populique Rom. videretur*, *vt eam inuidia lenire quam minimo suo priuato incommodo*, *publicoque Romani populi liceret.* Deinde adiicit, CONVERTENTEM SE IN HANC VENERATIONEM, *traditur memoriæ*, *prolapsum cecidisse: idque omen pertinuisse postea euentu rem coniectantibus visum ad damnationem ipsius Camilli.* Quod & Plutarchus in Camillo p. 131. his verbis refert: ταῦτα εἰπὼν, καθάπερ ἐστὶ ῥωμαίοις ἔθος, ἐπευξαμένοις ϗ προσκυνήσασιν ἐπὶ δεξιὰ ἐξελίττειν, ἐσφάλη περιστρεφόμενος. Illustrius vero exemplum suppeditat idem Plutarchus in Marcello p. 301. quo loci narrat, Marcello copias in aciem educente contra Viridomarum Gallorum regulum, accidisse, vt equus, cui insidebat, clamore & strepitu exterritus, os auerteret, & Marcellum inuitum ac reluctantem retro auferret. At ille veritus, ne Romani hoc mali ominis loco ducerent, ac triste aliquid sibi eo portendi crederent, quod metum incuteret, adducto confestim freno, equum in aduersos hostes CONVERTIT, SOLEMQVE ADORAVIT, quasi non hoc casu contigisset, sed ex composito, & de industria, dataque opera religione adductus id fecisset, propterea quod Romanis in more positum erat, ita Deos salutare & adorare. Verba Plutarchi, quæ subobscura quidem sunt, sed, hac interpretatione adhibita, plana & perspicua fient, apponam: Ἤδη δὲ πῶς εἰς ἐμβολὴν ἐπιστρέφοντος αὐτῦ, συντυγχάνει τὸν ἵππον πταρέντα τῇ γαυρότητι τῶν πολεμίων, ἀποτραπέσθαι, ϗ βίᾳ φέρειν ὀπίσω τὸν Μάρκελλον. ὁ δὲ τῦτο δείσας, μὴ ταραχὴν ἐκ δεισιδαιμονίας τοῖς ῥωμαίοις ἐνεργάσηται, ταχὺ περισπάσας ἐφ᾽ ἡνίαν τῷ χαλινῷ, ϗ περιστρέψας τὸν ἵππον ἐναντίον τοῖς πολεμίοις, ϗ τὸν ἥλιον αὐτὸς προσεκύνησεν, ὡς δὴ μὴ κατὰ τύχην ἀλλ᾽ ἕνεκα τῦτου τῇ περιαγωγῇ χρησάμενος· οὕτω γὰρ ἔθος ἐστὶ ῥωμαίοις προσκυνεῖν τοὺς θεῦς περιστρεφομένυς.

DEXTROVERSVM autem CIRCVMAGI consueuisse, tradit Plinius lib. XXVIII. cap. 2. in hunc modum: IN ADORANDO DEXTRAM AD OSCVLVM REFERIMVS, TOTVMQVE CORPVS CIRCVMAGIMVS, *quod in læuum fecisse*, *Galli religiosius credunt.* Nam Romani a dextra sinistram versus in orbem vertebantur, quod a nostris sacerdotibus in suis ad aras conuersionibus hodieque religiosissime obseruatur: aliter atque prisci illi Galli, qui sinistrorsum, & a læua dextram versus circumagebantur. Proinde apud Plautum in Curcul. Act. I. Sc. 1. v. 70. cum Phædromus dixisset: *Quo me vertam nescio*; festiue Palinurus in eo verbo alludens, subiicit:

34iicit: *Si deos* SALVTAS, DEXTROVERSVM *censeo.* Quod & confirmat vetus inscriptio Græca, quæ ab Huberto Goltzio, diligentissimo antiquitatis vindice, refertur in hæc verba: Αυταῖς ταῖς ἡμέραις Γαίω τινι τυφλῷ ἐχρημάτισεν ἐλθεῖν ἐπὶ τὸ ἱερὸν βῆμα, καὶ προσκυνῆσαι, εἶτα ἀπὸ τοῦ δεξίου ἐλθεῖν ἐπὶ τὸ ἀριστερὸν καὶ θεῖναι τοὺς πέντε δακτύλους ἐπ' ἄνω τοῦ βήματος, καὶ ἆραι τὴν χεῖρα καὶ ἐπιθεῖναι ἐπὶ τοὺς ἰδίους ὀφθαλμούς, καὶ ὀρθὸν ἀνέβλεψε τοῦ δήμου παρεστῶτος καὶ συγχαιρομένου, ὅτι ζῶσαι ἀρεταὶ ἐγένοντο ἐπὶ τοῦ Σεβαστοῦ ἡμῶν Αντωνίνου. (Extat apud Gruterum p. LXXI. 1.)

LIX. MANVM ORI ADMOVEBANT *adorantes.*

In Adorationis deinde ritu, MANVM ORI ADMOVERE, aut, vt Plinius loquitur, DEXTRAM AD OSCVLVM REFERRE solitos veteres, iam pridem alii monuerunt, cum id in Plinio, Tertulliano & Apuleio obseruassent, quibus idcirco testibus non vtar, sed alium his consentientem adiungam, Lucianum, cuius tribus locis rem totam consiciam. Vnus est in libro περὶ θυσιῶν, in quo ita est: Ο δὲ πένης ἱλάσατο τὸν θεὸν, φιλήσας μόνον τὴν αὑτοῦ δεξιάν. Alter apertior est in libro περὶ ὀρχήσεως, qui ita habet: Οπου καὶ Ινδοὶ, ἐπειδὰν ἕωθεν ἀναστάντες, προσεύχωνται τὸν ἥλιον, οὐχ ὥσπερ ἡμεῖς τὴν χεῖρα κύσαντες, ἡγούμεθα ἐντελῆ ἡμῶν εἶναι τὴν εὐχήν. Tertius etiam, in Demosthenis encomio positus, perspicue idem comprobat. Nam cum Demosthenes dixisset, post deos salutatos se sponte secuturum, moxque manum labris admouisset: Κἀγὼ μὲν ἦν, ait, ἐπὶ τῆς ἐλπίδος ταύτης· καὶ τὴν χεῖρα τῷ στόματι προσαγαγόντος, οὐδὲν ἄλλ' ἢ προσκυνεῖν ὑπελάμβανον. Eustathius quidem in V. Odyss. προσκυνεῖν παρὰ τὸ κύειν, ὅ ἐστι, φιλεῖν, dictum putat. Ιστέον δὲ, ait, ὅτι τὸ κύειν καὶ κύσαι καθὰ καὶ τὸ φιλεῖν, τὰ πολλὰ μὲν, συμβολὴν χειλέων δηλοῖ, ὡς καὶ ἐνταῦθα καὶ ἑτέρωθεν πολλαχοῦ. Vnde & Silius Ital. lib. XVII. v. 184.

Et DEXTRAM, *vt numen,* ADORANT.

Huius vero ritus forma quædam describitur ab Apuleio lib. IV. Metamorphos. his verbis: *Et* ADMOVENTES ORIBVS SVIS DEXTRAM, *priore digito in erectum pollicem residente, vt ipsam prorsus Deam Venerem, religiosis adorationibus venerabantur.* Plane Seruius in lib. III. Æneid. v. 607. FRONTEM GENIO CONSECRATAM, & inde, Deum venerantes, FRONTEM TANGERE, scriptum reliquit. Esse etiam post aurem dextram Nemeseos locum, quo veteres, tacto ORE, PROXIMVM A MINIMO DIGITVM REFEREBANT, veniam sermonis a diis exposcentes, Plinius lib. XI. c. 45. memoriæ prodidit.

LX. PROCVMBEBANT *adorantes, aliquando* SEDEBANT. *Penulis positis adibant Deos.*

PROCVBVISSE vero & capita flexisse adorantes, non illa modo ex Suetonii Vitellio superius relata verba docent, sed & hæc Liuii lib. XXX. cap. 16. quo loci de Carthaginensium legatis agit: *Qui vbi in castra & Prætorium peruenerunt,* MORE ADORANTIVM, *accepto, credo, ritu ex ea regione, ex qua oriundi erant,* PROCVBVERVNT. Et ita salutatos, quibus honor impendebatur, declarat Arnobius lib. VII. aduers. gent. cum ait: *Tum deinde* SALVTET ACCLINIS, *ancillæ aut serauli trepidationis irritatus, video quid agatur in huiusmodi honoratio..is officio.*

SEDISSE tandem eos, testimonio est Tertullianus in lib. de Orat. c. 12. his verbis: *Quum perinde faciunt nationes, adoratis sigillaribus suis,* RESIDENDO. Idem & Plutarchus in Numa ostendit, p. 69. inter instituta Numæ Pythagoricis consentanea referens, τὸ καθῆσθαι περιστρεφομένους. Et ibidem p. 70. τὸ δὲ καθέζεσθαι προσκυνήσαντας, οἰωνισμὸν εἶναι λέγουσι τοῦ βεβαιότητα ταῖς εὐχαῖς, καὶ διαμονὴν τοῖς ἀγαθοῖς ἐπιγίνεσθαι. Λέγουσι δὲ καὶ πράξεων διορισμὸν εἶναι τὴν ἀνάπαυσιν. ὡς ἐν τῇ προτέρᾳ πράξει πέρας ἐπιτιθέντας. καθέζεσθαι παρὰ τοῖς θεοῖς, ἵνα ἑτέρας πάλιν ἀρχὴν παρ' ἐκείνων λάβωσιν. Idem Plutarchus ἐν Αιτίοις, ἤτοι ῥωμαϊκοῖς. p. 270. Η καθάπερ καὶ νῦν προσευξάμενοι καὶ προσκυνήσαντες, ἐν τοῖς ἱεροῖς ἐπιμένειν, καὶ καθίζειν εἰώθασιν. Inde illud Propertii, quod modo citauimus:

Ante tuosque pedes illa ipsa adoperta SEDEBIT.

Tibullus lib. II. Eleg. vlt. v. 13.

Illa mihi sancta est, illius dona sepulchro
Et madefacta meis serta feram lacrymis.
Illius ad tumulum fugiam, supplexque SEDEBO.

Sed & PENVLIS POSITIS ad Deos adiisse eos, ostendit Tertullianus in lib. de Orat. c. 12. cum ait: *Vt est quorundam,* POSITIS PENVLIS *orationem facere: sic enim adeunt ad idola nationes.*

LXI. PRECANDI *ritus. Conuersio* AD ORIENTEM. RECTVS VVLTVS.

Qui vero precabantur, AD ORIENTEM CONVERSI, ERECTO VVLTV, MANIBVS PASSIS, EXPANSIS ET IN CAELVM SVBLATIS AC PROTENSIS orabant. Ad orientem certe conuerti solitos, argumento est, quod ait Virgilius lib. VIII. Æneid. v. 68.

Surgit, & ætherei SPECTANS ORIENTIA SOLIS
Lumina, rite cauis vndam de flumine palmis
Sustulit,

Sustulit, ac tales effundit ad æthera voces.

Idem lib. XII. v. 172.

Illi ad SVRGENTEM CONVERSI LVMINA SOLEM,
Dant fruges manibus salsas.

Vbi Seruius: *Non vtique solem surgentem dixit: (iamdudum enim dies erat) sed disciplinam caremoniarum secutus est, vt* ORIENTEM SPECTARE *diceret eum, qui esset precaturus.* Ouidius lib. IV. Fastor. v. 777.

Hæc Dea placanda est, hæc tu, CONVERSVS AD ORTVS,
Dic quater.

Valer. Flaccus lib. III. v. 437.

Imperat hinc alte Phœbi SVRGENTIS AD ORBEM
Ferre manus, totisque simul PROCVMBERE *campis.*

Vitruuius lib. IV. cap. 5. *Ædes autem sacræ Deorum immortalium ad regiones, quas spectare debent, sic erunt constituendæ, vti si nulla ratio impedierit, liberaque fuerit potestas, ædis signum, quod erit in cella collocatum, spectet ad* VESPERTINAM CAELI REGIONEM: *vt qui adierint ad aram immolantes, aut sacrificia facientes,* SPECTENT AD PARTEM CAELI ORIENTIS, *& simulacrum, quod erit in æde, & ita vota suscipientes contueantur ædem, &* ORIENTEM CAELI. Tertullianus in Apologet. c. 16. *Sed & plerisque vestrum affectatione aliquando & cælestia adorandi,* AD SOLIS ORTVM LABIA VIBRATIS. Apuleius lib. II. de Asino aur. de quodam sacerdote Ægyptio: *Tunc* ORIENTEM OBVERSVS, *& incrementa solis augusti tacitus imprecatus.* Latinus Pacatus in Paneg. cap. 3. *Nam vt, diuinis rebus operantes,* IN EAM CAELI PLAGAM ORA CONVERTIMVS, A QVA LVCIS EXORDIVM EST: *sic ego vota verborum, quæ olim nuncupaueram, soluturus, id oratione tempus aspiciam, quo Romana lux cœpit.* Solennem plane fuisse ad orientem conuersionem, Clemens, lib. VII. Stromatωn p. 724. indicat: eodemque conuersa templa fuisse Plutarchus in Numa docet, p. 69.

RECTO vero VVLTV orasse eos, indicat hic Iuuenalis e Satyra 10. versus 189.

Hoc RECTO VVLTV, *solum hoc & pallidus optas.*

Vnde Tertullianus in lib. de Orat. c. 13. modestiam & humilitatem Christianorum prædicans: *Atqui cum modestia & humilitate adorantes magis commendamus Deo preces nostras, ne ipsis quidem manibus sublimius elatis, sed temperate ac probe elatis, ne* VVLTV *quidem in audaciam* ERECTO.

LXII. MANIBVS *in cælum* SVBLATIS *orabant.*

ORASSE vero MANIBVS IN COELVM SVBLATIS Apuleius tradit in libro de Mundo. *Nam, ait, habitus orantium hic est, vt* MANIBVS 35 EXTENSIS AD COELVM *precemur.* Virgilius lib. II. Æneid. v. 687.

At pater Anchises oculos ad sidera lætus
Extulit, & CAELO PALMAS *cum voce* TETENDIT.

Et lib. III. Æneid. v. 263.

At pater Anchises PASSIS *de littore* PALMIS
Numina magna vocat.

Passis enim palmis Nonius interpretatur apud Ennium Annal. lib. X. patentibus & extensis. Item lib. V. Æneid. v. 233.

Ni PALMAS *ponto* TENDENS VTRASQVE *Cloanthus,*
Fudissetque preces, diuosque in vota vocasset.

Item lib. X. v. 667.

Et DVPLICES *cum voce* MANVS AD SIDERA TENDIT.
Omnipotens genitor.

Hinc Lucretius, lib. V. v. 1199.

Et PANDERE PALMAS
Ante Deûm delubra.

Ouidius lib. IX. Metamorphos. v. 701.

AD SIDERA *supplex*
Cressa MANVS TOLLENS.

Idem lib. I. Trist. Eleg. vlt. v. 21.

Ipse gubernator, TOLLENS AD SIDERA PALMAS,
Exposcit votis immemor artis opem.

Pedo Albinou. in carmine consolatorio ad Liuiam, v. 191.

Atque aliquis de plebe pius, pro paupere nato,
SVSTVLERAT TIMIDAS SIDERA AD ALTA MANVS

Sic & Scipio apud Silium Italic. lib. IV. sublatis in cælum manibus precatur, v. 671. Idem & lib. XV. v. 564.

Ac supplex GEMINAS TENDENS AD SIDERA PALMAS,
Tellurem, noctemque & cælo sparsa precatur
Astra.

Liuius, lib. V. c. 21. de Camillo: *Dicitur* MANVS AD COELVM TOLLENS *ita precatus esse.* Lucianus in Philopatride: Ἡμεῖς δὲ τὸν ἐν Ἀθήναις Ἀγνωστον ἐφευρόντες καὶ προσκυνήσαντες, χεῖρας εἰς οὐρανὸν ἐκτείναντες τούτῳ εὐχαριστήσομεν. Expansis autem seu passis & supinis manibus id factum constat. Liuius, lib. XXVI. c. 9. *Nixæ genibus,* SVPINAS MANVS AD CAELVM AC DEOS TENDENTES, *orantesque.* Virgilius lib. IV. Æneid. v. 205.

Multa Iouem MANIBVS *supplex orasse* SVPINIS.

Horatius lib. III. Ode 23. v. 1.

CAELO SVPINAS SI TVLERIS MANVS.

 Vnde

Vnde Æschylus in Prometheo *ὑπτιάσματα γυναικόμιμα χερῶν* dixit. Hinc & Petronius Arbiter in Satyrico, c. 74. *Licas*, ait, *trepidans ad me* SVPINAS PORRIGIT MANVS.

Sciendum tamen est, vt Seruius in lib. III. Æneid. v. 93. ad ea verba: *Summissi petimus terram*, & Macrobius lib. III. cap. 9. scribunt, pro qualitate & diuersitate numinum interdum ima, interdum summa, veteres respexisse.

LXIII. ARAS TANGERE & AMPLECTI; MENSAM *tangere &* SIGNA DEORVM; *Aris* ADVOLVI *solebant precantes.*

Præterea eos, qui orabant, ARAS TANGERE ET AMPLECTI solitos, Macrobius lib. III. Saturnal. cap. 2. tradit, & adductis Virgilii e libro IV. & VI. Æneid. versibus confirmat. Seruius etiam in lib. IV. Æneid. v. 219. *Necesse*, ait, *erat* ANSAS *a sacrificantibus* TENERI: *quod nisi facerent, grata Diis sacrificatio non esset.* Rursusque in lib. VI. Æneid. v. 124. *Rogabant deos*, ARARVM ANSAS TENENTES. Plautus Rudente Act. III. Sc. 3. v. 32.

VENVS ALMA *ambæ te obsecramus*;
ARAM AMPLEXANTES HANC TVAM.

Similique modo apud Apuleium, lib. VI. de Asino aureo, Psyche Iunonem deprecans, ARAM AMPLECTITVR. Ex quo Horatius, Ode 23. lib. III. v. 17.

Immunis ARAM SI TETIGIT MANVS,
Non sumptuosa blandior hostia,
Mollibit auersos penates
Farre pio & saliente mica.

Seneca in Hercule Furent. in Choro Act. III. v. 47. ARAS TANGITE *supplices.*

Similiterque in mensa, *in qua bene precari moris fuisse* Liuius lib. XXXIX. c. 43. ait, precantes MENSAM TANGEBANT. Ouidius lib. I. Amor. Eleg. 4. v. 27.

TANGE *precor* MENSAM, *tangunt quo more precantes.*

IPSA quoque SIGNA DEORVM CONTINGERE ET COMPREHENDERE solitos, Arnobius, lib. VI. aduers. gent. indicat his verbis: *Ita enim non videtis spirantia hæc signa, quorum* PLANTAS ET GENAS CONTINGITIS ET CONTRECTATIS ORANTES.

ARIS etiam ADVOLVEBANTVR supplicantes, vt docet Propertius lib. III. Eleg. 15. v. 1. *Nunc*, inquiens, *o Bacche, tuis humiles* ADVOLVIMVR ARIS.

Seneca Oedipo Act. I. Sc. 1. v. 71.

AFFVSVS ARIS *supplices tendo manus,*
Matura poscens fata.

Prudentius in Apotheosi, v. 454. s.

Perfidus ille Deo, quamuis non perfidus urbi,
Augustum CAPVT ANTE PEDES CVRVARE *Mineruæ*
Fictilis, & SOLEAS *Iunonis* LAMBERE, PLANTIS
Herculis ADVOLVI, GENVA INCERARE *Dianæ,*
Quin & Apollineo frontem submittere gypso.

Idem in περὶ Στεφάνων. Hymn. X. v. 151.

Iam si SVB ARIS *ad sigillorum pedes*
IACEATIS *infra fictilem quercum siti,*
Quid esse vobis æstimem proiectius?

LXIV. MVLIERES *quo ritu suppliciter adorauerint Deos?*

Hoc amplius, supplices mulieres GENIBVS NIXAS Deos orasse, testantur Ouidius lib. IV. Fastor. v. 317. quo loci Claudiam SVBMISSO GENV precantem facit: & Liuius lib. XXVI. c. 9. cum matronas GENIBVS NIXAS supinas manus ad cælum ac Deos tetendisse narrat, ac denique Apuleius, lib. VI. de Asino aur. vbi Psyche GENV NIXA Iunonem deprecatur.

Præterea CAPILLIS PASSIS, solutis & demissis, mulieres Diis supplicasse inuenio. Ouidius enim de eadem Claudia, lib. IV. Fastor. v. 317.

Vultus, ait, *in imagine Diuæ.*
Figit, & hos edit, CRINE IACENTE, *sonos.*

Idemque, lib. III. eiusdem argumenti v. 257. grauidas mulieres RESOLVTO CRINE Iunonem Lucinam precari iubet. Sic & Virgilius lib. I. Æneid. v. 483. Phrygias matronas ad templum infestæ Palladis CRINIBVS PASSIS processisse, scribit. Idemque lib. III. v. 65.

Et circum Iliades CRINEM, *de more*, SOLVTAE.

Hoc etiam indicat Tibullus, cum ait, lib. I. Eleg. 3. v. 31.

Bisque die, RESOLVTA COMAS, *tibi* DICERE LAVDES
Insignis turba debeat in Pharia.

Nam, RESOLVTA COMAS, Tibullus dixit, eadem figura, qua Ouidius, lib. II. Amor. Eleg. 14. v. 39.

Fertürque rogo, RESOLVTA CAPILLOS.

Ea causa est, cur Numa, lege sua, quæ a Festo Pomp. in verbo *Pellex*, refertur, aram tangere pellicem, vetabat: quod si tangeret, CRINIBVS DEMISSIS, agnum feminam cædere, præcipiebat. DEMISSIS enim CRINIBVS, idem est, quod, resolutis, effusis & passis, crinibus. Propertius lib. II. Eleg. 19. v. 35.

Sed tu potius, precor, vt me
DEMISSIS *plangas pectora nuda* COMIS.

Ouidius, lib. VI. Fastor. v. 440. de Vestalibus loquens:

Attonitæ, flebant, DEMISSO CRINE, *ministræ.*

Et, in Epist. Ariadnes ad Theseum, v. 137.

Aspice DEMISSOS, *lugentis more*, CAPILLOS.

LXV.

LXV. *Supplicantes procumbebant &* LIMINA SOLVMVE OSCVLABANTVR.

SVPPLICANTES etiam TEMPLIS PROSTRATOS PROCVBVISSE, LIMINAQVE TEMPLORVM ET SOLVM AEDIVM SACRARVM OSCVLATOS*, obseruaui. Lucretius lib. V. v. 1199.

Nec PROCVMBERE HVMI PROSTRATVM, *& pandere palmas,*
Ante deûm delubra.

Tibullus lib. I. Eleg. 5. v. 43.

Non ego tellurem MANIBVS PERREPERE SVPPLEX,
Et miserum sancto TVNDERE POSTE CAPVT:
Non ego, si merui, dubitem, PROCVMBERE TEMPLIS,
Et DARE SACRATIS OSCVLA LIMINIBVS.

Ouidius lib. I. Metamorphos. v. 374.

Vt templi tetigere gradus, PROCVMBIT VTERQVE
PRONVS HVMI, GELIDOQVE PAVENS DEDIT OSCVLA SAXO.

DIO, lib. XLI. p. 176. de his, qui vrbe cum Pompeio excesserunt: Καὶ ἐπὶ τὴν ἔω πολὺς μὲν οἶκτος (καὶ γὰρ, πρὸς τοῖς ἱεροῖς ἑκασταχόθι περιϊόντες, εὐχὰς ἐποιοῦντο) πάντας αὐτοὺς ἐλάμβανε· τοὺς τε γὰρ θεοὺς ἀνεκάλουν, καὶ τὰ δάπεδα κατεφίλουν. Arnobius, lib. I. aduers. gent. *Cum per omnia supplices irent templa, non* DEORVM ANTE ORA PROSTRATI, LIMINA IPSA CONVERRERENT *osculis.* Eoque spectare videtur illud Iuuenalis Satyra VI. v. 47

Tarpeium LIMEN ADORA
PRONVS.

LXVI. *Crinibus* TEMPLA VERRERE *solebant* MATRONAE.

Quin etiam in his supplicationibus, quæ auertendæ deorum iræ caussa habebantur, aut, cum, hostili aliquo nuntio perculsa, ciuitas ad Deos & vota confugiebat, CRINIBVS TEMPLORVM SOLVM VERRERE MATRONAE solebant. Liuius lib. III. cap. 7. *Iussi, cum coniugibus ac liberis, supplicatum ire, pacemque exposcere Deûm, ad id, quod sua mala quemque cogebant, auctoritate publica euocati, omnia delubra implent: stratæ passim* MATRES, CRINIBVS TEMPLA VERRENTES, *veniam irarum cælestium, finemque pesti, exposcunt.* Idem, lib. XXVII. cap. 9. *Ploratus mulierum non ex priuatis solum domibus exaudiebatur, sed vndique* MATRONAE, *in publicum effusæ, circa deûm delubra discurrunt,* CRINIBVS PASSIS ARAS VERRENTES. Polybius lib. IX. p. 545. Αἱ δὲ γυναῖκες, παραπορευόμεναι τοὺς ναοὺς, ἱκέτευον τοὺς θεοὺς, πλύνουσαι ταῖς κόμαις τὰ τῶν ἱερῶν ἐδάφη 37 τοῦτο γὰρ αὐταῖς ἔθος ἐστὶ ποιεῖν, ὅταν τις ὁλοσχερὴς τὴν πατρίδα καταλαμβάνῃ κίνδυνος. Lucanus lib. II. v. 30.

Hæ lacrymis sparsere deos, hæ pectora duro
Afflixere solo: LACERASQVE IN LIMINE SACRO,
ATTONITAE, FVDERE COMAS: *votisque vocari*
Assuetis crebris feriunt vlulatibus aures.
Nec cunctæ summi templo iacuere Tonantis:
Diuisere deos: & nullis defuit aris
Inuidiam factura parens.

Silius Italicus lib. XII. v. 597.

Funditur immistus gemitu, precibusque per altos
Ad cælum muros clangor, SPARSAEQVE *solutis*
CRINIBVS EXVLVLANT MATRES, ATQVE VBERA NVDANT.

Claudianus in Encomio Serenæ, vxoris Stiliconis, v. 223.

Numinibus votisque vacas, & SVPPLICE CRINE
VERRIS HVMVM.

LXVII. VENERANDI *verbum in sacris latissime patet.*

Illas autem omnes cultus diuini species VENERANDI verbum, quadam communione, complectitur: cuius officium proprie diis impendi, testantur cuilibet obuii Ciceronis loci, ex lib. I. c. 17. & lib. III. c. 21. de Natur. Deor. & ex lib. I. Tusculanar. quæst. c. 21. & Orat. II. de Lege Agrar. c. 35. & Virgilius lib. I. v. 338. & III. Georgic. v. 294. Nec vero salutationis tantum aut adorationis ritu, sed & *precibus, sacrificiis, victimis & donis,* ac *muneribus,* Deos *venerari,* Latini auctores dicunt. Itaque VENERARI, pro precari, dicunt Plautus, Rud. Act. I. Sc. 4. v. 37. & in Prologo Aululariæ, v. 8. & Bacchidib. Act. II. Sc. 1. v. 4. Trinummo, Act. I. Sc. 2. v. 2. Varro lib. I. de Re rustic. c. 1. Horatius lib. II. Serm. Satyr. 2. v. 126. & in Epist. Cæcinæ ad Cicer. lib. VI. Familiar. epist. 7. Festus plane, VENERANDI verbum compositum a venia & orando, scribit. Vnde VOTIS DEOS VENERARI, dixit Virgilius libr. VII. Æneid. v. 597. &, VITVLA CAESA VENERARI, libr. IV. Georgic. v. 546. & FARRE PIO AC PLENA ACERRA VENERARI, idem ipse, lib. V. Æneid. v. 745. &, BVBVS ALBIS VENERARI, Horatius, in Carm. sæculari, v. 48.

ARAS quoque & TEMPLA VENERARI, dicunt Valer. Maximus lib. I. cap. 6. & Virgilius, libr. XII. Æneid. v. 219. Seneca, in Agamemnone, Act. IV. Sc. 1. v. 11. & Silius Italic. lib. III. v. 14. Hinc & VENERABVNDOS templum

 plum

38plum iniisse, scripsit Liuius, lib. V. c. 22. sicut & Q. Curtius, lib. VIII. c. 5. Macedonas, Persarum more, VENERABVNDOS Alexandrum salutasse, prosternentes humi corpora.

LXVIII. ADORANDI & SVPPLICANDI *verba in quibus adhibita?*

Sic & ADORANDI verbum, non ad illum duntaxat ritum refertur, de quo superius disseruimus: sed &, ADORARE PRECIBVS, legimus apud Virgilium lib. III. Æneid. v. 437. Ouidium, lib. IV. Fastor. (*adorare per verba*) v. 660. & lib. I. Trist. Eleg. 3. v. 41. Senecam in Octauia, Act. IV. Sc. 1. v. vlt. & Silium Italic. libr. III. v. 676. & ADORARE VOTIS, apud Ouidium lib. XI. v. 540. Metamorphos. & ADORARE TVRE, apud Plinium, libr. XII. Natur. histor. cap. 14. Similiterque TVRE ET VINO SVPPLICARI, dicebant. Sallustius, in lib. II. Historiar. apud Macrob. lib. III. cap. 13. *Cui tum venienti*, TVRE, *quasi Deo*, SVPPLICABATVR. Quæ verba ad Marium pertinent, de quo Seneca, lib. III. de Ira, cap. 18. *Mario*, ait, *cui populus vicatim statuas posuerat, cui* TVRE ET VINO P. R. SVPPLICABAT. Plautus in Prolog. Aulular. v. 23.

Ea mihi quotidie,
Aut TVRE, AVT VINO, *aut aliquo, semper* SVPPLICAT.

Suetonius in Augusto, cap. 35. *Sanxit, vt prius, quam consideret quisquam*, TVRE AC MERO SVPPLICARET *apud aram eius Dei, in cuius templo coiretur.* Idem, in Tiberio c. 70. TVRE QVIDEM AC VINO, *verum sine tibicine*, SVPPLICAVIT. Plinius, in Præfat. ad Vespasianum: *Verum & Diis* LACTE *rustici, multæque gentes* SVPPLICANT. Idem, lib. XII. cap. 14. *Alexandro Magno, in pueritia sine parsimonia tura ingerenti aris, pædagogus Leonides dixerat, vt illo modo, cum deuicisset turiferas gentes*, SVPPLICARET. Idem, lib. XIII. Natural. histor. cap. 1. *Iliacis temporibus non* SVPPLICABATVR TVRE. MOLA quoque SALSA SVPPLICARE, idem Plinius dixit, lib. XII. cap. 18. *Nec minus*, inquiens, *propitii erant* MOLA SALSA SVPPLICANTIBVS, *immo vero, vt palam est, placatiores.*

LXIX. RERVM AGENDARVM & DICENDI INITIVM A DIIS *factum.*

Verum, ne longius de spatio curriculoque deflectamus, OMNIVM RERVM MAGNARVM A DIIS IMMORTALIBVS PRINCIPIA DVCI CONSVEVISSE, Cicero in Vatinium, c. 6. auctor est. Illud quoque, a maioribus bene ac sapienter institutum, Plinius in Panegyrico, c. 1. commendat, vt, quemadmodum RERVM AGENDARVM, ita dicendi, INITIVM A PRECATIONIBVS CAPERETVR: quod nihil rite, nihilque prouidenter, SINE DEORVM IMMORTALIVM OPE, CONSILIO, HONORE, HOMINES AVSPICARENTVR. Vnde Cicero, pro Rabirio perduellionis reo, c. 2. *Quæ cum ita sint, primum, quod in tanta dimicatione capitis, famæ, fortunarumque omnium, fieri necesse est*, AB IOVE OPT. MAX. CETERISQVE DIIS DEABVSQVE IMMORTALIBVS, *quorum ope & auxilio multo magis hæc Respublica, quam ratione hominum, gubernatur, &c.* Idque in priscorum Oratorum orationibus obseruatum fuisse, idem Cicero in Diuinat. cap. 13. ostendit: *Si quid*, inquiens, *ex vetere aliqua oratione*, IOVEM EGO OPT. MAX. Quæ procemia vsitata fuisse causidicis imperitis, veteresque ab inuocatione Deorum incepisse, Ascon. Pedianus ibidem notat. Huius moris testem habemus etiam Valer. Maximum, in Præfatione suorum librorum ad Tiberium Cæsarem, in qua est: *Nam, si prisci oratores ab* IOVE OPT. MAX. *bene orsi sunt, si excellentissimi vates* A NVMINE ALIQVO PRINCIPIA TRAXERVNT: *mea paruitas eo iustius ad fauorem tuum decurrerit.* Symmachus Epist. 107. lib. II. *Annon, si nobis scribenda sit forensis oratio*, IOVEM CETEROSQVE DEOS, *Catonis lege* PRAEFAMVR? Seruius in lib. VII. Æneid. v. 259. ad ea verba: *Dii nostra incepta secundent: Antiquo*, ait, *more loquuturus de publicis rebus, id est, pace, & regiis nuptiis*, FACIT, ANTE, DEORVM COMMEMORATIONEM, *sicut Catonis in orationibus legimus.* Proinde, quod est apud eundem Virgilium lib. XI. Æneid. v. 301.

PRAEFATVS DIVOS, *solio rex infit ab alto*,

id Seruius e more antiquo ductum, & petitum scribit: *Nam maiores*, ait, *nullam orationem*, NISI INVOCATIS NVMINIBVS, INCHOABANT: *sicut sunt orationes Catonis & Gracchi. Nam generale caput in omnibus legimus.* Inde apud Martianum Capellam, lib. V. pag. 139. Rhetorica ita loquitur: *Patrem* MAXIMVM IOVEM, CETEROSQVE CAELITES, *quos in caussis pluribus sæpe sum deprecata, atque ipsum conuentum superæ consessionis*, ATTESTOR. Certe vsu receptum fuisse in iudiciis, IOVEM OPTIMVM MAX. PRECARI, atque ab eo auxilium petere, Cicero lib. VI. in Verr. cap. 72. scribit. Idemque in his concionibus, quæ ad populum habebantur, in more positum fuisse, infra demonstrabo. Atque hanc inuocationem Deorum poëtis familiarem fuisse, vulgo notum est, & Plinius, Epist. 4. lib. VIII. ostendit: *Proinde*, inquiens, *iure vatum*, INVOCATIS DIIS, *& inter Deos ipso, cuius res, opera, consilia, dictaturus es, immitte rudentes, pande vela.* Quod non æque historiarum scriptoribus conuenire, ait Liuius, in Præfatione lib. I. his verbis: *Ab initio certe tantæ ordiendæ rei absint, cum bonis potius ominibus, votisque ac* PRECATIONIBVS

BVS DEORVM DEARVMQVE, *si, vt poëtis, nobis quoque mos esset, libentius* INCIPEREMVS, *vt orsis tanti operis successus prosperos darent.*

LXX. Dii PATRES *nuncupati.*

Ceterum, inter solennes ritus & precationes, generaliter Deos omnes, PATRES nuncupatos, Lactantius lib. IV. Institut. diuinar. c. 3. tradit, non tantum honoris gratia, verum etiam rationis. *Itaque,* addit, *& Iupiter a precantibus* PATER *vocatur, & Saturnus, & Liber, & ceteri deinceps Dii:* quod his Lucilii versibus confirmat:

Vt nemo sit nostrûm, quin aut PATER *optimus diuûm,*
Aut Neptunus PATER, *Liber, Saturnus* PATER, *Mars,*
Ianus, Quirinus PATER, *nomen dicatur ad vnum.*

Seruius, in II. Georgic. v. 7. ad ea verba: *Huc,* PATER, *ô, Lenæe,* & in lib. I. Æneid. ad versum 699. *Iam* PATER *Æneas;* PATRIS epitheton omnium generaliter Deorum esse, admonet. Idemque, in lib. III. Æneid. v. 87. in explicatione horum verborum: *Da* PATER *augurium;* PATRIS nomen religionis esse, notat, hominibusque & montibus, & fluuiis, & numinibus, a Virgilio dari, exemplis comprobat. A. Gellius, lib. V. cap. 12. *Iouem Latini veteres a iuuando appellauere, eundemque, alio vocabulo iuncto,* PATREM *dixerunt. Nam quod in elisis, aut immutatis, quibusdam litteris Iupiter, id plenum atque integrum est,* IOVISPATER. *Sic &* NEPTVNVS PATER *coniuncte dictus est, &* SATVRNVSPATER, *&* IANVSPATER, *&* MARSPATER: *hoc enim est* MARSPITER. *Itemque* IOVIS, DIESPITER *appellatus est, id est, diei & lucis pater. Idcircoque simili nomine* DIIOVIS *dictus est.* Quo in loco obiter obseruanda est vox hæc, IOVIS, recto casu, qua antiquitus Iupiter significabatur. Nam, hoc antiquis in vsu & consuetudine fuisse, Varro, lib. VII. de Ling. Latina, c. 38. semel atque iterum tradit. Hyginus, in Fabulis, cap. 220. *Dum deliberat si eum, quem fecisset, interuenit* IOVIS, *rogat eum Cura, vt ei daret spiritum, quod facile ab Ioue impetrauit: cui cum vellet Cura nomen suum imponere,* IOVIS *prohibuit.* Et mox: *Dum de nomine Cura &* IOVIS *disceptarent.* Rursus ibidem: *Tu,* IOVIS, *quoniam spiritum dedisti, corpus recipito.* Eodemque casu hoc nomen vsurpat D. Augustinus lib. VII. de ciuitate Dei, c. 9. 14. & 15. Sic & VEIOVIS, vocandi casu, in Formula deuotionis vrbium, apud Macrobium, lib. III. Saturnal. cap. 4. Mars etiam PATER vocabatur, vt ex Liuio lib. VIII. c. 9. Valer. Maximo lib. I. c. 8. & Pedone Albinou. in Consolat. ad Liuiam, v. 23. patet. Ouidius lib. I. De arte amandi, v. 203.

Marsque PATER, *Cæsarque* PATER, *date numen eunti.* 39

Macrob. lib. I. Saturnal. cap. 12. *Cum hodie quoque in sacris Martem* PATREM, *Venerem* GENITRICEM, *vocemus.* MARSPITER vero in precibus, recto casu, absque vllo obliquo, antiquitus vsu tritum erat, vt Varro, lib. VII. c. 26. & VIII. c. 46. de Lingua Lat. scribit. Macrobius tamen accusandi casu posuit, lib. I. Saturnal. cap. 19. *Certo,* inquiens, *Romani vtrumque* PATRIS *appellatione venerantur: alterum Liberum* PATREM, *alterum* MARSPITREM, *id est, Martem* PATREM *cognominantes.* Meminit & Priscianus in lib. de duodecim carminibus, Ianum etiam PATREM appellatum, præter Lucilium & M. Catonem, lib. de Re rust. cap. 134. Virgilium, lib. VIII. Æneid. v. 57. Horatium Sat. 6. v. 20. lib. II. Serm. & Epist. 16. v. 59. lib. I. Plinium lib. XXXVI. cap. 5. Martialem lib. VIII. Epigramm. 2. Iuuenalem Satyr. 6. v. 394. docet. Athenæus lib. vlt. Ιανὸς, inquiens, ὁ παρ᾽ ἡμῶν θεὸς, ὃν ΠΑΤΕΡΑ προσαγορεύομεν. Macrobius lib. I. Saturnal. cap. 17. *Vnde nos quoque Ianum* PATREM *vocamus, Solem sub hac appellatione venerantes.* Bacchum quoque PATREM vocat Ouidius lib. XIII. Metamorphos. v. 669. Quin immo, vt ipsa Seruii, in lib. II. Georgic. v. 4. & 7. verba in ius meum transferibam, PATER, licet generale esset omnium Deorum, tamen proprie Libero semper cohærebat. Nam Liber PATER vocabatur. Nec non Pluto DISPATER appellabatur, testibus Cicerone lib. II. de Natura Deor. c. 26. D. Augustino, lib. VII. de Ciuitate Dei, cap. 23. & Publ. Victore, in X. regione Vrbis. Quin & Tiberinus, (quem inter numina relatum, & in numero Deorum habitum ex Varronis lib. IV. de Lingua Lat. c. 10. & D. Augustino lib. IV. de Ciuitate Dei cap. 23. & lib. VI. cap. 10. constat) PATER vocatur ab Horatio Coclite, apud Liuium lib. II. c. 10. & a Virgilio, lib. IV. Georg. v. 369. & lib. X. Æneid. v. 421. & a Claudiano in lib. de Bello Getico v. 578. & a Ped. Albinouano, in carmine consolatorio ad Liuiam, v. 221.

LXXI DEAE MATRES *vocatæ.*

Atque, vt DEOS PATRES, sic & DEAS MATRES, appellabant. Vestam enim MATREM Cicero vocat in Orat. de haruspicum responsis c. 6. TELLVS etiam, quæ eadem Bona Dea, & Terra, Fauna, Ops, & Fatua, in sacris MAGNA MATER vocabatur, vt Macrobius lib. I. Saturn. cap. 12. Sed & in carmine deuotionis vrbium, quod ab eodem Macrobio lib. III. Saturnal. cap. 9. refertur, & a Liuio, lib. VIII. c. 6. & Suetonio in Tiberio, cap. 75. Arnobio lib. VII. TERRA MATER appellatur. Vnde Plinius, lib. XVIII. cap. 3. *Non tamen,* ait, *surda Tellure, quæ* PARENS *appellatur, colique dicitur & ipsa, honore hinc assumpto.* Similiter

Matutam

40 Matutam MATREM vocant, Liuius, lib. V. c. 19. & lib. XXIV. c. 47. & XXV. c. 7. Ouidius, lib. VI. Fastor. v. 479. Lactantius lib. I. cap. 22. Seruius, in lib. V. Georgicor. v. 137. ad ea verba: *Et Inoo Melicertæ*, & in lib. V. Æneid. ad ea verba, v. 241. *Et pater ipse manu*. Paulus ex Festo: MATREM MATVTAM *antiqui ob bonitatem appellabant*. Et alias: *Mana bona dicitur, vnde &* MATER MATVTA.

LXXII. Dii Sancti *vocati*.

Nec hoc prætermiserim, in precationibus Deos plerumque SANCTOS appellatos. Apud Liuium namque lib. II. c. 10. Horatius Cocles Tiberinum ita precatur: *Tiberine* PATER, TE SANCTE *precor, hæc arma, & hunc militem, propitio flumine accipias*. Cicero Philipp. II. c. 13. *Pro*, SANCTE *Iupiter*. Et lib. II. de Diuinat. c. 56. O, SANCTE *Apollo, qui vmbilicum terrarum certum obsides*. Idem, lib. IV. Tusculanar. quæst. c. 34. versum hunc citat: *Te, Apollo* SANCTE, *fer opem, teque, omnipotens Neptune, inuoco*. Virgilius lib. IV. Æneid. v. 576.

sequimur te, SANCTE *deorum,*
Quisquis es.

Ouidius, lib. II. Fastor. v. 658.
Et cantant laudes, Termine SANCTE, *tuas.*

Tibullus, Eleg. 1. lib. II. v. 81. ad Cupidinem:
SANCTE, *veni dapibus festis.*

Idemque lib. IV. Apollinem SANCTVM vocat, Eleg. 4. v. 9. & Genium SANCTVM, El. 5. v. 9. & 12. & Iunonem SANCTAM, Eleg. 6. v. 7. & Eleg. 13. v. 15. & Priapum SANCTVM Eleg. 15. v. 3. In veteri inscriptione est (apud Gruterum p. XIX. 3.) IOVI CONSERVATORI & IVNONI SANCTAE sacrum. Sic & Virgilius, in Cul. v. 80. PALEM SANCTAM, & Ouidius, Epist. 19. Heroid. v. 223. Dianam SANCTAM, & Seneca, in Medea, Act. III. Sc. 1. v. 339. sq. SANCTAM Iustitiam, & Gratius in lib. de Venat. v. 437. sq. Vulcanum SANCTVM. Claudianus in lib. III. de Rapt. Proserp. v. 105. 113. 115. Cererem & Cybelem SANCTAS, appellant. Arnobius lib. VII. aduers. gent. *Æsculapius iste, quem prædicatis, Deus præstans*, SANCTVS *Deus, salutis dator*. Idem. lib. IV. Herculem SANCTVM Deum nuncupat. Sed & in veteribus aliquot inscriptionibus SILVANVS SANCTVS vocatur. (apud Gruterum, p. XLII. 6. p. LXII. 7. & sæpius) Et alibi: SILVANO ET HERCVLI SANCTISSIMIS DEIS. (apud eundem, p. LXII. 8.) In alia est: BONAE DEAE SANCTAE SACRVM: (apud eundem p. LXXXII. 1.) Et alias: CAMVLO DEO SANCTISSIMO SACRVM. (p. LVI. 11.) Item: LIBERO PATRI SANCTO SACRVM. (p. LXVII. 3.) Denique SANCTOS Deos appellant, Tibullus Eleg. 3. v. 52. lib. I. & Ouidius, lib. I. Amor. Eleg. 7. v. 6. Idemque, lib. II. Fastor. v. 117. Augustum, cui, etiamnum viuo, diuinos honores habitos, constat, & quem ipsemet recentem & *nouum cælitem* vocat, lib. IV. de Ponto v. 132. hoc nomine ornat, SANCTE, inquiens, *pater patriæ*. Eodemque modo Valer. Flaccus lib. I. Argonautic. v. 11. Vespasianum vt numen inuocans, quem etiam cælo dicatum a Tito, Plinius, in Panegyrico, cap. 11. scribit, SANCTVM *patrem* appellat. Apud eundem lib. VI. v. 288. quidam, paternos manes inuocans:

SANCTE, ait, *mihi, Vorapte pater, tua pectora nato*
Suggere nunc.

LXXIII. Dii DOMINI *appellati*.

Interdum & Dii DOMINI vocabantur, & hoc illis epitheton Ouidius tribuit, lib. III. Amor. Eleg. 9. v. vlt. Sol quoque DOMINVS nominatur, in quadam veteri inscriptione. (apud Gruter. p. XXXIII. 4.) Similiter & Deas DOMINAS vocabant. Petronius Arbiter, in Satyrico c. 45. *Timidissimo murmure votum feci: &*, DOMINA, *inquam, Venus*. Sic, DOMINA Iuno, apud Propertium lib. II. Eleg. 4. v. 17. &, DOMINA Venus, lib. III. Eleg. 2. v. 31. Virgilius lib. III. Æneid. v. 438. Iunonem DOMINAM vocat, hoc versu:

Iunoni cane vota lubens, DOMINAMQVE *potentem*
Supplicibus supera donis.

Quamquam cognomen hoc suum ac proprium Mater Deûm fecerat. Virgilius libro III. Æneid. v. 113.

Et vincti currum DOMINAE *subiere leones.*

Vbi Seruius: *Sane* DOMINAM *proprie matrem Deûm dici, Varro & ceteri affirmant. Nam & ibi Proserpina ideo a Virgilio* DOMINA *appellata, quod ipsa terra esse credatur, sicut & mater Deûm*. Proinde idem Seruius, in illis, quos supra retuli, versibus, Virgilium, Iunonem abusiue DOMINAM appellasse, notat, cum proprie nomen sit matris Deorum. Secundum quæ proprie locutus est Ouidius lib. IV. Fastor. hoc versu 348.

Almonis, DOMINAM *sacraque lauit, aquis.*

Proserpinam etiam DOMINAM vocat Virgilius lib. VI. Æneid. v. 397.

LXXIV. Dii Boni *dicti*, PVLCHRI: Deae BONAE, PVLCHRAE: Dii MAGNI: Deae ALMAE.

Quin etiam Dii BONI vocabantur, Horatio teste Ode 2. v. 38. lib. IV. Testimonio est illa exclamatio, DII BONI, quam vulgi sermone tritam, prope innumeris, Terentii, Ciceronis, aliorumque veterum auctorum locis confirmare facile esset, ni in re minime obscura testibus vti non necessariis, putidæ esset diligentiæ. Indicat & Persius Sat. II. v. 22. his verbis:

Dic

Dic agedum Staio, PRO IVPITER, O BONE, *clamet,*

IVPITER.

Sic Mercurius BONVS dicitur a Plauto, Casina, Act. II. Sc. 3. v. 20. & Liber BONVS ab Ouidio lib. V. Trist. Eleg. 3. v. 35.

Atque ita etiam IVNO BONA a Virgilio lib. I. Æneid. v. 738. & Capitolino in Diadum. c. 7. & VENVS BONA vocatur a Plauto Rudent. Act. II. Sc. 1. v. vlt.

DEOS quoque PVLCHROS, & DEAS PVLCHRAS vocabant. Sic Ouidius lib. XV. Metamorphos. v. 678. Æsculapium PVLCHERRIMVM, & Bacchum PVLCHERRIMVM lib. V. Trist. Eleg. 3. v. 43. itemque Venerem PVLCHERRIMAM lib. IV. Fastor. v. 161. & Martialis lib. X. Epigramm. 28. Ianum PVLCHERRIMVM; & Horatius lib. I. Epist. 16. v. 60. Lauernam PVLCHRAM; et Martianus Capella lib. I. Iunonem PVLCHRAM, in precibus appellant.

DEOS etiam MAGNOS vocabant, vt ex Plautina Truculento, Act. IV. Sc. 1. v. 3. Ennio apud Ciceronem lib. I. de Officiis c. 12. Ouidio lib. III. de Ponto, Eleg. 1. v. 162. Seneca lib. V. de Benef. cap. 16. patet.

ALMAS præterea DEAS plerumque vocatas inuenio. ALMA vtique Tellus a Columella lib. III. c. 10. dicitur. Virgilius lib. X. Æneid. v. 252.

ALMA *parens Idæa Deûm.*

Vbi Seruius: ALMA *proprie est Tellus, ab eo, quod nos alat: abusiue etiam aliis numinibus hoc epitheton datur.* Paulus in Festi Epitome: ALMA, *sancta, siue pulchra, vel alens, ab alendo scilicet.* ALMA etiam Ceres vocatur a Virgilio lib. I. Georg. v. 7. & ALMA Venus, a Plauto Rudent. Act. III. Sc. 3. v. 32. Lucretio lib. I. v. 2. Virgilio lib. I. v. 622. & II. v. 591. Æneid. Ouidio lib. XIV. Metamorphos. v. 478. & lib. IV. Fastor. v. 90. & lib. II. Trist. Eleg. 1. v. 262. vt & Maia ALMA ab Horatio lib. I. Carm. Ode 2. v. 42. & Musæ ALMAE ab eodem lib. III. Carm. Ode 4. v. 42. & Nereides ALMAE a Cicerone in Arato v. 450. Solem quoque ALMVM vocat Horatius in Carm. sæcul. v. 9.

LXXV. IANVS *inter Deos* PRIMVS INVOCATVR.

Illud summe notandum est, IANVM in omnibus sacrificiis precationibusque primum inuocatum, eumque ceteris Diis, atque adeo Ioui ipsi, præponi consueuisse: quod ex Varrone D. Augustinus lib. VII. de Ciuit. Dei cap. 9. diserte tradit. Fabius Pictor lib. I. de IANO: *Primus aras & pomœria in sacris docuit, & ob id illi in omni sacrificio perpetua præfatio præmittitur, farque illi ac vinum primo prælibatur.* Similiter Macrobius lib. I. Saturn. c. 9. *Xenon quoque primo Italicarum tradit,* IANVM *in Italia primum Diis templa fecisse, & ritus instituisse sacrorum: ideo eum in sacrificiis precationem meruisse perpetuam.* Eaque de caussa Fab. Max. Pontifex, vt 41 idem Macrobius lib. I. cap. 26. refert, *negabat oportere atro die parentare: quia tunc quoque* IANVM *Iouemque præfari necesse esset, quos nominari atro die non oportebat.* Seruius in lib. I. Æneid. ad v. 296. *Cana fides &* VESTA: VESTA, ait, *significat religionem, quia nullum sacrificium sine igne est. Vnde & ipsa &* IANVS *in omnibus sacrificiis inuocantur.* Cicero lib. II. de Nat. Deor. c. 27. *Cumque in omnibus rebus vim haberent maximam prima & extrema, principem in sacrificando* IANVM *esse voluerunt.* Et mox de Vesta: *Itaque in ea Dea, quæ est rerum custos intimarum, omnis & precatio & sacrificatio extrema est.*

Veteres etiam a IANO precationes auspicatos testatur Horatius Epist. 16. lib. I. v. 58. seqq. cum ait:

Quandocunque Deos, vel porco, vel boue placat:
IANE PATER, *clare, clare cum dixit, Apollo,*
Labra mouet, metuens audiri.

Vnde Martialis lib. X. Epigramm. 28. v. 1.

Annorum, nitidique sator PVLCHERRIME *mundi,*
Publica quem primum vota precesque canunt.

Paulus ex Festo in verbo, *Chaos: Vnde* IANVS *detracta aspiratione, nominatur, ideo, quod fuerit omnium primus, cui primo supplicabatur velut parenti, & a quo rerum omnium factum putabant initium.* Arnobius lib. III. aduers. gent. de IANO. *Atque ita per vos Dei nomen creditur, quem in cunctis anteponitis precibus, & viam vobis pandere ad Deorum audientiam creditis.* Aurel. Victor in Orig. Gent. Rom. *In sacris omnibus primum locum* IANO *detulerunt: vsque eo, vt etiam, cum aliis Diis sacrificium fit, dato ture in altaria,* IANVS *prior nominetur, cognomento quoque addito,* PATER. Exemplum vero si quis requirat, vltro sese offert deuotionis formula, apud Liuium lib. VIII. c. 9. in qua IANVS Ioui præponitur: principium enim habet huiusmodi: IANE, *Iupiter, Marspater, Quirine, Lares* & reliqua. Caussam vero huius ritus adfert Ouidius lib. I. Fastor. his versibus, qui interrogatione & responsione constant, v. 171. s.

Mox ego: Cur, quamuis aliorum numina placem,
IANE, *tibi primum tura merumque fero?*
Vt possis aditum per me, qui limina seruo,
Ad quoscunque voles, inquit, habere Deos.

Eiusdem ritus paullo copiosius Macrobius lib. I. Saturn. c. 9. rationem reddit, inquiens: IANVM *quidem Solem demonstrari volunt potentem, qui exoriens aperiat diem, occidens claudat: inuocarique primum, cum alicui Deo res diuina celebratur, vt per eum pateat ad illum Deum, cui immolatur, accessus: quasi preces supplicum per portas suas ad Deos ipse transmittat.* Seruius in VII. Æneid. ad versum 610. - - *nec custos absistit limine* IANVS. *Quidam,* ait, IANVM *Eanum dicunt, ab eundo, eumque esse Martem, & quod apud Romanos plurimum potest, ideo primum in veneratione nomi-*

42 *nominari: alii* IANVM *aërem credunt: & quia vocis genitor habeatur, idcirco mandari ei preces nostras, ad Deos perferendas.*

Denique initiorum omnium potestatem habere IANVS credebatur, quemadmodum D. Augustinus lib. VII. de Ciuit. Dei cap. 2. & 3. scribit: eique omne principium consecratum erat, vt ait Seruius in lib. I. Æneid. v. 452. ad ea verba: *Nexæque ære trabes.* Ex quibus lucis aliquid adferri videtur his Catonis lib. de Re rust. cap. 1. verbis, quibus; antequam Marti suouetaurilibus lactentibus fiat, IANVM, ait, *vino præfamino:* & cap. 134. *Ture, vino,* IANO, *Ioui, Iunoni præfato.* Nec dubium est, Deum hunc ex eorum numero fuisse, quos inter sacrificandum Romanos magistratus inuocare consueuisse, Herodianus lib. V. refert.

LXXVI. IANI COGNOMINA.

IANVS vero, sicut Macrobius lib. I. Saturnal. cap. 9. & Seruius in VII. Æneid. v. 607. notant, CLVSIVII, seu CLVSII, & PATVLCII cognominibus in sacris inuocabatur, idcirco, quod bello eius valuæ patebant, pace claudebantur. Ad quod facem præfert Ouidius lib. I. Fast. v. 127. sequ. cuius ea de causa versus ipsos apponam.

Inde vocor IANVS, *cui cum Cereale sacerdos*
Imponit libum, farraque mista sale;
Nomina ridebis, modo namque PATVLCIVS *idem,*
Et modo sacrifico CLVSIVS *ore vocor.*
Scilicet alterno voluit rudis illa vetustas
Nomine diuersas significare vices.

Quin etiam GEMINI, QVIRINI, CONSIVII, IVNONII & CVRIATII nominibus IANVS colebatur. IANI GEMINI mentio fit a Varrone lib. IV. de Ling. Lat. c. 32. Vell. Paterculo lib. II. c. 38. Plinio lib. XXXIV. Nat. histor. cap. 7. Suetonio in Nerone cap. 14. & auctore libri de Viris illustribus cap. 3. Ac IANVS quidem, BIFRONS, vt Virgilius lib. VII. v. 180. & XII. v. 198. Æneid. loquitur, vel, vt Ouidius lib. I. Fastor. v. 230. & lib. IV. de Ponto Eleg. 4. v. 23. BICEPS, vel, vt idem lib. V. Fast. v. 424. BIFORMIS, & vt Plutarchus ἐν Αἰτίοις p. 269. διπρόσωπος, aut vt in Numa, p. 72. ἀμφιπρόσωπος fingebatur. Ideoque Geminus QVADRIFRONS erat, vt Fab. Pictor. lib. de Aureo sæculo, & D. Augustinus lib. VII. de Ciuit. Dei scribunt, vel, vt apud Macrobium Bassus lib. I. Saturn. cap. 9. scribit, QVADRIFORMIS. QVIRINVM autem inuocabant IANVM, quasi bellorum potentem, ab hasta, quam Sabini CVRIM vocabant: quo cognomine IANVS appellatur in lege Regia, quam Festus Pomp. in voce, *Opima*, refert, & ab Horatio Ode 15. lib. IV. v. 9. & Suetonio in Augusto c. 22. CONSIVIVM vero, Macrobio interprete, inuocabant, a conserendo, id est propagine generis humani, quam IANO auctore conseri credebant. IVNONIVM, quasi omnium mensium ingressus & Kalendas tenentem, cuius rei Seruium in lib. VII. Æneid. & Macrobium non modo cap. 10. sed & 20. lib. I. Saturnal. auctores habeo. Postremo CVRIATIO IANO aram consecratam Festus Pomp. in verbo, *Sororium Tigillum*, tradit.

LXXVII. IOVIS *cognomina præcipua.*

Propria etiam & peculiaria Deo cuique cognomina attributa fuisse sciendum est. Veluti Ioui, OPTIMI MAXIMI cognomen, quemadmodum Lactantius lib. I. Institut. diuinar. cap. 10. docet: *Quid omnium*, inquiens, *horum pater, Iupiter, qui in solenni precatione* OPTIMVS ET MAXIMVS *nominatur?* Arnobius lib. I. aduers. gent. *Cum a vobis & Iupiter* OPTIMVS ET MAXIMVS *habeatur.* Et quidem, vt Cicero lib. I. de Nat. Deor. cap. 25. obseruauit, ante OPTIMVS, id est, beneficentissimus, quam MAXIMVS dicebatur: quia maius est, certeque gratius, omnibus prodesse, quam opes maximas habere. Idcirco Plinius in Panegyrico c. 88. *Parens*, ait, *hominum deorumque*, OPTIMI *prius, deinde* MAXIMI, *nomine colitur.* Ibidemque Traiano iustis de causis Senatum populumque Romanum OPTIMI cognomen adiecisse, meritoque ei post ceteras appellationes hanc esse additam, vt maiorem, scribit. Quo etiam cognomine sibi a Senatu delato eundem principem magis, quam Parthici, gloriatum, Xiphilinus p. 249. refert: Τά τε ἄλλα, inquiens, ἐψηφίζετο αὐτῷ πολλὰ ἡ βουλὴ, καὶ ΟΠΤΙΜΟΝ. εἴτ' οὖν ἄριστον ἐπωνόμασεν. Et mox: Καὶ ὠνομάσθη μὲν, ἐπειδὴ καὶ Νίσιβιν εἷλε καὶ τὰς Βάτνας, Παρθικὸς· πολλῷ δὴ μᾶλλον ἐπὶ τῇ τοῦ ΟΠΤΙΜΟΥ προσηγορίᾳ καὶ ταῖς ἄλλαις ξυμπάσαις, ἅτε καὶ τῶν τρόπων αὐτοῦ μᾶλλον ἢ τῶν ὅπλων οὔσῃ, ἐσεμνύνετο. Eiusque appellationis splendore & gloria Traianus in nummis suis sæpe decoratur.

IOVEM autem idcirco OPT. MAXIMVM veteres appellasse, Cicero lib. III. de Nat. Deor. c. 36. docet, quod eos saluos, incolumes, opulentos, copiosos efficeret. Et hoc cognomine P. Decius lib. X. cap. 24. & Manlius lib. VI. cap. 16. apud Liuium, & L. Aemilius Paulus, apud Valerium Max. lib. V. cap. 10. Iouem precantur. Quo in genere loquendi superlatiuum pro positiuo poni, & nulli comparari, Donatus notauit. Cuius dicti hanc eius interpres Seruius rationem reddit, quia non sunt alii Ioues, quorum vnus bonus, alter melior sit, vnde possit hic dici OPTIMVS.

Hoc vero, OPTIMI MAXIMI, cognomen IOVIS CAPITOLINI proprium fuit. Cicero pro domo sua cap. 57. *Quocirca te,* CAPITOLINE, *quem propter beneficia, populus Rom.* OPTIMVM, *propter vim,* MAXIMVM nominauit. CAPITOLIVM certe templum Iouis OPTIMI MAXIMI dicitur apud Liuium, lib. XXII. cap. 37. & augustissima domus IOVIS OPTIMI MAX. apud eundem lib. III. c. 17. Plinius lib.

XXVIII.

XXVIII. cap. 2. post Hetruriæ vates consultos de capite humano inuento in Capitolino delubro, pronuntiatum fuisse scribit: *Hic templum* IOVIS OPT. MAX. *futurum est.* Proinde in Saguntinorum legatorum oratione, quæ a Liuio, lib. XXVIII. c. 39. ponitur, IVPITER OPT. MAX. præses Capitolinæ arcis appellatur.

OMNIPOTENTIS etiam titulo IVPITER inuocatur in precibus apud Virgilium lib. IV. v. 687. & lib. IX. v. 625. & lib. XII. v. 178. Æneid. quo nomine exaudiendus est lib. I. v. 64. lib. III. v. 251. & IV. v. 220. Æneid. Atque ita nuncupatum ostendunt Soranus apud D. Augustinum lib. VII. de Ciuit. Dei, cap. 9. & 11. & Arnobius lib. III. aduersus gent. Eundemque DEVM HOMINVMQVE PATREM non poëtæ modo appellant, sed & qui soluta oratione scripserunt. Apud Liuium namque lib. VIII. cap. 6. Manlius Torquatus Consul Iouem implorans: *Haud frustra*, inquit, *te* PATREM DEVM HOMINVMQVE *hac sede sacrauimus.* Sed & Plinius in Panegyrico cap. 88. eum DEORVM HOMINVMQVE PARENTEM nominat. Arrianus lib. I. Epictet. cap. 19. de Ioue: Καὶ τὸ λυπηρὸν αὐτὸς ὁ Ζεὺς, ἀλλ' ὅταν θέλῃ εἶναι ὑέτιος καὶ ἐπικάρπιος καὶ πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε.

Idem & REX vocabatur. Indicat hoc Liuius, lib. III. cap. 39. quo loci M. Horatius Barbatus Reges, Valeriis & Horatiis ducibus, expulsos fuisse vociferans, addit: *Nec nominis tum pertæsum esse, quippe quo Iouem appellari fas sit, quo Romulum conditorem Vrbis, deincepsque* REGES *appellatos: quod sacris etiam vt solenne retentum sit.* A Virgilio sane, DIVVM PATER ATQVE HOMINVM REX, non semel appellatur. Varro lib. IV. de Lingua Lat. c. 10. de Iouis nomine disserens: *Eundemque*, ait, *appellans dicit Ennius:*

DIVVMQVE HOMINVMQVE PATER, REX.

Ouidius lib. II. Trist. Eleg. 1. v. 37. de Ioue:

Iure igitur, GENITORQVE DEVM, RECTORQVE *vocatur.*

Plautus Captiuis Act. III. Sc. 4. v. 89. *Ita me* REX DEVM ATQVE HOMINVM *faxit patriæ compotem.* Similiterque Amphitruone Act. V. Sc. 1. v. 69. & in Prologo Rudentis v. 9. IMPERATOR DIVVM ATQVE HOMINVM dicitur.

MAGNVS etiam IVPITER vocatur ab eodem Plauto Pœn. Act. V. Sc. 3. v. 44. & a Torquato apud Liuium lib. VIII. cap. 6. Idemque SVMMVS nominabatur. Ennius, Hecuba, referente Nonio: IVPITER *tibi* SVMME *tandem re male gesta gratulor.* Plautus Amphitr. Act. II. Sc. 2. v. 148. SVMME IVPITER, *quid ego video?* quo itidem nomine vocatur eiusdem Comœdiæ Act. V. Sc. vlt. v. 16. & Pseudolo Act. I. Sc. 3. v. 31. Menæchmis Act. V. Sc. 2. v. 60. Mostellar. Act. I. Sc. 3. v. 84.

Eundem & SVPREMVM appellabant. Plautus Captiuis Act. IV. Sc. 1. v. 1. IVPITER SVPREME, SERVAS ME. Terentius Adelph. Act. II. Sc. 1. v. 42. *Pro,* SVPREME IVPITER: 43 vbi Donatus, SVPREMVM, ait, *nunc dicit summum ab eo, quod est superum, & superius.* Idem SVPREMVS REX vocatur a Plauto Amphitr. Act. II. Sc. 2. v. 201. & SVPREMVS IVPITER eiusdem Comœd. Act. V. Sc. 1. v. 69. & Menæchmis Act. V. Sc. 9. v. 55. Cistellar. Act. II. Sc. 1. v. 40. Mostell. Act. II. Sc. 1. v. 1. Captiu. Act. IV. Sc. 1. v. 1. Pœn. Act. V. Sc. 3. v. 3. Denique, inter alia multa epitheta, in Persa Act. II. Sc. 3. v. 1.

Interdum scenicus ille atque imaginarius DEORVM HOMINVMQVE REX, DIESPITER nominabatur, quasi diei & lucis pater, vt explicat Gellius lib. V. cap. 12. Varro lib. IV. de Ling. Lat. c. 10. *Hoc idem magis ostendit antiquum Iouis nomen. Nam olim* DIIOVIS *&* DIESPITER *dictus, hoc est aër, & dies pater. A quo Dei dicti, qui inde, & dies & dius, & diuus.* Macrobius lib. I. cap. 15. *Nam cum Iouem accipiamus lucis auctorem, vnde &* LVCETIVM *Salii in carminibus canunt, & Cretenses* Δία, τὴν ἡμέραν *vocant: ipsi quoque Romani* DIESPITREM *appellant, vt diei patrem.* Vox certe ista Iouem sonat in Formula iurisiurandi a Festo prodita in verbo, *Lapidem*, & apud Plautum Captiu. Act. IV. Sc. 4. v. 1. Pœn. Act. III. Sc. 4. v. 29. & Act. IV. Sc. 2. v. 47. Horatium lib. I. Carm. Ode 34. v. 5. & lib. 3. Ode 2. v. 29. Meminit & Seruius in lib. IX. Æneid. ad v. 570. & Priscianus in lib. de 12. Carminib. & D. Augustinus lib. IV. de Ciuit. Dei c. 11.

LXXVIII. *Reliqua* IOVIS *nomina.*

Aliis præterea multis nominum, vt cum Minutio Felice in Octauio c. 18. dicam, additamentis Iupiter Romæ colebatur: veluti STATORIS, FERETRII, ELICII, FAVNI, LVCETII, VICTORIS, INVICTI, VIMINII, FAGVTALIS, LATIARIS seu LATIALIS, HERCEI, OPITVLI, seu OPITVLATORIS, TONANTIS, VLTORIS, CVSTODIS, PISTORIS, INVENTORIS, PRAEDATORIS, IMPVLSORIS, STABILITORIS, CENTVMPEDAE, SVPINALIS, TIGILLI, ALMI, RVMINI, DAPALIS, ARBITRATORIS, PROPVGNATORIS, HOSPITALIS, SALVTARIS, PAGANICI, CONSERVATORIS, SOSPITATORIS, SERVATORIS, AVGVSTORVM ET CAESARVM DEFENSORIS & TVTATORIS SALVTIS AVGG. FVLGERATO- 44 RIS seu FVLGVRATORIS, *e*) FVLMINATORIS: eique templa, delubra, fana, sacella & signa his titulis dicata consecrataque erant. Quæ omnia si quis testimoniis comprobari desideret, ei hac in re officium meum deesse non patiar: nec sum nescius, fore, vt hic noster ingratus & inglorius labor in varios fastidiosorum hominum sermones incurrat. Plerique enim me post eos, qui ex professo hoc argumentum tractarunt, actum agere, & operam ludere, iudicabunt: qui hoc a me responsum ferent, ægre ferre eos non debe-

e) Græce καταιβάτης dicitur.

debere, si illi, qui syntagmata accurate & copiose conscripserunt, nobis e segete ad spicilegium reliquerint stipulam. Erunt etiam, qui miseram aut nimiam diligentiam reprehendant. Sed si quis est, qui se prodesse studeat plurimis, in his ego pridem nomen professus sum meum: & quod isti vitio vertent, id fortasse alii laudi ducent: dabunt certe mihi veniam æquiores iudices, gratiam etiam non nulli habebunt. Reliquorum, qui iniquiores sunt, fastidium nihil moror. In hac tamen re ne prolixitas tædium pariat, eum modum tenebo, vt rerum copia verborum copiam non gignat. Cui cordi erit legere, satis habeat, & auctorem, & voluminis ordinem esse monstratum. Fontes enim aperire sufficit, e quibus, quantum quoquo modo videbitur, haurire, & sitim explere quisque poterit. Vt ergo IOVIS titulos retexamus, de eius cognominibus hi sunt consulendi auctores. De STATORE quidem, Cicero lib. III. de Finib. c. 20. & Orat. I. c. 5. & 13. & II. in Catilin. cap. 6. & Philipp. II. c. 26. Ouidius lib. VI. Fast. v. 793. Liuius lib. I. cap. 12. Plinius hist. Natur. lib. II. cap. 53. Auctor libri de Viris illustribus cap. 2. Seneca lib. IV. de Benefic. cap. 7. Macrobius lib. III. Saturn. cap. 4. D. Augustinus lib. III. de Ciuit. Dei. Dionysius Halicarnass. lib. II. p. 85. Plutarchus in Romulo p. 29. & in Cicerone p. 868. Seruius in VIII. Æneid. ad v. 640. De FERETRIO, Liuius lib. I. cap. 10. & lib. IV. c. 32. Plutarchus in Romulo p. 27. & Marcello, p. 302. Dionysius Halicarnass. lib. II. p. 76. Propertius lib. IV. Eleg. 11. v. 45. Cornel. Nepos, siue quis alius est, in vita Attici cap. 20. Plinius lib. II. Natur. hist. cap. 53. Auctor. lib. de Viris illustrib. c. 2. Dio lib. XLIV. p. 247. & LII. p. 529. Festus Pomp. in verbo *Feretrius*: & verbo *Opima*. Solinus in Polyhistore. De ELICIO, Varro lib. V. de Lingua Lat. cap. 9. Liuius lib. I. cap. 20. Plinius lib. II. Natural. histor. cap. 53. Auctor libri de Viris illustrib. cap. 4. Ouidius lib. III. Fastorum v. 327. Arnobius lib. V. aduers. gent. Plutarchus in Numa p. 70. De FAVNO, Dionysius Halicarnass. lib. VI. p. 303. De LVCETIO, Gellius lib. V. cap. 12. Macrobius lib. I. Saturnal. cap. 15. Festus Pompeius & Seruius in IX. Æneid. v. 570. De VICTORE Liuius lib. X. cap. 42. Ouidius lib. IV. Fastorum v. 621. D. Augustinus lib. VII. de Ciuit. Dei cap. 2. & nummi Domitiani. DE INVICTO Cicero lib. II. de Legib. cap. 11. Ouidius lib. VI. Fastorum, v. 650. Horatius lib. III. Carm. Ode 27. v. 73. Silius Italicus lib. XII. v. 672. D. Augustinus lib. VII. de Ciuit. Dei, cap. 1. De VIMINIO Varro lib. IV. cap. 8. de Lingua Lat. Fest. Pomp. in verbo, *Viminalis porta*. Sex. Rufus & Pub. Victor. in V. reg. Vrb. De FAGVTALI, Varro lib. IV. de Lingua Lat. cap. 32. Plinius lib. XVI. Natur. histor. c. 10. De LATIARI seu LATIALI, Cicero pro Milone cap. 31. Liuius lib. XXI. c. 36. Lucanus lib. I. v. 198. Plinius lib. XXXIV. Natur. histor. cap. 7. Festus in verbo, *Oscillum*, Lactantius lib. I. cap. 21. Minutius Felix in Octauio cap. 21. Dionysius Halicarnass. lib. VIII. p. 409. Dio lib. XLIII. De HERCEO, Ouidius in Ibin, v. 284. Seneca in Agamemnone Act. III. Sc. 1. v. 57. Festus Pomp. & Seruius in lib. II. Æneid. De OPITVLO seu OPITVLATORE, Festus Pomp. De TONANTE, Suetonius in Augusto cap. 91. Seneca lib. IV. de Benefic. cap. 7. Plinius lib. II. Natur. histor. cap. 8. & lib. XXXIV. cap. 53. Dio lib. LIII. p. 599. Sex. Rufus & P. Victor. in reg. VIII. Vrbis & nummi Augusti. De VLTORE, Plinius lib. XXXVI. Natur. hist. cap. 15. & nummi Alexandri Seueri. De IMPERATORE, Cicero lib. IV. in Verr. cap. 58. Liuius lib. VI. cap. 29. Pub. Victor & Sex. Rufus in VIII. reg. Vrb. *f*) De CVSTODE, Corn. Tacitus Hist. III. cap. 74. Vetus inscriptio (apud Gruterum p. XIX. 7.) & Domitiani denarii. De PISTORE, Ouidius lib. VI. Fast. v. 349. & 393. & Lactantius lib. I. cap. 20. De INVENTORE, Dionysius Halicarnass. lib. I. p. 25. & Aurel. Victor. in Origine gentis Rom. & nummi Traiani. De PRAEDATORE, Seruius in III. Æneid. ad versum 223. - *ipsumque vocamus Ad partem prædamque Iouem.* De IMPVLSORE, D. Augustinus lib. VIII. de Ciuit. Dei cap. 2. De STABILITORE, Seneca lib. IV. de Benefic. cap. 7. D. Augustinus lib. VII. de Ciuit. Dei cap. 7. De CENTVMPEDA, SVPINALI, TIGILLO, RVMINO, D. Augustinus lib. VII. de Ciuit. Dei, cap. 2. De DAPALI, Cato de Re rust. cap. 132. Seruius in IX. Æneid. De ARBITRATORE, Pub. Victor. in X. reg. Vrb. De PROPVGNATORE, vetus inscriptio (apud Gruterum p. CCC. 2.) & nummi Septimii Seueri. De HOSPITALI, Cicero lib. III. de Finib. cap. 20. & Orat. pro rege Deiotaro c. 6. & lib. II. Epist. 11. ad Q. Fratrem, & Ouidius lib. V. Metam. v. 224. De SALVTARI idem Cicero lib. III. de Finib. cap. 20. De PAGANICO, vetustæ inscriptiones. (apud Gruter. p. XXI.) De CONSERVATORE, Corn. Tacitus Hist. III. cap. 74. adeundus est. De reliquis appellationibus, ad veteres nummos & lapides, quorum ex fide & auctoritate nituntur, lectorem reiicio. *g*)

LXXIX. IVNONIS *nomina.*

IVNO etiam REGINAE. LVCINAE, OPIGENAE, MONETAE, SOSPITAE, *h*) MATVTAE 45
i) IVGAE seu IVGALIS, VNXIAE, CINXIAE, INTERDVCAE, DOMIDVCAE, CAPROTINAE, POPVLONEAE, FLVONIAE, POMONAE, CVRITI-

f) Græcis Οὔριος dicebatur, qui Latinis *Imperator*, Iupiter, qui ventis imperaret v. *Græv.* ad *Cic. Verr. l. c.*

g) de *Ioue Fulguratore* est erudita Dissertatio *Petri Burmanni*. V. C. quæ inscribitur Ζεὺς καταιβάτης *siue Iupiter Fulgerator in Cyrrhestarum nummis*, adiecta libro *de Vectigalibus Populi Romani.*

RITIDIS, SORORIAE, FEBRVTIDIS seu FEBRVALIS aut FEBRVATAE, MARTIALIS, MATRONAE, MAGNAE seu MAXIMAE, appellationibus inuocabatur. Ac primum de REGINA, testes exstant Varro lib. IV. de Ling. Lat. c. 10. Cicero in Orat. pro domo c. 57. Ouidius lib. VI. Fast. v. 37. Liuius lib. V. c. 21. & VI. c. 22. & XXVII. c. 37. Valer. Maximus lib. V. c. 10. Arnobius lib. VI. P. Victor in XIII. regione Vrbis. Plutarchus in Camillo. Seruius in libr. I. Æneid. v. 12. ad ea verba: *Quo numine læso;* & in VIII. Æneid. v. 84. ad verba: *Tibi maxima Iuno.* D. Augustinus lib. VIII. de Ciuit. Dei. c. 3. De LVCINA, Varro lib. IV. de Ling. Lat. c. 10. Ouidius lib. VI. Fastor. v. 39. Iulius Obsequ. lib. de prodig. c. 55. Pub. Victor in V. reg. Vrb. Seruius locis modo citatis. De OPIGENA, Festus Pomp. & Martianus Capella lib. II. pag. 38. Eaque fortassis, nihil enim affirmo, in Arnobii libris OSSIPAGINA vocatur. De MONETA, Cicero lib. I. de Diuinat. c. 45. Ouidius lib. I. v. 638. & VI. v. 183. Fastor. Liuius lib. VII. c. 28. Valerius Max. libr. I. c. 8. Macrobius lib. II. Saturn. c. 12. Solinus in Polyhist. c. 1. Plutarchus in Camill. p. 148. De SOSPITA, Cicero lib. I. de Natura Deor. c. 29. & in Orat. pro Muræna c. 41. Ouidius lib. II. Fastor. v. 56. Liuius lib. XXII. c. 1. XXIII. c. 31. & XXXIV. c. 52. Sil. Italicus lib. XIII. v. 364. Iul. Obsequ. lib. de prodig. c. 106. Festus Pomp. & Pub. Victor in X. regione Vrb. * De MATVTA, Liuius lib. XXXIV. c. 53. P. Victor in XI. reg. Vrb. * De IVGA seu IVGALI, Festus Pomp. Seruius in IV. Æneid. & vetus inscriptio. (apud Gruter. p. XXIV, 15.) De VNXIA, Arnobius lib. III. & VII. aduers. gent. Apuleius lib. VI. de Asino aur. Martian. Capella lib. II. pag. 37. De CINXIA, Festus Pomp. Martian. Capella lib. II. pag. 37. Arnobius lib. III. De INTERDVCA, & DOMIDVCA, Martian. Capella lib. II. pag. 37. & D. Augustinus lib. VII. de Ciuit. Dei, cap. 3. De CAPROTINA, Varro lib. V. de Ling. Lat. c. 3. Arnobius lib. III. Macrobius lib. I. Saturnal. cap. 11. de POPVLONEA, Macrobius lib. III. Saturnal. cap. 11. Martian. Capella lib. II. pag. 38. Arnobius lib. III. D. Augustinus lib. VI. de Ciuit. Dei. cap. 10. De FLVONIA, Festus Pomp. Arnobius lib. III. D. Augustinus lib. VII. de Ciuit. Dei, cap. 2. & 3. De POMONA, Arnobius lib. III. De CVRITIDE, Dionysius Halicarnass. lib. II. p. 85. Festus Pomp. in verbo: *Curiales*, & in verbo: *Celibari.* Seruius in lib. I. & VIII. Æneid. *h)* De SORORIA, Festus Pomp. in verbo, *Sororium tigillum.* De FEBRVTIDE seu FEBRVALI aut FEBRVATA, Festus Pomp. Martian. Capella lib. II. pag. 37. Arnobius lib. III. De MARTIALI, Sex. Rufus in VIII. reg. Vrb. & nummi Triboniani Galli. De MATRONA, Horatius lib. III. Carm. Ode 4. v. 59. & Seruius in VIII. Æneid. v. 84. ad ea verba: *Tibi maxima Iuno.* De MAGNA seu MAXIMA, Virgilius lib. VIII. Æneid. eod. versu, & III. Æn. v. 437. & in Ciri, v. 139. & Ouidius lib. II. Fastor. v. 435.

LXXX. MARTIS *nomina.*

MARS vero GRADIVI, QVIRINI, VLTORIS nominibus colebatur. GRADIVI fit mentio, a Liuio lib. I. c. 20. & II. c. 45. Velleio Paterc. lib. vlt. Ouidio lib. V. v. 556. Fastor. & lib. XV. Metamorph. v. 863. Festo Pomp. Seruio in lib. I. v. 296. & III. v. 35. Æneid. QVIRINI, a Seruio iisdem locis. VLTORIS, ab Ouidio lib. V. Fastorum. v. 577. Suetonio in Augusto cap. 29. Plinio lib. XXXIV. c. 8. Martiali lib. VII. Epigr. 51. v. 4. Corn. Tacito lib. III. Ann. c. 18. & XIII. c. 8. Dione lib. LIV. p. 602. Ammiano Marcell. lib. XXIV. cap. 6. Sex. Rufo & Pub. Victore in VIII. reg. Vrb.

LXXXI. APOLLINIS *cognomina.*

APOLLO quoque SANDALARII vel SANDALIARII, CAELISPICIS, MEDICI, PALATINI, TORTORIS, SOSIANI, CONSERVATORIS, & CONSERVATORIS AVGVSTORVM, GRANNI, MONETALIS, PRAESTANTIS, PROPVGNATORIS, SANCTI, PACIFERI, TVTELARIS cognominibus adorabatur. De Apolline quidem SANDALARIO vel SANDALIARIO *i)* mentionem facit Suetonius in Augusto, cap. 57. & Sextus Rufus & Publius Victor in IV. regione Vrb. De CAELISPICE Sex. Rufus & Pub. Victor in XI. reg. Vrb. de MEDICO Liuius lib. XL. c. 51. De PALATINO, Suetonius in Augusto c. 29. & 31. Horatius lib. I. Epist. 3. v. 17. Dio lib. LIII. p. 568. De TORTORE, Suetonius in Augusto c. 70. SOSIANI meminit Plinius lib. XXXVI. cap. 5. Ceteræ appellationes ex nummis veteribus & inscriptionibus excerptæ sunt.

LXXXII. MINERVAE *cognomina, item* DIANAE & VENERIS.

SImili modo MINERVA AVGVSTA, PACIFICA, VICTRIX, SANCTA cognominatur in veteribus nummis & inscriptionibus. Eadem CVSTOS VRBIS ROM. vocabatur. Et ita eam appellat Cicero in Orat. pro domo sua ad Pontifices c. 57. & Epist. 25. lib. XIII. Epistolar. Famil. Et Epist. 3. lib. VII. ad Attic. Eique, hoc titulo, signum dedicasse Ciceronem, antequam iret in exilium, Plutarchus in eius vita, p. 876. & Dio lib. XXXVIII. p. 77. scribunt.

Quod ad DIANAM attinet, eam AVGVSTAE, CAELESTIS, COMPOTENTIS, LVCIFERAE, LVCINAE, NEMORENSIS, TRIPLICIS, TVTELARIS, VALERIANAE, VICTRICIS, REDVCIS, CONSERVATRICIS appellationibus ornatam, in veteribus nummis & inscriptionib. inuenio.

 VENVS

h) Eadem est *Quiritis, Curilis, Curulis,* apud *Seruium* l. c. v. *Cuper. Obs. II,* 2. qui eandem facit cum Iunone *Sospita.*

i) Sed intt. eruditissimi legendum docuere ap. Suet. l. c. *Sandaliatus.* Nam *Sandaliarius* dici deus nullo modo potest, cum hoc vocabulum significet artificem sandaliorum.

46 VENVS itidem variis nominum appellationibus inuocabatur: vt puta, ERICINAE, LIBITINAE, VERTICORDIAE, GENITRICIS, CLOACINAE, seu CLVACINAE, CALVAE, MVRTIAE, VICTRICIS, PLACIDAE, ALMAE. *k*) De ERICINA, adeundi sunt, Liuius lib. XXII. c. 10. XXIII. c. 31. XXX. c. 38. & XL. c. 34. Strabo lib. VI. Ouidius lib. IV. Fast. v. 875. Sex. Rufus & Pub. Victor in V. regione Vrbis. De LIBITINA seu LIBENTINA, Varro lib. V. de Ling. Lat. c. 6. Cicero lib. II. de Nat. Deor. c. 23. Arnobius lib. IV. aduers. gent. Dionysius Halicarn. lib. IV. p. 164. Plutarchus in Numa p. 67. & in *Αἰτίοις* p. 269. Nonius in voce *Prolubium*. De VERTICORDIA, Iul. Obsequens libro de prodig. c. 97. Valer. Maximus lib. VIII. cap. vlt. Ouid. lib. IV. Fastor. v. 157. Plinius lib. VII. c. 25. Solinus in Polyhist. cap. 7. de GENITRICE, Suetonius in Iulio, c. 61. Appianus lib. II. de Bell. ciuil. p. 470. Dio lib. XLIII. p. 254. & XLIX. p. 476. Plinius lib. VII. cap. 38. & lib. IX. c. 35. & lib. XXV. cap. 4. & 12. Epitome Liuii lib. CXVI. Macrobius lib. I. c. 12. Solinus in Polyhist. Seruius in lib. II. Georg. ad versum 380. *Baccho caper omnibus horis Caeditur*. De CLOACINA, seu CLVACINA, Plinius lib. XV. cap. 29. Varro lib. IV. de Ling. Lat. c. 10. Plautus in Curcul. Act. IV. Sc. 1. v. 10. Liuius lib. III. c. 48. Minutius Felix in Octauio, c. 25. Cyprianus Epist. 57. Lactantius lib. I. cap. 20. D. Augustinus lib. IV. de Ciuit. Dei, cap. 23. & lib. VI. cap. 10. de CALVA, Lactantius lib. I. cap. 20. Capitolinus in Maximino Iuniore c. vlt. P. Victor & Sex. Rufus in region. VIII. de MVRTIA, Varro lib. V. de Ling. Lat. Plinius lib. XV. c. 29. Plutarchus in *Αἰτίοις* p. 268. De VICTRICE, Plinius lib. VIII. cap. 7. & lib. XV. c. 29. Varro lib. IV. de Ling. Lat. c. 10. Plutarchus in Pompeio p. 655. & numismata Iulii Caesaris *l*) De PLACIDA, Rufus in V. Vrb. reg. De ALMA, P. Victor in XII. regione Vrb. Macrobius lib. III. Saturn. c. 8. & Vetus inscriptio. (apud Gruter. p. CCLI.)

LXXXIII. HERCVLIS *cognomina*.

HERCVLIS autem VICTORIS, INVICTI, TRIVMPHALIS, MAGNI CVSTODIS CIRCI, OLIVARII, SILVANI seu SVLLANI, DEFENSORIS, COMITIS & CONSERVATORIS cognomina fortitum reperio. De VICTORE auctores sunt P. Victor in VIII. reg. Vrb. Lucretius lib. I. Macrobius lib. III. c. 6. Virgilius lib. VIII. Aeneid. v. 362. de INVICTO idem eod. libro, v. 293. Silius Italicus lib. I. v. 512. & antiquae inscriptiones, (apud Gruter. p. XLVI. de TRIVMPHALI, Sex. Rufus & P. Victor in IX. reg. Vrb. de MAGNO CVSTODE CIRCI, Ouidius lib. VI. Fast. v. 209. & Sex. Rufus & Pub. Victor in IX. reg. Vrb. de OLIVARIO, Sex. Rufus & Pub. Victor in XI. reg. Vrb. de SILVANO seu SVLLANO idem P. Victor in V. reg. Vrb. Reliquarum appellationum testimonia e veteribus inscriptionibus & nummis petenda sunt.

LXXXIV. OPIS CONSIVAE *nomen*. LARES *diuersimode appellati*.

OPEM porro, CONSIVAM appellatam, Varro lib. V. de Ling. Lat. c. 3. Festus in verbo, *Opima*, & Macrob. lib. III. Saturn. c. 9. testantur.

LARES vero, quos Priscianus *κατοικιδίους θεοὺς* interpretatur, interdum FAMILIARES, interdum PATRII, nonnunquam vero PRAESTITES, alias etiam GRVNDILES, alias COMPITALES, alias HOSTILII, alias PERMARINI vocabantur. De FAMILIARIBVS mentionem faciunt, Plautus in prologo v. 2. Aulul. & Rudent. Act IV. Sc. 6. v. 3. Cato de Re rustic. cap. 143. Cicero lib. II. de Legib. c. 17. & Orat. pro Quintio c. 27. & pro domo sua, c. 41. & II. Philipp. cap. 30. Suetonius in Calig. c. 5. De PATRIIS, Tibullus Eleg. vlt. v. 15. lib. I. Horatius lib. I. Serm. Sat. 2. v. 56. De PRAESTITIBVS, Ouidius V. Fastor. v. 133. Plutarchus *ἐν Αἰτίοις*, p. 276. Martianus Capella lib. II. de Nuptiis Philolog. pag. 38. de GRVNDILIBVS, Arnobius lib. III. & Non. Marcellus & Diomedes lib. I. Grammat. De COMPITALIBVS, Suetonius in Augusto cap. 31. De HOSTILIIS, Festus Pomp. de PERMARINIS, Liuius lib. XL. c. 52.

LXXXV. DII TVTELARES VRBIS *nominatim haud inuocati*. DII PATRII. *Dii inferi* MANES *cur dicti?*

AT cum TVTELARES DII VRBIS ROMAE inuocandi erant, nullos fuisse nominatim inuocatos, satis constat. Nam, vt Macrobius lib. III. Saturn. cap. 9. C. Sempronius in lib. de Diuis. Italiae, Solinus in Polyhist. & Plutarchus *ἐν Αἰτίοις* p. 278. auctores sunt, Romani eum Deum, in cuius tutela Vrbs Roma erat, & ipsius Vrbis verum & Latinum nomen ignotum esse voluerunt. Plinius lib. XXVIII. cap. 2. *Verrius Flaccus auctores ponit, quibus credat, in oppugnationibus ante omnia solitum a Romanis sacerdotibus euocari Deum, cuius in tutela id oppidum esset: promittique illi eundem, aut ampliorem locum apud Romanos, cultumue. Durat in Pontificum disciplina id sacrum, constatque ideo occultatum, in cuius Dei tutela Roma esset, ne qui hostium simili modo agerent.* Proinde Virg. lib. I Georg. v. 498. generaliter precatur in haec verba:

DII PATRII INDIGETES, *& Romule, Vestaque mater.*

Vbi Seruius: *Poetice:* inquit, DII PATRII. *Nam verum nomen eius numinis, quod Vrbi Romae praeesset, sciri, sacrorum lege prohibetur: quod ausus quidam Tribunus Pl. enuntiare, in crucem leuatus est.* Et ita Cicero in Orat. pro Sextio c. 20. *Te, Patria, obtestor & vos penates;* PATRII-

k) Aliam faciebant *coeligenam* f. coelestem *Varro L. L. lib. IV.* Graecis dicitur ἐρυκίνα: aliam vero *vulgiuagam, vulgariam, Apulei. Apolog.* quam Graeci πάνδημον vocarunt. v. *Cuper. Obs. II. 2.*

l) conf. *Gruter. Inscr. p. LIX,* 10. *LX,* 1. 2. 3.

PATRIIQVE DII, *me vestrarum sedium*, &c. Nec non Scipio apud Silium Italicum lib. IV. v. 672.

DII PATRII, ait, *quorum auspiciis stat Dardana Roma.*

Idemque confirmat ea precatio, qua postremus Metamorphoseos liber concluditur, quæ huiusmodi præfatione constat, v. 861. s.

DII, PRECOR, AENEAE COMITES, *quibus ensis & ignes*
Cesserunt, DIIQVE INDIGETES, *genitorque Quirine*
Vrbis, & inuicti genitor Gradiue Quirini,
Vestaque Cæsareos inter sacrata penates,
Et cum Cæsarea tu Phœbe domestice Vesta,
Quique tenes altus Tarpeias Iupiter arces,
Quosque alios vati fas appellare, piumque est.

Ac plane Festus Pomp. INDIGETES Deos interpretatur, quorum nomina vulgare non licet.

INFEROS vtique Deos MANES, id est bonos, vocatos a suppliciter eos venerantibus, propter metum mortis, idem Festus in verbo, *Manuos*, scribit. Similiterque Paulus principium diei ob bonitatem Mane appellatum tradens, adiicit, Inferos inde DEOS MANES dictos, *vt suppliciter appellati boni essent.* Bonum enim antiquos *manum* dixisse, Varro quoque lib. V. de Lingua Lat. c. 2. auctor est.

LXXXVI. FORTVNAE *appellationes. Et de* FORTVNA HVIVSQVE DIEI *disputatio.*

NEC FORTVNAE appellationes prætermittendæ sunt, cui, * FORTIS, * MVLIEBRIS, PRIMIGENIAE, EQVESTRIS, VISCATAE, BREVIS seu PARVAE, MASCVLAE, OBSEQVENTIS, RESPICIENTIS, VIRGINIS seu VIRGINALIS, REDVCIS, SEIAE, BARBATAE, MAMMOSAE, PVBLICAE, PRIVATAE, DVBIAE, BENE SPERANTIS, VICINAE, LIBERAE, STATAE, ADIVTRICIS, CONSERVATRICIS GALBANORVM, OPIFERAE, FELICIS, MANENTIS, AVGVSTAE appellationibus diuini honores Romæ habebantur. * De FORTI, *m*) testes produco Varronem lib. IV. c. 10. & V. c. 3. de Ling. Lat. Ciceronem lib. II. de legib. c. 11. Ouidium lib. VI. Fastor. v. 773. Liuium lib. X. c. 46. & XXVII. c. 11. Columellam lib. X. Plutarchum περὶ τύχης ῥωμαίων p. 319. Donatum in Phormion. Terentii Act. V. Sc. 6. * De MVLIEBRI, Liuius lib. II. c. 40. Valer. Maximus lib. I. cap. 8. & lib. V. cap. 2. Dionysius Halicarn. lib. VIII. p. 387. Plutarchus in Coriolano p. 231. & lib. περὶ τύχης ῥωμ. p. 318. D. Augustinus lib. IV. de Ciuitate Dei cap. 19. D. Hieronymus lib. I. aduersus Iouinian. De EQVESTRI, Liuius lib. XL. c. 40. Valer. Maximus lib. I. cap. 1. Corn. Tacitus lib. III. c. 71. Iul. Obsequens lib. de prodigiis c. 113. Vitruuius lib. III. cap. 2. De BREVI seu PARVA, Plutarchus ἐν Αἰτίοις p. 281. Sex. Rufus in regione VI. Vrb. De PRIMIGENIA, Liuius lib. 47 XXXIV. c. 52. & XLIII. c. 13. Plutarchus ἐν Αἰτίοις p. 281. & περὶ τύχ. ῥωμ. p. 322. Dio lib. XLII. p. 222. De MASCVLA, Plutarchus supra dictis locis. De OBSEQVENTE, Plutarchus in lib. περὶ τύχ. ῥωμ. l. c. P. Victor, & Sex. Rufus in I. reg. Vrb. & nummi veteres. De RESPICIENTE, Cicero lib. II. de Legib. c. 11. P. Victor in X. reg. Vrb. De VIRGINE, seu VIRGINALI, Varro lib. I. de Vita pop. Rom. apud Nonium in verbo, *Vndulatum*, Arnobius lib. II. Plutarchus ἐν Αἰτίοις, & in lib. περὶ τύχ. ῥωμ. l. c. De REDVCE, Dio lib. LIV. p. 527. Martialis lib. VIII. Epigr. 64. v. 1. Sex. Rufus in VI. reg. Vrbis, Claudianus in Panegyric. in VI. Honorii Aug. Consulat. v. 1. & nummi antiqui, veteresque inscriptiones. (apud Gruterum p. L.) De SEIA, Plinius lib. XXXVI. cap. 22. Pub. Victor in VI. reg. Vrb. & vetus inscriptio. (apud Gruter. p. LXXIX. 5.) De BARBATA, D. Augustinus lib. IV. de Ciuitat. Dei c. 11. & lib. VI. cap. 1. De MAMMOSA, P. Victor, in XII. reg. Vrb. De PVBLICA, Ouidius lib. IV. Fastor. v. 376. Dio lib. XLII. p. 222. Sex. Rufus & P. Victor, in VI. reg. Vrb. & nummi veteres. De PRIVATA, Plutarchus ἐν Αἰτίοις, & περὶ τύχ. ῥωμ. De DVBIA, Ouidius lib. VI. Fastor. v. 784. P. Victor in XIII. reg. Vrb. De BENE SPERANTE, Plutarchus ἐν Αἰτίοις, & περὶ τύχ. ῥωμ. Sex. Rufus in I. reg. Vrb. De VICINA, Sex. Rufus in in I. reg. Vrb. De LIBERA, Sex. Rufus in VI. reg. De STATA, Rufus ibidem. De ADIVTRICE, CONSERVATRICE, GALBANORVM, & OPIFERA, veteres inscriptiones. (apud Gruterum pag. LXXIII. 7. LXXV. 1. 2. & 9.) De FELICE, MANENTE, AVGVSTA, veteres nummi. Quem in censum, mirabitur quis, a me Fortunæ HVIVS DIEI nomen minime deferri: quam tamen Cicero lib. II. de Legib. c. 11. agnoscit, cum ait: *Fortunaque sit, vel* HVIVS DIEI *(nam valet in omnes dies) vel* RESPICIENS *ad opem ferendam*, &c. Quam lectionem alter nostri sæculi Varro, cuius memoriam sancte & religiose, vt debeo, colo, rectam esse censuit, petitaque ex Plutarchi Mario p. 420. auctoritate confirmauit: cui & alter vir emunctæ naris in suis doctissimis Emendationum & Miscellaneorum libris assentitur. Et ita vterque Plinii verba lib. XXXIV. cap. 8. emendanda credit. At ego longe aliter sentio, eorumque seu interpretationem seu emendationem aperte Ciceronis verbis repugnare, aio. Ni ita sit, iusto cum eis sacramento contendere non detrecto, eisque iudices e decuriis eorum, quibus cor sapit, fero, prius testatus, a me eorum memoriam non sollicitari. Omnium enim dierum, nedum vnius seu certæ alicuius, siue huius aut illius diei, Fortunam huiusmodi appellatione signari, Cicero liquido demonstrat, propter eam quam adiungit rationem: *Nam valet in omnes dies.* Quibus verbis significat, atque adeo aperte

m) Vid. *Monita* p. 183. vbi A. dicta de *forti Fortuna* hoc & seq. cap. quodammodo emendat. Non enim *fortis fortuna*, sed *fors fortuna* haud dubie dicitur.

48 te ostendit, Fortunam ita merito dici, quod in omnes dies valeat. Quæ ratio non constaret, si ad vnum aliquem diem eius numinis potestas restringeretur, & tam angustis finibus ac terminis circumscriberetur. Itaque a Ciceronis mente penitus eorum mihi opinio abhorrere videtur, qui *ἡμέρας ἐκείνης τύχην* in animo habuisse eum existimant. Dicam quod sentio. Qui voci antiquæ & melioris notæ manus adferre ausi sunt, elegantem locum fœdauerunt. Idque vitium seu flagitium viris alioquin acutissimis & perspicacissimis aciem oculorum perstrinxisse mirum non est. Quis est enim tam lynceus, qui in tantis tenebris nihil offendat, nusquam incurrat? Scripserat procul dubio Cicero: *Fortunaque sit, vel* HVIVSQVE DIEI. *n*) Quo nomine vicum fuisse in decima Vrbis regione, quæ Palatium continebat, P. Victor docet. In regionum quoque monumento, quod e lapide, qui est sub porticu Capitolina, nobis fideliter Ald. Manutius P. F. exscripsit, regioni decimæ idem vicus adscribitur. Ac plane complures vrbis Romanæ vicos a finitimis, propinquis, aut vicinis Fortunæ templis nomen traxisse, ex Sex. Rufo & P. Victore liquet. Nam illi vicum Fortunæ OBSEQVENTIS in prima vrbis regione recensent, & vicum Fortunæ VICINAE in tertia: in quinta vero vicum Seium: in sexta vicum Fortunarum: in septima vicum Fortunæ: in decima vicum Fortunæ RESPICIENTIS. Quin etiam e manuscriptis P. Victoris codicibus, ita hunc vicum Onuphrius edidit: VICVS HVIVSQVE DIEI FORT. AED. Quæ postrema verba Fortunæ ædem significant. Præterea ædem Fortunæ HVIVSCE DEAE, vel, vt in calamo exaratis libris habemus, HVIVSCE DIE memorat Plinius lib. XXXIV. Natural. histor. cap. 8. Id quod sententiam nostram non adiuuat modo, sed & plane firmat. Nam quod erat ab eo scriptum, HVIVSQVE DIEI, facili litterarum C. & Q. metaplasmo transiit in HVIVSCE DIE. Quæ cum ita se habeant, præclareque iacta sint causæ nostræ fundamenta, needum tamen oculis animisque offusa caligo discussa est. Demus enim, Romæ vicum fuisse HVIVSQVE DIEI, quod a Fortunæ templo nomen inuenerit: nondum adhuc res confecta est ex animi sententia. Et certe inest huic verbo obscuritas, cui nisi lumen adhibuerimus, nihil egerimus. Verum, ne diutius suspensum lectorem teneam, nodum hunc Gordianum explicabit, expedietque Marius Victorinus, qui in lib. de Orthograph. aliam atque aliam esse harum vocum *huiusce*, & *huiusque* vim & potestatem ita tradit: *Et huiusce*, ait, *& huiusque recte scribuntur: sed suo loco vtraque. Nam ab hocce, & hacce fit huiusce. Huiusque autem aliud significat, id est vniuscuiusque.* Cuius loci indicium mihi fecit Franciscus Pithœus, cuius vt consuetudo, cum propter eximiam doctrinam, tum propter summam morum suauitatem, mihi est iucundissima, ita ei *μήνυτρα* hæc soluo libens merito. Igitur Fortuna HVIVSQVE DIEI, est vniuscuiusque diei: cui interpretationi belle quadrat & conuenit Ciceronis ætiologia: eodemque collyrio vulneri Plinii medendum est. Et ita veterum monumentorum beneficio, Victorisque ope, sua vox Ciceroni reddita est, suaque germana Fortunæ appellatio restituta. Viderit ergo, quam se memorem gratamque posthac illa falso credita rerum humanarum domina præbebit, quæ amissum illustre nomen per me recuperauit. Sed properantem me ipsamet adhuc Fortuna moratur, suisque laqueis constrictum & irretitum tenet. Vereor enim ne mihi iniuriarum dicam scribat, quod BONAE, ac VIRILIS titulos, quibus Romæ colebatur, tacitus prætercam. Nam sub vtroque cognomine, templa huic Deæ a Servio Tullio consecrata, dedicataque fuisse, præfracte adfirmare non dubitabit, quisquis Dionysium Halicarn. a Gelenio in Latinum sermonem conuersum legerit lib. IV. p. 172. Verum, vt breue faciam, quod ad BONAM FORTVNAM attinet, hoc merum Gelenii commentum est, cui (quod bona eius pace ac venia dictum sit) hoc in loco somnus obrepsit. Nunquam enim Halicarnasseo in mentem venit, Seruium Tullium BONAE FORTVNAE templum exstruxisse, sed hoc duntaxat sensit, eum Fortunæ, qua semper bona, prospera & secunda, vsus fuerat, templa duo condidisse: vnum in foro boario, alterum secundum Tiberis ripam: idque planum & perspicuum fiet, subiunctis ipsismet verbis, quæ male accepta erroris huius ansam dederunt. Ea sic habent: Ταῦτα διαπραξάμενος ἔν εἰρήνῃ τε καὶ κατὰ πολέμους, ναοὺς δύο παρασκευασάμενος τύχης, ἧς παρὰ πάντα τὸν βίον ἔδοξεν ἀγαθῇ κεχρῆσθαι. Τὸν μὲν ἐν ἀγορᾷ τῇ καλουμένῃ Βοαρίᾳ, τὸν δ' ἕτερον ἐπὶ ταῖς ἠιόσι τοῦ Τιβέριος, ὃν ΑΝΔΡΕΙΑΝ προσηγόρευσεν, ὡς καὶ νῦν ὑποκαλεῖται.

LXXXVII. *De* VIRILI FORTVNA *disquisitio.*

Quod autem ad VIRILIS appellationem attinet, quæstionis est, eamne Ἀνδρείας nomine intelligi Dionysius Halicarnass. voluerit: quod non immerito in dubium vocatur. Tentari enim potest, ΑΝΔΡΕΙΑΣ ΤΥΧΗΣ & FORTIS FORTVNAE nomina synonyma esse. In eamque sententiam me Plutarchi auctoritas aliquando tra-

n) De hac emendatione, quamuis iusto sacramento contendere paratus sit auctor: tamen ego quidem antiquæ lectionis veritatem ac possessionem audeam iustis vindiciis tueri. Nam quod Cicero dicit: *nam vales in omnes dies*, id videtur satis docere, adpellationem Fortunæ esse debere eiusmodi, cuius vis non statim pateat. Vult itaque consecrari Fortunam *huius* vel *huiusce diei*, propterea, quod qui quoque die fortunam veneretur, huius diei fortunam colere videatur: valet enim in omnes dies. Deinde non possum illud concoquere, quod putat *huiusque* significari cuiusque: quamuis eam in rem laudet Marii Victorini testimonium. Neque quidquam valet S. Victoris codex. Nam hic potius *huiusce* emendandum, apud Marium autem *cuiusque* pro *huiusque*.

traxit, qui in lib. *περὶ τύχης Ῥωμαίων* p. 319. ita scripsit. *Τὴν δὲ πρὸς ποταμῷ ἣν* ΦΟΡΤΕΜ *καλοῦσιν, ὅπερ ἐστιν, ἰσχυρὰν, ἢ Ἀριστευτικὴν, ἢ Ἀνδρείαν.* Mouit me deinde templi huic Deæ consecrati situs. Nam, vt *Ἀνδρείας τύχης* ædem a Seruio Tullio *ἐπὶ ταῖς ἠϊόσι τοῦ Τιβέριος* dedicatam Dionysius Halicarnass. scribit, lib. IV. p. 172. ita Plutarchus *πρὸς ποταμῷ* FORTIS FORTVNAE templum locat. Varro vero apertius, lib. V. de Ling. Lat. c. 3. Seruium Tullium, FORTIS FORTVNAE Fanum, secundum Tiberim, extra vrbem Romam dedicasse Iunio mense, tradit. Ouidius quoque lib. VI. Fastor v. 773. FORTEM FORTVNAM in Tiberis ripa
49 Serui Tullii beneficio ac munere templum habuisse memorat, hoc modo:

> *Quam cito prætereunt* FORTVNAE FORTIS *honores,*
> *Post septem luces Iunius actus erit.*
> *Ite, Deam læti* FORTEM *celebrate, Quirites,*
> *In Tiberis ripa munera Regis habet.*

Et mox:

> *Plebs colit hanc: quia, qui posuit, de plebe fuisse*
> *Fertur, & ex humili sceptra tulisse loco.*

Quæ vehementer inter se congruunt. Nec tamen hæc a me eo dicuntur, vt FORTVNAM VIRILEM albo nostro expungi velim: alioquin ea Ouidii fidem imploraret, qui eam non cælo tantum vindicat, sed & sancte religioseque a matronis coli solitam ostendit his versibus, quos ex lib. IV. Fastor. apposui, v. 145. sequ.

> *Discite nunc, quare* FORTVNAE *tura* VIRILI
> *Detis, eo gelida qui locus humet aqua.*
> *Accipit ille locus posito velamine cunctas,*
> *Et vitium nudi corporis omne videt.*
> *Vt tegat hoc, celetque viros,* FORTVNA VIRILIS
> *Præstat.*

A quo adsertore repulsa, vix vsquam in alio quoquam Latino auctore, quod sciam, sedem locumque vbi consisteret, FORTVNA VIRILIS reperiret. Nec enim, quod apud D. Augustinum lib. IV. de Ciuit. Dei cap. 19. legimus, ad hanc Deam constituendam sufficeret. Vtut se res habeat, Ouidianæ illi VIRILI minime conueniunt, quæ Græcus vterque scriptor *περὶ τῆς Ἀνδρείας* memoriæ prodidit: eaque omnino alia est a FORTE FORTVNA. Vtriusque enim diuersas potestates & separatas virtutes canit Ouidius, diuersisque mensibus vtramque cultam, Aprili hanc, Iunio illam, perspicue testatur. Multoque probabilius esset, eam *τῆς Ἄῤῥενος* nomine significari a Plutarcho *ἐν Αἰτίοις* p. 281. & in lib. *περὶ τύχης Ῥωμαίων*, p. 318. Vtroque enim loco varias & multiplices Fortunæ appellationes enumerans, inter eas *Ἄῤῥενα* ponit, quæ si iure ciuitatis Romanæ Latinitateue donanda sit, impune per me licebit, ei VIRILIS nomen accommodari. Quod vt conniuentibus oculis facile paterer, ita Tribunitiæ potestatis iure, si mihi id imperium doctorum suffragio mandaretur, intercederem *Ἀνδρείαν* cum VIRILI permiscentibus. Quin imo sicut *Ἄῤῥενα ἀπὸ τῆς Ἀνδρείας* Plutarchus seiungit ac separat, eodem modo *Ἀνδρείας* & Virilis cognomina nihil commune habere, periculo meo, bono certe, asseri posse crediderim.

Vnus mihi scrupulus restat, qui me male habet. Nam *Ἀνδρείας τύχης* templum Anco Marcio acceptum fert Plutarchus in lib. *περὶ τύχ. Ῥωμ* vno & item altero loco p. 318. & 322. Contra, Dionysius Halicarnass. Seruio Tullio. Qua de re seu lite, si ex compromisso arbiter sumptus essem, aut arbitrium non reciperem, Palæmonisque vestigiis insistens dicerem: *Non nostrum inter eos tantas componere lites:* aut arbitrio recepto, si me Prætor sententiam dicere cogeret, pronuntiarem: SI QVID MEI IVDICII EST, SECVNDVM DIONYSIVM HALICARNASS. LITEM DO. Nam FORTI FORTVNAE ædem ab Rege Seruio Tullio dedicatam Liuius etiam lib. X. c. 46. auctor est. Quin Plutarchus ipsemet in ea re nihil ab initio pro certo adfirmare ausus erat. Ita enim primo scripserat: *Καὶ τάχα πρὸς τὴν τύχην τῇ Ἀνδρείᾳ παρωνόμασεν.* Verum quid sibi vult, quod idem Plutarchus FORTIS FORTVNAE ædem sitam fuisse scribit in hortis, quos populo Rom. Iulium Cæsarem legasse, cum eo Suetonius quoque refert? Nam hinc gradum mouere non possum, quoad hunc insuper scrupulum exemero. Plane, quod ait Plutarchus, non de ea FORTIS FORTVNAE æde, quam Seru. Tullium dedicasse constat, accipiendum: sed de alia recentiore, quam Tiberio imperante, ob recepta Germanici ductu signa, quæ cum Quintilio Varo amissa fuerant, Tiberim iuxta dicatam, Corn. Tacitus lib. II. Ann. c. 41. memoriæ prodidit.

LXXXVIII. *Post specialia Nomina* DII DEAEQVE OMNES INVOCATI.

Sed iam ex abditis cæcæ, vagæ, volubilisque Deæ sedibus, in loca clara euadere mihi videor, & cum ex his vadis emerserim, facilior mihi reliquæ orationis cursus ostenditur. Igitur, vt ad institutum sermonem reuertar, post specialia ad eam rem, de qua agebatur, inuocata Numina, omnes Deos vel Deas confuse in sacris inuocari consueuisse, Virgilius lib. I. Georgic. v. 21. ostendit, cum ait:

> DIIQVE DEAEQVE, OMNES, *studium quibus, arua tueri.*

Vbi Seruius: *Post specialem,* inquit, *inuocationem, transit ad generalitatem, ne quod Numen prætereat, more Pontificum, per quos ritu veteri, in omnibus sacris, post speciales Deos, quos ad ipsum sacrum, quod fiebat, necesse erat inuocari, generaliter omnia Numina inuocabantur.* Idem Virgilius lib. VI. Æneid. v. 64.

> DIIQVE DEAEQVE OMNES, *quibus obstitit Ilion.*

Plautus Pœnulo Act. V. Sc. 4. v. 104.

> DII DEAEQVE OMNES, *vobis habeo merito magnas gratias.*

Sic & Ouidius in Ibin, post superos inferosque inuocatos, adiicit, v. 79. s.

Vos quoque, plebs Superum, Fauni, Satyrique, Laresque,
Fluminaque, & Nymphæ, semideumque genus:
Denique ab antiquo, Diui, veteresque nouique,
In nostrum, cuncti tempus ad este Chao.

50 Cicero quoque in peroratione Actionis quintæ in Verrem, postquam Iouem Opt. Max. Iunonem Reginam, Mineruam, Latonam, Apollinem, Dianam, Mercurium, Herculem, Matrem Idæam, Castorem & Pollucem, Cererem & Liberum implorauit, addit: CETEROS ITEM DEOS, DEASQVE OMNES IMPLORO ATQVE OBTESTOR. Similiter Manlius apud Liuium lib. VI. cap. 16. *Iupiter*, inquit, *Opt. Max. Iunoque Regina ac Minerua*, CETERIQVE DII, DEAEQVE, *qui Capitolium arcemque incolitis, sicine vestrum militem ac præsidem sinitis vexari ab inimicis?* Seneca Epistola 96. *Neque* DII, *neque* DEAE FACIANT, *vt te Fortuna in deliciis habeant.* Plautus Pœnulo Act. 3. Sc. 3. v. 54.

DII DEAEQVE *vobis multa bona dent.*

LXXXIX. *Formulæ precationum:* SIVE DEVS, SIVE DEA ES: SI DEVS, SI DEA ES: QVISQVIS ES.

Atque vt vlterius progrediamur, in precationibus consueuisse dici: SIVE DEVS SIVE DEA ES; auctor est Arnobius lib. IV. aduers. gent. Vnde Gellius lib. II. cap. 28. *Eas ferias si quis polluisset, hostiam*, SIVE DEO, SIVE DEAE, *immolabat.* Sic & in ea, quam supra protuli, fratrum Arualium tabula: SIVE DEO SIVE DEAE; scriptum est. Eoque pertinent hæc Leuini verba, quæ a Macrobio lib. III. Saturnal. c. 8. referuntur: *Venerem igitur almam adorans*, SIVE FEMINA, SIVE MAS, *ita vti alma noctiluca est.* Plutarchus ἐν Αιτίοις p. 278. Διὰ τί τὸν Θεὸν ἐκεῖνον, ᾧ μάλιστα τὴν Ῥώμην σώζειν προσήκει ϗ φυλάττειν, ΕΙΤΕ ΕΣΤΙΝ ΑΡΡΗΝ Η ΘΗΛΕΙΑ, ϗ λέγειν ἀπείρηται ϗ ὀνομάζειν. Alias tamen (rectene an secus, in medio relinquo) legimus precatos eos: SI DEVS, SI DEA ES. Et ita suum precationis carmen concipit M. Cato lib. de Re rust. cap. 139. Vetus quoque Euocationis Deorum carmen, quod a Macrobio lib. III. Saturnal. c. 15. ponitur, hoc initium habebat: SI DEVS, SI DEA ES, *cui populus ciuitasque Carthaginiensis*, & reliqua. Testimonio est etiam Liuius lib. VII. c. 26. cum ait: *Precatus deinde*, SI DIVVS, SI DIVA ESSET, QVI SIBI PRAEPETEM MISISSET, VOLENS PROPITIVS ADESSET. Verum siue hoc, siue illud, siue vtrumque eorum rectum sit, inde efficitur, solennem hanc fuisse earum precationum formulam, quæ ignoto Numine fiebant. Quo in genere ne errore aliquo laberentur, interdum de Deorum, quorum opem implorabant, certo nomine dubitantes dicere solebant: QVISQVIS ES. Sic enim Plautus Rudente Act. I. Sc. 4. v. 37.

Nam, ait, QVISQVIS EST DEVS, *veneror.*

Virgilius lib. IV. Æneid. v. 576.

Sequimur te, sancte Deorum,
QVISQVIS ES: *o faueas, nostrisque laboribus adsis;*
His quoque DES VENIAM.

Qua loquendi figura & Ouidius lib. VI. Fastor. v. 731. & Plinius lib. II. Natur. Histor. c. 7. vtuntur. Atque hac in re duplicem illis religionem iniectam fuisse animaduerti. Etenim non verebantur modo, ne alium pro alio Deum nominando falsa religione populum alligarent, quemadmodum Gellius lib. II. c. 28. tradit: verum etiam formidabant, ne Deos parum grato nomine appellarent. Proinde Seruius in lib. IV. Æneid. v. 206. Pontifices scribit precari consueuisse in hæc verba: IVPITER OMNIPOTENS, SEV QVO ALIO NOMINE APPELLARI VOLVERIS. Quem morem & formula Deuotionis confirmat, in qua scriptum est: DISPATER, VEIOVIS, MANES, SIVE VOS QVO ALIO NOMINE FAS EST APPELLARE.

XC. NOMINA DEORVM OMNIA *complecti solebant in precationibus.*

Eiusque rei ergo omnes eorum Numinum, quæ inuocabant ac venerabantur, appellationes precationibus suis complecti solebant, quemadmodum Catullus in hymno Dianæ, & Ouidius lib. IV. Metamorphos. v. 11. in hymno Bacchi testantur. Ea causa est, cur ibidem Catullus post varia edita Dianæ nomina, subiungat, v. 21.

Sis, quocunque tibi placet,
Sancta nomine.

Virgilius lib. I. Æneid. v. 331.

O quam te memorem, virgo? namque haud tibi vultus
Mortalis: nec vox hominem sonat: o Dea certe,
An Phœbi soror, an Nympharum sanguinis vna.

Eodemque exemplo Horatius in carmine sæculari, v. 14.

Lenis Ilithyia tuere partus,
Siue tu Lucina probas vocari,
Seu Genitalis.

Similique modo Satyr. 6. lib. II. v. 20.

Matutine Pater, seu Iane libentius audis.

Hinc & apud Martianum Capellam, lib. II. p. 37. Philologia Iunonem ita deprecatur: IVNO PVLCRA, LICET ALIVD NOMEN TIBI CONSORTIVM CAELESTE TRIBVERIT, ET NOS A IVVANDO IVNONEM, VNDE ET IOVEM DICIMVS, NOMINEMVS: SEV TE LVCINAM, QVOD LVCEM NASCENTIBVS TRIBVAS, AC LVCETIAM CONVENIT NVNCVPARI. NAM FLVONIAM, FEBRVALEMQVE, AC FEBRVAM MIHI POSCERE NON EST NECESSE, CVM NIHIL CONTAGIONIS CORPOREAE, SEXV INTEMERATA, PERTVLERIM. ITERDVCAM, ET DOMIDVCAM, VNXIAM, CINXIAM, MORTALES PVELLAE DEBENT IN NVPTIAS CONVOCARE, VT EARVM ET ITINERA PROTEGAS, ET IN OPTATAS DOMOS DVCAS, ET CVM POSTES VNGENT, FAVSTVM OMEN AF-

AFFIGAS, ET CINGVLVM PONENTES, IN THALAMIS NON RELINQVAS. OPIGENAM TE, QVAS VEL IN PARTVS DISCRIMINE, VEL IN BELLO PROTEXERIS, PRECABVNTVR. POPVLONIAM PLEBES, CVRITIM DEBENT MEMORARE BELLANTES. HIC ERGO TE AERIAM POTIVS, AB AERIS REGNO NVNCVPATAM, VOCO. Qui locus emendatior a me, quam sit in vulgatis codicibus, profertur. A quo non abhorret illa Psyches precatio apud Apuleium, lib. VI. quam, quod ad Formulam precationum pertineat & in codicibus perperam sit interpuncta, integram hic subiicere non pigebit: *Tunc*, ait, *genu nixa, & manibus aram repente amplexa, detersis ante lachrymis, sic deprecatur:* MAGNI IOVIS GERMANA ET CONIVGA, SIVE TV SAMI, QVAE QVERVLO PARTV VAGITVQVE, ET ALIMONIA TVA GLORIATVR, TENES VETVSTA DELVBRA, SIVE CELSAE CARTHAGINIS, QVAE TE VIRGINEM, VECTVRA LEONIS CAELO COMMEANTEM, PERCOLIT, BEATAS SEDES FREQVENTAS: SIVE PROPE RIPAS INACHI, QVI TE IAM NVPTAM TONANTIS, ET REGINAM DEARVM, MEMORAT, INCLYTIS ARGIVORVM PRAESIDES MOENIBVS: QVAM CVNCTVS ORIENS ZYGIAM APPELLAT: SIS MEIS EXTREMIS CASIBVS IVNO SOSPITA, MEQVE IN TANTIS EXANTLATIS LABORIBVS DEFESSAM, IMMINENTIS PERICVLI METV LIBERA. QVOD SCIAM, SOLES PERICLITANTIBVS SVBVENIRE.

XCI. DII, *in* SACRO CEREALI *inuocati.*

Plane Seruius in lib. I. Georgic. v. 21. ex Fabio Pictore tradit, Flaminem Cerealem, dum sacrum Cereale faceret, hos Deos inuocasse, VERVACTOREM, REPARATOREM, OBARATOREM, IMPORCITOREM, INSITOREM, OCCATOREM, SARRITOREM, SVBRVNCATOREM, MESSOREM, CONVECTOREM, CONDITOREM, PROMITOREM. Itaque Ouidius lib. I. Fastor. v. 677. postquam Cererem & Tellurem ob officium commune, velut operum consortes, simul placandas monuit, ita versibus preces eis faciendas concipit:

FRVCTIBVS IMMENSIS *auidos satiate colonos,*
Vt capiant cultus præmia digna sui.
VOS DATE *perpetuos teneris sementibus auctus,*
Nec noua per gelidas vsta sit herba niues.
Cum serimus, cælum ventis aperite secundis:
Cum latet, æthérea spargite semen aqua.
Neue graues cultis, Cerealia dona, cauete,
Agmine infesto depopulentur aues.
Vos quoque subiectis, formicæ, parcite granis:
Post messem prædæ copia maior erit.
Interea crescat, scabræ rubiginis expers,
Nec vitio cæli palleat ægra seges.
Et neque deficiat macie, neque, pinguior æquo, 51
Diuitiis pereat luxuriosa suis.
Et careant loliis oculos vitiantibus agri,
Nec sterilis culto surgat auena solo.
Triticeos fœtus passuraque farra bis ignem,
Hordeaque ingenti fœnore reddat ager.

Horatius vero Satyra 2. lib. II. v. 124. a Cerere petitum ait, VT CVLMO SVRGERET ALTO. Tibullus Eleg. 1. v. 27. lib. I. Deos agrestes ita obsecratos fingit:

Agna cadet vobis, quam circum rustica pubes
Clamat: IO MESSES, ET BONA VINA DATE.
ADSITIS DIVI.

XCII. *Numina* PRO FRVGVM VBERTATE *inuocata.* ROBIGVS & AVERRVNCVS, DII, *quales?*

Quæ porro Numina pro frugum vbertate & copia inuocarentur, Varro lib. I. de Re rustica c. 1. docet, duodecim Deos memorans, qui maxime agricolarum duces erant: nimirum IOVEM, TELLVREM, SOLEM & LVNAM, CEREREM, BACCHVM, ROBIGVM, FLORAM, MINERVAM, VENEREM, LYMPHAM & BONVM EVENTVM. IOVEM quidem & TELLVREM ideo, quod omnes fructus agriculturæ cælo & terra contineantur. SOLEM vero & LVNAM, quod eorum tempora obseruantur, cum quædam seruntur & conduntur. CEREREM autem & LIBERVM, quod horum fructus maxime necessarii ad victum: ab his enim cibus & potio venit e fundo. ROBIGVM ac FLORAM, quod iis propitiis, neque rubigo frumenta, neque arbores corrumperet, neque non tempestiue florerent. MINERVAM & VENEREM, quarum vnius procuratio olіueti, alterius hortorum. LYMPHAM ac BONVM EVENTVM, quoniam sine aqua omnis arida ac misera agricultura: sine successu ac bono euentu, frustratio est, non cultura. Ac FLORAE quidem supplicari solitum, VT FRVGES CVM ARBORIBVS, AC VITIBVS BENE PROSPEREQVE FLORESCERENT, Lactantius lib. I. Diuinar. Institut. c. 20. ostendit. Vnde Arnobius lib. IV. aduers. gent. FLORA *illa* GENITRIX ET SANCTA, *obscenitate ludorum bene curat*, VT ARVA FLORESCANT. Plinius lib. XVIII. cap. 29. Floralia a veteribus instituta IV. Kal. Maii, Vrbis anno quingentesimo sextodecimo ex oraculis Sibyllæ, scribit, VT OMNIA BENE DEFLORESCERENT. RVBIGINEM vero Deam rogatam, VT NON ACCEDERET, D. Augustinus lib. IV. de Ciuit. Dei, cap. 31. scribit. Ouidius IV. v. 911. Fastor. vtique eleganti eam precatione adorat in hunc modum:

Aspera RVBIGO, *parcas Cerealibus herbis,*
Et tremat in summa leue cacumen humo.
TV SATA, SIDERIBVS *cæli nutrita secundis,*

 Cre-

Crescere, dum fiant falcibus apta, SINAS.
Vis tua non leuis est: quæ tu frumenta notasti,
Mœstus in amissis illa colonus habet.
Nec venti tantum Cereri nocuere, nec imbres,
Nec sic marmoreo pallet adusta gelu:
Quantum, si culmos Titan incalfacit vdos,
Tunc locus est iræ, Diua, timenda tuæ.
PARCE PRECOR, SCABRASQVE MANVS A MESSIBVS AVFER,
NEVE NOCE CVLTIS: *posse nocere sat est.*
Nec teneras segetes, sed durum amplectere ferrum,
Quodque potest alios perdere, perde prius.
Vtilius gladios & tela nocentia carpes:
Nil opus est illis: otia mundus agat.
Sarcula nunc, durusque bidens, & vomer aduncus,
Ruris opes, niteant, inquinet arma situs:
Conatusque aliquis vagina ducere ferrum,
Adstrictum longa sentiat esse mora.
AT TV NE VIOLA CEREREM: *semperque colonus*
Absenti possit soluere vota tibi.

Eiusdem potestatis Deum ROBIGVM Varro lib. V. de Ling. Latin. c. 3. facit, cui secundum segetes sacrificatum tradit, NE RVBIGO OCCVPARET SEGETES. Idemque lib. I. de Re rust. cap. I. ROBIGO publice ferias institutas, ROBIGALIA. Cui assentiens Paulus in epitome Festi: ROBIGALIA, ait, *dies festus, septimo Kal. Maias, quo,* ROBIGO *Deo suo, quem putabant* RVBIGINEM AVERTERE, *sacrificabant.* Tria namque, vt Plinius lib. XVIII. cap. 29. memoriæ prodidit, tempora fructibus metuebant, propter quod instituerant ferias, diesque festos, RVBIGALIA, FLORALIA, VINALIA. RVBIGALIA quidem Numam constituisse anno regni sui XI. scribit, eaque ætate sua acta fuisse A. D. VII. Kal. Maii, quoniam tunc fere segetes RVBIGO occupat. Gellius lib. V. cap. 12. postquam Deus quosdam, ne obessent, placari consueuisse dixit: *In istis autem Diis,* ait, *quos placari oportet,* VTI MALA A NOBIS ET A NOSTRIS FRVGIBVS AMOVEANTVR, AVERRVNCVS quoque habetur, & ROBIGVS: AVERRVNCOS enim DEOS, quos DEPVLSORES vocabant, æque placare solebant, atque eos, qui bona tribuebant. Varro lib. VI. de Ling. Lat. c. 5. *A vertendo, Auerruncare, vt Deus, qui iis rebus præest,* AVERRVNCVS. *Itaque ab eo precari solent,* VT PERICVLA AVERTAT. Quo genere loquendi Virgilius lib. III. Æneid. dixit, v. 620.

DII, TALEM TERRIS AVERTITE PESTEM.

Silius Italicus lib. IX. v. 55.

SED DIRA AVERTITE, DIVI.

XCIII. LAEVA NVMINA. *Verbi,* AVERRVNCARE, *vsus.*

Atque hæc sunt LAEVA NVMINA Virgilio, lib. IV. Georg. v. 7. Qualia erant, MALA FORTVNA, FEBRIS, PALLOR, ORBONA; quibus fana publice dicata, arasque consecratas fuisse Cicero lib. II. de Legib. c. 11. & lib. III. de Natura Deor. c. 25. Plinius lib. II. cap. 7. Arrianus lib. I. Epist. cap. 19. & 22. Lactantius lib. I. Diuinar. Institut. c. 20. D. Augustinus lib. IV. de Ciuit. Dei, cap. 23. & lib. VI. cap. 10. scribunt. Arnobius lib. VII. aduers. gent. *Deam,* LAVERNAM, *furum,* BELLONAS, DISCORDIAS, FVRIAS & LAEVA ILLA, *quæ constituitis,* NVMINA, *taciturnitatis silentio præterimus.* Eiusmodi Deos a Græcis κακοὺς δαίμονας appellatos, Arrianus in Epicteto lib. I. c. 22. ostendit his verbis: τί οὖν, ναοὺς ποιοῦμεν, τί οὖν ἀγάλματα κακοῖς δαίμοσι, ὡς πυρετῷ τῷ θεῷ? D. Augustinus in lib. de consensu Euangelist. cap. 18. *Pallori & Febri fana Romani constituerunt, & cacodæmones placandos monent, ne noceant.* AVERRVNCANDI autem verbo vtitur Liuius lib. VIII. c. 6. *Placuit,* inquiens, AVERRVNCANDAE *Deûm iræ victimas cædi.* Et lib. X. c. 23. AVERRVNCANDORVM *prodigiorum causa supplicationes in biduum Senatus decreuit.* Arnobius lib. VII. *Satis (vt opinor) ostendimus, frustra Diis immortalibus hostias rebus cum consequentibus admoueri, quod neque alantur his, neque vllam percipiant voluptatem, neque iras aut animos ponant, neque vt res tribuant faustas, neque vt abigant,* AVERRVNCENTQVE *contrarias.*

XCIV. *Ritus placandi* SIDVS CANICVLAE.

Quin etiam ad placandum CANICVLAE SIDVS, frugibus inimicum, (quod idcirco Horatius lib. I. Serm. Satyr. 7. v. 26. *inuisum agricolis sidus* vocat) RVFAS CANES immolari solitas, VT FRVGES *flauescentes ad maturitatem* PERDVCERENTVR, Paulus ex Festo Pomp. in verbo, *Catularia porta,* scriptum reliquit. Idem Festus alibi: RVTILAE CANES, *id est, non procul a rubro colore, immolantur, vt ait Ateius Capito,* CANARIO SACRIFICIO PRO FRVGIBVS, *deprecandæ sæuitiæ causa* SIDERIS CANICVLAE. Vnde Ouidius lib. IV. Fastor. v. 939.

Est CANIS, *Icarium dicunt, quo sidere moto*
Tota sitit tellus, præripiturque seges.
Pro CANE SIDEREO, CANIS *hic* IMPONITVR ARIS.

XCV. *Precationes* IN AGRIS LVSTRANDIS *vsitatæ*.

Eiusdem generis erant hæ precationes, quæ in lustrandis agris adhibebantur: cuiusmodi sacrorum meminit Virgilius Bucolic. Eclog. 5. v. 79. & Tibullus lib. II. Eleg. 1. In agro autem lustrando, ita precandum, Cato de Re rust. cap. 141. tradit: MARS, TE PRECOR QVAESOQVE, VTI SIES VOLENS, PROPITIVS, MIHI, DOMO, FAMILIAEQVE NOSTRAE: CVIVS REI ERGO, AGRVM, TERRAM, FVNDVMQVE MEVM SVOVITAVRILIA CIRCVMAGI IVSSI, VTI TV MORBOS VISOS INVISOSQVE, VIDVERTATEM, VASTITVDINEMQVE, CALAMITATES, INTEMPERIASQVE PROHIBESSIS, DEFENDAS, AVERRVNCESQVE: VTI TV FRVGES, FRVMENTA, VINETA, VIRGVLTAQVE GRANDIRE BENEQVE EVENIRE SINAS, PASTORES PECVAQVE SALVA SERVASSIS. DVISQVE BONAM SALVTEM, VALETVDINEMQVE MIHI, DOMO, FAMILIAEQVE NOSTRAE. HARVMCE RERVM ERGO, MACTE HISCE SVOVITAVRILIBVS LACTENTIBVS ESTO. Festus Pompeius in verbo, *Pesestas*, ex illis precationibus quædam verba refert: PESESTAS, inquiens, *inter alia, quæ imprecatores dicunt, cum fundus lustratur, significare videtur pestilentiam, vt intelligi ex ceteris possit, cum dicitur*, AVERTAS MORBVM, MORTEM, LABEM, NERVLAM, IMPETIGINEM. Harum etiam precationum Formulam exprimit Tibullus Elegia 1. lib. II. cuius initio, agros se lustrare, profitetur in hæc verba:

DII PATRII, PVRGAMVS AGROS, PVRGAMVS AGRESTES:
VOS MALA DE NOSTRIS PELLITE LIMITIBVS.

XCVI. *Preces in* PALILIBVS.

PALILIBVS vero, Deam PALEM, cui lacte fieri solebat a pastoribus, ita precari monet Ouidius, Verbis præiens lib. IV. Fastor. v. 746. sequ.

Spurcolam tepido lacte precare Palem.
CONSVLE, *dic*, PARITER PECORI, PECORISQVE MAGISTRIS:
EFFVGIAT STABVLIS NOXA REPVLSA MEIS.
Siue sacro paui, sediue sub arbore sacra,
Pabulaque e bustis inscia carpsit ouis:
Seu nemus intraui vetitum, nostrisue fugatæ
Sunt oculis Nymphæ, semicaperque Deus:
Si mea falx ramo lucum spoliauit opaco,
Vnde data est ægræ fiscina frondis oui:
DA VENIAM CVLPAE: *nec, dum degrandinat, obsit*
Agresti fano supposuisse pecus.
Nec noceat turbasse lacus: IGNOSCITE NYMPHAE, 53
Mota quod obscuras vngula fecit aquas.
TV, DEA, PRO *nobis fontes, fontanaque placa*
Numina, tu sparsos per nemus omne Deos.
Nec Dryadas, nec nos videamus, labra Dianæ,
Nec Faunum, medio cum premit arua die.
PELLE PROCVL MORBOS, *valeant hominesque gregesque.*
Et valeant vigiles, prouida turba, canes:
Neve minus multo redigam, quam mane fuerunt:
Neve gemam referens vellera rapta lupo.
Absit iniqua fames: herbæ frondesque supersint,
Quæque lauent artus, quæque bibantur, aquæ.
Vbera plena premam, referat mihi caseus æra,
Dentque viam liquido vimina rara sero.
Sitque salax aries: conceptaque semina coniux
Reddat: & in stabulis multa sit agna meis.
Lanaque proueniat, nullas læsura puellas,
Mollis, & ad teneros quamlibet apta manus.
QVAE PRECOR EVENIANT, *& nos faciamus ad annum*
Pastorum dominæ grandia liba Pali.

XCVII. ANNAE PERANNAE *inuocatio*, *item* DEAE CARNAE.

ANNAE quoque PERANNAE o) Martio mense sacrificatum, VT ANNARE PERANNAREQVE COMMODE LICERET, Macrobius lib. I. Saturnal. cap. 12. tradit. Sic enim absque vllo vitio, & in Veneto antiquo & in recentiori Gryphianis prælis excuso scriptum est. Proinde huius Deæ festo die plebem per prata secundum Tiberim fusam, cum coniuge quemque sua procubuisse, & vt Nestoris ac Sibyllæ annos simul exigerent, precatos eos, Ouidius his versibus lib. III. Fast. v. 521. sequ. docet:

Idibus est ANNAE *festum geniale* PERANNAE,
Non procul a ripis, aduena Tibri, tuis.
Plebs venit, ac virides passim disiecta per herbas
Potat, & accumbit cum pare quisque sua.

Mox ait, v. 531.

Sole tamen vinoque calent, ANNOSQVE PRECANTVR,
Quot sumunt cyathos, ad numerumque bibunt.
Inuenies illic, qui Nestoris ebibat annos,
Quæ sit per calices facta Sibylla suos.

o) Quamuis hodie in plerisque auctorum hic laudatorum editionibus legatur *Anna Perenna, perennare*: tamen haud quidquam interest. Vna enim est origo vocabuli. In Codd. autem sæpe *Peranna* & *perannare* scriptum reperitur.

54 Verbo autem, *Perannare*, Ouidius lib. I. Fast. r. vtitur hoc in versu 721.

Vtque domus, quæ præstat eam, cum pace perannet,
Ad pia propensos vota rogate Deos.

Et lib. III. de Arte amandi, v. 42.

Defuit ars vobis: arte perannat amor.

Suetonius in Vespas. cap. 5. *Ideoque puella nata, non perannauit.* Gellius lib. XVII. cap. 2. *Insitate dixit diurnare, pro diu viuere: sed hoc ex ea figura est, qua dicimus, perannare.*

Sed & abs Dea CARNA, cui Iunius Brutus, qui primus Consul Romæ factus est, sacrum in Cælio monte, pulsis Tarquiniis, fecit, quamque vitalibus humanis præesse credebant, petebatur, VT IECINORA ET CORDA, QVAEQVE SVNT INTRINSECVS VISCERA, SALVA CONSERVARET, prout Macrobius lib. I. Saturn. cap. 12. scribit.

XCVIII. IVNONIS LVCINAE *imploratio, & DIANAE LVCINAE, ad opem parturientibus ferendam.*

PARTVRIENTES vtique IVNONIS LVCINAE opem implorabant. Proinde apud Terentium, Andria Act. III. Sc. 1. Glycerium parturiens exclamat, v. 15.

IVNO LVCINA, FER OPEM, SERVA ME, OBSECRO.

Vbi Donatus notat, hoc versu totidem verbis vti omnes puerperas in Comœdiis. Idem in eandem Comœdiam Act. I. Sc. 5. v. 56. *Quæ opem tulerit parturienti, Obstetricem dici, ait: vnde & parturientes: FER OPEM, clament.* LVCINAE vero opem in simili partus nisu Pamphila implorat apud Terentium, Adelph. Act. III. Sc. 4. v. 47. Eandem etiam vocem edit Phædria puella, partus instantis cruciatu distracta, apud Plautum, Aulular. Act. IV. Sc. 7. v. 10.

Perii, mea nutrix, obsecro te, vterus dolet.
IVNO LVCINA TVAM FIDEM.

Eandem Deam Ouidius lib. II. Amor. Eleg. 13. ita precatur, v. 19.

Tuque laborantes vtero miserata puellas,
Quarum tarda latens corpora tendit onus,
LENIS ADES, PRECIBVSQVE FAVE, LVCINA, PVELLAE.

Et lib. II. Fastor. v. 451.

PARCE, PRECOR, GRAVIDIS FACILIS, LVCINA, PVELLIS,
MATVRVMQVE VTERO MOLLITER AVFER ONVS.

Idem III. Fastor. matronam grauidam a Lucina petere iubet, v. 258.

VT SOLVAT PARTVS MOLLITER IPSA SVOS.

Et certe, Lucinam a parturientibus olim inuocatam, aliis prope innumeris testimoniis planum facere possum: quorum colligendorum labore vt lectorem leuem, vndique conquisitos locos sub vno veluti aspectu ponam. Varro lib. IV. de Lingua Lat. c. 10. *Facta igitur a luce & iuuando* IVNO LVCINA, *a quo parturientes eam inuocant.* Virgilius Eclog. 4. v. 8.

Tu modo nascenti puero, quo ferrea primum
Desinet, ac toto surget gens aurea mundo,
CASTA FAVE LVCINA.

Ouidius lib. III. Fastor. v. 255.

Dicito, TV NOBIS LVCEM, LVCINA, DEDISTI,
Dicito, TV VOTO PARTVRIENTIS ADES.

Idem lib. V. Metamorph. v. 304.

LVCINAM *nouies, nouies paritura vocauit.*

Et rursus lib. X. v. 507.

Nec LVCINA *potest parientis voce vocari.*

Propertius lib. IV. Eleg. 1. v. 95.

Idem ego, quum Cinaræ traheret LVCINA *dolores,*
Et facerent vteri pondera lenta moram,
Iunoni votum facite impetrabile, dixi:
Illa parit.

Tertullianus in lib. de Anima: *In partu,* LVCINAE ET DIANAE *eiulatur.* Ibidemque, superstitionem Romanam ait Deam finxisse LVCINAM, quæ partum in lucem produceret. Arnobius lib. III. aduers. gent. *Parturire alias tractu longo, & manus obstetricis quærere, & inter hæc omnia, suppetias implorare* IVNONIS LVCINAE. Et eodem libro: *Parturiunt, pariunt, vt difficiles puerperiorum tricas Iuno mulceat corripiatque* LVCINA. Et postea: *Puerperis Iuno præposita est, & auxiliatur genitricibus fœtis.* Sic & apud Apuleium lib. VI. de Asino aur. Psyche IVNONEM, eandemque LVCINAM dictam, alloquens, eam prægnantibus periclitantibus vltro subuenire solitam prædicat. D. Augustinus lib. IV. de Ciuit. Dei. cap. 21. *Quid opus erat parturientibus inuocare* LVCINAM, *cum, si adesset felicitas, non solum bene parerent, sed etiam bonos?* Ex quibus, LVCINAM illam, quam inuocabant, IVNONEM fuisse constat. Sunt tamen, qui Dianam, eandemque Lunam, ita appellatam scribant, eamque parturientibus auxilio fuisse tradant. In quibus est M. Tullius lib. II. de Natura Deor. c. 27. qui Lunam a lucendo nominatam, eandemque esse Lucinam censens: *Itaque,* ait, *vt apud Græcos Dianam, eamque Luciferam, sic apud nostros* IVNONEM LVCINAM *in pariendo inuocant.* Catullus in sæculari carm. ad Dianam, v. 13.

TV LVCINA *dolentibus*
IVNO *dicta puerperis.*

Horatius lib. III. Carm. Ode 22. v. 1.

Montium custos nemorumque, Virgo,
Quæ laborantes vtero puellas
Ter vocata audis, adimisque letho,
Diua triformis.

Idem Epod. Ode 5. v. 5.

Per liberos te, si vocata partubus
LVCINA *veris adfuit.*

Idem in carmine sæculari, v. 13.

Rite maturos aperire partus,
Lenis, ILITHYIA, *tuere matres,*
Siue TV LVCINA *probas vocari.*

Plutarchus ἐν Αἰτίοις p. 264. Ἐπὶ πᾶσι δὲ Ἀρτέμιδος, ἣν ταῖς λοχείαις καὶ ταῖς ὠδῖσιν αἱ γυναῖκες ἐπικαλοῦνται. Et alio eiusdem libri loco. Καὶ Λουκίναν Ἥραν καλοῦσι, οἷον Φαεινὴν ἢ Φωτίζουσαν, καὶ νομίζουσιν ἐν ταῖς λοχείαις καὶ ὠδῖσι βοηθεῖν. Macrobius lib. VII. Saturnal. cap. vlt. *Dianam, quæ Luna est,* LVCINA *a parturientibus inuocatur, quod proprium eius munus est, distendere rimas corporis & meatibus viam dare, quod accelerando partui salutare est.* Seruius in lib. III. Æneid. ad v. 73. *Sacra mari colitur,* rationem reddit, cur Diana, cum virgo sit, a parturientibus inuocetur. Huic opinioni & Diodorus Siculus lib. VI. cuius Græca verba desiderantur, accedit. A Græcis certe Deam hanc, qua de agimus, ΕΙΛΕΙΘΥΙΑΝ vocatam liquet. Cuius rei vel vnus Dionysius Halicarn. idoneus testis est, qui lib. IV. p. 164. Seruium Tullium constituisse narrat, a parientibus pro liberis in lucem editis conferri aliquid in ærarium τῆς Εἰλειθυίας, ἣν, ait, Ῥωμαῖοι καλοῦσιν Ἥραν Φωσφόρον. Pausanias in Achaicis: Εἰλείθυιά ἐστιν, ἡ ἐς φῶς ἄγουσα τοὺς παῖδας. Qua Græca voce non modo Horatius vsus est in carmine sæculari, sed & Ouidius lib. IX. Metamorph. his versibus, 282. s.

Tum, cum matura vocabis,
Præpositam tumidis parientibus Ilithyiam.

XCIX. *Mercatorum ad* MERCVRIVM *preces.*

MERCVRIVM plane, quem lucro præfuisse Plautus in Prologo Amphitruonis indicat, aut, vt Arnobius lib. IV. aduers. gentes loquitur, fraudibus cum Lauerna præsedisse furtiuis vetustas finxit, a mercatoribus rogatum, VT LVCRA TRIBVERET, Ouidius lib. V. Fastor. v. 673. tradit. Ibidemque, postquam vrna, aquam, qua aspergerentur, hausisse eos exposuit, has vnumquemque preces fecisse, scribit, v. 682.

ABLVE PRAETERITI PERIVRIA TEMPORIS, *inquit,*
ABLVE PRAETERITA PERFIDA VERBA FIDE.
Siue ego te feci testem, falsoue citaui
Non audituro Numina vana Ioui:
Siue Deum prudens alium, Diuamue fefelli,
Abstulerint celeres improba verba Noti.
Et pereant veniente die periuria nobis,
Nec curent Superi, si qua loquutus ero.
DA MODO LVCRA MIHI, DA FACTO GAVDIA LVCRO,
ET FAC, VT EMPTORI VERBA DEDISSE IVVET.

C. LARIBVS FAMILIARIBVS *supplicandi ritus.*

LARIBVS autem FAMILIARIBVS vti supplicaretur, M. Cato, & Plautus ostendunt. Cato de Re rustica cap. 143. *Per eosque dies* LARI FAMILIARI, PRO COPIA, *supplicet.* Plautus Trinummo Act. I. Sc. 1. v. 1.

LAREM *corona nostrum decorari volo.*
Vxor venerare, VT NOBIS HAEC HABITATIO
BONA, FAVSTA, FELIX, FORTVNATAQVE EVENIAT.

Valer. Maximus lib. II. cap. 6. *Valesius vir locuples, rusticæ vitæ, duobus filiis & filia ad desperationem vsque medicorum laborantibus, aquam calidam iis a foco petens, genibus nixus,* LARES FAMILIARES, VT PVERORVM PERICVLVM IN IPSIVS CAPVT TRANSFERRENT, *orauit.*

CI. *Ad* GENIVM *preces.* NATALEM, *vt* CANDIDVS *veniret; &* BACCHVM *inuocandi formulæ.*

GENIO vero preces fieri solitas, Apuleius, licet obscure, perstringit in libro de Deo Socratis. A NATALI quidem petitum, VT CANDIDVS VENIRET, Tibullus & Ouidius testantur. Nimirum ille lib. I. Eleg. 8. his versibus, 63. s.

At TV, NATALIS, *multos venerande per annos,*
CANDIDIOR SEMPER CANDIDIORQVE VENI.

Hic vero lib. V. Trist. Eleg. 6. v. 13.

Optime NATALIS, *quamuis procul absumus, opto*
CANDIDVS *huc* VENIAS.

Quo exemplo idem Tibullus Eleg. vlt. lib. III. v. 1.

CANDIDE *Liber, ades.*

Quem etiam eodem epitheto ornat Horatius Ode 18. lib. I. v. 11. & Ouidius lib. III. Fastorum v. 772. non alio, vt plerisque videtur, sensu, quam quo Propertius lib. IV. Eleg. 1. v. 67. *Candida omina,* & lib. II. Eleg. 12. v. 1. *Candidam noctem,* & Tibullus Eleg. vlt. lib. III. v. 30. *Candida fata,* dicunt.

BACCHVM certe inuocatum hac voce: IO BACCHE; vetus commentator Horatii tradit in lib. I. Satyr. 4. v. 89.

CII. VENERIS VERTICORDIAE, MENTIS DEAE, MATVTAE & BONAE DEAE, HERCVLIS & GENITAE MANAE *inuocationes & sacra.*

VENEREM vtique VERTICORDIAM rogatam, VT AMORES INIICERET, ac rursum, VT AVFER-

56 AVFERRET, auctor est Lactantius in Statii lib. V. Thebaid. v. 65.

MENTI quoque Deæ supplicatum, VT BONAM HABERENT MENTEM, D. Augustinus lib. IV. de Ciuit. Dei cap. 21. scribit. p)

At quum res diuina MATVTAE Deæ fieret, suis quidem liberis bona non precabantur, sed filiis fratrum duntaxat, vt Plutarchus ἐν Αἰτίοις p. 267. testatur. Vnde Ouidius lib. VI. Fast. de hac ipsa Dea MATVTA, quæ Græcis LEVCOTHOE dicitur, agens, v. 559.

Non tamen, ait, *hanc pro stirpe sua pia mater adoret.*
Ipsa parum felix visa fuisse parens.

Et huc pertinet, quod Plutarchus in Camillo p. 131. de eadem matre MATVTA loquens inquit, ταύτην ἄντις ἀπὸ τῶν δρωμένων ἱερῶν μάλιστα Λευκοθέαν νομίσειεν εἶναι. Καὶ γὰρ θεράπαιναν εἰς τὸν σηκὸν εἰσάγουσαι ῥαπίζουσιν, εἶτα ἐξελαύνουσι, καὶ τὰ τῶν Ἀδελφῶν Τέκνα πρὸ τῶν Ἰδίων ἐγκαλίζονται. Eodem auctore ἐν Αἰτίοις p. 268. BONAE DEAE sacra facientes mulieres, VINVM EI LIBANTES, LAC SE LIBARE dicebant. Quod & Macrobius lib. II. Saturnal. c. 12. ita confirmat: *Quod vinum in templum eius non suo nomine soleat inferri: sed vas, in quo vinum inditum sit,* MELLARIVM *nominetur, & vinum* LAC *nuncupetur.*

Idem Plutarchus in iisdem libris Αἰτίων p. 285. tradit eos, qui HERCVLI sacra faciebant, alium Deum inuocasse nullum.

Est & illa ridicula stultaque precatio, sed tamen, ne quid intactum relinquatur, non prætermittenda, de qua Plutarchus ἐν Αἰτίοις p. 277. Καὶ τῇ καλουμένῃ Γενείτῃ ΜΑΝΗι κύνα θύουσι, καὶ κατεύχονται ΜΗΔΕΝΑ ΧΡΗΣΤΟΝ ΑΠΟΒΗΝΑΙ ΤΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΩΝ.

CIII. PVBLICARVM PRECATIONVM *verba solennia, & ea* PRAEEVNDI *ritus.*

Porro certa & solennia fuisse publicarum precationum & obsecrationum verba, satis constat: vnde & *solennes preces* dixit Ouidius lib. VI. Fast. v. 622. &, *solennem precem Quindecim Virorum*, Statius Papinius lib. IV. Sylu. in via Domitian. v. 142. &, *solenni voce Superos in vota vocare*, Seneca OEdipo Act. II. Sc. 2. v. 14. Atque adeo conceptis verbis obsecrasse summos magistratus, & ne quid verborum prætereretur, aut præposterum diceretur, de scripto præisse aliquem, alium custodem datum, qui attenderet, Plinius lib. XXVIII. c. 2. tradit. Liuius lib. IV. c. 21. *Obsecratio itaque a populo, Duumuiris præeuntibus, est facta.* Apud eundem quoque lib. VIII. c. 9. Decius iubet Pontificem sibi verba præire, quibus se pro legionibus deuoueret. Idemque lib. X. c. 28. Pontificem Max. Deuotionis carmen præfatum narrat. Suetonius in Claudio c. 22. *Obseruauitque sedulo, vt, quoties terra in Vrbe mouisset, ferias aduocata concione Prætor indiceret: vtque ob dira, aut in Vrbe, aut in Capitolio visa, obsecratio haberetur: eamque ipse iure Max. Pontif. commonito pro rostris populo Rom. præiret.* Plutarchus in Camillo p. 139. Ἐξηγουμένου τοῦ Ἀρχιερέως ἐπευξάμενοι τοῖς θεοῖς. Et ita Heluidio Prætori in Capitolii dedicatione Pontificem præisse verbis, Corn. Tacitus lib. IV. Hist. c. 53. refert. Eoque pertinet illud Iuuenalis, Satyr. 6. v. 391. - - *dictataque verba Protulit.* Vbi vetus interpres: *Dictata,* inquit, *a sacerdote vel haruspice.* Quod ille eadem loquendi figura dixit, qua Valer. Flaccus lib. I. Argonaut. v. 685. *Dictat pia vota sacerdos.* Gellius etiam lib. XIII. c. 21. ita scribit: *Comprecationes Deorum immortalium, quæ ritu Romano Diis fiunt, expositæ sunt in libris sacerdotum populi Rom. & in plerisque antiquis orationibus. In iis scriptum est, Luam Saturni, Salaciam Neptuni, Horam Quirini, Iuritem Quiritii, Maiam Volcani, Nerien Iunonis, Molas Martis, Nerienem quoque Martis.* Ibidemque ex Cn. Gellii Annali tertio, Hersiliam, cum apud T. Tatium verba faceret, pacemque oraret, ita precatam esse refert: NERIA MARTIS, TE OBSECRO PACEM DARE, VT LICEAT NVPTIIS PROPRIIS ET PROSPERIS VTI, QVOD DE TVI CONIVGIS CONSILIO CONTIGIT, VTI NOS ITIDEM INTEGRAS RAPERENT, VNDE LIBEROS SIBI ET SVIS, POSTERIS, PATRIAE PARARENT.

CIV. *Precationum Formula:* POPVLO ROMANO QVIRITIBVS.

Ex conceptis autem precationum antiquarum verbis hæc obseruaui: POPVLO ROMANO QVIRITIBVS: idque ex Festi libris a Paulo in Epitomen contractis didici, in quibus est: *Mos erat dici Romanis in omnibus sacrificiis, precibusque,* POPVLO ROMANO QVIRITIBVSQVE, *quod est Curensibus, quæ ciuitas Sabinorum potentissima fuit.* Proinde Liuius lib. XL. c. 16. religioni fuisse, ait, quod Latinis feriis populus Lanuuinus precatus non esset, POPVLO ROMANO QVIRITIBVS. Sic enim ex Paulo emendandum est. Eodemque modo corrigendum est mendum, quod insidet Formulis belli indicendi & decernendi, quæ ab eodem auctore lib. I. c. 32. referuntur: & Formulæ Deuotionis quam idem lib. VIII. c. 9. ponit. Quæ nostra emendatio alio eiusdem libri loco c. 6. firmatur. Sic enim illic absque vitio scriptum est: *Comparant inter se, vt ab vtra parte cedere Romanus exercitus cœpisset, inde se Consul deuoueret,* PRO POPVLO ROMANO QVIRITIBVS. Vnde facile adducor, vt credam, Liuium lib. V. c. 41. ita scripsisse: *Sunt, qui M. Fabio Pontifice Max. præfante carmen, deuouisse eos se* PRO POPVLO ROMANO QVIRITIBVSQVE *tradant:* licet in omnibus passim codicibus perperam, vt quidem censeo, contra receptum certo olim loquendi morem: PRO PATRIA QVIRITI-

p) Conf. Cuper. Obs. II, 17.

RITIBVSQVE ROMANIS scriptum sit. His congruenter, in rogatione de Vere Sacro apud eundem Liuium lib. XXII. c. 10. recte: *Res* POPVLI ROMANI QVIRITIVM legitur. At in consequentibus illius Rogationis verbis, vitiose: POPVLVS ROMANVS QVIRITIVM. Similique errato in Censoria tabula apud Varronem lib. V. de Ling. Lat. c. 9. scriptum est: POPVLO ROMANO QVIRITIVM. Eodem vitio laborant Plinii codices, in quibus lib. XVI. Natur. Hist. cap. 32. contra vulgarem scripturam procul dubio legendum est: *Factum* POPVLO ROMANO QVIRITIBVS *ostentum Cimbricis bellis.* Quod cum dico, graues mihi aduersarios constitutos scio, qui in acie contra me tam manuscriptos, quam typis excusos codices, ipsaque adeo veterum monumentorum saxa, marmora, æraque locabunt. Sed pro me stat non Paulus modo, cuius tanti apud me auctoritas non esset, verum etiam, vt illos Liuii e lib. VIII. c. 9. & XXII. c. 10. mihi suffragantes locos taceam, Gellius quoque litem meam suam facit, apud quem lib. I. c. 12. in Vestalis virginis capiendæ Formula, disertis & quidem integris, nec vllatenus imminutis verbis scriptum exstat: *Quæ sacra facias, quæ ius siet sacerdotem Vestalem facere,* PRO POPVLO ROMANO QVIRITIBVS. Rursusque lib. X. c. 24. in feriis, quæ Compitalia dicebantur, concipiendis, Prætores his verbis vsos tradit: DIE NONI POPVLO ROMANO QVIRITIBVS *Compitalia erunt.* Firma insuper ratione nostra hæc emendatio nititur. Nam, vt a capite horum verborum origo arcessatur, Quiritium nomen populo Romano adiungi cœpisse, ex Festo, aliisque auctoribus palam est, postquam in vrbem Romanam Sabini commigrarunt, Curibus venientes. Atque ita verba hæc: POPVLVS ROMANVS QVIRITES; communionem & societatem vtriusque populi Rom. & Sabini factam, post fœdus inter Romulum & Tatium percussum, indicant: nec repugnat veterum monumentorum fides, in quibus si recto casu POPVLVS ROMANVS QVIRITIVM, aut tertio, & quarto, POPVLO ROMANO QVIRITIVM, vel POPVLVM ROMANVM QVIRITIVM scriptum esset, cederem vtique, ac victas manus porrigerem: verum solo generandi casu loquendi genus in veteribus lapidibus legere mihi contigit, veluti in inscriptione quadam Neapolitana: PONTIFICI MAIORI AVGVRI PVBLICO POPVLI ROMANI QVIRITIVM: (apud Gruterum, p. CCCCXXXIII. 4.) & inscriptione Capitolina: VESTA POPVLI ROMANI QVIRITIVM. Itaque hæc testimonia opinionem meam non euertunt, nec eorum auctoritate a sententia deduci possum. q)

CV. *Alia precationum antiquarum verba.* 57

Ex antiquis etiam precationum verbis Festus hæc refert: SVB VOS PLACO, OB VOS SACRO. Item ex Augurum precatione hæc: BENE SPONSIS, BENE VOLVERIS. Cicero lib. III. de Nat. Deor. c. 20. *Et in Augurum precatione Tiberinum, Spinonem, Anemonem, Nodinum, alia propinquorum fluminum nomina videmus.* Seruius in lib. XII. Æneid. ad ea verba, v. 176. *Esto nunc sol testis: Et hoc*, ait, *per speciem augurii, quæ Precatio Maxima appellatur, dicit. Maxima autem precatio est, cum plures Deos, quam in ceteris partibus auguriorum, precatur, euentusque rei bonæ poscitur,* VT IN MELIVS IVVET: *quod his versibus ostenditur: Esto nunc sol mihi testis, & hæc mihi terra.* Idem ad versum 178. *Et pater omnipotens: Ceterum*, ait, *quod in precationibus dici solet,* VT MELIVS IVVET, MELIVS FORTVNET, *subiecit his versibus:*

Si nostrum annuerit nobis victoria Martem.

Idem in lib. III. Æneid. ad ea verba, v. 265. *Dii prohibete minas: Hoc*, ait, *per speciem auguralem, quæ* INVOCATIO *appellatur, nonnulli dictum putant.* INVOCATIO *autem est precatio,* VTI AVERTANTVR MALA. *Cuius rei caussa id sacrificium augurale peragitur.*

CVI. AVGVRVM *precationes, harumque Formulæ. Dii rogati,* VT OMINA DARENT, FIRMARENT.

AVGVRES plane optabant, CERTA SIBI AC CLARA ET PROSPERA E COELO SIGNA DARI, quæ Deos eorum precibus annuere testarentur. Et ita Romulum, quum Deos de regno consuleret, precatum, Dionysius Halicarn. refert lib. I. p. 69. s. Στὰς δὲ ὑπαίθριος ἐν καθαρῷ χρόνῳ καὶ προθύσας ἃ νόμος ἦν, εὔχετο Διΐ τε βασιλεῖ καὶ τοῖς ἄλλοις θεοῖς, οὓς ἐποιήσατο τῆς ἀποικίας ἡγεμόνας, εἰ βουλομένοις αὐτοῖς ἐστὶ βασιλεύεσθαι τὴν πόλιν ὑφ᾽ ἑαυτοῦ, Σημεῖα Οὐράνια φανῆναι Καλά. Augurem etiam, quem Numa, vt auspicato regnum, sicut Romulus, adipisceretur, de se quoque consuli iusserat, Liuius lib. I. c. 18. precatum narrat in hunc modum: IVPITER PATER, SI EST FAS HVNC NVMAM POMPILIVM, CVIVS EGO CAPVT TENEO, REGEM ROMAE ESSE, VT TVA SIGNA NOBIS CERTA AC CLARA SINT INTER EOS FINES, QVOS FECI. r) Et hoc est, quod Plutarchus in Numa p. 64. Ἐνταῦθα, ait, τῶν μαντέων ὁ πρωτεύων, τὸν μὲν εἰς μεσημβρίαν τρέψας ἐγκεκαλυμμένον, αὐτὸς δὲ παραστὰς ἐξόπισθεν, καὶ τῇ δεξιᾷ τῆς κεφαλῆς ἐφαπτόμενος αὐτοῦ, κατηύξατο καὶ περιεσκόπει τὰ παρὰ τῶν θεῶν οἰω-

νοις

q) Hæc disputatiuncula auctoris quam recte se habeat, hodie neminem fore puto, qui ambigere possit post eruditas obseruationes *Gron. Obs. IV,* 14. & *Drakenborchii* ad *Liv. I,* 32. Nam *populus Romanus Quiritium* idem est, ac populus Romanus qui idem Quiritium.

r) Hodie inter eruditos constat, in ista formula legendum esse *signa nobis certa acclarassis*: itaque in optimis libris editur v. *I. F. Gronov.* ad *Liu. l. c.*

νεῖς ἢ συμβόλοις προφαινόμενα, πανταχόσε τὰς ὄψεις προσφέρων. Harum precationum formulas expressit Virgilius, lib. III. Æneid. his verbis, v. 88. s.

Quem sequimur? quone ire iubes? vbi ponere sedes?

DA, PATER, AVGVRIVM, *atque animis illabere nostris.*

Vbi Seruius in schedis: *Augurium est modo oraculum. sed, vsurpatione Augurum, est exquisita Deorum voluntas, per consultationem auium aut*
58 *signorum, quod tunc peti debet, cum id, quod animo cogitamus, a Diis volumus impetratum: vt in hoc loco Æneas, postquam omnia, quæ voluebat animo, petiit, ait:* DA PATER AVGVRIVM. *Et est species ipsa Augurii, quæ* LEGVM DICTIO *appellatur.* LEGVM DICTIO *autem est, quum conditio ipsius augurii certa nuncupatione verborum dicitur, quali conditione augurium peracturus sit. Quod hic facit, exsequens formas petitionis versibus supra scriptis. Tunc enim quasi legitimo iure legem adscribit:* DA PATER AVGVRIVM. Sic & lib. IV. Æneid. v. 578.

Adsis o, placidusque IVVES, ET SIDERA CAELO
DEXTRA FERAS.

Plenius vero & fusius, lib. II. Æneid. v. 687.

At pater, ait, Anchises oculos ad sidera lætus
Extulit, & cælo palmas cum voce tetendit:
IVPITER OMNIPOTENS, PRECIBVS SI FLECTERIS VLLIS,
ASPICE NOS, HOC TANTVM, ET SI PIETATE MEREMVR,
DA DEINDE AVXILIVM, PATER, ATQVE HAEC OMINA FIRMA.

Vnde notandum est, Deos rogatos, VT OMINA FIRMARENT.

Silius Italicus lib. IV. v. 126.

Nosco te, summe Deorum,
Adsis o, FIRMESQVE *tuæ*, PATER, *alitis* OMEN.

Quod genus loquendi vsurpat idem Silius lib. XVI. his versibus, 260. s.

FIRMEMVS *prospera, dixit,*
OMINA, *nec Superi votis concordibus absint.*

Vt & Cicero, lib. I. de Diuinat. c. 47.

Sic aquilæ clarum FIRMAVIT *Iupiter* OMEN.

Eodemque modo Ammianus Marcellinus, lib. XXIII. c. 3. *vt* OMEN *per hostias litando* FIRMARET. Quin etiam, bono aliquo OMINE dato, animos ipsi quoque sese firmare dicebant, teste Virgilio, lib. IV. Georgic. v. 386. Rogabantur quoque Dii, VT NVMINE SVO FIRMARENT, quæ optabantur. Virgilius lib. XII. Æneid. v. 187.

Sin nostrum annuerit nobis victoria Martem,
Vt potius reor, & potius DII NVMINE FIRMENT.

Cuius exemplo Valer. Flaccus lib. III. Argonautic. v. 711.

Testor, ait, & hoc omni, ductor, tibi NVMINE FIRMO.

At apud Virgilium lib. VIII. v. 78. Æneas precationem suam ad Tiberinum patrem ita concludit:

ADSIS *o tandem, & propius tua* NVMINA FIRMA.

CVII. EVOCATIONIS DEORVM SOLENNE CARMEN.

Erat & certum EVOCATIONIS DEORVM CARMEN. Nam in oppugnationibus ante omnia solitum a sacerdotibus Romanis EVOCARI Deum, cuius in tutela oppidum, quod obsidebatur, esset, PROMITTIQVE ILLI EVNDEM, AVT AMPLIOREM APVD ROMANOS LOCVM, CVLTVMVE, Plinius lib. XXVIII. c. 2. ex Verrio Flacco tradit: additque, ideo occultatum, in cuius Dei tutela Roma esset, ne quid hostium simili modo agerent. Huius certe EVOCATIONIS metu, alterum Romæ nomen (vt idem ipse Plinius lib. III. cap. 5. scribit, & nos supra attigimus) dicere, arcanis cærimoniarum nefas habebatur: quod optima & salutari, vt ille ait, fide abolitum cum enuntiare ausus esset Valerius Soranus, non impune tulit, luitque mox pœnas. Nec alia de causa Romæ illud nomen perpetuo silentio damnatum docet C. Sempronius in lib. de Diuis. Ital. his verbis: *Alioquin, Romæ nomen, & nominis origo vulgata esset, atque manifesta, quæ occulta esse saluberrima religio sanxit: ne, si ergo nominis, & a quo deriuationem habet, gentibus pateret, ea euocaretur, vt cæteri.* Sic & Plutarchus ἐν Αἰτίοις ἤτοι ῥωμαϊκοῖς p. 278. post quæstionem propositam, cur siue Deum, siue Deam, in cuius tutela Roma est, nominare nefas habeatur, eius rei causam inuestigans, πότερον, inquit, ὡς τῶν ῥωμαϊκῶν τινες ἱστορήκασι, ἐκκλήσεις εἰσὶ καὶ γοητεῖαι θεῶν, αἷς νομίζοντες καὶ αὐτοὶ θεούς τινας ἐκκεκλῆσθαι παρὰ τῶν πολεμίων, καὶ μετῳκηκέναι πρὸς ἑαυτούς, ἐφοβοῦντο τὸ αὐτὸ παθεῖν ὑφ' ἑτέρων. Huiusmodi Euocationis ipsamet concepta verba ponam: SI DEVS, SI DEA EST, CVI POPVLVS CIVITASQVE CARTHAGINIENSIS EST IN TVTELA, TEQVE MAXIME ILLE, QVI VRBIS HVIVS POPVLIQVE TVTELAM RECEPISTI, PRECOR VENERORQVE, VENIAMQVE A VOBIS PETO, VT VOS POPVLVM, CIVITATEM CARTHAGINENSEM DESERATIS, LOCA, TEMPLA, SACRA, VRBEMQVE EORVM RELINQVATIS, ABSQVE HIS ABEATIS, EIQVE POPVLO, CIVITATI, METVM, FORMIDINEM, OBLIVIONEM, INIICIATIS, PRODITIQVE ROMAM AD ME, MEOSQVE VENIATIS, NOSTRAEQVE VRBIS LOCA, TEMPLA, SACRA, VRBS ACCEPTIOR PROBATIORQVE SIT, MIHIQVE POPVLOQVE ROMANO MILITIBVSQVE MEIS PRAEPOSITI SITIS, VT SCIAMVS INTELLIGAMVSQVE. SI ITA FECERITIS, VOVEO VOBIS TEMPLA LVDOSQVE FACTVRVM. Cuius Formulæ Macrobius, lib. III. Saturnal. cap. 15. testem citat Sammonicum Serenum, lib. V. Rerum reconditarum. Apud Liuium

Liuium vero lib. V. cap. 21. Camillus Iunonem e Veiis ita euocat: TE SIMVL, IVNO REGINA, QVAE NVNC VEIOS COLIS, PRECOR, VT NOS VICTORES IN NOSTRAM TVAM-
59 QVE MOX FVTVRAM VRBEM SEQVARE, VBI TE DIGNVM AMPLITVDINE TVA TEMPLVM ACCIPIAT. *s)*

CVIII. SOLENNE CARMEN PRECATIONIS *in* CONCIONIBVS *ad Populum habendis.*

Solenne vtique fuisse aliquod CARMEN PRECATIONIS, quod in CONCIONIBVS, quæ ad populum habebantur, magistratus præfari consueuerant, Liuius lib. XXXIX. cap. 15. docet his verbis: *Ad hæc officia dimissis magistratibus, Consules in rostra escenderunt, & concione aduocata,* CVM SOLENNE CARMEN PRECATIONIS, *quod præfari, priusquam populum alloquantur, magistratus solent, peregisset Consul, ita cœpit: Nulli vnquam concioni, Quirites, tam non solum apta, sed etiam necessaria* HAEC SOLENNIS DEORVM COMPRECATIO *fuit, quæ vos admoneret, hos esse Deos, quos colere, venerari, precarique maiores vestri instituissent.* Huc pertinet, quod auctor Rhetoricor. ad Herenn. lib. IV. cap. 55. refert de Graccho, qui concione aduocata, cum DEOS INCIPERET PRECARI, percussus est, impetu in eum facto. Quod imitari studuit Ouidius, lib. XV. Metamorphos. v. 593. qui de Cippo ad populum verba faciente hæc ait:

> PRISCOQVE DEOS DE MORE PRECATVS:
> *Est, ait, hic vnus, quem vos nisi pellitis Vrbe,*
> *Rex erit.*

CIX. PRECATIO SOLENNIS IN COMITIIS: VT RES BENE AC FELICITER EVENIRET.

Fuisse præterea solennem quandam COMITIORVM precationem, Cicero pro Muræna c. 1. indicat, simulque, cuiusmodi ea esset, breuiter declarat, inquiens: *Quæ precatus sum a Diis immortalibus, Iudices, more institutoque maiorum, illo die, quo auspicato Comitiis centuriatis L. Murænam Cos. renuntiaui,* VT EA RES MIHI MAGISTRATVIQVE MEO, POPVLO PLEBIQVE ROM. BENE ATQVE FELICITER EVENIRET, *eadem precor ab iisdem Diis immortalibus.* Et paullo post: *Quod si illa solennis Comitiorum precatio, consularibus auspiciis consecrata, tantam habet in se vim & religionem, quantam Reipub. dignitas postulat: idem ego sum precatus, vt eis quoque hominibus, quibus hic consulatus me rogante datus esset,* EA RES FAVSTE, FELICITER PROSPEREQVE EVENIRET. Plinius in Panegyrico c. 72. *Nam quod precatus es, vt illa ipsa ordinatio Comitiorum* BENE AC FELICITER EVENIRET NOBIS REIPVBLICAEQVE, *nonne tibi tale est, vt nos hunc votorum ordinem conuertere debeamus?* Idque & in omnibus rebus publice adgrediendis, precari in more positum erat. Liuius lib. XXI. cap. 17. *Latum inde ad populum,* VELLENT, IVBERENT *populo Carthaginiensi bellum indici, eiusque rei causa supplicatio per vrbem habita, atque adorati Dii,* VT BENE AC FELICITER EVENIRET, QVOD BELLVM POPVLVS ROM. IVSSISSET. Idem lib. XXXI. cap. 5. Senatum a P. Sulpitio Cos. de bello cum Philippo Macedonum rege ineundo consultum, decreuisse refert, vt Coss. maiori us hostiis rem diuinam facerent, cum precatione hac: QVAM REM S. P. Q. R. DE REPVB. DEQVE INEVNDO NOVO BELLO IN ANIMO HABERET, EA RES VTI POPVLO ROMANO, SOCIISQVE AC NOMINI LATINO BENE AC FELICITER EVENIRET. Secundum hoc Senatusconsultum, re diuina rite perfecta, P. Ælius Cos. concione aduocata populum eodem libro cap. 7. alloquens, eumque, vt hoc bellum iuberet, exhortans: *Huius,* ait, *vobis sententiæ non Consul modo auctor est, sed etiam Dii immortales, qui mihi sacrificanti, precantique,* VT HOC BELLVM MIHI, SENATVI, VOBISQVE, ET SOCIIS, AC NOMINI LATINO, CLASSIBVS, EXERCITIBVSQVE NOSTRIS BENE AC FELICITER EVENIRET, *læta omnia prosperaque portendere.* Ac deinde, cum populus id bellum iussisset, supplicationem a Coss. in triduum indictam, obsecratosque circa omnia puluinaria Deos, QVOD BELLVM CVM PHILIPPO POPVLVS IVSSISSET, ID BENE AC FELICITER EVENIRET, idem Liuius lib. XXXI. c. 8. narrat. Similiterque priusquam bellum aduersus Perseum Macedonum regem susciperetur, Coss. designatis negotium a Senatu datum, vt, qua die magistratum inissent, hostiis maioribus rite mactatis, precarentur: QVOD BELLVM POPVLVS ROM. IN ANIMO HABERET GERERE, VT ID PROSPERVM EVENIRET, idem lib. XLII. cap. 28. scriptum reliquit. Auctor est etiam lib. XXXVI. c. 1. post initum a Pub. Cornelio Scipione, & M. Acilio Glabrione Consulatum, Senatum, priusquam de prouinciis age-

s) De *Euocatione Deorum ex oppidis obsessis* est egregia Diss. *Io. Gul. Bergeri* Viteberg. 1714. conf. *Henr. Coccéii* Diss. *de Euocandis sacris ad Vlpian. L. 9. §. 2. D. de Rer. Diuis.* Ceterum non solum ex hostilibus vrbibus, sed etiam ex suis templis aedibusque, vel locis, deos euocabant, & *exaugurabant* loca sacra, aliis ex caussis: vt locus religione *liberaretur.* Sic enim Vlpian. *L. 9. D. de R. D. Sacrarium est locus,* inquit, *in quo sacra reponuntur; quod etiam in priuato aedificio esse potest; & solent, qui liberare eum locum religione volunt,* Sacra *inde* euocare. Non enim profanis vsibus adhiberi locus religione occupatus poterat, nisi *exauguraretur,* neque adeo etiam nouae alicui religioni dedicari. Itaque etiam Tarquinius rex, cum Templum in Capitolio facere vellet, omnia illius locis fana, quo religione libera essent, *exaugurare* statuit: cumque omnium exaugurationes admitterent aues, in solo Termini fano non addixerunt *Liu. I, 55.* Idem etiam confirmat locus *Festi* v. *Noua Curia.*

retur, iussisse eos res diuinas maioribus hostiis facere, precarique: QVOD SENATVS DE NOVO BELLO IN ANIMO HABERET, VT EA RES SENATVI POPVLOQVE ROM. BENE AC FELICITER EVENIRET. Quin etiam postquam nuntiatum fuit, L. Scipionem Cos. exercitum in Asiam traiecisse, supplicationem in vnum diem decretam, QVOD EXERCITVS ROMANVS TVM PRIMVM IN ASIA POSVISSET CASTRA, VT EA RES PROSPERA ET LAETA EVENIRET, idem Liuius lib. XXXVII. cap. 47. scribit. Apud eundem quoque lib. XL. cap. 46. Metellus Censores ita affatur: *Quod omnibus fere precationibus nuncupabitis verbis*, VT EA RES MIHI COLLEGAEQVE MEO BENE AC FELICITER EVENIRET. Eiusmodique fuisse illas Crassi precationes credibile est, de quibus Dio lib. XXXIX. p. 121. ait: Ἐν τῷ Καπιτωλίῳ τὰς εὐχὰς αὐτοῦ τὰς νομιζομένας ἐπὶ τῇ στρατείᾳ ποιουμένου. Sed & in aliis quibuscunque rebus auspicandis idem precari moribus Romanis comparatum erat. Sallustius lib. II. Historiarum: *Ceterum* DEOS IMMORTALES OBTESTOR, VT QVOCVNQVE MODO AGES, EA RES TIBI REIPVBLICAEQVE PROSPERE EVENIAT. Cæsar lib. IV. de Bello Gallico c. 25. *Qui decimæ legionis aquilam ferebat, contestatus Deos*, VT EA RES LEGIONI FELICITER EVENIRET: *Desilite, inquit, milites.* Plautus Trinummo Act. I. Sc. 2. v. 2.

NOBIS HAEC HABITATIO BONA, FAVSTA,
FELIX, FORTVNATAQVE EVENIAT.

Cicero lib. IX. familiar. Epist. 8. ad Varr. *Migrationem & emptionem* TIBI FELICITER EVENIRE VOLO. Sic apud eundem Epist. 21. lib. XVI. Cicero filius ad Tironem: *Emisse te prædium vehementer gaudeo*, FELICITERQVE TIBI REM ISTAM EVENIRE CVPIO. Idem Epistol. 13. libr. IV. Familiar. ad Plancium: *Alteris dicebas te velle, quæ egissem*, BENE AC FELICITER EVENIRE. Petronius Arbiter in Satyrico cap. 77. *His ita ordinatis*, QVOD BENE FELICITERQVE EVENIRET, *precati Deos*, *viam ingredimur.*

CX. *Formulæ:* QVOD BENE EVENIAT: *item:* QVAE RES VERTAT BENE: *item:* DII BENE VERTANT. *Formula:* VERRVNCENT BENE; *apud Poëtas veteres.*

Eadem precatio hoc verborum compendio stringebatur: QVOD BENE EVENIAT. Cato lib. de Re rust. cap. 141. *Impera Suouitaurilia circumagi cum* DIIS VOLENTIBVS, QVODQVE BENE EVENIAT, *mando tibi Mani.* Pomponius in Cretala, Nonio referente: BENE EVENIAT, *ita fit.* Cicero Epist. 2. lib. VII. ad Attic. BENE EVENIAT, inquit, *Carneades.* Petron. Arbiter in Satyrico c. 59. *Itaque* QVOD BENE EVENIAT, *expedite sarcinulas.* Plautus Trinumm. Act. III. Sc. 2. v. 89. BENE, QVOD AGAS, EVENIAT TIBI.

In eandem sententiam dicere solebant: QVAE RES VERTAT BENE. Qui modus loquendi Plauto familiaris est. Sic enim ille Aulular. Act. II. Sc. 2. v. 41.

QVAE RES RECTE VORTAT *mihique tibique filiæque tuæ.*
Filiam mihi tuam vxorem posco.

Idem eiusdem Comœd. Act. IV. Sc. 10. v. 57.

Nunc, QVAE RES *tibi & gnatæ tuæ*
BENE FELICITERQVE VORTAT.

Idem Captiuis Act. II. Sc. 3. v. 1.

QVAE RES BENE VORTAT *mihi, meoque filio, vobisque*

Et in Persa Act. III. Sc. 1. v. 1.

QVAE RES BENE VORTAT *mihi & tibi & ventri meo.*

Itidemque in Trinumm. Act. II. Sc. 4. v. 98.

Sine dote posco tuam sororem filio,
QVAE RES BENE VORTAT.

Idem in Prologo Asinar. v. 2.

Quæ quidem mihi atque vobis
RES VORTAT BENE.

Idem Curcul. Act. V. Sc. vlt. v. vlt.

QVAE RES BENE VORTAT *mihi, & vobis, spectatores, Plaudite.*

Ennius Annalibus apud Nonium Marcell.

Mi reliquæ fidei, regno, vobisque, Quirites,
RES FORTVNATIM, FELICITER AC BENE VORTAT.

Liuius lib. III. de Cincinnato cap. 26. *Rogatus*, VT, QVOD BENE VERTAT IPSI REIQVE PVBLICAE, *togatus mandata Senatus audiret.* Idem lib. VII. c. 39. *Nomine audito, extemplo agnouere virum, &*, QVOD BENE VERTERET, *acciri iusserunt.* Et lib. XXXIV. c. 34. *Titus Quintius Flaminius:* BENE VERTAT, *inquit, obsideamus Lacedæmonem.* Atque ita Suetonius in Nerone cap. 37. eum in auspicando opere Isthmi, quem perfodere aggressus est, magna frequentia, clare, VT SIBI AC POPVLO ROMANO BENE RES VERTERET, optasse refert. Symmachus Epist. 56. lib. IV. QVAE RES PROSPERE VORTAT VOBIS, *vestræque pietati.*

Interdum optabant, VT DII BENE VERTERENT. Plautus Aulular. Act. II. Sc. 1. v. 54.

DII BENE VORTANT.

Rursusque eiusdem Actus Sc. 5. v. 4.

Filiam despondi ego hodie: huic nuptum Megadoro dabo.
DII BENE VORTANT.

Idem Trinumm. Act. II. Sc. 4. v. 101.

DII BENE VORTANT, *spondeo.*

Eadem precatione vtitur Harpax apud eundem, Pseudolo, Actu II. Scen. 2. v. 51. At in Curcul. Act. V. Sc. 2. versu 58. paullo aliter: DEOS, inquit, VOLO BENE VERTERE. Terentius Phorm. Act. III. Sc. 3. v. 19.

DII BENE VORTANT, *quod agas.*

Idem Adelph. Act. IV. Sc. 7. v. 10.

Puer natus est. M. DII BENE VORTANT.

Vbi Donatus: *Vide, quam facete. Cum ille (Puer natus est) ad argumentum mali attulerit, hic ita*

ita respondit, quemadmodum solent illi, quibus puellam nasci metuentibus, nuntiatur puerum esse natum. Nam in omnibus quae cupite venerint, DII BENE VERTANT, *dici solet, quia saepe homines ea optauerunt, quae aliter atque exspectauerunt, contigissent: quam potestatem rerum, vertentium semet in vtramque partem, Vertumno Deo superesse veteres existimauerunt.* Quod prius quoque in eiusdem Comoed. Act. III. Sc. I. v. 11. idem Donatus attigerat. Liuius lib. X. c. 35. DII BENE VERTERENT, *facerentque, quod se dignum quisque*
61 *que ducerent.* Et alias cap. 19. BENE HERCVLES VERTERET, *dicere Volumnius.* Idem lib. XXIX. c. 22. *Iuberentque*, QVOD DII BENE VERTERENT, *traiiceret.*

Veteres autem poëtae in hac specie VERRVNCANDI verbo vtebantur. Apud Nonium Marcell. Accius Aeneadis, aut Decio:

Te, sancte, venerans precibus, inuicte inuoco,
Portenta vt populo, patriae VERRVNCENT BENE.

Ibidem Pacuuius Periboea:

Precor, veniam petens, VT *quae egi, ago, axim,*
VERRVNCENT BENE.

CXI. *Precationis Formulae:* DII FORTVNENT: DII SECVNDENT.

Non nunquam vero precabantur Deos, VT FORTVNARENT. Cicero lib. XV. Epistol. Famil. ep. 7. *Maxima sum laetitia affectus, cum audiui, te Consulem factum esse,* EVMQVE HONOREM TIBI DEOS FORTVNARE VOLO. Idem lib. II. earundem Epist. 2. ad Curionem: TIBI PATRIMONIVM DII FORTVNENT. Plautus Trinumm. Act. II. Sc. vlt. v. 175.

DII FORTVNABVNT *vestra consilia.*

Afranius, Emancipato, apud Nonium Marcell.

DEOS EGO OMNES, VT FORTVNASSINT, PRECOR.

Eademque Formula eos, qui concionem ad populum habebant, in fine vsos, Liuius lib. VI. c. 41. & lib. XXXIV. c. 4. declarat.

In eandem sententiam apud poëtas inuenio, Deos orari, VT SECVNDENT. Virgilius lib. III. Aeneid. v. 36.

Rite SECVNDARENT *visus, omenque leuarent.*

Et lib. VII. v. 259.

DII *nostra incepta* SECVNDENT.

Apud Senecam Hercule Fur. Act. III. Sc. 2. v. 28. Amphitruo:

VOTVM, ait, SECVNDET, *qui potest, nostrum Deus,*
Rebusque lassis adsit.

CXII. PRAEFATIO *in rebus agendis solennis:* QVOD BONVM, FAVSTVM FORTVNATVMQVE SIT.

Plane omnibus rebus agendis, QVOD BONVM, FAVSTVM FORTVNATVMQVE ESSET, praefabantur: quemadmodum Cicero lib. I. de Diuinat. c. 45. scriptum reliquit. Donatus in Phormion. Act. I. Sc. 2. ad versum 81. QVOD ERIT MIHI BONVM ATQVE COMMODVM: *Sic enim veteres,* QVOD FAVSTVM FELIXQVE SIT, *dicebant aliquid aggressuri.* Plautus Casina Act. II. Sc. 6. v. 49.

Si hic literatus me sinat,
QVOD BONVM ATQVE FORTVNATVM MIHI SIT.

Liuius lib. I. c. 17. *Tunc interrex, concione aduocata:* QVOD FAVSTVM FELIXQVE SIT, *Quirites, regem create.* Idem lib. III. c. 34. de Decemuiris: *Propositis decem tabulis, populum ad concionem aduocauerunt, &,* QVOD BONVM, FAVSTVM, FELIXQVE REIPVBL. IPSIS LIBERISQVE EORVM ESSET, *ire & legere leges propositas iussere.* Et alias eodem lib. c. 54. *Legati pro concione:* QVOD BONVM, FAVSTVM FELIXQVE SIT VOBIS, REIQVE PVBL. *redite in patriam ad Penates, coniuges liberosque vestros.* Et lib. VIII. c. 25. *Charilaus fuit, qui venit ad Philonem, &:* QVOD BONVM, FAVSTVM, FELIX *Palaepolitanis populoque Rom. esset, tradere se, ait, moenia statuisse.* Idem lib. XLII. cap. 30. *Patres,* QVOD FAVSTVM FELIXQVE ESSET POPVLO ROMANO, *centuriatis comitiis primo quoque die ferre ad populum Consules iusserunt.* Gracchum etiam Proconsulem, quum Volones libertate donaret, dixisse: QVOD BONVM FAVSTVM FELIXQVE REIPVBL. IPSISQVE ESSET, *omnes eos liberos esse iubere*, idem lib. XXIV. c. 16. narrat. Decium quoque lib. X. c. 8. ita dicentem inducit: *Ego hanc legem,* QVOD BONVM, FAVSTVM FELIXQVE SIT VOBIS AC REIPVBL. *vti rogastis, iubendam censeo.* Apud eundem lib. XXII. c. 30. Minutius, Q. Fabio Max. Dictatori: ET QVOD, ait, TIBI, MIHIQVE, QVOD MEO EXERCITVI TVOQVE CONSERVATO, AC CONSERVATORI SIT FELIX, *sub imperium auspiciumque tuum redeo, & signa haec legionesque restituo.* Censor quoque, quemadmodum a Varrone lib. V. de Lingua Lat. c. 9. memoriae proditum est, praeconi imperans, vt viros vocaret, hac praefatione vtebatur: QVOD BONVM, FORTVNATVM FELIXQVE SALVTAREQVE SIET POPVLO ROM. QVIRITIBVS, REIPVBLICAEQVE POPVLI ROM. QVIRITIVM, MIHI, COLLEGAEQVE MEO, FIDEI, MAGISTRATVIQVE NOSTRO, OMNES QVIRITES PEDITES, ARMATOS, PRIVATOSQVE, CVRATORES OMNIVM TRIBVVM, SI QVID PRO SE, SVIS, ALTERO DARI RATIONEM VOLET, VOCA INLICIVM HVC AD ME. Suetonius in Augusto cap. 58. Valerium Messallam Senatus populique Rom. mandato, patris patriae cognomen Augusto his verbis detulisse refert: QVOD BONVM FAVSTVMQVE SIT TIBI, DOMVIQVE TVAE, CAESAR AVGVSTE, (SIC ENIM NOS PERPETVAM FELICITATEM REIPVBL. ET LAETA HVIC PRECARI EXISTIMAMVS) SENATVS TE CONSENTIENS CVM POPVLO ROM. CONSALVTAT PATRIAE PATREM. Vopiscus in Floriano c. 5. Epistolam Senatus Rom. ad curiam Carthaginen-

 sem

sem scriptam ponit, cuius initium est: QVOD BONVM, FAVSTVM, FELIX SALVTAREQVE SIT REIP. ORBIQVE ROM. *dandi ius imperii, appellandi Principis, nuncupandi Augusti, ad nos reuertit.* Silius Italic. lib. XVII. v. 699.

Talibus accensi Patres, fatoque vocante,
Consulis annuerant dictis, FAVSTVMQVE PRECATI
Vt foret Ausoniæ, transmittere bella dederunt.

Ouidius lib. III. Fastor. v. 27.

VTILE SIT FAVSTVMQVE PRECOR, *quod imagine somni*
Vidimus.

Apuleius lib. II. de Asino aur. *Denique sæpe retrorsa respiciens, subsistit:* QVOD BONVM, FELIX ET FAVSTVM SIT. Idem lib. X. eiusdem argumenti: QVOD FELIX *itaque*, ait, AC FAVSTVM SALVTAREQVE TIBI SIT, *animo gaudenti, rursum sacris initiare, Diis magnis auctoribus.* Hoc Græci reddiderunt duobus his verbis, ΑΓΑΘῌ ΤΥΧῌ, vt ex Appiano lib. IV. de Bell. ciuil. p. 595. p. 607. non vno loco liquet. Arrianus lib. I. Epict. c. 1. Pætum Thraseam renuntianti in Senatu de se iudicium fieri, ita respondentem facit: ΑΓΑΘῌ, ΤΥΧῌ. Sic in Traiano adoptando Neruam hæc præfatum Xiphilinus in Nerone p. 241. scribit: ΑΓΑΘῌ, ΤΥΧῌ. τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων καὶ ἐμοῦ αὐτοῦ Μάρκον Οὔλπιον Νέρουαν Τραϊανὸν εἰσποιοῦμαι. Quæ verba ex eo descripserunt Zonaras tom. I. Annal. lib. XI. cap. 21. Tzetzes Chiliad. II. c. 34. Dionysius vero Halicarn. lib. IV. pag. 179. huius Formulæ sensum ita expressit: Καὶ τοῖς θεοῖς ηὔξατο, ἐπὶ τῷ συμφέροντι τῆς Ῥωμαίων πόλεως τὴν ἀρχὴν αὐτὸν κατασχεῖν. Non secus ac Tiberius, cum Drusum summæ rei admoueret, principio literarum, quas ad Senatum de ea re misit, Deos veneratus legitur, VT CONSILIA SVA REIPVBL. PROSPERARENT, quemadmodum Tacitus lib. III. c. 56. scribit.

CXIII. *Formula precationis:* SIS BONVS, SIS FELIX.

Est & illa notanda precationis Formula: SIS BONVS; &: SIS FELIX. Virgilius Bucolic. Ecloga 5. v. 65.

Ipsa sonant arbusta, DEVS, DEVS, ILLE, *Menalca.*
SIS BONVS O, FELIXQVE TVIS. *En quatuor aras.*

Idem lib. XII. Æneid. v. 646.

Vos, o mihi, MANES
ESTE BONI.

Et lib. I. Æneid. v. 334. Venerem Æneas ita precatur:

SIS FELIX, *nostrumque leues quæcunque laborem.*

Catullus quoque Mallio & amicæ carm. 69. v. 154. bene precatur in hunc modum:

SITIS FELICES, *& tu simul, & tua vita,*
Et domus ipsa in qua lusimus, & domina.

Tibullus Eleg. vlt. v. 29. lib. III.

Quamuis nulla mei superest tibi cura, Neæra:
SIS FELIX, *& sint candida fata tua.*

Eodem sensu nonnulli accipiunt apud Horatium lib. III. Ode 27. v. 13. verba hæc

SIS *licet* FELIX, *vbicunque mauis,*
Et memor nostri, Galatea, viuas.

CXIV. *Precationum Formulæ e Catone.* BONAS PRECES PRECARI. DII ESSENT VOLENTES, PROPITII.

Nunc aliquot e Catonis libris haustas precationum Formulas in medium adducam, in quibus plurima antiquitatis effigies lucet. Sic autem in lib. de Re rustica, cap. 134. in strue Iano commouenda precandum tradit: IANE PATER, TE HAC STRVE COMMOVENDA BONAS PRECES PRECOR, VTI SIES VOLENS PROPITIVS MIHI, LIBERISQVE MEIS, DOMO, FAMILIAEQVE MEAE. Ibidem dum Ioui ferctum (quod libi genus fuisse Festus Pomp. duobus locis, & Cornutus in Persii Satyr. II. v. 48. docent) mouetur, ita precari præcipit: IVPITER, TE HOC FERTO OBMOVENDO BONAS PRECES PRECOR, VTI SIES VOLENS PROPITIVS, MIHI, LIBERISQVE MEIS, DOMO FAMILIAEQVE MEAE. In luco vero, Romano more, conlucando verba sic concipi monet cap. 139. SI DEVS, SI DEA ES, QVOIVM ILLVD SACRVM EST, VTI TIBI IVS SIET PORCO PIACVLO FACERE, ILLIVSQVE SACRI COERANDI ERGO, SIVE EGO, SIVE QVIS IVSSV MEO FECERIT, VTI ID RECTE FACTVM SIET: EIVS REI ERGO TE HOC PORCO PIACVLO IMMOLANDO BONAS PRECES PRECOR, VTI SIES VOLENS PROPITIVS MIHI, DOMO, FAMILIAEQVE MEAE LIBERISQVE MEIS. HARVMCE RERVM ERGO MACTE HOC PORCO PIACVLO IMMOLANDO ESTO. Vt autem BONAS PRECES PRECARI Cato, sic Ouidius lib. III. Trist. Eleg. 13. v. 18.

BONAS PRECES *ore fauente concipere*, dixit. Quin etiam, vt BONA VERBA, ita & BONVM DIEM dixisse veteres, testantur, Plautus Pœnulo Act. II. Sc. vlt. v. 49. & Ouidius lib. I. Fast. v. 72. Ex illis autem Catonianis Formulis, perspicue apparet, solenne fuisse orare Deos, quorum numen inuocabatur, VT ESSENT VOLENTES PROPITII. Prior vox obseruanda est in Virgilii lib. VI. Æneid. v. 146. cum ait:

Namque IPSE VOLENS, FACILISQVE *sequetur.*

Et lib. III. Æneid. v. 457.

Ipsa canat, vocemque VOLENS *atque ora resoluat.*

Vbi Seruius: VOLENS, ait, *quia rogi non potest, si nolit, vt in sacrificiis,* VTI VOLENS PRO-

PROPITIVSQVE. Liuius lib. I. c. 16. *Regem, parentemque Vrbis Romanæ* SALVERE *vniuersi Romulum iubent*, PACEM *precibus ex-* 63 *poscunt*, VTI VOLENS PROPITIVS SVAM SOSPITET PROGENIEM. Et lib. XXIV. c. 38. directam precationem in hæc verba refert: VOS, CERES *Mater, ac, Proserpina, precor, ceterique superni infernique Dii*, VT NOBIS VOLENTES PROPITII ADSITIS, *si vitandæ, non ferendæ fraudis causa hoc consilii capimus*. Similiter lib. XXIV. c. 21. inducit precantes Iouem, VT VOLENS PROPITIVS *præbeat sacra arma, pro patria, pro Deûm delubris, pro libertate se armantibus*. Sed & lib. XXII. c. 37. de Victoria ab Hierone missa agens: *In ea*, ait, *arce Vrbis Romæ sacrata*, VOLENTEM PROPITIAMQVE *firmam ac stabilem fore populo Romano*. Præterea lib. XXIX. c. 14. cum Idæa mater in Vrbem ex Asia aduecta fuit, accenso ture precatos scribit, VTI VOLENS PROPITIAQVE *Vrbem Romam iniret*. Et lib. XXXIX. c. 16. *Omnia Diis* PROPITIIS VOLENTIBVSQVE *faciemus*. Ammianus Marcellin. lib. XIX. c. 6. *Orantes cæleste præsidium*, VT PROPITIVM ADESSET, ET LIBENS. In inscriptione quoque Salonensi (apud Gruter. p. XXIII. 12.) scriptum est: VTI SIS VOLENS PROPITIVSQVE MIHI, COLLEGISQVE MEIS. Valer. Maximus lib. I. c. 6. *Tuas aras, tuaque sanctissima templa*, DIVE IVLI, VENERATVS, ORO, VT PROPITIO *ac fauenti numine tantorum casus virorum sub tuo exempli præsidio ac tutela delitescere patiaris*. Plautus Asinar. Act. IV. Sc. 1. v. 36.

> DEAM *sibi inuocet quamlibet* PROPITIAM.
> *Deum nullum, si magis religiosa fuerit,*
> *Tibi dicat, tu pro illa ores*, VT SIT PROPITIVS.

Idem Pœnulo, Act. V. Sc. 3. v. 14.

> *Aphrodisia hodie Veneris est festus dies,*
> *Oratum ierunt Deam*, VT SIBI ESSET PROPITIA.

Quo allusisse eundem poëtam non dubito, cum in Curcul. Act. I. Sc. 1. v. 48. dixit:

> *Agite, bibite, festiuæ fores,*
> *Potate*, FITE MIHI VOLENTES PROPITIAE.

Seneca lib. I. de Clement. c. 1. *Nulla pars vnquam, nisi* VOLENTE PROPITIOQVE *me floret*. Et in harum vocum altera fortasse mendum est apud Ausonium Epist. 24. ad Paulin. v. 112. cuius verba ad hanc rem pertinentia, sunt hæc:

> *Certa est fiducia nobis,*
> *Si genitor, natusque, Dei, pia verba* VOLENTVM
> *Accipiat, nostro reddi te posse precatu.*

Etenim Ausonium scripsisse crediderim:

> *Si genitor, natusque*, DEI, *pia verba* VOLENTES
> *Accipiant.*

Tametsi vulgatam lectionem ferri posse non ignoro, quam qui tueri volet, auctoritate Virgilii nitetur, qui lib. X. Æneid. ait, v. 676.

> *Vos o potius misereſcite, venti,*
> *In rupes, in saxa*, VOLENS *vos Turnus adoro.*

Et lib. VIII. Æneid. v. 275.

> *Communemque vocate Deum, & date vina* VOLENTES.

CXV. *Dii rogati*, VT VELLENT.

Atque hæc vox religiosi me illius veterum moris admonet, quo Deos rogabant, VT VELLENT. Plinius lib. XXVIII. cap. 2. *In Africa nemo destinat aliquid, nisi præfatus Africam. In ceteris vero gentibus, Deos ante obtestantur*, VT VELINT. Virgilius lib. I. Æneid. v. 735.

> *Iupiter, (hospitibus nam te dare iura loquuntur)*
> *Hunc lætum Tyriisque diem Troiaque profectis*
> ESSE VELIS.

Vbi Seruius: *Secundum*, [illegible], *Hetruscam disciplinam loquutus est. Sic enim dicebant:* VOLENS PROPITIVSQVE SIS. Tibullus lib. III. Eleg. 4. v. 13.

> *Efficiat vanos noctis Lucina timores,*
> *Et frustra, immeritum, pertimuisse* VELIT.

Idem in Priapeiis, in dicatione templi, ad Priapum v. 3.

> *Pro quibus officiis, si fas est*, SANCTE, *paciscor,*
> *Assiduus custos ruris vt esse* VELIS.

Ouidius lib. III. de Arte amandi. v. 347.

> *O ita, Phœbe*, VELIS, *ita vos pia Numina vatum.*

Plinius lib. X. Epistol. 44. de solennibus votis pro incolumitate Traiani susceptis: *Precati*, ait, *sumus Deos*, VT VELINT *ea semper solui, semperque signari*. Idem lib. VI. Epist. 11. *Quod gaudium vt perpetuo capiam*, DEOS ORO: *ab iisdem, teste te*, PETO, *vt omnes qui me imitari tanti putabunt, meliores esse, quam me*, VELINT.

CXVI. *Formula:* SI DII VOLENT.

Erat & illis in ore religiosa hæc exceptio: SI DII VOLENT. Cicero lib. III. in Verrem c. 67. ex Epistola Timarchidis cuiusdam liberti & accensi Verris hæc verba profert: *Fac, sciat improbitatem aratorum: ipsi sudabunt*, SI DII VOLENT. Plautus Pœnulo, Act. IV. Sc. vlt. v. 88.

> *Quin hercle collibertus meus faxo eris*, SI DII VOLENT.

Suetonius in Calig. cap. 8. ex Epistola quadam Augusti citat hæc: *Puerum Caium XV. Kal. Iunii*, SI DII VOLENT, *vt ducerent Talarius & Asellius, heri cum iis constitui*. Eodem pertinet illa veterum locutio: CVM DIIS VOLENTIBVS: qua Plautus vtitur in Persa Act. III. Sc. 1. v. 4. & in Milite glor. Act. IV. Sc. 8. v. 41.

Cato

64Cato de Re rust. cap. 141. Ennius apud Ciceronem lib. I. de Offic. c. 12. *Ducite: doque* VOLENTIBVS CVM MAGNIS DIIS.

CXVII. *Mos precandi aliquem Deum*, VT DEXTER ADESSET.

Non tantum autem, vt VOLENS PROPITIVSQVE ESSET DEVS is, quem inuocabant, sed &, vt DEXTER ADESSET, interdum rogabant. Quintilianus lib. IV. cap. 1. Domitiani numen inuocans: *Mihi quoque profecto poterit ignosci, si, quod initio, quum primum hanc materiam inchoaui, non feceram, nunc omnes in auxilium Deos, ipsumque in primis, quo neque præsentius aliud, neque studiis magis propitium Numen est, inuocem, vt quantum nobis expectationis adiecit, tantum ingenii adspiret*, DEXTERQVE AC VOLENS ADSIT. Ouidius lib. I. Fastor. v. 6.

In tibi deuoto munere DEXTER ADES.

Idem eod. lib. Ianum ita precatur, v. 67.

DEXTER ADES *ducibus, quorum secura labore*
Otia terra ferax, otia pontus habet:
DEXTER ADES *Patribusque tuis, Populoque Quirini.*

Propertius lib. IV. Eleg. 9. v. 72.

SANCTE, VELIS *libro* DEXTER *inesse meo.*

Statius lib. I. Thebaid. v. 706.

ADSIS, *o memor hospitii, Iunoniaque arua*
DEXTER *ames.*

Apud Ouidium quoque lib. VI. Fastor. v. 542. Ino rogatur, vt populo Rom. PROSPERA SEMPER ADSIT. Et lib. de Remed. amor. v. 704. Phœbus, vt cœptis SALVBER ADSIT.

CXVIII. *Dii inuocabantur*, VT VENIRENT: VT SACRIS INTERESSENT.

Vtique autem præsentes Deos optabant, ideoque precabantur, VT VENIRENT. Horatius Ode 2. lib. I. v. 30.

Tandem VENIAS, *precamur,*
Nube candentes humeros amictus,
Augur Apollo.

Tibullus lib. II. Eleg. 1. v. 3.

Bacche, VENI.

Et lib. IV. ad Iunonem, carm. 6. v. 13.

Annue, purpureaque VENI *pellucida palla.*

Idem lib. II. Eleg. I. v. 81. ad Cupidinem: SANCTE, VENI. Eiusdemque libri Elegia 5. v. 2. ad Phœbum:

HVC, *age, cum cithara carminibusque* VENI.

Et lib. IV. carm. 4. v. 9. ad eundem Deum:

SANCTE, VENI, *tecumque feras quoscunque sapores.*

Eodemque lib. carm. 2. v. 1. ad Martem:

Sulpitia est tibi culta tuis, MARS MAGNE, *Kalendis*
Spectatum e cælo, si sapis, ipse VENI.

Ariadne in Catulli versibus de Nupt. Pelei & Thetid. v. 165. Eumenides inuocans:

HVC, HVC, ait, ADVENTATE, *meas* AVDITE *querelas.*

Martialis lib. VII. Epigramm. 23. v. 1.

PHOEBE, VENI.

Ipsosque adeo sacris suis interesse Deos optabant. Tibullus Eleg. 2. lib. II. v. 5.

IPSE SVOS, ADSIT GENIVS, VISVRVS HONORES.

Inde Ouidius lib. V. Fast. v. 551. Martem fingit ad suos honores cælo descendere. Et lib. de Remed. amor. v. 705. Phœbum inuocatum aduenire, cantat.

CXIX. *Deos orabant*, VT ADESSENT.

Sane passim & vulgo Deos orabant, VT ADESSENT. Virgilius lib. I. Æneid. v. 738.

ADSIS, *lætitiæ* BACCHVS *dator*, & BONA IVNO.

Et lib. I. Georgic. v. 18.

ADSIS, *o Tegeæe*, FAVENS.

Rursus lib. IV. Æneid. v. 578.

ADSIS O!

Horatius Satyr. 6. v. 13. lib. II. Mercurium ita precatur:

HAC PRECE TE ORO,
Pingue pecus domino facias, & cetera, præter
Ingenium: vtque soles, CVSTOS *mihi maximus* ADSIS.

Tibullus Eleg. 1. lib. I. v. 29.

ADSITIS, *Diui.*

Idem Eleg. vlt. lib. III. v. 1.

CANDIDE LIBER, ADES.

Et lib. IV. carm. 4. v. 1.

HVC ADES, & *teneræ morbos expelle puellæ:*
HVC ADES, *intonsa*, PHOEBE, *superbe coma.*

Ouidius lib. III. Amor. Eleg. 2. v. 46. ad Victoriam:

HVC ADES, *atque meus*, FAC, DEA, *vincat amor.*

Idem lib. IV. Fastor. v. 827. Romulum in Vrbe condenda has preces fudisse refert:

CONDENTI, IVPITER, VRBEM,
ET GENITOR MAVORS, VESTAQVE MATER, ADES.

Similiter lib. VIII. Metamorphos. v. 597.

HVC ADES, ATQVE AVDI PLACIDVS, NEPTVNE, PRECANTEM.

Apud eundem quoque lib. IV. v. 31. & lib. X. v. 641. eiusdem argumenti Bacchus & Venus hoc verbo, ADSIS; & lib. I. Tristium Eleg. 9. v. 46. Castor & Pollux hoc vocabulo, ADESTE, inuocantur. Libri III. quoque Trist. Eleg. 1. v. 75.

DII, PRECOR, ait, *atque adeo (nec enim mihi turba roganda est)*
CAESAR, ADES VOTO, MAXIME DIVE, MEO.

Sed

Sed & a Virgilio, lib. VIII. v. 78. Æneid. precatio ad Tiberinum ita concipitur:

ADSIS O TANDEM, ET PROPIVS TVA NVMINA FIRMES.

Vbi Seruius Tiberinum sic inuocatum scribit: ADESTO, TIBERINE, CVM TVIS VNDIS. Seneca in Medea Act. I. Sc. I. v. 13.

Voce non fausta PRECOR,
ADESTE, ADESTE, *sceleris vltrices Deæ.*

Auctor incertus in Priapeiis, carm. 81. v. 2.

HVC ADES *& neruis, tente* PRIAPE, FAVE.

Nec poëtæ tantum, verum etiam numerorum lege soluti, eodem modo loquuntur. Apud Liuium namque, lib. II. cap. 6. Aruns Tarquinius: DII, ait, REGVM VLTORES ADESTE. Arnobius lib. IV. aduerſ. gent. *Finge enim ipsum incommoditatis alicuius & declinandi periculi gratia, horum cuipiam numinum supplicare, dicentem:* ADESTE, ADESTOTE, DII PENATES, APOLLO, TVQVE NEPTVNE, OMNIAQVE HAEC MALA, QVIBVS VROR, TORREOR, VEXOR, VESTRI NVMINIS AVERRVNCATE CLEMENTIA.

CXX. *Precationum verba:* PRECOR VENERORQVE: QVAESO.

Variis porro verborum figuris precationes concipiebantur. Interdum enim dicebant: PRECOR VENERORQVE. Vocula certe apud Tacitum lib. IV. Hist. c. 58. concionem suam precatione ita concludit: TE, IVPITER OPTIME MAXIME, QVEM PER OCTINGENTOS VIGINTI ANNOS TOT TRIVMPHIS COLVIMVS, TE, QVIRINE ROMANAE PARENS VRBIS, PRECOR VENERORQVE, VT, SI VOBIS NON FVIT CORDI, ME DVCE, HAEC CASTRA INCORRVPTA ET INTEMERATA SERVARI, AT CERTE POLLVI FOEDARIQVE A TVTORE ET CLASSICO NE SINATIS. MILITIBVS ROMANIS AVT INNOCENTIAM DETIS, AVT MATVRAM ET SINE MORA POENITENTIAM. Sic in carmine Euocationis Deorum scriptum est: PRECOR VENERORQVE. Quæ verba etiam coniungit Cicero Orat. II. in Catilin. c. vlt. Ennius, Annal. lib. I. citante Nonio:

TE, QVIRINE PATER, VENEROR, HORAMQVE QVIRINI.

Plautus Rudente Act. I. Sc. 4. v. 37.

NVNC, QVISQVIS EST DEVS, VENEROR,
VT NOS EX HAC AERVMNA EXIMAT MISERAS,
INOPES, AERVMNOSAS, ALIQVO AVXILIO VT ADIVVET.

Idem eiusdem Comœdiæ Act. V. Sc. 2. v. 61.

ET ILLVM EGO ADVORSVM SI QVID PECCASSO, VENVS,
VENEROR TE, VT OMNES MISERI LENONES SIENT.

Eodemque verbo vtitur Chrysalus seruus Apollinem salutans & orans, Bacchid. Act. II. Sc. 1. v. 4. Varro lib. I. de Re rustic. cap. 1. *Item* ADVENEROR *Mineruam & Venerem.* At eam precationem, quam in Orat. pro domo sua c. 57. facit, Cicero concipit his verbis: PRECOR, QVAESO, OBTESTOR, QVOCIRCA, inquiens, TE, CAPITOLINE, QVEM PROPTER BENEFICIA POPVLVS ROMANVS OPTIMVM, PROPTER VIM MAXIMVM, NOMINAVIT, TEQVE, IVNO REGINA, ET TE, CVSTOS VRBIS MINERVA, QVAE SEMPER ADIVTRIX CONSILIORVM MEORVM, TESTIS LABORVM, EXSTITISTI, PRECOR AC QVAESO, VOSQVE, QVI MAXIME ME REPETISTIS ATQVE REVOCASTIS, QVORVM DE SEDIBVS HAEC MIHI PROPOSITA EST CONTENTIO, PATRII PENATES, FAMILIARESQVE, QVI HVIC VRBI ET REIPVB. PRAESIDETIS, VOS OBTESTOR. Apud Liuium, lib. IX. cap. 8. Sp. Posthumius: VOS, ait, DII IMMORTALES, PRECOR, QVAESOQVE. Iisdemque verbis Scipionis precationes contexuntur ab eodem auctore, lib. XXIX. cap. 27. Brutus in Epist. 3. lib. XI. ad Ciceronem: DEOS QVAESVMVS, CONSILIA TVA REIPVBL. SALVTARIA SINT. Terentius Andria Act. III. Sc. 2. v. 7.

DEOS QVAESO, VT SIT SVPERSTES.

Idem Adelph. Act. II. Sc. 4. v. 11.

DEOS QVAESO, ISTHAEC PROHIBEANT.

Plautus Rudent. Act. IV. Sc. 7. v. 30.

At ego DEOS QVAESO, *vt quicquid in illo vidulo' st.*

Apud eundem Amphitr. Act. II. Sc. 2. Alcumena, v. 18.

DEOS QVAESO, *vt salua pariam filium.*

Sic Euclio apud eundem Aulular. Act. II. Sc. 8. v. 24.

Apollo, QVAESO, SVBVENI.

Idem Rudent. Act. II. Sc. 6. v. 15.

DEOSQVE IMMORTALES QVAESO, DVM VIVAS, VTI
OMNES TVI SIMILES HOSPITES HABEAS TIBI.

Idem Mercat. Act. V. Sc. 2. v. 9.

DATE, DII QVAESO, *conueniendi mihi eius celerem copiam.*

Sic & Casina Act. II. Sc. 6. v. 37. & v. 44. semel atque iterum loquitur.

CXXI. *Precantium verba:* IMPLORO ATQVE OBTESTOR: INVOCO.

Interdum etiam orantes: IMPLORO ATQVE OBTESTOR, dicebant: qua verborum formula vtitur Cicero in fine libri V. in Verrem. Hoc amplius in precationibus, verbum, INVOCO, vsurpabatur. Testimonio est ille versus, quem ex Cicerone lib. IV. Tuscul. Quæst. c. 34. producam: TE, APOLLO SANCTE, FER OPEM, TEQVE OMNIPOTENS NEPTVNE INVOCO. Plautus

 Mostellar.

66 Mostellar. Act. II. Sc. 2. v. 95. HERCVLES, TE INVOCO. Idem Mercat. Act. V. Sc. 2. v. 24.

INVOCO VOS, LARES VIALES, VT ME BENE IVVETIS.

L. Accius in Prætextata, quæ Decius inscribebatur:

TE, SANCTE, VENERANS PRECIBVS, INVICTE, INVOCO.

Seneca in Medea Act. III. Sc. 2. v. 9.

O SANCTA, *si cælum incolis*
Iustitia, numen INVOCO, *ac testor tuum.*

Valer. Maximus in Præfat. librorum suorum ad Tiberium, cui, vt Deo, blanditur: *Te igitur huic cæpto, penes quem hominum Deorumque consensus maris ac terræ regimen esse voluit, certissima salus patriæ, Cæsar,* INVOCO.

CXXII. *Formula precationum:* DII FACIANT.

Inter recepta autem & comprobata antiquitus precationum verba erant hæc: DII FACIANT. Quintilianus Declamat. CCLIII. ITA DII FACIANT, *vt magnum exemplum posteritati etiam pœna dare possim.* Et Declamat. CCLIX. DII FACIANT, *vt iste sit euentus, qui adhuc in hac domo omnium periculorum fuit.* Capitolinus in Diadumeno c. 7. hæc ex Epistola quadam Macrini Opilii ad vxorem verba adfert: DII FAXINT ET BONA IVNO, *quam colis, vt & ille Antonini meritum effingat, & ego, qui sum pater.* Plautus in Persa, Act. V. Sc. vlt. v. 42.

DII FACIANT, *vt id bibatis, quod nunquam transeat.*

Idem Amphitr. Act. IV. Sc. 2. v. 57.

O DII FACIANT.

Propertius lib. II. Eleg. 7. v. 62.

DII FACIANT, *isto capta fruare viro.*

Et lib. III. Eleg. 14. v. 25.

DII FACIANT, *mea ne terra locet ossa frequenti.*

Ouidius lib. IX. Metamorph. v. 489.

Omnia DII FACERENT *essent communia nobis,*
Præter auos.

Idem lib. de Remed. amor. v. 785.

DII FACIANT, *possis dominæ transire relictæ*
Limina.

Et in Ibin, v. 353.

Te quoque DII FACIANT, *possis gaudere fideli*
Coniuge.

Idem lib. I. de Ponto Eleg. 4. v. 49.

O *ego,* DII FACIANT, *talem te cernere possem.*

Rursus lib. III. Eleg. 1. v. 137.

Tunc tibi, DII FACIANT, *adeundi copia fiat.*

Eodemque modo lib. IV. Trist. Eleg. 7. v. 9.

DII FACIANT, *vt sæpe tua sit epistola dextra*
Scripta.

Et lib. V. Trist. Eleg. 5. v. 13.

DII FACERENT *vtinam, talis status esset in illo.*

Rursusque eiusdem lib. Eleg. 13. v. 17.

DII FACIANT, *vt sit temeraria nostra querela.*

Quo genere precationis idem Ouidius vtitur lib. I. Trist. Eleg. 1. v. 58. & lib. III. Eleg. 12. v. 53. & lib. I. de Ponto Eleg. 2. v. 99. & lib. IV. Eleg. 14. v. 61. & Epist. 2. v. 66. & 13. v. 96. & 16. v. 261. & 20. v. 39. Heroid. Plane cui felix faustumque quid alius precatus erat, id ille sibi euenire optans, respondere solebat: ITA DII FACIANT. Sic Lyconides apud Plautum Aulul. Act. IV. Sc. 10. v. 57. Euclionem admonet hæc verba, quæ ipse præit, effari:

Nunc QVAE RES *tibi & gnatæ tuæ*
BENE FELICITERQVE VORTAT: ITA DII FAXINT, *inquito.*

Cui morem gerens Euclio respondet: ITA DII FACIANT. Contraque Lyconides: ET MIHI ITA DII FACIANT. Eiusdemque Comœdiæ Act. II. Sc. 1. v. 27. cum Eunomia orationem ita inchoasset: QVOD SEMPITERNVM *tibi salutare sit procreandis liberis:* Megadorus statim respondet: ITA DII FAXINT. Rursusque Scena sequenti, v. 79. cum idem Megadorus dixisset: DII BENE VORTANT: Euclio subiicit: ITA DII FAXINT. Sunt & alia eiusdem locutionis exempla in Persa Act. IV. Sc. 4. v. 100. & Cistellar. Act. I. Sc. 1. v. 54. & Mostellar. Act. II. Sc. 1. v. 51. & Captiuis Act. I. Sc. 2. v. 69. & Pœnulo Act. IV. Sc. vlt. v. 87. Similiter apud Terentium Heautontim. Act. I. Sc. 1. v. 109. postquam Chremes sperare se dixit, filium saluum Menedemo propediem adfuturum, Menedemus ait: VTINAM DII ITA FAXINT: cui Chremes respondet: FACIENT. Idem Hecyra Act. I. Sc. 2. v. 27. ITA DII DEAEQVE FAXINT, *si in rem est Bacchidis.* Et Act. III. Sc. 2. v. 18. *S. Saluane Philumena est? PAM. Meliuscula est. S.* VTINAM ISTVC ITA DII FAXINT.

CXXIII. *Verbum precantium solenne:* DA. *Formula:* DII DENT.

Verbum quoque, DA, precationibus plerumque adhibebatur. Docet hoc non inelegans Hannonis Pœni precatio apud Plautum Pœnulo Act. V. Sc. 4. v. 14. quæ sic habet:

IVPITER, QVI GENVS COLIS ALISQVE HOMINVM, PER QVEM VIVIMVS
VITALE AEVVM: QVEM PENES SPES, VITAEQVE SVNT HOMINVM OMNIVM,
DA DIEM HVNC SOSPITEM, QVAESO, REBVS MEIS AGVNDIS.

Idem testantur Æneæ precationes ad Iouem lib.

lib. V. v. 689. & VI. v. 66. Æneid. & Aruntis ad Apollinem lib. XI. v. 789. quarum prior ita concipitur:

DA FLAMMAM EVADERE CLASSI.

Altera vero sic:

DA (*non indebita posco*
Regna meis fatis) LATIO CONSISTERE TEVCROS.

Postrema in hunc modum:

DA, PATER, HOC NOSTRIS ABOLERI DEDECVS ARMIS.

Eodemque verbo vtuntur in precatione Venus & Iuno lib. X. Æneid. v. 62. & v. 629. Silius Italicus lib. II. v. 492.

FER CAELO AVXILIVM, ET FESSIS DA SVRGERE REBVS.

Idem lib. XII. v. 643. Romanos inducit orantes hunc in modum:

DA, SVMME DEORVM,
DA, PATER, *vt sacræ Libys inter prælia cælo*
Concidat.

Horatius in Carmine sæculari, quod pro Imperii Rom. prosperitate precationem continet:

PHOEBE, SILVARVMQVE POTENS DIANA,
LVCIDVM CAELI DECVS, O COLENDI
SEMPER, ET CVLTI, DATE, QVAE PRECAMVR
TEMPORE SACRO.

Idem Epist. 16. lib. I. has preces argentariorum refert, v. 60.

PVLCHRA LAVERNA,
DA MIHI FALLERE, DA IVSTVM SANCTVMQVE VIDERI.

Iuuenalis Satyr. 10. v. 188.

DA SPATIVM VITAE, MVLTOS DA, IVPITER, ANNOS.

Apud Lucanum quoque lib. IX. v. 997. Cæsar ad aras Herceas ita precatur:

DATE FELICES IN CETERA CVRSVS.

Persius Sat. 2. v. 44.

Rem struere exoptas cæso boue, Mercuriumque
Arcessis fibra. DA FORTVNARE PENATES,
DA PECVS ET GREGIBVS FOETVM.

Sed & apud Plautum Pœnulo Act. V. Sc. 2. v. 95. Hanno Pœnus Agorastocli bene precatur his verbis: DII DENT TIBI OMNES, QVAE VELIS. Sic & Gelasimus Epignomo in Sticho Act. III. Sc. 2. v. 15.

Bene atque amice dicis: DII TIBI DENT, QVAE VELIS.

Huic congruit illud Pœnul. Act. III. Sc. 3. v. 74.

MVLTA TIBI DII DENT BONA.

Item Act. III. Sc. 3. v. 54.

DII DEAEQVE MVLTA VOBIS BONA DENT.

Et in Trinumm. Act. II. Sc. 4. v. 35.

DII DVINT
TIBI, PHILTO, QVAECVNQVE OPTES.

CXXIV. *Dii rogabantur*, VT ANNVERENT.

Rogabant etiam Deos, VT ANNVERENT. Ouidius in Ibin, v. 85.

ANNVITE *optatis omnes ex ordine nostris,*
Et pars sit voti nulla caduca mei.

Idem lib. II. de Ponto, Eleg. 8. v. 51.

ANNVITE, *o timidis, mitissima Numina, votis.*

Idem lib. I. Fastor. v. 15.

ANNVE *conanti per laudes ire tuorum.*

Virgilius lib. IX. Æneid. v. 625. ad Iouem:

Atque audacibus ANNVE *cæptis.*

Sic Tibullus lib. II. Eleg. 5. v. 125. Phœbum rogat, VT ANNVAT.

Idem eiusdem libri Eleg. 2. v. 9. ad Genium:

ANNVAT *&, Cerinthe, tibi quodcunque rogabis.*

Et lib. IV. Carm. 5. v. 19.

At tu, Natalis, quoniam Deus omnia sentis,
ANNVE.

Ibidem ad Iunonem, carm. 6. v. 13.

ANNVE, *purpureaque veni pellucida palla.*

Exstat in veteri marmore huiusmodi inscriptio: PONTIFICIS VOTIS ANNVANT DII ROMANAE REIPVB. Quod genere loquendi Liuius lib. XXXI. c. 5. *Re diuina rite perfecta, precationi* ANNVISSE DEOS, haruspices RESPONDISSE scribit. Martialis lib. II. Epigr. 24. v. 7.

Quod si Deus ore sereno
ANNVERIT, *felix, Candide, solus eris.*

Plinius lib. III. Epist. 22. *Superest*, VT PROMISSIS DEVS ANNVAT.

CXXV. *Mos* EVENTVRA *adfirmandi*, QVAE PRECARENTVR: *itemque:* SE ID AVGVRARI.

Interdum autem hoc sibi sumebant & adrogabant, vt euentura adfirmarent, quæ precabantur. Tibullus Eleg. 1. v. 25. lib. II.

EVENTVRA PRECOR: *viden' vt felicibus extis,*
Significet placidos nuntia fibra Deos?

Pedo Albinouanus in Carmine Consolatorio ad Liuiam, v. 415.

EVENTVRA PRECOR: *Deus excusare priora*
Dum volet, a Druso cetera læta dabit.

Ouidius lib. II. de Ponto Eleg. 1. v. 53.

DII TIBI DENT ANNOS, *a te nam cetera sumes,*
Sint modo virtuti tempora longa tuæ.
QVOD PRECOR, EVENIET: *sunt quædam oracula vatum:*
Nam Deus optanti prospera signa dedit.

Idem, postquam Ibin deuouit, & multa ei imprecatus est, subiicit, v. 125.

EVENIENT: *dedit ipse mihi modo signa futuri*
Phœbus, & a læua mæsta volauit auis.

68 Et paulo post:

Hæc tibi, quæ precibus iussis mea deuouet ira,
EVENIENT, *aut his non leuiora malis.*

His congruenter interdum, AVGVRARI SE, dicebant, euentura & exitum habitura, quæ precabantur. Tibullus lib. II. Eleg. 2. v. 11. sacra Genii celebrans:

AVGVROR, ait, *vxoris fidos optabis amores.*

Ouidius lib. I. de Arte amandi, v. 205.

AVGVROR, EN, *vinces, votiuaque carmina reddam.*

Vetus plane Horatii interpres ad illa Carminis sæcularis v. 73. verba: *Hæc Iouem sentire: Ordo est*, ait: *Ego, Chorus, nos, pueri puellæque, doctus dicere laudes Phœbi & Dianæ reporto domum spem bonam certamque,* IOVEM ET DEOS CVNCTOS HAEC SCIRE, HAEC VELLE, HAEC SENTIRE. *Hic enim finis sacri carminis, & in hæc verba deuotio soluebatur, quando diceret Chorus,* IOVEM PRECES ET VOTA EXAVDIVISSE, ET CETEROS DEOS, ATQVE SPE CERTA DOMVM REVERTI.

CXXVI. *Preces,* VT OPTATA EVENIRENT.

Non nunquam tamen precabantur, VT OPTATA EVENIRENT. Cicero Philipp. IV. c. 4. ITA *vero, Quirites,* VT PRECAMINI, EVENIAT. Ouidius lib. IV. Fastorum v. 775. precationem ad Palem ita concludit:

QVAE PRECOR, EVENIANT, ET NOS FACIAMVS AD ANNVM.

Idem in Ibin, v. 448.

EVENIANT *capiti vota sinistra tuo.*

CXXVII. OBTESTATIONES DEORVM *per gratas ipsis res, & in iis vsitata vocula* SIC.

Plane, post Deos inuocatos & preces illis factas, poëtis familiare est, blanditias aliquas addere, quibus eos demulceant, & ad preces suas exaudiendas, tribuendaque, quæ petuntur, alliciant, delicias eis quodammodo facientes per earum rerum, quas illis gratas esse norunt, obtestationem. Id quod ductu auspicioque voculæ huius, SIC, fieri solitum obseruaui. Tibullus lib. II. Eleg. 5. ad Phœbum, v. 125.

ANNVE: SIC *tibi sint intonsi, Phœbe, capilli,*
SIC *tua perpetuo sit tibi casta soror.*

Idem Eleg. vlt. lib. III. ad Bacchum, v. 1.

CANDIDE LIBER, ADES: SIC SIT TIBI MYSTICA VITIS
SEMPER, SIC *hedera tempora vincta feras.*

Ouidius lib. V. Trist. Eleg. 4. v. 35.

FER, BONE LIBER, OPEM: SIC *altam degrauet vlmum*
Vitis, & incluso plena sit vua mero.
SIC *tibi cum Bacchis Satyrorum gnaua iuuentus*
Adsit, & attonito non taceare sono.
Ossa bipenniferi SIC *sint mala pressa Lycurgi:*
Impia nec pœna Pentheos vmbra vacet.
SIC *micet æternum, vicinaque sydera vincat*
Coniugis in cælo clara corona tuæ.
HVC ADES, *& casus releues,* PVLCHERRIME, *nostros:*
Vnum de numero sis memor esse tuo.

Martialis lib. IV. Epigramm. 45. ad Phœbum, v. 5.

FAC RATA VOTA PATRIS: SIC *te tua diligat vxor,*
Gaudeat & certa virginitate soror,
Perpetuo SIC *flore mices:* SIC *denique non sint*
Tam longæ Bromio, quam tibi, Phœbe, comæ.

Idem lib. VII. Epigram. 74. ad Mercurium, v. 1.

Cyllenes, cælique decus facunde minister,
Aurea cui torto virga dracone viret,
SIC *tibi lasciui non desit copia furti,*
Siue cupis Paphien, seu Ganymede cales.

Apud Senecam quoque Hippolyto Act. II. Sc. 1. v. 60. nutrix in precatione ad Dianam:

Huc vires tuas
Intende. SIC *te lucidi vultus ferant,*
Et nube rupta cornibus puris eas.
SIC *te regentem frena nocturni ætheris*
Detrahere nunquam Thessali cantus queant.

Atque ita Augusto, cuius offensam precibus placare studebat, Ouidius non semel blanditur: veluti lib. II. Trist. Eleg. 1. his versibus, 155 sequ.

PER SVPEROS *igitur, qui dant tibi longa, dabuntque*
Tempora, Romanum si modo nomen amant:
PER PATRIAM, *quæ te tuta & secura Parente est,*
Cuius & in populo pars ego nuper eram:
SIC *tibi, quem semper factis, animoque mereris,*
Reddatur gratæ debitus Vrbis amor.
Liuia SIC *tecum sociales impleat annos,*
Quæ, nisi te, nullo coniuge digna fuit.
Quæ si non esset, cælebs te vita deceret,
Nullaque, cui posses esse maritus, erat.
Sospite SIC *te sit natus quoque sospes, & olim*
Imperium regat hoc cum seniore senex.
Vtque tui faciunt, sidus iuuenile nepotes,
Per tua perque sui facta parentis eant.
SIC *assueta tuis, semper Victoria castris,*
Nunc quoque, se præstet, notaque signa petat.

Ac demum v. 179.

PARCE, PRECOR, *fulmenque tuum, fera tela, reconde.*

Sed & Eleg. 2. lib. V. v. 49.

O decus, o Patriæ per te florentis imago:
O vir non ipso, quem regis, Orbe minor:

SIC

SIC habites terram, SIC te desideret æther,
SIC ad pacta tibi sidera tardus eas.

Liuiam quoque post Augustum ita precatur lib. II. de Ponto, Eleg. 8. v. 43.

Tu quoque conueniens ingenti nupta marito,
ACCIPE non dura supplicis aure PRECES.
SIC tibi vir sospes, SIC sint cum prole nepotes,
Cumque bonis nuribus, quas peperere, nurus.
SIC, quem dira tibi rapuit Germania, Drusus
Pars fuerit partus sola caduca tui:
SIC tibi maturè fraterni funeris vltor
Purpureus niueis filius instet equis.
ANNVITE o timidis, mitissima Numina, votis.

Idem quoque genus orandi vsurpat lib. IV. Trist. Eleg. 5. v. 25. & lib. IV. de Ponto Eleg. 13. v. 45. & Epist. Phædræ ad Hippolytum. v. 168. Quod & imitatus est Prudentius περὶ Στεφάνων, in Carmine de passione Hippolyti Martyris v. 239. sq.

CXXVIII. *Dii rogati*, VT SERVARENT. *Formula:* DII ME SERVANT.

Varia autem a Diis petebantur: in queis generalia hæc erant: VT SERVARENT, VT FAVERENT, VT FERRENT OPEM: & his similia, de quibus sigillatim dicam. Prioris generis exempla præbet Plautus. Sic enim Hegio Captiuis Act. V. Sc. 2. precatur, v. 23.

SERVA, IVPITER SVPREME, ET ME ET MEVM GNATVM MIHI.

Phanostrata quoque Cistellar. Act. IV. Sc. 1. v. 12. Deorum fidem obsecrans, adiicit: SERVATE NOS. Rursusque eiusdem Comœdiæ Act. II. Sc. 3. v. 31. SERVATE ME, DII, OBSECRO. Virgilius lib. II. Æneid. v. 702.

DII PATRII, SERVATE DOMVM, SERVATE NEPOTEM.

Idem lib. III. ad Apollinem, v. 86.

SERVA *altera Troiæ*
Pergama, relliquias Danaum, atque immitis Achilli.

Et ibidem, v. 265.

Dii talem auertite casum,
Et placidi SERVATE *pios.*

Tibullus Eleg. vlt. lib. I. v. 15.

Sed patrii SERVATE *Lares.*

Sed & apud Terentium Glycerium & Pamphila in puerperio Iunonis Lucinæ opem exposcentes, illa quidem Andr. Act. III. Sc. 1. v. 15. hæc vero Adelph. Act. IV. Sc. 3. v. 41. addunt ambæ: SERVA ME, OBSECRO. Martialis lib. VI. Epigramm. 38. v. 9.

DII SERVATE, PRECOR, *matri sua vota patrique.*

Idem lib. XI. Epigramm. 4. Deos pro Nerua Imp. ita precatur, v. 7.

Hunc omnes SERVATE *Ducem*, SERVATE *Senatum.*

Moribus hic viuat Principis, ille suis. 69

Quin etiam, quibus Deorum beneficio ac munere aliquid præter spem obtingebat, ii gaudii testandi causa dicere solebant: DII ME SERVANT; vel: DII ME CVPIVNT SERVATVM. Eius rei fidem facit Plautus Mercat. Act. V. Sc. 4. v. 5. Casina, Act. IV. Sc. 3. v. 16. Rudent. Act. IV. Sc. 4. v. 120. Idem Trinummo Act. IV. Sc. 3. v. 68.

DII ME SALVVM ET SERVATVM VOLVNT.

Apud eundem reperimus: IVPITER SVPREME, SERVAS ME. Captiuis Act. IV. Sc. 1. v. 1. Cui adfine est illud Mostellar. Act. II. Sc. 3. DII ME ADIVVANT. His quoque, quos saluos cupiebant, bene precabantur in hunc modum: DII TE SERVASSINT MIHI: &: DII TE OMNES MIHI SERVENT, vt ex Plauto Pseudol. Act. I. Sc. 1. v. 119. & Casina Act. II. Sc. 5. v. 16. & Trinummo Act. II. Sc. 2. v. 103. patet. Sic & Antipho in Sticho Act. IV. Sc. 1. v. 1. optat: SVAS SIBI DII SERVASSINT FILIAS. Exstat etiam Menæchmis Act. V. Sc. 9. v. 55. precationis species huiusmodi: IVPITER SVPREME, SERVA ME.

CXXIX. *Dii inuocati*, VT FAVERENT.

Hoc amplius Deos orabant, VT FAVERENT. Ouidius lib. VI. Metamorph. v. 325.

Ecce lacu medio sacrorum nigra fauilla
Ara vetus stabat tremulis circumdata cannis.
Restitit, & pauido, FAVEAS MIHI, *murmure dixit*
Dux meus: & simili, FAVEAS MIHI, *murmure dixi.*

Tibullus lib. II. Eleg. 5. v. 1.

PHOEBE, FAVE, *nouus ingreditur tua templa sacerdos*

Idem lib. IV. carm. 4. v. 21.

PHOEBE, FAVE: *laus magna tibi tribuetur.*

Eodemque lib. ad Iunonem, carm. 6. v. 7.

At tu, SANCTA, FAVE.

Virgilius Bucolic. Eclog. 4. v. 10.

CASTA, FAVE, LVCINA.

Ouidius lib. III. Fast. v. 714.

BACCHE, FAVE *vati, dum tua festa cano.*

Idem lib. IV. Fast. v. 1.

ALMA, FAVE, *dixi, geminorum Mater Amorum.*

Et lib. VI. v. 249.

VESTA, FAVE, *tibi nunc operata resoluimus ora.*

Interdum, VT FAVERENT VOTIS, rogabant. Tibullus Eleg. 3. lib. III. v. 33.

ADSIS, & *timidis* FAVEAS, SATVRNIA, VOTIS.

Et lib. IV. ad Genium, carm. 5. v. 9.

Cape tura libens, VOTISQVE FAVETO.

In veteri lapide Rom. huiusmodi versus hodieque legitur: (apud Gruter. p. DCVII. 4.)

ET FAVEANT VOTIS NVMINA CVNCTA TVIS.

Similiterque Deos, FAVERE COEPTIS, precabantur. Lucanus lib. I. v. 199.

Summique o Numinis instar,
ROMA, FAVE COEPTIS.

CXXX. *Precationes*, VT DII COEPTA FORTVNARENT: VT ACTA PROBARENT.

Moris certe erat orare, VT COEPTA DII FORTVNARENT, EAQVE PROSPERARENT. In Capitolii quidem restauratione, quæ Vespasiano imperante facta est, Heluidium Priscum Prætorem Cornel. Tacitus lib. IV. Hist. c. 53. refert, Pontifice præeunte, precatum, *Iouem, Iunonem, Mineruam, Præsidesque imperii Deos*, VT COEPTA PROSPERARENT, SEDESQVE SVAS PIETATE HOMINVM INCHOATAS, DIVINA OPE ATTOLLERENT. Eodemque modo apud Virgilium lib. VII. Æneid. v. 259. Latinus Deos precatur, INCOEPTA SECVNDARE: & lib. IX. v. 625. Ascanius, COEPTIS ANNVERE. Ouidius lib. I. Metamorphos. v. 2.

DII COEPTIS (*nam vos mutastis & illas*)
ADSPIRATE MEIS.

Idem lib. I. de Arte amandi, v. 30.

Vera canam, COEPTIS, MATER AMORIS ADES.

Et lib. de Remed. Amor. v. 704.

VTQVE FACIS, COEPTIS, PHOEBE, SALVBER ADES.

Seneca in Hippolyto Act. II. Sc. 1. v. 55.

HECATE TRIFORMIS, EN ADES COEPTIS FAVENS.

Nec COEPTIS modo DEOS FAVERE precabantur, sed &, QVAE ACTA ERANT, AB IIS APPROBARI, optabant. Cicero lib. II. Epist. 18. Famil. ad Cœlium: TV QVOD EGERIS, ID VELIM DII APPROBENT. Sallust. I. de Rep. ord. in extr. QVAE TIBI PLACVERINT, EA DII IMMORTALES APPROBENT. Liuius lib. X. c. 13. de Fabio: *Tum demum consensu ciuitatis victus:* DII APPROBENT, *inquit*, QVOD AGITIS ACTVRIQVE ESTIS.

CXXXI. *Dii inuocati*, VT OPEM FERRENT.

Rogabantur quandoque Dii, VT OPEM FERRENT. Quod vel ea parturientium precatio, quam supra retulimus, versusque ille, quem Cicero lib. V. Tusculan. Quæst. c. 2. adducit, abunde declarant, quibus hæc, quæ sequuntur, cumuli loco accedent. Ouidius lib. I. Metamorph. v. 545. Daphnem sic precatam narrat:

FER, PATER, *inquit*, OPEM, *si flumina numen habetis.*

Eodemque libro Deucalion & Pyrrha Themin precantes, v. 380.

MERSIS, aiunt, FER OPEM MITISSIMA REBVS.

Idem lib. V. Metamorph. Arethusam inducit has Dianæ preces facientem, v. 618.

FER OPEM, *deprendimur, inquit,*
Armigeræ, Dictynna, tuæ.

Est & lib. IX. eiusdem argumenti huiusmodi ad Isidem precatio, v. 772.

ISI, *Parætonium, Mareoticaque arua, Pharonque*
Quæ colis, & septem digestum in Cornua Nilum,
FER PRECOR, *inquit*, OPEM, NOSTROQVE MEDERE TIMORI.

Sic & lib. XI. v. 398.

Cæruleam Peleus Psamathen, vt finiat iram
Orat, OPEMQVE FERAT.

Idem lib. XIII. v. 668.

Illæ tollentes etiamnum libera cælo
Bracchia, BACCHE PATER FER OPEM *dixere*

Et lib. XV. v. 39.

O cui ius cœli bis sex fecere labores,
FER PRECOR, *inquit*, OPEM.

Idem lib. V. Trist. Eleg. 4. v. 35. ad Bacchum.

FER BONE LIBER OPEM.

Silius Italicus lib. XIV. v. 440.

FER, *Pater, afflictis*, FER, *ait, Garamantice Vates,*
Rebus OPEM.

Auctor incertus in Priapeiis, carm. 37. v. 8.

Huic, dixi, FER OPEM, *Priape, parti.*

Valer. Flaccus lib. V. Argonautic. v. 386.

Sed FER OPEM, *Regina, viris.*

Denique OPEM FERRE DEOS inuocatos, ait Ouidius lib. II. de Ponto Eleg. 9. v. 23. & lib. IX. Metamorphos. v. 698. Vnde & EXPOSCERE OPEM a Diis, dicunt Horatius Epist. 1. v. 134. lib. II. & Ouidius lib. IX. v. 545. & XI. v. 542. Metamorphos. & lib. I. Trist. Eleg. vlt. v. 22.

CXXXII. AVXILIVM DEORVM IMPLORANDI *Formulæ*.

AVXILIVM etiam Deorum veteres implorabant hac Formula: DII IMMORTALES, OBSECRO VESTRAM FIDEM: qua Plautus vtitur in Amphitr. Act. I. Sc. 1. v. 298. in Mostellaria Act. I. Sc. 1. v. 74. & Act. II. Sc. vlt. v. 97. & in Cistellaria Act. IV. Sc. 1. v. 11. *Fidei* enim nomen in hac loquendi figura opem & auxilium significare, Donatus in Andr. Terentii Act. IV. Sc. 3. v. 1. notat. Interdumque concise dicebant: DII VESTRAM FIDEM: vt ex Plauto, Captiuis Act. II. Sc. 3. v. 58. & Terentio Andr. Act. IV. Sc. 3. v. 1. & Gellio, lib. V. Noct. Attic. cap. 5. liquet.

Nonnunquam certi alicuius Dei specialiter fidem implorabant: veluti apud Plautum Curcul. Act. I. Sc. 3. v. 10. TVAM FIDEM, VENVS. Idem Aulular. Act. IV. Sc. 7. v. 11. IVNO LVCINA, TVAM FIDEM. Citatur & a Nonio

nio Marcello Varronis Satyra, inscripta: HERCVLES TVAM FIDEM.

Deos quoque precabantur, VT SVCCVRRERENT, SVBVENIRENT, ADIVVARENT. Tibullus lib. I. Eleg. 3. v. 27.

NVNC, DEA, NVNC SVCCVRRE MIHI: *nam posse mederi*
Picta docet templis multa tabella tuis.

Ouidius libro de Remed. Amor. ad Apollinem, v. 75.

TE PRECOR, *arcitenens, adsit tua laurea nobis,*
Carminis & medicæ, Phœbe, repertor opis.
Tu pariter vati, pariter SVCCVRRE *medenti.*

Idem lib. VI. Fast. v. 517.

DIIQVE VIRIQVE *loci, miseræ* SVCCVRRITE *matri.*

Plautus Aulular. Act. II. Sc. 8. v. 24.

APOLLO, QVAESO SVBVENI MIHI ATQVE ADIVVA.

Idem Rudent. Act. V. Sc. 3.

DII, QVAESO, SVBVENITE.

Et eiusdem Comœd. Act. II. Sc. 1. v. 16.

Nunc VENEREM HANC VENEREMVR BONAM,
VT NOS LEPIDE ADIVVERIT *hodie.*

Virgilius lib. IV. Æneid. v. 578.

ADSIS O, PLACIDVSQVE IVVES.

Quin etiam Octauium Cæsarem, Puteolis soluentem contra Pompeium, sacrificasse, & e Prætoria naui libasse, VENTIS SERENIS, ET NEPTVNO ASPHALIO, ET TRANQVILLO MARI, VT SIBI aduersus paternos hostes AVXILIO ESSENT, Appian. lib. V. p. 728. de Bell. Ciuil. narrat. Arrianus lib. III. in Epictet. cap. 21. μὴ θύσας τοῖς θεοῖς, καὶ παρακαλέσας αὐτοὺς ΒΟΗΘΟΥΣ.

CXXXIII. *Formula:* DIIS BENE IVVANTIBVS.

Fuit & illa veteribus in ore loquendi Formula: DIIS BENE IVVANTIBVS. Sic enim Marius apud Sallustium in bello Iugurthino cap. 85. *Et profecto*, ait, DIIS IVVANTIBVS *omnia matura sunt.* Idem Sallustius lib. I. Historiar. *Quæ si probatis, adeste, Quirites, &,* BENE IVVANTIBVS DIIS, *M. Æmilium Cos. ducem & auctorem prosequimini.* Liuius lib. VI. c. 23. DIIS BENE IVVANTIBVS *ageret, quod e Republ. duceret.* Idem lib. VII. cap. 10. *Perge, & nomen Romanum inuictum* IVVANTIBVS DIIS *præsta.* Et alibi c. 32. DIIS BENE IVVANTIBVS *nouum atque integrum de Samnitibus triumphum mecum petite.* Apud eundem Scipio ad milites lib. XXVIII. cap. 32. *Proinde* DIIS BENE IVVANTIBVS *sequentur.* Quod genus loquendi etiam vsurpat, lib. XXI. c. 21. XXV. c. 38. XXVI. c. 36. XXIX. c. 24. XXXI. c. 7. XXXV. c. 32. XLII. c. 51. & XLIV. 71 c. 38. Gellius præfat. in Noct. Attic. *Progreditur igitur*, ait, *numerus librorum*, DIIS BENE IVVANTIBVS, *cum ipsius vitæ, quantuli quique fuerint, progressibus.*

CXXXIV. *Dii inuocati,* VT RESPICERENT. *Formula:* DII ME RESPICIVNT.

RESPICIENDI quoque verbum in precationibus sedem habuisse, indicat Ouidius, qui lib. IV. Fastor. v. 161. Venerem Verticordiam talibus precatur:

SEMPER AD AENEADAS PLACIDO, PVLCHERRIMA, VVLTV,
RESPICE: *totque tuas*, DIVA, TVERE *nurus.*

Virgilius lib. II. Æneid. v. 689.

IVPITER OMNIPOTENS, PRECIBVS SI FLECTERIS VLLIS,
ASPICE NOS.

Vnde & Fortunam RESPICIENTIS cognomine ad opem ferendam consecratam esse Cicero, lib. II. de Legib. c. 11. scribit. Quo in verbo scitus est iocus apud Plautum Captiuis Act. IV. Sc. 2. v. 54. quo loci Ergasilus parasitus Hegioni iubenti, VT RESPICERET, ita facete respondet:

Fortuna quod nec tibi facit, nec faciet,
Hoc me iubes.

Hinc &, DEOS RESPICERE, dicebant. Idem Plautus Bacchidib. Act. IV. Sc. 3. v. 24. *Tace modo,* DEVS RESPICIET NOS ALIQVIS. Et Rudente Act. V. Sc. 2. v. 29. DII ME HOMINESQVE RESPICIVNT: *bene ego hunc prædatus ibo.* Terentius Andr. Act. IV. Sc. 1. v. 18. *Et me & te imprudens, nisi quid* DII RESPICIVNT, *perdidi.* Idem Phormion. Act. V. Sc. 3. v. 33.

O Iupiter,
DII NOS RESPICIVNT, *gnatam inueni nuptam cum tuo filio.*

CXXXV. *Formula precationis:* ΚΥΡΙΕ ΕΛΕΗΣΟΝ.

Sed, vtrum ex Romanorum, an ex Græcorum consuetudine, dixit Arrianus, Deum inuocantes rogare: ΚΥΡΙΕ ΕΛΕΗΣΟΝ, non abs re quæri potest. Nam, vtriusque populi instituta ac mores ab eo auctore perstringi, nemo nescit: & quod obiter dictum sit, hoc cum Lucianus in Alexandro seu Pseudomante elogio ornat: Ἀῤῥιανὸς ὁ τοῦ Ἐπικτήτου μαθητὴς, ἀνὴρ Ῥωμαίων ἐν τοῖς πρώτοις, καὶ παιδείᾳ παρ' ὅλον τὸν βίον συγγενόμενος. Vtut sit, precationis huius, quam Ecclesia amplexa est, indicium profiteri eiusque fontes aperire, gratum mihi ac volupe erit. Verba Arriani ex lib. II. in Epictet. cap. 2. hæc sunt: Νῦν δὲ τρέμοντες τὸ ὀρνιθάριον κρατοῦμεν, καὶ τὸν θεὸν ἐπικαλούμενοι, δεόμεθα αὐτοῦ, ΚΥΡΙΕ ΕΛΕΗΣΟΝ, ἐπίτρεψόν μοι ἐξελθεῖν,

παρελθεῖν. Apud Virgilium quidem lib. XI. Æneid. v. 777. legimus:

FAVNE, PRECOR, MISERERE.

CXXXVI. VNIVS DEI *confessio in precationibus & obtestationibus gentilium. Formula:* DEOS ESSE.

A quo loco non ante discedam, quam hoc præterea moneam, obseruandum esse, in tanta licet Deorum multitudine, veritatem tamen plerumque, vel ab inuitis gentibus, vnius Dei confessionem expressisse: cuius nomen plerumque in quotidianis sermonibus eis in buccam veniebat. Quod, ne quid mihi alieni iuris arrogem, inuentum meum non est: sed Tertulliano id acceptum fero, a quo, ceu capite, alii postea riuulos duxerunt. Sic enim ille in lib. de Testimonio animæ c. 2. loquitur: *Nam te quoque palam & tota libertate, qua non licet, domi ac foris audimus ita pronuntiare:* QVOD DEVS DEDERIT, &, SI DEVS VOLVERIT. Et mox: *Etiam quod penes Deum, bonitatis & benignitatis omnis benedictio, inter nos summum sit disciplinæ & conuersationis sacramentum,* BENEDICAT TE DEVS, *tam facile pronuntias, quam Christiano necesse est.* Et post: *Hinc ergo tibi anima de conscientia suppetit domi ac foris, nullo irridente vel prohibente prædicare,* DEVS VIDET OMNIA, &, DEO COMMENDO, &, DEVS REDDET, &, DEVS INTER NOS IVDICABIT. Idem in Apologetico: ET, QVOD DEVS DEDERIT, *omnium vox est. Iudicem quoque contestatur illum:* DEVS VIDET, &, DEO COMMENDO, &, DEVS MIHI REDDET, &, QVOD DEVS VVLT, &, SI DEVS DEDERIT. Minutius Felix, in Octauio, cap. 18. de Deo loquens: *Quid quod omnium de isto habeo consensum? Audio vulgus, cum ad cælum manus tendunt: nihil aliud, quam* DEVM, *dicunt: &* MAGNVS EST, & DEVS VERVS EST, &, SI DEVS DEDERIT, *vulgi iste naturalis sermo est, an Christiani confitentis oratio?* Lactantius, lib. II. cap. 1. *Cum vero ipsos Deorum cultores sæpe videamus* DEVM SVMMVM, *& confiteri & prædicare, quam sibi veniam sperare possint impietatis suæ?* Et mox: *Nam & cum iurant, & cum optant, & cum gratias agunt, non Iouem aut Deos multos, sed* DEVM *nominant: adeo ipsa veritas, cogente natura, etiam ab inuitis pectoribus erumpit.* Et mox: *Ad* DEVM *confugiunt, a* DEO *petitur auxilium,* DEVS VT SVBVENIAT, *oratur.* Etiam stipem mendicantes eam PER DEVM flagitasse ibidem ita scribit: *Si quis, ad extremam mendicandi necessitatem deductus, victum precibus exposcit,* DEVM *solum obtestatur, &* PER *eius diuinum atque vnicum Numen, hominum sibi misericordiam quærit.* Quibus Christianis testibus ne quis fidem abroget, ipsismet Gentilium testimoniis in easdem eos voces erupisse, comprobabo. Callistratus in L. *Non intelligitur,* 3. pr. D. de Iure Fisc. testamento, ita cauisse quendam proponit: VOS ROGO, *vt in eo, quod a vobis petii, fidem præstetis,* PERQVE DEVM, VT FACIATIS, ROGO. Plautus Captiuis, Act. II. Sc. 2. v. 63. EST PROFECTO DEVS, *qui, quæ nos gerimus, auditque & videt.* Qui me locus pungit, vt receptam olim Formulam adscribam, qua, DEOS ESSE, exclamabant. Cuius rei accedet testis Liuius, qui nos duobus locis iuuabit. Prodit vnus ex lib. III. cap. 56. cum his verbis: *Dum pro se quisque,* DEOS ESSE, *& non negligere humana, fremunt.* Alter e lib. VIII. cap. 6. procedit sub Manlii Torquati persona, in hæc verba: EST CAELESTE NVMEN: ES, MAGNE IVPITER. Sed & cum in Germania, Christianorum militum orationibus ad Deum factis, imbres in siti cælitus Imp. Marcus impetrasset, eorumque geniculationibus & ieiuniis siccitates essent depulsæ, exercitum acclamasse: IOVI, DEO DEORVM, ET QVI SOLVS POTENS; Tertullianus in libro ad Scapulam scriptum reliquit, admonens, tunc in Iouis nomine Deo nostro testimonium a paganis redditum fuisse.

CXXXVII. *Dii rogati,* VT AVDIRENT.

Porro vulgaribus verbis rogabantur Dii, vt AVDIRENT. Sic Ariadne apud Catullum, de Nupt. Pelei & Thetid. v. 195. *Eumenides,* SVAS AVDIRE QVERELAS, precatur, & apud Ouidium, lib. VIII. Metamorphos. v. 597. Achelous Neptunum orat, VT PLACIDVS PRECANTEM AVDIAT. Horatius in carmine sæcul. v. 33.

Condito mitis placidusque telo
SVPPLICES AVDI PVEROS, APOLLO,
Siderum regina bicornis, AVDI,
LVNA, PVELLAS.

Apud Liuium lib. VIII. c. 5. Manlius, cum ei superba & arrogans Annii Latinorum Prætoris in Senatu habita oratio stomachum mouisset, ad simulachrum Iouis conuersus: AVDI, IVPITER, *hæc* SCELERA, *inquit,* AVDITE, IVS FASQVE. Sic Plinius Panegyrico, c. 94. in precatione sua ad Iouem Capitolinum pro Traiano: AVDISTI, ait, *quæ malo Principi precabamur:* EXAVDI, *quæ pro dissimillimo optamus.* Eaque fuisse solennia verba in bello indicendo, & fœdere iciendo, alias demonstrabo. Hinc AVDITAS, vel NON AVDITAS PRECES dicebant. Liuius lib. I. c. 12. de Romulo: *Hæc precatus, veluti sensisset* AVDITAS PRECES: *Hinc, inquit, Romani,* IVPITER OPT. MAX. *resistere atque iterare pugnam iubet.* Cicero in Pisonem, cap. 19. *In quo* DII IMMORTALES *meas preces* AVDIVERVNT. Idem Epist. 1. lib. II. ad Q. Fratrem: *Sed hæc vtinam non experiare: quod precarer Deos, nisi meas* PRECES AVDIRE *desiissent.* Verum tamen precor,

VT

VT HIS INFINITIS NOSTRIS MALIS CONTENTI SINT. Horatius lib. IV. Carm. Ode 13. ab init.

AVDIVERE, *Lyce*, DII MEA VOTA: DII AVDIVERE, *Lyce*.

CXXXVIII. *Mos precandi* PACEM AC VENIAM DEORVM.

Ceterum PACEM AC VENIAM a Diis peti consueuisse, testimoniis multis planum fit. Cicero pro Fonteio c. 9. *Illi in bellis gerendis* A DIIS IMMORTALIBVS PACEM AC VENIAM PETVNT. Idem pro Rabirio perduellionis reo, c. 2. AB IOVE OPT. MAX. *ceterisque Diis Deabusque immortalibus (quorum ope & auxilio multo magis hæc Resp. quam ratione hominum gubernatur)* PACEM AC VENIAM PETO. Virgilius lib. I. Æneid. v. 523.

ORANTES VENIAM *templum clamore petebant.*

Vbi Seruius VENIAM, interpretatur PACEM, *& proprie verbum esse Pontificale*, ait. *Dicta autem*, inquit, VENIA *ad eliciendam misericordiam: meretur enim beneuolentiam Numinum, qui licet innocens sit*, VENIAM, *tanquam peccauerit*, PETIT. Liuius lib. I. c. 31. *Vnam opem ægris corporibus relictam, si* PAX ET VENIA AB DIIS IMMORTALIBVS IMPETRATA ESSET. Idem lib. XXXIX. c. 10. PACEM VENIAMQVE PRECATA DEORVM DEARVMQVE. Ouidius lib. I. Amor. Eleg. 2. v. 21.

VENIAM PACEMQVE ROGAMVS.

Quæ etiam coniungit Arnobius lib. IV. aduers. gent. Nonnunquam tamen separatim ponuntur, & alterutrum duntaxat exposci inuenire est. VENIAE quidem simpliciter petitæ exemplum est apud Valer. Flaccum lib. I. Argonaut. vbi Iason ita Neptunum precatur, v. 194.

O qui spumantia nutu
Regna quatis, terrasque salo complecteris omnes,
DA VENIAM.

Liuius lib. III. c. 7. VENIAM *irarum cælestium, finemque pesti* EXPOSCVNT. Similiter PACIS duntaxat solius fit mentio in his Virgilii versibus lib. IV. Georgic. v. 534.

Tu munera supplex
Tende PETENS PACEM, *& faciles venerare Napæas.*

Vt & in illis lib. III. Æneid. v. 261.

Sed votis, precibusque iubent EXPOSCERE PACEM.

Et, v. 370.

EXORAT PACEM DIVVM.

Quo loci Nonius pacis nomine propitiationem, superiori vero versu veniam significari notat. Idem Virgilius lib. IV. Æneid. v. 56.

Principio delubra adeunt, PACEMQVE *per aras*
Exquirunt.

Silius Italicus lib. XV. v. 437.

Gramineas PACEM SVPERVM POSCEBAT *ad aras.*

Morbis vtique grassantibus, vel prodigiis nuntiatis, quæ iratos Deos portenderent, PACEM DEVM EXPOSCI moris erat. Sic cum late vagaretur vis pestis in Vrbe, iussum populum cum coniugibus ac liberis supplicatum ire, & PACEM EXPOSCERE DEVM, indeque paulatim seu pace Deum impetrata, seu grauiore tempore anni iam circumacto, defuncta morbis corpora salubriora esse cœpisse, Liuius lib. III. c. 8. scribit. Idem lib. VII. c. 2. *Sulpitio Petico, & C. Licinio Stolone Coss. pestilentia fuit, &* PACIS DEVM EXPOSCENDAE *causa, tertio post conditam Vrbem lectisternium fuit.* Sed & lib. III. c. 5. *Post exercitum Romanum ab Æquis cæsum, cum cælum ardere plurimo igni visum esset, portentaque alia aut obseruata oculis, aut vanas exterritis species ostentassent, iis auertendis terroribus in triduum ferias indictas tradit: per quas omnia delubra* PACEM DEVM *exposcentium virorum mulierumque turba implebantur.* Et lib. XLII. c. 2. placuisse Senatui, prodigia expiari, PACEMQVE DEVM peti precationibus, quæ ex fatalibus libris editæ essent, narrat. Hinc Plautus Curcul. Act. II. Sc. 2. v. 20. PACEM ab Æsculapio peti monet. Apud eundem Mercat. Act. IV. Sc. 1. v. 12. Dorippa ita Apollinem precatur:

APOLLO, QVAESO TE, VT DES PACEM PROPITIVS,
SALVTEM ET SANITATEM NOSTRAE FAMILIAE,
MEOQVE VT PARCAS GNATO: PARCE PROPITIVS.

Similiter Carthaginenses, cum inter cetera mala peste laborarent, aris impuberes admouisse, PACEM DEORVM SANGVINE EORVM EXPOSCENTES, Iustinus lib. XVIII. c. 6. refert. Idemque lib. XX. c. 2. Metapontinos, cum peste & seditione vexarentur, ex Oraculo, Manium & Mineruæ PACEM sacrificiis occupasse narrat. Alias quoque sæpenumero hoc eodem genere precationis vtebantur. Plautus Amphitr. Act. V. Sc. 1. v. 74.

VASA PVRA *iube actutum adornari mihi,*
VT IOVIS SVPREMI *multis hostiis* PACEM EXPETAM.

Idem Pœnulo Act. I. Sc. 2. v. 43.

Sunt hic omnia, quæ ad DEVM PACEM *oportet adesse?*

Liuius lib. VI. c. 41. *Nunc nos, tanquam iam nihil* PACE DEORVM *opus sit, omnes cærimonias polluimus.* Idem lib. eod. c. 12. *Hostiaque cæsa*, PACEM DEVM *adorasset.* Et lib. XXIV. c. 11. *Perpetratis, quæ ad* PACEM DEVM *pertinebant.* Et lib. XXVII. c. 25. *Diuque non impetrata* PAX DEVM. Sic & DIVVM PACEM votis adire dicit Lucretius lib. V. v. 1228. Gratius in lib. de Venat. ad Vulcanum, v. 436.

PACEMQVE PRECAMVR,

INCOLA SANCTE, TVAM.

CXXXIX. *Dii rogati*, VT PARCERENT.

Orabant etiam Deos, VT PARCERENT, quemadmodum precatio Plautina ad Apollinem, Mercat. Act. IV. Sc. 1. v. 14. docet. Horatius lib. II. Carm. Ode 19. v. 7.

Euoe, PARCE, *Liber*,

PARCE, *graui metuende thyrso.*

Idem lib. IV. Carm. Ode 1. ad Venerem, ab initio:

Intermissa Venus diu,

Rursus bella moues. PARCE PRECOR, PRECOR.

Apud Ouidium Cydippe ad Dianam Epist. 21. Heroid. v. 173.

PARCE *laboranti, picta Dea læta pharetra:*

Daque salutiferam iam mihi fratris opem.

Idem lib. II. Fast. v. 451.

PARCE PRECOR, *grauidis facilis Lucina puellis.*

CXL. BENE PRECANDI *mos, & in eo vsitata vox:* BENE.

Illud compertum habeo, in mensa & inter scyphos & pocula, vbi libare Diis dapes & bene precari, moris fuisse Liuius lib. XXXIX. c. 43. scribit, iactari consueuisse vocem hanc: BENE. Nec dubito mihi Solem, vt ita dicam, manibus gestanti assensum omnes præbituros. Hoc certe ita perspicue demonstrat Plautus, vt nullus relictus sit dubitandi locus. In Persa namque Act. V. Sc. 1. v. 20. inducuntur Toxilus, & Lemnesceleue accumbentes & natalem celebrantes, inuicemque sibi BENE precantes. Toxilus quidem prior ita insit:

Pæгnium, tarde cyathos mihi das.

Cedo sane. BENE MIHI, VOBIS, MEAE AMICAE, OPTATVS HIC MIHI

Dies datus hodie 'st ab Diis, quia te liberam licet

Me amplecti.

Cui respondens Lemnesceleue, v. 22.

Tua, inquit, *factum opera.* BENE OMNIBVS NOBIS: *hæ meæ*

Manus, tuæ poculum donant, vt amantem amanti decet.

T. *Cedo.* L. *Accipe.* T. BENE *ei, qui inuidet mihi, & ei, qui hoc gaudio gaudet.*

Sed & in Sticho Act. V. Scen. 4. v. 27. conuiuium describitur, in quo ille Sangarinum ita loquentem facit:

Vide, quot cyathos hos bibimus. ST. *tot, quot digiti sunt tibi*

In manu. Cantio est Græca: ἢ πέντε πῖνε ἢ τρεῖς πῖνε ἢ μὴ τέτταρα.

Tibi propino decuma fonte, tibi tute inde, si sapis. SA. BENE VOS,

BENE NOS, BENE TE, BENE ME, BENE NOSTRAM ETIAM STEPHANIVM.

BIBE, SI BIBIS.

Id ipsum Tibullus & Ouidius perspicue testantur. Ille Eleg. 1. lib. II. v. 31.

Sed, BENE, ait, MESSALLAM, *sua quisque ad pocula dicat,*

Nomen & absentis singula verba sonent.

Hic vero lib. I. de Arte amand. v. 601. amatori præscribens, vti sese in conuiuio gerere oporteat,

ET BENE, ait, DIC *Dominæ*, BENE, *cum quo dormiet illa.*

Idem lib. II. Fast. v. 637.

Larga precaturi sumite vina manu.

ET BENE NOS, BENE TE, *Patriæ Pater, optime Cæsar.*

DICITE, *suffuso per sacra verba mero.*

CXLI. *Formula:* BENE SIT. *Et quid sit*, BENE DICERE? *quid*, MALE DICERE?

Ac profecto quibus bona omnia optabant, cunctaque ex animi sententia succedere ac prospere euenire cupiebant, precabantur: BENE SIT. Pompon. Cretala apud Nonium Marcellum:

Et TIBI BENE SIT, *qui recte ominas.*

Plautus Mercat. Act. II. Sc. 2. v. 55.

DE. BENE *ambulato.* LY. BENE *valeto.*

DE. BENE SIT TIBI.

Apud Terentium Phorm. Act. I. Sc. 2. v. 101. Dauus ad Getam: *Numquid, Geta, aliud me vis?* cui Geta respondet:

VT BENE SIT TIBI.

Persius Satyra 4. v. 30.

Ingemit, HOC BENE SIT.

In vetusto quodam titulo monumenti legitur: (apud Gruter. p. DCCL. 6.)

BENE SIT FILIIS, FILIABVS MEIS, QVI ME BENE COLVERVNT.

Eodem sensu Virgilius in Pharmaceutria dixit, v. 106. BONVM SIT.

Et hoc erat, BENE DICERE, quod verbum idem omnino valet, ac bene precari. Plautus in Milite gloriof. Act. IV. Sc. 8. v. 30.

Conserui, conseruæque omnes, BENE VALETE ET VIVITE:

BENE, *quæso*, DICATIS *inter vos, & mihi absenti tamen.*

Idem Asinar. Act. III. Sc. vlt. v. 155.

Eia, BENE DICITE, *ite intro, cito, valete.*

Et Casina Act. II. Sc. 5. v. 38.

BENEDICE, *Dis sum fretus: Deos sperabimus.*

Sic & Aulular. Act. IV. Sc. vlt.

Bono animo es, & BENE DICE.

Cicero pro Sextio, c. 52. CVI BENE DIXIT *vnquam bono?* BENE DIXIT? *imo quem fortem & bonum ciuem non petulantissime est insectatus?*

Cui

Cui contrarium eſt, MALE DICERE, quod nihil aliud ſonat, quam male precari: eaque aduerſa facit Plautus Pœnulo Act. III. Sc. 3. v. 18.

Si BENE DICETIS, *voſtra ripa vos ſequar:*
Si MALE DICETIS, *voſtro gradiar limite.*

Sic & Rudent. Act. III. Sc. 2. v. 25. ſequ. hæc duo opponuntur, ac, BENE DICERE fertur is, qui bona exoptat, &, vt bona eveniant, precatur, & contra MALEDICERE, qui imprecatur.

CXLII. *Variæ* BENE PRECANDI *Formulæ.*

In hoc autem bonarum precationum genere verbis hiſce, DII TIBI BENEFACIANT, vtitur Plautus, Milite glor. Act. II. Sc. vlt. v. 87. & in Menæchm. Act. V. Sc. 7. v. 72. & Perſa Act. IV. Sc. 3. v. 18. vt & Terentius Adelph. Act. V. Sc. 7. v. 19.

Videntur & inter bonas preces dixiſſe: BENE VIVAS. Ouidius lib. I. Amor. Eleg. 8. v. 107.

Sæpe mihi dices: VIVAS BENE.

Eſt & in hoc album referenda precatio hæc: DII OMNES TE PLVRIMVM AMENT. Cuius rei auctorem laudo Plautum Moſtellar. Act. III. Sc. 2. v. 28. Idem Pſeudolo Act. I. Sc. 3. v. 37. & Act. V. Sc. vlt. v. 5. DII DEAEQVE AMENT TE. Sic & Aulular. Act. II. Sc. 2. v. 6. Itidemque Rudent. Act. V. Sc. 3. v. 16. DII TE AMENT. Alias vero, vt in Milite glor. Act. II. Sc. 2. v. 76. dicit: TE IVPITER BENE AMET. Inde illud Liuii lib. I. cap. 23. SI NOS DII AMANT.

CXLIII. PRECATIONVM *apud Auctores veteres* EXEMPLA *inſignia.*

Iam vt præcipuas aliquot per veterum Auctorum libros fuſas & ſparſas precationes colligam, relatu digna eſt Scipionis, oram e Sicilia ſoluentis & in Africam traiicientis, precatio, quæ a Liuio lib. XXIX. c. 27. in hæc verba ad ſolennium precum ſimilitudinem efficta & accommodata refertur: DIVI DIVAEQVE, QVI MARIA TERRASQVE COLITIS, VOS PRECOR QVAESOQVE, VTI QVAE IN MEO IMPERIO GESTA SVNT, GERVNTVR, POSTQVE GERENTVR, EA MIHI, POPVLO, PLEBIQVE ROMANAE, SOCIIS NOMINIQVE LATINO, QVI POPVLI ROM. QVIQVE MEAM SECTAM, IMPERIVM AVSPICIVMQ. TERRA, MARI, AMNIBVSQ. SEQVVNTVR, BENE VERRVNCENT, EAQ. VOS OMNIA BENE IVVETIS, BONIS AVCTIBVS AVXITIS, SALVOS INCOLVMESQ. VICTIS PERDVELLIBVS, VICTORES SPOLIIS DECORATOS, PRAEDA ONVSTOS, TRIVMPHANTESQ. MECVM DOMOS REDVCES SISTATIS, INIMICORVM HOSTIVMQ. VLCISCENDORVM COPIAM FAXITIS, QVAEQVE POPVLVS CARTHAGINENSIS IN CIVITATEM NOSTRAM FACERE MOLITVS EST, EA VT MIHI, POPVLOQ. ROM. IN CIVITATEM CARTHAGINENSIVM EXEMPLA EDENDI FACVLTATEM 75 DETIS. Silius Italic. lib. XV. v. 185. ſequ.

Emicat: ac prima ſtans Scipio puppe profatur:
DIVE, TRIDENTE POTENS, CVIVS MARIA IRE PER ALTA
ORDIMVR, SI IVSTA PARO, DECVRRERE CLASSI
DA PATER, ET NOSTROS NE SPERNE IVVARE LABORES,
PER PONTVM PIA BELLA VEHO.

Idem Scipio, vt in conſpectu terra Africa fuit, Deos precatus dicitur: VTI BONO REIPVBL. SVOQVE AFRICAM VIDERIT: quemadmodum Liuius eodem lib. XXIX. c. 28. ſcriptum liquit. Ex cuius libro V. cap. 32. accepimus, Camillum, cum in exilium exiret, precatum ab Diis immortalibus: SI INNOXIO SIBI EA INIVRIA FIERET, PRIMO QVOQVE TEMPORE DESIDERIVM SVI CIVITATI INGRATAE FACERENT. Quod Plutarchus in Camillo p. 135. his verbis expreſſit: Καὶ τὰς χεῖρας ἀνατείνας πρὸς τὸ Καπιτώλιον ἐπηύξατο τοῖς Θεοῖς· Εἰ μὴ δικαίως, ἀλλ' ὕβρει δήμου καὶ φθόνῳ προπηλακιζόμενος ἐκπίπτει, ταχὺ Ῥωμαίους μετανοῆσαι, καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις φανεροὺς γενέσθαι δεομένους αὐτοῦ, καὶ ποθοῦντας Κάμιλλον. Idemque Camillus, Veiis captis, manus ad cælum tollens, Deos, teſte Liuio c. 21. orauit: VT, SI CVI DEORVM HOMINVMQVE NIMIA SVA FORTVNA POPVLIQVE ROM. VIDERETVR, VT EAM INVIDIAM LENIRE QVAM MINIMO SVO PRIVATO INCOMMODO, PVBLICOQVE ROM. POPVLI LICERET. Id ipſum Valer. Maximus referens lib. I. cap. 5. precatum ait: VT, SI CVI DEORVM NIMIA FELICITAS POPVLI ROM. VIDERETVR, EIVS INVIDIA SVO ALIQVO INCOMMODO SATIARETVR. Plutarchus vero hanc precationem directis verbis conceptam ſic effert, in Camillo, pag. 131. Ἀνέσχε τὰς χεῖρας τοῖς Θεοῖς, καὶ προσευχόμενος εἶπε· ΖΕΥ ΜΕΓΙΣΤΕ καὶ Θεοὶ χρηστῶν ἐπίσκοποι καὶ πονηρῶν ἔργων, αὐτοί που σύνιστε Ῥωμαίοις, ὡς οὐ παρὰ δίκην, ἀλλὰ κατ' ἀνάγκην ἀμυνόμενοι, μετερχόμεθα δυσμενῶν ἀνδρῶν καὶ παρανόμων πόλιν· εἰ δ' ἄρα τις ἔφη, καὶ ἡμῖν ἀντίστροφος ὀφείλεται τῆς παρούσης νέμεσις εὐπραξίας, εὔχομεν ταύτην ὑπέρ τε πόλεως καὶ στρατοῦ Ῥωμαίων, εἰς ἐμαυτὸν ἐλαχίστῳ κακῷ τελευτῆσαι. Nec abſimili forma Spurium Poſthumium, qui in conſulatu fœdæ ſeu pacis ſeu ſponſionis ad Furculas Caudinas factæ auctor fuerat, cum ſe dedi hoſtibus, vt populus religione exſolueretur, Senatui placere cerneret, ita precatum, Liuius lib. IX. c. 8. ſcribit: VOS, DII IMMORTALES, PRECOR QVAESOQVE, SI VOBIS NON FVIT CORDI POSTHVMIVM, T. VETVRIVM COSS. CVM SAMNITIBVS PROSPERE BELLVM GERERE, AT VOS SATIS HABEATIS VIDISSE NOS SVB IVGVM MISSOS, VIDISSE SPONSIONE INFAMI OBLIGATOS,

76 GATOS, VIDERE NVDOS VINCTOSQVE HOSTIBVS DEDITOS, OMNEM IRAM HOSTIVM NOSTRIS CAPITIBVS EXCIPIENTES, NOVOS COSS. LEGIONESQ. ROMANAS ITA CVM SAMNITIBVS BELLVM GERERE, VT OMNIA ANTE NOS COSS. BELLA GESTA SVNT. Idem lib. IV. c. 13. auctor est, Cincinnatum exacta iam ætate Dictatorem a Quintio Capitolino Cos. dictum, cum abnuendo nihil egisset, victum tandem, ab Diis immortalibus deprecatum: NE SENECTVS SVA, IN TAM TREPIDIS REBVS, DAMNO DEDECORIVE REIP. ESSET. Cum vero ex Fabia gente sex & treceenti contra Veientes egrederentur, populum Rom. precatum, Liuius libro II. c. 49. scribit: VT ILLVD AGMEN FAVSTVM ATQVE FELIX DII MITTERENT, SOSPITESQVE BREVI IN PATRIAM AD PARENTES RESTITVERENT. At cum Titinius Genutiusque, Tribuni militares, profecti aduersus Faliscos Capenatesque insidiis hostium circumuenti essent, Romæque nuntiatum esset, iam castra ad Veios oppugnari, iam partem hostium ad Vrbem infesto agmine tendere, matronarum, quas domo exciuerat publicus pauor, obsecrationes in templis factas, Liuius lib. V. c. 18. memorat, precibusque ab Diis petitum: VT EXITIVM AB VRBIS TECTIS TEMPLISQVE, AC ROMANIS MOENIBVS ARCERENT. Neronis quoque exercitum aduersus Asdrubalem properantem faustis precibus populum Romanum prosequutum esse, lib. XXVII. c. 13. referens: *Deos*, ait, *Deosque precabantur:* VT FAVSTVM ITER FELIXQVE PVGNA, MATVRA EX HOSTIBVS VICTORIA ESSET, DAMNARENTVRQVE VOTORVM, QVAE PRO IPSIS SVSCEPISSENT. Similiterque Cn. Manlium & M. Fabium Coss. aduersus Hetruscos proficiscentes votis & precibus Deos inuocasse Dionysius Halicarnass. lib. IX. p. 419. scribit, *τῆς ἐξόδου σφίσι γενέσθαι ἡγεμόνας.* Post insignem autem acceptam cladem, matronas Romanas sublatis ad cælum manibus orasse Deos, Liuius lib. XXVI. c. 9. auctor est: VT VRBEM ROMAM E MANIBVS HOSTIVM ERIPERENT, MATRESQVE ROMANAS ET LIBEROS INVIOLATOS SERVARENT. Elegans autem est illa precatio, qua posterius suum Historiæ Romanæ volumen Velleius Paterculus conclusit, in hunc modum: IVPITER CAPITOLINE, ET AVCTOR, ET STATOR ROMANI NOMINIS, GRADIVE MARS, PERPETVORVMQVE CVSTOS VESTA IGNIVM, ET QVIDQVID NVMINVM HANC ROMANI IMPERII MOLEM IN AMPISSIMVM TERRARVM ORBIS FASTIGIVM EXTVLIT, VOS PVBLICA VOCE OBTESTOR ATQVE PRECOR, CVSTODITE, SERVATE, PROTEGITE HVNC STATVM, HANC PACEM: EIQ. FVNCTO LONGISSIMA STATIONE MORTALI, DESTINATE SVCCESSORES QVAM SERISSIMOS, SED EOS, QVORVM CERVICES TAM FORTITER SVSTINENDO TERRARVM ORBIS IMPERIO SVFFICIANT, QVAM HVIVS SVFFECISSE SENSIMVS. His & piam Valerii Coruini precationem adiungam, qui Dictator aduersus milites, qui secesserant, dictus: DEOS, inquit, vt est apud Liuium lib. VII. c. 40. IMMORTALES, MILITES, VESTROS PVBLICOS, MEOSQ. AB VRBE PROFICISCENS ITA ADORAVI, VENIAMQVE SVPPLEX POPOSCI, VT MIHI DE VOBIS CONCORDIAE PARTAE GLORIAM, NON VICTORIAM, DARENT.

CXLIV. *Precationes* SVB CONDITIONE VIRTVTIS *factæ*.

Celebris insuper est illa Tucciæ, Vestalis virginis, precatio, cuius Plinius lib. XXVIII. cap. 2. mentionem facit: *Exstat*, ait, *Tucciæ Vestalis incestæ precatio, qua usa aquam tulit in cribro.* Id quod Valer. Maximus lib. VIII. cap. 1. commemorans, eam ita precatam, refert: VESTA, SI SACRIS TVIS CASTAS SEMPER ADMOVI MANVS, EFFICE, VT HOC CRIBRO HAVRIAM E TIBERI AQVAM, ET IN AEDEM TVAM PERFERAM. Halicarnasseus vero lib. II. p. 96. hæc tantum, dum Tiberim peteret, precatam ait: ΗΓΕΜΟΝΑ ΤΗΝ ΘΕΟΝ ΤΗΣ ΟΔΟΥ ΓΕΝΕΣΘΑΙ. Idem eod. lib. ibid. ponit Æmiliæ Vestalis virginis precationem, quæ ignis negligentius asseruati rea agebatur: *Ἔνθα δή φασι τὴν Αἰμιλίαν ἀναίτιον μὲν οὖσαν, ἀπορουμένην δ' ἐπὶ τῷ συμβεβηκότι, παρόντων τῶν ἱερέων, καὶ τῶν ἄλλων παρθένων, τὰς χεῖρας ἐπὶ τὸν βωμὸν ἐκτείνασαν, εἰπεῖν·* ΕΣΤΙΑ ΤΩΝ ΡΩΜΑΙΩΝ *πόλεως φύλαξ, εἰ μὲν ὁσίως καὶ δικαίως τετέλεκά σοι τὰ ἱερὰ χρόνον ὀλίγῳ δέοντα τριακονταετῆ, καὶ ψυχὴν ἔχουσα καθαρὰν καὶ σῶμα ἁγνὸν, ἐπιφάνηθί μοι, καὶ βοήθησόν γε. καὶ μὴ περιίδῃς τὴν σεαυτῆς ἱέρειαν, οἴκτιστον μόρον ἀφανισαι.* Apud Ouidium lib. VI. Fast. v. 449. Metellus Pontifex, Vestam ex incendio rapiens, lotis manibus & ad cælum sublatis:

IGNOSCITE, *dixit,*
Sacra vir intrabo non adeunda viro.
Si scelus est, in me commissi pœna redundet,
Sit capitis damno Roma soluta mei.

Claudiam vero tunc cum nauem, qua sacra Matris Deûm Idææ vehebantur, obhærentem Tiberino vado, extraxit, propalam precatam, VT ITA DEMVM SE SEQVERETVR, SI SIBI PVDICITIA CONSTARET, Suetonius in Tiber. cap. 1. auctor est. Quam Claudiæ precationem Ouidius lib. IV. Fast. versibus 319. sequ. ita concipit:

SVPPLICIS, ALMA, TVAE, GENITRIX FOECVNDA DEORVM,
ACCIPE *sub certa conditione* PRECES.
Casta negor, si tu damnas, meruisse fatebor:
Morte luam pœnas iudice victa Dea.

Sed,

Sed, si crimen abest, tu nostræ pignora vittæ
Reddes, & castas sequere nurus.

Eandem precationem Silius Italic. lib. XVII. aliter his versibus 33. sequ. effert:

His, prisca ducens Clausorum ab origine nomen,
Claudia, non æqua populi male credita fama,
In puppim versis palmisque oculisque profatur:
CAELICOLVM GENITRIX, NVMEN, *quod Numina nobis*
Cuncta creas, cuius proles terramque, fretumque,
Sideraque, & Manes regnorum sorte gubernat:
Si nostrum nullo violatum est crimine corpus,
TESTIS DIVA VENI, *& facili me absolue carina.*

Sane Publius Decius Cos. contentione inter eum & Fabium collegam orta, vtrum Hetruriam prouinciam inter se compararent sortirenturue an vero extra ordinem ea Fabio decerneretur, in concione ad populum, Iouem Opt. Max. Deosque immortales, vt est a Liuio lib. X. c. 24. proditum, precatus fertur: VT ITA *sortem æquam sibi cum collega darent, si eandem virtutem felicitatemque in bello administrando daturi essent.*

CXLV. *Precationes* PRO SALVTE CAESARVM.

His subnectam quasdam PRO CAESARVM SALVTE scriptas precationes, in quibus facile principem locam tenet illa Senecæ pro Claudio, quæ extat lib. I. Consolat. ad Polyb. c. 31. in hæc verba: DII ILLVM DEAEQVE OMNES TERRIS DIV COMMENDENT. ACTA HIC DIVI AVGVSTI AEQVET; ANNOS VINCAT. QVAMDIV INTER MORTALES ERIT, NIHIL EX DOMO SVA MORTALE ESSE SENTIAT: RECTOREM ROMANO IMPERIO FILIVM LONGA FIDE APPROBET, ET ANTE ILLVM CONSORTEM PATRIS, QVAM SVCCESSOREM, ACCIPIAT. SERA ET NEPOTIBVS DEMVM NOSTRIS DIES NOTA SIT, QVA ILLVM GENS SVA CAELO ADSERAT. ABSTINE AB HOC MANVS TVAS, FORTVNA, NEC IN ISTO POTENTIAM TVAM, NISI EA PARTE, QVA PRODES, OSTENDERIS, PATERE ILLVM GENERI HVMANO IAM DIV AEGRO ET ADIECTO MEDERI. PATERE, QVIDQVID PRIORIS FVROR CONCVSSIT, IN LOCVM SVVM RESTITVERE AC REPONERE. SIDVS HOC, QVOD PRAECIPITATO IN PROFVNDVM AC DEMERSO IN TENEBRAS ORBI REFVLSIT, PERLVCEAT. Exstat vtique elegans Augusti pro se ipso precatio, postquam climactericum annum euasit, quam ex eius ad Caium, nepotem suum, epistola Gellius lib. XV. cap. 7. descripsit. Ea sic habet: DEOS AVTEM ORO, VT MIHI QVANTVMCVNQVE SVPEREST TEMPORIS, ID SALVIS NOBIS TRADVCERE LICEAT, IN STATV REIPVBL. FELICISSIMO ἀνδραγαθούντων ὑμῶν καὶ διαδεχομένων. Plinius etiam in extremo Panegyrici sui pro Traiano ita Deos precatur: IN FINE ORATIONIS PRAESIDES CVSTODESQVE IMPERII DEOS EGO CONSVL PRO REBVS HVMANIS, AC TE PRAECIPVE, CAPITOLINE IVPITER, PRECOR, VT BENEFICIIS TVIS FAVEAS, TANTISQVE MVNERIBVS ADDAS PERPETVITATEM. AVDISTI, QVAE MALO PRINCIPI PRECABAMVR, EXAVDI, QVAE PRO DISSIMILLIMO OPTAMVS. Et in nouissima clausula: QVO MAIORE FIDVCIA IISDEM ILLIS VOTIS, QVAE IPSE PRO SE NVNCVPARI IVBET, ORO ET OBTESTOR, SI BENE REMPVBL. SI EX VTILITATE OMNIVM REGIT, PRIMVM VT ILLVM NEPOTIBVS NOSTRIS AC PRONEPOTIBVS SERVES: DEINDE, VT QVANDOQVE EI SVCCESSOREM TRIBVAS, QVEM GENVERIT, QVEM FORMAVERIT, SIMILEMQVE FECERIT ADOPTATO. AVT, SI HOC FATO NEGATVR, IN CONSILIO SIS ELIGENTI, MONSTRESQVE ALIQVEM, QVEM ADOPTARI IN CAPITOLIO DECEAT. Idem Plinius lib. X. Epist. 101. ad Traianum, vota priorum annorum a se & commilitonibus pro incolumitate persoluta, aliaque noua suscepta scribens: PRECATI, ait, SVMVS DEOS, VT TE REMQVE PVBLICAM FLORENTEM ET INCOLVMEM EA BENIGNITATE SERVARENT, QVAM SVPER MAGNAS PLVRIMASQVE VIRTVTES PRAECIPVA SANCTITATE CONSEQVI DEORVM HONORE MERVISTI. Eodemque lib. Epist. 89. ob eiusdem Principis diem natalem has literis suis preces inserit: OPTO, DOMINE, ET HVNC NATALEM, ET PLVRIMOS ALIOS QVAM FELICISSIMOS AGAS, AETERNAQVE LAVDE FLORENTEM VIRTVTIS TVAE GLORIAM ET INCOLVMIS ET FORTIS ALIIS SVPER ALIA OPERIBVS AVGEAS. Suam vero pro Constantino Imperatore precationem Iulius Firmicus lib. I. Mathes. cap. vlt. ita concipit: SOL *igitur* OPTIME MAXIME, *qui mediam cæli possides partem, mens mundi atque temperies, dux omnium, princepsque, qui ceterarum stellarum ignes flammiferarum luminis tui moderatione perpetuas:* TVQVE LVNA, *quæ in postremis cæli regionibus collocata, ad genitalium seminum perennitatem menstruis semper incerta luminibus, solis augusta radiatione fulgentis:* ET TV SATVRNE, *qui in summo cæli vertice constitutus, radiationem sideris tui, pigro cursu, & tardis agitationibus, prouehis:* ET TV IVPITER, *Tarpeiæ rupis habitator, qui mundum ac terras salutari semper, ac benigna maiestate lætificas, sed secundi globi obtines principatum:* TV VERO GRADIVE, *rutilo horrore semper armatus, qui in tertiis*

 cæli

78 *cæli regionibus contineris.* VOS ETIAM FIDE COMITES, MERCVRI ET VENVS, *Constantinum maximum Principem, & eius inuictissimos liberos, Dominos, & Cæsares nostros, consensu vestræ moderationis, & Dei summi obsequente iudicio, perpetuaque eis imperia decernente,* FACITE *etiam nostris posteris & posterorum nostrorum posteris, infinitis sæculorum continuationibus, imperare, vt, omni malorum acerbitate depulsa, humanum genus quietæ felicitatis munera consequatur.*

Adscribam & versibus conceptas aliquot eiusdem generis precaiones. Quidius quidem pro salute Augusti Deos orat, lib. XV. Metamorph. v. 861. in hæc verba:

DII PRECOR, *Æneæ comites, quibus ensis & ignes*
Cesserunt, Diique Indigetes, genitorque Quirine: & reliqua.

v. 868.

TARDA SIT ILLA DIES, ET NOSTRO SERIOR AEVO,
QVA CAPVT AVGVSTVM, QVEM TEMPERAT, ORBE RELICTO,
ACCEDAT CAELO, FAVEATQVE PRECANTIBVS ABSENS.

Et lib. I. de Ponto Eleg. 2. v. 99.

DII FACIANT *igitur, quorum illustrissimus ipse est,*
Alma nihil maius Cæsare terra ferat,
Vtque diu sub eo, sic sit sub Cæsare terra,
Perque manus huius tradita gentis eat.

Propertius lib. III. Eleg. 9. v. 50.

Cape, ROMA, *triumphum,*
ET LONGAM *Augusto, salua,* PRECARE DIEM.

Pedo Albinou. in Carm. Consolat. ad Liuiam hæc pro Tiberii salute precatur, v. 411. s.

At tu, qui superes mœstæ solatia matri,
Comprecor, illi ipsi conspiciare senex.
Perque annos diuturnus eas, fratrisque tuosque.
Et viuat nato cum sene mater anus.
EVENTVRA PRECOR.

Et mox, v. 471.

Est tibi, sitque, precor, multorum filius instar,
Parsque tui partus sit tibi salua prior.

Martialis lib. X. Epigramm. 34. ad Traianum, v. 1.

DII TIBI DENT, QVICQVID PRINCEPS, TRAIANE, MERERIS,
ET RATA PERPETVO, QVAE TRIBVERE, VELINT.

Enimuero, dum Congiarium dabatur, a plebe acclamari Imperatori solitum:

DE NOSTRIS ANNIS TIBI IVPITER AVGEAT ANNOS:

Tertullianus in Apologet. c. 35. docet. Quorum verborum vestigiis insistens Ouidius, lib. I. Fastor. v. 613. Augusto longos annos precatur in hunc modum:

AVGEAT IMPERIVM NOSTRI DVCIS, AVGEAT ANNOS,
Protegat & nostras querna corona fores.

CXLVI. *Precationes intuitu* DEFVNCTORVM & PRO DEFVNCTIS *fieri solitæ.*

Plane Augustus, Drusum defunctum pro concione laudans, Deos precatus fertur, VT SIMILES EI SVOS CAESARES FACERENT, sibique tam honestum quandoque exitum darent, quam illi dedissent: quemadmodum Suetonius in Claud. cap. 1. scribit. Ipsemet quoque Augustus, vt in eius vita cap. 99. ab eodem Suetonio literis proditum est, quoties audisset cito ac nullo cruciatu quempiam defunctum, SIBI ET SVIS ΕΥΘΑΝΑΣΙΑΝ (hoc enim verbo vti solebat) SIMILEM precabatur.

AD MENTIONEM vtique defunctorum testatos veteres, MEMORIAM EORVM NON SOLLICITARI, auctor est Plinius lib. XXVIII. cap. 2. Vnde Seneca in Octauia, Act. I. Sc. 3. v. 213.

Renouare LVCTVS *parce tuo fletu pios,*
MANES PARENTIS NEVE SOLLICITA TVAE.

Vulgo autem mortuis precari solebant, VT EIS TERRA LEVIS ESSET. Tibullus, lib. II. Eleg. 4. v. 47.

Atque aliquis senior, veteres veneratus amores,
Annua constructo serta dabit tumulo.
Et, BENE, *discedens, dicet,* PLACIDEQVE QVIESCAS,
TERRAQVE SECVRAE SIT SVPER OSSA LEVIS

Ouidius lib. III. Amor. Eleg. 9. v. 67. ad Tibulli manes:

OSSA QVIETA, PRECOR, TVTA REQVIESCITE IN VRNA,
ET SIT HVMVS CINERI NON ONEROSA TVO.

Pedo Albinouanus Eleg. in Mæcenatis obitum, v. 141.

Nunc ego quid possum? TELLVS LEVIS OSSA TENETO,
Pendula librato pondus & ipsa tuum,

Propertius lib. I. Eleg. 17. v. 21.

Illa meo caros donasset funere crines,
Molliter & tenera poneret ossa rosa.
Illa meum extremo clamasset puluere NOMEN,
VT MIHI NON VLLO PONDERE TERRA FORET.

Martialis lib. V. Epigrammat. 34. v. 9.

Mollia nec rigidus cespes tegat ossa, NEC ILLI
TERRA GRAVIS FVERIS: *non fuit illa tibi.*

Idem lib. VI. in Epitaphio Pantagathi, Epigr. 52. v. 5.

Sic licet, vt debes, TELLVS PLACATA, LEVISQVE.

Et

Et eod. lib. in Epigramm. 68. Epitaphio Eurychi pueri, v. 11.

Quidquid id est, subitæ quæcunque est causa rapinæ,
SIT, PRECOR, ET TELLVS MITIS, *& vnda, tibi.*

Et lib. IX. Epigr. 29. de Morte Philænis, v. 11.

SIT TIBI TERRA LEVIS, *mollique tegaris arena,*
Nec tua non possint eruere ossa canes.

Iuuenalis Sat. 7. v. 207.

DII MAIORVM VMBRIS TENVEM ET SINE PONDERE
TERRAM.

Sic in antiquo epigrammate, lapidi inciso:

TE, TELLVS, SANCTOSQVE PRECOR PRO CONIVGE MANES,
VOS ITE PLACIDI: TV LEVIS OSSA TEGAS.

Et in alio Romano lapide:

NVNC VOS CONTESTOR, MANES, QVIBVS OSSA RELINQVO,
TELLVS, HVIC TVMVLO NE GRAVIS ESSE VELIS.

Item in alio:

OPTO, SI QVA FIDES REMANET TELLVRIS AMICAE,
SIT TIBI PERPETVO TERRA LEVIS TVMVLO.

Exstat & Irenes cuiusdam Epitaphium in hæc verba: (apud Gruter. p. DCCCLXXXIX. 2.)

D. M.
SERVILIA. IRENE
REVERENS. PIA
CASTA. PVDICA
BIS. QVINOS. DENOS. ET. SEX
PROVECTA. PER. ANNOS
SIT. TIBI. TERRA. LEVIS
CINERES. QVOQVE. FLORE
TEGANTVR *t*)
CHRYSES B. M.

Et alias:

FILIOLA SIT TIBI TERRA LEVIS.

Quod in vetustis monumentis significatur hisce notis, S. T. T. L. quæ sunt in Hispaniensibus Epitaphiis frequentes. Visitur etiam Romæ vetus Eucharidis Liciniæ Epitaphium (apud Gruter. p. DCCCLV. 1.) senariis versibus conscriptum, in queis postremus hic est: ROGO VT DISCEDENS TERRAM MIHI DICAS LEVEM. Eodem pertinet distichon e marmore quodam Taurinensi descriptum: (apud eundem pag. CMLXXXIV. 6.)

TE LAPIS OBTESTOR LEVITER SVPER OSSA RESERVA.
NE NOSTRO DOLEAT CONDITVS OFFICIO.

Atque hanc vulgi sermone tritam fuisse precationem demonstrat Iulianus Imp. in Epist. ad Hermogenem Ægypti præfectum: Ἐκεῖνῳ μὲν inquiens, δὴ ἐπειδὴ, μακαρίτης ἐγένετο, ΚΟΥΦΗ79 ΓΗ, καθάπερ λόγος.

t) Sunt tres hexametri, ne quis erret.

Interdum etiam precabantur, VT PLACIDE QVIESCERENT, ET VT MOLLITER IACERENT. Tibullus Eleg. vlt. lib. II. v. 12.

SIC BENE SVB TENERA PARVA QVIESCAT HVMO.

Ouidius lib. I. Amor. Eleg. 8. v. 107.

Sæpe rogabis,
VT MEA DEFVNCTAE MOLLITER OSSA CVBENT.

Idem lib. III. Trist. Eleg. 3. v. 75.

At tibi, qui transis, ne sit graue, quisquis amasti,
Dicere: NASONIS MOLLITER OSSA CVBENT.

Et Epistola Didus ad Æneam, v. 162.

ET SENIS ANCHISAE MOLLITER OSSA CVBENT.

Virgilius Bucol. Ecloga vlt. v. 33.

O MIHI TVM QVAM MOLLITER OSSA QVIESCANT.

Tacitus in Iulii Agricolæ vita c. 46. *Si quis piorum manibus locus, si, vt sapientibus placet, non cum corpore exstinguuntur magnæ animæ,* PLACIDE QVIESCAS. In inscriptione etiam cuiusdam Prænestini monumenti scriptum est: OSSA TIBI BENE QVIESCANT.

CXLVII. IMPRECATIONES DEFVNCTIS *factæ.*

Contra, cui imprecabantur, EI GRAVEM ET ONEROSAM TERRAM OPTABANT. Seneca in Hippolyto Act. V. Sc. vlt. v. penult.

ISTAM TERRA DEFOSSAM PREMAT,
GRAVISQVE TELLVS IMPIO CAPITI INCVBET.

Et hoc nimirum Plinius significat, lib. II. Nat. Hist. cap. 63. cum de terra tractans ait: *Cuius Numen vltimum,* IAM NVLLIS IMPRECAMVR, IRATI GRAVE (sic enim emendo) *tanquam nesciamus hanc esse solam, quæ nunquam irascatur homini.* Hoc namque sentit Plinius, ridicule nos vita functis & sitis TERRAM GRAVEM IMPRECARI, frustraque id esse propterea, quod ea nunquam irascatur homini. Quo sensu TERRAM GRAVEM dixit Martialis lib. XI. Epigr. 15.

Heredes, nolite breuem sepelire colonum.
Nam TERRA EST ILLI *quantulacunque* GRAVIS.

Huic adfinis est Tibulli imprecatio, lib. I. Eleg. 4. v. 53.

Iam tua, qui Venerem docuisti vendere primus,
Quisquis es, INFELIX VRGEAT OSSA LAPIS.

Sed & Tiberio imprecantes, vt a Suetonio, cap. 75. libri, quo eius Imperatoris vitam literis mandauit, proditum est: TERRAM MATREM, DEOSQVE MANES ORABANT, NE MORTVO SEDEM VLLAM NISI INTER IMPIOS DARENT.

SORENT. Quod imitatus Aurelius Victor in Historia Augusta c. 33. *Cum inruens*, ait, *vulgus pari clamore*, TERRAM MATREM DEOSQVE INFEROS PRECARETVR, SEDES IMPIAS VTI GALLIENO DARENT.

CXLVIII. GRATIAE DIIS ACTAE: *harumque Formulæ & exempla.* GRATVLATIONES & LAVDES *Diis dictæ.*

Præterea, GRATIAS DIIS ob beneficia accepta, vel, vbi res bene ac feliciter euenerant, AGI moris erat. Plautus Amphitr. Act. I. Sc. 1. v. 26.

DIIS ADVENIENTEM GRATIAS PRO MERITIS AGERE.

Liuius lib. V. cap. 23. *Plena omnia templa Romanarum matrum*, GRATIAS DIIS AGENTIVM, *erant.* Idem lib. XXVII. cap. 53. *Cum matronæ amplissimâ veste cum liberis, perinde ac si debellatum foret, omni solutæ metu* DIIS IMMORTALIBVS GRATES AGERENT. Et ibidem: *Discursum inde ab aliis circa templa Deum*, VT GRATES AGERENT. Et lib. XXIII. cap. 12. *Veta in tam prosperis rebus* GRATES DIIS IMMORTALIBVS AGI. Idem lib. XLV. cap. 39. *Pars non minima triumphi est, victimæ præcedentes, vt appareat,* DIIS GRATES AGENTEM IMPERATOREM OB REMPVBL. BENE GESTAM, *redire.* Idem lib. XLV. c. 13. *Iouique Opt. Max. in Capitolio sacrificare, &* GRATES AGERE. Et paullo post c. 14. GRATES DIIS *pro populi Rom. victoria apud suos penates* AGERET. Sic Scipio lib. XXXVIII. cap. 51. post commemoratas res a se præclare gestas: *Ego hinc extemplo*, ait, *in Capitolium ad Iouem Opt. Max. Iunonemque & Mineruam, ceterosque Deos, qui Capitolio atque arci præsident, salutandos ibo,* HISQVE GRATIAS AGAM, *quod mihi & hoc ipso die & sæpe alias egregie Reipubl. gerendæ mentem facultatemque dederunt; vestrum quoque quibus commodum, ite mecum Quirites, & orate Deos, vt mei similes Principes habeatis.* Tacitus lib. XIV. cap. 64. *Quoties fugas & cædes iussit Princeps, toties* GRATIAS DIIS ACTAS: *quæque* RERVM SECVNDARVM OLIM, *tum publicæ cladis insignia fuisse.* Idem lib. IV. Histor. cap. 64. *Sed præcipuo Deorum* MARTI GRATIAS AGIMVS. In veteri inscriptione:

AESCVLAPIO SANCTO.

L. IVNIVS AGATHOPVS ET TERENTIA RVFINA GRATIAS AGENTES NVMINI TVO D. D. (Apud Gruter. p. LX. 4.)

Exempla huiusmodi directarum Gratulationum ex Plauto proferam. Ac primum in ea Comœdia, quæ Persa inscribitur, Act. V. Sc. 1. Toxilus Diis ita gratulatur:

HOSTIBVS VICTIS, CIVIBVS SALVIS, RE PLACIDA, PACIBVS
PERFECTIS, BELLO EXTINCTO, RE BENE GESTA, EXERCITV
INTEGRO ET PRAESIDIIS, CVM BENE NOS IVVISTI, IVPITER,
DIIQVE ALII OMNES CAELIPOTENTES, EAS VOBIS HABEO
GRATES, ATQVE AGO, QVIA PROBE SVM VLTVS INIMICVM MEVM.

Eiusdemque Comœdiæ Act. II. Sc. 3. v. 1.

IOVI OPVLENTO, INCLVTO, OPE GNATO, SVPREMO, VALIDO, VIRIPOTENTI,
OPES, SPES BONAS, COPIAS COMMODANTI, LVBENS, VITVLORQVE MERITO.

Idem Pœnulo Act. V. Sc. 4. v. 104.

DII DEAEQVE OMNES, VOBIS HABEO MERITO MAGNAS GRATIAS,
Quum hac me lætitia tanta, & tantis affecistis gaudiis,
Vt meæ gnatæ ad me redirent in potestatem meam.

Et ibidem, v. 84.

DIIS EST AEQVVM GRATIAS
NOS AGERE SEMPITERNAS, *cum nostram pietatem approbant,*
Decorantque, DII IMMORTALES.

Nec non Captiuis Act. V. Sc. 1. v. 1.

IOVI, DIISQVE AGO GRATIAS MERITO MAGNAS, *quum te reducem*
Tuo patri reddiderunt.

Pariterque Mostellaria Act. II. Sc. 2. v. 1.

HABEO, NEPTVNE, GRATIAM MAGNAM TIBI,
Quom me amisisti vix a te viuum modo.

Et in Rudente Act. IV. Sc. 2. v. 1.

NEPTVNE, HAS AGO MEO PATRONO GRATIAS, *qui salsis*
Locis incolit pisculentis, cum me ex suis locis ornatum
Pulchre expediuit templis reducem plurima præda onustum.

Idem Sticho Act. III. Sc. 1. v. 1.

Quom bene re gesta saluos conuortor domum,
NEPTVNO GRATES HABEO, ET TEMPESTATIBVS,
SIMVL MERCVRIO, QVI ME IN MERCIMONIIS
IVVIT, LVCRISQVE QVADRVPLICAVIT REM MEAM.

Apud eundem Mercat. Act. V. Sc. 2. v. 1. Eutychus ita Fortunæ gratulatur:

DIVVM ATQVE HOMINVM QVAE SPECTATRIX, ATQVE HERA EADEM ES HOMINIBVS,
SPEM SPERATAM QVOM HANC OBTVLISTI MIHI, GRATES AGO.

Acroteleutium quoque in Mil. glor. Act. IV. Sc. 6. v. 13.

VENE-

VENERI, ait, POL HABEO GRATIAM,
TANDEMQVE EXORO ET QVAESO, VT EIVS MIHI SIT COPIA,
QVEM AMO, QVEMQVE EXPETISSO, BENIGNVSQVE ERGA ME VT SIET.

Terentius Andr. Act. IV. Sc. 5. v. 31.

DIIS POL HABEO GRATIAS.

Idem Hecyra Act. III. Sc. 2. v. 11.

DIIS GRATIAM HABEO.

Et Phorm. Act. V. Sc. 7. v. 1.

DIIS MAGNAS MERITO GRATIAS HABEO ATQVE AGO,
QVANDO EVENERE HAEC NOBIS, FRATER, PROSPERE.

Atque hac gratiarum actione GRATVLARI se DIVIS dicebant, quemadmodum Nonius Marcellus exemplis ex Nævio & Afranio petitis comprobat. Hinc *preces & gratulationes* in Deorum cultu & veneratione numerat Cicero lib. IV. in Verrem, cap. 43.

Plerumque etiam CVM GRATIARVM ACTIONE LAVDES coniungebant. Plautus Milite glor. Act. II. Sc. 5. v. 1.

Inde ignem in aram, vt EPHESIAE DIANAE LATAS LAVDES
GRATESQVE AGAM.

Idem Trinummo Act. IV. Sc. 1. v. 1.

SALSIPOTENTI ET MVLTIPOTENTI IOVIS FRATRI, TIBI, NEREI NEPTVNE,
LAETVS, LVBENS LAVDES AGO, ET GRATES, GRATIASQVE
HABEO ET FLVCTIBVS SALSIS.

Liuius lib. VII. c. 36. DIIS LAVDES GRATESQVE AGVNT: *Decium in cælum ferunt.* Apud eundem lib. XXVII. c. 15. Marcellus ad milites: DIIS IMMORTALIBVS, *vt in tali re*, LAVDES GRATESQVE, *inquit*, AGO, *quod victor hostis*, &c. Tibullus lib. I. Eleg. 3. v. 31.

Bisque die, resoluta comas, TIBI DICERE LAVDES,
Insignis turba debeat in Pharia.

Horatius in Carm. sæcul. v. 75.

Doctus, & PHOEBI, *chorus, &* DIANAE
DICERE LAVDES.

Ouidius lib. II. Fastor. v. 682.

Et cantant LAVDES, TERMINE SANCTE, TVAS.

Interdum etiam dicebant: GRATIA DIIS. Terentius Adelph. Act. I. Sc. 2. v. 41.

Et est, DIIS GRATIA, *vnde hæc fiant.*

Et mox v. 58. s. ET EST DIIS GRATIA,
Cum ita, vt volo, est Tibullus lib. I. Eleg. 4. v. 23.

GRATIA MAGNA IOVI.

Ouidius lib. I. Fast. v. 636.

GRATIA DIIS *domuique tuæ.*

In summa, diuinus gentilium cultus, qui quidem in verbis positus erat, precationibus potissimum, gratiarum actione & laudibus constabat.

CXLIX. *Precationes faustæ*, CALENDIS IANVARIIS *solennes.* 81

CALENDIS porro IANVARIIS inuicem fausta omnia precari solebant. Plinius lib. XXVIII. cap. 2. *Cur enim primum anni incipientis diem, lætis precationibus inuicem faustum ominamur?* Ouidius lib. I. Fastor. ad Ianum, v. 175.

At cur LAETA *tuis* DICVNTVR VERBA *Calendis,*
Et damus alternas accipimusque preces?

Id quod idem Ouidius significat, cum de Calendis Ianuarii lib. IV. de Ponto Elegia 4. v. 37. loquens:

Hæc vbi, ait, facundo sua vox hilarauerit ore,
Vtque solet, tulerit PROSPERA VERBA, *dies,*

Et quæ ille LAETA & PROSPERA VERBA superioribus locis, eadem BONA VERBA vocat alias eod. lib. I. Fastor. v. 72. Meminit etiam huius moris Lucianus in libello, qui ψευδολογιστὴς inscribitur, his verbis: Ἦν μὲν ἡ τοῦ ἔτους ἀρχὴ, μᾶλλον δὲ ἡ ἀπὸ τῆς μεγάλης νουμηνίας τρίτη, ἐν ᾗ οἱ Ῥωμαῖοι κατά τι ἀρχαῖον εὔχονταί τε αὐτοὶ ὑπὲρ ἅπαντος τοῦ ἔτους εὐχάς τινας, καὶ θύουσι, Νουμᾶ τοῦ βασιλέως καταστησαμένου τὰς ἱερουργίας αὐτοῖς, καὶ πεπιστεύκασι τοὺς θεοὺς ἐν ἐκείνῃ μάλιστα τῇ ἡμέρᾳ χρηματίζειν τοῖς εὐχομένοις. Simili modo Herodianus lib. I. de iisdem Calendis: Ταύτης δὲ τῆς ἑορτῆς προϊούσης, ἐν ᾗ μάλιστα Ῥωμαῖοι δεξιοῦνταί τε ἀλλήλους καὶ προσαγορεύουσι, νομισμάτων τε ἀντιδόσεσι, καὶ κοινωνίᾳ τῆς γῆς καὶ θαλάττης καλῶν, εὐφραίνουσιν αὐτούς.

CL. *Verba in degustatione* VINI NOVI, *& in* PRIMITIIS POMORVM *capiendis solemnia.*

IN NOVI quoque VINI DEGVSTATIONE ritum antiquitus vulgi sermone carmen adscribam, quod a Varrone lib. V. de Ling. Lat. c. 3. & Festo Pomp. literis proditum est. MEDITRINALIA, ait ille, *dicta a medendo, quod, vt Flaccus Flamen Martialis dicebat, hoc die solitum vinum nouum & vetus libari, & degustari, medicamenti caussa. Quod facere solent etiam nunc multi, cum dicant,* NOVVM VETVS VINVM BIBO, VETERI NOVO MORBO MEDEOR. Hic vero: MEDITRINALIA, *dicta*, inquit, *hac de causa. Mos erat Latinis populis, quo die quis primum gustaret mustum, dicere,* OMINIS GRATIA: VETVS NOVVM VINVM BIBO, VETERI NOVO MORBO MEDEOR. Huic non absimilem ritum Atheniensium Plutarchus lib. III. Symposiac. p. 655. tradit. Τοῦ νέου οἴνου Ἀθήνησι μὲν ἑνδεκάτῃ μηνὸς κατάρχονται Πιθοιγίαν τὴν ἡμέραν καλοῦντες, καὶ πάλαι γε, ὡς ἔοικεν, εὔχοντο τοῦ οἴνου πρὶν ἢ πίνειν ἀποσπένδοντες ἀβλαβῆ καὶ σωτήριον αὐτοῖς τοῦ φαρμά-

82 Φαρμάκου τὴν χρῆσιν γενέσθαι. Sic & ad primitias pomorum, HAEC VETERA ESSE, dicebant, ALIA NOVA optabant, vt Plinius lib. XXVIII. cap. 2. auctor est.

CLI. FAVSTIS OMINIBVS *alios* PROSEQVENDI *ritus & Formulæ.*

FAVSTIS autem OMINIBVS plerumque PROSEQVEBANTVR EOS, QVOS SALVOS ESSE CVPIEBANT. Cicero in Pison. c. 13. *Si minus frequentia sua vestrum egressum ornando atque celebrando, at* OMINIBVS SALTEM BONIS, *vt Consules,* NON TRISTISSIMIS, *vt hostes, aut proditores,* PROSEQVEBANTVR. Suetonius in Augusto cap. 57. *Reuertentem ex prouincia non solum* FAVSTIS OMINIBVS, *sed & modulatis carminibus* PROSEQVEBANTVR. Rursusque cap. 98. *Forte Puteolanum sinum præteruehenti, vectores nautæque de naui Alexandrina, quæ tunc quidem appulerat, candidati coronatique & tura libantes,* FAVSTA OMINA, *& eximias laudes congesserant:* PER ILLVM SE VIVERE, PER ILLVM NAVIGARE, LIBERTATE ATQVE FORTVNIS PER ILLVM FRVI. Quanquam illic sunt, qui legant: FAVSTA OMINA: vt apud Tacitum lib. II. Histor. c. 74. *Miles ipsi adeo paratus, vt præeuntem sacramentum &* FAVSTA *Vitellio* OMNIA PRECANTEM *silentio audierint.* At sine controuersia est, qui sequitur, Suetonii locus in Claudio cap. 27. FAVSTISQVE OMINIBVS *eum acclamantium turba* PROSEQVEBATVR. Sic Cicero Philipp. XII. c. 8. optat, vt legati OPTIMIS OMINIBVS proficiscantur. Seneca in Octauia Act. IV. Sc. 1. v. 14. de Nerone:

Et ipse latere iunctus, atque hærens tuo,
Sublimis inter ciuium LAETA OMINA
Incessit.

Sed &, quæ bene ac feliciter euenire cupiebant, BONIS OMINIBVS PROSEQVEBANTVR. Cicero Epist. 12. lib. III. Familiar. ad Appium: *Neque enim tristius dicere quidquam debeo ea de re, quam tu ipse* OMINIBVS OPTIMIS PROSEQVERIS. Contra, quos perire optabant, eos MALIS OMINIBVS PROSEQVEBANTVR. Cicero pro Sextio cap. 33. *Exierunt* MALIS OMINIBVS *atque exsecrationibus duo Vulturii paludati.*

CLII. OMINVM OBSERVATIO & BONORVM *ominum* ACCEPTIO.

VETERES certe ipsasmet hominum voces, quæ OMINA appellabant, diligenter obseruasse, quod eas valere crederent, Cicero lib. I. de Diuinat. c. 45. scribit. Ideoque BONA OMINA studiose amplectebantur, & ea se ACCIPERE profitebantur. Docet hoc Cicero eodem lib. c. 46. exempla aliquot OMINVM proferens: *L. Paullus, ait, Consul iterum, cum ei, bellum vt cum rege Perse gereret, obtigisset, vt eo ipso die domum ad vesperum rediit, filiolam suam Tertiam, quæ tum erat admodum parua, osculans animaduertit tristiculam. Quid est, inquit, mea Tertia? quid tristis es? Mi pater, inquit, Persa periit. Tum ille arctius puellam amplexus:* ACCIPIO, *inquit,* OMEN, *mea filia.* Idem lib. II. de Diuinat. cap. 40. *Æmilio Paullo, Persam periisse, quod* OMEN *pater* ACCEPIT. Quod & Plutarchus in Æmilio p. 260. illos ipsos Ciceronis de Diuinat. libros auctores laudans ita refert: Λέγεται δ' αὐτὸν ὡς ἀνηγορεύθη κατὰ τοῦ Περσέως στρατηγὸς ὑπὸ τοῦ δήμου παντὸς, οἴκαδε προπεμφθέντα λαμπρῶς· εὑρεῖν τὸ θυγάτριον τὴν Τερτίαν δεδακρυμένην ἔτι παιδίον οὖσαν· ἀσπαζόμενον οὖν αὐτὴν, ἐρωτᾶν, ἐφ' ὅτῳ λελύπηται, τὴν δὲ περιβαλοῦσαν καὶ καταφιλοῦσαν, οὐ γὰρ οἶσθα, εἰπεῖν, ὦ πάτερ, ὅτι ἡμῖν ὁ Περσεὺς τέθνηκεν, λέγουσαν κυνίδιον σύντροφον, οὕτω προσαγορευόμενον. Καὶ τὸν Αἰμύλιον, ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ, φάναι, ὦ θύγατερ, καὶ ΔΕΧΟΜΑΙ ΤΟΝ ΟΙΩΝΟΝ. ταῦτα μὲν οὖν Κικέρων ὁ ῥήτωρ ἐν τοῖς περὶ Μαντικῆς ἱστόρηκεν. Liuius lib. I. c. 7. *Dextra Hercules data,* ACCIPERE *se* OMEN, *impleturumque fata.* Idem lib. V. c. vlt. *Qua voce audita, & Senatus,* ACCIPERE *se* OMEN, *ex Curia egressus conclamauit.* Idem lib. IX. c. 14. ACCIPERE *se* OMEN, *Consules dicunt, & eam precari mentem hostibus, vt ne vallum quidem defendant.* Valer. Maximus lib. I. cap. 5. *Ea enim voce audita, Senatus se* ACCIPERE OMEN *respondit.* Tacitus libro II. Annal. c. 13. ACCIPERE OMEN, *& matrimonia ac pecunias hostium prædæ destinare.* Ouidius lib. VII. Metamorphos. v. 616. 617.

ACCIPIO, *sintque ista,* PRECOR, *felicia mentis*
Signa tuæ, dixi, quæ das mihi, pignoris OMEN.

Idem lib. I. Fastor. v. 556.

ACCIPIO REVOCAMEN, *ait.*

Eademque loquendi forma Valer. Flaccus lib. I. Argonautic. v. 161. ACCIPERE AVGVRIVM dixit.

Nec ACCIPERE tantum, sed & ARRIPERE OMEN Latini auctores dicunt. Valerius lib. I. cap. 5. illam Paulli Æmilii historiam referens: ARRIPVIT *igitur* OMEN *Paullus.* Spartianus in Seuero c. 1. *Sibi* OMEN *futuræ felicitatis* ARRIPVIT.

CLIII. STERNVTANTES *ominis causa* SALVTANDI *mos, & e sternutamentis omina capiendi.*

STERNVTANTES etiam OMINIS CAVSA SALVTARE moris erat. Plinius lib. XXVIII. cap. 2. *Cur sternutamentis salutamur? Quod etiam Tiberium Cæsarem, tristissimum (vt constat) hominum, in vehiculo exegisse tradunt.* Apuleius lib. IX. de Asino aur. *Pone tergum eius maritus acceperat sonum sternutationis:* quod

quod cum putaret ab ea profectum, SOLIDO SERMONE SALVTEM EI FVERAT IMPRECATVS: *& iterato rursum, & frequenter sæpius.* Quod Græcis peræque solenne fuisse Aristoteles indicat in Problemat. quærens: Διὰ τί τῶν μὲν ἄλλων πνευμάτων αἱ ἔξοδοι, οἷον φύσης καὶ ἐρυγμοῦ, οὐχ ἱεραί, Η ΔΕ ΤΟΥ ΠΤΑΡΜΟΥ ΙΕΡΑ. Nam postquam dixit: τὸν πταρμὸν τῆς κεφαλῆς πνεῦμα esse; subiungit: Διὰ τὸ ἱερώτατον οὖν εἶναι τὸν τόπον, ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΩΣ ΙΕΡΟΝ ΠΡΟΣΚΥΝΟΥΣΙΝ. Et mox: Εὖγε ὡς σημεῖον ὑγιείας τοῦ ἀρίστου καὶ ἱερωτάτου τόπου ΠΡΟΣΚΥΝΟΥΣΙΝ, ὡς ἱερὸν καὶ φήμην ἀγαθὴν ποιοῦνται. Idem probat Epigramma Græcum hoc versu, Anthol. II, 13. v. 11.

> Οὐδὲ λέγειν, ΖΕΥ ΣΩΣΟΝ ὅταν πταρῇ.

Inde & omina cepisse veteres, Catullus ostendit, XLVI. v. 8. cum ait:

> *Hoc vt dixit amor, sinistra, vt ante,*
> DEXTRA STERNVIT APPROBATIONE.

Propertius lib. II. Eleg. 2. v. 34.

> *Num tibi nascenti primis, mea vita, diebus*
> *Aridus argutum* STERNVIT OMEN *amor?*

Sed & Cicero lib. II. de Diuinat. c. 40. inter ea, quæ vt ominosa in rebus suscipiendis obseruanda monet, sternutamenta ponit. Apud Xenophontem lib. III. Ἀναβάσ. Κύρ. cum Xenophon dixisset, multa esse, quæ pulcherrimam salutis spem pollicerentur, accidit, hæc eo dicente, sternutamentum alicuius. Ἀκούσαντες δὲ, ait, οἱ στρατιῶται πάντες μιᾷ ὁρμῇ ΠΡΟΣΕΚΥΝΗΣΑΝ ΤΟΝ ΘΕΟΝ. Idque OMEN accipiens Xenophon, subiicit: Δοκεῖ μοι, ὦ ἄνδρες, ἐπεὶ περὶ σωτηρίας ἡμῶν λεγόντων ΟΙΩΝΟΣ ΤΟΥ ΔΙΟΣ τοῦ σωτῆρος ἐφάνη, εὔξασθαι τῷ θεῷ τούτῳ θύσειν σωτήρια.

CLIV. NOMINVM *obseruatio* BONI OMINIS CAVSA.

Et quoniam ad hoc ventum est, non abs re fuerit subtexere, quæ boni OMINIS gratia ab antiquis superstitiose magis, quam religiose, seruata deprehendi. In lustranda certe colonia, vt Cicero lib. I. de Diuinat. c. 45. scribit, ab eo, qui eam deduceret, & cum Imperator exercitum, Censor populum lustraret, bonis nominibus, qui hostias ducerent, eligebantur: quod idem in delectu Consules obseruabant, vt primus miles fieret bono nomine. Vnde Plin. lib. XXVIII. c. 2. *Cur publicis lustris etiam* NOMINA VICTIMAS DVCENTIVM PROSPERA ELIGIMVS? In publicorum quoque vectigalium locatione, lacus Lucrinus, propter lucri sonum nomini inhærentem, primus locabatur. Quod Festus tradit, aliisque exemplis omnium religiosam obseruationem confirmat: LACVS, inquiens, LVCRINVS *in vectigalibus publicis primus* 83 *locatur fruendus* (sic enim legendum contendo) OMINIS BONI GRATIA: *vt in delectu censuue primi nominantur*, VALERIVS, SALVIVS, STATORIVS. Eiusmodi fuisse, verisimile est, eorum militum nomina: quos Tacitus in Capitolii dedicatione adhibitos, ita lib. IV. Histor. c. 53. scribit: *Ingressi milites, quibus* FAVSTA NOMINA, FELICIBVS RAMIS. Ad bona etiam nomina & omina pertinet, quod Festus alibi scribit in hunc modum: GAIA CAECILIA *appellata est, vt Romam venit, quæ antea Tanaquil vocata erat, vxor Tarquinii Prisci regis Romanorum: quæ tantæ probitatis fuit, vt id nomen,* OMINIS BONI CAVSA, *frequentent nubentes, quam summam esse iurans loc fica u fuisse.* Idem alias: REGILLIS, *tunicis albis & reticulis luteis, vtriusque rectis textis, sursum versum a stantibus pridie nuptiarum diem, virgines indutæ cubitum ibant* OMINIS CAVSA, *vt etiam in togis virilibus dandis obseruari solet.* Præterea de Strenæ etymo idem auctor tradit hæc: STRENAM *vocamus, quæ datur die religioso,* OMINIS BONI GRATIA, *a numero, quo significatur, alterum tertiumque venturum, similis commodi: veluti Trenam, præposita S litera, vt in loco & in lite solebant antiqui.* Macrobius lib. I. Saturnal. cap. 3. *Inde Mane, dum dies clarus. Mane autem dictum, aut quod ab inferioribus locis, id est a Manibus, exordium lucis emergat, aut (quod verius mihi videtur)* AB OMINE BONI NOMINIS. *Nam & Lanuuini mane, pro bono, dicunt, sicut apud nos quoque contrarium est immane, vt immanis bellua, vel immane facinus, & hoc genus cetera, pro non bono.* Eademque ratione innuere videtur Festus, Deos Inferos, MANES dictos, pro bonis, a suppliciter eos venerantibus propter metum mortis. Augusto vtique apud Actium descendenti in aciem OMEN victoriæ fecisse fertur agasonis, cui Eutychus, cum asino, cui Nicon nomen erat, occursus: vt a Suetonio in August. c. 96. notatum est. Quod & Plutarchus in Antonio pag. 946. ita refert: Καίσαρι δὲ λέγεται μὲν ἔτι σκότους ἀπὸ τῆς σκηνῆς κύκλῳ περιϊόντι πρὸς τὰς ναῦς, ἄνθρωπος ἐλαύνων ὄνον ἀπαντῆσαι. πυθομένῳ δὲ τοὔνομα, γνωρίσας αὐτὸν εἰπεῖν· Ἐμοὶ μὲν Εὔτυχος ὄνομα, τῷ δὲ ὄνῳ Νίκων. Διὸ καὶ τοῖς ἐμβόλοις τὸν τόπον κοσμῶν, ὕστερον ἔστησε χαλκοῦν ὄνον καὶ ἄνθρωπον.

CLV. OMINA PRINCIPIIS *rerum* INESSE *credita.*

Vulgo autem credebant, OMINA PRINCIPIIS OMNIBVS INESSE: quod Ouidius testatur, exemplisque illustrat in hunc modum lib. I. Fast. v. 178.

> OMINA PRINCIPIIS, *inquit*, INESSE SOLENT.

84 AD PRIMAM VOCEM *timidas aduertimus aures,*

ET PRIMVM VISAM CONSVLIT AVGVR AVEM.

Suetonius etiam in Augusto cap. 92. hæc de eius Imperatoris superstitione scribit: *Obseruabat & dies quosdam, ne aut postridie nundinas quoquam proficisceretur, aut Nonis quidquam rei seriæ inchoarit: nihil in hoc quidem aliud deuitans, vt ad Tiberium scribit, quam δυσφημίαν* NOMINIS.

CLVI. NOMINA INAVSPICATA omnis ergo IMMVTATA. *Tristium ominum, e nominibus, exempla.*

NOMINVM plane δυσφημίαν sedulo vitasse veteres, docent EPIDAMNI in DYRRACHIVM, & MALEVENTI in BENEVENTVM, mutatæ appellationes. Illius enim mutationis nullam aliam caussam fuisse, quam inauspicatum nomen, & quod velut in DAMNVM ituris TRISTE ID OMEN visum esset, testes sunt Plinius lib. III. Natur. Histor. cap. 23. & Pomponius Mela lib. II. cap. 1. quod & Plautinus locus perstringit, Menæchmis Act. II. Sc. 1. v. 38. Idemque perspicue Dio lib. XLI. p. 198. tradit his verbis: Οἱ δ' ἕτεροι Δυῤῥάχιον ἀντενεμαθῆναι τὸ χωρίον ἀπὸ τῶν Ῥωμαίων πρὸς τὴν τῆς ὀρχῆς δυσχέρειαν, ἔφασαν, ὅτι ἡ τῆς Ἐπιδάμνου πρόσρησις, Ζημιώδη δήλωσιν ἐν τῇ τῶν Λατίνων γλώσσῃ ἔχουσα, δυσοιώνιστος σφίσιν ἐν τῷ περαιοῦσθαι ἐς αὐτὴν ἔδοξεν εἶναι. Alteram vero metamorphosin eadem ratio [illegible]. Nam quod ominosa esset, & [illegible] alicuius euentus prænuntia MALEVENTI VOX, [illegible], mutato nomine, BENEVENTVM eam coloniam [illegible], Plinius lib. III. Nat. Histor. c. 11. auctor est. Atque adeo malis ominibus ab incæptis deterritos, ostendit Tibullus lib. I. Eleg. 3. v. 17.

[illegible] causatus aues, aut OMINA DIRA

[illegible] sacra me [illegible] die.

TRISTIVM autem OMINVM exempla duo subiecisse contentus ero. Vnum ex Liuio lib. XLI. cap. 18. & Valer. Maximo lib. I. cap. 5. qui Q. Petilium Cos. narrant aduersus Balistæ & Leti iugum, quod eos montes perpetuo dorso inter se iungit, castra habuisse, ibique adhortantem pro concione milites immemorem ambiguitatis verbi dixisse: HODIE LETVM CAPIAM. Quod ei omen leti fuit. Nam & eo die missili [illegible] ictus cecidit. Alterum ex Plinio, qui lib. XV. cap. 19. auctor est, M. Crasso nauim aduersus Parthos conscendenti OMEN fecisse vocem prædicantis venales caunεas, quasi (vt ego interpretor) hac ei voce denuntiaretur: CAVE NE EAS.

CLVII. MALA OMINA *detestantium & auersantium vsitatæ Formulæ:* QVOD ABOMINOR: DII OMEN AVERTANT.

ATQVE VT BONA seu FAVSTA OMINA (quæ a Catullo in Epithalamio CANDIDA, ab Horatio vero lib. III. Carmin. Ode 11. v. 50. SECVNDA, a Silio Italico lib. XIII. v. 820. DEXTRA, a Seneca in Octauia Act. IV. Sc. 1. v. 15. LAETA vocantur) ACCIPERE SE, dicebant: ita MALA (quæ DIRA vocant Ouidius lib. V. Metamorphos. v. 555. Tibullus lib. I. Eleg. 3. v. 17. Seneca lib. II. de Benefic. Suetonius in Augusto cap. 1. & INFAVSTA Ouidius lib. VI. Metamorphos. v. 448. & SINISTRA idem Epist. 13. Heroid. v. 49. & TRISTIA idem lib. III. Amor. Eleg. 12. v. 1. & ADVERSA Suetonius in Vitell. c. 8. FVNESTA, Cicero pro Cluent. c. 5. & Tacitus lib. II. Hist. c. 91.) respuebant, detestabantur & auersabantur. Pedo Albinouanus in Carm. Consolator. ad Liuiam, v. 211.

Tu latum [illegible], DIIS ADVERSANTIBVS, OMEN.

Qua in re vsitata erant verba hæc: QVOD ABOMINOR. Cuius locutionis exempla in his, qui mihi adolescenti exciderunt, de Verborum quæ ad Ius pertinent Significatione libris, protuli: quibus hæc addi velim. Ouidius lib. III. de Ponto Eleg. 1. v. 105.

Si mea mors redimenda tua, QVOD ABOMINOR: *esset.*

Idem lib. IX. Metamorphos. v. [illegible]6.

QVOD ABOMINOR, *ergo*

Edita forte tuo [illegible] si [illegible].

Plinius lib. VI. Epist. 22. ad Tyronem: *Deinde [illegible], si quis forte te,* QVOD ABOMINOR, *[illegible], paratam vltionem.* Q. Curtius lib. VII. cap. 4. *Hoc [illegible] rote [illegible], cut,* QVOD ABOMINOR, *in te ruet.* Apud Dionem lib. LV. p. 640. Liuia ad Augustum tristem casum ita abominatur: Δεινὸν δέ τι παθόντος, Ο ΜΗ ΓΕΝΟΙΤΟ, συναπολοιμην.

Interdum vero: QVOD DII OMEN AVERTANT; in hac specie dicebant. Cicero in Epistola ad Brutum 10. *[illegible], ait, fuerit,* QVOD DII OMEN AVERTANT, *Reipubl. [illegible].* Idem Philipp. III. cap. 14. *Quod si iam,* QVOD DII OMEN AVERTANT, *fatum extremum Reip. venit.* Liuius lib. XXVIII. cap. 41. *Quod si,* QVOD OMNES DII OMEN AVERTANT, *& [illegible] ire ad vrbem [illegible].* [illegible] est, quod Cicero lib. IX. Epist. 2. ad Attic. *Contra [illegible],* DII, inquit, AVERRVNCENT.

Non nunquam vero dicebant: QVOD IVPITER OMEN AVERTAT. Cicero Epist. 12. ad Brutum: *Nihil [illegible], quo minus summa supplicia, si,* QVOD IVPITER OMEN AVERTAT, *[illegible], nobis [illegible] sint.* Idem Philipp. XI. cap. 5. *Quid Bestiam, qui Consulatum in Bruti locum se petere profitetur?* ATQVE HOC QVIDEM DETESTABILE OMEN AVERTAT IVPITER. Seneca in Hippolyto Act. II. Sc. 3. v. 35.

SVM-

SVMMVS HOC OMEN DEVS
AVERTAT.

Idem in Octauia Act. I. Sc. 2. v. 21.

Heu quam nefandum prospicit noster timor
Scelus, QVOD VTINAM NVMEN AVERTAT DEVM.

CLVIII. OMINA MALA ABESSE *iubentium Formulæ.* DII PROHIBEANT: DII MELIORA: DII AVERTITE. MELIVS OMINARE.

Interdum etiam aliis verborum figuris OMINA DIRA & TRISTIA AVERSABANTVR. Ouidius lib. I. Amor. Eleg. 14. v. 41.

PROCVL OMEN ABESTO.

Seneca Oedipo Act. IV. Sc. 3. v. 11.

PROCVL SIT OMEN: *viuit, & viuat, precor.*

Silius Italicus:

Iam tibi, sed PROCVL HAEC AVERTANT FATA, *minatur.*

Alias etiam legimus dixisse eos: QVOD DII PROHIBEANT. Terentius Andr. Act. III. Sc. 3. v. 36.

Si eueniat, QVOD DII PROHIBEANT, *discessio.*

Idem Adelph. Act. II. Sc. 4. v. 11.

DEOS QVAESO, ISTHAEC PROHIBEANT.

Rursus Hecyra Act. II. Sc. 1. v. 10.

DII MALA PROHIBEANT.

Cicero pro Sex. Rosc. Amerino cap. 52. DII PROHIBEANT, IVDICES, *vt hoc præsidium sectorum existimetur.* Asinius Pollio lib. X. Epist. famil. 33. *Quæ si*, QVOD DII PROHIBEANT, *vera sunt.* Liuius lib. VI. cap. 18. *Bene facitis*, QVOD ABOMINAMINI, DII PROHIBEANT. Tacitus lib. XX. *Non pulsis*, QVOD DII PROHIBEANT, *Romanis, quid aliud quam bella omnium inter se gentium existent?*

Sæpenumero etiam abominantes hoc vtebantur loquendi genere: DII MELIORA. Cicero lib. de Senectute, cap. 14. *Bene Sophocles, cum ex eo quidam iam effecta ætate quæreret, vtereturne rebus venereis*, DII MELIORA, *inquit.* Quæ transcripsit Valer. Maximus lib. IV. c. 3. Idem Tullius Philipp. VIII. c. 3. *Ergo habet Antonius, quod suis polliceatur, nos num quid tale habemus?* DII MELIORA. Et Philipp. X. cap. 2. *Quæro igitur, cuius Bruti similem velis, an Antonii? ac permitto, vt de tribus Antoniis eligas, quem velis.* DII MELIORA, *inquies.* Liuius lib. IX. cap. 9. *Quid tamen, si sponderemus, Vrbem hanc relicturum populum Rom. si incensuram, si magistratus; si Senatum, si leges non habiturum, si sub regibus futurum?* DII MELIORA, *inquit.* Idem lib. XXXIX. cap. 10. *Id vbi mulier audiuit, perturbata:* DII MELIORA; *inquit.* Virgilius lib. III. v. 513. Georgic.

DII MELIORA *piis, erroremque hostibus illum.*

Alias etiam dictum reperio: DII MELIVS. Valerius Maximus lib. VI. cap. 1. DII MELIVS, *quod hunc animum viris corum in acie non dederunt.* M. Fab. Quintilianus Declamat. CCCXXI. *Hoc igitur primum veluti medicamentum animique te tanti veneno sumus.* *Sed* DII MELIVS. Propertius lib. IV. Eleg. 6. v. 65.

DII MELIVS, *quartum mulier foret vna triumphus.*

Ouidius lib. II. de Arte amandi, v. 388.

DII MELIVS, *vix hoc nupta tenere potest.*

Et de Remed. Amor. v. 439.

DII MELIVS, *quam nos moneamus talia quemquam.*

Idem in Ibin. v. 23.

DII MELIVS, *quorum longe mihi maximus ille,*
Qui nostras inopes non fuit esse vias.

Idem lib. IX. Metamorphos. v. 495.

An habent & somnia pondus?
DII MELIVS.

Idem lib. II. Amor. Eleg. 7. v. 19.

DII MELIVS, *quam me, si sit peccare libido,*
Sordida contemptæ sortis amica iuuet.

Idem Epist. III. Heroid. v. 125.

DII MELIVS, *validoque*, PRECOR, *vibrata lacerto*
Transeat Hectoreum Pelias hasta latus.

Et Epist. XVII. v. 30.

DII MELIVS, *similis non fuit ille tui.*

Lucanus lib. II. v. 37.

DII MELIVS, *belli tulimus quod damna priores.*

Et lib. III. v. 93.

DII MELIVS, *quod non Latias Eous in auras*
Nunc furor incubuit.

Interdum vero absolute: DII MELIVS, vel DII MELIORA, dicebant: interdum verbum aliquod addebant. Tibullus lib. III. Eleg. 4. v. 1.

DII MELIORA FERANT.

Pacuuius Chryse, Nonio referente: DII MOVERINT MELIORA, *atque amentiam auerruncassint tuam.* Symmachus lib. II. Epist. 55. DII MELIORA PROCVRENT. Sic &: DII MELIVS FACIANT; apud Plautum Pseud. Act. I. Sc. 3. v. 81. & Bacchidib. Act. IV. Sc. 3. v. 13. Casina Act. III. Sc. 3. Et: MELIVS FAXINT, apud eundem Mercat. Act. II. Sc. 2. v. 14. Nec non apud Terentium, Phormione Act. V. Sc. vlt. v. 16. Nausistrata, ex Phormione audiens, virum alteram vxorem duxisse:

Mi homo, ait, DII MELIVS DVINT.

Interdum directis verbis a Diis precabantur, VT MALA OMINA AVERTERENT. Cicero Philipp. IV. cap. 4. O DII IMMORTALES, AVERTITE ET DETESTAMINI, QVAE-

 so

865 SO, HOC OMEN. Ouidius Epist. 13. Heroid. v. 49.

> DII, PRECOR, A NOBIS OMEN REMOVETE SINISTRVM.

Virgilius lib. III. Æneid. v. 263.

> *Et pater*, ait, *Anchises passis de littore palmis,*
> *Numina magna vocat meritosque indicit honores:*
> DII PROHIBETE MINAS, DII TALEM AVERTITE CASVM.

Et rursus eod. lib. v. 620.

> DII TALEM TERRIS AVERTITE PESTEM.

Quandoque etiam dicebant: MELIVS OMINARE. Cuius dicti exempla suppeditant Plautus Rudent. Act. II. Sc. 3. v. 7. Cicero in Bruto, seu de Claris Orat. & Apuleius, lib. I. de Asino aureo.

CLIX. VOTORVM FORMVLAE, *& in his solenne verbum,* VOVEO. *Votorum exempla insignia.*

Sed iam ad VOTORVM Formulas transeamus, in quibus solenne fuisse verbum, VOVEO non est ignotum. Romulum quidem sistendæ suorum fugæ causa Ioui Statori templum ita vouentem, Liuius lib. I. c. 12. inducit: TV PATER *Deum hominumque, hinc saltem arce hostes, deme terrorem Romanis, fugamque fœdam siste:* HIC EGO *tibi templum Statori Ioui, quod monumentum sit posteris, tua præsente ope seruatam Vrbem esse,* VOVEO. Idem lib. X. cap. 19. auctor est, Appium in medio pugnæ discrimine, ita vt inter prima signa manibus ad cælum sublatis aspiceretur, vota suscepisse, in hunc modum: BELLONA, SI HODIE NOBIS VICTORIAM DVIS, AST EGO TEMPLVM TIBI VOVEO. Sic & in carmine Euocationis Deorum apud Macrobium votum suscipitur his verbis: SI ITA FECERITIS, VOVEO VOBIS TEMPLA LVDOSQVE FACTVRVM. Sed & Pomponius, egregius Attellanarum scriptor, in Gallis Transalpinis, testibus Gellio lib. XVI. cap. 6. & Macrobio lib. VI. Saturnal. cap. 9. scripserat: MARS, TIBI VOVEO FACTVRVM, SI VNQVAM REDIERO, BIDENTI VERRE. Annua etiam vota eodem verbo suscipi solita, docet Tertullianus in lib. de Corona milit. cap. 10. *Ecce*, inquiens, *annua votorum nuncupatio, quid videtur? Prima in principiis, secunda in Capitolio. Atque post loca, & verba:* HVNC TIBI, IVPITER, BOVEM CORNIBVS AVRO DECORATIS VOVEMVS, ESSE FVTVRVM. Simili modo Camillum Dictatorem Vrbe egressum, cum edixisset, *vt arma milites caperent*, Liuius lib. V. c. 21. in hæc verba vouisse refert: TVO DVCTV, PYTHICE APOLLO, TVOQVE NVMINE INSTINCTVS, PERGO AD DELENDAM VRBEM VEIOS, TIBIQVE HINC DECIMAM PARTEM PRAEDAE VOVEO. Cuius voti mentionem faciunt Valer. Maximus lib. V. cap. 6. & Plutarchus in Camillo pag. 131. At idem Liuius, lib. XXXVI. c. 2. alia verborum figura conceptam voti nuncupationem suppeditat. A Consule enim, præeunte P. Licinio Pontifice Max. votum ita nuncupatum fuisse, tradit: SI DVELLVM, QVOD CVM REGE ANTIOCHO SVMI POPVLVS IVSSIT, ID EX SENTENTIA SENATVS P. Q. R. CONFECTVM ERIT, TVM TIBI, IVPITER, POPVLVS ROM. LVDOS MAGNOS DIES X. CONTINVOS FACIET, DONAQVE AD PVLVINARIA DABVNTVR DE PECVNIA, QVANTAM SENATVS DECREVIT. QVISQVIS MAGISTRATVS EOS LVDOS QVANDOQVE FAXIT, HI LVDI RECTE FACTI, DONAQVE DATA RECTE SVNTO. Cui loco adiungenda est extrema clausula solennis illius carminis, quo hostes deuouebantur, quæ ita habet: SI HAEC FAXITIS, VT EGO SCIAM, SENTIAM INTELLIGAMQVE: TVM QVISQVIS VOTVM HOC FAXIT, RECTE FACTVM ESTO. Idem Liuius, lib. XXXI. c. 9. de Consule loquens: *Tanta pecunia, quantam tum, cum solueretur, Senatus censuisset,* LVDOS DONAQVE FACTVRVM VOVIT. Adiiciam & ex Petronii Arbitri Satyrico c. 45. aliam voti formam: *Itaque*, ait, *timidissimo murmure votum feci, &:* DOMINA, *inquam*, VENVS, SI EGO HVNC PVERVM BASIAVERO, ITA VT ILLE NON SENTIAT, CRAS ILLI PAR COLVMBARVM DONABO. Votorum etiam exempla aliquot numeris adstricta, versibusque conclusa subiicere non erit inutile. Cloanthum certe, manus ad cælum tendentem, Virgilius lib. V. v. 235. refert Deos in vota ita vocasse:

> DII, QVIBVS IMPERIVM PELAGI, QVORVM AEQVORA CVRRO,
> VOBIS LAETVS EGO, CANDENTEM, IN LITORE, TAVRVM
> CONSTITVAM ANTE ARAS, VOTI REVS, EXTAQVE SALSOS
> PORRICIAM IN FLVCTVS, ET VINA LIQVENTIA FVNDAM.

Idem lib. IX. Æneid. v. 625. Ascanium vota facientem inducit sub hac verborum formula:

> IVPITER OMNIPOTENS, AVDACIBVS ANNVE COEPTIS:
> IPSE TIBI AD TVA TEMPLA FERAM SOLLENNIA DONA,
> ET STATVAM ANTE ARAS AVRATA FRONTE IVVENCVM
> CANDENTEM, PARITERQVE CAPVT CVM MATRE FERENTEM.

Ouidius etiam lib. V. Fastor. v. 573. Augusti votum, quod in Philippensi bello pro vltione paterna suscepto, Marti Vltori nuncupasse eum Suetonius in Augusto c. 29. narrat, versibus sic concipit:

> SI MIHI BELLANDI PATER EST, VESTAEQVE SACERDOS,

Av-

AVCTOR, ET VLCISCI NVMEN VTRVMQVE PARO:
MARS ADES, ET SATIA SCELERATO SANGVINE FERRVM,
STETQVE FAVOR CAVSA PRO MELIORE TVVS.
TEMPLA FERES, ET ME VICTORE VOCABERIS VLTOR.

Idem lib. IV. Fastor. v. 893. Ioui ab Ænea factum votum referens:

Hostica, ait, Tyrrheno vota est vindemia regi:
IVPITER, E LATIO PALMITE MVSTA FERES.

Est vero longe elegantissimum votum, quod Veneri pro Æneide sua sese nuncupasse, & in tabula suspendisse, Virgilius in Catalectis suis testatum reliquit, his versibus:

SI MIHI SVSCEPTVM FVERIT DECVRRERE MVNVS,
O PAPHON, O SEDES QVAE COLIS IDALIAS,
TROIVS AENEAS ROMANA PER OPPIDA DIGNO
IAM TANDEM VT TECVM CARMINE VECTVS EAT:
Non ego ture modo, aut picta tua templa tabella
Ornabo, & PVRIS *serta feram* MANIBVS:
Corniger hos aries humilis, & Maxima taurus
Victima, sacratos tinget HONORE *focos.*
Marmoreusque tibi, aut digna coloribus ales
In morem picta stabit Amor pharetra.
ADSIS, O CYTHEREA: *tuus te Cæsar Olympo*
Et Surentini litoris ora vocat.

Exstat & apud Valer. Flaccum lib. I. Argonaut. v. 80. sequ. voti formula, ad hunc modum:

Tendensque pias ad sidera palmas:
OMNIPOTENS REGINA, *inquit*, & reliqua.
DA SCYTHIAM PHASIMQVE MIHI: TVQVE INNVBA PALLAS,
ERIPE ME: VESTRIS EGOMET TVNC VELLERA TEMPLIS
ILLA DABO: DABIT AVRATIS ET CORNIBVS IGNI
COLLA PATER, NIVEIQVE GREGES ALTARIA CINGENT.

Annibal vero apud Silium Ital. lib. VIII. templa signaque ita vouet, v. 229.

NYMPHA, DECVS GENERIS, QVO NON SACRATIVS VLLVM
NVMEN, *ait*, NOBIS FELIX OBLATA SECVNDIS:
AST EGO TE, COMPOS PVGNAE, CARTHAGINIS ARCE
MARMOREIS SISTAM TEMPLIS: IVXTAQVE DICABO
AEQVAEVAM GEMINO SIMVLACRI NVMINE DIDO.

At apud Virgilium lib. I. Æneid. v. 338. Veneri Æneas votum facit his verbis:

MVLTA TIBI ANTE ARAS NOSTRA CADET HOSTIA DEXTRA.

Propertius quoque lib. IV. Eleg. 10. v. 15. Romulum, in pugna aduersus Acronem, his Iouem votis occupasse, fingit:

IVPITER, HAEC HODIE TIBI VICTIMA CORRVET ACRON.

CLX. *Votorum in* LVSTRO CONDENDO *Formulæ. Votorum conceptio,* SI RESP. EODEM STATV STARET.

Enim vero in ea votorum nuncupatione, quæ a Censoribus lustrum condentibus fiebat, inuenio ante Scipionis ætatem solenni carmine Deos oratos, VT POPVLI ROM. RES MELIORES AMPLIORESQVE FACERENT. Quod ab Africano emendatum, institutumque deinceps rogari, VT EAS RES PERPETVO INCOLVMES SERVARENT, Valerius Max. lib. IV. c. 1. me docuit, cuius ipsamet verba apponam. *Africanus, cum Censor lustrum conderet, in quo solito sacrificio scriba ex publicis tabulis solenne ei precationis carmen præiret, quo Dii immortales,* VT POPVLI ROM. RES MELIORES FACERENT, *rogabantur: Satis, inquit, bonæ & magnæ sunt. Itaque,* PRECOR, VT EAS PERPETVO INCOLVMES SERVENT. *Ac sane in tabulis publicis ad hunc modum scribi iussit: qua votorum verecundia Censores in condendis lustris vsi sunt.* Hanc tamen votorum mutationem obscure perstrinxit Capitolinus in Maximo & Balbino c. 17. Et id ipsum nisi vnius Valerii Maximi esset testimonio cognitum, hoc vetustas, vt alia multa, obliuione obruisset. Atque hæc nimirum vota sunt, quæ in proximum lustrum nuncupari, & suscipi moris fuisse, Suetonius in Augusto cap. 97. ita tradit. *Cum lustrum in campo Martio magna populi frequentia conderet, vota, quæ in proximum lustrum suscipi mos est, collegam suum Tiberium nuncupare iussit. Nam se, quanquam conscriptis paratisque iam tabulis, negauit suscepturum, quæ non esset soluturus.* Liuius lib. XXXI. cap. 9. *Vouit in eadem verba Cos. præeunte Pontifice Max. quibus antea,* QVINQVENNALIA VOTA SVSCIPI *solita erant.* Plane bello Punico secundo post Romanos equestri prœlio ad Ticinum amnem victos, iterumque exercitu Romano ad flumen Trebiam fuso, Caius Atilius Serranus Prætor vota suscipere iussus est in hæc verba: SI IN DECEM ANNOS RESP. EODEM STETISSET STATV: quemadmodum a Liuio lib. XXI. c. 62. memoriæ proditum est. Idem lib. XXX. c. 2. M. Claudio Marcello & T. Quintio Coss. imperatum refert, vt priusquam

ab

88 ab Vrbe proficiscerentur, ludos magnos facerent, quos T. Manlius Dictator in quintum annum vouisset, SI EODEM STATV RESPVBL. STARET. Eiusdem generis erant Ciceronis vota, quæ a se sub hac formula: SI RESPVBL. STETISSET; facta ipsemet lib. XV. Epist. 11. ad Attic. scribit. Quin etiam cum populus Romanus in animo haberet, bellum aduersus Perseum Macedonum regem gerere, decreuisse Senatum Liuius lib. XLII. c. 28. refert, *vt C. Popilius Cos.* LVDOS PER DECEM DIES IOVI OPT. MAX. VOVERET, DONAQVE CIRCA OMNIA PVLVINARIA DARI, SI RESPVBL. DECEM ANNOS IN EODEM STATV FVISSET.

CLXI. VERIS SACRI VOVENDI *& vota,* SI RESPVBL. IN MELIORE STATV ESSET, *concipiendi ritus ac Formulæ.*

Cum vero Flaminius Cos. insidiis ab Annibale circumuentus, & ad Thrasimenum lacum exercitus Romanus fusus esset, Decemuiri, vt idem Liuius lib. XXII. c. 9. & 10. testatur, libros Sibyllinos adire iussi, VER SACRVM VOVENDVM, SI BELLATVM PROSPERE ESSET, RESQVE PVBLICA IN EODEM, QVO ANTE BELLVM FVISSET, STATV PERMANSISSET, Patribus retulerunt. Ideoque populus de VERE SACRO vouendo in hæc verba rogatus est: VELITIS IVBEATIS, SI RESPVBL. POPVLI ROM. QVIRITIVM AD QVINQVENNIVM PROXIMVM, SICVT VELIM EAM, SALVA SERVATA ERIT HISCE DVELLIS, DATVM DONVM DVIT POPVLVS ROM. QVIRIT. QVOD DVELLVM POPVLO ROM. CVM CARTHAGINENSI EST, QVAEQVE DVELLA CVM GALLIS SVNT, QVI CIS ALPES SVNT: QVOD VER ATTVLERIT EX SVILLO, OVILLO, CAPRINO GREGE, QVAEQVE PROFANA ERVNT, IOVI FIERI, EX QVA DIE SENATVS POPVLVSQVE IVSSERIT: QVI FACIET QVANDO VOLET, QVAQVE LEGE VOLET, FACITO. QVOMODO FAXIT, PROBE FACTVM ESTO. SI ID MORITVR, QVOD FIERI OPORTEBAT, PROFANVM ESTO, NEQVE SCELVS ESTO. SI QVIS RVMPET, OCCIDETVE INSCIENS, NE FRAVS ESTO. SI QVIS CLEPSIT, NE POPVLO SCELVS ESTO, NEVE CVI CLEPTVM ERIT. SI ATRO DIE FAXIT INSCIENS, PROBE FACTVM ESTO. SI NOCTE SIVE LVCE, SI SERVVS SIVE LIBER FAXIT, PROBE FACTVM ESTO. SI ANTE ID EA SENATVS POPVLVSQVE IVSSERIT FIERI, AC FAXIT, EO POPVLVS SOLVTVS LIBER ESTO. Plutarchus in Fabio pag. 176. προσελθὼν δὲ ὁ Δικτάτωρ εἰς τὸν ὄχλον εὔξατο τοῖς Θεοῖς· Ἐνιαυτοῦ μὲν αἰγῶν καὶ συῶν καὶ προβάτων καὶ βοῶν ἐπιγονήν, ὅσην Ἰταλίας ὄρη καὶ πεδία, καὶ ποταμοὶ καὶ λειμῶνες εἰς ὥραν ἐσομένην θρέψασι, καταθύσειν ἅπαντα. Liuius lib. XXXIV. c. 43. VER SACRVM M. Porcio & L. Valerio Coss. factum fuisse, narrat: quod quoniam P. Licinius Pontifex non esse recte factum denuntiarat, de integro faciendum arbitratu Pontificum, Patres censuerunt. VER autem SACRVM fuisse pecus, quod natum esset inter Calend. Martias & pridie Calendas Maias, P. Cornelio Scipione & T. Sempronio Longo Coss. Quibus ex locis patet, eiusmodi VERIS SACRI VOTO, SESE ROMANOS OBSTRINXISSE AD EA PECORA, QVAE VERE PROXIMO NASCERENTVR, IMMOLANDA. Plenius vero fuit Sabinorum illud votum, qui aduersus Vmbros diutino bello conflictari, more quorundam Græcorum, VOVERVNT SE EO ANNO NATA CONSECRATVROS, vt Strabo lib. V. refert his verbis: διότι πολεμοῦντες Σαβῖνοι πολὺν χρόνον πρὸς τοὺς Ὀμβρικούς, εὔξαντο καθάπερ τῶν Ἑλλήνων τινές, τὰ γενόμενα τῷ ἔτει τούτῳ καθιερῶσαι· νικήσαντες δὲ, τῶν γενομένων, τὰ μὲν κατέθυσαν, τὰ δὲ καθιέρωσαν, ἀφορίας δὲ γενηθείσης, εἶπέ τις, ὡς ἐχρῆν καθιερῶσαι καὶ τὰ τέκνα. οἱ δ' ἐποίησαν τοῦτο, καὶ τοὺς γενομένους τότε παῖδας Ἄρεως ἐπευφήμισαν. De cuiusmodi voto hoc Sisenna lib. IV. Historiar. scripserat: *Quondam Sabini feruntur* VOVISSE, SI RES COMMVNIS MELIORIBVS LOCIS CONSTITISSET, SE VER SACRVM FACTVROS. *Quo voto damnati, fetum omnem æstatur eius anni statim consecrasse:* quæ quidem ex duobus Sisennæ locis a Nonio adductis in verbo, *Damnare*, & in verbo, *Ver sacrum*, in hunc modum apte, ni fallor, consarcinari possunt. Cuius voti etiam meminit Plinius lib. III. Natur. Histor. cap. 13. quo de Picentibus hæc dicit: *Orti sunt a Sabinis*, VOTO VERE SACRO. Illum etiam Veris sacri morem Græcis & Barbaris olim vsitatum Dionysius Halicarnass. lib. I. p. 12. explicat, his verbis: Ὁπότε γὰρ εἰς ὄχλου πλῆθος ἐπιδοῖεν αἱ πόλεις τισὶ λάβοιεν, ὥστε μηκέτι τὰς οἰκείας τροφὰς ἅπασιν εἶναι διαρκεῖς ἢ κακωθεῖσα ταῖς οὐρανίαις μεταβολαῖς ἡ γῆ σπανίους τοὺς εἰωθότας καρποὺς ἐξήνεγκεν, ἢ τοιόν δέ τι πάθος ἄλλο τὰς πόλεις κατασχὸν, εἴτε ἄμεινον, εἴτε χεῖρον ἀνάγκην ἐπιστήσειε μειώσεως τοῦ πλήθους θεῶν ὅτῳ δὴ καθιεροῦντες ἀνθρώπων ἐτείους γονὰς ἐξέπεμπον ὅπλοις κοσμήσαντες ἐκ τῆς σφετέρας. Atque ex huiusmodi voto Sacranos appellatos, Reate ortos, qui ex Septimontio Ligures Siculosque exegerunt, Festus Pomp. memoriæ prodidit, nimirum quod Vere sacro nati essent. Seruius quoque in VII. Æneid. ad ea verba, v. 796. *Et Sacranæ acies: Alii,* ait, *Sacranas acies Ardeatium volunt, qui aliquando, cum pestilentia laborarent,* VER SACRVM VOVERVNT, VNDE SACRANI DICTI SVNT. VER AVTEM SACRVM IMMOLATIONIS GENVS EST. *Mos enim Italis fuit, vt magnis in periculis addicti,* VOVERENT, QVAECVNQVE PROXIMO VERE NATA ESSENT APVD SE ANIMALIA, IMMOLATVROS. Quin etiam, vt Festus Pompeius in voce, *Mamertum*, scriptum reli-

reliquit: *Cum toto Samnio grauis incidiſſet peſtilentia, Sthenius Metius eius gentis Princeps, conuocata ciuium ſuorum concione, expoſuit ſe vidiſſe in quiete præcipientem Apollinem, vt, ſi vellent eo malo liberari*, VER SACRVM VOVERENT, *id eſt*, quemadmodum ille interpretatur, QVAECVNQVE VERE PROXIMO NATA ESSENT, SIBI IMMOLATVROS. Denique, vt huic ſacrano ſpicilegio finem imponam, Seruius in membranis ad ea verba lib. IV. Æneid. v. 57. *Auri ſacra fames:* VER SACRVM, interpretatur, *deuotum*. Plane Cimbrico Marſicoque bello, aliter ac ſuperiora, de quibus hactenus, vota nuncupata didici. Auctor eſt enim Suetonius in Auguſto capite 23. Ioui Opt. Max. ea nuncupata, SI REMPVBLICAM IN MELIOREM STATVM VERTISSET. Eademque verborum formula poſt Varianam cladem ludos magnos Ioui vouiſſe Auguſtum ibidem memorat. Inuenitur & in veteribus nummis huiuſmodi inſcriptio: IOVI OPT. MAX. S. P. Q. R. VOTVM SOLVIT PRO SALVTE IMPERATORIS CAESARIS, QVOD PER EVM RESPVBL. IN AMPLIORI ATQVE TRANQVILLIORI STATV ESSET.

CLXII. *Varia* VOTORVM PVBLICORVM *genera & exempla.*

Nunc varia votorum genera & exempla in medium proferam, ex quibus diuerſas eorum conceptiones conditionesque, cuiuis colligere liceat. Varie namque e re nata & pro imminentibus impendentibusque periculis, aut aduerſis, quibus premebantur, caſibus, ea ſuſcipi ſolebant: eiuſque rei ergo interdum ædes ſacras, interdum ludos, non nunquam etiam Ver ſacrum, dona, maiores hoſtias & decimam prædæ voueri moris erat. Exempla cuiuſque generis adſcribam: & vt de his primum dicam, quæ pro felici belli exitu, & victoriæ aduerſus hoſtes adipiſcendæ cauſa, facta accepimus, Attilium, aduerſus Samnites pugnantem, Ioui Statori templum vouiſſe, SI CONSTITISSET A FVGA Romana acies, redintegratoque prœlio cecidiſſet, viciſſetque legiones Samnitum, Liuius lib. X. c. 36. auctor eſt. Idem lib. XXIX. c. 36. Conſulem principio pugnæ ædem Fortunæ Primigeniæ vouiſſe refert, SI EO DIE HOSTES FVDISSET. Eodemque modo Cornelium Conſulem aduerſus Inſubres miſſum, principio pugnæ, ædem Soſpitæ Iunoni, SI EO DIE HOSTES FVSI FVGATIQVE ESSENT, vouiſſe, idem Liuius lib. XXXII. c. 30. narrat. Fuluium etiam Flaccum ob Celtiberos in fugam Equitum virtute verſos ac cæſos, Fortunæ Equeſtri ædem vouiſſe idem auctor lib. XL. cap. 40. memorat. Nec in hac votorum ſpecie, in qua conſiſtimus, ſilendum eſt, L. Papirii Cos. celebre, & hiſtoriarum monumentis ad teſtandam temporum frugalitatem conſignatum votum. Is enim aduerſus Samnites dimicaturus, in ipſo diſcrimine, quo templa Diis voueri mos erat, 89 vouit Ioui Victori, SI VICISSET, LEGIONESQVE HOSTIVM FVDISSET, POCILLVM MVLSI, PRIVSQVAM TEMETVM BIBERET, SE ESSE FACTVRVM. Quod cum Liuio lib. X. cap. 42. prædicat etiam Plinius lib. XIV. Natural. Hiſtor. cap. 13. Sed & Q. Seruilium Ahalam Dictatorem, ex autoritate patrum, SI PROSPERE BELLVM CONTRA GALLOS EVENISSET, ludos magnos vouiſſe, Liuius lib. VII. cap. 11. refert. Idem lib. VI. cap. 5. auctor eſt, ædem Martis Gallico bello votam. Et libro V. c. 19. legimus, Camillum Dictatorem, belli cauſa contra Veios dictum, omnibus ad id bellum paratis, ludos magnos, Veiis captis, ſe facturum, ex Senatuſconſulto vouiſſe. Marcus quoque Fuluius Prætor, quemadmodum idem Liuius lib. XXXIX. c. 5. perſtringit, ludos magnos Ioui Opt. Max. vouit eo die, quo Ambraciam cepit. Quin etiam cum in eo eſſet Marcellus, vt manum confereret cum Gallis, & eorum duce Viridomaro, vouiſſe eum Ioui Feretrio Plutarchus p. 301. refert: τὰ κάλλιςα τῶν παρὰ τοῖς πολεμίοις ὅπλων καθιερώσειν. Idem in Camillo, p. 131. votum eius refert huiuſmodi: πρῶτον μὲν εὐχὰς ἐποιήσατο, τῆς ἀρχῆς ἐπὶ τῷ πολέμῳ τέλος εὐκλεὲς λαβὼν, τὰς μεγάλας θεὰς ἄξειν, καὶ ναὸν θεᾶς, ἣν μητέρα Ματούταν καλοῦσι Ῥωμαῖοι, καθιερώσειν. Idem in Mario, p. 420. Εὔξατο δὲ καὶ Κάτλος ὁμοίως ἀνασχὼν τὰς χεῖρας, καθιερώσειν τὴν τύχην τῆς ἡμέρας ἐκείνης. Bello quoque Gallico ad Claſtidium Marcellus templum Honori & Virtuti vouit, vt Liuius lib. XXVII. cap. 27. Valer. Maximus lib. I. cap. 1. & Plutarchus in eius vita p. 314. ſcribunt. Bellis vero Punicis Republ. multum adflicta, & ob aſſiduas calamitates crebraſque clades acceptas valde attonitis & ſtupefactis ciuium mentibus, ædem Menti librorum Sibyllinorum monitu votam, præter Liuium lib. XXII. cap. 10. teſtis eſt Ouidius lib. VI. Faſtor. v. 241. ſ.

Mens quoque numen habet: Menti delubra videmus
Vota, metu belli, perfidiæ Pœne, tui.
Pœne, rebellabas, & leto Conſulis omnes
Attoniti, Mauras pertimuere manus.
Spem metus expulerat, cum MENTI VOTA SENATVS
SVSCIPIT, *& melior protinus illa venit.*

Flauium etiam Concordiæ ædem vouiſſe, SI RECONCILIASSET POPVLO ORDINES, Plinius lib. XXIII. cap. 1. literis prodidit. Et Cicero lib. VI. in Verrem. & Appianus lib. II. Bellor. Ciuil. Sane, PRO VALETVDINE POPVLI, peſte graſſante, ædem Apollini votam, a Liuio lib. IV. c. 25. ſcriptum extat. Idem lib. XL. c. 37. refert, ob peſtem, quæ iam tertium annum vrbem Romanam atque Italiam vaſtabat, Conſulem Apollini, Æſculapio, Saluti vota vouere

vouere, & dare signa inaurata iussum, quæ vouit deditque. Eodem teste lib. XLI. c. 21. populus Rom. Q. Marcio Philippo verba præeunte, in foro votum concepit, SI MORBVS PESTILENTIAQVE EX AGRO ROMANO EMOTA ESSET, BIDVVM FERIAS AC SVPPLICATIONEM SE HABITVRVM. Eaque est supplicatio, quam priore anno VALETVDINIS POPVLI CAVSA, votam, idem lib. XLII. cap. 2. scribit. Qua loquendi figura idem lib. XXXVIII. c. 44. SVPPLICATIO *inde*, ait, *ex Decemuirorum decreto*, PRO VALETVDINE POPVLI, *fuit per triduum, quia grauis pestilentia Vrbem atque agros vastabat.* Et lib. XXV. cap. 12. *Hæc est origo ludorum Apollinarium, victoriæ, non* VALETVDINIS ERGO, *vt plerique rentur, votorum.* Et apud eundem lib. XXVII. c. 25. & XL. c. 27.

CLXIII. *Vota* PRO SALVTE AEGROTANTIVM *concepta.*

Plane pro ægrorum salute vota interdum suscipiebantur. Suetonius in Claud. c. 45. QVASI PRO AEGRO VOTA ADHVC SVSCEPTA SVNT. Tacitus lib. III. c. 71. *Incessit deinde religio, quoniam in templo locandum foret* DONVM, QVOD PRO VALETVDINE AVGVSTAE EQVITES ROM. VOVERANT EQVESTRI FORTVNAE. Liuius lib. XXXIX. c. 9. *Adolescentulum appellat:* SE PRO AEGROTO VOVISSE, *vbi primum conualuisset, Bacchis eum se initiaturum.* Sic & pro Vero ad Parthicum bellum Senatu consentiente misso, cum eum Canusii ægrotare rumor esset, vota suscepta Capitolinus in M. Antonino Philosopho c. 8. scribit. Propertius lib. II. Eleg. 7. v. 63.

> *Hæc mihi* VOTA TVAM PROPTER SVSCEPTA SALVTEM.

Denique in lapidibus monimentisque & inscriptionibus antiquis huiusmodi generis votorum frequens est mentio. Ceterum, pro Pompeii salute, cum in Campania aduersa valetudine laboraret, vota ab vniuersa Italia suscepta fuisse legimus, quod post hominum memoriam nunquam antea factum erat. Id quod Velleius Paterc. lib. II. c. 48. obiter attigit his verbis: *Qui si ante biennium, quam ad arma itum est, perfectis muneribus theatri, & aliorum operum, quæ ei circumdedit, grauissima tentatus valetudine, in Campania, quo quidem tempore vniuersa Italia* VOTA PRO SALVTE EIVS PRIMO OMNIVM CIVIVM SVSCEPIT. De quibus votis hæc Dio lib. XLI. p. 173. scribit. Τοσαύτην γὰρ εὔνοιαν αὐτοῦ πᾶσαι, ὡς εἰπεῖν, αἱ ἐν τῇ Ἰταλίᾳ πόλεις εἶχον, ὥςε ἐπειδὴ ἤκουσαν αὐτὸν ὀλίγον ἔμπροσθε ἐπικινδύνως νοσοῦντα, ΣΩΤΗΡΙΑ αὐτῷ δημοσίᾳ θύσειν εὔξασθαι. Et hoc est, quod Iuuenalis Satyra X. v. 183. s. significat:

> *Prouida Pompeio dederat Campania febres*
> *Optandas, sed multæ vrbes, &* PVBLICA VOTA
> *Vicerunt.*

CLXIV. *Vota* PRO SALVTE CAESARVM *publice nuncupata.*

Postea vero inualuit mos, vt ineunte anno pro Cæsarum salute vota publice nuncuparentur. Quod, vt alios taceam, Caius noster in L. 233. D. de Verbor. Signific. tradit.[u] Pro æternitate quoque imperii & pro Principum ac ciuium salute nuncupari vota consueuisse, Plinius in Panegyr. cap. 67. tradit. Tertullianus in lib. ad Scapulam: *Sed iidem ipsi, qui* PER GENIOS EORVM *pridie vsque* IVRAVERANT, *qui* PRO SALVTE EORVM HOSTIAS ET FECERANT, ET VOVERANT, *qui Christianos sæpe damnauerant, hostes eorum sunt reperti.* Idem in Apologetico c. 30. testatur, crimini datum Christianis, læsæque maiestatis eos accusatos, quod pro salute Imperatorum vota non facerent. Martialis VIII. Epigrammat. 3. v. 1. ad Cæsarem Domitianum:

> *Quantus io! Latias mundi conuentus ad aras*
> SVSCIPIT, ET SOLVIT PRO DVCE VOTA SVO!

Corn. Tacitus lib. IV. cap. 17. *Pontifices, eorumque exemplo ceteri sacerdotes,* CVM PRO INCOLVMITATE PRINCIPIS VOTA SVSCIPERENT, *Neronem quoque & Drusum iisdem Diis commendauere.* Quod vbi Tiberius comperit, egisse cum cum Senatu Suetonius auctor est, non debere talia illis præmia tribui. Huiusmodi vota Dio lib. LIX. pag. 736. appellat τὰς εὐχὰς, τὰς κατ᾽ ἔθος ὑπὸ τῶν ἀρχόντων ϗ ὑπὸ τῶν ἱερέων, ὑπὲρ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ὑπὲρ τοῦ δημοσίου ποιουμένας. Imperatorum certe, exceptis Tiberio & Caio, mentionem factam fuisse in votis annuis, lib. LX. p. 767. ita scribit: Καὶ τῆς γερουσίας ἀτιμῶσαι τὸν Γάϊον ἐθελησάσης, ψηφισθῆναι μὲν αὐτὸς ἐκώλυσεν, ἰδίᾳ δὲ τὰς εἰκόνας αὐτοῦ νυκτὸς ἁπάσας ἠφάνισε. ϗ διὰ ταῦτα τὸ μὲν ὄνομα αὐτοῦ οὐκ ἐςὶν ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν αὐτοκρατόρων, ὧν μνήμην ἐπί τε τοῖς ὅρκοις ϗ ἐπὶ ταῖς εὐχαῖς ποιούμεθα, ὥσπερ οὐδὲ τοῦ Τιβερίου. Traianus Consul creatus (quod Plinius in Panegyrico c. 72. miris in cælum laudibus effert) in fine votorum, quæ suscipi quotannis moris erat, adiecit: VT ITA PRECIBVS EIVS DII ADNVERENT, SI IVDICIVM SENATVS MERERI PERSEVERASSET. Item c. 67. VT ITA DEMVM EVM DII SERVARENT, SI BENE REMPVBL. ET EX VTILITATE COMMVNI REXISSET. Et vice versa c. 74. summa populi votorum hæc fuit, VT POPVLVM SIC AMARENT DII, SIC VT EVM PRINCEPS. Idem Plinius, Bithyniam proconsulari imperio obtinens, solennia pro eiusdem Imperatoris incolumitate a se & militibus ac prouincialibus suscepta vota his verbis Epist.

44.

u) De his *Votis* v. *Gutber. de Iur. Pont.* IV, 13.

91

44. lib. X. memorat: SOLENNIA VOTA PRO INCOLVMITATE TVA, *qua publica salus continetur*, ET SVSCEPIMVS PARITER, ET SOLVIMVS, PRECATI DEOS, VT VELINT FA SEMPER SVSCIPI, SEMPERQVE SIGNARI. Eodemque libro, Epist. 60. ob diem imperii eiusdem principis, præeunte se a militibus & prouincialibus vota concepta ita ostendit: *Diem*, DOMINE, *quo seruasti imperium, dum suscipis, quanta mereris, lætitia celebrauimus*, PRECATI DEOS, VT TE GENERI HVMANO, CVIVS TVTELA ET SECVRITAS SALVTI TVAE COMMISSA EST, INCOLVMEM FLORENTEMQVE PRAESTARENT. Idem ibidem Ep. 101. *x*) pro eiusdem Traiani incolumitate vota facta, soluta, & noua rursus suscepta scribens: PRECATI, ait, DEOS, VT TE REMQVE PVBLICAM FLORENTEM ET INCOLVMEM EA BENIGNITATE SERVARENT, QVAM SVPER MAGNAS PLVRIMASQVE VIRTVTES, PRAECIPVA SANCTITATE CONSEQVI DEORVM HONORE MERVISTI. *y*)

Ceterum ludos votiuos pro Augusti salute factos Plinius lib. VII. Natur. Histor. cap. 48. indicat. Suetonius etiam in Aug. cap. 59. auctor est, quosdam ciues morientes iussisse pro se vota solui, QVOD AVGVSTVM SVPERSTITEM RELIQVISSENT. Sed & pro Germanici incolumitate, cum eum morbo leuatum, recreatumque fama ferret, vota reddita, Corn. Tacitus lib. II. c. 69. & Suetonius in Calig. cap. 6. scribunt.

CLXV. *Vota* PRO REDITV *peregre proficiscentium.*

Præterea VOTA pro eorum, qui peregre proficiscebantur, REDITV suscipi consueuerant. Plautus Amphitr. Act. III. Sc. 2. v. 65. seq.

Iube vero VASA PVRA *adornari mihi,*
Vt, quæ apud legionem VOTA VOVI, SI DOMVM
REDISSEM SALVVS, *ea ego exsoluam omnia.*

Virgilius lib. II. Æneid. v. 17.

VOTVM PRO REDITV *simulant.*

Tibullus lib. III. Eleg. 3. v. 27.

At si PRO DVLCI REDITV *quæcunque* VOVENTVR.

Ouidius lib. II. Amor. Eleg. 11. v. 46.

PRO REDITV VICTIMA VOTA CADET.

Suetonius in Calig. cap. 14. *Cum deinde paucos post dies in proximas Campaniæ insulas traiecisset*, VOTA PRO REDITV SVSCEPTA SVNT. Cornel. Tacitus lib. III. *Decreuere Patres* VOTA PRO REDITV EIVS. Martialis Epigramm. 40. lib. IX. v. 1.

Tarpeias Diodorus ad coronas
Romam cum peteret, Pharo relicta,
VOVIT PRO REDITV VIRI *Philene.*

In inscriptione Romana: P. QVINTILIVS SEX. F. VARVS COS. LVDOS VOTIVOS PRO REDITV IMP. CAES. DIVI AVGVSTI IOVI OPT. MAXIMO FECIT CVM CLAVDIO NERONE CONLEGA. (apud GRVTER. p. XI. 2.)

CLXVI. LVDI VOTIVI.

Ouidius lib. V. Fastor. ludos Floræ Deæ votos, SI BENE FLORESCERENT SEGETES, ipsius Deæ ore canit, v. 327.

Conuenere Patres, & SI BENE FLOREAT ANNVS,
Numinibus nostris, ANNVA VOTA VOVENT.

Ludorum quoque VOTIVORVM meminit Liuius lib. XXII. c. 10. XXV. c. 12. & lib. XL. c. 45. & XLII. c. 28. Puellæ vero suæ votum refert Catullus XXXVII. v. 3. seqq.

Nam SANCTE *Veneri, Cupidinique*
VOVIT, SI SIBI RESTITVTVS ESSEM,
Dedissemque truces vibrare Iambos,
Electissima pessimi poëtæ
Scripta, tardipedi Deo daturam,
Infelicibus vstulanda lignis.

Ad extremum vero rogat Venerem, voti solutione contenta sit:

Nunc o cæruleo creata ponto! & reliqua:
ACCEPTVM FACE REDDITVMQVE VOTVM.

CLXVII. *Vota* VT RATA ESSENT, *precabantur.* VOTA RATA, VALIDA, IRRITA, CADVCA.

Sane, VOTIS factis, EA VT RATA ESSENT, precabantur. Ouidius libro IX. Metamorphos. v. 702.

duras que ad sydera supplex
Cressa manus tollens, RATA SINT SVA VOTA, PRECATVR.

Idem lib. III. Amor. Eleg. 2. v. 80.

SINT MEA SINT DOMINAE FAC RATA VOTA MEAE.

Martialis lib. IV. Epigramm. 45. v. 5. ad Phœbum:

FAC RATA VOTA PATRIS.

Idem lib. X. Epigramm. 34. v. 1.

DII TIBI DENT, QVICQVID, PRINCEPS TRAIANE, MERERIS,
ET RATA *perpetuo, quæ tribuere*, VELINT.

Vnde RATA VOTA dicunt Propertius lib. IV. Eleg. 10 v. 14. & Ouidius in Ibin, v. 95.

x) Hæc epistola ad vota quinquennalia pertinet v. *Pagi Diss. Hypat. P. II. c.* 2. de quibus votis mox.

y) Huc etiam pertinent *Vota Quinquennalia*, *Decennalia*, *Quindecennalia* &c. in solennibus Quinquennalium, Decennalium &c. nuncupari ac solui solita: quorum, cum apud veteres scriptores, tum in monumentis antiquis, frequens mentio est v. c. in numis VOT. X. XX. MVLT. de quibus *Norisius* in Diss. *de Votis Decennalibus*, aliique. Originem ab imperio Augusti, in quinquennia, vel decennia recepto repetendam, hodie in vulgus notum est. V. *Pagi Diss. Hypat. P. II. c.* 2. Formula horum Votorum est ap. *Noris. Diss. laud.*

Similiter, quæ euenire, ac re ipsa firmari cupiebant, ea VT RATA ESSENT optabant. Ouidius lib. I. Trist. Eleg. 1. v. 31.

Nos quoque, quisquis erit, NE SIT MISER IPSE, PRECAMVR,
Placatos miseris qui volet esse Deos.
QVAEQVE VOLET, RATA SINT.

Idem lib. II. de Ponto Eleg. 5. v. 3.

Quæ RATA SINT CVPIO: *rebusque vt comprobet omen.*

92 Idem lib. I. Fastorum, v. 696.

EFFICIATQVE RATAS VTRAQVE DIVA PRECES.

Eodemque modo, RATA VERBA VT ESSENT, precabantur. Ouidius lib. II. Fastorum, v. 488.

SINT RATA DICTA IOVIS.

Proinde apud eundem poëtam lib. XV. Metamorphos. v. 815. Mars Iouem ita alloquitur:

Dixisti: RATA SIT VERBORVM SVMMA TVORVM.

Sic & apud Senecam Oedipo Act. III. Sc. 1. v. 63.

AVDIOR, *vates ait,* RATA VERBA FVDI.

Ex diuerso, quæ abominabantur, EA NE RATA ESSENT, optabant. Ouidius lib. IX. Metamorphos. v. 473.

Quid vult sibi noctis imago?
QVAM NOLIM RATA SIT!

VOTIS autem RATIS, IRRITA aduersantur. Ouidius lib. IV. Fastor. v. 642.

IRRITA *decepti* VOTA *colentis erant.*

Pedo Albinouanus in Carmine consolator. ad Liuiam v. 193.

Iamque precaturus, quid ego iam credulus, inquit,
SVSCIPIAM, *in nullos,* IRRITA VOTA *Deos?*

Lucanus lib. IX. v. 989.

VOTAQVE *turicremos* NON IRRITA *fudit in ignes.*

Eodemque sensu IRRITA TVRA, Ouidius lib. VII. Metamorph. v. 589. & lib. II. de Ponto Eleg. 9. v. 28. & IRRITA PRAESAGIA, lib. III. de Ponto Eleg. 4. v. 89. sicut IRRITAS PRECES Plinius in Panegyrico c. 26. Eadem vota & CADVCA vocat Ouidius in Ibin, v. 86. vt CADVCAS PRECES, idem lib. I. Fastor. v. 181. his versibus:

Nec lingua CADVCAS
Concipit vlla PRECES:

VOTA enim VALERE, & vice versa, CADERE, dicebant. Ouidius lib. IV. Fast. v. 895.

VOTA VALENT *meliora.*

Tibullus lib. II. Eleg. 2. v. 17.

VOTA CADVNT: *vtinam strepitantibus aduolet alis.*

Propertius lib. I. Eleg. 17. v. 4.

Ingrato litore VOTA CADVNT.

CLXVIII. *Vota* CONCIPI, SVSCIPI, NVNCVPARI *dicuntur.* REVS VOTI, DAMNAS VOTI, *quis dicatur?*

Ceterum vota, quæ fiebant, CONCIPI, SVSCIPI, NVNCVPARI, dicebantur. Quarum locutionum exempla, quod passim in singulis fere auctoribus occurrant, nulla adferam: nam diligentiam ex superuacuis affectare non est nostrum. Illud adnotatu dignum est, eos, qui vota fecerant, REOS VOTI, eorumque compotes factos, quoad promissa soluissent, DAMNATOS VOTI, appellatos. Macrobius lib. III. Saturnal. c. 2. expendens hunc Virgilii versum: *Constituam ante aras* VOTI REVS: *Hæc vox,* ait, VOTI REVS, *propria est sacrorum,* VT REVS *vocetur, qui suscepto voto se Numinibus obligat:* DAMNATVS *autem, qui promissa non soluat.* Seruius in schedis: DAMNARE *est damno afficere, id est, debito liberare. Ideo & cum vota suscepimus,* REI VOTI *dicimur, donec consequamur beneficium, & donec condemnemur, id est, promissum soluamus, vt* (Virgilius Bucolic. Ecloga V. v. 80.) DAMNABIS TV QVOQVE VOTIS. Liuius lib. V. c. 25. *Camillus identidem omnibus locis concionabatur, haud mirum id quidem esse, furere ciuitatem, quæ* DAMNATA VOTI, *omnium rerum potiorem curam, quam religione se exsoluendi, habeat.* Idem lib. VII. c. 28. de L. Furio Dictatore: *Inter ipsam dimicationem ædem Iunoni Monetæ vouit, cuius* DAMNATVS VOTI, *cum victor Romam reuertisset, Dictatura se abdicauit.* Et lib. X. c. 38. *Vt ædem etiam fieri Senatus iuberet, bis eiusdem* VOTI DAMNATA *Republ. in religionem venit.* Idem lib. XXXIX. cap. 9. DAMNATAM VOTI *Deûm benignitate exsoluere id velle.* Et lib. XXVII. c. 47. DAMNARENTVRQVE VOTORVM, *quæ pro ipsis suscepissent.* Nonius Marcellus: DAMNARE *& condemnare pro liberare positum est.* Titinnius Veliterna: *Fortasse notum fuisse, quo die liber foret. Nunc* EIVS VOTI CONDEMNATVS *immolauit hostiam.* Turpilius Leucadia: *Et amplius illam apparere condecet. Quandoquidem* VOTI CONDEMNATA EST. Sisenna Histor. lib. IV. QVO VOTO DAMNATI FOETVM *omnem dicuntur eius anni statim consecrasse.*

CLXIX. *Vota* SOLVI *&* REDDI *dicuntur,* VT DEBITA.

Vota vero SOLVI & REDDI dicebantur. Vnde Macrobius lib. III. Saturnal. c. 5. ad illum Virgilii versum lib. V. Æneid. v. 483.

Hanc tibi Eryx meliorem animam, pro morte Daretis,
PERSOLVO:

eorum verborum proprietatem obseruans, adnotat, Virgilium, vt NVNCVPATA VOTA significaret, dixisse, PERSOLVO: quod de voto proprie dicitur. Sic & apud Ouidium lib. V. Fastor. v. 329. Flora de ludis sibi ex voto suscepto factis:

Annuimus, ait, *votis: Consul cum Consule* LVDOS
Posthumio Lenas PERSOLVERE MIHI.

Valer. Maximus lib. I. cap. 1. *Item matri Deûm sæpenumero Imperatores nostri, compotes victoriarum,*

rum, SVSCEPTA VOTA *Pessinuntem profecti* SOLVERVNT. Festus Pomp. *Minuitur luctus, cum* VOTVM PVBLICE SVSCEPTVM SOLVI-
93 TVR. Et certe voto, patresfam. puberes, sui iuris, obligari, ex eaque causa debitores effici, ac proinde quæ votorum compotes facti soluebant vota, ea, vt DEBITA SOLVI, ET REDDI, censebant. Liuius lib. V. cap. 23. de decima prædæ Veientanæ, quam Camillus vouerat: *Haud facile*, ait, *inibatur ratio iubendi referre prædam populum, vt ex ea pars* DEBITA *in sacrum secerneretur.* Valer. Maximus lib. I. cap. 1. *Cum Marcellus, quintum Consulatum gerens, templum* HONORI ET VIRTVTI, *Clastidio prius, deinde Syracusis potius*, NVNCVPATIS VOTIS DEBITVM *consecrare vellet.* Virgilius in Ciri, v. 23.

DEBITA *cum castæ* SOLVVNTVR VOTA *Mineruæ.*

Horatius lib. I. Carm. Ode 36. v. 1.

Et ture & fidibus iuuat
Placare, & vituli SANGVINE DEBITO
Custodes Numidæ Deos.

Vbi vetus interpres: *Sanguine*, ait, *debito*, *id est, votis pactis.* DEBETVR ENIM HOSTIA, *dum votis susceptis promittitur.* Eodemque antiqui Grammatici referunt eiusdem poëtæ ex lib. II. Carm. Ode 7. v. 17. verba hæc: *Ergo obligatam* REDDE *Ioui dapem.* Propertius lib. I. Eleg. 16. v. 44.

DEBITAQVE *occultis* VOTA *tuli manibus.*

Idem lib. II. Eleg. 21. v. 60.

Tu quoniam es, mea lux, magno demissa periclo,
Munera DIANAE DEBITA REDDE, *choros.*
REDDE *etiam excubias diuæ nunc, ante iuuencæ:*
VOTIVAS NOCTES *& mihi* REDDE *decem.*

Tibullus lib. IV. ad Apollinem, Carm. 4. v. 23.

Iam celeber, iam lætus eris, quum DEBITA REDDET
Certatim sanctis lætus vterque focis.

Ouidius lib. I. de Ponto Eleg. 4. v. 55.

Turaque Cæsaribus cum coniuge Cæsare digna,
Diis veris, memori DEBITA *ferre manu.*

In veteri inscriptione Romana:

RVSTICELLA M. L. CYTHERIS
DEBITVM REDDIDIT
XII. KAL. SEPT. FALVGINENSE ET BLAESO

coss. (apud Gruter. p. DCCCCXLII. 3.) Eodem pertinet, quod Cicero III. in Catilin. Orat. c. 10. *Multi*, ait, *sæpe* HONORES DIIS IMMORTALIBVS *iusti habiti sunt, ac* DEBITI.

CLXX. *Vota* REDDI DIIS MERENTIBVS, *dicebantur.*

Atque adeo non tantum vt DEBITA, sed & MERENTIBVS, seu MERITIS DIIS, REDDI VOTA dicebantur. Ouidius lib. IV. Fastor. v. 897. de voto ab Ænea soluto, quo vinum vouerat:

Venerat Autumnus calcatis sordidus vuis,
REDDVNTVR MERITO DEBITA VINA IOVI.

Idem lib. IV. Trist. Eleg. 2. v. 11.

Cumque bonis nuribus pro sospite Liuia nato
MVNERA DAT, MERITIS *sæpe datura Deis.*

Et alias, v. 56.

ET DABITVR MERITO LAVREA VOTA IOVI.

Idem lib. I. Trist. Eleg. 9. v. 43.

Hæc si contigerint, MERITAE CADET AGNA MINERVAE.

Hinc Tibullus lib. I. Eleg. 9. v. 81. VENERI MERENTI *fixam palmam*, dicit. Sed & in veteri inscriptionum Romanarum versu, FORTVNAE MERENTI *dona consecrari* dicuntur. (apud Gruter. p. LXXII. 5.) Hinc & MERITOS HONORES dixit Virgilius lib. III. v. 118. Æneid. & MERITAS ARAS, Seneca in Hercule Furent. Act. IV. Sc. 1. v. 5. Liuius lib. XLV. c. 38. *Ad eosdem Deos, quibus vota nuncupauit*, MERITA DONA *populi Rom. traducit.*

CLXXI. VOTI SOLVTI *verba solemnia:* SOLVIT LIBENS MERITO: *&*, EX VOTO.

Enimuero qui vota soluebant, ea se soluisse testabantur hisce solennibus verbis: VOTVM SOLVIT LIBENS MERITO: quæ his notis V. S. L. M. significabantur, quemadmodum Valerius Probus edidit. Cuius generis exempla prope innumera e lapidibus Romanis excerpta, descripta sunt in libris, qui in hoc argumento versantur: quæ quia legentibus obuia sunt, in his congerendis opera non abutar. Inuenitur & in vetustis lapidibus nummisque eiusdem testationis Formula huiusmodi: EX VOTO SVSCEPTO. Quo pertinent Suetonii verba hæc in Augusto, cap. 57. *Omnes ordines in lacum Curtii quotannis*, EX VOTO PRO SALVTE EIVS, *stipem iaciebant.* Horatius lib. I. Serm. Satyr. 5. v. 65.

DONASSET *iamne catenam*
EX VOTO, *Laribus, quærebat.*

CLXXII. PVBLICORVM VOTORVM *nuncupatio* IN TABVLAS *relata.* TABVLAE *in votis soluendis* FIXAE.

PVBLICORVM vtique votorum ipsa nuncupatio in tabulas referebatur. Festus Pomp. NVNCVPATA *dicuntur*, VOTA, *quæ Consules, Prætores, cum in prouinciam proficiscuntur, faciunt. Ea in tabulas præsentibus multis referuntur.* Huiusmodi tabularum meminit

94 & Suetonius in Aug. cap. 97. cum ait: VOTA, *quæ in proximum lustrum* SVSCIPI *mos est*, *collegam suum Tiberium* NVNCVPARE *iussit*. *Nam se*, *quanquam conscriptis paratisque iam tabulis*, *negauit* SVSCEPTVRVM, *quæ non esset* SOLVTVRVS. z)

Similique modo, cum vota soluebantur, eius rei ergo tabulæ figi consueuerant. Vtrumque testatur lapis nuper Romæ effossus, illi, quem supra protuli de fratrum Arualium sacris, cohærens, cuius verba hæc sunt. (Apud Gruter. p. CXVIII.)

SVLPICIVS CAMERINVS, MAGISTER COLLEGII FRATRVM ARVALIVM NOMINE, VOTA NVNCVPAVIT PRO SALVTE NERONIS CLAVDI DIVI CLAVDI F. GERMANICI CAESARIS N. TI. CAES. AVG. PRO. N. DIVI AVG. AB. N. CAESARIS AVG. GERMANICI PONT. MAX. TRIB. POT. VII. COS. IIII. ET OCTAVIAE CONIVGIS VICTIMIS IMMOLATIS IN CAPITOLIO, QVAE SVPERIORIS ANNI MAGISTRI VOVERANT, PERSOLVIT, ET IN PROXIMVM ANNVM NVNCVPAVIT, PRAEEVNTE M. APONIO SATVRNINO: IOVI B. MARES II. IVNONI VACCAS II. MINERVAE VACCAS II. SALVTI PVBLIC. VACCAS II. IN TEMPLO NOVO DIVO AVG. B. MARES II. DIVAE AVG. VACCAS II. DIVO CLAVDIO B. MAR. II. IN COLLEGIO ADF. SVLPICIVS CAMERINVS MAGISTER, A. VITELLIVS, L. PISO L. F. M. APONIVS SATVRNINVS, P. MEMMIVS REGVLVS, L. SALVIVS OTHO TITIANVS.

Circumfertur etiam Tabula quædam voti a plebe Narbonensi pro Augusti nomine suscepti, quæ ita habet. (p. CCXXIX.)

T. STATILIO TAVRO L. CASSIO LONGINO COSS. X. KAL. OCTOBR. NVMINI AVGVSTI VOTVM SVSCEPTVM A PLEBE NARBONENSIVM IN PERPETVOM.

QVOD BONVM, FAVSTVM FELIXQVE SIT IMP. CAESARI DIVI F. AVGVSTO PP. PONTIFICI MAXIMO, TRIB. POTEST. XXXIIII. CONIVGI, LIBERIS GENTIQVE EIVS, SENATVI POPVLOQVE ROMANO, ET COLONIS INCOLISQVE C. I. P. N. M. QVI SE NVMINI EIVS IN PERPETVVM COLENDO OBLIGAVERVNT, PLEBS NARBONENSIVM ARAM NARBONE IN FORO POSVIT, AD QVAM QVOTANNIS VIIII. KAL. OCTOBR. QVA DIE EVM SECVLI FELICITAS ORBI TERRARVM RECTOREM EDIDIT, TRES EQVITES ROMANI A PLEBE, ET TRES LIBERTINI HOSTIAS SINGVLAS IMMOLENT, ET COLONIS ET INCOLIS AD SVPPLICANDVM NVMINI EIVS THVS ET VINVM DE SVO EA DIE PRAESTENT, ET VIII. KAL. OCTOB. THVS VINVM COLONIS ET INCOLIS ITEM PRAESTENT. KAL. QVOQVE IANVAR. THVS ET VINVM COLONIS ET INCOLIS PRAESTENT. VII. QVOQVE IDVS IANVAR. QVA DIE PRIMVM IMPERIVM ORBIS TERRARVM AVSPICATVS EST, THVRE VINO SVPPLICENT, ET HOSTIAS SINGVL. IMMOLENT, ET COLONIS INCOLISQVE THVS VINVM EA DIE PRAESTENT.

ET PRIDIE KAL. IVNIAS, QVOD EA DIE T. STATILIO TAVRO, M. AEMYLIO LEPIDO COSS. IVDICIA PLEBIS DECVRIONIBVS CONIVNXIT, HOSTIAS SINGVL. IMMOLENT, ET THVS ET VINVM AD SVPPLICANDVM NVMINI EIVS COLONIS ET INCOLIS PRAESTENT. EXQVE IS TRIBVS EQVITIBVS ROMA LIBERTINIS VNV....

CLXXIII. *Vota* PRO SALVTE *&* REDITV *suscepta*, *ex antiquis Inscriptionibus*.

Sunt & in vetustis marmoribus & numismatibus quam plurimæ votorum PRO SALVTE & REDITV susceptorum testes, inscriptiones. E quarum turba, vt cum delectu modum seruem, aliquot subiiciam. In vna est: (apud Gruter. p. LXXXV. 3.) VOTO SVSCEPTO PRO SALVTE IMP. CAESARIS M. AVRELIA. ANTONINI AVG. PII, FELICIS SEX. POMPEIVS PRIMITIVVS CVM M. VIRRIO STRVTO F. COLVMNAS CVM EPISTILIO DEO MAGNO SERAPI IN INTROITVM EXORNAVERVNT. Altera sic habet: (ibid. p. LXXXVI. 5.) SVRIAE DEAE SACRVM EX VOTO SVSCEPTO PRO SALVTE. Et alias (p. XLV. 13.) PRO SALVTE D. D. N. N. AVGG. HERCVLEM DEFENSOREM GENIO CENTVRIAE EX VOTO POSVIT L. DOMITIVS VALERIANVS: & reliqua. E numismatibus etiam Augusti hæc deprompsi: S. P. Q. R. IMP. CAESARI AVGVST. VOT. SVSC. PRO SAL. ET RED. I. O. M. SACR. Ex altero vero hæc: IOVI VOT. SVSC. SAL. CAES. AVG. S. P. Q. R. L. MESCINIVS RVFVS S. P. Q. R. V. PRO RED. CAES. Et alia hæc: CAESARI AVGVST. VOT. P. SVSC. PRO SALVTE ET REDITV I. O. M. SACRVM. Est & in Romano marmore incisum: (p. XLVI. 10.) HERCVLI INVICTO PRO SALVTE D. D. N. N. IMPP. CAES. M. AVREL. ANTONINI P. F. AVG. ET M. AVR. ALEXANDRI NOBILISSIMI CAES. TOTIVSQVE DOMVS DIVINAE EORVM COH. X. PR. P. V. ANT. VII. MARCIANI MASCVLINVS VALENS B. F. PR. DR. FEMININA ET AVR. FABIANVS, SIGNIFER. ET VAL. FIRMINVS OPTIO VII. QVOD PROFICISCENTES EXPEDITIONIBVS SACRIS VOVERANT REGRESSI CVM COMMANIPVLIS LIBENTES VOTVM SOLVERVNT.

Tudertino quoque lapidi insculpta sunt, quæ sequuntur: (p. XIX. 6.) PRO SALVTE COLONIAE ET ORDINIS DECVRIONVM ET POPVLI TVDERTIS IOVI OPT. MAX. CVSTODI, CONSERVATORI, QVOD IS SCELERATISSIMI

z) Hoc pertinet ad *Vota Quinquennalia*, vt indicat Vocabulum *lustrum*, de quibus supra ad *CLXIV.* aliquid tetigi.

TISSIMI SERVI PVBLICI INFANDO LATROCINIO DEFIXA MONVMENTIS ORDINIS DECVRIONVM NOMINA NOMINE SVO ERVIT AC VINDICAVIT ET METV PERICVLORVM COLONIAM CIVESQVE LIBERAVIT, L. CANCRIVS CLEMENTIS LIB. PRIMIGENIVS SEX. VIR. II. AVGVSTALIS ET FLAVIALIS PRIMVS OMNIVM HIS HONORIBVS AB ORDINE DONATVS VOTVM SOLVIT. Item Murtiæ in Hispania huiusmodi inscriptio visitur: (p. XCVIII. 9.) CASTORI ET POLLVCI DIIS MAGNIS SVLPITIA Q. SVLPITII F. VOTVM OB FILIVM SALVTI RESTITVTVM. Alibi in eadem regione: (p. XCVII. 4.) PLVTONI DEO IN LOCO SVB TERRA CONC. PERICVLO OCEANI LIBERATVS ARAM POSVIT FAB. VICELLIANVS EX VOTO. Et in Lusitania: (p. XCIII. 2.) NYMPHIS AVITVS PROCVLI F. PRO SALVTE FLACCI V. C. F. VXORIS SVAE VOTVM LIB. AN. SOL. Alias etiam legimus: (p. LXIV. 1.) C. PVLLIDIVS CELLIOR. SENEX NVMINI SILVANI GRATIARVM AGENDARVM CAVSA VOTVM SOLVIT. Item in alio lapide: (p. XXXVIII. 7.) DEO SANCTO APOLLINI PACIFERO EX VOTO LIBENS SOLVIT MILES COHORT. X. PRAETOR.

CLXXIV. TABVLAE VOTIVAE *corruptum exemplum apud* LIVIVM: VERSVS SATVRNII, *quales?* CN. POMPEII *tabula votiua.*

Exstat vero tabulæ votiuæ, sed valde corruptæ & luxatæ, exemplum apud Liuium lib. XL. c. 52. vbi M. Æmilium Censorem ædem Larium Permarinûm dedicasse ait, quam quadraginta ante annis L. Æmilius Regillus vouerat nauali prælio aduersus præfectos regis Antiochi: supra cuius templi valuas tabula fixa erat cum huiusmodi titulo. DVELLO MAGNO REGIBVS DIRIMENDO - - CAPVT SVBIGENDIS - - PATRANDAE PACIS - - HAEC PVGNA EXEVNTI L. AEMILIO M. AEMILII FILIO AVSPICIO, IMPERIO, FELICITATE DVCTVQVE EIVS INTER EPHESVM CAMVCVMQVE INSPECTANTE COS. IPSO ANTIOCHO, EXERCITV OMNI, EQVITATV ELEPHANTISQVE CLASSIS REGIS ANTIOCHI ANTEA SIC VICTA, FVSA, CONTVSA FVGATAQVE EST, IBIQVE EO DIE NAVES LONGAE CVM OMNIBVS SOCIIS CAPTAE QVADRAGINTA DVAE. EA PVGNA PVGNATA - - - REX ANTIOCHVS REGNVMQVE EIVS. EIVS REI ERGO AEDEM LARIBVS PERMARINIS VOVIT. De cuius tabulæ sanitate & integritate neque repromittere, neque præstare quidquam possum: quandoquidem iis morbis & vitiis laborat, quæ absque manuscriptorum librorum auxilio curare difficile esset. Ego plane Dauum me esse, non OEdipum, ingenue profiteor. Certis quidem numeris & pedibus supra scriptum carmen constare, atque adeo 95
versibus Saturniis scriptum, adfirmare non dubito, Attilii Fortunatiani auctoritate fretus, cuius hæc sunt in lib. de Arte, verba: *Apud nostros autem in tabulis antiquis, quas triumphaturi duces in Capitolio figebant, memoriæque suæ titulum Saturniis versibus persequebantur, talia reperi exempla. Ex Regilli tabula,* DVELLO MAGNO DIRIMENDO REGIBVS SVBIGENDIS. Quod initium a Liuiani Codicis scriptura paullulum differt. Saturniorum autem versuum meminit Varro lib. VI. de Ling. Lat. cap. 3. Cuiusmodi versus solutos fuisse & liberos, ostendit Seruius in lib. II. v. 386. Georgic. ad ea verba: *Versibus incomptis ludunt: Incomptis,* inquiens, *id est, carminibus Saturnio metro compositis, quod ad rythmum solum vulgares componere consueuerant.* Festus Pomp. in verbo, *Saturnus: Versus quoque antiquissimi, quibus Faunus fata cecinisse hominibus videtur, Saturnii appellantur, quibus & a Næuio bellum Punicum scriptum est, & a multis aliis plura composita sunt.* Asconius Pædianus in Action. I. in Verrem.: *Antiquum Næuii est: Fato Metelli Romæ fiunt Consules: cui tunc Metellus Cos. iratus, versus responderat senario hypercatalecto, qui & Saturnius dicitur: Dabunt malum Metelli Næuio poëtæ.* Sic Diomedes in vetusto V. Cl. Claudii Puteani codice, postquam de heptametro Heroico locutus est, subiicit: *Saturnium in honorem Dei Næuius poëta inuenit, addita ad Iambum syllaba, sic:*

Summas opes qui regum regias refregit.

De quo versuum genere late & copiose disserit Marius Victorinus lib. IV. de Orthograph. & de metrorum ratione, cap. vlt. Illius porro voti etiam meminit Macrobius lib. I. Saturnal. c. 10. dicens: *Vndecimo autem Kalendarum feriæ sunt Laribus dedicatæ, quibus ædem, bello Antiochi, Æmilius Regillus Prætor in campo Martio curandam vouit.*

Aliud præterea votiuæ tabulæ exemplum reperi apud Plinium lib. VII. Natur. Histor. c. 26. quo loci Pompeium in delubro Mineruæ, quod ex manubiis dicauit, huiusmodi tabulam fixisse refert. CN. POMPEIVS MAGNVS IMP. BELLO XXX. ANNORVM CONFECTO, FVSIS, FVGATIS, OCCISIS, IN DEDITIONEM ACCEPTIS HOMINVM CENTIES VICIES SEMEL LXXXIII. M. DEPRESSIS AVT CAPTIS NAVIBVS DCCCXLVI. OPPIDIS, CASTELLIS MDXXXVIII. IN FIDEM RECEPTIS, TERRIS A MAEOTIS LACV AD RVBRVM MARE SVBACTIS, VOTVM MERITO MINERVAE.

CLXXV. TITVLI *in votis faciendis aut soluendis* ADSCRIPTI.

Sed & cum votiua dona & munera Diis figebantur ponebanturque, TITVLOS ADSCRIBERE mos erat, quemadmodum Liuius lib. XXIII. c. 19.

96 c. 19. ostendit. Ouidius lib. IX. Metamorphos. v. 791.

> DANT MVNERA TEMPLIS,
> ADDVNT ET TITVLOS: TITVLVS *breue carmen habebat:*
> VOTA PVER SOLVIT QVAE FOEMINA VOVERAT IPHIS.

Ouidius lib. II. Amor. Eleg. 13. v. 23.

> *Ipse ego* TVRA DABO *fumosis candidus aris,*
> *Ipse feram, ante tuos,* MVNERA VOTA, *pedes.*
> ADIICIAM TITVLVM: SERVATA NASO CORINNA.
> TV MODO FAC TITVLO MVNERIBVSQVE LOCVM.

Suetonius in Calig. cap. 14. *Vt vero in aduersam valetudinem incidit, pernoctantibus cunctis circa palatium, non defuerunt, qui depugnaturos se* PRO SALVTE AEGRI, QVIQVE CAPITA SVA, TITVLO PROPOSITO, VOVERENT. Huc pertinet, quod idem in Augusto cap. 59. *Nonnulli,* ait, *Patrumfamilias testamento cauerunt, vt ab heredibus suis,* PRAELATO TITVLO, *victimæ in Capitolium ducerentur,* VOTVMQVE PRO SE SOLVERETVR, QVOD SVPERSTITEM AVGVSTVM RELIQVISSENT. Propertius lib. IV. Eleg. 3. v. 71.

> *Armaque cum tulero portæ* VOTIVA *Capenæ,*
> *Subscribam:* SALVO GRATA PVELLA VIRO.

Idem lib. II. Eleg. 21. v. 43.

> *Pro quibus optatis sacro me carmine damno,*
> *Scribam ego:* PER MAGNVM SALVA PVELLA IOVEM.

CLXXVI. *Vota* CERIS FIGERE *&* OBSIGNARE *solebant veteres.*

VOTA porro non tantum tabellis mandari, sed, & CERA FIGI, & quidem plerumque in femore genuue Deorum annulo OBSIGNARI consueuisse, indicio est, quod Apuleius Apolog. I. VOTVM, ait, *in alicuius statuæ femore* ADSIGNASTI: *igitur magus es: aut, cur signasti?* Philostratus quoque in Heroicis c. 2. de Protesilai simulacro: Καὶ νὴ Δί, οἱ ἀλείφοντές τε καὶ οἱ ἐπισφραγιζόμενοι τὰς εὐχὰς ἐξηλλάχασι τοῦ εἴδους. Plinius ad Traian. lib. X. Ep. 44. *Solennia vota pro incolumitate tua, qua publica salus continetur, &* SVSCEPIMVS, *Domine, pariter &* SOLVIMVS, *precati Deos,* VT *velint, ea semper* SOLVI *semperque* SIGNARI. Et huc pertinet, quod Iuuenalis Sat. X. v. 54. s. scribit:

> *Ergo superuacua, aut perniciosa petuntur,*
> *Propter quæ fas est* GENVA INCERARE DEORVM.

Illic enim vetus interpres: *Incerare; insignare, vota facere,* interpretatur. Sic & Prudentius in Ἀποθεώσει v. 457.

> GENVA INCERARE DIANAE.

(Ita quippe contra vulgatorum exemplarium scripturam locus hic citatur a Gregorio Turon. cap. 40. eius operis, quod in plurimorum Martyrum gloriam conscripsit.) Atque ita idem Prudentius in Hamartigenia v. 205.

> INCERAT *lapides fumosos idololatris Relligio.*

Et contra Symmach. lib. I. v. 206.

> *Saxa* INLITA CERIS *Viderat.*

Ad hanc rem faciunt etiam hæc Luciani in Philopseude verba: πολλοὶ ἤδη ἔκειντο ὀβολοὶ πρὸς τοῖν ποδοῖν αὐτοῦ, καὶ ἄλλα νομίσματα ἔνια ἀργυρᾶ πρὸς τὸν μηρὸν κηρῷ κεκολλημένα καὶ πέταλα ἐξ ἀργύρου, εὐχαί τινος, ἢ, μισθὸς ἐπὶ τῇ ἰάσει, ὁπόσοι δι' αὐτὸν ἐπαύσαντο πυρετῷ ἐχόμενοι.

CLXXVII. *Votiuæ tabulæ & vestes suspensæ* NAVFRAGORVM. *Vota* PENDERE *dicuntur.*

Sed & qui salui e naufragio euaserant, vna cum tabula vestes suas ex voto suspendere solebant. Virgilius lib. XII. Æn. v. 768.

> *Seruati ex vndis vbi* FIGERE DONA *solebant*
> *Laurenti diuo, &* VOTAS SVSPENDERE VESTES.

Horatius lib. I. Carm. Ode 5. v. 13.

> *Me* TABVLA *sacer*
> VOTIVA *paries indicat vuida*
> SVSPENDISSE POTENTI
> VESTIMENTA MARIS DEO.

Vbi vetus interpres notat, naufragos vestes, cum quibus euaserant, in templo Neptuni aut alterius Dei marini ex pariete suspendere consueuisse ad voti solutionem.

Atque adeo pingi plerumque in his votiuis tabulis naufragorum casus & pericula solebant. Cicero lib. III. de Natura Deor. cap. 37. *Tu qui Deos putas humana negligere, nonne animaduertis ex tot* TABELLIS PICTIS, *quam multi* VOTIS *vim tempestatis effugerint, in portumque salui peruenerint?* Quo allusit Horatius lib. II. Sermon. Satyr. 1. v. 33. cum ait:

> VOTIVA, *pateat, veluti* DESCRIPTA TABELLA,
> *Vita senis.*

Quemadmodum belle explicat vetus interpres his verbis: VOTIVA TABVLA EST, *quæ ex voto posita est in templo aut aliquo loco publico, in qua descripta, hoc est,* DEPICTA EST *fortuna alicuius. Ita solent naufragi suum naufragium in tabella depictum circumferre, & in templis alicui Deo consecratam suspendere.* Pictarum etiam tabularum, quas in templis

templis ponebant, qui e morbo conualuerant, meminit Tibullus lib. I. Eleg. 3. v. 27.

> *Nunc Dea, nunc ſuccurre mihi: nam poſſe mederi*
> PICTA *docet templis multa* TABELLA TVIS.

Ex hoc porro votorum figendorum, rerumque votiuarum ſuſpendendarum ritu manat, quod ait idem Tibullus lib. II. Eleg. 5. v. 29.

> PENDEBATQVE *vagi paſtoris in arbore* VOTVM,
> *Garrula ſilueſtri fiſtula ſacra Deo.*

Item quod Propertius lib. IV. Eleg. 3. v. 17.

> *Omnibus heu portis* PENDENT *mea noxia* VOTA.

CLXXVIII. RITVS IN VOTIS FACIENDIS *ſeruati.*

Sed ante quam ab hoc votorum ſermone digrediar, e re eſſe puto, ſolennes quoſdam in votis faciendis ſeruatos ritus adnotare. A magiſtratibus certe & populo, vota, PRAEEVNTE PONTIFICE MAX. ſuſcipi & nuncupari conſueuiſſe, non eſt ignotum. Hoc palam facit Liuius lib. XXXI. cap. 9. quo loci Conſulem præeunte Pontif. Max. vouiſſe narrat. Et lib. XXXVI. c. 2. vbi a Coſ. votum præeunte Pontif. Max. nuncupatum ſcribit. Idem lib. XLI. c. 21. Q. Marcio Philippo verba præeunte populum Rom. votum ſuſcepiſſe refert. Idem lib. XLII. cap. 28. *In Capitolio*, ait, *vouit Conſul ludos fieri donariaque dari, quanta ex pecunia decreuiſſet Senatus, cum centum & quinquaginta non minus adeſſent:* PRAEEVNTE VERBA LEPIDO PONTIF. MAX. ID VOTVM SVSCEPTVM EST. Vnde Valer. Maximus lib. VIII. cap. 13. Metellum, cum admodum ſenex Pontifex creatus eſſet, tutelam tamen cæremoniarum per duos & viginti annos ore in votis nuncupandis minime hæſitante geſſiſſe ſcribit. Et hoc eſt, quod Valer. Flaccus lib. I. Argonaut. v. 685. *Sacerdotem*, ait, DICTARE PIA VOTA.

Atque adeo in ſolennibus votis non modo de ſcripto præiiſſe aliquem, verum etiam adhibitos appoſitosque cuſtodes & obſeruatores vota nuncupantibus, qui attenderent, Plinius lib. XXVIII. Natur. Hiſtor. cap. 2. docet. Quo ſenſu CVSTODIS nomen accipiendum eſt apud Senecam lib. I. de Clement. c. 19. cum ait: *Quid pulchrius eſt, quam viuere optantibus cunctis, &* VOTA NON SVB CVSTODE NVNCVPANTIBVS? Publicis etiam ſacerdotibus mandata fuiſſe vota, quæ fierent, idem Seneca indicat Controuerſ. 2. lib. I. *Pro libertate*, inquiens, *vota facienda ſunt, captiuæ mandabitis? pro pudicitia vota facienda ſunt, proſtitutæ mandabitis? pro militibus vota facienda ſunt, iſti mandabitis?*

CLXXIX. *Idem* IN VOTIS FACIENDIS, *qui in precationibus*, CORPORIS HABITVS *obſeruari ſolitus.*

Præterea illud, priusquam a votis abeam, admonebo, eundem vouentium, quem & precantium, habitum corporis fuiſſe. Vota namque SVBLATIS IN CAELVM MANIBVS ſuſcipi & nuncupari conſueuiſſe, tam verum eſt, quam quod veriſſimum. Sic Liuius lib. X. c. 36. *In* 97 *ter hæc Conſul* MANVS AD CAELVM ATTOLLENS, *voce clara ita, vt exaudiretur, templum Ioui Statori vouit.* Idem lib. XXX. c. 21. *Quæ vota ſingulorum vniuerſorumque fuiſſe? quoties in conciliis voces* MANVS AD CAELVM PORRIGENTIVM *auditas? En vnquam ille dies futurus eſſet, quo vacuam hoſtibus Italiam, bona pace florentem viſuri eſſent?* Ouidius lib. XI. Metamorph. v. 540. ſ.

> *Hic votis Numen adorat,*
> BRACCHIAQVE AD CAELVM, *quod non videt, irrita* TOLLENS
> POSCIT OPEM.

Sic in ſupra citatis Virgilianis & Ouidianis votis Cloanthus, *palmas vtrasque porro tendere*, & Aſcanius, *diuerſa bracchia ducere*, Auguſtus vero, MANVS TENDERE, dicuntur. Et apud Plutarchum in Mario p. 420. πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀνασχεῖν τὰς χεῖρας, dicuntur Marius & Catulus, dum vouent. Seneca lib. IV. de Benefic. c. 4. *Hoc dicit, qui non exaudit precantium voces, & vndique* SVBLATIS IN CAELVM MANIBVS VOTA FACIENTIVM *priuata ac publica.* Hoc etiam ſignificat Virgilius in Ciri, v. 217. cum ait:

> *Et altum*
> *Suſpicit ad culti nutantia ſidera mundi,*
> *Non accepta piis promittens munera Diuis.*

Inde eſt, quod ait Velleius Paterculus lib. II. c. 103. *Lætitiam illius diei concurſumque ciuitatis, & vota pæne inferentium cælo manus.* Denique in numiſmate quodam Hadriani votum publicum exprimitur, figura ſtolata ſtante, vtramque manum in ſublime attollente. Opi vero, quæ eadem Terra credebatur, SEDENTES vota concepiſſe, terramque de induſtria tetigiſſe, Macrobius lib. I. Saturnal. cap. 10. notat. Idemque ex Varrone D. Auguſtinus lib. VII. de Ciuit. Dei tradit.

CLXXX. VOTA & PRECATIONES. *Græcis* ΕΥΧΑΙ, *apud Latinos quomodo differant? Verbum*, EXPOSCERE, *in vtriſque vſitatum.*

Plane Græci tam precationes, quam vota, communi vocabulo ΕΥΧΑΣ appellant. Valerius tamen Maximus lib. I. cap. 1. vota ſic a precationibus diſtinguit, vt dicat, *veteres, cum aliquid* EXPOSCENDVM *erat*, VOTO, *cum* COMMENDANDVM, PRECATIONE *vſos.* Quo expoſcendi verbo priſci auctores non raro in hac re vtuntur. Virgilius lib. III. Æneid. v. 261.

> *Sed* VOTIS PRECIBVSQVE *iubent* EXPOSCERE PACEM. 98

Liuius lib. III. c. 7. PACEM DEVM *veniamque irarum cæleſtium & finem peſti* EXPOSCVNT. Ouidius lib. IX. Metamorph. v. 545.

> *Cogor* OPEMQVE *tuam timide* EXPOSCERE VOTIS.

CLXXXI. DEVOTIONVM *Formulæ & Carmina.* CERTA VERBA, *quæ?*

Enimuero, vt Precationum & Votorum, ita & Deuotionum Imprecationum, Dirarum &

Exsecrationum certam fuisse conceptionem, constat. Certa plane fuisse & solennia verba, quibus Dictatores, Coss. Prætores sese hostiamque legiones deuouebant, ostendit Cicero lib. II. de Natura Deor. c. 3. *At vero*, inquiens, *apud maiores tanta religionis vis fuit, vt quidam Imperatores etiam se ipsos Diis immortalibus*, CAPITE VELATO, VERBIS CERTIS PRO REIPVBL. DEVOVERENT. Quo in loco perperam recentiores quidam, *verbis conceptis*, emendarunt, vocemque, vt ita dicam sexagenariam de ponte, id est, antiqua sua possessione deiecerunt, quæ sede sua pulsa iure cum his interdicto Vnde vi experiretur. Solennia enim, legitima & concepta verba, CERTA vocasse veteres, non est ignotum. Cicero lib. II. de Legib. c. 7. *Sunt* CERTA LEGVM VERBA, *neque ita prisca.* Idem lib. II. de Inuent. c. 45. *Cum in* CERTA VERBA IVRENT *Iudices.* Idem lib. I. de Oratore, c. 40. *Si iudicaretur* CERTIS *quibusdam* VERBIS, *non nouis nuptiis fieri cum superiore diuortium.* Varro lib. V. de Lingua Lat. c. 7. *Hinc Fasti dies, quibus* CERTA VERBA LEGITIMA *sine piaculo Prætoribus licet fari.* Sic & Sex. Pompeius, *Pontificem, dum dedicat*, CERTA VERBA *fari.* ait, in verbo, *Fanum.* Et, *templa, loca esse* CERTIS VERBIS *definita*, in verbo, *Minora.* Eiusmodique verba Theophilus ΤΥΠΙΚΑ vocat, §. 1. Instit. de legat. §. 1. Inst. de his per quos ag. poss. & §. vlt. de adsignand. libert. §. 1. de verbor. obligat. §. 1. quib. mod. toll. obligat. ΟΙΚΕΙΑ ΡΗΜΑΤΑ, pr. de Interdict. ΟΙΚΕΙΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ, pr. de literar. obligat. Quæ strictim obiterque interfatus, ad Deuotionum solennia verba reuertar. Seneca Epist. 67. *Decius se pro Republ. deuouit, & in medios hostes concitato equo mortem petens irruit. Alter post hunc paternæ virtutis æmulus*, CONCEPTIS, SOLENNIBVS, *ac iam familiaribus*, VERBIS *in aciem confertissimam irruit.* Plinius lib. XXVIII. Natur. Histor. cap. 2. *Durat immenso exemplo Deciorum patris & filii, quo* SE DEVOVERE, CARMEN. Auctor lib. de Vir. Illustrib. cap. 27. de P. Decio filio agens: *Exemplum*, ait, *patris imitatus, aduocato M. Liuio Pontifice, hastæ insistens, &* SOLENNIA VERBA *respondens, se & hostes Diis manibus* DEVOVIT.

Quale vero id Carmen esset, aperit Liuius lib. VIII. c. 9. qui Decium in prœlio contra Latinos his verbis præeunte Pontifice Maximo se deuouisse, narrat: IANE, IVPITER, MARSPITER, QVIRINE, BELLONA, LARES, DIVI NOVENSILES, DIVI INDIGETES, DIVI, QVORVM EST POTESTAS NOSTRORVM, HOSTIVMQVE, DIIQVE MANES, VOS PRECOR, VENEROR, VENIAM PETO, FEROQVE, VTI POPVLO ROM. QVIRITIBVS VIM VICTORIAMQVE PROSPERETIS, HOSTESQVE POPVLI ROM. QVIRITIVM TERRORE, FORMIDINE, MORTEQVE AFFICIATIS: SICVT VERBIS NVNCVPAVI, ITA PRO REPVBL. QVIRITIBVS, EXERCITV, LEGIONIBVS, AVXILIIS POPVLI ROM. QVIRITIVM LEGIONES AVXILIAQVE HOSTIVM MECVM DIIS MANIBVS TELLVRIQVE DEVOVEO. Quibus adiicit, licuisse Consulibus & Dictatoribus, cum legiones hostium deuouerent, non vtique se, sed quem vellent, ex legione Romana scripta ciuem deuouere. Idem Liuius lib. X. c. 28. *Hæc loquutus, M. Liuium Pontificem, quem, descendens in aciem, digredi vetuerat ab se, præire iussit verba, quibus se legionesque hostium pro exercitu populi Rom. Quiritium* DEVOVERET. *Deuotus inde eadem precatione eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Veserim bello Latino se iusserat* DEVOVERI: *cum secundum solennes precationes adiecisset:* PRAE SE AGERE SESE FORMIDINEM AC FVGAM, CAEDEMQVE AC CRVOREM CAELESTIVM, INFERNORVM IRAS CONTACTVRVM FVNERIBVS DIRIS, SIGNA, TELA, ARMA HOSTIVM, LOCVMQVE EVNDEM SVAE PESTIS ET GALLORVM AC SAMNITIVM FORE. *Hæc exsecratus in se hostesque, qua confertissimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum: inferensque se ipse, infestis telis interfectus est.* Et hoc est Carmen, quod Pontificem Maximum præfatum idem auctor lib. V. c. 12. scribit his verbis: *Sunt, qui M. Fabio Pontifice Max. præfante carmen*, DEVOVISSE *eos se pro P. R. Quiritibusque tradunt.*

VRBES vero antiquitus, quemadmodum Macrobius lib. III. Saturnal. cap. 4. exposuit, solenni Carmine deuouebantur, in hunc modum: DISPATER, VEIOVIS, MANES, SIVE VOS QVO ALIO NOMINE FAS EST NOMINARE, VT OMNES ILLAM VRBEM CARTHAGINEM, EXERCITVMQVE, QVEM EGO ME SENTIO DICERE, FVGA, FORMIDINE, TERRORE COMPLEATIS, QVIQVE ADVERSVM LEGIONES, EXERCITVMQVE NOSTRVM ARMA TELAQVE FERENT, VTI VOS EVM EXERCITVM, EOS HOSTES, EOSQVE HOMINES, VRBES, AGROSQVE EORVM, ET QVI IN HIS LOCIS, REGIONIBVSQVE, AGRIS, VRBIBVSVE HABITANT, ABDVCATIS, LVMINE SVPERO PRIVETIS, EXERCITVMQVE HOSTIVM, VRBES, AGROSQVE EORVM, QVOS ME SENTIO DICERE, VTI VOS EAS VRBES, AGROSQVE, CAPITA, AETATESQVE EORVM DEVOTAS, 99
CONSECRATASQVE HABEATIS, OLLIS LEGIBVS QVIBVS QVANDOQVE SVNT MAXIME HOSTES DEVOTI: EOSQVE EGO VICARIOS PRO ME, FIDE, MAGISTRATVQVE MEO, ET PRO POPVLO ROMANO, EXERCITIBVS, LEGIONIBVSQVE NOSTRIS DO, DEVOVEO, VT ME MEAMQVE FIDEM, IMPERIVMQVE LEGIONES, EXERCITVMQVE NOSTRVM, QVI IN HIS REBVS GERVNDIS SVNT, BENE SALVOS SIVERITIS ESSE. SI HAEC ITA FAXITIS, VT EGO SCIAM, SENTIAM, INTELLIGAMQVE, TVNC QVISQVIS VOTVM HOC FAXIT, VBI VBI FAXIT, RECTE FACTVM ESTO, OVIBVS ATRIS TRIBVS, TELLVS MATER, TEQVE IVPITER OBTESTOR.

CLXXXII. DIRARVM & EXSECRATIONVM *Formulæ*, & DEVOVENDI *verbum in iis vsitatum.*

DIRARVM quoque & EXSECRATIONVM certam fuisse conceptionem ex ea Atteii obnuntiatione patet, quæ a Plutarcho in Crasso p. 553. refertur, ex quo Appianus multa ad verbum, in suum Παρθικῶν librum, dissimulata Plutarchi mentione, transtulit: quod illiberale furtum, indicio meo nunc primum detectum & proditum credo. Et vt hanc quoque a studiosis gratiam ineam, insuper monebo, ex Plutarcho replendam esse lacunam, quæ apud Appianum asterisco notatur, p. 136. vicissimque esse multa in Plutarchi codice, quæ in Appiano secus & interdum emendatius leguntur, vt non inutilem laborem capturus sit, qui exemplo meo vtrumque conferre non grauate feret. Sed ne temere plagii huius indicium profiteri, Appianumque per calumniam reum agere videar, doceam necesse est, Plutarchum Appiano antiquiorem. Cuius rei probatio non longe petenda est. Plutarchum enim Traiani temporibus floruisse, nemini est ignotum: Appianum vero post Adrianum vixisse, ex ipsomet apparet. Libro namque primo de bell. ciuilib. p. 374. hæc scribit: Ὁ καὶ Ἀδριανὸς ἄρα μιμούμενος ὕστερον χρόνῳ πολλῷ τὸν Αὐτοκράτορα Ῥωμαίοις ἡγούμενος, ἀνεκαίνισε, καὶ μετ' αὐτὸν ἐπέμεινεν ἐς βραχύ. Item in Ἰβηρικῇ p. 275. Καὶ πατρίς ἐστι Τραιανοῦ τε καὶ Ἀδριανοῦ τῶν ὕστερον Ῥωμαίοις ἀρξάντων τὴν αὐτοκράτορα ἀρχήν.

Igitur, vt ad diras redeamus, Crasso expeditionem aduersus Parthos paranti Atteium Tribunum Pl. obnuntiasse, dirarum exsecratione adhibita, memoriæ quoque prodiderunt Cicero lib. I. de Diuinat. c. 16. Velleius Paterculus lib. II. c. 46. Dio lib. XXXIX. p. 121. Et hoc est, quod Lucanus ait lib. III. v. 126.

> *Crassumque in bella secutæ*
> *Sæua Tribunorum* VOVERVNT *prœlia* DIRAE.

Fuisse etiam solennes quasdam exsecrationes, indicat Liuius lib. XXXI. c. 17. cum ait: *Præeuntibus* EXSECRABILE CARMEN *sacerdotibus.* Idemque lib. X. c. 38. diram quoddam EXECRATIONVM CARMEN Samnitium memorat. Plinius lib. VIII. cap. 7. Populus Pompeio diras, quas ille mox luit, pœnas imprecatum scribit. Idem lib. XXVIII. c. 2. *Defigi quidem* DIRIS DEPRECATIONIBVS *nemo non metuit.* Velleius Paterculus lib. II. c. 22. de Merula: *Incisis venis, superfusoque altaribus sanguine, quos sæpe pro salute Reip. flamen dialis precatus erat, Deos* IN EXSECRATIONEM *Cinnæ partiumque eius tum precatus, optime de Republ. meritum spiritum reddidit.* Suetonius in Claud. c. 12. *Quasi parricidam,* DIRIS EXSECRATIONIBVS *incessere.* Tacitus lib. VI. c. 24. Drusi deficientis voces exceptas memorat, queis primo alienationem mentis simulans, quasi per dementiam, funesta Tiberio, mox vbi expers vitæ fuit, meditatas compositasque diras imprecabatur. Exstant & diræ Valerii Catonis in Battarum, Horatii in Canidiam in lib. Epodon, Ouidii in Ibin, Propertii in Cynthiam Eleg. vlt. lib. II. Spartianus in Didio Iuliano c. 4. *Descendi cum militibus & Senatu in Curiam,* DIRAS IMPRECATI SVNT. Carminum etiam deuotionumque a Corn. Tacito lib. II. c. 28. & lib. IV. c. 52. & Suetonio in Caligula cap. 3. fit mentio. Apuleius lib. II. de Asino aur. *An non putas* DEVOTIONIBVS MEIS *posse* DIRAS INNOVARI?

Vt autem in votis vtebantur verbo, VOVEO: ita & in deuotionibus & exsecrationibus, verbo, DEVOVEO. Ouidius in Ibin, v. 93.

> *Illum ego* DEVOVEO, *quem mens intelligit, Ibin*

Et ibidem v. 53.

> *Nunc, quo Battiades inimicum deuouet Ibin,*
> *Hoc ego* DEVOVEO *teque tuosque modo.*

Idem lib. V. Trist. Eleg. 7. v. 32.

> *Quoniam interdum, quæ me læsisse recordor,*
> *Carmina* DEVOVEO *Pieridasque meas.*

Et lib. XIII. Metamorphos. v. 329.

> *Meumque*
> DEVOVEAS *sine fine caput.*

CLXXXIII. DEOS IRATOS *optabant veteres his, quibus imprecabantur.*

Sane, quibus imprecabantur, iis DEOS IRATOS exoptabant. Plautus Amphitr. Act. III. Sc. 2. v. 52 & 53.

> TE, SVMME IVPITER,
> QVAESO, AMPHITRVONI VT SEMPER IRATVS SIES.

Quam imprecationem Alcmena abominans respondet: AH! PROPITIVS POTIVS. Afranius Deposito apud Non. Marcellum:

> DII SINT IRATI TIBI,
> *Qui concitare cogites tantum mali.*

Cicero lib. III. c. 19. de Nat. Deor. *Ergo,* inquit, *mihi Alabandus,* TIBI HERCVLES IRATVS SIT. Idem lib. IV. Epist. 7. ad Atticum: *De Apollonio quod scribis,* QVI ILLI DII IRATI *homini Græco.* Liuius lib. II. c. 45. in exsecratione, iurisiurandi sanciendi causa, Iouem Patrem, Gradiuumque Martem, aliosque IRATOS DEOS, M. Flauoleium Centurionem inuocasse, scribit. Idem lib. V. c. 11. *Pro certo se habere, neminem in ciuitate stare, qui illo die non* CAPVT, DOMVM, FORTVNASQVE L. VIRGINII AC MARCI SERGII SIT EXSECRATVS DETESTATVSQVE. *Minime conuenire, quibus* IRATOS *quisque* DEOS PRECATVS SIT, *in his sua potestate cum liceat & oporteat, non vti.* Tertullianus in lib. de Idololatr. *Scio quendam, cui Dominus ignoscat, cum illi in publico per litem dictum esset,* IVPITER TIBI SIT IRATVS, *respondisse:* IMO TIBI. Sic & Ouidius lib. III. de Arte amandi v. 245. in loco, in quo sæpe furiis quibusdam [illegible] 100

> [illegible]
> [illegible]

N 2 IRA-

IRATOS autem DEOS PROPITIIS opponi, non est incognitum. Cicero in Pison. c. 25. *Quæ Dii negligunt, qui (vt noster diuinus ille dixit Epicurus) neque* PROPITII *cuiquam esse solent, neque* IRATI. Seneca lib. II. Natural. Quæst. c. vlt. *Mors omnes æque vocat*, IRATIS DIIS, PROPITIISQVE, *moriendum est.* Tertullianus Apologet. *Ne præ manu esset iure libertatis dicere*, NOLO MIHI IOVEM PROPITIVM. *Tu quis es? Me conueniat* IANVS IRATVS, *ex qua volet fronte.*

CLXXXIV. DEOS PROPITIOS ET FACILES *precabantur his, quibus* BONAM MENTEM *optabant. Deos quibus* PROPITIOS, *quibus* IRATOS, *crediderint veteres?*

Ac plane, quemadmodum quibus imprecabantur, his DEOS IRATOS: ita, quibus bonam & sanam mentem optabant, his DEOS PROPITIOS ET FACILES precabantur. Seneca Epistola 91. *Iubeo te habere mentem bonam, hoc est,* PROPITIOS DEOS *omnes, quos habet placatos & fauentes, quisquis sibi se propitiauit.* Idem Seneca Epist. 101. turpissimum Mæcenatis de prorogando vitæ spatio votum ridens: QVID *huic optes*, ait, NISI DEOS FACILES? Votum autem illud Mæcenatis, cui Seneca eo loci illudit, certis adstrictum fuisse numeris, non dubium est: quos ego, si mihi bona Formularum nostrarum pace ac venia, aliquantulum de spatio curriculoque deflectere liceat, in aliquem Glyconiorum versuum ordinem redigam, simulque in integrum restituere eos, manuscriptorum Nicolai Fabri codicum ope, conabor. Viam saltem ad absolutam eorum emendationem sagacioribus præmonstrabo: quibus vice cotis Horatianæ hac in parte fungi, & vel rudem atque impolitam obliteratorum versuum formam proponere, præclarum ducerem. Sic ergo distinguendi videntur:

Debilem facito manu,
Debilem pede, coxa,
Tuber adstrue gibberum,
Lubricos quate dentes,
Vita dum superest, bene est:
Hanc mihi, vel acuta
Si sedem cruce, sustine.

Verum ne, vt emansor a signis, absim longius, apud Terentium Phorm. Act. IV. Sc. 3. v. 31. Antipho dubitans, vtrum insaniret aliquis, *Satin'*, ait, *illi* DII SVNT PROPITII? Liuius lib. XXXIX. c. 11. *Eiectus a matre, quod probus adolescens* (DII PROPITII ESSENT) *obscenis, vt fama esset, sacris initiari nollet.* Et his quidem, quorum optatis fortuna respondebat DEOS PROPITIOS; insanientibus vero, infelicibus atque ærumnosis DEOS IRATOS esse credebant. Plautus Amphitr. Act. IV. Sc. 2. v. 1. & 2.

TIBI IVPITER DIIQVE OMNES IRATI CERTO SVNT.

Idem Rudent. Act. IV. Sc. 4. v. 102.

TIBI HERCLE DEOS IRATOS *esse oportet, quisquis es.*

Et Pœnulo Act. III. Sc. 3. v. 31.

Hunc chlamydatum quem vides,
EI MARS IRATVS EST.

Terentius Andr. Act. IV. Sc. 1.

Nisi mihi DEOS *satis*
Scio fuisse IRATOS, *qui auscultauerim.*

Cicero in Orat. pro Cœlio: *Huic homini ego, fortasse & pauci*, DEOS PROPITIOS *plerique autem* IRATOS *putabunt.* Apud Plautum Mil. glor. Act. III. Sc. 1. v. 107. Palæstrio fortunas Periplectomeni, laudans: DII TIBI, ait, SVNT PROPITII.

Sic quandoque veteres optarunt BONAM MENTEM his, quibus Deos infestos esse credebant, vt apud Liuium lib. XXXIX. c. 16. Senecam Controu. 2. lib. IX. Terentium Adelph. Act. III. Sc. 3. v. 78. & ibi Donatus.

Mendici quidem certe gentilium his, qui eleemosynam largiebantur, aliique his, a quibus beneficium accipiebant, DEOS PROPITIOS precabantur. Auctorem habeo Tertullianum, lib. de Idololatr. cuius ipsamet verba ponam: *Si dedero eleemosynam, vel aliquid præstitero beneficii, & ille mihi* DEOS SVOS *vel* COLONIAE GENTIVM, PROPITIOS IMPRECATVR. Eodem modo PROPITIVM quoque Cæsarem precatos, ostendit Plinius Epist. 5. lib. VI.

CLXXXV. *Imprecationum Formulæ:* DII TE PERDANT: IVPITER DIIQVE TE PERDANT.

Est & illa peruulgata, crebrisque comicorum vsurpata sermonibus, imprecationis species: DII TE PERDANT, qua Plautus vtitur Mercat. 101 Act. V. Sc. 4. v. 6. & Pseudolo, Act. IV. Sc. 7. v. 132. Milite glor. Act. II. Sc. 3. v. 15. Casina, Act. III. Sc. 5. v. 17. Epidico, Act. I. Sc. 1. v. 20. & Menæchm. Act. II. Sc. 2. v. 34. Et: IVPITER TE PERDAT, Rudent. Act. II. Sc. vlt. v. 11. vel, IVPITER TE MALE DISPERDAT: Curcul. Act. V. Sc. 2. v. 24. &, IVPITER TE PERDVIT, Epidico Act. I. Sc. 1. v. 63. vt &: TE BONVS MERCVRIVS PERDAT, Casina Act. II. Sc. 3. v. 20.

Atque vt in bonis precibus Deos Deasque confuse precabantur, quemadmodum ex Plauto Pseud. Act. I. Sc. 3. v. 37. & Act. V. Sc. vlt. v. 5. itidemque Pœnulo Act. III. Sc. 3. v. 74. & Act. V. Sc. 4. v. 104. planum fit: sic etiam, cum imprecabantur, Deos Deasque generaliter, VT PERDERENT, rogabant. Plautus Mostellar. Act. III. Sc. 1. v. 204.

DII TE DEAEQVE OMNES FVNDITVS PERDANT.

Idem Casina Act. II. Sc. 3. v. 57. & Sc. 4. v. 1.

DII ILLVM OMNES PERDANT DEAEQVE.

Et

Et Mercat. Act. IV. Sc. 4. v. 52. TE DII DEAEQVE PERDVINT. Cuiusmodi imprecationis formula extat in Mostellar. Act. II. Sc. 2. v. 33. Curcul. Act. V. Sc. vlt. v. 42. & Menæchm. Act. II. Sc. 2. v. 34. Terentius Eunucho, Act. II. Sc. 3. v. 10.

VT DII ILLVM DEAEQVE SENIVM PERDANT.

Idem Heautontimor. Act. IV. Sc. 5. v. 6.

VT TE QVIDEM OMNES DII, DEAE, *quantum est*, *Syre*,
Cum tuo isto inuento, *cumque incepto*, PERDVINT.

Et Hecyra Act. I. Sc. 2. v. 59.

AT TE DII DEAEQVE PERDVINT *cum isthoc odio*, *Laches*.

His finitimum est illud Phorm. Act. V. Sc. 7. v. 83.

MALVM QVOD ISTI DII DEAEQVE OMNES DVINT.

Interdum nominatim Iouem in hoc genere, dein alios Deos, inuocabant. Plautus Mostellar. Act. I. Sc. 1. v. 37.

TE IVPITER DIIQVE OMNES PERDANT.

Idem Captiu. Act. IV. Sc. 2. v. 88.

IVPITER TE DIIQVE PERDANT.

Ibidemque Act. IV. Sc. 4. v. 1.

DIESPITER TE DIIQVE, ERGASILE, PERDANT.

Similes imprecationes lector deprehendet Menæchm. Act. V. Sc. 5. v. 31. Curcul. Act. II. Sc. 3. v. 38. & Rudent. Act. IV. Sc. 4. v. 68. Seneca etiam libro de Consolat. ad Albin. DII ISTOS DEAEQVE PERDANT, *quorum luxuria tam inuidiosi imperii fines transcendit*.

CLXXXVI. *Aliae imprecationum Formulae*: DII TE INFELICITENT, ERADICENT: *Item*: RES TIBI VERTAT MALE: ABI IN MALAM CRVCEM: VAE CAPITI TVO.

Ex Formulis imprecationum est hæc quoque: DII TE INFELICITENT. Cæcilius Nauclero apud Nonium: VT TE DII OMNES INFELICITENT, *cum male monita memoria*. Plautus Mercat. Act. I. Sc. 2. & Pœnulo Act. II. Sc. 1. v. 1.

DII ILLVM INFELICITENT.

Idem Casina Act. II. Sc. 3. v. 30.

DII ME ET TE INFELICITENT.

Et Epidico Act. I. Sc. 1. v. 11.

DII IMMORTALES TE INFELICITENT.

Nec prætermittenda est illa Terentiana imprecatio: DII TE ERADICENT: cuius exempla habemus Andr. Act. IV. Sc. 5. v. 22. & Heautontimor. Act. III. Sc. 3. v. 29.

In vsu etiam erat hæc loquendi Formula: QVAE RES TIBI VERTAT MALE: quam in Plauti Curcul. Act. II. Sc. 2. v. 23. & Terentii Adelph. Act. II. Sc. 1. v. 37. & Phorm. Act. IV. Sc. 3. v. 73. legere me memini. Virgilius Bucolic. Ecloga IX. v. 6.

Hos illi, QVOD NEC BENE VERTAT, *mittimus agnos*.

Obseruandum insuper est, imprecantes dixisse: MALE SIT. Plautus Curcul. Act. IV. Sc. vlt. v. 32. MALE VALE, MALE SIT TIBI. Ouidius lib. I. de Arte amandi, v. 602.

Sed MALE SIT, *tacita mente* PRECARE, VIRO.

Plautinus vtique Phædromus Palinuro seruo in Curcul. Act. I. Sc. 2. v. 38. ita imprecatur: MALE TIBI DII FACIANT. Cicero lib. XI. Epist. 21. Familiar. ad Brutum: DII ISTI *Sedulio* MALE FACIANT *homini nequissimo*. Nec ignota est illa Comicorum imprecatio: I, vel, ABI IN MALAM CRVCEM. Cuius exempla si quis requirat, inueniet in Plauti Pseud. Act. III. Sc. vlt. v. 50. & 57. & Pœn. Act. I. Sc. 2. v. 59. & Mostellar. Act. III. Sc. 2. v. 163. & Casina Act. III. Sc. 4. v. 20. & V. v. 17. &, ABI IN MALAM REM, apud Terentium Andr. Act. II. Sc. 1. v. 19. & Phormione Act. V. Sc. 7. v. 37. Dici quoque ab imprecantibus solitum: VAE CAPITI TVO; Plautus testis est Amphitr. Act. II. Sc. 2. v. 109. & Mil. gloriof. Act. II. Sc. 3. v. 55. & Menæchm. Act. III. Sc. 2. v. 47. itidemque Act. V. Sc. 2. v. 87. Addit idem Rudent. Act. II. Sc. 3. v. 44. VAE CAPITI ATQVE AETATI TVAE.

CLXXXVII. *Proficiscentibus* VIAM PERPETVAM IMPRECANDI *Formula*.

Discedentibus vero ac peregre proficiscentibus male precantes, VIAM ILLAM PERPETVAM, vel, ITER ILLVD PERPETVVM, imprecabantur. Turpilius apud Nonium in
verbo, *Itiner*: *Age*, *age*, *egredere*, *atque vtinam* 102
istuc PERPETVVM ITINER SIT TIBI. Cicero in Pison. c. 14. *Quod tibi in prouinciam proficiscenti euenit*, *vt omnes exsecrarentur*, MALE PRECARENTVR, VNAM TIBI ILLAM VIAM ET PERPETVAM ESSE VELLENT. Et hoc est quod idem in Sestiana, c. 33. postquam Pisonem & Gabinium paludatos malis ominibus exisse dixit, addit: *Quibus vtinam euenissent ea, quæ homines precabantur*.

CLXXXVIII. IMPRECATIONES AVERTENDI *Formulæ*.

IMPRECATIONES plane in se vel in alios, de quorum salute sollicití erant, factas, ita AVERTERE solebant, VT IN EORVM QVI MALE PRECATI ERANT, CAPITA REIICERENT. Sic apud Plautum Pœnul. Act. III. Sc. 3. v. 32. cum aduocati dixissent, Lyco Martem iratum esse, Lycus subiicit: CAPITI VESTRO ISTHVC QVIDEM. Sic & Acontius Epistol. 20. Heroid. v. 127. IN CAPVT SVVM *periuria amicæ* EVENIRE, optat. Quin etiam, si cui imprudenti maledictum excidisset, quod alterius animum offendisset, aut si quid cui imprecatus esset, cuius sibi gratiam fieri, veniamque dari postularet, IN CAPVT SVVM RECIDERE precabatur ea, quæ alii euenire optauerat. Tibullus Eleg. 2. lib. I. v. 11.

104 *Sacra vocant Augusta patres: Augusta vocantur* TEMPLA, *sacerdotum rite* DICATA MANV.

CXCIV. LEGES, *in* DEDICATIONE *ædium sacrarum, dictæ.* MAGMENTVM, *quid? Lex sacellorum:* NE QVID SCORTEVM ADHIBERETVR.

Aedium autem sacrarum Dedicationi leges dici solitas, Plinius lib. X. Epist. 58. ad Traianum indicat: *An putes*, ait, *ædem*, CVI NVLLA LEX DICTA EST, *salua religione posse transferri?* Cui sic respondet Traianus: *Nec te moueat, quod* LEX DEDICATIONIS *nulla reperitur.* Exemplum insigne ex Salonæ vrbis monumento, quod hodieque Patauii visitur, proferam. Id autem est huiusmodi: L. AELIO CAESARE IMP. P. COELIO P. F. BALBINO VIBVLIO PIO COSS. VII. ID. OCTOBRES CN. DOMITIVS VAL. II. VIR. I. D. PRAEEVNTE C. IVLIO SEVERO PONTIFICE LEGEM DIXIT, IN EA VERBA, QVAE INFRA SCRIPTA SVNT. IVPITER OPTIME MAX. QVANDOQVE TIBI HODIE ARAM DABO DEDICABOQVE OLLIS LEGIBVS, OLLISQVE REGIONIBVS DABO, DEDICABOQVE, QVAS HIC HODIE PALAM DIXERO: VT INFIMVM SOLVM HVIVS ARAE EST, SI QVIS HIC HOSTIA SACRVM FAXIT, QVOD MAGMENTVM NEC PROTOLLAT, IDCIRCO TAMEN PROBE FACTVM ESTO. CETERAE LEGES HVIC ARAE EAEDEM SVNTO, QVAE ARAE DIANAE SVNT IN AVENTINO MONTE DICTAE. HISCE LEGIBVS, HISCE REGIONIBVS, SICVTI DIXI, HANC TIBI ARAM IVPITER OPTIME MAX. DICO DEDICOQVE, VTI SIES VOLENS PROPITIVS MIHI, COLLEGISQVE MEIS, DECVRIONIBVS, COLONIS, INCOLIS COLONIAE MARTIAE, IVLIAE SALONAE, CONIVGIBVS, LIBERISQVE NOSTRIS (Apud Gruter. p. XXIII. 12.) Cui simile aliud e Narbonis Martii antiquo lapide descriptum monumentum, ταυτολογίας reprehensionem minime veritus, subiungendam censui, propter eam, quæ inter vtramque inscriptionem intercedit, varietatem. Sic autem habet:

NARBONESIS NVMINI AVGVSTI DEDICAVIT LEGIBVS IIS Q. I. SS. NVMEN CAESARIS AVG. P. P. QVANDO TIBI HODIE HANC ARAM DABO DEDICABOQ. HIS LEGIBVS, HISQ. REGIONIBVS DABO DEDICABOQ. QVAS HIC HODIE PALAM DIXERO, VTI INFIMVM SOLVM HVIVSQ. ARAE TITVLORVMQVE EST. SI QVIS TERGERE, ORNARE, REFICERE VOLET, QVOD BENEFICII CAVSA FIAT, IVS FASQVE ESTO, SIVE QVIS HOSTIA SACRVM FAXIT, QVI MAGMENTVM NEC PROTOLLAT, IDCIRCO TAMEN PROBE FACTVM ESTO. SI QVIS HVIC ARAE DONVM DARE AVGEREQVE VOLET, LICETO, EADEMQVE LEX EI DONO ESTO, QVAE ARAE EST. CETERAE LEGES HVIC ARAE TITVLISQVE EAEDEM SVNTO, QVAE SVNT ARAE DIANAE IN AVENTINO. HISCE LEGIBVS, HISQ. REGIONIBVS, SIC VTI DIXI, HANC TIBI ARAM PRO IMP. CAESARE AVG. P. P. PONTIFICE MAXIMO TRIBVNITIA POTESTATE XXXV. CONIVGE, LIBERIS, GENTEQVE EIVS SENATV POPVLOQVE ROM. COLONIS INCOLISQVE COL. IVL. PATERN. NARB. MART. QVI SE NVMINI EIVS IN PERPETVVM COLENDO OBLIGAVERVNT, DOQVE, DEDICOQVE, VTI SIES VOLENS PROPITIVS. (Apud Gruter. p. CCXXIX.)

Quibus in Inscriptionibus notanda est haud vulgaris MAGMENTI vox, cuius & a Varrone lib. IV. de Lingua Lat. c. 22. & Arnob. lib. VII. aduersus gent. & Festo aut potius Paullo fit mentio. Et Varro quidem MAGMENTVM interpretatur, esse ex immolata hostia defectum in iecore imponendo, augendi causa, & ita appellatum a Magis, quod ad religionem pertinet. Glossarium vero vetus MAGMENTVM explicat: Ἐφ' ὃ τὰ σπλάγχνα τιθέμενα τοῖς βωμοῖς προσφέρονται. Sed institutum persequamur. Aliam quoque Formulam legis dictæ in Dedicatione habemus in tabula, quæ Romæ conspicitur, in hæc verba: EX VOTO SVSCEPTO, QVOD DIV ERAT NEGLECTVM NEC REDDITVM, INCENDIOR. ARCENDORVM CAVSA, QVANDO VRBS PER NOVEM DIES ARSIT NERONIANIS TEMPORIBVS, ET HAC LEGE DEDICATA EST, NE CVI LICEAT INTRA HOS TERMINOS AEDIFICIVM EXSTRVERE, MANERE, NEGOTIARI, ARBOREM PONERE, ALIVDVE QVID SERERE, ET VT PRAETOR, CVI HAEC REGIO SORTI OBVENERIT, LITATVRVM SE SCIAT, ALIVSVE QVIS MAGISTRATVS VOLCANALIB. X. K. SEP. OMNIBVS ANNIS VITVLO ROBIO ET VERRE. (Apud Gruter. p. LXI. 3.)

In aliquot plane sacellis scriptum, Varrone teste, habebatur: NE QVID SCORTEVM ADHIBERETVR. Quod idcirco cautum, ille lib. VI. de Ling. Lat. c. 5. tradit, ne morticinum quid adesset. Vnde Ouidius lib. I. Fast. v. 629.

SCORTEA NON ILLI FAS EST INFERRE SACELLO,
NE VIOLENT PVROS EXANIMATA FOCOS. c)

CXCV.

c) Post Dedicationem & Consecrationem non possum hic tacitam præterire *Consecrationem* Imperatorum post mortem: vnde *Diui* dicti sunt. Hæc *Consecratio* s. ἀποθέωσις, vt Græce vocatur, quo ritu facta sit, locus classicus est apud *Herodian.* IV, 2. de eo multi scripserunt, quos enarrat *Fabric. Bibliogr. Ant. VIII,* 24. Qui consecrati erant post mortem, dicebantur *inter Diuos relati*, ipsique etiam *Diui* appellabantur: cuius adpellationis exempla Auctor infra plurima attulit.

CXCV. TITVLI ARIS INSCRIPTI.

ARIS etiam TITVLOS INSCRIBI consueuisse, qui causam continebant, ob quam eæ positæ essent, demonstrat Suetonius in Calig. cap. 8. *Addit etiam*, inquiens, *pro argumento, aras ibi ostendi inscriptas*, OB AGRIPPINAE PVERPERIVM. Atque ita ARA ADOPTIONIS, intelligi debet apud Tacitum lib. I. c. 14.
105 quæ nimirum adoptionis ergo posita erat. Exstat & Romæ inscriptio huiusmodi:

I. O. M. D. PRO SALVTE AVGG. NN. SEPTIMI SEVERI PII PERTINACIS ET M. AVRELII ANTONINI PII FELICIS AVG. ET IVLIAE AVG. ET S. P. Q. R. SENNIVS AVGG. NN. OPTIO TABELLARIORVM STATIONIS MARMORVM. ARAM POSVIT. (Apud Gruterum p. XI. 5.)

Ibidem alia visitur his verbis:

C. MARCIVS C. F. SALVIANVS NORBA. GENIO CENTVRIAE COH. X. PR. P. MARII BASSI IN QVA MILITAVIT ANN. XIIX. VOTO SVSCEPTO MISSVS HONESTA MISSIONE PRID. NON. IANVAR. Q. FABIO CATVLLINO M. FLAVIO APRO COSS. ANIMO LIBENS ARAM SVA PECVNIA POSVIT. (p. CVIII. 6.)

A Liuio etiam lib. XXVIII. c. 44. memoriæ proditum est, Annibalem in Iunonis Laciniæ templo aram condidisse, dedicasseque cum ingenti rerum ab se gestarum titulo, Punicis Græcisque literis insculpto. Sed &, quibus Diuis positæ essent, adscribi solitum, ostendit Valerius lib. II. cap. 5. *Cum ad XX. pedum altitudinem*, ait, *humo egesta, peruenissent, animaduerterunt* ARAM DITI PATRI, PROSERPINAE, INSCRIPTAM. In nummo quodam Tiberii ara sculpta est cum hac inscriptione: PROVIDENTIAE AVGVSTI. In Hispania lapis exstat cum inscriptione hac: DEO FVLGVRATORI ARA. (apud Gruterum p. XXI. 5.) Sic & Athenis ara inscripta erat: ΑΓΝΩΣΤΩι ΘΕΩι, vt ex Act. Apostol. cap. 17. patet. Quod Lucianus in Dialogo, qui Φιλοπατρὶς inscribitur, & Philostratus lib. VI. de vita Apollon. c. 3. confirmant.

CXCVI. *Inscriptiones* DEORVM SIGNIS *additæ*. NOMINA DEDICANTIVM *inscripta; item*, PECVNIA VNDE REDACTA ESSET.

DEORVM quoque SIGNIS inscriptiones addebantur. Plutarchus in Cicerone, pag. 876. Καὶ τὸ μὲν ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς, ὃ πολὺν χρόνον ἔχων ἐπὶ τῆς οἰκίας ἱδρυμένον ἐτίμα διαφερόντως, εἰς Καπιτώλιον κομίσας, ἀνέθηκεν, ἐπιγράψας, ΑΘΗΝΑι ΡΩΜΗΣ ΦΥΛΑΚΙ. Eoque verisimile est Ciceronem respexisse Epist. 3. lib. VII. ad Attic. cum ait: *Tamen* ILLA, *quam scribis*, CVSTOS VRBIS *me* PRAECLARAE INSCRIPTIONIS *memorem esse cogeret*. Signorum plane vulgaris inscriptio erat hæc: IOVI, puta, vel IVNONI, vel HERCVLI SACRVM: qua frequentior alia nulla in vetustis lapidibus occurrit: in quibus, præter supra citatas, has quoque deprehendimus: SILVANO SANCTO SACRVM. LIBERO PATRI SACRVM. ISIDI AVGVSTAE SACRVM. Alias etiam inueniuntur hæc verba: LIBERI PATRIS SIGNVM.

Plerumque autem signis EORVM NOMEN inscribebatur; QVI EA DEDICARANT, posuerant, statuerant. Liuius lib. XXXVIII. c. 35. *Eo anno in ædem Herculis* SIGNVM DEI *ipsius, ex Decemuirorum responso, & sinuges in Capitolio aurati, ab Cn. Cornelio positi:* CONSVLEM DEDISSE, *inscriptum est*. Scævola in L. *Titia testamento* 38. §. vlt. de auro arg. leg. caput testamenti refert, quo cauebat testatrix, SIGNVM DEI *fieri ex libris centum, & in æde patriæ suæ statui*, CVM SVBSCRIPTIONE NOMINIS SVI.

Interdum, VNDE PECVNIA REDACTA ESSET, inscriptione declarabatur. Liuius lib. II. c. 41. *Peculiumque filii Cereri consecrasse*, SIGNVM *inde factum esse, & inscriptum:* EX CASSIA FAMILIA DATVM. Quod & Dionysius Halicarnass. lib. VIII. p. 403. recenset his verbis: Ἐκεῖνα δέ με ἀνθέλκει τεκμήρια ὄντα οὐκ ἐλάχιστα, καὶ πρὸς τὴν ἑτέραν ἄγει συγκατάθεσιν, ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κασσίου, ἥ τε οἰκία κατεσκάφη, καὶ μέχρι τοῦδε ἀνεῖται ὁ τόπος αὐτῆς αἴθριος, ἔξω τοῦ νεὼ τῆς γῆς, ὃν ὕστερον ἡ πόλις κατεσκεύασε χρόνοις ἐν μέρει τινὶ αὐτῆς, κατὰ τὴν ἐπὶ καρίνας φέρουσαν ὁδὸν, καὶ τὰ χρήματα αὐτοῦ τὸ κοινὸν ἀπέλαβεν ἐξ ὧν ἀπαρχὰς ἐν ἄλλοις τε ἱεροῖς ἀνέθηκε, καὶ δὴ καὶ τῇ Δήμητρι τοὺς χαλκοῦς ἀνδριάντας, ἐπιγραφαῖς δηλοῦντας ἀφ᾽ ὧν εἰσὶ χρημάτων ἀπαρχαί. Itaque inscriptionem, quæ Romæ exstat in hæc verba: IMP. DIVI F. AVGVSTVS PONTIFEX MAXIMVS. IMP. XIII. COS. XI. TRIB. POTEST. XV. EX STIPE QVAM POPVLVS ROMANVS ANNO NOVO ABSENTI CONTVLIT NERONE CLAVDIO DRVSO T. QVINCTIO CRISPINO COSS. VOLCANO: apud Gruter. p. LXI. 1.) credibile est, ex basi signi cuiusdam ab Augusto consecrati auulsam esse. Hoc enim, quia nobis non constat, pro certo ponendum non videtur, sed coniiciendi copiam præbet Suetonius in Aug. c. 57. qui Augusto Kalendis Ianuariis strenam in Capitolio etiam absenti omnes Romæ ordines iecisse narrat, ex qua summa Deorum pretiosissima signa mercatus vicatim dedicabat.

CXCVII. DONIS DEORVM *inscriptiones additæ*.

Similiterque DONIS, quæ figebantur, dicabantur, sacrabantur, inscriptiones addi consueuisse, ostendit Tacitus lib. XV. c. vlt. *Ipse eum pugionem*, inquiens, *apud Capitolium sacrauit, inscripsitque:* IOVI VINDICI. Suetonius quoque in Caligula cap. 24. eum tres gladios in necem suam præparatos MARTI VLTORI, addito elogio, consecrasse scribit. Sic & Solinus refert, Iulium Cæsarem VENERI GENITRICI thoracem gemmis Britannicis factum, subiecta

inscriptione, dedicasse. Ouidius lib. I. Amor. Eleg. 11. v. 25.

Non ego victrices lauro redimire tabellas,
106 *Et* VENERIS *media* PONERE IN AEDE *morer:*
Subscribam: VENERI FIDAS SIBI NASO TABELLAS
DEDICAT.

Propertius lib. II. Eleg. 11. v. 25.

Magna ego DONA *tua* FIGAM, *Cytherea, columna,*
Taleque sub nostro MVNERE *carmen erit:*
HAS PONO ANTE TVAM TIBI, DIVA, PROPERTIVS AEDEM
EXVVIAS, TOTA NOCTE RECEPTVS AMANS.

Huiusmodi Inscriptionum solennia verba erant hæc: DONVM DEDIT; vel: DONVM POSVIT: quibus antiqui lapides abundant, ac plerumque notis hisce perscribuntur D. D. & D. P. Sed enim huius generis inscriptiones aliquot oculis subiicere satius fuerit. Ex earum ergo turba has selegi: HERCVLI INVICTO M. CASSIVS HORTENSIVS PAVLINVS PR. XV. VIR SACRIS FACIVNDIS DONVM DEDIT. (Apud Gruterum p. XLVII. 4.)

Q. NVMMIVS ALEXANDER DONVM DEDIT IOVI SABAZIO. (p. XXII. 5.)

EVMOLPVS CAESARIS A SVPELLECTILE DOMVS AVREAE ET CLAVDIA PALLAS SOLI ET LVNAE DONVM POSVERVNT. (p. XXXI. 11.)

POMPEIVS APPIVS FAVSTINVS V. C. PR. VR. N. D. D. FELICITER IN CAPITOLIO HERCVLI VICTORI, POLLENTI, POTENTI, INVICTO DONVM DEDIT LIB. MER. (p. XLVII. 1.) Sed & aræ cuidam Romanæ huiusmodi Titulus inscriptus est: ANNAEVS PLACIDIVS HERCVLI DONVM DEDI. (p. XLIV. 4.)

CXCVIII. CAVSA DONI DATI *titulo plerumque expressa.*

Quin etiam causa doni dati titulo plerumque comprehendebatur. Quod significat Tibullus lib. I. Eleg. 9. v. 81. cum ait: VENERIQVE MERENTI FIXA, NOTET CASVS AVREA PALMA MEOS. Id quod sequens inscriptio testatur: MINERVAE MEMORI COELIA IVLIANA INDVLGENTIA MEDICINARVM EIVS INFIRMITATE GRAVI LIBERATA D. P. Et alibi: SOLI SACRVM PRO SALVTE CL. IVLIANI PR. VR. PRAEF. ANNONAE TI. IVLIVS BALBILLVS S. SOL. DED. XIII. KAL. FEBR. L. ANNIO FABIANO M. NONIO MVCIANO COSS. (apud Gruterum p. LXXXI. 9.) Item hæc: IMP. CAESAR DIVI F. AVGVSTVS PONTIFEX MAXIMVS IMP. III. COS. XI. TRIB. POT. XIV. AEGYPTO IN POTESTATEM POPVLI ROM. REDACTA SOLI DONVM DEDIT c. 28. (ibidem p. ead. 1.) Refertur & a Liuio lib. XLI. c. 28. huiusmodi DONI TABVLA: TIB. SEMPRON. GRACCHI COS. IMPERIO, AVSPICIOQVE, LEGIO, EXERCITVSQVE POPVLI ROM. SARDINIAM SVBEGIT. IN EA PROVINCIA HOSTIVM CAESA AVT CAPTA SVPRA LXXX. MILLIA. REPVBL. FELICISSIME GESTA, ATQVE LIBERATIS VECTIGALIBVS RESTITVTIS, EXERCITVM SALVVM ATQVE INCOLVMEM PLENISSIMVM PRAEDA DOMVM REPORTAVIT: ITERVM TRIVMPHANS IN VRBEM ROMAM REDIIT. CVIVS REI ERGO HANC TABVLAM DONVM IOVI DEDIT. In inscriptione quadam Romana legimus: IOVI SOLI INVICTO SERAPIDI T. AELIVS ANTIPATER PROC. AVGG. CVM VMBRICIA BASSA CONIVGE GRATIAS AGENTES POSVERVNT. (p. XXII. 9.)

Et quidem si ex voto suscepto Signa ponerentur, exprimi id titulo addito solebat. Liuius lib. XXIII. c. 19. *Statua loricata, amicta toga, velato capite & tria Signa cum* TITVLO *laminæ æreæ inscripto:* MVNITIVM PRO MILITIBVS QVI CASILINI IN PRAESIDIO FVERANT, VOTVM VOVISSE. Romæ huiusmodi inscriptio visitur: SILVANO SANCTO C. ACTVRNIVS MEDICVS L V D. GALLIC. PORTICVM ET EXEDRAM ET SIGNVM AENEVM VOTO SVSCEPTO LIBENS MERITO DEDIT. KAL. MAII L. MARTIO ET SEX. COSS. (p. LXV. 3.) Et alibi: GENIO FORINARVM ET CVLTORIBVS HVIVS LOCI TERENTIA NICE ..... SIGNVM ET BASIM VOTO SVSCEPTO DE SVO POSVIT. (p. IX. 5.) In Hispania vero exstat huiusmodi inscriptio: Q. SERVILIVS VVLNERE SERVATVS HERCVLI DEO INVICTO SIGNVM AEREVM EX VOTO POSVIT PROPE MARTEM ARGENTEVM IN MAGNA ARA (p. XLVIII. 5.) Romæ item hæc: T. AVRELIVS AVG. LIB. DIOSCORVS VOTVM AESCVLAPIO SANCTO OB PROCESSVS SVOS CVM VALERIA NICE CONIVGE ET AVRELIO DIOSCORO ..... VICTORINAE FILIO D. D. (p. LXX. 3.) Et alias: LIBERO PATRI SANCTO SACR. SEX. COELIVS PRIMITIVVS ET PVBLICIA ANTVLLA VOTO SVSCEPTO. (p. LXVII. 3.)

CXCIX. PONTIFICIAE FORMVLAE, *in* VESTALI CAPIENDA, *item in* PVLVINARIBVS.

Nec vero Pontificias Formulas tacitus præterire possum, quarum familiam ducet ea, qua Pontifex in virgine Vestali capienda vtebatur, quam A. Gellius lib. I. Noct. Atticar. cap. 12. ex Fabii Pictoris lib. I. excerptam ab obliuionis iniuria vindicauit. Ea erat huiusmodi: SACERDOTEM VESTALEM, QVAE SACRA FACIAS, QVAE IVS SIET SACERDOTEM VESTALEM FACERE PRO POPVLO ROM. QVIRITIBVS, VT QVOD OPTIMA LEGE FIAT, ITA TE, AMATA, CAPIO. Nam, quæ legebantur Vestales, CAPI proprie dicebantur, cui verbo pecunia-

culiarem in hac re locum fuiſſe Chirius Fortunatianus lib. III. Rhetoricor. notat: *Vt ſi*, ait, *Dictatorem* DICTVM *dicat*, *Flaminem* PRODITVM, VESTAE VIRGINEM CAPTAM: cuius loquutionis aliquot exempla lib. III. de Verbor. quæ ad Ius pertinent Significat. attuli, quibus & hæc quæ ſequuntur accedent. Tacitus lib. II. c. 86. *Poſt quæ retulit Cæſar*, CAPIENDAM VIRGINEM *in locum Occiæ*. Idem lib. IV. cap. 16. *Decretum Corneliæ virgini, quæ in locum Scantiæ* CAPIEBATVR. Et lib. XV. c. 22. *Defunctaque virgo Veſtalis Lælia, in cuius locum Cornelia ex familia Coſſorum* CAPTA EST. Suetonius in Auguſto cap. 31. *Sed & commoda auxit præcipue Veſtalium virginum, cumque in demortuæ locum aliam* CAPI *oporteret*. Prudentius lib. II. contra Symmach. v. 945.

Ac primum paruæ teneris CAPIVNTVR *ab annis.*

Quanquam & VESTALEM LEGERE, Liuius lib. I. c. 20. ſemel atque iterum dixit. Sed & CAPI FLAMEN a Pontifice Max. dicebatur, & ita Liuius lib. XXVII. c. 8. & Valerius Maximus lib. VI. cap. 9. loquuntur. Quem & INAVGVRATVM fuiſſe Liuius lib. XXVII. c. 8. & XLI. c. 28. & Gellius lib. XV. c. 27. docent. Pontificem vero Max. in PVLVINARIBVS verba hæc vſurpaſſe: VIGILASNE DEVM GENS? Seruius in lib. II. Æneid. notat. Idem in X. Æneid. v. 228. ad eum verſum: . . . *Vigilaſne Deum gens? Verba* ait, *ſunt ſacrorum. Nam virgines Veſtæ certa die ibant ad Regem ſacrorum, & dicebant:* VIGILASNE REX? VIGILA. Idem in lib. VIII. v. 3. Æneid. ad ea verba: *Vtque impulit arma.* *Hoc*, ait, *ad pedites pertinet. Eſt autem ſacrorum. Nam is qui belli ſuſceperat curam, ſacrarium Martis ingreſſus, primo Ancilia commouebat, poſt haſtam ſimulachri ipſius, dicens:* MARS VIGILA.

CC. *In Feriis imperandis*, ABSTINERENT LITIBVS ET IVRGIIS, *edicebatur per præconem.*

Plane in Feriis imperandis, VT LITIBVS ET IVRGIIS ABSTINERETVR, per præconem edici ſolitum, Cicero lib. I. de Diuinat. cap. 45. docet. Proinde Ouidius lib. I. Faſtor. v. 73. de Feriis Calendarum Ianuariarum agens:

LITE, ait, VACENT AVRES, INSANAQVE PROTINVS ABSINT
IVRGIA, DIFFER OPVS, LIVIDA LINGVA, TVVM.

Martialis lib. X. Epigrammat. 87. v. 4.

NATALEM COLIMVS, TACETE LITES.

Vnde Liuius lib. V. c. 13. in primis lectiſterniis, quæ in Vrbe Romana per octo dies facta ſunt, cum inimicis quoque benigne & comiter ſermones habitos, IVRGIISQVE ET LITIBVS TEMPERATVM fuiſſe, ſcribit. Apud eundem lib. XXXVIII. c. 51. Scipio: *Hoc die*, inquit, *Tribuni Pleb. vosque, Quirites, cum Hannibale & Carthaginenſibus ſignis collatis in Africa bene ac*

feliciter pugnaui. Itaque HODIE CVM LITIBVS 107
ET IVRGIIS SVPERSEDERE AEQVVM SIT: *ego hinc extemplo in Capitolium ad Iouem Opt. Max. Iunonemque ac Mineruam ceterosque Deos, qui Capitolio atque arci præſident, ſalutandos ibo.* Quocirca Cicero in iis, quas edit, legibus hoc caput ponit lib. II. c. 8. FERIIS IVRGIA AMOVENTO. Eodemque lib. c. 12. FERIARVM, ait, FESTORVMQVE DIERVM RATIO IN LIBERIS REQVIEM HABET LITIVM ET IVRGIORVM. Quorum vocabulorum coniunctio obſeruanda eſt. Varro lib. VI. c. 5. *Quod*, ait, *iurgio, id eſt litibus.* Et mox: *Ex quo licet videre*, IVRGARE *ab iure dictum, cum quis iure litigarit.* Cicero de Republ. lib. IV. *Si* IVRGANT, inquit, *beneuolorum concertatio, non lis inimicorum* IVRGIVM DICITVR. Et mox: IVRGARE *igitur lex putat vicinos, non litigare.*

CCI. *In Feriis publicis*, OPERE ABSTINERENT, *admonitio ſolemnis.* PRAECIAMITATORES, *qui?*

Quin etiam Feriis publicis ante Flamines quoſdam inceſſiſſe, qui opere abſtinere monerent, Sextus Pomp. lib. XIV. tradit. PRAECIAMITATORES, ait, *vel vt alii legunt, Præclamitatores dicuntur, qui Flaminibus, Diali, Quirinali, Martiali, antecedentes exclamant*, FERIIS PVBLICIS, VT HOMINES ABSTINEANT SE OPERE, *quia, his opus facientem videre, irreligioſum eſt.* Idem ibidem: *Præcias dicebant, qui a Flaminibus præmittebantur, vt denuntiarent opificibus,* MANVM ABSTINERENT AB OPERE: *ne, ſi vidiſſet ſacerdos facientem opus, ſacra pollueerentur.* Seruius integer ad illum Virgilii verſum lib. I. Georgic. v. 268.

Quippe etiam feſtis quædam exercere diebus. Sunt enim, ait, *aliqua, quæ ſi feſtis diebus fiant, ferias polluant. Quapropter & Pontifices ſacrificaturi præmittere Calatores ſuos ſolent, vt, ſicubi viderint opifices adſidentes, opus fieri prohibeant, ne pro negotio ſuo & ipſorum oculos & Deorum cærimonias attaminent. Feriæ enim operæ Deorum creditæ ſunt.* Quod Macrobius quoque lib. I. Saturnal. cap. 16. memorat his verbis: *Adfirmabant autem ſacerdotes, pollui ferias, ſi indictis conceptisque opus aliquod fieret. Præterea Regem ſacrorum Flaminesque non licebat videre feriis opus fieri, & ideo per præconem denuntiabant, ne quid tale ageretur, & præcepti negligens mulctabatur.* Plutarchus inſtituta Numæ recenſens in eius vita p. 69. Ἐν δὲ ταῖς προπομπαῖς, ait, καὶ ὅλως τῶν ἱερέων ταῖς πομπαῖς προηγοῦντο κήρυκες ἀνὰ τὴν πόλιν, ἐλινύειν κελεύοντες καὶ τὰ ἔργα καταπαύοντες. Cuius rei rationem mox reddens: ᾤετο χρῆναι τοὺς πολίτας μήτε ἀκούειν τι τῶν θείων, μή τε ὁρᾶν ἐν παρέργῳ 108
καὶ ἀμελῶς, ἀλλὰ σχολὴν ἄγοντας καὶ προσέχοντας τὴν διάνοιαν, ὡς πράξει μεγίστῃ τῇ περὶ τὴν εὐσέβειαν ψόφων τε καὶ παταγῶν καὶ στεναγμῶν, καὶ ὅσα τοιαῦτα τοῖς ἀναγκαίοις, καὶ βαναύσοις πόνοις ἕπεται, καθαρὰς τὰς

τὰς ὁδοὺς ταῖς ἱερουργίαις παρέχοντας. Ex quorum locorum collatione efficitur, quos Festus Pomp. PRAECLAMITATORES, vel PRAECIAMITATORES vocat, eos a Seruio CALATORES, a Macrobio PRAECONES, a Plutarcho κήρυκας appellari.

CCII. *Alia quædam solennia Pontificum verba, & FERIAS CONCIPIENDI, item NONAS INDICENDI Formulæ. LOCORVM SACRORVM nomina Pontificalis erant obseruationis.*

PONTIFICVM etiam solennia verba hæc erant: NAPVRAS NECTITO: quo dicto funiculos ex stramentis factos Festus Pomp. scribit. In vrbe quoque condenda, SISTERE FANA, cum dicebant, significabant loca in oppido futurorum fanorum constituere, vel lectisternia certis locis & Diis habere. Ex Pontificum autem commentariis Plinius lib. XVIII. cap. 2. hæc verba citat: AVGVRIO CANARIO AGENDO DIES CONSTITVANTVR PRIVSQVAM FRVMENTA VAGINAS EXVANT, ET ANTEQVAM IN VAGINAS PERVENIANT.

COMPITALIORVM vero Ferias, quas quotannis concipi solitas Varro lib. V. de Lingua Lat. c. 3. scribit, quibusnam verbis olim Prætor conciperet, A. Gellius lib. X. cap. 24. docet. *Ius autem erit*, ait, *perpetuæ veterum consuetudinis demonstrandæ gratia, verba solennia Prætoris ponere, quibus more maiorum ferias concipere solet, quæ appellantur Compitalia. Ea verba hæc sunt:* DIE NONI POP. ROM. QVIRITIBVS COMPITALIA ERVNT, QVANDO CONCEPTA FVERINT, NEFAS. Idem ipsum Macrobius lib. I. Saturnal. cap. 4. paullo diuersis verbis refert. Reliquas etiam Ferias conceptiuas certis ac solennibus verbis, quæ LEGITIMA Ouidius appellat, concipi consueuisse, apparet ex his versibus, lib. II. Fast. v. 527. s.

Curio LEGITIMIS *tunc* FORNACALIA VERBIS
MAXIMVS INDICIT, *nec stata sacra facit.*

Varro lib. V. de Lingua Lat. c. 3. REX CVM FERIAS *menstruas nonis Februariis* EDICIT, *hunc* [illegible] (videlicet Lupercaliorum) FEBRVATVM *appellat.* Ad Feriarum quoque solennia verba pertinent, quæ Arnobius lib. VII. aduers. gent. velut ex communi Gentilium sermone, recitat. LAVATIO DEVM MATRIS, EST HODIE: IOVIS EPVLVM CRAS EST: AESCVLAPII GERITVR, CELEBRATVRQVE VINDEMIA [illegible] LECTISTERNIVM CERERIS ERIT IDIBVS PROXIMIS: TELLVRIS NATALIS EST. D. Ambrosius in Epist. ad Corinth. I. cap. 6. [illegible] *iudicem publicum, cui dici solet:* HODIE DIES SACRORVM EST, IVS DICI NON POTEST. Quin & mensium Nonas certis & conceptis verbis calari solitas, Varro lib. V. de Lingua Lat. c. 4. docet. *Primi,* inquiens, *dies mensium nominati Calendæ, ab eo quod his diebus* CALENTVR *eius mensis Nonæ a Pontificibus,* QVINTANAE NE AN SEPTIMANAE *sint futuræ, in Capitolio, in curia Calabra, sic dictæ:* QVINQVE (aut vt alii legunt, QVINQVIES) KALO, IVNO NOVELLA: SEPTEM (aut vt alii legunt, SEPTIES) KALO, IVNO NOVELLA. Sunt tamen, quibus placeat ita emendari: DIES TE QVINQVE KALO, IVNO NOVELLA: SEPTEM DIES TE KALO, IVNO NOVELLA.

Alia quoque plurima e Pontificum adytis prompta verba Arnobius lib. VII. aduers. gent. in medium profert. Denique nomina sacrorum locorum sub congrua proprietate proferre, Pontificalem obseruationem esse, Macrobius lib. III. cap. 4. tradit. Locorum vero sacrorum has ex Varrone, Gellio, Festo, Macrobio, Cornelio, Frontone & aliis, differentias obseruaui. Dicebant enim AEDES, TEMPLA, DELVBRA, FANA, SACELLA, CELLAS, SACRARIA, TESCA, FAVISSAS. Collegii etiam Pontificum Decretum quoddam Gellius lib. IV. cap. 6. ex quinto librorum Atteii Capitonis, quos de Iure Pontificio scripserat, literis consignatum reliquit.

CCIII. AVGVRALIS *denuntiatio:* ALIO DIE.

EX AVGVRALI vero disciplina illud animaduerti, Augures cum de cœlo seruarent, & aliquid comperirent, quod rem susceptam dirimeret, id duobus his verbis, ALIO DIE, denuntiasse. d) Cicero II. in Anton. Orat. c. 33. *Confecto negotio bonus Augur, Lælium diceres,* ALIO DIE, *inquit.* Et paullo post: *Sed si nihil est, cum Augur his verbis nunciat, quibus nuntiasti, confiteor te, cum,* ALIO DIE, *dixeris, sobrium non fuisse.* Cicero lib. II. de Legibus c. 12. *Quid grauius, quam rem susceptam dirimi, si vnus Augur:* ALIO DIE; *dixerit?* Liuius lib. VIII. c. 23. *Nec quemquam mortalium exstare, qui se vidisse, aut audiuisse quid dicat, quod* AVSPICIVM DIRIMERET.

CCIV. AVGVRIVM SALVTIS, *& eius Formula.*

HIs consequens est, vt AVGVRIVM, quod SALVTIS vocabatur, attingam: cuius Cicero, lib. I. de Diuinat. c. 47. meminit. Quod longo tempore intermissum Augustus, testibus Sue- 109
tonio cap. 31. & Dione lib. LI. p. 524. restituit. Tacitus etiam lib. XII. c. 23. idem Augurium quinque & viginti annis omissum repeti ac continuari placuisse, tradit. De quo Dionis e lib. XXXVII. p. 40. verba, quæ ad eius cognitionem explicationemque pertinent, subiiciam: τὸ οἰώνισμα, ait, τῆς ὑγιείας ὠνομασμένον μαντείας τις τρόπος ἐστὶ, πίστιν τινὰ ἔχων, εἰ ἐπιτρέπει σφίσιν ὁ Θεὸς ὑγίειαν τῷ δήμῳ αἰτῆσαι· ὡς οὐχ ὅσιον, οὐδὲ αἴτησιν αὐτῆς, πρὶν συγχωρηθῆναι, γενέσθαι. e) In eius porro Formula ad-

d) *Nunciatio* dicebatur *Cic. Phil. II,* 9. *spectio* autem, cum de cœlo seruarent.
e) *de Salutis augurio v. Torrent.* & *Casaub.* ad *Suet. Aug. c.* 31. & *Bulenger. de auspic. & augur.* c. 17.

adſcripta fuiſſe hæc verba: PRAETORES MAIORES MINORESQVE; non male colligere videor, ex eo, quod Feſtus Pomp. lib. XI. ſcribit v. *Maximum Prætorem: Pro collegio Augurum decretum eſt, quod in* SALVTIS *augurio* PRAETORES MAIORES ET MINORES *appellantur, non ad ætatem, ſed ad vim imperii pertinere.* f)

CCV. *Auguralis pronuntiatio:* VITIO ALIQVID FACTVM ESSE. *Quædam* PLVTARCHI *&* DIONIS *loca emendantur. Et de* LEGE CVRIATA *in Adoptionibus obſeruatio.*

Erat & Augurum ſolennis pronuntiatio: VITIO MAGISTRATVM CREATVM, VITIO DIEM DICTAM, VITIO TABERNACVLVM CAPTVM. Donatus in Prolog. Hecyræ, ad ea verba: *Vitium & calamitas: Bene*, ait, *ſecundum Augures.* VITIVM *enim eſt, ſi tonet tantum,* VITIVM ET CALAMITAS, *ſi tonet & grandinet ſimul & etiam fulminet.* Et mox: *Translatio eſt ab Augurio, vt* VITIO CREATI *dicuntur* CONSVLES. Liuius lib. XXIII. c. 31. de Marcello: *Cui ineunti Conſulatum cum tonuiſſet, vocati Augures,* VITIO CREATVM VIDERI, *pronuntiarunt.* Idem lib. IV. c. 6. *Non tamen pro firmato iam ſtetit* MAGISTRATVS *eius ius, quia tertio menſe, quam inierunt, Augurum decreto, proinde ac* VITIO CREATI, *honore abiere, quod C. Curiatius, qui comitiis eorum præfuerat,* NON RECTE TABERNACVLVM CEPISSET. Idem lib. VIII. c. 23. *Nec tamen a Dictatore comitia ſunt habita, quia,* VITIO NE CREATVS ESSET, *in diſquiſitionem venit. Conſulti Augures,* VITIOSVM VIDERI DICTATOREM, *pronuntiarunt.* Idem lib. XLI. c. 18. *In Petilio,* ID VITIO FACTVM, *poſtea Augures reſponderunt.* Et lib. XLV. c. 12. *Iam primum, cum legionibus ad conueniendum diem dixit, non auſpicato templum intrauit:* VITIO DIEM DICTAM ESSE *Augures, cum ad eos eſſet relatum, decreuerunt.* Cicero in Orat. de Haruſpic. Reſponſis c. 23. *Augures interrogabat, quæ ita lata eſſent. Illi* VITIO *lata eſſe dicebant.* Idem lib. I. de Diuinat. c. 17. *Quid, quod apud te ſcriptum eſt de Tiberio Graccho, non & Augurum & Aruſpicum diſciplinam comprobat? qui cum* TABERNACVLVM VITIO CEPISSET, g) *imprudens quod inauſpicato Pomœrium transgreſſus eſſet, comitia Conſulibus rogandis habuit.* Idem lib. II. c. 35. *At Tiberii Gracchi litteris Scipio & Figulus, quod tum Augures indicaſſent* VITIO CREATOS ESSE, *magiſtratu abdicauerunt.* Hoc ipſum Valer. Maximus lib. I. cap. 1. refert his verbis: *A Tiberio enim Graccho ad collegium Augurum litteris ex prouincia miſſis, quibus ſignificabat ſe, cum libros ad ſacra populi pertinentes legeret, animaduertiſſe* VITIO TABERNACVLVM CAPTVM *comitiis Conſularibus, quæ ipſe feciſſet, eaque re ab Auguribus ad Senatum relata, iuſſu eius C. Figulus e Gallia, Scipio Naſica e Corſica Romam redierunt, & ſe Conſulatu abdicauerunt.* Id quod paullo plenius ac fuſius Plutarchus in Marcello p. 300. enarrat in hunc modum. Τιβέριος οὖν Σεμπρόνιος ἀπέδειξε μὲν διαδόχους Σκιπίωνα Νασικᾶν, καὶ Γάϊον Μάρκιον· ἤδη δὲ ἐχόντων αὐτῶν ἐπαρχίας, καὶ στρατευματικοῖς ὑπομνήμασιν ἐντυχὼν εὗρεν ἠγνοημένον ὑφ' αὐτοῦ τι τῶν πατρίων, ἦν δὲ τοιοῦτον· Ὅταν ἄρχων ἐπ' ὄρνισιν καθεζόμενος, ἔξω πόλεως οἶκον ἢ σκηνὴν μεμισθωμένην ὑπ' αἰτίας τινὸς ἀναγκασθῇ μήπω γεγονότων σημείων βεβαίων ἐπανελθεῖν εἰς πόλιν, ἀφεῖναι ἔχρην τὸ προμεμισθωμένον οἴκημα καὶ λαβεῖν ἕτερον, ἐξ οὗ ποιήσεται τὴν θέαν αὖθις ἐξ ὑπαρχῆς· τοῦτο δ' ἔλαθεν, ὡς ἔοικε, τὸν Τιβέριον, καὶ δὶς τῷ αὐτῷ χρησάμενος ἀπέδειξε τοὺς εἰρημένους ὑπάτους. ὕστερον δὲ γνοὺς τὸ ἡμαρτημένον ἀνένεγκε πρὸς τὴν σύγκλητον, ἡ δὲ οὐ κατεφρόνησε τοῦ κατὰ μικρὸν οὕτως ἐλλείμματος, ἀλλ' ἔγραψε τοῖς ἀνδράσι, καὶ ἐκεῖνοι τὰς ἐπαρχίας ἀπολιπόντες ἐπανῆλθον εἰς Ῥώμην ταχὺ καὶ κατέθεντο τὴν ἀρχήν. Quem Plutarchi locum eo lubentius retuli, quod inde maculam eluere tentabo, quæ in eo penitus inſedit atque inueterauit. Nam quem ſenſum habent hæc: καὶ στρατευματικοῖς ὑπομνήμασιν ἐντυχών? Perſpicuum ſiquidem eſt, hoc ſentire Plutarchum, Sempronium Augurales libros inſpexiſſe: quod & Cicero lib. II. de Nat. Deor. c. 4. de ipſo loquens, teſtatur: *Poſt autem*, inquiens, *ex prouincia litteras ad collegium miſit, ſe, cum legeret libros, recordatum eſſe,* VITIO SIBI TABERNACVLVM CAPTVM *fuiſſe in hortis Scipionis, quod, cum pomœrium poſtea intraſſet habendi Senatus cauſa, in redeundo cum idem pomœrium tranſiret, auſpicari eſſet oblitus. Itaque,* VITIO CREATOS *eſſe Coſſ. Augures rem ad Senatum. Senatus, vt abdicarent Conſules: abdicauerunt.* Quod tamen illis verbis non ſignificatur. Deinde, quis non videt, quam incongrue copula, καὶ ad eam orationem coniungendam ſit interpoſita? Quamobrem ſic dilucide emendo, mutatione pene nulla: ἤδη δ' ἐχόντων αὐτῶν ἐπαρχίας καὶ στρατόν, μαντικοῖς ὑπομνήμασιν ἐντυχών. Nam Gracchum Augurem fuiſſe vel vnus Cicero lib. II. Epiſt. 2. ad Q. Frat. idoneus & locuples teſtis eſt. Huic 110 adfine erratum in Dione olim deprehendi lib. XXXVII. p. 53. quo de adoptione Clodii agens, ideo eam reprobatam ait, quod more maiorum facta non eſſet: cuius rei hanc rationem reddit: ἐν γὰρ τῇ εἰσφορᾷ τοῦ στρατιωτικοῦ νόμου μόνως ἐξῆν γίνεσθαι. Vbi interpres στρατιωτικοῦ legit, atque ita vertit. Equidem Curiata lege adoptionem factam, alias legi, militari nuſquam. Suetonius in Auguſto cap. 65. *Tertium nepotem Agrippam, ſimulque priuignum Tiberium adoptauit in foro* LEGE CVRIATA. Tacitus lib. I.

Hiſtor.

f) conf. *Perizon. Diſſ. de Prætor.* 1. §. 4. *p. m.* 8. *ſq.*

g) de ritu tabernaculi capiendi locus claſſicus eſt apud *Dionyſ. Halic. Lib. I. p.* 81. cf. *Caſaub.* ad *Sueton. Aug. c.* 95.

Histor. c. 15. *Si te priuatus* LEGE CVRIATA *apud Pontifices, vt moris est, adoptarem.* Gellius lib. V. cap. 19. *Sed adrogationes non temere, nec explorate committuntur. Nam* COMITIA *etiam arbitris Pontificibus præbentur, quæ* CVRIATA *appellantur.* Itaque legendum esse non dubito: *φρατριατικοῦ νόμου.* *h)* Quod alter eiusdem auctoris locus lib. XXXIX. p. 107. liquido & perspicue comprobat, in quo ita est: τὴν γὰρ εἰσφορὰν τοῦ φρατριατικοῦ νόμου, παρ' ἣν ἐκ τῶν εὐπατριδῶν ἐς τὸ πλῆθος ἐπεποίητο, διαβάλλων, ὡς οὐκ ἐν τοῖς ὡρισμένοις ἐκ τῶν πατρίων χρόνοις ἐκτεθέντος αὐτοῦ, τὴν δημαρχίαν τοῦ Κλωδίου πᾶσαν, ἐν ᾗ καὶ τὰ κατὰ τὴν οἰκίαν ἐδέδοκτο, κατέλυε λέγων, οὐχ οἷόν τε εἶναι, τῆς μεταστάσεως αὐτοῦ τῆς εἰς τὸν ὅμιλον παρανόμως λεγενημένης, ὑγιές τι τῶν ἐν αὐτῇ ταραχθέντων νομίζεσθαι· καὶ ἔπεισε διὰ τούτου τοὺς ποντίφικας τὸ ἔδαφος οἱ, ὡς καὶ ὅσιον καὶ βέβηλον ὄν, ἀποδοῦναι. Quibus verbis Ciceronis Orationem pro domo sua ad Pontifices habitam, quæ hodieque exstat, Dio designat, in qua ille adoptionem Clodii valde insectatur, in eaque facienda non esse morem a maioribus traditum obseruatum, nec causæ cognitionem, quæ adhiberi apud Pontifices debuerat, intercessisse ostendit. c. 13. *Quod est,* ait, *Pontifices, ius adoptionis? nempe vt is adoptet qui neque procreare iam liberos possit; & cum potuerit, sit expertus: quæ denide caussa cuique sit adoptionis, quæ ratio generum ac dignitatis, quæ sacrorum, quæri a Pontificum collegio solet. Quid est horum in ista adoptione quæsitum?* Et paullo post: *Quo die de te* CVRIATA LEX *lata esse dicatur, audes negare de cælo esse seruatum?* Appianus lib. III. Bell. ciuil. p. 586. de Octauio Cæsare: Ἀπὸ δὲ τῶν θυσιῶν ἑαυτὸν εἰσεποιεῖτο τῷ πατρὶ αὖθις κατὰ νόμον κουριάτιον· ἔστι δ' ἐπὶ τοῦ δήμου γίγνεσθαι τὴν θέσιν. Κουρίας γὰρ ἐς μέρη τὰς φυλὰς ἢ τοὺς δήμους διαιροῦντες καλοῦσιν, ὡς Ἕλληνας εἰκάζοντι φάναι φρατρίας· ἐπινομώτατος δ' ἐστὶ Ῥωμαίοις ὁ τρόπος οὗτος ἐπὶ τῶν ἀπατόρων καὶ δύνανται μάλιστα αὐτοὶ ἴσα τοῖς γνησίοις παισὶν ἄγειν τοὺς συγγενεῖς τῶν θεμένων καὶ ἀπελευθέρους.* At quam ille Κουριάτιον, eandem Dio vbique φρατριατικὸν appellat. Sic enim alias lib. XXXIX. p. 111. ὁ γὰρ Κλώδιος ὅπως ἐπὶ πλεῖον πονοίη, οὐκ εἴα τὸν ΦΡΑΤΡΙΑΤΙΚΟΝ ΝΟΜΟΝ εἰσενεχθῆναι. Idem lib. XL. Αἴτιον δ' ὅτι ΤΟΝ ΝΟΜΟΝ οἱ ὕπατοι ΤΟΝ ΦΡΑΤΡΙΑΤΙΚΟΝ οὐκ ἐσενηνέχθεισαν. Et lib. XLV. p. 308. Καὶ τὸν ΝΟΜΟΝ ΤΟΝ ΦΡΑΤΡΙΑΤΙΚΟΝ εἰσφερόμενον καθ' ὃν τὴν εἰσποίησιν αὐτοῦ τὴν ἐς τὰ τοῦ Καίσαρος γενέσθαι ἔδει.

CCVI. *Alia* SCIENTIAE AVGVRALIS *verba & Formulæ.*

Alia porro Auguralis scientiæ verba Cicero lib. II. de Diuinat. c. 36. nos docet. *Huic simile est,* ait ille, *quod nos Augures præcipimus,* NE IVGE AVSPICIVM OBVENIAT, VT IVMENTA IVBEANT DISIVNGERE. Erant & in Auspiciis trita verba hæc: ADDIXIT AVIS: quibus, lætum euentum prædixisse auem, significabant. Seneca lib. de Breuitate vitæ, c. 14. *Hoc scire magis prodest, quam Auentinum montem extra pomœrium esse, vt ille affirmabat propter alteram ex duabus causis: aut quod plebs eo secessisset, aut quod Remo auspicante illo loco* AVES NON ADDIXISSENT. Sic enim legendum. Liuius lib. XXVII. c. 18. *Fabio auspicanti, priusquam egrederetur ab Tarento,* AVES *semel atque iterum non* ADDIXERVNT. Idem lib. XXII. c. 42. *Paullus, cum ei, sua sponte cunctanti, pulli quoque* AVSPICIO NON ADDIXISSENT. Festus Pompeius in verbo: *Prætor: Itaque, quo anno Romanos Imperatores ad exercitum mitti oporteret iussu Nominis Latini, complures nostros in Capitolio a sole oriente auspiciis operam dari solitos. Vbi* AVES ADDIXISSENT, *militem illum, qui a communi Latio missus esset, illum, quem* AVES ADDIXERANT, *Prætorem salutare solitum.* Hinc, ADDICENTIBVS AVSPICIIS, dixit Corn. Tacitus libr. II. c. 14. Cicero etiam ex Augurali disciplina hæc in Orat. in Vatin. c. 8. profert. *Vtrum decreturus fueris, id quod Augures omnes vsque a Romulo decreuerunt:* IOVE FVLGENTE AGI CVM POPVLO NEFAS ESSE. Idem lib. II. de Diuinat. c. 18. *Itaque in nostris commentariis scriptum habemus:* IOVE TONANTE, FVLGVRANTE, COMITIA POPVLI HABERE NEFAS ESSE. Idem lib. II. de Natur. Deor. c. 25. *Hunc Augures nostri, cum dicunt:* IOVE FVLGENTE TONANTE. Erant & auguralia verba: RATVM FECIT. Cicero lib. I. de Diuinat. c. 39. *Quid Augur, cur a dextra coruus, a sinistra cornix* FACIAT RATVM? Idem lib. II. c. 38. *Cur autem aliis a dextra, aliis a læua datum est auibus,* VT RATVM AVSPICIVM FACERE POSSINT? Paullus: *Augustus locus sanctus ab auium gestu, id est, quia ab auibus significatus est, sic auctus: siue ab auium gustatu, quia aues pastæ* ID RATVM FECERE. * Eoque allusisse Chæream in Caligulæ cæde non dubito. Nam cum Sabinus submota per conscios centuriones turba signum, more mili- III tiæ, a Caio petiisset, Caiusque Iouem daret, exclamasse Chærea fertur: ACCIPE RATVM; vt est a Suetonio in Caligula cap. 58. relatum. * Ex Auguralibus autem Formulis fragmenta quædam hinc inde collecta adscribam. Varro lib. V. de Ling. Lat. c. 7. *Sic Augures dicunt:* SI MIHI AVCTOR ES VERBI. Charisius Sosipater lib. I. *Porphyrio ex Verrio & Festo: In Auguralibus,* inquit, *libris ita est,* SANE SARCTEQVE. Ex quibus Charisii verbis, iuncta Pauli Epitome, aliquatenus expleri Festi lacuna potest. TEMPLVM etiam, id est, locum Augurii causa captum, certis conceptisque quibusdam verbis

h) Atque hanc coniecturam felicissimam firmat Cod. Mediceus, vnde in textum hæc lectio recepta est a *Reimaro* V. C.

verbis finitum fuisse, Varro lib. VI. de Ling. Lat. c. 2. testatur. Conceptum autem verbis non iisdem vsquequaque, idem auctor tradit, eorumque Formulam quandam adfert, in cuius emendatione aquam mihi hærere fateor. *i*) Festus Pomp. *Minora templa fiunt ab Auguribus, cum loca aliqua tabulis aut lineis sepiuntur, ne vno amplius ostio pateant*, CERTIS VERBIS DEFINITA. *Itaque templum est locus ita* EFFATVS *aut ita septus, vt ex vna parte pateat, angulosque habeat adfixos ad terram.* Seruius in membranis: *Alii templum dicunt, non solum quod potest claudi, verum etiam quod palis aut hastis sustentatum, aut aliqua tali re & lineis aut loris & simili re septum est, quod effatum est, amplius vno exitu esse non oportet, cum ibi sit cubiturus auspicans.* Vnde apparet, Auguralia verba fuisse EFFARI & EFFATA. Varro lib. V. c. 7. de Ling. Lat. EFFATA *dicuntur, quod Augures finem auspiciorum cælestium extra vrbem agris sunt* EFFATI. Hinc EFFARI *templa dicuntur ab Auguribus*, ADFATVS *cum in his fines fiunt.* Liuius lib. X. c. 37. *Sed fanum tantum, id est locus* TEMPLO EFFATVS, *sacratus fuerat.* Seruius etiam in VI. Æneid. v. 197. ait, Augurum preces EFFATA appellari. Cicero lib. XIII. Epist. 40. ad Atticum. *Orat Lepidus, vt veniam (opinor Augures nihil habere) ad templum* EFFANDVM. Idem lib. II. de Legib. c. 8. *Vrbemque, & agros, & templa* LIBERATA *&* EFFATA *habento.* Sed & Augures, cum templum facerent, CONSPICIONIS & CORTVMIONIS verba vsurpasse, Varro lib. VI. l. c. docet. Auguralia etiam verba fuisse, MANALIS FONS ET NEGRITV, Festus docet. Idem, Manes Deos ab Auguribus inuocatos scribit. Sed & in Augurum libris DIVIPOTES scriptum, significarique eos, qui in Samothrace Θεοὶ δυνατοὶ vocantur, Varro lib. IV. de Ling. Lat. c. 9. scribit. *k*) Eiusdemque libri alio loco varia ex Augurum disciplina agrorum nomina & genera recenset. Vocem EXTEMPLO ex Augurum sermone ductam, Seruius in lib. I. Æneid. monet v. 97. SPECTIONEM quoque in Auguralibus pro inspectione & nuntiato poni, Festus notat. Nec non SPICERE auem in Auguriis dixisse veteres Varro lib. V. de Ling. Lat. c. 8. testatur. Paulus: *Auspicium, ait, ab aue spicienda. Nam quod nos cum præpositione dicimus Aspicio, apud veteres sine præpositione Spicio dicebatur.* RESPICI quoque AVIS in auspicando, Festo auctore, dicebatur.

CCVII. AVIVM *diuersæ species & nomina in* AVSPICIIS.

AVIVM vero, diuersas vt species, ita & appellationes habebant. Illis enim quædam ORE, quædam VOLATV, auspicium faciebant. Et hoc est, quod Ouidius lib. I. Trist. Eleg. 8. LINGVAM & PENNAM auis obseruatam significat, v. 50.

LINGVAE SERVATAE, PENNAE *dixit* AVIS.

Seruatæ enim *auis* dixit eadem forma, qua Cicero lib. I. de Diuinat. c. 48.

Hinc Remus auspicio se deuouet, atque secundam
Solus AVEM SERVANS.

Et hæ quidem, quæ ORE auspicium faciebant, OSCINES, vt Varro lib. V. de Ling. Lat. c. 7. tradit, dicebantur. Quo ex genere SVPERVAGANEAS ab Auguribus appellatas AVES, quæ ex summo cacumine vocem emiserant, Festus auctor est. Quæ vero alis, ac volatu, eæ ALITES, aut etiam, cum prosperrimi augurii & auspicii erant, PRAEPETES vocabantur. Vtriusque generis species & nomina enumerat Festus: OSCINES AVES, inquiens, *Appius Claudius esse ait, quæ ore canentes faciant auspicium, vt Coruus, Cornix, Noctua.* ALITES *autem, quæ alis ac volatu, vt Buteo, Sanqualis, Aquila, Immussulus, Vulturius; Picus autem Martius, Feroniusque & Parra, & in Oscinibus & in Alitibus habentur.* Quæ verba, vti a nobis descripta sunt, recta esse indicat Paulus in voce, *Alites*, his verbis: ALITES *volatu auspicia facientes istæ putabantur, Buteo, Sanqualis, Immussulus, Aquila, Vulturius.* Seruius in membranis ad lib. III. Æneid. v. 361. postquam PRAEPETES aues definiuit esse, quæ secundo auspicio ante eum volant, qui auspicatur: *Aues, ait, aut* OSCINES *sunt, aut* PRAEPETES: OSCINES *sunt, quæ ore futura prædicunt:* PRAEPETES, *quæ volatu augurium significant, cum sint prospera.* Higinus certe, referente Gellio lib. VI. cap. 6. PRAEPETES ab Auguribus appellari censebat aues, quæ aut opportune præuolarent, aut idoneas sedes caperent. Sed nec ipsas tantum aues, quæ prosperius præuolarent, verum etiam locos, quos capiebant, quod idonei felicesque essent, PRAEPETES dictos, Gellius existimat. PRAEPETES autem aues quidam, vt ex Festo discimus, inde dictas credebant, quod secundum auspicium facerent, præuolantes, seque ante auspicantem ferentes: alii, quod antea indicarent, quam peteretur: alii, quod præter- 112
uolarent. Atque de Sanquale & Immussulo Paulus & Festus suis singillatim locis tractant, quibus addenda sunt, quæ Plinius lib. X. Nat. Hist. cap. 7. tradit in hæc verba: SANQVALEM AVEM ATQVE IMMVSSVLVM *Augures Romani magnæ quæstionis habent.* IMMVSSVLVM *aliqui vulturis pullum arbitrantur esse, &* SANQVALEM *Ossifragæ: Massurius Sanqualem Ossifragam dicit esse: Immussulum autem pullum aquilæ, priusquam albicet cauda.* BVTEONEM vero, idem eiusdem libri cap. 8. accipitris genus esse scribit, Triorchen dictum a numero testium, fami-

i) V. *Iof. Scalig. Coni. ad h. l.* Ceterum ritum capiendi templi tradit *Liv. I, 18.* cf. *Gutber. de Iur. Pontif. III, 3.*

k) V. *Scalig. Coniect. p. 25.*

familiamque Romæ ex eo cognominatam, cum prospero auspicio in ducis naui sedisset. TITIAS etiam AVES in Auguriis certis, Titii sodales obseruare solitos, Varro lib. IV. de Lingua Latina c. 15. testatur. Et erant quidem nonnullæ aues prosperrimi auspicii, quales aliquot Plinius libro X. c. 8. & 18. commemorat. Quædam inauspicatæ, quales sunt de quibus eiusdem lib. cap. 12. & 13. & in his INCENDIARIA, quod etiam Iul. Obsequens in lib. de Prodig. c. 100. & 111. & Lampridius in Commodo c. 16. confirmant. Præpetibus vtique contrarias aues, INFERAS appellatas. Gellius lib. VI. c. 6. ex Nigidio Figulo scribit. E Seruii quoque in III. Æneid. ad. v. 361. schedis hæc quæ sequuntur descripsi: *Certa auium genera ab Auguribus appellantur, quæ pennis vel volatu omina possunt facere: quæ si fuerint prospera,* PRAEPETES; *si aduersa,* INFERAE *dicuntur.* Idem ibidem: *Aut superiora tenent, &* PRAEPETES *vocantur; aut inferiora, & dicuntur* INFERAE. Ceterum in Auguriis auspiciisque, Aues, quæ consulentem iubebant, hortabanturue ad agendum, quod animo proposuerat, ADMISSIVAE ab Auguribus dicebantur: at, quæ vetabant, prohibebantue quid fieri, ARCVLAE, & INEBRAE: quæ vero actum aliquid remorari compellebant, REMORES vocabantur. Quorum verborum proprietates Festo & Paulo me acceptas ferre, ingenue profiteor. CLIVINAM etiam, aut, vt vetus codex, CLIVIAM AVEM ab antiquis nominatam Labeo Prohibitoriam dicebat, teste Plinio lib. X. c. 14. Et certe CLIVIA appellata AVSPICIA, quæ aliquid fieri prohibebant, Paulus scribit. In Auguriis vero, ALTERA AVIS, vt idem Paulus auctor est, cum appellabatur, prosperum non esse significabatur. Contra, SINISTRAE AVES & SINISTRA AVSPICIA dicebantur, quæ sinebant aliquid fieri. Festus: SINISTRAE AVES SINISTRVMQVE AVSPICIVM, *id est, quod sinat fieri. Varro lib. V. Epistolicar. Quæstionum,* ait: *A Deorum sede cum in meridiem spectes, ad sinistram sunt partes mundi exorientes, ad dextram occidentes, factum arbitror, vt sinistra meliora auspicia, quam dextra, esse existimentur. Idem fere sentiunt Sinnius Capito & Cincius.* Seruius in lib. II. Æneid. ad versum 693. *Intonuit læuum: Sinistrum,* ait, *prosperum, quia cæleste est. Sinistrum autem a sinendo dicitur, quantum ad Augurium pertinet, quod nos agere aliquid sinat. Vnde alibi: . . Si quem Numina læua sinunt, &c. Sinistras autem Septemtrionales esse, Auguralis disciplina consentit. Et ideo ex ipsa parte significatur, esse fulmina altiora & viciniora domicilio Iouis.*

CCVIII. PIACVLARIA & PESTIFERA AVSPICIA, PEDESTRIA, PERENNIA, EX ACVMINIBVS, CAELESTIA AVGVRIA.

Nec tantum, quæ auium cantu vel volatu, sed & quæ extis, aut hostiarum ab altaribus fuga, aut diris mugitibus, tristia sacrificantibus portendebant, PIACVLARIA ET PESTIFERA AVSPICIA DICTA, Festus Pomp. scribit. PEDESTRIA etiam AVSPICIA, eodem auctore, appellabant, quæ a vulpe, lupo, serpente, equo, ceterisque animalibus quadrupedibus dabantur. IVGIS vero auspicii Cicero in lib. II. de Diuinat. cap. 36. meminit. Id erat, si modo Pauli scripta pondus habent, cum iunctum iumentum stercus fecerat. Idem Cicero PERENNIA auspicia memorat, lib. II. de Natura Deor. cap. 3. Cuius vocis idoneum & locupletem interpretem Festum dabo, prolatis eius ipsismet verbis, quæ ita habent: PERENNE *dicitur* AVSPICARI, *qui* AMNEM AVT AQVAM, QVAE EX SACRO ORITVR, AVSPICATO TRANSIT. Idem alias: *Petronia amnis est in Tiberim profluens, quam magistratus auspicato transeunt, cum in campo quid agere volunt: quod genus auspicii* PERENNE *vocatur. Amnem autem feminine antiqui pronuntiabant.* Fit etiam auspicii EX ACVMINIBVS mentio apud Ciceronem, de Diuinat. lib. II. cap. 36. CAELESTIA AVGVRIA vocata, cum fulminaret aut tonaret, Paulus auctor est. *l)*

CCIX. AVGVRIORVM *genera & ritus.* AVGVRIVM AGERE; *aliaque Auguralia verba.*

Sane, AVGVRIORVM non vnum genus fuisse, sciendum est. Quædam enim OBLATIVA, quædam IMPETRITA, quædam STATIVA dicebantur. Seruius manuscriptus in VI. v. 190. Æneid. AVGVRIA, ait, OBLATIVA *sunt, quæ non poscuntur: aut* IMPETRITA, *quæ optata eueniunt.* Idem in XII. Æneid. v. 260. ad ea verba: *Accipioque Deos. Modo,* ait, *quasi de* OBLATIVO *loquitur. Nam in* OBLATIVIS AVGVRIIS, *in potestate videntis est, vtrum id ad se pertinere velit, an refutet, & abominetur. Ergo nunc dicit, se augurium libenter amplecti, & adgnoscere circa se fauorem Deorum.* Idem 113 in lib. III. Æneid. ad versum 84. *Templa Dei saxo: Hoc iuxta Augurii genus, quod* STATIVVM *dicitur, retulit, in quo considerantur, quo in loco Auguria peragi debeant.* Idem in lib. III. Æneidos, speciem quandam Augurii fuisse, scribit, quæ LEGVM DICTIO vocaretur. Ibidemque v. 90. ad verba: - - - *Tremere omnia visa repente:* in Augurali disciplina TRIPVDIVM SONIVIVM appellatum, scribit a sono: ad quod pertinebat, si arbor sponte radicibus

l) Plura adhuc genera auguriorum apud veteres occurrunt: de quibus omnibus diligenter egit *Eschenbach.* in Diss. *de Auguriis*, quæ est IX. in *Dissertationibus Academicis*: vbi totum hunc de auguriis locum ex antiquitate erudite illustrat.

dicibus caderet, ſi terra tremeret. Præterea in eundem lib. III. v. 117. ad ea verba: *Tertia lux: Hoc idem*, ait, *iuxta Auguralem ſpeciem poſitum tradunt, quæ appellatur*, CONDICTIO, *id eſt denuntiatio, vt ante diem certum quis ad inaugurandum adſit.* Augures autem, vt Varro lib. V. de Ling. Lat. cap. 6. notat, AVGVRIVM AGERE dicebantur, licet in eo plura dicerent, quam facerent. Supremum vero augurii tempus, TEMPESTATEM in Augurum libris appellari, idem lib. VI. cap. 3. ſcribit. Ex iisdemque libris Feſtus vocem, PALVDATI, citat & explicat. AVGVRACVLVM etiam, Paulus teſtis eſt, antiquos appellaſſe, quam nos arcem dicimus: quod ibi Augures publice auſpicarentur.

Capientes porro auguria ſedebant. Plutarchus in Marcello p. 300. *ὅτ' ἂν ἄρχων ἐπ' ὄρνισι καθεζόμενος ἔξω πόλεως, οἶκον, ἢ σκηνὴν μεμισθωμένην, ὑπ' αἰτίας τινὸς ἀναγκασθῇ, μήπω γεγονότων σημείων βεβαίων, ἐπανελθεῖν εἰς πόλιν.* Seruius in illud Virgilii, lib. IX. Æneid. v. 4. *Sacrata valle ſedebat: Secundum Augures*, ait, SEDERE, *eſt augurium captare. Namque poſt deſignatas cæli partes, a ſedentibus captantur auguria. Quod & ſupra ipſe oſtendit latenter, inducens Picum ſolum ſedentem.*

CCX. AVGVRES PVBLICI, *in collegium* COOPTATI, INAVGVRATI.

Erat plane Romæ Augurum collegium, qui AVGVRES PVBLICI vocabantur. Cicero lib. II. de Legib. c. 8. AVGVRES PVBLICI *interpretes Iouis Opt. Max.* Idem lib. VI. Epiſtol. 6. ad Cæcin. *Quare, vt Augures & Aſtrologi ſolent, ego quoque* AVGVR PVBLICVS. Feſtus Pomp. *Quinque genera ſignorum obſeruant* AVGVRES PVBLICI, *ex cælo, ex auibus, ex quadrupedibus, ex aris.* Sic enim lacunam in Feſto ſupplendam, vnico verbo mutila & quaſi decurtata Epitome arguit. Fertur & vetus inſcriptio Neapoli hodieque exſtare in hæc verba: C. MAECIO MEMMIO, FVRIO, BALBVRIO, CAECILIANO, PLACIDO C. V. PONTIFICI MAIORI AVGVRI PVBLICO POPVLI ROM. QVIRITIVM. (apud Gruter. p. CCCCXXXIII. 4.) Liuius lib. I. c. 18. *Inde ab* AVGVRE, *cui deinde honoris gratia* PVBLICVM *id perpetuumque ſacerdotium fuit.* Atque in id collegium COOPTARI dicebantur. Et ita Cicero II. Orat. in Rull. cap. 7. & Philipp. XIII. cap. 5. & in lib. de Clar. Oratorib. c. 1. & lib. ſing. Epiſt. 5. ad Brutum, & alias loquitur. INAVGVRARI *m*) etiam dicebantur: quo genere loquendi idem Cicero II. Philipp. c. 43. & in Bruto c. 1. & Varro lib. IV. de Lingua Latina c. 8. & Suetonius in Caligula c. 12. vtuntur. Qui vero inaugurabatur, iureiurando adigebatur, ſe nihil e myſteriis enuntiaturum. Plutarchus ἐν Αἰτίαις p. 287. *ἢ κατειλημμένον ὅρκοις τὸν Αὔγουρα, μηδενὶ φράσειν τὰ τῶν ἱερῶν, ἀπολῦσαι τῶν ὅρκων οὐ θέλουσιν ἰδιώτην γενόμενον.*

CCXI. *Formulæ & Verba in auſpiciis ſolemnia.* TERRIPAVIVM: TERRIPVDIVM: TRIPVDIVM SOLLISTIMVM.

Solennia vero, quibus in Auſpiciis vtebantur, verba Cicero lib. II. de Diuinat. c. 34. memoriæ prodidit. Primum enim is, qui auſpicabatur, dicebat: Q. FABI, TE MIHI IN AVSPICIO ESSE VOLO. Ille vero, qui in auſpicium adhibebatur, reſpondebat: AVDIVI. Tum is, qui auſpicabatur, ita imperabat: DICITO, SI SILENTIVM ESSE VIDEBITVR. Statim reſpondebat alter: SILENTIVM ESSE VIDETVR. Tum ille: DICITO, SI PASCVNTVR AVES. Hic reſpondebat: PASCVNTVR. Ille: QVAE, AVT VBI? Reſpndebat hic: ATTVLIT IN CAVEA PVLLOS PVLLARIVS. In cauea enim incluſos pullos adferebat is, qui ex eo ipſo nominabatur PVLLARIVS, cuius opera in auſpiciis veteres vſos fuiſſe, oſtendit idem Cicero Epiſt. 12. lib. X. Familiar. & in Orat. ad populum contra Rullum, c. 13. & Liuius lib. VIII. c. 30. Is pullis de cauea exeuntibus offam pultis offerebat, vt paſcerentur. Hi plerumque fame enecti in offam protinus inuadebant, & ſi aliquid ex ore cecidiſſet, tum auſpicanti TRIPVDIVM SOLLISTIMVM nuntiabatur: quod erat egregium & lætum auſpicium. Liuius libro X. cap. 40. *Tertia vigilia noctis, iam relatis litteris a collega, Papirius* SILENTIO FACTO SVRGIT, ET PVLLARIVM IN AVSPICIVM MITTIT. Et mox: *Nam cum pulli paſcerentur*, PVLLARIVS *auſpicium mentiri auſus*, TRIPVDIVM SOLLISTIMVM CONSVLI NVNTIAVIT: *Conſul lætus*, EGREGIVM AVSPICIVM ESSE, & DEIS AVCTORIBVS, REM GESTVROS, PRONVNTIAT, *ſignumque pugnæ proponit.* Ibidemque paullo poſt: *Mihi quidem* TRIPVDIVM NVNTIATVM *populo Rom. exercituique* EGREGIVM AVSPICIVM *eſt.* Plinius lib. X. cap. 21. de gallis gallinaceis agens, quos victoriarum omnium toto orbe partarum auſpices facit: *Horum*, ait, *ſunt* TRIPVDIA SOLLISTIMA. Minutius Felix in Octauio cap. 26. *Clodius ſci-* 114
licet, Flaminius, & Iunius ideo exercitus perdiderunt, quod PVLLORVM SOLLISTIMVM TRIPVDIVM *exſpectandum non putauerunt.* Origo autem & ratio illorum nominum hæc traditur: quod, cum neceſſe erat, ex ore paſcentium pullorum aliquid cadere & terram PAVIRE, id eſt ferire, *Terripauium*, primo, poſt *Terripudium*, dein TRIPVDIVM dictum: & quia in ſolidum cadebat, SOLLISTIMVM id appel-

m) Ritum & ſolennia *inaugurationis* ſacerdotum v. ap. *Guther. de iur. Pont. I.* 25.

appellabatur. Paulus ex Festo: *Puls*, ait, *potissimum dabatur pullis in auspiciis, quia ex ea necesse erat aliquid decidere, quod* TRIPVDIVM *faceret, id est Terripauium:* PAVIRE *enim, ferire est. Bonum enim augurium esse putabant, si pulli, per quos auspicabantur, comedissent, praesertim si eis edentibus aliquid ab ore decidisset: sin autem omnino non edissent, arbitrabantur periculum imminere.* Idem alio loco: SOLLISTIMVM *Appius Pulcher, in Auguralis disciplinae libro primo, ait, esse tripudium, quod aui excidit, ex eo, quod illa fert, saxumue solidum, aut arbos viuiradix ruit, quae nec prae vitio humani caedantur, iaciantur, pellanturue.* Vnde apparet, falli eos, qui apud Ciceronem lib. I. de Diuinat. c. 15. in SOLLISTIMI TRIPVDII explicatione, *solum* pro *solido* substituerunt: nec eorum opinioni fuffragatur SOLLISTIMI vox, cuius sonus eos in fraudem illexit. SOLLVM namque Oscorum lingua *solidum* significare, idem Festus Pomp. auctor est. Tripudiorum porro SOLLISTIMORVM & SONIVIORVM meminit Cicero Epist. 6. lib. VI. Familiarium, ad Caecinam.

CCXII. AVSPICIA *pullorum* TRISTIA, *vel* SECVNDA, *nuntiabantur.*

Ceterum, si cauea non exirent pulli, vel cauea educti fugerent & euolarent, aut pasci renuerent, triste hoc atque dirum auspicium erat. Quam obseruationem euentu ipso, quotiescunque ita casus tulit, comprobatam, magnamque eius neglectum ducibus Romanis cladem calamitatemque inuexisse, historiarum monumenta testantur: cuius rei exempla si quis requirat, ea Ciceronis lib. I. c. 35. & II. c. 33. de Diuinat. & lib. II. de Nat. Deor. c. 3. Valer. Maximus lib. I. cap. 4. & 6. Epitomes Liuii lib. XIX. Polybii lib. I. Suetonii in Tiberio cap. 2. & in Galba, cap. 18. & Iulii Obsequentis lib. de Prodig. c. 83. lectio suggeret. Testimonium etiam non detrectabit Silius Italicus, qui hoc idem subobscuro verborum ambitu significat lib. V. his versibus, 59. ss. quibus, caligine omni depulsa, lux clara nostra ope nunc affulget:

> *Tunc ales priscum populis de more Latinis*
>
> *Auspicium, cum bella parant, mentesque Deorum*
>
> *Explorant super euentu, seu praescia luctus*
>
> *Damnauit vesci, planctuque alimenta refugit.*

Hoc vero cum obseruassent pullarii, AVSPICIA SECVNDA ET EGREGIA VEL TRISTIA NVNTIABANT. Liuius lib. IX. c. 14. Papirium haec Tarentinis dixisse refert: AVSPICIA SECVNDA ESSE, *Tarentini*, PVLLARIVS NVNTIAT: LITATVM PRAETEREA EST EGREGIE: AVCTORIBVS DIIS, *vt videtis, ad rem gerendam proficiscimur.* Idem lib. XLI. c. 18. *Super tam euidentem* TRISTIS OMINIS *euentum, etiam ex* PVLLARIO *auditum est,* VITIVM IN AVSPICIO ESSE.

CCXIII. *Auspicium* IVGE, PERENNE, *aliaque auspiciorum genera.* SILENTIVM *in auspiciis, quid?* SORICVM OCCENTVS.

AVSPICIORVM porro species duas, IVGIS & PERENNIS nominibus distinctas, Cicero lib. II. de Diuinat. c. 36. commemorat, cui Festus subscribit, qui haec praeterea auspiciorum genera recenset: CADVCA, PEDESTRIA, DEXTERA, PIACVLARIA: eorumque verborum vim & potestatem suis locis explicat.

SILENTIVM etiam Auspiciorum proprium verbum erat, eoque nomine, prout Cicero ibid. c. 34. interpretatur, appellabant, quod omni vitio carebat. Festus, inter SINISTRVM auspicium & SILENTIVM hoc interesse, ex Atteio Capitone scribit: quod SINISTRVM in auspicando laetum & prosperum auspicium significet: at SILENTIVM, vbi duntaxat vacat VITIO. Igitur, SILENTIO SVRGERE cum dicitur, significat non interpellari, quo minus rem gerat, SINISTRVM vero hortari quoque auspicia ad agendum, quod animo quis proposuerit.

SORICVM AVTEM OCCENTV DIRIMI AVSPICIA, inualuerat, teste Plinio lib. VIII. cap. 57.

CCXIV. AVSPICARI *quinam dicantur?* CVBANTES *auspicari solebant.*

Porro non tantum, qui caelestia auguria, sed & qui pedestria bipedum, ex pullorum nimirum pastu, auspicia capiebat, pullariumque in auspicium mittebat, AVSPICARI dicebatur, vt ex Cicerone lib. II. de Diuinat. c. 36. intelligimus. Suetonius in Nerone cap. 46. AVSPICANTI, *Sporus annulum muneri obtulit.* Idem in Galba cap. 18. *Obseruatum est etiam Ca-* 115
lendis Ianuar. sacrificanti coronam excidisse, AVSPICANTI *pullos euolasse.* Iulius Obsequens in lib. de Prodig. c. 83. de M. Aemilio & C. Hostilio Mancino Coss. *Quum*, ait, *Lanuii* AVSPICARENTVR, *pulli e cauea in syluam Laurentinam euolarunt.* Cato in Orat. de Sacrilegio commisso, referente Festo: *Domi cum* AVSPICAMVR, HONOREM ME DEVM IMMORTALIVM *velim habuisse.*

Interdum vero cubantes auspicabantur. Paulus: CVBANS AVSPICATVR, *qui in lecto quaerit*

rit augurium. Seruius in schedis, quo loci *Templi* significationes exsequitur, in eo loco septo CVBARE consueuisse AVSPICANTES, indicat. *n)*

CCXV. HARVSPICVM RESPONSA.

Nec vero de HARVSPICVM RESPONSIS silendum arbitror. Haruspices namque CONSVLI, & consulti RESPONDERE dicebantur, & quæ edebant ac pronuntiabant, RESPONSA appellabantur. Suetonius in Tiberio cap. 63. *Haruspices secreto, ac sine testibus* CONSVLI *vetuit.* Virgilius lib. III. Georgic. v. 491.

Nec RESPONSA *potest* CONSVLTVS *reddere* VATES.

Illic enim, vt & apud Plinium lib. X. cap. 18. & Lucanum lib. I. v. 564. VATIS nomine Haruspex procul dubio exaudiendus est. Atque ita RESPONSA VATVM accipienda sunt apud Corn. Tacitum lib. II. Hist. c. 78. Liuius lib. XXXIX. c. 16. *Hac eos religione innumerabilia decreta Pontificum, Senatusconsulta,* HARVSPICVM *denique* RESPONSA *liberant.* Ex huiusmodi vero responsis Cicero Oratione, quæ de Harusp. Respons. inscribitur, vnum profert c. 10. c. 16. 17. & 19. conceptum in hæc verba, quæ dispersa in vnum contuli: QVOD IN AGRO LATINIENSI AVDITVS EST STREPITVS CVM FREMITV, EXAVDITVS IN AGRO PROPINQVO ET SVBVRBANO STREPITVS QVIDAM RECONDITVS, ET HORRIBILIS FREMITVS ARMORVM, DE EA RE SCRIPTVM EST POSTVLATIONES ESSE IOVI, SATVRNO, NEPTVNO, TELLVRI, DIIS CAELESTIBVS, OB LVDOS MINVS DILIGENTER FACTOS, POLLVTOSQVE, ORATORES CONTRA IVS FASQVE INTERFECTOS, FIDEM ET IVSIVRANDVM NEGLECTVM, SACRIFICIA VETVSTA, OCCVLTAQVE MINVS DILIGENTER FACTA POLLVTAQVE, NE PER OPTIMATIVM DISCORDIAM DISSENSIONEMQ. PATRIBVS, PRINCIPIBVSQVE CAEDES PERICVLAQVE CREENTVR, AVXILIISQVE DIMINVTIS EFFICIATVR, QVARE AD VNIVS IMPERIVM RES REDEAT, EXERCITVSQVE PVLSVS AD DIMINVTIONEM ACCEDAT, NE DETERIORIBVS REPVLSISQVE HONOS AVGEATVR. Liuius libro XLII. c. 20. cum rostrata columna bello Punico posita tota ad imum fulmine discussa esset, HARVSPICES RESPONDISSE *refert,* IN BONVM VERSVRVM ID PRODIGIVM, PROLATIONEMQ. FINIVM ET INTERITVM PERDVELLIVM PORTENDI, QVOD EX HOSTIBVS SPOLIA FVISSENT EA ROSTRA, QVAE TEMPESTAS DISIECISSET. Valer. Maximus lib. I, cap. 6. Marcelli fatum narrans, *Cum summo,* inquit, *studio niteretur, vt Pœnorum exercitum, aut in Italia prosterneret, aut Italia pelleret, solennique sacrificio voluntates Deorum exploraret, quæ prima hostia ante foculum decidit, eius* IECVR SINE CAPITE *inuentum est: proxima* CAPVT IECINORIS DVPLEX *habuit: quibus* INSPECTIS, HARVSPEX, *tristi vultu* NON PLACERE *sibi* EXTA, *quia prima tam* TRISTIA, *secunda* NIMIS LAETA *apparuissent,* RESPONDIT. Iul. Obsequens libro de Prodig. c. 116. *Peiræum Sylla cum oppugnaret, vnus miles eius aggerem ferens, exanimatus fulmine.* HARVSPEX RESPONDIT, DIVTVRNO LABORE, QVOD CAPVT IACENTIS IN OPPIDVM VERSVM ESSET, INTROITVM ET VICTORIAM ROMANIS SIGNIFICARE. Quo in libello & alia multa Haruspicum responsa, quæ breuitatis causa prætermitto, referuntur. Aliud etiam Haruspicum responsum, Liuius lib. XXXI. c. 5. commemorat, quo continebatur, PRECATIONI ANNVISSE DEOS, LAETAQVE EXTA FVISSE, ET PROLATIONEM FINIVM VICTORIAMQVE ET TRIVMPHVM PORTENDI. Idem libro XXXVI. c. 1. *Ea omnia sacrificia* LAETA *fuerunt: primisque hostiis* PERLITATVM *est. Et ita* HARVSPICES RESPONDERVNT, EO BELLO TERMINOS POPVLI ROM. PROPAGARI, VICTORIAM AC TRIVMPHVM OSTENDI. Idem lib. XLII. c. 30. HARVSPICES ITA RESPONDERVNT, SI QVID REI NOVAE INCIPERETVR, ID MATVRANDVM ESSE. VICTORIAM, TRIVMPHVM, PROROGATIONEM IMPERII PORTENDI. Plinius lib. XI. cap. 38. *Diuo Augusto, Spoleti sacrificanti, primo potestatis suæ die, sex victimarum iecinora replicata intrinsecus ab ima fibra reperta sunt:* RESPONSVMQVE, DVPLICATVRVM INTRA ANNVM IMPERIVM. Suetonius in Augusto, cap. 94. *Velitris antiquitus tacta de cœlo muri parte,* RESPONSVM EST, OPPIDI CIVEM QVANDOQVE RERVM POTITVRVM. Ibidem cap. 98. *Sub idem tempus ictu fulminis ex inscriptione statuæ eius prima littera nominis effluxit:* RESPONSVMQVE EST, CENTVM SOLOS DIES POSTHAC VICTVRVM, QVEM NVMERVM C. LITTERA NOTARET. Et in Galba, cap. 4. *Auo eius* FVLGVR PROCVRANTI, *cum exta de manibus aquila rapuisset, & in frugiferam quercum contulisset,* SVMMVM, SED SERVM IMPERIVM PORTENDI FAMILIAE, RESPONSVM EST. Fit & huiusmodi Responsorum mentio 116
apud Ciceronem, lib. I. de Diuinat. Liuium lib. VIII. cap. 15. Plinium, lib. VII. cap. 16. Corn. Tacitum libro XV. cap. 47. & Aurel. Victorem in histor. Aug. c. 28. *o)*

n) conf. *Plutarch. Marcell.* Ita etiam omina captantes in sella sedebant. *Cic. Div. I,* 46. conf. *Val. Max. I,* 6. 4. *Casaub.* ad *Suet. Aug.* c. 95.

o) Ex Haruspicum disciplina etiam sunt, *prodigia, portenta, monstra, ostenta,* quibus ea euenta, resque signi-

CCXVI. Carmina martiana.

Huic loco duo Martii vatis Carmina inserere non alienum fuerit, quorum vtrumque a Liuio, lib. V. cap. 12. alterum a Macrobio lib. I. Saturnal. cap. 17. citatur. Priore carmine Cannensis clades in hæc verba prædicta erat: AMNEM TROIVGENA CANNAM ROMANE FVGE, NE TE ALIENIGENAE COGANT IN CAMPO DIOMEDIS CONSERERE MANVS: SED NEQVE CREDES TV MIHI, DONEC COMPLERIS SANGVINE CAMPVM, MVLTAQVE MILLIA OCCISA TVA DEFERET AMNIS IN PONTVM MAGNVM EX TERRA FRVGIFERA PISCIBVS ATQVE AVIBVS FERISQVE, QVAE INCOLVNT TERRAS, IIS FIAT ESCA CARO TVA. NAM MIHI ITA IVPITER FATVS EST. Alterum carmen emendatius & plenius in Liuii, quam Macrobii codicibus, ita habes: HOSTEM, ROMANI, SI EXPELLERE VVLTIS, VOMICAMQVE, QVAE GENTIVM VENIT LONGE, APOLLINI VOVENDOS LVDOS CENSEO, QVI QVOTANNIS COMITER APOLLINI FIANT. CVM POPVLVS DEDERIT EX PVBLICO PARTEM: PRIVATI VTI CONFERANT PRO SE, SVISQVE. HIS LVDIS FACIVNDIS PRAEERIT PRAETOR IS, QVI IVS POPVLO PLEBIQVE DARIT SVMMVM. DECEMVIRI, GRAECO RITV SACRA FACIANT. HAEC SI RECTE FAXITIS, GAVDEBITIS SEMPER, FIETQVE RES VESTRA MELIOR: NAM IS DIVVS EXTINGVET PERDVELLES VESTROS, QVI VESTROS CAMPOS PASCVNT PLACIDE.

CCXVII. Responsa *quædam* delphica.

Apud Liuium lib. XXIII. cap. 11. Q. Fabius Prætor, legatus a Delphis Romam reuersus, responsum Pythiæ ex scripto recitauit, in quo erant Diui, quibus quoque modo supplicaretur. Dein addebatur: TVM, SI ITA FAXITIS, ROMANI, VESTRAE RES MELIORES, FELICIORESQVE ERVNT: MAGIS EX SENTENTIA RESPVBL. VESTRA VOBIS PROCEDET: VICTORIAQVE DVELLI POPVLI ROM. ERIT PYTHIO APOLLINI, REPVBL. VESTRA BENE GESTA SERVATAQVE, LVCRIS MERITIS, DONVM MITTITOTE, DEQVE PRAEDA, MANVBIIS, SPOLIISQVE HONOREM HABETOTE. Aliud etiam responsum Delphicum, Latinis itidem verbis conceptum, Liuius lib. V. c. 16. refert.

CCXVIII. Haruspicum *quædam verba solennia.*

Porro Haruspicum verba quædam perstringit Varro, lib. VI. de Lingua Lat. c. 5. *Vt cum*, inquiens, *Haruspex præcipit*, VT SVO QVISQVE RITV SACRIFICIVM FACIAT. Haruspices etiam PRONVNTIARE dicebantur. Suetonius in Iulio cap. 61. de equo Cæsaris: *quem natum apud se cum* HARVSPICES IMPERIVM ORBIS TERRAE SIGNIFICARE DOMINO PRONVNTIARENT, *magna cura aluit.* Iul. Obsequens, libro de Prodig. c. 106. HARVSPICES, SACRA APOLLINIS LITANDA, ET DE LEGE, QVAE FEREBATVR, SVPERSEDENDVM PRONVNTIARVNT. Hic etiam, dubium licet, Cornuti locum adscribam, qui ad ea verba Persii Satyr. II. v. 39. *Nutrici non mando vota. Verbo*, ait, *vsus est Haruspico: cum enim dicitur*, MANDO TIBI, VT MAXIMVM IOVEM AVDIAS, *vt quemadmodum* PROCVRATIONIS *assertio fit, ita fiat & in sacris & in prece.* Ex Haruspicum vero disciplina, PORTENTA, OSTENTA, FVLGVRA, PROCVRARI, EXPIARIQVE, dicebantur: vt Cicero, lib. II. de Legibus, c. 8. Valer. Maximus lib. I. c. 1. Liuius, lib. XXVII. c. 39. Seneca, lib. II. Natural. Quæst. c. 49. Gellius lib. IV. cap. 5. Arnobius, lib. V. aduers. gent. testantur. Prodigiis namque & fulguribus denuntiata & significata pericula, expiationibus procurationibusque auerti credebant: cui scientiæ præerant haruspices, qui vt de extis, ita de fulguribus, terræ motibus, portentis, ostentis, monstris, prodigiis consulebantur. Liuius lib. V. c. 15. *Prodigia interim multa nuntiata sunt, quorum pleraque, & quia singuli auctores erant, parum credita, spretaque, & quia, hostibus Hetruscis, per quos ea* PROCVRARENT, HARVSPICES *non erant.* Vnde & illud notandum est, prodigia NVNTIARI consueuisse, vt ex Liuii compluribus locis, & Plinio, lib. VIII. cap. 45. liquet.

CCXIX. Fvlminvm genera *in haruspicina.*

Fvlminvm vtique varia illis genera erant. Quædam enim CONSILIARIA, quædam POSTVLATORIA, seu POSTVLARIA, quædam MONITORIA, alia PESTIFERA, FALLACIA, DEMPTALIA, PEREMPTALIA, seu PEREMPTORIA, ATTESTATA, ATTERRANEA, OBRVTA

significabant eas, quibus dii aliquid futuri, inprimis mali, ostenderent: quorum iram cum sacrificiis factis placarent, *procurare* portenta dicebantur. Exempla apud Liuium satis frequentia sunt. *Suscipere* etiam monstra dicuntur, vel prodigia, apud Liuium, quæ ad se pertinere crederent. *Ostentum* & *Portentum* vnde dicantur v. *Cic. de N. D. III*, 2. *Monstrum* autem, apud eundem de *N. D. I*, 42. Pro prodigio etiam dicitur *postulatio* apud *Cic. de Har. Resp. c.* 10. quia dii eo postulant aliquid suæ iræ auerruncandæ causa fieri: Vnde ipsum sacrificium etiam *postulatio* dicitur *ibid. c.* 14. v. *Grav.* ad *Cic. de Har. Resp. c.* 10. Antiquis *postulio* siue *postilio* pro eodem vsurpabatur: *Varro* quidem de *L. L. lib. IV.* dicit *deorum manium postilionem postulare* h. e. a diis manibus postulari sacrificium piaculare, vnde *postularia sacra.* v. *Ios. Scalig. Append. ad Coniect. in Varr.* p. m. 183.

RVTA, REGALIA, INFERNA seu INFERA, HOSPITALIA, FAMILIARIA, AVXILIARIA, PROVORSA, vocabantur, quemadmodum Seneca, lib. II. Natur. Quæst. cap. 49. Plinius lib. II. Natur. Hist. cap. 52. Festus Pomp. & Amm. Marcellinus lib. XXIII. cap. 5. & Seruius in lib. I. Æneid. docent. DIVM quoque FVLGVR, & RENOVATIVVM, Festus explicat. MANVBIAS etiam TRINAS IOVIS idem exponit. Seruius in I. Æneid. v. 47. ad ea verba: *Disiecitque rates:* FVLMINVM *genera sunt quatuor*, ait: *vnum, quod dicitur*, DISIICIENS *idem, quod fragosum: alterum*, TRANSFIGENS: *tertium*, CORRIPIENS: *quartum*, INFIGENS. *Quæ omnia hic attigit, dicens primum: Disiecitque rates: secundum: Illum exspirantem transfixo pectore: tertium: Turbine corripuit: quartum: Scopulo infixit acuto.*

CCXX. SALIORVM CARMINA, *& eorum verba obliterata.*

Postremo, ne Salios intactos relinquam, eorum Carmina quædam fuisse Cicero lib. III. de Orat. cap. 51. indicat. Eis vero inseri solita nomina eorum, quibus honorem eximium haberi volebant, ostendit Corn. Tacitus lib. II. cap. 83. qui hunc inter ceteros Germanico honorem decretum scribit, vt nomen eius SALIARI CARMINE CANERETVR. Capitolinus in M. Antonino Philosopho, cap. 4. quem octauo anno in collegium Saliorum relatum narrat: *Fuit*, inquit, *in eo sacerdotio & præsul, & vates, & magister, & multos* INAVGVRAVIT *atque* EXAVGVRAVIT, *nemine* PRAEEVNTE, *quod ipse* CARMINA *cuncta didicisset.* Et paullo post, cap. 21. *Iussitque, vt statuæ tantummodo filio mortuo decernerentur, & imago aurea Circensibus per pompam ferenda: & vt* SALIARI CARMINI *nomen eius inferretur.* Et ea quidem carmina, quæ a Saliis in vniuersos homines componebantur, AXAMENTA dicta, Paulus scribit. Nam in Deos singulos versus facti a nominibus eorum appellabantur, VT IANVALII, IVNONII, MINERVII. Inter eos autem, quorum nomina carmine Saliari celebrabantur, MAMVRIVS VETVRIVS numeratur. Varro lib. V. de Ling. Lat. cap. 6. *Itaque Salii*, QVI CANTANT MAMVRIVM VETVRIVM, *significant veterem memoriam.* Ouidius lib. III. Fastor. v. 259.

Quis mihi nunc dicet, quare cælestia Martis
Arma ferant Salii, MAMVRIVMQVE CANANT?

Plutarchus in Numa p. 69. Τῷ δὲ Μαμουρίῳ λέγουσιν μισθὸν γενέσθαι τῆς τέχνης ἐκείνης, μνήμην τινὰ δι᾽ ᾠδῆς ὑπὸ τῶν Σαλίων ἅμα τῇ πυῤῥίχῃ διαπεραινομένης. Οἱ δὲ Οὐετούριον Μαμούριον εἶναί φασι τὸν ᾀδόμενον, ἀλλ᾽ οὐέτερεμ μεμόριαμ, ὅπερ ἐστὶ παλαιὰν μνήμην. 117
Festus Pomp. MAMVRII VETVRII *nomen frequenter in cantibus Romani frequentabant, hac de causa. Numa Pompilio regnante e cælo fertur cecidisse ancile, id est, scutum breue: quod ideo sic appellatum est, quia ex vtroque latere erat recisum, vt summum infimumque eius latus medio pateret. Vnaque edita vox, omnium potentissimam fore ciuitatem, quamdiu id in ea mansisset. Itaque facta sunt eiusdem generis plura, quibus id misceretur, ne internosci cæleste posset: probatum est opus maxime Mamurii Veturii, qui præmii loco petiit, vt suum nomen* INTER CARMINA SALII CANERENT. Varro etiam lib. VIII. cap. 38. MANIAM MATREM LARVM, ET LVCIAM VOLVMNIAM Saliorum carminibus appellatas, tradit. Macrobius lib. I. Saturnal. cap. 9. de Iano: SALIORVM *quoque antiquissimis* CARMINIBVS, DEORVM DEVS CANITVR. Festus Pompeius: MANVOS IN CARMINIBVS SALIARIBVS, *Ælius Stilo, significare, ait, bonos.* Paulus ex Festo: IN CARMINE SALIARI CERVS MANVS, *intelligitur creator bonus.* In Saliorum vtique exsultationibus, verba, REDANTRVARE ET AMPIRVARE, vsu trita fuisse, Festus auctor est. Varro lib. IV. de Ling. Lat. c. 22. INSICIA *ab eo, quod insecta caro, & vt in* CARMINE SALIORVM *est.* Idem lib. V. c. 3. *In libris* SALIORVM, *quorum cognomina* AGONENSIVM, *forsitan hic dies, ideo appellatur potius* AGONIA. Idem lib. VI. cap. 3. *Pro quo in* SALIARI CARMINE *scriptum est*, CANTE, *hoc versu*, DIVVM EXTA CANTE, DIVVM DEO SVPPLICE CANTE. Ibidem, in Carmine Saliorum fuisse scribit hæc: COSAVLI, DOLOSI, ESO, CVSIATVM, MVSES, RVSE, DVMQVE IANVS VENET.

Ex eodem Carmine Festus Pomp. hæc verba ducit: PILVMNOE, POPLOE, PROMENERVAT, PROMONET, PENNATAS, IMPENNATASQVE, AGNAS ET AGNAS NOVAS, PRAECEPTA, PESCIA. Quinctilianus lib. I. I. cap. 11. *Nec vtique ab vltimis etiam oblitteratis repetita temporibus, qualia sunt: topper; &: antegerio; &: exanclare; &: prosapia; &* SALIORVM CARMINA, *vix sacerdotibus suis satis intellecta: sed illa mutari vitat religio, & consecratis vtendum est.* Hinc & Symmachus lib. III. Epist. 44. quendam Archaismi affectatorem ridens: *Si tibi*, ait, *vetustatis tantus est amor, pari studio in verba prisca redeamus, quibus* SALII CANVNT.

CCXXI. IANI CLAVSI *solennis Formula.*

Extrema libri huius clausula erit ea, qua IANVM a se CLAVSVM Imperatores testatum relinquebant. Quod huiusmodi elogio fieri

solitum,

solitum, didici: PACE TERRA MARIQVE PARTA, IANVM CLVSIT. Liuius lib. I. cap. 19. *Bis deinde post Numæ tempora Ianus clausus fuit: semel T. Manlio Consule, post Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod nostræ ætati Dii dederunt, vt videremus, post bellum Actiacum ab Imp. Cæsare Augusto*, PACE TERRA MARIQVE PARTA. Suetonius in Augusto cap. 22. *Ianum Quirinum, semel atque iterum a condita Vrbe ante memoriam suam clausum, in multo breuioris temporis spatio*, TERRA MARIQVE PACE PARTA, TER CLAVSIT. *p)* Qua de re exstat Emeritæ Augustæ in Hispania inscriptio hæc: IMP. CAES. DIVI F. AVGVSTI PONT. MAX. COS. XI. TRIBVNIT. POTEST. X. IMP. VIIII. ORBE MARI ET TERRA PACATO, TEMPLO IANI CLVSO ET REP. P. R. OPTIMIS LEGIBVS ET SANCTISSIMIS INSTITVTIS REFORMATA VIAM SVPERIOR. COS. TEMPORE INCHOATAM ET MVLTIS LOCIS INTERMISSAM PRO DIGNITATE IMPERII POP. ROM. LATIOREM LONGIOREMQVE GADEIS VSQVE PROMOVIT. (Apud Gruter. p. CXLIX. 4.) Reperitur & in veteribus Neronis nummis: NERO CAES. AVGVSTVS PACE POP. ROM. VBIQ. PARTA IANVM CLVSIT. Et in aliis: PACE POP. ROM. TERRA MARIQVE PARTA IANVM CLVSIT. Alii vero sic habent: IMP. NERO CLAVD. CAES. AVG. GERM. PACE POP. ROM. VBIQ. PARTA IANVM CLVSIT S. C. Et alibi: IMP. NERO CAES. AVG. PONTIF. MAX. TRIB. POT. P. P. PACE POP. ROM. TERRA MARIQVE PARTA IANVM CLAVSIT S. C. Quo genere loquendi vtitur etiam Liuius lib. XXX. cap. 45. & Seneca in ἀποκολοκυντώσει. Rursus alias: NERO CLAVD. CAESAR AVG. GERM. P. M. TR. P. IMP. P. PACE POP. ROM. TERRA MARIQVE PARTA IANVM CLVSIT S. C.

Ac de iis quidem, quæ ad IVS DIVINVM *q)* pertinent, hactenus. Nunc ad COMITIORVM, LEGVM, SENATVSCONSVLTORVMQVE Formulas, mutata velificatione, contendam.

p) Extat hac de re *Io. Massoni Iani templum reseratum.*

q) Nihil tamen Auctor dixit de sacris domesticis, siue priuatis, in quibus magna pars iuris sacri, siue Pontificii, consistebat. Legibus enim XII. cautum erat, vt perpetua ea essent, semperque conseruarentur; *Cic. Leg.* II, 19. qui est locus clasicus de sacris priuatis. Eo posito, pontificum auctoritate innumerabilia iura consecuta sunt. Primum enim constitutum est, vt, ne morte patrisfamilias sacrorum memoria occideret, iis essent ea adiuncta, ad quos eiusdem morte pecunia, siue tota, siue maxima pars, peruenisset: Vt ita sacra onus & molestia hereditatis essent: Vnde etiam *hereditas sine sacris* pro hereditate sine onere dicitur. *Cic. Leg.* II, 19. ideo dicit *sacra pecuniæ esse adligata.* Atque in eo etiam maxime cernebatur æquitas. Nam cum sacra essent sumtuosa, necessario consequebatur, vt, qui pecuniam cepisset, sacris adstringeretur. Ridiculum vero est, ex sacrorum priuatorum ratione repetere causam hereditatis siue successionis, quæ ab intestato defertur, vti a nonnullis fieri video. Non enim, vti ex *Ciceronis* loco laudato intelligitur, perspiciantque necesse est omnes, qui interpretari veteres auctores recte possunt, non igitur causa hereditatis legitimæ agnatis, suis, cet. per leges XII. delatæ est sacrorum priuatorum ratio: sed potius hereditas vel pecunia causa est, quare ad eos, qui pecuniam cepissent, necessitas suscipiendorum sacrorum priuatorum pertineret. Lex iubebat, vti auctor est *Cic Leg. II* 19. sacra perpetua manere. Ex *Pontificum* vero *auctoritate, sine lege*, consecutum hoc ius est, vt, qui pecuniam cepissent, adstringerentur sacris. Neque vero solum heredes, legatariiue, sed etiam *creditores*, qui *plurimum seruassent*, *debitores*, item, qui *plurimum vsu cepissent* possidendo, adstringebantur sacris *Cic. leg II,* 19. Quomodo igitur sacra priuata esse possunt causa, propter quem hereditatis legitimæ successio ita XII. tabulis constituta sit? Sed hoc obiter sufficiat dixisse, cum illius sententiæ, quæ paucorum adeo animos insedit, absurditas per se luceat. Iam igitur cum sacra priuata cum pecunia & hereditate coniuncta essent Pontificum auctoritate, eam potissimum ob causam *ius Pontificium* cum ciuili iure coniunctum fuit *Cic. Leg. II,* 19. Porro cum molestissima esset ista conditio suscipiendi sacra, ICti iidemque Pontifices, inprimis Scæuola, inuenerunt rationem, vt *sacris liberarentur Cic. Leg. II,* 20. Primum igitur placuit, vt omnes heredes, tam legitimi, quam testamentarii adligati essent sacris, & ex legatariis illi, qui tantundem cepissent, quantum omnes heredes, *Cic. l. c. cap.* 19. siue *legatarii partiarii.* conf. *Balduin. Iurispr. Mucian. p. m.* 72. Hos legatarios partiarios, vt sacris liberaret Mucius Scæuola, inuenit *partitionis caput.* *Cic. l. c. cap.* 21. de quo v. *Gronov. de Pecun. Vet.* IV, 7. *p. m.* 304. *vt centum numi in testamento deducerentur*, sicque adeo fieret, vt minus caperet legatarius partiarius, quam ad heredes perueniret. Formula autem partitionis haud dubie, ex auctoritate Scæuolæ hæc fuit *Mæuius cum Sempronio hereditatem partito deductis centum numis*: qua efficiebatur, vt heres adstringeretur sacris, quia plus caperet, legatarius non adstringeretur, quia centum numis minus caperet, quam heres. Sin autem ista deductio in testamento scripta non esset, vel sic tamen legatario partiario cautum voluere, ne adstringeretur sacris. Nempe iubebant eum *minus capere. Cic. l. c cap.* 20 21. *admonet ICtus vt minus capiat, quam omnibus heredibus relinquatur.* Hic autem monendum est, in *Cic. l. c. cap.* 20. in verbis *si in testamento deducta, scripta non sit* esse vitium librariorum, quod *Gronov.* l. c. ita elui posse putabat si legeretur: *si in testamento deducta sacra non sint*. At hæc quidem emendatio locum habere non potest, propterea, quod non ipsa sacra in testamento deduci poterant: neque etiam *deducere sacra* eo sensu dici potest: sed in partitionis capite scribi debebat, ex cautione, Scæuolæ, vt centum numi deducerentur, sicque adeo pecunia sacrorum molestia liberaretur. *Cic. l. c. cap.* 21. Itaque ego quidem legendum, censeam, facillima ratione, *deductio scripta non sit*. Eo me ducit ipse *Cic. l. c. cap.* 21. *Quid huc*, inquit, *accessit ex iure ciuili? partitionis caput scriptum caute, vt centum numi deducerentur*: h. e. formula partitionis a Mucio inuenta, & a nobis, supra proposita. *Inuenta est ratio, cur pecunia sacrorum molestia liberaretur. Quod si hoc, qui testamentum faciebat cauere noluisset, admonet iurisconsultus quidem hic ipse Mucius, pontifex idem, vt minus capiat, quam omnibus heredibus relinquatur.* Atque hanc emendationem etiam placere

te intelligo *Iac. Voorda* V.C. in Diſſ. *de legat. Partit.* §. 3. p. 434. cui emendationi quæ quaſi aduerſaria attulit argumenta *Arnaldus Var. Coni.* II, 2. mihi quidem non videntur ſatis idonea: etſi & ipſe ego vocabulum *partitio* eo loco pro ſacrorum liberatione capi poſſe nego: ſed potius ſtatuo, *partitionem*, eo loco pro legato partitionis ſumi oportere: vt verba: *Atque etiam dant hoc Scæuolæ, quod eſt partitio* eam vim habeant: Atque etiam hoc Scæuolæ, quos etiam in ſequentibus numero plurium nominat Cicero, largiuntur, quod quidem ad partitionem attinet, vt cet. Quo quidem poſito, non indigebimus contorta criſi *Arnaldi* l. c. de qua forte alio loco vberius. Nam vir hic doctiſſimus omnino infeliciter fere, vt alias, ita potiſſimum in loco de ſacrorum liberatione, criſin exercuit. Iam ad aliam cautionem *ſacrorum interimendorum* veniamus a ICtis & Pontificibus inuentam. Occurrunt enim *ſenes ad coemtiones faciendas ſacrorum perimendorum cauſa* apud *Cic. Muren. c.* 12. In quibus explicandis miros errores commiſerunt viri docti, inprimis *Guther. de iur. Pont. II*, 6. multique eos cum *ſenibus coemptionalibus* apud *Plautum* confuderunt, & etiamnum confundunt, quos ſummo eruditionis paratu conuicit *Gronov. de Pec. Vet. IV*, 9. Ipſe tamen in interpretatione eorundem *Senum* lapſus eſt, vt docuit *Arnald. Var. Coni.* II, 1. conf. *Grupen de Vxore Romana* c. V. §. 20. ſqq. *Conradi Parerg II*, 1. Singulorum ſententias enarrare, vel arguere, inſtituti noſtri ratio non patitur. Itaque tantum, quæ nobis veroſimillima videatur ſententia, oſtendemus. Nempe eorum ſenum ratio hæc fuiſſe videtur, vt, quoniam moleſtia ſacrorum heredes deterreret, liberandæ hereditatis cauſa, ſenem aliquem capularem, forte ſeruum vetulum, eam in rem manumiſſum, pauperem, qui heredes habiturus non eſſet, adhiberent, eique bona ſua omnia, cum ſacris, vno numo dicis cauſa accepto, per aes & libram manciparent, interpoſita ſtipulatione de bonis iisdem reſtituendis: itaque ſenex ſacra retineret, bona ad priorem dominum onere ſacrorum liberata redirent. Atque hoc negocium dictum eſt *Coemtio ſacrorum perimendorum cauſa.* Ad hanc interpretationem quaſi viam monſtrat *Cic. Leg. II*, 20. 21. qui eiusmodi coëmtionem a legatario ipſo quoque factam fuiſſe eo tradit, cui plus legatum eſſet, quam per religionem capere poſſet: quem locum infra ponemus. Iam porro quæritur coëmtio iſta facta fuerit a teſtatore, an ab herede ipſo, an etiam a quouis domino, ſacris bona ſua liberare cupiente. Equidem exiſtimo, inuentam hanc rationem eſſe, teſtamentorum hereditatumque gratia, ne hereditates & defunctorum poſtrema iudicia deſtituerentur, deterritis heredibus moleſtia ſacrorum. Itaque potiſſimum adhibitam eſſe ab heredibus, ſiue etiam a teſtatoribus, vt pecunia ſacris liberaretur. Sed tamen, cum etiam fieri poſſet, vt alicui grauis eſſet moleſtia ſacrorum, bonis ſuis vnde vnde acceptis adiunctorum, nihil video impedire, quo minus & ab huiusmodi dominis ſeni alicui bona mancipata fuiſſe, ſacrorum perimendorum cauſa, ſtatuam. Neque vero video, quare non ipſe heres hoc modo hereditatem ſacris liberare potuerit: quod videtur negare *Arnaldus l. c. cap. I.* p. 218. *ſ.* Verum eſt illud quidem, ſi heres poſt aditam hereditatem iſtam mancipationem feciſſet, quoniam qui ſemel heres factus eſt, heres eſſe numquam deſinit *L. 88. D. de hered. inſt.* venditione hereditatis ius ſacrorum transferri non potuiſſe, quod non rebus hereditariis, ſed iuri hereditatis adiunctum eſſet. Ac quamuis concedere velimus, ipſum ius hereditatis per mancipationem, translatum eſſe, ſicque adeo ipſum quoque ius ſacrorum tranſiiſſe in familiæ emtorem, tamen ne ſic quidem, quidquam actum foret. Nam interpoſita fiducia, & remancipatione facta, omne ius hereditatis cum ſacris redire ad priſtinum dominum debebat, propterea, quod per remancipationem res in eodem ſtatu reponitur, in quo ante fuit. Quid igitur? Primum non interpoſitum fiduciæ pactum puto, quod ſtatuit *Arnaldus*, & *Gronouius*, de remancipandis bonis, ſed ſtipulationem, de reſtituenda pecunia, quaſi ex ſtipulatu: vt adeo quaſi emta pecunia ad priorem dominum rediret, ſacris liberata: Nam *Cicero* l. c. diſerte *ſtipulationis* mentionem facit. Ac denique nihil neceſſe eſt, ſtatuere, heredem iſtam abalienationem feciſſe poſt aditam hereditatem, cum & ante aditam hereditatem, id fieri potuerit. v. *Conrad. Parerg. II, 1. p.* 162. Iam porro quæritur, qui fieri potuerit, vt per coëmtionem ſacra, ad ſenes iſtos tranſlata interirent. Facile eſt, id docere. Scilicet ſumebantur, vt diximus, ſenes, pauperes, orbi, heredes non facile habituri. Itaque iis mortuis, neceſſe erat, ſacra interire, quoniam nemo erat, qui ea ſuſciperet. Porro credere par eſt, interea, dum viuerent pauperes iſti ſenes, ſumtus ſacrorum ipſis erogatos fuiſſe, adiecto etiam aliquo lucello. v. *Arnald.* l. c. p. 220. & *Conradi l. c. p.* 159. Sequatur nouum *εὕρημα* ICtorum, quo ſacra perimerentur: quod commemorat *Cicero l. c. cap.* 20. his verbis: *Quin etiam cauent, vt, cui plus legatum ſit, quam ſine religione capere liceat, is per aes & libram heredes teſtamenti ſoluat: propterea, quod eo loco res eſt, ita ſoluta hereditate, quaſi ea pecunia legata non eſſet:* & *cap.* 21. eodem libro: *Rurſus ſacris liberantur. Hoc vero nihil ad pontificium ius, & e medio eſt iure ciuili, vt per aes & libram heredem teſtamenti ſoluant, & eodem loco res ſit, quaſi ea pecunia legata non eſſet, ſi is, cui legatum eſt, ſtipulatus eſt id ipſum, quod legatum eſt, vt ea pecunia ex ſtipulatione debeatur, ſitque ea non adligata ſacris.* Haec quidem cautio pertinet ad eum, qui partiri cum herede iuſſus eſt: quem Pontifices ſacris adligauerant *Cic. l. c. cap.* 19. Namque hic vt ſacrorum moleſtia liberaretur, ICti voluerunt, vt ab herede id ipſum, quod ſibi legatum eſſet, ſtipularetur, ac deinde quaſi ex ſtipulatione per aes & libram legatum ſibi mancipatum acciperet: ſicque adeo eodem loco res eſſet, quaſi legata ea pecunia non eſſet. Cuius rei cauſa hæc eſt: legatarium partiarium, ſiue eum, cui tantumdem legatum eſſet, quantum ad heredes perueniret, Pontifices ſacris obligatum eſſe voluerant: iam ea ſtipulatione & mancipatione interpoſita non amplius videbatur eſſe legatarius, ſed alius quis pater familias, qui inter viuos per mancipationem nactus eſſet dominium: atque adeo ſacra tantum apud heredem manent: legatarius liber iis eſt. Quod autem Cicero vtitur vocabulis *heredem ſoluere*, id non hoc vult, quaſi heres ſacris liberetur ſiue ſoluatur: ſed vt heres præſtita pecunia obligatione ſoluatur, ſiue liberetur v. *Arnald. l. c. p.* 221. *Conradi Parerg. l. c. p.* 158. Altera formula *ſoluere hereditatem*, quæ ap. *Cic.* l. c. c. 20. *ſoluta hereditate*, quam ferri poſſe negat *Arnaldus*, emendandumque *ſoluto herede*, eandem vim habere videtur. Neque enim quicquam video, quare hæc formula non eodem numero habeatur, quo altera. Si dici poteſt heredem *ſoluere*, pro liberare ab obligatione legati, dici etiam poſſit neceſſe eſt *ſoluere hereditatem*, eadem vi.

BARNA-

BARNABAE BRISSONII

IN CONSISTORIO REGIO CONSILIARII

ET IN AMPLISSIMO SENATV PARISIENSI PRAESIDIS

DE

FORMVLIS

ET

SOLENNIBVS POPVLI ROMANI VERBIS

LIBER SECVNDVS.

Vt, qui e portu soluunt, quamdiu oram litoris legunt, minus commouentur: sed, post quam in altum prouecti iam terram non vident, & quacunque oculos vertunt, pontum vndique & vndique pontum conspiciunt, toto tunc animo perturbati & corpore cohorrescere incipiunt: sic ego, vastum hoc æquor, Formularum expiscandarum causa, ingressus, quo longius a conspectu terræ recedit, eo vehementius afficior, nauigationisque longæ & minime portuosæ periculo terreor. Verum

Sero respicitur tellus, vbi fune soluto
Currit in immensum panda carina salum.

Nunc ergo quocumque ferar, vela nimirum danda sunt: Deus faciat, vt nauis secundis ventis cursum teneat suum! A proposito certe ne aberrem, neue ordinis (quo nulla res plus in animis hominum valet) perturbatione peccem: hoc libro de COMITIORVM, LEGVM, SENATVSCONSVLTORVMQVE Formulis dicam. Hæc enim quasi materia, quam tractet, & in qua versetur, huic libro subiecta est.

I. ROGATIONVM *solennia verba. Formula:* VELITIS IVBEATIS, QVIRITES.

Ordiar autem ab iis potissimum solennibus verbis, quibus populus Rom. de BELLO, PACE, LEGIBVS iubendis vel vetandis, MAGISTRATIBVS mandandis, VOTIS suscipiendis, SVPPLICATIONIBVS, TRIVMPHIS, QVAESTIONIBVS PVBLICIS decernendis rogari solebat.

ROGATIONVM plane omnium communia verba hæc erant: VELITIS IVBEATIS, QVIRITES. Plenus est exemplorum Liuius, in quibus colligendis si cui tempus terere graue molestumque sit, præcipua hinc inde conquisita subieci.

De BELLO quidem populum ita rogatum: VELITIS IVBEATIS, QVIRITES, BELLVM INDICI: Liuius ostendit lib. XXI. cap. 17. Illic enim de bello Punico latum ad populum scribit: VELLENT IVBERENT, POPVLO CARTHAGINENSI BELLVM INDICI. Idem lib. XXXI. cap. 9. de bello Macedonico P. Sulpitium Cos. rogationem in hæc verba promulgasse refert: VELLENT IVBERENT, PHILIPPO REGI MACEDONIBVSQVE, QVI SVB REGNO EIVS ESSENT, OB INIVRIAS ARMAQVE ILLATA SOCIIS POPVLI ROM. BELLVM INDICI. Simili modo lib. XXXVI. cap. 1. 120
Patres ad populum ferri iussisse, scribit: VELLENT IVBERENT, CVM ANTIOCHO REGE, QVIQVE SECTAM EIVS SEQVVTI ESSENT,

SENT, BELLVM INIRI. Idem lib. XLV. cap. 21. *Prætor, cuius inter ciues & peregrinos iurisdictio erat, Rogationem ferret:* VELLENT IVBERENT, RHODIIS BELLVM INDICI. Sic & lib. XXXVIII. cap. 48. *Non ad populum ferri:* VELINT IVBEANTNE CVM GALLIS BELLVM GERI?

De PACE vero ita populum rogatum lib. XXXIII. c. 10. narrat: VELLENT IVBERENT, CVM REGE PHILIPPO PACEM ESSE. Idem lib. XXX. c. 43. *Tum M. Attilius & Q. Minutius Tribuni Pl. ad populum tulerunt:* VELLENT IVBERENT SENATVM DECERNERE, VT CVM CARTHAGINENSIBVS PAX FIERET, ET QVEM EAM PACEM DARE, QVEMQVE EX AFRICA EXERCITVM DEPORTARE IVBERENT.

Eademque verborum Formula Rogationes de QVAESTIONIBVS DECERNENDIS concipiebantur. Docet hoc, ob interuersam pecuniam, quæ ab Antiocho capta erat, promulgata Rogatio, quam Liuius lib. XXXVIII. cap. 54. talem fuisse testatur: VELITIS IVBEATIS, QVIRITES, (sic enim emendandum crediderim) QVAE PECVNIA CAPTA, ABLATA, COACTA AB REGE ANTIOCHO EST, QVIQVE SVB EIVS IMPERIO FVERVNT, QVOD EIVS IN PVBLICVM RELATVM NON EST, VTI DE EA RE SERVIVS SVLPIT. PRAETOR VRBANVS AD SENATVM REFERAT, QVEM EAM REM VELIT SENATVS QVAERERE DE IIS, QVI PRAETORES NVNC SVNT? Cicero lib. II. de Finib. c. 16. *Ita aperte cepit pecunias ob rem iudicandam, vt anno proximo P. Scævola Trib. Pleb. ferret ad plebem,* VELLENTNE DE EA RE QVAERI.

Nec diuersa erat aliarum Rogationum conceptio. Nam, quæ de Cicerone in exsilium pellendo ad populum lata lex est, eam ipsemet in Orat. pro domo sua cap. 17. ita conceptam fuisse memorat: VELITIS IVBEATIS, QVIRITES, VT M. TVLLIO AQVA IGNI INTERDICTVM SIT. Idem in Pisonem c. 29. *At hoc ego nunquam opinor fuisse scriptum in illo elogio, quod te auctore in sepulcro Reipubl. incisum est:* VELITIS IVBEATIS, VT QVOD M. CICERO VERSVM FECERIT, SED QVOD VINDICARIT. Sed & de Vere sacro vouendo populum a L. Cornelio Lentulo Pontifice Max. in hæc verba rogatum fuisse, Liuius lib. XXII. c. 10. auctor est: VELITIS IVBEATIS, HOC SIC FIERI.

Rogationis etiam ad populum, quo auctore ADROGATIONES fiebant, hanc fuisse Formulam, A. Gellius lib. V. cap. 19. tradit: VELITIS IVBEATIS, VTI L. VALERIVS L. TITIO TAM IVRE LEGEQVE FILIVS SIET, QVAM SI EX EO PATRE MATREQVE FAM. EIVS NATVS ESSET.

Tribunitiæ vtique Rogationis carmen integrum exstat apud Liuium lib. XXVI. cap. 33. *Lucius,* ait ille, *Attilius Tribunus, ex auctoritate Senatus, plebem in hæc verba rogauit.* OMNES CAMPANI, ATTELLANI, CATALINI, SABATINI, QVI SE DEDIDERVNT IN ARBITRIVM DITIONEMQVE POPVLI ROM. FVLVIO PROCONSVLI QVAEQVE VNA SECVM DEDIDERE, AGRVM VRBEMQVE, DIVINA HVMANAQVE VTENSILIAQVE, SIVE QVID ALIVD DEDIDERVNT: DE HIS REBVS QVID FIERI VELITIS IVBEATIS, ROGO, QVIRITES. *Plebs sic iussit:* QVOD SENATVS MAXIMA PARS CENSEAT, QVI ADSIDETIS, ID VOLVMVS IVBEMVSQVE. Ex quo loco duo notanda sunt. Vnum est, Rogationibus adiectum fuisse verbum, ROGO: quod Adrogationis, quæ apud populum fiebat, Formula comprobat, cuius, teste Gellio, hæc erant verba, in extremo: HOC ITA VT DIXI, ITA VOS, QVIRITES, ROGO. Hoc & alias indicat Liuius lib. VI. cap. 40. his verbis: *Rogatio qualis est, quam a vobis antiquatam indignantur? sermoni, Quirites, simillima:* CONSVLES, *inquit,* ROGO, NE VOBIS QVOS VELITIS, FACERE LICEAT. *An aliter* ROGAT, *qui vtique alterum ex plebe fieri Consulem iubet, nec vobis nec duos patritios creandi vobis potestatem permittit?* Cuius verbi interpretationem hanc Festus tradit: ROGAT, *est, consulit populum, vel petit ab eo, vt id sciscat, quod ferat: vnde nos quoque in consuetudine habemus, pro petere & orare.* Alterum, quod ex illo Liuii loco efficitur, est, populum, cum rogationem acciperet, respondisse: VOLVMVS IVBEMVSQVE. Id quod etiam confirmat Cicero in Oratione pro domo sua cap. 30. cum ait: *Vt si Tribuno Pl.* ROGANTE, VELITIS IVBEATIS, *Seduli centum, se* VELLE AC IVBERE, *dixerint.* Quorum verborum differentiam hanc statuit Donatus in Andr. Act. III. Sc. 1. v. 6. VOLVMVS *animo;* IVBEMVS *verbis.* Liuius lib. IV. cap. 5. *Oportet licere populo Rom.* SI VELIT IVBERE LEGEM. Ac plane proprium erat POPVLI, IVBERE, VT PLEBIS, SCISCERE, SENATVS, CENSERE. Cicero pro Flacco cap. 7. QVAE SCISCERET PLEBS, AVT QVAE POPVLVS IVBERET. Liuius lib. X. cap. 12. *Bellum Samnitibus* ET CENSVERE PATRES, ET POPVLVS IVSSIT. Apud eundem lib. XXXI. cap. 7. *Sulpitius Consul populum concione aduocata alloquens:* QVAE PATRES, ait, CENSVERVNT, VOS IVBETE.

II. AVCTORITAS SENATVS: POTESTAS POPVLI.

Et quidem AVCTORITAS r) erat IN SENATV, POTESTAS IN POPVLO, vt Cicero lib. II. de Legibus cap. 12. loquitur. Liuius lib. VIII. cap.

r) *Auctoritas Senatus* quam vim habuerit pro diuersis reip. temporibus, egregie docet *Ernesti* V.C. *Clav. Cic.* h. v. conf. I. F. *Gronov. Obs.* I, 25. meque in *Histor. Iurispr. Rom.* II, 1, 13.

21 cap. 29. *Bellum* EX AVCTORITATE PATRVM POPVLVS *aduersus Vestinos* IVSSIT. Et lib. I. cap. 22. *Regem* POPVLVS IVSSIT. PATRES AVCTORES FACTI. Ibidem c. 17. DECREVERVNT, *ut, cum* POPVLVS *Regem* IVSSISSET, *id sic ratum esset*, SI PATRES AVCTORES FIERENT. Idem lib. XXVI. c. 2. de Martio, qui dux ab exercitu lectus absque populi suffragio Proprætoris titulo literas ad Senatum scripserat: *Titulus honoris, quod imperio non* POPVLI IVSSV, NON EX AVCTORITATE PATRVM *dato Proprætor Senatui scripserat, magnam partem hominum offendebat.* Hinc & DECRETA PATRVM, & POPVLI IVSSA. Liuius lib. XXXVIII. c. 51. *Nutus eius* PRO DECRETIS PATRVM, PRO POPVLI IVSSIS ESSE. Denique lex ad populum lata GENERALE IVSSVM POPVLI definitur ab A. Gellio lib. X. cap. 20.

III. *Populus* IVBERE, VETARE, *item* CONSVLI, *dicebatur.*

IVBERE autem, & e contrario VETARE, POPVLVS dicebatur. Titius apud Macrobium lib. III. Saturnal. cap. 16. *Quod in foro gestum sit*, QVI SVASERINT, QVI DISSVASERINT, QVOT TRIBVS IVSSERINT, QVOT VETVERINT. Cicero lib. I. de Orat. cap. 14. *Nam* APVD POPVLVM DE LEGIBVS IVBENDIS ATQVE VETANDIS. Idem lib. III. de Legibus, c. 15. de Tabellariis Legibus disserens: *Carbonis est tertia, de* IVBENDIS LEGIBVS AC VETANDIS. Vnde IVSSA, VETITA POPVLI IN SCISCENDIS SVFFRAGIIS, dixit idem lib. II. de Legibus, c. 3.

Admonendi autem sumus, directam rogandi Formulam ἀσυνδέτως ita conceptam fuisse: VELITIS IVBEATIS. Proinde vocula, NE, quæ librariorum incuria huic Formulæ sese sociam & comitem adiunxit, apud Liuium lib. XXII. c. 10. reiicienda & expungenda est. Quam tamen ab obliquis Rogationibus non arceo, quibus cum ei belle conuenit. Liuius lib. I. c. 46. *Ausus est ferre ad populum*, VELLENT IVBERENTNE *se regnare.* Et lib. XXX. c. 43. *Tribuni Pleb. ad populum tulerunt*, VELLENT IVBERENTNE, *Senatum decernere.* Et lib. XXXVIII. c. 48. *Non ad populum ferri*, VELINT IVBEANTNE? Cicero lib. II. de Finib. c. 16. *Ferret ad plebem*, VELLENTNE *de ea re quæri.* Idem pro Sextio, c. 59. de Tribuno Pleb. *Concionem interrogare solebat*, VELLENTNE *me redire.*

Huiusmodi vero Rogationibus POPVLVS CONSVLI dicebatur. Liuius lib. XXII. c. 10. *L. Cornelius, Pont. Max. consulente collegio Pontificum, omnium primum* POPVLVM CONSVLENDVM *de Vere sacro censet.* Cicero pro Milone c. 7. *Nihil de eius morte* POPVLVS CONSVLTVS EST. Idem pro domo sua c. 20. *Si populus Rom. de ista re* CONSVLTVS EST. Varro lib. IV. de Ling. Lat. *Consul nominatus, quod,* CONSVLERE POPVLVM ET SENATVM *debet.* Proinde Festus ROGATIONEM definit, *esse, cum* POPVLVS CONSVLITVR *de uno pluribusue hominibus, quod non ad omnes pertineat, & de una pluribusue rebus, de quibus, non omnibus, sanciatur.*

IV. ROGATIONVM *quarundam* FORMVLAE SPECIALES *& exempla notabilia.*

ROGATIONIS porro cuiusdam clausulam Liuius lib. III. c. 64. citat, qua continebatur: SI TRIBVNOS PLEB. DECEM ROGABO, SI QVI VOS MINVS HODIE DECEM TRIBVNOS PLEB. FECERINT, HI TVM VTIQVE QVOS SIBI COLLEGAS COOPTASSENT, VT ILLI LEGITIMI EADEM LEGE TRIBVNI PLEBEI SINT, VT ILLI, QVOS HODIE TRIBVNI PLEBEI FECERITIS. Apud eundem libro XXII. c. 10. integra de Vere sacro Rogatio habetur. Idem lib. XLIII. c. 16. ROGATIONIS meminit sub vnius Tribuni nomine promulgatæ his verbis: *Quæ* PVBLICA VECTIGALIA, VLTRO TRIBVTA C. CLAVDIVS ET TIBER. SEMPRONIVS LOCASSENT, EA RATA LOCATIO NE ESSET, DE INTEGRO LOCARENTVR, ET VT OMNIBVS REDIMENDI ET CONDVCENDI PROMISCVE IVS ESSET. Idem lib. XLII. cap. 21. *Et* ROGATIONEM, ait, *quam de Liguribus deditis promulgare in animo haberent, in Senatu recitarunt. Sanciebatur:* QVI EX STATELLIS DEDITIS IN LIBERTATEM RESTITVTVS ANTE KALENDAS SEXTILES PRIMAS NON ESSET, CVIVS DOLO MALO IS IN SERVITVTEM VENISSET, VT IVRATVS SENATVS DECERNERET, QVI EAM REM QVAERERET ANIMADVERTERETQVE.

V. SVASIO *vel* DISSVASIO LEGVM, *& vtriusque Formulæ solennes.*

LEGE autem ita proposita, promulgata, recitata, prodibant in medium, qui populum ad eam accipiendam vel antiquandam concione habita cohortarentur: quod erat SVADERE vel DISSVADERE LEGEM. Liuius lib. XXXIV. c. 1. *Tribuni Pl. legem Oppiam tuebantur: nec eam se abrogari passuros, aiebant:* AD SVADENDVM DISSVADENDVMQVE *multi nobiles prodibant.* Et paullo post, cap. 5. *Si priuati tantummodo ad* SVADENDVM, DISSVADENDVMQVE, *id quod a nobis* ROGATVR, *processissent.* Sic Cato apud Ciceronem in lib. de Senect. cap. 5. se quinque & sexaginta annos natum Legem Voconiam magna voce & bonis lateribus SVASISSE, gloriatur. Ibidemque cap. 4. Qu. Fabium Maximum admodum senem SVASOREM Legis Cinciæ de donis & muneribus fuisse, scribit. Idem in lib. de Clar. Orator. c. 23. Catonem, dum legem SVADERET, in Galbam multa dixisse. Eodemque li- 122
bro c. 27. Pisonem ait & causas egisse, & multarum legum aut AVCTOREM, aut DISSVASOREM fuisse. Ibidemque cap. 43. legis Seruiliæ SVA-

SVASIONEM memorat. Festus etiam Pomp. Catonem citat in DISSVASIONE, NE LEX BAEBIA DEROGARETVR. Item in SVASIONE, NE LEGI ORCHIAE DEROGARETVR. Et in SVASIONE legis Voconiæ: & in DISSVASIONE de rege Attalo & vectigalibus Asiæ. Gellius lib. XI. cap. 10. Gracchi orationem citat, qua is legem Aufeiam DISSVASIT, ex qua verba aliquot selegi, quæ hic adscribenda censui. Ea sic habent: *Qui prodeunt* DISSVASVRI, *ne hanc legem* ACCIPIATIS, *petunt non honorem a vobis, verum a Nicomede pecuniam. Qui* SVADENT, VT ACCIPIATIS, *ii quoque petunt non a vobis bonam existimationem.* Idem lib. X. cap. 3. eiusdem Gracchi Orationem de legibus promulgatis laudat. Sosipater Charisius eiusdem Gracchi Orationem citat, VTI LEX PAPIRIA ACCIPIATVR, & aliam habitam IN ROGATIONE CN. MARII CENSORINI. Exstant & in Ciceronis Orationibus legis Maniliæ SVASORIA, & legis Agrariæ DISSVASORIAE conciones. Vt apud Liuium lib. XXXIV. c. 2. & c. 5. de promulgata legis Oppiæ abrogatione contrariæ M. Portii Catonis Cos. & L. Valerii Tribuni Pl. conciones: ex quarum priore colligitur in quæ verba extrema clausula eiusmodi Orationum concipi consueuerit. Sic enim illic Cato: *Ego nullo modo abrogandam Legem* OPPIAM CENSEO: VOS QVOD FAXITIS, DEOS OMNES FORTVNARE VELIM. Simili modo Appius Claudius Crassus, Decemuiri nepos, suam Rogationis de plebeio Consulatu promulgatæ DISSVASIONEM, ita apud eundem Liuium lib. VI. c. 41. concludit: OMNIVM RERVM CAVSA VOBIS ANTIQVANDAS CENSEO ISTAS ROGATIONES: QVOD FAXITIS, DEOS VELIM FORTVNARE. Apud eundem lib. X. c. 8. P. Decius Mus, legem SVADENS, his verbis perorat: EGO HANC LEGEM, QVOD BONVM FAVSTVM, FELIXQVE SIT VOBIS AC REIPVBL. VTI ROGASTIS, IVBENDAM CENSEO.

VI. *Adlocutionis ad Populum vox solennis:* QVIRITES.

Illud in iisdem Orationibus obseruandum est, eos, qui ad Populum verba faciebant, dixisse: QVIRITES. Quod a Strabone lib. V. Geograph. notatum reperio his verbis: *Κύρις δὲ νῦν μὲν κώμιον ἐςὶν· ἦν πόλις ἐπίσημος, ἐξ ἧς ὥρμηντο οἱ τῆς Ῥώμης βασιλεύσαντες Τίτος Τάτιος, καὶ Νεμᾶς Πομπίλιος. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ* ΚΥΡΙΤΑΣ *ὀνομάζουσιν οἱ δημηγοροῦντες τοὺς Ῥωμαίους.* Patet hoc ex concionibus Voleronis, Canuleii, & Sextii Tribunorum Pl. Camilli & Appii Claudii, apud Liuium lib. II. c. 57. III. c. 67. IV. c. 3. & c. 49. V. c. 3. VI. c. 38. & 40. Duronii & Posthumii Manlii apud Valer. Maximum lib. II. cap. 9. & lib. VI. cap. 4. vt & Cippi apud Ouidium lib. XV. Metamorph. v. 600. Quinctilianum Declamat. CCLIV. nec non Scipionis, & Metelli Numidici, M. Catonis & C. Gracchi apud Gellium lib. IV. cap. 18. & lib. VI. cap. 11. lib. X. cap. 14. lib. XI. cap. 10. & lib. XII. cap. 9. Ciceronis II. & III. Orat. in Catilin. pro C. Rabir. perduell. reo, post reditum ad Populum & Philipp. IV. & VI. Furii Crisini apud Plinium lib. XVIII. Natur. Histor. cap. 6.

Nec aliter Consul ipse concione aduocata Populum adloquebatur, vt Consulum Quintii, Valerii, Sulpitii, Æmilii, & M. Portii Catonis conciones testantur, quæ a Liuio lib. III. c. 17. & c. 19. XXXI. c. 7. & XXXIV. c. 2. & XLIV. cap. 22. referuntur. Hoc eodem nomine Populum compellat Lentulus Consul apud Valer. Maximum lib. VI. cap. 2.

VII. IN SVFFRAGIVM MITTENDI *&* REVOCANDI *Formulæ.* SCISCENDI *verbum.*

Ast vbi legis ferendæ dies venerat, is, qui comitia habebat, Tribus & Centurias in suffragium mittebat, his ferme verbis: ITE IN SVFFRAGIVM BENE IVVANTIBVS DIIS. Hanc ego, ne quis fide mea temere in creditum abeat, ex Liuio coniecturam capio, apud quem lib. XXXI. cap. 7. Sulpitius Cos. ita populum affatur: ITE IN SVFFRAGIVM BENE IVVANTIBVS DIIS: ET, QVAE PATRES CENSVERVNT, VOS IVBETE.

Suffragiorum etiam ferendorum caussa iubebatur Populus DISCEDERE. Asconius in Orationem pro Cornel. Balbo: *Cum id solum superest, vt Populus sententiam ferat, iubet vnumquemque is, qui fert legem,* DISCEDERE. *Quod verbum non hoc significat, quod in communi consuetudine est, de eo loco, vbi lex fertur, sed* IN SVAM TRIBVM DISCEDAT, *in qua suffragium est laturus. Populus enim confusus vt semper alias, ita & in concione.* Proinde apud Dionysium Halicarnass. lib. IV. p. 204. Brutus populum in suffragium mittit, his verbis: *Ταύτην εἰ βουλομένοις ὑμῖν ἐςὶ τὴν γνώμην εἶναι κύριον, διαςάντες κατὰ φράτρας ψῆφον ἐπενέγκατε.* Et hinc est, quod Liuius lib. XXV. cap. 2. ait: *Tanto fauore ad suffragium ferendum* IN TRIBVS DISCVRSVM EST. Inde certe IRE IN SVFFRAGIVM, & INIRE SVFFRAGIVM Tribus dicebantur. Plinius libro XVIII. cap. 6. *Cum* IN SVFFRAGIVM TRIBVS *oporteret* IRE. Liuius libro XXXIV. c. 2. *Quorum alterum ad nos Coss. reliquosque magistratus, alterum ad vos, Quirites, magis pertinet. Nam vtrum e Republ. sit, nec ne, id quod ad vos fertur, vestra existimatio est,* QVI IN SVFFRAGIVM ITVRI ESTIS. Cicero in Sextiana c. 51. *Quis est, qui, cum contra me ferebatur,* INISSE *se* SVFFRAGIVM *confiteatur?* Liuius lib. I. cap. 17. *Priusquam* 123
POPVLVS SVFFRAGIVM INEAT, *in incertum comitiorum euentum patres auctores fiunt.* Idem lib. III. c. 17. *Alii Quirites* SVFFRAGIVM INEVNT. Rursus eodem libro, cap. 71. *Iamque editis testibus, cum Tribus vocari, &* POPVLVM INIRE SVFFRAGIVM *oporteret.* Idem lib.

lib. XXIV. c. 8. *Eadem vos cura, qua in aciem armati descenditis*, INIRE SVFFRAGIVM *ad creandos Coss. decet.* Et mox cap. 9. *Interim* PRAEROGATIVA SVFFRAGIVM INIT. Et lib. XXVI. c. 18. *Iussi deinde* INIRE SVFFRAGIVM, *ad vnum omnes, non modo Centuriæ, sed etiam homines* P. SCIPIONI IMPERIVM ESSE IN HISPANIA IVSSERVNT. Inuenitur & hæc loquendi Formula aliis quoque locis, quos recensere omnes, ne nimis longum sit, non oportet. Ac superiore illa verborum Formula MITTI IN SVFFRAGIVM Centuriæ dicebantur, vt idem Liuius lib. XXXI. cap. 7. indicat, cum ait: *Consul in campo Martio comitiis habitis, priusquam Centurias* IN SVFFFRAGIVM MITTERET. Et paullo post: *Ab hac oratione* IN SVFFRAGIVM MISSI. Et lib. III. c. 64. *Pugnarentque collegæ, vt liberas* TRIBVS IN SVFFRAGIVM MITTERET.

Quin etiam in Centuria, quæ iam suffragium tulerat, reuocanda, his verbis: REDITE IN SVFFRAGIVM; vsos, verisimile facit ea Manlii Torquati oratio, quæ libro XXVI. c. 22. Liuii legitur.

Videtur & in Suffragiis rogandis SCISCENDI verbum locum habuisse. Festus namque Pomp. explicans, quæ esset Centuria NIQVISCIVIT, addit hæc: *Nam*, SCISCITO, *significat: Sententiam dicito, ac suffragium ferto. Vnde & Scita plebis.*

VIII. *Rogationem accipiendi vel reiiciendi Formulæ:* VTI ROGAS: ANTIQVO.

Suffragii autem, cum Rogatio accipiebatur, Formula erat huiusmodi: VTI ROGAS, IVBEO. Cicero lib. II. de Legib. c. 10. SVADE *igitur, si placet*, ISTAM LEGEM, *vt ego*, VTI ROGAS, *possim dicere.* Liuius lib. VI. c. 38. *Et*, VTI ROGARENT, *primæ Tribus dicerent.* Idem lib. XXXIII. c. 25. *Ea rogatione in Capitolio ad plebem lata*, OMNES QVINQVE ET TRIGINTA TRIBVS: VTI ROGAS; IVSSERVNT. Idem lib. XXXI. c. 8. *Ab hac oratione* IN SVFFRAGIVM MISSI, VTI ROGARAT, BELLVM IVSSERVNT. Et lib. XXX. c. 43. *De pace* VTI ROGATAE *omnes* TRIBVS *erant*, IVSSERVNT P. SCIPIONEM PACEM DARE, EVNDEM EXERCITVS DEPORTARE. Item lib. XXXVIII. c. 54. *Tribunos auctoritate deterruit, ne aduersarentur Rogationi. Remittentibus ergo his intercessionem*, OMNES TRIBVS: VTI ROGAS; IVSSERVNT.

Sed &, cum per tabellas suffragia ex legum Tabellariarum præscripto ferebantur, duplicis generis tabellas datas constat. In quarum altera: VTI ROGAS; in altera: ANTIQVO; scriptum erat. Illam populus in cistam coniiciebat, si Rogatio accipienda: hanc, si reiicienda, respuenda & explodenda esse videbatur. Cicero Epist. 14. lib. I. ad Atticum: *Piso autem Consul lator Rogationis, idem & dissuasor: operæ Claudianæ pontes occuparant. Tabellæ ministrabantur, ita, vt nulla daretur:* VTI ROGAS. Idem Epist. 13. eiusdem lib. de Rogatione agens, quam ex S. C. de polluta a Clodio religione Coss. promulgarant: *In hac causa*, ait, *Piso amicitia P. Clodii ductus, operam dat, vt ea Rogatio, quam fert, & fert ex S. C. & de religione*, ANTIQVETVR. Et Epist. 14. eiusdem libri: *Nam, cum dies venisset Rogationi ex S. C. ferendæ, concursabant barbatuli iuuenes, totus ille grex Catilinæ, duce filiola Curionis, &* POPVLVM, VT ANTIQVARET, ROGABANT. Idem lib. III. c. 17. de Legib. *Vos quidem, vt video*, LEGEM ANTIQVASTIS *sine tabella.* Et lib. II. c. 21. de Offic. *Cum legem Agrariam ferret, quam tamen* ANTIQVARI *facile passus est, in eo se vehementer moderatum præbuit.* Liuius lib. V. c. 30. *Legem vna plures Tribus* ANTIQVARVNT, *quam* IVSSERVNT. Idem lib. VIII. c. 37. *Tribus omnes, præter Polliam*, ANTIQVARVNT LEGEM. Et lib. XXXI. c. 6. *Rogatio de bello Macedonico primis Comitiis ab omnibus ferme Centuriis* ANTIQVATA EST. Proprie enim ANTIQVABATVR lex, quæ promulgata non accipiebatur: ABROGABATVR vero ea, quæ, postquam perlata erat, retractabatur. Vtrumque tamen a propria verborum significatione recedens coniungit apud Liuium lib. XXII. c. 30. Minutius: *Itaque*, inquiens, PLEBISCITVM *quo oneratus magis, quam honoratus sum, primus* ANTIQVO, ABROGOQVE. Vt autem ANTIQVARI dicebatur Rogatio, quæ reiiciebatur & displicebat; ita ACCIPI ea, quæ populo probabatur ac placebat.

IX. EDICTA COMITIORVM HABENDORVM CAVSA *proposita. Exercitus Centuriatis Comitiis imperatus, eumque imperandi Formula.*

CONSVLES porro Comitia habituri EDICTA PROPONEBANT, quibus dies Comitiis habendis denuntiabatur. Liuius lib. XXVII. c. 6. *Ipse* COMITIA, IN QVEM DIEM *primum potuit*, EDIXIT. Idem lib. XXX. c. 24. *M. Fuluius Prætor literas mittit ad Consulem, Senatui placere Romam reuerti, & ex itinere præmittere* EDICTVM, QVO COMITIA CREANDIS CONSVLIBVS EDICERET. *Paruit his litteris Consul, & præmisso* EDICTO *Romam venit.* Et lib. XXVI. c. 18. DIEM COMITIIS CONSVLES EDIXERVNT. Eiusmodi Edicti Gellius 124
lib. XIII. cap. 14. verba quædam citat: *In Edicto*, ait, *Consulum, quo edicunt, quis dies Comitiis centuriatis futurus sit, scriptum fuit:* NE QVIS MAGISTRATVS MINOR DE CAELO SERVASSE VELIT. Ac profecto, non licuisse per leges Comitiis de cælo seruare, & si qui seruasset, non Comitiis habitis, sed priusquam haberentur, nuntiare debuisse Cicero Philipp. II. c. 32. scribit. *s*) Comitia vtique, quemadmodum Varro lib. VI. de Ling. Lat. c. 5. auctor est, dicebantur AVE SINISTRA DICI: quo in genere

s) id de comitiis magistratuum creandorum tantum verum est v. *Ernesti* V. C. *Clav. Cic. Ind. Leg.* v. *Aelia.*

genere loquendi, SINISTRVM, bonum auspicium significasse, notat.

Sciendum est autem, Comitiis Centuriatis, quæ Dionysius Halicarn. lib. IV. p. 166. & alias, λοχῖτιν ἐκκλησίαν, Dio vero κατὰ λόχους ἀθροιζομένας ἐκκλησίας vocat, EXERCITVM IMPERARI consueuisse, t) eiusque rei gratia conuenisse omnem multitudinem armatam in campum Martium sub signis cum suis Centurionibus, quemadmodum ex illius Græci auctoris lib. VII. p. 342. & huius lib. XXXVII. p. 47. apparet. Exercitus is Accenso imperabatur certis verbis, quæ sunt a Varrone posita lib. V. de Ling. Lat. c. 9. Accenso quippe, qui imperabat, dicebat sic: CALPVRNI, VOCA INLICIVM OMNES QVIRITES HVC AD ME. Accensus vero sic: OMNES, QVIRITES, INLICIVM VISITE HVC AD IVDICES. C. Calpurnius dicebat: VOCA AD CONVENTIONEM OMNES QVIRITES HVC AD ME. Accensus ita dicebat: OMNES, QVIRITES, ITE AD CONVENTIONEM HVC AD IVDICES. Deinde Consul ad exercitum loquebatur: IMPERO, QVA CONVENIT, AD COMITIA CENTVRIATA.

X. CENTVRIARVM *&* TRIBVVM *in Comitiis nomina:* NIQVISCIVIT: PRAEROGATIVAE: IVRE VOCATAE.

Et in Centuriis quidem vnam fuisse a Seruio Tullio Rege constitutam, in qua liceret ei suffragium ferre, qui non tulisset in sua, ne quis ciuis suffragii iure priuaretur, Festus Pomp. tradit: cui idcirco nomen erat: NIQVISCIVIT: quæ verba hoc valebant: NISI QVIS SCIVIT.

Ex Tribubus autem ac Centuriis quædam PRAEROGATIVAE, quædam IVRE VOCATAE appellabantur. u) Quæ verba Ascon. Pædianus in Diuinat. Ciceronis ita explicat: PRAEROGATIVAE, *sunt Tribus, quæ primæ suffragium ferunt ante* IVRE VOCATAS. *Mos enim fuerat, quo facilius in Comitiis concordia populi firmaretur, bina omnino de iisdem candidatis Comitia fieri: quorum Tribus primæ,* PRAEROGATIVAE *dicebantur, quod* PRIMAE ROGARENTVR, QVOS VELLENT COSS. FIERI; *Secundæ* IVRE VOCATAE, *quod, in his sequente populo, vt sæpe contigit, prærogatiuarum voluntatem, iure omnia complerentur.* Qua de re Liuii, & Ausonii in Panegyrico, iam ante ab aliis obseruata testimonia non adferam.

XI. *Comitiorum* IN MAGISTRATIBVS ROGANDIS RENVNTIANDISQVE *Formulæ & ritus.*

Illud tantum ex Asconii verbis notandum moneo, Comitiis Consularibus Centurias rogatas, QVOS EX IIS, QVI PETEBANT, CONSVLES FIERI VELLENT IVBERENT. In Formula vtique Rogationis Prætorum, eos COLLEGAS CONSVLVM nuncupatos, testis est Cicero lib. IX. Epist. 11. ad Atticum: *Prætores autem,* inquit ille, *ita rogentur,* VT COLLEGAE CONSVLVM *sint, quorum maius est imperium.* Gellius lib. XIII. cap. 14. *Prætor etsi* COLLEGA CONSVLIS EST, *neque Prætorem, neque Consulem iure rogare potest.* Liuius lib. VII. c. 1. *Prætorem quidem etiam iura reddentem, &* COLLEGAM CONSVLIBVS *atque iisdem auspiciis creatum.* Præco plane magna voce singularum Centuriarum suffragia renuntiabat: eiusque renuntiationis Formulam hanc fuisse: OLLA CENTVRIA; id est illa Centuria, Varro lib. VI. de Ling. Lat. c. 3. ita scribit: *Olli, valet dictum illi, ab olla & ollus, quod alterum Comitiis, cum recitatur, a præcone dicitur:* OLLA CENTVRIA; *non illa.* Qua in re eos pronuntiasse: IVNIORVM SENIORVMQ. CENTVRIIS MAGISTRATVM MANDARI illi, cuius nomen edebant, & qui plura puncta suffragiorum tulerat, docet Cicero lib. V. in Verrem c. 15. his verbis: *Tu cum Prætor renuntiatus es quoquo modo, mitto enim ac prætereo, quid tum actum sit, sed cum esses renuntiatus, vt dixi, non ipsa præconis voce excitatus es, qui te toties* SENIORVM IVNIORVMQVE CENTVRIIS ILLO HONORE AFFICI PRONVNTIAVIT. Suetonius in Domitiano cap. 10. *Flauium Sabinum alterum ex patruelibus occidit, quod eum Comitiorum Consularium die destinatum perperam præco, non* CONSVLEM, AD POPVLVM, *sed Imperatorem* PRONVNTIASSET.

RENVNTIABANTVR etiam, qui suffragiis populi creabantur, Magistratus. Cicero pro Lege Manilia c. 1. *Nam cum propter dilationem Comitiorum ter Prætor primus Centuriis cunctis* RENVNTIATVS *sum.* Idem lib. II. de Orat. c. 64. Maluginensem M. Scipionem, ex Centuria sua RENVNTIASSE Acidinum Consulem, narrat, eique dixisse præconem: DIC DE L. MANLIO. Gellius lib. VII. cap. 9. ex Pisonis Annalibus hæc verba refert: *Eumque* PRIMAE TRIBVS AEDILEM CVRVLEM RENVNTIAVERVNT. Atque adeo præco eos, qui plura suffragia tulerant, Consules vel Prætores vel Censores renuntiabat. Cicero Orat. II. in Rull. c. 2. *Itaque me non extremæ Tribus suffragiorum, sed primi illi vestri concursus; neque singulares* VOCES PRAECONVM, *sed vna voce vniuersus populus Rom.* CONSVLEM 125
DECLARAVIT. Gellius lib. XII. cap. 8. *Postea populus Rom. eos simul Censores facit. Atque illi vbi* VOCE PRAECONIS RENVNTIATI SVNT.

Quin etiam ipsamet Consulum, qui Comitia habebant, voce Coss. designatos RENVNTIARI, DE-

t) v. *I. F. Gronou. Obs. I,* 1.
u) v. *I. F. Gronou. Obs. IV,* 1.

DECLARARIQVE consueuisse, ostendit Cicero pro Muræna c. 1. his verbis: *Illo die, quo auspicato Comitiis Centuriatis L. Murænam* CONSVLEM RENVNTIAVI. Et mox: *Vt* EIVSDEM *hominis* VOCE ET DECLARATVS CONSVL, *& defensus beneficium populi Rom. cum vestra atque omnium ciuium salute tueatur.* Velleius Paterculus lib. II. c. 92. de C. Sentio: *Iurauit, etiamsi factus esset Cos. suffragiis populi, tamen se eum* NON RENVNTIATVRVM. Valer. Maximus lib. III. c. 8. de C. Pisone Cos. *Pro rostris,* ait, *Piso collocatus, cum hinc atque illinc eum ambissent, &, an Palicanum suffragiis populi Consulem creatum* RENVNTIATVRVS ESSET, *interrogaretur, primo respondit, non existimare se tantis tenebris offusam esse Rempubl. vt huc indignitatis veniretur: deinde cum perseueranter instarent ac dicerent: Age si ventum fuerit:* NON RENVNTIABO; *inquit.* Plinius in Panegyrico c. 92. *Tuo iudicio Consules facti:* TVA VOCE RENVNTIATI SVMVS, *vt idem honoribus nostris suffragator in Curia, in Campo declarator existeres.* Similiterque Prætores RENVNTIABANTVR. Cicero pro domo sua c. 43. *Is postea quam intellexit, posse se interuersa Ædilitate a* L. PISONE CONSVLE PRAETOREM RENVNTIARI. *x*)

Consulem plane tum, cum designatum Cos. renuntiabat, more institutoque maiorum ab Diis immortalibus precatum, VT EA RES SIBI MAGISTRATVIQVE SVO, POPVLO, PLEBIQVE ROMANAE BENE ATQVE FELICITER EVENIRET, Cicero Orat. pro Muræna c. 1. testatum reliquit.

Suffragii vero, quo viua voce Consul designabatur, hanc fuisse Formulam: SCIPIONEM verbi gratia, CONSVLEM NOMINO; facile adducor vt credam. Existimandi copiam præbet Liuius lib. XXIV. c. 8. apud quem Q. Fabius Maximus, quales viros Coss. creare deceret, monens, sibi sic quemque dicere debere suadet: ANNIBALI IMPERATORI PAREM CONSVLEM NOMINO. Sed & in ea re verbo, DICO, vsos idem auctor innuere videtur, lib. X. non semel. *Cum Q. Fabium,* ait, c. 13. CONSVLEM, *non petentem,* OMNES DICERENT CENTVRIAE. Et mox ibidem: *Populus nihilo minus suffragia inibat, & vt intro quæque vocata erat* CENTVRIA, CONSVLEM *haud dubie* FABIVM DICEBAT. Rursus ibidemque: *Cum primo vocatæ Q. Fabium* CONSVLEM DICERENT OMNES CENTVRIAE. Et paullo post c. 22. *Q. Fabius omnium consensu destinabatur, eumque prærogatiuæ, & primo vocatæ* OMNES CENTVRIAE CONSVLEM CVM L. VOLVMNIO DICEBANT. Sic ex lib. XXVIII. c. 38. CENTVRIAEQVE OMNES *ingenti fauore P. Scipionem* CONSVLEM DIXERVNT. Et lib. XXIX. c. 22. *Quo die illum* OMNES CENTVRIAE PRIMVM CONSVLEM DIXISSENT.

XII. CANDIDATORVM PROFESSIO, & *eorundem* COMMENDATIO.

Sane Candidati PROFITEBANTVR, se petere, & nomina dabant. Quod, vt Liuium taceam, vel vnus Velleius Paterc. lib. II. c. 92. satis superque comprobat, his verbis: *Tum in Comitiis habendis præcipuum egit Consulem. Nam & Quæsturam petentes, quos indignos iudicauit,* PROFITERI *vetuit, & cum id facturos se perseuerarent, Consularem, si in campum descendissent, vindictam minatus est. Et Egnatium, florentem fauore publico, sperantemque, vt Præturam Ædilitati, ita Consulatum Prætura se iuncturum,* PROFITERI *vetuit.*

Candidatos vero BONORVM VIRORVM elogio commendare consueuisse, ex Seneca Epist. 3. didici, cuius verba sic habent: *Illum dixisti amicum, & negasti. Itaque sic priore illo verbo quasi publico vsus es, & sic illum amicum vocasti, quomodo omnes* CANDIDATOS BONOS VIROS DICIMVS. Eoque, ni fallor, allusit Maluginensis Scipio in eo festiuo & vrbano dicto, quod a Cicerone lib. II. de Orat. c. 64. refertur in hunc modum: *Aiunt, Maluginensem illum M. Scipionem, cum ex Centuria sua renuntiaret Acidinum Consulem, præcoque dixisset: Dic de L. Manlio:* VIRVM BONVM, *inquit, egregiumque ciuem esse,* ARBITROR. Cæsar vtique Comitia cum populo ita partitus, vt, exceptis Consulatus competitoribus, de cetero numero Candidatorum pro parte dimidia, quos populus vellet, pronuntiarentur; pro parte altera, quos ipse edidisset, vnicuique Tribui scriptura breui libellos mittebat, in hæc verba: COMMENDO VOBIS ILLVM ET ILLVM, VT VESTRO SVFFRAGIO DIGNITATEM SVAM TENEANT; vt est a Suetonio memoriæ proditum in Iulio c. 41. Apud Liuium lib. X. c. 13. Fabius Maximus ita suffragationem suam enuntiat: P. DECIVM EXPERTVM MIHI CONCORDI COLLEGIO VIRVM, DIGNVM VOBIS, DIGNVM PARENTE SVO, QVAESO, MECVM CONSVLEM FACIATIS. Eos vero, qui suffragia Candidatis pollicebantur, his verbis vsos fuisse verisimile est: FAVEBO TIBI; vt colligitur ex loco Ciceronis, qui a Quinctiliano refertur lib. V. cap. 4.

XIII. CANDIDATORVM NOMINA ACCIPI, *eorum* RATIO HABERI, *quando dicebatur? & his contraria.*

Quorum autem petitio iusta & legitima videbatur, eorum NOMINA ab eo, qui Comi- 126
tiis

x) Hic monendum, eum, qui comitia haberet, proprie designatos creatosque magistratus *pronunciare* dici: idque vt fieret, ita necessarium fuit, vt, quem ille non pronunciasset, eius creatio irrita haberetur: quemadmodum intelligi e *Liv. IX. extr.* potest: præcones autem *renunciare.* V. Cel. *Ernesti* ad *Suet. Iul.* c. 41. quamquam & vtrumque vocabulum de vtroque promiscue ponitur, vt exemplis ab Auctore prolatis intelligitur.

tiis præerat, ACCIPI, eorumque RATIO HABERI, vt e contrario eorum, qui repellebantur, nec admittebantur, & quos, etiamsi suffragiis populi crearentur, se non renuntiaturos, testabatur, NOMINA *non* ACCIPI, *nec eorum* RATIO HABERI. Liuius lib. IX. cap. 46. de Cn. Flauio: *Inuenio in quibusdam Annalibus, cum appareret Ædilibus, fierique se* PRO TRIBV *Ædilem videret,* NEQVE EIVS ACCIPI NOMEN, *quod scriptum faceret, tabulam posuisse, & iurasse, se scriptum non facturum.* Quibus verbis crediderim Liuium Pisonis Annales notare, ex quorum libro III. Gellius lib. VI. c. 9. hæc verba refert: *Cn. Flauius, patre libertino natus, scriptum faciebat: isque in eo tempore Ædili Curuli apparebat, quo tempore Ædiles subrogantur, eumque Ædilem Curulem* PRIMAE TRIBVS RENVNTIAVERVNT. *At Ædilis,* QVI COMITIA HABEBAT, NEGAT ACCIPERE, *neque sibi placere, qui scriptum faceret, eum Ædilem fieri.* Idem lib. XXVII. c. 6. *Itaque si* SVVM NOMEN *Dictator* ACCIPERET, SE COMITIIS INTERCESSVROS: *Si aliorum, præterquam ipsius,* RATIO HABERETVR, *Comitiis se moram non facere.* Idem lib. XXXIX. c. 39. *L. Porcius Consul primo in ea sententia esse, ne* NOMEN EIVS ACCIPERET. Et post: *Vt haud dubius Prætor esset, si Consul* NOMEN ACCIPERE *vellet.* Cæsar lib. III. de Bello ciuili c. 82. *Magnaque inter eos in concilio fuit controuersia, oporteretne L. Hirtii, quod is a Pompeio ad Parthos missus esset, proximis Comitiis Prætoriis* ABSENTIS RATIONEM HABERI. Liuius lib. IV. c. 7. *Principes plebis ea Comitia malebant, quibus* NON HABERETVR RATIO *sui, quam quibus vt indigni præterirentur.* Idem lib. VII. c. 22. de C. Marcio Rutilo, qui Censuram se petere professus erat: *Ambo tum forte patricii Consules erant,* QVI, RATIONEM EIVS SE HABITVROS, *negabant.* Idem lib. VIII. c. 15. *Q. Publius Philo Prætor, primus de plebe, aduersante Sulpicio Cos.* QVI EIVS SE RATIONEM HABITVRVM, *negabat, factus est.* Idem lib. XXV. c. 3. Ædilitatem petenti Scipioni Tribunos obstitisse, refert: *Negantes,* ait, RATIONEM EIVS HABENDAM ESSE, *quod eius nondum ad petendum legitima ætas esset.* Idem lib. XXXIX. c. 39. *Pars Tribunorum Plebis negare,* RATIONEM EIVS HABENDAM ESSE, *quod duos simul magistratus, præsertim Curules, vnus neque capere posset, nec gerere.* Suetonius in Iulio cap. 18. *Sed cum edictis iam Comitiis* RATIO EIVS HABERI NON POSSET, *nisi priuatus introisset Vrbem.* Et alias cap. 28. *Et ne absentis* RATIO *Comitiis* HABERETVR, *quando nec Plebiscito Pompeius postea obrogasset.* Idem Cicero Epist. 5. ad Brutum: *Ciceronem nostrum in vestrum collegium cooptari volo. Existimo omnino absentium* RATIONEM, *sacerdotum Comitiis,* POSSE HABERI: *nam etiam factum est antea. C. enim Marius cum in Cappadocia,* &c. Sequitur postea: *Est etiam in Lege Iulia, quæ lex est de sacerdotiis proxima, his verbis:* QVI PETIT, CVIVSVE RATIO HABEBITVR; *aperte indicat,* POSSE RATIONEM HABERI *etiam non præsentis.* Quo genere loquendi idem Tullius vtitur ad Brut. Ep. 5. & Philipp. II. c. 10. & V. c. 17. & Epist. 6. lib. VII. ad Atticum, & Epist. 11. ad Tironem, lib. XVI. Familiar. Valer. Maximus lib. III. cap. vlt. & lib. IV. cap. 1. Velleius Paterculus lib. II. c. 30. & Asconius, cum de Catilina agit. Eoque Cicero allusisse videtur Epist. 4. lib. V. ad Atticum, cum ait: *Sed tu aberis: & me absente res:* HABEBIS MEI RATIONEM.

XIV. *Certis Magistratibus creandis propria Verb. Formula:* OPTIMA LEGE: OPTIMO IVRE.

CONSVLES porro & PRAETORES FIERI, CREARI, DECLARARI, RENVNTIARI, DESIGNARI dicebantur: DICTATORES vero DICI: INTERREGES PRODI: SENATORES LEGI. Quæ monuisse sat habeo, ne exemplorum congerie liber hic turgescat nimis.

In Magistratibus autem creandis adiici solitum: VT QVI OPTIMA LEGE FVERINT; Festus Pomp. auctor est. Cicero Orat. de L. Agrar. ad populum, c. 11. ex lege Rulli hoc caput citat: TVM II DECEMVIRI EODEM IVRE SINT, QVO QVI OPTIMA LIGE. Et ibidem c. eod. *Vt sine lege Curiata idem iuris habeant, quod haberent, si* OPTIMA LEGE A POPVLO ESSENT CREATI. Idem Philipp. V. c. 16. SIT PRO PRAETORE, EO IVRE, QVO QVI OPTIMO. Et Philipp. XI. c. 12. *C. Cassium Procof. prouinciam Syriam obtinere,* VTI QVI EAM OPTIMO IVRE *prouinciam obtinuerit.* Liuius lib. IX. c. 34. *At hunc, non, vt qui* OPTIMO IVRE CENSOR CREATVS ESSET, *populus creauit?* Et mox: *Amplexus regni nomen,* VT QVI OPTIMO IVRE REX ROMAE CREATVS *sit, creatum se dicet.* Quo alludens Seneca in ἀποκολοκυντώσει CENSEO, ait, VT D. CLAVDIVS EX HAC DIE DEVS, ITA VTI ANTE EVM QVIS OPTIMO IVRE FACTVS SIT. Festus Pomp. OPTIMA LEX: *in Magistro populi faciendo, qui vulgo Dictator appellatur, quam plenissimum posset ius esse significabatur: vt fuit Manii Valerii, M. Fabii Volusinæ gentis, qui primus Magister a populo creatus est: postquam vero prouocatio ab eo Magistratu ad populum data est, quæ antea non erat, desitum est dici,* VT OPTIMA LEGE, *vtpote imminuto iure priorum magistratuum.* y) Sed & virginis Vestalis capiendæ Formula, quam ex A. Gellio libro superiore protuli, hoc habebat: VTI QVAE OPTIMA LEGE FIAT.

y) De hoc Festi loco v. *Duker.* ad *Liv.* IV, 13.

& deprauatis refertur. Ea sunt huiusmodi: TITVS QVINTIVS CRISPINVS COS. POPVLVM IVRE ROGAVIT, POPVLVSQVE IVRE SCIVIT IN FORO PRO ROSTRIS AEDIS D. IVLII POPVLI ROM. ET IVLIAE. Quæ verba apud Valer. Probum notis hisce designata inueniuntur: P. I. R. P. Q. I. S. I. F. P. R. E. A. D. P. Cuiusmodi notarum compendio cum postrema verba scripta essent in Frontini codicibus, ex eorum vitiosa interpretatione, ab imperito facta, nata sunt monstra hæc verborum: AEDIS D. IVLII POPVLI ROM. IVLII. Scriptum enim fuit in lege: ANTE DIEM PRIDIE. Quod genus loquendi agnoscit Cicero Epist. 14. lib. II. ad Attic. *Ni te in Formiano commodissime exspectari viderem duntaxat A. D. prid. Non. Maii.* Liuius lib. XLV. cap. 3. *Latinæ edictæ sunt in ante IV. & III. & prid. Id. Nouembr.* Plinius lib. VIII. cap. 45. *Ad pridie Nonas:* vbi legendum: *Ante diem pridie. b)* Nec vero initio duntaxat legum a populo ad Consules rogationem latarum, sed & plebiscitorum quoque, quæ a plebe Tribuno Pl. interrogante sciscebantur, idem adscribi moris erat, quemadmodum Liuius lib. III. c. 55. planum facit his verbis: M. DVILLIVS TRIBVNVS PL. PLEBEM ROGAVIT, PLEBSQVE ITA SCIVIT. Et lib. XXV. c. 4. TRIBVNI PL. ROGAVERVNT PLEBSQVE ITA SCIVIT: SI M. POSTHVMIVS; & reliqua. Idem lib. XXVII. cap. 5. TRIBVNI PLEBIS ROGARVNT, PLEBSQVE SCIVIT, *vt Quintus Fuluius, qui tunc ad Capuam erat, Dictator diceretur.* Exstat etiam plebiscitum vetus, quo Thermeses, Pisidiæ populi, liberi immunesque facti sunt, cuius prima verba sic habent: C. ANTONIVS M. F. CN. CORNELIVS F. . . . C. FVNDANIVS C. F. TR. PL. DESS. PLEBEM IVRE ROGARVNT, PLEBESQVE IVRE SCIVIT. (Apud Car. Sigonium, de antiquo Iure Prouinciarum lib. I. c. 10.)

128

Nec est silentio prætermittendum, Legum initiis adscribi solitam TRIBVM, quæ prima ad suffragium ferendum vocata erat, cui PRINCIPII nomen impositum inuenio: simulque eius nomen adscribebatur, qui PRO TRIBV PRIMVS SCIVISSET. Vtrumque ex illa Frontini Lege Aquaria patet, in qua est: TRIBVS SERGIA, PRINCIPIVM FVIT: PRO TRIBV SEXTVS LVCII FILIVS VARRO PRIMVS SCIVIT. Sic enim locum interpungendum & supplendum censeo, ductus auctoritate legis Thoriæ, in qua eadem verba primum gradum obtinent. Prima si quidem eius clausula ita habet: TRIBVS PRINCIPIVM FVIT, PRO TRIBV Q. FABIVS Q. F. PRIMVS SCIVIT. (Apud eundem Sigonium, de antiquo Iure Italiæ lib. II. cap. 2.) In eo quoque plebiscito, quod paullo ante citaui, est: PRO TRIBV . . PRIMVS SCIVIT. Vtriusque vero loquendi generis testem habemus Liuium, cuius e libro IX. c. 39. verba subieci: *Ei legem Curiatam de imperio ferenti, triste omen diem diffidit, quod Fauciæ* CVRIAE FVIT PRINCIPIVM, *duabus insignis cladibus, captæ vrbis & Caudinæ pacis: quod vtroque anno eiusdem* CVRIAE FVERAT PRINCIPIVM. *c)* Eodemque libro cap. 46. de Cn. Flauio Scriba: *Cum appareret Ædilibus, fierique se* PRO TRIBV *Ædilem videret.*

XIX. CONSVETA LEGVM CLAVSVLA: *& alia duo Legum communia capita:* SACROSANCTVM, *quid?*

Vulgaris autem fuisse videtur hæc legum clausula, SI QVID DE EA RE AD POPVLVM PLEBEMVE LATI OPVS EST, COSS. PRAETT. TRIBVNI PL. QVI NVNC SVNT, QVOD EIS VIDEBITVR, AD POPVLVM PLEBEMVE FERANT. Quæ verba Valerius Probus notis hisce perscribi solita tradit: S. Q. D. E. R. A. P. P. V. L. O. E. COSS. PRAETT. TR. PL. Q. N. S. Q. E. V. A. P. P. V. F.

Omnibus plane legibus duo adscribi solennia capita moris erat. Vnum erat de impunitate, si quid contra alias leges eius legis ergo, quæ promulgabatur, factum esset. Quod caput in ea rogatione adiectum, quæ ab octo Tribunis Pl. de reditu suo promulgata est, Cicero TRANSLATITIVM idcirco vocat, lib. III. Epist. 23. ad Attic. Alterum erat huiusmodi: SI QVID SACRI SANCTIQVE EST, QVOD IVS NON SIT ROGARI, EIVS HAC LEGE NIHIL ROGATVR. Quæ verba Valer. Probus testatur hoc verborum compendio significari consueuisse: S. Q. S. S. Q. E. Q. I. N. S. R. E. H. L. N. R. Cicero in Orat. pro Cæcina, cap. 32. & 33. *At enim, ait, Sulla legem tulit. Vt nihil de illo tempore, nihil de calamitate Reip. querar, hoc tibi respondeo, adscripsisse eundem Sullam in eandem legem:* SI QVID IVS NON ESSET ROGARI, EIVS EA LEGE NIHILVM ROGATVM. *Quid est, quod* IVS NON SIT? *quod populus* IVBERE *aut* VETARE *non possit? Vt ne longius abeam, declarat ista adscriptio, esse aliquid: nam nisi esset,* HOC IN OMNIBVS LEGIBVS NON ADSCRIBERETVR. Idem pro domo sua c. 40. *Quæ tua fuit consecratio? Tuleram,*

b) Hæc formula perinde est, ac si diceretur *die*, vel *pridie ante Nonas, Kal.* &c. Intelligitur id ex *L. 132. D. de V. S.* ad quam v. *Goeddæi Comm. p. m.* 958. *sqq. Ferrar.* ad *Cic. Phil.* III, 8. *Cort.* ad *Sallust. Catil. c.* 30.

c) Cf. *A. Augustin. de Legib. c. VI. I. F. Gronov. Obs. IV, 1. p. 13. sqq.* Nomina autem eorum, qui leges tulerant, quique primi sciuerant, quæ quidem, vt docuit auctor, legi præponi solebant, vocantur *præscriptio legis. Cic. Agr. II,* 9. Atque hoc pertinet ad *proœmium* s. principium legis. Nam partes Legis fere tres sunt: *Proœmium, Capita,* & denique *Sanctio,* v. *A. Augustin. de Leg. c. VI.* iam laud.

leram, inquit; vt mihi liceret. Quid, non exceperas, VT SI QVID IVS NON ESSET ROGARI, ESSET ROGATVM? Eſt & in hac vulgari legum clauſula arguta & ſubtilis concretatio apud Ciceronem in Orat. pro Lucio Cornel. Balbo, cap. 14. his verbis: *Vbi eſt igitur exceptum fœdere Gaditano, ne quem populus Rom. Gaditanum recipiat in ciuitatem? Nuſquam: ac ſicubi eſſet, lex id Gellia & Cornelia, quæ definite poteſtatem Pompeio ciuitatem donandi dederat, ſuſtuliſſet.* EXCEPTVM EST, *inquit,* FOEDVS, SI QVIDEM SACROSANCTVM EST. *Ignoſco tibi, ſi neque Pœnorum iura calles: reliqueras enim ciuitatem tuam: neque noſtras potuiſti leges inſpicere: ipſe enim te a cognitione ſua iudicio publico repulerunt. Quid fuit in rogatione ea, quæ de Pompeio a Gellio & a Lentulo Coſſ. lata eſt, in qua aliquid* SACROSANCTVM *exceptum videretur? Primum enim* SACROSANCTVM *eſſe nihil poteſt, niſi quod populus plebeſue ſanxiſſet: deinde Sanctiones ſacrandæ ſunt, aut genere ipſo, aut obteſtatione legis, aut pœna, cum* CAPVT EIVS, *qui* CONTRA FACIT, CONSECRATVR. *Quid habes igitur dicere de Gaditano fœdere, eiuſmodi? vtrum capitis conſecratione, an obteſtatione legis ſacroſanctum eſſe confirmas? Nihil omnino vnquam de iſto fœdere ad populum, nihil ad plebem, neque lege, neque pœna latum eſſe, dico. De quibus etiam ſi latum eſſet, ne quem ciuem*
129 *reciperemus: tamen id eſſet, quod populus poſtea iuſſiſſet, ratum, neque quidquam illis verbis, nec ſi quid* SACROSANCTVM *eſſet exceptum eſſe videretur. De his cum populus Rom. nihil vnquam iuſſerit quidquam, audes dicere,* SACROSANCTVM *fuiſſe?* Quo ex loco apparet, in hac legum exceptione SACROSANCTVM id demum habitum, quod per populum plebemue ſancitum erat. Vnde, fœdus Gaditanum ſacroſanctum cenſeri non poſſe, concludit, cum populus de eo ſententiam non tuliſſet, qui iniuſſu ſuo nullo pacto poterat religione obligari. Vt autem planior huius loci ſententia fiat, ſciendum eſt, Cn. Cornelium Balbum, Gadibus ortum, fœderato populo, ciuitate Romana virtutis ergo donatum a Cn. Pompeio, cui hæc poteſtas lege Gellia & Cornelia data conceſſaque fuerat. Is poſtea accuſatus fuit non iure ciuis factus eſſe, eique non recte datam ciuitatem, contendebat aduerſarius, propterea, quod Gaditanis fœdere cum illis icto adempta fuerat ciuitatis Rom. communicatio. Quod ita refellit Cicero: primum vt neget, fœdere Gaditano id comprehenſum: deinde fingens & concedens ita eſſe, adiicit, vt ita ſit, tamen fœderi Gaditano derogatum eſſe lege poſterius lata a L. Gellio & Cn. Cornelio, qua cautum erat, vti ciues Romani eſſent ii, quos Cn. Pompeius de conſilii ſententia ſingillatim ciuitate donauiſſet. Replicabat accuſator, non eſſe fœderi Gaditano derogatum lege Gellia, quin immo id exceptum mente & ſententia clauſulæ iſtius: SI QVID SACRI SANCTIQVE ESSET, EIVS EA LEGE MIHI ROGATVM. Cui obiectioni Cicero reſpondens, fœdus Gaditanum negat ea generali exceptione contineri, propterea, quod nihil in eo SACROSANCTVM eſſet, quod ea lege exceptum videri poſſet, quandoquidem abſque populi iuſſu fœdus id a L. Martio primipili centurione ictum fuerat. Poſt deinde renouatum cum hoc Gaditani a Senatu poſtulaſſent: ideoque cum nihil de eo populus iuſſiſſet, ſciuiſſet, in ea cauſa non eſſe eiuſmodi fœdus, vt exceptione legis Gelliæ, Corneliæ conſeruatum cenſeretur. Idem Cicero lib. III. Epiſtol. 22. ad Attic. vt nouum & antea inauditum reprehendit a Tribunis Pl. in ea, quam de ſuo reditu promulgarant, rogatione poſitum caput hoc: SI QVID IN HAC ROGATIONE SCRIPTVM EST, QVOD PER LEGES PLEBISVE SCITA, *hoc eſt, quod per legem Clodiam* PROMVLGARI, ABROGARE, DEROGARE, OBROGARE SINE FRAVDE SVA NON LICEAT, NON LICVERIT: QVODVE EI, QVI PROMVLGAVIT: ABROGAVIT, DEROGAVIT, OBROGAVIT, POENAE MVLTAEVE SIT, E. H. L. N. R. Nam eo modo luſoriam eſſe omnem eam promulgationem & inutilem, nec ab illis quidquam actum, oſtendit: propterea, quod ea exceptione lex Clodia conſeruaretur, quam abrogari neceſſe erat. Hæc autem verba, *hoc eſt, quod per legem Clodiam,* a ceteris apicum varietate diſtinxi ideo, quod Ciceronis hoc gloſſema eſt, quod ille de ſuo ad Tribunitiæ rogationis contextum addit, inconſideratam Tribunorum vecordiam ridens, qui menti propoſitoque, quod in animo habebant, repugnans caput adſcripſerant, quo lex Clodia in ipſa excipiebatur: qua ſalua & manente, Cicero ab exſilio reuocari non poterat: ac proinde vt effectum haberet rogatio, & res ad exitum perduceretur, ei legi nominatim derogari, obrogari, abrogari neceſſe erat. Nec vero moueri eos, aut terreri debuiſſe ait hoc colore, quod Clodius ſanxerat: VT VIX, AVT OMNINO NON POSSET, NEC PER SENATVM, NEC PER POPVLVM INFIRMARI SVA LEX. Belle enim hoc argumentum ſoluit, dicens, *nunquam obſeruatas fuiſſe ſanctiones earum legum, quæ abrogarentur,* propterea, *quod ſi id eſſet, nulla fere abrogari poſſet. Neque enim vlla eſt,* ait, *quæ non ipſa ſe ſepiat difficultate abrogationis: ſed cum lex abrogatur, illud ipſum abrogatur, quod eam abrogari prohiberet.* Itaque nulla in lege tale caput eſſe, quale illud octo Tribunorum, recte notat: eaque de cauſa Atticum rogat, vt illud inuelliget, *quis attulerit, & quo conſilio & a quo ſit ſcriptum, propterea, quod contra ſe ſcriptum ſit.*

XX. SANCTIONE LEGVM, *& verba in iis adhibita. Formula:* SACER ESTO.

In

In sanctionibus certe legvm *d*) de difficultate abrogationis caueri solitum, ex eo loco intelligimus: cuiusmodi sanctionum particulam hanc Festus Pomp. profert: NEVE PER SATVRAM ABROGATO AVT DEROGATO. Id habebat hanc vim, vt ne vna rogatione multis coniunctis rebus lex abrogaretur, vt alias in libris nostris Significationum Verborum, quæ ad Ius pertinent, exposui. SANCTIONES autem Cicero in Orat. pro Cornel. Balbo cap. 14. SACRATAS *fuisse*, scribit, *aut genere ipso, aut obtestatione legis, aut pœna, cum* CAPVT *eius, qui contra faceret*, CONSECRABATVR. Nam in plerisque legibus ita sanciebatur: QVI ALITER, *vel* SECVS FAXIT, SACER ESTO. Festo Pomp. SACRATAE LEGES SVNT, ait, QVIBVS SANCTVM EST, QVI QVID ADVERSVS EAS FECERIT, SACER ALICVI DEORVM SIT, CVM FAMILIA PECVNIAQVE. Sic enim Festum ex Paulo emendo. Quam sanctionem in legibus Regiis & in XII. Tabb. frequentem fuisse inuenio. Festus enim in verbo, *Plorare*, ex Romuli & Tatii legibus hæc citat: NVRVS SACRA DIVIS PARENTVM ESTO. Eiusdem Romuli lege cauebatur: PATRONVS SI CLIENTI FRAVDEM FECERIT, SACER ESTO: quemadmodum Seruius scribit in VI. Æneid. v. 609. ad ea verba: *Aut fraus innexa clienti.* Ex Numæ vero Pompilii legibus Festus Pomp. in verbo, *Aliuta* hoc caput adfert: SI QVIS ALIVTA FAXIT, IPSOS IOVI SACER ESTO.
130 Ex Seruii vero Tullii legibus caput hoc: SI PARENTEM PVER VERBERIT, AST ILLE PLORASSET PARENTES, PVER DIVIS PARENTVM SACER ESTO. *e*) Quorum verborum sententiam idem Festus sic explicat: HOMO SACER *est is, quem populus iudicauit ob maleficium, neque fas est eum immolari, sed qui occidit, parricidii non damnatur. Nam lege Tribunicia prima cauetur:* SI QVIS EVM, QVI EO PLEBISCITO SACER SIT, OCCIDERIT, PARICIDA NE SIT. Qua in lege obseruandum est *Paricidæ* nomen. Nam, vt idem Festus explicat, PARICIDA, *non vtique is, qui parentem occidisset, dicebatur; sed qui qualemcunque hominem. Id autem*, ait, *fuisse indicat lex Numæ Pompilii Regis his composita verbis:* SI QVIS HOMINEM DOLO SCIENS MORTI DVIT, PARICIDA ESTO. Illam autem Sanctionem hanc vim habuisse, vt impune is homo occidi posset, &, qui occidisset, cædis crimine minime teneretur, Dionysius Halicarnasseus declarat lib. V. p. 246. cum, in lege Valeria de prouocatione, hanc ipsam apsiporam sanctionem refert. Ὁ κυρωθεὶς ὑφ' ἑνὸς τῶν ὑπάτων, Ποπλίου Οὐαλερίου τοῦ κληθέντος Ποπλικόλα, νόμος, περὶ ὃ κατ' ἀρχὰς ἔφην, ὅτι τὰς τῶν ὑπάτων γνώμας ἀκύρους ἐποίησε μὴ τιμωρεῖσθαί τινα πρὸ δίκης. ἐπιτρέψας τοῖς ἀγομένοις ἐπὶ τὰς κολάσεις, ἀπ' αὐτῶν προκαλεῖσθαι ἐπὶ τὴν διάγνωσιν τοῦ δήμου, καὶ ἕως ἂν ἡ πληθὺς ἐνέγκῃ ψηφίζουσα ὑπὲρ αὐτῶν. σώματι καὶ βίοις τὸ ἀσφαλὲς ἔχειν. τὸν δὲ παρὰ ταῦτα τὶ ποιεῖν ἐπιχειροῦντα Νηποινὶ τεθνάναι κελεύων. Eiusdemque libri alio loco p. 216. Νόμους τε φιλανθρωποτάτους ἔθετο, βοηθείας νέμοντας τοῖς δημοτικοῖς· ἕνα μὲν ἐν ᾧ διαῤῥήδην ἀπεῖπεν, Ἄρχειν τε μηδένα εἶναι Ῥωμαίων, ὃς ἂν μὴ παρὰ τοῦ δήμου λάβῃ τὴν ἀρχὴν, θάνατον ἐπιθεὶς ζημίαν, ἐάν τις παρὰ ταῦτα ποιῇ, καὶ τὸν ἀποκτείναντα τοῦτόν τινα ποιῶν ἀθῷον. De quibus legious hæc Liuius lib. II. cap. 8. scribit. *Latæ deinde leges, non solum quæ regni suspicione Consulem absoluerent, sed quæ adeo in contrarium verterent, vt popularem etiam facerent. Inde cognomen factum Poplicolæ est. Ante omnes de prouocatione aduersus Magistratus ad populum,* SACRANDOQVE CVM BONIS CAPITE *eius, qui regni occupandi consilia iniisset.* Plutarchus in Poplicola p. 103. Ἔγραψε γὰρ νόμον, ἄνευ κρίσεως κτεῖναι τὸν βουλόμενον τυραννεῖν. Κτείναντα δὲ φόνου καθαρὸν ἐποίησεν. Macrobius lib. III. Saturnal. cap. 7. *Hoc loco non alienum videtur de conditione eorum hominum referre, quos leges* SACROS ESSE CERTIS DIIS *iubent: Quia non ignoro, quibusdam mirum videri, quod, cum cetera sacra violari nefas sit,* HOMINEM SACRVM *ius fuerit occidi.* Eiusmodi vero sanctione septa fuit Numæ lex de termino moto vel exarato. Sic enim Dionysius Halicarnass. lib. II. p. 99. Εἰ δέ τις ἀφανίσειεν ἢ μεταθείη τοὺς ὅρους, ΙΕΡΟΝ ἐνομοθέτησεν εἶναι τοῦ ΘΕΟΥ, τὸν τούτων τι διαπραξάμενον, ἵνα τῷ βουλομένῳ κτείνειν αὐτὸν ὡς ἱερόσυλον ἥ τε ἀσφάλεια καὶ τὸ καθαρὸν μιάσματος εἶναι προσῇ. Addit Festus Pomp. non caput tantum, sed & boues eius, qui terminos exarasset, Numam lege sua sacrauisse. *Termino*, inquit, *sacrificabant, quod in eius tutela fines agrorum esse putabant. Denique Numa Pompilius statuit, eum, qui terminum exarasset,* ET IPSVM ET BOVES SACROS ESSE. Vetustis enim legibus plerumque is, qui aduersus eas commiserat, cum PECVNIA SVA SACER esse iubebatur. Id quod ea lege, qua Tribuni Pl. sacrosancti facti sunt, comprehensum fuisse, Dionysius Halicarnass. libr. VI. p. 303. ita memorat. Δήμαρχον ἄκοντα ὥσπερ ἕνα πολλῶν μηδεὶς μηδὲν ἀναγκαζέτω δρᾷν, μηδὲ μαστιγούτω, μηδὲ ἐπιταττέτω μαστιγοῦν ἑτέρῳ, μηδὲ ἀποκτινύτω, μήδε ἀποκτείνειν κελευέτω. Ἐὰν δέ τις ἀπηγορευμένων τι ποιήσῃ, ἐξάγιστος ἔστω, καὶ τὰ χρήματα

d) In sanctionibus Legum tria fere scribebantur; primum, vt ceteris contrariis legibus solutus esset, qui eam legem seruaret, aut ferret: cuius rei exemplum est in *Sanctione Legis Regiæ*, Vespasiano latae, apud *Grater. Inscr.* p. CCXLII. deinde pœna aduersus eos, qui legem violarint: denique cautio, ne abrogari, aut derogari ei legi vmquam posset. Ex duobus postremis generibus sunt eæ sanctiones, quæ ab Auctore hoc capite enarrantur.

e) De vi vocis *sacer* v. *Perizon.* ad *Sanctii Minerv. IV,14. n. 27. p. m. 661.*

ματα αὐτοῦ Δήμητρος ἱερά· ϗ ὁ κτείνας τινὰ τῶν ταῦτα εἰργασμένων, φόνου καθαρὸς ἔστω. ϗ ἵνα μὴ εἰς τὸ λοιπὸν τῷ δήμῳ ἐξουσία γένηται καταπαῦσαι τόνδε τὸν νόμον, ἀλλ' εἰς πάντα τὸν χρόνον ἀκίνητος διαμένῃ, πάντας ἐτάχθη Ῥωμαίους ὀμόσαι καθ' ἱερῶν, ἦ μὴν χρήσεσθαι τῷ νόμῳ ϗ αὐτοὺς ϗ ἐγγόνους τὸν ἀεὶ χρόνον· ἀρά τε τῷ ὅρκῳ προσετέθη, τοῖς μὲν ἐμπεδοῦσι τοὺς θεοὺς οὐρανίους ἵλεως εἶναι, ϗ δαίμονας τοὺς καταχθονίους· τοῖς δὲ παραβαίνουσιν, ἐναντία ϗ τὰ παρὰ θεῶν γίνεσθαι, ϗ τὰ παρὰ δαιμόνων, ὡς ἄγει τῷ μεγίστῳ ἐνόχοις. Ἐκ τούτων κατέστη τοῖς Ῥωμαίοις ἔθος τὰ τῶν δημάρχων σώματα ἱερὰ εἶναι καὶ παναγῆ, καὶ μέχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου διαμένει. Idem lib. VII. pag. 319. Ἦν δὲ τοῖος δὲ ὁ νόμος· Δημάρχου γνώμην ἀγορεύοντος ἐν δήμῳ, μηδεὶς λεγέτω μηδὲν ἐναντίον, μηδὲ μεσολαβείτω τὸν λόγον. Ἐὰν δέ τις παρὰ ταῦτα ποιήσῃ, διδότω τοῖς Δημάρχοις ἐγγυητὰς, αἰτηθεὶς εἰς ἔκτισιν, ἧς ἂν αὐτῷ ἐπιθῶσι ζημίας· ὁ δὲ μὴ διδοὺς ἐγγυητὴν, θανάτῳ ζημιούσθω καὶ τὰ χρήματα αὐτοῦ ἱερὰ ἔστω. Liuius lib. III. c. 55. de L. Valerio & M. Horatio Coss. *Aliam deinde*, ait, *Consularem legem de prouocatione, vnicum præsidium libertatis, Decemuirali potestate euersam non restituunt modo, sed etiam in posterum muniunt, sanciendo nouam legem:* NE QVIS VLLVM MAGISTRATVM SINE PROVOCATIONE CREARET: QVI CREASSET, EVM IVS FASQVE ESSET OCCIDI, NEVE EA CAEDES CAPITALIS NOXAE HABERETVR. *Et cum plebem hinc prouocatione, hinc Tribunitio auxilio satis firmassent, ipsis quoque Tribunis, vt sacrosancti viderentur, (cuius rei prope iam memoria aboleuerat) relatis quibusdam ex magno interuallo ceremoniis, renouarunt: & cum religione inuiolatos eos, tum lege etiam fecerunt, sanciendo:* VT, QVI TRIBVNIS PL. AEDILIBVS, IVDICIBVS, DECEMVIRIS, NOCVISSET,
131 EIVS CAPVT IOVI SACRVM ESSNT: FAMILIA AD AEDEM CERERIS, LIBERI LIBERAEQVE VENVM IRET. Dio lib. LIII. de Tribunitia potestate verba faciens p. 582. Ἥ τε ἐξουσία Δημαρχικὴ καλουμένη, ἣν οἱ πάνυ ποτὲ ἀνθήσαντες ἔσχον, δίδωσί σφισι τά τε ἐπιγινόμενα ὑφ' ἑτέρου τινὸς, ἂν μὴ συνεπαινῶσι, παύειν, ϗ μὴ καθυβρίζεσθαι, κἂν ἄρα τι ϗ τὸ βραχύτατον, μὴ ὅτι ἔργῳ, ἀλλὰ ϗ λόγῳ ἀδικεῖσθαι δόξωσι, ϗ ἄκριτον τὸν ποιήσαντα αὐτὸ, ὡς ϗ ἐναγῆ, ἀπολλύναι. Et hoc est, quod idem Dio lib. XLIX. p. 458. significat, cum ait: Τήν τε οὖν οἰκίαν αὐτῷ ἐψηφίσαντο, ϗ τὸ μήτε λόγῳ, μήτε ἔργῳ τι ὑβρίζεσθαι· εἰ δὲ μὴ, τοῖς αὐτοῖς τὸν τοιοῦτόν τι δράσαντα ἐνέχεσθαι, οἷσπερ ἐπὶ τῷ Δημάρχῳ ἐτέτακτο.

Eadem sanctione munita fuit illa lex Antonii, qua, teste Appiano lib. III. Bellor. Ciuil. p. 542. cauebatur: τὸν ἐκ τῶν δὲ τινὸς ὑπεριδόντα ΝΗΠΟΙΝΕΙ ΠΡΟΣ ΤΩΝ ΕΝΤΥΧΟΝΤΩΝ ΑΝΑΙΡΕΙΣΘΑΙ.. Modestior vtique fuit legis Valeriæ sanctio, quam Liuius lib. X. cap. 9. memorat, his verbis: *Valeria lex*, CVM EVM, QVI PROVOCASSET, VIRGIS CAEDI, SECVRIQVE NECARI VETVISSET, SI QVIS ADVERSVS EA FECISSET, NIHIL VLTRA, QVAM, IMPROBE FACTVM, *adiecit: id, qui tum pudor hominum erat, visum credo vinculum satis validum legis.* Atque hinc, leges *sanctas* appellatas, Vlpianus scribit in L. 9. §. 3. *sanctum* D. de Rer. Diuis. quod sanctionibus eiusmodi essent submixæ. *f)*

XXI LEGVM ANTIQVARVM *exempla, ac primum* LEGIS DE AQVAEDVCTVVM TVITIONE. *Verbum in Legibus vsitatum*, SIREMPS.

Verum, vt manifestius appareat, quo studio, cura, diligentiaque leges scriberentur, gratum me facturum antiquitatis studiosis credo, si paucarum legum, quæ e reliquarum naufragio enatarunt, exempla congeram, vnde earum effigies velut in tabula picta oculis subiiciatur. Me quidem illa antiquitatis imago mirifice delectat, quam non amplector solum, sed & religiose colo & veneror. Vnam autem e priscis legibus nobis Frontinus lib. II. de Aquæductibus (n. 129. ed. Polen. p. 218.) sed plerisque in locis corruptam, suppeditat, quam vti restituendam semper censui, subiungam. In ea ita est.

TITVS Q. CRISPINVS. COS. POPVLVM. IVRE. ROGAVIT. POPVLVSQVE. IVRE. SCIVIT IN. FORO. PRO. ROSTRIS. A. D. P. R. R. I. TRIBVS. SERGIA. PRINCIPIVM. FVIT. PRO TRIBV. SEX. L. F. VARRO QVICVMQVE. POST. HANC. LEGEM. ROGATAM. RIVOS. SPECVS. FORNICES. FISTVLAS. CASTELLA. TVBVLOS. LACVS. AQVARVM. PVBLICARVM QVAE. AD. VRBEM. DVCVNTVR. EARVMVE. QVAM. SCIENS DOLO. MALO. FORAVERIT RVPERIT. FORARE. RVMPI. REVE. CVRAVERIT. PEIOREMQVE. FECERIT. QVO MINVS. EA. AQVA. EARVMVE. QVA. IN. VRBEM. ROMAM. IRE. CADERE. FLVERE. PERVENIRE. DVCI. POSSINT. QVOVEMINVS. IN. VRBE. ROMA. ET. IN. HIS. AEDIFICIIS. QVAE VRBI. CONTINENTIA. SVNT. ERVNT. IN. HISQVE. HORTIS. PRAEDIIS. LOCIS. QVO

RVM

f) *Sacrata* proprie Leges dicebantur, quod hic adiiciendum, omissum ab auctore, quibus sacrabatur caput eius, qui contra fecisset: cuius generis erant Leges de tribunis pl. in monte sacro latæ, lex *Icilia*, de monte Auentino, aliæque. v. *Perizon. Animadu. Hist. c. X. p.* 418. & *Ernesti* V. C. *Clau. Cic. h. v. Ind. Leg.* Ceterum ad genera sanctionum sacrandarum, quibus Leges munirentur, referenda est etiam *obtestatio* Legis, de qua *Cic. Balb. c.* 14. Ea fiebat cum legislator populum iusiurandum adigeret, quo iuraret *obtestans* h. e. testes faciens Deos, se legem seruaturum: de qua re vid. omnino *Schwarzii* Diss. de *detestat. Sacrorum* §. 15. Vnde demum *Sacrosanctum* dicitur, eiusmodi obtestatione siue religione munitum v. *Liu. III*, 55. *Dionys. Halic. VI. p.* 303.

RVM. HORTORVM. PRAEDIORVM. LOCORVM. DOMINIS. POSSESSORIBVSVE. AQVA. DATA
VEL. ATTRIBVTA. EST. VEL. ERIT. VT. SALIAT. DISRIBVATVR. DIVIDATVR. IN. CA
STELLA. LACVS. IMMITTATVR. IS. POP. ROM. C. MILLIA. DARE. DAMNAS. ESTO. ET. QVI
CLAM. QVID. EORVM. ITA. FECERIT. ID. OMNE. SARCIRE. REFICERE. RESTITVERE
AEDIFICARE. PONERE. DEMOLIRI. DAMNAS. ESTO. SINE. DOLO. MALO. ATQVE. ITA
OMNINO. VT. QVICVNQVE. CVRATOR. AQVARVM. EST. ERIT. AVT. SI. CVRATOR. AQVA
RVM. NEMO. ERIT. TVM. IS. PRAETOR. QVI. INTER. CIVES. ET. PEREGRINOS. IVS. DI
CIT. MVLCTA. PIGNORIBVS. COGITO. COERCETO. EI. QVE. CVRATORI. AVT. SI. CVRATOR
NON. ERIT. TVM. EI. PRAETORI. EO. NOMINE. COGERE. ET. COERCERE. MVLCTAEQVE. DI
CENDAE. SIVE. PIGNORIS. CAPIENDI. IVS. POTESTASQVE. ESTO. SI QVID. EORVM. SER
VVS. FECERIT. DOMINVS. EIVS. CENTVM. MILLIA. POPVLO. DET. SI. QVIS. CIRCA. RI
VOS. SPECVS. FORNICES. FISTVLAS. TVBVLOS. CASTELLA. LACVS. AQVARVM. PVBLICA
RVM. QVAE. AD. VRBEM. ROMAM. DVCVNTVR. ET. DVCENTVR. TERMINATVS. STETERIT
NEQVE QVIS. EO. LOCO. POST. HANC. LEGEM. ROGATAM. QVID. OPPONIT. MOLIT. OB
SEPIT. FIGIT. STATVIT. PONIT. COLLOCAT. ARAT. SERIT. NEVE. IN. EVM. LOCVM. QVID 133
IMMITTIT. PRAETERQVAM. EORVM. FACIENDORVM. REPONENDORVM. CAVSSA. PRAE
TERQVAM. QVIDEM. HAC. LEGE. LICEBIT. OPORTEBIT. QVI. ADVERSVS. EA. QVID. FE
CERIT. ET. ADVERSVS. EA. OBREPSERIT. SIREMPS. LEX. EI. IVS. CAVSSAQVE. OMNIVM
RERVM. ESTO. VTIQVE. ATQVE. VTI. ESSET. ESSEQVE. OPORTERET. SI. IS. ADVERSVS
HANC. LEGEM. RIVVM. SPECVM. RVPISSET. FORASSETVE. QVIQVE. SPECVM. FORASSET
RVPISSETVE. QVO. MINVS. IN. EO. LOCO. PASCERE. HERBAM. FOENVM. SECARE. SEN
TES. VEPRES. CAPRIFICOS. CVRA. CVRATORES. AQVARVM. QVI. NVNC. SVNT. QVIQVE
ERVNT. CIRCA. FONTES. ET. FONTIVM. ET. MVRORVM. CVRAM. RIVOS. ET. SPECVS
TERMINATOS. ARBORES. VITES. VEPRES. SENTES. RIPAE. MACERIA. SALICTA. HARVN
DINETA. EXCIDANTVR. TOLLANTVR. EFFODIANTVR. EXCORTICENTVR. VTIQVE. RE
CTE. FACTVM. ESSE. VOLET. EOQVE. NOMINE. IIS. PIGNORIS. CAPIO. MVLCTAE. DI
CTIO. COERCITIO. VTIQVE. ESTO. IDQVE. IIS. SINE. FRAVDE. SVA. FACERE. LICEAT
IVS. POTESTAS. ESTO. QVO. MINVS. VITES. ARBORES. QVAE. VILLIS. AEDIFICIIS. MA
CERIISVE. INCLVSAE. SINT. MACERIAEQVE. QVAS. CVRATORES. AQVARVM. CAVSSA
COGNITA. NE. DEMOLIRENTVR. DOMINIS. PERMISERVNT. QVIBVS. INSCRIPTA. IN
SCVLPTAQVE. ESSENT. IPSORVM. QVI PERMISISSENT. CVRATORVM. NOMINA. MA
NEANT. HAC. LEGE. NIHIL. ABROGATVR. QVO. MINVS. EX. HIS. FONTIBVS. RIVIS
SPECVBVS. FORNICIBVS. AQVAM. HAVRIRE. SVMERE. IIS. QVIBVSCVNQVE. CVRA
TORES. AQVARVM. PERMISERVNT. PRAETERQVAM. ROTA. CALICE. MACHINA. LICEAT
DVM. NEQVE. PVTEVS. NEQVE. FORAMEN. NOVVM. FIAT. EIVS. HAC. LEGE. NIHIL
ROGATVR *g)*

Obſeruanda eſt autem hac in lege vulgaris clauſula: SIREMPS LEX EI IVS CAVSSAQVE OMNIVM RERVM ESTO: quam notis hiſce S. L. E. I. C. Q. O. R. E. ſcribi ſolitam, Valerius Probus teſtis eſt. Et de hac quidem voce SIREMPS ad ea, quæ aliis notata ſunt, Chariſii Soſipatri locum addam, qui lib. I. Inſtitut. Grammaticarum: *Alia*, ait, *nominatiuum & ablatiuum habent, vt Tabes, Pluris, Sirempſ, facit ab hac Tabe, Plure, Sirempſe. Cinna autem in Smyrna dixit, huius Tabis, nullo auctore: Sirempſe legitur.* Idem alio eiuſdem libri loco: *Sirempſ*, ait, *tantum per nominatiuum & ablatiuum declinatur: vt tabes & pluris, ab hac Sirempſe, tabe, plure.* Errant igitur, qui legere maluerunt, SIMILITER LEX ESTO. Nam ita locus valde corruptus reſtitui poſſe videtur. Sic in ea legis antiquæ, de Viatorum Præconumque decuriis, tabula, quæ Romæ exſtat: SIREMPSQVE EIS VIATORIBVS, DEQVE EIS VIATORIBVS, QVAESTORE OMNIVM RERVM IVS, LEXQVE ESTO. Et in legis Thoriæ fragmento: DE EO AGRO SIREMPS LEX ESTO.

XXII. LEGIS DE VIATORIBVS *fragmentum*.

Verum vtriuſque legis fragmenta, quæ Caroli Sigonii, viri de Antiquitate Romana optime meriti, beneficio in lucem exierunt, ſubiicere ſatius fuerit, quod ad huius libri inſtitutum plurimum faciant, venerandamque illam priſcarum legum maieſtatem cum ſuis ſolennibus verbis exprimant & referant. Legis quidem de Viatoribus verba ſic habent: (de antiquo Iure Ciuium Rom. lib. II. c. 15.)

COS. QVEI. NVNC. SVNT. IEI. ANTE. K. DECEMBRIS. PRIMAS. DE. EIS. QVEI CIVES ROMANEI. SVNT. VIATOREM. VNVM. LEGVNTO. QVEI. IN. EA. DECVRIA. VIATOR. APPAREAT. QVAM. DECVRIAM. VIATORVM. EX. NONEIS. DECEMBRIBVS. PRIMIS. QVAESTORIBVS. AD. AERARIVM. APPARERE. OPORTET. OPORTEBIT. EIDEM. COS. ANTE. K. DE CEMBR

g) Hæc lex exhibetur etiam apud *Reineſ. Inſcript. VII*, 10. explicauit eam egregie Cel. *Polenus ad Frontin. de Aqued.* l. c.

CEMBR. PRIMAS. DE. EIS. QVEI. CIVES. ROMANEI. SVNT. PRAECONEM. VNVM. LEGVNTO. QVEI. IN. EA. DECVRIA. PRAECO. APPAREAT. QVAM. DECVRIAM. PRAECONVM. EX. NONEIS. DECEMBRIBVS. PRIMEIS. QVAESTORIBVS. AD. AERARIVM. APPARERE. OPORTET. OPORTEBIT. DEINDE. EIDEM. COS. ANTE. K. DECEMBREIS. PRIMAS. VIATOREM. VNVM. LEGVNTO. QVEI. IN. EA. DECVRIA. VIATOR. APPAREAT. QVAM. DECVRIAM. VIATORVM. EX. NONEIS. DECEMBRIBVS. SECVNDEIS. QVAESTORIBVS. AD. AERARIVM. APPARERE. OPORTET. OPORTEBIT. EIDEM. COS. ANTE. K. DECEMBREIS. PRIMAS. PRAECONEM. VNVM. LEGVNTO. QVEI. IN. EA. DECVRIA. PRAECO. APPAREAT. QVAM. DECVRIAM. PRAECONVM. EX. NONEIS. DECEMBRIBVS. TERTIEIS. QVAESTORIBVS. AD. AERARIVM. APPARERE. OPORTET. OPORTEBIT. EOSQVE. VIATORES. EOSQVE. PRAECONES. OMNEIS
133 QVOS. EO. ORDINE. DIGNOS. ARBITRABVNTVR. LEGVNTO. QVAM. IN. QVISQVE. DECVRIAM. ITA. VIATOR. LECTVS. ERIT. IS. IN. EA. DECVRIA. VIATOR. ESTO. ITEM. VTI. CETEREI. EIVS. DECVRIAE. PRAECONES. ERVNT. QVAMQVE. IN. QVISQVE. DECVRIAM. ITA. PRAECO. LECTVS. ERIT. IS. IN. EA. DERIA. PRAECO. ESTO. ITA. VT. EI. CETEREI. EIVS. DECVRIA. PRAECONES. ERVNT. SIREMPSQVE. EIS. VIATORIBVS. DEQVE. EIS. VIATORIBVS. QVAESTORI. OMNIVM. RERVM. IVS. LEXQVE. ESTO. QVASEI. SEI. EI. VIATORES. IN. EAM. DECVRIAM. IN. TRIBVS. VIATORIBVS. ANTEA. LECTEI. SVBLECTEI. ESSENT. QVAM. IN. QVISQVE. DECVRIAM. EORVM. EX. HAC. LEGE. VIATOR. LECTVS. ERIT. SIREMPSQ. EIS. PRAECONIBVS. DEQVE. EIS. PRAECONIBVS. QVAESTORI. OMNIVM. RERVM. IVS. LEXQ. ESTO. QVASEI. SEI. EI. PRAECONES. IN. EAM. DECVRIAM. IN. TRIBVS. PRAECONIBVS. ANTEA. LECTEI. SVBLECTEI. ESSENT. QVAM. IN. QVISQVE. DECVRIAM. EORVM. EX. HAC. LEGE. PRAECO. LECTVS. ERIT. QVOSQVOMQVE. QVAESTORES. EX. LEGE. PLEBEIVE. SCITO. VIATORES. LEGERE. SVBLEGERE. OPORTEBIT. EI. QVAESTORES. EO. IVRE. EA. LEGE. VIATORES. IIII. LEGVNTO. SVBLEGVNTO. QVO. IVRE. QVA. LEGE. QVEI. NVNC. SVNT. VIATORES. III. LEGERVNT. SVBLEGERVNT. QVOSQVE. QVOMQVE. QVAESTORES. EX. LEGE. PLEBEIVE. SCITO. PRAECONES. SVBLEGERE. OPORTEBIT. EI. QVAESTORES. EO. IVRE. EA. LEGE. PRAECONES. IIII. LEGVNTO. SVBLEGVNTO. QVO. IVRE. QVA. LEGE. QVAESTORES. QVEI. NVNC. SVNT. PRAECONES. III. LEGERVNT. SVBLEGERVNT. DVM. NI. QVEM. IN. EIS. VIATORIBVS. PRAECONIBVS. LEGVNDEIS. SVBLEGVNDEIS. IN. EIVS. VIATORIS. PRAECONIS. LOCVM. VIATOREM. PRAECONEM. LEGANT. SVBLEGANT. QVO. IVS. IN. LOCVM. PER. LEGES. PLEBEIVE. SCITA. VIATOREM. PRAECONEM. LEGEI. SVBLEGEI. NON. LICEBIT. ITAQVE. DE. EIS. QVATVOR. VIATORIBVS. QVAESTOR. QVEI. QVOMQVE. ERIT. VIATORES. SVMITO. HABETO. VTEI. ANTE. HANC. LEGEM. ROGATAM. DE. TRIBVS. VIATORIBVS. VIATORES. HABERE. SVMERE. SOLITEI. ITAQVE. DE. EIS. QVATTVOR. PRAECONIBVS. QVAESTOR. QVEI. QVOMQVE. ERIT. PRAECONES. SVMITO. HABETO. VTEI. ANTE. HANC. LEGEM. ROGATAM. DE. TRIBVS. PRAECONIBVS. PRAECONES. HABERE. SVMERE. SOLITEI. SVNT. ITEMQVE. EIS. VIATORIBVS. PRAECONIBVS. QVEI. EX. HAC. LEGE. LECTEI. ERVNT. VICARIVM. DARE. SVBDERE. IVS. ESTO. LICETO. QVE. VTI. CETEREIS. VIATORIBVS. PRAECONIBVS. QVA. IN. QVISQVE. DECVRIA. EST. VICARIVM. DARE. SVBDERE. IVS. ERIT. LICEBITQVE. ITEMQVE. QVAESTORES. AB. IEIS. VICARIOS. ACCIPIVNTO. VTEI. A. CETEREIS. VIATORIBVS. PRAECONIBVS. VICARIOS. ACCIPEI. OPORTEBIT. VIATORES. PRAECONES. QVEI. EX. HAC. LEGE. LECTEI. SVBLECTEI. ERVNT. EIS. VIATORIBVS. PRAECONIBVS. MAGISTRATVS. PROVE. MAG. MERCEDIS. ITEM. TANTVMDEM. DATO. QVANTVM. EI. VIATORI. PRAECONEI. DAREI. OPORTERET. SEI. IS. VIATOR. DE. TRIBVS. VIATORIBVS. ISQVE. PRAECO. DE. TRIBVS. PRAECONIBVS. ESSET. QVEI. ANTE. HANC. LEGEM. ROGATAM. VTEI. LEGERENTVR. INSTITVTEI. SVNT. QVAS. IN. DECVRIAS. VIATORVM. PRAECONVM. CONSVL. EX. HAC. LEGE. VIATORES. PRAECONES. LEGERIT. QVORVM. VIATORVM. PRAECONVM. NOMINA. IN. EIS. DECVRIEIS. AD. AEDEM. SATVRNI. IN. PARIETE. INTRA. CAVEAS. PROXVME. ANTE. HANC. LEGEM

XXIII. Legis THORIAE *fragmenta.*

Adscribam etiam legis Thoriæ fragmenta, vti a Sigonio (de antiquo Iure Italiæ lib. II. c. 2.) cum supplementis sunt edita. Eius pars prior sic habet.

*SP. THORIVS. . . . . F. TR. PL. PLEBEM. IVRE. ROG. PLBESQVE IVRE. SCIVIT. TRIBVS. . . . . PRINCIPI*VM. FVIT. PRO. TRIBV. Q. FABIVS Q. F. PRIMVS. SCIVIT. QVEI. AGER. POPLICVS. POPVLI. ROMANEI. IN. TERRAM ITALIAM. P. MVVCIO. L. CALPVRNIO. *Coss. fuit. extra. eum. agrum. locum. quei. ex. lege. plebeive. sc. a. vetere. possessore. possessus. sit.*

de.

de. eo. agro. loco. quem. quis. sibi. AGRVM. LOCVM. SVMPSIT. RELIQVITVR. QVOD. NON
MODVS. MAIOR. SIET. QVAM. QVANTVM. VNVM. HOMINEM. EX. LEGE. PLEBEIVE
SC. SIBEI. SVMERE. *relinquereue. oporteat.*

quod. QVOI. EIQVE. DE. EO. AGRO. LOCO. EX. L. PLEBEIVE. SC. III. VIR. SORTITO
CEIVE. ROMANO. DEDIT. ADSIGNAVIT. QVOD. NON. IN. EO. AGRO. LOCO. EST. QVOD
vltra. fineis. eius. agrei. locei. est

redditus. EST. QVEI. AGER. PVBLICVS. POPVLI. ROMANEI. IN. TERRA. ITALIA. P
MVVCIO. L. CALPVRNIO. COS. FVIT. EXTRA. EVM. AGRVM. QVEI. AGER. EX. LEGE
PLEBEIVS. SC? *a. vetere. possessore. possessus. sit*

Ager. locus. ædificium. omnis. qui. supra. scriptus. est. quod. VE. AGRI. LOCEI. PVBLICEI
IN. TERRA. ITALIA. QVOD. EIVS. EXTRA. VRBEM. ROMAM. EST. QVOD. EIVS. IN
VRBE. OPPIDO. VICO. EST. QVOD EIVS. III. VIR. DEDIT. ADSIGNAVIT. QVOD. *eius*
agrei. locei. neque. possessor. ipse. abalienauit. abalienaueritue.

extra. eum. agrum. locum. quei. ager. locus. ex. LEGE. PLEBIVE. SCITO. QVOD. C. SEM
PRONI. TI. F. TR. PL. ROG. EXCEPTVM. CAVITVMVE. EST. NEI. DIVIDERETVR
QVOD. QVOI. EIQVE. DE. EO. AGRO. LOCO. AGRI. LOCEI. AEDIFICII. *datum adsigna*
tum. est

quod. eius. agri. loci. extra, eum. agrum. locum. quem locum. agrum. IN. TERRA. ITALIA
III. VIR. DEDIT. ADSGNAVIT. RELIQVIT. INVE. FORMAS. TABVLASVE. RETVLIT
REFERRIVE. IVSSIT. AGER. LOCVS. AEDIFICIVM. OMNIS. QVEI. SVPRA. SCRIPTVS. *est*
O. ITA. VTEI. CETERORVM. LOCORVM. AGRORVM. AEDIFICIORVM. PRIVATORVM. EST
ESTO. CENSORQVE. QVEI. QVOMQVE. ERIT. FACITO. VTEI. IS. AGER. LOCVS. AEDIFI 134
CIVM. QVEI. *supra. scriptus. est. eius sit. cuius. ex. lege. plebeiue. scito. esse. oportet*

Quei. ager. locus. ædificium. datus. adsignatus. EST. NEIVE. QVIS FACITO. QVO. QVOIVS. EVM
AGRVM. LOCVM. AEDIFICIVM. POSSESSIONEM. EX. LEGE. PLEBEIVE. SCITO. ESSE.
OPORTET. OPORTEBITVE. EVM. AGRVM. *locum. ædificium. alius. habeat. possideat. vta*
tur. fruatur

neiue. queis. de. ea. re. senatum. referto. Senator. ndexue. NEIVE. SENTENTIA. DEICITO
NEIVE. FERTO. QVO. QVIS. EORVM. QVOIVM. EVM. AGRVM. LOCVM. AEDIFICIVM. POS
SESSIONEM. EX. LEGE. PLEBEIVE. SCITO. ESSE. OPORTET. *oportebitue. eo. agro. loco. ædi*
ficio. possessione. spolietur

Quem. agrum. locum. in viasieis. VICANEIS. QVEI. IN. TERRA. ITALIA. SVNT. DEDERVNT
ADSIGNAVERVNT. RELIQVERVNT. NEI. QVIS. FACITO. QVO. MINVS. EI. OETANTVR
FRVANTVR. HABEANT. *possideant.*

eumque. non. aliter. vendere. dare. reddereue. ius. esto. ATQVE. EVM. AGRVM. QVEM. EX. H. L.
VENIRE. DARI. REDDIVE. OPORTEBIT. QVEI. AGER. LOCVS. AEDIFICIVM. EI. QVEM
IN. VIASIEIS. VICANISVE. EX. S. C. ESSE. OPORTET. OPORTEBIT. *venditus. erit*

Quo. minus. quod. in. hoc. capite. scriptum. est. ita. VTEI. EST. SIET. EX. H. L. N. R. QVEI
AGER. LOCVS. PVBLICVS. POPVLI. ROMANI. IN. TERRA. ITALIA. P. MVVCIO. L. CAL
PVRNIO. COS. FVIT. EXTRA. EVM. AGRVM. QVEI. AGER. EX. LEGE. PLEBEIVE. *scito. a.*
vetere. possessore. possessus. sit

cuius. rei. caussa. IN EVM. AGRVM. AGRI. IVGRA. NON. AMPLIVS. XXX. POSSIDEBIT. HA
BEBITVE. S. AGER. PRIVATVS. ESTO. QVEI. IN. AGRVM. COMPASCVOM. PECVDES. MA
IORES. NON. PLVS. X. PASCET. QVAI. *ex. eis. minus. annum. gnatæ. erunt. postea. quam*
gnatæ. erunt

nihil. populo. neiue. publicano. neiue. DATO. NEIVE. SOLVITO. AGER. PVBLICVS. POPVLI. RO
MANEI. QVEI. IN. ITALIA. P. MVCIO. L. CALPVRNIO. COS. FVIT. QVOD. EIVS. AGRI
III. VIR. A. D. A. EX. LEGE. PLEBEIVE. SCITO. SORTITO. QVOI. CIEIVI. ROMANO. *dedit*
adsignauit. eius. sit. cuius. ex. hac. lege. plebeiue. scito. esse. oportet.

Pr. consulue. quo. de. ea. re. ex. H. L. in ius. aditum. erit, ious. dicito. DECERNITOQVE. VTEI
POSSESSIONEM. SECVNDO. EVM. HEREDEMVE. EIVS. DET. QVOI. SORTI. IS. AGER.
DATVS. ADSIGNATVSVE. FVERIT. QVOD. EIVS. AGRI. NON. ABALIENATVM. ERIT.
ITA. VTEI. S. S. EST. *esto*

Quei. a. possessoribus. QVEIVE. AB. EORVM. QVEI. EMIT. QVEI. EORVM. DE. EA. RE.
ANTE. EIDVS. MARTIAS. PRIMAS. IN. IOVS. ADIERIT. AD EVM. QVEM. EX. H. L. DE
EO. AGRO. IVS. DEICERE. OPORTEBIT. IS. DE. EA. RE. ITA. IVS. DEICITO. *decernitoque*
vtei. ius. suum. consequatur

quiquomque. ex. eo. agro. quei. ager. S. S. EST. EX. POSSESSIONE. VI. EIECTVS. EST. QVOD
EIVS. IS. QVEI. EIECTVS. EST. POSSEDERIT. QVOD. NEQVE. VI. NEQVE. CLAM. NEQVE
PRECARIO. POSSEDERIT. AB. EO. QVEI. EVM. EA. POSSESSIONE. VI. EIECERIT. *ius. suum*
persequi. liceto

quod. agri. locei. ædificii. ex. plebiſcito. EXVE. H. L. PRIVATVM. FACTVM. EST. ERITVE. PRO EO. AGRO. LOCO. AEDIFICIO. PROQVE. SCRIPTVRA. PECORIS. QVOD. IN. EO. AGRO PASCITVR. POSTQVAM VECTIGALIA. CONSTITERINT. QVAE. POST. H. *L. rog. primum conſtituerint. nei. quis. facito. quo*

quid. ob. eam. rem. populo. Ro. debeatur. QVOVE. QVID. OB. EAM. REM. POPVLO. AVT PVBLICANO. DETVR. EXSIGNETVRVE. NEIVE. QVIS. QVID. POSTEA. QVAM. VECTIGALIA. CONSISTENT. QVAE. POST. H. L. ROG. PRIMVM. CONSTITERINT. OB. EOS. AGROS *locos. ædificia. nomine. populi. aut. publicani. exigat*

F. A. D. XI. K. OCTOBRIS. QVOM. AGRVM. QVEI. TRANS. CVRIONE. EST. LOCAVERINT QVEI. IN. EO. AGRO. LOCO. CEIVIS. ROMANVS. SOCIVMVE. NOMINISVE. LATINI QVIBVS. EX. FORMVLA. TOGATORVM. *ibei. eſſe. licet. ſunt. nei. quis. eo. agro. loco moueat*

quod. OPPIDVM. COLONIAMVE. EX. LEGE. PLEBEIVE. SC. CONSTITVIT. DEDVXSITVE CONLOCAVITVE. QVEM. AGRVM. LOCVMVE. PRO. EO. AGRO. LOCOVE. DE. EO. AGRO LOCO. QVEI. PVBLICVS. POPVLI. ROMANEI. *fuit. dedit. adſignauit*

QVOIVE. AB. EO. HEREDEVE. EIVS. IS. AGER. LOCVS. TESTAMENTO. HEREDITATI. DEDITIONIVE. OBVENIT. OBVENERITVE. EMIT. EMERITVE. QVEIVE. AB. EMPTORE. EIVS EMIT. EMERITVE. S. AGER. PRIVATVS. ESTO. QVAM. *ſei. is. ager. P. Mucio. L. Calpurnio cos. fuit. Pr. conſulue. quo. ex. hac. lege. in. ious*

135 *aditum. erit. ius. dicito. facitoque. vtei. poſſeſſionem. ſecundum. eum.* HEREDEMVE. EIVS. DET QVOI. III. VIR. EVM. AGRVM. LOCVM. PRO. EO. AGRO. LOCO. QVO. COLONIAM. DEDVXIT. DEDIT. REDDIDIT. ADSIGNAVITQVE. FACITOQVE. IS. PR. CONSOL. VE. QVO. DE EA. RE. IN. IOVS. ADITVM. ERIT. *vtei. ius. ſuum. conſequantur.* . . . .

NEIVE. IS. AGER. COMPASCVOS. ESTO. NEIVE. QVIS. IN. EO. AGRO. AGRVM OCVPATVM. HABETO. NEIVE. DEFENDITO. QVO. MINVS. QVEI. VELIT. COMPASCERE. LICEAT. SEI. QVIS. FAXSIT. QVOTIENS. FAXIT. IN. AGRI. IVGRA. SINGVLA. . . . . . . H. S. *pendat.* . . . . . .

NVMERVS. PECVDVM. IN. H. L. SCRIPTVS. EST. LICETO. NEIVE. QVIS. QVOI. OB. EAM REM. VECTIGAL. NEIVE. SCRIPTVRAM. *dare.* DEBETO. QVOT. QVISQVE. PECVDES. IN CALLEIS. VIASVE. PVBLICAS. ITINERIS. CAVSSA. INDVXERIT. *neiquid. populo. neiue publicano. pecuniam. ſcripturam. vectigalue. det*

Quem. agrum. ex. publico. in. priuatum. COMMVTAVIT. QVO. PRO. AGRO. LOCO. EX. PRIVATO. IN. PVBLICVM. TANTVM. MODVM. AGREI. LOCEI. COMMVTAVIT. *is. ager. locus* OMNEIS. PRIVATVS. ITA. VTEI. QVI. OPTIMA. LEGE. PRIVATVS. EST. ESTO. QVEI AGER. EX. PRIVATO. *in. publicum. commutatus. erit.* . . . .

quem. alii. a. CENS. REDEMPTVM. HABENT. CENSORES. QVEICVMQVE. POST. HAC FACTEI. ERVNT. EI. FACIVNTO. VTEI. QVEI. VOLENT. TANTIDEM. PRO PATRITO. REDEMPTVM. HABEANT. P. P. SVBSIGNENT. II. VIRVM. QV . . . .

quod. EX. H. L. ITA. VTEI. S. S. EST. IN. AGREIS. QVEI. IN. ITALIA. SVNT. QVEI. P MVCIO. L. CALPVRNIO. COS. PVBLICEI. POPVLI. ROMANEI. FVERVNT. CEIVI. ROMANO FACERE. LICEBIT. ITEM. LATINO. PEREGRINOQVE. QVIBVS. M. LIVIO. L. CALPVRNIO COS. *conſultum. eſt. facere. liceto.* . . . . .

QVISQVIS. QVOD. EVM. EX. H. L. FACERE. OPORTVERIT. NON. FECERIT. QVOD. VE QVIS. EORVM. EX. H. L. OMISERIT. MAG. PROVE. MAG. QVO. DE. EA. RE. IN. IOVS. ADITVM. ERIT. QVOD. EX. H. L. PETETVR. ITEM. IVDICIVM. IVDICEM. *recuperatoresue dato.* I. V. E. F. R. P. F. V. S. V. E. *ius. dicito. decernitoque.* . . .

SEIVE. QVEI. PRO. MOINICIPIEIS. COLONEIS. SOCIISVE. NOMINISVE. LATINI. POPLICE DEVE. SENATI. SENTENTIA. AGER. FRVENDVS. DATVS. EST

quoiue. ab. eo. heredeue. eius. is. ager. locus. teſtamento. hereditate. deditioneue. OBVENIT OBVENERITVE. QVIBVS. ANTE. H. L. ROG. REDEMPTVM. CONDVCTVM. HABERE FRVI. POSSIDERE. DEFENDERE. LICVIT. EXTRA. EVM. AGRVM. LOCVM. *ædificium. quem agrum. locum.* . . . . . .

QVEI. AGER. LOCVS. PVBLICVS. POPVLI. ROMANEI. IN. TERRA. ITALIA. P MVCIO. L. CALPVRNIO. COS. FVIT. QVOD. EIVS. AGRI. LOCI. EX. LEGE *plebeiue. ſc*

de. eo. agro. loco. nei. ious. dicito. neiue. decernito. NEIVE. IVDICIVM. NEIVE. IVDICEM NEIVE. RECVPERATORES. DATO. NISEI. COS. PR. VE. QVOD. VADIMONIVM. EIVS RE . . . . . .

SEI. QVID. DE. EO. AGRO. LOCO. AMBIGETVR. COS. PR. CENS. QVEI. QVOMQVE. ERIT DE. EA. RE. IVRIS. DICTIO. IVDICI. IVDICIS. RECVPERATORVM. DATIO. ESTO. I. V. E F. R. P. F. S. V. E. *ius. dicito. decernitoque.* . . . .

ESSE

ESSE. VIDEBITVR. QVO. MINVS. HVIC. L. INTERCEDAT. E. H. L. N. R. QVOI. PVBLICANO E. H. L. PEQVNIA. DEBEBITVR

solui. DARIVE. OPORTERE. DECRETVM. ERIT. COS. PR. PROVE. PR. QVO. IN. IOVS ADIERINT. IN. DIEBVS. X. PROXSVMEIS. QVEIBVS. *hac. res. delata. erit. decretum. iudicatum. habeto*

QVAE. RES. SOLVTA. NON. ERIT. EA. DECRETA. NON. SIET. IVDICATAVE. NON. SIET QVOD. EIVS. PRAEVARICATIONIS . . . . .

SENTENTIA. . . . . REI. IOVDICANDAE. MAXSVME. VERVM. ESSE. COMPERRIT FACITOQVE. *vtei.* . . . .

HABERE. POSSIDERE. FRVI. VETET. QVASVE. IN. LEGES. PL. VE. SC. DE. EA. RE. *relatum erit.* . . . .

nei. magistratum. QVEM. MINVS. PETERE. CAPERE. GERERE. HABEREQVE. LICETO NEIVE. *quid.* . . . .

quod. ei. facere. ex. lege. PL. SC. EXQVE. FOEDERE. LICVIT. SED. FRAVDE. SVA. FACERE LICETO. IN. QVE. EAS. LEGES. PL. SC. DE. EA. RE. QVOD. EX . . . . . .

VS. EST. DEDIT. ADSIGNAVITVE. QVEMVE AGRVM. LOCVM. DE. EO. AGRO. LOCO. *quei publicus. populei. Romanei* . . . .

ADSIGNATVM. ESSE. FVISSEVE. IOVDICAVERIT. VTEI. IN. H. L. SC. EST. QVEI. L. . . .

136 AGRVM. LOCVM. QVEM. EX. H. L. COLONEI. EIVE. QVEI. IN. COLONEI. NVMERO *sunt* . . . .

PRAEVIDES. PRAEDIAQVE. SOLVTI. SVNTO. EAQVE. NOMINA. MANCVPIS. . . . .

EMIT. IS. PRO. EO. AGRO. LOCO. PEQVNIA. NEIVE. PRAEVIDES. NEIVE PRAEDIA. . . . .

MANCEPS. PRAESVE. FACTVS. EST. QVODQVE. PRAEDIVM. OB. . . . .

AGER. LOCVS. PRIVATVS. VECTIGALISQVE. . . . .

VECTIGALIA. IMPERARE. SOLENT. EIS. P. . . . .

QVEM. AGRVM. LOCVM. IN.

quei. AGER. LOCVS. PVBLICVS. *populei. romanei. erit.*

Altera eius legis pars maximam temporum iniuria iacturam fecit: verum tamen quidquid ex ea fragmenti superest, id priori, velut capiti membrum, accedet.

quod. C. Semproni. Ti. F. tr. pl. rog. EXCEPTVM. CAVITVMVE. *est. nei. diuideretur*

IVDICIO. EVM. QVOIVM.

NEIVE. QVIS. DE. EA. RE. AD. SENATVM. *referto.* . . .

habeat. POSSIDEATQVE. QVOVE. POSSESSIO. INVITO. MOR. . . . .

AGRVM. NON. ABALIENAVERIT. EXTRA. EVM. . . . .

. . *Is.* AGER. LOCVS. AEDIFICIVM. PRIVATVS. SIET. QVOVE. MA. . . .

EXTRAQVE. EVM. AGRVM. QVEM. VETVS. POSSESSOR. EX. LEGE PLEBEIVE. *scito. habuit possidit. usus. fructus. quae. est.* . . . .

PASCET. QVAEQVE. EX. EIS. MINVS. ANNVM. GNATAE. ERVNT. POST. EA. QVAM. . .

neque. ipse. ABALIENAVIT. ABALIENAVERITVE. NEQVE. HERES. EIVS. ABALIENAVIT ABALIENAVERIT. *ve* . . . . .

ERET. POSSESSIONEM. DEDIT. ADSIGNAVIT. REDDIDIT. QVODQVE. EIVS. AGRI. III. *vir coloniae. deducendae. dedit. adsignauit.* . . . .

QVOI. IS. AGER. VETERE. PROVE. VETERE. POSSESSORE. DATVS. ADSIGNATVSVE QVEIVE. . . . . .

ante. eidus. MARTIAS. QVAE. POST. H. L. ROG. PRIMAE. ERVNT. FACITO. VTEI. IS. QVEI ITA. VI. EIECTVS. ERIT. *restituatur.* . . . . .

... populo. neiue. PVBLICANO. PEQVNIA. SCRIPTVRAM. VECTIGALVE. DET. DAREVE DEBEAT. NEIVE. QVIS. . . . . . .

quei. PASCETVR. POPVLO. AVT. PVBLICANO. DARE. DEBEAT. AGER. LOCVS. PVBLICVS POPVLI. *Romanei*

agrum. LOCVM. PVBLICVM. POPVLI. ROMANEI. DE. SVA. POSSESSIONE. VETVS. POSSESSOR. PROVE. VETERE. POSSESSORE

extra. eum. AGRVM. LOCVM. QVEI. AGER. LOCVS. EX. LEGE. PLEBEIVE. SC. QVOD. C. SEMPRONI. TI. F. TR. PL. ROG. EXCEPTVM. *cautumque. est. nei. diuideretur.* . . .

. QVO. COLONIAM. DEDVXSIT. ITA. VTEI. S. S. EST. AGRVM. LOCVM. AEDIFICIVM DEDIT. REDDIDIT. ADSIGNAVIT

QVEI. AGER. LOCVS. QVEI. SVPRA. SCRIPTVS. EST. QVOD. EIVS. AGREI. LOCEI POST. H. L. ROG. PVBLICVM. POPVLEI. ROMANEI. ERIT. EXTRA. EVM

Qui . . . .

nihil. DARE. DEBETO. EI. QVEIQVOMQVE. ID. PVBLICVM. FRVENDVM. REDEMPTVM CONDVCTVMVE. HABEBIT. BOVES. EQVI. QVIBVS. VILIS. D PVBLICEIS PASTVM INPVLSVM. ITINERIS. CAVSA. ERIT. NEIQVID. POPVLO. NEIVE. PVCLICANO. PEQVNIA. *scripturam. vectigalue. det. dareue. debeat*

quei. ager. ex. PVBLICO. IN. PRIVATVM. COMMVTATVS. EST. DE. EO. AGRO SIREMPS. LEX. ESTO. QVANSEI. IS. AGER. P. MVCIO. L. CALPVRNIO *cos*

PER. TERRAM. ITALIAM. P. MVCIO. L. CALPVRNIO. COS. FVERINT. EAS. FACIVNTO PATEANT. VACVAEQVE. SIENT

ex. lege. PLEBEIVE. SC. EXVE. FOEDERE. LICVIT. SED. FRAVDE. SVA. FACERE. LICETO QVOD. EX. H. L. ITA. VTEI. S. S. EST. IN. AGREIS. QVEI.

ET. IN. EVM. IVDICIVM. IVDICEM. RECVPERATORESVE. EX. H. L. DARE. OPORTERET SEIQVIS. DE. EA. RE. IVDICIVM . . . . . .

neiue. PRO. COLONIA. MOINICIPIOVE. PROVE. MOINICIPIEIS. FRVENTVR. QVIEI. IN TRIENTABVLEIS. . . . . .

DARE. OPORTEBIT. ID. VTEI. QVICQVID. QVOIEIQVE. ANTE. H. L. R. LICVIT. ITA. EI HABERE. *liceat*

137 *sei.* QVID. DE. EO. AGRO. LOCO. AMBIGETVR. COS. PR. QVEIQVOMQVE. ERIT. DE. EA RE. IVRISDICTIO. *iudici. iudicis. recuperatorum. datio. esto*

I. CAVSA. DECERNANT. EIVS. H. L. N. R. QVOD. IVDICIVM. IVDEX. RECVPERATORVE *reddiderit. id. ius. ratumque. esto*

Pr. consulue. nei. de. EO. AGRO. LOCO. IOVS. DEICITO. NEIVE. DECERNITO. NEIVE. IVDICIVM. *neiue. iudicem. neiue. recuperatores. dato* . . . . . .

EM. FACITO. QVO. QVIS. PRO. AGRO. MINVS. ALITERVE. SCRIPTVRAM. VECTIGALVE *det* . . . .

CIVIBVS. L. QVEI. CLASSIS. PRIMAE. SIENT. XI. DATO. INDE. ALTERNOS. DVCITO . . .

decretum. IVDICIVMVE. FACTVM. NON. SIET. SEI. MAIOR. PARS. EORVM. RECVPERATORVM. *non. consenserit* . . . . .

RIT. SEDVLO. MN. VTEI. IS. QVEI. IVDICATVS. ERIT. DARE. OPORTEAT . . . . .

aliter. habebit. POSSIDEBIT. FRVETVR. QVAM. EX. H. L. LICEBIT. EVM. AGRVM QVEM . . . .

SIQVAE. LEX. PLEBEIVE. SC. EST. QVAE. MAS. QVEM. EX. H. L. DECERNERE. OPORTEBIT SED. FRAVDE. SVA. NEI. IOVRATO. NEIVE

ex. PL. SC. QVOD. M. BAEBIVS. TR. PL. III. VIR. COLONIAE. DEDVCENDAE. *fecit.* . . .

EXTRA. EVM. AGRVM. LOCVM. QVEI. AGER. LOCVS. IN. EA. CENTVRIA . . . .

. . . . . *oportet.* OPORTEBITVE. QVOD. EIVS. AGRI. LOCEI. QVOIEIQVE. EMPTVM EST . . . .

quæstor. QVEI. AERARIVM. PROVINCIAM. OBTINEBIT. IN. TABVLEIS *publiceis. referat* . . . . . .

in. eam. REM. QVOD. PRAES. FACTVS. EST. POPVLO. OBLIGATVS. EST . . . . . .

QVEI. AGER. LOCVS. IN. AFRICA. EST. QVEI. ROMAE. PVBLICE. *venit. venieritue.*

datus. ASSIGNATVS. ERIT. QVOD. EIVS. AGRI. LOCEI. EXTRA. TERRAM. ITALIAM EST. . . . .

VE. AGRVM. LOCVM. QVEIQVOMQVE. HABEBIT. POSSIDEBIT . . . . . .

quei. AGER. LOCVS. IN. AFRICA. EST. QVOD. EIVS. AGRI. *locei* . . . . . .

diebus. proxsumus. quibus. FACTVS. CREATVSVE. ERIT. *facito.*

PROFITEBITVR. COGNITO . . . .

IQVE. IPSE . . . .

XXIV. Legis serviliae *fragmenta.*

Eiusdem etiam Sigonii munere, legis Seruiliæ fragmenta duo ante lectorum oculos proponam. Quorum prius sic est ab eo cum aliquot additamentis diuulgatum, (de Iudiciis lib. II. cap. 27.) paucis duntaxat a me ex oculata illorum fide, quibus in re præsenti inspiciendi copia fuit, immutatis.

C. SERVEILIVS. . F. PR. POPVLVM. IVRE. ROG. POPVLVSQVE. IVRE. SCIVIT TRIBVS. . . PRINCIPIVM. FVIT. PRO. TRIBV. . PRIMVS. SCIVIT. DIC. COS. PR. MAG. EQ. CENS. QVEI. QVOI. CEIVI. RO. SOCIVMVE. NOMINISVE. LATINI EXTERARVMVE. NATIONVM. QVOIVE. IN ARBITRATV. DICIONE POTESTATE. AMICITIA. VE. POPVLEI. ROMANEI. CONSTITVTO. . PEQVVNIAE QVOD. SIET. AMPLIVS. AVREORVM. CENTVM. ABSTVLERIT. DE. EA. RE. EIVS. PETITIO NOMINISQVE. DELATIO. ESTO. PR. QVAESTIO. ESTO

iudicium. iudicatio. litisque. æstumatio. . queiquomque. ioudicum. ex. H. L. erunt. eorum. H. L. esto . . *Quei.*

. . . . *Quei. TR. PL. Q. III. vir. Cap. III. A. D. A. TR. Mil. L. IIII.* PRIMIS. ALIQVA EARVM. FVERIT. QVEIVE. FILIVS. EORVM. QVOIVS. ERIT. QVOIVS. PATER. SENATOR SIET. IN. ANNOS. SINGVLOS. PEQVVNIAE. QVOD. SIET. AMPLIVS. *aureorum. centum. dono munere. ab. aliquo. priuato. acceperit. quodque.* . . . .

pequuniæ. ab. aliquo. horum. priuato. alicui. parentiue. eius. filioue. eius. QVOIVE. IPSE. PARENTE VE. SVOS. FILIVSVE. SVOS. HERES. SIET. ABLATVM. CAPTVM. COACTVM. CONCILIA TVM. AVERSVMVE. SIET. DE. EA. RE. EIVS. PETITIO. NOMINISQVE. DELATIO ESTO. PR. QVAESTIO. ESTO. *ioudicium. ioudicatio. litisque. æstumatio. queiquomque. iudicum* . . . . *ex. H. L. erunt. eorum. H. L. esto. quod. quæ. pecuniæ* . . . . .

M. ESSE. VTEI. PETERET. DE. EA. RE. EIVS. PETITIO. NOMINISQVE. DELATIO. ESTO PR. QVAESTIO. ESTO. IOVDICIVM. IOVDICATIO. LITISQVE. AESTIMATIO. QVEIQVOM QVE. IVDICVM. *ex. H. L. erunt. eorum. H. L. esto* . . . . . .

Quoius. ea. res. abiudicata. ERIT. AVT. QVOIVS. NOMEN. PRAEVARICATIONIS. CAVSSA DELATVM. ERIT. AVT. QVONIAM. NOMEN. EX. H. L. EX. REIS. EXEMPTVM. ERIT. SEI QVIS. EIVS. NOMEN. *apud. Pr. detulerit. eius. nomen. Pr. recipito. quodque* . . . . *de. ea. re. eius. petitio. nominis. delatio. esto.* QVAESTIO. EIVS. PR. ESTO. IOVDI CIVMVE. IOVDICATIO. LITISQVE. AESTVMATIO. QVEIQVOMQVE. IVDICVM. EX. H. L ERVNT. EORVM. H. L. ESTO. IS. EVM. VNDE. PETET. IN IOVS. *educito. nomenque* 138 *deferto.* . . . .

. . QVOIVS. EORVM. ITA. NOMEN. EX. H. L. POST. K. SEPT. QVAE. EO. ANNO. FVERINT DELATVM. ERIT. QVEI. EORVM. EO. IOVDICIO. CONDEMNATVS. ERIT. QVANTI. EIVS REI. SLIS. *æstumata. fuerit. tanti. reddere. damnas. esto* . . . .

Pr. quei. ex. H. L. quæret. facito. quod. iudicatum. ERIT. ID. VTEI. PRIVATO. SOLVATVR QVEI. EORVM. PETET. DE. HISCE. DVM. MAG. AVT. IMPERIVM. HABEBVNT. IOVDI CIVM. NON. FIET. DIC. COS. PR. MAG. EQ. *Cens. Aed. Tr. Pl. Q. III. vir. A. D. A. Tr. Mil. L. IIII. Primis* . . . .

De. his. in. ius. non. educitor. ast. ubei. magistratu. imperioque. abierit. quominus. educi. liceat. nihil impedimento. esto.

De. patroneis. dandeis.

Quei. ex. H. L. PECVNIAM. PETET. NOMENQVE. DETVLERIT. QVOIVS. EORVM. EX. H. L ANTE. K. SEPT. PETITIO. ERIT. SEI. EIS. VOLET. SIBEI. PATRONOS. IN. EAM. REM DAREI. PR. AD. QVEM. *eius. nomen. delatum. erit. facito. vtei. det. dum. nequem. eorum det* . . . .

sciens. dolo. malo. quoi. ei. quei. petet. gener. socer. vitricus. priuignusue. siet. queiue. ei. sobrinus siet. PROPIVSVE. EVM. EA. COGNATIONE. ATTINGAT. QVEIVE. EIEI. SODALIS. SIET QVEIVE. IN. EODEM. COLLEGIO. SIET. QVOIAVE. IN. FIDE. IS. ERIT. MAIORESVE IN. MAIORVM. FIDE. *fuerunt. neiue. quei. quæstione. iudicioque. publico. condemnatus. siet*

QVEI. EX. H. L. IOVDEX. ET. IN. EAM. REM. ERIT. NEIVE. EVM. QVEI. EX. H. L. PATRO NVS. DATVS. ERIT.

DE. PATRONO. REPVDIANDO.

QVEI. EX. H. L. PATRONVS. DATVS. ERIT. SEI. IS. MORIETVR. *tum. Pr. quei. ex H. L quæret. alium. patronum. eiei. quem. petierit. dato.* . . . . .

DE. CDL. VIREIS. IN. EVM. ANNVM. LEGVNDEIS.

PR. QVEI. INTER. PEREGRINOS. IOVS. DEICET. IS. IN. DIEBVS. X. PROXVM. QVIBVS H. L. POPVLVS. PLEBESVE. IOVSERIT. FACITO. VTEI. C D L. VIROS. LEGAT. QVEI IN. HAC. CIVITATE. *iudicent. dum. nequem. eorum. legat. sciens. dolo. malo. quei. quæstione iudicioue. publico.* CONDEMNATVS. SIET. QVOD CIRCA. EVM. IN. SENATVM. LEGEI NON. LICEAT. QVEIVE. MINOR. ANNEIS. XXX. MAIORVE. ANNOS. LX. GNATVS. SIET QVEIVE. IN. VRBE. ROMA. PROPIVSVE. VRBEM. ROMAM. *V. mill. pass. non. habitet. queiue Tr. Pl. Q. III. vir. Cap. III. vir. A. D. A. Tr. Mil. L. IIII. primus. aliqua. earum. III. vir. A D. A. siet. fueritue. in senatu. siet. fueritue*

QVEI. EX. H. L. CDL. VIREI. IN. EVM. ANNVM. LECTEI. ERVNT. EA. NOMINA. OMNIA IN. TABVLA. IN. ALBO. ATRAMENTO. SCRIPTOS. PATREM. TRIBVM. COGNOMENQVE TRIBVTIMQVE. DESCRIPTOS. HABETO . . . . . .

IOVDICES. EXAESTVMAVERIT. ESSE. EOSQVE. CDL. VIROS. QVOS. QVOS. EX. H. L. LEGE RIT. IS. PR. OMNIS. IN. TABOLEIS. PVBLICEIS. SCRIPTOS. IN. PERPETVO. HABETO. . . . . . . DE. CDL. VIREIS. QVOTANNIS. LEGVNDEIS. *Pr. qui. posthac. inter. peregrinos ious. dicet. ut. quisque. eorum. mag. ceperit. facito.* CDL. *viros. ita. legat. qui. in. hac. ciuitate. iudi cent.* DVM. NE. QVEM. EORVM. LEGAT. QVEI. TR. PL. Q. III. VIR. CAP. TR. MIL. L IIII. PRIMIS. ALIQVA. EARVM. TRIVMVIR. A. D. A. SIET. FVERITVE. QVEIQVE. IN SENATV. SIET. FVERITVE. QVEIVE. MERCATOR. SIET. [illegible] QVEIVE. EIVS QVEI. IN. SENATV. SIET. FVERITVE. PATER. [illegible] SIET. QVEIVE

TRANS. MARE. ERIT. QVOS. LEGERIT. EOS. PATREM. TRIBVM. COGNOMENQVE. IOVDICES. QVEIVE. EX. H. L. IN. EVM. ANNVM. *fient. in. tabuleis. publiceis. scriptos. habeat. . . . . ious. potestatemque.* SCRIBVNDI. QVEI. VOLET. FACITO. PR. QVEI LEGERIT. IS. EOS. QVOS. EX. H. L. CDL. VIROS. LEGERIT. FACITO. IN. CONTIONE. RECITENTVR. IOVRATOQVE. SESE. EOS. EX. H. L. LEGISSE. DE. QVIBVS. SIBEI. CONSVL. . . . . *De. nomine. deferundo*

Quei. pequuniam. ab. altero. petet. is. eum. vnde. petet. ex. prætoribus. quei. in. EVM ANNVM. LECTEI. ERVNT. AD. IVDICEM. IN. EVM. ANNVM. QVEI. EX. H. L. FACTVS ERIT. IN. IOVS. EDVCITO. NOMENQVE. EIVS. DEFERTO. SI. DEIVRAVERIT. CALVMNIAE. CAVSA. NON. POSTVLARE

De. nomine. recipiendo. *Pr. ad. quem. in. ious. aditum. erit. facito. ne. cuius. nomen. recipiat eorum. quei. ei. quei. petet. patronus. socer. gener. vitricus.* PRIVIGNVSVE. SIET. QVEIVE. EI SOBRINVS. SIET. PROPIVSVE. EVM. EA. COGNATIONE. ATTINGAT. QVEIVE. EI. SO

139 DALIS. SIET. QVEIVE. IN. EODEM. CONLEGIO. SIET. FACITOQVE. CORAM. APVD. SE *iuret. palam. se. calumniæ. caussa. nomen. eius. non. deferre* .

. . . . *De. iudicibus. in. eam. rem. legundis.* *Pr. ad. quem. nomen. delatum.* ERIT FACITO. VTEI. IS. DIE. VICENSVMO. EX. EO. DIE. QVO. QVOIVSQVE. QVISQVE. NOMEN. DETOLERIT. C. VIROS. EX. EIS. QVEI. EX. H. L. CDL. VIREI. IN. EVM. ANNVM LECTEI. ERVNT. QVEI. VIVANT. LIGAT. *edatue. dum. nequem. eorum. legat. edatue. quei. iudex. siet. queique. ei. quei. petet. gener. socer. vitricus. priuignusue. siet. queique. ei. sobrinus. propiusue. eum. cognatione. attingat.* QVEIVE. EI. SODALIS. SIET. QVEIVE. TR. PL. Q. III. VIR CAP. TRIBVN. MIL. L. IIII. PRIMIS. ALIQVA. EARVM. III. VIR. A. D. A. SIET. FVERITVE QVEIVE. IN. SENATV. SIET. FVERITVE. QVEIVE. . . . L. RVBR. . . . . *aut lege.* CALPVRNIA. AVT. LEGE. IVNIA. SACRAMENTO. ACTVM. SIET. AVT. QVOD. H. L NOMEN. *delatum. siet.* QVOS. IS. C. VIROS. EX. H. L. EDIDERIT. DE. EIS. ITA. FACITO IOVRET. PALAM. APVD. SE. CORAM. *se. eos. scientem. D. M. non. legisse*

vbei. is. ita. C. VIROS. EDIDERIT. IOVRARITQVE. TVM. EIS. PR. FACITO. VTEI. IS VNDE. PETETVR. DIE. XX. *postquam.* EIVS. NOMEN. DELATVM. ERIT. QVOS. C. IS QVEI. PETET. EX. H. L. EDIDERIT. DE. EIS. IVDICES. *L. legat. edatue. dum. ne. quem eorum. legat. edatue. quei. sibei. socer. gener. vitricus. priuignusue. siet. queique. sobrinus. propiusue. cum. ea. cognatione. queiue.* SODALITATE. ATTINGAT. QVEIVE. IN. EODEM. CONLEGIO. SIET. EX. H. L. NON. E. . . . . EVM. PR. ADVORSARIVMVE. MORA NON. ERIT. QVO. MINVS. *legantur.* EDANTVRVE. *si. is. quei. nomen. ex. H. L. detulerit C. viros. H. L. non legerit. edideritue. siue. eius. quoium. nomen. ex. H. L. delatum. erit. L. iudices. H. L. non. legerit. edideritue*

. . . . *Pr. quei. ex. H. L. quæret. iudices. legat. Quei. ita. lectei. erunt. eis. in. eam. rem iudices. sunto. eorumque. iudices. sunto.* VTEI. SCRIPTA. IN. TABOLEIS. HABEANTVR

PR. QVEI. EX. H. L. QVAERET. FACITO. *vtei.* L. VIROS. QVOS. IS. QVEI. PETET. EI VNDE. PETETVR. EX. H. L. LEGERINT. EDIDERINT. EOSQVE. PATRONOS. *quos. quei petiuerit. et. vnde. petitum. erit. quei. eorum. volet. ex. tabuleis. publicis. descriptos. habeat. Vtei* EISDEM. IOVDICES. VNIVS. REI. IN. PERPETVOM. SIENT.

QVEI. IVDICES. *ab. eis. ita. lectei. erunt.* QVAM. IN. REM. EIS. IVDICES. LECTEI. ERVNT *in. eam. in. perpetuum. iudices. sunto.* . . . . . .

NEIVE. SENATV. MOVETO. NEIVE. EQVOM. ADIMITO. NEIVE. QVID. EI. EIVS EAM. REM. FRAVDEI. ESTO. . . . . SCRIPTA. SIENT. . . . . .

. . . . PR. QVEI. EX. H. L. *quæret. facito. vtei.* . . . .

. . . . . . *Si. quoium. nomen. ex. H. L. delatum. erit. prius. vrbe. cesserit. aut. in. exilium.* ABIERIT. QVAM. EA. RES. IVDICATA. ERIT. PR. AD. QVEM. EIVS. NOMEN DELATVM. ERIT. . . . . . EAM. REM. AB. EIS. ITEM. QVAERITO. *ad. quos pequuniam. peruenisse. constiterit.* *Pr. vtei. ioudicium. exerceat.* *Pr. quei. ex. H. L. quæret. quoium. nomen. ex. H. L. ad. se. delatum. erit. facito. vtei. ioudicium. publicum. exerceat.* . . QVOD. RECTE. FACTVM. ESSE. VOLET. DVM. NEIQVID. ADVORSVS. H. L. FIAT. *aut actionem.* SECVNDAM. NEIVE. POST. H. L. ROG.

. . . . *iubeatque. conquæri. in. terra. Italia. in. oppidis. foris.* CONCILIABOLEIS. VBEI IOVRE. DEICVNDO. PRAEESSE. SOLENT. IN QVIBVS. DIEBVS. *agatur.* PR. QVEI. EX H. L. QVAERET. *facito. vtei.* . . . .

De. testibus. citandeis. *Pr. qui. ex. Hac. Lege. quæret. in. singulas. res. testimonium. denuntiare.* IVBETO. ET. QVOM. EI. RES. AGETVR. QVAM. IN. REM. QVISQVE. TESTIS *erit. facito. vtei.* OMNES. ADSIENT. TESTIMONIO. *deicendo. &. vtei. testium. quei. in eam. rem. erunt. verba. audiat. vbei. audierit. quod. eius. rei. quærendæ. caussa. censeant. referre*

. . . .

CAVSAM

CAVSAM. DEICET. DVM. TAXAT. VNVM. QVEIVE. EIVS. PARENTISVE. EIVS. *propinquus affinisve*. SIET. DE. TABVLEIS. *proferendis*.
. . . . QVAE. ITA. CONQVAESIVERIT. ET. SEIQVAS. TABVLAS. LIBROS. LITERAS VE. POP. *Rom. producere*. PROFERRIQVE. *oportuerit*. . . . . . .
. . . PRAETOR. VTEI. INTERROGET. AI. . . . PR. QVEI. EX. H. L. QVAERET *facito. vtei*. IVDICES. QVEI. IN. EAM. REM. ERVNT. OMNES. PRO. ROSTREIS. IN. FORVM *pronuntientur*
. . . . . . EAM. REM. MINVS. IVDICET. NEISEI. SEIQVAE. CAVSA. ERIT. QVAE EIE
quei. ex. EIS. C. IOVDICEIS. L. LECTEI. ERVNT. . . . . IOVDEX. NEIQVIS DISPVTEI
. . . . . *De. differendo. vadimonio*. QVAM. REM. PR. EX. H. L. EGERIT SEI. EAM. REM. PROFERRE. *in. alium. diem. placuerit. ei. proferre. ius. fiet*. . . 140
FACITO. VT. EIS. AD. SESE. VENIAT. AVT. ADFERATVR. CORAM. EO. QVEI. *petit*
. *de*. QVE. EA. RE. HACE. LEGE. IOVDICIVM. LITISQVE. AESTVMATIO. *esto*
. . . . . DIEBVS. IN. CONTIONE. PRO. ROSTRIS. SENTEN . . . .
De. ampliando. reo. *Si. Pr. quei. eam. rem*. QVAERET. EX. H. L. CAVSAM. *non nouerit. ei. amplius. pronuntiare. ius. fiet*. . . . . .
QVO. QVIS. SVAE. ALTER.
. . . . . *Si. Pr. quei. eam. rem*. QVAERET. CAVSAM. . . . .
. . . . NSILIVM

Posterius fragmentum est eiusmodi.

. . . . . . DEQVE. EO. HOMINE. D. . . . . . .
EIVS. ESTO. PR. QVEI. EX. H. L. Q.
X. EO. MAG. INPERIOQVE. ABIERIT. QVOMIN. . . .
. . . . NEIQVEM. EORVM. DET. SCIENS. D. M. QVOIEI IS. Q
QVAESTIONE. IOVDICIOVE. PVBLICO. CONDEMNATV. . . . .
. . . . VM. PR. QVEI. EX. H. L. QVAERET. ALIVM. PATRONVM EIEI. QVEM. . . . . . .
RVM. A. D. A. SIET. FVERITVE. QVEIVE. IN. SENATV. SIET. FVERITVE. EIEI QVEI. . . . .
. . . . E. ERIT. QVOS. LEGERIT. EOS. PATREM. TRIBVM. COGNOMEN QVE. IVODICET. Q
X. H. L. CDL. VIROS. LEGERIT. FACITO. RECITENTVR. IN. CONTIONE. IVRATOQVE SESE . . . .
QVE. EORVM. EVM. MAG. COIPERIT. FACITO. VTEI. CDL. VIROS. ITA. LEGAT. QVEI HA . . . .
. . . . . NNOS. LX. GNATVS. SIET. QVEIVE. IN. VRBE. ROMAE. PROPIVSVE VRBEM. ROM. . . . .
EM. TRIBVM. COGNOMENQVE. TRIBVTIMQVE. DISCRIPTOS. HABETO. EOSQVE. PRO POSITOS. SVO . . . .
DE. NOMINE. DEFERVNDO. IVDICIBVSQVE. LEGVNDEIS. QVEI. EX. H. L. PEQVVNIAM AB. A
. . . . . . RIT. DE. CDL. VIREIS. QVEI. IN. EVM. ANNVM. EX. H. L. LECTEI ERVNT. ADVORSARIO. EDAT. EOS. OM. . . . . . .
NON. ATTINGERET. SCIENTEM. D. M. ITAQVE. IS. EDITO. COVRATOQVE. VBEI. IS. ITA EDIDERIT. TVM. IN. EA. . . . .
. . . . EX. SIET. QVOI. IS. QVEIQVE. QVEI. PETET. GENER. SOCER VITRICVS. PRIVIGNVSVE. SIET. QVEIVE. EI. SOBRINV . . . . . .
ABERIT. QVEIVE. TRANS. MARE. ERIT. NEIVE. AMPLIVS. DE. VNA. FAMILIA. VNVM NEIVE. EVM . . . . .
NECESSITVDINE. ATTINGAT. QVAE. SVPRA. SCRIPTA. SIENT. Q. VNDE. PETITVM ERIT. QVOM. . . . .
. . . . EN. EX. H. L. DELATVM. ERIT. L. IVDICES. EX. HAC. LEGE. NON LEGERIT. EDIDERITVE. SEIVE. . . . .
EM. LEGAT. QVEI. ITA. LECTEI. ERVNT. EIS. IN. EAM. REM. IOVDICES. SVNTO. EO RVMQVE. EIV. . . . . .
. . . . QVEI. PETIVERIT. ET. VNDE. PETITVM. ERIT. QVEI. EORVM. VOLET. EX TABOLEIS. POPLI. . . . .

VEI. PEQVVNIAM. EX. . . . EVM. OB. EAM. REM. QVOD. PEQVVNIAM. EX. H. L. CEPER. . . . .

. . . . . . RIT. AVT. IN. EXILIVM. ABIERIT. QVOIVM. NOMEN. EX. H. L. DELATVM. ERIT. . . . .

NOMEN. EX. H. L. AD. SE. DELATVM. ERIT. FACITO. VTEI. IOVDICIVM P . . . .

CONQVAERI. IN. TERRA. ITALIA. IN. OPPIDEIS. FOREIS. CONCILIA. . . . .

. . . . . . AVDIERIT. QVOD. EIVS. REI. QEAERVNDAE. CENSEANT. REFERRE ET. C . . . .

VM. EIVS. FIDE. QVAERAT. QVEIVE. IN. FIDE. EIVS. SIET. MAIORESV . . . .

. . . . . . IT. SECVMVE. DVXERIT. DVM. TAXAT. HOMINES. III. EARVM RERVM. . . . .

141 IVE. DE. EA. RE. VOLET. APVD. PR. IS. PRAETORI. MORAM. NE. FACITO

M. REM. IVDICES. ERVNT. ANTEQVAM. PRIMVM. CAVSSA. D

. . . . LET. VTEI. TESTIVM. QVEI. EAM. REM. ERVNT. VERBA. AVDIAT . . . .

ECITENTVR. PROSCRIPTA. PROPOSITAQVE. PALAM. APVD. FORVM . . . .

. . . . E. IVDICIVM. ADESSE. POSSIT. DE. EA. RE. PR. QVEI EX. H. L . . . .

LET. QVOIVS. EX. H. L. NOMINIS. DELATIO. ERIT. EI. EIVS. REI. PE . . . .

QVEI. EAM. REM. QVAERET. EX. H. L. CAVSSAM. NON. NOVER . . . .

. . . . . . IVDICIVM. FIERI. OPORTEBIT. TER . . . . . .

TE. QVAM. IBVNT. FACITO. IVRENT. SESE . . . .

ATVRVM. ESSE. IVDICE . . . .

SATIONE. PRIMO. QVO . . . .

. . . .

XXV. *Fragmenta* PLEBISCITI DE THERMENSIBVS.

Sed nec Plebiscitum illud prætermittam, in quo describendo egregiam idem ipse Sigonius (de antiquo Iure Prouinc. lib. I. cap. 10.) operam nauauit.

C. ANTONIVS. M. F. CN. CORNELIVS. F. . . . . . C. FVNDANIVS. C. F. TR. PL. DESS. PLEBEM. IVRE. ROGARVNT. PLEBESQVE. IVRE. SCIVIT. PRO. TRIBV . . . PRIMVS. SCIVIT. QVEI. THERMESES. MAIORES. PEISIDAE. FVERVNT. QVEIQVE. EORVM LEGIBVS. THERMESIVM. MAIORVM. PISIDARVM. ANTE. K. APRIL. QVAE. FVERVNT L. GELLIO. CN. LENTVLO. COS. THERMESES. MAIORES. PISIDAE. FACTI. SVNT QVEIQVE. AB . . . IEIS. PROGNATI. SVNT. ERVNT. IEI. OMNES. POSTEREIQVE EORVM. THERMESES. MAIORES. PISIDAE. LEIBERI. AMICEI. SOCIEIQVE. POPVLI. ROMANI. SVNTO. EIQVE. LEGIBVS. SVEIS. ITA. VTVNTO. ITAQVE. IEIS. OMNIBVS. SVEIS LEGIBVS. THERMENSIS. MAIORIBVS. PISIDEIS. VTEI. LICETO. QVOD. ADVORSVS HANC. LEGEM. NON. FIAT. QVEI. AGRI. QVAE. LOCA. AEDIFICIA. PVBLICA. PRIVATAVE. THERMENSIVM. MAIORVM. PISIDARVM. INTRA. FINEIS. EORVM. SVNT. FVERVNTVE. L. MARCIO. SEX. IVLIO. COS. QVAEQVE. INSVLAE. EORVM. SVNT. FVERVNTVE. IEIS. CONSOLIBVS. QVEI. SVPRA. SCRIPTEI. SVNT. QVODQVE. EARVM RERVM. IEIS. CONSVLIBVS. IEI. HABVERVNT. POSSIDERVNT. VSEI. FRVCTEIVE. SVNT QVAE. DE. IEIS. REBVS. EO. . . . NO. VT. . . . QVEIQVE. DE. IEIS. REBVS. . . . HAC. NE. LOCENTVR. . . AE. FACTA. EST. E. . . . . SIE. . . . . CA. OMNIA. THERMENSES. MAIORES. PEISIDAE. HABEANT. POSSIDEANT. IEISQVE. OMNIBVS. IEI. . . . VTANTVR. FRVANTVR. ITA. VTEI. ANTE. BELLVM MITHRIDATIS. QVOD. PREIMVM. FVIT. HABVERVNT. POSSIDERVNT. VSEI. FRVCTEIVE SVNT. QVAE. THERMENSIVM. MAIORVM. PISIDARVM. PVBLICA. PREIVATAVE. PRAETER. LOCA. AGROS. AEDIFICIA. SVNT. FVERVNTVE. ANTE. BELLVM. MITHRIDATIS QVOD. PREIMVM. FACTVM. EST. QVODQVE. EARVM. RERVM. IEI. ANTEA. HABVERVNT POSSEDERVNT. VSEI. FRVCTEIVE. SVNT. QVOD. EIVS. IPSEI. SVA. VOLVNTATE. AB SE. NON. ABALIENARVNT. EA. OMNIA. THERMENSIVM. MAIORVM. PISIDARVM. VTI SVNT. FVERVNT. ITA. SVNTO. ITEMQVE. IEIS. EA. OMNIA. HABERE. POSSIDERE VTEI. FRVIQVE. LICETO. QVOS. THERMENSES. MAIORES. PISIDAE. LEIBEROS. SERVOSVE. BELLO MITHRIDATIS. AMEISERVNT. MAGISTRATVS. PROVE. MAGISTRATV

QVOIA

QVOIA. DE. EA. RE. IVRISDICTIO. ERIT. QVIN. DE. EA. RE. IN. IOVS. ADITVM. ERIT ITA. DE. EA. RE. IOVS. DEICVNTO. IVDICIA. RECVPERATIONIS. DANTO. VTEI. IEI EOS. RECVPERARE. POSSINT

NEI. QVIS. MAGISTRATVS. PROVE. MAGISTRATV. LEGATVS. NEV. QVIS. ALIVS. MEI LITES. IN. OPPIDVM. THERMESVM. MAIORVM. PISIDARVM. AGRVMVE. THERMEN SIVM. MAIORVM. PISIDARVM. HIEMANDI. CAVSSA. INTRODVCITO. NEIVE. FACITO QVO. QVIS. EO. MEILITES. INTRODVCAT. QVOVE. IBEI. MEILITES. HIEMENT. NISEI SENATVS. NOMINATIM. VTEI. THERMESVM. MAIORVM. PISIDARVM. IN. HIBERNACV LA. MEILITES. DEDVCANTVR. DECREVERIT. NEIVE. QVEIS. MAGISTRATVS. PROVE MAGISTRATV. LEGATVS. NEV. QVIS. ALIVS. FACITO. NEIVE. IMPERATO. QVO. QVID MAGIS. IEI. DENT. PRAEBEANT. AB. IEISVE. AVFERATVR. NISEI. QVOD. ET. S. EX. LE GE. PORTIA. DARE. PRAEBERE. OPORTET. OPORTEBIT. QVAE. LEGES. QVODQVE. IOVS QVAEQVE. CONSVETVDO. L. MARCIO. SEX. IVLIO. COS. INTER. CIVEIS. ROMANOS. ET

142 TERMENSES. MAIORES. PISIDAS. FVIT. EADEM. LEGES. EIDEMQVE. IOVS. EADEM QVE. CONSVETVDO. INTER. CIVES. ROMANOS. ET. TERMENSES. MAIORES. PISIDAS ESTO. QVODQVE. QVIBVSQVE. IN. REBVS. LOCEIS. AGREIS. AEDIFICIEIS. OPPIDIS IOVRIS. TERMENSIVM. MAIORVM. PISIDARVM. IEIS. CONSVLIBVS. QVEI. SVPRA. SCRI PTEI. SVNT. FVIT. QVOD. EIVS. PRAETER. LOCA. AGROS. AEDIFICIA. IPSEI. SVA. VO LVNTATE. AB. SE. NON. ABALIENARVNT. IDEM. IN. EISDEM. REBVS. LOCEIS. AGREIS AEDIFICIEIS. OPPIDEIS. TERMENSIVM. MAIORVM. PISIDARVM. IOVS. ESTO. ET. QVO MINVS. EA. QVAE. IN. HOC. CAPITE. SCRIPTA. SVNT. ITA. SINT. FIANT. EIVS. HAC LEGE. NIHILVM. ROGATVR. QVAM. LEGEM. PORTORIEIS. TERRESTRIBVS. MARITV MEISQVE. TERMENSES. MAIORES. PISIDAE. CAPIVNDIS. INTRA. SVOS. FINEIS. DIXE RINT. EA. LEX. IEIS. PORTORIEIS. CAPIVNDIS. ESTO. DVM. NEIQVID. PORTORI. AB IEIS. CAPIATVR. QVEI. PVBLICA. POPVLI. ROMANI. VECTIGALIA. REDEMPTA. HABE BVNT. QVOS. PER. EORVM. FINEIS. PVBLICANEI. EX. EO. VECTIGALI. TRANSPORTA BVNT

XXVI Legis mamiliae et pedvceae *reliquiae*.

Citantur & aliquot legis Mamiliæ & Peducææ capita *h*) in ea congerie variorum auctorum, qui de limitibus agrorum scripserunt. Ex tertio quidem capite verba hæc producuntur.

QVAE. COLONIA. HAC. LEGE. DEDVCTA. QVODVE. MVNICIPIVM. PRAEFECTVRA. FO RVM. CONCILIABVLVM. CONSTITVTVM. ERIT. QVI. AGER. INTRA. FINES. EORVM ERIT. QVI. TERMINI. IN. EO. AGRO. STATVTI. ERVNT. QVO. IN. LOCO. TERMINVS NON. EXTABIT. IN. EO. LOCO. IS. CVIVS. AGER. ERIT. TERMINVM. RESTITVENDVM CVRATO. VTIQVE. RECTE. FACTVM. ESSE. VELIT. IDQVE. MAGISTRATVS. QVI. IN EA. COLONIA. MVNICIPIO. PRAEFECTVRA. FORO. CONCILIABVLO. IVRE. DICVNDO PRAEERIT. FACITO. VT. FIAT

Quartum vero eius legis caput erat huiusmodi.

QVI. LIMITES. DECVMANI. QVI. HAC. LEGE. DEDVCTI. ERVNT. QVAECVMQVE. FOSSAE LIMITES. IN. EO. AGRO. ERVNT. QVI. AGER. HAC. LEGE. DATVS. ASSIGNATVS. ERIT NE. QVIS. EOS. LIMITES. DECVMANOS. OBSAEPITO. NEVE. QVID. IN. EIS. IMMOLITVM NEVE. QVID. IBI. POSITVM. HABETO. NEVE. EOS. ARATO. NEVE. EAS. FOSSAS. OBTV RATO. NEVE. QVIS. SAEPITO. QVO. MINVS. SVO. ITINERE. AQVA. IRE. FLVERE. POS SIT. SI. QVIS. ADVERSVS. EA. QVID. FECERIT. IN. RES. SINGVLAS. QVOTIESCVNQVE FECERIT. HS. IIII. COLONIS. MVNICIPIBVSVE. EIS. IN. QVORVM. AGRO. ID. FACTVM ERIT. DARE. DAMNAS. ESTO. PECVNIAE. QVI. VOLET. PETITIO. HAC. LEGE. ESTO

Capite quinto hoc cauebatur. QVI. HAC. LEGE. COLONIAM. DEDVXERIT. MVNICIPIVM PRAEFECTVRAM. FORVM. CONCILIABVLVM. CONSTITVERIT. IN. EO. AGRO. QVI AGER. INTRA. FINES. EIVS. COLONIAE. MVNICIPII. FORI. CONCILIABVLI. PRAEFE CTVRAE. ERIT. LIMITES. DECVMANIQVE. VT. FIANT. TERMINIQVE. STATVANTVR CVRATO. QVIQVE. FINES. ITA. STATVERIT. SI. FINIS. FORVM. SVNT. DVM. NE. EX TRA. AGRVM. COLONICVM. TERRITORIVM. FINES. DVCAT. QVIQVE. TERMINI. HAC LEGE. STATVTI. ERVNT. NE. QVIS. QVEM. EORVM. EIICITO. NEVE. COMMOVETO SCIENS. DOLO. MALO. SI. QVIS. ADVERSVS. EA. FECERIT. IS. IN. TERMINOS. SINGV LOS. QVOS. EIECERIT. LOCOVE. MOVERIT. SCIENS. DOLO. MALO. HS. XXV. IN PVBLI

 CVM

h) Laudantur in *scriptoribus rei agrariae* quinque Leges Agrariæ de finibus agrorum, *Mamilia*, *Fabia*, *Allieana*, *Peducæa*, & *Roscia*, quæ hodie fere a viris doctis pro vna habentur, ita, vt vna ex lex [illegible] que nom [illegible] haberent: quod est contra omnem antiquitatis rationem. In [illegible] K. L. III K. L. IV &c. [illegible] *Heinmann. Hist. Iur. Inn. Leg.* [illegible] conf. me in *Histor. Iuris. Rom.* II 2. 1. 96. Ceterum [illegible] ta harum Legum collegit *Goesius* in *scriptor. rei. agrar.* p. 33[illegible]

CVM. EORVM. QVORVM. INTRA. FINES. IS. AGER. ERIT. DARE. DAMNAS. ESTO. DEQVE EA. RE. CVRATORIS. QVI. HAC. LEGE. ERIT. IVRISDICTIO. RECIPERATORVMQVE DATIO. ADDICTIO. ESTO. CVM. CVRATOR. HAC. LEGE. NON. ERIT. TVNC. QVICVMQVE MAGISTRATVS. IN. EA. COLONIA. MVNICIPIO. PRAEFECTVRA. FORO. CONCILIABVLO IVRE. DICVNDO. PRAEERIT. EIVS. MAGISTRATVS. DE. EA. RE. IVRISDICTIO. IVDICIS QVE. DATIO. ADDICTIO. ESTO. IN. EAMQVE. REM. IS. QVI. HAC. LEGE. IVDICIVM DEDERIT. TESTIBVS. PVBLICE. DVNTAXAT. IN. RES. SINGVLAS. X. DENVNTIANDI POTESTATEM. FACITO. ITA. VT. E. REPVBL. FIDEQVE. SVA. VIDEBITVR. ET. SI. IS. VN DE. EA. PECVNIA. PETITA. ERIT. CONDEMNATVS. ERIT. EAM. PECVNIAM. AB. EO. DE VE. BONIS. EIVS. PRIMO. QVOQVE. DIE. EXIGITO. EIVSQVE. PECVNIAE. QVOD. RECE PTVM. ERIT. PARTEM. DIMIDIAM. EI. CVIVS. VNIVS. OPERA. MAXIME. IS. CONDEMNA TVS. ERIT. PARTEM. DIMIDIAM. IN. PVBLICVM. REDIGITO. QVO. EX. LOCO. TERMI NVS. ABERIT. SI. QVIS. IN. EVM. LOCVM. TERMINVM. RESTITVERE. VOLET. SINE SVA. FRAVDE. LICET. FACERE. NEVE. QVID. CVI. IS. OB. EAM. REM. HAC. LEGE DAMNAS. ESTO

XXVII. *Fragmentum* LEGIS REGIAE.

In tabula quoque basilicæ Lateranensis, pars hæc legis, quæ de Vespasiani Imperio lata est, in æs incisa conspicitur.

143 FOEDVSQVE. CVM. QVIBVS. VOLET. FACERE. LICEAT. ITA. VTI. LICVIT. DIVO AVG. TI. IVLIO. CAESARI. AVG. TIBERIOQVE. CLAVDIO. CAESARI. AVG. GERMANICO VTIQVE. EI. SENATVM. HABERE. RELATIONEM. FACERE. REMITTERE. SENATVSCON SVLTA. PER. RELATIONEM. DISCESSIONEMQVE. FACERE. LICEAT. ITA. VTI. LI CVIT. DIVO. AVG. TI. IVLIO. CAESARI. AVG. TI. CLAVDIO. CAESARI. AVGVSTO GERMANICO

VTIQVE. CVM. EX. VOLVNTATE. AVCTORITATEVE. IVSSV. MANDATVVE. EIVS PRAESENTEVE. EO. SENATVS. HABEBITVR. OMNIVM. RERVM. IVS. PERINDE HABEATVR. SERVETVR. AC. SI. E. LEGE. SENATVS. EDICTVS. ESSET. HABERETVRQVE

VTIQVE. QVOS. MAGISTRATVM. POTESTATEM. IMPERIVM. CVRATIONEMVE. CVIVS REI. PETENTES. SENATVI. POPVLOQVE ROMANO. COMMENDAVERIT. QVIBVSVE. SVF FRAGATIONEM. SVAM. DEDERIT. PROMISERIT. EORVM. COMITIS. QVIBVSQVE. EXTRA ORDINEM. RATIO. HABEATVR

VTIQVE. EI. FINES. POMERII. PROFERRE. PROMOVERE. CVM. EX. REPVBLICA CENSEBIT. ESSE. LICEAT. ITA. VTI. LICVIT. TI. CLAVDIO. CAESARI. AVG GERMANICO.

VTIQVE. QVAECVMQVE. EX. VSV. REI. PVBLICAE. MAIESTATE. DIVINARVM. HV MANARVM. PVBLICARVM. PRIVATARVMQVE. RERVM. ESSE. E. CENSEBIT. EI. AGERE FACERE. IVS. POTESTASQVE. SIT. ITA. VTI. DIVO. AVG. TIBERIOQVE. IVLIO. CAESA RIQVE. AVG. TIBERIOQVE. CLAVDIO. CAESARI. AVG. GERMANICO. FVIT

VTIQVE. QVIBVS. LEGIBVS. PLEBEIVE. SCITIS. SCRIPTVM. FVIT. NE. DIVVS. AVG TIBERIVSVE. IVLIVS. CAESAR. AVG. TIBERIVSQVE. CLAVDIVS. CAESAR. AVG GERMANICVS. TENERENTVR. IIS. LEGIBVS PLEBEISQVE. SCITIS. IMP. CAESAR VESPASIANVS. SOLVTVS. SIT. QVAEQVE. EX. QVAQVE. LEGE. ROGATIONE. DIVVM AVGV. TIBERIVMVE. IVLIVM. CAESAREM. AVG. GERMANICVM. FACERE. OPORTVIT EA. OMNIA. IMP. CAESARI. VESPASIANO. AVG. FACERE. LICEAT. VTIQVE. QVAE. ANTE HANC. LEGEM. ROGATAM. ACTA. GESTA. DECRETA. IMPERATA. AB. IMPERATORE CAESARE. VESPASIANO. AVG. IVSSV. MANDATVVE. EIVS. A. QVOQVE. SVNT. EA PERINDE. IVSTA. RATAQVE. SINT. AC. SI. POPVLI. PLEBISVE. IVSSV. ACTA. ESSENT

SI. QVIS. HVIVSCE. LEGIS. ERGO. ADVERSVS. LEGES. ROGATIONES. PLEBISVE SCITA. SENATVSVE. CONSVLTA. FECIT. FECERIT. SIVE. QVOD. CVM. EX. LEGE ROGATIONE. PLEBISVE. SCITO. S. VE. C. FACERE. OPORTEBIT. NON. FECERIT. HVIVS LEGIS. ERGO. ID. EI. NE. FRAVDI. ESTO. NEVE. QVID. OB. EAM. REM. POPVLO. DARE DEBETO. NEVE. QVID. OB. EAM. REM. POPVLO. DARE. DEBETO. NEVE. CVI DE. EA. RE. ACTIO. NEVE. IVDICATIO. ESTO. NEVE. QVIS. DE. EA. RE APVD. SE. IVS. DICI. SINITO. *i*)

XXVIII.

i) Ex ipsa tabula Capitolina fragmentum Legis edidit *Gruter. Inscr.* p. CCXLII. & *Grauina* in *Orig. Iur. Ciuil.* Inde repetitum est ab *Heinecc. Ant. Iur.* I, 2. *fin.* & nuper a Cel. *Ernesto* in *Excursu* ad *Tac. Hist.* IV, 3. Non defuerunt vero, qui tabulæ fidem & auctoritatem in dubium vocarent, argumentis sane non leuibus: Sed omnes fere dubitationes dissoluit *Fabrettus* in *Epistola* ad *Grauinam* in *Orig. Iur. Civ.* p. 231. & nuper Cel. *Ernestus Laud. Excurs.* vbi etiam hoc fragmentum egregie interpretatur. Illustrarunt huius Legis historiam & capita *I. F. Gronov. Orat.* de *Lege Regia*, *Schubart de Fat. Iurispr. Rom. Ex. III. Noodt. de iure summi imperii & Lege Regia* in *Opp. T. I. fin*

XXVIII. *Fragmentum* LEGIS DE SCRIBIS QVAESTORVM, *quod est caput Legis de Viatoribus.*

Circumfertur & vetustæ cuiusdam legis caput huiusmodi. (Videatur Sigonius, de antiquo Iure Ciu. Rom. lib. II. cap. 9.)

Q. VRB. QVEI. AERARIVM. PROVINCIAM. OPTINENT. EAM MERCEDEM. DEFERTO. QVAESTORQVE. QVEI. AERARIVM. PROVINCIAM OPTINEBIT. EAM. PEQVNIAM. EI. SCRIBAE. SCRIBEISQVE. HAEREDIVE EIVS. SOLVITO. IDQVE. EI. SINE. FRAVDE. SVA. FACERE. LICETO. QVOD SINE. DOLO. MALO. PEQVLATV. FIAT. OLLEISQVE. HOMINIBVS. EAM. PEQVNIAM CAPERE. LICETO

XXIX. *Fragmenta duo legum incertarum.*

Et quoniam vetustarum legum, quæ triste & acerbum sui desiderium nobis reliquerunt, ossa legere cœpimus, addemus duo ignotarum legum fragmenta, vti ab optimo doctissimoque Senatore Cl. Puteano exscripta sunt. In vno ita est.

. . . . . . IVDICIVM . . . . . .

. . . O . . . . . DE . R . . . . .

. . . . . . SEI. PLVRIMAE. ERVNT. CONDEMNO. PR. QVEI . . . .

. . . . . AESTIMANDEIS. AVT. NISI. DE. SANCTIONI. HVIVSCE. LEGIS. ACTIONEI. EX

. . PRAEDES. DATI. NON. ERVNT. BONA. EIVS. FACITO. PVBLICE. POSSIDEANTVR CONQ . . .

144 . . . ACI. LEGE, CONDEMNATVS. ERIT. AB. EO. QVOD. QVISQVE. PETET. QVOIVS EX. HACCE. LEGE.

. . . 2. CAPTVM. COACTVM. ABLATVM. AVORSVM. CONCILIATVMVE. ESSE. DVPLI IDQVE. AD. QV. . . . . . .

. . . TIS. FECERIT. LEGIS. POPVLEIVE. CEIVISVE. SVEI. NOMINE. LITEM. AESTVMATAM. ESSE. SIBEIQ . . . . .

. . . EX. HACE. LEGE. SOLVATVR, NEIVE. QVIS. IVDEX. NEIVE. QVAESTOR. FACITO SCIENS. DOLO. MALO

. . . RIT. REDACTA. ERIT. IVDEX. QVEI. EAM. REM. QVAESIERIT. QVEIVE. IVDEX EX. HACE. LEGE. FACTVS. ERIT

. . . VTO. SERVANDO . . . VBEI. EA. DIES. VENERIT. QVO. DIE. IVSSEI ERVNT. ADESSE. IVDEX. QVEI.

. . . IN. AERARIO. SIET. . . . QVOD. EORVM. NOMINE. QVI. NON. ADERIT TRIBVTVS. FACTVS . . . . .

. . . MAIORE. PARTE. DIEI. AD. EAM. DIEM. DONEC. SOLVTVM. ERIT. APVD FORVM . . . .

. . . POST. QVINQVENNIVM. POPVLEI. FIET. . . . . . QVAE. PEQVNIA EX. . . . .

. . . EOQVE. DIE. PECVNIA. EXIGATVR . . . PEQVNIA. IN . . . .

. . . RECTE. FACTVM. ESSE. VOLET. FACITO. IN. DIEBVS. V. PROXVMEIS . . . .

. . . PROVINCIAM. OPTINEBIT. SED. FRAVDE. SVA. EX . . . . . .

Ex altero vero hæ reliquiæ supersunt.

. . . . . . ATVS. AE . . . .

. . . OQVE. EIVS. AGREI. LOCEI. ANTE . . . . .

. . . T. PLANVM. FACIET. FECERITVE. EMPTVM. ESSE. Q . . . .

. . . . DDITO. QVOD. IS. EMPTVM. HABVERIT. QVOD. EIVS. PVBLICE. NON VENIER . . . . . .

. . . . ACTVS. ERIT. HS. N. I. EMPTVS. ESTO. ISQVE. AGER. LOCVS, PRIVATVS VECTIGALISQVE. III . . . . . .

. . . AGRO. LOCO. QVEI. AGER. LOCVS. IN. AFRICA. EST. QVOD. EIVS. PVBLICE NON. VENIEIT. EI. HE.

. . . EVE. COMPERIETVR. HAEREDESVE. EIVS. DE. AGRO. QVEI. AGER. IN. AFRICA EST. PRO. EO. AGRO . . . .

. . . S. ADIVDICAVERIT. TVM. TANTVNDEM. MODVM. AGRI. EI. QVOI. ITA. EMPTVM ESSE. COMPERIE . . . .

. . . PEQVNIAE, ADSIGNATVM. DISCRIPTVM. ADSIGNATVMVE. IN. TABVLEIS PVBLICEIS. EST. ERIT . . . . . .

VTEIQVE. IN. H. L. S. E. NEIVE. PRO. MAG. FACITO. NEIVE. QVIS. SENATOR DECERNITO. O . . . . . .

VENIERIT. POPVLO. SOLVTA. NON. ERIT. IS. PRO. EO. AGRO. LOCO. IN. DIEBVS. CXX PROXSVMEIS. EA . . . .

PRAEDIVM. ANTE. EA. OB. EVM. AGRVM. LOCVM. IN. PVBLICO. OBLIGATVM. ERIT. IN PVBLICV . . . . .

IN. AFRICA. EST. QVEI. ROMAE. PVBLICE. VENIEIT. VENIERITVE. QVOD. EIVS AGRI . . . .

. . . VTVM. AGRI. LOCI. QVOIVSQVE. IN. POPVLI. LEIBEREI. INVE. EO AGR . . . .

. . . PROXSVMEIS. QVIBVS. PACTVS. CREATVSVE. ERIT. FACITO. QVAN . . .

. . . SIGNETVR. IDQVE. IN. FORMAS. PVBLICAS. FACITO. VTEI . . .

. . . INTRA. FINIS. POPVLORVM. LEIBERORVM. VTICENSIVM . . .

. . . AGER. LOCVS. REDDITVS. COMMVTATVSVE . . . . . .

. . . . EI. OPPODV . . . .

XXX. *Fragmentum Legis antiquæ* DE PECVNIIS REPETVNDIS.

Atque vt suam cum Italia symbolam Gallia nostra conferat, proferam ex ænea Regiæ bibliothecæ tabula, excerptum priscæ cuiusdam legis vnum & item alterum fragmentum. Illud his, quæ quidem legi possunt, verbis constat.

. . . . MVLTAM. SVPREMA. DEI . . . .

. . . . . . QVE. DIE. DEFERATVR. ISQVE. QVEESTO

. . . . . DEIXERIT. PRAETOR. EX. H. L. QVERET. ITA. PRO. NON . . .

145 . . . DICARE. IS. H. S. N. Ψ. QVOTIENS. QVOMQVE. AMPLIVS. BIS . . .

. . . IN. VNO. IVREIS. QVOMODO. IVDICETVR. VBEI. DVAE. PARTES. IVDICVM . . . .

. . QVEI. ADEI. REM. AGITO. TVM. PRAETOR. QVOM. SOVEIS. VIATORIBVS . . . .

. . . APPARITORIBVSQVE. NEI. DEIQVE. IVDICIS. IS. PRAETOR. SORTICOLAM . . .

. . . VNAM. BVXEAM. LONGAM. DIGISTOS. IIII. EAMQVE. SORTEM. EX. HACE . . .

. . . LEGE. APERTAM. BRACIOQVE. APERTO. LITIERAM. DIGITEIS. OPERTAM PALA . . . .

. . . CVNDA. CAVSA. AD. SITELIAM. SORTI. VENIET. IS. IN. EAM. SITELLAM MANVM . . . .

. . . DEMITTO. ITEAM. DEVEXAM. POPVL. DEMNO. VBEI. NIHIL. SCRIPTVM ERIT . . . .

. . . SEINE. SVFRACIO. EX. QVA. SORTI. PRONVNTIARIT. EAM. SORTEM. PROXSVMO. IVD. . . . .

. . . CVNDA. CAVSA. AD. SITELLAM. SORTI. VENIET. IS. IN. EAM. SITELLAM MANVM. DEMITTITO . . . .

. . . ITEAM. DEVEXAM. POPVL. OD. PRAEVARICATIONIS. CAVSA. FACTVM. NON ERIT. IS. EX. HACE. LEGE . . . .

. . . EIVS. REI. APSOLVTVS. ESTO. DE. REO. CONDEMNAN. AVT. ABSOLVTVS. ERIT QVOM. EO. EI. L. NISEI. QVOD . . . .

. . . POST. EA. FECERIT. AVT. NISEI. QVOD. PRAEVARICATIONIS. CAVSA. FACTVM ERIT. AV. M. QVEI. EX. H. L. CONDEMNATVS . . . .

. . . . ERIT. Q. PRAEDES. FACITO. DET. DE. CONSILI. MAIORIS. PARTIS. SENTENTIA. QVANTI. EIS. CENSVER. RIPTVM . . . .

. . . TRANSPITO. QVASTOR. ACCIPITO. ET. IN. TABOLEIS. POBLICEIS. SCRIPTVM HABETO. DE. LITIBVS. AESTVMANDEIS . . . . . .

. . . ABLATVM. AVORSVM. CONCILIATVMVE. ESSE. EA. RES. OMNIS. SIMPLICETERAS. RES. OMNIS. QVOS. POST. HANCE. LEGEM. ROGATAM. CC . . .

. . . O. PARENTISVE. SVEI. QVOIVE. IPSE. PARENSVE. SVOS. HERES. SIET. LEITEM AESTVMATAM. ESSE. QVEIVE. EIEI. IVDICEI. CONSILIOQVE. EIVS. MAIORI . . .

. . . HACE. LEGE. IN. AERARIO. POSITA. ERIT. OB. EAM. REM. QVOD. EO. NOMINE LIS. AESTVMATA. ERIT. IN. TRIDVO. PROXVMO. QVO. ITA. SATIS. . . . .

. . . EX. EX. HACE. LEGE. PEQVNIAM. OMNEM. AD. QVAESTOREM. REDIGERE. NON POTVERIT. TVM. IN. DIEBVS. X. PROXVMEIS. QVIBVS . . . . . .

. . . AESTIMATAE. ERVNT. QVOIVS. REGIS. POPVLOVE. NOMINE. LIS. AESTVMATA ERIT. LEGATI. ADESSINT. DVM. NEI. LONGIVS. C. DIES. EDAT . . . .

. . EGE-

. . . EGERIT. EI. PRIMO. QVOQVE. DIE. QVAESTOREM. SOLVERE. IVBETO. QVAESTORQVE. EAM. PEQVNIAM. EIS. SED. FRVDE. SVA. SOLVITO . . . . . .
. . . VERO. REX. HACE. LEGE. TRIBVENDEI. CAVSA. PRODEIXERIT. IS. VTEI. QVOD RECTE. FACTVM. ESSE. VOLET. QVOD. EIVS. IS. REVS. NON. SOLVERIT . . . .
. . . AB. EIS. PR. STVMAVERIT. ET. VNDE. EA. PEQVNIA. REDACTE. SIET. QVANTVMQVE. IN. EO. FISCO. SIET. QVAESTOR. QVEI. QVOM . . . . . .
. . . QVOD. SINE. MALO. PEQVLATVM. FIAT. PR. QVEI. EX. HACE. LEGE. QVAERET DARET. SOLVI. IVS. ERIT. ID. QVAETOP . . . .
. . . RI. OPORTEBIT. QVOM. EX. HACE. LEGE. FIERI. OPORTEBIT. NEI. QVIS. MAGISTRATVS. PROVE. MAGISTRATV. PROVE . . . .
. . . OVCITO. NEIVE. ABDVCIER. IVBETO. NEIVE. FACITO. QVO. QVIS. EORVM MINVS. AD. ID. IVDICIVM. ADESSE. POSS . . . . . .
. . . TRA. QVAM. SEI. QVID. IN. SATVRAM. FERETVR. SEI. IS. PRAETOR. QVEI. EX HACE. LEGE. QVAERI. SE
. . . QVOD. EX. HACE. LEGE. FACTVM. NON. ERIT. FACIANT. FIANTQVE. QVAE EX. HACE. LEGE. FIERI. OPORTERES . . . .
. . . PVRNIVS. L. F. TR. PL. ROGAVIT. EX. VE. LEGE. QVAM. M. IVNIVS. D. F. TR PL. ROGAVIT. QVEI. FORVM. EO . . . . . .
. . . DE. PRAEVARICATIONE. . . . . . . PRAETOR. QVEI. EX. HACE. LEGE QVAERET. QVA. DE. RE. EI. PRAE . . . . . .
. . . M. QVEI. CEIVIS. ROMANVS. NON. ERIT. EX. HACE. LEGE. ALTERI. NOMEN . . .
. . . M. EI. EI. FILIO. GNATEIS. CEIVEIS. ROMANEI. IVSTEI. SVNTO . . .
. . . ÆQVE. DANDA . . . . SEI. QVIS. EORVM. QVEI . . . . .
. . . VTATE. IVDEX. DEINCEPS. FACIAT. PR . . . . . .
. . . VOLET. FACITO. VTEI. EA. OMNIA 146
. . . TRIBVNVS. PLEBEI. ROGAC . . . .
. . . . CTIO. NEI . . . .

XXXI. *Fragmentum Legis* DE AGRIS AFRICAE DIVIDVNDIS.

In altera tabulæ facie hæc sunt.

. . . ALO. QVEI. AC . . . .
. . . IN. BIDVO. PROXSVMO. OV . . . .
. . . M. ADSIGNATVM. SIET. IDQVE. QVON . . . .
. . . C. CALPVRNI. COS. FACTA. SIET. QVOD. EIVS. POSI . . . . . .
. . . MERO. SCRIPTVS. EST. DATVS. ADSIGNATVS. EST. QVODVE. EIV . . .
. . . O. EDICTO. VTEI. IS. QVEI. AB. BONORVM. EMPTORE. MAGISTRO. CVRATO . . .
. . . CVM. NEIVE. EMPTVM. NEIVE. ADSIGNATVM. ESSE. NEIVE. FVISSE. IVDICATO. Q . . . .
. . . VE. AGER. PVBLICE. NON. VENIET. DARE. REDDERE. COMMVTAREQVE. LICETO . . . II. VIR. Q . . . .
. . . ET. NEIVE. VNIVS. HOMINIS. NOMINE. QVOI. EX. LEGE. RVBRIA. QVAE. FVIT COLONO. EIVS. QVEI . . . .
. . . MERO. SCRIPTVS. EST. AGRVM. QVEI. IN. AFRICA. EST. DARE. OPORTEBIT LICVITVE. AMPLIVS. IVG. CC. IN . . . .
. . . CENDAE. IN. AFRICA. HOMINVM. IN. COLONIAM. COLONIASVE. DEDVCI OPORTVIT. LICVITVE. II. VIR. QVEI . . . . .
. . . S. AGRI. EX. H. LEGE. ADIOVDICARI. LICEBIT. QVOD. ITA. COMPERIETVR ID. EI. HEREDEIVE. EIVS. ADSIGNATO. ESSE. IVDICATO . . . . .
. . . EST. AB. EO. QVOIVS. EIVS. AGRI. LOCEI. HOMINES. PRIVATI. VENDITIO. FVIT TVM. QVOM. IS. EVM. AGRVM. LOCVM. EMIT. QVI . . . . .
. . . NEQVE. HERES. EIVS. NEQVE. QVOI. IS. HERES. ERIT. ABALIENAVERIT QVOD. EIVS. AGRI. LOCEI. ITA. PLANVM. FACTVM. ERIT. II. VIR. ITA . . .
. . . AGER. LOCVS. QVI. EI. EMPTVS. FVERIT. PVBLICE. VENIEIT. TANTVNDEM MODVM. AGRI. LOCEI. DE. EO. AGRO. LOCO. QVEI. AGER. LO . . . .
. . . SCRIPTVM. EST. ESTO. QVOI. COLONO. EIVE. QVEI. IN. COLONEI. NVMERO SCRIPTVS. EST. AGER. LOCVS. IN. EA. CENTVRIA. SVPSICIVOV . . . .
. . . VS. II. VIR. QVEI. EX. H. LEGE. FACTVS. CREATVSVE. ERIT. REDDITO . .
. . . . . . QVOI. COLONO. EIVE. QVEI. IN. COLONEI. NVMERO. SCRIPTVS. EST FVITVE . . . .

. . . . TO. QVOI. EIQVE. ITA. REDDIDERIT. EI. ADSIGNATVM. FVISSE IVDICATO. QVOI. AGRVM. DE. EO. AGRO. QVEI. AGER. IN. AFRICA. EST. QVEI COLONO. E . . . .

. . . . . VS. PROCVRATOREVE. EIVS. HEREDIVE. QVOIVS. EORVM. DE. EO. AGRO QVEI. AGER. IN. AFRICA. EST. PRO. EO. AGRO. II. VIR. REDDITO. QVOI. ITA REDDIDERIT . . . .

. . . . . NIAM. POPVLO. EX. EID. MART. QVAE. POST. EA. QVAM. VE CTIGALIA. CONSTITENT. QVE. POST. H. L. R. PRIMVM. CONSISTENT. PRIMAE ERVNT . . . .

. . . . . . IE. IN. H. L. S. E. IS. QVEI. PEQVNIAM. POPVLO. DARE. DEBEBIT. EI QVEI. EO. NOM. NE. AB. POPVLO. MERCASSITVR. OB. EAM. REM. PEQVNIAM. EI NEI . . . .

. . . . QVAE. PRO. AGREIS. LOCEIS. AEDIFICIEIS. QVOI. S. S. S. POPV LO. DEBETVR. DEBEBITVRVE. ALITER. EXSIGATVR. ATQVE. VTEIQVE. IN. H. L. S. EST . . . . .

. . . . VAE. S. S. S. ARB. PR. QVEI. IN. TE. CEIVES. TVM. ROMAE. IVS DEICET. SATIS. SVBSIGNATO . . . . PR. QVEI. INTER CEIVES. ROMAE IOVS. DE . . . . .

. . . . . . E. AGRVM. LOCVM. QVO. PRO. AGRO. LOCO. SATIS. EX. H. L ARB. PR. SVBSIGNATVM. NON. ERIT. PEQVNIA. PRAESENTI. VENDITO . . . . . QVE . . . .

. . . . . . EIS. LIBEREIS. IN. AFRICA. SVNT. QVEI. S. ORVM. AMEICI TIAM. POPVLI. ROMANEI. BELLO. POENICIO. PROXSVMO. MANSERVNT. QVEI VE . . . .

. . . . . . OCVS. PERFVGIS. ASSIGNAT. VSVE. EST. CIVIS. ROMANEI. EX. H. L FACTVM. ERIT. QVO. PRO. AGRO. LOCO. AGER. LOC . . . . . .

147 . . . . . LEGE. LIVIA. FACTEI. CREATIVE. SVNT. FVERVNTVE. EIS. HOMINIBVS AGRVM. IN. AFRICA. DEDERVNT. ADSIGNAVERV . . . . .

. . . . . . Q. E. E. V. . . . . II. VIR. QVEI. EX. H L. FACTVS. CREATVSVE. ERIT. IS. FACITO. IN. DIEBVS. CC. L. PROXSVMEIS. QVI BVS. H . . . .

. . . . . . AMPSITANORVM. LEPTITANORVM. AQVILITANORVM. VSALITANORVM TEVBALENSIVM. QVOM. IN. AMEICITIAM. P . . . . . .

. . . . . QVE. EVM. AGRVM. LOCVM. QVEM. II. VIREI. EX. H. L. STIPENDIARIEIS DEDERIT. ADSIGNAVERITVE. QVOD. EX. H. L . . . . IN. EO . . . .

. . . . . . E. EVM. AGRVM. LOCVM. QVEM. X. VIREI. QVEI. EX. H. L. LIVIA. FACTI CREATIVE. FVERVNT. VTI. CENSIBVS. RELIQVE . . . .

. . . . . POSSIDEBIT. FRVETVRVE. PRO. EO. AGRO. LOCOMEIVE. VECTIGAL NEIVE. DECVMAS. NE. SCRIPTVRAM. QVOD. POST . . . . .

. . . . . . M. AGRVM. LOCVM. CEIVIS. ROMANVS. EX. H. L. POSSIDERIT. DARE OPORTEBIT. PR. QVOIVS. ARB. PRO. AGRO. LOCO . . . .

. . . . . SIT. QVOMINVS. EX. H. L. PRAEDIVM. QVEI. QVOMQVE. VELIT. SVPSIGNET PEQVNIAMVE. SOLVAT. PRAESQVE. QVE . . . . . .

. . . . S. AGRI. AEDIFICI. LOCI. VECTIGALIBVSVE. PVBLICEIS. FRVEN DEIS. LOCANDEIS. VENDVNDEIS. LEGEM. DEIX . . . . .

. . . . IN. EO. AGRO. PASCITO. . . . . . QVE. VECTIGALIA. IN AFRICA. PVBLICA. POPVLI. ROMANI. SVNT. QVA . . . .

. . . . PVBLICA. POPVLI. ROMANI. IN. AFRICA. SVNT. ERVNTVE. VECTI GALIA. FRVENDA. LOCABIT. VENDETVE . . . . .

. . . . M. DEIXERINT. NEIVE. QVOI. IN. EIS. AGREIS. PEQVS. IMCETVR SCRIPTVRAE. PECORIS. LEGE. DE . . . . . .

. . . . AGRO. ANTE. QVAM. CARTAGO. CAPTA. EST. FVERVNT EAE . . . .

. . . . NEIVE. REDDITO. NEIVE. ADIVDICATO. QVEI. EAM REM . . . .

. . . . MODVS. AGRI. Q. L. EO. AGRO. QVEI. EIS. PVBLICE
. . . . 3. EVM. AGRVM. LOCVM. POSSESSIONE . . . . .

. . . A. R

. . . . . . A. RE. IMIOVS. ADITVM. ERIT . . . .
. . . . DARI. REDDI. ADSIGNAR . . . .
. . . . S. FRVCTVS . . . . *k*)

XXXII. *Legum antiquarum fragmenta ex Auctoribus Romanis.*

Nec inutile fuerit legum antiquarum particulas quasdam per libros fusas colligere: inde enim vetus earum conceptio magis ac magis illucescet. Festus plane Pomp. in verbo, *Sacramentum*, legis a L. Papirio Tribuno Pl. latæ, hæc verba refert: QVICVMQVE PRAETOR POSTHAC FACTVS ERIT, QVI INTER CIVES IVS DICET, TRES VIROS POPVLVM ROGATO, IIQVE TRES VIRI QVICVMQVE FACTI ERVNT, SACRAMENTA EXIGVNTO, IVDICANTOQVE, EODEMQVE IVRE SVNTO, VTI EX LEGIBVS, PLEBISQVE SCITIS EXIGERE, IVDICAREQVE, ESSEQVE OPORTET. Idem in verbo, *Publica pondera*, aliud quoque plebiscitum citat de ponderibus, in quo post definitam ponderum quantitatem postremo capite hæc habebantur: SI QVIS MAGISTRATVS ADVERSVS HAEC D. M. PONDERA MODIOSQVE VASAQVE PVBLICA, MODICA, MINORA, MAIORAVE FAXIT, IVSSITVE RE FIERI, DOLVMVE ADDVIT, QVOD EA FIANT, EVM QVIS VOLET MAGISTRATVS MVLTARETVR, DVM MINORE PATRISFAMILIAS TAXAT, LICETO: SIVE QVIS IN SACRVM IVDICARE VOLVERIT, LICETO. Censorinus etiam in libro de Die Natali cap. 19. auctor est M. Plectorium Tribunum Pl. scitum tulisse, in quo scriptum erat: PRAETOR VRBANVS, QVI NVNC EST, QVIQVE POSTHAC FVERIT, DVOS LICTORES APVD SE HABETO: VSQVE SVPREMAM (sic enim legendum videtur) AD SOLIS OCCASVM IVS INTER CIVES DICITO. Legis vero Agrariæ a P. Seruilio Rullo Trib. Pl. propositæ Cicero in suis de ea lege Orationibus, orat. II. c. 7. sequ. hæc verba commemorat: *Primo capite iubebat* TRIBVNVM PL. QVI EAM LEGEM TVLISSET, CREARE DECEMVIROS PER TRIBVS SEPTEMDECIM, VT QVEM NOVEM TRIBVS FECISSENT, IS DECEMVIR ESSET. Aliis capitibus iubebat, COMITIA DECEMVIRIS CREANDIS HABERE IPSVM, QVI LEGEM TVLISSET, DECEMVIRVM ETIAM PROFITERI *iubebat*, *legeque Curiata Decemuiros ornabat*, *eamque legem ab* EO PRAETORE, QVI ESSET PRIMVS FACTVS, FERRI *iubebat*, VT II DECEMVIRATVM HABERENT, QVOS PLEBS DESIGNASSET. Eius legis caput præ- 148
cipuum ita concipiebatur, QVAE POST C. MARIVM, CN. PAPIRIVM CARBONEM COSS. PVBLICE DATA, ADSIGNATA, VENDITA, CONCESSA, POSSESSA SVNT, EA OMNIA EO IVRE SINT, QVO QVAE OPTIMO IVRE PRIVATA SVNT. Alio capite etiam cauebatur: QVI AGRI, QVAE LOCA, QVAE AEDIFICIA, ALIVDVE QVID EXTRA ITALIAM, QVOD POPVLI ROM. FACTVM SIT, L. SVLLA ET POMPEIO COSS. AVT POSTEA, DECEMVIRIS VENDERE LICEAT. Vbi obseruanda sunt verba hæc: AGRI, LOCA, AEDIFICIA: quæ & in plebiscito Thermensi & in vtroque legis Thoriæ fragmento coniunguntur. Sed & veteris cuiusdam legis fragmentum hoc Frontinus lib. II. de Aquæduct. recitat: NE QVIS AQVAM OLETATO DOLO MALO, VBI PVBLICE SALIT: SI QVIS OLETARIT, SESTERTIORVM X. MILLIVM MVLTA, ESTO. In Epistola quoque Cælii ad Ciceronem lib. VIII. Fam. Ep. 8. caput legis refertur, in quo erat: QVOD EORVM IVDICVM MAIOR PARS IVDICARIT, ID IVS RATVM ESTO.

XXXIII. LEGIS AQVILIAE *capita.*

Nec non legis Aquiliæ capita duo Caius & Vlpianus memorant, ille in l. 2. pr. & §. 1. hic in l. 27. §. 5. ff. ad L. Aquil. quibus cauebatur: QVI SERVVM SERVAMVE ALIENVM ALIENAMVE, QVADRVPEDEM VE PECVDEM INIVRIA OCCIDERIT, QVANTI ID IN EO ANNO PLVRIMI FVIT, TANTVM AES DOMINO DARE DAMNAS ESTO. ADVERSVS INFICIANTEM IN DVPLVM ACTIO ESTO. CETERARVM RERVM PRAETER HOMINEM ET PECVDEM OCCISOS, SI QVIS ALTERI DAMNVM FAXIT, QVOD VSSERIT, FREGERIT, RVPERIT INIVRIA, QVANTI EA RES ERIT IN DIEBVS TRIGINTA PROXIMIS, TANTVM AES DOMINO DARE DAMNAS ESTO. *l*)

XXXIV. LEGIS FALCIDIAE *capita.*

Legis etiam Falcidiæ Paulus duo capita recenset in l. 1. pr. ff. ad L. Falcid. primo capite liberam legandi facultatem dabat vsque ad dodrantem, in hunc modum:

QVI

k) Alia fragmenta Legum antiquarum passim ex tabulis veteribus exhibentur: duo hic tantum commemorabimus: vnum *Legis frumentariæ & viariæ*, quod est apud *Boissard. Ant. Rom. T. I p.* 105. alterum Legis siue plebisciti, de recensu ciuium agendo frumenti diuidendi causa, & de viis locisque publicis tuendis, quod, post *Mazzocchium*, qui primus ex tabula ænea descriptum edidit, exhibet *Conradi Parerg.* III, 3. egregieque illustrat.

l) In Legem Aquilliam scripserunt commentarios *Fr. Balduinus de Legibus*, *Io. Suarez de Mendoza*, in Meermanni V. C. Thes. Iu. Ciu. & Can. T. II. & *Ger. Noodtius.*

QVI CIVES ROM. SVNT, QVI EORVM POST HANC LEGEM ROGATAM TESTAMENTVM FACERE VOLET, VT EAM PECVNIAM EASQVE RES QVIBVSQVE DARE LEGARE VOLET, IVS POTESTASQVE ESTO, VT HAC LEGE SEQVENTI LICEBIT. *m*)

Secundo vero capite modum legatorum constituebat his verbis: QVICVMQVE CIVIS ROM. POST HANC LEGEM ROGATAM TESTAMENTVM FACIET, IS QVANTAM CVIQVE CIVI ROMANO PECVNIAM IVRE PVBLICO DARE LEGARE VOLET, IVS POTESTASQVE ESTO, DVM ITA DETVR LEGATVM, NE MINVS, QVAM QVARTAM PARTEM HEREDITATIS, EO TESTAMENTO HEREDES CAPIANT. EIS QVIBVS QVID ITA DATVM LEGATVMVE ERIT, EAM PECVNIAM SINE FRAVDE SVA CAPERE LICETO, ISQVE HERES, QVI EAM PECVNIAM DARE IVSSVS, DAMNATVS ERIT, EAM PECVNIAM DEBETO DARE, QVAM DAMNATVS EST.

XXXV. LEGIS CORNELIAE DE VENEFICIIS *caput.*

Legis Corneliæ de veneficiis Cicero in Orat. pro Cluent. c. 54. hæc verba adducit:

IVDEX QVAESTIONIS CVM HIS IVDICIBVS, QVI EI OBVENERINT, QVAERITO DE VENENO, QVICVMQVE FECERIT, VENDIDERIT, EMERIT, HABVERIT, DEDERIT, DEQVE EIVS CAPITE QVAERITO, QVI TRIBVNVS MILITVM LEGIONIBVS QVATVOR PRIMIS, QVIVE QVAESTOR TRIBVNVSVE PL. QVIVE IN SENATV SENTENTIAM DIXIT, DIXERIT, QVI EORVM COIIT, COIERIT, CONVENIT, CONVENERIT, QVO QVIS IVDICIO PVBLICO CONDEMNARETVR.

XXXVI. LEGIS IVLIAE ET PAPIAE *quædam capita.*

Ex lege Iulia de maritandis ordinibus, Paulus, in l. 44. ff. de ritu nuptiarum, caput citat, quo cauebatur.

QVI SENATOR EST, QVIQVE FILIVS NEPOSVE EX FILIO, PRONEPOSVE EX FILIO NATO CVIVS EORVM EST, ERIT: NE QVIS EORVM SPONSAM VXOREMVE SCIENS DOLO MALO HABEAT LIBERTINAM, AVT EAM, QVAE IPSA, CVIVSVE PATER MATERVE ARTEM LVDICRAM FACIT, FECERIT: NEVE SENATORIS FILIA, NEPTISVE EX FILIO, PRONEPTISVE EX NEPOTE FILIO NATO, NATA, LIBERTINI EIVS, QVI IPSE CVIVSVE PATER MATERVE ARTEM LVDICRAM FACIT, FECERIT, SPONSA NVPTAVE SCIENS DOLO MALO ESTO: NEVE QVIS EORVM DOLO MALO SCIENS SPONSAM VXOREMVE EAM HABETO.

Idem in l. 37. pr. ff. de oper. libert. aliud eiusdem Legis Iuliæ & Papiæ caput adfert in hæc verba:

QVI LIBERTINVS DVO PLVRESVE A SE GENITOS NATASVE IN SVA POTESTATE HABEBIT: PRAETER EVM, QVI ARTEM LVDICRAM FECERIT, QVIVE OPERAS SVAS, VT CVM BESTIIS PVGNARET, LOCAVERIT: NE QVIS EORVM OPERAS DONI, MVNERIS, ALIVDVE QVIDQVAM LIBERTATIS CAVSA PATRONO, PATRONAE, LIBERISVE EORVM, DE QVIBVS IVRAVERIT, VEL PROMISERIT, OBLIGATVSVE ERIT, DARE, FACERE, PRAESTARE DEBETO, ET SI NON EODEM TEMPORE DVO IN POTE- 149
STATE HABVERIT, VEL VNVM QVINQVENNEM, LIBERABITVR OPERARVM OBLIGATIONE. *n*)

XXXVII. LEGIS IVLIAE DE ADVLTERIIS *capita.*

Legis etiam Iuliæ de adulteriis hæc a Iureconsultis sub Tit. ad L. Iul. de adulter. capita referuntur.

NE QVIS POSTHAC STVPRVM ADVLTERIVM FACITO SCIENS DOLO MALO. Vlpianus in l. 12.

PATER, QVI IN POTESTATE HABET, SI IN FILIA ADVLTERVM DEPREHENDERIT, DOMI SVAE, GENERIVE SVI, IVS OCCIDENDI HABET, DVM IN CONTINENTI FILIAM OCCIDAT. Papinianus in l. 20. & Vlpianus in l. 23. pr. & §. 4.

VIRO DEPREHENSVM DOMI SVAE, IN ADVLTERIO VXORIS, EVM, QVI LENO FVERIT, QVIVE ARTEM LVDICRAM ANTE FECERIT, INVE SCENAM SALTANDI CANTANDIVE CAVSA PRODIERIT, IVDICIOVE PVBLICO DAMNATVS, NEQVE IN INTEGRVM RESTITVTVS ERIT, QVIVE LIBERTVS EIVS MARITI, VXORISVE PATRIS, MATRIS, FILII, FILIAE, VTRIVS EORVM FVERIT, QVIVE SERVVS ERIT, IMPVNE OCCIDERE LICETO. MARITVS, QVI HORVM QVEM OCCIDERIT, VXOREM SINE MORA DIMITTAT. Macer in l. 24. pr. & §. 1.

VIRO ADVLTERVM, IN VXORE SVA DEPREHENSVM, QVEM AVT NOLIT, AVT NON LICEAT OCCIDERE, RETINERE HORAS DIVRNAS NOCTVRNASQVE CONTINVAS NON PLVS QVAM VIGINTI TESTANDAE

m) Verba *vt hac lege sequente licebit* a plerisque libris scriptis abesse, testantur viri docti. Saltem non videntur ipsius Legis, sed Paulli, verba esse. v. *Wieling. Lect. Iur. Ciu. II*,29. Ceterum ipsam legem iustis commentariis illustrarunt. *Fr. Balduinus* Comm. *de Legibus*, & *Iac. Voorda.*

n) Reliquorum capitum verba legitima, cum non omnia sint memoriæ prodita, ex veterum ICtorum fragmentis, & auctorum locis, eruere ac restituere conati sunt inprimis *Iac. Gothofredus*, *Fr. Ramos del Manzano*, & denique *Heineccius*, in Commentariis ad hanc Legem.

DAE EIVS REI CAVSA SINE FRAVDE SVA IVRE LICEAT. Vlpianus in l. 25. pr.

MARITVS, QVI ADVLTERVM IN DOMO DEPREHENSVM DIMISERIT, VXOREMQVE RETINVERIT, QVIVE QVAESTVM EX VXORIS ADVLTERIO FECERIT, HAC LEGE TENETOR. Idem in l. 29. pr. & §. 3.

ADVLTERII DAMNATAM SI QVIS VXOREM DVXERIT, HAC LEGE TENETOR. Idem ibid. §. 1.

QVI PRETIVM PRO COMPERTO STVPRO ACCEPERIT, DOMVMVE SVAM, VT STVPRVM ADVLTERIVMVE CVM ALIENA MATREFAM. VEL CVM MASCVLO FIERET, SCIENS PRAEBVERIT, HAC LEGE TENETOR. Idem ibid. §. 2. & Papinianus in l. 8. pr.

SI SERVVS ADVLTERII ACCVSETVR, ET ACCVSATOR IN EO QVAESTIONEM HABERI VELIT, DVPLVM PRETIVM DOMINO PRAESTET. Vlpianus in l. 27. §. fin.

NE QVIS INTER REOS REFERAT EVM, QVI TVM SINE DETRECTATIONE REIPVBL. CAVSA ABERIT. Idem l. 15. §. 1. o)

XXXVIII. Legis corneliae de sicariis; *item* legis ivliae de vi pvblica et privata *capita*.

In fragmentis quoque Iureconsultorum cum Mosis legibus collatis quædam exstant veterum legum reliquiæ. Vlpiani quidem lib. VII. de Officio Proconsulis, sub titulo de sicariis & veneficis verba hæc sunt: *Capite primo legis Corneliæ de sicariis cauetur:*

VT IS PRAETOR, IVDEXVE QVAESTIONIS, CVI SORTE OBVENERIT QVAESTIO DE SICARIIS, EIVS, QVOD IN VRBE ROMA PROPIVS MILLE PASSVS FACTVM SIT, VTI QVAERAT CVM IVDICIBVS, QVI EI EX LEGE SORTE OBVENERINT, DE CAPITE EIVS, QVI CVM TELO AMBVLAVERIT, HOMINIS NECANDI, FVRTIVE FACIENDI CAVSA, HOMINEMVE OCCIDERIT, CVIVS ID DOLO MALO FACTVM FVERIT.

Et sub titulo de familiari testimonio non admittendo ex eodem Vlpiano lib. IX. de Officio Proconsulis ad L. Iuliam de vi publica & priuata hæc citantur: *Eadem lege quibusdam testimonium omnino, quibusdam interdicitur inuitis: Capite octogesimo & septimo & capite octogesimo octauo in hæc verba:*

OMNIBVS (sic enim, ex Nicolai Fabri viri optimi & doctissimi sententia, legendum est) HAC LEGE IN REVM TESTIMONIVM DICERE NE LICETO, QVI SE AB EO PARENTEVE EIVS LIBERTOVE, CVIVS EORVM LIBERTVS LIBERTAVE ERIT, QVIVE IMPVBES ERIT, QVIVE EORVM IN INTEGRVM RESTITVTVS NON EST, QVIVE IN VINCVLIS CVSTODIAQVE PVBLICA ERIT, QVIVE DEPVGNANDI CAVSA AVCTORATVS ERIT, QVIVE BESTIAS DEPVGNARE LOCAVIT, LOCAVERIT, PRAETERQVAM QVI IACVLANDI CAVSA AD VRBEM MISSVS EST, ERIT, PALAMVE CORPORE QVAESTVM FACIET, FECERIT: QVIVE OB TESTIMONIVM DICENDVM PECVNIAM ACCEPISSE IVDICATVS ERIT, NEVE QVIS EORVM HAC LEGE IN REVM TESTIMONIVM DICAT. HI OMNES INVITI TESTIMONIVM NE DICANT: QVI SOBRINVS EST EI REO PROPIOREVE COGNATIONE CONIVNCTVS, QVIVE SOCER, GENER, VITRICVS, PRIVIGNVSVE EIVS ERIT.

Cui coniungenda sunt, quæ Callistratus in l. 3. §. 5. D. de testibus ita scribit: *Lege Iulia de vi cauetur:* NE HAC LEGE IN REVM TESTIMONIVM DICERE LICEAT, QVI SE AB EO PARENTEVE EIVS LIBERAVERIT: QVIVE IMPVBERES ERVNT, QVIQVE IVDICIO PVBLICO DAMNATVS ERIT, QVI EORVM IN INTEGRVM RESTITVTVS NON ERIT, QVIVE IN VINCVLIS CVSTODIAVE PVBLICA ERIT: QVIVE AD BESTIAS VT DEPVGNARET SE LOCAVERIT, QVAEVE PALAM QVAESTVM FACIET, FECERIT, QVIVE OB TESTIMONIVM DICENDVM VEL 150
NON DICENDVM PECVNIAM ACCEPISSE IVDICATVS VEL CONVICTVS ERIT.

Eiusdem plane Legis Iuliæ de vi publica vestigia, in his, quæ subieci, Iureconsultorum verbis agnosci possunt.

Lege Iulia, aiunt illi, *tenetur*, QVI ARMA, TELA, DOMI SVAE, AGROVE, IN VILLA, PRAETER VSVM VENATIONIS, VEL ITINERIS, VEL NAVIGATIONIS COEGERIT. Marcellus in l. 1. D. ad L. Iul. de vi publ. QVI TVRBAE SEDITIONISVE FACIENDAE CONSILIVM INIERIT, SERVOSVE, AVT LIBEROS HOMINES IN ARMIS HABVERIT. QVI PVBES CVM TELO IN PVBLICO FVERIT. QVI PESSIMO EXEMPLO CONVOCATA SEDITIONE VILLAS EXPVGNAVERIT, ET CVM TELIS ET ARMIS BONA RAPVERIT. QVI EX INCENDIO RAPVERIT ALIQVID PRAETER MATERIAM. QVI PVERVM VEL FEMINAM VEL QVEMQVAM PER VIM STVPRAVERIT. QVI IN INCENDIO CVM GLADIO AVT TELO RAPIENDI CAVSA FVIT, VEL PROHIBENDI DOMINVM RES SVAS SERVARE. QVI HOMINIBVS ARMATIS POSSESSOREM DOMO AGROVE SVO, AVT NAVI SVA DEIECERIT, EXPVGNARIT CONCVRSV, VTIVE ID STARET HOMINES COMMODAVERIT. Marcianus in l. 3. & Vlpianus in l. 4. eod. t. QVI COETV, CONCVRSV, TVRBA, SEDITIONE INCENDIVM FECERIT, QVIQVE HOMINEM DOLO MALO INCLVSERIT, OBSEDERIT, QVIVE FECERIT, QVO MINVS SEPELIATVR, QVO MAGIS FVNVS DIRIPIATVR, DISTRAHATVR: QVIVE PER VIM SIBI

o) de hac Lege scripserunt *Brissonius* noster, & *Io. Wilb. Hofmannus.*

SIBI ALIQVEM OBLIGAVERIT, QVI VACANTEM MVLIEREM RAPVERIT, VEL NVPTAM. Marcianus in l. 5. eod. QVI CVM IMPERIVM POTESTATEMVE HABERET, CIVEM ROM. ADVERSVS PROVOCATIONEM NECAVERIT, VERBERAVERIT, IVSSERITVE QVID FIERI, AVT QVID IN COLLVM INIECERIT, VT TORQVEATVR. QVI LEGATOS, ORATORES, COMITESVE PVLSAVERIT, SIVE ILLIS INIVRIAM FECERIT. Vlpianus in l. 7. eod. QVI DOLO MALO FECERIT, QVO MINVS IVDICIA TVTO EXERCEANTVR, AVT IVDICES, VT OPORTET, IVDICENT. VEL QVI POTESTATEM IMPERIVMVE HABEBIT, ALITER, QVAM EI IVS ERIT, DECERNAT, IMPERET, FACIAT. QVI LVDOS PECVNIAMVE AB ALIQVO INVITO POLLICERI PVBLICE PRIVATIMVE PER INIVRIAM EXEGERIT. QVI CVM TELO DOLO MALO IN CONCIONE FVERIT, AVT VBI IVDICIVM PVBLICE EXERCEBITVR. QVI CONVOCATIS HOMINIBVS VIM FECERIT, QVO QVIS VERBERETVR ET PVLSETVR, NEQVE HOMO OCCISVS SIT. Idem in l. 10. eod. NE QVIS REVM VINCIAT IMPEDIATVE, QVO MINVS ROMAE INTRA CERTVM DIEM ADSIT. Marcianus in l. 8. eod.

Ex L. Iulia de vi priuata hæc in libris noſtris reſtant. *De vi priuata damnati pars tertia bonorum, Lege Iulia de vi priuata, publicatur: & cautum eſt*, NE SENATOR SIT, NE DECVRIO, AVT VLLVM HONOREM CAPIAT, NEVE IN EVM ORDINEM SEDEAT, NEVE IVDEX SIT. Marcianus in l. 1. pr. D. ad L. Iul. de vi priu.

XXXIX. LEGIS IVLIAE IVDICIARIAE *quædam capita.*

Paulus etiam ex Lege Iulia iudiciaria hæc refert in l. 4. D. de teſtibus.

LEGE IVLIA IVDICIORVM PVBLICORVM *cauetur*, NE INVITO DENVNTIETVR, VT TESTIMONIVM LITIS DICAT ADVERSVS SOCERVM, GENERVM, VITRICVM, PRIVIGNVM, SOBRINVM, SOBRINAM, SOBRINO GNATVM, EOSVE QVI PRIORE GRADV SINT. ITEM NE LIBERTO IPSIVS LIBERORVM EIVS, PARENTIVM, VIRI, VXORIS, ITEM PATRONI PATRONAE: ET VT NE PATRONI PATRONAE ADVERSVS LIBERTOS, NEQVE LIBERTI ADVERSVS PATRONVM COGANTVR TESTIMONIVM DICERE. *p)*

XL. *Aliarum Legum antiquarum reliquiæ in Libris Digeſtorum indicantur. De quibusdam Legum Formulis ſupplementa.*

Solennia alia legum verba in illis, quæ ſupra protuli, exemplis facile quilibet minime ſupinus & dormitans lector obſeruabit. Ac ne quid ex toto hoc genere prætereatur, illud addam, vtriuſque legis Corneliæ de Sicariis & Falſis multa capita ab iisdem Iureconſultis deſcribi ſub Tit. ad L. Cornel. de Sicar. & de Falſ. Itidemque legis Pompeiæ de Parricidiis verba quædam haberi in l. 1. D. de L. Pomp. de Parricid. ſed & legis Iuliæ repetundarum & peculatus, & de annona ipſamet verba referri ſub rubricis earum legum.

Ad has etiam legum Formulas pertinent, quæ Gellius libro VII. cap. 3. ex Oratione Catonis, quæ inſcribebatur, pro Rhodienſibus, citat: *Quid nunc, & quæ tandem lex eſt tam acerba, quæ dicat:* SI QVIS ILLVD FACERE VOLVERIT, MILLE NVMIS DIMIDIVM FAMILIAE MVLTA ESTO. SI QVIS PLVS QVINGENTA IVGERA HABERE VOLVERIT, TANTA POENA ESTO. SI QVIS MAIOREM PECVDVM NVMERVM HABERE VOLVERIT, TANTVM DAMNAS ESTO. Huc etiam ſpectant, quæ Cicero in Orat. pro C. Rabirio Poſt. c. 6. ita ſcribit: *Glaucia ſolebat, homo impurus, ſed tamen acutus, populum monere, vt cum lex aliqua citaretur, primum verſum attenderet. Si eſſet:* DICTATOR, CONSVL, PRAETOR, MAGISTER EQVITVM; *nihil laboraret, ſciret legem nihil ad ſe pertinere: ſin eſſet:* QVICVMQVE POST 151
HANC LEGEM; *videret, ne qua noua quæſtione alligaretur.* Qua verborum varietate ipſa quoque Senatusconſulta diſtincta fuiſſe idoneis auctoribus euincam. De priore enim ſpecie teſtis eſt Liuius lib. XLI. c. 9. cum ait: *Ad legem & edictum Coſ. S. C. adiectum eſt:* VT DICTATOR, COS. INTERREX, CENSOR, PRAETOR, QVI NVNC ESSET APVD FORVM, DARENT OPERAM, VT, QVI MANVMITTERETVR, IN LIBERTATEM VINDICARETVR, VT IVSIVRANDVM DARET, QVI EVM MANVMITTERET, CIVITATIS MVTANDAE CAVSA MANV NON MITTERE: QVI ID NON IVRARET, EVM MANVMITTENDVM NON CENSVERVNT. De poſteriore vero teſtis eſt Cicero lib. IV. Epiſt. 16. ad Attic. *Senatusconſultum quod hic Coſſ. de prouinciis fecerunt:* QVICVMQVE POSHAC; *notum tibi.*

XLI. *Fragmenta* LEGIS CLODIANAE, *de Ciceronis exilio.*

Fragmenta etiam Clodianæ legis, qua Cicero Vrbe pulſus eſt, non omittam. Rogationem quidem fuiſſe huiuſmodi: VELITIS IVBEATIS, QVIRITES, VT M. TVLLIO IGNI, AQVA, TECTO INTERDICTVM SIT; Cicero in Orat. pro domo ſua c. 18. teſtatur. Ipſius vero legis ſententiam Plutarchus in Cicerone p. 876. ita perſtringit: Ἐπήγαγεν αὐτῷ φυγῆς ψῆφον ὁ Κλώδιος, καὶ διάγραμμα προὔθηκε· Εἴργειν πυρὸς καὶ ὕδατος τὸν ἄνδρα, καὶ μὴ παρ-

p) Capita ex Digeſtis collecta illuſtrat ipſe *Briſſon. Sel. Ant. Iur. IV*, 7.

παρέχειν στέγην ἐντὸς μιλέων πεντακοσίων Ιταλίας. Plenius Dio, libro XXXVIII. p. 77. Καὶ ἥ τε οὐσία αὐτοῦ (de Cicerone loquitur) ἐδημεύθη, καὶ ἡ οἰκία, ὥσπερ τινὸς πολεμίου, κατεσκάφη. τοῦτο ἔδαφος αὐτῆς ἐς ναὸν Ελευθερίας ἀνέθηκεν· Αυτῷ τε ἐκείνῳ ἥ τε φυγὴ ἐπετιμήθη, καὶ ἡ ἐν τῇ Σικελίᾳ διατριβὴ ἐπερρήθη· τρισχιλίους τε γὰρ καὶ ἑπτακοσίους καὶ πεντήκοντα σταδίους ὑπὲρ τὴν Ρώμην ὑπερωρίσθη καὶ προσεπεκηρύχθη, ἵν᾽ εἰ δή ποτε ἐντὸς αὐτῶν φανείη, καὶ αὐτὸς, καὶ οἱ ὑποδεξάμενοι αὐτὸν ἀνά τι διόλωνται. Ad quam postremam clausulam respicit Cicero Epist. 4. lib. III. ad Attic. scribens, ea rogatione cautum fuisse, vt ei vltra quadringenta millia liceret esse. Eidem vero rogationi additum fuisse: NE AVSPICIA VALERENT, NE QVIS OBNVNTIARET, NE CONCILIO, AVT COMITIIS, NEVE LEGI INTERCEDERE LICERET, VT OMNIBVS FESTIS DIEBVS LEGEM FERRI LICERET, NE QVIS AD SENATVM REFERRET, NE QVIS DECERNERET, NE QVIS DISPVTARET, NE LOQVERETVR, NE PEDIBVS IRET, NE SCRIBENDO ADESSET; Cicero pro Sextio c. 15. & Orat. post reditum in Senatu c. 4. queritur: idque vt indignum facinus insectatur, quod omnia iura religionum, auspiciorum, potestatum, omnes leges, quæ erant de iure & de tempore legum rogandarum, factio Clodiana deleuisset. Hoc & Dio lib. XXXVIII. p. 74. attigit his verbis: Εισήνεγκε, ΜΗΔΕΝΑ ΤΩΝ ΑΡΧΟΝΤΩΝ ἐν ταῖς ἡμέραις, ἐν αἷς ψηφίσασθαι τὶ τὸν δῆμον ἀναγκαῖον εἴη, τὰ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ γινώμενα παρατηρεῖν.

XLII. SENATVSCONSVLTORVM *Formulæ. Ac primum* EDICTI, *quo Senatus conuocabatur, forma & verba solennia.*

Sed de Legibus satis. Ad SENATVSCONSVLTORVM Formulas transeamus: in quas ante quam ingrediar, prius est, vt Curiæ fores aperiam, receptaque in Senatu conuocando, relationibus Consulum, rogandis dicendisque sententiis, & aliis, quæ in Senatu habendo contingebant, verba exponam. Constat, Edicto vt plurimum Senatores in Curiam vocatos. Cornel. Tacitus lib. I. c. 7. de Tiberio: *Ambiguus imperandi, ne Edictum quidem, quo Patres in Curiam vocabat, nisi Tribunitiæ potestatis præscriptione, posuit.* Eius vero Edicti primis Reipubl. temporibus solennia verba hæc fuisse inuenio: QVI PATRES QVIQVE CONSCRIPTI: postea vero additum: QVIBVSQVE IN SENATV SENTENTIAM DICERE LICET. Liuius lib. II. c. 1. *Inde fertur, vt in Senatum vocarentur,* QVI PATRES QVIQVE CONSCRIPTI ESSENT. *Conscriptos videlicet, in nouum Senatum lectos, appellabant.* Festus Pomp. lib. XV. QVI PATRES, QVI CONSCRIPTI, *vocati sunt in Curiam, quo tempore regibus Vrbe expulsis P. Valerius Consul propter inopiam Patriciorum ex plebe adlegit in numerum Senatorum trecentorum, & duo genera appellata sunt.* Postea vero mutatam formulam, & dici cœptum: QVI SENATORES, QVIBVSQVE IN SENATV SENTENTIAM DICERE LICET; idem Festus in verbo, *Senatores*, tradit his verbis: SENATORES *a senectute dici satis constat: quos initio Romulus elegit centum, quorum consilio Rempubl. administraret. Itaque etiam* PATRES *appellati sunt: & nunc, cum* SENATORES ADESSE *iubentur,* QVIBVSQVE IN SENATV SENTENTIAM DICERE LICET*: quia ii, qui post lustrum conditum ex iunioribus magistratum ceperunt, & in Senatu sententiam dicunt, & non vocantur Senatores, ante quam in senioribus sint censi.* Liuius lib. XXIII. c. 32. *Coss. edixerunt, quoties Senatum vocassent,* VT SENATORES, QVIBVSQVE IN SENATV SENTENTIAM DICERE LICERET, *ad portam Capenam conuenirent.* Quo translatitio Edicto Consules cum in Curiam vocabant Senatores, priscæ consuetudinis seruandæ caussa, suis etiamnum temporibus vsos fuisse, Gellius lib. III. cap. 18. docet. Eodem porro loquendi genere & in aliis Edictis vtebantur. Liuius lib. XXXVI. c. 3. Publ. Cornelium Consulem edixisse refert: VT QVI SENATORES ESSENT, QVIBVSQVE IN SENATV SENTENTIAM DICERE LICERET, QVIQVE MINORES MAGISTRATVS ES- 152
SENT, NE QVIS EORVM LONGIVS AB VRBE ROMA ABIRET, QVAM VNDE EO DIE REDIRE POSSET. Edici vero solitum, VT ADESSENT, & interdum, VT ADESSENT FREQVENTES, præscribique consueuisse diem, quo adessent, his, quæ subieci, testimoniis planum fiet. Cicero ad Brutum lib. XI. Famil. Epist. 6. *Cum Tribuni Pleb. edixissent,* SENATVS ADESSET A. D. XIII. KALEND. IANVAR. Idem I. in Anton. Orat. c. 2. *Ecce enim,* KALEND. IVNIIS, QVIBVS VT ADESSEMVS EDIXERAS, *mutata omnia.* Rursus III. Philipp. c. 8. *Cum tot Edicta proposuisset, edixerit,* VT ADESSET SENATVS FREQVENS AD VIII. KAL. DECEMBR. Quo loco etiam recenset clausulam quamdam Edicti Antoniani. Sequitur enim: *At quomodo edixit? Hæc sunt, opinor, verba in extremo:* SI QVIS NON ADFVERIT, HVNC EXISTIMARE OMNES POTERVNT, ET INTERITVS MEI ET PERDITISSIMORVM CONSILIORVM AVCTOREM FVISSE. Et aliquo post interuallo: *Ac ne sine caussa videretur edixisse,* VT SENATVS ADESSET, CVM DE REPVBL. RELATVRVS FVISSET. Idem Cicero libr. IX. Epistola 17. ad Atticum: *Senatum velle se* FREQVENTEM ADESSE, *etiam Formiis proscribi iussit.* Liuius lib. XXVIII. c. 9. *Inde præmisso Edicto,* VT TRIDVO POST FREQVENS SENATVS AD AEDEM BELLONAE ADESSET. Interdum vero Edicto significabatur, qua de re Patres consulendi erant. Cuius generis Edictum Suetonius in Iulio cap. 28. ita memorat: *M. Cl. Marcellus*

cellus Consul, Edicto præfatus, DE SVMMA SE REP. ACTVRVM, *retulit ad Senatum, vt ei succederetur ante tempus: quoniam bello confecto pax esset, ac dimitti deberet victor exercitus.* Accedat Tiberii Edictum, quo post Augusti excessum Senatores in Curiam vocauit, de quo ita Tacitus lib. I. c. 7. *Verba Edicti fuere pauca, & sensu permodesto:* DE HONORIBVS PARENTIS CONSVLTVRVM: NEQVE ABSCEDERE A CORPORE: IDQVE VNVM EX PVBLICIS MVNERIBVS VSVRPARE.

XLIII. PRAEFATIONIS IN RELATIONIBVS CONSVLVM *& ipsarum* RELATIONVM *Formulæ.* QVID FIERI PLACET? QVID VIDETVR?

Solenne autem fuisse in relationibus Consulum ita præfari: QVOD BONVM, FAVSTVM, FELIX, FORTVNATVM AC SALVTARE SIT: indicat Tranquillus in Calig. cap. 15. narrans, auctorem fuisse Caligulam, vt relationibus Consulum adiiceretur: QVOD BONVM, FAVSTVM FELIXQVE SIT CAIO CAESARI, SORORIBVSQVE EIVS. Id quod omnibus rebus agendis præfari veteres consueuisse, libro I. demonstrauimus. Atque ita Liuius lib. XLII. c. 30. *Patres*, ait, QVOD FAVSTVM FELIXQVE POPVLO ROM. ESSET, CENTVRIATIS COMITIIS PRIMO QVOQVE DIE AD POP. FERRE COSS. *iusserunt.* Relationis vtique Consularis Formula erat: QVID FIERI PLACET? Indicat Liuius lib. VIII. c. 20. Consulem ita loquentem faciens: QVONIAM AVCTORES DEFECTIONIS MERITAS POENAS ET AB DIIS IMMORTALIBVS ET A VOBIS HABENT, PATRES CONSCRIPTI, QVID PLACET DE INNOXIA MVLTITVDINE FIERI? Sallustius in bello Catilinar. c. 50. *Consul vbi ea paucis cognouit, dispositis præsidiis, vbi res atque tempus monebat, conuocato Senatu, refert*, QVID DE IIS FIERI PLACEAT, QVI IN CVSTODIAM TRADITI ERANT. Idem in bello Iugurthino c. 28. *Senatus a Bestia consultus est*, PLACERETNE LEGATOS IVGVRTHAE RECIPI MOENIBVS. Cicero in Catilin. Orat. III. c. 6. *Indiciis expositis atque editis*, QVIRITES, *Senatum consului* DE SVMMA REP. QVID FIERI PLACERET. Liuius lib. II. c. 31. *Omnium [illegible] in Senatu primam habuit pro victore populo, retulitque*, QVID DE NEXIS FIERI PLACERET. Idem lib. IV. cap. 12. *Et cum magno certamine obtinuisset*, vt CONSVLERENTVR PATRES, *Consulumne an Tribunorum* PLACERET COMITIA HABERI. Iulius Capitolinus in Maximinis c. 16. *Item Cos. retulit:* P. C. DE MAXIMINIS QVID PLACET? *Responsum est:* HOSTES, HOSTES. Eademque verborum figura Liuius lib. VIII. cap. 3. Latinorum Prætorum relationem concipit. Nam cum illi Romam euocati essent, priusquam proficiscerentur, concilio habito, euocatos se ab Senatu Rom. & quæ secum actum iri crederent, docuerunt, &, *quidnam ad ea responderi placeret?* retulerunt. Dein cum aliud alii censerent, tum Annium vnum ex Prætoribus, qui relationis auctor erat, dixisse Liuius narrat: *Quamquam ipse ego retuli*, QVID RESPONDERI PLACERET. Plinius Epist. 5. lib. VI. de Licinio Nepote: *Addidit etiam, petendum a Coss. vt referrent sub exemplo legis ambitus, de lege repetundarum*, AN PLACERET IN FVTVRVM AD EAM LEGEM ADIICI, VT, SICVT ACCVSATORIBVS INQVIRENDI TESTIBVSQVE DENVNTIANDI POTESTAS ESSET EX EA LEGE, ITA REIS QVOQVE FIERET. Qu. Curtius lib. VI. cap. 1. *Consilium Græcorum*, QVID FIERI PLACERET, *consulit.*

Interdum etiam his verbis vtebantur: QVID VIDETVR? vt ostendit Capitolinus in Maximinis c. 16. cum ait: *Item Consul dixit:* DE AMICIS MAXIMINI QVID VIDETVR? *Acclamatum est:* HOSTES, HOSTES. Trebell. Pollio in Valeriano cap. 1. Senatusconsultum citat, in quo Prætoris relatio est huiusmodi: QVID VOBIS VIDETVR, PATRES CONSCRIPTI, DE CENSORE DELIGENDO? Vopiscus in Probo cap. 11. *Die III. Non. Februar. in æde Concordiæ inter cætera Ælius Scorpianus Consul dixit:* AVDISTIS, P. C. LITERAS AVRELII VALERII PROBI: DE HIS QVID VIDETVR?

XLIV. *Formula:* REFERIMVS AD VOS. 153

Erat & alia relationum Formula huiusmodi, REFERIMVS AD VOS P. C. Cuius exempla aliquot e Senatus actis prompta Fl. Vopiscus suppeditat. In Tacito namque hæc leguntur cap. 3. *Die VII. Kal. Octob. cum in Curia Pompiliana ordo amplissimus consedisset, Velleius Cornificius Gordianus Consul dixit:* REFERIMVS AD VOS, P. C. QVOD SAEPE RETVLIMVS: IMPERATOR EST DELIGENDVS: EXERCITVS SINE PRINCIPE RECTE DIVTIVS STARE NON POTEST, SIMVL QVIA COGIT NECESSITAS. Idem in Aureliano, c. 19. *Die III. Id. Ianuar. Sabinus Prætor Vrbis dixit:* REFERIMVS AD VOS P. C. PONTIFICVM SVGGESTIONEM ET AVRELIANI PRINCIPIS LITERAS, QVIBVS IVBETVR, VT INSPICIANTVR FATALES LIBRI, QVIBVS SPES BELLI RENVNTIANDI SACRATO DEORVM IMPERIO CONTINENTVR. Quibus congruit, quod Liuius lib. XXXIX. cap. 39. de L. Porcio Cos. ita scribit: *Conuocatis Patribus*, REFERRE SE AD EOS, *dixit*, QVOD NEC IVRE VLLO, NEC EXEMPLO TOLERABILI LIBERAE CIVITATI, AEDILIS CVRVLIS DESIGNATVS PRAETVRAM PETERET. Titus quoque Quinctius in conuentu sociorum Græciæ ciuitatum tali apud Liuium lib. XXXIV. cap. 22. oratione vtitur: REFERO AD VOS, VTRVM ARGOS, SICVT SCITIS IPSI, AB NABIDE OCCVPATOS, PATI VELITIS SVB DITIONE EIVS

EIVS ESSE, AN AEQVVM CENSEATIS, NOBILISSIMAM VETVSTISSIMAMQVE CIVITATEM, IN MEDIA GRAECIA SITAM, REPETI IN LIBERTATEM. Et mox: DE HAC RE, VOS CONSVLO, STATVRVS EO, QVOD PLVRES CENSVERITIS. Idem lib. XLIV. cap. 21. *Legatis auditis tunc*, DE BELLO REFERRE SESE, *L. Æmilius dixit*. Aliam præterea relationis formulam idem memorat lib. XXII. cap. 11. quo loci, Dictatorem retulisse, narrat: QVIBVS, QVOTVE LEGIONIBVS VICTORI HOSTI OBVIAM EVNDVM ESSE, PATRES CENSERENT. Similique formula Cicero IV. in Catil. Orat. cap. 3. vsus est: *Sed ego*, ait, *institui* REFERRE AD VOS, P. C. *tamquam integrum*, *& de facto*, *quid iudicetis*, *& de pœna*, QVID CENSEATIS. Eodemque modo Camillus Senatum per litteras consuluisse dicitur a Liuio lib. V. c. 20. De eo enim loquens: *Literas*, ait, *ad Senatum misit*: *Deûm immortalium benignitate*, *suis consiliis & patientia militum*, *Veios iam fore in potestate populi Rom.* QVID DE PRAEDA FACIENDVM CENSERENT. *Duæ Senatum distinebant sententiæ*. Idem lib. VIII. cap. 13. Camilli relationem de Latinis populis refert, in cuius extremo est: NOSTRVM FVIT EFFICERE, *vt omnium rerum vobis ad consulendum potestas esset.* VESTRVM EST DECERNERE, QVOD OPTIMVM VOBIS REIQVE PVBLICAE SIT.

XLV. *In* RELATIONIBVS POSTVLANDIS *Formulæ*: *& de* CONSVLENDI *verbo*.

Consules porro aut ipsimet vltro, aut Senatoribus suggerentibus ac flagitantibus, ad Senatum referebant. Postulabatur autem hoc a Senatoribus his verbis: CONSVL, REFER, vel: CONSVL, CONSVLE. Cicero I. in Catilin. Orat. cap. 8. REFER, *inquis*, AD SENATVM. *Id enim postulas.* Sic in acclamationibus post Commodi cædem apud Lampridium in eius vita c. 19. DE PARRICIDA REFER, REFER. PERROGA. Cicero ad Planeum Epist. 16. lib. X. Famil. *Flagitare Senatus instituit Cornutum*, VT REFERRET STATIM DE TVIS LITERIS: *ille*, *se considerare*, *ait*, *velle*. Et pro Sextio cap. 11. *Flagitabatur ab his* (nimirum Consulibus) *quotidie cum querelis bonorum omnium*, *tum etiam precibus Senatus*, *vt meam causam susciperent*, *agerent aliquid*, *denique* AD SENATVM REFERRENT. Liuius lib. XXIX. cap. 16. IVSSISQVE REFERRE CONSVLIBVS, *decreuerunt &c.* Idem lib. XXX. cap. 21. *Conclamatum deinde ex omni parte Curiæ est*, VTI REFERRET P. AELIVS PRAETOR. Et lib. XLII. cap. 3. *Fremitus igitur in Curia ortus est*: *ex omnibus partibus postulabatur*, VT COSS. EAM REM AD SENATVM REFERRENT. Idem lib. XXXI. c. 3. *Cum primum Senatum habuit*, *vniuersis postulantibus*, NE QVAM PRIVS REM, QVAM DE PHILIPPO SOCIORVMQVE QVERELIS, AGERET, *relatum extemplo est*. Sallustius in bello Catilin. c. 48. *Plerique Crasso ex negotiis priuatis obnoxii conclamant*, INDICEM FALSVM ESSE: DEQVE EA RE *postulat*, VTI REFERATVR. Trebellius Pollio hoc Senatusconsultum Pisonis vitæ inserit: DIE SEPTIMO KALEND. IVL. CVM ESSET NVNTIATVM PISONEM A VALENTE INTEREMPTVM, IPSVM VALENTEM A SVIS OCCISVM, AVRELIVS FVSCVS CONSVLARIS PRIMAE SENTENTIAE, QVI IN LOCVM VALERIANI SVCCESSERAT, AIT: CONSVL, CONSVLE. Sic Spurius Posthumius apud Liuium lib. IX. cap. 9. in sententia sua: *Quod ad Tribunos Pl. attinet*, CONSVLITE, *vtrum præsens deditio eorum fieri possit*, *an in diem differatur*. Idem Liuius lib. XXVI. c. 29. *Postulatum a Coss. est*, *vt de permutandis prouinciis* SENATVM CONSVLERENT. CONSVLI enim SENATVS dicebatur, vbi de eo, quod Cos. retulerat, Senatores sententias ordine rogabantur. Cicero in epistola ad Octauium: SENATVS NIHIL CONSVLITVR. Idem in Orat. pro domo sua, c. 26. *Quotiescumque* SENATVS *de me* CONSVLTVS EST. Liuius lib. II. cap. 28. *Eam rem Consules rati*, *vt erat*, *perniciosam*, *ad Patres referunt*: *sed delatam* CONSVLERE *ordine non licuit*. Et mox: *Prius itaque*, *quam vltima experirentur*, SENATVM *iterum* CONSVLERE *placuit*. Idem lib. IV. cap. 21. *A Virginio* SENATVS *in æde Quirini* CONSVLITVR. 154
Et lib. XXII. cap. 60. SENATVS, *summotis arbitris*, CONSVLI *cæptus*. Idem lib. XXIV. c. 43. *Consules*, ait, SENATVM *de bello ac prouinciis suis Prætorumque*, *& de exercitibus*, *quibus quique præessent*, CONSVLVERVNT. Et lib. XLI. cap. 1. *Alii*, CONSVLENDVM *prius* SENATVM, *censebant*. Trebell. Pollio in Pisone Tyranno: *Primæ sententiæ Consularis* A CONSVLE CONSVLTVS. Gellius lib. XIV. cap. 7. Pompeium, narrat, cum primum consulatum initurus foret, quoniam per militiæ tempora iuris Senatorii expers fuit, rogasse M. Varronem, vti commentarium εἰσαγωγικὸν faceret, ex quo disceret, quid facere diceréque deberet, cum SENATVM CONSVLERET. Et postea Magistratus enumerat, qui IVS CONSVLENDI SENATVS haberent.

XLVI. RELATIONVM *argumenta varia.* REFERRE, CONSVLERE DE RELIGIONE, DE REPVBLICA, DE SVMMA REPVBLICA.

Varia autem erant relationum Consularium argumenta. Interdum enim de Religione, interdum de Republ. non nunquam de Prouinciis, alias vero de Bello, deque Exercitibus scribendis, Consules referebant. De Religione referre dicebantur, cum prodigiis & ostentis nuntiatis, de iis, quæ ad pacem Deorum, & ad auerten-

tendas eorum iras pertinebant, vel quæ librorum Sibyllinorum monitu fieri debebant, Senatum consulebant. Cicero lib. I. Famil. Epist. 1. ad Lentulum de Marcellino Cos. *Quod instituit* REFERRE DE RELIGIONE, *& sæpe iam retulit, ab eo deduci non potest.* Liuius lib. XXII. cap. 1. de prodigiis, quæ ex pluribus simul locis nuntiata erant: *His*, ait, *sicut erant nuntiata, expositis, auctoribusque in Curiam introductis*, CONSVL DE RELIGIONE PATRES CONSVLVIT.

De Republ. vero referre dicebantur, cum de eo, quod ad statum publicum & salutem communem pertinebat, referebant. A. Gellius lib. XIV. c. 7. ex Varrone lib. IV. Epist. Quæst. hæc adscribit: *De rebus quoque diuinis prius, quam humanis, ad Senatum referendum esse, tum porro referri oportere, aut infinite* DE REPVBL. *aut de singulis rebus finite.* Liuius lib. XXII. c. 11. *Ita rebus diuinis peractis, tum* DE BELLO, REQVE PVBLICA *Dictator* RETVLIT. Rursus eod. lib. c. 1. *Per idem tempus Cn. Seruilius Romæ Idib. Martiis magistratum iniit. Ibi cum* DE REPVBL. RETVLISSET, *redintegrata in C. Flaminium inuidia est.* Idem lib. XXIV. c. 11. *Perpetratis, quæ ad pacem Deum pertinebant*, DE REPVBLICA *belloque gerendo & quantum copiarum, & vbi quæque essent*, COSS. AD SENATVM RETVLERVNT. Alioque eiusdem libri loco: DE REPVBLICA *tamen primum ac de prouinciis ambo* COSS. AD SENATVM RETVLERE. Et lib. XXVIII. c. 39. *Tum* DE REPVBL. *de exercitibus scribendis, de prouinciis* RELATVM. Similiterque lib. XXXVIII. c. 42. *Itaque Consulibus nouis, quo die de prouinciis &* DE REPVBL. RETVLERVNT, *Senatus vtrisque Ligures prouinciam decreuit.* Cæsar lib. I. Commentar. de Bello Ciu. c. 1. REFERVNT COSS. DE REPVBL. *in ciuitate.* Sic in S. C. Opimiano, quod a Cicerone Philipp. VIII. c. 4. refertur: QVOD L. OPIMIVS VERBA FECIT DE REPVBL. Idem Philipp. III. c. 9. *Ac ne sine causa videretur edixisse, vt Senatus adesset, cum* DE REPVBL. RELATVRVS *fuisset.* Et Philipp. V. c. 12. DE REPVBL. QVOAD RETVLISTIS, *satis decreuisse mihi videor.* Nec non Philipp. VI. c. 1. *Causa fortissimis optimisque Coss. Calend. Ianuar.* DE REPVBL. PRIMVM REFERENDI *fuit, ex eo quod Senatus XIII. Cal. Ian. me auctore decreuit.* Idem pro Sextio c. 11. *Vir incredibili fide, magnitudine animi, constantia, L. Mummius*, AD SENATVM DE REPVBL. RETVLIT SENATVSQVE FREQVENS VESTEM PRO MEA SALVTE MVTANDAM CENSVIT.

Et hoc modo Senatus CONSVLI DE REPVBL. dicebatur. Cicero lib. II. de Diuinat. c. 2. *Nunc, quoniam* DE REPVBL. CONSVLI *cœpti sumus.* Gellius lib. VII. cap. 3. *Alia namque principia conducunt reos apud iudices defendenti, & clementiam misericordiamque vndique indaganti, alia, cum* SENATVS DE REPVBL. CONSVLITVR. Liuius sic & lib. XXVI. c. 1. CONSVLES, *cum Idib. Martiis Magistratum iniissent, Senatu in Capitolium vocato*, DE REPVBL. DE ADMINISTRATIONE BELLI, DE PROVINCIIS, EXERCITIBVSQVE PATRES CONSVLVERVNT: & lib. XXXI. c. 5. *Secundum rem diuinam precationemque, vt* DE REPVBL. DEQVE PROVINCIIS SENATVM CONSVLERENT. Idem lib. XXXVIII. c. 35. de Messala & Liuio Salinatore Coss. *Consulatum Idib. Martiis cum iniissent*, DE REPVBL. *deque prouinciis & exercitibus* SENATVM CONSVLVERVNT. Quin etiam de SVMMA REPVBLICA quandoque CONSVLI dicebantur: Cicero lib. II. de Inuent. c. 58. SENATVM CONSVLVIT DE SVMMA REPVBL. Idem III. in Catilin. Orat. c. 6. SENATVM CONSVLVI DE SVMMA REPVBLICA. Suetonius in Iulio cap. 28. *Consul Edicto præfatus*, DE SVMMA SE REPVBL. ACTVRVM. Atque hoc in genere sententiam dicere, erat DE REPVBL. vel DE SVMMA REPVBL. DICERE. Cicero lib. I. Epist. c. 13. ad Attic. *Rogatus ego sententiam, multa* DIXI DE SVMMA REPVBLICA. Idem I. in Anton. Orat. c. 1. *Ante quam* DE REPVBL. P. C. DICAM, *ea, quæ dicenda hoc tempore arbitror.* Et mox c. 4. *Prius quam* DE REPVBL. DICERE *incipiam, pauca querar.* Idem Philipp. III. c. 3. *Nec vero de legione Martia, quoniam longo inter-* 155
uallo nobis LOQVI DE REPVBL. LICET, *sileri potest.* Sed & in extremo quartæ Orationis in Catilinam, hortatur Patres Conscriptos, fortiter ac diligenter, vt instituerant, de summa salute publica, deque VNIVERSA REPVBL. DECERNERE. Suetonius in Aug. cap. 54. *Interdum ob immodicas altercationes disceptantium e Curia per iram se proripienti quidam ingesserunt*, LICERE OPORTERE SENATORIBVS DE REPVBL. LOQVI. Atque adeo interdum ipsi Senatores postulabant, vt sibi DE REPVBL. LICERET DICERE. Liuius lib. III. c. 71. *Consurgit P. Scaptius, &*: SI LICET, *inquit*, CONSVLES, DE REPVBL. DICERE. Idem eod. lib. c. 39. *Proditum memoriæ est, Potitum post relationem Appii Claudii, prius quam sententiæ rogarentur, postulando*, VT DE REPVBL. LICERET DICERE, *prohibentibus minaciter Decemuiris, proditurum se ad plebem denuntiantem, tumultum exciuisse.* Et alias c. 41. *Ferociores iterum coorti Valerius Horatiusque vociferari*: VT DE REPVBL. LICERET DICERE: *dicturos ad populum, si in Senatu per factionem non liceat.* Id enim moris erat Senatoribus, si quid e Republ. crederent, pro sententia dicere. *q*) Tacitus lib. II. c. 33.

q) Id dicebatur solenni formula *relationem egredi* siue *excedere*, vti patet ex commemoratis ab Auctore *Taciti* locis. Pro eodem etiam ponitur *referre* de Senatoribus, qui proprie ius relationis faciendæ non habent v. c. apud *Cic. Manil. c.* 19. vbi v. *Græu.* item *Censere v. c.* apud *Sueton. Cæs. c.* 20. quod est egredi relationem, simulque adiicere, quid faciendum sit v. *Ernest.* V. C. ad *Sueton. l. c.* cf. *Gronou. Obs. I*, 22.

cap. 33. *Excessit Fronto, ac postulauit modum argento, supellectili, familiæ. Erat quippe adhuc frequens Senatoribus, si quid E REPVBL. crederent, loco sententiæ promere.* Et hoc est, quod apud eundem auctorem eod. lib. cap. 38. Tiberius sentit, cum ait: *Nec sane ideo a maioribus concessum est egredi aliquando relationem, & quod in commune conducat, loco sententiæ proferre, vt priuata negotia & res nostras familiares sic augeamus.* Vnde Cato omni Senatu, etiam cum de aliis rebus consuleretur, *censere se*, dicebat, *delendam esse Carthaginem:* quemadmodum Annæus Florus lib. II. cap. 15. & Plutarchus in Catone p. 352. Plinius quoque lib. XV. Natur. Histor. cap. 18. memoriæ prodiderunt. Ex his nemini dubium relinquitur, vitiose in Liuio lib. XXVI. cap. 10. scriptum: IBI DE SVMMA REIPVBL. *consultatum:* rescribendumque: DE SVMMA REPVBL. Quæ Formula est etiam apud Ciceronem III. Philipp. cap. 15. & pro Sextio c. 11. itemque Liuium lib. XLII. c. 49. Vlpianum in l. 1. §. 20. D. de Exerc. Act. In quibus erratum est apud Ciceronem Orat. pro Flacco c. 37. & lib. II. cap. 10. in Verrem, & apud Tacitum lib. XII. c. 5. His enim locis omnibus male: DE SVMMA REIPVBL. &: SVMMAM REIP. pro: SVMMA REPVBL. &: SVMMAM REMPVBL. Sed ad instituta pergamus. *r)*

XLVII. *Formula:* CONSVLES VERBA FECISSE. MENTIONEM FACERE IN SENATV.

Consules plane de eo, quod retulerant, VERBA FECISSE dicebantur. Patet hoc ex Senatusconsultorum primis verbis, quæ vt plurimum ita concipiebantur: QVOD COSS. VERBA FECERVNT: vt ex Senatusconsultis, quæ a Frontino lib. II. de Aquæductib. & a Cælio lib. VIII. Epist. 8. Famil. & ex Opimiano S. C. quod a Cicerone VIII. Philipp. c. 4. citatur, nec non ex S. C. Velleiano, & de petitione hereditatis, quæ a Iureconsultis referuntur, in l. 2. §. 1. D. ad S. C. Vellei. & l. 20. §. 6. D. de hered. petit. & ex eo Senatusconsulto, quod a Suetonio in lib. de clar. Rhetor. c. 1. adfertur, liquet. Eratque idem loquendi genus commune cum his omnibus, qui siue sententiæ loco, siue legatione fungentes, sermonem de re aliqua in Senatu habebant. Proinde apud Sallustium in bello Catilin. c. 52. M. Cato in sententia: SAEPENVMERO, ait, P. C. MVLTA VERBA IN HOC ORDINE FECI. Liuius lib. XLIII. c. 5. *Frater eius* VERBA IN SENATV FECIT, *questus Alpinorum populorum agros sociorum suorum depopulatum C. Cassium esse.* Gellius lib. V. cap. 17. ex Verrio Flacco: *Vrbe*, inquit, *a Gallis Senonibus recuperata, L. Attilius in Senatu* VERBA FECIT, Q. SVLPITIVM TRIBVNVM MILITVM AD ALLIAM ADVERSVS GALLOS PVGNATVRVM, REM DIVINAM DIMICANDI GRATIA POSTRIDIE IDVS FECISSE. Eodemque sensu: MENTIONEM FACERE; non nunquam dicebant. Cicero Epist. 14. lib. I. ad Attic. *Credo enim te audisse, cum apud Cæsarem* PRO POPVLO FIERET, *venisse eo muliebri vestitu virum, idque sacrificium cum virgines instaurassent,* MENTIONEM A Q. CORNIFICIO IN SENATV FACTAM. *Is fuit princeps: ne tu forte aliquem nostrum putes.* Idem lib. II. in Verrem cap. 39. *Itaque in Senatu continuo* CN. LENTVLVS ET L. GELLIVS COSS. FACIVNT MENTIONEM, PLACERE STATVI, &c. Liuius lib. XXX. c. 21. MENTIO *deinde ab frequentibus* FACTA EST, *segnius homines bona sentire, quam mala, &c.* Idem lib. XXIII. c. 22. *Q. Fab. Maximus, nunquam rei vllius alio tempore* MENTIONEM FACTAM IN SENATV, *dixit.*

XLVIII. SENTENTIAS ROGANDI *Formula.*

Post relationem autem rogabantur ex ordine sententiæ. Proinde apud Dionysium Halicarn. lib. XI. p. 509. Appius Decemuir, cum in Senatu verba fecisset de bello, quod ab Æquis & Sabinis inferebatur, orationem ita concludit: Περὶ δὲ τοῦ πολέμου, ὅνινα χρὴ τρόπον, ὡς τάχιστα καὶ κάλλιστα τοὺς ἐχθροὺς ἀμύνασθαι, γνώμας ἀξιῶ παριόντας ὑμᾶς λέγειν· πρῶτον μὲν, ὥσπερ ἐστὶ σύνηθες καὶ πρέπον ὑμῖν, τοὺς πρεσβυτέρους· ἔπειτα τοὺς μέσους· τελευταίους δὲ τοὺς νεωτάτους. Formula plane rogandarum sententiarum erat, verbi gratia: DIC, MARCE TVLLI. Hoc ego ex compluribus Ciceronis locis didici: sic enim ille Epist. 3. lib. VII. ad 156
Attic. *Illud ipsum quod ais, quid fiet, cum erit dictum:* DIC, MARCE TVLLI? σύντομα *Cn. Pompeio assentio.* Et Epistol. 1. eiusdem libri. *Sed illa, quæ tum agentur, cum venero, ne ratio absentis habeatur, vt exercitum dimittat,* DIC, MARCE TVLLI. *Quid dicam? expecta amabo te, dum Atticum conueniam.* Et rursus Epist. 7. eiusdem lib. Ἐμπολιτεύομαί σοι *tam dudum, & facerem diutius, nisi me lucerna deficeret: ad summam,* DIC, MARCE TVLLI. Idem Epist. 5. lib. IX. earumdem Epistolarum: *Hæc quæ in villa mea non feram, cur tum in Curia potero ferre? Age, finge me, quamuis εὐστομάχως, hæc ferentem. Quid illa,* DIC, MARCE TVLLI, *quem habebunt exitum?* Liuius lib. IX. c. 8. Q. Publilium Philonem & L. Papirium Cursorem Coss. quo die creati sunt, eo magistratum iniisse, solemnibusque perfectis de Pace Caudina retulisse scribit: & a P. Philone, penes quem fasces tum erant, Sp. Posthumium, ignominiosæ illius pacis seu sponsionis auctorem, sententiam ita rogatum:

Z. DIC,

r) Immo vero vtrumque recte se habet. *Et de summa republica.* & *de summa reip.* v. Cel. *Linesii Clav. Cic.* voc. *summa.* conf. *I. F. Gronov.* ad *Liv. XXVI, 9. XXXIII, 35. XXXVI, 34. XXXVIII, 5.*

DIC, SPVRI POSTHVMI. Qui vbi surrexit: HAVD SVM IGNARVS, inquit, COSS. IGNOMINIAE, NON HONORIS CAVSA ME PRIMVM EXCITATVM, IVSSVMQVE DICERE, NON TAMQVAM SENATOREM, SED TAMQVAM REVM, QVA INFELICIS BELLI, QVA IGNOMINIOSAE PACIS. EGO TAMEN, QVANDO NEQVE DE NOXA NOSTRA, NEQVE DE POENA RETVLISTIS, OMISSA DEFENSIONE, QVAE NON DIFFICILLIMA ESSET, APVD HAVD IGNAROS FORTVNARVM HVMANARVM NECESSITATVMQVE, SENTENTIAM DE EO, DE QVO RETVLISTIS, PAVCIS PERAGAM. Sic & apud Terentium Phorm. Act. II. Sc. vlt. Demipho aduocatos sententiam rogat in hunc modum: DIC, HEGIO, DIC, CRITO, DIC, CRATINE. Quam Formulam Græce Plutarchus ita reddidit in Camillo p. 145. Καὶ τέλος δὲ τὸν πρῶτον εἰωθότα λέγειν γνώμην λεύκιον Λουκρήτιον ἀναστήσας ἐκέλευσεν ΑΠΟΦΗΝΑΣΘΑΙ. Verum diutius reticere non possum priscam & archaismo suo illustrem Formulam, qua Rex Patres de bello consulebat, quam Liuius lib. I. c. 32. nos docet: *Cum his*, inquiens, *nuntius Romam ad consulendum redit, confestim ex his ferme verbis Patres consulebat:* QVARVM RERVM, LITIVM, CAVSARVM CONDIXIT PATER PATRATVS POPVLI ROM. QVIRITIVM PATRI PATRATO PRISCORVM LATINORVM, HOMINIBVSQVE PRISCIS, LATINIS, QVAS RES NEC DEDERVNT, NEC SOLVERVNT, NEC FECERVNT, QVAS RES DARI, FIERI, SOLVI OPORTVIT, DIC, *inquit ei, quem primum sententiam rogabat*, QVID CENSES? *Tum ille:* PVRO PIOQVE DVELLO QVAERENDAS CENSEO, ITAQVE CONSENTIO CONSCISCOQVE. Quo ex loco apparet, rogatos fuisse sententias his verbis: DIC, QVID CENSES? Eoque loquendi genere Tiberium a Cos. interrogatum Tacitus lib. II. cap. 50. scribit: QVID DE HIS CENSERET, QVAE DE MATRE EIVS LOQVVTA SECVS ARGVERETVR. Eaque verba etiam in relationibus vsurpata paulo ante docui.

XLIX. SENTENTIAM DICENDI *Formulæ.* CENSENDI *verbum.*

Porro illis Consulis vocibus exciti, ad sententiam dicendam Senatores consurgebant: quam his verbis: DE EA RE ITA CENSEO; concipi consueuisse Cicero non semel docet: veluti Philipp. III. cap. 15. QVAS OB RES QVOD TRIBVNI PL. V. F. &c. DE EA RE ITA CENSEO. Idem Philipp. X. cap. 11. *Quæ cum ita sint*, QVOD C. PANSA CONSVL V. F. DE LITERIS, &c. DE EA RE ITA CENSEO. Alias vero breuius sententiam pronuntiat, vt Philipp. V. cap. 17. *Hoc autem tempore* ITA CENSEO DECERNENDVM. Et eadem cap. 15. QVAM OB CAVSAM SC. HIS VERBIS CENSEO PERSCRIBENDVM. Ac postea cap. 19. DE EXERCITV AVTEM CAESARIS ITA CENSEO DECERNENDVM. Idem Philipp. XIV. cap. 14. *Sed vt aliquando sententia complectar*, ITA CENSEO. Philipp. vero VIII. cap. 11. & IX. cap. 6. ait: QVAS OB RES ITA CENSEO. At Philipp. XI. cap. 15. duntaxat ait: CENSEO. Apud Senecam ἀποκολοκυντώσει, Ianus in Deorum concilio ita sententiam dicere fingitur: CENSEO, NE QVIS POST HVNC DIEM DEVS FIAT, & reliqua. Ibidem Hercules sententiam concludit his verbis: CENSEO, VT DIVVS CLAVDIVS EX HAC DIE DEVS FIAT, & reliqua. Augustus quoque eodem libro. EGO, ait, PRO SENTENTIA MEA HOC CENSEO. Apud Liuium lib. XXII. cap. 60. Manlius Torquatus sententiam peragit in hunc modum: EGO NON MAGIS ISTOS REDIMENDOS, PATRES CONSCRIPTI, CENSEO, QVAM ILLOS DEDENDOS ANNIBALI. Et Attilius Regulus in sententia sua apud eundem lib. XXVI. cap. 33. ITAQVE, ait, CENSEO CVM TRIBVNIS PL. AGENDVM ESSE, &c. In fragmentis etiam, quæ ex lib. I. Historiarum Sallustii supersunt, exstat L. Philippi sententia eiusmodi: QVARE ITA CENSEO: QVONIAM LEPIDVS EXERCITVM PRIVATO CONSILIO PARATVM CVM PESSIMIS ET HOSTIBVS REIPVBL. CONTRA HVIVS ORDINIS AVCTORITATEM AD VRBEM DVCIT, &c. Spartianus in Didio Iuliano cap. 7. *Nam cum Consul designatus de eo sententiam dicens ita pronuntiasset:* DIDIVM IVLIANVM IMPERATOREM APPELLANDVM ESSE CENSEO: *Iulianus suggessit:* ADDE ET SEVERVM. Quo exemplo etiam Aduocati in suis, quas dicunt, sententiis apud Terentium Phorm. Act. II. Sc. vlt. vtuntur his verbis: CENSEO, & MIHI SIC HOC VIDETVR, vel: MIHI NON VIDETVR. Denique ibidem Hegio, postquam 157 sententiam peregit, addit: DIXI. Plutarchus in M. Catone p. 352. refert solitum, eum περὶ παντὸς οὗ δήποτε πράγματος ἀποφαινόμενον, προσεπιφωνεῖν οὕτως· ΔΟΚΕΙ ΔΕ ΜΟΙ ΚΑΙ ΚΑΡΧΗΔΟΝΑ ΜΗ ΕΙΝΑΙ· τοὐναντίον δὲ Πόπλιος Σκηπίων ὁ Νασικᾶς ἐπικαλούμενος, ἀεὶ διατελεῖν λέγων καὶ ἀποφαινόμενος· ΔΟΚΕΙ ΜΟΙ ΚΑΡΧΗΔΟΝΑ ΕΙΝΑΙ. Quod Annæi Flori lib. II. cap. 15. verbis sic interpretor: *Cato inexpiabili odio, delendam esse Carthaginem, & quum de alio consuleretur, pronuntiabat. Scipio Nasica, seruandam.*

L. *Verbum in sententiis dicendis vsitatum:* PLACET.

Interdum vero in sententiis vtebantur verbo, PLACET. In Senecæ quidem certe Ἀποκολοκυντώσει ponitur sententia ex tabula recitata in hæc verba: PLACET MIHI IN EVM SEVERE ANIMADVERTI, &c. Valer. Maximus lib. VI. cap.

cap. 4. de Scipione Æmiliano: *Idem cum Ser. Sulpicius Galba & Aurelius Cotta Coſſ. in Senatu contenderent, vter aduerſus Viriatum in Hiſpaniam mitteretur, ac magna inter Patres Conſcriptos diſſenſio eſſet, omnibus, quonam eius ſententia inclinaretur, exſpectantibus:* NEVTRVM inquit, MIHI MITTI PLACET, QVIA ALTER NIHIL HABET, ALTERI NIHIL EST SATIS. Cicero Epiſt. 7. lib. VII. ad Attic. *Quid ergo? exercitum retinentis, cum dies legis tranſierit, rationem haberi* PLACET? *mihi vero, ne abſentis quidem: ſed cum id datum eſt, illud vna datum eſt: annorum enim decem imperium: & ita latum* PLACET? PLACET *igitur etiam me expulſum.* Idem Philipp. XIV. c. 12. PLACET IGITVR MIHI, P. C. LEGIONIS MARTIAE MILITIBVS ET IIS, QVI VNA PVGNANTES OCCIDERVNT, MONVMENTVM FIERI QVAM AMPLISSIMVM. Apud Liuium lib. IX. c. 8. Poſthumius ſententiam his verbis peragit: INTEREA CONSVLES EXERCITVM SCRIBERE, ARMARE, EDVCERE, PLACET. Et vt in directis, ita in obliquis ſententiis verbum hoc non raro occurrit. Cicero lib. II. in Verrem c. 39. *Itaque ſententiæ dicebantur,* CVM STHENIVS ABSENS REVS FACTVS ESSET: DE ABSENTE IVDICIVM NVLLVM FIERI PLACERE: ET SI QVOD ESSET FACTVM, ID RATVM ESSE NON PLACERE. Idem Epiſt. 2. lib. IV. ad Attic. *Cum ſententiæ grauiſſimæ dicerentur,* SENATVI PLACERE *mihi domum reſtitui, &c.* Et in Corneliana circa medium: *Idem, niſi hæc ipſa lex, quam C. Cornelius tulit, obſtitiſſet,* DECREVISSEM, SENATVI NON PLACERE ID IVDICIVM DE SVLLAE BONIS FIERI. Apud Liuium lib. III. cap. 40. L. Cornelius Maluginenſis pro ſententia hæc dicit. SIBI PLACERE DE EO, QVOD VALERIVS HORATIVSQVE ANTE ID. MAIAS DECEMVIROS ABIISSE MAGISTRATV INSIMVLENT, BELLIS, QVAE IMMINEANT, PERFECTIS, REPVBL. IN TRANQVILLVM REDACTA, SENATV DISCEPTANTE AGI. *Iam nunc ita ſe parare Appium Claudium, vt Comitiorum, quæ Decemuiris creandis Decemuir ipſe habuerit, ſciat ſibi rationem reddendam eſſe, vtrum in vnum annum creati ſint, an donec leges, quæ deeſſent, perferrentur. In præſentia, omnia præter bellum omitti* PLACERE. *Cuius ſi vulgo famam vulgatam vanaque non nuntios ſolum, ſed Tuſculanorum etiam legatos attuliſſe putent, ſpeculatores mittendos* CENSERE, *qui certius explorata referant.* Apud eundem libro XXIX. cap. 19. Quintus Fabius ſententiam hanc trucem orationi adiecisse dicitur: PLEMINIVM LEGATVM VINCTVM ROMAM DEPORTARI PLACERE, ET EX VINCVLIS CAVSAM DICERE. Eſt & hoc verbum frequens in iis ſententiis, quæ a Cicerone in Philippicis V. cap. 15. 17. 19. IX. cap. 7. & XI. cap. 12. dicuntur.

LI. *Verbum in ſententiis dicendis ſolenne:* DECERNO.

Sed & in ſententiis verbo, DECERNO, vſos veteres obſeruaui, idque tum maxime, cum in alicuius honorem quid cenſebatur. Cicero Philipp. IX. cap. 6. de honoribus, quos Ser. Sulpicio in legatione mortuo habendos cenſet, ſententiam peragens. PEDESTREM, ait, EX AERE STATVAM TAMQVAM EX EIVS AVCTORITATE ET VOLVNTATE DECERNO. Idem Philipp. XIV. cap. 11. DECERNO IGITVR EORVM TRIVM NOMINE QVINQVAGINTA DIERVM SVPPLICATIONES. Liuius lib. XXI. cap. 10. quamdam Annonis in Senatu Carthaginenſi dictam ſententiam ita concipit: TERTIAM LEGATIONEM AD RES SAGVNTINIS REDDENDAS DECERNO. Apud Capitolinum in Maximinis cap. 26. exſtat Cuſpidii Celerini ſententia in hæc verba: PRINCIPIBVS NOSTRIS MAXIMO, BALBINO ET GORDIANO STATVAS CVM ELEPHANTIS DECERNIMVS: CVRRVS TRIVMPHALES DECERNIMVS: STATVAS EQVESTRES DECERNIMVS: TROPHAEA DECERNIMVS. Similiter Manlii Statiani ſententia ita in Vopiſci Probo cap. 12. concluditur: DECERNO IGITVR, P. C. VOTIS OMNIVM CONCINENTIBVS, NOMEN CAESAREVM, NOMEN AVGVSTVM, ADDO PROCONSVLARE IMPERIVM, PATRIS PATRIAE REVERENTIAM, PONTIFICATVM MAXIMVM, IVS TERTIAE RELATIONIS, TRIBVNITIAM POTESTATEM. Sic apud Trebellium Pollionem in Piſone Tyranno, Aurelius Fuſcus primæ ſententiæ Conſularis a Conſule conſultus: DIVINOS, inquit, HONORES PISONI DECERNO. Hoc ſenſu Cicero Philipp. II. cap. 6. L. Cottam SVPPLICATIONEM DECREVISSE verbis ampliſſimis: & Philipp. XI. cap. 8. L. Cæſarem IMPERIVM DECREVISSE, ait. Idem Philipp. V. cap. 12. 158 DE REPVBL. *quoad retuliſtis, ſatis* DECREVISSE *mihi videor.* Et Epiſt. 1. lib. I. Fam. ad Lentulum ſententias in Senatu de Ptolomæo reducendo dictas recenſens: *Craſſus,* ait, *tres legatos* DECERNIT, *nec excludit Pompeium: cenſet etiam ex iis, qui cum imperio ſunt: Bibulus tres legatos ex iis qui priuati ſunt: huic aſſentiuntur reliqui Conſulares præter Seruilium, qui omnino reduci negat oportere: & Volcatium, qui, Lupo referente, Pompeio* DECERNIT. Et lib. XV. Epiſt. 4. ad Catonem: *Te denique memini, cum cuidam clariſſimo atque optimo viro* SVPPLICATIONEM NON DECERNERES, *dicere, te* DECRETVRVM, *ſi referretur,* OB EAS RES, QVAS IS CONSVL IN VRBE GESSISSET. *Tu idem mihi* SVPPLICATIONEM DECREVISTI *togato.* Salluſtius in bello Catilin. cap. 50. Iunii Silani de coniuratis ſententiam referens: *De his, ait, qui cuſtodiis tenebantur, & præterea de L. Caſſio, P. Furio, P. Vmbreno, Q. Annio, ſi deprehenſi forent, ſupplicium ſumendum* DECREVERAT. Donatus in Andr. Act. I. Sc. 3. v. 14. DECERNERE

NERE, ait, *eſt de magnis rebus certam proferre ſententiam. Vnde etiam Senatus* DECRETVM. Denique Cicero Senatores ad ſententias magno & forti animo dicendas ita cohortatur IV. in Catilin. Orat. cap. 11. DE IMPERIO, DE LIBERTATE, DE SALVTE ITALIAE, DE QVE VNIVERSA REPVBL. DECERNITE DILIGENTER, VT INSTITVISTIS, AC FORTITER.

LII. RATIONES SENTENTIAE SVBIICIENDI *Formulæ*.

In nouiſſimis plane ſententiarum clauſulis vſitata, peruulgataque erant verba hæc QVAS OB RES, QVARE, QVAPROPTER: vt ex Ciceronis Philipp. III. cap. 15. V. cap. 12. VIII. cap. 11. & IX. cap. 6. & M. Catonis, & L. Philippi apud Salluſtium Lib. I. Hiſtor. Herculis quoque & D. Auguſti apud Senecam Ἀποκολοκυντώσει ſententiis apparet. Subdebatur deinde ratio, quam ab his vocibus. CVM, QVONIAM, QVANDOQVIDEM, inchoabant, hoc modo: QVARE ITA CENSEO, CVM &c. vt ex illis iiſdem ſententiis liquet. Seruius ad hos Virgilii lib. X. Æn id. verſus, 105. ſequ.

QVANDOQVIDEM *Auſonios coniungi fœdere Teucris*
Haud licitum eſt, nec veſtra capit diſcordia finem.

Bene, ait, *ſententiæ dicendæ ordinem ſeruat. Nam ſicut in Salluſtio & in Philippicis legimus, ante quam dicatur ſententia, præmittitur ratio: quod hodie in vſu eſt.* Seneca in Ἀποκολοκυντώσει ſententiam quamdam ita concipit QVANDOQVIDEM DIVVS CLAVDIVS OCCIDIT CONSOCERVM SVVM, &c.

LIII. *In Senatu dicentium Formula:* PATRES CONSCRIPTI.

Porro, qui in Senatu ſententiam dicebant, aut alias verba faciebant, vtebantur his verbis: PATRES CONSCRIPTI: *s)* eaque appellatione Senatum compellabant, non ad Conſulem, ſed ad vniuerſum ampliſſimum ordinem orationem dirigentes. Plutarchus in Romulo p. 24. Καὶ γὰρ ἄχρι νῦν τῶν ἐν συγκλήτῳ τελούντων, οἱ μὲν ἔξωθεν, Ἀνδρας ἡγεμόνας καλοῦσιν, αὐτοὶ δὲ Ῥωμαῖοι, ΠΑΤΕΡΑΣ ΣΥΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟΥΣ, τῷ μεγίστον μὲν ἀξίωμα καὶ τιμὴν, ἥκιστα δὲ φθόνον ἔχοντι χρώμενοι τῶν ὀνομάτων. Hoc ex Ciceronis Philipp. I. II. III. V. VII. IX. X. XI. XII. XIII. XIV. & I. & IV. Catilinar. nec non ex Orat. de Prouinc. Conſul. & II. Agrar. in Rull. patet, quas omnes in Senatu habitas inde perſpicuum eſt. Cuius generis exempla ex Liuio affatim ſuppetunt: ſic enim apud eum libro XXII. cap. 60. Manlius Torquatus, & libro XXVIII. cap. 40. Qu. Fab. Maximus, & Scipio cap. 43. & lib. XXXVIII. cap. 47. Manlius & alii lib. XXII. cap. 59. & XXVI. cap. 30. ſequ. Senatum adloquuntur: & Cæſar, & Cato in ſuis ſententiis, quas in Senatu dicunt apud Salluſtium in bello Catilin. cap. 51. & 52. Sic & apud Liuium libro VII. cap. 31. Campanorum legati, & libro XXVIII. cap. 39. legati Saguntinorum, & libro XXIX. cap. 17. legati Locrenſium, & Eumenes, & legati Rhodiorum lib. XXXVII. cap. 53. & lib. XLV. cap. 22. Senatum adloquuntur. Idem & ex Plinii dicto libro III. Epiſtol. 4. patet. Conſules etiam Senatum eodem titulo affabantur, vt ex P. Seruilii & Appii Claudii, Quintii & Marcelli Coſſ. orationibus, quæ habentur lib. II. c. 24. & 29. III. c. 21. & XXVI. c. 31. Liuii, & ex Capitolino in Maximinis c. 16. & ex Vopiſco in Tacito c. 3. Aureliano & Probo, apparet.

Nec aliter Imperatores ipſi Senatum adloquebantur, vt ex Suetonio in Auguſt. cap. 58. & in Tiberio cap. 29. & 67. & in Domitiano cap. 11. & ex Capitolino in Opilio Macrino c. 6. liquet. Vnde Formulam verborum, quibus Impp. Senatum compellabant, ſibi quiuis parare poterit.

Illud præterea addam, interdum ab his verbis orationes, quas in Senatu habebant, ſententiasque, quas dicebant, veteres inchoaſſe. Ab hoc enim principio apud Senecam in Ἀποκολοκυντώσει Auguſtus ſententiam orditur: PATRES CONSCRIPTI, VOS TESTES HABEO, EX QVO DEVS FACTVS SVM, NVLLVM VERBVM ME FECISSE. Liuius lib. V. c. 27. Faliſcorum legatos ad Senatum ita loquutos tradit: PATRES CONSCRIPTI, VICTORIA, CVI NEC DEVS NEC HOMO QVISQVAM INVIDEAT, VICTI A VOBIS ET IMPERATORE VESTRO DEDIMVS NOS VOBIS. Idem lib. VIII. c. 13. Camillum in Senatu verba facientem ita orſum ſcribit: PATRES CONSCRIPTI, QVOD BELLO ARMISQVE IN LATIO AGENDVM FVIT, ID IAM DEVM BENIGNITATE AC VIRTVTE MILITVM AD FINEM VENIT. 159
Eodem teſte lib. XXII. c. 59. Iunius legationis captiuorum princeps in Senatum introductus, hæc prima verba miſiſſe dicitur: PATRES CONSCRIPTI, NEMO VESTRVM IGNORAT, &c. Apud Tacitum quoque lib. II. c. 37. M. Hortalus Hortenſii nepos, in Senatu verba faciens, ſic incipit: PATRES CONSCRIPTI, HOS QVORVM NVMERVM ET PVERITIAM VIDETIS, NON SPONTE SVSTVLI. Vetus interpres Iuuenalis ad illum e Sat. IV. verſum 81.

venit & Criſpi iucunda Senectus:

Criſpus, ait, *municeps Vercellenſis tirocinio ſuo in Senatu ita cœpit:* PATRES CONSCRIPTI, ET

s) Id eſt *Patres & Conſcripti v. Liv. II, 1.* Antiqui enim in formulis ſolennibus ſæpe copulam omittebant, veluti in illa: *de vi armatis hominibus. Patres* autem erant, qui a regibus Romulo & Tarquinio Priſco lecti erant, *Conſcripti* autem qui, regibus eiectis, a Bruto, ex equeſtri ordine, lecti in Senatum venerant.

ET TV CAESAR: *propter quod simul oratione plenissime a Tiberio conlaudatus.* Capitolinus in Maximinis c. 26. Cuspidium Celerinum sententiam rogatum ita cœpisse scribit: PATRES CONSCRIPTI, ERASO NOMINE MAXIMINORVM, APPELLATISQVE DIVIS GORDIANIS, VICTORIAE CAVSA PRINCIPIBVS NOSTRIS, MAXIMO BALBINO ET GORDIANO STATVAS CVM ELEPHANTIS DECERNIMVS. Idem in Gordianis c. 11. Consulem sic orsum refert: PATRES CONSCRIPTI, *Gordiani duo pater & filius, alter ex Coss. vnus vester proconsul, alter vester legatus, magno Afrorum consilio Imperatores sunt appellati.* Ponitur & ibidem relatio Consulis in hæc verba: PATRES CONSCRIPTI, DE MAXIMINIS QVID PLACET? Trebellius Pollio in Claudio c. 7. Epistolam quamdam Claudii adfert, cuius hoc erat initium: *P. C. miramini audite quod verum est.* Ex diuerso interdum Orationum clausulas hac προσφωνήσει finiebant: veluti Manlius apud Liuium lib. XXII. c. 60. *Haberent hostes igitur milia armatorum Canusii fortia, fidelia*, PATRES CONSCRIPTI. Scipio quoque lib. XXVIII. c. 44. *Illa longa oratio, nec ad vos pertinens sit, si, quemadmodum Q. Fabius meas res gestas in Hispania eleuauit, sic & ego contra, gloriam eius eludere, & meam verbis extollere velim. Neutrum faciam*, PATRES CONSCRIPTI. Et legati Locrensium lib. XXIX. c. 17. *Quid ergo eueniat*, PATRES CONSCRIPTI? Legati Rhodienses in oratione sua libro XXXVII. c. 54. *Hoc vestro exemplo quantum debeatis*, VIDETE, PATRES CONSCRIPTI. Sic & C. Flaminius Cos. libro XXXVIII. c. 43. NEGATVRVM AVT ME PRO M. FVLVIO, AVT IPSVM M. FVLVIVM CENSETIS, PATRES CONSCRIPTI? Extrema denique verba orationis Cn. Manlii in Senatu sunt hæc libro XXXVIII. cap. 49. *Veniam a vobis petitam impetratam volo*, PATRES CONSCRIPTI. Rhodiorum legati libro XLV. c. 24. *Videt*, inquiunt, *literas ostenari vestris inter vos sermonibus audio*, PATRES CONSCRIPTI. Et mox: *Alii damnati a nobis in potestate vestra erunt*, PATRES CONSCRIPTI.

LIV. CONSVLEM ET SENATORES, *item solos Consules* ADLOQVENDI, *aut* AD ALTERVM CONSVLEM ORATIONEM DIRIGENDI *ritus.*

Interdum vero ad Consulem & Senatores simul sermo dirigebatur: & ita Manlius apud Liuium lib. VI. c. 15. *Obstinati te*, ait, A. CORNELI, VOSQVE PATRES CONSCRIPTI, *circumfusa turba lateri meo.* Similiter apud eundem libro VIII. cap. 4. Annius Latinorum Prætor *Tempus erat*, T. MANLI, VOSQVE PATRES CONSCRIPTI, *tandem iam vos nobiscum nihil pro imperio agere.* Interdum ad solos Consules ambos sermo conuertebatur. Sic apud Liuium libro III. c. 71. P. Scaptius: SI LICET, inquit, COSS. DE REPVBL. DICERE, *errare ego populum in hac causa non patiar.* Apud eundem lib. IX. c. 8. Sp. Posthumius sententiam rogatus a P. Philone Cos. *Haud sum ignarus*, ait, COSS. *ignominiae, non honoris causa, me primum excitatum iussumque dicere.* Eodemque libro Lentulus, princeps legatorum cap. 4. *Patrem meum*, inquit, COSS. *sæpe audiui.* Et ibidem Mænius cap. 26. VOS QVAESO, COSS. *si vobis datum ab Senatu negotium fuerit.*

At si ad Consulem alterum oratio conuerteretur, is proprio nomine vocabatur. Cicero Philipp. VIII. c. 1. *Confusius hesterno die est acta res*, C. PANSA, *quam postulabat institutum Consulatus tui.* Idem Philipp. X. c. 1. *Maximas tibi*, PANSA, *gratias omnes & habere, & agere debemus.* Apud Liuium lib. XXII. c. 39. Q. Fab. Maximus L. Æmilium Consulem proficiscentem sic alloquitur: *Si aut collegam, sed quod mallem tui similem*, L. AEMILI, *haberes, aut tu collegæ tui similis esses, superuacanea esset oratio mea.* Denique cum e Cannensis cladis reliquiis legati ad Marcellum Consulem missi essent, ex his vnus potestate dicendi facta, quemadmodum Liuius lib. XXV. c. 6. scribit: *Consulem*, inquit, *te*, M. MARCELLE, *in Italiam adiissemus.* Et mox: *Vniuersum Senatum mihi intueri videor, cum te*, M. MARCELLE, *intueor.*

LV. TRIBVNOS PL. CENSORES, DICTATOREM, ADLOQVENDI *ratio.*

Tribunos Pl. vero adloquebantur hoc nomine: TRIBVNI. Liuius lib. III. c. 17. de P. Valerio Cos. *Inde in templum ad Tribunos Pl. venit. Quid hoc rei est*, inquit, TRIBVNI? Et alio eiusdem libri loco c. 19. Quintius Consul. *Hoc est*, TRIBVNI, *auxilium plebi ferre?* Seruilius apud eundem lib. XLV. c. 39. *Reuocate*, SI VIDETVR, TRIBVNI, *ad suffragium tribus.* Et libro IV. c. 26. *Q. Seruilius Priscus*, VOS, inquit, TRIBVNI PLEBIS, *quoniam ad extrema ventum est, Senatus appellat.* Et lib. VIII. c. 34. *Horum criminum vos reos in omnia secula offerte*, TRIBVNI PLEBIS. Tri- 160
bunos vero plebis & populum simul adloquens libro XXXVIII. cap. 51. Scipio. *Hoc die*, ait, TRIBVNI PL. VOSQVE QVIRITES. Eodemque modo, qui populum & Senatum simul adloquebantur, Quirites cum Patribus Conscriptis coniungebant: veluti apud Liuium lib. VIII. c. 6. Torquatus: *Quid cessatis*, ait, QVIRITES VOSQVE PATRES CONSCRIPTI, *arma capere?* Ad Censores vero verba faciens Metellus lib. XL. cap. 46. orationem sic inchoat: *Non obliti sumus*, CENSORES, *vos paulo ante*, &c. Sextus quoque Tullius verba pro exercitu ad C. Sulpicium Dictatorem faciens lib. VII. c. 13. *Sedete*, DICTATOR, inquit, con-

condemnatum se vniuersus exercitus a te ignauiæ ratus, & prope ignominiæ causa destitutum sine armis orauit me, vt suam causam apud te agerem.

LVI. Sententiarvm in senatv dictarvm *exempla.*

Verum integrarum sententiarum in Senatu dictarum largam nobis copiam suppeditant Ciceronis in M. Antonium Orationes, ex quibus illustria exempla subieci, vnde & veterum Senatusconsultorum multa propria & solennia verba colligere licet. Etenim Philipp. III. c. 15. sententiam suam ita concipit: QVAS OB RES QVOD TRIB. PLEB. VERBA FECERVNT: VTI SENATVS KAL. IANVAR. TVTO HABERI, SENTENTIAEQVE DE SVMMA REPVBL. LIBERE DICI POSSINT: DE EA RE ITA CENSEO: VT C. PANSA, A. HIRTIVS CONSVLES DESIGNATI DENT OPERAM VTI SENATVS KAL. IAN. TVTO HABERI POSSIT: QVODQVE EDICTVM D. BRVTI IMPERATORIS CONSVLIS DESIGNATI OPTIME DE REPVBL. MERITI PROPOSITVM SIT, SENATVM EXISTIMARE D. BRVTVM IMPERATOREM CONSVLEM DESIGNATVM OPTIME DE REPVBL. MERERI, CVM SENATVS AVCTORITATEM POPVLIQVE ROM. LIBERTATEM IMPERIVMQVE DEFENDAT: QVODQVE PROVINCIAM GALLIAM CITERIOREM OPTIMORVM ET FORTISSIMORVM AMICORVMQVE REIPVBL. CIVIVM, EXERCITVMQVE IN SENATVS POTESTATE RETINEAT, ID EVM EXERCITVMQVE EIVS, MVNICIPIA, COLONIAS PROVINCIAE GALLIAE, RECTE ATQVE ORDINE, EXQVE REP. FECISSE ET FACERE. SENATVM AD SVMMAM REMPVBL. PERTINERE ARBITRARI, A D. BRVTO ET L. PLANCO IMPERATORE CONSVLIBVS DESIGNATIS, ITEMQVE A CETERIS, QVI PROVINCIAS OBTINENT, OBTINERI EX LEGE IVLIA, QVOAD EX S. C. CVIQVE EORVM SVCCESSVM SIT: EOSQVE DARE OPERAM, VT EAE PROVINCIAE EXERCITVSQVE IN SENATVS POPVLIQVE POTESTATE PRAESIDIOQVE REIPVBL. SINT. CVMQVE OPERA, VIRTVTE, CONSILIO C. CAESARIS, SVMMOQVE CONSENSV MILITVM VETERANORVM, QVI EIVS AVCTORITATEM SECVTI, REIPVBL. PRAESIDIO SVNT ET FVERVNT, A GRAVISSIMIS PERICVLIS POPVLVS ROM. DEFENSVS SIT ET HOC TEMPORE DEFENDATVR: CVMQVE LEGIO MARTIA ALBAE CONSTITERIT IN MVNICIPIO FIDELISSIMO ET FORTISSIMO: SESEQVE AD SENATVS AVCTORITATEM POPVLIQVE ROM. LIBERTATEM CONTVLERIT: QVOD PARI CONSILIO EADEMQVE VIRTVTE LEGIO QVARTA VSA L. EGNATVLEIO DVCE CIVI EGREGIO SENATVS AVCTORITATEM POPVLIQVE ROM. LIBERTATEM DEFENDAT, DEFENDERIT, SENATVI MAGNAE CVRAE ESSE AC FORE, VT PRO TANTIS EORVM IN REMP. MERITIS HONORES HIS HABEANTVR, GRATIAEQVE REFERANTVR: SENATVI PLACERE, VTI C. PANSA, A. HIRTIVS COSS. DESIGNATI, CVM MAGISTRATVM INISSENT, SI EIS VIDERETVR, PRIMO QVOQVE TEMPORE DE HIS REBVS AD HVNC ORDINEM REFERRENT, ITA VTI E REPVBL. FIDEQVE SVA VIDERETVR.

Idem Philipp. V. cap. 4. sententiæ loco hæc dicit: QVIBVS DE CAVSIS EAS LEGES, QVAS M. ANTONIVS TVLISSE DICITVR, OMNES CENSEO PER VIM ET CONTRA AVSPICIA LATAS, HISQVE LEGIBVS POPVLVM NON TENERI. SI QVAM LEGEM DE ACTIS CAESARIS CONFIRMANDIS, DEVE DICTATVRA IN PERPETVVM TOLLENDA, DEVE COLONIS IN AGROS DEDVCENDIS TVLISSE, M. ANTONIVS DICITVR, EASDEM LEGES DE INTEGRO, VT POPVLVM TENEANT, SALVIS AVSPICIIS FERRI PLACET. Et paulo post: QVAE QVAMQVAM, SI LEGES IRRITAS FECERITIS, RATA ESSE NON POSSINT, TAMEN SEPARATIM SVO NOMINE NOTANDA CENSEO, IVDICANDOSQVE NVLLOS SEPTEMVIROS FVISSE, NIHIL PLACERE RATVM ESSE, QVOD AB IIS ACTVM DICERETVR. Ac postea: QVAMOBREM P. C. LEGATORVM MENTIONEM NVLLAM CENSEO FACIENDAM, REM ADMINISTRANDAM ARBITROR SINE VLLA MORA, ET CONFESTIM GERENDAM: TVMVLTVM CENSEO DECERNI, IVSTITIVM EDICI, SAGA SVMI DICO OPORTERE, DELECTVM HABERI, SVBLATIS VACATIONIBVS IN VRBE, ET IN ITALIA PRAETER GALLIAM TOTAM. Deinde adiicit: QVAPROPTER NE MVLTA NOBIS COTIDIE DECERNENDA SINT, CONSVLIBVS TOTAM REMPVBL. COMMENDANDAM CENSEO, IISQVE PERMITTENDVM, VT REMPVBL. DEFENDANT, PROVIDEANTQVE, NE QVID RESPVBL. DETRIMENTI ACCIPIAT: CENSEOQVE, VT IIS, QVI IN EXERCITV ANTONII SVNT, NE SIT EA RES FRAVDI, 161
SI ANTE KALENDAS FEBR. AB EO DISCESSERINT. Sequitur ibidem: QVAMOBREM HIS VERBIS, PATRES CONSCRIPTI, S. C. FACIENDVM CENSEO: CVM D. BRVTVS IMP. COS. DESIGNATVS PROVINCIAM GALLIAM IN SENATVS POPVLIQVE ROM. POTESTATE TENEAT: CVMQVE EXERCITVM TANTVM TAM BREVI TEMPORE SVMMO STVDIO MVNICIPIORVM, COLONIARVMQVE PROVINCIAE GALLIAE OPTIME DE REPVBL. MERITAE MERENTISQVE CONSCRIPSERIT, COMPARARIT: ID EVM RECTE ET ORDINE, EXQVE REPVBL. FECISSE: IDQVE D. BRVTI PRAESTANTISSIMVM ME-

MERITVM IN REMPVBL. SENATVI POPVLOQVE ROM. GRATVM ESSE ET FORE. ITAQVE SENATVM POPVLVMQVE ROM. EXISTIMARE D. BRVTI IMP. COS. DESIGNATI OPERA, CONSILIO, VIRTVTE, INCREDIBILIQVE STVDIO ET CONSENSV PROVINCIAE GALLIAE REIPVBL. DIFFICILLIMO TEMPORE ESSE SVBVENTVM. Et postea cap. 14. ATQVE ETIAM M. LEPIDO PRO EIVS EGREGIIS IN REMPVBL. MERITIS DECERNENDOS HONORES QVAM AMPLISSIMOS CENSEO. Nec multo post, cap. 15. QVAM OB CAVSAM IVSTAM ATQVE MAGNAM, ET QVOD PERICVLOSISSIMVM CIVILE BELLVM, MAXIMVMQVE HVMANITATE ET SAPIENTIA SVA M. LEPIDVS AD PACEM CONCORDIAMQVE CONVERTIT, S.C. HIS VERBIS CENSEO PERSCRIBENDVM. CVM A M. LEPIDO IMP. PONT. MAX. SAEPENVMERO RESPVBL. ET BENE, ET FELICITER GESTA SIT, POPVLVSQVE ROM. INTELLEXERIT EI DOMINATVM REGIVM MAXIME DISPLICERE, CVMQVE EIVS OPERA, VIRTVTE, CONSILIO, SINGVLARIQVE CLEMENTIA ET MANSVETVDINE BELLVM ACERBISSIMVM CIVILE SIT RESTINCTVM, SEXTVSQVE POMPEIVS GN. F. MAGNVS HVIVS ORDINIS AVCTORITATE AB ARMIS DISCESSERIT, ET A M. LEPIDO IMP. PONT. MAX. SVMMA SENATVS POPVLIQVE ROM. VOLVNTATE CIVITATI RESTITVTVS SIT, SENATVM POPVLVMQVE ROM. PRO MAXIMIS PLVRIMISQVE IN REMPVBL. M. LEPIDI MERITIS MAGNAM SPEM IN EIVS VIRTVTE, AVCTORITATE, FELICITATE REPONERE, OTII, PACIS, CONCORDIAE, LIBERTATIS: EIVSQVE IN REMPVBL. MERITORVM, SENATVM POPVLVMQVE ROM. MEMOREM FORE: EIQVE STATVAM EQVESTREM INAVRATAM IN ROSTRIS, AVT QVO ALIO LOCO IN FORO VELLET, EX HVIVS ORDINIS SENTENTIA STATVI PLACERE.

Idem ibidem, cap. 17. HOC AVTEM TEMPORE ITA CENSEO DECERNENDVM: QVOD C. CAESAR C. F. PONT. PRO PR. SVMMO REIPVBL. TEMPORE MILITES VETERANOS AD LIBERTATEM POPVLI ROM. COHORTATVS SIT, EOSQVE INSCRIPSERIT: QVODQVE LEGIO MARTIA, QVARTAQVE SVMMO STVDIO OPTIMOQVE IN REMPVBL. CONSENSV, C. CAESARE DVCE ET AVCTORE, REMPVBL. LIBERTATEM POPVLI ROM. DEFENDANT, DEFENDERINT: ET QVOD C. CAESAR PRO PRAETORE GALLIAE PROVINCIAE CVM EXERCITV SVBSIDIO PROFECTVS SIT: EQVITES, SAGITTARIOS, ELEPHANTOS, IN SVAM POPVLIQVE ROM. POTESTATEM REDEGERIT: DIFFICILLIMOQVE REIPVBL. TEMPORE SALVTI DIGNITATIQVE POPVLI ROM. SVBVENERIT: OB EAS CAVSAS SENATVI PLACERE C. CAESAREM C. F. PONT. PROPR. SENATOREM ESSE, SENTENTIAMQVE LOCO PRAETORIO DICERE: EIVSQVE RATIONEM, QVEMCVMQVE MAGISTRATVM PETET, ITA HABERI, VT HABERI PER LEGES LICERET, SI ANNO SVPERIORE QVAESTOR FVISSET. Et mox: NEC VERO DE L. EGNATVLEIO FORTISSIMO ET CONSTANTISSIMO CIVI, AMICISSIMOQVE REIPVBL. SILENDVM ARBITROR, SED TRIBVENDVM TESTIMONIVM VIRTVTIS EGREGIAE, QVOD IS LEGIONEM QVARTAM AD CAESAREM ADDVXERIT, QVAE PRAESIDIO CONSVLIBVS, SENATVI POPVLOQVE, REIQVE PVBL. ESSET: OB EAM CAVSAM PLACERE, VTI L. EGNATVLEIO TRIENNIVM ANTE LEGITIMVM TEMPVS MAGISTRATVS PETERE, CAPERE, GERERE LICEAT. DE EXERCITV AVTEM C. CAESARIS ITA CENSEO DECERNENDVM. SENATVI PLACERE, MILITIBVS VETERANIS, QVI CAESARIS PONTIFICIS, PRO PRAETORE, HORTATV, LIBERTATEM POPVLI ROM. AVCTORITATEMQVE HVIVS ORDINIS DEFENDERINT ATQVE DEFENDANT, HIS, LIBERISQVE EORVM MILITIAE VACATIONEM ESSE: VTIQVE C. PANSA, A. HIRTIVS COSS. ALTER, AMBOVE COGNOSCERENT, QVI AGER IIS COLONIIS ESSET, QVO MILITES VETERANI DEDVCTI ESSENT, QVI CONTRA LEGEM IVLIAM POSSIDERETVR, VT IS MILITIBVS VETERANIS DIVIDERETVR: DE AGRO CAMPANO SEPARATIM COGNOSCERENT, INIRENTQVE RATIONEM DE COMMODIS MILITVM VETERANORVM AVGENDIS, LEGIONIQVE MARTIAE, ET LEGIONI QVARTAE, ET IIS MILITIBVS, QVI DE LEGIONE SECVNDA, TRICESIMA QVINTA AD C. PANSAM, A. HIRTIVM COSS. VENISSENT, SVAQVE NOMINA DEDISSENT. QVOD HIS AVCTORITAS SENATVS POPVLIQVE ROM. LIBERTAS CARISSIMA SIT ET FVERIT, VACATIONEM MILITIAE IPSIS LIBERISQVE EORVM ESSE PLACERE, EXTRA TVMVLTVM GALLICVM ITALICVMQVE: EAS LEGIONES BELLO CONFECTO MISSAS FIERI, PLACERE. QVANTAMQVE 162
PECVNIAM MILITIBVS EARVM LEGIONVM IN SINGVLOS C. CAESAR PONT. PROPR. POLLICITVS SIT, TANTAM DARI PLACERE: VTIQVE C. PANSA, A. HIRTIVS COSS. ALTER AMBOVE RATIONEM AGRI HABEANT, QVI SINE INIVRIA PRIVATORVM DIVIDI POSSIT: ISQVE MILITIBVS LEGIONIS MARTIAE ET LEGIONIS QVARTAE ITA DARETVR, ASSIGNARETVR, VT QVIBVS MILITIBVS AMPLISSIME DATI, ASSIGNATI ESSENT. DIXI AD EA OMNIA, CONSVLES, DE QVIBVS RETVLISTIS.

Idem Philipp. VIII. c. 11. QVAS OB RES ITA CENSEO. EORVM, QVI CVM M. ANTONIO SVNT, QVI AB ARMIS DISCESSERINT, ET AVT AD C. PANSAM, AVT AD HIRTIVM COSS. AVT AD D. BRVTVM IMP. COS. DESIGNATVM, AVT AD C. CAESAREM PROPR. ANTE IDVS MARTIAS PRIMAS ADIERINT, IIS FRAVDI NE SIT, QVOD CVM M. ANTONIO FVERINT. SI QVIS EORVM, QVI CVM M. ANTONIO SVNT, FECERIT, QVOD HONORE PRAEMIOVE DIGNVM ESSE VIDEATVR, VTI C. PANSA, A. HIRTIVS COSS. ALTER AMBOVE, SI EIS VIDEATVR, DE EIVS HONORE PRAEMIOVE, PRIMO QVOQVE DIE AD SENATVM REFERANT. SI QVIS POST HOC S. C. AD ANTONIVM PROFECTVS ESSET PRAETER L. VARIVM, SENATVM EXISTIMATVRVM, EVM CONTRA REMP. FECISSE.

Idem Philipp. IX. c. 7. QVAS OB RES ITA CENSEO. CVM SER. SVLPICIVS Q. F. LEMONIA RVFVS, DIFFICILLIMO REIP. TEMPORE, GRAVI PERICVLOSOQVE MORBO ADFECTVS, AVCTORITATEM SENATVS, SALVTEM REIP. VITAE SVAE PRAEPOSVERIT, CONTRAQVE VIM, GRAVITATEMQVE MORBI CONTENDERIT, VT IN CASTRA M. ANTONII, QVO SENATVS EVM MISERAT, PERVENIRET, ISQVE, CVM IAM PROPE CASTRA VENISSET, VI MORBI OPPRESSVS, VITAM AMISERIT MAXIMO REIP. TEMPORE, EIVSQVE MORS CONSENTANEA VITAE FVERIT SANCTISSIME HONESTISSIMEQVE ACTAE, IN QVA SAEPE MAGNO VSVI REIP. SER. SVLPICIVS ET PRIVATVS, ET IN MAGISTRATIBVS FVERIT: CVM TALIS VIR OB REMP. IN LEGATIONE MORTEM OBIERIT, SENATVI PLACERE, SER. SVLPICIO STATVAM PEDESTREM AENEAM IN ROSTRIS EX HVIVS ORDINIS SENTENTIA STATVI: CIRCVMQVE EAM STATVAM LOCVM LVDIS, GLADIATORIBVSQVE LIBEROS POSTEROSQVE EIVS QVOQVO VERSVS PEDES QVINQVE HABERE, QVOD IS OB REMP. MORTEM OBIERIT: EAMQVE CAVSAM IN BASI INSCRIBI: VTIQVE C. PANSA, A. HIRTIVS COSS. ALTER AMBOVE, SI EIS VIDEATVR, QVAESTORIBVS VRBANIS IMPERENT, VT EAM BASIM STATVAMQVE FACIENDAM, ET IN ROSTRIS STATVENDAM LOCENT: QVANTIQVE LOCAVERINT, TANTAM PECVNIAM REDEMPTORI ATTRIBVENDAM SOLVENDAMQVE CVRENT. CVMQVE ANTEA SENATVS AVCTORITATEM SVAM IN VIRORVM FORTIVM FVNERIBVS, ORNAMENTISQVE OSTENDERIT, PLACERE, EVM QVAM AMPLISSIME SVPREMO SVO DIE EFFERRI: ET CVM SER. SVLP. Q. F. LEMONIA RVFVS ITA DE REP. MERITVS SIT, VT HIS ORNAMENTIS DECORARI DEBEAT, SENATVM CENSERE, ATQVE E REP. EXISTIMARE, AEDILEIS CVRVLEIS EDICTVM, QVOD DE FVNERIBVS HABEANT, SER. SVLPICII Q. F. LEMONIA RVFI FVNERI REMITTERE: VTIQVE LOCVM SEPVLCRO IN CAMPO EXQVILINO C. PANSA CONSVL, SEV QVO IN LOCO VIDEBITVR, PEDES TRIGINTA QVOQVO VERSVS ASSIGNET, QVO SER. SVLPICIVS INFERATVR, QVOD SEPVLCRVM IPSIVS, LIBERORVM, POSTERORVMQVE EIVS ESSET, VTI QVOD OPTIMO IVRE PVBLICE SEPVLCRVM DATVM ESSET.

Idem Philipp. X. circa finem. QVAE CVM ITA SINT, QVOD C. PANSA COS. VERBA FECIT DE LITERIS, QVAE A Q. CAEPIONE BRVTO PROCOS. ALLATAE, ET IN HOC ORDINE RECITATAE SVNT, DE EA RE ITA CENSEO. CVM Q. CAEPIONIS BRVTI PROCOS. OPERA, CONSILIO, INDVSTRIA, VIRTVTE, DIFFICILLIMO REIP. TEMPORE PROVINCIA MACEDONIA, ILLYRICVM, ET CVNCTA GRAECIA, ET LEGIONES, EXERCITVS, EQVITATVS IN CONSVLVM, SENATVS POPVLIQVE ROM. POTESTATE SINT: ID CAEPIONEM BRVTVM PROCOS. BENE, ET E REP. PRO SVA, MAIORVMQVE SVORVM DIGNITATE CONSVETVDINEQVE REIP. BENE GERENDAE FECISSE: EAMQVE REM SENATVI POPVLOQVE ROM. GRATAM ESSE ET FORE. VTIQVE Q. CAEPIO BRVTVS PROCOS. PROVINCIAM MACEDONIAM, ILLYRICVM, CVNCTAMQVE GRAECIAM TVEATVR, DEFENDAT, CVSTODIAT, INCOLVMEMQVE CONSERVET: EIQVE EXERCITVI, QVEM IPSE CONSTITVIT, COMPARAVIT, PRAESIT: PECVNIAMQVE AD REM MILITAREM, SI QVA OPVS SIT, QVAE PVBLICA SIT, ET EXIGI POSSIT, VTATVR, EXIGAT: PECVNIASQVE A QVIBVS VIDEATVR, AD REM MILITAREM MVTVAS SVMAT, IMPERET, FRVMENTVMQVE: OPERAMQVE DET, VT CVM SVIS COPIIS QVAM PROXIME ITALIAM SIT: CVMQVE EX LITERIS Q. CAEPIONIS BRVTI PROCOS. INTELLECTVM SIT, Q. HORTENSII PROCOS. OPERA ET VIRTVTE VEHEMENTER. REMP. ADIVTAM, OMNIAQVE EIVS CONSILIA CVM CONSILIIS Q. CAEPIONIS BRVTI PROCOS. CONIVNCTA FVISSE, EAMQVE REM MA- 163
GNO VSVI REIP. FVISSE, Q. HORTENSIVM PROCOS. RECTE ET ORDINE EXQVE REP. FECISSE, SENATVIQVE PLACERE, Q. HORTENSIVM PROCOS. CVM QVAESTORIBVS, PROVE QVAESTORIBVS ET LEGATIS SVIS PROVINCIAM MACEDONIAM OBTINERE, QVOAD EI EX S. C. SVCCESSVM SIT.

Idem Philipp. XI. cap. 12. *Sed ut ea vestra quoque auctoritate firmetur*, CENSEO: CVM P. DOLABELLA, QVIQVE EIVS CRVDELISSIMI ET TETERRIMI FACINORIS, MINISTRI,

STRI, SOCII, ADIVTORES FVERVNT, HOSTES POPVLI ROM. A SENATV IVDICATI SINT: CVMQVE SENATVS P. DOLABELLAM BELLO PERSEQVENDVM CENSVERIT: VT IS QVI OMNIA DEORVM, HOMINVMQVE IVRA NOVO, INAVDITO, INEXPIABILI SCELERE POLLVERIT, NEFARIOQVE PATRIAE SE PARRICIDIO OBSTRINXERIT, POENAS DIIS HOMINIBVSQVE MERITAS DEBITASQVE PERSOLVAT: SENATVI PLACERE C. CASSIVM PROCOS. PROVINCIAM SYRIAM OBTINERE, VTI QVI EAM OPTIMO IVRE PROVINCIAM OBTINVERIT, EVMQVE A. Q. MARCIO CRISPO PROCOS. L. STATIO MVRCO PROCOS. A. ALLIENO LEGATO EXERCITVS ACCIPERE, EOSQVE EI TRADERE: CVMQVE HIS COPIIS, ET SI QVAS PRAETEREA PARAVERIT, BELLO P. DOLABELLAM TERRA MARIQVE PERSEQVI: EIVS BELLI GERENDI CAVSA, QVIBVS EI VIDEATVR, NAVEIS, NAVTAS, PECVNIAM, CETERAQVE OMNIA, QVAE AD ID BELLVM GERENDVM PERTINEANT, VT IMPERANDI IN SYRIA, ASIA, BITHYNIA, PONTO IVS POTESTATEMQVE HABEAT: VTQVE QVAMCVMQVE IN PROVINCIAM EIVS BELLI GERENDI CAVSA ADVENERIT, IBI MAIVS IMPERIVM C. CASSII PROCOS. SIT, QVAM EIVS ERIT, QVI EAM PROVINCIAM TVM OBTINEBIT, CVM C. CASSIVS PROCOS. IN EAM PROVINCIAM VENERIT: REGEM DEIOTARVM PATREM, ET REGEM DEIOTARVM FILIVM, SI, VT MVLTIS BELLIS SAEPENVMERO IMPERIVM POPVLI ROM. IVVERINT, ITEM C. CASSIVM PROCOS. COPIIS SVIS, OPIBVSQVE IVVISSENT, SENATVI POPVLOQVE ROM. GRATVM ESSE FACTVROS: ITEMQVE SI CETERI REGES, TETRARCHAE, DYNASTAEQVE FECISSENT, S. P. Q. R. EORVM OFFICII NON IMMEMOREM FVTVRVM: VTIQVE C. PANSA, A. HIRTIVS COSS. ALTER AMBOVE, SI EIS VIDERETVR, REP. RECVPERATA, DE PROVINCIIS CONSVLARIBVS, PRAETORIIS, AD HVNC ORDINEM, PRIMO QVOQVE TEMPORE REFERANT: INTEREA PROVINCIAE AB IIS, QVIBVS OBTINENTVR, OBTINEANTVR, QVOAD CVIQVE EX S. C. SVCCESSVM SIT.

Idem Philipp. XIII. circa finem: QVAE CVM ITA SINT, DE MANDATIS LITERISQVE M. LEPIDI, VIRI CLARISSIMI, SERVILIO ASSENTIOR: ET HOC AMPLIVS CENSEO, MAGNVM POMPEIVM CN. F. PRO PATRIS MAIORVMQVE SVORVM ANIMO, STVDIOQVE IN REMPVBL. SVAQVE PRISTINA VIRTVTE, INDVSTRIA, VOLVNTATE FECISSE, QVOD SVAM EORVMQVE, QVOS SECVM HABERET, OPERAM SENATVI POPVLOQVE ROM. POLLICITVS ESSET: EAMQVE REM SENATVI POPVLOQVE ROM. GRATAM ACCEPTAMQVE ESSE: EIQVE HONORI, DIGNITATIQVE EAM REM FORE. HOC VEL CONIVNGI CVM HOC S. C. LICET, VEL SEIVNGI POTEST, SEPARATIMQVE PERSCRIBI, VT PROPRIO S. C. POMPEIVS COLLAVDATVS ESSE VIDEATVR.

Idem Philippic. XIV. c. 11. DECERNO IGITVR EORVM TRIVM NOMINE L. DIERVM SVPPLICATIONES, QVAS, VT HONORIFICENTISSIMIS VERBIS CONSEQVI POTERO, COMPLECTAR IPSA SENTENTIA. EST AVTEM FIDEI PIETATISQVE NOSTRAE DECLARARE FORTISSIMIS MILITIBVS, QVAM MEMORES SIMVS, QVAMQVE GRATI. QVAMOBREM PROMISSA NOSTRA, ATQVE EA, QVAE LEGIONIBVS BELLO CONFECTO TRIBVTVROS NOS SPOPONDIMVS, HODIERNO S. C. RENOVANDA CENSEO. Et ibidem c. 13. ATQVE ETIAM CENSEO, P. C. QVAE PRAEMIA MILITIBVS PROMISIMVS NOS REPVBL. RECVPERATA TRIBVTVROS, EA VIVIS VICTORIBVSQVE CVMVLATE CVM TEMPVS VENERIT, PERSOLVENDA: QVI AVTEM EX IIS, QVIBVS ILLA PROMISSA SVNT, PRO PATRIA OCCIDERVNT, EORVM PARENTIBVS, LIBERIS, CONIVGIBVS, FRATRIBVS, EADEM TRIBVENDA CENSEO. SED VT ALIQVANDO SENTENTIA COMPLECTAR, ITA CENSEO. CVM C. PANSA COS. IMPERII INITIVM CVM HOSTIBVS CONFLIGENDI FECERIT, QVO PRAELIO LEGIO MARTIA ADMIRABILI INCREDIBILIQVE VIRTVTE LIBERTATEM POPVLI ROM. DEFENDERIT, QVOD IDEM LEGIONES TIRONVM FECERINT: IPSEQVE C. PANSA COS. IMP. CVM INTER MEDIA HOSTIVM TELA VERSARETVR, VVLNERA ACCEPERIT. CVMQVE A. HIRTIVS COS. IMP. PRAELIO AVDITO ET COGNITO, FORTISSIMO PRAESTANTISSIMOQVE ANIMO EXERCITVM CASTRIS EDVXERIT, IMPETVMQVE IN M. ANTONIVM, EXERCITVMQVE HOSTIVM FECERIT, EIVSQVE COPIAS OCCIDIONE OCCIDERIT, SVO EXERCITV ITA INCOLVMI, VT NE VNVM QVIDEM MILITEM DESIDERAVERIT: CVMQVE C. CAESAR PROPR. IMP. CONSILIO DILIGENTIAQVE SVA CASTRA FELICITER DEFENDERIT, COPIASQVE HOSTIVM, QVAE AD CASTRA ACCESSERANT, PROFLIGARIT, OCCIDERIT: OB EAS RES 164
SENATVM EXISTIMARE, ET IVDICARE, EORVM TRIVM IMPERATORVM VIRTVTE, IMPERIO, CONSILIO, GRAVITATE, CONSTANTIA, MAGNITVDINE ANIMI, FELICITATE, POPVLVM ROM. FOEDISSIMA CRVDELISSIMAQVE SERVITVTE LIBERATVM. CVMQVE REMP. VRBEM, TEMPLA DEORVM IMMORTALIVM, BONA, FORTVNASQVE OMNIVM, LIBEROSQVE CONSERVARINT DIMICATIONE ET PERICVLO VITAE SVAE: VTI OB EAS RES BENE-

FORTITER, FELICITERQVE GESTAS, C. PANSA, A. HIRTIVS COSS. IMPERATORES, ALTER AMBOVE, AVT SI ABERINT, M. CORNVTVS PRAET. VRBANVS SVPPLICATIONES PER DIES L. AD OMNIA PVLVINARIA CONSTITVAT. CVMQVE VIRTVS LEGIONVM DIGNA CLARISSIMIS IMPERATORIBVS EXSTITERIT: SENATVM, QVAE SIT ANTEA POLLICITVS LEGIONIBVS, EXERCITIBVSQVE NOSTRIS, EA SVMMO STVDIO REP. RECVPERATA PERSOLVTVRVM. CVMQVE LEGIO MARTIA PRINCEPS CVM HOSTIBVS CONFLIXERIT, ATQVE ITA CVM MAIORE HOSTIVM NVMERO CONTENDERIT, VT PLVRIMOS CAEDERENT, CAPERENT NONNVLLOS: CVMQVE SINE VLLA RETRACTATIONE PRO PATRIA VITAM PROFVDERINT, CVMQVE SIMILI VIRTVTE RELIQVARVM LEGIONVM MILITES PRO SALVTE ET LIBERTATE POPVLI ROM. MORTEM OPPETIVERINT: SENATVI PLACERE, VT C. PANSA, A. HIRTIVS COSS. IMPER. ALTER VMBOVE, SI IIS VIDEATVR, IIS, QVI SANGVINEM PRO VITA, LIBERTATE, FORTVNISQVE POPVLI ROM. PRO VRBE, TEMPLISQVE DEORVM IMMORTALIVM PROFVDISSENT, MONVMENTVM QVAM AMPLISSIMVM LOCANDVM, FACIENDVM CVRENT, QVAESTORESQVE VRBANOS AD EAM REM PECVNIAM DARE, ATTRIBVERE, SOLVERE, IVBEANT, VT EXSTET AD MEMORIAM POSTERITATIS SEMPITERNAM, AD SCELVS CRVDELISSIMORVM HOSTIVM, MILITVMQVE DIVINAM VIRTVTEM: VTQVE, QVAE PRAEMIA SENATVS MILITIBVS ANTE CONSTITVIT, EA SOLVANTVR EORVM, QVI HOC BELLO PRO PATRIA OCCIDERVNT, PARENTIBVSVE, LIBERIS, CONIVGIBVS, FRATRIBVS: IISQVE TRIBVANTVR, QVAE MILITIBVS IPSIS TRIBVI OPORTERET, SI ILLI VIXISSENT, QVI MORTE VICERVNT.

Directas etiam duas in Senatu a Cæſare & Catone dictas ſententias Salluſtius in bello Catilinar. c. 51. & 52. refert, quæ prolixiores ſunt, quam vt hic adſcribi debeant. Earum itaque poſtremas duntaxat clauſulas ſubieci. Cæſar quidem hunc dicendi finem facit: PLACET IGITVR EOS DIMITTI ET AVGERI EXERCITVM CATILINAE? MINIME: SED ITA CENSEO: PVBLICANDAS EORVM PECVNIAS, IPSOS IN VINCVLIS HABENDOS PER MVNICIPIA, QVAE MAXIME OPIBVS VALENT: NEV QVIS DE HIS POSTEA AD SENATVM REFERAT, NEVE CVM POPVLO AGAT: QVI ALITER FECERIT, SENATVM EXISTIMARE, EVM CONTRA REMP. ET SALVTEM OMNIVM FACTVRVM. Quam ſententiam Plutarchus in Cæſare p. 710. ita expreſſit: *Ὡς ἀποκτεῖναι μὲν ἀκρίτους ἄνδρας ἀξιώματι καὶ γένει λαμπροὺς, οὐ δοκεῖ πάτριον, οὐδὲ δίκαιον εἶναι, μὴ μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης. Εἰ δὲ φρουροῖντο δεθέντες ἐν πόλεσι τῆς Ἰταλίας, ἃς ἂν αὐτὸς ἕληται Κικέρων, μέχρι οὗ καταπολεμηθῇ Κατιλίνας, ὕστερον ἐν εἰρήνῃ καὶ καθ᾽ ἡσυχίαν περὶ ἑκάστου τῇ βουλῇ γνῶναι πρᾶξει.* Dio vero lib. XXXVII. p. 51. *Ὁ γὰρ Καῖσαρ, πάντων τῶν περὶ αὐτοῦ ψηφισαμένων ἀποθανεῖν σφᾶς, γνώμην ἔδωκε,* ΔΗΣΑΙ ΑΥΤΟΥΣ, ΚΑΙ ΕΣ ΠΟΛΕΙΣ *ἄλλους ἄλλῃ καταθέσθαι, τῶν οὐσιῶν ἐστερημένους, ἐπὶ τῷ μήτε περὶ ἀδείας ἔτι αὐτῶν χρηματισθῆναί ποτε· κἂν διαδράσῃ τις,* ΕΝ ΠΟΛΕΜΙΩΝ ΜΟΙΡΑι *τὴν πόλιν ἐξ ἧς ἂν φύγοι εἶναι.* Suetonius in Iulio cap. 14. *Prætor, ait, creatus, detecta coniuratione Catilinæ, Senatuque vniuerſo in ſocios facinoris vltimam ſtatuente pœnam, ſolus municipatim diuidendos, cuſtodiendosque publicatis bonis cenſuit.* Catonis vero de iisdem coniuratis ſententiæ extrema apud Salluſtium verba ſunt hæc: QVARE ITA EGO CENSEO, CVM NEFARIO CONSILIO SCELERATORVM CIVIVM RESPVBL. IN MAXVMA PERICVLA VENERIT, HIQVE INDICIO T. VOLTVRCII, ET LEGATORVM ALLOBROGVM CONVICTI, CONFESSIQVE SINT, CAEDEM, INCENDIA, ALIAQVE FOEDA ATQVE CRVDELIA FACINORA IN CIVES PATRIAMQVE PARAVISSE, DE CONFESSIS, SICVTI DE MANIFESTIS RERVM CAPITALIVM, MORE MAIORVM SVPPLICIVM SVMENDVM.

Liuius libro XXVI. c. 33. Marcum Attilium Regulum, ſententiam interrogatum de Campanis, ita loquutum tradit: IN CONSILIO, ARBITROR, ME FVISSE CONSVLIBVS CAPVA CAPTA, CVM QVAERERETVR, ECQVIS CAMPANORVM DE REPVBL. NOSTRA BENE MERITVS ESSET, DVAS MVLIERES COMPERTVM EST, VESTIAM OPPIAM ATTELLANAM CAPVAE HABITANTEM, ET FAVCVLAM CLVVIAM, QVAE QVONDAM QVAESTVM CORPORE FECISSET, ILLAM QVOTIDIE SACRIFICASSE PRO SALVTE ET VICTORIA POPVLI ROM. HANC CAPTIVIS EGENTIBVS ALIMENTA CLAM SVPPEDITASSE: CETERORVM OMNIVM CAMPANORVM EVNDEM ERGA NOS ANIMVM, QVEM CARTHAGINENSIVM FVISSE, SECVRIQVE PERCVSSOS A Q. FVLVIO FVISSE, MAGIS QVORVM DIGNITAS INTER ALIOS, QVAM 165
QVORVM CVLPA EMINEBAT. PER SENATVM AGI DE CAMPANIS, QVI CIVES ROM. SVNT, INIVSSV POPVLI NON VIDEO POSSE. IDQVE ET APVD MAIORES NOSTROS IN SVTRIANIS FACTVM EST, CVM DEFECISSENT, VT M. ANTISTIVS TRIBVNVS PLEBIS PRIVS ROGATIONEM FERRET, SCIRETQVE PLEBS, VTI SENATVI DE SVTRIANIS SENTENTIAE DICENDAE IVS ESSET. ITAQVE CENSEO CVM TRIBVNIS PLEBIS AGENDVM ESSE, VT EORVM VNVS PLVRESVE ROGATIONEM FERANT AD PLEBEM,

REM, QVA NOBIS STATVENDI DE CAMPANIS IVS FIAT.

Tenere etiam me non possum, quin hic quoque apponam eam, cuius iam ante bonam partem adduxi, Cornelii Maluginensis sententiam, quæ a Liuio lib. III. c. 40. obliquis verbis ita concipitur: SIBI PLACERE DE EO, QVOD VALERIVS HORATIVSQVE ANTE IDVS MAIAS DECEMVIROS ABISSE MAGISTRATV INSIMVLENT, BELLIS, QVAE IMMINEANT, PERFECTIS, REPVBL. IN TRANQVILLVM REDACTA, SENATV DISCEPTANTE AGI: ET IAM NVNC ITA SE PARARE APP. CLAVDIVM, VT COMITIORVM, QVAE DECEMVIRIS CREANDIS DECEMVIR IPSE HABVERIT, SCIAT SIBI RATIONEM REDDENDAM ESSE, VTRVM IN VNVM ANNVM CREATI SINT, AN DONEC LEGES, QVAE DEESSENT, PERFERRENTVR. IN PRAESENTIA, OMNIA, PRAETER BELLVM OMITTI, PLACERE. CVIVS SI FALSO FAMAM VVLGATAM, VARIAQVE NON NVNTIOS SOLVM, SED TVSCVLANORVM ETIAM LEGATOS ATTVLISSE PVTENT, SPECVLATORES MITTENDOS CENSERE, QVI CERTIVS EXPLORATA REFERANT. SIN FIDES ET NVNTIIS ET LEGATIS HABEATVR, DELECTVM PRIMO QVOQVE TEMPORE HABERI: DECEMVIROS, QVO CVIQVE EORVM VIDEATVR, EXERCITVS DVCERE: NEC REM ALIAM PRAEVERTI. Ea vero, illa ipsa sententia est, quam ex L. Cornelii ore missam memorat Dionysius Halicarnass. lib. XI. p. 514. Idem Liuius lib. X. c. 25. Appium Claudium Prætorem hæc de bello Hetrusco, absente Fabio Consule, censuisse scribit: NON SVFFECTVRVM DVCEM VNVM, NEC EXERCITVM VNVM ADVERSVS QVATVOR POPVLOS. PERICVLOSVM ESSE, SIVE IVNCTI VNVM PREMANT, SIVE ID DIVERSI GERANT BELLVM, NE AD OMNIA SIMVL OBIRE VNVS NON POSSIT. DVAS SE IBI LEGIONES ROMANAS RELIQVISSE, ET MINVS QVINQVE MILLIA PEDITVM, EQVITVMQVE CVM FABIO VENISSE: SIBI PLACERE P. DECIVM CONSVLEM PRIMO QVOQVE TEMPORE IN HETRVRIAM AD COLLEGAM PROFICISCI: L. VOLVMNIO SAMNIVM PROVINCIAM DARI: SI CONSVL MALIT IN SVAM PROVINCIAM IRE, VOLVMNIVM IN HETRVRIAM AD CONSVLEM CVM EXERCITV IVSTO CONSVLARI PROFICISCI. Publium vero Decium censuisse: VT OMNIA INTEGRA AC LIBERA Q. FABIO SERVARENTVR: DONEC VEL IPSE, SI PER COMMODVM REIP. POSSET, ROMAM VENISSET, VEL ALIQVEM EX LEGATIS MISISSET, A QVO DISCERET SENATVS, QVANTVM IN HETRVRIA BELLI ESSET, QVANTISQVE ADMINISTRANDVM COPIIS, ET QVOT PER DVCES ESSET. Præterea ex eiusdem lib. XXIX. c. 19. & cap. 20. elegantes obliquarum duarum sententiarum, in Senatu a Q. Fabio & Metello dictarum, Formulas descripsi. Nam cum legati Locrensium in Senatum introducti, de Q. Pleminii, qui Publ. Scipionis legatus erat, iniuriis querentes, auditi essent, iussis illis Curia excedere, Q. Fabium sententiæ loco hæc dixisse refert: PLEMINIVM LEGATVM VINCTVM ROMAM DEPORTARI PLACERE, ET EX VINCVLIS CAVSAM DICERE: AC SI VERA FORENT, QVAE LOCRENSES QVERERENTVR, IN CARCERE NECARI, BONAQVE EIVS PVBLICARI. P. SCIPIONEM, QVOD DE PROVINCIA DECESSERIT INIVSSV SENATVS, REVOCARI: AGIQVE CVM TRIBVNIS PLEBIS, VT DE IMPERIO EIVS ABROGANDO FERRENT AD POPVLVM: LOCRENSIBVS CORAM SENATVM RESPONDERE, QVAS INIVRIAS SIBI FACTAS QVERERENTVR, NEQVE SENATVM NEQVE POPVLVM ROMANVM FACTAS VELLE: VIROS BONOS SOCIOSQVE ET AMICOS EOS APPELLARI: LIBEROS, CONIVGES, QVAEQVE ALIA EREPTA ESSENT, RESTITVI. PECVNIAM, QVANTA EX THESAVRIS PROSERPINAE SVBLATA ESSET, CONQVIRI, DVPLAMQVE PECVNIAM IN THESAVRIS REPONI, ET SACRVM PIACVLARE FIERI: ITA, VT PRIVS AD COLLEGIVM PONTIFICVM REFERRETVR, QVOD SACRI THESAVRI MOTI, APERTI, VIOLATIQVE ESSENT, QVAE PIACVLA, QVIBVS DIIS, QVIBVS HOSTIIS FIERI PLACERET: MILITES, QVI LOCRIS ESSENT, OMNES IN SICILIAM TRANSPORTARI. QVATVOR COHORTES SOCIORVM LATINI NOMINIS IN PRAESIDIVM LOCROS ADDVCI. Vicisse tamen Q. Metelli sententiam, ibidem scribit, qui de ceteris Fabio Maximo assensus, de Scipionis caussa dissensit, & post causas redditas, cur contra sentiret, dixit: SIBI PLACERE M. POMPONIVM PRAETOREM, CVI SICILIA PROVINCIA SORTE EVENISSET, TRIDVO PROXIMO IN PROVINCIAM PROFICISCI: CONSVLES DECEM LEGATOS, QVOS IIS VIDERETVR, EX SENATV LEGERE, QVOS CVM PRAETORE MITTERENT, ET DVOS TRIBVNOS PLEBIS, ATQVE AEDILEM. CVM EO CONSILIO PRAETOREM COGNOSCERE, SI EA, QVAE LOCRENSES FACTA QVEREREN- 166
TVR, IVSSV AVT VOLVNTATE P. SCIPIONIS FACTA ESSENT, VT EVM DE PROVINCIA DECEDERE IVBERENT: SI P. SCIPIO IAM IN AFRICAM TRAIECISSET, TRIBVNI PLEBIS ATQVE AEDILIS, CVM DVOBVS LEGATIS, QVOS MAXIME PRAETOR IDONEOS CENSVISSET, IN AFRICAM PROFICISCERENTVR: TRIBVNI ATQVE AEDILIS, QVI REDVCERENT INDE SCIPIONEM: LEGATI, QVI EXERCITVI PRAEESSENT, DONEC NOVVS IMPERATOR AD EVM EXERCITVM VENISSET. SIN M. POMPONI-

PONIVS ET LEGATI DECEM COMPERISSENT, NEQVE IVSSV, NEQVE VOLVNTATE P. SCIPIONIS EA FACTA ESSE, VT IN EXERCITV SCIPIO MANERET, BELLVMQVE, VT PROPOSVISSET, GERERET. Ponitur & lib. XXVIII. Liuii cap. 40. eiusdem Q. Fabii in Senatu dicta sententia, quam propter prolixitatem, & quod concioni sit, quam Senatoriæ sententiæ, similior, nec vlla solennia vel obseruatione digna verba contineat, transscribendam non censui. Illas contra sententias, quas de pace a Carthaginiensibus petita dictas idem auctor lib. XXX. cap. 23. memorat, silentio prætermittere, fas non esset. Nam cum absentibus Coss. Prætore Vrbano Senatum habente, legati Carthaginiensium ab Senatu petiissent, vti in ea pace, quæ postremo cum Consule Luctario facta esset, manere liceret, illis e Curia submotis, inter ceteros M. Liuium de ea re sententiam rogatum, censuisse ait: CN. SERVILIVM COS. QVI PROPIOR ESSET, ACCERSENDVM, VT CORAM EO DE PACE AGERETVR. CVM DE RE MAIORE, QVAM QVANTA EA ESSET, CONSVLTATIO INCIDERE NON POSSET, NON VIDERI SIBI ABSENTE CONSVLVM ALTERO, AMBOBVSVE, EAM REM AGI, SATIS EX DIGNITATE POPVLI ROM. ESSE. Quintum vero Metellum, qui triennio ante Consul, Dictatorque fuerat, ita censuisse: CVM P. SCIPIO CAEDENDO EXERCITVS, AGROS POPVLANDO, IN EAM NECESSITATEM COMPVLISSET HOSTES, VT SVPPLICES PACEM PETERENT: ET NEMO OMNIVM VERIVS EXISTIMARE POSSET, QVA MENTE EA PAX PETERETVR, QVAM IS, QVI ANTE PORTAS CARTHAGINIS BELLVM GERERET: NVLLIVS ALTERIVS CONSILIO, QVAM SCIPIONIS ACCIPIENDAM, ABNVENDAMQVE PACEM ESSE. At M. Valerius Læuinus, qui bis Consul fuerat: SPECVLATORES, dixit, NON LEGATOS VENISSE: IVBENDOSQVE EOS ITALIA EXCEDERE, ET CVSTODES CVM IIS VSQVE AD NAVES MITTENDOS: SCIPIONIQVE SCRIBENDVM, NE BELLVM REMITTERET. Lælius, Fuluiusque adiecerunt: ET SCIPIONEM IN EO POSITAM HABVISSE SPEM PACIS, SI ANNIBAL ET MAGO EX ITALIA NON REVOCARENTVR: CETERVM OMNIA SIMVLATVROS CARTHAGINIENSES, DVCES EOS, EXERCITVSQVE EXSPECTANTES: DEINDE QVAMVIS RECENTIVM FOEDERVM, ET DEORVM OMNIVM OBLITOS, BELLVM GESTVROS. Eo magis in Læuini sententiam discessum, atque pace infecta, ac prope sine responso dimissi.

Aliam etiam Q. Fabii Max. sententiam tacitus præterire non possum, quæ ab eodem Liuio lib. XXIII. cap. 22. refertur. Nam cum de Senatu legendo & supplendo ageretur, & Sp. Caruilius ob paucitatem ciuium, ex quibus in Patres legerentur, pro magna re se suadere dixisset, vt ex populis Latinorum binis Senatoribus ciuitas daretur: Q. Fabius Maximus censuit: NVMQVAM REI VLLIVS ALIENIORE TEMPORE MENTIONEM IN SENATV FACTAM, QVAM INTER TAM SVSPENSOS SOCIORVM ANIMOS, INCERTAMQVE FIDEM, ID TACTVM, QVOD INSVPER SOLICITARET EOS. EAM VNIVS HOMINIS TEMERARIAM VOCEM SILENTIO OMNIVM EXTINGVENDAM ESSE: ET SI QVID VMQVAM ARCANI SANCTIVE AD SILENDVM IN CVRIA FVERIT, ID OMNIVM MAXIME TEGENDVM, OCCVLENDVM, OBLIVISCENDVM, PRO NON DICTO HABENDVM ESSE. *Ita eius rei oppressa mentio est.*

Seneca in Ἀποκολοκυντώσει tres ponit sententias in concilio Deorum dictas, quas ille ad earum, quæ in Senatu dicebantur, similitudinem effingit. Vna est Iani, qui ita perorat: ITAQVE, NE VIDEAR IN PERSONAM, NON IN REM SENTENTIAM DICERE, CENSEO, NE QVIS POST HVNC DIEM DEVS FIAT, EX HIS, QVI ΑΡΟΥΡΗΣ ΚΑΡΠΟΝ ΕΔΟΥΣΙΝ, AVT EX HIS, QVOS ALIT ΖΕΙΔΩΡΟΣ ΑΡΟΥΡΑ. QVI CONTRA HOC S. C. DEVS FACTVS, DICTVS, PICTVSVE ERIT, EVM DEDI LARVIS, ET PROXIMO MVNERE INTER NOVOS AVCTORATOS, FERVLIS VAPVLARE PLACET. Altera est Herculis, quem in hæc verba censentem facit: CVM D. CLAVDIVS DIVVM AVGVSTVM SANGVINE CONTINGAT, NEC MINVS DIVAM AVGVSTAM AVIAM SVAM, QVAM IPSE DEAM ESSE IVSSIT, LONGEQVE OMNES MORTALES SAPIENTIA ANTECELLAT, SITQVE E REPVBL. ESSE ALIQVEM, QVI CVM ROMVLO POSSIT FERVENTIA RAPA VORARE, CENSEO, VT D. CLAVDIVS EX HAC DIE DEVS FIAT, ITA VTI ANTE EVM QVIS OPTIMO IVRE FACTVS SIT: EAMQVE REM AD ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ OVIDII ADIICIENDAM. Postrema est Augusti, cuius solam conclusionem adscribam, propterea quod reliqua nihil ad Formulas. Sic igitur finisse sententiam dicitur: EGO PRO SENTENTIA MEA HOC CENSEO: *atque ita ex tabella recitauit:* QVANDOQVIDEM DIVVS CLAVDIVS OCCIDIT CONSOCERVM SVVM, APPIVM SILANVM, GENEROS DVOS, POMPEIVM MAGNVM ANTONIAE EX PE- 167
TINA, L. SILANVM OCTAVIAE EX MESSALINA, SOCERVM FILIAE SVAE CRASSVM FRVGI, HOMINEM TAM SIMILEM SIBI, QVAM OVO OVVM, SCRIBONIAM SOCRVM FILIAE SVAE, MESSALINAM VXOREM SVAM, ET CETEROS, QVORVM NVMERVS INVENIRI NON POTVIT: PLACET MIHI IN EVM SEVERE ANIMADVERTI, NEC ILLI RERVM IVDICANDARVM VACATIONEM DARI, EVMQVE QVAMPRIMVM EXPORTARI, ET CAELO INTRA DIES

DIES XXX. EXCEDERE, OLYMPO INTRA DIEM TERTIVM.

Exstant vero sententiæ integræ Senatorum apud Iulium Capitolinum in Maximinis c. 26. & apud Vopiscum in Aureliano cap. 19. & in Tacito, cap. 6. & in Probo c. 11. sequ. ad quos, digitum ad fontes intendisse contentus, lectorem reiicio.

At sententiarum, quæ in vetustioribus auctoribus inueniuntur, particulas quasdam persequar. Cicero Philipp. XI. cap. 6. Q. Fufii Caleni sententiam referens: DIXIT, ait, HOSTEM DOLABELLAM: BONA CENSVIT PVBLICE POSSIDENDA: SI QVIS EORVM, QVI POST SE ROGATI ESSENT, GRAVIOREM SENTENTIAM DIXISSET, IN EAM SE ITVRVM. Idem Epist. 2. lib. IV. ad Attic. *Cum sententiæ grauissimæ dicerentur*, SENATVI PLACERE, MIHI DOMVM RESTITVI, PORTICVM CATVLI LOCARI, AVCTORITATEM ORDINIS AB OMNIBVS MAGISTRATIBVS DEFENDI: SI QVAE VIS ESSET FACTA, SENATVM EXISTIMATVRVM EIVS OPERA FACTVM ESSE, QVI SENATVSCONSVLTO INTERCESSISSET. Plinius Epist. 11. lib. II. de Marii & Martiani, qui repetundarum postulati fuerant, iudicio: *Cornutus*, ait, *Tertullus Consul designatus censuit*, SEPTINGENTA MILLIA, QVAE ACCEPERAT MARIVS, AERARIO INFERENDA, MARIO VRBE ITALIAQVE INTERDICENDVM, MARTIANO HOC AMPLIVS AFRICA. *In fine sententiæ adiecit:* QVOD EGO ET TACITVS INIVNCTA ADVOCATIONE DILIGENTER FORTITERQVE FVNCTI ESSEMVS, ARBITRARI SENATVM, ITA NOS FECISSE, VT DIGNVM MANDATIS PARTIBVS FVERIT. *Assenserunt Consules designati, omnes etiam Consulares vsque ad Pompeium collegam. Is & SEPTINGENTA MILLIA, QVAE ACCEPERAT MARIVS AERARIO INFERENDA, ET MARTIANVM IN QVINQVENNIVM RELEGANDVM, MARIVM REPETVNDARVM POENAE, QVAM IAM PASSVS ESSET, CENSVIT RELINQVENDVM. Idem Epist. 14. lib. V. de Nominati iudicio: *Absolutus est sententia designati Consulis Afranii Dextri, cuius hæc summa:* MELIVS QVIDEM NOMINATVM ESSE FACTVRVM, SI CAVSAM VEICETINORVM EODEM ANIMO, QVO SVSCEPERAT, PERTVLISSET: QVIA TAMEN IN HOC GENVS CVLPAE NON FRAVDE INCIDISSET, NIHILQVE DIGNVM ANIMADVERSIONE ADMISISSE CONVINCERETVR, LIBERANDVM, ITA, VT VEICETINIS, QVOD ACCEPERAT, REDDERET. *Assenserunt omnes præter Flauium Aprum. Is*, INTERDICENDVM EI ADVOCATIONIBVS IN QVINQVENNIVM, CENSVIT: *& quamuis neminem auctoritate traxisset, constanter in sententia mansit: quin etiam Dextrum, qui primus diuersum censuerat, prolata lege de Senatu habendo, iurare coegit*, E REPVBL. ESSE, QVOD CENSVISSET; *cui quamquam legitimæ postulationi a quibusdam reclamatum est: exprobrare enim censenti ambitionem videbatur. Sed prius quam sententiæ dicerentur, Nigrinus Tribunus Pleb. recitauit libellum disertum & grauem, quo questus est venire aduocationes, venire etiam præuaricationes: in lites coiri, & gloriæ loco poni, ex spoliis ciuium magnos & statos reditus: Recitauit capita legum, admonuit Senatusconsultorum: in fine dixit:* PETENDVM AB OPTIMO PRINCIPE, VT QVIA LEGES, QVIA SENATVSCONSVLTA CONTEMNERENTVR, IPSE TANTIS VITIIS MEDERETVR.

Exstant & aliquot clausulæ sententiarum in Senatu dictarum apud Ciceronem pro Sextio, cap. 11. Dionysium Halicarnass. lib. XI. Cornel. Tacitum lib. I. cap. 8. III. cap. 17. sequ. XIV. cap. 43. & 48. & XV. cap. 20. & Lampridium in Commodo c. 18. sequ.

LVII. SENTENTIAM ALTERIVS SEQVENDI *verbum & ritus*. ASSENTIRI VERBO: PEDIBVS IN SENTENTIAM IRE.

Enimuero qui alterius sententiam sequebantur, idemque cum eo censebant, vnico verbo, ASSENTIRI se illi, dicebant. Cicero Epist. 3. lib. VII. CN. POMPEIO ASSENTIOR. Et Epist. 7. eiusdem libri: ASSENTIOR CN. POMPEIO. Idem Philipp. VII. in fine ad Consulem: QVIBVS DE REBVS REFERS, P. SERVILIO ASSENTIOR. Et Philipp. XI. cap. 6. NON ASSENTIOR SOLVM, *sed etiam gratias ago Q. Fusio.* Et hoc erat, VERBO ASSENTIRI. Erat namque alia muti assensus species, cum pedibus in sententiam ibatur. Sallustius in bello Catilin. cap. 52. *Postquam Cæsar dicendi finem fecit, ceteri* VERBO, *alius alii, varie* ASSENTIEBANTVR. Liuius lib. III. cap. 40. *Multique ex Consularibus* VERBO ASSENSI *sunt.* Idem lib. XXVII. cap. 36. de M. Liuio: *L. Veturius & Licinius Censores eum tondere & squallorem deponere, & in Senatum venire, fungique aliis publicis muneribus coegerunt, sed tum quoque aut* VERBO ASSENTIEBATVR, *aut* PEDIBVS IN SENTENTIAM IBAT, *donec cognati hominis eum causa M. Liuii Macati, cum de fama eius ageretur, stantem coegit in Senatu sententiam dicere.* Vopiscus in Aureliano 168 c. 20. *Deinde aliis manum porrigentibus, aliis* PEDIBVS IN SENTENTIAM EVNTIBVS, *plerisque* VERBO CONSENTIENTIBVS, *conditum est S. C.* Et vt hoc quoque ex abundanti adiungam, quemadmodum sententiam dicturi consurgebant, (stantes enim sententiam dixisse constat) ita, qui assentiebantur, sedentes, se idem censere, declarabant. Hanc ego coniecturam capio ex his Ciceronis ad Metellum lib. V. Famil. Epist. 2. verbis: *Nulla est a me vmquam sententia dicta in fratrem tuum: quotiescumque est actum,* SEDENS ASSENSI *iis, qui mihi semper lenissime sentire visi sunt.*

LVIII. Amplivs censendi *Formula.*

Qui vero non omnino assentiebatur sententiis iam ante dictis, sed aliquid præterea addendum censebat, dicere solebat: HOC AMPLIVS CENSEO. Seneca lib. singulari de Vita beata ad Gallionem cap. 3. *Fortasse & post omnes citatus nihil improbabo ex his, quæ priores decreuerunt, & dicam:* HOC AMPLIVS CENSEO. Cicero Philipp. XIII. circa finem: QVAE CVM ITA SINT, ait, DE MANDATIS LITERISQVE M. LEPIDI V. C. SERVILIO ASSENTIOR, ET HOC AMPLIVS CENSEO. Idem Epist. 5. ad Brutum: *Cum de iis, qui hostes iudicati sunt, bello persequendis sententiæ dicerentur, dixit Seruilius etiam de Ventidio, & vt Cassius persequeretur Dolabellam. Cui cum essem assensus,* DECREVI HOC AMPLIVS, VT TV, SI ARBITRARERE VTILE FORE, EQVE REPVBL. ESSE, PERSEQVERERE DOLABELLAM BELLO. Dionysius Halicarnass. lib. XIII. Μετὰ τοῦτον ἀναςὰς ἕτερος, εἶπεν, Εμοὶ δὲ, ὦ βουλὴ, ΔΟΚΕΙ ΚΑΙ ΤΟΥΤΟ ΕΤΙ ΠΡΟΣΘΗΝΑΙ ΤΗ ΓΝΩΜΗ.

LIX. Vt sententia divideretvr, postvlandi *Formula.*

Quoties autem sententia sua duas pluresue res quis complectebatur, ea si non omnes probarentur, postulabatur, VT DIVIDERETVR, id est, vt de singulis rebus referretur. Non erat autem longa oratione vtendum ei, qui hoc postulabat, ac ne consurgendum quidem. Multi enim sedentes hoc vnum verbum pronuntiabant: DIVIDE: quo audito, liberum erat ei, qui faciebat orationem, diuidere, prout Asconius in Milonianæ commentariis tradit, in qua DIVISAE SENTENTIAE fit mentio. Seneca Epist. 21. *Quod in Senatu fieri solet, faciendum esse in philosophia quoque existimo. Cum censuit aliquis, quod ex parte mihi placeat, iubeo illum* DIVIDERE SENTENTIAM, *& sequor.* Idem lib. de Beata vita ad Gallionem cap. 3. *Est & mihi censendi ius. Itaque aliquem sequar, aliquem iubebo* SENTENTIAM DIVIDERE. Huius moris exemplum præbet Cicero Epist. 2. lib. I. Familiar. in qua sententias de rege Alexandrino reducendo in Senatu dictas narrans, postulatum fuisse ait, vt Bibuli SENTENTIA DIVIDERETVR, qui censuerat, vt tres legati regem reducerent. Quorum verborum vt planior sensus fiat, sciendum est, Sibyllinos libros monuisse, vt sine exercitu, sine multitudine, rex Ptolemæus reduceretur. Quod Bibulus quidem ita fieri debere censebat, sed placebat ei per tres legatos eum reduci: cuius sententia, quia duas res complectebatur, diuisa fuit. Nam quod ad religionem attinebat, quæ librorum Sibyllinorum monitu obiecta erat, Bibulo omnes assenserunt, de tribus vero legatis, in alia omnia frequentes ierunt. Quidam enim a Lentulo Spinthere, qui tum Ciliciam pro Consule obtinebat sine exercitu, alii a Pompeio cum duobus lictoribus reduci debere censuerunt, quemadmodum Dio lib. XXXIX. testatur. Et quod illic Cicero ait (*quatenus de religione dicebat*) sic, vt interpretati sumus, accipiendum esse, ex Epist. 1. & 4. & 7. eiusdem lib. I. Familiar. patet. Idem ex eo quod Epist. 2. lib. II. ad Q. Frat. ait: *De rege Alexandrino factum est S. C.* CVM MVLTITVDINE REDVCI, REIP. PERICVLOSVM VIDERI. *Reliqua cum esset in Senatu contentio, Lentulusne an Pompeius reduceret, obtinere causam videbatur Lentulus.* Quam quidem epistolam quisquis cum epistolis ad Lentulum contulerit, quibus mirifice in hoc argumento consentit, facilius totam de regis Alexandrini reductione contentionem assequetur. Nos certe hæc obiter interfatos esse non piget, quibus obscurus Ciceronis locus illustratur. Est & aliud huius sententiarum diuisionis exemplum apud Plinium, lib. VIII. Epist. 14. ad Aristonem, in qua scribit, cum, qui libertos relegandos, seruos supplicio afficiendos, censuisset, coactum fuisse DIVIDERE SENTENTIAM, quia res duas comprehendebat.

LX. Singvlos consvli, *aut* nvmerari senatvm ivbendi *Formula.*

Iam vero si quis ex Senatoribus impedimento volebat esse, quo minus Senatusconsultum fieret, postulare poterat, VT SINGVLI CONSVLERENTVR, aut si tot non essent Senatores, quot numero licebat perscribi Senatusconsultum, dicere licebat Consuli: NVMERA SENATVM: quemadmodum Festus Pomp. scribit his verbis: NVMERA SENATVM, *ait quiuis Senator Consuli, cum impedimento esse vult, quo minus faciat Senatusconsultum, postulatque,* VT AVT RES, QVAE REFERVNTVR, DIVIDANTVR: AVT SINGVLI CONSVLANTVR, *aut si tot non sint Senatores, quo numero liceat perscribi* (sic enim emendo) *Senatusconsultum.* Cælius in Epist. 11. ad Ciceron. lib. VIII. Fa- 169
mil. *Renunciatum erat nobis, Hirrum diutius dicturum: prendimus eum: non modo non fecit, sed cum de hostibus ageretur, & posset rem impedire, si,* VT NVMERARETVR, *postularet, tacuit.* Et ita Dionysius Halicarnass. lib. XI. p. 518. diuersis dictis sententiis Lucium Cornelium ab Appio Decemuiro postulasse scribit, ΔΙΑΡΙΘΜΕΙΝ ΤΑΣ ΓΝΩΜΑΣ. Hinc Plinius in Panegyrico cap. 76. *Consulti omnes atque* DINVMERATI SVMVS, *vicitque sententia, non prima, sed melior.* Et huc forte (nihil enim temere affirmo) pertinet, quod Cicero Epist. 5. lib. V. ad Attic. ait: *Hactenus ne quid ad Senatum,* CONSVLE AVT NVMERA.

LXI.

LXI. Pronvntiatio sententiarvm.

Dicebantur autem tum sententiæ PRONVNTIARI, cum in ea varietate sententiarum Consul earum auctores & principes edebat. Cicero Epist. 12. lib. X. *Magna mihi fuit pro tua dignitate contentio cum Seruilio, qui cum gratia effecisset, vt sua sententia prima* PRONVNTIARETVR. Et mox: *Meaque sententia, quæ secunda* PRONVNTIATA *erat, cum frequens assentiretur Senatus.* Idem Epist. 2. lib. I. *Itaque cum sententia prima Bibuli* PRONVNTIATA *esset, vt tres legati regem reducerent: Secunda Hortensii, vt sine exercitu reduceres: Tertia Volcatii, vt Pompeius reduceret.* Cæsar lib. I. de Bello Ciuili c. 2. *Lentulus,* (is Consulatum gerebat) *Calidii sententiam* PRONVNTIATVRVM *se, omnino negauit.*

LXII. Discessiones imperandi *Formulæ.* DISCEDERE, PEDIBVS IRE IN SENTENTIAM.

Solennibus porro & lege præscriptis verbis DISCESSIONES imperatas, & in contrarias partes vocatos eos, qui sententiis dissidebant, iussosque in hanc & illam partem discedere, Plinius tradit Epist. 14. lib. VIII. in hunc modum: *Quid? lex non aperte docet dirimi debere sententiam occidentis, & relegantis, cum ita discessionem fieri iubet:* QVI HAEC SENTITIS, IN HANC PARTEM: QVI ALIA OMNIA, IN ILLAM PARTEM ITE, QVA SENTITIS? *Examina singula verba & expende,* QVI HAEC CENSETIS, *hoc est qui relegandos putatis:* IN HANC PARTEM, *id est, in eam, in qua sedet, qui censuit relegandos. Ex quo manifestum est, non posse in eadem parten remanere eos, qui interficiendos arbitrantur.* QVI ALIA OMNIA. *Animaduertis, vt non contenta lex dicere,* ALIA, *addiderit* OMNIA. *Num ergo dubium est, alia omnia sentire eos, qui occidunt, quam qui relegant?* IN ILLAM PARTEM ITE, QVA SENTITIS. *Nonne videtur ipsa lex eos, qui dissentiunt, in contrariam partem vocare, cogere, impellere: num consulere etiam, vbi quisque remanere, quo transgredi debeat, non tantum solennibus verbis, sed manu gestuque demonstrat?* Festus Pomp. sub litera Q. hanc Formulam ita conceptam fuisse scribit: QVI HOC CENSETIS, ILLVC TRANSITE, QVI ALIA OMNIA, IN HANC PARTEM: additque: *His verbis præit, ominis videlicet caussa, ne dicat:* QVI NON CENSETIS. Cuius Formulæ verba vsurpans Cicero Epist. 12. lib. X. de Seruilio: *Frequens,* ait, *cum Senatus reliquit,* & IN ALIA OMNIA TRANSIIT. Idem Epist. 2. lib. I. ad Lentul. *Quatenus de religione dicebat, cui quidem rei obsisti non poterat, Bibulo assensum est: de tribus legatis* FREQVENTES IERVNT IN ALIA OMNIA. Hirtius seu Oppius lib. VIII. Commentar. de bello Gall. c. 53. *Sententiisque dictis discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris inuidia quærebat,* SENATVS FREQVENS IN ALIA OMNIA TRANSIIT. Hunc Discessionum morem expressit Dio lib. XLI. p. 171. cum ait: Διαψηφίσεως δὲ ἐπὶ τούτοις οὐ κατ' ἄνδρα (μὴ καὶ δι' αἰδῶ ἢ καὶ φόβόν τινα παρὰ τὰ δοκοῦντα σφίσιν ἀποφήνωνται) ἀλλ' ΕΠΙ ΤΑΔΕ, ΚΑΙ ΕΠ ΕΚΕΙΝΑ ΤΟΥ ΒΟΥΛΕΥΤΗΡΙΟΥ ΜΕΤΑΣΤΑΣΕΙ γενομένη. Vt & Plutarchus in Pompeio p. 650. his verbis: Τοῦ Μαρκέλλου ὑπάτου λῃστὴν ἀποκαλοῦντος τὸν Καίσαρα, καὶ ψηφίζεσθαι πολέμιον κελεύοντος, εἰ μὴ καταθήσεται τὰ ὅπλα. Κουρίων ὅμως ἴσχυσε μετὰ Ἀντωνίου καὶ Πείσωνος ἐξελέγξαι τὴν σύγκλητον· ἐκέλευσε γὰρ ΜΕΤΑΣΤΗΝΑΙ, τοὺς Καίσαρα μόνον τὰ ὅπλα καταθέσθαι κελεύοντας, Πομπήιον δὲ ἄρχειν. Καὶ μετέστησαν οἱ πλείους· αὖθις δὲ ΜΕΤΑΣΤΗΝΑΙ κελεύσαντος, ὅσοις ἀμφοτέρους ἀρέσκει τὰ ὅπλα καταθέσθαι, καὶ μηδέτερον ἄρχειν, Πομπηίῳ μὲν εἴκοσι καὶ δύο μόνοι, Κουρίωνι δὲ πάντες οἱ λοιποὶ προσέθεντο. Atque ita dicebatur DISCESSIO FIERI IN SENTENTIAS, vt Cicero loquitur Epist. 21. lib. XII. ad Attic. Epist. 3. lib. I. Familiar. VI. in Verrem cap. 65. & pro Sextio cap. 34. & Philipp. VI. cap. 1. Tacitus lib. III. cap. 69. *In hanc sententiam* FACTA DISCESSIO. Plinius Epist. 11. lib. II. Sed cum fieret DISCESSIO, *qui sellis Consulum adstiterant,* IN CORNVTI SENTENTIAM IRE COEPERVNT. *Tum illi, qui se Collegæ adnumerari patiebantur, in diuersam transierunt. Collega cum paucis relictus.* Suetonius in Tiberio cap. 31. *Cum* S. C. PER DISCESSIONEM *forte* FIERET, TRANSEVNTEM EVM IN ALTERAM PARTEM, *in qua pauciores erant, secutus est nemo.* Gellius lib. XIV. cap. 7. *Senatusque Consultum fieri duobus modis: aut per* DISCESSIONEM, *si consentiretur; aut, si res dubia esset, per singulorum sententias exquisitas.* t) Et quidem cum Senatusconsultum PER DISCESSIONEM fiebat, vniuersos Senatores pedibus in sententiam iisse, eoque modo sententiam tulisse, idem Gellius lib. III. cap. 18. monet. Vnde manarunt hæc loquendi genera: IN SENTENTIAM DISCEDERE, & IRE IN SENTENTIAM, quæ Liuius 170
lib. III. c. 40. & XXVIII. cap. 45. & alias sæpe vsur-

t) SCtum *per discessionem* factum memoratur etiam in fragmento Legis Regiæ (v. supra hoc libro §. 27.) his verbis: vt *Senatusconsulta per Relationem Discessionemque facere liceat.* Huic contraria ratio est *per Relationem,* quæ in Lege Regia cum hac coniungitur: quamque *Gell.* XIV. 7. explicat *per singulorum sententias exquisitas.* Fuere nempe quædam caussæ, in quibus necesse esset, singulos sententias perrogare, haud dubie graues, eæque vel legibus, vel moribus definitæ. Intelligitur id e *Cic. Phil. III,* 9. In rebus autem iis, in quibus facile videbantur consensuri Senatores, videtur locum habuisse *Discessio.*

vſurpat. ET PEDIBVS IRE SENTENTIAM, vt idem Liuius lib. XXII. c. 55. & XXVII. c. 36. Salluſtius in bello Catilin. c. 55. Seneca in Ἀποκολοκυντώσει, Vopiſcus in Aurelian. c. 20. cum Cicerone Epiſt. 7. lib. I. ad Attic. loquuntur.

LXIII. *Formula:* HAEC PARS MAIOR VIDETVR.

Diſceſſione vero facto, dinumeratisque ſententiis, credibile eſt, Conſulem eam ſententiam, in quam plures pedibus ierant, pronuntiaſſe his verbis: HAEC PARS MAIOR VIDETVR. Qua de re auctorem, vt penes eum fides ſit, laudo Senecam, qui in libro de Beata vita ad Gallionem cap. 2. ita ſcribit: *Cum de beata vita agitur, non eſt, quod mihi illud diſceſſionum more reſpondeas:* HAEC PARS MAIOR VIDETVR. Apud Dionyſium vero Halicarnaſſ. lib. XI. p. 518. cum ſententiis variaretur, conſultis omnibus ac dinumeratis Senatoribus, Cornelii ſententiam, cui maior pars acceſſiſſet, vincere Appius Decemuir Senatum habens eleganter ita pronuntiat: Τριῶν δὲ ἀποδεξαμένων γνώμας διαφόρους, Κλαυδίου τε καὶ Κορνηλίου καὶ Οὐαλερίου τελευταίου, διέγνωτε τὰς περὶ αὐτῶν ὑμεῖς οἱ λοιποὶ, καὶ περὶ ὧν ἕκαστος ἀπεφήνατο πάντων ἀκουόντων, ᾗ προσετίθετο γνώμῃ· ἁπάντων δὴ γεγονότων κατὰ νόμους, ἐπειδὰν τοῖς πλείοσιν ὑμῶν Κορνήλιος ἔδοξε τὰ κράτιστα ὑποθέσθαι, τοῦτον ἀπεφηνάμεθα νικᾷν. καὶ τὴν ἀποδειχθεῖσαν ὑπὸ τούτου γνώμην γράψαντες ἐκφέρομεν. Apud Dionem vtique lib. LVIII. p. 719. Conſul Senatorem vocans his verbis vtitur: Δεῦρο ἐλθέ.

LXIV. *Sententiæ* ROGARI, PERROGARI, VINCERE *dicebantur.*

Porro SENTENTIAE ROGARI, atque adeo SENATORES ipſi ROGARI ET INTERROGARI SENTENTIAS dicebantur. Omnes vero peragere ſententias, erat, PERROGARE. Liuius lib. XXIX. cap. 19. PERROGARI *eo die* SENTENTIAE, *accenſis ſtudiis pro Scipione & aduerſus Scipionem non potuere.* Tacitus lib. IV. Hiſt. cap. 9. *Cum* PERROGARENT SENTENTIAS CONSVLES, *Vulcatius Tribunus Pl. interceſſit.* Suetonius in Auguſt. cap. 35. SENTENTIAS *de maiore negotio non more, neque ordine, ſed prout libuiſſet,* PERROGABAT. Nam ita rectius in antiquis, quam in recentioribus, exemplaribus legitur. Iuſtinus lib. XXXI. cap. 5. de Antiocho: *Quum frequenter de bello conſilium habuiſſet remoto Annibale, tandem eum vocari iuſſiſſe, non vt ex ſententia eius aliquid ageret, ſed ne per omnia eum ſpreuiſſe videretur: omnibusque* PERROGATIS, *poſtremum interrogaſſe.* Quo verbo & Plinius vtitur in Panegyr. cap. 60. & Lampridius in Commodo c. 19. qui hoc nos præterea docet, Senatores Conſulibus, dum eos cohortarentur ad rogandas omnium Senatorum ſententias, dixiſſe: PERROGA. Hoc enim in acclamationibus poſt Commodi cædem factis apud eum auctorem legimus.

VINCERE etiam dicebatur, variis & diuerſis ſententiis dictis, ea, cui plures accedebant. Cicero Philipp. VIII. cap. 1. VICTA EST *igitur propter verbi aſperitatem, te auctore noſtra* SENTENTIA. VICIT *L. Cæſaris ampliſſimi viri, qui verbi atrocitate dempta, oratione fuit quam ſententia lenior.* Liuius lib. XXIX. cap. 20. VICIT *tamen Metelli* SENTENTIA. Et libro XLI. cap. 1. VICIT SENTENTIA, *quæ diem non proferebat.* Et lib. XXI. cap. 6. *Hæc* SENTENTIA, *quæ tutiſſima videbatur,* VICIT.

LXV. ALTERCATIONES *in Senatu frequentes.*

Hoc loco altercationum, quibus interdum diem in Senatu magna ex parte conſumptum Cicero Epiſt. 2. lib. I. Familiar. oſtendit, exempla aliquot proponere non erit iniucundum. *u*) Cicero Epiſt. 7. lib. I. ad Attic. ita ſe cum Clodio altercatum narrat: *Surgit pulchellus puer: obiicit mihi,* ME AD BAIAS FVISSE: FALSVM: SED TAMEN QVID HOC? SIMILE EST, *inquam,* QVASI IN OPERTO DICAS FVISSE. QVID, *inquit,* HOMINI ARPINATI CVM AQVIS CALIDIS? NARRA, *inquam,* PATRVO TVO, QVI ARPINATIS AQVAS CONCVPIVIT: NOSTI ENIM MARINAS. QVOSQVE, *inquit,* HVNC REGEM FEREMVS? REGEM APPELLAS, *inquam,* CVM REX TVI NVLLAM MENTIONEM FECERIT? *ille autem Regis hereditatem ſpe deuorarat.* DOMVM, *inquit,* EMISTI? PVTES, *inquam,* DICERE, IVDICES EMISTI? IVRANTI, *inquit,* TIBI NON CREDIDERVNT. MIHI VERO, *inquam,* XX. IVDICES CREDIDERVNT: XXXI. QVONIAM NVMOS ANTE ACCEPERVNT, TIBI NIL CREDIDERVNT. *Magnis clamoribus afflictus conticuit, & concidit.* Idem Epiſt. I. lib. II. ad Qu. Frat. narrans, quæ in Senatu acta erant de agro Campano, cuius cauſam accurate Lupus egerat: *Cauſa,* ait, *ſero perorata,* SENTENTIAS SE ROGATVRVM NEGAVIT, NE QVOD ONVS SIMVLTATIS NOBIS IMPONERET: EX SVPERIORVM TEMPORVM CONVICIIS, ET EX PRAESENTI SILENTIO, QVID SENATVS SENTIRET, SE INTELLIGERE, *dixit. Milo cœpit dimittere. Tum Marcellinus,* NOLI, *inquit,* EX TACITVRNITATE NOSTRA, LVPE, QVID AVT PROBEMVS HOC TEMPORE, AVT IMPROBEMVS, IVDICARE. EGO, QVOD

u) Erat etiam inter modos SCti impediendi, *diem dicendo eximere. Cic. ad Q. Fr. II,* 1. cum data opera ſententiam rogati tam longam orationem habebant, vt Sol ante occideret, quam SCtum fieri potuiſſet: quoniam poſt Solis occaſum ſirum fieri non licebat.

QVOD AD ME ATTINET, IDEMQVE ARBITROR CETEROS, IDCIRCO TACEO, QVOD
171 NON EXISTIMO, CVM POMPEIVS ABSIT, CAVSAM AGRI CAMPANI AGI CONVENIRE. *Tum ille* SENATVM NEGAVIT TENERE. *Racilius surrexit, & de iudiciis referre cœpit: Marcellinum quidem primum rogauit. Is cum grauiter de Clodianis incendiis, trucidationibus, lapidationibus questus esset, sententiam dixit,* VT IPSE IVDICES PER PRAETOREM VRBANVM SORTIRETVR: IVDICVM SORTITIONE FACTA, COMITIA HABERENTVR: QVI IVDICIA IMPEDIVISSET, EVM CONTRA REMPVBL. ESSE FACTVRVM. *Approbata valde sententia, C. Cato contra dixit, & Cassius, maxima acclamatione Senatus, cum comitia iudiciis anteferret. Philippus assensit Lentulo: postea Racilius de priuatis me primum sententiam rogauit: multa feci verba de toto furore latrociniòque P. Clodii: eum tamquam reum accusaui multis, & secundis admurmurationibus cuncti Senatus: orationem meam collaudauit satis multis verbis, non mehercule indiserte, Seuerus Antistius, isque iudiciorum causam suscepit,* ANTIQVISSIMAMQVE SE HABITVRVM, *dixit. Ibatur in eam sententiam. Tum Clodius rogatus, diem dicendo eximere cœpit. Furebat, a Racilio se contumaciter, vrbaneque vexatum. Deinde eius operæ repente a Græcostasi, & gradibus clamorem satis magnum sustulerunt, opinor in Q. Sextilium & amicos Milonis incitatæ: eo metu iniecto, repente magna omnium querimonia discessimus.* Sed & Epist. 12. lib. II. earumdem Epistolar. *Tyriis,* ait, *est Senatus datus frequens: frequentes contra Syriaci publicani: vehementer vexatus Gabinius, exagitati tamen a Domitio publicani, quod eum essent cum equis prosecuti. Noster Lamia paulo ferocius, cum Domitius dixisset,* VESTRA CVLPA HAEC ACCIDERVNT, EQVITES ROMANI: DISSOLVTI ENIM IVDICATIS. NOS IVDICAMVS, *inquit,* VOS LAVDATIS. *Actum est eo die nihil. Nox diremit.* Cæsar lib. I. de bello Ciuili c. I. REFERVNT CONSVLES DE REPVBL. *in ciuitate. L. Lentulus Consul,* SENATVI, REIQVE PVBLICAE SE NON DEFVTVRVM POLLICETVR, SI AVDACTER AC FORTITER SENTENTIAS DICERE VELINT: SIN CAESAREM RESPICIANT, ATQVE EIVS GRATIAM SEQVANTVR, VT SVPERIORIBVS FECERINT TEMPORIBVS, SE SIBI CONSILIVM CAPTVRVM, NEQVE SENATVS AVCTORITATI OBTEMPERATVRVM: HABERE SE QVOQVE AD CAESARIS GRATIAM ATQVE AMICITIAM RECEPTVM. *In eandem sententiam loquitur Scipio,* POMPEIO ESSE IN ANIMO, REIPVBL. NON DEESSE, SI SENATVS SEQVATVR: SI CVNCTETVR, ATQVE AGAT LENIVS, NEQVICQVAM EIVS AVXILIVM, SI POSTEA VELIT, SENATVM IMPLORATVRVM. *Hæc Scipionis oratio, quod Senatus in vrbe habebatur, Pompeiusque aderat, ex ipsius ore Pompeii mitti videbatur. Dixerat aliquis leniorem sententiam: vt primo M. Marcellus, ingressus in eam orationem,* NON OPORTERE ANTE DE EA RE AD SENATVM REFERRI, QVAM DELECTVS TOTA ITALIA HABITI, ET EXERCITVS CONSCRIPTI ESSENT, QVO PRAESIDIO TVTO ET LIBERE SENATVS, QVAE VELLET, DECERNERE AVDERET: *vt M. Calidius, qui censebat,* VT POMPEIVS IN SVAS PROVINCIAS PROFICISCERETVR, NE QVA ESSET ARMORVM CAVSA: TIMERE CAESAREM ABREPTIS AB EO DVABVS LEGIONIBVS, NE AD EIVS PERICVLVM RESERVARE, ET RETINERE EAS AD VRBEM POMPEIVS VIDERETVR: *Vt M. Rufus, qui sententiam Calidii paucis fere mutatis verbis sequebatur. Hi omnes conuicio L. Lentuli Consulis correpti exagitabantur. Lentulus,* SENTENTIAM CALIDII PRONVNTIATVRVM SE, OMNINO NEGAVIT. *Marcellus perterritus conuiciis a sua sententia discessit. Sic vocibus Consulis, terrore præsentis exercitus, minis amicorum Pompeii plerique compulsi, inuiti & coacti Scipionis sententiam sequuntur,* VTI ANTE CERTVM DIEM CAESAR EXERCITVM DIMITTAT: SI NON FACIAT, EVM ADVERSVS REMPVBL. FACTVRVM VIDERI. *Intercedunt M. Antonius, Q. Cassius Tribuni Pl.* REFERTVR CONFESTIM DE INTERCESSIONE TRIBVNORVM. *Dicuntur sententiæ graues: vt quisque acerbissime crudelissimeque dixit, ita quam maxime ab inimicis Cæsaris collaudatur. Misso ad vesperam Senatu,* &c. Liuius lib. XXVIII. c. 45. scribit: cum Africam nouam prouinciam extra sortem P. Scipioni Consuli destinari vulgatum esset, ipseque præ se ferret, si apud Senatum non obtinuisset, vt ea sibi decerneretur, ad populum extemplo laturum: idque consilium haudquaquam primoribus Patrum placeret, per metum tamen aut ambitionem ceteri mussarent, Q. Fabium Maximum longa habita oratione ei aduersatum esse. Cui contrariam orationem itidem Scipio habuit. Tum Q. Fuluius, qui Consul quater & Censor fuerat, a Scipione postulauit: VT PALAM IN SENATV DICERET, PERMITTERETNE PATRIBVS, VT DE PROVINCIIS DECERNERENT, STATVRVSQVE EO ESSET, QVOD CENSVISSENT, AN AD POPVLVM LATVRVS. Ad quæ Scipio respondit: SE, QVOD E REPVBLICA ESSET, FACTVRVM: dein Fuluius: NON EGO IGNARVS, QVID RESPONSVRVS FACTVRVSVE ESSES, QVAESIVI: QVIPPE CVM PRAE TE FERAS TENTARE MAGIS, QVAM CONSVLERE SENATVM, ET NI PROVINCIAM TIBI, QVAM VOLVERIS, EXTEMPLO DECERNAMVS, PARATAM ROGATIONEM HABEAS. ITAQVE A VOBIS, TRIBVNI PLEBIS, PO- 172
STVLO, inquit, VT SENTENTIAM MIHI IDEO NON DICENTI, QVOD, SI IN MEAM SENTENTIAM DISCEDATVR, NON SIT RATVM HABITVRVS CONSVL, AVXILIO SITIS. Inde altercatio orta, cum Consul negaret, AEQVVM ESSE TRIBVNOS INTERCEDERE,

QVO MINVS SVO QVISQVE LOCO SENATOR ROGATVS SENTENTIAM DICERET. Tribuni ita decreuerunt: SI CONSVL, &c. Scipio diem ad colloquendum cum collega petiit. Suetonius in August. cap. 54. *In Senatu verba facienti dictum est:* NON INTELLEXI: *& ab alio:* CONTRADICEREM TIBI, SI LOCVM HABEREM. Et mox: *Antistius Labeo Senatus lectione, cum vir virum legeret M. Lepidum hostem olim eius & tunc exsulantem legit: interrogatusque ab eo,* AN ESSENT ALII DIGNIORES: SVVM QVEMQVE IVDICIVM HABERE, *respondit.* Idem in Tiber. cap. 29. *Dissentiens in Curia a Q. Haterio:* IGNOSCAS, *inquit,* ROGO, SI QVID ADVERSVS TE LIBERIVS, SICVT SENATOR, DIXERO. *Et inde omnes alloquens dixit:* ET NVNC, ET SAEPE ALIAS P. C. BONVM ET SALVTAREM PRINCIPEM, QVEM VOS TANTA ET TAM LIBERA POTESTATE INSTRVXISTIS, SENATVI SERVIRE DEBERE, VT VNIVERSIS CIVIBVS SAEPE, ET PLERVMQVE ETIAM SINGVLIS, NEQVE ID DIXISSE ME POENITET: ET BONOS, ET AEQVOS, ET FAVENTES VOS HABVI DOMINOS, ET ADHVC HABEO. Est & acris in Senatu iurgii inter Marcellum Eprium & Heluidium Priscum narratio libro IV. Histor. Taciti c. 6. Nam eo Senatus die, quo de Imperio Vespasiani actum est, cum placuisset mitti ad Principem legatos, Eprius sorte legi eos, Priscus contra nominatim a Magistratibus iuratis eligi censuit: vnde paulatim per altercationem ad continuas & infestas orationes prouecti sunt, quæ illic referuntur. Huiusmodi etiam altercationum exemplum non inelegans habemus in Plinii Epist. 13. lib. IX. his verbis: *Venio in Senatum,* IVS DICENDI *peto: dico paulisper maximo assensu: vbi cæpi crimen attingere, reum designare adhuc tamen sine nomine, vndique mihi reclamari: Alius,* SCIAMVS QVI SIT DE QVO EXTRA ORDINEM REFERAS. *Alius,* QVIS EST ANTE RELATIONEM REVS? *Alius,* SALVI SVMVS QVI SVPERSVMVS. Et post: *Nouissime Consul:* SECVNDAE SENTENTIAE LOCO DICES, SI QVID VOLVERIS. PERMISERIS, *inquam,* QVOD VSQVE ADHVC OMNIBVS PERMISISTI. *Resido, aguntur alia interea. Me quidam ex Consularibus amicis secreto accuratoque sermone nimis fortiter cauteque progressum corripit, reuocat, monet, vt desistam. Adiecit etiam,* NOTABILEM TE FVTVRIS PRINCIPIBVS FECISTI. ESTO, *inquam,* DVM MALIS. *Vix ille discesserat: rursus alter,* QVID AVDES? CVR RVIS? QVIBVS TE PERICVLIS OBIICIS? QVID PRAESENTIBVS CONFIDIS INCERTVS FVTVRORVM? LACESSIS HOMINEM IAM PRAEFECTVM AERARII ET BREVI CONSVLEM. PRAETEREA, QVA GRATIA, QVIBVS AMICITIIS FVLTVM? *nominat quemdam, qui tunc ad Orientem amplissimum & famosissimum exercitum non sine magnis dubiisque rumoribus obtinebat. Ad hæc ego:* OMNIA PERCEPI ATQVE ANIMO MECVM ANTE PEREGI: NEC RECVSO, SI ITA CASVS ATTVLERIT, LVERE POENAS OB HONESTISSIMVM FACTVM, DVM FLAGITIOSISSIMVM VLCISCOR. *Iam censendi tempus. Dicit Domitius Apollinaris Consul designatus. Dicit Fabritius Veiento, Fabius Posthumius, Vectius Proculus collega Publicii Certi, de quo agebatur, vxoris autem meæ, quam amiseram, vitricus. Post hos Annius Flaccus. Omnes Certum nondum a me nominatum, vt nominatum defendunt: crimenque quasi in medio relictum defensione suscipiunt. Dicunt contra Auidius Quietus, Cornutus Tertullus. Quietus:* INIQVISSIMVM ESSE QVERELAS VOLENTIVM EXCLVDI: IDEOQVE ARRIAE ET FANNIAE IVS QVERENDI NON AVFERENDVM; NEC INTERESSE, CVIVS ORDINIS QVIS SIT, SED QVAM CAVSAM HABEAT. *Cornutus:* DATVM SE A CONSVLIBVS TVTOREM HELVIDII FILIAE, PETENTIBVS MATRE EIVS, ET VITRICO: NVNC QVOQVE NON SVSTINERE, DESERERE OFFICII SVI PARTES, IN QVO TAMEN, ET SVO DOLORI MODVM IMPONERE, ET OPTIMARVM FOEMINARVM PERFERRE MODESTISSIMVM AFFECTVM: QVAS CONTENTAS ESSE ADMONERE SENATVM PVBLICII CERTI CRVENTAE ADVLATIONIS: ET PETERE, SI POENA FLAGITII MANIFESTISSIMI REMITTATVR, NOTA CERTO QVASI CENSORIA INVRATVR. *Tum Satrius Rufus medio ambiguoque sermone:* PVTO, *inquit,* INIVRIAM FACTAM PVBLICIO CERTO, SI NON ABSOLVITVR: NOMINATVS EST AB AMICIS ARRIAE ET FANNIAE: NOMINATVS AB AMICIS SVIS: NEC DEBEMVS SOLLICITI ESSE. IDEM ENIM NOS, QVI BENE SENTIMVS DE HOMINE, IVDICATVRI SVMVS, SI INNOCENS EST, SICVTI ET SPERO, ET MALO, DONEC ALIQVID PROBETVR, CREDO POTERITIS ABSOLVERE. *Hæc illi, quo quisque ordine citabantur. Venitur ad me, consurgo, vtor initio, quod in libro est: respondeo singulis. Mirum qua intentione, quibus clamoribus omnia exceperint, qui modo reclamabant: tanta conuersio vel negotii dignitatem vel prouentum orationis, vel actoris constantiam subsecuta est. Finio. Incipit respondere Veiento. Nemo patitur, obturbatur, obstrepitur: adeo quidem, vt diceret;* ROGO, PATRES C. NE ME COGATIS IMPLORARE AVXILIVM TRIBVNORVM. *Et statim Muræna, Tribunus:* PERMITTO TIBI, VIR 173
CLARISSIME, VEIENTO, DICERE. *Inter moras Consul citatis nominibus, & peracta discessione mittit Senatum, ac pene adhuc stantem tentantemque dicere Veientonem reliquit.*

LXVI. ACCLAMATIONES *in Senatu factæ.*

Fiebant etiam non numquam ACCLAMATIONES in Senatu: quarum exempla aliquot pro

proponam. Plinius Epistola 9. lib. IV. *Censuit Bebius Macer Consul designatus*, LEGE REPETVNDARVM BASSVM TENERI: *Cæpio Hispo*, SALVA DIGNITATE IVDICES DANDOS: *vterque recte*. Et mox: *Prævaluit sententia Cæpionis. Quin imo consurgenti ei ad censendum*, ACCLAMATVM EST, *quod solet residentibus*. Idem in Panegyrico cap. 75. acclamationes quasdam in Senatu factas Traiano memorat, quas ne qua interciperet obliuio, in publica acta mittendas & incidendas in ære Senatus censuit: *Nihil*, ait, *magis possum proprie dicere, quam quod dictum est a cuncto Senatu*, O TE FELICEM, CREDE NOBIS, CREDE TIBI: SIC TE AMENT DII, QVEMADMODVM TV NOS: SIC NOS AMENT DII, QVEMADMODVM TV NOS: O NOS FELICES. Eutropius lib. VIII. cap. 2. *Traiani memoriæ tantum delatum est, vt vsque ad nostram ætatem, non aliter in Senatu principibus acclamaretur, nisi*: FELICIOR AVGVSTO, MELIOR TRAIANO. Sex. Aurel. Victor. Epit. cap. 34. de Pertinace: *Huic mortuo Diui nomen decretum est: ob cuius laudem, ingeminatis ad vsque defectum plausibus*, ACCLAMATVM EST, PERTINACE IMPERANTE SECVRI VIXIMVS, NEMINEM TIMVIMVS, PATRI PIO, PATRI SENATVS, PATRI OMNIVM BONORVM. Suetonius in Nerone cap. 46. *Cum ex oratione eius, qua in Vindicem perorabat, recitaretur in Senatu*, DATVROS POENAS SCELERATOS, AC BREVI DIGNVM EXITVM FACTVROS, *conclamatum est ab vniuersis*: TV FACIES, AVGVSTE. Auctor est Lampridius c. 18. acclamationes Senatus post mortem Commodi fuisse huiusmodi: HOSTI PATRIAE HONORES DETRAHANTVR, PARRICIDAE HONORES DETRAHANTVR, PARRICIDA TRAHATVR. HOSTIS PATRIAE, PARRICIDA, GLADIATOR IN SPOLIARIO LANIETVR. HOSTIS DEORVM, CARNIFEX SENATVS, HOSTIS DEORVM, PARRICIDA SENATVS: HOSTIS DEORVM, HOSTIS SENATVS: GLADIATOR IN SPOLIARIO: QVI SENATVM OCCIDIT, IN SPOLIARIO PONATVR. QVI SENATVM OCCIDIT, VNCO TRAHATVR. QVI TE OCCISVRVS FVIT, VNCO TRAHATVR. NOBISCVM TIMVISTI, NOBISCVM PERICLITATVS ES. VT SALVI SIMVS, IVPITER OPTIME MAXIME, SERVA NOBIS PERTINACEM. FIDEI PRAETORIANORVM FELICITER: PIETATI SENATVS FELICITER. PARRICIDA TRAHATVR. ROGAMVS, AVGVSTE, PARRICIDA TRAHATVR. HOC ROGAMVS, PARRICIDA TRAHATVR. EXAVDI, CAESAR, DELATORES AD LEONEM. EXAVDI, CAESAR, SPERATVM AD LEONEM. VICTORIAE POPVLI ROMANI FELICITER: FIDEI MILITVM FELICITER: FIDEI PRAETORIANORVM FELICITER: COHORTIBVS PRAETORIIS FELICITER, HOSTIS STATVAS VNDIQVE, PARRICIDAE STATVAS VNDIQVE, GLADIATORIS STATVAS VNDIQVE, GLADIATORIS ET PARRICIDAE STATVAE DETRAHANTVR. TE SALVO SALVI ET SECVRI SVMVS: VERE, VERE: MODO VERE, MODO DIGNE, MODO VERE, MODO LIBERE: NVNC SECVRI SVMVS, DELATORIBVS METVM. VT SECVRI SIMVS, DELATORIBVS METVM: SALVI SIMVS, DELATORES DE SENATV. DELATORIBVS FVSTEM, TE SALVO. DELATORES AD LEONEM, TE IMPERANTE. DELATORIBVS FVSTEM. PARRICIDAE, GLADIATORIS MEMORIA ABOLEATVR, GLADIATOREM IN SPOLIARIO. EXAVDI, CAESAR, CARNIFEX VNCO TRAHATVR. CARNIFEX SENATVS, MORE MAIORVM, VNCO TRAHATVR. SAEVIOR DOMITIANO, IMPVRIOR NERONE, SIC FECIT, SIC PATIATVR. MEMORIAE INNOCENTIVM SERVENTVR, HONORES INNOCENTIVM RESTITVAS. ROGAMVS, PARRICIDAE CADAVER VNCO TRAHATVR. GLADIATORIS CADAVER VNCO TRAHATVR: GLADIATORIS CADAVER IN SPOLIARIO PONATVR. PERROGA: PERROGA: OMNES CENSEMVS VNCO TRAHENDVM. QVI OMNES OCCIDIT, VNCO TRAHATVR. QVI OMNEM AETATEM OCCIDIT, VNCO TRAHATVR. QVI VTRVMQVE SEXVM OCCIDIT, VNCO TRAHATVR. QVI SANGVINI SVO NON PEPERCIT, VNCO TRAHATVR. QVI TEMPLA SPOLIAVIT, VNCO TRAHATVR. QVI TESTAMENTA DELEVIT, VNCO TRAHATVR. QVI VIVOS SPOLIAVIT, VNCO TRAHATVR. SERVIS SERVIVIMVS. QVI PRETIA VITAE EXEGIT, VNCO TRAHATVR. QVI PRETIA VITAE EXEGIT, ET FIDEM NON SERVAVIT, VNCO TRAHATVR. QVI SENATVM VENDIDIT, VNCO TRAHATVR. QVI FILIIS ABSTVLIT HEREDITATEM, VNCO TRAHATVR. INDICES DE SENATV, DELATORES DE SENATV, SERVORVM SVBORNATORES DE SENATV. ET TV NOBISCVM TIMVISTI, OMNIA SCIS, BONOS ET MALOS NOSTI: OMNIA SCIS, OMNIA EMENDA: PRO TE TIMVIMVS. O NOS FELICES, TE VIRO IMPERANTE. DE PARRICIDA REFER, REFER, PERROGA: PRAESENTIAM TVAM ROGAMVS: INNOCENTES SEPVLTI NON SVNT. PARRICIDAE CADAVER TRAHATVR. PARRICIDA SEPVLTOS ERVIT: PARRICIDAE CADAVER TRAHATVR. Idemque addit, Senatum, vbi resciuit, Commodi cadauer sepultum, acclamasse: QVO AVCTORE SEPELIERVNT? PARRICIDA SEPVLTVS 174
ERVATVR, TRAHATVR. *Cingius Seuerus dixit*: INIVSTE SEPVLTVS EST. QVA PONTIFEX DICO: HOC COLLEGIVM PONTIFICVM DICIT, &c. Vulcatius in Auidio Cass. c. 13. ait, Senatum M. Anton. Philosophi in Auidii Cassii liberos clementiam his laudibus prosecutum fuisse: ANTONINE PIE, DII TE SERVENT: ANTONINE CLEMENS, DII TE SERVENT. ANTONINE CLEMENS, DII TE SERVENT.

TV NOLVISTI, QVOD FACIAT, NOS FECIMVS, QVOD DECEBAT. COMMODO IMPERIVM IVSTVM ROGAMVS. PROGENIEM TVAM ROBORA. FAC SECVRI SINT LIBERI TVI. BONVM IMPERIVM NVLLA VIS LAEDIT. COMMODO ANTONINO TRIBVNITIAM POTESTATEM ROGAMVS, PRAESENTIAM TVAM ROGAMVS, PHILOSOPHIAE TVAE, PATIENTIAE TVAE, DOCTRINAE TVAE, NOBILITATIS TVAE, INNOCENTIAE TVAE. VINCIS INIMICOS, HOSTES EXVPERAS, DII TE TVTENTVR, & reliqua. Lampridius in Alexandro Seuero cap. 6. sequ. ex actis Vrbis refert, a Senatu in gratiam Alexandri Seueri acclamatum: AVGVSTE INNOCENS, DII TE SERVENT. ALEXANDER IMPERATOR, DII TE SERVENT. DII TE NOBIS DEDERVNT, DII CONSERVENT. DII TE EX MANIBVS IMPVRI ERIPVERVNT, DII TE PERPETVENT. IMPVRVM TYRANNVM ET TV PERPESSVS ES, IMPVRVM ET OBSCOENVM ET TV VIDERE DOLVISTI. DII ILLVM ERADICAVERVNT, DII TE SERVENT. INFAMIS IMPERATOR RITE DAMNATVS. FELICES NOS IMPERIO TVO, FELICEM REMPVBL. INFAMIS VNCO TRACTVS EST AD EXEMPLVM TIMORIS. LVXVRIOSVS IMPERATOR IVRE PVNITVS EST. CONTAMINATOR HONORVM IVRE PVNITVS EST. DII IMMORTALES ALEXANDRO VITAM, IVDICIA DEORVM HINC APPARENT. *Et cum egisset gratias Alexander, acclamatum est:* ANTONINE ALEXANDER, DII TE SERVENT. ANTONINE AVRELI, DII TE SERVENT. ANTONINE PIE, DII TE SERVENT. ANTONINI NOMEN SVSCIPIAS, ROGAMVS. PRAESTA BONIS IMPERATORIBVS, VT ANTONINVS DICARIS. NOMEN ANTONINORVM TV PVRIFICA. QVOD ILLE INFAMAVIT, TV PVRIFICA. REDDE IN INTEGRVM NOMEN ANTONINORVM. SANGVIS ANTONINORVM SE COGNOSCAT. INIVRIAM MARCI TV VINDICA. INIVRIAM VERI TV VINDICA. INIVRIAM BASSIANI TV VINDICA. PEIOR COMMODO SOLVS HELIOGABALVS, NEC IMPERATOR, NEC ANTONINVS, NEC CIVIS, NEC SENATOR, NEC NOBILIS, NEC ROMANVS. IN TE SALVS, IN TE VITA, VT VIVERE DELECTET. ANTONINORVM ALEXANDRO VITAM, VT VIVERE DELECTET, ET ANTONINVS VOCETVR. ANTONINORVM TEMPLA ANTONINVS DEDICET. PARTHOS ET PERSAS ANTONINVS VINCAT. SACRVM NOMEN SACRATVS ACCIPIAT. SACRVM NOMEN CASTVS ACCIPIAT. ANTONINI NOMEN, VT AGNOSCAT ANTONINORVM HONOREM. DII CONSERVENT. IN TE OMNIA, PER TE OMNIA, ANTONINE, HABEAS. Et mox, post gratias ab Antonino actas, Senatui acclamatum scribit: HAEC SVSCEPISTI, ANTONINI NOMEN SVSCIPI MEREATVR, SENATVS ANTONINI MEREATVR. ANTONINE AVGVSTE, DII TE SERVENT: DII TE ANTONINVM CONSERVENT: MONETAE NOMEN ANTONINI REDDATVR. TEMPLA ANTONINORVM ANTONINVS CONSECRET AVRELIVS ALEXANDER AVGVSTVS. Et post acclamatum ait: DII MALA PROHIBEANT. HAEC TE IMPERANTE NON TIMEMVS: DE HIS TE DVCE SECVRI SVMVS. VICISTI VITIA, VICISTI CRIMINA, VICISTI DEDECORA. ANTONINI NOMEN ORNAVISTI: CERTI SVMVS, BENE PRAESVMIMVS, NOS TE ET A PVERITIA PROBAVIMVS, ET NVNC PROBAMVS. Et mox acclamatum scribit: ALEXANDER AVGVSTE, DII TE SERVENT VERECVNDIAE TVAE, PRVDENTIAE TVAE, INNOCENTIAE TVAE, CASTITATI TVAE. HINC INTELLIGIMVS, QVALIS FVTVRVS SIS: HINC PROBAMVS. TV FACIES, VT SENATVS BENE PRINCIPES ELIGAT. TV FACIES OPTIMVM ESSE IVDICIVM SENATVS: ALEXANDER AVGVSTE, DII TE SERVENT. TEMPLA ANTONINORVM ALEXANDER AVGVSTVS DEDICET, CAESAR NOSTER, AVGVSTVS NOSTER, IMPERATOR NOSTER, DII TE SERVENT. VINCAS, VALEAS. MVLTIS ANNIS IMPERES. Et rursus acclamatum refert: MAGNE ALEXANDER, DII TE SERVENT. SI ANTONINI NOMEN REPVDIASTI, MAGNI PRAENOMEN SVSCIPE. MAGNE ALEXANDER, DII TE SERVENT. Et mox: AVRELI ALEXANDER AVGVSTE, DII TE SERVENT. *Et reliqua ex more.* Idem ibidem cap. 56. post orationem habitam in Senatu ab Alexandro, qua decerni supplicationem ob res prospere & feliciter aduersus Persas gestas postulabat, acclamatum ab vniuerso Senatu refert: ALEXANDER AVGVSTE, DII TE SERVENT. PERSICE MAXIME, DII TE SERVENT. VERE PARTHICVS, VERE PERSICVS: TROPAEA TVA ET NOS VIDEMVS, VICTORIAS ET NOS VIDEMVS. IVVENI IMPERATORI, PATRI PATRIAE, PONTIFICI MAXIMO: PER TE VICTORIAM VNDIQVE PRAESVMIMVS: ILLE VINCIT, QVI MILITES REGIT: DIVES SENATVS, DIVES MILES, DIVES P. R. Iulius Capitolinus in Maximinis cap. 16. post literas Gordiani in Senatu a Iunio Silano Consule recitatas, acclamasse cunctos refert: GORDIANE AVGVSTE, DII TE SERVENT: FELIX IMPERES, TV NOS LIBERASTI: SALVVS IMPERES, TV NOS LIBERASTI: PER TE SALVA RESPVBL. 175
OMNES TIBI GRATIAS AGIMVS. *Item acclamatum est:* INIMICVS SENATVS IN CRVCEM TOLLATVR. HOSTIS SENATVS VBICVMQVE FERIATVR. INIMICI SENATVS VIVI EXVRANTVR. GORDIANI AVGVSTI, DII VOS SERVENT: AMBO FELICITER AGATIS, AMBO FELICITER IMPERETIS. NEPOTI GORDIANI PRAETVRAM DECERNIMVS, NEPOTI GORDIANI CONSVLATVM SPON-

SPONDEMVS. NEPOS GORDIANI CAESAR APPELLETVR, TERTIVS GORDIANVS PRAETVRAM ACCIPIAT. Ibidem cap. 26. recitatis in Senatu per Balbinum Augustum literis acclamasse Senatum narrat: HOSTES POPVLI ROMANI DII PERSEQVVNTVR: IVPITER OPTIME, TIBI GRATIAS. APOLLO VENERABILIS, TIBI GRATIAS. MAXIME AVGVSTE, TIBI GRATIAS. BALBINE AVGVSTE, TIBI GRATIAS. TIBI GRATIAS, GORDIANE AVGVSTE. DIVIS GORDIANIS TEMPLA DECERNIMVS. MAXIMINI NOMEN OLIM ERASVM, NVNC ANIMIS ERADENDVM: HOSTIS PVBLICI CAPVT IN PROFLVENTEM ABIICIATVR: CORPVS EIVS NEMO SEPELIAT. QVI SENATVI MORTEM MINATVS EST, VT DEBEBAT, INTEREMPTVS. SANCTISSIMI IMPERATORES, GRATIAS VOBIS AGIMVS. MAXIME, BALBINE, GORDIANE, DII VOS SERVENT. VICTORES HOSTIVM OMNES DESIDERAMVS, PRAESENTIAM MAXIMI OMNES DESIDERAMVS. BALBINE AVGVSTE, DII TE SERVENT. PRAESENTEM ANNVM COSS. VOS ORNETIS. IN LOCVM MAXIMINI GORDIANVS SVFFICIATVR. Idem Capitolinus in Gordianis cap. 11. post lectas a Consule Gordianorum literas, Senatum acclamasse memorat: DII VOBIS GRATIAS. LIBERATI AB HOSTIBVS SVMVS, SI PENITVS LIBEREMVR. MAXIMINVM HOSTEM OMNES IVDICAMVS. MAXIMINVM CVM FILIO DIIS INFERIS DEVOVEMVS. GORDIANOS AVGVSTOS APPELLAMVS, GORDIANOS PRINCIPES AGNOSCIMVS. IMPERATORES DE SENATV DII CONSERVENT. IMPERATORES NOBILES VICTORES VIDEAMVS. IMPERATORES NOSTROS ROMA VIDEAT: HOSTES PVBLICOS QVI OCCIDERIT, PRAEMIVM MERebitvR. Quas postremas voces a Patribus quoque Conscriptis iactatas in Maximinos, & eorum amicos, quos vna voce HOSTES pronuntiabant, idem ipse Capitolinus in Maximinis c. 16. narrat. De illis enim semel atque iterum acclamatum ait: QVI EOS OCCIDERIT, PRAEMIVM MEREBITVR. Idem Capitolinus in Maximo & Balbino cap. 2. post sententiam a Vegio Sabino dictam, acclamatum vno consensu a Senatu scribit: AEQVVM EST, IVSTVM EST, SENTENTIAE SABINI OMNES CONSENTIMVS, MAXIME ET BALBINE AVGVSTI, DII VOS SERVENT, DII VOS PRINCIPES FECERVNT, DII VOS CONSERVENT. VOS SENATVM A LATRONIBVS VINDICATE: VOBIS BELLVM CONTRA LATRONES MANDAMVS. HOSTIS PVBLICVS MAXIMINVS CVM FILIO PEREAT: HOSTEM PVBLICVM VOS PERSEQVIMINI. FELICES VOS IVDICIO SENATVS, FELICEM REMPVBL. VESTRO IMPERIO. QVOD VOBIS SENATVS DETVLIT, FORTITER AGITE, QVOD VOBIS SENATVS DETVLIT, LIBENTER ACCIPITE. Trebellius Pollio in Claudio cap. 4. lectis literis Claudii Principis, hæc in eum dicta ait: AVGVSTE CLAVDI, DII TE NOBIS PRAESTENT, *dictum sexagies.* CLAVDI AVGVSTE TE RESPVBL. REQVIREBAT, *dictum quadragies.* CLAVDI AVGVSTE, TV FRATER, TV PATER, TV AMICVS, TV BONVS SENATOR, TV VERE PRINCEPS, *dictum octuagies.* CLAVDI AVGVSTE, TV NOS AB AVREOLO VINDICA, *dictum quinquies.* CLAVDI AVGVSTE, TV NOS A PALMYRENIS VINDICA, *dictum quinquies.* CLAVDI AVGVSTE, TV NOS A ZENOBIA ET A VICTORIA LIBERA, *dictum septies.* CLAVDI AVGVSTE, TETRICVS NIHIL FVIT, *dictum septies.* Vopiscus in Tacito Imperatore cap. 4. *Post relationem Consulis, cum Tacitus, qui erat primæ sententiæ Consularis, sententiam, incertum quam, vellet dicere, omnis Senatus acclamauit:* TACITE AVGVSTE, DII TE SERVENT. TE DELIGIMVS, TE PRINCIPEM FACIMVS, TIBI CVRAM REIP. ORBISQVE MANDAMVS: SVSCIPE IMPERIVM EX SENATVS AVCTORITATE: TVI LOCI, TVAE VITAE, TVAE MENTIS EST, QVOD MERERIS. PRINCEPS SENATVS RECTE AVGVSTVS CREATVR: PRIMAE SENTENTIAE VIR RECTE IMPERATOR CREATVR: QVOD BONVM FAVSTVM SALVTAREQVE SIT: DIV PRIVATVS FVISTI. SCIS, QVEMADMODVM DEBEAS IMPERARE, QVI ALIOS PRINCIPES PERTVLISTI. SCIS, QVEMADMODVM DEBEAS IMPERARE, QVI DE ALIIS PRINCIPIBVS IVDICASTI. Cumque Tacitus ætatis excusatione vteretur, subiungit, acclamatum fuisse: ET TRAIANVS AD IMPERIVM SENEX VENIT, *dixerunt decies.* ET ADRIANVS AD IMPERIVM SENEX VENIT, *dixerunt decies.* ET ANTONINVS AD IMPERIVM SENEX VENIT, *dixerunt decies.* ET TV LEGISTI: INCANAQVE MENTA REGIS ROMANI, *dixerunt decies.* ET QVIS MELIVS, QVAM SENEX, IMPERAT? *dixerunt decies.* IMPERATOREM TE, NON MILITEM FACIMVS, *dixerunt vicies.* TV IVBE, MILITES PVGNENT, *dixerunt tricies.* HABES PRVDENTIAM ET BONVM FRATREM, *dixerunt decies.* SEVERVS DIXIT, CAPVT IMPERARE NON PEDES, *dixerunt tricies.* ANIMVM TVVM, NON CORPVS ELIGIMVS, *dixerunt vicies.* TACITE AVGVSTE, DII TE SERVENT. Trebellius Pollio in Valerianis cap. 1. postquam Prætor retulisset de Censore deligendo, omnes vna voce dixisse scribit: VALERIA- 176
NI VITA CENSVRA EST. ILLE DE OMNIBVS IVDICET, QVI EST OMNIBVS MELIOR. ILLE DE SENATV IVDICET, QVI NVLLVM HABET CRIMEN. ILLE DE VITA NOSTRA SENTENTIAM FERAT, CVI NIHIL POTEST OBIICI. VALERIANVS A PRIMA PVERITIA CENSOR FVIT. VALERIANVS IN TOTA VITA SVA FVIT CENSOR: PRVDENS SENATOR, MODESTVS SENATOR, GRAVIS SENA-

NATOR: AMICVS BONORVM, INIMICVS TYRANNORVM: HOSTIS CRIMINVM, HOSTIS VITIORVM. HVNC CENSOREM OMNES, HVNC IMITARI OMNES VOLVMVS. PRIMVS GENERE, NOBILIS SANGVINE, EMENDATVS VITA, DOCTRINA CLARVS, MORIBVS SINGVLARIS, EXEMPLVM ANTIQVITATIS. *Quæ cum essent sæpius dicta, addiderunt:* OMNES. *Atque ita discessum est.* Ab vniuersis enim plerumque vna voce ita acclamatum, Vopiscus quoque ostendit in Tacito cap. 5. Metii namque Falconii oratione totum Senatorium ordinem concussum, statimque acclamatum scribit: OMNES, OMNES. Similiterque in Probo, cap. 11. post dictam a Manlio Statiano sententiam, acclamatum refert: OMNES, OMNES. Ibidem etiam, post literas Probi lectas, acclamatum esse memorat: PROBI AVGVSTE, DII TE SERVENT: OLIM DIGNVS, ET FORTIS, ET IVSTVS, BONVS DVCTOR, BONVS IMPERATOR. EXEMPLVM MILITIAE, EXEMPLVM IMPERII, DII TE SERVENT. ASSERTOR REIPVBL. FELIX IMPERES. MAGISTER MILITIAE, FELIX IMPERES: TE CVM TVIS DII CVSTODIANT, ET SENATVS ANTEA TE DELEGIT. AETATE TACITO POSTERIOR, CETERIS PRIOR. QVOD IMPERIVM SVSCEPISTI, GRATIAS AGIMVS: TVERE NOS, TVERE REMPVBL. BENE TIBI COMMITTIMVS, QVOS ANTE SERVASTI. TV FRANCICVS, TV GOTTHICVS, TV SARMATICVS, TV PARTHICVS, TV OMNIA: ET PRIVS FVISTI SEMPER DIGNVS IMPERIO, DIGNVS TRIVMPHIS: FELIX AGAS, FELICITER IMPERES. Sed & Trebellius Pollio in Claudio, cap. vlt. auctor est, cum nuntiatum esset, Claudium, priusquam ad imperium peruenisset, fortiter contra hostes in Illyrico dimicasse, acclamasse Senatum: CLAVDI, DVX FORTISSIME, HABEAS VIRTVTIBVS TVIS, DEVOTIONI TVAE. CLAVDIO STATVAM OMNES DICAMVS, CLAVDIVM CONSVLEM OMNES CVPIMVS. QVI AMAT REMPVBL. SIC AGIT: QVI AMAT PRINCIPES, SIC AGIT. ANTIQVI MILITES SIC EGERVNT. FELICEM TE, CLAVDI, IVDICIO PRINCIPVM: FELICEM TE VIRTVTIBVS TVIS: CONSVLEM TE, TE PRAEFECTVM. VIVAS, VALERIE, AMERIS A PRINCIPE. Capitolinus in Maximinis cap. 16. postquam Consul retulisset, QVID DE MAXIMINIS FIERI PLACERET, acclamatum refert: HOSTES, HOSTES. Et cum subiunxisset ille: QVID DE EORVM MAXIMINORVM AMICIS VIDERETVR: itidem acclamatum: HOSTES, HOSTES.

LXVII. Senatvm dimittendi *Formula*; *item*, dimittendi concionem.

Senatus vtique dimittendi Formula erat: NIHIL VOS MORAMVR, PATRES CONSCRIPTI: qua permittebatur Senatoribus Curia excedere. Capitolinus in Antonino Philos. c. 10. *Neque unquam recessit e Curia, nisi Consul dixisset:* NIHIL VOS MORAMVR P. C. Eodem pertinere quidam existimant, quod Cicero de Lupo Prætore Senatum habente ait Epist. 1. lib. II. ad Q. Frat. *Tum Lupus,* SENATVM, *negauit, se* TENERE.

Dimittendæ vero concionis recepta verba erant hæc: SI VOBIS VIDETVR, DISCEDITE QVIRITES. Liuius lib. II. cap. 56. *Consul Appius negare ius esse Tribuno in quemquam, nisi in plebeium: non enim populi, sed plebis eum esse magistratum, nec illum ipsum summouere pro imperio posse, more maiorum, quia ita dicatur:* SI VOBIS VIDETVR, DISCEDITE, QVIRITES. Idem lib. III. cap. 11. *Cum* DISCEDERE POPVLVM *iussissent Tribuni, Patres se summoueri haud sinebant.* Cicero II. in Catilin. Orat. habita ad Quirites cap. vlt. *Vos,* ait, QVIRITES, *quoniam iam nox, venerati illum Iouem custodem huius Vrbis, ac vestrum, atque in vestra tecta* DISCEDITE.

LXVIII. Actorvm senatvs *forma quædam.*

Actorum porro Senatus x), quorum conficiendorum auctorem Suetonius cap. 20. Iulium Cæsarem laudat, rudem aliquam formam colligimus ex Ammiani Marcellini verbis hisce lib. XXII. cap. 3. *Et acta super eo gesta non sine magno legebantur horrore: cum id voluminis publici contineret exordium:* CONSVLATV TAVRI ET FLORENTII, INDVCTO SVB PRAECONIBVS TAVRO.

LXIX. In senatvsconsvltis *scribendis* dies *præponi solebat.*

Senatusconsultis autem, vt ad ea tandem aliquando accedamus, præponi solebat dies, quemadmodum ex Senatusconsultis, quæ Cælii ad Ciceronem Epistolis lib. VIII. Familiar. Ep. 8. inseruntur, & ex Senatusconsulto de petitione here-

x) Recte Iulium Cæsarem horum Actorum laudat auctorem. Nam quæ vulgo circumferuntur ac putantur fragmenta eiusmodi Actorum, quorum alterum pertinet ad annum vrbis DLXXXVI, alterum autem ad annum DCXCII. edita a *Pighio Annal.* & *Dodwell. Append. Prl. Cambd.* p. 665. haud dubie supposititia sunt ac spuria, vti ostendunt viri doctiss. *P. Wesseling. Probab. c. vlt.* & *Ernest. Excurs. ad Sueton. c. 20.* (cf. *Welser. Ep. L. & LI p. 850. Opp.*) quorum argumenta sunt tam certa atque firma, vt dici nihil possit contra: tam manifesta autem, vt cæcum esse oporteat, qui fraudem in istis fragmentis factam non videat. Neque enim id, quo tueri auctoritatem fragmentorum vult *Walchius Lect. Iur. Civ. II,* 28. cum dicit interpolata esse, non autem tota conficta, vim vllam habet cf. nostram *Histor. Iurisprud. Rom. II,* 2. 3. 6.

hereditatis l. 20. §. 6. D. de hered. pet. liquet. Vopiscus etiam in Aureliano cap. 19. exemplum Senatusconsulti profert huiusmodi: DIE TERTIO ID. IANVAR. FVLVIVS SABINVS PRAETOR VRBANVS DIXIT, &c. Ibidem cap. 41. CVM DIE TERTIO NON. FEBRVAR. SENATVS AMPLISSIMVS IN CVRIAM POMPI-
177 LIANAM CONVENISSET, AVRELIVS GORDIANVS CONSVL DIXIT. Trebell. Pollio in Valerianis cap. 1. *Ponam Senatusconsulta, quibus animaduertant omnes, quid de illo Amplissimus ordo iudicauerit.* DVOBVS DECIIS COSS. VI. CALEND. NOVEMBR. DIE, CVM OB IMPERATORIS LITERAS IN AEDE CASTORVM SENATVS HABERETVR, IRETVRQVE PER SENTENTIAS SINGVLORVM. Capitolinus in Maximinis cap. 16. *Senatusconsulti autem hoc fuit exemplum:* CVM VENTVM ESSET IN AEDEM CASTORVM VI. CALEND. IVNIAS, *acceptas literas Iunius Silanus Consul ex Africa Gordiani Imperatoris, Patris Patriæ, recitauit.* Vopiscus in Tacito cap. 3. DIE SEPTIMO CAL. OCTOB. *cum in Curiam Pompilianam ordo Amplissimus consedisset &c.* Idem in Probo cap. 11. S. C. citat ita conceptum: DIE III. NON. FEBRVAR. *in æde Concordiæ inter cetera Ælius Scorpianus Cos. dixit: literas Aurelii Valerii Probi, &c.*

LXX. SCtis *apponi solebant* NOMINA, QVI SCRIBENDO ADFVISSENT.

Primis etiam Senatusconsultorum, quæ libera Republ. fiebant, versibus poni solebant nomina eorum, qui ad ea conscribenda adhibiti erant; qua in re vsu recepta erant verba hæc: SCRIBENDO ADFVERE. Testantur hoc Senatusconsulta Cælianis epistolis annexa. Item Senatusconsultum Græcum, incisum in tabula ænea Romæ his verbis: ΓΡΑΦΟΜΕΝΩ ΠΑΡΗΣΑΝ. (Apud Gruterum p. DIII.) Et aliud apud Iosephum lib. XIV. Antiq. Iud. cap. 16. in quo est: ΓΡΑΦΟΜΕΝΩ ΤΩ ΔΟΓΜΑΤΙ ΠΑΡΗΣΑΝ. Cicero Epist. 28. lib. XII. Famil. *Quamquam erat nobis dictum, te existimare alicui Senatusconsulto, quod contra dignitatem tuam fieret,* SCRIBENDO LAMIAM ADFVISSE, *qui omnino Consulibus illis numquam* ADFVIT SCRIBENDO. Idem Epist. 1. lib. VII. ad Attic. *Cato autem &* SCRIBENDO ADFVIT, *& ad me de sententia sua iucundissimas literas misit.* Et Epist. vlt. lib. IV. *Et duos Consulares, qui se dicerent in ornandis prouinciis Consularibus,* SCRIBENDO ADFVISSE: *cum omnino ne Senatus quidem fuisset.* Idem lib. III. de Orat. c. 2. in principio, de Crasso loquens; *Et eundem, id quod in auctoritatibus praescriptis exstat,* SCRIBENDO ADFVISSE. Similiter ad Pætum Epist. 15. lib. IX. Famil. *Senatusconsulta scribuntur apud amatorem tuum, familiarem meum: & quidem cum in mentem venit, ponor* ADFVISSE SCRIBENDO. Et in Orat. de Prouinc. Consular. c. 11. *Multa dissentientibus respondi,* SCRIBENDO ADFVI. Idem in Orat. de Respons. Haruspicum c. 7. *Cum omnes Pontifices qui erant huius ordinis, adessent, cumque alii, qui honoribus populi Rom. antecedebant, multa de collegii iudicio verba fecissent, omnesque iidem* SCRIBENDO ADESSENT. Præterea in Orat. qua Senatui gratias agit post reditum suum, c. 4. ex Clodiana rogatione verba hæc adducit: *Ne quis decerneret, ne disputaret, ne loqueretur, ne pedibus iret, ne* SCRIBENDO ADESSET. Idem Epist. 6. lib. XV. ad Catonem: *Resque ipsa declarat, tibi illum honorem nostrum supplicationis fuisse iucundum, quod* SCRIBENDO ADFVISTI. *Hæc enim S. C. non ignoro ab amicissimis eius, cuius de honore agitur, scribi solere.* Lampridius in Heliogabalo c. 4. *Vbi primum diem Senatus habuit, matrem suam in Senatum rogari iussit, quæ cum venisset rogata ad Consulum subsellia,* SCRIBENDO ADFVIT, *id est, Senatusconsulti conficiendi testis.* y) Veteribus vtique Senatusconsultis, vt Valerius Max. lib. II. cap. 2. auctor est, T. litera subscribi solebat; eaque nota significabatur, ita Tribunos quoque censuisse.

LXXI. AVCTORITATES *quando & quomodo perscriptæ.*

At quotiescunque Senatusconsulta intercessionibus impediebantur, moraque iis fiebat, AVCTORITATES PERSCRIBI solebant. z) Cicero lib. III. de Orat. c. 2. *Id quod* IN AVCTORITATIBVS PERSCRIPTIS *exstat.* Idem Epist. 2. lib. V. ad Attic. *Nondum enim satis huc erat allatum, quomodo Cæsar ferret de* AVCTORITATE PERSCRIPTA. Cælius lib. VIII. Epist. Familiar. Ep. 8. SI QVIS HVIC S. C. INTERCESSISSET, AVCTORITAS PERSCRIBERETVR. Eumenius in panegyrico, Constantino Aug. dicto, c. 7. *Sed cur tantum modo priuatis tuis*

y) Id *Cic. ad Diu. IX*, 15. dicitur: ***poni ad scribendum***, de eo cuius nomen inter eos ponitur, qui scribendo adfuerunt. v. *I. F. Gronon. Obs. IV*, 1. *in Add.* Ipsa autem illa nomina dicebantur ***auctoritates præscriptæ*** *Cic. Or. III*, 2. ***id quod in auctoritatibus præscriptis extat.*** Sic enim ibi boni libri habent, legendumque haud dubie est. Idem etiam dicebatur ***præscriptio.*** *Cicero* quidem *ad Diu. V*, 2. dicit: ***Senatusconsultum ea præscriptione est &c.*** vbi vid. ***Manut.*** Eadem ratione ap. Verr. IV, 64. legendum arbitror: ***nam principum sententiæ præscribi solent.***

z) Minus recte ***auctoritates perscribi*** id dici, scribit Auctor. Semper dicitur ***auctoritas perscribi*** h. e. voluntas senatus. Locus autem *Cic. Or. III*, 2. non huc pertinet, sed ad ***auctoritates præscriptas***: atque sic legendum esse, in superiori obseruatione docui.

tuis affectibus blandiamur, cum omnium Deorum fuerit illa sententia, & quidem iam AVCTORITATE PERSCRIPTA. Auctoritatum perscribendarum rationem explicat Dio lib. LV. p. 629. his verbis: Ἐβουλεύοντο μὲν, καὶ ἥγε γνώμη συνεγράφετο, οὐ μέντοι καὶ τέλος τι ὡς κεκυρωμένη ἐλάμβανεν· ἀλλ' ΑΟΥΚΤΩΡΙΤΑΣ ἐγίγνετο, ὥσπερ φανερὸν τὸ βούλημα αὐτῶν ἦ· τοιοῦτον γάρ τι ἡ δύναμις τοῦ ὀνόματος τούτου δηλοῖ. Hoc significare videtur idem auctor lib. XLII. p. 220. cum ait: καὶ τὴν βουλὴν τῇ παρ' αὐτῶν φρουρᾷ συναγαγὼν, προέθηκε γνώμην περὶ τῶν παρόντων, καὶ κυρωθέντος μὲν μηδενὸς (οἱ δήμαρχοι γὰρ ἐκώλυσαν) συγγραφέντος δὲ τοῦ δόξαντος, id est, vt ego interpretor, auctoritate perscripta.

LXXII. SCTORVM INITIA SOLENNIA.

Senatusconsultorum plane vulgaria initia erant: QVOD VERBA FECIT COS. DE EA RE QVID FIERI PLACERET, DE EA RE ITA CENSVERVNT. Id quod Senatusconsultorum, quæ in Cælii Epistolis & Frontini lib. II. de Aquæduct. & in Pandectis posita sunt, exempla comprobant. Ea vero singularibus literis
178 scribi consueuisse in hunc modum: Q. V. F. COS. D. E. R. Q. F. P. D. E. R. I. C. Valerius Probus testis est: nec alia est harum notarum vis & potestas in Ciceronis & Frontini libris. In ea autem clausula facile est, legitima & solennia tam relationum, quam sententiarum verba, ex quibus conflata est, adgnoscere. Primis namque his verbis, Q. V. F. relatio continetur: ex eodemque relationum fonte fluxisse verba hæc: D. E. R. Q. F. P. non dubium est: cum solennia earum verba fuisse: QVID FIERI PLACET; supra demonstrauerimus. Reliqua verba ad sententias dictas pertinent. Hoc & ex Ciceronis sententiis, quæ III. & X. Philipp. habentur, liquido perspicitur: Illic enim c. 15. ipsamet Senatusconsultorum, vti perscribenda ea censeret, verba dictans, M. Tullius ait: QVAS OB RES, QVOD TRIBVNI PL. VERBA FECERVNT, VT SENATVS CAL. IANVAR. TVTO HABERI, SENTENTIAEQVE DE SVMMA REPVBL. LIBERE DICI POSSINT; DE EA RE ITA CENSEO. Et Philipp. X. c. 11. QVAE CVM ITA SINT, QVOD C. PANSA COS. VERBA FECIT DE LITERIS, QVAE A Q. CAEPIONE BRVTO PROCOS. ALLATAE ET IN HOC ORDINE RECITATAE SVNT, DE EA RE ITA CENSEO. CVM Q. CAEPIONIS BRVTI, &c. Idem Philipp. VIII. c. 4. Sc. Opimianum citat in hæc verba: QVOD L. OPIMIVS COS. VERBA FECIT DE REPVBL. DE EA RE ITA CENSVERVNT.

Nec tamen huic Formulæ ita addicti Patres erant, vt non ab ea quandoque recederent. Interdum enim scribebant, ἀορίστως, QVOD VERBA FACTA SVNT. Cicero IV. orat. in Verrem. c. 64. *Id adeo ex ipso S. C. cognoscite. Nam principum sententiæ perscribi solet: Recita:* QVOD VERBA FACTA SVNT DE S. PEDVCEO. *Dicit, qui primi suaserint: decernitur. Refertur deinde de Verre: dic quæso, quomodo?* QVOD VERBA FACTA SVNT DE C. VERRE. Senatusconsultum etiam de Philosophis & Rhetoribus factum Suetonius in lib. de Clar. Rhetor. c. 1. & Gellius lib. XV. cap. 11. ita conceptum fuisse tradunt: FANNIO STRABONE, M. VALERIO MESSALA COSS. M. POMPONIVS PRAETOR SENATVM CONSVLVIT: QVOD VERBA FACTA SVNT DE PHILOSOPHIS ET RHETORIBVS S. CONS. DE EA RE ITA CENSVERVNT, VT M. POMPONIVS PRAETOR ANIMADVERTERET, CVRARETQVE, VT SI EI E REPVBL. FIDEQVE SVA VIDERETVR, VTI ROMAE NE ESSENT. Cui S. C. insertæ apud Suetonium (absunt enim ab Gellio) notæ istæ S. CONS. in hac quoque vulgari S. C. clausula variatum, indicant. Earum enim notarum recta interpretatio, me iudice, hæc est: SENATVS CONSVLTVS. Quibus vt sequentia verba congruant, notis ea quoque continuo tractu ita scripta fuisse, crediderim: S. C. D. E. R. I. C. Sed in vltimæ notæ explicatione a librariis peccatum est, qui plurali, quod singulari numero debuerant, interpretati sunt. Significabatur namque his notis: CENATVS CONSVLTVS DE EA RE ITA SENSVIT. Quod loquendi genus ne quis vsu receptum neget, idoneum testem Liuium cito. Is lib. VII. c. 6. *Post tanti*, ait, *prodigii procurationem, eodem anno de Hernicis* CONSVLTVS SENATVS, *cum Feciales ad res repetendas necquicquam misisset, primo quoque die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis*, CENSVIT. Et lib. XXV. c. 7. *Hæ literæ ad nouos Coss. allatæ, ac per eos in Senatu recitatæ sunt*: CONSVLTVSQVE DE HIS LITERIS ITA DECREVIT SENATVS: *Militibus qui ad Cannas, &c.* Similiterque lib. XXIII. c. 24. *Postero die* CONSVLTVS A M. POMPONIO PR. SENATVS DECREVIT, *Dictatori scribendum.* Verum in illius libelli de claris Rhetoribus principio, aut fallor ego, aut euolauit verbum, quo velut membro capta, claudicat oratio. Vulgo enim ita scriptum est: *Quod ne cui dubium sit, vetus item Edictum Censorium subiiciam.* At ego duas has literas, S. C. quæ verbum conficiunt, quod sensum expleret, deesse aio, nec particula hæc: *Item;* absque hoc fulcro consisteret. Adde ergo: *Vetus S. C. item Edictum.* a) Vtrumque enim vt pollicetur, ita & præstat Suetonius: fidemque suam liberans S. C. primum, deinde Edictum Censorium subiicit.

Alia insuper Formula perscriptum Senatusconsultum citat Gellius lib. IV. cap. 6. cuius prima verba erant: QVOD C. IVLIVS PONTIFEX NVNTIAVIT IN SACRARIO, IN REGIA HASTAS MARTIAS MOVISSE, D. E.

a) Atque ita hodie in libris editis legitur.

R. I. S. C. id est, DE EA RE ITA SENATVS CENSVIT.

Secundum hæc legitima Senatusconsultorum verba, Valerius Max. lib. VI. cap. 5. DE EA RE, ait, SENATVS CENSVIT, VT PVERI VINCTVM MAGISTRVM VIRGIS CAEDENTES IN PATRIAM REMITTERENTVR. Cicero Epist. 16. lib. IV. ad Attic. *Res ad Senatum.* DE EA RE ITA CENSVERVNT, COMITIA, *&c.* Liuius lib. XXX. cap. 40. PATRES IGITVR IVRATI (*ita conuenerat*) ITA CENSVERVNT, VTI COSS. *&c.*

LXXIII. DECERNENDI *Formula: prima:* SENATVI PLACERE.

Formulæ vero decernendi erant hæ: PLACERE SENATVI, SENATVM VELLE ET AEQVVM CENSERE, SENATVM EXISTIMARE, SENATVM ARBITRARI, SENATVI VIDERI. Cicero quidem de varia Senatusconsultorum conceptione hæc in Orat. pro Cornel. de Maiestate scripserat: *Quatuor omnino genera sunt,* IVDICES, *in quibus per Senatum more maiorum statuatur aliquid de legibus. Vnum est eiusmodi,* PLACERE LEGEM ABRO-
179 GARI, *vt Q. Cæcilio, M. Iunio Coss.* QVAE LEGES REM MILITAREM IMPEDIRENT, VT ABROGARENTVR. *Alterum,* QVAE LEX LATA ESSE DICATVR, EA NON VIDERI POPVLVM TENERI, *vt L. Marcio, & Sex. Iulio Coss. de legibus Liuiis. Tertium est de legum derogationibus: quo de genere persæpe Senatusconsulta fiunt, vt nuper de ipsa lege Calpurnia, quæ derogaretur.* De singulis autem a me commemoratis Senatusconsultorum Formulis testimonium vetustis auctoribus denuntiabo. Ac, quod ad primum attinet, exempla eius habemus in duobus prioribus Senatusconsultis, quæ a Iulio Frontino lib. II. de Aquæduct. referuntur.. Vnius enim verba hæc sunt: PLACERE HVIC ORDINI, EOS, QVI AQVIS PVBLICIS PRAEESSENT, &c. Alterius vero hæc: NEQVE AVGERI PLACERE, NEC MINVI NVMERVM. In Senatusconsulto de Petitione hereditatis l. 20. §. 6.. D. de hered. pet. PLACERE REDACTAE EX PRETIO RERVM VENDITARVM PECVNIAE VSVRAS NON ESSE EXIGENDAS. Et mox: ITEM PLACERE, A QVIBVS HEREDITAS PETITA FVISSET. Et: SENATVI PLACERE; legimus in sententiis quæ a Cicerone Philipp. V. VIII. X. XI. & XIV. dicuntur. Liuius lib. XXXI. c. 5. in Senatusconsulto quodam: DE AVXILIO MITTENDO TVM RESPONDERE, PLACERE, CVM PROVINCIAS COSS. SORTITI ESSENT. Et rursus eodem lib. c. 12. SENATVI PLACERE QVAESTIONEM DE EXPILATIS THESAVRIS, &c. Idem lib. XXVII. c. 31. in Senatus mandatis: Q. CLAVDIVM PRAETOREM PLACERE INDE ABDVCERE LEGIONES. Et lib. XLII. cap. 9. QVAS OB RES PLACERE SENATVI, M. POPILIVM COS. LIGVRES, &c. Idem lib. XLIII. c. 3. *Senatus decreuit, vti nomina sua apud L. Canuleium profiterentur: eorumque, si quos manumisisset, eos Carteiam ad Oceanum* DEDVCI PLACERE. Cicero I. in Catilin. Orat. c. 8. *Si hic ordo,* SIBI PLACERE, *decreuerit.* Enimuero sicut, quæ probabat Senatus, ea PLACERE sibi decernebat, ita quæ improbabant Patres, ea NON PLACERE, quandoque testabantur. Cicero pro Cornelio Maiestatis reo: *Decreuissem;* SENATVI NON PLACERE, *id iudicium de Sullæ bonis fieri.* Liuius lib. XXVII. c. 6. *Patribus id tempus Reipubl. visum est, vt per veteres & expertos, belique peritos Imperatores Respubl. gereretur:* ITAQVE MORAM FIERI COMITIIS NON PLACERE. Et lib. XXXIV. c. 55. *Decreuit Senatus,* TRIBVNOS PL. NON PLACERE CAVSAS MILITARES COGNOSCERE, QVO MINVS AD EDICTVM CONVENIRETVR. Sic & in responso dato a Senatu legatis Transalpinorum Gallorum apud eundem Liuium lib. XXXIX. c. 54. NEQVE SENATVI PLACERE, DEDITOS SPOLIARI. Sed & lib. XL. c. 16. in alio Senatusconsulto: TVM QVOQVE NON PLACERE SIBI, PER DEDITIONEM LIGVRES RECIPI. Idem lib. XLIV. cap. 20. *Si legatos misissent, qui denuntiarent,* NON PLACERE SENATVI, SOCIIS REGIBVS BELLVM FIERI.

LXXIV. *Altera decernendi Formula:* SENATVM VELLE ET AEQVVM CENSERE.

Secundæ Formulæ exempla in promptu sunt. In Senatusconsulto namque de Bacchanalibus apud Liuium lib. XXXIX. c. 19. scriptum est: ID SENATVM VELLE ET AEQVVM CENSERE, VT ITA FIERET. Et in alio S. C. lib. XL. c. 16. RECEPTIS ARMA ADIMI, ATQVE EOS AD COSS. MITTI, SENATVM AEQVVM CENSERE. Idem Liuius lib. XLII. c. 25. PRO HIS INIVRIIS SATISFIERI, SENATVM AEQVVM CENSERE. Ex veteri quoque Senatusconsulto de Asclepiade Clazomenio & Polystrato Caristio, verba hæc in tabula ærea (apud Gruterum p. DIV.) supersunt: SENATVM VELLE, ET AEQVOM CENSERE, EA ITA FIERI. A Sallustio etiam in bello Iugurthino c. 21. memoriæ proditum est, Senatum, postquam de Iugurthæ & Adherbalis bello accepit, tres legatos in Africam misisse, qui ambos Reges adirent, Senatus populique Rom. verbis nuntiarent: VELLE ET CENSERE, EOS AB ARMIS DISCEDERE: DE CONTROVERSIIS SVIS IVRE POTIVS, QVAM BELLO, DISCEPTARE: ITA SEQVE ILLISQVE DIGNVM ESSE. Eademque verborum conceptione plerumque Consulibus ex auctoritate Senatus scribebatur. Itaque cum Cn. Seruilius Consul, velut Annibalem persequens, in Siciliam, inde in Africam transiliens traiecisset, nec hoc Senatus probaret, censuere Patres, Liuius lib. XXX. c. 24.

ait: VT PRAETOR SCRIBERET CONSVLI, SENATVM AEQVVM CENSERE IN ITALIAM REVERTI EVM. Idem lib. XXXIX. c. 21. *Literis de morte Propraetoris recitatis*, SENATVS CENSVIT, MITTENDVM, QVI AD LVNAE PORTVM PRAETOREM CONSEQVERETVR; NVNTIARETQVE, SENATVM AEQVVM CENSERE, NE SINE IMPERIO PROVINCIA ESSET, MATVRARE EVM PROFICISCI. Et lib. XL. c. 28. a Senatu decretum scribit: VT PRAETOR VRBANVS CONSVLIBVS SCRIBERET, SENATVM AEQVVM CENSERE, SVBITARIOS MILITES, TVMVLTVS CAVSA CONSCRIPTOS, PRIMO QVOQVE TEMPORE DIMITTI. In responso etiam, quod a Senatu datum est Abderitarum legatis, apud eundem Liuium lib. XLIII. c. 4. legimus: CONQVIRIQVE OMNES, QVI IN SERVITVTE SINT, ET RESTITVI IN LIBERTATEM, AEQVVM CENSERE. Eodemque lib. c. 8. in responso, Chalcidensium legatis dato SOCIORVM NAVALIVM NEMINEM, PRAETER MAGISTROS IN HOSPITIA DEDVCI AEQVVM CENSERE. Hac eadem verborum
180 verecundia, M. Fuluius Proconsul, narrante Liuio lib. XXXIX. c. 4. ex Ætolia reuersus petiit a Patribus: VT AEQVVM CENSERENT, *Diis immortalibus honorem haberi, & sibi triumphum decerni.* Sed & solo *Censendi* verbo Senatum non numquam contentum fuisse inuenio. Liuius lib. XXXIX. c. 39. *Senatus a Coss. est habitus: decretumque:* QVONIAM, PRAETORIS SVBROGANDI COMITIA NE LEGIBVS FIERENT, PERTINACIA Q. FLACCI, ET PRAVA STVDIA HOMINVM IMPEDIRENT, SENATVM CENSERE, SATIS PRAETORVM ESSE. Cicero Epist. 16. lib. IV. ad Attic. S. C. refert in hæc verba: COMITIA PRIMO QVOQVE TEMPORE HABERI, CENSERE. Idem Philipp. IX. c. 7. CENSERE ATQVE E REPVBL. EXISTIMARE, coniungit. A Prudentibus quoque Senatusconsulta his potissimum verbis: SENATVS CENSVIT: signari notarique, sciunt, qui Pandectas legendo contriuerunt: ceteram multitudinem libros meos, quibus Verborum ad Ius pertinentium Significationes exposui, adire iubeo: non ante tamen, quam illi a me recogniti, togaque virili sumpta in publicum prodeant. Interim namque testatum volo, abortiuum illum fœtum nulli magis, quam ipsi parenti, displicere.

LXXV. *Tertia decernendi Formula:* SENATVI VIDERI.

Tertia S. C. species, his quæ subieci, testimoniis confirmatur. Cicero Epist. 2. lib. II. ad Q. Frat. *De rege Alexandrino factum est Senatusconsultum:* CVM MVLTITVDINE REDVCI PERICVLOSVM REIP. VIDERI. Idem in Muræniana cap. 32. *Dixisti, Senatusconsultum me referente esse factum: Si mercede conducti obuiam candidatis issent: Si conducti sectarentur: Si gladiatoribus vulgo locus tributus, & item prandia vulgo essent data,* CONTRA LEGEM CALPVRNIAM FACTVM VIDERI. Idem in Orat. de Respons. Harusp. cap. 7. *Postero die frequentissimus Senatus te, Consule designato, Lentule, sententiæ principe, P. Lentulo, & Q. Metello Coss. referentibus statuit, &c.* DOMVM MEAM IVDICIO PONTIFICVM RELIGIONE LIBERATAM VIDERI. Sallustius in bello Catilin. cap. 48. *Itaque, Cicerone consulente,* FREQVENS SENATVS DECERNIT, TARQVINII INDICIVM FALSVM VIDERI. Liuius lib. XXV. cap. 7. DECREVIT SENATVS, MILITIBVS, QVI AD CANNAS COMMILITONES SVOS DESERVISSENT, SENATVI NIHIL VIDERI REMPVBL. COMMITTENDAM ESSE. Idem lib. XXX. cap. 26. *Legatos ad Regem, qui:* HAEC ADVERSVS FOEDVS FACTA VIDERI PATRIBVS; *nuntiarent, mittendos* CENSVIT SENATVS. Eodemque libro, c. 42. a Senatu responsum fuisse legatis Philippi Macedonum Regis, ait: P. SCIPIONEM RECTE ATQVE ORDINE VIDERI FECISSE, ET FACERE, QVOD EOS, QVI ARMA, &c. Et alias c. 17. legatis Masanissæ responsum: SCIPIONEM RECTE ATQVE ORDINE VIDERI FECISSE, QVOD EVM REGEM APPELLASSET. Idem lib. XXXVIII. cap. 44. *Postea per infrequentiam adiecit Senatusconsulto,* AMBRACIAM NON VIDERI VI CAPTAM ESSE. Auctor lib. Rhetoricor. ad Herenn. cap. 12. *Senatus decreuit:* SI EAM LEGEM AD POPVLVM FERAT, ADVERSVS REMP. VIDERI EVM FACERE. Cæsar lib. I. de bello Ciu. cap. 2. in Scipionis sententia: SI NON FACIAT, EVM ADVERSVS REMPVBL. FACTVRVM VIDERI. Apud Liuium quoque lib. XXX. cap. 23. M. Liuius pro sententia dicit: NON VIDERI SIBI, ABSENTE CONSVLVM ALTERO AMBOBVSVE, EAM REM AGI, SATIS EX DIGNITATE POPVLI ROM. ESSE.

LXXVI. *Quarta Formula:* SENATVM EXISTIMARE.

Quarta quoque Formula magnis auctoritatibus nititur. In Senatusconsulto namque, quod Epistolis Cælii lib. VIII. Familiar. Epist. 8. Ciceronis annectitur, verba hæc legimus: SENATVM EXISTIMARE, NEMINEM EORVM, QVI POTESTATEM HABENT INTERCEDENDI, &c. Cicero lib. IV. Epist. 2. ad Attic. SI QVAE VIS ESSET FACTA, SENATVM EXISTIMATVRVM *eius opera factum esse, qui Senatusconsulto intercessisset.* Idemque verbum in suis sententiis, quæ Philipp. III. c. 15. & VIII. cap. 11. continentur, vsurpat. Et Philipp. IX. c. 7. SENATVM CENSERE ATQVE E REPVBL. EXISTIMARE. Cæsar apud Sallustium in bello Catilin. cap. 51. *Qui aliter fecerit,* SENATVM

EXI-

EXISTIMARE EVM CONTRA REMPVBL. ET SALVTEM OMNIVM FACTVRVM.

LXXVII. *Quinta decernendi Formula:* SENATVM ARBITRARI.

Sed nec postremæ Formulæ exempla desunt. Cicero III. Philipp. cap. 15. in sententia: SENATVM ARBITRARI AD SVMMAM REMPVBL. PERTINERE. Sic & in Senatusconsulto Velleiano: ARBITRARI SENATVM RECTE ATQVE ORDINE FACTVROS. Plinius Epist. 11. lib. II. Tertullum Consulem designatum hæc pro sententia dixisse refert: ARBITRARI SENATVM ITA NOS FECISSE &c.

LXXVIII. *Decretorum Formulæ:* SENATVI CVRAE FORE: SENATVM IVDICARE.

Interdum decernebatur: SENATVI CVRAE FORE. Liuius lib. X. cap. 45. Legatis sociorum responsum scribit: CVRAE SENATVI
181 FVTVRVM, NE SOCIOS FIDEI SVAE POENITERET. Similique modo, cum ab Attalo Rege & Rhodiis legati venissent nuntiantes, Asiæ ciuitates sollicitari, his legationibus, vt idem Liuius lib. XXXI. cap. 2. narrat, responsum fuit: CVRAE ASIANAM REM SENATVI FORE. Idem lib. XXVI. cap. 32. refert, de legatorum Syracusanorum postulatis Patres decreuisse: IN RELIQVVM CVRAE SENATVI FORE REM SYRACVSANAM. Eodem etiam libro cap. 2. ad L. Martii literas, de frumento & vestimentis exercitus, rescribi placuisse: VTRAMQVE REM EAM SENATVI CVRAE ESSE. Cicero Philipp. III. cap. 15. in sententia: SENATVI MAGNAE CVRAE ESSE, AC FORE, VT PRO TANTIS EORVM IN REMPVBL. MERITIS, HONORES EIS HABEANTVR, GRATIAEQVE REFERANTVR.

Inueniuntur & in Senatusconsultis verba hæc: SENATVM IVDICARE. Cicero Philipp. XIV. c. 14. OB EAS RES SENATVM EXISTIMARE ET IVDICARE. Liuius lib. III. c. 21. *Tunc referente Consule de Tribunorum & plebis postulatis, Senatusconsulta fiunt:* NE QVI TRIBVNI LEGEM EO ANNO FERRENT, NEQVE COSS. AB VRBE EXERCITVM EDVCERENT. IN RELIQVVM MAGISTRATVS CONTINVARI, ET EOSDEM TRIBVNOS REFICI, IVDICARE SENATVM CONTRA REMPVBL. ESSE.

LXXIX. SCtorvm *caput* DE ROGANDO POPVLO PLEBEVE. *Formula in SCtis:* PRIMO QVOQVE TEMPORE.

Erat autem in plerisque Senatusconsultis caput hoc: SI QVID DE EA RE AD POPVLVM PLEBEMVE LATI OPVS EST, COSS. PRAETT. TRIBB. PL. QVI NVNC SVNT, QVOD EIS VIDEBITVR, AD POPVLVM PLEBEMVE FERANT. Cui rei testimonio est Senatusconsultum illud, quod paulo ante e Cælii Epistolis laudaui. Eamque clausulam hoc notarum compendio: S. Q. D. E. R. A. P. P. V. L. O. E. COSS. PRR. TR. PL. Q. N. S. Q. E. V. A. P. P. V. F. scribi consueuisse, auctor est Valer. Probus.

In Senatusconsultis vtique crebro occurrunt verba hæc: PRIMO QVOQVE TEMPORE. Nam siue Comitia habenda erant, ea PRIMO QVOQVE TEMPORE HABERI, decernebant. Cuiusmodi S. C. Cicero Epist. 16. lib. IV. Epist. ad Attic. commemorat. Liuius lib. XLI. c. 14. *Senatus C. Claudium Consulem*, COMITIA PRIMO QVOQVE TEMPORE HABERE, IVSSIT. Idem lib. XLIV. cap. 17. *S. C. factum est*, VT CN. SERVILIVS PRIMO QVOQVE TEMPORE AD COMITIA HABENDA VENIRET. Siue quid ad Senatum referendum esset, PRIMO QVOQVE TEMPORE REFERRI decernebant. Cicero Philipp. IV. cap. 2. *Cuius* DE LAVDIBVS ET HONORIBVS, *qui ei pro diuinis & immortalibus meritis diuini immortalesque debentur, mihi Senatus adsensus, paullo ante decreuit*, VT PRIMO QVOQVE TEMPORE REFERRETVR. Idem Philipp. V. cap. 2. *Atqui, cum Consules non haberetis, decreuistis*, VT ET DE PRAEMIIS MILITVM, ET DE HONORIBVS IMPERATORVM PRIMO QVOQVE TEMPORE REFERRETVR. Liuius lib. XXXIII. cap. 6. *Decreuerunt Patres:* VT COMITIIS PRAETORVM PERFECTIS, CVI PRAETORI PROVINCIA HISPANIA OBVENISSET, IS PRIMO QVOQVE TEMPORE DE BELLO HISPANIAE AD SENATVM REFERRET. Siue quid ad Populum ferendum erat, PRIMO QVOQVE TEMPORE FERRI, censebant. Liuius lib. IV. cap. 58. *Id Patres ægre passi decreuere*, VT TRIBVNI MILITVM, DE BELLO INDICENDO VEIENTIBVS, PRIMO QVOQVE DIE AD POPVLVM FERRENT. Et lib. VII. cap. 6. Censuisse Senatum, PRIMO QVOQVE DIE FERENDVM AD POPVLVM DE BELLO HERNICIS INDICENDO. Et lib. XXVI. cap. 2. AGENDVM CVM TRIBVNIS PLEB. ESSE, PRIMO QVOQVE TEMPORE AD PLEBEM FERRENT, QVEM CVM IMPERIO MITTI PLACERET IN HISPANIAM. Idem lib. XLII. c. 30. *Patres*, CENTVRIATIS COMITIIS PRIMO QVOQVE DIE FERRE AD POPVLVM COSS. *iusserunt*. Siue auxilium ferri placeret, PRIMO QVOQVE TEMPORE ID FIERI, decernebant. Sic Liuius lib. VI. c. 3. decreuisse Senatum, refert, VT DICTATOR SVTRINIS SOCIIS POPVLI ROM. AVXILIVM PRIMO QVOQVE TEMPORE FERRET. Et lib. XXI. c. 51. Decretum a Senatu, VT CONSVL COLLEGAE PRIMO QVOQVE TEMPORE FERRET AVXILIVM. Denique quidquid faciendum censebant, id quamprimum fieri, solennibus illis verbis decernebatur. Exempla Liuius plena manu porrigit. Libro namque

namque tertio cap. 54. factum SC. ait: VT DECEMVIRI PRIMO QVOQVE TEMPORE MAGISTRATV ABDICARENT: & lib. XXII. cap. 57. censuisse Senatum, SCRIBENDVM CONSVLI, VT PRIMO QVOQVE TEMPORE, QVANTVM PER COMMODVM REIPVBL. FIERI POSSET, ROMAM VENIRET. Idem lib. XXIII. cap. 11. Senatum decreuisse: VT RES DIVINAE SVPPLICATIONESQVE PRIMO QVOQVE TEMPORE CVM CVRA FIERENT. Eodem libro cap. 34. decretum a Senatu, vt Q. Fuluius Flaccus quinque millia peditum, quadringentos equites scriberet, eamque legionem PRIMO QVOQVE TEMPORE IN SARDINIAM TRAIICIENDAM CVRARET. Item cap. 38. VT M. VALERIVS PRAETOR L. APVSTIO LEGATO EXERCITVI PRAEPOSITO, TARENTVM AD CLASSEM PROFECTVS, PRIMO QVOQVE TEMPORE IN MACEDONIAM TRANSMITTERET. Idem lib. XXVII. c. 40. Cum omnes censerent, PRIMO QVOQVE TEMPORE CONSVLIBVS EVNDVM AD BELLVM.
182 Eodemque libro c. 7. narrat, Senatum decreto suo iussisse, CAELIVM PRIMO QVOQVE TEMPORE, CVM QVIBVS VENERAT NAVIBVS, IN HISPANIAM REDIRE. Sed & lib. XXIX. cap. 22. *Effecerunt*, ait, *vt Senatus censeret*, PRIMO QVOQVE TEMPORE IN AFRICAM TRAIICIENDVM. Idem lib. XLII. c. 9. in Senatusconsulto de Liguribus facto, ARMA PRIMO QVOQVE TEMPORE FIERI IN EA GENTE, decretum fuisse scribit. Apud eumdem libro XL. cap. 28. in quodam Senatus decreto legimus: SVBITARIOS MILITES TVMVLTVS CAVSA CONSCRIPTOS, PRIMO QVOQVE TEMPORE DIMITTI. Libro vero XXXVI. cap. 2. Senatum iussisse narrat, C. LIVIVM PRAETOREM, CVI CLASSIS EVENERAT, CVM TRIGINTA NAVIBVS PARATIS, IN GRAECIAM PRIMO QVOQVE TEMPORE TRAIICERE, ET AB ATTILIO NAVES ACCIPERE. Apud eumdem lib. III. c. 40. Cornelius Maluginensis in sententia sua, DELECTVM PRIMO QVOQVE TEMPORE HABERI, censet. Libro XL. c. 29. Senatum censuisse refert, LIBROS NVMAE PRIMO QVOQVE TEMPORE IN COMITIO CREMANDOS ESSE. Idem lib. XLII. cap. 27. *Prætori negotium datum*, VT COLLEGAE IN SICILIAM SCRIBERET, EAS QVAE IN SICILIA NAVES ESSENT, REFICERET, ATQVE EXPEDIRET, VT BRVNDVSIVM PRIMO QVOQVE TEMPORE MITTI POSSET. Et lib. XLIII. c. 12. *Coss. cum de prouinciis retulissent*, PRIMO QVOQVE TEMPORE ET COMPARARE EOS INTER SE ITALIAM, ET MACEDONIAM SORTIRI, PLACVIT. Idem lib. XLIV. c. 17. *Latinas, vbi magistratum iniissent*, QVOD PER RELIGIONES POSSET, PRIMO QVOQVE TEMPORE FIERI PLACERE. Et libro XLIII. c. 11. Senatum decreuisse, ut Hostilius Cos. Macedonia PRIMO QVOQVE TEMPORE IN VRBEM REDIRET.

LXXX. *Formula Senatui solennis:* RECTE ATQVE ORDINE VIDERI FECISSE: *aliæque huic similes Formulæ.*

Enimuero quorum facta comprobabat & laudabat Senatus, EOS RECTE ATQVE ORDINE VIDERI FECISSE, decernebat. Eius rei fidem facit responsum Senatus, quod Masinissæ legatis datum Liuius lib. XXX. c. 17. scribit, in quo est: SCIPIONEM RECTE ATQVE ORDINE VIDERI FECISSE, QVOD EVM REGEM APPELLASSET. Eodemque libro c. 42. in responsis a Senatu datis Philippi Macedonum Regis legatis: P. SCIPIONEM RECTE ATQVE ORDINE VIDERI FECISSE, ET FACERE, QVOD EOS, QVI ARMA CONTRA POPVLVM ROM. FERENTES CAPTI SVNT, HOSTIVM NVMERO IN VINCVLIS HABEAT. ET M. AVRELIVM E REPVBL. FACERE, GRATVMQVE ID SENATVI ESSE, QVOD SOCIOS POPVLI ROM. QVANDO IVRE FOEDERIS NON POSSET, ARMIS TVEATVR. Vnde notandum est illi Formulæ quandoque additum: GRATVM ID ESSE SENATVI. Et ita lib. XLV. cap. 13. *Responsum*, ait Liuius, *ab Senatu est*, ANTIOCHVM RECTE ATQVE ORDINE FECISSE, QVOD LEGATIS PARVISSET, GRATVMQVE ID ESSE SENATVI POPVLOQVE ROM. Cicero Philipp. V. c. 13. in ea sententia, qua Senatusconsulto præit, de Bruto agens: ID EVM RECTE ET ORDINE, EXQVE REPVBL. FECISSE: IDQVE BRVTI PRAESTANTISSIMVM MERITVM IN REMPVBL. SENATVI POPVLOQVE ROM. GRATVM ESSE, ET FORE. Idem Philipp. X. cap. 11. ID Q. CAEPIONEM BRVTVM PROCOS. BENE, ET E REPVBL. ET PRO SVA, MAIORVMQVE SVORVM DIGNITATE CONSVETVDINEQVE REIPVBL. BENE GERENDAE FECISSE, EAMQVE REM SENATVI, POPVLO ROM. GRATAM ESSE, ET FORE. Vbi obserua: BENE, ET E REPVBL. quæ priori illi, qua de agitur, Formulæ, idem Cicero adiungit Philipp. III. c. 15. his verbis: *Id cum, exercitumque eius, municipia, colonias prouinciæ Galliæ*, RECTE ATQVE ORDINE, EXQVE REPVBL. FECISSE, ET FACERE. Idem Philipp. X. cap. 11. Q. HORTENSIVM PROCOS. RECTE ET ORDINE, EXQVE REPVBL. FECISSE. In responso vero, Saguntinorum legatis reddito, apud Liuium lib. XXVIII. cap. 39. SVOS IMPERATORES RECTE ET ORDINE ET EX VOLVNTATE SENATVS FECISSE, QVOD SAGVNTVM RESTITVERINT. At in S. C. Velleiano: RECTE ATQVE ORDINE FACTVROS; dumtaxat, nullo alio addito. Liuius etiam lib. XXIV. c. 31. In literis, quas a se compositas, Hippocrates, quasi a Prætoribus Syracusanis ad Marcellum scriptas, & a se interceptas recitauit, scriptum fuisse refert: RECTE MARCELLVM ATQVE ORDINE FECISSE, QVOD IN LEONTINIS NVLLI PEPERCISSET. Plane recitatis in Senatu Bruti literis,

ris, cum de his Senatores rogati essent sententias, Q. Fufius Calenus pro sententia dixit: LITERAS BRVTI RECTE ATQVE ORDINE SCRIPTAS VIDERI. Quod Cicero venuste ridet, atque exagitat Philipp. X. cap. 2. his verbis: *Visum in Republ. Calene, magnum iam habere & debes, & potes: quando ita decerni vidisti, aut quod S. C. huius generis, (sunt enim innumerabilia)* BENE SCRIPTAS LITERAS, *decretum a Senatu?* Erant & in Senatusconsultis vsitata verba hæc: VTI OPTIMO IVRE: quemadmodum ex sententiis, quæ a Cicerone Philipp. IX. cap. 7. & XI. cap. 12. & ab Hercule in Ἀποκολοκυντώσει Senecæ dicuntur, liquet.

LXXXI. SCta e Frontino de aquae ductibus.

Verum ne in naufragiorum reliquiis colligendis longius immoremur, integra aliquot Senatusconsultorum, quæ in veterum auctorum
183 archiis asseruantur, exempla subiiciam: vt studiosis tota Senatusconsultorum scribendorum ratio constet. Nec necesse habebimus Prætorem adire, qui eas, quas desideramus, tabulas, instrumentaue edi, exhiberi, cogat. Inspiciendi enim describendique potestatem Iulius Frontinus vltro faciet, qui sex penes se Senatusconsulta habet, quæ ex eius lib. II. de Aquæductibus mutuabimur. Quorum prius in hæc verba, prout ea restituenda censeo, perscriptum est.

QVOD. QV. AELIVS. TVBERO. P. FABIVS MAXIMVS. COSS. V. F. DE IIS. QVI. CVRATORES. AQVARVM. PVBLICARVM. EX. S. C A. CAESARE. AVGVSTO. NOMINATI. ESSENT. ORDINANDIS. D. E. R. Q. F. P. D. E. R. I. C. PLACERE. HVIC. ORDINI. EOS. QVI AQVIS. PVBLICIS. PRAEESSENT. CVM. EIVS REI. CAVSSA. EXTRA. VRBEM. ESSENT LICTORES. BINOS. ET. SERVOS. PVBLICOS TERNOS. ARCHITECTOS. SINGVLOS. ET SCRIBAS. ET. LIBRARIOS. ACCENSOS. PRAECONESQVE. TOTIDEM. HABERE. QVOT. HABENT. II. PER. QVOS. FRVMENTVM. PLEBI DATVR. CVM. AVTEM. IN. VRBE. EIVSDEM REI. CAVSSA. ALIQVID. AGERENT. CETERIS. APPARITORIBVS. IISDEM. PRAETER QVAM. LICTORIBVS. VTI. VTIQVE. QVIBVS APPARITORIBVS. EX. HOC. S. C. CVRATORIBVS. AQVARVM. VTI. LICERET. IN. DIEBVS. X. PROXIMIS. QVIBVS. SENATVSCONSVLTVM. FACTVM. ESSET. AD. AERARIVM DEFERRENTVR. QVIQVE. ITA. DELATI. ESSENT. IIS. PRAETORES. AERARII. MERCEDES. CIBARIA. QVANTA. PRAEFECTI. FRVMENTO. DANDA. DARE. DEFERREQVE. SOLENT. ANNVA. DARENT. ET. ATTRIBVERENT. IISQVE. EAS. PECVNIAS. SINE. FRAVDE. SVAS. FACERE. LICERET. VTIQVE. TABVLAS. CHARTAS. CETERAQVE. QVAE. EIVS CVRATIONIS. CAVSSA. OPVS. ESSET. IIS CVRATORIBVS. PRAEBERI. QV. AELIVS. P FABIVS. COSS. AMBO. ALTERVE. SI. IIS. VIDEBITVR. ADHIBITIS. PRAETORIBVS. QVI AERARIO. PRAESINT. EA. PRAEBENDA. LOCENT

Secundum Senatusconsultum, quod ab eodem auctore refertur, ita restituendum mihi quidem videtur.

QVOD. Q. AELIVS. TVBERO. ET. P. FABIVS. MAXIMVS. COSS. V. F. DE. NVMERO PVBLICORVM. SALIENTIVM. QVI. IN. VRBE ESSENT. INTRAQVE. AEDIFICIA. VRBI CONIVNCTA. QVOS. M. AGRIPPA. FECISSET Q. F. P. DE. EA. RE. ITA. CENSVERVNT NEQVE. AVGERI. PLACERE. NEC. MINVI NVMERVM. SALIENTIVM. QVOS. NVNC. ESSE. RETVLERVNT. II. QVIBVS. NEGOTIVM A. SENATV. EST. DATVM. VT. INSPICERENT. AQVAS. PVBLICAS. INIRENTQVE NVMERVM. SALIENTIVM. PVBLICORVM ITEMQVE. PLACERE. CVRATORES. AQVARVM. QVOS. S. C. CAESAR. AVGVSTVS. EX SENATVS. AVCTORITATE. NOMINAVIT DARE. OPERAM. VT. SALIENTES. PVBLICI QVAM. ASSIDVISSIME. INTERDIV. ET. NOCTV. AQVAM. IN. VSVM. POPVLI. FVNDERENT

Tertium ita est conceptum.

QVOD. Q. AELIVS. TVBERO. QV. FABIVS MAXIMVS. COSS. V. F. QVOSDAM. PRIVATOS. EX. RIVIS. PVBLICIS. AQVAM. DVCERE. Q. D. E. R. F. P. D. E. R. I. C. NE. CVI PRIVATO. AQVAM. DVCERE. EX. RIVIS PVBLICIS. LICERET. VTIQVE. OMNES. II QVIBVS. AQVAE. DVCENDAE. IVS ESSET DATVM. EX. CASTELLIS. DVCERENT. ANIMADVERTERENTQVE. CVRATORES. AQVARVM. QVIBVS. LOCIS. INTRA. EXTRAQVE VRBEM. APTE. CASTELLA. PRIVATI. FACERE. POSSENT. EX. QVIBVS. AQVAM. DVCERENT. QVAM. EX. CASTELLO. COMMVNEM ACCEPISSENT. A. CVRATORIBVS. AQVARVM. NE. CVI. EORVM. QVIBVS. AQVA. DARETVR. PVBLICA. IVS. ESSET. INTRA QVINQVAGINTA. PEDES. EIVS. CASTELLI EX. QVO. AQVAM. DVCERENT. LAXIOREM FISTVLAM. SVBIICERE. QVAM. QVINARIAM

Quartum est huiusmodi.

QVOD. QV. AELIVS. TVBERO. P. FABIVS MAXIMVS. COSS. V. F. CONSTITVI. OPORTERE. QVO. IVRE. EXTRA. INTRAQVE. VRBEM. DVCERENT. AQVAS. II. QVIBVS. ATTRIBVTAE. ESSENT. Q. D. E. R. F. P. D. E I. C. VTI. IIS. QVOQVE. MANERET. ATTRIBVTIO. AQVARVM. EXCEPTIS. QVAE. IN VSVM. BALNEORVM. ESSENT. DATAE. AVT AVGVSTI. NOMINE. QVOAD. IIDEM. DOMINI.

NI. POSSIDERENT. ID. SOLVM. IN. QVO. ACCEPISSENT. AQVAM

Quintum ita habet.

QVOD. QV. AELIVS. TVBERO. P. FABIVS MAXIMVS. COSS. V. F. DE RIVIS. SPECVBVS FORNICIBVSQVE. IVLIAE. MARTIAE. AP PIAE. TEPVLAE. ANIENIS. REFICIENDIS Q. D. E. R. F. P. D. E. R. I. C. VT. CVM. II RIVI. FORNICES. QVOS. AVGVSTVS. CAE SAR. SE. REFECTVRVM. IMPENSA. SVA POLLICITVS. SENATVI. EST. REFICEREN TVR. EX. AGRIS. PRIVATORVM. TERRAM LIMVM. LAPIDEM. TESTAM. ARENAM. LI GNA. CETERAQVE. QVIBVS. AD. EAM. REM OPVS. ESSET. VNDE. QVAEQVE. EORVM PROXIME. SINE. INIVRIA. PRIVATORVM TOLLI. SVMI. PORTARI. POSSINT. VIRI BONI. ARBITRATV. AESTIMATA. DAREN TVR. TOLLERENTVR. SVMERENTVR. EX PORTARENTVR. ET. EAS. RES. OMNES. EX PORTANDAS. EARVMQVE. RERVM. REFICI ENDARVM. CAVSSA. QVOTIES. OPVS. ES SET. PER. AGROS. PRIVATORVM. SINE. IN
184 IVRIA. EORVM. ITINERA. ACTVS. PATE RENT. DARENTVR

Sexti autem verba sunt hæc.

QVOD. QV. AELIVS. TVBERO. P. FAB. MA XIMVS. COSS. V. F. AQVARVM. QVAE. IN VRBEM. VENIRENT. ITINERA. OCCVPARI MONVMENTIS. ET. AEDIFICIIS. ET. ARBO RIBVS. CONSERI. Q. F. P. D. E. R. I. C CVM. AD. REFICIENDOS. RIVOS. SPECVS QVE. PER. QVAE. ET. OPERA. PVBLICA CORRVMPVNTVR. PLACERE. CIRCA. FON TES. ET. FORNICES. ET. MVROS. VTRA QVE. EX. PARTE. VACVOS. CENTENOS QVINOS. DENOS. PEDES. PATERE. ET. CIR CA. RIVOS. QVI. SVB. TERRA. ESSENT. ET SPECVS. INTRA. VRBEM. ET. EXTRA. VR BEM. CONTINENTIA. AEDIFICIA. VTRA QVE. EX. PARTE. QVINOS. PEDES. VACVOS RELINQVI. ITA. VT. NEQVE. MONVMEN TVM. IN. IIS. LOCIS. NEQVE. AEDIFICIVM POST. HOC. TEMPVS. PONERE. NEQVE CONSERERE. ARBORES. LICERET. SI. QVAE NVNC. ESSENT. ARBORES. INTRA. ID. SPA TIVM. EXTIRPARENTVR. PRAETERQVAM SI. QVAE. VILLAE. CONTINENTES. ET. IN CLVSAE. AEDIFICIIS. ESSENT. SI. QVIS ADVERSVS. EA. COMMISERIT. IN. SINGV LAS. RES. IN. DENA. MILLIA. DAMNAS. ES SET. EX. QVIBVS. PARS. DIMIDIA. PRAE MIVM. ACCVSATORI. DARETVR. CVIVS OPERA. MAXIME. CONVICTVS. ESSET. QVI ADVERSVS. HOC. S. C. COMMISISSET. PARS ALTERA. DIMIDIA. IN. AERARIVM. REDI GERETVR. DEQVE. EA. RE. IVDICARENT COGNOSCERENTQVE. CVRATORES. AQVA RVM.

LXXXII. SCTA *ex Epistolis Cælii ad Ciceronem.*

Sed illustriora sunt & vberiora duo illa Senatusconsulta, quæ Epistolis Cælii ad Ciceronem Epist. 8. inserta sunt. Nam & Auctoritatum & Intercessionum Formulas continent. Prioris verba sic habent:

S. C. AVCTORITAS. PRID. KALEND OCTOBREIS. IN. AEDE. APOLLINIS. SCRIBENDO. AFFVERVNT. L. DOMITIVS. CN. F AENOBARBVS. Q. CAECILIVS. Q. F. METEL LVS. PIVS. SCIPIO. L. IVLIVS. L. F. POMT ANNALIS. CAIVS. SEPTIMVS. T. F. QVIRI NA. C. LVCEIVS. C. F. PVP. HIRRVS. C. SCRI BONIVS. C. F. POP. CVRIO. L. ATTEIVS. L F. ANN. CAPITO. M. OPPIVS. M. F. TE RENTINA

QVOD. M. MARCELLVS. COS. V. F. DE PROVINCIIS. CONSVLARIBVS. D. E. R. I. C VTI. L. PAVLVS. C. MARCELLVS. COSS. CVM MAGISTRATVM. INIISSENT. A. D. KAL. MAR TIAS. QVAE. IN. SVO. MAGISTRATV. FV TVRAE. ESSENT. DE. PROVINCIIS. CONSV LARIBVS. AD. SENATVM. REFERRENT. NE VE. QVID. PRIVS. EX. A. D. KALEND. MAR TIAS. NEVE. QVID. CONIVNCTIM. DE. EA RE. REFERRETVR. A. CONSVLIBVS. VTI QVE. EIVS. REI. CAVSSA. PER. DIES. COMI TIALEIS. SENATVM. HABERENT. S. Q. C FACERENT. ET. CVM. DE. EA. RE. AD. SE NATVM. REFERRETVR. A. CONSVLIBVS EORVM. QVI. IN. CCC. IVDICIBVS. ESSENT SEX. ADDVCERE. LICERET. SI. QVID. DE EA. RE. AD. POPVLVM. PLEBEMVE. LATO OPVS. ESSET. VT. SER. SVLPITIVS. M. MAR CELLVS. COSS. PRAETT. TRIBB. PLEB. QVI BVS. EORVM. VIDERETVR. AD. POPVLVM PLEBEMVE. FERRENT. QVOD. II. NON. TV LISSENT. VTI. QVICVMQVE. DEINCEPS ESSENT. AD. POPVLVM. PLEBEMVE. FER RENT

Alterius vero verba sunt huiusmodi:

S. C. AVCTORITAS. PRID. KAL. OCTO BRIS. IN. AEDE. APOLLINIS. SCRIBENDO AFFVERVNT. L. DOMITIVS. CN. F. AENO BARBVS. Q. CAECILIVS. Q. F. METELLVS PIVS. SCIPIO. L. IVLIVS. L. F. POMT. ANNA LIS. C. SEPTIMIVS. T. F. QVIR. C. SCRIBO NIVS. C. F. POP. CVRIO. L. ATTEIVS. L. F AN. CAPITO. M. OPPIVS. M. F. TERENT

QVOD. M. MARCELLVS. COS. V. F. DE PROVINCIIS. D. E. R. I. C. SENATVM EXI STIMARE. NEMINEM. EORVM. QVI. POTE STATEM. HABENT. INTERCEDENDI. IMPE DIENDI. MORAM. AFFERRE. OPORTERE QVO. MINVS. DE. REPVBL. QVAM PRIMVM AD. SENATVM. REFERRI. S. Q. C. FIERI POSSIT. QVI. IMPEDIERIT. EVM. SENA TVM. EXISTIMATVRVM. CONTRA. REM PVBL. FECISSE. SI. QVIS HVIC. S. C. IN TERCESSERIT. SENATVI. PLACERE. AV CTORITATEM. PERSCRIBI. ET. DE. EA. RE AD. SENATVM. POPVLVMQVE. REFERRI

HVIC

HVIC. S. C. INTERCESSIT. C. CAELIVS. L. VI
CINIVS. P. CORNELIVS. C. VIBIVS. PANSA
ITEM. SENATVI. PLACERE. DE. MILITIBVS
QVI. IN. EXERCITV. C. CAESARIS. SVNT
QVI. EORVM. STIPENDIA. EMERITA. CAVS
SAS. QVIBVS. DE. CAVSSIS. MISSI. FIERI
DEBEANT. HABEANT. AD. HVNC. ORDI
NEM. REFERRI. VT. EORVM. RATIO. HA
BEATVR. CAVSAEQVE. COGNOSCANTVR
SI. QVIS. HVIC. S. C. INTERCESSERIT. SE
NATVI PLACERE. AVCTORITATEM. PER.
SCRIBI. ET. DE. EA. RE. AD. SENATVM. PO
PVLVMQVE. REFERRI. HVIC. SENATVS
CONSVLTO. INTERCESSIT. C. CAELIVS. C
PANSA. TRIB. ITEMQVE. SENATVI. PLA
CERE. IN. CILICIAM. PROVINCIAM. IN
QVE. VIII. RELIQVAS. PROVINCIAS. QVAS
PRAETORII. PRO. PRAETORE. OBTINE
RENT. EOS. QVI. PRAETORES. FVERVNT
NEQVE. IN. PROVINCIA. CVM. IMPERIO
FVERVNT. QVOS. EORVM. EX. S. C. CVM
185 IMPERIO. IN. PROVINCIAS. PRO. PRAE
TORE. MITTI. OPORTERET. EOS. SORTITO
IN. PROVINCIAS. MITTI. PLACERE. SI. EX
EO. NVMERO. QVOS. EX. S. C. IN. PROVIN
CIAS. IRE. OPORTERET. AD. NVMERVM
NON. ESSENT. QVI. IN. EAS. PROVINCIAS
PROFICISCERENTVR. TVM. VTI. QVOD
QVE. COLLEGIVM. PRIMVM. PRAETORVM
FVISSET. NEQVE. IN. PROVINCIAS. PROFE
CTI. ESSENT. ITA. SORTE. IN. PROVINCI
AS. PROFICISCERENTVR. SI. AD. NVME
RVM. II. NON. ESSENT. TVNC. DEINCEPS
PROXIMI. CVIVSQVE. COLLEGII. QVI
PRAETORES. FVISSENT. NEQVE. IN. PRO
VINCIAS. PROFECTI. ESSENT. IN. SORTEM
CONIICERENTVR. QVOAD. IS. NVMERVS
EFFECTVS. ESSET. QVEM. AD. NVMERVM
IN. PROVINCIAS. MITTI. OPORTERET. SI
QVIS. HVIC. S. C. INTERCESSISSET. AVCTO
RITAS. PERSCRIBERETVR. HVIC. S. C. IN
TERCESSIT. C. CAELIVS. C. PANSA. TRIB
PLEB

LXXXIII. SCTVM MARTIANVM DE BACCHANALIBVS.

Plane post quæstionem de clandestinis coniurationibus a Senatu Consulibus mandatam, alterum eorum Posthumium ea, quæ in Bacchanalibus in sacro nocturno solerent fieri, summa diligentia detexisse, rem ad Senatum detulisse, omniaque ordine exposuisse, quæ delata primo, quæ deinde ab se inquisita forent, Liuius lib. XXXIX. refert. Quia de re quid Senatus censuerit, cap. 14. docet his verbis: *Censuit Senatus,* GRATIAS CONSVLI AGENDAS, QVOD EAM REM ET CVM SINGVLARI CVRA, ET SINE VLLO TVMVLTV INVESTIGASSET. *Quæstionem deinde de Bacchanalibus sacrisque nocturnis extra ordinem Consulibus mandat:* INDICIBVS, EBVTIO AC FECENIAE, NE FRAVDI EA RES SIT, CVRARE, ET ALIOS INDICES PRAEMIIS INVITARE, *iubet.* SACERDOTES EORVM SACRORVM, SEV VIRI SEV FEMINAE ESSENT, NON ROMAE MODO, SED PER OMNIA FORA ET CONCILIABVLA CONQVIRI, VT IN CONSVLVM POTESTATE ESSENT. EDICI PRAETEREA IN VRBE ROMA, ET PER TOTAM ITALIAM EDICTA MITTI, NE QVIS, QVI BACCHIS INITIATVS ESSET, COISSE AVT CONVENISSE CAVSA SACRORVM VELIT, NEV QVID TALIS REI DIVINAE FECISSE. ANTE OMNIA, VT QVAESTIO DE HIS HABEATVR, QVI COIERINT CONIVRAVERINTVE, QVO STVPRVM, FLAGITIVMVE INFERRETVR. Et paulo post c. 18. *Datum deinde Consulibus negotium est,* VT OMNIA BACCHANALIA ROMAE PRIMVM, DEINDE PER TOTAM ITALIAM DIRVERENT: EXTRA QVAM SI QVA IBI VETVSTA ARA, AVT SIGNVM CONSECRATVM ESSET. *In reliquum Senatusconsulto cautum est:* NE QVAE BACCHANALIA ROMAE, NEVE IN ITALIA ESSENT: SI QVIS TALE SACRVM SOLEMNE ET NECESSARIVM DVCERET, NEC SINE RELIGIONE ET PIACVLO SE ID OMITTERE POSSE, APVD PRAETOREM VRBANVM PROFITERETVR: PRAETOR SENATVM CONSVLERET: SI EI PERMISSVM ESSET, CVM IN SENATV CENTVM NON MINVS ESSENT, ITA ID SACRVM FACERET, DVM NE PLVS QVINQVE SACRIFICIO INTERESSENT: NEV QVA PECVNIA COMMVNIS, NEV QVIS MAGISTER SACRORVM AVT SACERDOS ESSET. b) *Aliud deinde huic coniunctum, referente Q. Martio Consule, Senatusconsultum factum est,* VT DE IIS, QVOS PRO INDICIBVS CONSVLES HABVISSENT, INTEGRA RES AD SENATVM REFERRETVR, CVM SP. POSTHVMIVS QVAESTIONIBVS PERFECTIS ROMAM REDISSET. MINIVM CERRINIVM CAMPANVM ARDEAM IN VINCVLA MITTENDVM, *censuerunt:* MAGISTRATIBVSQVE ARDEATIVM PRAEDICENDVM, VT IN INTENTIORE EVM CVSTODIA ASSERVARENT, NON SOLVM NE EFFVGERET, SED NE MORTIS CONSCISCENDAE LOCVM HABE-

b) Senatusconsulti de Bacchanalibus ipsius tabula ænea hodie extat: vnde descriptum ediderunt *Iac. Gronov.* in *præf.* Ciceroni præmissa, *Fabrettus Inscript. p.* 427. *Clericus* ad *Liv. XXXIX,* 18. *Drakenb.* in *Liv. edit.* T. VI. Ad tabulam æneam denuo exegit, ediditque, *Matth. Ægyptius* expositum *Neapoli* 1729. Illustrauit id quibusdam coniecturis *Scip. Maffeus* in *Hist. Art. Diplom. p.* 125. quorundam verborum eius interpretationem dedit *Hearnius* ad fin. T. VI. *Liuii Drakenb. p.* 237. Explicauit idem *Bynkershoek.* in Exercit. de *religione peregrina Diss. I.* in *Opusc.* T. II. Omnes fere super eo doctorum virorum obseruationes *Liuiano Appendici* subiecit *Drakenborch.*

HABERET. *Sp. Posthumius aliquanto post Romam venit. Eo referente* DE P. EBVTII ET HISPALAE FECENIAE PRAEMIO, QVOD EORVM OPERA INDICATA BACCHANALIA ESSENT, *Senatusconsultum factum est:* VT SINGVLIS HIS CENTENA MILLIA AERIS QVAESTORES VRBANI EX AERARIO DARENT: VTIQVE COS. CVM TRIBVNIS PLEBIS AGERET, VT AD PLEBEM PRIMO QVOQVE TEMPORE FERRENT, VT P. EBVTIO EMERITA STIPENDIA ESSENT, NE INVITVS MILITARET, NEVE CENSOR EI EQVVM PVBLICVM ASSIGNARET: VTIQVE FECENIAE HISPALAE DATIO, DIMINVTIO GENTIS, ENVPTIO, TVTORIS OPTIO ITEM ESSET, QVASI EI VIR TESTAMENTO DEDISSET: VTIQVE EI INGENVO NVBERE LICERET: NEV QVID EI, QVI EAM DVXISSET, OB ID FRAVDI IGNOMINIAEVE ESSET: VTIQVE CONSVLES PRAETORESQVE, QVI NVNC ESSENT, QVIVE POSTEA FVTVRI ESSENT, CVRARENT, NE QVID EI MVLIERI INIVRIAE FIERET, VTIQVE TVTO ESSET: ID SENATVM VELLE, ET AEQVVM CENSERE, VT ITA FIERET.

LXXXIV. SCTVM DE CAMPANIS.

Quin etiam, cum Senatui de Campanis statuendi ius a plebe datum esset, Senatusconsultum in M. Attilii Reguli sententiam, narrante Liuio lib. XXVI. c. 34. factum est huiusmodi:
186 OPPIAE, CLVVIAEQ. QVAE DE REPVBL. BENE MERITAE ESSENT, PRIMVM BONA AC LIBERTATEM RESTITVI: SI QVA ALIA PRAEMIA PETERE A SENATV VELLENT, VENIRE EAS ROMAM: ALIORVM BONA PVBLICANDA, IPSOS LIBEROSQVE EORVM, ET CONIVGES VENDENDAS, EXTRA FILIAS, QVAE NVPSISSENT, PRIVSQVAM IN POPVLI ROM. POTESTATEM VENISSENT: ALIOS IN VINCVLA CONDENDOS, AC DE HIS POSTERIVS CONSVLENDVM. PECVA CAPTIVA, PRAETER EQVOS ET MANCIPIA, PRAETER PVBERES VIRILIS SEXVS, ET OMNIA, QVAE SOLO NON CONTINERENTVR, RESTITVENDA CENSVERVNT DOMINIS. CAMPANOS OMNES, ATTELLANOS, CALATINOS, SABATINOS, EXTRA QVAM, QVI EORVM AVT IPSI, AVT PARENTES EORVM, APVD HOSTES ESSENT, LIBEROS ESSE IVSSERVNT, ITA VT NEMO EORVM CIVIS ROMANVS, AVT LATINI NOMINIS ESSET: NEVE QVIS EORVM QVI CAPVAE FVISSENT, DVM PORTAE CLAVSAE ESSENT, IN VRBE, AGROVE CAMPANO, INTRA CERTAM DIEM MANERET. LOCVS, VBI HABITARENT, TRANS TIBERIM, QVI NON CONTINGERET TIBERIM, DARETVR. QVI NEC CAPVAE, NEC IN VRBE CAMPANA, QVAE A POPVLO ROM. DEFECISSET, PER BELLVM FVISSENT, EOS CIS LIRIM AMNEM, ROMAM VERSVS: QVI AD ROMANOS TRANSISSENT, PRIVS QVAM ANNIBAL CAPVAM VENIRET, CIS VVLTVRNVM EMOVENDOS CENSVERVNT: NE QVI EORVM PROPIVS MARE XV. MILLIBVS PASSVVM, AGRVM AEDIFICIVMQVE HABERENT: QVI EORVM TRANS TIBERIM EMOTI ESSENT, NE IPSI, POSTERIVE EORVM VSPIAM PARARENT HABERENTVE, NISI IN VEIENTE AVT SVTRINO, NEPESINOVE AGRO: DVM NE CVI MAIOR, QVAM QVINQVAGINTA IVGERVM, AGRI MODVS ESSET. SENATORVM OMNIVM, QVIQVE MAGISTRATVS CAPVAE, ATTELLAE, CALATIAE GESSISSENT, BONA VENIRE CAPVAE IVSSERVNT. LIBERA CORPORA, QVAE VENVNDARI PLACVERAT, ROMAM MITTI, AC ROMAE VENIRE: SIGNA, STATVAS AENEAS, QVAE CAPTA DE HOSTIBVS DICERENTVR, QVAE EORVM SACRA AC PROFANA ESSENT, AD PONTIFICVM COLLEGIVM REIECERVNT.

LXXXV. SCTVM DE PETITIONE HEREDITATIS. S. C. VELLEIANVM, MACEDONIANVM, TREBELLIANVM, *aliaque SCta in Pandectis indicata.*

Adscribam & ex Pandectis nostris factum Hadriani temporibus de Petitione hereditatis Senatusconsultum, quod ab Vlpiano l. 20. §. 6. D. de hered. pet. refertur in hæc verba: PRIDIE IDVS MARTIAS Q. IVLIVS BALBVS, ET PVBLIVS IVVENTIVS CELSVS, TITIVS AVFIDIVS OENVS SEVERIANVS COSS. VERBA FECERVNT, DE HIS QVAE IMPERATOR CAESAR TRAIANI PARTHICI FILIVS, DIVI NERVAE NEPOS, HADRIANVS AVGVSTVS IMPERATOR, MAXIMVSQVE PRINCEPS PROPOSVIT QVINTO NONAS MARTIAS, QVAE PROXIMAE FVERVNT, LIBELLO COMPLEXVS ESSET, QVID FIERI PLACEAT: DE QVA RE ITA CENSVERVNT. CVM ANTEQVAM PARTES CADVCAE EX BONIS RVSTICI FISCO PETERENTVR, HI QVI SE HEREDES ESSE EXISTIMANT, HEREDITATEM DISTRAXERINT, PLACERE, REDACTAE EX PRETIO RERVM VENDITARVM PECVNIAE VSVRAS NON ESSE EXIGENDAS. IDEMQVE IN SIMILIBVS CAVSIS SERVANDVM. ITEM PLACERE, A QVIBVS HEREDITAS PETITA FVISSET, SI ADVERSVS EOS IVDICATVM ESSET, PRETIA, QVAE AD EOS RERVM EX HEREDITATE VENDITARVM PERVENISSENT, ETSI EAE ANTE PETITAM HEREDITATEM DEPERISSENT, DEMINVTAEVE FVISSENT, RESTITVERE DEBERE: ITEM EOS, QVI BONA INVASISSENT, CVM SCIRENT AD SE NON PERTINERE, ETIAM SI ANTE LITEM CONTESTATAM FECERINT, QVO MINVS POSSIDERENT, PERINDE CONDEMNANDOS, QVASI POSSIDERENT. EOS AVTEM QVI IVSTAS CAV-

CAVSAS HABVISSENT, QVARE AD SE BONA PERTINERE EXISTIMASSENT, VSQVE EO DVMTAXAT, QVO LOCVPLETIORES EX EA RE FACTI ESSENT. PETITAM AVTEM FISCO HEREDITATEM, EX EO TEMPORE EXISTIMANDVM ESSE, QVO PRIMVM SCIERIT QVISQVE EAM A SE PETI, ID EST, CVM PRIMVM AVT DENVNTIATVM ESSET EI, AVT LITERIS, VEL EDICTO EVOCATVS ESSET, CENSVERVNT. *c*)

Velleiani etiam Senatusconsulti verba hæc fuisse Vlpianus in l. 2. §. 1. D. ad SC. Vellei. tradit: QVOD MARCVS SILANVS ET VELLEIVS TVTOR CONSVLES VERBA FECERVNT, DE OBLIGATIONIBVS FEMINARVM, QVAE PRO ALIIS REAE FIERENT, QVID DE EA RE FIERI OPORTET, DE EA RE ITA CENSVERVNT. QVOD AD FIDEIVSSIONES, ET MVTVI DATIONES, ET PRO ALIIS QVIBVS INTERCESSERINT FEMINAE, PERTINET, TAMETSI ANTE VIDETVR ITA IVS DICTVM ESSE, NE EO NOMINE AB HIS PETITIO, NEVE IN EAS ACTIO DETVR, CVM EAS VIRILIBVS OFFICIIS FVNGI, ET EIVS GENERIS OBLIGATIONIBVS OBSTRINGI NON SIT AEQVVM, ARBITRARI SENATVM, RECTE ATQVE ORDINE FACTVROS, AD QVOS DE EA RE IN IVRE ADITVM ERIT, SI DEDERINT OPERAM, VT IN EA RE SENATVS VOLVNTAS SERVETVR.

187 Senatusconsulti vero Macedoniani verba, eodem Vlpiano teste in l. 1. pr. D. de S. C. Maced. hæc erant: CVM INTER CETERAS SCELERIS CAVSAS MACEDO: QVAS ILLI NATVRA ADMINISTRABAT, ETIAM AES ALIENVM ADHIBVISSET, ET SAEPE MATERIAM PECCANDI MALIS MORIBVS PRAESTARET, QVI PECVNIAM, NE QVID AMPLIVS DICERETVR, INCERTIS NOMINIBVS CREDERET: PLACERE, NE CVI, QVI FILIOFAMILIAS MVTVAM PECVNIAM DEDISSET, ETIAM POST MORTEM PARENTIS EIVS, CVIVS IN POTESTATE FVISSET, ACTIO, PETITIOQVE DARETVR: VT SCIRENT, QVI PESSIMO EXEMPLO FOENERARENT, NVLLIVS POSSE FILIIFAMILIAS BONVM NOMEN, EXPECTATA PATRIS MORTE, FIERI. *d*)

Idem Vlpianus in l. 1. §. 1. D. ad S. C. Trebell. Senatusconsulti Trebelliani hæc verba memorat: CVM ESSET AEQVISSIMVM IN OMNIBVS FIDEICOMMISSARIIS HEREDITATIBVS, SI QVA DE HIS BONIS IVDICIA PENDERENT, EX HIS EOS SVBIRE, IN QVOS IVS FRVCTVSQVE TRANSFERETVR, POTIVS QVAM CVIQVE PERICVLOSVM ESSE FIDEM SVAM: PLACET, VT ACTIONES, QVAE IN HEREDEM, HEREDIBVSQVE, DARI SOLENT, EAS NEQVE IN EOS, NEQVE HIS DARI, QVI FIDEI SVAE COMMISSVM, SICVTI ROGATI ESSENT, RESTITVISSENT: SED HIS, ET IN EOS, QVIBVS EX TESTAMENTO FIDEICOMMISSVM RESTITVTVM FVISSET: QVO MAGIS IN RELIQVVM CONFIRMENTVR SVPREMAE DEFVNCTORVM VOLVNTATES.

Sunt & alia in Pandectis, ab eorum, quæ stante Rep. fiebant, dignitate & gloria, non minus verborum grauitate & amplitudine, quam temporum interuallo seiuncta Senatusconsulta: quorum proinde locos sedesque indicasse satis erit. Qui legendi studio tenebitur, facultatem illi dabit Vlpianus in l. 1. D. de adsignand. libert. & l. 1. D. de liber. adgnosc. & l. 26. §. 7. & l. 28. §. 4. D. de Fideicomm. libertatibus & Macer in l. 2. D. de bon. eor. qui ante sent.

LXXXVI. SCTORVM IN REP. ROM. *conceptorum genera.* SCTA DE RELIGIONE ET DE RE DIVINA FACIENDA.

His igitur ablegatis, aurei illius sæculi Senatusconsulta complectar, quæ varie quidem pro re subiecta concipiebantur: tentabo tamen confusam eorum multitudinem in aliquem ordinem adducere, & ad certa quasi capita referre. Ac primum ea, quæ de diuinis rebus, tum deinde, quæ de humanis, id est de Republ. de Bello, de Prouinciis, de Exercitibus, & aliis, quæcumque vsu veniebant, negotiis, fieri Senatusconsulta solebant, exequar.

Vt ergo ab iis quæ DE RELIGIONE (vnde & Relationum principia ducebantur) fiebant, ordiar, priusquam bellum aliquod periculosum susciperetur, Senatus vt plurimum decernebat, VT COS. REM DIVINAM CVM CERTA PRECATIONE FACERENT, vel PRODIGIA PROCVRARENT, vel LVDOS ET DONA DIIS IMMORTALIBVS VOVERENT. Sic antequam bellum cum Philippo rege iniretur, Senatum decreuisse Liuius lib. XXXI. cap. 5. refert: VTI COSS. MAIORIBVS HOSTIIS REM DIVINAM FACERENT, QVIBVS DIIS IPSIS VIDERETVR, CVM PRECATIONE EA: QVAM REM SENATVS POPVLVSQVE ROM. DE REP. DEQVE INEVNDO NOVO BELLO IN ANIMO HABERET, EA RES VTI POPVLO ROM. SOCIISQVE, AC NOMINI LATINO, LAETA ET PROSPERA EVENIRET. Idem lib. XXXVI. cap. 1. auctor est, post initum a P. Cornelio Scipione, & M. Acilio Glabrione Consulatum, Patres, priusquam de prouinciis agerent, iussisse: COS. RES DIVINAS FACERE MAIORIBVS HOSTIIS, IN OMNIBVS FANIS, IN QVIBVS LECTISTERNIVM MAIORE PARTE ANNI FIERI SOLERET, PRECARIQVE, QVOD SENATVS DE NOVO BELLO IN ANIMO HABERET, VT EA RES SENATVI POPVLOQVE ROM. BENE AC FELICITER EVENIRET. Eodemque libro paullo post cap. 2. *Senatusconsultum*, ait, *factum est*, QVOD POPVLVS ROM.

c) Hoc SCtum explicauit *Heineccius* in *Hist. Edictor.* in *Opusc. Postum.*
d) Verba SCti Velleiani illustrat, & exigit *Iac. Gothofred.* *Animadu. Iur. Ciu. c. IX.*

ROM. EO TEMPORE DVELLVM IVSSISSET CVM REGE ANTIOCHO ESSE, QVIQVE SVB IMPERIO EIVS ESSENT, VT EIVS REI CAVSA SVPPLICATIONEM IMPERARENT COSS. VTIQVE M. ACILIVS COS. LVDOS MAGNOS IOVI VOVERET, ET DONA AD OMNIA PVLVINARIA. Idem lib. XLII. c. 2. *Cum bellum Macedonicum in expectatione esset, priusquam id susciperetur*, PRODIGIA EXPIARI, PACEMQVE DEVM PETI, PRECATIONIBVS, QVAE EDITAE EX FATALIBVS LIBRIS ESSENT, PLACVIT.

LXXXVII. RENVNTIATIONES *a Coss. factae* DE SACRIFICIIS.

Consules vero vbi ex Senatus auctoritate rem diuinam fecerant, si quidem litassent, RENVNTIARE solebant Senatui, RITE SACRIFICATVM, vel, REM DIVINAM PRECATIONEMQVE RITE FACTAM. Liuius lib. XXXI. c. 5. COSS. PRONVNTIARVNT, REM DIVINAM RITE PERFECTAM ESSE, PRECATIONIQVE ANNVISSE DEOS, HARVSPICES RESPONDERE. Idem lib. XLII. cap. 30. *Coss. quo die magistratum inierunt, ex S. C. cum circa omnia fana, in quibus lectisternium maiorem partem anni esse solet, maioribus hostiis immolassent, inde preces suas acceptas ab Diis immortalibus ominati, Senatui*, RITE SACRIFICATVM, PRECATIONEMQVE DE BELLO FACTAM, RENVNTIARVNT. Sin secus:
188 renuntiabant: MINIME LITASSE. Liuius lib. XLI. cap. 15. *Cum Coss.* inquit, *pluribus hostiis caesis*, MINIME LITASSE, *renuntiassent, Senatus maioribus hostiis vsque ad litationem sacrificari iussit.*

LXXXVIII. *Placandorum Deorum causa*, HOSTIAE ET SVPPLICATIONES DECRETAE.

Placandorum certe Deorum causa, quos iratos esse cladibus acceptis senserant, prodigia hostiis caesis procurari, supplicationesque haberi, Senatus decernebat. Liuius lib. X. c. 23. *Eo anno prodigia multa fuerunt: quorum auerruncandorum causa supplicationes in biduum Senatus decreuit.* Idem lib. XL. cap. 19. *His prodigiis cladibusque anxii Patres decreuerunt:* VT ET COSS. QVIBVS DIIS VIDERETVR, HOSTIIS MAIORIBVS SACRIFICARENT, ET DECEMVIRI LIBROS ADIRENT. *Eorum decreto supplicatio circa omnia puluinaria Romae in diem vnum indicta est. Iisdem auctoribus &* SENATVS CENSVIT, *& Coss. edixerunt:* VT PER TOTAM ITALIAM IN TRIDVVM SVPPLICATIO, ET FERIAE ESSENT. Atque ita post varia prodigia ex pluribus simul locis nuntiata, quae metum populo terroremque iniecerant, Consulem DE RELIGIONE Patres consuluisse, decretumque fuisse Liuius lib. XXII. c. 1. refert: VT EA PRODIGIA PARTIM MAIORIBVS HOSTIIS, PARTIM LACTENTIBVS PROCVRARENTVR: ET VT SVPPLICATIO PER TRIDVVM AD OMNIA PVLVINARIA HABERETVR: CETERA, CVM DECEMVIRI LIBROS INSPEXISSENT, VT ITA FIERENT, QVEMADMODVM CORDI ESSE DIVI CARMINIBVS PRAEFARENTVR. Gellius lib. IV. c. 6. veteris cuiusdam Senatusconsulti exemplum profert in haec verba: QVOD C. IVLIVS L. F. PONTIFEX NVNTIAVIT IN SACRARIO IN REGIA HASTAS MARTIAS MOVISSE, D. E. R. I. C. VTI M. ANTONIVS COS. HOSTIIS MAIORIBVS IOVI ET MARTI PROCVRARET ET CETERIS DIIS, QVIBVS VIDERETVR, PLACANDIS VTI PROCVRASSET, SATIS HABENDVM CENSVERVNT: SI QVID SVCCIDANEIS OPVS ESSET, ROGIBVS ACCEDERET. Denique ob prodigia, Procurationes & Obsecrationes constituendas Cicero in extremo orationis de Haruspic. Respons. censet.

LXXXIX. SIBYLLINOS LIBROS ADIRE ET INSPICERE DECEMVIRI *iubebantur, prodigiis nuntiatis, aut ob infortunium publicum.*

Cum vero tetra prodigia nuntiata erant, SIBYLLINOS LIBROS ADIRE, ET INSPICERE DECEMVIRI a Senatu iubebantur. Cicero lib. I. de Diuinat. cap. 44. *Quoties Senatus Decemuiros ad libros ire iussit?* Liuius lib. XXII. cap. 9. *Qu. Fabius Max. Dictator, quo die magistratum iniit, vocato Senatu, ab Diis orsus, cum docuisset Patres, plus negligentia ceremoniarum auspiciorumque, quam temeritate atque inscitia peccatum a C. Flaminio Cos. esse, quaeque piacula irae Deum essent, ipsos Deos consulendos esse, peruicit, vt* (*quod non ferme decernitur*, NISI CVM TETRA PRODIGIA NVNTIATA SVNT) DECEMVIRI LIBROS SIBYLLINOS ADIRE IVBERENTVR. Idem eod. lib. cap. 37. *Priusquam signa ab Vrbe nouae legiones mouerent*, DECEMVIRI LIBROS ADIRE, ATQVE INSPICERE *iussi, propter territos vulgo homines nouis prodigiis.* Et eod. lib. cap. 57. *Hoc nefas, cum inter tot, vt fit, clades in prodigium versum esset*, DECEMVIRI LIBROS ADIRE *iussi sunt.* Idem lib. XXI. cap. 62. *Ob cetera prodigia* LIBROS ADIRE DECEMVIRI *iussi.* Idem lib. XXXI. cap. 12. *Nihilominus* DECEMVIROS ADIRE LIBROS DE PORTENTO EO *iusserunt.* Et lib. XXXIV. cap. 54. *Postremo* DECEMVIRIS ADIRE LIBROS *iussis.* Eodem teste lib. XL. cap. 37. prodigiorum causa C. Seruilius Pontifex Max. PIACVLA IRAE DEVM CONQVIRERE *iussus est*, DECEMVIRI LIBROS INSPICERE, CONSVL APOLLINI, AESCVLAPIO, SALVTI, DONA VOVERE, ET DARE SIGNA INAVRATA. Et lib. XLII. cap. 20. *Ea res prodigii loco habita, ad Senatum relata est: Pa-*

Patres AD HARVSPICES REFERRI, ET DECEMVIROS LIBROS ADIRE, *iusserunt*. Varro lib. I. de Re Rust. cap. 1. *Neque patiar Sibyllam non solum cecinisse, quæ, dum viueret, prodessent hominibus, sed etiam quæ, cum periisset ipsa, & id etiam ignotissimis quoque hominibus, ad cuius libros tot annis post publice solemus redire, cum desideramus, quid faciendum sit nobis ex aliquo portento.* Ex eiusdem etiam Varronis de Scenicis Originibus libro Censorinus lib. de Die Nat. cap. 6. hæc citat: *Quum multa portenta fierent, & murus & turris, quæ sunt inter portam Collinam & Exquilinam, de cælo essent tacta, & ideo libros Sibyllinos Decemuiri adissent, renuntiauerunt, vti Diti patri & Proserpinæ ludi Tarentini in campo Martio fierent tribus noctibus, & hostiæ furuæ immolarentur, vtique ludi centesimo quoque anno fierent.*

Plane cum tres vno tempore Vestales virgines nobilissimæ incesti cum Equitibus Romanis pœnas dedissent, Senatum, libris Sibyllinis per Decemuiros inspectis, censuisse, vt Veneris Verticordiæ simulacrum consecraretur, quo facilius virginum mulierumque mens a libidine ad pudicitiam converteretur, tradunt Valerius Max. lib. VIII. cap. vlt. Iul. Obsequens in lib. de Prodig. cap. 97. Ouidius lib. IV. Fast. v. 157. & Plinius lib. VII. cap. 35.

Ob crebros quoque terræ motus nuntiatos, Decemuiros libros Sibyllinos adire iussos, Liuius lib. XXXIV. refert, c. 54.

189 Sed & cum late grassaretur vis morbi, pestilentiæque finis non fieret, ex Senatusconsulto libros a Decemuiris adiri consueuisse, idem Liuius non vno loco docet. Sic enim lib. V. c. 13. scribit: *Grauis pestilensque omnibus animalibus æstas excepit, cuius insanabili pernicie, quando nec causa nec finis inueniebatur,* LIBRI SIBYLLINI EX S. C. ADITI SVNT. Idem lib. VII. cap. 27. auctor est, pestilentiam ciuitatem adortam, coëgisse Senatum, imperare Decemuiris, VT LIBROS SIBYLLINOS INSPICERENT. Et lib. XLI. cap. 21. *Cum pestilentiæ finis non fieret, Senatus decreuit,* VTI DECEMVIRI LIBROS SIBYLLINOS ADIRENT. Post Tarentinorum vtique defectionem, religione noua carminibus Martii vatis obiecta, iis explanatis, Senatusconsultum factum Liuius lib. XXV. c. 12. scribit: VT DECEMVIRI LIBROS DE LVDIS APOLLINI, REQVE DIVINA FACIENDA INSPICERENT. Ea cum inspecta relataque ad Senatum essent, censuere Patres: APOLLINI LVDOS VOVENDOS FACIENDOSQVE, ET QVANDO LVDI FACTI ESSENT, DVODECIM MILLIA AERIS PRAETORI AD REM DIVINAM, ET DVAS HOSTIAS MAIORES DANDAS. Alterum Senatusconsultum factum est: VT DECEMVIRI SACRA GRAECO RITV FACERENT, IISQVE HOSTIIS APOLLINI BOVE AVRATO, ET CAPRIS DVABVS ALBIS AVRATIS, LATONAE BOVE FEMINA AVRATA. Macrobius lib. I. Saturnal. cap. 17. de eiusdem Martii vatis carmine loquens: *Ex hoc,* ait, *carmine cum procurandi gratia dies vnus rebus diuinis impensus esset, postea S. C. factum,* VT DECEMVIRI, *quo magis instruerentur,* DE LVDIS APOLLINI AGENDIS, REQVE DIVINA RECTE FACIENDA LIBROS SIBYLLINOS ADIRENT. Dionysius Halicarnass. lib. IV. p. 192. Οὐδὲν οὕτω Ῥωμαῖοι φυλάττουσιν, οὔτε ὅσιον κτῆμα, οὔτε ἱερὸν, ὡς τὰ Σιβύλλεια θέσφατα. Χρῶνται δὲ αὐτοῖς, ὅταν ἡ βουλὴ ψηφίσηται, ἢ στάσεως καταλαβούσης τὴν πόλιν, ἢ δυστυχίας τινὸς μεγάλης συμπεσούσης κατὰ πόλεμον ἢ τεράτων τινῶν καὶ φαντασμάτων μεγάλων καὶ δυσευρέτων αὐτοῖς φανέντων, οἷα πολλὰ συνέβη. Plutarchus ἐν Αἰτίοις ἤτοι ῥωμαϊκοῖς p. 284. Τῆς δὲ πράξεως δεινῆς φανείσης, ἔδοξεν, ἀναγνῶναι τὰ Σιβύλλεια τοὺς ἱερεῖς. Phlegon in libro περὶ θαυμασίων· Δι' ἣν αἰτίαν ἡ Σύγκλητος ἐκέλευσεν, ΤΟΥΣ ΙΕΡΟΜΝΗΜΟΝΑΣ ΑΝΑΓΝΩΝΑΙ ΤΟΥΣ ΣΙΒΥΛΛΗΣ ΧΡΗΣΜΟΥΣ. Exstat huius generis Senatusconsultorum exemplum apud Vopiscum in Aureliano, cap. 19. quod inserere propter longitudinem nolui.

XC. SVPPLICATIONES *variis de caussis decretæ*.

Supplicationes porro variis de caussis Senatus decernebat. Pro felici enim successu & exitu eorum, quæ aggrediebantur, supplicationes decretas, Liuius lib. XXX. c. 2. docet: quo loci post imperium P. Scipioni, donec debellatum in Africa foret, prorogatum, decreuisse Senatum ait: VT SVPPLICATIO FIERET, QVOD IS IN AFRICAM PROVINCIAM TRAIECISSET, VT EA RES SALVTARIS POPVLO ROM. IPSIQVE DVCI ATQVE EXERCITVI ESSET. Idem lib. XXXVII. c. 47. *supplicationem in vnum diem decretam,* QVOD EXERCITVS ROM. TVM PRIMVM IN ASIA CASTRA POSVISSET, VT EA RES PROSPERA ET LAETA EVENIRET, *simulque,* VICENIS MAIORIBVS HOSTIIS SACRIFICARE *Consulem iussum,* memorat. e)

Rebus etiam prospere ac feliciter gestis, GRATIAS AGI DIIS, SVPPLICATIONESQVE AD OMNIA PVLVINARIA HABERI, plerumque Senatus decernebat. f) Testis est Liuius lib.

e) Solebat etiam supplicatio in reipublicæ periculis decerni: quæ proprio nomine *Obsecratio* appellabatur. *Cic. Har. Resp. c. 28. Constituendæ nobis sunt procurationes & obsecrationes.* Atque in his Pontifex precationum verba præibat summis magistratibus, qui eos facerent, v. *Guther. de iur. Pont. IV,* 14.

f) Hæc supplicatio proprie *Gratulatio* dicebatur. *Cic. ad Div. XI, 18.* Nam *gratari*, & *gratulari* proprie significat grates agere v. *Gronov. Obs. II,* 19. *Perizon. ad Sanct. Minerv.* I, 1, 6. p. 7.

lib. XXX. vbi post legatos Saguntinorum auditos, a Senatu decretum fuisse scribit, VT GRATIAE DIIS VICTORIARVM CAVSA AGERENTVR. Et ita, cum multis Scipionis in Africa victoriis Carthaginienses in desperationem acti, Annibalem ex Italia in auxilium publicæ salutis reuocassent, isque anno decimosexto Italia excessisset, mentione in Senatu facta, quantum terroris, pauorisque, transitus Annibalis in Italiam iniecisset, quæ deinde clades, qui luctus incidissent: visa hostium castra e muris Vrbis; quæ vota singulorum, vniuersorumque fuissent; quoties in conciliis voces manus ad cælum porrigentium auditas, en vmquam ille dies futurus esset, quo vacuam hostibus Italiam bona pace florentem visuri essent, dedisse tandem id Deos sexto decimo demum post anno, nec esse, qui DIIS GRATIAS AGENDAS CENSERET, ad ea conclamatum ex omni parte Curiæ fuisse Liuius lib. XXX. c. 21. tradit: VTI REFERRET P. AELIVS PRAETOR: deindeque decretum, VT QVINQVE DIES CIRCA OMNIA PVLVINARIA SVPPLICARETVR, VICTIMAEQVE MAIORES IMMOLARENTVR CXX. Idem, post res in Ætolia prospere gestas supplicationem in triduum decretam, &: VT QVADRAGINTA HOSTIIS MAIORIBVS PRAETOR, QVIBVS DIIS EI VIDERETVR, SACRIFICARET, lib. XXXVI. c. 21. memorat. Victoriæ quoque naualis ergo in vnum diem supplicationem decretam lib. XXXVII. c. 47. narrat. Similiterque re ab Æmilio Cos. bene gesta, SVPPLICATIONEM IN QVINQVE DIES, CIRCA OMNIA PVLVINARIA Senatum decreuisse, HOSTIISQVE MAIORIBVS SACRIFICARI, iussisse lib. XLV. refert cap. 2. Idem lib. XXVII. cap. 53. *Senatus*, QVOD M. LIVIVS ET C. CLAVDIVS COSS. INCOLVMI EXERCITV DVCEM HOSTIVM LEGIONESQVE OCCIDISSENT, SVPPLICATIONEM IN TRIDVVM *decreuit*. Catilinæ quoque coniuratione patefacta, SVPPLICATIONEM AD OMNIA PVLVINARIA decretam, Cicero III. in Catilin. Orat. scribit cap. 10.

190 XCI. *Supplicationum communis causa*, OB REMPVBL. BENE GESTAM, REM GESTAM.

Sane Supplicationum huiusmodi decernendarum vulgaris causa erat, OB REMPVBL. BENE, seu PROSPERE GESTAM. Quæ fuisse in hac re solennia verba palam faciam. Cicero Philipp. XIV. cap. 8. *Quamobrem, aut* SVPPLICATIO OB REMPVBL. PVLCHERRIME GESTAM, *postulantibus vestris Imperatoribus deneganda est.* Ibidemque c. 14. supplicationem his verbis decernit: VTI, OB EAS RES BENE, FORTITER, FELICITERQVE GESTAS, C. PANSA, A. HIRTIVS COSS. IMPERATORES, ALTER AMBOVE, AVT, SI ABERINT, M. CORNVTVS PRAETOR VRBANVS, SVPPLICATIONES PER DIES QVINQVAGINTA AD OMNIA PVLVINARIA CONSTITVAT. Liuius lib. XXXI. cap. 48. *Non homines tantum ea victoria lætatos, sed* DIIS QVOQVE IMMORTALIBVS PER TRIDVVM SVPPLICATIONES HABITAS, QVOD BENE AC FELICITER, *non quod male ac temere* RESPVBL. A L. FVRIO PRAETORE GESTA ESSET. Idem lib. XXXIII. cap. 9. OB RES PROSPERE GESTAS IN DIES QVINQVE SVPPLICATIONES *decretæ*. Et lib. XLI. cap. 28. SVPPLICATIONES *decretæ*, QVOD IS PROSPERE REMPVBL. GESSISSET. Idem lib. XLII. cap. 9. SVPPLICATIONEMQVE, *quam absentes ex literis* DE BENE GESTA REPVBL. *missis decernere debuerint.* Et lib. XLV. c. 2. *Senatus reuocatus in Curiam*, SVPPLICATIONES, OB REM EGREGIE GESTAM AB L. AEMILIO CONSVLE, IN QVINQVE DIES CIRCA OMNIA PVLVINARIA, *decreuit*. Gellius lib. VII. cap. 4. & Festus Pomp. in verbo, *Sub corona*, hæc ex Catonis libro de Re Milit. verba citant: *Vt populus, sua opera potius* OB REM BENE GESTAM CORONATVS SVPPLICATVM EAT, *quam re male gesta coronatus veneat.* Nec dubium est huc respexisse Ciceronem Orat. in Pisonem c. 19. cum ait: *Vt Senatus is, qui in eam benignitatis consuetudinem venit, vt eos, qui bene* REMPVBL. GESSERINT, *nouis honoribus afficiat, & numero dierum & genere verborum.* Qui loquendi modus non est infrequens. Idem Cicero eadem Orat. cap. 40. *Qui neque scribere Senatui,* A TE BENE REMPVBL. ESSE GESTAM, *neque præsens dicere ausus es.* Corn. Tacitus lib. II. Annal. c. 49. *Et Iano, templum, quod apud forum olitorium C. Duillius struxerat, qui primus* REMPVBL. ROM. PROSPERE MARI GESSIT. Idem lib. XIII. cap. 9. OB RES *a Quadrato & Corbulone* PROSPERE GESTAS, *lauream fascibus Imperatoriis addi.* Lampridius in Alexandro cap. 58. *His vero, qui* REMP. BENE GESSERANT, *Consularia ornamenta decreta sunt.*

Nec tantum REMPVBL. GERERE, verum etiam simpliciter REM GERERE eodem sensu apud auctores inuenio. Suetonius in Aug. cap. 7. *Vel quod in regione Thurina, recens eo nato, pater Octauius aduersus fugitiuos* PROSPERE REM GESSERAT. Macrobius lib. III. Saturn. cap. 2. *Quod postridie Non. Iulias* RE BENE GESTA *cum pridie populus a Tuscis in fugam versus sit, post victoriam certis sacrificiis sit vitulatio.* Liuius lib. XXVIII. cap. 38. *Quia neminem ad eam diem triumphasse, qui sine magistratu* RES GESSISSET, *constabat.* Et lib. XXVII. cap. 7. *Marcello, quibus consul* BENE REM GESSERAT, *legiones decretæ.* Item lib. XXXI. cap. 20. *Exemplum a maioribus non accepisse, vt, qui neque Dictator, neque Consul, neque Prætor,* RES GESSISSET, *triumpharet.* Et alias eod. lib. cap. 48. *Maiores*

iores natu negabant triumphum, & quod alieno exercitu REM GESSISSET. Et lib. XXX. cap. 40. *Quæ non parua* BENE GESTAE REI *accessio erat.* Et mox ibidem: *Scipio eodem, quo adhuc, iure imperii terra* REM GERERET. Apud eumdem lib. XXII. c. 3. Flaminius: *Num literas quoque*, ait, *ab Senatu adfers, quæ me* REM GERERE *vetent.* Plinius lib. II. cap. 67. *In Arabico sinu* RES GERENTE C. CAESARE. Et lib. XII. cap. 14. RES *in Arabia* GESSIMVS.

XCII. *Supplicatio* CICERONI *decreta*, OB REMP. CONSERVATAM.

Ciceroni plane, propter depulsum Catilinæ coniurationis periculum, nouo titulo, ac singulari genere, Supplicatio decreta fuit. Vni enim illi ob eam coniurationem sua diligentia patefactam & extinctam, non vt ceteris BENE GESTAE, sed, quod post Vrbem conditam togato ante eum contigerat nemini, REIPVBL. CONSERVATAE titulo, Supplicatio decreta est, quemadmodum ille, & merito, Epist. 13. lib. XV. Famil. gloriatur, tantoque magis, quod is sibi honor Catonis sententia delatus fuerat. Et hoc est, quod ipsemet Cicero in Philipp. XIV. cap. 8. *nouum sibi supplicationis genus decretum* ait, non BENE GESTAE, sed CONSERVATAE REIPVBLICAE *nomine.* Idem II. Philipp. initio: *An in Senatu facillime de me detrahi posse credidit? qui ordo clarissimus ciuibus* BENE GESTAE REIPVBL. *testimonium multis, mihi vni*, CONSERVATAE, *dedit.* Et in Pisonem cap. 3. *Mihi togato Senatus non vt multis*, BENE GESTAE, *sed, vt nemini*, CONSERVATAE REIPVBL. *singulari genere supplicationis Deorum immortalium templa patefecit.* Idem III. in Catilin. Orat. cap. 6. *Atque etiam*, SVPPLICATIO DIIS IMMORTALIBVS *pro singulari eorum merito meo nomine decreta*, QVIRITES, *quod mihi primum post hanc Vrbem conditam togato contigit: & his decreta verbis*, QVOD VRBEM INCENDIIS, 191 CAEDE CIVES; ITALIAM BELLO, LIBERASSEM. Et paulo post: *Ceteras supplicationes* BENE GESTA *hanc vnam*, CONSERVATA REPVBL. *constitutam fuisse*, ait. Quarta quoque Oratione cap. 3. eiusdem argumenti Senatui gratias agens, eas multis de causis a se habendas profitetur, maxime vero, quod ei Supplicationem decreuerant, qui honos togato ante eum nemini habitus erat. Eademque Orat. cap. 10. *Ceteris, ait, semper* BENE GESTAE, *mihi vni* CONSERVATAE REIPVBL. *gratulationem decreuistis.* Idem lib. II. Epist. 1. ad Attic. de Catone: *Quem de meis rebus, in quas eum multi incitarant, multo scito gloriosius, quam de suis prædicare: sibi enim*, BENE GESTAE, *mihi* CONSERVATAE REIPVBL. *dat testimonium.* Et in Oratione pro Sulla cap. 30. sibi vni togato, qui inuestigasset, patefecisset, oppressisset coniurationem Catilinæ, Supplicationem Senatum decreuisse prædicat. De se quoque hæc apud Dionem lib. XLV. p. 333. idem ipse Cicero verba facit: Τεκμήριον δὲ καὶ ὅτι, καὶ θυσίαι, καὶ ἑορτάσαι ἐφ' οἷς ὑπατεύων ἐποίησα, ἐψηφίσασθε, ὅπερ οὐδενὶ πώποτε ἄλλῳ, μὴ οὐκ ἐν πολέμῳ γέ τι καταπράξαντι, ἐγένετο. Nec erat a Dione in historia coniurationis Catilinæ prætermissum. Hoc enim significatur hisce lib. XXXVII. verbis p. 52. Καὶ ἐπ' αὐτοῖς, καὶ θυσία, καὶ ἱερομηνία ἐψηφίσθη, ὃ μὴ πώποτε ἐπὶ τοιούτῳ τινὶ ἐγεγένει. Idemque sentit Quinctilianus lib. II. cap. 16. *Ciceronem*, inquiens, IN TOGA SVPPLICATIONEM, *qui maximus honor victoribus bello ducibus*, MERVISSE: Plinius vero eloquentiæ nomine pari elogio eum ornans lib. VII. cap. 30. IN TOGA TRIVMPHVM, LAVREAMQVE LINGVAE MERITVM, scribit. Ipse certe se, vt ciuem, CONSERVATOREM REIPVBL. exteris nationibus a Senatu commendatum, in Pisonem c. 15. ait, &, PATRIAE CONSERVATOREM sæpissime a Senatu iudicatum, Orat. de Harusp. Respons. c. 27. Atque adeo Orat. pro domo sua c. 10. ab omnibus Diis atque hominibus talem iudicatum, iactat. Appianus etiam de eo libro II. Bellor. Ciuil. p. 431. Καὶ Σωτὴρ, ait, ἐδόκει περιφανῶς ἀπολλυμένῃ τῇ πατρίδι γενέσθαι.

XCIII. SVPPLICATIONES A SENATV POSTVLANTIVM *verba solennia.*

Solennia plane eorum, qui supplicationes a Senatu postulabant, erant verba huiusmodi: VT DIIS IMMORTALIBVS HONOR HABERETVR. Liuius lib. XXXIX. c. 38. *L. Iuuentius Talna & T. Quintilius, quantum bellum iam profligatum in Hispania esset, Senatu edocto, postularunt simul:* VT PRO REBVS TAM PROSPERE GESTIS, DIIS IMMORTALIBVS HABERETVR HONOS, ET VT EXERCITVM DEPORTARE LICERET. *Supplicatio in biduum decreta est.* Idem lib. XL. cap. 35. *Petierunt a Senatu primum*, VT OB RES PROSPERE GESTAS DIIS IMMORTALIBVS HONOS HABERETVR. Et lib. XLII. cap. 9. *Senatuque extemplo ad ædem Bellonæ vocato, multis verbis inuectus est in Prætorem, qui cum* OB REM BELLO BENE GESTAM, VTI DIIS IMMORTALIBVS HONOS HABERETVR, REFERRE AD SENATVM *debuisset.* Et mox: *A Patribus postulare*, VT S. C. IN SE FACTVM TOLLI *iuberent*, SVPPLICATIONEMQVE, *quam absentes ex literis de* BENE GESTA REPVBL. *missis decernere debuerint, præsentes* HONORIS DEORVM *primum causa, deinde & sui aliquo tandem respectu, decernerent.* Idem lib. XLI. cap. 17. *Quique ab Senatu peterent:* VT OB RES DVCTV AVSPICIOQVE TIB. SEMPRONII PROSPERE GESTAS, DIIS IMMORTALIBVS HONOS HABERETVR, IPSIQVE DECEDENTI DE PROVINCIA EXERCITVM

TVM SECVM DEPORTARE LICERET. *Senatus in æde Apollinis legatorum verbis auditis*, SVPPLICATIONEM IN BIDVVM, *decreuit*. Cicero Philipp. XIV. c. 8. *Ex literis enim C. Pansæ, A. Hirtii Consulum, C. Cæsaris Proprœt.* DE HONORE DIIS IMMORTALIBVS HABENDO, *sententias diximus.* SVPPLICATIONEM *modo qui* DECREVIT, *idem imprudens* HOSTES IVDICAVIT. Ex eadem vero Oratione illud hoc amplius didici, Romæ consuetudinemque increbruisse, vt is, cuius nomine Supplicatio decerneretur, IMPERATOR Senatusconsulto appellaretur.

XCIV. *Supplicationes, Imperatoris, qui bene gessisset, nomine, atque Imperatori ipsi decretæ.*

Dicebatur etiam Supplicatio decerni eius imperatoris nomine, a quo res bene gesta erat, Cicero III. in Catil. Orat. c. 6. *Atque etiam* SVPPLICATIO DIIS IMMORTALIBVS *pro singulari eorum merito,* MEO NOMINE DECRETA EST. Idem IV. Orat. eiusdem argumenti, c. 3. *Maximeque, quod* MEO NOMINE SVPPLICATIONEM DECREVISTIS. Similiterque Philipp. XIV. c. 11. se decernere, ait, C. PANSAE, A. HIRTII, ET C. CAESARIS NOMINE, QVINQVAGINTA DIERVM SVPPLICATIONES. Liuius lib. III. c. 63. *Gemina victoria, duobus bifariam prœliis parta, maligne Senatus in vnum diem* SVPPLICATIONES CONSVLIS NOMINE DECREVIT. Idem lib. X. c. 21. *Itaque &* SVPPLICATIONES OB REM BENE GESTAM CONSVLIS NOMINE DECERNVNT. Quin & ipsimet Imperatori, a quo res bene gestæ erant, DECERNI dicebantur. Et ita Cicero SIBI TOGATO SVPPLICATIONEM DECRETAM, ait, Epist. 14. lib. XV. Familiar. & in Pison. c. 3. & III. in Catilin. c. 6. & pro Syll. c. 30. item Pompeio SVPPLICATIO-
192 NEM DECRETAM, Orat. de Prouinc. Consularibus c. 11. Valerius Max. lib. IX. cap. 12. de Iuuentio Thalna: *Receptis literis*, DECRETAS EI A SENATV SVPPLICATIONES, *nuntiantibus*. g)

XCV. HOSTIARVM NVMERVS *in supplicationibus a Senatu definitus.*

In Supplicationibus etiam decernendis, plerumque Senatum, quot hostiis in quasque supplicationes sacrificaretur, præscribere consueuisse, argumento est, quod Liuius lib. XXXVII. c. 47. duabus supplicationibus decretis, VICENIS MAIORIBVS HOSTIIS, IN SINGVLAS, SACRIFICARE Consulem iussum, narrat.

XCVI. IN TRIVMPHO POSTVLANDO ET DECERNENDO *solennia verba.*

Ceterum eadem, quæ in Supplicationibus, in Triumphis quoque postulandis & decernendis recepta verba erant. Nam qui legitimo hostium numero cæso, insignem aliquam victoriam adeptus erat Imperator, Senatu extra Vrbem dato, postquam de rebus a se gestis disseruerat, petebat a Patribus, VT OB REM BENE GESTAM, DIIS IMMORTALIBVS HONOREM HABERI IVBERENT, ET VT SIBI TRIVMPHANTI VRBEM INGREDI, VICTOREMQVE EXERCITVM DEPORTARE LICERET. Liuius lib. XXVIII. c. 9. *In Senatu; cum more omnium Imperatorum, expositis rebus ab se gestis, postulassent:* VT PRO REPVBL. FORTITER FIDELITERQVE ADMINISTRATA, ET DIIS IMMORTALIBVS HABERETVR HONOS, ET IPSIS TRIVMPHANTIBVS VRBEM INIRE LICERET: SE VERO EA, QVAE POSTVLARENT, DECERNERE, *Patres,* MERITO, DEORVM PRIMVM, DEIN, SECVNDVM DEOS, CONSVLVM; *responderunt.* Idem lib. XXXVIII. c. 44. *Cn. Manlius Proconsul Romam venit: cui cum ab Seru. Sulpicio Præt. Senatus ad ædem Bellonæ datus esset: & ipse commemoratis rebus ab se gestis postulasset:* VT OB EAS DIIS IMMORTALIBVS HONOR HABERETVR, SIBIQVE TRIVMPHANTI VRBEM INVEHI LICERET. Et mox c. 46. *Merito ergo a vobis* PROSPERE BELLO GESTO TRIVMPHVM PETENT. Item alias eodem libro c. 48. *In ea ciuitate, quæ ideo omnibus rebus incipiendis gerendisque Deos adhibet, quia nullius calumniæ faciat ea, quæ Dii comprobauerunt: & in solennibus verbis habet, cum supplicationem aut triumphum decernit:* QVOD BENE AC FELICITER REMPVBL. ADMINISTRARIT. Idem lib. XXXIX. c. 4. *M. Fuluius Proconsul ex Ætolia rediit: isque ad ædem Apollinis in Senatu, cum de rebus in Ætolia Cephalleniaque ab se gestis disseruisset, petiit a Patribus,* VT AEQVVM CENSERENT OB REMPVBL. BENE AC FELICITER GESTAM, ET DIIS IMMORTALIBVS HONOREM HABERI IVBERE, ET SIBI TRIVMPHVM DECERNERE. Idem lib. XXXI. c. 20. *Per idem tempus L. Cornelius Lentulus Proconsul ex Hispania rediit, qui cum in Senatu res ab se per multos annos fortiter feliciterque gestas exposuisset, postulassetque,* VT TRIVMPHANTI SIBI INVEHI LICERET IN VRBEM, *res triumpho dignas esse censebat Senatus.* Alioque eiusdem libri loco c. 48. de L. Furio: *Romam inopinato cum venisset, Senatum in æde Bellonæ habuit: expositisque rebus gestis,* VT TRIVMPHANTI SIBI IN VRBEM INVEHI LICERET, PETIT. Et lib. XXXVI. c. 39.

g) Sunt etiam *Supplicationes* funerum, siue mortuorum, eæque vnius diei, vt Manutio videtur. *Cic. Vatin.* c. 12. *Scire ex te cupio, quo consilio, aut qua mente feceris, vt in epulo Q. Arrii cum toga pulla adcumberes? - Dices, te supplicationes illas non probasse.* cf. *Cic. Phil. I,* 6. Videntur autem hæ supplicationes fuisse gratulationes, h. e. in quibus grates agerentur diis pro beneficiis iis, quæ per mortuum reipublicæ tribuissent cf. *Ernesti* V. C. *Clau.* Cic. v. *Supplicatio.*

c. 39. de P. Cornelio Cos. *Senatu ad ædem Bellonæ vocato, cum de rebus ab se gestis disseruisset, postulauit*, VT SIBI TRIVMPHANTI LICERET IN VRBEM INVEHI. Et lib. XL. c. 35. *Petierunt ab Senatu primum*, VT OB RES PROSPERE GESTAS DIIS IMMORTALIBVS HONOS HABERETVR: DEINDE, VT FVLVIO, DECEDENTI DE PROVINCIA DEPORTARE INDE EXERCITVM, CVIVS FORTI OPERA ET IPSE ET MVLTI ANTE EVM PRAETORES VSI ESSENT, LICERET. Et lib. XLV. c. 39. *Pars non minima triumphi est, victimæ præcedentes, vt appareat, Diis grates agentem Imperatorem* OB REMP. BENE GESTAM *redire*. Valerius Max. lib. III. cap. 6. *Papyrius quidem Masso, cum* BENE GESTA REPVBL. TRIVMPHVM A SENATV NON IMPETRASSET. Spartianus in Seuero c. 16. *Cui* SENATVS *Iudaicum* TRIVMPHVM DECREVERAT, IDCIRCO, QVOD ET IN SYRIA RES BENE GESTAE FVERANT A SEVERO. Cicero etiam Epist. vlt. lib. VII. ad Attic. subindicat, Pompeium Cæsari alterum Consulatum & Triumphum detulisse, his verbis: PRO SVIS REBVS GESTIS AMPLISSIMIS.

XCVII. *Reliqua de Religione SCta, potissimum, quibus* LVDOS, AEDES SACRAS FIERI ET, *ad has faciendas*, DVVMVIROS CREARI, *decernebatur.*

Atque vt reliqua de religione facta Senatusconsulta persequamur, Dionysius Halicarn. lib. VI. p. 239. auctor est, Senatum, ob reconciliatam cum Patribus plebem, decreuisse θυσίας ἀποδοῦναι τοῖς θεοῖς χαριστηρίους. Sed & cum late vis pestilentiæ grassaretur, Senatus (verba hæc sunt Liuii lib. III. c. 7.) inops auxilii humani populum ad Deos ac vota vertit: IVSSI CVM CONIVGIBVS ET LIBERIS SVPPLICATVM IRE, PACEMQVE EXPOSCERE DEVM. Idemque lib. VII. c. 2. cum is morbus Vrbem Sulpicio Petico & Licinio Stolone Coss. incessisset, PACIS DEVM EXPOSCENDAE CAVSA lectisternia facta scribit. Inuenio etiam religionum causa quandoque Senatum decreuisse, VT
193 LVDI VOVERENTVR. Nam cum pestilentia grauis incidisset in vrbem agrosque, P. Licinium Varum Prætorem Vrbis legem ferre ad populum iussum, vt Ludi Apollinares in perpetuum in statam diem vouerentur, Liuius lib. XXVII. cap. 25. memoriæ prodidit. Idem lib. XLII. cap. 28. *Decreuit*, ait, *Senatus*, VT C. POPILIVS COS. LVDOS PER DECEM DIES IOVI OPT. MAX. VOVERET, DONAQVE CIRCA OMNIA PVLVINARIA DARI, SI RESPVBL. DECEM ANNOS IN EODEM STATV FVISSET. Tumultus quoque Gallici causa, Q. Seruilium Ahalam Dictatorem, iussum a Patribus, SI ID BELLVM PROSPERE EVENISSET, LVDOS MAGNOS VOVERE, Liuius lib. VII. c. 11. ostendit.

Decernebatur etiam nonnumquam vt Ludi, Ædes sacræ, quos, quasue Imperatores vouissent, sumptu publico fierent. Liuius lib. XXX. c. 2. vt placatis Diis omnia inciperent, agerent, Patres iussisse narrat, VT COSS. PRIVSQVAM AD BELLVM PROFICISCERENTVR, EOS LVDOS FACERENT, QVOS T. MANLIVS DICTATOR ANTE VOVERAT. Idem lib. XL. c. 44. *Q. Fuluius Consul priusquam vllam Rempubl. ageret, liberare & se & Rempubl. religione, votis soluendis, dixit velle.* VOVISSE SE, *quo die postremum cum Celtiberis pugnasset*, LVDOS IOVI OPT. MAX. ET AEDEM EQVESTRI FORTVNAE SESE FACTVRVM: *in eas res sibi pecuniam collatam esse ab Hispanis.* LVDI *decreti*, ET VT DVVMVIRI AD AEDEM LOCANDAM CREARENTVR: DE PECVNIA FINITVR, NE MAIOR CAVSA LVDORVM CONSVMERETVR, QVAM QVANTA FVLVIO NOBILIORI POST AETOLICVM BELLVM LVDOS FACIENTI DECRETA ESSET: NEVE QVID AD EOS LVDOS ARCESSERET, COGERET, ACCIPERET, FACERET ADVERSVS ID S. C. QVOD L. AEMILIO, CN. BAEBIO COSS. DE LVDIS FACTVM ESSET. Ex quo loco notandum est, Senatum, vbi de æde sacra facienda votum factum soluendum erat, DVVMVIROS AD EAM REM CREARI decreuisse. Quod & idem lib. VII. c. 28. docet. Illic enim L. Furium Dictatorem inter ipsum discrimen pugnæ contra Auruncos ædem Iunoni monetæ vouisse narrat. Cuius damnatus voti cum is victor Romam reuertisset, Senatus DVVMVIROS AD EANDEM AEDEM PRO AMPLITVDINE POPVLI ROM. FACIENDAM CREARI, iussit. Similique modo cum Q. Fabius Max. a Senatu postulasset, vt ædem Veneris Erycinæ, quam Dictator vouisset, dedicari liceret, Senatum decreuisse Liuius lib. XXIII. c. 30. testis est: VT T. SEMPRONIVS DESIGNATVS COS. CVM PRIMVM MAGISTRATVM INIISSET, AD POPVLVM FERRET, VT FABIVM DVVMVIRVM ESSE IVBERENT AEDIS DEDICANDAE CAVSA. Ceterum, cum P. Cornelius Scipio Consul Galliam prouinciam sortitus, priusquam ad bellum, quod cum Boiis gerendum erat, proficisceretur, postulasset ab Senatu, VT PECVNIA SIBI DECERNERETVR AD LVDOS, QVOS PROPR. IN HISPANIA INTER IPSVM DISCRIMEN PVGNAE VOVISSET, nouum atque iniquum postulare est visus. Censuerunt ergo, quemadmodum Liuius lib. XXXVI. c. 36. scriptum reliquit: QVOS LVDOS INCONSVLTO SENATV EX SVA VNIVS SENTENTIA VOVISSET, EOS VEL DE MANVBIIS, SI QVAM PECVNIAM AD ID RESERVASSET, VEL SVA IPSE IMPENSA FACERET. Idem Liuius lib. XLV. c. 16. *Inde*, QVOD AD HONOREM DEVM IMMORTALIVM *pertineret*, *decreuit Senatus*, VT QVONIAM PERDVELLES SVPERATI, PERSEVS, ET GENTIVS, REGES, CVM MACEDONIA, ATQVE ILLY-

RICO IN POTESTATE POPVLI ROM. ESSENT, VT QVANTA DONA APP. CLAVDIO M. SEMPRONIO COSS. OB DEVICTVM ANTIOCHVM REGEM, DATA AD OMNIA PVLVINARIA ESSENT, TANTA Q. CASSIVS ET M. IVVENTIVS PRAETORES CVRARENT DANDA. Ædem quoque Cereris, Liberi, & Liberæ, quam A. Posthumius Dictator in ipso pugnæ contra Latinos discrimine vouerat, fieri ex manubiis Senatum decreuisse, Dionysius Halicarn. lib. VI. scribit p. 306.

XCVIII. *De Religionis quæstionibus* COLLEGIVM PONTIFICVM CONSVLI, *Senatus decernere solebat.*

Plerumque autem, si quæ ad religionem pertinens quæstio vel controuersia incideret, Senatus de ea COLLEGIVM PONTIFICVM CONSVLI iubebat, vel AD COLLEGIVM PONTIFICVM REFERRI. Liuius lib. XXXIX. cap. 5. *Senatus* COLLEGIVM PONTIFICVM CONSVLI *iussit*, *num omne id aurum in ludos consumi necessum esset.* Cicero in Orat. de Harusp. Resp. cap. 6. *Ex hoc Haruspicum responso, decreuit Senatus*, VT DE LOCIS SACRIS AC RELIGIOSIS AD HVNC ORDINEM (scilicet Pontificum) REFERRETIS. Ibidem cap. eod. etiam Senatum decreuisse memorat, VT DE SVARVM AEDIVM RELIGIONE AD COLLEGIVM PONTIFICVM REFERRETVR: idque Orationi, quam habuit ad Pontifices pro domo sua, caussam & argumentum præbuit. Qua in Oratione c. 53. illud quoque refert, cum Licinia virgo Vestalis aram & ædiculam, & puluinar sub saxo sacro dedicasset, Prætorem Vrbanum, ex auctoritate Senatus, EAM REM AD COLLEGIVM PONTIFICVM RETVLISSE: cumque P. Scæuola Pontifex Max. pro collegio respondisset: QVOD IN LOCO PVBLICO LICINIA INIVSSV POPVLI DEDICASSET, SACRVM ESSE NON VIDERI: Senatusconsulto Prætori Vrbano negotium datum fuisse: VT CVRARET, NE ID SACRVM ESSET, ET VT, SI QVAE ESSENT INCISAE AVT INSCRIPTAE LITE-
194 RAE, TOLLERENTVR. Idem Epist. 13. lib. I. ad Attic. auctor est, postquam Senatui renuntiatum esset, P. Clodium cum veste muliebri deprehensum domi C. Cæsaris, cum pro populo a Vestalibus sacra fierent, EAM REM EX S. C. AD VIRGINES ET PONTIFICES RELATAM: IDQVE AB IIS NEFAS ESSE DECRETVM. Sic ad collegium Pontificum relatum de expiandis, quæ Locris in templo Proserpinæ tacta, violata, elataque inde essent, Liuius lib. XXIX. c. 20. scribit. Idem lib. XXXI. c. 9. AD COLLEGIVM PONTIFICVM REFERRE CONSVL IVSSVS, SI POSSET RECTE VOTVM INCERTAE PECVNIAE SVSCIPI. Senatusconsulti quoque de postulatis Ambracensium facti, postrema verba hæc sunt apud eumdem lib. XXXVIII. c. 44. SIGNA, ALIAQVE ORNAMENTA, QVAE QVERERENTVR EX AEDIBVS SACRIS SVBLATA ESSE, DE IIS, CVM M. FVLVIVS ROMAM REVERTISSET, PLACERE AD COLLEGIVM PONTIFICVM REFERRI, ET, QVOD II CENSVISSENT, FIERI. Idem lib. XLI. c. 16. *Latinæ feriæ fuere* A. D. III. *Nonas Maii, in quibus, quia in vna hostia magistratus Lanuuinus precatus non erat:* P. R. QVIRITIBVS: *religioni fuit. Id cum ad Senatum relatum esset, Senatusque* AD PONTIFICVM COLLEGIVM REIECISSET: PONTIFICIBVS, *quia non recte factæ Latinæ essent, instauratis Latinis*, PLACVIT, LANVVINOS, QVORVM OPERA INSTAVRATAE ESSENT, HOSTIAS PRAEBERE. Idem lib. V. c. 25. *Cum ea disceptatio anceps Senatui visa*, DELEGATA AD PONTIFICES ESSET, *adhibito Camillo*, VISVM COLLEGIO, QVOD EIVS ANTE CONCEPTVM VEIENTIVM FVISSET, ET POST VOTVM IN POTESTATEM POPVLI ROM. VENISSET, EIVS PARTEM DECIMAM APOLLINI SACRAM ESSE. Eiusdem generis S. C. ex Verrio Flacco lib. IV. de Verbor. Signific. Gellius adfert lib. V. cap. 17. in hæc verba: *Vrbe a Gallis Senonibus recuperata, L. Attilius* IN SENATV VERBA FECIT, *Q. Sulpitium Tribunum militum ad Alliam aduersus Gallos pugnaturum, rem diuinam dimicandi gratia postridie Idus fecisse. Tum exercitum populi Rom. occidione occisum, & post diem tertium eius diei Vrbem, præter Capitolinum, captam esse: compluresque alii Senatores recordari sese dixerunt, quoties belli gerendi gratia, res diuina postridie Calendas, Nonas, Idus, a magistratu populi Rom. facta esset, eius belli proximo deinceps prœlio Rempubl. male gestam esse.* TVM SENATVS EAM REM AD PONTIFICES REIECIT, VT IPSI, QVOD VIDERETVR, STATVERENT. *Pontifices decreuerunt*, NVLLVM IIS DIEBVS SACRIFICIVM RECTE FVTVRVM. Eadem paulo aliter Macrobius lib. I. Saturnal. cap. 16. in hunc modum: *Anno ab Vrbe condita* CCCLXIII. *a Tribunis militum Virginio, Manlio, Cælio, Posthumio, collegisque eorum, in Senatu tractatum, quid esset, propter quod toties intra paucos annos male esset afflicta Respubl. & ex præcepto Patrum L. Aquinium Haruspicem in Senatum venire iussum, religionum requirendarum gratia, dixisse: Q. Sulpitium Tribunum militum ad Alliam aduersum Gallos pugnaturum, rem diuinam dimicandi gratia fecisse postridie Idus Quintilis, item apud Cremeram, multisque aliis temporibus & locis, post sacrificium die postero celebratum, male cessisse conflictum. Tunc Patres iussisse*, VT AD COLLEGIVM PONTIFICVM DE IIS RELIGIONIBVS REFERRETVR.

XCIX. LEGATOS DELPHOS MITTI, *Senatus decernebat.*

Interdum etiam decernebat Senatus, Delphos Apollinis Pythii consulendi caussa legatos mitti,

ti, qui oraculum sciscitarentur: quemadmodum Liuius lib. V. c. 15. XXII. c. 57. & XXIX. c. 11. docet. Dona quoque data, Apollini quæ ferrent, in iisdem libris scriptum est. Responsa etiam, quæ inde legati reportarunt, ab eodem Liuio referuntur. Plane, cum Q. Fabius Pictor legatus a Delphis Romam rediisset, responsumque ex scripto recitasset, quo continebatur, quibus Diis, quoque modo Pythius Apollo supplicari vellet, Senatus, vt idem Liuius lib. XXIII. c. 11. scribit, decreuit: VT EAE RES DIVINAE, SVPPLICATIONESQVE PRIMO QVOQVE TEMPORE CVM CVRA FIERENT.

C. *Aliæ quædam SCtorum de Religione factorum species & exempla varia.*

Alia præterea, quæ ad religionem spectant, Senatusconsulta subiungam. Cuiusmodi est id, quod Liuius lib. XXV. c. 2. refert. Nam cum noui ritus in plebem Rom. irrepsissent, & in publico, ac foro, Capitolioque, mulierum turba esset, nec sacrificantium, nec precantium Diis patrio more, M. Æmilio Prætori Vrb. negotium ab Senatu datum esse scribit: VT HIS RELIGIONIBVS POPVLVM LIBERARET. Ex hoc genere est Senatusconsultum, quod post pulsos & fugatos a Camillo Gallos, recuperatamque ex hostibus patriam factum est. Decreuisse namque Patres, Liuius lib. V. cap. 50. auctor est: VT FANA OMNIA, QVOD EA HOSTES POSSEDISSENT, RESTITVERENTVR, TERMINARENTVR, EXPIARENTVRQVE: EXPIATIOQVE EORVM IN LIBRIS PER DVVMVIROS QVAERERETVR. CVM CAERETIBVS PVBLICE HOSPITIVM FIERET, QVANDO SACRA POPVLI ROM. AC SACERDOTES RECEPISSENT, BENEFICIOQVE EIVS POPVLI NON INTERMISSVS HONOS DEVM IMMORTALIVM ESSET. LVDI CAPITOLINI FIERENT,
195 QVOD IVPITER OPTIMVS MAX. SVAM SEDEM ATQVE ARCEM POPVLI ROM. IN RE TREPIDA TVTATVS ESSET: COLLEGIVMQVE AD EAM REM M. FVRIVS DICTATOR CONSTITVERET EX IIS, QVI IN CAPITOLIO ATQVE ARCE HABITARENT. Expiandæ etiam vocis nocturnæ, quæ nuntia cladis ante bellum Gallicum audita, neglectaque erat, iussit Senatus, templum in noua via Locutio fieri. Aurum vero, quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis, inter trepidationem, in Iouis cellam collatum, cum, in quæ referri oporteret, confusa memoria esset, sacrum omne iudicatum fuit, & sub Iouis sella poni, iussum. Eiusdem argumenti est, quod Liuius lib. XXXI. cap. 12. literis Q. Minucii Prætoris recitatis, quibus continebatur, pecuniam Locris ex Proserpinæ thesauris nocte clam sublatam, indigne ferentem Senatum, non cessari a sacrilegiis, C. Aurelio Cos. negotium dedisse ait, vt ad Prætorem Brutios scriberet: SENATVI PLACERE, QVAESTIONEM DE EXPILATIS THESAVRIS EODEM EXEMPLO HABERI, QVO M. POMPONIVS PRAET. TRIENNIO ANTE HABVISSET: QVAE INVENTA PECVNIA ESSET, REPONI. SI QVO MINVS INVENTVM FORET, EXPLERI: AC PIACVLARIA, SI VIDERETVR, SICVT ANTE PONTIFICES CENSVISSENT, FIERI, CAVSA EXPIANDAE VIOLATIONIS EIVS TEMPLI. Idem libro XLII. cap. 3. cum tegulæ marmoreæ ex æde Iunonis Laciniæ detractæ essent, *relatione de ea re facta, in vnam omnes iisse sententiam*, scribit: VT HAE TEGVLAE DEPORTANDAE IN TEMPLVM LOCARENTVR, PIACVLARIAQVE IVNONI FIERENT. Sed & post designatos Coss. L. Æmilium Paulum, & Licinium Crassum, Senatum decreuisse, libro XLIV. cap. 17. refert: LATINAS FERIAS, VBI MAGISTRATVM INIISSENT, QVOD PER RELIGIONES POSSET, PRIMO QVOQVE TEMPORE FIERI PLACERE.

Plane cum Numæ Pompilii libros in arca inuentos Quintus Petilius Prætor Vrbanus vtendos accepisset, lectisque rerum summis, animaduertisset pleraque religionum dissoluendarum esse, domino repetenti eos libros denegauit. Re ad Senatum reiecta, Prætor se iusiurandum dare paratum dixit, libros eos legi seruarique non oportere. Senatus, quemadmodum Liuius lib. XL. cap. 29. scribit, censuit: SATIS HABENDVM, QVOD PRAETOR IVSIVRANDVM POLLICERETVR: LIBROS PRIMO QVOQVE TEMPORE IN COMITIO CREMANDOS ESSE: PRETIVM PRO LIBRIS, QVANTVM Q. PETILIO PRAETORI, MAIORIQVE PARTI TRIBVNORVM PLEBIS VIDERETVR, DOMINO ESSE SOLVENDVM. Postremo eam rogationem, quam ex Senatusconsulto Coss. promulgarant, VTI DE pollutis a Clodio sacris Bonæ Deæ quæreretur, Cicero Epist. 13. lib. I. ad Attic. ROGATIONEM DE RELIGIONE APPELLAT, non secus ac Plutarchus in Cæsare p. 712. accusationem de ea re institutam, Ἀσεβείας vocat. Hic igitur de Religione fieri solitis Senatusconsultis finis esto.

CI. SCta DE REPVBLICA. SCtvm, QVO RESP. CONSVLIBVS PERMITTEBATVR.

Nunc in aliam confertam Formularum aciem signa inferenda sunt. Quanquam, ne lege Plautia causam dicam, melius fuerit absque vi munere meo defungi. Liceat ergo mihi, bona Senatus venia, DE REPVBLICA loqui. Senatusconsultorum plane, quæ de Republ. fiebant, ordines, meo concessu, ducet id, quo Respubl. Consulibus committebatur, eorumque fidei, curæ, & diligentiæ mandabatur hac Formula: VIDERENT, aut DARENT OPERAM, aut CVRARENT CONSVLES, NE QVID RESPVBL. DETRI-

TRIMENTI CAPERET. *h*) Quod in atrocioribus negotiis & aliqua impendente procella, imo vero cum in maximum periculum, extremumque pene discrimen adducta videbatur Respubl. decerni consueuerat. Eamque adeo Senatusconsulti formam vltimæ semper necessitatis habitam. Liuius lib. III. cap. 4. tradit, vbi de bello contra Æquos suscepto agens: *Tantumque*, ait, *terrorem incussere Patribus vt* (*quæ forma Senatusconsulti vltimæ semper necessitatis habita est*) *Posthumio alteri Consulum negotium daretur:* VIDERET, NE QVID DETRIMENTI RESPVBL. CAPERET. Sallustius in bello Catilinario cap. 29. *Itaque, quod in atroci plerumque negotio solet, Senatus decreuit:* DARENT OPERAM COSS. NE QVID RESPVBL. DETRIMENTI CAPERET. *Ea potestas per Senatum, more Romano, magistratui maxima permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios atque ciues: domi militiæque imperium, atque iudicium summum habere. Aliter, sine populi iussu, nulli earum rerum Consuli ius est.* Et hoc est, quod Cicero pro Milone cap. 26. significat: cum ait: *Hoc Senatusconsulti versiculo, armatos Consules semper fuisse, etiam nullis armis datis.* Cæsar lib. I. Commentar. de Bello Ciuili cap. 5. *Decurritur ad illud vltimum atque extremum Senatusconsultum, quo nisi pene in ipso vrbis incendio, atque in desperatione omnium salutis, latorum audacia numquam ante discessum est:* DENT OPERAM CONSVLES, PRAETORES, TRIBVNI PL. QVIQVE PRO COSS. (sic enim ex Ciceronis Epistol. 16. lib. XI. Familiar. emendo) SVNT AD VRBEM, NE QVID DETRIMENTI RESPVBL. CAPIAT. Et paulo post cap. 7. *Quotiescumque sic decretum:* DARENT OPERAM MAGISTRATVS, NE QVID RESPVBL. DETRIMENTI CAPERET; (*qua voce & quo Senatusconsulto populus Romanus*
196 *ad arma fit vocatus*) *factum in perniciosis legibus, in vi Tribunitia, in secessione populi, templis locisque editioribus occupatis: atque hæc superioris ætatis exempla expiata Saturnini atque Gracchorum casibus:* docet. Consentit Plutarchus in Cicer. p. 868. inquiens, huiusmodi Senatusconsulta ὀ πολλάκις, ἀλλ' ὅταν τὶ μέγα δέοση, ποιεῖν εἴωθεν ἡ Σύγκλητος. Vegetius lib. III. cap. 1. *Quod si infinita multitudo ex gentibus fortissimis rebellasset, tunc nimia necessitate vrgente duo duces, & duo mittebantur exercitus, cum eiusmodi præcepto:* VT PROVIDERENT, NE QVID DETRIMENTI RESPVBL. CAPERET, COSS. AMBO ALTERVE. Ita namque locum hunc ante viginti annos, manuscriptorum codicum ope & vetustæ Formulæ ductu, in libri mei margine emendaui. Dio lib. XXXVII. p. 49. Καὶ προσεψηφίσαντο τοῖς Ὑπάτοις τὴν Φυλακὴν τῆς πόλεως, καὶ τῶν ὅλων αὐτῇ πραγμάτων, καθάπερ εἰώθεσαν. Καὶ γὰρ τούτῳ τῷ δόγματι προσεγράφη, τὸ, Διὰ Φροντίδος αὐτοὺς σχεῖν, Ὥστε Μηδεμίαν Ἀποτριβὴν τῷ Δημοσίῳ συμβῆναι. Exstat & in Fragmentis lib. I. Historiarum Sallustii, L. Philippi sententia, cuius nouissima clausula desinit in hæc verba: QVARE ITA CENSEO: QVONIAM LEPIDVS EXERCITVM PRIVATO CONSILIO CVM PESSIMIS, ET HOSTIBVS REIPVBL. CONTRA HVIVS ORDINIS AVCTORITATEM AD VRBEM DVCIT: VTI APPIVS CLAVDIVS INTERREX CVM Q. CATVLO PROCOS. ET CETERIS, QVIBVS IMPERIVM EST, VRBI PRAESIDIO SINT, OPERAMQVE DENT NE QVID RESPVBL. DETRIMENTI CAPIAT. Ad quam Formulam respiciens Tacitus lib. IV. Annal. cap. 19. *Nec infringi*, ait, *Consulis ius debere, cuius vigiliis niteretur*, NE QVID RESPVBL. DETRIMENTI CAPIAT.

Atque hac Senatusconsulti forma magistratibus RESPVBL. COMMENDARI, & PERMITTI dicebatur: vel: PERMITTI ILLIS, VT REMPVBL. DEFENDERENT. Cicero Philipp. V. cap. 12. CONSVLIBVS TOTAM REMPVBL. COMMENDANDAM CENSEO, IISQVE PERMITTENDVM, VT REMPVBL. DEFENDANT, PROVIDEANTQVE, NE QVID RESPVBL. DETRIMENTI ACCIPIAT. Idem Philippic. VIII. c. 5. C. MARIO ET L. VALERIO CONSVLIBVS SENATVS REMPVBL. DEFENDENDAM DEDIT. Et L. in Catilinam Orat. c. 2. de hoc genere Senatusconsultorum loquens: SIMILI, ait, S. C. C. MARIO ET L. VALERIO COSS. PERMISSA

TVIT

b) Hoc senatusconsultum esse illud, quod *SCtum Tacitum* vocetur: quod *Capitolin. Gord.* c. 12. memorat, ostendere conatus est *Chladenius* V. C. Diss. *de SCto Tacito* Viteberg. 1742. quod falsum esse, primum ex natura SCti taciti, quale id describit Capitolinus, deinde ex forma SCtorum eorum, quibus resp. Consulibus permissa est, *ne quid detrimenti caperet*, docebimus. Nempe *SCtum tacitum* auctore Capitolino, huiusmodi fuit. *Omnino exemplum SCti taciti*, inquit, *non aliud est hodie, quam quod vestra clementia*, (adloquitur Impp.) *conuocatis ad interiora maioribus, ea disponit, quæ non sunt omnibus publicanda: de quibus adiurare etiam soletis, ne quis ante rem completam quidquam vel audiat, vel intelligat. Hunc autem morem apud veteres necessitates publicæ repererant, vt si forte aliqua vis ab hostibus immineret, quæ vel cogeret humilia captare consilia, vel aliqua constituere, quæ non oporteret prius dici, quam effici, vel si nollent ad amicos aliqua permanare, SCtum tacitum fieret: ita vt non scribæ, non serui publici, non censuales illis actibus interessent, Senatores exciperent, Senatores omnium officia Censualium complerent, ne quid forte proderetur.* Hoc igitur cum fuerit SCtum tacitum, quod occultaretur, ne in vulgus exiret, antequam perfecta res esset, quomodo de eo SCto dici potest, quod palam in Senatu conclamantibus Senatoribus, fieret: quodque etiam Consules, aliiue, quibus commissa resp. esset, publica voce, *qui remp. saluam vult, me sequatur*, satis palam faciunt, statimque fere exequuntur? Denique tacitum SCtum, esse occultum vel ipsum vocabulum satis arguit.

FVIT RESPVBL. Itaque Senatusconsultum Opimianum, quo Senatus, quemadmodum idem Orat. I. in Catilinam c. 2. scribit, decreuit: VT L. OPIMIVS VIDERET NE QVID RESPVBL. DETRIMENTI CAPERET: idem ipse Cicero Philippic. VIII. cap. 4. in hæc verba conceptum fuisse refert: QVOD L. OPIMIVS CONSVL V. F. DE REPVBL. DE EA RE ITA CENSVERVNT: VTI OPIMIVS CONSVL REMPVBL. DEFENDERET. Sed & Orat. in Pisonem: CONSVLIBVS EX S. C. REMPVBL. DEFENDENTIBVS, *se omni susceptorum*. Et de Haruspic. Respons. cap. 8. MAGISTRATIBVS iisdem, QVIBVS *in maximis periculis* VNIVERSA RESPVBL. COMMENDARI SOLET. Nec absimile est illud Valerii Max. lib. III. cap. 2. *Cunctisque consentibus*, VT CONSVL ARMIS REMPVBL. TVERETVR. Quin etiam Senatusconsulto, quo Mario & Valerio Coss. Respubl. commendata est, vulgaribus hisce verbis: DARENT OPERAM COSS. NE QVID RESPVBL. DETRIMENTI CAPERET; perscriptum, auctor lib. de Vir. Illustrib. cap. 73. refert. Cicero vero Orat. pro Rabir. perduell. reo cap. 7. aliter scriptum fuisse tradit, in hunc modum: *Fit* S. C. VT C. MARIVS, L. VALERIVS COSS. ADHIBERENT TRIBVNOS PL. ET PRAETORES, QVOS IIS VIDERETVR, OPERAMQVE DARENT, VT IMPERIVM POPVLI ROM. MAIESTASQVE CONSERVARETVR. Hanc certe Formulam ita exprimere tentauit Plutarchus in Gracchis p. 841. Ἐψηφίσαντο, καὶ προσέταξαν Ὀπιμίῳ τῷ ὑπάτῳ, ΣΩΖΕΙΝ ΤΗΝ ΠΟΛΙΝ, ΟΠΩΣ ΔΥΝΑΙΤΟ. Eademque verborum figura simile Senatusconsultum concipit in Cicerone p. 868. Γίνεται, inquiens, δόγμα τῆς βουλῆς, ΠΑΡΑΚΑΤΑΤΙΘΕΣΘΑΙ ΤΟΙΣ ΥΠΑΤΟΙΣ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ, ΔΕΞΑΜΕΝΟΥΣ ΔΕ ΕΚΕΙΝΟΥΣ, ΩΣ ΕΠΙΣΤΑΝΤΑΙ ΔΙΟΙΚΕΙΝ ΜΕΝ, ΣΩΖΕΙΝ ΤΗΝ ΠΟΛΙΝ. Cuius Senatusconsulti auctoritate armatus Cicero, vt idem auctor ibidem ait, τὴν πόλιν εἶχε διὰ χειρός. Ea caussa est cur huiusmodi Senatusconsultis custodiam vrbis Consulibus mandatam Dio vbique scriptum reliquerit: subobscure quidem lib. XXXVII. p. 55. XL. p. 160. & XLI. p. 172. ceterum apertissime & disertis verbis lib. XLVI. p. 335. cum ait: Καὶ τοῖς ὑπάτοις ΤΗΝ ΦΥΛΑΚΗΝ τῆς πόλεως ἐπέτρεψαν, ἐκεῖνο δὲ τὸ εἰθισμένον τῷ δόγματι προσγράψαντες, ΤΟ ΜΗΔΕΝ ΑΠ ΑΥΤΗΣ ΑΠΟΤΡΙΒΗΝΑΙ. Iterumque eod. lib. p. 364. Μαθοῦσα οὖν ταῦτα ἡ γερουσία μετεβάλετο, καὶ ἐκείνοις τε ἀπηγόρευσε μὴ πελάσαι τῇ πόλει, ἀλλ' ὑπὲρ πεντήκοντα καὶ ἑπτακοσίους ἀπ' αὐτῆς ἀπέχειν. καὶ αὐτοὶ τήν τε ἐσθῆτα αὖθις ἠλλάξαντο, καὶ τοῖς στρατηγοῖς ΤΗΝ ΦΥΛΑΚΗΝ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ἐνεχείρισαν, ὥσπερ εἰώθεσαν. Et lib. XLVIII. p. 430. Καὶ προσέτι καὶ Η ΦΥΛΑΚΗ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ τοῖς τισὶν ἀνδράσι μετὰ τῆς εἰθισμένης προσθήκης, ΤΟΥ ΜΗΔΕΝ ΑΠ ΑΥΤΗΣ ΑΠΟΤΡΙΒΗΝΑΙ, ἐπετράπη. Idem lib. XL. pag. 160. Εὐθὺς γοῦν τῆς δείλης, τό παλάτιον δὲ αὐτὸ τοῦτο συλλεγέντες, τόν τε μεσοβασιλέα προχειρισθῆναι καὶ τῆς φυλακῆς πόλεως καὶ ἐκεῖνον καὶ τοὺς δημάρχους καὶ προσέτι καὶ τὸν Πομπήιον ἐπιμεληθῆναι, Ὥστε Μηδὲν ἀπ' αὐτῆς Ἀποτριβῆναι, ἐψηφίσαντο. Sed & lib. XXXVII. p. 55. Οἱ βουλευταὶ συνῆλθον αὐθήμερον ἐς τὸ συνέδριον τά τε ἱμάτια ἠλλάξαντο, καὶ τοῖς ὑπάτοις 197
τὴν φυλακὴν τῆς πόλεως, Ὥστε Μηδὲν ἀπ' αὐτῆς Ἀποτριβῆναι, ἐπέτρεψαν.

CII. SVPREMI *illius* SCti *exempla*.

Quoties autem, & quibus Reipublicæ temporibus, eiusmodi Senatusconsulta facta sint, scire interest. Posthumio quidem Consuli eiusmodi Senatusconsulto Rempublicam commissam & eius mandatam fidei, Liuius lib. III. c. 4. narrat. Eodem decursum est, cum in suspicionem affectati regni Manlius venit. Tunc enim a Senatu decretum fuisse: VIDERENT MAGISTRATVS, NE QVID EX PERNICIOSIS M. MANLII CONSILIIS RESPVBL. DETRIMENTI CAPERET; idem Liuius libro VI. cap. 19. scriptum reliquit. In ea quoque, quam Gracchi leges excitarunt, seditione idem decretum Cicero I. in Catilinam Orat. c. 2. & VIII. Philippic. cap. 4. & Plutarchus in Gracchis p. 841. memoriæ prodiderunt. Simili Senatusconsulto Senatum Rempublicam C. Mario & L. Valerio Coss. defendendam dedisse, iam docui. Idem Senatusconsultum coniuratione Catilinæ ad Senatum delata factum esse, Cicero oratione, quam in eum dixit in Senatu, c. 2. & Sallustius in Bello Catilinario c. 29. & Plutarchus in Cicerone, l. c. & Dio lib. XXXVII. p. 49. tradunt. Clodii quoque cæde nunciata, idem decretum Asconius Pedian. in Miloniana cum Dione lib. XL. cap. 160. refert. Quin etiam, cum Metellus Nepos Pompeium cum exercitu Romam ex Asia reuocandum, Reipublicæ constituendæ caussa, censeret, ad seditionemque res vergeret, Consulibus idem mandatum inuenio apud Dionem lib. XXXVII. p. 55. Præterea, cum Cæsar prouinciam, exercitumque inuito Senatu retineret, Senatus CONSVLIBVS, PRAETORIBVS, TRIBVNIS PLEB. IPSIQVE ADEO Ciceroni, qui tum Proconsul ad vrbem erat, negotium dedit: VT CVRARENT, NE QVID RESPVBL. DETRIMENTI CAPERET: quemadmodum Cicero Epistol. 11. lib. XVI. Familiarium, & ab ipsomet Cæsare libro primo Commentariorum de Bello ciuili, c. 5. & a Dione lib. XLI. p. 172. literis proditum est. Epitome Liuii lib. CIX. *Cum Senatusconsultum factum esset*, VT SVCCESSOR CAESARI OMNINO MITTERETVR: *M. Antonio & Q. Cassio Tribunis plebis, quoniam* [illegible] *Senatusconsultum intercedebant*, [illegible], MANDATVM A SENATV CONSVLIBVS, ET CN.

POMPEIO, VT VIDERENT, NE QVID RESPVBL. DETRIMENTI CAPERET. Posteriora aliquot eiusdem generis Senatusconsulta curiosis Dio subministrabit.

CIII. CONSVLIS *in repentino discrimine* AD ARMA VOCANTIS *vox:* QVI REMP. SALVAM ESSE VVLT.

Huic extremæ necessitatis Senatusconsulto videtur recte atque ordine extremi quoque & difficillimi temporis vox subiungi posse, quam, in tumultu repentinoue discrimine, Consul ad arma ciues vocans mittebat. Ea erat huiusmodi: QVI REMPVBL. SALVAM ESSE VVLT, ME SEQVATVR. Cicero pro Rabirio perduell. reo c. 7. de C. Mario & L. Valerio Coss. *Adhibent omnes Tribunos Plebis, præter Saturninum, Prætores, præter Glauciam:* QVI REMPVBL. SALVAM ESSE VELLENT, ARMA CAPERE, ET SE SEQVI IVBENT. Idem pro C. Cornelio Maiestatis reo, referente Asconio: *At enim extremi ac difficillimi temporis vocem illam, C. Corneli, Consulem mittere coëgisti:* QVI REMPVBL. SALVAM ESSE VELINT, *vt ii ad legem accipiendam adessent.* Apud Liuium lib. XXII. cap. 53. Scipio: *Audendum atque agendum, non consultandum,* ait, *in tanto malo esse:* IRENT SECVM EXTEMPLO ARMATI, QVI REMPVBL. SALVAM VELLENT. Celebris plane est Scipionis Nasicæ historia, qui priuatus, Consule Rempubl. negligente, hac voce ad arma ciues vocare ausus est. Cicero lib. IV. Tusculanar. Quæst. c. 23. de hoc Scipione loquens: *Iratus,* inquit, *fuisse videtur Tiberio Graccho, tum cum Consulem languentem reliquit, atque ipse priuatus, vt si Consul esset,* QVI REMBVBL. SALVAM ESSE VELIT, SE SEQVI IVSSIT. Valerius Max. lib. III. cap. 2. *Cum Tiberius Gracchus in Tribunatu, profusis largitionibus fauore populi occupato, Rempubl. oppressam teneret: palamque dictitaret, interempto Senatu omnia per plebem agi debere, in ædem Fidei publice conuocati Patres Conscripti a Consule Mucio Scæuola, quidnam in tali tempestate faciendum esset, deliberabant: Cunctisque censentibus,* VT CONSVL ARMIS REMPVBL. TVERETVR, *Scæuola negauit,* SE QVIDQVAM VI ESSE ACTVRVM. *Scipio Nasica:* QVONIAM, *inquit,* CONSVL, DVM IVRIS ORDINEM SEQVITVR, ID AGIT, VT CVM OMNIBVS LEGIBVS ROMANVM IMPERIVM CORRVAT, EGOMET PRIVATVS VOLVNTATI VESTRAE ME DVCEM OFFERO: *sublataque dextera proclamauit:* QVI REMPVBL. SALVAM ESSE VOLVNT, ME SEQVANTVR. Velleius Patercul. lib. II. c. 3. de eodem Scipione Nasica: *Circumdata læuo brachio togæ lacinia, ex superiori parte Capitolii summis gradibus insistens, hortatus est:* QVI SALVAM REMPVBL. VELLENT, SEQVERENTVR. Plutarchus in Gracchis p. 833. Ὁ δὲ Νασικᾶς ἠξίου τὸν ὕπατον ΤΗ ΠΟΛΕΙ ΒΟΗΘΕΙΝ, καὶ καταλύειν τὸν τύραννον. Ἀποκριναμένου δὲ πράως ἐκείνου, ΒΙΑΣ ΜΕΝ ΟΥΔΕΜΙΑΣ ΥΠΑΡΧΕΙΝ, ΟΥΔ ΑΝΑΙΡΗΣΕΙΝ ΟΥΔΕΝΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ ΑΚΡΙΤΟΝ. Εἰ μὲν τι ψηφίσαιτο τῶν παρανόμων ὁ δῆμος ὑπὸ τοῦ Τιβερίου πεισθεὶς ἢ βιασθεὶς, τοῦτο κύριον μὴ φυλάξειν· Ἀναπηδήσας ὁ Νασικᾶς, Ἐπεὶ τοίνυν, ἔφη, προδίδωσιν ὁ ἄρχων τὴν πόλιν, ΟΙ ΒΟΥΛΟΜΕΝΟΙ ΤΟΙΣ ΝΟΜΟΙΣ ΒΟΗΘΕΙΝ, ΑΚΟΛΟΥΘΕΙΤΕ. Appianus lib. I. 198
de Bellis Ciuilib. p. 359. Καὶ πρῶτος αὐτοῖς ὁ μέγιστος Ἀρχιερεὺς λεγόμενος, ἐξῆρχε τῆς ὁδοῦ Κορνήλιος Σκιπίων ὁ Νασικᾶς, ἐβόα τε μέγιστον, ΕΠΕΣΘΑΙ ΟΙ ΤΟΥΣ ΕΘΕΛΟΝΤΑΣ ΣΟΖΕΣΘΑΙ ΤΗΝ ΠΑΤΡΙΔΑ. A Liuio quoque lib. IV. cap. 38. Sextus Tempanius Decurio Equitum, cum milites hostibus cedere cerneret, nec quicquam Imperium aut maiestatem Consulis ad eorum animos confirmandos valere, magna voce exclamasse traditur, vt equites, QVI SALVAM REMPVB. VELLENT ESSE, ex equis desilirent. Qua voce omnium turmarum equitibus, velut ad Consulis imperium motis, addidit, NISI HAEC ARMATA COHORS SISTAT IMPETVM HOSTIVM, ACTVM DE IMPERIO EST: SEQVIMINI PRO VEXILLO CVSPIDEM MEAM. Sed & cum de Ciceronis ab exilio reditu actum est, literis Consularibus ex Senatusconsulto cuncta ex Italia conuocatos omnes, QVI REMPVBL. SALVAM VELLENT, ipsemet Cicero in Oratione pro Sextio cap. 60. gloriatur, & ita *Senatum, quod numquam in vniuersæ Reipubl. periculo decreuerat, id in sua vnius salute conseruanda decernendum putasse,* ait. Eademque voce totam Italiam ad se restituendum excitatam, idem Cicero alias quoque prædicat. Ait enim in Oratione in Pisonem c. 15. *Ad meam salutem, Senatus auxilium omnium ciuium cuncta ex Italia,* QVI REMPVBL. SALVAM ESSE VELLENT, *Consulis voce & litteris implorandum putauit.* Idem pro Domo sua cap. 28. *Senatus decreuit,* VT OMNES, QVI REMPVBLICAM SALVAM ESSE VELLENT, AD ME VNVM DEFENDENDVM VENIRENT. Itidem in Oratione, qua Senatui gratias agit post reditum suum, c. 10. *Quid enim magnificentius, quid præclarius mihi accidere potuit, quam quod illo petente vos decreuistis,* VT CVNCTI EX ITALIA, QVI REMPVBL. SALVAM ESSE VELLENT, AD ME VNVM HOMINEM FRACTVM ET PROPE DISSIPATVM RESTITVENDVM, ET DEFENDENDVM VENIRENT? *vt, qua voce te, Romule, post Romam conditam Consul vsus esset pro vniuersa Republ. apud eos solum, qui eius vocem exaudire possent, eadem voce Senatus omnibus agris atque oppidis, vicis, ciues totamque Italiam ad vnius salutem defendendam excitaret.* Quem locum deprauatum esse, nemo est, qui non videat. Et quidem in quibusdam impressis codicibus scriptum est: *qua*

voce

voce a te Romulo post conditam urbem: nihilo magis integro sensu: in aliis asteriscus interponitur, quo deesse aliquid significetur. Ego de huius loci emendatione restitutioneque meam iam pridem coniecturam prodidi, amicisque, & in his Dionysio Lambino, olim aperui. Mea namque semper fuit sententia, & in animum induxi meum, legendum esse: *qua voce ter omnino.* i) In eaque veluti salebra hærentem me mirum in modum confirmauit veteris membranæ, cuius mihi copiam P. Daniel meus fecit, scriptura: in qua liquido scriptum est: *Vt qua voce ter omnino post Romam conditam Consul, &c.* Quarum literarum vestigiis nostra emendatio insistit. Nec repugnat quidquam, præter historiæ fidem, quæ tamen amare & acerbe a gloriante exigenda & desideranda non est. Cum Cicerone certe non esse hac in parte omnia ad calculos exiliter vocanda, nec rationem ad numnum subducendam, argumento est, quod idem in Orat. contra Pisonem c. 22. scribit: *Pontifices, Coss. Prætores [illegible] nemini sibi domum ædificandam censuisse, quod ante cui nemini.* Hoc enim Cicero oratorio more, non historico videtur posuisse, vt Asconius Pædianus illic notat. Illi porro voci non absimilis fuisse videtur illa, qua Pompeius Senatum se sequi iussit, vt Plutarchus in Cæsare p. 724. his verbis: Καὶ τὴν πόλιν ἐξέλιπε, κελεύσας Ἕπεσθαι τὴν Γερουσίαν, καὶ μηδένα μένειν τῶν πρὸ τῆς τυραννίδος ᾑρημένων τὴν πατρίδα ϗ τὴν ἐλευθερίαν.

CIV. IN NEGOTIO MAGISTRATIBVS MANDANDO *Formula:* VTI E REP. FIDEQVE SVA ESSE VIDERETVR.

Iam vbi quid negotii magistratibus a Senatu dabatur, hac plerumque verborum Formula mandabatur: VTI E REPVBL. FIDEQVE SVA ESSE VIDEBITVR: veluti in S. C. de Philosophis & Rhetoribus, quod a Suetonio in lib. de Clar. Rhetor. & Gellio lib. XV. cap. 11. refertur: VT M. POMPONIVS PRAETOR ANIMADVERTERET, CVRARETQVE, VTI EI E REPVBL. FIDEQVE SVA VIDERETVR, VTI ROMAE NE ESSENT. Item in lege Mamilia: IS, QVI HAC LEGE IVDICIVM DEDERIT, TESTIBVS PVBLICE DVMTAXAT IN RES SINGVLAS X. DENVNTIANDI POTESTATEM FACITO, ITA VT E REP. FIDEQVE SVA VIDEBITVR. Quod & in legis Thoriæ fragmento priore significatur his notis: I. V. E. E. R. P. F. S. V. E. Quibus etiam clauditur Senatusconsulti de Asclepiade Clazomenio & Polystrato Caristio facti particula, quæ Romæ hodieque restat. Cicero Philipp. III. cap. 15. SENATVI PLACERE, VTI C. PANSA, A. HIRTIVS COSS. DESIGNATI, CVM MAGISTRATVM INIISSENT, SI EIS VIDERETVR, PRIMO QVOQVE TEMPORE DE HIS REBVS AD HVNC ORDINEM REFERRENT, ITA VTI E REPVBL. FIDEQVE SVA VIDERETVR. Liuius lib. XXV. c. 7. de militibus, qui apud Cannas Rempubl. deseruerant, Senatum Marcello Procos. rescripsisse narrat: FACERET, QVOD E REPVBL. FIDEQVE SVA DVCERET: id est, vt Valerius Max. lib. II. cap. 2. de eadem re agens loquitur: FACERET, QVOD REIPVBL. EXPEDIRE IVDICASSET. Simili modo cum P. Licinius Cos. literis certiorem Senatum fecisset, E REPVBL. ESSE EXERCITVM QV. 199
CAECILII DIMITTI, ID CONSVLI, *a Patribus* FACIENDVM, VT E REPVBL. FIDEQVE SVA DVCERET, PERMISSVM, Liuius lib. XXIX. c. 10. scribit. Eodemque lib. c. 13. decretum refert, VT P. LICINIVS BRVTIOS PROVINCIAM OBTINERET, QVOAD EVM IN PROVINCIA CVM IMPERIO MORARI, CONSVLI E REPVBL. VISVM ESSET. Quin etiam cum de bello, Reque publica Q. Fabius Maximus Dictator retulisset, quibus quotue legionibus victori Annibali obuiam eundem esse Patres censerent: decretum fuisse, Liuius lib. XXII. c. 11. ait: VT IS AB CN. SERVILIO CONSVLE EXERCITVM ACCIPERET, SCRIBERETQVE PRAETEREA EX CIVIBVS SOCIISQVE, QVANTVM EQVITVM AC PEDITVM VIDERETVR: CETERA OMNIA AGERET, FACERETQVE, VT E REPVBL. DVCERET. Idem ibidem c. 37. *Quinqueremes ad nauium classem, quæ cum T. Octacilio Proprætore in Sicilia erant, quinque & viginti additæ, permissumque est,* VT, SI E REPVBL. CENSERET ESSE, IN AFRICAM TRAIICERET. Et lib. XXIII. c. 24. *Senatus decreuit Dictatori scribendum, vt,* SI E REPVBL. CENSERET ESSE, *ad Coss. subrogandos veniret cum Magistro equitum, & Prætore M. Marcello,* VT EX IIS PRAESENTIBVS NOSCERE PATRES POSSENT, QVO STATV RESPVBL. ESSET, CONSILIAQVE EX REBVS CAPERENT. Quin etiam de Volonibus Senatum per literas consultum fuisse a Tib. Graccho Cos. permissumque ipsi, FACERE QVOD E REPVBL. DVCERET ESSE, idem lib. XXIV. cap. 14. scribit. Senatusconsulto quoque, quo decem legati missi fuere, quorum ex consilio T. Quintius Flamininus Imperator leges pacis regi Philippo daret, eos de Corintho, Chalcide & Demetriade, QVVM TEMPORA REIPVBL. POSTVLASSENT, ID E REPVBL. FIDEQVE SVA FACERE, STATVERE, *iussos*, Liuius lib. XXXIII. cap. 9. & c. 17. memorat. Idem lib. XXVII. c. 40. narrat, Claudio Neroni & M. Liuio Coss. Senatum liberam potestatem fecisse traducendi e prouinciis exercitus, QVOS E REPVBL. ESSE CENSERENT. Sic autem locutos veteres, non, *ex Republ.* Cicero in Oratore c. 47. notat, quod fuisset asperius, nisi literam sustulissent. Hanc Formulam Appianus ἐν Λιβυκῇ p. 17. sic sua lingua reddidit:

i) Ita hodie in libris editis plerisque legitur.

dit: Ἐφ᾽ οἷς ἀπορῶσα ἡ βουλὴ συμβούλους ἔπεμψε τῷ Σκιπίωνι, μεθ᾽ ὧν ἔμελλε κρινεῖν τε καὶ πράξειν Ο, ΤΙ ΔΟΚΙΜΑΣΕΙΕ ΣΥΝΟΙΣΕΙΝ. In Senatusconsulto vero Græco Romæ est: Ταῦτα οὕτω γίνεσθαι οὕτως, ὡς ἂν αὐτοῖς ἐκ τῶν δημοσίων πραγμάτων, πίστεώς τε τῆς ἰδίας φαίνηται, ἔδοξεν. (Apud Gruter. p. DIIL).

CV. *Alia Formula:* QVOD COMMODO REIP. FIERI POSSIT.

Interdum vero Senatus Coss. mandabat, permittebatue, his verbis: QVOD COMMODO REIPVBL. FIERI POSSET. Cæsar lib. I. de Bello Gall. c. 35. *Quoniam*, ait, *M. Messala & M. Pisone Coss. Senatus censuisset*, VTI, QVICVMQVE GALLIAM PROVINCIAM OBTINERET, QVOD COMMODO REIPVBL. FACERE POSSET, AEDVOS, CETEROSQVE AMICOS POPVLI ROM. DEFENDERET. Cicero lib. I. Epist. 1. ad Lentulum: *Sed ex illo Senatusconsulto, quod te referente factum est*, DECERNIT, VT REGEM REDVCAS, QVOD COMMODO REIPVBL. FACERE POSSIS. Idem Epist. 5. ad Brutum sententiam a se dictam in Senatu de iis, qui hostes iudicati fuerant, bello persequendis exponens: DECREVI, ait, HOC AMPLIVS, VT TV, SI ARBITRARERE VTILE FORE, EQVE REP. ESSE, PERSEQVERERE DOLABELLAM BELLO: SI MINVS ID COMMODO REIPVBL. FACERE POSSES, SIVE NON EXISTIMARES E REPVBL. ESSE, VT IN IISDEM LOCIS EXERCITVM CONTINERES. Adiungitque eadem Epistola, NIHIL HONORIFICENTIVS POTVISSE FACERE SENATVM, QVAM VT BRVTI ESSET IVDICIVM, QVID EI MAXIME CONDVCERE REIPVBL. VIDERETVR. Liuius lib. XXII. cap. 57. post Cannensem cladem literis Cos. Propprætorisque lectis, decretum a Senatu memorat, SCRIBENDVM CONSVLI, VT, CVM PRAETORI EXERCITVM TRADIDISSET, PRIMO QVOQVE TEMPORE, QVANTVM PER COMMODVM REIPVBL. FIERI POSSET, ROMAM VENIRET. Idem lib. XXXVII. c. 50. Consuli mandatum scribit: SI PER COMMODVM REIPVBL. POSSET, VT AD COMITIA ROMAM REDIRET: SI QVA RES EVM TENERET, SENATVM CERTIOREM FACERET, SE AD COMITIORVM TEMPVS OCCVRRERE NON POSSE. Literis quoque Furii Prætoris, quibus de Gallico tumultu certiores fiebant, recitatis, decreuerant Patres, quemadmodum idem lib. XXXI. c. 11. narrat: VT C. AVRELIVS COS. EXERCITVM, CVI IN HETRVRIAM AD CONVENIENDVM DIEM EDIXERAT, ARIMINI EADEM DIE ADESSE IVBERET: ET AVT IPSE, SI PER COMMODVM REIPVBL. POSSET, AD OPPRIMENDVM GALLICVM TVMVLTVM PROFICISCERETVR: AVT L. FVRIO PRAETORI SCRIBERET.

CVI. *Prima Senatus cura*, QVID E REP. ESSET. IVRISIVRANDI *Formula:* E REP. ESSE, QVOD CENSVISSENT.

Ex vtraque certe Formula apparet, Amplissimum illum Ordinem potissimum spectasse, quid Reipubl. conduceret, & quid vtilitas ciuitatis, quid communis salus, quid Reipubl. tempora poscerent: eoque Patres consilia sua omnia, curas denique & cogitationes conferebant. Liuius lib. VIII. c. 23. Publilium, *imminentem hostium muris, auocari a spe capiendæ in dies vrbis*, HAVD E REPVBL. ESSE. Idem lib. 200
XXVI. c. 4. *Negassentque Patres*, E REPVBL. ESSE, *abscedi a Capua*. Et lib. XLII. cap. 33. Consulem deprecatum refert, NE PROHIBERETVR, QVEM CVIQVE ORDINEM ADSIGNARI E REPVBL. ESSET, EVM ADSIGNARE. Gellius lib. IV. cap. 10. ex Capitone: *C. Cæsar Consul M. Catonem sententiam rogauit. Cato rem, quæ consulebatur, quoniam* NON E REPVBL. VIDEBATVR, *perfici nolebat*. Suetonius in Iulio cap. 19. *Ne Catone quidem abnuente*, EAM LARGITIONEM E REPVBL. FIERI. Apud Tacitum lib. III. c. 53. Tiberius: *Ceteris forsitan in rebus, P. C. magis expediat, me coram interrogari, & dicere*, QVID E REPVBL. CENSEAM.

Atque adeo interdum Senatores post sententias dictas iureiurando adigebantur, E REPVBL. ESSE, QVOD CENSVISSENT. Plinius Epist. 14. lib. V. *Quin etiam Dextrum, qui primum diuersum censuerat, prolata lege de Senatu habendo, iurare coegit*, E REPVBL. ESSE, QVOD CENSVISSET. Tacitus lib. IV. c. 31. *P. Suillium amouendum in insulam, censuit, tanta contentione animi, vt & iureiurando obstringeret*, E REPVBL. ID ESSE.

CVII. COMMINATIONIS *Formula in SCto sanciendo:* CONTRA REMP. FACTVRVM, SI QVIS ALITER FECISSET: *& diuersæ eius conceptiones.*

Proinde satis validum Senatusconsultorum vinculum erat hoc: SI QVIS ALITER, vel ADVERSVS EA FECISSET, EVM CONTRA REMP. FACTVRVM: nec grauiori comminatione solebant ciues ab impediendo deterreri. Cicero Orat. post redit. in Senat. c. 11. *Decreuistis*, NE QVIS VLLA RATIONE REM IMPEDIRET: QVI ID IMPEDISSET, GRAVITER MOLESTEQVE LATVROS: ILLVM CONTRA REMPVBL. SALVTEMQVE BONORVM, CONCORDIAMQVE CIVIVM FACTVRVM. Idem Epist. 1. lib. II. ad Q. Frat. *Marcellinus, cum grauiter de Clodianis incendiis, trucidationibus, lapidationibus, questus esset, sententiam dixit*, VT IPSE IVDICES PRAETOR VRBANVS SORTIRETVR: QVI IVDICIA IMPEDIVISSET, EVM CONTRA REMP. ESSE FACTVRVM. Eadem sanctione alia præterea S. C. septa & munita

nita reperio. Cicero Epist. 24. lib. I. ad Attic. *Fit Senatusconsultum*, VT VETTIVS, QVOD CONFESSVS ESSET SE CVM TELO FVISSE, IN VINCVLA CONIICERETVR: QVI EVM EMISISSET, CONTRA REMPVBL. ESSE FACTVRVM. Idem Orat. de Harusp. Respons. c. 8. Senatum frequentem decreuisse praedicat: QVI EIVS DOMVM VIOLASSET, CONTRA REMPVBL. ESSE FACTVRVM. Et, quod ille superioribus locis plene extulit, id concise coniiciendum reliquit Epist. 16. lib. II. ad Q. Frat. S. C. factum narrans: CVIVS DOMI DIVISORES HABITARENT, ADVERSVS REMPVBL. Deest enim: ESSE FACTVRVM; aut tale quid.

Eam vero sanctionem sic quandoque concipiebant: SENATVM EXISTIMARE, vel EXISTIMATVRVM CONTRA REMPVBL. FECISSE, vel FACTVRVM. Cicero Philipp. VIII. c. 11. SI QVIS POSTHAC AD ANTONIVM PROFECTVS FVERIT, PRAETER L. VARIVM, SENATVM EXISTIMATVRVM EVM CONTRA REMPVBL. FECISSE. Caesar etiam sententiae loco hoc ait apud Sallustium in bello Catilin. c. 51. NEV QVIS DE HIS POSTEA AD SENATVM REFERAT; NEVE CVM POPVLO AGAT: QVI ALITER FECERIT, SENATVM EXISTIMARE CONTRA REMPVBL. ET SALVTEM OMNIVM FACTVRVM.

Alias etiam decernebatur: SENATVI VIDERI CONTRA REMPVBL. FACERE. Auctor lib. I. Rhetoric. ad Herenn. c. 12. *Senatus decreuit*, SI EAM LEGEM AD POPVLVM FERAT, CONTRA REMPVBL. VIDERI EVM FACERE. Caesar lib. I. de Bello Ciuili c. 2. cum de Republ. Coss. retulissent, Scipionem hanc sententiam dixisse indicat: VTI ANTE CERTAM DIEM EXERCITVM CAESAR DIMITTAT: SI NON FACIAT, EVM ADVERSVS REMPVBL. FACTVRVM VIDERI. Quamquam & asperioribus verbis interdum terrebant eos, qui Senatus auctoritati refragarentur. Decernebant quippe IN HOSTIVM NVMERO HABENDOS. Cicero in Pisonem c. 15. *De me Senatus ita decreuit*: SI QVIS IMPEDISSET REDITVM MEVM, IN HOSTIVM NVMERO HABERETVR. Dionysius Halicarn. lib. IX. p. 443. Ὁ μὲν οὖν Ἄππιος ἐπὶ τὰ ὅπλα καλεῖν, γνώμην ἐδίδου τοῖς βουλομένοις σώζεσθαι τὴν πάτριον πολιτείαν. Εἰ δέ τινες ἐναντιωθήσονται σφίσι πρὸς τὰ ὅπλα, τούτους ἐν πολεμίων ποιεῖσθαι μοίρᾳ. Eademque comminatione Metello Nepoti, qui ob coniuratos indicta causa necatos Senatum apud plebem incessebat, metum Senatusconsulto incussum, Dio ita lib. XXXVII. p. 48. scribit: Τῆς γὰρ γερουσίας ἄδειαν πᾶσι τοῖς διαχειρήσασι τὰ τότε πραχθέντα δούσης, καὶ προσέτι καὶ προσειπούσης, ὅτι, κἂν αὖθις εὐθῦναί τινα αὐτῶν τολμήσει, ἔν τε ἐχθροῦ καὶ πολεμίου μοίρᾳ ἔσται. Huc addenda sunt & haec Ciceronis verba lib. III. in Verr. *Hi sunt homines, quos nuper Senatus* IN HOSTIVM NVMERO CENSVIT HABENDOS.

CVIII. CONTRA REMP. FACTA *quaenam iudicauerit Senatus?*

Generaliter sane, quaecumque Senatus, vt Reipubl. perniciosa improbabat, damnabat, ea iudicabat CONTRA REMPVBL. FACTA. Cicero lib. II. Epist. 3. ad Qu. Frat. S. C. *factum est*: EA, QVAE FACTA ESSENT A. D. VIII. ID. CONTRA REMP. ESSE FACTA. Idem in Orat. pro Milone c. 5. INCENDIVM CVRIAE, 201
OPPVGNATIONEM AEDIVM M. LEPIDI, CAEDEM ETIAM IPSAM, QVA P. CLODIVS OCCISVS EST, IVDICASSE SENATVM CONTRA REMPVBL. ESSE FACTAM, ait. Ibidemque Asconius: *Acta etiam*, inquit, *totius illius temporis persecutus sum, in quibus cognoui, pridie Cal. Martias S. C. esse factum*: P. CLODII CAEDEM, ET INCENDIVM CVRIAE, ET OPPVGNATIONEM AEDIVM M. LEPIDI CONTRA REMPVBL. FACTAM. Sallustius in Bello Catilin. c. 50. *Sed eos paullo ante* FREQVENS SENATVS IVDICAVERAT CONTRA REMPVBL. FECISSE. Liuius lib. III. c. 21. IN RELIQVVM MAGISTRATVS CONTINVARI, ET EOSDEM TRIBVNOS REFICI, IVDICARE SENATVM CONTRA REMPVBL. ESSE. Idem lib. IX. c. 26. *Coitiones, honorum adipiscendorum caussa factas*, ADVERSVS REMP. ESSE. Et lib. XXV. c. 4. *Haec cum ab optimo quoque pro atrocitate rei acta essent*, VIMQVE EAM CONTRA REMPVPL. PERNICIOSO EXEMPLO FACTAM, SENATVS DECERNERET. Nec tamen vtilitatis solius, sed & dignitatis rationem habebant, nec quid ex vtilitate tantum, verum etiam, quid ex dignitate populi Rom. esset, spectabant. Liuius lib. XXXIV. c. 56. *Quintio mandatum*, VT ANTIOCHI LEGATORVM VERBA AVDIRET, RESPONDERETQVE IIS, QVAE EX DIGNITATE ATQVE VTILITATE POPVLI ROM. RESPONDERI POSSENT. Idem lib. XXIX. cap. 11. de Legatis missis ad Attalum regem: *Senatus illis quinqueremes quinque decreuit*, VT EX DIGNITATE POPVLI ROM. ADIRENT EAS TERRAS, AD QVAS CONCILIANDA MAIESTAS NOMINI ROMANO ESSET. Et lib. XXXIII. c. 33. *Itaque diu repugnante Scipione Africano, quia parum* EX P. R. DIGNITATE ESSE DVCEBAT, *subscribere odiis, accusationibus Annibalis, & factionibus Carthaginiensium inserere publicam auctoritatem.* Marcus etiam Liuius sententiam, de pace a Carthaginiensibus legatis petita, dicens, narrante eodem Liuio lib. XXX. c. 13. *eam consultationem in Seruilii Consulis aduentum reiiciendam censens*, addit: *Non videri sibi, absentibus* CONSVLIBVS EAM AGI, SATIS EX DIGNITATE POPVLI ROM. ESSE.

CIX. MANDATORVM A SENATV CONSVLI PRAETORIVE DATORVM *Formula*:

mula: SI VIDERETVR: *& varius huius Formulæ, siue exceptionis, vsus.*

Ceterum nil absolute, aut pro imperio Consulibus, Prætoribusue mandare, præcipereue Senatus solebat, sed precariis potius quam imperatiuis verbis, & sub hac demum exceptione: SI VIDERETVR. Donatus in Adelph. Terent. Act. III. Sc. 5. ad ea verba: *Fac sis Sostrata. Sis*, inquit, *honorifice additur verbo, ne quod imperatiuo modo pronuntiatur, superbum sit. Deductum est autem a Senatusconsulti Formula. Vbi enim Senatus Consulibus iniungit, addit:* SI EIS VIDEATVR. Ei rei testimonio sunt illæ Ciceronis sententiæ, quæ III. VIII. & X. in Anton. Orat. continentur, quas supra integras recensui. Liuius lib. XXVI. c. 16. narrat, cum Senatusconsulto, quod de supplicio Campani Senatus factum erat, adscriptum fuisset: VT FVLVIVS, SI EI VIDERETVR, INTEGRAM REM AD SENATVM REIICERET, *id illum interpretatum esse:* QVOD MAGIS E REPVBL. DVCERET, *æstimationem sibi permissam.* Et lib. XXXI. c. 4. *Decreuerunt Patres*, VT M. IVNIVS PRAETOR VRBIS, SI EI VIDERETVR, DECEMVIROS AGRO SAMNITI, APVLOQVE, QVOD EIVS PVBLICVM POPVLI ROM. ESSET, METIENDO, DIVIDENDOQVE CREARET. Idem lib. XXXVI. c. 1. de rogatione, quam ad populum ferri Patres iusserant: SI EA ROGATIO PERLATA ESSET, TVM SI ITA VIDERETVR CONSVLIBVS, REM INTEGRAM AD SENATVM REFERRENT. Eodemque lib. c. 2. de M. Æmilio Lepido Prætore, cui Prouincia Hispania citerior obuenerat, decretum a Senatu fuisse scribit: *vt L. Valerium*, SI ITA VIDERETVR, *Proprætorem in prouincia retineret.* Idem lib. XXVII. c. 24. refert decretum a Senatu, vt M. Valerius Leuinus, cui in annum imperium prorogabatur, *cum centum nauium classe*, SI VIDERETVR EI, *prædatum in Africam traiiceret.* Senatum quoque lib. XXXIV. c. 55. decreuisse memorat, vt L. Cornelius Cos. in prouinciam proficiscens in oppidis agrisque, qua iturus esset, SI QVOS EI VIDERETVR, MILITES SCRIBERET, ARMARETQVE.

Consules etiam, in hostes profecti, Romam, Comitiorum habendorum caussa, hac eadem Formula reuocabantur. Liuius lib. XXII. c. 33. *A Prætore ex Senatusconsulto literæ ad Coss. missæ*, VT, SI IIS VIDERETVR, ALTER EORVM AD CONSVLES CREANDOS ROMAM VENIRET. Idem lib. XXV. c. 41. *Senatus Romæ decreuit*, VT P. CORNELIVS PRAETOR LITERAS CAPVAM AD COSS. MITTERET, DVM ANNIBAL PROCVL ABESSET, NEC VLLA MAGNI DISCRIMINIS RES AD CAPVAM GERERETVR, ALTER EORVM, SI ITA VIDERETVR, AD MAGISTRATVS SVBROGANDOS ROMAM VENIRET. Vnde apparet literis, quæ ad Coss. a Prætoribus Senatus iussu mittebantur, idem adscribi consueuisse.

Eademque exceptio addebatur, vbi cum Tribunis Pl. agere Coss. Senatus decernebat, Liuius lib. XXXI. c. vlt. *Senatus decreuit*, VT AEDILIS, QVI PRO SE IVRARET, ARBITRATV CONSVLVM DARET. CONSVLES, SI EIS VIDERETVR, CVM TRIBVNIS PL. AGERENT, VTI AD PLEBEM FERRENT. Nam si quid ex auctoritate Patrum, absque plebis scito, populiue iussu peragi non posset, solebat hoc onus 202
imponi Consulibus, VT CVM TRIBVNIS PL. AGERENT, VT ILLI AD POPVLVM, PLEBEMVE, ROGATIONEM DE EA RE FERRENT. Liuius lib. XLV. c. 35. *Tribus iis omnibus decretus est ab Senatu triumphus:* MANDATVMQVE Q. CASSIO PRAETORI, CVM TRIBVNIS PL. EX AVCTORITATE PATRVM AGERET, ROGATIONEM AD PLEBEM FERRENT, VT IIS, QVO DIE VRBEM TRIVMPHANTES INVEHERENTVR, IMPERIVM ESSET. Idem lib. XXVI. c. 2. *De nulla re prius Coss. retulerunt, omniumque in vnum sententiæ congruebant*, AGENDVM CVM TRIBVNIS PLEBIS ESSE, PRIMO QVOQVE TEMPORE AD PLEBEM FERRENT, QVEM CVM IMPERIO MITTI PLACERET IN HISPANIAM AD EVM EXERCITVM, CVI CN. SCIPIO IMPERATOR PRAEFVISSET. Apud eumdem lib. XXVI. c. 33. M. Attilius Regulus sententiæ loco hæc dicit: ITAQVE CENSEO, CVM TRIBVNIS PLEBIS AGENDVM ESSE, VT EORVM VNVS, PLVRESVE, ROGATIONEM FERANT AD PLEBEM, QVA NOBIS STATVENDI DE CAMPANIS IVS FIAT.

Cum vero id censebant Patres, plerumque adiiciebant: VT TRIBVNI PLEB. FERRENT, SI VIDERETVR: ne quid in eos iuris imperiiue sibi arrogarent. Liuius lib. XXX. cap. 41. VT II CONSVLES CVM TRIBVNIS AGERENT, SI EIS VIDERETVR, VT PLEBEM ROGARENT, CVI IVBERENT IN HISPANIA IMPERIVM ESSE. Rursusque eodem lib. cap. 17. *Consules iussi* CVM TRIBVNIS PL. AGERE, VT, SI IIS VIDERETVR, POPVLVM ROGARENT, QVEM VELLET IN AFRICA BELLVM GERERE. Idem lib. XXV. cap. 5. in quodam Senatus decreto: TRIBVNI PLEBIS, SI IIS VIDERETVR, AD POPVLVM FERRENT, VT QVI MINORES, &c. Iisdem etiam verbis lib. XLV. c. 39. Seruilius apud Liuium, in concione sua, TRIBVNOS, vt ad suffragium tribus reuocent, rogat: REVOCATE, inquiens, SI VIDETVR, TRIBVNI, AD SVFFRAGIVM TRIBVS. Eodemque modo P. Scipio a Liuio lib. XXIX. c. 24. dicitur *literas ad M. Pomponium misisse, vt*, SI EI VIDERETVR, *Lilybæum veniret: vt communiter consulerent, quas legiones potissimum, & quantum militum numerum in Africam traiiceret.*

Daba-

Dabatur & a Senatu Consulibus, e pluribus legendi, quem vellent, potestas his verbis: QVEM EIS VIDERETVR. Liuius lib. XXXI. c. 3. Senatum censuisse ait: VT P. AELIVS CONSVL, QVEM VIDERETVR EI, CVM IMPERIO MITTERET, QVI CLASSE ACCEPTA, QVAM EX SICILIA CN. OCTAVIVS REDVCERET, IN MACEDONIAM TRAIICERET. Et alibi eod. lib. cap. 8. *Consuli a Patribus permissum,* VT, QVEM VIDERETVR, EX IIS, QVI EXTRA SENATVM ESSENT, LEGATVM MITTERET AD BELLVM REGI INDICENDVM. Idem lib. XXXIII. c. 10. *Consules, legiones singulas ex quatuor ab se scriptis,* QVAS VIDERENTVR, VTI DARENT, *decretum est.* Apud eumdem lib. XXIX. c. 20. Q. Metellus in sententia, CONSVLES DECEM LEGATOS, QVOS IIS VIDERETVR, EX SENATV LEGERE, CENSET.

Aliarum quoque rerum potestas magistratibus eodem verborum temperamento dabatur. Itaque Q. Fabio Max. Dictatore, & M. Minutio Rufo Magistro equitum creatis, negotium iis ab Senatu datum, Liuius lib. XXII. c. 8. refert, VT MVROS TVRRESQVE VRBIS FIRMARENT, ET PRAESIDIA DISPONERENT, QVIBVS LOCIS VIDERETVR, PONTESQVE RESCINDERENT FLVMINVM. Idem lib. XXX. c. 43. *Ex hac rogatione Senatus decreuit,* VT P. SCIPIO E XX. LEGATORVM SENTENTIA PACEM CVM POPVLO CARTHAGINIENSI, QVIBVS LEGIBVS EI VIDERETVR, FACERET. In Senatus-consultis etiam, quæ de religione fiebant, sacrificare iubebantur Coss. QVIBVS DIIS IPSIS VIDERETVR, vt ex Liuio lib. XXXI. c. 5. & XL. c. 19. liquet. Denique lib. XXII. c. 11. Fabio Max. Dictatori permissum narrat, VT SCRIBERET EX CIVIBVS SOCIISQVE, QVANTVM EQVITVM AC PEDITVM VIDERETVR.

CX. *Idem verborum honos:* SI ITA VIDERETVR; *a Consule adhibitus erga Senatum.*

Quin etiam Consul ad Senatum eodem verborum honore rescribebat, referebatque. Liuius lib. XXIX. c. 10. P. Licinium Cos. scripsisse narrat, se, exercitumque suum graui morbo afflictum: & quoniam ipse venire ad comitia non posset, SI ITA PATRIBVS VIDERETVR, se Q. Cæcilium Metellum Dictatorem Comitiorum causa dicturum. Idem lib. XXXX. c. 6. SI ITA VIDERETVR PATRIBVS, *mitterent ad collegam, vt is ad Comitia Romam rediret: si id facere grauaretur, quod non sine sortis negotium esset,* SE FACTVRVM, QVOD SENATVS CENSVISSET. Apud eumdem lib. XXXIX. c. 39. L. Portius Consul ad Senatum: *Sibi,* inquit, NISI QVID ALIVD IIS VIDERETVR, *in animo esse, e lege Comitia habere.* Et Tribuni Pl. lib. XLIII. cap. 16. *Id ita esse vt scirent, & Patres conscripti: Prætores delectum,* SI ITA SENATVI VIDERETVR, *perfecturos esse.* Cicero lib. I. in Verr. c. 39. Coss. ait retulisse ad Senatum: PLACERE STATVI, SI PATRIBVS CONSCRIPTIS VIDERETVR, NE ABSENTES HOMINES IN PROVINCIIS REI FIERENT RERVM CAPITALIVM. Idem Liuius lib. XXXIV. c. 56. T. Quinctium postulasse, ait, VT DE HIS, QVAE CVM DECEM LEGATIS IN GRAECIAM MISSIS IPSE STATVISSET, SENATVS AVDIRET: EAQVE, SI VIDERETVR, AVCTORITATE SVA CONFIRMARET. 203
Et lib. XXIII. c. 21. Otacilii Propr. literas in Senatu recitatas, quibus magnopere suadebat, vt militi & naualibus sociis stipendium atque frumentum quam primum mitterent, sibique, SI ITA VIDERETVR, ex nouis Prætoribus successorem mitterent. Eodemque libro cap. 22. Sp. Caruilius in Senatu, pro magna re se suadere, dixit, vt ex singulis populis Latinorum binis Senatoribus, SI PATRES ROMANI CENSVISSENT, ciuitas daretur.

CXI. *Senatus mandatis* NEGOTIVM CONSVLIBVS PRAETORIBVSVE DARI *dicebatur. Formula:* CONSVLES, ALTER AMBOVE.

Ceterum illis, de quibus multum diuque disseruimus, Senatus mandatis, NEGOTIVM CONSVLIBVS PRAETORIBVSVE DARI dicebatur. Quod Liuii aliorumque auctorum prope innumeris testimoniis, perfacile nobis esset demonstrare, ni in re minime dubia & obscura chartæ parcendum esse censerem.

Plane, vt quod Coss. mandabatur, posset altero absente vel occupato per alterum expediri, addi S. C. solebat: CONSVLES, ALTER, AMBOVE, SI EIS VIDEATVR. Cicero Philipp. VII. c. 4. *Quid? cum decreuistis,* VT CONSVL ALTER, AMBOVE AD BELLVM PROFICISCERENTVR, *quod erat idem, si hostis Antonius non erat?* Idem Philipp. VIII. c. vlt. ita se censere dicit: VTI C. PANSA, A. HIRTIVS COSS. ALTER, AMBOVE, SI EIS VIDEATVR, DE EIVS HONORE PRAEMIOVE AD SENATVM PRIMO QVOQVE DIE REFERANT. Et Philipp. XIV. c. vlt. VTI C. PANSA A. HIRTIVS COSS. ALTER, AMBOVE, SI EIS VIDEATVR, IIS, QVI SANGVINEM PRO VITA, LIBERTATE, FORTVNISQVE POPVLI ROM. VRBE, TEMPLISQVE DEORVM PROFVDISSENT, MONVMENTVM FACERE IVBEANT. In illo etiam Senatus-consulto, quod a Frontino lib. II. de Aquæduct. refertur, ita est: Q. AELIVS, Q. FABIVS COSS. AMBO, ALTERVE, SI EIS VIDEATVR, ADHIBITIS PRAETORIBVS, QVI AERARIO PRAESVNT, PRAEBENDA LOCENT. Liuius lib. XXX. c. 23. NON VIDERI SIBI, *absente* CONSVLVM ALTERO, AMBOBVSVE, EAM REM AGI, &c. Hanc quoque Formulam attigit Vegetius lib. III. cap. 1. Eodemque modo, ΑΜΦΟΤΕΡΟΥΣ ΥΠΑ-

ΥΠΑΤΟΥΣ ΚΑΙ ΕΤΕΡΟΝ, in Dionyſio Halicarnaſſeo lib. V. & VI. & VII. & Senatuſconſulto Græco in æs inciſo Romæ legimus. (Apud Gruterum p. DIII.).

Verba autem hæc notis hiſce ſcribi ſolita: A. A. V. Valerius Probus teſtatur. Et ita in veteri tabula ærea Romæ: Q. LVTATIVS CATVLVS ET M. AEMILIVS LEPIDVS COSS. A. A. V. S. E. V. (apud Gruterum p. DIIII.) id eſt: ALTER AMBOVE SI EIS VIDEATVR. Quæ quidem a me pridem animaduerſa, inter moras, dum aliis diſtractus curis opus inſtitutum intermittere coactus ſum, ab iis, qui in eadem, quemadmodum vſu venire ſolet, veſtigia incurrerunt, patefacta, literiſque mandata ſunt. Multæ etiam aliæ id genus obſeruationes, a me in aduerſaria relatæ, interim, dum nullum vacuum a foro tempus daretur, ab aliis præreptæ, in ſpongiam, non ſecus ac Auguſti Aiax, incubuerunt. Atque hanc palmam nemini inuideo, vt qui nec propagandi nominis, nec auræ popularis captandæ, aut vanæ gloriæ aucupandæ cauſſa, ſed ſolo vtilitatis publicæ ſtudio ductus, calamum in manus ſumo, poſthabitiſque omnibus, quæ vel ad honores conciliandos, vel ad opes parandas, & rem familiarem augendam, vſui magis eſſe poſſent, ſtudiis me abdo, & ex his aliquid ad communem afferre fructum, & in aſpectum lucemque proferre conor. Subſeciuas certe horas, & quidquid de ſolido die, quem ſibi publica negotia vindicant, demi poteſt, ipſum etiam tempus, quod ad ruſticandum, atque adeo ad corporis, cuius fulturis animus ſuſtinetur, curam datur, literis lubens do, dicoque: & in ſummis occupationibus ſurripio ſemper aliquid ſpatii ad ſcribendum. Ea vita eſt maxime ad naturam, & cum a ceteris oblectationibus deſeror, libris ſuſtentor, ac recreor.

CXII. *Magiſtratibus negotium dabatur:* VT CVRARENT ALIQVID FIERI: *item:* VT OPERAM DARENT.

Sed neſcio, quo modo de curſu deflexit oratio, ſenſimque huc delapſa eſt. Vt ergo, vnde digreſſa eſt, eo reuocetur: dabatur interdum Magiſtratibus negotium, VT CVRARENT aliquid fieri. Cicero Orat. pro domo ſua c. 53. *Recita S. C. Videtne Prætori Vrbano negotium datum*, VT CVRARET, NE ID SACRVM ESSET, ET VT, SI QVAE ESSENT INCISAE, AVT INSCRIPTAE LITERAE, TOLLERENTVR? Idem Orat. de Haruſpic. Reſponſ. cap. 8. domum ſuam contra vim nefariam Clodii multis S. C. munitam atque ſeptam aſſerens: *Primum*, ait, *negotium iisdem magiſtratibus eſt datum anno ſuperiore*, VT CVRARENT, VT SINE VI MIHI AEDIFICARE LICERET. Senatuſconſulto etiam de Bacchanalibus facto, Coſſ. iuſſos CVRARE, NE INDICIBVS EBVTIO AC FECENIAE FRAVDI EA RES ESSET. Liuius lib. XXXIX. cap. 19. ſcribit.

Alias quoque magiſtratibus mandabatur, VT OPERAM DARENT. Veluti in illo apud Frontinum S. C. PLACERE SENATVI CVRATORES AQVARVM DARE OPERAM, VT SALIENTES PVBLICI, &c. Et in S. C. Velleiano. HI, AD QVOS DE EA RE IN IVRE ADITVM ERIT, SI DEDERINT OPERAM. Cicero Philipp. X. c. vlt. in ſententia: OPERAMQVE DET, VT CVM SVIS COPIIS QVAM PROXIME ITALIAM SIT. 204 Liuius lib. IX. c. 30. Legatis, quos Tybur mittebat, mandatum, DARENT OPERAM, VT TIBICINES ROMANIS RESTITVERENTVR. Illud etiam S. C. quo Reſpubl. Conſulibus commendabatur, promiſcue ita concipitur: VIDERENT, vel DARENT OPERAM COSS.

CXIII. *Iubebantur Coſſ. Prætoreſue* ROGATIONEM AD POPVLVM FERRE.

Iubebantur interdum Coſſ. Prætoreſue ROGATIONEM AD POPVLVM FERRE. Liuius lib. XXIII. cap. 30. SENATVS DECREVIT, VT T. SEMPRONIVS COS. DESIGNATVS, CVM PRIMVM MAGISTRATVM INISSET, AD POPVLVM FERRET, VT FABIVM DVVMVIRVM ESSE IVBERENT, AEDIS DEDICANDAE CAVSA. Idem lib. XXVII. cap. 5. Senatum decreuiſſe refert, VT CONSVL, PRIVSQVAM AB VRBE DISCEDERET, POPVLVM ROGARET, QVEM DICTATOREM DICI PLACERET: EVMQVE, QVEM POPVLVS IVSSISSET, DICTATOREM DICERET: SI CONSVL NOLVISSET, PRAETOR VRBANVS POPVLVM ROGARET: SI NE IS QVIDEM VELLET, TVM TRIBVNI AD PLEBEM FERRENT. Eodemque lib. cap. 25. *P. Licinius Varus*, PRAETOR VRBIS, VT LEGEM FERRE AD POPVLVM IVSSVS, VT HI LVDI IN PERPETVVM IN STATAM DIEM VOVERENTVR. Ex auctoritate quoque Patrum, latum ad populum lib. XXX. cap. 40. ſcribit, CVIVS VELLENT IMPERIVM IN AFRICA ESSE. De Macedonico etiam bello rogationem Centuriatis Comitiis ad populum ferre Coſſ. iuſſos, idem lib. XLII. cap. 3. tradit. Similiter lib. XXXVI. cap. 1. Patres iuſſiſſe ſcribit, ROGATIONEM AD POPVLVM FERRI. Aſconius Pedianus in explicatione Orat. pro Cornelio de Maieſtate: *Itaque*, ait, *in omnibus Senatuſconſultis, quibus aliquem* SOLVI LEGIBVS PLACEBAT, *adiici erat ſolitum*, VT DE EA RE AD POPVLVM FERRETVR. Atque adeo pleriſque Senatuſconſultis tralatitio capite, quod ſupra ex Cælii Epiſtolis & Valerii Probi notis adſcripſimus, de ea re caueri ſolebat. Decretum etiam Senatus frequenti fuiſſe, Cicero Epiſt. 14. lib. I. ad Attic. ſcribit, VT COSS. POPVLVM COHORTARENTVR AD EAM ROGATIONEM ACCIPIENDAM, quæ de pollutis a Clodio Bonæ Deæ ſacris promulgata erat, ET VT, ANTEQVAM EA ROGATIO LATA ESSET, NE QVID AGERETVR.

CXIV. In remissionibus tributorum *additæ* exceptionis *Formula*.

In Tributorum vtique remissionibus, quæ a Senatu Populoque Rom. prouinciis tributariis fiebant, adscribi solitum: QVOAD SENATVI POPVLOQVE ROM. VIDEBITVR; ex Appiano in Ibericis p. 279. didici. Ait enim: Τῶν δὲ φόρων καὶ τῆς ξεναγίας ὑπ' αὐτῶν ἔφασαν Ῥωμαίων ἀφεῖσθαι, μετὰ Γράγχον καὶ τῷ ὄντι ἦσαν ἀφειμένοι. Δίδωσι δ' ἡ βουλὴ τὰς τοιάσδε δωρεὰς ἀεὶ προτιθεῖσα. ΚΥΡΙΑΣ ΕΣΕΣΘΑΙ ΜΕΧΡΙ ΑΝ ΑΥΤΗι, ΚΑΙ ΤΩι ΔΗΜΩι ΔΟΚΗι.

CXV. SCtorum *Formula:* PLACERE CVM ALIQVO AGI. *Formula, qua Magistratus, quibuscum actum fuerat, dicebant:* FVTVROS SE IN POTESTATE, AVCTORITATE PATRVM.

Erat & illa Senatusconsultorum Formula: PLACERE CVM ALIQVO AGI: quod, vbi Tribunorum Pleb. operam officiumque, ad Rogationes ferendas, Patres desiderabant, decerni consueuisse, multis exemplis iam ante docui. Nunc in aliis quoque idem seruatum ostendam. Liuius lib. VI. cap. 9. SENATVI, CVM CAMILLO AGI PLACVIT, VT OMISSO ANTIO BELLVM HETRVSCVM SVSCIPERET. Sic L. Porcio Cos. recusante accipere nomen Q. Fuluii, qui Ædilis Curulis designatus, Præturam contra leges petebat, censuisse Patres Liuius lib. XXXIX. cap. 39. ait: VTI L. PORCIVS COS. CVM EO AGERET, NE IMPEDIMENTO ESSET, QVO MINVS COMITIA EX LEGE HABERENTVR. Ad quæ Flaccus respondit: NIHIL, QVOD SE INDIGNVM ESSET, FACTVRVM. Cui responso alia duo Scipionis adiungam. Eum enim Liuius lib. XXX. cap. 25. refert legatis Carthaginiensium respondisse: ETSI NON INDVCIARVM MODO FIDES A CARTHAGINIENSIBVS, SED ETIAM IVS GENTIVM IN LEGATIS SVIS VIOLATVM ESSET, TAMEN SE NIHIL, NEC INSTITVTIS POPVLI ROM. NEC SVIS MORIBVS INDIGNVM ESSE FACTVRVM.

Idem apud Liuium lib. XXVIII. cap. 45. interrogatus a Fuluio: STATVRVSNE ESSET EO, QVOD PATRES CENSVISSENT, AN AD POPVLVM LATVRVS? *Respondit:* SE, QVOD E REPVBL. ESSET, FACTVRVM.

In summa porro annonæ caritate, S. C. in Ciceronis sententiam factum, VT CVM POMPEIO AGERETVR, VT EAM REM SVSCIPERET, LEXQVE FERRETVR, Cicero Epist. 1. lib. IV. ad Attic. scribit. Atque hæc nos Formula quasi manu ducit ad emendationem loci, qui est apud Plinium Epist. 3. (vel 20.) lib. X. ad Traianum corruptissimus. Vulgo enim illic nullo bono, ac ne probabili quidem sensu, legitur: *Sed cum postea Consul designatus censuisset, tacendum nobiscum, quorum erat excusatio recepta, vt essemus in Senatus potestate, pateremurque nomina nostra in vrnam conici, conuenientissimum esse tranquillitati sæculi tui putaui, præsertim tam moderatæ voluntati amplissimi ordinis* 205 *non repugnare.* Ego enim quouis pignore certauerim, legendum: AGENDVM NOBISCVM k), *quorum erat excusatio recepta,* VT ESSEMVS IN SENATVS POTESTATE. Et, AGENDVM, inquam, vt cum Præfectis ærarii, quibus se ab aduocationibus, munere publico excusare licebat. Quod ego Plinii ipsius verbis, quam meis planum facere malo. De se ergo dicentem audiamus. Ait ille Epist. 4. lib. III. *Cum publicum opus mea pecunia inchoaturus in Tuscos excucurrissem, accepto, vt Præfectus ærarii, commeatu, legati prouinciæ Bæticæ questuri de Proconsulatu Cæcilii Classici, aduocatum me a Senatu petiuerunt. Collegæ optimi, meique amantissimi, de communis officii necessitatibus prælocuti, excusare me, & eximere tentarunt. Factum est Senatusconsultum perquam honorificum,* VT DARER PROVINCIALIBVS PATRONVS, SI AB IPSO ME IMPETRASSENT. *Legati rursus inducti, iterum me iam præsentem aduocatum postulauerunt, implorantes fidem meam, quam essent contra Massam Bæbium experti, allegantes patrocinii fœdus. Secuta est Senatus clarissima assensio, quæ solet decreta præcurrere. Tum ego:* DESINO, *inquam,* P. C. PVTARE ME IVSTAS EXCVSATIONIS CAVSAS ATTVLISSE. *Placuit & modestia sermonis, & ratio.*

Vos quoque plaudite, lectores, & hinc alterius Formulæ lucro accessioneque maċti abite. Ea posita est in his illius Epistolæ verbis: VT ESSEMVS IN SENATVS POTESTATE. Quæ fuisse certa & solennia, indicat responsum Decemuirorum, quo, FVTVROS SE, QVANDO ITA VIDEATVR, IN POTESTATE PATRVM, affirmant apud Liuium lib. III. cap. 52. Eodemque libro c. 21. TRIBVNI, SE IN AVCTORITATE PATRVM FVTVROS, pollicentur. Idem Liuius lib. IX. c. 10. *Mouit Patres Conscriptos tum causa, tum auctor: nec ceteros solum, sed Tribunos etiam Plebis,* VT SE IN SENATVS FORE POTESTATE, *dicerent.* Et lib. XLII. c. 34. *Vos quoque æquum est,* COMMILITONES. *Et si [illegible] vobis vsurpatis ius, cum adolescentes nihil aduersus magistratuum, Senatusque auctoritatem vsquam feceritis, nunc quoque* IN POTESTATE SENATVS AC CONSVLVM ESSE. Alias apud eumdem auctorem inuenio: IN AVCTORITATE SENATVS ESSE. Vt ecce lib. IV. cap. 56. *Non esse in* AVCTORITATE SENATVS *Tribunos militum.* Et lib. XXXII. c. 28. *His orationibus peruicerunt,* VT COSS. IN SENATVS AVCTORITATE FORE, *dicerent sese, si idem Tribuni facerent.* Legatos etiam Senatus no-

(k Ita hodie editur fere sine vlla varietate

mine missos ad Antonium, qui nuntiarent, ne oppugnaret Cos. designatum, ne Mutinam obsideret, ne prouinciam depopularetur, ne delectus haberet, ESSET IN SENATVS POPVLIQVE ROM. POTESTATE, Cicero Philipp. VI. c. 2. scribit: quam postremam mandatorum, quæ iis legatis data sunt, clausulam Appianus lib. III. Bellor. Ciuil. pag. 566. ita conuertit: ΕΠΙΤΡΕΨΑΙ (sic enim emendo) ΤΑ ΚΑΘ ΕΑΥΤΟΝ ΑΠΑΝΤΑ ΤΗι ΒΟΥΛΗι.

CXVI. *Mos decernendi in Senatu:* REM INTEGRAM POSTEA REFERRI.

Interdum etiam Senatus, REM INTEGRAM POSTEA REFERRI, decernebat. Cicero Epist. 16. lib. IV. ad Attic. *Senatus decreuerat*, NE PRIVS COMITIA HABERENTVR, QVAM LEX LATA ESSET: SI QVIS INTERCESSISSET, RES INTEGRA REFERRETVR. Liuius lib. XXVII. c. 27. de Tarentinis Senatusconsultum factum in M. Acilii sententiam narrat, VT EORVM OPPIDVM PRAESIDIO CVSTODIRETVR, TARENTINIQVE OMNES INTRA MOENIA CONTINERENTVR: RES INTEGRA POSTEA REFERRETVR, CVM TRANQVILLIOR STATVS ITALIAE ESSET. Idem lib. XXXVI. c. 1. *Patres rogationem ad populum fieri iusserunt: Vellent, iuberentne tum Antiocho rege, quique sectam eius secuti essent, bellum iniri: si ea rogatio perlata esset, tum,* SI ITA VIDERETVR, COSS. REM INTEGRAM AD SENATVM REFERRENT, Idem lib. XXXIX. c. 19. *S. C. factum est*, VT DE IIS, QVOS PRO INDICIBVS COSS. HABVISSENT, INTEGRA RES AD SENATVM REFERRETVR. Et alias eodem libro cap. 38. *De legionibus vero deportandis, cum de Consulum, Prætorumque exercitibus ageretur*, REM INTEGRAM REFERRI, *iusserunt.* Plinius Epist. 11. lib. II. PLACVIT, *consente Cornuto*, REFERRI DE EO, PROXIMO SENATV.

CXVII. *Item*, REM DIFFERRI, NIHIL DECERNI, *quandoque placebat.*

Nonnunquam vero de eo, quod relatum erat, placebat nihil decerni, sed ad frequentiorem Senatum rem remitti, vt ex Liuio lib. XXXV. c. 7. patet. Epitome Liuii lib. XIII. *Cyneas legatus a Pyrrho ad Senatum missus petiit, vt, componendæ pacis causa, rex in vrbem reciperetur:* DE QVA RE CVM AD FREQVENTIOREM SENATVM REFERRI PLACVISSET, *Appius Claudius*, &c. Literis etiam C. Atinii & L. Manlii, qui Hispanias obtinebant, recitatis, cum ex iis cognitum esset, Celtiberos Lusitanosque in armis esse, & sociorum agros populari, DE EA RE, ait Liuius lib. XXXIX. c. 7. CONSVLTATIONEM INTEGRAM SENATVS AD NOVOS MAGISTRATVS REIECIT. Idem lib. XXVI. c. 2. *Et cum quidam* REFERENDVM AD SENATVM *censerent*, *melius visum*, DIFFERRI EAM CONSVLTATIONEM, *donec proficiscerentur equites, qui ab Martio literas attulerant.*

Ipsique adeo Senatores quandoque cense- 206
bant, NVLLVM DE EO, QVOD COSS. RETVLERANT, S. C. FIERI PLACERE. Et ita apud Liuium lib. III. cap. 40. Claudius censet: NVLLVM PLACERE S. C. FIERI. Cuius sententiam Dionysius Halicarn. lib. XI. p. 514. plenius enuntiat his verbis: *Περὶ δὲ τοῦ πολέμου ταύτην ὑμῖν*, Ω ΒΟΥΛΗ, *γνώμην ἀποδείκνυμι*, ΜΗΔΕΝ ΨΗΦΙΖΕΣΘΑΙ ΠΕΡΙ *μηδενὸς πράγματος, ἕως ἂν ἀποδειχθῶσιν αἱ ἀρχαί.* Et hoc est, quod Cicero Epist. 14. lib. I. ad Attic. ait: *Homines ad XV. Curioni*, NVLLVM S. C. FACIENTE, *assenserunt.*

CXVIII. QVAESTIONES DE CRIMINIBVS HABENDAE *SCtis decretæ; aliquando ex Plebiscito.*

Quæstiones etiam de criminibus, si res ita ferret, vel tempora Reipubl. postularent, Senatusconsultis decernebantur. *l*) Sic cum in Senatu mentio facta esset, P. Clodium eum veste muliebri deprehensum apud Cæsarem, tum cum Bonæ Deæ a virginibus Vestalibus sacra fierent, quæstionem de pollutis sacris decreuisse Senatum, Cicero Epistola 14. lib. I. ad Attic. & Suetonius in Iul. cap. 6. testantur. Senatum etiam Sp. Posthumio Albino & Q. Martio Philippo Coss. mandasse, vt de clandestinis coniurationibus, & his, quæ in sacris Bacchanalium incestu vsæ fuerant, inquireret, Liuius libro XXXIX. cap. 14. & Valerius Max. libro VI. cap. 3. tradunt. Idem Liuius lib. XL. cap. 54. auctor est, cum Galli Transalpini, ad tria millia hominum in Italiam transgressi, neminem bello lacessentes, agrum a Coss. & Senatu petiissent, vt parati sub imperio populi Rom. essent, Senatum eos excedere iussisse, & Cos. Q. Fuluium QVAERERE, ET ANIMADVERTERE IN EOS, QVI PRINCIPES ET AVCTORES TRANSCENDENDI ALPES FVISSENT. Eodem lib. c. 37. veneficii, quod in Vrbe, propiusue Vrbem decem millibus passuum, esset commissum, quæstionem C. Claudio Prætori Senatusconsulto decretam refert: vltra decimum vero lapidem per fora conciliabulaque, C. Mænio. Capuæ quoque occultis principum coniurationibus patefactis, cum de his ad Senatum relatum esset, quæstiones decretas, Dictatoremque quæ-

l) De omni hac causa quæstionum vel decernendarum, vel iubendarum v. *Duker.* ad *Liv.* XXXIX. 14. Atque is mos obtinuit in omnibus criminibus, ante Quæstiones perpetuas: his autem institutis extra ordinem tantum. v. me *Histor. Iurispr. Rom.* II. 1.

quæstionibus exercendis placuisse, idem lib. IX. cap. 26. scribit. In Senatusconsulto etiam, quod ab eodem lib. XXXI. cap. 12. refertur, clausula hæc est: SENATVI PLACERE, QVAESTIONEM DE EXPILATIS THESAVRIS EODEM EXEMPLO HABERI, QVO M. POMPONIVS PRAETOR TRIENNIO ANTE HABVISSET. Idem lib. XXVIII. cap. 10. narrat M. Liuium Dictatorem, magistratu abdicato, in Hetruriam ex S. C. profectum, AD QVAESTIONES HABENDAS, QVI HETRVSCORVM VMBRORVMVE POPVLI DEFECTIONIS AB ROMANIS AD ASDRVBALEM SVB ADVENTVM EIVS CONSILIA AGITASSENT, QVIQVE EVM AVXILIIS, AVT COMMEATV, AVT OPE ALIQVA IVVISSENT. Similiterque Cn. Seruilium Cos. in Hetruria quæstiones ex S. C. de coniurationibus principum habuisse lib. XXX. cap. 26. refert. Idem lib. XXXII. cap. 1. Q. Minutio mandatum, VT IN BRVTTIIS QVAESTIONES DE CONIVRATIONIBVS, QVAS PRAETOR CVM FIDE CVRAQVE EXERCVISSET, PERFICERET. Et lib. XXXVIII. c. 44. Seru. Sulpitio Cos. referente: QVEM DE PECVNIIS AB ANTIOCHO REGE CAPTIS QVAERERE VELLENT; Patres iussisse, Q. TERENTIVM CVLLEONEM PRAETOREM DE EA RE QVAERERE.

Quin & ex Plebiscito quoque huiusmodi Quæstiones Senatum mandasse, documento est, quod Cicero lib. II. de Finib. cap. 16. a Senatu Scipioni Contaii ex Plebiscito quæstionem decretam memorat. Liuius lib. XLII. cap. 21. *Rogationem M. Marcius de Liguribus magno consensu plebes sciuit, iussitque. Ex eo plebiscito C. Licinius Prætor* CONSVLIT SENATVM, QVEM QVAERERE EX ROGATIONE VELLET: *Patres* EVM IPSVM QVAERERE *iusserunt*.

CXIX. POTESTAS COGNOSCENDI, ANIMADVERTENDI, *Consulibus interdum a Senatu data.* COGNOSCERE STATVEREQVE *in his SCtis solita verba.*

Interdum & potestas cognoscendi a Senatu Consulibus dabatur. Testis Liuius lib. XXXIX. cap. 3. Cenomanos, qui apud Senatum conquesti erant, arma sibi a Furio Prætore adempta, reiectos narrans ad Cos. Æmilium, cui, VT COGNOSCERET STATVERETQVE, Senatus permisit. Post Cæsaris etiam interitum Consulibus Senatusconsulto permissum fuisse Cicero lib. XVI. Epistol. 16. ad Atticum scribit: VT DE CAESARIS ACTIS COGNOSCERENT, STATVERENT, IVDICARENT. Ad id Senatusconsultum legem accessisse idem auctor est: QVAE EARVM RERVM, QVAS CAESAR STATVISSET, DECREVISSET, COSS. COGNITIONEM DEDIT. In qua Senatusconsultorum specie, horum verborum: COGNOSCERE, STATVEREQVE, societas obseruanda est: quæ aliis etiam auctoribus firmatur. Liuius lib. XL. cap. 20. de Regum legationibus. *Nec vltra quicquam est responsum, quam, missuros*, QVI DE CONTROVERSIIS EORVM COGNOSCERENT, STATVERENTQVE. Et lib. XLV. cap. 13. *Senatus*, QVI DE FINIBVS COGNOSCERENT, STATVERENTQVE, *quinque viros misit.* Cicero etiam Epistol. 17. lib. I. ad Atticum, ex S. C. promulgatum fuisse scribit, *vt de his, qui ob iudicandum pecuniam accepissent,* QVAERERETVR.

Rupilio quoque & Lenati Coss. Senatum 207
mandasse: VT IN EOS, QVI CVM TI. GRACCHO CONSENSERANT, MORE MAIORVM ANIMADVERTERETVR; Valerius Max. lib. IV. cap. 7. tradit. Eaque est, NOVA QVAESTIO, qua C. Blossium Cumanum, qui se non comitem modo furoris Gracchi, sed & ducem præbuerat, conterritum in Asiam profugisse, ad hostes se contulisse, pœnasque iustas ac debitas persoluisse, Cicero in Lælio cap. 11. ait. Eamque quæstionem seuere Coss. exercuisse Valerius Max. lib. VI. cap. 3. & Plutarchus in Gracchis pag. 834. testantur. Idemque de C. Gracchi amicis decretum, *vt in [illegible] Reipubl. [illegible] vellet*, idem Valerius lib. VI. cap. 3. & lib. IX. cap. 12. ostendit.

CXX. SCTIS *interdum* PRAEMIA INDICIBVS *& his, qui se sponte deferrent,* IMPVNITAS *proposita. Memorabile* S. C. *de* P. VATIENO.

Senatusconsultis interdum præmia indicibus, & his, qui se sponte deferebant, impunitas proponebatur, vt ex S. C. de Bacchanalibus, quod supra retuli, probatur. Appianus lib. I. de Bell. Ciu. p. 383. Asellione Prætore cæso: Ἡ Σύγκλητος, ait, ἐκήρυσσεν, Εἴ τις τι περὶ τὸν Ἀσελλίωνος φόνον ἐλέγξειεν, ἐλευθέρῳ μὲν ἀργύριον, δούλῳ δὲ ἐλευθερίαν, συνεγνωκότι, ἄδειαν. Liuius lib. VIII. cap. 18. ancillæ, quæ indicium veneficiorum professa erat, si fides sibi daretur, haud futurum noxæ indicium, consensu Senatus fidem datam narrat. Coniuratione quidem Catilinæ ad Senatum delata, Sallustius in bello Catil. c. 30. SI QVIS INDICASSET DE CONIVRATIONE, QVAE CONTRA REMPVBL. FACTA ERAT, PRAEMIVM, SERVO LIBERTATEM ET HS. C. LIBERO, IMPVNITATEM EIVS REI, ET HS. CC. Senatum decreuisse, scribit. Plutarchus in Cicerone p. 870. Τῷ Κροτωνιάτῃ ψηφισαμένης ΑΔΕΙΑΝ, ΕΠΙ ΜΗΝΥΣΕΙ, τῆς βουλῆς. Secundum hanc fidem datam, Dio lib. XXXVIII. p. 54. L. Vettio indici impunitatem concessam: Suetonius vero in Iulio, Q. Curio, qui primus coniuratorum consilia detexerat, præmia publice constituta: Sallustius item legatis Allobrogum, & T. Volturtio, comprobato eorum indicio, præmia decreta, scribunt.

Nec prætermittendum est S. C. quo P. Vatieno, cum Senatui nuntiasset, sibi e Præfectura Reatina Romam venienti noctu duos iuuenes cum

equis albis dixisse, regem Persen illo die captum esse, in carcerem coniici iussus est, QVASI TEMERE DE REPVBL. LOQVVTVS ESSET. Post vero a Paulo Æmilio literis de victoria allatis, cum idem dies constitisset, & agro a Senatu, & vacatione donatus est, quemadmodum a Cicerone lib. II. cap. 2. de Natur. Deor. refertur. Valerius vero Max. lib. I. cap. 8. eum, *tamquam maiestatis & amplitudinis Senatus vano sermone contemptorem*, in carcerem coniectum ait.

CXXI. GRATIAS AGI CIVIBVS BENE DE REP. MERITIS, *a Senatu decretum.*

Enimuero GRATIAS AGI iis, qui de Republ. bene meriti erant, Senatus decernere solebat, siue ciues ii, siue socii & amici essent. De Ciuibus primum, de aliis deinde agemus. Liuius lib. II. cap. 57. *Quinctio Consuli ab Senatu* GRATIAE ACTAE, QVOD EIVS OPERA MITIGATA DISCORDIA ESSET. *Ab Appio vero eius collega petitum est*, VT TANTAM CONSVLAREM MAIESTATEM ESSE VELLET, QVANTA IN CONCORDI CIVITATE ESSE POSSET. Idem lib. XXXVIII. cap. 53. Gratias ingentes ab vniuerso ordine Tiberio Graccho actas ait, QVOD REMPVBL. PRIVATIS SIMVLTATIBVS POTIOREM HABVISSET. Spurio quoque Ligustino, cui etsi stipendia omnia emerita essent, & ætas vacationem daret, liberorumque numero se excusare posset, tamen ipse, quoad se quisquam qui exercitus scriberet, idoneum militem iudicaret, alacri animo nomen daturum pro concione dixerat, ex auctoritate Senatus GRATIAS ACTAS, idem Liuius lib. XLII. c. 35. scriptum reliquit. Quin etiam Varroni a clade Cannensi, cuius ipse magna caussa fuerat, superstiti, Romam redeunti obuiam itum frequenter ab omnibus ordinibus, & GRATIAS A SENATV ACTAS, QVOD DE REPVBL. NON DESPERASSET, Liuius lib. XXII. cap. 61. memorat. Hoc significat ille e Cannensis cladis reliquiis legatus, ad Marcellum verba faciens apud Liuium lib. XXV. c. 6. cum ait: *Equidem miles nihil vmquam dicam de Imperatore eo, cui præsertim* GRATIAS *siam* AB SENATV ACTAS, QVOD NON DESPERAVERIT DE REPVBL. At Valerius Max. lib. III. cap. 4. Varroni, cum incolumis in Vrbem rediisset, Senatum gratias egisse, ait, QVOD REDIRE VOLVISSET. Silius Italic. lib. X. Liuii verba amplexus est his versibus, 628. seq.

> *Ergo omne effundit longo iam se agmine vulgus*
> GRATANTVM, MAGNAQVE ACTVM, SE CREDERE, MENTE
> *Testantur:* QVOD FISVS AVIS, SCEPTRISQVE SVPERBIS
> LAOMEDONTIADVM NON DESPERAVERIT VRBI.

Ciceroni quoque, vt ipse de se, III. c. 6. & IV. c. 10. in Catilin. Orationib. prædicat, post detectam Catilinæ coniurationem, GRATIAE A SENATV VERBIS AMPLISSIMIS ACTAE FVERVNT, QVOD EIVS VIRTVTE, CONSILIO, PRVDENTIA, DILIGENTIA, CONIVRATIO PATEFACTA, MAXIMISQVE RESPVBL. PERICVLIS LIBERATA ESSET. Hoc etiam nomine Senatum sibi SINGVLARIBVS VERBIS GRATIAS EGISSE, in Orat. pro Sulla c. 30. ait. De eo quoque Appianus lib. II. bellorum Ciuil. p. 431. hæc scribit: Καὶ Σωτὴρ ἐδόκει περιφανῶς ἀπολλυμένῃ τῇ πατρίδι γενέσθαι· Χάριτές τε ἦσαν αὐτῷ παρὰ τὴν ἐκκλησίαν, καὶ 208 εὐφημίαι ποικίλαι. Pari modo, cum Antonius post Cæsaris cædem auctor fuisset Senatui censendi, VT DICTATVRA FVNDITVS E REPVBL. TOLLERETVR, scriptumque de ea re S. C. quod fieri vellet, attulisset, EI AMPLISSIMIS VERBIS GRATIAS PER IDEM S. C. ACTAS, Cicero Philipp. I. c. 50. scribit. Valerius etiam lib. IV. cap. 8. refert ex S. C. GRATIAS ACTAS Q. Considio, qui Catilinæ furore ita consternata Republ. vt ne a locupletibus quidem debitæ pecuniæ, propter tumultum pretiis possessionum diminutis, solui creditoribus possent, cum centies atque quinquagies HS summam in fœnore haberet, neque de sorte quemquam debitorum suorum, neque de vsura, a suis appellari passus erat. Matronis etiam gratias a Senatu actas ob aurum ab illis collatum, ex quo summa pactæ mercedis Gallis conficeret, Liuius lib. V. c. 50. memoriæ prodidit.

CXXII. SOCIIS ET AMICIS GRATIAE DECRETAE ET ACTAE *ab Senatu.*

Nec non & sociis atque amicis, ob eorum merita, GRATIAS A SENATV ACTAS, ex aliquot Liuii locis patet. Post Æquos namque, Volscosque fusos & debellatos, cohortibus Latinis, Hernicisque, quorum auxilio vsi fuerant, GRATIAS AB SENATV OB IMPIGRAM MILITIAM ACTAS, Liuius lib. III. c. 5. narrat. Idem lib. V. c. 7. *Senatusconsultum factum est*, postquam Veientes Romanorum munimenta incenderant, VT TRIBVNI MILITARES CONCIONE ADVOCATA, PEDITIBVS EQVITIBVSQVE GRATIAS AGERENT: MEMOREM PIETATIS EORVM ERGA PATRIAM, DICERENT, SENATVM FORE: PLACERE AVTEM OMNIBVS HIS VOLVNTARIAM EXTRA ORDINEM PROFESSIS MILITIAM, AERA PROCEDERE. Neapolitanorum quoque & Pæstanorum legatis dona mittentibus, opemque & auxilium pollicentibus, GRATIAS A SENATV ACTAS, idem lib. XXII. c. 32. & 37. auctor est. Atheniensibus itidem & Ptolemæo regi A SENATV GRATIAS ACTAS, idem lib. XXXI. c. 5. & 9. scribit. Idem lib. XL. c. 43. Pisanis agrum pollicentibus SENATVM GRATIAS EGISSE refert. Vniuersum etiam Senatum censuisse, GRATIAS AGENDAS IIS CIVITATIBVS, quæ M. Tullium solum vertentem excepissent,

pissent, ipsemet in Orat. pro domo sua cap. 32. ita scribit: *Denique vniuersus Senatus, multo ante quam est lata lex de me,* GRATIAS AGENDAS CENSVIT CIVITATIBVS IIS, QVAE M. TVLLIVM, *tantumne? imo etiam,* CIVEM OPTIMI DE REPVBL. MERITVM, RECEPISSENT. Qua de re hæc Plutarchus in Cicerone p. 877. Ἡ δὲ σύγκλητος ἁμιλλωμένη πρὸς τὸν δῆμον, ἔγραψεν, ΕΠΑΙΝΕΘΗΝΑΙ ΤΑΣ ΠΟΛΕΙΣ, ΟΣΑΙ ΤΟΝ ΚΙΚΕΡΩΝΑ ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΦΥΓΗΝ ΕΘΕΡΑΠΕΥΣΑΝ. Idem Cicero in Orat. post reditum in Senatu c. 11. etiam illud decreuisse Senatum, ait: VT AGERENTVR GRATIAE IIS, QVI EX MVNICIPIIS VENISSENT, PRIMA DIE PROMVLGATIONIS: SIMVLQVE VT ROGARENTVR, VT PARI STVDIO CONVENIRENT RELIQVIS DIEBVS, CVM LEX EADEM RVRSVS AD POPVLVM REFERENDA ESSET.

CXXIII. *Gratiis ab Senatu actis* LAVDES ADDITAE. ADVOCATORVM *opera laudata. Honores bene merentibus, etiam* PEREGRINIS, *habiti.*

Gratiis vero interdum laudes miscebant, amplissimisque verbis Senatus quandoque collaudabat eos, quorum forti ac fideli opera vsi erant. Sic L. Flaccum & C. Pomtinum Prætt. QVOD EORVM OPERA FORTI, FIDELIQVE CICERO IN DETEGENDA CONIVRATIONE CATILINAE VSVS FVISSET, LAVDATOS ESSE, atque etiam C. Antonio Cos. LAVDEM IMPERTITAM, QVOD EOS, QVI CONIVRATIONIS ILLIVS PARTICIPES FVISSENT, A SVIS ET REIPVBL. CONSILIIS REMOVISSET, Cicero III. in Catil. Orat. c. 6. scribit. Sic Iulio Cæsari, QVOD IS IN PRAETVRA MVLTITVDINEM sponte & vltro confluentem, operamque sibi in asserenda dignitate tumultuosius pollicentem COMPESCVISSET, SENATVS per primores viros GRATIAS EGIT, accitumque in Curiam, ET AMPLISSIMIS VERBIS COLLAVDATVM, in integrum restituit, inducto priore decreto, quo eum Reipubl. administratione summouerat: vt a Suetonio in Iul. c. 16. literis proditum est. Liuius etiam lib. XLII. cap. 35. Sp. Ligustinum a Consule MVLTIS VERBIS COLLAVDATVM fuisse, scribit. Iudices quoque, qui de pollutis a Clodio sacris quærebant, cum præsidium postulassent, LAVDATOS A SENATV, Cicero Epistol. 13. ad Atticum lib. I. memorat. Habemus porro egregia collaudationum exempla in iis sententiis, quas de Bruto, Lepido, Egnatuleio, & Sex. Pompeio Cn. F. Cicero Philippic. III. V. X. & XIII. dicit.

Ac ne se præteritos Aduocati querantur, cum Plinius & Tacitus Marium Priscum aduersus quem Afris adesse a Senatu iussi erant, repetundarum reum peregissent, Cornutum Cos. designatum, postquam de pœna Marii censuisset, in fine sententiæ adiecisse, Plinius Epist. 11. lib. II. ait: QVOD AMBO INIVNCTA ADVOCATIONE DILIGENTER FORTITERQVE FVNCTI ESSENT ARBITRARI SENATVM, ITA EOS FECISSE, VT DIGNVM MANDATIS PARTIBVS FVERAT. Post Cæcilium quoque Classicum ab eo reum peractum, Senatusconsulto, quod de eo factum est, INDVSTRIAM, FIDEM, CONSTANTIAM SVAM PLENISSIMO TESTIMONIO COMPROBATAM, ait Epi- 209
stola 9. lib. III.

Honores etiam a Senatu peregrinis, quorum opera Reipubl. vsui, adiumentoue rebus gerendis fuerat, habebantur. Liuius lib. XXII. c. 52. *Eos, qui Canusium perfugerant, muliercula nomine Busa, genere clara ac diuitiis, mœnibus tantum tectisque a Canusinis acceptos, frumento, veste, viatico etiam iuuit. Pro qua ei munificentia, postea bello perfecto,* AB SENATV HONORES HABITI SVNT. Mutine quoque ex Libyphœnicum genere, (de quo lib. XXV. cap. 40. agit) *si quorum aliorum merita erga populum Romanum erant, in Senatum introductis,* HONORES OMNIBVS, *ad exsoluendam fidem Consulis,* HABITOS, lib. XXVII. cap. 5. scribit.

CXXIV. SCta IN HONOREM AVGVSTI *facta. Nomen* AVGVSTI, *&* PATRIS PATRIAE *appellatio ipsi a Senatu delata.*

Et quoniam in Senatusconsulta honorifica ingressi sumus, adiungam, quæ IN HONOREM AVGVSTI, siue priuati adhuc, siue Imperatoris, Senatusconsulta facta accepimus, eaque simul omnia congeram. De priuato quidem hæc legimus in Epitome Liuii lib. CXVIII. *C. Cæsari, qui pro Republ. arma sumpserat,* PROPRAETORE IMPERIVM A SENATV DATVM EST, CVM CONSVLARIBVS ORNAMENTIS. *adiectumque,* VT SENATOR ESSET. Qua de re S. C. Dio libro XLVI. pag. 353. refert. Id in Ciceronis sententiam factum ex his sententiis colligimus, quas ille Philippic. V. & XIV. dicit, quæ Dioni magnam lucem adferunt. Censet autem Philippic. V. cap. 16. sequ. *Imperium ei dandum, sine quo res militaris administrari, teneri exercitus, bellum geri non poterat, placetque ei,* EVM ESSE PROPRAETORE, EO IVRE QVO QVI OPTIMO: deinde: QVOD IS PROPR. SVMMO REIPVBL. TEMPORE MILITES VETERANOS AD LIBERTATEM POPVLI ROM. COHORTATVS ESSET, EOSQVE CONSCRIPSISSET: QVODQVE LEGIO MARTIA ET QVARTA EO DVCE ET AVCTORE REMPVBL. DEFENDISSET, EVM SENATOREM ESSE, SENTENTIAMQVE LOCO PRAETORIO DICERE, EIVSQVE RATIONEM, QVEMCVMQVE MAGISTRATVM PETERET, ITA HABERI, VT HABERI PER LEGES LICERET, SI ANNO SVPERIORE QVAESTOR FVISSET. MILITI-

BVS

BVS VERO, QVI EIVS HORTATV LIBERTATEM POPVLI ROM. AVCTORITATEMQVE SENATVS DEFENDERANT, HIS LIBERISQVE EORVM MILITIAE VACATIONEM ESSE, QVANTAMQVE PECVNIAM MILITIBVS SINGVLIS C. CAESAR POLLICITVS ESSET, TANTAM DARI. Velleius vero Patercul. lib. II. c. 61. Senatum iussisse scribit, *C. Cæsarem honoratum equestri statua (qui honor non alii, per* CCC. *ante annos, quam L. Sullæ & Cn. Pompeio contigerat)* PROPRAETORE, VNA CVM CONSVLIBVS DESIGNATIS HIRTIO ET PANSA, BELLVM CVM ANTONIO GERERE. Suetonius in Octauio cap. 9. *Veteranos simul in suum ac Reipubl. auxilium, quanta potuit largitione, contraxit, iussusque comparato exercitui* PRO PRAETORE PRAEESSE, ET CVM HIRTIO AC PANSA, *qui Consulatum susceperant*, D. BRVTO OPEM FERRE. Plenius Appianus & præter ea, quæ Ciceronis sententiis continentur, hæc lib. III. Bellor. Ciuil. p. 559. decreuisse Senatum, ait, *ἐπίχρυσόν τε αὐτῷ εἰκόνα τεθῆναι, καὶ τὴν γνώμην αὐτὸν εἰσφέρειν ἐν τοῖς ὑπατικοῖς ἤδη, καὶ τὴν ὑπατείαν αὐτὴν μετιέναι τοῦ νόμου θᾶσσον ἐτῶν δέκα· ἔκ τε τοῦ δήμου δοθῆναι τοῖς τέλεσι τοῖς εἰς αὐτὸν ὑπὸ Ἀντωνίου μεταστᾶσιν ὅσον αὐτοῖς ὁ Καῖσαρ ἐπὶ τῇ νίκῃ δώσειν ὑπέσχετο.* Dio vero lib. XLVI. p. 353. decreuisse Senatum refert, *εἰκόνα, καὶ τὸ βουλεύειν ἐν τοῖς τεταμιευκόσι, τάς τε ἄλλας ἀρχὰς θᾶσσον παρὰ τὸ νενομισμένον αἰτῆσαι.* Addit etiam p. 360. post Mutinense prœlium Cæsarem cum Hirtio & Pansa Coss. Imperatorem appellatum a Senatu. Et eod. lib. p. 362. de eo loquens, *ταῖς δὲ δὴ τιμαῖς ταῖς ὑπατικαῖς ἐκεκόσμητο, ὥστε καὶ γνώμην ἐν τοῖς ὑπατευκόσιν ἤδη τίθεσθαι.* Et cum ne his quidem contentus esset, *ἐς στρατηγούς τε αὐτὸν ἐν τοῖς πρώτοις, καὶ μετὰ τοῦτο καὶ ὕπατον αἱρεθῆναι ἐψηφίσαντο.* Quæ verba ita Xylander interpretatus est, quasi Dio Senatum censuisse scripserit, vt Prætor proxime, ac deinde Consul, Octauius crearetur. Mihi memoria tenenti, Ciceronem scripsisse in L. Pisonem, c. 1. ME CVM QVAESTOREM IN PRIMIS, *Ædilem priorem, Prætorem primum cunctis suffragiis populus Rom. faciebat, homini ille, non generi honorem illum deferebat*: [illegible]ane Dionis, an Senatus mens fuerit, videtur in dubium non temere vocari posse.

Postquam vero rerum potitus est, ei cognomen Augusti a Senatu delatum constat. Idque cum, Suetonius in eius vita cap. 7. assumpsisse Munatii Planci sententia, scribit, *cum quibusdam censentibus Romulum appellari oportere, quasi & ipsum conditorem Vrbis, præualuisset, vt Augustus potius vocaretur, non tantum nouo, sed etiam ampliore cognomine.* Quod & Dio lib. LIV. p. 581. pene verbum in Græcum sermonem conuertit. Velleius Patercul. lib. II. cap. 91. de Augusto: *Quod cognomen illi viro, Planci sententia, consensus vniuersi Senatus populique Romani indidit.* Censorinus libro de Die Natali cap. 17. Munatii Planci sententia, a Senatu ceterisque ciuibus ita appellatum scribit, A. D. XV. kalend. Februarii, se septimum & M. Vipsanio Agrippa Coss.

Honori quoque eius Imperatoris a Senatu datum est, vt Augustus vocaretur is mensis, qui antea Sextilis vocabatur. Cuius Senatuscon- 210
sulti ipsamet verba ex Macrobii lib. I. Saturnal. cap. 12. apponam. CVM IMPERATOR CAESAR AVGVSTVS MENSE SEXTILI ET PRIMVM CONSVLATVM INIERIT, ET TRIVMPHOS TRES IN VRBEM INTVLERIT, ET EX IANICVLO LEGIONES DEDVCTAE, SECVTAE SINT EIVS AVSPICIA AC FIDEM: ET AEGYPTVS HOC MENSE IN POTESTATEM POPVLI ROM. REDACTA SIT: FINISQVE HOC MENSE BELLIS IMPOSITVS SIT: ATQVE OB HAS CAVSAS HIC MENSIS HVIC IMPERIO FELICISSIMVS SIT, AC FVERIT: PLACERE SENATVI, VT MENSIS AVGVSTVS APPELLARETVR.

Hoc amplius, PATRIS PATRIAE cognomen in Curia Senatus ei, vt Suetonius in eius vita cap. 57. scribit, detulit, neque decreto, neque acclamatione, sed per Valerium Messallam, mandantibus cunctis, illis verbis, quæ superiore libro tradidi ipsi. Et ita Ouidius eum consalutat, lib. II. Fastor. v. 127.

SANCTE PATER PATRIAE, *tibi Plebs, tibi Curia nomen*
Hoc dedit: hoc dedimus nos tibi nomen, Eques.
Res tamen ante dedit: sero quoque vera tulisti
Nomina: iampridem tu Pater Orbis eras:
Hoc tu per terras, quod in æthere Iupiter alto,
Nomen habes, HOMINVM TV PATER, *ille Deum.*

Et alias eod. lib. v. 637.

Et bene nos, bene te, PATRIAE PATER, OPTIME CAESAR.

Valerius Max. lib. VII. cap. 7. *Diuus Augustus in bona paterna ire decreto suo iussit*: PATRIS PATRIAE *animo vsus.*

CXXV. SCta, *honorifica* DE CICERONE *facta & honores ei a Senatu habiti.*

Enimuero hanc Patris Patriæ appellationem primus meruisse fertur Cicero. Quapropter Plinius eum ita lib. VII. cap. 30. [illegible] SALVE, PRIMVS OMNIVM PARENS PATRIAE APPELLATE. Cicero in Pisonem c. 3. *Me Q. Catulus, princeps huius ordinis, & auctor publici consilii, frequentissimo Senatu*, PARENTEM PATRIAE NOMINAVIT. Idem pro Sextio cap. 57. *[illegible]*, *et parentem*, [illegible] *quem Q. Catulus*, [illegible] *multis* [illegible] *Senatu* PATREM PATRIAE NOMINA-

MINARANT. Præter Catulum enim, Catonem quoque cum hoc honore affeciſſe, Appianus lib. II. Bellor. Ciuil. p. 431. ita ſcribit: *Κάτωνος δ' αὐτὸν καὶ Πατέρα τῆς Πατρίδος προσαγορεύσαντος, ἐπεβόησεν ὁ Δῆμος. Καὶ δοκεῖ τισιν ἥδε εὐφημία ἀπὸ Κικέρωνος ἀρξαμένη περιελθεῖν ἐς τῶν νῦν Αὐτοκρατόρων τοὺς φαινομένους ἀξίους·* quod ille e Plutarchi Cicerone p. 872. mutuatus eſt. Sic enim ille de Catone: *Καὶ τὴν Κικέρωνος ὑπατείαν οὕτως ἦρε τῷ λόγῳ μεγάλην δημηγορήσας, ὥστε τιμὰς αὐτῷ τῶν πώποτε μεγίστας ψηφίσασθαι, καὶ προσαγορεῦσαι Πατέρα Πατρίδος. Πρώτῳ γὰρ ἐκείνῳ δοκεῖ τοῦτο καθυπάρξαι, Κάτωνος αὐτὸν οὕτως ἐν τῷ δήμῳ προσαγορεύσαντος.*

Nec vero vnum hoc a Formulis noſtris elogium feret ille eloquentiæ parens, in quem Dii atque homines omnia ornamenta congeſſerunt. Solennibus namque Senatuſconſultorum verbis ei mortuo parentare, & has Manibus eius inferias dare libet. Itaque honorifica de eo, poſtquam inimicorum factione Vrbe pulſus eſt, facta S. C. in ordinem cogam. Senatus certe tum, cum ille, inuidiæ cedens, Vrbe exceſſit, luctum ac mœrorem ſuum veſtis mutatione declarandum ducens, L. Mummio *de Republ. referente*, VESTEM PRO EIVS SALVTE MVTANDAM CENSVIT: quemadmodum ipſemet Orat. pro Sextio cap. 11. & poſt redit. in Senatu cap. 5. ſcribit. Plutarchus in Cicer. p. 876. *Ἔπειτα τῆς βουλῆς συνελθούσης, ὅπως ψηφίσαιτο, τὸν δῆμον, ὡς ἐπὶ πένθεσι,* ΜΕΤΑΒΑΛΕΙΝ ΤΑ ΙΜΑΤΙΑ. Dio lib. XXXVIII. p. 76. *Καὶ ὁ Νίννιος τά τε ἄλλα αὐτῷ συνήρετο, καὶ* ΤΗΝ ΕΣΘΗΤΑ *τῷ πλήθει, ὡς ἐπὶ τινὶ κοινῇ συμφορᾷ* ΜΕΤΑΒΑΛΛΕΙΝ, *παρῄνεσε.* Quod ipſe laudibus in cælum efferre in Sextiana cap. 12. his verbis: *Quid enim quiſquam poteſt ex omni memoria ſumere illuſtrius, quam pro vno ciue & bonos omnes priuato conſenſu, & vniuerſum Senatum publico conſilio mutaſſe veſtem?* Decreuit deinde Senatus, (quod de ſe vno poſt hominum memoriam decretum glorioſe prædicat ibid. cap. 60.) VT, QVI PROVINCIAS CVM IMPERIO OBTINERENT, QVI QVAESTORES LEGATIQVE ESSENT, SALVTEM ET VITAM EIVS CVSTODIRENT.

Exteris etiam nationibus SALVTEM eius, VT CIVIS OPTIMI ET CONSERVATORIS REIPVBL. A SENATV COMMENDATAM, ex eo ipſo didici. Sic enim ille in Paradox. IV. cap. 1. *Ego ſemper ciuis eram, & tum maxime, cum* MEAM SALVTEM SENATVS EXTERIS NATIONIBVS, VT CIVIS OPTIMI, COMMENDABAT. Idem in Piſonem cap. 15. *Me idem Senatus* EXTERIS NATIONIBVS, ME LEGATIS, MAGISTRATIBVSQVE NOSTRIS *auctoritate ſua*, CONSVLARIBVS LITERIS, *non, vt tu nuper dicere auſus es, orbatum patria, ſed, vt Senatus illo ipſo tempore appellauit*, CIVEM CONSERVATOREM REIPVBL. COMMENDAVIT. Vt autem nullum vmquam ciuem, præter Ciceronem, nationibus exteris commendaſſe Senatum, legimus; ita vnius poſt hominum memoriam Regis ſalutem Senatum commendaſſe ab eodem Cicerone literis proditum eſt. Ei enim Ciliciam pro Conſule obtinenti, Senatum SALVTEM REGIS ARIOBARZA- 211
NIS, nouo & ante eam diem inaudito Senatuſconſulti genere, COMMENDASSE, quod numquam alias regis cuiuſquam cauſa factum fuerat, ipſemet Epiſt. 2. lib. XV. Famil. ſcribit his verbis: *Cum enim veſtra* AVCTORITAS INTERCESSISSET, VT EGO REGEM ARIOBARZANEM *εὐσεβῆ* ET *Φιλορώμαιον* TVERER, EIVSQVE REGIS SALVTEM, ET INCOLVMITATEM REGNI DEFENDEREM, REGI, REGNOQVE PRAESIDIO ESSEM, *adiunxiſſetque*, SALVTEM EIVS REGIS POPVLO SENATVIQVE MAGNAE CVRAE ESSE, *quod nullo vmquam de rege decretum eſſet a noſtro ordine.* Et Epiſt. 4. eiuſdem libri: *Regem Ariobarzanem*, CVIVS SALVTEM A SENATV *te auctore* COMMENDATAM HABEBAM, *a præſentibus inſidiis nec opinantem liberaui.* Hoc amplius, vt ad Ciceronem redeam, SENATVM GRATIAS AGENDAS CENSVISSE CIVITATIBVS IIS, QVAE M. TVLLIVM, CIVEM OPTIME DE REPVBL. MERITVM, RECEPISSENT, ſupra demonſtrauimus.

DE REDITV vero Ciceronis, ipſiſmet Calend. Ianuar. frequentiſſimo Senatu Coſſ. ambo P. Lentulus & Q. Metellus retulerunt. Et Metellus quidem, INIMICITIAS, SIBI CVM CICERONE EX REIPVBL. DISSENSIONE SVSCEPTAS, PATRIBVS SE CONSCRIPTIS, *dixit*, ET TEMPORIBVS ET REIPVBL. PERMISSVRVM. Tum princeps rogatus ſententiam L. Cotta, dixit: NIHIL DE CICERONE ACTVM ESSE IVRE, NIHIL MORE MAIORVM, NIHIL LEGIBVS: NON POSSE QVEMQVAM DE CIVITATE TOLLI SINE IVDICIO: DE CAPITE NON MODO FERRI, SED NE IVDICARI QVIDEM POSSE, NISI COMITIIS CENTVRIATIS: VIM FVISSE ILLAM, FLAMMAM QVASSATAE REIPVBL. PERTVRBATORVMQVE TEMPORVM, IVRE, IVDICIISQVE SVBLATIS: MAGNA RERVM COMMVTATIONE IMPENDENTE, DECLINASSE PAVLLVLVM, CICERONEM, ET SPE RELIQVAE TRANQVILLITATIS PRAESENTES FLVCTVS, TEMPESTATEMQVE FVGISSE: QVARE, CVM ABSENS REMPVBL. NON MINVS MAGNIS PERICVLIS, QVAM QVODAM TEMPORE PRAESENS, LIBERASSET, NON RESTITVI EVM SOLVM, SED ETIAM ORNARI A SENATV DICERE. ITA DE CICERONE CLODIVM SCRIPSISSE, QVAE SCRIPSISSET, IIS VERBIS, REBVS, SENTENTIIS, VT ETIAMSI IVRE ESSET ROGATVM, TAMEN VIM HABERE NON POSSET. QVARE EVM, QVI NVLLA LEGE ABESSET, NON RESTITVI LEGE, SED REVOCARI SENATVS AVCTORITATE OPOR-

OPORTERE. Quæ Cottæ ſententia ita, vti ſupra ſcriptum eſt, a Cicerone in Orat. pro Sextio c. 33. ſ. concipitur. At in Orat. pro domo ſua cap. 26. paullo aliter, hiſce verbis: *Hoc vidit in ſententia dicenda Kalendis Ianuar. vir prudentiſſimus, & cum Reipubl. cum mihi, tum etiam veritati amiciſſimus L. Cotta, qui legem de meo reditu ferendam non cenſuit: qui, me* CONSVLVISSE REIP. CESSISSE TEMPESTATI, AMICIOREM VOBIS, CETERISQVE CIVIBVS, QVAM MIHI AC MEIS EXSTITISSE: VI, ARMIS, DISSENSIONE HOMINVM AD CAEDEM INSTITVTA, NOVOQVE DOMINATV PVLSVM ESSE, *dixit:* NIHIL DE MEO CAPITE POTVISSE FERRI, NIHIL ESSE IVRE SCRIPTVM, AVT POSSE VALERE: OMNIA CONTRA LEGES, MOREMQVE MAIORVM TEMERE, TVRBVLENTE, PER VIM, PER FVROREM ESSE GESTA. QVOD SI ILLA LEX ESSET, NEC REFERRE AD SENATVM CONSVLES, NEC SENTENTIAM DICERE SIBI LICERE: QVORVM VTRVMQVE CVM FIERET, NON OPORTERE, VT DE ME LEX FERRETVR, DECERNI, NE ILLA, QVAE NVLLA ESSET, ESSE LEX IVDICARETVR. Poſtea rogatus ſententiam Cn. Pompeius, approbata laudataque Cottæ ſententia, dixit, SESE OTII CICERONIS CAVSA, VT OMNI POPVLARI CONCITATIONE DEFVNGERETVR, CENSERE, VT AD SENATVS AVCTORITATEM, POPVLI QVOQVE ROM. BENEFICIVM ERGA CICERONEM ADIVNGERETVR. Cum omnes certatim alius alio grauius atque ornatius de Ciceronis ſalute dixiſſet, fieretque ſine vlla varietate diſceſſio: ſurrexit vnus e Tribunis Pl. NOCTEMQVE SIBI AD DELIBERANDVM POSTVLAVIT. Ita diſceſſum eſt: conſecuti dies pauci omnino Ianuario menſe, per quos Senatum haberi liceret; ſed tamen actum, nihil niſi de eo, cum omni mora, ludificatione, calumnia Senatus auctoritas impediretur. Tandem S. C. factum eſt: VT LEX AD POPVLVM DE CICERONIS REDITV FERRETVR. Ex hoc S.C. Lentulus Coſ. Populum rogauit: VELLENT IVBERENT CICERONEM ROMAM VENIRE. Acute enim Lentulus, ne Clodianam legem pro lege habere videretur, non ita tulit: VT CICERONI ROMAM VENIRE LICERET, ſed, VT CICERO VENIRET. Cuncta vero ex Italia Conſulis voce & literis excitatos, VT, QVI REMPVBL. SALVAM ESSE VELLENT, AD CICERONEM RESTITVENDVM VENIRENT, iam ante ſatis ſuperque probauimus. Ita cum incredibilis multitudo Romam, & pene Italia ipſa veniſſet, Lentulus Conſul Senatum in Capitolium vocauit, & cum CCCCX. Senatores eſſent, magiſtratusque omnes adeſſent, vno dumtaxat diſſentiente, REMP. CICERONIS CONSILIIS CONSERVATAM, grauiſſimis verbis & plurimis Senatus iudicauit. Eadem vt a principibus ciuitatis in concione poſtero die dicerentur, Lentulus Conſul curauit: egit etiam ipſe ornatiſſime cauſam Ciceronis, perfecitque, adſtante atque audiente Italia tota, vt nemo cuiuſquam vocem acerbam atque inimicam Ciceroni poſſet audire. Cn. quoque Pompeium & in Senatu, & apud vniuerſum populum Rom. dixiſſe, SALVTEM REIPVBL. ET CONSERVATAM PER CICERONEM, ET CONIVNCTAM ESSE CVM 212
EIVS SALVTE, Cicero Orat. poſt redit. in Senatu cap. 11. ſcribit. Decreta deinde facta idem pro Sextio cap. 61. ſequ. ita perſequitur: DECREVISTIS, NE QVIS DE CAELO SERVARET, NE QVIS MORAM VLLAM ADFERRET: SI QVIS ALITER FECISSET, EVM PLANE EVERSOREM REIPVBL. FORE. IDQVE SENATVM GRAVISSIME LATVRVM, ET VT STATIM DE FACTO EIVS REFERRETVR: ET NISI DIEBVS QVINQVE, QVIBVS AGI DE EO POTERAT, NON ESSET ACTVM, VT IN PATRIAM CICERO REDIRET, DIGNITATE OMNI RECVPERATA. Decretum præterea fuiſſe eodem tempore a Senatu, ibidem ait: VT HIS, QVI EX TOTA ITALIA, SALVTIS EIVS CAVSA CONVENERANT, AGERENTVR GRATIAE. ATQVE VT IIDEM AD RES REDEVNTES, VT VENIRENT, ROGARENTVR. Idem in Orat. poſt reditum in Senatu cap. 11. DECREVISTIS, ait, NE QVIS VLLA RATIONE REM IMPEDIRET, QVI ID IMPEDISSET, GRAVITER MOLESTEQVE LATVROS, ILLVM CONTRA REMPVBL. SALVTEMQVE BONORVM, CONCORDIAMQVE CIVIVM FACTVRVM, ET VT AD VOS EA STATIM REFERRENTVR, NEQVE ETIAM SI DIVTIVS CALVMNIARENTVR, REDIRE IVSSISTIS. *Quid?* VT AGERENTVR GRATIAE, QVI E MVNICIPIIS VENISSENT. *Quid?* VT AD ILLAM DIEM RES CVM REDIISSENT, ROGARENTVR, VT PARI STVDIO CONVENIRENT? Quorum locorum collatio, lucis aliquid adferet poſtremæ clauſulæ, quæ in quibuſdam codicibus aſteriſco ceu mutila & luxata notatur. Ad extremum, ea lex, quam Lentulus Coſ. promulgarat, Comitiis Centuriatis, cunctorum ſuffragiis perlata eſt.

De domo vero Ciceronis, quæ a Clodio diruta & conſecrata fuerat, Senatus ſententiam Bibuli ſequutus decreuit, VT DE EIVS DOMVS RELIGIONE AD COLLEGIVM PONTIFICVM REFERRETVR. Poſteaque, DOMVM EAM, IVDICIO PONTIFICVM, RELIGIONE LIBERATAM VIDERI, cenſuit. Additum, VT EX AERARIO, PECVNIA PVBLICA AEDIFICARETVR, Cicero in Piſon. c. 22. & de Haruſpic. Reſponſ. cap. 6. ſcribit. Senatum etiam Plutarchus in Cicerone p. 877. decreuiſſe narrat: Τὴν οἰκίαν αὐτῷ καὶ τὰς ἐπαύλεις, ἃς Κλώδιος διεφθάρκει, τέλεσι δημοσίοις ἀνασταθῆναι. Negotium præterea datum eſt Magiſtratibus, CVRARENT, VT SINE VI CICERONI AEDIFICARE LICERET. Deinde, cum ſaxis, ignibus & ferro Clodius vaſtitatem eis ædibus intuliſſet, decreuit Senatus: EOS, QVI ID FECISSENT,

LEGE

LEGE DE VI, QVAE EST IN EOS, QVI VNIVERSAM REMPVBL. OPPVGNASSENT, TENERI. Decretum quoque est: QVI DOMVM EIVS VIOLASSET, CONTRA REMPVBL. ESSE FACTVRVM. Hinc est, quod Orat. de Haruspic. Respons. cap. 8. ait: *Nego vllo de opere publico, de monumento, de templo, tot Senatus exstare consulta, quot de mea domo, quam* SENATVS *vnus, post hanc Vrbem constitutam,* EX AERARIO AEDIFICANDAM, A PONTIFICIBVS LIBERANDAM, A MAGISTRATIBVS DEFENDENDAM, A IVDICIBVS MVNIENDAM, *putaret.*

CXXVI. *Honores* C. CAESARI *a Senatu decreti.*

Hæc me Senatusconsultorum species admonet, ne de C. Cæsare taceam. Is enim PATRIS PATRIAE appellationem secundus a Cicerone Senatus iudicio consecutus est. Epitome Liuii lib. CXVI. *Caius Cæsar ex Hispania quintum triumphum egit. Et cum multi, quam maximique honores ei a Senatu decreti essent, inter quos,* VT PATER PATRIAE APPELLARETVR, ET SACROSANCTVS, AC DICTATOR IN PERPETVVM ESSET, *inuidiæ causam aduersus eum præstitere.* Hos & item alios ei a Senatu decretos honores in vnum ita congessit Suetonius in eius vita cap. 76. *Non enim honores modo nimios recepit,* VT CONTINVVM CONSVLATVM, PERPETVAM DICTATVRAM, PRAEFECTVRAMQVE MORVM, *insuper* PRAENOMEN IMPERATORIS, COGNOMEN PATRIS PATRIAE, STATVAM INTER REGES, SVGGESTVM IN ORCHESTRA: *sed & ampliora etiam humano fastigio decerni sibi passus est:* SEDEM AVREAM IN CVRIA, ET PRO TRIBVNALI, THENSAM ET FERCVLVM CIRCENSI POMPA, TEMPLA, ARAS, SIMVLACRA IVXTA DEOS, PVLVINAR, FLAMINEM, LVPERCOS, APPELLATIONEM MENSIS E SVO NOMINE. De iisdem honoribus hæc Dio lib. XLIV. p. 274. Φέρεσθαί τε αὐτὸν ἀεὶ, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πόλει τὴν στολὴν τὴν ἐπινίκιον ἐνδεδυκότα, καὶ καθίζεσθαι ἐπὶ τοῦ ἀρχικοῦ δίφρου πανταχῇ, πλὴν ἐν ταῖς πανηγύρεσιν ἐψηφίσαντο. τότε γὰρ ἐπί τε τοῦ δημαρχικοῦ βάθρου καὶ μετὰ τῶν ἀεὶ δημαρχούντων θεάσασθαι, ἔλαβε, σκῦλά τέ τινα ὀπῖμα ἐς τὸν τοῦ Διὸς τοῦ Φερετρίου νεὼν ἀναθεῖναι, οἱ ὥσπερ τινὰ πολέμιον αὐτοστράτηγον αὐτοχειρίᾳ ποι πεφονευκότι. καὶ τοῖς ῥαβδούχοις δαφνηφοροῦσιν ἀεὶ χρῆσθαι. μετά τε τὰς ἀνοχὰς τὰς Λατίνας, ἐπὶ κέλητος ἐς τὴν πόλιν ἐκ τοῦ Ἀλβανοῦ ἐσελαύνειν ἔδοσαν. πρὸς τε τούτοις οὕτω Πατέρα τὲ αὐτὸν τῆς Πατρίδος ἐπωνόμασαν, καὶ ἐς τὰ νομίσματα ἐνεχάραξαν· τά τε γενέθλια αὐτοῦ δημοσίᾳ θύειν ἐψηφίσαντο· καὶ ἐν ταῖς πόλεσι τοῖς τε ναοῖς τοῖς ἐν τῇ Ῥώμῃ πᾶσιν ἀνδριάντα τινὰ αὐτοῦ εἶναι ἐκέλευσαν. καὶ ἐπί γε τοῦ βήματος δύο, τὸν μὲν, ὡς τοὺς πολίτας σεσωκότος, τὸν δὲ, ὡς τὴν πόλιν ἐκ πολιορκίας ἐξῃρημένου, μετὰ τῶν ἐπὶ τοῖς τοιούτοις νενομισμένων ἱδρύσαντο. νεών τε Ὁμονοίας καινῆς, ὡς καὶ δι' αὐτοῦ εἰρηνοῦντες, οἰκοδομῆσαι, καὶ πανήγυριν αὐτῇ ἐτησίαν ἄγειν ἔγνωσαν. Et mox: Καὶ αὐτὸν μὲν τιμητὴν 233
καὶ μόνον καὶ διὰ βίου εἶναι, τά τε τοῖς δημάρχοις δεδομένα καρποῦσθαι, ὅπως, ἄν τις ἢ λόγῳ αὐτὸν ὑβρίσῃ, ἱερόσυλός γε καὶ ἐν τῷ ἄγει ἐνέχηται. τὸν δὲ δὴ υἱὸν, ἄν τινα γεννήσῃ, ἢ καὶ ἐκποιήσηται, Ἀρχιερέα ἀποδειχθῆναι ἐψηφίσαντο. Appianus libro II. Bellor. Ciuil. p. 494. de eodem Cæsare: Ἀνεῤῥήθη δὲ καὶ Πατὴρ πατρίδος, καὶ Δικτάτωρ ἐς τὸν ἑαυτοῦ βίον ᾑρέθη, καὶ ὕπατος ἐς δέκα ἔτη, καὶ τὸ σῶμα ἱερὸς καὶ ἄσυλος εἶναι, καὶ χρηματίζειν ἐπὶ θρόνων ἐλεφαντίνων τε καὶ χρυσέων, καὶ θύειν μὲν αὐτὸν ἀεὶ θριαμβικῶς ἠμφιεσμένον, τὴν δὲ πόλιν ἀνὰ ἔτος ἕκαστον, αἷς αὐτὸς ἡμέραις ἐν παρατάξεσιν ἐνίκα, ἱερέας δὲ καὶ ἱερείας ἀνὰ πενταετὲς εὐχὰς δημοσίας ὑπὲρ αὐτοῦ τίθεσθαι. καὶ τὰς ἀρχὰς εὐθὺς καθισταμένας ὀμνύναι μηδενὶ τῶν ὑπὸ Καίσαρος ὁριζομένων ἀντιπράξειν. ἔς τε τιμὴν τῆς γενέσεως αὐτοῦ τὸν Κυϊντίλιον μῆνα, Ἰούλιον ἀντὶ Κυϊντιλίου μετωνόμασαν εἶναι, καὶ νεὼς ἐψηφίσαντο πολλοὺς αὐτῷ γενέσθαι καθάπερ θεῷ, καὶ κοινὸν αὐτοῦ καὶ Ἐπιεικείας ἀλλήλους δεξιουμένων. Et hoc ipsum Senatusconsultum est, quod post Cæsaris cædem M. Antonium laudationis loco per præconem pronuntiasse Suetonius in Iul. cap. 84. scribit, quo *omnia*, vt ille ait, *diuina ei simul atque humana decreuerat.* Appianus certe lib. II. Bellor. Ciuil. p. 518. hæc Antonium in laudatione funebri Cæsaris dicentem inducit: Ὅσα δὲ τῆς ἀρετῆς αὐτοῦ ὑμεῖς ἀγάμενοι πάντες ὁμαλῶς, ἥ τε Βουλὴ καὶ μετ' αὐτῆς ὁ Δῆμος ἔτι περιόντι ἐψηφίσασθε, ὑμετέραν, καὶ οὐκ Ἀντωνίου τάδε φωνὴν εἶναι τιθέμενος, ἀναγνώσομαι. Et mox: Καὶ ἐφιστάμενος οἷς μάλιστα αὐτὸν ἐν τῷ ψηφίσματι ἐξεθείαζον, ἱερὸν καὶ ἄσυλον, ἢ ΠΑΤΕΡΑ ΠΑΤΡΙΔΟΣ, ἢ Εὐεργέτην, ἢ Προστάτην, οἷον οὐχ ἕτερον, ἐνεμφάζοντες. Et deinde: Ἔνθα μὲν τὸ ψήφισμα εἴποι, ΠΑΤΕΡΑ ΠΑΤΡΙΔΟΣ ἐπιλέγων, Τοῦτο, ἐπιεικείας ἐστὶ μαρτυρία. Ἔνθα δ' ἦν ἱερὸς καὶ ἄσυλος, καὶ ἀπαθὴς, καὶ ὅστις αὐτῷ καὶ ἕτερος προσφύγοι, οὐχ ἕτερος, ἔφη, τάδε προσφεύγων. Idem Antonius apud Dionem lib. XLIV. p. 301. Διὰ γὰρ τοῦτο Ἀρχιερεὺς μὲν πρὸς τοὺς θεοὺς, ὕπατος δὲ πρὸς ἡμᾶς, Αὐτοκράτωρ δὲ πρὸς τοὺς στρατιώτας. Δικτάτωρ δὲ πρὸς τοὺς πολεμίους, ἀπεδείχθη. καὶ τί ταῦτ' ἐξαριθμοῦμαι, ὁπότε καὶ ΠΑΤΕΡΑ αὐτὸν ἐν ὀλίγῳ ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΔΟΣ ἐπεκαλέσατε.

Sane ex illa Parentis Patriæ appellatione Cæsaris, vtpote Parentis Patriæ, percussores, PARRICIDAS, illamque Patris Patriæ necem, PARRICIDIVM, & alias PVBLICVM PARRICIDIVM,

CIDIVM, Valerius Max. lib. I. cap. 6. & 8. & lib. III. cap. 1. & lib. VI. cap. 4. & 8. vocat. Ac plane CVRIAM, in qua Cæſar occiſus erat, OBSTRVI, placuiſſe, IDVSQVE MARTIAS PARRICIDIVM NOMINARI, AC NE VMQVAM EO DIE SENATVS HABERETVR, Suetonius in Iulio cap. 78. ſcriptum reliquit.

Alia præterea, de Cæſaris honoribus, a Triumuiris Reipubl. conſtituendæ decreta Dio lib. XLVII. p. 385. ita commemorat: *Καὶ ἡρῶον οἱ ἔν τε τῇ ἀγορᾷ καὶ ἐν τῷ τόπῳ, ἐν ᾧ ἐκέκαυτο, προκατεβάλλοντο, καί τι καὶ ἄγαλμα αὐτοῦ ἐν ταῖς ἱπποδρομίαις μεθ' ἑτέρου ἀφροδισίου ἔπεμπον. Εἴ τε νίκη τις ἠγγέλθη ποθὲν, χωρὶς μὲν τῷ κρατήσαντι, χωρὶς δὲ ἐκείνῳ καὶ τεθνεῶτι τιμὴν ἱερομηνίας ἔνεμον. τά τε γενέσια αὐτοῦ δαφνηφοροῦντας, καὶ εὐθυμουμένους πάντας ἑορτάζειν ἠνάγκασαν, νομοθετήσαντες τοὺς μὲν ἄλλους τοὺς ἀμελήσαντας αὐτῶν, ἐπαράτους τῷ τε Διὶ καὶ αὐτῷ ἐκείνῳ. εἰ τοὺς δὲ δὴ βουλευτὰς, τούς τε υἱεῖς σφῶν, πέντε καὶ εἴκοσι μυριάδας ὀφλισκάνειν. καὶ (συνέβαινε γὰρ ἐν τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ καὶ τὰ ἀπολλώνεια γίγνεσθαι) ἐψηφίσαντο τῇ προτεραίᾳ τὰ γενέσια ἀγάλλεσθαι. Καὶ τὴν ἡμέραν, ἐν ᾗ ἐφονεύθη, κυρίαν ἀεί ποτε ἕδραν βουλῆς ἔχουσαν, ἀποφράδα ἐνόμισαν. τό τε οἴκημα, ἐν ᾧ ἐσφάγη, παραχρῆμά τε ἔκλεισαν· καὶ τὸ βουλευτήριον τὸ Ἰούλιον ἐπ' αὐτοῦ κληθὲν, παρὰ τῷ κομιτίῳ ὠνομασμένῳ ᾠκοδόμουν, ὥσπερ ἐψήφιστο. Πρὸς δὲ τούτοις ἀπεῖπον μὲν μηδεμίαν εἰκόνα αὐτοῦ καθάπερ θεοῦ τινος ὡς ἀληθῶς ὄντος, ἐν ταῖς τῶν συγγενῶν αὐτοῦ ἐκφοραῖς πέμπεσθαι, ὅπερ ἐκ τοῦ πάνυ ἀρχαίου καὶ τότε ἔτι ἐγίγνετο. Ἀπηγόρευσαν δὲ μηδένα ἐς τὸ ἡρῶον αὐτοῦ καταφυγόντα ἐπ' ἀδείᾳ, μήτε ἀνδρηλατεῖσθαι, μήτε συλᾶσθαι, ὅπερ οὐδενὶ οὐδὲ τῶν θεῶν, πλὴν τῶν ἐπὶ τοῦ Ῥωμύλου γενομένων, ἐδεδώκεσαν.*

CXXVII. *Honores* GERMANICO, *itemque* DRVSO, *decreti.*

In hunc, quem nunc ago, cenſum Germanicum quoque defero, nec reclamabit quiſquam. Meritum ei præconium faciet Tacitus, qui lib. II. cap. 83. hæc de honoribus ei decretis ſcribit. *Honores, vt quis amore in Germanicum, aut ingenio validus, reperti, decretique:* VT NOMEN SALIARI CARMINE CANERETVR, SEDES CVRVLES, SACERDOTVM AVGVSTALIVM LOCIS, SVPERQVE EAS QVERCEAE CORONAE STATVERENTVR: LVDOS CIRCENSES EBVRNA EFFIGIES PRAEIRET, NEVE QVIS FLAMEN, AVT AVGVR IN LOCVM GERMANICI, NISI GENTIS IVLIAE CREARETVR. ARCVS ADDITI ROMAE, ET APVD RIPAM RHENI, ET IN MONTE SYRIAE AMANO, CVM INSCRIPTIONE RERVM GESTARVM, AC, MORTEM OB REMPVBL. OBIISSE: SEPVLCHRVM ANTIOCHIAE, VBI CREMATVS, TRIBVNAL EPIDAPHNE, QVO IN LOCO VITAM FINIERAT. De Druſo vero Nerone, Germanici illius patre, Senatus inter alia complura, quemadmodum Suetonius in Claud. cap. 1. refert, MARMOREVM ARCVM CVM TROPHAEIS VIA APPIA decreuit, ET GERMANICI CO- 214
GNOMEN IPSI POSTERISQVE EIVS. Lucilio quoque Longo mortuo, qui Tiberio triſtium lætorumque ſocius fuerat, quamquam nouo homini, Cenſorium funus, effigiem apud forum Auguſti, publica pecunia Patres decreuiſſe, Tacitus lib. IV. c. 15. auctor eſt.

CXXVIII. ORNAMENTA TRIVMPHALIA, CONSVLARIA, PRAETORIA *in Senatu decreta, & SCta eam in rem facta, ſub Imperatoribus.*

Poſt oppreſſam ſane a Cæſaribus Rempubl. Triumphalia, Conſularia, Prætoria ornamenta claris bello ducibus, vel gratia florentibus, decernere mos in Senatu inualuit. Tacitus lib. II. c. 52. *Tiberius res geſtas apud Senatum celebrauit,* ET DECREVERE PATRES TRIVMPHALIA ORNAMENTA. Idem in vita Agricolæ c. 40. *Igitur* TRIVMPHALIA ORNAMENTA ET ILLVSTRIS STATVAE HONOREM, ET *quidquid pro triumpho datur, multo verborum honore cumulata,* DECERNI IN SENATV, *iubet.* Suetonius in Claud. cap. 17. *Cum* DECRETIS SIBI A SENATV ORNAMENTIS TRIVMPHALIBVS, *leuiorem maieſtate principali titulum arbitraretur.* Ibidem cap. 1. de Druſo: *Quapropter ouandi ius* ET TRIVMPHALIA ORNAMENTA *ſuſcepit.* Velleius Paterculus lib. II. cap. 116. *Iulius Poſthumius vir Conſularis, præpoſitus Dalmatiæ,* ORNAMENTA MERVIT TRIVMPHALIA: *quem honorem ante paucos annos Paſſienus & Coſſus, viri quibusdam diuerſis virtutibus celebres, in Africa meruerant.* Exſtat & Romæ duplex inſcriptio de Plautio Siluano, in quarum vna legitur: HVIC SENATVS TRIVMPHALIA ORNAMENTA DECREVIT OB RES IN ILLYRICO BENE GESTAS. (Apud Gruterum p. CCCCLII. 6.) In altera vero: HVNC LEGATVM IN HISPANIAM AD PRAEFECTVR. VRBIS REMISSVM, SENATVS IN PRAEFECTVRA TRIVMPHALIBVS ORNAMENTIS HONORAVIT AVCTORE IMP. CAESARE AVGVSTO VESPASIANO. (Apud eumdem p. CCCCLIII.) Eſt & alia Romæ vetus inſcriptio, cuius pars hæc eſt: HVIC SENATVS, AVCTORE IMP. TRAIANO AVG. GERMANICO, DACICO, TRIVMPHALIA ORNAMENTA DECREVIT, STATVAMQVE PECVNIA PVBLICA PONENDAM CVRAVIT. (Ibidem p. CCCCXXX. 5.) Sic & Pallanti Claudii liberto a Senatu PRAETORIA ORNAMENTA DECRETA, Plinius lib. XXXV. cap. 18. ſcribit. Id quod eius monumento, teſte Plinio Epiſt. 6. lib. VIII. inſcriptum erat, his verbis,

quæ

quæ hodieque lapidi incisa Romæ conspiciuntur: HVIC SENATVS, OB FIDEM PIETATEMQVE ERGA PATRONOS, ORNAMENTA PRAETORIA DECREVIT, ET HS CENTIES QVINQVAGIES, CVIVS HONORE CONTENTVS FVIT. Suetonius in Claud. cap. 28. *Sed ante omnes Narcissum ab epistolis, & Pallantem a rationibus: quos decreto quoque Senatus, non præmiis modo ingentibus, sed &* QVAESTORIIS, PRAETORIISQVE ORNAMENTIS ORNARI, *libenter passus est.* Tacitus lib. XII. cap. 53. *Pallanti, quem repertorem eius relationis ediderat Cæsar,* PRAETORIA INSIGNIA, ET CENTIES QVINQVAGIES SESTERTIVM, CENSVIT DESIGNATVS BAREA SORANVS. *Additum a Scipione Cornelio,* GRATES PVBLICE AGENDAS, QVI REGIBVS ARCADIAE ORTVS, VETERRIMAM NOBILITATEM VSVI PVBLICO POSTPONERET SEQVE INTER MINISTROS PRINCIPIS HABERI SINERET. *Adseuerauit Claudius,* CONTENTVM HONORE PALLANTEM, *intra priorem paupertatem subsistere. Et fixum est ære publico Senatusconsultum, quo libertinus Sestertii ter millies possessor,* ANTIQVAE PARSIMONIAE LAVDIBVS CVMVLABATVR. Sed quid moror ipsamet Senatusconsulti de ea re facti verba proferre? Ea sunt a me ex Plinii Epist. 6. lib. VIII. contexta, & in vnum quasi corpus imposita, in hunc modum: PLACERE NON EXHORTANDVM MODO, VERVM ETIAM COMPELLENDVM AD VSVM AVREORVM ANNVLORVM. PALLANTIS NOMINE GRATIAS AGI CAESARI, QVOD ET IPSE CVM SVMMO HONORE MENTIONEM EIVS PROSEQVVTVS ESSET, ET SENATVI FACVLTATEM FECISSET TESTANDI ERGA EVM BENEVOLENTIAM SVAM, VT PALLAS SINGVLARIS FIDEI, SINGVLARIS INDVSTRIAE FRVCTVM MERITISSIMO FERAT. ET CVM SENATVI POPVLOQVE ROM. LIBERALITATIS GRATIOR REPRAESENTARI NVLLA MATERIA POSSET, QVAM SI ABSTINENTISSIMI, FIDELISSIMIQVE CVSTODIS PRINCIPALIVM OPVM, FACVLTATES ADIVVARE CONTIGISSET: VOLVISSE QVIDEM SENATVM CENSERE, DANDVM EX AERARIO SESTERTIVM CENTIES QVINQVAGIES, ET QVANTO AB HVIVSMODI CVPIDITATIBVS REMOTIOR EIVS ANIMVS ESSET, TANTO IMPENSIVS PETERE A PVBLICO PARENTE, VT EVM COMPELLERET AD CEDENDVM SENATVI. SED CVM PRINCEPS OPTIMVS, PARENSQVE PVBLICVS, ROGATVS A PALLANTE, EAM PARTEM SENTENTIAE, QVAE PERTINEBAT AD DANDAM EI EX AERARIO CENTIES QVINQVAGIES SESTERTIVM, REMITTI VOLVISSET: TESTARI SENATVM, ET SE LIBENTER AC MERITO HANC SVMMAM INTER RELIQVOS HONORES, OB FIDEM DILIGENTIAMQVE PALLANTIS, DECERNERE COEPISSE: VOLVNTATI TAMEN PRINCIPIS SVI, CVI IN NVLLA RE FAS PVTARET REPVGNARE, IN HAC QVOQVE RE OBSEQVI. VTIQVE CVM SIT VTILE, PRINCIPIS BENIGNITATEM, PROMPTISSIMAM AD LAVDEM PRAEMIAQVE MERENTIVM, ILLVSTRARI VBIQVE, ET MAXIME IIS LOCIS, IN QVIBVS INCITARI AD IMITATIONEM, PRAEPOSITI RERVM EIVS CVRAE, POSSENT, ET PALLANTIS SPECTATISSIMA FIDES, ATQVE INNOCENTIA, EXEMPLO PROVOCARE STVDIVM TAM HONESTAE AEMVLATIONIS POSSET: EA, QVAE QVARTO KALEND. FEBRVAR. QVAE PROXIMAE FVISSENT, IN AMPLISSIMO ORDINE OPTIMVS PRINCEPS RECITASSET, SENATVSQVE CONSVLTA DE HIS REBVS FACTA, IN AES INCIDERENTVR, IDQVE AES FIGERETVR AD STATVAM LORICATAM DIVI IVLII. Reliqua eiusdem farinæ Senatusconsulta, quæ a togatis posteriorum temporum mancipiis vel terror, vel adulatio expressit, silentio præteruehi me, non est quod quisquam iure succenseat. Nam quæ sub iugum Imperatorum missi, a maiorum virtute & grauitate degenerantes, fractis animis, Patres Conscripti decreuerunt, mei stomachi non esse confiteor: testere licet, signate Quirites. Ea, qui volet, e Tacito, Suetonio, Dione, Lampridio & Spartiano petet.

215

CXXIX. SCTA IN HONOREM MATRONARVM *facta.*

Ad ea, quæ publica S. P. Q. R. forma percussa restant Senatusconsulta regrediamur, & in honorem Matronarum facta Senatusconsulta attingamus. *Martium Coriolanum, patriam oppugnare conantem, cum Veturia mater & Volumnia vxor a proposito & incœpto deduxissent, precibusque ab eo impetrassent, ne nefarium opus exsequeretur, Senatus, in earum honorem, Matronarum ordinem honorificentissimis decretis ornandum existimauit. Sanxit namque,* VTI FEMINIS SEMITA VIRI CEDERENT, VETVSTISQVE AVRIVM INSIGNIBVS, NOVVM VITTAE DISCRIMEN ADIECIT. PERMISIT *quoque his* PVRPVREA VESTE ET AVREIS VTI SEGMENTIS. *Super hæc* AEDEM ET ARAM FORTVNAE MVLIEBRI EO LOCO, QVO CORIOLANVS EXORATVS FVERAT, FACIENDVM CVRAVIT; *memorem beneficii animum suum, exquisito religionis cultu, testando.* Valerii Maximi verba sunt hæc lib. V. cap. 2. nihil addo de meo. Breuius, Senatum censuisse, Dionysius Halicarnass. lib. VIII. p. 387. scribit: Ταῖς γυναιξὶν ἔπαινόν τε ἀποδεδόσθαι τῆς προθυμίας, πάλαι δημοσίᾳ γραφῇ μνήμην εἰσοῦσαν ἐκ τῶν ἐπιγινομένων αἰώνιον, καὶ γέρας, ὅ, τι ἂν αὐταῖς λαβούσαις ἥδιστόν τε καὶ τιμιώτατον ἔσεσθαι μέλλει. Cui consentiens Plutarchus in Coriolano p. 231.

 Ψη-

Ψηφισαμένης δὲ, inquit, *βουλῆς, ὅτι ἂν αὐταῖς ἀξιώσωσι γενέσθαι πρὸς δόξαν ἢ χάριν, τοῦτο ποιῆσαι καὶ παρασχεῖν τοὺς ἄρχοντας, οὐδὲν ἠξίωσαν ἄλλο, ἢ Τύχης Γυναικείας ἱερὸν ἱδρύσασθαι.* Hoc & Liuius lib. II. c. 40. perstringens, non inuidisse laudes suas mulieribus viros Romanos, ait: Monumentumque quod esset, Templum FORTVNAE MVLIEBRI ædificatum, dicatumque esse. Quin etiam, cum ad crateram auream, quæ donum Apollini Delphos portaretur, matronæ aurum & omnia ornamenta sua in ærarium detulissent, grata ea res, vt quæ maxime Senatui vmquam fuit, *honoremque*, ait Liuius lib. V. c. 25. *ob eam munificentiam ferunt matronis habitum*, VT PILENTO AD SACRA LVDOSQVE, CARPENTIS FESTO PROFESTOQVE VTERENTVR. Eodem etiam libro c. 50. tradit, cum in publico deesset aurum, ex quo merces Gallis pacta, quæ erat mille pondo auri, redigeretur, Matronas suum contulisse, vt sacro abstineretur: ob eamque rem iis GRATIAS ACTAS, HONOREMQVE ADDITVM, VT EARVM, SICVT VIRORVM, POST MORTEM SOLENNIS LAVDATIO ESSET. Iam, quod de Campanis mulieribus Vestidia Oppidia, & Cluuia Facula, quarum altera, dum Capua obsideretur, quotidie pro salute Rom. exercitus sacrificauerat, altera captis militibus Rom. alimenta subministrare non destiterat, vrbe illa oppressa, Senatum Valerius libro V. cap. 2. scribit, HIS LIBERTATEM ET BONA RESTITVISSE, ET, SI QVID AMPLIVS PRAEMII PETIISSENT, LIBENTER SE DATVRVM, ASSEVERASSE, id ex eo S. C. quod supra e Liuii lib. XXVI. c. 33. exscripsi, clarius liquet.

CXXX. REGVM *appellatio a Senatu decreta & data.*

Porro summo se honore, maximoque beneficio affectos censebant Reges, quos Senatus eo nomine appellasset: idque in magna gloria & laude ponebatur, nec magnificentius vel præclarius quidquam illis accidere poterat. Cicero pro Deiotaro cap. 3. REX, QVEM SENATVS HOC NOMINE HONORIFICENTISSIMIS SAEPE DECRETIS APPELLAVERAT. Idem Orat. de Harusp. Respons. c. 13. *Atque hunc tamen Deiotarum, sæpe* A SENATV REGALI NOMINE DIGNVM EXISTIMATVM, *clarissimorum Imperatorum testimoniis ornatum, tu etiam* REGEM APPELLARI *cum Bogitaro iubes. Sed alter est* REX, IVDICIO SENATVS, PER NOS; *pecunia Bogitarus per te* APPELLATVS. Et Epist. 17. lib. V. ad Attic. *Cicerones nostros, Deiotarus filius*, QVI REX AB SENATV APPELLATVS EST, &c. Vtrumque certe Deiotarum, patrem & filium, ipse Reges sua sententia appellat, Philipp. XI. c. 12. Idem Epist. 15. ad Pæt. lib. IX. Famil. *Nam mihi, scito, iam a Regibus vltimis allatas esse literas, quibus mihi gratias agunt*, QVOD SE MEA SENTENTIA REGES APPELLAVERIM. Sallustius in bello 216
Iugurth. c. 65. auctor est, Numidæ cuidam Masanissæ nepoti, quem Micipsa testamento suo secundum heredem scripserat, petenti regum more, vt sellam iuxta poneret, Metellum negasse, QVOD IS HONOR EORVM MODO FORET, QVOS POPVLVS ROM. REGES APPELLAVISSET. Cæsar lib. I. de Bello Gall. cap. 35. de Ariouisto: *Quoniam tanto suo populique Rom. beneficio affectus, cum in Consulatu suo* REX ATQVE AMICVS A SENATV APPELLATVS ESSET, *hanc sibi populoque Rom. gratiam referret, vt in colloquium venire grauaretur.* Proinde, initio sermonis a se habiti cum Ariouisto, idem Cæsar sua Senatusque in eum beneficia hæc commemorauit, ibid. cap. 43. QVOD REX APPELLATVS ESSET A SENATV, QVOD AMICVS, QVOD MVNERA AMPLISSIMA MISSA. Hoc idem referens Dio lib. XXXVIII. p. 89. *Ἦρχε μὲν γὰρ*, ait, *Ἀριοούιστος τῶν Κελτῶν ἐκείνων, καὶ τήν τε κύρωσιν τῆς βασιλείας παρὰ τῶν Ῥωμαίων εἰλήφει, καὶ εἰς τοὺς φίλους τούς τε συμμάχους αὐτῶν ὑπ᾽ αὐτοῦ τοῦ Καίσαρος ὑπατεύοντος ἐγεγράπτο.* Idem lib. XLI. p. 194. *Ἰόβας δὲ πρὸς μὲν τοῦ Πομπηΐου τῶν τε ἄλλων τῶν ἐν Μακεδονίᾳ βουλευτῶν τιμάς τε εὕρατο καὶ* ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΠΡΟΣΗΓΟΡΕΥΘΗ. Sane Perseus a Paullo Æmilio victus litteras ad Senatum misisse dicitur, cum hac inscriptione: REX PERSEVS CONSVLI PAVLLO S. Quam inscriptionem vbi Paullus legit, quamquam in reliqua parte litterarum minime regiæ preces erant, tamen sine responso & litteris, eam legationem dimisit: vnde sensit Perseus, nominis regii sibi victo obliuiscendum: itaque alteras litteras cum priuati nominis titulo misit, vt narrat Liuius lib. XLV. c. 4. Mirum ergo nemini videri debet, Masanissam, vt idem Liuius lib. XXX. c. 17. scribit, per legatos gratiam Senatui egisse, QVOD SCIPIO EVM REGEM APPELLASSET. A Cn. etiam Pompeio Ariobarzanis filium, cui pater regno cesserat, REGEM APPELLATVM esse, Valerius Max. lib. V. cap. 7. refert.

Inde est, quod Reges a Senatu REGVM appellationes petiisse postulasseque legimus, cumque Regii nominis honorem non nisi pro magnis erga populum Rom. meritis datum. Ita Perseum, vbi regno Macedoniæ potitus est, legatos Romam misisse ad amicitiam paternam renouandam, petendumque, VT REX AB SENATV APPELLARETVR, Liuius lib. XL. c. 57. tradit. Syphacis quoque filium per legatos a Senatu petiisse, VT REX SOCIVSQVE ET AMICVS AB SENATV APPELLARETVR, idem Liuius lib. XXXI. c. 11. narrat: cuius legatis a Senatu responsum est: ET PATREM EIVS SYPHACEM SINE CAVSA, EX SOCIO ET AMICO, HOSTEM REPENTE POPVLI ROM. FACTVM: ET EVM IPSVM RVDIMENTVM ADOLE-

SCEN-

SCENTIAE, BELLO LACESSENTEM ROMANOS, POSVISSE. ITAQVE PACEM ILLI PRIVS PETENDAM A POPVLO ROM. ESSE, QVAM VT REX, SOCIVSQVE ET AMICVS APPELLARETVR. NOMINIS EIVS HONOREM PRO MAGNIS ERGA SE REGVM MERITIS, DARE POPVLVM ROM. CONSVEVISSE. Nec abs re Cicero Orat. pro Sextio c. 26. queritur, REGES APPELLATOS a populo, qui id numquam a Senatu postulassent. *m)*

CXXXI. SOCIORVM ET AMICORVM *appellatio* REGIBVS *a Senatu decreta.*

Reges autem, quibuscum Societatem & Amicitiam S. P. Q. R. iunxerat, SOCII ET AMICI A SENATV APPELLABANTVR: eaque appellatio maximo honori ducebatur. Cicero pro Sextio c. 26. *Ptolemaeus, qui si nondum erat ipse* A SENATV SOCIVS APPELLATVS, *erat tamen frater eius Regis, qui cum esset in eadem caussa, iam erat* A SENATV HONOREM ISTVM CONSECVTVS. Suetonius in Iul. cap. 11. *Nactus extraordinarii imperii occasionem, quod Alexandrini* REGEM SVVM SOCIVM ATQVE AMICVM A SENATV APPELLATVM EXPVLERANT. Diodorus Siculus lib. I. Καθ' ὃν χρόνον Πτολεμαῖος μὲν ὁ Βασιλεὺς, Ῥωμαίων οὔπω προσηγορεύετο Φίλος. Dio lib. XXXIX. p. 108. de eodem Ptolemaeo: Πολλὰ τισὶ τῶν Ῥωμαίων χρήματα, τὰ μὲν οἴκοθεν, τὰ δὲ δανεισάμενος, ὅπως τήν τε ἀρχὴν βεβαιώσηται, καὶ Φίλος καὶ Σύμμαχος ὀνομασθῇ, καταναλώκει. Alium quoque Regem Ptolemaeum Tiberio imperante a Senatu SOCIVM ATQVE AMICVM APPELLATVM, Tacitus lib. IV. cap. 26. narrat. Sic & Ariobarzanem, Εὐσεβῆ καὶ Φιλορώμαιον appellatum, Cicero testis est Epist. 2. lib. XV. Familiar. Caesar lib. I. de Bello Gall. cap. 3. *Cuius pater regnum in Sequanis multis annis obtinuerat,* ET A SENATV POPVLOQVE ROM. AMICVS APPELLATVS ERAT. Idem lib. IV. cap. 12. *In his Piso Aquitanus amplissimo genere natus, cuius auus in ciuitate sua regnum obtinuerat,* AMICVS AB SENATV APPELLATVS. Et lib. I. de Bello Ciu. cap. 6. *Refertur etiam de Rege Iuba,* VT SOCIVS SIT ATQVE AMICVS. Liuius lib. XXXIV. cap. 61. *Cuius conditionis res fuerit, priusquam hostes Carthaginienses essent,* SOCIVS ATQVE AMICVS REX NVMIDARVM ESSET. De Polemone etiam Rege Ponti haec Dio lib. LIV. p. 588. Κἂν τῷ αὐτῷ ἔτει τούτῳ ὅτε Πολέμων ἐν τῷ πόντῳ βασιλεύων, ἔς τε τοὺς Φίλους καὶ ἐς τοὺς Συμμάχους τοῦ δήμου ἐνεγράφη. Idem de Role Getarum Rege lib. LII. p. 529. Καὶ ὅτε Ῥώλης πρῶτον πρὸς τὸν Καίσαρα ἐλθὼν, Φίλος τε ἐπὶ τούτῳ καὶ Σύμμαχος αὐτοῦ ἐνομίσθη. Suetonius in Claud. cap. 24. Senatum ait, Seleuco Regi AMICITIAM ET SOCIETATEM ita demum pollicitum, si consanguineos suos Ilienses ab omni onere immunes praestitisset. Cyprios vero Reges, semper 217 SOCIOS ET AMICOS POPVLO ROM. fuisse, Cicero Orat. pro domo sua c. 8. scribit. Apud Liuium lib. XLII. c. 13. Rex Eumenes in Senatu verba faciens: *Abrupolim,* ait, SOCIVM ATQVE AMICVM VESTRVM *regno expulit.* Et mox: *Vt vos, & vestrae Reipubl. & nobis,* SOCIIS ATQVE AMICIS, *qui ex vobis pendemus, consulatis.* Tacitus lib. XV. c. 5. de Vologese Parthorum Rege: SOCIVM AMICVMQVE REGEM *cohortes Romanas circumsidere.* Hinc apud Suetonium in Octauio cap. 60. REGES AMICI ATQVE SOCII, *& singuli, in suo quisque regno, Caesareas urbes condiderunt.* Ibid. cap. 48. REGES SOCIOS, *etiam inter semetipsos, mutuis necessitudinibus iunxit.* Originem vero & historiam horum societatum & amicitiarum aperit Strabo lib. XII. his verbis: Συνέβη δὲ ἡνίκα πρῶτον Ῥωμαῖοι τὰ κατὰ τὴν Ἀσίαν διῴκουν, νικήσαντες Ἀντίοχον, Φιλίας καὶ συμμαχίας ἐποιοῦντο πρός τε τὰ ἔθνη, καὶ τοὺς Βασιλέας, τοῖς μὲν ἄλλοις Βασιλεῦσιν αὐτοῖς καθ' ἑαυτοὺς δοθῆναι τὴν Τιμὴν ταύτην· τῷ δὲ Καππαδόκει, καὶ αὐτῷ ἔθνει κοινῇ. ἐκλιπόντος δὴ τοῦ Βασιλικοῦ γένους, οἱ μὲν Ῥωμαῖοι συνεχώρουν αὐτοῖς αὐτονομεῖσθαι κατὰ τὴν συγκειμένην Φιλίαν τε καὶ συμμαχίαν πρὸς τὸ ἔθνος.

Huiusmodi autem societatem amicitiamque Reges aliquot a Senatu populoque Rom. petiisse apud Liuium legimus. Is enim, Antiochi legatos AD AMICITIAM PETENDAM ET SOCIETATEM IVNGENDAM, Romam venisse, lib. XXXIV. c. 56. memorat. Idem lib. XXVII. c. 4. legatos ab Rege Syphace Romam venisse narrat: quae is Rex prospera proelia cum Carthaginiensibus fecisset, memorasse: Regem nec inimiciorem vlli populo, quam Carthaginiensi, nec amiciorem, quam Romano, affirmasse. Misisse antea legatos in Hispaniam ad Imperatores Romanos: nunc ab ipso velut fonte petere amicitiam Romanam voluisse. Senatus legatis non benigne modo respondit, sed & ipse tres legatos cum donis ad Regem misit. At si qua cum maioribus eorum amicitia fuisset, eam RENOVARI, petebant. Et ita cum ab Antiocho Rege legati venissent, dixissentque petere Regem, VT QVAE CVM PATRE SVO SOCIETAS ATQVE AMICITIA FVISSET, EA SECVM RENOVARETVR, *imperaretque sibi populus Rom. quae* BONO FIDELIQVE SOCIO REGI *essent imperanda, se nullo vmquam cessaturum officio: ea merita in se Senatus fuisse, cum Romae esset, eam comitatem iuuentutis,*

m) In omnem hanc de adpellatione Regum, ab Romanis impetrata, quaestionem consulenda est elegantissima ac doctissima *Christi. Wilh. Kustneri,* Viri diuini humanique iuris Consultissimi, & Summi amici nostri, *Diss. de Modo Regum Adpellandorum apud veteres Romanos,* Lips. 1744.

tutis, vt pro Rege non pro obside omnibus ordinibus fuerit: Legatis, ait Liuius lib. XLII. c. 6. BENIGNE REPONSVM, ET SOCIETATEM RENOVARE CVM ANTIOCHO, QVAE CVM PATRE EIVS FVERAT, *A. Attilius Prætor Vrbanus iussus.* Prusiam etiam Regem a Senatu petiisse, VT SOCIETAS SECVM RENOVARETVR, Liuius lib. XLV. c. 44. scribit. Epitome Liuii lib. XLVI. *Ariarathe Cappadociæ Rege mortuo, filius eius Ariarathes accepit regnum, & AMICITIAM per legatos* CVM POPVLO ROM. RENOVAVIT.

Quin & ipsimet quandoque Romani vltro amicitiam societatemque Regum exposcebant. Liuius lib. XXIV. c. 48. *Syphax erat Rex Numidarum, subito Carthaginiensibus hostis factus. Ad eum Centuriones tres legatos miserunt, qui cum eo* AMICITIAM SOCIETATEMQVE FACERENT, *& pollicerentur*, SI PERSEVERARET VRGERE BELLO CARTHAGINIENSES, GRATAM EAM REM FORE SENATVI POPVLOQVE ROM. ET ADNIXVROS, VT IN TEMPORE, ET BENE CVMVLATAM, GRATIAM REFERANT. Idem lib. XXVII. cap. 4. legatos tres Alexandriam ad Ptolemæum Cleopatramque Reges, AD COMMEMORANDAM, RENOVANDAMQVE AMICITIAM, a Senatu missos narrat.

CXXXII. DONA ET MVNERA *Regibus, Sociis & Amicis, a Senatu missa.*

Huiusmodi autem Regibus, Sociis & Amicis, dona & munera mittere solebant, SCIPIONEM EBVRNEVM, TOGAM PICTAM, SELLAM CVRVLEM. Sic Liuius lib. XLII. cap. 14. Eumeni Regi omnes a Senatu honores habitos, DONAQVE AMPLISSIMA DATA, CVM SELLA CVRVLI, ATQVE EBVRNEO SCIPIONE. Idem Liuius lib. XXX. c. 15. auctor est, Masanissam REGEM APPELLATVM, eximiisque ornatum laudibus, aurea corona, aurea patera, SELLA CVRVLI, ET SCIPIONE EBVRNEO, TOGA PICTA, ET PALMATA TVNICA, a Scipione donatum. Dionysius Halicarn. lib. III. p. 145. *Ὥσπερ γε καὶ νῦν Ῥωμαῖοι τὰ σκῆπτρα καὶ τὰ διαδήματα δωροῦνται τοῖς βασιλεῦσι βεβαιοῦντες αὐτοῖς τὰς ἐξουσίας.* Illud autem σκῆπτρον ἐλεφάντινον fuisse, nec aliud re ipsa, quam scipionem eburneum, cui aquila imposita erat, ibidem ostendit: eaque est Iuuenalis Sat. X. v. 43. *volucris, sceptro quæ surgit eburno.* Tacitus lib. IV. c. 26. *Cognitis Ptolemæi per id bellum studiis, repetitus ex vetusto more, missusque e Senatoribus, qui* SCIPIONEM EBVRNEVM, TOGAM PICTAM, *antiqua Patrum munera, daret,* REGEMQVE ET SOCIVM ATQVE AMICVM APPELLARET. Alia quoque munera Regibus decreuisse Senatum, reperio. Liuius enim lib. XXX. c. 17. post auditos Masanissæ Numidarum Regis legatos, Senatum munera, quæ Prætor Regi mitteret, decreuisse scribit, SAGVLA PVRPVREA DVO, CVM FIBVLIS aureis singulis, & lato clauo tunicis, & equos duos phaleratos, bina equestria arma cum loricis, & tabernacula, militaremque supellectilem, qualem præberi Consuli mos est. Idem lib. XXVII. c. 4. legatos tres Alexandriam ad Ptolemæum Cleopatramque Reges missos, dona dare iussos Regi, Togam & tunicam purpuream cum sella eburnea: Reginæ pallam 218
pictam cum amiculo purpureo. Ibidem cap. eod. etiam legatos cum donis ad Regem Syphacem missos narrat, donaque tulisse eos, TOGAM ET TVNICAM PVRPVREAM, SELLAM EBVRNEAM, pateram auream ex quinque pondo factam: iussosque eos & alios Africæ Regulos adire, iisque dona, quæ darentur, portasse togas prætextas & ternum pondo pateras aureas. Et lib. XXXI. cap. 11. Masanissæ legatis auditis, DONA, ait, AMPLA DATA, *quæ ferrent Regi, vasa aurea, argenteaque*, TOGA PVRPVREA, ET PALMATA TVNICA, CVM EBVRNEO SCIPIONE, ET TOGA PRAETEXTA, CVM CVRVLI SELLA. Appianus in Libycis p. 18. *Μασανάσσῃ δὲ Ῥωμαῖοι χαριστήρια τῆς συμμαχίας, στέφανόν τε ἀπὸ χρυσοῦ, ἢ σφραγῖδα χρυσῆν ἔπεμπον, καὶ* ΕΛΕΦΑΝΤΙΝΟΝ ΔΙΦΡΟΝ, ΚΑΙ ΠΟΡΦΥΡΑΝ, ΚΑΙ ΣΤΟΛΗΝ ΡΩΜΑΙΚΗΝ, *καὶ ἵππον χρυσοφάλαρον, καὶ πανοπλίαν.* Gallorum vero Regulis a Senatu missa munera ex Liuii lib. XLIII. c. 5. & XLIV. c. 14. cui commodum erit, discet. n) Regi utique Antiocho, tum demum, cum se facturum dixit, quod censebat Senatus, dextram tamquam socio atque amico Regi Popilius porrexisse dicitur a Liuio lib. XLV. c. 12.

CXXXIII. HONORES *a Senatu* REGIBVS *habiti reliqui.*

Verum prius quam Senatum hunc, qui de Regibus habetur, dimittam, alios quoque Regibus a Senatu habitos honores recensebo. *Senatus*, ait Valerius Max. lib. V. cap. 1. *cum ad gratulandum sibi Prusiam Bithyniæ Regem, Perse deuicto, venire audisset, obuiam illi P. Cornelium Scipionem Quæstorem Capuam misit*, CENSVITQVE, VT DOMVS EI ROMAE QVAM OPTIMA CONDVCERETVR, ET COPIAE NON SOLVM IPSI, SED ETIAM COMITIBVS EIVS PVBLICAE PRAEBERENTVR. Breuiter hæc ille. Copiosius Liuius lib. XLV. c. 44. postquam Prusias cum filio Nicomede Vrbem ingressus, ad forum a porta, tribunalque Q. Cassii Prætoris perrexisset: *Deos*, ait, *qui Vrbem Romam incolerent, Senatumque & populum Rom. salutatum se dixit venisse: & gratulatum quod Perseа, Gentiumque reges vicissent, Macedonibusque & Illyriis in deditionem redactis, auxissent imperium. Cum Prætor*, SENATVM EI, SI VELIT, EO DIE DATVRVM, *dixisset: biduum petiit, quo templa Deum,*

n) Cf. *Küsteri* V. C. Diss. laudata de *Modo adpellandorum Regum*.

Deum, Vrbemque & hospites, amicosque viseret. DATVS, QVI CIRCVMDVCERET EVM L. CORNELIVS SCIPIO QVAESTOR, *qui & Capuam ei obuiam missus fuerat:* ET AEDES, *quæ ipsum comitesque eius benigne reciperent*, CONDVCTAE. *Tertio post die Senatum adit*, GRATVLATVS VICTORIAM *est: merita sua in eo bello commemorauit: petiit*, VT VOTVM SIBI SOLVERE, ROMAE IN CAPITOLIO DECEM MAIORES HOSTIAS, ET PRAENESTAE VNAM FORTVNAE, LICERET. *Ea vota pro victoria populi Romani esse.* ET VT SOCIETAS SECVM RENOVARETVR: *agerque sibi, de rege Antiocho captus, quem nulli datum a populo Rom. Galli possiderent, daretur.* FILIVM *postremo Nicomedem* SENATVI COMMENDAVIT. Et mox: *Cetera, quæ petebat, concessa: de agro responsum est:* LEGATOS AD REM INSPICIENDAM MISSVROS. SI AGER POPVLI ROMANI FVISSET, NEC CVIQVAM DATVS ESSET, DIGNISSIMVM EO DONO PRVSIAM HABITVROS ESSE. SI AVTEM ANTIOCHI NON FVISSET, EO NE POPVLI QVIDEM ROM. FACTVM APPARERE: AVT SI DATVS GALLIS ESSET, IGNOSCERE PRVSIAM DEBERE, SI EX NVLLIVS INIVRIA QVIDQVAM EI DATVM VELLET POPVLVS ROM. NE QVOD DETVR QVIDEM, GRATVM ESSE DONVM POSSE, QVOD EVM, QVI DET, VBI VELLET, ABLATVRVM ESSE SCIAT. FACILE NICOMEDIS COMMENDATIONEM ACCIPERE. QVANTA CVRA REGVM AMICORVM LIBEROS TVEATVR POPVLVS ROM. DOCVMENTO PTOLEMAEVM AEGYPTI REGEM ESSE. Additque, munera ei & filio dari Senatum censuisse, ET VT VICTIMAE, ALIAQVE, QVAE AD SACRIFICIVM PERTINERENT, SEV ROMAE, SEV PRAENESTAE IMMOLARE VELLET, REGI EX PVBLICO, SICVT MAGISTRATIBVS ROMANIS, PRAEBERENTVR: DONEC AD CLASSEM, DONO DATAM EI, REX PERVENISSET, L. CORNELIVS SCIPIO NE AB EO ABSCEDERET, SVMPTVMQVE IPSI ET COMITIBVS PRAEBERET, DONEC NAVEM CONSCENDISSENT. Idem Liuius lib. XLII. c. 19. legatos Ariarathis, Cappadocum Regis, puerum filium Regis secum adducentes Romam venisse, narrat, quorum oratio fuit: Regem educandum filium Romam misisse, vt iam inde a puero assuesceret moribus Romanis hominibusque: petere, vt eum non sub hospitum modo priuatorum custodia, sed publicæ etiam curæ, ac velut tutelæ vellent esse. Quæ Regis legatio grata fuit Senatui. Decreuerunt ergo: VT CN. SICINIVS PRAETOR AEDES INSTRVCTAS LOCARET, VBI FILIVS REGIS, COMITESQVE EIVS HABITARE POSSENT. Et lib. XLV. c. 42. Legatos ait a Cotye Rege Thracum missos, pecuniam ad redimendum regis filium, aliosque obsides apportantes orasse, vt eos pretio, quantum ipsi statuissent, Patres redimi paterentur. Quibus responsum ex auctoritate Senatus est, POPVLVM ROMANVM MEMINISSE AMICITIAE, QVAE CVM COTYE MAIORIBVSQVE EIVS ET GENTE THRACVM FVISSET: OBSIDES DATOS, CRIMEN, NON CRIMINIS DEFENSIONEM ESSE, CVM THRACVM GENTI, NE QVIETVS QVIDEM PERSEVS, NEDVM BELLO OCCVPATVS TIMENDVS FVISSET. CETERVM ETSI COTVS PERSEI GRA- 219
TIAM PRAETVLISSET AMICITIAE POPVLI ROM. MAGIS, QVID SE DIGNVM ESSET, QVAM, QVID MERITO EIVS FIERI POSSET, AESTIMATVRVM: FILIVM ATQVE OBSIDES EI REMISSVRVM. BENEFICIA GRATVITA ESSE POPVLI ROM. PRETIVM EORVM MALLE RELINQVERE IN ACCIPIENTIVM ANIMIS, QVAM PRAESENS EXIGERE. Narrat Valerius Max. lib. V. cap. 1. confecto Macedonico bello Musicanem Masinissæ filium cum equitibus, quos in præsidium Romanorum adduxerat, ab Imperatore Paulo ad patrem remissum, classe tempestate dispersa, Brundusium ægrum delatum esse. *Quod vbi Senatus cognouit, continuo illo Quæstorem ire iussit, cuius cura & hospitium adolescenti expediretur, & omnia, quæ ad valetudinem opus essent, præberentur: impensæque liberaliter cum ipsi, tum toti comitatui præstarentur: naues etiam vt prospicerentur, quibus se bene ac tuto cum suis in Africam traiiceret: equitibus singulas libras argenti & quingenos sestertios dari imperauit.* Hoc & Liuius lib. XLV. scripserat, sed nescio quo chasmate periit, hodieque in libris desideratur. Bene tamen habet, quod eam cladem Valerius Max. pensat, per quem salua res est. Ab illo, quod dictu leue est, regulus ille, Masinissæ filius, Mitagenes lib. XLV. c. 14. ab hoc, Musicanes vocatur. Plane cum rex Ptolemæus a minore fratre regno spoliatus, petendi auxilii gratia, cum paucis admodum seruis, squallore obsitus [illegible] venisset, ac se in hospitium Alexandrini pictoris contulisset: id postquam Senatui relatum est, accersito iuuene, quam potuit accurata, EXCVSATIONE VSVS EST, QVOD NEC QVAESTOREM ILLI MORE MAIORVM OBVIAM MISISSET, NEC PVBLICO EVM HOSPITIO EXCEPISSET: EAQVE NON SVA NEGLIGENTIA, SED IPSIVS SVBITO ET CLANDESTINO ADVENTV FACTA, *dixit. Et illum e Curia protinus ad publicos penates deduxit: hortatusque est*, VT DEPOSITIS SORDIBVS ADEVNDI IPSIVS DIEM PETERET. *Quin etiam curæ habuit*, VTI MVNERA EI QVOTIDIE PER QVAESTOREM DARENTVR: quemadmodum idem Valerius eiusdem lib. cap. 1. memoriæ prodidit.

CXXXIV. DE REGIBVS CAPTIVIS *humaniora Senatus decreta.*

De Regibus captiuis hæc etiam humaniter a Senatu decreta comperi. Syphacem quondam

dam opulentiſſimum Numidiæ regem captiuum in cuſtodia Tiburi mortuum, PVBLICO FVNERE Senatus, vt Valerius Maximus lib. V. cap. 1. ſcribit, cenſuit EFFERENDVM, vt vitæ dono honorem ſepulturæ adiiceret. Perſes quoque, cum poſt Pauli Æmilii triumphum, Albæ, in quam cuſtodiæ cauſa relegatus erat, deceſſiſſet, Quæſtore miſſo, publico funere efferendum cum Senatus curauit, nec reliquias regias iacere inhonoratas paſſus eſt. Liuius lib. XLV. cap. 42. poſt triumphos, quos de rege Perſeo L. Æmilius Paulus & C. Octauius egerunt, Patres ſtatuiſſe ait, vt Quintus Caſſius eum regem cum Alexandro filio Albam in cuſtodiam duceret, comites, pecuniam, argentum, inſtrumentum, quod haberet. Bitis vero Regis Thracum filius cum obſidibus in cuſtodiam Carſeolos eſt miſſus. Ceteros captiuos, qui in triumpho ducti erant, in carcerem condi placuit. Idem lib. XXX. c. 17. Lælium cum Syphace primoribusque Numidarum captiuos Romam veniſſe, quæque in Africa geſta eſſent, omnia ordine Patribus expoſuiſſe. *Conſulti*, ait, *inde Patres*, REGEM IN CVSTODIAM ALBAM MITTENDVM CENSVERVNT.

CXXXV. SOCIETAS ET AMICITIA CVM POPVLIS EXTERISQVE NATIONIBVS *SCto iuncta.*

Nec cum Regibus modo, ſed & cum populis, exteriſque nationibus Societas & Amicitia Senatusconſultis iungebatur. De his ſignificat Cicero lib. V. de Finib. cap. 23. cum ait: *Et iis, qui* PVBLICE SOCII SVNT, ET AMICI. Idem in Diuinat. cap. 20. *Cum lex ipſa de pecuniis repetundis*, SOCIORVM ATQVE AMICORVM POPVLI ROM. *cauſa comparata ſit.* Et lib. I. in Verr. cap. 4. *Ex fanis religioſiſſimis, ex vrbibus* SOCIORVM ATQVE AMICORVM, *non dubitauerit auferre.* Polybius (quem ipſum Lycortæ filium *σύμμαχον* fuiſſe *τῶν Ρωμαίων*, Pauſanias in Arcadic. ſcribit, quemque non ſpernendum auctorem vocans Liuius compluries citat) pacis cum Hierone factæ a S. P. Q. Rom. leges referens, lib. I. p. 16. *Λοιπὸν ἤδη Ρωμαῖοι*, ait, *ὡς φίλοις ϗ συμμάχοις ἐχρῶντο τοῖς Συρακοσίοις.* Rhodienſem etiam ciuitatem AMICAM ATQVE SOCIAM POPVLI ROM. fuiſſe, Gellius lib. VII. cap. 4. tradit. Epitome Liuii lib. XLVI. SOCIETAS *cum deprecantibus Rhodiis* IVNCTA EST. Mopſueſtiam eiuſdem iuris fuiſſe, teſtatur vetus inſcriptio, his verbis: SERVATORI HADRIANAE AC MOPSVESTIAE SACRAE, LIBERAE, INVIOLATAE, SVIS LEGIBVS VIVENTIS: POPVLO ROM. AMICITIA ET SOCIETATE CONIVNCTAE. (Apud Gruter. p. CCLV. 5.) Sed & Aeduos ſæpenumero a Senatu FRATRES CONSANGVINEOSQVE APPELLATOS, Cæſar lib. I. de Bello Gall. cap. 33. ſcribit. *o*) Eodem etiam nomine Ilienſes appellatos Suetonius in Claud. cap. 25. indicati. *p*)

CXXXVI. SOCIETATEM AMICITIAMQVE *Populi Romani* ROGABANT, *vel* RENOVARI PETEBANT *exteri.* SCTVM IN COMITIO PERSCRIPTVM *quomodo intelligendum?*

Proinde & qui numquam Socii & Amici fuerant, VT IN AMICITIAM POPVLI ROM. RECIPERENTVR, petebant, & quorum maio- 220
res amici populo fuerant, ſecum AMICITIAM SOCIETATEMQVE RENOVARI. Ita Lampſacenos Liuius lib. XLIII. c. 6. refert oraſſe per legatos, pro eo, quod a Perſeo, ſub cuius ditione erant, diſceſſerant, ſtatim atque Romanus exercitus in Macedoniam veniſſet, Imperatoribusque Romanis omnia præſtitiſſent, VT IN AMICITIAM POPVLI ROM. RECIPERENTVR. Idem lib. VII. c. 27. ad huiuſmodi AMICITIAM SOCIETATEMQVE IVNGENDAM, Carthaginienſes Romam legatos miſiſſe narrat. Thracum etiam legatis, SOCIETATEM AMICITIAMQVE PETENTIBVS, datum eſſe, quod petebant, idem Liuius lib. XLII. c. 19. ait. Leptitanos quoque Salluſtius in bello Iugurth. primum ad Beſtiam Conſulem, & poſtea Romam miſiſſe, & AMICITIAM SOCIETATEMQVE ROGASSE ſcribit. Idem de Ardeatibus Dionyſius Halicarnaſſ. lib. XI. p. 539. memorat in hunc modum: *Συνθῆκαι δὲ πρὸς τῶν Ἀρδεατῶν πόλιν ἐγένοντο περὶ φιλίας τε ϗ συμμαχίας. Ἐπρεσβεύσαντο γὰρ, ἀποτιθέμενοι τὰ περὶ*

o) *Aeduos* Fratres a Pop. Rom. adpellatos eſſe teſtatur etiam *Eumen. Panegyr.* Flauienſ. *c.* 2. *Tacit.* A. XI, 25. ex antiquo foedere id eſſe tradit. conſ. *Eumen.* Paneg. *pro reſtaur. ſchol.* c. 4. it *Conſtantin. c.* 3. 4. v. *Pigbii Hercul. Prodic. p.* 9. *ſqq.* Inde etiam ap. *Cic. ad Att. I,* 19. *ad Div. VIII,* 10. *Fratres Aedui* dicuntur. Alii etiam populi, ciuitatesque a Romanis acceperunt adpellationem *conſanguineorum*, *Cognatorum.* Segeſtanis quidem *cognationis* nomen tributum fuit *Cic. Verr.* V, 47. Auguſtus Neapolitanus in fœdere hoc dedit, vt *cognati obſeruarentur a Romanis. Suetom. Aug.* c. 18: Atque eam ob cauſam *Virg. Aen. III,* 5. dixiſſe accipiunt *Cognatas Vrbes, populosque propinquos.* Batauos item *fratres* populi Romani adpellatos eſſe tradit *Tacit.* M. G. c. 29. conſ. *Lipſ. ad Tac. A. l. c.*

p) Ilienſes non *fratres*, ſed *Conſanguinei* Populi Romani adpellati ſunt, auctore *Suet.* l. c. idque vetere Senatus decreto, cuius mentionem facit *Sueton.* l. c. Simile decretum memorat *Liv.* XXXVIII, 39. *Coniunctionem originis Romanæ* cauſam fuiſſe, quare Ilienſibus *pleniſſima immunitas* data ſit, tradit Calliſtratus *L.* 17. *D. de excuſat.* Nec abhorret, cetera priuilegia, quæ habuerunt multa, illis tributa eſſe, propter eandem originum memoriam. conſ. *Cuiac. Obſ.* X, 5. Segeſtanis quidem propter *cognationem* tributam eſſe *immunitatem*, ſcribit *Cic. Verr.* V, 47. Neque adeo improbabile eſt, docerique, ſi locus pateretur, argumentis non infirmis, poſſet, eas adpellationes *Conſanguineorum*, *Cognatorum*, *Fratrum* denique populi Romani non fuiſſe vanas, & omni emolumento caſſas, ſed habuiſſe potius certa quædam iura, & commoda; de quibus forte alio loco pluribus.

περὶ τῆς χώρας ἐγκλήματα, παρακαλοῦντες Φίλοι Ῥωμαίων γενέσθαι ϗ σύμμαχοι. Liuius etiam lib. XLIV. c. 14. Legatis Pamphyliorum AMICITIAM RENOVARE volentibus, benigne responsum scribit. Iosephus certe lib. XII. c. 17. refert, Iudam Pontificem, postquam accepisset a Romanis partas de Regibus victorias, Legatos Romam ad Amicitiam Societatemque iungendam misisse. Senatum vero dedisse, quod petebant, deque ea re Senatusconsultum factum quo placebat amicitiam societatemque cum populo Iudaico esse. Eodem S. C. cautum: MΗΔΕΝΑ τῶν ὑποτεταγμένων Ῥωμαίοις πολεμεῖν τῷ Ἰουδαίων ἔθνει, μηδὲ τοῖς πολεμοῦσι χορηγεῖν ἢ σῖτον, ἢ πλοῖα, ἢ χρήματα· ἐὰν δὲ ἐπίωσί τινες Ἰουδαίοις, βοηθεῖν Ῥωμαίους αὐτοῖς κατὰ τὸ δυνατόν· ϗ πάλιν, ἂν τῶν Ῥωμαίων ἐπίωσί τινες, Ἰουδαίους αὐτοῖς συμμαχεῖν. ἂν δέ τι πρὸς ταύτην τὴν συμμαχίαν θελήσῃ τὸ τῶν Ἰουδαίων ἔθνος ἢ προσθεῖναι, ἢ ἀφελεῖν, τοῦτο κοινῇ γενέσθαι γνώμῃ τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων· ὃ δ᾽ ἂν προστεθῇ, τοῦτ᾽ εἶναι κύριον. Postea etiam ad renouandam cum Romanis amicitiam a populo Iudaico alios legatos missos idem Iosephus lib. XIV. cap. 16. narrat: deque eorum postulatis S. C. factum in hæc verba: Λεύκιος Οὐαλέριος Λευκίου υἱὸς, Στρατηγὸς, συνεβουλεύσατο τῇ Συγκλήτῳ εἰδοῖς Δεκεμβρίαις, ἐν τῷ τῆς Ὁμονοίας ναῷ. Γραφομένῳ τῷ δόγματι παρῆσαν δὲ Λεύκιος Κωπώνιος Λευκίου υἱὸς, ϗ Παπίριος Κυρινὰς, περὶ ὧν Ἀλέξανδρος Ἰάσονος, ϗ Νουμήνιος, Ἀντιόχου, ϗ Ἀλέξανδρος Δωροθέου, Ἰουδαίων πρεσβευταὶ, ἄνδρες ἀγαθοὶ ϗ σύμμαχοι διελέχθησαν, ἀνανεούμενοι τὰς προϋπηργμένας πρὸς Ῥωμαίους χάριτας. ϗ τὴν φιάλην, ϗ ἀσπίδα χρυσῆν σύμβολον τῆς συμμαχίας γενομένην, ἀνήνεγκαν, ἀπὸ χρυσῶν μυριάδων πέντε, ϗ γράμματ᾽ αὐτοῖς ἠξίωσαν δοθῆναι, πρός τε τὰς αὐτονομουμένας πόλεις ϗ πρὸς βασιλεῖς, ὑπὲρ τοῦ τήν τε χώραν αὐτῶν ϗ τοὺς λιμένας ἀδείας τυγχάνειν, ϗ μηδὲν ἀδικεῖσθαι. Ἔδοξε δὲ συνθέσθαι Φιλίαν ϗ χάριτας πρὸς αὐτοὺς, ϗ ὅσων ἐδεήθησαν τυχεῖν ταῦτ᾽ αὐτοῖς παρασχεῖν, ϗ τὴν κομισθεῖσαν ἀσπίδα προσδέχεσθαι. Ad eamdem amicitiam renouandam, etiam post Antiochi regis obitum legatos Romam Hircanus Pontifex misit, quibus in Senatum introductis, & auditis, de ea re Ioseph. lib. XIII. Antiq. Iudaic. cap. 17. S. C. ait factum esse huiusmodi: Φάννιος Μάρκου υἱὸς στρατηγὸς βουλὴν συνήγαγε, πρὸ ὀκτὼ εἰδῶν Φεβρουαρίων, ἐν κομπίῳ, παρόντος Λευκίου Μαννίου Λουκίου υἱοῦ, Μεντίνα, ϗ Γαΐου Σεμπρονίου Γαΐου υἱοῦ Φαλερίνα. περὶ ὧν ἐπρέσβευσε Σίμων Δοσιθέου, ϗ Ἀπολλώνιος Ἀλεξάνδρου, καὶ Διόδωρος Ἰάσονος, ἄνδρες καλοὶ κἀγαθοὶ, πεμφθέντες ὑπὸ δήμου τῶν Ἰουδαίων, οἳ καὶ διελέχθησαν περὶ Φιλίας τῆς ὑπαρχούσης τούτοις καὶ Συμμαχίας πρὸς Ῥωμαίους, καὶ τῶν δημοσίων πραγμάτων, ὅπως τε Ἰόππη, καὶ λιμένες, καὶ Γάζαρα, καὶ πηγαὶ, καὶ ὅσας πόλεις αὐτῶν ἄλλας καὶ χώρας πολεμῶν ἔβαλεν Ἀντίοχος, παρὰ τὸ τῆς συγκλήτου δόγμα, ταῦτα ἀποκατασταθῇ. ἵνα τε τοῖς στρατιώταις τοῖς βασιλικοῖς μὴ ἐξῇ διὰ τῆς χώρας τῆς αὐτῶν, καὶ τῶν ὑπηκόων αὐτῶν διέρχεσθαι· καὶ ὅπως τὰ κατὰ τὸν πόλεμον ἐκεῖνον ψηφισθέντα ὑπ᾽ Ἀντιόχου παρὰ τὸ τῆς συγκλήτου δόγμα, ἄκυρα γένηται· ἵνα τε πρέσβεις πέμψαντες ἀποδοθῆναί τε αὐτοῖς ποιήσωσι τὰ ὑπ᾽ Ἀντιόχου ἀφαιρεθέντα, καὶ τὴν χώραν διατιμήσωνται, τὴν ἐν τῷ πολέμῳ διεφθαρμένην. ὅπως τε αὐτοῖς πρός τε βασιλεῖς καὶ δήμους ἐλευθέρους γράμματα δῶσιν εἰς ἀσφάλειαν τῆς εἰς οἶκον ἐπανόδου. ΕΔΟΞΕΝ ΟΥΝ περὶ τούτων ταῦτα ΑΝΑΝΕΩΣΑΣΘΑΙ ΦΙΛΙΑΝ ΚΑΙ ΣΥΜΜΑΧΙΑΝ πρὸς ἄνδρας ἀγαθοὺς καὶ ὑπὸ δήμου πεμφθέντας ἀγαθοῦ καὶ φίλου. Περὶ μέντοι γραμμάτων, ἀπεκρίναντο βουλεύσεσθαι, ὅταν ἀπὸ τῶν ἰδίων ἡ σύγκλητος εὐσχολήσῃ. Σπουδάσειν δὲ τοῦ λοιποῦ μηδὲν εἰς αὐτοὺς ἀδίκημα τοιοῦτο γενήσεσθαι· δοῦναί τε αὐτοῖς τὸν στρατηγὸν Φάννιον χρήματα ἐκ τοῦ δημοσίου, ὅπως ἂν εἰς τὴν οἰκίαν ἐπανέλθωσιν. Sed quæret aliquis, quid sibi vult, quod ait Senatum a Fannio Prætore habitum, ἐν κομπίῳ. Vetus interpres, cuius errorem Gelenius sequutus, vertit, *in campo:* quod valde nouum antiquitatum Romanarum peritis videbitur. Nam vbi lectum, aut cui vmquam fando auditum, Senatum in campo habitum? nec hoc Iosephum sensisse verisimile sano alicui fiet: sed aliud vox illa significat, aut ab antiquariis corrupta est. Cum primum certe oculos in eum locum conieci, numero venit in mentem mihi, mutatione pene nulla, leuique apicum diuulsione, morbo huic medicinam fieri posse. Protinus enim mihi suspicio iniecta est, Iosephum scripsisse ἐν κομιτίῳ· deinde has literas ιτ in π coaluisse. Verum in hanc sententiam suspenso gradu euntem me, aliud eiusdem argumenti, eademque lingua perscriptum S. C. confirmauit. Nam 221
quod de Asclepiade Clazomenio Græce exstat S. C. id æque in Comitio perscriptum fuisse testantur verba hæc in eius auctoritate posita: ἐν κομιτίῳ γραφομένῳ παρῆσαν, &c. Itaque, quod erat in coniectura positum, pro certo affirmari, amoto omni temeritatis metu, potest. In Comitio vtique stetisse legatos, docet Liuius lib. XXIX. c. 16. cum ait: *Decem legati Locrensium, obsiti squalore & sordibus, in Comitio sedentibus Consulibus, velamenta supplicum, ramos oleæ (vt Græcis mos est) porrigentes, ante tribunal cum flebili vociferatione humi procubuerunt.* Idem lib. XLV. c. 20. *Consulti ab M. Iunio Consule Patres, stantibus in Comitio legatis, vti locum, lautia, Senatumque darent.* Varro præterea lib. IV. de Ling. Lat. cap. 32. sub dextra Curiæ Hostiliæ a Comitio locum fuisse substructum, vbi nationum subsisterent legati, qui ad Senatum essent missi, eumque a parte, vt multa, Græcostasin appellatum, tradit. Græcostasin etiam supra Comitium olim

fuisse Plinius lib. XXXIII. cap. 2. demonstrat. Ascon. Pædianus in III. Verrin. Comitium locum fuisse ait propter Senatum, quo coire Equitibus populi Rom. licebat. Iam Accii Nauii auguris statuam, quam in Comitio, gradibus ipsis ad læuam Curiæ fuisse Liuius lib. I. c. 36. ait, Halicarnasseus lib. III. pag. 151. positam fuisse ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς πρὸ τοῦ βουλευτηρίου, scribit.

CXXXVII. *Verba* IN SOCIETATE ET AMICITIA DANDA *Senatui solennia.* SCTI DE ASCLEPIADE CLAZOMENIO SOCIISQVE *Græca tabula, & fragmenta Latina; eiusque Formulæ illustrantur.*

Verum, quo potissimum verborum genere Societatem & Amicitiam petentibus Senatus concedere soleret, receptaque in ea re verba aperiam. Compertum quidem certe habeo, Senatum in hac specie decernere consueuisse eos, quibuscum amicitiam & societatem iungerent, VIROS BONOS, SOCIOSQVE ET AMICOS APPELLARI, ET IN SOCIORVM FORMVLAM REFERRI, LOCVM ILLIS ET LAVTIA PRAEBERI. Nec tamen fidem mihi haberi absque sponsoribus postulo: ac, ne in me hanc obligationem suscipiam, reos debendi Liuium, & veterem tabulam æneam delegabo. Liuius lib. XLIII. c. 6. Lampsacenis postulantibus, VT IN AMICITIAM POPVLI ROMANI RECIPERENTVR, ET, SI PAX CVM PERSEO REGE FIERET, EXCIPERENTVR, NE IN REGIAM POTESTATEM RECIPERENT, Senatum decreuisse scribit, VTI Q. MAENIVS PRAETOR EOS IN SOCIORVM FORMVLAM REFERRET. Idem ad huiusmodi postulata decerni consueuisse testatur de Onesimo factum Senatusconsultum, quod eiusdem Liuii lib. XLIV. c. 16. ponitur. Onesimus enim cum deterrere a bello Philippum Macedonum Regem nequiuisset, primo subtrahere sese per alias atque alias causas, ne interesset iis, quæ non probabat, cœpit: postremo, suspectum se esse cernens, & proditionis interdum crimine insimulari, ad Romanos transfugit, magnoque vsui Consuli fuit. Quæ postquam introductus in curiam memorauit, Senatus IN FORMVLAM SOCIORVM EVM REFERRI *iussit:* LOCVM, LAVTIA, PRAEBERI, AGRI TARENTINI, QVI PVBLICVS POPVLI ROM. ESSET, DVCENTA IVGERA DARI, ET AEDES TARENTI EMI: VTI EA CVRARET, C. DECIMIO PRAETORI MANDATVM. Idem Liuius lib. XXIX. c. 19. Senatum Locrensium legatis inter cetera respondisse, ait, VIROS BONOS SOCIOSQVE EOS APPELLARI. Ac ne forte quis Liuii esse illa, non Senatus solennia verba cauilletur, proferam plenum, & omnibus suis partibus ac numeris absolutum, de Societate atque Amicitia Senatusconsultum, non patria id quidem lingua perscriptum, sed cuius præcipua, quæ ad rem faciunt, verba, in authentici latini fragmento salua sunt. Id ære fixum Romæ hodieque exstat, in hæc verba. (Apud Gruterum p. DIII.)

Ἐπὶ ὑπάτων Κοΐντου Λυτατίου Κοΐντου υἱοῦ, Κάτλου καὶ Μάρκου Αἰμιλίου Κοΐντου υἱοῦ, Μάρκου υἱωνοῦ Λεπίδου στρατηγοῦ δὲ κατὰ πόλιν, καὶ ἐπὶ τῶν ξένων Λευκίου Κορνηλίου. . . . . . . υἱοῦ Σισέννα, q) μηνὸς Μαΐου. Κόιντος Λυτάτιος Κοΐντου υἱὸς Κάτλος ὕπατος Συγκλήτῳ συνεβούλευσεν.

Πρὸ ἡμερῶν ἕνδεκα Καλανδῶν Ἰουνίων ἐν κομετίῳ Γραφομένῳ παρῆσαν Λεύκιος Φαβέριος Λευκίου υἱὸς Σεργία, Γάιος . . . . Λευκίου υἱὸς Ποβλιλία, Κόιντος Τίτου υἱὸς Σεργία. περὶ ὧν Κόιντος Λυτάτιος Κοΐντου υἱὸς ὕπατος λόγους ἐποιήσατο, Ἀσκληπιάδην Φιλίνου υἱὸν Κλαζομένιον, Πολύστρατον Πολυάρχου υἱὸν Καρύστιον, Μενίσκον Εἰρηναίου τὸν γεγονότα, Μενίσκον Θαργηλίου υἱὸν Μιλήσιον ἐν τοῖς πλοίοις παραγεγονέναι τοῦ πολέμου τοῦ Ἰταλικοῦ ἐπαρχομένου. τούτους ἐργασίαν ἔπανδρον καὶ πιστὴν τοῖς δημοσίοις πράγμασι τοῖς ἡμετέροις παρεσχηκέναι. Τούτοις ἑαυτὸν κατὰ τὸ τῆς συγκλήτου δόγμα εἰς τὰς πατρίδας ἀπολῦσαι βούλεσθαι, ἐὰν αὐτῷ φαίνηται, ὅπως ὑπὲρ τῶν καλῶς πεπραγμένων ὑπ' αὐτῶν ἀνδραγαθημάτων εἰς τὰ δημόσια πράγματα τὰ ἡμέτερα καταλογὴ αὐτῶν γένηται. Περὶ τούτου τοῦ πράγματος οὕτως ἔδοξεν. Ἀσκληπιάδην Φιλίνου υἱὸν Κλαζομένιον, Πολύστρατον Πολυάρχου υἱὸν Καρύστιον, τὸν γεγονότα Μενίσκον, ἄνωθεν δὲ Θαργηλίου, ἄνδρας καλοὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ φίλους ἀγορεῦσαι τὴν Σύγκλητον, καὶ τὸν Δῆμον τὸν Ῥωμαίων διαλαμβάνειν τὴν τούτων ἐργασίαν καλὴν καὶ ἔπανδρον, καὶ πιστὴν τοῖς δημοσίοις πράγμασι τοῖς ἡμετέροις γεγονέναι. Δι' ἣν αἰτίαν Σύγκλητον κρίνειν, ὅπως οὗτοι, τέκνα, ἔκγονοί τε αὐτῶν ἐν ταῖς ἑαυτῶν πατρίσιν ἀλειτούργητοι πάντων τῶν πραγμάτων καὶ ἀνείσφοροι ὦσιν. Εἴ τινες εἰσφοραὶ ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτῶν εἰσπεπραγμέναι εἰσίν, μετὰ 222
τὸ τοῦ τέλους τῶν δημοσίων πραγμάτων τῶν ἡμετέρων χάριν ὁρμῆσαι, ταῦτα αὐτοῖς ἀποδοθῶσιν, ἀποκατασταθῶσιν. Εἴ τέ τινες ἀγροί, οἰκίαι, ὑπάρχοντα αὐτῶν πέπρανται, μετὰ τὸ ἐκ τῆς πατρίδος τῶν δημοσίων πραγμάτων τῶν ἡμετέρων χάριν ὁρμῆσαι, ὅπως ταῦτα πάντα τούτοις εἰς ἀκέραιον ἀποκατασταθῇ. Εἴτέ τις προθεσμία παρεληλύθει, ἀφ' οὗ ἐκ τῆς πατρίδος, τῶν δημοσίων πραγμάτων τῶν ἡμετέρων χάριν ὥρμησαν, μήτι τοῦτο τὸ πρᾶγμα αὐτοῖς βλαβερὸν γένηται, μηδέ τι αὐτοῖς διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν ἔλασσον ὀφείληται, μηδέ τι ἔλασσον αὐτοῖς μεταπορεύεσθαι, πράσσειν ἐξῇ. Ὅσαι τε κληρονομίαι αὐτοῖς, ἢ τοῖς τέκνοις αὐτῶν παρεγένοντο, ὅπως ταύτας ἔχωσιν, διακατέχωσιν, καρπεύωνταί τε. ὅσα τε ἂν αὐτοί, τέκνα, ἔκγονα, γυναῖκές τε αὐτῶν παρ' ἑτέρου μεταπορεύωνται, ἐάν τε τὶ παρ' αὐτῶν, τέκνων, ἐκγόνων, γυναικῶν τε αὐτῶν ἕτεροι μεταπο-

q) Principium hoc SCti melius exhibet Auctor, quam *Gruterus Inscr.* l. c. de *Sisennæ* autem Prætura v. *Reizii* V. C. *Excurs. IX. ad Theoph. l.*

ταπεϱεύωνται, ὅπως τȢ́των, τέκνων, γυναικῶν τε αὐτῶν ἐξȢσία καὶ αἵϱεσις ᾗ. Ἐάν τε ἐν ταῖς πατϱίσιν κατὰ τοὺς ἰδίȣς νόμȣς βȢ́λωνται κϱίνεσθαι, ἢ ἐπὶ τῶν ἡμετέϱων ἀϱχόντων, ἐπὶ Ἰταλικῶν κϱιτῶν, ἐάν τε ἐπὶ πόλεως ἐλευθέϱας, τῶν διὰ τέλους ἐν τῇ Φιλίᾳ τȢ̃ Δήμȣ τοῦ Ῥωμαίων μεμενηκυιῶν, ȣ̂ ἂν πϱοαιϱῶνται, ὅπως ἐκεῖ τὸ κϱιτήϱιον πεϱὶ τούτων τῶν πϱαγμάτων γένηται. Εἰ τινὰ κϱιτήϱια πεϱὶ αὐτῶν ἀπόντων, μετὰ τὸ ἐκ τῆς πατϱίδος ὁϱμῆσαι, γεγονότα ἐστὶν, ταῦτα ὅπως εἰς ἀκέϱαιον ἀποκατασταθῇ, καὶ ἐξ ἀκεϱαίȣ κϱιτήϱιον κατὰ τὸ τῆς ΣυγκλήτȢ δόγμα γένηται. Εἰ τινὰ χϱήματα αἱ πόλεις αὐτῶν δημοσίᾳ ὀφείλωσιν, μή τι εἰς ταῦτα τὰ χϱήματα δοῦναι ὀφείλωσιν. Ἄϱχοντες ἡμέτεϱοι, οἵ τινες ἂν ποτε Ἀσίαν, Εὔβοιαν μισθῶσιν, ἢ πϱοσόδους Ἀσίᾳ, Εὐβοίᾳ ἐντιθῶσιν, φυλάξωνται, μή τι ȣ̓͂τοι δοῦναι ὀφείλωσιν. ὅπως τε Κόϊντος Λυτάτιος, Μάϱκος Αἰμίλιος ὕπατοι, ὁ ἕτεϱος, ἢ ἀμφότεϱοι, ἐὰν αὐτοῖς φαίνηται, τȢ́τους εἰς τὸ τῶν φίλων διάταγμα ἀνενεχθῆναι φϱοντίσωσιν. τούτοις τε πίνακα χαλκοῦν φιλίας ἐν τῷ Καπετωλίῳ ἀναθεῖναι, θυσίαν τε ποιῆσαι ἐξῇ. Ξένια τε αὐτοῖς, κατὰ τὸ διάταγμα, τόπον, παϱοχήν τε τὸν Ταμίαν τὸν κατὰ πόλιν τȢ́τοις μισθῶσαι, ἀποστεῖλαί τε κελεύωσιν. Ἐάν τε πεϱὶ τῶν ἰδίων πϱαγμάτων πϱεσβευτὰς πϱὸς τὴν Σύγκλητον ἀποστέλλειν, αὐτοί τε παϱαγίνεσθαι πϱοαιϱῶνται, ὅπως αὐτοῖς, τέκνοις, ἐκγόνοις τοῖς αὐτῶν, ἐὰν αὐτοῖς φαίνηται, γϱάμματα πϱὸς τȣ̀ς ἄϱχοντας τȣ̀ς ὑμετέϱους, οἵ τινες Ἀσίαν, Μακεδονίαν ἐπαϱχείας διακατέχουσιν, καὶ πϱὸς τοὺς ἄϱχοντας αὐτῶν ἀποστείλωσιν. τὴν Σύγκλητον θέλειν, καὶ δίκαιον ἡγεῖσθαι, ταῦτα οὕτω, γίνεσθαι οὕτως, ὡς ἂν αὐτοῖς ἐκ τῶν δημοσίων πϱαγμάτων, πίστεως τε τῆς ἰδίας φαίνηται, ἔδοξεν. Ἀσκληπιάδου τȢ̃ Φιλίνȣ Κλαζομενίȣ, ΠολυστϱάτȢ τȢ̃ ΠολυάϱχȢ Καϱυστίου, Μενίσκȣ τȢ̃ Εἰϱηναίȣ Μιλησίȣ.

Fuerat hoc æque Latine ac Græce in æs incisum Senatusconsultum: sed ænea Latina tabula pene tota intercidit, ex qua paucula dumtaxat verba supersunt, quæ ego aliquot vocum accessione, quas literarum varietas prodet, de meo, aucta subiiciam.

. . . . EIS. LEIBEREIS. POSTEREIS. VXO*ribus* . . . .
. . . . CERTARE. SEIVE. APVD. MAGISTRATVS. *nostros* . . . .
. . . . VBEI. VELINT. VTEI. IBEI. IVDICIVM. DE. EIS. REBVS. FIAT. SEI. QVA. *iudicia*
. . . .
*In. integrum. restitua*NTVR. ET. DE. INTEGRO. IVDICIVM. EX. S. C. FIAT. SEI. QVAS PECVNIAS. CIVI*tates. eorum. publice. debent* . . . .
*Magistrat*VS. NOSTRI. QVEIQVOMQVE. ASIAM. EVBOEAM. LOCABVNT. VECTIGALVE ASIAE. *Eubœæ* . . . . . .
. . . . *Vtique. Q. Lutatius. M.* AEMILIVS. COS. A. A. S. E. V. EOS. IN. AMEICORVM FORMVLAM. REFERRENDOS. CVRARENT. EIS . . . .
*f*ACERE. LICERET. MVNVSQVE. EIS. EX. FORMVLA. LOCVM. LAVTIAQVE. Q. VRB. EIS LOCARE. MITTEREQVE . . . . . .
VENEIRE. VELLENT. VTI. EIS. LEIBEREIS. POSTEREISQVE. EORVM. LEGATOS. VENIRE MITTEREQVE. LICERET. VTEIQ
SI. EI. V. E. LITTERAS. AD. MAGISTRATVS. NOSTROS. QVEI. ASIAM. MACEDONIAM. PROVINCIAS. OPTINENT. ET. AD. MAGISTRATVS. EORVM. MITT*ant* . . . .
Senatum. velle. &. AEQVOM. CENSERE. EA. ITA. FIERI. I. V. E. R. P. F. S. V. C.

Sed, cetera desint licet, ex palliatis tamen, togata multa verba elici possunt. In Græcis enim liquido perspicueque multa cerno, quæ velut certa Senatusconsultorum verba, manu iniecta vindicare, & dicere, nostra esse, audeo. Qualia sunt: Ὕπατος Συγκλήτῳ συνεβȣ́λευσεν, id est, CONSVL SENATVM CONSVLVIT: &: Γϱαφομένῳ παϱȣ̃σαν, id est, SCRIBENDO ADFVERE: Λόγους ἐποιήσατο, VERBA FECIT. Ἐϱγασίαν ἐπανδϱον καὶ πιστὴν OPERAM FORTEM ET FIDELEM, quæ fuisse solennia verba docet Cicero III. c. 6. Catilinar. cum ait; *Deinde L. Flaccus & C. Pontinus Prætores, quod eorum* OPERA FORTI FIDELIQVE VSVS ESSEM, MERITO AC IVRE LAVDANTVR. Liuius lib. XXIV. c. 47. *Hispanis duplicia cibaria dari iussa,* OPERAQVE EORVM FORTI AC FIDELI PERSAEPE RESPVBL. VSA EST.
223 Et lib. XLV. cap. 14. *Et populum Rom. ab eo, bello Punico,* FORTI FIDELIQVE OPERA ADIVTVM. Idem lib. XL. c. 36. *Socium Latini nominis XII. millia, DC. equites, quorum* FORTI OPERA *duobus aduersus Celtiberos præliis vsus Q. Fuluius esset.* Quæ etiam lib. XXII. c. 60. coniungit: *Haberetis hodie viginti millia armatorum Canusii,* FORTIA, FIDELIA, PATRES CONSCRIPTI. Sequitur: Πεϱὶ τούτȣ τȢ̃ πϱάγματος οὕτως ἔδοξεν, id est, DE EA RE ITA CENSVERVNT. Ἄνδϱας καλοὺς κἀγαθοὺς καὶ φίλους ἀγοϱεῦσαι τὴν Σύγκλητον, hoc est, VIROS BONOS ET AMICOS SENATVM APPELLARE. Quæ fuisse certa huiusmodi Senatusconsultorum verba ex Liuii lib. XXIX. c. 19. supra docui, & nunc, vt alium quoque ex isto fonte riuulum ducam, moneo, Socios & Amicos BONORVM ET FIDELIVM appellatione olim ornari consueuisse, eaque præcipua laude commendatos. Itaque Locrensium

Legati in Senatu de Pleminii crudelitate querentes, apud Liuium lib. XXIX. c. 17. aiunt: *Magis indignemini*, BONIS AC FIDELIBVS SOCIIS *tam atroces atque indignas iniurias ab legato vestro militibusque fieri.* Idem lib. XXIV. cap. 48. *Tum primum, vt pro* BONIS AC FIDELIBVS SOCIIS *facerent, orauit, vt duo legationem referrent ad Imperatores suos.* Et apud eumdem lib. XXII. c. 27. Hieronis legati: *Itaque* (inquiunt) *quamquam probe sciat magnitudinem populi Rom. admirabiliorem prope aduersis rebus, quam secundis, missa tamen a se omnia, quibus a* BONIS FIDELIBVSQVE SOCIIS *bella iuuari soleant.* Idem lib. XLII. c. 6. per legatos Antiochum Regem petiisse ait, *imperaret sibi populus Rom. quæ* BONO FIDELIQVE SOCIO REGI *essent imperanda.* Et lib. XLIII. cap. 6. Carthaginiensium legati, SE BONORVM FIDELIVMQVE SOCIORVM muneribus sæpe functos esse, commemorant. Sallustius in bello Iugurthino c. 77. Leptitanos, ait, ex quo in societatem & amicitiam assumpti fuere, semper BONOS FIDELESQVE mansisse. Cicero etiam Oration. de Haruspic. Respons. cap. 13. testimonium Deiotaro tribuit huiusmodi: *Quem vnum habemus in orbe terrarum*, FIDELISSIMVM HVIC IMPERIO, ATQVE AMANTISSIMVM NOSTRI NOMINIS REGEM. Idem Philipp. XI. cap. 13. *Quid de Cn. Pompeio loquar, qui vnum Deiotarum in toto orbe terrarum* EX ANIMO AMICVM, VEREQVE BENEVOLVM, VNVM FIDELEM POPVLO ROM. *iudicauit.* Hæc etiam verba Liuius lib. XXII. cap. 60. ita coniungit. *Nunc autem quemadmodum hi* BONI FIDELESQVE *(nam fortes ne ipsi quidem dixerint) ciues esse possunt.* Reliqua excutiamus: *Δι ἣν αἰτίαν Σύγκλητον κρίνειν*, QVAS OB RES, vel, OB EAS CAVSAS SENATVM IVDICARE. *Ἀγροὶ, οἰκίαι. ὑπάρχοντα*, AGRI, AEDIFICIA, LOCA. Ita forte, AGROS, AEDIFICIA, LOCA, reddere voluerunt, nam ea coniungi solita in legibus supra docuimus. *Εἰ τέ τις προθεσμία παρελήλυθεν*, SI CVIVS ACTIONIS DIES EXIIT, vel, vt in Edicto Prætoris, Ex quib. caus. maior. SIVE CVIVS ACTIONIS EORVM CVI DIES EXISSE DICETVR. *Ἔχωσιν, διακατέχωσιν, καρπεύωνται*· in his lucent verba hæc: HABERE, POSSIDERE, FRVI. *Τέκνα, ἔκγονα, γυναῖκες*, LIBERI, POSTERI, VXORES. *Μή τι τοῦτο τὸ πρᾶγμα βλαβερὸν γένοιτο.* NE EA RES FRAVDI SIT. Eius vero S. C. eximia, primarumque, vt ita dicam, partium verba, quorum nomine illi ad exhibendum iudicium dictauimus, sunt hæc: *Ὕπατοι ὁ ἕτερος ἢ ἀμφότεροι, ἐὰν αὐτοῖς φαίνηται, τούτοις εἰς τὸ τῶν φίλων διάταγμα ἀνενεχθῆναι φροντίσωσι.* Quæ interpretatione mea non egent. In fragmento enim Latino supersunt hæc: CONSVLES, ALTER, AMBOVE, SI EIS VIDEBITVR, EOS IN AMICORVM FORMVLAM REFERVNDOS CVRARENT. Illa vero: *Ξενιά τε αὐτοῖς, κατὰ τὸ διάταγμα, τόπον, παροχήν τε τὸν ταμίαν τὸν κατὰ πόλιν τούτοις μισθῶσαι, ἀποστεῖλαί τε κελεύωσιν*, funguntur officio horum Latinorum: MVNVSQVE EIS EX FORMVLA, LOCVM, LAVTIAQVE QVAESTOREM VRBANVM EIS LOCARE MITTEREQVE. Postrema verba Græca: *Τὸν Σύγκλητον θέλειν καὶ δίκαιον ἡγεῖσθαι*, tantumdem valent, quantum Latina hæc, quæ in authentico apparent: SENATVM VELLE ET AEQVVM CENSERE EA ITA FIERI, ITA VTI E REPVBL. FIDEQVE SVA VIDEBITVR, CENSVERVNT. Atque hinc, quod semel dictum sit, Liuii verba nobis non immerito pro Senatus oraculis esse, facile quisque iudicabit.

CXXXVIII. HOSPITIVM CONTRAHI *quibuscum decreuerit Senatus?* AMICITIAM ET SOCIETATEM DISTRAHENDI *ritus.*

Præter Societatem vero & Amicitiam, quandoque etiam HOSPITIVM CONTRAHI decernebant Patres, cum eo, qui eorum legatos benigne & comiter excepisset. Auctorem habeo, & qui magno suo periculo causam meam recipiat, Liuium. Is enim, cum Timasitheo Liparensi, quod a piratis captos Romanorum legatos Delphos cum donis proficiscentes, perductosque in publicum hospitium, Delphos etiam cum præsidio nauium prosecutus sospites Romam restituerat, HOSPITIVM SENATVSCONSVLTO FACTVM, lib. V. cap. 28. scribit. Eodemque lib. c. 50. a Senatu decretum tradit: VT CVM CAERETIBVS PVBLICE HOSPITIVM FIERET, QVOD SACRA POPVLI ROM. AC SACERDOTES RECEPISSENT.

Atque vt eos, quos in amicitiam & societatem admittebant, in Formulam sociorum referri iubebant, ita, quibuscum fœdus dissoluebant, societatemque distrahebant, eorum amicitiam societatemque renuntiabant. Sic legatos in Ma- 224
cedoniam ad res repetendas, renuntiandamque amicitiam Regis Persei missos, eam amicitiam societatemque renuntiasse Liuius lib. XLII. cap. 25. refert.

CXXXIX. SCta PROBROSA ET IGNOMINIOSA. *SCta talia.* IN MILITES *facta.*

Honorificis Senatusconsultis expositis, his contraria, Probrosa aliquot & Ignominiosa adscribere consequens est. Quorum signa feret id, quod in milites, qui ex acie Canensi profugerant, factum accepimus. Liuius lib. XXIII. c. 25. *De exercitu Marcelli*, QVI EX FVGA CANNENSI ESSENT, IN SICILIAM EOS TRADVCI, ATQVE IBI MILITARE, DONEC IN ITALIA BELLVM ESSET, *placuit.* Quo oculos reflexit lib. XXV. c. 5. cum ait: *Canensis*

sis reliquiæ cladis, *is exercitus erat relegatus in Siciliam*, *sicut ante dictum est*, NE ANTE PVNICI BELLI FINEM IN ITALIAM REPORTARETVR. Idem lib. XXVI. cap. 2. *Facinus indignum esse*, *Cannensem exercitum*, *quod ex acie fugerit*, *in Siciliam deportatum*, NE PRIVS INDE DIMITTATVR, QVAM HOSTIS EX ITALIA DECESSERIT. Plutarchus in Marcello p. 304. Τῶν δὲ φυγῇ περιγινομένων τὸ πλῆθος εἰς Σικελίαν ἀποστεῖλαι, Ἰταλίας μὴ ἀποβαίνειν, ἕως πολεμεῖ πρὸς Ἀννίβαν. Simile Senatusconsultum factum esse de exercitu Cn. Fuluii, qui in Apulia fœde cæsus, fugatusque erat, ex Liuii lib. XXVI. c. 1. intelligimus. Illic enim de eo sic loquitur: *Huic generi militum Senatus eundem*, *quem Cannensibus*, *finem statuerat militiæ*. Quod ego ita interpretor, vt Senatus eis missionem reditumque in patriam negauerit ante belli finem. *Additum*, ait ibidem Liuius, *vtrorumque ignominiæ*, NE IN OPPIDIS HIBERNARENT, NEVE OPPIDIS HIBERNA PROPIVS VLLAM VRBEM DECEM MILLIBVS PASSVVM AEDIFICARENT. Quin etiam cum pro his Cannensis cladis reliquiis Marcellus Senatum per literas deprecatus esset, petiissetque, vt eorum sibi opera ad expugnationem Syracusarum vti liceret, decreuisse Senatum Liuius lib. XXV. c. 7. scribit: MILITIBVS, QVI AD CANNAS COMMILITONES SVOS PVGNANTES DESERVISSENT, SENATVI NIHIL VIDERI REMPVBL. COMMITTENDAM ESSE. SI M. CLAVDIO PROCONSVLI ALITER VIDERETVR, FACERET, QVOD E REPVBL. FIDEQVE SVA DVCERET: DVM NE QVIS EORVM MVNERE VACARET, NEV DONO MILITARI VIRTVTIS ERGO DONARETVR, NEV IN ITALIAM REPORTARETVR, DONEC HOSTIS INTRA ITALIAM ESSET. Valerius vero Maximus hoc idem, narrans lib. II. cap. 2. Senatum rescripsisse ait, INDIGNOS ESSE, QVI IN CASTRA RECIPERENTVR. CETERVM SE EI PERMITTERE, VT FACERET, QVOD REIPVBL. EXPEDIRE IVDICASSET, DVM NE QVIS EX EIS MVNERE VACARET, AVT DONO MILITIAE DONARETVR, AVT IN ITALIAM, DONEC HOSTES IN EA ESSENT, ACCEDERET. At Frontinus lib. IV. Strategematum cap. 1. *Senatus*, ait, *negauit* SIBI PLACERE COMMITTI HIS REMPVBL. QVAM DESERVISSENT. *Marcello tamen permisit facere*, *quod videretur*, DVM NE QVIS EORVM MVNERE VACARET, NEVE DONARETVR, NEVE QVOD PRAEMIVM FERRET, AVT IN ITALIAM REPORTARETVR (sic enim cum veteri codice legendum est) DVM POENI IN EA FVISSENT. Plutarchus in Marcello p. 305. Ἐποιήσατο γνώμην ἡ βουλὴ μηδὲν εἰς δημόσια πράγματα δεῖσθαι Ῥωμαίους ἀνθρώπων ἀνάνδρων. Εἰ δὲ βούλεται χρῆσθαι Μάρκελλος αὐτοῖς ἴσως, μηδενὶ τῶν ἐπ' ἀνδρείᾳ νομιζομένων στεφάνων καὶ γερῶν τυχεῖν ὑπ' ἄρχοντος. Auctor est Valerius Maximus lib. II. cap. 7. Tarentino bello, quassatis licet, atque attritis Reipubl. viribus, cum magnum captiuorum ciuium numerum a Pyrrho Rege vltro missum recepissent Patres, decreuisse: VT EX IIS, QVI EQVO MERVERANT, PEDITVM NVMERO MILITARENT, NEVE QVIS EORVM INTRA CASTRA TENDERET, NEVE LOCVM EXTRA ASSIGNATVM VALLO AVT FOSSA CINGERET, NEVE TENTORIVM EX PELLIBVS HABERET. *Recursum autem iis ad pristinum militiæ ordinem proposuerunt*, SI QVIS BINA SPOLIA EX HOSTIBVS TVLISSET. Ibidem etiam milites, qui Rhegium iniusto bello occupauerant, mortuoque duce Iubellio M. Cæsium scribam eius sua sponte Imperatorem delegerant, Senatum carcere inclusisse, ait, ac M. Fuluio Flacco Trib. Pl. denuntiante, ne in ciues Romanos aduersus morem maiorum animaduerteret, nihilominus propositum exsecutum esse. Itaque *quinquagenos*, *per singulos dies*, VIRGIS CAESOS SECVRI PERCVTI *iussit*, EORVMQVE CORPORA SEPVLTVRAE MANDARI, MORTEMQVE LVGERI *vetuit*. Addit eodem loco Valerius, quod cum Q. Petilinum Consulem fortissime aduersus Ligures pugnantem occidere milites passi essent, LEGIONI, NEQVE STIPENDIVM ANNI PROCEDERE, NEQVE AERA DARI, SENATVS DECREVIT, *quia*, *pro salute Imperatorum*, *hostium telis se non obtulerant*.

CXL. HOSTIBVS DEDENDOS *quosnam Senatus censuerit?*

Plane eos, qui turpem cum hostibus pacem fecissent, Senatus decernere solebat, ipsismet HOSTIBVS DEDI. Sic Caudinæ pacis sponsores HOSTIBVS DEDI Senatus decreuit, quemadmodum Liuius lib. IX. c. 10. refert. Mancinum etiam propter inuidiam fœderis Numantini a Patre patrato ex S. C. Numantinis deditum, 225 Cicero lib. I. c. 40. & II. c. 32. de Oratore, & Topic. cap. 8. & lib. III. Officior. c. 30. memorat. Cuius Senatusconsulti Appianus lib. de Bell. Hispaniensibus p. 302. meminit his verbis: Μαγκῖνον δὲ ἔγνωσαν ἐκδοῦναι τοῖς Νομαντίνοις, ἄνευ σφῶν αἰσχρὰς συνθήκας πεποιημένον, ὡς λόγῳ καὶ Σαμνίταις οἱ πατέρες, ὅμοια χωρὶς αὐτῶν συνθεμένους ἡγεμόνας εἴκοσιν, ἐξεδεδώκεσαν. Vell. Paterculus lib. II. c. 90. de Hispanis: *In illis*, ait, *turpe Q. Pompeii fœdus*, *turpiusque Mancini*, *Senatus*, *cum ignominia dediti Imperatoris*, *rescidit*. Idque vt religione fœderis populus solueretur, ita placuisse Cicero Orat. pro Cæcinna c. 34. & Epitome Liuii lib. LVI. & Plutarchus in Gracchis, docent. Marcum quoque Clodium, CORSIS, quia turpem cum his pacem fecerat, DEDENDVM SENATVS CENSVIT, auctore Valerio Maximo lib. VI. cap. 3. Vtrumque Senatusconsultum Ammianus Marcellin. lib. XIV. c. vlt. perstrinxit, de

de Nemesi loquens, his verbis: *Eadem Mancinum post imperium dedidit Numantinis, summa atrocitate, Veturium & Claudium Corsis.* Sed & L. Minutium, & L. Manlium Senatus CARTHAGINIENSIBVS, quod eorum legatis manus attulissent, PER FECIALES DEDI IVSSIT, narrante Valerio Maximo lib. VI. cap. 7. & Liuio lib. XXXVIII. cap. 42. Q. Fabium quoque & Cn. Apronium, ædilitate functos, quod legatos ab vrbe Apollonia Romam missos, orta contentione, pulsassent, Senatus, auctore Valerio Maximo lib. VI. cap. 7. PER FECIALES LEGATIS DEDIDIT, Quæstoremque cum his Brundusium ire iussit, ne quam in itinere a cognatis deditorum iniuriam acciperent. Epitome Liuii lib. XV. *Cum legatos Apolloniatium ad Senatum missos quidam iuuenes pulsassent, dediti sunt Apolloniatibus.* Suetonius in Iul. c. 24. scribit, nonnullos in Senatu censuisse, CAESAREM DEDENDVM HOSTIBVS. Quemdam etiam ex Annibalis captiuis, qui fallaci reditu iureiurando se exsoluisset, Senatus censuit COMPREHENDENDVM, ET CVSTODIBVS PVBLICE DATIS DEDVCENDVM AD ANNIBALEM, vt Liuius lib. XXII. c. 61. scribit.

CXLI. SCta IN MORTVORVM IGNOMINIAM *facta.*

In hoc album referenda sunt Senatusconsulta in mortuorum ignominiam facta, quibus eorum memoria damnabatur. Cuiusmodi est id, quo Valerius Max. lib. VI. cap. 7. Tiberium Gracchum, vt patriæ inimicum, quia potentiam suam saluti eius prætulerat, HOSTEM IVDICATVM, VLTIMO SVPPLICIO AFFECTVM, SEPVLTVRAE QVOQVE HONORE SPOLIATVM FVISSE, scribit. Idemque, vt in CAII FRATRIS COMITES ET AMICOS ANIMADVERTERETVR. Vespasianum quoque Suetonius in eius vita cap. 2. ait, pœnæ coniuratorum addendum censuisse, VT INSEPVLTI PROIICERENTVR. Idem in Domitiano cap. vlt. *De eius cæde Senatus adeo lætatus est, vt repleta certatim Curia non temperaret, quin mortuum contumeliosissimo atque acerbissimo acclamationum genere laceraret,* SCALAS ETIAM INFERRI, CLIPEOSQVE ET IMAGINES EIVS CORAM DETRAHI, ET IBIDEM SOLO AFFIGI IVBERET, NOVISSIME ERADENDOS VBIQVE TITVLOS, ABOLENDAMQVE OMNEM MEMORIAM DECERNERET.

CXLII. *Ad* RESPONSA, LEGATIS EXTERARVM NATIONVM *data, transitio. Legati petebant,* SIBI SENATVM DARI.

Sed iam tempus est, vt ad ea, quæ exterarum nationum legatis dabantur, responsa, transitum faciam, & qua verborum formula concipi ea solerent, exemplis demonstrem. Ante omnia sciendum est, legatos petiisse, SIBI SENATVM DARI, id est, vt Senatum adire, mandataque sua & postulata exponere liceret, ad eamque rem sibi dies diceretur. Liuius lib. XXX. c. 40. *Legatis Carthaginiensium & Philippi Regis (nam ii quoque venerant) petentibus,* VT SENATVS SIBI DARETVR, *responsum iussu Patrum a Dictatore est,* CONSVLES NOVOS IIS SENATVM DATVROS ESSE. Idem lib. XLV. c. 20. *Cum Rhodii, gratulatum se de victoria, purgatumque ciuitatis crimina, dicentes venisse, petissent,* VT SENATVS SIBI DARETVR. Et lib. XLII. c. 26. *Responsum tamquam legatis,* VT QVI ADIRE, &c. Apud eumdem lib. XXIX. c. 16. Locrensium legati orant, vti sibi PATRES ADEVNDI, *deplorandique ærumnas suas potestas fiet.* SENATVQVE DATO, natu maximus ex iis verba facit. De Rhodiorum etiam legatis hæc lib. XLII. cap. 26. scribit: *Venerant Rhodii legati ad purganda ea, quæ vulgo iactari de ciuitate sciebant.* *Ceterum* SENATVM IIS DARI, *cum noui Consules magistratum inissent,* PLACVIT. Coloniarum quoque magistratus Romam accitos, lib. XXIX. c. 15. refert, orasse atque obsecrasse Coss. VT SIBI SENATVM ADIRE, AC DEPRECARI LICERET. Valerius Max. lib. V. cap. 1. de Ptolemæo, qui Romam clam Senatu sordidatus & squalidus venerat: *Hortatus* ait, *eum Senatus est, vt depositis sordibus,* ADIVNDI IPSIVS DIEM PETERET. Senatus autem illis dari dicebatur, cum in Senatum introducti audiebantur, quemadmodum & Senatus dari dicebatur extra Vrbem Imperatoribus, cum in Senatu de rebus abs se gestis differentes, postulantesque, vt sibi triumphare liceret, audiebantur.

CXLIII. LEGATI SOCIORVM ET AMICORVM QVIBVS DE CAVSIS *plerumque Romam venerint? Ac primum* DE QVERELIS LEGATORVM, *& quæ Senatus responsa querentibus data?* 226

Legati vero Sociorum & Amicorum variis de caussis Romam veniebant. Nam vel, vt Querelas suas ad Senatum deferrent, vel Gratulandi caussa, vel vt Auxilium postularent, implorarentque, potissimum mitti consueuerant. Quæ, vt aliquo ordine locus hic tractetur, ita distinguenda censui. Primum ergo de querelis disseremus, ad quas varie pro re subiecta respondebatur. Interdum enim de iniuriis sibi a vicinis populis, vel regibus, illatis; interdum de iniuriis, quas a magistratibus Romanis passi erant, querebantur. Sociorum certe Italicorum legatis querentibus, vri & vastari agros a finitimis Hetruscis, quod desciscere a populo Rom. nollent, obtestantibusque Patres conscriptos, VT SE A VI ATQVE INIVRIA COMMVNIVM HOSTIVM TVERENTVR, responsum fuisse Liuius lib. X. c. 45. narrat, CVRAE SENATVI FVTVRVM, NE SOCIOS FIDEI SVAE POENITERET. Idem lib. XXXIX. c. 46. & 47. scribit,

ex

ex quo fama per gentes, quæ Macedoniam accolunt, vulgata fuit, crimina, querimoniasque de Philippo Rege non negligenter ab Romanis audiri, & multis operæ pretium fuiſſe queri, pro ſe quasque ciuitates, gentesque, ſingulos etiam priuatim, Romam aut ad ſpem leuandæ iniuriæ, aut ad deflendæ ſolatium, veniſſe. Quæ cum vtcumque purgata eſſent a Demetrio Philippi filio, qui alia excuſauit, alia recepit futura, ita vt maxime vellet Senatus, ad ea reſponderi placuit: NIHIL PATREM EIVS NEQVE RECTIVS, NEC MAGIS, QVOD EX VOLVNTATE SENATVS ESSET, FECISSE, QVAM QVOD, VTCVMQVE EA GESTA ESSENT, PER DEMETRIVM FILIVM SATISFIERI VOLVISSET ROMANIS. MVLTA ET DISSIMVLARE ET OBLIVISCI, ET PATI PRAETERITA, SENATVM POSSE, ET CREDERE, ETIAM DEMETRIO CREDENDVM ESSE: OBSIDEM ENIM SE ANIMVM EIVS HABERE, ETSI PATRI CORPVS REDDIDERIT: ET SCIRE, QVANTVM SALVA IN PATREM PIETATE POSSIT. AMICVM EVM POPVLO ROMANO ESSE, HONORISQVE EIVS CAVSSA MISSVROS IN MACEDONIAM LEGATOS: VT, SI QVID MINVS FACTVM SIT, QVAM DEBVERIT, TVM QVOQVE SINE PIACVLO RERVM PRAETERMISSARVM FIAT. VELLE ETIAM, SENTIRE PHILIPPVM, INTEGRA OMNIA SIBI CVM POPVLO ROM. DEMETRII FILII BENEFICIO, ESSE. Idem Liuius lib. XLII. c. 23. ſ. refert, Carthaginienſium legatos queſtos in Senatu, præter agrum, de quo legati a Roma, qui in re præſenti cognoſcerent, miſſi erant, amplius ſeptuaginta oppida, caſtellaque agri Carthaginienſis Maſaniſſam vi atque armis occupaſſe: ac proinde Senatum oraſſe, vt trium harum rerum vnam abs ſe impetrari ſinerent, vt, vel ex æquo apud ſocium populum, quid cuiusque eſſet, diſceptarent; vel permitterent Carthaginienſibus, vt aduerſus iniuſta arma pio iuſtoque ſe tutarentur bello: vel ad extremum, ſi gratia plus quam veritas apud eos valeret, ſemel ſtatuerent, quid donatum ex alieno Maſaniſſæ vellent. Ad quæ cum Maſaniſſæ filius Guluſſa reſpondiſſet: *Sibi facile non eſſe de his rebus agere, de quibus nihil mandati a patre haberet, neque patri facile fuiſſe mandare; cum Carthaginienſes, nec, qua de re acturi eſſent, nec omnino ituros ſe Romam indicaſſent. Eam cauſam fuiſſe patri mittendi ſe Romam, qui deprecaretur Senatum, ne quid communibus inimicis, criminantibus ſe, crederent, quem ob nullam aliam cauſam, niſi propter conſtantem fidem erga populum Rom. odiſſent.* His vtrimque auditis, Senatus ita reſponderi iuſſit: SENATVI PLACERE, GVLVSSAM EXTEMPLO IN NVMIDIAM PROFICISCI ET NVNTIARE PATRI, VT DE IIS, DE QVIBVS CARTHAGINIENSES QVERANTVR, LEGATOS QVAMPRIMVM AD SENATVM MITTAT, DENVNTIETQVE CARTHAGINIENSIBVS, VT AD DISCEPTANDVM VENIANT. SI ALIQVID POSSENT MASANISSAE HONORIS CAVSSA, ET FECISSE, ET FACTVROS ESSE: IVS GRATIAE NON DARE: AGRVM, QVA CVIVSQVE SIT, POSSIDERI VELLE: NEC NOVOS STATVI FINES, SED VETERES OBSERVARI, IN ANIMO HABERE: CARTHAGINIENSIBVS VICTIS, SE ET VRBES, ET AGROS CONCESSISSE, NON VT IN PACE ERIPERENT PER INIVRIAM, QVAE IVRE BELLI NON ADEMISSENT. Iſſenſes vero legati cum apud Senatum queſti eſſent, Gentium Illyriorum Regem fines ſuos ſecundo populatum eſſe, mittendos ad eum, quemadmodum Liuius lib. XLII. c. 26. ſcribit, Patres cenſuerunt, qui nuntiarent: QVI SOCII QVERERENTVR APVD SENATVM, EXVSTVM A REGE AGRVM: NON AEQVVM EVM FACERE, QVI AB SOCIIS SVIS NON ABSTINERET INIVRIAM. Sed & cum legati ſociarum vrbium ex Græcia queſti eſſent, vaſtatos agros a Philippi Macedonum Regis præſidiis, miſſosque in Macedoniam ad res repetendas legatos, non admiſſos, Senatum cenſuiſſe, LEGATOS MITTENDOS AD PHILIPPVM REGEM, QVI, HAEC ADVERSVS FOEDVS FACTA VIDERI PATRIBVS, NVNTIARENT, idem Liuius lib. XXX. c. 26. memorat. Quod vbi Philippus comperit, legatos Romam miſit, qui purgarent, quæ de populatione ſociorum illi obiiciebantur, & M. Aurelium vltro accuſarent, quod contra fœdus bello eum laceſſiſſet. Hi reſponſum, vt eodem libro c. 42. Liuius narrat, tulerunt huiuſmodi: BELLVM QVAERERE REGEM, ET, SI PERGAT, PROPEDIEM INVENTVRVM. DVPLICITER AB EO FOEDVS VIOLATVM: ET, QVOD SOCIIS POPVLI ROM. INIVRIAS FECERIT, BELLO ARMIS- 227
QVE LACESSIVERIT, ET QVOD HOSTES AVXILIIS ET PECVNIA IVVERIT: ET P. SCIPIONEM RECTE ATQVE ORDINE VIDERI FECISSE, ET FACERE, QVOD EOS, QVI ARMA CONTRA POPVLVM ROM. FERENTES CAPTI SVNT, HOSTIVM NVMERO IN VINCVLIS HABEAT: ET M. AVRELIVM E REPVBL. FACERE, GRATVMQVE ID SENATVI ESSE, QVOD SOCIOS POPVLI ROM. QVANDO IVRE FOEDERIS NON POSSET, ARMIS TVEATVR.

CXLIV. SOCIORVM CONTROVERSIIS DIRIMENDIS *Legati a Senatu decreti, qui* IN RE PRAESENTI *cognoſcerent.*

Plane ſociorum inter ſe controuerſiis auditis, Senatus plerumque decernebat legatos mitti, qui in re præſenti de iis cognoſcerent. Et ita poſt Carthaginienſium & Maſaniſſæ diſceptationes auditas, de regione, quam dubiæ poſſeſſionis, ſui regni, an iuris Carthaginienſium eſſet, Maſaniſſa effecerat: *Reſponderi,* ait Liuius lib.

XXXIV. c. 61. *Legatis vtriusque partis placuit*, MISSVROS SE IN AFRICAM, QVI INTER POPVLVM CARTHAGINIENSEM, ET REGEM, IN RE PRAESENTI DISCEPTARENT. Quod & Appianus ἐν Λιβυκῇ p. 37. refert. Legationibus quoque Eumenis, Ariarathis Cappadocis, & Pharnacis, non aliud responsum datum Liuius lib. XL. c. 20. tradit, quam, MISSVROS, QVI DE CONTROVERSIIS EORVM COGNOSCERENT, STATVERENTQVE. Post auditas etiam Thessalorum & Perrœborum querelas, de vrbibus suis a Philippo Macedonum Rege possessis, & Eumenis Regis, de Thraciis oppidis, per vim ab eo occupatis, cum Philippi Regis legati, qui ad ea purganda venerant, *nihil, nisi permissu Romanorum Imperatorum factum*, affirmassent, Senatus, ne quid absente Rege statueret, LEGATOS, AD EAS CONTROVERSIAS DISCEPTANDAS, MISIT: qui postquam legationem renuntiarunt, Regum quoque, ciuitatumque legatos in Senatum introduxerunt: Patres, ALIAM NOVAM LEGATIONEM, IN MACEDONIAM ET GRAECIAM, DECREVERVNT, AD VISENDVM, REDDITAENE CIVITATES RHODIIS, ET THESSALIS, ET PERROEBIS, ESSENT, vt idem Liuius lib. XXXIX. c. 24. & c. 33. narrat. Idem lib. XXXVII. c. 55. Asiæ legationibus, & querelis de Antiocho auditis, responsum scribit: DECEM LEGATOS MORE MAIORVM SENATVM MISSVRVM AD RES ASIAE DISCEPTANDAS, COMPONENDASQVE.

CXLV. QVERELAE DE MAGISTRATIBVS ROMANIS, *a Senatu auditæ, & responsa querentibus data.*

Senatus æque aures querelis de Magistratibus patebant. Locrensium legatos Liuius lib. XXIX. c. 19. scribit, questos in Senatu, se a Q. Pleminio Legato, Romanisque militibus plus quam hostilia passos, multaque nefarie in Deos hominesque facta. Quibus excedere iussis, Senatum de his consultum ita censuisse: PLEMINIVM LEGATVM VINCTVM ROMAM DEPORTARI PLACERE, ET EX VINCVLIS CAVSAM DICERE: AC SI VERA FORENT, QVAE LOCRENSES QVERERENTVR, IN CARCERE NECARI, BONAQVE EIVS PVBLICARI. M. POMPONIVM PRAETOREM, CVI SICILIA PROVINCIA SORTE EVENISSET, TRIDVO PROXIMO IN PROVINCIAM PROFICISCI. COSS. DECEM LEGATOS, QVOS IIS VIDERETVR, EX SENATV LEGERE, QVOS CVM PRAETORE MITTERENT, ET DVOS TRIBVNOS PLEB. ATQVE AEDILEM. CVM EO CONSILIO PRAETOREM COGNOSCERE. SI EA, QVAE LOCRENSES FACTA QVERERENTVR, IVSSV AVT VOLVNTATE P. SCIPIONIS FACTA ESSENT, VT EVM DE PROVINCIA DECEDERE IVBERENT. SI P. SCIPIO IAM IN AFRICAM TRAIECISSET, TRIBVNI PLEB. ATQVE AEDILIS CVM DVOBVS LEGATIS, QVOS MAXIME IDONEOS PRAETOR CENSVISSET, IN AFRICAM PROFICISCERETVR. TRIBVNI ATQVE AEDILIS, QVI REDVCERENT INDE SCIPIONEM: LEGATI, QVI EXERCITVI PRAEESSENT, DONEC NOVVS IMPERATOR AD EVM EXERCITVM VENISSET. SIN M. POMPONIVS, ET DECEM LEGATI COMPERISSENT, NEQVE IVSSV, NEQVE VOLVNTATE P. SCIPIONIS EA FACTA ESSE, VT IN EXERCITV SCIPIO MANERET, BELLVMQVE, VT PROPOSVISSET, GERERET. LOCRENSIBVS CORAM SENATVM RESPONDERE, QVAS INIVRIAS SIBI FACTAS QVERERENTVR, NEQVE SENATVM, NEQVE POPVLVM ROM. FACTAS VELLE: VIROS BONOS, SOCIOSQVE ET AMICOS EOS APPELLARI. LIBEROS, CONIVGES, QVAEQVE ALIA EREPTA ESSENT, RESTITVI. PECVNIAM, QVANTA EX THESAVRIS PROSERPINAE SVBLATA ESSET, CONQVIRI, DVPLAMQVE PECVNIAM IN THESAVRIS REPONI, ET SACRVM PIACVLARE FIERI: ITA, VT PRIVS AD COLLEGIVM PONTIFICVM REFERRETVR, QVOD SACRI THESAVRI MOTI, APERTI, VIOLATIQVE ESSENT, QVAE PIACVLA, QVIBVS DIIS, QVIBVS HOSTIIS FIERI PLACERET. MILITES, QVI LOCRIS ESSENT, OMNES IN SICILIAM TRANSPORTARI: QVATVOR COHORTES SOCIORVM LATINI NOMINIS IN PRAESIDIVM LOCROS ADDVCI. Idem Liuius lib. XLIII. cap. 4. Abderitarum legatos narrat auditos in Senatu, querentes oppidum suum ab Hortensio Prætore expugnatum ac direptum esse, principes securi percussos, sub corona ceteros venisse. Quæ cum indigna Patribus visa essent, decreuerunt, 228
vt duo legati ad RESTITVENDOS IN LIBERTATEM ABDERITAS MITTERENTVR. *Iisdem mandatum, vt & Hostilio Consuli, & Hortensio Pratori nuntiarent*, SENATVM, ABDERITIS INIVSTVM BELLVM ILLATVM, CONQVIRIQVE OMNES, QVI IN SERVITVTE SINT, ET RESTITVI IN LIBERTATEM, AEQVVM CENSERE. De Cassio quoque, qui tum Tribunus militum in Macedonia erat, cum querelæ ad Senatum delatæ essent, tam a Gallorum regulis, quam a Carnorum, Histrorum, Iapidumque legatis, quod is agros Alpinorum populorum depopulatus, hostiliter peragrasset, passimque rapinas & incendia facta, & se pro hostibus habitos dixissent, responsum fuisse, Liuius lib. XLIII. c. 5. auctor est: SENATVM EA, QVAE FACTA QVEREBANTVR, NEQVE SCISSE FVTVRA, NEQVE, SI FACTA ESSENT, PROBARE. SED INDICTA CAVSA DAMNARI ABSENTEM CONSVLAREM VIRVM, INIVRIVM FORE, CVM IS REIPVBL. CAVSSA ABESSET. VBI IS EX MACEDONIA REDISSET, TVM SI CORAM EVM ARGVERE VELLENT, COGNITA RE, SENATVM DATVRVM

TVRVM OPERAM, VT SATISFIERET. *Nec reſponderi tantum ius gentibus, ſed legatos mitti, duos ad Regulum trans Alpes, tres circa eos populos placuit: qui indicarent, quæ Patrum ſententia eſſet.* Sed & cum Hiſpaniæ vtriusque legati aliquot populorum, in Senatum introducti, de Magiſtratuum Rom. auaritia, ſuperbiaque conqueſti eſſent, petiiſſentque, ne ſe ſocios fœdius ſpoliari, vexariue, quam hoſtes, paterentur: Senatus, narrante Liuio lib. XLIII. cap. 2. L. Canuleio Prætori, qui Hiſpaniam ſortitus erat, negotium dedit, VT IN SINGVLOS, A QVIBVS HISPANI PECVNIAS REPETERENT; QVINOS RECIPERATORES EX ORDINE SENATORIO DARET, PATRONOSQVE, QVOS VELLENT, SVMENDI POTESTATEM FACERET. Memorabile eſt & illud Senatus reſponſum Chalcidenſium legatis datum. Nam cum illi de iniuriis ſibi illatis a C. Lucretio & Hortenſio Prætoribus Romanis queſti eſſent, Senatus iuſſu, Chalcidenſibus, quemadmodum Liuius lib. XLIII. cap. 8. ſcribit, Q. Mænius Prætor reſpondit: QVAE BENE MERITOS ESSE, ET ANTE, ET IN BELLO, QVOD GERATVR, DE POPVLO ROM. DICANT, EA ET SCIRE, VERA EOS REFERRE SENATVM, ET PERINDE AC DEBEANT, GRATA ESSE. QVAE FACTA A C. LVCRETIO, FIERIQVE AB L. HORTENSIO PRAETORIBVS ROMANIS QVERANTVR, EA NEQVE FACTA, NEQVE FIERI VOLVNTATE SENATVS, QVEM NON POSSE EXISTIMARE, QVI SCIAT BELLVM PERSI, ET ANTE PHILIPPO PATRI EIVS INTVLISSE POPVLVM ROM. PRO LIBERTATE GRAECIAE, NON VT EA A MAGISTRATIBVS SOCII, ATQVE AMICI PATERENTVR. LITTERAS SE AD L. HORTENSIVM PRAETOREM DATVROS ESSE, QVAE CHALCIDENSES QVERANTVR ACTA, EA SENATVI NON PLACERE. SI QVI IN SERVITVTEM LIBERI VAENISSENT, VT EOS CONQVIRENDOS PRIMO QVOQVE TEMPORE, RESTITVENDOSQVE IN LIBERTATEM CVRARET: SOCIORVM NAVALIVM NEMINEM, PRAETER MAGISTROS, IN HOSPITIA DEDVCI, AEQVVM CENSERE. Sed & cum Syracuſanorum legati, in Senatum introducti, queſti eſſent, præter mœnia & tecta exhauſta vrbis, & refracta Deum delubra, Diis ipſis, ornamentisque eorum ablatis, nihil relictum Syracuſis eſſe: bona quoque multis adempta, ita, vt ne nudo quidem ſolo, reliquiis direptæ fortunæ alere ſeſe ac ſuos poſſent, orarentque Patres conſcriptos, vt, ſi nequirent omnia, ſaltim, quæ comparerent, cognoſcique poſſent, reſtitui dominis iuberent. De eorum poſtulatis ita decreuiſſe Patres, Liuius lib. XXVI. c. 32. ſcribit: QVAE MARCELLVS GERENS BELLVM, VICTORQVE EGISSET, RATA HABENDA ESSE: IN RELIQVVM CVRAE SENATVI FORE REM SYRACVSANAM: MANDATVROSQVE CONSVLI LEVINO, QVOAD SINE IACTVRA REIPVBL. FIERI POSSET, FORTVNIS EIVS CIVITATIS CONSVLERET. Idem lib. XXXVIII. cap. 43. refert Ambracienſium legatos in Senatum introductos, qui ſibi, cum in pace eſſent, imperataque a prioribus Coſſ. feciſſent, & eadem præſtare obedienter M. Fuluio parati eſſent, bellum illatum queſti ſunt, agros primum depopulatos, terrorem direptionis & cædis vrbi iniectum, vt eo metu claudere cogerentur portas: obſeſſos deinde & oppugnatos ſe, & omnia exempla belli edita in ſe, cædibus, incendiis, ruinis, direptione vrbis, coniuges, liberos, in ſeruitium abſtractos: bona adempta, templa tota vrbe ſpoliata ornamentis, ſimulacra Deûm, Deos demum ipſos conuulſos ex ſedibus ſuis ablatos eſſe: parietes poſtesque nudatos. De ea re S. C. factum eſt: VT AMBRACIENSIBVS OMNES SVAE RES REDDERENTVR: IN LIBERTATE ESSENT, AC LEGIBVS SVIS VTERENTVR: PORTORIA, QVAE VELLENT, TERRA MARIQVE CAPERENT, DVM EORVM IMMVNES ROMANI AC SOCII LATINI NOMINIS ESSENT: SIGNA ALIAQVE ORNAMENTA, QVAE QVERERENTVR EX AEDIBVS SVIS SVBLATA ESSE, DE IIS, CVM M. FVLVIVS ROMAM REVERTISSET, PLACERE AD COLLEGIVM PONTIFICVM REFERRI, ET, QVOD II CENSVISSENT, FIERI. Poſteaque per infrequentiam adiectum Senatuſconſulto a Conſule: AMBRACIAM NON VIDERI VI CAPTAM ESSE. Narrat idem Liuius lib. XXXIX. c. 54. Gallos ad XII. millia armatorum, ſuperante in Gallia multitudine, agri inopia & egeſtate coactos, Alpes ad quærendam ſedem tranſgreſſos eſſe, oppidumque in eo loco, quod incultum per ſolitudinem videbant, ædificare cœpiſſe. Ad quod legiones admoueri 229
Coſ. Marcellus iuſſit: cui venienti ſeſe illi dediderunt; illis in deditionem acceptis, arma, quæque alia aut populantes agros rapuerant, aut ſecum attulerant, egerantue, adempta. De his rebus, qui quærerentur, legatos Romam miſerunt, qui introducti orarunt, ne in ſe innoxios deditos acerbius, quam in hoſtes ſæuirent. Quorum querelis ita Senatus reſponderi iuſſit: NEQVE ILLOS RECTE FECISSE, CVM IN ITALIAM VENERINT, OPPIDVMQVE IN ALIENO AGRO, NVLLIVS ROMANI MAGISTRATVS, QVI EI PROVINCIAE PRAEESSET, PERMISSV AEDIFICARE CONATI SINT: NEQVE SENATVI PLACERE, DEDITOS SPOLIARI. ITAQVE SE CVM IIS LEGATOS AD COSS. MISSVROS: QVI, SI REDEANT VNDE VENERINT, OMNIA IIS SVA REDDI IVBEANT: QVIQVE PROTINVS EANT TRANS ALPES, ET DENVNTIENT GALLICIS POPVLIS, MVLTITVDINEM SVAM DOMI CONTINEANT. Atque hoc me Senatus decretum pungit ſtimulatque, vt aliud ei adſine, extra ordinem quidem, ſed non extra rem, addam. Nam cum Ligurum duo millia

lia

lia fere ad extremum finem prouinciæ Galliæ, vbi castra Marcellus habebat: venissent, orantes, vt reciperentur, & ille eodem loco opperiri Liguribus iussis, Senatum per litteras consuluisset, Senatus, auctore Liuio lib. XL. c. 16. rescribere Ogulnium Prætorem Marcello iussit: VERIVS FVISSE, COSS. QVORVM PROVINCIA ESSET, QVAM SE, QVID E RE PVBLICA ESSET, DECERNERE. TVM QVOQVE NON PLACERE SIBI, PER DEDITIONEM LIGVRES RECIPI. RECEPTIS ARMA ADIMI, ATQVE EOS AD COSS. MITTI, SENATVM AEQVVM CENSERE. Sed & cum ex diuersa fuga in vnum collecti magno numero Ligures sese M. Popilio Consuli, a quo victi fusique erant, dedidissent, nihil illi quidem pacti, sperantes tamen non atrocius, quam superiores Imperatores, Consulem in se sæuiturum, & ipsos nihilominus bonaque eorum Consul vendidisset, atrox res, ait Liuius lib. XLII. c. 8. visa Senatui, deditos in fidem populi Rom. pessimo exemplo, ne quis vmquam se dedere auderet, venisse. Deque ea re Senatusconsultum in hæc verba factum: QVAS OB RES PLACERE SENATVI, M. POPILIVM COS. LIGVRES, PRETIO EMPTORIBVS REDDITO, IPSOS RESTITVERE IN LIBERTATEM BONAQVE VT IIS, QVIDQVID EIVS RECVPERARI POSSIT, REDDANTVR, CVRARE. ARMA PRIMO QVOQVE TEMPORE FIERI IN EA GENTE: CONSVLEM DE PROVINCIA DECEDERE, CVM DEDITOS IN SEDEM SVAM LIGVRES RESTITVISSET: CLARAM VICTORIAM VINCENDO OPPVGNANTES, NON SAEVIENDO IN AFFLICTOS, FIERI. Eumdem, cum postea prœlio commisso decem millia Ligurum occidisset, A SENATV INCREPITVM, ibidem c. 21. seq. scribit, QVOD DEDITIS BELLVM CONTRA IVS AC FAS INTVLISSET, ET PACATOS AD REBELLIONEM INCITASSET. Ad hæc Tribunos, ex auctoritate Senatus, rogationem promulgasse: VT, QVI EX DEDITIS IN LIBERTATEM RESTITVTVS ANTE CALENDAS SEXTILES PRIMAS NON ESSET, CVIVS DOLO MALO IS IN SERVITVTEM VENISSET, VT IVRATVS SENATVS DECERNERET, QVI EAM REM QVAERERET, ANIMADVERTERETQVE. Ipse etiam Popilius, postquam in Vrbem rediit, multorum iurgiis in Senatu laceratus fuit, Senatusque consultum factum: VT, QVI LIGVRVM POST Q. FVLVIVM, L. MANLIVM COSS. HOSTES NON FVISSENT, VT EOS C. LICINIVS, CN. SICINIVS PRAETORES, IN LIBERTATEM RESTITVENDOS CVRARENT, AGRVMQVE IIS TRANS PADVM COS. C. POPILIVS DARET.

CXLVI. IN LIBERTATEM RESTITVI: *decernebat Senatus, qui iniuria venierant, aut quorum venditionem irritam esse vellet.*

Ex quo Senatusconsulto, itemque iis, quæ de Abderitis, Locrensibus, Chalcidensibusque facta supra commemorauimus, colligere licet, Senatum eos, qui iniuria venierant, aut quorum irritam venditionem facere vellet, IN LIBERTATEM RESTITVI, decreuisse. Eaque verborum Formula, duas Campanas mulieres, belli iure in seruitutem redactas, Senatus, pro præmio, pristinæ libertati reddi censuit, apud Liuium lib. XXVI. c. 34. Ardeates plane post abiudicatum agrum, de quo cum Aricinis contendentes iudicem populum Romanum ceperant, cum in eo essent, vt desciscerent, legatos Romam misere, qui ita de iniuria abiudicati agri questi sunt, vt si demeretur ea, in fœdere atque amicitia mansuros restituto agro appareret. Eos Liuius lib. IV. cap. 7. cum hoc responso dimissos, scribit: IVDICIVM POPVLI RESCINDI AB SENATV NON POSSE, PRAETERQVAM QVOD NVLLO NEC EXEMPLO, NEC IVRE FIERET, CONCORDIAE ETIAM ORDINVM CAVSA. SI ARDEATES SVA TEMPORA EXSPECTARE VELINT, ARBITRIVMQVE SENATVI LEVANDAE INIVRIAE SVAE PERMITTANT, FORE, VT POSTMODVM GAVDEANT, SE IRAE MODERATOS: SCIANTQVE PATRIBVS AEQVE CVRAE FVISSE, NE QVA INIVRIA IN EOS ORIRETVR, AC NE ORTA DIVTVRNA ESSET.

CXLVII. GRATVLANDI ET GRATIAS AGENDI CAVSA *Legati Romam missi,* DONA IOVI CAPITOLINO FERRE ET SACRIFICARE SIBI LICERET, *plerumque petebant.*

Interdum, Gratulandi causa, & vt de victoriis populi Romani gratularentur, legati Romam
mittebantur: simulque ob beneficia accepta Gra- 230
tias quandoque agebant. Sic Masinissæ legati in Senatum introducti, GRATVLATI SVNT, primum SENATVI, QVOD SCIPIO PROSPERE RES IN AFRICA GESSISSET: deinde GRATIAS EGERVNT, QVOD IS MASINISSAM NON APPELLASSET MODO REGEM, SED FECISSET, RESTITVENDO IN PATERNVM REGNVM, IN QVO POST SYPHACEM SVBLATVM, SI ITA PATRIBVS VISVM ESSET, SINE METV ET CERTAMINE ESSET REGNATVRVS. DEINDE QVOD COLLAVDATVM PRO CONCIONE, AMPLISSIMIS DECORASSET DONIS: QVIBVS NE INDIGNVS ESSET, ET DEDISSE OPERAM MASINISSAM, ET PORRO DATVRVM ESSE: petereque Regem dixerunt, VT REGIVM NOMEN, CETERAQVE SCIPIONIS BENEFICIA ET MVNERA, SENATVS DECRETO SVO CONFIRMARET. Ad ea Senatus, quemadmodum Liuius libro XXX. c. 17. scriptum reliquit, respondit: RERVM GESTARVM IN AFRICA PROSPERE COMMVNEM SIBI CVM REGE GRATVLATIONEM ESSE: SCIPIONEM RECTE ATQVE ORDI-

ORDINE VIDERI FECISSE, QVOD EVM REGEM APPELLASSET: ET QVIDQVID ALIVD FECISSET, QVOD HONORI FORET MASINISSAE, EA PATRES COMPROBARE, ATQVE LAVDARE. Idem lib. XXXVII. c. 3. legatos ab Ptolemæo & Cleopatra Regibus Ægypti venisse refert, GRATVLANTES, QVOD M. ACILIVS COS. ANTIOCHVM REGEM GRAECIA EXPVLISSET, adhortantesque, VT IN ASIAM EXERCITVM TRAIICERENT: REGES AEGYPTI AD EA, QVAE CENSVISSET SENATVS, PARATOS FORE. Quibus GRATIAS ACTAS, ait. Vbi vero ea legatio, quæ missa ad Antiochum erat, Romam rediit, retulitque controuersias inter Reges Antiochum & Ptolemæum sublatas esse, & exercitum ex Ægypto in Syriam reductum, post ipsorum Regum legatos venisse, idem lib. XLV. c. 13. scribit. Et Antiochi quidem legati verba fecerunt huiusmodi: OMNI VICTORIA POTIOREM PACEM REGI, QVAE SENATVI PLACVISSET, VISAM: EVMQVE HAVD SECVS, QVAM DEORVM IMPERIO, LEGATORVM ROMANORVM IVSSIS PARVISSE. GRATVLATI DEINDE EAM VICTORIAM SVNT, AD QVAM SVMMA OPE, SI QVID IMPERATVM FORET, AD FVTVRVM REGEM FVISSE. *Ptolemæi autem Legati, communi nomine Regis & Cleopatræ,* GRATIAS EGERVNT, ADIECERVNTQVE PLVS EOS. S. P. Q. R. QVAM PARENTIBVS SVIS, PLVS, QVAM DIIS IMMORTALIBVS, DEBERE: PER QVOS OBSIDIONE MISERRIMA LIBERATI ESSENT, REGNVM PATRIVM PROPE AMISSVM RECEPISSENT. Quibus responsum ab Senatu est: ANTIOCHVM RECTE ATQVE ORDINE FECISSE, QVOD LEGATIS PARVISSET, GRATVMQVE ID ESSE S. P. Q. R. REGIBVS AEGYPTI, PTOLEMAEO CLEOPATRAEQVE, SI QVID PER SE BONI COMMODIQVE EVENISSET, ID MAGNOPERE SENATVM LAETARI: DATVRVMQVE OPERAM, VT REGNI SVI MAXIMVM SEMPER PRAESIDIVM POSITVM ESSE IN FIDE POPVLI ROMANI DVCANT. Saguntinorum legatos, in Senatum introductos, postquam populi Romani erga eos merita commemorassent, tali ad extremum oratione vsos Liuius lib. XXVIII. cap. 39. memorat: OB HAEC, QVIBVS MAIORA NEQVE SPERARE, NEQVE OPTARE AB DIIS IMMORTALIBVS POTERAMVS, GRATIAS ACTVM NOS DECEM LEGATOS, SAGVNTINVS SENATVS, POPVLVSQVE, AD VOS MISIT: SIMVL GRATVLATVM, QVOD ITA RES PER HOS ANNOS IN ITALIA ATQVE HISPANIA GESSISTIS, *vt Hispaniam non Ibero amne tenus, sed qua terrarum vltimus finis Oceanus, domitam armis habeatis: Italiæ, nisi quatenus vallum castrorum cingit, nihil reliqueritis Pœno.* IOVI OPT. MAX. PRAESIDI CAPITOLINAE ARCIS, NON GRATES TANTVM AGERE IVSSI SVMVS, SED DONVM HOC ETIAM, SI VOS PERMITTERETIS, CORONAM AVREAM VICTORIAE ERGO FERRE. ID VTI PERMITTATIS, QVAESVMVS: VTIQVE, SI VOBIS ITA VIDETVR, QVAE NOBIS IMPERATORES VESTRI COMMODA TRIBVERVNT, EA RATA ATQVE PERPETVA, AVCTORITATE VESTRA FACIATIS. *Senatus legatis Saguntinis ita respondit:* ET DIRVTVM, ET RESTITVTVM SAGVNTVM, FIDEI SOCIALIS VTRIMQVE SERVATAE DOCVMENTVM OMNIBVS GENTIBVS FORE. SVOS IMPERATORES RECTE ATQVE ORDINE, ET EX VOLVNTATE SENATVS FECISSE, QVOD SAGVNTVM RESTITVERINT, CIVESQVE SAGVNTINOS SERVITIO EXEMERINT: QVAEQVE ALIA EIS BENIGNE FECERINT, EA SENATVM ITA VOLVISSE FIERI. DONVM, PERMITTERE, VT IN CAPITOLIO PONERENT. Quin etiam, cum iidem legati petiissent, vt, QVATENVS TVTO POSSENT, ITALIAM SPECTATVM IRENT, duces datos, literasque per oppida missas, VT EOS COMITER ACCIPERENT, ibidem scribit. Masgabam Masinissæ filium idem Liuius lib. XLV. c. 13. in Senatu exposuisse, ait, quot pedites equitesque, quot elephantos, quantum frumenti pater suus ad bellum Macedonicum misisset: *Sed duas res ei rubori fuisse: vnam, quod rogasset eum per legatos Senatus, quæ ad bellum opus esset, & non imperasset: alterum, quod pecuniam ei pro frumento misisset: Masinissam meminisse, regnum a populo Romano partum, auctumque & multiplicatum habere: vsu regni contentum: scire, dominium & ius, eorum, qui dederint, esse. Sumere itaque eosdem, non se rogare æquum esse, neque emere ea, ex fructibus agri ab se dati, quæ ibi proueniant. Id Masinissæ satis esse & fore, quod populo Romano superesset.* Addiditque, iussum se esse 231 Senatui ob deuictam Macedoniam gratulari: *tantæ eam rem lætitiæ patri suo esse, vt Romam venire velit,* IOVIQVE OPT. MAX. IN CAPITOLIO SACRIFICARE, ET GRATES AGERE. ID, NISI MOLESTVM SIT, VT EI PERMITTATVR, AB SENATV PETERE. *Responsum regulo est:* (cap. 14.) FACERE PATREM EIVS, MASINISSAM, QVOD VIRVM GRATVM, BONVMQVE FACERE DECEAT, VT PRETIVM, HONOREMQVE DEBITO BENEFICIO ADDAT. ET POPVLVM ROM. AB EO, BELLO PVNICO, FORTI FIDELIQVE OPERA ADIVTVM, ET ILLVM FAVENTE POPVLO ROM. REGNVM ADEPTVM, AEQVITATE SVA: POSTEA TRIVM REGVM BELLIS, DEINCEPS OMNIBVS FVNCTVM OFFICIIS. VICTORIA VERO POPVLI ROM. LAETARI EVM REGEM, MIRVM NON ESSE, QVI SORTEM OMNEM FORTVNAE, REGNIQVE SVI, CVM REBVS ROMANIS IMMISCVISSET. GRATES DIIS PRO POPVLI ROM. VICTORIA APVD SVOS PENATES AGERET. ROMAE, FILIVM PRO EO ACTVRVM:

RVM: GRATVLATVM SATIS SVO AC PATRIS NOMINE ESSE. IPSVM RELINQVERE REGNVM, ET AFRICA EXCEDERE, PRAETERQVAM QVOD ILLI INVTILE ESSET, NON ESSE E REPVBL. POPVLI ROM. SENATVM CENSERE. Ex quibus apparet, legatos qui gratulatum mittebantur, pleramque dona Ioui Capitolino tulisse, eaque vt in Capitolio ponere, sacrificare liceret, postulasse. Et ita Liuius lib. XXXVI. c. 35. post finitum in Græcia cum Antiocho bellum, Philippi legatos Romam venisse refert, in Senatumque introductos, GRATVLANTES DE VICTORIA. *Is*, inquit, *petentibus*, VT SIBI SACRIFICARE IN CAPITOLIO, DONVMQVE EX AVRO LICERET PONERE IN AEDEM IOVIS OPT. MAX. PERMISSVM AB SENATV, BENIGNEQVE RESPONSVM. Idem lib. III. c. 57. *Inter hæc*, ait, *a Latinis & Hernicis legati*, GRATVLATVM DE CONCORDIA PATRVM AC PLEBIS, *Romam venerunt*, DONVMQVE OB EAM, IOVI OPT. MAX. CORONAM AVREAM IN CAPITOLIVM TVLERE. Prusiam etiam Bithyniæ Regem Senatu adito gratulatum victoriam esse, petiisseque, VT VOTVM SIBI SOLVERE ROMAE, IN CAPITOLIO, DECEM MAIORES HOSTIAS, ET PRAENESTE, VNAM FORTVNAE, LICERET: quæ ille pro victoria populi Rom. vouerat: supra ex Liuio lib. XLV. c. 44. retulimus. Cui id concessum, decretumque: VT VICTIMAE, ALIAQVE, QVAE AD SACRIFICIVM PERTINERENT, REGI EX PVBLICO PRAEBERENTVR. Idem lib. VII. c. 38. post Samnites victos, Carthaginienses, Romam legatos misisse, ait, cum CORONAE AVREAE DONO, QVAE IN CAPITOLIO, IN IOVIS CELLA PONERETVR. Inde legati Rhodiorum apud eum lib. XLV. c. 22. *Antea*, aiunt, *Carthaginiensibus victis, Philippo, Antiocho, superatis, cum Romam venissemus, ex publico hospitio, in Curiam* GRATVLATVM VOBIS, P. C. EX CVRIA IN CAPITOLIVM AD DEOS VESTROS DONA FERENTES, *veniebamus*.

Idem & absque Gratulatione interdum petebatur. Nam lib. XLIII. c. 6. Alabandensium legatos ait, CORONAM AVREAM, QVAM IN CAPITOLIO PONERENT, DONVM IOVI OPT. MAX. attulisse: DONVMQVE ID VT IN CAPITOLIO PONERE, ET SACRIFICARE LICERET, PETIISSE. Idem ipsum & Lampsacenos, coronam auream afferentes, petiisse, scribit. Pamphyliorum quoque legatos ad amicitiam cum populo Rom. renouandam missos, coronam auream in Curiam intulisse, petentibusque iis, VT ID DONVM IN CELLA IOVIS OPT. MAX. PONERE, ET SACRIFICARE IN CAPITOLIO LICERET, permissum, Liuius lib. XLIV. c. 14. scriptum reliquit.

CXLVIII. *Sociis & Amicis* AVXILIA PETENTIBVS, *qualia SCta facta, & responsa data?*

Interdum Socii & Amici auxilium a S. P. Q. R. implorabant: cuius generis aliquot Senatusconsulta Liuius ad ærarium defert. Decreuisse enim Senatum lib. VI. c. 3. ait, VT DICTATOR SVTRINIS SOCIIS POPVLI ROM. AVXILIVM PRIMO QVOQVE TEMPORE FERRET. Idem lib. VII. c. 30. & 31. Campanos narrat auxilium a Romanis aduersus Samnites postulasse per legatos: quibus in Senatu auditis, & summotis, Consulem Patres consuluisse: *quorum maior pars belli. uberrimus ille ager Italiæ, marique propinquus, ad varietates annonæ, horreum populi Romani fore videbatur, tamen tanta utilitate fidem antiquiorem fuisse:* ac proinde ex auctoritate Senatus Consulem respondisse: AVXILIO VOS CAMPANI DIGNOS CENSET SENATVS: SED ITA VOBISCVM AMICITIAM INSTITVI PAR EST, NE QVA VETVSTIOR AMICITIA AC SOCIETAS VIOLARETVR. SAMNITES NOBISCVM FOEDERE IVNCTI SVNT: ITAQVE ARMA, DEOS PRIVS QVAM HOMINES VIOLATVRA, ADVERSVS SAMNITES VOBIS NEGAMVS. LEGATOS, SICVT FAS IVSQVE EST, AD SOCIOS ATQVE AMICOS PRECATVM MITTEMVS, NE QVA VOBIS VIS FIAT. Apud eumdem lib. XXIII. c. 20. legimus, Petilinos ab Annibale obsessos, qui vni ex Brutiis manserant in amicitia Romana, legatos Romam ad præsidium petendum misisse. Patres vero, *circumspectis omnibus imperii viribus, fateri coacti, nihil iam longinquis sociis in se præsidii esse,* REDIRE DOMVM, FIDEQVE AD VLTIMVM EXPLETA, CONSVLERE SIBIMET IPSOS IN PRAESENTI FORTVNA, *iusserunt.* Id ipsum Valerius Max. lib. VI. cap. 7. narrans, ait, cum 232
eis propter Cannensem cladem succurri non posset, permissum, VTI FACERENT, QVOD VTILISSIMVM INCOLVMITATI IPSORVM VIDERETVR. Quæ verbis discrepant, sententiis congruunt. Huic non absimile responsum Latinis auxilium per legatos petentibus datum Dionysius Halicarnass. lib. VIII. p. 363. refert. Dimissos enim, ait, cum huiusmodi responso: Μὴ ῥάδιον εἶναι σφίσι βοήθειαν ἀποστέλλειν κατὰ τὸ παρόν. Αὐτοῖς δὲ ἐκείνοις ἐπιτρέπειν τὴν ἑαυτῶν στρατείαν καταγράφειν, καὶ ἡγεμόνας τῆς δυνάμεως ἰδίους, ἐκπέμπειν τε ὅσην ἂν αὐτοὶ ἐκπέμψωσι δύναμιν.

Alexandrinos legatos, Liuius lib. XLIV. c. 19. narrat, in Senatu auditos, qui querebantur, quod Antiochus per honestam speciem maioris Ptolemæi reducendi in regnum, bellum cum minore fratre eius, qui tum Alexandriam tenebat, gesserat, & ad Pelusium nauali prœlio victor fuerat, obsidioneque ipsam Alexandriam tenebat: proinde orabant Senatum, VT OPEM REGNO, REGIBVSQVE AMICIS, IMPERIO, FERRENT: *Ea merita populi Romani in Antiochum, eam apud omnes reges gentesque auctoritatem esse, ut si legatos misissent, qui denuntiarent:* NON PLACERE SENATVI SOCIIS

CHIS REGIBVS BELLVM FIERI; *extemplo absessurus a mœnibus Alexandriæ, abducturusque exercitum in Syriam esset. Quod si cunctarentur facere, breui extorres regno Ptolemæum & Cleopatram Romam venturos, cum pudore quodam populi Rom. quod nullam opem in vltimo discrimine fortunarum tulissent. Quibus precibus moti Patres, decreuerunt*, LEGATOS TRES AD FINIENDVM INTER REGES BELLVM MITTENDOS, QVI PRIVS ANTIOCHVM, DEIN PTOLEMAEVM ADIRE IVSSI SVNT, ET NVNTIARE, NI ABSISTERETVR BELLO, PER VTRVM STETISSET, EVM NON PRO AMICO, NEC PRO SOCIO HABITVROS ESSE.

Idem lib. XXXI. c. 5. ab Athenienſibus legationem Romam veniſſe, ait, quæ Philippum Macedonum Regem appropinquare finibus ſuis, nuntiaret, breuique non agros modo, ſed vrbem etiam in ditione eius futuram, niſi quid in Romanis auxilii foret. De ea re S. C. factum: VT ATHENIENSIBVS SOCIIS GRATIAE AGERENTVR, QVOD DIV SOLLICITATI, NE OBSIDIONIS QVIDEM METV, FIDE DECESSISSENT. DE AVXILIO MITTENDO, TVM RESPONDERE, PLACERE, CVM COSS. PROVINCIAS SORTITI ESSENT, ATQVE IS CONSVL, CVI MACEDONIA PROVINCIA FVENISSET, AD POPVLVM TVLISSET, VT PHILIPPO REGI BELLVM INDICERETVR. Legatos etiam a Saguntinis Romam miſſos, Liuius lib. XXI. c. 6. narrat, auxilium ad bellum iam haud dubie imminens orantes. Quibus in Senatum introductis, cum de Republ. Coſſ. retuliſſent, Senatui placuit, LEGATOS MITTI IN HISPANIAM, AD RES SOCIORVM INSPICIENDAS: VTIQVE, SI VIDERETVR DIGNA CAVSA, ANNIBALI DENVNTIARENT, VT AB SAGVNTINIS SOCIIS POPVLI ROM. ABSTINERET: CARTHAGINEMQVE TRAIICERENT, AC SOCIORVM POPVLI ROM. QVERIMONIAS DEFERRENT.

CXLIX. *Legatis* AVXILIA POLLICENTIBVS *qualia responſa ab Senatu data?*

Ex diuerſo, legati interdum auxilia populo Romano, bellis laboranti, pollicebantur. Huiuſmodi legatis benigne & comiter reſponderi, gratiasque agi conſueuiſſe, Liuius non ſemel tradit. Legatis enim Reguli Gallorum pollicentibus ad Macedonicum bellum auxilia, GRATIAS AB SENATV ACTAS, lib. XLIV. c. 14. ait. Idem lib. XLIII. c. 3. refert, Gulussam Maſiniſſæ Regis filium, patris legatum, Romam veniſſe, & in Senatum introductum expoſuiſſe, quæ a patre ſuo ad bellum Macedonicum miſſa erant, ET SI QVA PRAETEREA VELLENT IMPERARE, PRAESTATVRVM MERITO POPVLI ROM. POLLICITVM ESSE. Athenienſium item legatos ita verba feciſſe, eod. lib. c. 6. vt dicerent: SE, QVOD NAVIVM MILITVMQVE HABVERANT, CONSVLI ET PRAETORI MISISSE: QVIBVS EOS NON VSOS, FRVMENTI SIBI CENTVM MILLIA IMPERASSE: QVOD, NE DEESSENT OFFICIO, CONFECISSE, ET ALIA, QVAE IMPERARENTVR, PRAESTARE PARATOS ESSE. Mileſiorum quoque legatos nihil præſtitiſſe memorantes, SI QVID IMPERARE AD BELLVM SENATVS VELLET, PRAESTARE SE PARATOS, dixiſſe. Quibus omnibus BENIGNE ET COMITER RESPONSVM eſſe. Philippi vero legatis ad bellum contra Antiochum ſuſceptum, auxilium, pecuniam, & frumentum pollicentibus, reſponſum Liuius lib. XXXVI. c. 4. ſcribit: GRATVM SENATVI POPVLOQVE ROM. FACTVRVM PHILIPPVM, SI M. ACILIO CONSVLI (cui id bellum mandatum erat) NON DEFVISSET. In ipſo etiam apparatu belli contra Philippum Macedonum Regem, legatos Romam veniſſe, *qui nuntiarent, Athenienſis aduerſus Philippum petiſſe ab rege auxilium. Ceterum etſi communes ſocii eſſent: tamen niſi ex auctoritate populi Romani neque claſſem, neque exercitum defendendi aut oppugnandi cuiuſquam cauſa, regem in Græciam miſſurum eſſe, vel quieturum eum in regno, ſi populo Romano ſocios defendere liceat, vel Romanos quieſcere, ſi malint, paſſurum: atque ipſum auxilia, quæ facile aduerſus Philippum tueri Athenas poſſent, miſſurum.* OB EAS RES, GRATIAS REGI AB SENATV ACTAS, reſponſumque Liuius lib. XXXI. cap. 9. tradit, TVTARI SOCIOS POPVLO ROM. IN ANIMO ESSE, SI QVA RE AD ID BELLVM OPVS SIT: INDICATVRVM REGI, REGNIQVE EIVS OPES ADSCIRE, SVBSIDIA FIRMA AC FIDELIA SVAE REIPVBL. ESSE. Idem libro XXII. c. 37. auctor eſt, flagrante bello Punico, Hieronem Syracuſanorum Regem, Romam legatos miſiſſe, quorum oratio fuit: CAEDEM C. FLAMINII COS. EXERCITVSQVE ALLATAM, ADEO AEGRE TVLISSE REGEM HIERONEM, VT NVLLA SVI PROPRIA REGNIQVE SVI CLADE MOVERI MAGIS POTVERIT. ITAQVE QVAMQVAM PROBE SCIRET, MAGNITVDINEM POPVLI ROMANI ADMIRABILIOREM PROPE ADVERSIS REBVS, QVAM SECVNDIS ESSE, MISSA TAMEN A SE OMNIA, QVIBVS A BONIS FIDELIBVSQVE SOCIIS BELLA IVVARI SOLEANT: QVAE NE ACCIPERE ABNVERENT, MAGNOPERE SE P. C. ORARE. IAM OMNIVM PRIMVM, OMINIS CAVSA, VICTORIAM AVREAM PONDO CCCXX. AFFERRE SESE: ACCIPERENT EAM, TENERENTQVE PROPRIAM ET PERPETVAM: &c. Ad ea reſponſum a Senatu, Liuius ibidem ſcribit: VIRVM BONVM, EGREGIVMQVE SOCIVM HIERONEM ESSE, ATQVE VNO TENORE, EX QVO IN AMICITIAM POPVLI ROM. VENERIT, FIDEM COLVISSE, AC REM ROMANAM OMNI

TEM

TEMPORE AC LOCO MVNIFICE ADIVVISSE. ID PERINDE, AC DEBERET, PERGRATVM POPVLO ROM. ESSE. AVRVM ET A CIVITATIBVS QVIBVSDAM ALLATVM, GRATIA REI ACCEPTA, NON ACCEPISSE POPVLVM ROMANVM: VICTORIAM OMENQVE ACCIPERE: SEDEMQVE SE EI DIVAE DARE, DICARE, CAPITOLIVM TEMPLVM IOVIS OPT. MAX. IN EA ARCE VRBIS ROMAE SACRATAM, VOLENTEM, PROPITIAMQVE, FIRMAM AC STABILEM POPVLO ROM. FORE. Eodem tempore, Neapolitanos legatos Romam venisse, Liuius eodem libro c. 32. scriptum reliquit, & quinquaginta pateras aureas magni ponderis in Curiam intulisse, atque his verbis munus ornasse: SCIRE SE ROMANI POPVLI AERARIVM BELLO EXHAVRIRI: ET CVM IVXTA PRO VRBIBVS AGRISQVE SOCIORVM, AC PRO CAPITE ATQVE ARCE ITALIAE VRBE ROMANA, ATQVE IMPERIO GERATVR, AEQVVM CENSVISSE NEAPOLITANOS, QVOD AVRI SIBI CVM AD IPSORVM ORNATVM, TVM AD SVBSIDIVM FORTVNAE A MAIORIBVS RELICTVM FORET, EO IVVARE POPVLVM ROMANVM. SI QVAM OPEM IN SESE CREDERENT, EODEM STVDIO FVISSE OBLATVROS: GRATVM SIBI PATRES ROMANOS, POPVLVMQVE FACTVRVM, SI OMNES RES NEAPOLITANORVM SVAS DVXISSENT: DIGNOSQVE IVDICAVERINT, A QVIBVS DONVM ANIMO AC VOLVNTATE EORVM, QVI LIBENTES DARENT, QVAM RE MAIVS, AMPLIVSQVE ACCIPERENT: hisce legatis GRATIAE ACTAE PRO MVNIFICENTIA CVRAQVE: PATERA, QVAE PONDERIS MINIMI FVIT, ACCEPTA. Similiterque cum Pestanorum legati pateras aureas Romam attulissent, iis, sicuti Neapolitanis, GRATIAE ACTAE sunt, aurum non acceptum, ibid. c. 36. Idem Liuius lib. XLIII. c. 6. bello Macedonico suscepto Carthaginienses per legatos Senatui indicasse memorat, magnam se frumenti vim ad mare deuectam habere, vt, quo Senatus censuisset, deportarent: addidisseque, SCIRE SE ID MVNVS OFFICIVMQVE SVVM MINVS ESSE, QVAM PRO MERITIS POPVLI ROM. ET VOLVNTATE SVA: SED SAEPE ALIAS BONIS IN REBVS VTRIVSQVE POPVLI, SE GRATORVM FIDELIVMQVE SOCIORVM MVNERIBVS FVNCTOS ESSE. Item Masanissæ legatos tritici eamdem summam pollicitos, & mille & ducentos equites, duodecim elephantos, &, SI QVID ALIVD OPVS ESSET, VTI IMPERARET SENATVS: AEQVE PROPENSO ANIMO, AC, QVAE IPSE VLTRO POLLICITVS ESSET, REGEM PRAESTATVRVM ESSE. GRATIAE & Carthaginiensibus & Regi ACTAE, ROGATIQVE, VT EA, QVAE POLLICERENTVR, AD HOSTILIVM CONSVLEM IN MACEDONIAM DEPORTARENT. Quin etiam, quo tempore Annibal Italiam bello vrgebat, cum duodeuiginti coloniarum populi Romani, quæ in fide atque officio manserant, legati, in Senatu dixissent: MILITES PARATOS HABERE SESE, ET, SI PLVRIBVS OPVS ESSET, PLVRES DATVROS, ET, QVIDQVID ALIVD IMPERARET, VELLETQVE POPVLVS ROMANVS, ENIXE FACTVROS: AD ID SIBI NEQVE OPES DEESSE, ANIMVM ETIAM SVPERESSE: Senatus, quam potuit honoratissimo decreto, allocutus eos, mandauit Consulibus: VT AD POPVLVM QVOQVE EOS PRODVCERENT: ET INTER MVLTA ALIA PRAECLARA, QVAE IPSIS, MAIORIBVSQVE SVIS PRAESTITISSENT, RECENS ETIAM MERITVM EORVM IN REMPVBL. COMMEMORARENT: IISQ. GRATIAS ET IN SENATV, ET APVD POPVLVM, ACTAS, Liuius lib. XXVII. c. 12. scribit.

CL. *Legatis Sociorum & Amicorum* LOCVS LAVTIAQVE PRAEBITA, ET MVNERA DATA, *iussu Senatus.*

Legatis vero Sociorum & Amicorum iubebat Senatus LOCVM LAVTIAQVE PRAEBERI, ET MVNERA DARI. Liuius lib. XXVIII. c. 39. de Saguntinorum legatis: LOCVS, *inde*, LAVTIAQVE *legatis* PRAEBERI IVSSA. Idem lib. XXXIII. c. 9. *Breui post, legati a T. Quintio, & ab Rege venerunt. Macedones deducti extra Vrbem in villam publicam: ibique iis* LOCVS, ET LAVTIA PRAEBITA, *& ad ædem Bellonæ Senatus est habitus.* Et lib. XLV. cap. 20. *Consulti ab M. Iunio Consule Patres,* 234
stantibus in comitio legatis, AN LOCVM, LAVTIA, SENATVMQVE DARENT. Item lib. XXX. c. 17. de legatis Masanissæ: *Ad hoc,* AEDES, LIBERA LOCA, LAVTIA, *legatis decreta.* Sic & lib. XLII. c. 6. legatis Antiochi benigne responsum, AEDESQVE LIBERAS HOSPITIO DATAS, SVMPTVMQVE DECRETVM, DONEC IN ITALIA ESSET, narrat. Inde a legatis Illyriorum lib. XLII. c. 26. quæsitum in Senatu, ait: *Ecquid ita uti adessent magistratum, ut, ex instituto,* LOCA, LAVTIA, *acciperent.* Paulus ex Festo: *Dacrymas pro lachrymas, Liuius sæpe posuit: nimirum, quod Græci appellant δάκρυα. Ita* DAVTIA, *quæ* LAVTIA, *& dantur legatis hospitii gratia.* Et hoc est, quod Appianus ἐν Ἰβηρικῇ, p. 282. ait: Τῶν δὲ πρεσβέων, οἱ μὲν ἐκ τῆς φιλίας ἐς τὴν πόλιν εἰσελθόντες, ἐξενίζοντο. Apertius Plutarchus in *Atticis* p. 275. Τὸ γὰρ παλαιὸν, ὡς ἔοικεν, οἱ Ταμίαι ξένια τοῖς πρεσβεύουσιν ἔπεμπον, ἐκαλεῖτο δὲ ΛΑΥΤΕΙΑ, τὰ πεμπόμενα. Onesimo quoque, quem in Sociorum formulam relatum fuisse supra docuimus, LOCVM, LAVTIA, PRAEBERI Senatus decreuit, apud Liuium lib. XLIV. c. 16. Idemque de Asclepiade & Polystrato, quos æque in Sociorum formulam referendos Senatus censuit, decretum ostendunt hæc, quæ supersunt in Senatusconsulti verba: MVNVSQVE

QVE EIS EX FORMVLA, LAVTIAQVE QVAESTOR VRBANVS EIS LOCARE MITTEREQVE. Quæ sic in Græcum sermonem conuersa sunt: Ξένια τὲ αὐτοῖς κατὰ τὸ διάταγμα, Τόπον, Παροχήντε, τὸν Ταμίαν κατὰ πόλιν ἰούτοις μισθῶσαι ἀποστεῖλαι τὲ κελεύουσιν. Has enim Quæstorum partes fuisse, ex Liuio & Valerio notius est, quam vt probatione egeat. Ex illorum vtique locorum collatione colligitur, LOCVM, LOCA, LIBERA LOCA, ET AEDES LIBERAS, pro eodem poni. Nam quod Liuius lib. XXVIII. c. 39. XXXIII. c. 9. XLIV. c. 16. & XLV. c. 20. cum S. C. de Asclepiade, LOCVM appellat, idem lib. XLII. c. 26. LOCA, & lib. XXX. c. 17. LIBERA LOCA, & lib. XLII. c. 6. LIBERAS AEDES, vocat. PVBLICI etiam HOSPITII verba in eodem argumento vsurpari obseruaui. Valerius Maxim. lib. V. cap. 1. Senatum excusatione vsum erga Regem Ptolemæum, refert, quod non eum PVBLICO HOSPITIO EXCEPISSET. Rhodiorum quoque legati apud Liuium lib. XLV. c. 22. *Antea*, aiunt, *ex* PVBLICO HOSPITIO, *in Curiam gratulatum vobis veniebamus.* Hinc cognosci atque intelligi licet, quid senserit Liuius lib. XLII. c. 25. cum legatis Masanissæ & Carthaginiensium MVNERA EX INSTITVTO DATA, ALIAQVE HOSPITALIA COMITER CONSERVATA, scribit.

Quod ad Munera attinet, sciendum est, legatis, vbi plures venerant, in singulos munera binûm millium æris, vt plurimum, decerni consueuisse. Sic Cretensium legatis IN SINGVLOS BINVM MILLIVM AERIS MVNERA MISSA, itidemque legatis Chalcidensium MVNERA BINVM MILLIVM AERIS MISSA, Liuius lib. XLIII. c. 8. scribit. Eodem libro cap. 6. Atheniensium, Milesiorum, Alabandensium, Lampsacenorum legatis MVNERA IN SINGVLOS BINVM MILLIVM AERIS DATA, legimus. Thracum etiam legatis MVNERA BINVM MILLIVM AERIS IN SINGVLOS MISSA, lib. XLII. c. 19. & XLV. c. 42. refert. Nec non Pamphyliorum legatis BINVM MILLIVM AERIS MVNVS MISSVM, idem lib. XLIV. c. 14. memorat. Ibidemque c. 16. & Rhodiis legatis MVNVS IN SINGVLOS, BINVM MILLIVM AERIS MISSVM: quod ii non acceperunt. Libro XLIII. c. 5. Cincibilis Regis Gallorum, Carnorum item, Histrorumque & Iapidum legatis MVNERA EX BINIS MILLIBVS AERIS mitti Senatum censuisse, ait. Nec tamen eorum liberalitas ita semper in legatos clausa erat. Antiochi enim Regis legato CENTVM MILLIVM AERIS MVNVS missum, Liuius lib. XLII. c. 6. scribit. Saguntinorum quoque legatis MVNERIS ERGO IN SINGVLOS DARI, NE MINVS DENA MILLIA AERIS, Senatum iussisse, ait lib. XXVIII. c. 39. Legatis etiam ab Ptolemæo & Cleopatra Regibus Aegypti missis, MVNERA DARI IVSSA IN SINGVLOS, QVATERNVM MILLIVM AERIS, idem lib. XXXVII. cap. 4. testis est. Masinissæ vero legatis, in SINGVLOS DONA NE MINVS QVINVM MILLIVM: comitibus eorum, MILLIBVS AERIS, Prætorem mittere iussum, lib. XXX. c. 17. refert.

CLI. HOSTIVM LEGATIS *quomodo* SENATVS DATVS, *& quænam responsa reddita: itemque qualia* SVSPECTIS, *qualia* POENITENTIBVS AC DEPRECANTIBVS *responsa data?*

Legatis hostium suum quoque Senatum dabo. Eum more maiorum extra Vrbem dari consueuisse, ex Liuii multis locis, & Seruio in VII. Æneid. v. 150. constat. Eamque Appianus ἐν Ἰβηρικῇ p. 282. differentiam inter sociorum & hostium legatos statuit, quod illi hospitio in Vrbe excipiebantur, οἱ δὲ ἐκ τῶν πολεμίων, ὡς ἔθος ἐστὶν, ἔξω τειχῶν ἐσταθμευον. Liuius lib. XXX. c. 22. legatos Carthaginienses vetitos INGREDI VRBEM, HOSPITIVMQVE IIS IN VILLA PVBLICA, SENATVM AD AEDEM BELLONAE DATVM, memorat. Hinc est, quod Rhodiorum legati apud eumdem lib. XLV. c. 22. queruntur: *se prope hostium more, extra Vrbem manere iussos.*

Atque vt benigne & comiter illis respondebatur, ita his ferociter: Vrbeque & Italia intra paucos dies excedere iubebantur. Sallustius in bello Iugurth. cap. 28. cum ad Senatum Bestia retulisset, placeretne legatos Iugurthæ in Vrbem introduci, decreuisse Senatum ait: NI REGNVM, IPSVMQVE DEDITVM VENISSENT, VTI DIEBVS PROXIMIS DECEM ITALIA DECEDERENT. Auctor est Liuius lib. XLII. c. 235
34. non placuisse Senatui legatos, qui ab Rege Perseo venerant, in oppidum intromitti, cum iam bellum Regi eorum & Macedonibus Senatus decreuisset, & populus iussisset. Proinde extra Vrbem in æde Bellonæ in Senatum introductos, & auditos: iussosque RENVNTIARE REGI, P. LICINIVM COS. BREVI CVM EXERCITV FVTVRVM IN MACEDONIA. AD EVM, SI SATISFACERE IN ANIMO ESSET, MITTERET LEGATOS: ROMAM, QVOD PRAETEREA MITTERET, NON ESSE. NEMINEM EORVM PER ITALIAM IRE LICITVRVM. P. LICINIO COS. MANDATVM, INTRA VNDECIMVM DIEM IVBERET EOS ITALIA EXCEDERE, ET SP. CARVILIVM MITTERET, QVI EOS, DONEC NAVEM CONSCENDISSENT, CVSTODIRET. Eodem lib. cap. 48. narrat, Persei legatis, quamquam ad bellum consilia erant destinata, SENATVM TAMEN PRAEBERI, PLACVISSE: postea dimissos, denuntiatumque, MOENIBVS VRBIS ROMAE EXTEMPLO, ITALIA INTRA XXX. DIEM EXCEDERET. Idem lib. XXXVII. c. 1. de Ætolorum legatis: *Exprimere cupientibus, quarum rerum in se arbitrium Senatui permitterent, nihil certi responsum est: ita infecta pace dimissi,*

missi, VRBE EODEM DIE, ITALIA INTRA QVINDECIM DIES EXCEDERE IVSSI. Rursus eod. lib. cap. 49. de aliis eorumdem Ætolorum legatis, Senatusconsultum in M. Acilii sententiam factum, scribit: VT EO DIE IVBERENTVR PROFICISCI AB VRBE, ET INTRA QVINTVM DECIMVM DIEM ITALIA EXCEDERE. A. TERENTIVS VARRO AD CVSTODIENDVM ITER EORVM MISSVS, DENVNTIATVMQVE, SI QVA DEINDE LEGATIO EX AETOLIS, NISI PERMISSV IMPERATORIS, QVI EAM PROVINCIAM OBTINERET, AC CVM LEGATO ROMANO, VENISSET ROMAM, PRO HOSTIBVS OMNES FVTVROS. Sic etiam, cum ementito indicio relatum esset, Volscos, ludorum specie, Vrbem ingressos, nocturnas ei parare insidias, Senatusconsultum factum Dionysius Halicarnass. lib. VIII. p. 357. scribit: excedere eos omnes ex Vrbe ante noctem, pœna capitis per præconem indicta iis, qui morarentur: datum vero negotium Coss. curarent, vt tuto, & illæsi discederent. Quod his verbis significat: Ἐδόκει τε ἅπασιν, Ἀπαλλάττειν τοὺς ἄνδρας ἐκ τῆς πόλεως, πρὶν ἥλιον δῦναι· Τοῖς δὲ μὴ πεισθεῖσιν ἐπικηρεῦξαι θάνατον. Ἐπιμεληθῆναι δὲ τῆς ἀπαλλαγῆς αὐτῶν, ἵνα χωρὶς ὕβρεως καὶ μετὰ ἀσφαλείας γένοιτο, τοὺς ὑπάτους. Id quod breuius perstrinxit Liuius lib. II. c. 37. *factoque*, inquiens, *Senatusconsulto*, VT VRBE EXCEDERENT VOLSCI, *præcones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem iuberent.* Quin etiam, vbi Romæ nuntiatum est, Carthalonem nobilem Carthaginiensem cum captiuis, qui se redimi postulabant, venire, lictorem ei obuiam missum, idem lib. XXII. c. 58. refert, qui Dictatoris verbis nuntiaret, VT ANTE NOCTEM E FINIBVS ROMANIS EXCEDERET. Post Annibalis ex Italia excessum, cum Carthaginiensium legati de pace ad Senatum venissent, Senatusconsultum in Valerii Leuini sententiam factum: IVBENDOS EOS ITALIA EXCEDERE ET CVSTODES CVM IIS VSQVE AD NAVES MITTENDOS: SCIPIONIQVE SCRIBENDVM, NE BELLVM REMITTERET; Liuius lib. XXX. c. 23. testatur. Idem lib. XLII. cap. 26. *Cum bellum Macedonicum exspectaretur, Issenses legati apud Senatum questi sunt, Gentium, Illyriorum Regem, fines suos secundo populatum: simulque nuntiarunt, vno animo viuere Macedonum atque Illyriorum Regem, communi auxilio parare Romanis bellum, & specie legatorum, Illyrios, speculatores Romæ esse Perseo auctore missos, vt, quid ageretur, scirent. Illyrii vocati in Senatum, qui cum legatos se esse missos ab Rege dicerent, ad purganda crimina, si qua de rege Issenses deferrent, quæsitum, ecquid ita non adissent magistratum, vt ex instituto loca, lautia acciperent: sciretur denique venisse eos, & super qua re venissent? Hæsitantibus in responso*, VT CVRIA EXCEDERENT, *dictum:* RESPONSVM TAMQVAM LEGATIS, VT QVI ADIRE SENATVM NON POSTVLASSENT, DARI NON PLACVIT. Nam & quandoque Senatum non datum iis, qui dubiæ & suspectæ fidei erant, Rhodiorum exemplum lib. XLV. c. 20. Liuii docet, qui, post Perseum victum, cum gratulatum se de victoria, purgatumque ciuitatis crimina venisse dicentes, petiissent, VT SIBI SENATVS DARETVR, consulti de ea re ab M. Iunio Consule Patres, AN LOCVM, LAVTIA, SENATVMQVE DARENT? NVLLVM HOSPITALE IVS IN IIS SERVANDVM, *censuerunt. Egressus itaque e Curia Consul, stantibus legatis in comitio, pronuntiauit:* SOCIIS ET AMICIS ET ALIA COMITER ATQVE HOSPITALITER PRAESTARE ROMANOS, ET SENATVM DARE CONSVESSE. RHODIOS NON ITA MERITOS EO BELLO, VT AMICORVM SOCIORVM NVMERO HABENDI SINT. Sallustius lib. de Bello Iugurth. c. 104. legatis, quos Bocchus Romam misit, postquam errasse Regem, & Iugurthæ scelere lapsum deprecati essent, amicitiamque & fœdus petiissent, responsum fuisse narrat hoc modo: SENATVS ET POPVLVS ROM. BENEFICII ET INIVRIAE MEMOR ESSE SOLET: CETERVM BOCCHO, QVONIAM POENITET, DELICTI GRATIAM FACIT: FOEDVS ET AMICITIA DABVNTVR, CVM PROMERVERIT.

Sane bello sociali, cum socii Latini nominis legatos misissent, qui quererentur sibi ciuitatis ius denegari, cum tamen ipsorum auxilio populus Rom. longe lateque rerum potiretur: Senatus his, quemadmodum Appianus lib. I. Bellor.
Ciuil. p. 374. scribit, μάλα καρτερῶς ἀπεκρί- 236
νατο, Εἰ μεταγινώσκουσι τῶν γεγονότων, πρεσβεύειν ἐς αὐτήν, ἄλλως δὲ μή. Enimuero cum Gracchus & Flaccus Auentino monte occupato, Quintum Flacci filium, acturum de concordia, ad Senatum misissent, responsum esse a Senatu, idem Appianus lib. I. Bellor. Ciuil. p. 366. scribit, venirent ipsi positis armis, & quæ vellent, dicerent: alias non esse, cur quemquam in posterum mitterent. Eadem seueritate Senatus vsus est, cum coloni Circeienses legatos misissent, qui se purgarent de crimine Volsci belli, captiuosque repeterent. Non tantum enim de captiuis negatum, ait Liuius lib. VI. cap. 17. verum etiam, QVOD CIVES ROM. NEFANDA PATRIAE OPPVGNANDAE CONSILIA INIISSENT, *denuntiatum Senatus verbis*, FACESSERENT PROPERE EX VRBE, AB ORE ATQVE OCVLIS POPVLI ROM. NE NIHIL EOS LEGATIONIS IVS, EXTERNO, NON CIVI, COMPARATVM, TEGERET. Annibale etiam Italiam premente, cum e XXX. Populi Rom. coloniis duodecim imperium detrectassent; negassentque per legatos, esse vnde milites pecuniamque darent, aliis coloniis, quæ in fide atque officio pristino manserant, & in Senatu & in concione collaudatis, illarum nullam mentionem fieri placuit, NEQVE EARVM LEGATOS DIMITTI, NEQVE RETINERI, NEQVE APPELLARI A COSS. *Ea tacita castigatio maxime*

ES

ex dignitate populi Rom. visa est: quemadmodum Liuius lib. XXVII. cap. 45. scribit. Atrox postea Senatusconsultum in eas colonias factum est, quod ab eodem lib. XXIX. cap. 15. refertur: quo, inter cetera cautum fuit, NEQVE, SI POSTVLARENT, SENATVM DARI, PRIVSQVAM IMPERATA FECISSENT. Cretensium vero legatis commemorantibus, quantum sibi imperatum a P. Licinio Cos. esset sagittariorum, in Macedoniam misisse: nec infitiantibus apud Persea maiorem numerum sagittariorum, quam apud Romanos, militare: responsum, teste Liuio lib. XLIII. cap. 7. fuit: SI CRETENSES BENE AC GRAVITER DESTINARENT, POTIOREM POPVLI ROM. QVAM REGIS PERSEI AMICITIAM HABERE, SENATVM QVOQVE ROMANVM, IIS, TAMQVAM CERTIS SOCIIS, RESPONSVM DATVRVM ESSE: INTEREA NVNTIARENT SVIS, PLACERE SENATVI, DARE OPERAM CRETENSES, VT, QVOS MILITES INTRA PRAESIDIA REGIS PERSEI HABERENT, EOS PRIMO QVOQVE TEMPORE DOMVM REVOCARENT. Idem Liuius lib. VIII. cap. 1. & 2. Samnites, per legatos, pacem sibi a Romanis, bellique ius aduersus Sidicinos petiisse refert. De quorum postulatis cum Prætor Senatum consuluisset, reddendumque his fœdus Patres censuissent, Prætor Samnitibus respondit: NEC, QVO MINVS PERPETVA CVM EIS AMICITIA ESSET, PER POPVLVM ROM. STETISSE: NEC CONTRADICI, QVIN, QVONIAM IPSOS BELLI CVLPA SVA CONTRACTI TAEDIVM CEPERIT, AMICITIA DE INTEGRO RECONCILIETVR. QVOD AD SIDICINOS ATTINET, NIHIL INTERCEDI, QVO MINVS SAMNITI POPVLO, PACIS BELLIQVE LIBERVM ARBITRIVM SIT. Idem lib. IX. cap. 45. Samnites multis prœliis fusos ac victos, tandem seu finem, seu dilationem belli quærentes, legatos de pace Romam misisse, quibus suppliciter agentibus responsum est: NISI SAEPE BELLVM PARANTES PACEM PETIISSENT SAMNITES, ORATIONE VLTRO CITROQVE HABITA, DE PACE TRANSIGI POTVISSE: NVNC, QVANDO VERBA VANA AD ID LOCORVM FVERINT, REBVS STANDVM ESSE. P. SEMPRONIVM COS. CVM EXERCITV BREVI IN SAMNIO FORE: EVM, AD BELLVM PACEMVE INCLINENT ANIMI, FALLI NON POSSE: COMPERTA OMNIA SENATVI RELATVRVM: DECEDENTEM EX SAMNIO COS. LEGATI SEQVERENTVR. Quin etiam cum Perseus ad P. Licinium Cos. legatos misisset, qui pacem peterent, vectigal, quantum Philippus pactus esset, daturum Persea Romanis: vrbibus, agris, locisque, quibus Philippus cessisset, cessurum, pollicerentur: his responsum est, ITA PACEM DARI, SI DE SVMMA RERVM LIBERVM PERMITTERET REX, DE SE VNIVERSAQVE MACEDONIA STATVENDI, IVS. Hæc ita Liuius lib. XLII. c. 62. Eodemque modo Ætolorum legatis duas conditiones latas esse idem lib. XXXVII. cap. 1. scribit, VT VEL SENATVI LIBERVM ARBITRIVM DE SE PERMITTERENT, VEL MILLE TALENTVM DARENT, EOSDEMQVE AMICOS ATQVE INIMICOS HABERENT.

Vt autem hostium legatos excedere iubebat Senatus: ita legatis ad renuntiandam amicitiam ad se missis, Perses denuntiasse dicitur, vt triduo regni sui finibus decederent, quemadmodum Liuius lib. XLII. c. 25. tradit.

CLII. LEGATOS INTERROGARE, QVAE QVISQVE VELLET, *Patribus permitti solebat.*

Ceterum qui Senatum habebat, permittebat Patribus legatos interrogare, quæ quisque vellet. Liuius lib. XXX. cap. 22. *Cum more tradito a Patribus potestatem* INTERROGANDI, SI QVIS QVID VELLET, *legatis Prætor fecisset: senioresque, qui fœderibus interfuerant, alia alii interrogarent.* Idem lib. XXXVII. cap. 1. de Ætolorum legatis: *Præsentes,* INTERROGATIONIBVS *Senatorum, confessionem magis noxæ, quam responsa exprimentium, fatigati sunt.* Alio etiam prioris libri loco post auditos Carthaginienses legatos, cuius legationis princeps erat Asdrubal, cum flecti misericordia Patres appareret, Senatorum vnum infestum perfidiæ Carthaginiensium succlamasse tradit: PER QVOS DEOS FOEDVS ICTVRI ESSENT, CVM EOS, PER QVOS ANTE ICTVM ESSET, FEFELLISSENT? 237 Cui Asdrubal respondit: PER EOSDEM, QVI TAM INFESTI SVNT FOEDERA VIOLANTIBVS. Idem lib. XXXVII. c. 49. Ætolorum legatos ab vno Senatore interrogatos scribit: PERMITTERENTNE ARBITRIVM DE SE POPVLO ROM. *Deinde ab altero,* HABITVRINE EOSDEM, QVOS POPVLVS ROM. SOCIOS ET HOSTES, ESSENT? *nihil ad ea respondentes, egredi templo iussi sunt. Conclamatum deinde prope ab vniuerso Senatu est,* TOTOS ADHVC ANTIOCHI AETOLOS ESSE, ET EX VNICA EA SPE PENDERE ANIMOS EORVM. Postea eorumdem legatos iterum Romam missos inter cetera in Senatu hoc quoque interrogatos eod. lib. cap. 48. scribit: VNDE AVDISSENT, *Imperatores Romanos in Asia captos ab Antiocho Rege, & exercitum deletum esse?* AETOLOS RESPONDISSE: AB SVIS LEGATIS SE, QVI CVM CONSVLE FVERINT, CERTIORES FACTOS.

Legatorum porro mandatis auditis summotos eos, Curiaque excedere iussos, vt de eorum postulatis consuli Patres possent, intelliget, qui Liuii a me in hoc de legationibus capite, adductos locos adibit.

CLIII. IN LEGATIS MITTENDIS *numerus & ritus a Senatu obseruati; & quæ iis* MANDATA *dari solebant.*

Sena-

Senatus etiam, vbi res poscebat, legatos mitti decernebat, iisque varia, pro rerum & negotiorum varietate, mandata dabat. Liuius lib. XXIX. cap. 11. legatos quinque, Consularem vnum, Prætorium alterum, Ædilitium alium, & duos Quæstorios ad Attalum Regem Senatum decreuisse, scribit, vt eius ope Idæa mater Romam Pessinunte deueheretur ac deportaretur: quibus Senatus quinqueremus quinque decreuit, VT EX DIGNITATE POPVLI ROM. ADIRENT EAS TERRAS, AD QVAS CONCILIANDA MAIESTAS NOMINI ROMANO ESSET. Idem lib. XXXI. c. 11. legatos missos ex S. C. ad Masinissam, qui GRATVLARENTVR, QVOD NON MODO PATRIVM RECVPERASSET REGNVM, SED PARTE FLORENTISSIMA SYPHACIS FINIVM ADIECTA, ETIAM AVXISSET: NVNTIARENT PRAETEREA, BELLVM CVM PHILIPPO REGE SVSCEPTVM: PETERENTQVE, VT AD ID BELLVM MITTERET AVXILIA NVMIDARVM EQVITVM, ET DONA AMPLA FERRENT, POLLICERENTVRQVE, SI QVID EI AD FIRMANDVM AVGENDVMQVE REGNVM OPVS ESSE IVDICASSET, ENIXE ID POPVLVM ROM. MERITO EIVS PRAESTATVRVM. Eodemque libro cap. 2. legimus, legatos missos ad Ptolemæum Regem Ægypti, VT ET ANNVNTIARENT VICTVM ANNIBALEM, POENOSQVE, ET GRATIAS AGERENT REGI, QVOD IN REBVS DVBIIS, CVM FINITIMI ETIAM SOCII ROMANOS DESERERENT, IN FIDE MANSISSET: ET PETERENT, VT, SI COACTI INIVRIIS BELLVM ADVERSVS PHILIPPVM SVSCEPISSENT, PRISTINVM ANIMVM ERGA POPVLVM ROM. CONSERVARET. Legatos etiam Tybur misisse Senatum lib. IX. cap. 30. narrat, VT DARENT OPERAM, VT TIBICINES ROMANIS RESTITVERENTVR. Post cladem Samnitico bello acceptam, cum ob terrorem, qui Patres inuaserat, Dictatorem Papirium Cursorem dici placuisset, qui alteri Consuli Fabio priuatim infestus erat, legatos, ex Consularium numero, ad Fabium mittendos Senatus, auctore eodem Liuio lib. IX. c. 38. censuit, QVI SVA QVOQVE EVM, NON SOLVM PVBLICA, AVCTORITATE MONERENT, VT MEMORIAM SIMVLTATVM PATRIAE REMITTERET. Præterea cum esset Romæ nuntiatum, C. Cassium Consulem, qui Galliam prouinciam sortitus erat, cum exercitu profectum per Illyricum in Macedoniam esse, indignatus Senatus tantum ausum Consulem, vt suam prouinciam relinqueret, in alienam transiret, exercitumque periculoso itinere inter exteras gentes duceret, decreuit, vt C. SVLPITIVS PRAETOR TRES EX SENATV NOMINARET LEGATOS, QVI EO DIE PROFICISCERENTVR EX VRBE, ET QVANTVM ACCELERARE POSSENT, CASSIVM CONSVLEM, VBICVMQVE ESSET, PERSEQVERENTVR: NVNTIARENT, NE BELLVM CVM VLLA GENTE MOVERET, NISI CVM QVA SENATVS GERENDVM CENSVISSET. Hæc ita Liuius lib. XLIII. cap. 1. Legatos etiam ad renouandum cum Regibus amicitiam, donaque ferenda missos, supra ostendimus. Item Sulpitio Consuli a Patribus permissum, vt, quem videretur, ex his, qui extra Senatum essent, legatum mitteret ad bellum Philippo Regi indicendum, Liuius lib. XXXI. c. 8. scribit.

Decem autem legatos mitti more maiorum consueuisse, Liuius non vno loco docet. Sic enim lib. XXXIII. c. 9. *Haud multa verba facta, cum Macedones, quæcumque Senatus censuisset, id Regem facturum esse dicerent.* DECEM LEGATI MORE MAIORVM, QVORVM EX CONSILIO T. QVINTIVS IMPERATOR LEGES PACIS PHILIPPO DARET, DECRETI, *adiectumque*, VT IN EO NVMERO LEGATORVM, P. SVLPITIVS, ET P. VILLIVS ESSENT; QVI COSS. PROVINCIAM MACEDONIAM OBTINVISSENT. Asiaticis quoque legationibus respondisse Senatum, DECEM SE LEGATOS MORE MAIORVM MISSVRVM, idem lib. XXXVII. c. 55. scribit. Decem etiam legatis, disceptationem cum Antiocho delegatam lib. XXXIV. c. 56. narrat. Apud eumdem lib. XXIX. cap. 20. Metellus, CONSVLES, DECEM LEGATOS, QVOS IIS VIDERETVR, EX SENATV LEGERE, censet. Manlius vero lib. XXXVIII. cap. 47. decem legatos, consilium dispensandæ cohonestandæque victoriæ, Imperatoribus maiores dedisse ait. 238 Ibidem c. 38. & fœdus cum Antiocho ex decem legatorum sententia conscriptum refert.

Quamquam minore numero alias contentos fuisse scio. Liuius lib. XLII. c. 5. *Cum Thessalos in armis esse nuntiatum est, App. Claudium* LEGATVM, AD EAS RES ASPICIENDAS COMPONENDASQVE SENATVS MISIT. Eodemque libro cap. 6. legatos quinque ad Regem Persea missos narrat, QVI RES IN MACEDONIA ASPICERENT: simulque Alexandriam ad Ptolemæum renouandæ amicitiæ causa proficiscerentur. Idem lib. XXXVI. cap. 2. scribit, legatos ternos in Africam ad Carthaginienses, & in Numidiam missos ad frumentum rogandum, quod in Græciam portaretur, pro quo pretium solueret populus Romanus.

Legatos vero a Senatu ad disceptandas controuersias missos, vti pronuntiarent, Liuius lib. XXXIX. c. 26. indicat. Legatos enim disceptatores controuersiarum inter Thessalos, Perrœbos, & Philippum Macedonum Regem, causa cognita pronuntiasse ait: PLACERE DEDVCI PRAESIDIA MACEDONVM EX IIS VRBIBVS: ET ANTIQVIS MACEDONIAE TERMINIS REGNVM FINIRI. DE INIVRIIS, QVAS VLTRO CITROQVE ILLATAS QVERANTVR, QVOQVO MODO INTER EAS GENTES ET MACEDONAS DISCEPTETVR, FORMVLAM IVRIS EXSEQVENDI CONSTITVENDAM ESSE. Iidem cum Eumenis querelas & Philippi defensionem audissent, *medio*, ait Liuius lib. eod.

eod. c. 29. *responso rem suspenderunt:* SI X. LEGATORVM DECRETO EVMENI DATAE CIVITATES EAE ESSENT, NIHIL SE MVTARE. SI PHILIPPVS BELLO CEPISSET EAS, PRAEMIVM VICTORIAE IVRE BELLI HABITVRVM. SI NEVTRVM EORVM FORET, PLACERE COGNITIONEM SENATVI RESERVARI: ET VT OMNIA IN INTEGRO MANERENT, PRAESIDIA, QVAE IN IIS VRBIBVS SINT, DEDVCI.

CLIV. *Ad* SCTA, *quæ de* BELLO *fiebant, transitio. Solenne Senatus decretum,* ROGATIONEM DE BELLO AD POPVLVM FERRI: *item,* RES REPETENDAS PER FAECIALES.

Iam vt ad ea, quæ de BELLO fiebant, Senatusconsulta descendamus, vbi bellum nouum suscipiendum, ineundum, & indicendum erat, Senatus decernere solebat, Rogationem de ea re ad Populum ferri. Ita, Senatum censuisse ex Liuii lib. XXXI. cap. 5. colligimus, VT IS CONSVL, CVI MACEDONIA PROVINCIA EVENISSET, AD POPVLVM FERRET, VT PHILIPPO REGI MACEDONVM INDICERETVR BELLVM. Idem lib. XXXVI. cap. 1. *Patres* ROGATIONEM AD POPVLVM FERRI *iusserunt*, VELLENT IVBERENTNE CVM ANTIOCHO REGE, QVIQVE SECTAM EIVS SECVTI ESSENT, BELLVM INIRI. Et lib. XLII. cap. 30. & 31. *Patres,* QVOD FAVSTVM FELIXQVE POPVLO ROM. ESSET, CENTVRIATIS COMITIIS PRIMO QVOQVE DIE FERRE AD POPVLVM COSS. *iusserunt*, VT, QVOD PERSEVS PHILIPPI FILIVS, MACEDONVM REX, ADVERSVS FOEDVS CVM PATRE PHILIPPO ICTVM, ET SECVM POST MORTEM EIVS RENOVATVM, SOCIIS POPVLI ROM. ARMA INTVLISSET, AGROS VASTASSET, VRBESQVE OCCVPASSET: QVODQVE BELLI PARANDI ADVERSVS P. R. CONSILIA INISSET, ARMA, MILITES, CLASSEM EIVS REI CAVSA COMPARASSET, VT, NISI DE IIS REBVS SATISFECISSET, BELLVM CVM EO INIRETVR. *Hæc rogatio ad populum lata est. Senatusconsultum inde factum, vt* CVI MACEDONIA PROVINCIA OBVENISSET, VT IS REGEM PERSEA, QVIQVE EIVS SECTAM SECVTI ESSENT, NISI P. R. SATISFECISSENT, BELLO PERSEQVERETVR.

Censebant etiam, RES REPETI ab his, quibus bellum denuntiandum erat. Liuius lib. X. cap. 12. *Breuis consultatio Senatus fuit: ad vnum omnes,* IVNGENDVM FOEDVS CVM LVCANIS, RESQVE REPETENDAS AB SAMNITIBVS, *censent.* Idemque c. 45. Senatum censuisse refert, FAECIALES AD FALISCOS AD RES REPETENDAS MITTENDOS. Hinc lib. VII. cap. 6. *De Hernicis,* ait, *consultus Senatus, cum* FAECIALES AD RES REPETENDAS *nequicquam* MISISSET.

CLV. RELATIONE DE BELLO FACTA, *quænam decernere consueuerit Senatus?*

Vbi vero de bello Coss. retulerant, decernere in eo genere solebat Senatus, quantis copiis, quo militum numero, quibus quotue legionibus, & per quot duces, bellum geri, & rem bellicam administrari, placeret. Delectus item haberi, nouasque legiones conscribi censebat Senatus: supplementum quoque, si quod opus esset, scribere Consulibus permittebat: prorogabat etiam interdum Consulibus, Prætoribus, Proconsulibus, Proprætoribusue prioris anni, imperium. Denique, vt breue faciam, quæcumque ad belli administrationem pertinebant, huiusmodi Senatusconsultis decernebantur. Nihil opus est exemplis hoc facere longius: sunt enim sparsa in Liuii libris; inde sumet, qui volet. Vt tamen ad eorum inuestigationem viam sternam, vnum aut item alterum, vnde reliqua discantur, subiiciam. Liuius lib. XLIV. cap. 21. *Legatis auditis, tunc* DE BELLO REFERRE SESE *L. Æmilius dixit. Senatus decreuit,* VT IN OCTO LEGIONES PAREM NVMERVM TRIBVNORVM, CONSVLES, ET POPVLVS CREARENT: CREARI AVTEM NEMINEM 239
EO ANNO PLACERE, NISI QVI HONOREM GESSISSET. TVM EX OMNIBVS TRIBVNIS MILITVM VTI L. AEMILIVS IN DVAS LEGIONES IN MACEDONIAM, QVOS EORVM VELIT, ELIGAT, ET VT SOLENNI LATINARVM PERFECTO, L. AEMILIVS COS. CN. OCTAVIVS PR. CVI CLASSIS OBTIGISSET, IN PROVINCIAM PROFICISCANTVR, &c. Et mox: DELECTVS CVRA CN. LICINIO CONSVLI IMPOSITA. IS SEPTEM MILLIA CIVIVM ROMANORVM, ET EQVITES CC. SCRIBERE IVSSVS: ET SOCIIS NOMINIS LATINI SEPTEM MILLIA PEDITVM IMPERARE, CCCC. EQVITES: ET CN. SERVILIO GALLIAM OBTINENTI PROVINCIAM, LITTERAS MITTERE, VT SEXCENTOS EQVITES CONSCRIBERET. HVNC EXERCITVM AD COLLEGAM PRIMO QVOQVE TEMPORE MITTERE IN MACEDONIAM IVSSVS, NEQVE IN EA PROVINCIA PLVS QVAM DVAS LEGIONES ESSE: EAS REPLERI, VT SENA MILLIA PEDITVM, TRECENTOS HABERENT EQVITES: CETEROS EQVITES, PEDITESQVE IN PRAESIDIIS DISPONI. Idem lib. XXVI. c. 1. de Fuluio & Sulpitio Coss. *Senatu,* ait, *in Capitolium vocato, de Republica,* DE ADMINISTRATIONE BELLI, *de prouinciis, exercitibusque Patres consuluerunt.* Q. FVLVIO, ET APPIO CLAVDIO PRIORIS ANNI COSS. PROROGATVM IMPERIVM EST, ATQVE EXERCITVS, QVOS HABEBANT, DECRETI: *adiectumque,* NE A CAPVA, QVAM OBSIDEBANT, ABSCEDERENT, PRIVSQVAM EXPVGNASSENT. Et mox: ET PRAETORIBVS PRIORIS ANNI, M. IVNIO IN HETRV-

TVRMA, P. SEMPRONIO IN GALLIA, CVM BINIS LEGIONIBVS, QVAS HABVERAT, PROROGATVM EST IMPERIVM. PROROGATVM ET M. MARCELLO, VT PROCONSVL IN SICILIA RELIQVIAS BELLI PERFICERET, EO EXERCITV, QVEM HABERET: SI SVPPLEMENTO OPVS ESSET, SVPPLERET DE LEGIONIBVS, QVIBVS P. CORNELIVS PROPR. IN SICILIA PRAEESSET: DVM NE QVEM MILITEM LEGERET EX EO NVMERO, QVIBVS SENATVS MISSIONEM REDITVMQVE IN PATRIAM NEGASSET ANTE BELLI FINEM. C. SVLPITIO, CVI SICILIA EVENERAT, DVAE LEGIONES, QVAS P. CORNELIVS HABVISSET, DECRETAE: ET SVPPLEMENTVM DE EXERCITV CN. FVLVII, QVI PRIORE ANNO IN APVLIA FOEDE CAESVS FVGATVSQVE ERAT. Extra numerum & istud addam: *De Republ.* BELLOQVE GERENDO, ait Liuius lib. XXIV. c. 11. ET QVANTVM COPIARVM, ET VBI QVAEQVE ESSENT, COSS. *ad Senatum retulerunt.* DVODEVIGINTI LEGIONIBVS BELLVM GERI PLACVIT: BINAS COSS. SIBI SVMERE: BINIS GALLIAM, SICILIAMQVE AC SARDINIAM OBTINERI, DVABVSQVE Q. FABIVM PRAET. APVLIAE, DVABVS VOLONVM T. GRACCHVM CIRCA LVCERIAM PRAEESSE. SINGVLAS C. TERENTIO PROCOS. AD PICENVM, ET M. VALERIO AD CLASSEM CIRCA BRVNDVSIVM, ET DVAS VRBI PRAESIDIVM RELINQVI. *Hic vt numerus legionum expleretur, sex nouæ legiones erant scribendæ.* EAS PRIMO QVOQVE TEMPORE COSS. SCRIBERE IVSSI, ET CLASSEM PARARE, VT CVM IIS NAVIBVS, QVAE PRO CALABRIAE LITORIBVS IN STATIONE ESSENT, CL. LONGARVM NAVIVM CLASSIS EO ANNO EXPLERETVR. Variam eiusmodi Senatusconsultorum formulam testatur, quod idem libro XXII. c. 11. scribit: *Tum de* BELLO *reque publica Dictator retulit.* QVIBVS, QVOTVE LEGIONIBVS VICTORI HOSTI OBVIAM EVNDVM ESSE, *Patres censerent: Decretum,* VT AB CN. SERVILIO CONSVLE EXERCITVM ACCIPERET: SCRIBERET PRAETEREA EX CIVIBVS SOCIISQVE, QVANTVM EQVITVM AC PEDITVM VIDERETVR: CETERA OMNIA AGERET, FACERETQVE, VT E REPVBL. DVCERET.

CLVI. DICTATOREM DICI, *quando decreuerit Senatus?*

Rebus vero trepidis, r) & vbi terror Patres inuaserat, DICTATOREM DICI, primis Reipubl. temporibus, vt plurimum censebant. s) Exemplis abundat Liuius: e quorum turba aliquot retulisse satis erit. *Quæ vbi,* ait ille lib. IV. c. 56. *tumultu maiore etiam, quam res erat, nuntiantur Romam, Senatus extemplo (quod in rebus trepidis vltimum consilium erat)* DICTATOREM DICI IVSSIT. Et alias eodem libro c. 17. *Senatus, vt in trepidis rebus,* DICTATOREM DICI MAMERCVM AEMILIVM IVSSIT. Idem lib. VI. c. 38. *Trepidi Patres ad duo vltima auxilia, summum imperium, summumque ad ciuem decurrunt:* DICTATOREM DICI PLACET. Et lib. IX. c. 38. *Terror Patres inuasit,* DICTATOREMQVE DICI PLACEBAT. Eodemque modo post Flaminium Cos. ad Trasimenum lacum, cæsum, & Romanos victos, *ad remedium,* ait Liuius lib. XXII. c. 8. *iamdiu desideratum, nec adhibitum, Dictatorem dicendum ciuitas confugit. Et quia & Consul aberat, a quo vno dici posse videbatur: nec per occupatam armis Punicis Italiam facile erat, aut nuntium, aut literas mitti: nec Dictatorem populus creare poterat: quod numquam ante eam diem factum erat,* PRODICTATOREM *populus creauit Q. Fabium Maximum, & Magistrum equitum, M. Minutium Rufum. Hisque negotium ab Senatu datum,* VT MVROS TVRRESQVE VRBIS FIRMARENT, VT PRAESI- 240
DIA DISPONERENT, QVIBVS LOCIS VIDERETVR, PONTESQVE RESCINDERENT FLVMINVM: AC TVM PRO PENATIBVS, PRO VRBE DIMICANDVM ESSE, QVANDO ITALIAM TVERI NEQVIVISSENT.

CLVII. *Senatus aliquando decernebat,* TVMVLTVM ESSE; *& quid amplius tunc decerni consueuerit?*

Solebat etiam Senatusconsultis decerni, TVMVLTVM ESSE. t) Indicio est ea, quam Cicero Philipp. V. c. 12. dicit, sententia, in qua est: TVMVLTVM CENSEO DECERNI, IVSTITIVM EDICI. Idem Philipp. VI. c. 1. TVMVLTVM DECERNI, IVSTITIVM EDICI, SAGA SVMI, DIXI PLACERE, *quo omnes acrius grauiusque incumberent, ad vlciscendas Reipubl. iniurias, si omnia grauissimi belli insignia suscepta a Senatu viderent.* Et eiusdem Orationis c. 6. *Minus laboraui, vt mihi Senatus*

r) Non solum in rebus trepidis, sed etiam aliis de causis, Dictatorem sæpe dictum esse, veluti *claui pangendi* causa, hodie notum in vulgus est.

s) Consulem dicere Dictatorem oportebat, cui aut sors, aut voluntas collegæ id ius tribuisset. Dictator *Magistrum Equitum* sibi dicebat. *De Dictatore* est Diss. *Io. Iensii* in *Ferculo Litterario.* Ceterum, post *Legem Valeriam* de prouocatione Dictatores non amplius sine prouocatione fuisse plerumque, indeque, qui sine prouocatione essent, Dictatores *optima lege* adpellatos, statuunt vulgo, propter auctoritatem *Festi* v. *Optima Lege.* Verum id esse falsum, & Dictatores etiam post Legem Valeriam & Duilliam sine prouocatione fuisse, e *Liuio* VIII, 33. docet *Dukerus* ad *Liu.* IV, 13. Sæpe etiam SCtum factum esse reperimus, vt *Dictatori equum escendere liceret.*

t) Tumultus autem maxime propter bellum Gallicum, aliudue vicinum, decerni solebat, antiquioribus reip. temporibus.

tus assentiens TVMVLTVM DECERNERET, SAGA SVMI IVBERET. Proinde Dio lib. XXXVII. p. 49. coniuratione Catilinæ nuntiata: Ἐπ' αὐτοῖς, ait, Δόγμα ἐκυρώθη, ΤΑΡΑΧΗΝ ΤΕ ΕΙΝΑΙ, καὶ ζήτησιν τῶν αἰτιῶν αὐτῆς γενέσθαι. Idem libro XLI. p. 172. belli ciuilis primordia narrans: Ὕστερον δὲ ἔξω τοῦ πωμηρίου πρὸς αὐτὸν τὸν Πομπήιον ἐλθόντες, ΤΑΡΑΧΗΝ ΤΕ ΕΙΝΑΙ, ἔγνωσαν. Rursusque lib. XLVI. p. 354. S. C. in Antonium facta persequens: Ὕστερον δ' οὐ πολλῷ πρὶν καὶ τὴν γνώμην αὐτοῦ μαθεῖν, ΤΑΡΑΧΗΝ ΤΕ ΕΙΝΑΙ ΕΨΗΦΙΣΑΝΤΟ, καὶ τὴν ἐσθῆτα τὴν βουλευτικὴν ἀπεδύσαντο. Hanc formulam etiam duobus locis Plutarchus attigit. Vnus est in Pompeio p. 652. his verbis: Οὕτω δὴ ψηφισάμενος, ΤΑΡΑΧΗΝ ΤΕ ΟΡΑΝ, καὶ κελεύσας ἅπαντας ἕπεσθαι αὐτῷ τοὺς ἀπὸ βουλῆς. Alter in Cæsare p. 724. vbi de Pompeio loquens, hæc ait: Ὡς ἐφεστῶτος ἤδη τοῦ πολεμίου, καὶ πάντα κατέχοντος, εἶξας συνεκρούσθη τῶν πάντων φορᾷ καὶ ψηφίζεται, ΤΑΡΑΧΗΝ ΟΡΑΝ, καὶ τὴν πόλιν ἐξέλιπε, κελεύσας ἕπεσθαι τὴν γερουσίαν. Quæ Senatus decreta non esse a Latinis interpretibus, qui formularum sacris minime initiati erant, ad vtriusque auctoris Græci mentem reddita, mirum non est. Idem alias quoque decretum inuenio. Nam cum milites, qui in legionibus vrbanis erant, frequentes adiissent Tribunos Pl. vti causas cognoscerent eorum, quibus aut emerita stipendia, aut morbus causæ essent, quo minus militarent, eam rem T. Sempronii litteræ discusserunt, in quibus scriptum erat: Ligurum quindecim millia in agrum Placentinum venisse: & eum, vsque ad ipsa coloniæ mœnia, & Padi ripas, cum cædibus & incendiis perpopulatos esse: Boiorum quoque gentem ad rebellionem spectare. Hoc enim nuntio allato, Senatus, vt scriptum apud Liuium lib. XXXIV. c. 55. exstat, decreuit, TVMVLTVM ESSE: NEC PLACERE TRIBVNOS PL. CAVSAS COGNOSCERE, QVO MINVS AD EDICTVM CONVENIRETVR. In Tumultu enim vacationes non valuisse, nec tunc in delectu habendo, cuiusquam excusationem acceptam, vel vnus Appianus libro II. Bellorum Ciuil. p. 523. idoneus testis est. Sed in illo Liuii loco, Consularis hæc, & primæ, vt ita dicam, sententiæ formula, non quidem a Censoribus, verum ab imperitis librariis perperam Senatu mota, iniuriarum dicam merito illis scriberet, qui vitiosa interpunctione, quæ Senatusconsulti verba erant, ea litteris Sempronii attribuerunt; illius initium, extremæ harum clausulæ, attexentes. Assentior ergo Sigonio, qui longissima temporis præscriptione summota, formulam hanc, vnico puncto sublato, in integrum restitui posse censet, in hunc modum: OB EAS RES TVMVLTVM ESSE DECREVIT SENATVS: TRIBVNOS PL. NON PLACERE CAVSAS MILITARES COGNOSCERE, QVO MINVS AD EDICTVM CONVENIRETVR. Ceterum cum Gallici maxime belli metus versaretur, compertumque haberet Senatus, Heluetios esse in armis, excursionesque in prouinciam facere, Senatus decreuit: VT CONSVLES DVAS GALLIAS SORTIRENTVR, DELECTVS HABERETVR, VACATIONES NE VALERENT, LEGATI CVM AVCTORITATE MITTERENTVR, QVI ADIRENT GALLIAE CIVITATES, DARENTQVE OPERAM, NE EAE CVM HELVETIIS SE IVNGERENT: quemadmodum Cicero ad Attic. Epist. 17. lib. I. scribit.

CLVIII. *In tumultu*, DELECTVM SINE VACATIONIBVS HABERI, IVSTITIVM INDICI, SAGA SVMI, *decernebatur: & de* IVSTITII INDICENDI REMITTENDIVE *ritu.*

In Tumultu autem non modo decerni solebat, VT DELECTVS SINE VACATIONIBVS, vel, VACATIONIBVS SVBLATIS, HABERETVR, sed &, IVSTITIVM INDICI, moris erat: quod præter Ciceronem Philipp. V. c. 12 & VI. c. 1. Liuius lib. X. c. 21. comprobat, Senatum, inquiens, nuntiis de Campaniæ populatione allatis conterritum, IVSTITIVM INDICI, DELECTVM OMNIS GENERIS HOMINVM HABERI, iussisse. Rursusque eodem lib. c. 4. *Nuntiata*, ait, *ea clades Romam, maiorem, quam res erat, terrorem exciuit. Nam, vt exercitu deleto, ita* IVSTITIVM INDICTVM. Idem lib. III. c. 3. *Vocato deinde Senatu, cum ex* AVCTORITATE PATRVM IVSTITIO INDICTO, *profectus ad tutandos fines esset.* Et lib. VII. c. 28. *Cum, quod per magnos tumultus fieri solitum erat*, IVSTITIO INDICTO, DELECTVS SINE VACATIONIBVS HABITVS ESSET. Hinc Cicero Orat. 241 de Haruspic. Respons. c. 26. in Clodium inuehitur, qui in concione ausus erat dicere: IVSTITIVM EDICI OPORTERE, IVRISDICTIONEM INTERMITTI, CLAVDI AERARIVM, IVDICIA TOLLI. Postquam sane populus Rom. deditionem fœde factam ad Caudinos saltus accepit, extemplo, Iustitium in foro, sua sponte, cœptum prius, quam indictum, idem Liuius lib. IX. c. 7. scribit.

Sed & luctus ac mœstitiæ causa plerumque Iustitium aut indictum, aut sumptum ostendit Tacitus lib. II. c. 82. de Germanici morte loquens, his verbis: *Hos vulgi sermones audita mors adeo incendit, vt ante edictum magistratuum*, ANTE SENATVS CONSVLTVM, SVMPTO IVSTITIO, *desererentur fora, clauderentur domus, passim silentia & gemitus: nihil compositum in ostentationem. Et quamquam neque insignibus lugentium abstinerent, altius animis mærebant.* Quæ porro tunc esset, & quam tristis Vrbis facies, describunt Lucanus, & Pedo Albinouanus. Ille lib. II. v. 16. sqq.

Ergo

Ergo vbi concipiunt, quantis sit cladibus Vrbi
Constatura fides Superum: ferale per Vrbem
IVSTITIVM: *latuit plebeio tectus amictu*
Omnis honos: nullos comitata est purpura fasces.

Hic vero in Eleg. de morte Drusi, v. 185.

Iura silent, mutæque iacent sine vindice leges,
Aspicitur toto purpura nulla foro.
Diique latent templis, neque iniqua ad funera vultus
Præbent, nec poscunt tura ferenda rogo.
Obscuros delubra tenent: pudet ora colentum.
Aspicere, inuidiæ, quam meruere, metu.

Tumultu vero sedato, tunc REMITTI IVSTITIVM solebat. Liuius lib. X. c. 21. *Itaque & supplicationes ob rem bene gestam Consulis nomine decernunt:* IVSTITIVM REMITTITVR, *quod fuerat per dies decem & octo.* Idem lib. III. c. 5. *Inde Romam reditum est,* IVSTITIVM REMISSVM. Exercitu quoque Posthumii a Gallis deleto, cum ea nuntiata clade, in tanto pauore, per multos dies, fuisset ciuitas, vt, tabernis clausis, velut nocturna solitudo per Vrbem ageretur: Senatus Ædilibus negotium dedit, VT VRBEM CIRCVMIRENT, APERIRIQVE TABERNAS, ET MOESTITIAE PVBLICAE SPECIEM VRBI DEMI IVBERENT, quemadmodum Liuius lib. XXIII. c. 25. memoriæ prodidit.

In Tumultu quoque, SAGA SVMI, decernebant. Sic Cicero Philipp. VI. c. 3. decretum a Senatu fuisse scribit, VT, NISI AVCTORITATE SENATVS FLECTI PER LEGATOS POSSET ANTONIVS, AD SAGA IRETVR. Idemque Philipp. V. c. 12. TVMVLTVM, ait, CENSEO DECERNI, IVSTITIVM EDICI, SAGA SVMI, DICO OPORTERE: DELECTVM HABERI, &c. Hoc significat Dio lib. XLVI. p. 354. cum post Senatusconsultum in Antonium factum, quo Tumultum decreuerunt, adiicit: Καὶ τὴν ἐσθῆτα βουλευτικὴν ἀπεδύσαντο. Iterumque eodem libro p. 364. post Lepidum hostem iudicatum, vestem mutatam ita scribit: Τήν τε ἐσθῆτα αὖθις μετέβαλλον· ἐπὶ γὰρ τῇ τοῦ Καίσαρος ὑπατείᾳ τὴν ἀσκητικὴν ἀνειλήφασαν. Idem lib. L. p. 481. Τῇ δὲ Κλεοπάτρᾳ τὸν πόλεμον ἄντικρυς ἐπήγγειλαν, καὶ τάς τε χλαμύδας, ὡς καὶ ἐν χερσὶν αὐτοῦ ὄντος, μετημπίσχοντο.

CLIX. *In luctu vel discrimine publico* VESTES EX S. C. MVTATAE, & REDITVS AD VESTITVM EX S. C. *factus. Luctus aliquando S. C. imminutus.*

Sed & malo aliquo nuntio allato, vel imminente aliqua calamitate, & generaliter in luctu, mœroreue publico, vestem ex S. C. mutatam sæpe in Dione legimus: veluti lib. XXXIX. p. 115. Αὖθις τε ἐπειδὴ τὰ αὐτὰ ἐγίνετο, τὰς στολὰς, καθάπερ ἐν συμφορᾷ τινὶ, μετενδῦναι ἐψηφίσαντο. Idque tum decretum, cum Cicero Vrbe cessit, superius docui. Quod factum, Ὡς ἐπὶ πένθεσι, Plutarchus in Cicerone p. 876. ait: Dio vero lib. XXXVIII. p. 76. Ὡς ἐπὶ τινὶ κοινῇ συμφορᾷ. Catilinæ quoque coniuratione ad Senatum delata, Patres, vt idem ait lib. XXXVII. p. 50. Τὴν ἐσθῆτα μετέβαλλον. Itemque lib. XL. p. 159. Καίπερ καὶ τὴν βουλευτικὴν ἐσθῆτα καταθέμενοι, κἂν τῇ ἱππάδι τὴν γερουσίαν, ὥσπερ ἐπὶ μεγάλῳ τινὶ πένθει, συνάγοντες. Et lib. XLVI. p. 364. Καὶ αὐτοὶ τήν τε ἐσθῆτα αὖθις ἤλλαξαντο. Idem lib. XXXVII. p. 55. Τά τε ἱμάτια ἠλλάξαντο. Et lib. XXXIX. p. 121. Τὴν δὲ ἐσθῆτα, ὡς ἐπὶ συμφορᾷ, μετὰ τῶν ἐκ τῆς βουλῆς στασιωτῶν ἀλλάξασθαι. Item lib. XLI. p. 171. Ἀγανακτησάντων δὲ ἐπὶ τούτῳ τῶν ἄλλων, καὶ ψηφισαμένων τὴν ἐσθῆτα ἀλλάξασθαι. Vbi vero, ad Saga iri, Senatus auctoritas intercesserat, tota ciuitas in sagis erat: Τάς τε χλαμύδας τὰς στρατιωτικὰς πάντες καὶ οἱ μὴ ἐκστρατεύσαντες ἠμπέχοντο, vt ait Dio lib. XLVI. p. 355. Consulares tamen tum temporis vestitu a ceteris differre solebant. Togatos enim fuisse eos, cum in sagis erat ciuitas, Cicero Philipp. VIII. c. 11. docet.

Duplicem sane fuisse vestium mutationem obseruandum est, in luctu vnam, in bello, seu potius tumultu, alteram. In illa solus togæ color mutabatur: in hac togæ sagis mutabantur: per illam atrata, per hanc sagata ciuitas erat.

Depulsis vero periculis, quorum terrore vestem mutarant, AD VESTITVM REDIRE, Senatores iubebantur, vt idem Dio lib. XXXIX. 242
p. 116. testatur. Et ita Pisonem edixisse, VT SENATVS AD VESTITVM REDIRET, Cicero Orat. contra eum habita c. 8. scribit. Post Ciceronis quoque reditum, edixisse Consules, VT AD SVVM VESTITVM SENATORES REDIRENT, idem Cicero Orat. pro Sextio, cap. 14. refert. Idem Philipp. XIV. c. 1. *Propter cuius periculum* AD SAGA ISSEMVS, *propter eiusdem salutem* REDEVNDVM AD PRISTINVM VESTITVM, *sine vlla dubitatione censerem.* Et mox cap. eod. *Ne memoriæ, posteritatique prodatur, propter cuius ciuis periculum populus Rom.* ISSET AD SAGA, *propter eiusdem salutem,* REDISSE AD TOGAS. Dio lib. XXXIX. l. c. Οὐ μέντοι οὔτε τὴν ἐσθῆτα μετημπίσχοντο, οὔτε ἐς τὰς πανηγύρεις ἐφοίτων. Idem lib. XLVI. p. 361. Ἐπειδὴ δὲ τὰ πραχθέντα ἔμαθον, τῇ μὲν τοῦ Ἀντωνίου ἥττῃ ἔχαιρον, καὶ τάς τε στολὰς μετενέδυσαν, καὶ ἱερομηνίας ἐπὶ ἑξήκοντα ἡμέρας ἤγαγον. Et lib. XLI. p. 181. Καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις, ὡς καὶ ἀγαθοῖς οὖσι, τὴν ἐσθῆτα τὴν εἰρηνικὴν μετημπίσχοντο. Item lib. XLVIII. p. 418. Τότε δὲ τήν τε εἰρηνικὴν ἐσθῆτα οἱ ἐν τῇ Ῥώμῃ ὄντες ἀνέλαβον (ἐκδεδυκότες γὰρ αὐτὴν ἄνευ ψηφίσματος ἀνάγκῃ τοῦ δήμου ἦσαν) καὶ αὐτοί τε ἑώρταζον. Proinde post Catilinam cæsum, ait idem Dio lib. XXXVII. p. 53. Βουθυτηθῆναί τε ἐψηφίσθη, καὶ τὴν ἐσθῆτα, ὡς καὶ πάντων τῶν δεινῶν ἀπηλλαγμένοι, μετέβαλον.

Luctum

Luctum etiam Senatusconsulto minutum fuisse inuenio. Post Cannensem certe cladem, cum maiore pene Romanorum virorum parte cæsa, nullius prope domus penates mœroris expertes essent, decreuit Senatus, NE MATRONAE VLTRA TRIGESIMVM DIEM LVCTVS SVOS EXTENDERENT, vti lugubribus depositis, ab his sacra Cereris peragi possent, quemadmodum Valerius Max. lib. I. cap. 1. & Liuius lib. XXII. c. 56. scribunt. Minuebatur &, Festo auctore, luctus Populo, ædis dedicatione, cum Censores lustrum condebant, votumue publice susceptum soluebatur.

CLX. *Bello indicto decerni solebant*, VT CONSVLES PALVDATI EXIRENT.

Vbi vero bellum indictum erat, Senatusconsulto interdum decernebatur, VT CONSVLES PALVDATI EXIRENT. Cælius Epist. 9. lib. VIII. Familiar. Cicer. *Coss. quia verentur, ne illud S. C. fiat*, VT PALVDATI EXEANT. Liuius lib. XL. c. 26. *Coss. non potuere sustinere consensum Senatus*, QVIN PALVDATI EXIRENT. Idem lib. XXXVII. c. 4. de L. Cornelio Cos. *Omnibus iam paratis*, PALVDATVS *ab Vrbe profectus est*. Hoc quo ritu fieret, explicat Varro lib. VI. de Lingua Lat. cap. 3. *Paluda*, inquiens, *a paludamentis. Sunt hæc insignia & ornamenta militaria. Ideo ad bellum cum exit Imperator, ac lictores mutant vestem & signa incinuerunt*, PALVDATVS *dicitur* PROFICISCI. Liuius lib. XLII. cap. 49. *Per hos forte dies P. Licinius Cos. votis in Capitolio nuncupatis*, PALVDATVS AB VRBE PROFECTVS EST. *Semper quidem ea res cum magna dignitate ac maiestate geritur: præcipue tamen conuertit oculos, animosque, cum ad magnum nobilemque, aut virtute, aut fortuna hostem*, EVNTEM COS. PROSEQVVNTVR. Idem lib. XXI. cap. 63. *Ne auspicato profectus in Capitolium ad vota nuncupanda*, PALVDATVS INDE AD PROVINCIAM IRET: *lixæ modo, sine insignibus, sine lictoribus profectum clam, furtim, haud aliter quam si exsilii causa solum vertisset*. Festus Pomp. PALVDATI, *in libris Auguralibus significat, vt ait Verrius, armati, ornati. Omnia enim militaria ornamenta*, PALVDAMENTA *dici*.

CLXI. *SCtorum in rebus turbidis minusque prosperis factorum exempla & Formulæ.*

Plane, post Cannensem cladem, Prætores, quemadmodum Liuius lib. XXII. c. 55. perhibet, Senatum in Curiam Hostiliam vocauerunt, VT DE VRBIS CVSTODIA PATRES CONSVLERENT: propterea, quod deletis exercitibus non dubitabant hostem ad oppugnandam Romam, quod vnum opus restaret, venturum. Et quia obstrepebat clamor lamentantium mulierum, & nondum palam facti viui mortuique, per omnes promiscue domos complorabantur, S. C. in Fabii Maximi sententiam factum est: QVONIAM MAGISTRATVVM PARVM ESSET, PATRES IPSIMET TVMVLTVM, AC TREPIDATIONEM IN VRBE TOLLERENT: MATRONAS PVBLICO ARCERENT, CONTINERIQVE INTRA SVVM QVAMQVE LIMEN COGERENT: COMPLORATVS FAMILIARVM COERCERENT: SILENTIVM PER VRBEM FACERENT: NVNTIOS RERVM OMNIVM AD PR. DEDVCENDOS CVRARENT. SVAE QVISQVE FORTVNAE DOMI AVCTOREM EXSPECTARET: CVSTODES PRAETEREA AD PORTAS PONERENT, QVI PROHIBERENT QVEMQVAM EGREDI VRBEM: COGERENTQVE HOMINES NVLLAM, NISI VRBE AC MOENIBVS SALVIS, SALVTEM SPERARE. VBI CONTICVISSET TVMVLTVS, RECTE TVM IN CVRIAM PATRES REVOCANDOS, CONSVLENDVMQVE DE VRBIS CVSTODIA ESSE. Ea vero insigni clade accepta, Senatus, Otacilio, qui Siciliam, & Cornelio Mammulæ, qui Sardiniam pro Prætoribus obtinebant, querentibus, quod neque stipendium, neque frumentum classibus eorum & exercitibus socii præberent: affirmantibus etiam, ne habere quidem eos, vnde id præstare possent, Senatus, vt Valerius lib. VII. cap. 6. auctor est, rescripsit: AERARIVM LONGINQVIS EXPENSIS NON SVFFICERE. PROINDE, QVO PACTO TANTAE INOPIAE SVCCVRRENDVM ESSET, IPSI VIDERENT. 243 Liuius vero lib. XXIII. c. 21. Senatum, acceptis literis a Proprætoribus Siciliæ & Sardiniæ, deesse frumentum & stipendium militibus, respondisse refert: NON ESSE, VNDE MITTERETVR: IVSSIQVE IPSI CLASSIBVS, ATQVE EXERCITIBVS SVIS CONSVLERE. Postea, cum Annibal octo millia passuum a Roma castra posuisset, Consules, Senatusque in castra, quæ Fuluius Flaccus inter Exquilinam Collinamque portam posuerat, venerunt: ibi, vt Liuius lib. XXVI. c. 9. ait, DE SVMMA REPVBL. (sic enim emendo) *consultatum*. Placuit, COSS. CIRCA PORTAS COLLINAM EXQVILINAMQVE PONERE CASTRA. C. CALPVRNIVM PRAETOREM VRBANVM CAPITOLIO ATQVE ARCI PRAEESSE: ET SENATVM FREQVENTEM IN FORO CONTINERI, SI QVID IN TAM SVBITIS REBVS CONSVLTO OPVS ESSET. Annibale etiam propius Vrbem accedente, quia multis locis comprimendi tumultus erant, qui temere oriebantur, PLACVIT, OMNES, QVI DICTATORES, COSS. CENSORESVE FVISSENT, CVM IMPERIO ESSE, DONEC RECESSISSET A MVRIS HOSTIS. Tum quoque, quia Q. Fuluius Proconsul cum exercitu a Capua profectus erat, vt Vrbi subueniret, ne ei minueretur imperium, si in Vrbem venisset, decreuit Senatus, VT EI PAR CVM CONSVLIBVS IMPERIVM ESSET. Post quæstionem vero de nocturnis cœtibus, qui Bacchanalium causa fiebant, Consulibus extra ordinem man-

mandatam, imperasse eos Ædilibus Curulibus, Liuius lib. XXXIX. cap. 14. refert, VT SACERDOTES EIVS SACRI OMNES CONQVIRERENT, COMPREHENSOSQVE LIBERO CONCLAVI AD QVAESTIONEM SERVARENT: AEDILIBVS ITEM PLEBIS NEGOTIVM DATVM, VIDERENT, NE QVA SACRA IN OPERTO FIERENT. *Triumviris Capitalibus mandatum*, VT VIGILIAS DISPONERENT PER VRBEM, SERVARENTQVE, NE QVI NOCTVRNI COETVS FIERENT: VTQVE AB INCENDIIS CAVERETVR: ADIVTORES TRIVMVIRIS QVINQVE VIRI DATI, VTI CIS TIBERIM SVAE QVISQVE REGIONIS AEDIFICIIS PRAEESSENT.

CLXII. HOSTES *quosnam a Senatu* IVDICARI, *& quid in eos decerni soleret?*

Enimuero eos, qui contra patriam arma cepissent, vel a Republ. defecissent, resque nouas moliti essent, moris erat, HOSTES a Senatu IVDICARI. Brutus ad Ciceronem lib. XI. Epistol. 1. ad Familiar. *Tamen paullo post futurum puto*, VT HOSTES IVDICEMVR. Vlpianus in l. 5. §. 1. D. de cap. minut. *Sed & hi, quos Senatus* HOSTES IVDICAVIT. Sic Marium a Senatu HOSTEM IVDICATVM, Valerius Maximus lib. I. c. 5. & Annæus Florus lib. V. cap. 21. tradunt. Tiberium quoque Gracchum, idem Valerius Maximus lib. IV. cap. 7. a Senatu HOSTEM IVDICATVM, ait. Sed & M. Lepidum, acta Sullæ rescindere parantem, cum arma & exercitum Vrbi admouisset, a Catulo Pompeioque primo statim impetu pulsum, HOSTEM A SENATV IVDICATVM, Annæus Florus lib. III. c. vlt. scribit. Catilinam etiam ac socios HOSTES A SENATV IVDICATOS, Sallustius in Coniuratione Catilinaria c. 36. narrat. In Cæsarem idem Senatusconsultum factum Dio lib. XLI. p. 172. ita scribit: Τὸν δὲ Καίσαρα, τήν τε ἀρχὴν τοῖς διαδόχοις παραδοῦναι, καὶ τὰ στρατεύματα ἐντὸς ῥητῆς ἡμέρας ἀφεῖναι, ἢ πολέμιον, ὡς καὶ τἀναντία τῇ πατρίδι ποιοῦντα, εἶναι, ἐψηφίσαντο. Quod & Plutarchus in Pompeio p. 650. refert his verbis: Πρὸς ταῦτα Μαρκέλλου τοῦ ὑπάτου λῃστὴν ἀποκαλοῦντος τὸν Καίσαρα, καὶ ΨΗΦΙΖΕΣΘΑΙ ΠΟΛΕΜΙΟΝ κελεύοντος, εἰ μὴ καταθήσεται τὰ ὅπλα. Simili modo Dolabellam & Lepidum HOSTES a Senatu IVDICATOS, Cicero ad Cornific. Epistol. 15. lib. XI. Familiar. Velleius Paterculus lib. II. Histor. c. 64. & Appianus lib. III. Bellor. Ciuil. p. 566. nec non M. Antonium HOSTEM IVDICATVM, Cicero Epistol. ad Octauium, & Suetonius in Augusto, cap. 16. scribunt. Et hoc est Senatusconsultum, quod in eum factum fuisse ait Cicero Philipp. II. cap. 21. his verbis: *In te, M. Antoni, decreuit Senatus, & quidem incolumis, non tot luminibus extinctis, quod in* HOSTES TOGATOS EST DECERNI SOLITVM, *more maiorum.* Omnes deinde, qui eius sectam secuti essent, HOSTES IVDICATOS, idem Cicero Epistol. 3. ad Brutum cum Dione lib. XLV. p. 481. scribit. Ventidium certe Bassum cum M. Antonio HOSTEM ESSE A SENATV IVDICATVM, auctor est Gellius lib. XV. cap. 4. Sic Neronem & Drusum, maximos natu de Germanici filiis, & C. Caligulæ fratres, Senatus, Tiberio criminante, HOSTES IVDICAVIT, vt Suetonius in Tiber. cap. 54. & in Calig. cap. 7. tradit. Neronem præterea Cæsarem, HOSTEM A SENATV IVDICATVM, scriptum reliquit idem Suetonius in Nerone cap. 49. Auidium etiam Cassium & Clodium Albinum a Senatu hostes iudicatos, Vulcatius & Capitolinus in eorum vitis memorant. Nec ciues modo, sed & extranei, HOSTES IVDICARI solebant, cum eis bellum indicebatur. Liuius lib. XLII. cap. 18. *Hæc ea, quæ ab Eumene relata erant, accessere, quo maturius* HOSTIS PERSEVS IVDICARETVR. Dio lib. XLI. p. 194. de Iuba: Πρὸς δὲ δὴ τοῦ Καίσαρος τῶν τε ἐν τῇ πόλει αἰτίαν εἶχε, καὶ ΠΟΛΕΜΙΟΣ ΑΠΕΔΕΙΧΘΗ. Xiphilinus in Traiano p. 245. de Decebalo Rege Dacorum: Καὶ αὖθις πολέμιον αὐτὸν ἡ βουλὴ ἐψηφίσατο.

Huiusmodi vero Senatusconsulta plenius explicat Appianus lib. I. de Bello Ciuil. pag. 386. Sulpitium enim Trib. Pl. Marium, & qui eorum 244
partes sequebantur, ait: Ὡς στάσιν ἐγείραντας καὶ πολεμήσαντας ὑπάτοις, καὶ δούλοις κηρύξαντας ἐλευθερίαν, εἰς ἀπόστασιν, πολεμίους Ῥωμαίων ἐψήφιστο εἶναι, καὶ τὸν ἐντυχόντα νηποινεὶ κτείνειν, ἢ ἀνάγειν ἐπὶ τοὺς ὑπάτους, τά τε ὄντα αὐτοῖς δεδήμευτο. Similiter in Cinnam p. 389. Ὡς ἐν κινδύνῳ τε τὴν πόλιν καταλιπόντα ὕπατον, καὶ δούλοις ἐλευθερίαν κηρύξαντα, βουλὴ ἐψηφίσατο, μήτε ὕπατον, μήτε πολίτην ἔτι εἶναι.

Plerumque vero, quos HOSTES iudicabant, eos etiam, BELLO PERSEQVENDOS, decernebant. Cicero Philipp. VI. cap. 1. *Antonium censui* BELLO PERSEQVENDVM. Et Philipp. XI. cap. 12. *Cum P. Dolabella, quique eius crudelissimi, & teterrimi facinoris ministri, socii, adiutores fuerunt*, HOSTES POPVLI ROM. A SENATV IVDICATI SINT: CVMQVE SENATVS P. DOLABELLAM BELLO PERSEQVENDVM CENSVERIT. Idem Epist. 5. ad Brutum: *Cum de his, qui* HOSTES IVDICATI *sunt*, BELLO PERSEQVENDIS *sententiæ dicerentur*. Epitome Liuii lib. CXX. *D. Brutus, cui Senatus*, VT PERSEQVERETVR ANTONIVM *mandauit*. Eadem Epitome lib. CXXI. *Cassius, cui mandatum a Senatu erat, vt Dolabellam, inimicum iudicatum*, BELLO PERSEQVERETVR. Quod & Dio lib. XLVII. p. 392. a Senatu decretum refert.

CLXIII. DVCES PARTIVM *hostes iudicabantur aliquando soli*, CETERIS DIL PRAESTITVTA.

Inter-

Interdum autem ſolos partium duces hoſtes iudicabant: ceteræ vero multitudini diem ſtatuebant, ante quam ab armis impune diſcedere liceret. Ita Senatus, cum Catilinam & Manlium hoſtes iudicauit, non protinus eos quoque, qui eorum ductu arma ceperant, in hoſtium numero habendos cenſuit: ſed iis diem conſtituit, quam ante ab armis diſcedere integrum eis relinquebatur, idque ſine fraude fore decernebatur, quemadmodum Salluſtius in bello Catilinar. cap. 30. narrat. Simile de Lepidi exercitu Senatuſconſultum factum Cicero Epiſt. 5. lib. XII. Famil. refert his verbis: *Lepidus ſententiis omnibus* HOSTIS A SENATV IVDICATVS EST, *ceterique cum illo, qui a Republ. defecerunt: quibus tamen* AD SANITATEM REDEVNDI ANTE KALEND. SEPTEMB. *poteſtas facta eſt.* Qua de re ita Dio lib. XLVI. p. 369. Τὸν δὲ δὴ Λέπιδον τήν τε εἰκόνα τὴν ἐν τῷ βήματι ἱδρυμένην ἀφείλαντο, καὶ πολέμιον ἐποιήσαντο, καί τινα ἡμέραν τοῖς συνοῦσιν αὐτῷ προσέθεντο, πόλεμον σφίσιν ἀπειλήσαντες, ἂν μὴ ἐντὸς ἐκείνης ἐγκαταλείπωσιν αὐτόν. Cicero Philipp. V. c. 12. CENSEOQVE, VT IIS, QVI IN EXERCITV ANTONII SVNT, NE SIT EA RES FRAVDI, SI ANTE CAL. FEBR. AB EO DISCESSERINT. Idem Philipp. VIII. c. 11. His, qui cum Antonio erant, ſi errorem ſuum deponerent, & cum Republ. in gratiam redirent, veniam & impunitatem dandam exiſtimans, cenſet: VT, QVI AB ARMIS DISCEDERENT, ET AD C. PANSAM ET HIRTIVM COSS. AVT AD BRVTVM COS. DESIGNATVM, AVT AD C. CAESAREM PROPRAETOREM ANTE IDVS MARTIAS PRIMAS ADIRENT, IIS FRAVDI NE ESSET, QVOD CVM M. ANTONIO FVISSENT. In quam eius ſententiam Senatuſconſultum factum, credibile faciunt Appianus & Dio: ille lib. III. Bellor. Ciuil. pag. 567. his verbis: Τάδε μὲν ὁ Ἀντώνιος εἶπέ τε καὶ ἀντέγραψε. καὶ ἡ βουλὴ αὐτὸν αὐτίκα ἐψηφίζετο εἶναι Πολέμιον, καὶ τὸν ὑπ' αὐτῷ στρατόν, εἰ μὴ ἀποστῶσιν αὐτοῦ. Hic vero lib. XLVI. pag. 553. de S. C. in Antonium facto agens: Καὶ τοῖς, ait, στρατευομένοις αὐτῷ προεῖπον, εἴκαδε ἐντὸς ἐπτῆς ἡμέρας ἀναχωρῆσαι. ἢ εἰδέναι ὅτι ἐν Πολεμίων μοίρᾳ γενήσονται. Idem lib. XLVII. p. 392. de Dolabella: Πυθόμενοι ταῦτα οἱ ἐν τῷ οἴκῳ Ῥωμαῖοι, πόλεμον αὐτῷ ἐπήγγειλαν, καὶ τοῖς τε συνοῦσιν οἱ ἐπτὴν ἡμέραν ἔκλειψιν τῆς φιλίας αὐτοῦ, προεῖπον, ἵνα μὴ καὶ ἐκεῖνοι ἐν ἐχθρῶν μοίρᾳ γένωνται. Spartianus in Didio Iuliano cap. 5. *Perturbatus ad Senatum venit, impetrauitque, vt* HOSTIS SEVERVS RENVNTIARETVR. *Militibus etiam, qui Senatum ſecuti fuerant, dies præſtitutus,* VLTRA QVEM SI CVM SEVERO FVISSENT, HOSTIVM NVMERO HABERENTVR. Apud Cæſarem lib. I. de Bello Ciuil. cap. 2. Scipionis ſententia refertur huiusmodi: *vti ante certum diem Cæſar exercitum dimittat: ſi non faciat, eum aduerſus Remp. facturum videri.*

CLXIV. SCTA DE CONIVRATIONE CATILINAE; *item* P. CLODIO OCCISO; *itemque poſt* CAESARIS CAEDEM *facta.*

Poſtulat hic locus, vt de coniuratione Catilinæ facta Senatuſconſulta in ordinem cogam. Plane cum pridie eius diei, quo comitia Conſularia edicta erant, Cicero Catilinæ conſilia ad Senatum detuliſſet, decreuerunt Patres. NE POSTERO DIE COMITIA HABERENTVR, VT DE REPVBL. SENATVS CONSVLI POSSET. Ipſo vero Comitiorum die, Ciceronis & Catilinæ orationibus auditis, factum eſt S. C. VIDERENT COSS. NE QVID RESP. DETRIMENTI ACCIPERET. Catilina dein Vrbe excedere iuſſus. At poſt literas in Senatu recitatas, in quibus ſcriptum erat, C. Manlium arma cepiſſe cum magna multitudine: Senatus decreto miſſi ſunt Imperatores, qui ad Vrbem erant, Prætoresque duo in Apuliam, agrum Picenum, Capuam & Feſulos: HISQVE PERMISSVM, VTI PRO TEMPORE ATQVE PERICVLO, EXERCITVM COMPARARENT. Ad hoc: SI QVIS INDICASSET DE CONIVRATIONE, QVAE CONTRA REMPVBL. FA- 245
CTA ERAT, PRAEMIVM DECREVERVNT, SERVO LIBERTATEM, ET HS C, LIBERO IMPVNITATEM EIVS REI, ET HS CC. Idemque decreuere: VTI GLADIATORIAE FAMILIAE CAPVAM, ET IN CETERA MVNICIPIA DISTRIBVERENTVR PRO CVIVSQVE OPIBVS: ROMAE PER TOTAM VRBEM VIGILIAE HABERENTVR, EISQVE MINORES MAGISTRATVS PRAEESSENT. Poſtquam vero Romæ nuntiatum eſt, Catilinam in caſtra ad Manlium contendiſſe, Senatus CATILINAM ET MANLIVM HOSTES IVDICAVIT, CETERAE MVLTITVDINI DIEM STATVIT, ANTE QVAM LICERET, SINE FRAVDE AB ARMIS DISCEDERE, PRAETER RERVM CAPITALIVM DAMNATOS. Præterea decreuit: VTI COSS. DELECTVM HABERENT: ANTONIVS CVM EXERCITV CATILINAM PERSEQVI MATVRARET: CICERO VRBI PRAESIDIO ESSET. Et cum eius coniurationis particeps Cornelius Cethegus Prætor deprehenſus eſſet, Senatus decreuit, VTI, CVM SE PRAETVRA ABDICASSET, TVM IN CVSTODIAM TRADERETVR. Itemque, VT C. CETHEGVS, L. STATILIVS, P. GABINIVS, qui omnes præſentes erant, IN CVSTODIAM TRADERENTVR. Idem hoc decretum eſt in L. Caſſium, M. Ceparium, P. Furium, Magium Cilonem, P. Vmbrenum. Atque ea lenitate Senatus vſus eſt, vt ex tanta coniuratione, tantaque vi ac multitudine domeſticorum hoſtium, nouem hominum perditiſſimorum pœna, Republ. conſeruata, reliquorum mentes ſanari poſſe arbitraretur.

Eos vero, qui cuſtodiis tenebantur, Senatus iudicauit, CONTRA REMPVBL. FECISSE:

PRAEMIA ETIAM INDICIBVS, quorum indicii comprobata fuerant, CONSTITVIT. Patefacta denique coniuratione, in coniuratos S. C. factum fuit in Catonis sententiam, & in ea verba, quæ Sallustius, quæ item Plutarchus in Catonis & Ciceronis vitis p. 770. & 871. & Dio lib. XXXVII. p. 51. scribunt.

Consternata vero P. Clodii cæde Republ. Senatus vnum Consulem, nominatimque Cn. Pompeium, fieri censuit. Senatus præterea consultum factum est, VT INTERREX ET TRIBVNVS PL. ET CN. POMPEIVS, QVI PROCONSVL AD VRBEM ERAT, VIDERENT, NE QVID DETRIMENTI RESPVBL. CAPERET, vt a Suetonio in Iulio cap. 26. & ab Asconio Pæd. in explicatione Orationis pro Milone relatum est.

Hic etiam Senatusconsulta post Cæsaris cædem facta recte atque ordine subiungentur. Ac primum, Cicerone auctore, Senatusconsulto in eius sententiam facto, Ἀμνηστίαν, id est, præteritorum obliuionem decretam fuisse constat: additumque, ne eius cædis ergo in iudicium vocari quisquam posset. Velleius Paterculus lib. II. Histor. Roman. c. 58. *Et illud decreti Atheniensium celeberrimum exemplum, relatum a Cicerone,* OBLIVIONIS PRAETERITARVM RERVM, *decreto Patrum comprehensum est.* Plutarchus in Cicerone p. 822. Κικέρων δὲ πολλὰ πρὸς τὸν καιρὸν εἰκότως διελθών, τὴν Σύγκλητον Ἀθηναίους μιμησαμένην, Ἀμνηστίαν τῶν ἐπὶ Καίσαρι ψηφίσασθαι. Idem in Bruto, p. 992. Ἀντωνίου δὲ καὶ Πλάγκου, καὶ Κικέρωνος εἰπόντων περὶ ἀμνηστίας, καὶ ὁμονοίας, Ἔδοξε μὴ μόνον Ἄδειαν εἶναι τοῖς ἀνδράσιν ἀλλὰ καὶ γνώμην ὑπὲρ τιμῶν προθεῖναι τοὺς ὑπάτους. Suetonius in Tiberio cap. 4. de patre Tiberii: *Tamen Cæsare occiso, cunctis turbarum metu* ABOLITIONEM FACTI DECERNENTIBVS, *etiam de præmiis Tyrannicidarum referendum censuit.* Dio lib. XLIV. p. 291. Κικέρων μὲν ταῦτ' εἰπών, ἔπεισε τὴν Γερουσίαν, μηδένα μηδενὶ μνησικακῆσαι, ψηφίσασθαι. Meminit etiam Appianus lib. II. p. 513. & IV. p. 666. Bell. Ciuil. Deinde, pacis & otii causa, acta omnia Cæsaris S. C. confirmata sunt. Plutarchus in Antonio p. 922. Συναγαγὼν δὲ βουλήν, αὐτὸς μὲν ὑπὲρ ἀμνηστίας εἶπε, καὶ διανομῆς ἐπαρχιῶν, τοῖς περὶ Κάσσιον καὶ Βροῦτον. ἡ δὲ Σύγκλητος ἐκύρωσε ταῦτα, καὶ τῶν ὑπὸ Καίσαρος γεγονότων, ἐψηφίσατο, μηδὲν ἀλλάττειν. Appianus lib. II. Bellor. Ciuil. p. 513. Φόνου μὲν οὐκ εἶναι δίκας ἐπὶ τῷ Καίσαρι Κύρια δὲ εἶναι τὰ πεπραγμένα αὐτῷ πάντα καὶ ἐγνωσμένα, ἐπεὶ τῇ πόλει συμφέρει. Idem lib. III. p. 540. eiusdem Senatusconsulti meminit his verbis: Καὶ τὸ τελευταῖον ψήφισμα, τὸ βεβαιοῦν τῷ Καίσαρι πεπραγμένα πάντα. Idem lib. IV. p. 666. Ἀμνηστίαν δὲ ἁπάντων ἐψηφίσαντο εἶναι. καὶ σωφρονέστερον ἔτι, φόνου μὴ εἶναι δίκας. Quod itidem de Ciceronis sententia decretum fuisse credo. Sic enim ipse Epist. ad Plancum, quæ inserta est lib. XVI. Epist. 16. ad Atticum, ait: *Equidem, cum multa non probentur, quæ Cæsar statuerit, tamen otii pacisque causa acerrime illa soleo defendere: quod tibi idem magnopere faciendum censeo.*

CLXV. *SCta* DE EXERCITIBVS *facta.*

Senatusconsultis de bello finitima erant ea, quæ de Exercitibus fiebant. De Exercitibus autem quid fieri placeret, consulti Patres decernebant, quibus Exercitibus rem geri, & quos iis præesse cuperent. Item, quos Exercitus Coss. Prætores, quique pro Coss. aut Propr. prouincias obtinebant, retinere, tradere, accipere, traducere, deducere, deportare e Republ. videretur. Hoc ex Liuii lectione, cuiuis palam fiet. Exempli causa vnum, quod multorum loco erit, Senatusconsultum de Exercitibus subiungam. Id ex lib. XXXI. cap. 8. hauriam. *Tum de* EXERCITIBVS, ait, CONSVLVM, PRAETORVMQVE ACTVM. CONSVLES BINAS LEGIONES SCRIBERE IVSSI: VETERES DIMITTERE EXERCITVS, SVLPITIO, CVI NOVVM, 246 AC MAGNI NOMINIS BELLVM DECRETVM ERAT, PERMISSVM, VT DE EXERCITV, QVEM PROCONSVL SCIPIO EX AFRICA DEPORTASSET, VOLVNTARIOS, QVOS POSSET, DVCERET: INVITVM NE QVEM MILITEM VETEREM DVCENDI IVS ESSET. PRAETORIBVS L. FVRIO PVRPVRIONI, ET Q. MINVTIO RVFO QVINA MILLIA SOCIVM LATINI NOMINIS CONSVL DARET: QVIBVS PRAESIDIIS ALTER GALLIAM, ALTER BRVTIOS PROVINCIAM OBTINERET. Q. FVLVIVS GILLO ET IPSE IVSSVS EX EO EXERCITV, QVEM P. AELIVS COS. HABVISSET, VT QVISQVE MINIME MVLTA STIPENDIA HABERET, LEGERE, DONEC ET IPSE QVINQVE MILLIA SOCIVM, AC NOMINIS LATINI, EFFECISSET: ID PRAESIDIO SICILIAE PROVINCIAE ESSET. M. VALERIO FALCONI, QVI PRAETOR PRIORE ANNO CAMPANIAM PROVINCIAM HABVERAT, PROROGATVM IN ANNVM IMPERIVM EST, VTI PROPRAETOR IN SARDINIAM TRAIICERET: QVODQVE DE EXERCITV, QVI IBI ESSET, QVINQVE MILLIA SOCIVM NOMINIS LATINI, QVI EORVM MINIME MVLTA STIPENDIA HABERET, LEGERET. ET CONSVLES DVAS VRBANAS LEGIONES SCRIBERE IVSSI: QVAE, SI QVO RES POSCERET, MVLTIS IN ITALIA CONTRACTIS GENTIBVS, PVNICI BELLI SOCIETATE, IRAQVE INDE TVMENTIBVS, MITTERENTVR. Sunt & alia de Exercitibus longa Senatusconsulta apud eumdem lib. XXIII. c. cap. 25. XXIV. cap. 11. XXVI. cap. 1, & XXVII. cap. 7. quæ breuitati studens prætermitto.

CLXVI. De PROVINCIIS INTER COSS. COMPARANDIS, SORTIENDIS, *vel* EXTRA SORTEM OBTINENDIS, *SCta.*

De Prouinciis vero, postquam Consules retulerant, decerni solebat, vt Consules EAS INTER SE COMPARARENT, t) SORTIRENTVRVE. Liuius lib. XXXVII. cap. 1. *Tum de* CONSVLVM PROVINCIIS *captum est agi. Ambo Græciam cupiebant: multum Lælius in Senatu poterat. Is, cum Senatus* AVT SORTIRI, AVT COMPARARE INTER SE PROVINCIAS CONSVLES *iussisset, elegantius facturos dixit, si iudicio Patrum, quam si sorti eam rem permisissent.* Idem lib. XXXVIII. c. 35. *Consulibus alteri Pisæ cum Liguribus, alteri prouincia Gallia decreta est:* COMPARARE INTER SE, AVT SORTIRI IVSSI. Idem lib. XLV. c. 17. *Moniti deinde Consules a Patribus, vt, quoniam alterum ex his succedere C. Licinio, qui legatus nominatus erat, in Galliam oporteret:* PRIMO QVOQVE TEMPORE PROVINCIAS AVT COMPARARENT INTER SE, AVT SORTIRENTVR. Idem lib. XLII. c. 31. *Senatusconsultum inde factum est,* VT COSS. INTER SE PROVINCIAS ITALIAM ET MACEDONIAM COMPARARENT, SORTIRENTVR: CVI MACEDONIA OBVENISSET, VT IS REGEM PERSEA, QVIQVE EIVS SECTAM SEQVVTI ESSENT, NISI POPVLO ROM. SATISFECISSENT, BELLO PERSEQVERETVR. Idem lib. XXX. cap. 1. *Coss. cum de Republ. belloque & prouinciis ad Senatum retulissent, censuerunt Patres,* VT COSS. INTER SE COMPARARENT, SORTIRENTVRVE, VTER BRVTIOS ADVERSVS ANNIBALEM, VTER HETRVRIAM AC LIGVRES PROVINCIAM HABERET. Et post alia c. 27. *Senatu in Capitolium vocato, de prouinciis retulerunt: Italiam atque Africam* IN SORTEM CONIICI, *Africam ambo cupientes volebant.* Et alias eod. lib. c. 40. *Patres igitur iurati (ita conuenerat) censuerunt,* VTI COSS. PROVINCIAS INTER SE COMPARARENT, SORTIRENTVRVE: VTER ITALIAM, VTER CLASSEM NAVIVM QVINQVAGINTA HABERET: *cui classis obuenisset, in Siciliam nauigaret: Si pax cum Carthaginiensibus componi nequiuisset, in Africam traiiceret.* Et lib. XXXII. c. 8. *Coss. magistratu inito, Senatum in Capitolio cum habuissent, decreuerunt Patres,* VT PROVINCIAS MACEDONIAM ATQVE ITALIAM COSS. COMPARARENT INTER SE, SORTIRENTVRVE. Eiusmodi alia S. C. in Liuio lib. X. cap. 32. XXVIII. cap. 45. & XXXI. cap. 5. inuenies. Eodem porro loquendi genere Liuius lib. XXIV. cap. 10. decretum refert: VT COSS. SORTIRENTVR, COMPARARENTVE INTER SE, VTER CENSORIBVS CREANDIS COMITIA HABERET, PRIVSQVAM AD EXERCITVM PROFICISCERENTVR. Et lib. XXXV. c. 20. *Consulibus ambobus Italia prouincia decreta est,* ITA, VT COMPARARENT, SORTIRENTVRVE, VTER COMITIIS EIVS ANNI PRAEESSET.

Interdum vero extra sortem prouincias Senatus alteri Cos. decernebat. Hetruriam certe prouinciam extra sortem Q. Fabio, non minore populi consensu, quam Senatus, decretam Liuius lib. X. cap. 24. narrat. Idem lib. VIII. c. 16. *Collega additus Coruino M. Atilius Regulus: Et ne forte casu erraretur, petitum ab Consulibus,* VT EXTRA SORTEM CORVINI EA PROVINCIA ESSET. Tunc vero dicebatur, EXTRA ORDINEM DARI. Cicero pro domo sua cap. 9. *Tu prouincias Consulares, quas C. Gracchus, qui unus maxime popularis fuit, non modo non abstulit ab Senatu, sed etiam, vt necesse esset quotannis constitui per Senatum, decreta lege sanxit, eas lege Sempronia per Senatum decretis rescidisti:* EXTRA ORDINEM, SINE SORTE, NOMINATIM DEDISTI.

Nonnumquam etiam ambobus Coss. eadem 247
prouincia decernebatur. Liuius lib. XLII. c. 10. *Cum omnium primum de prouinciis, extra ordinem usque ad Senatum retulissent,* LIGVRES VTRIQVE DECRETI SVNT. Et lib. XXXIV. cap. 42. *De prouinciis cum relatum esset, Senatus frequens in eam sententiam ibat:* VT QVONIAM IN HISPANIA ET MACEDONIA DEBELLATVM FORET, CONSVLIBVS AMBOBVS ITALIA PROVINCIA ESSET. Contra ex vna prouincia duas quandoque faciebant, vt ex Liuio lib. XLV. cap. 16. patet.

Sunt & alia multa de prouinciis Senatusconsulta apud Liuium, quibus consulto abstineo. Tantum addam, in Prætorum prouinciis, in sortem coniectas Vrbanam & peregrinam; & inter ciues ac peregrinos, iurisdictionem, vt ex eodem Liuio, cum alias sæpe, tum ex lib. XXXV. cap. 20. liquet.

Hæ ferme sunt Senatusconsultorum, quæ eorum auctorum, quos in manibus habemus, indicio detegi, deprehendique possunt, formulæ. Ceteras, quas vel vetustas obruit, vel deleuit obliuio, iniquus esset, qui a me exigeret.

CLXVII. *De* SCTIS *usitata verba & Formulæ quædam.* PRINCEPS ET AVCTOR SENTENTIAE, *quis?*

Senatusconsulta porro, FIERI, SCRIBI, PERSCRIBI, AD AERARIVM DEFERRI, u) dicebantur, & quidem IN EORVM SENTENTIAM FIERI, qui primi censuissent, quod a Senatu de-

 cerne-

t) h. e. vt inter se transigerent, atque conuenirent: de qua vi vocis conf. *Gronov. Obs.* I, 3.

u) SCta ab eo tempore vim suam capiebant, cum *ad ærarium erant delata*, ratumque ab eo auctoritatem habebant. Vnde ad *ærarium deferri SCta* poni videtur, pro executioni mandare, in SCto apud *Tac. A. III,* 51. ad q. l. v. *Lips.*

cernebatur. Quæ attigisse sat est. Testimoniis, quorum clausæ obsignatæque non sint, sed apertæ tabulæ, ideo supersedeo, quod in ea, libros voluendo, vel aliud agens quilibet incurret. Apud veteres certe auctores, & in his Ciceronem & Liuium, talium loquutionum copiam nemo non offendet. Sed & qui primus id censuerat, quod alii deinceps sequebantur, is eius SENTENTIAE PRINCEPS ET AVCTOR, dicebatur. Cicero in Orat. de Respons. Harusp. cap. 7. *Postero die*, FREQVENTISSIMVS SENATVS, *te, Consule designato, Lentule*, SENTENTIAE PRINCIPE, &c. Idem in Pison. c. 15. *De me Senatus ita decreuit, Cn. Pompeio* AVCTORE ET EIVS SENTENTIAE PRINCIPE. Et pro domo sua cap. 5. *Sed quæro in ipsa sententia, quoniam* PRINCEPS EGO SVM EIVS ATQVE AVCTOR, *quid reprehendatur.* Valerius Max. lib. VII. cap. 6. *Senatus*, AVCTORE TIB. GRACCHO *Cos. designato censuit.* Vetus inscriptio Romæ de Plautio Siluano: SENATVS IN PRAEFECTVRA TRIVMPHALIBVS ORNAMENTIS HONORAVIT, AVCTORE IMP. CAESARE AVGVSTO VESPASIANO. (Apud Gruterum p. CCCCLIII.) Item in alia inscriptione: HVIC SENATVS AVCTORE IMP. TRAIANO AVG. GERMANICO, DACICO, TRIVMPHALIA ORNAMENTA DECREVIT, STATVAMQVE PECVN. PVBLICA PONEND. CENSVIT. (Apud eumdem p. CCCCXXX. 5.) Vlpianus in L. 32. D. de donat. inter vir. & vxor. *Imperator noster Antoninus Augustus, ante excessum Diui Seueri, patris sui, Oratione in Senatu habita*, AVCTOR FVIT SENATVI CENSENDI, *Fuluio Æmiliano, & Nummio Albino Coss. vt aliquid laxaret ex iuris rigore.* Suetonius in Vespasiano, cap. 11. AVCTOR SENATVI FVIT DECERNENDI, *vt, quæ se alieno seruo iunxisset, ancilla haberetur.*

CLXVIII. FREQVENS SENATVS, *qualis? SCta* PER INFREQVENTIAM *facta.*

Dicebatur autem FREQVENS SENATVS, vel vt Cicero in Orat. de Harusp. Respons. c. 7. & in Pisonem c. 15. loquitur, FREQVENTISSIMVS, decreuisse, quod magno consessu, & numero Senatorum, maximaque frequentia adstante statuerat. Contra, quod paucis Senatoribus adstantibus scriptum erat S. C. id PER INFREQVENTIAM factum dicebatur. Liuius lib. XXXVIII. c. 44. *Neque his contentus Consul fuit, sed postea*, PER INFREQVENTIAM ADIECIT *Senatusconsulto*, AMBRACIAM NON VIDERI VI CAPTAM ESSE. Quod S. C. idem Liuius lib. XXXIX. c. 4. ita perstringit: *Cum sint notissimæ sibi cum Cos. inimicitiæ, quid ab eo quemquam posse æqui exspectare, qui* PER INFREQVENTIAM FACTVM S. C. AD AERARIVM DETVLERIT, AMBRACIAM NON VIDERI CAPTAM, *quæ aggere, ac vineis*, &c. Sic enim totus ille locus interpungendus est: & verba hæc, *Ambraciam non videri vi captam*, ex S. C. sunt.

CLXIX. DECRETA IN MVNICIPIIS *ad exemplum SCtorum facta; & antiquæ huiusmodi decretorum conceptiones.*

Ad exemplum porro Senatusconsultorum, quæ Romæ fiebant, in municipiis quoque, Curiæ & Ordinis decreta componi, iisdemque verborum formulis concipi consueuerant. Indicant hoc Senatus Syracusani decreta, ex quibus Cicero lib. IV. in Verrem c. 64. hæc verba refert: QVOD VERBA FACTA SVNT DE SEX. PEDVCEO. Item hæc: QVOD VERBA FACTA SVNT DE C. VERRE, CVM SVRGERET NEMO, NEQVE SENTENTIAM DICERET. Verum clarius hoc, apertiusque demonstrant vetusta æra & marmora, quibus Curiarum decreta insculpta sunt, quæ inde exscripta proferam. Vnius decreti ab ordine Vestinonum & Peltuinatium (quorum Plinius lib. III. cap. 12. meminit) facti verba sunt hæc. (Apud Gruterum p. CCCCXLIII. 6.)

248 C. VETTIO. ATTICO. ET. CASINIO. PRAETEXTATO. COS
PR. IDVS. APRIL
PELTVINI. VESTINIS. IN. CVRIA. AVG. ORDINEM. HABENTIBVS. T. AVIDIACCO RESTITVTO. ET. T. BLAESIO. NATALE. AEDD. QQ. SCRIBVNDO. ADFVERVNT. QVOD VNIVERSI. VERBA. FECERVNT. NVMMIAM. VARIAM. C. F. SACERDOTEM. VENERIS FELICIS. EA. ADFECTIONE. ADQVE. PRONO. ANIMO. CIRCA. NOS. AGERE. COEPISSE PRO. INSTITVTO. BENIVOLENTIAE. SVAE. SICVT. ET. PARENTES. EIVS. SEMPER EGERVNT. VT. MERITO. DEBEAT. EX. CONSENSV. VNIVERSORVM. PATRONA. PRAEFECTVRAE. NOSTRAE. FIERI. QVO. MAGIS. MAGISQVE. HOC. HONORE. QVI. EST. APVD NOS. POTISSIMVS. TANTAE. CLARITATI. EIVS. OBLATO. DIGNATIONE. BENIGNITATIS EIVS. GLORIOSI. ET. IN. OMNIBVS. TVTI. AC. DEFENSI. ESSE. POSSIMVS. Q. D. E. R. F P. D. E. R. I. C. PLACERE. VNIVERSIS. CONSCRIPTIS. NVMMIAE. VARIAE. C. F. SACERDOTI. VENERIS. FELICIS. PRO. SPLENDORE. DIGNITATIS. SVAE. PATROCINIVM. PRAEFECTVRAE. NOSTRAE. OFFERRI. PETIQVE. AB. EIVS. CLARITATE. ET. EXIMIA. BENIGNITATE. VT HVNC. HONOREM. SIBI. A. NOBIS. OBLATVM. LIBENTI. ET. PRONO ANIMO. SVSCIPERE. ET. SINGVLOS. VNIVERSOSQVE. NOS. REMQVE. PVBLICAM NOSTRAM. IN. CLIENTELAM. DOMVS. SVAE. RECIPERE. DIGNETVR. ET. IN. QVIBVS CVMQVE. RATIO. EXEGERIT. INTERCEDENTE. AVCTORITATE. DIGNITATIS. SVAE TVTOS. DEFENSOSQVE. PRAESTET. TABVLAMQVE. AENEAM. HVIVS. DECRETI. N VERBA. CONTINENTEM. OFFERRI. EI. PER. AVIDIACCVM. RESTITVTVM. ET. BLAESIVM

NATA-

NATALEM. QQ. ITEM. NVMISENVM. CRESCENTEM. ET. FL. PRISCVM. PRIMORES ORD. N. VIROS. CENSVER

Alterius decreti verba sunt huiusmodi. (Apud Gruterum p. CCCCLVI. 1.

L. ARVNTIO. STELLA
L. IVLIO. MARINO. COS
XIIII. KAL. NOV.

M. ACILIVS. PLACIDVS. L. PETRONIVS. FRONTO. IIII. VIR. I. D. S. C. FERENTIN. IN CVRIA. AEDIS. MERCVRI. SCRIBVNDO. ADFVERVNT. Q. SEGIARNVS. MAECIANVS. T MVNNIVS. NOMANLIANVS. QVOD. VNIVERSI. V. F. T. POMPONIVM. BASSVM. CLARISSIMVM. VIRVM. DEMANDATAM. SIBI. CVRAM. AB. INDVLGENTISSIMO. IMP. CAESARE NERVA. TRAIANO. AVGVSTO. GERMANICO. QVA. AETERNITATI. ITALIAE. SVAE. PROSPEXIT. SECVNDVM. LIBERALITATEM. EIVS. ITA. ORDINARI. VT OMNIS. AETAS. CVRAE. EIVS. MERITQ. GRATIAS. AGERE. DEBEAT. FVTVRVMQVE. VT. TANTAE. VIRTVTIS. VIR. AVXILIO. SIT. FVTVRVS. MVNICIPIO. NOSTRO. Q. D. E. R. F. P. D. E. R. V. I C. PLACERE. CONSCRIPTIS. EX. HOC. ORDINE. MITTI. AD. T. POMPONIVM. BASSVM CLARISSIMVM. VIRVM. QVI. AB. EO. IMPETRARENT. IN. CLIENTELAM. AMPLISSIMAE DOMVS. SVAE. MVNICIPIVM. RECIPERE. DIGNETVR. PATRONVMQVE. SE. COOPTARI TABVLA. HOSPITALI. INCISA. HOC. DECRETO. IN. DOMO. SVA. POSITA. PERMITTAT CENSVERE. EGERVNT. LEGATI. A. CAECILIVS. A. F. QVIRINALIS. ET. QVIRINALIS.

AD. AVGVST	AD AVGVST
TEM. C. P.	TEM. C. P.

Exstat etiam Neapoli quoddam Curiæ decretum in hæc verba. (Apud Gruter. p. CCCCXLIV. 2.)

C. DOMITIO. DEXTRO. II. L. VALERIO. MESSALA. THRASIA. PRISCO. COSS. VI. IDVS. IANVAR. IN. CVRIA. BASILICAE. AVG. ANIAN. SCRIBVNDO. ADFVERVNT. A. AQVILIVS PROCVLVS. M. CAECILIVS. PVBLICIVS. FABIANVS. T. HORDEONICVS. SECVND. VALENTINVS. T. CAESIVS. BASSIANVS. QVOD. POSTVLANTE. CN. GAIO. PVDENTI. O. V. DE FORMA. INSCRIPTION. DANDA. STATVAE. QVAM. DENDROPHOR. OCTAVIO. AGATHAE P. C. N. STATVERVNT. CN. PAPIRIVS. SAGITTA. ET. P. AELIVS. EVDAEMON. II. VIR RETVLERVNT. Q. D. E. R. F. P. D. E. R. I. C. PLACVIT. VNIVERSIS. HONESTISSIMI CORPORIS. DENDROPHORORVM. INSCRIPTIONEM. QVAE. AD. HONOREM. . . . . . DARE. QVAE. . . . . SERTA. EST

Ibidem & aliud conspicitur his verbis. (Apud Gruterum p. CCCLV. 1.)

L. ANNIO. L. F. LOL. MODESTO. HON. EQVO. PVBL. K. IVN. IN. CVRIA. BASILICAE. AVGVSTINIANAE. SCRIBVNDO. ADFVER. TOPPIVS. SEVERVS. VIGETIVS. LIBERALIS. IVLIVS. CARPETANVS. GRANIVS. LONGINVS. QVOD. C. AVFIDIVS. TRASEA. T. CLAVDIVS QVADRINVS. II. VIRI. V. F. DE. CONFORMANDA. AVCTORITATE. MEMORIAE. HONORAND. STATVAQVE. PONENDA. ANNIO. MODESTO. ANNI. NVMISIANI. ORNATI. VIRI FILIO. Q. D. E. R. F. P. D. E. R. I. C. CVM. ANNIVS. NVMISIANVS. VIR. AD. SINGVLOR TESTIMONIVM. PERTIN. QVA. PROBITATE. MORVM. QVA. QVIETE. VITAE. QVOD. VNICVM. IN. DOLORE. PRAESIDIVM. EST. MERVERAT. ADFECTVVM. NOSTRORVM. CONSOLATIONEM. ATQVE. CANDORE. ORDINIS. NOSTRI. BONVM. CIVEM. PIVMQVE. PATREM IN. TAM. GRAVI. FORTVNAE. INIVRIA. QVA. POTEST. INDIGNATIONE. AVOCARE
249 TRISTITIA. PLACERE. HVIC. ORDINI. AVCTORIT. IN. EAM. REM. ANTE. HANC. DIEM FACTAM. CONFIRMARI. PERMITTIQVE. ANNIO. ADIECTO. LIB. EIVS. STATVAM. PONERE. ANNIO. MODESTO. LOCO. ADSIGNATO. A. II. VIRIS. NOSTRIS. QVO. TESTATIOR SIT. ERGA. EVM. ADFECTVS. REIP. NOSTRAE. CONCLVDAMVS. QVOD. IN. VITA. PRAESTITERIT. CENSVER. ADIECTVS. LIB. L. D. D. D.

Accedat inscriptio Prænestina, in qua est: (Apud Gruterum p. CCCXXXIX. 8.)

EXEMPL. DECR. Q. F. Q. IVNIO. SILANO. ET. L. SEPTIMIO. VALERIANO. COS. POSTVLANTE. CLAVDIO. MARONE. VTI. LVCVS. AD. STATVAM. PONENDAM. OPTIMAE. MEMORIAE VIRO. QVOND. FIL. AELI. AVG. LIB. ANATELLON. AMANTISSIMO. REIPVBLICAE. NOSTRAE. PLACVIT. ET. IN. HONOREM. ANATELLONTIS. SEMPER. ET. VBIQVE. DE. REP OPTIM. MERIT. IN. GRATIAM. CLAVDI. MARONIS. LVCVM. AD. STATVAM. PONENDAM AD. ELECTIONEM. IPSIVS. ATTR. DARE

Aliud etiam ordinis municipii Cæritum decretum quoddam ære incisum Romæ exstare fertur in hæc verba. (p. CCXIV.)

VESPINVS. AVG. L. PHAETRIVM. AVGVSTALIBVS. MVNICIP. CAERITVM. LOCO. APERTO. A. RE. P. SVA. IMPENSA. OMNI. EXORNATVM. DONVM. DEDIT. DESCRIPTVM. ET. RECOGNITVM. FACTVM. IN. PRONAO. AEDE. MARTIS. EX. COMMENTARIO. QVEM. IVSSIT PROFERRI. CVPERIVS. HOSTILIANVS. PER. T. RVSTIVM. LYSIPONVM. SCRIBAM. IN. QVO SCRIPTVM. ERAT. ID. QVOD. INFRA. SCRIPTVM. EST.

L. PV-

L. PVBLILIO. CELSO. II. C. CLODIO. CRISPINO. COS. IDIBVS. APRILIB. M. PONTIO. DICTATORE. C. SVETONIO. CLAVDIAÑO. AEDILE. IVRI. DICVNDO. PRAEF. AERARI. COMMENTARIVM. COTTIDIANVM. MVNICIPI. CAERITVM. INDE. PAGINA. XXVII. CAPITE. VI M. PONTIVS. CELSVS. DICTATOR. ET. C. SVETONIVS. CLAVDIANVS. DECVRIONES. IÑ TEMPLO. DIVOR. CORROGAVERVNT. VBI. VESPINVS, AVG. LIB. PETIT. VT. SIBI. LOCVS. PVBLICE. DARETVR. SVB. PORTICV. BASILICAE. SVLPICIANAE. VTI. AVGVSTALIB. IN. EVM. LOCVM. PHETRIVM. FACERET. VBI. EX. CONSENSV. DECVRIONVM. LOCVS. EI. QVEM. DESIDERAVERAT. DATVS. EST. 7 PLACVITQVE. VNIVERSIS. CVRATIO. COSANO. CVRATORI. OB. EAM. REM. EPISTOLAM. MITTI. Ɔ. IN. CVRIAM. FVERVNT PONTIVS. CELSVS. DICTAT. SVETONIVS. CLAVDIANVS. AED. IVRIDIC. M. LEPIDIVS. NEPOS AEDIL. ANNON. POLLIVS. BLANDVS. PESCENNIVS. FLAVIANVS. PESCENNIVS. NATALIS POLLIVS. CALLINIVS. PETRONIVS. INNOCENS. SERGIVS. PROCVLVS. INDE. PAGINA ALTERA. CAPITE. PRIMO. MAGISTRATVS. ET. DECVRION. CVRIATIO. COSANO. SAL. IDIB AVG. DESIDERANTI. A. NOBIS. VLPIO. VESPINO. CONSILIVM. DECVRION. COEGIMVS A. QVIBVS. PETIT. VT. SIBI. LOCVS. PVBLICE. IN. ANGVLO. PORTICVS. BASILIC. DARETVR. QVOD. SE. AVGVSTALIB. PHETRIVM. PVBLICE. EXORNATVRVM. SECVNDVM DIGNITAT. MVNICIPI. POLLICERETVR. GRATIAE. HVIC. ACTAE. SVNT. AB. VNIVERSIS PLACVIT. TAMEN. TIBI. SCRIBI. AN. IN. HOC. QVOQVE. ET. TV. CONSENSVRVS. ESSES QVI. LOCVS. REIP. IN. VSV. NON. EST. NEC. VLLO. REDITV. ESSE. POTEST. INDE. PAGINA. VIII. CAPITE. PRIMO. CVRIATIVS. COSANVS. MAG. ET. DEC. CAERETANO. SAL EGO. NON. TANTVM. CONSENTIRE. VOLVNTATI. VESTRAE. SED. ET. GRATVLARI. DEBEO. SI. QVI. REMP. N. EXORNAT. ACCEDO. ITAQVE. SENTENTIAE. VESTRAE. NON TANQVAM. CVRATOR. SED. TANQVAM. VNVS. EX. ORDINE. CVM. TAM. HONESTA. EXEMPLA. ETIAM. PROVOCARI. HONORIFICA. EXORNATIONE. DEBEANT. 7 DATA. PRID IDVS. SEPTEMBR. AMERIAE. ACT. IDIB. IVNIIS. Q. NINNIO. HASTA. P. MANILIO. VOPISCO. COSS. DEDICATVM. K. AVG

CLXX. ORATIONES PRINCIPVM *in Senatu habitæ recitatæue, earumque exempla insignia.*

Senatusconsultis ORATIONES PRINCIPVM ita cohærent, vt auelli non possint. Nam & in Senatu habebantur, recitabanturue: x) eoque modo, Imperatores dicebantur auctores fuisse Senatui, censendi id, quod decernebatur. Atque adeo huiusmodi Orationibus Senatusconsulta accedere, eaque sequi solebant. Qua autem verborum figura conciperentur, indicat Vlpianus in l. 1. D. de rebus cor. in qua Oratio Imperatoris Seueri in Senatu recitata refertur, cuius verba erant huiusmodi: PRAETEREA, P. C. INTERDICAM TVTORIBVS ET CVRATORIBVS, NE PRAEDIA RVSTICA VEL SVBVRBANA DISTRAHANT: NISI, VT ID FIERET, PARENTES TESTAMENTO VEL CODICILLIS CAVERINT. QVOD SI FORTE AES ALIENVM TANTVM ERIT, VT EX REBVS CETERIS NON POSSIT EXSOLVI, TVNC PRAETOR VRBANVS VIR CLARISSIMVS ADEATVR, QVI PRO SVA RELIGIONE AESTIMET, QVAE POSSVNT ALIENARI, OBLIGARIVE DEBEANT: MANENTE PVPILLO ACTIONE, SI POSTEA POTVERIT PROBARI OBREPTVM ESSE PRAETORI. SI COMMVNIS RES ERIT, ET SOCIVS AD DIVISIONEM PROVOCET: AVT SI CREDITOR, QVI PIGNORI AGRVM A PARENTE PVPILLI ACCEPERIT, IVS EXSEQVETVR, NIHIL NOVANDVM CENSEO. 250
Idem in l. 3. D. de donat. int. vir. & vxor. ex Oratione Antonini Augusti hæc refert: MAIORES NOSTRI INTER VIRVM ET VXOREM DONATIONES PROHIBVERVNT, AMOREM HONESTVM SOLIS ANIMIS AESTIMANTES, FAMAE ETIAM CONIVNCTORVM CONSVLENTES, NE CONCORDIA PRETIO CONCILIARI VIDERETVR, NEVE MELIOR IN PAVPERTATEM INCIDERET, DETERIOR DITIOR FIERET. Ex eadem Oratione idem I. C. in l. 32. §. 1. eod. tit. hoc caput citat: EAS ESSE EVM QVIDEM, QVI DONAVIT, POENITERE: HEREDEM VERO ERIPERE FORSITAN ADVERSVS VOLVNTATEM SVPREMAM EIVS, QVI DONAVERIT, DVRVM ET AVARVM ESSE. Huiusmodi etiam Orationum particulæ aliquot citantur in l. 4. D. si ingen. esse dicet. & l. 1. §. 3. D. ne de statu def. & l. 2. in fi. D. de collus. deteg. l. 9. D. ad S. C. Tertyllian. l. 16. D. de ritu nuptiarum. Et est Lugdunensi æri gratia, cuius beneficio, integra prope Claudii Cæsaris Oratio, tot Galliarum cladibus superstes, ad hanc vsque ætatem peruenit. Eam in nostrarum Formularum collegium cooptari, nemo inuidebit: vel eo maxime nomine, quod eius argumentum litteris mandandum Tacitus lib. XI. c. 24. censuerit. Prima tabulæ illius pagina hæc verba præ se fert. (Apud Gruterum p. DII.)

MAE

x) Per Quæstorem Candidatum Principis *L. un.* §. 2 *D. de Off. Quæst.* v. Auctor. *Sel. Ant. I,* 16. & 17. Ceterum de *Orationibus Principum* scripsit *Christ. Otto a Boeckelen* Diss. conf. quæ dicta sunt in *Hist. Iurispr. Rom.* III, 1, 3, 1. & *Dodwell. Præl. Cambd.* X.

MAE. RERVM. NOSTR . . . .
EQVIDEM. PRIMAM. OMNIVM. ILLAM. COGITATIONEM. HOMINVM. QVAM. MAXIME. PRI
MAM. OCCVRSVRAM. MIHI. PROVIDEO. DEPRECOR. NE. QVASI. NOVAM. ISTAM. REM
INTRODVCI. EXHORRESCATIS. SED. ILLA. POTIVS. COGITETIS. QVAM. MVLTA. IN
HAC. CIVITATE. NOVATA. SINT. ET. QVIDEM. STATIM. AB. ORIGINE. VRBIS. NO
STRAE. IN. QVOD. FORMAS. STATVSQVE. RES. P. NOSTRA. DIDVCTA. SIT. QVONDAM
REGES. HANC. TENVERE. VRBEM. NE. TAMEN. DOMESTICIS. SVCCESSORIBVS. EAM
TRADERE. CONTIGIT. SVPERVENERE. ALIENI. ET. QVIDAM. EXTERNI. VT. NVMA
ROMVLO. SVCCESSERIT. EX. SABINIS. VENIENS. VICINVS. QVIDEM. SED. TVNC. EXTER
NVS. VT. ANCO. MARCIO. PRISCVS. TARQVINIVS. PROPTER. TEMERATVM. SANGVINEM
QVOD. PATRE. DEMARATO. CORINTHIO. NATVS. ERAT. ET. TARQVINIENSI. MATRE
GENEROSA. SED. INOPI. VT. QVAE. TALI. MARITO. NECESSE. HABVERIT. SVCCVMBERE
CVM. DOMI. REPELLERETVR. A. GERENDIS. HONORIBVS. POSTQVAM. ROMAM. MIGRA
VIT. REGNVM. ADEPTVS. EST. HVIC. QVOQVE. ET. FILIO. NEPOTIVE. EIVS. NAM. ET
HOC. INTER. AVCTORES. DISCREPAT. INSERTVS. SERVIVS. TVLLIVS. SI NOSTROS
SEQVIMVR. CAPTIVA. NATVS. OCRESIA. SI. TVSCOS. CAELI. QVONDAM. VIENNAE
SODALIS. FIDELISSIMVS. OMNISQVE. EIVS. CASVS. COMES. POSTQVAM. VARIA. FOR
TVNA. EXACTVS. CVM. OMNIBVS. RELIQVIS. CAELIANI. EXERCITVS. ETRVRIA. EXCES
SIT. MONTEM. CAELIVM. OCCVPAVIT. ET. A. DVCE. SVO. CAELIO. ITA. APPELLITATVS
MVTATOQVE. NOMINE. NAM. TVSCE. MASTARNA. EI. NOMEN. ERAT. ITA. APPELLA
TVS. EST. VT. DIXI. ET. REGNVM. SVMMA. CVM. REI. P. VTILITATE. OPTINVIT
DEINDE. POSTQVAM. TARQVINI. SVPERBI. MORES. INVISI. CIVITATI. NOSTRAE. ESSE
COEPERVNT. QVA. IPSIVS. QVA. FILIORVM. EIVS. NEMPE. PERTAESVM. EST. MENTES
REGNI. ET. AD. CONSVLES. ANNVOS. MAGISTRATVS. ADMINISTRATIO. REIP. TRANS
LATA. EST
QVID. NVNC. COMMEMOREM. DICTATVRAE. HOC. IPSO. CONSVLARI. IMPERIVM. VALEN
TIVS. REPERTVM. APVD. MAIORES. NOSTROS. QVO. IN. ASPERIORIBVS. BELLIS. AVT
IN. CIVILI. MOTV. DIFFICILIORE. VTERENTVR. AVT. IN. AVXILIVM. PLEBIS. CREATOS
TRIBVNOS. PLEBEI. QVID. A. CONSVLIBVS. AD. DECEMVIROS. TRANSLATVM. IMPE
RIVM. SOLVTOQVE. POSTEA. DECEMVIRALI. REGNO. AD. CONSVLES. RVRSVS. REDI
TVM. QVID. IMP . . . . . . VRIS. DISTRIBVTVM. CONSVLARE. IMPERIVM. TRI
BVNOSQVE. MILITVM. CONSVLARI. IMPERIO. APPELLATOS. QVI. SENI. ET. SAEPE
OCTONI. CREARENTVR. QVID. COMMVNICATOS. POSTREMO. CVM. PLEBE. HONORES
NON. IMPERI. SOLVM. SED. SACERDOTIORVM. QVOQVE. IAM. SI. NARREM. BELLA. A
QVIBVS. COEPERINT. MAIORES. NOSTRI. ET. QVO. PROCESSERIMVS. VEREOR. NE
NIMIO. INSOLENTIOR. ESSE. VIDEAR. ET. QVAESISSE. IACTATIONEM. GLORIAE
PROLATI. IMPERI. VLTRA. OCEANVM. SED. ILLOC. POTIVS. REVERTAR
CIVITATEM

Alterius paginæ verba sunt hæc.

. . . . SANE . . . .
NOVO . . . . DIVVS. AVG. . . . . . NO . . . .
LVS. ET. PATRVVS. TI. CAESAR. OMNEM. FLOREM. QVIQVE. COLONIARVM. AC. MVNI
CIPIORVM. BONORVM. SCILICET. VIRORVM. ET. LOCVPLETIVM. IN. HAC. CVRIA. ESSE
VOLVIT. QVID. ERGO. NON. ITALICVS. SENATOR. PROVINCIALI. POTIOR. EST. IAM
VOBIS. CVM. HANC. PARTEM. CENSVRAE. MEAE. APPROBARE. COEPERO. QVID. DE. EA
RE. SENTIAM. REBVS. OSTENDAM. SED. NE. PROVINCIALES. QVIDEM. SI. MODO. OR
NARE. CVRIAM. POTERINT. RECIPIENDOS. PVTO
251 ORNATISSIMA. ECCE. COLONIA. VALENTISSIMAQVE. VIENNIENSIVM. QVAM. LONGO
IAM. TEMPORE. SENATORES. HVIC. CVRIAE. CONFERT. EX. QVA. COLONIA. INTER
PAVCOS. EQVESTRIS. ORDINIS. ORNAMENTVM. L. VESTINVM. FAMILIARISSIME
DILIGO. ET. HODIEQVE. IN. REBVS. MEIS. DETINEO. CVIVS. LIBERI. FRVANTVR
QVAESO. PRIMO. SACERDOTIORVM. GRADV. POST. MODO. CVM. ANNIS. PROMOTVRI
DIGNITATIS. SVAE. INCREMENTA. VT. DIRVM. NOMEN. LATRONIS. TACEAM. ET. ODI
ILLVD. PALESTRICVM. PRODIGIVM. QVOD. ANTE. IN. DOMVM. CONSVLATVM. INTVLIT
QVAM. COLONIA. SVA. SOLIDVM. CIVITATIS. ROMANAE. BENEFICIVM. CONSECVTA
EST. IDEM. DE. FRATRE. EIVS. POSSVM. DICERE. MISERABILI. QVIDEM
INDIGNISSIMOQVE. HOC. CASV. VT. VOBIS. VTILIS. SENATOR. ESSE. NON
POSSIT
TEMPVS. EST. IAM. TI. CAESAR. GERMANICE. DETEGERE. ET. PATRIBVS. CONSCRIPTIS
QVO. TENDAT. ORATIO. TVA. IAM. ENIM. AD. EXTREMOS. FINES. GALLIAE. NARBO
NENSIS. VENISTI

TOT. ECCE. INSIGNES. IVVENES. QVOT. INTVEOR. NON. MAGIS. SVNT. PAENITENDI SENATORES. QVAM. PAENITET. PERSICVM. NOBILISSIMVM. VIRVM. AMICVM. MEVM INTER. IMAGINES. MAIORVM. SVORVM. ALLOBROGICI. NOMEN. LEGERE. QVOD. SI HAEC. ITA. ESSE. CONSENTITIS. QVID. VLTRA. DESIDERATIS. QVAM. VT. VOBIS DIGITO. DEMONSTREM. SOLVM. IPSVM. VLTRA. FINES. PROVINCIAE. NARBONENSIS IAM. VOBIS. SENATORES. MITTERE. QVANDO. EX. LVGDVNO. HABERE. NOS. NOSTRI ORDINIS. VIROS. NON. PAENITET. TIMIDE. QVIDEM. P. C. EGRESSVS. ADSVETOS FAMILIARESQVE. VOBIS. PROVINCIARVM. TERMINOS. SVM. SED. DESTRICTE. IAM COMATAE. GALLIAE. CAVSA. AGENDA. EST. IN. QVA. SI. QVIS. HOC. INTVETVR. QVOD BELLO. PER. DECEM. ANNOS. EXERCVERVNT. DIVOM. IVLIVM. IDEM. OPPONAT. CENTVM. ANNORVM. IMMOBILEM. FIDEM. OBSEQVIVMQVE. MVLTIS. TREPIDIS. REBVS NOSTRIS. PLVSQVAM. EXPERTVM. ILLI. PATRI. MEO. DRVSO. GERMANIAM. SVBIGENTI TVTAM. QVIETE. SVA. SECVRAMQVE. A. TERGO. PACEM. PRAESTITERVNT. ET. QVIDEM. CVM. AD. CENSVS. NOVO. TVM. OPERE. ET. INADSVETO. GALLIIS. AD. BELLVM AVOCATVS. ESSET. QVOD. OPVS. QVAM. ARDVVM. SIT. NOBIS. NVNC. CVM. MAXIME QVAMVIS. NIHIL. VLTRA. QVAM. VT. PVBLICE. NOTAE. SINT. FACVLTATES. NOSTRAE EXQVIRATVR. NIMIS. MAGNO. EXPERIMENTO. COGNOSCIMVS y)

Referuntur & a Tacito lib. III. c. 12. & a Vulcatio Gallicano in Auidio Cassio, & a Capitolino, in Opilio Macrino, & in Maximinis, aliquot Principum Orationes.

Veteri etiam inscriptioni Romanæ inserta est clausula Orationis a Vespasiano in Senatu de Plautii Siluani honoribus habitæ, huiusmodi: MAESIAE ITA PRAEFVIT, VT NON DEBVERIT IN ME DIFFERRI HONOR TRIVMPHALIVM EIVS ORNAMENTORVM, NISI QVOD LATIOR EI CONTIGIT MORA TITVLVS. (Apud Gruterum p. CCCCLIII.)

CLXXI. CONSVLARES *aliquot* FORMVLAE, *ac primum, quæ Consulibus* APVD SENATVM *vsitatæ.*

In hunc Formularum Senatum, Consulares, nec non & Tribunitias aliquot Formulas introducam, quæ sunt a me ad extremam huius libri partem reseruatæ.

Consulum voces erant hæ: NON REFERAM, NON ROGABO, NON PATIAR AGI. Liuius lib. XXVII. c. 5. *Cum Consul,* SE POPVLVM ROGATVRVM, *negasset, quod suæ potestatis esset, Prætoremque vetuisset rogare.* Idem lib. III. c. 19. *Consul, antequam collegam sibi subrogasset,* NEGARE PASSVRVM AGI DE LEGE. Apud eumdem Liuium lib. XXXVIII. cap. 43. C. Flaminius Consul, EGO, ait, NEC DE AMBRACIENSIBVS, NEC DE AETOLIS DECERNI QVICQVAM, ABSENTE M. FVLVIO, PATIAR. Eiusdem lib. XXXIX. c. 38. Consules, si Tribuni Pl. intercederent, NVLLAM ALIAM REM SE DECERNI PASSVROS, denuntiant. Similiter lib. XXX. cap. 40. Cn. Lentulus Cos. negat PRIVS QVICQVAM AGI PASSVRVM, *quam sibi Africa decreta esset.* Et lib. XLII. cap. 10. Coss. denuntiant se nil quidquam REIPVBL. ACTVROS, præter quam quod ad prouinciarum administrationem pertineret.

CLXXII. *Formulæ, quibus* COSS. *imperabant* LICTORIBVS, VT ACCEDERENT, ANIMADVERTERENT, SVMMOVERENT POPVLVM.

Operæ pretium etiam est scire, vti lictoribus, qui illis anteibant, imperarent. Quo ex genere erant hæc: ACCEDE LICTOR. Docet Liuius lib. VIII. c. 32. vbi Papirius Cursor Dictator Q. Fabium Magistrum equitum interrogans: *Ad hæc,* inquit, *quæ tu interrogatus es, responde: extra ea, caue vocem mittas.* ACCEDE LICTOR. Idem lib. XXIV. cap. 9. LICTORES *ad eum* ACCEDERE, *Consul iussit.* Idem lib. III. cap. 41. de Appio Decemuiro: *Et ad Valerium, negantem se priuato reticere,* LICTOREM ACCEDERE *iussit.* Dionysius Halicarn. lib. IX. p. 440. Ἀγανακτούντων δὲ τῶν ὑπάτων, καὶ πᾶσιν ἅμα τοῖς Ὑπηρέταις Προσελθεῖν κελευσάντων.

Sed & si quid per incuriam oscitantiamue lictor prætermitteret, quod contra dignitatem esset, Consul EVM ANIMADVERTERE IVBEBAT. Indicio est, quod Liuius lib. XXIV. c. 44. de Fabiis patre & filio ita narrat: *Pater filio legatus ad Suessulam in castra venit. Cum obuiam filius progrederetur, lictoresque verecundia maiestatis eius, taciti anteirent, non summouerates patrem, præter vndecim fasces equo prouectus senex, vt Consul* ANIMADVERTERE PROXIMVM LICTOREM *iussit, & is, vt* DESCENDERET EX EQVO, *inclamauit.* Quam historiam Valerius Max. referens lib. XI. cap. 2. ait, Consulem proximo lictori, VT SIBI APPARERET, imperasse. Gellius vero lib. II. cap. 2. ex Quadrigarii Annalibus, hoc tantum Consulem lictori dixisse: DESCENDERE IVBE. In more quidem positum fuisse, vt Consule Theatrum introeunte, lictor ANIMADVERTERE populum iuberet, Suetonius in Iulio cap. 80. tradit.

252

y) Ea tabula hodienum extat. Inde edidit quoque *Lipsius* ad *Tac. A. XI. Excurs. A.* diligentius autem descriptam inde, explicatamque, dedit Orationem *Iac. Sponius, dans la Recherche des Antiquites & curiosités de la ville de Lyon, c. VIII. p. 170. sqq.*

Consules praeterea imperabant lictoribus, populum SVMMOVERE. Liuius lib. III. cap. 71. *Cum, vt tamen eum negarent Coss. audiendum esse, vociferantemque prodi publicam causam,* SVMMOVERI *iussissent.* Idem lib. VIII. cap. 33. *Repente strepitus lictorum* SVMMOVENTIVM *auditur.* Idem lib. XLV. cap. 7. *Donec eos lictores misisset, qui* SVMMOVENDO *iter ad Praetorium facerent.* Quo alludit Horatius lib. II. Carm. Ode 16. v. 9. cum ait:

Non enim gazae, neque Consularis
SVMMOVET LICTOR *miseros tumultus.*

Plutarchus in Publicola p. 100. Οἱ μὲν ὑπηρέται διιστάμενοι τὸν ὄχλον, ἥπτοντο τοῦ ἀνθρώπου. Directa huiusmodi iussorum verba, Seneca Controuers. II. lib. 9. attingit, inquiens: SVMMOVE, *audis* LICTOR, SVMMOVE *a Praetore meretricem.* Plenius vero apud Liuium lib. III. c. 48. Appius ita lictori imperat: I LICTOR, SVMMOVE TVRBAM, ET DA VIAM DOMINO AD PREHENDENDVM MANCIPIVM. Quo genere loquendi viam sibi Mercurius quoque Plautinus facit Aulular. Act. III. Sc. 1. v. 2.

DATE VIAM, *qua fugere liceat:*
Facite, totae plateae pateant.

Idem in Curcul. Act. II. Sc. 3. v. 1.

DATE VIAM *mihi, noti atque ignoti.* z)

Reliqua Consulum ad lictores verba, quibus *Prehendere, in vincula Ducere, virgas & secures Expedire, Lege* denique *Agere* iubebant, in cum librum reiicio, quem iudicialibus Formulis destinaui.

CLXXIII. TRIBVNITIAE FORMVLAE. AVXILIVM *Tribunorum Pl.* IMPLORANDI *ritus & verba solennia.*

Restat, vt de Tribunis Pleb. aliquid aspergam, quorum Auxilium implorari consueuisse nemo nescit. Valerius Max. lib. VI. cap. 1. de Scantinio Tribuno Pleb. cui dies ad populum dicta erat ab Aedile, quod filium suum de stupro appellasset, ET OB ID TRIBVNORVM AVXILIVM IMPLORANTE. Plinius Epist. 3. lib. IX. ROGO VOS, P. C. NE ME COGATIS IMPLORARE AVXILIVM TRIBVNORVM. Atque adeo Tribunorum propria erat Auxilii potestas. Inde apud Liuium lib. VI. c. 37. scriptum est: *Imperium penes Consules: penes Tribunos* AVXILIVM *tantum esse.* Auxiliique gratia Tribuni appellabantur. Cicero pro Quintio c. 20. *Videturne intercessisse appellatio Tribunorum, non morae, sed* AVXILII CAVSA? Qui locus multos misere torsit, cum non viderent, *morae*, vti illic scribo, id est, frustrationi, tergiuersationiue, iustum & legibus proditum AVXILII remedium opponi. Liuius lib. III. c. 69. APPELLARE TRIBVNOS, *communem patriam,* AVXILIVMQVE EORVM IMPLORARE. Idem lib. IX. c. 26. APPELLANTIBVS TRIBVNOS, NEMO ERAT AVXILIO, *quin nomina reciperentur.* Et lib. II. c. 55. *Volero* APPELLAT TRIBVNOS: CVM AVXILIO NEMO ESSET, *Coss. spoliare hominem,* &c. Plinius Epist. 23. lib. I. scrupulum sibi iniectum narrans, an in Tribunatu causas ageret: *Erat hic quoque,* inquit, *aestus ante oculos, si forte me* APPELLASSET, *vel ille, cui adessem, vel ille, contra quem:* INTERCEDEREM, ET AVXILIVM FERREM, *an quiescerem sileremque, & quasi eiurato magistratu priuatum me facerem.* Ita enim distinctus, & interpunctus locus ille, amissum nitorem recipiet.

Auxilium vero Tribunorum implorabatur, his verbis: A VOBIS, TRIBVNI, POSTVLO, VT MIHI AVXILIO SITIS. Ad quae Tribuni, AVXILIO SE FVTVROS, VEL NON FVTVROS, respondebant. Vtrumque eadem pagina Liuius comprobat. Apud eum namque lib. XXVIII. c. 45. Fuluius Tribunos ita appellat: ITAQVE A VOBIS, TRIBVNI PLEBIS, POSTVLO, VT SENTENTIAM MIHI IDEO NON DICENTI, QVOD, SI IN MEAM SENTENTIAM DISCEDATVR, NON SIT RATVM HABITVRVS CONSVL, AVXILIO SITIS. Tribunos vero ita decreuisse ait: SI CONSVL SENATVI DE PROVINCIIS PERMITTIT, STARE EO, QVOD SENATVS CENSVERIT, PLACET: DE EA RE AD POPVLVM FERRE PATIEMVR. SI NON PERMITTIT, QVI DE EA RE SENTENTIAM RECVSABIT DICERE, AVXILIO ERIMVS. Idem lib. IV. c. 60. *Indicto iam tributo, edixerunt Tribuni,* AVXILIO SE FVTVROS, *si quis in militare stipendium non contulisset.* Idem eod. lib. c. 53. de Menenio Tribuno Pl. *Contra vociferante, si iniusti domini possessione agri publici cederent,* SE MORAM DELECTVI NON FACERE: *decreto interposito, nouem Tribuni sustulerunt certamen, pronuntiaueruntque ex collegii sententia:* C. VALERIO CONSVLI SE, DAMNVM ALIAMQVE COERCITIONEM ADVERSVS INTERCESSIONEM COLLEGAE DELECTVS CAVSA DETRECTANTIBVS, MILITIAM INHIBENTI, AVXILIO FVTVROS ESSE. Idem lib. X. c. 37. *Inter* 253
Tribunos Pl. contentio orta est: pars, INTERCESSVROS, *ne nouo exemplo triumpharet, aiebant: pars,* AVXILIO SE, ADVERSVS COLLEGAS, TRIVMPHANTI FVTVROS. Et lib. XLII. c. 32. *Citati* TRIBVNOS PL. APPELLARVNT. *Duo ex collegio, M. Fuluius Nobilior, & M. Claudius Marcellus, ad Coss. reiiciebant: eorum cognitionem esse debere, quibus delectus, busque bellum mandatum esset: ceteri,* COGNITVROS SE, DE QVO APPELLATI ESSENT, *aiebant: &, si iniuria fieret,* AVXILIVM CIVIBVS LATVROS. Apud eumdem lib. XXXVIII. cap. 52. Sempronius Gracchus Tribunus Pl. ait: *Tum quoque, si se* APPELLET AVXILIO EI FVTVRVM, *ne causam dicat.* Caesar lib. III. Bellorum Ciuil. cap. 20. *M. Caelius Rufus Praetor, causa debitorum suscepta, initio magistratus, tribunal suum iuxta C. Tri-*

z) *Submoto incedere* inde dicebatur Consul.

C. Trebonii Prætoris Vrbani sellam collocauit: & , si quis appellasset de æstimatione, & de solutionibus, quæ per arbitrium fierent, vt Cæsar præsens constituerat, FORE AVXILIO POLLICEBATVR. Valerius Maximus lib. VI. c. 5. *Magnam laudem & illud collegium Tribunorum tulit, quod, cum vnus ex eo L. Cotta, fiducia sacrosanctæ potestatis, creditoribus suis nollet satisfacere, decreuit:* SI NEQVE SOLVERET PECVNIAM, NEQVE DARET, CVM QVO SPONSIO FIERET, APPELLANTIBVS SE CREDITORIBVS AVXILIO FVTVRVM. Festus Pomp. *Sacer mons appellatur trans Anienem, paullo vltra tertium milliarium, quod eum plebs, cum secessisset a Patribus, creatis Tribunis Pl. qui sibi* ESSENT AVXILIO, *discedentes Ioui consecrarunt.* Dio quoque lib. LI. p. 523. & XXXVIII. p. 67. in hoc genere verba, Ἀμύνειν, & Βοηθεῖν, vsurpat.

CLXXIV. INTERCESSIO A TRIBVNIS PL. PROMISSA, *vel* DENEGATA, *quomodo & quibus verbis solennibus?* TRIBVNORVM PL. DECRETA *quædam insignia.*

Intercessionem etiam quandoque Tribuni Pl. pollicebantur. Sic, lib. X. c. 37. Liuii, pars Tribunorum, INTERCESSVROS SE, ait. Idem lib. XXXV. c. 8. *Tribuni plebis,* inquit, SE INTERCESSVROS, SI DE EA RE FIERET SENATVSCONSVLTVM, *dixerunt.* Apud eumdem lib. XXXIX. c. 38. Tribuni Pl. SE INTERCESSVROS SENATVSCONSVLTO, si deportandos censerent Exercitus, denuntiant.

Contra interdum appellati Tribuni auxilium denegantes, se NON INTERCEDERE, vel, MORAM NON FACERE, pronuntiabant. Valerius Max. lib. VI. cap. 1. *Totum collegium Tribunorum negauit* SE INTERCEDERE, QVOMINVS PVDICITIAE QVAESTIO PERAGERETVR. Et Liuius lib. XXXVII. c. 60. *Tribuni cum in consilium secessissent, paullo post C. Fannius ex sua collegarumque aliorum, præter Gracchum, sententia, pronuntiauit:* PRAETORI NON INTERCEDERE TRIBVNOS, QVO MINVS SVA POTESTATE VTATVR. Tiberium vero Gracchum ita decreuisse ibidem scribit: QVO MINVS EX BONIS L. SCIPIONIS, QVOD IVDICATVM SIT, REDIGATVR, SE NON INTERCEDERE PRAETORI. Apud eumdem Liuium Lib. XXVII. cap. 6. Tribuni Pl. aiunt hæc: ITAQVE, SI SVVM NOMEN DICTATOR ACCIPERET, SE COMITIIS INTERCESSVROS: SI ALIORVM, PRAETERQVAM IPSIVS, RATIO HABERETVR, COMITIIS SE MORAM NON FACERE. Et lib. XXVI. cap. 3. *Tribuni Pl. appellati, cum collegæ negarent,* SI IN MORA ESSE, *quo minus &c.* Cicero pro Sextio cap. 34. de Tribuno Pl. loquens: *Ille affirmare, se postero die* NVLLAM MORAM ESSE FACTVRVM.

Quandoque etiam denuntiabant, SE NON PASSVROS. Liuius lib. III. c. 24. *In mora Tribuni erant, qui comitia Quæstores habere de reo, nisi prius habita de lege essent,* PASSVROS *negabant.* Idem lib. IV. cap. 49. *Tentatum a L. Sextio Tribuno Pl. vt rogationem ferret, qua Volas quoque, sicut Lauicos, coloni mitterentur, per intercessionem collegarum, qui,* NVLLVM PLEBISCITVM, NISI EX AVCTORITATE SENATVS, PASSVROS SE PERFERRI, *ostenderunt, discussum est.* Et lib. VII. cap. 21. *Tribunis negantibus* PASSVROS *comitia haberi, ni secundum Licinium legem haberentur: nec eam se* ABROGARI PASSVROS *aiebant.* Apud eumdem lib. XXXIII. cap. 7. Tribuni aiunt communem se relationem de Consulum triumpho fieri NON PASSVROS. Tiberii vero Gracchi Tribuni Pleb. decretum lib. XXXVIII. cap. 60. ponitur huiusmodi. L. SCIPIONEM, QVI REGEM OPVLENTISSIMVM ORBIS TERRARVM DEVICERIT, IMPERIVM POPVLI ROMANI PROPAGAVERIT IN VLTIMOS TERRARVM FINES: REGEM EVMENEM, RHODIOS, ALIAS TOT VRBES ASIAE, DEVINXERIT POPVLI ROM. BENEFICIIS, PLVRIMOS DVCES HOSTIVM IN TRIVMPHO DVCTOS CARCERE INCLVSERIT, NON PASSVRVM INTER HOSTES POPVLI ROM. IN CARCERE ET IN VINCVLIS ESSE, MITTIQVE EVM SE IVBERE. Eumdem Gracchum ibidem Liuius cap. 57. refert, cum Scipio in vincula duceretur, nec quisquam collegarum auxilio esset, iurasse, sibi inimicitias cum Scipionibus, quæ fuissent, manere, nec se gratiæ quærendæ causa quicquam facere, sed in quem carcerem & Reges & Imperatores hostium ducentem vidisset P. Africanum, in eum se fratrem eius DVCI NON PASSVRVM. Ac demum cum Tribuni Pleb. appellati ab L. Scipione, decreuissent: SI MORBI CAVSA IS EXCVSARETVR, SIBI PLACERE ACCIPI EAM CAVSAM, DIEMQVE A COLLEGIS PRODVCI: Gracchum vetuisse nomen suum decreto collegarum 254
adscribi, atque ita decreuisse: CVM L. SCIPIO EXCVSET MORBVM ESSE CAVSAE FRATRI, SATIS ID SIBI VIDERI: SE P. SCIPIONEM, PRIVSQVAM ROMAM REDIISSET, ACCVSARI NON PASSVRVM, TVM QVOQVE, SI SE APPELLET, AVXILIO EI FVTVRVM, NE CAVSAM DICAT. Illud autem Gracchi decretum paullo aliter Valerius Max. lib. IV. cap. 1. concipit in hunc modum: CVM L. CORNELIVS SCIPIO DIE TRIVMPHI SVI ANTE CVRRVM ACTOS HOSTIVM DVCES IN CARCEREM CONIECERIT, INDIGNVM ET ALIENVM A MAIESTATE POPVLI ROM. VIDERI, EODEM IPSVM DVCI: ITAQVE ID SE NON PASSVRVM FIERI. Eadem Tribunorum decreta ex Annalium monumentis exscripta A. Gellius lib. VII. cap. 19. in medium adducit. Prius quidem ita scriptum fuisse tradit:

dit: QVOD PVBLIVS SCIPIO AFRICANVS POSTVLAVIT PRO LVCIO SCIPIONE ASIATICO FRATRE: CVM CONTRA LEGES, CONTRAQVE MOREM MAIORVM TRIB. PLEB. HOMINIBVS ACCITIS, PER VIM, INAVSPICATO SENTENTIAM DE EO TVLERIT, MVLTAMQVE NVLLO EXEMPLO IRROGAVERIT, PRAEDESQVE EVM OB EAM REM DARE COGAT: AVT, SI NON DET, IN VINCVLA DVCI IVBEAT: VT EVM A COLLEGAE VI PROHIBEAMVS: ET QVOD CONTRA COLLEGA POSTVLAVIT, NE SIBI INTERCEDAMVS, QVO MINVS SVAPTE POTESTATE VTI LICEAT: DE EA RE NOSTRVM SENTENTIA OMNIVM DATA EST: SI L. CORNELIVS SCIPIO ASIATICVS COLLEGAE ARBITRATV PRAEDES DABIT, QVO MINVS COLLEGA SVA POTESTATE VTATVR, NON INTERCEDEMVS. Alterum vero Tiberii Sempronii Gracchi Trib. Plebis decretum sic conceptum fuisse ait: QVVM CORNELIVS SCIPIO ASIATICVS TRIVMPHANS HOSTIVM DVCES IN CARCEREM CONIECTAVERIT: ALIENVM ESSE A DIGNITATE REIPVBL. IN EVM LOCVM IMPERATOREM POP. ROM. DVCI, IN QVEM LOCVM AB EO CONIECTI SVNT DVCES HOSTIVM. ITAQVE L. CORNELIVM SCIPIONEM ASIATICVM A COLLEGAE VI PROHIBEO. Sed & apud Dionysium Halic. lib. XI. pag. 535. Tribuni Pl. pronunciant: οὐδὲν ΕΑΣΕΙΝ *Δόγμα περὶ οὐδενὸς κυρωθῆναι πράγματος, ἐὰν μὴ τὸν ὑπὲρ αὐτῶν προσφερόμενον προβουλεύσῃ νόμον.*

CLXXV. *Tribunitia vox:* VETO.

Erat & Tribunitia vox, VETO. Liuius lib. VI. cap. 35. *Bene habet, inquit Sextius, quandoquidem tantum intercessionem pollere placet, isto ipso telo tutabimur plebem. Agedum comitia indicite, Patres, Tribunus militum creandis: faxo, iuuet vox ista:* VETO. Idem lib. III. cap. 13. *Appellati Tribuni, medio decreto,* IVS AVXILII *sui expediunt: in vincula conici* VETANT, SISTI REVM, PECVNIAMQVE, NISI SISTATVR, POPVLO PROMITTI, PLACERE *pronunciant.* Suetonius in Tiber. cap. 2. NE VETARE, *aut* INTERCEDERE, *fas cuiquam Tribunorum esset.*

CLXXVI. CENSORIARVM NOTARVM, *quibus Senatu aliqui mouebantur, Formulæ.*

Illæ etiam Censoriarum notarum, quibus Senatu aliqui mouebantur, Formulæ, ad huius libri argumentum proprie spectant. Censoriis vtique notationibus & animaduersionibus causa subscribi solebat. a) Cicero lib. I. de Diuinat. cap. 16. *Appius Censor P. Massium notauit, subscripsitque:* QVOD AVSPICIA EMENTITVS ESSET, OB EAMQVE CAVSSAM POP. ROM. MAXIMAM CALAMITATEM ACCEPISSET. Asconius in Orat. in toga contra C. Antonium: *Hunc Antonium Gellius & Lentulus, Censores, sexennio quo hæc dicerentur, Senatu mouerunt caussasque subscripserunt:* QVOD SOCIOS DIRIPVERIT, QVOD IVDICIVM RECVSAVIT, QVOD PROPTER AERIS ALIENI MAGNITVDINEM PRAEDIA MANCIPAVIT, BONAQVE SVA IN POTESTATE NON HABERET. Gellius lib. XVII. cap. 21. *Eodemque tempore Fabricius Lucinus & Q. Æmilius Papus Censores Romæ fuerunt, & P. Cornelium Rufum, qui bis Consul & Dictator fuerat, Senatu mouerunt: caussamque isti notæ subscripsere:* QVOD EVM COMPERISSENT, ARGENTI FACTI COENAE GRATIA DECEM PONDO LIBRAS HABERE. Eoque pertinere credo locum, quem Festus citat ex Oratione Catonis, quam scripsit de L. Veturio de sacrilegio commisso, cum ei equum ademit: QVOD TV, QVOD IN TE FVIT, SACRA STATA SOLENNIA, CAPITE SANCTA DESERVISTI. Ceteras Censorias Formulas, quæ in lustro condendo, Equitum recognitione, transuectioneue, vsurpabantur, quod ab huius libri proposito alieniores videantur, commodius censui in Militarium Formularum rationes referre.

Itaque, vt modum aliquem & finem huic libro faciam, nouissima ista Formula, cui non temere hunc ordinem assignaui, ipse me, absque Censore, Senatu moueo.

a) Inde *subscriptio* Censoria ponitur pro nota siue animaduersione ipsa *Cic. Cluent. c.* 43. 47.

BARNABAE BRISSONII

IN CONSISTORIO REGIO CONSILIARII

ET IN AMPLISSIMO SENATU PARISIENSI PRAESIDIS

DE

FORMVLIS

ET

SOLENNIBVS POPVLI ROMANI VERBIS

LIBER TERTIVS.

255 Parte iam aliqua laboris ac periculi defunctus, leuari nihilominus mihi minime videor: tametsi enim profiteri ausum, certa & solennia verba perscripturum, in partibus singulis magni & diutini operis fatigari non conuenit; publici tamen muneris, quo fungor, occupationibus hac atque illac distractus, duram me cepisse prouinciam sentio: & cum ad ea, quæ restant, respicio, vereor, ne meis ipse ceruicibus onus imposuerim, sub quo concidam, &, cui ferendo imparem me esse, euentus, qui stultorum magister esse dicitur, coarguat. Eorum certe exemplo, qui, proximis litori vadis, mare pedibus ingrediuntur, hoc re ipsa experior, quidquid progredior, in vastiorem me altitudinem, ac velut profundum inuehi, & crescere pene opus, quod prima quæque perficiendo, minui videbatur. Animis ergo opus est, & pectore firmo. Facio vtique, vt promissa appareant, dum superiori hunc ipsum de EDICTORVM Formulis librum subnecto. *b)*

I. EDICTORVM *Formula:* BONVM FACTVM.

In solennibus autem Edictorum verbis fuisse hæc: BONVM FACTVM; indicat Tertullianus in lib. de Pudicitia c. 1. cum ait: *O Edictum, cui adscribi debeat:* BONVM FACTVM. Ostendit & Suetonius in Vitellio cap. 14. his verbis: *Exacerbatus, quod post Edictum suum, quo iubebat, intra Kal. Octobres, Vrbe Italiaque Mathematici excederent, statim libellus propositus est:* ET CHALDAEOS DICERE, BONVM FACTVM, NE VITELLIVS GERMANICVS INTRA EVNDEM KALENDARVM DIEM VSQVAM ESSET. Idem in Iulio cap. 80. *Peregrinis in Senatum allectis, libellus propositus est:* BONVM FACTVM, NE QVIS SENATORI NOVO CVRIAM MONSTRARE VELIT. Sed enim adsiduum & locupletem adsertorem hæc Formula Plautum habet, illo lepido Histrionum Edicto, quod ab eo ad eorum, quæ a Magistratibus proponebantur, speciem ac formam belle fictum atque compositum, prologi vice, vers. 16--45. Pœnulo præponitur. Id ego, propter venustatem, integrum adscribam. Sic autem habet.

BONVM FACTVM EST, *Edicta vt seruetis mea:*

Scortum exoletum ne quis in proscenio
Sedeat, neue lictor verbum, aut virgæ mutiant:
Neu designator prœteriens obambulet:
Neu sessum ducat, dum histrio in scena siet:
Diu qui domi otiosi dormierunt, decet

Animo

b) Ad hunc de Edictis locum conferri potest *Heinecc. Historia Edictor.* in *Opusc. Post.* & quæ scripsi in *Hist. Iurispr. Rom. II, 2, 3.*

Animo æquo nunc ſtent, vel dormire temperent:
Serui ne obſideant, liberis vt ſit locus,
Vel æs pro capite dent: ſi id facere non queunt,
Domum abeant, vitent ancipiti infortunio,
Ne & hic varientur virgis, & loris domi.
Si minus curaſſint, cum veniant heri domum.
Nutrices pueros, infantes minutulos
Domi procurent, neue inſpectatum afferant:
Ne & ipſæ ſitiant, & pueri pereant fame,
Neue eſurientes hic quaſi hædi obuagiant.
Matronæ tacitæ ſpectent, tacitæ rideant,
Canora hic voce ſua tinnire temperent.
Domum ſermones fabulandi conferant,
Ne & hic viris ſint & domi moleſtæ.

Quodque ad Ludorum curatores attinet:
Ne palma detur quoiquam artifici iniuria,
Neue ambitionis cauſſa extrudantur foras,
Quo deteriores anteponantur bonis.
Et hoc quoque etiam (quod pene oblitus fui)
Dum ludi fiunt, in popinam pediſequi
Irruptionem facite. Nunc dum occaſio 'ſt,
Nunc dum ſcriblitæ æſtuant, occurrite.
Hæc imperata quæ ſunt pro imperio hiſtrico,
BONVM HERCLE FACTVM, *pro ſe quiſque vt meminerit.*

Hæc autem ſolennia Edictorum verba, BONVM FACTVM, videntur a Ioſepho expreſſa his verbis: ΚΑΛΩΣ ΕΧΕΙ. Etenim lib. XIV. Antiq. Iudaic. cap. 17. huiuſmodi Iulii Cæſaris decretum adfert: Γάϊος Καῖσαρ αὐτοκράτωρ Δικτάτωρ τὸ τέταρτον, ὕπατός τε τὸ ε. Δικτάτωρ ἀποδεδειγμένος διὰ βίου, λόγους ἐποιήσατο περὶ τῶν δικαίων τῶν Ὑρκανοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀρχιερέως Ἰουδαίων καὶ ἐθνάρχου τοιούτους. Τῶν πρὸ ἐμοῦ αὐτοκρατόρων ἐν ταῖς ἐπαρχίαις μαρτυρησάντων Ὑρκανῷ ἀρχιερεῖ Ἰουδαίων καὶ Ἰουδαίοις ἐπί τε Συγκλήτου καὶ δήμου Ῥωμαίων, εὐχαριστησαντές τε τοῦ δήμου καὶ τῆς Συγκλήτου αὐτοῖς. ΚΑΛΩΣ ΕΧΕΙ, καὶ ὑμᾶς ἀπομνημονεύειν καὶ προνοεῖν ὅπως Ὑρκανῷ καὶ τῷ ἔθνει τῶν Ἰουδαίων. καὶ τοῖς Ὑρκανοῦ παισὶν ὑπὸ Συγκλήτου καὶ δήμου Ῥωμαίων ἀξία τῆς πρὸς ὑμᾶς εὐνοίας αὐτῶν, καὶ ὧν εὐηργέτησαν ἡμᾶς, χάρις ἀνταποδοθῇ. Idem lib. XIX. c. 4. Τιβέριος Κλαύδιος Καῖσαρ Σεβαστὸς Γερμανικός, Ἀρχιερεὺς μέγιστος, δημαρχικῆς ἐξουσίας, ὕπατος χειροτονηθεὶς τὸ δεύτερον λέγει. Αἰτησαμένων με βασιλέως Ἀγρίππου καὶ Ἡρώδου τῶν φιλτάτων μοι, ὅπως συγχωρήσαιμι τὰ αὐτὰ δίκαια. καὶ τοῖς ἐν πάσῃ τῇ ὑπὸ Ῥωμαίοις ἡγεμονίᾳ Ἰουδαίοις φυλάσσεσθαι καθὰ καὶ τοῖς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἥδιστα συνεχώρησα, οὐ μόνον τοῦτο αἰτησαμένοις με χαριζόμενος, ἀλλὰ καὶ αὐτούς, ὑπὲρ ὧν παρεκλήθην, ἀξίους κρίνας διὰ τὴν πρὸς Ῥωμαίους πίστιν καὶ φιλίαν· μάλιστα καὶ δίκαιον κρίνων μηδεμίαν μηδὲ Ἑλληνίδα πόλιν τῶν δικαίων τούτων ἀποτυγχάνειν ἐπειδή, καὶ ἐπὶ τοῦ θείου Σεβαστοῦ αὐταῖς ἦν τετηρημένα, ΚΑΛΩΣ ΟΥΝ ΕΧΕΙΝ, καὶ Ἰουδαίους τοὺς ἐν παντὶ τῷ ἐφ' ἡμᾶς κόσμῳ τὰ πάτρια ἔθη ἀνεπικωλύτως φυλάσσειν, οἷς καὶ αὐτοῖς ἤδη νῦν παραγγέλλω μου ταύτῃ τῇ φιλανθρωπίᾳ ἐπιεικέστερον χρῆσθαι, καὶ μὴ τὰς τῶν ἄλλων ἐθνῶν δεισιδαιμονίας ἐξουθενίζειν. τοὺς ἰδίους δὲ νόμους φυλάσσειν. τοῦτό μου τὸ διάταγμα τοὺς ἄρχοντας τῶν πόλεων καὶ τῶν κολωνειῶν, καὶ μουνικιπίων τῶν ἐν τῇ Ἰταλίᾳ καὶ τῶν ἐκτὸς βασιλεῖς τε καὶ δυνάστας διὰ τῶν ἰδίων πρεσβευτῶν ἐγγράψασθαι βούλομαι, ἐκκείμενόν τε ἔχειν, οὐκ ἔλαττον ἡμερῶν τριάκοντα ὅθεν ἐξ ἐπιπέδου καλῶς ἀναγνωσθῆναι δύναται. Sed & Valerius Probus inter iuris notas ponit has: Q. B. F. quas ſic interpretatur: QVARE BONVM FACTVM. Quo loquendi genere, vt ego quidem exiſtimo, vſus erat auctor lib. de Vir. Illuſtrib. cap. 49. vbi P. Cornelium Scipionem a Petilio Trib. Pleb. repetundarum accuſatum, librum rationum in conſpectu populi ſcidiſſe refert, dein dixiſſe: *Hac die Carthaginem vici.* QVASI BONVM FACTVM, IN CAPITOLIVM EAMVS, ET DIIS SVPPLICEMVS. Scripſiſſe enim, quiſquis eius libri auctor eſt, crediderim: QVARE BONVM FACTVM. Adiuuant coniecturam noſtram Valerius Max. & Liuius, eamdem hiſtoriam recenſentes. Hic enim lib. XXXVIII. c. 51. hoc Scipionem dixiſſe, refert: HOC DIE, TRIBVNI PL. VOSQVE QVIRITES, CVM ANNIBALE ET CARTHAGINIENSIBVS SIGNIS COLLATIS IN AFRICA BENE AC FELICITER PVGNAVI. ITAQVE CVM HODIE SVPERSEDERI LITIBVS AEQVVM SIT, EGO HINC EXTEMPLO IN CAPITOLIVM, &c. Ille vero lib. III. cap. 7. Scipionem, ait, capiti ſuo Triumphali corona impoſita, dixiſſe: HOC EGO, QVIRITES, DIE CARTHAGINEM, MAGNA SPERANTEM, LEGES VESTRAS ACCIPERE IVSSI. PROINDE AEQVVM EST, VOS MECVM IN CAPITOLIVM IRE SVPPLICATVM.

II. *Alia* EDICTORVM *Formula:* VNDE DE PLANO RECTE LEGI POSSIT.

Erant & Edictorum ſolennia verba hæc: VNDE DE PLANO RECTE LEGI POSSIT. Auſonius in Gratiarum actione c. 21. *Has ego literas tuas in omnibus pilis atque porticibus,* VNDE DE PLANO LEGI POSSINT, *inſtar Edicti pendere mandauero.* Quæ ſic Ioſephus lib. XIX. Antiq. Iudaicar. cap. 4. reddidit in eo Edicto Tiberii Claudii Cæſaris, cuius ſupra priorem partem tranſcripſimus. Τοῦτο μου τὸ διά- 257
ταγμα, τοὺς ἄρχοντας τῶν πόλεων, καὶ τῶν κολωνῶν, καὶ μουνικιπίων τῶν ἐν τῇ Ἰταλίᾳ, καὶ τῶν ἐκτὸς βασιλεῖς τε καὶ δυνάστας διὰ τῶν ἰδίων πρεσβευτῶν ἐγγράψασθαι βούλομαι. Ἐκκείμενόν τε ἔχειν οὐκ ἔλαττον ἡμερῶν τριάκοντα, ΟΘΕΝ ΕΞ ΕΠΙΠΕΔΟΥ ΚΑΛΩΣ ΑΝΑΓΝΩΣΘΗΝΑΙ ΔΥΝΑΤΑΙ. Ac

in

in Edicto Antonii ad Tyriorum magistratus missi, quod idem auctor lib. XIV. Antiq. Iudaic. c. 22. recitat, Formula hæc aliis verbis enuntiatur, in hunc modum: *Διάταγμα ἐμὸν ἀπέσταλκα πρὸς ὑμᾶς, περὶ οὗ βούλομαι ὑμᾶς φροντίσαι, ἵν' αὐτὸ εἰς τὰς δημοσίους ἐντάξητε δέλτους γράμμασι Ῥωμαϊκοῖς καὶ Ἑλληνικοῖς. Καὶ ἐν τῷ ἐπιφανεστάτῳ ἔχητε αὐτὸ γεγραμμένον, ὅπως ὑπὸ πάντων ἀναγινώσκεσθαι δυνήσεται.*

III. PRAEFATIO EDICTORVM *solennis:* QVOD BONVM, FAVSTVM FELIXQVE SIT.

In Edictis etiam quandoque ita veteres præfatos: QVOD BONVM FAVSTVM FELIXQVE SIT: indicio est Edictum Triumuiralis proscriptionis, quod ab Appiano lib. IV. de Bell. Ciuil. p. 595. in hunc modum concipitur: ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ *τοίνυν τῶν ὑπογεγραμμένων τῷ δὲ τῷ διαγράμματι. Μηδεὶς δεχέσθω μηδένα, μηδὲ κρυπτέτω, μηδὲ ἐκπεμπέτω ποι, μηδὲ πειθέσθω γράμμασιν. Ὃς δ' ἂν ἢ σώσας, ἢ ἐπικουρήσας, ἢ συνειδὼς φανῇ, τοῦτον ἡμεῖς οὐδεμίαν ὑπολογισάμενοι πρόφασιν ἢ συγγνώμην, ἐν τοῖς προγεγραμμένοις τιθέμεθα· ἀναφερόντων δὲ τὰς κεφαλὰς οἱ κτείναντες ἐφ' ἡμᾶς, ὁ μὲν ἐλεύθερος, ἐπὶ δισμυρίαις δραχμαῖς Ἀττικαῖς καὶ πεντακισχιλίαις ὑπὲρ ἑκάστης, ὁ δὲ δοῦλος ἐπ' ἐλευθερίᾳ τοῦ σώματος, καὶ μυρίαις Ἀττικαῖς καὶ τῇ τοῦ δεσπότου πολιτείᾳ· τὰ δὲ αὐτὰ καὶ τοῖς μηνύουσιν ἔσται καὶ τῶν λαμβανόντων τοῖς ὑπομνήμασιν ἡμῶν· ἵνα μὴ κατάδηλος ᾖ.* Idem & alio Lepidi Triumuiri Edicto confirmatur, quod ab eodem Appiano eodem libro p. 607. ponitur. Lepidum enim, cum de Iberis triumphum ageret, Edicto suo ferias populo, sub proscriptionis periculo, ita indixisse refert: *Ἀγαθῇ Τύχῃ, προσειρήσθω πᾶσι καὶ πάσαις θύειν καὶ εὐωχεῖσθαι τὴν ἡμέραν τὴν παροῦσαν. Ὃς δ' ἂν μὴ φαίνηται ταῦτα ποιῶν, ἐν τοῖς προγεγραμμένοις ἔσται.*

IV. *Verba in Edictis recepta:* NON PLACERE.

In Edictis plane recepta erant verba hæc: NON PLACERE. Hoc ex Edicto Censorio de Rhetoribus patet, quod a Suetonio lib. de Clar. Rhetorib. c. 1. & ab A. Gellio lib. XV. c. 11. refertur in hæc verba: RENVNTIATVM EST NOBIS, ESSE HOMINES, QVI NOVVM GENVS DISCIPLINAE INSTITVERVNT, AD QVOS IVVENTVS IN LVDOS CONVENIAT: EOS SIBI NOMEN IMPOSVISSE, LATINOS RHETORAS: IBI HOMINES ADVLESCENTVLOS DIES TOTOS DESIDERE. MAIORES NOSTRI, QVAE LIBEROS SVOS DISCERE, ET QVOS IN LVDOS ITARE VELLENT, INSTITVERVNT. HAEC NOVA, QVAE PRAETER CONSVETVDINEM AC MOREM MAIORVM FIVNT, NEQVE PLACENT, NEQVE RECTA VIDENTVR. QVAPROPTER ET HIS, QVI EOS LVDOS HABENT, ET HIS, QVI EO VENIRE CONSVERVNT, VISVM EST FACIVNDVM, VT OSTENDEREMVS NOSTRAM SENTENTIAM, NOBIS NON PLACERE. Eademque verborum formula Augustum in Edicto vsum, idem Suetonius in eius vita cap. 44. ita scribit: *Athletarum vero spectaculo muliebrem sexum omnem adeo submouit, vt Pontificalibus ludis pugilum par postulatum distulerit in sequentis diei matutinum tempus: edixeritque,* MVLIERES ANTE HORAM QVINTAM VENIRE IN THEATRVM NON PLACERE. Ex Edicto etiam de his, qui in possessionem bonorum latitantis mittebantur, scripto, Cicero in Quintiana cap. 27. hæc verba citat: QVI EX EDICTO MEO IN POSSESSIONEM VENERVNT, EOS ITA VIDETVR IN POSSESSIONE ESSE OPORTERE. QVOD IBIDEM RECTE CVSTODIRE POTERVNT, ID IBIDEM CVSTODIANT. QVOD NON POTERVNT, ID AVFERRE ET ABDVCERE LICEBIT. DOMINVM INVITVM DETRVDERE NON PLACET.

V. EDICTORVM *genera & argumenta varia.* EDICTA MONITORIA, OBIVRGATORIA, CONSOLATORIA: *& singulorum exempla.*

Edictorum porro, quæ & a Principibus, & a Magistratibus in Vrbe, & a Procoss. in prouinciis proponebantur, exempla, vt ea desiderantibus longioris inquisitionis labor absit, in vnum collegi.

Admonendi autem sumus, Edicta non vnius generis argumentiue fuisse. Non enim omnia ad Iurisdictionem pertinebant: sed quædam ex his MONITORIA erant, quædam OBIVRGATORIA, quædam CONSOLATORIA. Formulam Edicti MONITORII Plinius Epist. vlt. lib. V. proponit, in qua de Nepote Prætore, qui legibus quærebat, loquens: *Proposuerat,* ait, *breue Edictum,* ADMONEBAT ACCVSATORES, ADMONEBAT REOS, EXSECVTVRVM SE, QVAE SENATVSCONSVLTO CONTINENTVR. Tacitus lib. I. cap. 8. de Tiberio: *Populumque* EDICTO MONVIT, *ne, vt quondam nimiis studiis funus Diui Iulii turbassent, ita Augustum in foro potius, quam in campo Martis sede destinata cremari vellent.* Idem lib. III. Annal. c. 6. *Gnarum id Tiberio fuit, vtque premeret vulgi sermones,* MONVIT EDICTO, MVLTOS INLVSTRIVM ROMANORVM OB REMP. OBIISSE NEMINEM TAM FLAGRANTI DESIDERIO CE- 258
LEBRATVM. IDQVE SIBI ET CVNCTIS EGREGIVM, SI MODVS ADIICERETVR: NON ENIM EADEM DECORA, PRINCIPIBVS VIRIS, ET IMPERATORI POPVLOQVE, MODICIS DOMIBVS, AVT CIVITATIBVS, CONVENISSE RECENTI DOLORE LVCTVM, ET EX MOERORE SOLATIA. SED REFERENDVM IAM ANIMVM AD FIRMITVDINEM, VT QVONDAM DIVVS IVLIVS AMISSA VNICA FILIA, VT DIVVS AVGVSTVS EREPTIS NEPOTIBVS, ABSTRV-

SERINT TRISTITIAM. NIL OPVS VETVSTIORIBVS EXEMPLIS, QVOTIES POPVLVS ROM. CLADES EXERCITVVM, INTERITVM DVCVM, FVNDITVS AMISSAS NOBILES FAMILIAS, CONSTANTER TVLERIT. PRINCIPES MORTALES, REMPVBL. AETERNAM ESSE. PROIN REPETERENT SOLENNIA: ET QVIA LVDORVM MEGALESIVM SPECTACVLVM SVBERAT, ETIAM VOLVPTATES RESVMERENT. Suetonius in Claud. cap. 16. eum in Censura vno die XX. Edicta proposuisse refert: inter quæ duo: quorum altero, ADMONEBAT, VT VBERI VINEARVM PROVENTV BENE DOLIA PICARENTVR: *Altero:* NIHIL AEQVE FACERE AD VIPERAE MORSVM, QVAM TAXI ARBORIS SVCCVM. Idem ibidem cap. 25. *Viatores, ne per Italiæ oppida, nisi aut pedibus, aut sella, aut lectica transirent,* MONVIT EDICTO. Martianus in l. 39. D. de religios. & sumptib. *Diui fratres* EDICTO ADMONVERVNT, *ne iustæ sepulturæ traditum, id est, terra conditum, corpus inquietetur.* Callistratum AD EDICTVM MONITORIVM libros Sex scripsisse, Index Pandectis Florentinis præfixus testatur. Huius generis est Theodosii & Valentiniani Edictum ad populum, Nouell. de Reddito Iure Armorum, quo: SINGVLOS, aiunt, VNIVERSOSQVE NOSTRO MONEMVS EDICTO, VT ROMANI ROBORIS CONFIDENTIA, EX ANIMO, QVO DEBENT PROPRIA DEFENSARE, CVM SVIS ADVERSVS HOSTES, SI VIS EXEGERIT, SALVA DISCIPLINA PVBLICA, SERVATAQVE INGENVITATIS MODESTIA, QVIBVS POTVERINT, VTANTVR ARMIS.

De OBIVRGATORIIS vero Edictis, testes produco, Tacitum & Tranquillum. Ille enim lib. V. c. 5. de Tiberio hæc ait: INCREPITAQVE PER EDICTVM PLEBE, *questus apud Patres, quod fraude vnius Senatoris Imperatoria maiestas elusa publice foret, integra tamen sibi cuncta postulauit.* Hic vero in Octauio, cap. 53. *Statim manu vultuque indecoras adulationes repressit, & insequenti die grauissime* CORRIPVIT EDICTO. Idem in Calig. cap. 45. *Absentem Senatum, populumque grauissime* OBIVRGAVIT EDICTO, *quod Cæsare præliante, & capitis discriminibus obiecto, intempestiua conuiuia, circum & theatra & amœnos secessus celebrarent.* Idem in Nerone cap. 4. *Vt necesse fuerit Augusto, clam frustra monitum* EDICTO COERCERE.

CONSOLATORII Edicti vnum multorum vice exemplum; quod auctoris sui humanitatem testatur, habemus in Suetonii Tito cap. 8. Nam cum Romæ incendium per tres dies, totidemque noctes exarsisset, pestilentiaque, quanta non temere alias, grassaretur, in his tot aduersis ac talibus, non modo Principis sollicitudinem, sed & parentis affectum vnicum Titum præstitisse, ait, *nunc,* CONSOLANDO PER EDICTA, *nunc opitulando, quatenus suppeteret facultas.* Idem in Caligula cap. 6. *Vt fato functum Germanicum palam factum est, non* SOLATIIS VLLIS, NON EDICTIS INHIBERI LVCTVS PVBLICVS *potuit.*

VI. EDICTA CONTRADICTORIA, CONVOCATORIA, REVOCATORIA.

Augustum etiam iocis quorumdam inuidiosis & petulantibus lacessitum, CONTRADIXISSE EDICTO, Suetonius in eius vita cap. 56. scribit. Domitiani vero hæc in eius vita cap. 7. Edicta refert: *Ad summam quondam vbertatem vini, frumenti vero inopiam, existimans nimio vinearum studio negligi arua, edixit:* NE QVIS IN ITALIA NOVELLARET, VTQVE IN PROVINCIIS VINETA SVCCIDERENTVR, RELICTA, VBI PLVRIMVM, DIMIDIA PARTE.

Edicto Patres in Curiam vocatos fuisse, superiore libro demonstrauimus. Edicto quoque Populum a Pompeio ad Theatri sui dedicationem vocatum, Tertullianus lib. de Spectacul. cap. 10. tradit, idque Theatrum, eo Edicto, Veneris Templum nuncupatum, & adiecisse eum, verba hæc: CVI SVBIECIMVS GRADVS SPECTACVLORVM. Edictis etiam, qui aberant, reuocabantur. Liuius lib. XLII. c. 11. *Interim M. Ælio Pratori mandatum est,* VT EDICTO SENATORES OMNES EX TOTA ITALIA, NISI QVI REIPVBL. CAVSA ABESSENT, ROMAM REVOCARET.

VII. EDICTA RELEGATORIA, *horumque verba & exempla.*

Sed & Edictis interdum, EXCEDERE VRBE ATQVE ITALIA, iubebant. Valerius Max. lib. I. cap. 3. *C. Cornelius Hispalus, Prætor peregrinus, M. Popillio Lænate, Cn. Calpurnio Coss.* EDICTO CHALDAEOS INTRA DECIMVM DIEM ABIRE EX VRBE, ATQVE ITALIA IVSSIT. Sic Vitellium Suetonius in eius vita cap. 14. edixisse scribit: VT INTRA KAL. OCTOBRES, VRBE, ITALIAQVE, MATHEMATICI EXCEDERENT. Quod Xiphilinus in Vitellio p. 205. ita expressit: Καὶ Πρόγραμμα ἔθετο, δι' οὗ τοὺς Ἀστρολόγους ἐξήλασε, προειπὼν σφίσιν, ἐντὸς τῆς δὲ ἡμέρας, ῥητήν τινα τάξας, 259
ἐξ ἁπάσης τῆς Ἰταλίας χωρῆσαι. Καὶ αὐτῷ ἐκεῖνοι νυκτὸς ἀντιπροθέντες γράμματα ἀντιπαρήγγειλαν, Ἀπαλλαγῆναι ἐκ τοῦ βίου ἐντὸς τῆς ἡμέρας, ἐν ᾗ ἐτελεύτησε. Ita se Ouidius Augusti Edicto relegatum, Vrbeque & Italia excedere iussum ait, lib. I. Trist. Eleg. 3. v. 5. his versibus:

Iam prope lux aderat, qua, me DISCEDERE, CAESAR,
FINIBVS EXTREMAE, IVSSERAT, AVSONIAE.

Rursusque eadem Elegia, v. 85.

TE IVBET A PATRIA DISCEDERE *Cæsaris ira.*

Et

Et lib. V. Trist. Eleg. 11. v. 15.

Nec vitam, nec opes, nec ius mihi ciuis ademit,
Quæ merui vitio perdere cuncta meo:
Sed quia peccato facinus non adfuit vllum,
Nil, nisi me PATRIIS IVSSIT ABIRE FOCIS.

Eaque de caussa patria se summotum ait, lib. IV. de Ponto, Eleg. vlt. v. 47. & lib. III. eiusdem argumenti Eleg. 4. v. 91. Et sibi interdictam Vrbem, significat lib. III. Trist. Eleg. 12. v. 25. Summotum vero sese Vrbe & Italia, non iudicio Senatus, iudicumue sententiis, sed Edicto Augusti, disertis verbis declarat lib. II. Trist. Eleg. 1. v. 131. inquiens:

Nec mea decreto damnasti facta Senatus:
Nec mea, selecto iudice, iussa fuga est.
Tristibus inuectus verbis, (ita Principe dignum est)
Vltus es offensas, vt decet, ipse tuas.
Adde, quod EDICTVM, *quamuis immite minaxque,*
Attamen in pœnæ nomine lene fuit.
Quippe RELEGATVS, *non exsul*, DICOR IN ILLO:
Parcaque fortunæ sunt tibi verba meæ.

Idem lib. V. Trist. Eleg. 3. v. 55.

Ira quidem moderata tua est: vitamque dedisti,
Nec mihi ius ciuis, nec mihi nomen abest.
Nec mea concessa est aliis fortuna: nec exsul
EDICTI VERBIS NOMINOR *ipse tui.*

Cicero etiam pro Sextio c. 12. Consulem Pisonem, ait, Lamiam in concione relegasse, EDIXISSEQVE, VT AB VRBE ABESSET, MILLIA PASSVVM DVCENTA. c)

VIII. EDICTA PRINCIPVM, *eorumque exempla & Formulæ.*

Sunt & aliæ innumeræ Edictorum species, qua certo alicui generi accepto ferri non possunt. Varie namque, prout inciderat, Principes, Magistratusue edicebant. Singula ergo, licet inter se parum cohærentia, Edictorum genera congeram.

Ordiar autem a PRINCIPVM Edictis, quorum multa in libris Iuris Ciuilis commemorantur. Edicti enim Augusti fit mentio in l. 2. D. ad S. C. Velleian. l. 8. D. de Quæstionib. l. 26. D. de liber. & post. Et Tiberii, in l. 38. D. ad l. Iul. de Adulter. Claudii, in l. 2. D. qui sine manumission. & l. 16. D. ad l. Corn. de Falsi. & apud Vlpian. in Fragment. tit. de Latinis 3. §. 6. Exstant & Edicta Vespasiani, in l. 4. §. vlt. D. de Legationib. l. 2. C. de ædific. priuat. Domitiani, in l. 2. D. de custod. reor. l. 16. D. ad S. C. Turpil. Neruæ, in l. vlt. D. ne de statu defunctor. Traiani, in l. 13. D. de Iure fisci. l. 6. D. de extraordin. crimin. Hadriani, in d. l. 6. §. vlt. D. eod. & l. 26. quorum appell. non recip. in C. Th. tit. de Edicto D. Hadriani tollend. in Cod. & Nouella Valentin. de Testament. Diui Marci, in l. vlt. C. si aduers. fisc. l. 24. §. 1. D. de reb. auct. iudic. possid. Seueri, in l. 3. §. 4. D. de sepulch. viol.

Edictum plane integrum Imperatoris Neruæ, Plinii Epistolis lib. X. ep. 66. docum. 3. insertum est, in hæc verba: QVAEDAM SINE DVBIO, QVIRITES, IPSA FELICITAS TEMPORVM EDICIT, NEC SPECTANDVS EST IN IIS BONVS PRINCEPS, QVIBVS ILLVM INTELLIGI SATIS EST, CVM HOC SIBI QVISQVE CIVIVM MEORVM SPONDERE POSSIT, ME SECVRITATEM OMNIVM QVIETI MEAE PRAETVLISSE, VT ET LIBENTER NOVA BENEFICIA CONFERREM, ET ANTE ME CONCESSA SERVAREM. NE TAMEN ALIQVAM GAVDIIS PVBLICIS ADFERAT HAESITATIONEM, VEL EORVM, QVI IMPETRAVERVNT, DIFFIDENTIA, VEL EIVS MEMORIA, QVI PRAESTITIT: NECESSARIVM PARITER CREDIDI, AC LAETVM, OBVIAM DVBITANTIBVS INDVLGENTIAM MEAM MITTERE. NOLO EXISTIMET QVISQVAM, QVAE ALIO PRINCIPE, VEL PRIVATIM, VEL PVBLICE CONSEQVVTVS, IDEO SALTEM A ME RESCINDI, VT POTIVS MIHI DEBEAT, SI ILLA RATA ET CERTA FECERO: NEC GRATVLATIO VLLIVS INSTAVRATIS EGET PRECIBVS, ET QVI NON HABENT, ME, QVEM FORTVNA IMPERII VVLTV MELIORE RESPEXIT, NOVIS BENEFICIIS VACARE PATIANTVR: ET EA DEMVM SCIANT ROGANDA ESSE, QVAE NON HABENT. Huic elegans, & quod ad veterum gloriam proxime accedit, Constantini Edictum adiungam. Id sedem habet in l. 4. de Accusationibus, libro IX. Cod. Theod. Datum autem dicitur ad vniuersos Prouinciales, in hunc modum: SI QVIS EST, CVIVSCVMQVE LOCI, ORDINIS, DIGNITATIS, QVI SE IN QVEMCVMQVE IVDICVM, COMITVM, AMICORVM, VEL PALATINORVM MEORVM ALIQVID VERACITER, ET MANIFESTE PROBARE CONFIDIT, QVOD NON INTEGRE, ATQVE IVSTE GESSISSE 260 VIDEATVR: INTREPIDVS ET SECVRVS ACCEDAT, INTERPELLET ME: IPSE AVDIAM OMNIA, IPSE COGNOSCAM: ETSI FVERIT COMPROBATVM, IPSE ME VINDICABO, DE EO, QVI ME VSQVE AD HOC TEMPVS SIMVLATA INTEGRITATE DECEPERIT. ILLVM AVTEM, QVI HOC PRODIDERIT, ET COMPROBAVERIT, ET DIGNITATIBVS ET REBVS AVGEBO. ITA MIHI SVMMA DIVINITAS SEMPER PROPITIA SIT, ET ME INCOLVMEM PRAESTET, VT CVPIO FELICISSIMA ET FLORENTE REPVBLICA. Dignum, ita me Deus amet, Edictum, quod, ad nummarios

c) Non attigit A. potissimam Edictorum diuisionem in *Ordinaria* & *Extraordinaria* de qua v. *Histor. Iurispr. II*, 2, 3, 2.

nos Iudices coërcendos, vbique locorum pendeat, & per omnia fora conciliabulaque proquiritetur. Iosephus lib. XVI. Antiquit. Iudaicar. cap. 10. hoc Augusti Cæsaris Edictum recenset: *Καῖσαρ Σεβαςὸς ἀρχιερεὺς δημαρχικῆς ἐξουσίας λέγει. Επειδὴ τὸ ἔθνος τὸ τῶν Ιουδαίων εὐχάριςον εὑρέθη, ὐ μόνον ἐν τῷ ἐνεςῶτι καιρῷ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ προγεγενημένῳ, καὶ μάλιςα ἐπὶ τῦ ἐμοῦ πατρὸς αὐτοκράτορος Καίσαρος, πρὸς τὸν δῆμον τῶν Ρωμαίων, ὅτε ἀρχιερεὺς αὐτῶν Υρκανὸς, Εδοξέ μοι καὶ τῷ συμβουλίῳ μετὰ ὁρκωμοσίας, γνώμη δήμου Ρωμαίων, τοὺς Ιουδαίους χρῆσθαι τοῖς ἰδίοις θεσμοῖς κατὰ τὸν πατρῷον αὐτῶν νόμον, καθὼς ἐχρῶντο ἐπὶ Υρκανοῦ ἀρχιερέως θεοῦ ὑψίςου, τάτε ἱερὰ εἶναι ἐν ἀσυλίᾳ, καὶ ἀναπέμπεσθαι εἰς Ιεροσόλυμα, καὶ ἀποδίδοσθαι αὐτὰ τοῖς ἀποδοχεῦσιν Ιεροσολύμων, ἐγγύας τε μὴ ὁμολογεῖν αὐτοὺς ἐν Σάββασιν, ἢ τῇ πρὸ ταύτης παρασκευῇ ἀπὸ ὥρας ἐννάτης. Εὰν δέ τις φωραθῇ κλέπτων τὰς ἱερὰς βίβλους, ἢ τὰ ἱερὰ χρήματα, ἔκ τε σαββατείου, ἔκ τε ἀνδρῶνος, εἶναι αὐτὸν ἱερόσυλον, καὶ τὸν βίον αὐτοῦ ἐνεχθῆναι εἰς τὸ δημόσιον τῶν Ρωμαίων. Τό τε ψήφισμα τὸ δοθέν μοι ὑπ' αὐτῶν, ὑπὲρ τῆς ἐμῆς εὐσεβείας, ἣς ἔχω πρὸς πάντας ἀνθρώπους, καὶ ὑπὲρ Γαίου Μαρκίου Κηνσωρίνου, καὶ τῦτο τὸ διάταγμα κελεύω ἀνατεθῆναι ἐν ἐπισημοτάτῳ τόπῳ γενηθέντι μοι ὑπὸ τῦ κοινοῦ τῆς Ασίας ἐν Αγκύρῃ. Εὰν δέ τις παραβῇ τι τῶν προειρημένων, δώσει δίκην ὐ μετρίαν.*

IX. EDICTA CONSVLARIA, *item* CENSORIA.

Proponam & aliquot CONSVLARIA Edicta. Liuius lib. XXXIX. c. 17. hæc Posthumium Albinum, & M. Philippum Consules, post Senatusconsultum de Bacchanalibus factum, edixisse refert: *Indicique præmium proposuerunt*, SI QVIS, QVEM AD SE DEDVXISSET, NOMENVE ABSENTIS DETVLISSET, QVI NOMINATVS PROFVGISSET: DIEM CERTAM SE FINITVROS: AD QVAM NISI CITATVS RESPONDISSET, ABSENS DAMNARETVR. SI QVIS EORVM, QVI TVM EXTRA ITALIAM TERRAM ESSENT, NOMINARETVR, EI LAXIOREM DIEM DATVROS, SI VENIRE AD CAVSAM DICENDAM VELLET. *Edixerunt deinde:* NE QVIS QVID FVGAE CAVSA VENDIDISSE, NEVE EMISSE VELLET: NE QVIS RECIPERET, CELARET, OPE VLLA IVVARET FVGIENTES. Idem lib. II. c. 24. de Seruilio Consule: *Concioni deinde Edicto addidit fidem, quo edixit:* NE QVIS CIVEM ROMANVM VINCTVM, AVT CLAVSVM TENERET, QVO MINVS EI NOMINIS EDENDI APVD CONSVLES POTESTAS FIERET: NE QVIS MILITIS, DONEC IN CASTRIS ESSET, BONA POSSIDERET AVT VENDERET, LIBEROS NEPOTESVE EIVS MORARETVR. Idem lib. XXIV. c. 11. *Cum deessent nautæ, Coss. ex S. C. edixerunt:* VT, QVI, L. AEMILIO, C. FLAMINIO CENSORIBVS, MILLIBVS AERIS QVINQVAGINTA IPSE AVT PATER EIVS CENSVS FVISSET, VSQVE AD CENTVM MILLIA, AVT, CVI POSTEA RES TANTA ESSET FACTA, NAVTAM VNVM CVM SEX MENSIVM STIPENDIO DARET: QVI SVPRA CENTVM MILLIA VSQVE AD CCC. MILLIA, TRES NAVTAS CVM STIPENDIO ANNVO: QVI SVPRA TRECENTA MILLIA VSQVE AD DECIES AERIS, QVINQVE NAVTAS: QVI SVPRA DECIES, SEPTEM: SENATORES OCTO NAVTAS CVM ANNVO STIPENDIO DARENT. Idem lib. XXIII. c. 32. Q. Fabium edixisse narrat: VT FRVMENTA OMNES EX AGRIS ANTE KAL. IVLIAS PRIMAS IN VRBES MVNITAS CONVEHERENT: QVI NON INVEXISSENT, EORVM SE AGROS POPVLATVRVM, SERVOS SVB HASTA VENDITVRVM, VILLAS INCENSVRVM.

Iam CENSORIA duo Edicta a Plinio referuntur. Vnum lib. XIII. cap. 3. his verbis: *Certum est Antiocho Rege Asiaque deuictis, Vrbis anno quingentesimo sexagesimo quinto, P. Licinium Crassum, L. Iulium Cæsarem Censores edixisse:* NE QVIS VENDERET VNGVENTA EXOTICA. Alterum lib. XIV. cap. 14. *P. Licinius Crassus & L. Cæsar, Censores, anno Vrbis conditæ* DCLXV. *edixerunt:* NE QVIS VINVM GRAECVM AMINAEVMQVE OCTONIS ASSIBVS AERIS IN SINGVLA QVADRANTALIA VENDERET. *d)*

X. EDICTA PRAETORIA, *& sigillatim* DE IVRE DICVNDO, *horumque Formula:* IVDICIVM DABO.

Atque vt ad PRAETORVM Edicta veniamus, Liuius lib. XXV. cap. 2. M. Æmilium Prætorem Vrb. cui ab Senatu negotium datum erat, vt nouis religionibus populum liberaret, edixisse memorat: VT QVICVMQVE LIBROS VATICINOS PRECATIONESVE, AVT ARTEM SACRIFICANDI CONSCRIPTAM HABERET, EOS LIBROS OMNES, LITERASQVE AD SE ANTE CALENDAS APRILIS DEFERRET: 261
NEV QVIS, IN PVBLICO SACROVE LOCO, NOVO AVT EXTERNO RITV SACRIFICARET.

Quæ vero de iure dicundo Prætores edicebant, varie quidem, pro re subiecta concipiebantur. Vt plurimum tamen in hæc verba desinebant: IVDICIVM DABO, vel, ACTIONEM DABO.

d) Alia Edicta Censoria, *Legesque Censoriæ*, sunt apud *Plin. H. N.* XXXVI, 1. VIII, 7. XIII, 13. XXXIII, 4. *Val. Max.* II, 9, 1. *L.* 15. *D. de publ. & vectig.* vbi haud dubie legendum *Censor*, pro *Cæsar*, censet *Fornar. Select.* I, 25. v. *Balduin. Iurispr. Mucian. p. m.* 114. sq. cf. *Histor. Iurispr. Rom.* II, 2, 3, 15.

QVIVE ABSTINVIT SE HEREDITATE EIVS, CVIVS IN POTESTATE ESSET, SIVE SVA VOLVNTATE, SIVE IVSSV EIVS, IN CVIVS POTESTATE ERIT, CONTRAXERIT, SIVE IN PECVLIVM IPSIVS, SIVE IN PATRIMONIVM EIVS, CVIVS IN POTESTATE FVERIT, EA RES REDACTA FVERIT, ACTIONEM, CAVSA COGNITA, DABO, IN QVOD FACERE POTEST.

Interdum Prætor vtebatur his verbis: AGENDI POTESTATEM FACIAM: vt in Edicto de sepulcro viol. d. l. 3. pr. D. de sepulcr. viol. Alias dicebat: AGERE PERMITTAM, vel, ACTIONEM PERMITTAM: vt in Edicto, Quæ in
263 fraud. creditor. facta sunt vt restituantur, l. 10. p. D. ill. tit. QVAE L. TITIVS FRAVDANDI CAVSA SCIENTE TE IN BONIS, QVIBVS DE EA RE AGITVR, FECIT: EA ILLIS, SI EO NOMINE, QVO DE AGITVR, ACTIO EI EX EDICTO MEO COMPETERE, ESSEVE OPORTET: ET, SI NON PLVSQVAM ANNVS EST, CVM DE EA RE, QVA DE AGITVR, EXPERIVNDI POTESTAS EST, RESTITVAS. INTERDVM CAVSA COGNITA, ETSI SCIENTIA NON SIT, IN FACTVM ACTIONEM PERMITTAM. Item in Edicto vti possid. l. 1. pr. D. ill. tit. NEQVE PLVRIS, QVAM QVANTI RES ERIT, INTRA ANNVM, QVO PRIMVM EXPERIVNDI POTESTAS FVERIT, AGERE PERMITTAM. Interdum etiam edicebant, se Recuperatores daturos. Cicero lib. III. in Verr. c. 14. ex eius Edicto hæc verba refert: SI VTER VOLET, RECVPERATORES DABO.

Huiusmodi autem Edictis, Prætores ACTIONEM POLLICERI dicebantur, l. 1. §. 1. D. de superficiebus, l. vlt. D. de acquir. hered. l. 3. D. de Peculio. l. 1. D. quod cum eo. l. 1. D. de in rem verso. ET PROPONERE ACTIONEM, l. 1. D. si mensor. fals. mod. l. 1. D. si pars hered. pet. l. 1. D. de possessor. hered. petit. l. 1. D. de rei vindic. l. 1. D. de contrar. tut. l. 1. D. de eo qui pro tut. l. 1. D. de fideicomm. hered. pet. Sicut & PROMITTERE RESTITVTIONES l. 3. D. de in integ. restitut. Et POLLICERI AVXILIVM, l. 1. D. de minoribus. Eodemque modo Edictis de bonorum possessionibus dandis dicebatur, BONORVM POSSESSIONES POLLICERI, l. 1. D. si ventr. nom. l. 6. D. de bonor. possess. l. 1. D. de coniungend. cum emancip. lib. l. 3. D. ne vis fiat ei, qui in possess. Ex diuerso, vt Actionem, Iudiciumue Prætor superioribus Edictis pollicebatur: ita contra nonnumquam DENEGABAT; veluti in Edicto de Aleatoribus: SI QVIS EVM, APVD QVEM ALEA LVSVM ESSE DICETVR, VERBERAVERIT, DAMNVMVE EI DEDERIT, SIVE QVID EO TEMPORE, DOLO EIVS SVBSTRACTVM EST, IVDICIVM NON DABO. l. 1. pr. D. de Aleat. Edicti de Iureiurando, quantum ex l. 3. & l. 7. D. de Iureiur. colligimus, verba hæc erant: SI IS, CVM QVO AGETVR, CONDITIONE DELATA IVRAVERIT, EIVS REI, DE QVA IVSIVRANDVM DELATVM FVERIT, NEQVE IN IPSVM, NEQVE IN EVM, AD QVEM EA RES PERTINET, IVDICIVM DABO. Et in Edicto de ventre inspiciend. l. 1. §. 10. D. ill. tit. QVAS VTIQVE ACTIONES ME DATVRVM POLLICEOR, HIS, QVIBVS EX EDICTO MEO BONORVM POSSESSIO DATA SIT, EAS, SI MIHI IVSTA CAVSA VIDEBITVR ESSE, NON DABO. Et in Edicto, vti possidetis, l. 1. pr. DE CLOACIS HOC INTERDICTVM NON DABO. Sic & in Edicto de rebus auctorit. iud. possid. l. 25. QVOD POSTEA CONTRACTVM ERIT, QVAM IS, CVIVS BONA VAENIERINT, CONSILIVM RECEPERIT FRAVDARE, SCIENTE EO, QVI CONTRAXERIT, NE ACTIO EO NOMINE DETVR. Sed & Cicero lib. I. c. 44. in Verrem, ex eius Edicto hanc particulam refert: NEC PETITIONEM, NEC POSSESSIONEM DABO.

XII. INTERDICTORVM *species: ac primum* PROHIBITORIORVM *Formulæ.*

Porro non Actiones modo, sed & Interdicta Prætor in albo proposita habebat, l. 1. C. de interdict. l. 1. D. Ne quid in loco publ. Edictorum vero, quæ ad Interdicta pertinebant, quædam Prohibitoriis, quædam Restitutoriis, quædam Exhibitoriis verbis concipiebantur, secundum triplicem Interdictorum differentiam, l. 1. §. 1. D. de Interdict. l. 6. §. 2. D. de confess. Prohibitoriorum Formula erat: VIM FIERI VETO: Vt in Edicto de mortuo inferendo, l. 1. pr. & §. 4. QVO, QVAVE ILLI, MORTVVM INFERRE INVITO TE IVS EST, QVO MINVS ILLI EO, EAVE MORTVVM INFERRE, ET IBI SEPELIRE LICEAT, VIM FIERI VETO. QVO ILLI IVS EST INVITO TE MORTVVM INFERRE, QVO MINVS ILLI SEPVLCHRVM IN EO LOCO SINE DOLO MALO AEDIFICARE LICEAT, VIM FIERI VETO. Et in Edicto, Ne quid in loco publico vel itinere fiat, l. 2. §. 35. & 45. IN VIA PVBLICA, ITINEREVE PVBLICO FACERE, IMMITTEREVE QVID, QVO EA VIA, IDVE ITER DETERIVS SIT, FIAT, VETO. QVO MINVS ILLI VIA PVBLICA, ITINEREVE PVBLICO IRE, AGERE LICEAT, VIM FIERI VETO. Item in Edicto, ne quid in flum. publ. fiat, quo aliter aqua fluat, l. 1. pr. IN FLVMINE PVBLICO, INVE RIPA EIVS, FACERE, AVT IN ID FLVMEN, RIPAMVE EIVS, IMMITTERE, QVO ALITER AQVA FLVAT, QVAM PRIORE AESTATE FLVXIT, VETO. Item in Edicto de via publ. & itin. publ. reficiend. l. 1. pr. QVO MINVS ILLI VIAM PVBLICAM, ITERVE PVBLICVM APERIRE, REFICERE LICEAT, DVM NE EA VIA, IDVE ITER DETERIVS FIAT, VIM FIERI VETO. Simili modo in Edicto de Ripa munienda, l. 1. pr. QVO MINVS IN FLVMINE PVBLICO, RIPAVE EIVS OPVS FACERE, RIPAE, AGRIVE, QVI CIRCA RIPAM EST, TVENDI CAVSA, LICEAT, DVM NE

NE OB ID NAVIGATIO DETERIOR FIAT, SI TIBI DAMNI INFECTI IN ANNOS DECEM, VIRI BONI ARBITRATV, VEL CAVTVM, VEL SATISDATVM EST, AVT PER ILLVM NON STAT, QVO MINVS VIRI BONI ARBITRATV CAVEATVR, VEL SATISDETVR, VIM FIERI VETO. Pariter in Edicto de Superficiebus, l. 1. pr. VTI EX LEGE LOCATIONIS, SIVE CONDVCTIONIS, SVPERFICIE, QVA DE AGITVR, NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO, ALTER AB ALTERO FRVEMINI;
264 QVO MINVS FRVAMINI, VIM FIERI VETO. SI QVA ALIA ACTIO DE SVPERFICIE POSTVLABITVR, CAVSA COGNITA DABO. Item de Itinere actuque priuato, l. 1. pr. QVO ITINERE ACTVQVE PRIVATO, QVO DE AGITVR, VEL VIA, HOC ANNO, NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO AB ILLO VSVS ES: QVO MINVS ITA VTARIS, VIM FIERI VETO. QVI ITINERE ACTVQVE, HOC ANNO, NON VI, NON CLAM, NON PRECARIO AB ILLO VSVS ES, QVO MINVS ID REFICIAS, VIM FIERI VETO. De aqua quoque cottidiana & aestiua ita Praetor edixerat, l. 1. pr. VTI HOC ANNO AQVAM, QVA DE AGITVR, NON VI, NON CLAM, NON PRECARIO AB ILLO DVXISTI, QVO MINVS ITA DVCAS VIM FIERI VETO. Similiter de Riuis, l. 1. pr. RIVOS, SPECVS, SEPTA REFICERE, PVRGARE AQVAE DVCENDAE CAVSA, QVO MINVS LICEAT ILLI, DVM NE ALITER AQVAM DVCAT, QVAM VTI PRIORE AESTATE, NON VI, NON CLAM, NON PRECARIO A TE DVXIT: VIM FIERI VETO. Item de Fonte, l. 1. pr. QVO MINVS FONTEM, QVO DE AGITVR, PVRGES, REFICIAS, VT AQVAM COERCERE VTIQVE EA POSSIS: DVM NE ALITER VTARIS, ATQVE VTI HOC ANNO, NON VI, NON CLAM, NON PRECARIO, AB ILLO VSVS ES: VIM FIERI VETO. De Arboribus vero caedendis, l. 1. §. 6. f. sic: QVAE ARBOR EX AEDIBVS TVIS IN AEDES ILLIVS IMPENDET, SI PER TE STAT, QVO MINVS EAM ADIMAS: TVNC QVO MINVS ILLI EAM ARBOREM ADIMERE, SIBIQVE HABERE LICEAT, VIM FIERI VETO. QVAE ARBOR EX AGRO TVO IN AGRVM ILLIVS PENDET, SI PER TE STAT, QVO MINVS PEDES QVINDECIM A TERRA EAM ALTIVS COERCEAS: TVNC QVO MINVS ILLI ITA COERCERE, LIGNAQVE SIBI HABERE LICEAT, VIM FIERI VETO. Item de Glande legenda, l. 1. pr. GLANDEM, QVAE EX ILLIVS AGRO IN TVVM CADAT, QVO MINVS ILLI TERTIO QVOQVE DIE LEGERE, AVFERRE LICEAT: VIM FIERI VETO. Et de Liberis exhibendis, l. 3. pr. SI LVCIVS TITIVS IN POTESTATE LVCII TITII EST: QVO MINVS EVM LVCIO TITIO DVCERE LICEAT: VIM FIERI VETO. Sic & in Edicto, Vti possidetis, l. 1. pr. VTI EAS AEDES, QVIBVS DE AGITVR, NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO, ALTER AB ALTERO POSSIDETIS, QVO MINVS ITA POSSIDEATIS, VIM FIERI VETO. DE CLOACIS HOC INTERDICTVM NON DABO: NEQVE PLVRIS, QVAM QVANTI RES ERIT, INTRA ANNVM, QVO PRIMVM EXPERIVNDI POTESTAS FVERIT, AGERE PERMITTAM. Cuius interdicti Festus Pompeius in voce, *Possessio*, eadem solennia verba ita profert: *Itaque in legitimis Actionibus nemo ex his qui possessionem suam vocare audet, sed ad Interdictum venit, vt Praetor his verbis vtatur:* VTI NVNC POSSIDETIS EVM FVNDVM, QVO DE AGITVR, QVOD NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO, ALTER AB ALTERO POSSIDETIS, ITA POSSIDEATIS: ADVERSVS EA VIM FIERI VETO. Edicti Vtrubi verba erant haec: VTRVBI HIC HOMO, QVO DE AGITVR, MAIORE PARTE HVIVSCE ANNI FVIT, QVO MINVS IS EVM DVCAT, VIM FIERI VETO. Item de Migrando, l. 1. pr. SI IS HOMO, QVO DE AGITVR, NON EST EX HIS REBVS, DE QVIBVS INTER TE ET ACTOREM CONVENIT, VT QVAE IN EAM HABITATIONEM, QVA DE AGITVR, INTRODVCTA, IMPORTATA, IBI NATA, FACTAVE ESSENT: EA PIGNORI TIBI PRO MERCEDE EIVS HABITATIONIS ESSENT: SIVE EX HIS REBVS ESSET EA MERCES TIBI SOLVTA, EOVE NOMINE SATISFACTVM EST, AVT PER TE STAT, QVO MINVS SOLVATVR: ITA QVO MINVS EI, QVI EVM PIGNORIS NOMINE INDVXIT, INDE ABDVCERE LICEAT, VIM FIERI VETO. Eodemque modo in Edicto, Vt in flum. publ. nauig. lic. l. 1. pr. QVO MINVS ILLI IN FLVMINE PVBLICO NAVEM, RATEM AGERE, QVOVE MINVS PER RIPAM ONERARE, EXONERARE LICEAT: VIM FIERI VETO. Item de Cloacis, l. 1. pr. QVO MINVS ILLI CLOACAM, QVAE EX AEDIBVS EIVS IN TVAS PERTINET, QVA DE AGITVR, PVRGARE, REFICERE LICEAT: VIM FIERI VETO.

XIII. *Interdictorum* RESTITVTORIORVM *Formulae.*

Restitutoria vero Edicta concipiebantur hoc verbo: RESTITVAS. Indicio est Edictum, Quorum bonorum, cuius verba erant huiusmodi, l. 1. pr. QVORVM BONORVM EX EDICTO MEO ILLI POSSESSIO DATA EST: QVOD DE HIS BONIS PRO HEREDE, AVT PRO POSSESSORE POSSIDES, POSSIDERESVE, SI NIHIL VSVCAPTVM ESSET: QVOD QVIDEM DOLO MALO FECISTI, VTI DESINERES POSSIDERE: ID ILLI RESTITVAS. Idem probat Edictum, Ne quid in loco publico vel itin. fiat, l. 2. §. 35. QVOD IN VIA PVBLICA, ITINEREVE PVBLICO FACTVM, IMMISSVM HABES, QVO EA VIA, IDVE ITER DETERIVS SIT, FIAT, RESTITVAS. Item sub tit. de Flumin. Edictum hoc proponitur, l. 1. §. 19. QVOD IN FLVMINE PVBLICO, RIPAVE EIVS FIAT, SIVE QVID

BARNABAE BRISSONII

IN CONSISTORIO REGIO CONSILIARII

ET IN AMPLISSIMO SENATV PARISIENSI PRAESIDIS

DE

FORMVLIS

ET

SOLENNIBVS POPVLI ROMANI VERBIS

LIBER TERTIVS.

255 Parte iam aliqua laboris ac periculi defunctus, leuari nihilominus mihi minime videor: tametsi enim profiteri ausum, certa & solennia verba perscripturum, in partibus singulis magni & diutini operis fatigari non conuenit; publici tamen muneris, quo fungor, occupationibus hac atque illac distractus, duram me cepisse prouinciam sentio: & cum ad ea, quæ restant, respicio, vereor, ne meis ipse ceruicibus onus imposuerim, sub quo concidam, &, cui ferendo imparem me esse, euentus, qui stultorum magister esse dicitur, coarguat. Eorum certe exemplo, qui, proximis litori vadis, mare pedibus ingrediuntur, hoc re ipsa experior, quidquid progredior, in vastiorem me altitudinem, ac velut profundum inuehi, & crescere pene opus, quod prima quæque perficiendo, minui videbatur. Animis ergo opus est, & pectore firmo. Facio vtique, vt promissa appareant, dum superiori hunc ipsum de EDICTORVM Formulis librum subnecto. *b)*

I. EDICTORVM *Formula:* BONVM FACTVM.

In solennibus autem Edictorum verbis fuisse hæc: BONVM FACTVM; indicat Tertullianus in lib. de Pudicitia c. 1. cum ait: *O Edictum, cui adscribi debeat:* BONVM FACTVM. Ostendit & Suetonius in Vitellio cap. 14. his verbis: *Exacerbatus, quod post Edictum suum, quo iubebat, intra Kal. Octobres, Vrbe Italiaque Mathematici excederent, statim libellus propositus est:* ET CHALDAEOS DICERE, BONVM FACTVM, NE VITELLIVS GERMANICVS INTRA EVNDEM KALENDARVM DIEM VSQVAM ESSET. Idem in Iulio cap. 80. *Peregrinis in Senatum allectis, libellus propositus est:* BONVM FACTVM, NE QVIS SENATORI NOVO CVRIAM MONSTRARE VELIT. Sed enim adsiduum & locupletem adsertorem hæc Formula Plautum habet, illo lepido Histrionum Edicto, quod ab eo ad eorum, quæ a Magistratibus proponebantur, speciem ac formam belle fictum atque compositum, prologi vice, vers. 16--45. Pœnulo præponitur. Id ego, propter venustatem, integrum adscribam. Sic autem habet.

BONVM FACTVM EST, *Edicta vt seruetis mea:*

Scortum exoletum ne quis in proscenio
Sedeat, neue lictor verbum, aut virgæ mutiant:
Neu designator præteriens obambulet:
Neu sessum ducat, dum histrio in scena siet:
Diu qui domi otiosi dormierunt, decet

Animo

b) Ad hunc de Edictis locum conferri potest *Heinecc. Historia Edictor.* in *Opusc. Post.* & quæ scripsi in *Hist. Iurispr. Rom. II,* 2, 3.

Animo æquo nunc flent, vel dormire temperent:
Serui ne obsideant, liberis vt sit locus,
Vel æs pro capite dent: si id facere non queunt,
Domum abeant, vitent ancipiti infortunio,
Ne & hic varientur virgis, & loris domi.
Si minus curassint, cum veniant heri domum.
Nutrices pueros, infantes minutulos
Domi procurent, neue inspectatum afferant:
Ne & ipsæ sitiant, & pueri pereant fame,
Neue esurientes hic quasi hædi obuagiant.
Matronæ tacitæ spectent, tacitæ rideant,
Canora hic voce sua tinnire temperent.
Domum sermones fabulandi conferant,
Ne & hic viris sint & domi molestæ.

Quodque ad Ludorum curatores attinet:
Ne palma detur quoiquam artifici iniuria,
Neue ambitionis caussa extrudantur foras,
Quo deteriores anteponantur bonis.
Et hoc quoque etiam (quod pene oblitus fui)
Dum ludi fiunt, in popinam pedisequi
Irruptionem facite. Nunc dum occasio'st,
Nunc dum scriblitæ æstuant, occurrite.
Hæc imperata quæ sunt pro imperio histrico,
BONVM HERCLE FACTVM, *pro se quisque vt meminerit.*

Hæc autem solennia Edictorum verba, BONVM FACTVM, videntur a Iosepho expressa his verbis: ΚΑΛΩΣ ΕΧΕΙ. Etenim lib. XIV. Antiq. Iudaic. cap. 17. huiusmodi Iulii Cæsaris decretum adfert: Γάϊος Καῖσαρ αὐτοκράτωρ Δικτάτωρ τὸ τέταρτον, ὕπατός τε τὸ ε. Δικτάτωρ ἀποδεδειγμένος διὰ βίου, λόγους ἐποιήσατο περὶ τῶν δικαίων τῶν Ὑρκανοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀρχιερέως Ιουδαίων καὶ ἐθνάρχου τοιούτους. Τῶν πρὸ ἐμοῦ αὐτοκρατόρων ἐν ταῖς ἐπαρχίαις μαρτυρησάντων Ὑρκανῷ ἀρχιερεῖ Ιουδαίων καὶ Ιουδαίοις ἐπί τε Συγκλήτου καὶ δήμου Ρωμαίων, εὐχαριστήσαντός τε τοῦ δήμου καὶ τῆς Συγκλήτου αὐτοῖς. ΚΑΛΩΣ ΕΧΕΙ, καὶ ὑμᾶς ἀπομνημονεύειν καὶ προνοεῖν ὅπως Ὑρκανῷ καὶ τῷ ἔθνει τῶν Ιουδαίων, καὶ τοῖς Ὑρκανοῦ παισὶν ὑπὸ Συγκλήτου καὶ δήμου Ρωμαίων ἀξία τῆς πρὸς ὑμᾶς εὐνοίας αὐτῶν, καὶ ὧν εὐηργέτησαν ἡμᾶς, χάρις ἀνταποδοθῇ. Idem lib. XIX. c. 4. Τιβέριος Κλαύδιος Καῖσαρ Σεβαστὸς Γερμανικὸς, Ἀρχιερεὺς μέγιστος, δημαρχικῆς ἐξουσίας, ὕπατος χειροτονηθεὶς τὸ δεύτερον λέγει. Αἰτησαμένων με βασιλέως Ἀγρίππου καὶ Ἡρώδου τῶν φιλτάτων μοι, ὅπως συγχωρήσαιμι τὰ αὐτὰ δίκαια, καὶ τοῖς ἐν πάσῃ τῇ ὑπὸ Ρωμαίοις ἡγεμονίᾳ Ιουδαίοις φυλάσσεσθαι καθὰ καὶ τοῖς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἥδιστα συνεχώρησα, οὐ μόνον τοῦτο αἰτησαμένοις με χαριζόμενος, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς, ὑπὲρ ὧν παρεκλήθην, ἀξίους κρίνας διὰ τὴν πρὸς Ρωμαίους πίστιν καὶ φιλίαν· μάλιστα καὶ δίκαιον κρίνων μηδεμίαν μηδὲ Ἑλληνίδα πόλιν τῶν δικαίων τούτων ἀποτυγχάνειν ἐπειδὴ, καὶ ἐπὶ τοῦ θείου σεβαστοῦ αὐταῖς ἦν τετηρημένα, ΚΑΛΩΣ ΟΥΝ ΕΧΕΙΝ, καὶ Ιουδαίους τοὺς ἐν παντὶ τῷ ἐφ' ἡμᾶς κόσμῳ τὰ πάτρια ἔθη ἀνεπικωλύτως φυλάσσειν, οἷς καὶ αὐτοῖς ἤδη νῦν παραγγέλλω μου ταύτῃ τῇ φιλανθρωπίᾳ ἐπιεικέστερον χρῆσθαι, καὶ μὴ τὰς τῶν ἄλλων ἐθνῶν δεισιδαιμονίας ἐξουθενίζειν. τοὺς ἰδίους δὲ νόμους φυλάσσειν. τοῦτό μου τὸ διάταγμα τοὺς ἄρχοντας τῶν πόλεων καὶ τῶν κολωνειῶν, καὶ μουνικιπίων τῶν ἐν τῇ Ἰταλίᾳ καὶ τῶν ἐκτὸς βασιλεῖς τε καὶ δυνάστας διὰ τῶν ἰδίων πρεσβευτῶν ἐγγράψασθαι βούλομαι. ἐκκείμενόν τε ἔχειν, οὐκ ἔλαττον ἡμερῶν τριάκοντα ὅθεν ἐξ ἐπιπέδου καλῶς ἀναγνωσθῆναι δύναται. Sed & Valerius Probus inter iuris notas ponit has: Q. B. F. quas sic interpretatur: QVARE BONVM FACTVM. Quo loquendi genere, vt ego quidem existimo, vsus erat auctor lib. de Vir. Illustrib. cap. 49. vbi P. Cornelium Scipionem a Petilio Trib. Pleb. repetundarum accusatum, librum rationum in conspectu populi scidisse refert, dein dixisse: *Hac die Carthaginem vici.* QVASI BONVM FACTVM, IN CAPITOLIVM EAMVS, ET DIIS SVPPLICEMVS. Scripsisse enim, quisquis eius libri auctor est, crediderim: QVARE BONVM FACTVM. Adiuuant coniecturam nostram Valerius Max. & Liuius, eamdem historiam recensentes. Hic enim lib. XXXVIII. c. 51. hoc Scipionem dixisse, refert: HOC DIE, TRIBVNI PL. VOSQVE QVIRITES, CVM ANNIBALE ET CARTHAGINIENSIBVS SIGNIS COLLATIS IN AFRICA BENE AC FELICITER PVGNAVI. ITAQVE CVM HODIE SVPERSEDERI LITIBVS AEQVVM SIT, EGO HINC EXTEMPLO IN CAPITOLIVM, &c. Ille vero lib. III. cap. 7. Scipionem, ait, capiti suo Triumphali corona imposita, dixisse: HOC EGO, QVIRITES, DIE CARTHAGINEM, MAGNA SPERANTEM, LEGES VESTRAS ACCIPERE IVSSI. PROINDE AEQVVM EST, VOS MECVM IN CAPITOLIVM IRE SVPPLICATVM.

II. *Alia* EDICTORVM *Formula*: VNDE DE PLANO RECTE LEGI POSSIT.

Erant & Edictorum solennia verba hæc: VNDE DE PLANO RECTE LEGI POSSIT. Ausonius in Gratiarum actione c. 21. *Has ego literas tuas in omnibus pilis atque porticibus*, VNDE DE PLANO LEGI POSSINT, *instar Edicti pendere mandauero.* Quæ sic Iosephus lib. XIX. Antiq. Iudaicar. cap. 4. reddidit in eo Edicto Tiberii Claudii Cæsaris, cuius supra priorem partem transcripsimus. Τοῦτο μοῦ τὸ διά- 257
ταγμα, τοὺς ἄρχοντας τῶν πόλεων, καὶ τῶν κολονιῶν, καὶ μουνικιπίων τῶν ἐν τῇ Ἰταλίᾳ, καὶ τῶν ἐκτὸς βασιλεῖς τε καὶ δυνάστας διὰ τῶν ἰδίων πρεσβευτῶν ἐγγράψασθαι βούλομαι. Ἐκκείμενον τε ἔχειν οὐκ ἔλαττον ἡμερῶν τριάκοντα, ΟΘΕΝ ΕΞ ΕΠΙΠΕΔΟΥ ΚΑΛΩΣ ΑΝΑΓΝΩΣΘΗΝΑΙ ΔΥΝΑΤΑΙ. Ac

in Edicto Antonii ad Tyriorum magistratus missi, quod idem auctor lib. XIV. Antiq. Iudaic. c. 22. recitat, Formula hæc aliis verbis enuntiatur, in hunc modum: *Διάταγμα ἐμὸν ἀπέσταλκα πρὸς ὑμᾶς, περὶ οὗ βούλομαι ὑμᾶς φροντίσαι, ἵν᾽ αὐτὸ εἰς τὰς δημοσίους ἐντάξητε δέλτους γράμμασι Ῥωμαϊκοῖς καὶ Ἑλληνικοῖς. Καὶ ἐν τῷ ἐπιφανεστάτῳ ἔχητε αὐτὸ γεγραμμένον, ὅπως ὑπὸ πάντων ἀναγινώσκεσθαι δυνήσεται.*

III. PRAEFATIO EDICTORVM *solennis:* QVOD BONVM, FAVSTVM FELIXQVE SIT.

In Edictis etiam quandoque ita veteres præfatos: QVOD BONVM FAVSTVM FELIXQVE SIT: indicio est Edictum Triumuiralis proscriptionis, quod ab Appiano lib. IV. de Bell. Ciuil. p. 595. in hunc modum concipitur: ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ *τοίνυν τῶν ὑπογεγραμμένων τῷ δὲ τῷ διαγράμματι. Μηδεὶς δεχέσθω μηδένα, μηδὲ κρυπτέτω, μηδὲ ἐκπεμπέτω ποι, μηδὲ πειθέσθω γράμμασιν. Ὃς δ᾽ ἂν ἢ σώσας, ἢ ἐπικουρήσας, ἢ συνειδὼς φανῇ, τοῦτον ἡμεῖς οὐδεμίαν ὑπολογισάμενοι πρόφασιν ἢ συγγνώμην, ἐν τοῖς προγεγραμμένοις τιθέμεθα· ἀναφερόντων δὲ τὰς κεφαλὰς οἱ κτείναντες ἐφ᾽ ἡμᾶς, ὁ μὲν ἐλεύθερος, ἐπὶ δισμυρίαις δραχμαῖς Ἀττικαῖς καὶ πεντακισχιλίαις ὑπὲρ ἑκάστης, ὁ δὲ δοῦλος ἐπ᾽ ἐλευθερίᾳ τοῦ σώματος, καὶ μυρίαις Ἀττικαῖς καὶ τῇ τοῦ δεσπότου πολιτείᾳ· τὰ δὲ αὐτὰ καὶ τοῖς μηνύουσιν ἔσται καὶ τῶν λαμβανόντων τοῖς ὑπομνήμασιν ὑμῶν· ἵνα μὴ κατάδηλος ᾖ.* Idem & alio Lepidi Triumuiri Edicto confirmatur, quod ab eodem Appiano eodem libro p. 607. ponitur. Lepidum enim, cum de Iberis triumphum ageret, Edicto suo ferias populo, sub proscriptionis periculo, ita indixisse refert: *Ἀγαθῇ Τύχῃ, προειρήσθω πᾶσι καὶ πάσαις θύειν καὶ εὐωχεῖσθαι τὴν ἡμέραν τὴν παροῦσαν. Ὃς δ᾽ ἂν μὴ φαίνηται ταῦτα ποιῶν, ἐν τοῖς προγεγραμμένοις ἔσται.*

IV. *Verba in Edictis recepta:* NON PLACERE.

In Edictis plane recepta erant verba hæc: NON PLACERE. Hoc ex Edicto Censorio de Rhetoribus patet, quod a Suetonio lib. de Clar. Rhetorib. c. 1. & ab A. Gellio lib. XV. c. 11. refertur in hæc verba: RENVNTIATVM EST NOBIS, ESSE HOMINES, QVI NOVVM GENVS DISCIPLINAE INSTITVERVNT, AD QVOS IVVENTVS IN LVDOS CONVENIAT: EOS SIBI NOMEN IMPOSVISSE, LATINOS RHETORAS: IBI HOMINES ADVLESCENTVLOS DIES TOTOS DESIDERE. MAIORES NOSTRI, QVAE LIBEROS SVOS DISCERE, ET QVOS IN LVDOS ITARE VELLENT, INSTITVERVNT. HAEC NOVA, QVAE PRAETER CONSVETVDINEM AC MOREM MAIORVM FIVNT, NEQVE PLACENT, NEQVE RECTA VIDENTVR. QVAPROPTER ET HIS, QVI EOS LVDOS HABENT, ET HIS, QVI EO VENIRE CONSVERVNT, VISVM EST FACIVNDVM, VT OSTENDEREMVS NOSTRAM SENTENTIAM, NOBIS NON PLACERE. Eademque verborum formula Augustum in Edicto vsum, idem Suetonius in eius vita cap. 44. ita scribit: *Athletarum vero spectaculo muliebrem sexum omnem adeo submouit, vt Pontificalibus ludis pugilum par postulatum distulerit in sequentis diei matutinum tempus: edixeritque,* MVLIERES ANTE HORAM QVINTAM VENIRE IN THEATRVM NON PLACERE. Ex Edicto etiam de his, qui in possessionem bonorum latitantis mittebantur, scripto, Cicero in Quintiana cap. 27. hæc verba citat: QVI EX EDICTO MEO IN POSSESSIONEM VENERVNT, EOS ITA VIDETVR IN POSSESSIONE ESSE OPORTERE. QVOD IBIDEM RECTE CVSTODIRE POTERVNT, ID IBIDEM CVSTODIANT. QVOD NON POTERVNT, ID AVFERRE ET ABDVCERE LICEBIT. DOMINVM INVITVM DETRVDERE NON PLACET.

V. EDICTORVM *genera & argumenta varia.* EDICTA MONITORIA, OBIVRGATORIA, CONSOLATORIA: *& singulorum exempla.*

Edictorum porro, quæ & a Principibus, & a Magistratibus in Vrbe, & a Procoss. in prouinciis proponebantur, exempla, vt ea desiderantibus longioris inquisitionis labor absit, in vnum collegi.

Admonendi autem sumus, Edicta non vnius generis argumentiue fuisse. Non enim omnia ad Iurisdictionem pertinebant: sed quædam ex his MONITORIA erant, quædam OBIVRGATORIA, quædam CONSOLATORIA. Formulam Edicti MONITORII Plinius Epist. vlt. lib. V. proponit, in qua de Nepote Prætore, qui legibus quærebat, loquens: *Proposuerat,* ait, *breue Edictum,* ADMONEBAT ACCVSATORES, ADMONEBAT REOS, EXSECVTVRVM SE, QVAE SENATVSCONSVLTO CONTINENTVR. Tacitus lib. I. cap. 8. de Tiberio: *Populumque* EDICTO MONVIT, *ne, vt quondam nimiis studiis funus Diui Iulii turbassent, ita Augustum in foro potius, quam in campo Martis sede destinata cremari vellent.* Idem lib. III. Annal. c. 6. *Gnarum id Tiberio fuit, vtque premeret vulgi sermones,* MONVIT EDICTO, MVLTOS INLVSTRIVM ROMANORVM OB REMP. OBIISSE NEMINEM TAM FLAGRANTI DESIDERIO CE- 258
LEBRATVM. IDQVE SIBI ET CVNCTIS EGREGIVM, SI MODVS ADIICERETVR: NON ENIM EADEM DECORA, PRINCIPIBVS VIRIS, ET IMPERATORI POPVLOQVE, MODICIS DOMIBVS, AVT CIVITATIBVS, CONVENISSE RECENTI DOLORE LVCTVM, ET EX MOERORE SOLATIA. SED REFERENDVM IAM ANIMVM AD FIRMITVDINEM, VT QVONDAM DIVVS IVLIVS AMISSA VNICA FILIA, VT DIVVS AVGVSTVS EREPTIS NEPOTIBVS, ABSTRV-

SERINT TRISTITIAM. NIL OPVS VETVSTIORIBVS EXEMPLIS, QVOTIES POPVLVS ROM. CLADES EXERCITVVM, INTERITVM DVCVM, FVNDITVS AMISSAS NOBILES FAMILIAS, CONSTANTER TVLERIT. PRINCIPES MORTALES, REMPVBL. AETERNAM ESSE. PROIN REPETERENT SOLENNIA: ET QVIA LVDORVM MEGALESIVM SPECTACVLVM SVBERAT, ETIAM VOLVPTATES RESVMERENT. Suetonius in Claud. cap. 16. eum in Censura vno die XX. Edicta proposuisse refert: inter quæ duo: quorum altero, ADMONEBAT, VT VBERI VINEARVM PROVENTV BENE DOLIA PICARENTVR: *Altero:* NIHIL AEQVE FACERE AD VIPERAE MORSVM, QVAM TAXI ARBORIS SVCCVM. Idem ibidem cap. 25. *Viatores, ne per Italiæ oppida, nisi aut pedibus, aut sella, aut lectica transirent,* MONVIT EDICTO. Martianus in l. 39. D. de religios. & sumptib. *Diui fratres* EDICTO ADMONVERVNT, *ne iustæ sepulturæ traditum, id est, terra conditum, corpus inquietetur.* Callistratum AD EDICTVM MONITORIVM libros Sex scripsisse, Index Pandectis Florentinis præfixus testatur. Huius generis est Theodosii & Valentiniani Edictum ad populum, Nouell. de Reddito Iure Armorum, quo: SINGVLOS, aiunt, VNIVERSOSQVE NOSTRO MONEMVS EDICTO, VT ROMANI ROBORIS CONFIDENTIA, EX ANIMO, QVO DEBENT PROPRIA DEFENSARE, CVM SVIS ADVERSVS HOSTES, SI VIS EXEGERIT, SALVA DISCIPLINA PVBLICA, SERVATAQVE INGENVITATIS MODESTIA, QVIBVS POTVERINT, VTANTVR ARMIS.

De OBIVRGATORIIS vero Edictis, testes produco, Tacitum & Tranquillum. Ille enim lib. V. c. 5. de Tiberio hæc ait: INCREPITAQVE PER EDICTVM PLEBE, *questus apud Patres, quod fraude vnius Senatoris Imperatoria maiestas elusa publice foret, integra tamen sibi cuncta postulauit.* Hic vero in Octauio, cap. 53. *Statim manu vultuque indecoras adulationes repressit, & insequenti die grauissime* CORRIPVIT EDICTO. Idem in Calig. cap. 45. *Absentem Senatum, populumque grauissime* OBIVRGAVIT EDICTO, *quod Cæsare præliante, & capitis discriminibus obiecto, intempestiua conuiuia, circum & theatra & amœnos secessus celebrarent.* Idem in Nerone cap. 4. *Vt necesse fuerit Augusto, clam frustra monitum* EDICTO COERCERE.

CONSOLATORII Edicti vnum multorum vice exemplum; quod auctoris sui humanitatem testatur, habemus in Suetonii Tito cap. 8. Nam cum Romæ incendium per tres dies, totidemque noctes exarsisset, pestilentiaque, quanta non temere alias, grassaretur, in his tot aduersis ac talibus, non modo Principis sollicitudinem, sed & parentis affectum vnicum Titum præstitisse, ait, *nunc,* CONSOLANDO PER EDICTA, *nunc opitulando, quatenus suppeteret facultas.* Idem in Caligula cap. 6. *Vt fato functum Germanicum palam factum est, non* SOLATIIS VLLIS, NON EDICTIS INHIBERI LVCTVS PVBLICVS *potuit.*

VI. EDICTA CONTRADICTORIA, CONVOCATORIA, REVOCATORIA.

Augustum etiam iocis quorumdam inuidiosis & petulantibus lacessitum, CONTRADIXISSE EDICTO, Suetonius in eius vita cap. 56. scribit. Domitiani vero hæc in eius vita cap. 7. Edicta refert: *Ad summam quondam vbertatem vini, frumenti vero inopiam, existimans nimio vinearum studio negligi arua, edixit:* NE QVIS IN ITALIA NOVELLARET, VTQVE IN PROVINCIIS VINETA SVCCIDERENTVR, RELICTA, VBI PLVRIMVM, DIMIDIA PARTE.

Edicto Patres in Curiam vocatos fuisse, superiore libro demonstrauimus. Edicto quoque Populum a Pompeio ad Theatri sui dedicationem vocatum, Tertullianus lib. de Spectacul. cap. 10. tradit, idque Theatrum, eo Edicto, Veneris Templum nuncupatum, & adiecisse eum, verba hæc: CVI SVBIECIMVS GRADVS SPECTACVLORVM. Edictis etiam, qui aberant, reuocabantur. Liuius lib. XLII. c. 11. *Interim M. Æmilio Pratori mandatum est,* VT EDICTO SENATORES OMNES EX TOTA ITALIA, NISI QVI REIPVBL. CAVSA ABESSENT, ROMAM REVOCARET.

VII. EDICTA RELEGATORIA, *horumque verba & exempla.*

Sed & Edictis interdum, EXCEDERE VRBE ATQVE ITALIA, iubebant. Valerius Max. lib. I. cap. 3. *C. Cornelius Hispalus, Prætor peregrinus, M. Popillio Lænate, Cn. Calpurnio Coss.* EDICTO CHALDAEOS INTRA DECIMVM DIEM ABIRE EX VRBE, ATQVE ITALIA IVSSIT. Sic Vitellium Suetonius in eius vita cap. 14. edixisse scribit: VT INTRA KAL. OCTOBRES, VRBE, ITALIAQVE, MATHEMATICI EXCEDERENT. Quod Xiphilinus in Vitellio p. 205. ita expressit: Καὶ Πρόγραμμα ἔθετο, δι' οὗ τοὺς Ἀστρολόγους ἐξήλασε, προειπὼν
σφίσιν, ἐντὸς τῆς δὲ ἡμέρας, ῥητήν τινα τάξας, 259
ἐξ ἁπάσης τῆς Ἰταλίας χωρῆσαι. Καὶ αὐτῷ ἐκείνῳ νυκτὸς ἀντιπροθέντες γράμματα ἀντιπαρήγγειλαν, Ἀπαλλαγῆναι ἐκ τοῦ βίου ἐντὸς τῆς ἡμέρας, ἐν ᾗ ἐτελεύτησε. Ita se Ouidius Augusti Edicto relegatum, Vrbeque & Italia excedere iussum ait, lib. I. Trist. Eleg. 3. v. 5. his versibus:

Iam prope lux aderat, qua, me DISCEDERE, CAESAR,
FINIBVS EXTREMAE, IVSSERAT, AVSONIAE.

Rursusque eadem Elegia, v. 85.

TE IVBET A PATRIA DISCEDERE *Cæsaris ira.*

 Et

Et lib. V. Trist. Eleg. 11. v. 15.

Nec vitam, nec opes, nec ius mihi ciuis ademit,
Quæ merui vitio perdere cuncta meo:
Sed quia peccato facinus non adfuit vllum,
Nil, nisi me PATRIIS IVSSIT ABIRE FOCIS.

Eaque de caussa patria se summotum ait, lib. IV. de Ponto, Eleg. vlt. v. 47. & lib. III. eiusdem argumenti Eleg. 4. v. 91. Et sibi interdictam Vrbem, significat lib. III. Trist. Eleg. 12. v. 25. Summotum vero sese Vrbe & Italia, non iudicio Senatus, iudicumue sententiis, sed Edicto Augusti, disertis verbis declarat lib. II. Trist. Eleg. 1. v. 131. inquiens:

Nec mea decreto damnasti facta Senatus:
Nec mea, selecto iudice, iussa fuga est.
Tristibus inuectus verbis, (ita Principe dignum est)
Vltus es offensas, vt decet, ipse tuas.
Adde, quod EDICTVM, *quamuis immite minaxque,*
Attamen in pœnæ nomine lene fuit.
Quippe RELEGATVS, *non exsul*, DICOR IN ILLO:
Parcaque fortunæ sunt tibi verba meæ.

Idem lib. V. Trist. Eleg. 3. v. 55.

Ira quidem moderata tua est: vitamque dedisti,
Nec mihi ius ciuis, nec mihi nomen abest.
Nec mea concessa est aliis fortuna: nec exsul
EDICTI VERBIS NOMINOR *ipse tui.*

Cicero etiam pro Sextio c. 12. Consulem Pisonem, ait, Lamiam in concione relegasse, EDIXISSEQVE, VT AB VRBE ABESSET, MILLIA PASSVVM DVCENTA. c)

VIII. EDICTA PRINCIPVM, *eorumque exempla & Formulæ.*

Sunt & aliæ innumeræ Edictorum species, qua certo alicui generi accepto ferri non possunt. Varie namque, prout inciderat, Principes, Magistratusue edicebant. Singula ergo, licet inter se parum cohærentia, Edictorum genera congeram.

Ordiar autem a PRINCIPVM Edictis, quorum multa in libris Iuris Ciuilis commemorantur. Edicti enim Augusti fit mentio in l. 2. D. ad S. C. Velleian. l. 8. D. de Quæstionib. l. 26. D. de liber. & post. Et Tiberii, in l. 38. D. ad l. Iul. de Adulter. Claudii, in l. 2. D. qui sine manumission. & l. 16. D. ad l. Corn. de Fals. & apud Vlpian. in Fragment. tit. de Latinis 3. §. 6. Exstant & Edicta Vespasiani, in l. 4. §. vlt. D. de Legationib. l. 2. C. de ædific. priuat. Domitiani, in l. 2. D. de custod. reor. l. 16. D. ad S. C. Turpil. Neruæ, in l. vlt. D. ne de statu defunctor. Traiani, in l. 13. D. de Iure fisci. l. 6. D. de extraordin. crimin. Hadriani, in d. l. 6. §. vlt. D. eod. & l. 26. quorum appell. non recip. in C. Th. tit. de Edicto D. Hadriani tollend. in Cod. & Nouella Valentin. de Testament. Diui Marci, in l. vlt. C. si aduers. fisc. l. 24. §. 1. D. de reb. auct. iudic. possid. Seueri, in l. 3. §. 4. D. de sepulch. viol.

Edictum plane integrum Imperatoris Neruæ, Plinii Epistolis lib. X. ep. 66. docum. 3. insertum est, in hæc verba: QVAEDAM SINE DVBIO, QVIRITES, IPSA FELICITAS TEMPORVM EDICIT, NEC SPECTANDVS EST IN IIS BONVS PRINCEPS, QVIBVS ILLVM INTELLIGI SATIS EST, CVM HOC SIBI QVISQVE CIVIVM MEORVM SPONDERE POSSIT, ME SECVRITATEM OMNIVM QVIETI MEAE PRAETVLISSE, VT ET LIBENTER NOVA BENEFICIA CONFERREM, ET ANTE ME CONCESSA SERVAREM. NE TAMEN ALIQVAM GAVDIIS PVBLICIS ADFERAT HAESITATIONEM, VEL EORVM, QVI IMPETRAVERVNT, DIFFIDENTIA, VEL EIVS MEMORIA, QVI PRAESTITIT: NECESSARIVM PARITER CREDIDI, AC LAETVM, OBVIAM DVBITANTIBVS INDVLGENTIAM MEAM MITTERE. NOLO EXISTIMET QVISQVAM, QVAE ALIO PRINCIPE, VEL PRIVATIM, VEL PVBLICE CONSEQVVTVS, IDEO SALTEM A ME RESCINDI, VT POTIVS MIHI DEBEAT, SI ILLA RATA ET CERTA FECERO: NEC GRATVLATIO VLLIVS INSTAVRATIS EGET PRECIBVS, ET QVI NON HABENT, ME, QVEM FORTVNA IMPERII VVLTV MELIORE RESPEXIT, NOVIS BENEFICIIS VACARE PATIANTVR: ET EA DEMVM SCIANT ROGANDA ESSE, QVAE NON HABENT. Huic elegans, & quod ad veterum gloriam proxime accedit, Constantini Edictum adiungam. Id sedem habet in l. 4. de Accusationibus, libro IX. Cod. Theod. Datum autem dicitur ad vniuersos Prouinciales, in hunc modum: SI QVIS EST, CVIVSCVMQVE LOCI, ORDINIS, DIGNITATIS, QVI SE IN QVEMCVMQVE IVDICVM, COMITVM, AMICORVM, VEL PALATINORVM MEORVM ALIQVID VERACITER, ET MANIFESTE PROBARE CONFIDIT, QVOD NON INTEGRE, ATQVE IVSTE GESSISSE VIDEATVR: INTREPIDVS ET SECVRVS ACCEDAT, INTERPELLET ME: IPSE AVDIAM OMNIA, IPSE COGNOSCAM: ETSI FVERIT COMPROBATVM, IPSE ME VINDICABO, DE EO, QVI ME VSQVE AD HOC TEMPVS SIMVLATA INTEGRITATE DECEPERIT. ILLVM AVTEM, QVI HOC PRODIDERIT, ET COMPROBAVERIT, ET DIGNITATIBVS ET REBVS AVGEBO. ITA MIHI SVMMA DIVINITAS SEMPER PROPITIA SIT, ET ME INCOLVMEM PRAESTET, VT CVPIO FELICISSIMA ET FLORENTE REPVBLICA. Dignum, ita me Deus amet, Edictum, quod, ad nummarios

c) Non attigit A. potissimam Edictorum diuisionem in *Ordinaria* & *Extraordinaria* de qua v. *Histor. Iurispr. II*, 2, 3, 2.

nos Iudices coërcendos, vbique locorum pendeat, & per omnia fora conciliabulaque proquiritetur. Iosephus lib. XVI. Antiquit. Iudaicar. cap. 10. hoc Augusti Cæsaris Edictum recenset: Καῖσαρ Σεβαςὸς ἀρχιερεὺς δημαρχικῆς ἐξουσίας λέγει. Επειδὴ τὸ ἔθνος τὸ τῶν Ιουδαίων εὐχάριστον εὑρέθη, ὀ μόνον ἐν τῷ ἐνεςῶτι καιρῷ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ προγεγενημένῳ, καὶ μάλιςα ἐπὶ τοῦ ἐμοῦ πατρὸς αὐτοκράτορος Καίσαρος, πρὸς τὸν δῆμον τῶν Ρωμαίων, ὅτε ἀρχιερεὺς αὐτῶν Υρκανὸς, Εδοξέ μοι καὶ τῷ συμβουλίῳ μετὰ ὁρκωμοσίας, γνώμῃ δήμου Ρωμαίων, τοὺς Ιουδαίους χρῆσθαι τοῖς ἰδίοις θεσμοῖς κατὰ τὸν πάτριον αὐτῶν νόμον, καθὼς ἐχρῶντο ἐπὶ Υρκανοῦ ἀρχιερέως θεοῦ ὑψίςου, τά τε ἱερὰ εἶναι ἐν ἀσυλίᾳ, καὶ ἀναπέμπεσθαι εἰς Ιεροσόλυμα, καὶ ἀποδίδοσθαι αὐτὰ τοῖς ἀποδοχεῦσιν Ιεροσολύμων, ἐγγύας τε μὴ ὁμολογεῖν αὐτοὺς ἐν Σάββασιν, ἢ τῇ πρὸ ταύτης παρασκευῇ ἀπὸ ὥρας ἐννάτης. Εὰν δέ τις φωραθῇ κλέπτων τὰς ἱερὰς βίβλους, ἢ τὰ ἱερὰ χρήματα, ἔκ τε σαββατείου, ἔκ τε ἀνδρῶνος, εἶναι αὐτὸν ἱερόσυλον, καὶ τὸν βίον αὐτοῦ ἐνεχθῆναι εἰς τὸ δημόσιον τῶν Ρωμαίων. Τό τε ψήφισμα τὸ δοθέν μοι ὑπ᾽ αὐτῶν, ὑπὲρ τῆς ἐμῆς εὐσεβείας, ἧς ἔχω πρὸς πάντας ἀνθρώπους, καὶ ὑπὲρ Γαΐου Μαρκίου Κηνσωρίνου, καὶ τοῦτο τὸ διάταγμα κελεύω ἀνατεθῆναι ἐν ἐπισημοτάτῳ τόπῳ γενηθέντι μοι ὑπὸ τοῦ κοινοῦ τῆς Ασίας ἐν Αγκύρῃ. Εὰν δέ τις παραβῇ τι τῶν προειρημένων, δώσει δίκην ὀ μετρίαν.

IX. Edicta consularia, *item* censoria.

Proponam & aliquot CONSVLARIA Edicta. Liuius lib. XXXIX. c. 17. hæc Posthumium Albinum, & M. Philippum Consules, post Senatusconsultum de Bacchanalibus factum, edixisse refert: *Indicique præmium proposuerunt*, SI QVIS, QVEM AD SE DEDVXISSET, NOMENVE ABSENTIS DETVLISSET, QVI NOMINATVS PROFVGISSET: DIEM CERTAM SE FINITVROS: AD QVAM NISI CITATVS RESPONDISSET, ABSENS DAMNARETVR. SI QVIS EORVM, QVI TVM EXTRA ITALIAM TERRAM ESSENT, NOMINARETVR, EI LAXIOREM DIEM DATVROS, SI VENIRE AD CAVSAM DICENDAM VELLET. *Edixerunt deinde:* NE QVIS QVID FVGAE CAVSA VENDIDISSE, NEVE EMISSE VELLET: NE QVIS RECIPERET, CELARET, OPE VLLA IVVARET FVGIENTES. Idem lib. II. c. 24. de Seruilio Consule: *Concioni deinde Edicto addidit fidem, quo edixit:* NE QVIS CIVEM ROMANVM VINCIVM, AVT CLAVSVM TENERET, QVO MINVS EI NOMINIS EDENDI APVD CONSVLES POTESTAS FIERET: NE QVIS MILITIS, DONEC IN CASTRIS ESSET, BONA POSSIDERET AVT VENDERET, LIBEROS NEPOTESVE EIVS MORARETVR. Idem lib. XXIV. c. 11. *Cum deessent nautæ, Coss. ex S. C. edixerunt:* VT, QVI, L. AEMILIO, C. FLAMINIO CENSORIBVS, MILLIBVS AERIS QVINQVAGINTA IPSE AVT PATER EIVS CENSVS FVISSET, VSQVE AD CENTVM MILLIA, AVT, CVI POSTEA RES TANTA ESSET FACTA, NAVTAM VNVM CVM SEX MENSIVM STIPENDIO DARET: QVI SVPRA CENTVM MILLIA VSQVE AD CCC. MILLIA, TRES NAVTAS CVM STIPENDIO ANNVO: QVI SVPRA TRECENTA MILLIA VSQVE AD DECIES AERIS, QVINQVE NAVTAS: QVI SVPRA DECIES, SEPTEM: SENATORES OCTO NAVTAS CVM ANNVO STIPENDIO DARENT. Idem lib. XXIII. c. 32. Q. Fabium edixisse narrat: VT FRVMENTA OMNES EX AGRIS ANTE KAL. IVLIAS PRIMAS IN VRBES MVNITAS CONVEHERENT: QVI NON INVEXISSENT, EORVM SE AGROS POPVLATVRVM, SERVOS SVB HASTA VENDITVRVM, VILLAS INCENSVRVM.

Iam CENSORIA duo Edicta a Plinio referuntur. Vnum lib. XIII. cap. 3. his verbis: *Certum est Antiocho Rege Asiaque deuictis, Vrbis anno quingentesimo sexagesimo quinto, P. Licinium Crassum, L. Iulium Cæsarem Censores edixisse:* NE QVIS VENDERET VNGVENTA EXOTICA. Alterum lib. XIV. cap. 14. *P. Licinius Crassus & L. Cæsar, Censores, anno Vrbis conditæ* D C LXV. *edixerunt:* NE QVIS VINVM GRAECVM AMINAEVMQVE OCTONIS ASSIBVS AERIS IN SINGVLA QVADRANTALIA VENDERET. *d)*

X. Edicta praetoria, & *sigillatim* de ivre dicvndo, *horumque Formula:* IVDICIVM DABO.

Atque vt ad PRAETORVM Edicta veniamus, Liuius lib. XXV. cap. 2. M. Æmilium Prætorem Vrb. cui ab Senatu negotium datum erat, vt nouis religionibus populum liberaret, edixisse memorat: VT QVICVMQVE LIBROS VATICINOS PRECATIONESVE, AVT ARTEM SACRIFICANDI CONSCRIPTAM HABERET, EOS LIBROS OMNES, LITERASQVE AD SE ANTE CALENDAS APRILIS DEFERRET: 261
NEV QVIS, IN PVBLICO SACROVE LOCO, NOVO AVT EXTERNO RITV SACRIFICARET.

Quæ vero de iure dicundo Prætores edicebant, varie quidem, pro re subiecta concipiebantur. Vt plurimum tamen in hæc verba desinebant: IVDICIVM DABO, vel, ACTIONEM DABO.

d) Alia Edicta Censoria, *Legesque Censoriæ*, sunt apud *Plin. H. N.* XXXVI, 1. VIII, 7. XIII, 13. XXXIII, 4. *Val. Max.* II, 9, 1. *L.* 15. *D. de publ. & vectig.* vbi haud dubie legendum *Censor*, pro *Cæsar*, censet *Fornar. Select.* I, 25. v. *Balduin. Iurispr. Mucian. p. m.* 114. sq. cf. *Histor. Iurispr. Rom.* II, 2, 3, 15.

DABO. Exempla cuiusque generis adscribam: & vt a priore, quo se iudicium daturum Prætor pollicebatur, ordiar, eiusmodi Edicta e libris nostris promam. Sic certe Prætor de Negotiis gestis edixerat: SI QVIS NEGOTIA ALTERIVS, SIVE QVIS NEGOTIA, QVAE CVIVSQVE, CVM IS MORITVR, FVERINT, GESSERIT, IVDICIVM EO NOMINE DABO: l. 3. pr. D. de negot. gest. Item de Dolo malo, sic: QVAE DOLO MALO FACTA ESSE DICENTVR, SI DE HIS REBVS ALIA ACTIO NON ERIT, ET IVSTA CAVSA ESSE VIDEBITVR, IVDICIVM DABO: l. 1. §. 1. D. de dol. mal. Similiter de capite minutis: QVI QVAEVE, POSTEAQVAM QVID CVM HIS ACTVM CONTRACTVMVE SIT, CAPITE DEMINVTI, DEMINVTAEVE ESSE DICENTVR, IN EOS EASVE, PERINDE QVASI ID FACTVM NON SIT, IVDICIVM DABO: l. 2. §. 1. D. de cap. min. Eodemque modo, de his qui effuderint vel deiecerint: VNDE IN EVM LOCVM, QVO VOLGO ITER FIET, VEL IN QVO CONSISTETVR, DEIECTVM VEL EFFVSVM QVID ERIT, QVANTVM EX EA RE DAMNVM DATVM FACTVMVE ERIT, IN EVM, QVI IBI HABITAVERIT, IN DVPLVM IVDICIVM DABO. SI EO ICTV HOMO LIBER PERISSE DICETVR, QVANTVM OB EAM REM AEQVVM IVDICI VIDEBITVR, EVM, CVM QVO AGETVR, CONDEMNARI, TANTI IVDICIVM DABO. SI SERVVS INSCIENTE DOMINO FECISSE DICETVR, IN IVDICIO ADIICIAM, AVT NOXAM DEDERE: l. 1. pr. D. de his, qui effud. De noxalibus quoque actionibus Prætor ita edixerat: SI IS, IN CVIVS POTESTATE ESSE DICETVR, NEGAVIT SE IN SVA POTESTATE SERVVM HABERE, VTRVM ACTOR VOLET, VEL DEIERARE IVBEBO IN POTESTATE SVA NON ESSE, NEQVE SE DOLO MALO FECISSE QVO MINVS ESSET, VEL IVDICIVM DABO, SINE NOXAE DEDITIONE: l. 21. §. 2. D. de nox. act. Vnde obiter notandum est, interdum Prætorem iudicium purum in dominos ex facto seruorum pollicitum, his verbis: SINE NOXAE DEDITIONE: nonnumquam vero sub disiunctione hac: AVT NOXAE DEDERE. Iustinianus pr. Inst. de Noxalib. Act. *Ex maleficiis seruorum, veluti si furtum fecerint, aut bona rapuerint, aut damnum dederint, aut iniuriam commiserint, Noxales Actiones proditæ sunt, quibus domino damnato permittitur*, AVT LITIS AESTIMATIONEM SVFFERRE, AVT IPSVM HOMINEM NOXAE DEDERE. In Publicanos vtique, in solidum iudicium daturum se, ita edixerat Prætor: QVOD PVBLICANVS, SEV QVIS PVBLICANI NOMINE *e*) VI ADEMERIT, QVODVE FAMILIA PVBLICANORVM, SI ID RESTITVTVM NON ERIT, IN DVPLVM: AVT SI POST ANNVM AGETVR, IN SIMPLVM IVDICIVM DABO. ITEM SI DAMNVM INIVRIA FVRTVMVE FACTVM ESSE DICETVR, IVDICIVM DABO. SI ID, *f*) AD QVOS EA RES PERTINEBIT, NON EXHIBEBITVR: IN DOMINOS, SINE NOXAE DEDITIONE, IVDICIVM DABO: l. 1. pr. D. de publican. Enimuero illa, a qua digressi sumus, Formula Edictum de seruo corrupto conceptum erat, in hunc modum: QVI SERVVM, SERVAM, ALIENVM, ALIENAM, RECEPISSE, PERSVASISSEVE QVID EI DICETVR DOLO MALO, QVO EVM, EAM, DETERIOREM FACERET: IN EVM, QVANTI EA RES ERIT, IN DVPLVM IVDICIVM DABO: l. 1. pr. D. de seruo corrupt. Item de religiosis & sumptibus funerum: QVOD FVNERIS CAVSA SVMPTVS FACTVS ERIT, EIVS RECIPERANDI NOMINE, IN EVM, AD QVEM EA RES PERTINET, IVDICIVM DABO: l. 12. §. 2. D. de relig. Sub titulo etiam, quando de pecul. actio annal. est, l. 1. pr. huiusmodi Edictum proponitur: POST MORTEM EIVS, QVI IN ALTERIVS POTESTATE FVERIT, POSTEAVE QVAM IS EMANCIPATVS MANVMISSVS, ALIENATVSQVE FVERIT, DVMTAXAT DE PECVLIO, ET SI QVID DOLO MALO EIVS, IN CVIVS POTESTATE EST, FACTVM ERIT, QVO MINVS PECVLII ESSET, IN ANNO, QVO PRIMVM DE EA RE EXPERIVNDI POTESTAS ERIT, IVDICIVM DABO. De Deposito vero ita Prætor edixerat: QVOD NEQVE TVMVLTVS, NEQVE INCENDII, NEQVE RVINAE, NEQVE NAVFRAGII CAVSA DEPOSITVM SIT, IN SIMPLVM: EARVM AVTEM RERVM, QVAE SVPRA COMPREHENSAE SVNT, IN IPSVM, IN DVPLVM, IN HEREDEM EIVS, QVOD DOLO MALO EIVS FACTVM ESSE DICETVR, QVI MORTVVS SIT, IN SIMPLVM: QVOD IPSIVS, IN DVPLVM IVDICIVM DABO: l. 1. §. 1. D. depos. Item de Commodato: QVOD QVIS COMMODASSE DICETVR, DE EO IVDICIVM DABO: l. 1. pr. D. commodat. Item de

e) Vulgo legitur *Quod Publicanus eius publicani nomine* etiam in libro Pandectarum Florentino. Sed nullus eius lectionis sensus est, quamuis lectionem eam tueri & explicare laboret *Bynkershoek Obs. VI*, 1. Contortæ enim omnes sunt ratiunculæ & interpretationes. Auctor noster, qui exhibet *seu quis publicani nomine*, siue de coniectura, siue e libro scripto, difficultatem sine dubio tolli ita posse putauit. Sed ne sic quidem tollitur. Itaque ego quidem cum illis viris doctis sentio, qui putant legendum *publici nomine*, cum præsertim *Basil.* LVI, 1, 1. exhibeant ἐισέματι τȣ͂ τέλȣς (*publicum* enim est vectigal v. *Gronou. Obs.* IV, 14.) non tamen retinendum cum illis censeo *eius*, quod quidem nullam vim habet; sed pro eo legendum puto: *cuius*: e qua lectione verba *Quod publicanus cuius publici nomine vi ademerit*, bene fluent. *cuius* est alicuius.

f) Haud dubie legendum est *si ii*, vel *si hi, ad quos* cet. v. *Iac. Voorda* V. C. *Elect. c. IX*, quidquid dicat vir doctus in *Obs. Misc. Vol. II. T. I. p.* 143.

de rebus auctorit. iud. possid. SI QVIS, CVM IN POSSESSIONE BONORVM ESSET, QVOD EO NOMINE FRVCTVS CEPERIT, EI, AD QVEM EA RES PERTINET, NON RESTITVAT: SIVE, QVOD IMPENSAE SINE DOLO MALO FECERIT, EI NON PRAESTABITVR: SIVE DOLO MALO EIVS DETERIOR CAVSA POSSESSIONIS FACTA ESSE DICETVR: DE EA RE IVDICIVM IN FACTVM DABO l. 9. pr. D. de reb. auctor. iud. possid. Et in Edicto, ne vis fiat ei qui in bon. possess. missus erit: SI QVIS DOLO MALO FECERIT, QVO MINVS QVIS PERMISSV MEO EIVSVE, CVIVS EA IVRISDICTIO FVIT, IN POSSESSIONEM
262 BONORVM SIT: IN EVM, IN FACTVM IVDICIVM, QVANTI EA RES FVIT, OB QVAM IN POSSESSIONEM MISSVS ERIT, DABO: l. 1. pr. D. ne vis fiat ei, qui in poss. Item sub tit. D. de vi, & vi armata, l. 1. pr. VNDE TV ILLVM VI DEIECISTI, AVT FAMILIA TVA DEIECIT: DE EO, QVAEQVE ILLE TVNC IBI HABVIT, TANTVMMODO INTRA ANNVM: POST ANNVM, DE EO, QVOD AD EVM, QVI VI DEIECIT, PERVENERIT, IVDICIVM DABO. Item l. 2. pr. & l. 4. pr. D. de vi bonor. raptor. & de turba: SI CVI DOLO MALO HOMINIBVS COACTIS DAMNI QVID FACTVM ESSE DICETVR: SIVE CVIVS BONA RAPTA ESSE DICENTVR: IN EVM, QVI ID FECISSE DICETVR, IVDICIVM DABO. ITEM SI SERVVS FECISSE DICETVR, IN DOMINVM IVDICIVM NOXALE DABO. CVIVS DOLO MALO IN TVRBA DAMNVM QVID FACTVM ESSE DICETVR: IN EVM, IN ANNO, QVO PRIMVM DE EA RE EXPERIVNDI POTESTAS FVERIT, IN DVPLVM: POST ANNVM IN SIMPLVM IVDICIVM DABO. Item l. 1. pr. D. de incendio, ruina, naufrag. IN EVM, QVI EX INCENDIO RVINA, NAVFRAGIO, RATE, NAVE EXPVGNATA QVID RAPVISSE, RECEPISSE DOLO MALO, DAMNIVE QVID IN HIS REBVS DEDISSE DICETVR: IN QVADRVPLVM, IN ANNO, QVO PRIMVM DE EA RE EXPERIVNDI POTESTAS FVERIT: POST ANNVM, IN SIMPLVM IVDICIVM DABO: ITEM IN SERVVM, ET IN FAMILIAM IVDICIVM DABO. De iniuriis quoque Prætor ita edixerat: QVI ADVERSVS BONOS MORES CONVICIVM CVI FECISSE, CVIVSVE OPERA FACTVM ESSE DICETVR, QVO ADVERSVS BONOS MORES CONVICIVM FIERET: IN EVM IVDICIVM DABO. QVI SERVVM ALIENVM ADVERSVS BONOS MORES VERBERAVISSE, DEVE EO INIVSSV DOMINI QVAESTIONEM HABVISSE DICETVR: IN EVM IVDICIVM DABO. ITEM SI QVID ALIVD FACTVM ESSE DICETVR, CAVSA COGNITA IVDICIVM DABO. SI EI, QVI IN ALTERIVS POTESTATE ERIT, INIVRIA FACTA ESSE DICETVR, ET NEQVE IS, CVIVS IN POTESTATE EST, PRAESENS ERIT, NEQVE PROCVRATOR QVISQVAM EXISTAT, QVI EO NOMINE AGAT: CAVSA COGNITA, IPSI, QVI INIVRIAM ACCEPISSE DICETVR, IVDICIVM DABO: l. 7. pr. l. 15. §. 2. & 25. l. 17. §. 10. D. de iniur. Edicti etiam de sepulchro violato verba hæc erant: CVIVS DOLO MALO SEPVLCHRVM VIOLATVM ESSE DICETVR, IN EVM, IN FACTVM IVDICIVM DABO: VT EI, AD QVEM PERTINEAT, QVANTI OB EAM REM AEQVVM VIDEBITVR, CONDEMNETVR. SI NEMO ERIT, AD QVEM PERTINEAT, SIVE AGERE NOLET: QVICVMQVE AGERE VOLET, EI CENTVM AVREORVM ACTIONEM DABO. SI PLVRES AGERE VOLENT, CVIVS IVSTISSIMA CAVSA ESSE VIDEBITVR, EI AGENDI POTESTATEM FACIAM. SI QVIS IN SEPVLCHRO DOLO MALO HABITAVERIT, AEDIFICIVMVE ALIVD, QVAMQVE SEPVLCHRI CAVSA FACTVM SIT, HABVERIT: IN EVM, SI QVIS EO NOMINE AGERE VOLET, DVCENTORVM AVREORVM IVDICIVM DABO: l. 3. pr. D. de sepulchr. viol. Item tit. D. nautæ, caupon. l. 1. pr. ait Prætor: NAVTAE, CAVPONES, STABVLARII, QVOD CVIVSQVE SALVVM FORE RECEPERINT, NISI RESTITVENT, IN EOS IVDICIVM DABO. Item de Publiciana in rem actione, l. 1. pr. SI QVIS ID, QVOD TRADITVR EX IVSTA CAVSA, NON A DOMINO, ET NONDVM VSVCAPTVM PETET, IVDICIVM DABO. Cicero lib. III. in Verr. c. 10. EDICIS ENIM, TE IN DECVMANVM, SI PLVRA SVSTVLERIT, QVAM DEBITVM SIT, IN OCTVPLVM IVDICIVM DATVRVM ESSE.

XI. *Altera Edictorum de iure dicundo Formula:* ACTIONEM DABO: *& similia Edictorum verba.*

Alterius Formulæ, qua Edicta concipi consueuisse diximus, exempla sunt hæc: In Edicto, quæ in fraud. creditor. facta sunt, vt restituantur, l. 1. pr. D. ill. tit. QVAE FRAVDATIONIS CAVSA GESTA ERVNT CVM EO, QVI FRAVDEM NON IGNORAVERIT, DE HIS CVRATORI BONORVM, VEL EI, CVI DE EA RE ACTIONEM DARE OPORTEBIT, INTRA ANNVM, QVO EXPERIVNDI POTESTAS FVERIT, ACTIONEM DABO: IDQVE ETIAM ADVERSVS IPSVM, QVI FRAVDEM FECIT, SERVABO. Item in tit. de superficiebus l. 1. pr. VTI EX LEGE LOCATIONIS, SIVE CONDVCTIONIS, SVPERFICIE, QVA DE AGITVR, NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO ALTER AB ALTERO FRVEMINI: QVO MINVS FRVAMINI, VIM FIERI VETO. SI QVA ALIA ACTIO DE SVPERFICIE POSTVLABITVR, CAVSA COGNITA DABO. Sub tit. quod cum eo, qui in al. pot. est, l. 2. pr. Edictum huiusmodi proponitur: IN EVM, QVI EMANCIPATVS AVT EXHEREDATVS ERIT,

QVIVE ABSTINVIT SE HEREDITATE EIVS, CVIVS IN POTESTATE ESSET, SIVE SVA VOLVNTATE, SIVE IVSSV EIVS, IN CVIVS POTESTATE ERIT, CONTRAXERIT, SIVE IN PECVLIVM IPSIVS, SIVE IN PATRIMONIVM EIVS, CVIVS IN POTESTATE FVERIT, EA RES REDACTA FVERIT, ACTIONEM, CAVSA COGNITA, DABO, IN QVOD FACERE POTEST.

Interdum Prætor vtebatur his verbis: AGENDI POTESTATEM FACIAM: vt in Edicto de sepulcro viol. d. l. 3. pr. D. de sepulcr. viol. Alias dicebat: AGERE PERMITTAM, vel, ACTIONEM PERMITTAM: vt in Edicto, Quæ in
263 fraud. creditor. facta sunt vt restituantur, l. 10. p. D. ill. tit. QVAE L. TITIVS FRAVDANDI CAVSA SCIENTE TE IN BONIS, QVIBVS DE EA RE AGITVR, FECIT: EA ILLIS, SI EO NOMINE, QVO DE AGITVR, ACTIO EI EX EDICTO MEO COMPETERE, ESSEVE OPORTET; ET, SI NON PLVSQVAM ANNVS EST, CVM DE EA RE, QVA DE AGITVR, EXPERIVNDI POTESTAS EST, RESTITVAS. INTERDVM CAVSA COGNITA, ETSI SCIENTIA NON SIT, IN FACTVM ACTIONEM PERMITTAM. Item in Edicto vti possid. l. 1. pr. D. ill. tit. NEQVE PLVRIS, QVAM QVANTI RES ERIT, INTRA ANNVM, QVO PRIMVM EXPERIVNDI POTESTAS FVERIT, AGERE PERMITTAM. Interdum etiam edicebant, se Recuperatores daturos. Cicero lib. III. in Verr. c. 14. ex eius Edicto hæc verba refert: SI VTER VOLET, RECVPERATORES DABO.

Huiusmodi autem Edictis, Prætores ACTIONEM POLLICERI dicebantur, l. 1. §. 1. D. de superficiebus, l. vlt. D. de acquir. hered. l. 3. D. de Peculio. l. 1. D. quod cum eo. l. 1. D. de in rem verso. ET PROPONERE ACTIONEM, l. 1. D. si mensor. falsi. mod. l. 1. D. si pars hered. pet. l. 1. D. de possessor. hered. petit. l. 1. D. de rei vindic. l. 1. D. de contrar. tut. l. 1. D. de eo qui pro tut. l. 1. D. de fideicomm. hered. pet. Sicut. & PROMITTERE RESTITVTIONES l. 3. D. de in integ. restitut. Et POLLICERI AVXILIVM, l. 1. D. de minoribus. Eodemque modo Edictis de bonorum possessionibus dandis dicebatur, BONORVM POSSESSIONES POLLICERI, l. 1. D. si ventr. nom. l. 6. D. de bonor. possess. l. 1. D. de coniungend. cum emancip. lib. l. 3. D. ne vis fiat ei, qui in possess. Ex diuerso, vt Actionem, Iudiciumue Prætor superioribus Edictis pollicebatur: ita contra nonnumquam DENEGABAT; veluti in Edicto de Aleatoribus: SI QVIS EVM, APVD QVEM ALEA LVSVM ESSE DICETVR, VERBERAVERIT, DAMNVMVE EI DEDERIT, SIVE QVID EO TEMPORE, DOLO EIVS SVBSTRACTVM EST, IVDICIVM NON DABO. l. 1. pr. D. de Aleat. Edicti de Iureiurando, quantum ex l. 3. & l. 7. D. de Iureiur. colligimus, verba hæc erant: SI IS, CVM QVO AGETVR, CONDITIONE DELATA IVRAVERIT, EIVS REI, DE QVA IVSIVRANDVM DELATVM FVERIT, NEQVE IN IPSVM, NEQVE IN EVM, AD QVEM EA RES PERTINET, IVDICIVM DABO. Et in Edicto de ventre inspiciend. l. 1. §. 10. D. ill. tit. QVAS VTIQVE ACTIONES ME DATVRVM POLLICEOR, HIS, QVIBVS EX EDICTO MEO BONORVM POSSESSIO DATA SIT, EAS, SI MIHI IVSTA CAVSA VIDEBITVR ESSE, NON DABO. Et in Edicto, vti possidetis, l. 1. pr. DE CLOACIS HOC INTERDICTVM NON DABO. Sic & in Edicto de rebus auctorit. iud. possid. l. 25. QVOD POSTEA CONTRACTVM ERIT, QVAM IS, CVIVS BONA VAENIERINT, CONSILIVM RECEPERIT FRAVDARE, SCIENTE EO, QVI CONTRAXERIT, NE ACTIO EO NOMINE DETVR. Sed & Cicero lib. I. c. 44. in Verrem, ex eius Edicto hanc particulam refert: NEC PETITIONEM, NEC POSSESSIONEM DABO.

XII. INTERDICTORVM *species: ac primum* PROHIBITORIORVM *Formulæ.*

Porro non Actiones modo, sed & Interdicta Prætor in albo proposita habebat, l. 1. C. de interdict. l. 1. D. Ne quid in loco publ. Edictorum vero, quæ ad Interdicta pertinebant, quædam Prohibitoriis, quædam Restitutoriis, quædam Exhibitoriis verbis concipiebantur, secundum triplicem Interdictorum differentiam, l. 1. §. 1. D. de Interdict. l. 6. §. 2. D. de confess. Prohibitoriorum Formula erat: VIM FIERI VETO: Vt in Edicto de mortuo inferendo, l. 1. pr. & §. 4. QVO, QVAVE ILLI, MORTVVM INFERRE INVITO TE IVS EST, QVO MINVS ILLI EO, EAVE MORTVVM INFERRE, ET IBI SEPELIRE LICEAT, VIM FIERI VETO. QVO ILLI IVS EST INVITO TE MORTVVM INFERRI, QVO MINVS ILLI SEPVLCHRVM IN EO LOCO SINE DOLO MALO AEDIFICARE LICEAT, VIM FIERI VETO. Et in Edicto, Ne quid in loco publico vel itinere fiat, l. 2. §. 35. & 45. IN VIA PVBLICA, ITINEREVE PVBLICO FACERE, IMMITTEREVE QVID, QVO EA VIA, IDVE ITER DETERIVS SIT, FIAT, VETO. QVO MINVS ILLI VIA PVBLICA, ITINEREVE PVBLICO IRE, AGERE LICEAT, VIM FIERI VETO. Item in Edicto, ne quid in flum. publ. fiat, quo aliter aqua fluat, l. 1. pr. IN FLVMINE PVBLICO, INVE RIPA EIVS, FACERE, AVT IN ID FLVMEN, RIPAMVE EIVS, IMMITTERE, QVO ALITER AQVA FLVAT, QVAM PRIORE AESTATE FLVXIT, VETO. Item in Edicto de via publ. & itin. publ. reficiend. l. 1. pr. QVO MINVS ILLI VIAM PVBLICAM, ITERVE PVBLICVM APERIRE, REFICERE LICEAT, DVM NE EA VIA, IDVE ITER DETERIVS FIAT, VIM FIERI VETO. Simili modo in Edicto de Ripa munienda, l. 1. pr. QVO MINVS IN FLVMINE PVBLICO, RIPAVE EIVS OPVS FACERE, RIPAE, AGRIVE, QVI CIRCA RIPAM EST, TVENDI CAVSA, LICEAT, DVM

NE

NE OB ID NAVIGATIO DETERIOR FIAT, SI TIBI DAMNI INFECTI IN ANNOS DECEM, VIRI BONI ARBITRATV, VEL CAVTVM, VEL SATISDATVM EST, AVT PER ILLVM NON STAT, QVO MINVS VIRI BONI ARBITRATV CAVEATVR, VEL SATISDETVR, VIM FIERI VETO. Pariter in Edicto de Superficiebus, l. 1. pr. VTI EX LEGE LOCATIONIS, SIVE CONDVCTIONIS, SVPERFICIE, QVA DE AGITVR, NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO, ALTER AB ALTERO FRVEMINI;
264 QVO MINVS FRVAMINI, VIM FIERI VETO. SI QVA ALIA ACTIO DE SVPERFICIE POSTVLABITVR, CAVSA COGNITA DABO. Item de Itinere actuque priuato, l. 1. pr. QVO ITINERE, ACTVQVE PRIVATO, QVO DE AGITVR, VEL VIA, HOC ANNO, NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO AB ILLO VSVS ES: QVO MINVS ITA VTARIS, VIM FIERI VETO. QVI ITINERE ACTVQVE, HOC ANNO, NON VI, NON CLAM, NON PRECARIO AB ILLO VSVS ES, QVO MINVS ID REFICIAS, VIM FIERI VETO. De aqua quoque cottidiana & æstiua ita Prætor edixerat, l. 1. pr. VTI HOC ANNO AQVAM, QVA DE AGITVR, NON VI, NON CLAM, NON PRECARIO AB ILLO DVXISTI, QVO MINVS ITA DVCAS VIM FIERI VETO. Similiter de Riuis, l. 1. pr. RIVOS, SPECVS, SEPTA REFICERE, PVRGARE AQVAE DVCENDAE CAVSA, QVO MINVS LICEAT ILLI, DVM NE ALITER AQVAM DVCAT, QVAM VTI PRIORE AESTATE, NON VI, NON CLAM, NON PRECARIO A TE DVXIT: VIM FIERI VETO. Item de Fonte, l. 1. pr. QVO MINVS FONTEM, QVO DE AGITVR, PVRGES, REFICIAS, VT AQVAM COERCERE VTIQVE EA POSSIS: DVM NE ALITER VTARIS, ATQVE VTI HOC ANNO, NON VI, NON CLAM, NON PRECARIO, AB ILLO VSVS ES: VIM FIERI VETO. De Arboribus vero cædendis, l. 1. §. 6. ſ. ſic: QVAE ARBOR EX AEDIBVS TVIS IN AEDES ILLIVS IMPENDET, SI PER TE STAT, QVO MINVS EAM ADIMAS: TVNC QVO MINVS ILLI EAM ARBOREM ADIMERE, SIBIQVE HABERE LICEAT, VIM FIERI VETO. QVAE ARBOR EX AGRO TVO IN AGRVM ILLIVS PENDET, SI PER TE STAT, QVO MINVS PEDES QVINDECIM A TERRA EAM ALTIVS COERCEAS: TVNC QVO MINVS ILLI ITA COERCERE, LIGNAQVE SIBI HABERE LICEAT, VIM FIERI VETO. Item de Glande legenda, l. 1. pr. GLANDEM, QVAE EX ILLIVS AGRO IN TVVM CADAT, QVO MINVS ILLI TERTIO QVOQVE DIE LEGERE, AVFERRE LICEAT: VIM FIERI VETO. Et de Liberis exhibendis, l. 3. pr. SI LVCIVS TITIVS IN POTESTATE LVCII TITII EST: QVO MINVS EVM LVCIO TITIO DVCERE LICEAT: VIM FIERI VETO. Sic & in Edicto, Vti poſſidetis, l. 1. pr. VTI EAS AEDES, QVIBVS DE AGITVR, NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO, ALTER AB ALTERO POSSIDETIS, QVO MINVS ITA POSSIDEATIS, VIM FIERI VETO. DE CLOACIS HOC INTERDICTVM NON DABO: NEQVE PLVRIS, QVAM QVANTI RES ERIT, INTRA ANNVM, QVO PRIMVM EXPERIVNDI POTESTAS FVERIT, AGERE PERMITTAM. Cuius interdicti Feſtus Pompeius in voce, *Poſſeſſio*, eadem ſolennia verba ita profert: *Itaque in legitimis Actionibus nemo ex his qui poſſeſsionem ſuam vocare audet, ſed ad Interdictum venit, vt Prætor his verbis vtatur:* VTI NVNC POSSIDETIS EVM FVNDVM, QVO DE AGITVR, QVOD NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO, ALTER AB ALTERO POSSIDETIS, ITA POSSIDEATIS: ADVERSVS EA VIM FIERI VETO. Edicti Vtrubi verba erant hæc: VTRVBI HIC HOMO, QVO DE AGITVR, MAIORE PARTE HVIVSCE ANNI FVIT, QVO MINVS IS EVM DVCAT, VIM FIERI VETO. Item de Migrando, l. 1. pr. SI IS HOMO, QVO DE AGITVR, NON EST EX HIS REBVS, DE QVIBVS INTER TE ET ACTOREM CONVENIT, VT QVAE IN EAM HABITATIONEM, QVA DE AGITVR, INTRODVCTA, IMPORTATA, IBI NATA, FACTAVE ESSENT: EA PIGNORI TIBI PRO MERCEDE EIVS HABITATIONIS ESSENT: SIVE EX HIS REBVS ESSET EA MERCES TIBI SOLVTA, EOVE NOMINE SATISFACTVM EST, AVT PER TE STAT, QVO MINVS SOLVATVR: ITA QVO MINVS EI, QVI EVM PIGNORIS NOMINE INDVXIT, INDE ABDVCERE LICEAT, VIM FIERI VETO. Eodemque modo in Edicto, Vt in flum. publ. nauig. lic. l. 1. pr. QVO MINVS ILLI IN FLVMINE PVBLICO NAVEM, RATEM AGERE, QVOVE MINVS PER RIPAM ONERARE, EXONERARE LICEAT: VIM FIERI VETO. Item de Cloacis, l. 1. pr. QVO MINVS ILLI CLOACAM, QVAE EX AEDIBVS EIVS IN TVAS PERTINET, QVA DE AGITVR, PVRGARE, REFICERE LICEAT: VIM FIERI VETO.

XIII. *Interdictorum* RESTITVTORIORVM *Formulæ*.

Reſtitutoria vero Edicta concipiebantur hoc verbo: RESTITVAS. Indicio eſt Edictum, Quorum bonorum, cuius verba erant huiusmodi, l. 1. pr. QVORVM BONORVM EX EDICTO MEO ILLI POSSESSIO DATA EST: QVOD DE HIS BONIS PRO HEREDE, AVT PRO POSSESSORE POSSIDES, POSSIDERESVE, SI NIHIL VSVCAPTVM ESSET: QVOD QVIDEM DOLO MALO FECISTI, VTI DESINERES POSSIDERE: ID ILLI RESTITVAS. Idem probat Edictum, Ne quid in loco publico vel itin. fiat, l. 2. §. 35. QVOD IN VIA PVBLICA, ITINEREVE PVBLICO FACTVM, IMMISSVM HABES, QVO EA VIA, IDVE ITER DETERIVS SIT, FIAT, RESTITVAS. Item ſub tit. de Flumin. Edictum hoc proponitur, l. 1. §. 19. QVOD IN FLVMINE PVBLICO, RIPAVE EIVS FIAT, SIVE QVID

IN

IN FLVMEN, RIPAMVE EIVS IMMISSVM HABES, QVO STATIO ITERVE NAVIGIO DETERIOR FIAT, RESTITVAS. Et sub tit. sequ. l. 1. §. 11. QVOD IN FLVMINE PVBLICO RIPAVE EIVS FACTVM, SIVE QVID IN FLVMEN RIPAMVE EIVS IMMISSVM HABES: SI OB ID ALITER AQVA FLVAT, ATQVE VT PRIORE AESTATE FLVXIT, RESTITVAS. In Edicto de Cloacis, l. 1. §. 15. QVOD IN CLOACA PVBLICA FACTVM, SIVE EA IMMISSVM HABES, QVO VSVS EIVS DETERIOR SIT, FIAT, RESTITVAS. Vlpianus in
265 l. 1. D. Quod vi aut clam. *Prætor ait:* QVOD VI AVT CLAM FACTVM EST, QVA DE RE AGITVR, ID CVM EXPERIVNDI POTESTAS EST, RESTITVAS. *g)* Idem Vlpianus in l. 2. D. de Precario. *Prætor ait:* QVOD PRECARIO AB ILLO HABES, AVT DOLO MALO FECISTI, VT DESINERES HABERE, QVA DE RE AGITVR, ID ILLI RESTITVAS.

XIV. Exhibitoriorum *Interdictorum Formulæ.*

Exhibitoriorum Edictorum Formula erat: EXHIBEAS. Sic in Edicto de libero hom. exhib. l. 1. pr. QVEM LIBERVM DOMO MALO RETINES, EXHIBEAS. Et in Edicto de liber. exhib. l. 1. pr. QVI QVAEVE IN POTESTATE LVCII TITII EST, SI IS, EAVE APVD TE EST, DOLOVE TVO FACTVM EST, QVO MINVS APVD TE ESSET, ITA EVM, EAMVE, EXHIBEAS. Item in Edicto de Tabul. exhib. l. 1. pr. QVAS TABVLAS, &c. ITA EAS ILLI EXHIBEAS.

XV. *Edictorum & Interdictorum verba solennia:* INTERDICAM, IVBEBO, COGAM, ANIMADVERTAM.

Nonnumquam vero Interdicendi verbum Prætor in Edictis vsurpabat: sicuti in Edicto, Vt in flum. publ. nauig. liceat, l. 1. pr. QVO MINVS ILLI IN FLVMINE PVBLICO NAVEM, RATEM AGERE, QVOVE MINVS PER RIPAM ONERARE, EXONERARE LICEAT: VIM FIERI VETO. ITEM VT PER LACVM, FOSSAM, STAGNVM PVBLICVM, NAVIGARE LICEAT, INTERDICAM. Et in Edicto de aqua cottid. & æst. l. 1. §. 29. VTI PRIORE AESTATE AQVAM, DE QVA AGITVR, NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO AB ILLO DVXISTI: QVO MINVS ITA DVCAS, VIM FIERI VETO: INTER HEREDES, EMPTORES, ET BONORVM POSSESSORES INTERDICAM. Item de Fonte, l. 1. pr. VTI DE EO FONTE, QVO DE AGITVR, HOC ANNO AQVAM NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO AB ILLO VSVS ES, QVO MINVS ITA VTARIS, VIM FIERI VETO. DE LACV, PVTEO, PISCINA, ITEM INTERDICAM. Et in Edicto de Cloacis, l. 1. §. 15. ITEM NE QVID FIAT, IMMITTATVRVE, INTERDICAM.

Interdum & imperatiuis hisce verbis: IVBEBO, COGAM; Edicta concipiebantur. Prioris generis exempla sunt hæc. In Edicto de Edendo, l. 6. §. 8. ARGENTARIO, EIVE, QVI ITERVM EDI POSTVLABIT, CAVSA COGNITA EDI IVBEBO. In Edicto de Damno infecto, l. 7. pr. DAMNI INFECTI SVO NOMINE PROMITTI, ALIENO SATISDARI, IVBEBO, EI, QVI IVRAVERIT, NON CALVMNIAE CAVSA ID SE POSTVLARE, EVMVE, CVIVS NOMINE AGET, POSTVLATVRVM FVISSE, IN EAM DIEM, QVAM CAVSA COGNITA STATVERO: SI CONTROVERSIA ERIT, DOMINVS SIT, NEC NE, QVI CAVEBIT: SVB EXCEPTIONE SATISDARI IVBEBO. DE EO OPERE, QVOD IN FLVMINE PVBLICO, RIPAVE EIVS FIET, IN ANNOS DECEM SATISDARI IVBEBO. EVM, CVI ITA NON CAVEBITVR, IN POSSESSIONEM EIVS REI, CVIVS NOMINE VT CAVEATVR, POSTVLABITVR, IRE, ET, CVM IVSTA CAVSA ESSE VIDEBITVR, ETIAM POSSIDERE IVBEBO. IN EVM, QVI NEQVE CAVERIT, NEQVE IN POSSESSIONEM ESSE, NEQVE POSSIDERE PASSVS ERIT, IVDICIVM DABO: VT TANTVM PRAESTET, QVANTVM PRAESTARE EVM OPORTERET, SI DE EA RE EX DECRETO MEO, EIVSVE, CVIVS DE EA RE IVRISDICTIO FVIT, QVAE MEA EST, CAVTVM FVISSET. EIVS REI NOMINE, IN CVIVS POSSESSIONEM MISERO, SI AB EO, QVI IN POSSESSIONE ERIT, DAMNI INFECTI NOMINE NON SATISDABITVR, EVM, CVI NON SATISDABITVR, SIMVL IN POSSESSIONE ESSE IVBEBO. In Edicto de his, qui effuder. vel deiecer. l. 5. §. 6. Prætor ait: NE QVIS IN SVGGRVENDA, PROTECTOVE, SVPRA EVM LOCVM, QVA VOLGO ITER FIET, INVE QVO CONSISTETVR, ID POSITVM HABEAT, CVIVS CASVS NOCERE CVI POSSIT: QVI ADVERSVS EA FECERIT, IN EVM SOLIDORVM DECEM IN FACTVM IVDICIVM DABO: SI SERVVS INSCIENTE DOMINO FECISSE DICETVR, AVT NOXAE DEDI IVBEBO. In Edicto, quibus ex causis in possess. eatur, l. 2. pr. l. 5. §. 2. l. 7. §. 1. D. ill. tit. IN BONA EIVS, QVI IVDICIO SISTENDI CAVSA FIDEIVSSOREM DEDIT, SI NEQVE POTESTATEM SVI FACIET, NEQVE DEFENDERETVR, IRI IVBEBO. SI IS PVPILLVS IN SVAM TVTELAM VENERIT, EAVE PVPILLA VIRIPOTENS FVERIT, ET RECTE DEFENDETVR: EOS, QVI

g) Hoc Edictum Prætoris, a librariis errantibus decurtatum esse omissamque formulam *si non plus quam annus est*, ita vt totum legendum sit; *Quod vi aut clam factum est, qua de re agitur, id si non plus quam annus est, cum experiundi potestas est, restituas*, censet *Iac. Voorda* V. C. *Elect. c. IV.*

QVI BONA POSSIDENT: DE POSSESSIONE DECEDERE IVBEBO. QVI FRAVDATIONIS CAVSA LATITAVIT, SI BONI VIRI ARBITRATV NON DEFENDETVR, EIVS BONA POSSIDERI, VENDIQVE IVBEBO. In Edicto de aqua cottid. & æst. l. 1. §. 38. QVO EX CASTELLO ILLI AQVAM DVCERE AB EO, CVI EIVS REI IVS FVIT, PERMISSVM EST: QVO MINVS ITA VTI PERMISSVM EST, DVCAT, VIM FIERI VETO: QVANDOQVE DE OPERE FACIENDO INTERDICTVM ERIT, DAMNI INFECTI CAVERI IVBEBO. Sic & in Edicto de Noxalibus Actionibus, l. 21. §. 2. VEL DEIERARE IVBEBO, IN POTESTATE SVA NON ESSE. Et in Edicto de Cloacis, l. 1. pr. DAMNI INFECTI, QVOD VITIO OPERIS FACTVM SIT, CAVERI IVBEBO.

COGENDI verbo Prætores vtebantur, in Edicto de Procuratoribus, l. 8. §. 3. PROCVRATOREM AD LITEM SVSCIPIENDAM DATVM, PRO
266 QVO CONSENTIENTE DOMINVS IVDICATVM SOLVI EXPOSVIT, IVDICIVM ACCIPERE COGAM. Item de Recept. qui arbitr. l. 3. §. 2. QVI ARBITRIVM PECVNIA COMPROMISSA RECEPERIT, EVM SENTENTIAM DICERE, VEL DIEM COMPROMISSI PROFERRE COGAM. Sic in Edicto de iureiurando, teste Vlpiano in l. 34. §. 6. D. de Iureiurand. scriptum erat: EVM, A QVO IVSIVRANDVM PETETVR, SOLVERE, AVT IVRARE COGAM. Gellius lib. X. cap. 15. ex Edicto perpetuo Prætoris caput hoc adscribit: SACERDOTEM VESTALEM ET FLAMINEM DIALEM OMNI MEA IVRISDICTIONE IVRARE NON COGAM.

ANIMADVERTENDI quoque verbum Prætores in suis Edictis vsurpabant: vt in Edicto de Minorib. XXV. ann. l. 1. §. 1. QVOD CVM MINORE QVAM VIGINTIQVINQVE ANNIS NATV GESTVM ESSE DICETVR, VTI QVAEQVE RES ERIT, ANIMADVERTAM. Et in Edicto de Aleatoribus, l. 1. pr. IN EVM, QVI ALEAE LVDENDAE CAVSA VIM INTVLERIT, VTI QVAEQVE RES ERIT, ANIMADVERTAM. Item in Edicto de Iniuriis, l. 15. §. 25. NE QVID INFAMANDI CAVSA FIAT: SI QVIS ADVERSVS EA FECERIT, PROVT QVAEQVE RES ERIT, ANIMADVERTAM.

XVI. *Edictorum in* PANDECTIS *Formulæ & exempla varia.*

Aliæ præterea in Pandectis Edictorum Formulæ occurrunt. De eo namque, quod metus causa gestum erat, ita Prætor edixerat: QVOD METVS CAVSA GESTVM ERIT, RATVM NON HABEBO, l. 1. pr. D. ill. t. De Pactis vero in hunc modum, l. 7. §. 7. D. de pact. PACTA CONVENTA, QVAE NEQVE DOLO MALO, NEQVE ADVERSVS LEGES, PLEBISCITA, SENATVSCONSVLTA, EDICTA, DECRETA PRINCIPVM, NEQVE QVO FRAVS EORVM CVIQVAM FIAT, FACTA ERVNT, SERVABO. De Tabulis exhibendis, l. 1. pr. sic: QVAS TABVLAS LVCIVS TITIVS AD CAVSAM TESTAMENTI SVI PERTINENTES RELIQVISSE DICETVR, SI HAE PENES TE SVNT, AVT DOLO MALO TVO FACTVM EST, VT DESINERENT ESSE, ITA EAS ILLI EXHIBEAS. ITEM SI LIBELLVS, ALIVDVE QVID RELICTVM ESSE DICETVR, DECRETO COMPREHENDAM. Edicti, Ex quibus causis maiores, verba erant huiusmodi: SI CVIVS QVID DE BONIS, CVM IS METV, AVT SINE DOLO MALO REIPVBL. CAVSA ABESSET, INVE VINCVLIS, SERVITVTE, HOSTIVMQVE POTESTATE ESSET: SIVE CVIVS ACTIONIS EORVM, CVI DIES EXISSE DICETVR: ITEM SI QVIS QVID VSV SVVM FECISSET, AVT, QVOD NON VTENDO AMISIT, CONSEQVVTVS: ACTIONEVE, QVA SOLVTVS, OB ID, QVOD DIES EIVS EXIERIT, CVM ABSENS NON DEFENDERETVR: INVE VINCVLIS ESSET, SECVMVE AGENDI POTESTATEM NON FACERET: AVT CVM EVM INVITVM IN IVS VOCARE NON LICERET, NEQVE DEFENDERETVR: CVMVE MAGISTRATVS DE EA RE APPELLATVS ESSET: SIVE CVI PER MAGISTRATVS, SINE DOLO MALO IPSIVS, ACTIO EXEMPTA ESSE DICETVR: EARVM RERVM ACTIONEM INTRA ANNVM, QVO PRIMVM DE EA RE EXPERIVNDI POTESTAS ERIT: ITEM SI QVA ALIA MIHI IVSTA CAVSA ESSE VIDEBITVR, IN INTEGRVM RESTITVAM: QVOD EIVS PER LEGES, PLEBISCITA, SENATVSCONSVLTA, EDICTA, DECRETA PRINCIPVM LICEBIT.

Sub rubrica, Quod quisque iuris, l. 1. §. 1. Edictum proponitur huiusmodi: QVI MAGISTRATVM, POTESTATEMVE HABEBIT, SIQVID IN ALIQVEM NOVI IVRIS STATVERIT: IPSE QVANDOQVE ADVERSARIO POSTVLANTE EODEM IVRE VTI DEBET. SI QVIS APVD EVM, QVI MAGISTRATVM, POTESTATEMQVE HABEBIT, ALIQVID NOVI IVRIS OBTINVERIT, QVANDOQVE POSTEA ADVERSARIO EIVS POSTVLANTE, EODEM IVRE ADVERSVS EVM DECERNETVR, *h*) SCILICET VT, QVOD IPSE QVIS IN ALTERIVS PERSONA AEQVVM ESSE CREDIDISSET, ID IN IPSIVS QVOQVE PERSONA VALERE PATIATVR. PRAETERQVAM SI QVIS EORVM CONTRA EVM FECERIT, QVI IPSE EORVM QVID FECISSET. Sub rubrica De in ius voc. l. 1. §. 1. PARENTEM, PATRONVM, PATRONAM, LIBEROS, PARENTES, PATRONI,

h) Non videntur verba sequentia *scilicet* &c. esse Prætoris, sed potius ICti, rationem Edicti reddentis: cuius generis exempla plura in Digestis occurrunt. *Præterquam* autem & sequentia rursus videntur ad Edictum pertinere.

PATRONAE, IN IVS SINE PERMISSV MEO NE QVIS VOCET. Sub rubrica, Qui satisdare cogantur, l. 2. §. 2. SI QVIS PARENTEM, PATRONVM, PATRONAM, LIBEROS, PARENTES, PATRONI, PATRONAE, LIBEROSVE SVOS, EVMVE, QVEM IN POTESTATE HABEBIT, VEL VXOREM, VEL NVRVM IN IVDICIVM VOCABIT, QVALISCVMQVE FIDEIVSSOR IVDICIO SISTENDI CAVSA ACCIPIATVR. Sub rubr. de Edendo, l. 4. pr. ARGENTARIAE MENSAE EXERCITORES, RATIONEM, QVAE AD SE PERTINET, EDANT, ADIECTO DIE ET CONSVLE. Edicto de Iniuriis caput hoc continebatur, l. 7. pr. QVI AGIT INIVRIARVM, CERTVM DICAT, QVID INIVRIAE FACTVM SIT. Sub tit. de Postulando, l. 1. §. 4. §. 8. seq. Edictum ponitur in hæc verba: SI NON HABEBVNT ADVOCATVM, EGO DABO. QVI LEGE, PLEBISCITO, SENATVSCONSVLTO, EDICTO, DECRETO PRINCIPVM, NISI PRO CERTIS PERSONIS, POSTVLARE PROHIBENTVR, HI PRO ALIO, QVAM PRO QVO LICEBIT, IN IVRE APVD ME NE POSTVLENT. QVI EX HIS OMNIBVS, QVI SVPRA SCRIPTI SVNT, IN INTEGRVM RESTITVTVS NON ERIT,
267 PRO ALIO NE POSTVLENT: PRAETERQVAM PRO PARENTE, PATRONO, PATRONA, LIBERIS, PARENTIBVSQVE PATRONI, PATRONAE, LIBERISVE SVIS, FRATRE, SORORE, VXORE, SOCERO, SOCRV, GENERO, NVRV, VITRICO, NOVERCA, PRIVIGNO, PRIVIGNA, PVPILLO, PVPILLA, FVRIOSO, FVRIOSA, CVI EORVM A PARENTE, AVT DE MAIORIS PARTIS TVTORVM SENTENTIA, AVT AB EO, CVIVS DE EA RE IVRISDICTIO FVIT, EA TVTELA CVRATIOVE DATA FVIT.

De his, qui notantur infamia, ita Prætor edixerat: INFAMIA NOTATVR, QVI AB EXERCITV IGNOMINIAE CAVSA, AB IMPERATORE, EOVE, CVI DE EA RE STATVENDI POTESTAS FVERIT, DIMISSVS ERIT. QVI ARTIS LVDICRAE, PRONVNTIANDIVE CAVSA, IN SCAENAM PRODIERIT. QVI LENOCINIVM FECERIT. QVI IN IVDICIO PVBLICO CALVMNIAE PRAEVARICATIONISVE CAVSA QVID FECISSE IVDICATVS ERIT: QVI FVRTI, VI BONORVM RAPTORVM, INIVRIARVM, DE DOLO MALO ET FRAVDE, SVO NOMINE DAMNATVS, PACTVSVE ERIT. QVI PRO SOCIO, TVTELAE, MANDATI, DEPOSITI, SVO NOMINE, NON CONTRARIO IVDICIO, DAMNATVS ERIT. QVI EAM, QVAE IN POTESTATE EIVS ESSET, GENERO MORTVO, CVM EVM MORTVVM ESSE SCIRET, INTRA ID TEMPVS, QVO ELVGERE VIRVM MORIS EST, ANTEQVAM VIRVM ELVGERET, IN MATRIMONIVM COLLOCAVERIT: EAMVE SCIENS QVIS VXOREM DVXERIT, NON IVSSV EIVS, IN CVIVS POTESTATE EST. ET QVI EVM, QVEM IN POTESTATE HABERET, EAM, DE QVA SVPRA COMPREHENSVM EST, VXOREM DVCERE PASSVS FVERIT. QVIVE SVO NOMINE, NON IVSSV EIVS, IN CVIVS POTESTATE ESSET, EIVSVE NOMINE, QVEM QVAMVE IN POTESTATE HABERET, BINA SPONSALIA, BINASVE NVPTIAS IN EODEM TEMPORE CONSTITVTAS HABVERIT: l. 1. D. de his, qui not. infam.

Elegantissimum vero Prætoris Edictum proponitur sub titulo de inspiciendo Ventre, in hæc verba: MVLIER MORTVO MARITO PRAEGNANTEM SE ESSE DICET, HIS, AD QVOS EA RES PERTINEBIT, PROCVRATORIVE EORVM, BIS IN MENSE DENVNTIANDVM CVRET, VT MITTANT, SI VELINT, QVAE VENTREM INSPICIANT: MITTANTVR AVTEM MVLIERES LIBERAE DVMTAXAT QVINQVE, HAEQVE SIMVL OMNES INSPICIANT: DVM NE QVA EARVM, DVM INSPICIT, INVITA MVLIERE VENTREM TANGAT. MVLIER IN DOMO HONESTISSIMAE FOEMINAE PARIAT, QVAM EGO CONSTITVAM. MVLIER ANTE DIES TRIGINTA, QVAM PARITVRAM SE PVTAT, DENVNTIET IIS, AD QVOS EA RES PERTINET, PROCVRATORIBVSVE EORVM, VT MITTANT, SI VELINT, QVI VENTREM CVSTODIANT. IN QVO CONCLAVI MVLIER PARITVRA ERIT, IBI NE PLVRES ADITVS SINT, QVAM VNVS. SI ERVNT, EX VTRAQVE PARTE TABVLIS PRAEFIGANTVR. ANTE OSTIVM EIVS CONCLAVIS, LIBERI TRES, ET TRES LIBERAE CVM BINIS COMITIBVS CVSTODIANT. QVOTIESCVMQVE EA MVLIER IN ID CONCLAVE, ALIVDVE, QVOD, SIVE IN BALNEVM IBIT, CVSTODES, SI VOLENT, ID ANTE PROSPICIANT, ET EOS, QVI INTROIERINT, EXCVTIANT. CVSTODES, QVI ANTE CONCLAVE POSITI ERVNT, SI VOLVNT, OMNES, QVI CONCLAVE, AVT DOMVM INTROIERINT, EXCVTIANT: MVLIER, CVM PARTVRIRE INCIPIAT, HIS, AD QVOS EA RES PERTINET, PROCVRATORIBVSVE EORVM DENVNTIET, VT MITTANT, QVIBVS PRAESENTIBVS PARIAT. MITTANTVR MVLIERES LIBERAE DVMTAXAT QVINQVE, ITA, VT PRAETER OBSTETRICES DVAS, IN EO CONCLAVI, NE PLVRES MVLIERES LIBERAE SINT, QVAM DECEM, ANCILLAE, QVAM SEX. HAE, QVAE INTVS FVTVRAE ERVNT, EXCVTIANTVR OMNES IN EO CONCLAVI, NE QVA PRAEGNANS SIT. TRIA LVMINA, NE MINVS, IBI SINT: SCILICET QVIA TENEBRAE AD SVBICIENDVM APTIORES SINT. QVOD NATVM ERIT, HIS, AD QVOS EA RES PERTINET, PROCVRATORIBVSVE EORVM, SI INSPICERE VOLENT, OSTENDATVR. APVD EVM EDVCATVR, APVD QVEM PARENS IVSSERIT: SI AVTEM NIHIL PARENS IVSSERIT: AVT IS, APVD QVEM VOLVERIT, EDVCARI, CVRAM NON RECIPIET:

PIET: APVD QVEM EDVCETVR, CAVSA COGNITA CONSTITVAM. IS, APVD QVEM EDVCABITVR, QVOD NATVM ERIT, QVOAD TRIVM MENSIVM SIT, BIS IN MENSE, EX EO TEMPORE, QVOAD SEX MENSIVM SIT, SEMEL IN MENSE: A SEX MENSIBVS, QVOAD ANNICVLVS FIAT, ALTERNIS MENSIBVS: AB ANNICVLO, QVOAD FARI POSSIT, SEMEL IN SEX MENSIBVS, VBI VOLET, OSTENDAT. SI CVI VENTREM INSPICI, CVSTODIRIVE, ADESSE PARTVI, LICITVM NON ERIT, FACTVMVE QVID ERIT, QVO MINVS EA ITA FIANT, VTI SVPRA COMPREHENSVM EST: EI, QVOD NATVM ERIT, POSSESSIONEM CAVSA COGNITA, NON DABO: SIVE QVOD NATVM ERIT, VT SVPRA CAVTVM EST, INSPICI NON LICVERIT. QVAS VTIQVE ACTIONES ME DATVRVM POLLICEOR HIS, QVIBVS EX EDICTO MEO BONORVM POSSESSIO DATA SIT: EAS, SI MIHI IVSTA CAVSA VIDEBITVR ESSE, EI NON DABO.

De procuratoribus autem tale exstat Edictum: CVIVS NOMINE QVIS ACTIONEM DARI SIBI POSTVLABIT, IS EVM VIRI BONI ARBITRATV DEFENDAT: ET EI, QVO NOMINE AGET, ID RATVM HABERE EVM, AD QVEM EA RES PERTINET, BONI VIRI ARBITRATV SATISDET. Item de religiosis & sumptib. funer. SIVE IS HOMO MORTVVS, OSSAVE HOMINIS MORTVI IN LOCVM PVRVM ALTERIVS, AVT IN ID SEPVLCHRVM IN QVO IVS NON FVERIT, ILLATA ESSE DICENTVR: QVI HOC FECIT, IN FACTVM ACTIONE TENETVR, ET POENA PECVNIARIA SVBIICIETVR: l. 2. §. 2. D. ill. tit.

268

Verba quoque ex Edicto Prætoris Vlpianus citat in l. 3. §. 18. D. de S. C. Silan. QVOD AD CAVSAM, inquiens, TESTAMENTI PERTINENS RELICTVM ERIT AB EO, QVI OCCISVS ESSE DICETVR, ID NE QVIS SCIENS DOLO MALO APERIENDVM, RECITANDVM, DESCRIBENDVMQVE CVRET, *Edicto cavetur*, PRIVSQVAM DE EA FAMILIA QVAESTIO EX SENATVSCONSVLTO HABITA, SVPPLICIVMQVE DE NOXIIS SVMPTVM FVERIT. Sunt etiam Edictorum verba hæc, quæ leguntur in l. 1. D. si is qui testam. SI DOLO MALO EIVS, QVI LIBER ESSE IVSSVS ERIT, POST MORTEM DOMINI ANTE ADITAM HEREDITATEM IN BONIS, QVAE EIVS FVERVNT, QVI EVM LIBERVM ESSE IVSSERIT, FACTVM ESSE DICETVR, QVOMINVS EX HIS BONIS AD HEREDEM ALIQVID PERVENIRET: IN EVM INTRA ANNVM VTILEM DVPLI IVDICIVM DATVR. Eiusdem generis sunt & hæc Vlpiani verba in l. 1. D. furti aduers. naut. caup. IN EOS, QVI NAVIS, CAVPONAS, STABVLA EXERCEBVNT, SI QVID A QVOQVO EORVM, QVOSVE IBI HABEBVNT, FVRTVM FACTVM ESSE DICETVR, IVDICIVM DATVR, SIVE FVRTVM OPE, CONSILIO EXERCITORIS FACTVM SIT, SIVE EORVM CVIVS, QVI IN EA NAVI NAVIGANDI CAVSA ESSET. Idem Vlpianus in l. 1. D. de pecul. Edicti de peculio verba hæc fuisse, ait: QVOD CVM EO, QVI IN ALTERIVS POTESTATE ESSET, NEGOTIVM GESTVM ERIT. Idem in l. 1. D. de in rem verso: SI HI QVI IN POTESTATE ALIENA SVNT, NIHIL IN PECVLIO HABENT, VEL HABEANT, NON IN SOLIDVM TAMEN: TENEANTVR, QVI EOS HABENT IN POTESTATE, SI IN REM EORVM, QVOD ACCEPTVM EST, CONVERSVM SIT. QVASI CVM IPSIS POTIVS CONTRACTVM VIDEATVR.

XVII. *Prætoria Edicta quædam a* GELLIO & CICERONE *relata, hisque similia nonnulla e* DIGESTORVM *libris.*

Sed & Gellius lib. XI. cap. 17. in veterum Prætorum Edictis ita se scriptum inuenisse refert: QVI FLVMINA RETANDA PVBLICE REDEMPTA HABENT, SI QVIS EORVM AD ME EDVCTVS FVERIT, QVI DICATVR, QVOD EVM EX LEGE LOCATIONIS FACERE OPORTVERIT, NON FECISSE. Cicero in Quintiana c. 19. ex Edicto Prætoris hæc verba commemorat: QVI FRAVDATIONIS CAVSA LATITARIT, CVI HERES NON EXTABIT, QVI EXILII CAVSA SOLVM VERTERIT; QVI ABSENS IVDICIO DEFENSVS NON FVERIT. Idem lib. I. in Verr. cap. 41. ait, cum in Prætura vrbana caput quoddam Edicti sui de mulierum hereditatibus mercenario procemio multis verbis ornasse, & ita orditum: CVM INTELLIGAM LEGEM VOCONIAM. Et mox: CVPIDITATI HOMINVM SE OBVIAM IRE; ait. Et postea: QVI AB A. POSTHVMIO, ET FVLVIO CENSORIBVS, POSTVE EA, VIRGINEM, MVLIEREMVE HEREDEM FECIT, FECERIT, NEC PETITIONEM, NEC POSSESSIONEM DABO. Quod vt nouo more scriptum vehementer exagitat. Ibidem ex alio capite eiusdem Edicti hanc particulam citat: SI DE HEREDITATE AMBIGITVR, SI POSSESSOR SPONSIONEM NON FACIET.

Ceterum Edicti de bonorum possessionibus secundum tabulas testamenti verba quædam sparsa sunt in l. 1. 2. & 4. & 7. D. de bonor. poss. sec. tab. Caput vero eius Edicti profert Cicero lib. I. in Verr. c. 45. in hæc verba: SI DE HEREDITATE AMBIGITVR, ET TABVLAE TESTAMENTI OBSIGNATAE NON MINVS MVLTIS SIGNIS, QVAM E LEGE OPORTEAT, AD ME PROFERENTVR, SECVNDVM TABVLAS TESTAMENTI POTISSIMVM HEREDITATEM DABO. Quod caput vetus & translatitium fuisse, ibidem ait. Deinde adiicit: *Sequi illud oportet*, SI TABVLAE TESTAMEN-

STAMENTI NON PROFERENTVR. *Quid ait?* SE EI DATVRVM, QVI SE DICAT HEREDEM ESSE. Id vero præter Verrem alium præterea neminem vmquam edixisse scribit. De intestatorum namque hereditatibus Prætores edicere consueuerant hoc modo: SI TABVLAE TESTAMENTI NON PROFERENTVR, TVM VTI PROXIMVM QVEMQVE POTISSIMVM HEREDEM ESSE OPORTET, ITA SECVNDVM EVM POSSESSIONEM DABO. Sic enim Cicero ead. Orat. cap. 44. scribit. *Postea quam ius Prætorium constitutum est, semper hoc iure vsi sumus,* SI TABVLAE TESTAMENTI NON PROFERENTVR, TVM PROXIMVM QVEMQVE POTISSIMVM HEREDEM ESSE OPORTERET, SI IS INTESTATO MORTVVS ESSET, ITA SECVNDVM EVM POSSESSIO DARETVR. *Quare hoc sit æquissimum, facile est docere: sed in re tam vsitata, satis est ostendere, omnes antea ita ius dixisse, &* hoc VETVS EDICTVM TRANSLATITIVMQVE *esse.* Vlpianus in l. 1. D. Vnde legit. *Hæc verba Edicti:* TVM QVEM EI HEREDEM ESSE OPORTERET, SI INTESTATVS MORTVVS ESSET. *παρατατικῶς & cum quodam tem-*
269*poris spatio accipiuntur.* Iulianus in l. 4. eod. tit. *Nam hæc bonorum possessio,* TVM QVEM HEREDEM ESSE OPORTET, *ad id tempus refertur, quo primum ab intestato bonorum possessio peti potuisset.* Vlpianus in l. 1. D. vt ex legib. *Cum ex legibus XII. Tabb. quis habet hereditatem, hinc non petit, sed inde,* TVM QVEM EI HEREDEM ESSE OPORTET. Ibidemque Edicti hæc clausula refertur: VTI ME, QVAQVE LEGE, SENATVSCONSVLTO, BONORVM POSSESSIONEM DARE OPORTEBIT, ITA DABO. Quo respexit Paulus in l. 2. D. Vnde legit. cum ait: *Cum vero etiam bonorum possessionem dari iubet, tum ex illa parte,* QVA EX LEGIBVS, *peti debere.*

XVIII. AEDILITIVM EDICTVM *e Pandectis: & alia AEdilitii Edicti particula.*

AEdiles item, vt Prætores, Edicta proponebant. Ex iis superest illustre illud in Pandectis AEdilitium Edictum, cuius partes ita collegi: l. 1. §. 1. QVI MANCIPIA VENDVNT, CERTIORES FACIANT EMPTORES, QVID MORBI VITIIVE CVIQVE SIT: QVIS FVGITIVVS ERROVE SIT, NOXAVE SOLVTVS NON SIT: EADEMQVE OMNIA CVM MANCIPIA VENIBVNT, PALAM RECTE PRONVNCIANTO. QVOD SI MANCIPIVM ADVERSVS EA VENISSET, SIVE ADVERSVS QVOD DICTVM PROMISSVMVE FVERIT, CVM VENIRET, FVISSET: QVOD EIVS PRAESTARI OPORTERE DICETVR, EMPTORI, OMNIBVSQVE, AD QVOS EA RES PERTINET, IVDICIVM DABIMVS, VT ID MANCIPIVM REDHIBEATVR. SI QVID AVTEM POST VENDITIONEM, TRADITIONEMVE, DETERIVS EMPTORIS OPERA, FAMILIAE, PROCVRATORISVE EIVS FACTVM ERIT: SIVE QVID EX EO POST VENDITIONEM, NATVM, ADQVISITVM FVERIT: ET SI QVID ALIVD IN VENDITIONE EI ACCESSERIT: SIVE QVID EX EA RE FRVCTVS PERVENERIT AD EMPTOREM, VT EA OMNIA RESTITVAT. ITEM SI QVAS ACCESSIONES IPSE PRAESTITERIT, VT RECIPIAT. ITEM SI QVOD MANCIPIVM CAPITALEM FRAVDEM ADMISERIT, MORTIS CONSCISCENDAE SIBI CAVSA QVID FECERIT, INVE HARENAM DEPVGNANDI CAVSA AD BESTIAS INTROMISSVS FVERIT: EA OMNIA IN VENDITIONE PRONVNTIANTO. EX HIS ENIM CAVSIS IVDICIVM DABIMVS. HOC AMPLIVS, SI QVIS ADVERSVS EA SCIENS DOLO MALO VENDIDISSE DICETVR, IVDICIVM DABIMVS. Eodem Edicto additum Vlpianus l. 25. §. 9. scribit: ET QVANTA PECVNIA PRO EO HOMINE SOLVTA, ACCESSIONISVE NOMINA DATA ERIT, NON REDDETVR: CVIVSQVE PECVNIAE QVIS EO NOMINE OBLIGATVS ERIT, NON LIBERABITVR. Et l. 38. pr. QVI IVMENTA VENDVNT, PALAM RECTE DICVNTO, QVID IN QVOQVE EORVM MORBI, VITIIQVE SIT: VTIQVE OPTIME ORNATA VENDENDI CAVSA FVERINT, ITA EMPTORIBVS TRADANTVR. SI QVID ITA FACTVM NON ERIT, DE ORNAMENTIS RESTITVENDIS, IVMENTISVE ORNAMENTORVM NOMINE REDHIBENDIS, IN DIEBVS SEXAGINTA: MORBI AVTEM VITIIVE CAVSA INEMPTIS FACIENDIS IN SEX MENSIBVS: VEL QVO MINORIS CVM VENIRENT FVERINT, IN ANNO IVDICIVM DABIMVS. SI IVMENTA PARIA SIMVL VENIERINT, ET ALTERVM IN EA CAVSA FVERIT, VT REDHIBERI DEBEAT, IVDICIVM DABIMVS, QVO VTRVMQVE REDHIBEATVR.

Ibid. §. 5. QVAE DE IVMENTORVM SANITATE DIXIMVS, DE CETERO QVOQVE PECORE OMNI, VENDITORES FACIVNTO.

L. 40. 41. 42. NE QVIS, CANEM, VERREM, VEL MINOREM APRVM, LVPVM, VRSVM, PANTHERAM, LEONEM, ALIVDVE, QVOD NOCERET, ANIMAL, SIVE SOLVTA SINT, SIVE ALLIGATA: ET CONTINERI VINCVLIS, QVO MINVS DAMNVM INFERANT, NON POSSINT: QVA VVLGO ITER FIET, ITA HABVISSE VELIT, VT CVIQVAM NOCERE: DAMNVMVE DARE POSSIT. SI ADVERSVS EA FACTVM ERIT, ET HOMO LIBER EX EA RE PERIERIT, SOLIDI DVCENTI. SI NOCITVM HOMINI LIBERO ESSE DICETVR, QVANTI AEQVVM BONVM IVDICI VIDEBITVR, CONDEMNETVR. CETERARVM RERVM, QVANTI DAMNVM DATVM, FACTVMVE SIT, DVPLI. Addit Gellius lib. IV. c. 2. in illo AEdilium Curulium Edicto,

cto, qua parte de mancipiis vendundis cautum erat, scriptum sic fuisse: TITVLVS SERVORVM SINGVLORVM VT SCRIPTVS SIT, CVRATO: ITA VTI INTELLIGI RECTE POSSIT, QVID MORBI VITIIVE CVIQVE SIT: QVIS FVGITIVVS, ERROVE SIT: NOXAVE SOLVTVS NON SIT. Ad AEdilitia porro Edicta belle & scite alludit Plautus Captiu. Act. IV. Sc. 2. v. 43. Illic enim Ergasilus Parasitus in piscatores & lanios quædam imperiose, AEdilitatem gerens sine populi suffragio, edicit, quæ audiens Hegio:

Euge, ait, *edictiones AEdilitias hic habet quidem.*

XIX. PROCONSVLVM EDICTA *in prouinciis.* *Quæ in iis* NOVA CAPITA, *quæ* TRALATITIA *dicantur?*

Vt autem Prætor in Vrbe, ita Proconsul in prouinciis, Edicta, ex quibus ius redderet, proposita habebat: quemadmodum ex Siciliensi Edicto Verris, apud Ciceronem, apparet. Il-
270 lud, VRBANVM seu VRBICVM, hoc, PROVINCIALE, nuncupabatur. Illius PRAETOR, huius PROCONSVL, auctor laudatur in l. 1. D. quod cum eo, l. 2. D. vnde cognati, l. 1. D. de alienat. iud. mut. caus. facta, l. 57. D. de adquir. vel omitt. hered. l. 7. D. de religios. & sumptib. funer. l. 7. D. Testamenta quemadm. aper. l. 27. D. de Dolo, l. 27. §. 1. D. de minorib. l. 1. §. pen. D. quod cuiusque vniuersit. l. 68. D. pro soc. l. 19. D. quod met. caus. l. 2. D. de test. milit. l. 32. D. ad L. Aquil. l. 27. D. de noxalib. actionib. l. 41. de de petit. heredit.

Ciceronem certe, cum Ciliciam Proconsule obtineret, edixisse, quæ esset in iure dicundo obseruaturus, ex eius scriptis intelligimus. Eum ergo de seipso, Epist. 1. lib. VI. ad Attic. loquentem audiamus: *De Bibuli Edicto nihil moui, præter illam exceptionem, de qua tu ad me scripseras*, MINVS GRAVI PRAEIVDICIO IN ORDINEM NOSTRVM. *Ego tamen habeo* ἰσοδυναμοῦσαν, *sed tectiorem ex Q. Mucii P. F. Edicto Asiatico*, EXTRA QVAM SI ITA NEGOTIVM GESTVM EST, VT EO STARE NON OPORTEAT, EX FIDE BONA. *Multaque sum secutus Scæuolæ: in iis illud, in quo sibi libertatem censent Græci datam*, VT GRAECI INTER SE DISCEPTENT SVIS LEGIBVS. *Breue autem Edictum est, propter hanc meam* διαίρεσιν*: quod duobus generibus edicendum putaui: Quorum vnum est*, PROVINCIALE, *in quo est*, DE RATIONIBVS CIVITATVM, DE AERE ALIENO, DE VSVRA, DE SYNGRAPHIS: IN EODEM, OMNIA DE PVBLICANIS: *Alterum, quod sine Edicto satis commode transigi non potest*, DE HEREDITATVM POSSESSIONIBVS, DE BONIS POSSIDENDIS: MAGISTRIS FACIVNDIS, VENDENDIS: *quæ ex Edicto, & postulari, & fieri solent. Tertium, de reliquo iure dicundo,* ἄγραφον *reliqui. Dixi*, ME DE EO GENERE MEA DECRETA AD EDICTA VRBANA, ACCOMMODATVRVM. Et paulo post: DIEM STATVI SATIS LAXAM: QVAM ANTE SI SOLVERINT, DICO ME CENTESIMAS DVCTVRVM: SI NON SOLVERINT, EX PACTIONE. Idem Epist. vlt. lib. V. earumdem Epist. *Interim cum ego in* EDICTO TRALATITIO, CENTESIMAS ME OBSERVATVRVM, HABEREM, CVM ANATOCISMI ANNIVERSARIO. Idem Epist. 8. lib. III. Familiar. caput quoddam Edicti sui Prouincialis attingit, quod pertinebat ad minuendos sumptus ciuitatum: quo in capite quædam noua a se, inquit, esse, salutaria ciuitatibus. Fuisse vero tralatitium illud, quo PRIVATAE REI CAVSA LEGARE QVEMQVAM vetabat. Edixisse etiam se: NE QVIS INIVSSV SVO PROFICISCERETVR; scribit. Ex quo apparet, in eiusmodi Prouincialibus Edictis capita quædam NOVA fuisse, quæ pro arbitrio Procoss. vti e re & vtilitate prouinciæ, fideque sua videbatur, componebant; quædam TRALATITIA, quæ illi aut ex Vrbanis, aut ex decessorum Edictis, totidem verbis transferebant in sua: TRALATITIA enim Edicta, vt Asconius in I. in Verr. explicat, veteres dicebant, non noua, nec nuper inuenta, sed aliunde translata. Eiusmodi erant Edicta de bonorum possessionibus. Cicero Act. I. in Verr. c. 46. *Non enim hoc potest hoc loco dici, multa esse in prouinciis aliter edicenda: Non* DE HEREDITATVM QVIDEM POSSESSIONIBVS: NON DE MVLIERVM HEREDITATIBVS. *Nam vtroque genere, video non modo ceteros, sed te ipsum totidem verbis edixisse, quot verbis edici Romæ solet.* Idem lib. II. in Verr. c. 13. ex Siciliensi eius Edicto quædam citat: *Edictum hominis cognoscite, quo Edicto omnia iudicia redegerat in potestatem suam*: SI QVIS PERPERAM IVDICASSET, SE COGNITVRVM: CVM COGNOVISSET, ANIMADVERSVRVM. Et paullo post: *Videtis Edictum*, SI QVID PERPERAM IVDICARET SENATVS. Et alias, cap. 15. *Interea dies aduenit, quo die sese* EX INSTITVTO AC LEGE RVPILIA DICAS SORTITVRVM SYRACVSIS, *edixerat.* Ex Edicto quoque Prouinciali petita sunt hæc Caii verba in l. 1. D. quod cuiusque vniuersit. *Quibus autem permissum est corpus habere collegii, societatis, siue cuiusque alterius eorum nomine, proprium est, ad exemplum Reipubl. habere res communes, arcam communem, & actorem siue syndicum: per quem tamquam in Republ.* QVOD COMMVNITER AGI, FIERIQVE OPORTEAT, AGATVR, FIAT. QVOD SI NEMO EOS DEFENDAT, QVOD COMMVNE ERAT, POSSIDERI: ET SI ADMONITI NON EXCITENTVR AD SVI DEFENSIONEM, VENIRE SE IVSSVRVM, *Proconsul ait.*

XX. *Edicta duo* PRAEF. VRBI, TVRCI APRONIANI. *Edictum quoddam ludicrum.*

His Edicta duo *i*) Turci Aproniani V. C. Praef. Vrbi e vetustis marmoribus eruta subiungam. (Apud Gruterum p. DCXLVII. 6. 7.) Prioris verba sunt haec.

EX. AVCTORITATE. TVRCI. APRONIANI
V. C. PRAEFECTI. VRBIS

RATIO. DOCVIT. VTILITATE. SVADENTE
CONSVETVDINE. MICANDI. SVMMOTA. SVB
EXAGIO. POTIVS. PECORA. VENDERE. QVAM
DIGITIS. CONLVDENTIBVS. TRADERE. VT
ADPENSO. PECORE. CAPITE. PEDIBVS. ET
SEVO. LACTANTE. ET. SVBIVGVLARI. LA
NIO. CEDENTIBVS. RELIQVA. CARO. CVM
PELLE. ET. INTERANEIS. PROFICIAT. VEN
DITORI. SVB. CONSPECTV. PVBLICO. FIDE
PONDERIS. COMPROBATA. VT. QVANTVM
CARO. OCCISI. PECORIS. APPENDAT. ET
EMPTOR. NORIT. ET. VENDITOR. COMMO
DIS. OMNIBVS. ET. PRAEDA. DAMNATA
QVAM. TRIBVNVS. OFFICIVM. CANCELLA
271 RIVS. ET. SCRIBA. DE. PECVARIIS. CAPE
RE. CONSVEVERANT. QVAE. FORMA. IN
TERDICTI. ET. DISPOSITIONIS. SVB. GLA
DII. PERICVLO. PERPETVO. CVSTODIEN
DA. MANDATVR

Alterum in haec verba scriptum est.

LICET. FORMAM. DISPOSITIONIS. ACTA
CONTINEANT. AD. FIDEM. TAMEN. GESTO
RVM. PLENIVS. MEMORIAE. TRADENDAM
TABVLAM. PLACVIT. ADFIGI. QVAE. PV
BLICARET. ORDINEM. RERVM. QVOM
SVARIOS. VIDEREMVS. DAMNIS. ADFECTOS
ET. EOS. ETIAM. ORDINES. QVI. SVARIAM
FACIVNT. PROVIDIMVS. HIS. LEVAMEN
EX. TITVLO. CANONICO. VINARIO. VT. VI
GINTIQVINQVE. MILLIA. AMPHORVM. AN
NVA. CONSEQVANTVR. SVB. EA. DIVISIO
NE. VT. DVAE. PARTES. SVARIIS. TERTIA
VERO. HIS. ORDINIBVS. SVFFICIAT. QVI
SVARIAM. RECOGNOSCVNT. ITA. VT. IIDEM
ORDINES. IVXTA. CONSVETVDINEM. TAM
PROPRIVM. QVOD. APPELLATVR. QVAM
ANNONIS. EXSOLVANT. ET. MODERATIO
NE. ADHIBITA. PERINDE. A POSSESSORE
SVSCIPIANT. ATQVE. ACCIPERE. SVNT. SO
LITI. ANTIQVO. MORE. PRAEEVNTE. IN
TERDICENTES. NE. INORMIA. ILLA. INDE
BITAQVE. PRAESTENTVR. QVAE. TAM. TRI
BVNVS. QVAM. PATRONI. DIVERSI. ET. VA
RIA. CONSEQVEBANTVR. OFFICIA. CONTRA
QVOD. INTERDICTVM. SI. QVI. AVSI. FVE
RINT. DE. COMMVNI. LARGIRI. ET. SCRI
BAE. QVIDEM. CETERIQVE. POENAE. SVB
IACEANT

Edicti etiam cuiusdam ridiculi exemplum in inscriptione quadam Dalmatica exstat, ex qua haec, quae ad rem pertinent, adscripsi.

ADESTE. MIHI. ET. FAVETE. EDICTOQVE
HVIC. VOS. SVBSCRIBITE. ET. OBSIGNATE
SI. QVIS. SIBI. VESICAM. ONVSTAM. SEN
SERIT. DOMVM. SVAM. ONVS. HOC. REPOR
TET. IN. CLOACAM. SI. VERO. FESTINVS
FVERIT. CITERIOR. VEL. VLTERIOR. HOC
LOCO. PRO. RELIGIONE. SE. EVACVET. QVI
NON. PARVERIT. HAEC. MVLTA. ILLI. ESTO
TESTE. ALTERO. VT. CAREAT. CANES
QVOQVE. CAESI. FVSTIBVS. EDICTVM. HOC
SENTIANT. AFFVISTIS. FAVISTIS. ET
OBSIGNASTIS

XXI. *Transitio ad* RESCRIPTORVM *Formulas.* LIBELLORVM, *ad quae dabantur Rescripta, Formulae & exempla, nomina eorum diuersa, & quae iis inseri solita?*

De Edictis satis. Proficiscamur ad reliqua, & de PRINCIPVM RESCRIPTIS *k*) disseramus. Rescribebant Principes ad LIBELLOS, vt testantur iuris auctores in l. vlt. D. de Offic. Procur. Caes. l. 23. D. de vsufruct. leg. l. 4. D. de Appellat. recip. l. 17. D. de Iure patron. l. 41. §. 6. D. de legat. 1. l. 2. §. 2. D. de Iure fisc. l. 19. §. 9. D. locati: seu ad DESIDERIA, vt est in l. 15. D. de in ius voc. l. 4. §. 5. D. de Offic. Proconf. Hinc in l. 12. pr. D. de distract. pign. RESCRIPTVM EST AB IMPERATORE, LIBELLOS AGENTE PAPINIANO. Et hoc est, quod Suetonius in Augusto cap. 45. ait: *Quod, inter spectandum, Epistolis* LIBELLISQVE LEGENDIS, AC RESCRIBENDIS *vacaret.* Aditos vtique fuisse Principes per libellos, ostendit l. 33. D. de re iudic. Nec aliter vel praesentes adire moris erat, si Tacito fides adhibenda est, Annal. lib. IV. c. 39. Libellorum etiam Principi datorum fit mentio in l. 15. D. de in ius voc. l. 5. D. ad S. C. Turpill. l. 6. D. ad L. Iul. de vi publ. l. 33. D. de re iud. l. 3. D. de aliment. leg. & l. 1. C. de vendit. rerum fisc. lib. X. Suetonius in Augusto cap. 53. *Promiscuis salutationibus admittebat & plebem, tanta comitate adeuntium* DESIDERIA *excipiens, vt quemdam ioco corripuerit, quod sic* SIBI LIBELLVM PORRIGERE *dubitaret, quasi elephanto stipem.* Idem in Domitiano cap. 17. *Professusque conspirationis indicium, & ob hoc admissus,* LEGENTI TRADITVM A SE LIBELLVM, *& attonito, suffodit inguina.* Martialis Epigramm. vlt. lib. VIII. v. 1.

DANTE *tibi turba querulos, Auguste,* LIBELLOS.

Lampridius in Commodo c. 13. *Ipse Commodus in subscribendo tardus & negligens, ita vt* LIBELLIS *vna forma multis* SVBSCRIBERET. Exemplum libelli dati Imperatori & subscriptionis

i) Edicta Aproniani egregia explicauit *Car. Gothofred. Wincklerus* V. C. mihique amicissimus, duabus dissertationibus, item *Heinecc. Histor. Edictor.*

k) Ad hunc de Rescriptis locum conf. *Schultingii* Diss. *pro R'scriptis Imperatorum. Rom.*

nis ex lapide Romano adscribam, cuius verba sic habent. *l*) (Apud Gruterum p. DCVII. 1.)

QVOM. ANTE. HOS. DIES. CONIVGEM. ET FILIVM. AMISERIM. ET. OPPRESSVS. NECESSITATE. CORPORA. EORVM. *FACILI* SARCOPHAGO. COMMENDAVERIM. DONEC IS. LOCVS. QVEM. EMERAM. AEDIFICARETVR. VIA. FLAMINIA. INTER. MIL. II. ET III. EVNTIBVS. AB. VRBE. PARTE. LAEVA ROGO. DOMINE. (IMPERATOR) PERMITTAS MIHI. IN. EODEM. LOCO. IN. MARMOREO SARCOPHAGO. QVEM MIHI. MODO. COMPARAVI. EA. CORPORA. COLLIGERE. VT. QVANDO. EGO. ME. ESSE. DESIERO. PARITER. CVM. EIS. PONAR.

FICTILI

SECRETVM. FIERI. PLACET. IVBENTIVS CELSVS. PROMAGISTER. SVBSCRIPSI. III NON. NOVEMBREIS. ANTIO. POLLIONE ET. OPTIMO. COS

FERETRVM

Libelli plane Græce concepti exemplum habemus in l. 9. D. de L. Rhod. in hæc verba: *Αξίωσις Ευδαίμονος Νικομήδεως πρὸς Αντωνῖνον Βασιλέα.*

Κύριε Βασιλεῦ Αντωνῖνε, Ναυφράγιον ποιήσαντες ἐν τῇ Ιταλίᾳ, διηρπάγημεν ὑπὸ τῶν δημοσίων τῶν τὰς κυκλάδας νήσους οἰκούντων. Αντωνῖνος εἶπεν Ευδαίμονι. Εγὼ μὲν τοῦ κόσμου κύριος, ὁ δὲ νόμος τῆς θαλάσσης. τῷ
272 *νόμῳ τῶν Ροδίων κρινέσθω τῷ ναυτικῷ, ἐν οἷς μήτις τῶν ἡμετέρων αὐτῷ νόμος ἐναντιοῦται. Τοῦτο δὲ αὐτὸ καὶ ὁ θειότατος Αυγουστος ἔκρινεν.* *m*) Quæ ita distinguenda censui, vt a precum tenore earum inscriptio seiungatur: hæc enim verba *Αξίωσις* &c. tituli vicem sustinent.

Huiusmodi autem libellis SVPPLICARE Imperatoribus dicebantur. Impp. Diocletianus & Maximinianus in l. 8. C. de præscript. long. temp. SI IS, CONTRA QVEM SVPPLICAS. Iidem in l. 9. de liber. caus. *Cum* PRECVM TVARVM *conceptio, licet eum,* CONTRA QVEM SVPPLICAS, *ex ancilla tua natum esse* EXPRESSERIT. Et in l. 19. eod. tit. *Principaliter causam eius,* DE QVO SVPPLICAS, *esse, quam tuam, perspicimus.* Imp. Gordianus in l. 4. C. de nouationibus: *Pecuniæ, quam tibi hi debent,* CONTRA QVOS SVPPLICAS. Item in l. 4. C. de temporibus in integr. restit. *Potes,* CONTRA QVEM SVPPLICAS, *agere.* Sed & Imp. Alexander in l. 2. C. Commun. de vsucap. *Iampridem quidem mancipium,* DE QVO SVPPLICAS, *comparasse te* DICIS. Idem in l. 1. C. de vsucap. pro donat. *Siue fuerit dominus, qui tibi locat,* DE QVIBVS SVPPLICASTI, *donauit.* Valerianus & Gallienus in l. 3. & 4. C. ad S. C. Turpil. SI IS, DE QVO SVPPLICAS. Eodem sensu & PRECES FVNDERE dicebant: ipsique adeo Libelli, DESIDERIA ET PRECES, appellabantur. Impp. Diocletianus & Maximianus in l. 5. C. de ædific. priuat. SI IS, CONTRA QVEM PRECES FVNDIS. Et in l. 19. C. de donationib. IN EVM, CONTRA QVEM PRECES FVNDITIS. Item in l. 30. C. de transactionibus: EORVM, CONTRA QVOS PRECES FVNDITIS. Et l. 19. C. de liber. caus. *Ab eo,* CONTRA QVEM FVNDIS PRECES. Impp. Seuerus & Antoninus l. 2. C. de institut. & substitut. *Cum ex iis* PRECIBVS, QVAS LIBELLO COMPLEXA ES, DECLARETVR. Sic & in l. 3. C. de duobus reis: EXPRIMERE DEBVERAS TVIS PRECIBVS. In l. 4. C. de rer. permut. CVM PRECIBVS TVIS EXPRESSERIS. In l. 18. C. de probationibus: CVM PRECIBVS TVIS SIGNIFICES. In l. 14. C. de donat. int. vir. & vx. *Voluntatis non iuris quæstionem* IN PRECES TVAS CONTVLISSE, *palam est.* In l. vlt. C. si minor se maior. *Ea, quæ* IN PRECES CONTVLISTI. Et in l. 3. C. de Adoption. *Nec vllam idoneam causam* PRECIBVS TVIS ADDIDERIS. Præterea in l. 13. C. de transactionibus: QVAE PRECIBVS COMPLEXVS ES. Item l. 15. C. de Procurator. *Litem te redemisse, contra bonos mores,* PRECIBVS *manifeste* PROFESSVS ES. In l. 20. C. ad L. Cornel. de fals. *Exemplum* EDITIONIS PRECVM. In l. 2. C. de error. Aduoc. *Errores eorum, qui* DESIDERIA, ID EST PRECES, *scribunt.* In l. 3. C. de postul. *Quantitatem, quam* DESIDERIO TVO COMPLECTERIS.

Atque huiusmodi Precibus, Tabularum, Instrumentorum, Actorumue, in quibus arcem causæ & intentionis suæ collocabant, aut quæ dubitationem mouebant, inserere solitos supplicantes, apparet ex l. 2. C. de vsufruct. l. 14. C. de donat. int. vir. l. 1. C. de contrah. stip. l. 2. C. de err. Aduocat. Et l. 2. C. de Delator. lib. X. & l. 17. C. ex quibus caus. infam. Vnde Diocletianus & Maximianus in l. 15. C. de transact. *Vt responsum,* inquiunt, *congruens accipere possis,* INSERE PACTI EXEMPLVM. Responsum etiam Papiani, precibus insertum, refert Gordianus in l. 12. C. de legat.

XXII. RESCRIPTORVM AD LIBELLOS DATORVM *seges in* PANDECTIS *indicata.*

For-

l) Ceterum *Subnotatio* dicebatur, siue *Adnotatio*, eiusmodi Rescriptum, quo Princeps libellis priuatorum hominum rescribebat, v. *Iac. Gothofred. Cod. Theod. Paratit. de diuers. Rescr.* de forma autem libellorum, quibus subnotabatur conf. ipse *Brisson. Sel. Ant. III, 7.* vbi etiam exhibetur exemplum libelli & subscriptionis idem, quod hic ponitur, cum aliqua tamen lectionis varietate. Nam ibi non solum legitur *fictili sarcoph.* quod etiam hic adnotatum est, sed etiam *sepulcrum* pro *feretrum* s. *secretum* & pro *Optimo* Cos. *Opimiaio.* Ceterum in hoc libello pro *ego me esse desiero* putem legendum esse *egomet*, quamuis *ego* in *Antiq. Sel.* omissum reperiatur.

m) Hoc Græcum rescriptum emendarunt, illustrarunt *Iac. Gothofred.* Diss. de *Imperio Maris* & *Bynkershoek* Exercit. *ad Legem Αξίωσις* in Opusc. T. I.

Formulæ autem huiusmodi Rescriptorum ad Libellos, certam definitionem, modumque non habent. Infinitæ enim sunt, cum hoc Rescriptorum genere totus fere Iustiniani Codex constet. In Pandectis vero directa huiusmodi Rescriptorum verba referuntur, in l. 13. & l. 29. D. de Probation. l. 52. §. 5. D. pro soc. l. 71. D. de contrah. empt. l. 9. §. 4. & l. 19. §. 9. D. locati. l. 17. pr. & §. 1. & l. 32. D. de vsur. l. 9. §. 5. D. de Iur. & fact. ignor. l. 20. & l. 57. §. 1. D. de ritu nupt. l. 1. §. 3. D. de legitim. tutor. l. 12. §. vlt. & l. 24. D. de tutoribus & curat. l. 2. §. 2. D. de his qui pet. tut. l. 13. §. vlt. D. de excusation. l. 24. D. de Testament. mil. l. 1. §. 28. D. de S. C. Syllan. l. 6. §. 4. D. de pecul. leg. l. 3. §. vlt. & l. 13. §. 1. D. de Aliment. leg. l. 3. §. 4. D. si cui plus quam per Leg. Falcid. l. 16. §. vlt. D. ad S. C. Trebellian. & l. 29. eod. l. 1. §. 11. D. vt legator. seu fideicommiss. l. 3. §. 5. D. de Carbon. Edicto. l. 3. & 36. D. de fideicommiss. libert. l. 2. D. de term. moto. l. 6. D. de custod. reor. l. 38. §. 6. & 8. D. ad L. Iul. de Adulter. l. 4. D. ad L. Cornel. de Sicar. l. 29. D. ad L. Cornel. de fals. l. 1. §. 1. 16. 22. & 27. & l. 15. D. de Quæstionibus, l. 27. D. de pœnis, l. 6. & l. 7. §. 3. D. de bon. damnat. l. 2. D. de bon. eor. qui ante sentent. l. 1. D. an per alium caus. appellat. l. 2. §. 1. l. 3. §. 5. & 6. & l. 34. & l. 48. D. de Iur. fisc. l. 21. §. 6. & l. 23. D. ad municip. l. 6. & l. 14. §. 4. & §. vlt. D. de munerib. & honor. l. 5. D. de Operib. public. l. 1. §. 5. & l. 8. D. de Pollicitationib. l. 1. §. 10. & §. seq. D. de extraordinar. cognit.

XXIII. *Formulæ in Rescriptis ad libellos datis:* CVM PROPONAS: *item:* SI, VT PROPONIS: *hisque similes aliæ.*

Sunt tamen in illa vulgari Rescriptorum, quorum tanta multitudo & copia Pandectis & Codice continetur, specie, quædam non contemnendæ auctoritatis verba, quorum ceu solennium quo minus ratio habeatur, non intercedo. Tritum quidem & peruulgatum est hoc Rescriptorum
273 exordium: CVM PROPONAS. Cuius origo, si non ab vltima antiquitate & memoria, at certe ab ea ætate repeti potest, quæ magnum & vberem eximiorum Iurisconsultorum prouentum tulit. Habemus enim instrumenta originis firma, in l. 19. §. 9. D. locat. l. 1. C. de Aduoc. fisc. l. 1. C. quemadmod. ciuil. mun. l. 1. C. de Interdict. l. 1. C. de liber. exhib. l. vlt. C. de fideiussor. tutor. l. 7. C. de testament. milit. l. 3. C. de hered. instit. l. 6. D. de inoffic. testament. l. 4. D. de dolo l. 19. D. de iure dot. l. 1. C. si maior. fact. alienat. l. 1. 3. & 8. C. de fideicommiss. libert. l. 2. C. de acquir. possess. l. 20. C. de donat. int. vir. & vx. l. 8. C. qui pet. tutor. l. 4. C. de impuber. l. 3. C. de fideicomm. l. 1. & 2. C. de condition. insert. l. 4. C. vt in poss. leg. l. 11. C. de testam. manum. l. 6. C. ingen. manum. l. 6. C. de reb. cred. l. 2. C. pro soc. l. 4. C. de contrah. empt. l. 1. C. de collus. deteg. l. 16. & 21. C. de pact. l. 3. C. de inoffic. testam. l. 3. C. de fideiussor. l. 1. C. de municip. l. 2. C. de sent. pass. l. 4. C. quando prou. l. 1. & 7. C. si quis alt. l. 3. C. ne vxor pro mar. l. 9. C. de bon. auct. iudic. l. 4. C. qui pot. in pignor. l. 6. C. de testament. mil. l. 4. C. de remiss. pign. l. 22. C. de donat. l. 19. C. de fals. l. 6. C. de muner. patrim. l. 4. C. de his, qui num. liber. l. 2. C. de vend. reb. ciuit. l. 10. C. de quæst. l. vlt. C. quo quisque ord. l. 1. C. sumpt. iniunct. l. 6. C. de his, quibus vt indign. l. 3. C. de Codicill. l. 2. C. de partu pign. l. 2. 6. 11. 17. & 34. C. de transactionibus, l. 8. C. de his, quæ vi.

Iisdem Principibus, a quibus Iureconsulti in consilium adhibebantur, placuisse video principia hæc: SI, VT PROPONIS, l. 6. C. de negot. gest. l. 1. C. de dignitat. l. 12. C. de pact. l. 4. C. de ædific. priuat. l. 3. C. si ex fals. instr. l. 1. C. de lib. exhib. l. 3. C. si quis alt. vel sibi. l. 3. C. si reus vel accus. l. 3. C. si tut. vel cur. fals. alleg. l. 4. & 5. C. quomodo & quando iud. l. 6. C. de exec. rei iud. l. 5. C. de nupt. l. 5. C. de donat. int. vir. l. 3. C. de confirm. tut. l. 1. C. vt caut. post. pub. l. 4. C. de seruo pign. dat. l. 2. C. de seru. Reip. l. 3. C. quando prouoc. l. 18. C. de fideiuss. l. 22. C. de euiction. l. 12. C. de adulter. l. 5. C. de bon. proscr. l. 6. C. de sent. pass. l. 2. C. de munic. l. 1. C. ne quis lib. inuit. QVONIAM PROPONIS, l. 28. C. de transact. l. 2. C. vbi & apud quem l. 5. C. de nouation. l. 18. C. de negot. gest. Eiusdem non minus æui, quam argumenti sunt hæc: CVM PROFITEARIS, l. 2. C. de his, quæ vi, l. 1. C. si aduers. credit. l. 1. C. de pact. l. 1. C. de sent. quæ sine cert. quant. l. 24. C. de solut. l. 3. C. de adoptionibus, l. 4. C. de reuoc. donat. l. 1. C. de crim. expil. hered. l. 4. C. de fide instr. lib. X. CVM DICAS, l. 1. §. 3. D. de appellationibus, l. 2. C. de procurat. l. 1. C. de Professor. & Med. lib. X. l. 2. C. de filiisfam. lib. X. l. 2. C. de his, quæ vi. l. 4. C. de instit. & substitut. l. 5. C. de postl. reuers. l. 2. C. qui ætate vel profess. lib. X. l. 6. C. de accusationibus, l. 2. & 3. C. qui morbo lib. X. l. 1. C. de expens. ludor. l. 2. C. si sæp. in integr. restit. l. 10. tit. de pactis, Cod. Gregoriani. SI, VT DICIS, l. 4. C. ad S. C. Turpil. QVONIAM DICIS, l. 1. C. si aduers. dot. l. 4. C. de procuratoribus. CVM ALLEGES, &, CVM ALLEGAS: l. 2. C. de peric. & comm. rei vend. l. 1. C. qui dare tutor. l. 4. C. de exceptionibus, l. 2. C. ne fisc. vel Respubl. l. 2. C. de negot. gest. l. 3. C. si vend. pign. agat, l. 4. C. de castrens. pecul. lib. XII. l. 4. C. de exceptionibus, l. 5. C. de re milit. lib. XII. SI, VT ALLEGAS, l. 3. C. de in rem. dand. tut. l. 16. C. de excusat. tutor. l. 2. C. si aduers. tutor. libert. l. 4. C. ad L. Cornel. de sicar. l. 9. C. de transactionibus, l. 5. C. an seruus pro suo fac. l. 1. C. de pedan. iudicibus, l. 1. C. de inoffic. donation. VT ALLEGAS, l. 2. C. si aduers. lib. l. 2. C. si aduers. creditor. l. 1. C. de ord. cognit. l. 3. C. de dolo, l. 9. C. de transactionibus. QVOD ALLEGAS, l. 13. D. de rebus cor. l. 2. C. de negot. gest. l. 9. C. de

C. de euictionibus, l. 1. C. de noxalibus act. l. 12. C. de administr. tutor. & l. 2. C. de iudic. Item: CVM ADSEVERES, vel, ADSEVERAS, l. 9. C. de his, quibus vt indign. l. 2. C. si in fraud. patr. l. 1. C. de præscript. XXX. ann. SI, VT ADSEVERAS, vel, QVOD ADSEVERAS, l. vlt. C. si pign. conuent. l. 15. C. de solut. l. 6. C. de accus. CVM ADFIRMES, l. 7. §. 5. D. de don. int. vir. & vx. l. 8. C. de lib. caus. l. 3. C. de postlim. reuers. VT ADFIRMAS, l. 15. C. de adm. tut. l. 1. C. donat. quæ sub mod. CVM VOS ADFIRMETIS, l. 1. C. si adu. vend. pign. l. 1. C. qui ætate vel profess. l. 4. C. si aduers. rem iud. CVM SVGGERAS, l. 5. C. de solut. l. 2. C. de fide & iur. hast. fisc. lib. X. CVM SIGNIFICES, l. 11. C. eod. CVM COMMEMORES, l. 11. C. de donat. & l. 1. eod. tit. in Cod. Hermog. Non fraudandus laude sua est Imperator Zeno, qui vniuersa Rescripta sub ea conditione proferri præcepit: SI PRECES VERITATE NITANTVR, l. 7. C. de diuers. rescript. Cui congruit illud Diocletiani: SI VERA SVNT, QVAE PRECIBVS COMPLEXVS ES, l. 13. C. de transact. &: SI HOC ITA EST, l. 5. C. ad L. Corn. de sicar. QVAE SI ITA SVNT, l. 2. C. si mat. indemnit. IDQVE IN VERITATE ESSE PRAESIDI PROBAVERIS, l. 2. C. quibus ex caus. maior. SI ALLEGATIONIBVS TVIS FIDEM ADESSE PERSPEXERIT, l. 3. C. qui morbo se excus. l. vlt. C. si aduers. fisc. l. 3. C. de fideiussor. Alibi legimus: AN VERITAS ALLEGATIONI TVAE ADSISTAT, P. P. EXAMINABIT, l. 1. C. si aduers. dot. *Intelligere debetis*, *probari debere*, FIDEM PRECIBVS VESTRIS ADESSE, l. 5. C. de fide instr. Aut: ASSISTERE: vt scriptum est in l. 2. tit. si amiss. instrum. cred. pet. Cod. Gregor. Vnde rescriptis plerumque additur conditio: SI P. P. ADIERIS ET ALLEGAVERIS, l. 3. C. de exec. rei iud. SI PROBAVERIS: vel: SI PROBARE POTERIS, l. 4. C. ex quibus caus. infam. l. 7. C. de his, qui vi, l. 1. C. de re iud. l. 2. C. de err. Aduoc. l. 2. C. de plagiar. l. 1. C. de remiss. pign. l. 2. C. de duobus
274 reis, l. 1, & 3. C. si vend. pign. ag. l. 1. C. si pign. conuent. l. 2. C. si aliena res, l. 1. C. de fideicommiss. l. 13. C. de transact. l. 1. C. quand. dies leg. ced. l. 1. C. si vn. ex plurib. l. 1. C. de reb. alien. SI APVD P. P. CONSTITERIT, l. 2. C. de reuoc. donat. SI APPARVERIT, l. 3. C. de transactionibus, l. 1. C. de seru. pign. dat. SI DOCVERIS, l. 9. C. de fals. l. 1. C. de fideic. libert. l. 1. C. de donat. quæ sub mod. Proinde & interdum ita imperant: DOCE, l. 1. C. rer. amotar. l. 9. C. de rei vindic. l. 1. C. de ord. iudicior. ADITO P. P. PROBA, l. 2. C. res inter al. act. l. 2. C. de commodato, APVD P. P. OSTENDE, vel, PROBA, l. 10. C. de falsis. l. 7. C. de appell. l. 4. C. de iur. & fact. ign. Inuenio & in Rescriptis, quibus scribendis Iurisconsulti adfuere, verba hæc: ADI PRAESIDEM PROVINCIAE: vt comprobatur rescripto D. Marci, quod a Paulo refertur in l. 17. D. de vsur. l. 2. D. de lib. exhib. l. 6. C. qui dare tut. l. 3. C. de inutil. stipul. Sic in l. 1. C. de ord. iud. & l. 1. C. si tut. vel curat. interu. ADITE PRAESIDEM PROVINCIAE. Item in l. 11. C. de furt. ADI RECTOREM PROVINCIAE. Et: ADI RATIONALEM NOSTRVM, l. 4. C. de fide & iur. hast. fisc. lib. X. ADI EVM, CVIVS DE EA RE NOTIO EST, l. 4. C. de distract. pign. ADI COMPETENTEM IVDICEM, l. 1. C. de lib. caus. Alias reperio: ADEAT PRAESIDEM PROVINCIAE, ADEAT COMPETENTEM IVDICEM, l. 1. C. de alim. pup. præst. l. 4. C. de his, qui accus. non poss. l. 5. C. de oper. libert. l. 2. C. si sæp. in int. rest. Alibi est: CVRA ADIRE PRAETOREM, l. 2. C. qui pet. tut. PRAEFECTVM PR. ADIRE CVRA, l. 6. C. de accusat. PRAESIDEM PROVINCIAE ADIRE NON PROHIBERIS, vel, DEBES, aut, POTES, aut, OPORTET, l. 3. C. de nox. act. l. 2. C. comm. de success. l. 16. & 23. C. de excus. tut. l. 11. C. de fideic. libert. l. 2. C. si aduers. fisc. l. 16. C. ad L. Iul. de adulter. l. 1. C. in quib. caus. tut. ADIRE DEBETIS COMPETENTEM IVDICEM, l. 1. C. de excus. tut. ADIRE SVVM IVDICEM POTES, l. vlt. C. de crim. expil. hered. POTES COMPETENTEM IVDICEM ADIRE, l. 1. C. qui pet. tut. APVD SVOS IVDICES CAVSAM AGERE DEBES, l. 1. C. de ingen. manum. A IVDICE COMPETENTE POSTVLA, l. 3. C. qui pet. tut. Denique Principem ad Præsides prouinciarum negotia remittere consueuisse per rescriptiones huiusmodi: EVM, QVI PROVINCIAE PRAEEST, ADIRE POTES, vel, POTERIS, idque interdum cum hac adiectione: IS AESTIMABIT, QVID SIT PARTIVM SVARVM, testantur Iulianus & Callistratus in l. 8. & 9. D. de offic. Præsid.

XXIV. *Formula Rescriptorum:* QVAE IN LIBELLVM CONTVLISTI, ALLEGA. *Item Formulæ, quibus* AD MAGISTRATVVM IVRISDICTIONEM CAVSA REMITTEBATVR.*

Interdum his verbis vtebantur: QVAE IN LIBELLVM CONTVLISTI, ALLEGA. Imp. Alexander, in l. 1. C. de fide & iur. hast. fisc. lib. X. QVOD IN LIBELLVM CONTVLISTI, *Procuratori meo, ad cuius officium desiderium tuum pertinet*, ALLEGA, CVI SI PROBAVERIS, &c. Idem l. 1. tit. quib. res iud. non noc. Cod. Gregorian. QVAE IN LIBELLO CONTVLISTI, PRAESIDI PROVINCIAE ALLEGA. Seuerus & Antoninus in l. 1. C. vectigal. noua. ALLEGA PRAESIDI PROVINCIAE, QVAE IN LIBELLVM CONTVLISTI. Iidem Impp. in l. 1. C. quor. bonor. IVDICIBVS, QVI SVPER EA RE COGNITVRI SVNT, DE FIDE INTENTIONIS ALLEGA. Nonnunquam Principes in hæc verba rescribebant: ADITVS P. P. CAVSA COGNITA PROVIDEBIT, vt in l. 3. C. si minor se maior. l. 2. C. de temp. in integ. rest.

l. 12. C. de iure dot. l. vlt. C. comm. diu. l. 18. C. de pact. l. 15. C. de lib. caus. vel ADITVS P. P. PERPENDET, EXISTIMABIT, EXAMINABIT, l. 1. C. vbi pup. educ. l. 12. C. de transact. l. 12. C. de his, qui accus. non poss. l. 1. C. si aduers. dot. l. 5. C. comm. vtr. iud. l. 7. C. de adulter. ADITVS PRAECIPIET, l. 1. C. vt caus. post pub. l. 5. C. de ingen. man. ADITVS RECTOR PROVINCIAE HORTABITVR, l. 8. C. de liber. caus. RECTOR PROVINCIAE ADITVS SVAM NOBIS COMMODABIT NOTIONEM, l. 3. C. de lib. exhib. ADITVS RECTOR PROVINCIAE PRO SVA GRAVITATE PROVIDEBIT, vel, CVRABIT, l. 18. C. de pact. l. 4. C. si adu. rem. iud. RECTOR PROVINCIAE ADITVS CAVSAM COGNOSCERE DECIDEREQVE SVA SENTENTIA CVRABIT, l. 2. C. si a non compet. iud. ADITVS P. P. CONSVETVM EXERCERI IVBEBIT ORDINEM IVRIS, l. 4. C. de patr. potest. POTERIS ADITO PRAESIDE PROVINCIAE POSTVLARE, l. 3. C. de his, quæ vi metusue cau. l. 6. C. de restitut. milit. ADITO PRAESIDE PROVINCIAE IMPETRABIS, l. 9. C. de administr. tut. ADITVS P. P. IVBEBIT, l. 1. C. si vend. pign. agat. l. 14. C. de remiss. pign. ADITVS P. P. AD SOLVTIONEM COMPELLET, l. 1. C. de fide instr. Non dissimiles formulæ reperientur in l. 7. C. de his, quæ vi, l. 4. C. si vend. pign. agat. l. 9. C. de bon. auct. iud. poss. l. 5. C. ad L. Fab. de plagiar. l. 2. C. de crim. expil. hered. l. 2. C. res int. al. act. l. 2. C. de Commodato. l. 8. C. de act. empt.

XXV. *Formulæ, quibus*, COMPETENTEM IVDICEM ADEVNDVM ESSE, *rescribebatur.*

Quandoque etiam, COMPETENTEM IVDICEM, vel, EVM, CVIVS DE EA RE NOTIO ERAT, ADEVNDVM rescribebant. Sic Imp. Antoninus: POTES TV COMPETENTEM IVDICEM ADIRE, l. 1. C. qui pet. tut.
275 ADITVS COMPETENS IVDEX COGNOSCET, l. 2. C. vbi de crim. ADITI A TE COMPETENTES IVDICES IVBEBVNT, l. 5. §. 7. D. de agnosc. & al. lib. & l. 9. C. si cert. pet. l. 7. C. de testam. tut. l. vlt. C. si omis. caus. test. l. vlt. C. de al. lib. ADITVS COMPETENS IVDEX CAVSAM EXAMINABIT, l. 1. C. ne de statu des. ADITVS COMPETENS IVDEX DISPICIET, vel, AESTIMABIT, vel, IVBEBIT, l. 1. C. de præd. min. l. 3. C. de confirm. tut. l. vlt. C. si om. caus. test. COMPETENS IVDEX TE ADEVNTE PROVIDEBIT, l. vlt. C. vt in poss. leg. IS, CVIVS DE EA RE NOTIO EST, ADITVS CVRABIT, l. 6. D. si cui plus, quam per L. Falc. IS, CVIVS DE EA RE NOTIO EST, ADITVS, RATIONEM DESIDERII TVI HABEBIT, in rescripto D. Marci, ad Popil. Rufum, §. 1. Inst. de eo, cui libertat. caus. bon. addic. ADITO EO, CVIVS SVPER EA RE NOTIO EST, PETERE NON VETABERIS, l. 7. C. qui pet. tut.

Nonnumquam simpliciter ita rescribebant: P. P. VOS AVDIET, l. 5. C. de pign. l. 1. C. si tut. vel cur. fals. alleg. RECTOR PROVINCIAE AVDIENTIAM PRAEBERE NON DVBITABIT, l. 12. C. ad L. Fab. de plag. PRAESIDIS PROVINCIAE NOTIO EST, l. 2. C. si aduers. fisc. PROCONSVL PRAEBEBIT NOTIONEM SVAM, l. 1. C. si ex fals. instr. P. P. COGNOSCET, aut, DISCEPTABIT, l. 6. C. quando prou. non est nec l. 6. C. de reb. credit. l. 16. C. de euictionib. APVD PRAESIDEM PROVINCIAE COGNOSCETVR, l. 11. C. de liber. caus. P. P. CAVSA COGNITA STATVET, aut, PROVIDEBIT, l. 1. C. quæ sit longa consuet. l. 3. C. de ædif. priuat. l. 2. C. de temp. in integr. restit. l. 2. C. de ædif. priuat. P. P. AESTIMABIT, l. 1. C. de patr. potest. l. 11. C. de excusat. tut. l. 4. C. de obsequ. patron. præst. l. 2. C. si aduers. fisc. P. P. INTELLIGAT, AN AVDIENDVM SIT CRIMEN, NEC NE, l. 8. C. ad L. Fab. de plag. P. P. RESTITVI IVBEBIT, l. 12. & 16. C. de euiction. l. 5. C. de rei vind. l. 2. C. comm. diuid. l. 3. C. de donat. int. vir. l. vlt. C. de partu pign. l. 4. C. de oper. lib. RESTITVI PROVIDEBIT, vel, EFFICIET, l. 10. C. de furt. l. 21. C. de euict. l. 3. C. de præscript. long. temp. l. 4. C. de ingen. manumiss. P. P. SECVNDVM IVRISDICTIONIS FORMAM IVBEBIT, l. 9. C. de legat. & alias: IVBEBIT, l. 2. C. de exec. rei iud. l. 1. C. ad exhib. l. 3. C. de relig. l. 12. & 16. C. de euictionib. sic & in l. 7. C. de suspect. tutorib. & l. 2. C. de pignorib. item l. 2. C. de pact. pignor. l. 17. C. ad Legem Cornel. de fals. A RECTORE PROVINCIAE IMPETRABIS RESTITVI TIBI, l. 18. C. ad L. Iul. de adulter. P. P. VINDICTAM CONGRVENTEM IMPERTIRI NON DVBITABIT, l. 7. C. de obsequ. patron. præst. & IVRISDICTIONEM IMPERTIETVR, l. 14. C. de fideiussorib. Et: IS, QVI PROVINCIAM REGIT, IN IMPERTIENDA COGNITIONE SVAS PARTES SECVNDVM LEGES EXHIBEBIT, l. 2. C. si aduers. rem iudicat. & l. 4. C. de in lit. iurand. RECTOR PROVINCIAE AVCTORITATIS SVAE AVXILIVM IMPERTIRI NON DVBITABIT, l. 10. C. de pignorib. sic & in l. 1. C. si mancip. ita venier. PRAEFECTVS VRBI IMPERTIET FACVLTATEM. Alias legitur: P. P. NON PATIETVR, NON SINET, NON PERMITTET, l. 8. C. de sentent. pass. l. 4. C. de execut. rei iud. l. 1. 3. & 4. C. quemadm. ciuil. mun. l. 5. C. de adqu. poss. l. vlt. C. de iure Reip. PRAESES INTERPELLATVS VIM FIERI PROHIBEBIT, l. 9. C. de transact. & l. 2. tit. si sub alter. nom. res empt. in Cod. Gregor. PRAESES PROVINCIAE CVRAE HABEBIT, vel CVRABIT, l. 1. C. vbi caus. stat. l. 8. C. de captiuis & postl. l. 6. C. de iniur. l. 32. C. de transact. l. 9. C. de remission. pign. & l. 5. C. de actionib. empt. l. 8. C. de appellat. PRAESES PROVINCIAE AD

SVAM

SVAM SOLLICITVDINEM REVOCABIT, l. 1. C. quæ sit longa consuet. l. 2. C. de delatorib. PER PRAESIDEM PROVINCIAE COGET, l. 11. C. de donat. int. vir. RECTORIS PROVINCIAE AVCTORITATE COMPELLETVR, l. 5. C. de patr. potest. PRAESES PROVINCIAE EFFICACI INSTANTIA COMPELLET, l. 6. C. de captiu. & postl. PRAESES PROVINCIAE INTERCESSIONE AVCTORITATIS SVAE PROSPICIET, l. 1. C. de abolitionib. POTERIS INTERCESSV PRAESIDIS PROVINCIAE RECVPERARE, l. 2. C. si pign. pignori dat. PRAESIDIS AEQVITAS FACIET, l. 1. C. si propter inimicit. PRAESES DESIDERIO VESTRO MEDEBITVR, vel, MEDELAM IVRIS ADHIBEBIT, l. 5. C. de appell. l. 17. C. de euiction. PRAESES PROVINCIAE NON IGNORAT, vel, NON IGNORABIT, l. 3. C. de sentent. & interlocut. l. 2. C. de legitim. hered. l. 1. C. de pericul. success. l. 1. C. sumptus iniuncti. PRAESES PROVINCIAE MINIME AMBIGET, l. 1. C. si post creation. Vlpianus in l. 3. §. vlt. D. de alim. leg. Diuum Pium Rubrio cuidam Telesphoro in hæc verba rescripsisse refert: CONSVLES, VOCATIS HIS, A QVIBVS VOTIS ALIMENTA DEBERI EX CAVSA FIDEICOMMISSI CONSTITERIT, VEL OMNES AB VNO, VEL FACTA PRO RATA DISTRIBVTIONE, QVIS ET A QVIBVS PERCIPIATIS, DECERNENT. FISCVS ENIM, SI EO NOMINE QVID AB EO VOBIS DEBERETVR, EXEMPLVM SEQVETVR. IAM NVNC SCIATIS, PARTES EORVM, QVI SOLVENDO ESSE DESIERINT, NON PERTINERE AD ONVS RELIQVORVM HEREDVM.

XXVI. *Prætores, Procoss. Præsides prouinciarum*, VIRI CLARISSIMI; *Consules*, AMPLISSIMI; *Præfecti Vrbi*, AMICI, *in Rescriptis Impp. appellabantur.*

Hoc loco alienum non erit, eas appellationes inserere, quas ex Imperatorum Rescriptis,
276 Rectores prouinciarum, aliaque potestate, dignitateue præditos, vbi eorum mentio incideret, reportasse scio.

Sane tam Prætores, quam Procoss. VIROS CLARISSIMOS in Rescriptis appellatos, docent l. 3. C. de procurat. l. 3. & 5. C. ex quib. caus. infam. l. 1. C. si aduers. libert. l. 1. C. si aduers. credit. l. 1. C. si ex fals. instr. & Rescriptum Diui Pii ad libellum Alfii in fragmentis Pithœanis collat. LL. Mosaic. & Roman. tit. 3. & l. 1. tit. ex delict. defunct. in Cod. Hermogeniano & l. 1. de iur. fisc. in eod. Codice. Eademque appellatione Præses prouinciæ ab illis ornabatur, l. 1. C. in quib. caus. tut. & l. 3. C. si aduers. rem iudic. l. 9. C. de transact. l. 2. C. si aduers. fisc. l. 14. C. de fideiuss. l. 2. C. de ord. iud. l. 2. C. de delat. lib. X. l. 5. C. de pign. & l. 1. tit. si amiss. vel reddit. instrum. in Cod. Gregorian. Hoc idem indicatum fuisse notis istis: P. P. V. C. Magno testis est, qui eas ita interpretatur: PRAESES PROVINCIAE VIR CLARISSIMVS.

Consules vero AMPLISSIMI vocantur in Diuorum Fratrum Rescripto apud Vlpianum l. 1. §. 3. D. de Appell. Ex quo rescripto hoc amplius discimus, Præfectum Vrbi, cum in eum sermonem veniebant, AMICVM ab Impp. appellatum. Illic enim legere est: *Ad Iunium Rusticum*, AMICVM NOSTRVM, PRAEFECTVM VRBI, *prouocares.* Imp. Alexander in l. 1. C. si mancip. PRAEFECTVS VRBI, AMICVS NOSTER, *impertiet facultatem.* Idem in l. 4. C. de inutilib. stipul. *Secundum responsum Domitii Vlpiani*, PRAEFECTI ANNONAE, IVRISCONSVLTI, AMICI MEI. Sic in Seueri & Antonini rescripto l. vlt. D. de offic. Præf. Vigil. *Ad Fabium Cilonem*, PRAEFECTVM VRBI, AMICVM NOSTRVM. Impp. Valerianus & Galienus in l. 1. tit. si aduers. donat. spons. fact. in Codice Gregoriano. *Opponet*, aiunt, *auctoritatem suam Iulius Donatus* V. C. PRAEFECTVS VRBI, AMICVS NOSTER. Imp. Aurelius in l. 1. tit. ex delict. defunct. in Cod. Hermogen. *Auditis itaque partium allegationibus*, V. C. PROCONSVL PROVINCIAE AFRICAE, AMICVS NOSTER, *in pronuntiando formam iuris sequetur.* Diocletianus & Maximianus in l. 4. C. de iur. & fact. ignor. *Ostende igitur hoc apud* CORRECTOREM, VIRVM CLARISSIMVM, AMICVM NOSTRVM. Traianus Plinio lib. X. Epist. 23. *Notum mihi facere debebis, vt epistolam tibi ad Pompeium Plantam*, PRAEFECTVM AEGYPTI, AMICVM MEVM, *mittam.* Cuius promissi fidem impleri postulans Plinius, Epist. 5. *Rogo ergo*, ait, *Indulgentissime Imperator, vt mihi ad Pompeium Plantam, Præfectum AEgypti*, AMICVM TVVM, *sic vt promisisti, epistolas mittas.* Quæ verba, credibile est, significata his notis: AM. N. licet eas aliter Magno interpretur. Iurisconsultos etiam Amicos vocant Diui Fratres, in l. 17. D. de iur. patron. & Præfectos Præt. Antoninus in l. 1. C. de sentent. pass. Nunc ad interruptam Rescriptorum seriem redeamus.

XXVII. *Iterum de Formulis, quibus remittebantur litigatores* AD IVDICEM COMPETENTEM, *siue*, CVIVS DE EA RE NOTIO ESSET.

Simili, quo de prouinciarum Præsidibus, modo, de Competente quoque Iudice, ad quem sæpe, nullo speciali Magistratus potestatisue nomine expresso, litigatores ab Imperatoribus remissos prædiximus, rescribebant, vt in l. 4. C. si seru. export. COMPETENS IVDEX COGNITIONEM PRAEBEBIT. In l. 1. C. quemadm. testam. aper. & l. 2. C. de alend. liber. COMPETENS IVDEX IVBEBIT. In l. 1. C. ne tut. vel curat. & l. 9. C. de his, qui accus. non poss. COMPETENS IVDEX NON IGNORAT. Alias rescribitur: COMPETENS

TENS IVDEX PRAESTARI CVRABIT, l. 1. C. de AEdilit. actionib. APVD COMPETENTEM IVDICEM ACCVSARE POTERIS, l. 3. C. de nupt. COMPETENS IVDEX SOLVI PRAECIPIET, l. 2. C. de dot. promiss. COMPETENS IVDEX AESTIMABIT, l. 1. C. diuortio facto, l. 3. C. de alend. liber. POTVIT ET DEBVIT COMPETENS IVDEX, l. 2. C. in quib. caus. tutor. IVDEX COMPETENS PRAESTET, l. 7. C. de his, qui accus. non poss. A COMPETENTI IVDICE POSTVLARE NON PROHIBERIS, l. 9. C. de bon. auctorit. iud. possid. SI COMPETENTI IVDICI PROBAVERIS; l. 1. C. quando dies legat.

Quandoque etiam, EVM, CVIVS DE EA RE NOTIO EST, dicunt: quæ verba his notis C. D. E. R. N. E. scribi solita, Magno auctor est. Sic in l. 2. C. de in lit. dand. tutore: IS, CVIVS DE EA RE NOTIO EST, AESTIMABIT. In l. 3. C. de compensationib. IS, CVIVS DE EA RE NOTIO EST, IVBEBIT. In l. 2. C. si aduers. libert. AB EO, CVIVS IVRISDICTIO, CONSVLI DEBET. Et l. 1. C. si minor se maior. dixer. POSTVLARE APVD EVM, CVI DE EA RE IVRISDICTIO EST, POTES. Alias: IS APVD QVEM RES AGITVR, IVBEBIT, l. 2. C. de edend. IDQVE CVRABIT IS, AD CVIVS PARTES EA RES PERTINET, l. 1. C. in integr. restit. postul. Alibi est: IVDEX, QVI SVPER EA RE DATVS ERIT, VEL QVI SVPER EA RE COGNITVRVS EST, vt in l. 2. C. arbitr. tutel. l. 3. C. de administr. tut. l. 1. C. quor. bonor. IVDEX TVTELAE IVDICIO REDDITVS, l. 3. C. arbitr. tut. IVDEX, QVI SVPER FIDEICOMMISSIS IVS DICIT, PRAESTARI IVBEBIT, l. 2. C. de vsur. & fructib. legat. APVD EVM, QVI DE HEREDITATE IVDICATVRVS EST, *decidi oportet*, l. 3. C. ne de statu. def. Interdum generaliter: IVDEX PROVIDEBIT, DE VERITATE COGNOSCET, AESTIMABIT, NON IGNORABIT, l. 8. C. de fide instrument. 277 l. 2. C. de in lit. dand. tut. l. 1. C. de his, qui accus. non poss. l. 3. C. de vsuris pupill. l. 4. C. ad exhib. &: IVDICES AESTIMABVNT, in rescripto D. Marci, quod ab Vlpiano refertur in l. 5. §. 14. D. de agnoscend. & alend. lib.

XXVIII. *Verba, quibus* AGENDI POTESTAS DIRECTO *in Rescriptis* DABATVR, *&* *quibus* OBLIQVE.

Agendi vero potestatem Impp. ad desideria rescribentes, modo directis, modo obliquis verbis faciebant. Directis, in hunc modum: IVDICIO CONSISTE, l. 1. C. de actionib. empt. l. 9. C. de negot. gest. l. 3. C. de heredib. tutor. l. 1. C. commun. diuid. l. 3. C. de exceptionib. AGE, l. 3. C. de transactionib. Et: APVD PRAESIDEM AGE, l. 4. C. ad L. Iul. de vi publ. EVOCA AD PRAETOREM, l. 3. C. de procuratorib. APVD SVVM, vel, APVD COMPETENTEM IVDICEM, CONVENI, l. 1. C. de vend. rer. fisc. & l. 6. C. de Test. tut. COMPETENTER CONVENI, l. 4. C. quand. ex fact. tutor. APVD RECTOREM PROVINCIAE CONVENI, l. 27. C. de pignorib. PRAESIDALI NOTIONE CONVENITO, l. 20. C. de pignorib. IVDICIO SECVNDVM IVRIS FORMAM CONVENITE, l. 1. C. si tutor. vel curat. interuen. l. vlt. C. si aduers. vendit. pignor. SECVNDVM IVRIS FORMAM EXPERIRE, l. 3. C. famil. ercisc. ADITO PRAESIDE PROVINCIAE, EXPERIRE ACTIONE COMPETENTI, l. 4. C. si vend. pign. ag. l. 2. C. de ord. iudicior. ACTIONEM DIRIGE. l. 2. C. ad L. Iul. de vi publ. ACTIONE VTERE, l. 1. C. de Lege Aquil. PERSEQVERE, l. 2. C. de probationib. l. 4. C. de crim. expil. heredit. Eiusdem generis sunt hæc: POSTVLA SVSPECTOS, l. 2. C. de suspect. tutor. POSTVLA EXHIBERI, l. 1. C. de liber. exhib. DENVNTIA, l. 18. C. de administr. tutor. l. 9. & 23. C. de euictionib. DEPONE, l. 19. C. de vsur. ADMONE, l. 1. & 7. C. qui pet. tutor.

Obliquis vero verbis sic: CONSISTERE POTES, l. 2. C. de euictionib. l. 1. C. de Magistratib. conueniend. AGERE, PETERE, CONVENIRE, POTES, l. 9. C. arbitr. tutel. l. 4. C. de noxalib. actionib. l. 4. & 13. C. de furt. l. 1. C. ad Trebell. l. 3. C. de impuber. l. 1. C. de vsucap. pro empt. l. 1. C. quor. legator. l. 18. C. de euictionib. APVD PRAESIDEM, vel, RECTOREM PROVINCIAE AGERE, vel, PERSEQVI POTERIS, l. 6. C. de jur. delib. l. 33. C. de transaction. l. 17. C. de inoffic. test. ADITO RECTORE PROVINCIAE CONVENIRE POTES, l. 9. C. de bon. auct. iud. poss. l. 26. C. de transactionib. EXPERIRI POTES, l. 1. C. de non numer. pecun. l. 1. C. de Testament. tut. l. 1. C. mandati, l. 1. C. Famil. ercisc. l. 1. C. quor. legator. PERSEQVI POTES, l. 17. & 18. C. de inoff. Test. l. 15. C. de euiction. PETERE, vel DIRIGERE PETITIONES, vel ACTIONEM, POTES, l. 1. C. de in lit. dand. tut. l. 2. C. de except. VINDICARE POTES, l. 9. C. de petit. hered. & l. 3. C. de rei vindic. l. 10. C. qui pet. tutor. l. 4. C. mandati. ACTIONE COMPETENTE EXPERIRI POTERIS, l. 9. C. de donat. inter. vir. & vx. ACTIONE CONSEQVI POTES, l. 11. C. de negotiis gestis. POSTVLARE, vel SVSPECTVM FACERE POTES, l. 1. & l. 4. C. de suspect. tutorib. PETERE, vel CONVENIRE DEBES, l. 1. C. de heredit. actionib. l. 21. C. de fideicommiss. APVD PRAESIDEM PROVINCIAE AGERE DEBES, l. 9. C. de donationib. Alias: AGERE, PETERE, EXPERIRI, CONVENIRE, NON PROHIBERIS, vel NON VETARIS, l. 12. & 17. C. de furt. l. 5. & 16. C. de fideicommiss. l. 14. C. ad L. Falcid. l. 4. C. ne de statu defunctor. l. 1. C. quib. res iud. non noc. l. 3. C. de priuileg. fisc. l. 17. C. de pignorib. l. 6. C. de except. l. 5. C. de remiss. pignor. l. 3. C. de crim. expil. hered. l. 24. C. de transactionibus. Addunt quandoque: MORE IVDICIORVM CONVENIRE, vel PERSEQVI NON PROHIBERIS, l. 4. C. ne de statu defun-

defunctor. l. 10. C. de procuratorib. ET MORE SOLITO PER IVDICEM ACTIONES EXERCERE NON PROHIBERIS, l. 1. C. de seruitutib. l. 12. C. de pact. MORE SOLITO PERSEQVI ET EXPERIRI, l. 14. C. ad L. Iul. de adult. l. 3. C. de iniur. Et: POENAM IVDICIORVM MORE EXIGES, l. 14. C. de pact. & MORE IVDICIORVM PERSEQVERE, l. 2. C. de probat.

XXIX. *Formulæ, quibus* PETITA, *vt æqua,* PROBABANTVR *in Rescriptis.*

Plane his, quos æquum postulare iudicabant, ita rescribebant: IVRE, vel, MERITO, vel, NON INIVRIA POSTVLAS, l. 1. C. rer. amotar. l. 17. C. de captiu. & postlim. l. 2. C. qui ætate. l. 1. C. de legationib. A IVDICE RECTE POSTVLABIS, l. 5. C. de bon. auct. iud. possid. vel, IVRE POSTVLABIS, l. 1. C. si tutor Reipubl. caus. NON INIVRIA POSTVLABIS, l. 3. C. de Magistr. conueniend. RECTE POSTVLAS, l. 8. C. de contrah. stipul. l. 27. C. de pact. IVRE DESIDERAS, l. 1. C. quibus ex caus. maior. IVRE CONVENIS, CONTENDIS, &c. l. 13. C. de negotiis gestis, l. 4. C. etiam ob chirograph. pec. IVSTVM EST DESIDERIVM, l. 6. C. de edend. CVM RATIONIBVS IVRIS CONGRVIT DESIDERIVM TVVM, l. 16. C. de his, qui accus. non possunt. NON INIVSTA RATIONE DESIDERATIS, l. 1. C. de conueniend. fisc. debitor. NON IMMERITO DESIDERAS, l. 1. C. de rer. permutat. RECTE DESIDERABITIS, l. 7. C. ad L. Falcid. SECVNDVM RATIONEM IVRIS EXISTIMAS, l. 1. C. solut. matrim. CIVILE EST, QVOD EXIGIT ADVERSARIVS, l. 5. C.
278 de furt. RECTE POSTVLAT, l. 9. C. de præscript. longi temp. RATIONIS EST, l. 29. C. de euictionib. l. vlt. C. si aduers. solut. l. 1. C. quæ res pignor. oblig. l. 13. C. de captiu. & postlim. l. 2. C. quemadm. ciuil. mun. RATIO SVADET, l. 2. C. de impuber. RATIO IVRIS POSTVLAT, l. 2. C. de heredit. vend. IVRIS DICTAT RATIO, l. 10. C. de heredib. instituend. AEQVITATIS RATIO SVADET, l. 14. C. de transactionib. FRVSTRA CONVENIRIS, l. 6. C. de fideiussorib. l. 2. C. si reus vel accusat. Et: FRVSTRA TE CONVENIT, l. 7. C. de fideiussorib. NON NOVVM EST, QVOD POSTVLAS, l. 2. C. de appellationib.

XXX. AD INIQVA DESIDERIA *Rescriptorum Formulæ.*

E contrario his, quorum desideria iniusta, & a ratione abhorrere videbantur, sic rescribebant: INCIVILE EST, QVOD POSTVLAS, l. 4. C. de bon. auct. iud. possid. l. 12. C. de rei vindicat. INCIVILEM REM DESIDERATIS, l. 2. C. de furt. NEQVE AEQVAM, NEQVE VSITATAM REM DESIDERAS, l. 1. C. si cert. pet. l. 19. C. de excusat. tutor. NON IVRE, &, CONTRA CONSVETVDINEM, vel, CONTRA IVRIS RATIONEM DESIDERAS, l. 1. C. ne fisc. vel Respubl. l. 1. C. de calumniatorib. l. 1. C. de re milit. l. 20. C. de euictionib. NON IVSTA RATIONE, vel, CONTRA IVRIS FORMAM POSTVLAS, l. 4. C. commun. vtr. iud. l. 11. C. de negot. gest. CONTRA IVRA POSTVLAS; l. 13. C. de collat. Et: QVA RATIONE POSTVLAS? l. 1. C. de ord. cogn. DESIDERIO TVO IVRIS FORMA, vel, AVCTORITAS REFRAGATVR, l. 27. C. de euictionib. l. 3. C. de Adoptionib. l. 4. C. de duob. reis. IMPROBVM EST DESIDERIVM, l. 16. C. de procurat. l. 10. C. de his, qui vi metusue caus. l. 27. C. de transactionib. DESIDERIVM TVVM CVM RATIONIBVS IVRIS NON CONGRVIT, l. 16. C. de his, qui accus. poss. DESIDERIVM NON HABET RATIONEM, l. vlt. C. si aduers. vendit. pign. PROFESSIO ET DESIDERIVM TVVM INTER SE DISCREPANT, l. 6. C. de munerib. patrimon. ADMITTI NEQVAQVAM POTEST RATIO DESIDERII TVI, l. 8. C. de suspect. tutorib. NVLLO IVRE, vel, NON IVRE DESIDERAS, l. 1. C. de fideicommiss. libert. l. 2. C. de testam. milit. NON IVSTE, vel, NON IVRE, aut, NON RECTE PETIS, POSCIS, POSTVLAS, l. 14. C. de solutionib. l. 18. C. de fideiussorib. l. 6. C. de bon. auctor. iud. possid. l. 5. C. commun. de successION. NON IVSTA RATIONE POSTVLAS, l. 11. C. de neg. gest. PARVM PROBE POSTVLAS, l. 10. C. de transactionib. NIMIS IMPROBE POSTVLATIS, l. 3. C. vnde vi. PARVM IVSTE PETIS, in rescripto D. Pii, l. 17. §. 1. D. de vsur. NON HABET RATIONEM POSTVLATIO TVA, in rescripto Seueri & Antonini, l. 17. D. de tutel. & rat. distr. NON HABET RATIONEM, QVOD QVERERIS, l. 4. C. de pign. DESINE POSTVLARE, l. 6. C. de reuoc. donationib. NIHIL PETERE POTES, l. 34. C. de transactionibus. CONTRA IVRIS RATIONEM CONVENIES, l. 3. C. de bon. auct. iud. possid. AEQVITATIS, vel, HVMANITATIS RATIO NON PERMITTIT, vel, NON PATITVR, l. 4. C. de edend. l. vlt. C. ne fisc. rem quam vendid. l. 1. C. de repud. l. 23. C. de excusationib. tutorum. l. 1. C. de furt. NVLLA RATIO PERMITTIT: vel, SVADET, l. 4. C. de pact. l. 4. C. arbitrar. tut. NVLLA RATIO DESIDERAT, l. 6. C. de transactionib. l. 10. C. quomod. & quand. iud. PVBLICI IVRIS AVCTORITAS NON SINIT, l. 4. C. de incolis. IVRA PROHIBENT, vel, NON PATIVNTVR, l. 19. l. 29. & 30. C. de transactionib. RATIONIS NON EST, l. vlt. C. quo quisque ordin. conueniend. NVLLA RATIONE EXISTIMAS, l. 4. C. de conditionib. insert. EXEMPLO PERNITIOSVM EST, vel, GRAVE, l. 7. C. de probationib. l. 2. C. de quæstionib. l. 4. C. de re iudic. l. 10. C. de remiss. pignorum. FALSO TIBI PERSVASVM EST, l. 3. C. qui dare tutor. l. 2. C. de codicill. l. 5. C. de decurionib. lib. X. FALSA SVASIONE CREDIS, l. 1. C. de excusationib.

sationib. tutor. ERRAT, QVI TIBI PERSVASIT, l. 3. C. de castrens. pecul. QVI TIBI SVASIT, FALSVM ASSEVERAVIT, l. 39. C. de transactionib. ERRAS. l. 16. C. ad Legem Iuliam de adulter. FRVSTRA DESIDERAS, l. 1. C. de condict. indeb. l. 5. C. de transactionib. l. 1. C. si sæp. in integr. restit. l. 6. & 7. C. de muneirb. patrimon. l. 4. C. in quib. causis in integr. restit. l. 2. C. de condict. ob turp. caus. l. 1. C. vbi in rem action. FRVSTRA PETIS, vel, POSTVLAS, l. 20. C. mandati, l. vltim. C. si maior fact. rat. hab. l. 2. C. de his, quæ a non dom. Et in rescripto Seueri & Antonini, quod refertur a Paulo in l. 9. D. de iur. & fact. ignor. His accedunt hæc: FRVSTRA PVTAS, EXISTIMAS, CONTENDIS, PRAETENDIS, l. 1. C. de his, qui in prior. credit. l. 8. C. de sentent. pass. l. 2. C. de donationib. l. vlt. C. si mater. indemnitat. l. 1. C. de dot. promiss. FRVSTRA CONARIS EXPERIRI, l. 7. C. de nouationib. l. 4. C. de postulat. l. vlt. C. de seru. pignorib. dat. manumiss. FRVSTRA TENTASTI, l. 2. C. ad S. C. Vellei. FRVSTRA DEPRECARIS, l. 14. C. de pact. FRVSTRA DISPVTAS, l. 1. C. ne vxor pro mar. PLACITIS ACQVIESCE, OBTEMPERA, l. 1. C. de postulat. l. 1. C. do aduocat. fisc.

XXXI. DE IVRE CERTO ET EXPLORATO *rescribendi Formulæ.*

De iure autem certo, ac minime controuerso, ita rescribebant: EXPLORATI IVRIS EST,
279 l. 1. C. sentent. resc. non posse, l. 13. C. ad L. Iul. de Adulter. l. 1. C. vi bon. rapt. l. 12. C. de testam. mil. l. 17. C. de fideiussorib. l. vlt. C. quando non pet. part. l. 7. C. de collationib. l. 3. C. de municip. lib. X. l. 1. C. si cert. pet. l. 6. C. de pact. conuent. l. 15. C. de inoffic. testam. l. 7. C. de vsufruct. l. 1. C. de postum. hered. l. 12. C. de fideicommiss. l. 2. ad L. Falcid. CERTI IVRIS EST, l. 5. C. ad S. C. Turpill. l. 10. C. de liber. caus. l. 13. C. de postum. hered. l. 6. C. commun. de successionib. l. 5. C. quib. non obiic. l. 8. & 9. C. de testament. milit. l. 5. C. de testament. l. 8. C. qui potior. INCERTI IVRIS NON EST, l. 3. C. de interdict. l. 14. C. de pignorib. l. 11. C. de donationib. l. 9. C. ad L. Fab. de plagiar. l. 1. C. de satisdand. CERTISSIMI IVRIS EST, l. 5. C. de in integr. restitut. l. 5. C. qui dare tutor. l. 18. C. de excusat. tutor. l. 2. tit. de rei vindicat. in Codice Gregoriano. MANIFESTI IVRIS EST, l. 17. C. de solutionib. l. vlt. C. qui ætate vel profess. lib. X. l. 1. & 9. C. de collationib. l. 8. C. qui potior. l. vlt. tit. de successionib. in Cod. Hermogeniano. MANIFESTISSIMI IVRIS EST, l. 3. C. quibus res iudic. non noc. l. 14. C. de donationib. INDVBITATI IVRIS EST, l. 1. C. si vn. ex plurib. heredibus. l. 6. C. de pact. l. 2. C. ad Trebellian. l. 2. de famil. ercisc. in Cod. Gregor. NEC DVBII IVRIS EST, l. 13. C. de transactionib. NVLLAM HABET IVRIS DVBITATIONEM, l. 7. C. qui dare tutor. NOTISSIMI IVRIS EST, l. 4. C. de reuocand. iis, quæ in fraud. l. 4. C. si reus vel accusator. l. 26. C. de transact. l. 2. C. res int. al. act. l. 1. quib. res iudic. non noc. in Cod. Gregor. l. 1. de iur. fisc. in Cod. Hermog. IVRIS EVIDENTISSIMI EST, l. 3. C. de postum. hered. l. 6. & 9. C. de ingen. manumiss. l. 5. C. de præscript. longi temp. ABSOLVTI IVRIS EST, l. 12. C. de collationib. & ABSOLVTISSIMI IVRIS EST, l. 6. C. de bon. proscriptor. IGNOTI IVRIS NON EST, l. 5. C. de reuocand. donationib. CELEBERRIMI IVRIS EST, l. 2. C. si quis aliqu. test. NON EST IVRIS AMBIGVI, l. 10. C. qui dare tutor. l. vlt. C. de crim. expil. heredit. l. vlt. C. de fideiussorib. tutor. l. 10. C. de collationib. NON EST OPINIONIS INCERTAE, l. 32. C. de transactionib. l. 6. C. de obseq. patron. l. 4. de pact. in Cod. Gregor. NON EST IVRIS INCERTI, l. 1. de donationib. in Cod. Hermogen. CERTISSIMVM EST, l. 4. C. de incol. l. 3. C. commun. de successionib. l. 15. C. de pignorib. CERTVM EST, l. 2. C. in quib. caus. pignorib. l. 4. C. de sentent. l. 5. C. de legitim. hered. l. vlt. C. de testamentar. manumiss. l. 3. C. ad Senatuscons. Tertyll. l. 2. C. quomodo & quando iud. l. 1. C. de remiss. pignor. l. 1. C. si tutor. vel curat. CERTVM AC MANIFESTVM EST, l. 16. C. de procuratorib. CERTVM ET ABSOLVTVM EST, l. 1. C. de heredit. vel act. vend. CERTISSIMVM EST, l. 3. C. commun. de successionibus, l. 4. C. de solutionibus, l. 9. C. de incolis. CERTVM IVS EST, l. 2. C. de inoffic. testament. l. 1. C. de legitim. hered. l. 1. C. qui manumitt. non poss. & CERTISSIMVM IVS EST, l. 2. C. de in ius voc. CERTA FORMA EST, l. 4. C. de locato, l. 6. C. vt in possess. legat. EST IVRISDICTIONIS TENOR PROMPTISSIMVS, l. 2. C. de bon. auctor. iud. possid. MANIFESTVM EST, l. 1. C. de quæstionib. l. 1. C. debitor. vend. pign. l. 4. C. de inutil. stipulation. l. 7. & 9. C. de solutionib. l. 1. C. de institut. & substitut. l. 1. C. de conditionib. insert. l. 4. C. de iniur. l. 4. C. si aduersus rem iudic. l. 3. C. de pœn. l. 4. C. de municip. lib. X. l. 27. C. de transactionib. l. 1. C. de vsur. legator. l. 6. C. commination. l. 1. C. de administrat. rerum publ. lib. XI. l. 2. C. de error. aduocat. l. 5. C. de restitut. milit. l. 7. C. de iur. delib. l. 5. C. si aliena res. l. 1. C. de bon. auctor. iud. MANIFESTISSIMVM EST, l. 1. C. de his, qui ven. ætat. l. 1. C. quando tut. esse desin. NOTISSIMVM EST, l. 4. C. de delatorib. NOTVM EST, l. 1. C. de bon. proscript. l. 1. C. de sentent. aduers. fisc. l. 1. C. vbi de criminib. l. 3. C. de tutorib. qui sat. non deder. PVBLICE NOTVM EST, l. 26. C. de euictionib. l. 14. C. ad L. Cornel. de fals. ORDINARIVM EST, l. 5. C. de ordin. cognition. & ORDINARII IVRIS, in l. 13. C. de rei vind. INCOGNITVM NON EST, l. 6. C. de accusationib. l. 6. C. de procuratorib. l. 2. C. de professor. & medic. l. 2. de rei vind. in C. Gregor. NON EST IGNOTVM, l. 1.

l. 1. C. de vxor. milit. l. 6. C. de administr. tut. l. 1. C. de libert. l. 5. C. de exsecut. rei iudic. DVBIVM NON EST, l. 1. C. solut. matrimon. l. 1. C. de vsur. pupillar. l. 8. C. de test. l. 2. C. quod cum eo, l. 3. C. ad S. C. Macedon. DVBITARI NON OPORTET, l. 2. C. vbi fideic. pet. QVID DVBIVM EST? l. vlt. C. de fideiussorib. tutor. l. 3. C. de fideicommiss. libert. Et QVIS IGNORAT? l. 1. C. vbi causæ fiscal. IN DVBIVM NON VENIT, l. 3. C. quæ res pign. oblig. l. 9. C. de sentent. pass. l. 1. C. de offic. eius, qui vic. ali. iud. obtin. l. 2. C. de religios. l. 1. C. de Codicill. l. 3. C. de impuber. l. 5. C. de obsequ. l. 1. de famil. erc. in Cod. Greg. IN DVBIIS NON HABETVR, l. 9. C. de testament. mil. NEMINI DVBIVM EST, l. 11. C. de adulter.

XXXII. ANTERIORA PRINCIPVM RESCRIPTA ALLEGANDI *Formulæ*.

Interdum etiam legimus: SAEPE RESCRIPTVM EST: l. 1. C. vt causæ post pubert. l. 2. C. de hered. tutor. l. 1. C. de compensationib. l. 4. C. de pericul. tutor. l. 1. C. si in causa iud. l. 1. C. de recept. arb. l. vlt. C. de crimine stellionat. l. 1. C. de reis postulat. l. 4. C. de iure deliber. l. 1. C. de his, qui a non dom. l. 1. C. vt nemini lic. sign. l. 1. C. de mulierib. in quo loco, l. vlt. C. si sæp. in integr. rest. INNVMERIS
280 RESCRIPTIS CONTINETVR, l. 1. C. in quib. caus. in integr. restit. l. 3. C. de testam. SAEPE & FREQVENTER CONSTITVTVM EST, l. vlt. C. quib. res iudic. non noc. l. 1. C. res int. al. act. l. 3. C. de appellationib. l. 11. C. de accusationib. l. 3. C. de munerib. & honorib. l. 5. C. de professorib. & medic. Et: SECVNDVM EA, QVAE CONSTITVTA SVNT, l. 1. C. si vnus ex plurib. l. 5. C. de contrah. stipul. SAEPE, & PRIDEM DECRETVM EST, l. 1. Cod. quando ex facto tutor. l. 7. C. quando prouoc. non est necesse. PLACITIS IMPERATORVM CONTINETVR, l. 4. C. de heredib. instituend. RETRO PRINCIPES DECREVERVNT, l. 2. C. quib. ad libert. CONSTITVTIONIBVS EST PERMISSVM, l. 10. C. de quæstionib. CONSTITVTIONIBVS DECLARATVR, l. 1. C. de debitorib. ciuit. IAMPRIDEM PLACVIT, l. 4. C. quæ res pignor. l. 3. C. si tutor. vel curat. l. 1. C. si pignor. dat. l. 1. C. si aduers. vendit. pign. l. 1. C. ad L. Cornel. de fals. l. 1. & 2. C. si vt omiss. heredit. l. 6. C. de quæstionib. l. 2. C. si omissa sit caus. testament. l. 4. C. ad Trebellian. OLIM, vel, ANTIQVITVS PLACVIT, l. 1. C. de partu pignor. l. 1. C. de vsur. pupillarib. l. 2. C. de inutilib. stipulat. MERITO, vel, NON IMMERITO PLACVIT, l. 20. C. ad L. Iul. de adulter. l. 3. C. de donationib. RECTE, &, RECTA RATIONE PLACVIT, l. 20. C. de transactionib. l. 3. C. de legat. ET SENTENTIIS PRVDENTIVM VIRORVM, ET CONSTITVTIONIBVS PLACET, l. 6. C. de testament. milit. Et absolute: PLACVIT, l. 3. & 4. C. ad L. Falcid. l. 2. & vlt. C. si tutor. vel curat. l. 27. C. de legat. l. 6. C. de his, quib. vt indign. l. 4. & 16. C. de collationib. l. 9. C. de heredib. instit. MAGIS PLACVIT, l. 2. C. de his, qui num. libert. ET TAM MIHI, QVAM DIVO SEVERO PATRI MEO PLACVIT, ait Alexander l. 1. C. de peric. eor.

XXXIII. *Mos Imperatorum,* PARENTES *appellandi decessores suos, in Rescriptis, item* DIVOS PRINCIPES. *Elogia* DIVO MARCO *&* TRAIANO *attributa.*

Vnde occasionem nactus admonebo, Imperatores plerosque, cum decessorum suorum mentionem faciunt, eos PARENTES appellare. a) Idem Alexander in l. 2. C. si pend. appellat. PARENTIBVS, ait, MEIS PLACVIT. Et in l. 6. C. ad L. Iul. de adulter. DIVI PARENTES MEI *quæstionem de mancipiis eodem modo haberi permiserunt.* Et in l. 6. C. de testament. milit. *Constitutionibus* DIVORVM PARENTVM MEORVM *placet.* Similiter in l. 6. C. de seru. pign. dat. manum. *Ex Constitutione* DIVORVM PARENTVM MEORVM *obligati sunt.* Et l. 1. C. in quib. caus. in integr. restit. *Innumeris* DIVORVM PARENTVM MEORVM, *ac meis rescriptis continetur.* Item l. 1. C. de reis postulat. A DIVIS PARENTIBVS NOSTRIS *sæpe rescriptum est.* Et l. 2. C. ad L. Cornel. de fals. *Satis aperte* DIVORVM PARENTVM MEORVM *rescriptis declaratum est.* Idem Alexander Antoninum PATREM passim appellat: vt in l. vlt. C. de edend. *Et quæ a* DIVO ANTONINO, PATRE MEO, *& quæ a me rescripta sunt.* Et in l. 6. C. vt in possess. legator. *Secundum* ANTONINI, PATRIS MEI, *constitutionem.* Et in l. 4. C. de re milit. *Diuus Marcus, & Antoninus* PATER MEVS *constituit.* At, vt Antoninum PATREM, ita Seuerum AVVM vocat, in l. 5. C. ad L. Falcid. Quin etiam Seuerus & Antoninus in l. 1. C. qui non poss. ad libert. peruen. *Cum* DIVVS, aiunt, CLAVDIVS, PATER MEVS, *constituerit.* Et in l. 2. C. de impuber. *Et ratio suadet, & Diuus Marcus* PATER *constituit.* Diocletianus & Maximianus in l. vlt. C. si aduers. fisc. *Edicto quidem Diui Marci,* PARENTIS NOSTRI. Et l. 1. C. ne liceat potentior. *Diuine admodum constituit Diuus Claudius,* CONSVLTISSIMVS PRINCEPS, PARENS NOSTER. Et in l. 5. C. de Magistratib. conueniend. *Ex Senatusconsulto, quod auctore Diuo Traiano,* PARENTE NOSTRO, *factum est.* Idem in l. 4. C. ad Trebellian. *Cum Diuo Antonino* PARENTI NOSTRO *&c. iamdudum placuerit.* Et in l. 5. C. de his, qui num. liber. DIVI PARENTES NOSTRI CONSTITVERVNT. Et in l. 11. C. de accusationib. *Statutis* PRINCIPVM PA-

a) Ad hunc locum conf. quæ dicta sunt ab Ill. *Rittero Comm.* ad *Nouell. Cod. Theodos.* II. p. 8.

PARENTVM NOSTRORVM, *iurisque forma præscriptum est.* Constantinus in l. 1. C. de omni agro desert. *Cum Diuus Aurelianus,* PARENS NOSTER. Valentinianus quoque & Valens Constantinum DIVINVM PARENTEM SVVM, in l. 17. de Prætorib. in C. Theod. & decessores suos DIVOS PARENTES vocant, l. 4. de reparat. appell. cod. C.

Plerumque autem, vbi Imperatorum propria nomina non ponuntur, eos dumtaxat DIVOS PRINCIPES appellant: vt in l. 16. C. ad L. Iul. de adulter. Impp. Valerianus & Gallienus: *Diuersum enim* DIVI PRINCIPES *sæpe sanxerunt.* Et l. 1. C. de donationib. quæ sub mod. *Vindicationem quoque* DIVI PRINCIPES *in hoc casu dandam esse sanxerunt.* Diocletianus & Maximianus in l. 7. C. quando prouoc. non est nec. *Iampridem a* DIVIS PRINCIPIBVS *infirmas esse decretum est.* Iidem in l. 3. C. de donationib. quæ sub modo. *Sed cum postea benigna iuris interpretatione* DIVI PRINCIPES *admiserint.* Gordianus in l. 1. C. si pignus pign. dat. sit: DIVORVM PRINCIPVM *placitis continetur.* Ipse etiam Alexander in l. 1. C. de debitorib. ciuit. *Tam meis,* ait, *quam* DIVORVM PRINCIPVM *constitutionibus declaratur.* Et in l. 3. C. de his, qui sibi adscrib. *Amplissimus ordo, vel* DIVI PRINCIPES, *veniam raro dederunt.* At Gordianus in l. 6. C. de testamentar. manumiss. Diuum Marcum non alia, quam CONSVLTISSIMI PRINCIPIS appellatione lau-
281 dat. Iustinianus vero elogium ei, PRVDENTISSIMI PRINCIPIS, ET SACRATISSIMI, ET PHILOSOPHIAE PLENI, tribuit in l. 11. C. de his, quib. vt indign. vt Traiano, & OPTIMI cognomen, pr. Inst. quib. non est permiss. fac. test.

XXXIV. DIVAE MEMORIAE, *& similes verborum honores in Imperatoribus defunctis nominandis additi.*

Equidem (fatendum est enim) indignor, quoties Iulianum ab Arcadio & Honorio DIVAE MEMORIAE appellari lego in l. 17. de Prætorib. in C. Theod. Nam Constantinum, DIVINAE MEMORIAE virum, nominari, in l. 18. eod. tit. aliis item nominibus commendari a Zenone, in l. 5. C. de naturalib. liber. æquis animis accipimus. Theodosium etiam & Valentinianum, DIVAE MEMORIAE vocari ab Anastasio, l. 9. C. de repud. propitiis auribus audimus. Illos quoque Iuliani encomiastas DIVAE MEMORIAE nuncupari a Iustiniano, in l. 19. C. de collationib. nec non Leonem INCLITAE RECORDATIONIS appellari a Zenone, in l. 2. C. de quadrienn. præscript. & a Iustiniano, in l. vlt. C. de secund. nupt. & DIVAE MEMORIAE ab eodem Iustiniano, in l. 10. C. de pact. conuent. Zenonem similiter, DIVAE MEMORIAE a Iustiniano appellari, in l. vlt. C. quadrienn. præscript. & §. 33. Inst. de Actionib. Anastasium denique DIVINAE RECORDATIONIS, a Iustino in l. 7. C. de naturalib. liber. vt & DIVINAE MEMORIAE Principem, a Iustiniano in l. vlt. C. mand. dici, non grauate patimur. At impium illum desertorem, cui alioquin, si in fide, quam Deo dederat, mansisset, summa omnia tribueremus, eodem verborum honore affici, ferendum non est.

XXXV. *Aliæ rursus Formulæ Rescriptorum,* IVS COMMVNE ET RECEPTVM *allegantium.*

Verum, vt institutum cursum teneamus, nonnumquam Impp. rescribunt: MERITO, vel, IVRE RESPONSVM, vt in l. 1. C. de his, quæ vi metusue caus. l. 5. C. ad exhibend. l. 1. C. de vacat. publ. mun. l. 13. C. de euictionib. AVCTORITATE IVRIS SAEPISSIME RESPONSVM, l. 6. C. de pact. conuent. Alias legimus: PRVDENTIBVS, seu IVRIS AVCTORIBVS PLACVIT, l. 5. C. quando dies leg. ced. l. 1. C. de verb. signific. l. 9. C. de fideicommiss. libert. Et: IVRIS AVCTORES RESPONDERVNT, l. 1. C. quib. ad libert. procl. IVRIS AVCTORES PROBANT, l. 12. C. de quæstionib. VETVS PLACITVM, seu IVS EST, l. 10. C. de fideicomm. libert. l. 6. C. de accusationib. IVRIS PLACITIS COMPREHENSVM EST, l. 12. C. ad L. Falcid. IVRIS AVCTORITATE MONSTRATVR, vel, DECLARATVR, l. 24. C. de euictionib. l. 7. C. qui potior. in pign. l. 5. C. de exceptionib. l. 12. C. de fideicomm. libert. IVRIS AVCTORITATE DEFINITVM EST, l. 2. C. de verb. significat. IVXTA IVS CIVILE POSSVNT, l. 1. C. de adoptionib. IVRE NOSTRO EST POTESTAS, l. 5. C. de fideiussorib. Et contra: NVLLI PRVDENTIVM PLACVIT, l. 3. C. in quib. caus. pign.

Interdum sic rescribitur: RECEPTVM EST, l. 2. C. de negot. gest. l. 1. C. quib. ex caus. maior. l. 12. C. de fideiussorib. PALAM EST, l. 6. C. de vsucap. pro empt. l. 8. C. de præd. minor. l. 1. C. vnde lib. l. 14. C. de donation. CONSTAT, l. 9. C. qui potior. l. 11. C. qui potior. l. 6. C. de exceptionib. l. 14. C. de quæstionib. l. 2. C. de inutilib. stipul. l. 18. C. de procuratorib. l. vlt. C. si aduers. rem. iudic. l. 7. C. de impuber. & l. 39. C. de liber. caus. l. 6. C. de sentent. & interlocut. l. 9. C. de decurionib. Et: CONSTITIT, l. 2. C. de pœn. iud. PROCVL DVBIO EST, l. 21. C. de negot. gest. l. 11. C. de decurionib. NON AMBIGITVR, l. vlt. C. de inutilib. stipul. l. 7. C. de patr. potest. l. 4. C. de transactionib. l. 1. C. de seru. pign. dat. l. 5. C. commination. l. 5. C. de donationib. l. 7. & 9. C. de administr. tutor. l. 3. C. vi bonor. raptor. l. 9. C. de iniuriis, l. 12. C. de iur. deliber. l. 13. C. de fideicommiss. libert. l. 15. C. de quæstionib. l. 12. C. de postum. l. 8. C. de munerib. patrimon. lib. X. l. 25. de fideicommiss. l. 5. C. de conditionib. insert. NEC AMBIGI OPORTET, l. 6. C. de donationib.

AMBI-

AMBIGERE NON DEBETIS, l. 1. C. in quib. cauſ. tutor. l. 2. C. de pact. conuent. NEMO AMBIGIT, l. 10. C. de adquir. vel retin. poſſeſſ. NON DVBITATVR, l. 1. C. de liber. præter. DVBITARI NON OPORTET, l. 2. C. de impuber. NVLLA DVBITATIO EST, l. 22. C. de fideicommiſſ. l. 1. C. ad S. C. Tertyllian. l. 3. C. qui admitti. CONSENTANEVM IVRI FVIT, l. 8. C. quomod. & quand. iud. CONSEQVENS EST, l. 5. C. de ſentent. & interlocution. l. 4. C. de teſtament. milit. l. 7. C. de teſtamentis. MORIS EST, l. 2. C. de iure Reipubl. EX ORDINE POSTVLARI SOLET, l. 10. C. de fideiuſſorib. AD IVDICIS OFFICIVM PERTINERE SOLET, l. 1. C. de edend. NOVVM NON EST, l. 5. C. de edend. l. 2. C. de appellationib.

XXXVI. *Formulæ Reſcriptorum*, INIVSTAM FORMIDINEM, DVBITATIONEM, IGNORANTIAM IVRIS *remouentium.*

Aliquoties etiam, vbi nulla dubitandi occaſio eſt, reſcribunt: FRVSTRA TIMES, &, FRVSTRA VERERIS, l. 1. & l. 17. C. de adminiſtrat. tutor. l. 3. C. de nouationib. l. 2. C. de pœnis. l. 15. C. de adminiſtrat. tutor. l. 10. C. de ſentent. paſſ. l. 1. C. de iure deliber. l. 7. C. de re milit. lib.
282 XII. l. 8. C. de probationib. Et: VERERI, ſeu TIMERE NON DEBES, l. 3. C. de fide inſtrum. l. 2. C. de confirm. tutor. l. 3. C. de iniur. l. 4. C. ad Trebellian. l. 2. C. de iure dot. l. 19. C. de euictionib. VERERI TE NON OPORTET, l. 2. C. de reuoc. donat. NVLLA RATIONE VERERIS, l. 1. C. de vend. reb. ciuit. SVPERVACVAM GERIS SOLLICITVDINEM, l. 15. & 18. C. de donat. quæ ſub mod. NVLLAM IVSTAM GERERE SOLLICITVDINEM POTES, l. 6. C. de codicill. l. 4. C. ad Trebellian. l. 2. C. ad L. Iul. Maieſt. MINVS INSTRVCTVS EST, QVI TE SOLLICITVM REDDIDIT, l. 2. C. de adquir. poſſeſſ. NIHIL EST, QVOD DEBEAS PERTIMESCERE, l. 2. C. de poſtlim. reuerſ.

Interdum Impp. ſupplicantes inſtruunt his verbis: SCIRE DEBES, l. 1. C. de priuileg. dot. l. 1. C. ad L. Falcid. l. 7. C. vt in poſſeſſ. legator. l. 4. C. de teſtam. mil. IGNORARE NON DEBES, l. 1. C. de verbor. ſignificat. SCIRE DEBVISTI, vel DEBVERAS. l. 6. C. de contrahend. ſtipulat. l. 5. C. commun. de ſucceſſion. l. 19. C. de fideiuſſor. l. 1. C. qui numero tutelar.

Alibi: SCIS TE PRAESTARE DEBERE, l. 1. C. de oper. libert. Et: SCIAS, l. 1. C. de iur. domin. impetr. & l. 16. C. ad L. Iul. de adulter. l. 3. D. de aliment. leg. INTELLIGERE DEBES, l. 2. C. de luit. pignor. l. 12. C. de donat. int. vir. & vx. INTELLIGERE VOBIS LICET, l. 11. C. de liber. cauſ. INTELLIGIS, l. 2. C. ſi aliena res pign. l. 1. C. ſi aduerſ. libert. l. 4. C. qui potior. in pign. l. 2. C. de his, qui in prior. credit. l. 1. C. ſi commun. res pign. l. 3. C. de contrahend. ſtipulat. l. 3. C. de fideiuſſoribus. l. 5. C. de caſtrenſ. pecul. lib. XII. l. 2. C. vnde legit. l. 3. & 9. C. de excuſationib. tutor. l. 18. C. de euictionibus. l. 3. C. de adoptionibus. l. 1. & 10. C. de donationibus. l. 6. C. ad L. Fab. de Plagiar. l. 7. C. de muneribus patrimon. l. vlt. C. de his, qui non implet. l. 6. C. de his, quæ vi. l. 4. C. de dolo, l. 4. C. ſi aduerſ. rem iudic. l. 1. C. ſi aduerſ. credit. l. 1. C. de alienat. iudic. mut. cauſ. l. 1. C. de iuriſdict. omn. iud. l. 5. C. de pact. conuent. l. 17. C. de donationibus int. vir. l. 4. C. ne de ſtatu defunctor. l. 1. C. de longi temp. præſcript. l. 1. C. de his, qui per met. l. 3. C. ſi reus vel accuſ. PERSPICITIS, l. vlt. C. de adminiſtrat. tutor. NON IGNORAS, &, NON IGNORABIS, l. 1. C. de dote cauta, & l. 3. C. de ſeruitutibus.

XXXVII. *Formulæ Reſcriptorum* ADMONITORIAE.

Nonnumquam etiam Impp. monent his verbis: IPSE DISPICE, l. 1. C. de edend. CONSVLTIVS FECERITIS, l. 1. C. in quibus cauſ. tut. l. 1. C. de dolo. FRATER VESTER RECTIVS FECERIT, l. 1. C. ad L. Cornel. de ſicar. SECVRITATI TVAE CONSVLES, l. 1. C. de crimine ſtellion. CVRATE, CAVTIVS NEGOTIARI, l. 2. C. de furt. PRIVS EST, VT, l. 1. C. de his, qui accuſ. non poſſ. CONGRVENTIVS VIDETVR, l. 4. C. de patr. poteſt. IPSI DELIBERARE DEBENT, l. 5. C. de his, qui accuſ. non poſſ. TECVM DELIBERARE DEBVERAS, l. 19. C. ad L. Cornel. de falſ. BLANDIRI TIBI NON DEBES, l. 17. C. de donationibus. BLANDITVS TIBI EST, QVI NON TENERI TE PERSVASIT, l. 12. C. de fideiuſſoribus. NIMIA CREDVLITATE CIRCVMVENTA ES, l. 11. C. de obligat. & act. MEMINISSE DOMINVM OPORTET, l. 1. C. de bon. proſcript. & DVM MEMINERIS, l. 2. C. de his, quibus vt indign.

XXXVIII. *Formulæ* IMPROBATORIAE *in Reſcriptis.*

Iam de his, quæ improbant, hæc obſeruanda ſunt: ALIENAM SECTAE MEAE SOLLICITVDINEM CONCEPISTI, l. 2. C. ad L. Iul. Maieſt. SECTAE MEORVM TEMPORVM ALIENVM, l. 2. C. de delatoribus lib. X. SECTA MEA NON PATITVR, l. 5. C. ad L. Cornel. de falſ. TEMPORVM MEORVM DISCIPLINA NON PATITVR, l. 2. C. ne fiſcus vel Reſpubl. ABHORRET A SAECVLO NOSTRO, l. 2. C. eod. tit. LONGE A SAECVLI NOSTRI BEATITVDINE ESSE CREDIDIMVS, l. 17. C. de his, qui accuſ. non poſſ. CONTRA SAECVLI NOSTRI TRANQVILLITATEM IMPLORARI NON DECET, l. vlt. C. ne fiſc. vel Reſpub. CASTITATI MEORVM TEMPORVM CONVENIT, l. 9. C. ad L. Iul. de adulter. INIVSTVM

ET NOSTRIS ALIENVM TEMPORIBVS, l. vlt. C. de sepulchr. viol. Et: MORIBVS TEMPORVM MEORVM CONGRVENTEM SENTENTIAM, l. 3. C. de nuptiis. Qua in specie nefas esset prӕterire caput ex rescripto Traiani ad Didium Secundum, cuius Pomponius mihi testis est, l. 1. D. de interdict. & releg. Eius verba sic habent: SCIO RELEGATORVM BONA, AVARITIA SVPERIORVM TEMPORVM FISCO VINDICATA: SED ALIVD CLEMENTIAE MEAE CONVENIT: QVI INTER CETERA, QVIBVS INNOCENTIAM RATIONVM MEORVM TEMPORVM, HOC QVOQVE REMISI EXEMPLVM. Idem Traianus Plinio Bithyniӕ Proconsuli in hӕc verba, quӕ habentur lib. X. Epist. 98. Plinii, rescripsit: SINE AVCTORE VERO PROPOSITI LIBELLI NVLLVM OMNINO LOCVM HABERE DEBENT. NAM ET PESSIMI EXEMPLI, NEC NOSTRI SAECVLI EST. Plinius etiam Epist. 20. lib. X. ad eumdem Imp. CONVENIENTISSIMVM, ait, ESSE TRANQVILLITATI SAECVLI TVI PVTAVI. Diocletianus quoque & Maximianus in
283 Edicto contra Manichӕos: VT IGITVR, aiunt, STIRPITVS AMPVTARE HAEC NEQVITIA DE BEATISSIMO NOSTRO SAECVLO POSSIT. Symmachus Epist. 31. lib. X. ad Theodos. *Hoc* SAECVLO VESTRO, *hoc virtutibus diuinis dignum est: vt securitatem populi Rom. inter prӕcipua & prima curetis.* Eiusdem generis sunt hӕc: MORIS NON EST NOSTRI, l. 4. C. de emancipat. GRAVISSIMVM VERECVNDIA MEA DVXIT, l. 1. C. ne fiscus rem. NON PLACET, l. 2. C. de reb. cred. l. vlt. C. sent. resc. non posse. NON EST AEQVVM, l. 4. C. de inoffic. test. INIQVVM EST, l. 7. C. de remiss. pignor. l. 18. C. de his, qui accus. non poss. l. 5. C. de fide instrument. NON MODO ABSVRDVM, SED ET INIQVVM EST, l. 9. C. de procurat. NON LICET, l. 15. C. de pœnis. l. 10. C. ad L. Iul. de adulter. l. 18. C. de transactionib. l. 1. D. an per al. caus. app. EXEMPLI RATIO MINIME SINIT, l. 8. C. de solution. INIQVI EXEMPLI EST, l. 47. D. de iudic. Vel: PESSIMI EXEMPLI, vt Traianus ad Plin. lib. X. Epist. 98. FAS NON EST, l. 12. C. de appellationib. l. 1. C. de reuocand. donationib. NIMIS GRAVE EST, l. 6. C. de testib. l. 1. ad exhib. in Codice Hermogen. DVRVM EST, in rescripto Traiani apud Plinium Epist. 74. lib. X.

XXXIX. *Formulӕ Rescriptorum*, ACTIONEM DENEGANTES; *item* EXCEPTIONEM PERMITTENTES; OBIECTIONIBVS OCCVRRENTES.

Denegant porro Actionem, his verbis: ACTIO NON COMPETIT, l. 11. C. de fideiussorib. NVLLA REPETITIO EST, l. 15. C. de negot. gest. NVLLA ACTIO SVPEREST, l. 5. C. de solutionib. ACTIONEM INSTITVERE, vel, PERSEQVI NON POTES, l. 1. C. de obsequ. patron. l. 16. C. ad L. Corn. de fals. NVLLVM IVDICIVM TIBI COMPETIT, l. 1. C. de contrar. iud. tut. NVLLAM VOS HABERE ACTIONEM MANIFESTVM EST, l. 3. C. de inutilib. stipul.

Exceptioni vero locum esse rescribebant in hӕc verba: EXCEPTIONE VTI POTES, vel, POTERIS, l. 15. C. de fideiussorib. l. vlt. Cod. ne fisc. vel Respubl. l. 3. C. de recept. arbitr. EXCEPTIONE TVERI TE POTES, l. 1. C. de exceptionib. l. 1. C. de re iudic. DEFENSIONIBVS VTI POTERITIS, l. 28. C. de euictionib. VTERIS DEFENSIONIBVS COMPETENTIBVS, l. 1. C. de acceptilationib. EXCEPTIONE RECTE SVMMOVEBIS, l. 11. C. de euictionib. PER DOLI EXCEPTIONEM SVMMOVERI EXCEPTIO DEBET, l. 7. C. de inutilib. stipulat. ADVERSVS EXPERIENTEM EXCEPTIONE PROPOSITA DEFENDI POTEST, l. 9. C. de contrah. stipul. IVSTA DEFENSIONE TE TVERI POTES, l. 4. C. de his, qui in prior. cred. PRAESCRIPTIONIBVS TEMPORIS CAVSAM TVAM MAGIS DEFENDE, l. 1. de fide instr. in Cod. Hermog. ISTIVS LEGE RESCRIPTI EXCIPE ADVERSARIVM APVD IVDICEM COMPETENTEM, l. 11. de calumniatorib. in eod. Cod. Huc pertinent hӕc: DEFENDE CAVSAM TVAM, l. 1. de fide instr. eod. Cod. SOLVTIONE MAGIS QVAM TRANSACTIONE TVVM DEFENDE NEGOTIVM, l. 3. de pact. in tit. eiusdem Codicis.

Tacitis autem obiectionibus ita occurrunt Impp. NEC OBEST, NEC TIBI OBERIT, NEC OBESSE TIBI DEBET, vel POTEST, l. 5. C. de pignorib. l. 4. C. quando dies leg. ced. l. 1. C. de pact. conuent. l. 8. C. de negot. gest. l. 1. C. de his, quӕ sub modo, l. 10. C. de pact. l. 1. & 2. C. de fide instrum. Alias: NEC AD REM FACIT, l. 4. C. arbitr. tut. NIHIL NOCERE POTEST, l. 9. C. de solution. Familiaria sunt & illis hӕc: MVLTVM INTEREST, l. 3. C. si pend. appell. l. 1. C. de bon. liber. l. 6. C. si quis alt. vel sibi. l. 2. C. de comm. rer. alienation. l. 1. C. de don. ant. nupt. l. 2. C. de calumniator.

XL. *Formulӕ Rescriptorum* ACCVSATIONEM CONCEDENTES.

Accusandi porro facultatem supplicantibus faciebant Impp. his verbis: ACCVSATIONEM INSTITVERE POTES, vel, DEBES, aut, MINIME PROHIBERIS, l. 18. C. ad L. Corn. de fals. l. 15. C. de his, qui accus. non poss. l. 3. C. si reus vel accusat. l. 4. C. ad L. Iul. de vi publ. ACCVSARE SOLENNITER POTERIS, l. 15. C. ad L. Iul. de adulter. SOLENNI MORE ACCVSATIONEM APVD PRAESIDEM PROVINCIAE INSTITVERE NON PROHIBERIS, l. 3. C. ad L. Iul. de vi. NON IMPEDIERIS ACCVSATIONEM IMPLETIS SOLENNIBVS

INSTITVERE, l. 3. C. ad L. Corn. de fals. ACCVSATIONEM APVD PRAESIDEM PROVINCIAE CONSTITVERE POTES, l. 42. C. de his, qui accus. APVD COMPETENTEM IVDICEM ACCVSARE POTERIS, l. 3. C. de nupt. CRIMEN, vel, VINDICTAM PERSEQVI POTES, l. 2. C. ad L. Fab. de plagiar. l. 3. & 4. C. de iniur. Et: MORE SOLITO PERSEQVI DEBES, l. 14. C. ad L. Iul. de adulter. ADITO PRAESIDE PROVINCIAE REVM POSTVLARE DEBES, l. 5. C. ad L. Fab. de plagiar. APVD RECTOREM PROVINCIAE INSTITVTA ACCVSATIONE PROBA, l. 10. C. ad L. Cornel. de fals. SOLENNIBVS TE INSCRIPTIONIBVS ADSTRINGE, l. 10. C. de his, qui accus. non poss. ACCVSATIONEM NON PROHIBERIS EXERCERE IN IVDICIO PRAESIDALI, l. 18. C. de his, qui accus. non poss. SI ACCVSATIONEM INSTITVERIS, TIBI RECTOR PROVINCIAE AVDIENTIAM
284 PRAEBERE NON DVBITABIT, l. 12. C. ad L. Fab. de plagiar.

XLI. RESTITVTIONIS IN INTEGRVM PETENDAE; *item* ADROGANDI LICENTIAM *indulgentes Rescriptorum Formulæ.*

Aditum vero ad Restitutionis in integrum beneficium dabant hoc modo: POTES, vel, NON PROHIBERIS IN INTEGRVM RESTITVTIONIS AVXILIVM IMPLORARE, l. 2. C. si aduers. credit. l. 3. C. de in integr. restit. l. vlt. C. de filiosam. minor. IN INTEGRVM RESTITVTIONEM POSTVLARE APVD EVM, CVI DE EA RE IVRISDICTIO EST, POTES, l. 1. C. si minor se maior. PRAESES PROVINCIAE IN INTEGRVM RESTITVTIONIS DARE TIBI AVXILIVM DEBET, l. 4. C. de in integr. restit. PRAESES PROVINCIAE CAVSA COGNITA PER IN INTEGRVM RESTITVTIONEM SVBVENIRE TIBI PROVIDEBIT, l. 7. C. de temporib. in integr. restit. AVXILIVM RESTITVTIONIS POSTVLARE POTES, l. 1. C. eod. tit. IN INTEGRVM RESTITVTIONIS AVXILIVM ACCIPERE DEBETIS, l. 1. C. si minor se ab hered. Ipsi met etiam Impp. in l. 1. C. si sæpius in integr. APPELLANDI IVS, aiunt, VOBIS RESTITVIMVS.

Adrogandi plane licentiam mulieri id desideranti non minus scite, quam benigne, Impp. Diocletianus & Maximianus l. 5. C. de adoptionib. ita indulgent: QVONIAM *in solatium amissorum tuorum filiorum cupis priuignum tuum vicem legitimæ sobolis obtinere*, ANNVIMVS VOTIS TVIS, SECVNDVM EA, QVAE ADNOTAVIMVS: ET EVM, PERINDE, ATQVE EX TE PROGENITVM, AD VICEM NATVRALIS LEGITIMIQVE FILII HABERE PERMITTIMVS.

XLII. *Rescriptorum* DIOCLETIANI *&* MAXIMIANI *incognitus auctor collaudatur.* RESCRIPTORVM GRAECORVM *exempla in* DIGESTIS, *& alibi iudicantur.*

Nec immerito certe familiaribus togati ordinis nostri sermonibus iurisperiti illius, quo libellos agente tot egregia Diocletiani & Maximiani rescripta emissa sunt, nomen requiri & desiderari animaduerti. Mirum enim est, in tanta scriptorum copia, nullum tanti viri, cui nostra artium regina Iurisprudentia plurimum debet, non præconem modo, sed ne nomenclatorem quidem, qui nomen posteris ederet, inuentum. Sed interciderit licet nomen, non tamen tam muta erit, aut tam ingrata posteritas, vt de eius laudibus conticescat. Te, quisquis es, iuris antistes sanctissime, suspicio, colo, veneror, & hæc ignotæ tuæ memoriæ iusta facio, ne minime conclamatus iaceas.

Rescripta porro, quibus de agimus, non Latina tantum, sed & Græca lingua concipiebantur. Exempla Græcorum Rescriptorum aliquot in Pandectis habemus, veluti Diui Pii in l. 1. §. 1. D. de appellationibus, Hadriani atque Antonini Pii apud Iustin. martyr. Apolog. 2. pro Christianis, & in l. 37. & 48. D. de iudic. Diuorum Fratrum, & Heluii Pertinacis in l. 5. §. 2. & §. 6. D. de iure immunit. Exemplum etiam Rescripti Iulii Cæsaris Græce conceptum exstat apud Iosephum lib. XIV. Antiq. Iudaic. cap. 18.

XLIII. *Ad alteram Rescriptorum speciem, quæ ad* RELATIONES *siue* CONSVLTATIONES *dabantur, transitio.*

Sed vereor, ne cui nimius & misere diligens in his Rescriptorum Formulis colligendis fuisse videar. Testatum tamen relinquam, eas fere omnes a me ex melioris notæ Rescriptis elicitas ac descriptas esse: & hactenus in his potissimum excutiendis laborasse me, quæ ad priuatorum desideria rescripsisse eos vel maxime Principes comperi, quibus in consilio Iuris auctores fuisse historiarum monumentis proditum est. Reliquorum enim Rescripta non æque ad animum meum pertinent. Quamquam, vt publicus ingrauescentis æque ac florentis ætatis Imperii Rom. stilus a me lumen accipiat, de his quoque suo loco, mixtim etiam, vbi occasio dabitur, posthac sine detrectatione dicam. Interim ad alteram Rescriptorum speciem progrediamur.

Sciendum est igitur non ad Libellos modo & Desideria, sed & ad Consultationes, Relationesque Consulum, Prætorum, Proconsulum, Præsidum Prouinciarum, Legatorum Cæsaris, Rationalium, aliorumque Iudicum, Imperatores rescripsisse. *o*) Nam si Magistratus, prouinciarumue Rectores de re aliqua dubitabant, ad Principem referebant, eumque consulebant, & is ad consultationes eorum rescribebat, l. 1. D. de appellationibus, l. 11. §. 2. D. de minoribus. l. 1. D. de inspiciend. ventr. l. 32. §. 14. D. de recept. qui arbitr.

o) Hoc genus Rescriptorum proprie nomine *Epistolarum* adpellabatur

arbitr. §. 2. Inst. de his, qui sunt sui vel al. iur. Idque ex Plinio lib. X. Epist. ad Traian. cognoscitur. Nam illius libri Epistolæ prope omnes in hoc consultationum genere versantur *p*). Nec tamen omnibus consulendi Principis ius erat. Sic enim Vlpianus in l. 6. §. 2. D. de offic. Proconf. *Legatos non oportet* PRINCIPEM CONSVLERE, *sed Proconsulem suum: & is ad consultationes Legatorum debebit respondere.*

XLIV. *Non de omnibus consuli Principes voluerunt. De quibusdam Princeps necessario consulendus erat.*

Sed nec de omnibus quæstionibus consuli se Principes patiebantur, vt apparet ex Rescripto Hadriani in l. 6. D. ad L. Fab. de plagiar. Qua de re exstat in l. 1. de Relationibus, in C.
285 Theod. Constantini constitutio ad Plotianum Lucaniæ Correctorem, in hæc verba: *Super paucis, quæ iuridica sententia decidi non possunt, nostram debes consulere maiestatem, ne occupationes nostras interrumpas: cum litigatoribus legitimum remaneat arbitrium a sententia prouocandi.* Idem in l. 2. de operibus publicis, in eodem Cod. *De rebus autem præcipuis, maximisque, non de quibuscumque vilissimis, nostrum debent interpellare consilium.* Proinde Plinius Bithyniam Proconsulari imperio obtinens, Traianum, prius veniam præfatus, lib. X. Epist. 40. ita consulit: *Salua magnitudine tua,* DOMINE, *descendas oportet ad meas curas: cum ius mihi dederis* REFERENDI AD TE, *de quibus dubito.* Et alia epistola eod. lib. Epist. 64. idem Plinius Traiano: *Summas,* ait, DOMINE, *gratias ago, quod, inter maximas occupationes, iis,* DE QVIBVS TE CONSVLVI, *me quoque regere* DIGNATVS ES. Et alias eod. lib. Epist. 97. *Solemne est mihi,* DOMINE, *omnia, de quibus dubito,* AD TE REFERRE.

Ex diuerso quædam erant, de quibus Principem consulere prouinciarum moderatores necesse habebant. Modestinus in l. 6. D. de operibus publ. *De operibus, quæ in muris, vel portis, vel rebus publicis fiant, aut si muri exstruantur, D. Marcus rescripsit,* PRAESIDEM ADITVM CONSVLERE PRINCIPEM DEBERE. Mandatam etiam Legato iurisdictionem Proconsulem adimere inconsulto Principe non debere, ait Vlpianus in l. 6. §. 1. D. de offic. Proconf. Præsides quoque prouinciarum, quoties aliquem in insulam deportandum putabant, adnotabant scribendum Principi, vt in insulam deportaretur: sic deinde Principi scribebant, missa plena opinione, vt Princeps æstimaret, an sequenda esset eorum sententia, vt ex l. 6. §. 1. D. de interdict. & releg. l. 1. §. 3. D. de legat. 3. & l. 6. §. 7. D. de iniust. rupt. l. 1. D. quando appelland. liquet. Quin etiam vbi, reum in insulam relegandum videri, pronuntiabant, si insulam sub se, id est, ad eius prouinciæ, quam administrabant, formam pertinentem, non haberent, Imperatori scribebant, vt ipse insulam adsignaret. l. 7. D. de interdictis & releg. Præterea Decuriones & Principales ciuitatum punire sibi Præses permittere non debebat: sed recipere eos in carcerem, & Principi scribere de pœna eorum, l. 1. D. quando appelland. sit, l. 6. §. 7. D. de iniusto rupt. l. 15. & l. 27. D. de pœnis.

Atque adeo Principes ipsi consuli se iubebant. Et ita in Rescripto Marci & Commodi, in l. 14. de offic. Præsid. CONSVLES NOS, VT AESTIMEMVS, &c. Et in l. 1. C. vectigal. nou. *Allega Præsidi prouinciæ: qui,* RE DILIGENTER INSPECTA, *vtilitatem communem intuitus,* SCRIBET NOBIS, QVAE COMPERERIT: *& an habenda sit ratio vestri, & quatenus,* EXISTIMABIMVS. Idem confirmatur l. 1. de suariis, & l. 1. si nuptiar. ex rescript. pet. in Cod. Th.

XLV. RESCRIPTORVM AD CONSVLTATIONES *datorum exempla in* DIGESTIS *indicantur.*

Rescripsisse autem Principes Consulibus, inueniet, cui curæ erit, in l. 29. §. 5. D. ad L. Iul. de adult. l. 1. §. 3. D. de appellat. Prætoribus, in l. 7. D. de in integr. restitut. l. 1. pr. D. de inspic. ventr. & l. 1. §. 14. D. de ventr. in poss. mitt. Proconsulibus vero in l. 2. D. de his, qui sunt sui vel al. iur. l. 10. D. de offic. Proconf. l. 31. D. de re iudic. l. 1. §. 1. D. de suspect. tutoribus. l. 14. D. ad Turpillian. l. 14. D. de quæstionibus. l. 2. §. 1. D. de offic. eius, cui mand. est iurisdict. l. 3. §. 3. D. de testibus. Præsidibus prouinciarum, l. 2. §. 4. D. de vulg. & pupill. l. 7. §. 10. D. de interdict. & releg. l. 9. D. de captiu. & postlim. l. 3. §. 2. D. de decurionib. Legatis Cæsaris seu prouinciarum, in l. 3. D. de testibus. l. 15. §. vlt. D. de excusationib. l. 12. D. de custod. & exhib. reor. Consultos etiam a Procuratoribus suis, Imperatores rescripsisse, narrat Paulus in l. 48. D. iure fisc.

XLVI. *Verba* CONSVLTATIONVM *solemnia,* *& exemplum* CONSVLTATIONIS *insigne.*

Solennia plane verba litterarum, quibus Principes consulebantur, erant hæc: ROGO, DOMINE, RESCRIBAS. Plinius Epist. 109. lib. X. *Quid habere iuris* VELIS, *& Bithynas & Ponticas ciuitates, in exigendis pecuniis, quæ illis, vel ex locationibus, vel ex venditionibus, aliisue caussis debeantur,* ROGO, DOMINE, RESCRIBAS. Idem Epist. 28. eiusdem libri: *Quid ergo debeam sequi,* ROGO, DOMINE, SCRIBAS. Et Epist. 36. *In futurum quid seruari* VELIS, ROGO, RESCRIBAS. Item Epist. 117. *Quod an celebrandum sit, & quatenus* PVTES, ROGO,

p) De *Relationibus* siue Consultationibus magistratuum conf. omnino *Schulting.* Diss. *Pro Rescriptis Imperatorum Rom.* §. 3. p. 161.

GO, SCRIBAS. Item alias Epist. 52. TE, DOMINE, ROGO, VT QVID SENTIAS RESCRIBENDO, *aut consilium meum confirmare, aut errorem emendare* DIGNERIS. Et alibi Ep. 54. *An omnino obseruari, & quamdiu* VELIS, ROGO, SCRIBAS, *meque hæsitatione liberes.* Item alibi Ep. 56. TE ROGO, *vt mihi præcipere* DIGNERIS, *quid me putes obseruare debere.* Item Ep. 30. ROGO, DOMINE, CONSILIO ME REGAS, HAESITANTEM, *vtrum &c.*

Sed huiusmodi consultationum insigne exemplum exstat in fragmentis Iureconsultorum a P. Pithœo editis. (In Mosaicarum & Romanarum Legum collatione tit. 1. §. 11.) Illic enim Vlpianus, Hadrianum a Taurino Egnatio Proconsule Bæticæ consultum rescripsisse, refert. Deinde ait: *Verba consultationis & rescripti ita se habent.*
286 EM. INTER CLODIVM, OPTIME IMPERATOR, ET EVARISTVM COGNOVIT, QVOD CLODIVS LVPI FILIVS IN CONVIVIO, DVM SAGO IACTATVR, CVLPA MARII EVARISTI ITA MALE ACCEPTVS FVERIT, VT POST DIEM QVINTVM MORERETVR: ADQVE APPAREBAT NVLLA INIMICITIA CVM EVARISTI FVISSET, NEC CVPIDITATIS CVLPAM COERCENDVM CREDIDIT, VT CETERI EIVSDEM AETATIS IVVENES EMENDARENTVR. IDEOQVE MARIO EVARISTO, VRBE, ITALIA, PROVINCIA BAETICAE IN QVINQVENNIVM INTERDIXIT: DECREVIT, ET IMPENDI CAVSA, DVO MILLIA PATRI EIVS PERSOLVERET EVARISTVS, QVOD MANIFESTA EIVS FVERAT PAVPERTAS, VEL RES. *Verba Rescripti:* POENAM MARII EVARISTI RECTE EGN. TAVRINE MODERATVS ES AD MODVM CVLPAE. REFERT ENIM ET IN MAIORIBVS DELICTIS CONSVLTO ALIQVID ADMITTATVR, AN CASV. Cetera: *Et sane in omnibus criminibus distinctio hæc pœnam aut iustam eligere debet, aut temperamentum admittere;* Hadrianine sint an Vlpiani, non immerito dubitari potest: nec, vt in hanc potius, quam in illam sententiam inclinem, quidquam mouet l. 5. §. vlt. D. de pœn. in qua Triboniani manum adgnoscere mihi videor. Est enim caput illud ex Vlpiani lib. VII. de offic. Proconsul. quo de sicariis & veneficis tractabatur: vnde & locus ille Fragmentorum sumptus est: quem Tribonianus in duas partes diduxit. Vnam proposuit in l. 4. §. 1. D. ad L. Cornel. de sicar. Alteram in d. l. 5. §. vlt. Verum, quid hæ notæ: EM. in capite illius Fragmentorum loci adscriptæ, significent, nodus est vindice dignus. Soluat, qui Sphingem habet. Quanquam, quoniam diuinare libet, ex Magnonis notis coniiciendi locus relinquitur, Epistolam Ignatii Taurini a Rescripto Hadriani ita distingui, & has notas, *Epistolam Missam*, indicare. q)

Quin, & aliis quoque verborum Formulis Imperatores consulebantur. Plinius enim suis ad Traianum litteris nunc ait, Epist. 71. CONSVLENDVM TE EXISTIMAVI, QVID OBSERVARI VELLES. Nunc, Epist. 73. TE, DOMINE, *Maximum Pontificem*, CONSVLENDVM PVTAVI, QVID ME OBSERVARE VELIS. Alias vero, Epist. 83. *De his autem, qui non gesserint, sic hæsitabam:* PER QVOD EFFECTVM EST, VT TE, DOMINE, CONSVLEREM, QVID OBSERVARI VELLES. Et alias Epist. 64. PER QVOD EFFECTVM EST, VT TE CONSVLEREM, *an reddendum eum suæ pœnæ, an grauius aliquid, & quid potissimum constituendum* PVTARES. Alibi est, Epist. 85. TE, DOMINE, ROGO, *vt me, in hoc præcipue genere cognitionis*, REGERE DIGNERIS. Et alibi, Epist. 97. *Ideoque dilata cognitione*, AD CONSVLENDVM TE, *decurri. Visa est enim mihi digna res* CONSVLTATIONE. Item alias, Epist. 111. *Quibus ex causis integram cognitionem differendam existimaui*, VT TE, DOMINE, CONSVLEREM, QVID SEQVENDVM PVTARES. Et alio loco, Epist. 66. *Nihil decernendum putaui, donec* TE CONSVLEREM DE EO, *quod mihi constitutione tua dignum videbatur.* Et alias, Epist. 119. *Hic quoque non mediocriter hæreo, &c.* ROGO ERGO VT DVBITATIONEM MEAM REGERE, *id est, beneficia tua interpretari*, IPSE DIGNERIS. Epist. 115. *Necessarium existimaui*, CONSVLERE TE, QVID SERVANDVM PVTARES. Item Epist. 38. *Supplicium distuli*, VT TE CONSVLEREM DE MODO POENAE. Alias, Epist. 28. DISPICE, DOMINE, AN NECESSARIVM PVTES. Et Epist. 62. DISPICE ERGO, DOMINE, *numquid* PVTES. Exstant etiam Relationum exempla apud Symmachum Epist. 29. 32. 35. 38. 39. 40. 41. 43. 44. 45. 46. 51. 52. 53. 55. 58. & 63. lib. X. quæ ab ipso fonte petenda arbitrio cuiusque relinquo.

XLVII. *Consultationibus* ACTA, INSTRVMENTA VE *ad causam pertinentia, subiiciebantur.*

Huiusmodi autem Consultationibus, Acta, Instrumenta, Libelli partium, Decreta, Edicta, quæque alia ad causam pertinebant, subiici consueuerant. Plinius lib. X. Epistol. 64. ad Traianum: *Decretum Calui & Edictum, item Decretum Bassi his litteris subieci.* Et Epistola 66. *Ea, quæ sunt vtrimque recitata, his litteris subieci.* Idem alias, Epist. 56. *Exegi, vt, quæ dicebant, quæque recitabant, libello complecterentur:* QVEM TIBI, *qualem acceperam*, MISI, *quamuis intelligerem, pleraque ex illo, ad id, de quo quæritur, non pertinere.* Idem, Epist. 83. CAPITA LEGIS, TVM EDICTVM AVGVSTI LITERIS SVBIECI. Et alibi, Epist. 115. CAPITA LEGIS HIS LITERIS SVB-

q) Coniecturam super his notis siue litteris protulit aliam *Bondam* V. C. in *Diss. Animaduers. Crit.*

vel alieni iuris sunt, Rescriptum Diui Pii ad Ælium Marcianum, Proconsulem Bæticæ, commemorat in hæc verba: *Dominorum quidem potestatem in suos seruos illibatam esse oportet, nec cuiquam hominum ius suum detrahi. Sed dominorum interest, ne auxilium contra sæuitiam vel famem, vel intolerabilem iniuriam denegetur iis, qui iuste deprecantur.* IDEOQVE COGNOSCE DE QVERELIS EORVM, *qui ex familia Iulii Sabini ad statuam confugerunt: &, si vel durius habitos, quam æquum est, vel infami iniuria affectos* COGNOVERIS, VENIRI IVBE, *ita vt in potestatem domini non reuertantur.* Idem in l. 1. D. de inspic. ventr. *Diui Fratres Valerio Prisciano, Prætori Vrbano, in hæc verba rescripserunt:* NOVAM REM DESIDERARE RVTILIVS SEVERVS VIDETVR, *vt vxori, quæ ab eo diuerterat, & se non esse præ-*
288 *gnatem profiteatur; custodem apponat. Et ideo* NEMO MIRABITVR, SI NOS QVOQVE NOVVM CONSILIVM ET REMEDIVM SVGGERAMVS. *Igitur, si perstat in eadem postulatione,* COMMODISSIMVM EST, *eligi honestissimæ feminæ domum, in quam Domitia veniat: & ibi tres obstetrices probatæ & artis & fidei, quæ a te adsumptæ fuerint, eam inspiciant. Et si quidem vel omnes, vel duæ renuntiauerint,* PRAEGNATEM VIDERI: *tunc persuadendum mulieri erit, vt perinde custodem admittat, atque si ipsa hoc desiderasset. Quod si enixa non fuerit,* SCIAT MARITVS, AD INVIDIAM EXISTIMATIONEMQVE SVAM PERTINERE: *vt non immerito possit videri captasse hoc ad aliquam mulieris iniuriam. Si autem vel omnes, vel plures, non esse grauidam renuntiauerint,* NVLLA CAVSA CVSTODIENDI ERIT. Idem in l. 27. D. de liber. caus. *Diui Fratres Proculo & Munatio rescripserunt: Cum Romulus, de cuius statu quæritur, pupillaris ætatis sit: an exigente Varia Heame matre, & consentiente Vario Hermete tutore, ad tempus pubertatis causa differenda sit,* VESTRAE GRAVITATIS EST, EX FIDE PERSONARVM, QVOD VTILE EST PVPILLO, CONSTITVERE. Diocletianus & Maximianus ad Rationalem, l. 1. C. de bon. vacantib. SCIRE DEBET GRAVITAS TVA. Rectoribus certe prouinciarum GRAVITATIS elogium aptatum liquet ex l. 18. C. de pactis, & l. 4. C. si aduersus rem iudic. Modestinus in l. 15. §. vlt. D. de excusationibus, Hadrianum Legato Lygdonensi ita rescripsisse ait: *Si Clodius Macer quæuis filiusfam. sit, idoneus tutor esse videbitur: pater autem eius idcirco cauere non vult, vt filium suum tutela eximat, & in hoc artificio perseurauerit:* EXISTIMO TE HVIC FRAVDI RECTE OCCVRSVRVM, &c. Vlpianus in l. 1. §. 14. D. de ventre in possess. mitt. *Diuus Hadrianus Proculo Prætori rescripsit:* VT SVMMATIM DE RE COGNOSCERET, ET SI MANIFESTA CALVMNIA VIDEBITVR, EIVS, *quæ ventris nomine in possessione mitti* DESIDERAT, NIHIL NOVI DECERNERET: *si dubitari de re poterit,* OPERAM DARET, *ne præiudicium fiat ei, quod in vtero est.* Impp. Seuerus & Antoninus in l. 1. C. de sentent. & interloc. NON VIDETVR NOBIS *rationem habere sententia decessoris tui, qui cum cognouisset inter petitorem & procuratorem, non procuratorem, sed ipsam dominam litis condemnauit, cuius persona in iudicio non fuit.* POTES IGITVR, VT RE INTEGRA, DE CAVSA COGNOSCERE. Diocletianus in l. 1. C. ne liceat potentiorib. INTER LITIGATORES AVDIENTIAM TVAM IMPERTIRI DEBEBIS. Paulus in l. 87. §. 3. D. de legat. 2. IMP. ALEXANDER A. CLAVDIO IVLIANO PRAEFECTO VRBI. SI LIQVET TIBI, IVLIANE CHARISSIME, *auiam interuertendæ inofficiosi querelæ patrimonium suum donationibus in nepotem factis exinanisse:* RATIO DEPOSCIT, *id quod donatum est pro media parte reuocari.*

L. *Exempla Rescriptorum ad consultationes* DE POENIS REORVM.

Vti vero ad consultationem Præsidum de pœnis reorum rescriberent, patet ex l. 4. §. 1. D. de incend. ruin. naufr. in qua Paulus, Antoninum de his, qui prædam ex naufragio diripuissent, ita rescripsisse, refert: QVOD *de naufragiis nauis & ratis* SCRIPSISTI MIHI, *eo pertinet,* VT EXPLORES, *qua pœna adficiendos* EOS PVTEM, *qui diripuisse aliqua ex illis probantur,* ET FACILE, VT OPINOR, CONSTITVI POTEST. *Nam plurimum interest, peritura collegerint, an, quæ seruari possint, flagitiose inuaserint. Ideoque si grauior præda vi adpetita videbitur, liberos quidem fustibus cæsos in triennium* RELEGABIS: *aut si sordidiores erunt, in opus publicum eiusdem temporis* DABIS: *seruos flagellis cæsos in metallum* DAMNABIS. *Si non magnæ pecuniæ res fuerint, liberos fustibus, seruos flagellis cæsos* DIMITTERE POTERIS. *Et omnino, vt in ceteris, ita huiusmodi causis, ex personarum conditione & rerum qualitate, & diligenter sunt* AESTIMANDAE, *ne quid aut durius aut remissius constituatur,* QVAM CAVSA POSTVLABIT. Callistratus in l. 11. D. de termino moto: *Diuus Hadrianus in hæc verba rescripsit: Quin pessimum factum sit eorum, qui terminos finium causa positos propulerunt,* DVBITARI NON POTEST. DE POENA TAMEN MODVS *ex conditione personæ & mente facientis magis* STATVI POTEST. *Nam si splendidiores personæ sunt, quæ conuincuntur: non dubie occupandorum alienorum finium causa id admiserunt.* ET POSSVNT *in tempus, vt cuiusque patiatur ætas,* RELEGARI, *id est, si iunior, in longius, si senior, recisius. Si vero alii negotium gesserunt, & ministerio functi sunt:* CASTIGARI, *& ad opus biennio* DARI. *Quod si per ignorantiam, aut fortuito lapides furati sunt,* SVFFICIET EOS VERBERIBVS DECIDERE. In fragmentis Pithœanis (collat.

lat. LL. Mosaic. & Rom.) tit. I. §. 6. Hadriani rescriptum ex Vlpiani lib. VII. de offic. procos. refertur in hæc verba: *Et qui hominem occidit, absolui solet, scilicet si non occidendi animo id admisit: & qui non occidit, sed voluit occidere, pro homicida damnatur.* E RE ITAQVE CONSTITVENDVM EST; *ex quo ferro percussit ipsa funditus. Nam si gladium instrinxit, aut telo percussit,* QVID DVBIVM EST, *quin occidendi animo percusserit? Si lapide percussit, aut cucuma, aut cum forte rixaretur, ferro percussit, sed non occidendi mente.* ERGO HOC EXQVIRITE, *& si vo-*
289 *luntas occidendi fuit, vt homicidam seruum supplicio cum iure* IVBETE AFFICI.

Vlpianus in l. I. D. de S. C. Silaniano, Hadrianum ita rescripsisse ait: *Serui quotiens dominis suis auxilium ferre possunt, non debent saluti eorum suam anteponere. Potuisse autem ancillam, quæ in eodem conclaui cum domina sua fuerat, auxilium ei ferre, si non corpore suo, at certe voce plorantem, vt hi, qui in domo fuerunt, aut vicini audirent, hoc ipsum manifestum est, quod dixit percussore sibi mortem minatum, si proclamasset.* VLTIMVM VTIQVE SVPPLICIVM PATI DEBET, *vel hoc, ne ceteri serui credant, in periculo dominorum sibi quemque consulere debere.* Idem in l. vlt. D. de offic. præfect. vigil. *Impp. Seuerus & Antoninus Iunio Rufino Præfecto vigilum ita rescripserunt.* INSVLARIOS, *& eos, qui negligenter ignes apud se habuerint,* POTES FVSTIBVS, VEL FLAGELLIS CAEDI IVBERE: *eos autem, qui dolo fecisse incendium conuincentur,* AD FABIVM CILONEM PRAEFECTVM VEL AMICVM NOSTRVM REMITTES. Callistratus in l. 3. §. 3. D. de testib. Hadrianum Iunio Rufino, Proconsuli Macedoniæ, hæc rescripsisse commemorat: *Quod crimina obiecerit* APVD ME *Alexander Apro, & quia non probabat, nec testes producebat, sed testimoniis vti volebat,* QVIBVS APVD ME LOCVS NON EST, NAM IPSOS INTERROGARE SOLEO: QVEM REMISI AD PROVINCIAE PRAESIDEM, VT IS DE FIDE TESTIVM QVAERERET: *&, nisi impleßet quod intenderat,* RELEGARETVR. Vlpianus in l. 14. D. de offic. præsid. Diuum Marcum & Commodum Scapulæ Tertyllo sic rescripsisse tradit: SI TIBI LIQVIDO COMPERTVM EST, *AElium Priscum in eo furore esse, vt continua mentis alienatione, omni intellectu careat: nec subest vlla suspicio matrem ab eo simulatione dementiæ occisam:* POTES DE MODO POENAE EIVS DISSIMVLARE, *cum satis furore ipso puniatur: & tamen diligentius custodiendus erit, ac,* SI PVTABIS, *etiam vinculo coërcendus: quoniam tam ad pœnam, quam ad tutelam eius, & securitatem proximorum pertinebit. Si vero, vt plerumque adsolet, interuallis quibusdam sensu saniore, non forte eo momento scelus admiserit, nec morbo eius danda est venia,* DILIGENTER EXPLORABIS: *& si quid tale compereris,* CONSVLES NOS, VT AESTIMEMVS, *an per immanitatem facinoris, si cum posset videri sentire, commiserit, supplicio adficiendus sit.* CVM AVTEM EX LITERIS TVIS COGNOVERIMVS *tali eum loco atque ordine esse, vt a suis vel etiam in propria villa custodiatur:* RECTE FACTVRVS NOBIS VIDERIS, *si eos, a quibus illo tempore obseruatus esset, vocaueris, &* CAVSSAM *tantæ negligentiæ* EXCVSSERIS, *& in vnumquemque eorum, prout tibi leuari vel onerari culpa eius videbitur,* CONSTITVERIS, *&c.* Callistratus in l. 2. de S. C. Silan. *Diuus Marcus Commodus Pisoni rescripsit in hæc verba:* CVM CONSTITERIT APVD TE, PISO CARISSIME, *Iulium Donatum, posteaquam conterritus aduentu latronum profugerat villam suam, vulneratum esse: mox testamento facto, purgasse officium seruorum suorum:* NEC PIETAS PRO SERVIS, NEC SOLLICITVDO HEREDIS OBTINERE DEBET, VT AD POENAM VOCENTVR, *quos absoluit dominus ipse.* Exstat & Diuorum Fratrum Epistola in l. 1. §. vlt. D. de quæstionib. ad Voconium Saxam huiusmodi. PRVDENTER, ET EGREGIA RATIONE HVMANITATIS, SAXA CARISSIME, *Primitiuum seruum, qui homicidium in se confingere metu ad dominum reuertendi suspectus esset, perseuerantem falsa demonstratione,* DAMNASTI, QVAESITVRVS *de consciis, quos æque habere se commentitus fuerat, vt ad certiorem ipsius de se confessionem peruenires.* NEC FRVSTRA FVIT TAM PRVDENS CONSILIVM TVVM: *cum in tormentis constiterit, neque illos ei conscios fuisse: & ipsum de se temere commentum.* POTES ITAQVE DECRETI GRATIAM FACERE, *& eum per officium distrahi* IVBERE: *conditione addita, ne unquam in potestatem domini reuertatur, quem pretio recepto* CERTVM HABEMVS *libenter tali seruo cariturum.* r)

LI. RESCRIPTA AD CONSVLTATIONES, *a* CALLISTRATO *commemorata.*

Ad Consultationes, Relationesue aliquot præterea Rescripta commemorat Callistratus in l. 3. D. de testib. Illic enim Hadrianum Viuio Varo, legato prouinciæ Ciliciæ, in hæc verba rescripsisse refert: TV MAGIS SCIRE POTES, *quanta fides habenda sit testibus, qui, & cuius dignitatis, & cuius existimationis sint: & qui simpliciter visi sint dicere, vtrum vnum, eundemque*

r) Hanc aequissimam ac saluberrimam epistolam singulari *Diss.* enarrauit *Schultingius* quæ doctissima Diss. inscripta *De eo, qui crimen capitale vltro & falso confessus &. condemnatus est, comperta postea innocentia, liberando*, adiecta est Schultingii *Enarrationi Partis Primæ Digestorum.*

demque meditatum sermonem attulerint: an ad ea, quæ interrogaueras, ex tempore verisimilia responderint. Eumdem Hadrianum, ibidem ait, Valerio Varo rescripsisse sic: *Quæ argumenta ad quem modum probandæ cuique rei sufficiant, nullo certo modo satis definiri potest: sicut non semper, ita sæpe sine publicis monumentis cuiusque rei veritas deprehenditur. Alias numerus testium, alias dignitas & auctoritas, alias veluti consentiens fama confirmat rei, de qua quæritur, fidem.* HOC ERGO SOLVM TIBI RESCRIBERE POSSVM SVMMATIM: *non vtique ad vnam probationis speciem cognitionem statim alligari debere:* SED EX SENTENTIA ANIMI TVI TE AESTIMARE OPORTERE, *quid aut credas, aut parum tibi probatum opinaris.* Eiusdem Imperatoris ad Gabinium Maximum rescriptum citat
290 huiusmodi: *Alia est auctoritas præsentium testium, alia testimoniorum, quæ recitari solent.* TECVM ERGO DELIBERA, *vt, si retinere eos velis, des eis impendia.* Addit ibidem, Diuos Fratres ita rescripsisse: *Quod ad testes euocandos pertinet,* DILIGENTIAE IVDICANTIS EST EXPLORARE, *quæ consuetudo in ea prouincia, in qua iudicat, fuerit. Nam si probabitur, sæpe in aliam ciuitatem testimonii gratia plerosque euocatos:* NON ESSE DVBITANDVM, *quin euocandi sint, quos necessarios in ipsa cognitione deprehenderit, qui iudicat.*

LII. *Formulæ Rescriptorum* AD SVPERVACVAS CONSVLTATIONES: *& contra,* IN QVAESTIONIBVS AMBIGVIS DECIDENDIS *vsitatæ.*

Interdum etiam, sine causa se consuli, rescribebant. Exemplum est in l. 6. D. de L. Fab. de plagiar. in qua Callistratus Hadrianum rescripsisse ait, in hæc verba: *Seruos alienos qui sollicitauerit, aut interceperit, crimine plagii, quod illi intenditur, teneatur, necne,* FACIT QVAESTIONEM. ET IDEO NON ME CONSVLI DE EA RE OPORTET: SED QVOD VERISSIMVM IN RE PRAESENTI COGNOSCITVR, SEQVI IVDICEM OPORTET. *Plane autem* SCIRE DEBET, *posse aliquem furti crimine ob seruos alienos interceptos teneri, nec idcirco tamen statim plagiarium esse existimari.* Sic Traianus Plinio lib. X. Epist. 86. POTVISTI NON HAERERE, MI SECVNDE CARISSIME, CIRCA ID, DE QVO ME CONSVLENDVM EXISTIMASTI: CVM PROPOSITVM MEVM OPTIME NOSSES, NON EX METV, NEC TERRORE HOMINVM AVT CRIMINIBVS MAIESTATIS REVERENTIAM NOMINI MEO ADQVIRI. OMISSA ERGO QVAESTIONE, QVAM NON ADMITTEREM, ETIAM SI EXEMPLIS ADIVVARETVR, *ratio totius operis effecti sub cura tua a Cocceiano Dione excutiatur, &c.*

Ambiguam porro iuris controuersi Quæstionem eleganter Diuos Fratres Rescripto suo decidisse refert Vlpianus in l. 17. D. de Iure patron. in hunc modum: COMPERIMVS, A PERITIORIBVS DVBITATVM ALIQVANDO, *an nepos contra tabulas auiti liberti bonorum possessionem petere possit, si eum libertum pater patris, cum annorum viginti quinque esset, capitis accusasset. Et Proculum sane non leuem iuris auctorem, in hac opinione fuisse, vt nepoti in huiusmodi causa non putaret dandam bonorum possessionem:* CVIVS SENTENTIAM NOS QVOQVE SECVTI SVMVS, CVM RESCRIBEREMVS AD LIBELLVM CAESIDIAE LONGINAE. *Sed & Volusius Mæcianus,* AMICVS NOSTER, *vt & iuris ciuilis præter veterem & bene fundatam peritiam, anxie diligens, religione rescripti nostri ductus, sicut coram nobis adfirmauit, non arbitratum se aliter respondere debere. Sed cum & ipso Mæciano & aliis* AMICIS NOSTRIS *iurisperitis adhibitis plenius tractaremus:* MAGIS VISVM EST, *nepotem neque verbis, neque sententia legis, aut edicti Prætoris, ex persona vel nota patris sui excludi a bonis auiti liberti. Plurium etiam iuris auctorum, sed & Saluii Iuliani* AMICI NOSTRI, CLARISSIMI VIRI *hanc sententiam fuisse.* Callistratus in l. 31. D. de re iudic. Diuum Pium Cassio Procos. in hæc verba rescripsisse refert: *His, qui fatebuntur debere, aut ex re iudicata necesse habebunt reddere,* TEMPVS AD SOLVENDVM DETVR, *quod sufficere pro facultate cuiusque* VIDEBITVR. *Eorum, qui intra diem vel ab initio datum, vel ex causa postea prorogatum sibi, non reddiderint, pignora capi, eaque, si intra duos menses non soluerint,* VENDANTVR. *Si quid ex pretiis superfit,* REDDATVR *ei, cuius pignora vendita erant.*

LIII. RESCRIPTA TRAIANI AD PLINII CONSVLTATIONES *præcipua.*

Porro ex Traiani ad Plinii consultationes Rescriptis hæc præcipue notanda restant. Ep. 49. IN RE PRAESENTI OPTIME DELIBERABIS, ET CONSTITVES. Epist. 88. *Vt æstimatis etiam iis, quæ contra dicuntur,* QVOD OPTIMVM CREDIDERITIS, STATVATIS. Et alias Epist. 80. *Secundum cuiusque loci conditionem* IPSE DISPICE: ET QVOD OPTIMVM EXISTIMAVERIS, INSEQVERE. Epist. 82. TIBI EAM FIDVCIAM DILIGENTIAE HABEO, *vt credam te omni ratione id acturum,* &c. Alibi Epist. 31. IN TVA SEVERITATE AC DILIGENTIA POSITVM EST. Ep. 47. AD DILIGENTIAM TVAM PERTINET INQVIRERE. Ep. ead. QVID ITAQVE COMPERERIS, PERFER IN NOTITIAM MEAM. Epist. 49. *Quid suadendum sit,* TV CONSTITVES. Ep. 51. EXPLORANDVM EST DILIGENTER. Epist. 61. COGNOVI LITERIS TVIS, vt & in l. 14. D. de offic. præsid. & l. 19. C. ad L. Iul. de adulter.

Epist. 31. ILLVD HAEREAT NOBIS. Epist. 43. MEMINERIMVS. Ep. 41. MEMINERIS. Epist. 21. *Quas partes impleturum te secundum susceptam fidem*, CONFIDO. Ep. 53. OPTIME FECISTI *remittendo*. Ep. 27. RECTE RENVNTIASTI MIHI. Ep. 37. RECTE INSTRVXISTI. Ep. 29. SATIS CONSTAT. Ep. 57. IAM NVNC SCIANT. Ep. 59. POTES *sine sollicitudine religionis transferre*. Ep. 70. *Elige igitur id, quod præcipue* RES IPSA SVASERIT. Ep. 72. QVAESTIO SAEPE TRACTATA EST. Ep. 78. AESTIMABO, AN DEBEAS COGNOSCERE. Ep.
291 84. *Interpretationi tuæ* IDEM EXISTIMO ET PVTO. Ep. 116. MERITO HAESISTI. Ep. 118. MERITO VERERIS.

LIV. *Verba, quibus* BENEFICIA AB IMPERATORIBVS PETI ET CONCEDI *solebant*. COMMENTARII, SANCTVARIVM PRINCIPIS, LIBER BENEFICIORVM.

Hoc amplius ex iisdem Epistolis, quibus verbis beneficia ab Impp. peti & concedi solerent, colligimus. Ciuitatem certe Romanam Harpocrati Iatraliptæ, item libertis quibusdam, ius Quiritium Plinius lib. X. Epist. 4. petit in hunc modum: QVARE ROGO, DES EI CIVITATEM ROMANAM. *Est enim peregrinæ conditionis, manumissus a peregrina.* Et mox: ITEM ROGO, DES IVS QVIRITIVM LIBERTIS *Antoniæ Maximillæ, ornatissimæ feminæ:* quod, se patrona præsente petere, ait. Postumii quoque Marini Medici propinquis ciuitatem ita petit, Epist. 6. ROGO ERGO, VT PROPINQVIS EIVS DES CIVITATEM. Et paulo post: ITEM LIBERIS EIVSDEM, &c. ITA, VT SINT IN PATRIA POTESTATE, VTQVE IIS IN LIBERTOS SERVETVR IVS PATRONORVM. ITEM ROGO, INDVLGEAS IVS QVIRITIVM *L. Satrio Abascantio & P. Cæsio Phosphoro & Pancharię Soteridi: quod a te, volentibus patronis, peto.* Et alias, Ep. 105. Latinis libertis, quorum ius Valerius Paulinus, excepto vno, ei reliquerat, ius Quiritium petens: ROGO, *tribus interim* IVS QVIRITIVM DES. Cui Traianus respondens, ait:* *Cum honestissime iis, qui apud fidem tuam a Valerio Paulino depositi sunt, consultum velis, mature per me, iis interim, quibus nunc petisti,* VT SCIAS DEDISSE ME IVS QVIRITIVM, REFERRI IN COMMENTARIOS MEOS IVSSI. Cuius Formulæ aliud quoque exemplum in iisdem Epistolis consignatum est. Nam cum Suetonio Tranquillo ius trium liberorum Plinius petiisset, Traianus postulatis annuens Ep. 96. ita rescribit: TVO DESIDERIO SVBSCRIPSI: ET, VT SCIAS DEDISSE ME IVS TRIVM LIBERORVM SVETONIO TRANQVILLO, EA CONDITIONE, QVA ADSVEVI, REFERRI, IN COMMENTARIOS MEOS IVSSI. Ex quo apparet, Cæsares libros seu commentarios habuisse, in quos data, concessa, indulta referebant. Quod confirmat Hyginus in lib. de limitib. agror. cum ait: *Libros æris & typum totius perticæ linteis descriptum secundum suas terminationes adscriptis affinibus, tabulario Cæsaris inferemus: & si qua beneficio concessa, aut assignata coloniæ fuerint, siue in proximo, siue inter alias ciuitates, in* LIBRO BENEFICIORVM *adscribemus*. Modestinus in l. 32. D. ex quib. caus. maior. *Qui ad ærarium delati, aut in* COMMENTARIVM PRINCIPIS *relati sunt.* Sed & Siculus Flaccus Sanctuarii Principis meminit in eadem re in lib. de condit agror. *Quod si quis*, inquiens, *contradicat*, SANCTVARIVM CAESARIS *respici solet. Omnium enim agrorum, & diuisorum, & assignatorum, formas, sed & diuisionem, & commentarius & principatus*, IN SANCTVARIO *habet. Qualiscunque enim formæ fuerint, si ambigatur de earum fide, ad* SANCTVARIVM PRINCIPIS *reuertendum erit.* Rescripta vtique Principum in Scriniis asseruari consueuisse, ex Plinii ad Traianum Epist. 71. lib. X. cognoscitur. *)

LV. PRINCIPEM ADLOQVENDI *Formulæ, in Relationibus, Consultationibus & Libellis vsitatæ.* DOMINI *appellatio*.

Proconsules autem, Præsidesue suis ad Principes Relationibus, Consultationibusque varie eos appellabant. Plinius enim lib. X. Epistolar. Traianum modo ita affatur: Epist. 3. IMPERATOR OPTIME: modo, Epist. 1. SANCTISSIME IMPERATOR: modo, Epist. 5. INDVLGENTISSIME IMPERATOR: alias, Epist. 9. IMPERATOR MAXIME: vt plurimum vero, DOMINVM vocat. Egnatius etiam Taurinus in illa, quam paullo ante retuli, consultatione, (in collat. LL. Mosaic. & Rom. tit. 1.) Hadrianum OPTIMVM IMPERATOREM appellat. DOMINI vtique appellationem, quam Tiberium respuisse Suetonius in eius vita cap. 27. auctor est, cupide reliqui postea Principes amplexi sunt. Sic Viuius Zeno, Imperatorem Antoninum alloquens, in l. 3. D. de his, quæ in test. delentur: ROGO, ait, DOMINE IMPERATOR, AVDIAS ME PATIENTER, Martialis, Epistola ad Domitianum, quæ præfixa est lib. VIII. *Omnes quidem libelli mei*, DOMINE, *quibus tu famam, id est, vitam dedisti.* Sic & Eudæmon Nicomediensis Græco suo libello, quem Imper. Antonino dedit: *Κύριε*, ait, *βασιλεῦ Ἀντωνῖνε*, in l. 8. D. de L. Rhod. de iactu.

LVI.

*) Ad Rescriptorum tanquam caput etiam pertinent *Sanctiones pragmaticæ*, siue *Iussiones*, ab Auctore omissæ, quæ ad desideria corporum & vniuersitatum emittebantur, in publicis cuiusque negociis. Exempla in Digestis sunt v. c. τῷ κοινῷ τῆς Θεσσαλίας. conf. *Gather. de Off. dom. Aug. I*, 32.

LVI. *Formulæ in appellandis his*, QVIBVS RESCRIBVNT, *a* PRINCIPIBVS *adhibitæ*.

Præsides vero & Rectores prouinciarum & alii, CARISSIMI, ab Impp. vocabantur. Sic in l. 6. D. ad L. Iul. de vi publ. GEMINE CARISSIME, & in l. 2. de S. C. Silanian. PISO CARISSIME. In l. 87. §. 3. D. de legat. 2. IVLIANE CARISSIME. Similiter in Rescripto Diocletiani de Manichæis in fragmentis Pithœanis (LL. Mosaic. & Roman. collat. tit. 15.), IVLIANE CARISSIME. In l. 5. de Pactis in C. Th. VALENTINIANE CARISSIME. In Nou. Maioriani de adulteriis: ROGATIANE CARISSIME. Traianus quoque, Plinio rescribens, eum
292 ita compellat: SECVNDE CARISSIME; &: MI SECVNDE CARISSIME. At in Rescriptis ad Senatum: PATRES CONSCRIPTI. In l. vlt. C. de iur. deliber. l. 14. & 15. C. de prætorib. l. 3. de Can. frument. l. 5. de indulgent. crimin. in Cod. Th. Nou. Theod. ne decurio ad Senator. dignit. Nou. Maioriani de ritu Imperii.

LVII. EPISTOLAE ET LITERAE IMPERATORVM, *in libris Iuris commemoratæ*.

Præter Rescripta autem, Epistolæ etiam & literæ Imperatorum in libris iuris memorantur. Epistolarum enim Traiani fit mentio in l. vlt. D. de abigeis, Hadriani, in l. 13. §. 5. D. de iur. fisc. l. 62. de accusation. l. 2. D. de offic. præf. vrb. l. 6. §. 7. D. de iniusto rupt. l. 26. D. de fideiussorib. l. vlt. C. de constit. pecun. l. 3. §. vlt. D. ne vis fiat ei, qui in poss. l. 2. C. de incolis. Diui Pii, in l. 9. §. 5. D. de iur. & fact. ignor. l. 5. D. de censib. l. 3. D. ne vis fiat ei, qui in possess. Diuorum Fratrum, l. 4. & 20. D. de manumissionib. Marci & Commodi, in l. 1. §. 2. D. de fugit. Diui Seueri, in l. 6. §. 3. D. de offic. proconf. l. 1. D. de offic. præf. vrb. l. 1. §. 1. D. de legat. 3. l. 8. §. 1. D. de suspect. tutor. l. 6. D. de vacat. muner. l. 20. §. 12. D. de petit. hered. l. 8. §. 5. D. de pœn. l. 6. D. de interdict. & releg. Epistolam plane & Rescriptum promiscue appellant Iurisconsulti in l. 1. D. de quæstionib. l. 14. §. 1. D. de appellationib. l. 3. D. de testib. Et omnia quidem Rescripta Epistolæ erant, sed non contra. Poterant enim, neque libello, neque relatione præcedente, Epistolæ vltro scribi.

LVIII. *Formulæ, quibus* CONSVLATVM *alicui deferebant Principes*.

Ceterum Imperatores, Consulatum per literas alicui deferentes, his ferme verbis vti solebant: TE MANET PALMATA. Quod Vopiscus in Probo indicat cap. 7. Nam postquam ex epistola Imperatoris Taciti ad Probum verba hæc retulit: *Consulatum in annum proximum nobiscum decreuimus.* TE ENIM MANET PRO VIRTVTIBVS TVIS CAPITOLINA PALMATA: subiicit: *Ferunt quidam, Probo id pro imperii omine fuisse, quod Tacitus scripsit:* TE MANET CAPITOLINA PALMATA. *Sed in hanc sententiam omnibus semper Consulibus scribebatur.* Idem tamen Vopiscus in Aureliano c. 13. memorat, a Valentiniano Augusto eum honorem Tacito mandatum his verbis: NAM TE CONSVLEM HODIE DESIGNO. Codicillos vero Consulatus Cassiodorus lib. VI. Variar. 1. ita concipit: *Atque ideo per illam indictionem* CONSVLATVS TE DECORAMVS INSIGNIBVS.

LIX. DIES, COS. ET LOCVS *in fine Rescriptorum addebantur*.

In fine porro Rescriptorum addi consueuisse Diem, Consulem & Locum nemo est, qui nesciat: ac præterquam quod id ex subscriptionibus Rescriptorum, quæ in Codicem suum Iustinianus retulit, patet, demonstratur etiam l. 2. §. vlt. D. ad S. C. Tertyllian. & ex Vlpiani loco, qui citatur in fragmentis Pithœanis collat. LL. Mosaic. & Rom. tit. 13. At non omnibus peræque notum est, altero Consule deficiente, ignotum futuri Consulis nomen apponi consueuisse his verbis: ET QVI FVERIT NVNTIATVS. Cuius Formulæ testimonia habemus in l. 4. 5. & vlt. de his, qui ad Eccles. confuger. l. vlt. de hæretic. l. vlt. de petitionib. l. vlt. de Princip. agent. in reb. l. 1. de Castrensian. in C. Th. Nou. Theod. & Valentin. de Theodos. Codic. auctorit. & Nou. de confirmat. leg. Nouellar. Theod. Constantinus quidem in l. 1. de Constitut. Princ. in C. Th. constituit, si qua postea Edicta siue Constitutiones sine die & Consule deprehenderentur, vt auctoritate careant. Multa tamen rescripta sine die & Consule exstant in Codice Iustiniani. Quin etiam D. Augustinus in collatione contra Donatistas auctor est, cum Donatistæ Imperiales literas calumniari conarentur eo, quod sine Consule fuissent recitatæ, cognitorem interlocutum esse: EVIDENTISSIMIS LEGIBVS DEFINITVM ESSE, IMPERIALIA CONSTITVTA, ETIAM SI CONSVLES NON LEGERENTVR, IN DVBIVM NON VOCARI. Et paulo post: *Etiam si Consul desit, non impediri Imperialis constituti veritatem.*

LX. *Formulæ, in* RESCRIPTIS *particulatim exhibendis, a collectoribus Codicum* THEODOSII *&* IVSTINIANI, *adhibitæ & in legum inscriptionibus expressæ*.

Rescripta autem non semper integra, nec in Iustiniani, nec in Theodosii Codicibus ponuntur. Partem dumtaxat excerptam adscribi, significant collectores in inscriptionibus, hoc modo: POST ALIA: vt in inscriptione l. 6. de cognitionib. l. 3. de feriis, l. 4. de delatorib. l. 2. de tempor. cursu. l. vlt. de denuntiat. l. vlt. de iurisdict. l. 1. de actionib. l. 1. de omiss. act. impell.

.l. 1. de domin. rei l. 7. de legitim. hered. l. 8. & 10. de executorib. l. 5. & 6. de naufrag. in C. Th. Alias: INTER CETERA, ET AD LOCVM, l. 1. 4. & 6. de pact. in C. Th. & in inscriptionibus Nouell. Leonis & Seueri de abrogatis capitib. iniust. leg. Quibus verbis etiam vtitur auctor Cod. Hermog. l. 2. & 5. de pact. l. 1. de calumniatorib. l. 3. de donation. l. 1. vbi agi oportet, l. 1. de instrum. l. 1. de testam. l. 1. & 2. de successionib. vt & collector fragmentorum a P. Pithœo editorum, (collat. LL. Mosaicar. & Roman. tit. 15.) his verbis: *Cuius rescripti verba quia multa sunt, de fine eius*, AD LOCVM *hæc pauca subiecit.*
293 Alias etiam, vt in l. 3. de postuland. in C. Th. & in inscriptione Nou. Maioriani de Episcopali iudic. scribitur: DE RE NECESSARIA, AD LOCVM. In Cod. vero Iustiniani hoc idem significatur his verbis: PARS EX RESCRIPTO, vt videre est in inscriptione l. 3. C. in quib. caus. pign. l. 4. C. de quæstionib. PARS EX EPISTOLA, l. 13. C. de fideiussorib. l. 6. C. de præscript. long. temp. Sic PARS LITERARVM, in l. 48. D. de iudic. & PARS ACTORVM, in l. vlt. de offic. iudic. omn. & l. vlt. qui bon. ced. poss. in C. Th. & l. 2. de excusat. muner. in C. Iustiniani lib. X. CAPVT EX RESCRIPTO, l. 1. D. de interdict. & releg. Inueniuntur & hæc verba: EXEMPLVM SACRARVM LITERARVM, in inscriptionibus l. 5. C. de iure fisci. l. vlt. C. de long. temp. præscript. item l. 20. de hæretic. & l. 10. de his, qui super religion. contend. in C. Th.

LXI. *Ad* INFERIORIS AEVI FORMVLAS IMPERIALES *progressio: ac primum, de variis* SALVTEM ADSCRIBENDI *modis, in Rescriptorum & Constitutionum initiis.*

Sentio, me paulatim in ea tempora delapsum, quibus tota pene Formularum dignitas concidit. Nec tamen certis omnino verbis ætas hæc, in quam vestigium ponimus, caruit: quorum obseruatio coniunctam rituum, quos labante Imperio vsus inuexit, cognitionem habet. Attingamus ergo, quando ita polliciti sumus, quæ in posteriorum Imperatorum Rescriptis præcipue notanda occurrunt. Inutile certe non erit nouæ Romæ, æque ac veteris, Imperiales Formulas cognoscere. Erit etiam quædam ex ipsa nouitate & varietate rerum delectatio. Admonendi autem sumus, Rescriptorum Constitutionumque initiis salutem adscribi consueuisse. Idque verbis non iisdem vsquequaque, nec vno modo. Interdum enim fiebat hoc directis hisce verbis: AVE, CARISSIME NOBIS, vt in inscriptione l. 2. de offic. Rector. prouinc. & l. 5. de priuileg. cor. qui in sacr. palat. in C. Th. HAVE, ANTHEMI CARISSIME NOBIS. Et l. 1. qui petant. eod. Cod. HAVE, ORPHITE CARISSIME. Et l. 34. de hæretic. HAVE, DONATE CARISSIME NOBIS. In l. 4. de operib. public. HAVE, FELIX CARISSIME NOBIS. Et l. 5. eod. tit. HAVE, CATVLINE CARISSIME NOBIS. Et l. 33. eod. tit. HAVE, VINCENTI CARISSIME NOBIS. In l. 52. de appellationib. HAVE, RVFINE CARISSIME NOBIS. Hoc enim illic valent istæ notæ: K. NB. *t*) quarum compendio eadem verba stringuntur in inscriptionibus, l. 27. de decurionib. l. vlt. ne quid publicæ lætit. nunt. l. 17. de susceptorib. l. 13. de lustrali collat. l. 2. de his, qui ex publ. collat. l. 5. & 8. de falsa moneta. eod. C. Th. Vnde emendanda est inscriptio l. 1. de erogat. milit. annonæ, & ita restituenda: HAVE, FELIX C. NB. id est, CARISSIME NOBIS. In fragmentis quoque Pithœanis collat. LL. Mosaic. & Roman. tit. 1. ex Cod. Gregor. Rescriptum citatur, cuius initium est: HABE AGATO KN. Quod sic interpretor: AVE, AGATO CARISSIME NOBIS. Hinc etiam restituenda quibusdam videtur inscriptio l. 11. de accus. in in Cod. Iustin. hoc modo: HAVE, CRISPINE CARISSIME NOBIS.

Interdum vero verbis obliquis salus adscribebatur, vt in l. 1. de priuileg. cor. qui in sacr. palat. IMP. CONSTANTINVS A. PALATINIS ET BENE MERITIS SVIS SALVTEM. Et l. 1. de matern. bon. IMP. CONSTANTINVS CONSVLIBVS, PRAETORIBVS, TRIBB. PLEBIS, SENATVI SALVTEM DICIT. l. 2. ne quid public. lætit. nunt. in eod. Cod. IMPP. VALENTINIANVS ET VALENS PROVINCIALIBVS SALVTEM DICVNT, l. 32. de appellationib. eod. Cod. IMPP. VALENTINIANVS ET VALENS AA. SALVTEM DICVNT ORDINI CIVITATIS CARTHAGINIS. Sic & in l. 15. quorum appellat. non recip. IMPP. VALENTINIANVS ET VALENS AA. SALVTEM DICVNT ORDINI CIVITATIS CARTHAGINIENSIVM, & l. vlt. de iurisdict. in C. Th. IMPP. HONOR. ET THEODOS. AA. CONSVLIBVS, PRAETORIBVS, TRIBVNIS PL. SENATVI SVO SALVTEM DICVNT. Et l. vlt. de accusationib. IMPP. HONOR. ET THEODOS. AA. CONSVLIBVS, PRAETORIBVS, TRIBVNIS PL. SENATVI, SVIS, SALVTEM DICVNT. Eademque est inscriptio Nouellæ Theodos. & Valentin. de indulgent. reliquor. Pari modo singulis personis salutem dicebant. In fragmentis namque Codicis Gregoriani tit. si aduers. donat. sponsis fact. inscriptio legitur huiusmodi: IMPP. VALERIAN. ET GALLIEN. AA. ET. VALERIANVS CAESAR, AVINIO OCTAVIANO SVO SALVTEM. Et in inscriptione l. 1. ne liceat potentiorib. in Cod. Iustin. IMPP. DIOCLETIAN. ET MAXIMIAN. AA. ARISTOBVLO SALVTEM. In l. 1. de curatorib. Calend. in C. Th. IMP. CONSTANTINVS A. LOCRIO VERINO SVO SALVTEM. Et l. 8. de iurisdict. eod. C. IMPP. ARCAD. ET HONOR. AA. PASIPHILO SVO SALVTEM. In inscriptionibus l. 13. de appellationib. in C. Iustin. l. 5. & 6. eod. tit. in C. Th. IMP.

t) Idem etiam K. N. vel C. N. exprimit. v. *Cuiac. Obs. I*, 15.

IMP. CONSTANTINVS A. PROBIANO SVO S. Et in l. 3. de sicariis, IMP. IVLIANVS A. FLA. PROBIANO SVO S. In l. 27. de susceptorib. IMPP. ARCAD. ET HONOR. POMPEIANO SVO SALVTEM. Et in l. 31. eod. tit. Impp. Honor. & Theod. EVCHARIO SVO S. His similes sunt inscriptiones, l. 24. de annona & tribut. l. 31. de susceptorib. l. vlt. de exactorib. l. vlt. de relig. in C. Th.

LXII. PARENTVM *appellationem quibusnam tribuerint Imperatores in Rescriptis suis?*

Imperatores plane in suis ad Praefectos Praetorio Patritiosue Rescriptis, eos PARENTES
294 KARISSIMOS appellabant. Imperator quidem Alexander in l. 4. C. de locato: *Ad Domitium*, ait, *Vlpianum Praefectum Praetorio*, & PARENTEM MEVM, *eos remittere curabit.* Impp. Constantinus & Constans in l. 6. de annona & tribut. in C. Theod. *Ea quantitas, quam Rufini, viri clarissimi, & illustris, Praefecti Praetorio*, PARENTIS AMICIQVE NOSTRI, *moderatio.* Constantinus in l. 1. de Episcop. iudic. in C. Th. ad Ablauium Praef. Praet. ABLAVI, PARENS CARISSIME. Impp. Theodosius & Valentinianus in Nou. de sepulchris ad Albinum, Pf. Pr. ALBINE, PARENS CARISSIME AVGVSTORVM. Item Nou. de libert. & successionib. eor. ad eumdem: *Albine*, PARENS CARISSIME AVGVSTORVM. Nou. de Manichaeis ad eumdem: *Vnde Albine* PARENS CARISSIME AVGVSTORVM. Atque ita eumdem Albinum vocant Nou. 2. de Testament. & Nou. de confirmat. leg. nouellar. C. Theod. Et Nou. Valentin. de fructib. inter marit. & vx. Sic & Nou. de releuat. adaerat. vel donat. possess. quae est ad Hermocratem Pf. Pr. *Hermocrates*, PARENS CARISSIME AVGVSTORVM. Et Nou. de homicid. casu vel volunt. fact. ad Maximum Pf. Pr. & Patritium: *Maxime:* PARENS CARISSIME AVGVSTORVM. In Nouella quoque Imp. Maioriani de aedific. public. ad Aemilianum Pf. Pr. *Aemiliani*, PARENS CARISSIME AVGVSTORVM. Quae verba hoc notarum compendio, P. K. AA. scribi solebant, vt apparet ex Nou. 2 & 3. de patrimonialib. rei domin. & limitroph. fund. & & Nou. de bon. Fabricens. Nou. 2. 3. & 4. de Theod. Cod. auctorit. Nou. 1. de amota militant. for. praescript. Nou. de nauibus, Nou. de postul. Nou. de lenonib. Nou. Neque domum diuinam. Nou. de tribut. fiscalib. Nou. de pecun. Afris cred. Nou. de sicariis. Nou. de successione Curial. Nou. In damnum publicum. Nou. 2. de Tyronib. Nou. 1. & 2. de Palatin. Nou. ne Duciani vel limitanei. Nou. de competitionib. Nou. de offic. & numerar. Nou. de Episcop. ordinat. Nou. de Testament. clericor. & Nou. Leonis & Anthemii de adulter. Nou. de confirmat. leg. Leonis, & Nou. de bon. vacantib. Quae omnes scriptae sunt ad Praefectos Praetorio.

Ex quarum notarum praua interpretatione multi errores orti sunt. Nam cum earum potestatem Antiquarii ignorarent, ita quoque aliquoties reddiderunt: *Praefecte Carissime Augustorum*, vt in Theod. & Valentin. Nou. de Iudaeis, Nou. ne curialis praedium, Nou. de tutorib. Nou. de patern. seu matern. bonis, Nou. de Testam. Nou. de alluuionib. Nou. 1. & 2. de bon. decurion. & Nou. Valentiniani de libert. & successionib. eor. & Nou. de confirmand. his, quae administrantib. & Nou. Valentinian. & Martiani de indulgent. reliquor. & Nou. de praed. ciuitat. omn. & Nou. de matrimon. Senat. & in Nou. Leonis & Maioriani de curialib. & Nou. Imperatorum Leonis & Seueri de abrogat. capitib. iniustis.

Alias vero interpretati sunt: *Parens Carissime atque Amantissime*, vt in l. 2. de Episcop. iudic. & l. 2. de pactis in Cod. Theod. & in Nou. Theod. & Valentin. Nou. de Theodos. Codic. auctorit. & Nou. de repudiis, & Nou. de XXX. annor. praescript. & Valentiniani Nou. de Colonis vagis, & Nou. de parentib. qui filios suos distrax. & Nou. de Episcop. iudic. vt & in veteri versione Latina Nouellar. Iustiniani 112. 114. & 115. & in Constitutione Constantini Tyranni ad Agricolam P. P. Galliarum.

Nec Praefectis modo Praetorio, sed & Praefectis Vrbi, hanc PARENTVM appellationem Impp. tribuebant: vt ex l. 2. de pact. in Cod. Theodos. & ex Impp. Theodosii & Valentin. Nou. 1. & 2. de inuasorib. Nou. de Corporatis Vrb. Rom. Nou. de Nauiculariis amnic. Nou. de Honorat. & quis in grad. praeferat. planum fit: quae omnes scriptae sunt ad Praefectos Vrbis. Eademque appellatione Magistros Officiorum ornasse eos, testantur Impp. Theodos. & Valentin. Nouella de scholarib. scripta ad Florentium Magistrum Officiorum his verbis: FLORENTI P. K. Magistros etiam vtriusque Militiae ita appellatos docet Nou. 1. de tyronib. scripta ad Sigualdum Comitem & Magistrum vtriusque Militiae notis hisce: P. K. A. Sed & Magistros Militum eodem nominis honore adfectos, Nouella 4. de amota militantib. fori praescript. comprobat, scripta ad Ariouindum Magistrum Militum, in qua ita est: ARIOVINDE, PAR. K. A. Comitem quoque Rerum priuatarum, ita appellatum, mirum est, Nou. de rescindend. venditionib. Illic enim Eudoxium Comitem Rer. priuat. sic affantur: EVDOXI, P. K. A. *u*)

Haec plane PARENTIS appellatio Claudiano lepidi ioci materiam praebuit. Is enim Eutropium eunuchum, virum Consularem, cuius bona publicata & in fiscum coacta erant, ita ludit, in prologo libri II. v. 49.

Direptas quid plangis opes, quas natus habebit?
Non aliter poteras PRINCIPIS *esse* PATER.

 Quorum

u) De Siglis his P. K. AA. v. Ill. *Ritter. Comm. ad Nouell. Theodos.* 1. *p.* 7.

Quorum versuum sensus hic est: Eutropium æquo animo aduersum fortunæ casum bonorumque suorum publicationem ferre debere, cum eo modo ad Principem, qui ei filii loco fuerit, & cuius ipse PARENS appellatus sit, ea peruenerint. Ratio quippe naturalis, quasi lex quædam tacita, liberis parentum hereditatem addicit, velut ad debitam successionem eos vocando. Imperatores sane PATRES SIBI FECISSE eos, quibus Patritiatus codicillos dabant, Iustinianus tradit in l. vlt. de Consulib. lib. XII. §. 4. Inst. quib. mod. ius patr. potest. solu. & Nou. 81.

295 LXIII. FRATRES *quosnam vocare consueuerint Imperatores.*

Rectores vero prouinciarum & Comites FRATRES vocabantur. Cassiodorus in formula Rectoris prouinciæ lib. VI. Variar. 21. *Quid de te æstimatum sit, datur aduerti, cui tot videntur nobiles potuisse postponi. Additur, quod a Principe* FRATER VOCARIS: *vt nobilitate pretiosi nominis a vilitate criminum tolleceris.* Impp. Theodosius & Valentinianus Nou. de patrimonialibus rei dominicæ, ad Comitem sacrarum largitionum: *Marcelline,* FRATER AMANTISSIME. Et Nou. 3. de Palatin. ad Florianum Comitem sacrar. largit. FLORIANE, FR. A. Iidem Impp. Nou. de ambitu & loc. limit. ad Numum Magistrum Officiorum: NVME, FRATER A. & Nou. de Metatis ad eumdem Numum: NVME, FR. A. Et Nou. de Lampadar. ad Opilionem Magistrum Officior. OPILIO, FR. A. Et Nou. de Principibus agent. in rebus: OPILIO, FR. A. Iustinianus etiam Arsilium Præsidem Tharsi, FRATREM IVCVNDISSIMVM appellat, Nou. 121. Sic & Comes Rerum priuatarum ab Impp. Leone & Maioriano vocatur, Nou. de bonis caduc. in qua Ennodium Comitem Rerum priuatarum alloquentes: ENNODI, aiunt, FRATER AMANTISSIME.

Alios quoque Comites ita vocatos testatur Nou. 3. Impp. Theod. & Valentin. de tyronibus ad Hisiodorum Comitem: his verbis: HISIODORE, FR. A. Plane Impp. Valent. & Theodos. in l. 2. C. de Offic. diuers. iud. celsioribus viris honorem a iudicibus haberi iubentes, vetant, ne in subscriptionibus suis eos FRATRES audeant nominare. Reliquos Iudices vulgari CARISSIMORVM nomine appellatos, supra docuimus. Valentinianus vero, Theodosius & Arcadius Optatum Pf. Augustalem CARISSIMVM AC IVCVNDISSIMVM appellant, l. 3. de Episcop. iudic. in C. Th.

LXIV. *Aliæ* PRAEFECTORVM PRAETORIO *appellationes honorificæ, Imperatoribus familiares.*

Ceterum præter illam PARENTVM appellationem, honorificis quoque hisce verbis: ILLVSTRIS ET MAGNIFICA AVCTORITAS TVA; Præfectos Prætorio in fine Rescriptorum suorum affari Impp. solebant, vt probatur l. vlt. de decurionibus. l. 11. de extraord. muneribus, in C. Th. Constitut. Iustinian. de Iustin. C. confirm. & Valentin. de Th. C. auctor. Nou. de Iudæis, Nou. de Releuat. adærat. vel don. Nou. 1. & 2. de bonis decur. Nou. de repudiis, Nou. ne curialis præd. al. Nou. de tutor. Nou. contra sentent. Pf. Pr. Nou. de patern. vel matern. bon. Nou. de Test. Nou. de alluuionibus. Nou. 2. de patrim. rei domin. Nou. de Nauibus, Nou. de Manichæis, Nou. de postulando, Nou. ne Duciani vel limit. milit. Nou. 2. & 3. de amota militantibus for. præscript. Nou. de competitionib. Nou. de locis Reip. quoq. mod. poss. Nou. Anthemii de bonis vacantibus. Et in Edicto 5. Iustiniani ad Ioan. Pf. Pr. Η Ενδοξος καὶ Μεγαλοπρεπὴς σου Αυθεντία. Et Nou. 117. & 126. ἡ Ενδοξος καὶ Μεγαλοφυὴς σου Αυθεντία, vel: ILLVSTRIS ET PRAECELSA, seu SVBLIMIS MAGNIFICENTIA TVA, l. 1. de grege domin. lib. XI. Cod. Iustin. l. 2. de Episcop. iud. l. 15. de extraord. munerib. l. 3. & 4. de legatis, l. 11. de Medic. & Professoribus. l. 2. ad L. Iul. repetund. l. 22. de his, qui super relig. cont. in C. Th. Nou. Th. & Valent. de homicid. casu vel volunt. Nou. 1. & 2. de Testament. Nou. de sepulchr. Nou. de libert. & successionib. Nou. de XXX. annor. præscr. Nou. de Colonis vag. Nou. de confirmand. iis, quæ administr. Nou. de tribut. fiscalibus. Nou. de præd. pistor. Nou. de success. curial. Nou. Maioriani de indulgent. reliquor. Nou. de sanctimonialib. & Nou. de ædific. publ. Nou. Leonis & Seueri de abrogat. iniust. capitib. Nou. Leonis & Anthemii de mulierib. quæ se seru. propr. & Nou. de confirmat. leg. dom. Leon. vel: ILLVSTRIS ET MAGNIFICA CELSITVDO TVA, l. 15. de accusationibus in C. Th. Nou. Valentin. & Martian. de præd. ciuit. omn. EXCELLENS EMINENTIA TVA, l. 9. de indulgent. crimin. & l. 38. de operibus public. in C. Th. EXCELLENS, vel, SVBLIMIS AVCTORITAS, vel MAGNITVDO TVA, l. 9. & 12. de Iudæis, l. 15. de Episc. in C. Th. LAVDABILIS SVBLIMITAS TVA, l. 27. de appellationibus in C. Th. PRAECELSA SINCERITAS TVA, l. vlt. de aduocat. fisc. in Cod. Theodos. Interdum breuius, in hunc modum: SVBLIMITAS TVA, l. 6. de conlat. donatar. l. vlt. de patrocin. vicor. l. 14. & 16. de legatis, l. 1. de excusat. artific. l. vlt. de suariis l. 25. de petitoribus. l. 26. 33. & 36. de annon. & trib. l. 59. de operibus publ. in C. Th. CELSITVDO TVA, l. 8. de extraord. muneribus. l. 1. de quadrimenstr. breuib. l. 10. de legat. l. 1. de Irenarch. l. 32. de Naucul. l. 2. de sept. viol. in C. Th. Nou. 2. de amota milit. EMINENTIA TVA, l. 32. de susceptoribus in C. Th. & in Nouell. Iustiniani sæpe ἡ σὴ ὑπεροχή. MAGNITVDO TVA, l. vlt. de postul. l. 3. ne collat. translat. postul. in C. Th. l. 1. C. de offic. Pf. Pr. Afric.

CVLMEN TVVM l. 5. de collat. donatar. cod. Cod. Nou. Th. & Valentin. de alluuion. Nou. 1. de amota milit. EXCELLENTIA TVA, l. 3. ad L. Iul. repet. l. 5. de patrocin. vicor. l. 10. de legatis, l. 43. de operibus publ. eod. Cod. SINCERITAS TVA, l. 39. de decurionibus, l. 1. ne operæ a collatoribus, l. 1. si per obreption. eod. Cod. GRAVITAS TVA, l. 1. de centenar. AMPLITVDO TVA, Nou. Valentin. de fructibus int. marit. & vxor. Illa denique Præfectura, quam eleganter Eunapius ἀπέρφυγεν
296 ἀρχὴν vocat, AMPLISSIMA, SVBLIMISSIMA, EMINENTISSIMA, ILLVSTRIS & EXCELSA appellatur, l. 31. de Nauicular. l. 1. de naufrag. l. 13. de annon. & tribut. l. 41. de operibus public. l. 4. ne collat. translat. l. 16. de indulgent. debit. l. 51. de appellationibus, l. 1. qui a præbit. tyron. l. vlt. de collat. donatar. l. 188. de decurionibus in C. Theod. Nou. de releuat. vel adærat. & Nou. 2. de amota milit. Ipsi vero Præfecti Prætorio VIRI CLARISSIMI ET ILLVSTRES vocantur, l. 12. de extraordinar. muneribus. l. 1. qui a præbit. tyron. l. 3. de indulgent. debitor. eod. Cod.

LXV. *Idem honos* PRAEFECTO VRBI *in Rescriptis tribui solitus.*

PRAEFECTVM quoque Vrbi eodem prope honore suis in Rescriptis prosequebantur. Ei enim rescribentes, vtuntur his verbis: SVBLIMIS EMINENTIA TVA, l. 25. de operibus public. l. 49. de appellationibus, in C. Theod. SVBLIMITAS TVA, l. 2. de gladiatoribus. l. 1. de sentent. ex peric. recit. l. 29. de Nauicular. l. 20. de his, qui super religion. cont. CVLMEN TVVM, l. 1. de frument. vrb. const. l. 37. de Episcopis. MAGNITVDO TVA, l. 14. de annon. ciuic. eod. C. EXCELLENS AVCTORITAS TVA, l. 5. C. de pœnis. ILLVSTRIS AVCTORITAS TVA, l. 6. de suariis. ILLVSTRIS MAGNIFICENTIA TVA, l. 12. & vlt. de annon. ciuic. l. vlt. de operibus public. Nou. 1. & 2. de inuasoribus, Nou. de Corporat. Vrb. Rom. ILLVSTRIS MAGNITVDO TVA, Nou. de Nauicular. amnic. ILLVSTRIS ET PRAECELSA MAGNIFICENTIA TVA, Nou. de Honoratis. AMPLITVDO TVA, Nou. de inuasoribus. SINCERITAS TVA, l. 16. de Lustrali collation. in C. Th. GRAVITAS TVA, l. 18. de appell. eod. Cod. Eius quoque sedes ILLVSTRIS dicitur, l. 61. de appell. l. vlt. de suariis. l. 14. de annon. ciuic. in C. Th. Ipse, modo V. C. modo, VIR ILLVSTRIS, vocatur, l. 2. de Nauicular. l. 1. de campo Mart. l. vlt. de tutoribus. in C. Th. Nou. Valentinian. de Episcop. iudic.

LXVI. MAGISTRO VTRIVSQVE MILITIAE, *item* COMITI RERVM PRIVATARVM *quo verborum honore Imperatores rescripserint?*

Magistro etiam vtriusque *Militiæ* rescribunt: SVBLIMIS MAGNITVDO TVA, l. 65. de hæretic. in C. Th. & ILLVSTRIS MAGNIFICENTIA TVA, l. 113. de decurionibus. ILLVSTRIS AC MAGNIFICA AVCTORITAS TVA, Nou. 4. de amota militantibus fori præscript. ILLVSTRIS ET PRAECELSA MAGNIFICENTIA TVA, Nou. de Tyronibus. Magistro Officiorum, qui & ipse VIR ILLVSTER dicitur, l. 120. de decurionibus, rescribunt: SVBLIMITAS TVA, l. 19. de his, qui super relig. cont. eod. C. & ILLVSTRIS AVCTORITAS TVA, Nou. de scholaribus & Nou. de ambitu, & Nou. de Metatis, Nou. de princip. agent. in rebus. AMPLITVDO TVA, Nou. de Lampadar. Sed & Comitibus Hispaniarum & Orientis rescribunt: SVBLIMITAS TVA, l. 4. & 13. de decurionibus. Præfecto vero Annonæ, quem VIRVM CLARISSIMVM appellant in l. 3. 6. & 38. de Nauicular. l. 9. de suariis, rescribunt: GRAVITAS TVA, l. 5. de præd. Nauicular. SINCERITAS TVA, l. 3. de annon. ciuic.

Comiti Rerum priuatarum rescribunt: PRAESTANTIA TVA, l. 12. de extraordin. muner. in C. Th. SVBLIMITAS TVA, l. 7. de petition. l. 2. de incorporat. eod. C. SINCERITAS TVA, l. 41. & 45. de appellationib. eod. C. LAVDANDA EXPERIENTIA TVA, l. 16. de petitionibus. ILLVSTRIS AVCTORITAS TVA, Nou. de rescind. venditionibus. Nam & eum VIRVM ILLVSTREM vocant, l. vlt. de incorporatio. l. 17. & 32. de petitionibus. Nou. Theod. & Valentinian. de competitionibus.

LXVII. PRAESIDIBVS, CONSVLARIBVS, CORRECTORIBVS, VICARIIS, PRAEFECTO AEGYPTI, *aliis* MAGISTRATIBVS *quem honorem Imperatores detulerint in rescribendo?*

Præsidibus autem, Consularibus, Correctoribus, Vicariis, Præfecto Ægypti, rescribunt: GRAVITAS TVA, l. 3. de Protostasia, l. 8. quor. appell. non recip. l. 1. de præbend. salar. l. 29. de appellat. l. 80. de decurionibus. l. 1. de his, qui vend. ætat. l. 3. ad L. Cornel. de fals. Etiam Vicario Africæ, qui VIR SPECTABILIS dicitur in l. vlt. de decur. Vrb. Rom. rescribunt: LAVDABILIS SINCERITAS TVA, l. 17. de pistoribus, l. 2. de susceptor, l. 9. de exactionibus in C. Th. Et Proconsuli Africæ: LAVDABILITAS TVA, l. 66. de appellat. Rationalibus: GRAVITAS TVA, l. 1. de bon. vacant. in C. Iustin. l. 1. de his, qui se defer. in C. Th. Comiti Metallorum: LAVDABILITAS TVA, l. 3. de metallis eod. C. Præfectos sane Prætorio, Consulares item viros, defunctos cum nominant, CLARISSIMAE MEMORIAE vocant, l. 14. de Nauiculariis, l. 1. de annona & trib. Alios vero: SPECTABILIS MEMORIAE, l. 45. de hæretic. Antistites vtique REVERENDISSIMOS appellant, l. 45. de Episc. l. vlt. de annona & tributis, C. Th.

LXVIII. *Quos sibi* TITVLORVM HONORES *ipsi adscri ferint* IMPERATORES? *Eos voluerunt sibi proprios relinqui.*

De se ipsis autem Imperatores, omnia sibi diuina arrogantes, rescribunt: MANSVETV-
297 DO NOSTRA, CLEMENTIA NOSTRA, PIETAS NOSTRA, TRANQVILLITAS NOSTRA, AETERNITAS NOSTRA, PERENNITAS NOSTRA, SERENITAS NOSTRA, NVMEN NOSTRVM. Exemplorum quia plenæ sunt Constitutiones, auctoritatem a me nemo desiderabit. Hoc tantum dicam, non passos esse Impp. eadem nomina cuilibet culmini honoriue præsidentes vsurpare. Iustinianus certe, quemadmodum sub Tit. Nov. Constitut. 113. Iulianus antecessor edidit: *Inuenimus*, ait, *Quæstorem & Præfectum Prætorio per Orientem in sacro auditorio iisdem interlocutionibus vti, quibus nos vtimur. Dicebant enim*, NOSTRA SERENITAS, ET NOSTRA PIETAS *&* MANSVETVDO, *& Aduocati hisdem vocibus ad eos vtebantur.* Et mox: *Illa autem illicita verba sibi vindicare nulli concedimus.*

LXIX. *Formulæ, quibus Rescriptorum & Constitutionum Principalium* PVBLICATIO IMPERARI *solita:* VT EDICTIS PROPOSITIS DIVVLGARENTVR.

Iam nouissima sacrorum, seu Diualium (liceat corruptis illius sæculi verbis vti) Rescriptorum parte vulgaris apponi clausula consueuerat, qua Pf. Præt. vel Vrbi, aliisue Proceribus, ad quos ea emittebantur, negotium dabatur, vt, quæ pro communi & publica vtilitate ac salute constituebant, EDICTIS PROPOSITIS DIVVLGARE, & in omnium notitiam perferre, obseruari quoque & effectui mancipari curarent. Exempla e scriniis Imperialibus deprompta adscribam, eo lubentius, quod extrema Regiorum rescriptorum, seu litterarum, vt vocant, patentium, quæ ad curias Parlamentorum, aliosque Magistratus diriguntur, clausula inde originem traxisse videatur: quemadmodum & ille salutis in Rescriptorum initiis dicendæ mos, recepta item & vsu trita clausula: *Si paret;* e veterum Rescriptorum fonte procul dubio fluxerunt. Illas autem, quarum nobis implenda probatio est, clausulas, non est quod siue in Theodosiano, siue Iustinianeo Codice quisquam conquirat atque inuestiget: cum eas compilatores breuitatis gratia in suis ἀποσπασματίοις merito resecandas censuerint. At in Nouellis, quæ non sunt eumdem casum passæ, plurima exstant. Manserunt tamen & in Codicibus his locis: l. vlt. de decurionibus in C. Th. Impp. Theodos. & Valentinianus ad Darium Pf. Pr. Orientis: *Illustris auctoritas tua statuta nostræ clementiæ*, EDICTIS PROPOSITIS, AD OMNIVM NOTITIAM FACIAT PERVENIRE. Arcad. & Honorius Cæsario Pf. Pr. in l. 1. C. de grege domin. lib. XI. Cod. Iustinian. PROPOSITIS EDICTIS *sublimis magnificentiæ tuæ minimi maximique moueantur, vt sciant.* Iidem Impp. Cæsario Pf. Pr. in l. 9. de indulgent. debitor. in Cod. Th. *Idque* EXCELLENS EMINENTIA TVA, EDICTIS PROPOSITIS, *cunctis faciat innotescere.* Idem cum Theodosio in l. 2. de Episcop. iudic. in C. Th. quæ ad Hadrianum Pf. Pr. scripta est. *Hanc igitur legem sublimis magnificentia tua, cunctas per diœceses sibi creditas*, PVBLICABIT EDICTIS. Theodosio & Valentiniano Nou. de Theodos. Cod. auctorit. ad Florentium Pf. Pr. Orientis: *Quod restat, Florenti* P. K. AA. *Illustris & magnifica auctoritas tua, cui amicum, cui familiare est placere Principibus*, EDICTIS PROPOSITIS IN OMNIVM POPVLORVM, IN OMNIVM PROVINCIARVM NOTITIAM, *scita maiestatis Augustæ nostræ* FACIAT PERVENIRE. Et Nou. de Iudæis ad eumdem Florentium: *Illustris igitur & magnifica auctoritas tua, quæ decreuimus*, PROPOSITIS *excellentiæ suæ* SOLENNITER EDICTIS, IN OMNIVM FACIAT PERVENIRE NOTITIAM. *Prouinciarum quoque moderatoribus faciat intimari, vt & eorum pari sollicitudine cunctis ciuitatibus atque prouinciis, quæ necessario sancimus, innotescant.* Iidem Impp. Nou. de releuat. adærat. vel donat. poss. ad Hermocratem P. P. *Illustris igitur & magnifica auctoritas tua, quæ per hanc saluberrimam legem pro multorum commoditate statuimus*, SOLENNITER EDICTIS (hoc enim ex v. c. suppleo) VBIQVE PROPOSITIS AD OMNIVM NOTITIAM VENIRE PERFICIAT. Iidem Impp. Nou. ne curialis prædium alterius, &c. ad eumdem Florent. ILLVSTRIS ITAQVE ET MAGNIFICA AVCTORITAS TVA, *prouidentissime constituta*, EDICTIS PROPOSITIS, AD OMNES PROVINCIAS REFERRI PRAECIPIAT. Et Nou. de tutoribus ad eumdem: *Illustris itaque & magnifica auctoritas tua, legem perpetuo valituram*, EDICTIS PROPOSITIS, *ab omnibus obseruari præcipiat.* Item Nou. contra sentent. Præfector. Præt. ad Thalassium Pf. Pr. Illyrici: *Illustris itaque & magnifica auctoritas tua, huius legis ne quem latere possit vtilitas*, EDICTIS PROPOSITIS, EAM AD OMNIVM NOTITIAM VENIRE PRAECIPIAT. Et Nou. de patern. seu matern. bonis, ad Florentium Præf. Præt. *Illustris itaque ac magnifica auctoritas tua, legem saluberrime promulgatam*, EDICTIS PROPOSITIS, AD OMNEM NOTITIAM FACIAT PERVENIRE. Et Nou. de Testament. ad eumdem Florentium: *Illustris itaque & magnifica auctoritas tua, consultissimam legem*, EDICTIS PROPOSITIS, *ad omnium notitiam perferri præcipiat.* Quæ totidem fere verbis repetunt in Nou. de alluuionibus, Nou. 1. 2. 3. & 4. de amota militantibus for. præscript. Nou. 2. & 3. de patrimonialibus rei dominic. Nou. de fructibus inter marit. Nou. de Testamentis, Nouella de Naufibus, Nou. de Manichæis, Nou. de sepulchris, & Nou. de postulando, Nou. 1. & 2. de bonis decurio-

decurionum. Nou. de confirmat. leg. nouell. C. Th. Nou. de competitionibus, Nou. ne duciani vel limitan. milit. Nou. de Testament. clericor.

298 Interdum vero mandant, VT CVNCTORVM NOTITIAE PVBLICARI PROPOSITIS IVBEANT EDICTIS. Nou. de homicid. cas. vel volunt. fact. Alias: VT PROPOSITIS EDICTIS PVBLICARI PRAECIPIANT. Nou. de repud. Nonnumquam: VT PROPRIIS EDICTIS AEQVITATEM LEGIS INSINVENT. Nou. de libert. & succeſſ. eor. Quandoque: VT LEGEM PROPOSITIS VVLGENT EDICTIS, vt Nou. de XXX. annor. præſcript. & Nouell. de parentib, qui fil. ſuos diſtrax. Nouell. de tribut. fiſcalib. Nou. de offic. & numerar. præf. Nou. de Epiſcop. iudic. Alias: VT PROGRAMMATE SVO AD VNIVERSORVM NOTITIAM PERVENIRET: vt Nou. de confirmand. iis, quæ adminiſtr. Nou. 2. de inuaſorib. Nou. de præd. piſtor. Nou. de Palatin.

Atque vt huius Formulæ latius pateat auctoritas, alios quoque eiusmodi Mandatorum teſtes Imperatores citabo. Impp. Valentin. & Martianus Nouel. de indulgent. reliq. Pf. Pr. *Illuſtris itaque & præcelſa magnificentia tua, huius ſaluberrimæ pragmaticæ legis moderationem, per vniuerſos populos, ac prouinciarum Iudices* EDICTIS PROPOSITIS DIVVLGARE CVRABIT. Iidem Impp. Nouell. de matrimon. Senator. *Illuſtris igitur & magnifica auctoritas tua, hanc ſerenitatis noſtræ legem perpetuo in æuum omne valituram,* EDICTIS EX MORE PROPOSITIS, *ad omnium notitiam faciat peruenire.* Et Nouell. vlt. de teſtament. cleric. *Illuſtris igitur & magnifica auctoritas tua, ea, quæ generalis legis huius ſanctione decreui,* EDICTIS EX MORE PROPOSITIS, *ad omnium notitiam faciat peruenire.* Imp. Maiorianus in Nou. de indulgent. reliq. ad eumdem Palladium: *Illuſtris & præcelſa magnificentia tua, huius legis ſaluberrima conſtituta* PROPOSITIS DIVVLGABIT EDICTIS. Idem Maiorianus cum Leone, Nouell. de ædific. publicis ad Æmilianum P. P. *Quapropter illuſtris magnificentia tua ſaluberrimam ſanctionem* PROPOSITIS DIVVLGABIT EDICTIS. Sic enim eum locum emendo ex eorumdem Impp. Nou. de ſanctimonialib. & viduis, ad Baſilium P. P. in cuius extremo ita eſt: *Illuſtris igitur, & præcelſa magnificentia tua, ſaluberrimam ſanctionem* PROPOSITIS DIVVLGABIT EDICTIS, *vt omnes intelligant.* Impp. Leo & Seuerus Nou. de abrogat. capitib. iniuſt. ad eumdem Baſilium. *Quare illuſtris & præcelſa magnificentia tua, huius conſtitutionis oraculum* EDICTORVM FACIET SOLENNITATE PROPONI. Impp. Leo & Anthemius Nou. de mulierib. quæ ſe ſeru. propr. ſcripta ad Lupercianum Præf. Pr. *Illuſtris igitur, Luperciane* P. K. A. *& præcelſa magnificentia tua, ſaluberrimam ſanctionem ad omnium notitiam peruenire,* EDICTORVM DEVVLGATIONE *præcipiat.* Iidem Impp. Nouell. de confirmat. leg. D. Leonis ad eumdem Lupercianum Pf. Pr. *Illuſtris igitur & præcelſa magnificentia tua, venerabilia conſtituta* PROPOSITIS DEVVLGABIT EDICTIS. Et Nou. de bonis vacantib. ad eumdem Lupercianum: *Illuſtris igitur & magnifica auctoritas tua, quæ hac ſaluberrima lege ſerenitas noſtra conſtituit, obſeruari & ad omnium notitiam,* EDICTIS EX MORE PROPOSITIS, *iubeat peruenire.* Sic & Iuſtinianus in Conſtitut. de Iuſtinian. Cod. confirmand. Mennæ Præfecto Prætorio præcipit: *vt ad omnium populorum notitiam eumdem Codicem,* EDICTIS EX MORE PROPOSITIS, *peruenire faciat.* Idem in l. 1. C. de offic. Præf. Præt. Africæ, Archelao Pf. Pr. Afr. mandat: *vt, quæ conſtituerat, Edictis publicis, omnibus innoteſcere curaret.* In ſacro quoque pragmatico Tiberii Auguſti, de confirmatione Conſtitut. Iuſtin. Imp. de filiis liberar: *Illuſtris igitur & magnifica auctoritas tua, hanc pragmaticam ſanctionem in æternum valituram* EDICTIS PROPOSITIS *omnibus habitatoribus Africanarum partium innoteſcat.*

Sic & Iuſtinianus Nouellis ſuis Græcis mandat Præfectis Prætorio leges ſuas ad eorum, quibus præerant, notitiam perferre: διὰ τῶν Ἐδίκτων, vt in Nouella 120. ad Petrum Pf. Pr. Ἡ ὑπεροχὴ τοίνυν ἡ σὴ ἅπερ διὰ τοῦ παρόντος νόμου εἰς τὸ διηνεκὲς ἰσχύοντος ἡ ἡμετέρα ἐθέσπισε γαληνότης, ἄτρωτα παραφυλάξαι σπουδασάτω, Ἐδίκτων ἐν τοῖς συνήθεσι καὶ νομίμοις μόνον τόποις, ἐπὶ δέκα ἡμέρας, προτιθεμένων. Idem Nouell. 129. Ἡ τοίνυν σὴ ἐνδοξότης, &c. δῆλα ταῖς ἐπαρχίαις διὰ τῶν συνειθισμένων Ἐδίκτων τὰ νῦν ἡμῖν παραστάντα ποιήσει. Idem Nouell. 131. Ἅτινα τοίνυν διὰ τοῦ παρόντος νόμου εἰς τὸ διηνεκὲς ἰσχύοντος ἡ ἡμετέρα ἐθέσπισε γαληνότης, ἡ σὴ ὑπεροχὴ, Ἐδίκτων κατὰ τὸ συνηθὲς κατὰ τὴν βασιλίδα ταύτην πόλιν προτιθεμένων, εἰς τὴν ἁπάντων γνῶσιν ἐλθεῖν σπευσάτω. Et Nouell. 6. Τὸν παρόντα τοίνυν γενικὸν ἡμῶν συνειθισμένων Ἐδίκτων, τοῖς τε τὴν μεγάλην ταύτην οἰκοῦσι πόλιν, τοῖς τε τὰς ἐπαρχίας οἰκοῦσιν. Idem Nouell. 128. Ἅτινα τοίνυν διὰ τοῦ παρόντος θεσπισθέντος νόμου τοῦ εἰς τὸ διηνεκὲς ἰσχύοντος, διετυπώσαμεν, ἡ σὴ ἐνδοξότης εἰς τὴν ἁπάντων γνῶσιν ἐλθεῖν ποιησάτω, ἐδίκτων κατὰ ταύτην τὴν βασιλίδα πόλιν προτιθεμένων, ἵνα δι' αὐτῶν πᾶσι δῆλα γένηται. Idem ad Petrum Pf. Pr. Orient. Nouell. 118. Ἡ ἐνδοξότης τοίνυν ἡ σὴ τὰ διὰ τοῦ παρόντος νόμου παρ' ἡμῶν διατυπωθέντα εἰς τὴν ἁπάντων γνῶσιν ἐλθεῖν προνοησάτω, ἐπὶ ταύτης μὲν τῆς βασιλίδος πόλεως Ἐδίκτων κατὰ τὸ συνηθὲς προτιθεμένων. Idem ad eumdem Pf. Pr. Nouell. 49. τὰ τοίνυν παραστάντα, καὶ διὰ τοῦ δε τοῦ θείου δηλούμενα νόμου, ἡ σὴ ὑπεροχὴ ἅπασι ποιησάτω φανερὰ, Ἐδίκτων παρ' αὐτῆς καταπεμπομένων. Idem Edicto 4. ad Ioannem Pf. Pr. Ἡ ἔνδοξος τοίνυν καὶ μεγαλοπρεπὴς σου αὐθεντία, ἅτινα διὰ

τούτου

299 τέτε τοῦ γενικοῦ νόμου ὥρισεν ἡ ἡμετέρα γαληνότης, ἐδίκτων προτεθέντων εἰς τὴν πάντων γνῶσιν ἐλθεῖν ποιησάτω. Idemque Petro Pf. Pr. præcipitur Nouell. 123. & 124.

Non tantum autem Rescriptis, Constitutionibusue ad Præfectos Pr. missis, sed & iis, quæ ad alios Iudices dignitateque aut potestate præditos dirigebantur, eiusmodi præceptio apponi consueuerat. Patet hoc ex Nouella de inuasorib. quæ scripta est ad Pierium Præfectum Vrbi, in qua ita est: *Vt vero ea, quæ pro possessorum omnium quiete sancimus, in omnium possint notitiam peruenire, hanc legem nostram Amplitudo tua* PROPOSITIS VVLGABIT EDICTIS. Idemque præcipiunt Impp. Nouell. 2. eiusdem tit. scripta ad Auxentium Præf. Vrb. Et Nouell. de Honoratis & quis in gradu præferat. ad Storatium Præfectum Vrbi: *Illustris igitur & præcelsa magnificentia tua hac nos generali lege sanxisse cognoscat, quam* PROPOSITIS EDICTIS VVLGARE *debebit.* Huic simile præceptum est Iustiniani, Nou. 135. scripta ad Musonium Præf. Vrbi.

Simili modo, quas ad Magistros vtriusque Militiæ dirigebant, Constitutiones, ab illis, Edictorum promulgatione, in omnium notitiam peruenire volebant. Docet hoc Nouell. de Tyronibus ad Sigisualdum, Comitem & Magistrum vtriusque Militiæ, in cuius extremo sic est: *Quam legem ne quis se ignorasse confingat, per omnes prouinciarum ciuitates*, EDICTIS SOLENNIBVS DIVVLGABIS. Pariterque vbi ad Magistros Officiorum Constitutiones mittebantur, idem imperari consueuerat. Sic enim iidem Impp. Nouell. de ambitu & loc. limit. ad Numum Magistr. Offic. *Illustris igitur auctoritas tua, cuius integram fidem rebus ipsis experta est nostra perennitas, hanc generalem saluberrimamque nostræ clementiæ sanctionem obseruationi perpetuæ, effectuique mancipari præcipiat, &* EDICTIS VBIQVE PROPOSITIS *ad omnium notitiam venire perficiat.* Idemque Iustinianus præcipit Nouell. 2. quæ scripta est ad Hermogenem, Magistrum Officiorum. Et Nouella 123. ad Petrum Magistrum Offic. Η σὴ τοίνυν ἐνδοξότης, ἃ τινα διὰ τοῦ παρόντος νόμου, τοῦ εἰς διηνεκὲς ἰσχύσοντος, ἡ ἡμετέρα ἐθέσπισε γαληνότης, κατὰ πάντα φυλαχθῆναι προνοησάτω, καὶ εἰς τῶν ἁπάντων γνῶσιν, κατὰ ταύτην τὴν βασιλίδα πόλιν προτιθεμένων Ἐδίκτων, ἀγάγοι. Idem Petro Magistro Officiorum negotii datur, eiusdem Iustiniani Nouell. 137. Comiti quoque Rerum priuatarum eadem fit præceptio a Theodosio & Valentiniano Nouell. de rescind. vendit. his verbis: *Illustris itaque auctoritas tua legem hanc* EDICTIS PROPOSITIS *ad omnium notitiam perferri præcipiat.* Nec absimile præceptum fit Floro, Comiti R. P. a Iustiniano Nouella 12.

LXX. *Publicatio* PROGRAMMATE *facienda quibus verbis imperata? item publicatio facienda* ΔΙΑ ΠΡΟΣΤΑΓΜΑΤΩΝ, ΔΙΑ ΚΗΡΥΓΜΑΤΩΝ ΟΙΚΕΙΩΝ.

Quod autem in omnibus supra scriptis locis Edicto, id alias Programmate fieri præcipitur: veluti Nouell. 2. de inuasorib. ad Auxentium P. V. *Vnde illustris magnificentia tua, hanc qua præcepti superioris vacuatur incautior definitio,* PROGRAMMATIS LECTIONE EVVLGABIT, *vt agnosci ab omnibus possit.* Idem Nouella 1. de Palatinis ad Maximum Pf. Pr. *Illustris & præcelsa magnificentia tua, edictalem legem & sanctionibus publicis iugiter profuturam,* PROGRAMMATE SVO *in cunctorum prouincialium iubebit ire notitiam.* Et Nouell. de confirmand. his, quæ administr. *Illustris itaque & præcelsa magnificentia tua hanc saluberrimam sanctionem* PROGRAMMATE SVO *ad vniuersorum faciat notitiam peruenire.* Iustinianus Nouell. 2. Τὰ τοίνυν παραστάντα ἡμῖν ἡ σὴ ὑπεροχὴ ἔργῳ καὶ πέρατι παραδοῦναι σπευσάτω, καὶ φανερὰ πᾶσι διὰ Προγραμμάτων οἰκείων ποιησάτω. Idem Nouell. 3. Τὰ τοίνυν παρ' ἡμῶν ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν ὑπηκόων νενομοθετημένα μαθοῦσα ἡ σὴ ὑπεροχὴ, Τοῖς συνήθεσι Προγράμμασιν, ἐνταῦθά τε καὶ πανταχόσε τῆς ὑπηκόου φανερὰ γενέσθαι παρασκευασάτω. Quæ ab eo sunt eodem loquendi genere dicta, quo Nouell. 14. ἐν πάσῃ τῇ ὑπηκόῳ. Idem Nouell. 78. Ταῦτα ἡ σὴ ὑπεροχὴ μανθάνουσα, τοῖς ἡμετέροις ὑπηκόοις κατὰ ταύτην τὴν εὐδαίμονα πόλιν δῆλα ποιησάτω διὰ Προγραμμάτων οἰκείων, ἐνταῦθά τε καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις. Item Nouell. 38. & 39. Η σὴ ὑπεροχὴ κατὰ τὸ συνηθὲς, διὰ Προγραμμάτων οἰκείων, φανερὰ πᾶσι καταστησάτω. Item Nouell. 48. & 76. Η τοίνυν σὴ ὑπεροχὴ τὰ παραστάντα ἡμῖν κατὰ τὸ συνηθὲς διὰ Προγραμμάτων οἰκείων, φανερὰ πᾶσι καταστησάτω. Et Nouell. 78. & Nouell. 89. Η σὴ ὑπεροχὴ φανερὰ πᾶσι ποιησάτω Προγραμμάτων τιθεμένων, δι' ὧν ἅπασι ὁ νόμος ἔσται σαφής. Idem præcipitur Ioanni Pf. Pr. Nou. 76. 82. & 84.

Alias iubebatur hoc fieri: Διὰ προσταγμάτων. Nouell. 7. ad Ioannem Pf. Pr. Ταῦτα τοίνυν ἡ σὴ ὑπεροχὴ πάντα μανθάνουσα, ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, τοῖς ὑποτεταγμένοις φανερὰ παρασκευασάτω γενέσθαι, κατὰ τὸ νενομισμένον, Προστάγμασι χρωμένη πρὸς πάντας τοὺς τῶν ἐπαρχιῶν ἡγουμένους. Idem ad Ioannem Pf. Pr. Orient. Τὰ τοίνυν παραστάντα ἡμῖν, καὶ διὰ τοῦδε τοῦ θείου δηλούμενα νόμου, ἡ σὴ ὑπεροχὴ διὰ Προσταγμάτων οἰκείων φανερὰ πᾶσι γενέσθαι κατὰ τὸ συνηθὲς παρασκευασάτω, καὶ εἰς τὸ διηνεκὲς παραφυλάττειν σπευσάτω. Nouell. 14. Exemplum scriptum ad Magistrum Officiorum cum hac adiectione: Η τοίνυν σὴ ὑπεροχὴ τόνδε ὑμῶν δεξαμένη τὸν νόμον, ἐν ἁπάσῃ τῇ ὑπηκόῳ διὰ προσταγμάτων οἰκείων, τοῦτον ἅπασι φανερὸν καταστησάτω. 300
Petro vero Magistro Officior. idem Nouell. 137.

Τὰ

Τὰ τοίνυν, ait, παραστάντα ἡμῖν, καὶ διὰ τοῦδε τοῦ θείου δηλούμενα νόμου, ἡ σὴ ἐνδοξότης διὰ Προθεμάτων κατὰ τοὺς συνήθεις τόπους τῆς βασιλίδος πόλεως προτιθεμένων, εἰς γνῶσιν πάντων ἀγαγεῖν σπουδασάτω, καὶ καταφανῆ ποιῆσαι τοῖς τῶν ἐπαρχιῶν ἡγουμένοις.

Interdum vero διὰ Κηρυγμάτων οἰκείων Præfecti Pr. nota facere Principum Edicta iubebantur. Iustinianus Nouell. 51. ad Ioannem Præfectum Pr. Τὰ τοίνυν παραστάντα ἡμῖν, καὶ διὰ τοῦδε τοῦ θείου δηλούμενα νόμου, ἡ σὴ ὑπεροχὴ Κηρύγμασιν οἰκείοις, ἅπασι ποιησάτω φανερά. Et Nouell. 52. ad eumdem Io. Pf. Pr. Ἡ τοίνυν σὴ ὑπεροχὴ τὰ διὰ τῆς δε τῆς θείας ἡμῶν διατάξεως νενομοθετημένα διὰ Κηρυγμάτων οἰκείων κατὰ τὸ συνηθὲς ποιῆσαι φανερὰ πᾶσι σπευσάτω. Idemque Nouella 53. eidem Ioanni iisdem ferme verbis præcipitur. Sic & Nouella 66. ad eumdem: Τὰ τοίνυν παραστάντα ἡμῖν, καὶ διὰ τοῦδε τοῦ θείου δηλούμενα νόμου, διὰ Κηρυγμάτων οἰκείων ἡ σὴ ὑπεροχὴ πᾶσι ποιησάτω φανερὰ, τοῖς τε ἐπὶ τῆς μεγάλης ταύτης πόλεως, τοῖς τε ἔξωθεν. Idem Nouell. 68. Ἡ τοίνυν σὴ ὑπεροχὴ τὰ κατὰ τοῦτον ἡμῖν παραστάντα τὸν τρόπον, ἅπασι φανερὰ δι' οἰκείων Κηρυγμάτων καὶ προστάξεως καταστησάτω.

Quandoque etiam Iustinianus Κηρύγμασι χρῆσθαι iubet, adiicitque hæc verba: κατὰ τὰς ἐπαρχίας αἷς ἐφέστηκας. vel, οἷς ἄρχεις. Veluti Nouell. 54. Ἡ τοίνυν σὴ ὑπεροχὴ τὰ παραστάντα ἐν ἅπασι τοῖς ἔθνεσιν οἷς ἄρχει, διὰ Κηρυγμάτων οἰκείων, κατὰ τὸ συνηθὲς, φανερὰ ποιησάτω. Et Nouell. 60. ad Ioannem Pf. Pr. Orient. Ἡ τοίνυν σὴ ὑπεροχὴ τὰ παραστάντα ἡμῖν, καὶ διὰ τοῦδε τοῦ θείου δηλούμενα νόμου, ἅπασι ποιησάτω φανερὰ, κατὰ τὸν νενομισμένον τρόπον Κηρύγμασι κατὰ τὰς ἐπαρχίας χρωμένη. Eadem verba reperiuntur & in Nouell. seq. ad eumdem Pf. Pr. directa. Sic & Nouell. 18. ad eumdem Ioannem Pf. Pr. Orient. Ἡ τοίνυν σὴ ὑπεροχὴ τὰ καλῶς ἡμῖν καὶ ὁσίως παραστάντα, καὶ ὑπὲρ τῆς τῶν ἡμετέρων ὑπηκόων ἀπραγμοσύνης ἐξευρημένα ἐν ἅπασι τοῖς ἔθνεσι, οἷς ἄρχεις, διὰ Κηρυγμάτων οἰκείων ποιησάτω φανερά. Idem Nouell. 72. Ἡ τοίνυν σὴ ὑπεροχὴ τὰ παραστάντα ἡμῖν, Κηρύγμασι κατὰ τὰς Ἐπαρχίας, αἷς ἐφέστηκας, χρωμένη πᾶσι ποιησάτω φανερά. At Nou. 1. ad illum ipsum Ioannem Pf. Prætorio paulo aliter: Γενήσεται μὲν, ait, παρὰ τῆς σῆς ὑπεροχῆς ἐνταυθοῖ Κηρύγματα πᾶσι παραγγέλλοντα τὴν τοῦ νόμου δύναμιν. Et mox: Οἱ δὲ τῶν μητροπόλεων ἄρχοντες ταῦτα λαμβάνοντες ἑκάστῃ παραπέμψουσι. Iustinianus etiam Nouell. 11. Florum Comitem Rerum priuatarum iubet, ad legem suam publicandam, Κηρύγμασι χρῆσθαι πρὸς τοὺς τῶν ἐθνῶν ἡγουμένους.

LXXI. *Generales Constitutiones* EDICTIS PROPONENDIS, PRAECEPTIONIBVS, *ad prouinciorum Rectores dirigendis, perferre iussi Præfecti Prætorio.*

Quandoque etiam generales Constitutiones Edictis quidem in Regia ciuitate more solito proponendis, Præceptionibus autem ad prouinciarum Rectores dirigendis, ad omnium notitiam a Præfectis Prætorio perferri iubebant. Nouell. 125. Τὰ τοίνυν διὰ τοῦ παρόντος νόμου τοῦ εἰς τὸ διηνεκὲς ἰσχύσοντος, παρὰ τῆς ἡμετέρας γαληνότητος ὁρισθέντα, τοῦτο μὲν ἡ σὴ ὑπεροχὴ, τοῦτο δὲ καὶ πάντες οἱ ἄλλοι δικασταὶ, μείζονές τε καὶ ἐλάττονες παραφυλάξαι σπευσάτωσαν, Ἐδίκτων μὲν ἐν ταύτῃ τῇ βασιλίδι πόλει, κατὰ τὸ συνηθὲς, παρὰ τῆς σῆς ὑπεροχῆς προτιθεμένων, Προστάξεων δὲ πρὸς τοὺς τῶν Ἐπαρχιῶν λαμπροτάτους ἄρχοντας καταπεμπομένων. Idem Nouella 115. ad Theodorum, Præfect. Prætor. Orient. Ἡ τοίνυν σὴ ὑπεροχὴ τὴν παροῦσαν ἡμῶν γενικὴν νομοθεσίαν Προγραμμάτων μὲν κατὰ ταύτην τὴν βασιλίδα πόλιν, κατὰ τὸ συνηθὲς προτιθεμένων, Προστάξεων δὲ πρὸς τοὺς τῶν Ἐπαρχιῶν ἄρχοντας στελλομένων, εἰς τὴν ἁπάντων γνῶσιν ἐλθεῖν παρασκευασάτω. Et Nouell. 116. Τὰ τοίνυν παραστάντα ἡμῖν, καὶ διὰ τοῦ παρόντος δηλούμενα νόμου, ἡ σὴ ὑπεροχὴ γινώσκουσα, κατὰ μὲν τὴν εὐδαίμονα ταύτην πόλιν, Ἐδίκτων κατὰ τὸ συνηθὲς προτιθεμένων, ἐν δὲ ταῖς ἐπαρχίαις Προστάξεων στελλομένων, πᾶσι δῆλα καταστῆσαι σπευσάτω. Idem Nouella 109. ad Ioannem Pf. Præt. Τὰ τοίνυν παραστάντα ἡμῖν, καὶ διὰ τοῦδε τοῦ θείου δηλούμενα νόμου ἡ σὴ ὑπεροχὴ γινώσκουσα, &c. διά τε τῶν εἰωθότων Ἐδίκτων καὶ προσταγμάτων οἰκείων πᾶσι ποιησάσθω φανερὰ, ἔν τε τῇ εὐδαίμονι ταύτῃ πόλει καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις. Et Nouell. 119. Ἡ ὑπεροχὴ τοίνυν ἡ σὴ, ἃ διὰ τοῦ παρόντος νόμου, εἰς τὸ διηνεκὲς κρατήσοντος ἡ ἡμετέρα ἐθέσπισε γαληνότης, Ἐδίκτων μὲν ἐν ταύτῃ τῇ βασιλίδι πόλει προτιθεμένων, προστάξεων δὲ πρὸς τοὺς πασῶν τῶν ἐπαρχιῶν ἡγουμένους καταπεμπομένων, εἰς τὴν τῶν πάντων γνῶσιν ἐλθεῖν παρασκευάσει. Idem Nouell. 145. Ἡ σὴ τοίνυν ἐνδοξότης, τὰ διὰ τοῦ παρόντος ἡμῶν θείου νόμου θεσπισθέντα γινώσκουσα, ποιήσεται μὲν ψήφους ἀκολούθους αὐτοῖς, Ἐδίκτοις δὲ χρήσεται, καὶ προστάξεσι πρὸς τοὺς τὰς ἐπαρχίας ἰθύνοντας, καὶ τοὺς τῶν πόλεων ἐπισκόπους. Idem Nouella 134. Προνοησάτω τοίνυν ἡ σὴ ἐνδοξότης, τὸν παρόντα θεῖον ἡμῶν νόμον κατὰ ταύτην τὴν εὐδαίμονα πόλιν προθεῖναι, καὶ στεῖλαι κατὰ τὰς ἐπαρχίας, καὶ καταφανῆ ποιῆσαι τοῖς τούτων ἡγουμένοις. Iustinus Nouella 1. Τὰ τοίνυν παραστάντα ἡμῖν, καὶ διὰ τοῦδε τοῦ θείου ἡμῶν πραγματικοῦ νόμου δηλούμενα, ἡ σὴ ἐνδοξότης γράμμασι χρωμένη κατὰ τὴν δε τὴν βασιλίδα πόλιν ἅπασι φανερὰ καταστήσει. *In veteri quoque versione Nouella 112. quæ scripta est ad Theodorum, Præfectum
Prætorio Orientis, hæc præter ea, quæ Græ- 301
co Codice continentur, apponitur conclusio: *Illu-*

Illuſtris itaque & magnifica auctoritas tua præſentem numinis noſtri legem, in perpetuum valituram, Edictis in hac regia Vrbe propoſitis, ac Præceptionibus in vniuerſas prouincias ſub tua iuriſdictione conſtitutas directis, faciat manifeſtam: vt omnes ea, quæ pro vtilitate eorum ſancimus, a ſe cuſtodienda cognoſcant.

LXXII. *Quandoque* SINE EDICTIS *publicare Leges iubebantur Magiſtratus.*

Interdum, nulla Edicta proponi, Iudices, ſed curare, vt ad omnium notitiam leges peruenirent, iubebant. Nouella de Scholarib. ad Florent. Magiſtr. Officior. *Illuſtris itaque auctoritas tua legem hanc perpetuo valituram ad deuotiſſimorum ſcholarium notitiam perferri præcipiat.* Sic & in Nouella 1. de Palatinis, & Nouell. Neque domum diuinam, ad Maximum Præfectum Prætorio; *Illuſtris igitur & præcelſa Magnitudo tua hanc legem conſuetæ ſibi prouiſionis vigore in omnium prouinciarum populorumque notitiam perferre iubebit.* Idem Nouella 2. de Palatin. ad Paterium Præfectum Prætorio; *Pateri, P. A. K. Illuſtris igitur & præcelſa magnificentia tua hanc omnibus innoteſcere ſanctionem iubebit.* Iidem Nouella de Metatis ad Numum Magiſtrum Officiorum: *Illuſtris itaque auctoritas tua, quæ per hanc diuinam legem diximus ſancienda, ſolenniter ad omnium notitiam peruenire conſtituat.* Et Nouella 113. ad Theodorum Præfectum Prætorio Orient. Τὰ τοίνυν παραστάντα ὑμῖν καὶ διὰ τοῦδε τοῦ θείου δηλέμενα νόμου, ἡ σὴ ὑπεροχὴ παραφυλάξαι μὲν σπευσάτω, πᾶσι δὲ δῆλα καταστησάτω. Nouella 46. Η τοίνυν σὴ ὑπεροχὴ παραστάντα ἡμῖν καὶ διὰ τοῦδε τοῦ θείου δηλέμενα νόμου, ἔν τε ταύτῃ τῇ μεγάλῃ πόλει, ἔν τε ταῖς ἐπαρχίαις ἁπάσαις, ὧν ἄρχει, φανερὰ καταστησάτω. Idem Nouella 107. Τὰ τοίνυν παραστάντα ἡμῖν, καὶ διὰ τοῦδε τοῦ θείου δηλέμενα νόμου, ἡ σὴ ἐνδοξότης γινώσκουσα, ἅπασι ποιησάτω φανερά. Idem Nouella 130. Τὰ τοίνυν παραστάντα ἡμῖν, καὶ διὰ τοῦ παρόντος δηλέμενα νόμου, ἡ σὴ ἐνδοξότης ἔν τε τῇ βασιλίδι πόλει καὶ τοῖς κατὰ τὸν τόπον ὁσιωτάτοις ἐπισκόποις, τοῖς τε λαμπροτάτοις τῶν Επαρχιῶν ἄρχουσι, καὶ πᾶσι τοῖς ἡμετέροις ὑποτελέσιν ἐν ἑκάστῃ Επαρχίᾳ καὶ πόλει, δῆλα καταστησάτω.

LXXIII. *Alia Conſtitutionum clauſula:* VT EFFECTVI EAS MANCIPARI STVDERENT MAGISTRATVS, *pœnis additis: & quæ porro adiici conſueuerint?*

Nonnumquam extrema hac Conſtitutionum clauſula, cauebatur dumtaxat, vt eas obſeruari præciperent, EFFECTVIQVE MANCIPARI ſtuderent hi, ad quos ex dirigebantur, pœna quandoque addita contra temeratores. Sic enim Nouella, Theodoſius & Valentinianus, de lenonibus; *Illuſtris igitur,* aiunt, *auctoritas tua, ea, quæ turndæ honeſtatis decreuimus gratia, veneratione debita iubeat cuſtodiri officio amplitudinis tuæ,* VIGINTI LIBRARVM AVRI POENAM, SI PRAECEPTA NOSTRA NEGLEXERIT, LVITVRO. Iidem Nouell. de Principib. agent. in reb. tit. 34. ad Opilionem Magiſtr. Officiorum: *Illuſtris itaque auctoritas tua, hæc, quæ merito conſtituta ſunt, præcipiet pro ſua æquitate ſeruari,* MVLTA X. LIBRARVM AVRI STATVTA, SI QVIS LEGIS HVIVS OBVIAVERIT CONSTITVTIS. Iidem Nouell. de Ambitu: *Illuſtris igitur auctoritas tua, hanc generalem ſaluberrimamque noſtræ clementiæ ſanctionem obſeruationi perpetuæ,* EFFECTVIQVE MANCIPARI PRAECIPIAT. Proponuntur etiam multæ iis, qui aduerſus conſtituta facerent, Nouella de pecun. Afris credit. & Nou. de Succeſſionibus Curialium, item Nouell. 1. & 2. de Tironib. & Nou. de Competitionib. Iuſtinianus in l. 2. C. de Offic. Præfect. Præt. Africæ, ad Beliſarium: *Gloria itaque tua, quæ per hanc Pragmaticam ſanctionem noſtram ſtatuuntur, æternitatis effectui* MANCIPARI, *obſeruarique præcipiat.* Quæ clauſula ibidem poſt aliquot verba interpoſita repetitur. Item in Pragmatica ſanctione Iuſtiniani, quæ a Iuliano Anteceſſore refertur: *Quæ igitur per hanc diuinam Pragmaticam ſanctionem noſtra ſtatuit æternitas, Magnitudo tua, modis omnibus* EFFECTVI MANCIPARE, *obſeruareque procuret, pœna decem librarum auri imminente, contra temeratores noſtrarum iuſſionum.* Idem Iuſtinianus Nouell. de Adſcriptitiis & Colonis ad Dominicum PP. Illyrici apud eumdem Iulianum; *Tua igitur Gloria, quæ nobis viſa ſunt per hanc legem diuinam ſignificantem,* EFFECTVI MANCIPARE *feſtinet, multa imminente decem librarum auri, qui eam violauerit, aut conceſſerit violandam.* Sic & in Conſtitutione Iuſtiniani Imperatoris, de filiis liberarum, in Africam directa ad Theodorum: *Quæ igitur per hanc diuinam Pragmaticam ſanctionem noſtra ſanxit æternitas, tam tua Magnitudo, quam qui poſt te eamdem adminiſtrationem adepti fuerint, vna cum officio ſuo* EFFECTVI MANCIPARE, *obſeruareque procurent.* Formulam hanc magna verborum varietate expreſſam paſſim in Iuſtiniani Nouellis lector reperiet. Modo enim ait: Φυλάττειν, vel: Παραφυλάξαι σπευδέτω, vel: Παραφυλαξάτω, vel: Βέβαια φυλαξάτω, vt Nouell. 38. 87. 101. 106. 135. & 162. & Edicto 7. & 9. eiuſdem Iuſtiniani. Modo Ακέραια φυλάττειν εἰς τὸ διηνεκὲς σπευσάτω, vt Nou. 20. 41. 63. & 136. Alias: Εργῳ καὶ πέρατι παραδοῦναι σπευσάτω, vt Nouella 20. 32. 41. 44. 63. 85. 90. 92. 94. 95. 98. 99. 100. 103. 110. 122. 133. 143. 151. 153. 154. 155. 302
159. Et Edicto 3. 4. 10. 11. 12. eiuſdem Iuſtiniani. Alias: Εἰς ἔργον ἀγαγεῖν, vel, πρὸς ἔργον ἀχθῆναι σπουδασάτω, vt Nouell. 80. & 148. & Edicto 2.

Addi-

Additur quandoque, vt tam is, ad quem Constitutio dirigitur, quam eius successores, legem, quæ sancitur, ad effectum perducere vna cum Officio, quod ei paret, curent, his verbis: *Η τοίνυν σὴ ὑπεροχὴ ϗ οἱ μετά τε τὴν αὐτὴν ἀρχὴν παραληψόμενοι*, vel: *Οἱ μετά σε τὴν ἀρχὴν ἔχοντες*, vel: *Ο κατὰ καιρὸν τῆς αὐτῆς ἡγησόμενος ἀρχῆς*, aut: *Καὶ ἡ πειθομένη σοι Τάξις*, vel: *ἅμα τῇ πειθομένῃ αὐτῇ Τάξει*. vt Nouell. 3. 21. 43. 59. 63. & 157. Iustiniani, & Nouell. 3. Iustini legitur. Et ita in Constitutione Iustiniani de filiis liberarum: *Quæ igitur per hanc diuinam Pragmaticam sanctionem nostra sanxit æternitas*, TAM TVA MAGNITVDO, QVAM QVI POST TE EAMDEM ADMINISTRATIONEM ADEPTI FVERINT, VNA CVM OFFICIO SVO, EFFECTVI MANCIPARE, OBSERVAREQVE PROCVRENT. Eaque recta est vocis Τάξεως interpretatio, quæ vetustum interpretem Latinum Nouellarum Iustiniani non latuit, qui extremam Nouellæ 63. partem ita conuertit: *Quæ igitur*, &c. TVA CELSITVDO IN PERPETVVM VNA CVM OBEDIENTI OFFICIO SERVARI FESTINET.

LXXIV. *Constitutiones* DE REBVS ECCLESIASTICIS *publicandas quomodo præceperit Iustinianus?*

Ceterum suas de diuinis & Ecclesiasticis rebus Constitutiones Iustinianus ad Patriarchas & Archiepiscopos dirigens, per eos innotescere Episcopis, Ecclesiisque eorum iuri subiectis, præcipiebat. Testem do Nouellam sextam cuius hæc sunt verba: *Οἱ μὲν οὖν ἁγιώτατοι Πατριάρχαι διοικήσεως ἑκάστης ταῦτα προθήσουσιν ἐν ταῖς ὑφ' ἑαυτοὺς ἁγιωτάταις ἐκκλησίαις, δῆλα δὲ ποιήσουσι τοῖς θεοφιλεστάτοις μητροπολίταις τὰ παρ' ἡμῶν διατεταγμένα.* Idem Nouell. 40. ad Petrum Archiepiscopum Hierosolymorum: *Τὰ τοίνυν παραστάντα ἡμῖν, ϗ διὰ τοῦδε τοῦ ἰδικοῦ, ϗ αὐτοῦ τοῖς τῶν νόμων ἐγγραφησομένου βιβλίοις, ἡ σὴ Μακαριότης γινώσκουσα, φανερὸν αὐτὸν τοῖς αὐτόθι πᾶσι καταστησάτω.* Et Nouell. 42. ad Menam Archiepiscopum: *Η τοίνυν σὴ Μακαριότης τὰ ὀρθῶς ἡμῖν παραστάντα φυλαττέτω τε καὶ εἰς ἔργον ἀγέτω, καταπέμπουσα αὐτὰ διὰ θεοφιλῶν αὐτῆς γραμμάτων πᾶσι τοῖς ὑπ' αὐτὴν τεταγμένοις ὁσιωτάτοις μητροπολίταις, ὧν ἑκάστῳ γενήσεται φροντὶς ταῖς ὑπ' αὐτοὺς τεταγμέναις ἁγιωτάταις ἐκκλησίαις ταῦτα ποιῆσαι φανερά.* Idem ad eumdem Menam Nouella 55. *Η τοίνυν σὴ Μακαριότης τὰ παραστάντα ἡμῖν ϗ φυλαξάτω, ϗ τοῖς ὑπ' αὐτὴν τοὺς μητροπολιτικοὺς θρόνους ἔχουσι φανερὰ καταστησάτω.* Iterumque ad eumdem Archiepiscopum Menam Nou. 67. *Τοῦτον δὲ ἡμῶν τὸν νόμον πρός τε τὸν θρόνον τῆς σῆς Μακαριότητος, πρός τε τοὺς λοιποὺς ἁγιωτάτους Πατριάρχας καταπεμπομένον αὐτοὶ διὰ γραμμάτων οἰκείων τοῖς ὑφ' ὑμᾶς μητροπολίταις ποιήσατε φανερόν.* Ad eumdem modum Iustinianus Nou. 5. *Ταῦτα τοίνυν*, ait, *ἅπαντα οἵ τε ὁσιώτατοι Πατριάρχαι τοῖς ὑφ' ἑαυτοὺς θεοφιλεστάτους ἐπισκόπους δηλούτωσαν, ἐκεῖνοί τε τοῖς μοναστηρίοις τοῖς ὑπὸ τὴν ἑαυτῶν χεῖρα καθεστῶσι γνωριζέτωσαν.* Alias vero, vt Nouella 57. hoc dumtaxat præcipit: *Η τοίνυν σὴ Μακαριότης, ϗ οἱ μετ' αὐτὴν ἐπὶ τῶν ἀρχιερατικῶν γινόμενοι θρόνων, τὰ παρ' ἡμῖν διατεταγμένα, ϗ διὰ τοῦδε τοῦ θείου δηλούμενα νόμου, ἔργῳ ϗ πέρατι παραδοῦναι σπουδασάτω*, vel: *Τὴν Μακαριότητα τὴν σὴν φυλάττειν διηνεκῶς θεσπίζομεν.* Sic in Nouella de priuilegio Archiepiscopi primæ Iustinianæ apud Iulianum Antecessorem, quæ scripta est Catelliano Archiepiscopo: (Nouell. 11.) BEATITVDO *igitur* TVA, *quæ nostra sanxit æternitas, modis omnibus* AD EFFECTVM PERDVCERE *non differat.* In quibus exemplis solennia hæc in Archiepiscopis appellandis verba: Η ΣΗ ΜΑΚΑΡΙΟΤΗΣ, seu: BEATITVDO TVA, obseruanda cursim moneo.

Ex his, quæ supra diximus, satis superque probatum est, id egisse Principes, vt Constitutiones suæ Edictis, Programmatibus, Præceptionibusque Præfectorum Prætorio, aliorumue Iudicum, quorum de ea re, qua de lex ferebatur, iurisdictio erat, in vulgus exirent, & ad populorum, qui eorum imperio parebant, notitiam perducerentur: quod & testatur l. 13. de bon. proscriptor. in C. Th. ad Cæsarium P. P. scripta, his verbis: *Hoc, Edictis propositis, præcipimus per omnes prouincias diuulgari.* Theodosio etiam & Valentiniano in l. 3. C. de legib. placet: *Legum vim obtinere ea, quæ per omnes populos iudicum Programmatibus diuulgari constituerunt.*

LXXV. *Formulæ Rescriptorum & Constitutionum:* SCIANT OMNES: VNIVERSI COGNOSCANT.

Iam illa in Principum literis hodieque recepta verba: SCIANT OMNES; e veterum Impp. scriniis ad nos manasse, in difficili non erit demonstrare. Vsurpantur enim ab Impp. l. vlt. de his, qui ex public. rationib. l. vlt. de Probationib. & l. vlt. quando libell. Princ. dat. l. vlt. de dolo. l. 1. de mandat. Princip. in C. Iustin. l. 3. de pœnis, l. 2. de his, qui cum dispensat. l. 48. de hæreticorum. l. 4. de patrocin. vicor. in C. Theod. Interdum vero scribunt: VNIVERSI COGNOSCANT: vt in l. 1. de fund. rei priuat. lib. XI. C. Iustinianeo. Aut: SINGVLI VNIVERSIQVE COGNOSCANT: vt in l. 15. de accusationib. l. 2. de calumniatorib. & in Edicto Theodosii & Valentiniani ad populum, Nouella de Pantapolis.
In Edicto vero, quod proponitur in No- 303
uella de pretio solidi, quo Quirites alloquuntur, scribitur: AGNOSCAT VNIVERSITAS.

LXXVI. *Constitutiones suas & Edicta* CELEBERRIMIS LOCIS *publice proponi iube-*

iubebant Imperatores: & quibus olim celeberrimis locis publicatio Edictorum facta?

Porro suas quandoque Constitutiones & Edicta ipsimet Impp. proponi iubebant celeberrimis Vrbis Regiæ, & aliarum ciuitatum locis, vt apparet ex Iustiniani Nouell. 82. 93. 112. & Iustini Nouell. 4. & vltim. Sic & Constantinus in l. 1. si cert. pet. chirograph. in C. Theod. ET, *quamuis nescire promulgata non liceat,* PER OMNEM HVNC ANNVM PENDERE IVBEMVS EDICTVM. Impp. Arcad. & Honorius in l. 27. de hæretic. in eod. Cod. *Rescriptum, quod Donatistæ a Iuliano tunc principe impetrasse dicuntur,* PROPOSITO PROGRAMMATE, CELEBERRIMIS IN LOCIS VOLVMVS ANTEFERRI. Sic in Edicto Impp. Constantini & Licinii, quod ab Eusebio lib. X. Histor. Ecclesiast. cap. 5. refertur: Ταῦτα ὑφ' ἡμῶν γραφέντα πανταχοῦ προθεῖναι καὶ εἰς γνῶσιν πάντων ἀγαγεῖν ἀκόλουθόν ἐστιν. In Vrbe quidem Constantinopolitana Iustinianus Nouell. 83. præcipit legem suam, Προθεῖναι ἐπί τε τῆς βασιλείου στοᾶς, ἐπί τε τῶν ἄλλων μερῶν τῆς πόλεως. Nouella vero 120. Ἐν τοῖς συνήθεσι καὶ νομίμοις τόποις. Alias: Κατὰ τοὺς συνήθεις τόπους, &: Εἰς τοὺς περιφανεῖς ἑκάστης πόλεως τόπους. Romæ vero in foro Traiani proponi Principum Edicta consueuisse, indicat Imp. Marci rescriptum ad S. P. Q. R. apud Iustinum Martyr. Apolog. II. pro Christianis p. 164. in quo est: Καὶ κελεύω τοῦτό μου τὸ διάταγμα ἐν τῷ φόρῳ τοῦ Τραϊανοῦ προτεθῆναι πρὸς τὸ δύνασθαι ἀναγινώσκεσθαι. Φροντίσει ὁ Πραίφεκτος Βιτράσιος Πολλίων εἰς τὰς πέριξ ἐπαρχίας πεμφθῆναι. Quo loci lubens, si per Criticos, quos mihi propitios & faciles opto, liceret, verbis: Δύνασθαι ἀναγινώσκεσθαι, insererem, intercalaremque: Ἐξ ἐπιπέδου, vt hoc modo solennia illa verba Edictorum: VNDE DE PLANO RECTE LEGI POSSIT, implerentur. Aliter enim, palam proscribi Edicta non videbantur, secundum Vlpiani interpretationem in l. 11. §. 3. D. de Institor. Act. vbi: PROSCRIBERE ait, PALAM, *sic accipimus,* VNDE DE PLANO RECTE LEGI POSSIT. Quæ verba, vt legitima, hisce singularibus litteris: V. D. P. R. L. P. scribi solita Valer. Probus in Notis auctor est. Moris certe fuisse Edicta Romæ in foro Traiani proponere testantur subscriptiones, l. 2. ad L. Cornel. de fals. l. 7. ad L. Iul. de adulter. l. 1. de iure fisc. l. 4. de collation. donatar. l. 1. de priuileg. corporat. vrb. Rom. l. 2. de habitu, quo vti oportet. l. 2. de petitionib. l. 1. de campo Mart. vrb. Rom. in C. Th. & Nou. Theod. & Valentin. de postuland. & Nou. de Honorat. & qui in gradu præfer. Nou. 1. & 2. de testament. Nou. Valentinian. de liber. & successionibus eor. Illic enim vtique subscriptum est: PROPOSITA IN FORO TRAIANI. Huc pertinent, quæ in Magnonis notis legimus: IN FORO CAESARIS; IN FORO PACIS; IN FORO TRAIANI; IN FORO NERVAE; IN FORO TRANSITORIO; IN FORO IVLII; IN FORO POPVLI; IN FORO BOARIO; IN FORO FLAMINIO. Sed & in l. 9. de naucular. in C. Th. Subscriptio exstat huiusmodi: PROPOSITA IN FORO APRONIANI. & in Constitut. Theod. & Valentin. relata in fragment. Iurecconsultorum Pithœanis, tit. 6. PROPOSITA IN ATRIO MINERVAE. Rescriptio Antonini τῷ κοινῷ τῆς Ἀσίας, apud Eusebium lib. IV. Histor. Ecclesiast. cap. 13. præter ea, quæ Iustini Martyris Apolog. II. pro Christian. p. 163. continentur, subscribitur: Προετέθη ἐν Ἐφέσῳ ἐν τῷ κοινῷ τῆς Ἀσίας, quæ Rufinus vertit: PROPOSITA EPHESI PVBLICE IN CONVENTV ASIAE.

LXXVII. *Leges suas in* AES INCIDI, IN LEGVM LIBRIS SCRIBI, ADSERVARI *mandabant Principes.*

Interdum etiam leges suas in æs incidi iubebant. Constantinus in l. 2. quemadmodum mun. ciuil. in Cod. Th. *Quod vt perpetua obseruatione firmetur, legem hanc incisam* AENEIS TABVLIS, *iussimus publicare.* Idem Imp. in l. 1. de aliment. quæ inopes parent. in Cod. Th. AEREIS, ait, TABVLIS, *vel cerussatis, aut linteis mappis scripta per omnes ciuitates Italiæ* PROPONATVR LEX. Valentin. & Valens in l. 4. de Suariis eod. Cod. *Hæc autem omnia* AENEAE TABVLAE *in foro Suario collocandæ,* AD AETERNAM MEMORIAM OPORTEBIT INSCVLPI. Iidem Impp. in l. 1. de Iure Ital. eod. Cod. *Concessi igitur gratia beneficii* PVBLICIS ACTIBVS INTIMETVR, ET INCISA TABVLIS, *debita solennitate permaneat.*

Præterea Iustinianus Constitutiones suas τῶν Νόμων βιβλίοις ἐγγράφεσθαι, vel, τῷ τῶν θείων Διατάξεων βιβλίῳ ἀποτεθῆναι decernit Nou. 25. 26. & 40. Idem Nou. 9. ad Ioannem Archiepiscopum C. P. Legem suam intro apud vasa sancta reponi iubet.

LXXVIII. *Rescriptis Edictisque Principes* MANV SVA SVBSCRIBEBANT. *Harum* SVBSCRIPTIONVM *Formulæ & exempla.*

Verum priusquam ad reliquas subscriptiones descendam, prædicendum censeo, Rescriptis Edictisque Principes manu sua subscripsisse, vt traditur in l. 3. C. de diuers. Rescript. Eusebius 304
lib. II. de vita Constantini: Εἴληπται δ' ἐξ αὐθεντικοῦ τοῦ παρ' ἡμῖν φυλαττομένου βασιλικοῦ νόμου, ᾧ καὶ τῆς αὐτοῦ δεξιᾶς ἔγγραφος ὑποσημείωσις, τῆς τοῦ λόγου πιστώσεως, οἷα τινι σφραγῖδι, κατασημαίνει τὴν μαρτυρίαν. Plane Leo in l. 6. C. de diuers. Rescript. ea tantummodo fas esse proferri, vel dici Rescripta constituit, quæ in chartis, siue membranis, subnotatio suæ subscriptionis impresserat. Subscriptio-

ſcriptionum vero Imperialium exempla aliquot adducam. In Edictis quidem ad populum plerumque manu ſua ſubſcribebant his verbis: PROPONATVR AMANTISSIMO NOSTRI POPVLO ROM. vel: POPVLO CONSTANTINOPOLITANO. Docet hoc Nou. Theodoſ. & Valentin. de Reddito iure armor. in cuius extremo eſt: *Et manu diuina.* PROPONATVR AMANTISSIMO NOSTRO POPVLO ROM. *Et ad latus:* DAT. VIII. KAL. IVL. ROMAE VALENTINIANO ET ANATOLIO V. C. COSS. Idem probat eorumdem Impp. Nouella de pretio ſolidi, cuius nouiſſima verba ſunt hæc: *Et manu diuina.* PROPONATVR AMANTISSIMO NOSTRI POPVLO ROM. *Et ad latus:* DATA XV. KAL. FEBR. ROMAE, VALENTINIANO V. A. COS. Sic in Edicto Iuſtiniani ad populum Conſtantinopolitanum Nou. 141. PROPONATVR CONSTANTINOPOLITANIS CIVIBVS NOSTRIS. Et Nou. 13. de Prætorib. pop. in fin. PROPONATVR CONSTANTINOPOLITANIS CIVIBVS NOSTRIS. Eiuſdem formæ eſt ſubſcriptio Nouellæ 105. in qua eſt: LEGATVR.

Ad Senatum vero ſcribentes, in fine adiiciebant manu ſua: OPTAMVS VOS FELICISSIMOS AC FLORENTISSIMOS PER MVLTOS ANNOS BENE VALERE, SANCTISSIMI ORDINIS PATRES CONSCRIPTI. Patet hoc ex Nouel. Theodoſii & Valentin. de indulgent. reliqu. ad Senatum, in cuius calce ſcriptum eſt: OPTAMVS VOS FELICISSIMOS AC FLORENTISSIMOS, NOSTRIQVE AMANTISSIMOS PER MVLTOS ANNOS BENE VALERE, SANCTISSIMI ORDINIS P. C. Nouellæ quoque Maioriani ad Senatum, de ritu Imperii ſui, finis eſt huiuſmodi: *Et manu diuina*, OPTAMVS VOS FELICISSIMOS ET FLORENTISSIMOS PER MVLTOS ANNOS BENE VALERE, (ſic enim emendo) SANCTISSIMI ORDINIS PATRES CONSCRIPTI.

Subſcribebant etiam interdum Imperatores manu ſua in hunc modum: DIVINITAS TE SERVET PER MVLTOS ANNOS, PARENS KARISSIME. Poſtrema namque Nouellæ Theodoſii & Valentin. de Epiſc. ordinat. ad Aëtium Patritium verba hæc ſunt: *Et manu diuina* (vt ex veteri Cod. ſuppleo) DIVINITAS TE SERVET PER MVLTOS ANNOS, PARENS KARISSIME. In fine etiam Nouellæ de homicid. caſu vel volunt. facto, ad Maximum Pſ. P. & Patritium, ſcriptum eſt: *Et manu diuina:* DIVINITAS TE SERVET PER MVLTOS ANNOS, PARENS KARISSIME AVGVSTORVM. Eodem modo Iuſtinianus Nou. 121. ad Arſitium Præſidem Tarſi: DIVINITAS TE SERVET PER MVLTOS ANNOS, FRATER IVCVNDISSIME. Exſtat in ſacro Pragmatico Tiberii Auguſti, directo ad Theodorum, Imperialis huiuſmodi ſubſcriptio: DIVINITAS TE SERVET PER MVLTOS ANNOS, PARENS KARISSIME ATQVE AMANTISSIME. Eſt & in Iuſtiniani Nouella 7. ad Epiphanium Patriarcham Conſtantinopolitanum talis ſubſcriptio: DIVINITAS TE SERVET PER MVLTOS ANNOS, SANCTE AC RELIGIOSISSIME PATER. Et hoc forte eſt, quod in veteri verſione Nouellæ 6. quæ ad eumdem Epiphanium dirigitur, additur: SCRIPTA CVM ADIECTIONE DOMINICA. In fine etiam Epiſtolæ Iuſtiniani ad Ioannem Pontificem, quæ inſerta eſt l. 7. C. de ſumma Trinit. hæc habetur ſubſcriptio: DIVINITAS TE CONSERVET PER MVLTOS ANNOS, SANCTE AC RELIGIOSISSIME PATER. Cuiuſmodi ſubſcriptionis vetuſtiorem auctorem habemus Conſtantinum Imperator. cuius Epiſtolæ ad Euſebium Cæſareæ, & Macarium Hieroſolymorum Epiſcopum, apud Euſebium lib. II. III. & IV. vitæ eiuſdem Imperatoris, & Socratem lib. I. Hiſtor. Eccleſiaſt. cap. 6. & Theodoritum lib. I. eiuſdem Hiſtor. cap. 10. & 16. ita concluduntur: Ο Θεός σε διαφυλάξοι, Αδελφὲ Αγαπητέ. Idem Euſebius lib. X. eiuſdem argumenti ἀντίγραφον βασιλικῆς Επιστολῆς Conſtantini ad Miltiadem Vrbis Rom. Pontificem refert, cuius poſtrema verba ſunt hæc: Η Θειότης ὑμᾶς τοῦ μεγάλου Θεοῦ Διαφυλάξοι πολλοῖς ἔτεσι Τιμιώτατε. Ibidem aliud Αντίγραφον Epiſtolæ Conſtantini ad Chreſtum Syracuſanorum Epiſcopum adducit, cum hac ſubſcriptione: Υγιαίνοντά σε ὁ Θεός ὁ παντοκράτωρ Διαφυλάξει ἐπὶ πολλοῖς ἔτεσιν. Ad Cæcilianum quoque, Carthaginienſem Epiſcopum, ab eodem Imp. miſſam Epiſtolam profert, his in fine verbis: Η Θειότης τοῦ μεγάλου Θεοῦ σε Διαφυλάξει ἐπὶ πολλοῖς ἔτεσιν. Idem Euſebius libro III. vitæ Conſtantini eiusdem Imp. Epiſtolam ad Eccleſias, & aliam ad Epiſcopos Palæſtinæ, aliasque ad Populum Antiochenum, & Epiſcopos Antiochiæ congregatos, & libro quarto eiusdem argumenti, aliam ad Epiſcopos, τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ τῇ κατὰ Τύρον, inſerit, quarum, vt & alterius eiusdem Imp. Epiſtolæ ad Catholicam Alexandrinorum Eccleſiam, & item alterius ad Epiſcopos, apud Socratem lib. II. Hiſtor. Eccleſiaſt. & alterius ad Nicomedenſes apud Theodoritum lib. I. nouiſſima verba ſunt hæc: Ο Θεὸς ὑμᾶς Διαφυλάξοι Αδελφοὶ Αγαπητοί. Idem Socrates lib. II. cap. 3. cum Theodorito lib. II. cap. 2. eiusdem Conſtantini epiſtolam ad Alexandrinos adfert, cuius finis hic eſt: Η Θεία Πρόνοια ὑμᾶς Διαφυλάξοι Αδελφοὶ Αγαπητοί. Quam Hiſtor. Tripartitæ collector lib. IV. cap. 2. tranſcripſit. Sed & in Epiſtola Conſtantini ad Arium Presbyterum apud Socratem lib. I. legitur: Ο Θεός σε 305
Διαφυλάττοι Αγαπητέ. Denique Imperator Gratianus epiſtolam ſuam ad B. Ambroſium, quæ eſt 25. lib. V. Epiſtolar. Ambroſianar. ita concludit: DIVINITAS TE SERVET PER MVLTOS ANNOS, PARENS ET CVLTOR DEI AETERNI, QVEM COLIMVS, IESV CHRISTI. Epiſtolæ etiam Imp. Iuliani ad Alypium poſtrema verba ſunt hæc: Ἐῤῥωμένος καὶ εὐδαιμονῶν διατελοίης, ἐπὶ μήκιστον Αδελφὲ Ποθεινότατε, καὶ Φιλικώτατε.

Interdum vero ſubſcribebant Impp. VALE, CARISSIME. Euſebius lib. X. Hiſtor. Eccleſ. citat *Ἀντίγραφον βασιλικῆς Διατάξεως* ad Anilinum Africæ Proconſulem, in cuius principio eſt: *Χαῖρε, Ἀνυλῖνε Τιμιώτατε ἡμῖν.* In ſine vero: *Ἔῤῥωσο, Ἀνυλῖνε Τιμιώτατε, καὶ Ποθεινότατε ἡμῖν.* Aliud quoque *Ἀντίγραφον* Epiſtolæ eiusdem Conſtantini ad eumdem Anilium, ibidem refert, cum hoc initio: *Χαῖρε, Ἀνυλῖνε Τιμιώτατε ἡμῖν*, cum hoc fine: *Ἔῤῥωσο, Ἀνυλῖνε Τιμιώτατε.* Sic & in Edicto Iuſtini Imp. de filiis liberarum, emiſſo ad Theodorum, ſubſcriptio Imperialis adiicitur: VALE, THEODORE, PARENS CARISSIME ATQVE AMANTISSIME.

LXXIX. *Subſcriptionis*, MANV DIVINÆ *factæ, literæ ſingulares, &* SACRVM ENCAVSTVM, *atque literarum apices Reſcriptis Imperialibus proprii.*

Illa autem verba: *Et Manu Diuina*, quæ ſubſcriptiones antecedunt, ſingularibus hiſce literis: ET. M. D. perſcriptas Magno teſtis eſt. Enimuero quod manu illa, ſi Diis placet, diuina, ſubſcribebatur, ſingulari quodam encauſti genere ſcribi Imperator Leo conſtituit, in l. 6. C. de diuerſ. reſcript. Sacra enim Reſcripta alio colore, quam purpurea inſcriptione, luſtrari vetat: coctique muricis & triti conchylii ardore ſignari præcipit, nec eius ſacri encauſti confectionem habere priuatis vult licere. Vnde patet, Imperialia Reſcripta miniatis literis & encauſto muriceo conſignari conſueuiſſe. Quod & Conſtantinopolitanos Imperatores ſeruaſſe teſtatur Conſtantinus Manaſſes in Annalib. his verbis, quæ, cum Græcorum copiam non habeam, vti Latine reddita ſunt, ſubiiciam: *Nam ſi quis*, ait, *ei chartam offerret*, RVBRIS IN EA LITERIS NOMEN IMPERATORIVM SVBSCRIBEBAT. Et mox: *Hanc chartam fratri offert: rogat, hanc ſcripturam literis Imperatoris munire, ac ſubſignare velit. Imperator precibus ſororis annuit, mox calamum prehendit manu, & exaratis* PVRPVREI COLORIS LITERIS, *chartam confirmat.* Idem in alio loco: *Nam Romani conſiliis obtemperans Imp.* LITERAS RVBRICA SVBSCRIPTAS, *ad exercitum mittit.* Idemque ex Nicetæ multis locis colligi poteſt, Annal. lib. I. Ὁ δὲ δὴ, ait, μέγας Δομέστικος τῆς τῶν βασιλείων φυλακῆς ἐπιμεληθεὶς, καὶ τῆς τοῦ βασιλέως Μανουὴλ παρὰ τοῖς ἀστοῖς ἀναγορεύσεως, γράμμα Ἐρυθροσήμαντον, σφραγῖδι χρυσείᾳ καὶ σηρικῷ νήματι ἔμπεδον κόγχης ἀναδεδευμένῳ αἵματι τῷ κλήρῳ τοῦ μεγάλου νεὼ ἐπιδίδωσι τυποῦν αὐτοῖς ἀργύρεια ἐτήσια κέρματα, εἰς μνᾶς δὶς ἑκατὸν κορυφούμενα. Ἐλέγετο δὲ καὶ ἑτέραν ἐρυθροβαπτισμένην Βασίλειον γραφὴν ἐπιφέρεσθαι τὸν ἀξοῦχον. Idem alias: Καὶ βασιλικαῖς ὑποσημαίνειν ταύταις γραφαῖς καὶ βαφαῖς. Et alibi: Ἀμέλει καὶ γραφαῖς Ἐρυθραῖς, ὡς φλογίνῃ ῥομφαίᾳ τὸ δόγμα τοῦ διειληφὼς ἀπειλέσαις θανατον καὶ ἀπεκήρυξεν πίστεως. Idem alio loco: Καὶ τὸ Βασιλικὸν ἀπαλείφοντας Ἐρυθρόδανον. Rurſusque: Ἐγχειρήσας γραμμάτιον Ἐρυθρόγραφον. Et alias: Καὶ γράμμα σφίσιν Ἐρυθρόγραφον ἐνεχείρισε. Sic & in Nou. 3. Alexii Comneni, de ſolutione ſponſalium: Τῷ μηνὶ Μαρτίῳ ἐπινεμήσεως ιε, διʼ Ἐρυθρῶν γραμμάτων. Et in Nou. Manuelis Comneni de diuerſ. cauſ. ac negot. Τῷ μηνὶ Μαρτίῳ, ἰνδικτιῶνος ιδ, διʼ Ἐρυθρῶν γραμμάτων τῆς Βασιλικῆς χειρὸς, καὶ ἡ διὰ κηροῦ σφραγὶς εἶχε τὸ διὰ τοῦ Λογοθέτου τοῦ δρόμου τοῦ Ἁγιοθεοδωρίτου Μιχαὴλ ἔτους ϛ χ ο δ. Edicto etiam Manuelis Porphyrogeniti, quod Curterius a ſe conuerſum Latine edidit, Imperatoris illius nomen rubris literis ſubſcriptum conſpicitur.

Atque vt encauſtum ſpeciale, ita & literarum apices ſuos ac proprios Imperialia ſcrinia habebant. Quod ego ex l. 3. C. ad L. Cornel. de falſ. didici: in qua Valentinianus & Valens, *proſpexiſſe ſe*, aiunt, *literarum principalium imitationem inde cepiſſe, quod Vicarii Africæ officium, iiſdem apicibus Conſultationes, Relationesque conſcriberet, quibus ſcrinia Imperialia vtebantur.* Cui malo obuiam ire ſtudentes cauent, *vt poſthac communibus literis vniuerſa mandentur, quæ vel de Prouincia, vel a Iudice ſcriberentur, vt nemo ſtyli Imperialis exemplum, aut priuatim, aut publice ſumeret.*

Porro ſubſcriptionis, quam MANV DIVINA factam diximus, fit mentio in l. 42. C. Th. de hæretic. his verbis: *Caſſatis, quæ pragmatici, vel* ADNOTATIONE MANVS NOSTRAE *potuerunt impetrari.* Theodoſius Nou. de confirmat. leg. Nouell. *Neceſſarium duximus, has nunc ſaltem vniuerſas, tuæ Serenitati, cum* NOSTRAE MAIESTATIS SVBNOTATIONE *tranſmittere.* Hinc, *Diuæ Adnotationes*, in l. 3. de de collat. ær. &, *Adnotatio noſtra*, l. 1. de his, qui a Principe, in C. Iuſtin. &, *Sacra Adnotatio*, l. vlt. C. ſi contra ius adnotatio. l. vlt. C. de diuerſis reſcript.

LXXX. SVBSCRIPTIONES QVAESTORVM *in Conſtitutionibus.*

Præter Imperialem autem ſubſcriptionem, Conſtitutionibus Quæſtor ſcribebat. Nouellæ certe 114. quæ vulgo: *Vt diuinæ iuſſiones ſubſcriptionem habeant Glor. Quæſtor.* inſcribitur, 306
Epitome Græca hoc habet: Πᾶσα θεία κέλευσις ὑπογραφὴν ἐχέτω τοῦ Κοιαίστωρος, καὶ δηλούτω περὶ τινῶν ἐξεφωνήθη. Plenior vero eſt Latina verſio, cuius verba ipſa apponam: *Præſenti Lege decernimus, nullam diuinam iuſſionem, neque per viri magnifici Quæſtoris Adiutores, neque per aliam cuius libet militiæ aut dignitatis, aut officii perſonam, cuicumque iudici confectam a quolibet ſuſcipi cognitore, cui magnifici viri Quæſtoris adnotatio ſubiecta non fuerit, qua contineatur, & inter quos, & ad quem Iudicem, vel per quam fuerit directa perſonam.* Subſcribebat vero

Quæ-

Quæstor his verbis: LEGI, vel, SVBSCRIPSI, vt apparet ex Iustiniani Nou. 22. in cuius extremo, verba hæc. LEGI: in ipso etiam Græco exemplari iterantur. In Constitutione quoque Iustini Imp. de filiis liberarum & in sacro Pragmatico Tiberii de confirmat. Constitut. Iustini Imp. post subscriptionem Imperialem vtrobique subiicitur: QVAESTOR LEGI. In Nou. vero Theodos. & Valentin. de homicid. casu vel volunt. facto, post Diem & Consulem additur: SVBSCRIPSI. Similiterque eorumdem Impp. Nou. 2. de testam. æque post Diem & Consulem subiungitur: SVBSCRIPSI. In fine etiam Nouellæ Iustinian. 159. subscriptio exstat huiusmodi: IOANNES ET CVRVS SVBDITIS OBTVLIMVS. At Romani Senioris Nouella prima subscribitur: Ἀπηγόρευσε Θωμᾶς Μάγιστρος. In fine vero Nou. 1. Alexii Comneni est: Διὰ τοῦ Βασιλέως. *Sacra* plane, & vt passim vocant, *diuina Responsa*, Quæstorem & Magistros scriniorum dictasse, ostendit l. vlt. C. de diuers. rescr. Et hoc est, quod Impp. l. 14. de extraord. muner. in C. Th. aiunt: *Eos, qui cum honore Comitum, nomine Magistrorum, Memoriæ præfuerunt, vel Epistolis, vel Libellis. Item eos, qui peragendis, signandisque Responsis nostræ mansuetudini obsecundant.*

LXXXI. *Forma* LEGES NOVAS CONDENDI, *ab Impp.* THEODOSIO *&* VALENTINIANO *constituta.*

Nec vero satis vmquam pro merito laudabuntur Impp. Theodosius & Valentinianus, qui sibi ipsis leges dicentes constituerunt, si quid noui emergeret, quod formam generalem exposceret, aut si qua noua de re condenda lex esset, vt ab omnibus antea tam proceribus palatii, quam Senatoribus tractaretur: & si vniuersis Iudicibus Senatoribusque placuisset, tunc dictaretur, ac si denuo collectis omnibus recenseretur, & cum omnes consensissent, tunc demum in sacro Principis consistorio recitaretur, vt vniuersorum consensu & Principis auctoritate firmaretur. Quin etiam nullas se in posterum leges promulgaturos, nisi supra dicta forma obseruata, testati sunt, l. 8. C. de Legib. Leges vero, vt generales, ab omnibus obseruari iidem Impp. Theodos. & Valentin. in l. 3. eod. tit. decernunt, quæ vel ab illis missa ad Senatum Oratione condebantur, vel inserto Edicti vocabulo nuncupabantur. Orationis vtique, ad Senatum ab eorum temporum Imperatoribus missæ, fit mentio in l. vlt. de curatoribus calendar. & l. 2. de calcis coctoribus in C. Th.

LXXXII. DIEI ET CONSVLIS ADNOTATIO *in Constitutionibus quomodo fieri solita?*

Illius autem, in quo spatiamur, sæculi, Imperatorum Constitutionibus, ad latus Imperialis subscriptionis, adiiciebatur Dies & Consul, quemadmodum patet ex Theodos. & Valentin. Nou. de reddito iure armor. & Nou. de pretio solidi, & Nou. de indulgent. reliquor. Nec tantum, quo Die & Consule DATA, sed & quo ACCEPTA, PROPOSITA, EMISSA, ANTELATA, subiiciebatur. Veluti Theodosii Nou. 1. de testament. DAT. XII. KAL. NOVEMB. ROM. AETIO III. ET Q. AVRELIO SYMMACHO VV. CC. COSS. PP. IN FORO D. TRAIANI: ANTELATA EDICTO ALBINI ITERVM PRAEF. PRAET. ET PATRICII. Eiusdem Tit. Nou. 2. DAT. VII. KAL. IAN. ROMAE, AETIO IIII. ET SYMMACHO VV. CC. COSS. ACC. VI. KAL. IAN. ROMAE. PP. V. KAL. IAN. IN FORO TRAIANI. SVBSCRIPSI. Et Nou. de Sepulchr. DATA III. ID. MART. ROMAE ACC. VI. KAL. APRIL. ROMAE CALLYPIO V. C. COS. P. P. IN FORO TRAIANI VIII. ID. APRIL. ANTELATA EDICTO ALBINI VIRI ILLVSTRIS PF. P. II. ET PATRICII. Item Nouella de libert. & succession. eor. DAT. III. NON. IVN. ROMAE, CALLYPIO ET ARDABVRE VV. CC. COSS. PP. IN FORO TRAIANI, V. ID. IVN. ANTELATA EDICTO ALBINI V. C. Sic & diuersis diebus DATAS & PROPOSITAS easdem Constitutiones, legimus in l. 3. ad L. Iul. de adult. l. 1. de his, qui per met. iud. l. 1. quibus militantibus. l. 5. de filiis milit. & l. 1. de infirmand. pœn. l. 2. de sponsalibus. l. 2. de petitionibus. l. 1. de campo Mart. in C. Th. Item alio atque alio die, & diuersis nonnumquam COSS. DATA & ACCEPTA, l. 5. de accusationibus. l. 32. de Prætoribus. l. 1. de quæstor. l. 1. de magistr. scrinior. l. 1. de prox. comitibus. l. 1. de collat. fundor. patrimon. l. 2. & 53. de appellat. l. 7. & 12. de diuers. offic. l. 7. de nauicul. l. 5. de hæret. l. 1. de indulgent. debit. l. vlt. de scenic. in C. Th. Nou. Theod. & Valentin. Neque domum diuin. Nou. Anthemii de mulieribus, quæ se propr. seru. addix. Quibus addenda est subscriptio l. 11. de Palatin. sacrar. largit. in C. Th. in qua non modo diuersis diebus Data & Accepta lex subsignatur, sed præterea nomen Iudicis additur, a quo accepta fuit Constitutio, in hunc modum: DAT. NON. MAII, CONSTANTINOP. ACCEPTA A VALERIO COMITE SACRARVM LARGITIONVM, 307 &c. vt & in l. vlt. de scenic. eod. Cod. DATA VI. N. FEBR. ROM. CONSTANTIO V. C. CAES. ACCEPTA A TRIBVN. VOLVPTATVM X. KAL. FEBR. KARTHAGINE POST CONSVLATVM HONORII VIII. ET THEOD. V. AA. CONSS. PROPOSITA etiam & EMISSA iunguntur in subscriptione l. 2. C. de diuid. tut. Vt PROPOSITA & ACCEPTA, l. 2. de honor. codicill. in C. Th.

LXXXIII. *Variæ* SVBNOTATIONVM *in Constitutionibus Formulæ & verborum figuræ.*

Variis vero verborum figuris Constitutiones subnotabantur. Vulgares equidem subscriptio-

ptiones sunt hæ: DATA, PROPOSITA, ACCEPTA, SVBDITA, SVPPOSITA, SVBSCRIPTA. x) Quæ notis scribi consueuerant. Exempla, quæ tam in Iustiniani, quam Theodosii Codice, & Nouellis ob oculos obuersantur, superuacuæ esset diligentiæ proferre. Minus tritæ sunt subscriptiones istæ: ALLEGATA: vt in l. 5. de pactis, in Cod. Theod. & in Magnonis notis, his singularibus litteris: ALIA REGESTA, in l. 14. de indulgent. debit. in C. Th. EMISSA, in l. 30. & l. 50. de appellationibus. l. 112. de decurionibus. l. 2. de legit. hered. in C. Th. Nou. Theod. & Valentin. de tribut. fiscalibus. Et EMENSA y) AD MAGISTROS MILITVM, ET COMITES, ET DVCES OMNES, in l. 11. de diuers. offic. eod. Cod. LECTA APVD ACTA, l. 1. de cognitionibus. l. 1. finium regundor. l. 2. de extraordin. muneribus l. 14. de Episcopis, in C. Theod. LECTA ACTIS, l. 2. de naufrag. eod. Cod. Item in iis maxime Edictis, quæ ad Senatum diriguntur: LECTA IN SENATV, l. 8. de metallis, l. 13. de accusationibus. l. 19. de operibus publ. in C. Th. LECTA APVD SENATVM, in Constitutione Constantini, quæ Frontini de limitibus agror. libris inserta est. LECTA A BRAXIO PROCONSVLE, l. 8. & l. 9. de Prætoribus in C. Th. RECITATA IN SENATV PER VIRVM ILL. POSTVMIANVM, Nou. Th. & Valent. de indulgent. reliquor. RECITATA APVD VECTIVM RVFINVM P. V. IN SENATV, l. 1. de matern. bon. in vtroque Cod. RECITATA SEPTIES IN NOVO CONSISTORIO PALATII IVSTINIANI, in l. 30. C. de iure dot. LECTA IN ECCLESIIS ROM. l. 20. de Episcop. in C. Th. Alias: LECTA, simpliciter absque vllius loci adiectione, vt l. 4. & 8. de extraordin. muneribus. l. 11. & 23: de Prætoribus in C. Th. ANTELATA EDICTO PRAEFECTI PRAETORIO, Nou. Theod. & Valent. de testament. Nou. de sepulchris, & Nou. de libert. & successionibus eor. Sic: PROPOSITA SVB EDICTO PRAEFECTI PRAETORIO, Nou. Th. & Valent. de XXX. annor. præscript. PROPOSITA IN PROGRAMMATE VICARII VRBIS, in l. 25. de annona in C. Th. PRAELATA LITERIS COMITIS RERVM PRIVATARVM, l. vlt. de immunit. conc. eod. C. PRAELATA LITERIS V. C. VICARII, in l. 4. de custod. reor. eod. C. Et hæ quidem subscriptiones: PRAELATA, vel: ANTELATA, quæ idem valent, a scriniis Imperialibus minime manabant, nec ab initio Constitutionibus cohærebant, sed ex post-facto illis addebantur, post earum promulgationem factam Edictis, Programmatibus, Literis Iudicum, ad quos directæ fuerant. Eiusmodi enim promulgatio Formulis illis significabatur. Nec alia est horum verborum: *Anteferri* & *Præferri*, sententia, in l. 37. de hæretic. l. vlt. de incorporat. l. 38. de Episcop. l. vlt. de immunit. conc. l. 1. si per obrept. in C. Th. Nou. Maioriani de bon. caduc. & in Collat. Carthagin. contra Donatist. Magno certe in iuris Notis vocem, ANTELATA, non omisit.

Alias subscribebatur: DATA EPISTOLA, l. 8. de numerar. l. 15. de Episcop. in Cod. Th. DATA EPISTOLA PRAEFECTO, CVI HAEC SACRA FVERAT ANTELATA, l. 6. de cohortalib. eod. Cod. MISSA SVB DIE, l. vlt. de tract. & statiu. in C. Th. MISSA A. P. P. OR. l. 3. ne quid public. lætit. nunt. eod. C. SCRIPTA PETRO CONSVLARI PHOENICIS, l. 9. de filiis militar. appar. & l. 83. de decurionibus, eodem C. SCRIPTA LEX, Nou. Martiani de indulgent. reliquor. in C. Th. SCRIPTA PALLADIO, VIRO ILLVSTRI, COMITI SACRARVM LARGITIONVM: GENNADIO VIRO ILLVSTRI, COMITI RERVM PRIVATARVM: MAXIMINO VIRO ILLVSTRI, COMITI ET PRAEPOSITO SACRI CVBICVLI. Iustinianus Nouella 39. Νόμος ἐγράφη Ιωάννῃ τῷ ἐνδοξοτάτῳ Επάρχῳ τῶν ἱερῶν τῆς ἕω Πραιτωρίων. Et Nou. 21. Νόμος γραφεὶς Ιωάννῃ τῷ ἐνδοξοτάτῳ ἐπάρχῳ. Nou. 105. Εγράφη νόμος Στρατηγίῳ τῷ ἐνδοξοτάτῳ Κόμιτι θείων largitionων· Et Nou. 40. Ιδικὸς νόμος γραφεὶς Πέτρῳ τῷ ὁσιωτάτῳ, καὶ μακαριωτάτῳ ἀξιώσαντι καὶ ἀξιοῦντι. Alias subscribitur: Εξεφωνήθη, vt Nouell. Iustinian. 121. Sic in Basilii Nou. Εκφωνηθέντα. & in Nou. Romani Porphyrogenetæ: Εκ τοῦ ἐκφωνηθέντος βασιλικοῦ Εδίκτου. Non tacebo etiam, quod est in Nou. Anthemii de confirmat. leg. dom. Leon. DATA, SVB DIE, &c. ACTVM SVB DIE EODEM. Et l. 1. de classic. in C. Th. DATA INDICTIONE XII.

Interdum autem addebatur in fine Rescriptorum: EA AD ALIOS QVOQVE EODEM EXEMPLO SCRIPTA ESSE. Sic in l. 9. de indulg. debit. in C. Th. DE EADEM RE SCRIPTVM EDICTVM. Et in l. vlt. de princip. agent. in reb. eod. C. EODEM EXEMPLO ISIDORO P. P. REGINO PP. ILLYRICTORI LEONTIO P. V. THEODO COMITI AEGYPTI, ABTHARTIO COMITI ORIENT. CLEOPATRO PRAEFECTO AVGVSTALI, HESYCHIO PROCOS. ACHA- 308
IAE, EVSTATHIO VICARIO ASIAE, NECTARIO VICARIO PONTICAE. Et in inscriptione l. vlt. de cohortalibus in eodem C. Isidoro PPO. *Post alia:* EODEM EXEMPLO EVBVLO PPO. ILLYRICI. Et in fin. l. 9. de indulgent. debitor. in eod. Cod. DE EADEM RE SCRIPTVM EDICTVM AD POPVLVM, AD MARCIANVM COM. S. L. MVSELLIO PRAEPOSITO SACRI CVBICVLI, DE TITVLIS AD DOMVM SACRAM PERTINENTIBVS, AD RECTORES PROVINCIARVM, ET DE METALLARIIS EDICTVM AD POPVLVM PER PROVINCIAS ILLYRICI, ET AD

x) conf. *Gutber. de off. dom. Aug.* I, 36. vbi explicatur formularum istarum discrimen.
y) *Emissa* legendum haud dubie.

AD RECTORES PROVINCIARVM. Sic & in l. 187. de decurionib. eod. Cod. EODEM EXEMPLO EVBVLO PRAEFECTO PRAETORIO ILLYRICI. Impp. Theodosius & Valentinianus Nouella vltima de amota militantibus fori præscript. EODEM EXEMPLO ASPARI VIRO ILLVSTRI, COMITI, EXMAGISTRO MILITVM, ET EXCONSVLI BIS ORDINARIO. Et Nou. eorumdem Impp. de Iudæis: EODEM EXEMPLO VIRO ILLVSTRI PRAEF. PR. ILLYRICI. Sic & Iustinianus Nou. 6. Ἐγράφη τὸ Ἰσότυπα τῷ ὁσιωτάτῳ Ἀρχιεπισκόπῳ Ἀλεξανδρείας. Et Nouella 8. Ἐγράφη τὸ Ἴσον τῷ Ἐδίκτῳ Κωνσταντινουπολίταις. In cuius Nouellæ veteri versione Latina hæc præterea adduntur: SCRIPTVM HVIVS LEGIS EXEMPLVM DOMINICO GLORIOSISSIMO PRAETORIORVM PER ILLYRICVM PRAEFECTO. Item Nou. 105. Ἐγράφη τὸ Ἰσότυπον Ἰωάννῃ τῷ ἐνδοξοτάτῳ Ἐπάρχῳ τῶν ἱερῶν Πραιτωρίων. Ibidemque: Ἐγράφη τὸ Ἰσότυπον Λογγίνῳ τῷ λογιωτάτῳ καὶ ἐνδοξοτάτῳ Ἐπάρχῳ τῆς εὐδαίμονος τῆς πόλεως. Idem Nou. 14. Ἐγράφη τὸ Ἰσότυπον τῷ ἐνδοξοτάτῳ Μαγίστρῳ. Et Nouella 21. odies scribitur: Ἐγράφη τὸ Ἰσότυπον. Impp. Honorius & Theodosius in l. vlt. de Veteran. in C. Th. *De quibus ad omnes militares iudices paria scripta direximus.* Sic & apud Socratem lib. II. Histor. Eccles. Νικητὴς Κωνστάντιος Αὐγοῦστος Νεστορίῳ. Τῷ δὲ αὐτῷ τύπῳ καὶ τοῖς ἐν Αὐγούστῳ μνήμῃ καὶ Θηβαΐδι καὶ Λιβύῃ καὶ Λιβύῃ ἡγεμόσιν.

LXXXIV. MANDATORVM, *quæ* PRAESIDIBVS *in prouincias proficiscentibus dabantur, diuersa capita & Formulæ solennes.*

Sed iam Rescriptorum, Constitutionumque Principalium curriculo confecto, ad Mandata, a) quæ Præsidibus in prouincias proficiscentibus a Principibus dabantur, transeamus. Ea certis ac conceptis verbis data, auctore Augusto, Dio lib. LIII. p. 579. docet: Ἐντολὰς δὲ τινὰς, inquiens, καὶ τοῖς Ἐπιτρόποις καὶ τοῖς Ἀνθυπάτοις, τοῖς τε Ἀντιστρατήγοις, δίδωσιν, ὅπως ἐπὶ ῥητοῖς ἐξίωσι. Quæ verba ab interprete propter obscuritatem silentio prætermissa esse, mirum non est. Nam & eiusdem vocis, Ἐντολῶν, ignorantia, caliginem alterius interpretis oculis obduxit in versione libelli Luciani, qui inscribitur, Ὑπὲρ τοῦ ἐν τῇ προσαγορεύσει πταίσματος. In quo nouum & hactenus incognitam Mandatorum caput deprehendisse mihi videor. Mandatis enim Præsides monitos, VT VALETVDINEM DILIGENTER CVRARENT, demonstrant hæc eius auctoris verba: Καὶ ἐν τῷ τῶν Ἐντολῶν, τοῦτο πρῶτον ὑμῖν ἐστὶ παράγγελμα, τῆς ὑγείας τῆς ἡμετέρας αὐτῶν ἐπιμελεῖσθαι. Nam illic, Ἐντολῶν nomine, Mandata, quibus de agimus, exaudienda sunt: quod cum non caperet interpres, longe a scopo aberrauit. De huiusmodi autem Mandatis, hæc Iustinianus Nouell. 24. cap. 6. de Præt. Pisid. Ἀλλὰ καὶ ἐγγράφειν τὸν τρόπον καθ' ὃν διοικήσαιεν τὴν ἀρχὴν ἅπερ οἱ πρὸ ἡμῶν Νομοθέται, MANDATA PRINCIPIS, ἐκάλουν. Et Nou. 25. c. 6. de Prætore Lycaoniæ: Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν βασιλικῶν παραγγελμάτων, ἅπερ, MANDATA PRINCIPIS, οἱ πρώην ἐκάλουν βασιλεῖς τε, καὶ Νομοθέται. Iisdem vero Mandatis, teste Vlpiano in l. 19. D. de offic. Præsid. præcipiebatur: NE IN VLTERIOREM FAMILIARITATEM PROVINCIALES ADMITTERENT. Quod & cauendum esse Quinto fratri Cicero Epistola ad eum scripta lib. I. Epist. 1. monet. Mandatis quoque Principum comprehensum: VT CVRARET IS, QVI PROVINCIAE PRAEERAT, MALIS HOMINIBVS PROVINCIAM PVRGARE; Paulus in l. 3. ff. de offic. Præsid. auctor est. Adiiciebatur etiam: VT SACRILEGOS, LATRONES, PLAGIARIOS CONQVIRERENT, ET, VT PROVT QVISQVE DELIQVISSET, IN EVM ANIMADVERTERENT, quemadmodum Martianus tradit in l. 4. §. 1. D. ad L. Iuliam peculat. Vnde apparet e Mandatis Principalibus hausisse Vlpianum caput hoc, quod ex eius l. 7. de officio Proconf. in Pandectas relatum est in l. 13. D. de offic. Præsid. *Congruit bono & graui Præsidi, curare, vt pacata atque quieta prouincia sit, quam regit. Quod non difficile obtinebit, si sollicite agat, vt malis hominibus prouincia careat. Nam &* SACRILEGOS, LATRONES, PLAGIARIOS, FVRES CONQVIRERE DEBET, ET, PROVT QVISQVE DELIQVERIT, IN EVM ANIMADVERTERE. Illud præterea Mandatis comprehensum fuisse credo: VT NOCENTES CONFESSOS DAMNARENT, NEGANTES AVTEM AD TORMENTA REVOCARENT. In eamque opinionem inducor ex hisce Tertulliani in libro ad Scapulam c. 3. verbis: *Quid enim tibi amplius mandatur, quam,* NOCENTES CONFESSOS DAMNARE, NEGANTES AVTEM AD TORMENTA REVOCARE? *Videtis ergo quando vos contra* MANDATA *facitis, vt confessos negare cogatis.* Idem in Apologet. aduersus gentes: *Nisi enim fallor, leges malos erui iubent, non abscondi,* CONFESSOS DAMNARI *præscribunt, non absolui: hoc Senatusconsulta, hoc* PRINCIPVM MANDATA *definiunt, hoc imperium, cuius ministri estis.* 309 Alia quoque duo Mandatorum capita refert Callistratus in l. 27. §. 1. D. de pœnis. Vnum, de Decurionibus, principalibusque ciuitatum, quo cauebatur: VT, SI QVIS EORVM QVID ADMISISSE VIDERETVR, PROPTER QVOD RELEGANDVS EXTRA PROVINCIAM IN INSVLAM ESSET, IMPERATORI SCRIBERETVR, ADIECTA SENTENTIA A PRAESIDE. Alterum in hæc verba: SI QVI EX PRINCIPIBVS ALICVIVS CIVITATIS LATROCINIVM

a) Ad hunc locum de Mandatis Principum conf. *I. Gothofred. Comm. ad L. un. C. Theod. de Mandat. Princ.* & *Guther. de Off. dom. Aug. I,* 33.

VM FECERINT, ALIVDVE QVOD FACINVS, VT CAPITALEM POENAM MERVISSE VIDEANTVR, COMMISERINT, VINCTOS EOS CVSTODIES, ET MIHI SCRIBES, ET ADIICIES, QVOD QVISQVE COMMISERIT. Venuleius Saturninus in l. 15. eod. tit. *Diuus Hadrianus eos, qui in numero Decurionum essent, capite puniri prohibuit: nisi si qui parentem occidissent. Verum pœna legis Corneliæ puniendos*,, MANDATIS *plenissime cautum est*. Sed & Mandatis continebatur: VT DE QVERELIS PATRONORVM ADVERSVS LIBERTOS COGNOSCERENT, DEQVE IIS IVS DICENTES, LIBERTIS, SECVNDVM DELICTVM ADMISSVM, POENAS IRROGARENT, prout Modestinus scribit in l. 7. §. 1. D. de iure patron. Alio quoque Mandatorum capite, quod ex Vlpiani lib. VIII. de offic. Proconſ. citatur in l. 6. §. 1. D. de extraordin. criminibus, cauebatur in hæc verba: PRAETEREA DEBEBIS CVSTODIRE, NE DARDANARII VLLIVS MERCIS SINT, NE AVT AB HIS, QVI COEMPTAS MERCES SVPPRIMVNT, AVT A LOCVPLETIORIBVS, QVI FRVCTVS SVOS AEQVIS PRETIIS VENDERE NOLLENT, DVM MINVS VBERES PROVENTVS EXSPECTANT, ANNONA ONERETVR. Quin etiam ex iisdem Mandatis caput hoc Venuleius laudat in l. 10. D. de custod. reorum: SI QVOS EX HIS, QVI IN CARCERIBVS SVNT, CELERITER ET SINE CAVSA SOLVTOS A MAGISTRATIBVS COGNOVERIS, EOS VINCIRI IVBEBIS, ET HIS, QVI SOLVERINT, MVLTAM DICES. NAM CVM SCIERINT, TIBI QVOQVE MOLESTIAE FVTVRVM, MAGISTRATVS, SI FACILE SOLVERINT VINCTOS, NON INDIFFERENTER DE CETERO FACIENT. Vlpianus in l. 1. D. de milit. testam. scribit Mandatis Principum inseri consueuisse caput tale: CVM IN NOTITIAM MEAM PROLATVM SIT, SVBINDE TESTAMENTA A COMMILITONIBVS RELICTA PROFERRI, QVAE POSSINT IN CONTROVERSIAM DEDVCI, SI AD DILIGENTIAM LEGVM REVOCENTVR, ET OBSERVANTIAM: SECVTVS ANIMI MEI INTEGRITVDINEM ERGA OPTIMOS FIDELISSIMOSQVE COMMILITONES, SIMPLICITATI EORVM CONSVLENDVM EXISTIMAVI, VT QVOQVO MODO TESTATI ESSENT, RATA ESSET EORVM VOLVNTAS. FACIANT IGITVR TESTAMENTA, QVOMODO VOLENT, FACIANT, QVOMODO POTERVNT: SVFFICIATQVE AD BONORVM SVORVM DIVISIONEM FACIENDAM NVDA VOLVNTAS TESTATORIS. Ex quibus locis, quemadmodum Mandata conciperentur, facile a quouis intelligi potest. Directis enim ea verbis, prout scripta erant, efferuntur. Ex obliquis vero eorum verbis aliquot alia proferam.

Mandatis plane Principalibus cautum: NE QVIS PERPETVIS VINCVLIS DAMNARETVR, Callistratus auctor est in l. 35. D. de pœnis. Exstat & aliud Mandatorum caput in l. 6. §. 1. D. de custod. reor. quo continebatur: VT IRENARCHAE, CVM APPREHENDISSENT LATRONES, INTERROGARENT EOS DE SOCIIS ET RECEPTATIONIBVS, ET INTERROGATIONES LITERIS INCLVSAS, ATQVE OBSIGNATAS, AD COGNITIONEM MAGISTRATVS MITTERENT.

Hoc amplius Mandatis comprehendebatur: NE PRAESIDES PROVINCIARVM PATERENTVR ESSE COLLEGIA, SODALITIA, NEVE MILITES COLLEGIA IN CASTRIS HABERENT: SED PERMITTEBATVR TENVIORIBVS, STIPEM MENSTRVAM CONFERRENT, DVM TAMEN SEMEL IN MENSE COIRENT, vt Marcianus, in l. 1. D. de collegiis, scribit. Vnde Plinius ad Traianum lib. X. Epist. 97. *Quod ipsum*, ait, *facere desiisse post Edictum meum, quo secundum* MANDATA TVA ΕΤΑΙΡΙΑΣ ESSE *vetueram*. Tertullianus in libro de Ieiunio: *Nisi forte in Senatusconsulta & in* PRINCIPVM MANDATA *coitionibus opposita delinquimus*.

Mandatis præterea cauebatur, intra annum requirendorum bona obsignari: vt si redierint & se purgauerint, integram rem suam habeant, si neque responderint, neque, qui se defendant, habuerint, tunc post annum bona in fiscum cogantur, l. vlt. D. de requir. reis. Mandatis quoque comprehendebatur: NE DONVM VEL MVNVS PROCOS. VEL QVI IN ALIO OFFICIO ESSET, ACCIPERET, EMERETVE QVID, NISI VICTVS COTIDIANI CAVSSA, vt ab Vlpiano traditur in l. 6. §. vlt. D. de offic. Procos. LARGITIONES QVOQVE EX PVBLICO FIERI, Mandata prohibebant. Plinius lib. X. Epist. 111. ad Traianum: *Ecdicus*, DOMINE, *Amisenorum ciuitatis, petebat apud me a Iulio Pisone denariorum circiter XL. millia donata ei publice ante annos XX. & bule, & Ecclesia consentiente, vtebaturque* MANDATIS TVIS, QVIBVS EIVSMODI DONATIONES VETANTVR. Cui respondens Traianus: *Sicut*, ait, LARGITIONES EX PVBLICO FIERI MANDATA PROHIBENT. Quin etiam Mandatis permittebatur, Præsidibus prouinciarum, MVLCTAM DICERE, l. 131. in fin. D. de verbor. significat. Mandatis etiam Principum præceptum, cui, pacto venditoris, pomœrio cuiuslibet ciuitatis interdictum est, 310
vrbe etiam interdictum esse videri, Papinianus scribit in l. 5. D. de seruis export. Hoc amplius: QVI OFFICIVM IN ALIQVA PROVINCIA ADMINISTRABAT, INDE ORIVNDAM, VEL IBI DOMICILIVM HABENTEM, VXOREM DVCERE, Mandatis prohibebatur. EOS TAMEN, QVI IN PATRIA SVA MILITABANT, EX EADEM PROVINCIA VXOREM DVCERE, Mandatis quibusdam permittebantur. Quæ non obscure colligimus ex l. 38. l. 63. l. 65. D. de ritu nuptiarum, l. 6. C. de nuptiis. *a)* De Titulis etiam Inseri-

a) conf. *Cuiac. Obs. II*, 11. vnde *nuptiæ contra mandata principum*.

ſcriptionum operum publicorum Mandatis cautum fuiſſe, Calliſtratus indicat, l. vlt. D. de operibus publicis. Item Mandatis continebatur: VT SINE ACCVSATORE NEMO AVDIRETVR. Tertullianus libro ad Scapulam c. 3. *Prudens etiam miſſum ad ſe Chriſtianum in elogio, concuſſione eius intellecta, dimiſit, ſciſſo eodem elogio,* SINE ACCVSATORE NEGANS SE AVDITVRVM HOMINEM, SECVNDVM MANDATVM. Idem eodem libro, cap. eod. aliud Mandatorum caput ita leuiter perſtringit: *Nam & nunc a Præſide Legionis, & a Præſide Mauritaniæ vexatur hoc nomen,* (ſcilicet Chriſtianum) *ſed* GLADIO TENVS: SICVT ET A PRIMORDIO MANDATVM EST ANIMADVERTI IN HVIVSMODI. Imp. Alexander in l. 2. C. qui manumitt. non poſſ. *Seruos meos, nec per interpoſitam perſonam ad libertatem perducere homines peculii ſui poſſe,* MANDATIS PRINCIPVM *comprehenditur.* Plinius lib. X. Ep. 64. ad Traianum: *Nam ſicut* MANDATIS TVIS CAVTVM EST, NE RESTITVAM AB ALIO, AVT A ME RELEGATOS: *ita de iis, quos alius relegauerit & reſtituerit, nihil comprehenſum eſt.* Theodoſii etiam & Valentiniani Mandata quædam, miſſa ad Antiochum P. P. ceteroſque P. P. per Referendarium, referuntur in l. vlt. C. de offic. eius, qui vic. alicuius iudic. vt inſcriptio teſtatur. *b*) Nouam denique Mandatorum, ſeu, vt ille vocat, Παραγγελμάτων, Formulam Iuſtinianus compoſuit, Nou. 18. quæ prolixior eſt, quam vt hic commode adſcribi poſſit. *c*)

LXXXV. DE PRVDENTVM RESPONSIS. *Ac primum, quæ fuerint* CONSVLENTIVM VERBA SOLENNIA?

Reſtat, ad huius libri penſum abſoluendum, de PRVDENTVM RESPONSIS dicere. Plane Conſultores, qui ad Iuriſconſultos conſulendi gratia adibant, non ſine præfatione id faciebant. Rogabant enim, an per otium & per occupationes conſulere eos poſſent: quod fiebat his verbis: LICET CONSVLERE? id eſt, liceatne mihi tua opera vti, & a te conſilium expetere? Hoc Cicero in Muræniana c. 13. coniiciendum relinquit, cum de Iuriſconſultis agens, ait. *Et veſtrum illud:* LICET CONSVLERE? Oſtendit & Horatius lib. II. Sermon. Satyr. 2. v. 192. quo loci inducit quendam de plebe, cum rege Agamemnone altercantem, interrogare, an liceat ſibi cum de aliquibus percontari: quod ille his verbis interrogat: *Ergo* CONSVLERE, *& mox reſpondere,* LICEBIT? Cui rex ſequenti verſu ita reſpondet: CONSVLE. Vnde ſuſpicione ducor, reſpondiſſe Prudentes: CONSVLE, vel: LICET. Tibullus autem, iuris amatorii ſcientiam ſibi arrogans, ſeque ad priſcorum Iuriſconſultorum imitationem componens, amantibus, qui ſua opera vti vellent, facturum ſe conſilii ſui copiam venuſte profitetur, eiſque patere fores ſuas conſulendi cauſa, nuntiat Eleg. 4. lib. I. his verſibus:

Me, qui ſpernentur, amantes
CONSVLTENT: CVNCTIS IANVA NOSTRA PATET.
Tempus erit, quum me Veneris præcepta ferentem
DEDVCAT *iuuenum ſedula turba ſenem.*

Iuriſconſulti autem interdum coram, viua voce, interdum per Epiſtolas ab abſentibus conſulebantur. Quo in genere Epiſtolicarum quæſtionum ſeu Conſultationum diuerſis verborum formulis Conſultores vſos reperio. Quandoque enim poſt ſalutem adſcriptam, & quæſtionem propoſitam, Conſultores vtebantur his verbis: VELIM RESCRIBAS, vel: ROGO RESCRIBAS. Nonnumquam vero hoc vno verbo: QVAERO. Prioris Formulæ hæc exempla habeo. Pomponius in l. vlt. D. de minoribus: IVNIVS DIOPHANTVS POMPONIO SVO SALVTEM. *Minor viginti quinque annis nouandi animo intercessit,* &c. EGO DIDICI *ex tempore in integrum reſtitutionis tantumdem temporis præſtandum, quantum ſupererat:* TV QVID DE EO PVTAS, VELIM RESCRIBAS. RESPONDIT: *Sine dubio.* In fragmentis Iuriſconſultorum a P. Pithœo editis (collat. LL. Moſaic. & Rom.) tit. 4. ex Papiniani libro ſingulari de adulterio, huiuſmodi Conſultatio refertur: *Cum patri lex Regia dederit in filiam vitæ necisque poteſtatem, quo bonum fuit lege comprehendi, vt poteſtas fieret etiam filiam occidendi,* VELLEM MIHI RESCRIBERE: NAM SCIRE CVPIO. RESPONDI. *Numquid ex contrario præſtat nobis,* &c. Idem Papinianus in l. 11. §. 5. D. ad L. Iul. de adulter. aliam Conſultationem ponit eiuſmodi: QVIDAM *accuſare volebat adulterii mulierem: & poſtulabat, ne ſibi computarentur dies, quos in cuſtodiam feciſſet. Me hoc admittente, exſtitit, qui mihi contradiceret.* CVIVS OPINIONEM AN TV PROBES, ROGO MATVRIVS MIHI SCRIBAS. RESPONDIT: *Opinionem tuam & verba legis, & ſententia adiuuant,* &c. Idem Papinianus in l. 83. D. de leg. 2. Latino Largo ſe conſulenti reſpondiſſe ita ſcribit: LATINVS LARGVS: PROXIME EX FACTO INCIDIT SPECIES TALIS: LIBERTINVS *patronum ex ſemiſſe heredem inſtituit,* &c. 311
ROGO ERGO, QVID DE HOC EXISTIMES, RESCRIBAS. RESPONDIT: NEC *repetitum* VIDERI *in hunc caſum fideicommiſſum.* Ex quo apertiſſime deprehenditur & arguitur vitium ſcripturæ, in alio capite, quod ex Paulo exceptum eſt in l. 9. D. qui ſine manum. quæ ſic in omnibus codicibus edita eſt: *Latinus Largus* *ten-*

b) Plurima capita Mandatorum explicat *Cuiac. Comm. ad Nouell. VIII. & XVII.*

c) Ceterum Mandata principum, ſiue eorum capita, a magiſtratibus, quibus data erant, Edictis ſuis publicabantur, vt intelligitur ex *Plin. ep.* X, 97. niſi eſſent *ſecreta*, ſiue *occulta*, quorum exemplum eſt *Tac. A. III,* 16.

vendidit ancillam, ita vt manumitteretur: omnino male. Non enim venditoris, sed consultoris personam illic Latinus Largus sustinet, & τὸ *vendidit*, species est facti, quæ a Latino Largo proponitur, & de qua illic Paulus consulitur. Proinde verba ita interpungenda sunt: LATINVS LARGVS: *Vendidit ancillam ita, vt manumitteretur, non addito tempore.* QVAERO, *quando ex constitutione incipit ei libertas competere cessante emptore in manumittendo:* RESPONDI: *inspiciendum est, quod actum sit, vtrum, cum primum potuisset, vt manumitteret, &c.* Ac ne quis vno Papiniani responso niti me, neque credat, adferam simile Pauli ad eiusdem Latini Largi consultationem responsum, eadem figura verborum conceptum. Est autem id responsum positum sub titulo D. de exceptione rei iudic. in l. 30. §. 1. in hunc modum: LATINVS LARGVS: *Cum de hereditate inter Mæuium, ad quem pertinebat, & Titium, qui controuersiam mouerat, transigeretur, &c.* QVAERO, AN *ius aui sui, &c.* RESPONDI: SI *de proprietate, &c.* Marcellus in l. 44. §. 1. D. ad Trebellian. *Sed in huiusmodi quæstione* ROGO RESPONDEAS, AN RECTE SENSERIM: *Rogata est filia, &c.* Et mox: ITEM QVAERO *de pensionibus:* RESPONDI: OMNIA *ea hereditatis appellatione continentur.*

LXXXVI. MOS IVRISCONSVLTORVM RESPONDENDI *consulentibus* PER EPISTOLAM. *Exempla* CONSVLTATIONVM & RESPONSORVM *huiusmodi.*

Alterius Formulæ non pauca in libris nostris exempla habemus: nec tamen vnius eiusdemque figuræ omnia. Interdum enim Epistolæ specie ac stylo, salute vtrimque adscripta, tam quæstio proponitur, quam responsum redditur. Sic in l. 27. D. qui testam. fac. poss. Celsus proponitur a Domitio Labeone per Epistolam consultus, verbis, quæ infra scripta sunt. DOMITIVS LABEO CELSO SVO SALVTEM. QVAERO, *an testium numero habendus sit is, qui* ROGATVS *est ad testamentum scribendum, idem quoque, cum tabulas scripsisset, signauerit?* Cui Celsus in hunc modum respondet: IVBENTIVS CELSVS LABEONI SVO S. AVT NON INTELLIGO, *quid sit, de quo me consulis, aut valde stulta est consultatio tua, &c.* Huic similis refertur Epistolica iuris quæstio, in l. 18. D. de iure Codicill. PLOTIANA CELSO SVO S. LVCIVS TITIVS *his verbis ita cauit:* SI QVID TABVLIS *alioue quo genere ad hoc testamentum pertinens reliquero, ita valere volo.* QVAERO, AN CODICILLI, *qui ante hoc testamentum scripti sunt, debeant rati esse.* Cui ille in hunc modum respondet: IVBENTIVS CELSVS PLOTIANAE SVAE S. *Hæc verba,* SI QVID AD HOC *testamentum pertinens reliquero, valere volo: etiam ea, quæ ante testamentum scripta sunt, comprehendere.* Sic & in l. 48. D. de legat. 2. LICINIVS LVCVSTA PROCVLO SVO SALVTEM. *Cum faciat conditionem, &c. Numquid etiam ea Mancipia, quæ postea ex his Mancipiis nata sunt, vxori debeantur,* QVAERO. PROCVLVS LVCVSTAE SVO S. SI VXOR *mollet,* &c.

Interdum vero, salute minime reddita, quæstioni per Epistolam propositæ Iurisconsulti responsum subiiciebant hoc familiari verbo: RESPONDI: vt in l. 6. D. de legat. præstand. SALVIVS ARISTO IVLIANO SALVTEM. *Qui filium,* &c. QVAERO SI AVT VTERQVE, &c. RESPONDIT: *Sæpe animaduerti, &c.* Sic in l. 13. D. de his, quib. vt indign. CLAVDIVS SELEVCVS PAPINIANO SVO S. *Mæuius in adulterio Semproniæ damnatus, &c.* QVAERO, AN *iustum matrimonium fuerit?* RESPONDI, &c. Et in l. 94. §. 3. ff. de solutionib. FAVIVS IANVARIVS PAPINIANO S. *Cum Titius,* &c. QVAERO, *id quod solutum est in quam causam acceptum videtur?* RESPONDI: *si quidem,* &c. Sic & l. 17. D. de pact. dotalib. ATILICINVS PROCVLO SVO S. *Cum inter virum & vxorem pactum conuentum ante nuptias factum sit.* QVAERO, VTRVM *quinquennii die, &c.* PROCVLVS RESPONDIT, &c. Ita sæpe Paulus, a Nesennio Apollinari consultum se, proponit: veluti in l. 22. D. ad L. Falcid. NESENNIVS APPOLLINARIS IVLIO PAVLO EX FACTO, DOMINE, SPECIES EIVSMODI INCIDIT: *Titia filias suas tres numero æquis ex partibus scripsit heredes, &c.* QVAERO, AN *aduersus coheredes suas, a quibus legata & ipsa accepit, vti possit Falcidia, &c.* RESPONDI, &c. Et in l. 37. D. de excusationib. tutor. NESENNIVS APOLLINARIS IVLIO PAVLO. *Mater filium, &c.* QVAERO, AN *legatum amittat, & quid si testamento, &c.* RESPONDI, &c. Idem in l. 41. D. de re iudic. NESENNIVS APOLLINARIS: *Si te donaturum mihi delegauero creditori meo,* AN IN SOLIDVM CONVENIENDVS SIS? AN DIVERSVM PVTES, *si non creditori meo, sed ei, cui donare volebam, te delegauero:* ET QVID, DE EO, *qui pro muliere, cui donare volebat, marito eius dotem promiserit?* RESPONDIT: *Nullus creditor, &c.* Alia est multo plenior & vberior eiusdem Nesennii consultatio in l. 34. D. de negot. gest. in hæc verba: NESENNIVS APOLLINARIS IVLIO PAVLO S. *Auia nepotis sui negotia gessit. Defunctis vtrisque, auiæ he-* 312
redes conueniebantur a nepotis heredibus negotiorum gestorum actione. Repetebant heredes auiæ alimenta præstita nepoti. RESPONDEBATVR: *Auiam iure pietatis de suo præstitisse,* &c. *Præterea constitutum esse* DICEBATVR, &c. EX CONTRARIO DICEBATVR, &c. TRACTATVM EST, NVMQVID *vtroque patrimonio erogata videantur:* QVAERO, QVID TIBI IVSTIVS VIDEATVR. RESPONDI: HAEC DISCEPTATIO IN FACTVM CONSTITIT. A Licinio etiam Rufino consultum se per literas Paulus ita scribit in l. 4. D. quib. ad libert. proclam. LICINIVS RVFINVS IVLIO

PAV-

PAVLO. *Is, cui fideicommissa libertas debebatur, post vicesimum annum venire se passus est.* QVAERO, *denegandum sit ei ad libertatem proclamare,* MOVET ME *exemplum cuiusuis liberi hominis, &c.* SED E CONTRARIO MOVET ME, &c. RESPONDIT. *Venditio quidem &c.* Vnde apparet, huiusmodi Epistolicis Consultationibus, rationes iuris, & ea, quæ dubitationem faciebant, comprehendi consueuisse, his verbis: MOVET ME. Sic in l. 27. D. de reb. auct. iud. possid. is, qui Iauolenum consulit, ait: ILLVD MAXIME MOVET, QVOD PRAECEPTORIBVS TVIS PLACET, *vnum esse testamentum.* Et in l. 26. D. de vsufr. leg. qui Paulum consulit, ait: MOVET ENIM ME, QVOD *dies legati &c.* Similiter, qui Modestinum consulit in l. 39. D. de actionib. empt. auctores laudat veteres Iurisconsultos.

Proculum etiam sæpius a Nepote per literas consultum legimus: vt in l. 125. D. de verb. signific. NEPOS PROCVLO SVO SALVTEM. *Ab eo, qui ita promisit: Cum commodum erit, dotis filiæ meæ tibi erunt aurei centum:* PVTASNE, *protinus nuptiis factis dotem peti posse?* &c. Responsum vero Proculi subiicitur in hunc modum: PROCVLVS: *Cum dotem quis ita promisit.* Exstant ad eiusdem Nepotis Consultationes, alia Proculi Responsa duo: vnum in l. 47. D. de leg. I. SEMPRONIVS PROCVLVS NEPOTI SVO SALVTEM. *Binæ tabulæ,* &c. QVAERIS VTRVM, &c. PROCVLVS RESPONDIT. Alterum in l. 17. D. de iure dot. cuius initium est: PROCVLVS NEPOTI SVO SALVTEM. *Ancilla,* &c. Par est alia formula responsi Pauli ad Consultationem in l. 81. D. de condition. & demonstrat. quæ ita incipit: IVLIVS PAVLVS NIMPHIDIO. QVAESISTI, *si ita,* &c. Est & elegans consultatio per Epistolam in l. 11. D. de heredib. instit. in qua verbis testamenti: *Attius fundi, &c.* quæstio ita proponitur: *Idque Proculo placet,* QVID TIBI VIDETVR? Cui respondet Iauolenus in hunc modum: RESPONDIT: *Vera est Proculi opinio.* Marcellus etiam a Sulpitio consultum se ita respondisse narrat in l. 48. D. de donat. int. vir. & vx. SVLPITIVS MARCELLO. *Mulier, quæ ad communem filium, &c.* QVAERO, AN *donatio tibi videatur, vt nihil agatur, an valeat quidem, &c.* RESPONDIT. *Si color &c.* Plinius Secundus Aristonem Iurecconsultum consulit his verbis lib. VIII. Epistol. 14. *Cum sis peritissimus & priuati iuris & publici, cuius pars Senatorium est,* CVPIO EX TE POTISSIMVM AVDIRE, *errauerim in Senatu proxime, necne: non vt in præteritum, (serum enim) verum vt in futurum, si quid simile inciderit, erudiar, &c.* Et in fine: *Obtinui quidem, quod postulabam, nihilominus tamen* QVAERO, AN *postulare debuerim, an abstinere.*

LXXXVII. *Verba in consultationibus & responsis vsitata:* QVAERERE; CONSVLERE; PROPONERE; RESCRIBERE; RESPONDERE.

Alias quæstio proponitur in hunc modum: QVAERO, AN EXISTIMES, vel, QVID EXISTIMES. Modestinus in l. 16. D. de vsu & vsufr. *Legatum ciuitati relictum est, &c.* QVAERO, QVID DE LEGATO EXISTIMES. MODESTINVS RESPONDIT, &c. Et in l. 21. D. de vsucap. AN *vllius momenti eam locationem* EXISTIMES, QVAERO. *Quod si nullius momenti* EXISTIMAS, AN *durare nihilominus vsucapionem* PVTES. ITEM QVAERO, *si eidem vendidero eum fundum,* QVID DE HIS CAVSIS, DE QVIBVS SVPRA QVAESII, EXISTIMES. RESPONDIT: *si is, &c.* At in l. 69. D. de heredib. instituend. diuersa formula Consultationis refertur in hunc modum: *Trebatius neutrum fore heredem: Cartilius vtrumque:* TV CVI ADSENTIARIS? PROCVLVS: CARTILIO ADSENTIOR. Alias interrogatio ita concipitur: ID IVS EST, NECNE? l. 26. D. de oper. libert. Et: QVAEREBATVR, QVID IVRIS ESSET, l. 19. D. de testam. milit. l. 23. D. de mort. caus. donat. Sed & in l. 14. ad L. Cornel. de fals. QVAERO, QVIS EXITVS QVAESTIONIS SIT? RESPONDI: PLVRES QVAESTIONES CONIVNXISTI: *Et quidem quantum, &c.* SEQVENS QVAESTIO EST, &c.

Atque hoc modo Iurisconsulti RESCRIBERE dicebantur. Scæuola in l. 44. D. de re iud. QVAERITVR, AN *hi ex causa iudicati teneantur:* RESCRIPSIT, *dandam in eos actionem.* Vlpianus in l. 52. §. 20. D. de furt. *Quod & Herennio Modestino, studioso meo, de Dalmatia* CONSVLENTI RESCRIPSI. Celsus in l. 38. §. 2. D. de actionib. empt. *Firmus a Proculo quæsiit,* &c. ILLE RESCRIPSIT. Pomponius in l. 46. D. de manum. test. ARISTO NERATIO APPIANO RESCRIPSIT. Inde & libris Epistolarum respondisse Iureconsultos legimus in l. 12. §. 35. & §. 43. D. de instruct. vel instr. l. 58. D. pro soc. Epistolas etiam inuicem de iure scribebant. Neratii certe Prisci ad Aristonem, & Aristonis Epistolæ ad Neratium memorantur in l. 3. D. quæ res pign. & l. 19. §. D. locati. Sexto quoque Cæcilio Africano Iulianum respondisse Vlpianus refert in l. 3. §. 1. D. de agnosc. liber. 313 Vulgo autem in libris nostris I. C. Responsa ita concipiuntur; QVAERO, AN, &c. SCAEVOLA, vel, MARCELLVS, vel, PAVLVS, vel, MODESTINVS RESPONDIT, vt in l. 18. D. de iur. patronat. l. 34. D. de legat. 2. l. 41. §. 5. D. de fideicomm. libert. l. 25. §. vlt. D. de liber. & postum. l. 28. D. de mort. caus. donat. l. 34. D. de pignerat. act. l. 22. D. de SC. Silan. l. 28. D. de vsu & vsufr. l. 5. & 6. D. de ann. leg. l. 33. §. vlt. & l. 34. D. de aliment. leg. l. vlt. D. pro derelict. l. 47. §. 1. D. de bon. liber. l. 71. D. de hered. instit. l. 44. de manumiss. testam. l. 4. & 5. de aliment. legat. Vel: QVAERO: RESPONDIT, l. 14. & l. vlt. D. de dote præleg. l. 20. D. de aliment. l. 44. D. ad Trebellian. l. 40. D. de contr. empt. l. 41. D. de fideicommiss. libert. l. 41. §. 1. de legat. 2. l. 39. de legat. 3. l. 92. D. de adquir. hered.

hered. l. vlt. D. vnde cogn. l. 3. D. de obsequ. parentib. l. 35. & 36. D. de bon. libert.

Vbi vero plures quæstiones coniungebantur, dicebant: ITEM QVAERO, l. 41. §. 7. cum sequ. D. de fideicommiss. libert. l. 88. §. 7. de legat. 2. l. 38. D. de vsu & vsufr. leg. l. 40. §. 3. D. de statu lib. l. 122. §. 1. D. de verbor. obligat. l. 43. §. 1. D. de vulg. & pup. l. 56. D. de adq. rer. dom. l. 62. D. de iur. dot. Et: ITEM ROGAVI, l. 26. §. vlt. D. de oper. libert.

Alias; QVAESITVM EST: RESPONDIT, l. 26. D. de S. C. Silan. l. 40. pr. & §. 3. & §. vlt. D. de statu lib. l. vlt. D. pro empt. l. 41. §. 11. & §. 12. D. de fideicommiss. libert. l. 25. & 95. pr. & §. vlt. D. ad L. Falcid. l. 60. & l. vlt. D. de re iudic. l. 24. D. de appellationib. l. 55. §. vlt. D. de legat. 3. l. 59. §. 1. D. de manumiss. testam. l. 14. §. 2. D. de L. Corn. de fals. l. 91. D. de legat. 1.

Alias: QVAESITVM EST: PAVLVS RESPONDIT, l. 12. de aliment. legat. Et: QVAESITVM EST: IVVENTIVS CELSVS RESPONDIT, l. 30. de legat. 2. CVM QVAEREBATVR, &c. RESPONDIT, l. 62. D. de re iudic. l. 60. §. 2. D. de legat. 3. QVAEREBATVR: DICEBAM, l. 19. D. de testam. milit. l. 82. D. ad L. Falcid. l. 9. D. de castrens. pecul. l. 13. D. iudic. solu. Quæ verba etiam Paulus, res in Auditorio tractatas referens, vsurpat in l. 40. D. si cert. pet. & l. 97. D. de adquirend. heredit. & Vlpianus in l. 22. D. ad Trebellian. CONSVLEBAR DE FIDEICOMMISSO, &c. DICEBAM, l. 14. §. 3. D. de aliment. legat. Et: QVAEREBATVR: DIXI, l. 14. D. de vsufruct. leg. l. 18. D. ad L. Falcid. QVAESITVM EST: DIXI, l. 94. D. de leg. 1. l. 44. D. de adquir. possess. CONSVLEBATVR, NVM: RESPONDI, l. 52. §. 1. D. ad legem Aquil. l. 15. D. de publican. CONSVLEBATVR, POSSETNE AGI, l. vlt. D. si quadrup. DOMINVS PVERI CONSVLEBAT, l. 52. §. 2. D. ad L. Aquil. CONSVLEBATVR: RESPONDIT, l. 14. D. de pecul. leg. l. 47. de heredib. instit. CONSVLEBAT: RESPONDI, l. 43. §. vlt. D. de damn. inf. QVIDAM CONSVLVIT, &c. RESPONDI, l. 19. D. ad exhib. l. 57. D. de iudic. l. 9. D. de re iudic. PROPONEBATVR, &, QVAEREBATVR: RESPONDI, l. 76. D. de castrens. pecul.

LXXXVIII. *Formulæ Iurisconsultorum in* RESCRIBENDO *&* RESPONDENDO *de Iure.*

In solennibus autem verbis, Prudentes cum de iure respondebant, verba hæc habuisse: SECVNDVM EA, QVAE PROPONERENTVR, notum est. Si quis tamen testimonia in promptu habere cupiat, reiiciam eum ad l. 13. §. vlt. & l. 15. pr. l. 16. §. 1. l. 16. §. 2. D. de aliment. legat. l. 34. 36. & 37. D. de vsu & vsufr. legat. l. 25. §. vlt. D. ad L. Falcid. l. 21. D. quæ in fraud. credit. l. 34. D. de pignerat. act. l. 78. pr. & §. 1. D. ad Trebellian. l. 122. §. 1. D. de verb. obligat. l. 22. ad L. Cornel. de fals. l. 92. D. de adquir. hered. l. 24. D. de appellationib. l. 88. §. 1. & §. 2. & §. 4. & §. 9. & §. 11. l. vlt. §. 3. D. de legat. 2. l. 32. l. 35. §. vlt. l. 38. 39. l. 41. §. 1. l. 92. l. 101. & 102. D. de legat. 3. l. vlt. D. de donationib. l. 59. §. 1. D. de manumiss. test. l. 41. §. 2. D. de fideicommiss. libert. l. 26. D. qui, & a quib. l. 38. in fin. D. de liber. caus. l. 23. §. 2. D. de pecul. leg. l. 60. D. de adquir. rer. dom. Interdum: SI, VT PROPONITVR, l. 38. D. de liber. caus. l. 25. §. vlt. D. de liber. & postum.

Alias: RESPONDIT: VERBIS, QVAE PROPONERENTVR, l. 33. D. de vsu & vsufr. leg. l. vlt. D. de dote præleg. Et: EX HIS, QVAE PROPONERENTVR, l. 88. §. 12. D. de leg. 2. RESPONDIT EX VERBIS CONSVLTATIONI INSERTIS, l. 34. de legat. 2.

IN PROPOSITO, l. 18. §. 2. D. de stipulat. seruor. l. 38. §. 1. de solutionib. l. 61. §. 8. D. de furt. l. 9. D. de castrens. pecul. l. 34. D. de neg. gest. IN SPECIE PROPOSITA, l. 81. D. de hered. instituend. IN SPECIE, DE QVA QVAERITVR, l. 39. D. de actionib. empt. l. 87. §. 1. D. de legat. 2.

NIHIL PROPONI, CVR, l. vlt. D. de testamentar. tut. l. 18. & 26. D. de S. C. Silan. l. 40. §. 1. D. de statu lib. l. 8. D. de magistratib. conueniend. l. 41. pr. & §. 3. D. de fideicommiss. libert. l. vlt. D. pro suo l. 120. D. de leg. 1. l. 34. §. 3. D. de legat. 2. l. 32. pr. & §. 7. & l. 33. D. de vsu & vsufr. leg. l. vlt. §. vlt. D. de dote præleg. l. 90. D. de solutionib. l. 61. de heredib. instit. l. 41. §. 5. de leg. 3. l. 52. D. de iure dot. NIHIL PROPONI, PROPTER QVOD, l. 4. D. de aliment. legat.

RESPONDIT, NON PROPONI, l. 78. §. 2. D. ad Trebellian. l. 34. §. 6. D. de legat. 2. Alias: RESPONDIT: NIHIL PROPONI, l. 38. §. 4. & §. 7. de leg. 3. NIHIL PROHIBET, l. 34. §. vlt. de legat. 2.

RESPONDIT, EVM CVIVS NOTIO EST, 314
AESTIMATVRVM, l. 15. §. 1. & l. 16. §. 1. D. de aliment. leg. l. 28. §. 3. D. de liberat. leg. l. 14. in fin. D. de dote præleg. l. 69. §. 1. D. de leg. 3. IVDICATVRO AESTIMANDVM, l. 40. §. 7. D. de statu lib. AD IVDICIS OFFICIVM PERTINERE, l. 95. §. vlt. D. ad L. Falcid.

Interdum etiam EX FACTO CONSVLTOS se respondere dicebant, l. 52. §. 7. D. pro soc. l. 3. §. 1. D. de minorib. EX FACTO PROPONEBATVR, l. 35. D. heredib. instit. EX FACTO QVAERITVR, l. 43. D. de vulgar. & pup. subst. l. 52. D. de pecul. leg. l. 13. §. 8. D. de adq. poss. EX FACTO QVAEREBATVR, l. 30. D. de negot. gest. EX FACTO INCIDIT SPECIES TALIS, l. 83. D. de leg. 2. l. 22. D. ad L. Falcid. EX FACTO AGITATVM REFERVNT, l. 19. D. de heredib. instit. EX FACTO TRACTATVM EST, l. 17. pr. D. ad Trebellian. l. 39. §. 6. D. de legat. 1. EX FACTO TRACTATVM MEMINI, l. 17. 5. ad Trebellian.

Iuris-

Iurisconsultos autem opiniones suas his verbis enuntiare: EXISTIMO: PVTO: VIDETVR MIHI: MAGIS EST: PROPE EST: nemo est, qui nesciat. Etiam, quæ ab iis definiebantur, his plerumque verbis referuntur: PLACVIT PRVDENTIBVS; &: PLACVIT, vt in l. 31. D. de vulgar. & pup. l. 8. D. de aliment. leg. l. 9. D. ad L. Falcid. l. 3. & l. 41. §. 1. D. de vulgar. l. 47. §. 3. & l. 14. §. vlt. D. de legat. 1. l. 69. §. 2. & l. 76. §. 3. D. de legat. 2. l. 94. D. de legat. 3. l. 23. §. 3. & l. 24. §. 7. D. de fideicommiss. libert. l. 21. D. de liber. caus. l. 1. D. de manumissionib. l. 44. D. de vsucapion. l. 6. §. 1. D. de aqua & aqu. pluu. RECTE PLACVIT, l. 77. §. 14. de legat. 2. MERITO PLACVIT, l. 75. D. de iur. dot.

PLACET, l. 4. D. de liber. & posthum. l. 79. D. de adq. hered. l. 33. D. de legat. 1. l. 14. D. de manumiss. testam. l. 4. §. vlt. D. pro suo. l. 20. D. de his, quæ in fraud. creditor. l. 21. D. de damn. infect. POST MVLTAS VARIETATES PLACET, l. 55. §. 1. D. de leg. 2. OMNINO MIHI NON PLACET, l. 48. §. vlt. D. de legat. 1.

Peculiaria etiam Iurisconsultis sunt hæc: QVAESTIONIS EST: FVIT QVAESTIONIS: SCIO QVAESITVM BELLE: vel: BELLISSIME QVAERITVR; aut: DVBITATVR: HOC IVRE VTIMVR: RECEPTVM EST: VIDEAMVS: VIDENDVM EST: QVOD DICITVR: PONAMVS: FINGAMVS: QVOD VVLGO RESPONDETVR. Quod dictum Iuris studiosis sat est: Ingens enim horum verborum turba passim in Pandectis iacet. Sumenda ea erunt, non colligenda. Tum etiam, ne liber hic in consanguinei sui de Verborum Significationibus possessiones irruat, cautio est.

Ex Iurisconsultorum etiam Formulis d), Cicero Epistolis ad Trebat. lib. VII. Familiar. quasdam perstringit: veluti Epist. 17. HOC, *quemadmodum vos scribere soletis in vestris libris*, IDEM Q. CORNELIO VIDEBATVR. Item Epist. 10. IDEM ET MVCIO ET MANILIO PLACEBAT. Alias Ep. 12. eiusdem libri: EGO *tamen Scæuolæ & Testæ* ADSENTIOR. Sic in l. 69. D. de heredib. instit. Proculus: CARTILIO ADSENTIOR. Venuleius in l. 138. D. de verbor. obligationib. post recitatas Sabini & Proculi contrarias opiniones: SED EGO, ait, CVM PROCVLO SENTIO. Celsus in l. 7. in fin. D. de supellect. leg. *Non tamen* A SERVIO DISSENTIO. Vlpianus in l. 1. §. 7. D. de aqu. cotid. *Et Offilius in tota aqua recte eum prohiberi ait:* EGO OFFILIO ADSENTIO. Idem in l. 1. D. de Concubin. CVM ATILICINO SENTIO. Et l. 79. D. de iure dot. ET EGO CVM SERVIO SENTIO. Vlpianus in l. 3. §. 3. D. de adq. poss. *Quidam putant Sabini sententiam veriorem:* QVIBVS CONSENTIO. In l. 12. §. 6. D. quando dies legat. *Ipse quoque*, ait, HVIC SENTENTIAE ACCEDO. Idem in l. 7. D. de oper. libert. *Et ego*, inquit, CELSO ADQVIESCO. Alias: EGO TREBATII SENTENTIAM PROBO, l. 30. D. de testam. tut. Et: LABEONIS SENTENTIAM PROBO, l. 4. D. de instruct. vel instrum. Et: HOC PROBO, l. 39. D. de auro, argent. LABEO PVTAT, QVOD NON IMPROBO, l. vlt. §. vlt. D. de trit. vino & ol. QVOD VERVM PVTO; &: IDQVE VERVM EST; &: QVOD ET VERVM EST, l. 16. de leg. 1. l. 7. D. de trit. vin. l. 3. D. pro suo, l. 6. §. 4. D. de pecul. leg. l. 29. pr. §. 1. & §. seq. D. de leg. 3. QVOD ET VERIVS EST, l. 5. §. 1. D. de leg. 1. l. 21. §. 1. D. de recept. qui arbitr. l. 60. D. de leg. 3. l. 28. D. de adquir. rer. dom. l. 3. D. in quib. caus. pign. *Sabinus existimat:* QVAE SENTENTIA MIHI QVOQVE PLACET, l. 13. de trit. vin. & ol. *Pomponius scribit:* ET ITA EGO QVOQVE PVTO, l. 1. §. 9. D. de collation. bonor. PVTO, SENTENTIAM OFILII VERAM, l. 4. §. 6. D. de doli except. NON EST VERVM, l. 3. §. 3. D. de adq. possess. *Marcianus putat, sed* EGO PROCLIVIOR SVM, VT PVTEM, l. 11. §. 15. D. de legat. 3. Et: ITA LABEONI ET NERVAE PLACET, l. 14. D. de in diem addict. QVOD CASSIO ET PEGASO PLACET, &: SANE EORVM SENTENTIA PROBABILIS EST, l. 11. D. de Iurisdict. omn. iud. ET ITA SERVIO, LABEONI, SABINO, PLACVIT, l. 19. §. 1. D. locat. IVLIANO ET MARCELLO PLACET, l. 1. §. 8. D. de suis & legitim. IDEM NERVA, l. 6. §. 4. D. de pecul. leg. IDEM AQVILA, l. vlt. D. de suspect. tutorib.

LXXXIX. NOMINA *Iurisconsultis*, IN EXEMPLIS PROPONENDIS, *vsitata. Alios* RESPONSA *dandi* SIGNATA. *Et reliqua de responsis & de officio Iurisconsultorum notabilia.*

Mouet etiam me Plutarchus, vt ne silentio transeam ea nomina, quibus Iurisconsulti, exempli causa vtuntur. Ea sunt: GAIVS, SEIVS, LVCIVS, TITIVS, MAEVIVS, SEMPRONIVS. Item: MAEVIA, TITIA, SEMPRONIA. Hoc enim ἐν Αἰτίοις p. 271. ille ita notauit: Τοῖς δὲ ὀνόμασι τούτοις, ἄλλως (ita recte vet. Cod. habet) κέχρηνται κοινοῖς οὖσιν, 315

d) Erat etiam in formulis ICtorum hæc: *de eadem re alio modo. Cic. ad Div. XIII*, 27. ad S. Sulpicium: *Vt Vos in vestris formulis, sic ego in epistolis*, DE EADEM RE ALIO MODO. *Vt enim rite formulam conciperem, de eadem re varios modos, varias conceptiones intentionis proponebam.* Atque hanc formulam fuisse solennem, quando actiones prescriberent intelligitur e *Cic. Fin.* V, 29. qui, *Quæ cum Zeno*, inquit, *didicisset a nostris, vt in actionibus præscribi solet, de eadem re dixit alio modo.* Vnde explicandus haud dubie est locus §. 1. *Inst. de Act.* vbi ait Imperator *& aliis quibusdam modis* v. ad h. l. *Comm. Ian. a Costa*, qui eadem fere repetit in *Prælect.* ad *Cod. tit. de delict. defunctor.* in *Meermann.* V. C. *Thes. Iur. Civ. & Canon.* T. I. p. 718. dixit etiam nonnulla *P. Faber Semestr. Lib. II. p. m.* 118. quamuis non omnino recte.

ζειν, ὥσπερ οἱ Νομικοὶ Γαΐον, Σκῆιον, καὶ Λύκιον, Τίτιον, καὶ οἱ Φιλόσοφοι Δίωνα καὶ Θέωνα παραλαμβάνουσιν.

Prudentum porro, qui ius publice respondebant, vt Plinius loquitur Epist. 15. lib. VI. Responsa maximæ fuisse auctoritatis, nemo ignorat. Priscis quidem temporibus Responsa sua non signabant Iurisconsulti, sed plerumque iudicibus ipsi scribebant, aut testabantur, qui illos consulebant, vt ait Pomponius in l. 2. D. de Orig. Iur. A Iudicibus enim consultos Prudentes, docet l. 3. §. 1. D. de minorib. l. 2. D. de pact. dotalib. Postea inualuit, vt Responsa signata darentur. Quo respexit Seneca lib. VIII. de Benefic. cap. 16. his verbis: *Si tamen, quid sentiam, quæris, & vis* SIGNARI RESPONSVM. Ea vero auctoritate sua valuisse, etiam si ratio non redderetur, idem Seneca Epistola 94. notat. Precibus autem quandoque inserta fuisse Iurisconsultorum Responsa ostendit l. 12. C. de legat. Ab ipsis etiam Imperatoribus in Rescriptis suis ea citabantur, vt apparet ex l. 2. C. de contrah. empt. l. 3. C. de adq. possess. l. 3. C. ad exhib. l. 6. C. de nupt. l. 11. C. de quæstionib. l. 11. C. ad L. Cornel. de fals. l. 16. C. de fideicomm. Lectum quoque fuisse in iudicio Domitii Vlpiani Responsum, Paulus refert in l. 43. D. de actionib. empt. *Præfectis Prætorio suasi*, ait Papinianus in l. 3. §. 3. D. de vsur. *Dixi in Auditorio*, Triphoninus in l. 78. §. 4. D. de iure dot. *Ego quoque in Auditorio publico idem secutus sum*, ait Marcian. in l. 1. §. vlt. D. ne de statu def.

Iurisconsultorum porro partes & munia non RESPONDENDI modo, sed & CAVENDI, & SCRIBENDI verbis explicabantur, vt Cicero pro Muræna c. 9. tradit, & in meis de Verborum, quæ ad Ius pertinent, Significatione libris attigi. *e)* In consilium etiam adhibitos a Magistratibus, memini me in libris Selectarum Antiquitatum notare. In consilio fuisse Principibus, constat ex l. 17. D. de iur. patronat. & Lampridio in Alexandro c. 26. & 51. Cui rei argumento est l. vlt. D. si quis a parent. manumiss. Ad testamenta scribenda adhibitos, ostendam suo loco. Monstrasse quoque eos REMEDIA, quibus iis, quorum res erat, succurreretur, documento sunt l. 80. §. vlt. D. ad L. Falcid. l. 66. D. de iur. dot. l. 5. §. 16. D. vt in possess. legator. l. 5. §. 17. D. de oper. nou. nunt. Ac plane Modestinus de Eurematicis librum singularem scripserat.

Hic ego consisto, & mihi ipse iustitium indico, vt a togata ad armatam militiam transeam.

e) Conf. quæ dixi in *Hist. Iurisprud. Rom. II*, 2, 4, 8. sqq.

BARN.

BARNABAE BRISSONII

IN CONSISTORIO REGIO CONSILIARII
ET IN AMPLISSIMO SENATV PARISIENSI PRAESIDIS

DE

FORMVLIS

ET

SOLENNIBVS POPVLI ROMANI VERBIS

LIBER QVARTVS.

MILITARIBVS Formulis quartus hic liber pollicitatione mea debetur: quod ego quasi æs alienum, bona fide, ad diem & horam, ne appellatus quidem a quoquam, quatenus facere possum, dissoluo. Difficilis est enim solidi huius nominis expediendi ratio, propterea, quod magna earum Formularum, ex quibus integra summa conficienda esset, penuria laboramus. Quam meam excusationem æquos rerum æstimatores accepturos confido, ad quos si qui me forte duriores onerosioresue creditores euocent, iusto sacramento contendam, audiendos non esse, qui a me plura, quam quæ ex veterum auctorum non supina, neque dissoluta lectione redigi potuerint, exigant. Rescripto etiam Diui Pii me tuebor, & cum ex liberalitate mea conueniar, non nisi in quantum facere possum, dammandum me dicam. Aut si porro molesti importunique flagitatores esse pergant, bonam copiam eierabo, nec foro quidem, verum totis bibliothecis cedam.

I. DE SACRAMENTO MILITARI; *& quænam eius ratio fuerit in R. P. libera?*

Ordiar autem a SACRAMENTO MILITARI, quo neque aptius, neque rei propositæ conuenientius principium sumi potest. Primis plane Reipublicæ Romanæ temporibus Sacramento tantum a Tribunis milites rogabantur: ceterum ipsi inter se coniurabant: SE FVGAE ATQVE FORMIDINIS CAVSSA NON ABITVROS, NEQVE EX ORDINE RECESSVROS, NISI CIBI PETENDI, FERIENDIVE HOSTIS, AVT CIVIS SERVANDI CAVSSA. Flacco vero & Varrone Coss. iureiurando Milites fieri cœpere. Auctorem habeo Frontinum lib. IV. Strateg. cap. 1. apud quem tamen in alterius Consulis nomine mendum vt subesse suspicer, Liuius facit, cuius lib. XXII. c. 38. qua parte acta illius anni, qui L. Æmilium Paulum & Terentium Varronem Coss. habuit, recenset, verba sunt hæc: *Milites tunc, quod numquam antea factum erat, iureiurando a Tribunis militum adacti,* IVSSV CONSVLVM CONVENTVROS, NEQVE INIVSSV ABITVROS. *Nam ad eam diem nil præter sacramentum fuerat, & vbi ad decuriatum aut centuriatum conuenissent, sua voluntate ipsi inter se Equites decuriati, centuriati pedites, coniurabant,* SESE FVGAE ATQVE FORMIDINIS ERGO NON ABITVROS, NEQVE EX ORDINE RECESSVROS, NISI TELI SVMENDI, AVT PETENDI, AVT HOSTIS FERIENDI, AVT CIVIS SERVANDI CAVS-

CAVSSA. *Id ex voluntario inter ipſos fœdere a Tribunis ad legitimam iuriſiurandi adactionem translatum.* Quamquam pro tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi de-
317 dit, omnes in verba iuraſſe idem Liuius lib. III. cap. 20. ſcribit, CONVENTVROS SE IVSSV CONSVLIS, NEC INIVSSV ABITVROS, Dionyſius quoque Halicarnaſſus lib. X. p. 475. omnes iuraſſe refert: τὸν ϛρατιωτικὸν ὅρκον, Ἀκολουθήσειν τοῖς ὑπάτοις, ἐφ' οὓς ἂν καλῶνται πολέμους, καὶ μήτε ἀπολείψειν τὰ σημεῖα, μήτε ἄλλο πρᾶξαι μηθὲν ἐναντίον τῷ Δήμῳ.

II. IVRISIVRANDI MILITARIS ANTIQVI *Formulæ.*

Formulam certe iuriſiurandi, quo Tribunus militaris, cum delectus antiquitus fieret, militesque ſcriberentur, eos adigebat, huiuſmodi fuiſſe Gellius lib. XVI. Noct. Attic. cap. 4. ex Cincii de Re milit. libro tertio literis prodidit. IN MAGISTRATV C. LAELII C. F. COS. L. CORNEL. P. F. COS. IN EXERCITV, DECEMQVE MILLIA PASSVVM PROPE, FVRTVM NON FACIES DOLO MALO, SOLVS, NEQVE CVM PLVRIBVS, PLVRIS NVMI ARGENTEI, IN DIES SINGVLOS, EXTRA HASTAM, HASTILE, LIGNA, PABVLVM, VTREM, FOLLEM, FACVLAM, SI QVID IBI INVENERIS, SVSTVLERISVE, QVOD TVVM NON ERIT, QVOD PLVRIS NVMI ARGENTEI ERIT, VTI TV AD C. LAELIVM C. F. COS. L. VE CORNELIVM P. F. COS. SIVE AD QVEM EORVM IVS ERIT, PROFERAS, AVT PROFITEBERE, IN TRIDVO PROXIMO, QVIDQVID INVENERIS SVSTVLERISVE DOLO MALO: AVT DOMINO SVO, CVIVM ID CENSEBIS ESSE, REDDES, VTI QVOD RECTE FACTVM ESSE VOLES. Cui adfine eſt quod Polybius lib. VI. pag. 477. ſcribit: Μετὰ δὲ τὴν ϛρατοπεδείαν συναθροισθέντες οἱ χιλίαρχοι, τοὺς ἐκ τοῦ ϛρατοπέδου πάντας ἐλευθέρους ὁμοῦ καὶ δούλους ὁρκίζουσι, καθ' ἕνα ποιούμενοι τὸν ὁρκισμόν. Ὁ δὲ ὅρκος ἐϛίν· Μηδὲν ἐκ τῆς παρεμβολῆς κλέψειν, ἀλλὰ κἂν εὕρῃ τι, τοῦτ' ἀνοίσειν ἐπὶ τοὺς χιλιάρχους. Idem lib. X. p. 590. teſtis eſt, milites in procinctu ſolenni iureiurando adactos, SESE NIL QVIDQVAM EX PRAEDA PARTA AVERSVROS, INTERVERSVROSVE ESSE. Περὶ δὲ τοῦ, inquiens, Μηδένα νοσφίζεσθαι μηδὲν τῶν ἐκ τῆς διαρπαγῆς, ἀλλὰ τηρεῖν τὴν πίϛιν, κατὰ τὸν ὅρκον ὀμνύουσι πάντες, ὅταν ἀθροισθῶσι πρῶτον εἰς τὴν παρεμβολὴν ἐξιέναι μέλλοντες εἰς τὴν πολεμίαν. Præterea idem auctor lib. VI. p. 467. Tribunos ait, delectu habito poſtquam per ſuam quemque legionem militem diſtribuerint, eligentes vnum ex his maxime idoneum, Ἐξορκίζουσιν, ἦ μὴν πειθαρχήσειν καὶ ποιήσειν τὸ προσταττόμενον ὑπὸ τῶν ἀρχόντων κατὰ δύναμιν. Tum reliquos ſingulatim procedentes idem iuraſſe memorat. Dionyſius Halicarnaſſenſis lib. XI. p. 532. tradit iuraſſe eos, Ἀκολουθεῖν ὅποι ἂν ἄγωσιν, eoque ſacramento obſtrictis fas non fuiſſe duces deſerere. Obligatos etiam eodem iureiurando, NE SIGNA DESERERENT. idem auctor lib. VI. pag. 277. oſtendit his verbis: Τῶν γὰρ ἱερῶν ταγμάτων ἔτι κύριος ἦν τοῖς ϛρατιωτικοῖς ὅρκοις κατειργομένων, καὶ οὐδεὶς ἀπολείπεσθαι τῶν σημείων ἠξίου. τοσοῦτον ἴσχυσεν ὁ τῶν ὅρκων ἐν ἑκάϛῳ φόβος. Plane ſecundo Punico bello aliquot aduerſis prœliis exhauſta militari iuuentute Romana, cum publice ſeruos ad propulſandum hoſtium impetum emi placuiſſet, eos a Triumuiris, eius rei ergo creatis, adactos iureiurando, STRENVAM SE FORTEMQVE OPERAM DATVROS, QVOAD POENI IN ITALIA ESSENT, Valerius Maximus lib. VII. cap. 6. & Liuius lib. XXII. c. 57. ſcriptum reliquerunt.

III. IVRISIVRANDI MILITARIS *varie præſtiti exempla.*

Scipionem vero Liuius lib. XXII. c. 53. docet, iureiurando a ſe dato & præſtito, alios eodem adegiſſe in hæc verba, VT EGO REMPVBL. NON DESERAM, NEQVE VLLVM CIVEM ROM. DESERERE PATIAR: SI SCIENS FALLO EX ANIMI MEI SENTENTIA, TVM ME IVPITER OPT. MAX. DOMVM, FAMILIAM, REMQVE MEAM PESSIMO LETHO AFFICIAS. IN HAEC VERBA L. CAECILI IVRES EXPOSTVLO, CETERIQVE QVI ADESTIS: QVI NON IVRAVERIT, IN SE HVNC GLADIVM STRICTVM ESSE SCIAT. Ipſi etiam inter ſe quandoque milites coniurabant, SE NON NISI VICTORES EX ACIE REVERSVROS. Cuiuſmodi iuſiurandum inſtructa iam acie Flauoleio Centurione præeunte præſtitum Liuius lib. II. c. 45. refert. Nam cum M. Fabius Conſul certum atque decretum ſibi eſſe dixiſſet non dare ſignum, niſi victores ſe redituros ex pugna milites iuraſſent: *Centurio*, ait, *erat M. Flauoleius inter primores pugnæ flagitator:* VICTOR, *inquit*, M. FABI REVERTAR EX ACIE: SI FALLAT, IOVEM PATREM GRADIVVMQVE *Martem, aliosque iratos inuocat Deos. Idem deinceps omnis exercitus in ſe quiſque iurat.* Hoc & Dionyſius Halicarnaſſenſis lib. IX. p. 418. narrans de eodem Flauoleio ait, Ξίφος ἀνατείνας ὤμοσε τὸν ἐπιχώριόν τε Ῥωμαίοις καὶ κράτιϛον ὅρκον, τὴν ἀγαθὴν ἑαυτοῦ πίϛιν. Νικήσας τοὺς πολεμίους ἥξειν εἰς τὴν πόλιν, ἄλλως δ' οὔ. Cæſar lib. III. c. 13. de Bello Ciuili. *Perterrito etiam tum exercitu princeps Labienus procedit*, IVRATQVE, SE EVM NON DESERTVRVM, EVMDEMQVE CASVM SVBITVRVM, QVEMCVMQVE EI FORTVNA TRIBVISSET: HOC IDEM RELIQVI IVRANT LEGATI. *Hos Tribuni militum, Centurionesque ſequuntur: atque* IDEM *omnis exercitus* IVRAT. Idem Cæſar lib. III. cap. 87. eiuſdem argumenti, de Labieno:

318 bienō: *Hæc cum dixisset*, IVRAVIT SE NISI VICTOREM IN CASTRA NON REVERSVRVM: *reliquosque, vt idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius* IDEM IVRAVIT: *nec vero ex reliquis fuit quisquam, qui iurare dubitaret*, Liuius lib. XXVII. c. 40. delectum a Coss. acriter, intenteque habitum narrans, coloniarum aliquot, quas illic enumerat, iuniores iureiurando adactos scribit, SVPRA DIES TRIGINTA NON PERNOCTATVROS SE ESSE EXTRA MOENIA COLONIAE SVAE, DONEC HOSTIS IN ITALIA ESSET. Bello quoque Macedonico suscepto, Censores, vt delectum adiuuarent, in censu agendo, ad commune omnium ciuium iusiurandum adiecerunt, vt adiurarent hæc, TV MINOR ANNIS SEX ET QVADRAGINTA ES, TVQVE EX EDICTO C. CLAVDII, TIB. SEMPRONII, CENSORVM, AD DELECTVM PRODITO: ET QVOTIESCVMQVE DELECTVS ERIT, QVICVMQVE CENSORES MAGISTRATVM HABEBVNT, SI MILES FACTVS NON ERIS, IN DELECTV PRODIBIS. Auctor Liuius lib. LXIII. c. 14. 15. Ibidemque eosdem Censores causas stipendiis missorum cognouisse: & cuius nondum iusta missio visa esset, ita iusiurandum adegisse scribit, EX TVI ANIMI SENTENTIA, TV EX EDICTO C. CLAVDII SEMPRONII CENSORVM, IN PROVINCIAM MACEDONIAM REDIBIS, QVOD SINE DOLO MALO FACERE POTERIS.

IV. IVRISIVRANDI MILITARIS *conceptio apud* GELLIVM. ΟΡΚΟΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ. IN CONSVLIS VERBA *iurabant milites.*

Militibus autem scriptis, dies, vt ex Cincio Gellius lib. XVI. c. 4. tradit, præfiniebatur, quo ADESSENT, & vt citati Consulibus responderent. Deinde ita concipiebatur iusiurandum, VT ADESSENT, NISI HARVMCE QVAE CAVSA ERIT: FVNVS FAMILIARE FERIAEVE DENICALES (quem vocem imperite Ascensius expunxit & eius loco vindemiales substituit) KALENDAEQVE, QVAE NON, EIVS REI CAVSA IN EVM DIEM COLLATAE SINT, QVO ISTO DIE MINVS IBI ESSET: MORBVS SONTICVS: AVSPICIVM, QVOD SINE PIACVLO PRAETERIRE NON LICEAT: SACRIFICIVMVE ANNIVERSARIVM, QVOD RECTE FIERI NON POSSIT, NISI IPSOS EO DIE IBI SIT: STATVS CONDICTVSVE DIES CVM HOSTE. SI CVI EORVM, HARVMCE QVAE CAVSA ERIT, TVM SE POSTRIDIE QVAM PER EAS CAVSAS LICEBIT, EO DIE VENTVRVM, ADITVRVMQVE EVM, QVI EVM PAGVM, VICVM OPPIDVMVE DELEGERIT.

Atque hæc omnia ὅρκου Στρατιωτικοῦ nomine continentur apud Dionysium Halicarnassensem lib. X. & Appianum lib. I. Bell. Ciuil. Eoque modo IN CONSVLIS VERBA IVRASSE milites dicebantur. Liuius lib. III. c. 20. *Cum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes* IN VERBA IVRAVERINT. Et mox: *Edicimus, vt omnes, qui* IN VERBA IVRASTIS. Idem lib. VI. c. 2. *Ita vt seniores quoque, quibus aliquid roboris superesset*, IN VERBA SVA IVRATOS, *centuriaret.* Et lib. XXII. cap. 11. *Libertini etiam, quibus liberi essent, & ætas militaris*, IN VERBA IVRAVERANT. Idem lib. XLV. cap. 2. *Socios nauales dato annuo stipendio dimitti, & cum his omnes*, QVI IN CONSVLIS VERBA IVRAVERANT. *f*)

V. SACRAMENTI MILITARIS *ratio* SVB CAESARIBVS, *& Formulæ.*

Fuit hæc SACRAMENTI Militaris, stante Republica, ratio. At vbi ea in Cæsarum potestatem venit, militaribus sacramentis hoc amplius adiectum est, vt Cæsaris salutem omnibus rebus anteferrent. Quod Arrianus lib. III. Epicteti cap. 14. docet his verbis: Τῷ τοιούτῳ τῷ θεῷ ἔδει καὶ ἡμᾶς ὀμνύειν ὅρκον, οἷον στρατιῶται τῷ Καίσαρι. Ἀλλ' ἐκεῖνοι μὲν, τὴν μισθοφορίαν λαμβάνοντες, ὀμνύουσι, Πάντων προτιμήσειν τὴν τοῦ Καίσαρος σωτηρίαν. Et mox: Ἐκεῖ μὲν ὀμνύουσιν αὐτῷ μὴ προτιμήσειν ἕτερον. Eaque de causa Tertullianus in lib. de Corona milit. patrem ac matrem & omnem proximum, sacramento suo eierasse milites notat. Caligulam etiam instituisse, vt sacramentis omnibus adiiceretur: NEQVE ME, LIBEROSQVE MEOS CARIORES HABEO, QVAM CAIVM ET SORORES EIVS, Suetonius in eius vita memoriæ prodidit. Præterea Milites iurasse, MILITIA SE NISI POST COMPLETA STIPENDIA RECESSVROS, Isidorus lib. IX. Etymologiar. c. 3. Seruii, quantum coniicio, in lib. VIII. Æneid. ad v. 1. auctoritate fretus tradit. Denique vbi religione Christiana Populus Romanus imbui cœpit, mutatam fuisse sacramenti militaris formulam ex Vegetio lib. II. cap. 5. didici. *Nam picturis, ait ille, in cute punctis, milites scripti, cum matriculis inseruntur, iurare solent. Et ideo* SACRAMENTA *dicuntur.* IVRANT AVTEM PER DEVM ET CHRISTVM, ET SPIRITVM SANCTVM, ET PER MAIESTATEM IMPERATORIS, *quæ secundum Deum generi humano diligenda est, & colenda.* Et mox: IVRANT *autem* MILITES, OMNIA SE FACTVROS, QVAE PRAECEPERIT IMPERATOR: NVMQVAM DESERTVROS MILITIAM: NEC MORTEM RECVSATVROS PRO ROMANA REPVBLICA. Milites vtique in nomen, seu verba Principum iureiurando adactos, Suetonius in Claudio, cap. 9. in Galba, cap. 11. & 16.

f) De Sacramento militari est erudita disputatiuncula *H. R. Schelii* in *Not. ad Polyb. Castramet.* c. 1. p. 170. sqq.

VM FECERINT, ALIVDVE QVOD FACINVS, VT CAPITALEM POENAM MERVISSE VIDEANTVR, COMMISERINT, VINCTOS EOS CVSTODIES, ET MIHI SCRIBES, ET ADIICIES, QVOD QVISQVE COMMISERIT. Venuleius Saturninus in l. 15. eod. tit. *Diuus Hadrianus eos, qui in numero Decurionum essent, capite puniri prohibuit: nisi si qui parentem occidissent. Verum pœna legis Corneliæ puniendos*, MANDATIS *plenissime cautum est.* Sed & Mandatis continebatur: VT DE QVERELIS PATRONORVM ADVERSVS LIBERTOS COGNOSCERENT, DEQVE IIS IVS DICENTES, LIBERTIS, SECVNDVM DELICTVM ADMISSVM, POENAS IRROGARENT, prout Modestinus scribit in l. 7. §. 1. D. de iure patron. Alio quoque Mandatorum capite, quod ex Vlpiani lib. VIII. de offic. Proconf. citatur in l. 6. §. 1. D. de extraordin. criminibus, cauebatur in hæc verba: PRAETEREA DEBEBIS CVSTODIRE, NE DARDANARII VLLIVS MERCIS SINT, NE AVT AB HIS, QVI COEMPTAS MERCES SVPPRIMVNT, AVT A LOCVPLETIORIBVS, QVI FRVCTVS SVOS AEQVIS PRETIIS VENDERE NOLLENT, DVM MINVS VBERES PROVENTVS EXSPECTANT, ANNONA ONERETVR. Quin etiam ex iisdem Mandatis caput hoc Venuleius laudat in l. 10. D. de custod. reorum: SI QVOS EX HIS, QVI IN CARCERIBVS SVNT, CELERITER ET SINE CAVSA SOLVTOS A MAGISTRATIBVS COGNOVERIS, EOS VINCIRI IVBEBIS, ET HIS, QVI SOLVERINT, MVLTAM DICES. NAM CVM SCIERINT, TIBI QVOQVE MOLESTIAE FVTVRVM, MAGISTRATVS, SI FACILE SOLVERINT VINCTOS, NON INDIFFERENTER DE CETERO FACIENT. Vlpianus in l. 1. D. de milit. testam. scribit Mandatis Principum inseri consueuisse caput tale: CVM IN NOTITIAM MEAM PROLATVM SIT, SVBINDE TESTAMENTA A COMMILITONIBVS RELICTA PROFERRI, QVAE POSSINT IN CONTROVERSIAM DEDVCI, SI AD DILIGENTIAM LEGVM REVOCENTVR, ET OBSERVANTIAM: SECVTVS ANIMI MEI INTEGRITVDINEM ERGA OPTIMOS FIDELISSIMOSQVE COMMILITONES, SIMPLICITATI EORVM CONSVLENDVM EXISTIMAVI, VT QVOQVO MODO TESTATI ESSENT, RATA ESSET EORVM VOLVNTAS. FACIANT IGITVR TESTAMENTA, QVOMODO VOLENT, FACIANT, QVOMODO POTERVNT: SVFFICIATQVE AD BONORVM SVORVM DIVISIONEM FACIENDAM NVDA VOLVNTAS TESTATORIS. Ex quibus locis, quemadmodum Mandata conciperentur, facile a quouis intelligi potest. Directis enim ea verbis, prout scripta erant, efferuntur. Ex obliquis vero eorum verbis aliquot alia proferam.

Mandatis plane Principalibus cautum: NE QVIS PERPETVIS VINCVLIS DAMNARETVR, Callistratus auctor est in l. 35. D. de pœnis. Exstat & aliud Mandatorum caput in l. 6. §. 1. D. de custod. reor. quo continebatur: VT IRENARCHAE, CVM APPREHENDISSENT LATRONES, INTERROGARENT EOS DE SOCIIS ET RECEPTATIONIBVS, ET INTERROGATIONES LITERIS INCLVSAS, ATQVE OBSIGNATAS, AD COGNITIONEM MAGISTRATVS MITTERENT.

Hoc amplius Mandatis comprehendebatur: NE PRAESIDES PROVINCIARVM PATERENTVR ESSE COLLEGIA, SODALITIA, NEVE MILITES COLLEGIA IN CASTRIS HABERENT: SED PERMITTEBATVR TENVIORIBVS, STIPEM MENSTRVAM CONFERRENT, DVM TAMEN SEMEL IN MENSE COIRENT, vt Marcianus, in l. 1. D. de collegiis, scribit. Vnde Plinius ad Traianum lib. X. Epist. 97. *Quod ipsum, ait, facere desiisse post Edictum meum, quo secundum* MANDATA TVA ΕΤΑΙΡΙΑΣ ESSE *vetueram.* Tertullianus in libro de Ieiunio: *Nisi forte in Senatusconsulta & in* PRINCIPVM MANDATA *coitionibus opposita delinquimus.*

Mandatis præterea cauebatur, intra annum requirendorum bona obsignari: vt si redierint & se purgauerint, integram rem suam habeant, si neque responderint, neque, qui se defendant, habuerint, tunc post annum bona in fiscum cogantur, l. vlt. D. de requir. reis. Mandatis quoque comprehendebatur: NE DONVM VEL MVNVS PROCOS. VEL QVI IN ALIO OFFICIO ESSET, ACCIPERET, EMERETVE QVID, NISI VICTVS COTIDIANI CAVSSA, vt ab Vlpiano traditur in l. 6. §. vlt. D. de offic. Procos. LARGITIONES QVOQVE EX PVBLICO FIERI, Mandata prohibebant. Plinius lib. X. Epist. 111. ad Traianum: *Ecdicus,* DOMINE, *Amisenorum ciuitatis, petebat apud me a Iulio Pisone denariorum circiter XL. millia donata ei publice ante annos XX. & bule, & Ecclesia consentiente, vtebaturque* MANDATIS TVIS, QVIBVS EIVSMODI DONATIONES VETANTVR. Cui respondens Traianus: *Sicut,* ait, LARGITIONES EX PVBLICO FIERI MANDATA PROHIBENT. Quin etiam Mandatis permittebatur, Præsidibus prouinciarum, MVLCTAM DICERE, l. 131. in fin. D. de verbor. significat. Mandatis etiam Principum præceptum, cui, pacto venditoris, pomœrio cuiuslibet ciuitatis interdictum est, 310
vrbe etiam interdictum esse videri, Papinianus scribit in l. 5. D. de seruis export. Hoc amplius: QVI OFFICIVM IN ALIQVA PROVINCIA ADMINISTRABAT, INDE ORIVNDAM, VEL IBI DOMICILIVM HABENTEM, VXOREM DVCERE, Mandatis prohibebatur. EOS TAMEN, QVI IN PATRIA SVA MILITABANT, EX EADEM PROVINCIA VXOREM DVCERE, Mandatis quibusdam permittebantur. Quæ non obscure colligimus ex l. 38. l. 63. l. 65. D. de ritu nuptiarum, l. 6. C. de nuptiis. a) De Titulis etiam Inferi-

a) conf. *Cuiac. Obs. II,* 11. vnde *nuptiæ contra mandata principum.*

scriptionum operum publicorum Mandatis cautum fuisse, Callistratus indicat, l. vlt. D. de operibus publicis. Item Mandatis continebatur: VT SINE ACCVSATORE NEMO AVDIRETVR. Tertullianus libro ad Scapulam c. 3. *Prudens etiam missum ad se Christianum in elogio, concussione eius intellecta, dimisit, scisso eodem elogio,* SINE ACCVSATORE NEGANS SE AVDITVRVM HOMINEM, SECVNDVM MANDATVM. Idem eodem libro, cap. eod. aliud Mandatorum caput ita leuiter perstringit: *Nam & nunc a Praeside Legionis, & a Praeside Mauritaniae vexatur hoc nomen,* (scilicet Christianum) *sed* GLADIO TENVS: SICVT ET A PRIMORDIO MANDATVM EST ANIMADVERTI IN HVIVSMODI. Imp. Alexander in l. 2. C. qui manumitt. non poss. *Seruos meos, nec per interpositam personam ad libertatem perducere homines peculii sui posse,* MANDATIS PRINCIPVM *comprehenditur.* Plinius lib. X. Ep. 64. ad Traianum: *Nam sicut* MANDATIS TVIS CAVTVM EST, NE RESTITVAM AB ALIO, AVT A ME RELEGATOS: *ita de iis, quos alius relegauerit & restituerit, nihil comprehensum est.* Theodosii etiam & Valentiniani Mandata quaedam, missa ad Antiochum P. P. ceterosque P. P. per Referendarium, referuntur in l. vlt. C. de offic. eius, qui vic. alicuius iudic. vt inscriptio testatur. *b)* Nouam denique Mandatorum, seu, vt ille vocat, Παραγγελμάτων, Formulam Iustinianus composuit, Nou. 18. quae prolixior est, quam vt hic commode adscribi possit. *c)*

LXXXV. DE PRVDENTVM RESPONSIS. *Ac primum, quae fuerint* CONSVLENTIVM VERBA SOLENNIA?

Restat, ad huius libri pensum absoluendum, de PRVDENTVM RESPONSIS dicere. Plane Consultores, qui ad Iurisconsultos consulendi gratia adibant, non sine praefatione id faciebant. Rogabant enim, an per otium & per occupationes consulere eos possent: quod fiebat his verbis: LICET CONSVLERE? id est, licetne mihi tua opera vti, & a te consilium expetere? Hoc Cicero in Muraeniana c. 13. coniiciendum relinquit, cum de Iurisconsultis agens, ait. *Et vestrum illud:* LICET CONSVLERE? Ostendit & Horatius lib. II. Sermon. Satyr. 2. v. 192. quo loci inducit quendam de plebe, cum rege Agamemnone altercantem, interrogare, an liceat sibi eum de aliquibus percontari: quod ille his verbis interrogat: *Ergo* CONSVLERE, *& mox respondere,* LICEBIT? Cui rex sequenti versu ita respondet: CONSVLE. Vnde suspicione ducor, respondisse Prudentes: CONSVLE, vel: LICET. Tibullus autem, iuris amatorii scientiam sibi arrogans, seque ad priscorum Iurisconsultorum imitationem componens, amantibus, qui sua opera vti vellent, facturum se consilii sui copiam venuste profitetur, eisque patere fores suas consulendi causa, nuntiat Eleg. 4. lib. I. his versibus:

Me, qui spernentur, amantes
CONSVLTENT: CVNCTIS IANVA NOSTRA PATET.
Tempus erit, quum me Veneris praecepta ferentem
DEDVCAT *iuuenum sedula turba senem.*

Iurisconsulti autem interdum coram, viua voce, interdum per Epistolas ab absentibus consulebantur. Quo in genere Epistolicarum quaestionum seu Consultationum diuersis verborum formulis Consultores vsos reperio. Quandoque enim post salutem adscriptam, & quaestionem propositam, Consultores vtebantur his verbis: VELIM RESCRIBAS, vel: ROGO RESCRIBAS. Nonnumquam vero hoc vno verbo: QVAERO. Prioris Formulae haec exempla habeo. Pomponius in l. vlt. D. de minoribus: IVNIVS DIOPHANTVS POMPONIO SVO SALVTEM. *Minor viginti quinque annis nouandi animo intercessit,* &c. EGO DIDICI *ex tempore in integrum restitutionis tantumdem temporis praestandum, quantum supererat:* TV QVID DE EO PVTAS, VELIM RESCRIBAS. RESPONDIT: *Sine dubio.* In fragmentis Iurisconsultorum a P. Pithoeo editis (collat. LL. Mosaic. & Rom.) tit. 4. ex Papiniani libro singulari de adulterio, huiusmodi Consultatio refertur: *Cum patri lex Regia dederit in filiam vitae necisque potestatem, quo bonum fuit lege comprehendi, vt potestas fieret etiam filiam occidendi,* VELLEM MIHI RESCRIBERE: NAM SCIRE CVPIO. RESPONDI. *Numquid ex contrario praestat nobis,* &c. Idem Papinianus in l. 11. §. 5. D. ad L. Iul. de adulter. aliam Consultationem ponit eiusmodi: QVIDAM *accusare volebat adulterii mulierem: & postulabat, ne sibi computarentur dies, quos in custodiam fecisset. Me hoc admittente, exstitit, qui mihi contradiceret.* CVIVS OPINIONEM AN TV PROBES, ROGO MATVRIVS MIHI SCRIBAS. RESPONDIT: *Opinionem tuam & verba legis, & sententia adiuuant,* &c. Idem Papinianus in l. 83. D. de leg. 2. Latino Largo se consulenti respondisse ita scribit: LATINVS LARGVS: PROXIME EX FACTO INCIDIT SPECIES TALIS: LIBERTINVS *patronum ex semisse heredem instituit,* &c. 311
ROGO ERGO, QVID DE HOC EXISTIMES, RESCRIBAS. RESPONDIT: NEC *repetitum* VIDERI *in hunc casum fideicommissum.* Ex quo apertissime deprehenditur & arguitur vitium scripturae, in alio capite, quod ex Paulo excerptum est in l. 9. D. qui sine manum. quae sic in omnibus codicibus edita est: *Latinus Largus* ven-

b) Plurima capita Mandatorum explicat *Cuiac. Comm. ad Nouell. VIII. & XVII.*
c) Ceterum Mandata principum, siue eorum capita, a magistratibus, quibus data erant, Edictis suis publicabantur, vt intelligitur ex *Plin. ep.* X, 97. nisi essent *secreta*, siue *occulta*, quorum exemplum est *Tac. A. III.* 16.

vendidit ancillam, ita vt manumitteretur: omnino male. Non enim venditoris, sed consultoris personam illic Latinus Largus sustinet, & τὸ *vendidit*, species est facti, quæ a Latino Largo proponitur, & de qua illic Paulus consulitur. Proinde verba ita interpungenda sunt: LATINVS LARGVS: *Vendidit ancillam ita, vt manumitteretur, non addito tempore.* QVAERO, *quando ex constitutione incipit ei libertas competere cessante emptore in manumittendo:* RESPONDI: *inspiciendum est, quod actum sit, vtrum, cum primum potuisset, vt manumitteret, &c.* Ac ne quis vno Papiniani responso niti me, neque credat, adferam simile Pauli ad eiusdem Latini Largi consultationem responsum, eadem figura verborum conceptum. Est autem id responsum positum sub titulo D. de exceptione rei iudic. in l. 30. §. 1. in hunc modum: LATINVS LARGVS: *Cum de hereditate inter Mæuium, ad quem pertinebat, & Titium, qui controuersiam mouerat, transigeretur, &c.* QVAERO, AN *ius aui sui, &c.* RESPONDI: SI *de proprietate, &c.* Marcellus in l. 44. §. 1. D. ad Trebellian. *Sed in huiusmodi quæstione* ROGO RESPONDEAS, AN RECTE SENSERIM: *Rogata est filia, &c.* Et mox: ITEM QVAERO *de pensionibus:* RESPONDI: OMNIA *ea hereditatis appellatione continentur.*

LXXXVI. MOS IVRISCONSVLTORVM RESPONDENDI *consulentibus* PER EPISTOLAM. *Exempla* CONSVLTATIONVM & RESPONSORVM *huiusmodi.*

Alterius Formulæ non pauca in libris nostris exempla habemus: nec tamen vnius eiusdemque figuræ omnia. Interdum enim Epistolæ specie ac stylo, salute vtrimque adscripta, tam quæstio proponitur, quam responsum redditur. Sic in l. 27. D. qui testam. fac. poss. Celsus proponitur a Domitio Labeone per Epistolam consultus, verbis, quæ infra scripta sunt. DOMITIVS LABEO CELSO SVO SALVTEM. QVAERO, *an testium numero habendus sit is, qui* ROGATVS *est ad testamentum scribendum, idem quoque, cum tabulas scripsisset, signauerit?* Cui Celsus in hunc modum respondet: IVBENTIVS CELSVS LABEONI SVO S. AVT NON INTELLIGO, *quid sit, de quo me consulis, aut valde stulta est consultatio tua, &c.* Huic similis refertur Epistolica iuris quæstio, in l. 18. D. de iure Codicill. PLOTIANA CELSO SVO S. LVCIVS TITIVS *his verbis ita cauit:* SI QVID TABVLIS *aliove quo genere ad hoc testamentum pertinens reliquero, ita valere volo.* QVAERO, AN CODICILLI, *qui ante hoc testamentum scripti sunt, debeant rati esse.* Cui ille in hunc modum respondet: IVBENTIVS CELSVS PLOTIANAE SVAE S. *Hæc verba,* SI QVID AD HOC *testamentum pertinens reliquero, valere volo: etiam ea, quæ ante testamentum scripta sunt, comprehendere.* Sic & in l. 48. D. de legat. 2. LICINIVS LVCVSTA PROCVLO SVO SALVTEM. *Cum faciat conditionem, &c. Numquid etiam ea Mancipia, quæ postea ex his Mancipiis nata sunt, vxori debeantur,* QVAERO. PROCVLVS LVCVSTAE SVO S. SI VXOR *mallet,* &c.

Interdum vero, salute minime reddita, quæstioni per Epistolam propositæ Iurisconsulti responsum subiiciebant hoc familiari verbo: RESPONDI: vt in l. 6. D. de legat. præstand. SALVIVS ARISTO IVLIANO SALVTEM. *Qui filium,* &c. QVAERO SI AVT VTERQVE, &c. RESPONDIT: *Sæpe animaduerti, &c.* Sic in l. 13. D. de his, quib vt indign. CLAVDIVS SELEVCVS PAPINIANO SVO S. *Mæuius in adulterio Semproniæ damnatus, &c.* QVAERO, AN *iustum matrimonium fuerit?* RESPONDI, &c. Et in l. 94. §. 3. ff. de solutionib. FAVIVS IANVARIVS PAPINIANO S. *Cum Titius,* &c. QVAERO, *id quod solutum est in quam causam acceptum videtur?* RESPONDI: *si quidem,* &c. Sic & l. 17. D. de pact. dotalib. ATILICINVS PROCVLO SVO S. *Cum inter virum & vxorem pactum conuentum ante nuptias factum sit.* QVAERO, VTRVM *quinquennii die, &c.* PROCVLVS RESPONDIT, &c. Ita sæpe Paulus, a Nesennio Apollinari consultum se, proponit: veluti in l. 22. D. ad L. Falcid. NESENNIVS APPOLLINARIS IVLIO PAVLO EX FACTO, DOMINE, SPECIES EIVSMODI INCIDIT: *Titia filias suas tres numero æquis ex partibus scripsit heredes, &c.* QVAERO, AN *aduersus coheredes suas, a quibus legata & ipsa accepit, vti possit Falcidia, &c.* RESPONDI, &c. Et in l. 37. D. de excusationib. tutor. NESENNIVS APOLLINARIS IVLIO PAVLO. *Mater filium, &c.* QVAERO, AN *legatum amittat, & quid si testamento, &c.* RESPONDI, &c. Idem in l. 41. D. de re iudic. NESENNIVS APOLLINARIS: *Si te donaturum mihi delegauero creditori meo,* AN IN SOLIDVM CONVENIENDVS SIS? AN DIVERSVM PVTES, *si non creditori meo, sed ei, cui donare volebam, te delegauero:* ET QVID, DE EO, *qui pro muliere, cui donare volebat, marito eius dotem promiserit?* RESPONDIT: *Nullus creditor, &c.* Alia est multo plenior & vberior eiusdem Nesennii consultatio in l. 34. D. de negot. gest. in hæc verba: NESENNIVS APOLLINARIS IVLIO PAVLO S. *Auia nepotis sui negotia gessit. Defunctis vtrisque, auiæ he-* 312
redes conueniebantur a nepotis heredibus negotiorum gestorum actione. Repetebant heredes auiæ alimenta præstita nepoti. RESPONDEBATVR: *Auiam iure pietatis de suo præstitisse,* &c. *Præterea constitutum esse* DICEBATVR, &c. EX CONTRARIO DICEBATVR, &c. TRACTATVM EST, NVMQVID *vtroque patrimonio erogata videantur:* QVAERO, QVID TIBI IVSTIVS VIDEATVR. RESPONDI: HAEC DISCEPTATIO IN FACTVM CONSTITIT. A Licinio etiam Rufino consultum se per literas Paulus ita scribit in l. 4. D. quib. ad libert. proclam. LICINIVS RVFINVS IVLIO PAV-

PAV-

PAVLO. *Is, cui fideicommissa libertas debebatur, post vicesimum annum venire se passus est.* QVAERO, *denegandum sit ei ad libertatem proclamare,* MOVET ME *exemplum cuiusuis liberi hominis, &c.* SED E CONTRARIO MOVET ME, &c. RESPONDIT. *Venditio quidem &c.* Vnde apparet, huiusmodi Epistolicis Consultationibus, rationes iuris, & ea, quæ dubitationem faciebant, comprehendi consueuisse, his verbis: MOVET ME. Sic in l. 27. D. de reb. auct. iud. possid. is, qui Iauolenum consulit, ait: ILLVD MAXIME MOVET, QVOD PRAECEPTORIBVS TVIS PLACET, *vnum esse testamentum.* Et in l. 26. D. de vsufr. leg. qui Paulum consulit, ait: MOVET ENIM ME, QVOD *dies legati &c.* Similiter, qui Modestinum consulit in l. 39. D. de actionib. empt. auctores laudat veteres Iurisconsultos.

Proculum etiam sæpius a Nepote per literas consultum legimus: vt in l. 125. D. de verb. signific. NEPOS PROCVLO SVO SALVTEM. *Ab eo, qui ita promisit: Cum commodum erit, dotis filiæ meæ tibi erunt aurei centum:* PVTASNE, *protinus nuptiis factis dotem peti posse?* &c. Responsum vero Proculi subiicitur in hunc modum: PROCVLVS: *Cum dotem quis ita promisit.* Exstant ad eiusdem Nepotis Consultationes, alia Proculi Responsa duo: vnum in l. 47. D. de leg. I. SEMPRONIVS PROCVLVS NEPOTI SVO SALVTEM. *Binæ tabulæ*, &c. QVAERIS VTRVM, &c. PROCVLVS RESPONDIT. Alterum in l. 17. D. de iure dot. cuius initium est: PROCVLVS NEPOTI SVO SALVTEM. *Ancilla*, &c. Par est alia formula responsi Pauli ad Consultationem in l. 81. D. de condition. & demonstrat. quæ ita incipit: IVLIVS PAVLVS NIMPHIDIO. QVAESISTI, *si ita*, &c. Est & elegans consultatio per Epistolam in l. 11. D. de heredib. instit. in qua verbis testamenti: *Attius fundi, &c.* quæstio ita proponitur: *Idque Proculo placet*, QVID TIBI VIDETVR? Cui respondet Iauolenus in hunc modum: RESPONDIT: *Vera est Proculi opinio.* Marcellus etiam a Sulpitio consultum se ita respondisse narrat in l. 48. D. de donat. int. vir. & vx. SVLPITIVS MARCELLO. *Mulier, quæ ad communem filium, &c.* QVAERO, AN *donatio tibi videatur, vt nihil agatur, an valeat quidem, &c.* RESPONDIT. *Si color &c.* Plinius Secundus Aristonem Iureconsultum consulit his verbis lib. VIII. Epistol. 14. *Cum sis peritissimus & priuati iuris & publici, cuius pars Senatorium est*, CVPIO EX TE POTISSIMVM AVDIRE, *errauerim in Senatu proxime, necne: non vt in præteritum, (serum enim) verum vt in futurum, si quid simile inciderit, erudiar, &c.* Et in fine: *Obtinui quidem, quod postulabam, nihilominus tamen* QVAERO, AN *postulare debuerim, an abstinere.*

LXXXVII. *Verba in consultationibus & responsis vsitata:* QVAERERE; CONSVLERE; PROPONERE; RESCRIBERE; RESPONDERE.

Alias quæstio proponitur in hunc modum: QVAERO, AN EXISTIMES, vel, QVID EXISTIMES. Modestinus in l. 16. D. de vsu & vsufr. *Legatum ciuitati relictum est, &c.* QVAERO, QVID DE LEGATO EXISTIMES. MODESTINVS RESPONDIT, &c. Et in l. 21. D. de vsucap. AN *vllius momenti eam locationem* EXISTIMES, QVAERO. *Quod si nullius momenti* EXISTIMAS, AN *durare nihilominus vsucapionem* PVTES. ITEM QVAERO, *si eidem vendidero eum fundum*, QVID DE HIS CAVSIS, DE QVIBVS SVPRA QVAESII, EXISTIMES. RESPONDIT: *si is, &c.* At in l. 69. D. de heredib. instituend. diuersa formula Consultationis refertur in hunc modum: *Trebatius neutrum fore heredem: Cartilius vtrumque:* TV CVI ADSENTIARIS? PROCVLVS: CARTILIO ADSENTIOR. Alias interrogatio ita concipitur: ID IVS EST, NECNE? l. 26. D. de oper. libert. Et: QVAEREBATVR, QVID IVRIS ESSET, l. 19. D. de testam. milit. l. 23. D. de mort. caus. donat. Sed & in l. 14. ad L. Cornel. de fals. QVAERO, QVIS EXITVS QVAESTIONIS SIT? RESPONDI: PLVRES QVAESTIONES CONIVNXISTI: *Et quidem quantum, &c.* SEQVENS QVAESTIO EST, &c.

Atque hoc modo Iurisconsulti RESCRIBERE dicebantur. Scæuola in l. 44. D. de re iud. QVAERITVR, AN *hi ex causa iudicati teneantur:* RESCRIPSIT, *dandam in eos actionem.* Vlpianus in l. 52. §. 20. D. de furt. *Quod & Herennio Modestino, studioso meo, de Dalmatia* CONSVLENTI RESCRIPSI. Celsus in l. 38. §. 2. D. de actionib. empt. *Firmus a Proculo quæsiit*, &c. ILLE RESCRIPSIT. Pomponius in l. 46. D. de manum. test. ARISTO NERATIO APPIANO RESCRIPSIT. Inde & libris Epistolarum respondisse Iureconsultos legimus in l. 12. §. 35. & §. 43. D. de instruct. vel instr. l. 58. D. pro soc. Epistolas etiam inuicem de iure scribebant. Neratii certe Prisci ad Aristonem, & Aristonis Epistolæ ad Neratium memorantur in l. 3. D. quæ res pign. & l. 19. §. D. locati. Sexto quoque Cæcilio Africano Iulianum respondisse Vlpianus refert in l. 3. §. 1. D. de agnosc. liber. 313
Vulgo autem in libris nostris I. C. Responsa ita concipiuntur: QVAERO, AN, &c. SCAEVOLA, vel, MARCELLVS, vel, PAVLVS, vel, MODESTINVS RESPONDIT, vt in l. 18. D. de iur. patronat. l. 34. D. de legat. 2. l. 41. §. 5. D. de fideicomm. libert. l. 25. §. vlt. D. de liber. & postum. l. 28. D. de mort. caus. donat. l. 34. D. de pignerat. act. l. 22. D. de SC. Silan. l. 28. D. de vsu & vsufr. l. 5. & 6. D. de ann. leg. l. 33. §. vlt. & l. 34. D. de aliment. leg. l. vlt. D. pro derelict. l. 47. §. 1. D. de bon. liber. l. 71. D. de hered. instit. l. 44. de manumiss. testam. l. 4. & 5. de aliment. legat. Vel: QVAERO: RESPONDIT, l. 14. & l. vlt. D. de dote præleg. l. 20. D. de aliment. l. 44. D. ad Trebellian. l. 40. D. de contr. empt. l. 41. D. de fideicommiss. libert. l. 41. §. 1. de legat. 2. l. 39. de legat. 3. l. 92. D. de adquir. hered.

hered. l. vlt. D. vnde cogn. l. 3. D. de obsequ. parentib. l. 35. & 36. D. de bon. libert.

Vbi vero plures quæstiones coniungebantur, dicebant: ITEM QVAERO, l. 41. §. 7. cum sequ. D. de fideicommiss. libert. l. 88. §. 7. de legat. 2. l. 38. D. de vsu & vsufr. leg. l. 40. §. 3. D. de statu lib. l. 122. §. 1. D. de verbor. obligat. l. 43. §. 1. D. de vulg. & pup. l. 56. D. de adq. rer. dom. l. 62. D. de iur. dot. Et: ITEM ROGAVI, l. 26. §. vlt. D. de oper. libert.

Alias; QVAESITVM EST: RESPONDIT. l. 26. D. de S. C. Silan. l. 40. pr. & §. 3. & §. vlt. D. de statu lib. l. vlt. D. pro empt. l. 41. §. 11. & §. 12. D. de fideicommiss. libert. l. 25. & 95. pr. & §. vlt. D. ad L. Falcid. l. 60. & l. vlt. D. de re iudic. l. 24. D. de appellationib. l. 35. §. vlt. D. de legat. 3. l. 59. §. 1. D. de manumiss. testam. l. 14. §. 2. D. de L. Corn. de fals. l. 91. D. de legat. 1.

Alias: QVAESITVM EST: PAVLVS RESPONDIT, l. 12. de aliment. legat. Et: QVAESITVM EST: IVVENTIVS CELSVS RESPONDIT, l. 30. de legat. 2. CVM QVAEREBATVR, &c. RESPONDIT, l. 62. D. de re iudic. l. 60. §. 2. D. de legat. 3. QVAEREBATVR: DICEBAM, l. 19. D. de testam. milit. l. 82. D. ad L. Falcid. l. 9. D. de castrens. pecul. l. 13. D. iudic. solu. Quæ verba etiam Paulus, res in Auditorio tractatas referens, vsurpat in l. 40. D. si cert. pet. & l. 97. D. de adquirend. heredit. & Vlpianus in l. 22. D. ad Trebellian. CONSVLEBAR DE FIDEICOMMISSO, &c. DICEBAM, l. 14. §. 3. D. de aliment. legat. Et: QVAEREBATVR: DIXI, l. 14. D. de vsufruct. leg. l. 18. D. ad L. Falcid. QVAESITVM EST: DIXI, l. 94. D. de leg. 1. l. 44. D. de adquir. possess. CONSVLEBATVR, NVM: RESPONDI, l. 52. §. 1. D. ad legem Aquil. l. 15. D. de publican. CONSVLEBATVR, POSSETNE AGI, l. vlt. D. si quadrup. DOMINVS PVERI CONSVLEBAT, l. 52. §. 2. D. ad L. Aquil. CONSVLEBATVR: RESPONDIT, l. 14. D. de pecul. leg. l. 47. de heredib. instit. CONSVLEBAT: RESPONDI, l. 43. §. vlt. D. de damn. inf. QVIDAM CONSVLVIT, &c. RESPONDI, l. 19. D. ad exhib. l. 57. D. de iudic. l. 9. D. de re iudic. PROPONEBATVR, &, QVAEREBATVR: RESPONDI, l. 76. D. de castrens. pecul.

LXXXVIII. *Formulæ Iurisconsultorum in* RESCRIBENDO & RESPONDENDO *de Iure.*

In solennibus autem verbis, Prudentes cum de iure respondebant, verba hæc habuisse: SECVNDVM EA, QVAE PROPONERENTVR, notum est. Si quis tamen testimonia in promptu habere cupiat, reiiciam eum ad l. 13. §. vlt. & l. 15. pr. l. 16. §. 1. l. 16. §. 2. D. de aliment. legat. l. 34. 36. & 37. D. de vsu & vsufr. legat. l. 25. §. vlt. D. ad L. Falcid. l. 21. D. quæ in fraud. credit. l. 34. D. de pignerat. act. l. 78. pr. & §. 1. D. ad Trebellian. l. 122. §. 1. D. de verb. obligat. l. 22. ad L. Cornel. de fals. l. 92. D. de adquir. hered. l. 24. D. de appellationib. l. 88. §. 1. & §. 2. & §. 4. & §. 9. & §. 11. l. vlt. §. 3. D. de legat. 2. l. 32. l. 35. §. vlt. l. 38. 39. l. 41. §. 1. l. 92. l. 101. & 102. D. de legat. 3. l. vlt. D. de donationib. l. 59. §. 1. D. de manumiss. test. l. 41. §. 2. D. de fideicommiss. libert. l. 26. D. qui, & a quib. l. 38. in fin. D. de liber. caus. l. 23. §. 2. D. de pecul. leg. l. 60. D. de adquir. rer. dom. Interdum: SI, VT PROPONITVR, l. 38. D. de liber. caus. l. 25. §. vlt. D. de liber. & postum.

Alias: RESPONDIT: VERBIS, QVAE PROPONERENTVR, l. 33. D. de vsu & vsufr. leg. l. vlt. D. de dote præleg. Et: EX HIS, QVAE PROPONERENTVR, l. 88. §. 12. D. de leg. 2. RESPONDIT EX VERBIS CONSVLTATIONI INSERTIS, l. 34. de legat. 2.

IN PROPOSITO, l. 18. §. 2. D. de stipulat. seruor. l. 38. §. 1. de solutionib. l. 61. §. 8. D. de furt. l. 9. D. de castrens. pecul. l. 34. D. de neg. gest. IN SPECIE PROPOSITA, l. 81. D. de hered. instituend. IN SPECIE, DE QVA QVAERITVR, l. 39. D. de actionib. empt. l. 87. §. 1. D. de legat. 2.

NIHIL PROPONI, CVR, l. vlt. D. de testamentar. tut. l. 18. & 26. D. de S. C. Silan. l. 40. §. 1. D. de statu lib. l. 8. D. de magistratib. conueniend. l. 41. pr. & §. 3. D. de fideicommiss. libert. l. vlt. D. pro suo l. 120. D. de leg. 1. l. 34. §. 3. D. de legat. 2. l. 32. pr. & §. 7. & l. 33. D. de vsu & vsufr. leg. l. vlt. §. vlt. D. de dote præleg. l. 90. D. de solutionib. l. 61. de heredib. instit. l 41. §. 5. de leg. 3. l. 52. D. de iure dot. NIHIL PROPONI, PROPTER QVOD, l. 4. D. de aliment. legat.

RESPONDIT, NON PROPONI, l. 78. §. 2. D. ad Trebellian. l. 34. §. 6. D. de legat. 2. Alias: RESPONDIT: NIHIL PROPONI, l. 38. §. 4. & §. 7. de leg. 3. NIHIL PROHIBET, l. 34. §. vlt. de legat. 2.

RESPONDIT, EVM CVIVS NOTIO EST, AESTIMATVRVM, l. 15. §. 1. & l. 16. §. 1. D. de aliment. leg. l. 28. §. 3. D. de liberat. leg. l. 14. in fin. D. de dote præleg. l. 69. §. 1. D. de leg. 3. IVDICATVRO AESTIMANDVM, l. 40. §. 7. D. de statu lib. AD IVDICIS OFFICIVM PERTINERE, l. 95. §. vlt. D. ad L. Falcid. 314

Interdum etiam EX FACTO CONSVLTOS se respondere dicebant, l. 52. §. 7. D. pro soc. l. 3. §. 1. D. de minorib. EX FACTO PROPONEBATVR, l. 35. D. heredib. instit. EX FACTO QVAERITVR, l. 43. D. de vulgar. & pup. subst. l. 52. D. de pecul. leg. l. 13. §. 8. D. de adq. poss. EX FACTO QVAEREBATVR, l. 30. D. de negot. gest. EX FACTO INCIDIT SPECIES TALIS, l. 83. D. de leg. 2. l. 22. D. ad L. Falcid. EX FACTO AGITATVM REFERVNT, l. 19. D. de heredib. instit. EX FACTO TRACTATVM EST, l. 17. pr. D. ad Trebellian. l. 39. §. 6. D. de legat. 1. EX FACTO TRACTATVM MEMINI, l. 17. 5. ad Trebellian.

Iuris-

Iurisconsultos autem opiniones suas his verbis enuntiare: EXISTIMO: PVTO: VIDETVR MIHI: MAGIS EST: PROPE EST: nemo est, qui nesciat. Etiam, quæ ab iis definiebantur, his plerumque verbis referuntur: PLACVIT PRVDENTIBVS; &: PLACVIT, vt in l. 31. D. de vulgar. & pup. l. 8. D. de aliment. leg. l. 9. D. ad L. Falcid. l. 3. & l. 41. §. 1. D. de vulgar. l. 47. §. 3. & l. 14. §. vlt. D. de legat. 1. l. 69. §. 2. & l. 76. §. 3. D. de legat. 2. l. 94. D. de legat. 3. l. 23. §. 3. & l. 24. §. 7. D. de fideicommiss. libert. l. 21. D. de liber. caus. l. 1. D. de manumissionib. l. 44. D. de vsucapion. l. 6. §. 1. D. de aqua & aqu. pluu. RECTE PLACVIT, l. 77. §. 14. de legat. 2. MERITO PLACVIT, l. 75. D. de iur. dot.

PLACET, l. 4. D. de liber. & posthum. l. 79. D. de adq. hered. l. 33. D. de legat. 1. l. 14. D. de manumiss. testam. l. 4. §. vlt. D. pro suo. l. 20. D. de his, quæ in fraud. creditor. l. 21. D. de damn. infect. POST MVLTAS VARIETATES PLACET, l. 55. §. 1. D. de leg. 2. OMNINO MIHI NON PLACET, l. 48. §. vlt. D. de legat. 1.

Peculiaria etiam Iurisconsultis sunt hæc: QVAESTIONIS EST: FVIT QVAESTIONIS: SCIO QVAESITVM BELLE: vel: BELLISSIME QVAERITVR; aut: DVBITATVR: HOC IVRE VTIMVR: RECEPTVM EST: VIDEAMVS: VIDENDVM EST: QVOD DICITVR: PONAMVS: FINGAMVS: QVOD VVLGO RESPONDETVR. Quod dictum Iuris studiosis sat est: Ingens enim horum verborum turba passim in Pandectis iacet. Sumenda ea erunt, non colligenda. Tum etiam, ne liber hic in consanguinei sui de Verborum Significationibus possessiones irruat, cautio est.

Ex Iurisconsultorum etiam Formulis *d*), Cicero Epistolis ad Trebat. lib. VII. Familiar. quasdam perstringit: veluti Epist. 17. HOC, *quemadmodum vos scribere soletis in vestris libris*, IDEM Q. CORNELIO VIDEBATVR. Item Epist. 10. IDEM ET MVCIO ET MANILIO PLACEBAT. Alias Ep. 12. eiusdem libri: EGO *tamen Scæuolæ & Testæ* ADSENTIOR. Sic in l. 69. D. de heredib. instit. Proculus: CARTILIO ADSENTIOR. Venuleius in l. 138. D. de verbor. obligationib. post recitatas Sabini & Proculi contrarias opiniones: SED EGO, ait, CVM PROCVLO SENTIO. Celsus in l. 7. in fin. D. de supellect. leg. *Non tamen* A SERVIO DISSENTIO. Vlpianus in l. 1. §. 7. D. de aqu. cotid. *Et Offilius in tota aqua recte eum prohiberi ait:* EGO OFFILIO ADSENTIO. Idem in l. 1. D. de Concubin. CVM ATILICINO SENTIO. Et l. 79. D. de iure dot. ET EGO CVM SERVIO SENTIO. Vlpianus in l. 3. §. 3. D. de adq. poss. *Quidam putant Sabini sententiam veriorem:* QVIBVS CONSENTIO. In l. 12. §. 6. D. quando dies legat. *Ipse quoque*, ait, HVIC SENTENTIAE ACCEDO. Idem in l. 7. D. de oper. libert. *Et ego*, inquit, CELSO ADQVIESCO. Alias: EGO TREBATII SENTENTIAM PROBO, l. 30. D. de testam. tut. Et: LABEONIS SENTENTIAM PROBO, l. 4. D. de instruct. vel instrum. Et: HOC PROBO, l. 39. D. de auro, argent. LABEO PVTAT, QVOD NON IMPROBO, l. vlt. §. vlt. D. de trit. vino & ol. QVOD VERVM PVTO; &: IDQVE VERVM EST; &: QVOD ET VERVM EST, l. 16. de leg. 1. l. 7. D. de trit. vin. l. 3. D. pro suo, l. 6. §. 4. D. de pecul. leg. l. 29. pr. §. 1. & §. seq. D. de leg. 3. QVOD ET VERIVS EST, l. 5. §. 1. D. de leg. 1. l. 21. §. 1. D. de recept. qui arbitr. l. 60. D. de leg. 3. l. 28. D. de adquir. rer. dom. l. 3. D. in quib. caus. pign. *Sabinus existimat:* QVAE SENTENTIA MIHI QVOQVE PLACET, l. 13. de trit. vin. & ol. *Pomponius scribit:* ET ITA EGO QVOQVE PVTO, l. 1. §. 9. D. de collation. bonor. PVTO, SENTENTIAM OFILII VERAM, l. 4. §. 6. D. de doli except. NON EST VERVM, l. 3. §. 3. D. de adq. possess. *Marcianus putat, sed* EGO PROCLIVIOR SVM, VT PVTEM, l. 11. §. 15. D. de legat. 3. Et: ITA LABEONI ET NERVAE PLACET, l. 14. D. de in diem addict. QVOD CASSIO ET PEGASO PLACET, &: SANE EORVM SENTENTIA PROBABILIS EST, l. 11. D. de Iurisdict. omn. iud. ET ITA SERVIO, LABEONI, SABINO, PLACVIT, l. 19. §. 1. D. locat. IVLIANO ET MARCELLO PLACET, l. 1. §. 8. D. de suis & legitim. IDEM NERVA, l. 6. §. 4. D. de pecul. leg. IDEM AQVILA, l. vlt. D. de suspect. tutorib.

LXXXIX. NOMINA *Iurisconsultis*, IN EXEMPLIS PROPONENDIS, *vsitata. Alios* RESPONSA *dandi* SIGNATA. *Et reliqua de responsis & de officio Iurisconsultorum notabilia.*

Mouet etiam me Plutarchus, vt ne silentio transeam ea nomina, quibus Iurisconsulti, exempli caussa vtuntur. Ea sunt: GAIVS, SE- 315
IVS, LVCIVS, TITIVS, MAEVIVS, SEMPRONIVS. Item: MAEVIA, TITIA, SEMPRONIA. Hoc enim ἐν Αἰτίοις p. 271. ille ita notauit: Τοῖς δὲ ὀνόμασι τούτοις, ἄλλως (ita recte vet. Cod. habet) κέχρηνται κοινοῖς οὖσιν,

d) Erat etiam in formulis ICtorum hæc: *de eadem re alio modo. Cic. ad Div. XIII*, 27. ad S. Sulpicium: *Vt Vos in vestris formulis, sic ego in epistolis*, DE EADEM RE ALIO MODO. *Vt enim rite formulam conciperem, de eadem re varios modos, varias conceptiones intentionis proponebam.* Atque hanc formulam fuisse solennem, quando actiones prescriberent intelligitur e *Cic. Fin.* V, 29. qui, *Quæ cum Zeno*, inquit, *didicisset a nostris, vt in actionibus præscribi solet, de eadem re dixit alio modo.* Vnde explicandus haud dubie est locus §. 1. *Inst. de Act.* vbi ait Imperator *& aliis quibusdam modis* v. ad h. l. *Comm. Ian. a Costa*, qui eadem fere repetit in *Prælect.* ad *Cod. tit. de delict. defunctor.* in *Meermann.* V. C. *Thes. Iur. Civ. & Canon.* T. I. p. 718. dixit etiam nonnulla *P. Faber, Semestr. Lib. II. p. m.* 118. quamuis non omnino recte.

ζουσιν, ὥσπερ οἱ Νομικοὶ Γαΐον, Σήιον, καὶ Λούκιον, Τίτιον, καὶ οἱ Φιλόσοφοι Δίωνα καὶ Θέωνα παραλαμβάνουσιν.

Prudentum porro, qui ius publice respondebant, vt Plinius loquitur Epist. 15. lib. VI. Responsa maximae fuisse auctoritatis, nemo ignorat. Priscis quidem temporibus Responsa sua non signabant Iurisconsulti, sed plerumque iudicibus ipsi scribebant, aut testabantur, qui illos consulebant, vt ait Pomponius in l. 2. D. de Orig. Iur. A Iudicibus enim consultos Prudentes, docet l. 3. §. 1. D. de minorib. l. 2. D. de pact. dotalib. Postea inualuit, vt Responsa signata darentur. Quo respexit Seneca lib. VIII. de Benefic. cap. 16. his verbis: *Si tamen, quid sentiam, quaeris, &* *vis* SIGNARI RESPONSVM. Ea vero auctoritate sua valuisse, etiam si ratio non redderetur. idem Seneca Epistola 94. notat. Precibus autem quandoque inserta fuisse Iurisconsultorum Responsa ostendit l. 12. C. de legat. Ab ipsis etiam Imperatoribus in Rescriptis suis ea citabantur, vt apparet ex l. 2. C. de contrah. empt. l. 3. C. de adq. possess. l. 3. C. ad exhib. l. 6. C. de nupt. l. 11. C. de quaestionib. l. 11. C. ad L. Cornel. de fals. l. 16. C. de fideicomm. Lectum quoque fuisse in iudicio Domitii Vlpiani Responsum, Paulus refert in l. 43. D. de actionib. empt. *Praefectis Praetorio suasi*, ait Papinianus in l. 3. §. 3. D. de vsur. *Dixi in Auditorio*, Triphoninus in l. 78. §. 4. D. de iure dot. *Ego quoque in Auditorio publico idem secutus sum*, ait Marcian. in l. 1. §. vlt. D. ne de statu def.

Iurisconsultorum porro partes & munia non RESPONDENDI modo, sed & CAVENDI, & SCRIBENDI verbis explicabantur, vt Cicero pro Muraena c. 9. tradit, & in meis de Verborum, quae ad Ius pertinent, Significatione libris attigi. *e*) In consilium etiam adhibitos a Magistratibus, memini me in libris Selectarum Antiquitatum notare. In consilio fuisse Principibus, constat ex l. 17. D. de iur. patronat. & Lampridio in Alexandro c. 26. & 51. Cui rei argumento est l. vlt. D. si quis a parent. manumiss. Ad testamenta scribenda adhibitos, ostendam suo loco. Monstrasse quoque eos REMEDIA, quibus iis, quorum res erat, succurreretur, documento sunt l. 80. §. vlt. D. ad L. Falcid. l. 66. D. de iur. dot. l. 5. §. 16. D. vt in possess. legator. l. 5. §. 17. D. de oper. nou. nunt. Ac plane Modestinus de Eurematicis librum singularem scripserat.

Hic ego consisto, & mihi ipse iustitium indico, vt a togata ad armatam militiam transeam.

e) Conf. quae dixi in *Hist. Iurisprud. Rom. II*, 2, 4, 8. sqq.

BARN.

BARNABAE BRISSONII
IN CONSISTORIO REGIO CONSILIARII ET IN AMPLISSIMO SENATV PARISIENSI PRAESIDIS
DE
FORMVLIS
ET
SOLENNIBVS POPVLI ROMANI VERBIS
LIBER QVARTVS.

MILITARIBVS Formulis quartus hic liber pollicitatione mea debetur: quod ego quasi æs alienum, bona fide, ad diem & horam, ne appellatus quidem a quoquam, quatenus facere possum, dissoluo. Difficilis est enim solidi huius nominis expediendi ratio, propterea, quod magna earum Formularum, ex quibus integra summa conficienda esset, penuria laboramus. Quam meam excusationem æquos rerum æstimatores accepturos confido, ad quos si qui me forte duriores onerosioresue creditores euocent, iusto sacramento contendam, audiendos non esse, qui a me plura, quam quæ ex veterum auctorum non supina, neque dissoluta lectione redigi potuerint, exigant. Rescripto etiam Diui Pii me tuebor, & cum ex liberalitate mea conueniar, non nisi in quantum facere possum, damnandum me dicam. Aut si porro molesti importunique flagitatores esse pergant, bonam copiam eierabo, nec foro quidem, verum totis bibliothecis cedam.

I. DE SACRAMENTO MILITARI; *& quænam eius ratio fuerit in R. P. libera?*

ORdiar autem a SACRAMENTO MILITARI, quo neque aptius, neque rei propositæ conuenientius principium sumi potest. Primis plane Reipublicæ Romanæ temporibus Sacramento tantum a Tribunis milites rogabantur: ceterum ipsi inter se coniurabant: SE FVGAE ATQVE FORMIDINIS CAVSSA NON ABITVROS, NEQVE EX ORDINE RECESSVROS, NISI CIBI PETENDI, FERIENDIVE HOSTIS, AVT CIVIS SERVANDI CAVSSA. Flacco vero & Varrone Coss. iureiurando Milites fieri cœpere. Auctorem habeo Frontinum lib. IV. Strateg. cap. 1. apud quem tamen in alterius Consulis nomine mendum vt subesse suspicer, Liuius facit, cuius lib. XXII. c. 38. qua parte acta illius anni, qui L. Æmilium Paulum & Terentium Varronem Coss. habuit, recenset, verba sunt hæc: *Milites tunc, quod numquam antea factum erat, iureiurando a Tribunis militum adacti,* IVSSV CONSVLVM CONVENTVROS, NEQVE INIVSSV ABITVROS. *Nam ad eam diem nil præter sacramentum fuerat, & vbi ad decimatum aut centuriatum conuenissent, sua voluntate ipsi inter se Equites decuriati, centuriati pedites, coniurabant,* SESE FVGAE ATQVE FORMIDINIS ERGO NON ABITVROS, NEQVE EX ORDINE RECESSVROS, NISI TELI SVMENDI, AVT PETENDI, AVT HOSTIS FERIENDI, AVT CIVIS SERVANDI CAVS-

CAVSSA. *Id ex voluntario inter ipsos fœdere a Tribunis ad legitimam iurisiurandi adactionem translatum.* Quamquam pro tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi de-
317 dit, omnes in verba iurasse idem Liuius lib. III. cap. 20. scribit, CONVENTVROS SE IVSSV CONSVLIS, NEC INIVSSV ABITVROS, Dionysius quoque Halicarnassius lib. X. p. 475. omnes iurasse refert: τὸν στρατιωτικὸν ὅρκον, Ἀκολουθήσειν τοῖς ὑπάτοις, ἐφ' οὓς ἂν καλῶνται πολέμους, καὶ μήτε ἀπολείψειν τὰ σημεῖα, μήτε ἄλλο πρᾶξαι μηθὲν ἐναντίον τῷ Δήμῳ.

II. IVRISIVRANDI MILITARIS ANTIQVI *Formulæ.*

Formulam certe iurisiurandi, quo Tribunus militaris, cum delectus antiquitus fieret, militesque scriberentur, eos adigebat, huiusmodi fuisse Gellius lib. XVI. Noct. Attic. cap. 4. ex Cincii de Re milit. libro tertio literis prodidit. IN MAGISTRATV C. LAELII C. F. COS. L. CORNEL. P. F. COS. IN EXERCITV, DECEMQVE MILLIA PASSVVM PROPE, FVRTVM NON FACIES DOLO MALO, SOLVS, NEQVE CVM PLVRIBVS, PLVRIS NVMI ARGENTEI, IN DIES SINGVLOS, EXTRA HASTAM, HASTILE, LIGNA, PABVLVM, VTREM, FOLLEM, FACVLAM, SI QVID IBI INVENERIS, SVSTVLERISVE, QVOD TVVM NON ERIT, QVOD PLVRIS NVMI ARGENTEI ERIT, VTI TV AD C. LAELIVM C. F. COS. L. VE CORNELIVM P. F. COS. SIVE AD QVEM EORVM IVS ERIT, PROFERAS, AVT PROFITEBERE, IN TRIDVO PROXIMO, QVIDQVID INVENERIS SVSTVLERISVE DOLO MALO: AVT DOMINO SVO, CVIVM ID CENSERIS ESSE, REDDES, VTI QVOD RECTE FACTVM ESSE VOLES. Cui adfine est quod Polybius lib. VI. pag. 477. scribit: Μετὰ δὲ τὴν στρατοπεδείαν συναθροισθέντες οἱ χιλίαρχοι, τοὺς ἐκ τοῦ στρατοπέδου πάντας ἐλευθέρους ὁμοῦ καὶ δούλους ὁρκίζουσι, καθ' ἕνα ποιούμενοι τὸν ὁρκισμόν. Ὁ δὲ ὅρκος ἐστὶν Μηδὲν ἐκ τῆς παρεμβολῆς κλέψειν, ἀλλὰ κἂν εὕρῃ τι, τοῦτ' ἀνοίσειν ἐπὶ τοὺς χιλιάρχους. Idem lib. X. p. 590. testis est, milites in procinctu solenni iureiurando adactos, SESE NIL QVIDQVAM EX PRAEDA PARTA AVERSVROS, INTERVERSVROSVE ESSE. Περὶ δὲ τοῦ, inquiens, Μηδένα νοσφίζεσθαι μηδὲν τῶν ἐκ τῆς διαρπαγῆς, ἀλλὰ τηρεῖν τὴν πίστιν, κατὰ τὸν ὅρκον ὀμνύουσι πάντες, ὅταν ἀθροισθῶσι πρῶτον εἰς τὴν παρεμβολὴν ἐξιέναι μέλλοντες εἰς τὴν πολεμίαν. Præterea idem auctor lib. VI. p. 467. Tribunos ait, delectu habito postquam per suam quemque legionem militem distribuerint, eligentes vnum ex his maxime idoneum, Ἐξορκίζουσιν, ἦ μὴν πειθαρχήσειν καὶ ποιήσειν τὸ προσταττόμενον ὑπὸ τῶν ἀρχόντων κατὰ δύναμιν. Tum reliquos singulatim procedentes idem iurasse memorat. Dionysius Halicarnassensis lib. XI. p. 532. tradit iurasse eos, Ἀκολουθεῖν ὅπη ἂν ἄγωσιν, eoque sacramento obstrictis fas non fuisse duces deserere. Obligatos etiam eodem iureiurando, NE SIGNA DESERERENT. idem auctor lib. VI. pag. 277. ostendit his verbis: Τῶν γὰρ ἱερῶν ταγμάτων ἔτι κύριος ἦν τοῖς στρατιωτικοῖς ὅρκοις κατειργομένων, καὶ οὐδεὶς ἀπολείπεσθαι τῶν σημείων ἠξίου. τοσοῦτον ἴσχυσεν ὁ τῶν ὅρκων ἐν ἑκάστῳ φόβος. Plane secundo Punico bello aliquot aduersis prœliis exhausta militari iuuentute Romana, cum publice seruos ad propulsandum hostium impetum emi placuisset, eos a Triumuiris, eius rei ergo creatis, adactos iureiurando, STRENVAM SE FORTEMQVE OPERAM DATVROS, QVOAD POENI IN ITALIA ESSENT, Valerius Maximus lib. VII. cap. 6. & Liuius lib. XXII. c. 57. scriptum reliquerunt.

III. IVRISIVRANDI MILITARIS *varie præstiti exempla.*

Scipionem vero Liuius lib. XXII. c. 53. docet, iureiurando a se dato & præstito, alios eodem adegisse in hæc verba, VT EGO REMPVBL. NON DESERAM, NEQVE VLLVM CIVEM ROM. DESERERE PATIAR: SI SCIENS FALLO EX ANIMI MEI SENTENTIA, TVM ME IVPITER OPT. MAX. DOMVM, FAMILIAM, REMQVE MEAM PESSIMO LETHO AFFICIAS. IN HAEC VERBA L. CAECILI IVRES EXPOSTVLO, CETERIQVE QVI ADESTIS: QVI NON IVRAVERIT, IN SE HVNC GLADIVM STRICTVM ESSE SCIAT. Ipsi etiam inter se quandoque milites coniurabant, SE NON NISI VICTORES EX ACIE REVERSVROS. Cuiusmodi iusiurandum instructa iam acie Flauoleio Centurione præeunte præstitum Liuius lib. II. c. 45. refert. Nam cum M. Fabius Consul certum atque decretum sibi esse dixisset non dare signum, nisi victores se redituros ex pugna milites iurassent: *Centurio*, ait, *erat M. Flauoleius inter primores pugnæ flagitator:* VICTOR, *inquit*, M. FABI REVERTAR EX ACIE: SI FALLAT, IOVEM PATREM GRADIVVMQVE *Martem*, *aliosque iratos inuocat Deos. Idem deinceps omnis exercitus in se quisque iurat.* Hoc & Dionysius Halicarnassensis lib. IX. p. 418. narrans de eodem Flauoleio ait, Ξίφος ἀνατείνας ὤμοσε τὸν ἐπιχώριόν τε Ῥωμαίοις καὶ κράτιστον ὅρκον, τὴν ἀγαθὴν ἑαυτοῦ πίστιν, Νικήσας τοὺς πολεμίους ἥξειν εἰς τὴν πόλιν, ἄλλως δ' οὔ. Cæsar lib. III. c. 13. de Bello Ciuili. *Perterrito etiam tum exercitu princeps Labienus procedit*, IVRATQVE, SE EVM NON DESERTVRVM, EVMDEMQVE CASVM SVBITVRVM, QVEMCVMQVE EI FORTVNA TRIBVISSET: HOC IDEM RELIQVI IVRANT LEGATI. *Hos Tribuni militum, Centurionesque sequuntur: atque* IDEM *omnis exercitus* IVRAT. Idem Cæsar lib. III. cap. 87. eiusdem argumenti, de Labieno:

318 bicho: *Hæc cum dixisset*, IVRAVIT SE NISI VICTOREM IN CASTRA NON REVERSVRVM: *reliquosque, vt idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius* IDEM IVRAVIT: *nec vero ex reliquis fuit quisquam, qui iurare dubitaret*, Liuius lib. XXVII. c. 40. delectum a Coss. acriter, intenteque habitum narrans, coloniarum aliquot, quas illic enumerat, iuniores iureiurando adactos scribit, SVPRA DIES TRIGINTA NON PERNOCTATVROS SE ESSE EXTRA MOENIA COLONIAE SVAE, DONEC HOSTIS IN ITALIA ESSET. Bello quoque Macedonico suscepto, Censores, vt delectum adiuuarent, in censu agendo, ad commune omnium ciuium iusiurandum adiecerunt, vt adiurarent hæc, TV MINOR ANNIS SEX ET QVADRAGINTA ES, TVQVE EX EDICTO C. CLAVDII, TIB. SEMPRONII, CENSORVM, AD DELECTVM PRODITO: ET QVOTIESCVMQVE DELECTVS ERIT, QVICVMQVE CENSORES MAGISTRATVM HABEBVNT, SI MILES FACTVS NON ERIS, IN DELECTV PRODIBIS. Auctor Liuius lib. LXIII. c. 14. 15. Ibidemque eosdem Censores causas stipendiis missorum cognouisse: & cuius nondum iusta missio visa esset, ita iusiurandum adegisse scribit, EX TVI ANIMI SENTENTIA, TV EX EDICTO C. CLAVDII SEMPRONII CENSORVM, IN PROVINCIAM MACEDONIAM REDIBIS, QVOD SINE DOLO MALO FACERE POTERIS.

IV. IVRISIVRANDI MILITARIS *conceptio apud* GELLIVM. ΟΡΚΟΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ. IN CONSVLIS VERBA *iurabant milites.*

Militibus autem scriptis, dies, vt ex Cincio Gellius lib. XVI. c. 4. tradit, præfiniebatur, quo ADESSENT, & vt citati Consulibus responderent. Deinde ita concipiebatur iusiurandum, VT ADESSENT, NISI HARVMCE QVAE CAVSA ERIT: FVNVS FAMILIARE FERIAEVE DENICALES (quam vocem imperite Ascensius expunxit & eius loco vindemiales substituit) KALENDAEQVE, QVAE NON, EIVS REI CAVSA IN EVM DIEM COLLATAE SINT, QVO ISTO DIE MINVS IBI ESSET: MORBVS SONTICVS: AVSPICIVM, QVOD SINE PIACVLO PRAETERIRE NON LICEAT: SACRIFICIVMVE ANNIVERSARIVM, QVOD RECTE FIERI NON POSSIT, NISI IPSOS EO DIE IBI SIT: STATVS CONDICTVSVE DIES CVM HOSTE. SI CVI EORVM, HARVMCE QVAE CAVSA ERIT, TVM SE POSTRIDIE QVAM PER EAS CAVSAS LICEBIT, EO DIE VENTVRVM, ADITVRVMQVE EVM, QVI EVM PAGVM, VICVM OPPIDVMVE DELEGERIT.

Atque hæc omnia ὅρκῳ Στρατιωτικῷ nomine continentur apud Dionysium Halicarnassensem lib. X. & Appianum lib. I. Bell. Ciuil. Eoque modo IN CONSVLIS VERBA IVRASSE milites dicebantur. Liuius lib. III. c. 20. *Cum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes* IN VERBA IVRAVERINT. Et mox: *Edicimus, vt omnes, qui* IN VERBA IVRASTIS. Idem lib. VI. c. 2. *Ita vt seniores quoque, quibus aliquid roboris superesset,* IN VERBA SVA IVRATOS, *centuriaret.* Et lib. XXII. cap. 61. *Libertini etiam, quibus liberi essent, & ætas militaris,* IN VERBA IVRAVERANT. Idem lib. XLV. cap. 2. *Socios nauales dato annuo stipendio dimitti, & cum his omnes,* QVI IN CONSVLIS VERBA IVRAVERANT. *f*)

V. SACRAMENTI MILITARIS *ratio* SVB CAESARIBVS, *& Formulæ.*

Fuit hæc SACRAMENTI Militaris, stante Republica, ratio. At vbi ea in Cæsarum potestatem venit, militaribus sacramentis hoc amplius adiectum est, vt Cæsaris salutem omnibus rebus anteferrent. Quod Arrianus lib. III. Epicteti cap. 14. docet his verbis: Τῷ τοιούτῳ τῷ θεῷ ἔδει καὶ ἡμᾶς ὀμνύειν ὅρκον, οἷον στρατιῶται τῷ Καίσαρι. Ἀλλ' ἐκεῖνοι μὲν, τὴν μισθοφορίαν λαμβάνοντες, ὀμνύουσι, Πάντων προτιμήσειν τὴν τοῦ Καίσαρος σωτηρίαν. Et mox: Ἐκεῖ μὲν ὀμνύουσιν αὐτῷ μὴ προτιμήσειν ἕτερον. Eaque de causa Tertullianus in lib. de Corona milit. patrem ac matrem & omnem proximum, sacramento suo eierasse milites notat. Caligulam etiam instituisse, vt sacramentis omnibus adiiceretur: NEQVE ME, LIBEROSQVE MEOS CARIORES HABEO, QVAM CAIVM ET SORORES EIVS, Suetonius in eius vita memoriæ prodidit. Præterea Milites iurasse, MILITIA SE NISI POST COMPLETA STIPENDIA RECESSVROS, Isidorus lib. IX. Etymologiar. c. 3. Seruii, quantum coniicio, in lib. VIII. Æneid. ad v. 1. auctoritate fretus tradit. Denique vbi religione Christiana Populus Romanus imbui cœpit, mutatam fuisse sacramenti militaris formulam ex Vegetio lib. II. cap. 5. didici. *Nam picturis,* ait ille, *in cute punctis, milites scripti, cum matricalis inseruntur, iurare solent. Et ideo* SACRAMENTA *dicuntur.* IVRANT AVTEM PER DEVM ET CHRISTVM, ET SPIRITVM SANCTVM, ET PER MAIESTATEM IMPERATORIS, *quæ secundum Deum generi humano diligenda est, & colenda.* Et mox: IVRANT *autem* MILITES, OMNIA SE FACTVROS, QVAE PRAECEPERIT IMPERATOR: NVMQVAM DESERTVROS MILITIAM: NEC MORTEM RECVSATVROS PRO ROMANA REPVBLICA. Milites vtique in nomen, seu verba Principum iureiurando adactos, Suetonius in Claudio, cap. 9. in Galba, cap. 11. & 16.

f) De Sacramento militari est erudita disputatiuncula *H. R. Schelii* in *Not. ad Polyb. Castramet.* c. 1. p. 170. sqq.

319 & 16. in Othone, cap. 8. in Vitellio, cap. 15. in Vespasiano, cap. 6. Tacitus lib. I. Annal. c. 8. Hist. lib. I. c. 76. & IV. c. 31. & 57. nec non Spartianus in Seuero docent. Cuiusmodi Iurisiurandi formulam quamdam exprimit Ammianus Marcellinus lib. XXI. c. 5. quo loci de Iuliani militibus hæc scribit: *iussique vniuersi* IN EIVS NOMEN IVRARE SOLENNITER, *gladiis ceruicibus suis admotis*, *sub execrationibus diris*, *verbis iurauere conceptis*, OMNES PRO EO CASVS, QVOAD VITAM PROFVDERINT, SI ID NECESSITAS EXEGERIT, PERLATVROS. *Quæ secuti Rectores, omnesque principis proximi, fidem simul religione firmarunt.* Idemque lib. XXVI. c. 7. de turmis aliquot equitum peditumque a Procopio tyranno coactis, *Promissis*, ait, *vberrimis inhiantes, sub exsecrationibus diris*, IN VERBA IVRAVERE PROCOPII, *hanc polliciti pertinaciam*: QVOD EVM SVIS ARMIS DEFENSABVNT. Sic autem, SACRAMENTO ROGARI, & SACRAMENTO DICERE, Milites dicebantur, quo genere loquendi præter Liuium lib. XXIV. c. 53. & XXV. c. 5. vtuntur Seneca Epist. 37. & 66. Plinius lib. X. Epist. 38. & Tacitus Annal. l. I. c. 28. & Hist. lib. IV. c. 31.

VI. DELECTVM HABENDI *ritus.* CITATI *primum*, QVIBVS ESSENT BONA NOMINA. *Citati* RESPONDEBANT, *aut* MORBVM EXCVSABANT.

Enimuero in Delectu habendo *g*), Coss. pro Tribunali sedentes, vel sellis in foro positis, ciuium singulorum nomina citari iubebant, vt ex Liuio lib. II. c. 28. & aliis locis apparet. Citabantur deinde nominatim ac sigillatim. Obseruatum autem, Cicero lib. I. de Diuinat. c. 45. tradit, *vt primus miles fieret bono nomine.* Cuius dicti interpres erit Festus Pompeius, qui in verbo, *Lacus Lucrinus*, ait, *in delectu, vt & in censu, primos, boni ominis gratia, nominatos*, VALERIVM, SALVIVM, STATORIVM. Omina enim, vt ait Ouidius lib. I. Fastor. v. 178. principiis inesse credebant. Eaque gratia primos citabant, quorum nomina bonum aliquem euentum portendebant, qualia erant ea, quæ Valere, Saluos esse, & Stare nec fugere significabant. Citati porro, AD NOMINA RESPONDEBANT. *h*) Quod vel vnus Liuii locus lib. III. c. 41. abunde probat. *Silentio Patrum edicitur delectus: Iuniores, cum sine prouocatione imperium esset*, AD NOMINA RESPONDERVNT. Citati vero interdum morbo sontico se excusabant, verbisque ad id solennibus vtebantur. Liuius lib. VI. c. 22. de quodam, qui ad bellum eligebatur suffragiis populi: *Comitiisque*, IVRARE *parato*, IN VERBA EXCVSANDAE VALETVDINI SOLITA, *consensus populi restiterat.*

VII. CAVSAE EXCVSATIONVM, *& earum cognitio.* NOMINA DEDISSE *quinam dicebantur.*

Interdum emerita stipendia, vacationesue prætexebant. De huiusmodi causis, qui delectum habebant, cognoscere solebant. Liuius lib. III. c. 69. *Cum Consules in concione pronuntiassent*, TEMPVS NON ESSE CAVSAS COGNOSCENDI: *omnes Iuniores, postero die prima luce, in campo Martio adessent*, COGNOSCENDIS CAVSIS *eorum, qui* NOMINA NON DEDISSENT, &c. Idem lib. XXXIV. c. 55. *Nec placere Tribunos pl.* CAVSAS COGNOSCERE, *quo minus ad edictum conueniretur.* Atque adeo in Edicto de Delectu exceptionem appositam, VT NOMINA DARENT, NISI QVIBVS EMERITA STIPENDIA, VEL MORBVS CAVSSAE ESSENT, Liuius lib. XXXIV. c. 55. scribit. *i*) Qui vero nulla excusatione proposita respondebant, HI NOMINA DEDISSE dicebantur: Quo genere loquendi Liuius non semel vtitur.

VIII. EDICTA, *quibus* ADESSE CERTA DIE *iussi, qui nomina dedissent.*

Postquam autem nomina dederant, Edicto plerumque certa die adesse iubeantur: cuiusmodi Edictum Liuius lib. III. c. 20. refert, conceptum in hæc verba, EDICIMVS VT OMNES, QVI IN VERBA IVRASTIS, CRASTINA DIE ARMATI AD LACVM REGILLVM ADSITIS. Eodemque exemplo Annibal apud eumdem Liuium lib. XXI. c. 21. PRIMO VERE, ait, EDICO ADSITIS, VT DIIS BENE IVVANTIBVS, BELLVM INGENTIS GLORIAE PRAEDAEQVE FVTVRVM INCIPIAMVS. Idem lib. IV. c. 22. *Dictator omnes luce prima extra Collinam portam* ADESSE *iubet.* Et hoc erat, DIEM AD CONVENIENDVM EDICERE. Liuius lib. VII. c. 23. *Popilius Cos. exercitu scripto, cum omnes extra portam Capenam* AD MARTIS AEDEM CONVENIRE ARMATOS *iuniores iussisset.* Idem lib. X. cap. 48. *Prius tamen quam exiret*, MILITIBVS EDICTO CORAM IVSSIS CONVENIRE. Et lib. XXII. cap. 11. *Legionibus scriptis*, TYBVR DIEM AD CONVENIENDVM EDIXIT. Et lib. XXIII. c. 21. *T. Sempronius* MILITIBVS DIEM AD CONVENIENDVM EDIXIT. Idem lib. XLII. cap. 48. *Consuli, cui Macedonia prouincia obuenerat*,

g) Leges delectus enarrat *Veget. de re mil. I, 7.* Delectum vero interdum *sacrata lege* habitum apud Volscos & Aequos scribit *Liv.* IV, 26. apud Samnites *Liv.* X, 38.

h) De hac formula v. *I. F. Gronov. Obs. II, 4.*

i) Cum vero causas excusationum magistratus acciperent eorum, qui se immunes a militia esse dicerent, *causas noscere* dicebantur: de qua formula vid. *I. F. Gronov. de Pec. Vet.* IV. 3. p. m. 273. sq.

uenerat, *denuntiatum*, VT EXERCITVI DIEM PRIMAM QVAMQVE DICERET AD CONVENIENDVM. De eadem re ab Imp. Alexandro Seuero Edicta vti proponerentur, demonstrat Spartianus in eius vita his verbis: *Tacebantur secreta bellorum*, *itinerum autem dies publice proponebantur*, *ita vt Edictum penderet ante menses duos: in quo scriptum esset*, ILLA DIE, ILLA HORA, AB VRBE SVM EXITVRVS: ET SI DII VOLVERINT, IN
320 PRIMA MANSIONE MANSVRVS. Cæsar lib. III. de Bello Ciuili, c. 102. *Erat Edictum, Pompeii nomine*, *Amphipoli propositum*, VTI OMNES EIVS PROVINCIAE IVNIORES, GRAECI CIVESQVE ROM. IVRANDI CAVSA CONVENIRENT. Liuius lib. XXXVI. cap. 3. *M. Acilius Cos.* EDIXIT: *vt quos L. Quintius milites conscripsisset*, *& quos sociis nominique Latino imperasset*, *quos secum in prouinciam ire oporteret*, *& Tribuni militum legionis primæ & tertiæ*, VTI OMNES BRVNDVSIVM IDIBVS MAIIS CONVENIRENT.

IX. EVOCATIONIS *vsus & Formula:* QVI VVLT REMPVBL. SALVAM, ME SEQVATVR.

Præter Delectum vero, erat alia Militiæ species, quæ per Tumultum repente suscipiebatur. Donatus in Eunuch. Terentii Act. IV. Sc. 7. v. 5. ad ea verba, *Simalio*, *Dorax*, *Syrisce* SEQVIMINI. *Huiusmodi Militia*, ait, *per Tumultum repente suscipitur*, *& dicitur* EVOCATIO, *vbi dux alloquitur ciues*, QVI REMPVBL. SALVAM VVLTIS, ME SEQVIMINI. Vnde Virgilius sic ait:

Desuetaque bello
Agmina in arma vocat subito, ferrumque retractat.
Ipse vocat pugnas, sequitur tum cetera pubes.

Quæ verba lib. VII. Æneid. v. 693. & 694. habentur. Et ad eum locum Seruius, *Tria sunt*, ait, *vt supra diximus*, *Militiæ genera:* SACRAMENTVM, *in quo vnusquisque miles* IVRAT, SE NON RECEDERE NISI PRAECEPTO CONSVLIS POST COMPLETA STIPENDIA, *id est*, *militiæ tempora*, *scilicet viginti quinque annos.* CONIVRATIO, *quæ fit in Tumultu*, *id est*, *Italico bello & Gallico*, *quandoque vicinum vrbis periculum singulos iurare non patitur*, *vt inter Fabios fuit.* EVOCATIO, *quod genus nunc tangit: nam ad subitum bellum euocabantur. Vnde etiam Consul solebat dicere*, QVI VVLT REMPVBL. SALVAM, ME SEQVATVR. Idem Seruius in princip. lib. VIII. Æneid. ad versum 1.

Vt belli signum Laurenti Turnus ab arce. Apud maiores nostros tria erant Militiæ genera in bellis gerendis: nam aut LEGITIMA *erat* MILITIA: *aut* CONIVRATIO: *aut* EVOCATIO. LEGITIMA *erat* MILITIA *eorum*, *qui singuli iurabant pro Republ. se esse facturos*, *nec discedebant nisi completis stipendiis*, *id est*, *militiæ temporibus: Et* SACRAMENTVM *vocabatur. Aut certe si esset Tumultus*, *id est*, *bellum Italicum*, *vel Gallicum*, *in quibus ex periculi vicinitate erat timor multus*, *quia singulos interrogare non vacabat: qui fuerat ducturus exercitum*, *ibat ad Capitolium*, *& exinde proferens duo vexilla*, *vnum roseum*, *quod pedites euocabat*, *& vnum ceruleum*, *quod erat equitum* (*nam ceruleus color est maris*, *a cuius Deo equum constat inuentum*) *dicebat*, QVI SALVAM VVLT REMPVBL. ME SEQVATVR. *Et qui conuenissent simul iurabant*, *& dicebatur ista militia* CONIVRATIO. Vnde apud Liuium lib. XXII. cap. 3. Scipio consilii rem esse negans, *Irent*, ait, *extemplo armati*, QVI REMPVBL. SALVAM VELLENT. Qua de formula satis superque libro secundo diximus.

X. CENSORVM, *præconi*, VT VIROS VOCARET, *imperantium*, *Formula.*

Iam qui Exercitum Comitiorum Centuriatorum causa imperabat, quibus olim verbis vteretur, supra ex Varrone docui. Eodem Varrone auctore lib. V. de Lingua Lat. c. 9. Censor præconi ita imperabat, VT VIROS VOCARET, QVOD BONVM, FORTVNATVM, FELIX, SALVTAREQVE SIET POPVLO ROM. QVIRITIBVS REIQVE PVBLICAE POPVLI ROM. QVIRITIVM, MIHIQVE COLLEGAEQVE MEO, FIDEI, MAGISTRATVIQVE NOSTRO: OMNES QVIRITES PEDITES, ARMATOS, PRIVATOSQVE CVRATORES OMNIVM TRIBVVM, SI QVIS PRO SE SIVE ALTERO RATIONEM DARI VOLET, VOCA IN LICIVM HVC AD ME. Quo modo VIRI VOCARI dicebantur. Eoque sensu verba hæc accipienda sunt apud Macrobium lib. I. Saturnal. cap. 16. quo loci Varronis verba citat hæc, *Mundus cum patet, Deorum Terrestrium* (sic enim emendandum alias probabo) *atque Inferum quasi ianua patet: Propterea non modo prælium committi*, *verum etiam delectum rei militaris causa habere*, *ad militiam proficisci*, *nauem soluere*, *vxorem liberûm quærendorum causa ducere religiosum est. Vitabant veteres, ad* VIROS VOCANDOS, *etiam dies qui essent notati rebus aduersis: Vitabant etiam feriis*, *sicut Varro in Augurum libris scripsit in hæc verba*, VIROS VOCARE *feriis non oportet:* SI VOCAVIT, *piaculum esto.*

XI. *Quibus verbis* BELLA INDICI AC DENVNTIARI *solebant.* CLARIGATIO.

Verum antequam in aciem milites, qui nomina iam dederunt, sacramentoque rogati sunt, educam, docere necesse est, quibus verbis bella indici denuntiarique solebant. Nec enim, vt Cicero lib. I. Officior. c. 11. scribit, vllum bellum iustum esse credebant, nisi quod, aut REBVS REPETITIS gereretur, aut denuntiatum

tum esset ante, atque indictum. Proinde antequam bella susciperentur, Fetiales ad res repetendas mittebant. k) Varro lib. IV. de Lingua Lat. c. 15. *Fetiales*, ait, *quod fidei publicæ inter populos præerant. Nam per hos fiebat, vt iustum conciperetur bellum* (*& inde desitum*) *& vt fœdere fides pacis constitueretur. Ex his mittebant antequam conciperetur*, QVI RES REPETERENT: *& per hos etiam nunc fit fœdus.*
321 Idem de vita populi Rom. apud Nonium: *Itaque bella & tarde & nulla licentia suscipiebant, quod bellum nullum nisi pium putabant geri oportere, & priusquam bellum indicerent iis, a quibus iniurias factas sciebant, Fetiales legatos* RES REPETITVM *mittebant quatuor, quos Oratores vocabant.* Liuius lib. IV. cap. 30. *Missi tandem Fetiales, nec eorum, cum more patrum iurati* REPETERENT RES, *verba sunt audita.* Et postea, cap. 58. *Eo anno quia tempus induciarum cum Veientibus exierat, per legatos Fetialesque* RES REPETI *cœptæ, quibus venientibus ad finem, legatio Veientium obuiam fuit, petere, ne priusquam ipsi Senatum adissent, Veios iretur: ab Senatu impetratum, quia discordia intestina laborarent Veientes, ne* RES AB IIS REPETERENTVR. Idem lib. VII. c. 6. *De Hernicis consultus Senatus, cum Fetiales* AD RES REPETENDAS *nequicquam misisset.* Et lib. VIII. c. 22. *Fetialibus Palæpolim* AD RES REPETENDAS *missis.* Et eodem libro c. 39. *Quæque res per Fetiales ex fœdere* REPETITAE ESSENT, *secundum ius fasque* RESTITVERENTVR. Idem lib. X. c. 12. *Ad vnum omnes iungendum fœdus cum Lucanis,* RESQVE REPETENDAS *a Samnitibus censent.* Ibidem c. 45. Senatum, Fetiales, ad Phaliscos, AD RES REPETENDAS mittendos, censuisse refert. Idem lib. XXXVIII. c. 45. *Sæpe legatos ante missos,* RES REPETITAS: *postremo, qui bellum indicerent, missos.* Et lib. XLII. c. 25. *Legati* AD RES REPETENDAS *in Macedoniam, renunciandamque amicitiæ Regis missi.* Valerius Maximus lib. II. c. 2. *Qui legati ab Senatu Tarentum* AD RES REPETENDAS *missi.* Cicero pro Sextio c. 26. *Rex amicus, nulla iniuria commemorata, nullis* REPETITIS REBVS, *cum bonis omnibus publicaretur.* Macrobius lib. I. Saturnal. c. 16. *Prœliares autem omnes, quibus fas est* RES REPETERE, *vel hostem lacessere.* Et quia clara voce RES hoc genere per Fetiales REPETEBANTVR, inde CLARIGATIONI nomen: teste Seruio in IX. v. 53. & X. Æneid. Plinius de verbena loquens, lib. XXII. cap. 2. *Hac semper*, ait, *& legati cum ad hostes* CLARIGATVMQVE *mitterentur, vsi: id est* RES RAPTAS CLARE REPETITVM. *Vnus vtique Verbenarius appellatur.* In his verbis etiam lusit Ennius versu isto:

Non ex iure manum consertum, sed mage ferro
REM REPETVNT.

XII. *Formula, qua* RES REPETERENTVR *&* BELLVM INDICERETVR.

Formulam autem, qua res repeterentur, Liuius lib. I. c. 32. exponit his verbis: *Legatus vbi ad fines eorum venit,* VNDE RES REPETVNTVR, *capite velato* (*filum lanæ velamen est*) AVDI IVPITER, *inquit,* AVDITE FINES, (*cuiuscunque gentis sunt, nominat*) AVDIAT FAS. EGO SVM PVBLICVS NVNTIVS POPVLI ROM. IVSTE PIEQVE LEGATVS VENIO, VERBISQVE MEIS FIDES SIT. *Peragit deinde postulata. Inde Iouem testem facit.* SI EGO INIVSTE IMPIEQVE ILLOS HOMINES, ILLASQVE RES DEDIER NVNTIO POPVLI ROM. MIHI EXPOSCO, TVM PATRIAE COMPOTEM ME NVMQVAM SINAS ESSE. *Hæc cum fines supra scandit, hæc quicumque ei primus vir obuius fuerit, hæc portam ingrediens, hæc forum ingressus, paucis verbis carminis concipiendique iurisiurandi mutatis, peragit. Si non deduntur, quos exposcit, diebus tribus & triginta* (*tot enim solennes sunt*) *peractis, ita bellum indicit:* AVDI IVPITER, ET TV IVNO, QVIRINE, DIIQVE OMNES CAELESTES, VOSQVE TERRESTRES OMNES, VOSQVE INFERNI AVDITE. EGO VOS TESTOR, POPVLVM ILLVM (*quicumque est, nominat*) INIVSTVM ESSE, NEQVE IVS PERSOLVERE. SED DE ISTIS REBVS IN PATRIA MAIORES NATV CONSVLEMVS, QVO PACTO IVS NOSTRVM ADIPISCAMVR. Ad hanc Formulam alludere videtur Manlius Torquatus Consul apud eumdem Liuium lib. VIII. c. 5. dum conuersus ad simulacrum Iouis, inquit, AVDI IVPITER HAEC SCELERA, AVDITE IVS FASQVE. Vnde apparet, Rebus Repetitis, nisi eæ redderentur, bellum indici consueuisse. Liuius lib. VII. c. 32. *Patres Fetialibus* AD RES REPETENDAS *missis, belloque,* QVIA NON REDDERENTVR, *solenni more indicto.* Idem lib. X. c. 45. *Huius propinquitas populi acuit curam patribus, vt Fetiales mittendos* AD RES REPETENDAS *censerent:* QVIBVS NON REDDITIS, *ex auctoritate Patrum, iussu Populi, bellum Faliscis indictum est.* Et libro XXXVI. cap. 3. *Amicitiam renunciatam videri, cum, legatis toties* REPETENTIBVS RES, NEC REDDI, *nec satisfieri æquum censuissent.* Seruius in lib. X. Æneid. v. 14. ad verba, *Res rapuisse licebit. Clarigationem exercere, hoc est, per Fetiales bella indicere. Nam veteres,* RES RAPERE *dicebant, etiam si rapinæ nullum crimen exsisteret. Similiter* SATISFACERE, RES REDDERE, *dicebant.* Festus Pomp. RECIPERATIO *est, vt ait Gallus Ælius, cum inter populum & reges, nationesque & ciuitates peregrinas lex conuenit, quomodo per Reciperatores* REDDANTVR RES, RECIPERENTVRQVE, RESQVE PRIVATI INTER SE PERSEQVANTVR. Fetiales certe ad res repetendas ad Samnites missos, nihil aliud quam Samnitem decedere agro Sociorum, ac deducere exer-

k) De Fetialibus est disputatiuncula *Io. Iensii* in *Ferculo litterario.* Scripserunt etiam de *Fetialibus* P. R. Diss. *B. Conradi,* & *Io. Dan. Ritter.* V. Illust.

322 exercitum finibus Lucanis iussisse, Liuius lib. X. cap. 12. refert. Cum vero nuntius Romam ad consulendum rediisset, tum Patres verbis hisce, QVARVM RERVM, &c. quæ supra lib. II. recensuimus, consulebantur. Et vbi maior pars eorum qui aderant, in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu populi fieri solitum, vt Fetialis, quemadmodum Liuius lib. 1. c. 32. ait, *Hastam ferratam, aut sanguineam præustam ad fines eorum ferret, & non minus tribus puberibus præsentibus diceret:* QVOD POPVLI PRISCORVM LATINORVM, HOMINESQVE PRISCI LATINI ADVERSVS POPVLVM ROM. QVIRIT. FECERVNT, DELIQVERVNT, QVOD POPVLVS ROM. QVIRITIVM BELLVM CVM PRISCIS LATINIS IVSSIT ESSE, SENATVSQVE POPVLI ROM. QVIRITIVM CENSVIT, CONSENSIT, CONSCIVIT, VT BELLVM CVM PRISCIS LATINIS FIERET: OB EAM REM EGO POPVLVSQVE ROM. POPVLIS PRISCORVM LATINORVM, HOMINIBVSQVE PRISCIS LATINIS BELLVM INDICO, FACIOQVE. *Id vbi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis* REPETITAE RES, *ac bellum indictum: moremque eum posteri acceperunt.* Hanc belli indicendi formulam Gellius lib. XVI. Noct. Attic. cap. 4. ex Cincii libris paulo aliter conceptam refert. *Cincius, ait, De re militari, Fetialem populi Romani bellum indicentem hostibus, telumque in agrum eorum iacientem, hisce verbis vti scripsit:* QVOD POPVLVS HERMVNDVLVS, HOMINESQVE POPVLI HERMVNDVLI ADVERSVS POPVLVM ROMANVM BELLVM FECERE, DELIQVEREQVE: QVODQVE POPVLVS ROM. CVM POPVLO HERMVNDVLO, HOMINIBVSQVE HERMVNDVLIS BELLVM IVSSIT, OB EAM REM EGO POPVLVSQVE ROM. POPVLO HERMVNDVLO, HOMINIBVSQVE HERMVNDVLIS BELLVM INDICO, FACIOQVE. Quos solennes ritus Dionysius Halicarnassensis lib. II. p. 98. explicat. Nam postquam Fetialium has partes esse dixit, Φυλάττειν, ἵνα μηδένα Ῥωμαῖοι πόλεμον ἐξενέγκωσι κατὰ μιᾶς ἐνσπόνδου πόλεως ἄδικον· ἀρξάντων δὲ παρασπονδεῖν, καὶ τὰ δίκαια αἰτεῖν, πρῶτον λόγῳ, Ἐὰν δὲ μὴ πείθωνται τοῖς ἀξιουμένοις, τότ' ἐπικυροῦν τὸν πόλεμον. Post alia subiicit: Εἷς μὲν ἐκ τῶν εἰρηνοδικῶν (sic Fetiales appellat) ὃν οἱ λοιποὶ προχειρίσαντο, κεκοσμημένος ἐσθῆτι καὶ φορήμασιν ἱεροῖς, ἵνα διάδηλος ᾖ παρὰ τοὺς ἄλλους, εἰς τὰ τῶν ἀδικούντων παρεγίνετο πόλιν. ἐπιστὰς δὲ τοῖς ὁρίοις, τόν τε Δία καὶ τοὺς ἄλλους ἐπεκαλεῖτο θεοὺς, μαρτυρούμενος ὅτι δίκας αἰτῶν ἥκει περὶ τῆς Ῥωμαίων πόλεως· ἔπειτα ὀμόσας, ὅτι πρὸς ἀδικοῦσαν ἔρχεται πόλιν, καὶ ἀρὰς τὰς μεγίστας εἰ ψεύδοιτο ἐπαρασάμενος ἑαυτῷ τε καὶ τῇ πόλει, τότε ἐντὸς ᾔει τῶν ὅρων· ἔπειτα ὅτῳ περιτύχοι, τοῦτον ἐπιμαρτυράμενος, εἴτε τῶν ἀγροίκων, εἴτε τῶν πολιτικῶν εἴη, καὶ τὰς αὐτὰς προσθεὶς ἀρὰς, πρὸς τὴν πόλιν ᾤχετο· κατὰ πρὶν εἰς τὴν πόλιν παρελθεῖν, τὸν πυλωρὸν ἢ τὸν πρῶτον ἀπαντήσαντα ἐν ταῖς πύλαις τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπιμαρτυράμενος; εἰς τὴν ἀγορὰν προῄει· ἐκεῖ δὲ καταστὰς, τοῖς ἐν τέλει περὶ ὧν ἥκοι διελέγετο, πανταχῇ τούς τε ὅρκους καὶ τὰς ἀρὰς προστιθείς. εἰ μὲν οὖν ὑπέχοιεν τὰς δίκας, παραδιδόντες τοὺς ἐν ταῖς αἰτίαις, ἀπῄει τοὺς ἄνδρας ἀπάγων φίλος τε ἤδη γεγονὼς καὶ παρὰ φίλων· εἰ δὲ χρόνον εἰς βουλὴν αἰτήσαιντο, δέκα διδοὺς ἡμέρας παρεγίνετο πάλιν, καὶ μέχρι τῆς αἰτήσεως ἀνεδέχετο· διελθουσῶν δὲ τῶν τριάκοντα ἡμερῶν, εἰ μὴ παρεῖχεν αὐτῷ τὰ δίκαια ἡ πόλις, ἐπικαλεσάμενος τούς τε οὐρανίους καὶ καταχθονίους θεοὺς ἀπῄει, τοσοῦτον μόνον εἰπὼν, ὅτι βουλεύσεται περὶ αὐτῶν ἡ Ῥωμαίων πόλις ἐφ' ἡσυχίας. Quod paulo compendiosius Plutarchus in Numa p. 68. Οἱ δὲ Ῥωμαίων Φητιαλεῖς πολλάκις μὲν ἐβάδιζον ὡς τοὺς ἀδικοῦντας, αὐτοὶ πείθοντες εὐγνωμονεῖν. Ἀγνωμονούντων δὲ, μαρτυράμενοι θεοὺς, καὶ κατευξάμενοι, πολλὰ καὶ δεινὰ καθ' αὐτῶν αὐτοὶ καὶ τῆς πατρίδος, εἰ μὴ δικαίως ἐπεξίασιν, οὕτω κατήγγελλον αὐτοῖς τὸν πόλεμον· Κωλυόντων δὲ τούτων, ἢ μὴ συναινούντων, οὔτε στρατιώτῃ θεμιτὸν, οὔτε βασιλεῖ Ῥωμαίων, ὅπλα κινεῖν. Seruius in lib. IX. Æneid. ad versum 51. f.

Et iaculum intorquens emittit in auras:

Principium pugnæ.

Hoc, ait, de Romana solennitate tractum est. Quum enim volebant bellum indicere, Pater patratus, hoc est Princeps Fetialium, proficiscebatur ad hostium fines: & præfatus quædam solennia, clara voce dicebat se bellum indicere, propter certas causas: aut quia socios læserant: aut quia nec abrepta animalia, nec obnoxios reddiderant. Et hæc CLARIGATIO *dicebatur, a claritate vocis: postquam clarigationem, hasta in eorum fines immissa, indicabatur iam pugnæ principium.* Idem in lib. X. Æn. v. 14. *Ancus Martius quum videret, populum Romanum ardentem amore bellorum plerumque inferre bella gentibus, nulla iusta exstante ratione, & exinde pericula grauia creari, misit ad gentem Æquicolanam, & accepit iura Fetialia, per quæ Bellum indicebatur hoc modo, sicut etiam de Albanis retulit Liuius. Nam si quando hominem vel animalia ab aliqua gente rapta essent populo Romano, tum Fetialibus, id est sacerdotibus, qui faciendis fœderibus præsunt, proficiscebatur etiam Pater patratus, & ante fores stans, clara voce dicebat belli causam: & nolentibus* RES RAPTAS RESTITVERE, *vel auctores iniuriæ tradere, iaciebat hastam; quæ res erat pugnæ principium, & sic licebat more belli* RES RAPERE. CLARIGATIO *autem dicta est, aut a clara voce, qua vtebatur Pater patratus, aut* ἀπὸ τοῦ κλήρου, *hoc est, a sorte.* Ac plane, vt Cicero lib. I. Officior. cap. 11. ait, *Tota belli æquitas Fetiali populi Rom. iure perscripta erat.*

323 XIII. *Iustum piumque bellum. Pia & iusta arma.*

Ex illa autem belli sciscendi decernendique formula, quam Liuius lib. I. c. 32. refert, manauit IVSTI PIIQVE BELLI frequens in veterum auctorum libris Epitheton. Sic enim idem Liuius lib. III. c. 25. *Falsum testem, qui dicendæ causæ innoxio potestatem ademisset,* IVSTO AC PIO BELLO *persequebatur.* Idem lib. IX. c. 8. *Exsoluamus religione populum, si qua obligamur, ne quid diuini humanique obstet, quo minus* IVSTVM PIVMQVE *de integro ineatur bellum.* Idem lib. XXXIII. c. 15. Athenas & in Achaiam legatos missos refert, *qui testarentur sociis,* IVSTO PIOQVE BELLO *se persequuturum Boeotios.* Et lib. XXXIX. cap. 23. *Pro vobis igitur* IVSTVM PIVMQVE *suscepimus* BELLVM. Idem lib. XLII. cap. 47. *Vel vt permitterent, vt aduersus* INIVSTA ARMA PIO IVSTOQVE *se tutarentur* BELLO. Rursus ibidem: *Se neque arte, neque casu, sed collatis cominus viribus,* IVSTO AC PIO BELLO *esse superatum.* Cicero lib. II. de Inuention. c. 23. *Non enim* IVSTE NEQVE PIE *Bellum gessisse.* Suetonius in Galba, c. 10. *Ac subinde Alexandrina nauis Dertosa appulit armis onusta, sine gubernatore, sine nauta aut vectore vllo: vt nemini dubium esset* IVSTVM PIVMQVE, *& fauentibus Diis, bellum suscipi.* Qu. Curtius lib. V. c. 8. *Sed* SI IVSTA AC PIA BELLA *Dii auersantur; fortibus tamen viris licebit honeste mori?* L. Annæus Florus lib. II. c. 19. IVSTA ILLA ET PIA *cum exteris bella.* Lucanus lib. II. v. 539. f.

Nec enim ista vocari
PROELIA IVSTA *decet, patriæ sed vindicis iram.*

PIA QVOQVE ET IVSTA ARMA ex eodem fonte fluxerunt. Apud Liuium lib. XXX. c. 31. Scipio Annibali respondens: *Et tunc,* ait, *Mamertinorum sociorum periculum, & nunc Sagunti excidium nobis* IVSTA AC PIA *induerunt arma.* Apud eumdem lib. IX. cap. 1. C. Pontius Samnitum dux, IVSTVM *est* BELLVM, inquit, *Samnites, quibus necessarium, &* PIA ARMA, *quibus nulla nisi in armis relinquitur spes.* Iusto autem & pio bello iniustum, impium, nefarium opponit Cicero I. in Catilin. Oration. c. 10. & in Diuinatione c. 19. libroque X. Epist. 4. ad Attic. Lucan. lib. I. v. 328. & D. Augustinus lib. IV. de Ciuit. Dei cap. 15. Sic & INIVSTA ARMA dixit Liuius lib. VII.

XIV. *Milites* ARMA CAPERE *iubebantur. Conclamatio:* AD ARMA!

Atque vt ad eas voces, quæ iam instructa acie, eorum, qui exercitibus præerant, ore mittebantur, veniamus, ARMA CAPERE, milites, vbi impetus in hostes faciendus erat, iubebantur. Varro lib. II. de Re rust. cap. 4. *Cum cohortarentur milites,* VT CAPERENT ARMA. Liuius lib. X. c. 35. COS. ARMA CAPERE MILITES IVBET, *& sequi se extra vallum.* Virgilius lib. III. Æneid. v. 234.

Sociis, tunc, ARMA CAPESSANT
Edico.

Silius Italicus lib. VII. v. 527.

Propere CAPERE ARMA *maniplis*
EDICIT.

Et lib. VIII. v. 275.

Ite igitur, CAPITE ARMA VIRI.

Vt vero arma caperent Milites, conclamari consueuisse AD ARMA, AD ARMA, ex his quæ subieci locis planum fiet. Cæsar lib. I. de Bello Ciuili c. 69. *Conclamabatur* AD ARMA, *atque omnes copiæ paucis exceptis præsidio exeunt.* Liuius lib. III. c. 15. *Alternæ voces,* AD ARMA, *&* HOSTES IN VRBE SVNT, *audiebantur.* Eodemque lib. c. 3. *Cursus clamorque vocantium* AD ARMA. Et post: *Perpulerunt, vt* AD ARMA *conclamaretur.* Ibidemque cap. 17. de Valerii Cos. Oratione. *Vltimum Orationis fuit se arma capere, vocare omnes Quirites* AD ARMA. Idem lib. VI. cap. 28. *Ingens in vrbe trepidatio fuit, conclamatumque* AD ARMA. Item libro VII. *Conclamatum* AD ARMA, *concursumque in muros.* Rursus eod. lib. cap. 12. *Conclamatum tamen celeriter* AD ARMA *est.* Et lib. VIII. cap. 37. *Et concursatum, conclamatumque* AD ARMA *est omnibus locis.* Idem lib. IX. cap. 24. *Decurrit inde quanto maxime poterat tumultu,* AD ARMA *&, Pro vestram fidem Ciues, clamitans:* ARX AB HOSTIBVS CAPTA EST, ITE, DEFENDITE. Et lib. X. cap. 32. *Quæstorque ibi L. Opimius Pansa occisus, Conclamatum inde,* AD ARMA. Et lib. XXI. cap. 49. *Et in oppido,* AD ARMA, *conclamatum est.* Et lib. XXIII. cap. 27. *Quem vt adesse tumultuosi nuntii refugientes ex speculis stationibusque attulere,* AD ARMA, *conclamatum.* Idem lib. XXIV. cap. 21. *Simul ad libertatem, simul* AD ARMA *vocantes in Achradinam conuenire iubent.* Et lib. XXV. cap. 21. *Et plerosque ferociter signum vt daret institisse duci,* AD ARMA *vocantes sciret.* Et lib. XXIX. cap. 6. *Aliis exercitibus alios iamque* AD ARMA *pro se quisque vocabat.* Et postea cap. 9. *Velut* AD ARMA *conclamatum esset, concurrerunt.* Iterumque eod. lib. cap. 28. *Velut si vrbem extemplo aggressurus Scipio foret, ita* AD ARMA *est conclamatum.* Et lib. XLI. cap. 26. *Cum vidissent procul venientem hostem* AD ARMA CONCLA- 324
MAVERVNT. Ammianus Marcellinus lib. XXVII. c. 10. *Signis illico fixis ex more, cum vndique* AD ARMA CONCLAMARETVR. Ouidius libro XII. Metamorphos. v. 241.

Certatimque omnes vno ore ARMA, ARMA,
loquuntur.

Horatius lib. I. Carm. Ode 35. v. 15. f.

AD ARMA, *cessantes,* AD ARMA.
Concitet, imperiumque frangat.

L. Annæus Florus lib. II. c. 15. *Comploratum igitur publice statim, & pari voce clamatum est,* AD ARMA.

XV. *Conuocatio* AD SIGNA. *Vt* CONVELLERENT SIGNA, *atque* EFFERRENT, *quandoque imperabatur.*

Atque vt AD ARMA, ita & AD SIGNA quandoque vocabant. Spartianus in Auidio Caſſ. *Non ſtatim &* AD SIGNA EDICI *iuſſit.* Virgilius lib. X. Æneid. v. 258.

Principio ſociis edicit, SIGNA SEQVANTVR.

Porro vbi in aciem exeundum erat, ſigniferis perari a ducibus ſolebat, VT CONVELLERENT, & EFFERRENT SIGNA. Cicero lib. I. de Diuination. c. 35. SIGNA CONVELLI, ET SE SEQVI IVSSIT. Liuius lib. XXII. cap. 3. de Flaminio Coſ. *Hæc ſimul increpans, cum ocyus* SIGNA CONVELLI IVBERET. Et mox: *Cum* SIGNVM *omni vi moliente ſignifero* CONVELLI *nequiret, ei nuntiatum eſſet, conuerſum adnuntium, dixiſſe refert*, ABI, NVNTIA, SIGNVM EFFODIANT, SI AD CONVELLENDVM MANVS PRAE METV OBTORPVERINT. Valerius Maximus lib. I. cap. 6. de eodem Flaminio: *Apud lacum Traſymenum cum Annibale conflicturus cum* CONVELLI SIGNA IVBERET. Silius Italicus lib. III. v. 220.

Extemplo EDICIT CONVELLERE SIGNA.

Et lib. VIII. v. 242.

VELLANTVR SIGNA, *ac diua ducente petamus.*

Idem lib. XII. v. 729.

Caſtris auulſa MOVERE
SIGNA *iubet ductor.*

Et lib. XIII. v. 82.

His fractus ductor CONVELLI SIGNA *maniplis*
Optato lætis abitu IVBET.

Quandoque etiam imperabatur, VT EFFERRENT SIGNA. Liuius lib. XXIV. c. 46. SIGNA EFFERRI CONSVL IVBET. Et lib. XXIX. c. 21. *Tum vocatos in concionem milites Prætor* SIGNA EXTRA VRBEM EFFERRE IVBET. Et lib. XXXIV. cap. 45. *Duæ legiones duabus principalibus portis* SIGNA EFFERRI IVSSAE. Alias vero PROFERRI SIGNA *imperabat.* Liuius libro IX. cap. 2. *Conſul vbi armatos paratosque videt*, SIGNA EXTRA VRBEM PROFERRI IVSSIT. Idem lib. XXII. cap. 42. *Clamor inde ortus, vt* SIGNA PROFERRI IVBERENT, *ducerentque ad perſequendos hoſtes.*

XVI. *Formula:* INFER SIGNVM IN HOSTEM.

Quandoque etiam clamabant, INFER SIGNVM IN HOSTEM. Liuius lib. VI. c. 8. de Camillo, *Signiferum ſecum arreptum in hoſtes rapit*, INFER MILES, *clamitans*, SIGNVM. Idem lib. XXX. cap. 18. *Milites*, ait, *ad* INFERENDA IN HOSTEM SIGNA *hortabantur.* Et lib. XXXV. c. 5. INFERRE *vexillarios* IVSSIT SIGNA. Cæſar lib. II. de Bello Gall. cap. 25. *Reliquos cohortatus milites*, SIGNA INFERRE, ET MANIPVLOS LAXARE IVSSIT. Liuius lib. XLI. c. 4. de L. Altio Tribuno primo ſecundæ legionis. *Sub hæc*, ait, *A. Beculonium ſigniferum ſuum miræ fortitudinis virum*, INFERRE SIGNVM IVSSIT. Apud eumdem Liuium lib. IX. c. 23. Fabius Dictator, FERRE SIGNA IN HOSTEM. Idem lib. XXVII. c. 17. SIGNA FERRE IN VRBEM IVSSIT. Frontinus lib. II. Strategematon. cap. 8. *Sinilius Priſcus Dictator cum* SIGNA LEGIONVM FERRI IN HOSTES PHALISCOS IVSSISSET, *ſigniferum cunctantem occidi imperauit.*

XVII. *Formula:* STATVE SIGNVM.

Vbi vero manendum erat, imperabant ſignifero, STATVERE SIGNVM. Valerius Maximus lib. I. cap. 5. *E præſidio cohortibus redeuntibus Centurio exclamaret*, SIGNIFER STATVE SIGNVM. HIC OPTIME MANEBIMVS. Quod & Liuius libro V. c. 55. ad finem referens, ait: *Cohortes ex præſidiis reuertentes forte agmine forum tranſirent in Comitio exclamauit*, SIGNIFER STATVE SIGNVM, HIC MANEBIMVS OPTIME. Hoc Plutarchus in Camillo p. 145. expreſſit his verbis, Καὶ τὸν φέροντα πρῶτον τὸ σημεῖον, μεγάλῃ φωνῇ προσαγορεύσας ἐκέλευσεν, Αὐτοῦ μένειν, καὶ τὸ σημεῖον τίθεσθαι. Κάλλιστα γὰρ ἐνταῦθα κατακεῖσθαι καὶ μένειν.

XVIII. *Aliæ voces militares:* VT ACCELERARET SIGNIFER, SEQVERETVR MILES: VT SIGNVM DARETVR.

Has etiam Militares voces Liuius lib. III. c. 27. refert, ACCELERA SIGNIFER: SEQVERE MILES. Idem lib. VI. c. 8. narrat in acie clamatum, SEQVERE IMPERATOREM. Apud Cæſarem lib. I. Commentar. de Bello Ciu. cap. 91. *Craſtinus euocatus*, SEQVIMINI ME, inquit. *Manipulares mei qui fuiſtis: & veſtro Imperatori, quam conſtituiſtis, operam date.* Iubebant etiam SIGNVM DARI. Idem Liuius lib. 325
XXIV. cap. 15. SIGNVM DARI *propere iuſſit.* Quin & Milites ab Imperatore duceue ſuo petebant, VT SIGNVM DARET, Liuius lib. II. c. 25. *Nexi omnes*, VT SIGNVM DARET, *clamabant.* Idem lib. XXIV. cap. 14. SIGNVM VT DARET, *ferociter inſtabant.* Et lib. VII. c. 13. *Et undique*, VT SIGNVM DARET, *clamabant.*

XIX. *Formulæ in* CASTRIS MOVENDIS *vſitatæ:* VASA COLLIGERE, CONCLAMARE.

Cum vero caſtra mouenda erant, SIGNA FERRI, VASA COLLIGI iubebantur. Cæſar lib. I. de Bello Gall. c. 39. *Nonnulli etiam Cæſari renuntiabant*, CVM CASTRA MOVERI, AC SIGNA FERRI *iuberet, non fore dicto audientes*

dientes milites. Cicero lib. IV. in Verrem cap. 19. *Ille ex Sicilia* CASTRA IAM MOVERAT, ET VASA COLLEGERAT. Liuius lib. XXI. cap. 47. *Itaque proxima nocte iussis militibus* VASA *silentio* COLLIGERE. Idem lib. XXII. cap. 30. *Signo dato, conclamatur inde*, VT COLLIGANTVR VASA. Et lib. XXIV. c. 16. SIGNVM DEINDE COLLIGENDI VASA DEDIT. Idem lib. XXVII. c. 29. *Si collis, in quem speculatum irent, placuisset*, VASA COLLIGERENT AC SEQVERENTVR. Eodemque lib. c. 49. *Exstinctis ignibus vigilia prima* DATO SIGNO VT VASA COLLIGERENT. Donatus ad ea verba Terentii Phormio. Actu I. Sc. 4. v. 13. *Aliquid conuasassem. Figuratum est*, ait, A COLLIGENDIS VASIS. Quo alludens Seneca Epistola 19. *Incipiamus*, ait, *in senectute* VASA COLLIGERE. Atque hoc modo, CONCLAMARI VASA dicebantur. Cæsar libro I. Commentar. de Bello Ciuili c. 66. *Quo cognito*, SIGNVM DARI *iubet*, & VASA *militari more* CONCLAMARI. *Illi exaudito clamore, veriti, ne noctu*, &c. Idem lib. III. cap. 37. de Scipione: *Et noctu, nec* CONCLAMATIS *quidem* VASIS, *flumen transit*. Et paulo post: cap. 38. *Simulauit sese angustiis rei frumentariæ adductum*, CASTRA MOVERE, VASISQVE, *militari more* CONCLAMATIS, *progressus millia passuum tria*, &c. Idem eodem libro, cap. 75. *Duas in castris legiones reliquit: de quarta vigilia compluribus portis eductas eodem itinere præmisit, paruoque spatio intermisso, vt & militare institutum seruaretur, & ne citissima eius profectio cognosceretur*, CONCLAMARI IVSSIT.

XX. *Fugientes* CONSISTERE *iussi. Milites sese inuicem hortati*, VT HOSTEM FERIRENT.

Fugientes vero milites in prœlio CONSISTERE iubebant. Cæsar lib. III. de Bello Ciuili cap. 69. *Adeo vt cum Cæsar signa fugientium manu prehenderet*, & CONSISTERE *iuberet.*

Ipsi sese inuicem Milites hortabantur, VT HOSTEM FERIRENT. Plutarchus in Marcello p. 302. cum Feretrii Iouis origines discutit, Ἄλλοι δὲ παρὰ τὴν τοῦ πολέμου πληγὴν γεγονέναι τοὔνομα λέγουσι· καὶ γὰρ νῦν ἐν ταῖς μάχαις, ὅτ' ἂν διώκωσι τοὺς πολεμίους πυκνὸν τὸ ΦΕΡΙ, τοῦτ' ἔστι, παῖε, παρεγγυῶσιν ἀλλήλοις. Quod verbum proprium hac in parte locum habuisse testatur clausula illa sacramenti apud Liuium lib. XXII. cap. 38. NISI CIBI PETENDI, HOSTIBVS FERIENDI CAVSA. Annibalis quoque cohortationem ita Ennius, vt est a Cicerone pro Cornelio Balbo cap. 22. relatum, conceperat.

HOSTEM QVI FERIET, *mihi erit Carthaginiensis,*
Quisquis erit.

XXI. *Formula:* VIR VIRVM LEGIT.

Porro inter Militaria verba non infimum locum obtinent hæc, VIR VIRVM LEGIT. *l*) Tacitus lib. I. Histor. c. 18. *Apud frequentem militum concionem Imperatoria breuitate, adoptari a se Pisonem more diui Augusti, & exemplo militari, quo* VIR VIRVM LEGERET, *pronuntiat.* Virgilius lib. X. Æneid. v. 734.

SEQVE VIRO VIR
CONTVLIT, *haud furto melior, sed fortibus armis.*

Idem lib. XI. v. 632.

Implicuere inter se acies, LEGITQVE VIRVM VIR. *m*)

Valerius Flaccus lib. VI. v. 182.

Ille, vbi consertis iunxere frequentia telis
Agmina, VIRQVE VIRVM GALEIS ADFLAVIT *adactis.*

Polybius

l) Id quando faciebant, vt imperarent, vt *vir virum legeret*, milites singulos iubebant legere notos sibi, quorumque virtute confiderent, cum periculum aliquod grauius instaret, atque aliquis casus atrocior vrgeret: quo qui ad expeditionem proficiscerentur a semet ipsis lecti forent, conscii mutuæ virtutis v. *P. Victor. Var. Lect. XVIII*, 19. Atque hæc militia, videtur *sacrata lege* coacta esse, iureiurando prius adactis militibus se optimum quemque lecturos esse. Id videtur subindicare *Liv.* IX, 39. cum de militia Hetruscorum exponit, qua *vir virum lege sacrata* legerit. Ita enim ille: *Hetrusci lege sacrata coacto exercitu, quum vir virum legisset*: quales milites *Liv.* IX, 40. *sacratos* adpellat. *Idem* X, 38. de Samnitibus: *ritu quodam sacramenti vetusto velut initiatis militibus*, delectu per omne Samnium habito noua lege: vt, qui iuniorum non conuenisset ad imperatorium edictum, *quique iniussu abiisset, caput Ioui sacrum esset.* Ex quibus locis intelligi videtur posse *sacramentum* in eiusmodi lectione adhibitum esse, siue iusiurandum, *legemque sacratam* fuisse hanc eius militiæ, vt caput eius Ioui sacrum esset, qui recte officio suo functus non esset. Ac tametsi Liuius de aliis Italiæ populis ibi loquitur, tamen cum etiam apud Romanos in vsu fuerit, vt *vir virum legeret*, sane idem de Romanis videtur colligi posse. Et sane nisi eius militiæ iusta ratio fuisset, quid quæso, causæ esse potuisset vt adhiberetur?

m) Locus *Virgilii* non videtur ad hanc lectionem militarem pertinere quamquam formula inde sumta est. Virgilius enim eo loco de pugna iam commissa agit, adeoque significat singulos vtriusque aciei legisse sibi ex numero hostium, cum quibus dimicarent acriterque congrederentur, aduersarios. Nam tota oratio hæc est: *Tertia sed postquam congressi in prœlia, totas Implicuere inter se acies, legitque virum vir. Tum vero & gemitus morientum* &c.

Polybius lib. VI. p. 467. Τοσούτῳ λαμπρότερος ἦν ὁ κίνδυνος, ὡς ἂν ἐκ τοσούτου πλήθους κατ᾽ ἄνδρα καὶ κατὰ ζυγὸν, οἱονεὶ μονομαχικῆς συνεστώσης περὶ τοὺς ἀγωνιζομένους φιλοτιμίας. In delectu etiam de Samnitibus habito decem nominatos, VT VIR VIRVM LEGERET, Liuius lib. X. c. 38. refert. Cicero pro Milone c. 21. *Nisi ut* VIRVM A VIRO LECTVM *esse diceres.* Eodem genere loquendi etiam in Senatus lectione vtitur Suetonius in Augusto c. 45. (& c. 54.)

XXII. *Mos* IMPERATORVM *ante prœlium* COHORTANDI MILITES ET ADLOQVENDI.

Solenne vtique Imperatoribus fuit, milites suos ante prœlium cohortari, vt eo modo illam animi incitationem atque alacritatem naturaliter innatam omnibus, quæ studio pugnæ incenditur, oratione sua augerent, verbisque, si fieri
632 posset, virtutem adderent. Cicero Philipp. IV. cap. 5. *Faciam igitur,* VT IMPERATORES INSTRVCTA ACIE SOLENT: *quamquam paratissimos milites ad prœliandum videant, vt eos tamen* ADHORTENTVR; *sic ego vos ardentes & erectos ad libertatem recuperandam cohortabor.* Cæsar lib. III. Commentar. de Bello Ciuil. c. 90. *Exercitum cum militari more ad* PVGNAM COHORTARETVR, *suaque in eum perpetui amoris officia prædicaret: inprimis commemorauit, testibus se militibus vti posse, quanto studio pacem petisset.* Idem lib. II. de Bello Gallico cap. 21. *Cæsar necessariis rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decurrit: & ad legionem decimam deuenit. Milites non longiore oratione est hortatus, quam* VTI SVAE PRISTINAE VIRTVTIS MEMORIAM RETINERENT, NEV PERTVRBARENTVR ANIMO, HOSTIVMQVE IMPETVM FORTITER SVSTINERENT. Dio lib. XLVII. p. 401. de Bello Philippensi agens, Παραινέσεις, τοῦτο μὲν ἀθρόοις, τοῦτο δὲ καὶ καθ᾽ ἑκάστους ἀμφοτέρους ἀπὸ τῶν Στρατηγῶν, καὶ ἀπὸ τῶν ὑποστρατήγων τῶν θ ὑπομειόνων ἐγίνοντο, πολλὰ μὲν πρὸς τὸ αὐτίκα τοῦ κινδύνου ἀναγκαῖα.

Hoc vti fieret & quibus verbis, docent Orationes Valerii Cos. & Horatii, apud Liuium lib. III. c. 61. & 62. Mamerci, lib. IV. c. 33. Camilli & Cornelii Coss. lib. VI. c. 7. & 12. Popilii, Valerii, & P. Decii, lib. VII. c. 24. 32. & 35. Q. Fabii lib. IX. cap. 23. Annibalis & Scipionis lib. XXI. c. 40. & 43. Portii Catonis, & Quintii, lib. XXXIV. c. 13. & c. 34. Acilii, lib. XXXVI. c. 17. Cn. Manlii, lib. XXXVIII. c. 17. Æmilii, lib. XLIV. c. 22. Catilinæ, apud Sallustium in bello Catilin. c. 58.

XXIII. ADLOCVTIONIS *formulæ:* QVIRITES, MILITES, COMMILITONES.

Atque vt in vrbanis concionibus, qui cum Populo agebant, QVIRITES eos vocabant: ita qui in castris exercitum alloquebantur, hoc verbo, MILITES, affabantur. Id ex illis Liuii militaribus, quas modo citaui, concionibus liquet. At qui auram popularem militum captabant, iisque blandiri studebant, COMMILITONES appellabant. Suetonius in Iulio cap. 67. *Nec* MILITES *eos, pro concione, sed blandiori nomine,* COMMILITONES *appellabat.* Idem in Galba cap. 20. *Sunt, qui tradant ad primum tumultum proclamasse eum,* QVID AGITIS COMMILITONES? EGO VESTER SVM ET VOS MEI. Sic & a Bruto & Cassio, item ab Octauio milites Συστρατιώτας vocatos Appianus lib. IV. p. 641. & 657. & V. p. 698. de Bellis Ciuilib. ostendit. Eodem nomine compellantur ab Othone, apud Tacitum lib. I. Histor. cap. 37. & in concionibus quas Clodium Albinum, & Maximinos habuisse, Capitolinus, in eorum vitis, in Albino c. 3. & c. 13. & in Maximinis, cap. 18. memoriæ prodidit, vt & in Concionibus Macrini, & Diadumeni, quas Lampridius in Diadumeno c. 1. & sequ. ponit. At Augusto, postquam imperium adeptus est, blandam hanc appellationem displicuisse, Suetonius in eius vita, cap. 15. ita scribit: *Neque post bella ciuilia, aut in concione, aut per edictum vllos militum* COMMILITONES *appellabat, sed* MILITES. *Ac ne a filiis quidem, aut priuignis suis Imperio præditis, aliter appellari passus est: ambitiosius id existimans, quam aut ratio militaris, aut temporum quies, aut sua domusque suæ maiestas postularet.* Auctor Historiæ Miscellæ lib. VII. de eodem Augusto: *Auunculi quoque inuentum vehementer arguebat, qui milites* COMMILITONES *nouo blandoque more appellans, dum affectabat carior fieri, auctoritatem principis emolluerat.*

XXIV. *Probrosa* QVIRITIVM *pro* MILITIBVS *appellatio.*

Per contrarium vero probri ignominiæue caussa Quirites vocabantur. Suetonius in Iulio cap. 70. *Decumanos autem Romæ cum ingentibus minis, summoque etiam vrbis periculo, missionem & præmia flagitantes, ardente tunc in Africa bello, neque adire cunctatus est, quamquam deterrentibus amicis, neque dimittere: sed vna voce, qua* QVIRITES EOS *pro* MILITIBVS *appellarat, tum facile circumegit & flexit, vt ei, Milites se esse, confestim responderint, & quamuis recusantem, vltro in Africam sint secuti.* Plutarchus in Cæsare p. 732. Καὶ κακῶς ἤκουσεν, ὅτι τῶν στρατιωτῶν στασιασάντων, καὶ δύο στρατηγικοὺς ἄνδρας ἀνελόντων, Κοσκώνιον καὶ Γάλβαν, ἐπετίμησε μὲν αὐτοῖς τοσοῦτον, ὅσον ἀντὶ στρατιωτῶν, πολίτας προσαγορεῦσαι, χιλίας δὲ διένειμεν ἑκάστῳ δραχμὰς, καὶ χώραν τῆς Ἰταλίας ἀπεκλήρωσε πολλήν. ἡ δὴ αὐτοῦ διαβολὴ, καὶ ἡ Δολαβέλλα μανία, καὶ ἡ Ἀματίου φιλαργυρία, καὶ μεθύων Ἀντώνιος καὶ Κορφίνιος, τὴν Πομπηΐου σκευαζόμενος

εἰκίαν καὶ μετοικοδομῶν ὡς ἱκανὴν οὐκ οὖσαν. Quod & Lucanus lib. V. versibus expressit, Cæsarem ita loquentem inducens,

Tradite nostra viris, ignaui signa QVIRITES.

Appianus lib. II. Bell. Ciuil. p. 486. *Ἀρχόμενος λέγειν, Πολίτας ἀντὶ Στρατιωτῶν προσεῖπεν, ὅπερ ἐστὶ σύμβολον ἀφειμένων τῆς στρατείας, καὶ ἰδιωτευόντων.* Et hoc est, quod Tacitus lib. I. c. 42. ait: *Diuus Iulius seditionem exercitus verbo vno compescuit.* Quod postea imitatus est Imp. Alexander Seuerus teste Lampridio. Nam milites quidem primum pro concione, COMMILITONES appellauit: Vbi vero fremere eos &
327 tumultum ciere conspexit, CONTINETE, ait, VOCEM *truculentam campo ac bellis necessariam: ne vos hodie omnes vno ore atque vna voce,* QVIRITES, DIMITTAM. *Et incertum, an* QVIRITES: *non enim digni estis, qui vel Romanæ plebis sitis.*

XXV. *Milites sese inuicem* COMMILITONES *appellabant.*

Ipsi plane Milites mutuis sermonibus, COMMILITONES sese appellabant, vt apparet ex Quinctiliano lib. VI. c. 4. Illic enim narratur C. Cassius militi sine gladio decurrenti dixisse, *Heus tu,* COMMILITO, *pugno bene vteris.* Similiterque Augustus, cum ab eo miles nescio quid improbe peteret, veniret contra Martianus, quem suspicabatur & ipsum aliquid iniuste rogaturum. *Non magis,* inquit, *faciam* COMMILITO, *quæ petis, quam quod Martianus a me petiturus est.*

XXVI. EXERCITVM LVSTRANDI *ritus.* SIGNA TRIBVNIS *excubantibus data.*

Porro vti Exercitus lustraretur, tradit Dio lib. XLVII. pag. 399. Formam etiam lustrandæ classis describit Appianus lib. V. Bellorum Ciuil. p. 727. Signum vero, Militiæ more, Tribunis excubantibus datum, Suetonius in Caligula cap. 59. docet, *Alii Sabinum,* inquiens, *submota per conscios Centuriones turba* SIGNVM MORE MILITIAE PETISSE, *& Caio* IOVEM *dante, Chæream exclamasse,* ACCIPE RATVM. Idem in Claudio cap. 42. *Quoties quidem hostem vel insidiatorem vltus esset,* EXCVBITORI TRIBVNO SIGNVM DE MORE POSCENTI, *non temere aliud dedit, quam,*

Ἄνδρα ἐπαμύνασθαι, ὅτε τις πρότερος χαλεπαίνῃ.

Idem in Nerone cap. 9. *Primo etiam imperii die,* SIGNVM EXCVBANTI TRIBVNO DEDIT, OPTIMAM MATREM. Seneca lib. II. In sapient. non cadere iniur. c. 18. de Chærea Tribuno militum. *Huic Caius* SIGNVM PETENTI, *modo* VENERIS, *modo* PRIAPI, DABAT, *aliter atque aliter exprobrans armato mollitiem.* Capitolinus in Pertinace cap. 5. PETENTI SIGNVM *prima die* TRIBVNO, DEDIT, MILITEMVS. Spartianus in Antonino c. 7. SIGNVM TRIBVNO AEQVANIMITATIS DEDIT. Idem in Seuero c. 23. *Iussit deinde,* SIGNVM TRIBVNO DARI, LABOREMVS: *quia Pertinax, quando in imperium adscitus est,* SIGNVM DEDERAT MILITEMVS. Bello vero Pharsalico, *Συνθήματα* data hæc, a Cæsare quidem, *Ἀφροδίτην Νικηφόρον*, a Pompeio vero, *Ἡρακλέα ἀνίκητον*, Appianus lib. II. p. 475. Bellorum Ciuil. refert. Idem lib. V. p. 697. eiusdem argumenti, huius ritum ita exponit: *Καὶ ὁ Λεύκιος ἔπεμπε τοὺς Χιλιάρχους, τὸ Σύνθημα τῷ στρατῷ ληψομένους παρὰ τοῦ Καίσαρος· οἱ δὲ ἔφερον αὐτῷ τὸν ἀριθμὸν τοῦ στρατοῦ, καθὰ καὶ νῦν ἔθος ἐστὶ τὸν αἰτοῦντα τὸ σύνθημα Χιλίαρχον, ἐπιτιθῆναι τῷ βασιλεῖ βιβλίον ἐφήμερον τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ παρόντες. Οἱ μὲν δὴ τὸ σύνθημα λαβόντες,* &c. Plutarchus in Bruto p. 995. *Ἱστοροῦσι, ὅτε τὴν τελευταίαν ἐν Φιλίπποις μαχόμενος ἐξῄει μάχην, Σύνθημα παρ' αὐτοῦ τοῖς στρατιώταις, Ἀπόλλωνα δοθῆναι.* Dio lib. XLVII. p. 402. *Κἀκ τούτου πρῶτον μὲν τὰ Συνθήματα αὐτῆς διῆλθεν ἦν δὲ τοῖς μὲν ἀμφὶ τὸν Βροῦτον, Ἐλευθερία, τοῖς δὲ ἑτέροις, ὃ δήποτε καὶ ἐδόθη.*

XXVII. *Formula, Imperatori renuntiandi* FACTVM ESSE, QVOD IMPERASSET.

Tribuni plane ac Centuriones Imperatori, more militiæ, renuntiantes eius iussa se adimpleuisse, his solennibus verbis vtebantur, FACTVM QVOD IMPERASTI. Suetonius in Tiberio cap. 22. *Tiberius, renuntianti Tribuno,* FACTVM ESSE QVOD IMPERASSET. Idem in Claudio c. 29. de nece consularis viri renuntiante centurione, FACTVM ESSE QVOD IMPERASSET. Cornelius Tacitus lib. I. Annalium c. 6. *Nuntianti Centurioni, vt mos militiæ,* FACTVM ESSE QVOD IMPERASSET. Quod ego eo lubentius adscripsi, vt huius obseruationis auctorem laudem, Iustum Lipsium, Belgii lumen, de cuius laudibus tacere malo, quam pauca dicere. Tesseræ vtique Militaris exemplum præbet Liuius lib. IX. c. 32. cum ait: *quod postquam Consuli nuntiatum est, extemplo* TESSERAM *dari iubet,* VT PRANDEAT MILES, FIRMATISQVE CIBO VIRIBVS, ARMA CAPIAT.

XXVIII. CENSORIAE *in* EQVITVM RECOGNITIONE *formulæ.*

Ac ne quid Lectoris cognitioni desit, quod scientia dignum videatur, operæ pretium est, & hoc loco, extra ordinem licet, Censorias in Equitum recognitione vsurpatas formulas adscribere. Centurias Equitum recognoscentes Censores, citare præconem vnumquemque nominatim iubebant, & si quem nota animaduersioneue

sioneue censoria dignum existimabant, ei, EQVVM VENDERE imperabant. Liuius lib. XXIX. cap. 37. *Equitum deinde census agi coeptus est, & ambo forte Censores equum publicum habebant. Cum ad tribum Polliam ventum esset, in qua M. Liuii nomen erat, & praeco cunctaretur citare ipsum Censorem:* CITA, *inquit Nero,* M. LIVIVM, *& siue ex residua & vetere simultate, siue intempestiua iactatione seueritatis inflatus, M. Liuium, quia iudicio populi esset condemnatus,* EQVVM VENDERE *iussit. Item M.*
328 *Liuius cum ad tribum Narniensem, & nomen collegae ventum est,* VENDERE EQVVM *C. Claudium iussit, duarum rerum caussa: vnius,* QVOD FALSVM ADVERSVS SE TESTIMONIVM DIXISSET: *alterius,* QVOD NON SINCERA FIDE SECVM IN GRATIAM REDIISSET. m) Idem iisdem prope verbis Valerius Maximus lib. II. cap. 9. refert. In equitum vero transuectione, n) hac formula vtebantur, TRADVC EQVVM. Valerius Maximus lib. IV. cap. 1. de Africano Censore: *Centurias recognoscens Equitum, postquam C. Licinium sacerdotem,* CITATVM PROCESSISSE *animaduertit, dixit, se scire illum verbis conceptis peierasse. Proinde si quis eum accusare vellet, vsurum testimonio suo: sed nullo ad id negotium accedente,* TRADVC EQVVM, *inquit,* SACERDOS, AC LVCRI FAC CENSORIAM NOTAM: *ne ego in tuam personam, & accusatoris, & testis, & iudicis partes egisse videar.*

XXIX. *Formula:* MACTE VIRTVTE ESTO.

Sanguinolentis autem ex acie redeuntibus, dici solitum, MACTE VIRTVTE ESTO, Seneca Epistol. 67. auctor est. Cuius formulae complura in Liuio testimonia exstant. Sic enim lib. II. c. 12. *Iuberem,* ait, MACTE VIRTVTE ESSE, *si pro mea patria ista virtus staret.* Idem lib. IV. c. 14. *Tum Dictator,* MACTE VIRTVTE, inquit, C. SERVILI ESTO, *liberata Republ.* Apud eumdem lib. VII. cap. 37. *Decius Tribunus,* MACTI VIRTVTE MILITES ROMANI ESTE. Idem eod. lib. cap. 10. *Tum Dictator Manlio,* MACTE VIRTVTE *ac pietate in patrem, patriamque* T. MANLI ESTO: *Perge, & nomen inuictum, iuuantibus Diis, praesta.* Et lib. X. cap. 40. *Tu quidem* MACTE VIRTVTE *diligentiaque* ESTO. Apud eundem lib. XXII. cap. 49. Aemilius Cos. ad Cornelium Lentulum Trib. militum, *Tu quidem* C. CORNELI MACTE VIRTVTE ESTO. Et lib. XXIII. cap. 15. Marcellus ad Nolanum iuuenem, *Itaque* MACTE VIRTVTE ESTO, inquit, *apud me tibi omnis honos, omneque praemium erit.* Silius Italicus lib. IV. v. 477.

MACTE, O MACTE INDOLE SACRA
Vera Iouis proles.

Et lib. X. v. 278.

MACTE O VIRTVTE PATERNA.

Et lib. XII. v. 257.

MACTE O VIRTVTIS AVITAE.

Victores etiam redeuntes ex pugna Milites clamorem fecisse geminata o litera, Festus Pompeius in verbo, *Ouantes,* tradit.

XXX. Acclamationvm militarivm *exempla.*

Hic Acclamationum Militarium exempla aliquot inserere non erit a proposito alienum. Lampridius in Diadumeno c. 1. post Macrini ad exercitum concionem, qua dixerat, *Videtis commilitones, & me aetatis prouectae, & Diadumenum puerum: quem diu principem, si Dii faueant, habebitis,* &c. acclamatum refert: MACRINE IMPERATOR, DII TE SERVENT. ANTONINE DIADVMENE, DII TE SERVENT, ANTONINVM DIVVM OMNES ROGAMVS. IVPITER OPTIME MAXIME MACRINO ET ANTONINO VITAM. TV SCIS IVPITER, MACRINVS VINCI NON POTEST. ANTONINVM HABEMVS: OMNIA HABEMVS. ANTONINVM NOBIS DII DEDERVNT PATREM. ANTONINVS DIGNVS IMPERIO. *Macrinus Imperator dixit,* HABETE IGITVR, COMMILITONES, PRO IMPERIO AVREOS TERNOS: PRO ANTONINI NOMINE AVREOS QVINOS, ET SOLITAS PROMOTIONES, SED GEMINATAS: DII FACIANT, VT HAEC SAEPIVS FIANT. Et haec quidem acclamatio, DII TE SERVENT, Militibus cum Senatu, Populoque communis fuit. Senatoriam enim fuisse, fidem faciunt acclamationes eae, quas supra lib. II. indidi. In vsu vero fuisse populo, docet Capitolinus in Antonino Pio cap. 3. cum ait: *Huic cum Italiam regeret, Imperii omen factum est his verbis,* AVGVSTE DII TE SERVENT. Vopiscus in Saturnino cap. 9. *Nam vt primum Aegyptii magnam potestatem ad se venisse viderunt, statim clamauerunt,* SATVRNINE AVGVSTE DII TE SERVENT. A militibus vero alias quoque vsurpatam docet Vopiscus in Probo c. 10. his verbis: *Cum ad exercitus nuntius venisset, tum primum*

m) Atque haec nota censoria Equitum dicebatur *adimere equum:* qua ipsi ordine equestri mouebantur. Res satis nota: vti & ea formula, qua Censores ex tribubus rusticis ciues in vrbanam coniiciebant: quod *tribu mouere* dicebatur: & item haec, qua *aerarios facere,* vel in *Caeritum tabulas referre,* ignominiae caussa dicebantur: quas quidem Auctor noster plane omisit. Nobis quidem hoc loco, licet alieno, vel verbo tetigisse sufficiat.

n) Proprie *Transuectio Equitum,* a *Recognitione Equitum,* quae in Censu fiebat, vehementer diuersa erat: postea tamen Census Equitum etiam in Transuectione fieri solitus est v. *Suet. Aug. c.* 38. 39. *Cal. c.* 16. *Claud. c.* 16. Ceterum *Transuectio* erat proprie pompa Equitum solennis in memoriam pugnae apud Regillum locum factae.

primum animus militibus fuit, præuenire Italicos exercitus, ne iterum Senatus principem daret: sed cum inter milites sermo esset, quis fieri deberet, & manipulatim in campo Tribuni eos alloquerentur, dicentes requirendum esse principem aliquem fortem, sanctum, verecundum, clementem, probum, idque per multos circulos, vt fieri assolet, diceretur, quasi diuino nutu vndique ab omnibus acclamatum est, PROBE AVGVSTE DII TE SERVENT. Pertinet ad hoc caput, l. 1. de Veteran. lib. XI. Cod. cuius verba sunt hæc: *Imperator Constantinus cum introisset principia, & salutatus esset a Præfectis, & Tribunis, & viris eminentissimis, acclamatum est,* AVGVSTE CONSTANTINE DEVS TE NOBIS SERVET: VESTRA SALVS, NOSTRA SALVS: VERE DICIMVS, IVRATI DICIMVS. *Adunati veterani exclamauerunt:* CONSTANTINE AVGVSTE, QVO NOS VETERANOS FACTOS, SI NVLLAM INDVLGENTIAM HABEMVS? *Constantinus Augustus dixit:* MAGIS MAGISQVE CONVETERANIS MEIS BEATITVDINEM AVGERE DEBEO, QVAM MINVERE. *Victorinus*
239 *Veteranus dixit:* MVNERIBVS ET ONERIBVS VNIVERSIS LOCIS CONVENIRI NON SINAMVR; *Constantinus Augustus dixit:* APERTIVS INDICA, QVAE SVNT MAXIME MVNERA, QVAE VOS CONTVMACITER GRAVANT. *Vniuersi Veterani dixerunt:* IPSE PERSPICIS. *Constantinus Augustus dixit:* IAM NVNC MAGNIFICENTIA MEA OMNIBVS VETERANIS ID ESSE CONCESSVM PERSPICVVM SIT, NE QVIS EORVM IN VLLO MVNERE CIVILI, NEC IN OPERIBVS PVBLICIS CONVENIATVR, NEC VLLA COLLATIONE, NEC A MAGISTRATIBVS, NEC VECTIGALIBVS, IN QVIBVSCVNQVE NVNDINIS INTERFVERINT, VLLA OB VENDITIONEM PROPONENDAM DARE DEBEBVNT. PVBLICANI QVOQVE (VT ADSOLENT AGENTIBVS SVPPLERE) AB EISDEM VETERANIS AMOVEANTVR. QVIETE POST LABORES SVOS PERENNITER PERFRVANTVR. FISCO NOSTRO QVOQVE EADEM EPISTOLA INTERDIXIMVS, VT NVLLVM OMNINO EX HIS INQVIETARET, SED LICEAT EIS EMERE ET VENDERE, OPTIMIS NEGOTIIS PECVNIAM TRACTARE, ET MERCIMONIA AGITARE: NEC SOLVM INTEGRA BENEFICIA EORVM SVB SECVLI NOSTRI OTIO ET PACE PERFRVANTVR, SED ETIAM NVLLO MVNERE CIVILI, ID EST, CORPORALI SEV PERSONALI, VEL DEPORTATORIO ONERE EOS AFFICI CONCEDIMVS. DAT. KALEND. MAR. CIVITATE BELLOVOCORVM, CONSTANTINO A. VI. ET. CONSTANTIO CAESARE COSS. Capitolinus in Maximo & Balbino c. 3. *Deinde ad Rostra populum conuocarunt, vbi cum orationem de Senatus sententia, & de sua electione habuissent, populus Roman. cum militibus, qui forte conuenerant, acclamauit,* GORDIANVM CAESAREM OMNES ROGAMVS. Has etiam Militares Gratulationes Velleius Paterculus lib. II. commemorat: *At vero militum conspectu eius elicitæ gaudio lacrymæ, alacritasque & salutationis noua quædam exsultatio, & contingendi manum cupiditas, non continentium protinus quin adiicerent,* VIDEMVS TE IMPERATOR, SALVVM RECEPIMVS: *ac deinde,* EGO TECVM IMPERATOR IN ARMENIA, EGO IN RHETIA FVI: EGO A TE IN VINDELICIS, EGO IN PANNONIA, EGO IN GERMANIA DONATVS SVM. Minutius certe Magister Equitum, temere initio certamine cum Annibale, subsidio Fabii Dictatoris conseruatus, cui plebiscito erat æquatus, & ipse eum PATREM appellauit, & a Legionibus suis PATRONVM SALVTARI voluit, vt Valerius Maximus lib. V. cap. 2. cum Liuio lib. XXII. cap. 29. & Plutarcho in Fabio refert.

XXXI. *Varium belli exitum quænam secuta? Ac primum de* PRAEMIIS POST VICTORIAM OBTENTAM, *eorumque distribuendorum formulis.*

Ceterum bellorum varius exitus erat, nec eodem modo finis illis imponebatur. Aut enim vincebantur hostes: aut se dedebant: aut pax cum illis fiebat, fœdusue, amicitia & societas iungebatur. Victorias sequebantur Præmia, Tropæa, Triumphi, de quibus singulis dicam. Quod ad præmia attinet, cæsis fugatisque hostibus, qui fortiter & egregie pugnauerant, ab Imperatore pro concione laudibus, & donis militaribus ornari consueuerant. Liuius lib. V. c. 47. *Luce orta, vocatis classico ad concilium Militibus, ad Tribunos, cum & recte & perperam facto pretium deberetur, Manlius primum* OB VIRTVTEM LAVDATVS, DONATVSQVE *non ab Tribunis solum Militum, sed consensu etiam militari.* Et lib. VII. c. 7. *Et* PRO CONCIONE *Dictator* LAVDIBVS *legati militumque, quorum virtute castra defensa erant, simul audientibus laudes meritas tollit animos, simul ceteros ad æmulandas virtutes acuit.* Ouidius libri II. de Ponto, Elegia I. v. 29.

Atque ita victorem cum magnæ vocis honore
Bellica LAVDATIS DONA DEDISSE VIRIS.

Formula autem Donorum militarium bene meritis dandorum, ex eo, quem adscribam, Valerii loco, manifesta erit. Sic enim lib. VIII. cap. 14. *Nec tacite id Scipio tulit. Nam Equiti,* HABEBIS, *inquit,* DONVM *viri diuitis. Quod vbi ille accepit, proiecto ante pedes Labieni auro vultum demisit. Idem vt audiit Scipionem dicentem,* IMPERATOR TE ARGENTEIS ARMILLIS DONAT, *alacer gaudio abiit.* Formula etiam doni militaris dati exstat apud Silium Italicum lib. XIII. v. 364. apud quem Fuluius pro Tribunali Milonem Lanuuinum corona aurea ita donat:

Lanuuio

Laomedonte generate, inquit, quem sospita Iuno
Dat nobis, Attio, GRADIVI CAPE VICTOR HONOREM,
TEMPORA MVRALI CINCTVS TVRRITA CORONA.

Cicero lib. III. in Verrem, c. 80. ANVLO EST AVREO *scriba donatus*, *& ad eam donationem concio est aduocata*. Et mox: *Quae porro praefatio tuae donationis fuit? illa scilicet vetus, atque imperatoria*, QVANDO TV QVIDEM IN PROELIO, IN BELLO, IN RE MILITARI. *cuius ne mentio quidem de Praetore vlla facta est: an illa?* QVANDOQVIDEM TV NVLLA VMQVAM MIHI IN CVPIDITATE AC TVRPITVDINE DEFVISTI, OMNIBVSQVE IN IISDEM FLAGITIIS MECVM, ET IN LEGATIONE, ET IN PRAETVRA, ET HIC IN SICILIA VERSATVS ES: OB HASCE RES, QVONIAM TE LOCVPLETAVI, HOC ANVLO AVREO DONO. De opt. gen. Orator. *Atque ita praedicaretur*, EVM DONARI VIRTVTIS ERGO. Liuius lib. XXIV. cap. 16. de Volonibus: *Postero die, ait, per Tribunum militum inde deductis,*
330 *concione militum aduocata a Graccho, se peruenerunt. Vbi cum Proconsul veteres milites primum, prout cuiusque virtus, atque opera in ea pugna fuerat*, MILITARIBVS DONIS DONASSET, *tunc, quod ad Volones attineret, omnes, ait*, MALLE LAVDATOS A SE, DIGNOS INDIGNOSQVE, QVAM QVEMQVAM EO DIE CASTIGATVM ESSE. QVOD BONVM, FAVSTVM, FELIXQVE REIPVBLICAE, IPSISQVE ESSET, OMNES EOS LIBEROS ESSE IVBERE.

XXXII. IMPERATORVM CONSALVTATIO.

Vicissim etiam rebus bene gestis Milites duces suos, IMPERATORES appellare, & hoc nomine eos salutare solebant. Cicero lib. II. Epistola 10. ad familiar. *Ita victoria iusta* IMPERATOR APPELLATVS APVD ISSVM, &c. Idem ad App. lib. III. earundem, Epistol. 9. *Quod non fictum est* APPELLATVS IMPERATOR *sum, sed aliis rebus additus*. Plutarchus in Cicerone p. 879. Ἐφ' ᾧ καὶ Αὐτοκράτωρ ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν ἀνηγορεύθη. Cicero Epist. 20. lib. V. ad Atticum: *Castella munitissima, nocturno Pontini aduentu nostro matutino, cepimus, incendimus*, IMPERATORES APPELLATI SVMVS. Caesar lib. II. de Bello Ciuili c. 26. *His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recepit, atque vniuersi exercitus* ACCLAMATIONE IMPERATOR APPELLATVR. Vnde ibidem Curio cap. 32. *Equidem, me Caesaris militem dici volui: vos me* IMPERATORIS NOMINE APPELLASTIS. Idem Caesar lib. III. de bell. Ciu. c. 71. *Pompeius eo praelio* IMPERATOR EST APPELLATVS. *Hoc nomen obtinuit, atque ita se postea* SALVTARI *passus est: sed neque in litteris, quas scribere est solitus, neque in fascibus, insignia laureae praetulit*. Hirtius de Bello Hispanien. cap. 19. *Ita ante diem XI. Calendarum Martii oppido potitus*, IMPERATOR EST APPELLATVS. Appianus lib. V. de Bellis Ciuilibus p. 698. Οἱ δὲ τὸν Καίσαρα πόῤῥωθεν ὡς Αὐτοκράτορα ἠσπάσαντο. Velleius Paterculus lib. II. c. 59. *Ex eo honore sortitus Macedoniam*, APPELLATVSQVE IN EA IMPERATOR. Idem eodem c. 125. de Iunio Blaeso, *Qui post paucos annos Procons. in Africa ornamenta triumphalia, cum* APPELLATIONE IMPERATORIA, *meruit*. Liuius lib. VII. cap. 39. IMPERATOR, *extemplo aduenienis*, APPELLATVS. Idem lib. XXVII. c. 21. *Tum Scipio silentio per praeconem facto, sibi maximum* NOMEN IMPERATORIS *esse dixit*, QVO SE MILITES SVI APPELLASSENT. Tacitus lib. III. cap. 74. *Sed Tiberius pro confecto interpretatus, id quoque Blaeso tribuit, vt* IMPERATOR A LEGIONIBVS SALVTARETVR, *prisco erga duces honore, qui* BENE GESTA REP. *gaudio & impetu victoris exercitus conclamabantur. Erantque plures simul Imperatores: nec super ceterorum aequalitatem: concessit quibusdam & Augustus id vocabulum, ac tunc Tiberius Blaeso*. Idem lib. II. Hist. c. 80. *Egressum cubiculo Vespasianum pauci milites solito assistant ordine, vt legatum salutaturi*, IMPERATOREM *salutauerunt*. Suetonius in Tito cap. 5. de Hierosolymorum oppugnatione: *Caputque cum natali filiae suae, tanto militum gaudio ac fauore, vt in gratulatione*, IMPERATOREM EVM CONSALVTAVERINT. o) Sic Octauium a Lucii, Antoninum, a Domitii Aenobarbi militibus, Imperatores consalutatos Appianus lib. V. Bellor. Ciuil. p. 698. & p. 703. scribit. Hac etiam appellatione, Catilina victo, insignitum Antonium Ciceronis in Consulatu collegam, licet legitimo hostium numero minime caeso, Dio lib. XXXVII. p. 53. ita narrat: Καὶ Αὐτοκράτωρ ἐπὶ τῇ νίκῃ, καίτοι τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πεφονευμένων ἐλάττονος παρὰ τὸ νενομισμένον ὄντος, ἐπεκλήθη. Idem lib. LX. pag. 781. de Claudio: Αὐτοκράτωρ πολλάκις ἐπωνομάσθη παρὰ τὰ πάτρια. Οὐ γὰρ ἐξῆν ἐν οὐδενὶ πλέον ἢ ἅπαξ ἐκ τοῦ αὐτοῦ πολέμου τὴν ἐπίκλησιν ταύτην λαβεῖν. Appianus noro II. Bellor. Ciuil. p. 455. Καὶ ὑπὸ τῆς στρατιᾶς ἐν τοῖς ὅπλοις ἔτι οὔσης, Αὐτοκράτωρ ὑπέστη προσαγορευθῆναι. Ἔστι δὲ τιμὴ τοῖς Στρατηγοῖς τόδε τὸ προσαγόρευμα, παρὰ τῶν στρατῶν, καθάπερ αὐτοῖς ἐπιμαρτυρούντων ἀξίως σφῶν Αὐτοκράτορας εἶναι· καὶ τήνδε τὴν τιμὴν οἱ Στρατηγοὶ πάλαι μὲν ἐπὶ πᾶσι τοῖς μεγίστοις ἔργοις προσίεντο· νῦν δ' ὅρον εἶναι τῇδε τῇ εὐφημίᾳ πυνθάνομαι τὸ μυρίους πεσεῖν. p)

XXXIII.

o) Idem etiam nomen belli ducibus post victoriam a Senatu saepe solebat tribui.

p) Legibus id *militaribus & triumphalibus* cautum fuisse videtur, quia victoriae is honos ab Senatu haberetur, intell. e *Val. Max.* II, 8, 1. Sed haud dubie milites illam legem vix obseruarunt. Ceterum de *legibus triumphalibus*, quibus, qua de victoria, quoque de caussa, triumphus decernendus esset, cautum esset, v. *Perizon. Animadv. Hist. c.* 1. *p.* 229. *sqq.* & *Duker. ad Liv.* XXXI, 6.

Yy

XXXIII. ACCLAMATIONES IN TRIVMPHIS.

Iam Triumphum OB REMPVBL. BENE GESTAM, vel OB RES PROSPERE ET FELICITER GESTAS decretum supra lib. II. docuimus. Imperatori autem Triumphanti, dum per vrbem in Capitolium curru veheretur, acclamari a militibus solitum, IO TRIVMPHE, Varro tradit lib. V. de Lingua Latina c. 7. *Sic Triumphare*, ait, *appellatum, quod cum Imperatore milites redeuntes clamitant per vrbem in Capitolium eunti*, IO TRIVMPHE, IO. Liuius lib. XXIV. c. 10. *Infantem in vtero matris in Marrucinis*, IO TRIVMPHE, *clamasse*. Horatius lib. IV. Carm. Ode 2. v. 49. de Triumpho Augusti,

Tuque dum procedis, IO TRIVMPHE,
Non semel dicemus, IO TRIVMPHE,
Ciuitas omnis, dabimusque diuis
Tura benignis.

Idem libro Epodon Ode 9. v. 21.

IO TRIVMPHE, *tu moraris aureos*
Currus, & intactas boues,
IO TRIVMPHE, *nec Iugurthino parem*
Bello reportasti ducem.

331 Tibullus lib. II. Eleg. 5. v. 119.

Ipse gerens Laurus, Lauro deuinctus agresti
Miles, IO, *magna voce*, TRIVMPHE *canet.*

Ouidius lib. IV. Trist. Eleg. II. v. 51. de Triumpho Germanici agens,

Tempora Phœbea lauro cingentur, IOQVE
Miles, IO, *magna voce*, TRIVMPHE *canet.*

Idem lib. I. Amor. Eleg. 2. v. 33.

Omnia te metuent, ad te sua brachia tendent:
Vulgus, IO, *magna voce*, TRIVMPHE, CANET.

Martialis lib. VII. Epigrammat. 6. v. 7.

Vulgus, IO, *magnos, clamat tibi Roma*, TRIVMPHOS.

Alcimus Auitus lib. VI. ad Fuscinam sororem cap. 6.

Cautius, ac melius, mihi tum laudabere: cum iam
Hostibus euictis, & IO *clamante* TRIVMPHO.

Et hæc vtique, *læta vox*, accipienda est apud Ouidium lib. I. Metamorphos. v. 560. vbi Apollo de lauro loquens,

Tu ducibus, ait, *lætis aderis, cum* LAETA TRIVMPHVM
VOX CANET.

Nam & TRIVMPHVM CLAMARE, in hanc sententiam dicunt Liuius lib. XXI. c. 62. & Silius Italicus lib. XII. v. 742. *Et* TRIVMPHVM PROCLAMARE, Valerius Maximus lib. I. cap. 6. Plane vox hæc, IO, exsultantium est: vnde Ouidius lib. II. de Arte amandi, v. 1.

Dicite IO PAEAN, *& io bis dicite* PAEAN,
Decidit in casses præda petita meos.

Tibullus lib. I. Eleg. I. v. 23.

Agna cadet vobis, quam circum rustica turba
Clamet, IO, *messes & bona vina date.*

XXXIV. CARMINA *in triumphantes* IOCVLARIA. *Admonitio triumphanti facta*, HOMINEM ESSE.

Iocularia vero quædam carmina & dicteria Milites in suos Imperatores triumphantes iacere solebant. Dionysius Halicarnassensis lib. VIII. p. 352. Ἐφεῖται γὰρ τοῖς κατάγουσι τὰς νίκας ἰαμβίζειν καὶ κατασκώπτειν τοὺς ἐπιφανεστάτους ἄνδρας αὐτοῖς στρατηλάτας, ὡς Ἀθήνησι τοῖς πομπευταῖς τοῖς ἐπὶ τῶν ἁμαξῶν πρότερον ἅμα τοῖς σκώμμασι παρεξερχομένοις· νῦν δὲ ποιήματα ᾄδουσιν αὐτοσχέδια. Suetonius in Iulio cap. 49. *Gallico denique triumpho milites eius inter cetera carmina, qualia currum prosequentes ioculariter canunt, etiam vulgatissimum illud pronuntiauerunt:*

GALLIAS CAESAR SVBEGIT; NICOMEDES CAESAREM.
ECCE CAESAR NVNC TRIVMPHAT QVI SVBEGIT GALLIAS,
NICOMEDES NON TRIVMPHAT, QVI SVBEGIT CAESAREM.

Dio lib. XLIII. p. 253. idem referens, Καὶ τὴν, ait, παρὰ τῷ Νικομήδει τῷ τῆς Βιθυνίας βασιλεύσαντι διατριβὴν, ὅτι μειράκιον ποτὲ παρ' ἑαυτῷ ἐγεγόνει, διεκερτόμησαν, ὥστε καὶ εἰπεῖν, ὅτι Καῖσαρ μὲν Γαλάτας ἐδουλώσατο, Καίσαρα δὲ Νικομήδης. Idem Suetonius in Iulio cap. 40. *Ne prouincialibus quidem matrimoniis abstinuisse, vel hoc disticho apparet, iactato æque a militibus per Gallicum triumphum.*

VRBANI SERVATE VXORES, MOECHVM CALVVM ADDVCIMVS:
AVRO IN GALLIA STVPRVM EMISTI, HIC SVMPSISTI MVTVVM.

Velleius Paterculus lib. II. c. 67. *Eoque inter iocos militares qui currum Lepidi Planciique sequuti erant inter exsecrationem ciuium, vsurpabant hunc versum:*

DE GERMANIS, NON DE GALLIS, DVO TRIVMPHANT CONSVLES.

Plinius lib. XIX. cap. 8. *Olus quoque siluestre est trium foliorum, Diui Iulii carminibus præcipue iocis militaribus celebratum. Alternis quippe versibus exprobrauere* LAPSANA SE VIXISSE APVD DYRRACHIVM, *præmiorum parsimoniam cauillantes.* Liuius lib. IV. cap. 53. de C. Valerio Cos. Itaque cum ex SC. vrbem Ouans introiret, alternis inconditi versus militari licentia iactati, quibus Consul increpitus, Menenii nomen celebre laudibus fuit. Idem lib. V. c. 49. de Camillo: Dictator recuperata ex hostibus patria, triumphans in vrbem redit: interque iocos militares, quos inconditos iaciunt, ROMVLVS AC PARENS PATRIAE, CONDITORQVE ALTER VRBIS, haud vanis laudibus appellatur. Idem lib. X. cap. 30. In triumpho Fabii de Gallis

Gallis, celebratam, ait, inconditis carminibus eius victoriam. Et lib. XXXIX. cap. 7. Multi omnium ordinum donati militaribus donis currum sequuti sunt, CARMINAQVE A MILITIBVS ea in Imperatorem DICTA, vt facile appareret in ducem indulgentem ambitiosumque ea dici.

Enimuero qui Triumphanti pone currum adstabat, hoc ei, quemadmodum Tertullianus Apologetico scribit, a tergo suggerebat, RESPICE POST TE: HOMINEM MEMENTO TE. Arrianus libro III. Epicteti cap. 24. Οἷον οἱ τοῖς θριαμβεύουσιν ἐφεστῶτες ὄπισθεν, καὶ ὑπομιμνήσκοντες, Ὅτι ἄνθρωποι εἰσί.

XXXV. TITVLVS IN TRIVMPHO *praelatus.* TABVLAE *a triumphantibus* FIXAE.

Solebat & in Triumpho, Pompae ferculo, praeferri Titulus gesta belli significans. Caesar
332 certe Pontico Triumpho, res a se gestas, hoc breui titulo complexus est, VENI, VIDI, VICI: quae *non belli acta, sed celeriter confecti negotii notam continebant*, vt ait Suetonius in Iulio, cap. 32.

Tabulas etiam ab iis, qui triumphabant, cum indice rerum a se gestarum figi consueuisse, quae Saturniis plerumque versibus conscribebantur, docet Attilius Fortunatianus in Arte. *Apud nostros autem*, inquiens, *in Tabulis antiquis, quas triumphaturi duces in Capitolio* FIGEBANT, VICTORIAEQVE SVAE TITVLVM, *Saturniis versibus prosequebantur, talia reperi exempla. Ex Regilli tabula*, DVELLO MAGNO DIRIMENDO REGIBVS SVBIGENDIS. Et mox: *In Acilii Glabrionis Tabula*, FVNDIT, FVGAT, PROSTERNET MAXIMAS LEGIONES. Donatianus in libro de Metris: *Saturnio metro primum in Italia vsi. Dictum autem a Saturnia vetustissima vrbe Italiae. Hic versus quibusdam videtur obscurus; quia passim & sine cura eo homines vtebantur, maxime tamen Triumphaturi in Capitolio tabulas huiusmodi versibus incidebant. Id est sic:* SVMMAS OPES QVI REGVM REGIAS REFREGIT. Praefationem Triumphi habemus apud Plinium lib. VII. cap. 26. de Pompeio, *Triumphi vero*, ait ille, *quem duxit ad tertium Calend. Octobres M. Messala M. Pisone Coss. praefatio haec fuit:* CVM ORAM MARITIMAM A PRAEDONIBVS LIBERASSET, ET IMPERIVM MARIS POPVLO ROM. RESTITVISSET, EX ASIA, PONTO, ARMENIA, PAPHLAGONIA, CAPPADOCIA, CILICIA, SYRIA; SCYTHIS, IVDAEIS, ALBANIS, IBERIA, INSVLA CRETA, BASTERNIS, ET SVPER HAEC DE REGIBVS MITHRIDATE ATQVE TIGRANE TRIVMPHAVIT. *Summa summarum in illo gloria fuit, vt ipse in concione dixit, cum de suis rebus dissereret*, ASIAM VLTIMAM PROVINCIARVM ACCEPISSE, EANDEMQVE MEDIAM REDDIDISSE.

XXXVI. TROPAEA, *horumque inscriptiones.*

Triumphis Tropaea adiungenda sunt. *q*) Ea cum armorum congerie strui consueuisse, notum est: inscriptionesque additas ostendit Tacitus lib. II. c. 22. *Laudatis*, inquiens, *pro concione victoribus Caesar* CONGERIEM ARMORVM STRVXIT, SVPERBO CVM TITVLO, DEBELLATIS INTER RHENVM ALBIMQVE NATIONIBVS, EXERCITVM TIBERII CAESARIS EA MONIMENTA MARTI ET IOVI ET AVGVSTO SACRAVISSE. Plutarchus in libro de fortuna Rom. p. 318. de Sylla, Καὶ Ῥωμαϊστὶ Φίληξ ὠνομάζετο. τοῖς δὲ Ἕλλησιν οὕτως ἔγραφε. Δούκιος Κερνήλιος Σύλλας Ἐπαφρόδιτος. Καὶ τὰ παρ' ἡμῖν ἐν Χαιρωνείᾳ Τρόπαια καὶ τὰ τῶν Μηθριδατικῶν οὕτως ἐπιγέγραπται. Dio lib. XXXVII. p. 44. de Pompeio, Τρόπαιά δὲ ἄλλα τε πολλά, καὶ καλῶς κεκοσμημένα καθ' ἕκαστον τῶν ἔργων, καὶ τὸ βραχύτατον ἔπεμψε, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἓν μέγα πολυτελῶς κεκοσμημένον, καὶ Γραφὴν ἔχον, Ὅτι τῆς οἰκουμένης ἐστίν. Tacitus libro II. c. 83. de honoribus in Germanicum collatis: *Arcus additi Romae, & apud ripam Rheni & in monte Syriae Amano, cum* INSCRIPTIONE RERVM GESTARVM, AC MORTEM OB REMPVBL. OBIISSE. Plinius lib. III. cap. 20. inscriptionem e Tropaeo Alpium ponit, quae talis est: IMP. CAESARI D. IVL. F. AVGVSTO PONT. MAX. IMP. XIIII. TRIBVNIC. POTESTAT. XVII. S. P. Q. R. QVOD EIVS DVCTV, AVSPICIISQVE GENTES ALPINAE OMNES, QVAE A MARI SVPERO AD INFERVM PERTINEBANT, SVB IMPERIVM P. R. REDACTAE SVNT. Qua in Tabula obseruanda sunt verba haec, DVCTV AVSPICIISQVE, quae solennia fuisse frequens eorum vsus arguit. Liuius lib. XLI. cap. 28. Tabulam refert in aede Matris Matutae positam cum indice hoc, TIB. SEMPRONII GRACCHI CONSVLIS IMPERIO, AVSPICIOQVE, LEGIO, EXERCITVSQVE POPVLI ROM. SARDINIAM SVBEGIT. Velleius Paterculus lib. II. c. 39. *Sed fulgentissimum C. Caesaris opus in iis conspicitur: quippe eius* DVCTV AVSPICIISQVE *infractae, &c.* Liuius lib. X. c. 7. *Numerarentur duces eorum annorum, quibus plebeiorum* DVCTV ET AVSPICIO RES GERI COEPTAE. Idem lib. XXIV. c. 8. *Si stantibus vobis*

q) *Flor. III*, 2. ibique *Duker* tradit nulla tropaea a Romanis statuta. Sed eum refellunt tum exempla ab Auctore nostro laudata, tum tropaea Pompeii in Pyrenaeis montibus posita *Plin. H. N. III*, 3. quorum non semel mentio apud *Strabon. Lib. III. p.* 156. & aliis locis, & tropaeum Caesaris de victo Pharnace apud Zielam *Dio Cass. L. XLII. p.* 207. v. *Perizon Animadu. Hist. c. VI. p.* 213. *Ernest.* V. C. *ad Sueton. Caes.* c. 11.

vobis in aciem armatis, repente deligendi duo Imperatores essent, quorum, DVCTV ET AVSPICIO *dimicaretis?* Et lib. XLI. c. 17. *Ob eas res,* DVCTV AVSPICIOQVE *Tib. Sempronii prospere gestas.* Idem lib. III. cap. 17. *Herdonii* DVCTV AVSPICIOQVE *Rempubl. euersuri estis.* Cicero de Harusp. respons. QVIQVE SVO DVCTV ET IMPERIO *cruento illo atque funesto.* Quæ disiunxit Cornelius Tacitus lib. II. c. 41. inquiens: *Ob recepta signa cum Varo amissa,* DVCTV *Germanici,* AVSPICIIS *Tiberii.*

XXXVII. *Tituli,* SPOLIIS HOSTIVM *inscripti.*

Hostium quoque Spoliis Titulos adscribi consueuisse constat. Ouidius lib. II. de arte amand. v. 743.

Sed quicunque meo superarit Amazona ferro,
INSCRIBAT SPOLIIS, NASO MAGISTER ERAT.

Silius Italicus lib. XV. v. 494.

Pyrenes tumulo, clypeum cum carmine figunt,
HASDRVBALIS SPOLIVM GRADIVO SCIPIO VICTOR.

Liuius lib. IV. c. 20. de Cosso Dictatore: *Spolia in æde Iouis Feretrii, prope Romuli spolia, quæ prima* OPIMA r) *appellata, sola ea tempestate erant, cum solenni dedicatione* DONO FIXIT. Exstat Romæ vetus inscriptio in hæc verba,
333 (apud Gruterum p. XXVI. 11.) P. DECIVS DECII F. PRIMO COS. DE SAMNITIBVS TRIVMPHANS, SPOLIA EX IEIS CERERI CONSECRAVIT, ITERVM TERTIVM CONSVL.

XXXVIII. NVMMIS *post victoriam percussis* CAVSA ADDITA.

Numis autem qui ad rerum præclare gestarum memoriam interdum percutiebantur, causæ adiici solebant. Veluti Numis Augusti, REPVB. CONSERVATA: AEGYPTO CAPTA. ASIA RECEPTA. CIVIBVS SERVATIS. ARMENIA CAPTA. SIGNIS RECEPTIS. CIVIBVS ET SIGNIS MILITARIBVS A PARTHIS RECVPERATIS. In numis Tiberii, CIVITATIBVS ASIAE RESTITVTIS. In Numis Vespasiani, IVDAEA CAPTA. In numis Domitiani, GERMANIA CAPTA. Sic in Numis Neruæ legimus, FISCI IVDAICI CALVMNIA SVBLATA. Item, VEHICVLATIONE ITALIA REMISSA. PLEBI VRBANAE FRVMENTO CONSTITVTO. In numis Traiani: ASSYRIA ET PALESTINA IN POTESTATEM POPVLI ROM. REDACTA.

Coronis quoque ciuicis, aut querceis, quæ in aliquot Augusti, Tiberii, Caii, Claudii, Galbæ, Vitellii, Vespasiani numis exprimuntur, additur, OB CIVES SERVATOS.

Ouidius lib. III. Trist. Eleg. 1. v. 47.

Causa superpositæ scripto testata coronæ,
SERVATOS CIVES *indicat* HVIVS OPE.

XXXIX. DEDITIONIS *Formulæ.*

Iam vt alterum partitionis nostræ membrum exequamur, deditio qua verborum conceptione fieret Liuius lib. I. c. 37. docet, *Rex,* ait, *interrogauit,* ESTISNE VOS LEGATI ORATORESQVE MISSI A POPVLO COLLATINO, VT VOS POPVLVMQVE COLLATINVM DEDERETIS? SVMVS. ESTNE POP. COLLATINVS IN SVA POTESTATE? EST. DEDITISNE VOS, POPVLVM COLLATINVM, VRBEM, AGROS, AQVAM, TERMINOS, DELVBRA, VTENSILIA, DIVINA, HVMANAQVE OMNIA, IN MEAM POPVLIQVE ROM. DEDITIONEM? DEDIMVS. AT EGO RECIPIO. Apud eumdem Liuium lib. VII. c. 31. Campani per legatos his verbis se populo Romano dedunt. QVANDOQVIDEM NOSTRA TVERI ADVERSVS VIM ATQVE INIVRIAM IVSTA VI NON VVLTIS, VESTRA CERTE DEFENDETIS. ITAQVE POPVLVM CAMPANVM, VRBEMQVE CAPVAM, AGROS, DELVBRA DEVM, DIVINA HVMANAQVE OMNIA, IN VESTRAM, PATRES CONSCRIPTI, POPVLIQVE ROM. DITIONEM DEDIMVS, QVIDQVID DEINDE PATIEMVR, DEDITITII VESTRI PASSVRI. Idem lib. IX. c. 9. *An si eadem superbia, qua sponsionem istam expresserunt nobis, Samnites coëgissent nos,* VERBA LEGITIMA DEDENTIVM VRBES, *nuncupare,* DEDITVM POPVLVM ROM. *vos Tribuni diceretis, & hanc* VRBEM, TEMPLA, DELVBRA, FINES, AQVAS, *Samnitium esse?* Sic & DEDITIONIS VERBA accipienda sunt apud Valerium Maximum lib. VI. c. 5. Cuiusmodi formulam sic expressit Plautus Amphitruo. Act. I. Sc. 1. v. 70.

Conuenit, VICTI VTRI SINT EO PROELIO,
VRBEM, AGRVM, ARAS, FOCOS SEQVE VTI DEDERENT.

Et paulo post, v. 100.

Postridie in castra, ex vrbe, ad nos veniunt flentes principes,
Velatis manibus orant, ignoscamus peccatum suum
DEDVNTQVE SE, DIVINA, HVMANAQVE OMNIA, VRBEM ET LIBEROS IN DITIONEM, ATQVE ARBITRATVM CVNCTI THEBANO POPVLO.

Apud Liuium lib. V. c. 27. Legati Faliscorum in Senatum introducti, *Victi,* aiunt, *a vobis & Imperatore Vestro,* DEDIMVS NOS VOBIS. Aduatici vero sese Cæsari dedentes, SE SVAQVE OMNIA, ROMANORVM POTESTATI PERMITTERE dixerunt, vt ipsemet Cæsar lib. II. Commentar. de Bello Gall. cap. 31. scribit.

XL. *Qui se dedebant,* ARMA ABIICERE & TRADERE *iubebantur.*

Plane

r) De spoliis opimis egregia est disputatio *Perizon. Animaduers. Hist. c. VII. p. 243. sqq.*

Plane qui se dedebant, ARMA ABIICERE, & TRADERE, iubebantur. Cæsar lib. III. Commentar. de Bello Ciu. c. 98. postquam Pompeianos de deditione, missis legatis, agere cœpisse dixit, addit: *Cæsar prima luce omnes eos, qui in monte consederant, ex superioribus locis in planitiem descendere, atque* ARMA PROIICERE *iussit. Quod vbi sine recusatione fecerunt, passisque palmis proiecti ad terram, flentes, ab eo* SALVTEM *petierunt: consolatus, consurgere iussit.* Et mox: *Militibusque suis iussit, ne qui eorum violarentur: ne quid sui desiderarent.* Idem lib. III. de Bello Gall. c. 21. Sontiatum deditionem narrans, *Legatos*, ait, *ad Crassum mittunt:* SEQVE IN DEDITIONEM VT RECIPIAT, *petunt. Qua re impetrata,* ARMA TRADERE *iussi, faciunt.* Idem lib. II. c. 31. narrat, Aduaticos sese Cæsari dedentes rogasse eum, ne se armis spoliaret, propterea quod fere omnes finitimos inimicos haberent, a quibus se defendere, traditis armis, non possent. Ad quæ Cæsar respondit cap. 32. *Se magis consuetudine sua, quam merito eorum ciuitatem conseruaturum, si prius quam* ARIES
334 MVRVM ATTIGISSET, SE DEDISSENT: SED DEDITIONIS NVLLAM ESSE CONDITIONEM, NISI ARMIS TRADITIS. Et libro VII. cap. 40. *Hedui manus tendere,* DEDITIONEM *significare,* ET PROIECTIS ARMIS, *mortem deprecari incipiunt.* Liuius lib. XL. c. 41. *Montanorum Ligurum ab A. Posthumio vineæ cæsæ, frumentaque deusta, donec cladibus omnibus belli coacti, in* DEDITIONEM VENERVNT, ARMAQVE TRADIDERVNT. Idem lib. VI. cap. 8. *Volsci* ABIECTIS ARMIS SESE DEDIDERVNT. Quin etiam Numantinis, de deditione agentibus, a Scipione responsum, Appianus ἐν Ἰβηρικῇ p. 309. refert: *Δεῖν αὐτοὺς ἐγχειρίσαι τὰ κατὰ σφᾶς, καὶ σὺν ὅπλοις παραδοῦναι τὴν πόλιν.* Tandem cum ii fame propemodum enecti sese dedidissent, iussisse Scipionem ait, p. 310. *αὐτοὺς τῆς μὲν ἡμέρας ἐκείνης συνενεγκεῖν τὰ ὅπλα ἔνθα συνέταξε, τῆς δ᾽ ἐπιούσης προσελθεῖν εἰς ἕτερον χωρίον.* Apud eumdem ἐν Λιβυκῇ p. 34. Publ. Cornelius, non esse in societatem & amicitiam assumendos Carthaginienses: sed in deditionem accipiendos, his verbis censet: *Ἀλλ᾽ ἐπιτρεψάτωσαν ἡμῖν αὐτοὺς νόμῳ νενικημένων, ὡς πολλοὶ σφᾶς ἐπέτρεψαν.* Et mox: *ὅταν δὲ παραδῶσιν αὐτοὺς, καὶ τὰ ὅπλα παρελώμεθα, καὶ τὰ σώματα ἐφ᾽ ἡμῖν γένηται, καὶ πεισθῶσιν, ὅτι μηδὲν αὐτοῖς ἐστὶν ἴδιον.*

XLI. PACTIONIS *in deditione factæ exempla.*

Pactionis autem in deditione factæ exemplum habemus apud Liuium libro XXII. c. 52. his verbis: *Ceterum ab omnibus labore, vigiliis, vulneribus etiam fessis maturior ipsius spe* DEDITIO EST FACTA. *Pacti,* VT ARMA ATQVE EQVOS TRADERENT, IN CAPITA ROMANA TRECENIS NVMMIS QVADRIGATIS, IN SOCIOS DVCENIS, IN SERVOS CENTENIS: ET VT EO PRETIO PERSOLVTO, CVM SINGVLIS ABIRENT VESTIMENTIS. Idem lib. XXIII. cap. 15. de Nuceria, ab Annibale obsessa. *Eam cum aliquandiu circumsedisset, sæpe vi, sæpe solicitandis nequicquam nunc plebe, nunc principibus, fame demum* IN DEDITIONEM ACCEPIT: *Pactus,* VT INERMES CVM SINGVLIS ABIRENT VESTIMENTIS. *Deinde, vt qui a principio mitis omnibus Italicis, præter Rom. videri vellet,* PRAEMIA ATQVE HONORES IIS, QVI REMANSISSENT, AC MILITARE VELLENT SECVM, *proposuit.*

Hirtius de bello Hispanien. cap. 17. Catonem Lusitanum se dedentem huiusmodi apud Cæsarem verba fecisse commemorat: VICTI ET DESERTI A POMPEIO, TVA VIRTVTE SVPERATI, SALVTEM A TVA CLEMENTIA DEPOSCIMVS: PETIMVSQVE, VT QVALEM TE GENTIBVS PRAESTITISTI, SIMILEM IN CIVIVM DEDITIONE PRAESTES. Idem alio eiusdem libri loco c. 19. *Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Cæsarem adierunt,* SI SIBI VITAM CONCEDERET, SESE INSEQVENTI DIE OPPIDVM ESSE DEDITVROS. *Quibus respondit,* SE CAESAREM ESSE, FIDEMQVE PRAESTATVRVM. Appianus ἐν Λιβυκῇ p. 81. *Οἱ δὲ τὰς ἱκετηρίας λαβόντες, ἐδέοντο τοῦ Σκιπίωνος περὶ μόνης συνθέσθαι σωτηρίας, τοῖς ἐθέλουσιν ἐπὶ τῷδε τῆς Βύρσης ἐξιέναι.*

XLII. IN FIDEM SESE DEDENDI ET IN FIDEM RECIPIENDI *Formulæ. Vox:* SALTEM.

Interdum autem nihil pacti hostes, in fidem populi Rom. sese dedebant: quod fecisse Ligures a Popilio Cos. fusos Liuius lib. XLII. c. 8. refert. Ita, FIDEI SE, NON POTESTATI COMMITTERE dicebantur: quæ diuersa facit Valerius Maximus lib. VI. cap. 5.

Seruius in II. Æneid. auctor est, Imperatores, cum in fidem transfugas recipiebant, his verbis vsos, QVISQVIS ES, NOSTER ERIS, eoque allusisse Virgilium v. 148. cum ait:

> QVISQVIS ES, *amissos hinc iam obliuiscere Graios:*
>
> NOSTER ERIS.

Idem Seruius in IV. Æneid. v. 327. SALTEM: *Sermo tractus a captiuo, qui cum frequenter ab hostibus captaretur, dicebat:* SVBLATIS OMNIBVS SALVTEM CONCEDE. *Inde per Synæresin hic natus est sermo, vt in contemptu rerum multarum petito aliquo,* SALTEM *dicas.*

XLIII. HOSTIBVS *eos* DEDENDI *ritus, quos Senatus dedendos censuerat.*

Hostibus vero vti dederentur ii, quos Senatus dedendos censuerat, exponit Liuius lib. IX. c. 10. in hunc modum: *Prægressi Fetiales, vbi ad portam venere, vestem detrahi pacis sponsoribus iubent: manus post tergum vinciri. Cum apparitor verecundia maiestatis, Posthumium laxius vinciret,* QVIN TV, *inquit,* ADDVCIS LORVM, VT IVSTA FIAT DEDITIO? *Tum vbi in cœtum Samnitium & ad Tribunal ventum Pontii est, A. Cornelius Aruina Fetialis ita verba fecit:* QVANDOQVIDEM HICE HOMINES INIVSSV POPVLI ROM. QVIRITIVM FOEDVS ICTVM IRI SPOPONDERVNT, ATQVE OB EAM REM NOXAM NOCVERVNT, OB EAM REM, QVO POPVLVS ROM. SCELERE IMPIO SIT SOLVTVS, HOSCE HOMINES VOBIS DEDO.

335 XLIV. FOEDERVM *Formulæ,* FETIALIVM *præfatio & ritus.*

Hinc ad Fœderum formulas castra nobis mouenda sunt. In fœdere autem ineundo certa fuisse, ex *Fetiali* iure, verba adhibita, ostendit Tranquillus in Claudio cap. 25. *Cum regibus*, inquiens, *fœdus in foro icit, porca cæsa, ac veterum* FETIALIVM PRAEFATIONE ADHIBITA. Ea præfatio qualis fuerit, ex his Liuii, quæ sequuntur, verbis illucescit. Sic enim ille lib. I. c. 24. de Fœdere inter Tullum Hostilium & Albanos percusso agens, *Fœdera*, ait, *alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia fiunt. Tum ita factum accepimus, nec vllius vetustior fœderis memoria est. Fetialis regem Tullum ita rogauit:* IVBESNE ME, REX, CVM PATRE PATRATO POPVLI ALBANI FOEDVS FERIRE? *Iubente rege,* SAGMINA, *inquit,* TE, REX, POSCO. *Rex ait,* PVRAM TOLLITO. *Fetialis ex arce graminis herbam puram attulit: postea regem ita rogauit:* REX, FACISNE ME TV REGIVM NVNTIVM POPVLI ROM. QVIRITIVM, VASA, COMITESQVE MEOS? *Rex respondit,* QVOD SINE FRAVDE MEA POPVLI ROM. QVIRITIVM FIAT, FACIO. *Fetialis erat M. Valerius: is Patrem Patratum Sp. Fusium fecit, verbena caput capillosque tangens (pater patratus ad iusiurandum patrandum, id est sanciendum fit fœdus) multisque id verbis, quæ longo effata carmine non operæ est referre, peragit: Legibus deinde recitatis,* AVDI, *inquit,* IVPITER, AVDI PATER PATRATE POP. ALBANI, AVDI TV POPVLVS ALBANVS, VT ILLA PALAM PRIMA POSTREMA EX ILLIS TABVLIS, CERAVE RECITATA SVNT, SINE DOLO MALO, VTIQVE EA HIC HODIE RECTISSIME INTELLECTA SVNT: ILLIS LEGIBVS POPVLVS ROM. PRIOR NON DEFICIET. SI PRIOR DEFEXIT, PVBLICO CONSILIO, DOLO MALO, TV ILLO DIE IVPITER POPVLVM ROM. SIC FERITO, VT EGO HVNC PORCVM HODIE FERIAM: TANTOQVE MAGIS FERITO, QVANTO MAGIS POTES POLLESQVE. *Id vbi dixit, porcum saxo silice percussit.* Quem ritum etiam duobus aliis locis idem auctor perstrinxit: Libro quidem IX. cap. 5. in hunc modum: *Quid enim sponsionibus in fœdere opus esset, aut obsidibus, vbi* PRECATIONE RES TRANSIGITVR, PER QVEM POPVLVM FIAT, QVOMINVS LEGIBVS DICTIS STETVR, VT EVM ITA IVPITER FERIAT, QVEMADMODVM A FETIALIBVS PORCVS FERIATVR. Idem lib. XXX. c. 43. *Fetiales cum in Africam ad fœdus feriendum ire iuberentur, ipsis postulantibus S. C. in hæc verba factum est,* VT PRIVOS LAPIDES, SILICES, PRIVASQVE VERBENAS, SECVM FERRENT, VT PRAETOR ROMANVS HIS IMPERARET, VT FOEDVS FERIRENT. *Illi Prætorem Sagmina poscerent: herbæ id genus ex arce sumptum dari Fetialibus solet.*

XLV. *Formula* IVRISIVRANDI *in firmandis fœderibus.*

Formulam etiam iurisiurandi, quo Fœdera firmabantur, Polybius lib. III. p. 180. eleganter explicat. *Τὸν δὲ ὅρκον ὀμνύειν ἔδει τοιοῦτον. Επὶ μὲν τῶν πρώτων Συνθηκῶν Καρχηδονίους μὲν, τοὺς θεοὺς τοὺς πατρώους. Ρωμαίους δὲ διὰ λίθον, κατά τι παλαιὸν ἔθος· ἐπὶ δὲ τούτων τὸν Αρην, καὶ τὸν Ενυάλιον. Εστὶ δὲ τὸ διὰ λίθου τοιοῦτον· Λαβὼν εἰς τὴν χεῖρα λίθον ὁ ποιούμενος τὰ ὅρκια περὶ τῶν Συνθηκῶν, ἐπειδὰν ὀμόσῃ, δημοσίᾳ πίστει λέγει τάδε· Ευορκοῦντι μὲν ποιεῖν τ' ἀγαθά· Ει δ' ἄλλως διανοηθείην τὶ, ἢ πράξαιμι πάντων ἄλλων σωζομένων, ἐν ταῖς ἰδίαις πατρίσιν, ἐν τοῖς ἰδίοις νόμοις, ἐπὶ τῶν ἰδίων βίων, ἱερῶν, τάφων ἐγὼ μόνος ἐκπέσοιμι οὕτως, ὡς ὅδε λίθος νῦν. Καὶ ταῦτ' εἰπὼν ῥίπτει τὸν λίθον ἐκ τῆς χειρός.* Seruius in XII. Æneid. v. 13. ad verbum, *Concipe fœdus. Concipe*, ait, *id est, conceptis verbis.* CONCEPTA AVTEM VERBA *dicunt iurandi formulam, quam vobis transgredi non licet.* Et certe *ἐν συνθήκαις· θεοὺς ἐγγυητὰς* factos *τῶν ὁμολογιῶν*, Dionysius Halicarnasseus lib. IV. scribit. p. 172.

XLVI. FOEDERVM. ANTIQVORVM *exempla.*

Antiquissimum autem litterarum monumentis proditum Fœdus est, cum populis Latinis ictum, cuius leges Tarquinium Priscum conscripsisse, Dionysius Halicarnasseus lib. IV. pag. 171. commemorat. Id cum persona eius extinctum, Turnus Herdonius, apud eundem Dionysium lib. IV. pag. 183. contendebat, propterea quod eo cautum non esset, vt ad eius posteros transiret. Vetustissimum est & id Fœdus, quod regibus expulsis populo Rom. Porsena dedit: quo

quo nominatim comprehensum fuisse, NE FERRO NISI IN AGRICVLTVRA VTERENTVR, Plinius lib. XIV. c. 4. scribit. Huic adiungam fœdus, quod Sp. Cassio & Posthumio Cominio Coss. ictum cum Latinis populis Liuius lib. II. c. 33. refert. Cuius idem auctor lib. VII. cap. 12. meminit, his verbis: *Sed inter multos terrores solatio fuit pax Latinis petentibus data, & magna vis militum ab iis*, EX FOEDERE VETVSTO, *quod multis intermiserant annis, accepta*. Id, FOEDVS LATINVM, in vetustis auctoribus vocatur: ex quo Festus Pompeius hoc caput citat, PECV-
336 NIAM QVI NANCITOR (id est nactus erit) HABETO: ETSI QVID PIGNORIS NANCISCITVR SIBI HABETO. Alia eius capita Dionysius Halicarnasseus lib. VI. p. 415. his verbis enuntiat. *Ἐγένοντο δὲ ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ καὶ πρὸς τὰς τῶν Λατίνων πόλεις ἁπάσας Συνθῆκαι καιναὶ μεθ' ὅρκων, ὑπὲρ εἰρήνης καὶ φιλίας*, &c. Et mox: *Ἦν δὲ τὰ γραφέντα τοιάδε ἐν ταῖς Συνθήκαις. Ῥωμαίοις καὶ ταῖς Λατίνων πόλεσιν ἁπάσαις εἰρήνη πρὸς ἀλλήλους ἔστω, μέχρις ἂν οὐρανός τε καὶ γῆ τὴν αὐτὴν στάσιν ἔχωσι. καὶ μήτε αὐτοὶ πολεμείτωσαν πρὸς ἀλλήλους, μήτ' ἄλλοθεν πολεμίους ἐπαγέτωσαν, μήτε τοῖς ἐπιφέρουσι πόλεμον ὁδοὺς παρεχέτωσαν ἀσφαλεῖς· βοηθείτωσάν τε τοῖς πολεμουμένοις ἁπάσῃ δυνάμει, λαφύρων τε καὶ λείας τῆς ἐκ τοῦ πολέμου κοινὸν τὸ ἴσον λαγχανέτωσαν μέρος ἀμφότεροι· Τῶν τε ἰδιωτικῶν συμβολαίων αἱ κρίσεις ἐν ἡμέραις γιγνέσθωσαν δέκα, παρ' οἷς ἂν γένηται τὸ συμβόλαιον· ταῖς δὲ Συνθήκαις ταύταις μηδὲν ἐξέστω προσθεῖναι, μήτε ἀφελεῖν ἀπ' αὐτῶν, ὅτι ἂν μὴ Ῥωμαίοις τε καὶ Λατίνοις ἅπασι δοκῇ. Ταύτας μὲν δὴ Ῥωμαῖοι τε καὶ Λατῖνοι συνέθηκαν πρὸς ἀλλήλους ὀμόσαντες καθ' ἱερῶν.* Idem libro VIII. p. 363. capita quædam ex hoc fœdere attingit, narrans Romanos auxilii, quod ab illis Latini postulabant, inopes permisisse illis, *τὴν ἑαυτῶν στρατιὰν καταγράφειν, καὶ ἡγεμόνας τῆς δυνάμεως ἰδίους, ἐκπέμπειν τε ὅσην ἂν αὐτοὶ ἐκπέμψωσι δύναμιν. Ἐν γὰρ ταῖς Συνθήκαις, αἷς ἐποιήσαντο πρὸς αὐτοὺς περὶ φιλίας, ἀπόρρητον ἦν τούτων ἑκάτερον.*

Porro quinque inter populum Romanum, & Carthaginiensem, a regibus exactis ad vsque belli secundi Punici, quod Annibalis ductu & auspicio Carthaginienses gesserunt, tempus, inita fœdera, Polybius lib. III. p. 177. recenset. Prius quidem Bruto & Horatio Coss. ictum in hæc verba: *Φιλίαν εἶναι Ῥωμαίοις καὶ τοῖς Ῥωμαίων συμμάχοις, καὶ Καρχηδονίοις καὶ τοῖς Καρχηδονίων συμμάχοις. Μὴ πλεῖν Ῥωμαίους μήτε τοὺς Ῥωμαίων συμμάχους ἐπέκεινα τοῦ καλοῦ ἀκρωτηρίου, ἐὰν μὴ ὑπὸ χειμῶνος ἢ πολεμίων ἀναγκασθῶσιν. ἐὰν δέ τις βίᾳ κατενεχθῇ, μὴ ἐξέστω αὐτῷ μηδὲν ἀγοράζειν, μηδὲ λαμβάνειν μηδὲν, πλὴν ὅσα πρὸς πλοίου ἐπισκευὴν ἢ πρὸς ἱερά. (Ἐν πένθ' ἡμέραις δὲ ἀπαλλαττέσθωσαν οἱ καταρμισθέντες.)* Quæ vtique clausula parenthesi inclusa in Græco quidem codice deest, sed eam ego ex interpretatione, quam Polybius subiicit, addendam censui. Sequitur: *Τοῖς δὲ κατ' ἐμπορίαν παραγινομένοις, μηδὲν ἔστω τέλος, πλὴν ἐπὶ κήρυκι ἢ γραμματεῖ. Ὅσα δ' ἂν τούτων παρόντων πραθῇ δημοσίᾳ πίστει, ὀφειλέσθω τῷ ἀποδομένῳ. Ὅσα γ' ἂν ἢ ἐν Λιβύῃ, ἢ ἐν Σαρδόνι πραθῇ. ἐὰν Ῥωμαίων τις εἰς Σικελίαν παραγίγνηται, ἧς Καρχηδόνιοι ἐπάρχουσιν, ἴσα ἔστω τὰ Ῥωμαίων πάντα. Καρχηδόνιοι δὲ μὴ ἀδικείτωσαν δῆμον Ἀρδεατῶν, Ἀντιατῶν, Λαυρεντίνων, Κιρκαιατῶν, Ταρρακινητῶν, μηδ' ἄλλον μηδένα Λατίνων, ὅσοι ἂν ὑπήκοοι. Ἐὰν δέ τινες μὴ ὦσιν ὑπήκοοι, τῶν πόλεων ἀπεχέσθωσαν· ἂν δὲ λάβωσι, Ῥωμαίοις ἀποδιδότωσαν ἀκέραιον, φρούριον μὴ ἐνοικοδομείτωσαν ἐν τῇ Λατίνῃ· ἐὰν ὡς πολέμιοι εἰς τὴν χώραν εἰσέλθωσιν, ἐν τῇ χώρᾳ μὴ ἐννυκτερευέτωσαν.*

Alterius fœderis verba hæc fuisse idem Polybius eodem lib. p. 179. scribit: *Φιλίαν εἶναι Ῥωμαίοις καὶ τοῖς Ῥωμαίων συμμάχοις καὶ Καρχηδονίων, καὶ Τυρίων καὶ Ἰτυκέων δήμῳ καὶ τοῖς τούτων συμμάχοις. Τοῦ καλοῦ ἀκρωτηρίου, Μαστίας, Ταρσηΐου, μὴ λῄζεσθαι ἐπέκεινα Ῥωμαίους, μηδ' ἐμπορεύεσθαι, μηδὲ πόλιν κτίζειν. ἐὰν δὲ Καρχηδόνιοι λάβωσιν ἐν τῇ Λατίνῃ πόλιν τινὰ μὴ οὖσαν ὑπήκοον Ῥωμαίοις, τὰ χρήματα καὶ τοὺς ἄνδρας ἐχέτωσαν, τὴν δὲ πόλιν ἀποδιδότωσαν. Ἐὰν δέ τινες τῶν Καρχηδονίων λάβωσί τινας, πρὸς οὓς εἰρήνη μέν ἐστι ἔγγραπτος Ῥωμαίοις, μὴ ὑποτάττονται δέ τι αὐτοῖς, μὴ καταγαγέτωσαν εἰς τοὺς Ῥωμαίων λιμένας· ἐὰν δὲ καταχθέντος ἐπιλάβηται ὁ Ῥωμαῖος, ἀφιέσθω. ὡσαύτως δὲ μηδ' οἱ Ῥωμαῖοι ποιείτωσαν ἂν ἔκ τινος χώρας ἧς Καρχηδόνιοι ἐπάρχουσι, ὕδωρ ἢ ἐφόδια λάβῃ ὁ Ῥωμαῖος, μετὰ τούτων τῶν ἐφοδίων μὴ ἀδικείτω μηδένα, πρὸς οὓς εἰρήνη καὶ φιλία ἐστὶ Καρχηδονίοις, ποιείτω. εἰ δὲ μὴ ἰδίᾳ, μεταπορευέσθω, ἐὰν δέ τις τοῦτο ποιήσῃ, δημόσιον γενέσθω τὸ ἀδίκημα. Ἐν Σαρδόνι καὶ Λιβύῃ μηδεὶς Ῥωμαίων μήτ' ἐμπορευέσθω, μήτε πόλιν κτιζέτω, εἰ μὴ ἕως τοῦ ἐφόδια λαβεῖν, ἢ πλοῖον ἐπισκευάσαι. ἐὰν δὲ χειμὼν κατενέγκῃ, ἐν πένθ' ἡμέραις ἀποτρεχέτω. ἐν Σικελίᾳ ἧς Καρχηδόνιοι ἐπάρχουσι, καὶ ἐν Καρχηδόνι πάντα καὶ ποιείτω, καὶ πωλείτω, ὅσα καὶ τῷ πολίτῃ ἔξεστιν. ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Καρχηδόνιος ποιείτω ἐν Ῥώμῃ.*

Tertio vero Fœdere, quod eo tempore, quo Pyrrhus Epirotarum Rex in Italiam traiecit, percussum fuit, ad superiora capita, hæc accessisse ait: p. 180. *Ἐὰν συμμαχίαν ποιῶνται πρὸς Πύρρον ἔγγραπτον, ποιείσθωσαν ἀμφότεροι ἵνα ἐξῇ* (sic emendo) *βοηθεῖν ἀλλήλοις ἐν τῇ τῶν πολεμουμένων χώρᾳ. Ὁπότεροι δ' ἂν χρείαν ἔχωσι τῆς βοηθείας, τὰ πλοῖα παρεχέτωσαν Καρχηδόνιοι, καὶ εἰς τὴν ὁδὸν, καὶ εἰς τὴν ἔφοδον, τὰ δὲ ὀψώνια τοῖς αὐτῶν ἑκάτεροι. Καρχηδόνιοι δὲ καὶ κατὰ θάλατταν Ῥωμαίοις βοηθείτωσαν ἂν χρεία ᾖ· τὰ δὲ πληρώματα μηδεὶς ἀναγκαζέτω ἐκβαίνειν ἀκουσίως.* Sed & confecto Siciliensi bello aliud & quartum Fœ-

dus

dus ictum in hanc sententiam fuisse scribit: p. 182. Ἐκχωρεῖν Καρχηδονίους Σικελίας. καὶ τῶν νήσων, ἁπασῶν τῶν κειμένων Ἰταλίας μεταξὺ καὶ Σικελίας τὴν ἀσφάλειαν ὑπάρχειν παρ' ἑκατέρων τοῖς ἑκατέρων συμμάχοις· μηδετέρους ἐν ταῖς ἀλλήλων ἐπαρχίαις μηδὲν ἐπιτάττειν, μηδ' ἐποικοδομεῖν δημοσίᾳ, μηδὲ ξενολογεῖν, μηδὲ προσλαμβάνειν εἰς φιλίαν τοὺς ἀλλήλων συμμάχους, ἐξενεγκεῖν Καρχηδονίους ἐν ἔτεσι δέκα δισχίλια καὶ διακόσια τάλαντα. παραυτίκα δὲ δοῦναι χίλια· τοὺς αἰχμαλώτους χωρὶς λύτρων ἀποδοῦναι πάντας Καρχηδονίους τοῖς Ῥωμαίοις. Quinto vero fœdere Punicum bel-
337 lum finem accepisse refert, cuius, & alterius item cum Asdrubale fœderis summam complectitur, his verbis: p. 182. Συνθήκας ἐποιήσαντο τοιαύτας. Ἐκχωρεῖν Καρχηδονίους Σαρδόνος, καὶ προσεξενεγκεῖν ἄλλα χίλια καὶ διακόσια τάλαντα, καθάπερ ἐπάνω προείπομεν. ἐπὶ δὲ τοῖς προειρημένοις τελευταῖαι πρὸς Ἀσδρούβαν ἐν Ἰβηρίᾳ γίνονται διομολογήσεις, ἐφ' ᾧ μὴ διαβαίνειν Καρχηδονίους ἐπὶ πολέμῳ τὸν Ἴβηρα ποταμόν. Hoc fœdus Appianus ἐν Λιβυκῇ p. 4. ita perstrinxit: Καρχηδονίοις ὅρος ἐν Ἰβηρίᾳ γίνεται, μὴ διαβαίνειν τὸν Ἴβηρα ποταμόν.

Alterius fœderis, quod a Luctatio Cos. cum Carthaginiensibus ictum fuit, Liuius lib. XXI. c. 18. meminit. Eo, vt ille ait, vtrorumque sociis cauebatur. De Saguntinis tamen tunc nihil nominatim cautum, quia nondum socii erant: At posteriore fœdere cum Asdrubale icto, nominatim excepti fuere. Qua de re cum incidisset controuersia, dicebant Romani, etsi priore fœdere staretur, satis cautum Saguntinis, propterea quod socii vtrimque excepti erant. Nam neque additum erat, IIS QVI TVNC ESSENT, NEC QVI POSTEA ASSVMERENTVR. Illo vero Luctatii fœdere diserte cautum, ID ITA RATVM FORE, SI POPVLVS CENSVISSET, ibidem scribit. Confirmat Polybius lib. III. p. 183. his verbis. Οὐ γὰρ προσέκειτο καθάπερ ἐπὶ ταῖς Λυτατίου κυρίας εἶναι ταύτας, ἐὰν καὶ τῷ δήμῳ δόξῃ τῶν Ῥωμαίων· ἀλλ' αὐτοτελῶς ἐποιήσατο τὰς ὁμολογίας Ἀσδρούβας. Ἐν αἷς ἦν, τὸν Ἴβηρα ποταμὸν μὴ διαβαίνειν ἐπὶ πολέμῳ Καρχηδονίους. Καὶ μὴν ἐν ταῖς περὶ Σικελίας συνθήκαις ἦν ἔγγραπτον, καθάπερ κἀκεῖνοί φασιν, ὑπάρχειν τοῖς ἀμφοτέρων συμμάχοις τὴν παρ' ἑκατέρων ἀσφάλειαν. Οὐκ αὐτοῖς μόνον, τοῖς τότε συμμαχοῦσι, καθάπερ ἐποιοῦντο τὴν ἐκδοχὴν οἱ Καρχηδόνιοι, προσέκειτο γὰρ ἄν. ἤτοι τὸ μὴ προσλαμβάνειν ἑτέρους συμμάχους παρὰ τοὺς προϋπάρχοντας. ἢ τὸ μὴ παραλαμβάνεσθαι τοὺς ὕστερον προσληφθέντας τούτων τῶν συνθηκῶν. ὅτε δὲ τούτων οὐδέτερον ἐγράφη, προφανὲς ἦν ὅτι πᾶσι τοῖς ἑκατέρων συμμάχοις, καὶ τοῖς οὖσι τότε, καὶ τοῖς μετὰ ταῦτα προσληφθησομένοις, τὴν παρ' ἀμφοῖν ἀσφάλειαν ἀεὶ δέον ἦν ὑπάρχειν· ὃ δὴ καὶ πάντως ἂν εἰκὸς εἶναι δόξειεν.

XLVII. Pacis leges *Carthaginiensibus dictæ & fœderis cum illis facti quædam capita.*

Apud Liuium lib. XXX. c. 16. Scipio Carthaginiensibus has pacis leges dicit: CAPTIVOS ET PERFVGAS ET FVGITIVOS RESTITVANT: EXERCITVS EX ITALIA ET GALLIA DEDVCANT: HISPANIA ABSTINEANT. INSVLIS OMNIBVS, QVAE INTER ITALIAM ET AFRICAM SVNT, DECEDANT. NAVES LONGAS, PRAETER VIGINTI, OMNES TRADANT. TRITICI QVINGENTA, HORDEI CCC. MILLIA MODIVM, PECVNIAE SVMMAM, QVANTAM IMPERAVERIT. Postea c. 37. eis cum multa castigatione perfidiæ monitis, vt tot cladibus edocti eosdem Deos & iusiurandum esse crederent, conditiones pacis has ab eodem Scipione dictas refert, vt liberi LEGIBVS SVIS VIVERENT. QVAS VRBES, QVOSQVE AGROS, QVIBVSQVE FINIBVS ANTE BELLVM TENVISSENT, TENERENT: POPVLANDIQVE FINEM EO DIE ROMANI FACERENT. PERFVGAS, FVGITIVOSQVE ET CAPTIVOS OMNES, ET NAVES ROSTRATAS, PRAETER DECEM TRIREMES, TRADERENT: ELEPHANTOSQVE QVOS HABERENT, DOMITOS, NEQVE DOMARENT ALIOS. BELLVM NEVE IN AFRICA NEQ. EXTRA AFRICAM INIVSSV POPVLI ROM. GERERENT. MASINISSAE RES REDDERENT, FOEDVSQVE CVM EO FACERENT. FRVMENTVM, STIPENDIVMQVE AVXILIIS, DONEC AB ROMA LEGATI REDIISSENT, PRAESTARENT: DECEM M. TALENTVM ARGENTI DESCRIPTA, PENSIONIBVS AEQVIS, IN ANNOS L. SOLVERENT: OBSIDES CENTVM SCIPIONIS ARBITRATV, DARENT NEC MINORES XIIII. ANNIS, NEVE XXX. MAIORES: INDVCIAS ITA SE DATVRVM SI PER PRIORES INDVCIAS NAVES ONERARIAE CAPTAE, QVAEQVE FVISSENT IN NAVIBVS, RESTITVERENTVR: ALITER NEC INDVCIAS, NEC SPEM PACIS VLLAM ESSE. Quibus legibus pacem factam postea fuisse, ait. Appianus vero ἐν Λιβυκῇ, p. 17. Scipionem primum has pacis leges iis dixisse narrat. Μάγωνα μὲν ἀποπλεῖν ἐκ Λιγύων αὐτίκα, καὶ τοῦ λοιποῦ Καρχηδονίους μὴ ξενολογεῖν, μηδὲ ναῦς ἔχειν μακρὰς πλείους τριάκοντα, μηδὲ πολυπραγμονεῖν ἐς ἃ ἔλαβον. Ῥωμαίοις ἀγορὰν φέροντας, ἀποδοῦναι, καὶ τὰ ἡρπασμένα ἅπαντα, ἢ τῶν ἀπολωλότων τιμήν, ἣν ἂν ὁρίσῃ Σκιπίων, ποινήν τε τοῦ ἀδικήματος χίλια τάλαντα εἰσενεγκεῖν. Idem Scipio has eis pacis leges dare se, si ita Senatui videatur, ibidem pronuntiat p. 30. Δίδομεν ὑμῖν καὶ ἔτι τὴν εἰρήνην, ὦ Καρχηδόνιοι, ἢν τάσδε ναῦς τὰς μακρὰς παραδιδῶτε Ῥωμαίοις χωρὶς δέκα μόνων, καὶ τοὺς ἐλέφαντας ὅσους ἔχετε, καὶ ὅσα ἡρπάσατε πρώην, ἢ τῶν ἀπολωλότων τιμήν, ἐμοῦ τὰ ἀμφίβολα κρίνοντος, καὶ αἰχμάλωτα πάντα, καὶ αὐτομόλους, καὶ ὅσους Ἀννίβας ἐξ Ἰταλίας ἤγαγε. Ταῦτα μὲν ἐν τριά-

τριάκοντα ἡμέραις, ἀφ' οὗ ἂν εἰρήνη κυρωθῇ· ἐν δ' ἑξήκοντα ἡμέραις, Μάγωνα χρὴ Λιγύων ἀποστῆναι. καὶ τὰς φρουρὰς ὑμᾶς ἐξαγαγεῖν ἐκ τῶν πόλεων, ὅσαι τῶν Φοινικίδων τάφρων ἐκτός εἰσι. καὶ ὅσα αὐτῶν ἔχετε ὅμηρα ἀποδοῦναι. καὶ ἐς Ῥώμην ἑκάστου ἔτους ἀναφέρειν Εὐβοϊκὰ τάλαντα διακόσια ἐπὶ πεντήκοντα ἐνιαυτούς. καὶ μήτε ξενολογεῖν ἀπὸ Κελτῶν ἢ Λιγύων ἔτι. μὴ Μασσανάσσῃ, μήτε ἄλλῳ Ῥωμαίων φίλῳ πολεμεῖν, μηδὲ στρατεύειν τινὰ Καρχηδονίων ἐπ' ἐκείνους
338 ἀπό γε τοῦ κοινοῦ, τὴν δὲ πόλιν ὑμᾶς ἔχειν. καὶ τὴν χώραν ὅσην ἐντὸς τῶν Φοινικίδων τάφρων εἴχετε, ἐμοῦ διαπλέοντες ἐς Λιβύην, Ῥωμαίων τε εἶναι φίλους καὶ συμμάχους κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, ἢν ἀρέσκῃ ταῦτα τῇ βουλῇ. ἀρεσάντων δὲ, Ῥωμαίους ἀναχωρεῖν ἐκ Λιβύης πεντήκοντα καὶ ἑκατὸν ἡμέραις. Horum fœderum capita quædam attingit Liuius lib. XLII. c. 23. *Carthaginienses*, ait, *querebantur, præter agrum, de quo ante legati a Roma, qui in re præsenti cognoscerent, missi essent, amplius septuaginta oppida castellaque agri Carthaginiensis biennio proximo, Masanissam vi atque armis possedisse. Id illi, cui nihil pensi sit, facile esse: Carthaginienses Fœdere illigatos silere.* PROHIBERI ENIM EXTRA FINES EFFERRE ARMA. *Quamquam sciant, in suis finibus, si inde Numidas pellerent, se gesturos bellum: uno haud ambiguo capite Fœderis deterreri, quo diserte vetentur,* CVM SOCIIS POPVLI ROM. BELLVM GERERE. In fœdere etiam, quod inter populum Rom. & Carthaginienses factum est, scriptum inueniri, VT CARTHAGINIENSES QVOTQVOT ANNIS POPVLO ROM. DARENT CERTVM PONDVS ARGENTI PVRI PVTI, Gellius lib. VI. cap. 5. ex Alfeno IC. tradit.

XLVIII. *Generale* FOEDERVM *caput:* AMICITIA ESTO. *Fœdus cum Antiocho Rege. Fœdus cum Aequis ictum.*

Ex illis autem Rom. cum Carthaginiensibus Fœderibus, quæ ex Polybio supra adscripsimus, apparet, generale caput fœderum initiis apponi consueuisse huiusmodi, AMICITIA ESTO. Quod & Liuius lib. XXXVIII. cap. 38. comprobat, fœdus cum Antiocho in hæc fere verba conscriptum fuisse narrans. AMICITIA REGI ANTIOCHO CVM POPVLO ROMANO HIS LEGIBVS ET CONDITIONIBVS ESTO. NE QVEM EXERCITVM, QVI CVM POPVLO SOCIISVE BELLVM GESTVRVS ERIT, REX PER FINES REGNI SVI, EORVMVE, QVI SVB DITIONE EIVS ERVNT, TRANSIRE SINITO, NEV COMMEATV, NEV QVA ALIA OPE IVVATO. IDEM ROMANI, SOCIIQVE ANTIOCHO, ET IIS, QVI SVB IMPERIO EIVS ERVNT, PRAESTENT. BELLI GERENDI IVS ANTIOCHO NE ESTO, CVM IIS, QVI INSVLAS COLVNT, NEVE IN EVROPAM TRANSEVNDI. EXCEDITO VRBIBVS, AGRIS, VICIS, CASTELLIS, CIS TAVRVM MONTEM, VSQVE AD TANAIM AMNEM, ET A VALLE TAVRI, VSQVE AD IVGA, QVA IN LYCAONIAM VERGIT. NE QVA ARMA EFFERTO EX IIS OPPIDIS, AGRIS, CASTELLISQVE, QVIBVS EXCEDAT: SI QVA EXTVLIT; QVAE QVOQVE OPORTEBIT, RECTE RESTITVITO. NE MILITEM, NEV QVEM ALIVM EX REGNO EVMENIS RECIPITO. SI QVI EARVM VRBIVM CIVES, QVAE REGNO ABSCEDVNT, CVM REGE ANTIOCHO, INTRAQVE FINES EIVS REGNI SVNT; APAMEAM OMNES ANTE DIEM CERTAM REDEANT. QVI EX REGNO ANTIOCHI APVD ROMANOS SOCIOSQVE SVNT, IIS IVS ABEVNDI, MANENDIQVE ESTO, SERVOS, SEV FVGITIVOS, SEV BELLO CAPTOS, SEV QVI LIBER CAPTVS, AVT TRANSFVGA ERIT, REDDITO ROMANIS, SOCIISQVE. ELEPHANTOS TRADITO OMNES, NEQVE ALIOS PARATO. TRADITO ET NAVES LONGAS, ARMAMENTAQVE EARVM: NEVE PLVRES, QVAM DECEM NAVES ACTVARIAS, NVLLA PLVS QVAM XXX. REMIS AGATVR, HABETO: NEVE MONEREM EX BELLI CAVSA QVOD IPSE ILLATVRVS ERIT. NEVE NAVIGATO CITRA CALICADNVM, NEVE SARPEDONEM, PROMONTORIA: EXTRA QVAM, SI QVA NAVIS PECVNIAM, STIPENDIVM, AVT LEGATOS, AVT OBSIDES PORTABIT. MILITES MERCEDE CONDVCENDI EX IIS GENTIBVS, QVAE SVB DITIONE POPVLI ROMANI SVNT, ANTIOCHO REGI IVS NE ESTO: NE VOLVNTARIOS QVIDEM RECIPIENDI. RHODIORVM, SOCIORVMVE, QVAE AEDES AEDIFICIAQVE INTRA FINES REGNI ANTIOCHI SVNT, QVO IVRE ANTE BELLVM FVERVNT, EO RHODIORVM, SOCIORVMVE SVNTO. SI QVAE PECVNIAE DEBENTVR, EARVM EXACTIO ESTO. SI QVID ABLATVM EST, ID CONQVIRENDI, COGNOSCENDI, REPETENDIQVE IVS ESTO. SI QVAS VRBES QVAS TRADI OPORTET, II TENENT, QVIBVS ANTIOCHVS DEDIT, EX IIS PRAESIDIA DEDVCITO: VTIQVE RECTE TRADANTVR CVRATO. ARGENTI PROBI XII. MILLIA ATTICA TALENTA DATO, INTRA DVODECIM ANNOS, PENSIONIBVS AEQVIS. TALENTVM, NE MINVS PONDO LXXX. ROMANIS PONDERIBVS PENDAT, ET TRITICI DXL. MILLIA MODIVM. EVMENI REGI TALENTA CCCL. INTRA QVINQVENNIVM DATO: ET PRO FRVMENTO, QVOD AESTIMATIONE FIAT, TALENTA CXXVII. OBSIDES ROM. XX. DATO: ET PRO TRIENNIO MVTATO, NE MINORES OCTONVM DENVM ANNORVM, NEV MAIORES QVINVM QVADRAGENVM. SI QVI SOCIORVM POPVLI ROMANI VLTRO BELLVM INFERENT ANTIOCHO, VIM VI ARCENDI IVS ESTO: DVM NE QVAM VRBEM AVT BELLI IVRE TENEAT, AVT IN AMICI-

TIAM ACCIPIAT. CONTROVERSIAS INTER SE IVRE AC IVDICIO DISCEPTENT: AVT, SI VTRISQ. PLACEBIT, BELLO. Appianus ἐν Συριακῷ, p. 112. P. Scipion, ita Antiocho fœderis illius leges dicentem inducit. Δίδομεν δὲ ὅσα καὶ πρότερον αὐτῷ προὐτείνομεν, μικρὰ ἄττα προσθέντες, ὅσα καὶ ἡμῖν ἔσται
339 χρήσιμα, καὶ αὐτῷ λυσιτελῆ πρὸς τὸ μέλλον ἐς ἀσφάλειαν· ἀπέχεσθαι μὲν αὐτὸν τῆς Εὐρώπης ὅλης, καὶ Ἀσίας τῶν ἐπὶ τάδε τοῦ Ταύρου. καὶ τούτοις ὅροι τεθήσονται· παραδοῦναι δ' ἐλέφαντας ὅσους ἔχει, καὶ ναῦς ὅσας ἂν ἐπιτάξωμεν· ἐς δὲ λοιπὸν ἐλέφαντας μὲν οὐκ ἔχειν, ναῦς δὲ ὅσας ἂν ὁρίσωμεν. Δοῦναι δὲ καὶ εἴκοσι ὅμηρα, ἃ ἂν ὁ στρατηγὸς ἐπιγράψῃ, καὶ χρήματα ἐς τὴν τοῦδε τοῦ πολέμου δαπάνην δι' αὐτὸν γενομένου, τάλαντα Εὐβοϊκὰ αὐτίκα μὲν ἤδη πεντακόσια, καὶ ὅταν τίς δὲ τὰς σπονδὰς ἡ Σύγκλητος ἐπιψηφίσῃ, δισχίλια καὶ πεντακόσια. Δώδεκα δ' ἔτεσιν ἄλλοις ἕτερα μύρια καὶ δισχίλια, τὸ μέρος ἑκάστου ἔτους ἀναφέροντ' ἐς Ῥώμην. ἀποδοῦναι δ' ἡμῖν αἰχμάλωτα καὶ αὐτόμολα πάντα, καὶ Εὐμενεῖ ὅσα λοιπὰ τῆς πρὸς Ἄτταλον τὸν Εὐμενοῦς πατέρα Συνθήκης ἔχει. Ταῦτα Ἀντιόχῳ πράττοντι ἀδόλως δίδομεν εἰρήνην τε καὶ φιλίαν, ὅταν ἡ Σύγκλητος ἐπιψηφίσῃ. Quæ Senatus decreto suo, vt subiicit, firmauit, paucis dumtaxat additis, quæ ille complectitur his verbis. Ὅρω μὲν Ἀντιόχῳ τῆς ἀρχῆς εἶναι δύο ἄκρας, Καλυκάδνόν τε, καὶ Σαρπιδόνιον, καὶ τάσδε μὴ παραπλεῖν Ἀντίοχον ἐπὶ πολέμῳ. Ναῦς δὲ καταφράκτους δώδεκα ἔχειν μόνας, αἷς ἐς τοὺς ὑπηκόους πολέμου κατάρχειν. Πολεμούμενον δὲ καὶ πλείοσι χρῆσθαι· μηδένα δ' ἐκ τῆς Ῥωμαίων ξενολογεῖν, μηδὲ φυγάδας ἐξ αὐτῆς ἀποδέχεσθαι, καὶ τὰ ὅμηρα διὰ τριετίας ἐναλλάσσειν, χωρίς γε τοῦ παιδὸς Ἀντιόχου. Ceterum de Fœdere cum Æquis icto hæc Dionysius Halicarnasseus lib. X. p. 478. scribit. Καὶ πρὸς Αἰκανοὺς πρεσβευσαμένους ὑπὲρ εἰρήνης, ἐποιήσατο Συνθήκας περὶ καταλύσεως τοῦ πολέμου, ἐν αἷς ἐγράφη, Πόλεις τὲ καὶ χώρας ἔχοντας Αἰκανούς, ὧν ἐκράτουν, ὅτε αἱ σπονδαὶ ἐγένοντο, Ῥωμαίοις εἶναι ὑπηκόους, ἄλλο μὲν ὑποτελοῦντας μηδέν· ἐν δὲ τοῖς πολέμοις συμμαχίαν ἀποστέλλοντας, ὅσην δή ποτε, ὥσπερ καὶ οἱ ἄλλοι σύμμαχοι.

XLIX. *Alia* PACIS FOEDERVMQVE *exempla & Formulæ.*

Apud Liuium lib. XXXII. c. 33. T. Quintius has Philippo Macedonum Regi in eorum colloquio pacis leges dat. DEDVCENDA EX OMNIBVS GRAECIAE CIVITATIBVS REGI PRAESIDIA ESSE. CAPTIVOS ET TRANSFVGAS SOCIIS POPVLI ROMANI REDDENDOS: RESTITVENDA ROMANIS EA ILLYRICI LOCA, QVAE POST PACEM IN EPIRO FACTAM OCCVPASSET. PTOLEMAEO REGI AEGYPTI REDDENDAS VRBES, QVAS POST PHILOPATORIS PTOLEMAEI MORTEM OCCVPASSET. SVAS POPVLIQVE ROMANI CONDITIONES HAS ESSE: CETERVM ET SOCIORVM AVDIRI POSTVLATA AEQVVM ESSE. ATTALI REGIS LEGATVS: NAVES CAPTIVOSQVE, QVAE AD CHIVM NAVALI PROELIO CAPTA ESSENT, ET NICEPHORIVM, VENERISQVE TEMPLVM, QVAE SPOLIASSET, EVASTASSETQVE, PRO INCORRVPTIS RESTITVI. Ab eodem Quintio, pacem Philippo Macedonum Regi ex decem Legatorum sententia datam idem Liuius lib. XXXIII. c. 16. scribit, in has leges: OMNES GRAECORVM CIVITATES, QVAE IN EVROPA, QVAEQVE IN ASIA ESSENT, LIBERTATEM AC SVAS LEGES HABERENT: QVAE EARVM SVB DITIONE PHILIPPI FVISSENT, PRAESIDIA EX HIS PHILIPPVS DEDVCERET: HIS QVAE IN ASIA ESSENT, EVROMO PEDASISQVE ET BARGYLLIS, ET IASSO ET MYRINA, ET ABYDO, ET THASSO, ET PERINTHO. EAS QVOQVE ENIM PLACERE LIBERAS ESSE DECIANORVM LIBERTATE. QVINTIVS PRVSIAE BITHYNIORVM REGI SCRIBERET, QVID SENATVI ET DECEM LEGATIS PLACVISSET. CAPTIVOS TRANSFVGASQVE REDDERE PHILIPPVM ROMANIS, ET NAVES OMNES TECTAS TRADERE: QVIN ET REGIAM VNAM INHABILIS PROPE MAGNITVDINIS, QVAM SEXDECIM VERSVS REMORVM AGEBANT: NE PLVS QVINGENTIS ARMATORVM HABERET, NEVE ELEPHANTVM VLLVM. BELLVM EXTRA MACEDONIAE FINES NE INIVSSV SENATVS GERERET. MILLE TALENTVM DARET POPVLO ROMANO: DIMIDIVM PRAESENS, DIMIDIVM PENSIONIBVS DECEM ANNORVM. Idem Liuius lib. XXXIV. c. 34. cum Nabide Lacedæmoniorum Tyranno pacem factam scribit in hunc modum: *Inde Quintius adhibitis Legatis tantum, Tribunisque militum, conditiones, in quas cum Tyranno pax fieret, has conscripsit:* SEX MENSIVM INDVTIAE VT ESSENT NABIDI, ROMANISQVE, ET EVMENI REGI, ET RHODIIS. LEGATOS EXTEMPLO MITTERENT ROMAM, T. QVINTIVS ET NABIS, VT PAX EX AVCTORITATE SENATVS CONFIRMARETVR. EX QVA DIE SCRIPTAE CONDITIONES PACIS EDITAE NABIDI FORENT, EA DIES VT INDVTIARVM PRINCIPIVM ESSET. ET VT EX EA DIE, INTRA DECIMVM DIEM, AB ARGIS CETERISQVE OPPIDIS, QVAE IN ARGIVORVM AGRIS ESSENT PRAESIDIA OMNIA DEDVCERENTVR: VACVAQVE ET LIBERA TRADERENTVR ROMANIS: ET NE QVOD INDE MANCIPIVM REGIVM PVBLICVMVE AVT PRIVATVM EDVCERETVR ET SI QVA ANTE EDVCTA FORENT, DOMINIS RECTE RESTITVERENTVR. NAVES QVAS CIVITATIBVS MARITIMIS ADEMISSET, REDDERET: NEVE IPSAM NAVEM VLLAM,

PRAETER DVOS LEMBOS, QVI NON PLVSQVAM SEXDECIM REMIS AGERENTVR, HABERET. PERFVGAS ET CAPTIVOS OMNIBVS SOCIIS POPVLI ROMANI CIVITATIBVS REDDERET, ET MESSENIIS OMNIA,
340 QVAE COMPARERENT, QVAEQVE DOMI COGNOSCERENT. EXVLIBVS QVOQVE LACEDAEMONIIS LIBEROS ET CONIVGES RESTITVERET, QVAE EARVM VIROS SEQVI VOLVISSENT: INVITA NE QVA EXVLIS COMES ESSET. MERCENARIORVM MILITVM NABIDIS, QVI AVT IN CIVITATES SVAS, AVT AD ROMANOS TRANSISSENT, IIS RES SVAE OMNES RECTE REDDERENTVR. IN CRETA INSVLA NE QVAM VRBEM HABERET: QVAS HABVISSET, REDDERET ROMANIS. NE QVAM SOCIETATEM CVM VLLO CRETENSIVM AVT QVOQVAM ALIO INSTITVERET, NEV BELLVM GERERET. CIVITATIBVS OMNIBVS QVAS IPSE RESTITVISSET, QVAEQVE SE SVAQVE IN FIDEM AC DITIONEM POPVLI ROM. TRADIDISSENT, OMNIA PRAESIDIA DEDVCERET: SEQVE IPSE, SVOSQVE AB HIS ABSTINERET. NE QVOD OPPIDVM, NE QVOD CASTELLVM IN SVO ALIENOVE AGRO CONDERET. OBSIDES, EA ITA FVTVRA, DARET QVINQVE, QVOS IMPERATORI ROMANO PLACVISSET, FILIVM IN HIS SVVM: ET TALENTA CENTVM ARGENTI IN PRAESENTI, ET QVINQVAGINTA TALENTA IN SINGVLOS ANNOS PER ANNOS OCTO. Sullam vero Mithridati has pacis leges dantem facit Appianus in Mithridatico p. 207. Ἐὰν τὸν στόλον ἡμῖν, ὃν ἔχεις, ὦ Ἀρχέλαε, παραδιδῷ πάντα Μιθριδάτης· ἀποδῷ δὲ καὶ Στρατηγοὺς ἡμῖν, ἢ πρέσβεις, ἢ Αἰχμαλώτους, ἢ Αὐτομόλους, ἢ Ἀνδράποδα ἀποδράντα, καὶ Χίους, ἐπὶ τοῖς δὲ, καὶ ὅσους ἄλλους ἀνασπάσας ἐς τὸν Πόντον ἐπῳκίσατο, μεθῇ. Ἐξαγάγῃ δὲ καὶ τὰς Φρουρὰς ἐκ πάντων Φρουρίων, χωρὶς ὧν ἐκράτει πρὸ τῆς δὲ τῆς παρασπονδήσεως· Ἐσενέγκῃ δὲ καὶ τὴν δαπάνην τοῦδε τοῦ πολέμου, τὴν δι' αὐτοῦ γενομένην· Καὶ στέργῃ μόνης ἄρχων τῆς πατρῴας δυναστείας, Ἐλπίζω πείσειν Ῥωμαίους αὐτῷ μηδὲν ἐπιμνῆσαι τῶν γεγονότων.' Quas conditiones Mithridatem accepisse, post aliquot interiecta, refert.

Fœderis autem cum Ætolis icti has fuisse leges ac conditiones Livius lib. XXXVIII. cap. 11. refert. IMPERIVM MAIESTATEMQVE POPVLI ROM. GENS AETOLORVM CONSERVATO SINE DOLO MALO. NE QVEM EXERCITVM, QVI ADVERSVS SOCIOS AMICOSQVE EORVM DVCETVR, PER FINES SVOS TRANSIRE SINITO: NEVE VLLA OPE IVVATO. HOSTES EOSDEM HABETO, BELLVMQVE PARITER GERITO: PERFVGAS, FVGITIVOS, CAPTIVOSQVE REDDITO ROMANIS SOCIISQVE, PRAETERQVAM SI QVI CAPTI, CVM DOMOS REDISSENT, ITERVM CAPTI SVNT: AVT SI QVI EO TEMPORE EX HIS CAPTI SVNT, QVI TVM HOSTES ERANT ROMANIS, CVM INTER PRAESIDIA ROMANA AETOLI ESSENT. ALIORVM QVI COMPAREBVNT, INTRA DIES CENTVM CORCYRAEORVM MAGISTRATIBVS SINE DOLO MALO TRADANTVR. QVI NON COMPAREBVNT, QVANDO QVISQVE EORVM PRIMVM INVENTVS FVERIT, REDDATVR. OBSIDES XL. ARBITRATV COS. ROM. DATO NE MINORES XII. ANNORVM, NEV MAIORES XL. OBSES NE ESTO PRAETOR, PRAEFECTVS EQVITVM, SCRIBA PVBLICVS: NEV QVIS, QVI ANTE OBSES FVERIT APVD ROM. CEPHALENIA EXTRA PACIS LEGES ESTO, &c. QVAE VRBES, QVI AGRI, QVI HOMINES, AETOLORVM IVRIS ALIQVANDO FVERVNT: QVI EORVM L. QVINTIO, CN. DOMITIO COSS. POSTVE EOS COSS. AVT ARMIS SVBACTI, AVT VOLVNTATE, IN DITIONEM POPVLI ROM. VENERVNT, NE QVEM EORVM AETOLI RECEPISSE VELINT. OENIADAE CVM VRBE AGRISQVE ACARNANVM SVNTO. In fœdere etiam, quod cum Gaditanis, auctore L. Martio Primipili Centurione ictum fuit, tum cum Carthago nixa duabus Hispaniis populo Rom. immineret, ac Scipiones duo extincti occidissent, scriptum fuisse: VT PIA ET AETERNA PAX ESSET; Item: VT GADITANI MAIESTATEM POPVLI ROM. COMITER CONSERVARENT, Cicero pro Cornelio Balbo c. 16. scribit: *Nihil est aliud in fœdere* (de Gaditano loquitur) *percutiendo, nisi* VT PIA ET AETERNA PAX SIT, *illud etiam est, quod non est in omnibus fœderibus*, MAIESTATEM POPVLI ROM. COMITER CONSERVENT. *Id habet hanc vim, vt ille sit in fœdere inferior. Primum verbi genus huius*, CONSERVANDI, *quo magis in legibus quam fœderibus vti solemus, imperantis est, non precantis. Deinde cum alterius* POPVLI MAIESTAS CONSERVARI IVBETVR, *de altero siletur, certe ille populus in superiore conditione causaque ponitur, cuius maiestas fœderis sanctione defenditur.* Proculus in l. 7. D. de captiu. & postlim. reuers. LIBER POPVLVS *est is, qui nullius alterius populi potestati est subiectus: siue is fœderatus est:* Item: SIVE AEQVO FOEDERE *in amicitiam venit: siue fœdere comprehensum est:* VT IS POPVLVS ALTERIVS POPVLI MAIESTATEM COMITER CONSERVARET. *Hoc enim adiicitur, vt intelligatur, alterum populum superiorem esse, non vt intelligatur, alterum non esse liberum.* Seruius in lib. III. Æneid. ad hunc versum 502. *Cognatasque vrbes: Cognatas*, ait, *vrbes, quidam in honorem Augusti dictas accipiunt. Is enim cum in Epiro Neapolim conderet, cauit in fœdere ipsius ciuitatis*; VT, SICVT COGNATI, OBSERVARENTVR A ROMANIS. Liuius lib. XXVI. c. 24. conscriptas conditiones narrans, quibus Ætoli in amicitiam socie-

societatemque populi Rom. venirent, additum ait: VT, SI PLACERET, VELLENTQVE, EODEM IVRE AMICITIAE ELEI, LACEDAEMONIIQVE, ASIAEQVE ET ILLYRIORVM REGES ESSENT. BELLVM VT EXTEMPLO
341 AETOLI CVM PHILIPPO TERRA GERERENT. NAVIBVS NE MINVS XX. QVINQVEREMIBVS ADIVVARET ROMANVS. VRBIVM CORCYRA TENVS, AB AETOLIA INCIPIENTI, SOLVM, TECTAQVE, ET MVRI CVM AGRIS AETOLORVM: ALIA OMNIS PRAEDA POPVLI ROM. ESSET. DARENTQVE OPERAM ROMANI, VT ACARNANIAM AETOLI HABERENT. SI AETOLI PACEM CVM PHILIPPO FACERENT, FOEDERI ADSCRIBERENT, ITA RATAM EORVM PACEM, SI PHILIPPVS ARMA AB ROMANIS, SOCIISQVE, QVIQVE EORVM DITIONIS ESSENT, ABSTINVISSET. ITEM SI POPVLVS ROM. FOEDERE IVNGERETVR REGI, VT CAVERET, NE IVS EI BELLI INFERENDI AETOLIS, SOCIISQVE EORVM ESSET.

Sane fœdera, quæ inter populum Rom. & Iudaicum intercesserunt, percenset Iosephus lib. XII. Antiq. Iudaic. c. 17. lib. XIII. c. 17. & lib. XIV. c. 16. Eorum exempla quia supra lib. II. in capite de Societate & amicitia Senatusconsultis iungi solita, adduxi, non committam, vt in ταυτολογίας crimen vocari possim.

L. *Fœderum conditio:* VT EOSDEM AMICOS ATQVE INIMICOS HABERENT.

Illud interdum fœderibus comprehendebatur: VT EOSDEM AMICOS ATQVE INIMICOS FOEDERATI HABERENT. Testimonio est fœdus cum Rhodiis, M. Marcello & Seruio Sulpitio Coss. renouatum, quo adscriptum erat: EOSDEM SE HOSTES HABITVROS, QVOS SENATVS POPVLVSQVE ROMANVS. Quod ego ex literis didici, quæ a Lentulo ad Senatum populumque Rom. scriptæ habentur lib. XII. familiar. Epistol. 15. Ciceronis. Liuius etiam lib. XXXVII. c. 1. Ætolorum legatis duas pacis conditiones latas ait: VT VEL SENATVI LIBERVM ARBITRIVM DE SE PERMITTERENT: VEL MILLE TALENTA DARENT, EOSDEMQVE AMICOS ATQVE INIMICOS HABERENT. Idem alio eiusdem libri loco c. 49. eorumdem Ætolorum Legatos refert ab vno Senatore rogatos, PERMITTERENT ARBITRIVM DE SE POPVLO ROMANO? Deinde ab altero, HABITVRINE EOSDEM, QVOS POPVLVS ROM. SOCIOS ET HOSTES ESSENT? Idem lib. XXXVIII. c. 8. narrat, Fuluium Cos. pacem petentibus Ætolis respondisse, AETOLOS NISI INERMES, DE PACE AGENTES, NON AVDITVRVM SE: ARMA ILLIS PRIVS, EQVOSQVE OMNES TRADENDOS ESSE: DEINDE MILLE TALENTVM ARGENTI POPVLO ROM. DANDVM: CVIVS SVMMAE DIMIDIVM PRAESENS NVMERETVR, SI PACEM HABERE VELLENT. AD EA ADIECTVRVM ETIAM IN FOEDVS ESSE, VT EOSDEM, QVOS POPVLVS ROM. AMICOS, ATQVE HOSTES HABEANT. Et ita hodieque in eiusmodi fœderibus, quæ vulgari nostro sermone liguas offensiuas & defensiuas appellamus, & vetus & tralatitium caput hoc apponitur, futuros, qui paciscuntur, amicorum amicos, & inimicorum inimicos.

LI. FOEDERATI *eorum, qui fœdus iungebant,* COMPREHENDI *&* NOMINATIM ADSCRIBI *solebant.*

Præterea Fœderibus olim, vt etiamnum adsolet, vltro citroque, eorum, qui fœdus & amicitiam inter se iungebant, Fœderati comprehendebantur, quos nominatim adscribere moris erat. Liuius lib. XXIX. c. 12. de Fœdere inter Romanos & Philippum Macedonum regem, *P. Sempronius conditiones pacis dixit,* VT PARTHINI, ET DIMALLVM, ET BARGVLVM, ET EVGENIVM ROMANORVM ESSENT, *Atintanas missis Romam legatis ab Senatu impetrasse, vt Macedoni accederent. In eas conditiones cum pax conuenisset, ab rege* FOEDERE ADSCRIPTI, PRVSIA, BITHYNIAE REX, ACHAEI, BOEOTI, THESSALI, ACARNANES, EPIROTAE. *Ab Romanis,* ILIENSES, ATTALVS REX, PLEVRATVS, NABIS LACEDAEMONIORVM TYRANNVS, ELEI, MESSENII, ATHENIENSES. *Hæc conscripta consignataque sunt, & in duos menses induciæ factæ, donec Romam mitterentur legati, vt populus in has conditiones pacem iuberet.* Plinius lib. III. Nat. histor. cap. 4. *Vocontiorum ciuitatis fœderatæ duo capita, Vasio & lucus Augusti. Oppida vero ignobilia, 19. sicut 24. Nemausiensibus attributa. Adiecit* FORMVLAE *Galba Imperator ex Inalpinis Auanticos, atque Ebroduntios.*

LII. EXTERNORVM FOEDERVM, *exempla & formulæ.*

Ne Peregrinorum quidem fœdera tacenda sunt. Liuius lib. XXIII. c. 33. auctor est, fœdus & amicitiam per legatos Philippum Macedonum Regem cum Annibale iunxisse legibus his, VT PHILIPPVS REX QVAM MAXIMA CLASSE (*ducentis autem videbatur effecturus*) IN ITALIAM TRAICERET, ET VASTARET MARITIMAM ORAM, BELLVM PRO PARTE SVA TERRA MARIQVE GERERET. VBI DEBELLATVM ESSET, ITALIA OMNIS CVM IPSA VRBE ROMA, CARTHAGINIENSIVM ATQVE ANNIBALIS ESSET, PRAEDAQVE OMNIS ANNIBALI CEDERET. PERDOMITA ITALIA, NAVIGARENT IN GRAECIAM, BELLVMQVE, CVM QVIBVS REGIBVS PLACE- 342
RET,

RET, GERERENT. QVAE CIVITATES CONTINENTIS INSVLAE AD MACEDONIAM VERGVNT, EAE PHILIPPI REGNIQVE EIVS ESSENT. *In has ferme leges*, ait Liuius, *inter Pœnum ducem, legatosque Macedonum ictum fœdus.* Idem lib. XXIII. c. 7. Campanos cum Annibale pacem his conditionibus fecisse scribit: NE QVIS IMPERATOR, MAGISTRATVSVE POENORVM, IVS VLLVM IN CIVEM CAMPANVM HABERET: NEVE CIVIS CAMPANVS INVITVS MILITARET, MVNVSVE FACERET. VT SVAE LEGES, SVI MAGISTRATVS, CAMPANIS ESSENT. VT TRECENTOS EX ROMANIS CAPTIVOS POENVS DARET CAMPANIS, QVOS IPSI ELEGISSENT: CVM QVIBVS EQVITVM CAMPANORVM, QVI IN SICILIA STIPENDIA FACERENT, PERMVTATIO FIERET. Eiusdem Annibalis iussu, narrante Liuio lib. XXIV. c. 2. Locrensibus pax data fuit, VT LEGIBVS SVIS VIVERENT: VIAE PARITER ET PORTVS IN POTESTATE LOCRENSIVM ESSENT: SOCIETAS EO IVRE STARET: ET POENVS LOCRENSEM, LOCRENSISQVE POENVM BELLO AC PACE IVVARET. Germanorum vero, Insubrium, Heluetiorum, Iapidum, nonnullorum item ex Gallia Barbarorum fœderibus exceptum fuisse Cicero pro Corn. Balbo scribit, NE QVIS EORVM A ROMANIS CIVIS RECIPERETVR. Formulam vtique pacis inter M. Antonium, Octauium Cæsarem & Sex. Pompeium initæ, ex Appiani lib. V. Bellor. Ciuil. p. 713. & Velleio Paterculo lib. II. c. 77. petendum signasse sat est.

LIII. *Tria fœderum genera.* AEQVVM FOEDVS.

Sciendum est autem ex Liuio lib. XXXIV. c. 56. tria fuisse Fœderum genera, quibus Reges ciuitatesque inter se amicitias, societatesque paciscerentur. Vnum, cum bello victis dicebantur leges. Vbi enim omnia ei, qui armis plus poterat, dedita erant, quæ ex iis habere victos, quibus mulctari eos vellet, ipsius ius atque arbitrium erat. Alterum, cum pares bello, æquo fœdere in Pacem atque amicitiam veniebant. Tunc enim repetebantur, reddebanturque per conuentionem res, & si quarum turbata possessio erat, eæ aut ex formula iuris antiqui, aut ex partis vtriusque commodo componerentur. Tertium erat genus, cum, qui hostes numquam fuerant, ad amicitiam sociali fœdere inter se iungendam coibant. Hi neque dicebant, neque accipiebant leges: id enim victoris & victi erat. Ex hoc genere cum rex Antiochus esset, mirari se Quintio dicebat, quod Romani æquum censerent ei leges dicere, quas Asiæ vrbium liberas & immunes, quas stipendiarias esse vellent: quas intrare præsidia regia, regemque vetarent. Cum Philippo enim hoste pacem, non cum Antiocho amico societatis fœdus ita sanciendum fuisse. Liuius lib. IX. c. 20. *Theates Apuli impetrauerunt, vt fœdus daretur: neque vt* AEQVO *tamen* FOEDERE, *sed vt in ditione populi Rom. essent.* Eius generis fœdus fuisse a Mancino cum Numantinis ictum, Appianus ἐν Ἰβηρικῇ p. 300. ita scribit: *Καὶ μεθ' ἡμέραν ὠχυρωμένων, περιεχόντων αὐτὸν Νομαντίνων, καὶ πάντας ἀποκτείνειν ἀπειλούντων, εἰ μὴ συνθοῖτο εἰρήνην, Συνέθετο ἐπὶ ἴσῃ καὶ ὁμοίᾳ Ῥωμαίοις καὶ Νομαντίνοις.* Virg. lib. XI. v. 321

ET FOEDERIS AEQVAS
DICAMVS LEGES, *sociosque in regna vocemus.*

Eiusmodi fœdus Æneas cum Latino iungit apud eumdem lib. XII. Æneid. v. 189. his verbis:

Non ego nec Teucris Italos parere iubebo,
Nec mihi regna peto: PARIBVS SED LEGIBVS AMBAE
Inuictæ gentes æterna IN FOEDERA MITTAM.

Eo certe allusisse eum non dubium est lib. IV. Æneid. cum ait, v. 520.

Si quod, NON AEQVO FOEDERE *amantes*
Curæ numen habet.

Liuius lib. VII. c. 30. *Vt qui* EX AEQVO NOS VENISSE IN AMICITIAM *meminissemus.* Idem lib. XXIII. c. 5. *Quod* FOEDVS AEQVVM *dedimus, quod leges nostras.*

LIV. TABVLARVM FOEDERIS *formula apud Petronium.*

Ad Fœderum vtique formulas belle alludit Petronius Arbiter Satyrico, c. 69. his verbis: *Vtitur pœnitentiæ occasione dux Eumolpus, & castigato ante vehementissime Lica,* TABVLAS FOEDERIS SIGNAT, *queis hæc formula erat:* EX TVI ANIMI SENTENTIA, VT TV TRIPHAENA, NEQVE INIVRIAM TIBI FACTAM A GYTONE QVERARIS, NEQVE, SI QVID ANTE HVNC DIEM FACTVM EST, OBIICIAS, VINDICABISVE, AVT VLLO ALIO GENERE PERSEQVENDVM CVRABIS: VT TV NIHIL IMPERABIS PVERO REPVGNANTI, NON AMPLEXVM, NON OSCVLVM, NON COITVM VENERE CONSTRICTVM, NISI PRO QVA RE PRAESENTES NVMERAVERIS DENARIOS CENTVM. ITEM LICA, EX TVI ANIMI SENTENTIA, VT TV ENCOLPION NEC VERBO CONTVMELIOSO INSEQVARIS, NEC VVLTV, NEQVE QVAERES VBI NOCTE DORMIAT, AVT SI QVAESIERIS, PRO SINGVLIS INIVRIIS NVMERABIS PRAESENTES DENARIOS DVCENTOS. IN HAEC VERBA FOEDERIBVS COMPOSITIS, ARMA DEPONIMVS: ET NE RESIDVA IN ANIMIS ETIAM POST IVSIVRANDVM IRA REMANERET, PRAETERITA ABOLERI OSCVLIS PLACET.

LV. DE CAPTIS IN BELLO *caueri solitum* PACTIS PACIS.

Pactis autem pacis de his, qui bello capti erant, caueri consueuisse, ostendit Triphoninus in l. 12. D. de captiu. & postlim. his verbis: *In pace postliminium est his, qui bello capti erant: de quibus* NIHIL IN PACTIS ERAT COMPREHENSVM. Pomponius in l. 20. eodem titulo: *Si captiuus, de quo in pace cautum fuerat,* VT REDIRET, *sua voluntate mansit* &c.

LVI. INDVTIAE: *& de Formula earum & nomine.*

Quandoque etiam inter hostes in breue, & in præsens tempus conueniebat, NE INVICEM SE LACESSERENT. Quod Indutias vocabant interprete Paulo in l. 19. §. 1. D. de captiu. & postlim. Varro autem in libro Humanarum, qui erat de bello & pace, Indutias definiebat esse, PACEM CASTRENSEM PAVCORVM DIERVM. Quam tamen definitionem Gellius libro I. cap. 25. mordet: Indutiasque ita dictas credit, quasi tu dicas: INDE VTI IAM. Pactum enim Indutiarum ait esse eiusmodi: VT IN DIEM CERTVM NON PVGNETVR, NIHILQVE INCOMMODI DETVR: SED EX EO DIE, POSTEA VTI IAM, OMNIA BELLI IVRE AGANTVR. *Quod dicitur dies certus præfinitus, pactumque fit,* VT ANTE EVM DIEM NE PVGNETVR, ATQVE IS DIES VBI VENIT, INDE VTI IAM PVGNETVR: *idcirco ex iis, quibus dixi, vocibus, quasi per quemdam coitum & copulam, nomen Indutiarum connexum est.* Cuius notationis fides penes auctorem erit. Nos in medio rem relinquimus. Cæsar lib. III. de Bello Ciu. c. 16. Indutias a Bibulo postulatas scribit, dum a Pompeio redire posset, neve alter alteri noceret.

LVII. MISSIONVM *genera.* HONESTA, CAVSARIA, IGNOMINIOSA MISSIO. *Formula* MISSIONVM ET COMMEATVS.

Confecto bello, Exercitus nobis dimittendus est. Erant autem multa Missionum genera, quæ Vlpianus enumerat in l. 2. §. 2. D. de his, qui notant. infam. *Est enim, ait,* HONESTA, *quæ emeritis stipendiis, vel ante, ab Imperatore indulgetur: &* CAVSARIA, *quæ propter valetudinem laboribus militiæ soluit. Est* IGNOMINIOSA. IGNOMINIOSA *autem* MISSIO *totiens est, quotiens is, qui mittit, addit nominatim,* IGNOMINIAE CAVSA SE MITTERE. *Semper enim debet addere, cur miles mittatur.* Cuius rei exempla sunt in l. 13. §. 2. D. de Re militari. Itemque apud Suetonium in Caligula cap. 44. r) Ignominiosæ, plane missionis elegans formula exstat in Hirtii, siue Oppii, libro de Bello Africo, c. 54. Illic enim Cæsar ignauos petulantesque milites his verbis ab exercitu dimittit: QVAPROPTER C. AVIENE, QVOD IN ITALIA MILITES POPVLI ROM. CONTRA REMP. INSTIGASTI, RAPINASQVE PER MVNICIPIA FECISTI, QVODQVE MIHI REIQVE PVBLICAE INVTILIS FVISTI, ET PRO MILITIBVS, TVAM FAMILIAM, IVMENTAQVE IN NAVES IMPOSVISTI, TVAQVE OPERA, MILITIBVSQVE, TEMPORE NECESSARIO RESPVBLICA CARET: OB EAS RES IGNOMINIAE CAVSA AB EXERCITV MEO TE REMOVEO, HODIEQVE EX AFRICA ABESSE, ET QVANTVM POTES, PROFICISCI IVBEO. ITEMQVE TE A. FONTEI, QVOD TRIBVNVS MILITVM SEDITIOSVS, MALVSQVE CIVIS FVISTI, AB EXERCITV DIMITTO. T. ALLIENE, M. TYRO, C. CLVSIANE, CVM ORDINES IN MEO EXERCITV BENEFICIO NON VIRTVTE CONSEQVVTI, ITA VOS GESSERITIS, VT NEQVE BELLO FORTES, NEQVE PACE BONI, AVT VTILES FVERITIS, ET MAGIS IN SEDITIONE, CONCITANDISQVE MILITIBVS ADVERSARIORVM NOSTRORVM IMPERATORIS, QVAM PVDORIS MODESTIAEQVE FVERITIS STVDIOSIORES, INDIGNOS VOS ESSE ARBITROR, QVI IN MEO EXERCITV ORDINES DVCATIS: MISSOSQVE FACIO, ET QVANTVM POTESTIS, ABESSE EX AFRICA IVBEO. Alias inuenio hac in re veteres vsos his verbis: DISCEDITE QVIRITES, ATQVE ARMA DEPONITE. Apud Lucanum certe lib. V. v. 357. Cæsar ita milites dimittit:

DISCEDITE CASTRIS,
TRADITE NOSTRA VIRIS IGNAVI SIGNA,
QVIRITES.

Quod exemplum secutus fertur Imp. Alexander Seuerus, de quo Lampridius c. 53. hæc narrat: *Mota seditione in castris, cum Alexander tribunal ascendisset, vinctisque omnibus ad tribunal adductis, circumstantibus militibus & quibusdam armatis ita cœpit;* COMMILITONES, *si tamen ista vobis, quæ a vestris facta sunt, displicent, disciplina maiorum Rempubl. tenet: quæ si dilabitur, & nomen Romanum & imperium amittemus, neque enim sub nobis ista facienda sunt, quæ sub impura illa bestia nuper facta sunt. Milites Romani, vestri socii, mei contubernales & commilitones, amant, potant, lauant, Græcorum more etiam quidam se instituunt. Hoc ego diutius feram? & non eos capitali dedam supplicio? Tumultus post hoc ortus est, atque iterum:* QVI IN CONCIONE *estis,* 344 *vocem in bello contra hostem, non contra Imperatorem vestrum*

r) Honestæ missionis exemplum extat in tabulis, a Galba Imperatore datis, apud *Masseum Istor. Diplom.* p. 30. sqq. quae tabulæ propter interiorem & exteriorem, eodem exemplo, scriptutam notabiles sunt: quæ ratio necessaria fuit e lege v. *Paull. Rec. Sent.* V, 25, 6. *vt exteriores scriptura fidem interiori seruarent* de quo v. *Masseus l. c.*

vestrum necessariam emittite: certe campiductores vestri hanc vos docuerunt contra Sarmatas & Germanos ac Persas emittere: non contra eum, qui acceptam a prouincialibus annonam, qui vestem, qui stipendia vobis attribuit. Continete igitur vocem truculentam campo ac bellis necessariam, NE VOS HODIE OMNES VNO ORE, ATQVE VNA VOCE, QVIRITES, DIMITTAM: *& incertum, an* QVIRITES. *Non enim digni estis, qui vel Romanae plebis sitis, si ius Romanum non agnoscitis. Et cum vehementius fremerent, ac ferro quoque minarentur:* DEPONITE, *inquit, dextras contra hostes erigendas, si fortes estis. Me enim ista non terrent. Si enim vnum hominem occideritis, non nobis deerit Respubl. non Senatus, non P. R. qui de vobis vindicet. Cum nihilominus post ista fremerent, exclamauit,* QVIRITES, DISCEDITE, ATQVE ARMA DEPONITE. Caesarianam autem illam Missionem Appianus & Dio diuersis verbis concipiunt. Ille enim lib. II. Bellor. Ciuil. p. 486. Militibus missionem postulantibus, Caesarem nihil cunctatum respondisse, ait, Ἀφίημι τῆς στρατείας. Hic vero libro XLI. p. 190. ita eum loquentem facit: Παύσασθε μὲν δὴ διὰ ταῦτα τῆς στρατείας, ὦ τί ἂν ὑμᾶς ὀνομάσαιμι. Seuerus vero apud Herodianum libro II. Milites ita exauctorat: Κελεύω ἀποζῶσαί τε ὑμᾶς καὶ ἀποδύσαντας, εἴ τινας περίκεισθε ἐσθῆτας στρατιωτικὰς, γυμνοὺς ἀποπέμπειν· Παραγγέλλω τε ὑμῖν ἀπιέναι ὡς πορρωτάτω τῆς Ῥώμης, ἀπειλῶ καὶ διόμνυμαι καὶ προαγορεύω κολασθήσεσθαι κεφαλικῶς, εἴ τις ὑμῶν ἐντὸς ἑκατόστου σημείου ἀπὸ τῆς Ῥώμης φανείη. Scipio autem castris abegisse inutilem multitudinem dicitur, ab Appiano ἐν Λιβυκῇ p. 71. his verbis: Ἄπιτε πάντες ἐκ τοῦ Στρατοπέδου σήμερον ὅσοι μὴ στρατεύεσθε, χωρὶς τῶν ἐπιτραπησομένων ὑπ' ἐμοῦ μένειν. Commeatus vtique dandi formulam exhibet Liuius lib. XXI. c. 21. Annibalis ore, hoc modo: ITAQVE CVM LONGINQVA AB DOMO INSTET MILITIA, INCERTVMQVE SIT, QVANDO DOMOS VESTRAS, ET QVAE CVIQVE IBI CHARA SVNT, VISVRI SITIS: SI QVIS VESTRVM SVOS INVISERE VVLT, COMMEATVM DO: PRIMO VERE EDICO ADSITIS, VT, DIIS BENE IVVANTIBVS, BELLVM INGENTIS GLORIAE, PRAEDAEQVE FVTVRVM INCIPIAMVS. *s*)

Atque hac missionum commeatusque formula, Militares formulas missas faciemus.

s) De Missionibus Militum conf. omnino *P. Fabr. Semestr. I, 17. p. 103 sqq.*

BARN.

BARNABAE BRISSONII

IN CONSISTORIO REGIO CONSILIARII

ET IN AMPLISSIMO SENATV PARISIENSI PRAESIDIS

DE

FORMVLIS

ET

SOLENNIBVS POPVLI ROMANI VERBIS

LIBER QVINTVS.

A SAGIS ad Togas, a Paludamentis ad Prætextas, remiſſo exutoque, quod per aliquot pa-
ginarum ſpatium Militares Formulæ indixerant, iuſtitio, redeundum eſt. Hoc enim 345
libro, hærere in foro, volitare in tribunalibus, lites ſequi, iudicia obire, decreui. Quem
late olim patentem campum, exiguis hodie finibus, non minus veterum librorum ia-
ctura, quam CONSTANTINI, de Formulis & Impetrationibus actionum ſublatis, conſtitutio cir-
cumſcripſit. Enitar tamen, quantum labore efficere, ac diligentia conſequi potero, vt hac quo-
que in parte otii mei ratio conſtet.

I. ANTIQVAE IN IVS VOCATIONIS *Formulæ*.

Et quoniam omnium actionum inſtituendarum principium, a Titulo de in Ius vocando, proficiſci, Iuſtinianus dixit, inde quoque ſermonis huius initium ducere commodum videtur. Verba autem, quibus, iuris ſui experiundi gratia, ad Prætorem euocare olim aduerſarios ſolebant, erant huiusmodi, IN IVS EAMVS: vel, IN IVS VENI, SEQVERE AD TRIBVNAL: vel, IN IVS AMBVLA. Prioris formulæ teſtes habeo locupletiſſimos, Plautum & Terentium. Apud illum enim Pœnulo Act. V. Sc. 4. v. 59. Hanno, Pœnus

> ITE, ait, IN IVS, *ne moramini, anteſtamte me atque duce.*

Eiusdemque Comœdiæ Sc. vlt. v. 5. Agoraſtocles lenonem ita in Ius vocat, LENO, EAMVS IN IVS. Apud hunc vero, Phormione Act. V. Sc. 7. v. 84. Demipho Phormionem appellans, IN IVS EAMVS, ait. Sed & Seneca in *ἀποκολοκυντώσει* Pedonem Pompeium his verbis Claudium in ius vocantem facit, IN IVS EAMVS: *ego tibi ſellas oſtendam.* Martialis lib. I. Epigrammat. 103. v. 11.

> IN IVS, *o fallax atque infitiator,* EAMVS.

Et lib. XII. epigr. 97. v. 10.

> *Sit tandem pudor, aut* EAMVS IN IVS.

Alterius Formulæ auctor mihi eſt Plinius in Panegyrico: c. 36. *Dicitur,* ait ille, *actori atque procuratori tuo,* IN IVS VENI, SEQVERE AD TRIBVNAL. Poſterioris vero Plautus, compluribus in locis. Vt in Curculione, Act. V. Sc. 2. v. 22. ſ. Phædromus:

> *Qui ſcias mercari furtiuas atque ingenuas virgines.*
>
> AMBVLA IN IVS.

Et paullo poſt, v. 26.

> *Ergo* AMBVLA IN IVS.

Et in Perſa Act. IV. Sc. vlt. v. 8.

> *Age,* AMBVLA IN IVS, *Leno D. quid?* ME IN IVS VOCAS?

Et

346 Et paullo post, v. 13.

Sum surdus, AMBVLA, SEQVERE HAC.

Idem Rudente Act. III. Sc. vlt. v. 21.

Ego hunc scelestum in Ius rapiam exsulem:
AGE, AMBVLA IN IVS

Et mox, v. 28.

In Iure causam dicito: hic, verbum sat est.
SEQVERE. LA. *Obsecro te, subueni, mi Charmides,*
Rapior obtorto collo.

Similiter apud Terentium Phormio. Act. V. Sc. 7. v. 43. Demipho Phormioni, IN IVS AMBVLA. Interdum etiam Plautus eamdem Formulam concipit in hunc modum, IN IVS VOCO. Veluti Pœnulo Act. V. Sc. 4. v. 62.

Moramini: IN IVS VOS VOCO:
Nisi honestiu' st prehendi.

Rursus eiusdem Comœd. Sc. vlt. v. 6.

Leno, IN IVS TE VOCO.

Idem Asinar. Act. II. Sc. 4. v. 74.

IN IVS VOCO TE.

Et Persa Act. IV. Sc. vlt. v. 9.

Sed ego IN IVS VOCO *t)*

II. ANTESTATIONIS *Formula*

Quod si vocati in ius, protinus & illico non sequerentur, sed frustrarentur & morarentur; pedemue struerent, testimonium iis, qui præsto aderant, denuntiabatur his verbis: LICET ANTESTARI? quæ hoc significabant, *Liceine vobis testibus ad hanc rem vti?* Illi vbi, LICET, respondissent, annuissentue, aurem, in qua memoriæ sedem veteres locabant, porrigebant, qua molliter tacta, atque apprehensa, monebantur rei gestæ memores esse. Quo facto, manu iniecta aduersarius, nisi satisdaret, in ius rapi, obtortoque collo ad Prætoris tribunal trahi poterat. Hunc morem omnium apertissime Horatius expressit lib. I. Sermonum, IX. v. 45.

Casu venit obuius illi
Aduersarius: &, QVO TV, ait, TVRPISSIME? *magna*
Exclamat voce: &, LICET ANTESTARI? *Ego vero*
Oppono auriculam: RAPIT IN IVS, *clamor vtrimque.*

Plautus Curculio Act. V. Sc. 2. v. 23. sequ.

Ph. AMBVLA IN IVS *M. non eo.* Ph. LICET ANTESTARI? M. *Non licet.*
Ph. *Iupiter te male disperdat, miles: Intestatus viuito.*
C. *At ego, quem* LICET. Ph. *tu accede huc, Curculio:* M. *seruum* ANTESTARI?
C. *Vide*
Hem, vt sciat me liberum esse. M. *Ergo* AMBVLA IN IVS. *Hem tibi.*
C. O CIVES, CIVES. M. *Quid clamas?*
Ph. *Quid istum tibi tactio est?*
M. Quia mihi libitum est.

Qui Plauti locus vulgo personarum serie permixta ac confusa, mire perturbatus est *u)*.

III. VADIMONIORVM *conceptiones & solennia verba.* CONDICTIONES *antiquæ.* *Formula:* ECCE SISTO ME.

Vadimoniorum etiam, *x)* quæ iudicio sistendi causa fiebant, certam fuisse ac solennem conceptionem, Cicero Epist. 14. lib. II. Epist. ad Qu. Fratrem ostendit, *Trebatium*, inquiens, *quod ad se miserim, persalse & humaniter etiam mihi gratias agit. Negat enim in tanta multitudine eorum, qui vna essent, quemquam fuisse*, QVI VADIMONIVM CONCIPERE POSSET. Satisdabat vtique reus se in Ius venturum, fideiussoresque dabat, qui eum certo die IVDICIO SISTI, aut QVANTI EA RES ESSET, promitterent. Cicero pro Quintio: c. 7. *Ita disceditur, ut* IDIBVS SEPTEMBRIS P. QVINTIVM SISTI ALPHENVS PROMITTERET. *Venit Romam Quintius:* VADIMONIVM SISTIT. Idem ex Titulis, *Qui satisd. cogant.* & *Si quis cautionib. Iudic. sistend. caus. fact.* in Pandectis perspicue apparet. Acro ad illum Horatii versum lib. I. Serm. Sat. I. v. 11.

Ille datis vadibus qui rure extractus in vrbem,

Vadibus, ait, *sponsoribus: a vadimonio, quod promittit is, qui ad iudicium vocatur*, CERTO DIE ADFVTVRVM. *Vades ideo dicti, quod, qui eos dederit, vadendi, id est, discedendi habet potestatem.*

Ex Vadimoniorum plane solennibus verbis hæc erant: IN DIEM TERTIVM, SIVE PERENDINVM: quorum Cicero pro Muræna c. 12. meminit, quo loci addubitasse Prudentes scribit, DIEM TERTIVM, an PERENDINVM dici oporteret. Ea verba notis hisce scribi solita I. D. T. S. P. Valerius Probus tradit. Asconius in I. in Verrem c. 9. COMPERENDINATIO *est ab vtrisque litigatoribus inuicem sibi denuntiatio* IN PERENDINVM DIEM. *Namque cum in rem aliquam agerent litigatores, & pœna se sacramenti peterent,* POSCEBANT IVDICEM: QVI DABATVR *post trigesimum diem, quo dato, deinde inter se* IN PERENDINVM DIEM, VT AD IVDICIVM VENIRENT, DENVNTIA-

t) Quod si, qui in ius vocatus esset, sequi nollet, se liberare poterat, secundum legem XII. tabularum, *Vindice* dato v. *Iac. Gothofr. ad XII. tab. Comm. tab.* 1. qui *Vindex* cum *Vadibus* a reo datis non est confundendus. Nam *vades* dabantur cum in ius ventum esset, isque, vnde peteretur, non statim haberet, quid responderet, quoue se modo defenderet, qui vades promitterent, ac sponderent, eum, vnde peteretur, certo die in ius venturum ad Prætorem, esse. *Vindex* autem eum, qui in ius vocabatur tuebatur ac liberabat.

u) De Antestatione conf. quæ dixit *Christi.. Wilh. Küstnerus*, ICtus doctissimus, amicus noster in primis, in Diss. *de Antestato*

x) De *Vadimoniis* est docta Diss. *Bauii Voordae*, V. C. & *Salmas. de Mod. Vsur.* c. XVI. *Budæ. Adnot. ad Pand.* p. 40 sqq.

NVNTIABANT, *quo cum esset ventum, antequam caussa ageretur, quasi per indicem rem exponebant, quod ipsum dicebatur,* CAVSAE CONIECTIO, *quasi causæ suæ in breve coactio.* Sacerdotes certe populi Romani tunc, cum in DIEM TERTIVM dicere vellent, DIE PERENDINI dixisse, Gellius lib. X. cap. 24. auctor est.
347 Illa porro verba, de quibus inter iurisconsultos non conuenisse, Cicero ait, ad vadimonia pertinuisse, eoque referenda esse, docet Gellius lib. VII. Noct. Attic. cap. 1. de Scipione Africano oppidum quoddam obsidente agens: *Et quodam die ius in castris sedens dicebat, atque ex eo loco id oppidum procul videbatur. Tum e militibus, qui in iure apud eum stabant, interrogauit quispiam ex more, in* QVEM DIEM LOCVMQVE VADIMONIVM PROMITTI *iuberet.* Et *Scipio, manum ad ipsam oppidi, quod obsidebatur, arcem protendens,* PERENDIE, *inquit,* SE SISTANT ILLO. Priscis quidem temporibus, Actorem denuntiasse aduersario, vt Iudicio certa & stata die adesset, Theophilus tradit in §. 15. Instit. de actionib. vbi & Iustinianus in personam actiones inde CONDICTIONVM nomen inuenisse scribit, quod CONDICERE prisca lingua *denuntiare* significabat. CONDICTIONEM etiam Paulus in Festi Pompeii Epitome, in diem certum eius rei, quæ agitur, denuntiationem, interpretatur. Hinc & STATVS CONDICTVS DIES CVM HOSTE, apud Plautum Curculio. Act. I. Sc. 1. v. 5. Gellius lib. XVII. cap. 3. Verum vetustas Denuntiationum ambages sustulere Impp. Arcadius, Honorius & Theodosius constitutione ad Æmilianum Pf. V. quæ ponitur in l. 6. de denuntiat. vel edit. rescript. in Cod. Theod.

Reus plane, qui vadimonium promiserat, iudicio adesse sese, citatus respondebat, his ferme verbis: ECCE SISTO ME. Indicat Plautus Curculio. Act. I. Sc. 3. v. 5. cum ait,

Vbi tu es, qui me conuadatus Veneriis vadimoniis?
Vbi tu es, qui me libello Venerio citasti?
SISTO EGO TIBI ME, *& mihi contra itidem* VT SISTAS,
Suadeo.

Cui Phædromus respondet, v. 8.

ADSVM; *nam si absim, haud recusem, quin mihi male sit, mel meum* (y.

IV. ADSVOCATORVM PETITIO, *in Iure factâ.*

Iam vbi in Ius ventum erat, interdum a Prætore aduocati petebantur, quos se petentibus daturum Edicto pollicebatur, l. 1. D. de postuland. Cicero ad Trebatium Epist. 11. lib. VII. Familiar. *Ego omnibus, unde petitur, hoc consilii dederim, vt a singulis interregibus* BINAS ADVOCATIONES *postulent. Satisne tibi videor, ius ciuile didicisse?* Seneca in Procœmio lib. III. Controuersiar. *Tanta illi perturbatio fuit, vt* ADVOCATIONEM PETERET. Idem in ἀποκολοκυντώσει. *Tandem procedit Petronius vetus conuictor eius, &* POSTVLAT ADVOCATIONEM. Et lib. I. de Ira, c. 16. *Deinde* ADVOCATIONEM *etiam sibi* PETIT, *vt excutiendæ veritati spatium habeat.* Et lib. III. *Si in hoc erit* PETITA ADVOCATIO, *iudicium apparebit esse, non iram.* De aduocato autem a Prætore dato lepidum Siculi cuiusdam responsum a Cicerone lib. II. de Orat. cap. 69. refertur. Nam cum ei Scipio Prætor patronum causæ dedisset hospitem suum, hominem nobilem, sed admodum stultum, QVAESO, inquit ille, PRAETOR, *aduersario meo* DA ISTVM PATRONVM. *Deinde mihi neminem dederis* z).

V. POSTVLATIO IVDICIS *quibus verbis facta? Formula:* IVDICEM FERO TIBI. *Iudex litigantibus aliquando ex consensu datus.*

Postulabantur etiam a Prætore Iudices, qui de ea re, qua de agebatur, cognoscerent. Videntur autem id desiderantium verba fuisse hæc: PRAETOR, IVDICEM ARBITRVMVE POSTVLO VTI DES. Quæ singularibus hisce literis, P. I. A. V. P. V. D. Valerius Probus testatur

Vade

y) Qui vadimonio promisso satisfaciebat, seque sistebat, *vadimonium sistere, obire, ad vadimonium occurrere,* qui non sistebat, *vadimonium deserere* dicebatur. Quæ cum in jure antiquo frequentissima fuissent, atque adeo in veteribus ICtis frequentissime etiam memorata, immutata iudiciorum ratione, Tribonianus in Digestorum capitibus vbique sustulit.

z) Auctor hoc loco confundit *Aduocatos* reipublicæ liberæ, & elegantioris latinitatis, & *Aduocatos* posterioris æui, quos antiquitas *caussarum patronos* vocabat. Itaque loca illa, ex *Seneca* & *Cicerone* laudata, huc plane non pertinent. Nempe *Aduocati* in caussis priuatis olim dicebantur amici periti atque probi, quos sibi post intentionem actionis ac vadimonium promissum reus aduocabat, vt cum iis deliberaret, cedere, an contendere, consultius foret. *Cic. Quinct. c.* 12. & alibi. Inde qui spatium deliberandi cum huiusmodi amicis postulabant, vadibus haud dubie datis, alio die se stituros esse, *Aduocationem postulare* dicebantur, vti est in locis *Cic.* & *Senec.* laudd. *aduocatioque*, est spatium deliberandi, *eine Frist.* Atque id apud veteres Romanos vehementer frequens erat, ut facerent, antequam summo iure contenderent vel experirentur. Quid? quod etiam asteres; adhibitis huiusmodi aduocatis siue amicis, quasi domesticis disceptatoribus, antequam litem intenderent, solebant tentare, resne siue controuersia transigi sine iudicio posset. v. *Cic. Quinct. c.* 11. Porro *Aduocati* cum in priuatis tum in publicis iudiciis adhibebantur, vt præsentes in iudicio sederent in subselliis, honoris gratia vel auctoritatis caussa: qui sæpe apud Ciceronem occurrunt. De his Aduocatis non loquitur Prætor, in *L. I. D. de post.* cum eos se daturum promittit, sed de iis, quos posterior ætas hoc nomine dixit, qui alias *patroni caussarum* vocantur. Ceterum etiam Prætor vltro Aduocatos huiusmodi interdum dedit *L.* 9. *§. ult. D. de off. Proconf.* v. de his *Schulting. ad πρωτ. Dig. p. m.* 344. de vocabulis *aduocare* & *aduocatus* in pura latinitate v. *I. F. Gronov. ad Sen. de clem. I,* 9.

Vnde Cicero occasionem seu maledicti, seu ioci arripuit in Orat. pro Muræna c. 12. *Iam illud,* inquiens, *mihi quidem mirum videri solet, tot homines tam ingeniosos per tot annos etiam nunc statuere non potuisse, vtrum* DIEM TERTIVM, *an* PERENDINVM, IVDICEM AN ARBITRVM, REM AN LITEM, *dici oporteret.* Nam & in actionibus disiunctiue dictum, QVAM REM, SIVE LITEM, Varro lib. VI. de Lingua Lat. c. 5. comprobat his verbis: *Quibus res erat in controuersia, ea vocabatur* LIS. *Ideo in actionibus videmus dici,* QVAM REM SIVE LITEM DICERE OPORTET. Et ita in formula Relationis seu Consultationis de bello apud Liuium lib. I. c. 32. QVARVM RERVM, LITIVM, CAVSARVM, &c. In Iudice vero collocando, addicendoue, dici solitum: SI ALIVM PROCAS, NIVE EVM PROCAS, hoc est, poscis, Festus Pompeius in verbo, *Procum* tradit. Seruius etiam ad finem versus 540. lib. I. Æneid. *Penitusque procacibus austris; Procax,* ait, *proprie petax est. Nam* PROCARE, *est petere, vnde proci petitores vocantur.*

Porro, quandoque contentione aliqua orta, iurgiove moto, *Iudicem aduersario ferre se,* dicebat is, qui ad iudicium prouocabat. Sic apud Liuium lib. VIII. cap. 33. Q. Fabius aduersus Papirii Cursoris seueritatem ad populum prouocans, *Euenit tibi,* ait, *Exercitus, Senatusque iudicium fugienti* IVDICEM FERO, *qui certe vnus plus, quam tua Dictatura, pollet.* Idem lib. III. c. 57. *Proinde, vt ille iterum ac sæpius prouocet, sic se iterum ac sæpius* IVDICEM ILLI FERRE. Et lib. IX. cap. 1. *Quem tibi tuæque irritæ, quem meorum suppliciorum* IVDICEM FERAM? Cicero lib. II. de Oratore
348 c. 65. *Vt Sergius ille Galba* CVM IVDICES *L. Scribonio Tribuno Pleb.* FERRET *familiares suos.* Et alio eiusdem libri loco, M. Flaccum multis probris Scipioni obiectis ei P. Mucium Iudicem tulisse refert. Quin etiam interdum in Iudicem litigatores consentiebant, ex eorumque conuentione is *Iudex addicebatur,* vt apparet ex l. 80. D. de iudic. Valerius Maximus lib. II. cap. 8. *Itaque Iudex* INTER EOS CONVENIT *Attilius Calatinus a).*

VI. EIERANDI & REIICIENDI IVDICIS *Formulæ.*

Plane qui iudicem aliquem reiiciebant *b*), eos solemnibus verbis illum sibi iniquum, eierasse puto. Nec me leuis coniectura ad id credendum impellit. Hoc enim recte colligi mihi videtur ex his Ciceronis lib. II. de Orat. c. 70. verbis: *Placet etiam mihi illud Scipionis illius, qui T. Gracchum perculit. Cum ei Flaccus multis probris obiectis P. Mutium* IVDICEM TVLISSET, EIERO, *c) inquit,* INIQVVS EST. Idem lib. III. in Verrem c. 60. *Scandilius* POSTVLARE *de conuentu* RECVPERATORES. *Tum iste negat, se de existimatione sua cuiquam, nisi suis commissurum. Negotiatores putant esse turpe,* ID FORVM SIBI INIQVVM EIERARE, *vbi negotientur. Prætor prouinciam totam,* SIBI INIQVAM, EIVRAT. Idem Philipp. XII. c. 7. *Itaque vt alacres & læti, spe pacis oblata, inter se impii ciues, quasi vicissent, gratulabantur, sic* ME INIQVAM LIERABANT, *& de me querebantur.* Cum siquidem, apud quem odio, aut gratia altera pars præualeret, quique litigatori quaqua ratione infensus esset, perturbationisue alicuius, quæ eum a recte iudicando auerteret, suspicione laboraret, iniquum iudicem habitum, vulgatum est.

Aliam reiiciendi Iudicis formulam porrigit Plinius in Panegyr. c. 36. *Licet,* ait ille, REIICERE: *licet exclamare,* HVNC NOLO: TIMIDVS EST, *& bona seculi parum intelligit.* ILLVM NOLO, QVIA CAESAREM FORTITER AMAT. Et paullo post: *Liberum est disceptanti dicere:* NOLO EVM ELIGERE.

VII. SACRAMENTO *inter se* CONTENDENTIVM *&* SPONSIONIBVS *se inuicem* PROVOCANTIVM *litigatorum Formulæ, ac in his recepta particula* NI. SPONSIONVM *vox solennis,* QVOD.

Ceterum plerumque sacramento litigatores inter se contendebant, vt ex Varrone, de Lingu. Lat. lib. IV. c. 36. Cicerone, pro dom. c. 29. & pro Cæcin. c. 33. & Festo Pompeio v. *sacramentum,* pridem patefactum est. Qua in re videntur recepta fuisse verba hæc: QVANDO NEGAS, TE SACRAMENTO QVINGENARIO PROVOCO. Quæ in numerum notarum iuris Valerius Probus retulit. Apud eumdem de eodem sacramento hæ notæ conspiciuntur, Q. N. S. Q. id est, vt ille interpretatur, QVANDO NEGAT, SACRAMENTO QVAERITO. Quam fuisse Prætoris pronuntiationem quidam existimant *d*).

Sponsi-

a) V. *Schulting.* Diss. *de recusatione iudicum c. 1. p. m. 3.* Neque enim iudex apud Romanos esse poterat, nisi in quem partes consensissent. Sin autem iudex conuenisset, eum Prætor *addicebat.* Vnde sæpe in Legum veterum reliquiis coniungitur *iudicis datio, addictio.* In ipsis adeo Digestis occurrit *iudex addictus v. c. L. 39. pr. de iud. v. Schulting. l. c. cap. VI. p. 34.*

b) Totum hunc locum antiquitatis Romanæ, & iurisprudentiæ egregie exposuit *Schulting.* Diss. *de Recusatione Judicum.*

c) Non solum in solennibus verbis, sed adeo etiam iureiurando præstito, reiectio iudicum facta fuisse videtur. Inde est etiam verbum *eiurare.*

d) Recte A. [illegible] Sacramentum, & Sponsionem, distinguit, quæ, sunt, qui pro iisdem habeant Alterutrum

Sponsionibus etiam se inuicem, qui contendebant, prouocare consueuerant, siue actionibus, siue interdictis experturi essent. Eas particula hac, NI, conceptas fuisse, testimoniis multis confirmabo. Cicero lib. III. in Verr. cap. 57. *P. Rubrius Q. Apronium sponsione lacessiuit*, NI APRONIVS DICTITARET, TE SIBI IN DECVMIS ESSE SOCIVM. Et postea cap. 59. *Sponsio est*, NI TE APRONIVS IN DECVMIS SOCIVM ESSE DICAT. Idem Orat. V. in eumdem Verrem cap. 54. *Cogere eum cœpit, cum ageret nemo, nemo postularet, H. S. duobus millibus sponsionem facere cum lictore suo*, NI FVRTIS QVAESTVM FACERET. Idem pro Cæcinna c. 8. *Facta est sponsio*, NI CAECINNA RESTITVTVS EX EDICTO PRAETORIS ESSET. Et alio eiusdem Orationis loco cap. 16. *Optime sponsionem facere possent*, NI ADVERSVS INTERDICTVM PRAETORIS VIS FACTA ESSET. Idem in Pisonem c. 23. *Cum ego eum Cælimontana introiisse dixissem, sponsione*, NI ESQVILINA INTROIISSET, *homo promptus lacessiuit.* Item lib. III. Offic. cap. 19. *Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro puer, Iudicem M. Luctatio Pinthiæ fuisse, equiti Rom. sane honesto, cum is sponsionem fecisset*, NI VIR BONVS ESSET. Et Epist. 21. lib. VII. Familiar. ad Trebatium. *Cum ei dicerem, tibi videri, sponsionem illam nos sine periculo facere posse*, NI BONORVM TVRPILIAE POSSESSIONEM Q. CAEPIO PRAETOR EX EDICTO SVO MIHI DEDIT. Quo fit, vt existimem, apud Ciceronem pro Quintio c. 8. legendum: *Iubet P. Quintium sponsionem cum Sex. Næuio facere*, NI BONA SVA EX EDICTO P. BVRRIENI PRAETORIS DIES XXX. POSSESSA ESSENT. Asconius in I. contra Verrem c. 45. *Sponsione ipse prouocatur ab aduersario, certæ pecuniæ, aut æstimationis, quam amittat*, NI SVASIT HEREDITAS DE QVA CONTENDIT. Gellius lib. XIV. cap. 2. Noct. Attic. hæc ex Catonis Oratione, quam is pro L. Turio, contra Cn. Gellium dixit, verba citat: *Nunc si sponsionem fecisset Gellius cum Titio*, NI VIR MELIOR ESSET GELLIVS, QVAM TITIVS, *nemo opinor tam insanus esset, qui iudicaret, meliorem esse Gellium quam Titium.*

Stipulationes in ea re vltro citroque intercessisse, ac STIPVLATVM vnum; RESTIPVLATVM vero alterum, docet Valerius Maximus lib. II. c. 8. L. Lutatii Cos. & Valerii Prætoris contentionem de Triumpho narrans: *Pertinaciusque, ait, progressa contentione, Valerius spon-* 349
sione Lutatium prouocauit, NI SVO DVCTV CLASSIS PVNICA ESSET OPPRESSA. *Nec dubitauit* RESTIPVLARI *Lutatius.* Hanc tamen Sponsionum formulam per voculam, QVOD, bis extulit idem Valerius Maximus, veluti lib. VI. cap. 1. *Sed sponsionem se facere paratum diceret*, QVOD ADOLESCENS ILLE PALAM ATQVE APERTE CORPORE QVAESTVM FACTITASSET. Similiter lib. VII. cap. 2. *Iudex addictus de sponsione, quam is cum aduersario*, QVOD VIR BONVS ESSET, *fecerat.*

In Iudice quoque ferendo eamdem particulam, NI, adhibitam Liuius lib. III. c. 57. ostendit, cum ait: *Proinde, vt ille iterum, ac sæpius prouocet, sese iterum ac sæpius* IVDICEM ILLI FERRE, NI VINDICIAS AB LIBERTATE IN SERVITVTEM DEDERIT. Idem eod. lib. cap. 24. NI ITA ESSET, *multi priuatim* FEREBANT *Volscio* IVDICEM. Plautus Rudent. Act. V. Sc. vlt. v. 24. s.

Cedo qui cum habeam iudicem,
NI DOLO MALO INSTIPVLATVS SIS, NIVE ETIAM DVM SIEM
QVINQVE ET VIGINTI NATVS ANNOS.

VIII. IVDICIVM, *item* POSSESSIO BONORVM ABSENTIS ET CONTVMACIS *a Prætore petebatur.*

Postulabantur autem a Prætore iudicia. Cicero III. in Verr. cap. 15. *in eum* IVDICIVM *de professione iugerum* POSTVLABATVR. Idem lib. II. Epist. 24. ad Attic. *Et cum esset damnatus, erat* IVDICIVM POSTVLATVRVS. Iulianus in l. 39. pr. D. de euictionib. *Seius* POSTVLABAT APVD PRAETOREM, VTILEM SIBI DE EVICTIONE STIPVLATIONEM IN TITIVM DARI. Paulus in l. 29. §. 1. D. comm. diuid. *Pomponius scripsit, posci iudicem posse a quolibet sociorum.*

Præterea postulatum a Prætore, VT ABSENTIS, vel, QVI IVDICIO NON STITISSET, BONA

trum in controuersiis priuatis solebat interponi. Est autem *Sacramentum* pecunia, quæ a litigantibus deponebatur apud Pontifices, vt, qui causa caderet, amitteret, qui vinceret, reciperet suam. Quod quidem ea de causa fiebat, ne alicui impune negocium agendo, aut iusta petenti iniciando frustra, crearetur. Inuenta est ea ratio, auctore *Varrone* l. c. propter inopiam ærarii, vt inde aliquem reditum haberet; consumereturque rursus in sacris publicis. *Quingentos æris* fuisse intelligitur ex *Varrone* l. c. & formula *Sacramento quingenario.* Inde *Sacramento contendere* dicebantur *Cic. Or. I*, 10. litigatores, *sacramentum iustum iudicare* decemuiri *Cic. Dom. c.* 19. de quo v. *Noordkerk. Disquis. de Leg. Petron. p. m.* 49. *sqq.* De *Sacramento* erudita est Diss. *Schreiteri* Lips. 1738. cf. *Guther. de Jur. Pont. IV*, 21. *P. Pithoe. Advers.* I, 18, qui tamen *Sacramentum* & *Sponsionem* confundit. *Sponsio* autem erat, cum non deponebatur, sed promittebatur certa pecunia, eo, cui lis intendebatur, stipulante, ab illo, qui petebat: qui, restipulante eo, vnde petebatur, tantundem repromittere solebat, se soluturum, ni vinceret. Inde *sponsione lacessere* loc. laud. ab Auctore, *sponsione certare Cic. Cæcin. c.* 32. *Sponsionis condemnari Cic. Quinct. c.* 25. *Sponsionem vincere Cic. Cæcin. c.* 31. v. *Ernesti* V. C. *Clav. Cic. h. v.*

BONA EX EDICTO POSSIDERE LICERET, Cicero in Orat. pro Quinctio c. 6. docet. Idem lib. V. in Verrem c. 32. *Insimulant hominem fraudandi causa discessisse:* POSTVLANT, VT BONA POSSIDERE LICEAT.

IX. ADVOCATORVM *in* COMPELLANDO PRAETORE *verba solennia.*

Iam, quibus verbis Prætores Aduocati compellarent, ex Gellii vno & item altero loco liquebit. Sic enim lib. XV. cap. 5. *Quapropter vrbanissime respondisse Prætorem, non indoctum virum, barbatulo cuidam ex aduocatorum turba, Sulpitius Apollinaris in quadam Epistola scriptum reliquit. Nam cum ille, inquit, Rabula audaculus ita postulasset, verbaque ita fecisset:* OMNIA, VIR CLARISSIME, NEGOTIA, DE QVIBVS TE COGNITVRVM ESSE HODIE DIXISTI, DILIGENTIA ET VELOCITATE TVA, PROFLIGATA SVNT. *Vnum id solum relictum est,* DE QVO ROGO, AVDIAS. *Tum Prætor satis ridicule:* AN ILLA NEGOTIA, DE QVIBVS IAM COGNOVISSE ME DICIS, PROFLIGATA SINT, EQVIDEM NESCIO. HOC AVTEM NEGOTIVM, QVOD IN TE INCIDIT, PROCVL DVBIO, SIVE ID AVDIAM, SIVE NON AVDIAM, PROFLIGATVM EST. Idem Gellius lib. II. cap. 22. verba Varronis ex Satyra refert hæc: *Memini ego Prætoris, docti hominis, Tribunali me forte assistere, atque ibi aduocatum non incelebrem sic postulare, vt quam causam diceret, rémque, quæ agebatur, non attingeret. Tunc Prætorem ei, cuia res erat, dixisse,* ADVOCATVM EVM NON HABERE: *& cum is, quia ea verba faciebat, reclamasset:* EGO ILLI, VIR CLARISSIME, SVPERSVM: *respondisse Prætorem festiuiter,* TV PLANE SVPERES, NON ADES. Marcellus in l. 3. D. de his, quæ in testam. delent. Viuium Zenonem aduocatum apud Imp. Antoninum hæc, in cognitione quadam testamentaria, dixisse refert, ROGO, DOMINE IMPERATOR, AVDIAS ME PATIENTER.

X. *In* IVDICIIS DANDIS *præcipua Formula:* SI PARET.

In Formulis autem iudiciorum dandorum principem locum tenuisse verba hæc: SI PARET, non est ignotum: id quod Cicero Orat. pro Roscio Comœdo c. 4. apertissime demonstrat. Idem in Diuinatione c. 17. *Vt hoc Quæstori Cæcilio, viro optimo & homini æquissimo, nuntiatum est, vocari ad se Agonidem iubet: Iudicium dat statim,* SI PARERET, EAM, SE ET SVA VENERIS ESSE, DIXISSE. Idem lib. III. in Verrem c. 22. *Dabat iste iudicium,* SI PARERET, IVGERA EIVSMODI FVNDI ESSE PLVRA, QVAM COLONVS PROFESSVS ESSET, *tum vti Xeno damnaretur.* Et eiusdem Orationis c. 28. *Quærebant, quæ in verba Recuperatores daret: respondebat:* SI PARERET ADVERSVS EDICTVM FECISSE. Festus Pompeius PARRET, *quod est in formulis, debuit & producta priore syllaba, & non gemino,* R, *scribi: vt fieret,* PARET, *quod est, inueniatur: vt comparet, apparet.* Petronius Arbiter, Satyrico,

Iurisconsultus PARET, NON PARET, *habeto,*
Atque esto quidquid Seruius & Labeo.

Hæc formula a Theophilo in §. 2. Instit. de actionib. & §. 2. Institut. de his, per quos agere poss. Constantino Harmenop. lib. I. Epit. 2. §. 53. Græce redditur his verbis: Εἰ φαίνεται.

XI. *Actionis in personam dandi Formula:* SI PARET, EVM DARE, FACERE OPORTERE.

Actiones certe in personam liquet mihi affirmare datas hac formula: SI PARET, TITIVM MAEVIO DARE FACERE OPORTERE, SEMPRONIVS IVDEX ESTO. Quæ postrema duo verba notis hisce scripta I. E. ex Valerio Probo & Isidoro lib. I. Etymologiarum c. 22. constat. Totius vero huius formulæ vel vnus idoneus testis esset Cicero pro Roscio Comœdo c. 4. his verbis: *Eius rei ipsa verba formulæ testimonio sunt: Quid est in iudicio? directum, asperum, simplex,* SI PARET HS. IↃↃↃ. DARI OPORTERE. Et paullo post: *Quæro abs te, quid ita de hac pecunia, de his ipsis* HS. IↃↃↃ, *de tuarum tabularum fide compromissum feceris, arbitrum sumpseris,* QVANTVM AEQVIVS MELIVS SIT DARI, REPROMITTI, SI PARERET. Hanc etiam actionum in personam formulam Iustinianus quatuor locis perspicue comprobat. Vnus est in §. 1. Instit. quibus mod. re contrah. oblig. *Nam perinde, ait, ab eo condici potest,* SI PARET EVM DARE, FACERE, OPORTERE, *ac si mutuum accepisset.* Alter est in §. 14. Instit. de Actionib. *Certum est non posse actorem suam rem ita ab aliquo petere,* SI PARET EVM DARE OPORTERE. Tertius est in §. 1. Instit. de perpet. & temporalibus Actionib. Quartus est in §. 3. Inst. de except. *Qua de causa efficax est aduersus eum actio, qua actor intendit,* SI PARET, EVM DARE OPORTERE. Theophilus in §. 2. Inst. de his, per quos agere poss. Ὅτι ὁ προκουράτωρ εἰ μὲν ἄκτωρ ἐστὶ, οὕτως εἴωθε κρίνειν, Εἰ φαίνεται τὸν ἀντίδικον Χρῆναι Δοῦναι Τιτίῳ, ὃ εἶμι προκουράτωρ, καταδίκασον αὐτὸν, ὦ δικαστά. Et mox: Εἰ δὲ τις ἐνάγεται ὡς προκουράτωρ, ὁ κινῶν οὕτως ὀφείλει λέγειν, Εἰ Φαίνεται Δοῦναι Χρῆναι Σεῖον δέκα νομίσματα, καταδίκασον Πρίμον τὸν αὐτοῦ Προκουράτορα εἰς δέκα νομίσματα.

XII.

XII. *Condictionum Formula:* DARI, FIERI OPORTERE.

Sane eos, qui condicebant, seu in personam agebant, intendere solitos, DARI SIBI OPORTERE, Iurisconsultorum iudicio, plurimis in locis planum fit. Scæuola in l. 93. §. 1. D. de solutionibus. *Quod si* INTENDAT DARI SIBI OPORTERE, *vel ideo* DARI OPORTET IPSI, *quod heres exstitit.* Modestinus in l. 103. D. de verb. oblig. *Liber homo in stipulatum deduci non potest: & quia nec* DARI OPORTERE INTENDI, *nec eius æstimatio præstari potest.* Paulus in l. 19. D. de seruit. rust. præd. *Sed si omnes stipulentur, siue communis seruus, singuli ex sociis sibi,* DARI OPORTERE, *petere possunt.* Iulianus in l. 82. §. 1. D. de leg. 1. *recte ex testamento petam,* EAM MIHI DARI OPORTERE. Vlpianus in l. 2. §. 7. D. quod certo loco. *An is, qui Ephesi sibi, aut Titio, dari stipulatus est, si alibi Titio soluatur, nihilominus possit* INTENDERE, SIBI DARI OPORTERE. Et in l. 32. D. de actionib. empt. *Pomponius, posse dici, ait, venditorem,* SIBI DARI OPORTERE, QVOD PLVS EST, PETERE. Et in l. 42. §. 1. D. de noxalib. actionib. *Si quis pro seruo mortuo, ignorans eum decessisse, noxale iudicium acceperit, absolui debet, quia desiit verum esse, propter eum* DARI OPORTERE. Itemque in l. 75. §. 8. D. de verborum obligat. l. vlt. §. vlt. D. si cert. pet. l. 82. §. 1. D. de legat. 1. l. 15. D. de condict. caus. dat. §. 15. §. 33. & §. 34. Institut. de Actionib. Iustinianus in §. 1. Inst. de exceptionib. *Si metu coactus, aut dolo inductus, aut errore lapsus, stipulanti Titio promisisti, quod non debueris promittere, palam est, iure ciuili te obligatum esse, & actio, qua* INTENDITVR DARI OPORTERE, *efficax est.* Idem in §. 34. Institut. de Actionib. *Si is, qui ita stipulatus fuerit, Ephesi dare spondes? Romæ* INTENDAT DARI SIBI OPORTERE. Denique Valerius Probus in Iuris notis numerat has A. T. M. D. O, id est, AIO TE MIHI DARE OPORTERE: quibus procul dubio verbis actorum in huiusmodi actionibus intentio concipiebatur. Hanc autem DARI OPORTERE, formulam, ad condictiones solas pertinuisse: ab actionibus vero in rem alienam fuisse, auctor est Iustinianus in §. 14. Institut. de Actionib. Nemo enim rem suam DARI SIBI OPORTERE intendebat, nisi, si aduersus furem condictione tantum experiretur.

Enimuero quod obligatione aliqua (quo ex fonte in personam actiones manasse nemo nescit) debebatur, his plerumque generalibus verbis signabatur, QVOD TE MIHI DARE, FACERE OPORTET, l. 18. §. 1. D. de acceptilationib. l. 27. & l. 32. & l. vlt. D. de Nouationib. l. 89. D. de verborum obligationib. l. 5. D. si cert. pet. l. 11. D. rem pup. sal. fo. Iisdemque verbis vsos eos, qui, quæ sibi ab aliis debebantur, legabant, docet l. 46. D. de legat. 2. l. 16. & l. 19. D. de liberat. leg. Sic etiam DARE, FACERE OPORTERE, §. 1. Instit. de Actionib. Cicero lib. III. Offic. cap. 16. Valerius Maximus lib. VIII. c. 2. Et DARI FIERI, l. 71. pr. pro soc. l. 122. §. 1. D. de verb. oblig. Atque huc pertinent, l. 175. l. 189. & l. 218. D. de verb. significat.

XIII. IVRISIVRANDI *in Actionibus personalibus Formula:* DARI OPORTERE, *vel* NON OPORTERE.

Eadem quoque verborum formula concipi solebat iusiurandum, quod creditores debitoribus deferentibus præstabant. Paulus in l. 30. §. 1. D. de iureiurando: *Si iurauero, te* STICHVM MIHI DARE OPORTERE. Quæ item 351
formula exstat in l. 39. §. 1. D. de procuratoribus l. vlt. D. quar. rer. act. l. vlt. D. de exceptionibus, l. 9. §. 5. D. de iureiurando l. 28. §. 2. D. de iudic. Sic in d. l. 9. §. 1. D. de iureiurando; *In qua hoc solum quæritur, an iurauerit,* DARI SIBI OPORTERE. & §. 3. eiusdem l. *Si is, qui temporaria actione mihi obligatus erat, detulerit iusiurandum, vt iurem, eum* DARE OPORTERE. & §. 5. *Si fraudator detulerit iusiurandum creditori, vt iuraret,* DECEM SIBI DARI OPORTERE. & §. 6. *Si datus ad petendum procurator iurauerit,* DARI MIHI OPORTERE. Atque, vt actor reo deferente iurabat, DARI SIBI OPORTERE; sic & reus, DARE SE NON OPORTERE, l. 13. §. vlt. D. de iureiurando. *Si quis iurauerit in re pecuniaria per Genium Principis,* DARE SE NON OPORTERE. In l. 14. D. eodem. *Veluti de pecunia credita cum iurat actor,* SIBI DARI OPORTERE: *vel reus,* SE DARE NON OPORTERE. & l. 23. D. eod. *Si seruus iurauerit, dominum* DARE NON OPORTERE. l. 26. §. 1. D. eod. *Si pater, filium* DARE NON OPORTERE *iurauerit.* & l. vlt. in princ. *Creditore, qui de mutua pecunia contra pupillum contendebat, iusiurandum deferente pupillus iurauit,* SE DARE NON OPORTERE. & §. 1. *Si fideiussor iurauerit,* SE NON DARE OPORTERE. & §. vltimo. *Si defensor absentis vel præsentis iurauerit, eum, quem defendit,* DARE NON OPORTERE. In l. 28. §. 8. D. eod. tit. *Si cum ex stipulatu iudicatum solui conueniretur, iurauit,* SE DARE NON OPORTERE. Et §. vlt. *Si forte reus extra iudicium actore deferente iurauerit,* SE DARE NON OPORTERE. Et in l. 13. D. quib. mod. pign. *Si deferente creditore iurauit debitor,* SE DARE NON OPORTERE, *pignus liberatur.* Hermogenianus in l. vlt. D. de exceptionib. *Filius familias exceptionem patri quærit, si eum* DARE NON OPORTERE IVRAVERIT. Simili modo, Confessiones ab his, qui personali actione conueniebantur, conceptas, ostendit, l. 6. §. 1. D. de confess. *Si quis incertum confiteatur, vel corpus* SIT CONFESSVS, STICHVM, VEL FVNDVM DARE SE OPORTERE.

XIV.

XIV. *Verbi*, OPORTERE, *intellectus & potestas. Actionis* DEPOSITI *proponendæ ratio.*

Verbum autem hoc, OPORTERE, non ad facultatem Iudicis pertinebat, qui poterat vel pluris, vel minoris, condemnare: sed ad veritatem referebatur, quemadmodum Paulus tradit in l. 37. D. de verb. signific. Item, QVI SIBI DARE FACERE OPORTERE, intendebat, satis habebat quoduis eorum probare, ait l. 53. pr. D. eod. tit. Plane qui argentum vel aurum depositum petebat, speciem & pondus complecti debebat, auctore Vlpiano in l. 1. §. 40. D. depositi. SCYPHVM forte vel LANCEM, vel PATERAM dicendo; & MATERIAM ET PONDVS addendo. Sed & si purpura esset infecta, vel lana, PONDVS SIMILITER ADIICIENDVM: saluo eo, vt si de quantitate ponderis incertum esset, iuranti succurreretur. Item, si cista signata deposita esset, Trebatio placebat, cistam repetendam, non singularum rerum depositi agendum.

XV. *Formula in* ARBITRO *dando:* EX FIDE BONA: *item:* QVANTVM AEQVIVS MELIVS SIT DARI.

Ceterum Formulis Prætoriis interdunm latissima potestas arbitro, ex æquo bono statuendi, quid alterum alteri præstare oporteret, concedebatur. Id fiebat, additis atque insertis verbis, EX FIDE BONA. Cicero III. Officior. c. 15. *Atque iste dolus malus legibus erat vindicatus, vt tutela XII. Tabb. & circumscriptio adolescentium lege Lætoria: & sine lege, in quibus additur,* EX FIDE BONA. Idem eod. lib. c. 16. *Arbitrum illum adegit,* QVIDQVID SIBI DARE FACERE OPORTERET, EX FIDE BONA. Et paulo post, cap. 17. *Q. quidem Scæuola Pont. Max. summam vim esse dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur;* EX FIDE BONA. Idem in Topicis c. 17. *In omnibus igitur iis Iudiciis, in quibus,* EX FIDE BONA, *est additum, plurimus eorum vsus est.* Valerius Maximus lib. VIII. cap. 2. *Calpurnius domum demoliri coactus, M. Porcium Catonem, incluti Catonis patrem arbitrum Claudio addixit, & formulam,* QVIDQVID SIBI DARE FACERE OPORTERET EX FIDE BONA. Vlpianus in l. 54. pr. D. Locati. *In quantum illum condemnari,* EX BONA FIDE OPORTEBIT. Huc pertinet, quod Vlpianus in l. 11. D. de dolo, ait: *In factum verbis temperandam actionem dandam, vt* BONAE FIDEI *mentio fiat.*

Interdum Formulis addebatur, QVANTVM AEQVIVS MELIVS SIT DARI. Cicero pro Roscio Comœdo cap. 4. *Quid est in arbitrio? mite, moderatum,* QVANTVM AEQVIVS MELIVS SIT DARI. Et postea: *Arbitrum sumpseris,* QVANTVM AEQVIVS, MELIVS SIT DARI, REPROMITTIVE, SI PARERET. Et paulo post: *Quis vmquam, ad arbitros quantum petiit, tantum abstulit? Nemo.* QVANTVM *enim* AEQVIVS ESSET SIBI DARI, PETIT. Eiusmodi verba in Arbitrio rei vxoriæ adiici, moris erat. Cicero lib. III. Offic. cap. 15. *Reliquorum autem Iudiciorum hæc verba maxime excellunt,* IN ARBITRIO REI VXORIAE, MELIVS AEQVIVS. Idem in Topicis cap. 17. *In primisque* IN ARBITRIO REI VXORIAE, *in quo est* AEQVIVS MELIVS, *parati esse debent.* Hinc illud Scæuolæ in l. penult. §. vlt. D. soluto matrim. *Quia* NEC MELIVS NEC AEQVIVS ESSET, *quod exigere vir ab vxore non potuisset; ob id, ex detrimento viri, mulierem locupletari.* Eodemque respexisse videri potest Proculus in l. 82. D. de solution. in qua de viri & vxoris controuersia quadam, in rei vxoriæ actionem cadente, tractans, NEC MELIVS, ait, NEC AEQVIVS ESSE EXISTIMAREM, *cum fundum Seiæ reddi.* 352

XVI. *Formula in Arbitrio Fiduciæ:* VT INTER BONOS BENE AGIER OPORTET, ET SINE FRAVDATIONE. *Item, in Actione de peculio, clausula* DE DOLO MALO.

Alias vero additum: VT INTER BONOS BENE AGIER OPORTET, ET SINE FRAVDATIONE, Cicero in Topicis tradit. Idem lib. III. Officior. c. 17. *Nam quanti verba illa?* VTI NE PROPTER TE, FIDEMVE TVAM CAPTVS, FRAVDATVSVE SIEM. *Quam illa aurea?* VT INTER BONOS BENE AGIER OPORTET, ET SINE FRAVDATIONE. Quæ fuisse propria ac peculiaria Arbitrii Fiduciæ, idem ostendit Epist. 12. ad Trebatium lib. VII. Familiar. inquiens: *Vbi porro illa erit Formula Fiduciæ,* INTER BONOS BENE AGIER, ET SINE FRAVDATIONE?

Actionem etiam de peculio hanc habuisse adiectionem: ET SI QVID DOLO MALO DOMINI CAPTVS FRAVDATVSVE ACTOR EST, Vlpianus tradit in l. 36. D. de pecul. Idem in l. 1. §. 42. D. depositi. *Si eorum nomine, qui sunt in potestate, agatur, veniat in iudicium,* ET SI QVID PER EVM, IN CVIVS IVRE SVNT, CAPTVS FRAVDATVSVE EST.

XVII. CAVSA PETENDI *quomodo proposita ab Actore?*

Intentione porro sua, Actor causam petendi complecti solebat, verbi gratia, in hunc modum: AIO TE CENTVM MIHI DARE OPORTERE, EX TESTAMENTO, vel, EX STIPVLATV. Patet hoc ex l. 18. D. de obligat. & act. & l. 82. §. 1. D. de legat. 1. Quinctilianus lib. IV. cap. 2. *Accidit aliquando alteri, & sæpius actori causæ, vel quia satis est proponere, vel quia sic magis expedit. Satis est dixisse,* CERTAM CREDITAM PECVNIAM PETO EX STIPVLATIONE: LEGATVM PETO EX TESTAMENTO. *Diuersæ partis expositio est, cur ea non debeantur.*

XVIII. ACTIONVM IN REM *Formula;* SI PARET FVNDVM, Q. D. A. P. TITII EX IVRE QVIRITIVM ESSE. *In his dicebat & iurabat petitor:* REM SVAM ESSE.

Sed de Actionibus in rem dicamus. In his plane Prætor in hæc verba Iudicem dabat: SI PARET FVNDVM Q. D. A. P. TITII EX IVRE QVIRITIVM ESSE, NEQVE IS FVNDVS EI A MAEVIO RESTITVETVR, SEMPRONIVS IVDEX ESTO. Id ita esse Cicero II. in Verrem c. 12. iniquitatem Verrinarum formularum reprehendens, docet: *Si vero*, ait, *illud quoque accedet, vt Prætor in ea verba Iudicium det, vt, vel Octavius Balbus Iudex, homo & Iuris & officii peritissimus, non possit aliter iudicare: sit eiusmodi,* LVCIVS OCTAVIVS IVDEX ESTO, SI PARET FVNDVM CAPENATEM, QVO DE AGITVR, EX IVRE QVIRITIVM SERVILII ESSE, NEQVE IS FVNDVS Q. CATVLO RESTITVETVR: *non necesse erit L. Octauio Iudici, cogere P. Seruilium Q. Catulo fundum restituere & condemnare eum, quem non oporteat?* Arguit vero eó loci manifestam formulæ iniquitatem, quæ fundum, quem ex iure Quiritium Seruilii esse ponit, Q. Catulo restitui iubet, sic vt aliter iudicare angustissimis formulæ cancellis conclusus Iudex non posset. Hanc Formulam Theophilus in §. 2. Instit. de Actionib. ita effert: *Εἰ φαίνεται τὸν ἀγρὸν τῆς ἐμῆς εἶναι δεσποτείας.* Constantin. Harmenop. lib. 1. Epit. tit. 2. Εκαστος, ait, *ἐνάγων ὀφείλει περιποιεῖν ἑκάστῳ τὴν νίκην ἐκ τῶν προσόντων αὐτῷ, οἷον, Εἰ φαίνεται τὸν δὲ τὸν ἀγρὸν μὴ εἶναι τῆς τοῦ ἀντιδίκου δεσποτείας.* Cuius formulæ leuiter pressa vestigia in aliquot Pandectarum capitibus cernuntur, vt in l. 6. §. 2. D. de confessis. *Sed & si vindicem* FVNDVM MEVM ESSE. & in l. 3. D. de petit. heredit. *Sicut Titii* HEREDITATEM NOSTRAM ESSE, INTENDERE *possumus, ita & Seii.* Et in l. 10. §. 1. D. eod. tit. *Qui vel ex asse, vel ex parte heres est*, INTENDIT *quidem* HEREDITATEM SVAM ESSE *totam, vel pro parte.* Iauolenus in l. 42. D. de liber. caus. *Petere eum* TVVM ESSE *poteris.* Et in l. 2. D. de in lit. iur. *Siue* NOSTRVM *quid* PETAMVS. Iustinianus in §. 14. Instit. de Actionib. *quamuis sit aduersus eos etiam in rem actio, per quam* REM SVAM *quis* ESSE PETIT. Cuiusmodi etiam exstant, §. 33. & §. 34. Instit. de Actionib. l. 42. D. de liber. caus. l. 27. §. 4. D. de auro argent. Denique Paulus in l. 6. D. de rei vindicat. his verbis: *Si vestimenta* NOSTRA ESSE, *vel*, DARI OPORTERE NOBIS, PETAMVS, vtriusque tam in rem quam in personam actionis formulas expressit, non aliter atque Vlpianus in l. 11. §. 1. D. de iureiurand. *Si iurauero vsum fructum alicuius rei, vel* MEVM ESSE, *vel*, DARI MIHI OPORTERE. Et in l. 25. D. eod. *Si iurauit* REM DOMINI ESSE, *vel*, EI DARI OPORTERE. Vnde apparet in Actionibus in rem, iurasse petitorem: REM SVAM ESSE. Vlpianus in l. 7. §. 7. D. de Publician. *Si petenti mihi rem, iusiurandum detuleris, egoque iurauero,* REM MEAM ESSE. Idem in l. 9. §. vlt. D. de iureiur. *Si petitor iurauit possessore deferente,* REM SVAM ESSE. Et l. 13. 353
§. 1. D. eod. *Eum, qui iurauit* FVNDVM SVVM ESSE. Contra, si possessori, a quo res vindicabatur, iusiurandum deferebatur, is, REM SVAM ESSE, vel, PETITORIS NON ESSE, iurabat. l. 11. pr. D. de iureiur. & l. 7. §. 7. D. de Publician. Et l. 19. §. 2. D. de heredit. petit. l. 239. §. vlt. D. de verbor. signific. §. 2. Instit. de Actionib.

XIX. SERVVM INIECTA MANV VINDICANDI *ritus & Formula:* HIC MEVS EST.

Plane, qui seruum vindicabat, iniecta manu, dicebat: HIC MEVS EST. Ouidius lib. I. Amor. Eleg. 4. v. 40.

Et dicam, MEA SVNT, *iniiciamque manus.*

Idem lib. II. Amor. Eleg. 5. v. 30.

INIICIAM DOMINAS IN MEA IVRA MANVS.

Hinc lib. IV. Fastor. v. 89. Aprilem, quem quidam ab aperiendo dictum volunt, Venerem sibi arrogare, ita ait:

Aprilem memorant ab aperto tempore dictum:
Quem Venus INIECTA VINDICAT *Alma* MANV.

Ad quem Vindicationis solennem morem allusisse credo Virgilium Ecloga IX. his versibus, 2. seq.

Aduena nostri,
Quod nunquam veriti sumus, vt possessor agelli,
Diceret: HAEC MEA SVNT, VETERES MIGRATE COLONI.

Macrobius ad illum Virgilii versum lib. X. Æneid. v. 219.

INIECERE MANVM *Parcæ telisque sacrarunt*
Euandri.

Hic, ait, *proprietatem & humani & diuini iuris exsecutus est. Nam ex* MANVS INIECTIONE *pene mancipium designauit, & sacrationis vocabulo, obseruantiam diuini iuris impleuit.* Seruius ad eumdem locum, Virgilium sermone iuris vsum notat. *Nam* MANVS, ait, INIECTIO *dicitur, quotiens nulla iudicis auctoritate exspectata rem nobis debitam vindicamus.* Martialis lib. I. Epigramm. 53. v. 6.

Et cum se dominum vocabit ille,
DICAS ESSE MEOS, *manuque missos.*

Quinctilianus in argumento declamationis CCCLIX. *Publicanus noluit scrutari: translatis* MANVS INIICIT, ET SVOS DICIT. Apud eumdem Declamat. CCCXLI. Rem suam aduersus Publicanum vindicans, intentionem suam duobus his verbis complectitur: MEA

EST. D. Augustinus lib. I. contra Academic. *Iam tibi profecto* INIECISSET MANVS, SVIQVE IVRIS TE ESSE PROCLAMANS, *& in bonorum possessionem te adducens.* Liuius lib. III. c. 44. *Virgini venienti in forum (ibi namque in tabernis literarum ludi erant) minister Decemuiri libidinis,* MANVM INIECIT, SERVA SVA NATAM, SERVAMQVE APPELLANS ESSE: SEQVIQVE SE IVBEBAT, *cunctantem, vi abstracturum.*

Plautus Rudent. Act. IV. Sc. 3. v. 85.

GR. *Nescio: neque ego istas vestras leges vrbanas scio:*
Nisi quia, HVNC MEVM ESSE, DICO. TR. ET EGO ITEM ESSE AIO MEVM.

Ac forte (nihil enim adfirmo) de his verbis Seneca sensit, cum in ἀποκολοκυντώσει ait: *Ad summam tria verba cito dicat, & seruum me ducat.*

XX. IN HOMINE PETENDO *quænam exprimenda fuerint?* FILIVMFAMIL. VINDICANDI, *item* CESSIONIS IN IVRE, *Formulæ.*

In homine autem petendo, quemadmodum Paulus tradit in l. 6. D. de rei vindicat. nomen eius dici debebat, & vtrum puer, an adolescens esset, vtique si plures essent: sed si nomen eius ignoraretur, demonstratione eius vtendum erat, veluti: QVI EX ILLA HEREDITATE EST, vel, QVI EX ILLA ANCILLA NATVS EST. Filii vero familias vindicatio vti fieret, docet Vlpianus in l. 1. §. 2. D. de rei vindic. *Si quis ita petit filium suum, vel in potestate,* EX IVRE ROMANO, *videtur mihi & Pomponio consentire, recte eum egisse. Ait enim, adiecta causa,* EX LEGE QVIRITIVM *vindicare posse.* Boëthius in Topic. Ciceronis lib. III. ex Caii lib. I. Instit. In mancipationis solennibus eum, qui mancipio accipiebat, æs tenentem ita dixisse refert: HVNC EGO HOMINEM EX IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO. In iure vero Cessionem factam hoc modo, ex eodem Caio scribit: *Apud magistratum populi Rom. vel apud Prætorem, vel apud Præsidem prouinciæ, is, cui* RES IN IVRE CEDITVR, *rem tenens ita vindicat,* HVNC EGO HOMINEM EX IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO. *Deinde postquam hic vindicauerit, Prætor interrogat eum, qui cedit,* AN CONTRA VINDICET. *Quo negante, aut tacente, tunc ei, qui vindicauerit, eam rem* ADDICIT: *idque* LEGIS ACTIO *vocabatur.*

Proinde eo Adoptionis ritu, quem Gellius lib. V. cap. 19. & Caius lib. I. Institut. cap. 5. & 6. describunt, verisimile est, in ea mancipatione, imaginariaque venditione, quæ intercedebat, verba hæc solennia vsurpata.

354 XXI. FVNDI PETENDI *Formula,* EX IVRE MANVM CONSERTVM VOCARE, *quid sit in* LITE VINDICIARVM? *& quid sint* VINDICIAE?

Iam fundi petendi Formula vti componeretur, Cicerone magistro erudimur. Is enim pro Muræna c. 11. cum Iurisconsultorum scientiam insectatur, longum vindicationis carmen ita exagitat: *Itaque irati illi,* (de Iurisconsultis loquitur) *quod sunt veriti, ne dierum ratione peruulgata, & cognita, sine sua opera* LEGE *posset* AGI, *notas quasdam composuerunt, vt omnibus in rebus ipsi interessent. Cum hoc fieri bellissime posset,* FVNDVS SABINVS MEVS EST: IMMO MEVS: *deinde iudicium: noluerunt.* FVNDVM, *inquit,* QVI EST IN AGRO, QVI SABINAS VOCATVR. *Satis verbose: cedo, quid postea?* EVM EGO EX IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO. *Quid tum?* INDE EGO TE EX IVRE MANVM CONSERTVM VOCO. *Quid huic tam loquaciter litigioso responderet ille, vnde petebatur, non habebat. Transit ad eum Iurisconsultus tibicinis Latini modo:* VNDE TV ME, *inquit,* EX IVRE MANVM CONSERTVM VOCASTI, INDE EGO TE REVOCO. *Prætor interea ne pulchrum se ac beatum putaret, atque aliquid ipse sua sponte loqueretur, ei quoque carmen compositum est, cum ceteris rebus absurdum, tum vero nullo vsu.* VTRISQVE SVPERSTITIBVS PRAESENTIBVS, ISTAM VIAM DICO. ITE VIAM. *Præsto aderat sapiens ille: qui ire viam doceret.* REDITE VIAM: *eodem duce redibant.* Hæc ille, apud quem recte ne an cum vitio legatur, *Vtrisque superstitibus præsentibus istam, &c.* in dubium vocat Seruius, qui in III. Æneid. v. 339. ad ea verba, *superatne & vescitur aura, Alii dicunt,* ait, *superat, id est, superstes est: sed superstes præsentem significat: vt Cicero in Murænaiana, Suis vtrisque superstitibus, id est, præsentibus.* Ex quo videri posset, vocem, *Præsentibus,* e glossemate in ordinem verborum irrepsisse. Sed Festus Pompeius vulgatam lectionem confirmat, cuius verba, quod ad formulam nostram pertineant, apponam: SVPERSTITES ait, *testes præsentes significabat: Cuius rei testimonium est, quod* SVPERSTITIBVS PRAESENTIBVS, II, INTER QVOS CONTROVERSIA EST, VINDICIAS SVMERE *iubentur. Plautus in Artemone: Nunc mihi licet quiduis loqui, nemo hic adest* SVPERSTES.

Illi vero vindicationis formulæ Gellius lib. XX. cap. 9. testimonium perhibet hoc modo: EX IVRE MANVM CONSERTVM, *verba sunt ex antiquis actionibus: quæ, cum* LEGE AGITVR, *& vindiciæ contenduntur, dici nunc quoque apud Prætorem solent.* Quæ verba etiam in carminibus Ennii inueniri subiicit, ex cuius octauo Annali hos decantatissimos versus adducit:

NON EX IVRE MANVM CONSERTVM, *sed mage ferro*
REM REPETVNT, *regnumque petunt, vadunt solida vi.*

Quos & Cicero pro Muræna c. 14. & Epist. 13. ad Trebatium lib. VII. Familiar. citat. Solennia deinde hæc verba Gellius ita explicat. *Itaque id, quod ex Iureconsultis, ex libris quoque eorum*

rum didici, inserendum his commentariis existimaui: quoniam in medio rerum & hominum vitam qui colunt, ignorare non oportet verba actionum ciuilium celebriora. MANVM CONSERERE, *est, de qua re disceptatur, in re præsenti, siue ager, siue quid aliud est, cum aduersarium simul manu prenderet, in ea re solennibus verbis vindicare: id est, vindicia correpta manu, in re atque in loco præsenti. Id apud Prætorem ex XII. Tabulis fiebat: in quibus ita scriptum est,* SI QVI IN IVRE MANVM CONSERVNT. *Sed postquam Prætores, propagatis Italiæ finibus, datis iurisdictionibus, negotiis occupati, proficisci, vindiciarum dicendarum causa, in longinquas res grauabantur, institutum est, contra XII. Tabulas tacito consensu, vt litigantes non ex iure apud Prætorem manum consererent: sed,* EX IVRE MANVM CONSERTVM VOCARENT, *id est, alter alterum ex iure ad conserendam manum in rem, de qua ageretur, vocaret. Atque profecti simul in agrum, de quo litigabatur, terræ aliquid ex eo, vti vnam glebam, in ius, in vrbem, ad Prætorem deferrent, & in ea gleba tamquam in toto agro vindicarent. Idcirco Ennius significare volens bellum, non, vt ad Prætorem solitum est, legitimis actionibus, neque ex iure manum consertum, sed bello ferroque, & vera vi atque solida, hoc videtur dixisse: conferens vim illam ciuilem & festucariam, quæ verbo diceretur, non quæ manu fieret, cum vi bellica & cruenta. e)* Hinc in iuris ciuilis notis has Valerius Probus ponit, E. I. M. C. V. id est, EX IVRE MANVM CONSERTVM VOCO. Festus Pompeius: VINDICIAE *olim dicebantur illæ, quæ ex fundo sumptæ, in ius adlatæ erant. At Seruius Sulpitius nomine* (sic enim suppleo) *iam singulariter formato, vindiciam esse ait, qua de re controuersia est, ab eo, quod vindicatur.*

XXII. IN VINDICATIONIBVS *quænam exprimenda fuerint?*

Eum autem, qui fundum petiturus esset, nomen eius, & quo loci esset, dicere debuisse Paulus tradit in l. 6. D. de rei vindic. Ibidemque ait, eum, qui in rem agebat, designare debuisse rem, quam vindicabat, & vtrum totam,
355 an partem, & quotam peteret. Ac infectæ quidem materiæ, Pondus: signatæ, Numerum: factæ autem, Speciem dicere: Quin & Mensura dicenda erat, cum res Mensura continebatur. Sed, si vestimenta peteret, Numerum & Colorem dicere debebat.

Vindicationibus etiam causam petendi adiectam fuisse indicat, l. 1. §. 1. D. de rei vindicat. Vlpianus in l. 11. §. 2. D. de except. rei iudic. *Si quis autem* PETAT FVNDVM SVVM ESSE, EO QVOD TITIVS EVM SIBI TRADIDERIT: *si postea alia ex causa petat, causa adiecta, non debet summoueri exceptione.* Huc spectare verisimile est, quæ Cicero pro Muræna ex Iurisconsultorum adytis profert: SED ANNE TV DICIS CAVSA VINDICAVERIS.

XXIII. CONFESSORIAE ACTIONIS *Formula:* AIO IVS MIHI ESSE.

Confessoria plane actione qui agebant, ita intendebant: AIO IVS MIHI ESSE IRE, AGERE, vel, VTIFRVI, vel, AQVAM DVCERE PER TVVM FVNDVM, vel ALTIVS TOLLERE, prout ea erat seruitus, quæ vindicabatur. Vlpianus in l. 8. §. 5. D. si seruit. vindic. *Ergo per contrarium agi poterit,* IVS ESSE FVMVM IMMITTERE. Et §. 6. *an quis possit ita agere,* LICERE FVMVM NON GRAVEM, *puta, ex foco,* IN SVO FACERE, AVT NON LICERE. Marcellus in l. 11. D. eod. tit. *An si prohibeatur a sociis, possit cum iis ita experiri,* IVS SIBI ESSE AEDIFICARE. Paulus in l. 9. D. eod. *Possum* INTENDERE, IVS MIHI ESSE IRE, AGERE. Et mox: *Posse me agere de iure meo, id est,* IVS ESSE IMMITTENDI STILLICIDIVM. Et postea: IVS SIBI ESSE IRE, AGERE, VEL FRVI, INTENDERE *potest.* Vlpianus in l. 5. D. si vsusfr. pet. VTIFRVI IVS SIBI ESSE, *solus* INTENDERE *potest, qui habet vsumfructum.* Et Celsus in l. 62. §. vlt. D. de euiction. *Si fundum, in quo vsusfructus Titii erat, qui ei relictus est, quoad viuet, detracto vsufructu ignoranti mihi vendideris, & Titius capite deminutus fuerit, & aget Titius,* IVS SIBI ESSE VTENDIFRVENDI. Et in l. 26. D. de except. rei iud. *Egi tecum,* IVS MIHI ESSE AEDES MEAS VSQVE X. PEDES ALTIVS TOLLERE. Papinianus in l. 17. D. commun. præd. *Nec vtiliter* INTENDITVR, IVS SIBI ESSE INVITO TE AEDIFICATVM HABERE. Sic & in l. 1. §. 7. D. de noui oper. nuntiat. *Deinde cœperit agere,* IVS SIBI ESSE AEDIFICATVM HABERE. Similiter in l. 15. D. eod. tit. *non prius se ædificaturum, quam vltro egisset,* IVS SIBI ESSE INVITO ADVERSARIO ALTIVS TOLLERE. Paulus in l. 17. §. 3. D. de aqua & aq. pluu. *Agere potero,* IVS ESSE MIHI IRE, AGERE AD ILLVM FVNDVM SVPERIOREM, *quamuis seruitutem ipse per fundum meum non habeam.*

XXIV. NEGATORIAE ACTIONIS *Formula:* IVS NON ESSE ALTERI.

Negatoriæ vero actionis ex libris nostris exempla æque proponam. Alfenus in l. 17. D. si seruit. vindic. *Agi oportet,* IVS NON ESSE,

e) *Heinecc. Ant. Iur. IV,* 6, 24. coniecerat ex hoc loco Gellii, vindicantes ædes, domumue, *festucam* in ius attulisse, vti in agrorum vindicationibus glebam adlatam Gellius tradit. Sed eum refellere conatus est *B. Brancha* Obs. Dec. II, 15. p. 84. qui eandem *festucam*, quæ in manumissionibus adhibita adpellataque est *vindicta*, in vindicationibus rerum adhibitam putat.

ESSE ILLVM PARIETEM ITA PROIECTVM IN SVVM ESSE INVITO SE. Et §. 1. eiusdem l. *Annio consilium omnes Iurisperiti dederunt, vt cum eo ageret,* IVS EI NON ESSE IN EO LOCO EA POSITA HABERE INVITO SE. Scæuola in l. 45. D. de damno inf. *Ædificatum habes: Ago,* TIBI IVS NON ESSE HABERE. Papinianus in l. 36. D. de seruit. vrb. prædior. *Nec vllam inuicem habituros actionem,* IVS NON ESSE IMMISSVM HABERE. Et in l. 4. D. de seruitut. leg. *neque me, neque te agere posse,* IVS NON ESSE ALTERI ITA IMMISSAS HABERE. Et in l. 6. §. vlt. D. arbor. furt. cæs. *Agere autem licebit,* NON ESSE EI IVS SICVTI TIGNVM AVT PROTECTVM IMMISSVM HABERE. Marcianus in l. 11. §. 2. D. de pignoribus, *si velit cum creditore proprietarius agere,* NON ESSE EI IVS VTIFRVI INVITO SE. Vnde in l. 5. D. si vsusfructus pet. *Magis tamen,* ait Vlpianus, *de suo iure agere videtur, quam de alieno, cum* INVITO SE NEGAT IVS ESSE VTENDIFRVENDI FRVCTVARIO, *vel* SIBI IVS EVM PROHIBENDI. Idem Vlpianus in l. 4. §. vlt. D. si seruit. vindic. *Aduersus eum recte agetur,* IVS EI NON ESSE ALTIVS TOLLERE. Idem in l. 6. D. eod. tit. *Frustra* INTENDES, IVS MIHI NON ESSE ITA AEDIFICATVM HABERE. In l. 14. in fin. D. eod. tit. *Potero tecum agere,* IVS TIBI NON ESSE PARIETEM ILLVM ITA HABERE. In l. 13. eod. *Puto posse te recte mecum agere,* IVS MIHI NON ESSE FLVMINA EX MEO IN TVVM PARIETEM FLVERE. & in l. 8. eod. tit. *Et sic quoque, sicut in ceteris seruitutibus actio contraria dabitur: hoc est,* IVS TIBI NON ESSE ME COGERE. & in §. 5. *Posse igitur superiorem cum inferiore agere,* IVS ILLI NON ESSE ID ITA FACERE. Et mox: *posse ita agi,* IVS ILLI NON ESSE IN SVO LAPIDEM CAEDERE, VT IN MEVM FVNDVM FRAGMENTA CADANT. Et paulo post: *Agique sic posse dicit cum eo, qui eum fumum immittat,* IVS EI NON ESSE FVMVM IMMITTERE. Paulus in l. 9. D. eodem tit. *Si in itinere quod per fundum tibi debeo, ædifices, recte* INTENDAM, IVS TIBI NON ESSE AEDIFICARE, vel AEDIFICATVM HABERE. Marcellus in l. 11. eod. tit. *An socii cum eo ita agere possint,* IVS SIBI PROHIBENDI ESSE, *vel* ILLI AEDIFICANDI NON ESSE.
356 *Et si ædificatum iam sit, an possint cum eo ita experiri,* IVS TIBI NON ESSE ITA AEDIFICATVM HABERE. Vlpianus in l. 29. §. 1. D. ad L. Aquil. *Debuisti enim mecum,* IVS MIHI NON ESSE PROTECTVM HABERE, *agere.* Iauolenus in l. 12. D. si seruit. vind. *Egi,* IVS ILLI NON ESSE TIGNA IN PARIETEM MEVM IMMISSA HABERE. Iulianus in l. 2. D. de noui oper. nuntiat. *Neque enim sicut aduersus vicinum, ita aduersus dominum agere potest,* IVS EI NON ESSE INVITO SE ALTIVS AEDIFICARE. Et in l. 15. eod. tit. *Si priusquam ædificatum esset, ageretur,* IVS VICINO NON ESSE ALTIVS AEDES TOLLERE. In l. 3. §. 8. D. de riuis, *Per in rem actionem dicendum est posse aduersus eum vindicari,* IVS EI NON ESSE. Theophilus in §. 2. Institut. de Actionibus Confessoriæ Negatoriæque actionis hæc exempla profert. Εἰ φαίνεταί ἐξεῖναί μοι βαδίζειν διὰ τοῦ ἀγροῦ τοῦ γείτονος, ἢ ἐκεῖθεν ὕδωρ ἕλκειν. Item: Εἰ φαίνεται τὸ vtifrui, ἐμὸν εἶναι. Item, Εἰ φαίνεται τὸν δὲ μὴ ἔχειν τὸ δίκαιον τοῦ ἐλαύνειν τὰ ὑποζύγια.

XXV. *Formula in Actionibus:* QVANDO TE IN IVRE CONSPICIO. *Formula Actionis furti* OPE, CONSILIO TVO FVRTVM FACTVM AIO.

Alias præterea ex veterum scriptis mihi cognitas actiones edam. Ex his verba hæc Cicero pro Muræna c. 12. adfert: QVANDO TE IN IVRE CONSPICIO. *f*) Ea fuisse actionis in auctorem, qui in iudicio adesset, verba Cicero pro Cæcinna c. 19. indicat: *Actio,* inquiens, *est in auctorem præsentem, his verbis,* QVANDO TE IN IVRE CONSPICIO. Quæ ita concise ab eo citantur, plenius vero in Valerii Probi notis, QVANDO EGO TE IN IVRE CONSPICIO, POSTVLO AN FIAS AVCTOR. Actionis vero formulam in eum, cuius OPE CONSILIO furtum factum esset, prodit Cicero lib. III. de Nat. Deor. c. 30. *Inde illa actio,* OPE CONSILIOQVE TVO FVRTVM FACTVM AIO. *g*) Vlpianus in l. 27. §. 21. D. ad L. Aquil. *Quod si ad aliquem peruenerint,* OPE CONSILIO FVRTVM FACTVM, *agendum.* Idem in l. 36. D. de furt. *Furti tenebitur is, qui persuasit,* QVASI OPE CONSILIO EIVS FVRTVM FACTVM SIT. Et mox, *Tunc tamen incipere teneri, cum quis fugitiui fur esse cœperit,* QVASI *videatur* OPE CONSILIO EIVS FVRTVM FACTVM. Idem in l. 52. §. 21. D. eod. *Furti tenearis,* QVASI OPE TVA CONSILIOQVE FVRTVM FACTVM SIT. Vt plurimum tamen ἀσυνδέτως, & sine copula hæc verba enunciantur, vt in l. 6. D. de condict. furt. OPE CONSILIO *alicuius furtum factum sit, condictione non tenebitur.* Et in l. 11. §. 2. D. de seruo corr. *Tamen & furti agere possumus, quia* OPE CONSILIO SOLLICITATORIS VIDENTVR RES ABESSE. Et l. 1. D. Furti aduers. naut. *Iudicium datur, siue* FVRTVM OPE CONSILIO EXERCITORIS FACTVM SIT. In l. 50. §. 1. D. de furt. OPE CONSILIO FVRTVM FACTVM, *Celsus ait:* Et in l. 36. §. 2. D. de furt. *Quia*

f) Hanc formulam ad actiones in rem pertinuisse, putat *Heinecc. Ant. Iur. IV,* 6, 25. contradixit *B. Brancha Obs. Dec. II,* 15. p. 90. referens eam ad actiones tantum personales: in quibus eam propter metum pluris petitionis necessariam fuisse arbitratur. In vtrisque eam adhibitam olim fuisse putem.
g) De hac Actione & formula copiose egit *Fr. Balduinus Comm. ad XII. Tabulas cap.* XII. p. m. 64.

OPEM CONSILIVM *contrectatori tulit.* Paulus in l. 53. §. 2. D. de verbor. signif. *Item dubitatum, illa verba,* OPE, CONSILIO, *quemadmodum accipienda sint, sententiæ coniungentium, aut separantium.* Hæc in libris Notarum significantur his singularibus litteris, O. C. Tractatur & de hac specie actionis in §. 11. cum seq. Instit. de obligat. quæ ex delict. nasc.

XXVI. *Formula in actione furti:* REM SIBI FVRTO ADVERSARII ABESSE. *Furti agens, quid exprimere debuerit?*

Interdum etiam, qui furti agebat, ita intendebat: REM SIBI FVRTO ADVERSARII ABESSE. Vlpianus in l. 19. §. 3. D. de furt. hanc furti actionis formulam proponit, *Veluti, Aureos tot,* PLVRESVE FVRTO EI ABESSE. Martialis lib. VI. Epigramm. 19. v. 2.

Sed lis est mihi de tribus capellis,
VICINI QVEROR HAS ABESSE FVRTO.

Chirius Fortunatianus lib. III. Rhetoricor. *Pauper vestimenta vendebat: exstitit alius pauper, qui vindicabat ea, &* FVRTO ABESSE SIBI DICERET. Quinctilianus Declamat. XIII. c. 10. *Age si mihi aluei* FVRTO ABESSENT, *utrum nulla mihi daretur actio?* In actione vero furti, quemadmodum Vlpianus scribit in l. 19. D. de furt. sufficiebat rem demonstrari, vt possit intelligi. De pondere autem vasorum, non erat necesse loqui. Sufficiebat igitur ita dici, LANCEM, vel DISCVM, vel PATERAM. Sed adscribenda etiam materia erat, vtrum argentea, an aurea, an alia quæ esset. Quod si quis argentum infectum peteret, etiam massam argenteam dicere, & pondus debebat ponere. Signati vero argenti numerum debebat complecti, veluti, AVREOS TOT, PLVREISVE FVRTO EI ABESSE. Plane vt idem Vlpianus ait in l. 52. §. 25. D. de furt. si linea Margaritarum subrepta esset, dici debebat NVMERVS: sed & si de vino furti ageretur, necesse erat dici, QVOT AMPHORAE SVBREPTAE ESSENT. Pariter si vasa subrepta essent, NVMERVS erat dicendus.

XXVII. INIVRIARVM ACTIONIS *Formula.*

Erat & certa iniuriarum actionis formula. Suetonius in Vitellio cap. 7. *Cum libertino cuidam acerbius debitum reposcenti,* INIVRIARVM FORMVLAM, QAASI CALCE AB EO PERCVSSVS, INTENDISSET. Ea qualis esset, ex Pauli libro singulari, sub titulo, quemadmodum
357 iniuriarum agatur, intelligimus: vnde fragmentorum Pithœanorum collector, t. 2. hæc excerpsit. *Qui iniuriæ aget,* CERTVM DICAT, QVID INIVRIAE FACTVM SIT, ET TAXATIONEM PONAT, NON MINOREM, QVAM QVANTI VADIMONIVM FVERIT. CERTVM DICIT, *qui suo nomine demonstrat iniuriam, neque ita, vt per disiunctionem,* HOC AVT ILLVD ACCIDISSE, *comprehendat, sed vt necesse habeat, aut vnam nomine suo rem destinare, aut plures ita complecti, et omnes eas accidisse cogatur probare. Certum autem, an incertum dicat, cognitio ipsius Prætoris est. Demonstrat autem hoc loco Prætor non vocem agentis, sed qualem formulam edat. Certum non dicit, qui dicit,* SE PVLSATVM, SI SIT VERBERATVS: *sed & partem corporis demonstrat, & quem in modum,* PVGNO *puta,* AN FVSTE, AN LAPIDE: *sicut formula posita est,* QVOD AVLI AGERII PVGNO MALA PERCVSSA EST. *Illud non cogitur dicere,* DEXTRA *an* SINISTRA, *nec* QVA MANV *percussit. Ita si dicat,* INFAMATVM SE ESSE, *debet adiicere, quemadmodum infamatus sit. Sic enim & formula concepta est,* QVOD NVMERIVS NIGIDIVS ILLVM IMMISIT AVLO AGERIO INFAMANDI CAVSA.

Ad hanc iniuriarum formulam & hæc Vlpiani verba pertinent in l. 5. D. de iniuriis: *Lex Cornelia de iniuriis competit ei, qui iniuriarum agere volet, ob eam rem,* QVOD SE PVLSATVM, VERBERATVMVE, DOMVMVE SVAM VI INTROITAM ESSE DICAT. Et aliquot interiectis: *Lex itaque Cornelia ex tribus causis dedit actionem:* QVOD QVIS PVLSATVS, VERBERATVSVE, DOMVSVE EIVS VI INTROITA SIT. Idem in l. 7. D. eod. §. 4. sq. eadem, quæ supra ex Paulo Prætorii Edicti verba retulimus, explicans, eum, qui iniuriarum actionem intenderet, designare debere, ait, & certum specialiter dicere, quam se iniuriam passum contenderet: nomen etiam iniuriæ dicendum fuisse, ex Labeone: neque sub alternatione, puta, ILLVD AVT ILLVD: sed, ILLAM INIVRIAM SE PASSVM. Et si plures iniurias factas quis diceret, cogendum iniurias, quas simul passus erat, coniungere. *h*) Ex Prætoria vero iniuriarum formula, hæc idem Vlpianus attingit in l. 15. §. 39. D. eodem titulo. *Si Magistratus municipalis seruum meum loris ruperit, an possim cum eo experiri,* QVASI ADVERSVS BONOS MORES VERBERAVERIT? Idem in l. 17. §. 2. D. de iniur. *Mela putat, dandam mihi iniuriarum aduersus te;* IN QVANTVM OB EAM REM AEQVVM IVDICI VIDEBITVR.

XXVIII. *Dictionis,* QVOD, *solennis vsus in concipiendis* ACTIONVM, *vt &* ACCVSATIONVM, *Formulis.*

Ceterum ipsæ actionum Formulæ, vt plurimum per dictionem, QVOD, concipiebantur. Cicero in Diuinatione c. 11. *Quamobrem, si tibi iudicium postulas dari,* QVOD TECVM VNA FECERIT, *concedo, si id lege permittitur.* Idem lib. III. in Verrem c. 15. *Causa erat iudicii postulandi,* QVOD EX EDICTO PROFESSVS NON ESSET. Et eiusdem libri c. 29. *Minus te iugerum professum esse,* DICO: RECVPERATORES REIICE, QVOD ADVERSVS EDICTVM

h) Alioqui exceptione repellebatur *iniuriæ vna factæ,* de qua v. *Cuiac. Obs.*

CTVM FECERIS. Et eodem libro c. 65. *Postulauit a Metello, vt ex Edicto suo iudicium daret in Apronium*, QVOD PER VIM, AC METVM ABSTVLISSET: *Quam formulam Octauianam, & Romæ Metellus habuerat, & habebat in prouincia.* Idem pro Quintio c. 8. *A Cn. Dolabella denique Prætore postulat, vt sibi Quintius iudicatum solui satisdet ex formula*, QVOD AB EO PETAT, CVIVS EX EDICTO PRAET. ROMAE BONA XXX. DIES POSSESSA SINT. Idem ad Trebatium Ep. 22. lib. VII. Familiar. *Illuseras heri inter scyphos, quod dixeram controuersiam esse, possetne heres*, QVOD FVRTVM ANTEA FACTVM ESSET, *recte furti agere.* Eiusdem generis est, quod de Fimbria petulantissimo & audacissimo homine a Cicerone in Orat. pro Sex. Rosc. Amer. c. 12. & Valerio Maximo lib. IX. cap. 11. refertur: qui cum in funere Marii curasset, vt Q. Scæuola vulneraretur, postquam eum ex vulnere recreatum resciuit, diem ei ad populum dixit, accusationemque intendit, QVOD NON TOTVM TELVM CORPORE RECEPISSET. Auctor Rhetoric. ad Herenn. lib. II. c. 13. *M. Drusus Prætor Vrbanus*, QVOD CVM HEREDE MANDATI AGERETVR, *iudicium reddidit.* Quinctilianus lib. VI. cap. 4. *Quod fecisse quemdam scio, qui humiliori libere aduersus se loquenti: Colaphum, inquit, tibi ducam*, ET FORMVLAM TIBI SCRIBO, QVOD CAPVT DVRVM HABEAS. Suetonius in libro de clar. Rhetoribus c. 1. *Romam venit: res cognita est: petitur puer*, QVOD DOMINI VOLVNTATE FVERIT LIBER IN LIBERTATE. Cicero libro IV. Epist. 15. ad Attic. *Reatini me ad sua τέμπη duxerunt, vt agerem causam contra Interamnates apud Consulem & decem legatos*, QVOD LACVS VELINVS A M. CVRIO EMISSVS INTERCISO MONTE IN NAR DEFLVIT, *ex quo illa siccata & humida tamen modice Rosia.* Exstant & huiusmodi Formularum non pauca in libris nostris testimonia. Alphenus in l. vlt. D. si quadrup. paup. fecisse. *Quærebatur, possetne cum domino muli agi*, QVOD PAVPERIEM FECISSET. Sic & in l. 37. §. 1. D. ad L. Aquil. *Si quadrupes, cuius nomine actio esset*, QVOD PAVPERIEM FECISSET. Scæuola in l. 88. §. 4. D. de leg. 2. *Mouit contra institutum actionem*, QVOD DOLO EIVS FACTVM ESSE DICEBAT, QVO MINVS TESTATRIX, VOLENS PRIMO LOCO SCRIBERE EAM HEREDEM, TESTAMENTVM MVTARET. Celsus in l. 62. §. 1. D. de euictionibus: *Recteque cum ceteris agam*, QVOD EVICTIONIS NOMINE VICTI SINT. Et in l. 22. §. 1. D. de
358 pignerat. act. *Nam si egerit*, QVOD METVS CAVSA FACTVM EST: *& quadruplum sit consequutus.* Et in l. 24. §. 1. D. commun. diuid. *Teneris mihi prætoria actione*, QVOD FECISSES, NE TECVM COMMVNI DIVIDVNDO AGERETVR. In l. 17. §. 1. D. de in rem verso: *Sicuti si*, QVOD IVSSV EIVS CREDIDISSEM, EXPERIRER: & in l. 2. D. quod iussu: *In pupillum esse dandam actionem*, QVOD IVSSIT TVTOR. Et in l. 20. in fin. D. de obligat. & action. *non conuenit, Prætorem*, QVOD SERVVS IVSSV DOMINI FECISSET, *de ea re in liberum iudicium dare.* Ipsa certe actio, QVOD IVSSV, passim a Iurisconsultis appellatur. Vlpianus in l. 10. §. vlt. D. de fideiussoribus: *Sed an pater, ex hac causa*, QVOD IVSSV, *teneatur. Et puto ad omnes contractus*, QVOD IVSSV, *etiam referri.* Idem in l. 1. D. de verbor. obligat. *Item si quis ex his obligari velit, iubeat, & erit*, QVOD IVSSV, *obligatus.* Paulus in l. 2. D. quod iussu: *Danda est in eos*, QVOD IVSSV, ACTIO. Et in l. 4. eodem titulo: *Pomponius scribit*, QVOD IVSSV, *cum eo agi posse.* Et in l. vlt. eod. tit. *Iure, hoc casu*, QVOD IVSSV, *actio non competit.* In l. 4. §. vlt. D. quod cum eo. *Is, qui de peculio egit, cum posset*, QVOD IVSSV, *in ea causa est, ne possit*, QVOD IVSSV, *postea agere.* Impp. Honorius & Theodosius in l. vlt. C. eod. tit. *Dominos ita constringi actione prætoria, quæ appellatur*, QVOD IVSSV. Vlpianus in l. 1. de pecul. *aut enim de peculio, aut de in rem verso, aut*, QVOD IVSSV, *hinc oritur actio.* Idem in l. 5. D. de in rem verso: *Quod seruus domino emit, siquidem voluntate eius emit, potest*, QVOD IVSSV, *agi.* Quod nomen ab Edicti Prætorii verbis huic actioni inditum dici potest, vt & actioni, QVOD METVS CAVSA, l. 1. §. 4. & l. 12. pr. l. 14. §. 2. & §. vlt. & l. 21. §. vlt. D. quod met. caus. Quæ & METVS CAVSA ACTIO vocatur l. 18. pr. D. de dolo: vt METVS CAVSA EXCEPTIO, in l. 4. §. penult. D. de doli exception. & l. 7. D. de obsequ. a libert. patron. præst. Sed aliis præterea exemplis nostram, qua de agitur, formulam confirmemus. Scæuola l. 133. in princ. D. de verbor. obligat. *Et egi*, QVOD MIHI VIM FECERIS. In l. 5. §. 5. D. de his, qui deiecer. vel effud. *Actio de eo competit*, QVOD LIBER PERISSE DICETVR. Alfenus in l. 16. D. de in rem vers. *Nummos petebat actione de peculio, aut*, QVOD IN REM DOMINI VERSVM ESSET. Hanc enim, *de in rem verso*, adiectionem actio de peculio habebat, l. 1. §. 12. D. de hered. vel act. vend. l. 19. D. de in rem vers. Similiter in l. vlt. de oper. noui nunt. *An venditorem teneri putas*, QVOD ADVERSVS EDICTVM FACTVM SIT. Et in l. 1. §. 3. D. de eo, per quem fact. er. *Si ex stipulatu conueniatur de pœna*, QVOD AD IVDICIVM NON VENERAT. In l. 26. §. 5. D. de noxalibus actionibus: *Neque heredi, neque in heredem*, QVOD DEFVNCTVS MENTITVS EST, *actio danda est.* Vlpianus in l. 5. D. de exercitor. act. QVOD OPERAS SERVI MEI CONDVXERIS, *ex locato ages.* In l. 7. D. de aqu. pluu. *Cum quo pluuiæ arcendæ agitur*, QVOD OPVS FECIT: accedat, l. 3. C. de transact. iuncta l. 19. D. de liberat. leg. l. 1. §. 19. D. de exercitor. act. Paulus libr. II. Sent. tit. 8.

 Eadem-

Eademque erat in accusationibus Formula recepta: vt in l. 7. §. 1. D. de iniuriis: *Si ita agere velit*, QVOD TV VENENVM DEDISTI HOMINIS OCCIDENDI CAVSA. Et paulo post: *Quid ergo, si quis idcirco velit iniuriarum agere*, QVOD GLADIO CAPVT EIVS PERCVSSVM EST. Et l. 31. §. 2. D. de adim. vel transfer. legat. *Titius accusabat eam*, QVOD PATREM SVVM MANDASSET INTERFICIENDVM. Valerius Maximus lib. VI. cap. 1. *Cui Cominius Tribunus Pl. diem ad populum dixit*, QVOD CORNICVLARIVM SVVM STVPRI CAVSA APPELLASSET. Idem ibid. *Marcellus Ædilis Curulis C. Scantinio Capitolino Trib. Pleb. diem ad populum dixit*, QVOD FILIVM SVVM DE STVPRO APPELLASSET. Hoc & libellis accusatoriis demonstratur, quorum conceptio ponitur in l. 3. D. de accusat. ex qua hæc præterea ad causam nostram pertinentia subieci. *Sed si aliud crimen obiiciat, velut*, QVOD DOMVM SVAM PRAEBVIT, VT STVPRVM MATERFAM. PATERETVR: QVOD ADVLTERVM DEPREHENSVM DIMISERIT: QVOD PRETIVM PRO COMPERTO STVPRO ACCEPERIT. Paulus lib. V. Sent. tit. 1. *In priorem vero*, QVOD PRODENDAE LIBERTATIS GRATIA FACTVM EST, *extra ordinem vindicatur.*

XXIX. *Actionis, de pecunia credita, Formula.* CONDICTIO CERTI.

Hoc amplius de singulis actionibus dispiciamus. Plane qui certam creditam pecuniam petebat, vtebatur actione illa, SI CERTVM PETETVR: l. 1. D. de condict. triticar. l. 1. D. de interrogationib. in iur. faciend. Quam a primis Edicti Prætorii verbis appellationem ductam, satis constat. Vnde & interdictis, Quorum bonorum, Quod legatorum, Vti possidetis, Vtrubi, Quod vi aut clam, quod precario, nomen. Alias actio hæc CERTI CONDICTIO appellatur, l. 9. D. si cert. pet. & pr. Instit. quib. mod. re contrahit. obligat. & pr. Instit. de verborum obligationib. l. 12. D. de nouationib. Et CONDICTICIA ACTIO, PER QVAM CERTVM PETITVR, l. 24. D. si cert. pet. ET ACTIO CERTAE PECVNIAE, a Seneca lib. III. de Benefic. cap. 7. & ACTIO PECVNIAE CREDITAE, in l. 70. D. de procuratorib.

Ex illius Formula Quinctilianus lib. IV. cap. 2. *Satis est*, ait, *dixisse*: CERTAM CREDITAM PECVNIAM PETO EX STIPVLATIONE. Et
359 paulo post: *Nam quid in plerisque iudiciis priuatis de* RE CERTA CREDITA *locato & conducto, interdictis, habere loci potest?* Idem lib. VIII. c. 3. *An non pudeat*, CERTAM CREDITAM PECVNIAM *periodis* POSTVLARE? Cicero pro Roscio Comœdo c. 5. *Præterea enim, quemadmodum* CERTAM PECVNIAM PETERE *possit, non reperio.* Scæuola in l. vlt. D. de condict. indeb. *Lucius Titius Caio Seio, minori viginti quinque annis*, PECVNIAM CERTAM CREDIDIT.

XXX. INCERTI CONDICTIO, *qualis? & quando locum habeat?* QVERELA DE NON IVRE FACTO TESTAMENTO.

Atque vt CERTI, ita & INCERTI CONDICTIO in vsu erat, l. 8. D. de action. empt. l. 12. D. de condict. furt. l. 19. §. vlt. D. de precario, l. 9. & l. 16. D. de præscript. verb. l. 23. D. commun. diuid. Cuiusmodi genere actionum liberatio condici solebat. Nam, vt Iulianus ait in l. 3. D. de condict. sine caus. *Qui sine causa obligantur*, INCERTI CONDICTIONE CONSEQVI POSSVNT, VT LIBERENTVR. Idem Iulianus in l. 46. §. 1. D. de iure dot. *Item* INCERTI CONDICTIONE CONSECVTVRAM, VT PROMISSIONE LIBERETVR. Paulus in l. 5. D. de action. empt. *Pomponius etiam* INCERTI CONDICERE *eum posse ait*, VT LIBERETVR. Iulianus in l. 2. §. 3. D. de donationib. INCERTI CONDICTIONE *stipulatorem compellam*, VT MIHI ACCEPTVM FACIAT STIPVLATIONEM. Paulus etiam in l. 12. D. de nouationibus ait: *Si quis delegauerit debitorem, qui se doli mali exceptione tueri poterat, siquidem per ignorantiam promiserit creditori, & pecunia nondum soluta sit*, INCERTI CONDICTIONE *contra eum, qui delegauerit, vsurum.* Eaque est Condictio, de qua Vlpianus in l. 7. D. de doli except. sentit, cum ait: *præterea* CONDICTIO *mihi aduersus stipulatorem* COMPETIT, VT ME LIBERET. Eiusmodi Condictionibus, vt seruitutes imponerentur, agebatur. Marcianus in l. 35. D. de seruitut. vrb. præd. *Si binarum ædium dominus dixisset, eas, quas venderet, seruas fore, sed in traditione non fecisset mentionem seruitutis, vel ex vendito agere potest, vel* INCERTVM CONDICERE, VT SERVITVS IMPONATVR. Paulus in l. 1. D. de vsufruct. leg. *Sed* INCERTI ACTIO *erit cum herede*, VT LEGATARIO, QVAMDIV VIXERIT, EVNDI, AGENDI, DVCENDI, FACVLTATEM PRAESTET. Pomponius in l. 22. in fin. D. de condict. indeb. *Cum iter excipere deberem, fundum liberum per errorem tradidi.* INCERTI CONDICAM, VT ITER MIHI CONCEDATVR. Omissa quoque cautio incerti condicebatur. Vlpianus in l. 5. §. 1. D. de vsufruct. ear. rer. *Sed si quidem adhuc constante vsufructu cautionem quis velit condicere, dici potest*, OMISSAM CAVTIONEM *posse* CONDICI INCERTI CONDICTIONE. Præterea Vlpianus in l. 16. §. 2. D. de minorib. *Sed & illud Pomponius adiicit, quod potuit* INCERTI CONDICI HAEC CAVTIO *etiam a maiore.* Sed & Marcianus in l. 40. §. pen. D. de condict. indeb. ait: *Si heres domum legatam, quam sua pecunia refecerit, sine ductione impensæ tradiderit, posse legatario* INCERTI CONDICI, *quasi plus debito dederit.* Marcellus in l. 59. §. 1. D. de iure

re dot. *Aliquis dixerit* INCERTI CVM EO AGI *posse*, FIDEICOMMISSI PRAESTET AESTIMATIONEM. Quin etiam cum quis iudicio sisti promiserat, neque adiecerat pœnam, si status non esset, INCERTI CVM EO IN QVOD INTEREST AGEBATVR, l. vlt. D. si quis in ius voc. Alios insuper casus, quibus Incerti agebatur, discet cui commodum erit, ex l. pen. D. depos. l. 8. D. de vsufruct. ear. rer. l. 8. §. 6. D. de liberat. leg.

Proponitur & in l. 47. D. de petition. hered. actionis formula huiusmodi: *Quæro, an* DE NON IVRE FACTO NEC SIGNATO TESTAMENTO QVERELA *illi competat.*

XXXI. *Actionis* EX EMPTO *intentio & Formulæ: itemque de Actione* EX VENDITO.

Ex EMPTO actione is, qui emerat, vtebatur. In hoc autem iudicium deducebatur id, quod præstari inter contrahentes actum erat. Quod si nihil conuenerat, tunc & in id agebatur, vt ea præstarentur, quæ naturaliter inerant iudicii eius potestate, id est, VT REM VENDITOR TRADERET. Quæ sunt a me ex Vlpiani l. 11. D. de actionibus empt. sumpta. Quod si res vendita non traderetur, IN ID, QVOD INTEREST, agebatur, id est, quod rem habere emptoris interesset, l. 1. D. eod. tit. Et aliis quoque de causis eadem actione, IN ID, QVOD INTEREST, agebatur. Veluti in l. 4. D. eod. tit. *Teneris* EX EMPTO, QVANTI MEA INTERERIT, SCISSE: l. 11. §. 18. D. eod. tit. *Ex empto eum in hoc quidem non teneri*, QVOD EMPTORIS INTEREST: *verum tamen*, VT PRETIVM REDDAT, TENERI. In l. 13. D. eod. tit. QVOD INTERFVIT IDONEE VENISSE, *erit præstandum.* Et in l. 30. eod. tit. *Viliter me* EX EMPTO *acturum putauit*, IN ID, QVANTI MEA INTERSIT, MEAM ESSE FACTAM. Paulus in l. 43. eodem tit. *Nam* EMPTI IVDICIVM *ad eam quoque speciem sufficere existimo. Non enim pretium continet tantum: sed* OMNE, QVOD INTEREST EMPTORIS, *seruum non euinci.* Africanus in l. 33. D. locati. *Si vendideris mihi fundum, isque prius, quam vacuus traderetur, publicatus fuerit, tenearis* EX EMPTO, *quod hactenus verum erit*, VT PRETIVM RESTITVAS, *non*
360 VT ETIAM ID PRAESTES, SI QVID PLVRIS MEA INTERFVIT, EVM VACVVM MIHI TRADI. Iulianus in l. 8. D. de euictionib. *Venditor hominis emptori præstare debet*, QVANTI EIVS INTEREST, HOMINEM VENDITORIS FVISSE. Iauolenus in l. 60. D. eod. *nihil venditor præstabit, præter simplam euictionis nomine: & ex natura ex empto actionis*, HOC QVOD INTEREST. Denique Paulus in l. 70. D. eod. *Euicta re*, ait, EX EMPTO ACTIO *non ad pretium dumtaxat recipiendum, sed ad* ID, QVOD INTEREST *competit.* Quod & probant l. 66. §. vlt. & l. 67. D. eod. tit. Alieno etiam seruo vendito, ex empto actionem esse Vlpianus scribit, VT HABERE LICERE EMPTORI CAVEATVR, sed &, VT TRADATVR EI POSSESSIO, l. 11. §. 7. D. de action. empti. Aliæ quoque huius actionis formulæ memorantur in l. 52. in princ. & §. 1. D. eod. tit. l. 42. §. 2. D. de procurator. Interdum hac actione dumtaxat petebatur, QVANTO MINORIS RES EMPTA FVISSET. Vlpianus in l. 13. D. de actionib. empt. *Id tantum* EX EMPTO ACTIONE *præstaturum*, QVANTO MINORIS ESSEM EMPTVRVS, SI ID ITA ESSE SCISSEM. Et §. 1. ead. l. TENETVR, QVANTI MINORIS EMPTVRVS ESSET, SI EVM ESSE FVGITIVVM SCISSET. Paulus in l. 15. §. 1. D. de euictionib. *Si seruitus euincatur*, QVANTI MINORIS OB ID PRAEDIVM EST, LIS AESTIMANDA EST. Vlpianus in l. 32. §. 1. D. eod. *Egit*, QVANTI MINORIS, PROPTER *fugam serui.* Alias vero QVANTO PLVRIS: vt in l. 13. §. 4. D. de action. empt. EMPTI EVM IVDICIO TENERI, VT PRAESTARET EMPTORI, QVANTO PLVRIS SERVVM EMISSET, SI ITA PECVLIATVS ESSET. Et §. 5. *Competere actionem* EX VENDITO *in tantum*, QVANTO PLVRIS HEREDITAS VALERET, *si hæ res subtractæ non fuissent.*

Ex VENDITO autem actio venditori competebat, ad ea consequenda, quæ ei ab emptore præstari oportebat. In quod iudicium veniebat pretium, quanti res venierat. Item vsuræ pretii post diem traditionis, l. 13. §. 19. D. de actionib. empt. Hac actione etiam venditorem consecutum sumptus, qui facti essent in re distracta, scribitur eadem l. §. 22.

XXXII. ACTIONES AEDILICIAE, REDHIBITORIA ET QVANTO MINORIS.

His addenda est ea actio, de qua in l. 1. §. vlt. D. de Ædilicio Ed. fit mentio, in qua est: *Si vno pretio plures seruos vendidisti, sanosque esse promisisti, & pars dumtaxat eorum minus sana sit, de omnibus* ADVERSVS DICTVM PROMISSVMVE RECTE AGI. Similiter in l. 37. D. de dolo: *Si vero decipiendi emptoris causa dictum est, æque sic habendum est, vt non nascatur* ADVERSVS DICTVM PROMISSVMVE ACTIO. Quam vtrique actionem Ædiles in Edicto suo proposuerant, cuius clausulam ad hanc rem pertinentem subieci. SIVE ADVERSVS QVOD DICTVM PROMISSVMVE FVERIT, CVM VENIRET, FVISSET, QVOD EIVS PRAESTARI OPORTERE DICETVR, EMPTORI OMNIBVSQVE, AD QVOS EA RES PERTINET, IVDICIVM DABIMVS, l. 1. & l. 38. §. 10. D. de Ædilic. edict. Quo Edicto, vt reliquas Ædilicias actiones persequamur, præter Redhibitoriam prodita etiam erat alia actio AESTIMATORIA, siue, QVANTO MINORIS. Paulus in l. 43. §. 6. D. de Ædilic. Edict. *Aliquando etiam redhiberi*

man-

mancipium debebit, *licet* AESTIMATORIA, *id est*, QVANTO MINORIS AGAMVS. Caius in l. 18. eod. tit. *Aut* REDHIBITORIO, *aut* AESTIMATORIO, *id est*, QVANTO MINORIS IVDICIO *agere potest*. Vlpianus in l. 32. D. de euictionib. *Egit*, inquit, QVANTI MINORIS PROPTER FVGAM SERVI: *deinde agit*, PROPTER MORBVM. Sic & in l. 3. §. 16. D. de Ædil. Edict. *Si quis* EGERIT QVANTO MINORIS PROPTER SERVI FVGAM, *deinde agat* PROPTER MORBVM. Iulianus in l. 25. §. 1. D. de except. rei iud. *Est in potestate emptoris*, *intra sex menses* REDHIBITORIA *agere mallet*, *an ea*, *quæ datur*, QVANTO MINORIS HOMO, CVM VENIRET, FVERIT. Eaque est ACTIO QVANTO MINORIS, in l. 2. C. de Ædilic. act. Proposita sane erat hæc actio non mancipiorum dumtaxat, sed & iumentorum causa, illa parte Edicti, quæ refertur in l. 38. in princ. & §. 13. D. de Ædilic. Edict. Redhibitoriæ autem actionis formula exprimitur & in l. 35. §. 1. D. de neg. gest.

XXXIII. ACTIO EX CONDVCTO.

EX CONDVCTO actio conductori dabatur, VT FRVI LICERET, vel, VT PRAESTARETVR QVOD IN LEGE CONDVCTIONIS CONVENERAT, l. 15. D. locati. Vnde in l. 33. D. eod. *Si fundus*, *quem mihi locaueris*, *publicatus sit*, *teneri te* ACTIONE EX CONDVCTO, VT MIHI FRVI LICEAT, l. 9. in princ. D. eod. tit. *Nihilominus eum* TENERI EX CONDVCTO EI, QVI CONDVXIT, VT EI PRAESTETVR, FRVI, QVOD CONDVXIT, LICERE. Et §. 1. ead. l. *Heredem eius non* TENERI, VT FRVI PRAESTET. Et l. 24. §. 4. D. eod. *Colonus* SI EI FRVI NON LICEAT, *totius quinquennii nomine statim* RECTE AGET. Et mox: *Item ex conducto vtiliter agat is*, *cui secundum conuentionem non præstantur*, *quæ conuenerant*, *siue prohibeatur* FRVI *a domino*, *vel ab extraneo*, *quem dominus prohibere potuit*. Et
361 §. vlt. *Si non patiatur heres conductorem reliquo tempore* FRVI, EST EX CONDVCTO ACTIO. Dabatur & illa actio in id, quod conductoris intererat. Triphoninus in l. 8. D. locati: *Videamus*, *ne sexaginta præstanda*, *nec quinquaginta sint*, *sed* QVANTI INTEREST PERFRVI CONDVCTIONE. Vlpianus in l. 19. eod. tit. *Ex conducto tenear*, IN ID, QVOD PVPILLI INTERFVIT. Et §. 1. *Tenebitur* IN ID, QVOD INTEREST. Et l. 33. D. eod. *Si colonus tuus fundo frui a te*, *aut ab eo prohibetur*, *quem tu prohibere*, *ne id faciat*, *possis*, *tantum ei præstabis*, QVANTI EIVS INTERFVERIT FRVI.

XXXIV. ACTIO QVASI SERVIANA, *siue* HYPOTHECARIA, *&* PIGNORATICIA.

Creditores vero, qui quasi Seruiana, pignora, hypothecasue persequebantur, hoc intendebant: REM IN BONIS DEBITORVM suorum FVISSE TVNC, CVM ILLIS PIGNORI OPPOSITA FVERANT, cuius rei probandæ onus illis incumbebat. Papinianus in l. 3. D. de pign. *Seruanda erit creditori actio Seruiana probanti*, RES IN BONIS EO TEMPORE, QVO PIGNVS CONTRAHEBATVR, ILLIVS FVISSE. Caius in l. 15. §. 1. D. eod. tit. *Quod dicitur*, *creditorem probare debere*, *cum conueniebat*, REM IN BONIS DEBITORIS FVISSE. Quo respexisse videri possunt Vlpianus in l. 1. §. 5. D. de migrand. & Iustinianus in §. 6. Instit. de Action. Ex hypothecariæ etiam actionis formula quædam perstringitur in l. 30. in fin. D. de except. rei iud. & l. 13. §. vlt. D. de pignor. Sunt & ex Pignoraticiæ actionis formula verba obseruanda in l. 9. §. 3. l. 11. in princ. & §. 5. l. 24. §. 1. D. de pignorat. act.

XXXV. ACTIO PVBLICIANA.

Plerumque autem, ait Iustinianus in §. 3. Instit. de Actionib. ita permittebat Prætor in rem agere, vt vel actor diceret, se QVASI VSVCEPISSE, QVOD NON VSVCEPERAT: vel ex diuerso possessor diceret, ADVERSARIVM SVVM NON VSVCEPISSE, QVOD VSVCEPERAT. Nam sicuti ex iusta causa res aliqua tradita esset, ac needum eius rei dominus effectus, eius possessionem casu amisisset, cum nullam haberet in rem directam actionem, qua vindicaret rem suam esse, cuius nondum dominium nactus erat, proposita est a Prætore Publicio actio, quæ inde PVBLICIANA appellatur, in qua dicebat is, qui possessionem amiserat, EAM REM SE VSVCEPISSE, QVOD VSV NON CEPERAT, & ita suam esse petebat. Cui iudicio exceptionem, SI EA RES POSSESSORIS NON SIT, merito additam fuisse Neratius scribit in l. vlt. D. de Publician. Non enim ideo ea actio comparata erat, vt res domino, qui sui rei possessionem recuperasset, auferretur, sed vt is, qui bona fide emisset, possessionemque eius rei ex ea causa nactus esset, potius rem haberet.

XXXVI. NOXALES ACTIONES: *& quando* DETRACTA NOXAE DEDITIONE *potuerit Actor experiri?*

Ceterum, vbi dominus ex facto serui Noxali iudicio conueniebatur, hoc intendebat actor, vel LITIS AESTIMATIONEM eum SVFFERRE debere, vel NOXAE SERVVM DEDERE, vt Iustinianus docet pr. Instit. de noxalib. act. *Iudicium* enim *noxæ deditionis solius nullum erat*, quemadmodum ait Vlpianus in l. 6. §. 1. D. de re iudic. Idem Vlpianus in l. 17. §. 4. D. de iniur. *Dabitur ei facultas præstare ei seruum verberandum: aut si de eo verberibus satis non fiat*, NOXAE DEDENDVM, *vel* LITIS AESTIMATIONEM SVFFERENDAM. Idem in l. 27. §. 2. D. ad L. Aquil. ait seruo communi occiso alterum

rum

rum ex dominis agentem, aut LITIS AESTIMATIONEM consecuturum pro parte, aut NOXAE DEDI ei in solidum oportere. Et in l. 1. D. si famil. furt. fec. dic. *Ne, cum plures furtum admittunt, euertant domini patrimonium, si omnes* DEDERE, *aut pro singulis* AESTIMATIONEM LITIS OFFERRE *cogatur.*

Interdum tamen in solidum & omnimodo, DETRACTA NOXAE DEDITIONE, actor experiebatur, l. 39. D. de noxalibus. Vlpianus in l. 21. §. vlt. D. de noxalib. *post exactum iusiurandum posse actorem,* DETRACTA NOXAE DEDITIONE EXPERIRI. Paulus in l. 4. §. 3. D. eod. tit. *Si* DETRACTA NOXAE DEDITIONE, *quasi cum conscio domino* ACTVM *sit, qui non erat conscius, absolutione facta, & finito iudicio, amplius* AGENDO CVM NOXAE DEDITIONE, *exceptione rei iudicatæ summouebitur.* Et §. vlt. *Contra quoque si cum eo, qui scit,* CVM NOXAE EDITIONE ACTVM SIT, *amplius in dominum,* DETRACTA NOXAE DEDITIONE, DANDA ACTIO NON EST. Alias dicitur, SINE NOXAE DEDITIONE IVDICIVM SVSCIPI, REDDI, DICTARI, l. 2. §. D. si ex noxali causa agatur, l. 5. §. 3. D. de seruo corrupt. sic in l. 22. §. vlt. D. de noxalib. AN IVDICIVM DICTARE, SINE NOXAE DEDITIONE, *velit.* In l. 26. §. 5. D. de noxalib. actionib. *Liberum esse debet defendenti absentem seruum, huius Edicti pœnam euitare, id est, vt* SINE NOXAE DEDITIONE *conueniatur.* Vlpianus in l. 1. §. vlt. D. de publican. *Quod nouissime Prætor ait,* SI HI NON EXHIBEANTVR, IN DOMINOS SINE NOXAE DEDITIONE IVDICIVM DABO: *hoc proprium est huius Edicti, quod si non exhibeantur serui, competit* IVDICI-
362 VM SINE NOXAE DEDITIONE, *cum si exhibuissent,* vt idem ait, l. 3. eod. tit. *noxali iudicio conuenirentur.*

XXXVII. QVERELA DE INOFFICIOSO TESTAMENTO, *& quo illa colore olim proposita?*

Iam qui de inofficioso testamento dicebat, hoc intendebat, PARVM SANAE MENTIS FVISSE TESTATOREM, CVM TESTAMENTVM ORDINARET, quod se immerentem, contra officium pietatis, exheredasset. Martianus in l. 2. D. de inoff. testam. HOC COLORE, DE INOFFICIOSO TESTAMENTO AGITVR, QVASI PARVM SANAE MENTIS FVERINT, VT TESTAMENTVM ORDINARENT: *& hoc dicitur, non quasi vere furiosus, vel demens testatus sit: sed recte quidem fecit testamentum, sed non ex officio pietatis.* Vnde apud Scæuolam in l. 13. D. eod. tit. Paulus notat, si filius in querela inofficiosi obtinuerit, nec fideicommissa ab intestato data deberi, QVASI A DEMENTE. Non de nihilo ergo Apuleius, vt insaniæ suspicionem ab vxore Pudentilla amoliretur, supremas eius tabulas inspici monet, quibus filium heredem scripserat. Sic enim Apolog. II. *Lege*, ait, *potius testamentum, si quid* QVASI INSANA SCRIPSIT. *Hic reperies, & quidem mox a principio: Sicinius Pudens, filius meus, mihi heres esto.* Querelam plane de inofficioso patris testamento a filio exheredato his verbis perferri fingit Quinctilianus Declamat. CCCXXV. QVO MEO MERITO PATER ME EXHEREDAVIT? Nam, qui super ea re cognoscebat, MERITA LIBERORVM examinare & perpendere solebat. Vlpianus in l. 3. §. 5. D. de bon. poss. contr. tab. *Nec enim minus in hoc nepote is, qui de inofficioso cogniturus est,* MERITA NEPOTIS, *quam patris eius delicta perpendet.* Impp. Diocletianus & Maximianus in l. 19. C. de inoff. test. *Si filiam tuam, eo, quod turpiter & cum flagitiosa fœditate viuat, a successione tua excludendam putes, si non inconsulto calore, sed* EX MERITIS EIVS *ad id odium incitatus es,* &c. Sed & Asconius in I. Verrin. inofficiosum testamentum, ait esse CONTRA MERITA.

XXXVIII. ADSERTIONVM *Formula:* HVNC LIBERALI CAVSA MANV ADSERO.

Certam etiam fuisse Adsertionum Formulam, non dubium est. *i*) Ea videtur fuisse huiusmodi: HVNC LIBERALI CAVSA, MANV ADSERO. Quam integram Terentius versu vno clausit, apud quem Adelph. Act. II. Sc. 1. v. 39. Æschines ita loquitur:

> *Neque vendendam censeo, quæ libera est.*
> *Nam* EGO ILLAM LIBERALI ADSERO CAVSA MANV.

Vbi Donatus: *Ordo est*, ait, EGO LIBERALI CAVSA MANV ADSERO. *Et sunt iuris verba, quibus* ADSERTORES *dicuntur, alienæ vindices libertatis.* Plautus Pœnulo Act. IV. Sc. vlt. v. 83.

> *Omnia memoras, quo id facilius fiat:* MANV EAS ADSERAT
> SVAS, POPVLARIS, LIBERALI CAVSA.

Idem ibidem, Act. V. Sc. 2. v. 3.

> *Et si frugi esse vis,*
> *Eas* LIBERALI *tum* ADSERES CAVSA MANV.

Idem Persa Act. I. Sc. 3. v. 82.

> *Nam, vbi ego argentum accepero,*
> *Continuo tu illam a lenone* ADSERITO MANV.

Et in Curculion. Act. V. Sc. 3. v. 31.

> *Promisistin', si quisquam hanc* LIBERALI ADSERERET MANV,
> *Te omne argentum redditurum?*

Varro lib. V. de Lingua Lat. c. 7. *Hinc,* ADSERERE MANV, *in libertatem cum prehendimus.* Festus Pompeius lib. XVI. *Sertorem quidam putant dictum a prendendo, quia cum cuipiam adferat*

i) De Adsertionibus ac liberali causa exposuit eruditissime, vt solet, *Iac. Gothofr. Comm. ad Cod. Theod. de liberali causa.* p. 399. sqq. T. I. conf. *Noordkerk. Disq. de Leg. Petron.* p. 99. conf. *Cuiac. Obs. XVIII, 23.*

erat manum, e lucrandi [illegible] *gratia, ex seruitute in libertatem vocatur* ADSERTOR. Quam tamen notationem Vennium non probasse, ridiculamque aliam originem huius verbi protulisse, ibidem docet. Quo alludens Plautus Rudente Act. IV. Sc. 3. v. 33.

Quos cum capio, siquid m'cepi, MEI SVNT, *habeo pro meis.*

Nec MANV ADSERVNTVR, *neque illinc partem quisquam postulat.*

Et Martialis lib. I. Epigr. 15. v. 8.

Gaudia non remeant, sed fugitiua volant.

Haec vtraque MANV *complexuque* ADSERE *toto.*

Ab hac autem manuum prehensione, Adsertio, in Lexico Latino græco B. Germani Parisiensis, Καρπιστία, & Adsertor, Καρπιστὴς, definitur. Quo in significatu etiam Arrianus lib. IV. in Epictet. cap. 7. hoc verbo vsus est. Εἰς ἐμὲ ἐδεὶς ἐξεσίαν ἔχει· ἠλευθέρωμαι ὑπὸ τοῦ θεοῦ· ἔγνωκα αὐτοῦ τὰς ἐντολάς· οὐκέτι οὐδεὶς δουλαγωγῆσαι με δύναται, Καρπιστὴν ἔχων, οἷον δεῖ, δικαστὰς οἵους δεῖ. Idem lib. c. 24. Ἰδοὺ ἐπειλητταί σου τίς ποτε ἔτος ὁ ἐξάγων σε ἀπὸ τῆς συνήθους σοι διατριβῆς καὶ λέγει· Δοῦλος ἐμὸς εἶ· ἐπ' ἐμοὶ γάρ ἐστι κωλῦσαί σε διάγειν ὡς θέλεις· ἐπ' ἐμοὶ τὸ ἀνεῖναί σε τὸ ταπεινοῦν, ὅταν θέλω. Et mox: τί λέγεις πρὸς τοῦτον τὸν δουλαγωγοῦντά σε, ποῖον αὐτῷ Καρπιστὴν δίδως, ἢ οὐ δόλως ἀντιβλέπεις, ἀλλ' ἀφεὶς τοὺς πολλοὺς λόγους ἱκετεύεις ἵνα ἀφεθῇς. Idem eiusdem lib. cap. vlt. μὴ ὅτι Φιλόσοφος ἔσω φορτικὸν τὸ ὄνομα, ἀλλ' ὅτι Καρπιστὴν δίδως. τοῦτο γάρ ἐστιν ἡ ταῖς ἀληθείαις ἐλευθερία. Rursus ibidem: λέγε ἐν ταῖς ἀληθείαις, δοῦλε, καὶ μὴ
363 δραπέτευε σου τοὺς κυρίους, μηδ' ἀπαρνοῦ, μηδὲ τολμᾷ Καρπιστὴν δίδοσθαι, τοσούτους ἔχων τῆς δουλείας ἐλέγχους. Sosipater lib. I. Instit. Grammatic. *Vindiciæ*, καρπιστία, ἐλευθερία. Inde & Καρπισμὸς apud Clementem Alexandrinum lib. V. Stromat. p. 574. Κάρπος enim iuncturam manus Græcis significat. Suidas: Κάρπος, ἡ ἐπικαρπία καὶ τὸ μέρος τῶν χειρῶν· δύο γὰρ σημαίνει. Hesychius: Καρπὸς, τὸ ἄρθρον τῆς χειρός. Sic enim legendum esse, non vt vulgo corrupte ἄθρον, Aristoteles lib. I. de Partib. animal. docet. Quem Aristotelis locum laudari ab Eustathio existimo, cum in lib. Iliad. ε ita scribit: Ἀριστοτέλης δὲ φησὶν ὅτι χειρὸς τὸ ὄντος θέναρ σαρκῶδες· λέγει δὲ καὶ τὸν καρπὸν ἄρθρον εἶναι χειρὸς καὶ βραχίονος. Idem in ε. Iliad. καρπὸν ait esse, μεταξὺ συνάπτον χειρὸς καὶ πήχεως. Idem in η Odyss. κάρπος γὰρ καὶ μέρος ἦττον ἄρθρον χειρὸς μεταξὺ βραχίονος καὶ θέναρος ἀφ' οὗ παράγεται τὸ μετακάρπιον. Pollux quoque lib. II. Onomastic. πήχεως τὸ πέρας καρπὸν ὀνομάζεται, scribit.

XXXIX. *De quibusdam Actionum Formulis promiscue. Formula:* DE EADEM RE ALIO MODO. *Item:* SI TELVM MANV FVGIT. *Item:* QVOD EGO MERVI, QVOD IVRE PETO.

E vetustis porro Actionum Formulis quædam Cicero suppeditat. Etenim lib. V. de finib. bonor. & malor. c. 29. *Quæ cum, ait, Zeno didicisset a nostris,* VT IN ACTIONIBVS PERSCRIBI SOLET: DE EADEM RE FECIT ALIO MODO. Idem Epist. 27. ad Ser. Sulpic. lib. XIII. Familiar. *Sed tamen non parcam operæ, &,* VT VOS IN VESTRIS FORMVLIS, *sic ego in epistolis,* DE EADEM RE ALIO MODO. Accedat alia formula ex Topicis c. 17. *Nam iacere telum, voluntatis est; ferire, quem nolueris, fortunæ. Ex quo aries ille subiicitur vestris actionibus,* SI TELVM MANV FVGIT, MAGIS QVAM IECIT. Quod Boëthius ita explicat: *Si quis cædis accusetur, optima solet esse defensio, si alia non suppetit,* FVGISSE MANV TELVM, ET MAGIS, QVAM VOLVISSET, IECISSE, *vt non voluntati, quæ in culpis condemnatur, sed ignorantiæ, factum tribuatur.* D. Augustinus lib. I. de libero arbitr. cap. 4. *Nam & miles hostem, & iudex vel minister eius nocentem, & cui forte inuito atque imprudenti* TELVM MANV FVGIT, *non mihi videtur peccare, cum hominem occidunt: Si missi teli imprudentia digna esse venia videatur.* Confert etiam Quinctil. Declamat. CCCXVIII. hæc: *Quare, ne illa quidem tibi actio, quæ inuidiam facere solet legatum non soluentibus, relicta est, vt dicas,* QVOD EGO MERVI, QVOD IVRE PETO.

XL. *Actiones omnes certis Formulis adstrictæ.* CAVSA CADEBAT, QVI FORMVLA EXCIDISSET.

Actiones plane omnes certis formulis adstrictæ, verborumque cancellis circumscriptæ erant, vt Pomponius in l. 2. D. de orig. iur. ita testatur. *Deinde ex his legibus* (videlicet XII. Tabb.) *eodem tempore fere actiones compositæ sunt, quibus inter se homines disceptarent: quas actiones ne populus, prout vellet, institueret, certas solennesque esse voluerunt, & appellatur hæc pars iuris, Legis Actiones, id est legitimæ actiones.* Cicero pro Roscio Comœdo c. 8. *Sunt iura, sunt formulæ de omnibus rebus constitutæ, ne quis, aut in genere iniuriæ, aut in ratione actionis errare possit. Expressæ sunt enim ex vniuscuiusque damno, dolore, incommodo, calamitate, iniuria, publicæ a Prætore formulæ, ad quas priuata lis accommodatur.* Et certe in earum conceptione magna cautio adhibebatur: obseruandum enim erat, ne aliter ageretur, quam oporteret, apteque & congrue formula concipienda erat, propterea quod, qui in formulæ genere errasset, causa cadebat, litem perdebat, & rem amittebat. Cicero lib. II. de inuent. c. 19. *Ita ius ciuile habemus constitutum, vt* CAVSA CADAT IS, QVI NON QVEMADMODVM OPORTET, EGERIT. Quinctilianus lib. III. cap. 8. *In omnibus fere causis, in quibus* CECIDISSE QVIS

QVIS FORMVLA *dicitur*, *hæ sunt quæstiones*, AN HVIC, AN CVM HOC, AN HAC LEGE, AN APVD HVNC, AN HOC TEMPORE, LICEAT AGERE. Idem lib. VII. cap. 3. *Est etiam periculosum, cum si* VNO VERBO SIT ERRATVM, *tota* CAVSA CECIDISSE *videamur*. Idem Declamat. CCLX. *Sit tolerabile* FORMVLA ERRARE, *& in petitione pecuniæ non vti iure concesso. Aliquis caput hominis perperam petit, vt terreat, vt occidat?* Et mox: *Facta cetera habent suas leges, sua iura, suas actiones.* Item Declamat. CCCL. *Non ignoro frequentem esse huiusmodi, in iudiciis minoribus dumtaxat, contentionem, vt petitor* EXCIDISSE FORMVLA, VT ALITER, QVAM POTVERIT, AGERE DICATVR. Vnde Vlpianus in l. 1. si mensor falf. mod. dixer. de actione in factum a Prætore contra mensorem proposita agens: *Ideo autem*, ait, *hanc actionem proposuit, quia non crediderunt veteres, inter talem personam locationem & conductionem esse: sed magis operam beneficii loco præberi, & id quod datur, ei ad remunerandum dari, & inde honorarium appellari. Si autem ex locato conducto fuerit actum, dicendum erit nec tenere intentionem.* Hinc etiam, quoties incertum erat, quæ potius actio competeret, duas dictabant, edebant, instituebantque, sed protestabantur se ex altera dumtaxat velle suum consequi. Huius rei nobis auctor est Vlpianus in l. 1. §. 4. D. quod legator. cuius verba hæc sunt: *Quemadmodum solemus facere, quotiens incertum est, quæ potius actio teneat? Nam duas*
364 *dictamus, protestati ex altera nos velle consequi, quod nos contingit.*

XLI. *De Actionibus constituendis Iurisconsultorum solicitudo & disputationes. Actiones* IN FACTVM *&* PRAESCRIPTIS VERBIS, *quales, & cur inuentæ?*

Non est ergo, quod miretur quisquam, toties inter Iurisconsultos de actione constituenda ambigi, quæ speciei propositæ apta, congrua & conueniens esset, cum in genere actionis errantibus periculum iacturæ litis immineret. Cuiusmodi disceptationum cum alias sæpe, tum in l. 23. & l. 19. §. 2. D. communi diuid. l. 16. in princ. & §. vlt. & l. 17. & l. 20. l. 22. & l. 24. D. de præscript. verb. & l. 9. §. 1. D. ad exhibend. l. 1. §. 11. cum seq. D. depositi, exempla inueniuntur.

Hac gratia etiam, omnisque tollendæ dubitationis causa, actionem de æstimato propositam Vlpianus scribit in l. 1. D. de æstimator. Nam cum rem æstimatam vendendam quis dederat, quia dubitabatur, vtrum ex vendito esset actio, propter æstimationem: an ex locato, quasi rem vendendam locasse videretur: an ex conducto, quasi operas conduxisset: an mandati: melius visum est hanc actionem proponi. Inde etiam cum vulgaria atque vsitata actionum nomina deficiebant, cessabantque iudicia prodita, facile descendebant ad eas actiones, quæ IN FACTVM appellabantur, præscriptisque verbis agebant: quo necesse erat confugere, cum proprium rei nomen inuenire non poterant, negotiaque aut contractus exsistebant, quorum appellationes nullæ iure ciuili proditæ erant: l. 1. 2. & 3. D. de præscript. verb. Sic Paulus in l. 23. §. 5. D. de rei vindic. *Ideoque*, ait, *in omnibus his casibus, in quibus neque ad exhibendum, neque in rem locum habet*, IN FACTVM *actio necessaria est.* Idem in l. 43. D. eod. IN FACTVM *autem actione petitori* EXTRA ORDINEM SVBVENITVR. Ita cessante vindicatione, IN FACTVM actionem reddi debere tradit Iulianus in l. 52. D. eod. tit. & cessante ad exhibendum, IN FACTVM actione succurrendum Vlpianus in l. 3. §. 14. & l. 9. §. 4. D. ad exhibend. Et cessante actione pro socio, IN FACTVM agendum, l. 10. D. de noxalib. actionib. Denique vbi furti actio locum habere non poterat, ad actionem IN FACTVM decursum, ostendunt l. 52. §. 20. & l. 66. §. 4. D. de furt.

XLII. PLVS PETENTES *causa cadebant: & quot modis id fieret?*

Illud notum est, eos, qui intentione sua plus complexi essent, quam ad eos pertineret, eisue competeret: quique vel re, vel tempore, vel loco, vel causa, vel qualitate, vel æstimatione plus petiissent, causa cecidisse. §. 33. Institut. de Actionib. Paulus lib. I. Sententiar. tit. 10. l. 1. & 2. de calumniatorib. in Titt. ex corpore Codicis Hermogeniani, Eusebius Emisen. Homil. XI. de Pascha: *Nam sicut in negotiis gerendis*, ait, *quatuor modis plus petendo subire periculum pro iuris ratione perhibetur. Quibus quatuor? id est, loco, tempore, genere, qualitate. Loco, si alibi forte sibi debitum improbus fenerator extorserit, quam vbi cautio designabat. Tempore, si citius. Quantitate, si amplius petierit. Genere, si alterius rei, ac melioris materiæ mercem, quam scriptura continebat, exegerit.* Inde certe Scæuola Hypsæum & Octauium iuris ignaros patronos ridebat: quorum ille, quemadmodum a Cicerone lib. I. de Orat. cap. 36. refertur, maxima voce plurimis verbis a M. Crasso Prætore contendebat, vt ei, cui aderat, causa cadere liceret: hic vero, non minus longa oratione recusabat, ne aduersarius causa caderet, ac ne is, pro quo ipse diceret, turpi tutelæ iudicio atque omni molestia, stultitia aduersarii liberaretur. *Atqui*, addit Cicero, *non defuit illis patronis eloquentia, neque dicendi ratio aut copia, sed iuris ciuilis prudentia, quod alter plus lege agendo petebat, quam quantum lex in XII. Tabb. permiserat: quod cum impetrasset, causa caderet: alter iniquum putabat, plus secum agi, quam quod esset in actione: neque in-*

telligebat, si ita esset actum, litem aduersarium perditurum. Itaque Paulus lib. I. Sentent. tit. 14. hereditatem pro ea parte peti debuisse, docet, pro qua ad petitorem pertineret: ne alioquin plus petendi periculum incurreret, ac causam perderet. Quamquam interdum Prætor incertæ partis petitionem indulgebat, idoneis causis interuenientibus, l. 1. §. vlt. D. si pars heredit. pet. Eum etiam, qui partem debiti compensare, vel deducere debuisset, si totum petiisset, plus petendo causa cecidisse, Paulus lib. II. Sentent. tit. 5. auctor est. Veteris autem huius iuris, quod est Zenonis & Iustiniani Constitutionibus abrogatum, manserunt reliquiæ in l. 1. D. de interrog. in iur. faciend. ita tamen, vt eis terram iniecisse Tribonianum perspicue cernamus. k) Sic enim illic scriptum est: *Toties heres in iure interrogandus est, qua ex parte heres sit, quoties aduersus eum actio instituitur, & dubitat actor, qua ex parte is, cum quo agere velit, heres sit. Est autem interrogatio tunc necessaria, cum in personam sit actio, & ita si certum petetur: ne dum ignoret actor, qua ex parte aduersarius defuncto heres exstiterit, interdum plus petendo aliquid damni sentiat.* Postrema enim verba hæc a Triboniano interpolata sunt, dum ad suorum temporum rationem accommodare studet, quod Vlpianus scripserat, *plus petendo causa cadat.*

365 XLIII. *Eorum, qui causa cecidissent,* IN INTEGRVM RESTITVTIO.

Ceterum qui ex supra dictis causis litem perdiderant, interdum a Prætore in integrum restituebantur. Seneca Epist. 49. *Quid enim aliud agitis, cum eum, quem interrogatis, scientes in fraudem inducitis, quam vt* FORMVLA CECIDISSE *videatur? Sed quemadmodum illum Prætor, sic hos in integrum Philosophia restituit.* Minori quidem XXV. annis, qui plus petendo causa cecidisset, in integrum restitutionis auxilium indultum, maiori etiam ob iustum errorem subuentum fuisse, tradit Iustinianus in §. 33. Instit. de Actionib. Fertur & Claudius Cæsar iis, qui plus petendo apud priuatos Iudices causa ceciderant, actiones restituisse, quemadmodum Suetonius in eius vita cap. 14. scribit.

XLIV. *Actionibus* FORMVLARVM *nomen impositum, & quare? Iurisconsulti* FORMVLARII.

Vsque adeo autem certis formularum cancellis, actiones omnes inclusæ erant, vt Formularum nomine sæpenumero appellentur: quemadmodum in nostris de verb. quæ ad ius pertin. signific. libris comprobauimus. Et ita legis Aquiliæ actio, DAMNI DATI FORMVLA dicitur a Plinio lib. IX. Natural. histor. cap. 59. & actio de dolo, FORMVLA DE DOLO MALO, a Cicerone lib. II. de Finib. cuius C. Aquilium Gallum auctorem fuisse idem lib. III. Offic. c. 14. scribit his verbis: *Nondum C. Aquilius collega meus protulerat* DE DOLO MALO FORMVLAS. Et lib. III. c. 30. de nat. Deor. *Inde euerriculum malitiarum omnium,* IVDICIVM DE DOLO MALO, *quod C. Aquilius familiaris noster protulit.* Ad FORMVLAM quoque HYPOTHECARIAM Martianum librum singularem scripsisse Index Pandectis præfixus testatur. Sic & COMMVNI DIVIDVNDO, ET FAMILIAE HERCISCVNDAE FORMVLAM legimus apud Apuleium lib. IX. de asino aur. Harum formularum concipiendarum gratia solebant adiri Iurisconsulti. Valerius Maximus lib. VII. cap. 2. de A. Cascelio Iurisconsulto: *Nullius,* ait, *aut gratia, aut auctoritate compelli potuit, vt de aliqua earum rerum, quas Triumuiri dederant,* FORMVLAM *componeret.* Cicero lib. I. de legib. cap. 4. *Quam igitur rem quo me vocas, aut quid hortaris, vt libellos conficiam, de stillicidiorum, ac parietum iure? aut,* VT STIPVLATIONVM ET IVDICIORVM FORMVLAS COMPONAM. Vnde & Formularios & Leguleios Quinctilianus eos vocat lib. XII. cap. 3. Antonius etiam apud Ciceronem lib. I. de Orat. c. 55. Leguleium, præconem actionum, cantorem formularum, aucupem syllabarum, appellat.

XLV. ACTIONIS EDITIO *cur & quomodo postulata?*

Ob eas autem, quas supra memorauimus, causas, actionis sibi genus edi, reus postulabat, l. 21. & l. 33. D. de iudic. Nam vt ab Vlpiano in l. 1. D. de edend. scribitur: *Qua quisque actione agere vellet, eam edere debebat, vt proinde sciret reus, vtrum cedere, an contendere, vltra deceret: & si contendendum putaret, veniret instructus, cognita actione, qua conueniebatur.* Hæc editio vti fieret, demonstrant Impp. Diocletianus & Maximianus in l. 2. de calumniat. in Titt. ex corpore Codicis Hermogeniani: *Quoties,* aiunt, *ordinariis actionibus aliquid petitur, ideo petitor cogitur specialiter litis genus edere, ne plus debito, aut eo, quod competit, postuletur. Siue itaque fideicommissum, siue fundus, siue pars fundi, siue domus, siue pars domus, siue debitum, aut quodcumque petatur, specialiter designari debet petitionis summa vel quantitas, cum genus litis editur.* Proinde Seuerus & Antoninus in l. 3. C. de edend. Editam actionem speciem futuræ litis demonstrare dicunt. Edere autem erat, vel copiam describendi facere, vel in libello complecti & dare, vel producere aduersarium suum ad album Prætoris, & demonstrare, quod dictaturus esset, vel id dicere, quo vti vellet, l. 1. D. de edend.

XLVI.

k) Sed v. *Wybo* V. C. *de Interrogationibus in iure faciendis,* & C. F. *Hommelius* V. C. amicus noster singularis in Prolus. *de Interrogat. in iure fac.*

XLVI. Legitimarvm *Actionum*, in personam *&* in rem, *itemque* mixtarvm, *propria & specialia nomina.* actiones vtiles, *quæ?*

Legitimæ porro Actiones, quæque iure ciuili, aut honorario proditæ, proprium nomen habent, hæ fere sunt. In personam quidem: certi condictio, si certvm petetvr, condictio triticiaria, condictio ex lege, condictio indebiti, condictio cavsa data cavsa non secvta, condictio ob tvrpem vel inivstam cavsam, condictio sine cavsa, condictio fvrtiva, incerti condictio, actio ex empto, vendito, redhibitoria, qvanto minoris, adversvs dictvm promissvm, ex locato, condvcto, commodati directa, commodati contraria, pigneraticia directa, pigneraticia contraria, depositi directa, depositi contraria, mandati directa, mandati contraria, pro socio, tvtelae directa, tvtelae contraria, de pecvlio, de in rem verso, qvod ivssv, exercitoria, institoria, tribvtoria servi corrvpti, si qvadrvpes pavperiem fecisse dicetvr, ex stipvlatv, ivdicati, ex testamento, legis aqviliae, vel damni
366 inivriae, aestimatoria, de pastv pecoris, arborvm fvrtim caesarvm, fvrti, vi bonorvm raptorvm, inivriarvm, de dote, rei vxoriae, de moribvs, rervm amotarvm, receptitia, pecvniae constitvtae, ad exhibendvm, qvod metvs cavsa, de dolo malo, aqvae plvviae arcendae, negotiorvm gestorvm directa et contraria, de tigno ivncto, sepvlchri violati, oneris aversi, servi corrvpti.

Actiones vero in rem: petitio hereditatis, rei vindicatio, pvbliciana, qverela inofficiosi testamenti, confessoria, negatoria, serviana, vel qvasi, pavliana, faviana, calvisiana, rescissoria.

Mixtæ autem hæ: familiae erciscvndae, commvni divìdvndo, finivm regvndorvm.

Vbi vero legitimæ & honorariæ actiones deficiebant, ad earum exemplum Vtiles dabantur l. 5. §. vlt. de his, qui effuder. vel deiecer. l. 13. §. 25. D. de act. empt. l. 31. D. de neg. gest. l. 16. l. 19. D. de institorib. l. 53. D. ad L. Aquil. l. 1. §. vlt. D. de superfic. l. 1. C. de precar. l. 5. C. si aliena res pignor. l. 1. C. de rer. permutat.

XLVII. Lege agere, *quid? Formula:* lege agito.

Legitimis autem actionibus experiri, erat lege agere. Cicero lib. 1. de Orat. c. 10. & Orat. pro Cæcina, c. 12. & II. in Verr. c. 37. Valerius Maximus lib. VII. cap. 7. Plinius lib. VII. cap. 5. Gellius lib. XX. cap. 9. & l. 2. §. 6. D. de orig. iur.

Ei plane, cuius intentio contemptibilis aduersario videbatur, dici solitum, lege agito, Donatus notat in Phorm. Terentii Act. V. Sc. 7. v. 91. Quo loci Phormio, *Vna*, ait, *iniuria est tecum.* Cui Demipho respondet: lege agito ergo. Confirmat hoc idem Donatus, auctoritate Plauti, cuius versum citat ex Aulularia, lege agito. Habetur vero hic versus Act. III. Sc. 3. v. 10. in hæc verba:

lege agito mecvm: molestvs ne sis: *& cœnam quoque.*

XLVIII. Interdictorvm *Formulæ, sigillatim Interdicti* vti possidetis.

Erant & olim certæ Interdictorum formulæ. Ordinario enim iure Interdicta a Prætore reddebantur, vt ex Oratione Ciceronis pro Cæcina c. 8. patet. Vnde Vlpianus in l. 1. D. si ventr. nom. mul. in poss. mitt. *Coget autem*, ait, *eum discedere, non Prætoria potestate, vel manu ministrorum: sed melius & ciuilius faciet, si eum per interdictum* ad ivs ordinarivm *remiserit.* Frontinus de limitibus agror. *De possessione controuersia est, de qua ad interdictum, hoc est,* ivre ordinario, *litigatur.* Quæ verba Aggenus Vrbicus explicans: *De possessione*, ait, *fit controuersia, quoties de totius fundi statu, per interdictum, hoc est,* ivre ordinario, *litigatur. Hoc non est disciplinæ nostræ iudicium: sed apud Præsidem prouinciæ agitur, & ex lege restituitur possessio, cui poterit adtinere.* Prætorem quidem in Interdicto vti possidetis, his verbis vsum Festus Pompeius scribit, vti nvnc possidetis evm fvndvm q. d. a. qvod nec vi, nec clam, nec precario, alter ab altero possidetis, ita possideatis. adversvs ea vim fieri veto. Vlpianus vero sic, vt eas aedes q. d. a. nec vi, nec clam, nec precario a. a. a. possidetis, qvo minvs ita possideatis, vim fieri veto. L. 1. D. vti possid. Eadem l. §. 5. *Perpetuo*, ait Vlpianus, *huic interdicto insunt hæc,* qvod nec vi, nec clam, nec precario ab illo possides. Ad quæ Terentianus Chærea lepide alludit Eunuch. Act. II. Sc. 3. v. 27.

Hanc tu mihi, inquiens, *vel* vi, vel clam, vel precario
Fac tradas.

Vbi Donatus, *Secundum ius locutus est. Nam his tribus mala fide aliquid possidetur*, vi, clam, precario.

XLIX. *Formulæ Interdictorum* de vi armata, *&* vnde vi: *& differentia vtriusque Interdicti explicata.*

Ex

Ex Interdicto de vi armata Cicero in Oratione pro Cæcina c. 19. citat. hæc: VNDE TV, AVT FAMILIA, AVT PROCVRATOR TVVS, HOMINIBVS COACTIS, ARMATISVE. Quo pertinent, quæ Vlpianus tractat in l. 3. §. 2. D. de vi & vi armata. Ex cuius Edicti formula Cicero Epist. 16. lib. XV. Familiarium ita locatur: *Postulabimusque, ex qua hæresi* VI HOMINIBVS ARMATIS DEIECTVS SIS, IN EAM RESTITVARE. *In hoc interdicto non solet addi*, IN HOC ANNO. Edicti vtique VNDE VI formula apud Iuris auctores proponitur huiusmodi: VNDE TV ILLVM VI DEIECISTI, AVT FAMILIA TVA DEIECIT, DE EO QVAEQVE ILLE TVNC IBI HABVIT. Duo enim separata, de vi armis, & sine armis facta fuisse proposita interdicta, Cicero pro Cæcina cap. 32. scribit: *Dupliciter*, ait, *homines deiiciuntur: aut sine coactis, armatisque hominibus: aut per huiusmodi rationem & vim. Ad duas dissimiles res, duo diuersa interdicta sunt.* Hoc significat inscriptio Rubricæ DE VI ET VI ARMATA.
367 Quorum interdictorum dissimilitudinem, e re esse, censeo, adnotare, quam satis aperte Cicero sua illa pro Cæcina Oratione cap. 30. declarat. Primum quidem de vi ita interdici consueuisse ait, VNDE TV DEIECISTI, EO RESTITVAS. Deinde, post aliquot interposita, cap. 31. hanc inter vtrumque Interdictum, de Vi Cottidiana & Armata differentiam statuit: *Cur ergo aut in illud cottidianum Interdictum*, VNDE ILLE ME VI DEIECIT, *additur* CVM EGO POSSIDEREM, *si deiici nemo potest, qui non possidet? aut in hoc Interdictum*, DE HOMINIBVS ARMATIS, *non additur? Si oportet quæri*, POSSEDERIT NEC NE? *Negas* DEIICI, *nisi qui* POSSIDEAT. *Ostendo, si sine* ARMATIS, COACTISVE HOMINIBVS DEIECTVS *quisquam sit, eum, qui fateatur se* DEIECISSE, *vincere sponsione, si ostendat, eum non possedisse. Negas* DEIICI, *nisi qui* POSSIDEAT. *Ostendo ex hoc Interdicto*, DE ARMATIS HOMINIBVS, *qui possit ostendere, non possedisse eum, qui deiectus sit, condemnari tamen sponsionis necesse esse, si fateatur, esse deiectum.* Et mox cap. 32. *In illa* VI COTTIDIANA *non satis est posse docere*, SE DEIECTVM, *nisi ostendere possit*, CVM POSSIDERET, TVM DEIECTVM. *Ne id quidem satis est, nisi docet*, ITA SE POSSEDISSE, VT NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO POSSEDERIT. *Itaque is, qui se* RESTITVISSE, DICIT, *magna voce sæpe confiteri solet*, SE VI DEIECISSE: *verum illud addit*: NON POSSIDEBAT: *vel etiam, cum hoc ipsum concessit, vincit tamen sponsione, si planum facit*, AB SE ILLVM AVT VI, AVT CLAM, AVT PRECARIO POSSEDISSE. Et paullo post, cap. eod. *Ecquid interest, vtrum hoc additum*, CVM A. CAECINA POSSEDERIT, *nec ne? Ecquid te ratio iuris, ecquid interdictorum dissimilitudo, ecquid auctoritas maiorum commouet?* Hoc ergo inter illa Interdicta intererat, quod in Interdicto VNDE VI necesse habebat vi deiectus docere, se possedisse, & quidem non vi, non clam, non precario, ab aduersario. In Interdicto vero de VI ARMATA, non quærebatur, vtrum possedisset, nec ne. Hinc Pomponius in l. 14. D. de vi & vi arm. *Sed si* VI ARMATA DEIECTVS *es, sicut ipsum fundum recipis*, ETIAMSI AVT VI AVT CLAM, AVT PRECARIO EVM POSSIDERES: *ita res quoque mobiles*, OMNI MODO *recipies.* In hoc etiam de HOMINIBVS ARMATIS ET COACTIS Interdicto, non fuisse additum, IN HOC ANNO, ex Ciceronis Epist. 16. lib. XV. supra adductus locus testatur. Præterea illud VNDE VI, id est, de vi cottidiana Interdictum, nec liberto in patronum, nec liberis aduersus parentes dabatur: aliter atque si VI ARMATA vis esset aduersus libertum patronus, vel aduersus liberos parens. Tunc enim Interdictum competebat, l. 1. §. 42. D. de vi & vi arm. l. 2. & l. 7. D. de obsequ. parentibus & patron. præst.

L. *Interdictis* PROHIBITORIIS, RESTITVTORIIS, EXHIBITORIIS, *propriæ singulis & peculiares Formulæ.*

Interdictorum porro sicut non vnum genus, ita nec vna eademque conceptio erat. Aut enim PROHIBITORIA erant, aut RESTITVTORIA, aut EXHIBITORIA, l. 1. §. 1. & l. 2. D. de interdict. l. 6. §. 2. D. de confess. §. 1. Institut. de interdict.

In Prohibitoriis ita Prætor interdicebat, VIM FIERI VETO, l. 2. §. vlt. D. ne quid in loc. publ. l. 1. D. de loco publ. fru. l. 1. D. de via publ. & itin. publ. refic. l. 1. D. vt in flum. publ. nauig. l. 1. D. de ripa muniend. l. 1. D. vti possid. l. 1. D. de superficieb. l. 1. & l. 3. §. 11. D. de itin. actuque priu. l. 1. in princ. & §. 29. D. de aqua cottid. l. 1. D. de riuis, l. 1. in princ. & §. 6. D. de fonte, l. 1. D. de cloac. l. 1. in princ. & §. 6. & §. 7. D. de arbor. cæd. l. 1. D. de glande legend. l. 3. D. de liberis exhib. l. 1. D. de vtrubi, l. 1. D. de migrand. l. 20. §. 9. D. de oper. noui nunt. Et interdum simpliciter, VETO, l. 1. D. ne quid in loco sacr. l. 2. §. 20. D. ne quid in loco publ. l. 1. D. ne quid in flumine publ.

In Restitutoriis vero sic, RESTITVAS. l. 1. D. quorum bonor. l. 2. §. 35. D. ne quid in loc. publ. l. 1. §. 11. D. ne quid. in flum. publ. l. 1. §. vlt. D. de cloac. l. 2. D. de precario, l. 20. in princip. D. de oper. noui nunt. l. 1. D. quod vi aut clam, l. 10. D. quæ in fraud. credit. Cuiusmodi interdictum illic positum, FRAVDATORIVM vocatur, in l. 96. D. de solutionibus.

In Exhibitoriis autem Prætor vtebatur verbo, EXHIBEAS, l. 1. D. de tab. exhib. l. 1. D. de libero hom. exhib. l. 1. D. de liberis exhibend.

LI. *Singulares quædam Formulæ Interdictorum.*

His

His singulares quasdam Interdictorum formulas adiungam. Vlpianus in l. 1. §. 29. D. de aqua cottid. *Qui de aqua cottidiana interdicit, ita interdicit*, VTI HOC ANNO AQVAM DVXISTI. *At qui de æstiua, sic*, VTI PRIORE AESTATE. In l. 1. §. 27. D. eod. *Labeo putat per hoc interdictum prohiberi quem*, NE QVID IN ILLO FVNDO FACIAT, FODIAT, SERAT SVCCIDAT, PVTET, AEDIFICET, QVARE EX RE, EA AQVA, QVAM ILLE HOC ANNO PER FVNDVM SINE VITIO DVXIT, INQVINETVR, VITIETVR, CORRVMPATVR, DETERIORVE FIAT. Idem Vlpianus in l. 9. §. 1. D. ad exhib. *Et placet nobis Pomponii sententia, siue glans exstet, siue consumpta sit: sed si exstet, etiam Interdicto de glande legenda*, VT MIHI TERTIO QVOQVE DIE LEGENDAE GLANDIS FACVLTAS ESSET, *uti potero, si damni infecti cauero.* Idem in l. 1. §. 12. D. de flu-
368 minibus. *Vtile interdictum competere*, NE VIS EI FIAT, QVO MINVS ID OPVS, QVOD IN ALVEO FLVMINIS, RIPAVE ITA FACTVM SIT, VT ITER, CVRSVS FLVMINIS DETERIOR SIT, FIAT, TOLLERE, DEMOLIRI, PVRGARE, RESTITVERE, VIRI BONI ARBITRATV POSSIT. In l. 3. §. 6. D. vti possid. INTERDICO TECVM, SICVTI NVNC POSSIDETIS EAS AEDES, EX QVIBVS PROIECTVS EST. Item in l. 40. D. de procuratoribus, VT LIBERI, QVI IN POTESTATE ABSENTIS DICVNTVR, DVCANTVR, *Interdictum non posse desiderare ait.* In l. 45. §. vlt. D. eod. *Si procuratori opus nouum nuntiatum sit, isque interdicto vtatur*, NE VIS EI FIAT AEDIFICANTI. Interdicta autem æque, atque actiones, edebantur, l. vlt. §. 3. & §. vlt. D. quod legator.

Ex Interdictorum formulis hæc præterea obseruanda. Vlpianus in l. 7. §. vlt. D. damno inf. *Interdictum reddendum ei, in cuius ædes rudera decidissent, per quod vicinus compellitur*, AVT TOLLERE, AVT TOTAS AEDES PRO DERELICTO HABERE. Et l. 9. §. 1. D. eod. *Interdictum a Prætore datum*, NE VIS FIERET DOMINIS, QVO MINVS SVA TOLLERENT, AVFERRENT, SI MODO DAMNI INFECTI REPROMITTERENT. In l. 1. §. 1. D. de oper. nou. nunt. *erit transeundum ad Interdictum*, QVOD VI AVT CLAM FACTVM ERIT, VT RESTITVATVR. Et §. 7. ead. l. *Interdictum in eum*, DE OPERE RESTITVENDO *reddere:* quibus verbis significat Interdictum, quod proponitur in l. 20. D. eod. tit. Quod Interdictum RESTITVTORIVM appellatur in l. 21. §. 1. D. eod. & *Interdictum quod ex noui operis nuntiatione competit*, l. 7. §. 2. D. quod vi aut clam. Item in l. 5. §. vlt. D. de oper. nou. nunt. *Deinde interdicto aduersus eum vtar*, NE VIM MIHI FACIAT, QVOMINVS AEDIFICEM.

LII. IN IVDICIIS EXTRAORDINARIIS, *remotis Interdictorum formulis, ad instar eorum agendum & iudicandum erat.*

Porro accuratam illam formularum conceptionem in extraordinariis iudiciis non fuisse obseruatam, scriptum reliquit Paulus in l. 47. D. de negot. gest. Nam quoties extra ordinem ius dicebatur (qualia fuere tandem omnia iudicia) non erat necesse reddi Interdictum: sed perinde iudicabatur sine Interdictis, ac si Vtilis actio ex causa iudicati reddita fuisset, quemadmodum Iustinianus scribit, in §. vlt. Institut. de interdict. Vnde Diocletianus & Maximianus in l. 3. C. de interdictis. *Interdicta autem*, inquiunt, *licet in extraordinariis iudiciis locum non habent, tamen ad exemplum eorum res agitur.* Inde est, quod Rubricæ *de Interdictis* additur, *siue extraordinariis, quæ pro his competunt, actionibus.* Eadem de causa in multis constitutionibus, vbi de Interdictis agitur, EXEMPLO EORVM, VEL AD INSTAR INTERDICTI agendum legimus, veluti in l. 2. C. vnde vi. *Pulsos restituendos esse* INTERDICTI EXEMPLO, *si nec dum vtilis annus excessit, certissimi iuris est.* Et in l. 4. eod. tit. *si de possessione vi deiectus es, eum & lege Iulia vis priuatæ reum postulare, &* AD INSTAR INTERDICTI *Vnde vi conuenire potes.* Quæ verba vetus quidam glossator in meo manuscripto Codice ita interpretatur, *id est, vtili actione in factum, loco interdicti.* Sic & in l. vlt. C. de libert. exhibend. AD INSTAR INTERDICTI *de exhibenda filia Philippo eum conueniendum putaueris*, & l. vlt. C. de action. *Igitur* AD INSTAR INTERDICTI, *seu actionis permissæ, experiendum esse perspicitis.*

LIII. *Formularum conceptiones & Actionum impetrationes sublatæ.*

Ac demum euanuit tandem tota Formularum conceptio. Exstat enim Constantini constitutio sub Rubrica de Formulis & Impetrat. sublat. *1*) quæ iuris Formulas aucupatione & syllabarum insidiantes cunctorum actibus radicitus amputari, præcipit. Quo nomine ille a Nazario in Panegyrico laudari videtur his verbis: *Nouæ leges regendis* (sic enim emendandum nemo dubitauerit) *moribus, & frangendis vitiis constitutæ.* VETERVM CALVMNIOSAE AMBAGES RECISAE, CAPTANDAE SIMPLICITATIS LAQVEOS *perdiderunt. Pudore tuo munita coniugia.* Nam vt hac nouissima clausula, Constantini de adulteris gladio feriendis constitutionem, quam Tribonianus contulit in l. 19. C. ad L. Iul. de adulter. ita superiore hanc, in qua gradum fiximus, signari verisimile est. Nec minus idem Imperator Testamentarias, quam Iudiciarias formulas orbe Romano summouit, vt appa-ret

1) Ea est potius Constitutio Constantii Imp. v. *Iac. Gothofr. Comm. ad Cod. Theod.*

ret ex l. 15. C. de Testament. quod & de eo prædicat Eusebius quarto eius voluminis libro, quo vitam eius complexus est. Arcadii quoque & Honorii constitutio in l. vlt. C. de interdict. ita habet: *Si quis quodlibet interdictum efflagitet, ruptis veteribus ambagibus, inter ipsa cognitionum auspicia rationem exprimere, ac suas allegationes iubeatur proponere.* Similiterque verborum inanium captiones, quæ in bonorum possessione accipienda antiquitus obseruabantur, exclusit Imperator Constantius in l. vlt. C. qui admitti.

Qua in re, vtrum ius nouum veteri & antiquo antecellat, aliorum iudicium esto. Nam quod ad me attinet, diem diffindi iubeo, & quod probabilibus in vtramque partem argumentis quæstio tractari possit, assensum sustineo. Interim meum ego institutum tenebo, propositumque argumentum sine vlla detrectatione exsequar. 369

LIV. PRAEIVDICIA *a Prætore quibus in causis reddita?* PRAEIVDICIALES ACTIONES.

Non ACTIONES tantum & INTERDICTA, sed & PRAEIVDICIA a Prætore reddebantur. Vlpianus in l. 35. §. 2. D. de procuratoribus. *Non solum autem si* ACTIO POSTVLETVR *a procuratore, sed &* PRAEIVDICIVM vel INTERDICTVM. Idem in l. 3. §. 5. D. de agnosc. & alend. lib. *Si viuo patre* REDDITVM SIT PRAEIVDICIVM. Quibus autem in causis huic remedio locus esset, Vlpianus tradit in l. vlt. D. si ingen. esse dic. his verbis: *Quoties de hoc contenditur,* AN QVIS LIBERTVS SIT: *siue operæ petantur, siue obsequium desideretur, siue etiam famosa actio intendatur, siue in ius vocetur, qui se patronum dicit, siue nulla causa interueniat,* REDDITVR PRAEIVDICIVM: *Sed quoties quis libertinum quidem se confitetur, libertum autem Gaii Seii se negat, idem* PRAEIVDICIVM DATVR. Hinc in l. 8. §. 1. D. de in ius voc. *Vel si collusionem detexit, vel si qui* PRAEIVDICIO PRONVNTIETVR ESSE LIBERTVS. *De* PARTV *etiam* AGNOSCENDO, PRAEIVDICIO ACTVM, *itemque,* AN VXOR ESSET, *disceptatum,* docet Vlpianus in l. 3. §. 1. cum sequ. D. de agnosc. & alend. lib.

Liberos plane, qui erant in potestate, non in rem actione, sed, aut PRAEIVDICIIS, aut Interdictis PETI debuisse, idem Vlpianus probat in l. 1. §. 1. D. de rei vindic. LIBERTVS etiam, a quo ali se debere, patronus contendebat, PRAEIVDICIO CERTARE poterat, SI SE LIBERTVM NEGARET, l. 5. §. 18. D. de agnosc. & alend. lib. Iustinianus in §. 13. Instit. de Actionib. PRAEIVDICIALES ACTIONES *in rem esse videntur, quales sunt, per quas quæritur,* AN ALIQVIS LIBER, AN LIBERTVS SIT, VEL DE PARTV AGNOSCENDO. Nam quæ PRAEIVDICIA Iurisconsulti dicunt, ea PRAEIVDICIALES ACTIONES Iustinianus vocat. ACTIONIS vtique verbo PRAEIVDICIA contineri ait l. 37. D. de obligationib. & actionib. In his vero PRAEIVDICIIS is actoris partes sustinebat, qui habebat intentionem secundum id, quod intendebat. l. 12. D. de exceptionib. In PRAEIVDICIO quoque, licet patronus possessor esse videretur, tamen actoris partibus non libertus fungi debebat, sed is, qui, se patronum esse, contendebat, l. 18. D. de probationibus.

LV. STIPVLATIONES PRAETORIAE *quales & quotuplices?*

Actionum etiam instar PRAETORIAE STIPVLATIONES obtinebant, earumque vicem repræsentabant, l. 37. D. de obligat. & actionib. l. 20. D. rat. rem hab. Nam si quis, verbi gratia, sibi legatorum, vel damni infecti caueri vellet, in iure hoc apud Prætorem postulabatur, l. 35. §. 1. l. 40. D. de procuratorib. Huiusmodi vero Prætorias Stipulationes legem accepisse de mente Prætoris, qui eas proposuerat, nec illis immutare quidquam licuisse, neque addere, neque detrahere, ait l. 52. D. de verbor. oblig. Earum autem tres species Vlpianus facit in l. 1. D. de stipul. Præt. Quasdam enim IVDICIALES vocat, quæ propter iudicium interponebantur, vt ratum fieret, quales erant, Iudicatum solui, & ex operis noui nuntiatione; quasdam CAVTIONALES, quæ instar actionis habebant, &, vt esset noua actio, intercedebant, vt de legatis stipulationes, & de tutela, & ratam rem haberi, & de damni infecti *m*). Quasdam COMMVNES, quæ fiebant iudicio sistendi causa. De quibus singulis, quoniam in iure versabantur, hic potissimum vt tractemus, argumenti series exposcit.

LVI. STIPVLATIONES PRAETORIAE IVDICIALES. PROCVRATOR, COGNITOR, DEFENSOR, *quomodo differant? Cautio & stipulatio,* RATAM REM HABERI, *huiusque Formulæ.*

Enim uero aut suo quis nomine, aut alieno agebat, interdicebat, præiudicioue experiebatur, aut restitutionem in integrum, Prætoriamue cautionem desiderabat. Qui alieno, is vel PROCVRATOR, vel COGNITOR dicebatur. Nam vt Asconius in Diuinat. qui defendebat alterum in iudicio, aut PATRONVS dicebatur, si orator esset, aut ADVOCATVS, si aut ius suggerebat, aut præsentiam suam commoda-

m) Non satis iusta est hæc diuisio Stipulationum. Namque sunt vel *Prætoriæ*, vel *iudiciales*, vel *communes*, vel denique *conuentionales*. Omnesque erant, si ita dicere velis, *Cautionales*. Res vulgo nota.

modabat amico, aut PROCVRATOR, si negotium suscipiebat, aut COGNITOR, si præsentis causam nouerat, & sic tuebatur, vt suam. Is etiam, qui absentis defensionem suscipiebat, DEFENSOR in libris nostris appellatur. Procurator autem, siue in rem, siue in personam ageret, non aliter audiebatur, quam si satisdaret, dominum, aut eum, ad quem res pertinebat, rem ratam habiturum, vt Iustinianus Instit. de satisdationib. tradit.

Nec solum in actionibus, quas procurator intendebat, verum in stipulationibus quoque, quas interponi desiderabat, veluti, si damni infecti, vel legatorum stipularetur, satisdare debebat, Dominum ratam rem habiturum, l. 20. D. rem rat. hab. l. 39. §. 3. D. de damn. infect. l. 40. §. 1. D. de procuratorib. Item qui procuratorio nomine nouum opus nunciabat, satisdare debebat, eam rem ratam dominum habiturum, alioquin nuntiatio omni modo remittebatur, l. 5. §. 18. D. de oper. nou. nunt.

Simili modo & qui in integrum restitutionis
370 auxilium alterius nomine implorabat, hac stipulatione interposita audiebatur, l. 24. D. de minorib.

Hac autem stipulatione comprehendebatur, RATAM REM DOMINVM, EIVSVE HEREDEM, EVMQVE, AD QVEM RES PERTINERET, HABITVRVM, l. 14. l. 16. §. vltim. l. 18. l. 22. §. 7. D. rat. rem haber. Eaque sunt vulgaria verba de rato habendo, in l. 3. D. eod. quæ, verisimile est, ex Edicto profecta, quod proponitur in l. 33. §. 3. D. de procuratorib. illis verbis, ET EI, QVO NOMINE AGET, ID RATVM HABERE EVM, AD QVEM EA RES PERTINET, BONI VIRI ARBITRATV SATISDET. Quo pertinent, quæ Vlpianus scribit in l. 39. §. 1. D. eodem. *Qui alieno nomine agit quamcumque actionem*, ID RATVM HABITVRVM EVM, AD QVEM EA RES PERTINEBIT, *cauere debet.* Et §. 2. ead. l. *Quæritur apud Iulianum, vtrum;* DOMINVM SOLVM RATAM REM HABERE, *debet satisdare, an etiam* CETEROS CREDITORES. *Et ait: duntaxat de* DOMINO CAVENDVM, *nec illis verbis,* AD QVEM EA RES PERTINET, *creditores contineri.*

Plenius vero Iulianus in l. 23. D. rat. rem hab. hac stipulatione caueri consueuisse, docet, NON PETITVRVM EVM, CVIVS DE EA RE ACTIO, PETITIO, PERSECVTIO, ESSET: ET RATVM HABITVROS OMNES, AD QVOS EA RES PERTINEBIT. Quod si propter iniuriam filio vel nepoti factam, procurator patris auiue nomine iniuriarum ageret, non patris solum, auiue, sed & filii nepotisue personam stipulatione hac comprehendere debebat, l. 22. §. 9. D. eod.

At si pro minore XXV. annis procurator interpositus petiisset, propter metum, in integrum restitutionem, ita, præcedente mandato, cauendum fuisse, SI ILLE IN INTEGRVM RESTITVTVS FVERIT, HERESVE EIVS, AVT IS, AD QVEM EA RES PERTINEBIT, QVANTI EA RES ERIT, TANTAM PECVNIAM DARI, Papinianus monet in l. 3. D. eod. tit.

Addebatur & in hac stipulatione AMPLIVS NON PETI, l. 14. & l. 15. & l. 23. D. rat. rem hab. Cuius clausulæ Cicero non semel meminit. Veluti in Bruto: c. 5. *At vero, inquam, tibi ego Brute, non soluam nisi prius a te cauero,* AMPLIVS EO NOMINE NEMINEM, CVIVS PETITIO SIT, PETITVRVM. Et in Oration. pro Roscio Comoedo c. 12. *Quid ita satis non dedit,* AMPLIVS A SE NEMINEM PETITVRVM. *Qui de sua parte decidit, reliquis integram relinquit actionem; qui pro sociis transigit, satisdat,* NEMINEM POSTEA PETITVRVM. Et mox: *Cur igitur decidit & non restipulatur,* NEMINEM AMPLIVS PETITVRVM? Idem Epist. 29. lib. XIII. Famil. *Sed duo te nominatim rogo. Primum, vt si quid satisdandum erit,* AMPLIVS EO NOMINE NON PETI, *cures, vt satisdetur fide mea.* Papinianus in l. 2. D. vt legator. seu fideicom. nom. cau. *Nec si forte velit pater cauere,* NEMINEM AMPLIVS PETITVRVM. Vlpianus in l. 27. §. 14. D. ad L. Aquil. *Et si colonus eam exercuit, cauere eum debere?* AMPLIVS NON AGI. DOLI quoque MALI CLAVSVLA huic stipulationi inserebatur, l. 22. §. 7. D. rat. rem. hab.

Stipulatio plane rem ratam haberi continebat, QVANTI EA RES ESSET, l. 2. §. 2. D. de prætor. stipulationib. atque adeo, vt scribitur in l. 18. & l. 2. D. rat. rem hab. hac stipulatione continebatur, QVOD STIPVLATORIS INTERERAT. Quod & ostendit. l. 4. D. eod. Sed & Paulus in l. 13. D. eod. *Si commissa sit,* ait, *stipulatio,* RATAM REM DOMINVM HABITVRVM *in tantum competit,* IN QVANTVM MEA INTERFVIT, *id est, quantum mihi abest, quantumque lucrari potui.*

Itaque si is, qui a procuratore status controuersiam patiebatur, satis accepisset a procuratore, & postea dominus, venientesque ab eo personæ ratum non habuissent, quod procurator eum in seruitutem petiisset, vel aduersus procuratorem, ex seruitute in libertatem petitus fuisset, QVANTI EA RES ESSET, procurator præstare debebat, id est, *quanti interfuisset eius, de statu suo non periclitari, & propter impendia, quæ in litem fecerat,* l. 8. §. 2. D. rem rat. hab.

Et hæc est STIPVLATIO, quæ DE RATO HABENDO dicitur in l. 2. D. rat. rem hab. & CAVTIO DE RATO in l. 39. §. 1. §. 3. & l. 40. §. vlt. D. de procuratorib. & l. 6. §. 3. D. quod cuiusque vniuersit. & l. 8. D. de negot. gest. & RATIHABITIONIS SATISDATIO, in l. 40. §. 3. D. de procuratorib.

LVII. *Cautio & Stipulatio,* IVDICATVM SOLVI, *huiusque Formulæ.*

Iam vbi in rem agebatur, possessor olim satisdare compellebatur IVDICATVM SOLVI, id est, *soluere quod esset iudicatum, & vel rem restituere, vel litis æstimationem præstare:* & quisquis in rem actione conueniebatur, siue suo, siue alieno nomine iudicium acciperet, ita cauere cogebatur. At in actionibus in personam, si proprio quis nomine iudicium accipiebat, iudicatum solui non satisdabat: si vero alieno nomine interueniret, omnino satisdabat, quia nemo alienæ rei siue litis idoneus defensor sine satisdatione intelligebatur: quæ postea aliquatenus immutata sunt, vt Iustinianus §. 3. Institut. de satisdationib. scribit. Mansit tamen veteris iuris regula, Procuratores, Defensoresue, qui alieno nomine actionem excipiebant, iudicatum solui satisdare debuisse. l. 46. §. 2. D. de procuratorib.

STIPVLATIO autem iudicatum solui tres
371 clausulas in vnum collectas habebat: DE RE IVDICATA, DE RE DEFENDENDA, DE DOLO MALO, l. 6. l. 13. & l. 17. D. iudic. solu. Vnde Vlpianus in l. 5. §. 2. D. eod. in hac stipulatione, ait, plures fuisse causas vna quantitate conclusas. Prior vocatur OB REM IVDICATAM CLAVSVLA, in l. 5. §. 4. l. 13. D. iudic. solu. Altera, OB REM NON DEFENSAM, d. l. 5. §. 7. & d. l. 13. l. 14. l. 16. D. iudic. solu. l. 14. l. 15. l. 35. §. 3. & l. 45. §. 1. D. de procuratorib. Illius clausulæ formulam agnoscimus in ea facti specie, quam Scæuola proponit in l. 20. D. iudic. solu. his verbis: *Cum apud Sempronium iudicem datum reus defenderetur, stipulatione cautum est,* VT QVOD SEMPRONIVS IVDEX IVDICASSET, PRAESTARETVR. Et mox: *ideoque in stipulatione adiicitur:* QVIVE IN EIVS LOCVM SVBSTITVTVS ERIT. Ad hanc etiam stipulationem referendum censeo, quod est in l. 158. D. de verbor. significat. *Item in stipulando satis habemus de herede cauere,* SI EA RES SECVNDVM ME, HEREDEMVE MEVM IVDICATA ERIT. *Et rursus,* QVOD OB EAM REM TE, HEREDEMVE TVVM. Ex quibus verisimile mihi fit, hanc de re iudicata clausulam his fere verbis conceptam: SI EA RES SECVNDVM ME, HEREDEMVE MEVM A SEMPRONIO IVDICE, QVIVE IN EIVS LOCVM SVBSTITVTVS ERIT, IVDICATA ERIT, QVOD OB EAM REM TE HEREDEMVE TVVM DARE, FACERE, PRAESTARE OPORTEBIT, QVANTI EA RES ERIT, DARI SPONDES? Altera vero clausula stipulatos actores, RECTE, ET VIRI BONI ARBITRATV REM DEFENDI, credibile est. Ex hac vtique clausula OB REM NON DEFENSAM committebatur stipulatio, SI RECTE ET VIRI BONI ARBITRATV, RES NON DEFENDERETVR. Eoque pertinent verba hæc, in l. 5. §. 3. l. 12. l. 17. & l. 18. D. iudic. solu. l. 37. l. 45. §. 1. D. de procuratoribus. Quod & illa parte edicti cauebatur: CVIVS NOMINE QVIS ACTIONEM DARI SIBI POSTVLABIT, IS EVM VIRI BONI ARBITRATV DEFENDAT, l. 33. §. 3. D. de procuratoribus. Recte autem defendi, quid esset, proponitur in l. 63. D. de iudic. forte ex edicto Prætoris in l. 5. §. 2. D. quib. ex caus. in poss. eat.

Sufficiebat plane tutoribus ad plenam defensionem, siue ipsi iudicium susciperent, siue pupillus, ipsis auctoribus: nec cogebantur tutores cauere, vt defensores solebant, l. 1. §. 2. D. de administrat. tut. Sed nec cauebat tutor curatorue, ratam rem pupillum, adolescentemue habiturum, quia in rem iudicium deducebant, l. 23. D. eod. Africanus porro in l. 15. D. iudic. solu. hanc stipulationis particulam adfert huiusmodi: QVAMDIV RES NON DEFENDATVR. Nouissima vero clausula Iudicatum solui stipulationis ita concipiebatur, DOLVM MALVM ABESSE, ABFVTVRVMQVE ESSE. Et interdum adiiciebatur, SI HVIVS REI DOLVS MALVS NON ABERIT, QVANTI EA RES EST, DARI SPONDES? l. 10. D. iudic. solu. Eaque est DOLI CLAVSVLA, in l. 45. D. de hered. pet.

Ceterum si quis alio iudicio acturus Iudicatum solui satis accepisset, dein alio iudicio ageret, non committebatur stipulatio, quia de alia re cautum videbatur, l. 64. §. vlt. D. de iudic. Item, si quis apud aliquem iudicem iturus, stipulatus esset iudicatum solui, & egisset apud alterum, non committebatur stipulatio, quia non huius iudicis sententiæ fideiussores se subdiderant, l. 3. D. iudic. solu. *Incertam* autem *quantitatem* hæc stipulatio continebat, vt ait l. 2. D. de stipulat. prætor. Vlpianus tamen in l. 9. D. iudic. solu. huiusmodi stipulationem *expeditam* habere *quantitatem* scribit. IN TANTVM *enim*, ait, *committitur*, IN QVANTVM IVDEX PRONVNTIAVERIT. Idem in l. 39. §. 6. D. de procuratoribus. *Debet cauere hic procurator; &* RATAM REM DOMINVM HABITVRVM; *ne forte dominus reuersus velit quid petere: item* IVDICATVM SOLVI: VT SI QVID FORTE PROPTER HANC RESTITVTIONEM IN INTEGRVM PRAESTARI ADOLESCENTI DEBEAT, HOC PRAESTETVR.

LVIII. *Satisdatio* PRO PRAEDE LITIS VINDICIARVM.

Plane is, a quo hereditas petebatur, satisdare debebat, aut vt Paulus scribit lib. I. Sentent. Tit. 11: in petitorem transferebatur possessio, si is satisdare contra vellet. Hinc illud Ciceronis in I. contra Verrem: c. 45. *Aut* PRO PRAEDE LITIS VINDICIARVM, CVM SATIS ACCEPISSET, *sponsionem faceret, ita de hereditate certaret.* Quod Asconius ita explicat: *Aut peteret*, inquit, *ut possessor esset: aut acciperet ab aduersario satis*, PRO PRAEDE LITIS VINDICIARVM, *& ipse sponsionem faceret, & ita de hereditate certaret.* LIS VINDICIARVM EST, *cum litigatur de ea re apud Prætorem, cuius incertum est, quis debeat esse possessor.*

sor: & ideo, qui eam tenet, SATISDAT PRO PRAEDE LITIS VINDICIARVM *aduersario suo, quo illi satisfaciat*, NIHIL SE DETERIVS IN POSSESSIONE FACTVRVM, DE QVA IVRGIVM ESSET. *Rursus sponsione ipse prouocatur ab aduersario certæ pecuniæ, aut æstimationis, quam amittat, ni sua sit hereditas, de qua contendit.* PRAEDES *ergo dicuntur satisdatores locupletes pro re, de qua apud iudicem lis est*: NE *interea, qui tenet diffidens causæ*, POSSESSIONEM DETERIOREM FACIAT, TECTA DISSIPET, EXCIDAT ARBORES, ET CVLTA DESERAT. Vnde in iuris notis hæ singulares literæ: P. P. L. V. id est, PRO PRAEDE LITIS VINDICIARVM.

Edicto autem perpetuo cautum de satisdatione danda ab eo, a quo res petebatur, aut de
372 transferenda in aduersarium possessione, testantur Impp. Diocletianus & Maximianus in l. 1. C. vti possid. Sed & prohibebatur possessor hereditatis, de qua controuersia erat, antequam lis inchoaretur, aliquid de ea distrahere, nisi pro omni quantitate hereditatis, vel rerum eius restitutione satisdare maluisset, l. 5. D. de heredit. petit. Satisdatione vero data diminutio concedebatur, cum possessor hereditatis, qui petitori satisdedisset, interim loco domini haberetur, l. 15. in fin. D. de quæstionibus, quamquam, & licet talis satisdatio data non esset, sed solita cautio, causa tamen cognita, diminutionem se concessurum, Prætor edixerat, vt in d. l. 5. scribitur.

LIX. *Stipulatio* DAMNI INFECTI, *& eius Formula.*

Erat & Prætoria STIPVLATIO DAMNI INFECTI. Nam qui ex vicinis ædibus, quæ vitium fecerant, ruinamue minabantur, damnum metuebat, is caueri sibi damni infecti a Prætore desiderabat, l. 4. §. 2. D. de aqu. & aqu. pluu. *Si tamen dominus* DESIDERET CAVERE SIBI DAMNI INFECTI *ab eo, ex cuius prædio nocet*, l. 5. §. 1. D. de damn. inf. *Si aliquot sint, qui* CAVERI SIBI DESIDERANT. & §. vlt. *Si dominus proprietatis & fructuarius* DESIDERET, SIBI CAVERI DAMNI INFECTI. Et l. 13. §. 11. D. eod. SI DESIDERET *ab eo, qui in possessionem missus est*, VT SIBI DAMNI INFECTI HARVM AEDIVM NOMINE, QVARVM IN POSSESSIONEM MISSVS EST, CAVERET, AN SIT AVDIENDVS. Et l. 18. §. 12. D. eod. *Et inuicem* DESIDEREMVS, DAMNI INFECTI CAVERI. Sciendum est autem eum, qui damni infecti sibi caueri postulabat, prius de CALVMNIA IVRARE debuisse, l. 13. §. 3. D. de damn. infect. id est, si suo nomine id postularet, *iurare, non se calumniæ causa id postulare*, vel, si alieno nomine ageret, *iurare, non calumniæ causa eum, cuius nomine* CAVTVM VELLET, POSTVLATVRVM FVISSE, l. 7. & l. 13. §. 13. D. eod. tit. Statuebat autem Prætor diem, in quam caueretur, d. l. 7. Quæ dies cautioni præstituta, vbi finita esset, ad eius officium pertinebat, vel protelare & prorogare eam, vel in possessionem eius rei mittere. Et quidem qui suo nomine promittebat, is repromittebat dumtaxat; qui vero alieno, satisdabat. In ea autem stipulatione apposita fuisse verba hæc: SI QVID IBI RVET, SCINDETVR, FODIETVR, AEDIFICABITVR, auctores sunt Alfenus in l. 43. D. de damn. inf. & Pomponius in l. 18. D. rat. rem hab. Idem Alfenus in d. l. 43. §. vlt. *Quoniam restipulatus esset a vicino*, SI QVID OB EAM REM, QVOD IBI AEDIFICATVM ESSET, SIBI DAMNVM DATVM ESSET, ID REDDI. Huic stipulationi dies inseri debebat, intra quem si quid damni contingeret, cautio locum haberet: neque enim in infinitum obligatus esse debebat stipulatione, l. 13. §. vlt. l. 18. §. 11. D. eod. In hac stipulatione etiam hæc comprehensa, SI QVID ARBORVM, LOCIVE VITIO ACCIDERIT, testatur Vlpianus in l. 24. §. 9. D. eod. Idem in §. vlt. ead. l. *Stipulatio enim hoc continet*, QVOD VITIO AEDIVM, LOCI, OPERIS DAMNVM FIT. Idem in d. l. 24. §. 1. eod. In hac stipulatione adiectum fuisse, ait, & HEREDVM NOMEN, VEL SVCCESSORVM, EORVMQVE, AD QVOS EA RES PERTINET. Sequitur ibidem. Sed VT NE QVID AEDIVM, LOCI, OPERISVE VITIO DAMNVM FACTVM SIT, *stipulatio interponitur.* Alieno autem nomine, vt Pomponius ait in l. 39. §. 3. D. de damn. infect. ita stipulari licebat, vt damnum, quod domino datum esset, comprehenderetur: EXCEPTIOQVE PROCVRATORIA STIPVLATIONI INSERENDA ERAT, sicut in stipulatione legatorum. Inter fructuarium vero & dominum proprietatis, ita damni infecti cautionem locum habuisse constat, si fructuarius quidem de SOLI VITIO CAVERI SIBI DESIDERARET, dominus vero proprietatis DE OPERIS VITIO, si quid fructuarius ædificaret. Nam DE RVINA AEDIVM neuter ab altero cautionem desiderare poterat, l. 18. §. 1. & l. 39. D. eod. tit.

Ex huius vtique stipulationis formula manant, quæ Paulus ait in l. 18. §. 1. D. de damn. inf. *Quia* NEC LOCI, NEC OPERIS VITIO, *sed publico iure id consecutus sit.* Vlpianus in l. 9. §. 4. D. de damn. infect. *Quotiens insula superficiaria vitiosa est, dominum &* DE SOLI, ET DE AEDIFICII VITIO, REPROMITTERE. Et l. 18. §. 4. D. eod. *Dominus soli*, QVOD VITIO SOLI DAMNVM FVTVRVM SIT, CAVERE *non debebit.* Quæ verba etiam obseruanda sunt in l. 10. l. 19. §. vlt. l. 24. §. 2. & §. 4. D. eodem. Hinc in l. 13. §. 10. *quia non est cauturus, neque* DE VITIO AEDIVM, *neque de damno operis.* Ac plane vbi de eo opere, quod in priuato fiebat, damni infecti cauebatur, tam de LOCI, quam de OPERIS VITIO cauebatur: at vbi de eo opere, quod in publico fiebat, DE OPERIS tantum, non et-

iam de loci VITIO cauebatur, l. 15. §. 3. l. 24. D. eod. Hæc autem stipulatio, vt ait l. 18. §. 7. D. eod. tit. in hoc fiebat, QVANTI EA RES ERAT. Et in l. 28. D. eod. *In hac stipulatione venit*, QVANTI EA RES ERIT. Porro vbi controuersia erat, dominus esset, necne, is, a quo cautio exigebatur sub exceptione satisdabat, SI DOMINVS NON ESSET, l. 7. l. 22. l. 31. §. vlt. D. de damn. infect. Hæc vero Damni infecti stipulatio pertinebat, etiam si quid eius OPERIS, quod IN FVNDO MEO AQVAE DVCENDAE CAVSA, VITIO DAMNVM mihi contigerat, l. 30. D. de damn. inf. Proponitur & alia huius cautionis species in l. 19. §. 4. D. locati, in qua est, *Inquilinus damni infecti caueat.* NE IN ALI-
373 QVO, DVM AVFERT, DETERIOREM CAVSAM AEDIVM FACIAT: SED VT PRISTINAM FACIEM AEDIBVS REDDAT.

LX. Ex OPERIS NOVI NVNTIATIONE *stipulatio, eiusque Formula.*

Ex Operis quoque noui nuntiatione stipulatio in Prætoriis numerabatur, l. 1. §. 5. D. de stipulat. prætor. Hæc stipulatio interponi solebat, QVOTIES VICINVS DICEBAT, IVS SIBI ESSE PROHIBERE VICINVM OPVS NOVVM INVITO SE FACERE, l. 21. D. de oper. nou. nunt. *Habebat autem*, vt ibidem dicitur, *ista stipulatio condicionem*, VT ITA DEMVM COMMITTERETVR, SI IVDICATVM FORET, SIVE ANTE REM IVDICATAM CAVSA ALIQVA ACCIDISSET, NEQVE RES DEFENDERETVR; & DE DOLO MALO *subiiciebatur* CLAVSVLA. Sequitur ibidem: *Siue autem* RES IVDICETVR, SIVE RES NON DEFENDATVR, *stipulatio in id committitur*, VT RES VIRI BONI ARBITRATV RESTITVATVR. *Quod si ita restitutum non erit*, QVANTI EA RES ERIT, TANTAM PECVNIAM DABIT, *si hoc petitori placuerit.* Et mox: *Idem, dicit, adiiciendum esse in stipulatione*, VT TANTVM PRAESTETVR, QVANTI VNIVSCVIVSQVE INTERSIT, *si hoc maluerint. Ceterum si ita fuerit, inquit, cautum*, QVANTI EA RES ERIT. Paulus in l. 12. D. eod. *Ex operis noui nuntiatione si caueatur, tanti stipulatio committitur*, QVANTI IVDICATVM SIT. Hac certe stipulatione caueri solitum, VT OPVS RESTITVERETVR, ait l. 2. D. de stipulat. prætor. In stipulatione etiam, quæ ex hac causa interponebatur, HEREDIS mentionem factam, scribit Paulus in l. 8. §. vlt. D. de oper. nou. nunt. Stipulationi vero, ex operis noui nuntiatione interpositæ, diem comprehendi consueuisse, ostendit Iulianus in l. 13. §. 1. D. eod, tit. Qui autem opus nouum nuntiabat, iurare debebat, NON CALVMNIAE CAVSA OPVS NOVVM NVNTIARE, l. 5. §. 14. D. eodem.

LXI. *Stipulatio* LEGATORVM CAVSA, *& eius Formula.*

In hunc numerum atque ordinem venit & de Legatis stipulatio, l. 1. D. de stipulat. prætor. Eo modo legatorum, fideicommissorumue conseruandorum causa cauebatur, tit. vt. legat. seu fideicommiss. seruand. caus. l. 1. D. quib. ex caus. in poss. eatur. *Legatorum enim*, vt ait Vlpianus in l. 1. D. vt legat. seu fideicomm. *Legatorum nomine satisdari oportere, Prætor putauit*, VT QVIBVS TESTATOR DARI, FIERI VOLVIT, HIS DIEBVS DETVR, VEL FIAT. DOLVMQVE MALVM AFVTVRVM STIPVLENTVR. IN REM autem fuisse CONCEPTAM hanc stipulationem, docet Pomponius in l. 10. D. eod. tit.

LXII. RESTITVTIONES IN INTEGRVM *Prætoria cognitione datæ.*

A Prætore etiam Restitutiones in integrum desiderari & implorari dicebantur, l. 3. §. 2. l. 11. §. 4. D. de minoribus. Eas ille causa cognita, & præsentibus aduersariis, vel si per contumaciam deessent, perpendebat, l. 16. in pr. & §. 1. l. 44. D. de minoribus. Cognitionis enim Prætoriæ hanc rem fuisse, ait l. 13. §. 1. D. eod. *n*) Vnde Paulus in l. 24. §. vlt. D. eodem. *Ex hoc Edicto*, ait, *nulla propria actio vel cautio proficiscitur. Totum enim hoc pendet ex* PRAETORIA COGNITIONE. Vnde in l. 39. §. 6. D. de procuratoribus POSTVLATA EST COGNITIO DE IN INTEGRVM RESTITVTIONE, CVM MINOR CIRCVMSCRIPTVS IN VENDITIONE DICERETVR. Et in l. 39. D. de euictionibus: *Minor XXV. annis fundum vendidit Titio: eum Titius Seio*: MINOR SE IN EA VENDITIONE CIRCVMSCRIPTVM DICIT, ET IMPETRAT COGNITIONEM, *non tantum aduersus Titium, sed & aduersus Seium.*

LXIII. INTERROGATIONVM IN IVRE *species & Formulæ.*

Interrogationum etiam, quæ in iure fiebant, formulas & exempla subiiciam. Callistratus in l. 1. D. de interrog. in iur. fac. *Totiens heres in iure interrogandus est*, QVA EX PARTE HERES SIT, *quotiens aduersus eum actio instituitur, & dubitat actor, qua ex parte is, cum quo agere velit, heres sit.* In l. 6. D. eod. *Interrogatus*

n) Cognitionis Prætoriæ in restitutionibus in integrum fuit tantum causa iuris: de facto enim iudicem dare solebat: præterquam in restitutione minorum, in qua extra ordinem Prætor vtrumque ipse cognoscebat. Atque hanc etiam ad solam pertinet locus Paulli laud. ex *L. 24. D. de minor.* Alioqui falsum esset quod Paullus diceret. Nam in ceteris restitutionibus propriam actionem Prætor dedit.

rogatus quis, AN HERES SIT. In l. 5. D. eod. *Qui interrogatur*, AN HERES, *vel* QVOTA EX PARTE SIT. l. 9. §. 4. D. eod. *Si defensor in iudicio interrogatus*, AN IS, QVEM DEFENDIT, HERES, VEL QVOTA EX PARTE SIT. Et §. 5. ead. l. *Nisi forte ita interrogatus*, AN EX DIMIDIA PARTE HERES SIT, *& responderit*, HERES SVM. Eadem l. §. 6. *An quis cogatur respondere*, VTRVM EX TESTAMENTO HERES SIT, ET VTRVM SVO NOMINE EI QVAESITA SIT HEREDITAS, AN PER EOS, QVOS SVO IVRI SVBIECTOS HABET, VEL PER EVM, CVI HERES EXSTITIT. Et §. 7. *Eum quoque, cui est hereditas restituta, debere in iure interrogatum respondere*, AN EI HEREDITAS EST RESTITVTA. L. 11. §. 1. D. eod. *Si quis cum heres non esset, interrogatus respondit*, EX PARTE HEREDEM ESSE. Et §. 3. ead. l. *si cum esset quis ex semisse heres, dixerit* SE EX QVADRANTE. L. 39. D. de procuratoribus, *Vt in iure interrogatus ex, omnibus caussis respondeat, ex qui-*
374 *bus dominus*, AN IGITVR HERES SIT ABSENS, *respondere debebit*. In l. 18. §. vlt. D. de probationibus. *Ei qui in iure interrogatum dixit respondisse*, SE SOLVM HEREDEM ESSE. Dominus vero noxali iudicio conuentus interrogabatur, AN IN POTESTATE HABERET SERVVM. Caius in l. 5. D. de interrogationibus in iur. fac. *Qui interrogatur*, AN IN POTESTATE HABEAT EVM, CVIVS NOMINE NOXALI IVDICIO *agitur*. Vlpianus l. 16. D. eod. *Si seruus ab hostibus captus sit, de quo quis in iure interrogatus, responderit*, IN SVA POTESTATE ESSE. Paulus in l. 2. D. si ex noxal. caus. agat. *Si absens sit seruus, pro quo noxalis actio alicui competit, siquidem dominus non neget* IN SVA POTESTATE ESSE. In l. 26. §. 5. D. de noxal. act. *Si negaueris, seruum* IN TVA POTESTATE ESSE. Ex noxali enim causa eos demum, qui seruos in potestate habebant, aut dolo fecissent, quo minus possiderent, condemnatos, patet ex l. 21. §. 2. l. 22. D. de noxalib. act. Qui vero in potestate non habebant, nec dolo desierant possidere, recusare poterant noxale iudicium l. 29. D. eod. Inde in l. 12. D. eod. *Si bona fide possessor eum solum, quem bona fide possidebat, dimiserit, ne agi cum eo ex noxali causa possit, obligari eum actione, quae datur aduersus eos*, QVI SERVVM IN POTESTATE HABEANT, AVT DOLO FECERINT, QVO MINVS POSSIDEANT. At si de peculio ageretur, non oportebat responderi a patre, vel domino, AN IN POTESTATE HABERET FILIVM, VEL SERVVM: quia hoc solum quaerebatur, an peculium apud eum, cum quo ageretur, esset, l. 9. §. vlt. D. de interrogationibus. In iure etiam interrogatum dominum, AN EIVS ESSET SERVVS, docent l. 8. l. 13. §. vlt. & l. 15. D. de interrogat. in iur. fac. l. 26. §. 3. D. de noxalibus act. Sed & in l. 1. §. 15. D. si quadrup. pauper. *si in iure interrogatus*, AN SVA QVADRVPES ESSET, *responderit*, NON ESSE SVAM. In l. 7. D. de interrogationibus. *Si quis in iure interrogatus*, AN QVADRVPES, QVAE PAVPERIEM FECIT, EIVS SIT, *responderit, tenetur*. In l. 20. D. eodem tit. *In iure interrogatus*, AN FVNDVM POSSIDEAT. Et mox: *Cogi debere possessorem fundi respondere*, QVOTA EX PARTE FVNDVM POSSIDEAT. *Et si damni infecti caueamus, respondere debet*, QVOTA EX PARTE EIVS SIT PRAEDIVM. L. 10. D. eod. *Non alienum est, eum, a quo damni infecti stipulari velimus, interrogare in iure*, AN AEDES EIVS, VEL LOCVS SIT, EX QVO DAMNVM TIMEATVR: ET PRO QVA PARTE. In l. 1. D. de inspiciend. ventr. *Euocari mulier ad Praetorem poterit, & apud eum interrogari*, AN SE PVTET PRAEGNANTEM, *cogendaque erit respondere*. Et mox: *Quid ergo si interrogata* DIXERIT SE PRAEGNANTEM? o)

LXIV. *Formulae eorum*, QVAE IN IVRE EX VTRAQVE PARTE DICI ET ALLEGARI SOLERENT.

His consequenter eorum, quae in iure ex vtraque parte dici & allegari consueuerant, formulas aliquot ex Pandectis adscribam. Vlpianus in l. 3. §. 2. D. de publican. *Ante autem actorem* DICERE OPORTET, QVEM, VEL QVOS DESIDERET EXHIBERI, *vt si non exhibeantur, hinc agatur. Sed & si* DICAT, EXHIBE OMNES, VT POSSIM DIGNOSCERE, QVI SIT, *puto audiendum*. Idem in l. 13. §. 1. D. ad Trebellian. *Quid ergo, si de fideicommissi viribus tractetur? haec quaestio praetermittenda non erit. Sed quid si fideicommissarius* DICAT, ADEAT PRIVS, ET SIC DE HOC QVAERATVR, *credo interdum audiendum fideicommissarium*. Idem in l. 3. D. vt in possess. leg. *Si is, a quo satis petitur, offerat cognitionem, &* DICAT, HODIE CONSTAT DE FIDEICOMMISSO: HODIE AGAMVS. Vlpianus in l. 23. §. vlt. D. pro soc. *Nec posse dici socio*, ABSTINE COMMODO, QVOD PER SERVVM ACCESSIT, SI DAMNVM PETIS. Idem in l. 10. §. 6. D. quae in fraud. credit. *Non tamen*, SI DICAT *aliquis*, OFFERO QVOD DEBETVR, EI, QVEM SCIO CREDITOREM, *audiendus erit, vt actionem eludat*. Donatus in Phormio. Terentii Act. I. Sc. 2. v. 180. ad ea verba: *Ego te cognatum dicam. A persona eius, cum quo agitur. Potuit enim dici*, QVID MECVM EST TIBI? Et, mox ad ea verba, *& tibi scribam dicam. A denuntiatione in personam: ne diceret*, NON MIHI DENVNTIASTI. Deinde ad ea verba, *paternum amicum*

o) Ad h. l. conf. *Wybo* V. C. & C. F. *Hommelii* V. C. scripta supra laudata de *Interrogationibus in iure faciend.*

cum me assimulabo. *A persona litigantis: potuit enim opponi*, PERSONAM NON HABES. Vlpianus in l. 25. D. de procuratoribus, *hactenus erit audiendus, si* DICAT, SE PROCVRATIONE QVIDEM CARERE VELLE, SED SI ID INLAESA EXISTIMATIONE SVA FIAT. Ex mox: *Plane si* DICAT, IN REM SVAM SE PROCVRATOREM DATVM, *& hoc probauerit.* Idem in l. 1. §. vlt. D. de stipul. prætor. *Quod si sit aliqua controuersia, vt puta,* SI DICATVR, PER CALVMNIAM DESIDERARI, VT STIPVLATIO INTERPONATVR, *ipse prætor debet super ea re summatim cognoscere:* In l. 39. §. 2. D. de noxalib. act. *si quis* DICET, DOMINVM DOLO FECISSE, QVOMINVS IN POTESTATE EIVS SERVVS ESSET. *Ille autem* CONTENDAT, AB ALIO EVM DEPENDI CVM SATISDATIONE. Et l. 21. §. vlt. D. eodem tit. *Neratius quoque dicebat, post exactum iusiurandum posse actorem* DETRACTA NOXAE DEDITIONE EXPERIRI, *si modo hoc* CONTENDAT, POSTEAQVAM IVRATVM EST, COEPISSE IN POTESTATE HABERE. In l. 28. D. de fideiuss. SI CONTENDAT *fideiussor*, CETEROS SOLVENDO ESSE, *etiam exceptionem ei dandam.* In l. 47. D. de iure fisc. *Cum conuenirentur propter*
375 *Moschidis reliqua*, & DICEBANT, HEREDES MOSCHIDIS IDONEOS ESSE, ET MVLTOS ALIOS EX EISDEM BONIS EMISSE. Sine controuersia autem formulæ manu iniecta vindicare, & dicere sua esse possunt hæc, quæ sunt in l. 22. §. 9. D. rat. rem hab. *Qui patris nomine* INIVRIARVM AGIT, *ob eam rem*, QVOD FILIVS EIVS VERBERATVS, PVLSATVSVE SIT. Sicut & hæc, SI DICANTVR TERMINI DEIECTI VEL EXARATI, l. 4. §. 4. D. fin. regundor. Item hæc, *Quæ autem de eo competit*, QVOD LIBER PERISSE DICETVR, l. 5. §. 5. D. de his, qui effuder. vel deiecer. quæ actio proficiscitur ex Edicto, quod refertur in l. 1. eod. tit. Nec non ista, SI IN COMMISSVM INCIDISSE VECTIGALIS DICATVR, l. 9. §. 5. D. de minoribus. Et, *Veluti* SI QVIS EX EO TESTAMENTO LIBER ESSE DICATVR, QVOD TESTAMENTVM APERIRI PRAETOR VETAT, QVIA TESTATOR A FAMILIA NECATVS ESSE DICATVR, l. 7. §. 4. D. de liber. caus. Quibus similia sunt hæc, SI INGENVVS ESSE DICATVR. QVOD FALSO TVTORE AVCTORE GESTVM ESSE DICATVR. QVOD CVM EO, QVI IN ALIENA POTESTATE EST, NEGOTIVM GESTVM ESSE DICETVR, SI VENTRIS NOMINE MVLIER IN POSSESSIONEM MISSA, EADEM POSSESSIO DOLO MALO AD ALIVM TRANSLATA ESSE DICATVR. SI MVLIER VENTRIS NOMINE IN POSSESSIONEM CALVMNIAE CAVSA FVISSE DICATVR. SI CVI PLVS, QVAM PER LEGEM FALCIDIAM LICERET, LEGATVM ESSE DICATVR. SI QVID IN VIA PVBLICA FACTVM ESSE DICATVR. SI, QVI TESTAMENTO LIBER ESSE IVSSVS FVERIT, POST MORTEM DOMINI, ANTE ADITAM HEREDITATEM, SVBRIPVISSE AVT CORRIPVISSE DICETVR. Et in l. 1. D. de calumniatoribus. IN EVM, QVI, VT CALVMNIAE CAVSA NEGOTIVM FACERET VEL NON FACERET, PECVNIAM ACCEPISSE DICETVR. Et l. 8. eod. tit. SECVNDVM EDICTI FORMAM, QVOD DE HIS EST, QVI PECVNIAM, VT NEGOTIVM FACERENT AVT NON FACERENT, ACCEPISSE DICERENTVR. Sic & in edicto de Aleatoribus, SI QVIS EVM, APVD QVEM ALEA LVSVM ESSE DICERETVR? Et in edicto de Religiosis. AVT IN SEPVLCHRVM, IN QVO IVS NON FVERIT, ILLATA ESSE DICENTVR. Et in l. 21. §. 2. D. de noxalibus act. SI IIS, IN CVIVS POTESTATE ESSE DICETVR. Et in l. 1. pr. D. de seruo corrupt. QVI SERVVM SERVAMVE ALIENVM ALIENAMVE RECEPISSE PERSVASISSEVE QVID EI DICETVR. Et in l. 1. D. commodati. QVOD QVIS COMMODASSE DICETVR, l. 1. depositi. QVOD DOLO MALO EIVS FACTVM ESSE DICETVR.

LXV. *Verbum, Actoribus in proponenda intentione solenne:* DICO.

At plane actorum intentio verbo, DICO, plerumque concipiebatur. Africanus in l. 8. D. de Carbon. Edict. *Decessit, quem ego,* FILIVM MEVM ET IN MEA POTESTATE ESSE DICO. *Exsistit impubes, qui* EVM PATREMFAM. ET AD SE HEREDITATEM PERTINERE DICAT. Et mox: *Superstite filio impubere, qui* SE EI SVVM ESSE DICIT. EGO CONTENDO, ANTE EMANCIPATIONEM CONCEPTVM, ATQVE IDEO IN MEA POTESTATE ESSE, ET BONA EMANCIPATI AD ME PERTINERE. Macer in l. 63. D. de re iudic. *Si fundum Titius a te petierit, quem ego quoque, sed non ex persona Titii,* AD ME PERTINERE DICO. l. 18. D. famil. ercisc. *Si ex pluribus heredibus vni seruus sit generaliter per optionem legatus, & heredes* STICHVM TABVLAS HEREDITARIAS INTERLEVISSE DICANT, VEL CORRVPISSE. In l. 1. §. 10. D. de inspic. ventr. SI MVLIER MORTVO MARITO PRAEGNANTEM SE ESSE DICAT. In l. 13. §. 1. D. ad Trebellian. *Si de testamento aliquid quæratur, heres non debet audiri,* SI SVSPECTAM SIBI HEREDITATEM DICAT. *Nam & si proxime* DICATVR, VEL IVS TESTANDI NON HABVISSE EVM, QVI TESTATVS EST, *vel* DE VIRIBVS TESTAMENTI, *vel*, DE SVA CONDITIONE, *non erit* AVDIENDVS. In l. 7. D. de hered. petit. SI QVIS LIBERTATEM SIBI EX TESTAMENTO COMPETISSE DICAT. In l. 29. §. vlt. D. de minoribus. *Actor maior ætate, qui adquieuit tunc temporis sententiæ,* DICEBAT TOTAM DEBERE LITEM RESTAVRARE.

LXVI.

LXVI. *Formula* PETENDAE IN INTEGRVM RESTITVTIONIS MINORVM XXV. ANNIS.

Minores XXV. annis ita in integrum restitutionem postulabant, vt CAPTOS SE DICERENT. Sic in l. 18. D. de minoribus, *Perraro solet permittere restitutionem, & induci in auditorium suum eum, qui* PER INFIRMITATEM AETATIS CAPTVM SE DICAT, DVM EA, QVAE PRO CAVSA SVNT, DICTA NON ALLEGAT, VEL AB ADVOCATIS PRODITVM QVERATVR. *p*) In l. 9. §. 4. D. de iureiurand. *Si minor XXV. annis detulerit, & hoc ipso* CAPTVM SE DICAT. l. 29. in pr. D. de minoribus. *Si patre eodemque tutore auctore* PVPILLVS CAPTVS PROBARI POSSIT. Et in l. 3. §. 6. D. eodem tit. *Si quis minor XXV. annis adrogandum se dedit, & in ipsa adrogatione* CIRCVMVENTVM SE DICAT. In l. 11. §. 2. D. eod. *Adolescentes*, QVASI CAPTI, IN INTEGRVM RESTITVI A PRAETORE DESIDERAVERANT. Nam vt Vlpianus ead. l. §. 3. ait, *Sciendum est autem, non passim*
376 *minoribus subueniri, sed causa cognita*, SI CAPTI ESSE PROPONANTVR, & §. 6. ead. l. *puto* INSPICIENDVM A PRAETORE, QVIS CAPTVS SIT. In l. 44. D. eod. *Non omnia, quae minores annis XXV. gerunt, irrita sunt, sed ea tantum, quae causa cognita eiusmodi deprehensa sunt: vel ab aliis* CIRCVMVENTI, VEL SVA FACILITATE DECEPTI, *aut, quod habuerunt, amiserunt, &c.* In l. 7. §. 3. D. eod. *Mihi autem semper succurrendum videtur*, SI MINOR SIT, ET SE CIRCVMVENTVM DOCEAT. Duo ergo docere debebant, qui in integrum restitui desiderabant: Videlicet, cum minoribus XXV. annis gestum esse, cuius rei gratia aetatis probatio iis incumbebat, l. 32. l. 39. l. 43. D. eod. Item, Captos se esse, l. 3. §. 5. & §. 7. & l. 7. in princ. & §. 7. D. eod.

LXVII. DICERE INOFFICIOSVM, RVPTVM, IRRITVM, FALSVM TESTAMENTVM.

Sunt etiam ex iisdem intentionum formulis hae Iurisconsultorum locutiones deriuatae, DICERE INOFFICIOSVM TESTAMENTVM, l. 6. D. de inoffic. test. l. 5. in princ. & §. 7. & §. 9. D. de his, quae vt indign. & DICERE DE INOFFICIOSO testamento, l. 9. §. 2. D. de dolo, l. 10. §. 5. D. de bonor. possess. contr. tab. l. 132. D. de verbor. obligat. l. 8. §. 14. l. 10. §. vlt. l. 20. l. 27. §. 2. l. 29. §. 1. D. de inoffic. test. Et DICERE RVPTVM, IRRITVM ET FALSVM testamentum, l. 8. §. 2. D. de inoffic. test. l. 5. §. vlt. & l. 6. D. de petit. heredit. l. 5. §. 9. & l. 15. D. de his, quae vt indign. l. 3. D. de L. Cornel. de fals. l. 19. & l. 42. §. vlt. D. de bon. libert.

LXVIII. INTENTIONVM *aliquot Formulae.*

Eiusdem notae sunt haec, in l. 4. §. 7. D. si seruit. vind. *Hoc igitur* INTENDO, HABERE ME IVS ALTIVS TOLLENDI INVITO EO, CVM QVO AGO. Et in l. 9. D. eod. tit. *Possum* INTENDERE, IVS MIHI ESSE IRE, AGERE. Et mox: IVS SIBI ESSE IRE, AGERE, INTENDERE *potest.* Et l. 19. D. eod. *Si de communi seruitute quis bene quidem* DEBERI INTENDIT. In l. 22. §. 9. D. solut. matrim. *Item pater furiosae vtiliter* INTENDERE, SIBI FILIAEVE SVAE REDDI DOTEM, *potest.* In l. 103. D. de verbor. oblig. *Quia nec* DARI OPORTERE INTENDI, *nec aestimatio eius praestari potest.* In l. 5. D. si vsusfruct. VTIFRVI IVS SIBI ESSE, *solus potest* INTENDERE, *qui habet vsumfructum.* Sic in l. 85. §. 5. D. de verb. obligat. *Cum* EX CAVSA EXSECVTIONIS INTENDIMVS. Et in l. 139. eod. *Cum* EX CAVSA DVPLAE STIPVLATIONIS INTENDIMVS. Et in l. 30. D. de pecul. INTENDITVR *enim* RECTE, *etiam si nihil sit in peculio.*

LXIX. IN DESIDERIIS IVDICIALIBVS *vsitata verba & Formulae. Verbum,* CONTRADICERE.

Addam & aliquot exempla eorum, quae ex Desideriis iudicialibus mihi ad formularum speciem accedere videntur: quae lectores ad reliquorum obseruationem excitare valeant. Vlpianus in l. 3. §. 5. D. de tabul. exhib. *Si ipse testator dum viuit*, TABVLAS SVAS ESSE DICAT, ET EXHIBERI DESIDERET. Idem in l. 3. §. 14. D. ad exhib. *Hae rationes a te possidentur*, DESIDERO EAS EXHIBERI. Imp. Antoninus in l. vlt. C. de edend. *An vero ab eo, a quo aliquid petitur*, ACTOR DESIDERET RATIONES EXHIBERI. Papinianus in l. 63. D. de rei vindicat. AVDIENDVS ERIT *a Iudice*, SI DESIDERET, VT ADVERSARIVS ACTIONE SVA CEDAT. In l. 30. D. de procuratoribus. *Actoris procurator non in rem suam datus propter impensas, quas in litem fecit, potest* DESIDERARE, VT SIBI EX IVDICATIONE SATISFIAT, *si dominus litis soluendo non sit.* In l. 32. D. de adoptionibus: AVDIENDVS *erit, si pubes factus* EMANCIPARI DESIDERET. In l. 5. §. 7. D. iudic. solu. *Magis est, vt nisi* VNVM DENT PROCVRATOREM DESIDERANTE, *scilicet, hoc* ACTORE. l. 21. §. 1. D. de inoffic. testam. *An heres* AVDIENDVS EST, *ante inofficiosi querelam actam*, DESIDERANS, RESTITVI SIBI EA, QVAE SOLVIT. l. 31. D. de rei vindic. *Improbe tamen* DESIDERABIT PETITOR, FRVCTVS AESTIMARI, QVI EX ARTIFICIO EIVS PERCIPI POTVERVNT. In l. 4. §. 9. D. de

p) De h. l. vid. *Noordkerk.* V. C. in *Obs.* c. VII. quamuis in omnibus quidem ei adsentiri non possim.

D. de damn. inf. *Cum in tua potestate fuerit a Prætore, vel Præside* DESIDERARE, IN POSSESSIONEM MITTI. In l. 48. D. de iur. fisc. *Pomponius condemnatus* DESIDERABAT, ONVS ESSE ID HEREDITATIS OPORTERE. In l. 27. §. vlt. D. de fideiussoribus. *Non poterit* DESIDERARE FIDEIVSSOR, VT INTER SE, ET EVM FIDEIVSSOREM, PRO QVO FIDEIVSSIT, DIVIDATVR OBLIGATIO. *Ille enim loco rei est: nec potest reus* DESIDERARE, VT INTER SE ET FIDEIVSSOREM DIVIDATVR OBLIGATIO. In l. 1. §. 1. D. de inspic. ventr. *potest maritus iure suo*, FILIVM *per interdictum* DESIDERARE AVT EXHIBERI SIBI, AVT DVCERE PERMITTI EXTRA ORDINEM. Et l. vlt. D. de liberis exhib. *Nisi inter duos, qui se patres dicerent, controuersia esset*, ET ALTER AB ALTERO EXHIBERI EVM DESIDERARET. In l. 5. D. de agnosc. & alend. liber.
377 *si quis* A LIBERIS ALI DESIDERET, *vel* SI LIBERI VT A PARENTE EXHIBEANTVR. Et §. 10. eod. *si quis* A LIBERTI LIBERTO ALI SE DESIDERET, *vel ab eo, quem ex causa fideicommissi manumisit, quemque suis nummis redemit*, NON DEBET AVDIRI. In l. 39. D. de liber. caus. *Vltro*, SI IPSE PROBARE DESIDERET, AVDIENDVS EST. In l. 27. D. de negot. gest. SVMPTVS SIBI, QVASI RE MELIORE AB EO FACTA, DESIDERABAT. In l. 15. D. de damn. inf. *finito die, in quem alioquin caueri solet*, DESIDERANDVM ESSE A PRAETORE, VT LIBERETVR. In l. 5. §. 19. D. de oper. nou. nunt. *Qui* REMISSIONEM *absentis nomine* DESIDERAT. Et §. 17. ead. l. *Remittit vexationem ad Prætorem veniendi*, ET DESIDERANDI VT MISSA FIERET NVNTIATIO. In l. 21. §. 1. D. de inoffic. testam. *An heres* AVDIENDVS EST, *ante inofficiosi querelam actam* DESIDERANS, RESTITVI SIBI EA, QVAE SOLVIT. Sic & IN INTEGRVM RESTITVTIO DESIDERARI dicebatur. Vlpianus in l. 11. §. 2. D. de minoribus. *Adulescentes adierant Prætorem*, DESIDERANTES IN INTEGRVM ADVERSVS EVM RESTITVI, QVOD ESSET CONTRA CONSTITVTIONES EXCVSATVS. Et §. 6. *Si minor aduersus minorem* RESTITVI DESIDERAT, AN SIT AVDIENDVS. L. 13. §. 1. D. de minoribus. *potest* DESIDERARE *interdum*, ADVERSVS POSSESSOREM RESTITVI. l. 18. D. eod. *Incolorate*, RESTITVI DESIDERANTEM. In l. 38. D. eod. PVPILLA IN INTEGRVM RESTITVI DESIDERABAT. Et mox: *priores tutores*, QVI NON RESTITVI DESIDERASSENT. In l. 3. §. 2. D. eod. *Mox* DESIDERABAT RESTITVI IN INTEGRVM, QVOD MAGIS ABSTINERET PATERNA HEREDITATE: CONTRADICEBATVR EI, QVASI MAIOR FACTVS COMPROBASSET, QVOD MINORI SIBI PLACVISSET. Quo loci non temere transeundum est verbum CONTRADICEBATVR, quod in Declamationum argumentis frequens est, & his notis signatur C. D. Vtitur & Vlpianus in l. 1. §. 2. D. de postuland. Idem in l. 11. §. 5. & §. 10. D. ad L. Iul. de adult. & in l. 8. §. 13. D. de inoffic. testam. *Scriptus quidem heres petet hereditatem: filius vero* IN MODVM CONTRADICTIONIS *querelam inducat*.

LXX. POSTVLATIONVM *exempla et Formulæ*.

Subiiciam & aliquot POSTVLATIONVM exempla, quæ ne quis a causa nostra abhorrere putet, præmittam verbi interpretationem. POSTVLARE namque in Edicto de damno infecto, Vlpianus, sic accipiendum esse, ait, *pro tribunali petere*, l. 4. §. 1. D. de damn. infect. Generaliter vero POSTVLARE definit esse, *Desiderium suum vel amici sui in iure apud eum, qui iurisdictioni præest, exponere: vel alterius desiderio contradicere*, l. 1. §. 2. D. de postuland. Nam his verbis, *qui iurisdictioni præest*, Prætorem, magistratumque aut potestate præditum significari, constat ex l. 10. & l. 13. D. de iurisdict. omn. iud. & l. 81. D. de iudiciis. Sic APVD TRIBVNAL POSTVLARE, in l. 9. D. de pœnis. Postulantibus etiam prætorem pro Tribunali operam dedisse, ostendit l. 2. §. 2. D. quis ordo in poss. POSTVLATIONIBVS quoque vacasse Consules & Proconsules, docet Plinius lib. VII. Ep. 33. & X. Epist. 77. l. 9. §. 4. D. de offic. proc. & hac quoque in parte assessores partibus suis functos, tradit, l. 1. D. de offic. assessor. Cicero pro Quintio: c. 6. POSTVLAT A BVRRIENO PRAETORE NAEVIVS, SIBI BONA EX EDICTO POSSIDERE LICEAT. Et ibid. cap. 15. *Ad vadimonium non venerat, &c. Illicone ad Prætorem ire conuenit? Continuone verum fuit* POSTVLARE, VT EX EDICTO BONA POSSIDERE LICERET? Idem ead. Orat. c. 6. & 7. *Cum Sextus Alphenus se procuratorem absentis Quintii esse denuntiasset Næuio, & si quid agere vellet, iudicio defendere paratum: iste* POSTVLAT, VT PROCVRATOR IVDICATVM SOLVI SATISDARET. Et mox: c. 8. *A. Cn. Dolabella denique* PRAETORE POSTVLAT, VT SIBI QVINTIVS IVDICATVM SOLVI SATISDET. In l. 75. D. de procuratoribus. *Qui absentem emptorem fundi defendebat*, POSTVLABAT *a venditore fundi*, VT AB EO DEFENDERETVR. *Venditor* DESIDERABAT CAVERI SIBI, RATAM EAM REM DOMINVM HABITVRVM. In l. 15. D. de obligat. & act. *Eum, qui cum herede egerat, & exceptione summotus erat*, QVOD IN EA CAVSA ESSENT TESTAMENTI TABVLAE, VT CONTRA EAS EMANCIPATO BONORVM POSSESSIO DARI POSSET: *Emancipato omittente bonorum possessionem, non inique* POSTVLABIT CREDITOR, RESTITVI SIBI ACTIONEM ADVERSVS SCRIPTVM HEREDEM. l. 13. §. 13. D. de damn. infect. *Si alieno nomine* CAVERI MIHI DAMNI INFECTI POSTVLEM. In l. vlt. §. vlt. D. de appellationibus. *An* POSTVLATIO

eorum

eorum, contra quos appellatum erat, DICENTIVM, ILLOS DEBVISSE CAVSAS APPELLATIONIS REDDERE, QVI PRIMI SVNT EXPERTI, *admittenda non sit.* Hinc & SVSPECTI TVTORES POSTVLARI dicebantur, quod Romæ apud Prætorem, in prouinciis apud Præsides aut eos, quibus mandata iurisdictio erat, factum, ostendit l. 1. pr. & §. 3. D. de suspect. tut. & l. 4. D. de offic. eius, cui mand. est iurisdict.

LXXI. ACTIONVM *aliquot* MISCELLANEAE *Formulæ.*

Videor etiam mihi, nescio quid, in his, quæ subiungam, subolfacere, quod formulas sapiat.
378 Vlpianus in l. 15. §. vlt. D. de damn. inf. *in factum actione vti poterit,* VT TANTVM PRAESTETVR EI, QVANTVM PRAESTARI OPORTERET, SI DE EA RE CAVTVM FVISSET. In l. 18. §. 1. D. eod. *quia habet cum fructuario actionem,* VT VIRI BONI ARBITRATV IS FRVATVR. Idem in l. 37. D. eod. *In actionem damni infecti venit id,* QVANTI INTERFVIT ACTORIS, EVM PARIETEM STARE. In l. 1. §. vlt. D. de oper. nou. nunt. *aut vindicare vsumfructum ab eo, qui opus nouum nuntiat, quæ vindicatio præstabit ei,* QVOD EIVS INTERFVIT, OPVS NOVVM FACTVM NON ESSE. in l. 20. §. 8. D. eod. tit. *Interdictum,* IN ID, QVOD AD EVM PERVENIT, DARI OPORTERE, VEL SI QVID DOLO MALO FACTVM SIT, QVOMINVS PERVENIRET. Vlpianus in l. 1. §. 13. D. de aqu. & aqu. pluu. *Actionem aquæ pluuiæ arcendæ, vel, superiori aduersus inferiorem competere,* NE AQVAM, QVAE NATVRA FLVAT, OPERE FACTO INHIBEAT, PER SVVM AGRVM DECVRRERE. *Et inferiori aduersus superiorem,* NE ALITER AQVAM MITTAT, QVAM FLVERE NATVRA SOLET. Et mox: *Ita demum aquæ pluuiæ arcendæ locum actionem habere,* SI AQVA PLVVIA, VEL, QVAE PLVVIA CRESCIT, NOCEAT, NON NATVRALITER, SED OPERE FACTO. Et mox: *Item sciendum est, hanc actionem non alias locum habere, quam* SI AQVA PLVVIA AGRO NOCEAT. Ad quam formulam respiciens Cicero in Topicis cap. 9. *Vt, si* AQVAM PLVVIAM, ait, *eam modo intelligeremus, quam imbri collectam videremus, veniret Mucius, qui, quia coniugata verba essent pluuia, & pluendo, diceret omnem aquam oportere arceri, quæ pluendo creuisset.* Et paullo post cap. eod. *vt* AQVA PLVVIA, *vltimo genere ea est, quæ de cælo veniens crescit imbri: sed propiore loco, in quo quasi ius arcendi continetur, genus est,* AQVA PLVVIA NOCENS. *Eius generis formæ,* LOCI VITIO, & MANV NOCENS: *quarum altera* IVBETVR AB ARBITRIO COERCERI, *altera non iubetur.* Denique OPVS FACTVM, VT AQVA PLVVIA NOCERET, *in eam actionem venire, ait* l. 1. §. 21. D. de aqu. & aqu. pluu. Paulus in l. 2. D. eod. AQVAE PLVVIAE ARCENDAE *cum inferiore agi posse,* VT AVT IPSE PVRGARET, AVT TE PATERETVR IN PRISTINVM STATVM EAM REDIGERE. Et §. 5. ead. l. *Si naturalis agger fuit: non posse me vicinum cogere* AQVAE PLVVIAE ARCENDAE ACTIONE, VT EVM REPONAT, VEL REPONI SINAT. Ibidem §. 6. *posse cùm inferiore agi,* VT SINAT PVRGARI. Et §. 7. *Agi tecum posse aquæ pluuiæ arcendæ iudicio,* VT REFICIAS. Et l. 6. §. 2. eod. *Poterit aquæ pluuiæ arcendæ agi,* VT QVIS DAMNVM CONSEQVATVR. Sunt & aliæ Actionum formulæ in libris nostris notandæ, ex quarum numero sunt hæ: Gaius in l. 10. D. quod met. caus. *etiam aduersus fideiussores agi posse,* VT SE REPONANT IN OBLIGATIONEM. Vlpianus in l. 1. D. de tign. iunct. *Non enim sic eum conuenimus,* QVASI POSSIDENTEM, *sed ita,* QVASI DOLO MALO FECERIT, QVOMINVS POSSIDEAT. In l. 9. D. de seru. corrupt. *qui cum extraneo egit,* SIVE RECEPIT, SIVE CORRVPERIT, *agere potest. Qui cum socio, sine alternatione, id est,* SI CORRVPERIT. Et §. 1. ead. l. *Si forte alius eum* RECEPERIT, VEL CORRVPERIT, *vtilis actio fructuario competit.* In l. 39. §. vlt. D. de procuratoribus. *Si absente tutore,* QVASI NON DEFENDERETVR, *Prætor erat cogniturus.* Ad actionem etiam, quæ DE DEIECTIS ET EFFVSIS dicitur in l. 5. §. 5. D. de his, qui effuder. vel deiecer. pertinent, quæ leguntur in l. 5. §. 5. D. de obligat. & actionibus. *Is quoque,* EX CVIVS COENACVLO *vel proprio ipsius, vel conducto, vel in quo gratis habitabat,* DEIECTVM EFFVSVMVE ALIQVID EST, ITA, VT ALICVI NOCERET: *quasi ex maleficio teneri videtur.* Et mox: *Cui similis est is,* QVI EA PARTE, QVA VVLGO ITER FIERI SOLET, ID POSITVM AVT SVSPENSVM HABET, QVOD POTEST, SI CECIDERIT, ALICVI NOCERE. *Ideo si filiusfam. seorsum a patre habitauerit, & quid* EX COENACVLO DEIECTVM EFFVSVMVE SIT, SIVE QVID POSITVM SVSPENSVMVE HABVERIT, CVIVS CASVS PERICVLOSVS EST, &c. In l. 5. D. de confirmand. tut. IN ID, QVOD DE BONIS EORVM SERVARI NON POSSIT, *contra magistratus* ACTIO DECERNATVR.

LXXII. *Verbi,* CONTENDERE, *vsus in Actionibus ciuilibus.*

Ne ea quidem loca silentio prætermittenda sunt, in quibus CONTENDENDI verbum occurrit. Exempli causa vnum & item alterum adscripsisse contentus ero. Vlpianus in l. 1. §. 10. D. de Carbon. Edict. *Deinde hic* CONTENDAT, PATREM INTESTATVM DECESSISSE, SEQVE EI SVVM HEREDEM ESSE: *interest, coheredes eius vtrum negent eum filium, an vero,* CONTENDANT TESTAMENTVM

TVM VALERE. SI TESTAMENTVM VALERE CONTENDVNT, *controuersia non est differenda, & Carbonianum cessat: quod si filium eum* NEGANT, *& ad ipsos potius, quasi ad consanguineos, hereditatem pertinere* DICVNT, *&c.* Iulianus in l. 20. D. de excusat. tutor. *Si pupillum patruus* CONTENDAT EXHEREDATVM ESSE, ET SE HEREDEM SCRIPTVM. Sic & in l. 5. D. quæ vt indign. *Non tantum licebit falsum arguere testamentum, sed &* NON IVRE FACTVM, CONTENDERE. Et mox: *Ille, qui* NON IVRE FACTVM CONTENDIT, *nec obtinuit.* L. 1. D. si pars hered. pet. *Post*
379 *actionem, quam proposuit Prætor ei, qui* AD SE SOLVM HEREDITATEM PERTINERE CONTENDIT.

LXXIII. NOMINATIO AVCTORIS, *&* LITIS DENVNTIATIO, *& in vtraque vsitatæ locutiones.*

In actionibus etiam ciuilibus LAVDARI id dictum, quod est nominari, Gellius lib. II. cap. 7. scribit. Et ita AVCTOREM LAVDARE dicebant, l. 6. §. 5. D. actionibus empt. l. 63. §. 1. D. de euictionibus. l. 7. l. 14. C. eod. l. 2. C. de in lit. dand. tut. Quod vti fieret, paucis aperiam. Mota certe quæstione, interim non ad pretium restituendum, sed AD REM DEFENDENDAM, venditorem conueniri posse, ait l. 74. §. 2. D. de euictionibus. Auctori enim DENVNTIABATVR, VT DE EA RE AGENDA ADESSET, vt ostendit l. 29. §. vlt. D. de euictionibus, Paulus in l. 49. D. de iudic. *venditor ab emptore* DENVNTIATVS, VT EVM EVICTIONIS NOMINE DEFENDERET. In l. 23. C. de euictionibus: *Auctoris heredibus quocumque gradu constitutis* ADSISTERE NEGOTIO DENVNTIA. Et l. 29. eod. *Posteaquam* AD DEFENSIONEM FVERIT DENVNTIATVM. Et in l. 20. C. eod. *Nec vobis* NEGOTIVM VT DEFENDATIS DENVNTIATVM *probetur.* Et l. 21. eod. *Interpellare venditorem siue successorem eius debes;* VT TIBI ADSISTANT, CAVSAMQVE INSTRVANT. Et hoc est, DENVNTIARE, & DENVNTIARI, in l. 55. §. 2. l. 56. §. 4. l. 62. §. 1. l. 49. l. 51. D. eod. tit. l. 8. & l. 9. C. eod. tit. l. 85. §. 5. D. de verbor. oblig. & DENVNTIATIO PRO EVICTIONE INTERPOSITA, in l. 63. pr. D. de euict. Auctores autem laudati vel SVBSISTEBANT, id est, causæ aderant, eamque DEFENDEBANT, vel DEFVGIEBANT, l. 139. D. de verbor. obligat. l. 39. §. vlt. D. de euictionibus l. 20. C. eod. AVCTORITATEM enim DEFVGERE dicebantur, cum defensionem causæ recusabant. Quo genere loquendi Plautus Pœnulo Act. I. Sc. 1. v. 19. Terentius Eunucho Act. II. Sc. 3. v. 225. & Cicero pro Sylla c. 11. vtuntur.

LXXIV. *Ad* EXCEPTIONVM FORMVLAS *progressio.* EXCEPTIONES *a Prætore* DABANTVR *&* FORMVLIS FVTVRI IVDICII *includebantur.*

Nunc ad exceptiones transeamus. Actoris intentio EXCEPTIONE ELIDEBATVR, l. 17. D. de euictionibus, l. 2. §. 5. D. de doli except. sicut REPLICATIONE EXCEPTIO ELIDEBATVR, l. 27. §. 2. D. de pactis l. 21. §. 1. D. de pignoribus. ACTIONI EXCEPTIO OBIICIEBATVR, l. 71. D. de furt. l. vlt. C. quibus ex caus. maior. q) Sed & Exceptiones DEFENSIONES appellantur, l. 8. D. de exceptionibus, l. 4. l. 9. & l. 11. C. eod. l. 28. D. de iudiciis, l. 28. C. de euictionibus. Exceptiones autem a Prætore postulatas & impetratas, atque adeo vna cum actione & Interdicto datas, reperio. Cicero lib. II. de inuent. c. 20. *Agit is, cui manus præcisa est, iniuriarum:* POSTVLAT IS, QVO CVM AGITVR, A PRAETORE EXCEPTIONEM. Et mox: *Is, qui agit,* IVDICIVM PVRVM POSTVLAT: *ille, quocum agitur,* EXCEPTIONEM, AIT, ADDI OPORTERE. Ibidemque c. 19. de translationibus tractans: *Quare in iure plerumque versantur. Ibi enim &* EXCEPTIONES POSTVLANTVR, *& agendi potestas datur, & omnis conceptio priuatorum iudiciorum constituitur.* Idem lib. I. de Oratore c. 37. *Homo ex numero disertorum* POSTVLABAT, *vt illi, unde peteretur, vetus atque vsitata* EXCEPTIO DARETVR, CVIVS PECVNIAE DIES FVISSET. Idem in Lucullo c. 30. *Tribunum aliquem adeant, a me istam* EXCEPTIONEM *numquam* IMPETRABVNT. Vlpianus in l. 1. §. 6. D. ne quid in flum. publ. *Sunt, qui putent, excipiendum hoc interdicto,* QVOD EIVS RIPAE MVNIENDAE CAVSA NON FIET. Et mox: *Hoc tamen iure vtimur, vt Prætor ex causa æstimet,* AN HANC EXCEPTIONEM DARE DEBEAT. Idem probat l. 1. §. 16. D. de fluminibus. Proinde formulis, quibus futuri iudicii conceptio constituebatur, exceptiones quoque includi a Prætore solebant. Pomponius in l. 7. D. de condit. instit. *Quamquam & si cautum esset, in ipsa actione, exceptione tuendus esset promissor.* Stipulationibus etiam damni infecti & legatorum, quas actionum vicem repræsentasse diximus, Exceptionem Procuratoriam insertam, docet l. 39. §. 2. D. de damn. inf. Ac bonæ quidem fidei iudiciis doli mali & pacti exceptiones inesse censebantur. Vlpianus in l. 21. D. sol. matr. *Cum enim* DOLI EXCEPTIO INSIT DE DOTE ACTIONI, *vt in ceteris bonæ fidei iudiciis.* Iulianus in l. 84. §. 5. D. de leg. 1. *Quia hoc bonæ fidei iudicium est,* & CONTINET IN SE DOLI MALI EXCEPTIONEM. Paulus in l. 3. D. de rescind. vend. *Quia bonæ fidei iudicio* EXCEPTIONES PACTI INSVNT.

LXXV.

q) Item Actor *exceptione repelli* dicebatur v. c. apud *Cic.* sæpe.

LXXV. *Verba, quibus* EXCEPTIONES *concipiebantur:* SI NON.

Varie autem exceptiones concipiebantur: r) vt plurimum tamen dictionibus hisce: SI NON. Gaius in l. 48. D. de procuratoribus, *Excipiente eo, quo cum agitur,* SI NON MIHI MANDATVM SIT, VT A DEBITORIBVS PETEREM. Vlpianus in l. 14. in fin. D. de Publician. *Non est vsus exceptione, quam debuit opponere, veluti,* SI NON AVCTOR MEVS EX
380 VOLVNTATE TVA VENDIDIT. Iulianus in l. 25. D. de actionibus empt. *Exceptione vti poterit,* SI EA PECVNIA, QVA DE AGITVR, NON PRO EA RE PETATVR, QVAE VENIT, NEQVE TRADITA EST. Idem in l. 7. §. 1. D. de curat. furios. *Exceptio opponetur,* SI NON CVRATOR SATISDEDERIT. Vlpianus in l. 10. D. de pignoribus: *Dabitur enim possidenti hæc exceptio,* SI NON CONVENIT, VT EADEM RES MIHI QVOQVE PIGNORI ESSET. Idem in l. 4. §. 3. D. de doli except. *ita esse excipiendum,* SI INTER ME ET TE NON CONVENIT, VT SOLVTA PECVNIA VNIONES MIHI REDDANTVR. Marcianus in l. 11. §. pen. D. de pignoribus, *tali exceptione Prætor eum tuebitur,* SI NON INTER CREDITOREM ET EVM, AD QVEM VSVSFRVCTVS PERTINEAT, CONVENERIT, VT VSVSFRVCTVS PIGNORI SIT. Idem in l. 8. §. 9. D. quibus mod. pign. soluit. *æquum erit, excipi,* SI NON VOLVNTATE CREDITORIS VENIT. Et in l. 12. D. qui potior. in pign. hab. *Exceptio priori vtilis est,* SI NON MIHI ANTE PIGNORIS HYPOTHECAEVE NOMINE SIT RES OBLIGATA. Idem in l. 15. D. de bon. poss. contr. tab. *Si heredem petentem debitum noluerit filius repellere illa exceptione,* SI NON CONTRA TABVLAS BONORVM POSSESSIO FILIO DARI POTEST. Et in l. 25. D. de bon. libert. *Exceptio debitoribus datur,* SI NON IN EA CAVSA SIT PATRONVS, VT BONORVM POSSESSIONEM PRO PARTE DEBITA CONTRA TAB. PETERE POSSIT. Africanus in l. 17. §. 1. D. ad S. C. Velleian. *Si possessor creditor aduersus eam Seruiana agentem exciperet,* SI NON VOLVNTATE EIVS PIGNVS DATVM ESSET. Venuleius in l. vlt. §. 2. D. quod vi aut clam, EXCEPTIONEM MIHI PROFVTVRAM, SI NON VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO FECERIS. Paulus in l. 28. D. de fideiussoribus: *Exceptionem ei dandam,* SI NON ET ILLI SOLVENDO SINT. Idem in l. 17. circa fin. D. de Institor. *Exceptionem dandam,* SI ILLE ILLI NON DENVNTIAVERIT, NE ILLI SERVO CREDERET. Idem in l. 22. in fin. D. de damno infect. *Si vellem sub hac exceptione,* SI DOMINVS NON ESSET, *Satisdari.* De qua exceptione idem sentit in l. 31. in fin. D. eod. tit. cum ait: *Si controuersia sit, dominus sit necne, is a quo cautio exigitur,* SVB EXCEPTIONE SATISDARE *iubetur.* Ita autem satisdare iubebatur Edicto, quod refertur l. 7. D. eod. tit. Gaius in l. 1. D. famil. ercisc. *Potest eum excludere per hanc exceptionem,* SI IN EA RE, QVA DE AGITVR, PRAEIVDICIVM HEREDITATI NON FIAT. Iulianus in l. 24. D. de exceptionibus rei iud. *aduersus exceptionem,* SI NON MEVS RES SIT. Quamobrem & in l. 28. D. de noxalibus act. vbi vulgo legitur, *& aduersus excipientem,* SI DOMINVS EIVS SIT, *vtilem mihi replicationem dol mali profuturam,* videamus an non legendum sit, SI NON DOMINVS EIVS SIT. Hanc enim exceptionem Publicianæ obstare, & ita concipi, SI EA RES POSSESSORIS NON SIT, docet Neratius in l. vlt. D. de Publiciana. Ideoque in l. 4. §. 32. D. de doli except. *Et si ipse,* ait, *eum possideret, & Publiciana peteret, aduersus excipientem,* SI NON SVVS ESSET, *Replicatione vtereris.* Diocletianus & Maximianus in l. vlt. C. de eo qui pro tut. *Exceptione,* SI TVTOR NON EST, *summouetur.* Male autem, qui Pandectas Florentinas ediderunt, quique deinceps eas secuti imitatique sunt, in l. 38. §. 1. D. de solutionibus, verba hæc: *Si condictionem, quam aduersus mulierem habet, præstet,* maiusculis literis descripserunt, ea pro exceptionis formula accipientes. Obliqua plane, non directa est illa præscriptionis formula, quæ in l. 2. §. 1. D. ad L. Iul. de adult. ponitur in hæc verba. *Marito iure mariti accusanti illa præscriptio obiicitur,* SI LEGEM PRODIDISSE DICATVR, OB HOC, QVOD ADGRESSVS ADVLTERII ACCVSATIONEM, DESTITIT.

LXXVI. EXCEPTIONES *efferuntur per dictionem,* QVOD.

INTERDVM vero Exceptiones alio modo efferuntur, per dictionem QVOD. Cicero Epist. 12. lib. VII. Familiar. *Neque est, quod illam exceptionem in Interdicto pertimescas,* QVOD TV PRIOR VI HOMINIBVS ARMATIS VENERIS. Sic in l. 13. D. de exceptionibus, *Non obstare exceptionem,* QVOD PRAEIVDICIVM HEREDITATI NON FIAT. Quæ exceptio iisdem verbis enuntiatur in l. 25. §. 1. D. de heredit. petit. vbi Paulus, *Exceptione,* ait, *repelletur,* QVOD PRAEIVDICIVM HEREDITATI NON FIAT, INTER ACTOREM, ET EVM, QVI VENVM DEDIT. Sic & Africanus in l. 16. D. de exceptionibus, *exceptionem,* QVOD PRAEIVDICIVM PRAEDIO NON FIAT, *vtilem tibi fore putauit.* Idem in l. 18. eod. tit. *Quæsitum est, an exceptio,* QVOD PRAEIVDICIVM FVNDO, PARTIVE EIVS NON FIAT, *obstet.* Vlpianus in l. 1. §. 1. D. quod vi aut clam, *An hoc interdicto vtenti, exceptionem obiicere,* QVOD NON IVRE MEO EXCEPERIM. Et in l. 7.

r) Exceptionum formulas quasdam exequitur *Cuiac. Obs. VI, 8.*

.7.§.3. D. eod. *An hæc exceptio noceat in hoc interdicto*, QVOD NON TV VI AVT CLAM FECERAS. Et mox: *An possis mihi obiicere eamdem exceptionem*, QVOD NON TV VI AVT CLAM FECISTI. Et §. 4. *Gallus dubitabat, an excipi deberet*, QVOD INCENDII DEFENDENDI CAVSA FACTVM NON SIT. Et in l. 1.§.6. D. ne quid in flum. publ. *Sunt, qui putent, excipiendum hoc interdicto*, QVOD EIVS RIPAE MVNIENDAE CAVSA NON FIET. In l. 5.§.2. D. de doli except. *Et petat a me rem*
381 *donatam, & ego excipiam*, QVOD SVPRA LEGITIMVM MODVM FACTA EST. Et in l. 14. D. de exceptionibus: *Exceptionem in factum obiicere*, QVOD PECVNIA OB HOMINEM ILLVM EXPROMISSA EST, QVI REDHIBITVS EST. Et in l. 11.§. 3. D. de except. rei iudic. *obstaret exceptio*, QVOD RES IVDICATA SIT INTER ME ET TE. Hinc exceptiones, QVOD FACERE POSSIT, ET QVOD METVS CAVSA FACTVM EST, & QVOD ONERANDAE LIBERTATIS CAVSA PETITVR. l. 7. D. de exceptionibus, §. 8. Instit. eod. tit. Sed & in interdicto vti possidetis, violenta, clandestina, precariaque possessio ita excipitur, QVOD NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO, ALTER AB ALTERO POSSIDETIS. Quin & in l.122. §.2.D. de verbor. obligat. dolus excipitur his verbis, QVOD DOLO MALO NON FIAT.

LXXVII. *Aliæ in exceptionibus concipiendis solennes verborum figuræ:* EXTRA QVAM: AC SI: AT SI: AVT NISI.

Nonnunquam etiam hac loquendi figura, EXTRA QVAM, concipi exceptiones solebant: vt in l. 1. §. 16. D. de fluminib. *Ita excipiendum ait*, EXTRA QVAM SI QVID ITA FACTVM SIT, VTI DE LEGE FIERI LICVIT. In edicto quoque Asiatico Mutii, exceptionem positam in verba hæc, EXTRA QVAM SI ITA NEGOTIVM GESTVM EST, VT EO STARI NON OPORTEAT EX FIDE BONA, Cicero Epist. 1. lib. VI. ad Attic. auctor est. Idem lib. I. de Inuentione cap. 33. exceptionem hanc adfert, EXTRA QVAM SI QVIS REIPVBL. CAVSA EXERCITVM NON TRADIDERIT. Et lib. II. c. 20. *Postulat is, quo cum agitur, a Prætore exceptionem*, EXTRA QVAM SI IN REVM CAPITIS ID IVDICIVM FIAT.

Priori porro illi, qua de agimus, Exceptionum formulæ, vocem AC, interdum præpositam, inuenio. Vt in l. 15.D. de oblig. & act. AC SI NON IN EA CAVSA TABVLAE TESTAMENTI SINT, VT CONTRA EAS EMANCIPATO BONORVM POSSESSIO DARI POSSIT. Quæ formula ex eodem Iuliano totidem verbis refertur ab Vlpiano l. 2. D. de except. rei iudic. Similiter Iulianus in l. 22. D. de pact. dotalibus: *Placuit exceptionem mulieri dari non debere*, AC SI INTER SE ET VIRVM NON CONVENISSET, VT HAE MERCEDES SIBI ALIMENTORVM NOMINE DARENTVR. Alias, AT in huiusmodi formulis scriptum animaduerti: Veluti in l. 9. §. vlt. D. de except. rei iudic. *petenti tibi non opponam exceptionem*, AT SI EA RES &c. Quo genere Theophilus Exceptiones concipit in tit. de exceptionibus §. 1. Ait enim? ἀντιθείσης παραγραφῆς, λέγων, Ἀλλ' εἰ μὴ κατὰ φόβον ἐπερωτήθην· ἤγουν, Ἀλλ' εἰ μὴ κατὰ πλάνην ὡμολόγησά σοι δώσειν. Idem eod. tit. §. 4. λέγει γὰρ ὁ ἐναγόμενος, Ἀλλ' εἰ μὴ Ὤμοσας μηδέν σοι ἐποφείλειν, Idem eod. tit. §. 2. Ὁ γὰρ ἐναγόμενος λέγει, Ἀλλ' εἰ μὴ Ἄτιμος εἴση ὁ προκουράτωρ.

Alias exceptionum prima vox est, AVT: vt in l. 1.§. 16. D. de fluminib. *Non esse dandam exceptionem ei, qui interdicto conuenitur*, AVT NISI RIPAE TVENDAE CAVSA FACTVM SIT.

LXXVIII. *Speciales* EXCEPTIONVM QVARVMDAM *Formulæ*. DESERTI VADIMONII DEFENSIO.

Sed vt speciales quarumdam Exceptionum formulas patefaciam, Exceptio rei iudicatæ ita concipiebatur, SI EA RES IVDICATA NON SIT INTER TE ET ME, vt apparet ex l. 9. §. vlt. l. 11. §. 3. & l. 24. D. de except. rei iud. Exceptio autem, Quod metus causa, in rem scripta erat, hoc modo, SI IN EA RE NIHIL METVS CAVSA FACTVM EST, vt non inspiceretur, an is, qui ageret, metus causa fecisset aliquid: sed an omnino metus causa factum esset in hac re a quocumque, non tantum ab eo, qui agebat, l. 4. §. 33. D. de doli except. Aliter atque in Exceptione Doli mali, in qua specialiter exprimendum erat, de cuius dolo quis quereretur, non in rem, SI IN EA RE DOLO MALO FACTVM EST, sed sic, SI IN EA RE NIHIL DOLO MALO ACTORIS FACTVM EST. Docere enim debebat is, qui exceptionem obiiciebat, dolo malo actoris factum: nec sufficiebat ei ostendere, in re esse dolum. Aut si, alterius dolo factum, diceret, eorum personas specialiter debebat enumerare: dummodo hæ essent, quarum dolus noceret, l. 2. §. 1. D. eod. tit. Eadem etiam inter vtramque, Quod metus causa, & de Dolo actionem differentia intercedebat. in actione namque de Dolo designari oportebat, cuius dolo factum esset, quod in actione Metus causa, non erat necesse. L. 15. §. vlt. D. de dolo. Exigebat etiam Prætor, vt comprehenderetur, quid dolo malo factum esset. Scire enim debebat actor, in qua re circumscriptus esset, nec in tanto crimine vagari l. 16. D. eod tit. Procuratoriæ vero exceptionis conceptionem Quinctilianus cum Vlpiano docebit. Ille enim lib. IV. cap. 4. *Recusatio quoque*, ait, *plures interim propositiones habet, vt, contra petitionem pecuniæ*, MALE PETIS, PROCVRATORI ENIM TIBI ESSE NON LICVIT; SED NEC ILLI, CVIVS NOMINE LITIGAS,

TIGAS, HABERE PROCVRATOREM: SED NEQVE ES HERES EIVS, A QVO ACCEPISSE MVTVVM DICOR, NEC IPSI DEBVI. Hic vero in l. 19. §. 2. D. de probationibus: SI PROCVRATORIA *quis* EXCEPTIONE *vtatur*, EO QVOD NON LICVISSET, ADVERSARIO DARE, VEL FIERI PROCVRATOREM. Et l. 2. D. de exceptionibus: *Dilatoria exceptio est, quæ differt actionem: veluti* PROCVRATORIA EXCE-
382 PTIO *dilatoria est. Nam qui dicit*, NON LICERE PROCVRATORIO NOMINE AGI, *non prorsus litem infitiatur, sed personam euitat.* Iulianus in l. 23. D. rat. rem hab. *Cum is, qui postea peteret, procurator non esset, & propter hoc* EXCEPTIONIBVS PROCVRATORIIS EXCLVDI POSSET. Ex hoc genere sunt illæ apud Quinctilianum lib. III. c. 8. exceptiones: NON LICET TIBI AGERE MECVM, COGNITOR ENIM FIERI NON POTVISTI. Idem lib. VII. cap. 1. *Procurator cluius pecuniam petit ex fœnore hereditario. Potest incidere quæstio*, AN HVIC ESSE PROCVRATOREM LICEAT. *Finge, nos postquam tractauimus, eam, remittere, vel etiam conuinci: quæretur*, AN EI, CVIVS NOMINE LITIGATVR, PROCVRATOREM HABENDI SIT IVS. Has etiam lib. III. cap. 7. idem Quinctilianus declinatorias dilatoriasque exceptiones proponit. NON DEBES APVD PRAETOREM PETERE FIDEICOMMISSVM, SED APVD CONSVLES. MAIOR ENIM PRAETORIA COGNITIONE SVMMA EST. Et mox: NON DEBVISTI INTERDICERE, SED PETERE. Sic Cicero in Partitionibus c. 28. *Tamen in ipsis iudiciis permagnum sæpe pondus habent, cum ita dicitur*, PLVS PETISTI: SERO PETISTI: NON FVIT TVA PETITIO: NON A ME PETERE DEBVISTI, NON HAC LEGE, NON HIS VERBIS, NON HOC IVDICIO. Quod autem apud Quinctilianum lib. II. cap. 7. legitur: DESERVI, TEMPESTATIBVS, FLVMINIBVS, VALETVDINE IMPEDITVS, *id est, non per me stetit, sed per illud*, verisimile est, ad deserti vadimonii defensionem pertinuisse. Seneca lib. IV. de Benefic. c. 39. VADIMONIVM PROMITTIMVS, *tamen* DESERITVR. *Non in omnes datur actio.* DESERENTEM VIS MAIOR EXCVSAT. Vlpianus in l. 2. §. 3. D. si quis cautionib. *Si quis*, IVDICIO SE SISTI PROMISERIT, *& valetudine, vel tempestate, vel vi fluminis prohibitus se sistere non possit, exceptione adiuuatur.* Idem in l. 19. §. 1. D. de probationibus. *Cum quis* PROMISISSET, IVDICIO SE SISTI, ET REIPVBLICAE CAVSA AFVISSE DICAT, ET OB ID NON STETISSE, *vel*, DOLO MALO ADVERSARII FACTVM, QVOMINVS SISTERETVR, *vel*, VALETVDINEM SIBI IMPEDIMENTO FVISSE, *vel*, TEMPESTATEM, *probare id eum oportet.* Ac plane, VADIMONIVM, id est (vt Vlpianus loquitur in l. 4. §. 4. D. si quis cautionib.) *promissionem iudicio sistendi causa factam*, temere non deserebant. Eaque in re, non modo graue, sed & periculosum ac damnosum erat fidem fallere, propterea, quod plerumque causa cecidisse eos, qui ad vadimonium, quod promiserant, non venissent, ostendit Suetonius in Caligula cap. 39. vt & eos, qui voce præconis citati non respondebant, rem amisisse, indicat l. 7. D. de integr. restitut. Propterea sedulo vadimonia obibant. Plinius Secundus Epist. 12. lib. VIII. *An, si litibus tererer, obstrictum esse me, crederem*, OBEVNTI AD VADIMONIA MEA? Aut si negotiis familiaribus impediti, aliisve occupationibus districti sistere se non possent, vel peregre iis proficiscendum esset, VADIMONIA DIFFEREBANT, vt ex Quintiana apparet, in qua Cicero plurimum laborat c. 5. & 6. vt ostendat, Quintium semper vadimonia, quæ Nævio promiserat, obiisse, nec ea vmquam deseruisse. Scitum est illud Plinii maioris in præfatione Natur. Histor. de splendidis librorum inscriptionibus, quæ oculos mentesque alliciant: *propter quas*, ait, VADIMONIVM DESERI *possit.* Sane non minoribus tantum, sed & omnis ætatis hominibus, restauratio eremodicii præstabatur, si se DICERENT EX IVSTA CAVSA AFVISSE, l. 7. §. vlt. D. de minoribus. Sed & absentiæ causas pro absente allegantes audiebantur, l. 31. §. 2. D. de negot. gest.

Ad Exceptionum formulas addenda sunt & hæc Vlpiani in l. 50. D. de iudiciis, verba: *Si fidei commissum ab aliquo petatur, isque* DICAT, ALIBI ESSE MAIOREM PARTEM HEREDITATIS, *non erit ad præstationem compellendus.* Et §. 1. eod. *An* QVASI MAIOR PARS ALIBI ESSET, PRAESCRIPTIO *locum haberet.* Et in l. 52. §. 3. D. eod. *Si ea res, quæ per fidei commissum relicta est, eo loci sit: dicendum est, non debere* PRAESCRIBI *ei, qui petit*, QVASI MAIOR PARS HEREDITATIS ALIBI SIT. *Sed si non fideicommissum petatur eo loci, sed, fideicommissi satis, videndum est, an hæc* PRAESCRIPTIO *locum habeat.* Ad exceptiones & hæc pertinent. Celsus in l. 12. D. de probationibus. *Nam si* CREDITVM PETAM, *ille respondeat*, SOLVTAM ESSE PECVNIAM. In l. 38. D. de administr. tut. *An, vt eiusdem pecuniæ debitores*, EXCIPERE *debebunt* PERICVLI SOCIETATEM. In l. 7. §. 6. D. pro empto. *Si aduersus petentem dominum vti cœperit exceptione* REI VOLVNTATE EIVS VENDITAE.

LXXIX. *Exceptionum* PROPRIAE APPELLATIONES.

Vt in pauca conferam, Exceptiones, quæ proprio aliquo nomine in iure nostro memorantur, hæ fere sunt, EXCEPTIO REI IVDICATAE, IVRISIVRANDI, DOLI MALI, METVS CAVSA, quæ, exceptio QVOD METVS CAVSA FACTVM EST, dicitur in l. 7. D. de exceptionibus §. 8. Instit. eod. tit. EXCEPTIO REI VENDITAE

DITAE ET TRADITAE, cuius præter l. 1. & vlt. D. de except. rei vend. fit mentio in l. 50. D. de actionibus empt. QVAE EXCEPTIO DE RE EMPTA ET TRADITA appellatur in l. vlt. §. 2. D. ad S. C. Velleianum. EXCEPTIO SI QVID CONTRA LEGES SENATVSVE CONSVLTAM FACTVM ESSE DICETVR, l. 3. D.
383 de exceptionibus. EXCEPTIO QVOD FACERE POSSIT, l. 7. D. eod. tit. PACTI CONVENTI EXCEPTIO, l. 3. & l. 5. D. de exceptionibus. §. 4. Institut. eod. tit. l. 19. D. de probationibus. PROCVRATORIA EXCEPTIO, l. 2. §. vlt. & l. 3. D. de except. §. 11. Institut. eod. tit. & l. 57. in fin. D. de procurat. l. 19. §. 2. D. de probat. l. 39. §. 3. D. de damn. inf. l. 6. de noui oper. nunt. l. 29. §. 4. D. mandati. EXCEPTIONES QVOD LIBERTATIS ONERANDAE CAVSA, l. 7. §. 1. D. de exceptionibus l. 1. §. 8. D. quarum rer. actio non dat. EXCEPTIO NON NVMERATAE PECVNIAE, l. 4. §. 16. D. de doli except. l. 3. & l. 6. & l. 7. l. 11. l. 12. cum sequ. C. de non numer. pecun. ANNVA EXCEPTIO, l. 30. §. 5. D. de pecul. l. 1. §. vlt. D. quando de pecul. act. FORI PRAESCRIPTIO, l. 7. D. qui satisdare cog. l. vlt. C. de exceptionibus Nouell. 8. Aliæ erant IN FACTVM EXCEPTIONES, l. 2. §. 5. l. 4. §. 16. D. de doli except. l. 14. D. de exceptionibus. l. 14. §. 13. D. quod met. caus. l. 1. §. 4. D. de except. rei vend. l. 8. D. de condict. ob turp. caus. l. 7. in fin. D. de iure dot. l. 4. D. de nouationibus. l. 9. C. de non numer. pecun. Vel, IN FACTVM COMPARATAE, l. 4. §. 32. D. de doli except. aut IN FACTVM DATAE, l. 1. §. 4. D. de superficiebus. l. 23. D. de exceptionibus. l. 20. pr. D. de interrogationibus. Vel, IN FACTVM COMPOSITAE pr. Inst. de except. Et hoc modo IN FACTVM EXCIPI dicebatur, l. 4. D. vsufruct. quemadmod. cau. l. ult. D. de S. C. Macedon. Quemadmodum ergo, quia actionum non plenus erat numerus, ideo ACTIONES IN FACTVM dabantur, easque actiones, quæ legibus proditæ erant, supplebat Prætor in eo, quod legi deerat, reddendo actiones in factum accommodatas legi, l. 11. D. de præscript. verb. Sic & EXCEPTIONES IN FACTVM dabat ad impugnandas actiones, vbi æquitas poscebat: & Exceptiones VTILES, quotiens aliæ deficiebant, l. 21. D. eod.

LXXX. REPLICATIONVM *verba & formulæ solennes.*

Porro aduersus rei Exceptionem, actori Replicatio, interdum re ita exigente, æquitateque dictante, dabatur, l. 9. §. 4. D. de iureiurand. Institut. de Replicationibus. Exempla exstant in l. 17. §. 1. D. ad S. C. Velleianum, l. 28. D. de noxal. actionib. l. 46. §. 5. D. de administrat. tutor. & alias sæpe. Eas autem particula hac AT, frequentius vero vocula ista AVT, concipi consueuisse, ex subiectis locis palam erit. Iulianus in l. 24. D. de except. rei iudic. *Aduersus exceptionem*, SI NON EIVS RES SIT, *Replicatione hac adiuuatur*, AT SI RES IVDICATA NON SIT. Iulianus in l. 7. §. 1. D. de curat. furios. *Si Exceptio opponetur*, SI NON CVRATOR SATISDEDERIT, *Replicatio dari debet*, AVT SI SATISDATIONE INTERPOSITA SECVNDVM DECRETVM VENDIDERIT. Et §. 2. eadem. l. *& is exceptione rei iudicatæ inter se & curatorem vtatur, heredibus Replicatio danda erit*, AVT SI IS, QVI EGIT, SATISDEDERAT. Et in l. vlt. §. 2. D. ad S. C. Velleianum. *Exceptio quidem opponitur ei de re empta & tradita: sed Replicabitur a muliere*, AVT SI EA VENDITIO CONTRA S. C. FACTA SIT. Et in l. 48. de procuratoribus. *Excipiente eo, quo cum agitur*, SI NON MIHI MANDATVM SIT, VT A DEBITORIBVS PETEREM, *actorem ita debere Replicare*, AVT SI MIHI MANDATVM EST, VT A TE PETEREM. Et in l. 154. D. diuers. reg. iur. *Sicut fit, cum dolo petitoris excipitur. Neque enim datur talis replicatio petitori*, AVT SI REI QVOQVE IN EA RE DOLO ACTVM SIT. Interdum etiam alia allegatione opus erat, adiuuandi rei gratia, quæ Duplicatio vocabatur, & rursus alia allegatione, qua actor adiuuaretur, quæ dicebatur Triplicatio, Institut. de Replicationibus l. 7. §. 1. de curat. furios.

LXXXI. OFFICIVM IVS DICENTIS *latissimum*, BONORVM POSSESSIONES *a Prætoribus* PETITAE, POSTVLATAE, DATAE.

Versor adhuc in iure, & Tribunalibus affixus hæreo, nec me inde diuelli, & ad imi subsellii iudices traduci transferrive patiar, prius quam, quæ cognitionis Prætoriæ erant, aut in quibus Prætor partes suas interponere solebat, absoluero. Ius dicentis autem officium latissimum fuisse, Vlpianus scribit in l. 1. D. de iurisdict. omn. iudic. Nam & bonorum possessionem dare poterat, & in possessionem mittere, pupillis non habentibus tutores constituere, iudices litigantibus dare. Quæ omnia breuiter percurram.

Bonorum possessiones a Prætoribus petitas, postulatas, datas, non præceptores modo nostri docent, sed & Cicero testatur Act. I. in Verrem c. 44. & Orat. pro Cluent. Auito. cap. 59. Valerius Maximus lib. 7. c. 7. de Calpurnio Pisone Prætore Vrbano. *Cum enim ad eum Terentius ex octo filiis, quos in adolescentiam perduxerat, ab vno in adoptionem dato, exheredatum se, querelam detulisset*, BONORVM ADOLESCENTIS POSSESSIONEM EI DEDIT, *heredesque* LEGE AGERE *passus non est.* Idem eod. cap. *Genucius quidem Matris magnæ Gallus, a Cn. Oreste Prætore vrbis impetrauerat, vt* RESTITVI SE IN BONA NAEVIANI IVBERET, QVORVM POSSESSIONEM SECVN-

SECVNDVM TABVLAS TESTAMENTI AB IPSO ACCEPERAT. Ibidem de Metello Prætore Vrbano: *Vecilio lenoni* BONORVM IVVENTII POSSESSIONEM SECVNDVM TABVLAS TESTAMENTI NON DEDIT. Plinius lib. VII. Nat. Hist. cap. 5. *Massurius auctor est, L. Papyrium Prætorem, secundo herede* LEGE AGENTE, BONORVM POSSESSIONEM CONTRA EVM DEDISSE, *cum mater partum se XIII. mensibus diceret tulisse.* Quem Plinii locum Gellius lib. IV. cap. 17. citat.

384

LXXXII. BONORVM POSSESSIONES ORDINARIAE, *harumque* VNDECIM *species & gradus.*

Huiusmodi autem Bonorum possessionem Prætor vndecim species, gradusve Edictis propositos habebat. Prima quidem Bonorum possessio præteritis liberis dabatur, quæ CONTRA TABVLAS vocabatur. Altera heredibus scriptis, quæ SECVNDVM TABVLAS dicebatur: quæ duæ priores testamento facto competebant. Tertia, quæ, vbi paterfamilias intestatus decesserat, suis heredibus, & his, qui inter suos heredes connumerabantur, dabatur, VNDE LIBERI appellabatur. Quarta, quæ legitimis heredibus, VNDE LEGITIMI, quam Vlpianus Bonorum possessionem, TVM QVEM HEREDEM ESSE OPORTET, vocat in l. 4. D. vnde legit. & l. 1. D. vt ex legib. Quinta erat ea, quæ Decem personis, quas ille extraneo manumissori præferebat, id est patri, matri, auo, auiæ, tam paternis quam maternis, filio, filiæ, nepoti, nepti, tam ex filio, quam filia, fratri, sororiue, consanguineis vel vterinis, cui nomen erat, VNDE DECEM PERSONAE. Sexto loco inter veteres Bonorum possessiones posita erat, quæ cognatis proximis dabatur, quæ VNDE COGNATI vocabatur. Septimo, TAMQVAM EX FAMILIA. *s*) Octaua erat ea, quam in patrono, patrona, liberisque eorum & parentibus pollicebatur, quæ VNDE PATRONI, PATRONAEQVE, ET PARENTES EORVM, vocabatur. Nona ea, quæ viro & vxori, quæ VNDE VIR ET VXOR. Decimo loco erat ea, quæ cognatis manumissoris, quæ VNDE COGNATI MANVMISSORIS. Nouissime promittebatur Edictis etiam bonorum possessio iis, quibus vt daretur, Lege vel Senatusconsulto, vel Constitutione comprehensum erat: quam neque bonorum possessionibus, quæ ab intestato veniebant neque iis, quæ ex testamento erant, Prætor stabili iure connumerauerat, sed quasi vltimum & extraordinarium auxilium (prout res coëgisset) accommodauerat, scilicet iis, qui ex Legibus, Senatusconsultis, Constitutionibusue principum, ex nouo iure, vel ex testamento, vel ab intestato venirent. Hæc ex lib. XXXVIII. Pandectarum, & Vlpiano in Titulis cap. 28. Iustiniano Instit. de bonor. possess. desumpta profiteor.

LXXXIII. BONORVM POSSESSIO CARBONIANA, *& quæ* AD EXEMPLVM CARBONIANI EDICTI *dabatur.* BONORVM POSSESSIO CVM RE, SINE RE: EDICTALIS, DECRETALIS.

Atqui erant hæ ORDINARIAE BONORVM POSSESSIONES. Erat & BONORVM POSSESSIO CARBONIANA, l. 3. §. 4. & §. 5. D. de Carbon. Edict. Nam si cui impuberi controuersia fieret, an inter liberos esset, causa cognita perinde possessio dabatur, ac si nulla de ea re controuersia esset, iudiciumque in tempus pubertatis, causa cognita, differebatur, l. 1. D. de Carbon. Edict. Duæ enim adhibebantur causæ cognitiones: vna, dandæ Carbonianæ possessionis, altera, vtrum differri deberet in tempus pubertatis cognitio, an repræsentari, quod diligentissime Prætori examinandum & inquirendum erat, l. 3. §. 5. D. eodem. Alia item erat bonorum possessio AD EXEMPLVM CARBONIANI EDICTI, de qua in l. 4. D. eod. tit. & l. 2. D. de inspic. ventr. Bonorum autem possessio aut CVM RE dabatur, aut SINE RE. CVM RE, vt Vlpianus Titul. 28. docet, si is, qui acceperat, cum effectu bona retineret: SINE RE, cum alius iure ciuili hereditatem euincere poterat: veluti si suus heres intestato erat. Item vel EDICTALIS erat BONORVM POSSESSIO, vel DECRETALIS. Illo nomine vocabatur ea, quæ Edicto competebat, l. 30. §. 1. D. de adquir. hered. l. 1. §. 1. D. si tab. test. null. ext. Hoc vero, ea, quæ, causa cognita, decreto Prætoris dabatur, l. 1. §. 7. D. de success. edict. Cuiusmodi bonorum possessionis decreto petitæ fit mentio in l. 2. §. 11. D. ad SC. Tertyll. Iulianus in l. 5. D. de bonor. possess. contr. tab. *Non est iniquum, Prætorem decernere,* HEREDIBVS EORVM SALVVM FORE COMMODVM BONORVM POSSESSIONIS SECVNDVM TABVLAS, VEL CONTRA TABVLAS.

LXXXIV. *De* BONORVM POSSESSIONE PETENDA *vsitatæ locutiones. Petebatur ea vel* PRO TRIBVNALI, *vel* DE PLANO.

Bonorum autem possessio PETI, POSTVLARI, ACCIPI, ADMITTI, AGNOSCI dicebatur. Vsitatæ erant & hæ locutiones, AD BONORVM POSSESSIONEM VENIRE, vel ADMITTI. Poterat plane quis per semetipsum, vel per alium petere Bonorum possessionem, l. 3. §. 7. D. de bonor. possess. Quasdam autem Bonorum possessiones DE PLANO, quasdam PRO TRIBVNALI PETEBANTVR. l. 2. §. 1. D. quis ordo

s) Videtur potius a verbis Edicti initialibus dicta fuisse: *Tum quem ex familia.* v. *Jan. a Costa ad* §. 2. *&* 4. *Inst. quib. mod. tut. fin.* & *Fabrott.* ad *Theoph.* §. 1. *Inst. de bonor. poss.* Sic enim sæpe in Edictis Prætor verbis *tum quem* usus reperitur v. c. *L. 1. D. vnde legit. L. 4. eod. L. 1. D. vt ex leg.*

do in bon. poss. Vbi autem Bonorum possessio dabatur, quæ causæ cognitionem desiderabat, vel decretum excutiebat, non alibi dabatur, quam pro tribunali: quia neque decretum
385 de plano interponi, nec causa cognita bonorum possessio alibi, quam pro tribunali, dari poterat, l. 3. §. 8. D. de bonor. possess. d. l. 2. §. 1. cum seq. quis ordo in bon. poss.

LXXXV. PRAETORES BONORVM POSSESSIONEM DANTIS *solennia verba.*

Non dubium est autem, in bonorum possessione danda, Prætorem pronuntiasse: BONORVM POSSESSIONEM DO. Et quod in l. 121. D. de legat. 1. scriptum est, *Cum dicit Prætor*, VENTREM CVM LIBERIS IN POSSESSIONEM ESSE IVBEO, per me licet pro decreto accipi, dummodo sciamus, ex Edicto ea verba descendere. Cui rei testimonio est l. 13. §. vlt. D. de manum. test. his verbis: *Conditionem autem non facere, argumento est & Edictum Prætoris, quo ita cauetur*, VENTREM CVM LIBERIS IN POSSESSIONEM ESSE IVBEBO. Valerius vero Maximus lib. VII. cap. 7. *Tertium*, ait, *infantem a patre exhæredatum, Petronia matre, quam Tertius, quoad vixit, in matrimonio habuerat, natum, Diuus Augustus* IN BONA PATERNA IRE, DECRETO SVO IVSSIT.

LXXXVI. *Prætoris*, IN POSSESSIONEM MITTENTIS, *itemque creditorum aut legatariorum* IN POSSESSIONEM MITTI DESIDERANTIVM *verba solennia.*

Prætorem etiam, cum in possessionem mittebat, siue rei seruandæ causa, siue legatorum seruandorum gratia, siue, quod reus neque potestatem sui faceret, neque defenderetur, perinde atque ventris nomine, his verbis vsum, IN BONA IRE IVBEO, argumento est Edictum ipsum, quod ab Vlpiano in l. 2. D. quib. ex caus. in possess. eatur, refertur in hæc verba: IN BONA EIVS, QVI IVDICIO SISTENDI CAVSA FIDEIVSSOREM DEDIT, SI NEQVE POTESTATEM SVI FACIET, NEQVE DEFENDETVR, IRI IVBEBO.

Ipsi plane creditores legatariiue IN POSSESSIONEM MITTI DESIDERABANT. Vlpianus in l. 5. §. 2. D. vt in possess. legat. *Si plures legatarii* MITTI IN POSSESSIONE DESIDERAVERINT. Et l. 9. eod. tit. *Legatarius potest* DESIDERARE, MITTI IN POSSESSIONEM.

LXXXVII. *Prætor etiam de* POSSESSIONE DECEDERE, CAVERI, BONA POSSIDERI VENDIQVE *iubebat.*

Atque vt IN POSSESSIONEM IRI, sic & DE POSSESSIONE DECEDERE iubebat Prætor, l. 5. §. 2. D. quib. ex caus. in possess. l. 5. §. 1. & §. 25. D. vt in possess. legat. l. 1. §. 2. D. si ventr. nom. mul. Iubebat etiam Prætor CAVERI, ex his causis, ex quibus Prætorias stipulationes interpositas, supra diximus, l. 4. D. de iurisdict. omn. iud. l. 7. D. de damn. infect. Deinde; si duraretur non caueri damni infecti, ad extremum Prætor, cum iusta ei causa videbatur, eum, qui in possessionem missus erat, POSSIDERE IVBEBAT, l. 4. §. 4. l. 15. §. 20. & §. 21. & §. 22. D. eod. l. 5. §. 3. D. de reb. eor. Simili modo, si legatorum fideicommissorumue nomine non caueret heres, debitorue latitaret, BONA POSSIDERE Prætor eos, quos in possessionem miserat, IVBEBAT, vt in l. 5. D. vt in possess. legat. *Neque enim expellendi heredem ius habet, sed simul cum eo* POSSIDERE IVBETVR, l. 7. §. 1. D. quib. ex caus. in possess. Prætor ait, EIVS BONA POSSIDERI, VENDIQVE IVBEBO.

LXXXVIII. TVTORVM DATIO, *& in ea vsitata verba. Tutores* EX INQVISITIONE DATI, CONFIRMATI.

Iam vt ad Tutorum dationem veniamus, si cui nullus omnino tutor vel testamentarius, vel legitimus erat, ei dabatur tutor in Vrbe quidem a Prætore Vrbano, & maiore parte Tribunorum plebis ex lege Attilia: In prouinciis vero a Præsidibus ex lege Iulia & Titia. Vlpianus Tit. 11. Iustinianus Instit. de Attil. tut. Postea inualuit a Consulibus pupillis vtriusque sexus tutores ex inquisitione dari. Dein ex Constitutionibus cœpere dari in Vrbe a Præfecto Vrbi, vel Prætore: *t*) in prouinciis vero a Præsidibus, vt ibidem Iustinianus. In tutoribus autem dandis vsitata fuisse verba hæc, TVTOREM DO, verisimile est ex eo loquendi genere, quo libri iuris abundant. Verum id ita esse, aperte demonstrat Vlpianus in l. 6. §. 1. D. de tutelis, in qua est: *Hanc autem adiectionem, quam Præsides prouinciarum faciunt*, TVTOREM DO, SI SATISDEDERIT, *non conditionem in se habere, sed admonitionem.* Poterat autem Tutor omni die dari, l. 8. §. 2. D. de tutorib. dat. Sed & si pupillus, pupillaue cum isto tutore, tutorue cum eo, cum quo litem agere vellet, curatorque in eam rem posceretur, dari is quolibet loco & tempore poterat. Talis tamen curator dari, nisi præsens, nemo poterat, neque cuique, nisi præsenti, & postulanti, l. 3. §. 2. cum seq. D. de tutelis.

Interdum autem EX INQVISITIONE TVTOR DARI dicebatur, l. 14. §. 5. D. de solutionibus. Et ad eam rem decretum necessarium erat, quod non nisi causa cognita pro tribunali interponi potuisse, constat, l. 18. & l. 26. D. de tut. & curat. dat. l. 2. l. 7. §. 1. D. de confirm. tut. l. 9. §. 1. D. de offic. Proconf. Plane si testamen-

t) A Prætore Tutelari, quem M. Antoninus Imp. constituerat. *Capitolin. Marc. cap. X.*

386 stamento tutor sub condicione datus esset, alius medio tempore EX INQVISITIONE dabatur, l. 9. §. 2. D. de tutel. & ration. distrahend. Quandoque etiam EX INQVISITIONE PROPTER REI NOTITIAM libertus ad instruendos contutores tutor patroni liberis dabatur, l. 1. §. 7. D. de tutel. & ration. distrahend. l. 14. §. 1. & §. 6. D. de solutionibus. Testamento etiam non iure & recte dati tutores plerumque decreto Praetoris EX INQVISITIONE CONFIRMABANTVR, l. 2. de confirmand. tut. l. 16. in fin. l. 30. §. vltim. D. de excusationibus tut. Papinianus etiam speciem adfert in l. 5. D. de legitim. tutor. in qua tutores a patruo datos Praetor iussit Magistratus confirmare, Praetoremque, ait, non ante decretum interponere potuisse, quam per INQVISITIONEM IDONEI PRONVNTIATI ESSENT.

Curatores etiam testamento dati, & si non iure dati essent, tamen confirmabantur decreto Praetoris vel Praesidis, §. 1. Institut. de curatoribus, l. 3. §. 5. D. de administrat. tutor. Quamquam interdum CITRA INQVISITIONEM PRAETOR TVTOREM CONFIRMABAT, l. 6. D. de confirmand. tut. vel cur. Curatorem etiam decreto Praetoris constitutum, memorat l. 30. §. 1. D. de excusat.

LXXXIX. EXCVSATIONES A TVTELA *quomodo & intra quae tempora allegandae fuerint?*

Saepenumero autem Tutores dati sese a tutela excusabant. Vlpianus in l. 11. §. 2. D. de minoribus, de curatore beneficio principis Vrbicam procurationem adepto: *Hic*, ait, APVD PRAETOREM SE A CVRA ADVLESCENTIVM EXCVSAVERAT *absentibus eis: Adolescentes* ADIERANT PRAETOREM, DESIDERANTES IN INTEGRVM ADVERSVS EVM RESTITVI, QVOD ESSET CONTRA CONSTITVTIONES EXCVSATVS. Formula vero excusationis allegatae, & decreti super ea re interpositi exstat in l. 37. D. de excusationibus tut. his verbis: *Qui testamento tutor datus fuerat*, ADITO PRAETORE, DIXIT: SE TRES LIBEROS HABERE: *adiecit praeterea*, HABENTI PATRVVM LEGITIMVM TVTOREM, SE VITIOSE TVTOREM DATVM. *Praetor ita decreuit:* SI LEGITIMVM TVTOREM HABENTI TVTOR DATVS ES, NON EST TIBI NECESSARIA EXCVSATIO. Excusare autem se Tutores per libellos non poterant, l. 25. D. de excusat. Tutoribus plane quinquaginta dierum spatium dabatur ad contestandas excusationum causas; peragendo vero negotio ex die nominationis continui quatuor menses erant constituti, l. 38. D. eod. tit.

Hinc in l. 1. D. de administrat. tutor. *Qui scit, se tutorem datum, nec excusationem, si quam habet*, ALLEGAT INTRA TEMPORA PRAESTITVTA. Nam vt Iustinianus ait in §. 16. Institut. de excusation. tutor. Qui se excusare volebant, non appellabant, sed intra quinquaginta dies continuos, ex quo cognouerant, se esse tutores vel curatores, excusare se debebant, si modo intra centesimum lapidem essent ab eo loco, vbi tutores dati erant. Si vero vltra centesimum lapidem habitarent, dinumeratio fiebat viginti diurnorum & amplius triginta dierum, qui tamen sic computabantur, ne minus essent, quam quinquaginta dies: quos vtique ad professionem excusationis his, qui tutores seu curatores dati erant, praefinitos fuisse, Diui Marci constitutione, docet l. 6. & l. 18. C. de excusat. tutor. Eaque sunt *tempora antiquitus excusationibus praestituta*, in l. 16. C. eod. u)

XC. CAVTIO, REM PVPILLI SALVAM FORE.

Tutores vero maxime legitimi (Testamento enim vel ex Inquisitione dati satisdatione hac non onerabantur) item curatores, satisdabant, REM PVPILLI SALVAM FORE, l. 1. D. rem pup. salu. Institut. de satisdat. tut. l. 9. §. 1. l. 46. §. 6. D. de administr. tut. l. 5. D. de legitim. tut. Et quidem ipsemet pupillus, si praesens erat, ac fari poterat, etiam si eius aetatis esset, vt non intelligeret, quid ageret, hoc a tutore stipulabatur: Sin autem absens esset, vel fari non posset, seruus eius stipulabatur: Quod si seruum non haberet, emendus ei seruus erat: sed si non esset, vnde emeretur, aut non esset expedita emptio, seruus publicus apud Praetorem stipulabatur, aut aliquem Praetor dabat, cui caueretur, l. 2. & 3. l. 6. & l. 9. D. rem pup. salu. fore. x) Atque haec stipulatio pertinebat ad omnes curatores, siue puberibus, siue impuberibus, datos propter aetatis infirmitatem: siue prodigis, vel furiosis, vel quibusdam aliis, vt fieri solebat, dati essent, l. 2. §. vlt. D. rem pup. salu. fore. & hae sunt TABVLAE CAVTIONIS REM SALVAM FORE, l. 5. D. de suspect. tut. Sed & bonorum ventris nomine curatorem datum, REM PVPILLI SALVAM FORE, BONI VIRI ARBITRATV SATISDARE, Proconsul iubebat, vt Vlpianus ait in l. 8. D. de curatorib. furios. Fideiussores etiam IN ID acceptos, QVOD A CVRATORE SERVARI NON POSSET, narrat Modestinus in specie l. 41. D. de

u) Legitimi vero tutores olim tutela *cedere* aliis poterant: quae tutela *Cessitia*: tutor vero ipse *Cessicus* dicebatur *Vlpian. fr. XI, 7. sq.* Sed id postea abrogatum. v. *Chr. Wilh. Kustneri* V. C. quem lubenter laudo ex merito, *Epist. de Tutela Cessitia* Lips. 1744. cf. *Int. ad Vlpian.* l. c.

x) Vel postea, cum liberi homines tabellionum vice fungerentur, *tabularii*: vnde Iustinianus in §. 3. *Inst. de adopt. personae publicae* stipulationem factam ministerio tradit.

D. de fideiussoribus. Tutor sane vel curator a collega suo satis non petebat, sed offerre ei poterat, vtrum satis accipere vellet, an dare, l. 7. D. rem pup. salu. fore. §. 1. Instit. de satisd. tut. Vnde in l. 53. §. 3. D. de furt. proponitur ex pluribus tutoribus testamento datis vnus solus, oblata satisdatione, administrationem suscepisse. Curatores etiam adolescentis, mutui
387 periculi gratia, inuicem sibi cautionem præbuisse, narrat Papinianus in l. 39. §. 5. D. de administr. tut.

XCI. *Vni ex pluribus tutoribus datis Prætor* ADMINISTRATIONEM DECERNEBAT.

Pluribus autem Tutoribus datis, interdum vni eorum a Prætore gestus, seu administratio decernebatur. Vlpianus in l. 3. §. 3. D. de administr. tut. *Quamuis autem ei potissimum se* TVTELAM COMMISSVRVM, *Prætor dicat*, CVI TESTATOR DELEGAVIT, *attamen nonnumquam ab hoc recedet.* Et mox: *Si non erit a testatore electus tutor, aut gerere nolet, tum is gerat, cui maior pars Tutorum tutelam deposuerit. Prætor igitur* IVBEBIT EOS CONVOCARI: *aut si non coibunt, aut coacti non decernent, causa cognita ipse* STATVET, QVI TVTELAM GERET. *Plane si non consentiant tutores Prætori, sed velint omnes gerere, quia fidem non habeant electo, nec patiuntur succedanei esse alieni periculi: dicendum est, Prætorem* PERMITTERE EIS OMNIBVS GERERE. *Item si* DIVIDI INTER SE TVTELAM VELINT TVTORES, AVDIENDI SVNT, VT DISTRIBVATVR INTER EOS ADMINISTRATIO VEL IN PARTES, VEL IN REGIONES, l. 4. & l. 51. D. de administr. tut. Vlpianus in l. 14. §. 1. D. de solutionibus. *Et hoc vel pater adiicit, vt vnus, puta, gerat, vel voluntate tutorum vni committitur gestus,* vel PRAETOR ITA DECERNIT. Pluribus etiam curatoribus furioso datis, Prætor vni eorum curationem decernebat, d. l. 3. in pr. D. de adm. tut.

XCII. VBI PVPILLVS EDVCARI VEL MORARI DEBERET, *decernebatur a Prætore.*

Solebat autem Prætor frequentissime adiri, vt constitueret, vbi pupilli vel alerentur, vel morarentur, & ex condicione & tempore statuebat, vbi potius alendi essent, l. 1. D. vbi pupill. educ. deb. In prouinciis quoque si disceptaretur, vbi morari vel educari pupillum oporteret, causa cognita id Præses statuebat, l. 5. D. eod. tit. Plerumque etiam postulatum, vt arbitrio Prætoris alimenta pro modo facultatum pupillis vel iuuenibus constituerentur. Imp. Alexander testatur in l. vlt. C. de alim. pup. præst. Ius plane alimentorum præstandorum pupillis Prætori competebat, vt ipse modum statueret, arbitraretur que & moderaretur, quantum tutores vel curatores ad alimenta vel disciplinas pupillis vel adolescentibus præstare deberent, l. 2. & 3. D. vbi pupill. educ. deb. Iulianus in l. 4. D. eod. proponit tutorem a cognatis & propinquis pupilli perductum ad magistratum, iussum esse alimenta pupillo & mercedes, vt liberalibus artibus institueretur, pupilli nomine præceptoribus dare. Hinc Vlpianus in d. l. 3. §. 4. D. vbi pupill. educ. *Si non constat, quis modus facultatum sit, inter tutores, & eum, qui* ALIMENTA DECERNI DESIDERAT, *suscipere debet cognitionem.* In l. 7. §. 2. D. de suspect. tutor. *Aduersus eos, qui,* NE ALIMENTA DECERNANTVR, *sui copiam perseuerant non facere.* Iustinianus in §. 9. Instit. de suspect. tutorib. *Si quis præsens negat propter inopiam posse* ALIMENTA DECERNI.

XCIII. COMMINATIONES *Prætoris* ADVERSVS TVTORES.

Plerumque autem Comminationibus aduersus tutores Prætor vtebatur. Vlpianus in l. 3. §. 4. D. vbi pupill. educ. postquam dixit, Prætorem non temere alimenta decernere debuisse, *Prius tamen*, ait, *exigere debet, vt profiteatur tutor, quæ sit penes se summa, &* COMMINARI, GRAVIORES EI VSVRAS INFLIGI EIVS, QVOD SVPRA PROFESSIONEM APVD EVM FVERIT COMPREHENSVM. Idem in l. 7. §. 7. D. de administr. tut. *Et solent Prætores comminari,* VT, SI NON FIAT DEPOSITIO, VEL QVANTO TARDIVS FIAT, LEGITIMAE VSVRAE PRAESTENTVR. *Si igitur* COMMINATIO *intercessit, Iudex, qui quandoque cognoscet,* DECRETVM PRAETORIS *sequetur. Idem solent facere Prætores etiam circa eos tutores, qui negant, habere pupillos penes se aliquid, vt quidquid constiterit penes eos esse, eius grauissima vsura pendatur.* Et §. 10. ead. l. *Sed & si negauit, apud se esse pecuniam, &* PRAETOR PRONVNTIAVIT CONTRA EVM.

XCIV. DECRETO PRAETORIS ACTOR CONSTITVEBATVR.

Porro DECRETO PRAETORIS ACTOR CONSTITVI solebat periculo tutoris in casibus expressis, l. 24. D. de administr. tut. & §. vlt. Instit. de curatoribus. Vnde in l. 6. D. quando ex fact. tut. *Tutor*, inquit Vlpianus, *interposito* DECRETO PRAETORIS ACTOREM *reliquit.* Matrem vtique filii negotia secundum patris voluntatem gerentem ius, ACTORIS periculo suo litium causa CONSTITVENDI, non habuisse, recte Papinianus ait, l. 31. §. 6. D. de neg. gest. Tutore autem absente, non per Procuratorem, sed per ACTOREM DECRETO CONSTITVTVM ab eo res pupillorum peti conueniebat, vt est rescriptum a Diocletiano & Maximiano in

l. 4

l. 4. C. de act. a tut. seu cur. dand. Quapropter
388 iidem Impp. ita tutori cuidam rescribunt: *Te quoque afuturum, damni, quod medio tempore negotiis pupillaribus contigit, esse succedaneum: cum* ACTOREM PERICVLO TVO CONSTITVERE *debueras: nec iure Magistratum in absentia tua alium creasse, certum est.* Huiusmodi plane ACTOR A TVTORE DATVS omnimodo cauebat, contra atque tutor, l. 9. D. rat. rem hab.

XCV. CVRATORES ADOLESCENTIBVS *quomodo dati? & quousque hæc cura consistat?*

Tutor autem pupillum puberem factum admonere debebat, VT SIBI CVRATOREM PETERET, l. 5. §. 5. D. de administrat. tutor. Vnde Imp. Gordianus in l. 7. C. qui pet. tut. ADMONE *eam, quæ quondam pupilla tua fuit, cum eam non tantum viri potentem esse, sed etiam nupsisse proponas*, VT SIBI PETAT CVRATOREM. Alias etiam, qui aduersus adolescentes actione, qua experiri vellent, eos admonebant; vt curatores sibi dari postularent, cum quibus secundum iuris formam consisterent: & si in petendis his cessarent, poterant vltro eum, cuius de ea re iurisdictio erat, adire, vt in dandis curatoribus officio suo fungeretur. l. 1. & l. 4. C. qui pet. tutor. Inuiti enim adolescentes non, nisi in litem, curatores accipiebant, §. 2. Instit. de curatoribus.

Plane qui sub CVRA ERANT, POST COMPLETVM vigesimum quintum ætatis annum, ætate probata, rerum suarum administrationem recipiebant, l. 1. 2. & 3. D. de minoribus l. 46. D. de administr. tutor. De ætate autem eius, qui se maiorem annis XXV. dicebat, causa cognita, probandum erat, l. 43. D. de minoribus.

XCVI. PRODIGO BONIS INTERDICEBAT *Prætor &* CVRATOREM *dabat. Formula* INTERDICTIONIS BONORVM.

Adibatur etiam Prætor ab agnatis & propinquis eorum, qui neque finem neque modum expensarum faciebant, quos Prodigos & Euersores appellabant: cuiusmodi personis Prætor bonis interdicebat. Valerius Maximus lib. VIII. cap. 6. *C. Licinius cognomine Hoplomachus*, A PRAETORE POSTVLAVIT, VT PATRI SVO BONIS, TAMQVAM EA DISSIPANTI, INTERDICERETVR: *& quidem, quod petierat, impetrauit.* Idem lib. III. c. 5. *Et L. Pompeius* PRAETOR VRBANIS PATERNIS BONIS INTERDIXIT: *neque in tanta ciuitate, qui illud* DECRETVM *reprehenderet, inuentus est.* Cicero in Cat. mai. seu de Senect. c. 7. *Vt quemadmodum nostro more, male* REM GERENTIBVS, PATRIIS BONIS INTERDICI SOLET. Interdicebatur autem in hunc modum: QVANDO TV TVA BONA PATERNA, AVITAQVE NEQVITIA TVA DISPERDIS, LIBEROSQVE TVOS AD EGESTATEM PERDVCIS, OB EAM REM, TIBI EA RE COMMERCIOQVE INTERDICO. Auctor Paulus lib. III. Sentent. Tit. 4. §. 7. Hoc & Horatius indicat lib. II. Serm. Sat. 3. v. 217.

INTERDICTO HVIC OMNE ADIMAT IVS
PRAETOR, *& ad sanos abeat tutela propinquos.*

Atque ita BONIS alicui INTERDICTVM dicebatur l. 6. D. de verb. obligat. l. 18. D. qui testam. fac. poss. l. 1. & l. 10. D. de curator. furios. l. 18. §. 2. & §. 3. D. de castrens. pecul. l. 9. §. 6. D. si cert. pet. l. 3. D. de nouationibus l. 27. D. de minoribus, Vlpianus Tit. XII. fragm. 2. Huiusmodi vero Prodigis curatorem dari solitum, non est ignotum, l. 3. D. de postuland. l. 1. §. 2. D. de contrar. tut. l. 12. §. 2. D. de tutorib. dat. l. 11. D. de reb. eor. l. 1. D. de curatorib. furios. in qua Vlpianus: *Solent*, ait, *hodie Prætores, vel Præsides, si talem hominem inuenerint, qui neque tempus, neque finem, expensarum habet, sed bona sua dilacerando & dissipando profudit*, CVRATOREM EI DARE, *exemplo furiosi.*

XCVII. PRAEDIA MINORVM *quali* CAVSAE COGNITIONE *instituta, qua* DECRETI *Formula alienari* PERMITTERENTVR *a Prætore?*

Eorum autem, qui sub tutela curaue erant, prædia rustica vel suburbana distrahi, alienari, pignoriue opponi, Prætore inconsulto, ac sine eius auctoritate & decreto ex Oratione Seueri in Senatu recitata, non poterant. Igitur si vrgeret æs alienum, aut propter vsurarum onus id dissolui, e re pupilli esset, Tutor A PRAETORE DESIDERABAT, VT PERMITTERET DISTRAHI, obligariue rem minoris, l. 5. §. 11. D. de reb. eor. Nec passim tutoribus sub obtentu æris alieni permittebatur venditio, sed Prætori eius rei arbitrium datum erat. Cuius officio in primis hoc conueniebat excutere, an aliunde posset pecunia ad extenuandum æs alienum expediri. Quærere ergo debebat, AN PECVNIAM PVPILLVS HABERET, VEL IN NVMERATO, VEL IN NOMINIBVS, QVAE CONVENIRI POSSENT, VEL IN FRVCTIBVS VENDITIS, VEL ETIAM IN REDITVVM SPE ATQVE OBVENTIONVM. Item requirebat, NVM ALIAE RES ESSENT PRAETER PRAEDIA, QVAE DISTRAHI POSSENT, ex quorum pretio æri alieno satisfieri posset. Si igitur deprehendisset, non posse aliunde exsolui, quam ex prædiorum distractione, tunc PERMITTEBAT DISTRAHI, si modo vrgeret creditor, aut vsurarum modus parendum æri alieno suaderet. Æstimare etiam debebat, VTRVM VENDERE POTIVS, AN OBLIGARE PERMITTERET, 389
obseruareque, ne plus acciperetur sub obligatione prædiorum fœnoris, quam quod opus esset ad

soluendum æs alienum. Aut si distrahendum arbitraretur, ne propter modicum æs alienum magna possessio distraheretur: sed si alia esset possessio minor, vel minus vtilior pupillo, magis eam iubebat distrahi, quam maiorem & vtiliorem. Hac gratia, Prætor requirere debebat necessarios pupilli, vel parentes, vel libertos aliquos fideles, vel quem alium, qui notitiam rerum pupillarium haberet. Quod si nemo inueniretur, aut suspecti essent, qui inueniebantur, iubebat, EDI RATIONES, itemque SYNOPSIN BONORVM PVPILLARIVM, ADVOCATVMQVE pupillo dabat, qui instruere religionem Prætoriam posset, an adsentire venditioni vel obligationi deberet. Bene ergo Impp. Carus, Carinus & Numerianus in l. 6. C. de præd. minor. Minorum, aiunt, possessionis venditio, per procuratorem, delato ad Prætorem vel Præsidem prouinciæ libello, fieri non potuit: cum ea res confici recte aliter non possit, nisi apud acta, causis probatis, quæ venditionis necessitatem inferant, decretum solenniter interponatur. Et recte, vt Iurisconsultis placet, quæcumque causæ cognitionem desiderabant, per libellum expediri non poterant, l. 71. D. de diuers. reg. iur. quæ sumpta est ex l. 9. §. 1. D. de offic. Proconsul.

Formula autem decreti fuit huiusmodi: VENDERE OBLIGAREVE PERMITTO, vt ostendit l. 7. §. 4. D. de rebus eor. Inde in l. 5. §. 12. D. eod. *Si Prætor aditus* PERMISERIT DISTRAHI *possessionem prouincialem.* In l. 11. D. eod. *Si prædia minoris XXV. annis* DISTRAHI DESIDERENTVR, *causa cognita Præses prouinciæ debet* ID PERMITTERE. Alias legitur, Præsidem DECREVISSE, PRAEDIA MINORVM VENVMDARI, l. 9. D. eod. l. 5. C. de præd. minor.

XCVIII. *Tutores* VT SVSPECTI *quomodo* REMOTI *a Prætore?* ABIRE TVTELA VEL CVRA *dicebantur.*

Tutores porro cuiuscumque generis essent, item curatores, si non ex fide tutelam gererent; Suspecti postulabantur: & si in tutela curaue grassari, fraudulenterque versari eos, comperisset Prætor, SVSPECTOS PRONVNTIABAT, l. 38. D. de minoribus, vel, VT SVSPECTOS REMOVEBAT. Quod verbum in huiusmodi decretis certum & solenne fuisse, existimandi copiam frequens eius vsus præbet. Vt in l. 10. D. de suspect. tut. DECRETO PRAETORIS VT SVSPECTVS REMOTVS. In l. 1. §. 3. D. eodem. *Damus autem ius* REMOVENDI SVSPECTOS TVTORES. Et l. 3. §. 2. D. eod. *Non tantum autem adolescentis curator, sed etiam furiosi vel prodigi,* VT SVSPECTVS REMOVERI *potest.* Et §. 5. ead. l. *Nunc videamus, ex quibus causis* SVSPECTI REMOVEANTVR, l. 7. D. eod. REMOVERI HVNC QVASI SVSPECTVM *oportet.* Et §. vlt. ead. l. *Si copiam sui non fecerit,* VT SVSPECTVS REMOVERI *ob hoc ipsum, quod copiam sui non fecit.* l. 8. eod. tit. *Tutor, quamuis pauper est, fidelis tamen & diligens,* REMOVENDVS NON EST QVASI SVSPECTVS, l. 9. D. eod. *Et quis eorum a* TVTELA REMOVENDVS *videatur.* In l. 3. §. 14. *Hic ergo non* QVASI SVSPECTVS REMOVEBITVR. Sic & in l. 7. §. 2. D. de curat. furios. *Cum dementis curatorem, quia satis non dederat,* ET RES MALE ADMINISTRARET, PROCONSVL REMOVERIT A BONIS. In l. 4. D. de auctorit. tut. *Si eo auctore emam, qui* A TVTELA FVERIT REMOTVS. Impp. Valerianus & Gratianus in l. 4. C. in quibus caus. tutor. *In locum suspecti, qui conuictus &* REMOTVS EST. Iustinianus in §. 6. Institut. de suspect. tut. SVSPECTVS *autem* REMOTVS, *si quidem ob dolum,* &c. Et ita REMOTVM accipio, in l. 14. §. 2. D. de solutionibus, l. 3. §. 8. D. de legit. tut. Decreto autem debuisse causam remouendi significari, vt appareret de existimatione, ait l. 4. de suspect. tut.

Sic etiam TVTELA VEL CVRA ABIRE tutores vel curatores dicebantur, l. 3. §. vlt. & d. l. 4. D. de suspect. tut. l. 3. §. 8. D. de legitim. tut.

XCIX. ADMINISTRATIO INTERDICEBATVR *suspectis tutoribus postulatis.*

Interdum vero aliter decreuisse Prætores, docet Vlpianus in d. l. 4. §. 1. his verbis: *Si prætor sententia sua, non* REMOVERIT TVTELA, SED GERERE PROHIBVERIT. Ei autem, qui suspectus postulatus erat, quoad cognitio finiretur, INTERDICEBATVR ADMINISTRATIO, §. 7. Instit. de suspect. tutoribus, l. 14. §. 1. D. de solutionibus, Imp. Gordianus in l. 7. C. de suspect. tutoribus. *Eum, quem vt suspectum tutorem, vel curatorem accusas, pendente causa cognitionis,* ABSTINERE AB ADMINISTRATIONE RERVM TVARVM, DONEC CAVSA FINIATVR, *Præses prouinciæ* IVBEBIT. Suspecti autem Tutoris accusatio, pro Tribunali tantum examinari poterat, & nullus alius de huiusmodi quæstione, quam Præses prouinciæ pronuntiare poterat, l. 1. §. 11. D. ad SC. Turpilian.

C. DE ALIMENTIS RELICTIS AVCTORE PRAETORE TRANSIGENDVM *erat.*

De alimentis, quæ testamento vel codicillis relicta essent, vel mortis causa donata, transigi inconsulto Prætore non poterat, l. 8. D. de transactionibus. 396 Idque oratione D. Marci constitutum fuerat, quæ ad hoc, vt rata esset transactio, voluerat apud Prætorem quæri in primis de causa transactionis, dein de modo, tertio, de persona transigentium. Quæ Prætoris fidei ac religioni vsque adeo commissa erant, vt ex hac causa iurisdictionem mandare non posset. Sed & si quid dolo malo liberti factum esse diceretur, siue is testamento facto, siue intestato

testato decessisset, quo minus, quam pars debita bonorum ad eorum quem perueniret, qui contra tabulas bonorum possessionem accipere poterant, cognoscebat Prætor, & operam dabat, ne ea res ei fraudi esset, l. 1. D. si quid in fraud. patr.

CI. *De quibusnam speciebus* PRAETOR ADIRI *potuerit* DIEBVS FERIATIS?

Multas porro species, de quibus Prætor, etiam feriatis diebus adiri poterat, enumerat Vlpianus in l. 2. D. de feriis, his verbis: *Eadem oratione Diuus Marcus in Senatu recitata effecit, de illis speciebus Prætorem adiri etiam diebus feriatis. Vtputa, vt Tutores, aut Curatores dentur: vt officii admoneantur cessantes, Excusationes allegentur, Alimenta constituantur, Ætates probentur, Ventris nomine in possessionem mittantur, vel Rei seruandæ causa, vel legatorum, fideive commissorum, vel damni infecti. Item de Testamentis exhibendis: Vt Curator detur bonorum eius, cui an heres exstaturus sit, incertum est: aut de alendis liberis, parentibus, patronis: aut de adeunda suspecta hereditate, aut vt aspectu atrox iniuria æstimaretur, vel fideicommissaria libertas præstanda.*

CII. LIBERI, *in potestate constituti*, PRAETORIA COGNITIONE PETEBANTVR. DE FIDEICOMMISSIS PRAETORIA IVRISDICTIO.

PRAETORIA etiam COGNITIONE liberi, qui in potestate erant, PETEBANTVR, l. 1. §. 2. D. de rei vindic. Alia cognitionum genera recensentur in l. 1. D. de var. extraord. cognit.

De fideicommissis vero Prætores ius dixisse, Vlpianus docet, tit. de fideicommiss. *Fideicommissa*, inquiens, *non* PER FORMVLAM PETVNTVR, *vt legata: sed cognitio est Romæ quidem Consulum, aut* PRAETORIS, QVI FIDEICOMMISSARIVS *vocatur: in prouinciis vero Præsidum prouinciarum.* Huius Prætoris mentio habetur in l. 4. in fin. D. quibus ad libert. proclam. l. 92. D. de condit. & dem. l. 78. §. 6. D. de legat. 3. Hinc in l. 2. C. qui potior. in pign. *decreto* PRAETORIS, QVI DE FIDEICOMMISSO IVS DIXIT. Et in l. 2. C. de vsur. IVDEX, QVI DE FIDEICOMMISSO IVS DICIT.

CIII. MVTANDI PROCVRATORIS *post litem contestatam* COGNITIO PRAETORIA, *aliaque iurisdictioni Prætoriæ commissa.*

Post litem plane contestatam, si reus, qui Procuratorem dederat, mutare eum, vel in se litem a Procuratore viuo, aut in ciuitate manente transferre vellet, causa prius cognita hoc ei a Prætore permittebatur. In causæ cognitione multa versabantur, quæ enumerantur in l. 17. & decem sequentibus, D. de procuratoribus. Vlpianus in l. 25. D. eod. tit. *Sed si aduersarius, vel ipse procurator* DICAT, DOMINVM MENTIRI, *apud Prætorem hæc finiri oportet.* Et in l. 27. eod. tit. *Hæc autem* COGNITIO, PROCVRATORIS MVTANDI, PRAETORIS EST. Procurator etiam semel datus, pro quo sciente & consentiente, aut non contradicente, dominus iudicatum solui satisdederat, iudicium accipere a Prætore cogebatur: & si recusaret, de eo, causa cognita, Prætor statuebat, l. 33. §. vlt. l. 35. cum seq. D. de procuratoribus. Post operis quoque noui nuntiationem, litigatores Prætoriæ se iurisdictioni commisisse, ait l. 1. §. 9. D. de oper. nou. nunt. Iurisdictioni etiam Prætoriæ commissa fuisse tota cautionis damni infecti controuersia dicitur l. 13. §. 3. D. de damn. inf. Denique, vbi causæ cognitio erat necessaria, ibi Prætor desiderabatur, vt ait l. 105. D. de diuers. regul. iur.

CIV. HERES INSTITVTVS, HEREDITATEM ADIRE ET RESTITVERE, COGEBATVR *per Prætorem. Decreta Prætoria:* SERVVM LIBERTATEM MERERI; *item:* SERVO LIBERTATEM DEBERI: *&, quæ Prætor* IN NOXALI IVDICIO *decreuerit iusseritue.*

Heres etiam institutus, qui hereditatem restituere rogatus erat, si eam adire recusaret, quod suspectam diceret, adire & restituere per Prætorem cogebatur, l. 13. §. 4. & §. vlt. l. 16. & l. 59. D. ad Trebellian. Et vt ea, quæ in libris nostris occurrunt, decreta exsequamur, Vlpianus in l. 90. D. de heredibus instit. Prætorem de seruis, qui necem domini detexerant, ita decreuisse memorat, EOS LIBERTATEM MERERI. In Rubriano SC. quod refertur in l. 26. §. 7. D. de fideicomm. libert. scriptum erat: *Si, causa cognita, Prætor pronuntiasset,* LIBERTATEM HIS DEBERI. Sic & in l. 5. eod. tit. 391
In fideicommissariis libertatibus, si absente herede Prætor pronuntiasset, LIBERTATEM DEBERI, l. 19. D. eod. *Vt libertas sibi præstaretur, quasi ex iusta causa heres abesset, & Præses prouinciæ pronuntiauerit,* LIBERTATEM DEBERI. Et l. 47. §. 2. D. eod. *Prætoris officio continetur, vt* PRONVNTIET, LIBERTATEM EX CAVSA FIDEICOMMISSI DEBERI. Hoc est, quod in l. 20. eod. scribitur, *Prætor,* CAVSA COGNITA, *secundum Senatusconsulta, ad eas causas pertinentia,* PRONVNTIARE *debebit*, l. 53. D. de manumiss. testam. *Pronuntiatum est,* LIBERVM EVM ESSE. Sic & in l. 12. D. de SC. Silan. *Si seruus a testatore occiso legatus sit, & Prætor pro præmio* STATVERIT, LIBERVM EVM ESSE. Et l. 22 §. 2. D. de fideicomm. libert. *Prætor pronuntiare debet,* EX TESTAMENTO L. TITII FIDEICOM-

COMMISSAM LIBERTATEM COMPETERE. Et l. 28. §. 4. D. eod. *Prætor cognoscat, & si in ea causa esse videbitur, vt si præsens esset, manumittere cogi deberet, id ita* ESSE, PRONVNTIET. Et §. vlt. ead. l. *Si constiterit, libertatem deberi,* PRONVNTIARI *potest,* IVSTA DE CAVSA EAM ABESSE. Iam si absens esset seruus, pro quo noxalis actio alicui competebat, si quidem dominus non negaret, IN SVA POTESTATE ESSE, aut exhibere eum debebat, aut absentem defendere, vel vt Vindius putabat, compellebatur, vel, IVDICIO EVM SISTI promittere, vel IVDICIVM ACCIPERE. Aut si nollet defendere, cauebat, CVM PRIMVM POSSET, SE EXHIBITVRVM. Permittebat autem Prætor actori arbitrium, vtrum iureiurando id decidere, an iudicium dictare sine noxæ deditione vellet. Sed si seruus præsens esset, dominus abesset, nec quisquam seruum defenderet, DVCEBATVR iussu Prætoris, l. 21. §. 2. l. 22. §. 3. & §. seq. D. de noxalibus act. l. 2. §. 1. D. si ex nox. caus. agat. Iussisse plane Prætorem, DVCI SERVVM, qui non defenderetur, ostendit, l. 28. D. de noxalibus act. his verbis: *Si, cum ab eo id non defenderetur,* IVSSV PRAETORIS EVM DVXERIM. Et l. 31. D. eod. *Si, seruus* INDEFENSVS DVCTVS SIT. Et l. 32. D. eod. *Is, qui in aliena potestate est, si noxam commisisse dicatur, si non defendatur,* DVCITVR, *& si præsens est dominus,* TRADERE *eum, &* DE DOLO MALO PROMITTERE *debet.* Et l. 39. §. 3. D. eod. *Si post iudicium acceptum cum domino seruus apparuerit, &, quia non* DEFENDEBATVR, DVCTVS SIT. In l. 36. D. de procuratoribus. *Sed & si seruum ex causa noxali patiatur* DVCI. Et l. 6. D. de Publiciana, *Si seruum ex causa noxali, quia* NON DEFENDEBATVR, IVSSV PRAETORIS DVXERO. Liberum certe erat cuique, noxale iudicium euitare, seruum indefensum relinquendo, l. 29. D. de noxal. action.

CV. DECRETORVM, IVSSIONVM, INTERLOCVTIONVM & SENTENTIAE ABSOLVTORIAE PRAETORIS *Formulæ.*

Addam & promiscue, quæ Prætorem decreuisse iussisseue legimus. In l. 7. §. 2. D. de minoribus: *Quid tamen, si Prætor decernat,* SOLVENDAM PECVNIAM MINORI SINE CVRATORIBVS. In l. 40. pr. eod. tit. MINOR ANNIS VIGINTIQVINQVE, CVI FIDEICOMMISSVM SOLVI, *pronuntiatum erat.* In l. 81. D. de verb. signif. *Cum Prætor dicat,* VT OPVS FACTVM RESTITVATVR. In l. 81. §. 1. D. de solutionibus. *Si Prætor aditus iussisset,* ME PARTI HEREDVM EAM LANCEM TRADERE. In l. 9. §. 3. D. quod met. caus. *& Prætorem, me adsidente, interlocutum esse,* VT SIVE ACTIONE VELLET ADVERSVS CAMPANOS EXPERIRI, ESSE PROPOSITAM: SIVE EXCEPTIONE ADVERSVS PETENTES, NON DEESSE EXCEPTIONEM. In l. 1. §. 1. D. de appellationibus. *Si quis forte interlocutus fuit,* PRINCIPEM SE CONSVLTATVRVM. Refertur & Præsidis interlocutio in l. 4. C. commination. Epist. Formula etiam sententiæ absolutoriæ Prætoris exstat in l. 30. D. de pact. dotalibus. *Itaque* PLACVIT, EVM AB EA PETITIONE ABSOLVI, NVLLA EX HAC SENTENTIA FACTA DEROGATIONE FIDEICOMMISSI PETITIONI, &c.

Aditi etiam de alendis liberis Iudices, ALI OPORTERE *iubebant, decernebant,* l. 5. §. 7. sequ. D. de agnoscend. & alend. lib. l. 10. D. de his, qui sunt sui vel al. iur.

CVI. AD PRAETOREM *vocati* VENIRE *debebant.* IVS REVOCANDI DOMVM *quibus datum?* DILATIONES *iustis ex causis concessæ.*

Ex quacumque porro causa ad Prætorem, vel alios, qui iurisdictioni præerant, in ius vocatus, venire debebat, vt hoc ipsum sciretur, an iurisdictio eius esset, l. 2. D. si quis in ius vocat. non ier. Et vt idem Vlpianus scribit in l. 5. D. de iudic. Qui ex aliena iurisdictione ad Prætorem vocabantur, venire debebant. Prætoris enim erat æstimare, an sua esset iurisdictio. Proinde legati, ceterique, qui REVOCANDI DOMVM IVS habebant, in ea causa erant, vt in ius venirent, priuilegia sua allegaturi. Hoc autem IVS REVOCANDI DOMVM, vel REVOCANDI FORVM, quibus daretur, præceptores nostri tradunt in l. 2. §. 3. cum §. seq. & l. 7. D. de iudic. l. 28. §. 4. D. ex quib. caus. maior. quod iuris Siculos habuisse Cicero III. in Verr. c. 15. auctor est. Sed si dubitaretur, vtrum in ea quis causa esset, vt domum reuocare posset, necne, ipse Prætor debebat, causa cognita, statuere. Quod 392
si constituisset, in ea eum esse causa, vt domum reuocaret, debebat cauere in iudicio sisti, statuente Prætore, in quem diem promitteret, l. 2. §. 6. D. de iudic. Interdum autem ex iustis causis, & ex certis personis sustinebantur cognitiones: veluti, si instrumenta litis apud eos esse dicerentur, qui Reipubl. causa abessent, l. 36. D. de iudic. Instrumentorum autem gratia dilationes datas, demonstrat l. 7. D. de feriis. l. vlt. §. 1. D. de appellationibus, l. 99. §. vlt. D. de verborum significatione, l. 1. C. de dilat.

CVII. EDICTI PEREMPTORII *ordo & Formula.*

Ad Edictum vero Peremptorium hoc ordine veniebatur: vt primo quis peteret post absentiam aduersarii Edictum primum, mox alterum per interuallum non minus decem dierum, & tertium: quibus propositis, tunc Peremptorium impetraret, quod inde hoc nomen sumpsit, quod perimeret disceptationem, hoc est, vltra

non

non pateretur, aduersarium tergiuersari. In Peremptorio autem comminabatur is, qui Edictum dederat, ETIAM ABSENTE DIVERSA PARTE COGNITVRVM SE ET PRONVNTIATVRVM. Nonnunquam etiam post vnum & alterum Edictum, hoc Peremptorium dabatur, nonnumquam statim quod appellabatur, VNVM PRO OMNIBVS. Vbi vero Edicti peremptorii dies venerat, tunc absens citari debebat, & siue respondisset, siue non respondisset, agebatur causa, & pronuntiabatur. Quod si is, qui Edictum peremptorium impetrarat, abfuisset die cognitionis: is vero, aduersus quem impetratum fuisset, adfuisset, tum circumducebatur Edictum peremptorium, neque causa cognoscebatur, nec secundum præsentem pronuntiabatur: atque ita instantia Edicti, salua manente actione, peribat, l. 68. cum quinque sequentibus, D. de iudiciis. x) Edictis autem admonitos, vt venirent, ostendit l. 23. de decurionibus in C. Theod. l. 75. D. de iudic. *Si Prætor iusserit, eum, a quo debitum petebatur,* ADESSE, *& ordine Edictorum peracto, pronuntiauerit,* ABSENTEM DEBERE.

CVIII. *Prætor* CAVSA COGNITA *quasdam* ACTIONES DABAT.

Sciendum est autem de officio Prætoris tradantibus, quasdam Actiones eum non, nisi causa cognita, dedisse, veluti de dolo l. 9. §. vlt. D. de dolo. Vt ex & ipsis Edicti verbis apparet, quæ habentur l. 1. D. eod. tit. quorum causa Vlpianus in d. l. 9. §. vlt. D. eodem: *Merito*, ait, *causæ cognitionem Prætor inseruit. Neque enim passim hæc actio indulgenda est*, &c. In causæ autem cognitione quid versaretur, explicat idem in l. 11. & l. 13. §. vlt. D. eod. Prætor etiam, causa cognita, iudicium iniuriarum daturum se, pollicebatur in l. 15. §. 2. & §. 43. D. de iniur. Vlpianus in l. 28. §. 4. D. de iudic. *Si dies actionis exitura erit,* CAVSA COGNITA ADVERSVS EVM IVDICIVM PRAETOR DARE *debet.* In actionibus etiam popularibus dandis Prætor, pluribus postulantibus, causæ cognitionem in eligendo idoneiore adhibebat. y) Nam vt Paulus ait in l. 2. D. de popularib. actionib. Si plures simul agant populari actione, Prætor eligat idoneiorem. Sic & in actione de sepulchro violato, quam popularem fuisse constat, si plures agere vellent, Prætor Edicto profitebatur, se ei agendi potestatem facturum, cuius causa iustissima esse videretur, l. 3. & l. 6. D. de sepulch. viol. Sic & in actione, quæ de eo competebat, quod liber periisse dicetur, quæ itidem popularis erat, ex pluribus desiderantibus hanc actionem, ei potissimum dabat Prætor, cuius intererat, vel qui adfinitate, cognationeue defunctum contingebat, l. 5. §. 5. D. de his qui effuder. vel deiecer. Mulieribus sane & pupillis eiusmodi actiones Prætor non dabat, nisi ad eos res pertineret: integræque denum personæ, id est, qui per Edictum postulare licebat, huiusmodi actiones permittebat, l. 4. l. 6. D. de popularibus actionib. Prætorem plane, qui iudicia dabat, numquam petitori præstituisse, qua illum actione vti vellet, Cicero pro Cæcina c. 3. scribit.

CIX. *Prætoris erat, sicut* ACTIONES DARE, *ita &* DENEGARE.

Actiones autem vt Prætor DABAT, ita & DENEGABAT, si vel ex turpi & inhonesta causa postularentur, vel desiderio iuris ratio refragaretur, l. 1. §. 4. & §. 5. l. 7. §. vlt. D. de dolo, l. 30. D. de solutionibus l. 24. D. de iudiciis, l. 50. D. de bon. libert. l. 8. §. vlt. D. de procuratoribus l. 7. D. de oper. nou. nunt. Vnde Pomponius in l. 27. D. de verborum obligat. scribit: officio Prætoris contineri ex turpibus stipulationibus ACTIONEM DENEGARE. Vlpianus in l. 15. §. 44. D. de iniur. *Habebit igitur Prætor rationem tam iniuriæ, quæ admissa dicitur,* quam personæ serui, in quem admissa dicitur: *Et sic aut* PERMITTET, *aut* DENEGABIT ACTIONEM. Sic & *persecutio denegari* dicitur, l. 27. D. de noxalib. action. Sed & exceptio denegabatur, l. 23. D. eod. Suetonius etiam in Claudio cap. 25. *Aduocatisque eorum,* ait, *negauit, sese aduersus libertos ipsorum ius dicturum.*

CX. *Magistratuum Pop. Rom.* IN IVDICIBVS DANDIS *officium & potestas.* 393

Denique officium Prætoris, & eorum, qui iurisdictioni præerant, in dandis Iudicibus versabatur: atque adeo Iurisdictionem Vlpianus definit Iudicis dandi licentiam, l. 3. D. de iurisdict. omn. iudic. Nam in his, quæ non cognitionis, sed ordinarii iuris erant, vt Suetonius in Claudio cap. 15. loquitur, Magistratus populi Rom. non cognoscebant ipsi, sed Iudices dabant. Iudicum certe datorum a Consulibus, item a Præfectis Vrbi & Prætorio, fit mentio in l. 1. §. 3. D. de appellationibus l. 1. quis & a quo appell. Magistratus certe populi Rom. ius dandi iudicis habuisse, ostendunt Vlpianus in l. 15. D. de re iudic. & Modestinus in l. vlt. D. qui & a quo appell. Atque adeo Paulus in l. 12. D. de iudic. generaliter tradit, vrbanis Magistratibus more concessum fuisse propter vim imperii, vt iudices dare possent. Proconsulibus vero idem iuris lege concessum

x) *L. 72. eod.* impugnatur a *Noodtio Comm. Dig.* h. t. quasi vitiata a librariis: ideoque emendatus, sed egregie eam defendit *Iensius* in *Strictur. ad Pand. h. l.*

y) Idem etiam in publicis causis fieri solebat, vt pluribus accusationem sibi dari postulantibus, ante disceptaretur, quis accusator potissimum esse deberet: quod iudicium adpellabatur *Diuinatio Gell.* N. A. II. 4. *L. vlt. D. de colluſ. L. 16. D. de accuſ. & inſcr.* Exemplum est in Ciceronis *Diuinatione in Cæcilium.*

cessum fuisse: eos quoque, quibus iurisdictio mandabatur, vt Legatos Proconsulum, iudices dare potuisse. Denique Vlpianus in l. 3. D. de iurisdict. omn. iud. Iurisdictionem definit iudicis dandi licentiam. Procuratorem vero Cæsaris, qui partibus Præsidis non fungebatur, in lite priuatorum ius dandi Iudicis non habuisse, ait l. 23. §. 1. de appellationibus. Iudices etiam ab ipsis quandoque Principibus datos, testatur l. 18. in fin. D. de minoribus.

CXI. ARBITRI *quibus causis dati?* IVDEX SVBDITVS, *quis? & de iudicibus datis obseruationes variæ.*

Dabantur vero Iudices, vel Arbitri d. l. 15. Quorum verborum differentiam Cicero Orat. pro Rosc. Comœdo c. 4. explicat. Et hi quidem, qui Familiæ erciscundæ, Communi diuidundo, Finium regundorum, Aquæ pluuiæ arcendæ, Pro socio, Tutelæ, Rei vxoriæ, & aliis bonæ fidei iudiciis addicebantur, ARBITRI appellabantur. Quin etiam vbi idonee caueri oportebat, si de fideiussorum viribus dubitaretur, ad eos probandos Prætor Arbitros dabat. Sed & si rationes reddendæ essent, vel quarta legis Falcidiæ beneficio detrahenda rationibus excutiendis, dispungendisque. Item ad bonorum quantitatem, æstimationemque ineundam, Arbitri dabantur. Quorum omnium testimonia nostris de verbor. quæ ad ius pertin. significat. libris sunt consignata. Nonnumquam & Viator nominatim, vice Arbitri, a Magistratibus populi Rom. dabatur: quod raro, non nisi re vrgente, fieri solitum, notat l. vlt. D. de iudiciis. Obseruandum autem, Callistratus bene monebat in l. 47. D. eod. tit. ne is Iudex daretur, quem altera pars nominatim peteret. Quod si Iudex datus diem obiisset, alius in eius locum ab iisdem Magistratibus sufficiebatur, l. 32. D. eod. qui SVBDITVS dicebatur. Festus Pompeius SVBDITVS *dicitur Iudex, qui loco mortui datur iis, qui eum habuerant iudicem in aliqua re vel lite.* Paulus in l. 60. D. de iudic. *Mortuo Iudice, quod eum iudicare oportuerat, idem eum, qui* SVBDITVS *est, si qui oportet.* Similiterque ex his iudicibus, qui in eamdem rem dati erant, si nonnulli, causa audita, excusati essent, in eorum locum alii sumebantur. Nec tamen hæc Iudicum vel singulorum, vel omnium mutatio, aliud iudicium, aliamue rem faciebat, l. 76. D. eod. tit. Licet autem in Iudicis nomine, prænomineue erratum esset, si tamen ex conuentione litigatorum is Iudex addictus esset, non eo minus is, de quo litigatores senserant, Iudex erat, l. 80. D. eod. tit. Ex consensu enim litigantium absque compromisso Iudices plerumque dabantur, vt supra docuimus: id quod confirmat l. 23. D. de appellationibus, in qua, ex consensu litigantium, citra compromissum, a Præside prouinciæ Iudicem datum, Vlpianus narrat. Sic etiam minorem XXV. annis ex consensu Iudicem datum, ponit Vlpianus in l. 57. D. de re iud. Iudices autem a Præside datos, etiam in tempus successorum eius durasse, & pronuntiare coactos, easque sententias seruatas, docet Paulus in l. 49. §. vlt. D. de iudiciis.

CXII. *Verba, quæ* FASTIS DIEBVS *Prætori fari licebat, solennia:* DO, DICO, ADDICO. *Prætor diebus fastis* SVI COPIAM FACERE *dicebatur.* DIES SESSIONVM, *qui?*

Postremo, vt me a Prætore expediam, eum certa habuisse verba, quæ Fastis diebus fari liceret, Varro lib. V. de Lingua Latina c. 4. ita scribit, DIES FASTI, *per quos Prætoribus omnia verba sine piaculo licet fari.* COMITIALES *dicti, quod tum esset populus constitutus ad suffragium ferendum, nisi si quæ feriæ conceptæ essent, propter quas non liceret, vt Compitalia & Latinæ. Contrarii horum vocantur* DIES NEFASTI, *per quos dies nefas fari Prætorem,* DO, DICO, ADDICO. *Itaque non potest agi. Necesse est aliquo eorum vti verbo, cum lege quid peragitur.* Macrobius lib. I. Saturnal. cap. 16. FASTI *sunt, quibus licet fari Prætori tria verba solennia,* DO, DICO, ADDICO. Eaque sunt tria verba, quorum Ouidius lib. I. Fast. Nefastis diebus silentium indictum ait v. 47.

Ille nefastus erit, per quem TRIA VERBA *silentur.*

FASTVS *erit, per quem lege licebit agi.*

Fastis plane diebus SVI COPIAM PRAETOR FACERE dicebatur. l. 1. in fin. D. de diuers. temporibus. l. 5. D. de feriis. l. 26. §. 4. D. ex quibus caus. maior. Prætor autem sui copiam interdum de plano faciebat: Interdum pro Tribunali. 394
Et in Vtilium quidem dierum computatione, si ea res esset, quæ causæ cognitionem pro Tribunali desideraret; hi soli dies numerabantur, quibus Prætor pro Tribunali sedens ius dixerat: cuiusmodi dies SESSIONVM Vlpianus vocat. z) Quin

z) Vide *Cuiac. Obs. II*, 18. hoc demonstrantem. Alios autem dies fuisse dies *postulationum*, alios *cognitionum* dicit *Sigon. de Iudic. I*, 9. a qua ratione non abhorret *Theoph.* §. 4. *Inst. qui & quib. ex caus. manum.* probatque *Noodt.* de *iurisdict. & imper.* c. X. sed vereor, vt accurate rem intuentibus adprobare possit. Nisi quis ad Theophili sententiam probandam vti velit loco *Sueton. Galb. c.* 10. quod fecit *Reiz.* V. C. ad *Theoph.* l. c. in qua tamen causa multum contra dici potest. Nam Suetonius non dicit, Galbam postremo die cognitionum consedisse in tribunali, tamquam manumissionibus vacaturum: sed consedisse tantum. Itaque etiam ex eo loco argumentum duci pro Theophilo non potest, qui tradit, vltimo die Conuentus Magistratum in prouincia consilium habuisse de manumissionibus. Neque credibile est, Magistratum demum postremo manumissionibus vacauisse, cum quocumque tempore iis auctoritatem adhibere suam posset, vti satis constat.

Quin etiam in bonorum possessione, quæ pro Tribunali dabatur, illud quærebatur, si sedisset quidem Prætor pro Tribunali, sed postulationibus locum non dedisset, l. 2. §. 1. cum seq. D. quis ordo in bonor. possess. Omnibus vtique diebus nuntiationem noui operis fieri potuisse, ait l. 1. §. 2. D. de oper. nou. nunt.

CXIII. IMPERIALIVM SENTENTIARVM IN COGNITIONIBVS PROLATARVM, & ACTORVM IN CONSISTORIO PRINCIPVM *exempla & Formulæ. Verba in iisdem solennia:* PRONVNTIAVIT; IVSSIT; PLACVIT; DIXIT.

Hic etiam Imperialium sententiarum, in cognitionibus prolatarum, seu Decretorum exempla commode adscribentur. Paulus in l. 68. §. 1. D. de fideiussoribus: LECTA SVBSCRIPTIONE FIDEIVSSIONIS, *quoniam in sola centum annua se obligauerunt, non in omnem fideiussionem:* DECREVIT, FIDEIVSSORES IN VSVRAS NON TENERI: SED QVICQVID EX BONIS FVISSET REDACTVM, PRIVS IN VSVRAS CEDERE, RELIQVVM IN SORTEM: ET ITA IN ID, QVOD DEFVISSET, FIDEIVSSORES CONVENIENDOS. Idem in l. 97. D. de adquirend. hered. PAPINIANVS PVTABAT, *Repudiasse eum ex priore hereditatem, ex posteriore autem non posse adire.* DICEBAM *non repudiare eum, qui putaret, posterius valere.* PRONVNTIAVIT, CLODIANVM INTESTATVM DECESSISSE. Idem in l. 16. §. vlt. D. de vsur. *Cum vsuræ pretii fundi, ab eo, qui a fisco emerat, peterentur, & emptor negaret, traditam sibi possessionem,* IMPERATOR DECREVIT, INIQVVM ESSE, VSVRAS AB EO EXIGI, QVI FRVCTVS NON PERCEPISSET. In l. vlt. D. de heredib. instit. *Pactumeia Magna* SVPPLICAVIT IMPERATORES NOSTROS: ET COGNITIONE SVSCEPTA, *licet modus institutioni contineretur, quia falsus non solet obesse, tamen ex voluntate testantis,* PVTAVIT IMPERATOR, EI SVBVENIENDVM. *Igitur* PRONVNTIAVIT, HEREDITATEM AD MAGNAM PERTINERE: SED LEGATA EX POSTERIORE TESTAMENTO EAM PRAESTARE DEBERE, PERINDE ATQVE SI IN POSTERIORIBVS TABVLIS IPSA FVISSET HERES SCRIPTA. In l. 47. D. de iur. fisc. CVM CONVENIRENTVR *propter Moschidis reliqua,* ET DICEBANT, *heredes Moschidis idoneos esse, & multos alios ex iisdem bonis emisse:* AEQVVM PVTAVIT IMPERATOR, PRIVS HEREDES CONVENIRE DEBERE; IN RELIQVVM POSSESSOREM OMNEM: *& ita* PRONVNTIAVIT. Et §. 1. ead. l. CONVENIEBATVR *a Procuratoribus Cæsaris in eam quantitatem, quam ipse perceperat. Hoc iniquum & inutile fisco videbatur, vt tamen suo periculo ipse eos, quibus locauerat, conueniret: Ideoque* PRONVNTIAVIT, IN EAM SOLAM QVANTITATEM EVM CONVENIRE DEBERE, QVA IPSE CONDVCTOR EXSTITERAT. In l. 48. D. eod. tit. *Pompeius condemnatus* DESIDERABAT, ONVS ESSE ID HEREDITATIS OPORTERE, &c. *Sed in vniuerso* PRONVNTIAVIT: NEC TESTAMENTVM PRIVS EXSTARE, NEC, SI DEDISSET IN PRIMO TESTAMENTO, EX POSTERIORE PETI POTVISSE, NISI PETITVM ESSET. PLACVIT, *quia non probabat, sibi datas præceptiones,* EX SOLA SVA CAVTIONE SOLVM FIDEICOMMISSVM PRAESTARE DEBERE. Et §. 1. ead. l. *Cum heres scripta condemnata esset a fisco, & omnia bona mulieris occuparentur,* DICEBAT FELIX, SE ANTE POENAM ESSE. *Hoc enim constitutum est: Sed si nondum dies fideicommissi venisset, quia posset prius ipse mori, vel etiam mater alias res adquirere,* REPVLSVS EST INTERIM A PETITIONE. In l. vlt. eod. tit. *De fructibus medio tempore perceptis* QVAEREBATVR. *Patroinus* FISCI ESSE VOLEBAT, &c. *Sed cum vtraque addictio intra tempus vindemiarum facta fuisset, recessum est ab hoc tractatu. Itaque* PLACEBAT, *fructus emptoris esse.* PAPINIANVS ET MESSIVS NOVAM SENTENTIAM INDVXERVNT, *quia sub colono erant prædia,* &c. PRONVNTIAVIT *tamen* SECVNDVM ILLORVM OPINIONEM, QVOD QVIDEM DOMINO COLERENTVR, VNIVERSOS FRVCTVS HABERE: SI VERO SVB COLONO, PENSIONEM ACCIPERE. *Tryphonino suggerente,* QVID PVTARET DE ARIDIS FRVCTIBVS, QVI ANTE PRAECEPTI IN PRAEDIIS FVISSENT: *Respondit,* SI NONDVM DIES PENSIONIS VENISSET, CVM ADDICTA SVNT, EOS QVOQVE EMPTOREM ACCEPTVRVM. In l. 240. D. de verbor. significat. CVM QVAEREBATVR, *an verbum,* &c. ET MVLTI PVTABANT *hoc sensisse:* ET QVIBVSDAM ALIIS CONTRA VIDEBATVR. *Secundum hæc motus* IMPERATOR, PRONVNTIAVIT, ID ACTVM EO PACTO, VT NVLLO CASV REMANERET DOS APVD MARITVM. In l. 53. D. de administrat. tut. *Creatus,* CONVENIEBATVR *in solidum duplici ratione.* EX DIVERSO DICTVM EST, &c. PRONVNTIAVIT, SI IN DIEM FINITAE TVTELAE IDONEI PERMANISSENT TVTORES, LICET ET SATIS NON ESSET EXACTVM, TVTORVM ESSE PERICVLVM. SI MINVS, TVTORVM, ET MAGISTRATVVM. In l. 27. D. de legat. 3. PRONVNTIAVIT, VTRAMQVE SVMMAM DEBERI. In l. 38. D. de fideic. libert. *Cum omnia, vt ab intestato* 395
egissent, QVAESIIT IMPERATOR, AN VT EX *causa fideicommissi manumissa fuisset: &* INTERLOCVTVS EST, ETIAM SI NIHIL AB INTESTATO PATER PETISSET, PIOS TAMEN FILIOS DEBVISSE MANVMITTERE EAM, QVAM PATER DILEXISSET. PRONVNTIAVIT *igitur,* RECTE EAM MANVMISSAM: ET IDEO FIDEICOMMISSA ETIAM EI PRAESTANDA.

STANDA. In l. 74. D. ad Trebell. PRONVNTIAVIT IMPERATOR, FIDEICOMMISSVM EX HAC SCRIPTVRA DEBERI. Et §. 1. ead. l. IMPERATOR AVTEM NOSTER *motus & æquitate rei, & verbis testamenti* (SI AD ANNVM VICESIMVM AETATIS) QVAMVIS SCIRE SE DICERET, A DIVO MARCO NON EXCVSATVM A TVTELA EVM, QVI SEPTVAGESIMVM ANNVM AETATIS INGRESSVS FVISSET: *Nobis & legis Æliæ Sentiæ argumenta proferentibus & alia quædam*, CONTRA PETITRICEM PRONVNTIAVIT. Atque vt in superioribus locis, PRONVNTIAVIT, ita alias, IVSSIT Imperator, legimus. Veluti in l. 3. D. de vsur. & l. vlt. D. de compensationibus. Alias etiam, PLACVIT, vt in d. l. 27. §. 1. QVAEREBATVR, *vtrum pro hereditate tantum, &c. Mihi ab omni voluntate recessum videbatur.* PLACVIT, HVMANIVS INTERPRETARI, EA SOLA, QVAE VIVENTE FRATRE ACCEPTVRA ERAT, ADEMPTA VIDERI: NON ETIAM, QVAE POST MORTEM EIVS RELIQVERAT, SI SINE LIBERIS DECEDERET. ET ITA PRONVNTIAVIT. Et §. 2. ead. l. *Alumno autem mortuo, heres eius fideicommissum ab herede Mauri petebat.* PLACVIT IMPERATORI, NON VIDERI EIVS FIDEICOMMISSVM, SED DEMONSTRATVM, VNDE ACCIPERE POSSET. ET IDEO HERES SEVERI HAEC PRAESTARE DEBET. In l. 10. D. de manumissionibus. *Procurator, cum bona debitoris non sufficientis quæreret, etiam Euemeriæ status quæstionem faciebat.* PLACVIT, NON ESSE IVRI FISCALI LOCVM, QVO OMNIA BONA DEBITORVM IVRE PIGNORIS TENERENTVR. Sic & in l. 33. D. de obligat. & actionib. PLACVIT, SI VIVVS CONVENTVS FVERIT, ETIAM POENAE PERSECVTIONEM TRANSMISSAM VIDERI. Nam hæc verba ad rem nostram facere, inscriptio eius capitis satis arguit.

Sane quibusdam principalibus Sententiis, Titulos hoc verbo, DIXIT, præfixos inuenio, veluti in l. 23. §. vlt. D. de liber. caus. *Nam cum apud alium iudicem mater litigabat, apud alium autem filius*, AVGVSTVS DIXIT, ANTE DE MATRE CONSTARE OPORTERE, SIC DEIN DE FILIO COGNOSCI. Et in l. 9. D. de decurionibus. SEVERVS AVGVSTVS DIXIT: ET SI PROBARETVR TITIVS IN SERVITVTE PATRIS SVI NATVS: TAMEN, CVM EX LIBERA MVLIERE SIT PROCREATVS, NON PROHIBETVR DECVRIO FIERI IN CIVITATE. Item in l. 3. C. de quæstionibus IMP. ANTONIN. *A. cum cognitionaliter audisset*, DIXIT: PRIMVM SERVI ALIENI INTERROGABVNTVR, & reliqua. Sic & in l. 1. C. de sentent. pass. *Imp. Antoninus cum salutatus esset a Gentiano & Aduento Opilio Macrino præfectis Prætorio clarissimis viris, item amicis, & principalibus officiorum, & vtriusque ordinis viris, &* PROCESSISSET, *oblatus est ei Julianus Licinianus ab Opilio Vlpiano tunc Legato, in insulam deportatus. Tunc Antoninus Augustus* DIXIT: RESTITVO TE IN INTEGRVM PROVINCIAE TVAE. *Et adiecit:* VT AVTEM SCIAS, QVID SIT IN INTEGRVM RESTITVERE, HONORIBVS, ET ORDINI TVO, ET OMNIBVS CETERIS TE RESTITVO.

Adduntur & quandoque verba hæc: CVM CONSILIO COLLOCVTVS DIXIT: sicuti in l. 6. C. de vsucap. pro empto. IMPERATOR PHILIPPVS CVM CONSILIO COLLOCVTVS DIXIT: *Cum sit probatum, rem pignori fuisse obligatam, & postea a debitore distractam: palam est, non potuisse eam quasi furtiuam vsucapi.* Quod loquendi genus vsurpant Rufinus lib. I. Histor. Eccles. cap. 14. & auctor anonymus, qui passionem Cypriani ex vetustis membranis a Morelio descriptam literis mandauit: quorum testimonia ad ea, quæ Iurisconsultorum facile princeps Cuiacius lib. XVIII. Obseruat. congessit, adiicienda moneo.

Enimuero in principalium Consistoriorum Actis, quorum pars Theodosii & Iustiniani Codicibus inseritur, verbum, DIXIT, frequens est. Etenim l. 12. C. de pœn. inscriptio reliquo textui coniuncta sic habet: IMPP. DIOCLETIAN. ET MAXIMIANVS AA. IN CONSISTORIO DIXERVNT: DECVRIONVM FILII NON DEBENT BESTIIS SVBIICI. *Cumque a populo exclamatum esset, iterum* DIXERVNT, VANAE VOCES POPVLI NON SVNT AVDIENDAE. NEC ENIM VOCIBVS EORVM CREDI OPORTET, QVANDO AVT NOXIVM CRIMINE ABSOLVI, AVT INNOCENTEM CONDEMNARI DESIDERANT. In l. 2. C. de excusationibus muner. INDVCTIS FIRMINO ET APOLLINARIO, ET CETERIS PRINCIPALIBVS ANTIOCHENSIVM ADSTANTIBVS, DIXIT IMPERATOR DIOCLETIANVS: CERTIS DIGNITATIBVS DATA A NOBIS INDVLGENTIA EST MVNERVM CIVILIVM, ET PERSONALIVM, ID EST, HIS, QVI AVT EX PROTECTORIBVS SVNT, AVT EX PRAEPOSITIS. HI ERGO AD MVNERA PERSONALIA, AVT CIVILIA, NON VOCABVNTVR. Eodemque modo, l. 1. tit. de his, quæ administrantib. lib. VIII. C. Theodos. quæ est ἀκέφαλος, & partem actorum habitorum apud Imperatorem Constantinum continet. AGRIPPINA D, τῷ τόπῳ ἐκείνῳ οὐκ ἐπάρχει. CONSTANTINVS A. D. SED IVRE CONTINETVR, NE QVIS IN ADMINISTRATIONE CONSTITVTVS, ALIQVID COMPARARET. VNDE QVIDEM NIHIL INTEREST, AN IN SVO PAGO, AN IN ALIENO COMPARA- 396
VIT, CVM CONSTET, CONTRA IVS EVNDEM COMPARASSE. *Et adiecit* IGNORATIS FISCALE EFFICI TOTVM, QVIDQVID ADMINISTRANTES COMPARAVERINT. AGRIPPINA DIXIT, τοῦ τόπου ἐκείνου πραιπόσιτος οὐκ ἦν. Ἐγὼ ἠγόρασα παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Εὐθεσιώτας. CONSTANTINVS A. D. RECIPIENT A VENDITORE CLODIA ET

AGRIP-

AGRIPPINA COMPETENS PRETIVM. Quo loci notæ istæ A. D. significant, AVGVSTVS DIXIT. Item in l. vlt. qui bon. ced. poss. in C. Theod. & l. 6. eod. tit. in C. Iustin. IMPERATOR THEOD. APVD ACTA DIXIT: IN OMNI CESSIONE BONORVM EX QVALIBET CAVSA FACIENDA, SCRVPVLOSITATE PRIORVM LEGVM EXPLOSA, PROFESSIO SOLA QVAERENDA EST. *Idem* DIXIT: IN OMNI CESSIONE SVFFICIT VOLVNTATIS SOLA PROFESSIO. Et in l. vlt. de offic. iudic. omn. in C. Theod. PARS ACTORVM HABITORVM IN CONSISTORIO GRATIANI AVG. IMPP. GRATIANVS, VALENTINIANVS, ET THEOD. AAA. DET OPERAM IVDEX, VT PRAETORIVM SVVM IPSE COMPONAT. CETERVM COMITI; NEQVE RECTORI PROVINCIAE PLVS ALIQVID PRAESTABITVR, QVAM NOS CONCESSIMVS IN ANNONIS, SEV CELLARIIS, &c. ACTVM IN CONSISTORIO MEROBAVDE II. ET SATVRNINO COSS. In l. 5. de fide test. & instrum. in Cod. Th. PARS ACTORVM HABITORVM APVD IMPERATOREM IVLIANVM AVGVSTVM, MAMERTINO ET NEVITTA CONSS. KAL. APRIL. CONSTANTINOP. IN CONSISTORIO, ADSTANTE IOVIO VIRO CLARISSIMO QVAESTORE, ANATOLIO MAGISTRO OFFICIORVM, FELICE COMITE SACRARVM LARGITIONVM, &c. IMP. IVLIANVS A. DIXIT. *Τηνικαῦτα γραμμάτια μεγάλην ἰσχὺν ἔχει, ὅταν περὶ αὐτῶν τῶν γραμματίων μὴ ἀμφισβήτησις ἐξ ἄλλων ὤφειλε βεβαιοῦσθαι.* In l. 8. eod. tit. PARS ACTORVM HABITORVM IN CONSISTORIO APVD IMPP. GRATIANVM, VALENTINIANVM ET THEODOSIVM, CONSS. SYAGRI ET EVCHERI, DIE III. KAL. IVL. CONSTANTINOP. IN CONSISTORIO IMP. THEOD. A. DIXIT: EPISCOPVS NEC HONORE NEC LEGIBVS AD TESTIMONIVM FLAGITATVR. *Idem* DIXIT: EPISCOPVM AD TESTIMONIVM DICENDVM ADMITTI NON DECET. NAM ET PERSONA DEHONORATVR, ET DIGNITAS SACERDOTIS EXCEPTA CONFVNDITVR.

Refertur in l. 13. D. quod met. caus. & l. 7. D. ad L. Iul. de vi priuat. decretum D. Marci in hæc verba: OPTIMVM EST, VT, SI QVAS PVTES TE HABERE PETITIONES, ACTIONIBVS EXPERIARIS: INTERIM ILLE IN POSSESSIONE DEBET MORARI. TV PETITOR ES. *Et cum Martianus diceret:* VIM NVLLAM FECI, *Cæsar:* DIXIT: TV VIM PVTAS ESSE SOLVM, SI HOMINES VVLNERENTVR? VIS EST TVNC, QVOTIENS QVIS ID, QVOD DEBERI SIBI PVTAT, NON PER IVDICEM REPOSCIT. NON PVTO AVTEM, NEC VERECVNDIAE NEC DIGNITATI TVAE CONVENIRE, QVICQVAM NON IVRE FACERE. QVISQVIS IGITVR PROBATVS MIHI FVERIT, REM VLLAM DEBITORIS NON AB IPSO SIBI TRADITAM SINE VLLO IVDICE TEMERE POSSIDERE, EVMQVE SIBI IVS IN EAM REM DIXISSE, IVS CREDITI NON HABEBIT. Iosephus lib. XIV. Antiquit. Iudaic. c. 17. Iulii Cæsaris decretum huiusmodi refert: *Ἰούλιος Καῖσαρ, Αὐτοκράτωρ τὸ δεύτερον καὶ ἀρχιερεὺς, μετὰ συμβουλίου γνώμης ἐπέκρινα. Ἐπεὶ Ὑρκανὸς Ἀλεξάνδρου Ἰουδαῖος, καὶ νῦν καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν χρόνοις ἔντε εἰρήνῃ καὶ πολέμῳ πίστιν τε καὶ σπουδὴν περὶ τὰ ἡμέτερα πράγματα ἐνεδείξατο, ὡς αὐτῷ πολλοὶ μεμαρτυρήκασιν Αὐτοκράτορες, καὶ ἐν τῷ ἐγγίστῳ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ πολέμῳ μετὰ χιλίων πεντακοσίων στρατιωτῶν ἧκε σύμμαχος, καὶ πρὸς Μιθριδάτην ἀποσταλεὶς ὑπ᾽ ἐμοῦ, πάντας ἀνδρείᾳ τοὺς ἐν τάξει ὑπερέβαλε· Διὰ ταύτας τὰς αἰτίας Ὑρκανὸν Ἀλεξάνδρου καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ ἐθνάρχας Ἰουδαίων εἶναι βούλομαι ἀρχιερωσύνην τε Ἰουδαίων, διὰ παντὸς ἔχειν κατὰ πάτρια ἔθνη, εἶναί τε αὐτὸν καὶ τοὺς παῖδας αὐτοῦ συμμάχους ἡμῖν, ἔτι τε καὶ ἐν τοῖς κατ᾽ ἄνδρα φίλοις ἀριθμεῖσθαι· Ὅσα τε κατὰ τοὺς ἰδίους αὐτῶν νόμους ἐστὶν ἀρχιερατικὸν ἢ φιλάνθρωπον, ταῦτα κελεύω κατέχειν αὐτὸν καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ· ἂν δὲ μεταξὺ γένηταί τις ζήτησις περὶ τῆς Ἰουδαίων ἀγωγῆς, ἀρέσκει μοι κρίσιν γενέσθαι παρ᾽ αὐτοῦ. παραχειμασίαν δὲ ἢ χρήματα πράσσεσθαι οὐ δοκιμάζω.*

Quæstionem etiam in cognitione principis agitatam, memorat Marcellus in l. 3. D. de his, quæ in test. delent. & sententiam ab Imperatore Antonino dictam apponit in hunc modum: SENTENTIA IMPERATORIS ANTONINI AVGVSTI, PVDENTE ET POLLIONE CONSVLIBVS. CVM VALERIVS NEPOS MVTATA VOLVNTATE ET INCIDERIT TESTAMENTVM SVVM, ET HEREDVM NOMINA INDVXERIT, HEREDITAS EIVS, SECVNDVM DIVI PATRIS MEI CONSTITVTIONEM, AD EOS, QVI SCRIPTI FVERINT, PERTINERE, NON VIDETVR. *Et Aduocatis fisci* DIXIT: VOS HABETIS IVDICES VESTROS. *Viuius Zeno* DIXIT, ROGO, DOMINE IMPERATOR, AVDIAS ME PATIENTER. DE LEGATIS, QVID STATVES? *Antoninus Cæsar dixit,* VIDETVR TIBI, VOLVISSE TESTAMENTVM VALERE, QVI NOMINA HEREDVM INDVXIT? *Cornelius Priscianus aduocatus Leonis* DIXIT, NOMINA HEREDVM TANTVM INDVXIT. *Calpurnius Longinus aduocatus fisci* DIXIT, NON POTEST VLLVM TESTAMENTVM VALERE, QVOD HEREDEM NON HABET. *Priscianus dixit,* MANVMISIT QVOSDAM ET LEGATA
DEDIT. *Antoninus Cæsar remotis omnibus cum* 397
deliberasset: & admitti rursus eosdem iussisset, DIXIT, CAVSA PRAESENS ADMITTERE VIDETVR HVMANIOREM INTERPRETATIONEM: VT EA DVMTAXAT EXISTIMEMVS NEPOTEM IRRITA ESSE VOLVISSE, QVAE INDVXIT.

 Exem-

Exemplum etiam Principalis cognitionis habemus apud Plinium Epist. 31. lib. VI. qua se euocatum in consilium a Cæsare ad Centumcellas narrat: inductamque cognitionem de Iulii Tironis Codicillis, qui falsi dicebantur: cuius criminis rei agebantur ab heredibus Sempronius Senecio eques Romanus & Eurythmus Cæsaris libertus & procurator. *Heredes, cum Cæsar esset in Dacia, communiter epistola scripta* PETIERANT, VT SVSCIPERET COGNITIONEM: *Susceperat, reuersus diem dixerat, & cum ex heredibus quidam quasi reuerentia Eurythmi remitterent accusationem, pulcherrime dixerat:* Nec ille Polycletus est, nec ego Nero. *Indulserat tamen petentibus dilationem, cuius tempore exacto, consederat auditurus. A parte heredum intrauerunt duo: omnino* POSTVLARVNT, VT OMNES HEREDES AGERE COGERENTVR, CVM DETVLISSENT OMNES: AVT SIBI QVOQVE DESISTERE PERMITTERETVR. *Locutus est Cæsar summa grauitate, summa moderatione: cumque aduocatus Senecionis & Eurythmi dixisset,* SVSPICIONIBVS RELINQVI REOS, NISI AVDIRENTVR: NON CVRO, *inquit,* AN ISTI SVSPICIONIBVS RELINQVANTVR: EGO RELINQVOR. *Dein conuersus ad nos,* ἐπίστασθε, QVID FACERE DEBEAMVS? ISTI ENIM QVERI VOLVNT, QVOD SIBI LICVERIT NON ACCVSARE. *Tum* EX CONSILII SENTENTIA, *iussit* DENVNCIARI HEREDIBVS OMNIBVS, AVT AGERENT, AVT SINGVLI APPROBARENT CAVSAS NON AGENDI: ALIOQVI SE VEL DE CALVMNIA PRONVNTIATVRVM. Idem Epist. 10. lib. VII. *Te quoque, existimo, velle de Vareno Bithynis reliqua cognoscere. Acta causa hinc a Polyæno, inde a Magio. Finitis actionibus, Cæsar,* NEVTRA, *inquit,* PARS DE MORA QVERETVR: ERIT MIHI CVRAE, EXPLORARE PROVINCIAE VOLVNTATEM. De formulis vero sententiarum a principibus ex appellatione cognoscentibus dictarum infra suo loco tractabo. Ad cognitionem autem Imperatoris a Præside remissum quendam memorat Papinianus in l. 13. D. quibus ex caus. in possess.

CXIV. *Acta* APVD PROCVRATOREM CAESARIS, CONSVLES, IVDICEM A PRINCIPE DATVM.

Actorum etiam apud procuratorem Cæsaris factorum exemplum habemus in l. 21. D. de auctorit. tut. in hæc verba: *Defendente tutore, pupillus condemnatus ex contractu patris, accepit curatorem: inter quem & creditorem* ACTA FACTA *sunt apud Procuratorem Cæsaris infra scriptae. Priscus Procurator Cæsaris* DIXIT, FACIAT IVDICATA. *Nouellius curator* DIXIT, ABSTINEO PVPILLVM. *Priscus Procurator Cæsaris* DIXIT, RESPONSVM HABES, SCIS QVID AGERE DEBEAS. Quinctilianus lib. VI. c. 4. *Fuluius propinquus Legato interroganti,* AN IN TABVLIS, QVAS PROFEREBAT, CHIROGRAPHVS ESSET, ET VERVS, *inquit,* DOMINE. Plinius lib. VII. Epist. 33. *Venimus ad Coss. Dicit Senecio, quæ res ferebat: aliqua subiungo. Vix dum conueneramus, & Massa questus, Senecionem,* NON ADVOCATI FIDEM, SED INIMICI AMARITVDINEM IMPLESSE, *impietatis reum postulat: horror omnium: Ego autem,* VEREOR, *inquam,* CLARISSIMI CONSVLES, NE MIHI MASSA SILENTIO SVO PRAEVARICATIONEM OBIECERIT: QVOD NON ET ME REVM POSTVLAVIT. Idem Epist. 6. lib. VII. de quadam matre, quæ libertos, eosdemque coheredes suos, falsi & veneficii reos detulerat, cui Iulius Africanus aderat, Plinio secundo ex diuerso causam libertorum agente apud Iulium Seruianum Iudicem a Principe datum. *Iulius, ait, Nepos iuuenis ingeniosus, sed parum callidus, cum multa dixisset, adsignatumque tempus impleßet:* ROGO, *inquit,* SERVIANE, PERMITTAS MIHI VNVM VERSVM ADIICERE. *Tum ego, cum omnes me vt diu responsurum intuerentur,* RESPONDISSEM, *inquam,* SI VNVM ILLVM VERSVM AFRICANVS ADIECISSET, IN QVO NON DVBITO OMNIA NOVA FVISSE.

CXV. *Ad iudicia priuata transgressio.* IVDICVM DATORVM APPELLATIONES SPECIALES.

Pergamus porro ad alia, & de iudiciis priuatis dicere adgrediamur. Hæc priuata iudicia qui obibant, & ex actione vel interdicto cognoscebant, IVDICVM DATORVM, ARBITRORVM, RECVPERATORVM, PEDANEORVM, SPECIALIVM etiam IVDICVM nominibus appellabantur. POSTVLARI autem, POSCI, DARI, FERRI, ADDICI, SVMI, CAPI dicebantur. Quorum omnium exempla ex nostris de verb. signific. Commentariis petenda sunt. Eos, qui alloquebantur, aut IVDICES appellabant, quo nomine Cicero affatur eos, apud quos agebat, Orat. pro Rosc. Amer. pro Sextio, pro Cælio, pro Corn. Balbo, pro Milo. pro M. Fonteio, pro L. Flacco, & in Verrem: vt & Quinctilianus Declamatione CCXLVI. aut, RECVPERATORES, vt idem Cicero Orat. pro Cæcina cap. 35. Quod si vnus dumtaxat sumptus esset Iudex, & is alios in consilium, vt solebat, aduocasset, tunc nomine suo Iudex appellabatur, 398
reliqui vero generaliter. Sic enim Cicero pro Quinctio, c. 6. C. Aquillium Gallum iudicem addictum, & eos, qui ei in consilio erant, affatur: C. AQVILLI, VOSQVE, QVI ADESTIS IN CONSILIO, vel, QVI ESTIS IN CONSILIO.

CXVI. *Iudicum sermones cum litigatoribus. Iudicium accipiendi per* LITIS CONTESTATIONEM *Formula:* TESTES ESTOTE.

Iudices

Iudices vero cum litigatoribus quandoque sermones habebant. Cicero pro Caecina, c. 3. *At si quis mihi hoc Iudex, Recuperatorue dicat,* POTVISTI ENIM LEVIORE ACTIONE CONFLIGERE? POTVISTI AD TVVM IVS FACILIORE ET COMMODIORE IVDICIO PERVENIRE. QVARE AVT MVTA ACTIONEM, AVT NOLI MIHI INSTARE, VT IVDICEM. Contra litigatores vti vicissim Iudices alloquerentur, idem ead. Orat. c. 25. docet, cum ait: *Illud enim potest dici Iudici, ab aliquo non tam verecundo homine, quam gratioso,* IVDICA HOC FACTVM ESSE, AVT NVMQVAM ESSE FACTVM, VEL COGITATVM. CREDE HVIC TESTI. HAS COMPROBA TABVLAS. *Hoc non potest*, CVI FILIVS AGNATVS SIT, EIVS TESTAMENTVM NON ESSE RVPTVM, IVDICA: QVOD MVLIER PROMISERIT SINE TVTORE AVCTORE, DEBERI. Idem ibidem, c. 24. *Tum illud* VVLGO IN IVDICIIS, *& nonnumquam ab ingeniosis hominibus* DEFENDI, *mihi mirum videri solet*, NEC IVRISCONSVLTIS CONCEDI, NEC IVS CIVILE IN CAVSIS SEMPER VALERE OPORTERE. Idem pro Roscio Comoedo, c. 1. *Solent fere dicere, qui per tabulas hominis honesti, pecuniam expensam tulerunt*, EGONE TALEM VIRVM CORRVMPERE POTVI, VT MEA CAVSA FALSVM IN CODICEM REFERRET? *Exspecto, quam mox Chaerea hac oratione vtatur*, EGONE HANC MANVM PLENAM PERFIDIAE, ET HOS DIGITOS MEOS IMPELLERE POTVI, VT FALSVM PERSCRIBERENT NOMEN?

Ceterum, vti quoque modo postularetur, dareturque iudicium, exposuimus. Accipi vero id dicebatur litis contestatione. a) Qua in re testes adhibitos vocatosque his verbis, TESTES ESTOTE, Festus Pompeius auctor est, *Contestari*, inquiens, *dicuntur duo aut plures aduersarii, quod ordinario iudicio vtraque pars dicere solet*, TESTES ESTOTE. Et alibi, *Contestari est, cum vterque reus dicit*, TESTES ESTOTE.

CXVII. PRIVATORVM IVDICIORVM *exempla & formulae.*

Formam autem priuatorum iudiciorum quamdam expressam reliquit nobis Gellius lib. XIV. cap. 2. quo se a Praetoribus in iudicem lectum, vt iudicia priuata susciperet, narrat, & haesisse se in quadam causa, quae apud eum agebatur: *Illa mihi*, ait, *tunc accidit inexplicabilis reperiendae sententiae ambiguitas:* PETEBATVR APVD ME PECVNIA, QVAE DICEBATVR DATA NVMERATAQVE. *Sed qui petebat, neque tabulis neque testibus id factum docebat, & argumentis admodum exilibus nitebatur: sed eum, constabat, virum esse ferme bonum, notaeque & expertae fidei, & vitae inculpatissimae: multaque illustria exempla probitatis sinceritatisque eius exprômebantur: illum autem*, VNDE PETEBATVR, *hominem esse non bonae rei, vitaque turpi & sordida, conuictumque vulgo in mendaciis, plenumque esse perfidiarum & fraudum, ostendebatur. Is tamen cum suis multis patronis clamitabat*, PROBARI APVD ME DEBERE, PECVNIAM DATAM, CONSVETIS MODIS: EXPENSI LATIONE, MENSAE RATIONIBVS, CHIROGRAPHI EXHIBITIONE, TABVLARVM OBSIGNATIONE, TESTIVM INTERCESSIONE: EX QVIBVS OMNIBVS SI NVLLA RE PROBARETVR, DIMITTI IAM SANE OPORTERE, ET ADVERSARIVM DE CALVMNIA DAMNARI. QVOD DE VTRIVSQVE AVTEM VITA ATQVE FACTIS DICERETVR, FRVSTRA ID FIERI ATQVE DICI: REM ENIM DE PETENDA PECVNIA APVD IVDICEM PRIVATVM AGI, NON APVD CENSOREM DE MORIBVS. *Tunc ibi amici mei, quos rogaueram in consilium, viri exercitati, atque in patrociniis & in operis fori celebres, semperque se circum vndique distrahentibus causis festinantes*, NON SEDENDVM DIVTIVS, AC NIHIL ESSE DVBIVM DICEBANT, QVIN ABSOLVENDVS FORET, QVEM ACCEPISSE PECVNIAM ILLAM, NVLLA PROBATIONE SOLENNI DOCEBATVR. *Sed enim ego homines cum considerabam, alterum fidei, alterum probri plenum, spurcissimaeque vitae, ac defamatissimae, nequaquam adduci potui ad* ABSOLVENDVM. IVSSI IGITVR DIEM DIFFINDI: *atque inde* A SVBSELLIIS *pergo ire ad Phauorinum philosophum.* Macrobius lib. III. Saturnal. cap. 16. ex oratione C. Titii, qua legem Fanniam suasit, verba adducit, quibus homines prodigos in forum ad iudicandum ebrios commeantes, quaeque solerent inter se sermocinari, ita descripserat. *Vbi horae decem sunt, iubent puerum vocari, vt Comitium eat, percontatum, quid in foro gestum sit, qui* SVASERINT, *qui* DISSVASERINT, *quot tribus* IVSSERINT, *quot* VETVERINT. *Inde* AD COMITIVM VADVNT, *ne litem suam faciant. Dum eunt, nulla est in angiporto amphora, quam non impleant, quippe qui vesicam plenam vini habeant.* VENIVNT IN COMITIVM *tristes*, IVBENT DICERE. QVORVM NEGOTIVM EST, NARRANT. IVDEX TESTES POSCIT. *Ipsus it mictum. Vbi redit, ait*, SE OMNIA AVDIVISSE. TABVLAS POSCIT, LITERAS INSPICIT. *Vix prae vino sustinet* 399
palpebras. EVNTI IN CONSILIVM, *ibi haec oratio:* QVID MIHI NEGOTII EST CVM ISTIS NVGATORIBVS POTIVS, *quam potamus mulsum mistum vino Graeco? edimus turdum pinguem, bonumque piscem, lupum germanum, qui inter duos pontes captus fuit?* Cicero lib. II. in Verr. cap. 29. *Non dubitabat Minutius, qui Sopatrum defendebat, quin iste, quoniam consilium dimisisset, illo die rem illam quaesiturus*

a) De Litis Contestatione adcurate exposuit & docte *Car. Godofr. Wincklerus* V. C. *Diss. de Discrimine Litis contestationis veteris & hodiernae* Lips. 1751. cf. etiam *Ian. a Costa Comm. ad Decretal.* p. m. 395. sqq.

quaesiturus non esset, *cum repente* IVBETVR DICERE. *Respondet*, AD QVOS? AD ME, *inquit*, SI TIBI IDONEVS VIDEOR, QVI DE HOMINE SICVLO, AC GRAECVLO IVDICEM. IDONEVS ES, *inquit*, SED PERVELLEM ADESSENT II, QVI AFFVERANT ANTEA, CAVSAMQVE COGNORANT. DIC, *inquit*, ILLI ADESSE NON POSSVNT. NAM HERCVLE, *inquit* Q. MINVTIVS, ME QVOQVE PETILIVS, VT SIBI IN CONSILIO ADESSEM, ROGAVIT. *Et simul* A SVBSELLIIS *abire coepit*. Et mox: c. 30. *Minutius homini, quae visa sunt, & quae tempus illud tulit & causa, respondit:* CAVSAM ESSE DIMISSO ATQVE ABLEGATO CONSILIO DEFENSVRVM, NEGAVIT. *Itaque* A SVBSELLIIS *discessit*. Et paulo post: cap. eod. *Tum iste aliquando*, AGE, DIC, *inquit*. *Sosipatrus implorare hominum atque Deum fidem*, VT CVM CONSILIO COGNOSCERET. *Tum repente iste* TESTIS CITARI IVBET. DICIT VNVS *& alter breuiter:* NIHIL INTERROGATVR. *Praeco*, DIXISSE, PRONVNTIAT. *Iste, quasi metueret, ne Petilius priuato iudicio transacto, aut dilato, cum ceteris in consilium reuerteretur, ita properans* DE SELLA *exsiluit, hominem innocentem, a Sacerdote absolutum, indicta causa, de sententia scribae, medici, aruspicisque* CONDEMNAVIT. Valerius Maximus lib. II. cap. 8. *Pertinaciusque progressa contentione, Valerius sponsione Lutatium prouocauit*, NI SVO DVCTV PVNICA CLASSIS ESSET OPPRESSA. *Nec dubitauit restipulari Lutatius. Itaque Iudex inter eos conuenit Attilius Calatinus, apud quem Valerius in hunc modum egit*, CONSVLEM EA PVGNA IN LECTICA CLAVDVM IACVISSE: SE AVTEM OMNIBVS IMPERATORIIS PARTIBVS FVNCTVM. *Tunc Calatinus, priusquam Lutatius causam suam ordiretur*, QVAERO, *inquit*, VALERI A TE; SI, DIMICANDVM NECNE ESSET, CONTRARIIS INTER VOS SENTENTIIS DISSEDISSETIS, VTRVM QVOD CONSVL, AN QVOD PRAETOR IMPERASSET, MAIVS HABITVRVM FVERIT MOMENTVM. *Respondit Valerius*, NON FACERE SE CONTROVERSIAM, QVIN PRIORES PARTES CONSVLIS ESSENT FVTVRAE. AGE DEINDE, *inquit Calatinus*, SI DIVERSA AVSPICIA ACCEPISSETIS, CVIVS MAGIS AVSPICIO STARETVR? *Item respondit Valerius*, CONSVLIS. *At Iudex*, IAM ME HERCVLE, *inquit*, CVM DE IMPERIO ET AVSPICIO, INTER VOS DISCEPTATIONEM SVSCEPERIM, ET TV VTROQVE ADVERSARIVM TVVM SVPERIOREM FVISSE FATEARIS, NIHIL EST, QVOD VLTERIVS DVBITEM: ITAQVE, LVTATI, QVAMVIS ADHVC TACVERIS, SECVNDVM TE LITEM DO. Idem lib. VIII. cap. 2. de C. Mario. *Cum C. Titinius Minturnensis Fanniam uxorem, quam impudicam de industria duxerat, eo crimine repudiatam, dote spoliare conaretur: sumptus inter eos Iudex in conspectu habita quaestione, subductum Titinium monuit, ut incepto desisteret, ac mulieri dotem redderet. Quod cum saepius frustra fecisset, coactus ab eo sententiam pronuntiare, mulierem impudicitiae ream sestertio nummo, Titinium summa totius dotis damnauit, praefatus, idcirco se hunc iudicandi modum secutum, quod liqueret sibi, Titinium patrimonio Fanniae insidias struentem impudicae coniugium expetisse.*

CXVIII. *Iudices iubebant Aduocatos* DICERE; TESTIBVS, TABVLIS ET INSTRVMENTIS REM PROBARI *postulabant.*

Ex illis autem Ciceronis, & Macrobii locis apparet, Iudices, cum Aduocatos causam narrare & agere iubebant, usos verbo, DIC. Quod & confirmat Martialis lib. VI. Epigrammat. 19. ineptum quemdam aduocatum in leui & exili argumento desudantem, ac paruo, quod aiunt, pedi magnos calceos inducentem ridens his versibus:

> *Non de vi, neque caede, nec veneno,*
> *Sed lis est mihi de tribus capellis,*
> *Vicini queror has abesse furto.*
> HOC IVDEX SIBI POSTVLAT PROBARI.
> *Tu Cannas, Mithridaticumque bellum,*
> *Et periuria Punici furoris,*
> *Et Syllas, Mariosque, Mutiosque*
> *Magna voce sonas, manuque tota.*
> IAM DIC *Postume, de tribus capellis.*

Perorata vero causa, Patronos, oratoresque dicere consueuisse, DIXI, notat Donatus in Phormion. Terentii Act. II. Sc. 3. v. 90. ad ea verba, *Dixi Phormio.* Qua de re infra commodiore loco plura dicam. Iudices autem testibus, tabulis & instrumentis sibi rem probari & planam fieri postulasse, ostendunt Titii apud Macrobium & Martialis a me relata verba. Eius rei gratia quaerebatur, quis actoris, quis rei partibus fungeretur. Actori enim incumbebat onus probandi. In tribus quidem illis iudiciis familiae erciscundae, communi diuidundo, finium regundorum, in quibus vterque actor censebatur, vt ait l. 37. §. vlt. D. de oblig. & actionibus, is actoris partes obtinebat, qui ad iudicium prouocasset: & cum ambo prouocarent, sorte res discerni solebat, l. 13. l. 14. D. de iudic. Testes autem 400
pars vtraque dabat: qui vti interrogarentur, & refellerentur, in iudiciorum capitalium formulis demonstrabo.

CXIX. ALTERCATIONVM *in iudiciis exempla.*

Incidebant autem interdum Altercationes, seque facetis & vrbanis dictis Patroni lacessebant, qualia sunt, quae Quinctilianus lib. VI. cap. 4. congessit, ex quibus aliquot exempli causa proponam, *Quod fecit*, ait, *Longus Sulpitius, qui cum ipse foedissimus esset, eum, contra quem iudicio*

iudicio liberali aderat, NE FACIEM QVIDEM HABERE LIBERI HOMINIS, *dixit. Cui respondens Domitius Afer*, TV, *inquit*, EX ANIMI SENTENTIA, LONGE, QVI MALAM FACIEM HABET, LIBER NON EST? Idem ibidem, *Afer egerat contra libertum Claudii Caesaris, & ex diuerso, quidam conditionis eiusdem, cuius erat litigator, exclamasse fertur:* PRAETEREA TV SEMPER IN LIBERTOS CAESARIS DICIS. NEC ME HERCVLE, *inquit*, QVICQVAM PROFICIO. Et mox, *Vt Catulus, dicenti Philippo*, QVID LATRAS? FVREM VIDEO, *inquit*. Item, *Afer cum in causa subinde dicentibus*, CELSINAM DICERE, *cognouisset, quae erat potens foemina*, QVIS EST, *inquit*, ISTE? *Celsinam enim videri sibi virum, finxit.*

CXX. OFFICIVM IVDICIS *in singulis causis & controuersiis, ac primum in* REI VINDICATIONE.

Verum quod esset officium Iudicis in singulis causis & controuersiis, de quibus addicebatur, & vti pronuntiari de his soleret, exemplis demonstrabo. Incipiam autem a Rei Vindicatione, in qua officium iudicis erat, INSPICERE, AN REVS POSSIDERET, vel dolo desiisset possidere. Vbi enim petitor probasset, REM SVAM ESSE, necesse habebat possessor restituere, qui non obiecerat aliquam exceptionem, l. 9. & l. 36. D. de rei vindic. In speciali quidem actione non cogebatur possessor dicere, PRO QVA PARTE EIVS ESSET: hoc enim petitoris munus erat, non possessoris, quod & in Publiciana obseruabatur, l. 73. D. eod. tit. Licebat autem reo in rem actionem euitare, si DICERET, SE NON POSSIDERE: & tunc, si potuisset aduersarius conuincere, REM A REO POSSIDERI, transferebatur ad eum possessio per iudicem, licet, SVAM ESSE, non adprobasset, l. vlt. D. eodem.

In actionibus autem in rem, si secundum petitorem lis daretur, Iudices, PETITORIS REM ESSE, pronuntiabant, EAMQVE EI A POSSESSORE CVM FRVCTIBVS, ACCESSIONIBVS ET OBVENTIONIBVS RESTITVI IVBEBANT, §. 1. Instit. de offic. iud. Hinc in l. 6. §. 2. D. de confess. *Sed & si fundum vindicem* MEVM ESSE, *tuque confessus sis, perinde haberis, atque si* DOMINI MEI FVNDVM ESSE, PRONVNTIATVM ESSET. In l. 40. §. 2. D. de procuratoribus. *Si in hoc iudicio* (de petitorio loquitur) REM MEAM ESSE, *pronuntietur*. Et mox: *Nam cum iudicatur*, REM MEAM ESSE, *simul iudicatur, illius non esse*. l. 57. D. de rei vindic. *Vter prior iudex iudicaret, cum oportere, ita* FVNDVM PETITORI RESTITVI, IVBERE. l. 68. eod. tit. *Qui* RESTITVERE IVSSVS, *Iudici non paret, contendens, non posse restituere*. l. 35. §. 1. D. de rei vindic. *Vbi autem alienum fundum petii, & iudex sententia* DECLARAVIT, MEVM ESSE, *debere etiam de fructibus possessorem condemnari.* Et mox, *Alioquin, vt Mauricianus ait*, NEC REM ARBITRABITVR IVDEX MIHI RESTITVI. In l. 13. D. eod. *Non solum autem* REM RESTITVI, *verum & si deterior res sit facta, rationem Iudex habere debebit. Finge enim, debilitatum hominem, vel verberatum, vel vulneratum* RESTITVI. *Vtique ratio per Iudicem habebitur*, QVANTO DETERIOR SIT FACTVS. Quo casu, quia etiam legis Aquiliae actione possessor conueniri poterat, si iudex damnum aestimasset, petitorem CAVERE oportebat, LEGE AQVILIA SE NON ACTVRVM: aut si mallet actor potius legis Aquiliae actione vti, ABSOLVENDVS erat possessor, l. 14. D. eod. Quod si eiusdem fundi nomine a duobus coram diuersis iudicibus possessor conuentus fuisset, vter prior iudicaret, eum oportebat ITA FVNDVM PETITORI RESTITVI IVBERE, VT POSSESSORI CAVERET, VEL SATISDARET, SI ALTER FVNDVM EVICISSET, EVM PRAESTARE, l. 57. D. eod.

Plane si seruus, cuius nomine furti agebatur, ab alio petitus esset, non oportebat iudicem cogere possessorem, vt eum traderet, nisi ei satisdatum esset, QVOD PRO EO HOMINE IVDICIVM ACCEPISSET, SI QVID OB EAM REM DATVM ESSET, ID RECTE PRAESTARI, l. 58. D. eod. At si post acceptum iudicium, possessor vsu hominem cepisset, debebat eum TRADERE: eoque nomine DE DOLO CAVERE. Ipsi quoque reo cauendum erat, HIS REBVS RECTE PRAESTARI, si forte fundi nomine damni infecti cauisset, l. 18. l. 19. D. eod. Et ita *traditionem & cautionem de dolo* accipe in l. 20. D. eod. Vbi autem propter fugam serui, qui in ea causa erat, vt custodiri non debuisset, possessor absoluebatur, etsi non cogeretur CAVERE DE PERSEQVENDA RE, tamen CAVERE debebat, SI REM NACTVS ESSET, VT EAM RESTITVERET, l. 21. §. vlt. D. eod. Possessor vero, si quos ante litem contestatam sumptus fecisset, doli mali exceptione posita, 401
eos seruabat, si perseueraret actor petere rem suam non redditis sumptibus, l. 27. §. vlt. D. eod. Eademque doli exceptione, pecuniam creditori eius solutam, qui pignori datum praedium habuit, recuperasse possessorem, ait l. 65. D. eod. Is etiam, qui culpa, non fraude, possessionem rei, quae a se petebatur, amiserat, quoniam litis aestimationem sufferre debebat, audiendus erat, SI DESIDERARET, VT ADVERSARIVS ACTIONE SVA CEDERET, l. 63. D. eod. Aliter, atque si dolo fecisset, quominus possideret. Ei namque actor CAVERE non debebat, ACTIONES, QVAS EIVS REI NOMINE HABEBAT, SE PRAESTATVRVM, l. 69. D. eod. Porro, quae tota re vindicata, eadem & parte petita, locum habebant, OFFICIOQVE IVDICIS CONTINEBATVR, pro modo partis, ea quoque RESTITVI IVBERE, quae simul

eum

cum ipsa parte restitui debebant, l. 76. D. eodem.

Possessor autem RESTITVERE IVSSVS, qui Iudici non parebat, si quidem rem haberet, manu militari, OFFICIO IVDICIS, AB EO POSSESSIO TRANSFEREBATVR, & FRVCTVVM dumtaxat, OMNISQVE CAVSAE NOMINE CONDEMNATIO FIEBAT. Si vero dolo fecisset, quominus rem possideret, IN QVANTVM ADVERSARIVS IN LITEM, SINE VLLA TAXATIONE, IN INFINITVM IVRASSET, DAMNABATVR. Sin dolo nihil fecisset, quominus restituere posset, non pluris, quam QVANTI EA RES ESSET, in id, quanti aduersarii interfuisset, CONDEMNABATVR, l. 68. D. eod. Cum vero res per in rem actionem petita, tanti æstimabatur, quanti actor in litem iurasset, curabat iudex, vt actor CAVERET, QVOD PER SE NON FIERET, POSSESSIONEM EIVS REI TRADITVM IRI, l. 47. D. eod.

CXXI. *Officium Iudicis in* HEREDITATIS PETITIONE.

Heres quidem ab eo, qui rem hereditariam pro herede, vel pro possessore possidebat, HEREDITATEM PETEBAT. Paulus in l. 43. D. de hered. petit. *Postquam legatum a te accepi,* HEREDITATEM PETO. Et qui ex asse, vel, ex parte heres erat, INTENDEBAT HEREDITATEM SVAM ESSE, VEL PRO PARTE: sed hoc solum ei OFFICIO IVDICIS RESTITVEBATVR, QVOD ADVERSARIVS POSSIDEBAT: AVT TOTVM, si ex asse esset heres, AVT PRO PARTE, ex qua heres erat. l. 9. l. 10. D. de hered. pet.

Hereditatem certe, vel hereditatis partem qui petebat, non ex eo metiebatur, quod possessor occupabat, sed ex suo iure. Et ideo, siue ex asse heres esset, TOTAM HEREDITATEM VINDICABAT, licet reus vnam rem possideret, siue ex parte heres esset, PARTEM dumtaxat PETEBAT, quamuis aduersarius totam hereditatem possideret, l. 1. §. 1. D. si pars hered. pet. Quin imo, si duo possiderent hereditatem, & duo essent, qui, AD SE PARTES PERTINERE, DICERENT, non singuli a singulis petere contenti esse debebant, puta primus a primo, vel secundus a secundo: sed ambo a primo, & ambo a secundo, d. l. 1. §. 2. Quod si quis se ex parte heredem diceret, coheres autem eius possideret hereditatem cum extraneo, cum non plus coheres haberet sua parte, a solo extraneo PETI HEREDITAS debebat: isque RESTITVERE DAMNABATVR, QVIDQVID POSSIDEBAT. Et hoc OFFICIO IVDICIS fiebat, l. 1. §. 3. D. si pars hered. pet. Sed & si is, qui se ex parte dimidia heredem dicebat, trientem hereditatis possideret, deinde residuum sextantem vellet persequi, vtique partem dimidiam a singulis petere debebat. Sic fiebat, vt a singulis sextantem consequeretur, & haberet bessem: ipse vero tenebatur ad restitutionem sextantis ex triente, quem possidebat. Et ideo, si forte coheredes essent, a quibus hereditatem peteret, OFFICIO IVDICIS INVICEM COMPENSATIO ADMITTEBATVR eius, quod possidebat, l. 1. §. 4. D. si pars heredit. petat.

Nec tantum a corporis, sed & a iuris hereditarii possessore hereditas petebatur. Proinde a debitore hereditario recte HEREDITAS PETEBATVR, & si is in diem, vel sub conditione deberet, CAVERE OFFICIO IVDICIS DEBEBAT DE RESTITVENDO HOC DEBITO, CVM DIES VENISSET, VEL CONDITIO EXTITISSET, l. 13. §. vlt. & l. 16. D. de hered. pet. Quin etiam a coherede, qui debitor hereditarius erat, id, quod defuncto debebat coheres, non familiæ erciscundæ iudicio, sed per petitionem hereditatis consequebatur, l. 51. §. vlt. D. famil. ercisc.

Is etiam, qui rem hereditariam vendiderat, Petitione hereditatis tenebatur, vt si pretium recepisset, RESTITVERET: si non recepisset, ACTIONIBVS SVIS CEDERET, l. 16. §. 5. D. de heredit. petit. Plane si quid possessor hereditatis soluisset creditoribus, ita id imputabat petitori, si CAVISSET, SE PETITOREM DEFENSVM IRI. l. 31. D. eod. Quod si possessor seruum hereditarium occidisset, eligere debebat petitor, vtrum vellet, sibi eum CONDEMNARI, VT CAVERET, SE NON ACTVRVM Lege Aquilia, an mallet, integram sibi esse actionem Legis Aquiliæ, omissa eius rei æstimatione a Iudice, l. 36. §. 2. D. eod. Impensarum autem vtilium & necessariarum in rem factarum hic quoque ratio habebatur: idque officio Iudicis ita continebatur, vt nec exceptio doli mali desideraretur, l. 38. D. eod. tit. Quod si prædo picturarum, marmorum & ceterarum voluptariarum rerum impensas deducere vellet, ei probe dicebatur, NON DEBVISSE IN ALIENAM REM SVPERVACVAS IMPENSAS FACERE: VT TAMEN POTESTAS EI FIERET TOLLENDORVM EORVM, QVAE SINE DETRIMENTO IPSIVS REI TOLLI POSSENT, l. 39. D. eod. 402

Ad officium quoque Iudicis, qui de hereditatis petitione cognoscebat, pertinuisse noxales actiones, Paulus scribit in l. 40. D. eod. vt si paratus esset possessor, noxæ dedere seruum, qui damnum dederat in re hereditaria, vel furtum fecerat, absolueretur.

Ceterum si, quo tempore conuentus fuerat, possessor pauciores res possidebat, deinde aliarum rerum possessionem adsumpsisset, eas quoque victus restituere debebat. Et si fideiussores, quos dederat ad litem, non sufficerent, IVBERE eum debebat Proconsul, VT IDONEE CAVERET, l. 41. D. eod. Sed & si is, qui legatum ex testamento acceperat, hereditatem petiisset, audiendus non erat, nisi legatum redderet. Nec aliter tamen legatum restituere debebat, quam vt ei CAVERETVR, SI CONTRA EVM DE HEREDITATE IVDICATVM ESSET, REDDI EI LEGATVM, l. 43. D. eod. aut si id legatum

rum redditum non esset, IVDICIS OFFICIO CONTINEBATVR, VT VICTORI, DEDVCTO EO, QVOD ACCEPERAT, RESTITVERETVR HEREDITAS, l. 44. de heredit. petit.

Ceterum tam in rei vindicatione, quam hereditatis Petitione, is, qui se litis, reiue defensioni sine causa obtulerat, cum rem non possideret, nec dolo fecisset, quominus possideret, condemnabatur, si hoc actor ignoraret. Tenebatur enim ex DOLI CLAVSVLA: æstimabaturque, QVANTI PETITORIS INTERFVISSET, NON DECIPI. Aut si hoc actor sciret, reus absoluebatur, l. 25. l. 26. D. de rei vindic. Cum vero idem eamdem hereditatem aduersus duos petitores defendebat, si secundum alterum ex his iudicabatur, OFFICIO IVDICIS, CAVTIONE VEL SATISDATIONE victo succurrebatur. Non aliter enim restituere debebat, quam si ei CAVTVM ESSET, QVOD ADVERSVS ALIVM EAMDEM HEREDITATEM DEFENDERET, l. 57. D. de heredit. petit. Nemo plane per hereditatis petitionem consequi poterat, vt a communione discederet: qua de re ad arbitrum familiæ erciscundæ ire oportebat, cum ad OFFICIVM IVDICIS, QVI DE PETITIONE HEREDITATIS DATVS ERAT, nihil amplius pertineret, quam VT PARTEM HEREDITATIS PRO INDIVISO RESTITVI petitori iuberet, l. 7. D. si pars hered. pet. Permittebatur vero possessori hereditatis, partem quidem HEREDITATIS DEFENDERE, PARTE VERO CEDERE, l. 8. D. eod. Cogebatur certe possessor dicere, vtrum pro herede, an pro possessore possideret, l. 11. C. de petit. hered. Hereditatis autem petitio alia CIVILIS, & legitima erat, quæ heredibus dabatur: alia PRAETORIA. Nam bonorum possessoribus & his, quibus restituta erat hereditas, POSSESSORIA, & FIDEICOMMISSARIA HEREDITATIS PETITIO A PRAETORE proposita erat, qua bonorum possessores, & hi, quibus hereditas restituta erat, tantumdem consequebantur, quantum ciuili actione heres consequi poterat, l. 1. & 2. D. de possessor. hered. l. 1. & 2. D. de fideicom. hered. petit.

CXXII. *Vsumfructum vindicantis intentio. Officium Iudicis in* ACTIONE VSVSFRVCTVS NOMINE INSTITVTA, CONFESSORIA, *vel* NEGATORIA.

Vsumfructum etiam vindicabat is, cui vel testamento relictus, vel mortis causa donatus, vel ex alia quacumque causa vsusfructus constitutus esset. Fructuarius autem aduersus dominum, vel alium quemuis possessorem VSVMFRVCTVM VINDICANS, HOC INTENDEBAT, VTI FRVI SIBI IVS ESSE. Et si fundo fructuario seruitus deberetur, fructuarius NON SERVITVTEM, SED VSVMFRVCTVM VINDICARE debebat, aduersus vicini fundi dominum, ac per hoc vicinus, si non pateretur eum ire & agere, tenebatur ei, QVASI NON PATERETVR, VTI FRVI, l. 1. in princ. & l. 5. in princ. & §. 1. D. si vsusfruct. pet. Fructuario vero, qui vincebat, OMNIS CAVSA RESTITVENDA erat, d. l. 5. §. 4. Domino contra, aduersus fructuarium, actio Negatiua competebat, qua, INVITO SE, NEGABAT, IVS ESSE VTENDI FRVCTVARIO, vel, SIBI IVS ESSE PROHIBENDI. Sicut autem fructuario confessoria agenti, fructus præstandi erant, ita & proprietatis domino, si Negatoria actione vteretur. Hoc ita, si non esset possessor, qui ageret: tunc enim, qui possidebat, nihil fructuum nomine consequebatur, sed OFFICIVM erat IVDICIS, VT SECVRVS CONSEQVERETVR FRVCTVARIVS FRVENDI LICENTIAM: PROPRIETATIS VERO DOMINVS NE INQVIETARETVR, d. l. 5. §. vlt. Vsu vero legato, si plus vsus esset legatarius, quam oporteret, OFFICIO IVDICIS, QVI IVDICABAT, CONTINEBATVR, NE ALITER, QVAM DEBERET, VTERETVR, l. 22. §. vlt. D. de vsu & habit. Poterat vero dominus proprietatis, a quo vsusfructus petebatur, in ea re SATISDATIONEM DESIDERARE, VT OFFICIO IVDICIS HOC FIERET. Nam sicuti fructuarius debebat vtifrui, ita & dominus securus esse de proprietate. Proinde non prius dabatur actio fructuario, quam satisdedisset, se boni viri arbitratu vsurum fruiturum, l. 13. D. de vsufruct. Æquissimum certe Prætori visum, Vlpianus in l. 1. vsufruct. quemad. cau. scribit, Legatarium de vtroque cauere, & VSVRVM SE BONI VIRI ARBITRATV, ET, CVM VSVSFRVCTVS AD EVM PERTINERE DESIISSET, RESTITVTVRVM, QVOD INDE EXSTARET. Cauere ergo debebat primum, VIRI BONI ARBITRATV PERCEPTVM IRI VSVMFRVCTVM, hoc est, *non deteriorem se causam vsusfructus facturum, ceteraque facturum, quæ in re sua faceret. Vtiliusque visum*, ait Vlpianus, *stipulatione de hoc caueri, vt, si quis non viri boni arbitratu vte-* 403
retur, committeretur stipulatio: quæ duas causas habebat: vnam, *si aliter quis vteretur, quam vir bonus arbitraretur*, aliam, *de Vsufructu Restituendo*, cuius solennia verba erant, RESTITVIRI, QVOD INDE EXTABIT. Qua stipulatione etiam, DOLVM MALVM ABESSE, AFVTVRVMQVE ESSE, continebatur, l. 1. & l. 5. D. vsufruct. quemad. cau. Cum vero vsusfructus pecuniæ legatus erat, exprimi debebant hi duo casus in stipulatione, CVM MORIERIS, AVT CAPITE MINVERIS, DARI, l. 7. D. de vsufruct. quemad. cau. Quos duos solos casus, MORTIS, ET CAPITIS DIMINVTIONIS, in stipulatione DE REDDENDO VSVFRVCTV PECVNIAE, interponi consueuisse, Paulus cum Vlpiano scribit: quoniam pecuniæ vsus aliter amitti non poterat, quam his casibus, l. 9. & l. 10. D. de vsufruct. ear. rer. Vnde in l. 6. D. de vsufruct. ear. rer. *Si tibi*, ait Iulianus, *decem millia legata fuerint, mihi eorumdem decem millium vsusfructus, fient quidem tua tota decem millia: sed mihi quinque numerari debebunt*, VT ITA CAVEAM,

VEAM, TEMPORE MORTIS MEAE, AVT CAPITIS DIMINVTIONIS, RESTITVIRI. Idemque vsufructu constituto aliarum rerum, quæ vsu consumuntur, vel minuuntur, seruatum, tradit Gaius in l. 7. D. eod. tit. his verbis: *Si vini, olei, frumenti vsusfructus legatus erit, proprietas ad legatarium transferri debet, & ab eo* CAVTIO DESIDERANDA EST, VT, QVANDOQVE IS MORTVVS, AVT CAPITE DIMINVTVS SIT, EIVSDEM QVALITATIS RES RESTITVATVR, *aut, æstimatis rebus*, CERTAE PECVNIAE NOMINE CAVENDVM EST, *quod & commodius est*. Huiusmodi enim rerum, quæ non in vsu, sed in abusu consistebant, vsusfructus Senatusconsulto, cautionis remedio, introductus est. Hæ namque res ita tradebantur LEGATARIO, VT EIVS FIERENT, sed æstimatis his, SATISDABATVR, VT SI MORERETVR, AVT CAPITE MINVERETVR FRVCTVARIVS, TANTA PECVNIA RESTITVERETVR, QVANTI HAE FVERANT AESTIMATAE, §. 2. Instit. de vsufruct. Quod si vsus sine fructu legatus esset, adempta vsusfructus causa, satisdari iubebat Prætor, VT DE SOLO VSV, NON ETIAM DE FRVCTV CAVERETVR, d. l. 5. §. 1. D. vsufruct. quemadm. cau. Vsu quoque domus relicto, VIRI BONI ARBITRATV CAVTIONEM INTERPONI debuisse, ait Papinianus in l. 11. D. eod. Vasorum vero si vsusfructus relictus esset, non erat cautio Senatusconsulti necessaria, sed illa sola, BONI VIRI ARBITRATV VSVRVM FRVITVRVM. l. vlt. D. eod. tit. Plane si vsusfructus nomine, re tradita, satisdatum non esset, poterat nihilominus heres rem vindicare, & si obiiceretur exceptio, *de re vsusfructus nomine tradita*, replicandum erat. Sed & ipsa stipulatio condici poterat, l. 7. D. eod. tit. Similiterque, si pecuniæ vel aliarum rerum, quæ in abusu consistunt, vsufructu legato, cautio non interuenisset, poterat OMISSA CAVTIO CONDICI INCERTI CONDICTIONE. Finito vero vsufructu, ipsa quantitas condicebatur, l. 5. §. 1. & l. 8. D. de vsufr. ear. rer.

Enimuero fructuarius, PER ARBITRVM, AEDES, quarum ad eum vsusfructus pertinebat, REFICERE COGEBATVR: hactenus tamen, vt SARTA TECTA HABERET, l. 7. §. 1. D. de vsufruct. Cogi etiam poterat, RECTE COLERE, l. 9. D. eod. Iudexque dabatur, VT EIVS ARBITRATV VTERETVR: & si agrum non proscinderet, vites non subsereret, aquarum ductus corrumpi pateretur, iudicium in eum reddebatur, l. 13. §. 2. D. eod. Si tamen paratus esset fructuarius, etiam post acceptum contra eum iudicium, VSVMFRVCTVM DERELINQVERE, non erat COGENDVS REFICERE: sed ABSOLVI A IVDICE debebat: excepto, quod, SI QVID SVO SVORVMQVE FACTO DETERIVS FACTVM ESSET, ID REFICERE COGEBATVR, l. 64. & l. 65. D. eod. Sed si fundus, cuius vsusfructus petebatur, non a domino possideretur, actio reddebatur: & ideo, si de fundi proprietate inter duos quæstio esset, fructuarius nihilominus in possessione esse debebat, SATISQVE EI, A POSSESSORE CAVENDVM ERAT, QVOD NON ESSET PROHIBITVRVS FRVI EVM, CVI VSVSFRVCTVS RELICTVS ERAT, QVAMDIV DE IVRE SVO PROBARET. Sed si ipsi vsufructuario quæstio moueretur, interim vsusfructus eius offerebatur: sed CAVERI DE RESTITVENDO EO, QVOD EX HIS FRVCTIBVS PERCEPTVRVS ESSET, debebat: vel si satis non daretur, ipse frui permittebatur, l. 60. §. 1. D. de vsufr. Quod si ab herede, qui arbores deiecisset, aut ædificium demolitus esset, aut aliquo modo deteriorem vsumfructum fecisset, vsusfructus ex testamento petitus esset, AD IVDICIS RELIGIONEM PERTINEBAT, VT INSPICERET, QVALIS ANTE IVDICIVM ACCEPTVM FVNDVS FVISSET, VT HOC, QVOD INTERESSET, AB EO SERVARETVR.

CXXIII. *Officium Iudicis in* ACTIONE DE SERVITVTIBVS PRAEDIALIBVS CONFESSORIA ET NEGATORIA.

De seruitutibus porro in rem actiones competisse ad exemplum earum, quæ ad vsumfructum pertinebant, tam CONFESSORIAM, quam NEGATORIAM, illam ei, QVI, SIBI SERVITVTES COMPETERE, CONTENDEBAT, hanc domino, QVI NEGABAT, Vlpianus scribit in l. 2. D. si vsusfr. pet. additque, Confessoriam nulli alii, quam domino fundi competisse. Seruitutem enim nemo vindicare 404
poterat, quam is, qui dominium in fundo vicino habebat, cui seruitutem dicebat deberi. In hac vero confessoria actione, fructus etiam veniebant: verum id demum fructuum nomine computabatur, SI QVID AGENTIS INTERESSET, SERVITVTE NON PROHIBERI. At in Negatoria fructus computabantur, QVANTI PETITORIS INTERESSET, FVNDI SVI ITINERE ADVERSARIVM NON VTI, l. 4. §. 1. D. si seruit. vindic.

Per sententiam plane non debebat *seruitus constitui, sed quæ erat*, DECLARARI, l. 8. §. 3. D. si seruit. vindic. Si quis autem egisset, IVS ADVERSARIO NON ESSE, TIGNA IN PARIETEM SVVM IMMISSA HABERE, Iudicis officio continebatur, vt de FVTVRO QVOQVE OPERE, id est, de futuris non inmittendis, CAVERETVR, l. 12. D. eod. tit. Etiam de seruitute, quæ, oneris ferendi causa, imposita erat, actio competebat, vt & ONERA FERRET IS, qui huiusmodi seruitutem cesserat, & AEDIFICIA REFICERET AD EVM MODVM, QVI SERVITVTE IMPOSITA COMPREHENSVS ESSET. *b*) Quæ actio non alii competebat, quam domino

b) Posterius hoc caput, de reficienda ædium parte, quæ onus sustineret, non in omnibus de seruitute oneris

domino ædium, & aduersus dominum, ficuti ceterarum feruitutum intentio: & in ea veniebant fructus, id est, commodum, quod haberet actor, fi onera ædium eius vicinus fustineret, L. 6. §. 2. & vlt. D. eod. tit. Harum autem actionum euentus hic erat, vt victori officio iudicis aut res præstaretur, aut cautio. Res ipfa hæc erat, vt IVBERET ADVERSARIVM IVDEX EMENDARE VITIVM PARIETIS, ET IDONEVM PRAESTARE. Cautio hæc erat, vt eum IVBERET, DE REFICIENDO PARIETE CAVERE: NEQVE SE, NEQVE SVCCESSORES SVOS PROHIBITVROS ALTIVS TOLLERE, SVBLATVMQVE HABERE. Et fi cauiffet, abfoluebatur. Si vero neque rem præstaret, neque cautionem, TANTI CONDEMNABATVR, QVANTI ACTOR IN LITEM IVRAVISSET, l. 7. D. eod. tit.

CXXIV. *Officium* ARBITRI FINIVM REGVNDORVM. *Sententiæ* DE FINIBVS *dictæ exemplum & formula vetusta.*

Arbitri autem, quem inter vicinos de finibus ambigentes & iurgantes fumptum, Terentius Heautont. Actu III. Scen. 1. v. 93. docet, officium erat, fines regere, & terminos ponere. Scæuola in l. 44. D. de recept. qui arbitr. *Inter Castellianum & Seium controuerfia* DE FINIBVS *orta eft, & arbiter electus eft,* VT ARBITRATV EIVS RES TERMINETVR: *ipfe fententiam dixit præfentibus partibus,* ET TERMINOS POSVIT. Et quidem e XII. Tabul. finibus regundis Arbitri tres addicebantur: e lege Mamilia finguli. Arbitri porro fententiam fere huiusmodi dicebant, REQVIRI PLACERE TERMINOS, QVOS VETERES POSSESSORES PEGERVNT. Ita interlocuti, poftea in re præfenti de controuerfiis inter partes cognofcebant, & coram, inter eos controuerfiam componebant, & terminos ponebant, finesque pangebant. Quod certe nusquam difertis verbis fcriptum legi. Coniectura tantum ducor ad fufpicandum, ex his, quæ Cicero lib. I. cap. 21. de legibus ita fcribit: *Ex hac autem non rerum, fed verborum difcordia, controuerfia nata eft de finibus: in qua, quoniam vfucapionem XII. Tabulæ inter quinque pedes effe noluerunt, depafci veterem poffeffionem Academiæ ab hoc acuto homine non finemus: nec* MAMILIA LEGE SINGVLI, *fed nos* TRES ARBITRI FINES REGEMVS. Q. *Quamnam igitur fententiam dicemus?* M. REQVIRI PLACERE TERMINOS, QVOS SOCRATES PEGERIT, IISQVE PARERE. Q. *Præclare, frater, iam nunc a te verba vfurpantur ciuilis iuris & legum:* Quod vt planius fiat, fubiungam in huiusmodi controuerfia dictam olim inter Genuates & Veiturios fententiam ex ænea tabula, anno M. D. VI. in agro Genuenfi erutam. In qua & fines agri priuati, & agri publici eleganter defcriptos, limitesque & terminos ftatutos, legem quoque agro publico dictam, non ofcitans lector inueniet. (Vid. apud Gruterum p. CCIV.) Verba fic habent:

Q. M. MINVTEIS. Q. F. RVFEIS. DE. CONTROVERSIEIS. INTER. GENVATEIS. ET VEITVRIOS. IN. RE. PRAESENTE. COGNOVERVNT. ET. CORAM. INTER. EOS. CONTROVERSIAS. COMPOSEIVERVNT. ET. QVA. LEGE. AGRVM. POSSIDERENT. ET. QVA. FINEIS. FIERENT. DIXERVNT. EOS. FINEIS. FACERE. TERMINOSQVE. STATVI. IOVSSERVNT. ROMAE. CORAM. SENTENTIAM. EX. SENATI. CONSVLTO. DIXSERVNT. EIDIB. DECEMB. L. CAECILIO. Q. F. Q. MINVTIO. Q. F. COS. QVA. AGER. PRIVATVS. CASTELI. VEITVRIORVM. EST. QVEM. AGRVM. EOS. VENDERE. HEREDEMQVE. SEQVI. LICET IS. AGER. VECTIGAL. NEI. SIET. LANGENTIVM. FINEIS. AGRI. PRIVATI. AB. RIVO INFIMO. QVI. ORITVR. AB. FONTEI. IN. MANICELO. AD. FLOVIVM. EDEM. IBI TERMINVS. STAT. INDE. FLOVIO. SVSVM. VORSVM. IN. FLOVIVM. LEMVRIM. INDE FLOVIO. LEMVRI. SVSVM. VSQVE. AD. RIVOM. COMBERANE. INDE. RIVO. COMBERANE. SVSVM. VSQVE. AD. CONVALLEM. CAEPTIEMAM. IBEI. TERMINI. DVO. STANT CIRCVM. VIAM. POSTVMIAM. EX. EIS. TERMINIS. RECTA. REGIONE. IN. RIVO. VENDVPALE. EX. RIVO. VENDVPALE. IN. FLOVIVM. NEVIASCAM. INDE. DEORSVM. FLOVIO. NEVIASCA. IN FLOVIVM. PROCOBERAM. INDE. FLOVIO. PROCOBERA. DEORSVM VSQVE. AD. RIVOM. VINELASCAM. INFVMVM. IBEI. TERMINVS. STAT. INDE. SVRSVM RIVO. RECTO. VINELASCA. IBEI. TERMINVS. STAT. PROPTER. VIAM. POSTVMIAM 405
INDE. TRANS. VIAM. POSTVMIAM. TERMINVS. STAT. EX. EO. TERMINO. QVEI STAT. TRANS. VIAM. POSTVMIAM. RECTA. REGIONE. IN. FONTEM. IN. MANICELVM. INDE. DEORSVM. RIVO. QVEI. ORITVR. AB. FONTEI. IN. MANICELO. AD. TERMINVM. QVEI. STAT. AD. FLOVIVM. EDEM. AGRI. POPLICI. QVOD. LANGENSES. POSIDENT. HISCE. FINIS. VIDENTVR. ESSE. VBEI. CONFLVONT. EDVS. ET. PROCOBERA IBEI. TERMINVS. STAT. INDE. EDE. FLOVIO. SVRSVM. VORSVM. IN. MONTEM. LEMVRINO. INFVMO. IBEI. TERMINVS STAT. INDE. SVRSVM. VORSVM. IVGO. RECTO.

oneris ferendi pactionibus proponi poteft, vt auctor cum Interpretum vulgo exiftimat. Sed tunc demum, quando id nominatim in ftipulatione comprehenfum eft, vt is cuius ædes feruirent, etiam reficeret. Intelligitur id ex *laud. L.* 6. & ex *L.* 34. *D. de P. V.* fi quis recte rem æftimare poffit. Falfumque adeo eft, quod Doctores vulgo ftatuunt, feruitutem oneris ferendi effe ἀνώμαλον, quod dominus ædium feruientium reficere femper teneatur.

MONTE. LEMVRINO. IBEI. TERMINVS. STAT. INDE SVSVM. IVGO. RECTO. LEMV
RINO. IBEI. TERMINVS. STAT. IN. MONTE. PROCAVO. INDE. SVRSVM. IVGO
RECTO. IN. MONTEM. LEMVRINVM. SVMMVM. IBEI. TERMINVS. STAT. INDE. SVR
SVM. IVGO. RECTO. IN. CASTELVM. QVEI. VOCITATVS. TALIANVS. IBEI. TERMINVS
STAT. INDE. SVRSVM. IVGO, RECTO. IN. MONTEM. IOVENTIONEM. IBEI. TERMI
NVS. STAT. INDE. SVRSVM. IVGO. RECTO. IN. MONTEM. APENINVM. QVEI. VOCA
TVR. BOPLO. IBEI. TERMINVS. STAT. INDE. APENINVM. IVGO. RECTO. IN. MON
TEM. TVLEDONEM. IBEI. TERMINVS. STAT. INDE. DEORSVM. IVGO. RECTO. IN
MONTEM. TVLEDONEM. IBEI. TERMINVS. STAT. INDE. DEORSVM. IVGO. RECTO
IN. FLOVIVM. VERAGLASCAM. IN. MONTEM. BERIGIEMAM. INFVMO. IBEI. TERMI
NVS. STAT. INDE. SVRSVM. IVGO. RECTO. IN. MONTEM. PRENICVM. IBEI. TERMI
NVS. STAT. INDE. DEORSVM. IVGO. RECTO. IN. FLOVIVM. TVLELASCAM. IBEI
TERMINVS. STAT. INDE. SVRSVM. IVGO. RECTO. BLVSTIEMELO. IN. MONTEM
CLAXELVM. IBEI. TERMINVS. STAT. INDE. DEORSVM. IN. FONTEM. LEBRIEME
LVM. IBEI. TERMINVS. STAT. INDE. RECTO. RIVO. ENISECA. IN. FLOVIVM. POR
COBERAM. IBEI. TERMINVS. STAT. INDE. DEORSVM. IN. FLOVIVM. PORCOBERAM
VBEI. CONFLVONT. FLOVII. EDVS. ET. PORCOBERA. IBEI. TERMINVS. STAT. QVEM
AGRVM. POPLICVM. IVDICAMVS. ESSE. EVM. AGRVM. CASTELANOS. LANGENSES
VEITVRIOS. POSIDERE. FRVIQVE. VIDETVR. OPORTERE. PRO. EO. AGRO. VECTI
GAL. VEITVRIS. IN. POPLICVM. GENVAM. DENT. IN. ANNOS. IN. SINGVLOS. VIC
N. CCCC. SEI. LANGENSES. EAM. PEQVNIAM. NON. DABVNT. NEQVE. SATISFACI
ENT. ARBITRATV. GENVATIVM. (QVOD. PER. GENVENSES. MORA. NON. FIAT. QVO
SETIVS. EAM. PEQVNIAM. ACCIPIANT.) TVM. QVOD. IN. EO. AGRO. NATVM. ERIT
FRVMENTI. PARTEM. VICENSVMAM. VINI. PARTEM. SEXTAM. LANGENSES. IN. PO
PLICVM. GENVAM. DARE DEBENTO. IN. ANNOS. SINGVLOS. QVEI. INTRA. EOS. FI
NEIS. AGRVM. POSEDET. GENVAS. AVT. VEITVRIVS. QVEI. EORVM. POSEDEIT. K
SEXTIL. L. CAECILIO. Q. MVVTIO. COS. EOS. ITA. POSIDERE. COLEREQVE. LICEAT
EIVS. QVEI. POSIDEBVNT. VECTIGAL. LANGENSIBVS. PRO. PORTIONE. DENT. ITA
VTI. CETERI. LANGENSES. QVI. EORVM. IN. EO. AGRO. AGRVM. POSIDEBVNT
FRVENTVRQVE. PRAETEREA. IN. EO. AGRO. NI. QVIS. POSIDETO. NISI. DE. MA
IORE. PARTE. LANGENSIVM. VEITVRORVM. SENTENTIA. DVM. NE. ALIVM. IN
TROMITTAT. NISI. GENVATEM. AVT. VEITVRIVM. COLENDI. CAVSA. QVEI. EORVM
DE. MAIORE. PARTE. LANGENSIVM. VEITVRIVM. SENTENTIA. ITA. NON. PAREBIT
IS. AGRVM. NEI. HABETO. NIVE. FRVIMINO. QVEI. AGER. COMPASCVOS
ERIT. IN. EO. AGRO. QVO. MINVS. PERVASCERE. GENVATES. VEITVRIOS
QVE. LICEAT. ITA. VTEI. IN. CETERO. AGRO. GENVATI. COMPASCVO
NI. QVIS. PROHIBETO. NIVE. QVIS. VIM. FACITO. NEIVE. PROHIBETO
QVO. MINVS. EX. EO. AGRO. LIGNA. MATERIAMQVE. SVMANT. VTANTVR
QVE. VECTIGAL. ANNI. PRIMI. K. IANVARIS. SECVNDIS. VEITVRIS. LAN
GENSES. IN. POPLICVM. GENVAM. DARE. DEBENTO. QVOD. ANTE. K. IA
NVARIS. PRIMAS. LANGENSES. FRVCTI. SVNT. ERVNTQVE. VECTIGAL. IN
VITI. DARE. NEI. DEBENTO. PRATA. QVAE. FVERVNT. PROXIMA. FOE
NISICEI. L. CAECILIO. Q. MVVTIO. COS. IN. AGRO. POPLICO. QVEM
VITVRIES. LANGENSES. POSIDENT. ET. QVEM. ODIATES. ET. QVEM. DECTV
NINES. ET. QVEM. CAVATVRINES. ET. QVEM. MENTOVINES. POSIDENT
EA. PRATA. INVITEIS. LANGENSIBVS. ET. ODIATIBVS. ET. DECTVNINEBVS
ET. CAVATVRINES. ET. MENTOVINES. QVEM. QVISQVE. EORVM. AGRVM
POSIDEBIT. INVITIS. EIS. NI. QVIS. SICET. NIVE. PASCAT. NIVE. FRVA
TVR. SEI. LANGENSES. AVT. ODIATES. AVT. DECTVNINES. AVT. CAVA
TVRINES. AVT. MENTOVINES. MALENT. IN. EO. AGRO. ALIA. PRATA
IMMITTERE. DEFENDERE. SICARE. ID. VTI. FACERE. LICEAT. DVM. NE
AMPLIOREM. MODVM. PRATORVM. HABEANT. QVAM. PROXVMA. AESTATE 406
HABVERVNT. FRVCTIQVE. SVNT. VITVRIES. QVEI. CONTROVERSIAS. GENV
ENSIVM. OB. INIOVRIAS. IVDICATI. AVT. DAMNATI. SVNT. SEI. QVIS. IN
VINCVLEIS. OB. EAS. RES. EST. EOS. OMNEIS. SOLVEI. MITTEI. LIBERI
QVE. GENVENSES. VIDETVR. OPORTERE. ANTE. EIDVS. SEXTILIS. PRIMAS
SEI. QVOI. DE. EA. RE. INIQVOM. VIDEBITVR. ESSE. AD. NOS. ADEANT
PRIMO. QVOQVE. DIE. ET. AB. OMNIBVS. CONTROVERSIS. ET. HONO
PVBL. LI. LEG. MOCO. METICANIO. METICONI. F. PLANCVS. PELIANI
PELIONI. E

Plane

Plane vt huius Tabulæ historia pateat, sciendum est, L. Cæcilio Metello, & L. Aurelio Cotta Coss. qui fuit annus ab V. C. DCXXXV. Fuluium Flaccum primum omnium Transalpinos Ligures bello domuisse. Fuerat is in auxilium Massiliensibus missus aduersus Falanios Gallos, qui populabantur fines Massiliensium: quemadmodum Liuii Epitome lib. LX. memorat. Biennio post, id est Anno Vrbis DCXXXVII. quo Consulatum gesserunt Cæcilius Metellus Diadematus, & Q. Mutius Scæuola Lælii socer, illa de finibus controuersia finem, sententia Arbitrorum, accepit. Sic etiam Q. Fabium Labeonem arbitrum Nolanis & Neapolitanis de finibus agri a Senatu datum, quum ad locum venisset, illorum fines, quemadmodum dixerant, terminasse, Cicero lib. I. de offic. c. 10. refert.

CXXV. TERMINORVM *inter vicinos* PONENDORVM *solemnis ritus.*

Solennem autem Terminorum, inter vicinos ponendorum, ritum Siculus Flaccus explicat, his verbis: *Cum enim* TERMINOS DISPONERENT, *ipsos quidem lapides in solidam terram conlocabant, proxima ea loca, quibus, fossis factis, defixuri eos erant, vnguento velaminibusque & coronis eos coronabant: in fossis autem, quibus posituri eos erant, sacrificio facto, hostiaque immaculata cæsa, facibus in fossis cooperti sanguinem instillabant, eoque ture & fruges iactabant: fauos quoque & vinum, aliaque, quibus consuetudo est, Terminis sacrum fieri, in fossa adiiciebant, consumptisque omnibus dapibus igne, super calentes reliquias lapides conlocabant, atque ita diligenti cura confirmabant: adiectis etiam quibusdam saxorum fragminibus circumcalcabant, quo firmius starent. Tale ergo sacrificium domini, inter quos fines dirimebantur, faciebant. Nam & si in Trifinium, id est, in eum locum, in quem tres possessores attingebant, termini ponebantur, omnes tres sacrum faciebant: quique alii in confinio domini erant, omnes ex conuenientia terminos ponebant, & sacrum faciebant: terminos autem conuenientia possessorum faciebat.*

Vnde lux datur hisce Ouidii versibus lib. II. Fastor. v. 639.

solito celebretur honore,
Separat indicio qui, Deus, arua suo.
TERMINE, *siue* LAPIS, *siue es defossus in agro*
Stipes, ab antiquis tu quoque numen habes.
TE DVO DIVERSA DOMINI DE PARTE CORONANT,
Binaque serta tibi, binaque liba ferunt.

Iuuenalis Sat. XVI. v. 37. s.

Improbus aut campum mihi si vicinus ademit,
Aut SACRVM *effodit medio de limite* SAXVM,
Quod mea cum vetulo coluit puls annua libo.

Seneca in Hippolyto, Act. II. Sc. 2. v. 98.

nullus in campo SACER
Diuisit agros ARBITER *populis* LAPIS.

Prudentius lib. II. aduersus Symmach. v. 885.

& LAPIS *illic*
Si stetit antiquus, quem cingere sueuerat error
Fasciolis, aut gallinæ pulmone rigare,
Frangitur, & nullis violatur Terminus extis.

Apuleius lib. I. Floridor. *Vel cespes libamine humigatus, vel* LAPIS VNGVINE DELIBVTVS. Idem Apolog. I. *Negant vidisse, qui fuere, vnum saltem in finibus eius, aut* LAPIDEM VNCTVM, *aut ramum coronatum.* Inde lapidem vnctum Lucretius dixit. Tibullus lib. I. Elegia 3. v. 43.

non fixus in agris,
Qui regeret certis finibus ARVA, LAPIS.

CXXVI. DE FINIBVS *inter vicinos* CONTROVERSIAE.

Porro de finibus variæ inter vicinos controuersiæ incidere solebant. Interdum enim, vt Frontinus in lib. de Limitib. agror. tradit, DE POSITIONE TERMINORVM, interdum DE RIGORE, interdum DE FINE controuersia mouebatur. DE POSITIONE TERMINORVM, ait ille, CONTROVERSIA EST *inter duos pluresve vicinos: Inter duos, an in rigore sit ceterorum, siue rationis: Inter plures, trifinium faciat, an quadrifinium. De horum opinione cum constitit mensori, si secundum proximi temporis possessionem non conueniunt, diuersas attiguis possessoribus faciunt controuersias, sed ab integro alius forte de loco, alius de fine litigat.* DE RIGORE CON- 407
TROVERSIA EST *finitimæ conditionis, quoties inter duos pluresve terminos ordinatos, siue quæ alia signa, secundum* LEGEM MAMILIAM INTRA QVINQVE PEDES AGITVR. DE FINE *similis est* CONTROVERSIA. *Nam & eadem lege continetur. & de* QVINQVE PEDVM AGITVR LATITVDINE: *sed* DE FINE, *quidquid per flexus, quibus arcifinii agri continentur, vt per extrema compromontoria, aut summa montium, aut fluminum cursus, aut locorum natura, quam* SVPERCILIVM *appellant.* Primum controuersiæ genus Aggenus in Commentar. ita explicat: *Cum possessor inuenerit, Terminum in possessione sua, aliter formatum, aut aliter positum, quam ceteri, qui in ea possessione sunt, aut* INSCRIPTVM, *vt adsolet, agi de eo,* IN QVA SIT POSITVS RATIONE, *seu ipse trifinium faciat, siue ab alio lineam procedentem excipiat. Dumque vicinus possessor huic exstiterit ambiguitati contrarius, magna inter vtrosque controuersia agitatur. Solent enim hæ controuersiæ de comportionalibus nasci terminis.* Alteram vero speciem ita explicat: *Rigor naturalis est. Qualiscumque enim rigor interuenit, constituentibus limites, varioribus locis* TERMINOS POSVERVNT, *&* SERVARI IVBETVR RIGOR, *si inuentus fuerit de tri-*

 ginta

ginta pedum latitudine: vt ne ab vtroque possessore tangatur. Quod si plus de triginta pedibus patuerit, iam collis est: qui exigit, vt superior possessor in planum vsque descendat, & sibi defendat omnem deuexum locum. Hoc enim LEX *propter malignitatem inferioris possessoris instituit: ne aut arando, aut fodiendo superioris possessoris terras inuaderet. Termini quoque quibusdam locis positi sunt, vt ab vno ad vnum dirigantur, per pedes a* CCCXX. *& supra vsque ad* CCCCLXXX. *& infra hoc, si licet.* Et mox: DE FINE *enim,* LEX MAMILIA QVINQVE AVT SEX PEDVM LATITVDINEM PRAESCRIBIT: *quoniam hanc latitudinem, vel iter ad culturas accedens, occupat, vel circumactus aratri, quod vsu capi non potest. Iter enim non quia ad culturas peruenitur, capitur vsu, sed id quod in vsu biennio fuit.* Quæ ad intellectum præscriptionis quinque pedum, cuius Cicero lib. I. de Legibus c. 21. & l. 5. C. fin. reg. meminerunt, valde conducunt. Idem Aggenus subiicit: *Et* DE LOCO SI AGITVR, *quæ res hanc habet quæstionem, vt nec ad formam, nec ad vllum scripturæ reuertatur exemplum: nisi tantum* HVNC LOCVM, HINC DICO ESSE, *& aliter* E CONTRARIO *similiterque quæret, ex similitudine fere culturæ comparationem accepit, id est, si sylua cuius sit ætatis, par cæsuræ, & ætas arborum, vt solent relinqui, quas* ANTEMISSAS *vocant.*

CXXVII. INSCRIPTIONES LAPIDVM IN AGRIS, earumque *Formulæ.*

Agrorum autem Limitatorum, Diuisorum, Assignatorum qualitates, condiciones, modum, lapidum inscriptio testabatur. *Inscriptiones itaque,* ait Siculus Flaccus, *in Centuriis sunt tales,* DEXTRA AVT SINISTRA, DECVMANVM TOTVM, VLTRA CITRAQVE CARDINEM TOTVM: ASSIGNATVM ILLI *tantum. Inde subscriptum est nomen, cui concessum est inscriptione tali,* REDDITVM ILLI TANTVM. *Præterea scriptum est,* ET REDDITVM ET COMMVTATVM PRO SVO. *Frequenter inuenimus tales,* DATVM ASSIGNATVM SINGVLIS PERSONIS CERTVM MODVM, aliquando vero populis COMPLVRIBVS VNVM MODVM. Et paulo post: *Præterea inuenimus subscriptiones tales,* DATVM, ASSIGNATVM, ADSCRIPTVM: SIC SVBIECTVM, REDDITVM, SVVM, *vni aut duobus, pluribusque personis est modus nullus adscriptus.* Et mox: *Inscribuntur quædam* EXCEPTA, *quæ aut sibi reseruauit auctor Diuisionis & assignationis, aut alii concessit. Inscribuntur &* COMPASCVA. Et post: *In quibusdam regionibus fluminum modus Assignationi cessit: in quibusdam vero tamquam Subseciuus relictus est: aliis autem Exceptus, inscriptumque* FLVMINI ILLI TANTVM, *vt in Pisaurensi comperimus,* DATVM ASSIGNATVMQVE, VT VETERANO; *deinde* REDDITVM SVVM VETERI POSSESSORI: FLVMINI PISAVRO TANTVM. NE QVO ALVEVS. Hygenus in lib. de Limit. constit. *Omnes significationes & Formas æris tabulis inscribemus:* DATA, ASSIGNATA, CONCESSA, EXCEPTA, REDDITA, COMMVTATA PRO SVO, VETERI POSSESSORI, *& quæcumque alia inscriptio singularum literarum in vsu fuerit, & in ære permaneat. Libros æris & typum totius perticæ linteis descriptum, secundum suas terminationes, adscriptis affinibus, Tabulario Cæsaris inferemus: &, si qua beneficio* CONCESSA, AVT ASSIGNATA *coloniæ fuerint, siue in proximo, siue inter alias ciuitates, in libro Beneficiorum adscribemus.* Idem eod. lib. *Cum Centurias omnes* INSCRIPTIS *lapidibus terminauerimus, illa, quæ Reipubl. assignabimus, quamuis limitibus hæreant, priuata terminatione circuibimus, & in Forma ita, vt erit, ostendemus syluas, siue pascua & vtrimque, quatenus fuerit, in inscriptione replebimus.* Et mox: *Eadem ratione terminabimus fundos* EXCEPTOS, *siue* CONCESSOS, *& in Forma, sicut loca publica, inscriptionibus demonstrabimus.* CONCESSOS FVNDOS *æque similiter inscribemus, vt,* FVNDVS SEIANVS CONCESSVS L. MANLIO C. F. I. L. *In assignationibus enim Diui Augusti diuersas habent conditiones* FVNDI EXCEPTI ET CONCESSI. EXCEPTI *sunt* FVNDI *bene meritorum, vt in totum priuati iuris essent, ne coloniæ vllam munificentiam deberent: essent in solo populi Romani.* CONCESSI *sunt* FVNDI, *e quibus est indultum, cum possidere vnicuique plus, quam edictum continebat, non liceret.* Idem ibidem, LINEARII LIMITES *mensuræ tantum disterminandæ causa sunt constituti. Et si finitimi interueniunt, latitudinem secundum* LEGEM MAMILIAM *accipiunt.* Idem lib. II. DIVISI ET ASSIGNATI AGRI *sunt, qui veteranis, aliisve personis per Centurias, certo modo adscripto, aut* DATI *sunt, aut* REDDITI, VETERIBVS POSSESSORIBVSQVE REDDITI, COMMVTATIQVE PRO SVIS SVNT. *Hi agri leges accipiunt ab his, qui veteranos deducunt.* 408

Ex Inscriptionibus porro Lapidum, has idem Hygenus ponit, SYLVA ET PASCVA IVLIENSIVM: FVNDVS SEIANVS ET TONGILIANVS EXCEPTVS FINIBVS SVIS. FVNDI FAVSTINIANI, ITA, VT FVERANT CONCESSI A PVBLIO SCIPIONE. FVNDVS MANILIANVS CVM SYLVA DATVS, ASSIGNATVS EST COLONIAE IVLIAE CONSTANTIAE. REGIO EXTRACLVSA ET NON ASSIGNATA. Et alibi: *Quod ordini Coloniæ datum fuerit, adscribimus, in Forma,* SYLVA ET PASCVA, *vt puta,* SEMPRONIANA, ITA VT FVERVNT ASSIGNATA IVLIENSIBVS. Et mox: *Si qua regio in extremitate limites non acceperit, eum locum vacantem significabimus hac inscriptione,* LOCVS EXTRACLVSVS. Siculus Flaccus. *Comperimus vero in aliquibus regionibus, & pascua, & syluas assignatas esse, adscri-*

adscriptumque in Formis ita, ILLI ET ILLI TOT SYLVAS ET PASCVA: IVGERA TOT.

CXXVIII. AGRIMENSORES *in controuersiis de finibus* ADHIBITI.

AD OFFICIVM vtique IVDICIS, qui de finibus cognoscebat, pertinuisse, MENSORES MITTERE, & per eos dirimere ipsam Finium quæstionem, vt æquum erat, & si ita res exigeret, OCVLIS ETIAM SVIS SVBIECTIS LOCIS, ait l. 8. §. vlt. D. fin. regund. Exstat Constantini constitutio tam in libris de Limit. agror. quam in l. 3. C. fin. regund. in hæc verba: *Si quis super inuasis sui iuris locis prior detulerit querimoniam, quæ fundi cohæret cum proprietate controuersiæ: prius super possessione quæstio finiatur: & tunc* AGRIMENSOR IRE PRAECIPIATVR AD LOCA, *vt patefacta veritate huiusmodi litigium terminetur.* De horum autem Mensorum officio hæc Aggenus Vrbicus scribit: *In iudicando autem Mensor bonum virum & iustum agere debet: nulla admonitione, aut sordibus moueri: seruare opinionem: & arte & moribus omnis illi artificii veritas custodienda est, exclusis illis similitudinibus, quæ falsa pro veris subiiciuntur. Quidam enim per imperitiam, quidam per imprudentiam peccant. Totum autem hoc iudicandi officium hominem bonum, iustum, sobrium, castum, modestum & artificem egregium exigit.* Apud Cassiodorum lib. III. Varior. Epist. 53. Theodoricus narrans, contentionem finalem ortam inter Leontium & Pascasium viros Spectabiles, eo processisse, vt casarum suarum terminos non legibus, sed viribus crederent vindicandos: Agrimensorem adhiberi præcipit, quem ita describit: AGRIMENSORI *vero* FINIVM LIS ORTA COMMITTITVR, *vt contentionum proteruitas abscindatur. Iudex est vtique artis suæ. Forum ipsius, agri deserti sunt. Fanaticum credis, quem tortuosis semitis ambulare conspexeris. Iudicia siquidem rerum inter syluas asperas, & dumeta perquirit. Non ambulat iure communi. Via est illi sua lectio: ostendit, quod dicit: probat, quod didicit: exercitibus suis concertantium iura discernit: & more vastissimi fluminis, aliis spatia tollit, aliis iura concedit.*

Mensores autem mercedes communi vtriusque litigantium sumptu soluebantur: & si is ab altero solo conductus esset, condemnatio erat facienda eius, qui non conduxerat, in partem mercedis, l. 4. §. 1. D. fin. regund.

CXXIX. *Iudices* IN REM PRAESENTEM QVANDO IVERINT? *Formula* SENTENTIAE IN RE PRAESENTI, *aut post inspectionem loci*, DICTAE.

NEc vero in hac vna specie in rem præsentem veniebant Iudices, sed alias quoque, vbi necessariam esse inspectionem loci, quo de agebatur, iudicabant, in rem præsentem ire consueuerant. Quod probat antiquus lapis Neapolitanus, (apud Gruterum p. CCVIII.) cui sententia incisa est, cum hac præfatione:

IN. HIS. AEDIFICIIS. ET. LOCIS. PVRIS. ADIACENTIBVS. AEDIFICIIS. SIVE IS. LOCVS. AGER. EST. P. AELI. RVFINI. MILITIS. DE. QVIBVS. SE. POSSES SOREM. ESSE. EX. CAVSA. EMPTIONIS. P. AELI. ABASCANTI. PATRIS. SVI ALFENO. SENECIONI. SVB. PRAEF. CLASS. PR. MIC. PROBAVIT. ET. ME RVIT. SENTENTIAM. QVAM. IVSSV. EIVSDEM. SENECIONIS. SVB. PRAEF HVIC. TITVLO. PROSCRIPSI

SENECIO. C. C. C. DIXIT. NECESSARIAM. FVISSE. INSPECTIONEM. AEDIFICIO 409
RVM. ET. LOCI. DE. QVIBVS. APVD. ME. ACTVM. EST. REIPSA. MANIFESTATVR CVM. IGITVR. AEDIFICIA. SOLO. PVRO. POSITA. DEPREHENDERIM. NEQVE. VLLO SEPVLCRO. SVPERPOSITA. VEL. CONIVNCTA. APPARET. VENDITIONEM. EORVM. IV RE. FACTAM. IDEOQVE. AD. AELIVM. RVFINVM. MILITEM. EX. CAVSA. EMPTIONIS PERTINERE. VIDENTVR. LOCI. VERO. SIVE. AGRI. QVEM. ADIACENTEM. AEDIFICIIS AELIVS. ABASCANTVS. PATER. RVFINI. AB. HEREDIBVS. PATVLCI. DIOCLETIS. AEQVE MERCATVS. EST. CVM. HABEAT. PLVRIMA. ET. DISPERSIS. LOCIS. SEPVLCRI. IVS PER. VENDITIONEM. TRANSFERRI. AD. EMPTOREM. NON. POTVIT. SET. CVM. PA TER. RVFINI. ET. POSTEA. RVFINVS. QVAMQVAM. NON. IVRE. FACTA. EMPTIONE SEMPER. IN. POSSESSIONEM. FVERINT. NVLLO. IVRE. EVM. LOCVM. VINDICARE SIBI. PATVLCII. POSSVNT. PLANE. CVM. IN. RE. PRAESENTI. INSPEXERIM. LITV RATVM. AED. Q. ERASVM. PATVLCI. DICVNT. REMANERE. IN. STIP. CAPITA. QVAE DAM. EXPRIMENTIA. HAEC. VERBA. ACTIVS. DIOCL. PATVL. DIOCL. F. CVM. FRA TRIBVS. QVI. NVNC. HIC. ADSVNT. VENDVNT. P. AELIO. ABAS. LOCVM. PVRVM IN. QVO. NVLLA. SEPVL. IACTA. SVPERQ. POSITA. NEQVE. CONIVNCTA. APPARENT LIB. NEP. PRONEP. Q. *& reliqua*

OB. CONTEMPTVM. TAMEN. RELIGIONIS. P. AELI. ABAS. F. AGRO. PRIVETVR FIATQVE. PVBL. SEPELIENDOR. MILITVM. CLASS. PR. MIS. IN. VSVM. HEREDES VERO. PATVL. DIOCL. MVLTENTVR. SORTE. VNA. CVM. ANATOGISMO. BINAE CEN-

CENTESIMAE. VSVRAE. PROPTER. NEGLECTAM. RELIGIONEM. SEPVLCRORVM CLAM. DIRVTORVM. PAVPERESQVE. MILITES. CLASS. PR. MIS. DONATI. SINT DVM. AEGRESCVNT. ET. MORIVNTVR. NE. AERE. CONLATO. CVRENTVR. SEPELI ANTVRQVE. QVAM. SENTENT. SANCTAM. ESSE. OMNES. SCIVNTO. IDQ. TOTVM TESTATVR. MARMOR

Hæ autem notæ, initio sententiæ positæ, C.C.C. significare videntur: CVM CONSILIO COLLOCVTVS. Quod genus loquendi inueniri in inscriptione l. 6. C. de vsucap. pro empto. supra notauimus.

CXXX. *Controuersia de finibus quomodo* PER ADIVDICATIONEM *dirimenda fuerit?*

Iudici porro finium regundorum permittebatur, vt, vbi non posset dirimere fines, adiudicatione controuersiam dirimeret: & si forte amouendæ veteris obscuritatis gratia, per aliam regionem fines dirigere Iudex vellet, poterat hoc facere per iudicationem & condemnationem. Quo casu opus erat, vt ex alterutrius prædio, alii adiudicaretur: eoque nomine is, cui adiudicabatur, inuicem pro eo, quod ei adiudicabatur, certa pecunia condemnandus erat, l. 2. §. vlt. & l. 3. D. finium regund. Dispicere certe Iudicem debuisse, an necessaria esset adiudicatio, Iustinianus ait: quæ vtique vno casu necessaria erat, si euidentioribus finibus distingui agros, commodius esset, quam olim fuissent distincti. Tunc enim necesse erat ex alterius agro partem aliquam alterius agri domino adiudicare, eumque alteri certa pecunia condemnare, §. 6. Instit. de offic. iud. In iudicio etiam finium regundorum eius ratio habebatur, quod interesset, l. 4. §. 1. D. fin. reg.

CXXXI. IN TRIBVS IVDICIIS COMMVNIBVS *quomodo ab vtraque parte* IVRANDVM *fuerit?*

Plane, qui Finium regundorum, item qui familiæ erciscundæ, & communi diuidundo iudicio agebant, & actores erant & rei. Et ideo iurare debebant, NON CALVMNIAE CAVSA LITEM INTENDERE, ET NON CALVMNIAE CAVSA AD INFICIAS IRE. l. 44. §. 4. D. famil. ercisc. l. 10. D. finium regundor. In istis autem tribus iudiciis, si vnus ex litigatoribus decessisset, pluribus heredibus relictis, non poterat in partes iudicium scindi: sed aut omnes heredes accipere id debebant, aut vnum dare procuratorem, in quem omnium nomine iudicium ageretur, l. 48. D. famil. ercisc.

CXXXII. *Officium* ARBITRI FAMILIAE ERCISCVNDAE.

De officio etiam Arbitri Familiæ erciscundæ videamus. Eum vel vnus ex coheredibus, præsentibus ceteris, & inuitis, poscere poterat, l. 43. D. famil. erciscund. Arbiter autem familiæ erciscundæ inter coheredes sumptus, adiudicationes & condemnationes inuicem faciebat, & pro his rebus, quas cuique adiudicabat, alterum alteri condemnare poterat, vt pensatione vltro citroque condemnationis facta, eum solum, cuius summa excederet, eius dumtaxat summæ, quæ ita excederet, damnaret, l. 52. §. 2. & l. 36. D. eod.

Poterat & alii PROPRIETATEM, ALII 410
VSVMFRVCTVM ADIVDICARE. Vsumfructum præterea, & ex certo tempore, & vsque ad certum tempus, & alternis annis adiudicare poterat, l. 16. §. 1. D. eod. l. 6. §. 1. D. de vsufr. Familiæ etiam erciscundæ Iudex poterat pluribus eandem rem adiudicare, si pluribus fuisset vnius rei præceptio relicta, vel certam partem vnicuique coheredum assignare, vel licitatione admissa, vni rem adiudicare. Adiudicando quoque poterat imponere aliquam seruitutem, vt alium alii seruum faceret, ex iis, quos adiudicabat, l. 22. D. famil. ercisc. Et tamen, vt fundus non hereditarius fundo hereditario seruiret, arbiter disponere non poterat, l. 18. D. commun. diuid.

Nihil plane indiuisum relinquere debebat Iudex: item curare debebat, VT DE EVICTIONE CAVERETVR iis, quibus adiudicabat, l. 25. §. 20. D. famil. ercisc. Quod si diuisio tam difficilis esset, vt pæne impossibilis esse videretur, poterat Iudex familiæ erciscundæ iudicio addictus, in vnius persona totam adiudicationem conferre, & ei adiudicare omnes res, l. 55. D. eodem. In hoc autem iudicio condemnationes & absolutiones in omnium persona faciendæ erant, l. 27. D. eodem. Vniuersæ vero res æstimari debebant, non singularum rerum partes, l. 52. §. vlt. D. eod.

In hoc iudicium etsi nomina non veniebant, si tamen stipulationes de eorum diuisione interpositæ fuissent, curabat Iudex, vt diuisioni staretur, & vt alter alteri mandaret actiones, procuratoremque eum in rem suam faceret. Ad officium certe Iudicis familiæ erciscundæ pertinebat, VT DEBITA, ET CREDITA, SINGVLIS PRO SOLIDO, ALIA ALIIS ADTRIBVERET: vt siue agendum esset, partim suo quis, partim procuratorio nomine ageret: siue cum eo ageretur, partim suo, partim procuratorio nomine conueniretur, l. 3. D. eod. Si vero vni ex heredibus onus æris alieni iniunctum fuisset, citra speciem legati, OFFICIO IVDICIS familiæ erciscundæ cognoscentis, suscipere eum id oportebat, vsque ad dodrantem portionis suæ. CAVEBAT igitur INDEMNES COHEREDES SVOS ad eum vsque modum PRAESTARE l. 20. §. 5. D. eod.

Iam

Iam si promissor viæ decessisset, pluribus heredibus institutis, quia singuli in solidum tenebantur, OFFICIO IVDICIS CAVTIONES INTERPONI DEBEBANT, VT, SI QVIS EX IIS CONVENTVS, LITIS AESTIMATIONEM PRAESTITISSET, ID PRO PARTE A CETERIS CONSEQVERETVR, l. 25. §. 9. D. eod. Sed &, si pecunia a testatore sub pœna promissa esset, quia nihil proderat ad pœnam euitandam partem suam soluere, prospiciendum erat per cautionem, VT DE INDEMNITATE CAVERET IS, si per quem factum esset, ne omnis pecunia solueretur, aut vt CAVERET, SE EI, QVI SOLIDVM SOLVERET, PARTEM PRAESTATVRVM, d. l. 25. §. 13. D. eod. Coheres etiam a coherede iudicio familiæ erciscundæ consequebatur, VT COGERETVR COHERES CREDITORI HEREDITARIO PARTEM SVAM SOLVERE, l. 18. §. 4. D. eod. Si quæ essent cautiones hereditariæ, Iudex curare debebat, VT EAE APVD EVM MANERENT, QVI MAIORE EX PARTE HERES ESSET: CETERI DESCRIPTVM ET RECOGNITVM FACERENT, CAVTIONE INTERPOSITA, VT, CVM RES EXEGISSET, IPSAE EXHIBERENTVR. Quod si omnes iisdem ex partibus heredes essent, nec inter eos conueniret, apud quem potius esse deberent, sortiri eos oportebat. Aut ex consensu, vel suffragio eligendus erat amicus, apud quem ponerentur, vel in æde sacra deponi debebant, l. 5. D. eod. Tabulas vero Testamenti, debebat Iudex IVBERE, MANERE APVD EVM, QVI MAIORE EX PARTE HERES ESSET, AVT IN AEDE SACRA DEPONI, l. 4. §. vlt. D. eod.

Si rem pignori datam testator præceptionem legasset, OFFICIO IVDICIS CONTINEBATVR, vt ex communi pecunia lueretur, eamque ferret is, cui eo modo esset legata, l. 28. D. eod. At si pignori res data defuncto esset, is, cui ea adiudicabatur, in Familiæ erciscundæ iudicio pro parte coheredi erat damnandus, nec CAVERE debebat coheredi, INDEMNEM EVM FORE aduersus eum, qui pignori dederat, l. 29. D. eod. Iudicis etiam de hereditate diuidenda addicti Officium perstringitur in l. 30. & l. 31. D. fam. ercisc. l. 5. l. 15. l. 16. l. 18. C. eod. l. 11. & l. vlt. D. de distract. pign. l. 59. §. vlt. D. ad SC. Trebellian. l. 78. D. de hered. instit. l. 26. §. 1. D. de pact. dot. l. 77. §. 21. D. de legat. 2. l. 7. D. de ann. legat. l. 2. C. de inoffic. donat.

OFFICIO præterea IVDICIS conueniebat, IVBERE REM HEREDITARIAM VENIRE, VNAM, PLVRESVE, PECVNIAMQVE EX PRETIO REDACTAM EI NVMERARI, CVI LEGATA ESSET, l. 26. D. famil. ercisc. Quod si testator rei, quam communem cum extero habebat, partem alicui legasset, aut heres ante iudicium Familiæ erciscundæ acceptum, partem suam alienasset, AD OFFICIVM IVDICIS PERTINEBAT, vt eam partem, quæ testatoris fuisset, alicui IVBERET TRADI, l. 25. §. 6. D. eod. Sed & si vni ex heredibus legatum aliquid fuisset, hoc ei OFFICIO IVDICIS FAMILIAE ERCISCVNDAE præstabatur, l. 17. §. vlt. D. de legat. 1. Similiterque si vnus ex heredibus a testatore iussus esset præcipere, quod debebat, eiusdem IVDICIS OFFICIO continebatur, ne ab eo coheredes exigerent. Sed & si, quod alius deberet, præcipere vnus iussus fuisset, OFFICIO IVDICIS ACTIONES EI PRAESTARI DEBEBANT PRO PORTIONE COHEREDIS, l. 42. D. fam. ercisc. Si vsusfructus a testatore vxori legatus esset, donec ei dos solueretur, per Arbitrum familiæ erciscundæ, tam ID, QVOD COHEREDIS NOMINE EX DOTE SOLVTVM ERAT, RECVPERARI poterat, 411
quam effici, VT COHERES SOLVERET, l. 44. §. 7. D. eodem.

In iudicio autem Familiæ erciscundæ, vel Communi diuidundo, si, dum res in arbitrio erat, de iure prædii controuersia orta esset, omnes ii, inter quos Arbiter sumptus erat, & agere, & opus nouum nuntiare pro sua quisque parte poterant. Et cum adiudicationes ab Arbitro fiebant, si vni adiudicaretur totus fundus, CAVERI oportebat, VT, QVAE EX HIS ACTIONIBVS RECEPTA FVISSENT, REDDERENTVR: AVT, QVAE IN EAS IMPENSAE FACTAE FVISSENT, PRAESTARENTVR, l. 47. D. eod. Filia nupta, quæ se bonis paternis miscuisset, ad dotis collationem per Arbitrum familiæ erciscundæ compellebatur, l. 1. §. 1. D. de collat. dot.

Plane, si vni ex coheredibus prælegatæ essent rationes, non prius ei tradendæ erant, quam coheredes descripsissent, vt nec seruus actor prælegatus ante tradi debebat, quam rationes reddidisset: verum etiam CAVTIO INTERPONENDA ERAT, COHEREDIBVSQVE PRAESTANDA, VT, QVOTIES DESIDERATAE ESSENT RATIONES, VEL ACTOR PRAELEGATVS, COPIA EORVM FIERET, l. 35. D. fam. ercisc.

Res vero sub conditione legata, pendente conditione, in iudicium familiæ erciscundæ veniebat, & adiudicabatur cum sua causa, VT EXISTENTE CONDITIONE EXIMERETVR AB EO, CVI ADIVDICATA ERAT: AVT, DEFICIENTE CONDITIONE, AD EOS REVERTERETVR, A QVIBVS RELICTA ERAT, l. 12. §. vlt. D. eod. Si fundus, ab heredibus deducto vsufructu, legatus esset, iique vellent a communione vsusfructus discedere, OFFICIO IVDICIS, cautionibus interpositis, eis prospiciebatur, l. 16. D. eod. Si seruus hereditarius propriam rem heredum vnius subripuisset, Familiæ erciscundæ iudicio consequebatur, VT AVT SERVVS EI ADIVDICARETVR, AVT LITIS AESTIMATIO IN SIMPLVM OFFERRETVR, d. l. 16. §. vlt. Si quis testamento cauisset, vt seruus exportandus veniret, OFFICIO IVDICIS FAMILIAE ERCISCVNDAE continebatur, vt voluntas defuncti non intercideret,

 l. 18.

l. 18. §. 2. D. eod. Coheres etiam familiæ erciscundæ iudicio consequebatur, VT COGERETVR COHERES CREDITORI HEREDITARIO PARTEM SVAM SOLVERE, d. l. 18. §. 4.

Plane qui ex parte heres in solidum a creditoribus hereditariis conueniebatur, per doli exceptionem consequebatur a creditoribus, MANDARI SIBI ACTIONES, d. l. 18. §. 5. Prospicere autem debebat Iudex, vt, quod vnus ex heredibus ex re hereditaria perceperat, stipulatusue esset, non ad eius solius lucrum pertineret: Quod vel, reputationibus inter eos factis, consequebatur Iudex, vel curabat CAVTIONES INTERPONI, quibus inter eos communicarentur commoda & incommoda, l. 19. D. eod. tit. Sed & si vir dotem, quam ex pacto filiæ nomine retinere potuerat, lapsus errore, non retinuisset, filiam, quæ patri sola, matri pro parte heres exstiterat, apud Arbitrum diuisionis, non improbe dotis perperam a patre solutæ præceptionem desideraturam, ait Papinianus in l. 26. §. 1. D. de pact. dotalibus. Si filia nupta dotem accepisset, Arbiter familiæ erciscundæ ARBITRABATVR, VT, SI, CONSTANTE MATRIMONIO, IPSA DIEM SVVM OBIISSET, SIVE, SOLVTO MATRIMONIO, EAM A VIRO RECVPERASSET, EA CONFERETVR, l. 20. D. famil. ercisc. Sane filiusfam. heres institutus integram vxoris suæ dotem per Arbitrum familiæ erciscundæ præcipiebat, & CAVEBAT, DEFENSVM IRI COHEREDES, QVI EX STIPVLATV POTVISSENT CONVENIRI, l. 20. §. 2. & l. 30. D. eod. Sed & si quid vni ex heredibus legatum fuisset, hoc ei Officio Iudicis familiæ erciscundæ præstabatur, l. 17. §. vlt. D. de legat. 1.

Agentem autem familiæ erciscundæ, si is, qui hereditatem possidebat, negaret coheredem esse, poterat eum excludere per hanc exceptionem, & SI IN EA RE, QVA DE AGITVR, PRAEIVDICIVM HEREDITATI NON FIAT. Quod si possideret actor eam partem, licet negaretur esse coheres, non nocebat talis exceptio: sed Iudex ipse, apud quem hoc iudicium agebatur, COGNOSCEBAT, AN COHERES ESSET, l. 1. D. famil. ercisc.

CXXXIII. *Officium* ARBITRI COMMVNI DIVIDVNDO.

Communi diuidundo Arbiter, ad rerum, quæ inter aliquos communes erant, diuisionem dabatur, l. 1. comm. diuidund. Posci autem Iudex Communi diuidundo poterat a quolibet sociorum, l. 29. §. vlt. D. eod. tit. Nam & si non omnes, qui rem communem habebant, sed certi ex his a communione discedere desiderarent, Iudicium inter eos reddebatur, l. 8. D. eod. De vestibulo tamen communi binarum ædium, inuito vtrolibet, Arbiter communi diuidundo dari non debebat, l. 19. §. 1. D. eod.

In communi autem diuidundo iudicio non tantum diuisio rerum communium veniebat, sed & si quid in his damni datum, factumue erat, siue quid eo nomine, aut aberat alicui sociorum, aut ad eum peruenerat ex re communi, l. 3. D. comm. diuid. Et vbi de fundo vno communi diuidundo agebatur, si quidem commode regionibus fundus ille diuisionem recepisset, Iudex communi diuidundo iudicio addictus, PARTES EIVS SINGVLIS ADIVDICARE debebat: & si vnius pars prægrauare videretur, IS INVICEM ALTERI CERTA PECVNIA CONDEMNANDVS ERAT, §. 5. Instit. de offic. iud. §. 20. Instit. de Actionibus, l. 13. §. 17. D. de 412
action. empt. Vbi autem commodo regionibus diuidi inter socios aliquis ager non poterat, vel ex pluribus singuli, æstimatione facta, vnicuique sociorum adiudicabantur, compensatione pretii inuicem facta: eoque, cui res maioris pretii obuenerat, ceteris condemnato: ad licitationem nonnunquam etiam extraneo emptore admisso: maxime, si, se non sufficere ad ista pretia, alter ex sociis, sua pecunia vincere vilius licitantem, profiteretur, l. 3. C. comm. diuid. OFFICIO etiam IVDICIS COMMVNI DIVIDVNDO, talis adiudicatio fieri poterat, vt ALTERI FVNDVM, ALTERI VSVMFRVCTVM ADIVDICARET. Cetera eadem, quæ in familiæ erciscundæ iudicio seruabantur, l. 6. §. 10. D. eod. tit. Vectigalis plane agri diuisione, etsi regionibus commode is diuidi potuisset, abstinere Iudex debebat, l. 7. §. 1. D. eod. Sed si regionibus fundum non vectigalem diuisum duobus adiudicasset, poterat quasi in duobus fundis seruitutem imponere, d. l. 7. §. 1. In diuidundis autem prædiis, Iudicem, quod omnibus vtilissimum erat, vel quod litigatores mallent, sequi conueniebat, l. 21. D. eod.

In hoc vtique iudicio rem iusto pretio æstimare Iudex debebat: & de EVICTIONE quoque CAVENDVM ERAT, l. 10. D. eod. Iudex autem communi deuidundo, & familiæ erciscundæ, de seruo, qui in fuga erat, IVBERE debebat, LICERI EOS, INTER QVOS IVDEX ERAT, ET TVNC EVM ADIVDICARE EI, PENES QVEM LICITATIO REMANSERAT, l. 19. §. 3. D. eod. Plane si seruus communis vni ex dominis furtum fecisset, ARBITRIO IVDICIS COMMVNI DIVIDVNDO CONTINEBATVR, VT, AVT DAMNVM PRAESTARET, AVT PARTE CEDERET, l. 61. D. de furt. Sed & si socius in communi insula opus nouum faceret, quod ædibus, quæ alterius socii propriæ erant, noceret, per Arbitrum communi diuidundo PROHIBERI poterat AEDIFICARE, l. 3. §. 2. D. de oper. nou. nunt. Siue autem ex communi fundo, siue communi aqua noceretur, cum vno ex sociis agi poterat: & si quid is, sociorum nomine damnatus, præstitisset, per Arbitrum communi diuidundo recuperabat, l. 11. §. 1. D. de aqu. & aqu. pluu. Fit etiam Officii Iudicis Communi diuidundo mentio in l. 10. D. vsufruct.

vsufruct. quemadm. cau. Porro si inter plures Familiæ erciscundæ, & Communi diuidundo, aut Finium regundorum ageretur, idem Iudex sumendus erat, l. 1. D. de quibus rebus ad eundem iud.

CXXXIV. *Actionis* AD EXHIBENDVM *intentio & Formula; Officium Iudicis, huic Actioni addicti.*

Erat & in vsu cottidiano olim AD EXHIBENDVM ACTIO; eaque maxime propter Vindicationes inducta erat, vt res exhibitæ vindicarentur, l. 1. D. ad exhibend. In hac Actione, actor omnia nosse debebat, & DICERE ARGVMENTA EIVS REI, DE QVA AGEBATVR, l. 3. D. eod c). Nec vtique DOMINVM SE DICEBAT, nec debebat ostendere, AD SE DOMINIVM PERTINERE: cum multæ aliæ caussæ essent ad exhibendum agendi, d. l. 3. §. 1. Non tantum enim Rei Vindicatione, sed & Hypothecaria acturus, item Interdicto vsurus, si rem sibi exhiberi desideraret, audiendus erat. Noxali quoque iudicio experturus, si destinare non posset, nisi ex præsentibus, quia aut seruum non recognoscebat, aut nomen non tenebat, familiam sibi exhiberi postulare poterat, vt noxium seruum agnosceret, d. l. 3. §. 3. cum sequ. D. eod. Legatarius etiam ad exhibendum agere cum herede poterat, vt rem legatam exhiberet, sic enim vindicari ab eo poterat, l. 38. in fin. D. de iud. Et generaliter ei dabatur hæc actio, cuius intererat exhiberi. Iudex igitur huic actioni addictus, summatim debebat COGNOSCERE, AN EIVS INTERESSET, non, AN EIVS RES ESSET, & sic IVBERE EXHIBERE, VEL NON, SI NIHIL INTERESSE COMPERISSET: & hactenus COGNOSCEBAT, AN IVSTAM ET PROBABILEM CAVSAM HABERET ACTOR, PROPTER QVAM EXHIBERI SIBI DESIDERARET, d. l. 3. §. 9. & §. 11. D. ad exhibend. Iudex autem per ARBITRIVM, SIBI HAC ACTIONE COMMISSVM, etiam EXCEPTIONES AESTIMARE debebat, quas possessor obiiciebat: & si qua tam euidens esset, vt facile repelleret agentem, possessor ABSOLVI debebat: sin obscurior, vel quæ haberet altiorem quæstionem, DIFFERENDA ERAT IN DIRECTVM IVDICIVM, RE EXHIBERI IVSSA. d. l. 3. §. 13. Qui vero ad exhibendum serui nomine, qui in fuga erat, conueniebatur, ad hoc solum tenebatur, VT CAVERET, SE EXHIBITVRVM, SI IN POTESTATEM EIVS PERVENISSET. EXHIBERE autem IVSSVS debebat facere in publico potestatem rei, vt esset ei, qui agebat, experiundi copia, vel rem in eadem causa præstare, in qua fuerat, cum iudicium acciperetur, vt actor, copiam rei habens, posset integram exsequi actionem, quam destinauerat, l. 2. & l. 9. §. 5. D. eod. Si iusta ex causa statim exhiberi res non posset, iussu Iudicis CAVERE reus debebat, SE CERTO DIE EXHIBITVRVM, l. 12. D. eod.

Aduersus vero eum, qui EXHIBERE IVSSVS, non exhibebat, non, QVANTI EA RES ESSET, verum, QVANTI ACTORIS INTERESSET, æstimabatur, l. 9. §. vlt. eod. Hinc in l. 12. §. 4. D. eod. *Interdum tanti damnandus est,* QVANTI ACTORIS INTERFVERIT, PER EVM NON EFFECTVM, QVO MINVS TVNC, CVM IVDICIVM ACCIPERETVR, HOMO EXHIBERETVR. Vlpianus in l. 3. §. 2. D. eod. *In hac actione notandum est, quod reus contumax per in litem iusiurandum petitoris, damnari ei possit, Iudice* 413 *quantitatem taxante.* Exemplum est in l. vlt. §. 1. D. de Appellationibus, cuius verba sunt hæc: IVSSVS A IVDICE, EXHIBERE, *secundum præceptum Præsidis prouinciæ,* RATIONES, QVAS APVD SE ESSE CAVERAT, *instrumentorum gratia data dilatione, nec postea exhibuit. Ideoque secundum constitutionem recitatam, quia per contumaciam instrumenta non exhibuerat, cum petitor,* QVANTI SVA INTERESSET, EXHIBERI IVRASSET, *facta erat condemnatio.* Ac plane, vbi culpa non restituentis, vel non exhibentis puniebatur, QVOD INTERERAT AGENTIS solum æstimabatur: cum vero dolus aut contumacia, QVANTI IN LITEM IVRASSET ACTOR, l. 2. §. vlt. D. de in lit. iur.

CXXXV. *Officium Iudicis in actione,* QVOD METVS CAVSA.

In Actione Quod metus causa Vlpianus Officium Iudicis ita describit in l. 9. §. 5. D. quod met. caus. *Iulianus libro tertio Digestorum putat, eum, cui, res metus causa tradita est, non solum* REDDERE, *verum etiam* DE DOLO REPROMITTERE DEBERE. Et paulo post: *Ex hoc Edicto restitutio talis facienda est, id est,* IN INTEGRVM OFFICIO IVDICIS, *vt, si per vim res tradita est,* RETRADATVR, ET DE DOLO, *sicut dictum est,* REPROMITTATVR, *ne forte deterior res sit facta. Et si acceptilatione liberatio interuenit,* RESTITVENDA ERIT IN PRISTINVM STATVM OBLIGATIO. Idem in l. 10. §. 1. D. eod. *Si metu a te coactus acceptam tibi stipulationem fecerim,* ARBITRATV IVDICIS, *apud quem ex hoc Edicto agetur, non solum illud* CONTINETVR, VT IN TVA PERSONA REDINTEGRETVR OBLIGATIO, SED VT FIDEIVSSORES QVOQVE, VEL ALIOS, NON MINVS IDONEOS, ADHIBEAS. *Præterea,* VT ET PIGNORA, QVAE DEDERAS, IN EANDEM CAVSAM RESTITVAS. In l. 14. §. 11. D. eod. *Pro eo autem, qui in fuga esse dicitur,* CAVTIO *ab eo extorquenda est,* QVATENVS ET PERSEQVATVR, ET OMNIMODO EVM RESTITVAT. Et mox: *Ergo, si in fuga sit seruus sine dolo malo & culpa eius, cum quo agetur,* CAVENDVM EST PER IVDICEM VT

c) *Bynkershoek. Obs. præf.* T. 1. emendandum censet, *discere argumenta*, infeliciter, vti ostendit totius loci contextum & sententia. v. *Jens. Strictur. Pand. ad h. l.*

EVM SERVVM PERSECVTVS REDDAT. Et, vt eadem l. §. 4. Vlpianus ait, ea actio cum ARBITRARIA esset, habebat reus licentiam, vsque ad sententiam ab Arbitro datam, RESTITVTIONEM REI FACERE. Quod si non fecisset, quadrupli condemnationem patiebatur. Ibidemque addit hæc: *Si metum quidem Titius adhibuit me non conscio, res autem ad me peruenit, & hæc in rebus humanis non est sine dolo malo meo: nonne* IVDICIS OFFICIO ABSOLVAR? *Aut si seruus in fuga non est, æque si* CAVERO IVDICIS OFFICIO, NEC SI IN MEAM POTESTATEM PERVENERIT, RESTITVTVRVM, ABSOLVI DEBEBO. Postea ARBITRIVM IVDICIS IN RESTITVENDA RE tale esse, scribit, vt eum quidem, qui vim admiserit, IVBEAT RESTITVERE, etiam si ad alium res peruenit: eum autem, ad quem peruenerit, etiam si alius metum fecerit. Quadruplabatur autem, QVANTI EA RES ERAT, & si quis fundi non sui possessionem metu tradidisset, non quanti fundus, sed QVANTI POSSESSIO ERAT, AESTIMABATVR, l. 14. §. 7. l. 21. §. 2. D. eod. In heredem vero metus causa, vt & de dolo actio IN ID DVMTAXAT, QVOD AD EVM PERVENERAT, dabatur, l. 16. §. vlt. cum l. seq. D. eod. l. 28. D. de dolo.

In illa porro actione non quærebatur, vt iam diximus, vtrum is, qui conueniebatur, an alius metum fecisset: sufficiebat enim hoc docere, METVM SIBI ILLATVM, VEL VIM, ET EX HAC RE EVM, QVI CONVENIEBATVR, ETSI CRIMINE CARERET, LVCRVM SENSISSE. Nam cum metus habeat in se ignorantiam, merito non adstringebatur Actor, vt designaret, quis ei metum vel vim adhibuisset, sed tantum dicere debebat, METVM IN CAVSA FVISSE, VT ALICVI ACCEPTAM PECVNIAM FACERET, VEL REM TRADERET, VEL QVID ALIVD FACERET, l. 14. §. 3. D. quod met. cauf. Per contrarium in actione de dolo designari oportebat, QVID DOLO MALO FACTVM, ET CVIVS DOLO FACTVM ESSET, l. 15. §. vlt. l. 16. D. de dolo. In hac vero actione, vt & in illa, ARBITRIO IVDICIS RESTITVTIO comprehendebatur: & nisi fieret RESTITVTIO, sequebatur condemnatio, QVANTI EA RES ERAT. In vtraque etiam actione per contumaciam suam TANTI REVS CONDEMNABATVR, QVANTI ACTOR IN LITEM IVRASSET. Sed OFFICIO IVDICIS, TAXATIONE iusiurandum refrenandum erat, l. 18. D. de dolo. Si tamen manifestum esset, rem restitui non posse, veluti, si seruus dolo malo traditus, defunctus esset, protinus reus IN ID, QVOD ACTORIS INTERERAT, DAMNABATVR, d. l. 18. §. 1. Sed & si cuius dolo effectum esset, vt lis, legitimis transactis temporibus, periret, de dolo dabatur iudicium, non VT ARBITRIO IVDICIS RES RESTITVERETVR, sed vt tantum actor consequeretur, QVANTI EIVS INTERERAT, ID NON ESSE FACTVM, d. l. 18. §. 4.

CXXXVI. *Officium iudicis* IN ACTIONIBVS ARBITRARIIS.

In arbitrariis certe actionibus, quales erant Publiciana, Seruiana, vel quasi, Quod metus causa, de Dolo malo, Ad exhibendum, & vbi, quod certo loco promissum erat, alibi petebatur, PERMITTEBATVR IVDICI, EX BONO ET AEQVO, SECVNDVM CVIVSQVE REI, DE QVA ACTVM ERAT, NATVRAM AESTIMARE, QVEMADMODVM ACTORI SATISFIERI OPORTERET, §. 31. Institut. de Actionibus. 414
Vlpianus in l. 2. §. 8. D. de eo quod cert. loc. *Nunc* DE OFFICIO IVDICIS *huius actionis loquendum est: vtrum* QVANTITATI CONTRACTVS DEBEAT SERVIRE, AN VEL EXCEDERE, VEL MINVERE QVANTITATEM *debeat: vt, si interfuisset rei, Ephesi potius soluere, quam eo loci, quo conueniebatur*, RATIO EIVS HABERETVR. Et l. 3. D. eod. *Ideo in* ARBITRIVM IVDICIS *refertur hæc actio, quia scimus, quam varia sint pretia rerum per singulas ciuitates regionesque*, &c. In l. 4. §. 1. D. eod. tit. *Interdum* IVDEX, QVI EX HAC ACTIONE COGNOSCIT, *cum sit* ARBITRARIA, ABSOLVERE REVM DEBET, CAVTIONE AB EO EXACTA, DE PECVNIA IBI SOLVENDA, VBI PROMISSA EST. l. 8. D. eod. *Centum Capuæ dari stipulatus, fideiussorem accepisti. Ea pecunia ab eo similiter, vt ab ipso promissore, peti debet: id est, vt, si alibi, quam Capuæ, petatur*, ARBITRARIA *agi debeat:* LISQVE TANTI AESTIMETVR, QVANTI EIVS VEL ACTORIS INTERFVERIT, EAM SVMMAM CAPVAE POTIVS, QVAM ALIBI SOLVI.

CXXXVII. *Officium iudicis* IN NEGOTIORVM GESTORVM IVDICIO.

Quod ad Negotiorum gestorum iudicium attinet, Gaius in l. 2. D. negot. gest. si quis absentis negotia gesserit, vltro citroque inde Negotiorum gestorum actionem nasci, ait, hoc adiecto: *Et sane sicut æquum est, ipsum* ACTVS SVI RATIONEM REDDERE, ET EO NOMINE CONDEMNARI, QVIDQVID VEL NON, VT OPORTVIT, GESSIT, VEL EX HIS NEGOTIIS RETINET: *Ita ex diuerso iustum est, si vtiliter gessit*, PRAESTARI EI, QVIDQVID EO NOMINE VEL ABEST EI, VEL AFVTVRVM EST. Idem in l. 5. D. de obligat. & act. Si quis absentis negotia gesserit sine mandato, eo nomine actiones proditas, ait, quæ NEGOTIORVM GESTORVM appellantur, *quibus*, ait, *inuicem experiri possunt* DE EO, QVOD EX BONA FIDE ALTERVM ALTERI PRAESTARI OPORTET. Paulus in l. 21. §. 3. D. de neg. gest. *Mandatu tuo negotia mea Lucius Titius gessit:* QVOD IS NON RECTE GESSIT, *tu mihi actione negotiorum gestorum teneris, non in hoc tantum*, VT ACTIONES TVAS PRAESTES:

STES:

STES: *sed etiam, quod imprudenter eum elegeris,* VT, QVIDQVID DETRIMENTI NEGLIGENTIA EIVS FECIT, TV MIHI PRAESTES. Iauolenus in l. 28. D. eod. *Si quis, mandatu Titii, negotia mea gessit, Titio mandati tenetur:* LISQVE AESTIMARI DEBET, QVANDO SEI ET TITII INTEREST. Papinianus in l. 31. § 1. D. eod. *Inter negotia Sempronii, quæ gerebat, ignorans Titii negotium gessit. Ob eam quoque speciem Sempronio tenebatur: sed ei* CAVTIONEM INDEMNITATIS OFFICIO IVDICIS PRAEBERI, *necesse est, aduersus Titium.*

CXXXVIII. *Officium iudicis* NOXALI IVDICIO *addicti.*

Noxali iudicio addictus Iudex obseruare debebat, vt, si condemnandus videretur dominus, ita condemnaret, PVB. MAEVIVM L. TITIO IN DECEM AVREOS CONDEMNO, AVT NOXAE DEDERE, vt Iustinianus tradit Inst. de offic. iud *d)*. Vlpianus in l. 6. §. 1. D. de re iudic. DECEM, AVT NOXAE DEDERE, CONDEMNATVS, *iudicati in decem tenetur. Facultatem enim noxæ dedendæ ex lege accipit.* Et mox: *Iudicium solius noxæ deditionis nullum est, sed pecuniariam condemnationem sequitur: & ideo* IVDICATI DECEM AGITVR, *noxæ deditio in solutione est, quæ lege tribuitur.* Vnde apparet, quamuis sub disiunctione condemnatio fieret: solam tamen pecuniam iudicati actione petitam. Sed si noxali iudicio condemnatus esset possessor defuncto, non poterat noxæ dedendæ officio iudicis liberari. Tam diu enim quis noxæ dedendæ facultatem habebat, quamdiu iudicati conueniretur: post susceptum iudicium, iam non poterat noxæ dedendo se liberare. l. 20. §. 5. D. de hereditat. petit. Noxales autem nullæ erant per se actiones: sed aliis accedebant, legibusque vel Edicto Prætoris erant constitutæ. Legibus, veluti Furti, ex lege XII. Tabul. Damni iniuriæ, ex lege Aquilia. Edicto Prætoris, veluti Iniuriarum, & Vi bonorum raptorum, §. 4. Institut. de noxalib. act. FVRTI NOXALIS ACTIONIS fit mentio in l. 8. & l. 38. §. 2. D. de noxalib. act. NOXALIS AQVILIAE ACTIONIS, in l. 19. D. eod. l. 27. §. 1. D. ad L. Aquiliam. DE DOLO NOXALIS, in l. 9. §. 4. D. de dolo, l. 16. D. ad exhibend. IN FACTVM NOXALIS, in l. 17. in pr. & §. 3. D. de damno infect. l. 3. §. vlt. iuncta l. 1. D. si mens. fals. mod. INIVRIARVM NOXALIS, l. 17. §. 4. D. de iniuriis.

CXXXIX. NOXALIVM IVDICIORVM *indoles & formulæ.*

Huiusmodi certe actionum, quæ ex noxa atque maleficio seruorum aduersus dominos instituebantur, vis & potestas hæc erat, vt damnatis liceret, deditione ipsius corporis, quod deliquerat, euitare litis æstimationem, l. 1. & l. 8. D. de noxalib. act. Vlpianus in l. 27. §. 2. D. ad L. Aquiliam. *Si seruus communis meus & tuus sit occisus a seruo Titii, Celsus scribit, alterum ex dominis agentem, aut* LITIS AESTI- 415
MATIONEM *consecuturum pro parte,* AVT NOXAE DEDI EI IN SOLIDVM OPORTERE. Ac plane si seruus communis furtum fecerat, quiuis ex dominis in solidum noxali iudicio conueniebatur: nec alias poterat is, qui conuentus erat, euadere litis æstimationem, quam si in solidum noxæ dederet seruum, l. 8. D. de noxalib. act. l. 11. §. 3. D. de aqu. & aqu. pluu. Ante noxale tamen iudicium acceptum, poterat, sua parte cedendo, securitatem consequi, ne necesse haberet, iudicium suscipere, d. l. 8. de noxal. action. Sed & qui ex noxali causa conueniebatur, si nollet suscipere iudicium, in ea causa res erat, vt deberet noxæ dedere seruum. Aut si id non faceret, iudicium in eum suscipiebatur omnimodo: sed non alias condemnabatur, quam si in potestate haberet, dolone malo fecisset, quo minus haberet, l. 21. D. de noxalib. act. Dominus vtique, qui, IN SVA POTESTATE ESSE SERVVM, id est, facultatem se & potestatem eius exhibendi habere, CONFITEBATVR, aut EXHIBERE eum debebat, aut ABSENTEM DEFENDERE. Quorum alterutrum nisi faceret, quasi contumax condemnabatur, atque si præsentem non noxæ dedisset, l. 21. §. 4. l. 22. in princ. & §. 3. D. de noxalibus act. Si vero DEFENDERE paratus esset, IVDICIVM in eum, CVM NOXAE DEDITIONE, dabatur, l. 26. §. 5. D. eod. Defendendus autem exhibendusque ibi erat, vbi deliquisse arguebatur, l. vlt. D. eod. Liberum tamen ei erat, euitare iudicium, si indefensum seruum relinqueret, ius suum in actorem transferendo, l. 29. & l. 33. D. de noxalib. act. Quo casu TRADERE eum, & DE DOLO MALO REPROMITTERE debebat, l. 32. D. eod. Quod si negaret dominus, seruum in sua potestate esse, arbitrium habebat actor, vel iusiurandum a domino de ea re exigere, per quod IVRARET, IN POTESTATE SVA NON ESSE SERVVM, NEQVE SE DOLO MALO FECISSE, QVO MINVS ESSET, vel, IVDICIVM DICTARE SINE NOXAE DEDITIONE, per quod vincebat, si probasset, eum in potestate esse, vel dolo eius factum, quo minus esset. Qui autem non probasset, in potestate aduersarii esse seruum, rem amittebat, l. 22. §. 4. D. eod. Poterat tamen dominus, qui ab initio, seruum in sua potestate esse, negauerat, postea, ante litem contestatam, fateri, in potestate se eum habere, eoque modo consequi, vt noxæ deditione, aut litis æstimatione defungeretur. Postquam vero lis aduersus eum contestata erat, audiendus iam non erat, nisi eius ætatis esset, vt ignosci ei deberet, l. 26. §. 5. D. eod.

d) Antiquis dicebatur *Noxam dedere*, vt in XII tabulis, & in Edicto Prætoris sæpe. Nam *noxa* proprie significabat corpus nocens, *noxia* vero quod nocitum esset §. 1. *Inst.* de *noxal. act.* quamuis id discrimen in loquendi consuetudine, vt vel e vulgaribus Lexicis notum est, non obseruetur.

At si præsens esset seruus, nec defendere eum dominus vellet, vel abesset, tunc IVSSV PRAETORIS DVCI eum consueuisse, supra docuimus. Et ita DVCTVS IN BONIS fiebat eius, qui duxerat, eiusque nomine Publiciana competebat, d. l. 26. §. vlt. l. 28. D. eod. l. 6. D. de Publiciana l. 2. §. vlt. D. si ex noxal. caus. ag. Iis tamen, qui bona fide aberant, reuersis, defendendi, ex bono & æquo potestas dabatur, l. 30. D. de noxalib. actionib.

Si quis pro seruo mortuo, ignorans eum decessisse, Noxale iudicium accepisset, ABSOLVI debebat, quia desisset verum esse, PROPTER EVM DARE OPORTERE, l. 42. §. 1. D. eod. tit. Enimuero si plures, eiusdem serui nomine, noxali cum domino agerent, vel vnus pluribus iudiciis eiusdem serui nomine ageret, in quo vsusfructus vnius, proprietas alterius esset, OFFICIO IVDICIS CONTINEBATVR, cum eum noxæ dedisset dominus, vt etiam vsumfructum actoris faceret. Sed per Prætorem id consequebatur dominus proprietatis, vt aut fructuarium Prætor cogeret, PRO AESTIMATIONE VSVSFRVCTVS CONFERRE AD LITIS AESTIMATIONEM, AVT VSVFRVCTV CEDERE, si hoc expediret, l. 17. §. vlt. D. eod. Si in re communi, mea & tua, damnum dedisset Titii seruus, aut vtrique nostrum pecunia sufferenda erat, aut OFFICIO IVDICIS simul vtrique noxæ dedendus seruus: sed si alterutri nostrum in solidum noxæ deditus esset, ab vtroque absoluebatur, l. 19. D. eod.

Verum si sciente & patiente domino, nec prohibente, cum posset, seruus deliquisset, damnumque dedisset, non NOXALI IVDICIO dominus, sed suo nomine IN SOLIDVM, DETRACTA NOXAE DEDITIONE, CONVENIEBATVR, l. 5. §. 10. D. de his qui effuder. vel deiecer. l. 2. & l. 5. D. de noxalib. act. l. 27. D. ad L. Aquil. Vbi autem cum domino, quasi conscio, DETRACTA NOXAE DEDITIONE, ACTVM ERAT, si constitisset, & iudici probatum fuisset, eum conscium non fuisse, ABSOLVEBATVR. Qua absolutione facta, & iudicio finito, si postea CVM NOXAE DEDITIONE ageretur, exceptione rei iudicatæ actor summouebatur: Donec vero prius iudicium agitabatur, licentia actori erat, si eum de scientia domini arguenda pœniteret, tunc ad noxalem actionem transire. Contra quoque, si cum eo, quo sciente seruus deliquerat, damnumue dederat, CVM NOXAE DEDITIONE ACTVM ESSET, amplius in dominum, DETRACTA NOXAE DEDITIONE, OB SCIENTIAM actio non dabatur. In ipso vero iudicio, si domini scientiam arguere vellet, non erat prohibendus, l. 4. §. 3. & §. vlt. D. de noxal. act. Secundum quæ, si in dotem seruus datus furtum viro fecisset, si quidem mulier, talem esse eum, scisset, totum damnum viro sarciendum erat: quod si ignorasset, tunc non vltra noxæ condemnationem mulctanda erat, l. 21. §. 2. D. de actione rer. amotar. Ii vero, in quos Prætor IVDICIVM, DETRACTA NOXAE DEDITIONE DEDERAT, puta, QVOD DOLO FECISSENT, QVO MINVS SERVOS IN POTESTATE HABERENT, omnimodo litis æstimatione damnabatur, l. 38. & l. 5. D. de noxalib. act.

CXL. *Actionis* DE PAVPERIE QVADRVPEDARIA, *item* DE DEIECTIS VEL EFFVSIS *intentio & formulæ*. 416

Exitus actionis, SI QVADRVPES PAVPERIEM FECISSE DICATVR, is erat, vt aut animal, quod nocuerat & noxiam commiserat, noxæ dederetur, id est, viuum traderetur pro noxa: AVT ILLIS noxiæ seu delicti & damni AESTIMATIO SVFFERETVR, vt ex Vlpiano in l. 1. D. si quadrup. paup. fecisse & ex Iustiniano Instit. eod. tit. liquet. Quod si post litem contestatam, animal, quod pauperiem fecerat, ab alio occisum fuisset, quia domino legis Aquiliæ actio quæsita erat, RATIO EIVS REI in iudicio HABEBATVR: quia noxæ dedendæ facultatem dominus amiserat. Ergo ex iudicio proposito LITIS AESTIMATIONEM OFFERRE eum oportebat, nisi paratus esset, ACTIONEM MANDARE ADVERSVS EVM, QVI OCCIDERAT, l. 1. §. 16. D. si quadrup. At cum liberi hominis corpus ex eo, quod deiectum effusumue fuisset, læsum erat, QVANTVM OB EAM REM AEQVVM IVDICI VIDEBATVR, actio dabatur. Iudex enim computare debebat, MERCEDES MEDICIS PRAESTITAS, CETERAQVE IMPENDIA, QVAE IN CVRATIONE FACTA ERANT: prætereà OPERAS, QVIBVS CARVERAT, AVT CARITVRVS ERAT, QVOD INVTILIS ESSET FACTVS, §. 1. Institut. de obligat. quæ quasi ex delict. l. vlt. D. de his qui effuder. vel deiecer.

CXLI. *In actione* EX L. AQVILIA, *& in Actione* SERVI CORRVPTI, *quid agendum fuerit Iudici?*

Lege Aquilia interdum, QVASI DE OCCISO HOMINE, interdum, QVASI DE VVLNERATO agebatur, l. 15. §. 1. l. 30. §. vlt. l. 32. l. 46. l. 47. l. 51. D. ad L. Aquiliam. Interdum, QVASI DE RVPTO ET CORRVPTO, l. 27. §. 18. & §. 22. & 24. D. eod. Nonnumquam etiam cum reo confitente, aliquando cum infitiante res erat. In actione certe, quæ aduersus confitentem ex lege Aquilia dabatur, quæ inde CONFESSORIA appellatur in l. 23. §. vlt. l. 25. §. 1. D. ad L. Aquil. Iudex NON REI IVDICANDAE, sed AESTIMANDAE dabatur d. l. 25. §. vlt. In lege etiam Aquilia condemnationem factam, QVANTI INTERESSET, ostendit l. 13. §. vlt. D. ad L. Aquil. Vti

Vti vero fieret æstimatio damni in legis Aquiliæ actione, & quarum rerum ratio habenda esset a Iudice, docent l. 21. §. vlt. l. 2. & l. 23. D. eod. tit.

In actione Serui Corrupti tanti corruptor condemnabatur, QVANTI SERVVS OB ID, QVOD CORRVPTVS FVERAT, MINORIS ESSET, l. 9. §. vlt. D. de seru. corrupt. Paulus in l. 14. §. 8. D. eod. *Æstimatio autem habetur in hac actione*: QVANTI SERVVS VILIOR FACTVS SIT: *Quod* OFFICIO IVDICIS *expedietur*. Si tamen tam inutilis esset seruus, vt non expediret, talem seruum habere, electio domino dabatur, vtrum seruum detinere, & damnum, QVANTI DETERIOR FACTVS ESSET, in duplum accipere: vel seruo restituto, si copiam eius haberet, pretium consequi: aut si non haberet, pretium quidem simili modo accipere debebat; CEDERE autem SOLLICITATORI, PERICVLO EIVS, DE DOMINIO SERVI, ACTIONIBVS, §. 9. eadem l. Seruo vero manumisso, non facile apud Iudicem dominus audiebatur, dicendo, se MANVMISISSE, QVONIVM HABERE NOLVERAT DOMI, VT ET pretium haberet, & libertum, d. l. 14. §. vltim. Vtili autem actione de filio, filiaue familias corruptis data, OFFICIO IVDICIS AESTIMABATVR, QVOD PARENTIS INTERERAT, ANIMVM LIBERORVM NON CORRVPTVM, d. l. 14. D. eod.

CXLII. *Iudicis Officium in* ACTIONE HYPOTHECARIA.

In actione porro Hypothecaria, qua pignus vindicabatur, REVS, SI NEC POSSIDERET, NEC DOLO DESIISSET POSSIDERE, ABSOLVI debebat: Si vero possideret, aut PECVNIAM SOLVERE, aut REM RESTITVERE, DAMNABATVR. Et si restituere quidem nollet, aut non posset forte, quod res abesset, vel longe esset, vel in prouinciis, solebat CAVTIONIBVS res explicari. Nam si CAVERET, SE RESTITVTVRVM, ABSOLVERATVR. Sin vero dolo desiisset possidere, TANTI CONDEMNABATVR, QVANTI ACTOR IN LITEM IVRASSET, sicut in ceteris in rem actionibus, l. 16. §. 3. D. de pignoribus. Hinc est, quod, Seruiana LITIS AESTIMATIONEM CONSEQVVTVM CREDITOREM, legimus in l. 28. D. de pignorat. act. l. 2. D. qui potior. in pign. Sed aliter aduersus debitorem ipsum pignus non restituentem, aliter aduersus quemuis possessorem, LIS AESTIMABATVR. Nam aduersus debitorem non pluris, quam QVANTI DEBEBAT; aduersus ceteros possessores, etiam pluris, l. 21. §. vlt. D. de pignoribus. Plane qui iure pignoris rem persequebantur, ab eius vindicatione summouebantur, si qualiscumque possessor eis DEBITVM OFFERRET, l. 12. D. quib. mod. pign. Quo casu non improbe postulare possessor poterat, VTI IVS NOMINIS SIBI ACTOR CEDERET, l. 19. D. qui potior in pign. SERVIANA certe non dominium, sed NVDAM POSSESSIONEM AVOCABAT, l. 66. D. de euiction. l. 36. D. de noxalib. act. Enimuero si, pro eo, quod pure debebatur, hypotheca sub conditione obligata esset, & ante conditionem hypothecaria ageretur, cum hypothecam auferri iniquum esset, ARBITRIO IVDICIS CAVTIONES INTERPONEBANTVR, SI CONDICIO EXSTITISSET, NEC PECVNIA SOLVERETVR, RESTITVI HYPOTHECAM, SI IN RERVM NATVRA ESSET, l. 13. §. vlt. D. de pignoribus. Interdum etiam de fructibus ARBITRARI debebat IVDEX, vt, ex quo lis inchoata esset, ex eo tempore etiam de fructibus condemnaret l. 16. §. 4. D. eod. Impp. Diocletianus & Maximianus in l. vlt. C. si vnus ex pluribus heredes, aiunt, hypothecaria, non pro modo singularum rerum substantiæ conueniri, sed in solidum, VT VEL TOTVM DEBITVM REDDANT, VEL EO, QVOD DETINENT, CEDANT. Atque etiam debitor ipse HYPOTHECIS CEDERE cogebatur: Cicero Epistol. 56. lib. XIII. familiar. *Philetes Alabandensis ὑποθήκας Cluuio dedit: hæ commissæ sunt: velim cures, vt* AVT HYPOTHECIS DECEDAT, EASQVE PROCVRATORIBVS CLVVII TRADAT, AVT PECVNIAM SOLVAT. Quod & pacto caueri solitum, Imperat. Alexander ostendit in l. 1. C. de pact. pignor. his verbis: *Qui pactus est*, NISI INTRA CERTVM TEMPVS PECVNIAM, QVAM MVTVAM ACCEPIT, SOLVERET, CESSVRVM SE CREDITORIBVS HYPOTHECAE: *venditionem non contraxit, &c.* Hypothecaria autem actio suas conditiones habebat, id est, SI SOLVTA ESSET PECVNIA, AVT SATISFACTVM ESSET: quibus cessantibus tenebat, l. 13. §. 4. D. de pignoribus.

CXLIII. *Iudicis officium in Actione* DAMNI INFECTI.

In Actione Damni infecti, cum eius prædii, ex quo damnum metuebatur, plures domini erant, & cum vno eorum agebatur, licet opus, ex quo damnum futurum erat, indiuiduum esset, & ipsæ ædes solumque earum non posset pro parte dumtaxat damnum dare, nihilominus is, cum quo agebatur, PRO SVA TANTVM PARTE CONDEMNABATVR, l. 11. §. 3. D. de aqu. & aqu. pluu. Iudex autem, qui de damno infecto cognoscebat, etiam alienato prædio, ab eo, cum quo actum fuerat, DAMNVM AESTIMARE solebat omne, QVODCVMQVE ANTE IVDICIVM CONTIGERAT, l. 17. §. vlt. D. de damn. infect. Porro si parietem communem, qui idoneus, & oneribus ferendis aptus erat, vnus ex sociis demolitus esset, in actionem damni infecti veniebat id, QVANTI INTERESSET ACTORIS, EVM PARIETEM STARE, cumque PROPRIO SVMPTV RESTITVERE debebat, cum REDITV, qui ob demolitionem amissus erat,

rat. l. 37. D. eod. tit. Deducto vero veteris parietis pretio, si quid amplius esset, æstimari debebat, & si quid ex veteri in nouum coniectum esset, deduci ex æstimatione oportebat, l. 38. §. vlt. D. eod. In æstimando etiam nouo pariete, RATIO HABERI debebat eius IMPENSAE, quæ modum probabilem non excederet, non quæ adgrauaret, l. 39. vlt. & l. 40. D. eod. Plane si quis egisset, IVS NON ESSE ADVERSARIO, AEDIFICATVM HABERE, & ille non defenderet, possessio ad actorem transferebatur, ita, vt NISI INTRA CERTVM TEMPVS EGISSET, IVS SIBI ESSE AEDIFICATVM HABERE, DESTRVERETVR OPVS, l. 45. D. eodem. Africanus in l. 15. D. de oper. nou. nunt. *Si, priusquam ædificatum esset, ageretur,* IVS VICINO NON ESSE, AEDES ALTIVS TOLLERE, *nec res ab eo defenderetur:* PARTES IVDICIS *non alias futuras esse, ait, quam vt eum, cum quo ageretur,* CAVERE IVBERET, NON PRIVS SE AEDIFICATVRVM, QVAM VLTRO EGISSET, IVS SIBI ESSE ALTIVS TOLLERE. *Idemque e contrario, si cum quis* AGERE *vellet,* IVS SIBI ESSE, INVITO ADVERSARIO ALTIVS TOLLERE: *eo non defendente, similiter, inquit,* OFFICIO IVDICIS CONTINEBITVR, VT CAVERE ADVERSARIVM IVBERET, NEC OPVS NOVVM SE NVNTIATVRVM, NEC AEDIFICANTI VIM FACTVRVM. Quod si, antequam damni infecti caueretur, ædes vitiosæ corruissent, si dominus ædium rudera tollere vellet, non aliter ei permittebatur, quam vt omnia, quæ inutilia essent, auferret. Nec solum de FVTVRO, sed & DE PRAETERITO DAMNO CAVERE debebat. Et si dominus ædium, quæ decidissent, nihil faceret, interdictum reddendum erat ei, in cuius ædes rudera decidissent, per quod vicinus compellebatur, AVT TOLLERE, AVT TOTAS AEDES PRO DERELICTO HABERE, l. 7. §. vlt. D. de damn. infect.

CXLIV. *Officium Iudicis in* AQVAE PLVVIAE ARCENDAE *Actione.*

In Aquæ pluuiæ arcendæ Actione OFFICIVM IVDICIS hoc erat, vt si quidem a vicino opus factum esset, eum IVBERET RESTITVERE, DAMNVMQVE SARCIRE, si quid post litem contestatam contigisset. Quod si ante litem contestatam damnum contigerat, tantum OPVS RESTITVERE debebat: non etiam DAMNVM SARCIRE, l. 6. §. 6. D. de aqu. & aqu. pluu. Et is quidem, qui ipse fecerat, quo aqua pluuia aduersario noceret, aut qui heres extiterat ei, qui fecerat, quo aqua pluuia aduersario noceret, cogebatur SVA IMPENSA OPVS TOLLERE. Si vero id ab alio, qui ad eum non pertinebat, factum esset, satis erat PATI, VT TOLLERET, d. l. 6. §. 7. Is plane, cum quo aquæ pluuiæ arcendæ agebatur, QVOD OPVS FECISSET, licet CEDERE LOCO paratus esset, cogebatur accipere iudicium, quoniam & suo nomine conueniebatur, VT OPVS TOLLERET. 418 Bonæ fidei vero emptor, & ceteri successores, non RESTITVERE OPVS, sed tantum PATIENTIAM PRAESTARE debebant, l. 7. & l. 12. D. eod. Igitur & si FVNDO CEDERET emptor, audiendus erat: Plus enim præstabat, d. l. 7. Æstimationem autem Iudex faciebat ex rei veritate, hoc est, eius damni, quod apparuerat datum, d. l. 6. §. vlt. Sane si post hoc iudicium susceptum, fundum alienasset is, cum quo de præterito damno, & de OPERE RESTITVENDO actum erat: id statuere Iudex debebat, quod iudicasset, si nulla alienatio facta esset. Nihilominus enim iudicium manebat, & in id damni ratio veniebat, etiam eius, quod alienationem contingebat, l. 4. §. 1. D. eod. Sed si colonus, procuratorue, ignorante domino, opus fecisset, dominus fundi nihil amplius, quam PATIENTIAM PRAESTARE debebat. Colonus autem & procurator interdicto Quod vi aut clam, impensam quoque restituendi operis, & damnum, si quod ex eo datum fuerat, præstare cogebantur, d. l. 4. §. 2. & §. vlt. & l. 5. D. eod. Si vero fundus, in quo opus factum erat, ad plures pertineret, & cum vno ageretur, is pro parte sua, & DAMNI DATI & OPERIS NON RESTITVTI nomine DAMNABATVR. At si is fundus, cui aqua pluuia nocebat, plurium esset, agere quidem vel singuli poterant: Damni tamen, quod post litem contestatam datum esset, non amplius parte sua quisque consequebatur. Item si OPVS RESTITVTVM non esset, non amplius, quam quod pro parte eorum interfuerat, OPVS RESTITVI, condemnatio fiebat, l. 11. §. 3. D. eod.

In hoc vero Iudicio futurum damnum veniebat, vt & in Actione Damni infecti: de eo vero, quod post sententiam Iudicis futurum erat, DAMNI INFECTI CAVERI oportebat: vel ita opus restituendum erat, vt nullum periculum damni superesset, l. 14. §. 2. D. eod. Si vicinus loci superioris sulcos transuersos aquarios in eo fecisset, per quos ad inferiorem aqua deflueret, per ARBITRVM AQVAE PLVVIAE ARCENDAE COGI poterat, VT EOS OPERIRET. Sed & si fossas fecisset, ex quibus aqua pluuia posset nocere, Arbiter, si appareret futurum, vt aqua pluuia noceret, cogere poterat eum FOSSAS EXPLERE: & nisi faceret, condemnare, l. 24. D. eod.

CXLV. *Iudicis partes in* LIBERALI IVDICIO.

In liberali Iudicio ante omnia quærebatur, quis actoris, quis rei partes sustineret? Nam, vt Vlpianus ait in l. 7. §. vlt. D. de liber. caus. si quis ex seruitute in libertatem proclamaret, petitoris partes sustinebat: si vero ex libertate in seruitutem peteretur, is partes actoris sustinebat, qui seruum suum dicebat. Igitur cum de hoc incertum

certum erat, vt posset iudicium ordinem accipere, hoc ante, apud eum, qui de libertate cogniturus erat, disceptabatur, vtrum ex libertate in seruitutem, aut contra ageretur. Et si forte apparuisset, eum, qui de libertate sua litigabat, IN LIBERTATE SINE DOLO MALO FVISSE, is, qui se dominum dicebat, actoris partes sustinebat, necesseque habebat, SERVVM SVVM PROBARE. Quod si PRONVNTIATVM FVISSET, EO TEMPORE, QVO LIS PRAEPARABATVR, IN LIBERTATE EVM NON FVISSE, ipse, qui de libertate sua litigabat, debebat SE LIBERVM PROBARE, l. 7. §. vlt. l. 10. D. de liber. caus. Probatio autem ad id tempus referebatur, quo primum in ius aditum erat l. 12. §. 3. D. eod. tit. Cum vero in obscuro erat, in quo fuerat statu is, qui pro libertate sua litigabat, prior audiendus erat probare volens, se ipsum in libertatis esse possessione, l. 41. D. eod. Similiterque is, cui necessitas probandi de ingenuitate sua non incumbebat, si ipse vltro probare desideraret, audiendus erat, l. 39. D. eod. Post ordinatum autem Liberale iudicium, liberi loco habebatur is, qui de statu suo litigabat, l. 24. & l. 25. D. eod. tit. Quod si is, qui alicui status controuersiam faciebat, die cognitionis defuisset, rem & causam amittebat. Existimabat tamen Vlpianus, recte atque ordine facturos Iudices, si hanc formam sequerentur, vt vbi deesset is, qui in seruitutem petebat, electionem aduersario deferrent, vtrum mallet COGNITIONEM CIRCVMDVCI, an audita causa sententiam proferri. Et si cognouissent, pronuntiare debebant, SERVVM ILLIVS NON VIDERI. Quod si ex seruitute in ingenuitatem se allegaret, melius facturos, si cognitionem circumduxissent, ne sine aduersario pronuntiarent: INGENVVM VIDERI. Si vero is, qui pro sua libertate litigabat, deesset, contradictor vero præsens esset, melius fore, inaugeri causam eius, sententiamque proferri, vt, secundum quod liqueret, contra, vel secundum libertatem daret, l. 27. §. 1. D. eod. Domino vero, qui obtinuerat, SERVVM SVVM ABDVCERE licebat, nec cogebatur pro eo litis æstimationem accipere, l. 30. & l. 36. D. eod. tit. Iudex autem, qui de libertate cognoscebat, etiam de rebus amotis, damnoue magno facto cognoscere debebat, l. 41. D. eodem. Ceterum si quis LIBERTATEM EX TESTAMENTO SIBI COMPETERE DICERET, non debebat Iudex de libertate sententiam dicere, ne præiudicium de testamento cognituro fieret. SVMMATIM VERO AESTIMANDVM ERAT, an forte BONA FIDE IMPLORARETVR IVDICIVM DE TESTAMENTO. Quo cognito, PRAESTITVENDVM ERAT MODICVM TEMPVS, INTRA QVOD SI NON ESSET CONTESTATVM, IVBEBATVR IVDEX LIBERTATIS, PARTIBVS SVIS FVNGI. Quoties autem quis patiebatur controuersiam libertatis & hereditatis, si se non ex testamento liberum diceret, sed alias, vel a viuo testatore manumissum, non debebat impediri liberalis 419 causa, licet iudicium de testamento moueri speraretur, dummodo PRAEDICERETVR IVDICI LIBERALIS CAVSAE, NE VLLVM ADMINICVLVM LIBERTATIS EX TESTAMENTO ADMITTERET, l. 7. D. de heredit. pet. Si plures sibi dominium serui vindicarent, DICENTES, ESSE COMMVNEM, aut si alter vsumfructum totum, alter proprietatem serui vindicaret, item si alter, SVVM, alter, SIBI PIGNERATVM ESSE, DICERET, ad eumdem Iudicem mittebantur, l. 8. §. 1. & §. vlt. & l. 9. D. de liber. caus.

CXLVI. DOS SOLVTO MATRIMONIO VTI REPETERETVR. *Iudicis*, DE DOTE *cognoscentis*, *officium*.

Dos soluto matrimonio a patre & a filia, quæ in eius potestate erat, simul repetebatur. Eam enim non aliter, quam ex voluntate filiæ petere, nec per se, nec per procuratorem, pater poterat: sed adiuncta filiæ persona experiebatur: alioquin dotis actio filiæ non erat adempta, quandoque sui iuris fuisse facta, l. 2. D. solut. matrim. Itaque, cum ex facto Modestinus consuleretur, quo proponebatur, inuita filia patrem de dote egisse, ita respondit. NON ESSE CONSVMPTAM DE DOTE ACTIONEM MVLIERI, CVM PATRI SVO NON CONSENSERIT, *vtique non ignorans*, l. 34. §. 5. D. de legat. 2. Voluntate autem filiæ pater de dote agere censebatur, si vel consentiente ea, vel non contradicente ageret. Sed si absens filia esset, CAVERE debebat PATER, RATAM REM FILIAM HABITVRAM, l. 2. D. solut. matrim. Si tamen omissa esset DE RATO SATISDATIO; & filia heres patri exstitisset, vel in legato tantum accepisset, quantum dotis satis esset, ei denegabatur actio, l. 22. §. 3. D. eod. tit. Eo autem tempore consentire filiam patri oportebat, quo lis contestabatur. Itaque, si filia dixisset, se patri consentire, & ante litis contestationem mutasset voluntatem, vel etiam emancipata esset, frustra pater agebat, d. l. 22. §. 4. & §. seq. Sed si pater, FILIAM IN SVA POTESTATE ESSE, DICERET, ideoque, DOTEM SIBI REDDI, POSTVLARET: ipsa vero SE MATREMFAM. DICERET, & DE DOTE AGERE VELLET, IVDICIS PARTES ERANT, vt patri, nisi probaret, FILIAM non solum IN SVA POTESTATE ESSE, sed etiam CONSENTIRE SIBI, actio denegaretur, l. 34. D. eod.

Vice versa etiam, filiæfam. post solutum matrimonium, dotem citra patris voluntatem petere non licebat: & si eo inscio exactam dotem communem ea consumpsisset, patri, mortua & viua ea, ACTIO supererat, VT DOS IPSI SOLVERETVR, l. 22. §. 1. D. eod. Si tamen patri eo loci, vbi dos petebatur, propter condemnationem esse non liceret, filiæ agendi potestas fiebat, ita tamen, VT CAVERET, PATREM RATAM

TAM REM HABITVRVM, d. l. 22. §. 4. Et quidem si pater furiosus esset: aut eius curator voluntate filiæ dotem petebat, aut si curatoris copia non esset, ipsi filiæ DE RATO CAVENTI AGERE PERMITTEBATVR, d. l. 22. §. 10. & l. 65. D. de solutionibus. Cum vero procurator a patre voluntate filiæ datus litem de dote contestatus erat, re secundum eum iudicata, si postea pater decessisset, IVDICATI ACTIONEM filiæ potius, quam patris heredibus DARI oportebat, l. 31. §. 2. D. solut. matr.

Maritus autem per Iudicem, qui de dote cognoscebat, cogebatur, aut DOTEM, quam ipse exegerat, REDDERE, aut ACTIONES, quas aduersus socerum, ipsamue mulierem habebat, PRAESTARE, l. 44. §. 1. D. solut. matrim. Nec vero, vt Vlpianus ait in l. 33. D. de iur. dot. Iudex propitiis auribus audiebat mulierem dicentem: CVR PATREM, QVI DE SVO DOTEM PROMISERAT, NON VRSERAT AD EXSOLVTIONEM. In reddenda vtique dote maritum DE DOLO MALO ET CVLPA CAVERE oportebat. Quod si dolo malo fecisset, quo minus restituere posset, DAMNANDVS ERAT, QVANTI MVLIER IN LITEM IVRASSET, l. 25. §. 1. D. solut. matrim. Et si qui seruorum dotalium in fuga erant, CAVERE debebat maritus, SE EOS VIRI BONI ARBITRATV PERSECVTVRVM ET RESTITVTVRVM, d. l. 25. §. 3. Sed si vir in quinquennio locasset fundum, & post primum forte annum diuortium interuenisset, non alias fundum mulieri reddi oportebat, quam si CAVISSET, SI QVID PRAETER VNIVS ANNI LOCATIONEM MARITVS DAMNATVS ESSET, ID SE PRAESTATV IRI, d. l. 25. §. vlt. Si vir voluntate mulieris, non tamen donandi animo, sed negotio inter eos gesto, dotales seruos manumisisset, OFFICIO IVDICIS CAVERE cogebatur, RESTITVTVRVM SE MVLIERI, QVIDQVID AD EVM EX BONIS LIBERTI, VEL EX OBLIGATIONE PERVENISSET, l. 24. §. 4. D. eod. Ceterum, si vxor rem viri eo prohibente commodasset, eaque periisset, deductio eius statim fiebat ex dote: si vero non prohibuisset eam commodare, ARBITRIO IVDICIS modicum tempus ei, cautionem præbenti, indulgebatur, d. l. 24. §. 6. Quotiens autem mulieri de solutione dotis post certum tempus satisdandum erat, si maritus satisdare non posset, tunc deducto commodo temporis, condemnatio residui repræsentabatur. Sed si, cum maritus satisdare posset, nollet, in solidum condemnabatur, non habita ratione commodi temporis. IVDICIS igitur OFFICIO conueniebat, vt aut satisdatione interposita absolueret maritum, aut habita ratione compensationis, eum condemnaret, d. l. 24. §. 2. Si bona mulieris pro parte publicata essent, supererat ei reliquæ partis dotis exactio. Quinimo, & si post litem contestatam publicata esset pro parte dos, ARBITRIVM IVDICIS ad partis condemnationem faciendam sufficiebat, l. 29. §. vlt. D. eod. Iudicis etiam, qui de dote cognoscebat, partes perstringit Paulus in l. 27. §. 5. D. de rei vindic. Arbitrum autem dotis reciperandæ vsurarum quoque rationem habuisse, docet Marcellus in l. 48. D. de solutionibus.

Enimuero, si maritus necessarias impensas in res dotales facere omisisset, IVDEX tanti eum DAMNABAT, QVANTI MVLIERIS INTERFVERAT, EAS IMPENSAS FIERI, l. 4. D. de impens. in res dot. fact. Contra in iudicio dotis, maritus impensas, a se in res dotales factas reputabat: quarum ratio habebatur, etsi res male gesta esset, d. l. 4. In ædificandis tamen ædibus, & in reponendis propagandisque vineis, & in valetudine mancipiorum modicas impensas non debebat ARBITER REI VXORIAE CVRARE, l. 12. D. eod.

CXLVII. RETENTIONES DOTIS *quibus causis competierint?* DE MORIBVS ACTIO *inter coniuges, quæ?* RERVM AMOTARVM IVDICIVM, *quale?*

Nec OB IMPENSAS modo, sed & iure antiquo, OB RES DONATAS & OB RES AMOTAS, OB LIBEROS, OB MORES, retentio dotis marito dabatur, l. vn. §. 5. C. de rei vxor. act. l. 15. §. 1. D. solut. matrim. PROPTER LIBEROS retentio fiebat, si CVLPA mulieris, aut patris, cuius in potestate erat, diuortium factum esset. Tunc enim singulorum liberorum nomine SEXTAE retinebantur ex dote: non plures tamen, quam tres SEXTAE in retentione erant, non in petitione, vt tradit Vlpianus, Tit. de dotibus. Huc pertinet, quod Cicero in Topic. c. 4. ita scribit: *Si viri* CVLPA *factum est diuortium, etiam si mulier nuntium remisit, tamen* PRO LIBERIS *manere nihil oportet.* Vbi Boëtius: *Ciuitatis*, ait, *Rom. iure liberi retinentur in patrum arbitrio, vsque dum tertia mancipatione soluantur. Ergo si quando diuortium intercessisset* CVLPA MVLIERIS, *parte quadam dotis,* PRO LIBERORVM NVMERO MVLTABATVR. *De qua re Paulus Institutorum libro secundo, Titulo de dotibus, ita disseruit: Si diuortium est matrimonii, & hoc* SINE CVLPA MVLIERIS *factum est, dos integra repetetur: quod si culpa mulieris factum est diuortium, in singulos liberos* SEXTA *pars dotis a marito retinetur, vsque ad medium partem duntaxat dotis. Quare, quoniam quod ex dote conquiritur, liberorum est, qui liberi in patris potestate sunt: id apud virum necesse est permanere. Facto igitur diuortio, contenditur,* AN DOTIS PARS PRO LIBERIS, *id est, vel liberorum causa, vel quia* PRO NVMERO LIBERORVM *retinebatur,* APVD VIRVM DEBEAT PERMANERE. *Hic subiectum quidem est, factum diuortium a muliere nuntiatum. Prædicatum vero, apud virum* SEXTAE *partis dotis, post diuortium, permansio. Quæstio, an post diuortium factum,*

MVLIERE NVNTIVM REMITTENTE, SEXTAM DOTIS PARTEM APVD VIRVM MANERE *oporteat.* Sed & pactis dotalibus interdum cautum fuisse, vt DOS LIBERORVM NOMINE APVD MARITVM RESIDERET, ostendit l. 48. D. sol. matr. Pro liberis autem nihil ex dote remanere oportuisse, vbi ius connubii non erat, Cicero Topic. docet. MORVM autem nomine, GRAVIORVM quidem, quo loco Adulteria tantum habebantur, SEXTAE retinebantur: LEVIORVM autem, quales erant omnes reliqui, OCTAVA, vt idem Vlpianus auctor est: qui hoc amplius docet, mariti quoque mores, non vxoris tantum, punitos. Propter maiores enim mores, dotem præsentem reddebat, quæ alioquin die certa reddenda erat: Propter minores vero, senum mensum die. Vbi autem ea dos erat, quæ præsens reddi soleret, tantum ex fructibus iubebatur reddere, quantum in illa dote quadriennio reddebatur. De MORIBVS etiam inter virum & vxorem AGEBATVR, l. 5. D. de pact. dotalibus, *e*) eratque inter eos ea de re Iudicium constitutum, in quo inuicem mores vir & vxor accusabant: cuius Iudicii fit mentio in Rubrica de Repudiis & iudicio de morib. sub in Cod. Iustinian. & l. vlt. eod. tit. nec non in l. 1. C. Vict. ciuilit. crim. ag. in C. Th. & l. vlt. de incest. nupt. eod. In eo autem iudicio quærebatur, VTRIVS CVLPA DIVORTIVM FACTVM ESSET. Papinianus in l. 39. D. solut. matrim. *viro atque vxore* MORES *inuicem* ACCVSANTIBVS, CAVSAM REPVDII DEDISSE VTRVMQVE, PRONVNTIATVM EST. Idem Papinianus in l. 11. §. vlt. D. de adult. *Ream adulterii vxorem duxi: Eam damnatam mox repudiaui. Quæro, an* CAVSAM DISCIDII PRAESTITISSE *videor? Respondit, cum per legem Iuliam huiusmodi vxorem retinere prohibearis, non videri* CAVSAM TE DISCIDII PRAESTITISSE, *palam est. Quare ius ita tractabitur,* QVASI CVLPA MVLIERIS FACTO DIVORTIO. In eiusmodi vero iudicio compensationem Morum admissam, indicat d. l. 39. Vnde Scæuola in l. 47. D. solut. matr. *Cum mulier viri lenocinio adulterata fuerit, nihil* EX DOTE RETINETVR. *Cur enim improbet maritus* MORES, *quos ipse ante corrupit, aut postea probauit?* Marcellus in l. 38. D. eod. *Et probetur,* CVLPA MVLIERIS MATRIMONIVM DISSOLVTVM, *an possit maritus* PROPTER CVLPAM MVLIERIS DOTEM RETINERE. Et hæ sunt POENAE DISCIDII, in l. 8. D. de captiu. & postlim. Pœnas enim legibus fuisse comprehensas, vbi alterutrius coniugum CVLPA, DIVORTIVM FIEBAT, ait, l. 19. D. de verb. oblig. Inde est, quod Vlpianus in l. 9. §. 2. D. de minoribus. *Si mulier,* ait, *cum* CVLPA DIVERTISSET, *velit sibi sub-*
421 *uenire, vel si maritus, puto, restitutionem non habendam.* Ideoque in stipulatione de reddenda dote, conditioni addebatur, VT SI DIVORTIVM SINE CVLPA MVLIERIS FIERET, DOS OMNIS REDDERETVR, RESTITVERETVRQVE, l. 45. D. solut. matr. Eadem de causa, in specie, l. 44. §. 1. D. solut. matr. CVLPA MARITI DIVORTIO FACTO, solutum matrimonium proponitur, propterea, quod aliter dotis integræ repetitio non erat. Exemplum autem sententiæ in huiusmodi iudiciis præbet Plinius libr. XIV. cap. 13. his verbis: *C. Domitius Iudex pronuntiauit,* MVLIEREM VIDERI PLVS VINI BIBISSE, QVAM VALETVDINIS CAVSA, VIRO INSCIENTE, AC DOTE MVLTAVIT. Eiusdem generis est Marii sententia, quæ a Valerio Maximo lib. VIII. cap. 2. refertur. Nam cum C. Titinius Minturnensis, Fanniam vxorem, quam impudicam de industria duxerat, eo crimine repudiatam dote spoliare conaretur, C. Marius, sumptus inter eos Iudex, cum cognouisset, Titinium, Fanniæ patrimonio insidias struentem, impudicæ coniugium expetisse, Mulierem impudicitiæ ream, sestertio nummo, Titinium summa totius dotis damnauit. Quod ita Plutarchus in Mario p. 427. narrat: Καὶ κατατίθενται τὸν Μάριον εἰς οἰκίαν Φαννίας γυναικὸς οὐκ εὐμενῶς δοκούσης ἔχειν πρὸς αὐτὸν ἐξ αἰτίας παλαιᾶς· ἦν γὰρ ἀνὴρ τῇ Φαννίᾳ Τιτίνιος· τούτου διαστᾶσα, τὴν φερνὴν ἀπῄτει λαμπρὰν οὖσαν· ὁ δὲ μοιχείαν ἐνεκάλει. Καὶ γίνεται Μάριος ὑπατεύων τὸ ἕκτον δικαστής· ἐπεὶ δὲ τῆς δίκης λεγομένης, ἐφαίνετο καὶ τὴν Φαννίαν ἀκόλαστον γεγονέναι, καὶ τὸν εἰδότα, τὴν φερνὴν ἐκέλευσεν ἀποδοῦναι. τῆς δὲ γυναικὸς ἀτιμίας ἕνεκα τῇ καταδίκῃ τέσσαρας προσετίμησεν.

Ceterum præter Retentionem ob res Amotas, etiam rerum Amotarum Actio viro aduersus mulierem vltro competebat. Quo iudicio damnata mulier, si res, quas amouerat, non redderet, æstimari debebat, QVANTI IN LITEM VIR IVRASSET: Nec debebat pro euictione promittere vir, cum ex contumacia mulieris id ita accideret, l. 8. §. vlt. & l. 10. D. rer. amotar. In eo vero iudicio, COMMODI, SI QVOD AMOTIS REBVS VIR AMISISSET, ratio habenda erat, l. 21. §. 3. D. eod. tit. Et licet alias, quatenus facere possent, condemnatio fieret, in hoc tamen iudicio, nec viro, nec mulieri proderat, SI FACERE NON POSSENT: pendebat enim id ex Furto, l. 21. §. vlt. D. rer. amotar. l. 52. D. de re iud.

CXLVIII. *Officium Iudicis in* ACTIONE TVTELAE.

In Iudicio Tutelæ, rationem tutor reddebat in omnibus, quæ vel fecerat, cum facere non deberet, vel non fecerat, cum facere deberet: præstando dolum, culpam, & quantam in suis

 rebus

e) De hoc iudicio *de Moribus* v. *Fr. Balduin.* in *Iustinian.* p. m. 32. *Gothofred. Comm. Cod. Theod. T. I. p.* 32. ed. *Ritter.* V. C. quod non intellexit Auctor libri Francici *de Caussis Legum Lib. V. cap.* 10. confundens illud cum *iudicio domestico* viri de vxore.

rebus, diligentiam. In hoc vero Iudicio de seruis quoque interrogationes, & quæstiones habendæ erant, & hoc OFFICIO IVDICIS CONVENIRE placuit l. 1. §. 3. D. de tutel. & rat. distr. Non tantum autem ante condemnationem, sed etiam post, DESIDERARE Tutor poterat, MANDARI SIBI ACTIONES ADVERSVS CONTVTOREM, PRO QVO CONDEMNATVS ERAT, d. l. 1. §. 18. Si tutelæ, vel negotiorum gestorum ageretur, incerto hoc, quantum ab aduersariis deberetur Tutori, procuratoriue: ARBITRATV IVDICIS CAVENDVM ERAT, QVOD EO NOMINE EIS ABESSET, l. 3. D. eod. Sumptuum autem, qui bona fide in Tutelam, non in ipsos Tutores facti essent, ratio haberi solebat, l. 33. §. vlt. D. de adm. tutor. Itaque tutor, si plus in pupillum impendisset, quam esset in facultatibus, Iudicem, qui contrario Iudicio cognoscebat, spectasse, an pupillo expedisset, ita rem administrari, & an tutor ex officio sumptus fecisset, ait l. 1. §. vlt. & l. 3. D. de contrar. tut. act. Si tutor dolo inuentarium non fecisset, DAMNABATVR IN ID, QVOD PVPILLI INTERERAT, quod iureiurando in litem æstimabatur, l. 7. D. de administr. tut. In tutelæ iudicio non erat audiendus tutor, cum DICERET, IDEO CESSASSE PECVNIAM PVPILLAREM, QVOD IDONEA NOMINA NON INVENIRET, SI ARGVERETVR, eo tempore suam pecuniam bene collocasse, l. 13. §. 1. D. de administr. tut. Cum vero in eo iudicio quærebatur, quæ nomina a tutore facta agnoscere pupillus deberet, poterat tutor eam condicionem adolescenti deferre, VT ID, QVOD GESSISSET TVTOR IN CONTRAHENDIS NOMINIBVS, AVT IN TOTVM AGNOSCERET, AVT A TOTO RECEDERET, l. 16. D. eod. Quod si forte tutor pecunias pupilli nomine credidisset, quarum exigendarum dies nondum venerat, in tutelæ iudicio creditæ pecuniæ dies expectandas erat, si quidem tutor potuerat & debuerat credere, l. 8. D. eod. OFFICIO IVDICIS, QVI tutelæ cognoscebat, congruebat, reputationes tutoris non improbas admittere. Vt puta, SI DICERET, IMPENDISSE IN ALIMENTA PVPILLI, VEL DISCIPLINAS. Modus autem, si eum Prætor non statuisset, pro modo facultatum pupilli, debebat arbitrio iudicis æstimari, l. 2. D. vbi pupill. educ. vel mor. deb.

Si minoris actum esset cum tutoribus, adsistentibus curatoribus, pupillo ab hoc agente cum curatoribus, ei CONDEMNABANTVR IN ID, QVOD SVA INTERERAT, MINORIS TVTORES CVLPA EORVM CONDEMNATOS ESSE. Curatores vero, si nondum iudicatum fecissent, poterant prouocantes per exceptionem doli CONSEQVI, VT IIS MANDARENTVR ADVERSVS TVTORES ACTIONES. l. 25. D. de administr. tut. Si sine herede tutor de-
422 cessisset, & neque inuentaria, neque alia instrumenta a fideiussore eius exhiberentur, poterat fideiussor conueniri ex stipulatione, QVANTI PVPILLI INTERERAT, l. 32. D. eod.

Ob dolum autem malum, vel culpam tutoris, pupillus quidem possessor condemnabatur, sed non quanti actor in litem iurasset. Et ita demum, si rem a tutore pupillus seruare posset, l. 1. D. quand. ex fact. tut. Si pupillus contra tutores, eorumque fideiussores, Iudicem accepisset, Iudice defuncto, priusquam ad eum iretur, & altero iudice contra solos fideiussores dato, OFFICIO COGNOSCENTIS conueniebat, si tutores soluendo essent, & administratio non dispar, sed communis fuisset, portionum nullam admittere rationem ex persona tutorum, l. 6. D. de fideiussoribus tut. In tutores vero curatoresque, finito officio, non dabatur iudicati actio, l. 5. D. quand. ex fact. tut. Et vice versa, si secundum tutorem iudicatum esset, iudicati actio ad pupillum transferebatur, l. 6. D. quand. ex fact. tut.

Vsuras eius pecuniæ, quam pupillarem agitauerat, præstare debebat heres tutoris. Quantas autem, & cuius temporis vsuras præstare deberet, ex bono & æquo constitui ab Iudice oportebat, l. 4. §. 2. D. de fideiussoribus & nominator. tutor.

CXLIX. *Iudicis officium in* CAVSA LEGATI, *sigillatim in* ACTIONE EX TESTAMENTO.

De Officio etiam Iudicis, quem in causa legati datum, ait l. 73. D. de legat. 2. tractemus. Legatarius vel rem sibi legatam vindicare, & SVAM ESSE, PETERE poterat, vel iure pignoris persequi, vel EX TESTAMENTO AGERE, EAM SIBI DARI OPORTERE, l. 82. §. 1. D. de legat. 1. In potestate autem eius erat, qua actione vti vellet, l. 108. §. 2. de leg. 1. Variis enim actionibus legatorum simul legatarius vti non poterat: quia legatum datum in partes diuidi non poterat. Nec ea mente legatariis concessum erat, pluribus actionibus vti: sed vt laxior eis agendi facultas esset, ex vna interim, quæ fuisset electa, legatum petere, l. 76. §. 8. D. de legat. 2. Quod si legatarius, antequam constituisset, qua actione vti vellet, decessisset, duobus heredibus relictis, hi legatum accipere, simul venientes, nisi consensissent, non poterant. Quare, quamdiu alter rem vindicare volebat, alter in personam agere non poterat: sed si consensissent, rem communiter habebant. Consentire autem vel sua sponte debebant, vel Iudice imminente, l. 84. §. vlt. D. de leg. 1. Duobus vero si coniunctim fundus legatus esset, etiam si alter vindicaret, alter ex testamento ageret, non plus, quam partem, habebat is, qui ex testamento agebat: Itaque, si partis æstimationem alter Actione ex testamento abstulisset, alter postea fundum totum vindicans, exceptione doli pro parte dimidia repellebatur, l. 33. & l. 85. D. eod. Sed si testator, vtrumque legatariorum solidum

ſolidum accipere, voluiſſet, vni PRETIVM, ALII IPSA RES aſſignabatur, electione rei vel pretii ſeruanda ei, qui prior de legato, ſeu de fideicommiſſo litem conteſtatus fuiſſet: ita tamen, vt non haberet licentiam, altero electo, ad alterum tranſire, d. l. 33.

Legatario porro, ſi is propter incertam detractionem, quæ legis Falcidiæ beneficio ex legatis fieri debebat, iuſtam haberet ignorantiam, quotam partem rei ſibi legatæ vindicare deberet, incertæ partis vindicatio dabatur, l. 76. §. 1. D. de rei vindic. Peculio vtique legato, ſi id in corporibus eſſet, & nihil ſeruus domino, vel conſeruis liberisue domini deberet, integra corpora vindicabantur. Sin vero eſſet, quod domino, vel ſupradictis perſonis deberetur, domini ſingula corpora pro rata debebant, l. 6. D. de pecul. leg. Mulier, cui vir ſemel penum heredem dare, & ſi non dediſſet, nummos dare, damnauerat, pecuniam petere poterat: penus vero in præſtatione erat. Habebat igitur heres oblationem tamdiu, quamdiu lis de pecunia cum eo conteſtata eſſet. Quod ſi in annos ſingulos penus legata eſſet, per ſingulos annos penus adhuc poterat præſtari. Sin minus, ſummæ per ſingulos annos petebantur, l. 1. D. de penu leg. l. 1. §. 8. D. ad L. Falcid. l. 19. & l. 24. D. quando dies legator. Porro, etiamſi res tradita fuiſſet, quæ legata erat, quamdiu aliquid iuri rei deerat, adhuc tamen ipſa res petenda erat: vt puta, poterat FVNDVS PETI, licet traditus eſſet, ſi ius quoddam cautionis ſupererat, l. 27. D. de ſolutionibus.

Sed & ſi ſine iudicio præſtita res legata euincebatur, poterat nihilominus ex Teſtamento peti: at ſi iudicio petita eſſet, OFFICIO IVDICIS CAVTIO neceſſaria erat, vt eſſet ex ſtipulatu actio, l. 71. §. 1. D. de leg. 1. Is plane, cui rerum depoſitarum electio relicta erat, & AD EXHIBENDVM cum eo, apud quem depoſitæ erant, AGERE poterat: & cum herede, VT IS DEPOSITI AGENDO, FACVLTATEM ELIGENDI SIBI PRAESTARET, l. 8. §. vlt. D. de optione leg. Sed & is, cui centum amphoræ, quas vellet, legatæ erant, EX TESTAMENTO AGENDO CONSEQVI poterat, VT DEGVSTARE SIBI LICERET, aut QVANTI INTERFVISSET, LICERE SIBI DEGVSTARE, AD EXHIBENDVM AGERE poterat, l. 2. §. vlt. D. de Tritico, vino & ol. Mancipiorum vtique optione, vel electione legata, decernere debebat Prætor, NISI INTRA CERTVM TEMPVS, AB IPSO PRAEFINITVM, LEGATARIVS ELEGISSET, ACTIONEM LEGATORVM EI NON COMPETERE. Quo die finito, denegabat Prætor mancipiorum alienatorum, manumiſſorumue vindicationem, l. 6. D. de opt. leg. Pari modo, ſi vni electio ſerui, & alii reliqui legati
423 eſſent, decernendum erat a Prætore, NISI INTRA CERTVM TEMPVS OPTASSET IS, CVI OPTIO LEGATA ERAT, PETITIONEM EI NON DATVM IRI, l. 8. D. eod. tit.

Legatorum autem petitio aduerſus heredes pro partibus hereditariis competebat, nec pro his, qui ſoluendo non erat, onerari coheredes oportebat, l. 33. D. de legat. 2. Quod ſi a pluribus heredibus legata relicta eſſent, eaque vnus ex his præcipere & præſtare iuſſus eſſet, in poteſtate erat legatariorum, vtrumne a ſingulis heredibus petere vellent, an ab eo, qui præcipere iuſſus eſſet. Itaque is, qui præcipere iuſſus erat, coheredibus CAVERE debebat, INDEMNES EOS PRAESTARE, l. 107. D. de legat. 1.

Bonorum certe parte legata, heredi ſuccurrebatur, vt ipſe eligeret, ſiue rerum, quæ ſine damno diuidi poſſent, partes, ſiue æſtimationem dare mallet. Poterat autem vel paucioribus, vel in vna re partem relictam legatario dare, in quam vel legatarius conſenſiſſet, vel Iudex æſtimaſſet, ne neceſſe haberet legatarius in omnibus rebus vindicare portionem, l. 26. §. 1. & l. 27. D. de leg. 1.

In actione autem ex teſtamento, fructus in petitionem deducebantur, non, quos heres perceperat, ſed quos legatarius percipere potuiſſet. Item vſuræ, quarum modum IVDEX AESTIMABAT, ſtatuebatque, morem regionis ſequens, l. 39. §. 1. D. de legat. 1. Et cum homo ex teſtamento petitus erat, cauſam eius temporis, quo lis conteſtabatur, actori repræſentandam fuiſſe, ait l. 91. §. vlt. D. eod. Legato vero petito, in litem iuratum ob heredis contumaciam, oſtendit l. 60. §. 1. D. ad L. Falcid. Porro, vbi & quo loci ab herede præſtanda eſſet res legata, traditur in l. 47. D. de legat. 1. l. 38. D. de Iudiciis Sed ſi inter duos dubitaretur de eodem legato, cui potius dari oporteret, & heres ſoluere paratus eſſet, deinde ambo defendere heredem parati eſſent, eligere debebat heres, cui ſolueret, vt ab eo defenderetur, l. 8. §. 3. & §. vlt. D. de leg. 2.

Sane in pecunia legata, confitenti heredi Prætor ex bono & æquo modicum tempus ad ſolutionem dabat, vt ſuſcipere iudicium non vrgeretur. Sed ſi confiteretur, ſe quidem debere, iuſtam autem cauſam adferret, cur vtique præſtare non poſſet, audiendus erat: vt puta, ſi aliena res legata eſſet, negaretque, dominum eam vendere, vel immenſum pretium eius rei petere, affirmaret: aut ſi ſeruum hereditarium, negaret, ſe debere præſtare, forte patrem ſuum, vel matrem, vel fratres naturales. Æquiſſimum enim erat, concedi ei, ex hac cauſa æſtimationem OFFICIO IVDICIS præſtare, l. 71. §. 2. D. de legat. 1.

Seruus autem vni ex heredibus, vel extero legatus, ſi quid in hereditate malitioſe feciſſe diceretur, forte rationes interleuiſſe, non aliter adiudicandus erat, quam ex eo, volentibus coheredibus, quæſtio haberetur, l. 67. D. de leg. 1. Seruus etiam, qui in negotio fuerat, legatus, non ante tradi debebat, quam rationes explicaret: & ſi ad iudicium itum eſſet, Iudicis eædem partes eſſe debebant, l. 69. §. 3. D. de leg. 1. Qui ali-

menta patris sui libertis debebat, si pro alimentis vineas eis reliquisset, non aliter eis ex causa fideicommissi vineæ præstandæ erant, quam si testamenti obligatione heredes liberassent, l. 22. §. 1. D. de alim. leg. Iam debitor, cui liberatio legata erat, non tantum exceptione vti poterat, si ab eo peteretur, sed & si non peteretur, agere poterat, VT LIBERARETVR PER ACCEPTILATIONEM. Hæc ita, si solus esset debitor. Nam si cum alio debitor esset, eique soli consultum testator vellet, agendo ex testamento consequebatur, non VT ACCEPTO LIBERARETVR, ne etiam correus liberaretur contra testatoris voluntatem, sed vt pacto liberaretur, l. 3. §. 3. l. 5. in princ. & §. 2. l. 10. D. de liberat. leg. Si debitoris gratia, vt ille liberaretur, creditori legatum eius testator reliquisset, agente creditore ex testamento, non aliter heres condemnari debebat, quam si CAVERETVR, EI ADVERSVS DEBITOREM DEFENSV IRI. Item agente debitore, nihil amplius heres præstare debebat, quam vt eum aduersus creditorem defenderet, l. 3. §. vlt. & l. 4. D. eodem titulo.

Si is, qui stipulatus erat, Stichum aut decem, damnasset heredem, Stichum non petere, actio ex testamento in hoc erat, VT DEBITOR ACCEPTO LIBERARETVR, l. 7. §. 1. D. de liber. leg. Si ab impuberis substituto libertas relicta esset, pupillusque litem cum debitore contestatus esset, substitutus actione ex testamento tenebatur in hoc, vt remitteret actiones, l. 7. §. 4. D. de liber. leg. Si colono suo dominus vsumfructum fundi, quem is colebat, legasset, agebat colonus cum herede ita, vt Iudex cogeret heredem, ex locationis actione eum liberare, l. 30. in fin. D. de vsufruct. leg. In omnibus certe, vbi auctoritas sola Testatoris erat, neque omnimodo spernenda, nec omnimodo obseruanda ea erat: sed interuentu Iudicis, debebant res, si non ad turpem causam ferrentur, ad effectum perduci, l. 7. §. vlt. D. de ann. leg. Officio etiam Iudicis, legati incerti quantitatem, secundum patrimonii æstimationem, definiri posse, tradit Celsus in l. 30. D. de legat. 2. Mentis quoque & voluntatis Testatorum quæstiones ad Iudicum notionem pertinuisse, ostendunt l. 69. §. vlt. l. 78. §. 1. D. de legat. 3. l. 12. §. 43. D. de instruct. vel instrum. leg. Si heres, cuius fidei commissum erat, vt Seio fundum, aut centum daret, fundum Titio vendidisset, Prætoris officio conueniebat, vt, si centum Titius offerret, inhiberet fundi persecutionem. Sed & aduersus ipsum heredem, non alienato fundo, OFFICIVM PRAETORIS, SIVE ARBITRI, tale esse debebat, vt, si fundus non præstaretur, neque pluris, neque minoris, quam centum æstimaretur, l. 109. §. 1. D. de leg. 1.

424 CL. *Iudicis Arbitriue officium* IN CAVSA FIDEICOMMISSI.

Si cui fideicommissum relictum erat, si de ea re controuersia mota esset, FIDEICOMMISSVM SOLVI pronuntiabatur, l. 40. D. de minoribus. Arbiter autem ad restituendum fideicommissum, quod se debere, heres confessus erat, datus, si nihil deberi comperisset, ob id, quod nullum fideicommissum fuisset, non debebat heredem ABSOLVERE: sed eum AD PRAETOREM REMITTERE, VT ABSOLVERETVR: Si vero, quia testator forte soluendo non erat, aut quod heres, omne solutum esse, apud Prætorem dixerat, & cum controuersia & computatio difficilior esset, Arbiter datus fuerit: saluo OFFICIO absoluere poterat. Hæ enim partes eius erant, vt si in computatione nihil inueniretur, posset absoluere: sed ex superiore causa ad Prætorem remittere debebat, vt absolueretur, l. 7. D. de confess.

CLI. CAVTIONES IN LEGATORVM FIDEICOMMISSORVMVE CONTROVERSIIS *officio Iudicis interponendæ, earumque Formulæ.*

Hoc loco eas cautiones proponam, quæ in controuersiis, ex testamento proficiscentibus, solebant Iudicum interuentu, officiove interponi. Si res, quæ legata erat, an in rerum natura esset, dubitaretur, forte si dubium esset, an homo viueret, agi quidem ex testamento poterat: sed OFFICIO IVDICIS CONTINEBATVR, VT CAVTIO INTERPONERETVR, qua heres CAVERET, EAM REM PERSECVTVRVM, ET, SI NACTVS ESSET, LEGATARIO RESTITVTVRVM, l. 69. §. vlt. D. de leg. 1. Si cui legatum vel fideicommissum relictum esset, vti quid faceret, denegabatur actio, si non CAVERET, FVTVRVM, QVOD DEFVNCTVS VOLVERAT, l. 19. D. legat. 3. Sic & in l. 6. in fin. D. vt legat. fideicomm. *Repromissio plane exigenda est*, VOLVNTATI DEFVNCTI STATV IRI.

Si pluribus testator honorem habere voluisset, ad persecutionem legati omnes admittebantur: vt puta, si decem rei stipulandi essent eiusdem rei nomine, & heres vel fideicommissarius rogatus esset, vt eis solueret: fideicommissum relictum omnes petere poterant, & prout cuiusque intererat, consequebatur. Vnus igitur, qui occuparet, agendo totum consequebatur, ita, VT CAVERET, DEFENSV IRI ADVERSVS CETEROS. FIDEICOMMISSARIOS EVM, QVI SOLVERET, siue socii essent, siue non. l. 11. §. 20. D. de legat. 3. Si testator petiisset, ne domus alienaretur, sed vt in familia relinqueretur, eique voluntati non paruisset heres, fideicommissum omnes, qui in familia erant, petebant. Verum ita proximus quisque admittendus erat, si paratus esset CAVERE, SE FAMILIAE DOMVM RESTITVTVRVM, l. 59. §. vlt. D. de legat. 2. Si filio, fratri, alumno minus industrio prospicere volens testator, centum legasset, vt fundum emeret: non cogebatur heres præstare, nisi CAVTIONE INTERPOSITA, VT FVNDVS

DVS COMPARARETVR, AC POSTEA NON ALIENARETVR. l. 71. D. de condic. & dem. Si heres fundum Seio dare, & si eum Seius alienasset, eumdem Titio dare, damnatus esset, heres, exceptione doli posita, prospicere sibi CAVTIONE a Titio poterat, DE EO FVNDO NON ALIENANDO, l. 3. §. 4. D. de adimend. leg: Legatarius vero heredi, qui controuersiam hereditatis iam pateretur, vel speraret, CAVERE DE RESTITVENDO LEGATO SIBI PRAESTITO debebat: Quæ stipulatio euicta hereditate committebatur: eique viri boni arbitrium inerat, l. 3. §. 6. & §. seq. D. si cui plus quam per L. Falcid. Mæcianus in l. 8. D. eod. Si heres, partem bonorum, vel etiam vniuersa bona delata ad fiscum, diceret, constaret autem de fideicommisso: decretum est, vt petitori CAVENTI, EVICTA HEREDITATE RESTITVIRI, solueretur. Quin etiam, si Legatarius heredi dare iussus esset, & heredi controuersia hereditatis fieret, si caueret Legatarius, EVICTA HEREDITATE LEGATA REDDI: ipsi quoque cauendum erat, REDDI QVOD DEDISSET, l. 44. §. 1. D. de condic. & demonstr. Hæc vero cautio locum habebat, si iusta causa esse videbatur. Nam iniquum erat, omnimodo caueri, nondum illata controuersia litis, cum possent ei lusoriæ minæ fieri: ideoque eam rem Prætor ad cognitionem suam reuocabat, l. 4. D. si cui plus quam per L. Falcid. Sane cautio ista necessaria erat, si quis pecuniam suam solueret, vel rem traderet: si vero pecuniam hereditariam solueret, vel rem traderet, quidam putabant, non cauendum: quia nec teneri poterat eo nomine victus, cum non possideret, vel dolo malo fecisset, quominus possideret, l. 4. §. 2. D. eod. Quandoque & cautio de indemnitate interponebatur. Vlpianus in l. 16. §. 14. D. ad SC. Trebellian. *Si quis paratus sit domino* CAVERE DE INDEMNITATE. Et in l. 14. §. vlt. D. eod. tit. *Tametsi* INDEMNITATIS CAVTIO *offeratur.* Et in l. 59. D. eodem. *Nisi prius* DE INDEMNITATE ESSET EI CAVTVM, *vel soluta pecunia esset.* Ab eo autem, qui annua legata præcipere ad distribuendum iussus erat, cautionem exigi non potuisse, CESSANTIVM PARTES REDDI, nisi aperte cauere iussus esset, scribit Paulus in l. 7. D. si cui plus quam per L. Falcid.

Si socer nurui dotem relegasset, ea mente, vt ea dotalem pecuniam reciperet, quia maritus dotis persecutionem non amittebat, mulier ex testamento agens CAVERE debebat, DEFENSV IRI HEREDEM ADVERSVS MARITVM: maritus item, si prior ageret, CAVERE, ADVERSVS MVLIEREM DEFENSV IRI, l. 1. §. 9. D.
425 de dote præleg. Similiterque si socer filio suo exheredato dotem nurus legasset, non alias ille legatum consequebatur, quam si CAVISSET, HEREDES ADVERSVS MVLIEREM DEFENSV IRI, l. 1. §. 10. D. eod. Eaque est CAVTIO DEFENSIONIS, in l. 7. D. eod. tit. Si fundus dotalis locatus esset a marito ad certum tempus: vxor non alias fundum ex relegatione consequebatur, quam si CAVISSET, SE PASSVRAM, COLONVM FRVI: DVMMODO IPSA PENSIONES PERCIPIAT, l. 1. §. vlt. D. eod.

Si pater dotem, a nuru acceptam, filio exheredato legasset: heres patris, opposita doli exceptione, non ante soluere legatum cogendus erat, quam ei CAVTVM ESSET DE INDEMNITATE, SOLVTO MATRIMONIO, l. 7. D. de dote præleg. Si peculium serui legasset is, qui iudicium eo nomine acceperat, non aliter peculium ex causa legati præstandum erat, quam si DE ACCEPTO IVDICIO HEREDI CAVERETVR, l. 17. D. de pecul. leg.

Si seruo manumisso peculium legatum esset, non alias heres peculium præstare debebat, nisi ei CAVERETVR, DEFENSV IRI ADVERSVS CREDITORES PECVLIARES, l. 18. D. de pecul. leg. Si Stichus legatus esset, isque culpa heredis compareret, CAVERE heres debebat DE RESTITVTIONE SERVI, non æstimationem præstare. Sed & si seruus alienus in fuga esset sine culpa heredis, aut ab hostibus captus esset, CAVEBAT SIC, VT SI APPREHENSVS ESSET, AVT IPSE, AVT AESTIMATIO PRAESTARETVR. Sed si Stichus, aut Pamphilus legatus esset, & ambo in fuga essent, non ita CAVEBATVR, VT SI AMBO IN POTESTATEM REDIRENT, SED SI VEL ALTER, VEL IPSVM, VEL ABSENTIS AESTIMATIONEM PRAESTANDAM. Item si res aliena vel hereditaria sine culpa heredis periisset, vel non compareret, nihil amplius, quam CAVERE eum oportebat: sed si culpa heredis periisset, statim damnandus erat, l. 47. §. 3. D. de legat. 1.

In omnibus plane condicionibus, quæ morte legatariorum finiebantur, receptum erat, vt MVCIANA CAVTIO interponeretur, l. 7. D. de condic. & demonst. Papinianus in l. 79. §. 2. D. eod. *Qui post* MVCIANAM CAVTIONEM *interpositam legatum accepit: si contra cautionem aliquid fecerit, stipulatione commissa, etiam fructus heredi restituet. Hoc enim legatarius & in exordio cauere cogitur.*

De euictione prædiorum, vel mancipiorum, vel ceterarum rerum cauere heres, cum restituebat hereditatem, non debebat. Quinimo in contrarium CAVERE HEREDI oportebat, si QVID EX HIS EVICTVM ESSET, QVAE AB IPSO HEREDE VENIERANT, l. 69. D. ad SC. Trebell. Sed & si ante cum herede compromissum fuisset, fideicommissarius heredi cauere debebat. Et generaliter cum heres multa, antequam restitueret, administrauerat, non alias restituere cogebatur, quam EI CAVERETVR, l. 49. D. eodem.

Si cui plus, quam liceret, legatum esset, dubitarique iuste posset, vtrum Lex Falcidia locum habitura esset, necne, Prætor heredi subueniebat, vt ei legatarius satisdaret: VT SI APPARVISSET, EVM AMPLIVS LEGATORVM NOMINE CEPISSE, QVAM EX LEGE FVLCIDIA

CAPE-

CAPERE LICEBAT, QVANTI EA RES ERAT, TANTAM PECVNIAM DARI, DOLVMQVE MALVM A SE ABESSE, SPONDERET, l. 1. D. si cui plus quam per L. Falcid. Vnde Paulus in l. 1. §. 12. D. ad L. Falcid. *Interdum omnimodo necessarium est, solidum solui legatario, interposita stipulatione*, QVANTO AMPLIVS, QVAM PER LEGEM FALCIDIAM CEPERIT, REDDI. Idem ead. l. §. 16. *Si in annos singulos legatum sit Titio, quia multa legata & condicionalia sunt, cautioni locus est, quæ in Edicto proponitur*, QVANTO AMPLIVS ACCIPIT, REDDI. Pomponius in l. 31. D. eodem. *Is, cui fideicommissum soluitur, sicut is, cui legatum est, satisdare debet*, QVOD AMPLIVS CEPERIT, QVAM PER LEGEM FALCIDIAM EI LICVERIT, REDDI. Eaque est CAVTIO PRAETORIA, in l. 32. §. 2. D. eodem. Et CAVTIO, QVAE PROPTER LEGEM FALCIDIAM INTERPONITVR, l. 3. §. 1. D. si cui plus. Cuius clausula hæc ponitur in l. 1. §. 11. D. eodem, *Hæc verba stipulationis*, QVOD AMPLIVS LEGATORVM NOMINE CEPERIS, QVAM E LEGE FALCIDIA CAPERE LICEBIT. Et in §. 8. eadem l. *Idem Iulianus scribit, eum, cui quadrans sub condicione, & dodrans pure legatus est*, CAVERE *debere*, QVANTO AMPLIVS, QVAM PER LEGEM FALCIDIAM LICEAT, CEPERIT, REDDI. Et l. 5. D. eodem. *Videamus, an stipulatio*, QVA AMPLIVS PER LEGEM FALCIDIAM LICVERIT, CEPERIS, DARI. In l. 9. §. 5. D. de iur. & fact. ignor. *Non solum cautiones non exegerunt, quæ interponi solent*, VT QVOD AMPLIVS CEPISSENT MVNICIPES, QVAM PER LEGEM FALCIDIAM LICVISSET, REDDERENT. Et l. 114. §. 3. D. de legat. 1. *Ait Marcellus, confestim fideicommissum Titio dandum: sed* CAVTIONE *exacta*, QVANTO AMPLIVS CEPERIT, REDDI.

Hæc autem cautio fideiussorum habebat præstationem, l. 3. §. 1. D. si cui plus quam per L. Falcid. Et generaliter Prætoriæ satisdationes personas desiderabant pro se interuenientium: nec pignoribus quis, vel pecuniæ, auri, argentiue depositione in vicem satisdationis fungebatur, l. 2. D. de stipul. præt.

CLII. *Officium Arbitri* LEGIS FALCIDIAE CAVSA *dati.*

426 Plane cum dicebatur lex Falcidia locum habere, ARBITER DARI solebat AD INEVNDAM BONORVM QVANTITATEM, tametsi vnus aliquis modicum fideicommissum persequeretur: quæ computatio præiudicare non debebat ceteris, qui ad Arbitrum missi non erant. Solebat tamen ab herede etiam ceteris DENVNTIARI FIDEICOMMISSARIIS, VT VENIRENT AD ARBITRVM, IBIQVE CAVSAM SVAM AGERENT: plerumque & CREDITORIBVS, VT DE AERE ALIENO PROBARENT. Habebat tamen rationem in legatariis, item in fideicommissariis: vt si offerret integrum, quod relictum erat, heres, desiderans, caueri sibi stipulatione, de qua diximus, audiretur, l. 1. §. 6. D. si cui plus quam per L. Falcid. Iudicem etiam datum, qui legis Falcidiæ inter heredem & legatarios rationem haberet, ostendit l. 55. D. ad L. Falcid. his verbis, quæ ideo apposui, quod Officium eius exprimant: *Cum Titio in annos singulos dena legata essent, &* IVDEX LEGIS FALCIDIAE RATIONEM INTER HEREDEM ET ALIOS LEGATARIOS HABEAT: *viuo quidem Titio*, TANTI LITEM AESTIMARE *debet*, QVANTI VENIRE ID LEGATVM POTEST, IN INCERTO POSITO, QVAMDIV VICTVRVS SIT TITIVS: *Mortuo autem Titio, non aliud spectari debet, quam quid heres ex ea causa debuerit.* Scæuola etiam in l. 95. §. vlt. D. eod. ad huiusmodi IVDICIS OFFICIVM pertinuisse, ait, EXPLORARE EA, PER QVAE PROBARETVR, QVANTI ESSET IN BONIS. Itaque si heres legatariis legem Falcidiam opponeret, QVOD ADMINISTRASSET TVTELAS TESTATOR, QVARVM RATIO NONDVM REDDITA ESSET, QVOD NEGARET TANTVM REDIGI EX NOMINIBVS POSSE, QVANTVM IN CAVTIONE DEDVCTVM ERAT, rationem defuncti, & omnium instrumentorum hereditariorum, & pupillarium rationum, legatariis desiderantibus, heres DESCRIBENDI POTESTATEM FACERE debebat.

CLIII. *Heres institutus vti cogeretur* SVSPECTAM HEREDITATEM ADIRE ET RESTITVERE.

His & hæc non extra rem addam: Si heres institutus nollet adire hereditatem, metuens, ne damno adficeretur, prospectum fuit, vt fideicommissarius diceret, SVO PERICVLO ADIRE, ET RESTITVI SIBI VELLE: heres institutus adire & restituere hereditatem a Prætore cogeretur, l. 4. l. 27. §. 13. l. 31. l. 45. D. ad SC. Trebellian. Hinc in l. 59. D. eodem: CVM NOLLET ADIRE, VT SVSPECTAM, *coactus* IVSSV PRAETORIS ADIT ET RESTITVIT. In l. 63. §. 13. D. eod. *Et institutus*, SVSPECTAM *sibi hereditatem esse*, DICAT: *desiderante Titio*, IVBENDVM EVM ADIRE ET RESTITVERE. Et in l. 65. in princ. D. eodem. *Itaque qui* SVSPECTAM DICENT HEREDITATEM, *postulante domino*, COMPELLENDI ERVNT ADIRE, ET RESTITVERE HEREDITATEM. Et §. 1. eod. *Dicendum erit, compellendum heredem*, SI SVSPECTAM DICAT HEREDITATEM EAM MVLIERE. Et §. 2. eod. *Cum Prætor, cognita causa, per errorem, vel etiam ambitiose* IVBERET HEREDITATEM, VT EX FIDEICOMMISSO RESTITVI. Et l. 67. D. eod. *Si postulante me*, SVSPECTAM HEREDITATEM EX DECRETO PRAETORIS ADIERIS. Et in l. 13. §. 1. D. eod. *Heres non debet audiri, si* SVSPE-

SVSPECTAM SIBI HEREDITATEM DICAT. Et §. 4. eadem l. *Sed & ipse Prætor heres institutus* SVSPECTAM DICAT. Et §. vlt. *Cogere poterit* SVSPECTAM HEREDITATEM DICENTEM, ADIRE ET RESTITVERE. Et l. 16. §. 3. D. eod. *An* SVSPECTAM DICENS *cogi possit*, ADIRE ET RESTITVERE HEREDITATEM. Quod genus loquendi vsurpatur rursus ead. l. §. 5. & §. 6. & §. 7. & §§. seqq. l. 27. §. 1. & §. 2. & §. 3. l. 30. D. eod.

Fideicommissarios autem DESIDERARE debuisse, PERICVLO SVO ADIRI HEREDITATEM docet l. 16. §. 8. D. ad SC. Trebellian. Sic & in l. 65. §. 3. D. eodem. *Quia neque tutore* DESIDERANTE, PERICVLO PVPILLI ADIRI HEREDITATEM. Et mox; *Vel interrogati nutu possunt significare*, VELLE SE, PERICVLO SVO HEREDITATEM ADIRI. Idem Mæcianus in l. 71. D. eod. *Omnes, qui de hereditate deliberant*, DESIDERANTE *eo, qui* SVO PERICVLO VELIT ADIRI HEREDITATEM, *coguntur adire.*

Sufficiebat autem, heredem institutum RECVSARE ADIRE: neque illud inquirebatur, SOLVENDO ESSET HEREDITAS, AN NON. Opinio enim, vel metus, vel color eius, qui hereditatem adire nolebat, inspiciebatur, non substantia hereditatis. Nec vero ei præscribi debebat, CVR METVERET HEREDITATEM ADIRE, VEL CVR NOLLET, l. 4. D. ad SC. Trebellian. Is plane, qui suspectam hereditatem dicebat, profiteri dumtaxat debebat, NON SIBI EXPEDIRE ADIRE HEREDITATEM: NEQVE hoc dici oportebat, NON ESSE SOLVENDO, sed sufficiebat profiteri eum, QVOD NON PVTABAT, SIBI EXPEDIRE HEREDITATEM, l. 9. D eod. Recusare autem non tantum præsentes, sed & absentes, vel per epistolam poterant, l. 6. D. eod.

CLIV. *Officium Iudicis* IN RESTITVTIONE EX INTERDICTO, QVOD VI AVT CLAM, *item ex Interdicto* VNDE VI.

In Interdicto, QVOD VI AVT CLAM, tanti lis æstimabatur, QVANTI ACTORIS IN-
427 TERERAT, ID OPVS FACTVM ESSE. OFFICIO autem IVDICIS ita Restitutionem fieri oportebat: vt in omni causa eadem conditio esset actoris, quæ futura esset, si id opus, de quo actum erat, neque vi, neque clam factum esset, l. 15. §. 7. & §. vlt. D. quod vi aut clam. Hinc in l. 21. D. eodem: *Si* OPVS, *quod quis* IVSSVS EST A IVDICE, QVI, EX HOC INTERDICTO SVMPTVS EST, RESTITVERE, *alius quis vi aut clam sustulisset.* Et in l. vlt. §. 2. D. eodem. *Si ad ianuam meam Tabulas fixeris, & ego eas, priusquam tibi denuntiarem, refixero: deinde inuicem Interdicto quod vi aut clam egerimus*, NISI REMITTAS MIHI, VT ABSOLVAR, CONDEMNANDVM TE QVASI REM NON RESTITVAS, QVANTI MEA INTERSIT. Ceterum qui vi aut clam fecerat, si possideret, PATIENTIAM ET IMPENSAM TOLLENDI OPERIS, qui fecerat, nec possidebat, IMPENSAM; qui possidebat, nec fecerat, PATIENTIAM TANTVM DEBEBAT, l. 16. §. vlt. D. eodem. Colonus vtique si arborem succidisset, vel quid aliud opus fecisset iussu domini, ambo tenebantur, non VT PATIENTIAM PRAESTARENT, sed vt IMPENSAM QVOQVE AD RESTITVENDVM PRAEBERENT. Si autem dominus non iusserat, colonus quidem tenebatur, VT PATIENTIAM ET IMPENSAM PRAESTARET: Dominus vero nihil amplius, quam PATIENTIAM PRAESTARE, cogendus erat, l. 13. §. vlt. D. eodem. Ex hoc etiam Interdicto Iudicem vel DAMNASSE REVM, VT SVA IMPENSA OPVS RESTITVERET, vel VT PATIENTIAM RESTITVENDI PRAESTARET, docet l. 7. §. 1. D. eodem.

Ex Interdicto VNDE VI, Iudicem quandoque ita interlocutum, VIM FECISTI, docet l. 32. D. de pœnis. In hoc vero iudicio Restitui iubebatur actor, vnde vi deiectus erat, vt apparet ex Ciceronis Oratione pro Cæcina, c. 30. & l. 1. §. 31. & §. 32. l. 9. in fin. D. de vi & vi arm. In hoc vtique Interdicto tanti condemnationem fieri debuisse, QVANTI INTERESSET POSSIDERE, scribit Paulus in l. 6. D. eod. Vnde in l. 4. D. eod. *Si vi me deieceris, vel vi aut clam feceris, quamuis sine dolo & culpa amiseris possessionem, tamen* DAMNANDVS ERIS, QVANTI MEA INTERSIT. Fructus vero restituendos etiam fuisse in hoc Interdicto, ait l. 38. §. 4. D. de vsuris.

CLV. ACTIONIS FAVIANAE & PAVLIANAE, *indoles & exitus.*

In Fauiana quoque & Pauliana actione, per quam, quæ in fraudem creditorum alienata erant, reuocabantur, fructus quoque restituebantur: cum Prætor ageret, vt perinde essent omnia, atque si nihil alienatum esset, d. l. 38. §. 4. Ea plane actione hoc creditores consequebantur, vt Restitutio fieret in pristinum statum, siue res essent, siue obligationes. Et si res essent, RESTITVI DEBEBANT CVM SVA CAVSA, & fructus non tantum, qui percepti erant, verum etiam qui percipi a fraudatore potuerant, veniebant, ita tamen vt sumptus facti deducerentur. Nam arbitrio Iudicis non prius cogendus erat rem Restituere, quam si impensas necessarias recepisset, l. 10. §. 25. cum sequ. l. 14. D. quæ in fraud. cred. Ceterum si mulier, cum fraudandorum creditorum consilium iniisset, marito suo, eidemque debitori, in fraudem creditorum, acceptum debitum fecisset dotis constituendæ causa, exitus Actionis Reuocatoriæ is erat, VT STIPVLATIO, QVAE ACCEPTA FACTA FVERAT, EX INTEGRO INTERPONERETVR, d. l.

d. l. 10. §. 14. Quin etiam si extraneus filiusfamilias nomine, dotem, fraudandi causa, dedisset, Pater, si non ignorasset, tenebatur ita, vt CAVERET, SI AD SE DOS PERVENIRET, RESTITVI EAM, l. vlt. §. 2. D. eod. In actione etiam Fauiana, si res non restitueretur, tanti damnabatur reus, QVANTI ACTOR IN LITEM IVRASSET, l. 5. D. si quid in fraud. patr.

CLVI. ACTIONES ADVERSVS FVRES *&* *in iis officium Iudicis.*

Aduersus furem Rei Vindicatio, Condictio furtiua, ad exhibendum, & furti actiones competebant, l. 7. §. 1. D. de condict. furt. Nam odio furum, quo magis pluribus actionibus tenerentur, effectum, Iustinianus in §. 14. Instit. de Actionib. scribit, vt extra pœnam dupli aut quadrupli, rei recipiendæ nomine fures etiam tenerentur actione hac, SI PARET, EOS DARE OPORTERE: quamuis esset etiam aduersus eos in rem actio, per quam, REM SVAM ESSE, dominus PETEBAT. Cum autem furti actio ad pœnæ persecutionem pertineret, Condictio vero & Vindicatio ad rei recuperationem, recepta re nihilominus adhuc erat Furti actio; Vindicatio vero & Condictio tollebantur: sicut ex diuerso, post solutam dupli aut quadrupli pœnam, salua erat Vindicatio, & Condictio: & sic neque Furti actio per Condictionem, neque Condictio per furti actionem consumebatur, d. l. 7. §. 1. & l. 54. §. 3. D. de furt. Ideoque, si quis a fure rem vindicasset, quia Condictio furtiua ei manebat, OFFICIO IVDICIS, qui de proprietate cognoscebat, continebatur, vt non aliter IVBERET RESTITVI, quam si CONDICTIONEM PETITOR REMITTERET. Quod si ex condictione ante damnatus reus LITIS AESTIMATIONEM SVSTVLISSET, aut omnimodo ABSOLVEBATVR reus; aut si PARATVS ESSET PETITOR AESTIMATIONEM RESTITVERE, NEC RESTITVERETVR EI HOMO,
428 QVANTI IN LITEM IVRASSET, DAMNABATVR EI POSSESSOR, l. 9. D. de furt. Vbi autem condicebatur seruus ex causa furtiua, id veniebat in condictionem, QVOD INTERERAT AGENTIS, l. 3. D. de condict. furt. In æstimatione vero facienda, id tempus spectabatur, QVO RES VMQVAM PLVRIMI FVERAT, l. 8. §. 1. D. eodem. Quod si seruus sub condicione legatus, vel statu liber furto subreptus esset, pendente condicione heres Condictionem habebat. Sed si lite contestata condicio exstitisset, ABSOLVTIO sequi debebat. Quod si pendente condicione condicio exstitisset, IVDEX AESTIMARE DEBEBAT, QVANTI EMPTOREM INVENISSET, l. 14. D. de condict. furt. & l. 52. §. 29. D. de furt.

Iam si bonæ fidei possessori ancilla, duobus aureis empta, subrepta fuisset, eiusque nomine dominus & possessor furti agerent, emptori duplo, QVANTI EIVS INTERESSET, æstimari debebat: domino autem duplo, QVANTI EA MVLIER FVERAT, l. 74. de furt. Et generaliter in actione Furti, id quod interesset, duplatum fuisse, ait l. 27. D. eodem.

Cauere autem ex hac actione petitor ei, cum quo agebatur, non debebat, d. l. 14. de condict. furtiu. Condicebantur vtique ipsa corpora furtiua tamdiu, quamdiu exstabant. Cum vero desierant esse in rebus humanis, nec fur obtulisset, durabat Condictio æstimationis, l. 8. D. eod.

Boue autem subrepto & occiso, CONDICTIO & BOVIS, & CORII, & CARNIS domino competebat, scilicet, si & corium & caro contrectata fuerant. Cornua quoque condicebantur. Sed si dominus Condictione bouis pretium consecutus fuisset, & postea aliquid eorum, de quibus supra dictum est, condiceret, omnimodo exceptione summouebatur. Contra, si corium condixisset, & pretium eius consecutus, bouem condiceret, OFFERENTE FVRE PRETIVM BOVIS, DETRACTO PRETIO CORII, DOLI MALI EXCEPTIONE SVMMOVEBATVR, l. 14. §. vlt. D. eod.

CLVII. *De officio Iudicis in aliis Actionibus, loci Iuris ciuilis indicantur.*

Longum esset, Iudicum, circa singulas actionum species, Officium minutatim persequi, & omnium condemnationum, quas in Commodati, Depositi, Pro socio, Mandati, Empti, Venditi, Locati, Conducti, de peculio & aliis id genus, fieri debuisse, in libris nostris legimus, exempla proferre. Ac mihi certe ad alia festinanti, & quantum a tergo negotii immineat reputanti, multa necessario prætermittenda, multa leuiter attingenda sunt, cum plerasque formulas e suis cubilibus excitasse, aut etiam ad eas inuestigandas, indagandas, persequendas aliorum ingenium industriamque acuere, satis sit. Vt tamen eos, in quibus reliquæ latent, locos breui stringam, de Officio Iudicis in aliis actionibus traditur in l. 19. §. 3. l. 30. & l. 25. §. 2. D. locati. l. 3. §. 3. l. 5. in pr. l. 13. l. 17. l. 18. §. vlt. D. commodati, l. 9. §. vlt. l. 25. in fin. l. 42. & l. vlt. in pr. D. de pignerat. act. l. 54. D. de fideiussoribus. l. 2. D. de distract. pign. l. 61. §. 1. D. de furt. l. 4. D. quod cum eo. l. 21. §. vlt. l. 22. l. 32. §. 1. l. 36. & l. 37. §. 2. l. 43. l. 51. & l. 52. D. de pecul. l. 17. l. 13. l. 41. in fin. l. 45. l. 51. §. 1. & §. sequ. D. de fideiussoribus. l. vlt. D. rem pup. salu. for. l. 1. §. 16. §. 20. §. 23. §. 44. l. 16. l. 26. §. vlt. D. depositi, l. 8. §. 7. l. 10. §. 1. l. 22. §. 4. l. 38. D. mandati, l. vlt. D. de condict. triticiar. l. 28. D. de probationibus. l. 9. D. de præscript. verb.

CLVIII. *Generaliter definita de officio Iudicis in priuatis Iudiciis.* ARBITRIVM *interdum* IVDICI COMMITTEBATVR ACTIONE: *interdum* TAXATIO PRAESCRI-

SCRIBEBATVR. IVDICII *ab* ARBITRIO *differentia.*

Quin etiam ea, quæ de Officio Iudicis in priuatis Iudiciis generaliter definita obseruaui, non tacebo. Interdum autem Iudici ARBITRIVM actione COMMITTEBATVR, l. 3. §. 14. D. ad exhibend. vt in actione quod metus causa, his verbis: NEQVE EA RES ARBITRIO IVDICIS RESTITVETVR, l. 14. §. 11. D. quod met. caus. Et in actionibus, quæ ideo, vt Iustinianus in §. 31. Instit. de Actionibus scribit, ARBITRARIAE appellabantur, quod ex ARBITRIO Iudicis penderent: in quibus, NISI ARBITRIO IVDICIS ACTORI IS, CVM QVO AGEBATVR, SATISFACERET, VELVTI REM RESTITVERET, VEL EXHIBERET, VEL SOLVERET, VEL EX NOXALI CAVSA SERVVM DEDERET, CONDEMNARI DEBEBAT: Interdum vero Iudici præscribebatur, quoad ei ius esset statuendi. Festus Pompeius TAXATIO, ait, *in litibus quoque, arbitrioue, cum præscribitur, quoad ei ius sit, statuendi:* TAXATIO *dicitur, quæ sit certæ summæ.* In his plane iudiciis, in quibus, EX BONA FIDE, vel vt AEQVIVS MELIVS, additum erat, Iudicis officium latissime manabat: vt & Cicero lib. III. Offic. c. 15. & 17. & Topic. c. 17. significat. In strictis enim iudiciis formula inclusus Iudex, ab ea ne latum quidem vnguem discedere poterat, vsque adeo, vt condemnare eum, quem non oporteret, cogeretur, si ita formulæ conceptio dictaret, vt Cicero lib. II. in Verr. c. 12. ostendit. Seneca lib. I. De Benefic. cap. 7. *Quæcumque in cognitionem cadunt, comprehendi possunt, & non dare infinitam licentiam iudici. Ideo melior videtur condicio causæ, si ad* IVDICEM, *quam ad* ARBITRVM *mittatur: quia* ILLVM FORMVLA INCLVDIT, *& certos, quos non excedat, terminos ponit;* HVNC LIBERA ET NVLLIS ADSTRICTA VINCVLIS RELI-
429 GIO: *& detrahere aliquid potest & adiicere, & sententiam suam, non prout lex & iustitia suadet, sed prout humanitas & misericordia impulit, regere.* Quo alludens idem auctor lib. II. de Clement. *Clementia,* ait, LIBERVM ARBITRIVM HABET, *non* SVB FORMVLA IVDICAT. Et hoc nomine Cicero pro Rosc. Com. cap. 4. Iudicium ab Arbitrio differre ita, scribit: IVDICIVM *est certæ pecuniæ:* ARBITRIVM INCERTAE. *Ad* IVDICIVM *hoc modo venimus, vt aut totam litem obtineamus, aut amittamus: ad* ARBITRIVM *hoc modo adimus, vt neque nihil, neque tantum, quantum postulauimus, consequamur. Eius rei ipsa verba formulæ testimonio sunt. Quid est in iudicio? directum asperum, simplex:* SI PARET HS ƆƆƆ DARI OPORTERE: *hic, nisi planum facit,* HS ƆƆƆ *ad libellam sibi deberi, causam perdit. Quid est in* ARBITRIO? *mite, moderatum,* QVANTVM AEQVIVS ET MELIVS, ID DARI.

CLIX. IN BONAE FIDEI IVDICIIS *quænam generaliter incumberent Iudici?*

Enimuero in bonæ fidei iudiciis, vt Paulus ait in l. 7. D. de negot. gest. tantundem OFFICIVM IVDICIS valebat, quantum in stipulatione nominatim eius rei facta interrogatio. Papinianus in l. 24. D. depos. *Et est constitutum in bonæ fidei iudiciis, quod ad vsuras attinet, vt tantundem possit* OFFICIVM ARBITRI, *quantum stipulatio.* Paulus in l. 47. D. de action. empt. *In actione quoque ex empto,* OFFICIO IVDICIS, *post moram intercedentem, vsurarum pretii rationem haberi oportere.* Hermogenianus in l. 49. §. vlt. D. eod. *Pretii sorte, licet post moram, soluta, vsuræ peti non possunt, cum hæ non sint in obligatione, sed* OFFICIO IVDICIS *præstentur.* Paulus in l. 54. D. locati. *Vsuræ enim in bonæ fidei iudiciis, etsi non tam ex obligatione proficiscantur, quam* EX OFFICIO IVDICIS *applicentur.* Hinc in l. 58. D. ad SC. Trebellian. *Vsuræ præteriti temporis, quæ in obligatione, vel in* OFFICIO IVDICIS *fuerunt.* Vlpianus in l. 34. D. de vsur. *Vsuræ vicem fructuum obtinent, & merito non debent a fructibus separari. Et ita in legatis, & fideicommissis, & in tutelæ actione, & in ceteris iudiciis bonæ fidei seruatur.* Martianus in l. 32. D. de vsur. *In bonæ fidei contractibus ex mora vsuræ debentur.* Mora autem, vt ibi ait, fieri intelligebatur, non ex re, sed ex persona, id est, si interpellatus opportuno loco non soluisset: quod APVD IVDICEM EXAMINABATVR. Vsurarum vero modus, cum iudicio bonæ fidei disceptabatur, ARBITRIO IVDICIS ex more regionis, vbi contractum erat, constituebatur, l. 1. D. de vsur. Vnde Vlpianus in l. 37. D. de vsur. *Debere,* dicit, *vsuras venire. Eas autem, quæ in regione frequentantur, vt est in bonæ fidei iudiciis constitutum.*

In bonæ etiam fidei iudiciis fructus omnimodo præstabantur, l. 38. §. 15. D. de vsur. In his vero iudiciis, quæ neque arbitraria erant, neque bonæ fidei, post litem demum contestatam, causa præstabatur in eum diem, quo sententia dicebatur, l. 3. §. 1. D. de vsur. Papinianus in l. 2. D. eod. *Vulgo receptum est, vt quamuis in personam actum sit, post litem tamen contestatam causa præstetur.* Paulus in l. 38. §. 7. D. eod. *Si actionem habeam ad id consequendum, quod meum non fuit, veluti ex stipulatu, fructus non consequar, etiam si mora facta sit. Quod si acceptum est iudicium, tum fructus* EX AEQVITATE *præstandi sunt, vt causa restituatur.* Eorum autem fructuum, qui, post litem contestatam, OFFICIO IVDICIS restituendi erant, vsuras præstari non oportere, Paulus scribit in l. 15. D. eod.

Præterea in bonæ fidei iudiciis, vt Iustinianus ait in §. 30. Instit. de Actionibus, libera potestas permitti videbatur IVDICI, EX BONO ET AEQVO AESTIMANDI, QVANTVM ACTORI RESTITVI DEBERET. In quo & illud continebatur, vt, SI QVID INVICEM PRAESTARE ACTOREM OPORTERET, EO COMPENSATO, IN RELIQVVM IS, CVM QVO ACTVM ERAT,

ERAT, DEBERET CONDEMNARI. Sed in stricti iuris Iudiciis, ex rescripto Diui Marci opposita doli mali exceptione, compensatio inducebatur.

Denique in his contractibus, qui bonæ fidei erant, alter alteri obligabatur IN ID, QVOD ALTERVM ALTERI EX BONO ET AEQVO PRAESTARE OPORTEBAT: cum alioquin in verborum obligationibus id tantum veniret, quod lingua nuncupatum esset, & quidquid adstringendæ obligationis erat, id, nisi palam verbis expressum esset, omissum intelligeretur, l. 2. & l. 5. D. de oblig. & act. Institut. de oblig. quæ ex consens. & l. 99. D. de verb. obligat.

Atque vt ea, quæ bonæ fidei Iudiciorum communia erant, absoluam, Papinianus in l. 5. D. de vsur. *Generaliter*, ait, *obseruari conuenit, bonæ fidei iudicium non recipere præstationem, quæ contra bonos mores desideretur.* Pomponius in l. 12. §. 1. D. depos. *Depositum eo loco restitui debet, in quo sine dolo malo eius est, apud quem depositum est. Vbi vero depositum est, nihil interest: eadem dicenda sunt communiter & in omnibus bonæ fidei iudiciis.* Paulus in l. 7. D. de eo quod cert. loc. *In bonæ fidei iudiciis, etiam si in contrahendo conuenit, vt certo loco quid præstetur, ex empto, vel vendito, vel depositi actio competit, non arbitraria actio.* In bonæ fidei etiam iudiciis in litem iurabatur, l. 5. D. de in lit. iur. Paulus in l. 14. §. 1. D. commun. diuid. *Impendia autem, quæ, dum proprium meum fundum existimo, feci, quæ scilicet, si vindicetur fundi pars, per exceptionem doli retineri possem, an etiam, si communi diuidundo iudicio mecum agetur,* AEQVITATE IPSIVS IVDICII *retinere possim, considerandum est, quod quidem magis puto: quia bonæ fidei iudicium est Communi diuidundo.* Iudicia autem bonæ fidei in se doli exceptionem continebant, l. 84. §. 5. D. de legat. 1. l. 21. D. solut. matrim. In omnibus etiam bonæ fidei iudiciis, cum nondum dies præstandæ pecuniæ venerat, si ageret aliquis ad interponendam cautionem, ex iusta causa condemnatio fiebat, l. 41. D. de iudic.

CLX. *Iudicis Officio incumbebant post litem contestatam,* QVAECVNQVE IN IVDICIVM DEDVCTA ESSENT.

Iudicis autem Officio, post iudicium acceptum & litem contestatam, omnia incumbebant, quæ in iudicium deducebantur. Vlpianus in l. 25. §. 8. D. de Ædil. Edict. *Iudici enim statim, atque Iudex factus est, omnium rerum Officium incumbit, quæcumque in iudicio versantur. Ea autem, quæ ante iudicium contingunt, non valde ad eum pertinent: nisi fuerint ei nominatim iniuncta.* Sic & Paulus in l. 73. D. de procuratorib. *Quod si lis contestata est, hoc omne* OFFICIO IVDICIS *dirimendum est.* Arbitrio tamen Iudicis venditionem, quæ nondum perfecta erat, imperfectam fieri non potuisse, ait l. 43. §. 9. D. de Ædil. Edict.

CLXI. CAVTIONVM, *quarum remedio* PLERAEQVE LITES DIRIMEBANTVR, *exempla & Formulæ.*

Et quoniam multas iam Cautiones attigi, quæ Iudicum Officio interponebantur, reliquas eiusdem generis commemorare operæ pretium censeo. Earum enim remedio pleræque lites dirimebantur. Omne æs alienum, manente societate contractum, de communi soluendum erat: & si sub condicione deberetur, si interim societas dirimeretur, Cautiones interponendæ erant, l. 27. D. pro soc. Sed & si vnus ex die pecuniam deberet, hoc deducere non poterat, tamquam pure deberet: sed omnes diuidere debebant & CAVERE, CVM DIES VENISSET, DEFENSV IRI SOCIVM, l. 28. D. pro soc. Pro socio etiam Arbiter prospicere debebat Cautionibus in futuro damno, vel lucro pendente ex ea societate: quod & in omnibus bonæ fidei iudiciis seruabatur, siue generalia essent, veluti Pro socio, Negotiorum gestorum, Tutelæ; siue specialia, veluti Mandati, Commodati, Depositi, l. 38. D. pro socio. At si semel actum esset de peculio, quamuis minus rei iudicandæ tempore in peculio inueniretur, quam deberetur, tamen Cautionibus locus non erat de futuro incremento peculii. Hoc enim in Pro socio Actione locum habebat, quia socius vniuersum debebat, l. 47. §. 2. D. de pecul. Porro si vnus ex sociis rem communem consensu sociorum vendidisset, pretium diuidi debebat ita, vt ei CAVERETVR, INDEMNEM EVM FVTVRVM, l. 67. D. pro soc. Sed si ideo condemnandus erat socius, quod pecuniam communem inuasisset, vel in suos vsus conuertisset, omnimodo quidem, etiam mora non interueniente, vsuras præstabat: nec tamen Iudex iudicii bonæ fidei recte iubebat, Cautiones interponi, VT, SI TARDIVS SENTENTIAE CONDEMNATVS PARVISSET, FVTVRI TEMPORIS VSVRAE PENDERENTVR. Nihil enim ad Officium Iudicis pertinebat post condemnationem futuri temporis tractatus, l. 1. §. 1. D. de vsur. Vlpianus in l. 10. D. de fideiussoribus. *Si dubitet creditor, an fideiussores soluendo sint, & vnus ab eo electus paratus sit offerre* CAVTIONEM, VT SVO PERICVLO CONFIDEIVSSORES CONVENIANTVR IN PARTE: *dico audiendum eum esse: ita tamen, vt si satisdationes offerat.* In l. 20. D. deposit. *Si sine dolo malo rem depositam tibi amiseris: nec depositi teneris, nec* CAVERE *debes,* SI DEPREHENDERIS EAM REDDI. Vlpianus etiam in l. 1. §. 34. D. eod. Si vnus ex heredibus eius, qui res, quæ diuidi non poterant, deposuerat, eas repeteret, depositarium omnes reddere debere, ait, SATISDATIONE IDONEA A PETITORE EI PRAESTANDA IN HOC, QVOD SVPRA EIVS PARTEM ERAT.

Gaius

Gaius quoque in l. 14. D. eod. Si plures heredes exstitissent ei, qui deposuerat, maiori parti, id postulanti, rem restituendam, scribit, CAVTELA IDONEA REDDENDA. Labeo in l. 58. §. vlt. D. locat. conduct. *Quidam in municipio balineum præstandum annuis viginti nummis conduxerat: & ad refectionem fornacis, fistularum, similiumque rerum centum nummi vt præstarentur ei, conuenerat: conductor centum nummos petebat. Ita ei deberi dico, si* IN EARVM RERVM REFECTIONEM EAM PECVNIAM IMPENDI SATISDARET. Vlpianus in l. 5. §. vlt. D. de tributor. act. *Sed quoniam fieri potest, vt alius quoque, vel alii exsistere possint, mercis peculiaris creditores,* CAVERE *debet creditor iste,* PRO RATA SE REFVSVRVM, SI FORTE ALII EMERSERINT CREDITORES. Idem in l. 7. D. eod. *Illud quoque* CAVERE *debet,* SI QVID ALIVD DOMINI DEBITVM EMERSERIT, REFVSVRVM SE EI PRO RATA. Et in l. 9. §. vlt. D. de pecul. *Marcellus autem, in vtroque, si nondum quicquam domino absit, melius esse, ait, præstare creditori, vt* CAVEAT *ille,* REFVSVRVM SE, SI QVID PRAESTITERIT DOMINVS, HOC NOMINE CONVENTVS, *quam ab initio deduci.* Paulus in l. 52. §. vlt. D. eod. *Si dos filiofamilias sit data, vel tutelam administrauerit, habenda erit ratio priuilegiorum in actione de*
431 *peculio, dilata interim ceterorum creditorum actione, vel interposita* CAVTIONE, SI PRIORES AGANT, QVI PRIVILEGIVM NON HABEANT, RESTITVIRI QVOD ACCEPERVNT, SI INFERATVR POSTEA CVM PATRE ACTIO PRIVILEGII. In l. 23. D. de action. empt. *Et præterea* CAVERE *debet,* QVIDQVID EX HEREDITATE LIBERTI AD EVM PERVENERIT, RESTITVIRI. Enimuero si lite contestata homo petitus, sine culpa possessoris fugisset, cautionibus interpositis absolutum eum fuisse, ait l. 21. in fin. D. de euictionibus.

Si furioso aliquis substitutus esset, & curator bonorum possessionem accipere nollet, proximo cuique dabatur: quo admisso, substitutus CAVTIONEM præstare cogebatur omnibus his, quibus bona restitui debebant, SI FORTE INSTITVTVS IN EODEM FVRORE DECESSISSET, AVT COMPOS MENTIS EFFECTVS ANTE MORTEM, OBIISSET, QVAM HEREDITATEM AGNOVISSET. l. 1. D. de bonor. poss. fur. Erat & vulgaris de Indemnitate cautio. Papinianus in l. 31. §. 1. D. de negot. gest. *Inter negotia Sempronii, quæ gerebat, ignorans Titii negotium gessit. Ob eam quoque speciem Sempronio tenebitur: sed ei* CAVTIONEM INDEMNITATIS OFFICIO IVDICIS PRAEBERI *necesse est aduersus Titium, cui datur actio.* In l. 29. D. de iur. dot. *Si mulier legatum petat, opposita doli exceptione, non alias cogetur ei heres legatum soluere, quam si* CAVERIT, INDEMNEM HOC NOMINE HEREDEM FVTVRVM ADVERSVS MARITVM, EX PROMISSIONE AGENTEM. In l. 29. in fin. D. de Ædil. Edict. *Si quid damni sensit, vel si quid pro seruo impendit, consequetur* ARBITRIO IVDICIS, *sic tamen non, vt ei horum nomine venditor condemnetur, vt Iulianus ait, sed ne aliàs compellatur hominem venditori restituere, quam* SI EVM INDEMNEM PRAESTET. Paulus in l. 5. D. mandati: *Non obstabit mihi exceptio, nisi & reliquum, quod deest mandatu meo, præstes, &* INDEMNEM ME PER OMNIA CONSERVES. Et §. 1. eadem l. *Nec vlla exceptione summoueri,* NISI INDEMNITAS EI PRAESTETVR. Generaliter certe, qui rem alicui tradebat, restituebatque, is DE DOLO REPROMITTEBAT. l. 13. §. 17. D. de actionib. empt. l. 15. D. de pignerat. act. l. 18. D. de noxalib. act. l. 9. §. 5. D. quod met. caus. l. 58. D. de euictionibus. l. 25. §. 1. D. solut. matr. Interdum etiam de SVO FACTO quis CAVERAT, l. 9. D. mandati l. 1. D. de hered. vend.

CLXII. ACTIONE VNA *ex pluribus* ELECTA, *officio Iudicis* ALIAE REMITTENDAE ERANT. *Cautio,* AMPLIVS NON AGI.

Ceterum vbi plures actiones eiusdem rei nomine competebant, vna electa, OFFICIO IVDICIS conueniebat, vt aliæ remitterentur: Gaius in l. 25. §. 5. D. locati. *Ipse quoque si exciderit, non solum ex locato tenetur, sed etiam lege Aquilia, & ex lege XII. Tabularum Arborum furtim cæsarum, & interdicto, Quod vi aut clam. Sed vtique* IVDICIS, QVI EX LOCATO IVDICAT, OFFICIO CONTINETVR, VT CETERAS ACTIONES LOCATOR OMITTAT. Paulus in l. 43. D. eodem. *Si vulneraueris seruum tibi locatum, eiusdem vulneris nomine Legis Aquiliæ, & ex locato actio est. Sed alterutra contentus actor esse debet. Idque* OFFICIO IVDICIS CONTINETVR, APVD QVEM EX LOCATO AGETVR. Interdum etiam qui vna actione egerat, cuius electione aliæ, quæ de eadem re competebant, consumebantur CAVERE iubebatur AMPLIVS NON AGI, l. 27. §. 13. D. ad L. Aquil.

CLXIII. *Officium Iudicis in* ABSOLVENDIS *reis,* QVI PARATI ESSENT ACTIONIBVS SVIS CEDERE, EASQVE MANDARE; *item,* QVI ANTE REM IVDICATAM SATISFECISSENT ACTORI.

Omnes autem, qui idcirco tenebantur, quia habebant actionem, absoluebantur, si parati essent, ACTIONIBVS SVIS CEDERE, EASQVE MANDARE, & procuratorem in rem suam facere eum, a quo conueniebantur, l. 51. D. de pecul. l. 8. §. vlt. & l. 29. §. 2. D. mandati, l. 14. pr. & l. 80. pr. D. de furtis. l. 3. §. 5. D. de in rem vers. l. 35. §. 4. D. de contrah. empt. l. 5. §. 12. D.

12. D. commodat. l. 1. §. 11. & l. 16. D. depositi. l. 38. D. de euictionib. Plerumque autem eas actiones non solum ARBITRIO, sed etiam PERICVLO ACTORIS reus PRAESTARE debebat, vt omne lucrum ac dispendium actorem sequeretur. l. 31. D. de action. empt. Reus etiam non aliter plerumque condemnari debebat, quam si actiones suas, quas aduersum tertium habebat, actor ei præstaret, l. 27. §. vlt. l. 29. §. 2. D. mandati. l. 16. §. vlt. D. de hered. petit. l. 17. D. de fideiussoribus.

In Depositi plane vel Commodati iudicio, quamquam dolo aduersarii res abesset, condemnato succurri solebat, VT EI ACTIONIBVS SVIS DOMINVS CEDERET, l. 12. D. de re iudic. Idque interdum per doli exceptionem rei consequebantur, l. 32. §. 5. D. de donat. inter vir. & vx. Enimuero si ante rem iudicatam is, cum quo actum erat, satisfecisset actori, OFFICIO IVDICIS conueniebat, eum absoluere: licet in ea causa fuisset iudicii accipiendi tempore, vt damnari deberet, §. vlt. Instit. de perpet. & temp. action.

432 CLXIV. IVRISIVRANDI IN LITEM DEFERENDI ET CONCIPIENDI *ratio diuersa & Formulæ.*

In arbitrio porro Iudicis erat, Iusiurandum in litem deferre, vel non. l. 4. §. 2. D. de in lit. iurand. Cum vero deferendum censebat, interdum IN INFINITVM IVRARE permittebat, l. 68. D. de rei vind. Interdum TAXATIONEM iuriiurando adiiciebat. Licuisse enim Iudici, dum iusiurandum in litem deferebat, modum iuriiurando statuere, vt intra certam quantitatem iuraretur, seu præfinire certam summam, ad quam vsque iuraretur, tradunt præceptores nostri in l. 4. §. 2. & l. 5. D. de in lit. iur. Et ita Officio Iudicis in Actionibus de dolo, & Quod metus causa, taxatione iusiurandum refrenari debuisse, ait l. 18. D. de dol. Ob dolum autem solum & contumaciam, in litem iurabatur, non etiam ob culpam *f*). Tunc enim æstimatio a Iudice fiebat, d. l. 4. §. vlt. & d. l. 5. Vti vero iuraretur, ex his, quæ subiunxi, exemplis, planum fiet. Iauolenus in l. 9. D. de in lit. iur. *Cum furti agitur, iurari ita oportet*, TANTI REM FVISSE, CVM FVRTVM FACTVM SIT, *non adiici*, EO PLVRISVE. Callistratus in l. 10. D. eod. *In instrumentis, quæ quis non exhibet, actori* PERMITTITVR, IN LITEM IVRARE, QVANTI SVA INTEREST, EA PROFERRI: VT TANTI CONDEMNETVR REVS. In l. 3. eod. *Nummis depositis, Iudicem non oportet in litem iusiurandum deferre, vt* IVRET *quisque*, QVOD SVA INTERFVIT, *nisi forte de eo quis iuret*, QVOD SVA INTERFVIT, NVMMOS SIBI SVA DIE REDDITOS NON ESSE.

f) v. Noodt. Comm. Dig. h. t.

CLXV. SENTENTIA CERTAE PECVNIAE VEL REI *ferenda erat a Iudice, & quomodo?*

Curare autem debebat Iudex, vt omnino, quantum possibile ei esset, certæ pecuniæ, vel rei, Sententiam ferret, etiam si de incerta quantitate apud eum actum esset, §. 32. Institut. de Actionib. In Sententiis tamen sufficiebat, si Iudex summam expressisset, SOLVIQVE IVSSISSET, VEL PRAESTARI, vel quo alio verbo hoc significasset. Sed & si in Sententia non esset summa adiecta, si tamen is, qui petebat, summam expressisset, & Iudex dixisset, SOLVE QVOD PETITVM EST, vel QVANTVM PETITVM EST, valebat Sententia. l. 59. D. de re iud. Vlpianus in l. 5. §. vlt. D. eod. *Si iudex aliquem sic condemnet*, vt, QVOD HABET EX TESTAMENTO VEL CODICILLIS MAEVII, RESTITVERET TITIO. Imp. Gordianus in l. 3. C. de sent. quæ sine cert. quantit. *Hæc sententia:* OMNEM DEBITI QVANTITATEM CVM VSVRIS COMPETENTIBVS SOLVE, *iudicati actionem parere non potest.* Idem Imp. in l. vlt. C. eod. *Hæc sententia:* QVAE BONA FIDE ACCEPISTI, SOLVE, *cum incertum esset, quid accepisset, quantumque ab eo peteretur, præsertim cum ipse, qui extra ordinem iudicabat, interlocutus sit*, DOTEM DATAM, QVAE REPETERETVR, NON LIQVIDAM ESSE, *iudicati auctoritate non nititur.* Qui autem sortis quidem condemnationem faciebant, de vsuris autem ita pronuntiabant; VSVRAE, SI QVAE COMPETVNT, vel, QVAE COMPETVNT, VTI PRAESTENTVR, eos non recte pronuntiasse, ait Vlpianus in d. l. 59. §. 1. D. de re iud. quoniam de vsuris quoque cognoscere, & certam facere condemnationem debebant. Idem Vlpianus in l. 4. §. 5. D. de re iudic. *Si quis* CONDEMNATVS SIT, VT INTRA CERTVS DIES SOLVAT, *vnde ei tempus Iudicati actionis computamus?* Macer in l. 1. D. quæ sentent. sine appell. rescind. *Si Iudex ita pronunciauerit*, CVM CONSTET, TITIVM SEIO EX ILLA SPECIE QVINQVAGINTA, ITEM EX ILLA XXV. DEBERE, IDCIRCO L. TITIVM SEIO CENTVM CONDEMNO. Scæuola in l. 31. D. d. pignorib. *Si cum in exsolutione vectigalis tam debitor, quam creditor, cessassent, & propterea* PRONVNTIATVM ESSET, FVNDVM SECVNDVM LEGEM DOMINI ESSE. Idem in l. 22. in pr. D. de legat. 2. *Postea sententia dicta est: &* PLACVIT ID, QVOD SVB NOMINE IPSIVS FILII IN KALENDARIO REMANSERAT, EI DEBERI: NON ETIAM ID, QVOD EXACTVM IN RATIONES SVAS PATER CONVERTISSET. Vlpianus in l. 14. D. de probationibus. *Ad hoc, vt sententiam ferat pro ingenuitate facientem, hoc est*, INGENVVM SE ESSE, *vt pronuncietur.* Vlpianus in l. 12.

§. 3.

§. 3. D. de bon. libert. *Si quis, cum esset exheredatus*, PRONVNCIATVS *vel perperam sit*, EXHEREDATVS NON ESSE. Idem in l. 14. D. de iure patron. *Aliter atque* SI PATRONVM ESSE, PRONVNTIATVM SIT.

CLXVI. *Personæ, quæ in id*, QVOD FACERE POSSVNT, *condemnandæ*.

Quædam personæ non in solidum & integrum, sed IN ID dumtaxat, QVOD FACERE POTERANT, damnabatur, vt Maritus, Socius, Parens, Patronus, Patrona, liberique eorum & parentes: item qui ex liberalitate sua conueniebatur, l. 16. cum seq. D. de re iud. l. 12. D. solut. matrim. l. 37. D. de administr. tutor. l. 28. D. de diuers. regul. iur. §. 36. cum §§. seqq. Instit. de Actionibus, l. 6. D. de tut. & rat. dist. Et Maritus quidem, Parens, Patronus, Socius facere posse credebantur, nullo ære alieno deducto. At is, qui ex causa donationis conueniebatur, ære alieno deducto, l. 54. D. solut. matri-
433 mon. l. 19. §. vltim. l. 49. D. de re iud. Sed si a socero dos ex promissione, manente matrimonio, peteretur, non vltra facultates damnabatur, aliter atque si, soluto matrimonio, conueniretur, l. 21. & l. 22. D. de re iud. Nec maritus modo, sed & defensor mariti, in id tantum, quod facere poterat, damnabatur, l. 23. D. de re iud. l. 14. D. solut. matrim. Heredes vero supradictarum personarum non in id, quod facere poterant, sed in solidum condemnabantur, l. 25. D. de re iud. l. 12. cum l. sequ. D. solut. matrim.

CLXVII. *Formula* CONTRA LIBEROS *de inofficioso testamento questos pronuntiandi*; VIDERI PATREM IVSTAS IRASCENDI CAVSAM HABVISSE.

Qui de Inofficioso testamento cognoscebant, contra liberos, qui querelas pertulerant, his ferme verbis pronuntiabant: VIDERI PATREM IVSTAS IRASCENDI FILIO CAVSAS HABVISSE: quemadmodum Plinius Epist. 1. lib. V. ad Seuerum docet. Ad quam formulam Impp. sæpenumero alludunt sub Tit. de inoffic. testam. C. vt in l. 18. *Ac propterea* IRATVM ATQVE OFFENSVM PATREM *ad exheredationis notam prolapsum dicas, inofficiosi testamenti querelam inferre non vetaberis.* Et in l. 20. eod. tit. *Filia in orbitate patris relicta, cum marito, cui matre volente nupsit, colens concordiam*, IVSTAS OFFENSIONIS *post eiusdem matris pœnitentiam* CAVSAS NON PRAESTAT. Et in l. 22. *Filia autem, quam habuit in potestate, exheredata iure facta minime perhibetur: nihilque ei relictum est, neque* IASTAS OFFENSAE CAVSAS PRAESTITISSE, *expresse committitur.* Et in l. 23. eod. tit. *Testamenti factione per testationem vos interdixisse, profitentes, matri* IVSTAM CAVSAM OFFENSAE *manifeste testamini.* Et in l. 28. eod. tit. *Sin autem mater contra filii testamentum inofficiosi actionem instituat, inquirere diligenter debemus, vtrum filius* NVLLA EX IVSTA CAVSA *læsus sit.*

CLXVIII. *Formulæ Iudicum in pronuntiando variæ*; SI QVID MEI IVDICII EST. VIDETVR. SECVNDVM TE LITEM DO. NON LIQVET.

Priuatarum autem litium Iudices cum pronuntiabant, addere solebant, SI QVID MEI IVDICII EST, quemadmodum Cicero lib. II. de Finib. c. 12. ostendit. Hac vero modestia vsos, vt VIDERI sibi pronuntiarent: Item interdum ita pronuntiasset, SECVNDVM TE LITEM DO, alias lib. II. Select. Antiquit. c. 2. notare me, memini. Quo respexisse videtur Vlpianus in l. 27. §. 1. D. de liber. caus. cum ait: *Si enim liquebit, contra libertatem dabit.* Lucanus lib. VIII. v. 332.

SECVNDVM
AEMATHIAM LIS *tanta* DATVR.

Interdum etiam pronuntiabant Iudices, SIBI NON LIQVERE, atque ita iudicandi necessitate liberabantur, vt ex Gellii lib. XIV. cap. 2. & ex l. 36. D. de re iudic. apparet. Qua de formula alius erit postea dicendi locus constitutus. Exemplum autem sententiæ in domestico iudicio Valerius Maximus lib. V. cap. 8. suppeditat, quo loco refert, T. Manlium Torquatum, de filio Silano, cognitione domi suscepta, ita pronuntiasse: CVM SILANVM FILIVM MEVM PECVNIAS A SOCIIS ACCEPISSE, MIHI PROBATVM SIT, ET REP. EVM ET DOMO MEA INDIGNVM IVDICIO, PROTINVSQVE CONSPECTV MEO ABIRE IVBEO. Cicero vero lib. I. de Finibus, c. 7. eum de filio ita pronuntiasse, ait, NON TALEM EVM VIDERI FVISSE IN IMPERIO, QVALES EIVS MAIORES FVISSENT: ET IN CONSPECTVM SVVM VENIRE VETVIT.

CLXIX. *Post causam vtrimque actum postulatum Iudice*, VT IRET IN CONSILIVM. *Formula*: DE CONSILII SENTENTIA. *Idem formula*: QVA DE RE AGITVR.

Iam, post causam vtrimque actam, postulatum a Iudice, VT IRET IN CONSILIVM, demonstrat Cicero Oratione pro Quintio c. 10. cum ad Gallum Aquilium Iudicem ait: *Tibi instat Hortensius*, VT EAS IN CONSILIVM g). Iudices autem plerumque in consilium amicos adhibuisse, testimonio est Cicero lib. II. in Verr. c. 29. cum, M. Petilium Equitem Rom. a Verre iudicem datum, iussumque operam dare, id recusasse, narrat,

g) Id autem fiebat, quando iudex cum iis quos in consilio sibi adesse voluisset, deliberabat, quos ***mittere in consilium*** etiam tunc dicebatur, v. *Cic. Cluent.* c. 30. *Verr.* I, 9. quæ quidem deliberatio clam facta esse videtur. Nam de iudicibus, qui deliberant *Cic. Verr. III*, 13. dicit: ***capita conferunt.*** Ea missio in consi-

rat, quod ſuos amicos, quos ſibi in conſilio eſſe vellet, Verres retineret. Sic C. Aquilium Gallum Iudicem de P. Quintii, & Sex. Næuii controuerſiis ſumptum, in conſilium aduocaſſe, quos commodum ipſi fuerat, ex Oratione pro Quintio c. 1. & 2. patet. Et ita Gellius lib. XIV. cap. 2. controuerſiam coram ſe Iudice dato agitatam referens, *Tunc ibi amici mei, quos* ROGAVERAM IN CONSILIVM, *viri exercitati, atque in patrociniis & in foro celebres, ſemper que ſe circum vndique diſtrahentibus cauſis feſtinantes, non ſedendum diutius, dicebant.* Apud eumdem lib. XII. cap. 13. quid ſit, intra Kalendas, differentem, Sulpicius ait: *Cur hoc me potius rogas, quam ex iſtis aliquem peritis ſtudioſisque iuris, quos* ADHIBERE IN CONSILIVM *iudicaturi ſoletis?* Vnde apparet, Rogatos in conſilium iisdem ſubſelliis conſediſſe, ſicut & eos, qui a Magiſtratibus in conſilium adhibebantur, in Tribunali ſediſſe, oſtendit Craſſus apud Ciceronem lib. I. de Orat. c. 37.
434 Magiſtratus certe, eos poſt terga collocaſſe, indicat Ammianus Marcellinus lib. XXIII. ad fin. Et ita DE CONSILII SENTENTIA, Iudices pronuntiabant, quæ verba his ſingularibus literis D. C. S. ſcribi conſueuiſſe, ex Notarum libris apparet. Iudices autem in cauſis, quæ apud eos agebantur, præcipue ſpectabant, QVA DE RE AGEBATVR. Cicero lib. II. de Finibus. c. 1. *Omnis autem in quærendo, quæ via quadam & ratione habetur oratio, præſcribere primum debet, vt quibusdam in formulis,* QVA DE RE AGITVR, *vt, inter quos diſſeritur, conueniat, quid ſit id, de quo diſſeratur.* Idem lib. V. eiusdem argumenti: c. 26. *Et ego, Piſo, inquam, ſi eſt quisquam, qui acute in cauſis videre ſoleat,* QVA DE RE AGATVR, *is es profecto tu.* Idem libro de Fato, c. 5. *Hæc diſſerens,* QVA DE RE AGATVR, *& in quo cauſa conſiſtat, non videt.* Idem in Bruto, c. 79. QVA DE RE AGITVR *autem, illud quod multis locis, id vbi eſſet, videbat.* Idem in Orat. pro Muræna, c. 13. *Etenim, quæ de ſcripto aguntur, ſcripta ſunt omnia: neque tamen quicquam tam anguſte ſcriptum eſt, quo ego non poſſim,* QVA DE RE AGITVR, *addere.*

CLXX. *Iudicis erat,* AD IVDICANDVM OPERAM DARE. *Quid, ſi eſſet* IMPEDITVS? *Quid, ſi* DECESSISSET, *aut* MORTVVS ESSET *intra tempus iudicii? Quid, ſi Iudices inter ſe* DISCREPARENT *ſententiis?*

Porro de qua re cognouerat Iudex, pronuntiare quoque cogendus erat, l. 74. D. de iudic. Iudices certe ad iudicandum OPERAM DARE iubebantur. Cicero lib. II. in Verr. c. 29. *Marcum Petilium equitem Rom. quem habet in conſilio, iubet* OPERAM DARE, QVOD REI PRIVATAE IVDEX ESSET. Excuſabatur tamen incidente infirmitate, vel neceſſaria profectione, aut probabili aliqua occaſione ſuperueniente, Vlpianus in l. 18. D. de iudic. *Si longius ſpatium neceſſarium erit, quo minus Iudex datus* OPERAM *poſſit* DARE, *mutari eum iubet Prætor, hoc eſt, ſi forte occupatio aliqua iudicem non patiatur* OPERAM IVDICIO DARE, *incidente infirmitate, vel neceſſaria profectione, vel rei ſuæ familiaris periculo.* Idem in l. 13. D. de vacat. & excuſat. mun. *Prætor eos, quoscumque intelligit,* OPERAM DARE NON POSSE AD IVDICANDVM, *pollicetur ſe excuſaturum: forte quod in perpetuum quis* OPERAM DARE *non poteſt, quod in eam valetudinem incidit, vt certum ſit, eum ciuilia officia ſubire non poſſe: aut ſi alio morbo laboret, vt ſuis rebus ſupereſſe non poſſit: vel ſi qui ſacerdotium nancti ſint, vt diſcedere ab eo ſine religione non poſſint; nam & hi in perpetuum excuſantur.* Iudicandi etiam neceſſitatem morbum ſonticum remiſiſſe, Paulus ait in l. 46. D. de iudic. Si Iudex, cui certa tempora præſtituta erant, deceſſiſſet, & alius in eius locum datus eſſet, tanta ex integro tempora in perſona eius præſtituta, intelligebantur: quamuis Magiſtratus nominatim hoc in ſequentis datione non expreſſiſſet: ita tamen, vt legitimum tempus non excederet, l. 32. D. de iudic. Mortuo plane Iudice, quod eum iudicare oportuerat, idem eum, qui in locum eius ſubditus erat, ſequi oportebat, l. 60. D. de iudic. Iudices vero a Præſide prouinciæ dati, etiam in tempus ſucceſſorum eius durabant, & pronuntiare cogebantur, l. 49. §. vlt. D. de iudic. Si locus in iubendo iudicare non eſſet comprehenſus, videbatur eo loco iudicare iuſſiſſe, quo ſolebat iudicari ſine incommodo litigantium, l. 59. D. eod. Duo ex tribus Iudicibus datis, vno abſente, iudicare non poterant: ſed ſi adeſſet, & contra ſentiret, ſtabatur duorum ſententiæ, l. 39. D. de re iudic. At ſi vnus ex pluribus Iudicibus, de Liberali cauſa cognoſcentibus, iuraſſet, SIBI NON LIQVERE, eo quieſcente, ceteri, qui conſentiebant, ſententiam proferre poterant l. 36. D. eod. tit.

Inter pares numero iudices ſi diſſonæ ſententiæ proferrentur: in Liberalibus quidem cauſis pro libertate ſtatutum obtinebat *h*), in aliis autem cauſis pro reo. l. 38. D. de re iudic. Quod ſi duo Iudices dati diuerſas ſententias dediſſent, vtraque ſententia in pendenti erat, donec competens Iudex vnam earum confirmaſſet, l. 28. D. de re iud.

CLXXI.

conſilium, cum olim tam in publicis, quam in priuatis iudiciis obſeruata eſſet, re quidem vera id publicis exoleuit, nomine tantum, & formula, *ire, mittere in conſilium*, remanente: in priuatis autem ſemper certe reipublicæ liberæ temporibus obſeruata fuit. Nam in publicis iudiciis, poſt Leges tabellarias, ſententiæ tabella a iudicibus ferebantur: ad priuata autem iſtæ Leges nihil pertinuerunt. Itaque in illis vere in conſilium ire iudices non potuerunt, in his debuerunt.

h) Conf. *Noordkerk.* Disquiſ. *de Lege Petron.* c. II. p. 40. *ſqq.*

CLXXI. *Sententiæ* CORAM LITIGATORIBVS *pronuntiandæ erant. Iudex, semel* SENTENTIA DICTA, *postea* IVDEX ESSE DESINEBAT: *& quibus aliis modis iudicium solueretur?*

De vnoquoque negotio præsentibus omnibus, quos causa contingebat, iudicari oportebat: aliter enim iudicatum tantum inter præsentes tenebat, l. 47. D. eod. Vnde Imperator Philippus in l. 4. C. quomodo & quando iud. *Si, vt proponis*, ait, *Præses prouinciæ, cum certum locum causæ cognoscendæ dedisset, alibi per obreptionem aditus, sententiam aduersus te absentem protulit: quod ita gestum est, ad effectum iuris spectare minime oportet.* Hac de causa morbus sonticus etiam inuitis litigatoribus, ac iudice, diem differebat: ac proinde, si rei iudicandæ tempore, alter ex litigatoribus febricitans discessisset, Iudex, absente eo, pronuntiare non poterat: & si pronuntiasset, res non videbatur iudicata, l. 60. D. de re iudic. Nec vero solebat quis absens condemnari, l. 6. §. 3. D. de confess.

435 Iudex autem, posteaquam semel sententiam dixerat, postea Iudex esse desinebat: & qui semel pluris vel minoris condemnauerat Iudex, amplius corrigere sententiam suam non poterat. Semel enim male seu bene officio functus erat, l. 55. D. de re iud. Quod significat Apuleius lib. I. Florid. his verbis: *Proconsulis autem a tabella sententia est, quæ semel lecta, neque augeri litera vna, neque autem minui potest: sed vtcumque recitata est, prouinciæ, instrumento refertur.* Vnde Alfenus in l. 62. D. de re iud. *Cum quærebatur, Iudex, si perperam iudicasset, an posset eodem die iterum iudicare: Respondit, non posse.* Acta tamen apud se habita, si partes consentirent, & Iudex hoc permisisset, poterat iubere eo die circumduci: nisi vel negotium, vel lis terminata esset, vt docet Paulus in l. 45. D. eod. tit. Actorum tamen verba emendare, tenore sententiæ perseuerante, non erat prohibitum, vt constat ex l. 46. D. eodem.

Iudicium non pronuntiatione modo Iudicis finem accipiebat: sed & soluebatur, vetante eo, qui iudicare iusserat: vel etiam eo, qui maius imperium in eadem iurisdictione habebat: vel etiam, si ipse iudex eiusdem imperii esse cœpisset, cuius erat, qui iudicare iusserat, l. 58. D. de iudic.

CLXXII. *Sententiæ Iudicum vti* EXSECVTIONI *mandarentur?* PIGNORA IN CAVSAM IVDICATI CAPTA.

Iudicum porro datorum sententias exsequebantur Magistratus, qui eos dederant, l. 15. D. de re iudic. Exsecutoris quidem a Prætore dati fit mentio in l. 3. §. 8. D. de negot. gest. Vlpianus etiam in l. 49. D. famil. ercifcund. *Si quis*, ait, *ad* EXSEQVENDAM SENTENTIAM A PRAETORE DATVS DISTRAHAT. Pignora certe in causam iudicati capti, & per apparitores distrahi solebant, toto tit. C. si pign. in caus. iudic. capt. sit, Vlpianus in l. 9. D. de minoribus. *Si ex causa iudicati pignora minoris capta sint & distracta.* Idem in l. 50. D. de euictionibus. *Si pignora veneant per* APPARITORES PRAETORIS, EXTRA ORDINEM SENTENTIAS SEQVENTES. Prætorem etiam EXTRA ORDINEM IVRE POTESTATIS SVAE EXSEQVI oportere DECRETVM SVVM, nonnumquam etiam per MANVM MILITAREM, ait Vlpianus l. 3. D. ne vis fiat ei, qui in poss. Nam & MANV MILITARI AVFERRI debere rem ab eo, qui, restituere iussus, Iudici non parebat, cum rem haberet, tradit idem Vlpianus in l. 68. D. de rei vind.

Eum etiam, qui, cum prouincia abiret, pecuniam, quæ penes se esset, ad ærarium professus, retinuisset, inter debitores relatum: eamque pecuniam eum, qui hoc imperio vtebatur, ab eo exegisse, PIGNVS CAPIENDO, CORPVS RETINENDO, MVLTAM DICENDO, Paulus scribit in l. 9. §. vlt. D. ad L. Iul. pecul. In pignoribus autem capiendis, distrahendis, addicendis, quis ordo quæque forma obseruaretur, plenissime tradit Vlpian. in l. 15. D. de re iudic. i)

CLXXIII. IVREIVRANDO *quomodo controuersiæ distrahi solerent?* IVRISIVRANDI DEFERENDI *Formula.*

Iureiurando etiam interposito, siue ex pactione ipsorum litigatorum, siue ex Iudicis auctoritate, controuersiæ interdum decidebantur, l. 1. D. de iureiurando. Suetonius in Iulio cap. 85. *Apud eam lo[…] tempore sacrificare, vota suscipere*, CONTROVERSIAS QVASDAM, INTERPOSITO PER CAESAREM IVREIVRANDO, DISTRAHERE *perseuerauit.*

Delatum autem ab aduersario iusiurandum aut suscipere & præstare, aut referre cogebatur is, cui delatum erat, nisi id remitteretur. Formula vero deferendi iurisiurandi erat: IVRA PER. Suetonius in libro de clar. rhetoribus de C. Albutio Silo. cap. vlt. *Nam cum in lite quadam Centumuirali aduersario, quem, vt impium erga parentes incessabat, iusiurandum, quasi per figuram, sic obtulisset*, IVRA PER PATRIS MATRISQVE CINERES, QVI INCONDITI IACENT: *& alia in hunc modum, arripiente eo conditionem, nec iudicibus aspernantibus, non sine magna sui inuidia negotium effixit.* Iurare autem oportebat, vt delatum erat iusiurandum. Nam si detulisset quis, VT PER DEVM IVRARET, & ille, PER CAPVT SVVM, VEL FILIORVM SVORVM, VEL PER SALVTEM SVAM IVRASSET, non erat iuratum habendum iusiurandum, l. 3. §. vlt. cum duabus ll. seq.

Mmm

i) *Christ. Wilh. Küstneri*, V. C. doctissima Diss. de *Pignoribus in causa iudicati captis* Lips. 1744.

seq. & l. 33. D. de iureiurand. Quod si de qualitate iuramenti fuisset inter partes dubitatum, conceptio eius ARBITRII IVDICANTIS erat, l. 34. §. 5. D. eod. Sed & si iusiurandum non tale referebatur, quale delatum erat, OFFICIO IVDICIS conceptio huiuscemodi iusiurandi terminabatur, d. l. 34. §. 8. Poterat vero is, cui iusiurandum erat, aduersarium cogere, VT DE CALVMNIA IVRARET. Nam qui iusiurandum deferebat, prior DE CALVMNIA DEBEBAT IVRARE, si hoc exigeretur: deinde sic ei iurabatur, d. l. 34. §. 4. & l. 37. D. eod. Paulus lib. II. Sentent. tit. 1. Parentes tamen & patroni, liberis, libertisue iurisiurandum deferentes, de calumnia non iurabant, l. 7. D. de obsequ. parent. & patr. l. 16. D. de iureiur. Secundum quæ, qui rerum amotarum instituerat actionem, si vellet magis iusiurandum deferre, cogebatur aduersarius iurare, NIHIL
436 DIVORTIJ CAVSA AMOTVM ESSE, dum modo de calumnia iuraret, qui iusiurandum deferebat, l. 11. §. 1. D. rer. amotar. Iusiurandum autem de calumnia referenti non deferebatur: quia non erat ferendus actor, si vellet, sibi iurari de calumnia condicionis, quam ipse detulerat, l. 34. §. 7.

CLXXIV. IVRISIVRANDI DE CALVMNIA *vsus & Formulæ.*

Nec in hac vna tantum specie iuramento de calumnia locus erat. Nam & qui opus nouum nuntiabat, IVRARE debebat, NON CALVMNIAE CAVSA OPVS NOVVM NVNTIARE. Quod iusiurandum auctore Prætore deferebatur, l. 5. §. 14. D. de oper. nou. nunt. Similiter, qui damni infecti caueri sibi postulabat, prius de calumnia iurare debebat, l. 13. §. 3. D. de damn. infect. Pomponius etiam in l. 15. D. ad exhibend. Si quis thesaurum suum in alieno defossum effodere vellet, non iniquum esse, ait, IVRANTI EI, SE NON CALVMNIAE CAVSA ID POSTVLARE, vel interdictum, vel iudicium dari Creditori in possessionem rerum debitoris misso, qui Rationum instrumentorumque debitoris recognitionem, dispunctionemque iterum postularet, faciendam eius rei potestatem, Vlpianus scribit, si IS IVRASSET, NON CALVMNIAE CAVSA SE POSTVLARE, NEQVE HABERE, QVAE DISPVNXERAT, l. 15. §. vlt. D. de reb. auct. iud. possid. Hoc etiam iusiurandum ex Iustiniani constitutione omnibus, qui conueniebantur, deferebatur. Reus enim non aliter suis allegationibus vtebatur, nisi prius IVRASSET, QVOD PVTANS, SE BONA INSTANTIA VTI, AD CONTRADICENDVM PERVENIT, §. 1. Instit. de pœna tem. litigant. Iulianus Antecessor Constitut. XLIV. *Quod sacramentum calumniæ sit ita: In primis quidem actor* IVRET: HANC LITEM, QVAM MOVI, CALVMNIANDI ANIMO NON MOVI. SED EXISTIMO, ME HABERE BONAM CAVSAM, NEC DILATIONIS, NEC CALVMNIAE, CAVSA, NEC VEXANDI ADVERSARII GRATIA, PROBATIONES IN TOTA HAC CAVSA AB ADVERSARIO MEO NVLLAS EXIGAM: SI DEVS. *Postea reus ita:* EGO PVTANS BONA INSTANTIA CAVSAE AD CONTRADICENDVM PERVENIO, NEC DILATIONIS, NEC CALVMNIAE CAVSA, NEC VEXANDI ADVERSARII GRATIA PROBATIONES IN TOTA HAC CAVSA AB ADVERSARIO MEO NVLLAS EXIGAM: SI DEVS.

CLXXV. *Diuersæ* IVRISIVRANDI *formulæ, pro controuersiarum varietate.*

Variæ autem, pro controuersiarum varietate, iurisiurandi formulæ erant. In actionibus enim in personam, creditorem IVRASSE, SIBI DARI OPORTERE; debitorem, SE DARE NON OPORTERE: in actionibus vero in rem, petitorem IVRASSE, REM SVAM ESSE, possessorem vero IVRASSE, REM PETITORIS NON ESSE, supra ostendimus. Papinianus in l. 25. §. 1. D. de pecun. constit. *Si iureiurando delato,* DEBERE TIBI, IVRAVERIS. Vlpianus in l. 1. §. 2. D. quar. rer. act. non datur, *Si petitor fundi iusiurandum detulerit aduersario, vt si auctor eius* IVRASSET, SVVM FVNDVM SE TRADIDISSE, AB EA CONTROVERSIA DISCESSVRVM SE: *exceptio possessori fundi datur.* Idem in l. 11. §. 2. D. de iureiur. *Sed si rerum, in quibus vsusfructus propter abusum constitui non potest,* IVRAVERIT, VSVMFRVCTVM SE HABERE, VEL SIBI DEBERI. Mulierem vero in actione de dote iurasse, DECEM DOTIS SIBI DEBERI, vel, DECEM SE DEDISSE IN DOTEM, docet l. 30. §. 2. D. de iureiur. Vlpianus in l. 13. §. 5. D. eod. QVI IVRAVIT, EAM, QVAE VXOR SVA FVERAT, REM SIBI IN DOTEM DEDISSE. Paulus in l. 28. §. 6. D. eod. *Colonus, cum quo propter succisas forte arbores agebatur ex locato, si* IVRAVERIT, SE NON SVCCIDISSE. Et §. 7. ead. l. *Quæ* IVRAVIT, DIVORTII CAVSA REM SE NON AMOVISSE. Iusiurandum autem, quacunque actione quis conueniretur, deferri poterat. De condicione enim personæ interdum iurabatur. Vlpianus in l. 3. §. 2. D. eod. *Detuli iusiurandum.* IVRASTI, IN POTESTATE MEA TE NON ESSE. Et §. 3. *Si forte quasi prægnans ire in possessionem volebat, & cum ei contra diceretur, vel ipsa* SE IVRAVIT PRAEGNANTEM, *vel contra eam iuratum est.* Et paulo post: *Nec nocebit, si mater detulerit,* & IVRETVR, EX EO PRAEGNANS NON ESSE. Marcellus in l. 10. D. de Carb. Edict. *Cum mulier, deferente herede,* IVRAVERIT, SE PRAEGNANTEM ESSE.

Patronus, deferente liberto, IVRABAT, SE PATRONVM ESSE, l. 14. D. de iur. patron. Libertus vero, deferente patrono, IVRABAT SE LIBER-

LIBERTVM EIVS NON ESSE, l. 13. & l. 30. §. 4. D. de iureiur. Vlpianus in l. 13. §. 2. D. eod. *Si quis* IVRAVERIT VENDIDISSE ME EI REM CENTVM. Et in l. 26. §. 1. D. eod. *Si pater* IVRAVERIT, IN PECVLIO NIHIL ESSE. Et l. 28. §. 2. D. eod. *Si ei, qui debitorem meum in iudicium exhibere, promisit, iusiurandum detulerim, isque* IVRAVERIT, SE OMNINO EXHIBITIONEM EIVS NON PROMISISSE. Et §. 8. ead. l. *Si quis* IVRAVIT SE NON ESSE CONDEMNATVM.

In actione noxali iurabat actor, IN POTESTATE SVA NON ESSE SERVVM, NEQVE SE DOLO MALO FECISSE, QVOMINVS ESSET, l. 21. §. 2. D. de noxalibus act. in actione Furti iurabat reus, FVRTVM SE NON FECISSE, l. 13. §. 2. D. de iureiurand. l. 52. §. 27. D.
437 de furt. Sed si iurasset, SE NON RAPVISSE, non poterat eo iureiurando in Actione Furti, vel Condictione furtiua adiuuari, l. 28. §. 5. D. de iureiurand. Actor vero, reo referente, FVRTVM SIBI FACTVM, IVRABAT, d. l. 28. §. 9. In actione iniuriarum ex lege Cornelia, permittebatur actori iusiurandum deferre, vt reus IVRARET, SE INIVRIAM NON FECISSE, l. 5. §. 8. D. de iniur.

Procurator autem & defensor iurare non compellebantur, l. 34. §. 3. D. de iureiurand. Sed si iurassent, eorum iusiurandum domino proderat, exceptionemque ei pariebat, l. 9. §. 6. D. de iureiurand. In noxali vero iudicio, si tutor vel curator exstarent, ipsi iurare debebant, IN POTESTATE DOMINI NON ESSE. Si autem procurator esset, necesse erat, ipse dominus iuraret, l. 21. §. 5. D. de noxalibus act. Si tamen, actore deferente, defensor absentis vel praesentis IVRASSET, EVM, QVEM DEFENDERET, DARE NON OPORTERE, exceptio iurisiurandi ei, cuius nomine iurandum fuerat, dari debebat, l. vlt. §. vlt. D. de iureiurand. Sed & si filiofamilias delatum esset iusiurandum, & is iurasset, PATREM SVVM DARE NON OPORTERE, danda erat patri exceptio, l. vlt. D. quib. rer. act. non datur. l. vlt. D. de exceptionibus. Seruus etiam si, deferente aduersario, iurasset, exceptio domino dabatur, l. 23. D. de iureiurand. At ex quibus caufis legatus iudicium accipere non cogebatur, nec iurare cogendus erat, se dare non oportere: quia hoc iusiurandum in locum litis contestatae succedebat, l. 28. §. 2. D. de Iudic. Cum autem res in iusiurandum remissa erat, Iudex iurantem absoluebat: referentem audiebat. Et si actor iurasset, condemnabat reum. Nolentem reum iurare, si soluisset, absoluebat: non soluentem condemnabat, l. 34. §. vlt. D. de iureiurand. In actione vero, quae ex iureiurando oriebatur, hoc solum quaerebatur, an iurasset actor, SIBI DARI OPORTERE: vel, cum iurare paratus esset, iusiurandum remissum esset, l. 9. & l. 29. D. eod. tit.

CLXXVI. ARBITRORVM EX COMPROMISSO ACCEPTORVM SENTENTIAE *quomodo conciperentur, quibusque formulis?* OFFICIVM ARBITRI *&* *obligatio* AD SENTENTIAM DICENDAM.

Interdum ad Arbitros ex compromisso ibatur, l. 76. D. pro socio. Compromissa vero vti conciperentur, libro proximo, si Deus voluerit, demonstrabo. Arbitri autem vti pronuntiare solerent, ex his, quos subieci, locis apparet. Ac primum, ADESSE LITIGATORES, Arbitri iubebant, Vlpianus in l. 21. §. 8. D. de recept. qui arbitr. SI INTRA DIEM COMPROMISSI ADESSE IVSSERIT, poena non committetur. Et §. 10. eadem l. SI ARBITER IVSSIT, *puta*, IN PROVINCIA ADESSE LITIGATORES, *cum Romae esset in eum compromissum.* Et mox: *Sed si in aliquem locum inhonestum* ADESSE IVSSERIT, *puta in popina.* Et Paulus in l. 32. §. 18. D. eod. *Si domini, qui inuicem stipulati sunt, procuratores suos agere apud arbitrum velint, potest* IVBERE, ETIAM IPSOS ADESSE. *Sed si & heredis in compromissis mentio fit, potest* IVBERE, ETIAM HEREDEM EORVM ADESSE. Pomponius in l. 40. D. eod. ARBITER KALENDIS IANVARIIS ADESSE IVSSIT. Iulianus in l. 49. §. 1. D. eod. *Arbiter*, ADESSE LITIGATORES, *vel per nuntium & per epistolam* IVBERE *potest.* Paulus in l. 19. §. vlt. D. eod. SI IVSSIT, LITIGATORES CALENDIS ADESSE, MOX IDIBVS IVBEAT. Vlpianus in l. 21. §. 8. D. eod. *Si intra diem compromissi aditus, Arbiter post diem compromissi* ADESSE IVSSERIT.

Si dies compromissi exitura esset, nec ad caussam cognoscendam sententiamque dicendam satis spatii Arbitri haberent, DIEM COMPROMISSI PROFERRI IVBEBANT. Iauolenus in l. 39. §. 1. de recept. *Cum arbiter* DIEM PROFERRE IVSSIT, Alphenus in l. 50. D. eod. *Arbiter ex compromisso sumptus, cum ante eum diem, qui constitutus compromisso erat, sententiam dicere non posset*, DIEM COMPROMISSI PROFERRE IVSSERAT. Vlpianus in l. 23. D. eod. *Si arbiter me, tibi* CERTA DIE PECVNIAM DARE IVSSERIT. Idem in l. 27. §. 1. D. eod. SI ARBITER ALIQVAM PECVNIAM DARE IVSSERIT. Paulus in l. 32. §. 16. *Si hoc modo sententiam dixerit*, VT ARBITRIO P. MAEVII FVNDVS TRADERETVR, AVT SATISDATIO VIDETVR. Vlpianus in l. 21. §. 1. D. de recept. qui arbitr. *Si arbiter ita* PRONVNTIASSET, NIHIL VIDERI TITIVM DEBERE SEIO: *tametsi Seium non* VETVISSET PETERE. Et §. 3. *Pomponius ait, inutiliter arbitrum incertam sententiam dicere: vt puta*, QVANTVM EI DEBES, REDDE: DIVISIONI VESTRAE STARI PLACET: PRO EA PARTE, QVAM CREDITORIBVS TVIS SOLVISTI, ACCIPE.

Interdum vero Arbitri, vel PECVNIAM DARE, vel SERVOS RESTITVERE IVBEBANT, Africanus in l. 23. D. de obligationibus & act. *Nam si arbiter ex compromisso*, PECVNIAM CERTO DIE DARE IVSSERIT, *neque per eum, qui dare iussus sit, steterit.* Papinianus in l. 42. D. de recept. *Arbiter* INTRA CERTVM DIEM SERVOS RESTITVI IVSSIT. Marcianus in l. vlt. D. eod. *Si qui* IVSSVS EST *ex compromisso Arbitro* SOLVERE PECVNIAM.

Alias VETABANT NON PETERE, Paulus in l. 34. D. eod. *Si duo rei sint aut credendi aut debendi, & vnus compromiserit: isque* VETITVS SIT PETERE, *aut* NE AB EO PETATVR. Celsus in l. 37. D. eod. *Quamuis arbiter alterum ab altero* PETERE VETVIT. Marcianus
438 in l. 51. D. eod. *Si de re sua quis Arbiter factus sit, sententiam dicere non potest, quia* SE FACERE IVBEAT, *aut* PETERE PROHIBEAT. Vlpianus in l. 29. D. eod. *Si petatur ab eo, a quo Arbiter* PETI VETVIT. Paulus in l. 34. pr. D. eod. *Isque* VETITVS SIT PETERE, *aut* NE AB EO PETATVR.

Tametsi autem Prætor neminem cogeret arbitrum recipere, quoniam res hæc libera & soluta erat, & extra necessitatem iurisdictionis posita: attamen vbi semel quis in se receperat arbitrium, ad curam & sollicitudinem suam Prætor hanc rem reuocabat, l. 25. §. 1. D. eod. Cogebat igitur Prætor Arbitrum sententiam dicere, nisi quæ iusta causa post arbitrium susceptum incidisset, quæ eum excusaret, l. 15. & l. 16. & l. 9. §. vlt. D. eodem.

Arbiter autem ex compromisso iis diebus non cogebatur sententiam dicere, quibus Iudex non cogebatur: nisi dies compromissi exitura esset, nec proferri posset. Proinde si forte vrgeretur a Prætore ad sententiam, æquissimum erat, SI IVRARET, SIBI DE CAVSA NON LIQVERE, spatium ei ad pronuntiandum dari, l. 13. §. vlt. D. de recept. Si in duos esset compromissum, Prætor eos, si non consentirent, cogebat TERTIAM CERTAM ELIGERE PERSONAM, cuius auctoritati pareretur, l. 17. §. 6. D. eod.

Si plures essent, qui arbitrium recepissent, nemo vnus cogebatur sententiam dicere: sed aut omnes, aut nullus. Vbi vero in tres erat compromissum, sufficiebat quidem duorum consensus, si præsens fuisset & tertius: alioquin absente eo, licet duo consentirent, Arbitrium non valebat: sicuti tribus iudicibus datis, quod duo ex consensu, absente tertio, iudicauerant, nihil valebat, l. 17. §. 1. & §. vlt. & l. 18. D. eod. Si arbitri plures sumpti diuersas sententias dixissent, licebat sententia eorum non stari: sed si maior pars consentiret, ea stabatur, l. 27. §. 3. D. de recept. qui arbitr. OFFICIVM autem ARBITRI ex compromisso pendebat, nec aliud illi licebat, quam quod compromisso, vt efficere posset, cautum erat. Officio plane eius continebatur, & quemadmodum daretur vacua possessio, l. 32. §. 15. & §. 20. D. eodem.

Coram litigatoribus, & vtroque præsente, Sententia dici ab Arbitris oportebat. Ideoque, si quis litigatorum defuisset absque iusta causa, quia per eum factum erat, quominus Arbiter partibus suis fungeretur, pœna committebatur, l. 27. §. 4. & §. 5. l. 21. §. 9. l. 44. D. eod. Inde fiebat, vt si alter ex compromittentibus furere cœpisset, Arbiter ad ferendam Sententiam non compelleretur: quia nihil coram furioso fieri intelligeretur: Sed si is curatorem haberet, poterat præsente curatore sententia dici. Ac nec coram pupillo sententia dici poterat, nisi tutor præsens esset, l. 27. §. 5. & l. 14. §. vlt. cum l. seq. D. eod. Arbiter autem, postquam condemnauerat, vel absoluerat, mutare vel corrigere sententiam semel dictam non poterat, l. 19. §. vlt. cum l. sequ. D. eod.

CLXXVII. *Ad* APPELLATIONVM *formulas progressio.* APPELLATIONIS INTERPONENDAE *formula:* PROVOCO, *vel*, APPELLO.

Ceterum a iudice dato is appellabatur, qui eum dederat, l. 1. & l. vlt. D. quis & a quo appellet. Et quidem in Sententiis altera, vel tertia die appellandum erat, l. 1. §. 5. & §. 6. D. quando appelland. sit. Quod sic accipiendum est, vt in propria causa biduum, in aliena triduum seruaretur, l. 1. §. 11. & §. 13. & §. sequ. & l. 2. D. eod. Formula vero appellationis interponendæ erat, PROVOCO vel APPELLO. Macer in l. 2. D. de appellationibus. *Sed si apud acta quis appellauerit, satis erit, si dicat,* APPELLO. Iisdemque vocibus Horatius & alii apud Liuium lib. I. c. 26. & II. c. 55. vtuntur. Idem lib. III. c. 56. de Appio: *Nullo morante arreptus a viatore,* PROVOCO, *inquit. Audita vox vna vindex libertatis, ex eo missa ore, quo vindiciæ semper pro libertate dictæ erant, silentium fecit.* Apud eumdem lib. VIII. c. 55. Qu. Fabius contra seueritatem L. Papirii Cursoris, TRIBVNOS PLEBIS, ait, APPELLO, ET PROVOCO. Plinius lib. VII. Epistol. 17. *Itaque Pomponius Secundus hic scriptor Tragœdiarum, si quid forte familiarior amicus tollendum, ipse retinendum arbitraretur, dicere solebat,* AD POPVLVM PROVOCO *k*). Apud Senecam lib. III. Controuersia 9. seruus, qui domino ægrotanti, venenum petenti, denegabat, qua de causa iratus dominus testamento cauerat, vt crucifigeretur, ad Tribunos plebis, & ipsam legem Corneliam ed veneficiis prouocans, LEX, ait, CORNELIA, TE APPELLO.

CLXXVIII. LIBELLI APPELLATORII *forma.*

Porro

k) Erat tamen proprie discrimen inter *Prouocationem*, & *Appellationem* v. *Cuiac. Obs.* XX, 33. conf. *B. Conradi* Diss. de *Prouocationibus*

Porro si quis ipso die inter acta, voce appellaret, hoc ei sufficiebat. Si autem hoc non fecerat, ad Libellos appellatorios recurrendum erat, ad quos dandos biduum, vel triduum computabatur, l. 5. §. vlt. D. de appellationibus, itemque l. 14. C. de appellationibus. Libelli autem Appellatorii qui dabantur, ita erant concipiendi, vt haberent scriptum, & A QVO DATI ESSENT, id est, quis appellaret, & ADVERSVS QVEM, ET A QVA SENTENTIA, l. 1. §. vlt. D. de appellationibus. Sed non erat necesse, in his libellis addere, contra quem aduersarium quis appellaret, l. 3. D. eod. Et si plures quis haberet aduersarios, & quorumdam nomina libellis complexus esset, quorumdam non: PRAE-
439 SCRIBI ei non poterat ab his, quorum nomina comprehensa non erant, QVASI aduersus ipsos acquiesset sententiæ. Appellanti tamen nihil oberat, quod in libellis, a qua parte sententiæ appellaret, non significasset, l. 13. D. eod. Ipsi vero, a quo appellabatur, Libelli dandi erant, l. 7. D. eod. tit. Vlpianus in l. 1. §. 7. D. quand. appelland. sit, *Dies autem istos, quibus appellandum est, ad aliquid vtiles esse, Oratio Diui Marci voluit: si forte eius, a quo prouocatur, copia non fuerit, vt* EI LIBELLI DENTVR.

CLXXIX. LITERARVM DIMISSORIARVM, *siue* APOSTOLORVM *forma.*

De libellis vero dimissoriis, qui & apostoli dicebantur, hæc Marcianus in l. 1. D. de libell. dimissor. scribit: *Post appellationem interpositam, litteræ dandæ sunt ab eo, a quo appellatum est, ad eum, qui de appellatione cogniturus est: siue principem, siue quem alium. Quas* LITERAS DIMISSORIAS, *siue* APOSTOLOS *appellant. Sensus autem litterarum talis est,* APPELLASSE, *puta,* LVCIVM TITIVM A SENTENTIA ILLIVS, QVAE INTER ILLOS DICTA EST. *Sufficit autem petisse intra tempus dimissorias instanter & sæpius, vt & si non accipiat, ad ipsum contestetur.*

CLXXX. CAVSAE APPELLATIONIS REDDENDAE, *vbi, & a quibus?*

Ceterum qui appellauerat, causas appellationis reddebat apud eum, ad quem appellabat, l. 4. D. de appellationibus. Per procuratorem autem causæ appellationum in rebus pecuniariis reddi poterant, l. 1. D. an per alium causæ appellat. Quod si procurator absentis appellasset, deinde rationes reddidisset, nihilominus ipse respondere poterat. Audiri etiam debebat in causis appellationis reddendis is, cuius absentis procurator appellauerat, l. vlt. D. eod. tit. Nec vero solebat improbari appellatio eorum, qui vel vnam causam appellandi probabilem habuissent, l. 13. §. vlt. D. de appellationibus. Quin & si certam appellandi causam dixerat, non eo minus aliam causam prouocationis reddere poterat, persequique prouocationem suam quibuscumque modis, d. l. 3. in fin. Iudici vero eum, qui appellabat, conuiciari non oportebat, alioquin plectebatur, l. 8. D. de appellationibus. l. 42. D. de iniur.

CLXXXI. *Ex appellatione cognoscens,* IVSTAM, *vel* INIVSTAM, *sibi* VIDERI, *pronuntiabat.*

Porro qui ex appellatione cognoscebat, vel IVSTAM, vel INIVSTAM, sibi videri APPELLATIONEM, PRONVNTIABAT. Impp. Diocletianus & Maximianus in l. 6. C. de appellationibus. *Quapropter remittendi litigatores ad prouincias remotam occasionem, atque exclusam penitus intelligant: cum super omni causa interpositam prouocationem, vel* INIVSTAM *tantum* LICEAT PRONVNTIARE, *vel* IVSTAM. Vlpianus in l. 6. D. de his qui not. infam. *Quamuis si* INIVSTA EIVS APPELLATIO VISA SIT, *hodie puto notari, non retro.* Scæuola in l. vlt. D. de re iudic. & in l. 24. D. de appellationibus, quarum ταυτολογίæ ex ipsa collatione deprehendetur. *Quæsitum est,* ait, APPELLATIONE *eorum* INIVSTA PRONVNTIATA, *an quia tardius iudicatum sit, vsuræ principalis pecuniæ, medii temporis deberentur.* Marcellus in l. 2. D. quando appell. sit. *si procuratorio nomine egeris, & victus appellaueris, deinde* INIVSTA APPELLATIO FVERIT PRONVNTIATA: *potest dubitari, num secundo die appellare debeat, quia, cum de tua* INIVSTA APPELLATIONE PRONVNTIATVM SIT, *tua interfuisse videtur.* In l. 39. D. de minoribus. *Si finita appellationis apud Imperatorem cognitione, &* INIVSTA APPELLATIONE PRONVNTIATA. In l. 20. D. de admin. tut. vel cur. *Tutor, cuius* INIVSTA APPELLATIO PRONVNTIATA FVERIT. In l. 57. §. vlt. D. eod. tit. APPELLATIONE INIVSTA PRONVNTIATA, *fundus ei ablatus est.* Paulus lib. V. Sent. tit. vlt. *Quoties* INIVSTA APPELLATIO PRONVNTIATVR. Sic etiam lib. 1. & 2. C. si vnus ex plurib. & l. 4. D. de excusationibus.

CLXXXII. IMPERIALIVM SENTENTIARVM EX APPELLATIONE DICTARVM *exempla & formulæ.*

Imperialium certe sententiarum ex appellatione dictarum exempla complura habemus. Nam in l. 1. C. de appellationibus, sententia ex appellatione, ab Imperatore Seuero data in personam Marci Prisci Idib. Ianuar. Pompeiano & Auito Coss. refertur in hæc verba: PRIVS DE POSSESSIONE PRONVNTIARE, ET ITA CRIMEN VIOLENTIAE EXCVTERE PRAESES PROVINCIAE DEBVIT. QVOD CVM NON FECERIT, IVSTE AB EO PROVOCATVM EST. Paulus in l. 20. D. de quæstionibus. *Cum ex*

ex appellatione cognouisset Imperator, pronuntiauit, QVAESTIONE ILLICITE HABITA, VNIVS TESTIMONIO NON ESSE CREDENDVM, IDEOQVE RECTE PROVOCATVM. Papinianus in l. 11. §. 3. D. ad L. Falcid. *Cum quidam, parte dimidia bonorum adempta, relegatus fuisset, idemque, prouocatione interposita, testamento postea facto, obiisset, atque post mortem*
440 *eius,* NON IVSTE APPELLATVM, ESSET PRONVNTIATVM. Paulus in l. 97. D. de legat. 3. *Quæ & ipsa libertus petebat, & ex reliquis esse* DICEBAT, *& apud præsidem obtinuerat.* EX DIVERSO, CVM DICERETVR, *reliqua colonorum ab eo non peti, nec propria: Diuersam autem causam esse eorum, quæ in condito essent: Imperator interrogauit partem legatarii, quærendi causa,* PONE, *inquit,* IN CONDITO CENTIES AVREORVM ESSE, QVAE IN VSVM SVMI SOLERENT: DICERES, TOTVM QVOD ESSET RELICTVM IN ARCA DEBERI? ET PLACVIT, RECTE APPELLASSE. Imp. Alexander in l. 1. C. si vn. ex plur. *Si iudici probatum fuerit, vnam eandemque condemnationem, eorum quoque, quorum* APPELLATIO IVSTA PRONVNCIATA EST, *fuisse.* Et l. 2. eod. *Si in vna eademque causa vnus appellauerit, eiusque* IVSTA APPELLATIO PRONVNTIATA EST. Impp. Diocletianus & Maximianus in l. 7. C. de appellationibus. *Cum igitur ad manus vocatus appellaueris, apud Præsidem prouinciæ,* IVSTE TE APPELLASSE, *ostende.*

CLXXXIII. *Causæ Appellationum reddebantur verbo:* DICENS, *vel,* QVOD DICERET.

Appellationum vero causæ, quæ Grauamina in vsu nostro appellantur, hoc verbo, DICENS, vel, QVOD DICERET, a Iurisconsultis exponuntur. Paulus in l. 28. D. de tutor. dat. *Romanius Appulus ab iudice appellauerat,* DICENS, SE NON DEBVISSE DARI IN TVTELA COLLEGAM EI, QVEM IPSE, CVM MAGISTRATVS ESSET, NOMINASSET SVO PERICVLO: *ne in vna tutela duplex periculum sustineret.* DECREVIT IMPERATOR, POSSE QVEM ET FIDEIVSSOREM, PRO TVTORE ESSE, ET NIHILOMINVS TVTOREM DARE. ITAQVE DETENTVS EST IN TVTELA. Idem in l. 41. D. famil. ercisc. *Quædam mulier ab iudice* APPELLAVERAT, QVOD DICERET, EVM DE DIVIDENDA HEREDITATE INTER SE ET COHEREDEM, NON TANTVM RES, SED ET LIBERTOS DIVISISSE: ET ALIMENTA, QVAE DARI TESTATOR CERTIS LIBERTIS IVSSISSET. NVLLO ENIM IVRE ID EVM FECISSE. EX DIVERSO RESPONDEBATVR, CONSENSISSE EOS DIVISIONI: ET MVLTIS ANNIS ALIMENTA SECVNDVM DIVISIONEM PRAESTITISSE. PLACVIT, STANDVM ESSE ALIMENTORVM PRAESTATIONE. *Sed & illud adiecit,* NVLLAM ESSE LIBERTORVM DIVISIONEM. Quam eamdem facti speciem, verbis paullum immutatis, refert idem Paulus in l. vlt. D. de iure patronatus, hoc modo: *Cameña Pia ab Hermogene* APPELLAVERAT, QVOD DICERET, IVDICEM DE DIVIDENDA HEREDITATE, INTER SE ET COHEREDEM, NON TANTVM RES, SED ETIAM LIBERTOS DIVISISSE. NVLLO ENIM IVRE ID EVM FECISSE. PLACVIT, NVLLAM ESSE LIBERTORVM DIVISIONEM: ALIMENTORVM AVTEM DIVISIONEM, A IVDICE INTER COHEREDES FACTAM, EODEM MODO RATAM ESSE. Idem in l. vlt. D. quod cum eo. *Præfectus annonæ contra dominum dederat sententiam. Dicebamus quasi fideiussionem esse videri, cum pro alio solueret debitum, non pro aliis susciperet debitum. Non solere autem ex ea causa in dominum dari actionem. Nec videtur hoc dominum mandasse. Sed quia videbatur in omnibus eum suo nomine substituisse,* SENTENTIAM CONSERVAVIT IMPERATOR.

CLXXXIV. *Alia* SENTENTIARVM IMPERIALIVM EX APPELLATIONE DICTARVM EXEMPLA. *Libera Principum appellandorum facultas* PROVINCIALIBVS *data.* FRVSTRATORIAE APPELLATIONIS *pœna.*

Exemplum etiam Sententiæ ex appellatione dictæ habemus in l. vlt. D. ad SC. Trebell. in qua narrat Paulus, Iulium Phœbum, qui ab Aurelio Proculo Achaiæ Proconsule ad Imperatorem appellauerat, cum solus causam egisset, μονομερῶς victum. Idem in l. 38. D. de minorib. refert pupillam, quæ in integrum restitui desiderabat, victam tam apud Prætorem, quam apud Præfectum Vrbi, ad Imperatorem prouocasse, & addit, PVTABAM, BENE IVDICATVM, QVOD PATER *eius, non ipsa contraxerat. Imperator autem motus est, quod dies committendi in tempus incidisset, eaque effecisset, ne pareretur legi venditionis.* DICEBAM, *posse magis eam restitui, quod venditor denuntiando post diem, quo placuerat esse commissum, & pretium petendo, recessisse a lege sua videretur.* NON ME MOVERI, *quod dies postea transisset, &c. Quia tamen lex commissoria displicebat ei,* PRONVNTIAVIT IN INTEGRVM RESTITVENDAM. Imperatorem etiam ad appellationem ex Germania pronuntiasse, memorat Marcellus in l. 48. D. de condic. & demonstrat. Liberam vero dari Prouincialibus Principum appellandorum facultatem, constituit Imp. Alexander l. 25. D. de appellationibus. Proinde apud D. Lucam Actorum Apostolorum cap. 25. cum D. Paulus exclamasset, Καίσαρα ἐπικαλοῦμαι, Portius Festus Præses cum consilio collocutus dixit, Καίσαρα ἐπικέκλησαι, ἐπὶ Καίσαρα πορεύσῃ. Atque adeo lege Iulia de vi publica tenebatur, qui cum imperium potestatemue haberet, ciuem Romanum aduersus prouocationem necasse

necasset, verberauisset, torsisset, l. 7. D. ad L. Iuliam de vi public. Ceterum eum, qui de appellatione cognoscebat, si frustratoriam morandi causa appellationem interpositam animaduerteret, potuisse etiam de vsuris medii temporis appellantem condemnare, ait Modestinus in L. 41. D. de vsur.

CLXXXV. PVBLICORVM IVDICIORVM *formulæ. Accusator,* DEFERENS NOMEN REI, *postulabat,* VT RECIPERETVR.

Iam vt ad publicorum Iudiciorum formulas transeam, qui criminis alicuius reum facere volebat, postulabat, VT EIVS NOMEN RECIPERETVR. Seneca in Ἀποκ. λοκυντώσει *Ducit illum ad tribunal Æaci: Is lege Cornelia, quæ de sicariis lata est, quærebat;* POSTVLAT NOMEN EIVS RECIPI. EDIT SVBSCRIPTIONEM, OCCISOS SENATORES XXX. EQVITES ROM. CCCXV. ATQVE PLVRES, Idem libro III. Controuersiar. in procem. *Subinde nactus eum, in ius ad Prætorem voco, & cum, quantum volebam, iocorum conuiciorumque effudissem,* POSTVLAVI, VT PRAETOR NOMEN EIVS RECIPERET, LEGE INSCRIPTI MALEFICII: *Deinde ad alterum Prætorem eduxi, & ingrati postulaui.* Cicero in Diuinat. c. 20. *Lucius Piso* DELATIONEM NOMINIS *in Pub. Gabinium* POSTVLAVIT. Idem libr. II. in Verrem, c. 38. *Palam de sella ac tribunali pronuntiat,* SI QVIS ABSENTEM STHENIVM REI CAPITALIS REVM FACERE VELLET, SESE EIVS NOMEN RECEPTVRVM: *& simul vt ad causam accederet,* NOMENQVE DEFERRET, *Agathinum nouum ciuem atque hospitem cœpit hortari.* Et mox: *Hic, tum repente Pacilius quidam, homo egens & leuis accedit: Ait,* SI LICERET, NOMEN ABSENTIS DEFERRE, SE VELLE. *Iste vero,* ET LICERE ET FIERI SOLERE, ET SE RECEPTVRVM. *Itaque defertur.* Idem lib. IV. in Verrem. c. 19. *Iste non dubitat iubere,* NOMEN DEFERRI, *& tum primum opinor istum absentis* NOMEN RECEPISSE. Cœlius ad Ciceronem libr. VIII. Familiar. ep. 8. *Nec Laterensis Prætor, postulante Pausania, quo ea pecunia peruenisset,* NOMEN RECIPERE *voluit.* Liuius lib. XXXIII. c. 33. *Nisi velut accusatores calumniam in eum iurarent, ac* NOMEN DEFERRENT. Accusator ergo REI NOMEN DEFEREBAT, Iudex vero quæstionis RECIPIEBAT.

CLXXXVI. REVS FIERI, *quis, vti diceretur? Accusatorum verba:* DICO, AIO. *Et* ACCVSATIONVM *quarundam formulæ.*

REVS autem vti FIERI quis diceretur, docet Asconius Pedianus in Diuinat. his verbis: *Quid est,* REVM FIERI, *nisi apud Prætorem* LEGIBVS INTERROGARI? *Cum enim in ius ventum esset, dicebat accusator apud Prætorem Reo,* AIO TE SICVLOS SPOLIASSE.

Erat & verbum, DICO, in accusationibus instituendis receptum. Cicero Act. I. in Verrem, c. vlt. *Hæc primæ actionis erit accusatio.* DICIMVS, C. VERREM, *cum multa libidinose, multa crudeliter in ciues atque socios, multa in Deos hominesque nefarie fecerit, tum præterea,* QVADRINGENTA SESTERTIVM EX SICILIA CONTRA LEGES ABSTVLISSE. Et libro I. in eumdem, c. 19. *Nihil cum Verre de cottidianis criminibus acturus sum.* CHIO PER VIM SIGNA PVLCHERRIMA DICO ABSTVLISSE. Rursusque ibidem, c. 38. TE HAEC COEGISSE, TE AESTIMASSE, TIBI PECVNIAM NVMERATAM ESSE, DICO. Idem in Orat. pro Cluent. Auito. c. 24. DICO, C. AELIO STALENO IVDICI PECVNIAM GRANDEM STATIVM ALBINVM, AD CORRVMPENDVM IVDICIVM, DEDISSE. Sic & I. in Catilin. c. 4. DICO, TE PRIORI NOCTE VENISSE INTER FALCARIOS. Similiterque Orat. in toga cand. contra C. Antonium & L. Catilinam ab initio: DICO, P. C. *superiore nocte cuiusdam hominis nobilis, & valde in hoc largitionis quæstu noti, & cogniti, domum, Catilinam, & Antonium, cum sequestribus suis, conuenisse.* Quinctilianus lib. IV. cap. 2. *Satis est actori, & magis expedit sic indicare,* DICO, AB HORATIO SOROREM SVAM INTERFECTAM. M. Fabius Declamat. CCCXIX. VENEFICII ACCVSO. *Respondes?* OCCISVM A TE FILIVM, DICO. Accusationem plane repetundarum contra Verrem totius Siciliæ nomine Cicero in Diuinatione c. 5. ita concipit: *Sicilia tota si vna voce loqueretur, hoc diceret,* QVOD AVRI, QVOD ARGENTI, QVOD ORNAMENTORVM IN MEIS VRBIBVS, SEDIBVS, DELVBRIS, FVIT: QVOD IN VNAQVAQVE RE SENATVS, POPVLIQVE ROM. IVRIS HABVI, ID MIHI TV, C. VERRES, ERIPVISTI, ATQVE ABSTVLISTI. QVO NOMINE ABS TE SESTERTIVM MILLIA, EX LEGE REPETO. Quinctilianus lib. IV. cap. 4. in coniecturalibus causis nudam propositionem in hunc modum factam, tradit: CAEDIS AGO: FVRTVM OBIICIO.

Præterea qui perduellionis accusabant, PERDVELLIONIS SE IVDICARE, dicebant. Apud Liuium libro I. c. 26. ex Duumuiris alter, *P. Horati,* inquit, TIBI PERDVELLIONEM IVDICO. Idem libro XXVI. c. 3. *Sempronius Tribunus Pl. Cn. Fuluio,* PERDVELLIONIS SE IVDICARE: *dixit: quod multi iurati dixerant, fugæ, pauorisque initium a Fuluio Prætore ortum.* Et lib. XLIII. c. 16. de Rutilio Tribuno Pl. *Qui,* SE PERDVELLIONIS IVDICARE, DIXIT: DIEMQVE COMITIIS *a Prætore Vrb.* PETIIT. Cuiusmodi diei petendæ morem confirmant Valerii Antiatis verba, quæ ex eius Annali- 442
um lib. XLV. Gellius lib. VII. cap. 9. adfert. Ea sunt huiusmodi: *Denique Licinius Tribunus plebis perduel-*

perduellionis ei diem dixit: & COMITIIS DIEM a Q. Martio Prætore popoſcit.

Accuſatio etiam hiſce quandoque verbis inſtituebatur: EGO LVCIVM TITIVM REVM DEFERO. Tertullianus Apologet. cap. 3. *Item alius*, EGO LVCIVM, SAPIENTEM VIRVM, REPENTE FACTVM CHRISTIANVM, DEFERO. Quinctilianus Declamatione CCXLIX. ADVLTERII REAM DEFERO. *Puto, hoc auribus veſtris non nouum crimen eſt.* Sed & Veneficii accuſationem tribus verbis conceptam, Cicero pro Cluentio Auito refert, c. 18. *Accuſabat*, ait, *tribus verbis*, VENENVM ESSE DEPREHENSVM. Idem lib. II. in Verr. c. 38. de Accuſatione ab Agathino contra Sthenium inſtituta: *Itaque tantum vero poſuit*, SACERDOTE PRAETORE STHENIVM LITERAS PVBLICAS CORRVPISSE. Aſconius Pedianus in Milonian. *Apud Conſidium Quæſtorem lege Plautia de vi accuſarat, ſubſcriptione ea*, QVOD LOCA OCCVPASSET, ET CVM TELO FVISSET ANTESIGNANVS OPERARVM MILONIS. Accuſatores plane reis ſua crimina edere cogebantur. Scire enim oportebat eos, quibus eſſent criminibus reſponſuri, vt Paulus ait libro V. Sentent. Tit. 16. §. 14. Edi autem cauſas accuſationum particula, QVOD, conſueuiſſe, ſupra ſatis demonſtratum arbitror.

CLXXXVII. LIBELLI ACCVSATIONVM *vel* OBLATI, *vel* APVD ACTA DEPOSITI.

Præterea Libellos ab accuſatoribus datos fuiſſe, conſtat. Tacitus lib. III. cap. 44. *Increpabantque Tiberium, quod in tanto rerum motu*, LIBELLIS ACCVSATORVM *inſumeret operam.* Vlpianus in l. 17. D. ad L. Iul. de adulter. *Quid ergo, ſi non quidem denuntiauit, verum* LIBELLOS ACCVSATORIOS DEDIT, *antequam nuberet.* Idem in l. 29. §. 8. D. eod. *Scilicet, vt qui accuſat*, SVOS LIBELLOS ACCVSATORIOS *exſpectet, non alienos.* Modeſtinus in l. 72. D. de Furt. *Sempronia* LIBELLOS COMPOSVIT, *quaſi datura Centurioni, vt ad officium transmitterentur: ſed non dedit.* Apuleius Apolog. I. *Verum poſtera die*, DAT LIBELLVM *nomine priuigni mei, Sicinii Pudentis, admodum pueri*, ſic enim ille locus interpungendus eſt, *& adſcribit*, SE EI ASSISTERE: *nouo more per alium laceſſendi.*

Huiusmodi autem LIBELLI, vel OFFEREBANTVR, vel APVD ACTA DEPONEBANTVR. Vlpianus in l. 2. §. vlt. D. ad L. Iul. de adult. *Et ſi pater præuenerit, &* LIBELLOS INSCRIPTIONVM DEPOSVERIT. Impp. Valerianus & Galienus in l. 17. C. eod. tit. *Cum nihil amplius, quam* LIBELLOS ACCVSATIONIS OBTVLISTI. Diocletianus & Maximianus in l. 8. C. de accuſationibus, *Si quis, ſe iniuriam ab aliquo paſſum, putauerit, & querelam deferre voluerit, non ad ſtationarios decurrat, ſed ad præſidalem adeat poteſtatem, aut* LIBELLOS OFFERENS, AVT QVERELAS SVAS APVD ACTA DEPONENS.

CLXXXVIII. LIBELLORVM INSCRIPTIONIS *conceptio. Solennis* IN CRIMEN SVBSCRIPTIONIS *neceſſitas.*

Libellorum porro inſcriptionis conceptio, vt Paulus in l. 3. D. de accuſationib. tradit, talis erat. Primum quidem, CONSVL, ET DIES præponebatur. Deinde ſequebatur, APVD ILLVM PRAETOREM, VEL PROCONSVLEM, LVCIVS TITIVS PROFESSVS EST, SE MAEVIAM LEGE IVLIA DE ADVLTERIIS REAM DEFERRE, QVOD DICAT, EAM CVM GAIO SEIO IN CIVITATE ILLA, DOMO ILLIVS, MENSE ILLO, CONSVLIBVS ILLIS, ADVLTERIVM COMMISISSE. Vtique enim & LOCVS deſignandus erat, in quo adulterium commiſſum, & PERSONA, cum qua commiſſum diceretur: & MENSIS. Idque lege Iulia publicorum cauebatur: & generaliter præcipiebatur omnibus, qui reum aliquem deferrent: neque autem diem, neque horam inuitus quisquam comprehendebat. Quod ſi libelli inſcriptionum legitime ordinati non eſſent, rei nomen abolebatur: & ex integro repetendi reum, poteſtas fiebat. Item SVBSCRIBERE debebat is, qui dabat libellos, SE PROFESSVM ESSE: vel alius pro eo, ſi literas neſciret. Apuleius plane Apolog. II. libelli, quem Sicinii Pudentis nomine, Æmilianus Claudio Maximo Proconſuli obtulerat, principium refert fuiſſe huiusmodi: HVNC EGO, DOMINE MAXIME, REVM APVD TE FACERE INSTITVI, PLVRIMORVM MALEFICIORVM, ET MANIFESTISSIMORVM. Huiusmodi etiam libellorum formulam perſtringit Iuuenalis Sat. VI. his verſibus, 244. ſequ.

COMPONVNT *ipſæ per ſe, formantque* LIBELLOS,
PRINCIPIVM *atque* LOCOS *Celſo dictare paratæ.*

Nec pigebit formulam aliam libellorum adſcribere, quam Odoranus Monachus Senonenſis, in Compilatione quadam ex regulis Eccleſiaſticis excepta, & Wilelmo Abbati D. Dionyſii inſcripta, proponit, ex cuius ſchedis hæc deſcripſi: *Qualiter accuſatio vel inſcriptio fieri debeat, & de accuſationibus vel inſcriptionibus, conſtitutum eſt ab Imperatoribus Theodoſio & Conſtantino, Arcadio & Honorio, vel ceteris contra improbos accuſatores, vt falſis criminibus eos accuſare non debeant.* IGITVR EGO ILLE, ADVERSVM TE IN RATIONIBVS PVBLICIS ADSISTO. SI TE INIVSTE INTERPELLAVERO, ET VICTVS EXINDE APPARVERO, EADEM POENA, QVAM IN TE VINDICARE PVLSAVI, ME CONSTRINGO, ATQVE CONSCRIBO PARTIBVS TVIS ESSE DAMNANDVM, ATQVE SVBITVRVM. ET PRO REI TOTIVS FIRMITATE MANV PROPRIA FIRMO, ET 443

BONO

BONORVM VIRORVM IVDICIO ROBORANDVM TRADO.

Atque ita, IN CRIMEN SVBSCRIBERE dicebatur accusator, l. vlt. D. de priuat. delict. l. vlt. D. de furt. l. 24. D. de L. Cornel. de fals. l. 2. D. ad SC. Turpilian. Vlpianus in l. 7. D. de accusationibus, *Si cui*, ait, *crimen obiiciatur*, *praecedere debet* IN CRIMEN SVBSCRIPTIO. Hinc & SOLENNIBVS INSCRIPTIONIBVS adstringere sese eum, qui ad accusandum profiliebat, iubet Imp. Gordianus in l. 10. C. de his, qui accus. non poss. Imp. Alexander in l. 2. C. de his, qui accus. non poss. *Qui crimen publicum instituere properant, non aliter ad hoc admittantur, nisi prius* INSCRIPTIONVM PAGINA *praecesserit, & fideiussor de exercenda lite adhibitus fuerit:* ex qua Constitutione, vt & ex l. 2. ad SC. Turpillian. intelligimus, fideiussores ab accusatoribus de accusatione persequenda datos. Eaque erant SOLENNIA ACCVSATIONIS, quae impleta ab eo, qui crimen deferebat, docent l. 18. D. de accusationib. & l. 11. §. 5. D. ad L. Iul. de adulter. *l)*

CLXXXIX. IVDICII PROFITENDI *formula.*

Iudicii autem profitendi formula elici potest ex l. 24. D. de L. Cornel. de fals. in qua Scaeuola proponit, Athalem seruum PROFESSVM ESSE IVDICIVM apud Maximillam filiam testatoris, SE POSSE PROBARE, FALSVM TESTAMENTVM VETITI CALLINICI: & apud Magistratum interrogatus a Maximilla, PROFESSVM ESSE, PROBATVRVM, QVEMADMODVM FALSVM ESSET FACTVM TESTAMENTVM. Seneca lib. X. Controuers. vlt. INDICIVM PROFITEOR: *multos furti conscios habeo: at illud tuto illi ostendi, hoc furtum non solus habeo.*

CXC. *Edicebatur*, VT REVS CERTO DIE ADESSET. DELATORES *Edictis* ADESSE *iubebantur.*

Post delatum vero rei nomen, Praetor, aut qui lege quaerebat, iubebat, edicebatue, VT REVS CERTO DIE ADESSET. Cicero in Vatinium. c. 14. QVAERO, *postulatusne sis lege Licinia & Iunia?* EDIXERITNE *C. Memmius Praetor, ex ea lege*, VT ADESSES DIE TRICESIMO? Idem lib. II. in Verr. cap. 38. post nomen Sthenii delatum, Verrem statim EDIXISSE refert, VT CALEND. DECEMBR. STEHNIVS ADESSET SYRACVSIS. Et pro domo sua c. 18. *Quid indignius, quam qui neque* ADESSE SIT IVSSVS, *neque* CITATVS, *neque accusatus.* Asconius in Corneliana; DETVLIT NOMEN *Publius*, SVBSCRIPSIT *Caius: Et cum L. Cassius* PRAETOR, DECIMO DIE, VT MOS EST, ADESSE IVSSISSET ACCVSATORES. Tacitus libro II. c. 79. *Marsusque Vibius nuntiauit Pisoni*, ROMAM AD DICENDAM CAVSAM VENIRET: *Ille eludens respondit*, ADFVTVRVM, VBI PRAETOR, QVI DE VENEFICIIS QVAERERET, REO ATQVE ACCVSATORIBVS DIEM PRAEDIXISSET. Apud Plutarchum in Martio Coriolano p. 222. Tribuni Pl. diem ad populum ei dicunt his verbis: Σοὶ δὲ, Μάρκιε, προαγορεύομεν εἰς τρίτην ἀγορὰν παρεῖναι. Et quidem trinundinum in ea re antiquitus seruatum, docet Halicarnasseus lib. VII. p 342. his verbis: Καὶ χρόνος εἰς παρασκευὴν τῆς ἀπολογίας ὁρίζεται τῷ ἀνδρὶ μέχρι τῆς τρίτης ἀγορᾶς· αἱ δὲ ἀγοραὶ Ῥωμαίοις ἐγίνοντο, ὡς καὶ μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, δι' ἡμέρας ἐννάτας. Tam moderata certe iudicia populi a maioribus constituta, Cicero pro domo sua c. 17. ait, vt ne, nisi PRODICTA DIE, quis accusaretur. Et ita Tribunum Pl. Appio DIEM PRODIXISSE, rectius, quam *praedixisse*, legemus apud Liuium lib. III. c. 75. & *prodicta* rectius; quam *praedicta*. EDICTIS etiam delatores ADESSE iubebantur. Imp. Alexander in l. 3. C. de accusationibus. *Sin vero post satisdationem praesentes non fuerint*, EDICTO ADMONENDI SVNT, VT VENIANT AD CAVSAM AGENDAM. Callistratus in l. 2. §. 3. D. de iur. fisc. *Senatus censuit, vt si neque delator, neque possessor*, TRIBVS EDICTIS EVOCATI ADFVERVNT. Et §. 4. *Quoties autem delator* ADESSE IVSSVS, *cessat.* Et in l. 15. §. 4. eod. tit. *Quod si* TRIBVS EDICTIS A PRAEFECTO AERARII ADESSE DELATOR IVSSVS, *venire noluerit.* Sed & Cicero epist. 1. lib. III. ad Q. Fratr. de Gabinio. *Et hodie*, ait, *hora octaua, cum* EDICTO C. ALFII DE MAIESTATE, EVM ADESSE OPORTERET, *concursu magno & odio uniuersi populi pene afflictus est.*

CXCI. REVS CITABATVR, *& quidem* DE TRIBVNALI, PRAECONIS VOCE. *Citabantur*, ACCVSATOR, PATRONI, ORATORES.

Sane reus, quo die adesse iussus erat, CITABATVR. Cicero lib. II. in Verr. c. 40. *Mane, Calend. Decembr. vt edixerat, Sthenium* CITARI IVBET. Et mox: CITAT *reum: non* RESPONDET. Idem in Diuinatione c. 13. *Quum illius diei mihi venit in mentem, quo die* CITATO REO *mihi dicendum sit.* Papinianus in l. 10. D. de public. iudic. *Nec per triduum, per* 444 *singulos dies*, TER CITATVS REVS *damnetur.*

Citabatur autem e tribunali, praeconis voce. Cicero lib. V. in Verr. c. 7. *Quem is, vti Panormum venit, ad se vocari, &* DE TRIBVNALI CITARI IVSSIT. Id quod Plutarchus in Bruto p. 996. Λέγεται δὲ τοῦ κήρυκος, ὥσπερ εἰώθει, ἀπὸ τοῦ βήματος τὸν Βροῦτον

l) De *Inscriptionibus* & *Subscriptionibus in crimen sub Impp.* cap. XX. in *Otton. Thes. Jur. T. III.* erudite agit H. *Brencmannus* Diss. *de Fatis Delatorum*

τον ἐπὶ τὴν δίκην καλοῦντος, τὸ μὲν πλῆθος ἐπιδήλως συνάξαι. Quin etiam, vt idem in Gracchis p. 836. tradit, in more positum erat, *Εἴ τις ἔχων δίκην θανατικὴν μὴ ὑπακούει, τούτου πρὸς τὰς θύρας ἕωθεν ἐλθόντα σαλπιγκτὴν, ἀνακαλεῖσθαι τῇ σάλπιγγι, καὶ μὴ πρότερον ἐπιφέρειν ψῆφον αὐτῷ τοὺς δικαστάς.* Suetonius in Tiber. cap. II. CITATVMQVE PRO TRIBVNALI VOCE PRAECONIS, *comiciatorem rapi iussit in carcerem.* Martialis lib. IV. Epigramm. 5. v. 3.

Qui nec leno potes, nec commissacior haberi,
Nec pauidos TRISTI VOCE CITARE REOS.

Basilius Magnus Oratione in Martyr. Iulitta. *ὡς δὲ παρῆν ἡ Κυρία, καὶ ὁ κῆρυξ ἐκάλει καὶ οἱ συνήγοροι εὐπρεπῶς*, &c. Hoc significat Prudentius in Hamartigen. v. 441.

PRAECONVM VOCE *trementes,*
Exanimare reos:

Sed & accusator citabatur: qui si ad diem non adfuisset, aut non respondisset, ex reis eximebatur is, cuius nomen delatum erat. Cicero libro II. in Verr. c. 40. CITATVS ACCVSATOR *M. Pacilius, nescio quo casu,* NON RESPONDIT, NON AFFVIT. *Si praesens Sthenius reus esset factus: si manifesto in maleficio teneretur: tamen accusator non adesset, Sthenium condemnari non oporteret. Etenim si posset reus absente accusatore damnari, non ego a Vibone Veliam nauigio inter fugitiuorum ac praedonum, ac tua tela venissem: quo tempore omnis illa mea festinatio fuit cum periculo capitis, ob eam causam, ne tu* EX REIS EXIMERERE, SI EGO NON AFFVISSEM AD DIEM. Hoc amplius, patroni atque oratores praeconis voce citabantur. Quinctilianus lib. VI. cap. 5. In publicis certe iudiciis, vox illa praeconis praeter patronos, ipsum, qui egerit, citat.

CXCII. *Reus absens* REQVIRENDVS ADNOTABATVR.

Absens vtique nemo damnabatur, sed REQVIRENDVS ADNOTABATVR, vt copiam sui praestaret, l. 1. & 2. D. de requirend. vel absent. damnand. l. 6. D. de custod. reor. Praesides autem prouinciarum, circa requirendos adnotatos hoc debebant facere, vt eos, quos adnotarant, EDICTIS ADESSE IVBERENT: vt posset innotescere eis, qui adnotati erant. Sed & litteras ad magistratus, vbi consistebant, mittere: vt per eos posset innotescere, REQVIRENDOS EOS ESSE ADNOTATOS, l. 1. D. de requirend. vel absentibus damnand. Aduersus contumaces vero, qui neque denuntiationibus, neque Edictis praesidum obtemperassent, etiam pronunciabatur secundum morem priuatorum iudiciorum; Sic tamen, vt in absentis, si saepius per contumaciam admoniti deessent, pecuniariae quidem poenae, vel eae, quae existimationem contingunt; statui possent, & vsque ad relegationem procedi. Verum si quid grauius irrogandum fuisset, puta metalli vel capitis poena, non erat absentibus irroganda l. 5. D. de poenis.

CXCIII. *Rei* LEGIBVS, *quibus iudicium constituebatur,* INTERROGATI *dicebantur.*

Porro rei postulati, ea LEGE, qua iudicium constituebatur, INTERROGATI dicebantur. Sallustius in bello Catilinar. c. 18. *P. Autronius & P. Sulla designati Consules* LEGIBVS AMBITVS INTERROGATI, *poenas dederant.* Et alias eodem libro: *Et ipse* LEGE PLAVTIA INTERROGATVS *erat a L. Paullo.* Velleius Paterculus lib. II. c. 13. *Rutilium, virum non saeculi sui, sed omnis aeui optimum,* INTERROGATVM LEGE REPETVNDARVM, *maximo cum gemitu ciuitatis damnauerant.* Asconius Paedianus in II. Verrin. ad ea verba: *Et si illum annum: M. Lepidi Praetoris,* ait, *qui accusari coeperat a duobus Metellis Celere & Nepote; qui cum* LEGIBVS INTERROGASSENT, *victi eius apud populum gratia destiterunt.* Et mox: ad ea verba, *in neminem ante hunc. Recte,* ait, *quia Lepidus* LEGIBVS *tantum* INTERROGATVS, *nec dum etiam coeperat accusari.* Sidonius Apollinaris lib. I. Epist. 3. *nunc &* LEGIBVS *me* AMBITVS INTERROGATVM, *Senatu moue.* Ac plane iudicia certa lege constituebantur. Cicero lib. V. in Verr. c. 2. *Non dicam id, quod debeam forsitan obtinere, cum* IVDICIVM CERTA LEGE CONSTITVTVM *sit, non quid in re militari fortiter feceris, sed quemadmodum manus ab alienis pecuniis abstinueris, abs te doceri oportere.* Idem pro Cluentio c. 58. sapientis iudicis esse, ait, animaduertere, qua LEGE REVS CITETVR: de quo reo cognoscat, quae res in quaestione versetur. Et alias c. 56. *At si ita esset,* HAC LEGE ACCVSATVM *esse oportuit, qua Accusatur Auitus.* Seneca Controuers. 2. libro IX. *Non hac* LEGE CAVSAM DICET. Gaius in l. 25. D. de SC. Silanian. *Si aperto testamento libri scripti inueniantur,* LEGE DE SICARIIS IVDICIVM FIAT.

CXCIV. *Accusatoribus* PRAESCRIPTIONES OBIICIEBANT *Rei. Praescriptionis obiiciendae tempus & formulae.* 445

Interdum autem accusatoribus rei PRAESCRIBEBANT, EOSQVE PRAESCRIPTIONE summouebant, l. 1. §. 10. D. ad SC. Turpilian. Atque ita marito, iure mariti accusanti, illa PRAESCRIPTIO obiiciebatur, SI LEGEM PRODIDISSE DICERETVR OB HOC, QVOD ADGRESSVS ACCVSATIONEM ADVLTERII, DESTITISSET, l. 2. §. 1. D. ad L. Iul. de adulter. Sic & in l. 3. D. de praeuaricatoribus. *Si reus,* ait Vlpianus, ACCVSATORI *publico iudicio ideo* PRAESCRIBAT, QVOD DICAT, SE EODEM CRIMINE AB ALIO ACCVSATVM, ET ABSOLVTVM. Praescriptiones autem, quae solebant

bant obiici adulterii accusantibus, ante solebant tractari, quam quis inter reos reciperetur, l. 15. §. 7. D. ad L. Iul. de adulter. Quinctilianus Declamat. CCXLIX. PRAESCRIBIS *tamen, ne agam, id est,* NE NOMEN TVVM DEFERAM, NE TE LEGIBVS OBLIGEM. Idem Declamat. CCL. *Nunc* PRAESCRIBENDI *tempus abiit. Tum enim* PRAESCRIBERE *debuisti, si poteras, cum* DELATVS ES: *& in hoc ipsum* PRAESCRIBERE, *ne deferret. Neque enim vlla* PRAESCRIPTIO *inchoata iudicia peragi vetat, si inchoari aliquando prohibet.* Huiusmodi præscriptione reum quendam, vt accusatorem suum summoueret, vsum, Basilius Magnus Oratione de Martyr. Iulitta scribit. Παρελθὼν, οὐκ ἔφη εἰσαγώγιμον εἶναι τὴν δίκην. Οὐδὲ γὰρ εἶναι θεμιτὸν, τῶν κοινῶν μετέχειν τοὺς μὴ λατρεύσαντας τοῖς θεοῖς τῶν βασιλέων καὶ μὴ ἐξομνυμένους τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν.

CXCV. *Rei quandoque* PREHENDI ET IN VINCVLA DVCI *iubebantur.*

Ceterum rei quandoque PREHENDI, & IN CARCEREM, seu VINCVLA DVCI iubebantur. Sic Cicero lib. V. in Verr. c. 6. narrat, Verrem, cum seruitiorum animos in Sicilia suspensos propter bellum Italiæ fugitiuorum videret, dominos COMPREHENDI iussisse. Idem ibidem. c. 7. *Iste hominem* ABRIPI *a Tribunali, &* IN CARCEREM CONIICI, IVBET. Liuius lib. II. c. 56. *Tum ex his quosdam* PREHENDI, *Lætorius* IVBET. Idem libro III. c. 55. *Itaque Ædilem* PREHENDI, DVCIQVE *a maioribus Magistratibus.* Et lib. IX. c. 34. de Sempronio Tribuno Pl. loquens, *Hæc taliaque cum dixisset,* PREHENDI *Censorem, & in* VINCVLA DVCI, IVSSIT. Et lib. XXV. c. 4. *Confestim Carulii Tribuni plebis, omissa multæ certatione,* REI CAPITALIS DIEM *Posthumio* DIXERVNT: *ac, ni vades daret,* PREHENDI *a viatore, atque* IN CARCEREM DVCI, IVSSERVNT. Apud eundem libro IV. c. 26. Tribuni Pl. pro collegio pronunciant, PLACERE, *Consules Senatui dicto audientes esse. Si aduersus consensum Amplissimi ordinis vltra tendant, in* VINCVLA SE DVCI EOS IVSSVROS. Similique modo eiusdem auctoris lib. V. c. 9. Tribuni Pl. minantur Tribunis militum, nisi in auctoritate Senatus essent, se, IN VINCVLA EOS DVCI, IVSSVROS esse. Sempronius quoque Tribunus Pl. ad Appium, apud eundem lib. IX. c. 34. *Et nisi,* ait, *Æmiliæ legi parueris, ego, te* IN VINCVLA DVCI, IVBEBO. Eiusdem lib. III. c. 59. M. Duellius Tribunus pl. *Hoc anno nec diem dici cuiquam, nec* IN VINCVLA DVCI, *sum passurus.* Cicero in Rullum Orat. II. c. vlt. *Qui timeam, ne mihi in carcere habitandum sit, si Tribunus Pl.* DVCI *iussisset.* Plinius lib. XX. Nat. Hist. cap. 3. DVCI *eum* IN VINCVLA, *Triumuiri* CVM IVSSISSENT. Gellius lib. IV. cap. 10. *Cæsar Cos. viatorem vocauit, eumque,* Catonem intelligit, *finem ni faceret,* PREHENDI *loquentem, &* IN CARCEREM DVCI, *iussit.* Valerius Maximus lib. IV. cap. 1. *Tribunus enim plebis,* de Tib. Graccho loquitur, *cum ex professo inimicitias cum Africano & Asiatico Scipionibus gereret, & Asiaticus iudicatæ pecuniæ satisdare non posset, atque adeo a Consule,* IN VINCVLA PVBLICA DVCI, IVSSVS ESSET. Idem lib. VI. cap. 1. *A quibus hac de re certior factus Senatus, Plotium* IN CARCEREM DVCI IVSSIT. Suetonius in Iulio cap. 20. *M. Catonem interpellantem extrahi e curia per lictorem, &* IN CARCEREM DVCI, IVSSIT. Idem cap. 79. *Tribunus Pl. Epidius Marullus, Cæsetiusque Flauus, coronæ fasciam detrahi, hominemque* DVCI IN VINCVLA, IVSSISSENT. Vlpianus in l. 2. D. de in ius voc. *Quique coërcere aliquem possunt,* & IVBERE, IN CARCEREM DVCI. Asconius in lib. II. in Verr. ad ea verba, DVCI IVSSIT. *Melius,* ait, DVCI IVSSIT, *in vincula, vel in carcerem, intelligimus, quam* DVCI IVSSIT, *damnauit.* Verrem etiam, Nauarchis CATENAS INIICI, imperasse, Cicero lib. V. in Verr. c. 41. narrat. Philippum etiam Consulem iussisse, MANVM a lictore in Crassum INIICI, Valerius Maximus lib. VI. cap. 2. refert. Reus vtique CAVSAM DICERE iubebatur. Cicero lib. II. in Verr. c. 37. *Paratum* ad CAVSAM DICENDAM *venire hora octaua, iubet.* Et libro V. eiusdem argumenti, c. 6. Verrem, narrat, iussisse, dominos prehensos CAVSAM DICERE. Idem lib. I. de Finibus, c. 7. CAVSAM APVD SE DICERE, IVBET. Liuius lib. 4. c. 14. *Missus ab dictatore Seruilius magister equitum ad Melium, Vocat te, inquit dictator. Cum pauidus ille* QVID VELLET, *quæreret: Seruiliusque,* CAVSAM DICENDAM *esse, proponeret, crimenque, a Minutio delatum ad Senatum, diluendum.* Tacitus lib. II. c. 79. Marsum Vibium Pisoni nunciasse, ait, vt Romam ad CAVSAM DICENDAM *veniret.* Suetonius in Tiberio cap. 61. CITATE AD CAVSAM DICENDAM.

CXCVI. *Rei* CAVSAM DICERE *iubebantur interdum* EX VINCVLIS. *Reorum custodiendorum diuersa ratio.* 446

Cavsam autem interdum rei EX VINCVLIS DICEBANT, vt ex l. 25. D. de SC. Silaniano & Suetonio in Nerone cap. 36. liquet: quod apud Heluetios olim in more positum fuisse, Cæsar lib. I. de Bello Gall. c. 4. scribit. Dixi: interdum. Nec enim custodiendorum reorum vna eademque ratio erat, sed vel IN CARCEREM RECIPIEBANTVR, vel MILITIBVS TRADEBANTVR, vel FIDEIVSSORIBVS, vel SIBI IPSIS COMMITTEBANTVR. Idque Iudicibus ex dignitate personarum & qualitate criminis, quod obiiciebatur, æstimandum relinquebatur, l. 1. & l. 3. D. de custod. reor. Hinc in l. vlt. §. 6. D. de bon. eor. *Si qui autem sub incerto causæ euentu,* IN VINCVLIS, VEL SVB FIDEIVSSORI-

BVS *decesserint.* Macer in l. 13. §. 5. D. de re milit. *Eius fugam, qui, cum* SVB CVSTODIA, VEL IN CARCERE ESSET, *discessit.* Vlpianus in l. 45. §. 1. D. de Iur. fisc. *Bona eorum, qui* IN CVSTODIA, *vel* IN VINCVLIS, *vel* IN COMPEDIBVS *decesserint.* Imp. Seuerus in l. 1. D. ex quib. caus. infam. *Quod in* CARCEREM CONIECTVS *es, vel* VINCVLA *tibi, iussu legitimi iudicis,* INIECTA *sunt.*

CXCVII. *In carcerem coniecti vinculis continebantur,* VINCVLA REORVM ET CATENAE. CYPPVS. COMMENTARIENSIS *vti,* CARCERIS RATIONEM *confecerit?*

Eos certe, qui in carcerem stante Republ. coniiciebantur, vinculis publicis oneratos, indicat Valerius Maximus lib. IV. cap. 1. & lib. VI. cap. 6. & 9. Idem ostendit Liuius lib. III. c. 58. apud quem Claudius, ad pericula fratris Appii, in carcerem coniecti, deprecanda, Romam reuersus, prehensans singulos, orasse dicitur, ne Claudiæ genti eam inustam maculam vellent, VT CARCERE ET VINCVLIS viderentur digni. *Virum honoratissimæ imaginis futurum ad posteros, legum latorem, conditoremque Romani iuris,* IACERE VINCTVM INTER FVRES NOCTVRNOS AC LATRONES. Apollonium etiam, cum eum Verres in carcerem coniici iussisset, in vincula coniectum, Cicero lib. V. in Verr. c. 7. narrat.

Sed & Imperatorum temporibus, vinculis contineri consueuisse eos, qui carcere includebantur, documento est, quod Paulus in l. 8. D. de custod. reor. ait, Carceri præpositum, si pretio corruptus, sine vinculis agere custodiam, passus sit, officio Iudicis puniendum: Si vero id nesciat, propter negligentiam ab officio remouendum. Argumento est etiam, quod Callistratus in l. 13. D. eod. tit. scribit. In eos animaduertendum, qui, cum recepti essent in carcerem, ruptis vinculis, & effracto carcere, euaserint.

Reorum autem, qui in vinculis habebantur, manus pedesque catenis & compedibus vinciri consueuisse, ostendit Arrianus Epist. lib. I. cap. 8. 19. & 29. Herodis certe iussu B. Petrum in vincula coniectum, duplici catena vinctum fuisse, legimus Act. Apostolor. cap. 12. Eiusdem lib. cap. 21. de Paulo vincto referuntur hæc: Τότε ἐγγίσας ὁ χιλίαρχος ἐπελάβετο αὐτοῦ καὶ ἐκέλευσε δεθῆναι ἁλύσεσι δυσί. Suetonius in Nerone cap. 36. *Coniurati e vinculis triplicium catenarum dixere causam.* Constantinus tamen sanxit, vt reis non ferreæ manicæ & inhærentes ossibus mitterentur, sed prolixiores catenæ, vt & cruciatus deesset, & permaneret fida custodia, l. 1. C. de custod. reor. Alteram etiam vinculorum speciem prodit D. Lucas in Act. Apostol. cap. 16. his verbis: Ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐσωτέραν φυλακὴν, καὶ τοὺς πόδας αὐτῶν ἠσφαλίσατο εἰς τὸ ξύλον. Prudentius in hymno Vincentii martyr. 5. Peristeph. v. 151.

Lignoque plantas inserit,
Diuaricatis cruribus.

Cuiusmodi lignum, Cyppum Latina lingua vocari, Suidas auctor est. Ποδοκάκκη, inquit, ξύλον, εἰς ὃ ἐν εἱρκτῇ τοὺς πόδας ἐμβάλλοντες συνέχουσιν, ὃ παρὰ Ῥωμαίοις Κύππος καλεῖται. Quæ vox in martyrum passionibus, & Gregorio Turonens. lib. V. cap. 49. inuenitur. Enimuero in vincula coniici non solebat, qui fideiussores dare paratus erat: nisi tam graue scelus admisisse eum, constaret, vt neque fideiussoribus, neque militibus committi deberet, l. 3. D. de custod. reor. Atque adeo, vel post prouocationem in custodia retineri reum, ita demum, si fideiussoris idonei copiam non habeat, Impp. constituerunt in l. 6. §. 3. & l. 12. C. de appellationibus. Quod si confessus esset, donec de eo pronuntiaretur, in vincula publica coniiciendus erat. l. 4. D. ad L. Iul. maiest. Supplicii etiam causa carcere inclusam matrem, refert Plinius lib. VII. cap. 36. Decuriones quoque, decurionumque filii, nepotes, de quibus puniendis Præsides Principi scripserant, in carcere, diligentioris custodiæ causa, recipi solebant, l. 6. §. 9. D. de iniust. nupt. l. 1. in princ. D. quand. appelland. sit. Carceri autem præpositus, quem Commentariensem appellabant, carceris rationem diligentissime & accuratissime consiciebat. Auctor est Cicero lib. V. in Verr. cap. 57. his verbis: *Cedo* RATIONEM CARCERIS, *quæ diligentissime conficitur: quo* QVISQVE DIE DATVS IN CVSTODIAM, QVO MORTVVS, QVO NECATVS *sit.* Hic nefas esset, tacere numquam satis pro merito laudatam Impp. Gratiani, Valentiniani & Theodosii constitutionem, quæ Commentariensibus negotium dat, semper intra tricesimum diem ingerere numerum personarum, varietatem delictorum, clausorum ordinem, ætatemque vinctorum.

CXCVIII. CVSTODIA MILITARIS. *Rei a* 447
MILITIBVS STATORIBVSQVE *&* *a* MVNICIPALIBVS MINISTERIIS *adseruati. Milites, carceris custodes. Custodia militaris* IN CASTRIS.

Imperatorem plane temporibus reos militibus in Custodiam tradi, inualuit. Militi autem non vni, sed duobus custodiam committi debuisse, Modestinus scribit in l. vlt. D. de custod. reor. Atque hæc est CVSTODIA MILITARIS, cuius fit mentio in l. 2. C. ex quibus caus. maior. l. 4. §. 1. D. si quis cautionibus. Quæ φρουρὰ στρατιωτικὴ dicitur in l. 25. D. de appellationibus. Tacitus lib. III. c. 22. *Seruos Lepidæ, cum* MILITARI CVSTODIA HABERENTVR, *transtulit ad Consules.* Imp. Constantinus in l. 2. C. de Exactoribus tributor. Fisci debitores in carcerem duci, vetans, *Contineatur,* ait, *aperta & libera, & in vsu hominum instituta* CVSTODIA MILITA-

MILITARI. Symmachus Epist. vlt. lib. I. *Continuo, vt seueritas exigebat, reos* CVSTODIA MILITARIS, *dissimulata dignitate* CIRCVMDEDIT. Reos etiam a MILITIBVS, STATORIBVSQVE, nec non a MVNICIPALIBVS MINISTERIIS adseruatos, docet Vlpianus in l. 10. D. ex quibus caus. maior. Pontius in vita Cypriani: *Ductus & susteptus est Cyprianus custodiendus* AB STATORE OFFICII PROCONSVLIS. Constantinus in l. 1. de custod. reor. in C. Th. *Illud etiam obseruabitur, vt neque his, qui* STATORVM *funguntur officio, neque* MINISTRIS *eorum liceat crudelitatem suam accusatoribus vendere: & innocentes intra carcerum septa letho dare.* Exstat Plinii Epistola 30. lib. X. qua Traianum consulit, vtrum per publicos ciuitatum seruos, quod vsque adhuc in Bithynia factum fuisse, scribit, an per milites adseruare custodias deberet. Cui rescribit Traianus, seruandam eam consuetudinem, quae in ea prouincia obtinuerat, vt per publicos seruos custodirentur.

Huiusmodi autem custodia ad eos quoque, qui carcere continebantur, porrigebatur. Nam & carceribus milites custodes appositos, & pro foribus carceris excubasse eos, D. Lucas in Act. Apostol. non semel docet, veluti cap. 5. Ἐπέβαλον τὰς χεῖρας αὐτῶν ἐπὶ τοὺς Ἀποστόλους, καὶ ἔθεντο αὐτοὺς ἐν τηρήσει δημοσίᾳ. Ἄγγελος δὲ κυρίου διὰ τῆς νυκτὸς ἤνοιξε τὰς θύρας τῆς φυλακῆς. Et mox: Λέγοντες ὅτι τὸ δεσμωτήριον εὕρομεν κεκλεισμένον ἐν πάσῃ ἀσφαλείᾳ, καὶ τοὺς φύλακας ἑστῶτας πρὸ τῶν θυρῶν. Idem cap. 12. de Petro, quem Herodes prehendi iusserat. Ἔθετο εἰς φυλακὴν παραδοὺς τέσσαρσι τετραδίοις στρατιωτῶν φυλάσσειν αὐτόν. Et mox: Ὁ μὲν οὖν Πέτρος ἐτηρεῖτο ἐν τῇ φυλακῇ. Et paullo post: Ἦν ὁ Πέτρος κοιμώμενος μεταξὺ δύο στρατιωτῶν δεδεμένος ἁλύσεσι δυσί, φύλακές τε πρὸ τῆς θύρας ἐτήρουν τὴν φυλακήν. Hinc Suidas Custodiam ita interpretatur: Κουστωδία τὸ τῷ δεσμωτηρίῳ ἐπικείμενον στράτευμα· σύστημα στρατιωτικόν. A carcerali itaque, vt Impp. loquuntur in l. vlt. de custod. reor. in C. Th. & Nou. Theodosii & Valentiniani de Iudaeis, non est Militaris custodia penitus seiungenda, cum ad ipsam carcerum custodiam Militum opera veteres vterentur. m)

A militibus autem custodiae interdum in castris adseruabantur, vt patet ex Act. Apost. c. 21. & 23. & Iosepho lib. XVIII. Antiqu. Iudaicis cap. 8. Paulum etiam ad se a Lysia Tribuno transmissum, Porcius Festus in Herodis pretorio custodiri iussit, vt scriptum reliquit D. Lucas Act. Apost. c. 23.

CXCIX. *Custodia militaris* CVM VINCVLIS *coniuncta erat, interdum* SINE VINCVLIS. *Custodia* LIBERA, *qualis? Custodia* PVBLICA.

Nec vero a vinculis immunis huiusmodi custodiae species erat. Quinimo vinculis plerumque constringebantur, qui a militibus adseruabantur, vt ex his, quos paullo ante ex Act. Apostol. adduxi, locis planum fit. Eadem vero catena & militem & reum copulabat, teste Seneca Epist. V. Quod & Iosephus indicat lib. XVIII. Antiq. Iud. cap. 8. his verbis de Antonia, quae Agrippae, qui custodia militari detinebatur, fauebat: Εὑρίσκετο δ' αὐτῷ παρὰ τοῦ Μάκρωνος στρατιωτῶν τε μετρίων ἀνδρῶν οἱ παραφυλάξειαν αὐτὸν ἐν φροντίσιν, καὶ ἑκατοντάρχου ἐφεστησομένου τε ἐκείνοις καὶ συνδέτου ἐσομένου. Quod interpres veteris moris ignarus ἐσομένον συνδέτην, Conuictorem ridicule interpretatus est. Longe rectius Rufinus: *Sane inuenti sunt & a Macrone ex militibus tales, qui eum sine districtione seruarent. Adhibetur etiam talis Centurio, qui illis praeesset militibus: sed etiam qui cum eo ligaretur, talis inuentus est.*

Interdum tamen Militaris custodia Ἄδεσμος erat, & ita D. Lucas in Act. Apostol. cap. vlt. τῷ δὲ Παύλῳ, ait, ἐπετράπη μένειν καθ' ἑαυτὸν σὺν τῷ φυλάσσοντι αὐτὸν στρατιώτῃ. & sic, vt subiicit, Ἔμεινε Παῦλος διετίαν ὅλην ἐν ἰδίῳ μισθώματι, καὶ ἀπεδέχετο πάντας τοὺς εἰσπορευομένους πρὸς αὐτόν. D. Hieronymus in Catalogo scriptorum Ecclesiastic. de B. Paulo. *Et biennium in libera manens custodia, aduersus Iudaeos de aduentu Christi cottidie disputauit.* A Felice etiam Centurioni Paulum sub laxiori custodia commissum, D. Lucas significat his verbis Act. Apost. cap. 23. Διαταξάμενός τε τῷ ἑκατοντάρχῃ τηρεῖσθαι τὸν Παῦλον, ἔχειν τε ἄνεσιν, καὶ μηδένα κωλύειν τῶν ἰδίων αὐτοῦ ὑπηρετεῖν, ἢ προσέρχεσθαι αὐτῷ.

Sed hoc eius custodiae proprium erat, quae LIBERA dicebatur: a qua vincula catenaeque aberant, vt proinde eam cum Dione lib. XXXVI. p. 29. & lib. LVIII. p. 713. Ἀδεσμὸν φυλακὴν appellare liceat: quam verbum verbo reddens Sophronius Hieronymi interpres Ἐλευθέραν φυλακὴν conuertit. Huiusmodi autem custodiae Senatores tradi consueuisse, ostendit Hieronymus aduersus Vigilantium his verbis: *Senatoriae videlicet dignitatis sunt: vt non inter homicidas teterrimo carcere, sed in* LIBERA HONESTAQVE CVSTODIA, *in fortunatorum insulis, & in campis Elysiis recludantur.* Eius generis erat custodia, quae apud Magistratus habebatur. Nam & ipsorum quandoque Magistratuum domibus rei adseruabantur. Et ita, cum Senatus decreuisset, vti abdicato magistratu Lentulus, itemque ceteri coniurati in CVSTODIIS LIBERIS HABERENTVR, Lentulum quidem P. Spintheri, qui tum Aedilis erat, Cethegum Q. Cornificio, Statilium C. Caesari, Ceparium Cn. Terentio Senatori traditos, Sallustius in bello Catilinar. c. 47. refert. Sic & Asinium Gallum Dio lib. LVIII. p. 713. in libera custodia a Consulibus & Praetoribus custoditum, narrat.

m) v. Lips. ad Tacit. Annal. III. Excurs. B. conf. Bynckershoek. Obs. I, 2. p. 17.

Custodiæ autem appellatione, solam publicam accipiendam esse, Iurisconsulti tradunt in l. 9. D. ex quibus caus. maior. Et l. 224. D. de verbor. signif. Quod epithetum custodiæ adiungitur a Valerio Maximo lib. VI. cap. 3. & lib. IX. cap. vlt. Tacito lib. III. c. 36. Apuleio lib. VII. de Asino aur. Eademque est verbi φυλακῆς sententia apud Arrianum Epict. lib. I. cap. 1. & 29. & Act. Apostol. cap. 16.

CC. *Rei quandoque* TRANSMITTEBANTVR SVB IDONEA PROSECVTIONE.

Rei etiam quandoque transmittebantur, toto titulo de exhibendis, & transmittendis reis, tam in Codice Iustiniani, quam Theodosii. Formulam autem litterarum, quibus rei transmittebantur, habemus in Act. Apost. cap. 23. Sed & si reus abesset, solebant præsides prouinciarum, in quibus delictum admissum erat, ad earum prouinciarum, sub quibus rei agere dicebantur, præsides scribere, & desiderare, vt cum prosecutoribus ad se remitterentur, l. 7. D. de custod. reor. Cum vero transmittebantur rei, sub fida custodia transmittebantur, aut, vt Impp. verbis vtamur, SVB IDONEA PROSECVTIONE, l. 3. de pœnis in C. Th. l. 5. de exhibend. & transmitt. reis eod. C. Th. l. 7. de defens. ciuit. in C. Iustinian. id est, *adhibitis fidis custodibus*, vt ait l. 17. de pœn. in C. Th. Quo sensu etiam PROSECVTIONIS verbum accipiendum est in l. 16. eod. tit. & PROSECVTORVM in d. l. 7. Atque ita Paulum, vt cum Hieronymo in Epist. ad Augustinum loquar, orta seditione, cum occidendus esset, raptum esse a Tribuno Lysia, & ab eo missum Cæsaream ad Claudium Festum præsidem, sub custodia diligenti, legimus Act. Apost. c. 23.

CCI. *Rei de criminibus obiectis* INTERROGABANTVR: *harumque* INTERROGATIONVM *exempla & formulæ.*

Solebant porro Rei de criminibus obiectis interrogari, quemadmodum Clemens lib. II. Constit. Apostol. c. 52. testatur. Xiphilinus in Seuero p. 339. de quodam latrone capto & in vincula coniecto: *Καὶ αὐτὸν ὁ Παπινιανὸς ὁ ἔπαρχος ἀνήρετο, Διὰ τί ἐλῄστευσας; καὶ αὐτὸς ἀπεκρίνατο, Διὰ τί σὺ ἔπαρχος εἶ;* Suetonius in Augusto c. 33. *Dixit autem ius non diligentia modo summa, sed & lenitate: si quidem manifesti parricidii reum, ne culeo insueretur, quod non nisi confessi afficiebantur hac pœna, ita fertur interrogasse:* CERTE PATREM TVVM NON OCCIDISTI? Iulianus in l. 13. §. 3. D. de rebus dub. *Proinde si quis ita interroget,* EORVM QVID, QVAE OBIICIVNTVR TIBI, FECISTI? Marcianus in l. 6. D. de cust. reor. Irenarchis mandatum fuisse, docet, vt, cum adprehendissent latrones, interrogarent eos de sociis & receptatoribus: & interrogationes litteris inclusas atque obsignatas ad cognitionem magistratus mitterent. Huiusmodi interrogationum exempla exstant in Euangel. Matthæi cap. 27. Marci c. 15. Lucæ c. 23. Ioannis cap. 18. & in Act. Apostolor. cap. 22. & 23. Eusebii lib. IV. Histor. Eccles. cap. 14. Apud Liuium lib. VIII. cap. 32. Qu. Fabium Magistrum equitum, cum a præcone citatus, ex inferiore loco ad tribunal accessisset, Papirius Cursor Dictator ita interrogat: QVAERO DE TE, Q. FABI, *cum summum imperium Dictatoris sit, pareantque ei Coss. regia potestas, Prætores iisdem auspiciis creati,* AEQVVM CENSEAS, NEC NE, *Magistrum equitum dicto audientem esse?* ITEMQVE ILLVD INTERROGO, *cum me incertis auspiciis profectum ab domo scirem, vtrum mihi turbatis religionibus Respubl. in discrimen committenda fuerit: an auspicia expetenda, ne quid dubiis diis agerem?* SIMVL ILLVD, *quæ Dictatori religio impedimento ad rem gerendam fuerit, num ea Magister equitum solutus ac liber potuerit esse?* Ac demum: AD HAEC, QVAE INTERROGATVS ES, RESPONDE: EXTRA EA, CAVE, VOCEM MITTAS. ACCEDE LICTOR.

CCII. IN CVSTODIIS AVDIENDIS *quid obseruandum fuerit* PRAESIDI, *aut* PROCONSVLI?

Cogniturum autem de criminibus Præsidem oportebat ante diem palam facere, CVSTODIAS SE AVDITVRVM: quarum audiendarum gratia, tam clarissimos viros, quam patronos causarum, si omnes in ciuitate prouinciæ, quam regebat, agerent, adhibere debebat: Feriatisque etiam diebus, nec pro tribunali tantum
& a superiore loco, sed & de plano audiri custodiæ poterant. 449
Quæ omnia comprobantur, l. 18. §. vlt. D. de quæstionibus, & l. 12. D. de public. iudic. l. 9. D. de feriis. Vlpianus etiam in l. 6. D. de accusationibus. *Leuia*, ait, *crimina audire, & discutere de plano Proconsulem oportet: &, vel liberare eos, quibus obiiciuntur, vel fustibus castigare, vel flagellis seruos cædere.* Festum plane Porcium Iudææ Præsidem, pro tribunali Paulum audisse, refertur Act. Apostolor. cap. 25. Solitos vero Proconsules custodiarum cognitionem mandare legatis: scilicet, VT PRAEAVDITAS CVSTODIAS AD SE REMITTERENT, vt innocentem ipsi liberarent, idem Vlpianus testatur in l. 6. D. de offic. procons. Tertullianus in Apologetico: *Et vtique non deesset vrbi, in* AVDITIONE CVSTODIARVM, *& damnatione, sanguis humanus.* Custodiarum etiam seriem ipsosmet Imperatores recognouisse, inspecto cuiusque elogio, ostendit Suetonius in Tiberio cap. 61. & in Caligula cap. 27.

CCIII. INQVISITIO IN REVM *quando & quomodo* POSTVLATA, ACCEPTAQVE?

Cete-

Ceterum si crimina obiecta negasset reus, petebatur, Asconio teste, Action. I. in Verr. dies inquirendorum eius criminum. Sic Ciceronem, causa Verris ad se traducta, INQVISITIONIS aduersus Verrem tempus postulasse, dies centum decem, idem Asconius scribit. Et alias, Pacuuii accusatores in Scaurum INQVISITIONEM in Sardiniam, itemque in Corsicam insulas, dies tricenos accepisse memorat. Idem alibi: *Scaurus Cepionem contra reum detulit,* ET BREVIORE DIE INQVISITIONIS ACCEPTA, *effecit, vt ille prior causam diceret.* Eodemque modo Bæticos, in socios ministrosque Cæcilii Classici inquisitionem postulasse, Plinius Epist. 9. lib. III. refert: sed & lib. V. Epist. 20. de Bithynis, qui Rufum Varenum proconsulem detulerant, *Inducti*, ait, *in Senatum*, INQVISITIONEM POSTVLAVERVNT. Et paullo post, *Consulit Acilius Rufus Consul designatus,* INQVISITIONEM BITHYNIS DANDAM. Quin & ipsum Varenum, reum postulatum, a Senatu obtinuisse, VT SIBI QVOQVE DEFENSIONIS CAVSA TESTES EVOCARE LICERET, Plinius ibidem, & rursus Epist. 6. lib. V. narrat.

CCIV. *Rei,* DEFENSIONIS CAVSA, TESTES EVOCARE *solebant, & quid in testibus euocandis obseruare necessum fuerit?*

Ac plane quandoque e prouincia testimonii gratia quosdam euocatos, docet Vlpianus in l. 2. §. 3. D. de iudic. Suetonius in Claudio cap. 15. *Excusans quidam* TESTEM E PROVINCIA AB EO VOCATVM, *negauit* PRAESTO ESSE POSSE. Plinius Epist. 9. lib. III. *E testibus quidam, siue iratus, quod* EVOCATVS *esset inuitus, siue subornatus ab aliquo reorum, &c.* Testes autem non temere euocandos fuisse per longum iter, & multo minus milites auocandos fuisse a muneribus perhibendi testimonii causa, Callistratus scribit in l. 3. §. vlt. D. de testib. de eaque re Diuos fratres rescripsisse, ait, in hæc verba: *Quod ad testes euocandos pertinet, diligentiæ iudicantis est, explorare, quæ consuetudo in ea prouincia, in quam iudicat, fuerit. Nam si probabitur sæpe in aliam ciuitatem testimonii gratia plerosque euocatos: non esse dubitandum, quin euocandi sint, quos necessarios in ipsa cognitione deprehenderit, qui iudicat.* Arcadius etiam in l. 1. §. 1. D. eod. ad Iudicum religionem pertinuisse, scribit, vt eum solum numerum testium, quem necessarium esse putassent, euocari paterentur.

CCV. *Testes voce Præconis* CITABANTVR. *Oratorum, in* TESTIBVS INTERROGANDIS, REFVTANDIS, CONVINCENDIS, *industria.*

Testes porro voce præconis citatos fuisse, non est ignotum, idque ex Ciceronis lib. II. in Verr. c. 30. & Suetonio in Claudio cap. 15. patet: & quidem, si præsentes testes essent, cum iis olim ingens Oratoribus dimicatio erat. Ideoque velut duplici contra eos, proque his, acie confligebatur, actionum & interrogationum, quemadmodum Quinctilianus lib. V. cap. 7. tradit. In eaque re Oratorum industria elucebat, Cicero pro Flacco c. 10. *Vbi est igitur illa laus Oratoris, quæ, vel in accusante antea, vel in patrono spectari solebat?* BENE TESTEM INTERROGAVIT: CALLIDE ACCESSIT: REPREHENDIT: QVO VOLVIT, ADDVXIT: CONVICIT, ET ELINGVEM REDDIDIT. Plinius Epist. 9. lib. III. *Concipere animo potes, quam simus fatigati, quibus toties agendum, toties altercandum, tam multi* TESTES INTERROGANDI, SVBLEVANDI, REFVTANDI. Loqui certe testi nisi interrogato non licebat, vt Asconius in I. Verrin. notat. Suos autem testes accusatorem interrogasse, idem Asconius admonet in Diuinatione ad verba hæc, *vt vbi id interrogando. Apparet*, inquiens, *ex hoc dicto, Testes suos etiam ipsum accusatorem interrogare consuesse.* Cicero pro Flacco c. 10. *An quisquam esse testis potest, quem* ACCVSATOR *sine cura* INTERROGET, *nec metuat, ne sibi aliquid, quod ipse nolit, respondeat?* Idem lib. I. in Verrem c. 1. *Sic me ipsum egisse, memoria tenetis, vt in* TESTIBVS INTERROGANDIS *omnia crimina proponerem, & explicarem: vt, cum rem totam in medio proposuissem, tum* 450 *denique* TESTEM INTERROGAREM. Et in eumdem lib. IV. c. 22. *Cum testes ex Sicilia dabo, quem volet eligat, quem* EGO INTERROGEM *de patellis, pateris, thuribulis.* Quin etiam & ab eo, contra quem producebantur, testes quandoque interrogabantur, vt Asconius in lib. I. in Verrem, auctor est. Vnde Cicero lib. V. in eumdem Verrem cap. 59. *Si voles*, ait, *quoniam priore actione, vt patroni tui dictitant, noua quadam sapientia; vt omnes intelligant, conscientia tua atque auctoritate meorum testium,* TESTEM NVLLVM INTERROGASTI, INTERROGETVR *Flauius, si voles.* Vt plurimum autem accusatores testes producebant, quos refelli & refutari a defensoribus patiebantur. Cicero lib. V. in Verrem cap. 59. *Cum* EGO *P. Granium* TESTEM PRODVXERO, *qui, suos libertos a te securi percussos esse, dicat, qui a te nauem suam mercesque repetat,* REFELLITO *si poteris, ne eum testem deferam.* Et mox cap. eod. *Hunc quoque* TESTEM MEVM REFELLI, *& illum Herennium Sertorianum fuisse, abs te demonstrari & probari, volo.* Idem pro Fonteio c. 1. Testes flagitans, *Plus ego*, ait, *in hac causa laboris & operæ consumo in poscendis testibus, quam ceteri defensores in* REFVTANDIS. A defensore vero solebat Oratio testium refelli, aut vita lædi: vt Cicero pro Flacco c. 10. ait. *Sæpe enim*, vt idem in Partitionibus c. 14. testatur, *ea, quæ dicta erant, si aut ambigue, aut inconstanter, aut incredibiliter*

biliter dicta essent, aut etiam aliter ab alio dicta, subtiliter reprehendebantur: aut si Oratio argumentationem non haberet, in hominem dicendum erat. Et interdum quidem aduersus singulos testes dirigebatur actio. Quod insectationis genus separatim aliquando edebatur, eoque in genere Ciceronis Oratio in Vatinium testem versatur.

CCVI. *In* TESTIVM INTERROGATIONE *solennia verba & formulæ. Patronorum in testibus refellendis, confundendis ac destruendis solertiæ, & vrbane dictorum exempla.*

Plane Oratores a iudicibus quandoque, vt sibi TESTES ROGARE LICERET, postulabant. Cicero lib. II. de Oratore cap. 60. *Pusillus testis processit,* LICET, *inquit,* ROGARE, *Philippus? Tum quæsitor properans,* MODO BREVITER, *hic ille,* NON ACCVSABIS, PERPVSILLVM ROGABO. Solennia autem in testibus interrogandis erant verba hæc: TE ROGO. Cicero pro Flacco c. 10. *Quid tu istum roges, Læli, qui priusquam hoc,* TE ROGO, *dixeris, plura etiam effundet, quam tu ei ante domi præscripseris?* Interdum tamen in testibus interrogandis vtebantur verbis: QVAERO, &, VOLO, VTI MIHI RESPONDEAS. Cicero in Vatinium c. 4. QVAERO, VATINI, *vtrum tandem putes huic ciuitati, &c.* Et mox c. 5. QVAERO ABS TE, *teneasne memoria?* Et alias c. 6. VOLO, VT MIHI RESPONDEAS. Rursus ibidem c. eod. *Secundum ea,* QVAERO, *seruaueri sne ei fidem?* Et alibi c. 7. *Sic enim* EX TE QVAERO, *Tribunus Pl. fuisti.* Ac deinde c. eod. VOLO, VTI MIHI RESPONDEAS, *num quis ex toto collegio legem sit ausus ferre, præter vnum te.* Et statim cap. 9. VOLO, VTI MIHI RESPONDEAS: *cum M. Bibulum Consulem, &c.*

Testes autem refutabantur vel interrogatione, vel breui interlocutione patroni, aut aliquo vrbane dicto refrigerabantur, vel, si quid in eorum vitam dici poterat, infamia criminum destruebantur: vt Quinctilianus lib. V. cap. 7. scribit: & ex subiectis exemplis patet. Cicero lib. II. de Oratore c. 70. *Hoc Crassi nihil facetius: qui, cum læsisset Silus Pisonem, quod se* IN EVM AVDISSE *dixisset:* POTEST FIERI, *inquit,* SILE, VT IS, VNDE TE AVDISSE DICIS, IRATVS DIXERIT: *annuit Silus,* POTEST ETIAM, VT NON RECTE INTELLEXERIS. *Id quoque toto capite annuit, vt se Crasso daret.* POTEST ETIAM FIERI, *inquit,* VT OMNINO, QVOD TE AVDISSE DICIS, NVMQVAM AVDIERIS. *Hoc ita præter exspectationem accidit, vt testem omnium risus obrueret.* Quinctilianus lib. VI. c. 4. de Cicerone. *Cum Sex. Annalis testis reum læsisset, & instaret identidem accusator ei,* DIC M. TVLLI, NVMQVID POTES, DE SEXTO ANNALI? *Versus tunc dicere cœpit de libro Ennii Annali sexto:*

Qui potis ingentis caussas euoluere belli. Ibidem: *Est & illa ex Ironia fictio, qua vsus est C. Cæsar. Nam cum testis diceret,* A REO FEMINA SVA FERRO PETITA, *& esset facilis reprehensio, cur illam potissimum partem corporis vulnerare voluisset,* QVID ENIM FACERET, *inquit,* CVM TV GALEAM ET LORICAM HABERES? Plinius libr. XXXV. cap. 4. *Hinc M. Crassi Oratoris ille lepos agentis sub Veteribus, cum testis compellatus instaret,* DIC ERGO CRASSE, QVALEM ME RERIS? TALEM, *inquit, ostendens in tabula pictum inficetissime Gallum exserentem linguam.* Macrobius lib. II. Saturnal. cap. 2. *Plancus in iudicio forte amici cum molestum testem destruere vellet,* INTERROGAVIT, *(quia sutorem sciebat)* QVO ARTIFICIO SE TVERETVR: *Ille vrbane respondit,* GALLAM SVBIGO. Idem eiusdem lib. cap. 6. *Prodierat Orbilius in reum testis: quem Galba vt confunderet, dissimulata eius professione, interrogauit,* QVID ARTIVM FACIS? *Respondit:* IN SOLE GIBBOS FRICARE SOLEO. Plutarchus in Cicerone p. 874. Πόπλιον δὲ Κώσκαν, νομικὸν εἶναι βουλόμενον, ὄντα δ' ἀμαθῆ καὶ ἀφυῆ, πρός τινα δίκην ἐκάλεσε μάρτυρα· Τοῦ δὲ, Μηδὲν Εἰδέναι, 451
Φάσκοντος, Ἴσως, ἔφη, Δοκεῖς Περὶ Τῶν Νομικῶν Ἐρωτᾶσθαι.

CCVII. TESTIVM DVO GENERA. *Testes* ROGANDI TEMPORA *diuersa.*

Testium autem duo erant genera, vnum, voluntariorum: alterum, eorum, quibus Iudex in publicis Iudiciis lege denunciare testimonium solebat. Quorum altero vtraque pars vtebatur: alterum accusatoribus tantum concessum erat. Ceterum qui voluntarium testem producebat, scire, quid is dicturus esset, poterat, & ne turbaretur, atque a patronis diuersæ partis induceretur in laqueum, multum domi ante versari, & variis percunctationibus, quales ab aduersario haberi poterant, explorari consueuerat. Sic fiebat, vt aut constaret sibi, aut si quid titubasset, opportuna rursus eius, a quo productus erat, interrogatione, veluti in gradum reponeretur.

Plane fuisse tempora, quibus testes non, nisi post finitas actiones, rogarentur, Quinctilianus lib. V. c. 7. docet. Veterem etiam in hac re seruatum morem Cicero pro Flacco c. 10. ita attingit: *Vbi est igitur illa exspectatio, quæ versari in iudiciis solet? Nam antea, cum dixerat accusator acriter & vehementer, cumque defensor suppliciter demisseque responderat: tertius ille erat exspectatus locus Testium: qui aut sine vllo studio dicebant, aut cum dissimulatione aliqua cupiditatis.* A quo more discedens in accusatione Verris Cicero, breuiter se crimina expositurum, & ad singula testes daturum, eorumque interrogandorum Hortensio potestatem facturum, in Action. I. in Verrem c. 18. pollicetur. *Illud a me nouum,* IVDICES, *cognoscetis, quod ita testes constituam, vt crimen totum explicem: vbi id interrogando, argumentis, atque*

atque Oratione firmauero, tum testes ad crimen accommodem: vt nihil inter illam vsitatam accusationem, atque hanc nouam intersit, nisi quod in illa, tunc quum omnia dicta sunt, Testes dantur: Hic in singulas res dabuntur: vt illis quoque eadem interrogandi facultas argumentandi, dicendique sit. Aulum autem Varium, qui Iudex durior habitus fuit, cum datis restibus, alii tamen citarentur, dicere consessori solitum, AVT HOC TESTIVM SATIS EST, AVT NESCIO, QVID SATIS SIT, Cicero lib. II. de Finib. c. 19. memoriæ prodidit.

CCVIII. IN TESTIMONIO DICENDO, *Formula:* SESE ARBITRARI, *aliaque testium verba. Testimonium* DE AVDITIONE, & DE VISV.

In testimoniis porro dicendis eam fuisse veterum diligentiam ac religionem, quod inscientia multa versaretur in vita, vt ARBITRARI se, testes dicerent, etiam quod ipsi vidissent, Cicero lib. IV. Academicar. Quæst. c. 47. tradit. Idem pro M. Fonteio, c. 9. *Credo hæc eadem Inducioinarum in testimonio timuisse, aut cogitasse, qui primum illud verbum consideratissimum nostræ consuetudinis,* ARBITROR, *quo nos etiam tunc vtimur, cum ea dicimus iurati, quæ comperta habemus, quæ ipsi vidimus, ex toto suo testimonio sustulit, atque,* OMNIA SE SCIRE, DIXIT. Atque hoc verbo M. Volscii Fictoris testimonium conceptum refertur a Liuio lib. III. c. 13. Sed & apud eumdem auctorem lib. IV. c. 40. Tempanius testimonium a Iulio Tribuno Pl. ita rogatur, *Sexte Tempani,* QVAERO, ARBITRERISNE, *C. Sempronium Cos. aut in tempore pugnam iniisse, aut firmasse subsidiis aciem.* Apud antiquos autem, quemadmodum Asconius in I. contra Verr. Orat. notat, & DE AVDITIONE testimonium dicebatur. Hinc Cicero pro Plancio c. 23. ne testium vox vulgaris, AVDIVI, reo innocenti noceat, deprecatur. Contra Tacitus lib. XIII. c. 48. Ostorium, NIHIL AVDIVISSE SE, pro testimonio dixisse, refert. Testimoniorum porro verba quædam ex his, quæ subieci locis, elici possunt. Cicero lib. II. in Verr. c. 33. *Q. Minutius* IVRATVS DICIT, PECVNIAM DATAM: IVRATVS DICIT, TIMARCHIDEM DIXISSE, MAIOREM AB ACCVSATORIBVS PECVNIAM DARI. Idem pro Flacco, c. 10. *Qua disputatione orationem refellam eius, qui dicit,* DEDIMVS: *nihil amplius?* Valerius Maximus lib. VIII. cap. 6. de Seruilio; *Cum forum prætoriens, testes in reum dari, vidisset, loco testis constitit, ac inter summam patronorum pariter & accusatorum admirationem, sic orsus est,* HVNC EGO, IVDICES, QVI CAVSAM DICIT, CVIAS SIT, AVT QVAM VITAM EGERIT, QVAMQVE MERITO, VEL INIVRIA ACCVSETVR, IGNORO: ILLVD TANTVM SCIO, CVM OCCVRRISSET MIHI, LAVRENTINA VIA ITER FACIENTI, ADMODVM ANGVSTO LOCO, EQVO DESCENDERE NOLVISSE. Idem lib. VIII. cap. 5. de Cicerone: *Nonne, in ipsis eloquentiæ suæ castris, testis abiectus est, dum P.* CLODIVM ROMAE APVD SE FVISSE, IVRAVIT? Suetonius in Iulio cap. 74. TESTIS CITATVS NEGAVIT, SE QVIDQVAM COMPERISSE: *quamuis & mater Aurelia, & soror Iulia apud eosdem Iudices omnia ex fide retulissent. Interrogatusque,* CVR IGITVR REPVDIASSET VXOREM: QVONIAM, *inquit,* MEOS TAM SVSPICIONE, QVAM CRIMINE, IVDICO, CARERE OPORTERE. Formulam etiam testimoniorum in eos, qui, fraudationis causa latitasse, dicebantur, Cicero in Oratione pro Quinctio c. 23. edit huiusmodi: *Testes dare oportebat ex eo numero, qui hæc dicerent,* VADIMONIVM MIHI DESERVIT: ME FRAVDAVIT, A ME NOMINIS EIVS, QVOD INFITIATVS ESSET, DIEM PETIVIT: EGO EXPERIRI NON POTVI, LATITAVIT: PROCVRATOREM NVLLVM RELIQVIT: *Horum* 452
nihil dicitur. Parantur testes, qui hæc dicant. Iuuenalis Sat. vlt. v. 29.

DA TESTEM, *Iudex quem dixerit, audebit ille,*
Nescio quis, pugnos vidit qui, dicere, VIDI.

Cicero lib. V. in Verr. c. 64. *Adhuc enim testes ex eo genere a me sunt dati, non qui nouisse Gauium, sed qui,* SE VIDISSE, *dicerent.* Idem libr. IV. in Verr. c. 25. *Quem voles, de conuentu Syracusanorum virum bonum nominato, producam: Nemo erit, quin hoc se aut* VIDISSE, *aut* AVDISSE, DICAT. Testes autem qui se daturum pollicebatur, Orator, his verbis vtebatur: TESTIMONIVM DICENT. Cicero pro Quinctio, c. 18. *Profectus est vna L. Albius homo imprimis honestus.* DICET TESTIMONIVM. *Profecti sunt familiares & Albii & Quinctii.* DICENT *hi quoque* TESTIMONIVM.

CCIX. *Testimonia* PER TABVLAS, *recitabantur in iudiciis. Oratorum formula:* RECITA TESTIMONIA. *Testationes* OBSIGNATAE, *adscripto* DIE ET COS.

Atque hæc ita, vbi testes præsto erant, seruabantur. Absentes vero per Tabulas testimonium dabant. Cuiusmodi testimonia in iudiciis recitari solebant. Callistratus in l. 3. §. 4. D. de testib. Hadriani rescriptum laudat, cuius verba sic habent: *Alia est auctoritas præsentium testium: alia* TESTIMONIORVM, *quæ* RECITARI *solent.* Recitari vero Testimonia, Oratores iubebant hoc verbo, RECITA. Sic enim lib. V. in Verr. c. 24. *Hæc omnia ex ciuitatum testimoniis cognoscite.* RECITA TESTIMONIA CIVITATVM. Similia alia exempla obuiam cuiuis, Orationem pro Cluentio Auito, & lib. I. & II. in Verr. inspicienti, occurrent. Testationes porro signis eorum, qui intererant, obsignatas, docet l. 9. D. de pœn. & Cicero pro Quinctio c. 6. cum ait: *Testificatur iste, P. Quinctium*

Ooo

Etium non se stitisse, & *se stitisse*. *Tabulæ maximæ* SIGNIS *hominum nobilium* CONSIGNANTVR. Ouidius lib. IV. de Ponto Eleg. 15. v. 11.

Confiteor: TESTERE *licet*. SIGNATE QVIRITES.

Diem autem & Consulem his testationibus adscribi consueuisse, indicio est, quod Suetonius in Iulio cap. 20. scribit, *vt nonnulli vrbanorum, cum quid per iocum testandi gratia signarent, non* CAESARE ET BIBVLO, *sed* IVLIO ET CAESARE COSS. ACTVM, *scriberent*. Sane in publicis iudiciis, stante Repub. testimonia non absentes, nec per tabellam dare, sed coram & præsentes dicere coactos, Tacitus in Dialogo de Oratorib. c. 36. scribit. Testes autem Iuratos testimonium dixisse, notius est, quam vt probatione egeat.

CCX. *Accusatores postulabant*, VT QVAESTIONES HABERENTVR. *In quæstionibus habendis quænam obseruanda fuerint?*

Accusatores etiam postulasse, VT QVAESTIONES HABERENTVR, Cicero in Partitionibus c. 34. ostendit. Idem pro Milone c. 22. eumdem Appium & postulasse, & produxisse in quæstionem P. Clodii seruos, narrat. Papinianus in l. 6. D. de quæstionibus, *Patre, vel marito de adulterio agente*, &, POSTVLANTIBVS, DE SERVIS REI VT QVAESTIO HABEATVR. Paulus in l. 20. D. eod. tit. *Apud procuratorem* DESIDERAVERAT, &, QVAESTIONEM HABERE DE ANCILLA. Vlpianus in l. 27. D. ad L. Iul. de adulter. *Si* POSTVLAVERIT ACCVSATOR, VT QVAESTIO HABEATVR *de seruo, adulterii accusato*. Non debebat autem, qui quæstionem habebat, specialiter interrogare ita, verbi gratia, AN LVCIVS TITIVS HOMICIDIVM FECERIT, sed generaliter, QVIS ID FECERIT, l. 1. §. 21. D. de quæstionibus. Illud Cicero pro Sext. Roscio c. 28. queritur, vt rem miseram & calamitosam, quod in causa parricidii innocenti saluti solebat esse, vt seruos in quæstionem polliceretur, id Sexto Roscio facere non licere: & cum is duos seruos paternos in quæstionem ab aduersariis postulasset, id accusatorem recusasse. Apuleius Apolog. 1. *Quatuordecim seruos* POSTVLASTI *exhiberi: cur illis* AD QVAESTIONEM *nihil uteris?* Seruos autem, qui in furti suspicionem venerant, quæstionis habendæ causa, a dominis traditos, testantur l. 15. D. de condict. caus. dat. l. 8. D. de præscript. verb. Effractis etiam & compilatis horreis locatis, seruos domini, propter ædificiorum notitiam, in quæstionem peti potuisse, ait Paulus in l. 55. D. locati, suffragaturque Paulus in l. 3. §. 2. D. de offic. Præf. vig. Modum tamen in ea re excedere non debebat etiam is, qui iussu domini quæstionem per tormenta habebat, l. 15. §. 41. D. de Iniur. Sed &, cum probatio prioris fugæ deficiebat, de seruo quæstionem habitam, ipsumque in se interrogatum, demonstrat l. 7. D. de probationibus. De suo autem facto in se seruos, quæstione habita, interrogari potuisse, docent l. 7. D. de probationibus, & Paulus lib. V. Sententiar. tit. 16. ex quo, & ex l. 1. §. 3. D. de tutel. & rat. distr. l. 34. D. de administr. tut. l. vlt. D. de suspect. tutoribus. l. 6. D. de vi & vi arm. facile quis intelliget, quibus in causis quæstiones de seruis haberentur *u*).

CCXI. *Quæstiones*, QVIBVS PRAESENTIBVS *habitæ?* TABVLAE QVAESTIONVM OBSIGNATAE. *Quæstiones habebantur* PER TORMENTA. 453

Quæstionibus vero tormentisque poterant interesse rei, reæue, & patroni eorum, & qui crimen detulerant, l. 27. §. 7. D. ad L. Iul. de adulter. Conficiebantur etiam de quæstionibus habitis Tabulæ, quæ signis eorum, qui interfuerant, obsignabantur. Cicero pro Cluentio c. 65. *Nam* TABELLAE QVAESTIONIS *plures proferuntur, quæ recitatæ, vobisque editæ sunt illæ ipsæ, quas tum* OBSIGNATAS *esse, dixi: in quibus tabellis de furto nulla litera inuenitur*. Ex mox c. 66. *Atque istam ipsam quæstionem, dicite, quis* OBSIGNAVIT*? Vnum aliquem nominate*. Et mox cap. eod. *Neque earum auctorem literarum, neque* OBSIGNATOREM, *neque testem vllum nominabis?* Quæstiones autem per tormenta habebantur, vt Suetonius loquitur in Caligula cap. 32. Cicero pro Milone c. 21. *Quid quæris? Occideritne? Occidit. Iure, an iniuria? Nihil ad* TORTOREM: *facti enim in* ECVLEO *quæstio est: iuris, iudicio*. Idem pro Cluentio c. 63. *Quum iam* TORTOR *atque essent Tormenta ipsa defessa*. Et lib. IV. de Finib. c. 12. *Si sapiens ad* TORTORIS ECVLEVM *ire cogatur*. Quæstiones plane de P. Clodii seruis in Atrio Libertatis habitas, Cicero pro Milone cap. 22. refert.

CCXII. *Oratorum verbum solenne:* DIXI: *Præco pronuntiabat*, ORATORES DIXISSE.

Vterque autem oratorum, cum satis videbatur effluxisse verborum, hanc sibi necessitatem finiendæ

u) In omnibus autem causis, tam pecuniariis, quam capitalibus, a magistratibus quæstiones de seruis haberi potuerunt: immo & a priuatis sæpenumero habitæ sunt. v. *Cic. Cluent. c.* 63. *&* 66. & conf. *Schulting.* ad *Paull. Rec. Sent. V*, 16, 5. in *Iurispr. Anteiust. p.* 491. De liberis vero hominibus haberi plane non potuit v. *L.* 12. *D. de quæst. Westenberg. D. Marc. Diss. XVIII. p.* 199. De seruis tamen in domini caput quæri non licuit *Paull. l. c. Tac. A. II*, 30. *Cic. Milon. c.* 22. excepta erat Ciceronis tempore causa incesti *Cic. l. c.* postea autem tres, adulterii, fraudati census, maiestatis, siue perduellionis. v. *L.* 1. *C. de quæst.* & quæ dixi in *Traiano p.* 182. *sqq.*

finiendæ orationis imponebat, vt diceret, DIXI, quemadmodum Asconius in Diuinatione & I. in Verr. notat. Donatus quoque in Phormio. Terentii Act. II. Sc. 3. v. 90. ad hæc verba: *dixi Phormio.* DIXI, ait, *solent dicere perorata causa.* Idem in Hecyr. Act. IV. Sc. 3. v. 6. ad verbum dixi. *Hoc verbum, ait, in fine additum superiora confirmat: & est proprium his, qui perorauerint causam.* Quod Imp. Iulianus Epist. pro Argiuis confirmat, inquiens, Εἴρηται, φασὶν οἱ ῥήτορες, ὁ ἐμὸς λόγος. Κρίνεις δ' αὐτὸς τὰ δέοντα.

Ab vtraque vero parte oratione consumpta, vt in consilium dimitterentur Iudices, Præconem pronuntiare solitum, DIXERE, Asconius in Diuinatione tradit. Cicero lib. II. in Verr. c. 30. *Præco,* DIXISSE, *pronuntiat.* Quinctilianus lib. I. cap. 9. DIXERE *quoque, quamquam id Antonius Rufus ex diuerso ponit exemplum, de pluribus patronis Præco pronuntiat.*

CCXIII. ACCENSORVM ET PRAECONVM *partes in Iudiciis:* HORAM INCLAMARE. SVPREMAM PRONVNTIARE. SILENTIVM FACERE. CONSILIVM DIMITTERE. *Vox Præconis:* ILICET.

Sed & in iudiciis Accensi & Præcones inclamabant horam, Varro lib. V. de Ling. Lat. c. 9. *Accensum solitum ciere, Bœotia ostendit: quam Comœdiam alii esse dicunt, hoc versu: vbi primum Accensus clamarit meridiem. Hoc idem Cosconius in Actionibus scribit, Prætorem Accensum solitum tum esse iubere, vbi ei videbatur, horam esse tertiam, inclamare,* HORAM ESSE TERTIAM: ITEMQVE MERIDIEM, ET HORAM NONAM. Plinius lib. VII. cap. vlt. *Duodecim Tabulis ortus tantum & occasus nominantur. Post aliquot annos adiectus est & meridies, Accenso Consulum id pronuntiante, cum Curia inter rostra & Græcostasin prospexisset talem solem. A columna Mænia ad carcerem inclinato sidere,* SVPREMAM PRONVNTIAVIT. *Sed hoc serenis tantum diebus vsque ad primum Punicum bellum.* Ex quo loco patet præconem seu Curionem, SVPREMAM, id est summum diei, vel, vt Macrobius lib. I. Saturnal. cap. 3. explicat, *diei nouissimum tempus*, pronuntiasse. Dissentire tamen videtur Varro, qui has fuisse Prætoris, non Præconis partes lib. V. de Ling. Lat. cap. 2. significat his verbis: SVPREMA, *summum diei, id a supremo. Hoc tempus duodecim Tabulæ dicunt, Occasum esse solis: sed postea lex Plætoria id quoque tempus iubet esse supremum, quo* PRAETOR *in comitio,* SVPREMAM PRONVNTIAVIT POPVLO. Qui loci, vt in concordiam adducantur, necesse est, dicamus, vel in Præconis locum, Prætoris nomen apud Varronem subiisse, vel certe Prætoris iussu Præconem id pronuntiasse, præconisque voce Prætorem in hac parte vsum. Quandoquidem, vt D. Augustinus in tractatu quodam contra Manichæos ait. In negotiis publicis quamquam pleraque per præconem Iudex loqueretur, iudicis tamen nomen, cum gesta scribebantur, non etiam Præconis inserebatur. Legis certe Prætoriæ, quam Varro laudat, verba, a Censorino in lib. de Die Natali cap. 19. relata, nihil ad hoc discidium componendum conferunt. Illis enim Prætori dumtaxat, vsque ad supremam ius inter ciues dicere præcipitur: de supremæ vero pronuntiatione ne verbum quidem. Præconum autem vocem in iudiciis sæpe exauditam, testatur Apuleius lib. I. Floridor. his verbis: *Præco cum Proconsule & ipse tribunal ascendit, & ipse togatus illic videtur, & quidem perdiu stat, aut ambulat; aut plerumque contentissime clamitat. Enimuero ipse Proconsul, moderata voce, rarenter & sedens loquitur, & plerumque de tabella legit: Quippe præconis vox garrula, ministerium est, Proconsulis autem tabella, sententia est.* Silentium vtique fecisse eos, idem lib. III. Metamorphos. docet. *Iamque sublimi,* inquiens, *suggestu Magistratibus residentibus, iam præcone silentium clamante.* D. Augustinus in Psalmum XXI. *Iudex intus audit, aduocati silent, præcones silentium faciunt.* Quin etiam suprema dicta Consilium dimissum, Præcone pronuntiante, ILICET, Donatus in Phormio. Terentii Act. I. Sc. 4. v. 31. ad ea verba, *Hoc nihil est Phædria, Ilicet,* ita scribit: *Semper Ilicet finem rei significat, vt Actum est, Ilicet, per συγκοπήν. Sic Iudices de consilio dimittebantur,* SVPREMA *dicta, cum* PRAECO PRONVNTIASSET, ILICET, *quod significat, Ire licet.* 454

CCXIV. *Ritus* PRONVNTIANDI *in causis capitalibus. Ampliationis formula:* NON LIQVET.

In consilium vero missis Iudicibus, sententiam quisque ferebat: & quod maiori parti placuisset, id iudex quæstionis pronuntiabat: ac tunc de Consilii sententia pronuntiare dicebatur. Non semper autem condemnabant, aut absoluebant. Nam si ex rei parte satis acta causa non videbatur, vel ad summam rei existimationem iudicium pertinebat, vt moram ad condemnandum Iudices adquirerent, spatiumque reo ad se colligendum darent, AMPLIVS pronuntiabant, vel, NON LIQVET. Cicero in Bruto cap. 22. *Causam pro publicanis dixisse Lælium, cum Coss. re audita,* AMPLIVS *de consilii sententia pronuntiassent.* Idem lib. I. in Verrem c. 29. *Tanta vis istius iniuriæ, tanta in isto improbitas putabatur, vt de Philodamo* AMPLIVS *pronuntiaretur.* Et alibi cap. 9. *Verum, vt opinor, Glaucia primus tulit, vt comperendinaretur: Antea, vel iudicari primo poterat, vel,* AMPLIVS, *pronuntiari.* Vbi Asconius, *Ante legem,* inquit, *Glauciam de comperendinatione, aut statim sententia dicebatur, si absoluendus esset reus: Aut* AMPLIVS *pronuntiabatur*

batur, si videretur esse damnandus, cum dixissent iudices, NON LIQVET, *hoc est, obscura causa est.* Donatus in Eunuch. Terentii Act. II. Sc. 3. v. 39. ' LIQVET, ait, *verbum est iuris, quo vtebantur Iudices, cum* AMPLIVS *pronuntiabant.* Sic AMPLIVS DELIBERANDVM, censet Crito Terentianus Phormio. Act. II. Sc. 4. v. 17. & apud Martianum Capellam lib. I. de Nupt. Philolog. p. 4. AMPLIVS DELIBERANDVM, *suggerit virtus.* Ac plane qui se condemnandi absoluendiue necessitate, propter obscuritatem causæ liberare volebant, satis habebant pronuntiare, NON LIQVET. Asconius Pædianus in Diuinat. *In causis maioribus vniuersi Iudices in cistam tabulas coniiciebant suas, easque insculptas literas habentes,* A. *absolutionis,* C. *condemnationis, cum de alicuius capite agebatur,* N. L. *ampliationis.* His enim literis significabant NON LIQVERE. Idem in I. in Verr. *Nam cum condemnandi nota esset C. litera, absoluendi A. ampliandi signum N. L. dabant quæ significabant* NON LIQVERE, *vnde Ampliatio nascebatur.* Cicero pro Cluentio Auito c. 28. *Deinde homines sapientes ex vetere illa iudiciorum disciplina, qui neque absoluere hominem nocentissimum possent, neque eum, de quo orta esset suspicio, pecunia oppugnatum, re illa incognita primo condemnare vellent,* NON LIQVERE *dixerunt.* Idem pro Cæcina cap. 10. *Venisse in consilium publicæ quæstionis, cum eius consilii Iudex non esset, & in eo consilio cum causam non audisset, & potestas esset* AMPLIANDI, *dixisse,* SIBI LIQVERE. *Dum incognita re iudicare voluissent, maluisse condemnare, quam absoluere.* Quinctilianus Declamatione CCCLXV. *Quid enim aliud diceres, si nondum pronuntiassent, si negassent, sibi* LIQVERE *de supplicio tuo?* Nec in publicis tantum iudiciis, sed & in priuatis hæc pronuntiandi forma locum sibi vindicabat. Seneca Epist. vlt. lib. VII. *Aut fer sententiam: aut, quod facilius in huiusmodi rebus est, nega, tibi* LIQVERE, *& nos reuerti iube.* Atque adeo priuatis iudiciis addicti Iudices, & si qua de re cognouissent, de ea pronuntiare necesse haberent, iureiurando tamen dato huiusmodi, SIBI NON LIQVERE, pronuntiandi necessitate soluebantur. Gellium certe Iudicem datum hic seruauit Apollo: sic enim ipse de se lib. XIV. Noct. Attic. cap. 2. *Vt absoluerem tamen, in animum inducere non quiui: & propterea* IVRAVI, MIHI NON LIQVERE: *atque ita iudicatu illo solutus sum.* Arbitri quoque ex compromisso sumpti, licet, arbitrio recepto, sententiam dicere a Prætore cogerentur, si tamen, cum a Prætore ad sententiam dicendam vrgerentur, IVRARENT, SIBI DE CAVSA NONDVM LIQVERE, æquum censebat Vlpianus, spatium eis ad pronuntiandum dari, l. 13. in fin. D. de recepto qui arbitr.

CCXV. *Iudices in pronuntiando professi,* SE EX ANIMI SVI SENTENTIA FACERE. *Damnaturi iurabant,* SE NIHIL GRATIAE, NIHIL PRECIBVS DARE.

Iudices autem in pronuntiando professos, SE 455
EX ANIMI SVI SENTENTIA FACERE, Quinctilianus docet Declamatione CCCXIII. his verbis: *Alioquin nocentem, aut innocentem qui scit? Ipsi Iudices hoc non pronuntiant: sed,* SE EX ANIMI SVI SENTENTIA FACERE, PROFITENTVR. Laudabilem etiam in ea re obseruatum ritum Clemens libro II. de Constitutionibus Apostolicis cap. 52. ita describit: Θεάσασθαι δὲ καὶ τὰ κοσμικὰ δικαστήρια· ὧν τῇ ἐξουσίᾳ ὁρῶμεν ἀγομένους φονεῖς, μοιχούς, φαρμακούς, τυμβωρύχους, λῃστάς, καὶ τὰς ἀνακρίσεις φυτῶν λαβόντες οἱ ἡγούμενοι ὑπὸ τῶν προσαγόντων, λέγουσι τῷ κακούργῳ, εἰ ταῦτα οὕτως ἔχει· κἀκείνου συγκαταθεμένου οὐκ εὐθέως ἐπὶ τὴν κόλασιν αὐτὸν ἐκπέμπουσιν. ἀλλὰ πλείοσιν ἡμέραις ποιοῦνται αὐτοῦ τὴν ἐξέτασιν μετὰ συμβουλίου πολλοῦ, καὶ παραπετάσματος μέσου· τελευταῖον ὅρον καὶ ψῆφον θανάτου ὁ μέλλων ἐκφέρειν κατ᾽ αὐτοῦ, πρὸς τὸν ἥλιον ἐπαίρας τὰς χεῖρας, διαμαρτύρεται ἀθῶος ὑπάρχειν τοῦ αἵματος αὐτοῦ, καὶ τοι ὄντες ἐθνικοί, καὶ οὐ γινώσκοντες θεότητα, ἢ τὴν εἰς αὐτοὺς ἀπὸ θεοῦ ἄμυναν ὑπὲρ τῶν ἀναιτίως κατακριθέντων ἀποφεύγουσι. Clementi & Basilius Magnus adstipulatur in Epistola ad Eustathium Sebastensem Episcopum, his verbis: Εἰ γὰρ οἱ τοῦ κόσμου τούτου ἄρχοντες, ἐπ᾽ ἄν τινα τῶν κακούργων θανάτῳ καταδικάζειν μέλλωσιν, ἐφέλκονται τὰ παραπετάσματα· καλοῦσι δὲ τοὺς ἐμπειροτάτους πρὸς τὴν ὑπὲρ τῶν προκειμένων σκέψιν, καὶ πολὺν ἐγχολάζουσι χρόνον, νῦν μὲν τοῦ νόμου τὸ αὐστηρὸν ἐρῶντες· νῦν δὲ τὴν κοινωνίαν τῆς φύσεως δυσωπούμενοι, καὶ πολλὰ στενάξαντες καὶ τὴν ἀνάγκην ἀναπολοφυρόμενοι, δῆλοι πᾶσι γίγνονται πρὸς ἀνάγκην ὑπηρετοῦντες τῷ νόμῳ, οὐ κατ᾽ οἰκείαν ἡδονὴν ἐπάγοντες τὴν κατάκρισιν.

Damnaturi vtique, quemadmodum Seneca Controuers. 2. lib. IX. scribit, IVRABANT, SE NIHIL GRATIAE, NIHIL PRECIBVS DARE. Ac plane IVRATOS Iudices sententiam dixisse, vel vnius Ciceronis pro Cluentio Auito cap. 43. testimonio satis liquet. Eiusque iurisiurandi certa verba fuisse, idem lib. II. de Inuention. c. 45. indicat, cum de iudicibus agens ait: *Cur in ea* CERTA VERBA IVRENT, *cur certo tempore conueniant, certo discedant.* Et c. eod. *Ex lege, in quam iurati sitis.* Idem ibidem: *Ex lege, in qua iuratus es, iudica.* Et lib. II. de Finib. cap. 17. *Adiebat etiam se in legem Voconiam iuratum, contra eam facere non audere, nisi aliter amicis videretur o).*

CCXVI.

o) Iurabant autem, non cum sententiam dictari, sed cum sortitio, subsortitioque facta esset, & quidem in leges iurabant v. *L. 14. pr. de iudic.* conf. *Rævard. Varior.* V, 8. Itaque vix existimo, id, quod *Seneca* tradit, ab A. laudatus, moris Romani perpetui fuisse. Iudices autem etiam a Prætore Vrbano iurato legebantur *Cic. Cluent.* 43.

CCXVI. PRAEFATIONES *in sententiis condemnatoriis.*

Sententiis autem præfationes nonnumquam adscribebantur, quæ condemnationum caussas comprehendebant. Et ita cum ad Senatum querelas de Decimo Silano Macedones detulissent, Manlius Torquatus pater, domi cognitione suscepta, caussaque plenissime cognita, ita pronuntiasse, Valerio lib. V. c. 8. teste, dicitur. CVM, SILANVM FILIVM MEVM PECVNIAS A SOCIIS ACCEPISSE, MIHI PROBATVM SIT, ET REPVBL. EVM, ET DOMO MEA INDIGNVM IVDICO, PROTINVSQVE E CONSPECTV MEO ABIRE IVBEO. Sic & apud Liuium lib. VIII. c. 7. Manlius Consul, concione classico aduocata, tristem in filium sententiam concipit. QVANDOQVIDEM TV, M. MANLI, NEQVE IMPERIVM CONSVLARE, NEQVE MAIESTATEM PATRIAM VERITVS, ADVERSVS EDICTVM NOSTRVM EXTRA ORDINEM IN HOSTEM PVGNASTI; ET QVANTVM IN TE FVIT, DISCIPLINAM MILITAREM, QVA STETIT AD HANC DIEM ROMANA RES, SOLVISTI; MEQVE IN EAM NECESSITATEM ADDVXISTI, VT AVT REIPVBL. MIHI, AVT MEI, MEORVMQVE OBLIVISCENDVM SIT; NOS POTIVS NOSTRO DELICTO PLECTAMVR, QVAM RESPVBL. TANTO SVO DAMNO NOSTRA PECCATA LVAT. TRISTE EXEMPLVM, SED IN POSTERVM SALVBRE IVVENTVTI ERIMVS, &c. Ac demum, I LICTOR, DELIGA AD PALVM. Idem & ex l. 40. D. de pœn. confirmatur, quæ etsi ex Pauli libris Decretorum sumpta sit, Imperialem sententiam in cognitione prolatam continere, facile cuiuis inscriptio ipsa persuadebit.

CCXVII. *Magistratuum*, IN SVPPLICIO IMPERANDO, *ad lictorem solennia & legitima* VERBA. *Formula*: AGE LEGE.

Priscis plane temporibus, Magistratus populi Rom. vt de reo supplicium sumeretur, NVDARI ET SPOLIARI reum, VIRGAS item, & SECVRES EXPEDIRI, lictoribus iubebant. Liuius lib. II. cap. 55. de Volerone: *Consules* SPOLIARI *hominem*, *&* VIRGAS EXPEDIRI *iubent.* PROVOCO, *inquit*, AD POPVLVM, *Volero: quoniam Tribuni ciuem Romanum in conspectu suo virgis cædi malunt, quam ipsi in lecto suo a vobis trucidari. Quo ferocius clamitabat, eo infestius* CIRCVMSCINDERE, ET SPOLIARE *lictor.* Quod Dionysius Halicarnasseus lib. IX. pag. 440. ita Græce reddidit: Τοῖς ῥαβδούχοις ἐκέλευσαν (scilicet Consules) τήν ἐσθῆτά τε περικαταῤῥῆξαι. καὶ ταῖς ῥάβδοις τὸ σῶμα ξαίνειν. Quod ille ἐσθῆτα περικαταῤῥῆξαι, hoc Plutarchus in Cicerone p. 879. ἐσθῆτα περισχίσαι dixit. Valerius Maximus lib. II. c. 2. *Magister equitum & victor*, SCISSA VESTE, SPOLIATOQVE *corpore, lictorum verberibus laceratus.* Præterea Liuius lib. III. c. 45. *Lictores voca:* VIRGAS ET SECVRES EXPEDIRE *iube.* Idem lib. IX. c. 16. de Papirio Cursore: *Lictorem* EXPEDIRE SECVRIM *iussit: ad* 456
quam vocem exanimi stante Prænestino, Agedum lictor, excide radicem hanc, inquit, incommodam ambulantibus. Valerius Maximus lib. II. cap. 2. eamdem historiam referens, VIRGAS EXPEDIRI, *eumque* NVDARI *iussit.* Auctor. lib. de Vir. Illustrib. cap. 31. de eodem L. Papirio Cursore: *Idem*, ait, *Præneste cum Prætorem grauissime increpuisset*, EXPEDI, *inquit*, LICTOR, SECVRES, *& cum eum metu mortis attonitum vidisset, incommodam ambulantibus radicem excidi, iussit.* Ammianus Marcellinus lib. XXX. c. 8. *Prænestino Prætore, qui bello quondam Samnitico properare iussus ad præsidium, venerat segnius, ad diluendum crimen exhibitum, Papirius Cursor, ea tempestate Dictator*, SECVRIM *per lictorem* EXPEDIRI, *homineque, abiecta se purgandi licentia, stupefacto, visum prope fruticem iussit abscindi.* Ex quorum locorum coniunctione lux datur Plinio lib. XVII. Natur. Histor. cap. 12. Liuius lib. VIII. c. 32. *Tunc Papirius*, ait, *redintegrata ira*, SPOLIARI *Magistrum equitum*, *ac* VIRGAS *&* SECVRES EXPEDIRI *iussit.* Nec non & Cicero lib. V. in Verr. c. 62. *Repente hominem proripi, atque in foro medio* NVDARI *ac* DELIGARI, *&* VIRGAS EXPEDIRI *iubet.* Vulgaria autem hac in re verba erant, I LICTOR. Liuius lib. VIII. c. 7. I LICTOR, DELIGA AD PALVM. Idem lib. IX. c. 11. I LICTOR, DEME VINCVLA. Idem confirmat triste illud carmen, quo lictori de perduelle supplicium more maiorum sumere præcipiebatur. Id erat huiusinodi: I LICTOR, COLLIGA MANVS: CAPVT OBNVBITO: INFELICI ARBORI SVSPENDITO. Liuius lib. I. c. 26. *Duumuiri*, ait, *cum condemnassent: tum alter ex his, P. Horati*, TIBI PERDVELLIONEM IVDICO, *inquit*, LICTOR COLLIGA MANVS. Et mox: *Huncine, aiebat, quem modo decoratum ouantemque victoria incedentem vidistis, Quirites, eum sub furca vinctum inter verbera & cruciatus videre potestis? quod vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent.* I LICTOR, COLLIGA MANVS, *quæ paullo ante armatæ imperium populo Rom. pepererunt:* I, CAPVT OBNVBE *liberatoris vrbis huius:* ARBORI INFELICI SVSPENDE, VERBERA VEL INTRA POMERIVM, *modo inter illa pila, & spolia hostium*, VEL EXTRA POMERIVM, *modo intra sepulcra Curiatiorum.* Hoc idem Cicero in Oratione pro C. Rabir. perduell. reo c. 4. comprobat. *Namque*, inquiens, *hæc tua, quæ te hominem clementem popularemque delectant*, I LICTOR COLLIGA MANVS, *quæ non modo huius libertatis mansuetudinisque non sunt, sed ne Romuli quidem, aut Numæ Pompilii, sed Tarquinii superbissimi atque crudelissimi regis*

gis ista sunt cruciatus carmina, quæ tu, homo lenis & popularis libentissime commemoras, CAPVT OBNVBITO, INFELICI ARBORI SVSPENDITO. *Quæ verba, Quirites, iampridem in hac Republ. non solum tenebris vetustatis, verum etiam luce libertatis oppressa sunt.* Fuisse etiam legitima suppliciorum verba, Seneca docet Controuers. 2. lib. IX. describens, qualiter Flaminii Prætoris iussu, ad meretricis libidinem, ex damnatis vnus decollatus esset: *Ascendit,* inquit, *Prætor tribunal, inspectante prouincia: noxiæ post terga ligantur manus, stat intento ac tristi omnium vultu, fit a præcone silentium. Adhibentur deinde* LEGITIMA VERBA. Ea vero, qualia essent, idem auctor eadem Controuersia significat his verbis: *In descriptione supplicii vtique illi, qui voluerunt omnia legitima supplicii verba in sententias trahere, in vitia inciderunt: tamquam dixit Triarius,* SVMMOVE, AVDIS LICTOR, SVMMOVE *a Prætore meretricem. Hoc loco non male adiecit verbera. Sed vide ne virgæ tuæ pocula nostra disturbent. Sylo Pompeius dixit,* DESPOLIA: *meretrix, agnoscis hoc verbum? certe prouincia agnoscit. Sylo Pompeius homo qui iudicio censebatur, & ipse ad hanc descriptionem accessit, nimium tamen malefecit, ait,* ANIMADVERTE MERETRIX, AGE LEGE. *Quicquam enim lege hic agitur. Hispanus dixit,* AGE LEGE, *Tibi dicitur Flamini, viue sine meretrice, cœna sine carnifice. Argentarius in quæ solebat schemata attrectationem violentissimam fregit,* AGE LEGE, *inquit, scis quid dicat? Interdiu* AGE, IN FORO AGE. Quæ postrema verba peculiaria fuisse Magistratibus, supplicium sumi de aliquo, iubentibus, Liuius lib. XXVI. cap. 15. demonstrat. *Id ita esse ratus,* ait, *acceptas literas, neque resolutas, cum in gremio imposuisset, præconi imperauit, vt lictores* LEGE AGERE IVBERET. Et paullo post cap. 16. pronuntiasse refert, LICTOR. VIRO FORTI ADDE VIRGAS, ET IN EVM PRIMVM LEGE AGE. Valerius Maximus lib. III. cap. 8. de Fuluio Flacco: *Et iam deligatis ad palum hostibus, literas a P. C. ne quidquam Campanis salutares accepit: in sinistra enim eas manu, sicut erant traditæ, retinuit, ac iusso lictore* IVRE AGERE, *tunc demum aperuit.* Atque ea sunt solennia verba apud Senecam lib. I. de Ira, cap. 16. cum ait: *Procedam in tribunal non furens nec infestus, sed vultu legis, & illa* SOLENNIA VERBA *leni magis grauique, quam rabida voce concipiam, &* AGI IVBEBO, *non iratus, sed seuerus.*

CCXVIII. *Iudicum de consilii sententia in caussis capitalibus pronuntiantium formulæ & solennia verba:* PARVM CAVISSE VIDERI: FECISSE VIDERI: PLACET: IVRE CAESVM VIDERI. *Formulæ pronuntiandi in* QVAESTIONE FALSI.

457 Enimuero Magistratus, vt Festus auctor est, cum de Consilii sententia capitis quem condemnaturus erat, PARVM CAVISSE VIDERI, pronuntiabat. Moribus etiam receptum fuisse, quæ iurati iudices cognouissent, vt ea non esse facta, sed vt, VIDERI, pronuntiarent, Cicero lib. IV. Academicar. quæst. cap. 47. scribit. Idem lib. II. in Verr. cap. 38. *Vix ille hoc dixerat, cum iste pronuntiat,* STHENIVM LITERAS PVBLICAS CORRVPISSE VIDERI. Et lib. V. in eumdem cap. 6. FECISSE VIDERI, PRONVNTIAVIT. Idem in Pisonem, cap. 40. *Tum tu ipse de te,* VIDERI FECISSE, *pronuntiasti.* Sic L. Torquatum, cum de repetundarum criminibus, quæ a Macedonum legatis filio obiiciebantur, intra priuatos parietes cognouisset, pronuntiasse Cicero lib. I. de Finib. cap. 7. refert, NON TALEM VIDERI FVISSE IN IMPERIO FILIVM, QVALIS EIVS MAIORES FVISSENT. Liuius lib. XXV. cap. 4. *Tribuni vocauerunt plebem, quæ ita sciuit, Si M. Posthumius ante Calend. Maias non prodisset, citatusque eo die non respondisset, neque excusatus esset,* VIDERI EVM IN EXILIO ESSE: BONAQVE EIVS VENIRE, IPSI AQVA ET IGNE PLACERE INTERDICI. Lactantius lib. IV. Institut. diuinar. *Pilatus pronuntiauit,* NIHIL IN EO DAMNATIONE DIGNVM VIDERI. Alia huiusce formulæ testimonia alii obseruarunt, & nos quoque pridem notauimus. Eademque formula, tam collegii Tribunorum, quam Pontificum decreta concipi consueuisse, ex Cicerone lib. II. in Verr. c. 41. & Oratione pro Domo sua, c. 50. & Epist. 2. lib. IV. ad Attic. colligitur. Interdum tamen verbo, PLACET, sententiæ concipiebantur, vt ex l. 40. D. de pœnis, & ex Sermone D. Augustini de B. Cypriano patet.

De cæde vero facta, ita secundum reum pronunciare solebant, IVRE CAESVM VIDERI eum, qui cæsus erat. Sidonius Apollinaris lib. III. Epist. ad Secundum. *Cum nihil amplius ego, quam veniam postularem, pronuntians more maiorum,* REOS TANTAE TEMERITATIS IVRE CAESOS VIDERI. Liuius lib. I. c. 26. *Moti homines sunt in eo iudicio, maxime Horatio proclamante, se,* FILIAM IVRE CAESAM, IVDICARE. Idem lib. IV. c. 15. *Tumultuantem deinde multitudinem incerta existimatione facti, ad concionem vocari iussit, & Melium* IVRE CAESVM, PRONVNTIAVIT. Valerius Maximus lib. VI. cap. 1. *Hoc mouit C. Marium Imperatorem tum, cum C. Luscium sororis suæ filium Tribunum militum a C. Plotio manipulario milite* IVRE CAESVM, PRONVNTIAVIT. Seneca lib. I. Natural. quæstio. c. 16. *Augustus non* PRONVNTIAVIT, IVRE CAESVM VIDERI. Tacitus lib. XIV. c. 43. PRONVNCIEMVS VLTRO, IVRE CAESVM VIDERI. Sic & P. Africanus Carboni Tribuno Pl. in concione interroganti, QVID DE TIBERII MORTE SENTIRET, respondit, IVRE CAESVM VIDERI, quemadmodum Cicero in Oratione pro Milone

c. 3. & lib. II. de Oratore c. 25. Valerius Maximus lib. VI. cap. 2. Velleius Paterculus lib. II. c. 3. & Auctor libri de Viris Illustribus cap. 58. scriptum reliquerunt. Suetonius in Iulio cap. 76. *Prægrauant tamen cetera facta, dictaque eius, vt & abusus dominatione &* IVRE CAESVS *existimetur.* Manauit autem hoc genus loquendi ex XII. tabulis, e quibus Macrobius lib. I. Saturnal. cap. 4. hoc caput citat: *Si nox furtum factum sit, si im aliquis occisit,* IVRE CAESVS ESTO. Sententiam etiam pro Seia, quæ accusabatur, quod patrem suum interficiendum mandasset, dictam a Scæuola in l. 31. §. 2. D. de adim. vel transf. legat. *Acta causa pronuntiatum est*, PATREM TITII, SCELERE SEIAE NON INTERCEPTVM.

Iam quod ad falsi accusationem attinet, Scæuola in l. 24. D. ad L. Corn. de fals. cum Maximilla crimen falsi subscripsisset in scriptorem testamenti, & Proculum coheredem, acta causa, Præfectum pronuntiasse, refert, FALSVM TESTAMENTVM NON ESSE. Apuleius Apolog. I. cum auunculi sui testamentum pro falso infamasset, Lollium Vrbicum, V. C. de consilii sententia pronuntiasse narrat, VERVM TESTAMENTVM VIDERI, ET RATVM ESSE DEBERE. Modestinus in l. 27. D. ad L. Cornel. de fals. *Eum, qui contra signum suum falsum præbuit testimonium,* POENA FALSI TENERI, *pronuntiatum est.* Idem in l. 18. D. de accusationib. *Cum Titia*, ait, *testamentum Gaii fratris sui falsum arguere minaretur; & solennia accusationis non impleuit intra tempus a præside definitum: præses prouinciæ pronuntiauit,* NON POSSE ILLAM AMPLIVS DE FALSO TESTAMENTO DICERE. In actione vero iniuriarum vti pronuntiaretur, ex his, quæ subieci, facile colligitur. Impp. Seuerus & Antoninus in l. 5. C. ex quib. caus. infam. *Si,* INIVRIAM TE FECISSE, *Proconsul vir clarissimus pronunciauerit.* Contra in l. 21. D. de his, qui not. inf. Paulus, Præfectum Prætorio, narrat, pronuntiasse, NVLLAM INIVRIAM LVCIVM TITIVM PASSVM ESSE A GAIO SEIO.

CCXIX. *Varia* POENARVM *genera.* GLADII *pœna, & in ea decernenda formulæ:* GLADIO ANIMADVERTI PLACET. GLADIO FERIATVR.

Variis autem poenarum generibus rei afficiebantur: interdum enim ita damnabantur, VT GLADIO IN EOS ANIMADVERTERETVR,
458 Vlpianus in l. 8. D. de pœnis. *Vita adimitur, vt puta, si* DAMNATVR ALIQVIS, VT GLADIO IN EVM ANIMADVERTATVR. *Sed gladio animaduerti oportet, non securi, vel telo.* D. Augustinus in Sermone de D. Cypriano: *Cum enim Galienus Maximus decretum ex libello recitasset,* IN TASCIVM CYPRIANVM GLADIO ANIMADVERTI PLACET. Quam sententiam alia verborum formula, ad suorum temporum rationem accommodata, concepit Pontius Diaconus libro, quo eiusdem D. Cypriani vitam complexus est, *Sententia*, inquiens, *ex tabella recitata est in hæc verba,* CYPRIANVS GLADIO FERIATVR. Qua loquendi figura, D. Ambrosius lib. V. Epist. in Oratione contra Auxentium, & Impp. Arcadius & Honorius vtuntur in l. 8. C. de accusationibus. Prudentius quoque in hymno Eulaliæ virginis Peristeph. 3. v. 116. Prætorem inducit ita Agneti minantem:

Aut GLADIO FERIERE CAPVT.

Idem illam eamdem D. Cypriani condemnationem in Peristephanon Hymn. 13. v. 93. s. expressit in hunc modum.

Expedite ferrum,
Carnificis GLADIO *pœnam luat hostis idolorum.*

CCXX. DEPORTATIONIS & RELEGATIONIS *pœna. Relegati* EXCEDERE *iubebantur,* SVMMOVERI *dicebantur* VRBE ATQVE ITALIA: DIE, *intra quam excederent,* DATA. *Formula* SENTENTIAE RELEGATIONIS.

Post oppressam vero a Cæsaribus Rempubl. deportationes, relegationesque in vsum perductas, constat. Et illas quidem in locum interdictionis aqua & igni successisse, alias demonstraui. Illarum vero nomine exsilii asperitas mollita est, vt Ouidius lib. II. Trist. Eleg. 1, v. 137. & lib. V. Eleg. 11. v. 21. docet. Sane eos, qui relegabantur, EXCEDERE IVSSOS, constat. (Sic Ouidius Augusti edicto relegatus, patriæ fines SE EXCEDERE IVSSVM, lib. V. Trist. Eleg. 2. & 11. canit.) Vlpianus in l. 1. §. 1. D. de effractoribus: *Honestiores autem ordine ad tempus moueri, vel,* FINES PATRIAE IVBERI EXCEDERE. Edictum certe Domitiani, quo philosophos vrbe pulsos, Plinius Epist. 11. lib. III. Gellius lib. XV. cap. 11. Suetonius in Domitiano cap. 10. memorant, ita Sulpitiæ Poëtriæ carmine signatur:

Et studia, & sapiens hominum nomenque, genusque,
Omnia abire foras, atque VRBE EXCEDERE IVSSIT.

Et hoc erat SVMMOVERE VRBE ATQVE ITALIA. Quo genere loquendi vtuntur Suetonius in Caligula cap. 16. & in Claudio cap. 23. & in Nerone cap. 41. & Plinius Epist. 11. lib. III. vnde Ouidius, PATRIA SE SVMMOTVM, ait lib. III. de Ponto, Eleg. 4. v. 91. & libro IV. Eleg. vlt. v. 47.

Porro his, qui relegabantur, dies excedendi a Præsidibus dari solebat. Moris enim erat, ita pronuntiari, ILLVM PROVINCIA ILLA, INSVLISQVE EIS RELEGO: EXCEDEREQVE DEBEBIT INTRA ILLVM DIEM, vt Vlpianus scribit in l. 7. §. 17. D. de interdict. & releg. Quo alludens Seneca in ἀποκολοκυντώσει Claudii,

dii, *Placet*, ait, *mihi in eum feuere animaduerti, nec illi rerum iud candarum vacationem dari*, EVMQVE QVAMPRIMVM EXPORTARI COELO: INTRA DIES XXX. EXCEDERE OLYMPO. Suetonius in Vitellio cap. 13. *Exacerbatus, quod post edictum suum, quo* IVBEBAT, INTRA CALENDAS OCTOBRES VRBE ITALIAQVE MATHEMATICI EXCEDERENT. Valerius Maximus lib. I. cap. 3. *C. Cornelius Hispallus Prætor peregrinus, M. Popillio Lænate, Cn. Calpurnio Coss. edicto, Chaldæos* INTRA DECIMVM DIEM ABIRE EX VRBE ATQVE ITALIA, IVSSIT. Tacitus lib. II. c. 85. de facris Ægyptiis Iudaicisque tollendis SC. factum recitans, *Ceteri*, ait, EXCEDERENT ITALIA, NISI CERTAM ANTE DIEM PROFANOS RITVS EXVISSENT. Ouidius lib. I. Trist. Eleg. 3. v. 50.

Vltima sed IVSSAE *nox erat illa* FVGAE.

Significat enim Ouidius diebus, intra quos excedere iussus erat, lapsis, illam fuisse vltimam noctem, vltra quam Romæ morari ei non licebat. (Sed & sibi diem præstitutam, intra quam excederet, ipsemet testatur versibus his, quos paullo ante ex lib. V. Trist. Eleg. 2. adduxi.) Sententiam vtique relegationis ab Imperatore prolatam in hæc verba, METRODORVM, CVM HOSTEM FVGIENTEM SCIENS SVSCEPERIT, IN INSVLAM DEPORTARI: PHILOCTETEN, QVOD OCCVLTARI EVM NON IGNORANS DIV DISSIMVLAVERIT, IN INSVLAM RELEGERI PLACET, Paulus in l. 40. D. de pœnis, refert.

CCXXI. RELEGATORVM DVO GENERA. *Relegati* IN INSVLAM, *&*, QVIBVS VRBE, ET ITALIA *vel* PROVINCIIS INTERDICEBATVR. *Exsilium triplex. Relegatorum conditio.*

Relegatorum plane duo genera erant. Quidam enim IN INSVLAM RELEGABANTVR: quibusdam vero simpliciter, vel VRBE
459 ET ITALIA, vel PROVINCIIS INTERDICEBATVR, non etiam insula adsignabatur, l. 7. D. de interdict. & relegat. Gaius in l. 8. §. 1. D. qui testament. fac. poss. *Sed* RELEGATI IN INSVLAM, *&* QVIBVS TERRA ITALICA, ET SVA PROVINCIA INTERDICITVR, *testamenti faciendi ius retinent*. Gellius lib. XV. cap. 11. *Neque illud solum temporibus nimis rudibus, nec dum Græca disciplina expolitis, Philosophi ex vrbe Roma pulsi sunt: Verum etiam Domitiano imperante Senatusconsulto eiecti, atque* VRBE ET ITALIA INTERDICTI SVNT. Tertullianus in libro de Pudicitia, VRBS ET ITALIA MATHEMATICIS INTERDICITVR. Quo in genere Vrbem & Italiam coniungunt Valerius Maximus lib. I. cap. III. & Suetonius in Claudio c. 33. & in Vitellio c. 14.

EXSILIVM etiam triplex fuisse, Marcianus in l. 5. D. de interdict. & releg. scribit, videlicet, aut CERTORVM LOCORVM INTERDICTIONEM, aut LATAM FVGAM, vt omnium locorum interdiceretur, præter certum locum, aut INSVLAE VINCVLVM, id est, in insulam relegationem *p*). In insulam plane relegatis insula egredi non licebat, l. 4. D. eod. Is vero, cui certus locus interdictus erat, illo dumtaxat abstinere, necesse habebat. Itaque si cui vrbe Roma fuisset interdictum, non prohibebatur, in patria sua morari. Contra, si cui patria interdictum esset, etiam vrbe abstinere debebat, d. l. 7. §. 15. D. eod. Relegatus enim Romæ morari non poterat, licet hoc sententia comprehensum non esset, quia Roma communis patria censebatur. Sed nec in ciuitate, in qua versabatur, vel per quam transibat Princeps, morari poterat; vt Callistratus scribit in l. vlt. D. eod. Claudium etiam sanxisse, Suetonius in eius vita cap. 33. auctor est, vt hi, quibus a Magistratibus prouinciæ interdicerentur, vrbe quoque & Italia submouerentur. Eumdemque Principem, ibidem scribit, quosdam nouo exemplo relegasse, vt vltra lapidem tertium vetaret egredi ab vrbe. Relegati porro debebant locis interdictis abstinere, & iis excedere, alioquin in tempus quidem relegato perpetuum exsilium; in perpetuum vero relegato, insulæ adsignationis; in insulam vero relegato, deportationis pœna irrogabatur, l. 4. D. de pœn. A sua quoque ciuitate relegatus, si non excederet, ad tempus a prouincia relegabatur, l. 12. D. de interdict. & releg. Hæc vero relegationis pœna etiam post mortem manebat. Nam si quis in insulam relegatus ibi obiisset, non licebat eius corpus inde transferre, & alibi sepelire inconsulto Principe, l. 2. D. de cadaueribus punitor. Solebat præterea interdici sententia quibusdam, NE INTRA PATRIAE TERRITORIVM vel MVROS MORARENTVR: NE EXCEDERENT PATRIAM: vel IN VICIS QVIBVSDAM MORARENTVR, l. 7. §. 20. D. de interdict. & releg. Poterat & præses quendam damnare, NE DOMO SVA PROCEDERET, l. 9. D. eod. tit.

CCXXII. *Relegatio fiebat vel* AD TEMPVS, *vel* IN PERPETVVM. *Interdum* BONIS ADEMPTIS, *aut* PARTE BONORVM, *interdum* SINE BONORVM ADEMPTIONE.

Relegari autem in insulam, vel ad tempus, vel in perpetuum quis poterat, d. l. 7. §. 2. & l. 14. D. de interdict. & releg. l. 14. §. 3. D. de solutionibus. Interdum autem bonis ademptis, interdum sine bonorum ademptione, quis relegabatur, l. 1. D. quando appelland. sit. Relegatis quidem neque bona, neque partem adimi debuisse

p) In hanc locum. conf. *Nic. Antonius de Exil. I, 10. sqq.* in *Meermann. Thes. Iur. Civ. & Canon. T. III.*

debuiſſe, reſcriptis quibusdam cauebatur. Vlpianus in d. l. 7. §. 2. ſcribit, reprehenſas fuiſſe ſententias eorum, qui ad tempus relegatis bona, vel partem bonorum ademiſſent: ſic tamen, vt non infirmarentur ſententiæ, quæ ita prolatæ eſſent. Ac relegationis absque bonorum ademptione exſtat exemplum apud Arrianum Epicteti lib. I. cap. 1. In perpetuum autem exſilium datis & relegatis potuiſſe quem ſententia, bonorum partem adimere, Marcianus ſcribit in l. 4. D. interdict. Et ita, quidam ADEMPTA BONORVM PARTE DIMIDIA RELEGATVS proponitur in l. 11. §. 3. D. ad L. Falcid. Sic & AMISSA PARTE BONORVM RELEGANDOS, Paulus tradit in l. 33. §. 5. D. de pœn. Eademque l. §. 8. ADEMPTA PARTE BONORVM, IN PERPETVVM RELEGANDOS, ſcribitur. Contra Ouidius, ſaluis bonis, relegatum ſe, ita canit libro II. Triſt. Eleg. 1. v. 129.

Inſuper accedunt, te NON ADIMENTE, PATERNAE,
Tanquam vita parum muneris eſſet, OPES.

Rurſusque lib. V. Triſt. Eleg. 2. v. 55.

Ira quidem moderata tua eſt: vitamque dediſti.
Nec mihi ius ciuis, nec mihi nomen abeſt.
NEC MEA CONCESSA EST ALIIS FORTVNA: *nec exſul*
Edicti verbis nominor ipſe tui.

Item eiusdem libri Eleg. 11. v. 15.

Nec vitam, nec OPES, *nec ius mihi ciuis* ADEMIT:
Quæ merui vitio perdere cuncta meo.
Ipſe RELEGATI, *non* EXSVLIS *vtitur in me*
Nomine.

460 CCXXIII. *Quorum* DAMNATORVM BONA PVBLICABANTVR?

Damnatione vtique bona publicabantur, cum aut vita adimebatur, aut ciuitas: aut ſeruilis condicio irrogabatur, l. 1. D. de bon. damnator. q) Suetonius in Iulio cap. 42. *Pœnas facinorum auxit: & cum locupletes eo facilius ſe ſcelere obligarent, quod integris patrimoniis exſulabant, parricidas, vt Cicero ſcribit, bonis omnibus, reliquos dimidia parte multauit.* Eorum certe, quibus aqua & igni interdicebatur, quique in inſulam deportabantur, & qui ad ferrum, aut ad beſtias, aut in metallum damnabantur, bona publicata, docet Caius in l. 8. §. 1. & §. ſequ. D. qui teſtam. fac. poſſ.

CCXXIV. *Præſides in relegatione vel ipſi* ADSIGNABANT INSVLAM, *vel* SCRIBEBANT IMPERATORI, VT INSVLAM ADSIGNARET. *In inſulam* DEPORTANDVM ADNOTABANT: PRINCIPI SCRIBENDVM, *interloquebantur.*

Verum vt ad Relegationes, vnde digreſſus ſum, reuertar, Relegare ita demum Præſides prouinciæ poterant, ſi ſub ſe inſulam haberent, id eſt, ad eius prouinciæ, quam adminiſtrabant, formam pertinentem. Tunc enim eam ſpecialiter Inſulam adſignare, in eamque Relegare illis licebat. Sin vero non haberent, pronuntiabant quidem, IN INSVLAM SE RELEGARE: ſcribebant autem Imperatori, VT IPSE INSVLAM ADSIGNARET. Interim vero, quoad Imperator inſulam adſignaſſet, militibus relegatum tradebant. Ceterum non poterant relegare in eam inſulam, quam in ea prouincia, cui præerant, non habebant, d. l. 7. D. de interdict. & relegat. Quinetiam vbi deportandus reus videbatur, tunc Præſides prouinciarum, quia ius deportandi non habebant, l. 2. §. 1. D. de pœn. dumtaxat ADNOTABANT, IN INSVLAM DEPORTANDVM: Sententiamque proferebant huiusmodi, IMPERATORI SCRIBENDVM, VT DEPORTARETVR. Interim vero, RECIPI REVM IN CARCEREM DILIGENTIORIS cuſtodiæ cauſa, iubebant. Comprobata autem ſententia Præſidis, tunc inſulam Imperator adſignabat, l. 1. D. quand. appell. ſit. Vlpianus in l. 6. D. de Interdict. & relegat. *Præſides itaque prouinciæ, quotiens, aliquem in inſulam deportandum, putent, hoc ipſum* ADNOTARE *debeant:* NOMEN VERO EIVS SCRIBENDVM PRINCIPI, VT IN INSVLAM DEPORTETVR. *Sic deinde Principi ſcribere, miſſa plena opinione, vt Princeps æſtimet, an ſequenda ſit eius ſententia, deportarique in inſulam debeat. Medio autem tempore dum ſcribitur, iubere eum debet in carcere eſſe.* Idem in l. 1. §. 3. D. de legat. 3. DEPORTATOS *autem*, ait, *eos accipere debemus, quibus Princeps inſulas adnotauit, vel de quibus deportandis ſcripſit. Ceterum priusquam factum Præſidis comprobet, nondum amiſiſſe quis ciuitatem videtur.* Et hoc eſt, quod idem in l. 6. §. 7. D. de iniuſto rupt. ait. *Eius, qui deportatur, non ſtatim irritum fiet teſtamentum: ſed cum princeps factum comprobauerit.* Sed & ſi Decurio puniendus eſſet, aut Decurionis filius, nepos, DE EO SCRIBENDVM PRINCIPI, præſes interloquebatur, l. 1. D. quand. appell. ſit, l. 6. §. 7. D. de iniuſto rupt. Macer in l. 2. D. de bon. eor. qui ant. ſent. *Si is, de cuius pœna Imperatori ſcriptum eſt, veluti, quod Decurio fuerit, vel quod in inſulam deportari debuerit, antequam reſcriberetur, deceſſerit.*

CCXXV. *Alia* POENARVM *genera. Condemnatio* AD OPVS; AD METALLA; AD GLADIVM; AD LVDVM; AD VIARVM MVNITIONEM; AD PVRGATIONES CLOACARVM; AD BESTIAS; AD LEONEM; IN CRVCEM.

Interdum etiam AD OPVS, AD METALLVM, AD OPVS METALLI, IN MINISTERIVM METALLICORVM, AD GLADIVM, AD LVDVM,

q) conſ. de hac bonorum publicatione *N. Kloeckhof, Hiſt. Iur. Rom. de bonis damnatorum.*

DVM, AD FERRVM, AD VIARVM MVNITIONES, AD PVRGATIONES CLOACARVM, rei damnabantur. Quarum pœnarum extraneos aliquot, Iurisconsultis, ceu domesticis, omissis, testes dabo. Suetonius quidem certe in Nerone, cap. 32. eum piscinam a Miseno ad Auernum lacum inchoasse, scribit, & fossam ab Auerno Ostiam vsque, quorum operum perficiendorum gratia, quod vbique esset custodiæ, in Italiam deportari, & scelere conuictos non nisi AD OPVS DAMNARI præcepit. Idem in Caligula cap. 27. *Multos*, ait, *honesti ordinis, deformatos prius stigmatum notis*, AD METALLA, & MVNITIONES VIARVM, ET AD BESTIAS CONDEMNAVIT. Traianus lib. X. Epist. 41. Epistolarum Plinii: *Si qui vetustiores inueniuntur, & sint ante decem annos damnati, distribuamus illos in ea ministeria, quæ non longe a pœna sunt. Solent enim huiusmodi* AD BALINEVM, AD PVRGATIONES CLOACARVM, *item* AD MVNITIONES VIARVM, ET VICORVM *dari*. Iosephus lib. VI. de Bello Iudaico cap. 44. de captiuis agens, Τῶ δὲ λοιποῦ πλήθους τοὺς ὑπὲρ ἑπτὰ καὶ δέκα ἔτη δήσας, ἔπεμψεν εἰς τὰ κατ' Αἴγυπτον ἔργα. Et alias: Πλείστους δὲ εἰς τὰς
461 ἐπαρχίας διεδωρήσατο Τίτος, φθαρησομένους ἐν τοῖς θεάτροις σιδήρῳ καὶ θηρίοις. Idem lib. VII. cap. 6. Καὶ πολλοὶ τῶν αἰχμαλώτων ἐνταῦθα διεφθάρησαν. Οἱ μὲν θηρίοις παραβληθέντες, οἱ δὲ κατὰ πλῆθος ἀλλήλους ἀναγκαζόμενοι χρήσασθαι πολεμίοις. Tertullianus in Apologet. cap. 12. *Ad bestias impellimur: certe, quas Libero & Cybelæ & Cereri applicatis.* IGNIBVS VRIMVR: *Hoc & illis a primo quidem missa.* IN METALLA DAMNAMVR. *Inde censentur dii vestri.* IN INSVLIS RELEGAMVR. Artemidorus lib. I. de Somniis cap. 22. Ὁπότερον δ' ἂν τῆς κεφαλῆς ψιλὸν ἔχει τις ὧν ἂν ἐνσυνειδήτος, καταχριθήσεται τὴν εἰς ἔργον δημόσιον καταδίκην. Τοῦτο γὰρ καὶ παράσημόν ἐστι τοῖς καταδικαζομένοις μεγάλης νόσου.

Aliud porro erat ad Gladium, aliud ad Ludum damnari. Earumque pœnarum differentiam Vlpianus in fragmentis Iurisconsultorum (collat. LL. Mos. & Rom. tit. 11.) a P. Pytheo editis, tit. de Abigeatoribus ita exponit: *Est autem differentia inter eos, qui* AD GLADIVM, *& eos, qui* AD LVDVM DAMNANTVR. *Nam* AD GLADIVM DAMNATI *confestim consumuntur, vel certe intra annum debent consumi. Hoc enim mandatis continetur. Enimuero qui* IN LVDVM DAMNANTVR, *non vtique consumuntur, sed etiam pileum, & rudem accipere possunt post interuallum. Siquidem post quinquennium pileum, post triennium autem rudem induere, eis permittitur.* Ceterum in metallum damnatos verberibus seruilibus coërceri solitos, tradit l. 12. D. de iure fisc. Eos etiam a militibus adseruatos fuisse, argumento est, quod Clemens lib. V. de Constit. Apostolicis cap. 1. monet Christianos, vt huiusmodi damnatorum curam gerant, mittantque εἰς διατροφὴν αὐτῶν, καὶ εἰς μισθαποδοσίαν τῶν στρατιωτῶν. Ac plane seruos pœnæ in vinculis fuisse, Chrysostomus Orat. de auaritia docet. Et sic ad opus Isthmi damnatos quosdam vinculis constrictos, Lucianus in Nerone ostendit. Ad bestias autem qui damnabantur, cuiusmodi supplicii in Asinii Pollionis Epist. 32. lib. X. Familiar. Gellio lib. V. cap. 14. Apuleio lib. VI. & X. Metamorphos. Athenæo lib. III. Iosepho lib. XV. Antiqu. Iudaic. cap. 11. fit mentio, non leonibus tantum, sed & quandoque vrsis obiiciebantur, vt ex Suetonio in Domitiano cap. 10. & Martiali Epigr. 7. & 8. lib. VII. liquet. Leonum vero crebriorem vsum non Androclis modo historia relata æque vt a Gellio, ita & ab Æliano lib. VII. de animalib. cap. vlt. nec non B. Ignatii Martyrium apud Eusebium lib. III. Histor. Ecclesiast. cap. 34. & Hieronymum lib. de Vir. Illustrib. verum etiam vulgaris populi Rom. in Christianos acclamatio abunde testatur. Populum enim Romanum sæpe acclamasse, CHRISTIANOS AD LEONEM, Tertullianus non semel testatur in Apologet. cap. 39. *Si Tyberis ascendit in mœnia, si Nilus non ascendit in arua, si cælum stetit, si terra mouit, si fames, si lues, statim*, CHRISTIANOS AD LEONEM, *acclamatur, tantos ad vnum.* Et cap. vlt. eiusdem lib. *Nam & proxime* AD LEONEM, *clamando*, CHRISTIANAM *potius, quam* AD LEONEM, *confessi estis, labem pudicitiæ apud nos atrociorem omni pœna & omni morte reputari.* Idem lib. de Spectacul. *Et qui*, ait, *insigniori cuique homicidiæ* LEONEM POSCIT, *item gladiatori atroci petat.* Et in Exhortatione ad Castitat. c. 7. *Ne non sint, qui exclament*, CHRISTIANOS AD BESTIAS. Apud Lampridium etiam in Commodo, in Senatus acclamationibus hæ voces inueniuntur: DELATORES AD LEONEM. Fuit & ad Constantini vsque tempora inter legitima supplicia crux, qua præcipue latrones plecti solitos, Vlpianus in l. 28. §. 15. D. de pœn. docet, de cuius figura erit alius dicendi locus. Tantum in præsentiarum dicam, eos, qui in crucem sublati erant, per milites custodiri consueuisse, teste Petronio Arbitro in Satyrico. Proinde apud D. Matthæum cap. 27. Iudæis postulantibus a Pontio Pilato, vt Christi sepulti monumentum iuberet custodiri, ne id noctu subtraheretur, respondit Pilatus: Ἔχετε Κουστωδίαν, ὑπάγετε, ἀσφαλίσασθε ὡς οἴδατε. Οἱ δὲ πορευθέντες ἠσφαλίσαντο τὸν τάφον, σφραγίσαντες τὸν λίθον μετὰ τῆς Κουστωδίας. Vnde Tertullianus in Apologet. *Sepulcro*, ait, *conditum magna etiam militari manu, diligenti Custodia circumsederant.*

CCXXVI. *Pœnæ* CAVSIDICORVM, *quibus* INTERDICEBANTVR ADVOCATIONIBVS, FORO, NEGOTIIS CIVILIBVS. *Reis interdici solebat* NEGOTIATIONE, CONDVCTIONE PVBLICORVM, ARTE SVA, ORDINE, HONORIBVS.

Alia

Alia insuper pœnarum genera reis irrogabantur. Interdum enim ADVOCATIONIBVS INTERDICEBANT CAVSIDICIS, vel in perpetuum, vel ad tempus: l. 1. C. de postuland. l. 3. D. de decurionib. l. 1. §. vlt. D. de offic. præf. vrbi. Plinius Epist. 14. libr. V. Nec non ita quoque INTERDICI poterat alicui, NE CERTIS PERSONIS ADESSET, vel, NE APVD TRIBVNAL PRAESIDIS POSTVLARET. l. 9. D. de pœnis. Vlpianus in l. 6. §. vlt. D. mandati. *Hic a Claudio Saturnino Prætore maiores fructus inferre iussus erat:* & ADVOCATIONIBVS EI IDEM SATVRNINVS INTERDIXERAT. Nonnumquam etiam FORO cui INTERDICEBATVR. Solebat & ita quandoque INTERDICI, NE INSTRVMENTA OMNINO FORMARENT, neue LIBELLOS CONCIPERENT, vel TESTATIONES CONSIGNARENT.
462 Vel, NE EO LOCI SEDERENT, QVO IN PVBLICO INSTRVMENTA DEPONVNTVR, archiuo forte, vel grammatophylacio. Nonnumquam & ita INTERDICEBATVR, VT TESTAMENTA NON ORDINARENT, vel SCRIBERENT, vel SIGNARENT. Erat & illa pœna, NE QVIS NEGOTIIS PVBLICIS INTERVENIRET, vel, Δημοσίων ἀπέχεσθαι. Erant & aliæ pœnæ, SI NEGOTIATIONE QVIS ABSTINERE IVBERETVR, vel AD CONDVCTIONEM EORVM, QVAE PVBLICE LOCABANTVR, ACCEDERE. INTERDICI etiam plerumque NEGOTIATIONE, vel, NEGOTIATIONIBVS solebat: quæ omnia Paulus exsequitur in d. l. 9. D. de pœn. INTERDICERE quoque alicui ARTE SVA VTI præses poterat, quod vltra administrationis suæ tempus facere non potuisse eum, ait Paulus in l. vlt. D. de pœn. Solebat etiam Decurionibus ORDINE INTERDICI, vel ad tempus, vel in perpetuum, l. 7. §. 19. D. de interdict. & releg. Impp. Seuerus & Antoninus in l. 3. C. ex quib. caus. infam. irrog. *Cum Proconsul vir clarissimus certis rationibus motus mitiorem sententiam dixerit, &* ORDINE DECVRIONVM *te biennio* ABSTINERE IVSSERIT. Vlpianus in l. 1. D. de effractorib. *Honestiores autem* ORDINE AD TEMPVS MOVERI *solent.* Papinianus in l. 5. D. de Decurionib. AD TEMPVS ORDINE MOTOS *ex crimine, quod ignominiam importat.* Papinianus in l. 13. §. 1. D. ad L. Cornel. de fals. narrat, ORDINE DECVRIONVM X. ANNIS ADVOCATVM MOTVM, qui falsum instrumentum, cognoscente Præside, recitauerat. Vlpianus in l. 1. §. 3. D. de abigeis. *Sed aut relegandi erunt, aut* MOVENDI ORDINE. Item poterat alicui pœna iniungi, NE HONORES ADIPISCERETVR. Poterat & alicui VNVS HONOR INTERDICI, l. 7. §. 21. & §. vlt. D. de interdict. & releg.

CCXXVII. MVLTARVM *species:* SVPREMA, *siue* MAXIMA, *&* MINIMA. *Multam dicendi formulæ.*

Interdum multa reo irrogabatur. Multarum vero duæ fuere species, quarum vna SVPREMA, seu MAXIMA, altera MINIMA dicebatur: SVPREMA MVLTA erat ab initio in singulos dies duarum ouium & triginta boum, sed postea æstimatione facta, in oues singulas æris deni, in boues æris centum, constitui, vt Gellius, libr. II. cap. 1. tradit: vltra quem numerum multam dicere in dies singulos ius non erat. Et propterea appellabatur SVPREMA, id est summa & maxima. MINIMA vero multa erat ouis vnius. Festus Pompeius MAXIMAM MVLTAM *dixerunt trium millium & viginti assium, quia non licebat quondam, pluribus triginta bobus, & duabus ouibus quemquam multari: æstimabaturque bos centussibus, ouis decussibus.* r) Legitima vero multarum dicendarum verba ibidem Gellius subiicit, *quando igitur nunc quoque a Magistratibus populi Rom. multa dicitur vel* MINIMA *vel* SVPREMA, *obseruari solet, vt oues genere virili appellentur. Atque ita M. Varro verba hæc legitima, quibus minima multa dicebatur, concepit:* M. TERENTIO, QVANDO CITATVS, NEQVE RESPONDIT, NEQVE EXCVSATVS EST, EGO EI VNVM OVEM MVLTAM DICO, *ac nisi eo genere diceretur, negauerunt iustam videri multam.* Quo pertinet, quod ex Festo Paulus, OVEM, ait, *masculino genere dicebant, &* OVIBVS DVOBVS, *non, duabus.* Varro libr. II. de Re rust. cap. 1. *Non idem quod* MVLTA *etiam nunc ex veteri instituto,* BOBVS ET OVIBVS DICITVR. Plinius lib. XVIII. cap. 3. *Multatio quoque non, nisi ouium boumque impendio dicebatur. Non omittenda priscarum legum beneuolentia. Cautum quippe est, ne* BOVEM PRIVS, QVAM OVEM NOMINARET, QVI INDICERET MVLTAM. Idem lib. XXXIII. cap. 1. *Ex qua consuetudine, multa legum antiquarum pecore constat etiam Romæ.* De multa autem a Pontifice dicta Flamini & Duumuiro certatum ad populum, Liuius libr. XXXVII. cap. 51. & XL. c. 42. narrat, exitumque iudiciorum eum fuisse, vt tam Flamen quam Duumuir dicto audientes esse iuberentur. Multa vero petebatur certa lege & ob certam causam. Cicero pro Cluentio, cap. 33. de Quinctio Tribuno Pleb. MVLTAM PETIVIT: QVA LEGE? QVOD IN LEGEM NON IVRASSET. Et alias, c. 37. *Vno iudicio multa est ab eo petita, sicut ab Iunio,* QVOD NON SVAE DECVRIAE MVNERE, NEQVE EX LEGE SEDISSET. Idem in Bruto c. 34. *Eodem tempore accusator de plebe, C. Cæsidenus fuit, quem ego audiui iam senem, cum ab L. Sabellio* MVLTAM LEGE AQVILIA DAMNI INIVRIA PETIISSET.

CCXXVIII. COMMINATIONVM SEVERIORVM *&* COHORTATIONVM *vsus. Formula:* SERVA ANIMAM TVAM.

 Inter-

r) Id erat e lege *Ateria Tarpeia*, de qua v. *Io. Koelii* Comm. in *Otton. Thes. Iur. Civ. T.* V. conf. *Brisson. Sel. Ant. Iur.* I, 1.

Interdum etiam seueræ dumtaxat comminationes interueniebant. Vlpianus in l. 1. D. de iur. patron. *Sed si quidem inofficiosus patrono, patronæ, liberisue eorum sit: tantummodo castigari cum sub* COMMINATIONE ALIQVA SEVERITATIS NON DEFVTVRAE, *si rursus causam querelæ præbuerit, & dimitti oportet.* Paulus in l. 3. §. 1. D. de offic. præf. vigil. *Aut fustibus castigat eos, qui negligentius ignem habuerunt: aut* SEVERA INTERLOCVTIONE COMMINATVS, *fustium castigationem remittit.*
463 Præsides vtique, cum cohortarentur Christianos ad negationem, dicere solitos, SERVA ANIMAM TVAM, ET NOLI ANIMAM TVAM PERDERE, Tertullianus scriptum reliquit in Scorpiano contra Gnostic.

CCXXIX. *Reum dimittendi formula:* NIHIL MOROR. *Iudicum*, DE CALVMNIA ACCVSATORIS *pronuntiantium formulæ.*

Iam in reo dimittendo vsi videntur his verbis: NIHIL MOROR. Liuius lib. VIII. c. 35. de Papirio Dictatore: *Cum, se* NIHIL MORARI *Magistrum Equitum, pronuntiasset.* Apud eumdem lib. IV. c. 42. Tribunus Pleb. ita pronuntiat, SEMPRONIVM NIHIL MOROR. Idem lib. XLIII. c. 17. *Absoluto Claudio, Tribunus Pleb. negauit*, SE GRACCHVM MORARI.

Nonnumquam autem de calumnia accusatoris Iudices pronuntiabant. Plinius Epist. 31. lib. VI. de Traiano. *Tum ex consilii sententia iussit denuntiari heredibus omnibus, aut agerent, aut singuli approbarent causas non agendi: alioqui se vel* DE CALVMNIA PRONVNTIATVRVM. Papinianus in l. 10. D. de publ. *vel* DE ACCVSATORIS *absentis, præsente reo*, CALVMNIA PRONVNTIETVR. Vlpianus in l. 1. §. 3. D. ad SC. Turpilian. *Nam si quidem ita pronunciauerit*, NON PROBASTI, *pepercit ei: sin autem pronuntiauit*, CALVMNIATVS EST, *condemnauit eum.* Et §. sequ. *Si ita fuerit interlocutus*, LVCIVS TITIVS TEMERE ACCVSASSE VIDETVR. Imp. Alexander in l. 3. C. de calumniatoribus. *Qui*, NON PROBASSE CRIMEN, *quod intendit, pronuntiatur, si calumnia non damnetur, detrimentum existimationis non patitur.* Imp. Gordianus in l. 17. C. ex quibus caus. infam. irr. *Et enim cum non causa cognita dictum est*, Ἐσυκοφάντησας, *sed ad postulationem patroni interlocutione iudicis responsum sit, nequaquam hoc infamiam irrogat.* Papinianus in l. vlt. de publ. iud. *Generi seruis a socero venefìcii accusatis, Præses prouinciæ*, PATREM CALVMNIAM INTVLISSE, *pronuntiauerat.* s)

CCXXX. ELOGIA, IN SVPPLICIIS SVMENDIS, *a Præconibus superdicta.* TITVLORVM, *pœnæ* CAVSAM *indicantium, formulæ.*

Nec prætermittendæ quidem eæ voces videntur, quas, præconum ore in suppliciis sumendis missas, accepimus. Moris enim erat, sub præconis elogio, seu præcone causam condemnationis superdicente, de damnatis pœnas exigi. Et ita Vlpianus in l. 13. in fin. D. de iureiur. Impp. Seuerum & Antoninum rescripsisse, ait, eum, qui per genium principis peierasset, fustibus castigandum dimitti, & ita ei superdici Προπετῶς μὴ ὄμνυε. Simili modo in l. 16. C. ex quib. caus. infam. Fustibus cæsus quidam refertur, cui per præconem dictum fuit, Ἐσυκοφάντησας. Seuerus etiam in Proconsulari Africæ legatione, quemdam municipum suorum, qui cum præcedentibus fascibus, vt antiquum contubernalem ipse plebeius amplexus erat, Spartiano teste, fustibus cecidit; sub hoc præconis elogio, LEGATVM POPVLI ROM. HOMO PLEBEIVS TEMERE AMPLECTI NOLI. Alexander quoque, vt est a Lampridio in eius vita proditum, per præconem, cum aliquem emendaret, dici iubebat: QVOD TIBI NON VIS, ALTERI NE FECERIS. Idem Imperator Turinum fumi venditorem, fumo apposito, quem ex stipulis atque humidis lignis fieri iusserat, necauit, præcone dicente, FVMO PVNITVR, QVI VENDIDIT FVMVM. Simili modo D. Ambrosius serm. XC. iudicem, narrat, Agnem virginem spoliari, & nudam ad lupanar duci, iussisse, sub voce præconis dicentis, AGNEM SACRILEGAM VIRGINEM, DIIS BLASPHEMIAM INFERENTEM, SCORTVM LVPANARIBVS DATAM. Quibus similia alia exempla iam ante me a multis congesta sunt. Gallienum etiam Trebellius Pollio, c. 12. scribit, cum quidam gemmas vitreas pro veris vendidisset eius vxori, atque illa re prodita, vindicari vellet, surripi quasi AD LEONEM venditorem iussisse. Deinde cauea caponem emisisse, mirantibusque cunctis rem tam ridiculam, per Curionem dici iussisse, IMPOSTVRAM FECIT, ET PASSVS EST. Nam illic Curionis nomine præco accipiendus est, quo sensu Rufinus idem nomen vsurpauit in versione huius loci, qui habetur Histor. Eccles. Eusebii lib. IV. cap. 15. Quod enim Græce scriptum est de Proconsule Asiæ, Πέμψαι τε τὸν κήρυκα, καὶ ἐν μέσῳ τοῦ σαδίου κηρῦξαι, τρὶς Πολύκαρπος ὡμολόγησεν, ἑαυτὸν Χριστιανὸν εἶναι: id ille ita conuertit: *Misso igitur* CVRIONE, *ad populum Proconsul iubet voce maxima protestari*, POLYCARPVM TERTIO CONFESSVM, CHRISTIANVM SE ESSE. Zonaras tomo II. Annal. lib. XIII. c. 15. in Valentiniano, de Rhodano præposito. Αὐτίκα γυμνοῖ μὲν ἐκεῖνον τοῦ ἀξιώματος· κελεύει δὲ δεθέντα ἐν τῷ θεάτρῳ περιαχθῆναι, ἀγῶνος ἱππικοῦ ἀγομένου, κηρύκων τοῦ αὐτοῦ προαγόντων, καὶ τὸ εἰς τὴν γυναῖκα ἰδιωτῶν ἀδίκημα, καὶ τοῦ βασιλικοῦ κελεύσματος τὴν παρακοήν. Καὶ μετὰ τὴν παραγωγὴν, καὶ τὸ κήρυγμα, ἐκεῖ παρευθὺ καυθῆναι αὐτόν.

Inter-

s) Atque is *calumniam* tulisse dicebatur, qui calumniæ damnatus erat v. c. ap. *Cic. ad Div. VIII.*

Interdum vero Titulo, qui causam pœnæ indicaret, præcedente, vel appenso, aut fixo, in
464 damnatos animaduersum, Suetonius in Caligula cap. 31. testatur. Idem in Domitiano cap. 10. *Patremfamilias, quod Thracem Mirmilloni parem dixerat, canibus obiecit, cum hoc titulo:* IMPIE LOCVTVS PARMVLARIVS. Ex hoc more D. Matthæus cap. 27. Καὶ ἐπέθηκαν, ait, ἐπάνω τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὴν αἰτίαν αὐτοῦ γεγραμμένην, Οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων. Sic & D. Marcus cap. 15. Καὶ ἦν ἐπιγραφὴ τῆς αἰτίας αὐτοῦ ἐπιγεγραμμένη, Ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων. Et D. Lucas cap. 23. Ἦν δὲ καὶ ἐπιγραφὴ γεγραμμένη ἐπ' αὐτῷ γράμμασιν ἑλληνικοῖς καὶ ῥωμαϊκοῖς καὶ ἑβραϊκοῖς, Οὗτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων. Et D. Ioannes cap. 19. Ἔγραψε δὲ τίτλον ὁ Πιλάτος, καὶ ἔθηκεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Ἦν δὲ γεγραμμένον, Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων. Eusebius lib. V. Histor. Ecclesiast. cap. 1. Καὶ περιαχθεὶς κύκλῳ τοῦ ἀμφιθεάτρου, πίνακος αὐτὸν προάγοντος, ἐν ᾧ ἐγέγραπτο Ῥωμαϊστί· Οὗτός ἐστιν Ἄτταλος ὁ Χριστιανός, vbi Rufinus recte πίνακα titulum vertit.

CCXXXI. RESTITVTIO IN INTEGRVM DAMNATORVM, *& eius formula.*

Damnati autem in integrum quandoque a principe restituebantur, l. 1. §. 9. D. de postuland. l. 13. D. de bonor. possess. tit. de sent. pass. & restit. Id fiebat hoc verbo, RESTITVO, vt apparet ex l. 1. C. de sentent. pass. & restit. in qua narratur oblatus Antonino quidam in insulam deportatus, quem ille his verbis restituit: RESTITVO TE IN INTEGRVM PROVINCIAE TVAE: & adiecit, VT AVTEM SCIAS, QVID SIT IN INTEGRVM RESTITVERE, HONORIBVS, ET ORDINI TVO, ET OMNIBVS CETERIS TE RESTITVO. Interdum autem deportatus ita restituebatur, vt dignitatem dumtaxat, non etiam bona, indulgentia principali reciperaret: interdum vero bona cum dignitatis restitutione ei concedebantur, l. 2. & l. 3. D. de sent. pass. In eius certe, qui ademptis bonis in insulam deportatus erat, restitutione, specialiter exprimi necesse erat, ita gratiam sententiæ ei fieri, vt statum pristinum cum bonis omnibus reciperaret, l. 4. C. eod. tit.

Hic ego signum statuam. Hic optime liber iste finietur. Nec iam ad TABVLAS EMPTIONVM properantem lectorem, morabor.

BARNABAE BRISSONII

IN CONSISTORIO REGIO CONSILIARII
ET IN AMPLISSIMO SENATV PARISIENSI PRAESIDIS

DE
FORMVLIS
ET
SOLENNIBVS POPVLI ROMANI VERBIS
LIBER SEXTVS.

Nihil tam præter opinionem meam accidit, quam, vt horum librorum magnitudo in tantam molem excresceret. Sed ea est argumenti propositi immensitas, vt eorum, quæ rerum connexa series suppeditat, turba ac multitudine pene obruar. Ita materia alia aliam trahit, & quacumque ingredior, in aliquam prope formulam vestigium pono. Denique facilius est libri cuiusque principium, quam exitum, reperire. Vtinam modo conata efficere possim! Rem enim magnam complexus sum & arduam, ac plurimi otii, quo maxime egeo. Postulat autem ordinis, quem mihi ipse præscripsi, ratio, vt de NEGOTIORVM CONTRAHENDORVM DISTRAHENDORVMQVE Formulis dicam. Qua in parte etsi Tabellionis vice fungi videar, non alienam tamen a professione nostra personam induam. Nam stipulationum formulas, vt Cicero lib. I. de legib. c. 4. & in Topic. c. 8. indicat, prisci iuris auctores componebant: ex eorumque consilio & auctoritate stipulationes restipulationesque fiebant, vt idem Orat. pro Rosc. Comœdo c. 13. ostendit. Quin etiam de agro emendo, filia collocanda, consultos eos, lib. III. de Oratore c. 33. docet.

I. EMPTIONVM *Formulæ.* EST MIHI RES ILLA ILLO PRETIO EMPTA. FVNDVS ILLE TIBI EMPTVS ERIT, ESTO, *vel,* SIT TOT NVMMIS. *Aliæque* VENDITIONVM *Formulæ solennes.*

Ab EMPTIONIBVS vero, quæ facile principem locum in commerciis obtinent, scribendi exordium capiam. Eas ita concipi solitas: EST MIHI RES ILLA ILLO PRETIO EMPTA, ex his, quos subieci, locis, coniectura adsequi licet. Vlpianus in l. 7. §. vlt. D. de contr. empt. *Si quis ita emerit:* EST MIHI FVNDVS EMPTVS TANTVM, ET QVANTO PLVRIS EVM VENDIDERO. Idem in l. 34. §. 6. D. eod. *Si emptio ita facta fuerit,* EST MIHI EMPTVS STICHVS AVT PAMPHILVS. Sed & in l. 64. eod. tit. huiusmodi emptionis formula proponitur, FVNDVS ILLE EST MIHI ET TITIO EMPTVS. Item in l. 11. D. de hered. vendit. *Hoc modo admittitur esse venditionem,* SI QVA SIT HEREDITAS, EST TIBI EMPTA. In l. 8. §. 1. D. de peric. & commod. rei vend. *Si ita venerit,* EST ILLE SERVVS EMPTVS, SIVE NAVIS EX ASIA VENERIT, SIVE NON VENERIT.

Interdum vero per verba futuri temporis venditiones concipiebantur: vt in l. 41. D. de contr. empt. *Si emptor hoc modo interrogauerit,* ERIT MIHI EMPTVS FVNDVS, ITA,

VT

VT EVM INTRA KAL. IVL. LIBERES, *vel ita* VT EVM INTRA KALEND. IVL. A TITIO REDIMAS. Et in l. 37. eod. tit. *Si quis fundum, sibi iure hereditario debitum, ita vendidisset*, ERIT TIBI EMPTVS, QVANTI A TESTATORE EMPTVS EST. In l. 48. D. de actionib. empt. *Titius heres Sempronii fundum Septicio vendidit ita*, FVNDVS SEMPRONIANVS, QVIDQVID SEMPRONII IVRIS FVIT, ERIT TIBI EMPTVS TOT NVMMIS.

Concipiebatur etiam quandoque venditio verbis, ESTO, vel, SIT. Paulus enim in l. 1. D. de in diem addict. ita fieri in diem actionem tradit, ILLE FVNDVS CENTVM ESTO TIBI EMPTVS. Iustinianus in §. penult. Institut. de empt. & vend. *Emptio tam sub conditione, quam pure contrahi potest, veluti*, STICHVS, SI INTRA CERTVM DIEM TIBI PLACVERIT, SIT TIBI EMPTVS AVREIS TOT.

Sunt & aliæ libris nostris venditionum formulæ: vt in l. 35. §. 1. D. de contrahend. empt. *Cum emere volenti sic venditor dicit*, QVANTI VELIS, QVANTI AEQVVM PVTAVERIS, QVANTI AESTIMAVERIS, HABEBIS EMPTVM. Et in l. 80. §. 1. D. eod. tit. *Huius rei emptionem posse fieri, dixi*, QVAE EX MEIS AEDIBVS IN TVAS AEDES PROIECTA SVNT, VT EA MIHI ITA HABERE LICEAT. Et in l. vlt. D. eod. *Lucius Titius vendidit fundum, additis his verbis*, QVO IVRE, QVAQVE CONDITIONE EA PRAEDIA LVCII TITII HODIE SVNT, ITA VENEVNT: ITAQVE HABEBVNTVR. Exstat Neapoli venditionis quoddam caput lapidi incisum in hæc verba: ACTIVS DIOCL. PATVL. DIOC. F. CVM FRATRIBVS, QVI NVNC HIC ADSVNT, VENDVNT P. AELIO ABAS. LOCVM PVRVM, IN QVO NVLLA SEPVL. IACTA, SVPERQVE POSITA, NEQVE CONIVNCTA APPARENT. LIB. NEP. PRONEP. Q.

II. STIPVLATIONVM, IN EMPTIONIBVS ET VENDITIONIBVS *contrahendis, Formulæ*.

Emptiones porro & venditiones stipulationibus interpositis contrahebantur, vt ex Varrone lib. II. de Re rustic. cap. 2. 3. & 5. & l. 3. §. 1. D. de actionib. empti, liquet. Seneca lib. III. de Benefic. cap. 15. *Vtinam nulla stipulatio emptorem venditori obligaret.* Inde &, ROGARE EMPTVM, dicitur emptor apud Plautum in Captiuis, Act. I. Scen. 2. v. 76. & in l. 41. D. de contrahend. empt.

Ac plane stipulationem, quæ commune erat omnium obligationum adstringendarum vinculum, in emptionibus & venditionibus intercessisse, mirum non est. In ouium quidem venditione ita emptori interroganti, TANTI SVNT MIHI EMPTAE? Venditorem respondisse, SVNT, Varro lib. II. de Re rustic. cap. 2. auctor est. Apud Plautum quoque Epidico Act. III. Sc. 4. v. 35. Miles a Periphane fidicinam ita emit,

M. ESTNE EMPTA MIHI HAEC? P. ISTIS LEGIBVS HABEAS LICET.

Idem etiam Persa Act. IV. Sc. 4. v. 35. seq. tractatum venditionis huiusmodi refert:

Hoc age: OPVSNE'ST HAC TIBI EMPTA? D. SI TIBI VENISSE'ST OPVS.
MIHI QVOQVE EMPTA EST: *si tibi subiti nihil est, tantumdem'st mihi.*
S. INDICA, FAC PRETIVM. D. TVA MERX EST, TVA INDICATIO EST.
T. Æquom hic curat. S. Vin'bene emere? D. Vin'tu pulchre vendere?
T. Ego scio hercle vtrumque velle. D. Age, INDICA *prognariter.*
S. Prius dico, HANC MANCVPIO NEMO TIBI DABIT? *iam scis? D. Scio.*
INDICA *minimo daturus, qui sis qui duci queat?*

Vnde apparet, rogatum venditorem rei suæ pretium dicere & constituere hoc verbo, INDICA: in quam sententiam Indicandi verbum vsurpatur ab eodem Plauto Aulular. Act. II. Sc. 8. v. 3. Cicerone lib. III. Officior. c. 15. Plinio lib. XXXVIII. Natur. Histor. cap. 13. Apuleio lib. I. de Asino aur.

III. *De* PRETIO CERTO *&* IN PECVNIA NVMERATA CONSTITVTO *inter emptorem & venditorem* CONVENIRE *oportebat.* FIDES DE PRETIO *quomodo* HABERETVR?

De pretio autem inter emptorem & venditorem conuenire, necesse erat. Sed & certum pretium esse debebat, & in pecunia numerata constitui. Alioquin, si inter aliquos ita conuenisset, vt, QVANTI TITIVS REM AESTIMASSET, TANTI ESSET EMPTA, inter veteres dubitabatur, constaretne venditio an non, §. 1. Institut. de empt. & vendit. Huiusmodi tamen emptio, QVANTI TV EVM EMISTI, QVANTVM PRETII IN ARCA HABEO, valebat. Magis enim ignorabatur, quanti venditus esset, quam in rei veritate incertum esset, l. 7. §. vlt. D. de contrahend. empt. Heredem etiam fundum sibi hereditario iure delatum ita vendidisse, Vlpianus proponit, ERIT TIBI EMPTVS TANTI, QVANTI A TESTATORE EMPTVS EST, l. 37. D. de contr. empt.

Nec vero, pretium præsens numerari, necesse erat, sed sufficiebat, satis eo nomine fieri, vel etiam fidem haberi emptori sine vlla satisfactione, l. 19. & l. 53. D. de contrahend. empt. l. 68. D. de euictionibus §. 41. Institut. de rer. diuis. Labeo in l. 51. D. de actionibus empt. *Si fundum emisti ea lege,* VTI DES PECVNIAM KALENDIS IVLIIS.

IV. *Contrahebant venditionem* PVRE, *vel* SVB CONDITIONE. *Rerum vendendarum* CERTAE LEGES ET CONDITIONES. MANILIANAE VENALIVM VENDENDORVM LEGES.

Non tantum autem pure, sed & sub condicione venditio contrahi poterat. Cuius rei exempla sumet, qui volet, ex l. 8. §. 1. D. de peric. & commod. rei vend. & l. 7. D. de contrah. empt.

Nunc quibus legibus & condicionibus tam mobiles, aut se mouentes, quam res soli venire solerent, quoad eius fieri poterit, demonstrabo. Erant namque olim certæ rerum vendendarum leges, quas Manilium, quem inter iuris auctores Pomponius noster numerat, ciuibus suis composuisse, Cicero lib. I. de Orat. cap. 58. docet. *Nec quisquam est*, inquiens, *eorum*, *qui*, *si iam sit addiscendum sibi aliquid*, *non Teucram Pacuuii malit*, *quam* MANILIANAS VENALIVM VENDENDORVM LEGES *ediscere*. Varro lib. II. de Re rust. c. 3. *Itaque stipulantur*, *paucis exceptis verbis*, *ac Manilius scriptum reliquit*. Et eiusdem lib. cap. 5. *Paulo verbosius hæc*, *qui* MANILII ACTIONES *sequuntur*. Idem eiusdem lib. cap. 7. *Iisdem rebus in emptione dominium mutant*, *vt in* MANILII ACTIONIBVS *sunt præscriptæ* t).

V. IN MANCIPIORVM VENDITIONE *solennes formulæ. Stipulatio:* SERVVM SANVM ESSE. *Venales inspici & nudari solebant. Mulierem* PRAEGNANTEM SANAM ESSE, NON *præstabat venditor.*

De mancipiorum autem venditione prius, tum deinde de ouium, caprarum, boum, iumentorum venditionibus dicam. Seruorum adsiduam & cottidianam fuisse comparationem, Vlpianus scribit in l. 44. D. de vsucapionib. Serui autem venditor de Sanitate eius promittebat, quemadmodum Cicero lib. III. Officior. c. 17. & Vlpianus in l. 43. D. de contrahend. empt. testantur. Stipulatur enim emptor, SANVM ESSE, idque stipulanti venditor spondebat, l. 16. §. vlt. l. 31. D. de euictionibus. Varro lib. II. de Re rust. *In horum emptione* (de pastoribus loquitur) *solet peculium accedere: aut si excipietur, stipulatio intercedere*, SANVM EVM ESSE. Vlpianus in l. 14. §. 9. D. de Ædil. Edict. *Si venditor nominatim* EXCEPERIT DE ALIQVO MORBO, ET DE CETERO SANVM ESSE, DIXERIT, *aut promiserit*. Pomponius in l. 64. §. 1. D. eod. *Si vno pretio plures seruos vendidisti*, SANOSQVE ESSE, PROMISISTI. Idem in l. 45. D. de legat. 1. *Si heres generaliter dare damnatus est*, SANVM EVM ESSE, *promittere non debet*. Gagatis autem lapidis odore, in venaliciis vulgo sanitatem, aut morbum venalium explorari consueuisse, Apuleius Apolog. I. tradit. Vestimenta etiam detrahi solita venalibus, ne quæ vitia corporis laterent, Seneca Epist. 80. ostendit: *Mangones enim*, vt ibidem addit, *quicquid erat*, *quod displiceret*, *aliquo lenocinio abscondebant*. *Itaque ementibus ornamenta ipsa suspecta erant: & siue crus alligatum siue brachium aspicerent*, *nudari iubebant*, *& ipsum sibi corpus ostendi*. Idem lib. I. Controuers. 2. *Nuda in litore stetit ad fastidium emptoris*, *omnes partes corporis & inspectæ & contrectatæ sunt. Vultis actionis exitum audire? Vendit pirata, emit leno, excipitur nihil.* Martialis Epigramm. 82. lib. VI. v. 1.

Quidam me modo, *Rufe*, *diligenter*
Inspectum, *velut emptor aut lanista*,
Cum vultu digitoque subnotasset.

Claudianus lib. I. in Eutropium. v. 32. sequ.

Si pelagi fluctus, *Libyæ si discis arenas*,
Eutropii numerabis heros, *quot iura*, *quot ille*
Mutauit tabulas, *vel quanta vocabula vertit:*
NVDATVS *quoties*, MEDICVM DVM CONSVLIT EMPTOR,
Ne qua per occultum lateat iactura dolorem.
Omnes pœnituit pretii, *venumque redibat*,
Dum vendi potuit.

Lucianus in Eunucho. Ουχ ἐμέψηφοι πάντες ἦσαν, ἀλλ᾽ οἱ μὲν ἠξίουν ἀποδύσαντας αὐτὸν ὥσπερ τοὺς ἀργυρωνήτους, ἐπισκοπεῖν εἰ δύναται φιλοσοφεῖν, τάγε πρὸς τῶν ὄρχεων. Apud eumdem in βίων πράσει, qui mancipium mercatur, Ἀλλ᾽ ὑπόδυθι, ait, καὶ γυμνὸν γάρ σε ἰδεῖν βούλομαι. Suetonius in Caligula cap. 36. *Non temere vlla illustriore femina abstinuit: quas plerumque cum maritis ad cœnam vocatis, præterque pedes suos transeuntes diligenter, ac lente*, MERCANTIVM MORE, CONSIDERABAT.

Mulieres plane, si prægnantes venirent, SANAS ESSE, NON præstabat venditor; vt Vitruuius lib. II. c. 9. docet his verbis: *Vt etiam corpora muliebria cum conceperint*, *a fœtu ad partum non iudicantur integra*, *neque in venalibus*, *ea cum sunt prægnantia*, PRAESTANTVR SANA, *ideo*, *quod in corpore præseminatio crescens ex omnibus cibi potestatibus detrahit alimentum in se*, *& quo firmior efficitur ad maturitatem partus*, *eo minus patitur*, *esse solidum idipsum*, *ex quo procreatur*. Nec tamen mulier, quæ prægnans venierat, in ea causa erat, vt redhiberetur. Vlpianus in l. 14. §. 1. D. de Ædil. Edict. *Si mulier*, ait, *prægnans venierit*, *inter omnes conuenit*, SANAM EAM *esse*. *Maximum enim ac præcipuum munus feminarum est*, *accipere*, *ac tueri conceptum*.

VI.

t) *Manilianæ venalium vendendorum leges* nihil aliud fuerunt, nisi formulæ vendendarum rerum, siue stipulationes, actionesque iuris in iis causis sui persequendi, a Manilio compositæ. conf. quæ dixi *Hist. Iurispr. Rom.* II, 2, 3.

Digitized by Google

468 VI. De animi vitiis *quoque* caveri *plerumque solebat. Stipulabantur,* servvm fvrem, avt fvgitivvm non esse, fvrtis noxisqve solvtvm esse, lenonem non esse.

Ceterum non de corporis tantum, sed & de animi vitiis caueri plerumque solebat, l. 4. §. 4. D. de Ædilic. Edict. Quod & indicat Horatius lib. II. Serm. Sat. 3. v. 284. seq.

Sanus vtrisque
Auribus atque oculis, mentem *nisi litigiosus*
exciperet *dominus, cum venderet, &c.*

Vbi vetus interpres, *Sumptum est,* ait, *hoc argumentum a dominis mancipia vendentibus, quorum omnia vitia cognita sibi, tam corporis, quam animi debebant aperire emptori, nisi postea litigare vellent propter celatum vitium.*

Plane seruum, fvrem non esse, promitti solebat, l. 31. §. 1. & l. 52. l. 17. §. vlt. D. de Ædilic. Edict. l. 31. D. de Euictión. In mancipiorum etiam venditionibus vsitata erat hæc ex edicto Ædilium stipulatio, evm hominem, qvo de agitvr, fvrtis noxisqve solvtvm esse. item fvgitivvm non esse, erronem non esse, vt Paulus in l. 3. & l. 11. §. vlt. Pomponius in l. 16. §. vlt. & l. 30. Vlpianus in l. 31. & in l. 32. D. de Euictionib. l. 3. D. si famil. furt. fec. dic. l. 12. §. 7. D. de act. empt. Varro lib. II. de Re rust. cap. 10. ostendunt. Seneca lib. VII. Controuers. 6. *Triarius dixit,* fvgitivvm, erronem non esse: *si tam malum auctorem habemus, gener noster fugitiuus est: Relegamus auctoritatis tabulas,* fvrtis noxaqve solvtvs. Cicero lib. III. Officior. c. 17. *Qui enim scire debuit,* de sanitate, de fvga, de fvrtis, *Præstat edicto Ædilium.* Interdum autem huic stipulationi addebatur verbum, praestari, quemadmodum Vlpianus notat in l. 31. D. de Euictionib. Iulianus in l. 200. D. de verbor. signific. *Hæc stipulatio,* noxis solvtvm praestari? Pomponius in l. 56. D. de legat. lib. 1. *Si legati serui nomine stipulatur legatarius,* fvgitivvm evm non esse, praestari. Vlpianus in l. 32. D. de Euictionib. *Si ita quis stipulanti spoponderit,* sanvm esse, fvrem non esse, vespillonem non esse, praestari?

His autem verbis, noxa solvtvm praestari, non vtique promittebant, eum nullam noxam commisisse, sed noxali iudicio subiectum non esse, l. 17. §. 17. D. de Ædilic. Edict. Enimuero cum redhibebatur seruus, fvrtis noxisqve solvtvm, non promittebat emptor, praeterqvam, qvod ivssv eivs fecisset, avt illivs, cvi ipse evm alienasset. l. 46. D. de Ædilic. Edict. Heres vero hominem generaliter dare damnatus, fvrtis at noxis solvtvm esse evm, quem dabat, promittere debebat, cum ita dare deberet, vt eum habere liceret, l. 45. §. 1. D. de legat. 1.

Interdum etiam in vendendo seruo, cauebatur, Lenonem eum non esse. Quinctilianus Declamatione, quæ in vet. Cod. inscribitur, Miles Marianus, III. c. 16. leno *etiam seruis* excipitvr, *fortasse hac lege captiuos vendes*

VII. Commendandi cavsa *quænam de seruis dicere solerent venditores?*

Sed & qui seruum vendebat, quædam commendandi causa, quæ ad nudam eius laudem pertinebant, dicebat, pronuntiabatue, veluti, servvm speciosvm, frvgi, probvm, dicto avdientem esse, l. 43. D. de contr. empt. l. 19. D. de Ædil. Edict. Plinius Epist. 20. lib. I. *Credo decentes esse seruos, qui sunt empti mihi ex consilio tuo. Superest, vt* frvgi sint, *quod de venalibus, melius auribus, quam oculis iudicatur.* Quo elogio etiam mancipium ornat Apuleius lib. VIII. Metamorphos. Eoque alludens idem, Asinum bonae frvgi eius dixit lib. 4. Metamorph. Quod vero venditor, vt commendaret, dicebat, sic habebatur, quasi neque dictum, neque promissum esset, l. 37. D. de dolo. Quædam autem vt pluris venderet, adfirmabat venditor, veluti, hominem literatvm, vel artificem esse, aleatorem non esse, ad statvam nvmqvam confvgisse, d. l. 43. de contrahend. empt. & l. 17. §. vlt. & l. 19. in princ. & §. 4. D. de Ædil. Edict. Gaius in l. 18. D. eod. *verbi gratia, si constantem, aut* laboriosvm, *aut* cvracem, *aut* vigilacem esse, *vel* ex frvgalitate sva pecvlivm adqvirentem *adfirmauerit.* Et ead. l. §. vlt. *Venditor, qui* optimvm cocvm esse dixerit. Et mox: *Si quis simpliciter dixerit,* pecvliatvm esse servvm. Cicero lib. III. Officior. c. 23. *In mancipio vendendo, dicendane vitia, non ea, quæ nisi dixeris, redhibeatur mancipium iure ciuili, sed hæc,* mendacem esse, aleatorem, fvracem, ebriosvm. Denique, praestatvrvm se, qvod de mancipio dicebat, venditor vel promittebat, vel non, l. 19. D. de Ædilic. Edict.

VIII. Titvlvs venalibvs servis, *ex Edicto Ædilium Curulium positus.*

Titulum plane singulorum seruorum scribi, ita vt intelligi recte posset, quid morbi, vitiive cuique esset, Ædiles Curules Edicto præceperant, cuius caput ad hanc rem pertinens citat Gellius lib. IV. cap. 2. Eoque referendum videtur, quod apud Senecam Epist. 47. legitur: *Stare ante limen Callisti, dominum suum vidi, & eum, qui illi impegerat* titvlvm, *qui inter ridicula mancipia perduxerat, aliis intrantibus excludi.* Illas vero Ædilicias stipulationes, 469

nec non seruorum commendationes, quibus vitiis carere pronunciabantur, ridet Apollonius apud Philostratum lib. III. c. 25. his verbis: Τουτὶ δὲ καὶ τοὺς τῶν ἀνδραπόδων καπήλους ἀκούω ἐκεῖ πράττειν. εἰ γὰρ ἀφίκοιτο κατάγοντες ὑμῖν ἀνδράποδα Καρικὰ, καὶ τὸ ἦθος αὐτῶν ἑρμηνεύοιεν ὑμῖν, ἔπαινον ποιοῦνται τῶν ἀνδραπόδων τὸ μὴ κλέπτειν αὐτά.

IX. *Seruorum venditioni lex quandoque dicebatur*, VT PERICVLO SVO EMERET EMPTOR.

Ex diuerso interdum paciscebatur venditor, ne fugitiuum, aut erronem præstaret, l. 31. §. 4. D. de donationib. int. vir. & vxor. Nam & ita quandoque lex dicebatur, vt periculo suo emeret emptor. Plautus Persa Act. IV. Sc. 3. v. 51.

Ipse, qui tabulas affert, adduxit simul
Forma expetenda liberalem mulierem
Furtiuam, abductam ex Arabia penitissima:
Eam te volo accurare, vt istic veneat,
AC SVO PERICVLO IS EMAT, QVI EAM MERCABITVR
MANCIPIO, NEQVE PROMITTET, NEQVE QVISQVAM DABIT.
Probum & numeratum argentum vt accipiat, face.

X. *Quinam* PILEATI, *qui* CORONATI *venum iuerint serui? Quid*, SVB CORONA EMERE? *Venales* GYPSATIS PEDIBVS *notabiles.*

Seruos autem, quorum nomine venditor nihil præstaret, PILEATOS venum solitos ire, Gellius lib. VII. cap. 4. ex Cœlio Sabino iurisconsulto notat. Huiusmodi enim condicionis mancipia insignia in vendendo erant, vt emptores errare & capi non possent: neque lex vendendi operienda esset, sed oculis iam perciperent, quodnam esset mancipiorum genus. PILEVS denique impositus demonstrabat, eiusmodi seruos venumdari, quorum nomine nihil promitteret venditor. Captiuos plane, qui lege belli venibant, CORONATOS venisse, ibidem Gellius monet: & innumeris prope Liuii & aliorum testimoniis confirmari potest. Legitimum etiam fuisse adquirendi dominii modum, si e præda quis SVB CORONA EMISSET, Varro lib. II. de Re rust. cap. 10. tradit. Venetorum quoque omni Senatu necato, reliquos Cæsarem SVB CORONA VENDIDISSE, narrat ipse lib. III. c. 16. de Bello Gall. Venalium autem trans mare aduectorum pedes creta denotabant, eratque hoc insigne venalitiis gregibus, vt cretatis, siue gypsatis pedibus venirent *u*), auctore Plinio lib. XXXV. cap. 17. & 18. Tibullo lib. II. Eleg. 3. v. 63.

Quem sæpe coëgit,
Barbara GYPSATOS *ferre catasta* PEDES.

Ouidio lib. I. Amor. Eleg. 8. v. 63.

Nec tu, si quis erit capitis mercede redemptus,
Despice GYPSATI *nomen inane* PEDIS.

Hoc denique sentit Iuuenalis Sat. I. v. 111. cum ait:

Nuper in hanc vrbem PEDIBVS *qui venerat* ALBIS.

XI. MANCIPIORVM *singulorum* NATIONES *indicandæ erant. Certus venalibus producendis Romæ locus.* PLVRES *quandoque* VNA *venibant: quot modis id fieri soleret?*

Mancipiorum vtique venditores nationem cuiusque in venditione pronuntiare debuisse, auctor est idoneus Vlpianus in l. 31. §. 21. D. Ædilic. Edict. Fuisse vero certum locum Romæ, quo solebant venire, qui venales producebantur, indicat l. 17. §. 12. D. eod. tit. Complura autem mancipia vno instrumento emptionis interposito, interdum venisse, ostendit l. 72. D. de euictionib. Verum cum plura mancipia vno pretio venibant, quemadmodum, vsu venisse, docet l. 64. D. de Ædilic. Edict. confuse vniuersis mancipiis pretium constituebatur: aut, singulorum mancipiorum pretio constituto, vniuersa tanti venibant, quantum ex consummatione singulorum fiebat, l. 36. D. eod. tit. Cum vero eiusdem generis plura mancipia venibant, veluti Comœdi, vel chorus, interdum in vniuersos, interdum in singulos, seu in singula capita pretium constituebatur, l. 34. D. d. Ædilic. Edict. *x*)

XII. *Serui* CVM PECVLIO *aut* SINE ILLO *venibant, aliisue rebus adiectis.*

Porro seruus interdum CVM PECVLIO venibat, l. 23. l. 30. D. de actionib. empt. l. 11. §. 6. D. de pecul. l. 33. D. de Ædilic. Edict. Paulus in l. 5. D. de euictionibus. *Serui venditor*, PECVLIVM ACCESSVRVM, *dixit*. Atque adeo nonnumquam peculii quantitas dicebatur. Celsus in l. 38. D. de actionib. empt. *Si venditor hominis, dixit*, PECVLIVM EVM HABERE DECEM. Inde est, quod Vlpianus in l. 13. §. 4. D. eod. tradit, si venditor DE PECVLIO MENTITVS SIT, empti iudicio eum teneri, vt præstet emptori, QVANTO PLVRIS SERVVM EMIS-

u) Forte etiam *gypsatis manibus*. Vnde explicandus notus ille versus veteris Poetæ, apud *Cic. ad Div. VII*, 6. de Medea, *gypsatissimis manibus*.

x) Interdum, etiam mancipia vetula ac vilia in auctionibus vel venditionibus fiebant aliarum rerum venditarum accessiones, cuius generis mancipia dicebantur *senes coemtionales* v. *Gronov.* de *Pec. Vet. IV*, 8. non confundendi cum *senibus ad coemtiones faciendas sacrorum perimendorum causa*; vt vulgo imperite fieri solet.

EMISSET, SI ITA PECVLIATVS ESSET. Contra serui venditor interdum excipiebat, NE CVM PECVLIO VENIRET, l. 29. D. de contrah. empt. In venditione autem serui semper peculium exceptum intelligebatur, nisi, VT ID ACCEDERET, nominatim cautum esset, l. 3. D. de euictionibus. Plane serui venditioni quiduis adiicere licebat: nam & plerumque plus in peculio erat, quam in seruo, & nonnumquam vicarius, qui accedebat, pluris erat, quam seruus, qui venibat. Hominem vero Ædiles ei rei, quæ minoris esset, accedere nolebant, l. 44. D. de Ædilic. Edict.

XIII. *Mancipia variis sub conditionibus vendita, veluti,* REDHIBENDI INTRA CERTVM TEMPVS, SI DISPLICVISSET, *item,* RATIONVM REDDENDARVM, VSVSFRVCTVS, *qui in seruo esset, exprimendus erat.*

Interdum etiam mancipium ita venibat, VT, NISI PLACVISSET, INTRA PRAEFINITVM TEMPVS REDHIBERETVR, l. 31. §. 22. D. de Ædilic. Edict. Seruum etiam ita venditum, SI RATIONES ARBITRIO DOMINI COMPVTASSET, refert Vlpianus in l. 7. D. de contrahend. empt. Quod si serui venditi vsusfructus ad alium pertineret, exprimi hoc a venditore necesse erat, Iulianus in l. 39. §. vlt. D. de Euictionibus. *Qui seruum venditum tradit, & dicit,* VSVMFRVCTVM IN EO SEII ESSE, *cum ad Sempronium pertineat, Sempronio vsumfructum petente, perinde tenetur, ac si in tradendo dixisset,* VSVSFRVCTVS NOMINE ADVERSVS SEIVM NON TENERI.

XIV. *Variæ in seruorum venditionibus leges dici solitæ:* VT EXPORTARENTVR, NE ALIQVO LOCI MORARENTVR; *imo,* NE EXPORTARENTVR.

Variæ praeterea in seruorum venditionibus leges dici consueuerant. Interdum enim ea lege venibant, VT EXPORTARENTVR, vel VT ITALIA EXPORTARENTVR, l. 2. D. de seru. export. Tit. si seru. export. ven. C. Seruum etiam ea lege venisse, NE IN ITALIA ESSET: QVOD SI ALITER FACTVM ESSET, CONVENISSE CITRA stipulationem, VT POENAM PRAESTARET EMPTOR, refert Papinianus in l. 7. D. de seru. export. Vlpianus vero in l. 1. D. eod. seruum ita distractum esse, proponit, NE ALIQVO LOCI MORARETVR. Augustum vtique, Suetonius in eius vita cap. 21. narrat, sæpius rebellantes non grauiore vmquam pœna multasse, quam vt captiuos sub lege venumdaret, NE IN VICINA REGIONE SERVIRENT, NEVE INTRA XXX. ANNVM LIBERARENTVR. Seruum etiam SVB POENA VINCVLORVM distractum a domino, memorat Vlpianus in l. 17. §. 19. D. de Ædilic. Edict. Pacto quoque in venditione apposito, INTERDICTVM FVISSE POMOERIO CIVITATIS seruo, refert Papinianus in l. 5. D. de seru. export. Per contrarium, interdum conuenisse, NE POENAE CAVSA SERVVS VENDITVS, EXPORTARETVR, docet l. 7. D. eod.

XV. *In venditione mancipiorum, excipi solebat:* NE PROSTITVERENTVR. *Item* MANVS INIECTIO *excipiebatur, si contra legem venditionis quid fieret.*

Interdum venditione excipiebatur, NE MANCIPIVM PROSTITVERETVR, l. 6. D. de seru. exportand. Imp. Alexander in l. vlt. C. si mancip. ita venierit: *Eam, quæ ita venierit,* NE CORPORE QVAESTVM FACERET. Nonnumquam addebatur, VT PROSTITVTA CONTRA LEGEM VENDITIONIS ANCILLA LIBERA ESSET, l. 9. D. de seru. exportand. Pomponius in l. 34. D. de euictionibus. *Si mancipium ita emeris,* NE PROSTITVATVR, ET CVM PROSTITVTVM FVISSET, VT LIBERVM ESSET, Imp. Alexander in l. 2. C. si mancip. ita venier. *Mulierem, quam ita venisse, allegas,* NE PROSTITVERETVR, AVT SI PROSTITVTA FVERIT, LIBERA ESSET. Vlpianus in l. 10. §. 1. D. de in ius vocand. PROSTITVTA CONTRA LEGEM VENDITIONIS *venditorem habebit patronum, si hac lege venierat,* VT SI PROSTITVTA ESSET, FIERET LIBERA. Interdum etiam, quemadmodum Paulus in l. 56. D. de contrahend. empt. docet, sub hoc pacto venibat ancilla, NE PROSTITVERETVR, ET SI CONTRA FACTVM ESSET, VTI LICERET VENDITORI, EAM ABDVCERE. Sic Imp. Alexander in l. 1. C. si mancip. ita venier. *Eam, quæ ita venit,* VT, SI PROSTITVTA FVISSET, ABDVCENDI POTESTAS ESSET. Interdum etiam MANVS INIECTIO in hac re excipiebatur, id est, vt manum iniicere venditori in eam, quæ contra legem venditionis prostituta esset, liceret. Paulus in l. 7. D. qui sine manumiss. *In eo, qui, cum possit abducere prostitutam ancillam, pecunia accepta,* MANVS INIECTIONEM VENDIDIT. Vlpianus in l. 10. §. 1. D. de in ius vocand. *Si venditor, qui* MANVS INIECTIONEM EXCEPIT, *ipse prostituit.* Iustinianus in l. 1. §. 4. C. de lat. libert. tollend. *Si quis ancillam suam sub hac conditione alienauerit,* NE PROSTITVATVR, *nouus autem dominus impia mercatione eam prostituendam esse tentauerit, vel si pristinus dominus* INIECTIONEM MANVS, *in tali alienatione sibi* RESERVAVERIT. Et aliis 471
quoque pactis eiusmodi manus iniectio excipi solebat. Paulus in l. 9. D. de seru. export. *Titius seruum vendidit ea lege,* VT SI ROMAE MORATVS ESSET, MANVS INIICERE LICERET. Impp. Seuerus & Antoninus in l. 1. C. si seru. export. ven. *Lege venditionis exportata mancipia sub denuntiatione* MANVS INIICIENDAE

ENDAE. Iidemque in l. 2. C. eod. *Si vt* MANVS INIECTIONEM HABERES, *cauisti.* Papinianus quoque puellam ea lege venditam, VT SI INTRA ANNVM NON MANVMITTERETVR, MANVM INIICERE LICERET, proponit in l. 20. §. 1. D. de manumissionibus.

XVI. *Mancipia quandoque ea lege vendita*, VT MANVMITTERENTVR INTRA CERTVM TEMPVS: *contra quandoque*, NE MANVMITTERENTVR: *aliquando ita*, VT NIHIL EXCIPERETVR.

Quandoque etiam mancipia ea lege venibant, VT MANVMITTERENTVR, l. 13. D. de oper. libertor. l. 6. & l. vlt. D. qui sine manumiss. l. 30. D. qui & a quibus manum. Imp. Alexander in l. 2. C. mancip. ita fuer. alien. *Si ea lege Chrestes seruum suum, seu naturalem filium venumdedit*, VT EMPTOR EVM MANVMITTERET. Idem in l. 3. C. eod. *Si iusta Saturnino puellam, nomine Firmam, agentem tunc annos septem, hac lege vendiderit*, VT CVM HABERET ANNOS VIGINTI QVINQVE, LIBERA ESSET. Scæuola in l. vlt. D. de seru. exportand. *Cum venderet Pamphilam & Stichum, venditioni inseruerat pactum conuentum*, VT I NE EADEM MANCIPIA ALTERIVS SERVITVTEM QVAM SEII PATERENTVR: POST MORTEMQVE EIVS IN LIBERTATEM MORARENTVR. Addebatur vero aliquando, VT INTRA CERTVM TEMPVS MANVMITTERENTVR, l. 8. D. de seru. exportand. l. 3. D. qui sine manumiss. Modestinus in l. 8. §. 1. D. de iure patronat. *Seruus is, qui ea lege distractus est*, VT MANVMITTERETVR INTRA TEMPVS. Paulus in l. 3. D. de seru. export. *Si quis hac lege venit*, VT INTRA CERTVM TEMPVS MANVMITTATVR. Idem in l. 1. D. qui sine manumiss. *Si seruus venditus est*, VT INTRA CERTVM TEMPVS MANVMITTATVR. Nonnunquam etiam pœna adiiciebatur. Papinianus in l. 20. §. 1. D. de manumissionibus. *Puellam ea lege vendidit*, VT POST ANNVM AB EMPTORE MANVMITTERETVR: QVOD SI NON MANVMISISSET, *conuenit*, VT I MANVM INIICERET, AVT DECEM AVREOS EMPTOR DARET. Imp. Alexander in l. vlt. C. si mancip. ita fuer. alien. *Si puellam ea lege vendidisti*, VT MANVMITTERETVR: ET SI MANVMISSA NON ESSET, CENTVM AVREI PRAESTARENTVR.

Contra interdum ita venibant mancipia, NE AD LIBERTATEM PERDVCERENTVR. Imp. Gordianus in l. 5. C. si mancip. ita fuer. alien. *Ea quidem mancipia, quorum venditio eam legem accepit*, NE AD LIBERTATEM PERDVCANTVR, *etiam si manumittantur, nancisci libertatem non possunt.* Vlpianus l. 3. §. 15. D. de SC. Silan. *Si hac lege seruus distractus erat quis*, NE MANVMITTERETVR. Paulus in l. 9. D. de manumissionibus. *Seruus hac lege venditus*, NE MANVMITTATVR. Marcianus in l. 9. §. vlt. D. qui & a quibus. *Qui hac lege venierint*, NE MANVMITTANTVR. Vlpianus in l. 4. §. 9. D. de manumissionibus. *Si exportandus, vel hac lege venierit, vel testamento hanc condicionem acceperit*, NE VMQVAM MANVMITTERETVR. Et hoc est, quod ait Vlpianus in l. 44. §. 7. D. de legat. 1. *si is sit seruus, qui in perpetuam seruitutem venerit.* Quandoque autem ita venibat mancipium, VT NIHIL EXCIPERETVR. Seneca lib. I. Controuers. 2. *Vendit pirata, emit leno*, EXCIPITVR NIHIL. Serui plane emptor interdum donec pretium solueret, eum conductum rogabat, vt ostendit l. 16. D. de peric. & commod. rei vend.

XVII. *In* OVIVM *emptionibus vsitatæ formulæ.* FRVCTVM OVIVM *qua lege venire oporteret?*

Iam vt ad pecudum venditiones transgrediamur, quemadmodum quamque pecudem emi oporteret ciuili iure, Varro lib. II. de Re rust. cap. 1. se dicturum profitetur: *Neque in omnibus*, ait ille, *satis est stipulatio, aut solutio numorum ad mutationem dominii. In emptione alias stipulandum statim esse e valetudinario, alias e sano pecore, alias e neutro.* Idem eiusdem lib. cap. 2. hæc de ouium emptionibus tradit: *In emptionibus iure vtimur eo, quod lex præscripsit. In ea enim alii plura, alii pauciora excipiunt. Quidam enim pretio facto in singulas oues*, VT AGNI CHORDI DVO PRO VNA OVE ANNVMERENTVR, ET SI CVI VETVSTATE DENTES ABSVNT, ITEM BINAE PRO SINGVLIS VT PROCEDANT. *De reliquo antiqua fere formula vtuntur. Cum emptor dixit*, TANTI SVNT MI EMPTAE? *& ille respondit*, SVNT, *& expromisit numos: emtor stipulatur prisca formula sic:* ILLASCE OVES, QVA DE RE AGITVR, SANAS RECTE ESSE, VTI PECVS OVILLVM, QVOD RECTE SANVM EST EXTRA LVSCAM, SVRDAM, MINAM, ID EST VENTRE GLABRO, NEQVE DE PECORE MORBOSO ESSE, HABEREQVE RECTE LICERE. HAEC SIC RECTE FIERI SPONDES?

Fructum vero ouium hac lege venire oportuisse, Cato de Re rustic. cap. 150. tradit, IN SINGVLAS CASEI P. I. S. DIMIDIVM ARIDVM, LACTE FERIIS QVOD MVLSERIT DIMIDIVM, ET PRAETEREA LACTIS VRNAM I. HISCE LEGIBVS AGNVS DIEM ET NOCTEM QVI VIXERIT, IN FRVCTVM, ET KAL. IVN. EMPTOR FRVCTV DECEDAT. SI INTERCALATVM ERIT K. MAIIS AGNOS XXX, NE AMPLIVS PROMITTAT. OVES, QVAE NON PEPERERINT, BINAE PRO SINGVLIS IN FRVCTV CEDENT. DIE LANAM, ET AGNOS VENDAT. MENSES X. AB COACTORE RELECET PORCOS SERARIOS, IN OVES DENAS SINGVLOS PASCAT. CONDVCTOR II. MEN- 472

II. MENSES PASTOREM PRAEBEAT, DONEC DOMINO SATISFECERIT, AVT SOLVERIT, PIGNERI ESTO.

XVIII. BOVES, EQVI, MVLAE, *quibus formulis & legibus emi consueuerint?*

Boues vero vti emi solerent, Varronis verbis docebo. Sic enim ille lib. II. de Re rustic. cap. 5. scribit: *Eos cum eminus domitos, stipulamur sic,* ILLOSCE BOVES SANOS ESSE, NOXISQVE PRAESTARI? *Cum indomitos, sic,* ILLOSCE IVVENCOS SANOS RECTE, DEQVE PECORE SANO ESSE, NOXISQVE PRAESTARI SPONDES? *Paulo verbosius hæc, qui Manilii actiones sequuntur: lanii, qui ad cultrum bouem emunt, & qui ad altaria,* HOSTIAE SANITATEM *non solent* STIPVLARI. Alfenus in l. 52. §. 3. D. ad L. Aquil. proponit, quemdam boues vendidisse ea lege, VT DARET EXPERIENDOS. Similique lege equos & mulas quandoque venisse, Vlpianus testis est in l. 20. D. de præscript. verb. *Si tibi,* inquiens, *equos venales experiundos dedero,* VT, SI IN TRIDVO DISPLICVISSENT, REDDERES. Et §. 1. ead. l. *Si mulas tibi dedero,* VT EXPERIARIS, ET SI PLACVISSENT, EMERES: SI DISPLICVISSENT, VT IN DIES SINGVLOS ALIQVID PRAESTARES. Equum autem empturus solui iubebat stratum, ait Seneca lib. XI. Epist. 81.

XIX. PECORVM & IVMENTORVM *venditores quid cauere & promittere solerent?* CAPRAS SANAS ESSE *numquam promittebant. In* CANVM *venditione interpositæ stipulationes & leges.*

Animalium plane venditor, quemadmodum Vlpianus in l. 11. §. 3. D. de actionibus empt. scribit, cauere debebat, EA SANA PRAESTARI, & qui iumenta vendebat, solebat ita promittere, ESSE, BIBERE, VT OPORTET. Itaque & in equorum & in mulorum emptione de sanitate & noxa stipulari emptor consueuerat, teste Varrone lib. II. de Re rustic. cap. 7. & 8. Eademque in asinorum venditione stipulatio interponi consueuerat. Sic enim ille lib. II. c. 7. scribit: *In mercando item, vt ceteræ pecudes, emptionibus ac traditionibus dominum mutant:* DE SANITATE ET NOXA SOLET CAVERI. Sed & in suibus vendendis idem caueri solitum, ipse Varro lib. II. cap. 4. docet his verbis: *Emi solent sic,* ILLASCE SVES SANAS ESSE, HABEREQVE RECTE LICERE, NOXISQVE PRAESTARI, NEQVE DE PECORE MORBOSO ESSE SPONDES? *Quidam adiiciunt,* PERFVNCTAS ESSE A FEBRI, ET A FORIA. At in caprarum venditione, contra atque in ceteris pecudibus, sanitas, eodem auctore, non promittebatur: *De emptione,* ait ille lib. II. cap. 3. *aliter dico, atque fit, quod* CAPRAS SANAS *sanus nemo promittit. Numquam enim sine febri sunt. Itaque stipulamur paucis exceptis verbis, ac Manilius scriptum reliquit, sic,* ILLAS CAPRAS HODIE RECTE ESSE, ET BIBERE POSSE, HABEREQVE RECTE LICERE SPONDES? De capris plane Varroni suffragatur Plutarchus *ἐν Αἰτίαις* p. 290. cuius verba hæc sunt: *Διὰ τί κυνὸς καὶ αἰγὸς ἐκέλευον ἀπέχεσθαι τὸν ἱερέα, μήτε ἁπτόμενον, μήτε ὀνομάζοντα; Πότερον τῆς μὲν αἰγὸς βδελυττόμενοι τὸ ἀκόλαστον καὶ δυσῶδες, ἢ φοβούμενοι τὸ νοσηματικόν; δοκεῖ γὰρ ἐπιληψίᾳ καταλαμβάνεσθαι μάλιστα τῶν ζώων, καὶ προσαναχρώννυσθαι τοῖς φαγοῦσιν ἢ θιγοῦσιν, ὑπὸ τοῦ πάθους ἐχομένοις. Αἰτίαν δὲ λέγουσι τὴν στενότητα τῶν πνευματικῶν πόρων πολλάκις ἐπιλαμβανομένην, τεκμαιρόμενοι τῇ λεπτότητι τῆς φωνῆς. Καὶ γὰρ ἀνθρώπων ὅσοις ἐπιληπτίζουσι συμβαίνει φθέγγεσθαι μηκασμῷ παραπλησίαν φωνὴν ἀφιᾶσι.* Plinius lib. VIII. cap. 50. de capris agens: *Auribus eas spirare, non naribus, nec vmquam febri carere, Archelaus auctor est.* Idem lib. XXVIII. cap. 10. de eodem pecudum genere tractans, *Millia præterea remediorum ex eo animali demonstrantur, sicut apparebit. Quod quidem miror, cum febri negentur carere.* Seruius in VII. Æneid. ad versum 519. *Tum vero ad vocem celeres,* Capram, adnotat, esse proprie Ditis patris hostiam, quod capra semper febriculosa sit. *Nam & ipsum,* ait, *Ditem patrem februum esse, dicunt.*

Enimuero in canum venditione easdem de sanitate & noxa stipulationes, quas & in pecore, fieri consueuisse, Varro lib. II. de Re rustic. c. 9. scribit, cuius verba, quod ad leges in huiusmodi animalium emptione dictas pertineant, subieci. DE SANITATE ET NOXA *stipulationes fiunt eædem, quæ in pecore: nisi quod hic vtiliter exceptum est. Alii pretium faciunt* IN SINGVLA CAPITA CANVM. *Alii,* VT CATVLI SEQVANTVR MATREM: *Alii,* VT BINI CATVLI VNIVS CANIS NVMERVM OBTINEANT, *vt solent bini agni, ouis: plerique, vt* ACCEDANT CANES, QVI CONSVERVNT ESSE VNA. Afidio etiam Pontiano, cum greges ouium in Vmbria emeret, CANES ACCESSISSE SINE PASTORIBVS, ibidem scribit. Interdum autem IVMENTA PARIA, interdum IVGVM, vel PAR, vel DVO PARIA MVLARVM venibant, l. 38. §. 13. §. 14. & §. vlt. D. de Ædilic. Edict.

XX. VINVM *quomodo vendi soleret, quibusque legibus?* VINVM DOLIARE, *vel* EX DOLIARIO *pars vini, item* AD MENSVRAM, AD DEGVSTATIONEM, PERAVERSIONEM; & VINVM PENDENS, *quibus legibus veniret?*

Quod ad vini venditionem attinet, sciendum est, interdum VINVM DOLIAE emptum,

 l. 1.

l. 1. §. 4. D. de peric. & commod. rei vend. Gaius in l. 18. D. eod. tit. Si VINA, QVAE IN DOLIIS ERANT, *venierint*. Interdum vero EX DOLIARIO pars vini venibat, veluti, METRETAE CENTVM, l. 35. §. 7. D. de contrahend. empt. Paulus in l. 5. D. de peric. & commod. *Si, verbi gratia*, AMPHORAE CENTVM EX EO VINO, QVOD IN CELLA ESSET, *venierint*. Vinum autem in doliis, Cato libro de Re rustic. cap. 148. hoc modo venire, tradit: VINI IN CVLLEOS SINGVLOS QVADRAGENAE, ET SINGVLAE VRNAE DABVNTVR, QVOD NEQVE ACEAT, NEQVE MVCEAT. ID DABITVR IN TRIDVO PROXIMO, VIRI BONI ARBITRATV DEGVSTATO. SI NON ITA FECERIT, VINVM PRO DEGVSTATO ERIT. QVOT DIES PER DOMINVM MORA FVERIT, QVO MINVS VINVM DEGVSTET, TOTIDEM DIES EMPTORI PROCEDENT. VINVM ACCIPITO ANTE K. IAN. PRIMAS. SI NON ANTE ACCEPERIT, DOMINVS VINVM ADMETIETVR. QVOD ADMENSVM ERIT, PRO EO DOMINVS RESOLVITO. SI EMTOR POSTVLARIT, DOMINVS IVSIVRANDVM DABIT, VERVM FECISSE. LOCVS VINI AD K. OCTOBRES PRIMVS DABITVR, SI ANTE NON DEPORTAVERIT, DOMINVS VINO, QVID VOLET, FACIET. *Cetera lex quæ oleæ pendenti.*

Plerumque certe AD MENSVRAM vinum venibat, l. 1. §. 1. D. de peric. & commod. diesque ad metiendum præstituebatur, d. l. 1. §. 3. In potestate autem contrahentium fuisse, quibus mensuris negotiatores vina compararent, Papirius Iustus, in l. 71. D. de contrahend. empt. scribit. Nonnumquam ita vinum venibat, VT DEGVSTARETVR, degustationique dies dicebatur. Vlpianus in l. 4. D. de peric. & commod. *Si quis vina vendiderit*, & INTRA CERTVM DIEM REGVSTANDA DIXERIT. Alia autem degustandi, alia metiendi causa erat. Nam Gustus ad hoc tantum proficiebat, vt improbare liceret: Mensura vero non eo proficiebat, vt aut plus, aut minus veniret, sed vt appareret, quantum emeretur, l. 34. §. 5. D. de contrahend. empt. Interim vero conveniebat, QVOD AD PERICVLVM VINI VENDITOR SVSTINERET, l. 1. in princ. D. de peric. & commod. Vina etiam empta, EXCEPTIS ACIDIS ET MVCIDIS, proponit Pomponius in l. 6. D. eod. tit. Vinum autem ita quandoque venibat, VT IN SINGVLAS AMPHORAS CERTVM PRETIVM DICERETVR, l. 35. §. 5. D. de contrahend. empt. Quandoque vero PER AVERSIONEM VENIBAT, l. 4. §. 1. & §. 2. D. de peric. & commod. Vina plane tradita videbantur, cum claues cellæ vinariæ emptori traditæ erant, l. 1. §. 21. D. de adquir. poss. VINVM etiam PENDENS interdum venibat. Iulianus in l. 25. D. de actionibus empt. *Qui* PENDENTEM VINDEMIAM *emit*. Plinius lib. XIV. cap. 4. *Emptori addicta* PENDENTE VINDEMIA. Vinum autem pendens hac lege venire oportere, tradit Cato libro de Re rustica cap. 147. VINACEOS ILLVTOS ET FAECEM RELINQVITO. LOCVS VINIS AD K. PRIMAS DABITVR. SI NON EXPORTAVERIS, DOMINVS VINO, QVID VOLET, FACIET. Ceteram legem eamdem fuisse cum ea, quæ oleæ pendenti diceretur, addit.

XXI. *Quomodo, & quibus legibus veniret* OLEA PENDENS, *ipsumque* OLEVM, FRVMENTA, *eaque*, QVAE IN HERBIS ERANT, *item* ARBORES STANTES.

Oleam vero pendentem hac lege venire oportuisse, idem Cato de Re rustic. cap. 146. tradit. OLEA PENDENS IN FVNDO VENAFRO VENIBIT. QVI OLEAM EMERIT, AMPLIVS QVAM QVANTI EMERIT, OMNIS PECVNIAE CENTESIMA ACCEDET. PRAECONIVM PRAESENS, SS. L. ET OLEVM ROMANICI PONDO VIII. D. TVRIDIS P. CC. OLEAE CADVCAE MO. L. MO. STICTIVAE X. MODIO OLEARIO MENSVM DATO VNGVINIS PONDO X. PONDERIBVS MODIISQVE DOMINI DATO IRI PRIMAE COTVLAS DVAS. DIES ARGENTO EX K. NOV. MENSIVM X. OLEAE LEGENDAE FACIVNDAE QVAEQVE LOCATA EST, ET SI EMPTOR LOCARIT, IDIBVS SOLVITO. RECTE HAEC DARI, FIERIQVE, SATISQVE DARI DOMINO, AVT CVI IVSSERIT, PROMITTITO, SATISQVE DATO ARBITRATV DOMINI. DONICVM SOLVTVM ERIT, AVT ITA SATIS DATVM ERIT, QVAE IN FVNDO ILLATA ERVNT, PIGNERI SVNTO. NE QVID EORVM DE FVNDO DEPORTATO. SI QVID DEPORTAVERIT, DOMINI ESTO. VASA, TORCVLA, FVNES, SCALAS, TRAPETOS, SI QVID ET ALIVD DATVM ERIT, SALVA RECTE REDDITO, NISI QVAE VETVSTATE FRACTA ERVNT. SI NON REDDET, AEQVVM SOLVITO. SI EMPTOR LEGVLIS ET FACTORIBVS, QVI ILLIC OPVS FECERINT, NON SOLVERIT, CVI DARI OPORTEBIT, SI DOMINVS VOLET, SOLVAT. EMPTOR DOMINO DEBETO, ET ID SATISDATO, PROQVE EA RE ITA, VTI S. S. E. ITEM PIGNERI SVNTO. Quæ notæ hoc significant, *vti supra scriptum est*. Fructum etiam oliuæ pendentis venditum docet l. 39. D. de contrah. empt. Oleum vero ipsum ita plerumque venibat, vt in singulos metretas pretium diceretur, l. 35. §. 5. D. de contrah. emption. Hic est quod in olei emptione ponderibus minoribus emptorem, vel contra adhibitis iniquis ponderibus in modo circumuentum venditorem ab emptore proponit Vlpian. in l. 32. D. de actionibus empt. Sed & frumentum plerumque ita venibat, vt in singulos modios certum pretium diceretur, l. 35. §. 5. D. de contrah. empt. Quemdam autem cum FRVMENTA, QVAE IN HERBIS ERANT, venderet,

deret, dixisse Labeo refert, SI QVID VI AVT TEMPESTATE FACTVM ESSET, SE PRAESTATVRVM, l. 78. §. vlt. D. de contrahend. empt. Vt autem fructus pendentes venibant, ita & dominum fundi de prædio ARBORES STANTES vendidisse, narrat Pomponius in l. Quintus, D. de actionibus empti.

XXII. PABVLVM HYBERNVM *qua lege venire oportuerit?*

Ceterum qua lege PABVLVM HYBERNVM venire oporteret, Cato libro de Re rustica cap. 149. docet in hæc verba: QVA VENDAS VINDICITO. PABVLVM FRVI OCCIPITO EX KALEND. SEPTEMBRIBVS. PRATO SICCO DECEDAT, VBI PRIVS FLORERE CEPERIT. PRATO IRRIGVO, VBI SVPER INFERVE VICINVS PERMITTET, TVM DECEDITO, VEL DIEM CERTAM VTRIQVE FACITO. CAETERO PABVLO KAL. MARTIIS CEDITO. BVBVS DOMITIS BIMIS CANTERIO VNI, CVM EMPTOR PASCET, DOMINO PASCERE RECIPITVR. OLERIS, ASPARAGIS, LIGNIS, AQVA, ITINERE, ACTV, DOMINI VSIONI RECIPITVR. SI QVID EMPTOR, AVT PASTORES, AVT PECVS EMPTORIS, DOMINO DAMNI DEDERIT, BONI VIRI ARBITRATV RESOLVAT. SI QVID DOMINVS, AVT FAMILIA, AVT PECVS, EMPTORI DAMNI DEDERIT, VIRI BONI ARBITRATV RESOLVETVR. DONICVM PECVNIAM SATISFECERIT AVT DELEGARIT, PECVS ET FAMILIA, QVAE ILLIC ERIT, PIGNERI SVNTO. SI QVID DE IIS REBVS CONTROVERSIAE ERIT, ROMAE IVDICIVM FIAT.

XXIII. *In* VASORVM *venditione quæ promitti solerent?* NAVIS *venibat* CVM INSTRVMENTO.

De vasorum vtique venditione hæc Pomponius in l. 6. §. 4. D. de actionibus empt. perstringit. *Si vas aliquod mihi vendideris, & dixeris* CERTAM MENSVRAM CAPERE, VEL CERTVM PONDVS HABERE. Et mox: *Si vas mihi vendideris, ita* VT ADFIRMARES INTEGRVM. NAVIS etiam CVM INSTRVMENTO, venibat, l. vlt. D. de instruct. vel instrum. De scapha vero nisi nominatim conuenisset, ea nauis esse non censebatur, l. 44. D. de euictionibus. Vt plurimum certe funiculus a puppe religatus scapham annexam trahebat, vt Cicero lib. II. de Inuent. c. 51. loquitur.

XXIV. AEDES VENALES, HORTI, PRAEDIA *venalia* INSPICIEBANTVR.

Sed vt ad earum, quæ in solo consistunt, venditiones transeam, Qui ædes emebant, villasue, prius eas adhibitis fabris inspiciebant, vt scirent, an in tecto vel parietibus esset aliquid vitii. Cicero Epist. 15. lib. IX. famil. ad Pætum. *Domum Sullanam desperabam iam, vt tibi proxime scripsi, sed tamen non abieci. Tu velim, vt scribis, cum fabris eam perspicias, si enim nihil est in parietibus aut in tecto vitii, cetera mihi probabuntur.* Sueton. in Othone cap. 6. *Deinde liberto adesse architectos nuntiante, quod signum conuenerat, quasi venalem domum inspecturus, abscessit.* Similique modo, prædia inspici antequam emptio contraheretur, consueuisse, argumento est l. 9. D. de peric. & commod. Hortos quoque venales inspici Cicero Attico mandat lib. XIII. Epist. 1. & 28.

XXV. *Venditores domum* COMMENDARE *solebant,* VT BENE AEDIFICATVM. *Plerumque ædes,* VTI OPTIMAE MAXIMAE, *venibant, vel,* VTI POSSESSAE.

Interdum autem qui domum vendebat, commendandi causa dicebat, DOMVM BENE AEDIFICATAM, l. 43. D. de contrah. empt. Cicero lib. III. Offic. c. 13. *Quod si qui* PROSCRIBVNT VILLAM BONAM BENE AEDIFICATAM, *non existimantur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec ædificata ratione.* Plerumque vero ædes VTI OPTIMAE MAXIMAEQVE ERANT, venibant, quemadmodum Vlpian. ostendit in l. 90. D. de verb. significat. Contra in l. 35. D. de seruitutibus vrb. præd. *Si binarum,* ait Marcianus, *ædium dominus dixisset,* EAS QVAS VENDERET, SERVAS FORE. Domum etiam a quodam, VTI AB EO POSSESSA ERAT, venditam, refert Scæuola in l. 52. §. 2. D. de actionibus empt. 475

XXVI. HABITATIO *quandoque a venditore* EXCIPIEBATVR. *De* PENSIONIBVS AEDIVM LOCATARVM *quando in venditione caueri soleret?*

Interdum ædium venditor HABITATIONEM SIBI VEL INQVILINIS SVIS EXCIPIEBAT. Paulus in l. 21. §. vlt. D. de actionibus empt. *Qui domum vendebat,* EXCEPIT SIBI HABITATIONEM DONEC VIVERET, AVT IN ANNOS SINGVLOS DECEM. Vlpianus in l. 13. §. 4. D. de actionibus empt. *Si venditor* HABITATIONEM EXCEPERIT, VT INQVILINO LICEAT HABITARE, ET COLONO VT PERFRVI LICEAT AD CERTVM TEMPVS. Heredem quoque, cum domum hereditariam venderet, EXCEPISSE, Papinianus refert, VT HABITATIONES SECVNDVM DEFVNCTI VOLVNTATEM SVPER PRETIVM LIBERTIS PRAESTARENTVR. l. 18. D. de peric. & commod. rei vend.

Ac plane qui habitationem alicui locauerat, si aliqua ex causa ædes venderet, curare debebat, vt apud emptorem quoque eadem pactione inquilino habitare liceret, l. 25. §. 1. D. locat. Quod si quis in ea insula, quam vendebat, gratis habitationem

tationem cui dedisset, ita recipiendo, HABITATORIBVS, AVT QVAM QVISQVE DIEM CONDVCTVM HABET, parum cauebat. Nominatim enim de his recipi oportebat, l. 53. §. vlt. D. de actionib. empt. De pensionibus quoque ædium, quæ venibant, si ex locatæ essent, caueri solebat. Paulus in l. 13. D. qui potior. *Insulam*, ait, *vendidi: & dixi*, PRIORIS ANNI PENSIONEM MIHI, SEQVENTIVM TIBI ACCESSVRAM, PIGNORVMQVE AB INQVILINO DATORVM IVS VTRVMQVE SECVTVRVM. Labeo in l. 58. D. Locat. *Insulam vno pretio totam locasti, & eam vendidisti ita*, VT EMPTORI MERCEDES INQVILINORVM ACCEDERENT. Labeo in l. 53. D. de actionib. empt. *Si*, MERCEDEM INSVLAE ACCESSVRAM ESSE EMPTORI, *dictum est*. Et mox: *Et in vendenda insula*, MERCEDEM EMPTORI CESSVRAM ESSE, *dixeris*. Vlpianus etiam in l. 13. §. 16. D. eod. titul. *tum conuenit*, ait, VT VENDITOR PRAETERITAM MERCEDEM EXIGAT, ET EMPTORI PRAESTET.

XXVII. RVTA, CAESA *excipi solebant in venditione.*

Plane RVTA, CAESA, quæ neque ædium fundi essent, a venditore fere recipiebantur. Vlpianus in l. 17. §. 6. D. de actionib. empt. *Si* RVTA ET CAESA EXCIPIANTVR IN VENDITIONE. Cicero Topicis: c. vlt. *Fecique, quod sæpe liberales venditores solent, vt, cum ædes fundumue vendiderint*, RVTIS CAESIS RECEPTIS, *concedant tamen aliquid emptori, quod ornandi causa apte & loco positum esse videatur.* Idem in Partitionib. cap. 31. *Aut cum ex lege prædii, quæritur, quæ sint* RVTA CAESA. Idem lib. II. de Orat. cap. 55. *Sed dicet, te, cum ædes paternas venderes, ne* IN RVTIS *quidem* ET CAESIS *solium paternum recepisse.* Varro lib. V. de Ling. Latin. *Ideoque in venditionis lege, fundi* RVTA CAESA *ita dicimus, vt producamus.* Hac pertinet, quod Pomponius in l. 66. §. vlt. D. de contrahend. empt. tradit. *Qui scripsit*, RVTA, CAESA, QVAEQVE AEDIVM, FVNDIVE NON SVNT, *bis idem scriptum.* Eodem etiam referenda est l. 241. D. de verborum significationib.

XXVIII. SERVITVTVM RECIPIENDARVM *antiqua formula.*

Seruitutes autem, quod & ante viginti annos lib. I. Selectar. Antiquit. c. 19. adnotare me memini, ita recipiebantur, STILLICIDIA, FLVMINA, VTI NVNC SVNT, ITA SINT. PARIES ONERI FERVNDO, VTI NVNC EST, ITA SIT. Cicero lib. I. de Orat. c. 39. *Nam cum ædes L. Fufio venderet*, IN MANCIPIO, LVMINA VTI TVM ESSENT, ITA RECIPIT. Illic enim, *in mancipio*, est, *in mancipii lege*, vt eiusdem libri cap. eod. Cicero loquitur. Pomponius in l. 33. D. de contrahend. empt. *Cum in lege venditionis ita sit scriptum*, FLVMINA, STILLICIDIA, VTI NVNC SVNT, VT ITA SINT, *nec additur, quæ flumina vel stillicidia.* Vlpianus in l. 17. §. 3. D. de seruit. vrban. præd. *Hæc lex traditionis*, STILLICIDIA, VTI NVNC SVNT, VT ITA SINT, *hoc significat, impositam vicinis necessitatem recipiendorum stillicidiorum, non illud, vt etiam emptor stillicidia suscipiat ædificiorum vicinorum. Hoc igitur pollicetur venditor, sibi quidem stillicidiorum seruitutem deberi, se autem nulli debere.* Pomponius in l. 23. D. de seruit. vrban. præd. *Si seruitus imposita fuerit*, LVMINA, QVAE NVNC SVNT, VT ITA SINT. Paulus in l. 33. D. eod. tit. *Nam cum in lege ædium ita scriptum esset*, PARIES ONERI FERVNDO, VTI NVNC EST, ITA SIT. Varro lib. IV. de Ling. Lat. cap. 5. *Fluuius quod fluit. Item flumen. A quo lege prædiorum vrbanorum scribitur*, STILLICIDIA FLVMINAQVE VT ITA FLVANT CADANTQVE.

XXIX. *Antiquum* VENDITIONIS AEDIVM INSTRVMENTVM. 476

Ceterum circumfertur antiquum venditionis ædium instrumentum, ex vetustis membranis descriptum, quod eo iure quaque condicione est, non meo, sed eorum, qui ediderunt, periculo subiiciam. Id sic habet: PASCVTIVS CVLITA PASCVTII CVLITAE F. SARNENSIS SARCVLARIVS, CVM PIGNATIA NIGELLA, QVAE VIRO SVO NVNC HIC ADEST, ET SVO ET VXORIS NOMINE, VENDIT SEGNITIO FVNESTILLO, ACCERRANO VIATORI, QVI IPSVS EMIT SIBI, LIBERIS, NEPOTIBVS, PRONEPOTIBVS QVE SVIS, CVM OMNI POSTERITATE DOMVNCVLAM: SITA EST SARNENSI IN SVBVRBIO, SECVNDVM FLVMEN. TRIBVLES AC VICINOS BONOS HABET, PISLVTIVM, RVFILVM, COCLEATIVM SVRRIPONEM, ITEMQVE LARDATIVM FABARONEM. PROBA EST DOMVNCVLA TOTA, PROBA CONTIGNATIO, PROBVS PARIES, TECTVM IPSVM PROBE CANTERIATVM ADSERVLATVMQVE, QVERNIS ETIAM SCANDVLIS AVERVNCONIS FABRI. PROBA CISTERNA, SINE VLLO SALICVLI VITIO, AVT LATRINAE SERVITVTE. FVNDAMENTA BENE IACTA: VOLVTABRVM LVTVLENTVM, IN QVO VICINIAE TOTIVS SORDES DESIDEANT. HARVLA AD SOLEM MERIDIANVM EXPOSITA, FIRMITERQVE QVATERNATA. VNCIOLAE TRES PRECIVM. TV PASCVTI ACCEPISSE ARGENTVM OMNE PERPENSVM PROBE ET ENVMERATVM FATERIS. TIBI VERO, SEGNITI, EA DOMVNCVLA SOLENNI MORE EST A PASCVTIO EVINCVNDA, AB IPSIS ETIAM FVNDAMENTIS TOTA, CVM TECTO ADSERIBVS,

RIBVS, CANTERIIS, CLAVICVLIS, SCALIS, FORIBVS CVLINAE VOLVTABRIQVE DECVRSIBVS, AB INFIMO SOLO AD VSQVE COELI SVBSELLIVM, CVM IPSO ETIAM COELO, CVMQVE TERRAE IMIS ATQVE PERIMIS INFERNISQVE. SISTET AVTEM IN OMNI FORO ET CAVSA, FESTIS PROFESTISQVE, FASTIS NEFASTISQVE DIEBVS SEGNITIO AC SEGNITII POSTERIS. PRO QVO PRAESTANDO PRAEDIA, SVPELLECTILEMQVE SVAM, ET CVM EA BASEM, COFINVM, RISCVM, AC RETE TRIPLVMBATVM OBLIGATVM OBLIGAT, SEQVE STATVRVM IN PRAETORIO AD IVDICEM. TV PASCVTI FVSTE ILLVM INVESTITO. SV SEGNITI FVSTEM MANV CAPITO. HAECCE VTI VERA SVNT SCIENS VOLENSQVE, SVAE SPONTIS ATQVE EX CONVENTO VTQVE INTER VIROS BONOS DECET, VTERQVE AGITIS, MEQVE VT SCRIBAM ROGATIS, IVREQVE IVRANDO CVNCTA HAEC CONFIRMATIS. TESTES ADSVNT MORE ADCITI ROGATIQVE, VIRI VTIQVE PROBI.

PLOTIVS LOCVSTA FESVLANVS
CASELLIO ALBANVS
LICIDA ALBVTIVS FREGELLANVS

HAECCE SICCE CONVENERE, HISCE VERBIS HISCE CONDICIONIBVS ACTA ET TRANSACTA SVNT, HISCE ADSENTIENTE VXORI PIGNANTIA, VT PAR EST, VIROS INTER BONOS BENE AGIER.

KAL. QVINTILIB. PRAET. BALBO.
DEBIVS PORCA.

XXX. FVNDI, *qui venibant, propriis appellationibus designabantur.*

Verum vt ad fundorum venditionem accedamus, sciendum est, propriis appellationibus designatos fundos, qui venibant. Fundorum autem venditorum hæc in libris nostris nomina inueniuntur, CORNELIANVS, SEMPRONIANVS, MAEVIANVS, SEIANVS, TITIANVS, GERONIANVS, BOTROIANVS, RVTILIANVS, SVTRINVS, TVSCVLANVS, GABINIANVS, l. 9. D. de contrahend. empt. l. 43. D. de actionib. empt. l. 9. D. de fund. dot. l. 73. D. de euictionib. l. 7. §. 2. D. pro empt. l. 34. D. de adquirend. possess. l. 13. D. commun. præd. l. 87. D. ad L. Falcidiam, l. 91. §. 3. D. de legat. 3. l. 38. D. de minorib. Quas appellationes in fundis quoque legandis vsurpatas, libro proximo demonstrabo. Eodemque modo FVLCINIANI nomen fundo tribuitur a Cicerone in Orat. pro Cæcina c. 5.

XXXI. PLVRES FVNDI, *aut singula* AGRI IVGERA, *pars fundi, item* NVDA PROPRIETAS FVNDI *vti veniret?*

Plures autem fundi specialiter nominatim, vno instrumento emptionis interposito, plerumque venibant, l. 72. D. de euictionib. & simul vno pretio comparabantur, l. 91. §. 3. D. de legat. 3. Aliquando etiam singula iugera agri certo pretio venibant, l. 53. D. de euictionib. l. 40. §. 2. D. de contrahend. empt. Quinetiam non totus modo fundus venibat, sed & pars: dimidia forte, bes, vel triens fundi, l. 39. §. 2. D. de euictionib. Sed & deducto vsufructu, quandoque fundus venibat. Qui autem fundum vendebat, cuius ad eum nuda proprietas pertinebat, in lege dicebat, IN EO VSVMFRVCTVM HVIVS vel ILLIVS ESSE. Pomponius in l. 7. D. de actionib. empt. *Fundum mihi cum venderes, deducto vsufructu, dixisti,* EVM VSVMFRVCTVM TITII ESSE, Africanus in l. 46. D. de euictionib. *Fundum, cuius vsusfructus Attii erat, mihi vendidisti, nec dixisti,* VSVMFRVCTVM ATTII ESSE. 477

XXXII. *In fundorum venditione* MODVS AGRI *vti diceretur?*

In fundorum vtique venditione MODVS agri plerumque dicebatur, l. 2. D. de actionib. empt. Paulus in l. 40. §. 2. D. de contrah. empt. *Qui agrum vendebat, dixit,* FVNDI IVGERA DECEM ET OCTO ESSE, *& quod* EIVS ADMENSVM ERIT, AD SINGVLA IVGERA CERTVM PRETIVM STIPVLATVS ERAT. Paulus in l. 42. de Actionib. empt. *Si duorum fundorum venditor, separatim* DE MODO CVIVSQVE PRONVNCIAVERIT. Et mox: *Forte si dixit,* VNVM CENTVM IVGERA, ALTERVM DVCENTA HABERE. Vlpianus in l. 13. §. 14. D. de Actionib. empt. *Si Titius fundum, in quo nonaginta iugera erant, vendiderit, & in lege emptionis dictum est,* IN FVNDO CENTVM ESSE IVGERA. Aggenus Vrbicus ad Frontinum: *Non soliti erant antiqui, in conductiones & in emptiones modum comprehendere, atque ita cauere,* FVNDVM ILLVM, IVGERA TOT, IN SINGVLIS IVGERIBVS TANTVM. *Itaque si in ea regione agitur, vbi hæc erit consuetudo, qui cautiones scilicet, aut emptiones intuendæ erunt.* Quem locum ita, vt interpungendum censeo, descripsi. Paulus etiam in l. 40. D. de contrahend. empt. proponit quemdam, qui fundum vendiderat, in lege ita dixisse, VT EMPTOR IN DIEBVS XXX. PROXIMIS FVNDVM METIRETVR, ET DE MODO RENVNCIARET, ET SI ANTE EVM DIEM NON RENVNTIASSET, VT VENDITORIS FIDES SOLVTA ESSET. Eius rei ergo mensores adhibitos, vbi emptor vel venditor scire vellent, cuiusmodi ager veniret, tradit Vlpianus in l. 1. D. si mensor. fals. mod.

XXXIII. *Caueri solebat,* VT LVCI, VIAE PVBLICAE, LIMITES, LITORA IN MODVM CEDERENT.

In modum autem agri non cedebant viæ publicæ, limites, luci, qui fundum tangebant, nisi id ipsum actum esset, vt cederent: cum vero neutrum dictum erat, cedere non debebant. Et ideo, vt ait Paulus in l. 7. §. vlt. D. de pericul. & commod. rei vendit. *Nominatim caueri solebat*, VT LVCI, VIAE PVBLICAE, QVAE IN FVNDO ESSENT, TOTAE IN MODVM CEDERENT. Idem in l. 51. D. de contrahend. empt. Litora, quæ fundo vendito coniuncta erant, vias item publicas aut loca religiosa vel sacra in modum minime computari, scribit. *Itaque*, addit, *vt proficiant venditori*, *caueri solet*, VT VIAE PVBLICAE, ITEM LITORA, ET LOCA PVBLICA IN MODVM CEDANT. Ceterum cum in fundo vendito modus pronuntiatus deerat, sumebatur portio ex pretio, quod totum colligendum erat ex iugeribus dictis, l. 69. §. vlt. D. de euictionibus.

XXXIV. QVALITAS IVGERVM FVNDI *in venditione dicebatur*. FINES *agri demonstrabantur*.

Præter MODVM autem etiam QVALITAS iugerum plerumque dicebatur, l. 34. & l. 42. D. de actionib. empt. Vnde Iulianus in l. 22. D. eodem titulo: *Si in* QVALITATE FVNDI *venditor mentitus sit*, *non* IN MODO EIVS, *tamen tenetur emptori*. *Pone enim*, *dixisse eum*, QVINQVAGINTA IVGERA ESSE VINEAE, ET QVINQVAGINTA PRATI. Sed & agri, qui venibat, FINES DEMONSTRABANTVR l. 18. §. vlt. D. de contrahend. empt. l. 12. D. fin. regund. Alphenus in l. 45. D. de Euictionibus. *Qui fundum tradiderat iugerum centum*, FINES *multo amplius emptori* DEMONSTRAVERAT. Imperat. Alexander in l. 10. C. eod. tit. *Si* FINES AGRI *venditor* DEMONSTRAVIT, *& legem dixit*, INTRA EOS NEMINEM INGRESSVRVM. Modestinus in l. 39. D. de actionibus empti. *Si quis ita fundum vendiderit*, VTI VENVM DATVM ESSE VIDEATVR, QVOD INTRA TERMINOS IPSE POSSEDIT. Plane demonstratione fundi facta, fines nominari superuacuum erat: Si tamen nominarentur, etiam ipsum venditorem nominare oportebat, si forte alium agrum confinem possideret, l. 63. §. vlt. D. de contrahend. empt. In vendendo autem fundo confines nominari consueuisse, indicat l. 35. §. vlt. D. eod. tit.

XXXV. *Venditor* FVNDVM *vel* LIBERVM, *vel* SERVVM ESSE *dicebat*. *Formula:* VTI OPTIMVS MAXIMVS EST.

Sane fundi venditor eum vel LIBERVM, vel SERVVM ESSE, dicebat. Vlpianus in l. 20. §. 1. D. de acquirend. rer. domin. *Si quis igitur fundum* DIXERIT LIBERVM, *cum traderet*, *qui* SERVVS SIT. Paulus in l. 8. D. de actionibus empti: *Si tibi* LIBERVM PRAEDIVM *tradidero*, *cum* SERVIENS *tradere deberem*. Liberum autem esse fundum, significabatur his verbis: VTI OPTIMVS MAXIMVSQVE EST. l. 48. D. de euictionib. Nam, vt Venuleius scribit in l. 75. D. eod. tit. Si VT OPTIMVS MAXIMVSQVE ESSET, traditus esset fundus, is liber ab omni seruitute præstandus erat. Vbi hoc addit, *Et vera est Quinti Mucii sententia*, *vt qui* OPTIMVM MAXIMVMQVE FVNDVM TRADIDERIT, *liberum præstet*, *non etiam deberi alias seruitutes*, *nisi hoc specialiter ab eo accessum sit*. Quæ Mucii sententia etiam refertur a Celso in l. 59. D. de contrahend. empt. *Cum venderes fundum*, *non dixisti*, ITA VT OPTIMVS MAXIMVSQVE: *verum est*, *quod Qu. Mucio placebat*, *non* LIBERVM, *sed qualis esset*, *fundum oportere*. Paulus in l. 169. D. de verbor. significat. *Non tantum in traditionibus*, *sed & in emptionibus & stipulationibus & testamentis*, *adiectio hæc*, VTI OPTIMVS MAXIMVSQVE EST, *hoc significat*, VT LIBERVM *præstetur prædium*, *non*, *vt etiam seruitutes ei debeantur*. Proculus in l. 126. D. eod. tit. *Si*, *cum fundum tibi darem*, *legem ita dixit*, VTI OPTIMVS MAXIMVSQVE ESSET, *& adiecit*, IVS FVNDI DETERIVS FACTVM NON ESSE PER DOMINVM. Siculus Flaccus in lib. de Condicionib. agror. *Ad omnes autem*, inquiens, *agros semper iter liberum est. Nam aliquando deficientibus viis vicinalibus*, *per agros alienos iter præstatur*, *quæ etiam conueniunt precario*, *vt seruitutem præstent his agris*, *ad quos necesse habent transmittere peruium. Nam & in his verbis comprehenditur*, ITA VT OPTIMVS MAXIMVSQVE EST. Scæuola etiam in l. vlt. §. vlt. D. de contrahend. empt. proponit, Lucium Titium vendidisse fundum, additis his verbis, QVO IVRE QVAQVE CONDICIONE PRAEDIA LVCII TITII HODIE SVNT, ITA VENIVNT, ITAQVE HABEBVNTVR.

XXXVI. *Persusoriæ* SERVITVTES EXCIPIENDI *formulæ:* SERVITVTES, SI QVAE DEBENTVR, DEBEBVNTVR. ITINERA, ACTVS, QVIBVS SVNT, VTIQVE SVNT, *earumque effectus*.

Enimuero si quam seruitutem fundus, qui venibat, deberet, nominatim ea venditionis lege excipi solebat: Qui autem sic excipiebat, SERVITVTES, SI QVAE DEBENTVR, DEBEBVNTVR, si certis quibusdam personis certas seruitutes debere se, non admonuisset emptorem, ex empto nihilominus tenebatur: quoniam hæc generalis exceptio non ad ea pertinere debebat, quæ venditor nouerat, quæque specialiter excipere poterat & debebat, l. 39. D. de actionib. empt. Itaque si quis in fundo tradendo, cum sciret, certam seruitutem deberi, persusorie dixisset, ITINERA, ACTVS, QVIBVS SVNT, VTIQVE SVNT, RECTE RECIPITVR, Euictionis

nis quidem nomine se liberabat, sed quia deceperat emptorem, empti iudicio tenebatur, l. 69. §. vlt. D. de euictionib. Proponitur etiam ab Vlpiano in l. 1. §. 1. D. de actionib. empt. lex ita dicta, NVLLA QVIDEM SERVITVS DEBETVR: VERVM NE EMERGAT INOPINATA SERVITVS, NON TENEOR. Iulianus in l. 39. §. vlt. D. de euictionib. *Perinde tenetur, ac si dixisset*, VSVSFRVCTVS NOMINE ADVERSVS SEIVM NON TENERI.

XXXVII. SERVITVS NOMINATIM RECIPIENDA *erat a venditore.*

Quidquid autem venditor seruitutis nomine sibi recipere volebat, nominatim recipi oportebat. Et ita quemdam, qui duo prædia habebat, in vnius venditione, AQVAM, QVAE IN FVNDO NASCEBATVR, ET CIRCA EAM AQVAM LATE PEDES X. EXCEPISSE, narrat Paulus in l. 29. D. de seruitutib. rusticor. præd. Similiter Pomponius in l. 19. D. quemadm. seruit. amitt. *Si partem*, ait, *fundi vendendo, lege cauerim*, VTI PER EAM PARTEM IN RELIQVVM FVNDVM MEVM AQVAM DVCEREM. Vlpianus in l. 13. D. commun. prædior. venditorem fundi Geroniani, refert, fundo Botroiano, quem retinebat, legem dedisse, NE CONTRA EVM PISCATIO THYNNARIA EXERCERETVR. Siculus Flaccus in lib. de Condicionib. agror. *Priuatæ itaque viæ ad finitiones agrorum non pertinent, sed ad itinera eis præstanda, quæ sub exceptione nominari in emptionibus agrorum solent.* Generalis autem illa receptio, QVIBVS EST SERVITVS, VTIQVE EST, ad extraneos dumtaxat pertinebat, nihilque venditori prospiciebat ad iura eius conseruanda, l. 10. D. commun. prædior.

XXXVIII. SERVITVTES, *fundo debitas*, ACCESSVRAS, *nominatim exprimebant venditores.*

Sed &, si quæ fundo seruitus deberetur, nominatim quoque lege venditionis comprehendi consueuerat. Pomponius in l. 6. §. 5. D. de actionib. empt. *Si fundum tibi vendidero, &* EI FVNDO ITER ACCESSVRVM, *dixero.* Idem in l. 66. D. de contrah. empt. in vendendo fundo dictum, proponit, VIAM, ITER, ACTVM, AQVAEDVCTVM PRAESTATV IRI. Vlpianus etiam in l. 29. D. de seruit. rustic. præd. in lege quadam dictum fuisse, commemorat, VT AQVAM EMPTORI SVLCO APERTO RECTE DVCERE LICERET. Paulus in l. 40. §. 1. D. de contrahend. empt. *In lege fundi*, AQVAM ACCESSVRAM, *dixit.* Venuleius in l. 75. D. de euictionib. *Venditorem non teneri, nisi nominatim dixerit*, ACCESSVRVM ITER, VEL ACTVM. Exstat Veronæ inscriptio huiusmodi, C. VALERIO. ANTIOCHO. PATRI. LAEVIAE. ET. MARI. VERO. SVPER. PLV. ATHESIS. HVIVS. MONVMENT. EMPTIONI. ACCESSIT. ITER. AC. IVS. AD. PVTEVM. HAVSTVS. AQVAE. EX. SVBVRBANO. RVTILIANO. (Apud Gruterum p.)

XXXIX. *De* TRIBVTO *&* VECTIGALI *cauebatur in venditione.*

Prædii etiam venditor de tributo, & aliis oneribus dicebat, l. 21. §. 1. l. 52. D. de actionib. empt. Eoque pertinet, quod Vlpianus in l. 13. §. 6. D. de actionib. empt. scribit: *Si, cum venditor sciret, fundum pluribus municipiis legata debere, in tabula quidem conscripserit*, VNI MVNICIPIO DEBERI, *verum postea legem consignauerit*, SI QVA TRIBVTORVM, AVT VECTIGALIS, INDICTIONISVE QVID NOMINE, AVT AD VIAE COLLECTIONEM PRAESTARE OPORTET, ID EMPTOREM DARE FACERE PRAESTAREQVE OPORTERE. Papinianus in l. 41. D. eod. tit. *In venditione, super* ANNVA PENSITATIONE PRO AQVAEDVCTV, *infra domum Romæ constitutam, nihil commemoratum est.*

XL. SACRVM, RELIGIOSVM, PVBLICVM *qua formula excipi soleret in venditionibus?* EXCEPTO SEPVLCHRO, ITER *quoque exceptum habebatur* AD SEPVLCHRVM.

Illa fere semper lex venditionibus adiiciebatur, SI QVID SACRI, VEL RELIGIOSI, VEL PVBLICI EST, EIVS NIHIL VENIT, vt docet l. 22. & l. 72. §. vlt. D. de contrahend. empt. Legibus quoque prædiorum vendendorum solitum caueri, Pomponius scribit, VT AD SEPVLCHRA, QVAE IN FVNDIS ERANT, ITER EIS, ADITVS, ABITVS, FVNERIS FACIVNDI CAVSA ESSET. l. 5. D. de sepulchr. viol. Quo Cicero respiciens in Orat. pro Rosc. Amer. c. 9. *Mors hominis*, ait, *florentissimi Sexti Roscii crudelissima; filii autem eius egestas indignissima: cui de tanto patrimonio prædo iste nefarius ne* ITER QVIDEM AD SEPVLCHRVM PATRIVM *reliquisset.* Sed & cum venditor fundi LOCVM SEPVLCHRI EXCIPIEBAT, AD HOC, VT IPSE POSTERIQVE EIVS ILLO INFERRETVR, etiam hoc exceptum inter ementem & vendentem censebatur, VT EI PER FVNDVM SEPVLTVRAE CAVSA IRE LICERET, quemadmodum Vlpianus scribit in l. 10. D. de religios. & sumpt. fun. De huiusmodi autem itu, aditúque ad sepulchra elegans Romæ visitur inscriptio, in hæc verba: HVIC MONVMENTO ITER, ADITVS, AMBITVS DEBETVR EX SENTENTIA EROTIS AVG. L. IVDICIS A VIA CAMPANA PVBLICA DEXTROVERSVS INTER MACERIAM CALAMINAM ET INSVLAM EVCARPINAM, PER LATITVDINEM PEDES DVO SEMIS, VSQVE AD HOC MONIMENTVM, ET HINC PER CIRCVITVM

CVITVM TOTIVS MONVMENTI, VSQVE IN VIA, QVAE DVCIT IN AGRO. ITEM EIDEM MONVMENTO ITER, ADITVS DEBETVR HVIC SECVNDVM MONVMENTVM AFINIAE TYCAES ET INDE SECVNDVM MACERIAM EVCARPIANAM IN QVA OLLA SVNT, ET IN DEORETO VSQVE AD VIAM PVBLICAM CAMPANAM. (Apud Gruter. p.) Itineris etiam sepulchro debiti fit mentio in l. 4. D. quemad. seruit. amitt. Paulus in l. 3. D. de seruitutib: SERVITVS ITINERIS AD SEPVLCHRVM *priuati iuris manet.* Ceterum si locus monumenti ita veniret, NE QVIS EO INFERRETVR, QVO IVS ESSET INFERRE, pactum ad hoc non suffecisse, sed stipulatione id caueri oportuisse, tradit Paulus in l. 11. D. de religios.

XLI. *Fundus* CVM INSTRVMENTO *quandoque venibat.* DOLIA ACCESSVRA, QVAE IN FVNDO ESSENT, *plerumque dicebantur; aliquando,* SERVVM, *vel quid aliud* ACCESSVRVM.

Fundus autem nonnumquam CVM INSTRVMENTO venibat, l. 33. D. de Ædilic. Edict. In fundo etiam vendendo, DOLIA, QVAE IN EO FVNDO ESSENT, ACCESSVRA, plerumque dicebant. Marcellus in l. 60. D. de contrah. empt. *Comprehensum erat lege venditionis,* DOLIA LX. EMPTORI ACCESSVRA. Paulus in l. 40. §. 5. D. eod. DOLIA, QVAE IN FVNDO DOMINI ESSENT, ACCESSVRA, DIXIT. Idem in l. 27. D. de actionib. empt. *Quidquid venditor* ACCESSVRVM DIXERIT, *id integrum ad sanum tradi oportet, veluti,* SI, FVNDI DOLIA ACCESSVRA, DIXISSET. Alfenus in l. 26. D. eod. *Si quis, cum fundum venderet,* DOLIA CENTVM, QVAE IN FVNDO ESSE, ADFIRMABAT, ACCESSVRA, DIXISSET. Labeo in l. 54. §. vlt. D. de actionib. empti. *Si,* DOLIA OCTOGINTA ACCEDERE FVNDO, QVAE INFOSSA ESSENT, *dictum erit.* Vlpianus in l. 33. D. de Ædilic. Edict. *veluti, si* DOLIA ACCESSVRA FVNDO DICTA FVERINT. Dolia certe in horreis defossa, horreorum venditioni cedebant, si non essent nominatim in venditione excepta, l. 76. D. de contrah. empt.

Interdum etiam SERVVM ACCESSVRVM vel quid aliud, dicebant. Paulus in l. 34. D. eod. *Si in emptione fundi dictum sit,* ACCEDERE STICHVM SERVVM. Gaius in l. 32. D. de Ædilic. Edict. *Quod non solum hoc casu intelligendum est, quo nominatim adiicitur,* ACCESSVRVM FVNDO HOMINEM STICHVM: *sed etiam si generaliter* OMNIA MANCIPIA, QVAE IN FVNDO SINT, ACCEDANT VENDITIONI. Et in hac specie procedere posset, quod Florен-
480 tiæ legitur in l. 15. D. de euictionib. *Sed & si seruus euincatur, quanti minoris ob id prædium est, lis æstimanda est.* Scæuola in l. 6. §. 1. D. de lege commissor. *Si ex lege inempti sint fundi, nec id,* QVOD ACCESSVM DICTVM EST, *emptori deberi.* Proculus in l. 68. D. de contrah. empt. *Si, cum fundum venderes, in lege dixisses,* QVOD MERCEDIS NOMINE A CONDVCTORE EXEGISSES, ID EMPTORI ACCESSVRVM ESSE. Labeo in l. 78. D. eod. tit. FISTVLAS EMPTORI ACCESSVRAS, *in lege dictum erat.* Euictis autem iis, quæ empto fundo nominatim accesserant, simplum præstari debuisse, ait Pomponius in l. 16. D. de euictionib.

XLII. *In venditione fundi quædam* RECIPI *solebant, vt,* FRVMENTA MANV SATA, FRVCTVS OMNIS, LAPIDICINAE. *De* COLONO *vsitata pactio.*

Atque vt in fundorum venditionibus, quædam accessura, dicebant: ita e contrario, quædam nonnumquam recipiebantur. Paulus in l. 40. §. 3. D. de contrahend. empt. *Fundi venditor* FRVMENTA MANV SATA RECEPERAT. Et §. 4. ead. l. *Cum fundum qui vendiderat, &* OMNEM FRVCTVM RECEPERAT. Iauolenus in l. 77. D. eod. tit. *In lege fundi vendundi,* LAPIDICINAE IN EO FVNDO, VBIQVE ESSENT, EXCEPTAE ERANT. Plane qui fundum locauerat, si aliqua ex causa fundum venderet, curare debebat, vt apud emptorem quoque eadem pactione colono perfrui liceret. l. 25. §. 1. D. locati. Et ita Vlpianus in l. 13. §. 4. D. de actionib. empt. fundi venditorem excepisse, refert, VT COLONO LICERET PERFRVI AD CERTVM TEMPVS.

XLIII. *Fundus interdum ita venibat,* VT EVM CERTA MERCEDE CONDVCTVM VENDITOR HABERET: *interdum,* VT, QVOAD PRETIVM PERSOLVERETVR, CONDVCTVM HABERET, *vel* PRECARIO TENERET, EMPTOR: *aliaque huc pertinentia pacta.*

Sed & qui fundum vendebat, ita quandoque vendebat, VT EVM CERTA MERCEDE CONDVCTVM IPSE HABERET, l. 40. D. de contrahend. empt. Sic & Paulus in l. 21. §. 4. D. de actionib. empt. *Si tibi fundum vendidero,* VT EVM CONDVCTVM CERTA SVMMA HABEREM. Fundi etiam partem dimidiam venditam ea lege, VT EMPTOR ALTERAM PARTEM, QVAM RETINEBAT, ANNIS DECEM, CERTA PECVNIA IN ANNOS SINGVLOS CONDVCTAM HABERET, Iauolenus proponit in l. 79. D. de contrahend. empt. Interdum cauebatur, vt, QVOAD PRETIVM VNIVERSVM PERSOLVERETVR, RES VENDITA PRECARIO PENES EMPTOREM ESSET, l. 20. D. de precar. Cuius formulæ vtilitatem prodit l. 3. C. de pact. int. empt. *Qui ea lege prædium vendidit,*

vendidit, VT, NISI RELIQVVM PRETIVM INTRA CERTVM TEMPVS RESTITVISSET, AD SE REVERTERETVR, *si non precariam possessionem tradidit*, *rei vindicationem non habet*, *sed actionem ex empto.* Quin & interdum RES vendita CONDVCEBATVR AB EMPTORE, DONEC PRETIVM SOLVERETVR, vt patet ex l. 16. D. de peric. & commod. rei vend. l. 20. D. locati. Confirmat & Iauolenus in l. 21. D. eod. tit. his verbis: *Cum venderem fundum*, *conuenit*, VT, DONEC PECVNIA OMNIS PERSOLVERETVR, CERTA MERCEDE EMPTOR FVNDVM CONDVCTVM HABERET. Fundum vero ea lege quem emisse, VT SOLVTA PECVNIA TRADERETVR EI POSSESSIO, Labeo refert in l. 78. §. 2. D. de contrahend. empt. Nonnumquam etiam conueniebat, VT PRETII TARDIVS EXSOLVTI VSVRAE PRAESTARENTVR, l. 5. C. de pact. inter empt. Interdum & de custodia rei venditae, nec dum traditae, conueniebat inter emptorem & venditorem, l. 35. §. 4. D. de contrahend. empt.

XLIV. LEGIS COMMISSORIAE *formula & exempla.*

Fundus interdum COMMISSORIA LEGE veniebat. Commissoriae vero legis haec sunt exempla. Pomponius in l. 2. D. de L. commissor. *Cum venditor fundi in lege ita cauerit*, *si* AD DIEM PECVNIA SOLVTA NON SIT, VT FVNDVS INEMPTVS SIT. Vlpianus in l. 4. D. eod. *Si fundus lege commissoria venierit*, *hoc est*, VT, NISI INTRA CERTVM DIEM PRETIVM SIT EXSOLVTVM, INEMPTVS FIERET. Neratius in l. 5. D. eod. tit. *Lege fundo vendito dicta*, VT, SI INTRA CERTVM TEMPVS PRETIVM SOLVTVM NON SIT, RES INEMPTA SIT. Est & alia legis Commissoriae formula in l. vlt. D. eod. *Mulier*, ait Scaeuola, *fundos Gaio Seio vendidit*, *& acceptis arrae nomine certis pecuniis*, *statuta sunt tempora solutioni reliquae pecuniae: quibus si non paruisset emptor*, *pactus est*, VT ARRAM PERDERET, ET INEMPTAE VILLAE ESSENT. Idem Scaeuola in l. 10. §. 1. D. rescind. vendit. *Postea venditor eam legem inseruit*, VT, SI EX DIE PECVNIA OMNIS SOLVTA NON ESSET, ET
481 VENDITOR EA PRAEDIA VENISSE, NOLLET, INVENDITA ESSENT. Pomponius in l. 6. §. 1. D. de contrahend. empt. SI FVNDVS ANNVA, BIMA, TRIMA DIE *ea lege* VENISSET, VT, SI IN DIEM STATVTVM PECVNIA SOLVTA NON ESSET, FVNDVS INEMPTVS FORET. Marcellinus l. 2. D. de diuers. temp. praescript. *Si quis ea lege fundum vendiderit*, VT, NISI IN DIEBVS TRIGINTA PRETIVM ESSET SOLVTVM, INEMPTVS ESSET FVNDVS. Africanus in l. 6. §. 1. eod. tit. *Vendidi tibi seruum*, *& conuenit*, VT, NISI CERTA DIE PECVNIA SOLVTA ESSET, INEMPTVS ESSET. Africanus in l. 23. in fin. D. de oblig. & actionib. *Cum quid ea lege venierit*, VT, NISI AD DIEM PRETIVM SOLVTVM FVERIT, INEMPTA RES FIAT. Paulus in l. 38. D. de minorib. sic fundum lege commissoria Aemilium Larianum ab Obinio emisse, commemorat, data parte pecuniae, VT, SI INTRA DVOS MENSES AB EMPTIONE RELIQVI PRETII PARTEM DIMIDIAM NON SOLVISSET, FVNDVS INEMPTVS ESSET: ITEM SI INTRA ALIOS DVOS MENSES RELIQVVM PRETIVM NON NVMERASSET, SIMILITER ESSET INEMPTVS. Illud etiam lege, qua de agitur, comprehendi solitum, VT, SI VENDITOR EVMDEM FVNDVM VENDERET, QVANTO MINORIS VENDERET, ID AB EMPTORE EXIGERET, scribit Vlpianus in l. 4. §. 3. D. de L. Commissor.

XLV. ADDICTIONIS IN DIEM *formula & exempla.*

Praeterea fundi, atque aedes, serui quoque, in diem quandoque addicebantur, l. 2. l. 11. l. 15. l. 16. l. 17. l. 18. D. de in diem addict. In diem autem addictio, Paulo teste, ita fiebat: ILLE FVNDVS CENTVM ESTO TIBI EMPTVS, NISI SI QVIS INTRA CALENDAS IANVARIAS PROXIMAS MELIOREM CONDICIONEM FECERIT, QVO RES A DOMINO ABEAT, l. 1. D. de in diem addiction. Vlpianus in l. 9. D. eod. tit. *Si hoc erat nominatim actum*, VT LICERET RESILIRE EMPTORI, MELIORE CONDICIONE ALLATA. Est & alia huius legis formula in l. 3. D. quib. mod. pignor. in qua Vlpianus, *Si res*, ait, *distracta fuerit sic*, NISI INTRA CERTVM DIEM MELIOREM CONDICIONEM INVENISSET, FVERITQVE TRADITA. Idem in l. 41. D. de rei vindic. *Si quis hac lege emerit*, VT, SI ALIVS MELIOREM CONDICIONEM ATTVLERIT, RECEDATVR AB EMPTIONE. Quam formulam scite expressit Plautus Captiuis Act. I. Sc. 2. v. 76.

PAR. *Age sis* ROGA. HEG. EMPTVM, NISI QVI MELIOREM ADFERET,
PAR. QVAE MIHI ATQVE AMICIS PLACEAT CONDICIO MAGIS?
Quasi fundum vendas meis me addicam legibus.

Plerumque autem, fundo in diem addicto, precario eum emptor a venditore rogabat, vt patet ex l. 11. §. 11. D. quod vi aut clam.

XLVI. *Aliae*, DE RESOLVENDA EMPTIONE, *&* DE REVENDENDA CONVENTIONES.

Quandoque etiam illa res distrahebatur, VT, SI DISPLICVISSET, inempta esset, l. 3. D. de

D. de contrahend. empt. Paulus in l. 6. D. de rescind. vendit. *Si conuenit*, VT RES, QVAE VENIT, SI INTRA CERTVM TEMPVS DISPLICVISSET, REDDERETVR. Vlpianus in l. 31. §. 22. D. de Ædilic. Edict. *Si quid ita venierit*, VT, NISI PLACVERIT, INTRA PRAEFINITVM TEMPVS REDHIBEATVR.

Interdum ea lex venditioni inserebatur, vt EMPTOR REM RESTITVERET, SI EI INTRA CERTVM TEMPVS PRETIVM OFFERRETVR, l. 2. C. de pact. int. empt. & vendit. Proculus in l. 12. D. de præscript. verb. *Si vir vxori suæ fundos vendidit, & in venditione comprehensum est, conuenisse inter eos*, SI EA NVPTA EI ESSE DESIISSET, VT EOS FVNDOS, SI IPSE VELLET, EODEM PRETIO MVLIER TRANSSCRIBERET VIRO. Paulus in l. 21. §. 4. D. de actionib. empt. *Si ita fundum tibi vendidero*, VT NVLLI ALII EVM, QVAM MIHI VENDERES. Pariterque Hermogenianus in l. 75. D. de contrahend. empt. fundum hac lege venditum, fingit, VT, SI EVM EMPTOR VENDERET, NON ALII, SED VENDITORI DISTRAHERET.

XLVII. *Leges*, IN PIGNORIS VENDITIONE, *dici solitæ*.

Speciales etiam aliquot in venditione pignoris dici solitas leges subiungam: Marcianus in l. 7. in princ. D. de distract. pignor. *Si creditor pignus vel hypothecam vendiderit hoc pacto*, VT LICEAT SIBI REDDERE PECVNIAM, ET PIGNVS RECIPERARE. Triphoninus in l. 12. §. 1. D. de distract. pign. *Si creditor ea lege rem pignori datam vendidit*, NE EVICTIONIS NOMINE OBLIGARETVR. Papinianus in l. 68. D. de euictionib. *Cum ea condicione pignus distrahitur*, NE QVID, EVICTIONE SECVTA, VENDITOR PRAESTET. Et hoc erat IVRE CREDITORIS VENDERE, l. 11. §. 16. D. de actionib. empt. vel, LEGE PIGNORIS
482 VENDERE, l. vlt. §. 4. D. de legat. 2. Nonnumquam tamen creditor pro euictione fidem suam adstringebat. Pomponius in l. 8. §. 1. D. de pignerat. act. *Si pignori plura mancipia data sint, & quædam certis pretiis ita vendidit creditor*, VT EVICTIONEM EORVM PRAESTARET, ET CREDITVM SVVM HABEAT, *reliqua mancipia potest retinere, donec ei caueatur*, QVOD EVICTIONIS NOMINE PROMISERIT, INDEMNEM EVM FVTVRVM. Præterea interdum pignus pro debito creditori ipsi vendebatur, l. 44. D. de solutionibus. Sed & in specie, l. 34. D. de pignerat. act. proponitur debitor petiisse a creditore, VT IPSE FVNDVM PIGNORI OBLIGATVM CERTO PRETIO EMPTVM HABERET. Scæuola in l. 52. D. de action. empt. creditorem, narrat, fundum sibi obligatum vendidisse ea lege, vt, SI QVOD TRIBVTORVM NOMINE DEBITVM ESSET, EMPTOR SOLVERET. Vlpianus in l. 4. §. 1. D. quib. mod. pign. proponit, creditorem venditionem sic fecisse, NE DISCEDERET A PIGNORE, NISI EI SATISFIERET. Idem in l. 13. D. de pignerat. act. *Si, cum venderet creditor pignus, conuenerit inter ipsum & emptorem*, VT, SI SOLVERIT DEBITOR PECVNIAM PRETII EMPTORI, LICERET EI RECIPERE REM SVAM. Marcianus in l. 7. §. vlt. D. de distract. pign. *Si pignus ita venierit*, VT, SI INTRA CERTVM TEMPVS A DEBITORE PECVNIA SOLVTA FVERIT, EMPTIO RESCINDATVR.

XLVIII. *Variæ venditionum leges.* *Formula:* DOLVS MALVS A VENDITORE ABERIT.

Alias præterea venditionum leges subiiciam. Iulianus in l. 41. D. de contrahend. empt. *Ab eo, qui fundum alii obligatum habebat, quidam sic emptum rogauit*, VT ESSET SIBI EMPTVS, SI EVM LIBERASSET: DVM MODO ANTE KAL. LIBERARET. Pomponius in l. 6. §. 1. D. de actionib. empt. *Si aream tibi vendidi certo pretio, & tradidi:* ITA VT INSVLA AEDIFICATA, PARTEM DIMIDIAM MIHI TRADAS. Vlpianus in l. 13. §. 24. D. eod. *Si inter emptorem prædiorum & venditorem conuenisset*, VT, SI EA PRAEDIA EMPTOR, HERESVE EIVS VENDIDISSET, EIVS PARTEM DIMIDIAM VENDITORI PRAESTARET. Scæuola in l. vlt. §. 2. D. de condict. indeb. *Titius, cum multos creditores haberet, in quibus & Seium, bona, priuatim facta* VENDITIONE, *Mæuio* CONCESSIT, VT SATIS CREDITORIBVS FACERET. Ad venditiones quoque pertinent, quæ sequuntur. Scæuola in l. 47. D. de pact. *Emptor prædii* VIGINTI CAVERAT SE SOLVTVRVM, *& stipulanti spoponderat. Postea venditor cauit*, SIBI CONVENISSE, VT CONTENTVS ESSET TREDECIM, ET VT EA INTRA PRAEFINITA TEMPORA ACCIPERET. *Debitor ad eorum solutionem conuentus, pactus est*, SI EA SOLVTA INTRA PRAEFINITVM TEMPVS NON ESSENT, VT EX PRIMA CAVTIONE AB EO PETITIO ESSET. Neratius in l. 58. D. eod. tit. *Si ea, quæ me ex empto præstare tibi oporteret, præstitissem, & cum tu mihi pretium deberes, conuenisset mihi tecum*, VT RVRSVS PRAESTITIS MIHI A TE IN RE VENDITA OMNIBVS, QVAE EGO TIBI PRAESTITISSEM, PRETIVM MIHI NON DARES.

Illud vero venditionibus solebat adiici, DOLVS MALVS A VENDITORE ABERIT: quod, etiam si adiectum non fuisset, præstari tamen debebat, l. 68. §. 1. D. de contrah. empt. & l. 1. D. de rer. permut. B. Ambrosius lib. III. Officior. cap. 10. *Quid autem loquar de contractibus ceteris, ac maxime de coëmptione prædiorum, vel transactionibus, atque pactis? Nonne honestatis formulæ*

formulæ sunt, DOLVM MALVM ABESSE, *eumque, cuius dolus deprehensus fuerit, dupli pœnæ obnoxium fore.* Eaque erat DOLI MALI CLAVSVLA, de cuius varia conceptione dicam, vbi ad stipulationem formulas ventum fuerit.

Denique venditor leges venditionis pro arbitrio concipiebat, l. 39. D. de pact. Ac plane in traditionibus rerum quodcumque pactum erat, id valebat, l. 48. D. de pact. Pomponius in l. 26. D. de adquir. possess. *Incerta autem pars nec tradi nec capi potest: veluti si ita tibi tradam*, QVIDQVID MEI IVRIS IN EO FVNDO EST.

XLIX. HEREDITATIS VENDITIO, *quot modis fieret? Stipulatio:* QVANTA PECVNIA EX HEREDITATE PERVENERIT. *Quænam in illa* EXCIPI *solerent?*

Porro hereditas sæpenumero venibat. Id fiebat interdum hoc modo, SI QVA SIT HEREDITAS, EST TIBI EMPTA, l. 11. D. de hered. vend. Aliquando in venditione hereditatis id agebatur, SI QVID IVRIS ESSET VENDITORIS, VENIRE, NEC POSTEA QVICQVAM PRAESTITV IRI, l. 10. D. eod. tit. Alias ita conuenisse, VT QVIDQVID IVRIS HABERET VENDITOR, EMPTOR HABERET, indicat l. 13. D. eod.

Stipulatio plane emptæ hereditatis concipiebatur his verbis: QVANTA PECVNIA AD TE EX HEREDITATE PERVENERIT. Celsus in l. 97. D. de verbor. significat. *Cum stipulamur*, QVANTA PECVNIA EX HEREDITATE TITII AD TE PERVENERIT. Paulus in l. 20. §. vlt. D. de stipulat. seru. *Tutores seruo emto eius imperauerunt, vt ab eo, cui res aut hereditatis vendiderunt, stipularetur*, QVAN-
483 TA PECVNIA AD EVM PERVENISSET. Iulianus in l. 37. D. de pecul. *Si creditor filii tui heredem te instituerit, & tu hereditatem eius vendideris, illa parte stipulationis*, QVANTA PECVNIA EX HEREDITATE AD TE PERVENERIT, *teneris de peculio.* Huiusmodi autem verbis hoc agi videbatur, vt, quod ex hereditate peruenisset in id tempus, quo venditio fiebat, id videretur venisse, l. 2. §. 1. D. de hered. vel act. vend. In hereditate autem vendenda, EXCIPIEBATVR INTERDVM SERVVS SINE PECVLIO, d. l. 2. §. 12. Venditor etiam hereditatis AEDES nonnumquam sibi EXCIPIEBAT, d. l. 2. §. 14. D. eodem. EXCEPTO quoque FVNDO HEREDITARIO, VENISSE HEREDITATEM, proponit Labeo in l. vlt. D. eod.

L. NOMINA *quomodo venire solerent.*

NOMEN etiam distrahebatur, l. 4. & l. 17. D. de hered. vel act. vend. Interdum autem NOMEN, QVALE ERAT, venibat, l. 74. §. vlt. D. de euictionibus. Interdum vero debitor, cuius nomen venibat, CERTAE SVMMAE DEBITOR ESSE DICEBATVR, interdum INCERTAE, l. 5. D. de hered. vel act. vend.

LI. *Emptor stipulabatur*, VACVAM POSSESSIONEM TRADI: *item*, VT HABERE LICERET.

Stipulabatur plane emptor a venditore, VACVAM POSSESSIONEM TRADI, l. 3. §. 1. D. de actionibus empt. Item, vt HABERE LICERET. Vlpianus in l. 11. §. 8. D. de actionibus empt. *Qui autem*, HABERE, LICERE VENDIDIT, *videamus, quid debeat præstare. Et multum interesse, arbitror, vtrum hoc polliceatur*, PER SE VENIENTESQVE A SE PERSONAS NON FIERI, QVO MINVS HABERE LICEAT, *an vero*, PER OMNES. Et mox: *Etiam si aperte venditor pronuntiet*, PER SE HEREDEMQVE SVVM NON TENERI, QVO MINVS HABERE LICEAT. Cuiusmodi stipulationum fit mentio in l. 38. D. de verb. oblig. his verbis: *Stipulatio ista*, HABERE LICERE SPONDES? *hoc continet*, &c. Paulus in l. 83. D. eod. tit. *Idemque in illis stipulationibus*, HABERE LICERE. *Item*, NEQVE PER TE, NEQVE PER HEREDEM TVVM FIERI, QVOMINVS FIAT. Eaque stipulatio, re euicta, id est, emptori ablata vel abducta, committebatur. Tum enim habere non licebat. Iulianus in l. 8. D. de euict. *Obligatus est venditor*, VT PRAESTET, HABERE LICERE HOMINEM. Vlpianus in l. 21. §. 1. eod. tit. *Placeat, committi stipulationem, vt & ipse Iulianus eodem libro scripsit: neque enim* HABERE LICET EVM, *cuius si pretium quis non dedisset, ab aduersario auferretur.* Vlpianus in l. 25. D. eod. *Quia non euincitur, quominus* HABERE TIBI LICEAT, *quem ipse ante voluntate tua perdideris.* Pomponius in l. 29. pr. D. eod. *Posse te a me pretium consequi ex vendito agentem, quasi* HABERE MIHI REM LICERET. Et in l. 34. §. vlt. eod. tit. *Habebo ex duplæ stipulatione actionem, quia non interest, quo genere iudicii euincatur*, VT MIHI HABERE NON LICEAT.

LII. DE EVICTIONE *caueri solebat.* SIMPLAE & DVPLAE STIPVLATIONES.

Vt plurimum autem in venditione dicebatur, QVANTVM VENDITOREM PRO EVICTIONE PRAESTARE OPORTERET, l. 60. D. de euictionibus. Modestinus in l. 102. D. de verb. oblig. *Venditores emptori* CAVERANT *pro euictione*, QVANTI EIVS INTERESSET: *Sed & specialiter* ADGNITVROS, SI IN LITE MOTA SVMPTVS FECISSET, *emptori stipulanti promiserant.* Hermogenianus in l. 74. D. de euictionibus. *Si* PLVS VEL MINVS, QVAM PRETII NOMINE CAVTVM EST, EVICTIO-

EVICTIONE SECVTA DARI CONVENERIT, *placidum custodiendum est*. Enimuero cum fundus venibat, ex consuetudine eius regionis, in qua negotium gerebatur, pro euictione caueri oportebat, l. 6. D. eod. tit. Quod si de venditione cautum non esset, quid venditor, euictione secuta, præstare deberet, nihil præstabat præter simplam, euictionis nomine, & ex natura ex empto actionis, id quod intererat emptoris, l. 60. D. eod.

Emptor ergo interdum SIMPLAM, interdum DVPLAM EVICTIONIS NOMINE STIPVLABATVR, l. 11. §. vlt. l. 56. D. de euictionibus, l. 22. §. vlt. D. de pignerat. act. Edicto plane Ædilium Curulium, DVPLAM CAVERE DE SERVO, venditor iubebatur, l. 37. §. 1. D. de Euiction. Hinc Vlpianus, assiduam fuisse in seruorum venditione DVPLAE STIPVLATIONEM, idque moris & consuetudinis fuisse, testatur in l. 31. §. 20. D. de Ædilic. Edict. Quod & confirmatur l. 4. D. de actionibus empt. l. 3. l. 34. §. vlt. D. de euictionibus. Inde ex serui emptione EVICTIONIS NOMINE DVPLVM exegisse, dominus proponitur in l. 7. §. vlt. D. de pecul. Ad duplam quoque ex cautione conuentum heredem, qui seruum distraxerat, refert Vlpianus in l. 49. D. famil. ercisc. Idem in l. 37. §. 1. D. de euictionibus, non ex omni re duplam promitti oportuisse, tradit, sed de his rebus, quæ pretiosiores essent: si margarita forte, aut ornamenta pretiosa, vel vestis serica, vel quid aliud non contemptibile venisset. DVPLAM
484 vero REPROMITTI duntaxat oportuisse, non etiam eo nomine satisdari, nisi specialiter id actum proponeretur, Vlpianus ibidem, Paulo consentiente in l. 56. D. eod. tit. scribit. In STIPVLATIONE autem DVPLAE, cum homo venibat, PARTIS adiectionem necessariam fuisse, Paulus admonet in d. l. 56. §. 2. nimirum vt vel parte sola euicta, stipulatio ea committeretur. Interdum tamen conueniebat, NE CAVTIO DVPLAE PRAESTARETVR, l. 72. D. de contrahend. empt. Nam & aduersus Edictum Curulium pacisci omnino licebat, l. 31. D. de pact.

LIII. FIDEIVSSOR EVICTIONIS *quandoque dabatur: aliquando*, NE DARETVR, *conueniebat*.

Sed & FIDEIVSSOREM EVICTIONIS emptor quandoque accipiebat, l. 3. D. de rescind. vendit. l. 18. §. 1. D. de peric. & commod. rei vend. l. 11. C. de euictionibus, qui SECVNDVS AVCTOR vulgo dicebatur, l. 4. D. de euictionibus: & FIDEIVSSOR EMPTIONIS, l. 56. D. de Ædilic. Edict. & FIDEIVSSOR VENDITIONIS in l. 24. §. 2. D. de actionibus empt. Plane qui mancipium vendebat, fideiussorem ob euictionem dare non debebat, nisi hoc nominatim actum esset, d. l. 4. Nam si ita conuenisset, tum dabatur, d. l. 56. Atque ita fideiussores venditionibus accedebant, l. 45. D. de fideiuss. Quinetiam quandoque conueniebat, VT CVM FIDEIVSSORE CAVTIO DVPLAE PRAESTARETVR, l. 72. D. de contrahend. empt.

Præterea vbi suspicatur emptor, fore, vt sibi controuersia de rei venditæ proprietate moueretur, pacisci cum venditore solebat, VT EX PRETIO ALIQVA SVMMA APVD SE REMANERET, DONEC EI FIDEIVSSOR A VENDITORE DARETVR, l. vlt. §. vlt. D. de rescind. vend. Contra nonnumquam nominatim conueniebat, NE VENDITOR FIDEIVSSOREM DARET. Varro lib. V. de Lingua Lat. cap. 7. *Consuetudo erat, cum reus parum esset idoneus inceptis rebus, vt pro se alterum daret. A quo caueri postea lege cœptum est ab his, qui prædia venderent*, VADES NE DARENT. *Ab eo scribi cœptum in lege mancipiorum*, VADEM NE POSCERET, NEC DABITVR.

LIV. *Venditor quandoque pacisci solebat*, NE EVICTIONIS NOMINE TENERETVR.

Similiterque interdum paciscebatur venditor, NE EVICTIONIS NOMINE TENERETVR, Pomponius in l. 6. §. vlt. D. de action. empt. *Si venditor sciens obligatum, aut alienum vendidisset, & adiectum sit*, NEVE EO NOMINE QVID PRAESTARET. Idem in l. 31. §. 2. D. de donat. int. vir. *Si vir vxori, vel contra quid vendiderit vero pretio, & donationis causa paciscantur*, NE QVID VENDITOR OB EAM REM PRAESTET. Vlpianus in l. 11. §. 14. D. de action. empt. *Si quis seruum ea condicione vendiderit*, VT INTRA TRIGINTA DIES DVPLAM PROMITTERET, POSTEA NE QVID PRAESTARETVR. Et §. vlt. ead. l. *Si aperte in venditione comprehendatur*, NIHIL EVICTIONIS NOMINE PRAESTATVM IRI. Cui non absimilis formula proponitur in l. 10. D. de heredit. vel actione vend.

LV. *Emptor* IN VACVAM POSSESSIONEM INDVCEBATVR, *& quomodo?* TESTATIO VACVAE POSSESSIONIS.

Emptor porro in vacuam fundi venditi possessionem a venditore, vel alio, mandatu eius, induci debebat. Alioquin si possessionem eius, nulla facta a venditore traditione, nactus esset, non pro emptore possidebat, sed prædo erat, l. 5. D. de adquir. possess. Impp. in l. 13. C. de distract. pign. *Qui prædium a creditore comparauit, si in* VACVAM POSSESSIONEM INDVCTVS NON EST, *nullam actionem habet*. Vlpianus in l. 15. §. 6. D. de re iud. *Certe postea quam* INDVCTVS EST EMPTOR IN POSSESSIONEM. Venditor ergo, VACVAM POSSESSIONEM SE TRADERE, dicebat, l. 18. §. 2. D. de adquir. possess. vel iubebat, EMPTOREM IN VACVAM POSSESSIONEM IRE, aliiue, vt possessionem fundi emptori traderet, mandabat, l. 18.

l. 18. pr. D. de vi & vi arm. Et ita Paulus in l. vlt. D. de iur. fisci: *Stalticium, cui prædia erant, a procuratore Cæsaris addicta*, IN VACVAM POSSESSIONEM INDVCTVM, refert. Vlpianus in l. 34. pr. D. de adquir. poss. *Si me* IN VACVAM POSSESSIONEM FVNDI CORNELIANI MISERIS. Idem in l. 33. D. eod. *fundi venditor* MANDAVIT *alicui*, VT EMPTOREM IN VACVAM POSSESSIONEM INDVCERET. Sic Marcellus in l. 12. D. de vi & vi arm. refert, venditorem IVSSISSE, TRADI POSSESSIONEM EMPTORI a colono, cui fundum venditum locauerat. Species autem inducendi in possessionem alicuius rei erat, PROHIBERE, INGREDIENTI VIM FIERI: l. 52. §. vlt. D. de adquir. possess. Fiebat & plerumque instrumentum TESTATIONIS VACVAE POSSESSIONIS, quo emptorem in vacuam possessionem inductum esse venditoris voluntate, continebatur: l. 12. C. de contrah. empt. l. 12. C. de probationib. l. 2. C. de adquir. poss. Licet autem INSTRVMENTO EMPTIONIS non esset comprehensum, QVOD EMPTORI ESSET, TRADITA POSSESSIO, ipsa tamen rei veritate id consequebatur, si sciente venditore in possessione venditi, fuerat, l. 2. C. de adquir. poss. Plane si iter
485 actum, viam, aquæductum, per alienum fundum quis emisset, quia vacuæ possessionis traditio nulla erat, cauendum Labeo putabat, PER VENDITOREM NON FIERI, QVOMINVS EO IVRE EMPTOR VTI POSSET, l. vlt. D. de seruitutib. Cuius sententiam Pomponius probat in l. 3. §. 2. D. de actionib. empti.

LVI. *Venditiones fieri solebant* PER PRAECONEM.

Per præconem autem venisse olim ea, quæ tam publice, quam priuatim venibant, non est ignotum. Hoc certe modo Mancipia, Iumenta, Merces, Agros, Loca, Ædificia, priuatis vendentibus, venisse, sequentibus auctoritatibus demonstratur. Herodianus lib. II. Κλέαρχός τις ἦν, τὸ μὲν γένος Φρύξ, τῶν δημοσίᾳ εἰωθότων ὑπὸ κήρυκι πιπράσκεσθαι. Apuleius lib. VIII. de Asino aur. *Refectis iumentorum corporibus, quo vendibiliores videremur, ad mercatum producimur: magnaque* VOCE PRAECONIS, PRETIA SINGVLIS NVNTIANTIS, *equi atque alii asini opulentis emptoribus* PRAESTINANTVR. Idem lib. IX. *Altera die productum me, rursum* VOCE PRAECONIS VENVI SVBIICIVNT. Horatius in libro de arte Poet. v. 419.

Vt PRAECO, *ad* MERCES *turbam qui cogit* EMENDAS.

Martialis lib. I. Epigramm. 85. v. 1.

VENDERET *excultos colles cum* PRAECO *facetus*,
Atque suburbani iugera pulchra soli.

Cicero lib. XII. ad Attic. Ep. 40. *De hortis Scapulanis hoc videtur effici posse, aliud tua gratia, aliud nostra, vt* PRAECONI SVBIICIANTVR. Liuius lib. VI. FVNDVM SVBIECIT PRAECONI. Seneca lib. III. de Ira, c. 22. *Ceteros* PRAECONI SVBIICERET. Iosephus lib. XIX. Antiquit. Iudaic. cap. 1. Ἦν δὲ εὐάρεστος Ἀρούντιος τῶν κηρυσσόντων τὰ πωλούμενα, καὶ δι' αὐτὸ φωνῆς τε μεγέθει χρώμενος, καὶ χρήματα περιβεβλημένος ὅμοια τοῖς Ῥωμαίων πλουσιωτάτοις· δύναμίς τε αὐτῷ ἦν, ἐφ' οἷς ἐθελήσειε, πράσσειν κατὰ τὴν πόλιν. Et huc alludens Cicero Epist. 12. lib. XIII. ad Attic. *Ligarianam*, inquit, *præclare vendidisti. Posthac quidquid scripsero, tibi* PRAECONIVM DEFERAM. Sic etiam venisse bona eius, qui in fraudem creditorum latitabat, idem Cicero docet pro Quintio c. 15. cum ait: *De quo homine* PRAECONIS VOX PRAEDICAT, ET PRETIVM CONFICIT. Et paullo ante: *Cuius non modo illæ amplissimæ fortunæ, sed etiam victus, vestitusque necessarius*, SVB PRAECONE *cum dedecore* SVBIECTVS EST.

LVII. *Formulæ, quibus a præcone* RES VENALES DICEBANTVR, AVCTIO CONCLAMABATVR.

Res autem venales vti, quaque verborum conceptione, per præconem venirent, Cicero lib. III. Officior. c. 13. indicat, *Quid autem*, inquiens, *tam absurdum, quam si domini iussu, ita præco* PRAEDICET, DOMVM PESTILENTEM VENDO. Idem lib. III. in Verr. c. 16. *Si palam* PRAECO, *iussu tuo*, PRAEDICASSET, NON DECVMAS FRVMENTI, SED DIMIDIAS VENIRE PARTES. Apud Plautum Sticho Act. II. Sc. 1. v. 68. Gelasimus parasitus præconis munere fungens suam ipsiusmet auctionem, vt hoc lucri ferret, sic prædicat:

IOCOS RIDICVLOS VENDO, AGITE LICEMINI.

Similiter apud Lucianum, ἐν Βίων πράσει. Mercurius pro Præcone Pythagoræ venditionem ita prædicat: Τὸν ἄριστον βίον πωλῶ, τὸν σεμνότατον. Τίς ὠνήσεται, τίς ὑπὲρ ἄνθρωπον εἶναι βούλεται. Auctiones etiam Præconum prædicatione factas Cicero II. Orat. de L. Agr. cap. 18. docet: vbi & nequissimos homines, consumptis patrimoniis, in Atriis auctionariis potius, quam in Triuiis aut compitis auctionatos refert, cum, vt Martialis loquitur, *fieret tristis soluendis auctio nummis*. Formulam autem, qua auctionem præco prædicabat, expressit Plautus Menæchm. Act. V. Sc. vlt. v. 94. sequ. postquam Messenio rogauit,

præconium vt sibi detur, inquit: *Ergo nunc iam*
Vis CONCLAMARI AVCTIONEM *fore?*
quo die? Men. DIE SEPTIMI
AVCTIO FIET.

Et mox:

DIE SEPTIMI
VENIBVNT SERVI, SVPELLEX, FVNDI,
AEDES, OMNIA

VENIBVNT: QVIQVE LICEBVNT PRAESENTI PECVNIA.

Lucianus ἐν βίων πράσει, Σὺ δὲ, ὦ Ἑρμῆ, κήρυττε καὶ συγκάλει Ἀγαθῇ τύχῃ τὰς ὠνητὰς παρεῖναι πρὸς τὸ πωλητήριον. Ἀποκηρύξομεν δὲ βίβλους φιλοσόφους παντὸς εἴδους, καὶ προαιρέσεων ποικίλων. Εἰ δέ τις οὐκ ἔχει τὸ παραυτίκα τ' ἀργύριον καταβάλλεσθαι, εἰς νέωτα ἐκτίσει καταστήσας ἐγγυητήν.

LVIII. AVCTIONIS PROSCRIBENDAE *ritus & formulæ.* LIBELLI SVSPENSI BONIS *debitoris.*

Sane vulgo, programmate fixo, Tabula posita, auctionis futuræ dies, leges, condiciones, proscribi solebant: Scripto enim significabatur dies, qua liceri, & ad pretium adiicere cuilibet liceret, vt ei, qui licitatione vicisset, res addicere-
486 tur: Cicero Epist. 5. lib. XIII. ad Attic. *Si tibi videtur, appelles Balbum de* AVCTIONE PROSCRIBENDA. Idem Orat. pro Quintio, cap. 4. AVCTIONEM *in Gallia*, *Publ. hic Quintius*, NARBONE SE ESSE FACTVRVM PROSCRIBIT. Idem Epist. 6. lib. II. ad Q. Frat. de Racilio Tribuno Pl. TABVLAM PROSCRIPSIT, SE FAMILIAM CATONIANAM VENDITVRVM. Et lib. III. Officior. cap. 17. *Si tu* AEDES PROSCRIBAS, TABVLAM *tamquam plagam* PONAS. Idem pro Cæcina c. 6. ADEST AD TABVLAM, *licetur Ebutius.* Et in Rullum cap. 25. *Vtrum hæc lex est, an* TABVLA *Veratianæ* AVCTIONIS? Idem II. in Catilin. Orat. cap. 8. *Meo beneficio* TABVLAE *nouæ proferentur: sed* AVCTIONARIAE. Et ita TABVLAE nomen accipiendum est Epist. 39. lib. XII. & Epist. 25. lib. XIII. ad Attic. Plinius Epist. 27. *Deserta inde & damnata solitudine domus, totaque illi monstro relicta,* PROSCRIBEBATVR *tamen,* SEV QVIS EMERE, SEV QVIS CONDVCERE *ignarus tanti mali vellet. Venit Athenas philosophus Athenodorus, legit* TITVLVM, &c. DIES vero AVCTIONIS interdum PROFEREBATVR, teste Cicerone Epist. 13. & 14. lib. XIII. ad Attic.

Auctiones autem coram Argentariis factas, qui in Tabulas pretia adiectionesque referebant, docent Cicero pro Cæcina cap. 6. Seneca in præfatione Controuersiar. & Quinctilianus lib. XI. cap. 2.

Per Argentarios etiam venditiones factas, Vlpianus in l. 18. D. de heredit. petit. cum Scæuola in l. 88. D. de solutionib. & Suetonio in Nerone cap. 5. indicat.

Enimuero cum in ea causa erant debitoris bona, vt venirent, Prætor a creditoribus aditus, proscribi venditionem legibus & conditionibus, quibus videretur, permittebat. Quo facto, Tabulam propositam in hanc sententiam Theophilus Instit. de successs. bonor. scribit: Καὶ ἐγίνετο προγραφὴ ἐν τοῖς περιφανέσι τῆς πόλεως μέρεσι ταῦτα δηλοῦσα. Ὁ δεῖνα, χρεώστης ἡμέτερος ὑπάρχων, εἰς αἰτίαν ἐνέπεσε διαπράσεως· ἡμεῖς κρεδίτωρες ὄντες τὴν τούτου διαπιπράσκομεν περιουσίαν. Ὠνητὴς ὁ βουλόμενος προσίτω. Εἶτα ὀλίγων παραδραμουσῶν ἡμερῶν ἐγίνετο καὶ τρίτη προσέλευσις, ἐν ᾗ ἐπέτρεπον τὸ ποιήσασθαι, legem bonorum venditorum, Τουτέστιν, ὅρον τῶν διαπιπρασκομένων. λοιπὸν γὰρ τῇ εἰρημένῃ προγραφῇ προσετίθεσαν τάδε. Ὁ ἀγοράζων, τοῖς Κρεδίτωρσι, λόγου χάριν, ἔχει ἀποκρίνασθαι εἰς τὸ ἥμισυ τῶν χρεῶν. Ὥστε τὸν ἐποφειλόμενον ἑκατὸν λαβεῖν νομίσματα. Tunc vero, vt ibidem subiicit, creditores vnum aliquem ex se ipsis, qui auctioni præesset, legebant, qui MAGISTER dicebatur.

Debitore vtique frustrationis causa, & in fraudem creditorum latitante, LIBELLOS DE EO IN CELEBERRIMIS VRBIS LOCIS PROPOSITOS, AC BONIS EIVS SVSPENSOS inuenio, quos eorum amici procuratoresue, qui absentem defendere, vel pro eo soluere parati erant, deiiciebant. Sic Cicero pro Quinctio cap. 15. de eius bonis proscriptis agens, *De quo,* ait, LIBELLI IN CELEBERRIMIS VRBIS LOCIS PROPONVNTVR. Et alias cap. 6. LIBELLOS, *Sext. Alfenus* PROCVRATOR, *P. Quintii familiaris & propinquus Sex. Næuii,* DEIICIT. Et postea c. 19. *Ergo affuit, non potuit est,* LIBELLOS DISIECIT. Seneca lib. IX. de benefic. cap. 12. *Spondeo pro iudicato, &* SVSPENSVM AMICI BONIS LIBELLVM DEIICIO, *creditoribus eius me obligaturus, vt possim seruare* PROSCRIPTVM.

LIX. *Quæ publice venibant,* HASTAE & PRAECONIS VOCI SVBIICIEBANTVR. *Captiui sub hasta venditi. Formula:* BONA PORSENAE REGIS VENDI.

Hoc amplius ea, quæ publicæ venibant, non PRAECONIS modo VOCI, sed & HASTAE SVBIICIEBANTVR, hastaque posita, præcone prædicante, ei, qui licitatione vicisset, addicebantur. Cicero lib. II. Offic. cap. 23. HASTAM *in foro* PONERE, ET BONA *ciuium* VOCI SVBIICERE PRAECONIS. Sic HASTA POSITA pro æde Iouis Statoris, bona Cn. Pompeii Magni VOCI acerbissimæ PRAECONIS SVBIECTA, idem Cicero II. Philipp. cap. 26. narrat. Quod Dio lib. XLVI. p. 342. confirmat his verbis: Καὶ ἐδημεύθη τινὰ, καὶ εἰς τὸ πρατήριον ἐξετέθη, καὶ τῇ τοῦ κήρυκος φωνῇ ἀπεκηρύχθη, ἵνα τις αὐτὰ ἀγοράσῃ. Hinc & HASTAM PRAECONIS dixit Cicero Orat. I. de lege Agrar. cap. 2. & HASTAM VENDITIONIS, Philipp. II. cap. 40. ET EMPTIONEM AB HASTA, Epist. 3. lib. XII. ad Attic. Valerius Maximus lib. VI. cap. 3. *Bona adolescentis* HASTAE SVBIECIT. Seneca lib. I. de Ira cap. 2. *Videbis principum sub ciuili* HASTA *capita* VENALIA. Idem lib. de Consolatione ad Martiam c. 20. *Non* HASTAM *Consularia spolia* VENDENTEM. Hinc Iuuenalis Sat. III. v. 33.

Et

Et præbere caput domina VENALE SVB HASTA.

Macrobius lib. II. Saturnal. cap. 2. *Mater Bruti Seruilia cum pretiosum ære paruo fundum abstulisset a Cæsare* SVBIICIENTE HASTAE BONA CIVIVM. Paulus ex Festo: HASTAE SVBIICIEBANTVR, *quæ publice venumdabant: quia signum præcipuum est hasta.* Vetus Horatii interpres in Satyr. 6. lib. I. ad versum 86. *Si præco paruas. Præcones; ait, dicebantur, qui stabant* AD HASTAM, *& enuntiabant pretia allata.*

Sed & captiuos sub hasta venisse Valerius Maximus lib. VI. cap. 5. indicat. Iosephus lib. XIV. Antiqu. Iudaic. cap. 22. Ὅπως εἰ τινες ἐλεύθεροι, ἢ δοῦλοι ὑπὸ δόρυ ἐπράθησαν.

Præterea more ab antiquis tradito, in his, quæ
487 publice venibant, BONA PORSENAE REGIS VENDERE se dicebant. Liuius lib. II. cap. 14. *Huic tam pacatæ profectioni ab vrbe regis Hetrusci, abhorrens mos traditus ab antiquis vsque ad nostram ætatem, inter cetera solennia, manet,* BONA PORSENAE REGIS VENDENDI. *Cuius originem moris necesse est aut inter bellum natam esse, neque omissam in pace: aut a mitiore creuisse principio, quam hic præ se ferat titulus,* BONA HOSTILITER VENDENDI. Plutarchus in Publicola p. 107. Διὸ καὶ καθ᾽ ἡμᾶς ἔτι, Πωλοῦντες τὰ Δημόσια, πρῶτα κηρύττουσι, τὰ Πορσίνης χρήματα.

LX. *Pretium emptionis* PROBIS NVMMIS *soluendum erat.* ARRAE *in venditionibus vsus.*

Pretium porro emptionis, probis nummis solui debebat. Inde apud Plautum Persa Act. IV. Sc. 3. v. 57. qui venalem habebat mulierem, post dictas venditionis leges, mandat, PROBVM & numeratum ARGENTVM accipi. Tertullianus in lib. de Pœnitentia c. 6. *Venditores prius nummum, quo paciscuntur, examinant, ne scalptus, neue rasus, ne adulter.* Ea gratia solebant Nummularii adhiberi, quorum fide nummi probarentur. Apuleius lib. X. Metamorph. *Ne forte aliquis istorum, quos offers, aureorum, nequam, vel adulter reperiatur, in hoc ipso sacculo conditos eos annulo tuo prænota, donec altera die Nummulario præsente comprobentur.*

Interdum autem ante pretii solutionem Arræ dabantur: ARRAE vero nomine, quandoque certa summa, quandoque Anulus dabatur, l. 11. §. 6. D. de actionib. empt. l. vlt. D. de lege commiss. l. 5. §. 15. D. de institoria. Plinius lib. XXXIII. cap. 1. *Argumento est consuetudo vulgi, ad sponsiones etiamnum* ANVLO *existente, ab eo tempore, quo nondum erat* ARRA *velocior.*

LXI. AB EMPTIONE *quomodo pactis variis* DISCEDI *soleret?*

Interdum ab emptione iam contracta abibatur & recedebatur. Vlpianus in l. 11. §. 6. D. de actionib. empt. *postea conuenerat,* VT EMPTIO IRRITA FIERET. Pomponius in l. 1. D. de rescind. vend. *etiam si conueniat,* VT ABEATVR AB EA VENDITIONE. Paulus in l. 7. §. 1. D. eod. *Si sine tutoris auctoritate pactus fuerit,* VT DISCEDATVR AB EMPTIONE. Idem in l. 4. D. eod. *Si emptio contracta sit, togæ puta, aut lancis, & pactus sit venditor,* NE ALTERVTRIVS EMPTIO MANEAT. Interdum autem, vt Neratius in l. 58. D. de pact. docet, integris omnibus, in quæ emptor & venditor inuicem obligati erant, conueniebat, VT AB EO NEGOTIO DISCEDERETVR: Interdum vero in integrum restitutus his, quæ venditor præstiterat, consentiebat, NE QVID ILLE EO NOMINE EMPTORI PRAESTARET: vel cum emptor pretium deberet, conueniebat venditori cum emptore, VT RVRSVS PRAESTITIS AB EMPTORE IN RE VENDITA OMNIBVS, QVAE EI VENDITOR PRAESTITISSET, EMPTOR PRETIVM NON DARET.

LXII. EMPTIONVM TABVLAS *conficiendi & obsignandi ritus. Formulæ:* SIGNA, SIGNENT LICET, SIGNATE QVIRITES. *In* PVBLICIS INSTRVMENTIS *legitima* INITII *forma.*

Ceterum & de Tabulis emptionum aliquid subnotare, operæ pretium erit: de quarum forma hæc B. Ambrosius lib. II. in D. Lucæ cap. 2. scribit. *Nam si* CONSVLES ADSCRIBVNTVR TABVLIS EMPTIONIS, *quanto magis redemptioni omnium debuit tempus adscribi? Habes ergo omnia, quæ in contractibus esse consueuerunt:* VOCABVLVM SVMMAM ILLIC POTESTATEM GERENTIS, DIEM, LOCVM, CAVSAM. TESTES *quoque adhiberi solent.* Obsignari autem Tabulas huiusmodi consueuisse, dubium non est. Quod & omnium Tabularum, quæ publici vel priuati contractus scripturam continebant, commune fuit. Vt autem obsignari Tabulas omnes moris esset, Paulus lib. V. Sententiar. tit. 25. perspicue docet his verbis: *Amplissimus ordo decreuit, eas Tabulas, quæ publici vel priuati contractus scripturam continent, adhibitis testibus, ita signari, vt in summa marginis, ad mediam partem perforatæ, triplici lino constringantur, atque impositum supra linum ceræ signa imprimantur, vt exteriores scripturæ fidem interiori seruent. Aliter Tabulæ prolatæ nihil momenti habent.* Auctor autem huius formæ Senatus fuit Neronianis temporibus, quemadmodum Suetonius ostendit in Nerone cap. 17. cum ait: *Aduersus falsarios tunc primum repertum, ne Tabulæ nisi pertusæ, ac ter lino per foramina traiecto, obsignarentur.* Inde, *pacta conuenta impressis signis, adhibitis ab vtraque parte testibus, custodiri,* dixit Seneca lib. III. de benefic. cap. 15. hoc deinde addito, *In quid isti viri ornati adhibiti*

sunt,

ſint, in quid IMPRIMVNT SIGNA? *Nempe, ne ille neget, ſe accepiſſe, quod accepit.* Eoque modo, *Anulis plus, quam Animis* hominum credi, queritur. Auſonius Epiſtol. 23. ad Paulinum, SIGNAVI *autem, non, vt Plautus ait,* PER CERAM ET LINVM *literasque interpretes, ſed per Poëticum characterem magis notauimus, vt tanquam* SIGNVM IMPRESSVM *iudicares.* Qui verſus Plauti habetur Pſeudoli Act. I. Sc. 1. v. 40. Lino vero ad obligandas
488 Tabellas & literas vſos veteres, non illo dumtaxat loco Plautus demonſtrat, ſed & apertiſſime Bacchidib. Act. IV. Sc. 4. v. 64. Illic enim Chryſalus ad ſcribendam atque obſignandam Epiſtolam adferri ſibi iubet STYLVM, CERAM, TABELLAS ET LINVM. Ac demum, ibidem, v. 96.

Cedo, ait, *tu* CERAM AC LINVM *actutum.*
Age OBLIGA, OBSIGNA *cito.*

Obſignatas autem Tabulas anulis ſignatoriis, vel vnus Plautus Curculio. Act. II. Sc. vlt. v. 67. & 68. idoneus auctor eſt.

Ad ſignandum vero amici aduocabantur. Idque inter recepta Romæ officia numerabatur: Tertullianus in lib. de Idololatr. SIGNATAE SIGNIS *non iam* ADVOCATORVM, *ſed Angelorum.* In eoque officio matutinas horas poſitas, oſtendit Martialis Epigr. 70. lib. X. verſu 7. *Nunc ad Luciferam* SIGNAT MEA GEMMA *Dianam.* Quin & Iuriſconſultos ad has obſignationes adhibitos, indicio eſt, quod Cicero lib. I. de Orat. c. 38. ait: *Cum* OBSIGNES TABELLAS *clientis tui, quibus in Tabellis id ſit ſcriptum, quo ille capiatur.* Cum autem Tabulas, teſtationesue conſignare permittebant, vel rogabant, vtebantur his verbis, SIGNA, SIGNATE, SIGNENT LICET. Quod præter illum iam ante citatum Ouidii verſum, TESTERE LICET: SIGNATE QVIRITES, confirmatur his lib. III. de Ponto Eleg. 2. v. 23. ſ.

Sint hi contenti venia: SIGNENTQVE LICEBIT,
Purgari factum me quoque teſte ſuum.

Martialis lib. IX. Epigr. 87. v. 5.

Zenas ſeruulus eſt mihi paternus.
SIGNA. *Cras melius, Luperce, fiet.*
Nunc SIGNAT *meus* ANVLVS *lagenam.*

Planè Iuſtinianus, vt Iulianus Anteceſſor Conſtitut. XLII. ſcriptum reliquit, publica omnia inſtrumenta huiuſmodi initium totius ſuæ ſcripturæ habere, conſtituit, IMPERANTE ILLO, DIVO AVGVSTO: IMPERII ANNO ILLO. Et poſt hæc inſeri CONSVLVM quoque appellationem.

LXIII. RES *in commercio, aut* MANCIPI, *aut* NEC MANCIPI, *illarumque alienandi modi. Alienatio* NEXV. *Ritus & formula* MANCIPATIONIS.

Atque vt hunc de emptionibus & venditionibus locum concludamus, admonendi ſumus, RES omnes, quæ in commercio erant, aut MANCIPI fuiſſe, aut NEC MANCIPI. RES MANCIPI, Vlpiano interprete, erant prædia, tam ruſtica quam vrbana, in Italico ſolo ſita: Item iura prædiorum ruſticorum: velut Via, Iter, Actus, Aquæductus. Præterea, ſerui, & quadrupedes, quæ dorſo colloue domabantur: velut Boues, Muli, Equi, Aſini. Prædia vero prouincialia, & feræ beſtiæ, Res nec Mancipi cenſebantur. *y)*

Enimuero res Mancipi non niſi NEXV, vel, IN IVRE CESSIONE, abalienari rite poterant. Cicero Topic. c. 5. ABALIENATIO *eſt eius rei, quæ* MANCIPI *eſt, aut traditio alteri* NEXV, *aut in* IVRE CESSIO, *inter quos ea iure ciuili fieri poſſunt.* Idcirco autem addit, *inter quos ea iure ciuili fieri poſſunt*, quia, vt idem Vlpianus tradit, non niſi inter ciues Romanos, & Latinos colonarios, Latinosque Iunianos, eosque peregrinos, quibus commercium datum erat, mancipatio, quæ propria erat ſpecies alienationis rerum Mancipi, locum habebat. Idem Cicero Orat. de Haruſpic. reſponſ. c. 7. *Multæ ſunt domus in hac vrbe, P. C. atque haud ſcio, an pene cunctæ,* IVRE OPTIMO, *ſed tamen priuato, iure hereditario, iure* AVCTORITATIS, *iure* MANCIPII, *iure* NEXI. Idem Paradox. V. c. 1. *Vt mancipia, quæ ſunt ſua dominorum* NEXV. NEXVM autem, vt idem Cicero lib. III. de Orat. c. 40. interpretatur, appellabant, quod per libram gerebatur. Similiterque, vt Feſtus Pompeius tradit, NEXVM Gallus Ælius definiebat, quodcumque per æs & libram

y) Magna his temporibus de rerum mancipi vi & natura exorta eſt diſputatio, ſuperuacua fere, atque inutilis. Non enim licet definitionem generis inuenire eiusmodi, vnde ſtatim adpareat, quæ res mancipi ſit, nec ne. Neque vero eiusmodi finitionem fieri potuiſſe, aut certe neceſſariam non fuiſſe, exiſtimauit *Vlpianus*, qui *Fragm. XIX*, 1. vtitur definitione diuiſionis: qua veteres fere illis, quas poſui, cauſis vti ſolebant: adeoque culpandus Vlpianus non eſt. Cum vero Vlpianus l. c. ea definitione vſus ſit, cuius vis ac lex poſtulat, vt omnes ſpecies enumerentur, vel partes, ego viris doctis concedere nullo modo poſſum, v. c. *Bynckershœckio* Exerc. *de reb. manc.* c. 4. aliisque, exiſtimantibus, alias, præter commemoratas Vlpiano, res mancipi fuiſſe, in eumque numerum referentibus *hereditatem, filiosfamilias, margaritas.* Neque enim id vitium in Vlpianum, artis ſuæ peritiſſimum, cadit, vt legem diuiſionis ſiue partitionis violaſſe videatur. Ceterum falſæ mihi quidem omnes videntur, quotquot proferuntur a viris doctis, definitiones generis rerum mancipi: inutiliterque omnis ea in re conſumitur labor. Si quis tamen præcipuas de hoc genere ſententias virorum doctorum cognoſcere cupiat, adeat ſcriptos de ea re libros *Bynkershœckii*, *Meermanni* & *Conradi*. Omnium minime tamen probanda eſt eorum opinio, qui autumant, res mancipi fuiſſe omnes, quæ in cenſum dedicari poſſent.

bram gerebatur. z) Per æs autem & libram res olim dominum mutabant Mancipatione, quæ propria erat ſpecies alienationis rerum Mancipi: cuius ritum quoniam olim lib. I. Select. Antiq. cap. 7. expoſuimus, hoc loco ſolennia dumtaxat verba, quæ in Mancipando interueniebant, attingam: ex quibus Varro lib. IV. de Lingua Latina c. 34. & Feſtus Pompeius in voce, *Rodus*, hæc commemorant: RAVDVSCVLO LIBRAM FERITO. Is etiam, qui mancipio accipiebat, vt ex Gaio Boëtius refert, æs tenens ita dicebat: HVNC EGO HOMINEM EX IVRE QVIRITIVM MEVM ESSE AIO, ISQVE MIHI EMPTVS ESTO HOC AERE, AENEAQVE LIBRA. Eaque ſunt CERTA VERBA, quibus factam Mancipationem Vlpianus tit. 19. ſcribit: Quo ritu non ſerui modo abalienari, ſed & filiifam. emancipari, nec non in adoptionem dari ſolebant. Atque hoc modo MANCIPIO DARI res dicebantur. Quo genere loquendi vtuntur cum Plautus non ſemel, tum Cicero Epiſtol. 50. lib. XIII. ad Atticum, Seneca lib. III. de benefic. cap. 20. & Epiſt. 73. lib. X. Lucretius lib. III.

Vitaque MANCIPIO *nulli* DATVR, *omnibus* VSV.

Id eſt, χρήσει non κτήσει. Curius ad Ciceronem lib. VII. Famil. ep. 29. *Sum enim* χρήσει *μὲν tuus,* κτήσει *δὲ Attici noſtri. Ergo fructus eſt tuus,* MANCIPIVM *illius.* Ex quibus verbis apparet, χρήσεως nomine vſum ſeu fructum, κτήσεως Mancipium, cuius perpetuus vſus eſt, ſignificari. Plutarchus Περὶ Ἀδολεσχίας· χρῆσιν δὲ καὶ κτῆσιν ἐν μέσῳ κεῖσθαι κοινήν. Seneca lib. V. de benefic. cap. 19. *Idem de ſer-*
489 *uo dicam:* MEI MANCIPII *res eſt.* Ouidius lib. IV. de Ponto Eleg. 5. v. 39.

Pro quibus vt meritis referatur gratia, iurat,
Se fore MANCIPIVM *tempus in omne* TVVM.

Quem verſum lubens ita emendauerim, *Se fore Mancipio tempus in omne tuum*, prout ſcripſiſſe Ouidium, mihi quidem ſit veriſimile. Nam & eodem ſenſu lib. IV. Eleg. 15. v. vlt. dixit:

Meque TVVM LIBRA *norit* ET AERE *magis.*

Id eſt, magis quam per æs & libram emptum. a)

LXIV. LOCATIONIS ET CONDVCTIONIS *cum emtione & venditione* COMMVNIA. *Res locari ſolitæ, &* CONDVCTORVM *diuerſa* NOMINA.

Emptioni & venditioni, de qua tot hactenus ſermones habuimus, proxima erat Locatio & Conductio. Nam & ſolo conſenſu vtraque contrahebatur: & vt illa, ſimul atque de re & pretio conueniſſet; ita hæc, ſtatim atque de re & mercede ſeu penſione conueniſſet, perficiebatur. Locabantur autem vel Domus, vel Fundus, vel Opus faciendum, vel Vectigal. Ædium conductor INQVILINVS: Fundi, COLONVS: Operis, REDEMPTOR: Vectigalis, PVBLICANVS, vel MANCEPS dicebatur.

LXV. INVECTA ILLATAQVE IN AEDES A CONDVCTORE, *pignori vel expreſſa conuentione obligabantur, vel tacite.* HORREIS LOCATIS, *quæ promitti præſtarique ſolerent?*

In locatione ædium caueri lege ſolebat, VT, QVAE IN HABITATIONEM INTRODVCTA, IMPORTATA, IBI NATA, FACTAVE ESSENT, ea pignori locatori pro mercede habitationis eſſent, l. 1. D. de migrando. Sed & ſi de ea re nihil conueniſſet, tacite tamen id conuentum accipi ſolebat, vt perinde tenerentur INVECTA, ILLATA, ac ſi ſpecialiter conueniſſet, l. 4. l. 6. D. in quib. cauſ. pign. l. 4. D. de pactis, l. 5. C. de locato. Nec pro penſionibus ſolum, ſed & ſi deteriorem habitationem culpa ſua inquilinus feciſſet, quo nomine ex locato cum eo actio eſſet, INVECTA ET ILLATA pignori erant obligata, l. 2. D. in quib. cauſ. pign. Non modo autem ædibus, verum etiam horreis locatis, tacita conuentio de inuectis illatis, ex Neruæ ſententia locum habebat, l. 3. D. in quib. cauſ. Enimuero horreis locatis, interdum dominus, ſeu locator, eorum CVSTODIAM in ſe RECIPIEBAT, eamque repromittebat, l. 55. l. 60. §. vlt. D. locati, l. 4. C. de locato. Interdum ſecus. Labeo in d. l. 60. §. 6. *Locator horrei propoſitum habuit*, SE AVRVM, ARGENTVM, MARGARITAM, NON RECIPERE SVO PERICVLO.

LXVI. *Inquilini* KALENDIS QVINCTILIBVS MIGRARE *ſolebant.*

Plane Inquilinos Kalendis Quinctilibus migrare ſolitos, non inſubtiliter Anton. Auguſtinus (Emendat. lib. IV. c. 14.) pridem obſeruauit ex l. 41. D. de contrahend. empt. l. 9. D. qui potior. in pign. l. 60. D. locati. Cicerone Epiſt. 3. lib. II. ad Q. Fratr. Suetonio in Tiberio cap. 35. Martiale Epigr. 32, lib. XII. Eoque alluſiſſe videri poteſt Albutius apud Senecam Controuerſ. 2. lib. VII. cum ait: *Ecquid tuto lateo? Nunquid mutandus eſt locus inepte ab Idibus?* b)

 LXVII.

z) Differentiam inter *mancipationem* & *nexum*, cum in ſolennibus maximam partem conuenirent, tradidit, atque explicauit *I. F. Gronov. Epiſt. ad Salmaſ.* quæ eſt in *Syllog. Epiſtol. Burm. T. II. p.* 549.

a) Ceterum huc pertinet SATISDATIO SECVNDVM MANCIPIVM, quæ Ciceronis tempore inualuit v. *Cic. ad Att.* V, 1. ad q. l. v. *Ryck.* & *Grav.*

b) V. hanc in rem *Fr. Brummeri* Diſſ. de *Locatione Conduct.* in *Brummerianis* p. 153. conf. *Erneſti* V. C. *Excurſ. ad Sueton. Tib. c.* 35.

LXVII. *Lex* COLENDI FVNDI *qualis dici soleret?* *De* DAMNO, VI MAIORE, FRVMENTI MODIO CERTO, *item* DE POENIS, *inter locatorem & conductorem conuentiones.*

Fundus vero certa pensione colendus locabatur, l. 32. D. locati. Et lex conductionis dicebatur, secundum quam omnia facere conductor debebat: & ante omnia, curare, VT OPERA RVSTICA SVO QVOQVE TEMPORE FACERET, NE INTEMPESTIVA CVLTVRA DETERIOREM FVNDVM FACERET. l. 25. §. 3. D. locati. Atque adeo interdum conuenisse, VT, SI NON EX LEGE FVNDVS COLERETVR, RELOCARE EVM LICERET, ET QVO MINVS LOCARETVR, HOC DOMINO PRAESTARETVR, docet l. 51. D. locati. In locatione certe agrorum caueri solitum, NE BIENNIO CONTINVO, FARREO SPICO, id est aristato, SERERENTVR, ex Sexto Pompeio didici, cuius ipsamet verba apponam. RESTIBILIS, ait, AGER *est, qui biennio continuo seritur farreo spico, id est aristato. Quod ne fiat,* SOLENT, QVI PRAEDIA LOCANT, EXCIPERE. Fundo autem locato, interdum eius INSTRVMENTVM AESTIMATVM colono dabatur, l. 3. D. locati. Locatione vero exprimi solebat, VT, SI QVA LVE TEMPESTATIS, VEL ALIO COELI VITIO DAMNA ACCIDISSENT, AD ONVS COLONI PERTINERENT, l. 8. C. de locato. Sic & in l. 9. §. 2. D. locati, ita quis fundum locasse proponitur, VT ETIAM, SI QVID VI MAIORE ACCIDISSET, HOC EI PRAESTARETVR. Dominum etiam excepisse in fundi locatione, VT FRVMENTI CERTVM MODIVM CERTO PRETIO ACCIPERET, Vlpianus refert in l. 19. §. 3. D. eod. Ad hæc Paulus in l. 54. §. 1. eod. inter locatorem fundi & conductorem conuenisse, memorat,
490 NE INTRA TEMPORA LOCATIONIS, SEIVS CONDVCTOR DE FVNDO INVITVS REPELLERETVR: ET, SI PVLSATVS ESSET, POENAM DECEM PRAESTARET TITIVS LOCATOR SEIO CONDVCTORI, VEL SEIVS CONDVCTOR, SI INTRA TEMPORA LOCATIONIS DISCEDERE VELLET, AEQVE DECEM TITIO LOCATORI PRAESTARE VELLET.

LXVIII. *Fundo locato,* FRVCTVS, *item* INDVCTA, ILLATAQVE *pignore expresso tacitoue obligabantur.* FIDEIVSSORES CONDVCTIONIS *quandoque dati.*

In fundorum plane locationibus lex dici solebat, VT OB MERCEDEM FRVCTVS PIGNORI ESSENT, l. 61. §. 8. D. de furt. Gaius etiam in l. 11. §. 2. D. qui potior. in pign. *Si colonus, ait, conuenerit,* VT INDVCTA IN FVNDVM, ILLATA, IBI NATA, PIGNORI ESSENT. Labeo in l. 14. D. quib. mod. pignus, *Cum colono tibi conuenit,* VT INVECTA, IMPORTATA PIGNORI ESSENT, DONEC MERCES TIBI SOLVTA, AVT SATISFACTVM ESSET. Vlpianus in l. 21. D. de pignorib. *Si inter colonum & procuratorem meum conuenerit de pignore.* Sed & citra conuentionem ea, quæ voluntate dominorum coloni in fundum conductum induxerant, pignoris iure tenebantur, l. 5. C. de locato. Mercedis etiam nomine fideiussorem a colono accipi consueuisse, Labeo docet in d. l. 14. Fideiussores quoque conductionis datos, ostendit l. 54. D. locati. Paulus in l. 58. D. de Fideiussorib. *Si a colono stipulatus, fideiussorem acceperis, stipulatio est pluribus persimilis.* Fideiussores autem a colonis datos etiam ob pecuniam dotis prædiorum teneri, prudentibus placuit, cum ea quoque species locationis vinculum ad se traheret, l. 52. D. de fideiussoribus.

LXIX. *Leges in locandis fundis dici solitæ:* CAPRA NATVM NE PASCERETVR: SILVA NE CAEDERETVR: VILLA VT REDDERETVR INCORRVPTA: NE CONDVCTOR IGNEM HABERET, *vel* HABERET INNOCENTEM.

Illud in prædiorum Rusticorum locatione excipi solebat, COLONVS IN AGRO SVRCVLARIO CAPRA NATVM NE PASCAT, quemadmodum Varro lib. I. de Re rustic. cap. 2. auctor est. *Atque,* inquiens, *leges colonicas tollis, in quibus scribimus,* COLONVS IN AGRO SVRCVLARIO NE CAPRA NATVM PASCAT. Quod & iterum tradit lib. II. cap. 3. his verbis, quibus ei de capris sermo est: *Studiose enim de agrestibus fructibus pascuntur, atque in locis cultis virgulta carpunt. Itaque a carpendo Capræ nominatæ sunt. Ob hoc in lege locationis fundi* EXCIPI SOLET, NE COLONVS CAPRA NATVM IN FVNDO PASCAT. *Harum enim dentes inimici sationis.* Et certe perpetua febri capras laborare, creditum est, earumque saliuam fructibus esse venenum. Vnde Virgilius lib. II. Georgic. v. 196.

Aut vrentes culta capellas.

Vbi Seruius: *Omne enim, quod momorderint, vrunt & exsiccant. Vnde est, Et admorsu signata in stirpe cicatrix.* Qui versus ex eodem libro petitus est. Idem in lib. II. Georgic. ad versum 380.

Baccho caper omnibus aris
Caditur.

Æsculapio per contrarietatem, ait, capram immolari, qui est deus salutis, quum capra numquam sine febre sit. Plinius lib. VIII. cap. 50. de capris agens: *Morsus earum arbori exitialis: oliuam lambendo quoque sterilem faciunt: eaque ex causa Mineruæ non immolantur.* Idem lib. XII. cap. 17. Capras *maleficum frondibus animal*

mal vocat. Rursusque lib. XVII. cap. 25. & lib. XV. cap. 8. Oleam, si eam capræ lambendo contigerint, depauerintque, sterilescere ex Varrone tradit. Eaque de causa Flamini Diali capram tangere non licebat, quod de eo Gellius lib. X. c. 15. & Plutarchus ἐν Αἰτίοις p. 290. memoriæ prodiderunt.

Atque adeo in legibus locationum interdum scriptum, NE COLONVS IN AGRO SVRCVLARIO PASCERET PECVS QVODDAM, Varro lib. I. de Re rustic. cap. 2. significat, eiusque rei hanc caussam adfert: *Quædam enim pecudes culturæ sunt inimicæ, ac veneno: vt istæ, quas diximus, capræ.* Sed & in lege quadam locationis scriptum Alfenus narrat, REDEMPTOR SILVAM NE CAEDITO, NEVE CINGITO, NEVE DEVRITO: NEVE QVEM CINGERE, CAEDERE, VRERE SINITO. l. 29. D. locati.

Præterea Colonus villarum curam agere debebat, VT EAS INCORRVPTAS REDDERET. l. 25. §. 3. D. locati. Inde Alfenus in l. 30. §. vlt. D. eod. *Colonus villam hac lege acceperat,* VT INCORRVPTAM REDDERET, PRAETER VIM, ET VETVSTATEM. Colonis etiam prædiorum lege locationis denuntiari solitum, VT INNOCENTEM IGNEM HABERENT, indicat l. 9. §. 3. D. eod. Quinimo interdum conueniebat, NE PENITVS IGNEM CONDVCTOR HABERET. Vlpianus in l. 11. §. 1. D. locati. *Si in hac locatione conuenit,* IGNEM NE HABETO. Inter locatorem etiam & conductorem conuenisse, NE IN VILLA VRBANA FOENVM COMPONERETVR, idem Vlpianus narrat in d. l. 11. §. vlt.

491 LXX. COLONI *erant vel* PARTIARII, *vel* NVMIS COLEBANT. *Locationum rusticarum* INITIA *erant* KALENDIS MARTIIS. *Locationes* IN LVSTRVM *fieri solebant.*

Colonorum autem duo genera erant. Aut enim PARTIARII erant, aut NVMIS COLEBANT, & ad pecuniam numeratam conducebant, l. 25. §. 6. D. locati, l. 26. D. de furt. l. 8. C. de locato. Plinius Epistol. 37. lib. IX. *Non* NVMIS, *sed* PARTIBVS LOCEM. Interdum etiam fundus, quo facilius emptorem inueniret, in duas partes locabatur, l. 86. §. vlt. D. de legat. 2. Fundum præterea pastinandum locatum, narrat l. 15. §. 1. quod vi aut clam.

A Kalendis vero Martiis locationes prædiorum vt plurimum incipiebant, quemadmodum Papinianus indicat in l. 7. §. 1. D. solut. matrimon. Pensiones etiam iisdem calendis inferri consueuisse, aperte significat l. 58. D. de vsufruct. Plane tam vrbanorum, quam rusticorum prædiorum locationes in lustrum, seu quinquennium, fieri, moris erat. Cuius rei argumenta sunt hæc in Pandectis. Paulus in l. 25. §. vlt. D. solut. matrimon. *Si vir in* QVINQVENNIVM LOCAVERIT FVNDVM. Et in l. 16. D. de liberat. leg. *Ei, cui* FVNDVM IN QVINQVENNIVM LOCAVERAM, *itaui,* &c. Vlpianus in l. 9. §. 1. D. locat. *Si fructuarius* LOCAVERIT FVNDVM IN QVINQVENNIVM. Paulus in l. 24. §. 2. D. eod. SI DOMVS, VEL FVNDVS IN QVINQVENNIVM PENSIONIBVS LOCATVS SIT. Idem in §. 4. ead. l. *Si ei frui non liceat, totius* QVINQVENNII *nomine recte aget.* Sic & in l. 13. §. 11. D. eod. *Et si* LVSTRVM *forte ab initio fuerat conductioni præstitutum.* Et in l. 4. §. 1. D. de rebus creditis. *Nam & si colonus post* LVSTRVM *completum fructus perceperit.* Et in l. 18. §. 3. de stipulat. seru. *Nam & si in annos forte* QVINQVE LOCATIO *facta sit.* Hinc & in l. 49. D. de actionibus empt. *Colonum &* QVINQVENNII PENSIONES *in fidem suam recipiat.* Plinius Epist. 13. lib. IX. de colonis suis & villicis agens: *Nam priore* LVSTRO *quamquam post magnas remissiones reliqua creuerunt.* Eodemque modo publica locari consueuerant. Callistratus in l. 3. §. 6. D. de iur. fisc. *Cum* QVINQVENNIVM *in quo quis pro publico conductore se obligauit, excessit.* Et mox: *Forte vt si peracto* LVSTRO *discedere voluerint, non teneantur.* Labeo in l. 30. §. 1. D. de leg. 3. *Qui hortos publicos a Republ. conductos habebat, eorum hortorum fructus, vsque ad* LVSTRVM, *quo conducti essent, Aufidio legauerat.* Imp. Alexander in l. 7. C. de locato, *Si cum Hermes vectigal octauarium* IN QVINQVENNIVM *continuum conduceret.*

LXXI. OPVS FACIENDVM *quibus legibus locaretur? earumque legum formulæ.*

Opus vero faciendum aliis atque aliis legibus locabatur. Paulus in l. 22. §. 2. D. locati. *Cum* INSVLAM AEDIFICANDAM LOCO, VT SVA IMPENSA CONDVCTOR OMNIA FACIAT. Et interdum quidem OPVS AVERSIONE LOCABATVR: interdum vero ita, VT IN PEDES MENSVRASVE CERTA MERCES PRAESTARETVR, l. 36. D. locati. Iauolenus in l. 51. §. 1. D. locati. LOCAVI OPVS FACIENDVM ITA, VT PRO OPERE REDEMPTORI CERTAM MERCEDEM IN DIES SINGVLOS DAREM. Alias proponitur is, qui ædem faciendam locauerat, in lege dixisse, QVOAD IN OPVS LAPIDIS OPVS ERIT, PRO LAPIDE, ET MANV PRETIO REDEMPTORI IN PEDES SINGVLOS, SEPTEM DABIT, l. 30. §. 3. D. eod. tit. Legibus certe operum faciendorum vulgo comprehendi solitum, VT OPVS ARBITRIO LOCATORIS FIERET, EIVSQVE PROBATIO AVT IMPROBATIO LOCATORIS, VEL HEREDIS EIVS ESSET, colligitur ex l. 60. §. 3. D. locati, l. 77. D. pro socio. Hinc in l. 24. D. locati: *Si in lege locationis comprehensum est,* VT ARBITRATV DOMINI OPVS APPROBETVR. Similiter in l. 51. §. 1. D. eod. tit.

tit. *Si ita opus locasti*, VT BONITAS EIVS TIBI A CONDVCTORE APPROBARETVR. Sic & in l. 44. D. de fideiussoribus, *Stipulatus es*, OPVS ARBITRATV TVO ANTE CERTAM DIEM FIERI: QVOD SI EFFECTVM NON ESSET, QVANTI, VT EFFICERETVR OPVS, LOCASSES, TANTI FIDEIVSSORES ACCEPISTI. Nam & diem adiici consueuisse, intra quem opus fieret: aut nisi factum esset, quanti locatoris interesset, conductor solueret, ostendit Labeo in l. 58. §. 1. D. locati. *In locatione*, ait, *operis erat dictum*, ANTE QVAM DIEM EFFICI DEBERET. *Deinde*, SI ITA FACTVM NON ESSET, QVANTI LOCATORIS INTERFVISSSET, TANTAM PECVNIAM DARI CONDVCTOR PROMISERAT. Quin & interdum lege operis locandi, vt, SI AD DIEM OPVS EFFECTVM NON ESSET, RELOCARE ID LICERET, indicio est l. 13. §. 10. D. locati.

LXXII. Lex *antiqua* OPERI FACIVNDO *dicta*.

Exstat vero Neapoli Lex operi faciundo *c*) dicta in hæc verba: (Apud Gruterum p. CCVII.)

492 AB. COLONIA. DEDVCTA. ANNO. XC. NEVFIDIO. N. F. M. PVLLIO. DVOVIR. P
RVTILIO. C. N. MALLIO. COS. OPERVM. LEX. II

LEX. PARIETI. FACIENDO. IN. AREA. QVAE. EST. ANTE. AEDEM. SERAPI. TRANS
VIAM. QVI. REDEMERIT. PRAEDES. DATO. PRAEDIAQVE. SVBSIGNATO. DVVMVIRVM
ARBITRATV

IN. AREA. TRANS. VIAM. PARIES. QVI. EST. PROPTER. VIAM. IN. EO. PARIETE
MEDIO. OSTIEI. LVMEN. APERITO. LATVM. P. VI. ALTVM. P. VII. FACITO. EX. EO. PA
RIETE. ANTAS. DVAS. AD. MARE. VORSVM. PROICITO. LONGAS. P. II. CRASSAS. P. I
INSVPER. ID. LIMEN. ROBVSTVM. LONGVM. P. VIII. LATVM. P. I. ALTVM. P. S. IM
PONITO. INSVPER. ID. ET. ANTAS. MVTVLOS. ROBVSTOS. II. CRASSOS. S. ALTOS. P
I. PROICITO. EXTRA. PARIETEM. IN. VTRAMQVE. PARTEM. P. IV. INSVPER. SIMAS
PICTAS. FERRO. OFFIGITO. INSVPER. MVTVLOS. TRABICVLAS. ABIEGNIEAS. II. CRA
SAS. QVOQVE. VERSVS. S. IMPONITO. FERROQVE. FIGITO. INASSERATO. ASSERIBVS
ABIEGNEIS. SECTILIBVS. CRASSEIS. QVOQVE. VERSVS. DISPONITO. NE. PLVS. S. OPER
CVLAQVE. ABIEGNEA. IMPONITO. EX. TIGNO. PEDARIO. FACITO. ANTEPAGMENTA
ABIEGNEA. LATA. S. CRASSA. EE. CVMATIVMQVE. IMPONITO. FERROQVE. PLANO
FIGITO. PORTVLAQVE. TEGITO. TEGVLARVM. ORDINIBVS. SENEIS. QVOQVE. VERSVS
TEGVLAS. PRIMORES. OMNES. IN. ANTEPAGMENTO. FERRO. FIGITO. MARGINEM
QVE. IMPONITO. EISDEM. FORES. CLATRATAS. II. CVM. POSTIBVS. ESCVLANEIS. FA
CITO. STATVITO. OCCLVDITO. PICATOQVE. ITA. VT. EI. AD. AEDEM. HONORIS. FA
CTA. SVNT. EISDEM. MACERIA. EXTREMA. PARIES. QVI. EST. EVM. PARIETEM. CVM
MARGINE. ALTVM. FACITO. P. X. EISDEM. OSTIVM. INTROITV. IN. AREA. QVOD
NVNC. EST. ET. FENESTRAS. QVAE. IN. PARIETE. PROPTER. EAM. AREAM. SVNT. PA
RIETEM. OBSTRVITO. ET. PARIETI. QVI. NVNC. EST. PROPTER. VIAM. MARGINEM
PERPETVOM. IMPONITO. EOSQVE. PARIETES. MARGINESQVE. OMNES. QVAE. LITA
NON. ERVNT. CALCE. HARENATO. LITA. POLITAQVE. ET. CALCE. VDA. DEALBATA
RECTE. FACITO. QVOD. OPVS. STRVCTILE. FIET. IN. TERRA. CALCIS. RESTINCTAE
PARTEM. QVARTAM. INDITO. VIVAE. MAIOREM. CAEMENTA. STRVITO. QVAM. QVAE
CAEMENTA. ARDA. PENDAT. P. XV. NIVE. ANGOLARIA. ALTIOREM. :: Ϛ FACITO. LO
CVMQVE. PVRVM. PRO. EO. OPERE. REDDITO. EIDEM. SACELLA. ARAS. SIGNAQVE
QVAE. IN. CAMPO. SVNT. QVAE. DEMONSTRATA. ERVNT. EA. OMNIA. TOLLITO. DE
FERTO. COMPONITO. STATVITOQVE. VBEI. LOCVS. DEMONSTRATVS. ERIT. DVVM
VIRVM. ARBITRATV

HOC. OPVS. OMNE. FACITO. ARBITRATV. DVOVIR. ET. DVOVIRATIVM. QVI. IN
CONSILIO. ESSE. SOLENT. PVTEOLIS. DVM. NI. MINVS. VIGINTI. ADSIENT. CVM. EA
RES. CONSVLETVR. QVOD. EORVM. VIGINTI. IVRATI. PROBAVERINT. PROBVM. ESTO
QVOD. IEI. IMPROBARINT. IMPROBVM. ESTO

DIES. OPERIS. K. NOVEMBR. PRIMEIS. DIES. PEQVN. PARS. DIMIDIA. DABITVR
VBEI. PRAEDIA. SATIS. SVBSIGNATA. ERVNT. ALTERA. PARS. DIMIDIA. SOLVETVR
OPERE. EFFECTO. PROBATOQVE. C. BLOSIVS. Q. F. S. H. IDEM. PRAES

Q. FVFICIVS. Q. F
CN. TETEIVS. Q. F
C. GRANIVS. C. F
T. CRASSICIVS.

LXXIII.

c) Antique dicitur *Lex Opere faciundo*, etiam apud *Cicer. Verr. I, 55. v. I. F. Gronov. de Pec. Vet. I, 6.* Neque adeo legendum est *Lex operi faciundo*, vt auctor §. seq. existimat. Illud enim eandem vim habet.

LXXIII. *Ad* OPERVM PVBLICORVM LOCATIONEM *pertinentes Formulæ:* FACIENDVM CVRAVERVNT: IDEMQVE PROBAVERVNT: *aliæque. Opera publica,* SARTA TECTA, *locabantur, &* EXIGEBANTVR.

In antiquis certe inscriptionibus crebro occurrunt verba hæc: FACIENDVM CVRAVERVNT, IDEMQVE PROBAVERVNT. Eoque pertinet legis Iuliæ repetundarum caput, quod Macer in l. 7. §. 2. D. de L. Iul. repet. ita exsequitur: *Illud quoque cauetur, ne in acceptum feratur opus publicum faciendum, frumentum publice dandum, præbendum, adprehendendum, sarta tecta tuenda, antequam perfecta,* PROBATA, *præstita* LEGE *erunt*, id est secundum legem in locatione operis dictam. Huius generis lex a Cicerone lib. I. in Verr. cap. 55. memoratur, quæ Titulum præfert huiusmodi, LEX OPERI FACIVNDO IVNII PVPILLI, QVAM C. VERRES PRAETOR VRBANVS ADDIT. Sic enim castigandum hoc principium existimo, in quo passim, *ex opere faciundo*, cum vitio legitur *d*). Legis autem dictæ verba sunt hæc: QVI DE LVCIO MARTIO, M. PERPENNA CENSORIBVS, rede-
493 merit, EVM SOCIVM NE ADMITTITO, NE VE EI PARTEM DATO, NEVE REDIMITO. SI QVID OPERIS CAVSA RESCIDERIS, REFICITO. QVI REDEMERIT, SATISDET DAMNI INFECTI EI, QVI A VETERE REDEMPTORE ACCEPERIT. HOC OPVS SVO QVOQVE BONO FACITO. REDIVIVA SIBI HABETO. Diem autem operi faciundo præstitui solitam, ibidem ostendit, inquiens: *Diem institui* OPERI FACIVNDO *Kalendas Decembres.* Festus Pompeius. *Sarte ponebant pro integre: Ob quam caussam opera publica, quæ locantur, vt integra præstentur,* SARTA TECTA LOCANTVR. *Etenim Sarcire est integrum facere.* Idem Festus, *Produit*, interpretatur, *porro dederit*, vt est *in lege Censoria* PORTICVM SARTAM TECTAMQVE HABETO, PRODITO.

EXEGISSE etiam SARTA TECTA Censores, Liuius lib. XLII. c. 3. ita scribit: *Censorem moribus regendis creatum, cui* SARTA TECTA EXIGERE *sacris publicis & loca tuenda more maiorum traditum esset.* Idem lib. XLV. c. 15. de Graccho & Claudio Censoribus: *Petentibus, vt ex instituto ad* SARTA TECTA EXIGENDA, *& ad* OPERA, QVAE *locassent*, PROBANDA, *anni & bimensis tempus prorogaretur.* Cicero lib. I. in Verr. cap. 50. *Quum L. Octauius, C. Aurelius Coss. ædes sacras locauissent, neque potuissent* OMNIA SARTA TECTA EXIGERE *e*).

LXXIV. VILLA NOVA AB SOLO AEDIFICANDA *qua lege locaretur?*

Villam autem nouam ab solo ædificandam ita locandam esse, Cato de Re rust. cap. 14. monet, vti faber hæc, quæ sequuntur, faciat. PARIETES OMNES (VTI IVSSITVR) CALCE ET CEMENTIS, PILAS EX LAPIDE ANGVLARI, TIGNA OMNIA, QVAE OPVS SVNT, LIMINA, POSTES, IVGVMENTA, ASSERES, FVLMENTAS, PRAESEPIS BVBVS HIBERNAS, ET AESTIVAS FALISCAS, EQVILE, CELLAS FAMILIAE, CARNARIA III. ORBEM, AHENA II. HARAS X. FOCVM, IANVAM MAXIMAM, ET ALTERAM QVAM VOLET DOMINVS, FENESTRAS, CLATROS IN FENESTRAS MAIORES, ET MINORES BIPEDALES X. LVMINA VI. SCAMNA III. SELLAS V. TELAS IOGALES DVAS, LVMINARIA VI. PAVLVLAM PILAM, VBI TRITICVM PINSANT, VNAM, FVLLONICAM VNAM, ANTEPAGMENTA, VASA TORCVLA DVO. HAE REI MATERIAM, ET QVAE OPVS SVNT, DOMINVS PRAEBEBIT, ET AD OPVS DABIT: SVCCIDET, DOLABIT, SERRAM I. LINEAM I. MATERIAM DVMTAXAT SECABIT, FACIETQVE. CONDVCTOR LAPIDEM, CALCEM, ARENAM, AQVAM, PALEAS, TERRAM VNDE LVTVM FIAT. SI DE COELO VILLA TACTA SIET, DE EA RE VERBA VTI FIANT. HVIC OPERI PRETIVM AB DOMINO BONO, QVI BENE PRAEBEAT QVAE OPVS SVNT, ET NVMOS FIDE BONA SOLVAT. IN TEGVLAS SINGVLAS II. IN TECTVM SIC NVMERABITVR TEGVLA, INTEGRA QVAE NON ERIT, VNDE QVARTA PARS ABERIT, DVAE PRO VNA CONLICIARES QVAE ERVNT, PRO BINIS PVTABVNTVR: IN ALIIS QVAE ERVNT, IN SINGVLAS QVATERNAE NVMERABVNTVR. VILLA, LAPIDE, CALCE FVNDAMENTA SVPRA TERRAM PEDE, CETEROS PARIETES EX LATERE IVGVMENTA ET ANTEPAGMENTA, QVAE OPVS ERVNT, INDITO. CETERA LEX, VTI VILLA EX CALCE, CEMENTIS PRETIVM IN TEGVLAS SINGVLAS N. S. LOCO SALVBRI BONO DOMINO HAEC, QVAE SVPRA PRETIA POSITA SVNT, EX SIGNO MANVPRETIVM ERIT: PESTILENTI, VBI AESTATE FIERI NON POTEST, BONO DOMINO PARS QVARTA PRETII ACCEDAT.

LXXV. *Opus locatum* QVINCVPEDA *vel* DECEMPEDA METIRI *solebant.* MENSORES AEDIFICIORVM. *Opus probatum* IN ACCEPTVM REFEREBATVR.

Veteres autem opus Redemptori locatum Quincupeda metiri solitos, vt nunc fit sexcupeda, indi-

d) v. Notam ad §. præced.

e) Proprium magistratuum, opus ad legem exigentium, inspicientiumque, erat *opus probare*: redemtoris autem *opus, adprobare. Phædr. Fab.* IV, 24. 16. V. *Gronov.* ad *Senec. Nat. Qu. VII,* 16. *Budæ. Adnot. poster. ad Pandect.* ad *L. 7. §. 2. D. ad L. Jul. repetund.*

indicant hi Martialis e lib. XIV. Apophor. 90. versus, Quincupedæ Titulum præferentes:

Puncta notis ilex, & acuta cuspide clausa,
Sæpe REDEMPTORIS *prodere* FVRTA *solet.*

Quamquam & Decempedis in dimetiendis ædificiis visos eos, Horatius significat lib. II. Carm. Ode 15. v. 14. cum ait:

Nulla DECEMPEDIS
METATA PRIVATIS, *opacam*
Porticus excipiebat Arcton.

Vbi vetus Commentator, *Decempeda*, ait, *regula est decem pedum, ad quos artificibus fabricæ mensura colligitur.* Erant autem & operum & AEDIFICIORVM MENSORES Romæ, quorum in antiquis Inscriptionibus non semel fit mentio, ex quibus tres adscripsi. Vna est huiusmodi. STATILIO VOL. APRO MENSORI AEDIFICIORVM VIXIT ANN. &c. (apud Grut. p. DCXXIV. 2.) Altera sic habet, DIIS MANIBVS CAECILII MAXIMI MENSORIS AEDIFICIORVM (apud eundem p. DCXXIII.) Tertiæ verba sunt hæc: A. SEMPRONIVS MENSOR AEDIFICIORVM SIBI ET SEMPRONIAE HEREDI. (ib. p. DCXXIII. 8.) Plinius Traiano lib. X. Epist. 28. *Dispice, domine, an necessarium putes, mittere huc* MENSOREM. *Videntur enim non mediocres pecuniæ posse reuocari a curatoribus operum, si* MENSVRAE FIDELITER
494 AGANTVR. Cui respondens Traianus, Epist. 29. MENSORES, ait, *vix etiam his operibus, quæ aut Romæ, aut in proximo fiunt, sufficienter habeo. Sed in omni prouincia inueniuntur.* Postquam vero opus probatum fuerat, in acceptum ab eo, cuius probatio fuerat, referebatur. Cicero lib. I. in Verr. cap. 57. *Primo negabat*, OPVS IN ACCEPTVM REFERRE *posse.* Et mox ibidem: OPVS IN ACCEPTVM RETVLIT, *quadriennio post, quam (i:m operi d xerat.*

LXXVI. *Aedificio faciundo lex* DE ARENA ADHIBENDA *qualis dicta?* LEGIBVS ÆDIFICIORVM SCRIBENDIS ARCHITECTI *vocabant.*

Illud antiquarum ædium legibus cautum fuisse, scio, NE RECENTIORE TRIMA ARENA VTERETVR REDEMPTOR. Idque ex Plinio didicisse me, profiteor, cuius e lib. XXXVI. Nat. Hist. cap. 13. ipsamet verba ponam: *Intrita quoque* (de arena loquitur) *quo vetustior, eo melior. Vnde & antiquarum ædium legibus inuenitur,* NE RECENTIORE, TRIMA, VTERETVR REDEMPTOR. Legibus autem ædificiorum scribendis Architectos operam dedisse, Vitruuius lib. I. cap. 1. ostendit, *Item*, inquiens, *aquarum ductiones, & cetera, quæ sunt huiusmodi, nota sint oportet Architectis, vt ante caueant, quam instituant ædificia: ne controuersiæ factis operibus patribusfamil. relinquantur: & vt ipse legibus scribendis prudentia cauere possit locatori & conductori.* Varro lib. IV. de Ling. Lat. cap. 7. *Post ædem Saturni in ædificiorum legibus parietes postici muri sunt scripti.*

LXXVII. CALX COQVENDA, OLEA LEGENDA, *itemque* OLEA FACIENDA, *quibus locarentur?*

Calcem autem partiario coquendam qui locabant, ita, auctore Catone de Re rust. cap. 16. locabant, VT CALCARIVS PERFICERET, COQVERET, ET EX FORNACE CALCEM EXIMERET, LIGNAQVE CONFICERET AD FORNACEM: DOMINVS VERO LAPIDEM, ET LIGNA AD FORNACEM, QVOD OPVS ESSET, PRAEBERET. Idem Cato cap. 144. Oleam legendam locari oportere, tradit, hoc modo: OLEAM COGITO RECTE OMNEM ARBITRATV DOMINI, AVT QVEM CVSTODEM FECERIT, AVT CVI OLEA VENIERIT. OLEAM NE STRIGITO, NEVE VERBERATO INIVSSV DOMINI AVT CVSTODIS. SI ADVERSVS EA QVIS FECERIT, QVOD IPSE FODIE DELEGERIT, PRO EO NEMO SOLVET, NEQVE DEBEBITVR. OLEAM QVI LEGERINT, OMNES IVRANTO AD DOMINVM, AVT AD CVSTODEM, SESE OLEAM NON SVRRIPVISSE, NEQVE QVEMQVAM SVO DOLO MALO EA OLEITATE EX FVNDO L. MANLII. QVI EORVM NON ITA IVRAVERIT, QVOD IS LEGERIT OMNE, PRO EO ARGENTVM NEMO DABIT, NEQVE DEBEBITVR: OLEAM COGI RECTE SATIS DATO ARBITRATV L. MANLII. SCALAE ITA, VTI DATAE ERVNT, ITA REDDITO, NISI QVAE VETVSTATE FRACTAE ERVNT. SI NON ERVNT, REDDET AEQVAS, AVT ARBITRATV DEDVCETVR. SI QVID REDEMPTORIS OPERA DOMINO DAMNI DATVM ERIT, RESOLVITO. ID VIRI BONI ARBITRATV DEDVCETVR. LEGVLOS, QVOT OPVS ERVNT, PRAEBETO, ET STRICTORES. SI NON PRAEBVERIT, QVANTI CONDVCTVM ERIT, AVT LOCATVM ERIT, DEDVCETVR, TANTO MINVS DEBEBITVR. DE FVNDO LIGNA ET OLEAM NE DEPORTATO. QVI OLEAM LEGERIT, QVI DEPORTAVERIT, IN SINGVLAS DEPORTATIONES SS. N. II. DEDVCENTVR, NEQVE ID DEBEBITVR. OMNEM OLEAM PVRAM METIETVR, MODIO OLEARIO ASSIDVOS HOMINES QVINQVAGINTA PRAEBETO, DVAS PARTES STRICTORVM PRAEBETO. NE QVIS CONCEDAT, QVO OLEA LEGVNDA ET FACIVNDA CARIVS LOCETVR. EXTRA QVAM SI QVEM SOCIVM IMPRAESENTIARVM DIXERIT, SI QVIS ADVERSVM EA FECERIT, SI DOMINVS AVT CVSTOS VOLENT, IVRENT OMNES SOCII. SI NON ITA IVRAVERINT, PRO EA OLEA LEGVNDA ET FACIVNDA NEMO DABIT, NEQVE DEBEBITVR EI, QVI NON ITA IVRAVE-

BAVERIT. ACCESSIONES IN MO. ∞ CC. ACCEDIT OLEAE SALSAE MO. V. OLEI PVRI. P. IX. IN TOTA OLEITATE. V. ACETI QVADRANTALIA. V. QVOD OLEAE SALSAE NON ACCEPERINT, DVM OLEAM LEGENT IN MODIOS SINGVLOS SS. S. S. DABVNTVR. Catoni in vno harum legum capite adstipulatur Plinius, qui oliuantibus legem antiquissimam fuisse, OLEAM NE STRINGITO NEVE VERBERATO, lib. XV. Nat. Hist. cap. 3. scribit.

Oleam vero faciendam idem Cato cap. 145. hac lege locare oportere, tradit: FACITO RECTE ARBITRATV DOMINI, AVT CVSTODIS. QVI ID NEGOTIVM CVRABIT, SI SEX IVGIS VASIS OPVS ERIT, FACITO. HOMINES EOS DATO, QVI PLACEBVNT AVT CVSTODI, AVT QVIS OLEAM ILLAM EMERIT. TRAPETI FACITO. SI OPERARII CONDVCTI ERVNT, AVT FACIENDA LOCATA ERIT, PRO EO RESOLVITO, AVT DEDVCETVR. OLEVM NE TANGITO VTENDI CAVSA, NEQVE FVRANDI CAVSA, NISI QVOD CVSTOS DEDERIT, AVT DOMINVS. SI SVMPSERIT, IN SINGVLAS SVMPTIONES SS. N. XL. DEDVCENTVR, NEQVE DEBEBITVR. FACTORES, QVI OLEVM FECERINT, OMNES IVRANTO AVT AD DO-
495 MINVM, AVT AD CVSTODEM, SESE DE FVNDO L. MANLII, NEQVE ALIVM QVEMQVAM SVO DOLO MALO, OLEVM, NEQVE OLEAM SVRRIPVISSE. QVI EORVM NON ITA IVRAVERIT, QVAE EIVS PARS ERIT OMNE DEDVCETVR, NEQVE DEBEBITVR. SOCIVM NE QVEM HABETO, NISI QVEM DOMINVS IVSSERIT, AVT CVSTOS. SI QVID REDEMPTORIS OPERA DOMINO DAMNI DATVM ERIT, VIRI BONI ARBITRATV DEDVCETVR. SI VIRIDE OLEVM OPVS SIET, FACITO. ACCEDERE OLEVM ET SALSVAE VSIONI, QVOD SATIS SIET, VASARIVM VICT. II.

LXXVIII. VINEA *partiario quomodo danda esset? Leges vindemiatoribus dictæ:* VVAM SQVALIDAM NE LEGITO: HANC NE LEGITO RORVLENTAM.

Vinea vero Redemptori partiario vti danda esset, idem Cato cap. 137. ita scribit: VINEAM CVRANDAM PARTIARIO, BENE CVRET FVNDVM, ARBVSTVM, AGRVM FRVMENTARIVM. PARTIARIO FOENVM, ET PABVLVM, QVOD BVBVS SATIS SIET, QVI ILLIC SIENT. CETERA OMNIA PRO INDIVISO. Vindemiatoribus vero has olim leges dictas, inuenio: VVAM SQVALIDAM NE LEGITO. HANC NE LEGITO RORVLENTAM. Plinius lib. XVIII. cap. 31. *Leges ita se habent:* VVAM SQVALIDAM, sic enim emendo, NE LEGITO: *Hoc est, in eius siccitate, ac nisi imber interuenerit.* HANC NE LEGITO RORVLENTAM: *Hoc est, si ros nocturnus fuerit, nec prius, quam sole discutiatur. Vindemiare incipito, cum ad palmitem pampinus procumbere cæperit.* Idem Plinius lib. XIV. cap. 1. auctor est, in Campano agro vites populis implicitas, atque per ramos earum procacibus brachiis geniculato cursu scandentes, cacumina æquasse, in tantum sublimes, vt vindemiator auctoratus, ROGVM AC TVMVLVM EXCIPERET.

LXXIX. PECORA PASCENDA; *item* AVIARIA, *vti conducerentur?*

Pecora etiam pascenda locabantur. Vlpianus in l. 9. §. 5. D. locati. *Si quis* VITVLOS PASCENDOS, *vel sarciendum quid, poliendumue conduxit.* Ea nonnumquam partiaria dabantur: Imp. Antoninus in l. 8. C. de pact. *Si* PASCENDA PECORA PARTIARIA, *id est, vt fœtus eorum portionibus, quibus placuit inter dominum & pastorem, diuidantur, Apollinarem suscepisse probabitur.* Eos vtique, qui AVIARIA CONDVCEBANT, SI CAVERENT DOMINO, STERCVS VT IN FVNDO MANERET, minoris conduxisse, quam quibus id accedebat, Varro lib. V. de Re rustica cap. 38. refert. Nam & ex Auiariis agros stercoratos, Plinius lib. XVI. Nat. Histor. cap. 9. docet.

LXXX. *Varia* CONDVCTIONVM *exempla.* ONVS VEHENDVM, VINVM, *aliaue* TRANSPORTANDA; GEMMA INCLVDENDA, *aut* INSCVLPENDA; VESTIMENTA POLIENDA, *aut* SARCIENDA: NAVES, HOMINES, VEHICVLA, BALINEA, *locari solita: variaque harum locationum leges & conditiones.*

Alia insuper conductionum exempla proferam. Vlpianus in l. 13. §. 1. D. locat. *Si* NAVICVLARIVS ONVS VEHENDVM CONDVXERIT. Idem in l. 11. §. 3. D. eod. QVI VINVM DE CAMPANIA TRANSPORTANDVM CONDVXIT. Velleius Paterculus lib. I. cap. 13. *Mummius tam rudis fuit, vt capta Corintho, cum maximorum artificum perfectas manibus* TABVLAS, AC STATVAS IN ITALIAM PORTANDAS LOCARET, *iuberet* PRAEDICI CONDVCENTIBVS, SI EAS PERDIDISSENT, NOVAS EOS REDDITVROS. Præterea GEMMAM INCLVDENDAM, aut INSCVLPENDAM LOCATAM, refert Vlpianus in l. 13. §. 5. D. locati. FVLLONI quoque VESTIMENTA POLIENDA, CVRANDAVE, vt & SARCINATORI, SARCIENDA LOCABANTVR. Institut. de locato & cond. in princ. l. 9. §. 5. l. 13. §. 6. D. eod. l. 22. D. de præscript. verb. l. 2. D. de condict. caus. dat. §. 15. Institut. de oblig. quæ ex delict. Rerum plane locatarum duo erant genera, vt aut *idem redderetur, sicuti cum* VESTIMENTA FVLLONI CVRANDA LOCARENTVR: *aut eiusdem generis redderetur,* VELVTI, CVM AR-

GENTVM PVSVLATVM FABRO DARETVR, VT VASA FIERENT: AVT AVRVM, VT ANVLI, l. 31. D. locati. *Plerumque autem Artifices conuenire solitos*, NON PERICVLO SVO SE FACERE, docet l. 27. §. 29. D. ad L. Aquil. ead. l. §. vlt. SI TECTORI LOCAVERIS LACVM VINO PLENVM CVRANDVM. Labeo in l. vlt. D. de L. Rhodia, SI VEHENDA MANCIPIA CONDVXISTI. Et §. 1. ead. l. *Si ea condicione* NAVEM CONDVXISTI, VT EA MERCES TVAE PORTARENTVR. Et mox: *Cum ea condicione a te* CONDVXISSET, VT CERTAM POENAM TIBI PRAESTARET, NISI ANTE CONSTITVTVM DIEM MERCES TVAS EO LOCO EXPOSVISSET, IN QVEM DEVEHENDAS EAS MERCES LOCASSET. Nauem autem Amphorarum duo millium vel AVERSIONE conductam, vel PRO NVMERO IMPOSITARVM AMPHORARVM MERCEDE CONSTITVTA, ibidem Labeo refert. Sic & in l. 61. §. vlt. D. locati. *Nauem conduxit*, VT DE PROVINCIA CYRENENSI AQVILEIAM NA-
496 VIGARET, OLEI METRETIS TRIBVS MILIBVS IMPOSITIS, ET FRVMENTI MODIIS OCTO MILIBVS, *certa mercede.* Sunt & hominis, & vehiculi, & balinei locati exempla in l. 45. §. 1. l. 58. §. 2. l. 60. §. 8. D. locat.

LXXXI. AGRI PVBLICI *quibus legibus locarentur?* LEGES CENSORIAE *de locatione publicorum:* &, *quæ illis* PVBLICANORVM CAVSA *caueri solita, speciatim de* PROFESSIONE *apud publicanos* FACIENDA, & DE PACTIONIBVS PVBLICANORVM.

Sequitur de publicorum locatione dicere. Agri publici certa lege fruendi locabantur, l. 1. D. de loc. publ. fruend. Liuius lib. XXVII. cap. 13. HI CENSORES, VT AGRVM CAMPANVM FRVENDVM LOCARENT, *ex auctoritate patrum latum ad populum est.* Idem lib. XLII. cap. 19. *Lucretius Trib. Pleb. promulgauit*, VT AGRVM CAMPANVM CENSORES FRVENDVM LOCARENT. Paulus in l. 11. §. 1. D. de publican. AGRI PVBLICI, QVI IN PERPETVVM LOCANTVR. Agri plane ciuitatum, vt idem in l. 1. D. si ag. vectig. scribit, vel in PERPETVVM FRVENDI LOCABANTVR, id est, *hac lege, vt tamdiu pro his vectigal penderetur, quamdiu neque ipsis, qui conduxissent, neque his, qui in locum eorum successissent, auferri eos liceret*, vel ad modicum tempus. Illi Vectigales agri vocabantur, l. 12. §. 1. D. de publiciana, l. 15. §. 26. D. de damn. inf. Scæuola in l. 31. D. de pignoribus. *Lex vectigali fundo dicta erat;* VT, SI POST CERTVM TEMPVS VECTIGAL SOLVTVM NON ESSET, IS FVNDVS AD DOMINVM REDIRET. Cæsarem *f*) vtique, cum insulæ Cretæ cotorias locaret, legem ita dixisse, Alfenus narrat, (L. 15. D. de public & vectig.) NE QVIS PRAETER REDEMPTOREM POST IDVS MARTIAS COTEM EX INSVLA CRETA FODITO, NEVE EXIMITO, NEVE AVELLITO. Sane in publicorum locatione leges dicebantur, quibus & populo & conductori prospici, ac vectigali ipsi certa forma dari solebat, l. 2. §. 20. D. de vi bon. rapt. Cuiusmodi leges Censorias appellabant. Cicero lib. III. in Verr. c. 7. *Cum locatio fieret, publicani postularunt, quasdam res vt ad legem adderent, neque tamen a Censoriis ceteris legibus recederent.* Idem lib. V. in eumdem Verr. c. 21. *Qui publicos agros arant, certum est, quid ex* LEGE CENSORIA *dare debeant.* Alfenus in l. 203. D. de verb. signific. IN LEGE CENSORIA *portus Siciliæ, ita scriptum erat*, SERVOS, QVOS DOMO QVIS DVCET SVO VSV, PRO HIS PORTORIVM NE DATO. Censoria plane lege publicanis cautum, si publico frui per vim aut incursum hostium non possent. Cicero Orat. de prouinc. Consularibus c. 5. significat, cum ait: *Qui publico frui non potuit per hostem, hic tegitur ipsa* LEGE CENSORIA. Atque ita Liuius lib. XXIII. cap. 48. seq. plures societates vestimenta, frumentum, quæque alia opus essent, Hispaniensi exercitui præbenda conduxisse, narrat, sed his legibus: Primum, NE ALII TRIENNIO EO PVBLICANI ESSENT: *deinde, vt*, QVAE IN NAVES IMPOSVISSENT, AB HOSTIVM TEMPESTATISQVE VI, PVBLICO PERICVLO ESSENT. Agros etiam Deorum immortalium in Bœotiæ publicis locandis, EXCEPTOS FVISSE LEGE CENSORIA, Cicero lib. III. de nat. deorum c. 19. refert. Varro quoque eos, qui pecus apud publicanos minime professum pascebant, in legem Censoriam commisisse, docet lib. II. de Re rust. cap. 1. his verbis: *Itaque greges ouium longe abiguntur ex Apulia in Samnium æstimatum, ne, si* INSCRIPTVM PECVS PAVERINT, LEGE CENSORIA COMMITTANT. Plinius lib. XXXIII. cap. 4. *Exstat* LEX CENSORIA, *Ictimulorum aurifodinæ, qua in Vercellensi agro cauebatur*, NE PLVS QVINQVE MILLIA HOMINVM IN OPERE PVBLICANI HABERENT. Legibus vero Censoriis de PVBLICANORVM PACTIONIBVS aliquid cautum, argumento est, quod Cicero ad Q. Fratr. lib. I. Epist. 12. ait, *Possunt in* PACTIONIBVS FACIENDIS *non legem spectare* CENSORIAM. Solebant enim publicani pactiones cum ciuitatibus, & cum priuatis conficere. Cicero ad P. Silium lib. XIII. Epist. 65. ad Fam. *Cum P. Terentio Hispone, qui* OPERAM IN SCRIPTVRA PRO MAGISTRO DAT, &c. *Eius summa existimatio agitur in eo, vt* PACTIONES CVM CIVITATIBVS *reliquis* CONFICIAT. Idem Epist. 14. lib. VI. ad Attic. *Deinde* CONFECTAE PACTIONES PVBLICANORVM. Et Epist. 1. lib. VI. de publicanis agens, *Vsuras eorum, quas* PACTIONIBVS *adscripserat, serua-*

f) Legendum esse *Censorem* in loco laudato ostendit *Forner. Select.* I, 25.

seruauit etiam Seruilius. Merces autem, ad vectigal pertinentes, nisi quis apud publicanos professus esset, in commissum cadebant, l. vlt. D. de publican. Quarum professionum fraude atque mendacio multa vectigalibus deperiisse, Tertullianus in Apologet. scribit post Quinctilianum Declamat. CCCXLI. in qua ille huiusmodi legem Censoriam fingit: QVOD QVIS PER PVBLICANOS IMPROFESSVM TRANSTVLERIT, COMMISSVM SIT. Qua de re ibidem agens, ait, *Hac ratione Respubl. locat, hac necessitate nos conduximus, & pretio vicimus. Et aduersus quales homines conduximus, & pretio vicimus. Et aduersus quales homines conduximus? quamuis pœna sit, quamuis in commissum veniant ea, quæ quis professus non est,* &c. Idem Declamat. CCCLIX. aliam eiusdem notæ legem proponit. PRAETER INSTRVMENTA ITINERIS, OMNES RES QVADRAGESIMAM PVBLICANO DEBEANT, PVBLICANO SCRVTARI LICEAT. QVOD QVIS PROFESSVS NON FVERIT, PERDAT. MATRONAM NE LICEAT ATTIN-
497 GERE. Quod caput a Plutarcho legi acceptum fertur in libro *περὶ πολυπραγμοσύνης* p. 518. his verbis: *Καὶ γὰρ τοὺς Τελώνας βαρυνόμεθα καὶ δυσχεραίνομεν, οὐχ ὅταν τὰ ἐμφανῆ τῶν εἰσαγομένων ἐκλέγωσιν, ἀλλ᾽ ὅταν τὰ κεκρυμμένα ζητοῦντες ἐν ἀλλοτρίοις σκεύεσι καὶ φορτίοις ἀναστρέφονται, καίτοι τοῦτο ποιεῖν ὁ νόμος δίδωσιν αὐτοῖς.*

LXXXII. LEGES CENSORIAE, OPERI FACIVNDO, *earumque formulæ.* IOVEM MINIANDVM; ANSERIBVS CIBARIA PRAEBENDA *publice locabant Censores.*

Vt autem eas, quæ in vectigalium locatione, ita & quæ operi faciundo dicebantur leges, CENSORIAS appellatas, Cicero lib. I. in Verr. c. 55. & Festus Pompeius in verbo, *Produit*, demonstrant. Legibus plane Censoriis, quæ de operum locatione scribebantur, hæc verba, CENSORES ADDIDERVNT, initio adscribi consueuisse, Cicero lib. I. in Verr. c. 55. docet his verbis: *Quod enim video in multis veteribus legibus*, CN. DOMITIVS, L. METELLVS, L. CASSIVS, CN. SERVILIVS CENSORES ADDIDERVNT g). Ad quarum exempla suam Verres legem ita conceperat: LEX OPERI FACIVNDO QVAM C. VERRES PRAET. VRBIS ADDIDIT. Proscribi autem, & edici dies, solebat, qua opera addicerentur. Cicero lib. I. in Verr. c. 54. *Locare incipit, non* PROSCRIPTA, NEQVE EDICTA DIE. Sed & dies operi faciundo præstitui consueuerat. Idem eodem libro c. 56. DIEM PRAESTITVIT *operi faciundo, Calendas Decembres.*

Ceterum non tantum opera publica, & vectigalia, sed & alia Censores publice olim locabant. In primis certe IOVEM MINIANDVM LOCASSE EOS, Plinius lib. XXXIII. cap. 3. tradit. Et bene Plinius ait, *in primis*, quia post initum magistratum non aliam prius rem egisse eos, Plutarchus, *ἐν Αιτίοις* p. 287. testatur, his verbis: *Διὰ τί, οἱ Τιμηταὶ τὴν ἀρχὴν παραλαβόντες, οὐδὲν ἄλλο πράττουσι πρῶτον, ἢ τὴν τροφὴν ἀπομισθοῦσι τῶν ἱερῶν χηνῶν, καὶ τὴν γάνωσιν τοῦ ἀγάλματος;* Γάνωσις vero ita explicatur, *ἡ δὲ γάνωσις τοῦ ἀγάλματος ἀναγκαία· ταχὺ γὰρ ἐξανθεῖ τὸ μίλτινον, ᾧ τὰ παλαιὰ τῶν ἀγαλμάτων ἔχρωζον.* A Censoribus vero, cum Plutarcho, Cicero quoque pro Roscio Amer. c. 20. scribit, Anseribus CIBARIA publice LOCATA. Plinius lib. X. cap. 22. *Est & Anseri vigil cura, Capitolio testata defenso, per id tempus canum silentio proditis rebus. Quamobrem* CIBARIA ANSERVM *Censores in primis* LOCANT. Arnobius lib. VI. *Cur canes in Capitolio pascitis? cur Anseribus victum alimoniamque præbetis?*

LXXXIII. *E* CENSORIIS TABVLIS *verba quædam.*

Hoc loco alienum non erit, quædam e Censoriis Tabulis, quas *Τιμητικὰ γράμματα* Dionysius Halicarnasseus lib. IV. vocat, residua verba, colligere. Cicero in Orat. ad Brut. c. 46. *Iam, vt* CENSORIAE TABVLAE *loquuntur*, FABRVM ET PROCVM *audeo dicere, non fabrorum & procerum.* PROCVM autem illic, *procerum*, significasse, audacter adsirmo, fretus Festi Pompeii auctoritate, cuius verba sunt hæc: PROCVM PATRICIVM, *in descriptione classium, quam fecit Seru. Tullius, significat, procerum. Ii enim sunt principes.* Plinius lib. XVIII. cap. 3. *Etiam nunc in* TABVLIS CENSORIIS, PASCVA *dicuntur omnia, ex quibus populus reditus habet, quia diu hoc solum vectigal fuerat.* In æstimatione etiam Censoria æs infectum RODVS appellatum, Festus in voce *Rodus* scribit. Sed & in censu, villas omnes AEDES dictas, Varro lib. IV. de Lingua Lat. c. 33. auctor est. Idemque lib. V. c. 9. e Censoriis tabulis caput quoddam, ad Inlicium pertinens, adfert. Erant & Censorii libri, quorum Dionysius Halicarnasseus lib. I. p. 46. & Gellius lib. II. cap. 10. mentionem faciunt.

LXXXIV. *In* VECTIGALIBVS LOCANDIS *ritus obseruati.* AD HASTAM *locabantur publica.*

Sed vt ad vectigalia redeam, LACVS LVCRINVS in vectigalibus primus, Festo teste, locabatur fruendus, boni & ominis & nominis gratia. Vectigalia porro Censoribus non nisi in con-

g) Vnde patet multa capita Legum Censoriarum vsu diuturno ita conualuisse, factaque esse tralaticia, quibus noui Censores sæpe aliquid noui adderent.

conſpectu populi Rom. locare licebat, vt Cicero l. de lege Agrar. contra Rull. c. 3. notat: easque locationes, VENDITIONES appellatas, Feſtus auctor eſt, quod velut fructus publicorum locorum venirent. Vectigalia autem in LVSTRVM, ſeu quinquennium, locari conſueuiſſe, ſupra demonſtrauimus. A Martio vero menſe locari ea, moris fuiſſe, Macrobius lib. I. Saturnal. cap. 12. docet. Ad HASTAM plane ea LOCABANTVR. Columella in Præfat. lib. I. de Re ruſtica, *Vbi dii*, ait, *cultus agrorum progeniem ſuam docuerant, ibi nunc* AD HASTAM LOCAMVS, *vt nobis ex transmarinis prouinciis aduehatur frumentum, ne fame laboremus.* Ouidius libro IV. de Ponto Eleg. 5. v. 17. de Græcino conſule:

Aut reget ille ſuos, dicendo iura, Quirites,
Conſpicuum ſignis cum premet altus ebur.
Aut POPVLI REDITVS POSITAM COMPONET AD HASTAM.

498 Idem eiusdem libri Eleg. 9. v. 45. de eodem Conſule:

Nunc LONGI REDITVS HASTAE SVPPONERE LVSTRI
Credet, & exacta cuncta locare fide.

Cornelius Nepos in vita Attici c. 6. AD HASTAM PVBLICAM *numquam acceſſit. Nullius rei neque Præs, neque Manceps factus eſt.* Liuius lib. XXXIX. c. 44. *Cenſores, edicto ſubmotis* AB HASTA, *qui ludiſicati priorem locationem erant, omnia eadem, paululum imminutis pretiis, locauerunt.* Idem lib. XLIII. c. 16. *Cenſores edixerunt, ne quis eorum, qui Q. Fuluio & Poſtumio Cenſoribus publica vectigalia, aut vltro tributa conduxiſſent,* AD HASTAM SVAM ACCEDERET. Seneca Suaſoria VI. *Ciuilis ſanguinis Sullana ſitis in ciuitatem rediit, &* AD TRIVMVIRALEM HASTAM, *pro vectigalibus, ciuium Romanorum mortes locantur.* Tertullianus in Apologet. *Sub eadem voce præconis,* SVB EADEM HASTA, *ſub eadem adnotatione Quæſtoris, diuinitas addicta conducitur.*

LXXXV. LICITATIONIS PVBLICAE *ritus. Fiebat* DIGITO SVBLATO, *magno licitantium calore.* LOCATIONEM INDVCI, *quando poſtularetur?*

Manu vero ſublata, licitationi ſe obtuliſſe eos, qui ad publicorum conductionem accederent, Feſtus in verbo *Manceps* ita indicat: MANCEPS *dicitur, qui quid a populo emit, conducitue, quia* MANV SVBLATA SIGNIFICAT, SE AVCTOREM EMPTIONIS ESSE, *qui idem* PRAES *dicitur, quia tam debet* PRAESTARE *populo, quod promiſit, quam is, pro quo Præs factus eſt.* Sublato etiam digito licitationes factas, Cicero lib. I. in Verr. cap. 54. oſtendit his verbis: *Accurrunt tamen tutores ad tempus:* DIGITVM TOLLIT *Iunius patruus.* B. Ambroſius Epiſt. 1. lib. II. *Sed non ille ſolum liber, qui dominum licitatorem non pertulit, aut* TOLLENTEM DIGITVM *non vidit.* Vetus Horatii Commentator Sat. 8. lib. II. ad v. 26. *Indice monſtraret digito, Alluſit*, ait, *ad morem licitationis: Erat enim Nomentanus decumanus, & Porcius publicanus. Publicani autem* SVBLATO DIGITO *licitationem vectigalium faciebant.* Ad publicorum autem conductiones cupide olim homines acceſſiſſe, indicat Horatius Epiſt. 1. lib. I. v. 77. cum ait:

Pars hominum geſtit CONDVCERE PVBLICA.

Atque adeo in huiusmodi locationibus calor licitantium interdum vltra modum ſolitæ conductionis vectigalia inflabat, l. 9. D. de publican. Proinde Cæſar, vt a Suetonio in eius vita c. 20. refertur, cum publicanos, remiſſionem petentes, tertia mercedum parte releuaſſet, NE IN LOCATIONE NOVORVM VECTIGALIVM IMMODERATIVS LICITARENTVR, propalam monuit. Sed & Aſianos, qui de Cenſoribus conduxeraut, queſtos eſſe, ſe nimium magno conduxiſſe, &, vt INDVCERETVR LOCATIO, poſtulaſſe, Cicero lib. I. Epiſt. 17. ad Attic. ſcribit. Senatus quoque precibus & lachrymis publicanorum, qui animoſius vectigalia publica licitati erant, victus, LOCATIONES illis factas INDVCI, &, DE INTEGRO LOCARI EA, iuſſit, narrante Liuio lib. XXXIX. c. 44.

LXXXVI. *Publicorum conductores* PRAEDIBVS *aut* PRAEDIIS CAVEBANT. BONA PRAEDIA, *quæ dicerentur?*

Publicorum autem conductores PRAEDES dabant. Feſtus Pompeius PRAES *eſt, qui populo ſe obligat, interrogatusque a magiſtratu ſi* PRAES *ſit, ille reſpondet,* PRAES. At Varro lib. IV. de Lingua Latina cap. 4. PRAEDIA *dicta, item vt* PRAEDES, *a præſtando, quod ea pignori data publice Mancupes fidem præſtent.* Idem lib. V. c. 7. *Itaque* PRAES, *qui* A MAGISTRATV INTERROGATVS, IN PVBLICVM VT PRAESTET. *A quo, & cum reſpondet, dicitur* PRAES.

Nec PRAEDIBVS modo, ſed & PRAEDIIS populo CAVEBATVR. Cicero lib. I. in Verr. cap. 54. PRAEDIBVS ET PRAEDIIS POPVLO CAVTVM EST. Et paulo poſt c. 55. *Ne parum locuples eſſet? At erat, & eſſet amplius, ſi velles* POPVLO CAVTVM PRAEDIBVS ET PRAEDIIS. Inde in illa lege Neapolitana, quam ſupra protuli, Redemptor prædes dare, & prædia ſubſignare iubetur. Quod ſi Redem-

Redemptores vel Mancipes fidem fefelliſſent, prædia venibant. In BONIS autem PRAEDIBVS, PRAEDIISQVE VENDENDIS, omnium Conſulum, Cenſorum, Prætorum, Quæſtorum denique illam conſuetudinem fuiſſe, VT OPTIMA CONDICIONE ESSET IS, CVIA RES ESSET, CVIVM PERICVLVM, Cicero lib. I. in Verr. cap. 54. ſcribit. Ad quem locum Aſconius Pædianus, BONA PRAEDIA, ait, *dicuntur bona, ſatisdationibus obnoxia, ſiue ſint in mancipiis, ſiue in pecunia numerata: PRAEDIA vero, domus, agri. Hæc omnia venduntur, ſi rationi publicæ locator ſartorum tectorum non reſponderit* g).

LXXXVII. MANDATI *genera diuerſa & formulæ.*

Verum ad alia porro Contractuum genera pergamus.

499 MANDATI autem æque atque empti, venditi, locati, conducti, obligatio conſenſu contrahebatur. Ideo per nuntium, vel per epiſtolam ſuſcipi mandatum poterat. Item ſiue ROGO, ſiue MANDO, ſiue VOLO, ſiue alio quocumque verbo quis vſus eſſet, mandati actio erat, l. 1. D. mandati. Interdum autem ſua tantum quis gratia mandabat, interdum aliena tantum, interdum ſua & aliena. Sua gratia quis mandabat, veluti, SI TITIVS SEIO MANDARET, VT FVNDVM SIBI EMERET, l. 2. D. mandati. Paulus in l. 3. D. eod. *Si* MANDAVI *tibi*, VT REM ALIQVAM MIHI EMERES. Idem in l. 5. D. eod. *Si* MANDAVERO *tibi*, VT DOMVM SEIANAM CENTVM EMERES. Et §. vlt. ead. l. *Si, cum tibi* MANDASSEM, VT STICHVM DECEM EMERES. Idem in l. 13. §. vlt. D. de vſucapionibus. *Si* MANDAVERO *tibi*, VT FVNDVM EMAS. Vlpianus in l. 8. §. 6. D. mandati, MANDAVI *tibi*, VT FVNDVM EMERES. Et §. vlt. *Si* MANDAVI, VT HOMINEM EMERES. l. 12. §. 9. D. eod. *Si mihi* MANDAVERIS, VT REM TIBI ALIQVAM EMAM l. 13. D. eod. *Si* MANDAVI *tibi*, VT POST MORTEM MEAM HEREDIBVS MEIS EMERES FVNDVM. Paulus in l. 15. D. eod. *Si* MANDASSEM *tibi*, VT FVNDVM EMERES. Idem in l. 22. §. 4. D. eod. *Si pluribus heredibus vendentibus, vni* MANDAVERO, VT REM HEREDITARIAM EMERET. Africanus in l. 34. §. 1. D. eod. *Cum heres ex parte eſſes*, MANDAVI *tibi*, VT PRAEDIVM HEREDITARIVM MIHI EMERES CERTO PRETIO. Iauolenus in l. 36. §. 2. D. eod. *Si fundum, qui per partes venit*, EMENDVM TIBI MANDASSEM, SED ITA, VT NON ALITER MANDATO TENEAR, QVAM SI TOTVM FVNDVM EMERES. Et mox: *Si* MANDASSEM *tibi*, VT FVNDVM MIHI EMERES, *non addito eo*, VT NON ALITER MANDATO TENEAR, QVAM SI TOTVM EMERES. Cicero pro Cæcina cap. 5. *Itaque facere conſtituit.* MANDAT, VT FVNDVM SIBI EMAT. Alias enim mandabat quis fundum ſuum vendere. Paulus in l. 5. D. mandati. *Si* MANDAVERO *tibi*, VT FVNDVM MEVM CENTVM VENDERES.

LXXXVIII. NEGOTIORVM ADMINISTRATIONE *mandata*, PROCVRATOR *fiebat vel* OMNIVM RERVM, *vel* VNIVS REI. *Procuratores* PLVRES IN SOLIDVM *dati*. PROCVRATOR VERVS, VOLVNTARIVS, FALSVS: PROCVRATOR IN REM SVAM.

Præterea mandabat quis negotia ſua geri, l. 2. D. mandati. Vlpianus in l. 6 §. 1. D. eod. *Si cui fuerit* MANDATVM, VT NEGOTIA ADMINISTRARET. Scæuola in l. 60. §. 2. D. eodem: *Duobus quis*, MANDAVIT NEGOTIORVM ADMINISTRATIONEM. Gaius in l. 46. §. vlt. D. de procurat. *Si* DVOBVS MANDATA SIT ADMINISTRATIO NEGOTIORVM. Is autem, qui aliena negotia mandatu domini adminiſtrabat, PROCVRATOR dicebatur, l. 1. D. de procuratorib. PROCVRATOR vero, vel OMNIVM RERVM, vel VNIVS REI, eſſe poterat, conſtituique vel coram, vel per nuntium, vel per epiſtolam, vt ibidem Vlpianus ſcribit. Vnde & duplex Procuratorum differentia exſiſtebat. Procuratori namque interdum OMNIVM generaliter bonorum & negotiorum adminiſtratio, interdum ſpecialiter certarum rerum, vel rei vnius, certique negotii procuratio mandabatur, l. 6. §. 6. l. 12. §. 7. D. mandati, l. 65. §. 7. D. pro ſoc. Vlpianus in l. 4. §. 12. D. de doli except. *Si autem is* PROCVRATOR *ſit*, CVI OMNIVM RERVM ADMINISTRATIO CONCESSA EST. Paulus in l. 58. D. de procuratorib. PROCVRATOR, CVI GENERALITER LIBERA RERVM ADMINISTRATIO CONCESSA EST. PROCVRATOR; CVI VNIVERSORVM BONORVM ADMINISTRATIO PERMISSA EST, l. 12. D. de pignor. act. PROCVRATOR, CVI OMNIVM NEGOTIORVM ADMINISTRATIO MANDATA EST, l. 12. D. de ſolution. Is eſt PROCVRATOR OMNIVM BONORVM, in l. 47. D. de procuratorib. l. 12. D. de pact. PROCVRATOR TOTORVM BONORVM, CVI RES ADMINISTRANDAE MANDATAE SVNT. l. 63. D. de procuratorib. Cuiuſmodi negotiorum adminiſtratio duobus nonnumquam mandabatur, l. 46. §. vlt. D. de procuratorib. & l. 60. §. 2. D. mandati. Iulianus in l. 47. D. de procuratorib. *Qui* DVOS PROCVRATORES OMNIVM RERVM SVARVM RELINQVIT, *niſi nominatim præcepit*, VT ALTER AB ALTERO PECVNIAM PETAT, *non videtur mandatum vtrilibet eorum dediſſe.* PLVRES etiam PROCVRATORES IN SOLIDVM SIMVL quandoque datos, oſtendit Paulus in l. 32. D. de procuratorib.

g) Ad hunc locum de prædibus prædiisque vendendis, qui eſt e iure prædiatorio, conferenda **Chr. Gottl. Heynii**, V. D. erudita Diſſ. *de Iure Prædiatorio* me præſide defenſa Lipſ. 1752. Ceterum vero egregia eſt tabula in hanc rem, quæ continet *Obligationem Prædiorum*, imperio Traiani factam, edita a *Maffeo* in *Muſeo Veronenſi* & *Terraſſon*, *Hiſt. Iurispr. Rom.* in Formulis.

ratorib. Procuratoris vero ad certum aliquod negotium dati hæc sunt exempla. Vlpianus in l. 56. D. eod. AD REM MOBILEM PETENDAM DATVS PROCVRATOR. Pomponius in l. 62. D. eod. AD LEGATVM PETENDVM PROCVRATOR DATVS. Ac mandato quidem præcedente, VERVS PROCVRATOR dicebatur: l. 12. D. de solutionib. aut si amici negotia vltro procuraret, VOLVNTARIVS PROCVRATOR: cui æs alienum non facile solui solebat, nisi cauisset, AMPLIVS EO NOMINE NEMINEM, CVIVS PETITIO ESSET, PETITVRVM. Cicero in Bruto c. 4. & seq. *Mihi quoque, inquit Brutus, & exspectanda sunt ea, quæ Attico polliceris, & fortasse ego a te huius* VOLVNTARIVS PROCVRATOR *petam, quod ipse, cui debes, se incommodo exacturum negat. At vero, inquam, tibi ego Brute non soluam, nisi prius* A TE CAVERO, AM-
500 PLIVS EO NOMINE NEMINEM, CVIVS PETITIO SIT, PETITVRVM. *Non me hercule, inquit, tibi* REPROMITTERE *istud quidem, ausus sum. Nam hunc, qui negat, video* FLAGITATOREM *non illum quidem tibi molestum, sed* ASSIDVVM *tamen & acrem fore.* Qui vero procuratorem se simulabat, mentiebaturue, FALSVS PROCVRATOR vocabatur, quod alias fusius exposuimus. Erat & alia procuratoris species, IN REM SVAM, nimirum, si cui actiones mandarentur. Is enim procuratorio quidem nomine; sed in rem suam agebat, l. 34. D. de procuratorib. ad eumque emolumentum & damnum omne pertinebat, l. 1. §. 11. D. quand. appelland. sit, ac domini loco habetur, l. 13. D. de pact.

LXXXIX. *Eorum,* QVAE PROCVRATORI SPECIALITER MANDARI SOLERENT, *exempla & formulæ,* SALARIVM *procuratori constitutum.*

Procuratori vero interdum dominus MANDABAT PECVNIAM SVAM CREDERE, *vel* SVB VSVRIS, *vel* SINE VSVRIS. Vlpianus in l. 10. §. 8. D. mandati. SI MANDAVERO PROCVRATORI MEO, VT TITIO PECVNIAM MEAM CREDAT SINE VSVRIS. Idem in l. 43. D. eod. *Qui mandatum suscepit,* VT PECVNIAS IN DIEM COLLOCARET. Eiusmodi vero mandato quandoque adiiciebatur, VT IDONEA CAVTIO A DEBITORE EXIGERETVR, l. 59. §. vlt. D. eod. Mandabat & dominus periculo suo pecuniam suam collocari, agniturumque se nomina, quæ fierent, & eorum periculum suscepturum, pollicebatur. Celsus in l. 48. §. 1. D. eod. *Cum* MANDO *tibi,* vt, CREDENDO PECVNIAM, NEGOTIVM MIHI GERAS, MIHIQVE ID NOMEN PRAESTES: MEVM IN EO PERICVLVM, MEVM EMOLVMENTVM SIT. Alias mandabatur, VT PROCVRATOR VIRES EXCVTERET EIVS, CVI ESSET CREDITVRVS, l. 42. D. eod. tit. Interdum autem procuratori, PECVNIAM MVTVAM ACCIPERE, MANDABATVR. Vlpianus in l. 10. §. 5. D. eod. *Quia dominus procuratori mandauerat,* VT PECVNIAM MVTVAM ACCIPERET. Et §. 4. ead. l. *Si quis Titio* MANDAVERIT, VT AB ACTORIBVS SVIS MVTVAM PECVNIAM ACCIPERET. Papinianus in l. 31. D. de negot. gest. *Liberto vel amico* MANDAVIT, PECVNIAM ACCIPERE MVTVAM. Vlpianus etiam in l. 6. §. 6. D. mandati speciem proponit, in qua, dominum iussisse, tradit, PROCVRATOREM SVVM CERTAM PECVNIAM SVMERE, ET FOENERARE PERICVLO SVO, ITA, VT CERTAS VSVRAS DOMINO PENDERET DVMTAXAT: SI PLVRIS FOENERARE POTVISSET, IPSE LVCRARETVR. Procuratori vero nonnumquam NEGOTIA GERENDA ALTERIVS CONSILIO MANDABANTVR. Vlpianus in l. 10. §. 7. D. mandati. *Si quis ea, quæ procurator suus & serui gerebant,* ITA DEMVM RATA ESSE, MANDAVIT, SI INTERVENTV SEMPRONII GESTA ESSENT. SALARIVM autem certæ quantitatis procuratoribus constitui solitum, ostendunt l. 7. & l. 56. D. eod. Sciam autem, cum salarium constituere vellet, ita epistolam emisisse, Scæuola narrat in l. vlt. §. vlt. de oblig. & act. SI IN EODEM ANIMO, ET EADEM AFFECTIONE CIRCA ME ES, QVI SEMPER FVISTI, EX CONTINENTI ACCEPTIS LITERIS MEIS, DISTRACTA RE TVA, VENI. HOC TIBI, QVAMDIV VIVAM, PRAESTABO ANNVOS DECEM. SCIO ENIM, QVIA VALDE ME BENE AMES.

His & alias Mandatorum species adiungemus. Vlpianus in l. 1. §. 13. D. depositi. *Si tibi* MANDAVERO, *vt* REM AB ALIQVO MEO NOMINE RECEPTAM, CVSTODIAS. Gaius in l. 35. §. 3. D. de contrahend. empt. *Si quis amico peregre eunti* MANDAVERIT, *vt* FVGITIVVM SVVM QVAERAT, ET SI INVENERIT, VENDAT. Interdum & creditor debitori, vt alii solueret, mandabat. Papinianus in l. 77. §. 6. D. de legat. 2. *Mæuio debitori suo reus stipulandi* MANDAVIT, VT TITIO, CVI MORTIS CAVSA DONABAT, PECVNIAM DEBITAM SOLVERET. Paulus in l. 26. §. 1. D. mandati. *Si quis debitori suo* MANDAVERIT, VT TITIO SOLVERET. Sed & alium pro se creditori suo soluere, debitor nonnumquam mandabat. Vlpianus in l. 12. §. 5. D. eod. tit. *Si filiofam.* MANDAVI, VT PRO ME SOLVERET. Paulus in l. 45. §. 1. D. eod. *Si* MANDAVERO *tibi,* VT CREDITORI MEO SOLVAS. A debitoribus etiam suis exigi debitas pecunias, interdum quis mandabat. Vlpianus in d. l. 12. §. 16. D. eod. *Si* MANDAVERO EXIGENDAM PECVNIAM. Paulus in l. 17. D. eod. *Si* MANDAVERO *tibi,* VT A TITIO DECEM EXIGERES. Africanus in l. 34. D. eod. *Qui negotia Lucii Titii procurabat, is, cum a debitoribus eius pecuniam exegisset, epistolam ad eum emisit, qua significaret,* CERTAM SVMMAM EX

ADMI-

ADMINISTRATIONE APVD SE ESSE, EAMQVE CREDITAM SIBI SE DEBITVRVM CVM VSVRIS SEMISSIBVS. Mandabat & amico quis, vt pro se fideiuberet. Paulus in l. 22. D. mandati, *Si* MANDAVERO *tibi*, VT PRO ME IN DIEM FIDEIVBEAS. Pater etiam filio, quem in potestate habebat, mandabat, hereditatem sibi delatam adire. Non sufficiebat autem generaliter mandare, QVAECVMQVE TIBI HEREDITAS FVERIT DELATA: sed specialiter debebat mandare, l. 25. §. 4. D. de adquir. hered. Mandati vero forma hæc proponitur in §. 8. eadem l. *Pater filio ita scripsit*, SCIO, FILI, QVOD PRO TVA PRVDENTIA INVIGILABIS HEREDITATI DELATAE TIBI LVCII TITII, *puto iussu patris adisse. Quid si mandauit*, SI EXPEDIT ADIRE, ADITO? SI
510 PVTAS EXPEDIRE ADIRE, ADITO. Vulgo autem mandatu creditorum hereditates suspectæ ab heredibus institutis adibantur, l. 32. D. mandati. vbi & hanc speciem proponit, *Si hereditatem aliter aditurus non essem, quam si mihi* CAVTVM FVISSET, DAMNVM PRAESTARI, *& hoc mandatum intercessisset*.

XC. *Mandati* ALIENA GRATIA *contracti exempla & verba solennia, Formula:* FIDE ET PERICVLO MEO. *Epistolarum*, COMMENDANDI *aut* MANDANDI CAVSA *scriptarum formulæ diuersæ*.

Porro Mandati, quod aliena gratia contrahebatur, hæc Vlpianus exempla adfert. Veluti, si Seio quis MANDARET, VT TITII NEGOTIA GERERET, vel, VT FVNDVM EI EMERET, vel, PRO EO FIDEIVBERET, l. 2. D. mandati. Idem Vlpianus in l. 6. §. 4. D. eod. *Si tibi mandauero, quod mea non intererat, veluti*, VT PRO SEIO INTERVENIAS, *vel*, VT TITIO CREDAS. Idem in l. 1. §. 13. D. depositi: *Sed si* MANDASTI *mihi*, VT PERICVLO TVO APVD EVM DEPONAT. Scæuola in l. vlt. §. vlt. D. mandati. MANDAVI *in hæc verba:* L. TITIVS GAIO SVO SALVTEM. PETO ET MANDO TIBI, VT FIDEM DICAS PRO PVBLIO MAEVIO APVD SEMPRONIVM, QVAEQVE A PVBLIO SOLVTA TIBI NON FVERINT, ME REPRAESENTATVRVM, HAC EPISTOLA MANV MEA SCRIPTA NOTVM TIBI FACIO. Et ita, FIDE ALTERIVS pro alio quem FIDEIVSSISSE, proponit Papinianus in l. 53. D. eod. Cicero Epist. 29. lib. XIII. Epist. ad Seru. Sulpit. *Sed duo te nominatim* ROGO: *Primum, vt, si quid* SATISDANDVM ERIT, AMPLIVS EO NOMINE NON PETI, CVRES, VT SATISDETVR FIDE MEA. Mandati etiam, aliena gratia contracti, exemplum est in l. 27. D. mandati, in qua Gaius: *Si quis alicui scripserit*, VT DEBITOREM SVVM LIBERET, SEQVE EAM PECVNIAM, QVAM IS DEBVIT, SOLVTVRVM.

Sic & alteri credi, sæpenumero quis mandabat. l. 24. D. de fideiussorib. vel, pro alio pecuniam mutuam accipiente apud reum credendi mandator exsistebat, l. 71. D. eodem tit. l. 58. §. 1. D. mandati. Eoque modo velut adfirmator erat, & suasor, vt cum eo contraheretur. l. 13. D. de minorib. Scæuola in l. 7. D. quod cum eo. *Pater filio permisit*, MVTVAM PECVNIAM ACCIPERE, *& per Epistolam creditori* MANDAVIT, VT EI CREDERET. Idem in l. 60. §. 1. D. mandati proponit, Titium ad Seium, qui vxorem ducturus erat, literas tales fecisse: TITIVS SEIO SALVTEM. SEMPRONIAM PERTINERE AD ANIMVM MEVM COGNOVISTI: IDEOQVE, CVM EX VOTO MEO NVPTVRA SIT TIBI, VELIM, CERTVS SIS, SECVNDVM DIGNITATEM TVAM CONTRAHERE TE MATRIMONIVM. ET QVAMVIS IDONEE REPROMISSVRAM TIBI TITIAM, MATREM PVELLAE, DOTEM, SCIAM, TAMEN ET IPSE, QVO MAGIS CONCILIEM ANIMVM TVVM DOMVI MEAE, FIDEM MEAM INTERPONERE NON DVBITO. QVARE SCIAS, QVODCVMQVE AB EA EX HAC CAVSA STIPVLATVS FVERIS, ID ME, MEA FIDE ESSE, IVSSISSE, SALVVM TE HABITVRVM. Marcellus in l. 24. D. de fideiussorib. *Lucius, cum pro Seio fratre suo apud Septicium interuenire vellet, Epistolam ita emisit:* SI PETIERIT A TE FRATER MEVS, PETO DES EI NVMOS FIDE ET PERICVLO MEO. Plautus Asinar. Act. II. Sc. 4. v. 51.

DA *modo* MEO PERICVLO: REM SALVAM EGO EXHIBEBO.

Papinianus etiam in l. 56. D. mandati pecuniam mutuam dari aliquem mandasse, proponit, hoc addito, VT OMISSO REO PROMITTENDI, ET PIGNORIBVS NON DISTRACTIS, ELIGI POSSET.

Multum vero intererat, vtrum COMMENDANDI HOMINIS dumtaxat, an MANDANDI CAVSA, Epistola scriberetur. Nam cum quis talem Epistolam amico suo scripsisset, ROGO TE, COMMENDATVM HABEAS SEXTILIVM CRESCENTEM AMICVM MEVM, inde mandati obligationem nullam oriri, censet Vlpianus in l. 12. §. 12. D. mandati. Quod si cum dubitaret creditor, vtrum contra Senatusconsultum filiusfam. acciperet, an non, nec esset daturus contra senatusconsultum accipienti, intercessisset, qui diceret, NON ACCIPERE EVM CONTRA SENATVSCONSVLTVM, & adiecisset, PERICVLO MEO CREDE, BENE CREDIS, Mandati tenebatur, d. l. 12. §. 13. Plane mandatum poterat hac condicione suscipi, VT RES PERICVLO EIVS ESSET, QVI MANDATVM SVSCIPIEBAT, l. 39. D. eod. tit. Proponitur etiam in l. 16. D. eod. quidam mandasse hospiti suo medico, VT IN HORTIS EIVS, QVOS RAVENNAE HABEBAT, IN QVOS OMNIBVS ANNIS SECEDERE SOLEBAT, SPHAERISTERIVM ET HYPOCAVSTA ET QVAEDAM

IPSIVS VALETVDINI APTA SVA IMPENSA FACERET.

Denique mandati per epistolam elegans exemplum exstat in l. 59. §. 5. D. mandati in hæc verba: ILLE ILLI SALVTEM. MANDO TIBI, VT BLAESIO SEVERO ADFINI MEO OCTOGINTA CREDAS SVB PIGNORE ILLO ET ILLO, IN QVAM PECVNIAM, ET QVIDQVID VSVRARVM NOMINE ACCESSERIT, INDEMNEM RATIONEM TVAM ME ESSE EX CAVSA MANDATI IN EVM DIEM, QVOAD VIXERIT BLAESIVS SEVERVS, PRAESTATVRVM.

XCI. SOCIETATIS *genera diuersa.* SOCIETAS VNIVERSORVM BONORVM, *vel*
502 VNIVS REI. *Societas* QVESTVS ET LVCRI, NEGOTIATIONES ALICVIVS, AD EMENDVM, &c. ARGENTARIAE *itemque* VECTIGALIVM *societas.*

SOCIETAS etiam consensu contrahebatur, in eaque nec verborum, nec scripturæ vlla proprietas desiderabatur, sed sufficiebat, eos, qui id negotii gererent, vel coram, vel per epistolam, vel nuntium consentire, l. 2. D. de oblig. & act. Societatem autem coire solebant, siue VNIVERSORVM BONORVM, siue NEGOTIATIONIS ALICVIVS, siue VECTIGALIS, siue etiam VNIVS REI, l. 5. & l. 63. D. pro socio. Institut. de societate, SOCIOS etiam putandos, Cicero lib. III. in Verr. cap. 20. scribit, *quos inter res communicata esset.* Idemque pro Rosc. Com. cap. 6. SOCIVM definit, *qui se in negotio coniunxit.* SOCIETATIS plane OMNIVM BONORVM, fit mentio in l. 1. & l. 3. §. 1. l. 52. §. 16. & §. vlt. D. pro soc. Vlpianus in l. 73. D. eod. SI SOCIETATEM VNIVERSARVM FORTVNARVM COIERINT, *id est, earum quoque rerum, quæ postea adquirentur.* Et mox: *Si* SOCIETATEM VNIVERSARVM FORTVNARVM ITA COIERINT, VT QVIDQVID EROGETVR, VEL QVAERERETVR, COMMVNIS LVCRI ATQVE IMPENDII ESSET. Ceterum si simpliciter coita esset societas, nec esset distinctum, videbatur coita esse VNIVERSORVM, QVAE EX QVAESTV VENIEBANT, l. 7. D. eod. Adiectum autem quandoque, VT ET QVAESTVS ET LVCRI SOCII ESSENT, ostendit Paulus in l. 13. D. eod. Idem in l. 71. §. vlt. D. eod. *Duo colliberti* SOCIETATEM COIERVNT LVCRI, QVAESTVS, COMPENDII. Eadem l. in princ. *Duo* SOCIETATEM COIERVNT, VT GRAMMATICA DOCERENT, ET QVOD EX EO ARTIFICIO QVAESTVS FECISSENT, COMMVNE EORVM ESSET. *De ea re quæ voluerunt fieri, in pacto conuento societatis perscripserunt: deinde inter se his verbis stipulati sunt,* HAEC, QVAE SVPRA SCRIPTA SVNT, EA ITA DARI, FIERI, NEQVE ADVERSVS EA FIERI? SI EA ITA DATA, FACTA NON ERVNT, TVM VIGINTI MILLIA DARI? SOCIETATIS vero NEGOTIATIONIS ALICVIVS exemplum habemus in l. 52. §. 4. D. eod. *Quidam*, ait Vlpianus, SAGARIAM NEGOTIATIONEM COIERVNT. Iustinianus pr. Instit. de societ. SOCIETATEM COIRI, ait, aut VNIVS ALICVIVS NEGOTIATIONIS, veluti MANCIPIORVM VENDENDORVM, EMENDORVMQVE, aut OLEI AVT VINI, aut FRVMENTI EMENDI VENDENDIQVE. Et ita SOCIETAS AD EMENDVM coibatur, l. 52. §. 11. D. eod. Paulus in l. 65. §. 1. eod. *Si* IN REM CERTAM EMENDAM CONDVCENDAMVE COITA SIT SOCIETAS. Et §. 4. ead. l. *Si* SOCIETATEM INEAMVS AD ALIQVAM REM EMENDAM. Vlpianus in l. 69. D. eod. *Cum* SOCIETAS AD EMENDVM COIRETVR. Cicero pro Quinctio cap. 3. *Inductus consuetudine, ac familiaritate Quinctius,* FECIT, *vt dixi,* SOCIETATEM EARVM RERVM, QVAE IN GALLIA COMPARABANTVR. Pecunia etiam interdum ad mercem emendam conferebatur, l. 58. §. 1. D. eod. Sed & ARGENTARIAE SOCIETAS inibatur, l. 52. §. 5. D. eod. Paulus in l. 27. D. de pact. *Si vnus ex* ARGENTARIIS SOCIIS *cum debitore pactus sit.* Et l. 25. D. eod. Idem in duobus reis promittendi, & duobus Argentariis sociis. SOCIETAS etiam VECTIGALIVM CAVSA coibatur, l. 65. §. 15. D. pro socio. In eiusmodi autem Societate hoc singulari iure receptum erat, quod, cum ceteræ societates, quas *priuatas*, vel *voluntarias* Iurisconsulti nominant, morte socii soluerentur, hæc nihilominus manebat, & post mortem alicuius, quemadmodum Pomponius scribit in l. 59. D. pro soc. Vlpianus in l. 63. §. 8. D. eod. *Et circa* SOCIETATES VECTIGALIVM, *ceterorumque idem obseruamus, vt heres socius non sit,* NISI FVERIT ADSCITVS, VERVMTAMEN OMNE EMOLVMENTVM SOCIETATIS AD EVM PERTINEAT. *Simili modo & damnum adnoscat, quod contingit, siue adhuc viuo socio vectigalis, siue postea. Quod non similiter in* VOLVNTARIA SOCIETATE *obseruatur.* h) Tabularum autem, quæ a Societate publicanorum, ordine Consulum mensiumque seruato, conficiebantur, Cicero lib. II. in Verr. c. 76. mentionem facit. Vectigalium porro publicorum Sociis permissum erat, corpus habere, l. 1. D. quod cuiusc. vniuersit. Erantque huiusmodi SOCIETATVM MAGISTRI, l. 14. D. de pact.

XCII. *Alia* SOCIETATVM *genera & exempla.*

Alia etiam societatum genera adiungam. Inter Flauium Victorem & Vellicum Asianum conuenisse, Papinianus refert, VT LOCIS EMPTIS

h) Eam in rem moremque conf. *Cuiac. Obs.* X, 25. & *P. Burmann.* de *Vectigal. Pop. Rom. c. IX.*

PTIS PECVNIA VICTORIS, MONVMENTA FIERENT OPERA ET PERITIA ASIANI: QVIBVS DISTRACTIS, PECVNIAM VICTOR CVM CERTA QVANTITATE RECIPERET, SVPERFLVVM ASIANVS, QVI OPERAM IN SOCIETATEM CONFEREBAT, ACCIPERET, l. 52. §. 7. D. pro soc. Ita certe coiri poterat societas, VT ALTER PECVNIAM CONFERRET, ALTER OPERAM DVMTAXAT, ET LVCRVM COMMVNE ESSET, §. 2. Instit. de Societate. Quin & Societatis contrahendæ causa, interdum PECVS IN COMMVNE PASCENDVM DABATVR, vel æstimatum, vel non æstimatum, dict. l. 52. §. 3. Inter fratres etiam VOLVNTARIVM CONSORTIVM INIBATVR, d. l. 52. §. 1. & §. 8. D. eod. Et §. 6. eadem l. *Si fratres parentium indiuisas hereditates ideo retinuerant*, VT EMOLVMENTVM AC DAMNVM
503 IN HIS COMMVNE SENTIRENT. Vicinos etiam SEMIPEDES INTER SE CONTVLISSE, vt ibi craticium parietem inter se ædificarent, ad onera vtriusque sustinenda, indicat Vlpianus in dict. l. 52. §. 13. Idem Vlpianus in l. 58. D. eod. *Cum tres equos haberes, & ego vnum, societatem coimus*, VT ACCEPTO EQVO MEO QVADRIGAM VENDERES, ET EX PRETIO QVARTAM MIHI REDDERES. AGRVM etiam POLITORI DATVM IN COMMVNE QVAERENDIS FRVCTIBVS, ostendit l. 52. §. 1. eod.

XCIII. PARTES *in contrahenda societate quomodo* CONSTITVI *solerent?* SOCIETATVM CONTRAHENDARVM *leges & formulæ.*

Solebant autem partes in societate contrahenda constitui. Et interdum EX HIS PARTIBVS SOCIETAS CONTRAHEBATVR, QVAS ALTER EX SOCIIS CONSTITVERET, interdum EX HIS, QVAS TERTIVS ARBITRARETVR. Pomponius in l. 6. D. eod. *Si societatem mecum coieris, ea condicione*, VT PARTES SOCIETATIS CONSTITVERES. Celsus in l. 75. D. eod. *Si coita sit societas*, EX HIS PARTIBVS, QVAS TITIVS ARBITRATVS FVERIT. Proculus in l. 76. D. eod. *Societatem mecum coisti ea condicione*, VT NERVA AMICVS COMMVNIS PARTEM SOCIETATIS CONSTITVERET. *Nerua constituit*, VT TV EX TRIENTE SOCIVS ESSES, EGO EX BESSE. Nec vero semper ex æquis partibus societas contrahebatur, cum alter plus operæ, industriæ, gratiæ, pecuniæ in societatem collaturus esset, l. 80. D. eod. Quod si partes societati adiectæ non essent, pro æquis partibus societas contracta censebatur, l. 29. D. eod. §. 1. Instit. de societ. Ita sane societas sæpe contrahebatur, VT ALTER PECVNIAM CONFERRET, ALTER NON CONFERRET, ET TAMEN INTER EOS LVCRVM COMMVNE ESSET, §. 1. Instit. de societate. Vlpianus in l. 52. §. 2. D. pro socio. *Si in coëunda societate* ARTEM OPERAMVE POLLICITVS EST ALTER. Impp. Diocletianus & Maximianus in l. 1. C. eod. tit. *Societatem*, VNO PECVNIAM CONFERENTE, ALIO OPERAM, *posse contrahi, magis obtinuit.* Vlpianus in l. 29. D. eod. *Ita coïri societatem posse*, VT NVLLIVS PARTEM DAMNI ALTER SENTIAT, LVCRVM VERO COMMVNE SIT, *Cassius putat.* Paulus in l. 30. D. eod. *Potest coïri societas ita*, VT EIVS LVCRI, QVOD RELIQVVM IN SOCIETATE SIT, OMNI DAMNO DEDVCTO, PARS ALIA FERATVR: ET EIVS DAMNI, QVOD SIMILITER RELINQVATVR, PARS ALIA CAPIATVR. Papinianus in l. 81. D. eod. *Si forte conuenisset inter socios*, VT DE COMMVNI DOS CONSTITVERETVR. Inter socios autem interdum conuenisse, NE INTRA CERTVM TEMPVS COMMVNIS RES DIVIDERETVR, vel, NE INTRA CERTVM TEMPVS SOCIETATE ABIRETVR, Vlpianus testis est in l. 14. D. pro soc. Et in l. 16. §. vlt. D. eod. *Qui igitur paciscitur*, NE DIVIDAT. Atque hæc de obligationibus, quæ consensu fiebant.

XCIV. DEPOSITI *exempla eiusque leges & formulæ.*

Depositi obligatio re contrahebatur, SI QVID ALICVI CVSTODIENDVM DATVM ESSET, l. 1. D. depositi. Deponebantur autem hæc, homo, equus, d. l. 1. §. 5. D. eod. Item nummi, l. 3. D. de in lit. iur. Et quidem PECVNIA, vel IN SACCVLO SIGNATO DEPONEBATVR, l. 1. §. 34. l. 29. D. depositi, vel NON OBSIGNATA, VT TANTVMDEM REDDERET DEPOSITARIVS, l. 25. §. vlt. D. eod. Pecuniam etiam ab initio hac lege depositam, VT, SI VOLVISSET, DEPOSITARIVS VTERETVR, Vlpianus memorat in l. 1. §. 34. D. eod. CISTA quoque SIGNATA deposita refertur ead. l. 1. §. 41. Et ARCA CLVSA CVM VESTE ET INSTRVMENTIS, l. 26. D. eod. Sed & TABVLAS TESTAMENTI quandoque depositas, constat d. l. 1. §. 38. & l. 3. §. 2. D. de tabul. exhibend. Et ita Testamentum suum apud sex virgines Vestales deposuisse, Augustus dicitur a Suetonio in eius vita, cap. vlt. Sicut & Iulius Cæsar suum virgini Vestali Maximæ demandarat, auctore eodem Suetonio in Iulio, cap. 88.

Interdum autem in Deposito hoc nominatim agebatur, VT RES DEPOSITA, VEL NVMMI PERICVLO ESSENT EIVS, APVD QVEM DEPONEBANTVR, l. 1. §. 35. D. depos. Neratius etiam in l. 39. D. mandati. Potuisse rem hac condicione deponi, VT PERICVLO EIVS ESSET, QVI DEPOSITVM SVSCEPISSET, scribit Vlpianus in l. 5. §. 2. D. commodati. *Aut si hoc ab initio conuenit*, VT ET CVLPAM ET PERICVLVM PRAESTET IS, PENES QVEM DEPONITVR. Depositi vero leges aliquot subiiciam. Vlpianus in l. 1. §. 45. D. depos. *Si deposuero*

posuero apud te, VT POST MORTEM TVAM REDDAS. Pomponius in l. 12. D. eod. *Si in Asia depositum fuerit*, VT ROMAE REDDATVR. Paulus in l. 26. D. eod. *Publia Mæuia, cum proficisceretur ad maritum suum, arcam clusam cum veste & instrumentis commendauit Gaiæ Seiæ: & dixit ei*, CVM SALVA SANAVE VENERO, RESTITVES MIHI: CERTE SI ALIQVID MIHI HVMANVM CONTIGERIT, FILIO MEO, QVEM EX ALIO MARITO SVSCEPI. Et §. 1. ead. l. *Lucius Titius ita cauit*: Ἔλαβον καὶ ἔχω εἰς λόγον παρακαταθή-
504 κης τὰ προγεγραμμένα τοῦ ἀργυρίου δηνάρια μύρια· καὶ πάντα ποιήσω, καὶ συμφωνῶ καὶ ὡμολόγησα, ὡς προγέγραπται· καὶ συνεθέμην χορηγῆσαί σοι τόκον ἑκάστης μνᾶς ἑκάστου μηνὸς ὀβολοὺς τέσσαρας, μέχρι τῆς ἀποδόσεως παντὸς τοῦ ἀργυρίου. Quin & Titius ad Sempronios literas scripsisse, ibidem refertur in hæc verba: TITIVS SEMPRONIIS SALVTEM. HABERE ME A VOBIS AVRI PONDO PLVS MINVS DECEM, ET DISCOS DVOS, SACCVM SIGNATVM, EX QVIBVS DEBETIS MIHI DECEM, QVOS APVD TITIVM DEPOSVISTIS: ITEM QVOS TROPHIMATI, DECEM: ITEM EX RATIONE PATRIS VESTRI DECEM: ET QVOD EXCVRRIT. Scæuola quoque in l. 28. D. eod. hanc Depositi per epistolam contracti speciem exhibet. *Quinctus Cæcilius Candidus ad Paccium Rogatianum epistolam scripsit in verba infra scripta.* CAECILIVS CANDIDVS PACCIO ROGATIANO SVO SALVTEM. VIGINTI QVINQVE NVMMORVM, QVOS APVD ME ESSE VOLVISTI, NOTVM TIBI HAC EPISTOLA FACIO, AD RATIVNCVLAM MEAM PERVENISSE: QVIBVS VT PRIMVM PROSPICIAM, NE VACVA TIBI SINT, ID EST, VSVRAS EORVM ACCIPIAS, CVRAE HABEBO.

XCV. *Depositum* APVD SEQVESTREM.

Species autem Depositi erat, cum A PLVRIBVS IN SOLIDVM CERTA CONDICIONE CVSTODIENDVM QVID, REDDENDVMQVE SEQVESTRO TRADEBATVR, l. 6. D. depos. Plautus Mercatore Act. IV. Sc. 3. v. 36.

Imo sic SEQVESTRO *mihi* DATA *est.*

Idem Rudente Act. IV. Sc. 3. v. 79.

Aut ad arbitrum reditur, aut SEQVESTRE PONITVR.

Sic hominem apud Sequestrem DEPOSITVM, VT DE EO QVAESTIO HABERETVR, refert Vlpianus in l. 7. D. depos. Sed & cum res aliqua in controuersiam deducebatur, solebat apud Sequestrem deponi, l. 17. D. eod. Vlpianus in l. 9. §. 3. D. de dolo. *Si oleum tuum quasi suum defendat Titius, & tu hoc oleum* DEPOSVERIS *apud Seium*, VT IS HOC VENDERET, ET PRETIVM SERVARET, DONEC INTER VOS DIIVDICETVR, CVIVS OLEVM ESSET. Fructus etiam agri, de quo disceptatio erat, cum ab aduersario populitarentur, APVD SEQVESTRES, post appellationem interpositam, DEPONI, Impp. æquum censuerunt, l. 21. §. vlt. D. de appellationib. Huiusmodi verò depositione hoc agebatur, VT NEVTRIVS POSSESSIONI ID TEMPVS PROCEDERET, d. l. 17. §. vlt. depositi. Interesse tamen recte Iulianus putabat, qua mente APVD SEQVESTRVM res, & vtrum OMITTENDAE POSSESSIONIS, AN CVSTODIAE CAVSA DEPONERETVR, l. 39. D. de adquir. possess. Cum Sequestro plane interdum conueniebat, VT CERTO LOCO REM DEPOSITAM EXHIBERET, l. 5. §. 1. D. depos.

XCVI. COMMODATI *exempla. In illo vsitata loquutio*: VTENDVM DARE. *Leges commodati variæ.*

Is quoque, cui res commodabatur, re obligabatur, l. 1. §. 3. D. de obligat. & action. COMMODATA vero res tunc proprie intelligebatur, si nulla mercede accepta, vel constituta, alicui vtenda daretur, §. 2. Instit. quib. mod. res contrah. oblig. COMMODARI autem poterant tam res mobiles, & se mouentes, quam soli, l. 1. D. commod. Id tamen, quod vsu consumebatur, commodari non poterat, nisi forte ad pompam & ostentationem quis acciperet, l. 3. §. vlt. cum l. sequ. D. eod. Sæpe etiam ad hoc commodabantur pecuniæ, vt dicis causa, numerationis loco intercederent, l. 4. D. eod. *k)* SERVVM plane fabro lapidario COMMODATVM, vel VT DE PLANO OPVS FACERET, vel VT IN MACHINA OPERARETVR, proponit Vlpianus in l. 5. §. 7. D. eod. tit. EQVVM certe GESTANDI CAVSA COMMODATVM, proponit Iustinianus in §. 2. Instit. de obligat. quæ ex delict. nasc. EQVVM quoque COMMODATVM, QVO COMMODATARIVS VSQVE AD CERTVM LOCVM VTERETVR, narrat Pomponius in l. vlt. D. commod. Valerius Maximus lib. VIII. cap. 2. *Quidam furti damnatus est, quod equo, cuius* VSVS ILLI VSQVE ARICIAM COMMODATVS FVERAT, *vlteriore eius municipii cliuo vectus esset.* Gellius lib. VII. cap. 15. *Idque Brutum solitum dicere, furti damnatum esse, qui iumentum aliorsum duxerat, quam* QVO VTENDVM ACCEPERAT. EQVAM etiam commodatam, QVAM PVLLVS COMITABATVR, refert Vlpianus l. 5. §. 9. D. commod. Codicem vtique commodatum nonnum-

k) Probabile est hunc locum pertinere ad stipulationem, quæ fiebat olim *nexu*, hoc est, per *æs & libram*. Est enim hæc lex ex *Caii libro primo de Verborum Obligationibus*, vti inscriptio indicat: adeoque Caium proprie de numo commodato, qui *dicis causa*, ad nexum adhiberetur, locutum esse immutata deinde ab architectis Pandectarum verba, prope fidem est. *v. Connan. Comm. Iur. Civ.* VII. 9.

numquam ad hoc, VT EI, QVI ROGABAT, IN EO CAVERETVR, ostendit dicta l. 5. §. 8. Sic Pugillares alicui commodatos, VT DEBITOR EI CAVERET, proponit Paulus in l. 17. §. 3. D. eod. Sponsæ quoque suæ vel vxori, QVO HONESTIVS CVLTA AD SE DEDVCERETVR, commodata vestimenta; nec non a Prætore ludos edente, scenicis vestimenta commodata, Vlpianus ait in d. l. 5. §. 10. D. eod. Sunt & hæc Commodati exempla: Si AD FVLCIENDAM INSVLAM TIGNA COMMODASTI, l. 17. §. 3. D. eod. *Si me* ROGAVERIS, VT SERVVM TIBI CVM LANCE COMMODAREM, d. l. 5. §. 13. *Si de me petisses,* VT TIBI TRICLINIVM STERNEREM, ET ARGENTVM AD MINISTERIVM PRAEBEREM, d. l. 5. §. 14. *Si cui ideo* ARGENTVM COMMODAVERO, QVOD IS, AMICOS AD COENAM INVITATVRVM SE, DICERET,
505 l. 18. D. eod. §. 2. Instit. de obligat. quæ ex delicto. Item in d. l. 18. *Si communem amicum ad cœnam inuitauerimus, tuque eius rei curam suscepisses, & ego tibi* ARGENTVM COMMODAVERO. Fit & ARGENTI COMMODATI mentio in l. 20. D. eod. *Si duobus* VEHICVLVM COMMODATVM *sit*, d. l. 5. §. vlt. *Eum, qui* CARRVCHAM *puta*, *vel* LECTICAM COMMODAVIT, l. 17. §. 4. *Si in hoc* COMMODATA *alicui sit res*, VT EAM REM PEREGRE SECVM FERAT, l. 18. D. eod. *Qui sciens* VASA *vitiosa* COMMODAVIT, d. l. 18. §. 3. *In exercitu contubernalibus* VASA VTENDA COMMVNI PERICVLO DEDI, l. 21. D. eod. Plautus Aulular. Act. II. Sc. 1. v. 17. seqq.

> *Cultrum, securim, pistillum, mortarium,*
> QVAE VTENDA VASA SEMPER VICINI ROGANT,
> *Fures venisse, atque abstulisse, dicito.*

Idem eiusdem Comœdiæ Act. II. Sc. 9. v. 4.

> *Ego hinc artoptam ex proximo* VTENDAM PETO
> *A Congrione.*

Et Asinar. Act. II. Sc. IV. v. 39.

> *Scyphos, quos vtendos dedi Philodamo, retulitne?*

Interdum autem, CERTO LOCO VEL TEMPORE REDDI COMMODATVM, conueniebat, l. 9. D. commod. Sed & REM PERICVLO EIVS, QVI ROGABAT VTENDAM, COMMODARI consueuisse, indicat l. 21. D. commod. Nonnumquam vero RES AESTIMATA VTENDA DABATVR, AESTIMATIONEMQVE SE PRAESTATVRVM, COMMODATARIVS RECIPIEBAT, d. l. 5. §. 3. Quandoque etiam hoc actum fuisse, VT CVSTODIAM PRAESTARET IS, QVI VTENDVM ROGABAT: contra quandoque conuenisse, vt DOLVM SOLVM PRAESTARET, docet Vlpianus in d. l. 5. §. 4. in fin. & §. 10.

XCVII. MVTVI *natura & species diuersæ. Leges* MVTVI DATI.

Præterea MVTVI obligatio re contrahebatur. Mutui autem datio in his rebus consistebat, quæ pondere, numero, mensuraue constant, velut vino, oleo, frumento, pecunia numerata: quas res in hoc dabant, vt fierent accipientis, postea alias recepturi eiusdem generis & qualitatis, l. 1. §. 1. D. de oblig. & act. l. 2. §. 1. D. si cert. pet. Nec necesse erat, eum, qui mutuum dabat, CAVERE, VT AEQVE BONVM REDDERETVR. Id enim agi intelligebatur, VT EIVSDEM GENERIS, ET EADEM BONITATE SOLVERETVR, QVA DATVM ERAT, l. 3. D. si cert. pet. Interdum autem mutuam pecuniam alio loco solui, quam quo dabatur, conuenisse, docet Scæuola in l. 122. D. de verb. oblig. his verbis: Qui ROMAE MVTVAM PECVNIAM ACCEPERAT, SOLVENDAM IN LONGINQVA PROVINCIA PER MENSES TRES, EAMQVE IBI DARI, STIPVLANTI SPOPONDISSET. Paulus in l. 61. D. de fideiussorib. *Si, vt proponitur,* CVM PECVNIA MVTVA DARETVR, ITA CONVENIT, VT IN ITALIA SOLVERETVR. Paulus in l. 100. D. de solutionib. *An curatoribus, vel tutoribus in prouincia datis, Romæ pecunia solui posset, quæ* IN PROVINCIA, ITA AB HIS FOENERATA ESSET, VT ROMAE SOLVERETVR. Impp. in l. 9. C. si cert. pet. *Cum, te in Gallia cum Syntropho* CERTVM AVRI PONDVS, *itemque* NVMERATAM PECVNIAM MVTVO DEDISSE, VT ROMAE SOLVERETVR, *precibus adseueras.* Sic & de vino mutuo dato Iulianus in l. 22. D. si cert. pet. SI CONVENISSET, VT CERTO LOCO REDDERETVR. Mutui etiam datio interdum condicione aliqua suspendebatur. Pomponius in l. 8. D. si cert. pet. *veluti, si dem tibi mutuos nummos,* VT, SI CONDICIO ALIQVA EXSTITERIT, TVI FIANT, *sisque mihi obligatus.* Hac etiam lege pecunia mutua quandoque dabatur, VTI LICERET ET PARTICVLATIM, QVOD ACCEPTVM ERAT, EXSOLVERE, l. 41. §. 1. D. de vsur. Conuenisse etiam, Vlpianus in l. 20. D. de pignorib. scribit, vt is, qui ad refectionem ædificii crediderat, DE PENSIONIBVS IVRE PIGNORIS CREDITVM RECIPERET.

XCVIII. PECVNIA MVTVA *vel* SVB VSVRIS, *vel* GRATIS *data.* VSVRARVM & POENAE, *ob moram,* STIPVLATIONES.

Pecunia autem mutua vel sub vsuris dabatur, vel sine vsuris, ita, vt *gratuita pecunia debitor vteretur*, quemadmodum loquitur Paulus in l. 8. D. in quib. caus. pign. De vsuris vero inter creditorem & debitorem conuenisse, Paulus in l. 12. D. de vsur. refert in hunc modum: *Seia mutuam pecuniam accepit a Septicio. De vsuris ita conuenit:* NISI SVA QVAQVE DIE VSVRAE SVPRASCRIPTAE EXSOLVERENTVR, VEL POST TERTIVM MENSEM, TVNC

TVNC IN MAIORES VSVRAS SEIA TENERETVR. ET DEINCEPS PER SINGVLAS PENSIONES, SI CONDICIONE DATA VSVRAE NON SOLVERENTVR, EA CONDICIO OBSERVARETVR, DONEC OMNIS SVMMA DEBITA HOC NOMINE EXSOLVERETVR. Papinianus in l. 9. §. 1. D. de vsur. *Nec inutilis legitimæ vsuræ stipulatio videtur, sub ea condicione concepta*, SI MINORES AD DIEM SOLVTAE NON FVERINT. *l*) Imp. Antoninus in l. 8. C. eod. tit. *Quamuis Bassa, cum mutuam pecuniam acciperet*, MINORES VSVRAS *Menophani*
506 SPOPONDIT, ET, NISI INTRA CERTVM TEMPVS EAS SOLVISSET, AMPLIORES, *licitas tamen*, PROMISIT. Vlpianus in l. 31. D. eod. *Quod in stipulatione sic adiectum est*, VT VSVRAS, SI QVAE COMPETIERINT.

Vsuræ porro fœnebris pecuniæ ex mera pacti conuentione, citra vinculum stipulationis, peti non poterant, l. 3. C. de vsur. Paulus lib. II. Sentent. tit. 14. *Si pactum nudum de præstandis vsuris interpositum sit, nullius est momenti.* Per retentionem tamen pignoris seruari poterant vsuræ, de quibus præstandis pacto conuenerat, licet stipulatio interposita non esset, l. 4. & l. 22. C. eod. tit. Frumenti certe vel hordei mutuo dati accessio etiam ex nudo pacto præstanda erat, l. 12. C. eod.

POENAM etiam interdum creditor STIPVLABATVR, SI SVA DIE PECVNIA SOLVTA NON ESSET. Iulianus in l. 15. D. de nouationib. *Si creditor* POENAM STIPVLATVS *fuerat*, SI AD DIEM PECVNIA SOLVTA NON ESSET. Papinianus in l. 9. D. de vsur. *Pecuniæ fœnebris intra certum diem debito non soluto*, DVPLI STIPVLATVM *in altero tanto supra modum legitimæ vsuræ, respondi, non tenere.* Imp. Gordianus in l. 15. C. de vsur. *Cum allegas, vxorem tuam ea condicione mille aureorum quantitatem sumpsisse*, VT, SI INTRA DIEM CERTVM DEBITO NON SATISFECISSET, CVM POENA QVADRVPLI REDDERET, QVOD ACCEPIT. Pomponius in l. 90. D. de verb. oblig. *Cum stipulati sumus pro vsuris legitimis* POENAM IN SINGVLOS MENSES, SI SORS SOLVTA NON SIT. Pœnam vero pro vsuris stipulari nemo supra licitum vsurarum modum poterat, l. 68. D. eod.

XCIX. NAVTICA, *siue* TRAIECTITIA PECVNIA, *modo vsurarum legitimo soluta, quibus legibus & condicionibus dari solita?*

Nautica vero pecunia, quam & Traiecticiam, quod trans mare veheretur, appellabant, periculi ratione, quod in se creditor suscipiebat, infinitas, quamdiu nauis nauigabat, vsuras recipere poterat, vt ait Paulus lib. II. Sentent. tit. 14. *m*) Eiusmodi enim pecunia periculo creditoris mutuo dabatur, l. 1. & l. vlt. C. de naut. fœn. eiusque periculo nauigabat, l. 1. D. eod. ita, vt incertum periculum, quod ex nauigatione maris metui solet, ad eum pertineret, l. 2. C. de naut. fœn. Proinde ea pecunia tamdiu libera erat ab obseruatione communium legitimarumque vsurarum, quamdiu nauis ad portum adpulisset, l. 1. C. eod. Nec quidquam intererat, Traiecticia pecunia sine periculo creditoris accepta esset, an post diem præstitutum & condicionem impletam periculum esse creditoris desiisset, l. 4. D. eod.

Nauticam autem seu Traiecticiam pecuniam quibus legibus & condicionibus mutuam olim darent, ex his, quæ subiicei, planum fiet. Scæuola in l. 122. §. 1. D. de verb. oblig. *Callimachus mutuam* PECVNIAM NAVTICAM ACCEPIT A STICHO, SERVO SEII, IN PROVINCIA SVRIA. CIVITATE BERVTO, VSQVE BRENTESIVM: IDQVE CREDITVM ESSE IN OMNES NAVIGII DIES DVCENTOS, SVB PIGNORIBVS ET HYPOTHECIS, MERCIBVS A BERVTO COMPARATIS, ET BRENTESIVM PERFERENDIS, ET QVAS BRENTESIO EMPTVRVS ESSET, ET PER NAVEM BERVTO INVECTVRVS: *Conuenitque inter eos*, VTI, CVM CALLIMACHVS BRENETESIVM PERVENISSET, INDE INTRA IDVS SEPTEMBRES, QVAE TVNC PROXIMAE FVTVRAE ESSENT, ALIIS MERCIBVS EMPTIS, ET IN NAVEM MISSIS, IPSE IN SVRIAM PER NAVIGIVM PROFICISCATVR: AVT SI INTRA DIEM SVPRASCRIPTAM NON REPARASSET MERCES, NEC ENAVIGASSET DE EA CIVITATE, REDDERET VNIVERSAM CONTINVO PECVNIAM, QVASI PERFECTO NAVIGIO: ET PRAESTARET SVMPTVS OMNES PERSEQVENTIBVS EAM PECVNIAM, VT IN VRBEM ROMAM EAM DEPORTARENT. EAQVE SIC RECTE DARI FIERI FIDE, ROGANTI STICHO SERVO LVCII TITII PROMISIT CALLIMACHVS. Paulus in l. 6. D. de naut. fœn. *Fænerator pecuniam vsuris maritimis mutuam dando, quasdam merces in naue pignori accepit. Ex quibus si non potuisset totum debitum exsolui, aliarum mercium aliis nauibus impositarum, propriisque fæneratoribus obligatarum, si quid superfuisset, pignori accepit.* Idem in l. 7. D. eod. SI DEDERO DECEM TRAIECTICIA, VT SALVA NAVE SORTEM

l) Proprie autem pecuniæ sub vsuris creditæ contractus *fænebris*, non *mutui*, dicebatur, antiquo iure. *Mutuum* enim gratuitum sua natura, vt apud Græcos τὸ δάνειον v. *Perizon.* ad *Aelian. V. H.* c. IV. 2. *Fænus* autem proprie dicitur fœtus, siue fructus, pecuniæ creditæ, h. e. vsura: inde etiam ipsa sors, sub vsuris locata v. *I. F. Gronov. Mantiss. Pecun. Vet.* c. 1. *Noodt. de Fænor. & Vsur. I.* 3.

m) De pecunia traiecticia, siue fœnore nautico v. *Salmas. Mod. Vsur. cap. IX. p.* 345 *sqq.* & *Noodt. de Fæn. & Vsur.* II, 7.

SORTEM CVM CERTIS VSVRIS RECIPIAM. Impp. in l. 3. C. de naut. fœn. *Cum proponas, te nauticum fœnus ea condicione dedisse*, VT POST NAVIGIVM, QVOD IN AFRICAM DIRIGI DEBITOR ADSEVERABAT, IN SALONITANORVM PORTVM NAVE DELATA, FOENEBRIS PECVNIA TIBI REDDERETVR: *Ita vt nauigii dumtaxat, quod in Africam destinabatur, periculum susceperis.* Solebat autem Traiecticiæ pecuniæ pœna promitti, l. vlt. D. eod. tit. Et quidem si ad diem pecunia soluta non esset, pro operis serui, qui Traiecticiam pecuniam prosequebatur, pœnam stipulari solitos, indicat Africanus in l. 23. D. de obligationibus & act. his verbis: TRAIECTICIAE PECVNIAE NOMINE, SI AD DIEM SOLVTA NON ESSET, POENA, *vti adsolet*, OB OPERAS EIVS, QVI EAM PECVNIAM PETERET, *in stipulationem erat deducta.* Quod & significat Papinianus in l. 4. §. 1. D. de naut. fœn. cum ait, PRO OPERIS SERVI TRAIECTICIAE PECVNIAE GRATIA SECVTI, *quod in singulos dies in stipulatum de-*
507 *ductum est, ad finem Centesimæ, non vltra duplum debetur.*

C. PIGNORVM *vsus in mutuo & in aliis obligationibus quibuscumque.* HYPOTHECAE CONTRAHENDAE *forma.*

Plerumque vero SVB PIGNORE mutua pecunia accipiebatur, l. 39. & l. vlt. §. vlt. D. de pigner. act. Scæuola in l. 18. D. qui potior. *Lucius Titius* PECVNIAM MVTVAM DEDIT SVB VSVRIS, ACCEPTIS PIGNORIBVS: *eidemque debitori Mæuius* SVB IISDEM PIGNORIBVS PECVNIAM DEDIT. Seneca lib. VII. de Benefic. cap. 14. *Puta, cum captus esses, me pecuniam mutuatum, rebus meis in securitatem creditoris oppositis.* Quamquam & res hypothecæ dari poterant pro quacumque obligatione. Nam siue mutua pecunia daretur, siue dos, siue emptio & venditio contraheretur, vel etiam locatio, & conductio, & mandatum, & vel pro sua, vel pro aliena obligatione dare quis hypothecam poterat, l. 5. D. de pignoribus.

Hypotheca autem, quemadmodum Caius in l. 4. D. de pignoribus, & l. 4. D. de fide instr. tradit, nudo consensu & pacto conuento contrahebatur, cum quis paciscebatur, VT RES EIVS PROPTER ALIQVAM OBLIGATIONEM ESSENT HYPOTHECAE NOMINE OBLIGATAE. Nec ad rem pertinebat, quibus verbis fieret. Et ideo & sine scriptura, si conuenisset, vt hypotheca esset, & probari posset, res obligata erat, de qua conuenerat. Pignus certe Chirographo contractum, ostendit l. 30. §. 1. D. de except. rei iud. & l. 26. §. 1. D. de pign. Sed & si per Epistolam de pignoribus conuenisset, non idcirco pignorum obligatio cessabat, quod Dies & Consules additi, vel Tabulæ signatæ non essent, l. 34. §. 1. D. de pignoribus. Generalem etiam conuentionem sufficisse ad pignorum obligationem, traditur in l. 29. D. eod. tit. Inter creditorem ergo & debitorem conueniebat, VT RES PIGNORI, HYPOTHECAEVE ESSET, eoque pacto hypotheca contrahebatur. Africanus in l. 9. D. qui potior. in pignor. PACTVS ERAT, VT HOMO EROS PIGNORI LOCATORI ESSET. Marcianus in l. 12. §. 8. D. eod. tit. *A Titio mutuatus, pactus est cum illo*, VT EI PRAEDIVM SVVM PIGNORI HYPOTHECAEVE ESSET. Idem in l. 11. §. vlt. D. de pignoribus. *Igitur nec* CONVENIRE *possunt*, VT HYPOTHECAE SINT. Et in l. 23. D. de probationibus. *Ante omnia probandum est, quod inter agentem & debitorem conuenit*, VT PIGNORI HYPOTHECAEVE SIT. Gaius in l. 11. D. qui potior. in pign. *Quamuis cum alio ante conuenerat*, VT, SI AB EO PECVNIAM ACCEPERIT, SIT RES OBLIGATA. Et §. 3. eadem l. *Si de futura re conuenerit*, VT HYPOTHECAE SIT OBLIGATA. Pomponius in l. 2. D. de pigner. act. *Tibique cum eo conuenit*, VT EA RES, QVAM IAM VENDIDERAT, PIGNORI TIBI ESSET. Modestinus in l. 26. D. de pignor. *Cum sua manu*, PIGNORI DOMVM SVAM FVTVRAM, *Seius scripserat.* Paulus in l. 18. D. de pigner. act. *Si conuenerit*, VT NOMEN DEBITORIS MEI PIGNORI TIBI SIT. Idem ead. l. §. 3. *Si quis* CAVERIT, VT SILVA SIBI PIGNORI ESSET.

CI. PRAEDIA *quomodo* PIGNORI DARI *solerent? Obligatio* OMNIVM BONORVM, QVAE QVIS HABERET, HABITVRVSVE ESSET, *quomodo contracta, quocum effectu?*

Interdum autem, cum PRAEDIA pignori dabantur, VT FRVCTVS QVOQVE PIGNORI ESSENT, CONVENISSE, docet Papinianus in l. 1. §. 2. de pignoribus. Modestinus etiam in l. 26. §. 1. D. eod. proponit, Titium PRAEDIA ET MANCIPIA, QVAE IN PRAEDIIS ERANT, pignori obligasse. Scæuola in l. 32. D. de pignoribus, debitorem pactum, refert, VT QVAECVMQVE IN PRAEDIA PIGNORI DATA, INDVCTA, INVECTA, IMPORTATA, IBI NATA, PARATAVE ESSENT, PIGNORI ESSENT. Plane si quis cauisset, VT SILVA SIBI PIGNORI ESSET, Nauis ex ea materia facta, pignoris vinculo non obstringebatur. Et ideo nominatim in dando pignore adiici debebat, QVAEQVE EX SILVA FACTA, NATAVE SVNT, l. 18. §. 3. D. de pigner. act. Interdum etiam nominatim conuenisse, VT FRVCTVS PENDENTES, PARTVS ANCILLAE, FOETVS PECORVM ET EA, QVAE NASCERENTVR, essent hypothecæ obligata, Gaius ait in l. 15. D. de pignoribus.

Plane conuentio generalis in pignore dando bonorum vel postea quæsitorum recepta erat, l. 1.

l. 1. D. de pignoribus. Plerumque enim OMNIA generaliter BONA obligabantur. Modestinus in l. 26. §. vlt. D. eod. *Si sciente & consentiente domino, seruus,* VT OMNIA BONA DOMINI PIGNORI OBLIGATA ESSENT, CONVENIT. Alias vero OMNIA BONA, QVAE HABEBAT, QVAEQVE HABITVRVS ESSET, DEBITOR PIGNORI OBLIGABAT, quemadmodum Paulus lib. V. Sentent. tit. 6. docet. Scæuola in l. vlt. D. qui potior. *Titius Seiæ, ob summam, qua ex tutela ei condemnatus erat,* OBLIGAVIT PIGNORI OMNIA BONA SVA, QVAE HABEBAT, QVAEQVE HABITVRVS ESSET. Vlpianus in l. 6. D. de pignoribus. *Obligatione generali* RERVM, QVAS QVIS HABVIT, HABITVRVSVE SIT. Marcianus in l. 6. D. qui sine manumiss. *Licet* BONA OMNIA *quis* OBLIGAVERIT, QVAE HABET, HABITVRVSVE ESSET. Gaius in l. 15. D. de pignoribus, il-
508 lam cottidie inseri solitam cautionibus conuentionem, scribit, VT SPECIALITER REBVS HYPOTHECAE NOMINE DATIS, CETERA ETIAM BONA DEBITORIS TENERENTVR, QVAE TVNC HABEBAT, ET QVAE POSTEA ADQVISIISSET, PERINDE, ATQVE SI SPECIALITER HAE RES FVISSENT OBLIGATAE. Vlpianus in l. 28. D. de iur. fisc. *Si, qui mihi* OBLIGAVERAT, QVAE HABET, HABITVRVSVE ESSET, *cum fisco contraxerit.* Scæuola in l. 34. §. vlt. D. de pignoribus: *Creditor pignori accepit a debitore,* QVIDQVID IN BONIS HABET, HABITVRVSVE ESSET. Iustinianus vero in l. vlt. C. quæ res pignor. oblig. sancit, VT, SI, RES SVPPONERE SE, debitor dixerit, non adiecto, TAM PRAESENTES, QVAM FVTVRAS, ius tamen generalis hypothecæ etiam ad futuras res producatur. Interdum autem post bona generaliter obligata, quædam ex his bonis pignori specialiter alii dabantur. Cum priore etiam creditore conueniebat, VT ITA DEMVM CETERA BONA PIGNORI HABERENTVR, SI PECVNIA DE HIS, QVAE GENERALITER ACCEPISSET, SERVARI NON POTVISSET, l. 2. D. qui potior. in pign. Vlpianus in l. 7. §. vlt. D. eod. *Si tibi* QVAE HABITVRVS SVM, OBLIGAVERIM, *& Titio* SPECIALITER FVNDVM, SI IN DOMINIVM MEVM PERVENERIT.

CII. *In* CAVTIONE, *qua pignus contrahebatur,* EXPRIMI *solebat,* FVNDVM NVLLI ALII ESSE OBLIGATVM: *aut,* SI OBLIGATVS ESSET, *id* PRAEDICENDVM *erat.* SVPERFLVVM PIGNORIS *quandoque obligabatur.*

Illud cautione, qua pignus contrahebatur, exprimi sæpe solebat, FVNDVM, QVI PIGNORI DABATVR, NVLLI ALII ESSE OBLIGATVM. Modestinus in l. 9. §. vlt. D. quibus mod. pign. *Inueniebatur autem Mæuius instrumento cautionis cum Republ. facto a Seio interfuisse, & subscripsisse, quo cauerat Seius,* FVNDVM NVLLI ALII ESSE OBLIGATVM. Atque adeo nonnumquam a debitore Iusiurandum exigebatur, PIGNORA SVA ESSE, idque iusiurandum instrumento dabatur, l. vlt. D. Stellionat. Quod si rem alii iam obligatam debitor alii postea obligaret, nec de hoc creditorem certioraret, Stellionatus se crimini alligabat, l. 36. D. de pignerat. act. Proinde qui res suas, quas iam obligauerant, alii secundo obligabant creditori, vt periculum Stellionatus effugerent, PRAEDICERE solebant, ALII NVLLI REM OBLIGATAM ESSE, *quam forte* LVCIO TITIO, VT IN ID, QVOD EXCEDEBAT PRIOREM OBLIGATIONEM, RES ESSET OBLIGATA, ET ESSET PIGNORI HYPOTHECAEVE ID, QVOD PLVRIS ERAT, AVT SOLIDVM, CVM PRIMO DEBITO LIBERATA RES ESSET, l. 15. §. vlt. D. de pignoribus. Quo loci Gaius, simpliciter interdum conuenisse DE EO, QVOD EXCEDEBAT, VT HYPOTHECAE ESSET, ait. Ac plane post pignus iam alii obligatum, eius SVPERFLVVM, seu HYPEROCHAM debitor alii quandoque obligabat. Triphoninus in l. 20. D. qui potior. in pign. *Si post primum contractum tuum, antequam aliam pecuniam tu crederes, eidem debitori Seius credidisset quinquaginta, &* HYPEROCHAM HVIVS REI, QVAE TIBI PIGNORI DATA ESSET, CREDITOR OBLIGASSET. Et mox: *An tibi in quadraginta cederet* PIGNORIS HYPEROCHA, id est, vt ibidem loquitur, *quod amplius est in pignore.* Papinianus in l. 96. §. 3. D. de solutionibus. *Cum eodem tempore pignora duobus contractibus obligantur,* &c. *Quod si temporibus discretis,* SVPERFLVVM PIGNORVM OBLIGARI *placuit, prius debitum pretio pignorum iure soluetur, secundum* SVPERFLVO *compensabitur.* Paulus in l. 6. D. de naut. fœn. *Aliarum mercium aliis nauibus impositarum, propriisque creditoribus obligatarum,* SI QVID SVPERFVISSET, PIGNORI ACCEPIT.

CIII. *Pignora* IN VSVRAS *quoque obligabantur.* IVRA PRAEDIORVM *quali pactione obligare liceret?*

Non tantum autem in sortem, sed & in vsuras pignora speciali conuentione quandoque obstringebantur, l. 4. l. 21. C. de vsur. Iura certe prædiorum siue vrbanorum, siue rusticorum pignori dari non poterant. Valis vero pactio fieri poterat, VT QVAMDIV PECVNIA SOLVTA NON ESSET, CREDITOR, QVI VICINVM FVNDVM HABEBAT, ITINERE, VIA, ACTV, AQVAEDVCTV, VTERETVR: ET SI INTRA DIEM CERTVM PECVNIA SOLVTA NON ESSET, VENDERE EAS SERVITVTES VICINO LICERET, l. 11. §. vlt. cum l. seq. D. de pignoribus.

CIV. PACTA PIGNORVM, *& variæ illorum conceptiones.*

Atque

Atque vt de pactis pignorum dicamus: poterat ita pignoris hypothecæue datio fieri, VT, SI INTRA CERTVM TEMPVS NON ESSET SOLVTA PECVNIA: IVRE EMPTORIS CREDITOR POSSIDERET REM IVSTO PRECIO AESTIMANDAM, quemadmodum Marcianus scribit in l. 16. §. vlt. D. de pignoribus. Imp. Alexander in l. 1. C. de pact. pignor. *Qui pactus est*, NI INTRA CERTVM TEMPVS PECVNIAM, QVAM MVTVAM ACCEPERAT, SOLVERET, CESSVRVM SE CREDITORIBVS HYPO-
509 THECAE. Non prohibebatur etiam creditor, VT IN VETVS CREDITVM PIGNORA OBLIGARENTVR, cum debitore pacisci, l. 22. D. quæ in fraud. credit.

Plane re pignoris nomine data, & possessione tradita, deinde a creditore conducta, conuenisse, VT DEBITOR PRO COLONO IN AGRO, IN AEDIBVS AVTEM PRO INQVILINO ESSET, Marcianus refert in l. 37. D. de adquir. possess. Modestinus in l. 39. D. de pignerat. act. *Gaius Seius ob pecuniam mutuam fundum suum L. Titio pignori dedit: postea pactum inter eos factum est*, VT CREDITOR PIGNVS SVVM IN COMPENSATIONEM PECVNIAE SVAE CERTO TEMPORE POSSIDERET. Papinianus in l. 1. §. 3. D. de pignoribus. *Pacto placuit*, VT AD DIEM VSVRIS NON SOLVTIS, FRVCTVS HYPOTHECARVM VSVRIS COMPENSARENTVR FINI LEGITIMAE VSVRAE.

Nonnumquam etiam conueniebat, VT FRVCTVS IN VICEM VSVRARVM CEDERENT. Imp. Alexander in l. 14. C. de vsur. *Si ea pactione vxor tua mutuam pecuniam dedit*, VT VICE VSVRARVM DOMVM INHABITARET, *pactoque ita, vt conuenit, vsa est*. Imp. Philippus in l. 17. C. eod. tit. *Si ea lege possessionem mater tua apud creditorem suum obligauit*, VT FRVCTVS IN VICEM VSVRARVM CONSEQVERETVR. Impp. Valerianus & Gallienus in l. 6. C. quod cum eo. *Si seruus tuus, sine permissu tuo accepta pecunia mutua*, IN VSVRARVM VICEM HABITANDI FACVLTATEM CREDITORI CONCESSIT. Quæ species pignoris Ἀντίχρησις dicebatur, l. 33. D. de pignerat. act. Inter debitorem autem & creditorem de Tributorum, quæ a re pignori data debebantur, solutione conuenire solebat. Papinianus in l. 42. D. de pact. *Inter debitorem & creditorem conuenerat*, VT CREDITOR ONVS TRIBVTI PRAEDII PIGNERATI NON AGNOSCERET, SED EIVS SOLVENDI NECESSITAS DEBITOREM SPECTARET. Vlpianus in l. 52. §. 2. D. eod. tit. *Pactum*, VT, SI QVAS SVMMAS PROPTER TRIBVTIONES PRAEDII PIGNORI NEXI FACTAS CREDITOR SOLVISSET, A DEBITORE RECIPERET, ET VT TRIBVTA EIVSDEM PRAEDII DEBITOR PENDERET, *iustum, ideoque seruandum est*.

CV. DE VENDENDO PIGNORE PACTIO *quibus modis & legibus concipi soleret? Aliquando cauebatur*, NE PIGNVS VENDERE LICERET.

De vendendo etiam pignore plerumque conueniebat, l. 4. D. de pignerat. act. Scæuola in l. 14. §. vlt. D. de diuers. tempor. præscript. *Item si mihi pignori dederit*, ET CONVENERIT, NISI PECVNIAM SOLVISSES, LICERE EX PACTO PIGNVS VENDERE. Pomponius in l. 6. D. de pignerat. act. *Quamuis* CONVENERIT, VT FVNDVM PIGNERATICIVM TIBI VENDERE LICERET. Paulus in l. 3. D. quæ res pign. *Si antiquior creditor* DE PIGNORE VENDENDO *cum debitore pactum interposuit*. Scæuola In l. 63. D. de fideiussoribus. *Inter creditorem & debitorem pactum intercesserat*, VT, SI CENTVM, QVAE MVTVA DEDERAT, VBI PRIMVM PETITA ESSENT, NON SOLVERENTVR, ORNAMENTA, PIGNORI DATA, INTRA CERTVM TEMPVS LICERET EI VENDERE, ET SI QVO MINORIS VENISSENT, QVODQVE SORTIS VEL VSVRARVM NOMINE DEBERETVR, ID CREDITORI REDDERETVR. Marcianus in l. 12. §. vlt. D. qui potior. *Si priori hypotheca obligata sit, nihil vero de* VENDITIONE CONVENERIT, *posterior vero* DE HYPOTHECA VENDENDA CONVENERIT. Pomponius in l. 8. §. 3. D. de pigner. act. *Si annua, bima, trima die triginta stipulatus, acceperim pignus*, PACTVSQVE SIM, VT, NISI SVA QVAQVE DIE PECVNIA SOLVTA ESSET, VENDERE EAM MIHI LICERET. Et mox: *Sed si ita scriptum sit*, SI QVA PECVNIA SVA DIE SOLVTA NON ERIT, *statim competit ei pacti conuentio*. De vendendo autem pignore pactionem IN REM CONCIPIENDAM fuisse, vt omnes continerentur, Pomponius monet in d. l. 8. §. 4. Quamquam, etsi creditoris dumtaxat persona comprehensa fuisset, heres eius nihilominus iure vendere poterat, si nihil in contrarium actum esset. In pignoribus etiam dandis, licet ex abundanti & superuacue caueri solitum, VT, QVO MINVS PIGNVS VENISSET, RELIQVVM DEBITOR REDDERET, Paulus testatur in l. 9. §. vlt. D. de distract. pignor. Atque ita, IVRE CONVENTIONIS, creditor pignus vendebat, l. 3. D. eod. vel EX PACTO CONVENTO, l. vlt. D. de pignorib. Cum vero creditor pignus distraheret, quidquid ex venditione redigebatur, primum vsuris, quas tunc deberi, constaret: deinde, si quid superesset, sorti accepto ferendum erat, l. 35. D. de pigner. act. Licebat & creditori pretium in acceptum referre etiam in eam quantitatem, quæ natura tantum debebatur, l. 101. §. vlt. D. de solutionib. Inter debitorem autem & eum, qui fundum pigneratum a creditore emerat, placuisse, VT HABITA COMPENSATIONE FRVCTVVM, SOLVTOQVE, QVOD RELIQVVM DEBERETVR, FVNDVS DEBITORI RESTITVERETVR, Vlpianus scribit in l. 52. §. 1. D.

 de

de pact. Quinetiam ipsemet creditor pignus vel hypothecam quandoque hoc pacto vendebat, VT, SI INTRA CERTVM TEMPVS A DEBITORE PECVNIA SOLVTA ESSET, EMPTIO RESCINDERETVR, l. 7. §. 1. de distract. pignor.

Per contrarium, interdum cauebat debitor, NE CREDITORI PIGNVS VENDERE LICERET, l. 4. D. de pignerat. act. l. 3. D. quæ
510 res pignor. Creditor etiam nonnumquam paciscebatur, NE LICERET DEBITORI HYPOTHECAM VEL PIGNVS VENDERE, l. 7. §. vlt. D. de distract. pignor. In venditione tamen pignoris creditor quandoque consentiebat, vel simpliciter, vel SALVA CAVSA PIGNORIS SVI, l. 4. §. 1. D. quib. mod. pign.

CVI. AB HYPOTHECA *quibus modis* DISCEDI *soleret?*

Ab hypotheca vero quandoque discedebatur, l. 5. pr. D. quib. mod. pignus. Id fiebat, si vel creditor pacisceretur, NE PECVNIAM PETERET, vel NE RES PIGNORI ESSET. Marcianus in l. 8. §. 1. D. quib. mod. pign. *Creditor*, NE PIGNORI HYPOTHECAEVE SIT RES, *pacisci potest.* Et §. 3. ead. l. *Si conuenerit*, NE PARS DIMIDIA PRO INDIVISO PIGNORI SIT. Et mox: *Si plures dederint pro indiuiso, & cum vno creditore paciscatur*, NE HYPOTHECAE SIT. Et §. 5. *An pacisci possunt filiusfamilias & seruus*, NE RES PIGNORI SIT. Gaius in l. 7. §. 2. D. eod. *Si cum debitoris procuratore conuenit*, NE SIT RES OBLIGATA. Interdum etiam conueniebat, VT PRO HYPOTHECA FIDEIVSSOR DARETVR, l. 5. §. 2. D. eod.

CVII. PECVNIAE CREDITAE CAVTIONES ET CHIROGRAPHA. *Formulæ in iis & verba solennia:* DE DOMO: EX ARCA: DE MENSAE SCRIPTVRA: PROBVM ARGENTVM, PROBI NVMMI: SCRIPSI. *In Chirographis vsitata* DEBITI EX ALIA CAVSA EXCEPTIO.

Porro qui mutuam pecuniam accipiebat, is creditori suo cauebat, l. 4. D. quæ res pignor. Vetus Horatii commentat. ad eum versum Satyr. 3. lib. II. Sermon. v. 76. *Dictantis, quod tu numquam rescribere possis. Dictantis aut credentis, quia, cum damus, dicimus*, SCRIBERE CAVTIONEM PRO EA PECVNIA. Hinc CREDITAE PECVNIAE CAVTIONES, in l. 40. D. de minorib. l. 29. D. de oblig. & act. Hæ quemadmodum conciperentur, abunde docebit ea, quam in Æmilii Papiniani Præf. Prætorio auditorio lectam fuisse, Paulus commemorat in l. 40. D. si cert. pet. cuius verba ita habent: LVCIVS TITIVS SCRIPSI, ME ACCEPISSE A PVBLIO MAEVIO QVINDECIM MVTVA NVMERATA MIHI DE DOMO, ET HAEC QVINDECIM PROBA RECTE DARI CALEND. FVTVRIS, STIPVLATVS EST MAEVIVS PVBLIVS. SPOPONDI EGO LVCIVS TITIVS. SI DIE SVPRASCRIPTA SVMMA PVBLIO MAEVIO, EIVS, AD QVEM EA RES PERTINEBIT, DATA, SOLVTA, SATISVE EO NOMINE FACTVM NON ERIT, TVNC EO AMPLIVS QVO POST SOLVAM POENAE NOMINE IN DIES TRIGINTA, INQVE DENARIOS CENTENOS, DENARIOS SINGVLOS DARI, STIPVLATVS EST P. MAEVIVS, SPOPONDI EGO LVCIVS TITIVS: CONVENITQVE INTER NOS, VTI PRO MAEVIA EX SVMMA SVPRA SCRIPTA MENSTRVOS REFVNDERE DEBEAM DENARIOS TRECENOS EX OMNI SVMMA EI, HEREDIVE EIVS. *m)* CHIROGRAPHO etiam mutuæ pecuniæ accipiebantur, l. 28. §. 13. D. de liber. leg. Modestinus in l. 41. §. vlt. D. de vsur. *Ab Aulo Agerio Gaius Seius mutuam quamdam quantitatem accepit hoc chirographo:* ILLE SCRIPSI, ME ACCEPISSE, ET ACCEPI AB ILLO MVTVOS ET NVMERATOS DECEM, QVOS EI REDDAM KALENDIS ILLIS PROXIMIS CVM SVIS VSVRIS PLACITIS. In priore autem cautione non sunt oscitanter transmittenda verba hæc, DE DOMO, ad quæ Seneca allusit Epist. 26. cum ait, *Exspecta pusillum, &* DE DOMO FIET NVMERATIO. Cui consentaneum est, quod alias legitur, EX ARCA, l. 26. D. de pecun. constitut. Vtrumque enim Cautionibus inseri solebat, ad differentiam eorum, quæ ex Mensæ scriptura proficiscebantur. Donatus in Adelphos Terentianos, Actu II. Scen. 4. ad versum 13. *Ego ad forum ibo, Tunc enim*, ait, *in foro &* DE MENSAE SCRIPTVRA, *magis, quam* EX ARCA, DOMOQVE, VEL CISTA, *pecunia numerabatur.* Idem in Phormio. Act. V. Sc. 7. v. 29. hæc verba: *Iube* RESCRIBI, interpretatur, PER SCRIPTVRAM, *id est*, DE MENSAE SCRIPTVRA DARI. *Vnde*, ait, *hodie additur chirographis*, DOMO, EX ARCA SVA, VEL EX MENSAE SCRIPTVRA. Obseruandum & illic est Proborum epithetum, quod Nummis adiici solebat, l. 24. D. de pecun. constit. Plautus Persa, Act. III. Sc. 3. v. 32. seq.

Nummi sexcenti hic erunt,
PROBI NVMERATI.

Rursusque eiusdem Comœd. Act. IV. Sc. 3. v. 57.

PROBVM ET NVMERATVM ARGENTVM
vt accipiat, face.

Idem Bacchidib. Act. IV. Sc. 8. v. 41.

DVCENTOS NVMMOS AVREOS PHILIPPOS PROBOS
DABIN'?

Hoc amplius, ex certis Cautionum verbis est & verbum, SCRIPSI. Si & in l. 5. §. 6. D. de pecun. constit. SCRIBSI SECVNDVM MANDATVM

m) Hanc egregie explicauit *Bynckershoek.* Exerc. *ad L. Lecta* in *Opusc. T. I.*

TVM SEII, &c. Chirographis autem excipi solitum, SI QVID EX ALIA CAVSA DEBERETVR, ostendit Paulus in l. 29. D. de obligat. & actionib. *Lucio Titio cum ex causa iudicati pecunia deberetur, & eidem debitori aliam pecuniam crederet, in cautione pecuniae creditae non adiecit,* PRAETER EAM PECVNIAM DEBITAM SIBI EX CAVSA IVDICATI. Commemorationem etiam in Chirographo pecuniarum, quae ex alia causa deberi dicerentur, factam, narrat Labeo in l. vlt. D. de probationib.

511 CVIII. *Chirographo in* CODICE, PVGILLARIBVS, TABVLIS *caueri solebat.* IVSIVRANDVM *cautionibus* ADSCRIPTVM. CHIROGRAPHI CANCELLATI, REDDITIVE *dispar effectus.*

Chirographo vero & in codice, & in pugillaribus, & in tabulis debitores cauebant. Vlpianus in l. 5. §. 8. D. commodati: *Si tibi* CODICEM *commodauero, &* IN EO CHIROGRAPHVM DEBITOREM TVVM CAVERE FECERIS, *egoque hoc interleuero, siquidem ad hoc tibi commodauero,* VT CAVERETVR TIBI IN EO. Paulus in l. 17. §. 3. D. eod. *Igitur si* PVGILLARES MIHI COMMODASTI, VT DEBITOR MIHI CAVERET. Vlpianus in l. 44. §. 5. D. de legat. 1. *Eum, qui* CHIROGRAPHVM *legat, debitum legare, non solum* TABVLAS, *argumento est venditio.* Item in l. 84. §. 7. D. eod. *Si* TABVLAS CHIROGRAPHI *mei heredi meo reddiderit.* Et l. 27. D. de furt. *Si* CHIROGRAPHA AVREORVM DECEM TABVLAE FVERINT. Vnde Iuuenalis Sat. vlt. v. 41.

Vana superuacui dicens CHIROGRAPHA LIGNI.

Huiusmodi porro cautionibus Iusiurandum adscribi consueuisse, testimonio sunt haec Tertulliani in lib. de Idololatr. verba: *Pecunia de Ethnicis mutuantes, sub pignoribus fiduciati,* IVRATI CAVENT.

Patrem autem, cum mutuam pecuniam acciperet a Septicio creditore, filio persuasisse, vt, quod ipse impeditus esset scribere, Chirographum manu sua perscriberet filius eius, sub commemoratione domus ad filium pertinentes pignori dandae, Modestinus refert in l. 26. §. 1. D. de pignorib.

Quod si Chirographum cancellatum esset, licet praesumptione debitor liberatus esse videretur, eius tamen, quod manifestis probationibus sibi, creditor, adhuc deberi, probasset, petitio supererat, l. 24. D. de probat. Aliter atque si cautionem suam debitori creditor reddidisset, l. 2. D. de pactis.

CIX. PECVNIAM DATAM NVMERATAMQVE PROBANDI *complures modi.* MENSAE SCRIPTVRA, *& ad illam pertinentes formulae. Antiqua* LITERARVM OBLIGATIO *qualis fuerit?*

Pecunia autem data numerataque probabatur multis modis, quos Gellius lib. XIII. cap. 2. ita congessit: *Is tamen cum suis multis patronis clamitabat, probari apud me debere pecuniam datam consuetis modis,* EXPENSI LATIONE, MENSAE RATIONIBVS, CHIROGRAPHI EXHIBITIONE, TABVLARVM OBSIGNATIONE, TESTIVM INTERCESSIONE. Vlpianus in l. 27. D. de furt. *Si quis, cum alias probationes,* MENSAEQVE SCRIPTVRAM *haberet, chirographi furtum passus sit.* Ex mensae plane scriptura obligationes olim ortas, atque vsu receptas fuisse, constat. n) Vnde SCRIBI & RESCRIBI NVMMI dicebantur. Nam quod est apud Terentium Phormio. Act. V. Sc. 7. v. 29. *Iube rescribi,* Donatus exponit, *Iube reddi,* seu, PER MENSAE SCRIPTVRAM REDDI: adiicitque, *quoniam adnumerationem pecuniae antecedit scriptura,* RESCRIBERE *dicebant, pro renumerare. Et sic infert, Nae ego* PERSCRIPSI *multis,* PER SCRIPTVRAM REDDIDI, *multis dedi.* Vetus Horatii commentat. in Sat. 3. lib. II. ad versum 69. SCRIBE DECEM A NERIO, SCRIBERE, ait, *iuris verbum est, pro mutuum sumere;* RESCRIBERE *vero est, reddere debitum.* Cicero Epist. vlt. lib. IV. ad Atticum: *Haec pactio, non verbis, sed* NOMINIBVS ET PERSCRIPTIONIBVS, *multorum Tabulis cum esse facta diceretur, prolata a Memmio est,* NOMINIBVS INDVCTIS. Vide & eumdem lib. III. de Orat. Testatur & Iustinianus, olim SCRIPTVRA factam OBLIGATIONEM, quae NOMINIBVS FIERI dicebatur, Institut. de literar. obligat. Eaque obligationis species LITERARVM OBLIGATIO vocabatur. Idem Iustinianus §. 1. Instit. de fideiussorib. *In omnibus autem* OBLIGATIONIBVS *adsumi possunt, id est, siue re, siue verbis, siue* LITERIS, *siue consensu, contractae fuerint.* Quae omnia Obligationum genera Vlpianus quoque recensuerat in l. 8. §. 1. D. de fideiussorib. sed Litterarum obligationem illinc expunxisse Tribonianum, eamque ordine mouisse, verisimile est, quod ea in vsu esse desiisset. De Litterarum autem obligatione quae esset Theophili opinio, ipsius verbis exponam: *Λίττερις*, ait ille, *ἐστὶ τὸ παλαιὸν χρέος εἰς καινὸν δάνειον μετασχηματιζόμενον, ῥήματι καὶ γράμματι τυπικῷ. Εἰ γὰρ τις ἐχρεώστει μοι ἑκατὸν νομίσματα, ἀπὸ ἀγορασίας, ἢ μισθώσεως, ἢ δανείσματος, ἢ ἐπερωτήσεως. (πολλαὶ δὲ τῶν χρεῶν προφάσεις) Ἐβουλόμην δὲ τοῦτον ὑπεύθυ-*

n) v. *Cuiac. Obs.* XXII, 4. conf. *Salmas.* de *Vsur. c. VI.* & de *Modo Vsur. c. X.* Ceterum laudanda etiam hic est *Gundlingii de Obligatione nominibus facta* Obseruatio in *Gundlingian.* P. XL. Art. II. p. 410. quam latine versam Theophilo subiecit, in *Excursu XVII*, G. O. Reizius V. C. p. 1212.

ὑπεύθυνον ποιῆσαι τῇ λίτερις ἐνοχῇ ἀνάγκη ταῦτα λέγειν καὶ γράφειν τὰ ῥήματα, ἅτινα καὶ ἐλέγετο, καὶ ἐγράφετο· Τοὺς ἑκατὸν χρυσίνους οὓς ἐμοὶ ἐξ αἰτίας μισθώσεως χρεωστεῖς, σὺ ἐκ συνθήκης καὶ ὁμολογίας δώσεις τῶν οἰκείων γραμμάτων. εἶτα ἐνεγράφετο, ὡς ἀπὸ τοῦ ἐνόχου ἤδη γενομένου ἐκ τῆς μισθώσεως ταῦτα τὰ ῥήματα· Ἐκ τῆς συνθήκης ὀφείλω τῶν οἰκείων γραμμάτων. καὶ ἡ μὲν προτέρα ἐνοχὴ ἀπεσβέννυτο, καινοτέρα δὲ ἐτίκτετο, τουτέστιν ἡ λίττερις, αὕτη δὲ ἐκ τοῦ ἐν γράμμασιν εἶναι τὴν ὀνομασίαν ἐδέξατο. Cuius interpretationis fides penes auctorem erit: hanc enim mancupio non do, neque me nexu obligo. *o)* Ad huiusmodi certe Obligationis appellationem referendum videtur, quod eſt a Paulo ſcriptum in l. 38. D. de obligat. & actionib.

512 CX. MENSA ARGENTARIA *quomodo* EXERCERI *ſolita?* NVMMVLARIORVM, *ſiue* ARGENTARIORVM NEGOTIATIONES. *Eorum* RATIONES CONFICIENDI *modus.* ACCEPTI ET EXPENSI CODEX: ACCEPTVM, *vel* EXPENSVM FERRE, *quid ſit?*

Menſam autem, ex cuius ſcriptura obligatio, qua de agimus, prodibat, Nummularii ſeu Menſularii exercebant, eique interdum ſeruos præpoſitos habebant, l. 5. §. 1. D. de Inſtitor. Et ita in l. 19. §. 1. D. eod. *Si dominus, qui ſeruum inſtitorem* APVD MENSAM PECVNIIS ACCIPIENDIS HABVIT. Imp. Alexander in l. 3. C. eod. *Aduerſus eum actio competit, a quo ſeruum* MENSAE PRAEPOSITVM, *dicis.* Libertum quoque menſæ nummulariæ, quam exercebat, præpoſitum habuiſſe Lucius Titius dicitur in l. vlt. D. eod. Nummularios vero ab Argentariis *p)* ſeparat Paulus in l. 9. §. 2. D. de edend. Ibidemque, eos, ait, ſicut & Argentarios, rationes confeciſſe, accepiſſeque pecuniam, & erogaſſe per partes, quarum probatio ſcriptura, codicibusque eorum maxime continebatur, & frequentiſſime ad fidem eorum decurrebatur. Eorum plane, ſicut & Argentariorum, officium & miniſterium publicam cauſam habebat, FIDEMQVE PVBLICAM SECVTI dicebantur, qui pecunias apud Menſam depoſuerant, l. 24. §. 2. D. de reb. auctorit. iud. poſſid. Plerumque enim illic pecunias depoſitas habebant quidam, vt fœnore apud nummularios, vel cum nummulariis, vel per ipſos exercerent: alii vero cuſtodiæ cauſa, l. 7. §. 2. D. depoſit. l. 3. C. de Inſtitor. Per eorum etiam Menſam multorum res gerebantur, multorumque rationes adminiſtraſſe eos, oſtendit l. 28. §. 9. D. de liberat. leg. Proinde Præfecto Vrbi negotium datum erat, idque eius muneri & officio incumbebat, curare, vt Nummularii probe ſe agerent circa omne negotium ſuum, & temperarent ab his, quæ eſſent prohibita, l. 1. §. 9. D. de Offic. Præfect. Vrb. Singulorum ergo rationes conficiebant, principaliſque eorum opera erat, vt actus ſui Rationes diligenter conficerent. Rationes vero accepta & data, vel accepta & expenſa continebant, l. 1. §. 2. D. de edend. l. vlt. §. 1. D. de liberat. leg. Et bene Labeo RATIONEM deſiniebat, eſſe VLTRO CITRO DANDI, ACCIPIENDI, CREDENDI, OBLIGANDI, SOLVENDI SVI CAVSA NEGOTIATIONEM. Nec vlla, vt ait, Rationum, nuda dumtaxat ſolutione debiti incipiebat, l. 6. §. 3. D. de edend. Cicero pro Roſc. Com. cap. 2. *Non habere ſe hoc* NOMEN IN CODICE ACCEPTI ET EXPENSI RELATVM, *confitetur.* Plinius lib. XXXIII. cap. 3. *Quare æris grauis pœna dicta. Et adhuc* EXPENSA IN RATIONIBVS *dicuntur: item impendia & dependere.* Sane ita conficiebantur Rationes, vt pagina vna, Accepta; altera, Expenſa continerentur. Idem Plinius lib. II. cap. 7. de Fortuna: *Huic omnia,* EXPENSA, *huic* OMNIA FERVNTVR ACCEPTA, *& in tota ratione mortalium ſola vtramque paginam* FACIT. In Tabulis enim, ſeu Codice Rationum & ACCEPTA PECVNIA REFEREBATVR ei, a quo numerata erat, & EXPENSA FEREBATVR non modo ei, cui ſoluebatur, ſed & cui credebatur. Atque ita Nummularius plura nomina ſcribebat, modo in Acceptum Referendo, modo Expenſum Ferendo. Pecunias enim apud ſe depoſitas in Acceptum referebat ei, qui depoſuerat, deinde eidem expenſum ferebat, quod ei aliiue eius mandatu voluntateue ſoluebat. Item quas pecunias credebat, eas expenſas ferebat iis, quibus credebat, ſolutas dein acceptas referebat. Cicero pro Cæcina cap. 6. *Se autem habere* ARGENTARII TABVLAS, *in quibus ſibi* EXPENSA PECVNIA LATA *ſit,* ACCEPTAQVE RELATA. Idem lib. I. in Verrem cap. 39. *Si quibus pecuniam* CREDEBAS, IIS EXPENSVM NON FERRES. Et lib. II. in eumdem c. 70. *Nam quas pecunias iis* FEREBAT EXPENSAS, *quibusdam contrahebat.* EXPENSVM autem FERRE, vt Aſconius lib. I. in eumdem interpretatur, erat, *ſcribere,* SE PECVNIAM DEDISSE.

CXI. *Nomina fieri ſolebant* INTERPOSITIS PARARIIS, *ſiue* PROXENETIS. *De patrimonio futuri debitoris ſolicitudo in nominibus faciendis.*

NOMINA porro olim, interpoſitis PARARIIS, fiebant. Seneca lib. II. de Beneſic. cap. 23. *Quidam*

o) Theophilum hac in parte defendunt cum Intt. in ed. *Reiziana,* tum inprimis *Gundlingius* in laudata *Gundlingianorum* obſeruatione. Neque vero credibile eſt, Theophilum hac in re erraſſe, doctiſſimum, iuris auctorem, qui in ſcribenda paraphraſi & conſulere potuerit, & conſuluerit, libros ICtorum antiquorum, maxime Caii, qui tum integri adhuc extarent.

p) v. *Cuiac. Obſ. X,* 14. *Salmaſ.* de *Vſur.* c. XVII. p. 499.

Quidam nolunt, NOMINA SECVM FIERI, *nec* INTERPONI PARARIOS, nec SIGNATORES ADVOCARI, *nec* CHIROGRAPHVM DARI. Et lib. III. eiusdem argumenti, c. 15. *Ille per tabulas plurium* NOMINA, INTERPOSITIS PARARIIS, FACIT. PROXENETAS etiam, nominis faciendi causa, interuenisse, testatur Vlpianus in l. 2. D. de proxenet. *q*) Seneca Epist. 119. *Æs alienum facias oportet, sed nolo, per intercessorem mutueris: nolo,* PROXENETAE *nomen tuum iactent. Paratum tibi creditorem dabo.* Nomina autem facturi diligenter in patrimonium & vasa debitoris inquirebant, vt idem Seneca lib. I. de Benefic. c. 1. ait. Nomina etiam facturum Atticum quærere solitum, QVOTO ANNO & QVANTVM IN SOLO, Cicero ex quorumdam sententia Epistol. 9. lib. IX. ad Atticum scribit. Vires certe eius, cui credituri erant, diligenter excutere solitos, Seneca ostendit Epist. 87. his verbis: *Cum ad patrimonium ventum est, diligentissimi computatores, sic rationem ponitis singulorum, quibus aut pecuniam credituri estis, aut beneficia. Non hæc quoque iam expensa fertis.* LATE POSSIDET, SED MVLTVM DEBET: HABET DOMVM FORMOSAM, SED ALIENIS NVMMIS PARATAM: FAMILIAM NEMO CITO SPECIOSIOREM PRODVCIT, SED NOMINIBVS NON RESPONDET. SI CREDITORIBVS SOLVE-
513 RIT, NIHIL ILLI SVPERERIT. *Idem in reliquis quoque facere debebitis, excutere, quantum proprii quisque habeat.*

CXII. TITVLI DEBITORVM, *quare* NOMINA *dicerentur?* KALENDARIVM *vnde ita appellatum.*

Titulos autem debitorum, NOMINA, Asconio in I. Verrin. interprete, appellabant, ab eo, quod Calendariis solerent eorum, quibus pecuniæ credebantur, nomina perscribi. Calendis porro pecuniam fœnori dare solitos veteres, Idibus vero exegisse, iam a multis obseruatum est, quorum ne scrinia compilem, dumtaxat ad eos, quos laudant, auctores, aliquot alios adiiciam. In Idus certe vulgo solutionis diem conferri consueuisse, argumento est Cicero Epist. 5. lib. X. ad Atticum, cum ait: *Ad me nuper se* HS. XXX. *emisse, vt scriberem, an vellem addici.* DIEM PECVNIAE IDVS NOVEMBRES ESSE. Idem Epist. 20. lib. XIV. ad eumdem Attic. *Iam vel sibi habeat nummos, modo* NVMERET IDIBVS. Scæuola in l. 89. §. vlt. D. de solutionibus. *Ita vt viginti prius* SOLVERENTVR, *id est*, IDIBVS SEPTEMBRIBVS. Marcellus in l. 24. D. de pecun. constit. *quos tibi* REDDERE DEBEBO IDIBVS MAIIS PROBOS. Sed &, pueros qui in ludum ibant, singulis Idibus octonos asses æris retulisse pro mercede disciplinæ, Horatius significat Satyr. 6. lib. I. v. 75. A Calendarum vtique præpositione, fœneratorum codicem KALENDARIVM vocabant. Hinc Seneca Epist. 14. *Rationes accepit, forum conterit,* KALENDARIVM VERSAT. Et Epist. 87. *Quia magnus* KALENDARII LIBER *euoluitur. r*)

CXIII. RATIONES CVM DIE ET CONSVLE *scribebantur.* LITTERARVM, *quibus nummularii* MENSAE FIDEM *protestabantur, formulæ.*

Rationes certe cum DIE ET CONSVLE scribebantur, l. 1. §. 2. D. de edendo. *s*) Aut certe Tabularum, quæ plures rationes continebant, initio, DIES ET CONSVL adscribi solebat, quæ propositio Diei & Consulis communis erat omnis rationis, d. l. 6. §. 6. D. de edend. In Tabulis vero, Codice, Membranis, Chartis, Rationes scribebantur, l. 10. §. 1. D. de edend. l. vlt. §. 1. D. de liberat. legat. Ad fidem autem Mensæ protestandam, literis plerumque Nummularii notum faciebant, quantum quisque nummorum penes se haberet, vt apparet ex l. vlt. D. de Institor. in qua Scæuola, Mensæ Nummulariæ præpositum, refert, Gaio Seio cauisse in hæc verba: OCTAVIVS TERMINALIS REM AGENS OCTAVII FELICIS, DOMITIO FELICI SALVTEM. HABES PENES MENSAM PATRONI MEI DENARIOS MILLE, QVOS DENARIOS VOBIS NVMERARE DEBEBO, PRIDIE KALEND. MAIAS. Testimonio est idem ipse Scæuola in l. 47. §. 1. D. de pactis, his verbis: *Lucius Titius Gaium Seium Mensularium, cum quo rationem implicitam habebat propter* ACCEPTA ET DATA, *debitorem sibi constituit, & ab eo epistolam accepit in hæc verba:* EX RATIONE MENSAE, QVAM MECVM HABVISTI IN HVNC DIEM, EX CONTRACTIBVS PLVRIMIS REMANSERVNT APVD ME AD MENSAM MEAM TRECENTA OCTOGINTA SEX, ET VSVRAE, QVAE COMPETIERINT. SVMMAM AVREORVM, QVAM APVD ME TACITAM HABES, REFVNDAM TIBI. SI QVOD INSTRVMENTVM A TE EMISSVM (ID, EST SCRIPTVM) CVIVSCVMQVE SVMMAE, EX QVACVMQVE CAVSA, APVD ME REMANSIT, VANVM ET PRO CANCELLATO HABEBITVR. Huc pertinere videtur & l. 24. D. depositi, cuius verba

q) De Proxenetis, qui etiam interdum *philanthropi* nomine aliquid accipere veluti honorarium consueuerant, agit *Noodt. Probab. IV, ult.* Iidem etiam antiquis dicebantur *Coctiones* v. c. *Plaut. Asinar.* I, 3, 51. ad q. l. v. *I. F. Gronov.*

r) Seruus etiam *Kalendarius* fuit. Inde etiam iure antiquo *Actio Kalendarii.* v. *Cuiac. Obs.* XI, 37.

s) De vsu diei & Consulis in rationibus, aliisque instrumentis, copiose disserit *Chrysostom. de Ozia Serm. II. T. V. ed. Savil.* p. 137.

verba sunt hæc: LVCIVS TITIVS SEMPRONIO SALVTEM. CENTVM NVMMOS, QVOS HAC DIE COMMENDASTI MIHI, ADNVMERANTE STICHO, SERVO ACTORE, ESSE APVD ME, VT NOTVM HABERES, HAC EPISTOLA MANV MEA SCRIPTA TIBI NOTVM FACIO. QVOS, QVANDO VOLES, ET VBI VOLES, CONFESTIM TIBI NVMERABO. Eodem etiam referendam crediderim l. 28. D. eod. tit. vbi Quintus Cæcilius Candidus Publio Rogatiano ita scribit: VIGINTI QVINQVE NVMMORVM, QVOS APVD ME ESSE, VOLVISTI, NOTVM TIBI ITA HAC EPISTVLA FACIO, AD RATIVNCVLAM MEAM EA PERVENISSE: QVIBVS VT PRIMVM PROSPICIAM, NE VACVA TIBI SINT, ID EST, VT VSVRAS EORVM ACCIPIAS, CVRAE HABEBO. His non extra rem accedet l. 24. D. de pecun. constit. in qua Marcellus, *Titius*, ait, *Seio epistulam emisit in hæc verba:* REM INSERVNT APVD ME QVINQVAGINTA EX CREDITO TVO, EX CONTRACTV PVPILLORVM MEORVM, QVOS TIBI REDDERE DEBEBO IDIBVS MAIIS PROBOS. QVOS SI AD DIEM SVPRA SCRIPTVM NON DEDERO, TVNC DARE DEBEBO VSVRAS TOT. In hunc ordinem etiam non male veniet l. vlt. D. eod. tit. *Lucius Titius Seiorum debitor decessit. Hi persuaserunt Publio Mæuio, quod hereditas ad eum pertineret, & fecerunt, vt Epistulam in eos exponat,* DEBITOREM SESE ESSE, QVASI HEREDEM PATRVI SVI, CONFITENTEM, *qui & addidit Epistulæ suæ,* QVOD IN RATIONES SVAS EADEM PECVNIA PERVENIT. Scæuola in l. vlt. D. de oblig. & act. *Procurator Seii admisit subscriptionem ad Argentarium vascularium in verba infra scripta: Λούκιος Καλάνδιος ἐπέγνων καθὼς προγέγραπται, ἐστὶν λοιπὰ παρ' ἡμῖν ὀφειλόμενα τῷ δεῖνα τόσα.*

CXIV. RATIO *cum argentariis & nummulariis* PONI, PVTARI, SVBDVCI *dicebatur.* PARIATIONVM *formulæ:* PARIA FACERE: PAREM RATIONEM ADSCRIBERE, FACERE.

Ratio porro cum Argentariis & Nummulariis poni ac putari solebat. Plautus Aulular. Act. III. Sc. 5. v. 52. sequ.

Ibi ad postremum cedit miles, æs petit.
Itur: PVTATVR RATIO CVM ARGENTARIO:
Miles impransus adstat: æs censet dari:
Vbi DISPVTATA EST RATIO CVM ARGENTARIO,
Etiam plus ipsus debet Argentario.

Idem Captiu. Act. I. Sc. 2. v. 89. seq.

Ibo intro, atque intus SVBDVCAM RATIVNCVLAM,
Quantillum argenti mihi APVD TRAPEZITAM SIET.

Vbi vero Accepti & Expensi summæ, seu quantitates congruebant, & tantumdem expensum, quantum acceptum apparebat, tunc PAREM RATIONEM adscribebant. Africanus in l. 22. D. de manum. test. *Is seruus, parte Argenti subtracta, cum Tutore diuisit, atque ita Tutor ei* PAREM RATIONEM ADSCRIPSIT. Et hoc modo PARIA, vel PAREM RATIONEM FECISSE, dicebantur. Seneca lib. II. de Benefic. cap. 30. *Cum quolibet* PARIA FECISTI. Idem lib. VI. eiusdem argumenti cap. 40. *Quare quasi cum acerbo fœneratore* RESIGNARE RATIONEM PAREM PROPERAS? Et Epist. 9. *Si illud mihi tecum conuenerit, vt statim tibi soluam, quod debeo, & quantum ad hanc epistolam* PARIA FACIAMVS. Item Epist. 19. *Poteram tecum & hac Mæcenatis sententia* PAREM FACERE RATIONEM. Idem Controuers. I. lib. IX. *Vult* PARES RATIONES FACERE. Scæuola in l. vlt. §. vlt. D. de doli except. *Si cum coheredibus tuis* PAREM RATIONEM FECERIS. In Pariationibus autem pactum huiusmodi adscribi consueuerat, EX HOC CONTRACTV NVLLAM INTER SE CONTROVERSIAM ESSE. l. vlt. §. 3. D. de condict. indeb.

CXV. FORO CEDERE *quinam dicebantur? Ex bonis illorum, quomodo creditoribus satisfactum?*

Nummularii vero cum eorum, qui apud Mensam suam depositas pecunias habebant, fraudandorum causa vel vrbe profugiebant, vel Romæ agentes copiam sui in foro non faciebant, FORO CEDERE dicebantur, l. 7. §. 2. D. depos. Quod suis temporibus ludum fuisse, Iuuenalis Sat. XI. indicat. v. 50. seq.

CEDERE *namque* FORO *iam non tibi deterius, quam*
Exquilias a feruenti migrare Suburra.

Plautus Persa, Act. III. Sc. 3. v. 29. seq.

Quod partim nostri faciunt ARGENTARII:
Vbi quid credideris, citius exemplo A FORO
FVGIVNT, *quam ex porta ludis cum emissus est lepus.*

Et paullo post v. 37.

Iam A FORO ARGENTARII
ABEVNT, *quam in cursu rotula circumuortitur.*

Cum vero foro Nummularii cesserant, eorum bona venibant. Qua in re potior eorum causa erat, qui pecunias absque fœnore apud Mensam deposuerant, l. 24. §. 2. D. de reb. auct. iud. d. l. 7. §. 2. depositi. Quod si a Mensulariis vsuras Depositarii accepissent, nulla eorum præ ceteris ratio habebatur, quasi deposito renuntiassent. Sic & cum foro debitor quilibet cedebat, bona distrahi, & portio ipsis, quæ ex redacto fieret, solui, pretiumque omnibus pro portione præstari solebat. l. vlt. D. de curat. bon. dand.

dand. Quod & Seneca significat lib. IV. de Benefic. c. 39. cum ait: *Pecuniæ etiam male creditæ actio est. Et appellare debitorem ad diem possum, &*, SI FORO CESSERIT, PORTIONEM FERAM.

CXVI. PRIVATAS *&* DOMESTICAS RATIONES *conficiendi mos & forma, resque in illas referri solitæ.* ADVERSARIA, TABVLAE, EPHEMERIDES, *quales, & quomodo distinctæ fuerint?*

Priuatas etiam sibi quisque Rationes scribebat, in quas reditus possessionum, mercedes & pensiones prædiorum, referebat. Papinianus in l. 91. §. 3. D. de legat. 3. *Inspiciendum, an literis, &* RATIONIBVS *appellatione Seianorum, Gabiniana quoque* CONTINEANTVR, *& vtriusque possessiones confusi* REDITVS TITVLO SEIANORVM ACCEPTO LATI ESSENT. Et §. 4. ead. l. MERCEDES *eius inter ceteras meritoriorum domos,* RATIONIBVS ACCEPTO FEREBANTVR. Ibidemque §. vlt. *Si vno pretio cum domu fuisset comparata, & vtriusque* PENSIONES *similiter* ACCEPTO LATAS RATIONIBVS *ostenderetur.* Iisdem rationibus æs tam suum, quam alienum, quisque paterfam. complectebatur. Vlpianus in l. 6. §. 4. D. de pecul. leg. *Cum Cnæus Domitius filiæ suæ peculium, quod eius esset, legasset: & annuum, quod ei solitus erat dare, biennio non dedisset, sed* IN RATIONIBVS SVIS RETVLISSET, FILIAE SE DEBERE QVINQVAGINTA. Scæuola in
515 l. vlt. D. eod. *An peculio prælegato, & centum aurei, & vsuræ eorum deberentur: cum* RATIONIBVS BREVIARIIS IN AERE ALIENO, ET SORTEM ET VSVRAS INTER CETEROS CREDITORES COMPLEXVS SIT. Pomponius in l. 49. §. vlt. D. de pecul. *Ideo si dominus* IN RATIONES SVAS REFERAT, SE DEBERE SERVO SVO. Idem in l. 26. D. de donationib. *licet* REFERAMVS IN RATIONES NOSTRAS, DEBERE NOS. Idemque confirmatur l. 22. §. 8. D. mandati, l. 38. D. de neg. gest. & l. 32. §. 3. D. de vsufr. leg. Seruorum etiam nomina in rationibus scripta fuisse, indicat l. 59. D. de manum. test.

Quin & moris olim fuit, vnumquemque domesticam Rationem sibi totius vitæ suæ per dies singulos scribere, ex quo appareret, quid de reditibus suis, quid de arte, fœnore, lucroue seposuisset, quoque die, & quid item sumptus damniue fecisset, quemadmodum Asconius in I. contra Verr. Orat. tradit. Sed, vt ille scribit, postquam obsignandis literis reorum ex suis quisque Tabulis damnari cœpit, ad suam memoriam tota hæc vetus consuetudo cessauit. TABVLAS vero accuratius conficiebant, & priusquam in codicem accepta & expensa referrent, ea in ADVERSARIIS describebant, quæ negligenter ideo scribebantur: TABVLAE vero diligenter, quod illa menstrua, hæ æternæ essent; illa delerentur statim, hæ seruarentur sancte; illa parui temporis memoriam, hæ perpetuæ æstimationis fidem & religionem amplectebantur; illa erant coniecta, hæ in ordinem confectæ, vt Cicero pro Rosc. Com. cap. 2. scribit. Habebant etiam Actorum suorum diurnam scripturam, quam Ephemerida vocabant. Propertius lib. III. Eleg. 22. v. 20.

Me miserum his aliquis RATIONEM SCRIBIT *auari,*
Et ponit duras inter EPHEMERIDAS.

In ea, quo die peregre proficiscerentur, adnotabant. Et ita Cicero pro Quinctio cap. 18. ait, eum diem profectionis suæ in Ephemeride inuenisse.

CXVII. SERVI *dominis* ACTVS SVI RATIONEM REDDEBANT. *Serui cuicumque negotiationi præpositi.*

Sed & Serui Dominis actus sui Rationes reddebant, vt apparet ex l. 18. l. 41. §. 10. & §. 11. §. 13. D. de fideicomm. libert. l. 21. l. 40. pr. D. de statu lib. 82. D. de condition. & demonstrat. Erat & DOMINICA RATIO, l. 3. §. 5. D. de in rem verso. l. 4. pr. D. de pecul. Nam & seruos Kalendario præponebant, l. 41. pr. D. de reb. cred. id est, pecuniis fœnerandis, vt in l. 5. §. 2. & l. 19. §. vlt. D. de institor. Vnde & l. vlt. D. de pecul. serui, domino debitores fuisse, dicuntur, ex ratione Kalendarii. Tabernam etiam qui exercebant, ei institorem seruum sæpe præponebant, l. 3. & l. 13. §. vlt. D. de institor. In Taberna autem merces habebant, l. 34. pr. D. de pignorib. eisque mercibus vendendis seruum præponebant. Hinc Vlpianus in l. 5. §. 7. D. de institor. *Si Tabernarius seruum suum peregre mitteret ad merces comparandas.* Sic Merci olearix præpositum seruum, vel ad vendendum emendumue oleum, legimus in d. l. 5. §. 14. & l. 13. pr. D. de institor. Agris etiam colendis, mercaturis, redempturisque faciendis, ac denique cuicumque negotio, vel cuilibet, l. 3. & l. 5. D. eod. Atque adeo per seruos negotiationem exercebant, l. 58. pr. D. de adm. tutor.

CXVIII. RATIONES *quomodo* DISPVNGI *solerent?* DISPVNCTAE SVBSCRIBEBANTVR.

In Rationibus vero examinandis atque excutiendis data & accepta conferebantur. Eoque modo DISPVNGI dicebantur, l. 56. D. de verbor. signific. Seneca lib. IV. de Benefic. cap. 32. *Apud me istæ* ACCEPTORVM EXPENSORVMQVE RATIONES DISPVNGVNTVR. Rationes autem postquam dispunctæ fuerant, SVBSCRIBI solitas, docet l. 12. D. de liberat. leg. in

qua

qua Iulianus, *Postea*, ait, *viuus Erotem manumisit, in eodem actu habuit:* RATIONESQVE SVBSCRIPSIT, *vsque in eum diem, qui fuit ante paucissimos dies, quam moreretur.* Et mox: *Neque in eas* RATIONES, *quæ a Lucio Titio* SVBSCRIPTAE *sunt.* Indicio est & quod in l. 41. §. 10. D. de fideic. libertor. habetur: *Offerens rationes vnius anni in diem mortis testatoris, quod ceteræ* SVBSCRIPTAE *fuerunt.* Apuleius Apolog. II. *Neget, eam villicorum & opilionum, & Equisonum* RATIONVM SVBSCRIPSISSE. Reliquorum vero formula perstringitur in l. 97. D. de legat. 3.

CXIX. LEX PRAEPOSITIONIS, *in contrahendo cum institore, seruanda erat.* PROHIBITIONIS, *ne cum institore contrahatur, formula.*

Enimuero cum institore ex causa, cui præpositus erat, gestum, dominum obligabat, l. 2. C. de institor. & qui seruum præposuerat, tenebatur ipsa præpositione. Condicio autem præpositionis seruanda erat. Nam si CERTA LEGE, vel INTERVENTV CVIVSDAM PERSONAE, vel SVB PIGNORE VOLVISSET CVM EO CONTRAHI, vel AD CERTAM REM: æquissimum, erat id seruari, in quo præpositus erat, l. 11. §. 5. D. de institor. Interdum et-
516 iam ei, PECVNIAM MVTVAM ACCIPERE, permittebant, l. 1. eod. tit. l. 13. D. eod. l. vlt. D. quod cum eo. Quod si nollet dominus in totum cum Institore contrahi, palam PROSCRIBERE debebat, NE CVM EO CONTRAHERETVR, l. 11. §. 1. D. eod. tit. Cuiusmodi prohibitionis formulam proponit Paulus in l. 47. D. de pecul. in qua ait: *Quotiens in Taberna ita scriptum fuisset,* CVM IANVARIO SERVO MEO GERI NEGOTIVM, VETO. Eodemque modo, quem omnibus suis negotiis præposuerant, mutata voluntate, quandoque ADMINISTRARE NEGOTIA VETABANT, l. 34. §. 3. de solutionibus.

CXX. LEGES IN PRAEPONENDO MAGISTRO NAVIS *ab exercitore dici solitæ.* EXERCITORIS *obligatio.*

Atque vt Tabernam, aliamue negotiationem exercentes, ei negotio Institores præponebant, ita Nauis alicuius Exercitor ei sæpe Magistrum imponebat, cui totius nauis curam mandabat. Huius ille facta omnia præstabat: & si quid cum eo eius rei gratia, cui præpositus erat, contractum esset, de eo in dominum actio competebat. l. 1. D. de exercitor. §. eodem, Instit. quod cum eo. Magistrum autem sic plerumque præponebant, NE ALIVM EI LICERET PRAEPONERE, d. l. 1. §. 5. PRAEPOSITIO vero certam legem dabat contrahentibus. Interdum enim Exercitor Magistrum naui PRAEPONEBAT, ad hoc solum, VT VECTVRAS EXIGERET, non etiam VT LOCARET, quod forte ipse Exercitor locauerat: vel AD LOCANDVM tantum, non item AD EXIGENDVM præponebat: vel ad hoc PRAEPONEBAT, VT VECTORIBVS NAVEM LOCARET, non vt mercibus præstaret, vel contra: Interdum VT CERTIS MERCIBVS NAVEM LOCARET, præponebat, puta legumini, vel cannabæ. Plerique etiam mandabant, NE VECTORES RECIPERENT: & VT CERTA REGIONE, & CERTO MENSE NEGOTIARENTVR, l. 1. §. 12. D. eod. Quinetiam plures nonnumquam Magistri, diuisis officiis, præponebantur, veluti alter LOCANDO, alter EXIGENDO. Plerique sic DVOS PRAEPONEBANT, NE ALTER SINE ALTERO QVID AGERET, d. l. 1. §. 13. Exercitor vero nauis, aut Cauponæ, aut Stabuli, de damno aut furto, quod in naue, aut caupona, aut stabulo eorum, quorum opera ea exercebat, factum erat, tenebatur, l. 5. §. vlt. D. de oblig. & act. Debebat & Exercitor omnium nautarum suorum, siue liberi, siue serui essent, factum præstare, si modo in ipsa naue damnum dedissent. Si tamen PRAEDIXISSET, VT VNVSQVISQVE VECTORVM RES SVAS SERVARET; NEQVE DAMNVM SE PRAESTATVRVM, & consensissent vectores prædictioni, non conueniebatur, l. vlt. D. nautæ caupon.

CXXI. CONSTITVENDI *pro se, vel pro alio, formulæ variæ.*

Porro debitor interdum CONSTITVEBAT, SE SOLVTVRVM, quod ex quacumque causa debebat. *s*) Nam ex quocumque contractu debitum esset, Constitui poterat siue certi, siue incerti: & si ex causa emptionis pretium quis deberet, vel ex causa dotis, vel ex causa tutelæ, vel quocumque contractu, l. 1. §. 6. D. de pecun. constit. Nec pro se modo, sed & pro alio Constituere quis poterat, l. 1 C. eod. tit. CONSTITVERE autem & præsentes & absentes poterant, & per semet ipsos, vel per nuntium, l. 14. §. vlt. D. eod. Nec enim certa erant Constituti verba. Vulgo vero CONSTITVEBANT, SE SOLVTVROS. Iulianus in l. 2. D. eod. *Si filii nomine* CONSTITVERIT, SE DECEM SOLVTVRVM. Paulus in l. 4. D. eod. *Si citeriore die* CONSTITVAT, SE SOLVTVRVM. Et l. 8. D. eod. *Si vero mihi aut Titio* CONSTITVERIS, TE SOLVTVRVM, & l. 19. §. vlt. D. eod. *Si pater, vel dominus* CONSTITVERIT, SE SOLVTVRVM, QVOD FVIT IN PECVLIO. Sic in l. 21. D. eod. *Promissor Stichi post moram ab eo factam, mortuo Sticho, si* CONSTITVERIT, SE PRE-

s) Proprie *Constituere* nihil aliud est, quam definire aliquod tempus certumue diem, quo aliquid fiat. Vnde ad *Constitutam venire Cic. ad Att.* XI, 1. v. *I. F. Gronov. Obs. I*, 1. Itaque *Constituere pecuniam* proprie hanc vim habet, vt significet conuentione diem præfigere, quod pecunia debita soluatur.

PRETIVM EIVS SOLVTVRVM, & §. vlt. ead. l. *Constitutio non satisfacit, qui* SOLVTVRVM SE, CONSTITVIT, *si offerat satisdationem.* Vlpianus in l. 5. D. eod. *Qui Ephesi promisit, se soluturum, si* CONSTITVAT, ALIO LOCO SE SOLVTVRVM. Et §. 4. ead. l. *Sed si quis* CONSTITVERIT ALIVM SOLVTVRVM, *non se pro alio.* Et mox: *Si mihi* CONSTITVAS, TE SOLVTVRVM. Ibidem §. 9. *Si actori municipium, vel tutori pupilli, vel curatori furiosi, vel adulescentis ita* CONSTITVATVR, MVNICIPIBVS SOLVI, *vel* PVPILLO, *vel* FVRIOSO, *vel* ADVLESCENTI. Idem in l. 13. D. eod. *Sed si quis viginti debens*, DECEM, CONSTITVAT, SE SOLVTVRVM. Et l. 14. D. eod. *Qui autem* CONSTITVIT, SE SOLVTVRVM, *tenetur.* Vlpianus in l. 11. D. eod. *Si ante aditam hereditatem debitoris, vel capto eo ab hostibus*, CONSTITVAT *quis*, SE SOLVTVRVM. Et in l. 6. §. 3. D. de edend. *Sed & quod* SOLVI CONSTITVIT. *Argentarius edere debet.* Imp. Gordianus in l. 1. C. eod. *Si, pro alieno debito* TE SOLVTVRVM, CONSTITVISTI. Iulianus in l. 23. D. de pecun. const. SI HOMINEM DATVRVM SE, CONSTITVERIT. Constituti vero per epistolam exemplum hoc adfertur in l. 5. §. 3. D. eod. *Titius epistolam ad me talem emisit:* SCRIPSI, ME SECVNDVM MANDATVM SEII, SI QVID TIBI DEBITVM ADPROBATVM ERIT, ME TIBI CAVTVRVM, ET SOLVTVRVM SINE CONTROVERSIA. Refertur quoque alia Constituti per literas formula, in l. 26. D. eod. Alias vero constituebat quis, SE PIGNVS DATVRVM. Vlpianus in l. 14. §. 1. D. eod. *Si quis* CONSTITVERIT, SE PIGNVS DATVRVM. Et §. sequ. *Sed*
517 *& si quis*, CERTAM PERSONAM FIDEIVSSVRAM PRO SE, CONSTITVERIT. Paulus in l. 21. §. vlt. *Si quis autem* CONSTITVAT, SE SATISDATVRVM.

CXXII. TABVLARVM NVPTIALIVM *formula:* LIBERORVM PROCREANDORVM, QVAERENDORVM CAVSA, VXOREM DVCI.

Sed me Tabulæ nuptiales ad se vocant, in quibus verba solennia fuisse, LIBERORVM PROCREANDORVM GRATIA, VXOREM DVCI, D. Augustinus non semel monet. Sic enim lib. II. de Moribus Manichæor. *Nuptiæ autem, vt ipsæ. Nuptiales Tabulæ clamant*, LIBERORVM PROCREANDORVM CAVSA *marem feminamque coniungunt.* Idem Serm. XCVI. *Cum ipsa vxore si exceditur concumbendi modus, procreandis liberis deditus, iam peccatum est: ad hoc enim ducitur vxor. Nam id etiam tabulæ indicant, vbi scribitur*, LIBERORVM PROCREANDORVM CAVSA. Iterumque Serm. CV. de vocatione Apostoli Pauli: *Quis est autem habens vxorem, qui eo modo vtatur vxore, vt non excedat legem liberos procreandi? ad hoc enim data est: conuincunt te Tabulæ, quæ scribuntur in matrimonio: pactus es, quemadmodum duceres: sonat tibi scriptura pactionis*, LIBERORVM CREANDORVM CAVSA. *Non ergo accedas, si potes, nisi liberorum procreandorum causa.* Varro apud Macrobium lib. I. Saturnal. cap. 12. *Mundus cum patet, Deorum Terrestrium*, (sic enim emendandum esse, obiter moneo, id alias plenius confirmaturus,) *atque inferum quasi ianua patet. Propterea non modo prælium committi, verum etiam delectum rei militaris causa habere, ac militem proficisci, nauem soluere*, VXOREM LIBERORVM QVAERENDORVM CAVSA DVCERE, *religiosum est.* Vlpianus in Titul. cap. 3. *Lege Iunia cautum est, vt, si ciuem Romanam vel Latinam vxorem duxerit, testatione interposita*, QVOD LIBERORVM QVAERENDORVM CAVSA VXOREM DVXERIT. Valerius Maximus lib. VII. cap. 7. *Dotem, quia non* QVAERENDORVM LIBERORVM CAVSA, *coniugium intercesserat, virum retinere, vetuit.* Tertullianus Apologet. cap. 39. *Ex illa, credo, maiorum & sapientissimorum disciplina Græci Socratis, & Romani Catonis, qui vxores suas amicis communicauerunt, quas in matrimonium duxerant*, LIBERORVM CAVSA *& alibi* CREANDORVM. Callistratus in l. 220. §. vlt. D. de verbor. signific. *Natura quoque nos docet, parentes pios, qui* LIBERORVM PROCREANDORVM ANIMO ET VOTO VXORES DVCVNT. Quinctilianus Declam. CCXLVII. *Fingamus enim, nuptias quidem fecisse nullas: coiisse autem* LIBERORVM CREANDORVM GRATIA, *non tamen vxor non erit, quamuis nuptiis non sit collocata.* Suetonius in Iulio cap. 46. *Paratamque legem, quam Cæsar ferre iussisset, cum ipse abesset*, VT VXORES LIBERORVM QVAERENDORVM CAVSA *quot, & quas vellent*, DVCERE *liceret.* Vnde apparet, eas proprie Vxorem dictas, quæ liberorum creandorum gratia domum deducebantur. Ennius in Ctesiphonte apud Festum in verbo *Quæso.*

DVCIT ME VXOREM LIBERORVM SIBI QVAESENDVM GRATIA.

Idem in Andromeda.

LIBERVM QVAESENDVM *causa familiæ matrem tuæ.*

Horatius lib. I. Epist. 2. v. 44.

Quæritur argentum, puerisque beata creandis
Vxor.

Gellius lib. IV. Noct. Attic. cap. 3. *Atque is Caruilius traditur, vxorem, quam dimisit, egregie dilexisse, carissimamque morum eius gratia habuisse, & iurisiurandi religionem animo atque amori præuertisse, quod iurare a censoribus coactus erat*, VXOREM SE LIBERORVM QVAERENDORVM GRATIA *habiturum.* Quod & Dionysius Halicarnasseus lib. II. p. 72. in eiusdem repudii narratione ita attigit; Πρῶτος ἀπολύσαι λέγεται

λέγεται τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα Σπούριος Καρούιλλιος ἀνὴρ οὐκ ἀφανής, ἀναγκαζόμενος ὑπὸ τῶν Τιμητῶν ὀμόσαι, Τέκνων ἕνεκα γυναικὶ μὴ συνοικεῖν. Ην δ' αὐτῷ στεῤῥὰ ἡ γυνή. Imp. Probus in l. 9. C. de nupt. *Si vicinis, vel aliis scientibus, uxorem,* LIBERORVM PROCREANDORVM CAVSA, *domi habuisti.* Proinde apud Plautum Aulular. Act. II. Sc. 1. v. 26. seq. Eunomia Megadorum fratrem ad vxorem ducendam ita cohortatur:

Quod sempiternum tibi
SALVTARE SIT PROCREANDIS LIBERIS.
M. Ita di faxint.
E. Volo, te vxorem domum ducere.

CXXIII. COEMPTIONIS, CONFARREATIONIS, *&* SPONSALIORVM *formulæ.*

Coëmptio etiam certis verbis fiebat, vt Cicero lib. I. de Orat. c. 56. indicat: *Nam neque,* inquiens, *illud est mirandum, qui,* QVIBVS VERBIS COEMPTIO FIAT, *nesciat, eumdem eius mulieris, quæ coemptionem fecerit, causam posse defendere.* Recepta vero in ea re verba aperit Boëthius in Topica Cicer. c. 11. *Coëmptio vero,* ait ille, *certis solennitatibus peragebatur, & sese in coëmendo inuicem interrogabant, vir ita,* AN SIBI MVLIER MATERFAM. ESSE VELLET. *Illa respondebat,* VELLE. *Item mulier interrogabat,*
518 AN VIR SIBI PATERFAM. ESSE VELLET. *Ille respondebat,* VELLE: *itaque mulier viri conueniebat in manum.* Ridet porro Cicero pro Muræna c. 12. eos, qui, cum in alicuius libris exempli causa CAIAE nomen positum inuenissent, putarant, omnes Mulieres, quæ Coemptionem facerent, GAIAS vocari. Sed & CONFARREATIONE conueniebatur in manum certis verbis, vt Vlpianus in Titt. cap. 9. scribit. SPONSALIA quoque interpositis stipulationibus olim facta, alias docui. Socer quidem a genero ita interrogabatur, SPONDES TVAM GNATAM VXOREM MIHI? ille respondebat, SPONDEO. Apud Plautum Aulular. Act. II. Sc. 2. v. 77. seqq. Megadorus ab Euclione ita stipulatur:

Quid? nunc etiam MIHI DESPONDES FILIAM? E. *illis legibus.*
Cum illa dote, quam tibi dixi. M. SPONDEN' ERGO? E. SPONDEO.
Istuc di bene vortant.

Eodemque modo is, qui mulierem nuptum dabat, rogabatur, vt apud eumdem Curculio Act. V. Sc. 2. v. 74. Phædromus a milite ita stipulatur, SPONDESNE MILES MIHI HANC VXOREM? Cui miles respondet, SPONDEO. Curculio vero, ET EGO HOC IDEM VNVM SPONDEO. Sed & Trinummo Act. V. Sc. 2. v. 33. Lysiteles ita a Charonde stipulatur:

SPONDEN' ERGO,
TVAM GNATAM VXOREM MIHI? Ch. SPONDEO, ET MILLE AVRI PHILIPPVM DOTIS.

CXXIV. TABVLARVM NVPTIALIVM *nomina & forma:*

Quamquam autem Tabulæ non facerent matrimonium, l. 31. D. de donationibus: solebant tamen de ea re Tabulæ confici, quæ modo NVPTIALES appellabantur, l. 9. C. de nupt. Tertullianus in libro de Pudicitia. Apuleius Apolog. 2. D. Augustinus lib. II. de moribus Manichæor. & Serm. XCVI. & CV. modo DOTALES, l. 29. D. de pact. dotalibus, l. 12. D. de dote præleg. l. 66. D. de donat. int. vir. & vx. & INSTRVMENTVM DOTALE, l. vlt. D. de suis & legit. l. 15. C. de pact. l. 3. C. de collationibus, l. 45. & l. 48. D. sol. matr. l. 4. C. de dot. promiss. & NVPTIALE INSTRVMENTVM, l. 1. C. eod. tit. Tabulas autem istas Signatas, & quidem plerumque post contractum matrimonium, docet Scæuola in l. 66. D. de donationibus int. vir. & vx. Iuuenalis Sat. II. v. 119.

SIGNATAE TABVLAE: *dictum,* FELICITER. *Ingens*
Cœna sedet; gremio iacuit noua nupta mariti.

Apuleius Apolog. *Habes, Æmiliane, causam totam, cur* TABVLAE NVPTIALES *inter me ac Pudentillam non in oppido sint, sed in villa suburbana* CONSIGNATAE.

CXXV. DOS DICTA, PROMISSA, DATA. *Formula in* DOTIS DICTIONE.

Huiusmodi autem Tabulis DOS DICEBATVR, PROMITTEBATVR, DABATVR. DOTIS DICTIO certis & solennibus verbis fiebat, nulla præcedente interrogatione. Caius lib. II. Instit. tit. 9. *Sunt & aliæ obligationes, quæ, nulla præcedente interrogatione, contrahi possunt. Id est, vt si mulier siue sponso vxor futura siue iam marito* DOTEM DICAT. *Quod tam de mobilibus rebus, quam de fundis fieri potest. Et non solum in hac obligatione ipsa mulier obligabitur, sed & pater eius, & debitor ipsius mulieris, si pecuniam, quam illi debebat sponso creditricis, ipse debitor* IN DOTEM DIXERIT. *Hæ tantum tres personæ, nulla interrogatione præcedente, possunt* DICTIONE DOTIS *legitime obligari. Aliæ vero personæ, si pro muliere dotem marito promiserint, communi iure obligari debent, id est, vt interrogatæ respondeant, & stipulatæ promittant.* Vlpianus in fragment. tit. 6. DOS *aut* DATVR, *aut* PROMITTITVR. DOTEM DICERE *potest mulier, quæ nuptura est: & debitor mulieris, si iussu eius dicat institutus. Parens mulieris virilis sexus per virilem sexum cognatione iunctus, velut pater, auus paternus,* DARE, PROMIT-

PROMITTERE *dotem omnes possunt.* Paulus in l. 41. D. de iur. dot. PROMITTENDO DOTEM, *omnes obligantur, cuiuscumque sexus, conditionisque sint.* Dotis vero dictæ exempla sunt apud Ciceronem Orat. pro Flacco cap. 34. & pro Cæcina cap. 25. Martialem lib. XII. Epigramm. 42. v. 5. Plinium lib. II. Epist. 4. Apuleium Apolog. II. t)

CXXVI. *In* DOTIS PROMISSIONE *formulæ.*

Promitti autem Dos solebat in hunc modum, verbi gratia DECEM DOTI TIBI ERVNT u). Vlpianus in l. 25. D. de iur. dot. *Si ei nuptura mulier, qui Stichum debebat, ita cum eo pacta est,* PRO STICHO, QVEM MIHI DEBES, DECEM DOTI TIBI ERVNT. Marcellus in l. 59. D. eod. *Si Mulier ita dotem promiserit,* DECEM TIBI AVT TITIO DOTI ERVNT. Proculus in l. 125. D. de verb. signif. *Ab eo, qui ita dotem promisit.* CVM COMMODVM ERIT, DOTIS FILIAE MEAE TIBI ERVNT AVREI CENTVM. Et mox: *Quid, si ita promisisset,* CVM POTVERO, DOTI ERVNT. Et paulo
516 post: *Cum dotem quis ita promisit,* CVM POTVERO, DOTI TIBI ERVNT CENTVM. Iulianus in l. 44. D. de iure dot. *Quæ debitorem filiumf. habet, si patri eius ita dotem promiserit,* QVOD MIHI DEBES, VEL, QVOD MIHI FILIVS TVVS DEBET, DOTI TIBI ERANT. Idem in l. 46. §. 1. D. eod. *Si debitori suo mulier nuptura ita dotem promisisset,* QVOD MIHI DEBES, AVT, FVNDVS SEMPRONIANVS DOTI TIBI ERIT. Iauolenus in l. 57. D. eod. *Nuptura filiosfam. si socero dotem ita promiserit,* QVOD FILIVS TVVS MIHI DEBET, ID DOTI TIBI ERIT. Imperatores autem Theodosius & Valentinianus ad exactionem dotis, quam semel præstari placuisset, qualiacumque verba sufficere, constituerunt, siue scripta essent, siue non, etiamsi stipulatio in pollicitatione rerum dotalium minime fuisset subsecuta, l. 6. C. de dot. promiss. Dos vtique passim in stipulatum deducebatur, l. 1. §. 1. D. de collat. dot. Formulas vero stipulationis Dotis habemus in locis infra scriptis. Paulus in l. 20. D. de iur. dot. *Iulianus scribit, valere talem stipulationem,* CVM MORIERIS, DOTIS NOMINE TOT DARI? Iulianus in l. 48. D. eod. tit. *Tali facta stipulatione,* DECEM IN ANNO PROXIMO DOTIS NOMINE DARE SPONDES? Papinianus in l. 69. §. 4. D. eod. *Gener a socero,* DOTEM ARBITRATV SOCERI CERTO DIE DARI, *non demonstrata re, vel quantitate,* STIPVLATVS FVERAT. Vsuras etiam promissæ dotis in stipulatum deduxisse virum, narrat Papinianus in l. 54. D. de donat. inter vir. & vx.

CXXVII. DECIES CENTENA *in dotem dari solita.*

Antiquo autem ritu DECIES CENTENA, (Budæo, nusquam sine laude nominando, huius obseruationis principe) doti dari consueuerant, id est, vt vetus Horatii Commentat. in Sat. 3. lib. I. v. 15. explicat, *decies centum millia sestertium.* Quod præter Iuuenalem Sat. VI. v. 135. & X. v. 237. Senecam libro de Consolatione ad Heluiam, c. 12. Martialem Epigramm. 65. lib. II. v. 5. quorum testimoniis alii iam vsi sunt, confirmatur etiam Martialis Epigramm. 24. lib. XI. v. 1.

Nubere Sila mihi nulla non lege parata est,
Sed Silam nulla ducere lege volo.
Cum tamen instaret, DECIES MIHI DOTIS IN AVRO
SPONSA DABIS, *dixi. Quid minus esse potest?*

Tacitus libro II. c. 37. de Hortalo: *Nepos erat oratoris Hortensii illectus a diuo Augusto liberalitate* DECIES SESTERTIVM, *ducere uxorem, suscipere liberos.* Idem eodem libro refert, Tiberium, cum in locum Vestalis mortuæ alia capienda esset, grates egisse Agrippæ & Pollioni, quod vltro filias obtulissent: prætulisse vero Pollionis filiam; sed Agrippæ filiam posthabitam DECIES SESTERTII DOTE solatum esse. Papinianus in l. 6. §. 1. D. de vsur. *Imperator quoque noster Seuerus filiæ Flauii Athenagoræ, cuius bona fuerant publicata, de fisco ideo* NVMERARI DECIES CENTENA DOTIS NOMINE; *iussit.* Nulla tamen lege prohibebatur Mulier, omnia sua bona in dotem dare, l. 4. C. de iur. dot. Et ita in specie l. 72. pr. eod. tit. Mulier, OMNIA SVA BONA IN DOTEM DEDISSE, proponitur. Valeria etiam, OMNEM SVAM PECVNIAM DOTI DIXISSE, narratur a Cicerone pro Flacco.

CXXVIII. QVÆ RES *& quomodo* IN DOTEM DARI *solerent? Æ*STIMATÆ *res in dotem dabantur variis conditionibus.*

In dotem plane res, quæ pondere, numero, mensura constabant, datas, ostendit l. 54. D. de iur. dot. Et vel totum prædium, vel pars eius in dotem dari poterat, l. 13. D. de fund. dot. Vsusfructus quoque fundi, cuius proprietatem mulier non habebat, dotis nomine quandoque dabatur, l. 66. & l. 7. §. 2. D. de iur. dot. l. 57. D. solut. matr. Sed & in fundo suo vsumfructum marito, dotis causa, constituisse, Mulier refertur in l. 78. §. 2. D. de iur. dot. Quin & vsumfructum, quem in fundo mariti habebat mulier, dotis causa dare poterat, l. ead. in pr. D. eod.

t) De Dotis dictione solenni v. *J. Cuiac.* ad *Vlp. fr. VI, 1.* *Heinecc. Ant. Jur. II, 8, 6.*

u) Sequentes formulæ ab A. prolatæ magis videntur pertinuisse ad dictionem dotis. Nam *promissio dotis* fieri debebat per stipulationem. *Dos* autem *dabatur*, cum obsignata apud auspices deponebatur v. *Suet. Claud. c. 26.* Sed hæc solennia sequentibus temporibus penitus exoleuerant.

CXXX. *Res* IN ΠΑΡΑΦΕΡΝΑ, *sive* IN PECVLIVM VXORIS *dandi ritus, & conditiones.*

Ac plane quæ dotis causa dabantur, nominatim in dotem dari debebant. Interdum vero res dabantur in ea, quæ Græci *παράφερνα*, Galli PECVLIVM appellabant: *x*) quæ etiam sic quandoque dabantur, VT MARITI FIERENT. Et quidem vulgo Romæ, Mulier res, quas solebat in vsu habere in domo mariti, neque in dotem dabat, in Libellum solebat conferre: eumque Libellum marito offerre, vt is subscriberet, QVASI RES ACCEPISSET, ET VELVT Chirographum eius vxor retinebat, RES, QVAE LIBELLO CONTINEBANTVR, IN DOMVM EIVS SE INTVLISSE. Quinetiam plerumque CVSTODIAM earum Maritus REPROMITTEBAT, nisi mulieri commissæ essent, l. 9. §. vlt. D. de iur. dot. Hinc Papinianus in l. 31. §. 1.
521 D. de donationibus, SPECIES, ait, EXTRA DOTEM A MATRE FILIAE NOMINE VIRO TRADITAS, *filiæ, quæ præsens fuit, donatas, & ab ea viro traditas videri, respondi: nec matrem offensam repetitionem habere, vel eas recte vindicare quod vir* CAVISSET, EXTRA DOTEM VSIBVS PVELLAE SIBI TRADITAS: *cum ea significatione nec modus donationis declaretur, nec ab vsu proprietas separetur: sed* PECVLIVM *a* DOTE *puellæ distingueretur.* Iustinianus in l. vlt. C. de pact. conuent. *Si mulier marito suo nomina, id est, foeneraticias cautiones, quæ* EXTRA DOTEM SVNT, DEDERIT, VT LOCO PARAPHERNORVM APVD MARITVM MANEANT, ET HOC DOTALI INSTRVMENTO FVERIT ADSCRIPTVM. Maritus autem RES VXORIS, EXTRA DOTEM CONSTITVTAS, quandoque eius voluntate administrabat, eiusque administrationis rationem vxori reddebat, l. 95. D. ad L. Falcid. Alioquin in his rebus, quas extra dotem mulier habebat, nullam, vxore prohibente, communionem habebat, nec eis, inuita vxore, immiscere sese poterat, l. 8. C. de pact. conuent.

CXXXI. DE DOTIS RESTITVTIONE, IN CASVM DIVORTII, *vel* MORTIS, *vel* IN VTRVMQVE CAVERI *solebat.* DOS RECEPTITIA, *quæ?* STIPVLATIONIS, DE DOTE RESTITVENDA, *formulæ.*

Tabulis autem dotalibus caueri de dote, soluto matrimonio, restituenda solebat, idque interdum generaliter, quoquo modo matrimonium dirimeretur. Paulus in l. 56. D. solut. matrim. *Si quis sic stipuletur a marito,* SI QVO CASV TITIA TIBI NVPTA ESSE DESIERIT, DOTEM DABIS? Idem in l. 240. D. de verbor. signific. *Cum quærebatur, an verbum* SOLVTO MATRIMONIO DOTEM REDDI. Vlpianus in l. 29. §. vlt. D. solut. matr. *Si quis pro muliere dotem dederit, conueneritque,* VT, QVOQVO MODO DIREMPTO MATRIMONIO, IPSI SOLVERETVR. Idem in l. 6. D. de condict. caus. dat. *Si extraneus pro muliere dotem dedisset, & pactus esset,* VT, QVOQVO MODO FINITVM ESSET MATRIMONIVM, DOS EI REDDERETVR. Et in l. 20. D. de religios. *Si quis dotem hac lege dederit pro muliere,* VT AD IPSVM REDIRET, SI IN MATRIMONIO MORTVA ESSET, AVT QVOQVO MODO SOLVTO MATRIMONIO. Scævola in l. 37. §. 4. D. de legat. 3. *Nuptura, duobus filiis, quos ex priore marito habebat, mandauit, vt viginti, quæ doti dabat, stipularentur,* IN OMNEM CASVM, QVO SOLVI POSSET MATRIMONIVM: *vt etiam alterutri ex his tota dos soluatur.* Africanus in l. 33. D. solut. matr. *Quæ dotis nomine certam pecuniam promiserat, quosdam adhibuerat, qui stipularentur,* PARTEM DOTIS, DISTRACTO MATRIMONIO, SIBI SOLVI.

Alias vero, in alterutrum specialiter diuortii vel mortis casum, vel in vtrumque nominatim stipulatio interponebatur. Vlpianus in l. 22. D. solut. matr. *Si, cum dotem daret pater vel extraneus pro muliere,* IN VNVM CASVM PEPIGIT, VEL IN DIVORTIVM, VEL MORTEM, *dicendum est,* IN EVM CASVM, IN QVEM NON PEPIGIT, *esse mulieri actionem.* Tryphoninus in l. 9. §. 3. D. de rebus dub. *Si maritus & vxor simul perierint, stipulatio de dote,* EX CAPITVLO, SI IN MATRIMONIO MVLIER DECESSISSET, *habebit locum.* Scæuola in l. 29. §. 1. D. de pact. dotalibus. *Titius mulieris nomine dotem dedit, & stipulatus est,* IN CASVM MORTIS ET DIVORTII. Papinianus in l. 26. §. vlt. D. eod. tit. *Pater,* SI FILIA NVPTA MORTEM OBIISSET, DOTEM DARI, STIPVLATVS EST. Impp. in l. 19. C. de iur. dot. *Cum patrem, pro filia dotem tibi dantem,* SI POST MORTEM SVAM IN MATRIMONIO CONSTITVTA, REBVS HVMANIS EADEM EXIMATVR, PARTEM DIMIDIAM DOTIS AMNIAE REDDI, *pactum proponas.* Pomponius in l. 9. D. de pact. dotalibus. *Si ita conueniat,* VT, SI VIVO SOCERO, MORTVA SIT FILIA, IPSI SOCERO: SI MORTVO, FILIO EIVS: SI FILIO QVOQVE DEFVNCTO, TOTVM SVO HEREDI REDDATVR. Vlpianus l. 70. D. de verb. obligat. *Mulier, quæ dotem dederat Glabrioni, fecerat eum promittere dotem,* SI IN MATRIMONIO DECESSISSET, *infanti.* Paulus in l. 59. §. vlt. D. ad SC. Trebellian. *Ea, quæ dotem dabat, pacta erat cum marito,* VT, MORTVA SE IN MATRIMONIO, DOTIS PARS MATRI EIVS REDDERETVR. Scæuola in l.

 29. §.

x) Hæc *παράφερνα* eadem sunt *Recepticia*, idemque etiam *peculium* mulieris: falsoque & ignoratione iuris Romani Doctores discrimen faciunt *parapbernorum* atque *recepticiorum.*

29. §. vlt. D. de pact. dotalibus. *Mulier de dote, quam dedit, pacta est*, VT, SI IN MATRIMONIO DECESSISSET, FRATRI EIVS REDDERETVR: *isque* IN EVM CASVM STIPVLATVS EST. Paulus in l. 45. D. solut. matr. *Gaius Seius auus maternus Seiæ nepti, quæ erat in patria potestate, certam pecuniæ quantitatem dotis nomine Lucio Titio marito dedit, &* INSTRVMENTO DOTALI, *huiusmodi pactum & stipulationem complexus est*: SI INTER LVCIVM TITIVM MARITVM ET SEIAM DIVORTIVM SINE CVLPA MVLIERIS FACTAM ESSET, DOS OMNIS SEIAE VXORI, VEL GAIO SEIO AVO MATERNO REDDERETVR, RESTITVERETVRQVE. Paulus in l. 11. D. de dote prælеg. *Seia, cum nuberet Lucio Titio, dedit dotis nomine centum aureos, & adhibuit Quintum Mucium, qui nihil numerauit, sed* DOTEM STIPVLATVS EST, SI MORTE MVLIERIS SOLVTVM FVERIT MATRIMONIVM. Enimuero cum Pater dotem dabat, ita demum in suam personam de dote actionem transferebat, si ex continenti stipu-
522 laretur. Ceterum si interposito tempore stipulari vellet, non nisi consentiente filia poterat, quamuis in potestate esset, l. 29. D. solut. matr. Vnde in l. 40. D. eod. tit. Pater *post dotem datam & nuptias contractas, stipulatus* refertur, *filiæ voluntate*. Cum vero is, qui dotem pro muliere dabat, REDDI EAM SIBI, MORTVA IN MATRIMONIO MVLIERE, STIPVLATVR, DOS ea speciali nomine RECEPTICIA dicebatur, quemadmodum Vlpianus in titt. cap. 6. scribit. Gaius vero in l. 31. §. 2. D. de mort. caus. don. *Sed & dos, quam quis in mortem mulieris a marito stipulatur, capitur sane mortis causa, cuius generis* DOTES RECEPTICIAE *vocantur*. Stipulatio autem de dote reddenda, ab extraneo interposita, facto diuortio, statim committebatur, l. 63. D. de iur. dot. Ceterum stipulatio de reddenda dote ita quandoque concipiebatur, DOTEM DABIS? vel, DOTEM DARI SPONDES? Paulus in l. 56. D. solut. matr. *Si quis sic stipuletur a marito*, SI QVO CASV TITIA TIBI NVPTA ESSE DESIERIT, DOTEM DABIS? Papinianus in l. 40. D. eod. tit. *Post dotem datam, nuptias contractas, stipulatus est pater filiæ voluntate*, DIVORTIO FACTO, DOTEM DARI. Idem in l. 26. §. vlt. D. de pact. dot. *Pater, si filia nupta mortem obiisset*, DOTEM DARI, STIPVLATVS EST. Alias etiam, REDDI, RESTITVI, stipulabantur, l. 45. D. solut. matr. l. 240. D. de verb. signif. vel SOLVI, l. 9. & l. 26. §. 4. D. de pact. dot.

CXXXII. DE RESTITVTIONE *vel* RETENTIONE DOTIS, *aut* CERTAE PARTIS, OB LIBEROS INTERVENIENTES, *item*, DETRACTA MENTIONE LIBERORVM *quomodo caueri soleret?*

Eiusmodi vero pactis prospici in casum liberorum restitutione vel retentione dotis, aut certæ partis, solebat. Vlpianus in l. 2. D. de pact. dotalibus. *Si conuenerit*, VT, QVOQVO MODO DISSOLVTVM SIT MATRIMONIVM, LIBERIS INTERVENIENTIBVS, DOS APVD VIRVM REMANERET. Scæuola in l. 31. D. eod. tit. *Si inter virum & uxorem pactum est*, VT CERTA PARS DOTIS VEL TOTA, OB VNVM VEL PLVRES LIBEROS INTERVENIENTES RETINEATVR. Papinianus in l. 26. D. eod. tit. *Inter socerum & generum conuenit*, VT, SI MORTVA FILIA SVPERSTITEM ANNICVLVM FILIVM HABVISSET, DOS AD VIRVM PERTINERET. QVOD SI VIVENTE MATRE FILIVS OBIISSET, VIR DOTIS PORTIONEM, VXORE IN MATRIMONIO DEFVNCTA, RETINERET. Africanus in l. 23. D. eod. *Pater, cum filiæ suæ nomine dotem daret, pactus est*, VT, MORTVA FILIA, VNO PLVRIBVSVE LIBERIS SVPERSTITIBVS, DEDVCTA PARTE TERTIA, RELIQVA DOS SIBI VNI POST MORTEM SVAM, ILLI AVT ILLI FILIIS, QVOS IN POTESTATE HABEBAT, REDDATVR. Impp. in l. 3. C. de inutil. stipul. *Cum igitur, defuncta in matrimonio filia tua, superstitis filii nomine*, PARTEM DIMIDIAM DOTIS A MARITO DETINERI, ALTERAM VERO PARTEM NEPOTI TVO RESTITVI, VEL SI IS *in rebus humanis non esset*, IVLIANO RESTITVI, *per pactum conuenisse, proponas*. Callistratus in l. 48. D. solut. matrimon. *Si* DOTALI INSTRVMENTO *ita stipulatio interposita sit*, VT LIBERORVM NOMINE DOS APVD MARITVM RESIDEAT, *Nepotum quoque nomine retinebitur*. Atque ita virum dotem filiæ nomine retinere potuisse, proponit Papinianus in l. 26. §. 1. D. de pact. dot. Ea propter interdum stipulatio de reddenda dote in eum casum concipiebatur, quo sine liberis mulier decederet. Papinianus in d. l. 26. §. 2. D. eod. *Cum inter patrem & generum conuenit*, VT, IN MATRIMONIO SINE LIBERIS DEFVNCTA FILIA, DOS PATRI RESTITVATVR. Et §. 4. ead. l. *Filia, cum pro se dotem daret, pepigit*, VT, SI MATRIMONIO SINE LIBERIS DECESSISSET, MATRI SVAE DOS SOLVATVR. Apuleius Apolog. II. *Iam primum mulieris locupletissimæ modicam dotem, neque eam* DATAM, *sed tantummodo* PROMISSAM: *præter hæc, ea condicione factam coniectionem*, SI NVLLIS EX ME SVSCEPTIS LIBERIS VITA DEMIGRASSET, VT DOS OMNIS APVD FILIOS EIVS PONTIANVM ET PVDENTEM MANERET. SIN VERO VNO, VNAVE SVPERSTITE, DIEM SVVM OBIISSET, VTI TVM DIMIDIA PARS DOTIS POSTERIORI FILIO, RELIQVA PRIORIBVS CEDERET. Tryphoninus in l. 30. D. de pact. dot. *Bæbius Marcellus Bæbio Maryllo, filiæ suæ nomine, centena promiserat, & conuenerat inter eos*, NE EA DOS CONSTANTE MATRIMONIO PETERETVR, ET SI POST MORTEM PATRIS

TRIS

TRIS IN MATRIMONIO SINE LIBERIS FILIA DECESSISSET, VT DIMIDIA DOS APVD MARVLLVM REMANERET, DIMIDIA PATRI MVLIERIS RESTITVERETVR. Scæuola in l. 41. §. 7. D. de legat. 3. Patrem per fideicommissum centum legasse, refert, & adiecisse, FIDEI TVAE, FILIA, COMMITTO, VT, CVM IN FAMILIA NVBES, ET QVOTIESCVMQVE NVBES, PATIARIS, EX DOTE TVA, QVAM DABIS, PARTEM DIMIDIAM STIPVLARI FRATREM TVVM, ET SEIAM MATREM TVAM, PRO PARTIBVS DIMIDIIS DARI SIBI, SI IN MATRIMONIO EIVS, CVI NVBES, SINE DIVORTIO FACTO, PRIVSQVAM DOS TVA REDDATVR, EOVE NOMINE SATISFACTVM ERIT, MORIERIS, NVLLO FILIO FILIAVE EX EO RELICTO. Et §. 11. ead. l. *Pater naturalis*
523 *filiæ suæ ex testamento mariti eius fideicommissi debitor: cum ea mulier alii nuberet, non mandatu mulieris dotem marito eius dedit, &*, SIBI REDDI EAM, STIPVLATVS EST, SI SINE LIBERIS FILIA MORERETVR.

Ipsi etiam quandoque marito, nulla liberorum facta mentione, consulebatur. Paulus in l. 12. D. de pact. dot. *Si pater dotem dederit, & pactus sit*, VT MORTVA IN MATRIMONIO FILIA, DOS APVD VIRVM REMANERET. Vlpianus in l. 20. D. de religios. *Si is, qui dotem dederat pro muliere*, STIPVLATVS EST, DVAS PARTES DOTIS REDDI, TERTIAM APVD MARITVM REMANERE: *pactus sit*, NE QVID MARITVS IN FVNVS CONFERRET. Inde eueniebat, vt dotem partemue eius maritus lucri faceret, eaque penes eum vel pro portione remaneret, l. 22. & l. 29. & l. 30. D. eod. tit. Et hoc casu procedit, quod mortua muliere, dotem mariti lucro cessisse, ostendit l. 5. D. de bon. damnat.

CXXXIII. QVA DIE DOS REDDENDA ESSET, *pacisci solebant.*

Præterea qua die dos reddenda esset, pacisci solebant, l. 14. D. de pact. dotalib. Proculus in l. 17. D. eod. *Cum inter virum & uxorem pactum conuentum ante nuptias factum sit*, VT, QVIBVS DIEBVS DOS DATA ESSET, IISDEM, DIVORTIO FACTO, REDDERETVR. Et mox: *Si pacto conuento cautum est*, VT, QVANTO SERIVS QVAEQVE, ET POST NVPTIAS DATA FVERIT, POST DIVORTIVM REDDATVR. Alfenus in l. 10. D. eod. *Si pater pro filia dotem promisit*, VT ANNVA, TRIMA, QVADRIMA, QVINTO ANNO DOS A SE REDDERETVR, *& conuenit*, VT IISDEM DVOBVS, SOLVTO MATRIMONIO, REDDERETVR. Interdum conueniebat, VT DOS, QVAE PONDERE, NVMERO, MENSVRA CONTINEBATVR, SOLVTO MATRIMONIO, PRAESENS REDDERETVR; quæ alioquin, cessante condicione, non nisi annua, bima, trima die reddita fuisset, vt tradit Vlpianus tit. 6.

CXXXIV. NE DOS A MVLIERE, *vel ab alio*, PETERETVR, *quandoque cauebatur.*

Pater etiam, sed & ipsa mulier, quandoque paciscebatur, NE DOS A SE PETERETVR. Pomponius in l. 10. D. de pact. dotalib. *Auus pactus est, cum dotem pro nepote suscepisset*, NE A SE, NEVE A FILIO DOS PETERETVR: AB ALIO VERO, QVAM FILIO HEREDE, VT DOS PETERETVR. Vlpianus in l. 11. D. eod. *Cum pater dotem pollicitus fuerit, & paciscatur*, NE SE VIVO PETATVR, NEVE CONSTANTE MATRIMONIO DOS PETATVR. Paulus in l. 44. §. 1. D. solut. matrim. *Titius filiæ suæ nomine centum doti promisit Gaio Seio, & inter Gaium Seium & Lucium Titium patrem mulieris conuenit*, NE DOS A VIVO LVCIO TITIO, ID EST PATRE MVLIERIS, PETERETVR. Celsus in l. 33. D. de pact. *Auus neptis nomine, quam ex filio habebat, dotem promisit, & pactus est*, NE A SE, NEVE A FILIO SVO DOS PETERETVR. Paulus in l. 20. §. vlt. D. de pact. dotalib. *Si conuenerit*, NE A MVLIERE, NEVE A PATRE DOS PETATVR. Et mox: *Sed si conuenerit*, VT, MANENTE MATRIMONIO, VIVO PATRE, DOS PETATVR. Et idem l. 12. §. 2. D. eod. *Si mulier pacta sit*, NE AMPLIVS, QVAM PARS DIMIDIA DOTIS A SE PETATVR. Et l. 32. §. vlt. D. eod. *Si pater filiæ nomine certam pecuniam in dotem promiserit, &* PACTVS EST, NE INVITVS EAM SOLVERET. Sed & in l. 30. in princ. D. eod. inter socerum & generum conuenisse, proponitur, NE DOS CONSTANTE MATRIMONIO PETERETVR.

CXXXV. DE ALENDA VXORE *pactis prospici solebat.*

De alenda etiam muliere conueniebat. Scæuola in l. 20. D. de in rem verso. *Pater pro filia dotem promisit: & conuenit*, VT IPSE FILIAM ALERET, NON PRAESTANTE PATRE. Idem in l. vlt. *Filiamfamilias duxit vxorem, patre dotem promittente: & conuenit inter omnes personas*, VTI EAM PATER, AVT IPSA SE TVERETVR. Et l. vlt. D. de doli & met. except. *Pater pro filia dotem promiserat, & pactus erat*, VT IPSE ALERET FILIAM SVAM, EIVSQVE OMNES. Idem in l. 60. §. 3. D. mandat. *Si inter maritum & socerum id actum esset, vel tacito intellectu*, VT ONVS EXHIBENDAE VXORIS AD MARITVM REDIRET, PRAESTANTE PATRE DOTIS VSVRAS. Sed & ex pactis conuentis, quæ ante nuptias, vel post nuptias interponi solebant, Paulus

jus hæc refert in l. 72. §. 1. D. de pact. dotal. VT MVLIER DOTE PROMISSA SE ALAT, ET DONEC NVPTA SIT, DOS AB EA NON PETATVR, AVT CERTAM SVMMAM VIRO PRAESTET, ET AB EO ALATVR. Vlpianus in l. 4. in fin. D. de pact. dotalib. *Si pactum tale interuenit*, VT MARITVS FRVCTVS IN DOTEM CONVERTERET, ET MVLIER SE SVOSQVE ALERET, TVERETVRVE ET VNIVERSA ONERA SVA EXPEDIRET. Papinianus etiam in l. 26. §. 3. D. de pact. dotalib. conueniſſe, refert, VT MVLIER VIRI SVMPTIBVS, QVOQVO IRET, VEHERETVR. Iulianus in l. 22. D. de pact. dotalib. *Quidam fundum do-*
524 *tis cauſa ab vxore ſua acceperat: interque eos conuenerat*, VT MERCEDES EIVS FVNDI VIR VXORI ANNVI NOMINE DARET.

CXXXVI. DE HEREDITATE PATRIS *quandoque cauebatur: aliaque pactorum dotalium capita.*

Interdum etiam pactis Dotalibus de hereditate patris cauebatur. Imp. Alexander in l. 3. C. de collationib. *Pactum Dotali inſtrumento comprehenſum*, VT CONTENTA DOTE, QVAE IN MATRIMONIO COLLOCABATVR, NVLLVM AD BONA PATERNA REGRESSVM HABERET. Papinianus in l. vlt. D. de ſuis & legit. *Pater inſtrumento Dotali comprehendit*, FILIAM ITA DOTEM ACCEPISSE, NE QVID ALIVD EX HEREDITATE PATRIS SPERARET. Impp. Valerianus & Gallienus in l. 15. C. de pact. *Pactum, quod Dotali inſtrumento comprehenſum eſt*, VT, SI PATER VITA FVNGERETVR, EX AEQVA PORTIONE EA, QVAE NVBEBAT, CVM FRATRE HERES PATRI SVO ESSET.

Non omittenda & illa conuentio eſt, quæ a Papiniano refertur in l. 121. §. 1. D. de verb. oblig. in hæc verba: *Mulier ab eo, in cuius matrimonium conueniebat, ſtipulata fuerat ducenta*, SI CONCVBINAE, TEMPORE MATRIMONII, CONSVETVDINEM REPETISSET. Imp. Alexander in l. 11. C. de pact. *Ex conuentione quidem, qua, pactam nouercam tuam cum patre tuo, diris, cum fundum in dotem daret*, VT CREDITORIBVS, QVIBVS FVERANT PRAEDIA OBLIGATA, VSVRAS SOLVERET. Paulus in l. 28. D. de pact. dotalib. *Si pacta ſit mulier vel ante nuptias, vel poſt nuptias*, VT EX FVNDI FRVCTIBVS, QVEM DEDIT IN DOTEM, CREDITOR MVLIERIS DIMITTATVR. Scæuola in l. 31. D. eod. *Si inter virum & vxorem conuenit*, VT EXTREMI ANNI MATRIMONII FRVCTVS, NONDVM PERCEPTI, MVLIERIS LVCRO FIANT.

CXXXVII. SERVITVTES *quibus* PACTIONIBVS ET STIPVLATIONIBVS CONSTITVI *ſolitæ?* VENDITIONIS, CESSIONIS, IN IVRE, *nec non* TRADITIONIS SERVITVTVM *formulæ.*

Pergamus porro ad alias conuentiones, & ad SERVITVTES progrediamur. Pactionibus enim & ſtipulationibus conſtitutas Seruitutes, conſtat §. 4. Inſtit. de ſeruitutib. Celſus in l. 10. D. de euictionib. *Si quis per fundum, quem cum alio communem haberet, quaſi ſolus dominus eius eſſet*, IVS FVNDI, AGENDI MIHI VENDIDERIT. Pomponius in l. 3. §. 2. D. de act. empt. *Si* ITER, ACTVM, VIAM, AQVAEDVCTVM PER TVVM FVNDVM EMERO. Idem in l. 6. §. 5. D. eod. SI TIBI ITER VENDIDERO. Iauolenus in l. vlt. D. de ſeruitutib. *Quotiens* VIA *aut aliquod* IVS FVNDI EMERETVR. Cedebantur etiam prædiorum vrbanorum & ruſticorum iura. Iulianus in l. 4. D. de aqua cott. *Lucio Titio* EX FONTE MEO, VT AQVAM DVCERET, CESSI. Paulus in l. 20. D. de ſeruitut. vrbanor. præd. *Tuque mihi* PER AREAM TVAM IN DOMVM MEAM IRE, AGERE, CESSISTI. Pomponius in l. 20. D. de ſeruitut. præd. ruſtic. *Si mihi eodem tempore* CONCESSERIS, ET IRE, AGERE PER TVVM LOCVM. Celſus in l. 11. D. eod. tit. *Per fundum, qui plurium eſt*, IVS MIHI ESSE EVNDI, AGENDI, *poteſt ſeparatim cedi y).* Papinianus in l. 34. D. eod. *Vnus ex ſociis fundi communis* PERMITTENDI, IVS ESSE IRE, AGERE. Idem in l. 2. §. vlt. D. de aqu. & aqu. pluu. *Si quis vicino ceſſerit*, IVS EI ESSE, AQVAM IMMITTERE. Pomponius in l. 21. D. de ſeruitut. vrbanor. prædior. *Et tibi* CONCESSERO IVS ESSE, INVITO ME, ALTIVS TOLLERE AEDIFICIA TVA. Et quidem ſi quis duas ædes haberet, & alteras traderet, poterat LEGEM TRADITIONI DICERE, vt vel iſtæ, quæ non tradebantur, SERVAE ESSENT HIS, QVAE TRADEBANTVR, vel contra, VT TRADITAE RETENTIS AEDIBVS SERVIRENT. Similiterque ſi quis duos fundos haberet, alium alii poterat ſeruum facere tradendo, l. 6. D. communia prædiorum. Gaius in l. 3. D. eodem. *Duorum prædiorum dominus ſi alterum ea lege tibi dederit*, VT ID PRAEDIVM, QVOD DATVR, SERVIAT EI, QVOD IPSE RETINET, VEL CONTRA. Seruitutes etiam ſtipulatum deduci conſueuiſſe, docent l. 7. §. vlt. D. de ſtipul. ſeruor. & l. 11. D. de ſeruitutib.

CXXXVIII.

y) In pactionibus vtramque ſeruitutem & *eundi* & *agendi* expreſſam fuiſſe, etſi actui quoque iter tacite inſit, docemur cum multis locis, tum etiam marmore apud *Grut. Inſcr.* p. CCI, 3. cuius rei rationem reddit *Cuiac. Obſ. XXII*, 37. Ceterum *viam* in pactionibus & ſtipulationibus nomine *itineris* & *actus*, iure item *eundi agendi* exprimi conſueuiſſe, eamque ob rem *viam* hac finitione recte declarari, vt dicatur eſſe *ius eundi agendi, & ambulandi*, ap. ICtum in *L. 1. pr. D. de ſerv. ruſt. præd.* docent *Noodt. Comm. Dig.* & Illuſtris *Ritter.* in *Excurſ.* XIX, *ad Theophil.* in ed. *Reizii* V. C. vt emendatione *Bynkershoekii Obſ.* IV, 7. nulla ratione opus eſſe videatur.

CXXXVIII. MODVS ADIICI SERVITVTIBVS *uti soleret?* ACTVS, ITINERIS, VIAE, LATITVDO *qualis* CONSTITVENDA *atque* DICENDA *esset? Harum seruitutum quædam conditiones.*

Modus autem adiici seruitutibus poterat. Veluti, QVO GENERE VEHICVLI AGERETVR, vel NON AGERETVR, vel VT EQVO DVMTAXAT: vel VT CERTVM PONDVS VEHERETVR, vel GREX ILLE TRANSDVCERETVR, aut CARBO PORTARETVR, l. 4. §. 1. D. de seruitutib. Marcellus in l. 11. D. quemad. seruit. amitt. *Is, cui via vel actus debebatur,* VT VEHICVLI CERTO GENERE VTERETVR, *alio genere fuerat vsus.* Iter autem sic poterat constitui, VT QVIS INTERDIV DVMTAXAT IRET; quod vere circa prædia vrbana necessarium erat, l. 14. D. commun. prædior. Iter porro qui habebat, ea pedes & eques commeare poterat, l. 12. D. de seruitut. prædior. rustic. Præterea sella aut lectica vehi, non item iumen-
525 tum ducere poterat, l. 7. D. eodem. Qui vero Actum habebat, & plostrum seu vehiculum ducere, & iumenta agere, armentaque traiicere poterat, non etiam trahere lapidem, aut tignum. At qui Viam habebat, eundi, agendi, trahendi quoque & rectam hastam referendi, si modo fructus non læderet, ius habebat, l. 7. & l. 12. D. eodem. LATITVDO porro actus itinerisque DICI ET DEMONSTRARI in eiusmodi seruitutibus constituendis solebat. Quod si nihil dictum esset, vel si absque vlla determinatione iter, actumue quis cessisset, legassetue, ARBITER dabatur, qui iter actumque determinaret, & eorum latitudinem statueret ac definiret. At in Via aliud iuris erat. Nam si DICTA LATITVDO non esset, LEGITIMA, id est, lege XII. Tabul. definita, debebatur, l. 13. §. 1. & §. 2. D. de seruitut. rustic. præd. Viæ enim latitudo, ex lege XII. Tabularum in porrectum octo pedes, in anfractum, id est, vbi flexum est, sedecim habebat, vt Gaius in l. 8. D. de seruitut. rustic. præd. tradit. VIA tamen constitui vel LATIOR OCTO PEDIBVS, vel ANGVSTIOR poterat: vt tamen eam latitudinem haberet, qua VEHICVLVM IRE posset. Alioquin iter erat, non via, l. 23. D. de seruit. præd rustic. Nam si, tam angusti loci demonstratione facta, VIA concessa esset, vt neque VEHICVLVM, NEQVE IVMENTVM EA IRE posset, ITER magis, quam VIA aut ACTVS adquisitus videbatur. Sed si IVMENTA EA DVCI possent, non etiam VEHICVLVM, ACTVS videbatur adquisitus, l. 13. D. de seruitutib.

Si vero VIAE locus, non adiecta LATITVDINE, nominatus esset, per eum qualibet iri poterat. Sin autem prætermissus esset, æque LATITVDINE non adiecta, per totum fundum, vna poterat eligi via, dumtaxat eius latitudinis, quæ lege comprehensa erat. Pro quo ipso, si dubitabatur, Arbitri officium inuocandum erat, d. l. 13. §. vlt. de seru. præd. rust. Sane si cui simplicius via per fundum cuiuspiam cessa, vel relicta esset, in infinito, videlicet per quamlibet eius partem, ire, agere licebat, ciuiliter modo. Verum qua primum viam direxisset, ea demum ire, agere debebat, nec amplius mutandæ eius potestatem habebat, l. 9. D. de seruitutib.

De Actus vero spatio hæc Varro lib. IV. de Ling. Latin. c. 4. *Vt ager, quod agi poterat, sic qua agi,* ACTVS. *Eius finis minimus constitutus in* LATITVDINEM PEDES QVATVOR, *fortasse ab eo, quatuor, quod ea quadrupes agitur.* Iter autem vel viam silice sternere non poterat is, cui huiusmodi seruitus debebatur, nisi nominatim conuenisset, l. 4. §. 5. D. si seruit. vind. Si tamen iter legatum esset, qua, nisi opere facto, iri non posset, Proculus putabat, licere fodiendo, substernendo, iter facere, l. 10. D. de seruitutib. In seruitutibus etiam huiusmodi constituendis, cautum nonnumquam, VT REFICIENDI IVS, ET AD QVEM VSQVE MODVM ESSET, indicat Vlpianus in l. 3. §. 14. D. de itin. actuque priu. *Fieri autem potest,* ait, *vt qui* IVS EVNDI HABEAT, ET AGENDI, REFICIENDI IVS *non habeat: quia in seruitute constituenda cautum fit,* NE EI REFICIENDI IVS SIT: *aut sic,* VT, SI VELIT REFICERE, VSQVE AD CERTVM MODVM REFICIENDI IVS SIT. ITER autem, ACTVS, VIA, pluribus cedi, vel simul, vel separatim per eumdem locum poterat, l. 4. D. de aqua cottid. l. 15. D. commun. præd.

CXXXIX. VSVM SERVITVTVM, *& præsertim* AQVAEDVCTVS TEMPORIBVS SECERNENDI *consuetudo.* IVS AQVAE *quomodo constitueretur?* AQVA COTTIDIANA *&* AESTIVA: AQVA DIVRNA, NOCTVRNA. RIVALES *quinam dicti?* RIVIS AQVAM DVCENDI IVRE, *quænam continerentur?*

Vsus porro Seruitutum temporibus secerni poterat: exempli gratia, VT QVIS POST HORAM TERTIAM VSQVE IN HORAM DECIMAM EO IVRE VTERETVR, vel, VT ALTERNIS DIEBVS VTERETVR, l. 5. §. vlt. D. de seruitutib. Diuidi plane non solum temporibus, sed & mensuris aqua poterat. Et ita inter duos, qui eodem riuo Aquam certis horis separatim ducebant, conuenisse, VT PERMVTATIS INTER SE TEMPORIBVS AQVA VTERENTVR, Iulianus scribit in l. 5. in princ. & §. vlt. D. de aqua cottid. Qui locus postulat, vt de iure Aquæ dicamus: quo nomine seruitutem Aquæductus appellant non Iurisconsulti modo, sed & Cicero Epist. 1. lib. III. ad Q. Frat. his verbis: *Cidlatus aubet, aqua dempta, & ius* AQVAE IVRE *constituto, & seruitute fundo illi imposita, tamen nos pretium seruare posse, si vendere vellemus.* Ius autem aquæ ita constituebatur,

tur, ſi quis cederet alicui, VT EX FONTE SVO AQVAM DVCERET, l. 4. D. de aqua cottid. Pomponius in l. 11. §. vlt. D. commun. præd. *Si prope tuum fundum* IVS EST MIHI, AQVAM RIVO DVCERE. Cedi etiam, vt Paulus in l. vlt. D. ſi ſeruit. vind. ſcribit, poterat, VT AQVAM QVAERERET, ET INVENTAM DVCERE EI LICERET. Sciendum eſt autem, duo fuiſſe genera Aquarum. Erat enim COTTIDIANA: erat & AESTIVA, COTTIDIANA ab AESTIVA vſu differebat, non iure. COTTIDIANA enim erat, quæ duci adſiduc ſolebat, & cottidie duci poterat, ſiue æſtiuo tempore, ſiue hiberno, etiam ſi aliquando temporis momento ducta non eſſet, vel intermiſſione temporis eius ſeruitus diuiſa eſſet. AESTIVA vero ea erat, qua æſtate ſola vti expediret, & qua quis æſtate ſola vtebatur, ſiue perpetuo duci, ſiue non niſi æſtate duci ea poſſet, l. 1. §. 1. & §. 4. D. de aqua
526 cottid. Enimuero poterat eodem tempore, alius Cottidianam, alius Æſtiuam aquam ducere: ita vt æſtate diuideretur inter eos aqua: hieme ſolus duceret is, qui Cottidianæ ius habebat, l. 5. D. de aqua cottid. Interdum vero, NOCTVRNAE dumtaxat AQVAE ſeruitus cedebatur: interdum vero DIVRNAE ſolius, l. 17. D. de aqu. & aqu. plou. l. 10. §. vlt. D. quemadmodum ſeruit. amitt. Eis quidem, qui DIVRNARVM, aut NOCTVRNARVM HORARVM AQVAEDVCTVM HABEBAT, non poterat alia hora ducere, quam qua ius habebat ducendi, l. 2. D. de aqua cottid. Aquæ plane ius duobus cedi vel ſimul, vel ſeparatim poterat, VT PER EVMDEM AQVAE DVCTVM AQVAM DVCERENT, l. 4. D. de aqua cottid. Neratius quoque in l. 2. §. vlt. D. de ſeruit. præd. ruſt. ſi Aquæductus ſufficiens eſſet, potuiſſe eum pluribus per eumdem locum concedi, VT ET IISDEM DIEBVS VEL HORIS DVCERETVR, ſcribit. Qui vero per eumdem Riuum Aquam ducebant, hi RIVALES appellabantur, inter quos de Aquæ vſu ſæpe contentio incidebat. Vlpianus in l. 1. §. 26. D. de aqua cottid. *Si inter* RIVALES, *id eſt, qui per eumdem Riuum [illegible] ducunt, fit* CONTENTIO DE AQVAE VSV. Gellius lib. XIII. cap. 1. *[illegible], quod ſi forte de* AQVAEDVCTV CVM RIVALIBVS, *aut de communi pariete cum vicino apud iudicem eſt.* Hinc in communem Riuum reficiendum impenſam factam, proponit Vlpianus in l. 52. §. 12. pro ſoc. Riuum autem primo qualibet ducere licebat: poſteaquam ductus erat, transferre non licebat, l. 9. D. de ſeruitut. Is plane, qui aquæ ducendæ ius habebat, vel fiſtulam in Riuo ponere, vel aliud quodlibet facere poterat, dummodo ne fundum domino, aut aquagium Riualibus deterius faceret. Sed & ſupra eam aquam, cuius ducendæ ius habebat, aliam aquam per pontem, qui ſupra Riuum factus eſſet, iure ducebat, dum inferiori Riuo non noceretur, l. 3. §. 5. & §. vlt. D. de aqua cottid. Riuos autem reficere, tegere, ſubſtruere, ſarcire, purgare aquæ ducendæ cauſa, licebat, item aduehere adportareque ea, quæ ad eamdem rem opus erant, l. 1. §. 6. D. de Riuis. Quin & vbi Riuo aquam ducere cui permiſſum erat, tacita hæc iura ſequebantur, VT REFICERE RIVVM LICERET, VT ADIRE, QVA PROXIMVS, POSSET IS, FABRIQVE SVI. Item, VT SPATIVM EI REI RELINQVERET DOMINVS FVNDI, QVO DEXTERA ET SINISTRA AD RIVVM ADIRET, ET QVO TERRAM, LIMVM, LAPIDEM, HARENAM, CALCEM IACERE POSSET. l. 11. §. vlt. D. commun. præd.

CXL. *Aqua* RIVO DVCEBATVR, *& quomodo? item* CANALIBVS *&* FISTVLIS: MENSVRIS DIVIDEBATVR: ITER AQVAE *determinari ſolebat.*

Riuo vtique vel aperto, vel operto & tecto aqua ducebatur, l. 1. §. vlt. & l. 2. D. de riuis, l. 1. §. 4. D. ne quid in flum. publ. Interdum etiam ſub terra, l. 11. D. comm. præd. Riui autem vel TERRENI erant, vel STRVCTILES, veluti Cæmenticii, Signini, Lapidei, l. 1. §. vlt. l. 2. & l. 3. §. 1. D. de riuis. In Riuo vtique Canales, vel Fiſtulæ collocabantur, l. 3. §. 2. D. eod. l. 15. D. de ſeruit. ruſtic. prædior. l. 3. §. 5. D. de aqua cottid. Nec vero vno modo Aqua ducebatur. Varios eius ducendæ modos Vitruuius lib. VIII. cap. 7. ita explicat. *Ductus autem aquæ fiunt generibus tribus, Riuis per Canales ſtructiles, aut Fiſtulis plumbeis, ſeu Tubulis fictilibus.* Palladius lib. IX. cap. 2. *Cum ducenda eſt aqua, ducitur aut Forma ſtructili, aut plumbeis Fiſtulis, aut Canalibus ligneis, aut fictilibus Tubis.* Plinius lib. XXXI. cap. 6. de aqua loquens. *A fonte duci fictilibus Tubis vtiliſſimum eſt, craſſitudine [illegible] digitorum, commiſſuris pixidatis, &c.* Et ita, *ſi inter anguſtas fiſtulas colligi*, Quinctilianus lib. V. cap. vlt. ſcire dixit.

Sane vulgo Fiſtulis Aqua ducebatur, l. 47. & l. 49. l. 78. D. de contr. empt. l. 13. D. ſi ſeruit. vindic. vſque adeo, vt etiam, ſi de ea re in ſeruitute conſtituta nihil nominatim comprehenſum eſſet, pro cauto tamen haberetur, fierique liceret, l. 17. §. 1. D. de aqu. & aqu. pluu. Per lapidem vero ſtratum non aliter Aqua duci poterat, quam ſi hoc in ſeruitute conſtituenda cautum fuiſſet. Illud etiam ex Qu. Mutio Pomponius tradit, ei, cui iter aquæ per alienum fundum ceſſum erat, licuiſſe, fiſtulam ſuam vel fictilem vel cuiuslibet generis in Riuo ponere, quæ aquam latius exprimeret, l. 15. D. de ſeruit. ruſtic. præd.

Porro Aqua menſuris diuidebatur, l. 5. D. de aqu. cottid. & æſt. Aquarum autem MODVLI, vt Frontinus lib. I. de aquæductib. ſcribit, aut ad DIGITORVM, aut ad VNCIARVM menſuram inſtituti erant. DIGITVS erat ſextadecima pars pedis, VNCIA duodecima. SIC DIGITVM AQVAE ſe Gaio Seio concedere, Lucius Titius notum facit Epiſtola ſua in l. 37. D. de ſeruit.

seruit. præd. rustic. Vetus inscriptio Suessana, ET VT AQVAE DIGITVS IN DOMO EIVS FLVERET, *commodisque publicis ac si decurio frueretur.* DIGITORVM autem alius QVADRATVS vocabatur, alius ROTVNDVS. Postea MODVLVS nec ab vncia, nec ab alterutro digitorum originem accipiens, in vsum vrbis, exclusis prioribus, venit, QVINARIO nomine appellatus, cuius rationem copiose Frontinus exponit lib. II. de aquæduct. & Plinius lib. XXXI. cap. 6. z)

AQVAE autem, quæ per fundum alienum iure seruituris ducebatur, ITER determinari in seruitute imponenda solebat. Quod si destinata non esset pars, per quam aqua duceretur, totus fundus seruiebat, sed quæ loca eius fundi tunc, cum ea fieret cessio, ædificiis, arboribus, vineis vacua erant, ea sola eo nomine seruie-
527 bant, l. 20. & l. 22. D. de seruit. rust. præd. Sed & si Aquæductus legatus esset simpliciter per fundum, heredi facultatem fuisse, per quam partem fundi vellet constituere seruitutem, dummodo nulla legatarii captio esset, Paulus scribit in l. 26. D. eod.

Aqua autem interdum per plurium prædia ducebatur, l. 33. §. vlt. D. de seruit. rust. præd. Cuius rei exemplum præbet Iulianus in l. 31. D. eod. tit. *Tria prædia continua trium dominorum adiecta erant: imi prædii dominus ex summo fundo imo fundo seruitutem aquæ quæsierat: & per medium fundum, domino concedente, in suum agrum ducebat.* Ex vnius enim agro aliquando aqua oriebatur, l. 10. §. vlt. D. si seruit. vindic. & ex fonte, qui in eius agro erat, ducebatur, l. 24. §. vlt. l. 35. D. de seruit. rustic. præd. Per alterius vero fundum ducebatur, d. l. 10. §. vlt. si seruit. vindic.

CXLI. PECORIS AD AQVAM APPELLENDI, AQVAE HAVRIENDAE, PECORIS PASCENDI, *aliæque* RVSTICORVM PRAEDIORVM SERVITVTES *quomodo constituta?*

Inter rusticorum prædiorum seruitutes etiam computabatur, IVS PECORIS AD AQVAM APPELLENDI, l. 1. §. 18. D. de aqu. cottid. l. 4. & l. 6. §. vlt. D. de seruitut. præd. rustic. siue PECORIS AD AQVAM APPVLSVS, l. 1. & l. 5. D. eod. tit. §. 2. Instit. de seruitut. præd. Item HAVSTVS AQVAE ex fonte priuato, l. 3. §. vlt. D. de seruit. præd. rustic. quam SERVITVTEM AQVAE HAVRIENDAE vocat Paulus in l. 9. D. eod. eamque, ait, olim non nisi ex capite vel fonte constitui potuisse: obtinuisse tamen & vsu receptum, vt ex quocumque loco constitueretur. Sed & si haustus aquæ sufficiens esset, pluribus per eumdem locum cedi poterat, l. 2. §. vlt. D. eod. tit. HAVSTV autem relicto, iter quoque ad hauriendum præstari debebat, l. 10. D. de seruit. vrb. præd. Proinde siue ei ius hauriendi, & adeundi cessum esset, vtrumque habebat: siue tantum HAVRIENDI, inerat ADITVS: siue tantum ADEVNDI AD FONTEM, inerat & HAVSTVS, l. 3. §. vlt. D. de seruit. præd. rustic. Eiusdem generis erat & IVS PASCENDI, d. l. 1. & d. §. 2. siue PECORIS PASCENDI, l. 4. D. de seruit. præd. rustic. Erant & COMPASCVI iura, & AGRI COMPASCVI, id est, vt Festus explicat, communiter ad pascendum vicinis relicti: cuiusmodi agrorum in Ciceronis Topicis c. 3. fit mentio. Et ita Scæuola in l. 10. §. 1. D. si seruit. vind. plures ex Municipibus, qui diuersa prædia possidebant, saltum communem, VT IVS COMPASCENDI haberent, mercatos esse, proponit. Prædiorum rusticorum iura erant & hæc, CALCIS COQVENDAE, LAPIDIS EXIMENDI, CRETAE EXIMENDAE, HARENAE FODIENDAE. l. 5. l. 6. §. 1. D. de seruit. præd. rustic. Vlpianus in l. 3. D. eod. *Item sic possunt seruitutes imponi, &* VT BOVES, PER QVOS FVNDVS COLITVR, IN VICINO AGRO PASCANTVR. Et mox: *Etiam,* VT FRVCTVS IN VICINI VILLA COGANTVR a) COACTIQVE HABEANTVR, ET PEDAMENTO AD VINEAM EX VICINI PRAEDIO SVMANTVR, *constitui posse, scribit.* Ibidemque ait, vicino, cuius lapidicinæ fundo tuo immineant, posse te cedere, IVS EI ESSE, TERRAM, RVDVS, SAXA, IACERE, POSITA HABERE, ET VT IN TVVM LAPIDES PROVOLVANTVR, IBIQVE POSITI HABEANTVR, INDEQVE EXPORTENTVR.

CXLII. VRBANORVM PRAEDIORVM IVRA, *veluti* ALTIVS TOLLENDI, *aut* NON EXTOLLENDI, *item* OFFICIENDI LVMINIBVS VICINI, *seruitus* LVMINVM, &, NE LVMINIBVS, *vel* NE PROSPECTVI OFFICIATVR, *quibus conuentionum formulis constitui solerent?*

Vrbanorum autem prædiorum iura talia erant: ALTIVS TOLLENDI ET OFFICIENDI LVMINIBVS VICINI, aut NON EXTOLLENDI, l. 2. D. de seruitut. præd. vrb. §. 2. Instit. de Action. Paulus in l. 7. D. comm. præd. *veluti,* VT ALTIVS TOLLERE, vel NON TOLLERE LICEAT. Idem in l. 16. D. de vsufruct.

z) Hæc ex *Frontino* & *Plinio* prolata loca etsi proprie pertinent ad ius aquæ *ducendæ* ex aquæductibus publicis, quod a principe concedebatur, & *ius impetratæ aquæ* adpellabatur, de quo est elegantissima Diss. *Car. Godofredi Hinckleri* V. C. amicissimique, Lips. 1748. tamen horum modulorum etiam ratio haberi potuit in seruitute aquæ ducendæ, propterea quod euenire poterat, vt aqua ista per priuatum solum esset ducenda.

a) *Cogere fructus* quid sit, quomodoque a *percipere fructus* differat, docent *Cuiac. Obs. XI. 39.* & *I. F. Gronov. Obs. Eccl.*

fruct. *veluti, si talem seruitutem vicino concesserit*, IVS SIBI NON ESSE ALTIVS TOLLERE. Et in l. 5. D. si seruit. vind. *Possum Titii ædibus seruitutem imponere*, NE LICEAT EI ALTIVS TOLLERE. Et in l. 4. §. vlt. D. de vsucap. *Si, cum seruitutem deberem*, NE MIHI, PVTA, LICERET ALTIVS AEDIFICARE. Gaius in l. 6. D. de seruit. præd. vrb. *Si ædes tuæ ædibus meis seruiant*, NE ALTIVS TOLLANTVR, NE LVMINIBVS MEARVM AEDIVM OFFICIATVR. Iauolenus in l. 12. D. eod. *Ædificia, quæ seruitutem patiuntur*, NE QVID ALTIVS TOLLATVR. Iulianus in l. 32. D. eod. *Si ædes meæ seruiant ædibus Lucii Titii & ædibus Publii Mæuii*, NE ALTIVS AEDIFICARE MIHI LICEAT. Vlpianus in l. 4. §. vlt. D. si seruit. vind. *Si cui omnino* ALTIVS TOLLERE NON LICEAT. Pomponius in l. 21. D. de seruit. præd. vrb. *Si domus tua ædificiis meis vtramque seruitutem deberet*, NE ALTIVS TOLLERETVR, &c.

In Vrbanorum prædiorum seruitutibus etiam LVMINVM seruitus numerabatur, cuius Cicero lib. I. de Orat. c. 39. meminit, & Pomponius in l. 23. D. de seruit. præd. vrb. his verbis: *Si seruitus imposita fuerit*, LVMINA, QVAE NVNC SVNT, VT ITA SINT. Alia porro erat LVMINVM seruitus, Alia NE LVMINIBVS OFFICERETVR, vt explicat Paulus in l. 4. & l. 23. D. eod. Alia, item seruitus, NE LVMINIBVS OFFICIATVR, &, NE PROSPE-
528 CTVI OFFICIATVR, l. 2. & l. 15. D. eod. tit. Inter LVMEN etiam & PROSPECTVM differentia erat, l. 16. D. eod.

CXLIII. TIGNI IMMITTENDI, STILLICIDII AVERTENDI, *vel* NON AVERTENDI *seruitutes constituendi formulæ*.

TIGNI quoque in parietem vicino IMMITTENDI seruitus eiusdem gentis erat, l. 2. D. de seruit. vrb. præd. l. 3. D. de precar. Vlpianus in l. 8. §. 1. D. si seruit. vind. *Aduersus eum, qui cessit mihi talem seruitutem*, VT IN PARIETEM EIVS TIGNA IMMITTERE MIHI LICEAT, SVPERQVE EA TIGNA, *verbi gratia*, PORTICVM AMBVLATORIAM FACERE, SVPERQVE EVM PARIETEM COLVMNAS STRVCTILES IMPONERE, QVAE TECTVM PORTICVS AMBVLATORIAE SVSTINEANT. Paulus in l. 18. §. vlt. D. quemadm. seruit. amitt. *Si, cum* IVS *haberes* IMMITTENDI. Gaius in l. 6. D. de seruit. præd. vrb. *Item si* TIGNI IMMISSI *ædes tuæ seruitutem deberent*.

Erat & prædiorum vrbanorum seruitus, STILLICIDIVM AVERTENDI IN TECTVM, VEL AREAM VICINI, vel NON AVERTENDI, l. 2. D. de seruit. præd. vrb. *Seu*, VT STILLICIDIVM VEL FLVMEN, RECIPERET *quis* IN AEDES SVAS, VEL IN AREAM, VEL IN CLOACAM, §. 1. Institut. de seruitut. §. 3. Instit. de Actionib. Paulus in l. 8. D. quemadm. seruit. amitt. *Si* STILLICIDII IMMITTENDI IVS *habeam* IN AREAM TVAM. Iulianus in l. 16. D. si seruit. vind. *Si a te emero*, VT MIHI LICEAT, EX AEDIBVS MEIS IN AEDES TVAS STILLICIDIVM IMMITTERE. Pomponius in l. 21. D. de seruit. præd. vrb. *Si domus tua ædificiis meis seruitutem deberet*, VT STILLICIDIVM AEDIFICIORVM MEORVM RECIPERE DEBERET. In l. 9. D. si seruit. vind. *Si vicinus in suo ædificando, effecerit*, NE STILLICIDIVM MEVM RECIPERET, *posse me agere de iure meo, id est*, IVS ESSE IMMITTENDI STILLICIDIVM. Gaius in l. 3. D. de precar. *Vel vt* IN TECTVM VEL IN AREAM AEDIVM MEARVM STILLICIDIVM *habeas*. Quæ seruitus, STILLICIDII SERVITVS vocatur, in l. 20. §. 3. D. de seruit. vrb. præd.

CXLIV. ONERIS FERENDI, PROIICIENDI & PROTEGENDI *seruitutes quomodo ædificiis impositæ?*

Inter Vrbanorum prædiorum seruitutes etiam erat Seruitus, quæ ONERIS FERENDI CAVSA imponebatur, id est, vt vicinus onera vicini sustineret, §. 1. Instit. de seruit. vrb. præd. §. 2. Instit. de actionib. Sic in l. 33. D. de seruit. vrb. præd. Paulus, in lege ædium scriptum fuisse, refert, PARIES ONERI FERENDO VTI NVNC EST, ITA SIT. Neratius in l. 47. D. de damn. infect. binarum ædium dominum vtrisque porticum superposuisse, proponit, inque eam aditum ex alteris ædibus dato, alteras ædes, seruitute ONERIS PORTICVS SERVANDAE imposita, vendidisse. In cuiusmodi seruitute imponenda MODVS REFECTIONIS comprehendi solebat: forte, vt REFICERET LAPIDE QVADRATO, VEL LAPIDE STRVCTILI, VEL QVOVIS ALIO OPERE, quod in seruitute dicebatur, l. 6. §. 2. & §. 5. D. si seruit. vindic. PROIICIENDI quoque & PROTEGENDI seruitutes Vrbanorum prædiorum seruitutibus adnumerabantur, l. 2. D. de seruit. præd. vrb. Ea sunt PROIECTA in l. vlt. §. 1. D. eod. & l. 3. D. vti possid. Inter PROIECTVM autem & IMMISSVM hoc intererat, quod PROIECTVM esset id, quod ita proueheretur, vt nusquam requiesceret: qualia MAENIANA & SVGGRVNDA essent. IMMISSVM autem, quod ita fieret, vt aliquo loco requiesceret: veluti TIGNA, TRABES, QVAE IMMITTERENTVR, l. 242. D. de verbor. signific.

CXLV. SERVITVTES PER PATIENTIAM *quomodo constitutæ?* TRADITIONVM LEGIBVS *quomodo, quibusque formulis* IMPONI RECIPIVE *solerent?* IN STIPVLATVM *etiam* DEDVCEBANTVR.

Seruitutes porro PER TRADITIONEM constitutas, vel PER PATIENTIAM, ait l. 11.

§. 1.

§. 1. D. de publicia. & l. 1. in fin. D. de seruit. præd. rust. PER PATIENTIAM, forte, si per domum quis suum passus esset aquæductum transduci. Vsus autem iuris pro traditione possessionis accipiebatur, l. vlt. D. de seruitutib. Sane Traditionum legibus seruitutes plerumque imponi consueuisse, palam est. Africanus in l. 33. D. de seruit. præd. rustic. *Inuicem partes eorum tradidimus, & in tradendo dictum est*, VT ALTERI PER ALTERVM AQVAM DVCERE LICERET. Vlpianus in l. 6. D. commun. præd. *Si quis duas ædes habeat, & alteras tradat, potest legem traditioni dicere, vt vel* ISTAE, QVAE NON TRADVNTVR, SERVAE SINT HIS, QVAE TRADVNTVR, *vel contra*, VT TRADITAE RETENTIS AEDIBVS SERVIANT. Et paullo post: *Si quis duos fundos habeat*, ALIVM ALII POTEST SERVVM FACERE TRADENDO. Proinde duorum prædiorum dominus si alterum ea lege dedisset, vt ID PRAEDIVM, QVOD DABATVR, SERVIRET EI, QVOD IPSE RETINEBAT, vel contra, iure imposita seruitus intelligebatur, l. 3. D. eod. tit. Sed & qui duas ædes habebat, alteram tradendo seruam alteri efficere poterat, l. 34. D. de ser-
529 uit. præd. vrban. Quin & fundo, quem ex duobus retinebat venditor, aquæ ducendæ seruitutem constituere poterat, l. 36. D. de seruit. præd. rust. In tradendis autem vnis ædibus, ab eo, qui binas habebat, species seruitutis exprimenda erat: ne, si generaliter, SERVIRE, dictum esset, aut nihil valeret, quia incertum erat, quæ seruitus excepta esset, aut omnis seruitus imponi deberet, l. 7. D. comm. præd. Et quidem sibi seruitutem recipere quis proprium solum vendens, aut alias tradens, poterat, l. 5. D. eod. sed, vt iam supra dictum est, nominatim & specialiter recipi oportebat, quidquid sibi seruitutis nomine recipere venditor volebat, l. 10. D. eod. l. 30. D. de seruit. præd. vrb. Extraneis vero constituta seruitus recipiebatur huiusmodi verbis: QVIBVS EST SERVITVS, VTIQVE EST, VT ITA SIT, vel ITINERA, ACTVS, QVIBVS SVNT, VTIQVE SVNT. In quibus Receptionis formulis voces hæ: VTIQVE EST, hoc significant, *& vti est*: item illæ, VTIQVE SVNT, hoc valent, *& vti sunt*. At hac traditionis lege, LVMINA, FLVMINA, STILLICIDIA, VTI NVNC SVNT, VT ITA SINT, hoc promisisse venditor censebatur, luminum vel stillicidiorum seruitutes prædio vendito deberi, non item, luminum seruitutem vllam eas debere, l. 17. §. 3. D. de seruit. præd. vrb. l. 33. D. de contrahend. empt. Multum ergo prior illa formula, QVIBVS EST SERVITVS, ab hac distat. Nam illa ad seruitutes fundo quod tradebatur impositas, hæc ad seruitutes fundo, quod tradebatur, debitas pertinebat. Illa tamen excepta dumtaxat seruitus intelligebatur, quæ extraneis, non etiam quæ ipsi venditori debebatur.

Interdum autem in tradendo dicebat quis, FVNDVM SERVIRE, vel AEDES SERVIRE, l. 6. §. vlt. & l. 7. D. comm. præd. Cicero lib. I. de Orat. c. 39. *Cum enim M. Marius Gratidianus ædes Auratæ vendidisset, neque*, SERVIRE *quamdam earum ædium partem, in Mancipii lege dixisset*. Interdum vero dicebat, SERVAS FORE AEDES, QVAS VENDEBAT, l. 35. D. de seruit. vrb. præd. Quo casu cum necesse non haberet venditor liberas ædes tradere, vel suis ædibus seruas eas facere poterat, vel vicino seruitutem ante traditionem concedere, l. 6. §. 3. D. comm. præd. Interdum etiam certæ alicui personæ, *puta* TITIO, SERVAS FORE AEDES, dicebat, vt ibidem scribitur.

Præterea viam, iter, actum, in stipulatum deduci consueuisse, ostendit l. 2. §. 1. l. 58. l. 98. l. 136. §. vlt. D. de verb. obligat. l. 25. §. 9. D. famil. ercisc. l. 7. §. vlt. l. 17. D. de stipulat. seruor. & l. 27. §. 4. D. de vsufr. quod plenius infra in Stipulationum tractatu docebimus.

CXLVI. *Iura prædiorum* PRECARIO *interdum* ROGABANTVR.

Sed & PRECARIO interdum iura prædiorum rogabantur. Pomponius in l. 15. §. 2. D. de precar. *Precario habere etiam ea, quæ in iure consistunt, possumus, vt* IMMISSA, *vel* PROIECTA. Gaius in l. 2. D. de precar. *Si me* PRECARIO ROGAVERIS, VT PER FVNDVM MEVM IRE, VEL AGERE TIBI LICEAT, *vel* VT IN TECTVM, *vel* AREAM AEDIVM MEARVM STILLICIDIVM, *vel* TIGNVM IN PARIETEM IMMISSVM HABEAS. Vlpianus in l. 1. §. 11. D. de itin. actuque priu. *Deinde tu a domino fundi* PRECARIO ROGAVERIS, VT EA VIA AD EVM FVNDVM VTARIS. Et mox: *Si aduersus eum velis interdicere, a quo* PRECARIO VIAM ROGASTI. Siculus Flaccus in lib. de condicionib. agror. *Quin etiam conueniunt* PRECARIO, *vti seruitutem præstent his agris*. Ita Iulianus in l. 32. D. de seruit. præd. vrb. proponit, eum, cuius ædes seruitutem ALTIVS NON TOLLENDI Lucio Titio debebant, ab eo PRECARIO PETIISSE, VT ALTIVS TOLLERET. Papinianus in l. 17. D. commun. præd. *Si* PRECARIO *vicinus in tuo* MACERIAM DVXERIT.

CXLVII. PRECARII *exempla & formulæ*.

Precario porro, tam res mobiles, quam res soli rogabantur, l. 4. D. de precar. Itaque & seruus & ancilla precario rogari poterant, vt apparet ex l. 10. & l. 19. §. 1. D. eod. Item prædium. Vlpianus in l. 10. D. de adquir. possess. *Qui conduxerit quidem prædium*, PRECARIO *autem* ROGAVIT, *non vt possideret, sed* VT IN POSSESSIONE ESSET. Aliena certe tribus modis sumi, *iure, beneficio, impetu*, id est,

dominio, precario, vi, Tertullianus lib. V. aduers. Marcion. scribit. Sunt autem hæc Precarii exempla. Vlpianus in l. 6. §. 1. D. de precar. *Is, qui* PRECARIO ROGAVIT, VT IN FVNDO MORARETVR. Venuleius in l. 21. D. eod. *Cum* PRECARIO *quis* ROGAT, VT IPSI IN EO FVNDO MORARI LICEAT, *superuacuum est adiici*, IPSI, SVISQVE. Idem Venuleius in l. vlt. D. eod. *Si is, qui pro possessore possideret*, PRECARIO *dominum* ROGAVERIT, VT SIBI RETINERE REM LICERET. Pomponius in l. 15. §. 4. D. eod. *Eum, qui* PRECARIO ROGAVERIT, VT SIBI POSSIDERE LICEAT. Præterea conuenire solebat, vt ea, quæ distracta erant, PRECARIO PENES EMPTOREM ESSENT, QVOAD PRETIVM VNIVERSVM PERSOLVERETVR, l. 20. D. eod. Cottidie etiam debitores a creditoribus res suas, quas illis pignori opposuerant, precario rogasse, ait Vlpianus in l. 6. §. vlt. D. precar. Celsus in l. 11. D. eod. *Si debitor* REM PIGNERATAM PRECARIO ROGAVERIT. Iulianus in l. 36. D. de adquir. possess. *Qui pignoris causa fun-*
530 *dum creditori tradit, intelligitur possidere. Sed si eumdem* PRECARIO ROGAVERIT. Et in l. 16. D. de obligat. & act. *Qui a seruo hereditario mutuam pecuniam accepit, & fundum vel hominem pignoris causa ei tradiderit*, ET PRECARIO ROGAVIT. Interdum autem precario quis ad tempus rogabat, l. 4. §. vlt. D. de precar. Celsus in l. 12. D. eod. *Cum precario aliquid datur, si conuenit*, VT IN KALENDAS IVLIAS PRECARIO POSSIDEAT. Precarium vero inter præsentes, vel inter absentes constituebatur, veluti per Epistolam, vel per Nuntium l. 9. D. de precar.

CXLVIII. HABITATIONIS GRATIS CONCESSAE *formulæ*.

Habitatio etiam quandoque gratis concedebatur: Cuiusmodi concessionis formulas duas habemus sub tit. D. de donationib. Vna est in l. 27. his verbis: QVONIAM, ET CVM PATRE MEO SEMPER FVISTI, ET ME ELOQVENTIA ET DILIGENTIA TVA MELIOREM REDDIDISTI: DONO ET PERMITTO TIBI HABITARE IN ILLO COENACVLO, EOQVE VTI. Altera est in l. 32. eod. in hæc verba: ILLE ILLI SALVTEM. HOSPITIO ILLO, QVAMDIV VOLVERIS, VTARIS, SVPERIORIBVS DIAETIS OMNIBVS, GRATVITO: IDQVE TE VOLVNTATE MEA FACERE, HAC EPISTVLA NOTVM TIBI FACIO. In ædibus autem alienis HABITARE GRATIS, donatio videbatur, l. 9. D. eod.

CXLIX. DONATIONVM *exempla & formulæ. Donationes* PER EPISTOLAM *factæ, & in his vsitata formula:* HAC EPISTOLA MANV MEA SCRIPTA NOTVM FACIO.

Donationum vtique hæc in libris nostris exempla proponuntur. Vlpianus in l. 6. D. de donationibus, *Qui* SAXVM *mihi* EXIMERE DE SVO *permisit donationis causa*. Idem in l. 34. D. de dolo. *Si, cum mihi permisisses*, SAXVM EX FVNDO TVO EXIMERE, VEL CRETAM, VEL HARENAM FODERE, Pomponius in l. 9. D. de donationibus, *Veluti, si donationis causa cum debitore meo paciscar*, NE ANTE CERTVM TEMPVS AB EO PETAM. Et §. 1. ead. l. *Si vero non fundum, sed* FRVCTVS PERCEPTIONEM TIBI DONEM. Paulus in l. 10. D. eod. *Absenti, siue mittas, qui ferat, siue* QVOD IPSE HABEAT, SIBI HABERE, EVM IVBEAS, *donari recte potest*. Papinianus in l. 48. D. de adquir. poss. *Prædia cum seruis donauit*, EORVMQVE SE TRADIDISSE POSSESSIONEM, *litteris declarauit*. Manumissionis vtique causa interdum mancipia donata, ostendit Vlpianus in l. 6. D. de castrens. pecul. cum Scæuola in l. 122. §. 2. D. de verb. oblig. in l. 8. D. qui sine manumiss. *Mancipia mater filiæ donauerat*, VT FILIA CVRARET, EA POST MORTEM SVAM ESSE LIBERA. Vlpianus in l. 16. §. 1. D. de manum. vind. *Si quis minori viginti annis hac lege seruum dederit, aut pretio accepto, vel donationis causa, vt* EVM LIBERVM FACIAT. Idem in l. 18. §. 1. D. de donat. *Si donationis causa in hoc tradatur seruus*, VT POST QVINQVENNIVM MANVMITTATVR. Donationes vtique & per Epistolam fiebant. Papinianus in l. 77. §. 26. D. de legat. 2. DONATIONIS PRAEDIORVM EPISTOLAM, *ignorante filio, mater in æde sacra, verbis fideicommissi non subnixam, deposuit*. Hoc modo in l. vlt. D. de donationibus, Titius Sticho liberto suo peculium donasse, narratur Epistola tali: TITIVS STICHO LIBERTO SVO S. CVM TE MANVMISERIM, PECVLIVM QVOQVE TVVM OMNE, QVIDQVID HABES, TAM IN NOMINIBVS, QVAM IN REBVS MOVENTIBVS, SIVE IN NVMERATO, ME TIBI CONCEDERE, HAC EPISTOLA MANV MEA SCRIPTA NOTVM FACIO. Quæ postrema verba, HAC EPISTOLA MANV MEA SCRIPTA NOTVM FACIO, in Epistolis vsu recepta, testantur l. 32. D. eod. tit. l. vlt. §. vlt. D. mandati, l. 24. & l. 28. D. depositi. Mulierem plane, quæ a marito suo pecuniam ex causa donationis acceperat, Paulus in l. 57. D. de donat. int. vir. & vx. litteras, refert, ad eum misisse huiusmodi: CVM PETENTI MIHI A TE, DOMINE CARISSIME, ADNVERIT INDVLGENTIA TVA VIGINTI AD EXPERIENDAS QVASDAM RES MEAS, QVAE SVMMA MIHI NVMERATA EST, SVB EA CONDICIONE, VT, SI PER ME MEOSQVE MORES QVID STETERIT, QVOMINVS IN DIEM VITAE NOSTRAE MATRIMONIVM PERMANEAT, SIVE INVITO TE DISCESSERO DE DOMO TVA, VEL REPVDIVM TIBI SINE VLLA QVERELA MISERO, DIVOR-

DIVORTIVMQVE FACTVM PER ME PROBABITVR: TVNC VIGINTI, QVAE MIHI HAC DIE DONATIONIS CAVSA DARE VOLVISTI, DATVRAM, RESTITVTVRAM ME SINE VLLA DILATIONE, SPONDEO. *b*)

CL. *Donationes* SVB MODO *&* SVB CONDITIONE *factæ*, *earumque* LEGES *& formulæ*.

Donationes ergo & sub modo & sub conditione fiebant: iisque variæ leges dicebantur. Iulianus in l. 2. §. 5. D. de donat. *Si pecuniam mihi Titius dederit absque vlla stipulatione, ea tamen condicione*, VT TVNC DEMVM MEA FIE-
531 RET, CVM SEIVS CONSVL FACTVS ESSET. Et §. vlt. ead. l. *Titio decem* DONAVI *ea conditione*, VT INDE STICHVM SIBI EMERET. Iauolenus in l. 25. D. eod. *Si tibi dederim rem*, VT TITIO MEO NOMINE DONARES. Papinianus in l. 42. D. de mort. caus. donat. *Seia cum bonis suis, traditionibus factis, Titio cognato* DONATIONIS CAVSA CESSISSET, VSVMFRVCTVM SIBI RECEPIT, *& conuenit*, VT, SI TITIVS ANTE IPSAM VITA DECESSISSET, PROPRIETAS AD EAM REDIRET. SI POSTEA SVPERSTITIBVS LIBERIS TITII MORTVA FVISSET, TVNC AD EOS BONA PERTINERENT. Impp. Valerianus & Gallienus in l. 1. C. de donat. quæ sub mod. *Si doceas, vt adfirmas, nepti tuæ ea lege esse* DONATVM *a te*, VT CERTA TIBI ALIMENTA PRAEBERET. Et l. 2. C. eod. *Si rerum tuarum proprietatem* DONO DEDISTI, ITA, VT POST MORTEM EIVS, QVI ACCEPIT, AD TE REDIRET. Item l. 3. C. eod. *Quotiens donatio ita conficitur*, VT POST TEMPVS ID, QVOD DONATVM EST, ALII RESTITVATVR. Denique in l. vlt. eod. *Si quid mater filiæ suæ, in potestate patris constitutæ, sub hac condicione*, SI FVERIT INTRA BIENNIVM EMANCIPATA, DONAVERIT. Imp. Alexander in l. 2. C. de condict. ob caus. *Si, vt proponis, pater tuus ea lege sorori tuæ prædia, ceteraque, quorum meministi*, DONAVIT, VT CREDITORIBVS IPSA SATISFACERET, AC, SI PLACITA OBSERVATA NON ESSENT, DONATIO RESOLVERETVR. Impp. Diocletianus & Maximianus in l. 22. C. de donationibus. *Cum res filio tuo emancipato ea condicione*, VT CREDITORIBVS TVIS SOLVERET, TE DONASSE, *proponas*. Impp. Valerianus & Gallienus in l. 3. C. de condict. ob caus. *Ea lege in vos collata* DONATIO, VT NEVTRI ALIENANDAE SVAE PORTIONIS FACVLTAS VLLA COMPETERET. Scæuola in l. 135. §. 3. D. de verb. oblig. *Ea lege* DONATVM SIBI ESSE A SEIA SERVVM ET TRADITVM, NE AD FRATREM EIVS, AVT FILIVM, AVT VXOREM, AVT SOCERVM PERVENIRET, *scripsit*. Plane apud Plautum Asinar. Act. IV. Sc. 1. v. 6. sequ. scitum & elegans syngraphi inter adolescentem, amicam, & lenam conscripti exemplum refertur, quod plurimas leges dictas in viginti minarum donatione continet. Eius ipsa verba ponam.

DIABOLVS GLAVCI FILIVS, CLEAERETAE
LENAE DEDIT DONO ARGENTI VIGINTI MINAS,
PHILENIVM VT SECVM ESSET NOCTES ET DIES,
HVNC ANNVM TOTVM, NEQVE CVM QVIQVAM ALIO QVIDEM
ALIENVM HOMINVM INTROMITTAT NEMINEM.
QVOD ILLA AVT AMICVM, AVT PATRONVM NOMINET.
AVT QVOD ILLA AMICA AMATOREM PRAEDICET.
FORES OCCLVSAE OMNIBVS SINT, NISI TIBI.
IN FORIBVS SCRIBAT, OCCVPATAM ESSE SE:
AVT QVOD ILLA DICAT, PEREGRE ALLATAM EPISTOLAM:
NE EPISTOLA QVIDEM VLLA SIT IN AEDIBVS,
NEC CERATA ADEO TABVLA, ET SI QVA INVTILIS
PICTVRA SIT, EAM VENDAT. IN QVATRIDVO
ABALIENARIT, QVO EX TE ARGENTVM ACCEPERIT,
TVVS ARBITRATVS SIT: COMBVRAS SI VELIS.
NE VLLA SIT CERA, VBI FACERE POSSIT LITERAS.
VOCET CONVIVAM NEMINEM: ILLAM TV VOCES.
AD SOCIVM NE QVEM OCVLOS ADIICIAT SVOS.
SI QVEM ALIVM ASPEXIT, CAECA CONTINVO SIET.
TECVM VNA POSTEA AEQVE POCVLA POTITET,
ADSTET, ACCIPIAT, TIBI PROPINET, VT BIBAS.
NE ILLA MINVS, AVT PLVS, QVAM TV, SAPIAT.
SVSPICIONES OMNES AB SE SEGREGET,
NEQVE ILLHAEC VLLI PEDE PEDEM HOMINI PREMAT.
QVOM SVRGET, NEQVE IN LECTVM ASCENDAT PROXVMVM.
NEQVE

b) Donationes olim ex Lege Cincia, in rebus mancipi *per aes & libram* siue *mancipatione*, in rebus nec mancipi autem, *traditione* fieri oportuisse in vulgus hodie notum est. Cui tamen operæ esse videatur, eum ad *Brummer. Comm. de Leg. Cinc.* c. XIII. ablegamus.

NEQVE QVOM DISCEDET INDE, DET QVOIQVAM MANVM.
SPECTANDVM NE QVOIQVAM ANVLVM DET, NEQVE ROGET.
TALOS NE QVOIQVAM HOMINI ADMOVEAT, NISI TIBI.
QVOM FACIAT, TE NE DICAT, NOMEN NOMINET.
DEAM SIBI INVOCET, QVAM LVBET PROPITIAM:
DEVM NVLLVM. SI MAGIS RELIGIOSA FVERIT,
TIBI DICAT. TV PRO ILLA ORES, VT SIT PROPITIVS.
NEQVE ILLA VLLI HOMINI NVTET, NICTET, ANNVAT.
POST ID, SI LVCERNA EXTINCTA SIT, NE QVID SVI
MEMBRI COMMOVEAT QVIDQVAM IN TENEBRIS.
NEQVE VLLVM VERBVM FACIAT PERPLEXABILE,
532 NEQVE VLLA LINGVA SCIAT LOQVI, NISI ATTICA.
FORTE SI TVSSIRE OCCEPSIT, NE SIC TVSSIAT,
VT QVOIQVAM LINGVAM IN TVSSIENDO PROFERAT.
QVOD ILLA AVTEM SIMVLAT, QVASI GRAVEDO PROFLVAT,
HOC NE SIC FACIAT, TV LABELLVM ABSTERGEAS
POTIVS, QVAM QVOIQVAM ILLA SAVIVM FACIAT PALAM.
NEC MATER LENA AD VINVM ACCEDAT INTERIM,
NEC VLLI VERBO MALEDICAT: SI DIXERIT,
HAEC MVLCTA EI ESTO, VINO VIGINTI DIES
VT CAREAT.
TVM SI CORONAS, SERTA, VNGVENTA IVSSERIT,
ANCILLAM FERRE VENERI, AVT CVPIDINI,
TVVS OBSERVET, VENERI NE EAS DET, AN VIRO.

Interdum certe Donationibus, quæ curiis vel corporibus & collegiis fiebant, onus adiiciebatur, vt ex vetustis Inscriptionibus liquet, ex quarum vna hæc verba excerpsi:

ET. HOC. AMPLIVS. EIDEM. CORPORI DONAVERIT. HS. X. MILLIA. N. ET. EX VSVRIS. EORVM. QVOTANNIS. NATALI SVO. XVII. KAL. FEBR. SPORTVLAE. VIRITIM. DIVIDANTVR.

Altera hisce verbis constat (apud Gruterum p.MXXI. 4.)

LONGIVS. PATROCLVS. SECVTVS. PIETATEM. COL. CENT. HORTOS. CVM. AEDIFICIO. HVIC. SEPVL. IVNCTO. VIVOS. DONAVIT. VT. EX. REDITV. EORVM. LARGIVS ROSAE. ET. ESCAE. PATRONO. SVO. ET QVANDOQVE. SIBI. PONERENTVR.

In alio etiam lapide hæc inueniuntur (p.CCXXXVII. 5.)

TI. CLAVDIVS. DRVSI. F. CAES. AVG GERM. PONT. MAX. TRIB. POT. II. COS DESIG. III. IMP. III. P. P. DEDIT. OB. MEMORIAM. PATRIS. SVI. DEC. VII. COLLEGII FABR. M. R. HS. CIↃ. N. LIBERALITATE DONAVIT. SVB. HAC. CONDICIONE. VT QVOTANNIS. ROSAS. AD. MONVMENTVM EIVS. DEFERANT. ET. IBI. EPVLENTVR DVMTAXAT. IN. V. ID. IVLIAS. QVOD. SI NEGLEXERINT. TVNC. AD. VIII. EIVSDEM COLLEGII. PERTINERE. DEBEBIT. CONDICIONE. SVPRADICTA.

His fragmentum quoddam vetustæ donationis, Iustini Imperatoris temporibus, Maximo Consulatum gerente, factæ, subiungere non erit inutile. Cuius lacera & mutila verba, sicut ad me peruenerunt, proferam: sic autem habent:

possessiones quæ . . . . sine vi, metu, doloque, ... & circumuentionis studio, sed deliberatione propria, & voluntate prona scribendam dictaui, quam rogatorum a me nobilissimorum testium vel propriæ manus meæ subscriptione firmaui, quam cum gestis vos actoresque vestros quibuslibet duxeritis allegandam professionibus . . . . non deerit tuis posterumque tuorum vtilitatibus in futurum: de qua re & de quibus omnibus stipulanti tibi . . . . simo atque apostolico viro Ecclesio suprascriptæ vrbis Episcopo e. s. ei & actoribus vestris in præsentia constitutis, ego Hildeuara quæ superius, olim iam perfectæ ætatis in verbis sollemnibus spopondi. Actum in classe salida 3. iduum Nouembrium Maximo v c. Consul. Hildeuarafz. huic cessioni atque donationi a me factæ in beatissimo atque apostolico viro Ecclesio sacerdotem Rauennatis ecclesiæ ad omnia quæ superius tenentur adscripta relegi, cons. . . . . & subscripsi, & testes vt suscriberent conrogaui, stipulantique ss. vir beatissime & actoribus tuis in præsentia constitutis in verbis sollemnibus spopondi. Ego Iohannis vc. huic donationis cessionisque instrumento rogatus ab Hildeuara III. femina. . . . . c)

CLI. POLLICITATIONVM *exempla & formulæ.*

Sæpe etiam quis, OB HONOREM, VEL MAGISTRATVM, VEL SACERDOTIVM DECRETVM SIBI, VEL DECERNENDVM, POLLICEBATVR REIPVBL. OPVS SE FACTVRVM,

c) Aliud insigne monumentum donationis ex marmore editum est ap. *Gruter. Inscr.* p. MLXXXI. quod explicauit luculenter *Brummer. Comm. de Leg. Cinc.* cap. XIV. vt taceam duo alia, minus insignia apud *Grut. Inscr.* p. CCCVIII, 9. & DCCCCLVI, 4. quod posterius *Cuiac. Obs.* X, 37. notauit.

RVM, *vel* PECVNIAM DATVRVM, l. 1. in princ. & §. 1. l. 6. l. 9. & l. 11. D. de pollicitationibus. Pomponius in l. 14. D. eod. *Si quis*, SVI ALIENIVE HONORIS CAVSA OPVS FACTVRVM SE IN ALIQVA CIVITATE, PROMISERIT. Interdum etiam ob aliam iustam causam id promittebatur, veluti, PROPTER INCENDIVM, VEL TERRAE MOTVM, vel ALIQVAM RVINAM, QVAE REIPVBL. CONTIGERAT, vel OB ALIVM CASVM, QVEM CIVITAS PASSA ERAT. l. 4. l. 7. D. eod. Cuiusmodi promissio, POLLICITATIO vocabatur, quæ a Pacto eo separatur, quod Pactum sit duorum consensus atque conuentio, Pollicitatio vero solius offerentis promissio, l. 3. D. de pollicitationibus. Atque hoc modo Septiciam quamdam certamen patriæ suæ pollicitam sub hac condicione, VTI SORS APVD EAM REMANERET, ET IPSA VSVRAS SEMISSALES AD PRAEMIA CERTANTIVM RESOLVERET, ea etiam lege, VT CERTAMINI VIR, ET EO MORTVO, LIBERI EX EA NATI PRAESIDERENT, refert Modestinus in l. 10. D. eod. tit. Plinius Epist. vlt. lib. V. ad Maximum, *Recte fecisti, quod* GLADIATORIVM MVNVS VERONEN-
533 SIBVS *nostris* PROMISISTI. Idem lib. X. Epist. ad Traianum. *Huic Theatro ex priuatorum* POLLICITATIONIBVS *multa debentur, vt Basilicæ circa, vt porticus supra caueam.* Sed & Epistola 18. lib. VII. Caninium municipibus Comensibus pecuniam in epulum obtulisse, narrat, consultumque se ab eo, dicit, quomodo post eius quoque obitum ea pecunia salua esset. Nam si numeraretur Reipubl. summa, verendum erat, ne dilaberetur; sin agros daret, vt publici negligerentur. Ipse sane Plinius remedium idem monstrat, quo vsus fuerat. Nam pro quingentis millibus nummum, quos in alimenta ingenuorum, ingenuarumque promiserat, agrum ex suis, longe pluris, Actori publico mancipasse se, ait, deinde eumdem vectigali imposito recepisse, CCC. millia annua daturum. Inde enim futurum, cogitauit, vt & Reipubl. sors in tuto, nec reditus incertus: & ager ipse propter id, quod vectigali large supercurrebat, semper dominum, a quo coleretur, inueniret. Cuiusmodi, Plinii liberalitas lapidi ad memoriam posteri temporis sempiternam commendata fuit. In vetusta namque, quæ de eo superest, inscriptione, hæc verba leguntur: HOC. AMPLIVS. DEDIT. IN ALIMENTA. PVERORVM. ET. PVELLAR. PLEB. VRBAN. HS. CCC.

CLII. COMPROMISSORVM *formulæ. De* DIE COMPROMISSI PROFERENDA *caueri solebat.*

Compromissorum etiam formulæ ad huius libri argumentum pertinent. Arbiter autem ex compromisso inter litigatores aliis atque aliis condicionibus sumebatur. Et vel in vnum compromittebatur, vel in duos. Cum in duos pluresque compromittebatur, id quandoque ea condicione fiebat, VT, QVAMLIBET VEL VNVS SENTENTIAM DIXISSET, EA STARETVR, vel, VT OMNES SENTENTIAM DICERENT, vel QVOD DE MAIORIS PARTIS SENTENTIA PLACERET, l. 32. §. 13. D. de recept. qui arbitr. aut, VT VEL ALTERVTRIVS SENTENTIA VALERET, l. 8. D. eod. In duos quoque ita nonnumquam compromittebatur, VT, SI DISSENTIRENT, TERTIVM ADSVMERENT, vel VT TERTIVS ADSVMERETVR SEMPRONIVS, l. 17. §. 5. D. eod. Arbitro plane aliud nihil licebat, quam quod Compromisso cautum erat, vt efficere posset, d. l. 32. §. 15. Vnde in §. vlt. ead. l. *Arbiter*, ait Paulus *nihil extra compromissum facere potest: & ideo necessarium est, adiici in compromisso*, DE DIE COMPROMISSI PROFERENDA. *Ceterum impune, iubenti non parebitur.* Nam si ante eum diem, qui Compromisso constitutus erat, sententiam dicere non posset, diem Compromissi proferri iubere non poterat, nisi id esset nominatim Compromisso cautum, l. 50. & l. 39. in fin. D. eod. Ideoque de die proferenda Compromisso caueri solebat. Vlpianus in l. 25. D. eod. *Si arbiter, cum in compromisso cautum esset*, VT IN EADEM DIE DE OMNIBVS SENTENTIAM DICERET, ET, VT POSSET DIEM PROFERRE. Et mox: *Hæc autem clausula*, DIEM PROMISSI PROFERRE, *nullam aliam dat arbitro facultatem, quam diem prorogandi.* Papinianus in l. 33. D. eod. *Arbiter ita sumptus ex compromisso*, VT ET DIEM PROFERRE POSSIT. Paulus in l. 16. D. eod. *Quamuis cautum non sit* DE DIE PROFERENDA. Vlpianus in l. 21. §. 5. D. eod. *Si nihil in priore compromisso* DE DIE PROFERENDO *caueatur. Ceterum si caueatur, & ipse protulit, mansit arbiter.* Quandoque tamen sine die compromissum fiebat, l. 14. D. eod.

CLIII. *Compromittentes inuicem stipulabantur:* ARBITRI SENTENTIA STARI: *vel simpliciter, vel* POENA ADIECTA. DOLI MALI *clausula in compromisso.*

Litigatores autem compromittentes inuicem stipulabantur, l. 32. §. 18. D. de recept. qui arbitr. Stipulabantur vero, SENTENTIA STARI, idque vel simpliciter, vel pœna adiecta, aut alia qua re vice pœnæ promissa. Vlpianus in l. 27. §. vlt. D. eod. *Si poena non fuisset adiecta compromisso, sed simpliciter*, SENTENTIA STARI, *quis promiserit.* Vlpianus in l. 11. §. 2. D. eod. *Si alia res vice pœnæ*, SI QVIS ARBITRI SENTENTIA NON STETERIT, *promissa sit.* Quo pertinent hæc verba, ARBITRI SENTENTIA STARI, in l. 23. §. vlt. l. 27. §. 2. & §. 3. l. 38. D. eod. Nec vero intererat, certa, an incerta summa promitteretur, vt puta, QVANTI EA RES ERIT, l. 28. D. eod. Sed nec ad rem faciebat, vtrum minor vel maior es-

 set

ſet pœna, quam res, de qua agebatur, d. l. 32. D. eod. Et interdum pœna fiſco ex conuentione applicabatur, vt docet l. 42. D. eod. Conueniſſe etiam nonnumquam, VT IN SINGVLAS CAVSAS COMMITTERETVR POENA, QVOTIES ADVERSVS SENTENTIAM ARBITRI FIERET, indicat l. 34. §. vlt. D. eod. Accedebant etiam quandoque fideiuſſores. Vlpianus in l. 13. §. vlt. D. eod. *Si* PER FIDEIVSSOREM FVERIT CAVTVM IN PRIMO COMPROMISSO, *& ſequens ſimiliter proferendum, Labeo dicit.*

In compromiſſis etiam Doli mali clauſulam adiici conſueuiſſe, docet l. 3. C. eod. tit. Quod ita perſtringit Vlpianus: *Sed & ſi quidem compromiſſo adiiciatur,* SI QVID DOLO IN EA RE FACTVM SIT, l. 31. D. eod.

534 CLIV. COMPROMISSORVM LEGES *& conceptiones variæ.*

In Compromiſſis autem interdum heredis mentio fiebat. Paulus in l. 32. §. 18. D. eod. *Sed ſi & heredis in compromiſſo mentio fit.* Vlpianus in l. 27. §. 1. D. eod. *Si heredis mentio, vel ceterorum, facta in compromiſſo non fuerit.* Et interdum ab altera dumtaxat parte heredis mentio fiebat: Interdum neutrius heredis perſona comprehendebatur, l. 49. §. vlt. D. eod. In arbitrum etiam ſic compromiſſum, VT CERTAM SENTENTIAM DICERET, Paulus refert in l. 19. D. eod.

Quin & in Compromiſſis hoc ſpecialiter exprimi ſolitum, vt VEL VNO EX LITIGATORIBVS, VEL VTROQVE ABSENTE SENTENTIA PROMERETVR, oſtendit l. 27. §. 4. D. eod. Refertur & in l. 47. D. eod. Compromiſſum ita factum, VT PRAESENTE VTROQVE, VEL HEREDIBVS EORVM, ARBITER SENTENTIAM DICERET. Interdum autem DE REBVS CONTROVERSIISQVE omnibus in arbitrum compromittebatur, l. 43. D. eod. tit. Interdum vero de re & lite certa compromiſſum fiebat, de eaque ſola in Compromiſſo exprimebatur, l. 21. §. 6. D. eod. Prioris generis compromiſſum, PLENVM appellabatur, quod videlicet, DE REBVS CONTROVERSIISQVE compoſitum erat. Nam ad omnes controuerſias pertinebat, d. §. 6. De pluribus autem controuerſiis, nihil commune habentibus, interdum ita compromittebatur, VT DE OMNIBVS SIMVL ARBITER SENTENTIAM DICERET, vel, VT SEPARATIM, l. 21. D. eod. tit. Soluebatur vero compromiſſum Die, Morte, Acceptilatione, Iudicio, Pacto, l. 32. §. 3. D. de recept. qui arbitr.

CLV. *Conuentionum* IN HEREDITATIS DIVISIONE *formulæ.*

Suum quoque Diuiſioni locum hoc in libro dabimus. Diuidebatur autem vel inter coheredes hereditas, vel inter ſocios fundus. Plane fratres conſortes communem hereditatem conſenſu plerumque, abſque Arbitro, diuidebant. Qua in re pietatis officio functos, Papinianus ait in l. vlt. D. famil. erciſc. Hoc eſt, quod Impp. in l. 1. C. eod. tit. aiunt. *Si omnem* PATERNAM HEREDITATEM EX CONSENSV DIVISISTI. Et in l. 15. C. eod. *Si* DIVISIONEM, CONVENTIONE FACTAM, *etiam poſſeſſio conſenſu ſecuta,* &c. Duos autem fratres, cum hereditatem inter ſe diuiſiſſent, cauiſſe, Scæuola in l. 122. §. 6. D. de verbor. obligat. refert, NIHIL SE CONTRA EAM DIVISIONEM FACTVROS. ET SI CONTRA QVIS FECISSET, POENAM ALTERVM ALTERI PROMISISSE. 535
Modeſtinus quoque in l. 35. D. de pact. proponit, tres fratres inter ſe hereditatem communem diuiſiſſe inſtrumentis interpoſitis, quibus, DIVISISSE MATERNAM HEREDITATEM, DIXERVNT, NIHILQVE SIBI COMMVNE REMANERE, dixerunt. Impp. Diocletianus & Maximianus in l. 6. C. comm. vtr. iud. *Si cum patruo veſtro hac condicione diuiſionem feciſtis,* VT, SE NVLLVM DOLVM MALVM ADHIBVISSE, IVRARET. Scæuola in l. 122. §. 3. D. de verb. obligat. *Coheredes, cum prædia hereditaria diuiſerant, vnum prædium commune reliquerunt ſub hoc pacto:* VT, SI QVIS EORVM PARTEM SVAM ALIENARE VOLVISSET, EAM VEL COHEREDI SVO, VEL SVCCESSORI EIVS VENDERET CENTVM VIGINTI QVINQVE. QVOD SI QVIS ALITER FECISSET, POENAM CENTVM INVICEM STIPVLATI SVNT. Quinctilianus Declam. CCCXXXVI. proponit, minorem cum fratre maiore pactum eſſe, VT AGRVM COMMVNEM PATERNVM ILLE SVSCIPERET, ET OMNI AERI ALIENO SATISFACERET. Deinde hæc de ea conuentione ſcribit, *Si ari voce mea ſit æquum conuentione pactorum. Quod quale fuit?* VT AGRVM POSSIDERES. ITA, *vt opinor,* VT AES ALIENVM, QVOD PATRIS TVI FVIT, SOLVERES. Interdum autem in diuiſione, de euictione rerum, ſingulis adiudicatarum, ſpecialiter conueniebat, l. 14. C. famil. erciſc. Poſt diuiſionem etiam regionibus factam, inter fratres conueniſſe, vt, ſi frater agri portionem pro indiuiſo pignori datam a creditore ſuo non liberaſſet, ex diuiſione quæſitæ partem dimidiam alteri diſtraheret, Papinianus ſcribit in l. 12. §. vlt. D. qui potior.

Nomina vero inter coheredes, interpoſitis delegationibus, diuidebantur, l. 77. §. 4. D. de legat. 2. Vlpianus in l. 2. §. vlt. D. famil. erciſc. *In hoc iudicium etſi nomina non veniunt, tamen ſi ſtipulationes interpoſitæ fuerint de diuiſione eorum, vt ſtetur ei, & vt alter alteri mandet actiones, procuratoremque eum in ſuam rem faciat: ſtabitur ei.* Arbitrum quoque diuidendæ hereditatis, cum corpora hereditaria diuiſiſſet, nomina communium debitorum, ſeparatim in ſolidum adſignaſſe, refert Scæuola in l. 11. D. de diſtract. pign. Æris etiam alieni factam diuiſionem inter coheredes abſque vlla delegatione, Papinianus proponit in

L. 40.

l. 40. §. 2. D. de pact. Aquarum vero iter temporibus & mensuris inter coheredes diuidendum fuisse, tradit Paulus in l. 19. §. vlt. D. communi diuid.

CLVI. *Conuentionum* IN FVNDI, VSVSFRVCTVS, PIGNORVM INTER SOCIOS *diuisione exempla & formulæ.*

Communes vero fundi inter socios regionibus diuidebantur, l. 6. §. 1. D. quemadm. seruit. amitt. l. 23. §. vlt. D. de seruit. præd. rustic. l. 6.
535 §. 1. D. commun. præd. l. 31. D. de vsufruct. leg. l. 7. §. 1. D. comm. diuid. Regionum autem in partes diuisionem, Decempedis & Perticis, pedibusque iugeri collectis factam, ex Cicerone Philipp. XIV. c. 4. & Acad. Quæst. L. IV. c. 41. Propertio lib. IV. Eleg. 1. v. 130. & Seneca Epist. 89. colligitur. Exemplum vero diuisionis duorum fundorum communium præbet Africanus in l. 33. D. de seruit. rustic. prædior. *Cum essent mihi & tibi fundi duo communes Titianus & Seianus, & in diuisione conuenisset,* VT MIHI TITIANVS, TIBI SEIANVS CEDERET, *inuicem partes eorum tradidimus.* Iam si vsusfructus inter aliquos communis esset, Iudex officium suum in eius diuisione ita dirigebat, vt vel REGIONIBVS EIS VTIFRVI PERMITTERET, VEL LOCARET VSVMFRVCTVM VNI EX ILLIS, VEL TERTIAE PERSONAE, VT HI PENSIONES SINE VLLA CONTROVERSIA PERCIPERENT: vel, si res mobiles essent, etiam sic poterat, VT INTER EOS CONVENIRET, CAVERENTQVE, PER TEMPORA SE VSVROS ET FRVITVROS, hoc est, vt apud singulos mutua vice, certo tempore esset vsusfructus, l. 7. §. 10. D. commun. diuid. Inter eos vero, qui pignori acceperant, talis Diuisio fieri debebat, vt non vero pretio æstimaretur pars, sed in tantum dumtaxat, quantum pro ea parte deberetur, & adsignaretur quidem pignus vni ex creditoribus, licentia tamen non denegaretur, debitori debitum offerre, & pignus suum luere, d. l. 7. §. 4. Diuisionis autem placitum nisi traditione, vel stipulatione sumeret effectum, pro nudo pacto habebatur, & ad actionem nulli proderat, l. 15. C. famil. ercisc. & l. 16. C. de pact. Non ideo autem Diuisio irrita habenda erat, quod eam scriptura secuta non esset, l. 12. C. famil. ercisc. & d. l. 16.

CLVII. SERVORVM CVM DOMINIS PACTIONES DE LIBERTATE. *Formula:* PRO CAPITE DARE. PECVLII ADMINISTRATIO LIBERA *quomodo seruis & filiisfam. permitti soleret?*

Non sunt & Seruorum cum dominis pactiones prætermittendæ. Serui enim quandoque cum dominis de libertate paciscebantur, l. 8. §. 5. D. de pecul. leg. & pro libertate pecuniam dominis expromittebant, l. 11. D. de peculio. Eaque est PACTIO LIBERTATIS, in l. 2. §. 14. l. 9. D. pro empto. Cuius nomine, Serui plerumque Reos dabant. Iauolenus in l. 104. D. de verb. oblig. *cum seruus* PECVNIAM PRO LIBERTATE PACTVS EST, *& ob eam rem* REVM DEDIT. Vlpianus in l. 7. §. 8. D. de dolo. *Seruus* PACTIONIS PRO LIBERTATE REVM *domino dedit ea condicione,* VT POST LIBERTATEM TRANSFERATVR IN EVM OBLIGATIO. Quod autem in huius pactionis causam, vel ob huiusmodi pactionem dabat, numerabatue seruus, PRO CAPITE DARE, dicebatur: quemadmodum lib. III. de verb. sign. plenissime firmauimus. Et ita manumissos, *capitis mercede redemptos*, vocat Ouidius lib. I. Amor. Eleg. 8. v. 63.

PRO CAPITE autem seruos peculium numerare solitos, quod ventre fraudato comparauerant, Seneca indicat Epistol. 81. Ea namque gratia de demenso suo genium suum defraudantes miseri comparcebant, vt Terentius loquitur Phormio. Act. I. Sc. 1. v. 9. & 10. vbi Donatus, seruos, adnotat, quaternos modios frumenti in mensem accepisse. Papinianus etiam in l. 50. §. vlt. D. de pecul. proponit, seruum, cum bonæ fidei possessori seruiret, nummos, a Titio mutuatos, ei dedisse, VT EVM MANVMITTERET. Seruis autem, & filiisfam. interdum patres LIBERAM PECVLII ADMINISTRATIONEM CONCEDEBANT. l. 28. D. de pact. l. 7. D. de donationibus, l. 48. D. de pecul. l. 3. §. vlt. D. de minoribus. Et adiiciebant quandoque, SIC SE EIS CONCEDERE, VT DONARE QVOQVE POSSENT, d. l. 7.

CLVIII. *Ad* STIPVLATIONVM *formulas transitio.* STIPVLATIONES *omnibus fere* PACTIS SVBIICIEBANTVR.

Obligationum agmen coget Stipulatio, quæ mihi recte atque ordine ad extremam huius libri partem videtur esse reseruata. Omnibus enim fere pactis. Stipulatio subiiciebatur, quemadmodum Paulus lib. II. Sentent. tit. 22. & Vlpianus in l. 7. §. 12. D. de pact. indicant. Africanus in l. 33. in princ. D. de seruit. rust. præd. *Maxime si pacto stipulatio subdita sit.* Vlpianus in l. 10. §. 1. D. de pact. *Si pacto subiecta sit pœnæ stipulatio.* Imp. Gordianus in l. 14. C eod. *Si pacto,* &c. *Stipulatio subiecta est.* Impp. Diocletianus & Maximianus petens ex Stipulatione, quæ placito, seruandi causa, secuta est. Paulus in l. 15. D. de transact. *Pacto conuento Aquiliana quidem stipulatio subiici solet.* Pecuniam etiam mutuam dantes stipulari consueuerant. Idque interdum vel ante numerationem fiebat, vel post. Pomponius in l. 7. D. de nouat. *Cum enim pecunia mutua data stipulamur.* Vlpianus in l. 6. §. vlt. D. eod. *Cum pecuniam mutuam dedit quis sine stipulatione, & ex continenti fecit stipulationem, vnus contractus est. Idem erit dicendum, & si an-*

stante stipulatio facta est, mox pecunia numerata sit. Scæuola in l. 122. D. de verborum oblig. *Qui Romæ mutuam pecuniam acceperat, soluendam in longinqua prouincia per menses tres, eamque ibi dari, stipulanti spopondisset.* Iustinianus in l. 14. C. de contrahend. stipulat. *In multis enim con-*
536 *tractibus, & maxime in fœneraticiis cautionibus, solitum est, adscribi,* STIPVLATIONES PER CERTOS SERVOS CELEBRARI. Denique pecuniæ creditæ cautionibus stipulationem subiici solitam, apparet ex l. 40. D. si cert. pet. l. 126. §. 2. D. de verborum obligat. Quotiens autem pecuniam mutuam dantes eamdem stipulabantur, non duæ obligationes nascebantur, sed vna verborum, l. 126. §. 2. D. eod. Tutor plane cum pecuniam pupillarem fœnori dabat, stipulatio hoc ordine fiebat, vt stipulari deberet pupillus ipse, aut seruus pupilli. Quod si neque pupillus eius ætatis erat, vt stipulari posset, neque seruum haberet, tunc ipse tutor, quiue in eius potestate erat, l. 9. D. de administrat. tut. In Venditionibus etiam stipulationem olim intercessisse, supra docui. Locationibus quoque & Conductionibus interpositam stipulationem, testatur Paulus in l. 54. D. locati l. 58. D. de fideiussoribus. Præterea stipulationem pacto conuento Societatis subditam, ostendit idem Paulus in l. 71. D. pro soc. Merito ergo Conuentionalium stipulationum, quæ ex conuentione reorum fiebant, totidem pene genera esse, quot rerum contrahendarum, Pomponius scribit in l. 5. in pr. D. de verb. oblig.

CLIX. *Stipulationes* TABVLIS, INSTRVMENTIS, CAVTIONIBVS ADSCRIPTÆ *verbis obliquis.*

In Tabulis autem, instrumentis & cautionibus, obliquis verbis stipulatio adscribebatur in hunc modum: ROGAVIT MAEVIVS, SPOPONDIT TITIVS, vel STIPVLATVS EST SEIVS, SPOPONDIT LVCIVS, vel STIPVLANTI SPOPONDIT. Vlpianus in l. 7. §. 12. D. de pact. *Quod fere nouissima parte pactorum ita solet inseri,* ROGAVIT TITIVS, SPOPONDIT MAEVIVS, *hæc verba non tantum pactionis loco accipiuntur, sed etiam stipulationis.* Paulus in l. 40. D. si cert. pet. STIPVLATVS EST PVBL. MAEVIVS, SPOPONDI EGO LVCIVS TITIVS. Papinianus in l. 121. D. de verb. oblig. cautionis partem refert huiusmodi, STIPVLATVS EST ILLE, SPOPONDIT ILLE. Idem in l. 11. §. vlt. D. de duob. reis, Tabulis ita cautum, proponit, TOT AVREOS RECTE DARI, STIPVLATVS EST IVLIVS CARPVS: SPOPONDIMVS EGO ANTONINVS ACHILLEVS, ET CORNELIVS DIVVS. Vlpianus in l. 8. D. eod. *His verbis,* EAQVE PRAESTARI STIPVLANTI TIBI SPOPONDIMVS. Paulus in l. 43. D. de administrat. tut. *Quoniam in instrumento ita scriptum sit,* ILLE PATRVVS ET CVRATOR STIPVLANTI SPOPONDIT. Sic & in Aquiliana stipulatione, TANTAM PECVNIAM DARI, STIPVLATVS EST AVLVS AGERIVS, SPOPONDIT NVMERIVS NIGIDIVS. Atque ita in l. §. 122. 1. D. de verb. obligat. in mutuæ pecuniæ nauticæ cautione, Scæuola, adscriptum fuisse, narrat, EAQVE SIC RECTE DARI FIERI, FIDE ROGANTI STICHO SERVO TITII PROMISIT CALLIMACHVS. Et in §. 2. ead. l. DARI STIPVLATVS EST FLAVIVS HERMES, SPOPONDIT CLAVDIVS. Idem Scæuola in l. 37. §. 3. D. de legat. 3. *Pater emancipato filio bona sua vniuersa, exceptis duobus seruis, non mortis causa donauit, & stipulatus est a filio in hæc verba:* QVAE TIBI MANCIPIA, QVAEQVE PRAEDIA DONATIONIS CAVSA TRADIDI, CESSI, PER TE NON FIERI DOLO MALO, NEQVE PER EVM, AD QVEM EA RES PERTINEBIT, QVOMINVS EA MANCIPIA, QVAEQVE EX HIS ADGNATA ERVNT, EAQVE PRAEDIA CVM INSTRVMENTO, CVM EGO VOLAM, VEL CVM MORIERIS, QVAEQVE EORVM EXSTABVNT, NEQVE DOLO MALO AVT FRAVDE, FACTOVE TVO, EIVSQVE, AD QVEM EA RES PERTINEBIT, IN RERVM NATVRA, AVT IN POTESTATE ESSE DESISSENT: SI VIVAM, MIHI, AVT CVI EGO VOLAM, REDDANTVR, RESTITVANTVR. STIPVLATVS EST LVCIVS TITIVS PATER, SPOPONDIT LVCIVS TITIVS FILIVS. Idem in l. 126. §. 2. D. eod. CHRYSOGONVS FLAVII CANDIDI SERVVS ACTOR SCRIPSIT CORAM SVBSCRIBENTE ET ADSIGNANTE DOMINO MEO, ACCEPISSE EVM A IVLIO ZOSA, REM AGENTE IVLII QVINTILIANI ABSENTIS, MVTVA DENARIA MILLE: QVAE DARI QVINTILIANO, HEREDIVE EIVS, AD QVEM EA RES PERTINEBIT, KALENDIS NOVEMBRIBVS, QVAE PROXIMAE SVNT FVTVRAE, STIPVLATVS EST ZOSAS LIBERTVS, ET REM AGENS QVINTILIANI: SPOPONDIT CANDIDVS DOMINVS MEVS. SVB DIE SVPRASCRIPTA, SI SATIS EO NOMINE FACTVM NON ERIT, TVNC QVO POST SOLVETVR, VSVRARVM NOMINE DENARIOS OCTO PRAESTARI, STIPVLATVS EST IVLIVS ZOSAS; SPOPONDIT FLAVIVS CANDIDVS DOMINVS MEVS, SVBSCRIPSIT ET DOMINVS. Paulus lib. V. Sentent. tit. 7. *Quod si scriptum fuerit instrumento,* PROMISISSE ALIQVEM, *perinde habetur, atque si, interrogatione præcedente, responsum sit.*

CLX. *Stipulationes, quibus* VERBIS DIRECTIS *conciperentur?* SPONDES? SPONDEO. DABIS? DABO. PROMITTIS? PROMITTO. FIDEPROMITTIS? FIDEPROMITTO.

Dire-

Directis autem verbis vti Stipulationes conciperentur, idem Paulus lib. II. Sententiarum tit. 3, docet, cum ait: *Stipulatio est verborum conceptio, ad quam quis congrue, interrogatus, respondit, velut,* SPONDES? SPONDEO. DABIS? DABO. PROMITTIS? PROMITTO. FIDEI TVAE ERIT? FIDEI MEAE ERIT. Iustinianus in §. 1. Institutionib. de verb. obligat. *In hac re olim talia verba tradita fuerunt:* SPONDES? SPONDEO. PROMITTIS? PROMITTO. FIDEPROMITTIS? FIDEPROMITTO. FIDEIVBES? FIDEIVBEO. DABIS? DABO. FACIES? FACIAM. Exstat apud Plautum Pseudolo Actu IV, Scen. 6. v. 14. Stipulatio huiusmodi:

> S. *Nullum periculum est, quod sciam, stipularier.*
>
> *Vt concepisti verba,* VIGINTI MINAE DABIN'?
>
> B. DABVNTVR.

Idem Bacchid. Act. IV, Sc. 8. v. 40. seqq.

> CH. *Roga hunc tu. tu* PROMITTE *huic.* N. PROMITTO CH. *roga.*
>
> CL. DVCENTOS NVMMOS AVREOS PHILIPPOS PROBOS
>
> DABIN'? CH. DABVNTVR, *inquam, responde.* N. DABO.

Scæuola in l. 135. D. de verb. oblig. *Si ita quis promiserit,* DECEM TIBI DABO, QVA DIE PETIERIS, ET EORVM VSVRAS IN DIES TRIGINTA. Vlpianus in l. 7. D. de contrahend. empt. *Vel stipulanti sic spondeat,* SI VOLVERO, DECEM DABO. Pomponius in l. 109. D. de verbor. obligat. *Si ita stipulatus fuero,* DECEM AVT QVINDECIM DABIS? Et mox: POST ANNVM AVT BIENNIVM DABIS. Scæuola in l. 129. D. eodem. DABIS, SI NAVIS VENIT. DABIS, SI NAVIS NON VENIT.

CLXI. *Vulgaria Stipulationum verba:* DARE, *vel* DARI SPONDES? SPONDEO. RESPONSIO *quæjscumque sufficiebat, modo* CONGRVA. *Formula:* EA OMNIA, QVÆ SVPRA SCRIPTA SVNT, DARI.

Vulgaria vero verba erant, DARE, vel, DARI, SPONDES? SPONDEO. l. 8. l. 9. l. 10. l. 12. l. 20. l. 47. l. 56. in princ. & §. 4. l. 61. l. 110. §. vlt. l. 115. §. vlt. l. 118. §. 1. l. 120. l. 126. D. de verb. oblig. Plautus Captiuis Act. IV. Sc. 2. v. 108.

> ER. *Vnde id?* HE. *a me, meoque gnato,* ER. SPONDEN, TV ISTVD? HE. SPONDEO.

Varro lib. V. de Lingu. Latin. cap. 7. *Vt non spondet ille statim, qui dixit,* SPONDEO, *si iocandi causa dixit: neque agi potest cum eo ex sponsu.* Cui & Paulus consentit in l. 3. §. vlt. D. de oblig. & action. *Veborum quoque,* inquiens, *obligatio constat, si inter contrahentes id agatur. Nec enim si per iocum puta, vel demonstrandi intellectus causa, ego tibi dixero,* SPONDES? *& tu responderis,* SPONDEO: *nascitur obligatio.* Cicero pro Rosc. Com. c. 13. *Quid enim restipulatio clamat?* QVOD A FLAVIO ABSTVLERO, PARTEM DIMIDIAM INDE ME ROSCIO SOLVTVRVM, SPONDEO. Sed & si quis interrogasset, DABIS? & alter respondisset, QVID NI? in ea causa erat, vt obligaretur, l. 1. §. 2. D. de verbor. oblig. Quin etiam quæ extrinsecus, & nihil ad actum pertinentia adiiciebantur stipulationi, pro superuacuis habebantur, nec vitiabant obligationem: Veluti, si diceret promissor, ARMA VIRVMQVE CANO, SPONDEO, nihilominus obligabatur, l. 65. D. eod. tit. Præterea si quis ita stipulatus esset, ILLVM SISTAS? nulla causa erat, cur non obligatio constaret, l. 38. §. 10. D. eodem. Sic autem respondere debebat promissor, vt a stipulatore interrogatus erat. Nam si simpliciter & pure interrogatus, respondisset, SI ILLVD FACTVM ERIT, DABO, aut ita interrogatus, INTRA KALENDAS QVINTAS DABIS? respondisset, DABO IDIBVS, non obligabatur, l. 1. §. 2. D. eod. Stipulanti plane Denarios, eiusdem quantitatis Aureos qui spondebat, vtiliter obligabatur, l. 65. §. vlt. D. eod. Quin etiam si sub vna significatione diuersis nominibus ea res, quæ in stipulatum deducebatur, appellaretur, non infirmabat obligationem, si alter altero verbo vteretur, l. 136. D. eodem. Eadem plane, an alia lingua responderetur, nihil intererat. Proinde si quis Latine interrogaret, eique Græce responderetur, vel contra, dummodo congruenter responderetur, obligatio constituta erat, l. 1. §. vlt. D. eod. tit. d) Continuus vtique actus stipulantis & promittentis esse debebat, vt tamen aliquod momentum natu-

ræ in-

d) Proprie olim non videtur potuisse stipulatio atque responsio fieri nisi Latine, propterea quod stipulatio erat negocium ciuile. Sic etiam olim testamenta nonnisi latine fieri potuerunt, vsque ad Theodosium iun. qui alia demum lingua fieri permisit *L.* 23. *C. de testam.* v. *Ritter.* V. C. ad *Nouell. Cod. Theod.* IX, 1. Neque in publicis causis, etiam ipsis Græcis, responsa dabant, nisi latine v. *Valer. Max.* II, 2, 2. in prouinciis non nisi latine loquebantur publice *Liv.* XLV, 29. Stipulationem igitur etiam primo tantum latine concipi oportuisse probabile est. Indicat illa ipsa quæ ab A. laudatur *L.* 1. *§. vlt. D. de V. O.* Nam ICtus primum dicit admissum esse, vt Græce responderi ad stipulationem posset, dubitatum autem ab ipso Sabino, vtrum etiam Punica lingua, aliaue posset; sed verius esse tandem ait, & huius linguæ, aliarumue vsum in responsionibus esse; quibus verbis arguitur, vsu demum siue disputatione fori hoc admissum esse. De dignitate linguæ latinæ v. *Folieta de lat. ling. vsu & præstant.* cf. *Lips. de recta pronuntiatione Lat. lingu.* c. III. & *Flor. Sabinus Lect. Subsециv.* II, 1.

ræ interuenire posset. Cominus etiam respondeti oportebat, l. 137. D. eod. tit. Sed & cum Septicius litteris suis, PRAESTATVRVM SE LVCIO TITIO, CAVISSET, PECVNIAM ET VSVRAS EIVS SEMISSES, si inter præsentes actum esset, intelligebantur etiam a parte Lucii Titii præcessisse verba stipulationis, l. 134. §. 1. D. de verbor. obligat. Quoties autem pluribus specialiter pactis stipulatio vna omnibus subiiciebatur, quamuis vna interrogatio, & responsum vnum subiiceretur, tamen perinde habebatur, ac si singulæ species in stipulationem deductæ fuissent, d. l. 134. §. vlt. Pluribus certe rebus præpositis, ita stipulatio plerumque fiebat, EA OMNIA, QVAE SVPRA SCRIPTA SVNT, DARI? l. 140. D. eod. Sic in l. 71. D. pro soc. HAEC, QVAE SVPRA SCRIPTA SVNT, EA ITA DARI FIERI, NEQVE ADVERSVS EA FIERI? SI EA ITA DATA FACTA NON ERVNT, TVNC DECEM DARI?

Atque hoc modo VERBIS OBLIGATIO CONTRAHI dicebatur, Institut. de verb. oblig. in princ. l. 8. §. 1. D. de fideiussoribus, l. 1. D. de nouationibus, l. 3. C. de rer. permut. l. 6. C. de iur. dot. id est, *verborum solennitate*, vt loquuntur Impp. in l. 12. C. si cert. pet. cum
538 Paulo lib. V. Sentent. tit. 7. vel *verborum conceptione*, vt in l. 19. C. de iur. dot. l. 1. §. 4. D. de stipulat. seruor. Gaius in l. 1. §. 7. D. de oblig. & act. VERBIS OBLIGATIO CONTRAHITVR, *ex interrogatione & responsu, cum quid* DARI, FIERIVE, *verbis stipulemur.* Modestinus in l. 52. D. eod. VERBIS OBLIGAMVR, *cum præcedit interrogatio, & sequitur congruens responsio.* Stipulationum vtique consueta verba, & subtilem obseruationem ex aula concessisse, testatur Iustinianus l. 4. §. vlt. C. de recept. arbitr. Et iam ante Leo in l. 10. C. de contrah. stip. quibuscumque verbis, etiam si non solennibus vel directis conceptæ stipulationes essent, nihilominus eas firmitatem habere, constituerat. Iustinianus §. 1. Institut. de verbor. obligat. *Sed hæc solennia verba olim quidem in vsu fuerunt: postea autem Leonina constitutio lata est, quæ solennitate verborum sublata, sensum & consonantem intellectum ab vtraque parte solum desiderat, quibuscumque tandem verbis expressum est.*

CLXII. REVS STIPVLANDI, REVS PROMITTENDI, *quis?* CORREI STIPVLANDI & PROMITTENDI *vti constituerentur.* STIPVLARI ET RESTIPVLARI, *quid sit?*

Porro qui stipulabatur, REVS STIPVLANDI dicebatur: qui promittebat, REVS PROMITTENDI habebatur, l. 1. D. de duob. reis. Itaque si duo eamdem pecuniam aut stipulati essent, aut promisissent, DVO REI STIPVLANDI ET PROMITTENDI dicebantur, l. 2. D. eod. l. 5. in princ. & §. 1. D. si quis cautionibus. l. 34. D. de recept. qui arbitr. l. 3. §. 3. D. de liber. leg. qui & DVO REI EIVSDEM PECVNIAE, vel EIVSDEM OBLIGATIONIS dicebantur, l. 21. §. 4. D. de fideiussoribus, l. 21. D. de condict. indeb. l. 116. D. de verb. obligat. Duo autem rei stipulandi & promittendi hoc verborum ambitu designantur in l. 21. §. vlt. D. de pact. *qui eiusdem pecuniæ exactionem habent in solidum, aut eiusdem pecuniæ debitores sunt.* Duo plane rei promittendi constituebantur & fiebant, siue ita interrogati, SPONDETIS? respondissent, SPONDEO, aut SPONDEMVS: siue ita interrogati, SPONDES, respondissent, SPONDEMVS, l. 4. D. duob. reis. His etiam verbis, EAQVE PRAESTARI, STIPVLANTI TIBI SPOPONDIMVS, duo rei fiebant, l. 8. D. eod. Iustinianus princ. Instit. eod. tit. duos Reos stipulandi fieri, tradit, si duobus separatim stipulantibus ita promissor spondeat, VTRIQVE VESTRVM DARE SPONDEO. Duos vero pluresue Reos promittendi ita fieri, si post hanc interrogationem, MAEVI DECEM AVREOS DARE SPONDES? ET SEI EOSDEM DECEM AVREOS DARE SPONDES? respondeant singuli separatim, SPONDEO. At si Tabulis cautum inueniretur, TOT AVREOS RECTE DARI, STIPVLATVS EST IVLIVS CARPVS: SPOPONDIMVS EGO ANTONINVS ACHILLEVS ET CORNELIVS DIVS, respondit Papinianus his verbis, in partes dumtaxat viriles obligatos, quia non fuerat adiectum, SINGVLOS IN SOLIDVM SPOPONDISSE, ita vt duo rei promittendi fierent, l. 11. §. vlt. D. de duob. reis. Si tamen duos reos promittendi facturus, vtrumque interrogasset, sed alter dumtaxat respondisset, is nihilominus, qui responderat, obligabatur, l. 6. D. eod. Duo autem rei ita constitui poterant, vt & temporis ratio haberetur, intra quod vterque responderet: modicum tamen interuallum temporis, & modicus actus, modo contrarius obligationi non esset, nihil impediebat, quo minus duo rei essent, d. l. 6. §. vlt. Verum si ex duobus, qui promissuri erant, hodie alter, postera die alter respondisset, duo rei non fiebant: ac ne obligatus quidem intelligebatur is, qui postera die responderat: cum stipulator ad alia negotia discessisset, vel promissor, licet peractis illis rebus, respondisset, l. 12. D. eod. Interdum autem rei inuicem stipulabantur, l. 122. §. 3. & §. vlt. D. de verb. oblig. l. 32. §. 18. D. de recept. qui arbitr. Et hoc erat STIPVLARI ET RESTIPVLARI, vt ex Cicerone pro Rosc. Com. c. 13. & ex Valerio Maximo, lib. II. cap. 8. & ex l. 43. §. 1. D. de damn. inf. patet.

CLXIII. *Stipulationum, quæ* IN DANDO *consistebant, exempla:* DECEM *vel* CENTVM, FVNDVM, VSVMFRVCTVM, HOMINEM DARI.

Stipu-

Stipulationum porro quædam in Dando, quædam in Faciendo, quædam in Non faciendo consistebant, l. 2. & l. 75. §. 7. D. de verb. obligat. l. 13. C. de contrah. stipul. In dando, veluti DECEM DARE SPONDES l. 8. l. 10. l. 12. D. de verb. oblig. l. 21. D. de stipulat. seruor. CENTVM DARI? l. 137. §. 4. D. de verb. obligat. VSVMFRVCTVM DARI? l. 56. §. 7. D. eod. l. 37. D. de vsufruct. EVM LOCVM, CVM EX SACRO RELIGIOSOVE PROFANVS ESSE COEPERIT, DARI? l. 83. §. 5. D. de verb. obligat. FVNDVM ILLVM DARE, SPONDES? l. 9. D. eod. FVNDVM TVSCVLANVM DARI l. 75. §. vlt. D. eod. FVNDVM TITIO DATVM IRI? l. 38. §. 21. D. eod. Vlpianus in l. 114. D. eod. *Si,* FVNDVM CERTO DIE PRAESTARI, *stipuler.* Fundum autem interdum simpliciter interdum DETRACTO VSVFRVCTV stipulabantur, l. 36. §. 1. D. de vsufruct. l. 56. §. 7. & l. 126. §. 1. D. de verb. obligat. Plane si FVNDVM DARI, non adiecto nomine, quis stipulatus, esset,
539 imperfecta erat stipulatio, l. 115. D. eod. l. 69. §. 4. D. de iur. dot. Si tamen fundos aliquot promissor haberet, constitisse stipulationem, quidam existimant, & ita accipiunt Vlpiani dictum in l. 75. D. de verb. obligat. Ex pluribus vero fundis, quibus idem nomen impositum erat, si quis vnum fundum, sine vlla nota demonstrationis, stipulatus esset, eum, quem promissor dari voluisset, stipulatus intelligebatur, l. 106. D. eod.

Interdum etiam, HOMINEM DARI, stipulabantur. Vlpianus in l. 72. §. 4. D. de solutionibus. *Fingamus ita stipulatum*, HOMINEM EX HIS, QVOS SEMPRONIVS RELIQVIT, DARE, SPONDES? Papinianus in l. 117. D. de verbor. obligat. *Si* CENTVM HOMINES, QVOS EGO HERESVE MEVS ELEGISSET, *stipulatus*.

CLXIV. NVMMOS, TRITICVM, VINVM, FRVCTVS FVTVROS, FAMILIAM, VESTEM *stipulandi formulæ*.

Certos autem nummos quandoque stipulabantur, veluti, decem, QVAE IN ARCA HABES? l. 108. §. 10. D. de leg. 1. vel NVMMOS, QVI IN ARCA SVNT, l. 37. D. de verb. obligat. Pecuniam etiam, quæ in conspectu erat, vel ACERVVM PECVNIAE stipulabantur, l. 29. D. eod. Papinianus in l. 120. D. eod. *Si ita stipulatus fuero*, HANC SVMMAM CENTVM AVREORVM DARI, SPONDES? Stipulabatur & maritus dotem: Iauolenus in l. 108. D. de verb. oblig. *A Titio ita stipulatus sum*, SI QVA MIHI NVPSERIT, DECEM DOTIS EIVS NOMINE MIHI DARE, SPONDES? Et mox: *Si stipulanti mihi ita dos promissa est*, QVAMCVMQVE VXOREM DVXERO, DOTIS EIVS NOMINE DECEM DARE SPONDES? Et in l. 97. §. 2. D. eod. tit. SI TIBI NVPSERO, DECEM DARE SPONDES?

Triticum etiam dari stipulabantur, vel certi generis & certæ quantitatis, l. 94. D. de verb. oblig. vel TRITICVM, QVOD IN HORREO ERAT, l. 75. D. eod. Et vel sine adiectione bonitatis Triticum stipulabantur, l. 52. D. mandati. vel bonitatem adiiciebant, veluti, TRITICI AFRICI BONI MODIOS CENTVM, l. 75. D. de verb. obligat. vel, TRITICI AFRICI OPTIMI MODIOS CENTVM, l. 74. D. eod. Sic & Vinum stipulabantur his verbis: VINI CAMPANI BONI, vel OPTIMI, AMPHORAS CENTVM, vel, VINVM, QVOD IN HORREO EST, d. l. 74. & l. 75. in princ. & §. 4. Interdum EX FVNDO CENTVM AMPHORAS VINI stipulabantur, l. 83. §. 5. D. eod. CERTVM etiam OLEI PONDO CAPVAE DARI, stipulatus quis dicitur in l. 60. D. eod. & OLEVM, QVOD IN HORREO EST, d. l. 75. §. 4. Fructus quoque futuros interdum stipulabantur, l. 73. D. eod. vt puta, FRVCTVS, QVI IN FVNDO TVSCVLANO NATI ERVNT, DARI? d. l. 75. §. 4. Sed & id, quod in vtero erat, stipulabantur, d. l. 73. verbi gratia, ID, QVOD EX ARETHVSA ANCILLA NATVM ERIT, d. §. 4. Paulus in l. 1. D. de oper. seruor. *quemadmodum cum stipulamur*, QVOD EX ARETHVSA NATVM ERIT. Quin & FAMILIAM, vel OMNES SERVOS, item QVADRIGAM, aut LECTICARIOS stipulabantur, l. 29. §. 1. D. de verb. oblig. Ponitur & in l. 110. D. eod. stipulatio ista, VESTEM TVAM, QVAECVMQVE MVLIERIS EST, DARE SPONDES?

CLXV. *Stipulationum, quæ* IN DANDO *consisterent, formulæ variæ.*

Ex formulis stipulationum, quæ in dando consistebant, erant & hæ: QVANTAM PECVNIAM TITIO QVANDOQVE CREDIDERO, DARE SPONDES? l. 55. D. de fideiuss. QVOD TE MIHI ILLIS KALENDIS DARE OPORTET, ID DARE SPONDES? l. 47. D. de verb. obligat. QVOD TIBI TITIVS DEBET, CVM DEBITOR ESSE DESIERIT, DARE SPONDES? l. 64. D. eod. AMPLIVS, QVAM MIHI DEBES, DECEM DARE, SPONDES? l. 108. §. 8. D. de legat. 1. Scæuola in l. 122. §. 4. D. de verbor. obligat. *Agerius filiusfam. seruo Publii Mæuii stipulanti spopondit*, SE DATVRVM, QVIDQVID PATREM SVVM PVBLIO MAEVIO DEBERE, CONSTITISSET. Nonnumquam & specialiter causa exprimebatur, ex qua dari, fieri oportebat id, quod in stipulationem deducebatur, vt in l. 29. §. vlt. D. eod. *Si quidem ita stipulatus sim*, QVOD EX CAVSA CONDICTIONIS DARE, FACERE OPORTET. Marcellus in l. 72. §. 3. D. de solutionibus, *Si quis, cum subreptus sibi seruus esset, sub condicione stipulatus fuerit*, QVIDQVID FVREM DARE, FACERE OPORTET. Vlpianus in l. 75. §. 6. D. de verb. obligat. *Et qui ita stipulatur*, QVOD EX TESTAMENTO MIHI DEBES, DARE SPONDES? Idem

Idem in l. 1. §. 4. D. quarum rer. act. *Deinde stipulatus ab eo fuero*, QVOD NEGOTIA MEA GESSERIT, QVIDQVID OB EAM REM, SI TVNC LIBER FVISSET, EVM MIHI DARE OPORTERET. Ceterum cum quis ita stipulabatur, QVIDQVID TE DARE, FACERE OPORTET, nihil aliud in stipulationem deducebat, quam id, quod præsenti die debebatur. Hoc enim solum ea stipulatio demonstrabat. Et ideo, vt in Aquiliana stipulatione obseruare licet, si eam pecuniam, quæ in diem debebatur, demonstrare vellet, necesse erat, adiici verbum, OPORTEBITVE, vel ita, PRAESENS IN DIEMVE, l. 76. §. 1. & l. 125. D. de verbor. obligat. l. 18. §. 1. D. de acceptilat. Itaque si a colono, cui in quinquennium fundum locauerat, post tres annos ita stipulatus quis esset, QVIDQVID TE
540 DARE, FACERE OPORTET, non amplius in stipulationem deducebatur, quam quod iam dari oportebat. Si autem adiiciebatur, OPORTEBITVE, etiam futura obligatio deducebatur, l. 89. D. de verb. obligat. l. 16. D. de liberat. leg.

Erat & illa vsitata stipulatio: QVANTO MINVS AB ALIO CONSECVTVS ESSET STIPVLATOR, DARI. Papinianus in l. 116. D. de verbor. obligat. *Decem stipulatus a Titio, postea*, QVANTO MINVS AB EO CONSEQVI POSSES, *si a Mævio stipulatus esses*. Celsus in l. vlt. D. si cert. pet. *Si ego* DECEM *stipulatus a Titio, deinceps stipuler a Seio*, QVANTO MINVS A TITIO CONSEQVI POSSIM. Gaius in l. 150. D. de verb. signif. *Si ita a te stipulatus fuero*, QVANTO MINVS A TITIO CONSECVTVS FVERO, TANTVM DARE SPONDES? Paulus in l. 21. D. de solutionibus, *Si decem stipulatus a Titio, deinde stipuleris a Seio*, QVANTO MINVS AB ILLO CONSECVTVS SIS.

CLXVI. HEREDIS *persona stipulationibus* DANDI *nominatim comprehensa. Stipulationis formula:* MIHI AVT TITIO DARE SPONDES?

Interdum autem stipulationibus Dandi, heredis persona, licet superuacua esset, nominatim comprehendebatur, hoc modo, TE, & TITIVM HEREDEM TVVM DECEM DATVRVM, SPONDES? l. 56. D. de verb. oblig. Nonnumquam vero solutionis gratia stipulatoris personæ alius adiiciebatur, vt & ei solui posset: quod fiebat his verbis: MIHI AVT TITIO DARE SPONDES? l. 10. D. de solutionibus l. 141. §. 3. & §. 5. D. de verb. obligat. §. 4. Instit. de inutilib. stipul. l. 2. §. 7. de eo, quod cert. loc. Marcianus in l. 13. D. de fideiussoribus, *Si* MIHI, AVT TITIO DECEM, *stipulatus fuerim*. Iulianus in l. 55. D. de verb. obligat. *Cum quis* SIBI, AVT TITIO DARI, *stipulatus est*, l. 56. §. 2. eod. *Qui* SIBI AVT FILIO SVO DARI, *stipuletur*. Scæuola in l. 131. §. vlt. D. eod. *Qui fundum* SIBI AVT TITIO DARI, *stipulatur*. Gaius in l. 141. §. 5. D. eod. *Cum* MIHI AVT TITIO *stipulor*. Paulus in l. 10. D. de nouationibus, *Cui recte soluitur, is etiam nouare potest, excepto eo, si* MIHI AVT TITIO *stipulatus sim*. Et l. 59. D. de solutionibus, *Si stipulatus sim*, MIHI AVT TITIO DARI. In l. 23. in fin. D. de pact. dotalib. MIHI, AVT POST MORTEM MEAM LVCIO TITIO DARE, SPONDES? In l. 118. §. vlt. D. de verb. oblig. DECEM MIHI AVT TITIO, VTRI EGO VELIM, DARI SPONDES? Alias SIBI ET TITIO quis stipulabatur, l. 56. & l. 110. D. de verb. oblig.

CLXVII. SERVORVM STIPVLATIONES.

Seruus vtique vel DOMINO, vel SIBI, vel CONSERVO suo, vel impersonaliter dari, stipulabatur, l. 15. D. de stipul. seru. Quod si duorum communis esset seruus, vtrique stipulabatur, l. 1. §. vlt. & l. 9. D. eod. Venuleius in l. 21. D. eod. *Si seruus communis ita stipuletur*, KALENDIS IANVARIIS DECEM, TITIO AVT MAEVIO DOMINIS, VTER EORVM TVNC VIVET, DARE, SPONDES? Paulus in l. 29. D. eod. *Si communis seruus sic stipulatus sit*, DECEM ILLI DOMINO, EADEM DECEM ALTERI DARE, SPONDES? Pomponius in l. 37. D. eod. *Si communis seruus ita stipulatur*, LVCIO TITIO ET GAIO SEIO DARI, SPONDES? Et mox: *Si vero ita*, DOMINIS MEIS DARE, SPONDES? statim post: *[illegible]ro ita*, LVCIO TITIO ET GAIO SEIO DOMINIS MEIS DARE, SPONDES? Iulianus in l. 16. D. de fideiussoribus. *Si seruus communis Titii & Sempronii nominatim* TITIO DARI *stipulatus fuerit, & fideiussorem interrogauerit*, TITIO AVT SEMPRONIO ID DARE, SPONDES?

CLXVIII. STIPVLATIONIS *sub* ALTERNATIONE *aut* DISIVNCTIONE *concipiendæ formulæ.*

Quandoque etiam illud aut illud stipulabantur, veluti DECEM AVT QVINDECIM, l. 109. D. de verb. oblig. DECEM, VEL HOMINEM STICHVM, vel STICHVM AVT PAMPHILVM, l. 2. §. 1. & l. 83. D. eod. l. 2. §. 3. D. de eo quod cert. loc. DAMAM AVT EROTEM SERVVM DARI, l. 105. D. de verbor. oblig. HOMINEM STICHVM, AVT DECEM AVREOS DARE, SPONDES? §. 33. Instit. de actionibus. Quo in genere interdum stipulator sibi electionem constituebat, adiectis his verbis, VTRVM EGO VELIM, l. 75. §. 8. l. 112. D. de verbor. obligat. Vel ILLVD AVT ILLVD, QVOD EGO VOLVERO, aut QVEM VOLAM, d. l. 112. D. eod. Sic in l. 141. D. eod. *Si seruus aut filiusfam. ita stipulatus sit*, ILLAM REM AVT ILLAM, VTRVM EGO VELIM, *vel* VTRAM EARVM TITIVS ELEGERIT. Marcellus in l. 17. D. rat. rem hab. *Si ex sti-*

ex stipulatu DECEM AVT STICHVM, VTRVM EGO VOLVERO. Vlpianus in l. 8. §. 9. D. de fideiussoribus. *Contra autem si is, qui* HOMINEM AVT DECEM, VTRVM IPSE STIPVLATOR VOLET, *stipulatus est*, *recte fideiussorem ita accipiet*, DECEM AVT HOMINEM, VTRVM TV VOLES. Marcellus in l. 38. D. de fideiussoribus. *Si* STICHVM AVT PAMPHILVM *stipulatus essem*, VTRVM PROMISSOR VOLVISSET. Sub disiunctione etiam facta stipulatio in verba, DECEM AVT NOXAE DEDERE? refertur in l. 6. §. 1. D. de re iud.

541 CLXIX. *Stipulationes* PVRE *vel* IN DIEM *uti conciperentur?* LOCVS *inseri stipulationibus solebat.*

Ceterum Stipulationes vel pure, vel in diem concipiebantur, l. 16. §. vlt. D. de fideiussoribus. Pure, veluti, QVINQVE AVREOS DARE SPONDES? §. 2. Instit. de verb. oblig. vel, HODIE DARE SPONDES? l. 24. D. de oper. libertor. §. 5. Instit. de verb. oblig. l. 118. §. 1. D. eod. tit. In diem, cum adiecto die, quo pecunia solueretur, stipulatio fiebat, vt puta, KALENDIS IANVARIIS, vel FEBRVARIIS DARI, SPONDES? l. 12. D. de verb. oblig. §. vlt. D. de stipulat. seruor. POST ANNVM, AVT BIENNIVM DABIS? l. 109. D. de verb. oblig. Kalendis autem, verbi gratia, Martiis, cum dari stipulabantur, adiiciebant PRIMIS seu PROXIMIS, vel SECVNDIS, TERTIIS, vel QVIBVS aliis l. 41. D. de verbor. oblig. Iustinianus in d. §. 2. Inst. de verbor. obligat. DECEM AVREOS PRIMIS KALENDIS MARTIIS DARE, SPONDES? Sic in l. 135. §. 2. D. eod. *Conuenit, ut* INTRA KALENDAS APRILES PRIMAS VNIVERSAM SVMMAM MANDATOR NVMERARET. In l. 126. §. 2. D. eod. KALENDIS NOVEMBRIBVS, QVAE PROXIMAE SVNT FVTVRAE. Et in l. 122. §. 1. D. eod. INTRA IDVS SEPTEMBRES, QVAE TVNC PROXIMAE FVTVRAE ESSENT. Et in l. 72. §. vlt. D. eod. SI ANTE KALENDAS MARTIAS PRIMAS OPVS PERFECTVM NON ERIT. Item in l. 41. §. vlt. D. de vsur. QVOS EI REDDAM KALENDIS ILLIS PROXIMIS. Iulianus in l. 56. §. 4. D. de verb. oblig. *Qui ita stipulatur*, ANTE KALENDAS PROXIMAS DARI, SPONDES? Vlpianus in l. 1. §. 3. D. eod. *Aut si ita interrogatus*, INTRA KALENDAS QVINTAS. Paulus in l. 46. D. eod. CENTESIMIS KALENDIS DARI, *utiliter stipulamur.* Alias HOC ANNO, vel HOC MENSE, stipulabantur, l. 42. D. eod. l. 50. D. de oblig. & act.

Sane Stipulatio vsurarum plerumque IN DIES XXX. fiebat: vt in l. 135. §. 2. D. de verbor. oblig. *Si ita quis promiserit*, DECEM TIBI DABO, QVA DIE PETIERIS, ET EORVM VSVRAS IN DIES TRIGINTA. Sic & in l. 40. D. si cert. pet. POENAE NOMINE IN DIES TRIGINTA, INQVE DENARIOS CENTENOS, DENARIOS SINGVLOS DARI, STIPVLATVS EST PVBLIVS MAEVIVS.

Dies etiam aliis verborum figuris Stipulationibus adiiciebatur. Paulus in l. 140. §. 1. D. de verb. oblig. *De hac stipulatione*, ANNVA, BIMA, TRIMA DIE, ID ARGENTVM QVAQVE DIE DARI? Pomponius in l. 8. §. 3. D. de pignerat. act. SI ANNVA, BIMA, TRIMA, DIE TRIGINTA *stipulatus*, *acceperim pignus.* Idem in l. 109. D. de verb. oblig. POST ANNVM, AVT BIENNIVM DABIS? Venuleius in l. 138. D. eod. *Eum, qui* CERTARVM NVNDINARVM DIEBVS DARI, *stipulatur.* Iulianus in l. 56. §. 4. D. eod. *Qui ita stipulatur*, DECEM, QVOAD VIVAM, DARI SPONDES? Africanus in l. 37. D. de vsufruct. *si*, *cum*, IN ANNOS DECEM PROXIMOS VSVMFRVCTVM *de te* DARI, *stipulatus essem.*

Alias, IN ANNOS SINGVLOS stipulabantur, l. 16. §. 1. D. de verb. oblig. l. 35. §. vlt. D. de mort. caus. donat. Vlpianus in l. 10. §. 15. D. quæ in fraud. credit. *Et vsusfructus, & huiusmodi stipulatio*, IN ANNOS SINGVLOS DENA DARE SPONDES? Africanus in l. 64. D. de verb. oblig. *Huiusmodi stipulatio interposita est*, SI TITIVS CONSVL FACTVS FVERIT, TVM EX HAC DIE IN ANNOS SINGVLOS DENA DARE, SPONDES? Et l. 126. D. eod. *Si ita stipulatus fuero*, SI TITIVS CONSVL FACTVS FVERIT, TVM EX HAC DIE IN ANNOS SINGVLOS DENA DARE, SPONDES? Papinianus in l. 18. §. 3. D. de stipulat. seruor. *Cum seruus fructuarius operas locasset, & eo nomine* PECVNIAM IN ANNOS SINGVLOS DARI, *stipulatus esset.* Vlpianus in l. 25. §. 2. D. de vsufruct. *Si operas suas iste seruus locauerit, &* IN ANNOS SINGVLOS CERTVM ALIQVID *stipuletur.* Iustinianus in §. 3. Instit. de verb. oblig. *At si ita stipuleris*, DECEM AVREOS ANNVOS, QVOAD VIVAM, DARE, SPONDES? Refertur & in l. 121. §. 2. D. eod. tit. Stipulatio huiusmodi, CVM MORIERIS DARI? Vlpianus in l. 45. D. eod. *Non solum ita stipulari possumus*, CVM MORIERIS, *sed etiam*, SI MORIERIS. Scrupulosam autem veterum inquisitionem, vtrum POST MORTEM, an CVM MORERETVR, vel, PRIDIE, QVAM MORERETVR, stipulatus esset aliquis, amputare se, Iustinianus profitetur in l. 11. C. de contrah. stipul. Porro vel ex die incipiebat obligatio hoc modo, KALENDIS MARTIIS DARE, SPONDES? Vel in diem conferebatur, & ad diem fiebat, verbi gratia, VSQVE AD KALENDAS DARE SPONDES? l. 44. D. de obligationibus.

Loca etiam inseri Stipulationibus solebant, §. 5. Instit. de verbor. obligat. ac plerumque, certo loco dari promittebant, l. 10. §. 1. D. de fideiussoribus, veluti, EPHESI DARI? l. 137. §. 1. D. de verb. oblig. l. 24. D. de oper. libert. l. 2. §. 6. D. quod cert. loc. CARTHAGINI DARI? l. 73.

l. 73. & l. 141. §. 4. D. de verbor. obligat. d. §. 5. Inst. de verb. obligat. CAPVAE DARI? l. 9. §. vlt. de duobus reis. l. 49. §. vlt. D. de fideiussoribus, EPHESI ET CAPVAE DARI? l. 2. §. 4. D. quod cert. loc. Papinianus in l. 34. §. 1. D. de statu lib. *Nam & cum Romæ stipulatio concipitur ita,* CENTVM IN HISPANIA DARE, SPONDES?

542 CLXX. *Stipulationes* SVB CONDITIONE *vel* SIMPLICI, *vel* DVPLICI, *vel* NEGATIVA *quomodo conciperentur?*

Hoc amplius Stipulatio tam pure, quam sub condicione concipi poterat. Sub condicione, veluti, SI TITIVS CONSVL FACTVS FVERIT, l. 63. l. 64. l. 57. & l. 126. D. de verb. oblig. l. 13. D. iud. solu. SI NAVIS EX ASIA VENERIT, d. l. 13. l. 23. D. de pact. dotalibus, l. 72. D. de fideiussoribus, SI NAVIS EX AFRICA VENERIT, l. 141. §. 5. D. de verb. oblig. SI IN CAPITOLIVM ASCENDERIS. Iauolenus in l. 108. D. eod. *Veluti,* SI QVIS IN CAPITOLIVM ASCENDERIT, DECEM DARE, SPONDES? SI QVIS DECEM A ME PETIERIT, TOT DARE, SPONDES? Pomponius in l. 19. D. eod. SI CVLPA TVA DIVORTIVM FACTVM FVERIT, DARI. Vlpianus in l. 19. §. vlt. D. de donationibus. *Si tibi centum spopondero hac condicione,* SI IVRASSES, TE NOMEN MEVM LATVRVM. Vlpianus in l. 38. §. 16. D. de verb. oblig. *Qui promisit,* SI ALIQVID FACTVM SIT, *vel,* CVM ALIQVID FACTVM SIT. Alias ita stipulabantur, NISI NAVIS EX ASIA VENERIT, CENTVM DARE SPONDES? l. 44. §. 2. D. de obligat. & act. Interdum sub duplici condicione stipulatio concipiebatur. Africanus in l. 63. D. de verbor. obligat. *Si ita quis stipuletur,* SIVE NAVIS EX ASIA VENERIT, SIVE TITIVS CONSVL FACTVS FVERIT. Scæuola in l. 129. D. eod. *Si quis ita stipulatus fuerit,* DECEM AVREOS DAS, SI NAVIS EXIERIT, ET TITIVS CONSVL FACTVS EST.

Interdum vero sub condicione negatiua, stipulatio concipiebatur, veluti, SI INTRA BIENNIVM CAPITOLIVM NON ASCENDERIS, DARI, l. 27. §. vlt. & l. 99. §. vlt. D. de verb. oblig. Papinianus in l. 115. §. 1. D. eod. *Si ita stipulatus fuero,* SI IN CAPITOLIVM NON ASCENDERIS, VEL ALEXANDRIAM NON IERIS, CENTVM DARI SPONDES? Iustinianus in §. 4. Instit. D. eod. *Si quis ita stipuletur,* SI IN CAPITOLIVM NON ASCENDERO, DARE SPONDES? Pomponius in l. 10. D. eod. *Ex has stipulatione,* SI LVCIVS TITIVS ANTE KALENDAS MAIAS IN ITALIAM NON VENERIT, DECEM DARE, SPONDES? Scæuola in l. 129. D. eod. DARE SPONDES, SI NEC NAVIS VENIT, NEC TITIVS CONSVL FACTVS SIT. *vel,* SI NEQVE NAVIS VENIT, NEQVE TITIVS CONSVL FACTVS EST. Pomponius in l. 9. D. eod. FVNDVM ILLVM SI ILLI NON DEDERIS, MIHI DARE, SPONDES? Paulus in l. 8. D. eod. SI KALENDIS STICHVM NON DEDERIS, DECEM DARE, SPONDES? Papinianus in d. l. 115. *Si quis ita stipuletur,* SI PAMPHILVM NON DEDERIS, CENTVM DARI, SPONDES? Sub impossibili etiam condicione, licet inutiliter, Stipulatio quandoque concipiebatur: veluti, SI DIGITO CAELVM ATTIGERO, DARE SPONDES? Verum si talis condicio stipulationi inserta esset, SI DIGITO CAELVM NON ATTIGERO, *vel,* SI IN CAELVM NON ASCENDERIT, efficax erat, & pure facta stipulatio censebatur, l. 7. & l. 8. in fin. D. eod. tit. §. 11. Instit. de inutilibus stip. Sed de stipulationibus Dandi hactenus.

CLXXI. *Stipulationum, quæ* IN FACTO *consistebant, exempla.* FVNDVM TRADI, ITER FIERI, REM RESTITVI, INSVLAM FIERI, FVLCIRI, FOSSAM FODIRI, NAVEM FIERI. DIES, INTRA QVEM *opus fieret, &* CVIVS ARBITRATV *fieret, adscribebatur.*

In facto vero stipulationes erant, veluti FVNDVM TRADI, l. 72. D. de verbor. obligat. REM TRADI, l. 28. D. eod. VACVAM POSSESSIONEM TRADI, l. 52. §. 1. & l. 75. §. 7. D. eod. ITER FIERI, l. 4. §. 1. D. eod. ARBITRATV LVCII TITII RESTITVI, l. 43. D. eodem. DOMVM AEDIFICARI, l. 14. l. 73. D. eodem. AEDEM SACRAM, vel LOCVM RELIGIOSVM AEDIFICARI, l. 39. §. vlt. D. eod. INSVLAM FIERI, l. 72. §. vlt. l. 84. l. 95. l. 38. §. 21. l. 137. §. 3. D. eod. vel INSVLAM FABRICARI, l. 72. in princ. D. eod. INSVLAM AEDIFICARI, l. vlt. C. de contrah. stip. INSVLAM FVLCIRI, d. l. 72. §. vlt. l. 98. §. vlt. D. eod. Huiusmodi autem Stipulationes, non demonstrato loco, in quo insula vel domus fieret, imperfectæ erant, l. 115. D. eod. Vlpianus in l. 2. §. 4. D. de eo, quod cert. loc. *Si quis* INSVLAM FIERI *stipuletur, & locum non adiiciat, non valet stipulatio.* Vnde Papinianus in l. 124. D. de verb. oblig. stipulationem talem ita concipit, INSVLAM INTRA BIENNIVM ILLO LOCO AEDIFICARI, SPONDES? & in l. 43. D. de iudic. *Eum, qui,* INSVLAM CAPVAE FIERI CERTO TEMPORE, *stipulatus est.* Paulus in l. 98. §. 6. D. de solutionibus. *At vbi merum factum stipulor, puta,* INSVLAM IN MEO SOLO AEDIFICARI, AVT, IN TITII LOCO. Eiusdem generis erant & hæ Stipulationes, FOSSAM FODIRI, d. l. 72. in princ. & l. 75. §. 7. D. de verbor. obligat. NAVEM FIERI, l. 44. §. vlt. D. de obligat. & act. Huiusmodi autem stipulationibus interdum, suis operis se opus perfecturum, promissor spondebat. Vlpianus, l. 31. D. de solutionibus. *Si* NAVEM A SE FABRICANDAM, *quis promiserit, vel* INSVLAM AEDIFICANDAM FOSSAMVE FACIENDAM.

CIENDAM, *& hoc specialiter actum est*, VT SVIS OPERIS ID PERFICIAT.

Adiiciebatur etiam dies, intra quam opus fieret, nec non cuius Arbitratu fieret. Iauolenus in l. 44. D. de fideiussoribus. *Stipulatus es*, OPVS ARBITRATV TVO ANTE CERTAM
543 DIEM FIERI. QVOD SI EFFECTVM NON ESSET, QVANTVM, VT EFFICIATVR OPVS, LOCASSES, *tanti fideiussorem accepisti*. Proculus in l. 113. D. de verbor. obligat. *Cum stipulatus ita sim*, SI OPVS ARBITRATV MEO ANTE KALENDAS IVNIAS EFFECTVM NON SIT, *pœnam, & prætuli diem*. Vlpianus in l. 72. §. 1. D. eod. *Si quis ita stipulatus sit*, SI ANTE KALENDAS MARTIAS PRIMAS OPVS PERFECTVM NON ERIT, TVNC, QVANTI ID OPVS ERIT, TANTAM PECVNIAM DARI. Vlpianus in l. 68. D. de verb. signif. *Illa verba*, ARBITRATV LVCII TITII FIERI.

CLXXII. VIAE, ITINERIS, ACTVS, VSVSFRVCTVS *stipulationes. Formula:* PER TE NON FIERI, NEQVE PER HEREDEM TVVM, QVO MINVS IRE AGERE LICEAT.

In facto etiam consistebat Viæ, Itineris, Actus, stipulatio, l. 2. §. 5. l. 72. D. de verb. oblig. Paulus in l. 136. §. vlt. D. eod. *Si qui*, VIAM AD FVNDVM SVVM DARI, *stipulatus fuerit*. Hæc vero stipulatio quandoque ita concipiebatur, IRE, AGERE LICERE, SPONDES? Paulus in l. 2. §. vlt. D. eod. *Qui stipulatus erat*, SIBI HEREDIQVE SVO AGERE LICERE. Vlpianus in l. 38. §. 10. D. eod. *Nam & si*, IRE, AGERE *stipuletur*, SIBI HEREDIQVE SVO LICERE. Paulus in l. 86. D. eodem. *Si factum conferatur in personam filii, inutilis erit stipulatio: veluti, vt* TENERI EI, VEL IRE, AGERE LICEAT. *contra autem filius etiam*, VT IRE PATRI LICEAT, *stipulando*. Quomodo & vsusfructus stipulatio concipiebatur. Vlpianus in l. 38. §. 10. D. de verbor. obligat. *Si quis ita stipulatus fuerit*, VTI FRVI LICERE SIBI, HEREDIQVE SVO. Et mox, *sed si quis*, VTI FRVI LICERE SIBI HEREDIQVE SVO, *stipulatus sit*. & §. 7. eadem l. *hæc quoque stipulatio*, POSSIDERE MIHI LICERE, SPONDES? Et mox, *Si* TENERE SIBI LICERE, *stipulatus sit seruus*. Interdum vero prior illa stipulatio ita concipiebatur, vt in non faciendo consisteret, quemadmodum Vlpianus loquitur in l. 75. §. 7. D. eod. Quod fiebat huiusmodi verborum formula, PER TE NON FIERI, NEQVE PER HEREDEM TVVM, QVOMINVS MIHI PER FVNDVM TVVM IRE AGERE LICEAT, l. 2. §. 5. l. 4. §. 1. D. eod. & d. §. 7. Vlpianus in l. 38. §. 6. D. eod. *Cum vero stipulatur*, PER PROMISSOREM NON FIERI, QVOMINVS SIBI IRE AGERE LICEAT. Et in l. 31. D. de solutionibus. *Si illis stipulationibus fideiussor accesserit*, PER TE NON FIERI, QVOMINVS MIHI IRE, AGERE LICEAT. Paulus in l. 49. §. 1. D. de verbor. obligat. *Si stipulatus sim*, PER TE NON FIERI, QVOMINVS MIHI IRE, AGERE LICEAT. Idem in l. 85. D. eod. *Quod si stipulatus fuero*, PER TE, HEREDEMVE TVVM NON FIERI, QVOMINVS EAM, AGAM: SI ADVERSVS EA FACTVM SIT, TANTVM DARI? Et in l. 25. §. 12. D. fam. ercisc. *In illa quoque stipulatione prospiciendum est coheredibus, si testator promiserat*, NEQVE PER SE, NEQVE PER HEREDEM SVVM FIERI, QVOMINVS IRE, AGERE POSSIT. Idem in l. 44. §. 5. D. eod. *Defunctus spopondit, vel* NEQVE PER SE, NEQVE PER HEREDEM SVVM FORE, QVOMINVS QVIS EAT, AGAT. Pomponius in l. 111. D. de verb. oblig. *Si stipulatus fuero*, PER TE NON FIERI, QVOMINVS MIHI VIA, ITINERE, ACTV VTI LICEAT. Scæuola in l. 131. D. eod. *Si* NEQVE PER TE, NEQVE PER HEREDEM TVVM TITIVM FIERET, QVOMINVS MIHI IRE LICEAT, *stipuler*. Sed & quoties via, aut aliquod ius fundi emeretur, Pomponius cum Labeone existimabat, caueri debere, PER VENDITOREM NON FIERI, QVOMINVS EO IVRE EMPTOR VTI POSSET, l. vlt. D. de seruitut. l. 3. §. 2. D. de actionibus empt.

CLXXIII. *Stipulationis*, HABERE LICERE, *formulæ*. HABERE LICERE SPONDES? PER TE NON FIERI, QVOMINVS MIHI HABERE LICEAT, SPONDES?

Similiterque stipulatio, HABERE LICERE, interdum ita concipiebatur, HABERE LICERE, SPONDES? l. 38. in princ. & l. 83. D. de verbor. obligat. & apud Varronem lib. II. de Re rust. cap. 2. vel MIHI HABERE LICERE? d. l. 38. §. 5. aut MIHI, HEREDIQVE MEO HABERE LICERE, SPONDES? l. 4. D. eod. Interdum vero sic, PER TE NON FIERI, QVOMINVS MIHI HABERE LICEAT, d. l. 38. §. 6. Sic in l. 75. §. 7. D. eod. PER TE NON FIERI, QVOMINVS MIHI HOMINEM EROTEM HABERE LICEAT. Gaius in l. 22. D. de Ædilic. Edict. emptorem venditori debere cauere, ait, NEQVE PER SE, NEQVE PER HEREDEM SVVM FVTVRVM, QVOMINVS EVM HOMINEM VENDITOR HABEAT. Paulus in l. 83. D. de verbor. oblig. *Idemque in illis stipulationibus* HABERE LICERE: *Item* NEQVE PER TE, NEQVE PER HEREDEM TVVM FIERI, QVOMINVS FIAT. Quibus similes & aliæ stipulationes in libris nostris memorantur: veluti in l. 92. D. eod. PER TE NON FIERI, QVOMINVS MIHI, HEREDIQVE MEO VINDEMIAM TOLLERE LICEAT. & l. 111. D. eod. PER TE NON FIERI, QVOMINVS MIHI ILLA DOMO VTI LICEAT. Et l. 93. D. eod. PER TE NON FIERI, QVOMINVS HOMINEM EX HIS, QVOS HABES,

HABES, SVMAM. Item in l. 66. §. vlt. D. de furt. PER TE NON FIERI, QVOMINVS HO-
544 MO EROS INTRA KALENDAS ILLAS MIHI DETVR. Scæuola etiam in l. 133. D. de verb. oblig. *Si sic stipulatus sim*, NEQVE PER TE, NEQVE PER HEREDEM TVVM VIM FIERI, SPONDES? Eaque sunt exempla Stipulationis, PER TE NON FIERI, cuius generaliter fit mentio in l. 49. §. 2. & l. 50. D. eod.

CLXXIV. *Stipulationum* DE SISTENDO *formulæ*.

In facto etiam erant stipulationes istæ, CVM MORIERIS ALEXANDRIAM VENIRE SPONDES? l. 46. §. 1. D. eod. IVDICIO SISTI? l. 19. §. 1. D. de probationibus, l. 2. §. 3. & l. 5. l. 7. l. 10. D. si quis cautionibus, TE SISTI? l. 97. l. 127. & l. 115. D. de verbor. obligat. Paulus in l. 83. §. vlt. D. eod. *Si quis*, ANCILLAM SISTERE SE IN ALIQVO LOCO, *promiserit*. Vlpianus in l. 38. §. 10. D. eod. tit. *Si quis ita stipulatus fuerit*, ILLVM SISTAS. Vlpianus in l. 5. D. si ex nox. cauf. *Si*, SERVVM *in eadem causa sistere, quidem promiserit*. Et l. vlt. D. eod. *sed si*, STATVLIBERVM SISTI, *promissum sit*.

CLXXV. OPERARVM *stipulationes*.

Præterea OPERAS quandoque stipulabantur, l. 72. & l. 54. §. 1. D. de verbor. obligat. Iulianus in l. 5. D. de duobus reis. *Nemo est, qui nesciat, alienas operas promitti posse*. Africanus in l. 37. D. de vsufruct. *Item si* STICHI DECEM ANNORVM PROXIMORVM OPERAS *de te* DARI, *stipulatus sum*. A libertis plane Operas Patroni stipulari solebant, l. 73. D. de verbor. obligat. l. 3. D. de oper. libert. l. 77. D. de solutionibus. Gaius in l. 22. §. 1. D. de oper. libert. *Cum libertus promiserit patrono*, OPERAS SE DATVRVM, *neque adiecerit*, LIBERISQVE EIVS. Vlpianus in l. 5. D. de oper. libert. *Si quis* OPERAS *stipulatus sit* SIBI LIBERISQVE SVIS. Pomponius in l. 38. D. de stipulat. seruor. *Si seruus meus, a liberto meo* OPERAS SIBI DARI, *stipuletur*, & in l. 10. D. de oper. libert. *Seruus patroni male ita stipulatur*, OPERAS MIHI DARE, SPONDES? Certa vero species Operarum in stipulationem quandoque deducebatur, veluti, PICTORIAE, FABRILES, l. 24. D. eod. in qua Iulianus adiicit, *Inutilis est stipulatio*, OPERAS TVAS PICTORIAS CENTVM HODIE DARE, SPONDES? In stipulatione autem Operarum, Patronus interdum hæc verba adiiciebat, CVM POPOSCERO, l. 22. D. de oper. libert. Interdum & pro Operis certam summam stipulabantur. Paulus in l. 6. §. 1. D. de iur. patron. *stipulatus est*, CENTVM OPERAS, AVT IN SINGVLAS AVREOS QVINOS DARI. Terent. Clem. in l. vlt. D. qui & a quibus manum. *Is, qui* OPERAS, AVT IN SINGVLAS EAS CERTAM SVMMAM *promisit*. Paulus in l. 39. D. de oper. libert. *Si ita stipulatio a patrono facta sit*, SI DECEM DIERVM OPERAS NON DEDERIS, VIGINTI NVMMOS DARE SPONDES?

CLXXVI. *Stipulationum variæ formulæ*. SATISDATIONIS, EMPTAE HEREDITATIS, *aliæque stipulationes*. *Formula*: QVANTI EA RES ERIT, DARE SPONDES?

Aliæ insuper Stipulationum formulæ in libris nostris inueniuntur, quas subiicere, non erit inutile. Paulus in l. 68. D. de verbor. obligat. *Si ita stipulatus fuero*, PECVNIAM TE MIHI CREDITVRVM, SPONDES? Papinianus in l. 18. §. 3. D. de stipulat. seruor. *Nam & cum idem seruus ita stipuletur*, QVANTAM PECVNIAM TIBI INTRA ILLVM DIEM DEDERO, TANTAM DARI SPONDES? Celsus in l. 97. §. 1. D. de verbor. obligat. *possum vtiliter a te ita stipulari*, TITII NOMINE TE SOLVTVRVM. Pomponius in l. 112. §. 1. D. eod. *Si quis ita stipulatus fuerit*, PRO CENTVM AVREIS SATIS DABIS? Celsus in l. 13. D. de re iudic. *Si quis ab alio* DECEM, *ab alio*, SATISDARI, *stipulatus est*. Eaque est SATISDATIONIS STIPVLATIO, in d. §. 1. Vlpianus in l. 3. D. de fideiussoribus. *Qui* SATISDARE *promisit*. Vlpianus in l. 67. D. de verbor. obligat. DECEM MILLIA SALVA FORE, PROMITTIS? Iulianus in l. 200. D. de verbor. signif. *Hæc stipulatio*, NOXIS SOLVTVM PRAESTARI? Celsus in l. 13. §. vlt. D. de re iud. *Si quis promiserit*, PROHIBERE SE, VT ALIQVOD DAMNVM STIPVLATOR PATIATVR. Idem in l. vlt. §. vlt. D. si cert. pet. *Cum* DECEM CVRARI, *stipulatus sis*. Alfenus in l. 43. §. vlt. D. de damn. inf. *Quoniam restipulatus esset a vicino*, SI QVID OB EAM REM, QVOD IBI AEDIFICATVM ESSET, SIBI DAMNVM DATVM ESSET, ID REDDI. Stipulationes vero emptæ hereditatis hoc modo fiebant, QVANTA PECVNIA EX HEREDITATE TITII AD TE PERVENERIT, DOLOVE MALO TVO FACTVM EST, ERITVE, QVOMINVS PERVENIAT, vt apparet ex l. 50. D. de verbor. obligat. l. 97. D. de verb. significat. l. 20. §. vlt. D. de stipulat. seruor. l. 37. D. de pecul. l. 95. D. de legat. 3. Stipulationes au- 545
tem quædam, & in his Prætoriæ, QVANTI EA RES ERAT, DARI, promissionem continebant, l. 2. §. 2. & l. vlt. D. de prætor. stipulat. l. 81. §. vlt. D. de verbor. obligat. Neratius in l. 14. in fin. D. si quis cautionibus. *Si procurator ista stipulatus esset*, QVANTI EA RES ERIT. Sic in cautione de Rato, quæ refertur in l. 3. D. rem rat. hab. QVANTI EA RES ERIT, TANTAM PECVNIAM DARI? Et in Iudicatum solui stipulatione, QVANTI EA RES EST, DARI

RI SPONDES? l. 19. D. de iudic. solu. Sic & in stipulatione, quæ propter legem Falcidiam interponebatur, QVANTI EA RES ERAT, TANTAM PECVNIAM DARI, Legatarius spondebat, l. 1. in princ. & l. 2. D. si cui plus, quam per L. Falcid. In eiusmodi autem stipulationibus commodius fuisse, certam summam comprehendere, monebat Venuleius; quoniam plerumque difficilis erat probatio, quanti cuiusque interesset, & ad exiguam summam deducebatur, l. vlt. D. de prætor. stipulationibus.

CLXXVII. *Vocis:* RECTE, *in stipulationibus vsus,* RECTE DARE, FIERI, PRAESTARI, RESTITVI. *Formula:* EIVE, AD QVEM EA RES PERTINEBIT.

Obseruanda est in Stipulationum formulis, vox, RECTE: veluti, RECTE DARI, l. 11. §. vlt. D. de duobus reis. & l. 40. D. si cert. pet. RECTE DARI, FIERI, l. 122. §. 1. D. de verb. obligat. RECTE FIERI apud Varronem lib. II. de Re rustica, cap. 2. HIS REBVS RECTE PRAESTARI, l. 19. D. de rei vind. l. 71. §. vlt. D. de verborum significat. l. 21. §. 2. D. de Ædil. Edict. vel RECTE PRAESTARI, l. 58. D. de rei vind. EAM REM RECTE RESTITVI, in l. 73. D. de verborum signific.

Ad Stipulationum etiam clausulas pertinent, quæ sequuntur. Modestinus in l. 53. §. vlt. D. de oblig. & actionib. *cum generaliter adiicimus,* EIVE, AD QVEM EA RES PERTINEBIT. Quæ verba inuenire licet in duabus stipulationibus; quas supra ex l. 37. §. 3. D. de legat. 3. & l. 126. §. 2. D. de verbor. obligat. recensui. Item in cautione de Rato, quæ ponitur in l. 3. D. rat. rem hab. Nec non in satisdatione, quæ ab adrogatore præstabatur, l. 19. D. de adoptionib. Ex stipulationum quoque verbis, Paulus in l. 29. D. de verborum significat. hæc adfert, MIHI HEREDIQVE MEO, TE HEREDEMQVE TVVM.

CLXXVIII. POENA *stipulationibus* ADIECTA.

Pœna certe quandoque Stipulationibus adiiciebatur, l. 2. §. vlt. D. de verb. obligat. Nam & pecunia sub pœna promittebatur, l. 25. §. 13. D. famil. ercisc. & creditor pœnam, SI AD DIEM PECVNIA SOLVTA NON ESSET, stipulabatur, l. 15. D. de nouation. Pomponius in l. 5. §. 3. D. de verbor. obligat. *Si sortem promiseris, &* SI EA SOLVTA NON ESSET, POENAM. Celsus in l. 67. §. 1. D. de furt. *Si tibi subreptum est quid,* NISI CERTA DIE DEDISSES, POENAM *promisisti.* Paulus in l. 68. D. de verborum obligat. *Si pœnam stipulatus fuero,* SI MIHI PECVNIAM NON CREDIDISSES. Sed & qui ius aliquod fundi emebat, POENAM, SI EI FRVI NON LICVISSET, stipulabatur, l. 36. D. de seruit. rustic. prædior. A socio etiam pœnam quis stipulatus, proponitur in l. 41. cum l. seq. D. pro soc. Imp. Gordianus in l. 14. C. de pact. *Si pacto, quo pœnam aduersarium tuum promisisse, proponis,* SI PLACITO NON STETISSET, *stipulatio subiecta est.* Hermogenianus in l. 16. D. de transact. *Sed & pœnam, quam,* SI CONTRA PLACITVM FECERIT, RATO MANENTE PACTO, *stipulanti* RECTE *promiserat.*

Enimuero quoties quis alium sisti promittebat, plerumque adiiciebatur stipulationi, NISI STETISSET, POENAM DARI, l. 81. D. de verborum obligat. Vnde in §. 1. eadem l. *si procurator,* SISTI ALIQVEM, *siue* POENAM *stipulatus sit.* Paulus in l. 5. D. si quis cautionibus. *Et vni debitor,* IVDICIO SE SISTI, *cum pœna promiserit.* Idem & in l. 126. §. vlt. D. de verbor. obligat. *Si ita stipulatus fuero,* TE SISTI, ET NISI STETERIS, *aliquid dari?* Et l. 97. D. eod. *Si ita stipulatus fuero,* TE SISTI, NISI TE STETERIS, HIPPOCENTAVRVM DARI? Papinianus in l. 115. D. eod. *Ita stipulatus sum,* TE SISTI IN CERTO LOCO: SI NON STETERIS, QVINQVAGINTA AVREOS DARE, SPONDES? Neratius in l. 14. D. si quis cautionibus. *Si procurator ista stipulatus est, vt sistat dumtaxat eum, quem stipularetur, non etiam pœnam,* SI STATVS NON ESSET, *stipularetur.*

CLXXIX. POENALIVM STIPVLATIONVM *formulæ:* SI NON DEDERIS, SI NON FECERIS, SI ADVERSVS EA FACTVM ERIT.

Pœnales vero stipulationes ita concipiebantur: SI FVNDVS TITIANVS DATVS NON ERIT, CENTVM DARI? l. 85. §. vlt. D. de verborum obligat. SI FVNDVM NON DEDERIS, DECEM DARI, SPONDES? l. 44. §. vlt. D. de oblig. & act. vbi addit Paulus: *Si,* NAVEM 546 FIERI, *stipulatus sim,* ET SI NON FECERIS, CENTVM. Vlpianus in l. 69. D. de verborum obligat. *Si quis, Stichum mortuum dare, stipulatus,* SI DATVS NON ESSET, *pœnam stipuletur.* Variam plane huiusmodi stipulationum conceptionem Vlpianus in l. 71. D. de verbor. obligat. ita explicat: *Cum quid,* VT FIAT, *stipulemur, pœnam sic recte concipiemus,* SI ITA FACTVM NON ERIT: *cum quid ne fiat, sic,* SI ADVERSVS ID FACTVM SIT. Venuleius in l. 137. §. 7. D. eod. *Si,* VT ALIQVID FIAT, *stipulemur, & vsitatius & elegantius esse, Labeo ait, sic subiici pœnam,* SI ITA FACTVM NON ERIT: *at cum, quid ne fiat, stipulemur, tunc hoc modo,* SI ADVERSVS EA FACTVM ERIT. *Et cum,* ALIA FIERI, ALIA NON FIERI, *coniuncte stipulemur, sic comprehendendum,* SI NON FECERIS; SI QVID ADVERSVS EA FECERIS.

 Iusti-

Iustinianus in §. vlt. Institut. de verbor. obligat. *Si quis,* VT FIAT ALIQVID, *stipuletur: ita adiici pœna debet,* SI ITA FACTVM NON ERIT, TVNC POENAE NOMINE DECEM AVREOS DARE SPONDES? *Sed si quædam fieri, quædam non fieri, vna eademque conceptione stipuletur quis: clausula huiusmodi erit adiicienda,* SI ADVERSVS EA FACTVM ERIT, SIVE QVID ITA FACTVM NON FVERIT: TVNC POENAE NOMINE DECEM AVREOS DARE SPONDES? Paulus in l. 4. §. 1. D. de verborum obligat. *pœna certæ pecuniæ promissa,* SI QVID ALITER FACTVM SIT. Refertur & pœnalis stipulatio in l. 85. §. 3. D. eod. in hæc verba, SI ADVERSVS EA FACTVM SIT, TANTVM DARI? Et in l. 71. D. pro soc. SI EA ITA DATA, FACTA NON ERVNT, TVM VIGINTI MILLIA DARI. Item in l. 122. §. 2. D. eod. tit. is, qui Stichum manumissionis causa donauerat, ita stipulatus dicitur, SI HOMINEM STICHVM, DE QVO AGITVR, QVEM HAC DIE DONATIONIS CAVSA MANVMISSIONISQVE DEDI, A TE HEREDEQVE TVO MANVMISSVS, VINDICTAQVE LIBERATVS NON ERIT, QVOD MALO MEO NON FIAT, POENAE NOMINE QVINQVAGINTA DARI STIPVLATVS EST FLAVIVS HERMES, SPOPONDIT CLAVDIVS.

CLXXX. DOLI CLAVSVLA *stipulationibus subiecta, eamque concipiendi formulæ.*

Stipulationibus autem DOLI CLAVSVLA subiici solebat, quemadmodum colligitur ex l. 22. l. 53. l. 119. D. de verbor. obligat. Concipiebatur vero ita, DOLVM MALVM HVIC REI PROMISSIONE ABESSE, AFVTVRVMQVE ESSE, STIPVLATVS EST ILLE, SPOPONDIT ILLE, l. 121. D. de verb. obligat. Paulus in l. 4. D. eod. SI DOLVM ABESSE, A TE HEREDEQVE TVO *stipulatus sim.* Venuleius in l. 19. D. iudic. solu. *nouissima clausula iudicatum solui stipulationis,* DOLVM MALVM ABESSE, AFVTVRVMQVE ESSE. Et mox: *Si autem adiectum sit,* SI HVIVS REI DOLVS MALVS NON ABERIT, QVANTI EA RES EST, DARI SPONDES? Sic & in l. 5. D. de vsufr. quemadm. cau. *Huic stipulationi,* DOLVM MALVM ABESSE, AFVTVRVMQVE ESSE, *continetur.* Alias vero sic concipiebatur, CVI REI DOLVS MALVS ABERIT, AFVERIT, l. 69. D. de verb. signific. Interdum ita, QVOD DOLO MALO MEO NON FIAT, l. 122. §. 2. D. de verb. oblig. Item, VT SI QVID DOLO IN EA RE FACTVM EST, l. 31. D. de recept. qui arbitr.

Plane si quis, dolum malum promissoris heredisque eius abesse, vellet, sufficiebat ita, ABESSE, AFVTVRVMQVE ESSE, stipulari. Si vero de plurium dolo cauere vellet, necessarium erat, adiici, CVI REI DOLVS MALVS NON ABEST, NON AFVERIT, QVANTI EA RES ERIT, TANTAM PECVNIAM DARI, SPONDES? l. 38. §. 13. D. de verb. obligat. Stipulationes autem, Iulianus censebat, commodissimum fuisse, ita componere, vt quæcumque specialiter comprehendi possent, continerentur: Doli vero clausula ad ea pertineret, quæ in præsentia occurrere non possent, & ad incertos casus pertinerent. l. 53. D. de verb. oblig. Doli enim clausula non pertinebat ad eas partes stipulationis, de quibus nominatim cautum erat, l. 119. D. eod. tit. Ceterum clausula ista & stipulationi de rato habendo inseri solebat, l. 19. & l. 22. §. 7. D. rem rat. hab. & Iudicatum solui stipulationi, l. 9. & l. 19. D. iudic. solu. l. 45. D. de hered. petit. Et stipulationi Compromissi, l. 3. C. de arbitr. l. 31. D. de recept. qui arbitr. nec non Cautionibus, quæ de vsusfructus restitutione. l. 5. D. vsufr. quemadm. cau. item Satisdationibus, quæ legatorum nomine, vel propter legem Falcidiam interponebantur, l. 1. D. vt legat. nom. cau. l. 1. in princ. & l. 3. D. si cui plus quam. vt & stipulationi ex noui operis nuntiatione, l. 21. §. 2. D. de oper. nou. nunt. Denique ceteris fere omnibus stipulationibus hanc clausulam subiectam, patet ex l. 4. §. 16. D. de doli except. l. 13. §. 5. D. de acceptilat. l. 22. in fin. D. de re iudic. Proinde ex hac clausula, non de dolo actio intendebatur, sed ex stipulatu; dicto §. 16. Et vbi de dolo cautum erat, cessabat actio de dolo, quoniam erat ex stipulatu actio, l. 7. §. 3. D. de dolo. Huiusmodi vero stipulatio, DOLI STIPVLATIO vocatur in l. 121. §. vlt. D. de verb. oblig.

CLXXXI. STIPVLATIONVM CONVENTIONALIVM, IVDICIALIVM, PRAETORIARVM, COMMVNIVM, *differentiæ. Stipulatio:* REM PVPILLI SALVAM FORE. 547

Atque vt hunc de stipulationibus locum absoluam, Stipulationum aliæ, vt Pomponius in l. 5. D. de verb. obligat. & Iustinianus Instit. de diuis. stipulat. tradunt, CONVENTIONALES dicebantur, de quibus hactenus disseruimus. Aliæ IVDICIALES, quæ a mero Iudicis officio proficiscebantur, quarum exempla libro superiore persequuti sumus. Aliæ PRAETORIAE, quæ a mero Prætoris officio proficiscebantur: de quibus illo eodem libro multus nobis sermo fuit. Aliæ COMMVNES, veluti, REM PVPILLI SALVAM FORE. Non enim Prætor modo iubebat, rem saluam fore pupilli, sed & iudex interdum, si aliter expediri res non poterat. A tutoribus porro Magistratus municipales satis exigebant, REM PVPILLI SALVAM FORE, l. 46. §. 6. D. de administrat. tutor. l. 2. D. de magistrat. conuen. Exigere autem Cautionem Magistratus sic oportebat, vt ipse pupillus, si fari posset, & in præsentiarum esset,

esset, stipularetur a tutoribus, item fideiussoribus eorum, REM SALVAM FORE: At si pupillus abesset, vel fari non posset, seruus eius stipulabatur: si vero seruum non haberet, emendus ei erat seruus: sed si non esset, vnde emeretur, aut non esset expedita emptio, seruus publicus stipulari debebat, REM SALVAM FORE PVPILLO, aut certe ipse Magistratus, l. 1. §. 15. D. de magistrat. conuen. l. 2. cum l. sequ. & l. 6. D. rem pup. salu. for. Hinc Vlpianus in l. 9. de Nouationib. *Si pupillus sine tutoris auctoritate*, REM SALVAM FORE, *stipulatus*. Pomponius in l. 9. D. rem pup. salu. for. *Cum pupillus a tutore stipulatur*, REM SALVAM FORE. Quin & ipsimet Magistratus indemnitati suæ quandoque prospiciebant, & a tutoribus seu curatoribus, quos dabant, seu nominabant, stipulabantur, SE EO NOMINE INDEMNES FVTVROS, ET, SI QVID PRAESTITISSENT, RECEPTVROS, inque eam rem fideiussores accipiebant, vt apparet ex l. 1. C. de magistrat. conuen. Tutor etiam, qui contutori suo tutelæ administratione cedebat, stipulabatur, REM PVPILLI SALVAM FORE, l. 38. §. 20. D. de verbor. oblig. Sed & bonorum, ventris nomine, Curator absque inquisitione datus, REM SALVAM FORE, viri boni arbitratu satis dabat, l. 8. D. de curat. fur.

CLXXXII. CAVTIONEM DEFENSIONIS, *itemque* INDEMNITATIS *concipiendi formulæ*.

Verum vt reliquas Cautionum species coacervatas velut in aciem educam, sciendum est, de Defensione, de Indemnitate, de Restitutione, caueri consueuisse. Cautio quidem Defensionis ita concipiebatur, DEFENSV IRI ADVERSVS ILLVM. Vlpianus in l. 11. §. 20. D. de legat. 3. *vnus igitur, qui occupat, agendo totum consequitur, ita vt caueat*, DEFENSV IRI ADVERSVS CETEROS FIDEICOMMISSARIOS EVM, QVI SOLVIT. Idem in l. 1. §. 9. D. de dot. prælег. *Mulierem aduersus maritum agentem ex testamento, cauere debere*, DEFENSV IRI HEREDEM ADVERSVS MARITVM. Et §. 10. ead. l. *Sed non alias eum legatum consecuturum, quam si cauerit*, HEREDES ADVERSVS MVLIEREM DEFENSV IRI. Et in l. 20. §. 2. D. famil. ercisc. *Integram igitur dotem præcipiet? & cauebit*, DEFENSVM IRI COHEREDES, *qui ex stipulatu possunt conueniri*. Idem in l. 14. D. de noxalib. act. *vel cauere debeat*, DEFENSV IRI ADVERSVS CETEROS. Et l. 16. §. 3. D. ad SC. Trebell. *Aut cauere illi heredem*, DEFENSVM IRI EVM ADVERSVS LEGATARIOS, CETEROSQVE. Similiter in l. 31. D. de petit. hered. *ita id imputaturum possessorem, si cauerit*, SE PETITOREM DEFENSVM IRI. Pomponius in l. 4. D. de liberat. leg. *Non aliter heres condemnari debebit, quam si caueatur ei*, ADVERSVS DEBITOREM DEFENSV IRI. Marcianus in l. 18. D. de pecul. leg. *Non alias heres peculium præstare debet, nisi ei caueatur*, DEFENSV IRI ADVERSVS CREDITORES PECVLIARIOS. Paulus in l. 28. D. pro soc. *Omnes diuidere & cauere*, CVM DIES VENERIT, DEFENSV IRI SOCIVM. Cautionis vero de Indemnitate, cuius cum alias, tum in l. 25. §. 13. D. famil. ercisc. & l. 31. §. 1. D. de negot. gest. fit mentio, formulæ erant, INDEMNEM EVM FVTVRVM, l. 8. §. 1. D. de pignerat. act. l. 67. D. pro soc. INDEMNEM EVM FORE, l. 29. D. famil. ercisc. INDEMNES EOS PRAESTARI, l. 107. D. de legat. 1. & INDEMNEM ME PRAESTABIS? l. 54. D. locati. Iulianus in l. 32. D. mandati. *Si hereditatem aliter aditurus non essem, quam si cautum mihi fuisset*, DAMNVM PRAESTARI.

CLXXXIII. *In cautione* RESTITVTIONIS *concipienda, verbum solenne:* RESTITV IRI, *item*, REDDI, TRADITV IRI, PRAESTATV IRI.

Cautio autem Restitutionis concipiebatur hoc verbo, RESTITVIRI, l. 52. §. vlt. D. de pecul. l. 1. D. vsufruct. quemadm. cau. l. 6. D. de vsufruct. ear. rer. l. 23. D. de actionib. empt. 548 l. 8. D. si cui plus, quam per L. Falc. vel REDDI, l. 43. D. de hered. pet. l. 1. §. 12. & §. 16. & l. 31. D. ad L. Falc. l. 1. §. 8. D. si cui plus, quam per L. Falc. l. 114. §. 3. D. de legat. 1. l. 21. §. 2. D. de Ædilic. Edict. Et ita heredi scripto, qui controuersiam hereditatis vel iam patiebatur, vel sperabat, Legatarii cauebant, EVICTA HEREDITATE, LEGATA REDDI, l. 8. §. 4. D. qui satisdar. cog. l. 6. l. 17. D. de hered. petit. l. vlt. C. eod. l. 8. D. si cui plus, quam per L. Falc. l. 1. §. 9. D. si quis omissa caus. testament. Quam Cautionem Proculus in l. 48. §. vlt. D. de legat. 2. ita plenius expressit. *Sed qui legata petent, cauere debebunt*, SI HEREDITAS EVICTA FVERIT, QVOD LEGATORVM NOMINE DATVM SIT, REDDITV IRI. Imp. Alexander in l. 9. C. de legat. *Solui legata iubebit, interposita cautione*, SI EVICTA FVERIT HEREDITAS, EA SE RESTITVTVRVM. Erat & recepta cautio DE PERSEQVENDA RE, QVAE IN FVGA ERAT, ET RESTITVENDA, l. 69. §. vlt. D. de legat. 1. l. 21. §. vlt. D. de rei vindic. l. 21. §. vlt. cum l. sequ. D. de Ædilic. Edict.

Alias cauebant, TRADITV IRI, l. 47. D. de rei vindic. PRAESTATV IRI, l. 25. §. vlt. D. solut. matrim. Quod genus loquendi & in Repromissionibus auctores nostri vsurpant, vt in l. 6. in fin. D. vt legator. nom. *Repromissio plane exigenda est*. VOLVNTATI DEFVNCTI STATVIRI

TVIRI

TV IRI. Et in l. 5. §. 2. D. de condict. caus. dat. *Repromittere eum oportet*, SI IN POTESTATEM SVAM PERVENERIT, RESTITVTV IRI. Repromissionem autem de dolo testimonia aliquot libro superiore in vnum congessimus, quibus per me licebit addi l. 21. §. 1. D. de Ædilic. Edict.

CLXXXIV. *Cautio*, AMPLIVS NON AGI, *vel* PETI, *aliaque cautionum exempla, horumque formulæ.*

Interdum & Cauebant, AMPLIVS NON AGI, l. 4. §. 1. D. de verb. obligat. l. 27. §. 13. D. ad L. Aquil. Ac plane qui pro sociis transigebat, is satisdabat, NEMINEM AMPLIVS PETITVRVM, vt Cicero pro Rosc. Com. c. 12. scribit. Sed & qui vni ex creditoribus soluebat, ab eo cauere solebat, AMPLIVS EO NOMINE NEMINEM, CVIVS PETITIO ESSET, PETITVRVM, vt idem in Bruto cap. 5. indicat. Idem Epist. 29. lib. XIII. Familiar. *Sed duo te nominatim rogo: primum, vt si quid satisdandum erit,* AMPLIVS EO NOMINE NON PETI, *cures, vt satisdetur* FIDE MEA. Transactionibus etiam idem solitum comprehendi, arguit l. 31. C. de transact. in qua est, *Si de certa re pacto transactionis interposito, hoc comprehensum erat,* NIHIL AMPLIVS PETI, *etsi non additum fuerat,* EO NOMINE.

Alias cauebant, SE REFVSVROS, l. 5. §. vlt. & l. 7. D. de tributor. act. d. l. 9. §. vlt. D. de pecul. Quin & de culpa quandoque cauebatur, l. 25. §. 1. D. solut. matr.

Est & hoc Cautionis exemplum, SALVA FORE DECEM, l. 11. §. 18. D. de legat. 3. De dolo etiam quandoque cauebatur, l. 18. D. de rei vind. eaque est de DOLO CAVTIO, l. 5. D. de verb. oblig. His & alia Cautionum exempla mixtim subiungam. Vlpianus in l. 3. D. de condict. caus. dat. *An possim condicere, si mihi non caueatur,* AD IVDICEM NON IRI. Paulus in l. 2. §. vlt. D. de collat. bonor. *Ipsique caueant,* IN MEDIVM COLLATVROS, SI CAVTVM EIS FVERIT. Iulianus in l. 3. §. 1. D. eod. *Puto, conferendum esse, exacta cautione,* VT VICTVS, SICVT HEREDITATEM, ITA ET, QVAE COLLATA SVNT, PRAESTET. Labeo in l. 29. §. 1. D. de legat. 3. *Negat, cauendum heredi a legatario,* SI QVID FORTE POSTEA EIVS HEREDITATIS NOMINE HERES DAMNATVS ESSET. Marcellus in l. 18. D. de adoption. *quam si cauerit seruo publico,* SE RESTITVTVRVM EA, QVAE EX BONIS EIVS CONSECVTVS FVERIT, ILLIS, AD QVOS RES PERVENTVRA ESSET, SI ADROGATVS PERMANSISSET IN SVO STATV. Vlpianus in l. 19. D. eod. tit. *His verbis satisdationis,* AD QVOS EA RES PERTINET.

CLXXXV. *Cautionum* A FRVCTVARIO PRAESTANDARVM *formulæ.*

Plane si cuius rei vsusfructus legatus, vel per fideicommissum relictus, mortisue causa donatus esset, Legatarius de vtroque cauere debebat, videlicet, VSVRVM SE BONI VIRI ARBITRATV, hoc est, non deteriorem se causam vsusfructus facturum, ceteraque facturum, quæ in re sua faceret: vel, vt Paulus lib. I. Sent. Tit. 11. an, perinde vsurum ac si ipse paterfam. vteretur. Item, CVM VSVSFRVCTVS AD EVM PERTINERE DESINERET, RESTITVTVRVM, QVOD INDE EXSTARET, l. 1. D. vsufr. quemad. cau. Ac quod ad priorem clausulam attinet, vtilius esse, Vlpianus ibidem ait, stipulatione de hoc caueri, vt si viri boni arbitratu vtatur, committatur stipulatio. Posteriorem vero, quæ de vsufructu restituendo erat, ita conceptam, ibidem docet, RESTITVI RI, QVOD INDE EXSTABIT, SPONDES? Ceterum 549
posteriore hac clausula, cum vsusfructus pecuniæ legatus erat, stipulatione hi duo dumtaxat casus exprimi debebant, CVM MORIERIS, AVT CAPITE MINVERIS, DARI? l. 7. §. vlt. D. eod. Quod si duobus coniunctim vsusfructus legatus esset, inuicem cauere debebant, & heredi in casum illum, SI AD SOCIVM NON PERTINET VSVSFRVCTVS, HEREDI REDDI, l. 8. D. vsufr. quemadm. cau. Vlpianus etiam in l. 9. §. 3. D. eod. Vestis vsufructu legato, heredem ita stipulatum, proponit, FINITO VSVFRVCTV, VESTEM REDDI. Nec Vsufructu modo, sed & Vsu domus relicto, viri boni arbitratu Cautiones interponi oportebat, l. 1. D. eod. Vasorum vero ipsorum vsufructu relicto, non erat cautio Senatusconsulti necessaria, sed illa sola, BONI VIRI ARBITRATV VSVRVM FRVITVRVM, l. vlt. D. eod. Denique huic stipulationi DOLVM MALVM ABESSE, AFVTVRVMQVE ESSE, CONTINEBATVR, l. 5. D. eod.

CLXXXVI. *Cautionum, quæ* IN REDHIBENDO SERVO *interponebantur, formulæ.*

At cum in ea causa seruus erat, vt redhiberetur, cauebat emptor, SI INTRA CERTVM TEMPVS PECVNIA SIBI SOLVTA ESSET, SE MANCIPIVM RESTITVTVRVM, l. 26. D. de Ædil. Edict. Item si serui redhibendi nomine emptor iudicium accepisset, vel ipse eius nomine dictasset, cauendum ex vtraque parte erat, VT, SI QVID SINE DOLO MALO CONDEMNATVS ESSET, VEL SI QVID EX EO, QVOD EGERAT, AD EVM PERVENISSET, DOLOVE MALO EIVS FACTVM ESSET, QVOMINVS PERVENIRET, ID REDDERET, l. 30. D. de Ædilic. Edict. Sed & si eius serui nomine, qui redhibebatur, emptor procuratorue eius iudicium accepisset, vel quod cum eo ageretur, vel quod ipse eius nomine ageret, cauendum erat,

erat, SI QVID SINE DOLO MALO EMPTOR CONDEMNATVS FVISSET, AVT DEDISSET, HIS REBVS RECTE PRAESTARI: VEL SI QVID EX EO, QVOD EXEGISSET, AD EVM PERVENISSET, DOLOVE MALO, VEL CVLPA EIVS FACTVM ESSET, QVOMINVS PERVENIRET, IISDEM DIEBVS REDDI, l. 21. §. 2. D. de Ædilic. Edict. Quod si in fuga esset homo redhibendus, nihilominus quidem venditor condemnabatur: sed caueri ei oportebat, VT EMPTOR HOMINEM PERSEQVERETVR, ET IN SVA POTESTATE REDACTVM VENDITORI REDDERET, ET NEQVE PER SE, NEQVE PER HEREDEM SVVM FVTVRVM, QVOMINVS EVM HOMINEM VENDITOR HABERET, l. 21. §. vlt. cum l. seq. D. eod.

CLXXXVII. *Stipulationum* IN FIDEIVSSIONIBVS *formulæ:* FIDE TVA ESSE IVBES? FIDE MEA ESSE IVBEO. FIDE PROMITTIS? FIDE PROMITTO.

Porro Fideiussores, VERBIS quoque OBLIGABANTVR, l. 1. §. 7. D. de obligat. & act. Interrogati enim fideiubebant, l. 75. §. 6. D. de verb. obligat. l. 32. D. mand. l. 8. §. vlt. l. 16. l. 34. l. 70. §. 1. D. de fideiussoribus. l. 6. §. vlt. D. de duob. reis, l. 2. §. vlt. D. de Magistrat. conuen. Stipulatioque interponebatur, l. 4. §. vlt. D. de fideiussor. tut. Fideiussor autem interrogabatur his verbis, FIDE TVA ESSE, IVBES? Paulus in l. 54. D. locati. *Ac si ita fideiussisset*, IN QVANTVM ILLVM CONDEMNARI EX BONA FIDE OPORTEBIT, TANTVM FIDE TVA ESSE IVBES? Vlpianus in d. l. 8. §. 7. D. de fideiuss. *Si quis Stichum stipulatus fuerit, fideiussorem ita acceperit*, STICHVM AVT DECEM FIDE TVA IVBES? Idem in l. 75. §. 6. D. de verb. oblig. *Fideiussores certum videntur promittere, si modo & is, pro quo obligentur, certum debeat: cum alioquin ita interrogentur*, ID FIDE TVA ESSE IVBES? Plinius Epist. 14. lib. I. FIDE MEA SPONDEO, ESSE FVTVRVM. Cum vero plures fideiussores intercedebant, ita stipulatio concipiebatur, SOLIDVM, AVT PARTEM VIRILEM FIDE TVA ESSE IVBES? vel, SOLIDVM, ET PARTES VIRILES FIDE TVA ESSE IVBES? l. 51. D. de fideiussorib. Fideiussores etiam ita quandoque accipiebantur, FIDE PROMITTIS? FIDE PROMITTO. FIDEI TVAE ERIT? FIDEI MEAE ERIT, §. 1. Instit. de verb. obligat. Paulus lib. I. Sentent. tit. 9. & lib. II. tit. 3.

CLXXXVIII. *Fideiussionum formulæ:* QVANTAM PECVNIAM CREDIDERO, ETC. QVANTO MINVS A CREDITORE EXEGERO, ETC. *Fideiussionis Græcæ formulæ.*

Plerumque certe ita Fideiussores interrogabantur, QVANTAM PECVNIAM CREDIDERO, vel, QVOD CREDIDERO FIDE TVA ESSE, IVBES? Papinianus in l. 47. §. vlt. D. de fideiussoribus, *Si filius in causa peculiari ita fideiussorem acceperit*, QVANTAM PECVNIAM CREDIDERO, FIDE TVA ESSE, IVBES? Paulus in l. 132. §. vlt. D. de verbor. obligat. *Filiusfam. ita stipulatus est*, QVANTAM PECV- 550
NIAM TITIO CREDIDERO, FIDE TVA ESSE, IVBES? Vlpianus in l. 13. §. 9. D. de acceptilat. *Qui ita stipulatur a fideiussore*, QVOD TITIO CREDIDERO, FIDE TVA ESSE, IVBES? Iauolenus in l. 42. D. de fideiussoribus. *Si ita fideiussorem accepero*, QVOD EGO DECEM CREDIDI, DE EA PECVNIA MILLE MODIOS TRITICI FIDE TVA ESSE IVBES? Sed & fideiussor interdum his verbis spondebat, QVANTO MINVS A REO EXIGI, VEL EX PRETIO PIGNORIS DISTRACTI SERVARI POSSET. Vlpianus in l. 6. D. de nouation. *Si ita fuero stipulatus*, QVANTO MINVS A TITIO DEBITORE EXEGISSEM, TANTVM FIDE IVBES? Papinianus in l. 52. D. de fideiuss. *Nec ad rem pertinebit, fideiussor ita sit acceptus*, QVANTO MINVS EX PRETIO PIGNORIS DISTRACTI SERVARI POTVERIT. Sed & Iulianus in l. 16. §. vlt. D. eod. tit. *Cum fideiussor hoc modo acceptus esset*, SI REVS QVADRAGINTA, QVAE EI CREDIDI, NON SOLVERIT, FIDE TVA ESSE, IVBES. Fideiussorem autem ita acceptum, VT VSQVE AD TEMPVS VITAE SVAE DVMTAXAT TENERETVR, proponit Gaius in l. 72. D. eod.

Si quis autem scripsisset, SE FIDEIVSSISSE, videbantur omnia solenniter acta, l. 30. D. de verb. oblig. §. vlt. Instit. de fideiussoribus. Nec Latine tantum, sed & Græce fideiussor ita accipiebatur, Τῇ ἐμῇ πίστει Κελεύω, Λέγω, Θέλω, siue Βούλομαι. Sed & si Φημὶ dixisset, pro eo erat, atque si dixisset Λέγω. l. 8. D. de fideiussoribus. Imp. Alexander in l. 12. C. de fideiuss. *Blanditus tibi est, qui, non teneri te, persuasit, quod, cum pro alio interuenires,* ὅτι οὖν θέλεις, ποιήσω, *dixisti.*

CLXXXIX. *Fideiussio pro tutore:* REM SALVAM FORE PVPILLO.

Fideiussores vtique a tutoribus dabantur, qui REM SALVAM FORE PVPILLO promittebant, l. 12. D. rem pup. salu. for. Paulus in l. 8. §. 4. D. qui satisd. cog. *Tutor & curator, vt*, REM SALVAM FORE, PVPILLO CAVEANT, *mittendi sunt in municipia, quia necessaria est satisdatio.* Fideiussores vero Tutorum vel interrogati respondebant, vel a Tutoribus nominati, si præsentes fuissent, & non contradixissent, perinde tenebantur, atque si iure legitimo stipulatio interposita fuisset, l. 4. §. vlt. D. de fideiussoribus tut. Fideiussores vero, qui, REM SALVAM FORE, PVPILLO cauerant, petiisse, vt adulescens tutorem ante conueniret, atque ideo stipulanti promisisse,

fisse, SE REDDITVROS, QVOD AB EO SERVARI NON POTVISSET, proponit Papinianus in l. 7. D. de fideiussor. tut. Fideiussores etiam IN ID acceptos, QVOD A CVRATORE SERVARI NON POSSET, refert Modestinus in l. 41. D. de fideiussoribus. Sic & Imp. Alexander in l. vlt. C. de fideiussor. tut. *Si stipulatio*, REM SALVAM FORE, *interposita est*, *vel cautum est*, IN ID, QVOD A TVTORE VEL A CVRATORE SERVARI NON POTEST.

CXC. *Fideiussio pro Magistratu municipali:* REMPVBL. SALVAM FORE.

Fideiussores quoque a Magistratibus municipalibus dabantur, l. 68. D. de fideiussoribus, l. vlt. §. 2. D. ad municipal. Papinianus in l. 2. §. vlt. de administrat. rer. ad ciuit. *Pro Magistratu fideiussor interrogatus, pignora quoque specialiter dedit.* Eiusmodi autem Fideiussores cauebant, REM PVBLICAM SALVAM FORE, l. 1. D. de Magistrat. conuen. Papinianus in l. 17. §. vlt. D. ad municipal. *Fideiussores, qui* SALVAM REMPVBL. FORE, *responderunt.* Vlpianus in l. 2. §. 5. D. eod. *Quia fideiussores*, REMPVBL. SALVAM FORE, *promittunt.* Paulus in l. 16. §. 2. D. de munerib. & honorib. *Inuitus filius, pro patre*, REMPVBL. SALVAM FORE, *cauere non cogitur.*

CXCI. *Fideiussio:* IVDICIO SISTI, *aliæque fideiussionum species. Pacti*, DE LIBERANDO INTRA CERTVM TEMPVS FIDEIVSSORE, *formula.*

Fideiussores etiam, IVDICIO SISTI, sæpe dabantur. Vlpianus in l. 2. §. vlt. D. qui satisd. cog. *In fideiussorem, qui, aliquem* IVDICIO SISTI, *promiserit.* Paulus in l. 4. D. eod. *Si decesserit, qui fideiussorem dederit, iudicio sistendi causa.* Gaius in l. 5. D. eod. *adprobatum fideiussorem iudicio sistendi causa non acceperit.* Fideiussor autem adhiberi omni obligationi poterat, siue re, siue verbis, siue consensu, siue literis, §. 1. Instit. de fideiussoribus, l. 8. §. 1. D. eod. tit. Rei etiam vel Actionis fideiussor accipiebatur, l. 24. D. de re iud. Porro qui fideiussorem dabat, interdum promittebat, se eum intra certum aliquod tempus liberaturum. Scæuola in l. vlt. D. de contrahend. empt. *Titius cum mutuos acciperet tot aureos sub vsuris, dedit pignori siue hypothecæ prædia, & fideiussorem Lucium: cui promisit*, INTRA
551 TRIENNIVM PROXIMVM SE EVM LIBERATVRVM. QVOD SI ID NON FECERIT DIE SVPRASCRIPTA, ET SOLVERIT DEBITVM FIDEIVSSOR CREDITORI, IVSSIT, PRAEDIA EMPTA ESSE, QVAE CREDITORI OBLIGAVERAT. Vnde Marcellus in l. 38. D. mandati, An & quando debeat liberari fideiussor, iudicem æstimaturum, ait, ex persona debitoris, itemque ex eo, quod inter contrahentes actum esset. Interdum etiam in rem suam quis spondebat, l. 24. D. de pact. & l. 8. §. 1. D. qui satisd. cog. quo casu pro reo accipiebatur. Alias, donationis causa, fideiussor interueniebat, & tunc aduersus reum regressum non habebat, l. 5. D. de liberat. leg. l. 32. D. de pact. Interdum etiam fide alterius quis pro alio præsente & non recusante fideiubebat: quo casu vtrosque obligatos habebat, l. 53. D. mandati.

CXCII. *Stipulationis in* NOVATIONE *formula.*

Præterea VERBIS, qualiscumque obligatio esset, quæ præcesserat, NOVARI poterat. Quodcumque enim siue verbis contractum erat, siue non verbis, & quacumque ex causa debitum esset, transferri & transfundi poterat in Verborum obligationem, l. 1. & 2. D. de nouation. Nouatio vero fiebat, cum quod aliquis debebat, id ab alio nouandi causa stipulabatur, in hunc modum, QVOD A TITIO STIPVLATVS SVM, vel, QVOD TITIVM DARE OPORTET, ID DARI SPONDES? l. 32. & l. vlt. §. vlt. D. de Nouationibus. Celsus in l. 126. D. eod. tit. *Si is, cui decem Titius, quindecim Seius debebat, ab altero stipulatus est*, QVOD ILLE, AVT QVOD ILLE DEBEAT, DARI SIBI. Fiebat & ita Nouatio, si modo inter partes id ageretur, QVOD A TITIO STIPVLATVS FVERO, DARE SPONDES? l. 8. §. 2. D. eod. Vna autem stipulatione plures obligationes nouari, nil vetabat, veluti, si ita quis stipularetur, QVOD TITIVM ET SEIVM MIHI DARE OPORTET, ID DARI SPONDES? l. vlt. §. vlt. D. eod.

CXCIII. DELEGATIONIS *formula.*

Fiebat & Delegatio per stipulationem, l. 11. D. de nouationibus; eoque modo liberatio contingebat. Seneca lib. VI. de Benefic. cap. 5. *Nam & pecuniam dicimur reddidisse, quamuis numerauimus pro argenteis aureos, quamuis non interuenerint nummi, sed* DELEGATIONE, ET VERBIS *perfecta solutio fit.* Nam qui vice sua alium reum dabat, curabat, vt ille creditori stipulanti sponderet, l. 33. D. eod. tit. In qua conuentionis specie idem Seneca Epist. XVIII. ita ludit: *Prius, inquis, redde, quod debes.* DELEGABO *te ad Epicurum: ab illo fiet numeratio.* Huiusmodi autem stipulationis exemplum Papinianus in l. 27. D. de nouationibus tale adfert: *Emptor, delegante venditore, pecuniam ita promittit*, QVIDQVID EX VENDITO DARE FACERE OPORTET.

Enimuero dupliciter debitor delegabatur. Interdum enim creditor nomen debitoris sibi delegati sequebatur, & debitorem sibi delegatum admittebat, bonumque nomen faciebat, l. 26.

l. 26. §. 2. D. mandati. Interdum vero debitor periculo suo debitorem suum creditori delegabat, l. 22. §. 2. D. eod. Paulus in l. 45. §. vlt. D. eod. *Quod mihi debebas, a debitore stipulatus sum* PERICVLO TVO. Et mox: *Tunc enim liberatur is, qui debitorem delegat,* SI NOMEN *eius creditor* SECVTVS EST: *non cum* PERICVLO DEBITORIS, *ab eo stipulatur.* Atque hoc vtroque modo, VERBIS OBLIGATIO SOLVEBATVR. Sed & per acceptilationem verborum obligatio, VERBIS, seu certa verborum conceptione, TOLLEBATVR, l. 80. D. de solutionibus.

CXCIV. Acceptilationis *formula.* STIPVLATIO AQVILIANA.

Acceptilatio vero ita concipiebatur, ACCEPTA FACIS DECEM? FACIO. l. 7. D. de acceptilat. QVOD STICHVM PROMISI, STICHVM ET PAMPHILVM HABESNE ACCEPTVM? QVOD TIBI DECEM PROMISI, VIGINTI HABESNE ACCEPTA? l. 15. D. eod. EX NVMMIS DECEM, QVOS TIBI PROMISI, QVINQVE HABESNE ACCEPTA? QVOD EGO TIBI PROMISI, ID PRO PARTE DIMIDIA HABESNE ACCEPTVM? l. 9. D. eod. QVOD EGO TIBI PROMISI, HABESNE ACCEPTVM? l. 6. D. eod. Iustinianus in §. 1. Instit. quib. mod. tollit. oblig. *Quod enim ex verborum obligatione Titio debetur, id si velit Titius remittere, poterit sic fieri, vt patiatur, hæc verba debitorem dicere,* QVOD EGO TIBI PROMISI, HABESNE ACCEPTVM? *Et Titius respondeat,* HABEO. *Sed & Græce potest acceptilatio fieri: dummodo sic fiat, vt Latinis*
552 *verbis solet exigi.* Ἔχεις λαβὼν δηνάρια τόσα; Ἔχω λαβών. Quod & Vlpianus tradit in l. 8. §. vlt. D. de acceptilationibus. Sed quoniam acceptilatione sola verborum obligatio perimebatur, Gallus Aquilius stipulationis, quæ ab eo Aquilianæ nomen inuenit, formulam prodidit, in quam deduceretur, quidquid ex quacumque causa deberetur, vt eam statim acceptilatio sequeretur. Quo pertinet, quod Vlpianus in l. 17. D. de donationibus proponit, Iudicatum in stipulatum nouationis causa deductum: dein stipulationem donationis causa accepto latam. Iustinianus in §. 2. Inst. quibus mod. toll. obl. *Est autem prodita* STIPVLATIO, *quæ vulgo* AQVILIANA *appellatur, per quam contingit, vt omnium rerum obligatio in stipulatum deducatur, & ea per acceptilationem tollatur. Stipulatio enim Aquiliana renouat omnes obligationes, & a Gallo Aquilio ita composita est.* QVIDQVID TE MIHI EX QVACVMQVE CAVSA DARE, FACERE OPORTET, OPORTEBITVE, PRAESENS IN DIEMVE, QVARVMQVE RERVM MIHI TECVM ACTIO EST, QVAEQVE ADVERSVS TE PETITIO, VEL ADVERSVS TE PERSECVTIO EST, ERITVE, QVODVE TV MEVM HABES, TENES, POSSIDES, DOLOVE MALO FECISTI, QVOMINVS POSSIDEAS, QVANTI QVAEQVAE EARVM RERVM RES ERIT, TANTAM PECVNIAM DARI STIPVLATVS EST AVLVS AGERIVS, SPOPONDIT NVMERIVS NIGIDIVS. QVOD NVMERIVS NIGIDIVS AVLO AGERIO PROMISIT, SPOPONDIT, ID HABERETNE A SE ACCEPTVM, NVMERIVS NIGIDIVS AVLVM AGERIVM ROGAVIT: AVLVS AGERIVS NVMERIO NIGIDIO ACCEPTVM FECIT. Quæ formula iisdem fere verbis refertur a Florentino in l. 18. §. 1. D. de acceptilationibus. Talis ergo Aquiliana erat stipulatio, quæ olim crebro in vsu fuit. Vlpianus in l. 38. D. de dolo. *Hac epistula deceptus,* AQVILIANA STIPVLATIONE ET ACCEPTILATIONE LIBERAVIT *debitorem.* Cuiusmodi stipulationem pacto conuento subiici solitam, tradit Paulus in l. 15. D. de transactionibus, & lib. I. Sententiar. tit. 1. Transactioni etiam eamdem stipulationem plerumque subiectam, indicant l. 2. & l. 5. & l. 9. §. 2. D. eod. Aquiliana autem stipulatio omnimodo omnes præcedentes obligationes nouabat & perimebat, ipsaque perimebatur per acceptilationem, l. 4. D. eod. Ceterum vbi Aquilianam stipulationem sequebatur acceptilatio, tunc per mutuam interrogationem liberatio explicabatur. Eaque in specie procedit Acceptilationis definitio a Modestino tradita in l. 1. D. de acceptilationibus. Inde est etiam, quod idem in l. 75. D. de solutionib. ait: *Acceptilatio in eum diem præcedentes peremit actiones.*

CXCV. Apochae *formula.* SECVRITATIS PLENARIAE *instrumentum vetustum.*

Hoc autem modo verborum obligatio CIVILITER RESOLVI dicebatur, l. 107. D. de solutionib. Quinetiam NATVRALITER, seu RE, verborum obligatio resoluebatur, veluti solutione, d. l. 107. & l. 80. D. de solutionib. Igitur vt reliquas Liberationum formulas inuestigemus, Apochæ, seu solutæ pecuniæ, Cautionis formula edenda est, quam Scæuola in l. 89. D. de solutionib. aperit his verbis: *Ex pluribus causis & chirographis creditor ita cauit.* TITIVS MAEVIVS, DICO ME ACCEPISSE, ET HABERE, ET ACCEPTO TVLISSE A GAIO TITIO RELIQVVM OMNE RATIONE POSITA EIVS PECVNIAE, QVAM MIHI STICHVS GAII TITII SERVVS CAVERAT. Idem in l. 102. §. 2. D. eod. *Valerius Lucii Titii seruus scripsit:* ACCEPI A MARIO MARINO EX SVMMA MAIORE TOT AVREOS. Papinianus in l. 94. §. 3. D. eod. *Titii seruus actor, absente domino, soluit eam summam, quæ efficeret ad quantitatem vnius debiti: cautumque est ei,* SOLVTVM EX VNIVERSO CREDITO. Et mox: *Si quidem Titio Seius ita cauisset, vt,* SIBI

SOLVTVM EX VNIVERSO CREDITO, *significaret*. Vlpianus in l. 5. §. vlt. D. eod. *Si quis ita cauerit debitori*, IN SORTEM ET VSVRAS SE ACCIPERE. Et mox: *Non dubito, quin hæc cautio*, IN SORTEM ET IN VSVRAS, *prius vsuras admittat*. Enimuero quotiens quis ex pluribus causis debitor pecuniam soluebat, in potestate eius erat, commemorare, in quam causam solueret, & quod potius debitum vellet solutum l. 1. & l. 101. §. vlt. D. eod. Vlpianus plane in l. 14. D. eod. proponit debitorem, non vero procuratori, ita soluisse, VT, NISI CREDITOR RATVM HABERET, CONDICERET. Pomponius etiam in l. 16. D. eod. eum, qui sub condicione pecuniam promiserat, ea condicione dedisse eam, fingit, VT, SI CONDICIO EXSTITISSET, IN SOLVTVM CREDERET.

Hic fragmentum vetusti plenariæ Securitatis instrumenti in cortice conscripti, ex Regiæ bibliothecæ adytis proferam *e*): quo Gratianus Tutor Stefani profitetur, se a Germana accepisse, quod pro tertia portione hereditatis ex testamento Collicti Stefano pupillo competebat in rebus mobilibus & immobilibus, quarum etiam notitia Apochæ subiicitur . . .

. . *Quod collicti dixit cuiusmodi chartula plenariæ securitatis mihi fecerit Gratianus* v. s. *le-* 553
gitime constitutus Tutor Stefani H. P. *de it quod ipsius* . . . . . . *vidi deinde vna mecum principales viri pariter & except. ad memoratum Gratianum* V. S. *legitimum constitutum Tutorem Stefani* H. P. *dirigi iube* . . . . *dictauerit, & ipse in eadem manu propria signum impresserit, testes que vt suscriberent, conrogauerit, vel si mobilia quæ inferius leguntur, Si a me* . . . . *am lauum allegare voluerit, seu quam habuit voluntatem his actis redigere non moretur* . . . . *recitatum est Imp. Domino Iustiniano PP Aug. anno tricentesimo octauo Raum. P. C. Basilii anno vicensimo tertio (id) iduum Iuliarum Ind. duodecima Raum.* . . .
. . . *vel conditionibus* * *possit esse computata, & ideo dum inter Gratianum* v. s. *legitime constitutum Tutorem Stefani Impuberis* . . . . *brt res gesta documenti adscribi Vt omnis de cætero sopiatur obliuio, & res memoriæ sempiternæ mandetur, nec probatio cum necesse fuerit* . . . . *legitime constitutum a te Spdta Germana*. CL. F. *omnem tertiam portionem præfato minori competentem secundum tenorem testamenti* . . . . . . *conseruandam nihilominus per te* . . . . * *de omnibus superadnexis capitulis, vel quibus libet alis decisam esse omnem causationem* . . . . *poterunt deducta inter nobis* . . .
. * *omnem rationem istæ successionis te manifestum est omnia persoluisse, & sine* * . . .
. . . . *neque me nec istum Stefanum pupillum heredesque nostros vltre aduersus te ista Germana heredesque tuos inquirere* . . . . *inuictissimi Principis Romanum imperium gubernantis me ea omnia quæ superius leguntur adscript. inuiolata custodire* . . . . * * * * * * *libet artiuli* .
. . . * *memoratæ successionis* * * * * * . . . .
. . . . *tunc non solum periurii reatus incurram secundum leges, verumetiam daturum me promitto heredesque meos tibi istæ Germanæ heredibusque tuis pœnæ nomine, ante litis ingressum auri solidos triginta & ex suppositis omnibus rebus meis hypothecæ titulo, quas habeo habiturusue sum, manente nihilominus hanc plenariam securitate in sua firmitate vbi vbi & in cuius libet iudicio prolata fuerit quamque plenariæ securitatis Ioanni tabellioni ciuitatis Raum. scribendum dictaui, in qua pro ignorantia litterarum subter signum feci auctoritateque roborata præsentibus testibus optuli subscribendam, quam si gestis municipalibus allegare vbi vbi aut quando tibi placuerit, non amplius specta mea professione, quam præsentibus testibus sum elocutus, tribuo ex more licentiam stipulatione & sponsione interposita. Actum Raum. Id. Sept. & P. C. istl In duodecima. Item inserendo (breue) de diuersas species quæ vinditæ sunt de successione ista. Quod collicti seu mercedes mancipiorum, qram etiam pensionem domus, sed & de cautiones vel de pretio ancillæ Ranihildæ seu boues & de res quod Guderit liberti, quod accepit Gratianus V. S. istius in portione isti Stefani popilli fieri simul in auro solidos quadraginta & quinque & siliquas viginti*

e) Non solum instrumentum plenariæ securitatis id esse, sed formam ipsam Actorum siue Gestorum publicorum ciuitatis Rauennæ, quibus insertum illud instrumentum, petente Germana, Collicti, testatoris cuiusdam, vidua, cui apocham dederat Gratianus Subdiaconus, Stephani pupilli tutor, super accepta portione hereditatis, quæ pupillo ex testamento deberetur, patet ex ipsa illa charta, v. *Conradi Parerg. II*, 3, 3. Facta sunt illa Acta Anno Christi DLXIV, imperante etiamnum Iustiniano. Primus *Cuiac. Obs. IX*, 26. pauca eius verba, quamuis minime adcurate, protulit. Deinde *Brissonius* exhibet hoc loco tota ex ipsis Tabulis descripta. Post *Gabr. Naudæus* edidit Romæ a. 1641. 4. sub hoc titulo: *Instrumentum plenariæ securitatis, scriptum anno Iustiniani XXXVIII, id est, Instrumentum, quo transigit Gratianus tutor, cum Stephano pupillo, e Bibliotheca Card. a Balneo prolatum a Gabr. Naudæo, & Carolo Morono dicatum.* Sed minus accurate descriptum erat exemplum Cardinalis a Balneo. v. *Colomesian.* p. 817. Itaque adcuratius ex ipsis tabulis denuo recognitum dedit *Io. Mabillon. de Re Diplomat. Lib. V. fin.* Denique illud repetiit, emendauit, & illustrauit *Conradi Parerg.* II, 3. & IV, 1. conf. *Conradi* noua *præf. Parerg.* p. XXXIX. sqq.

viginti tres aureas, nummos aureos sexaginta. Item & in speciebus secundum diuisionem, argenti libras duas, hoc est cocleares numero septem, scotella vna fibula de bracile, & de vsu bandilos formulas duodecim stragula polimita duo valentes solido vno tremisse vno scamnile at picto valente solido vno plicton vetere siliquas aureas camisia tramosirica in cocco & prasino valente solidos tres semis, sarica prasina ornata valente solido vno & semisse vno vna arca claue causa valente siliquas duas, sareca mystica cum manicas curtas valente siliquas aureas duas, bracas breues valentes siliqua aurea vna culcita valente solido in * Conca aurea vna, orceolo æreo vno lucerna cum catenula vnixe ærea vna ferro fracto libras duodecim butte de cito valente semisse vno butte minore valente siliquas duas semis aureas nummos quadraginta butte grauiora valente siliquas aureas duas semis nummos quadraginta arca granaria minore ferro legata valente siliquas aureas duas falce missuria valente siliqua aurea vna cuppo vno raucilione vno orcas olearias duas valentes, siliqua vna semis argenteas, armario vno
154 valente siliquas aureas quatuor socas tortiles duas valentes siliquas aureas sex sella ferrea plictile valente tremisse vno sella lignea plictile valente nummos aureos quadraginta mensa & catino ligneos valentes siliqua aurea vna mortaria marmorea duo valente siliqua aurea vna albiolo ligneo valente nummos aureos quadraginta sacma valentes asprione aureo vno scamnile cum agnos valente siliquas aureas duas scruo nomine proiecto. Item notitia de res Guderit quod liberti. Id est, arca claue clausa ferro legata valente siliquas aureas duas alia arcella minore rupta valente siliqua vna semis asprionis tina clusa valente siliqua vna asprionis cocumellæ cum manica ferrea vetere pensante libra vna semis cacauello rupto pensante libra vna catena ferrea de super foco pensante libras duas semis sacorio valente siliqua vna asprionis cute olearia valente siliquas duas asprionis panario rupto vno, capricio valente nummos octuginta orciolo aureo valente nummos octuginta olla testea (tea) rupta vna talia valente asprione, albio valente nummos octoginta rapo valente asprione, modio valente asprione vno buticella granaria valente siliqua vna asprionis sareca vna vetere tincticia valente siliquas aureas. tres camisia ornata valente siliquas aureas sex mappa valente asprionis siliqua vna lena vetere vna ragella vetere vna. Item notitia quod accepit istas Gratianus de domus quæ sunt intra ciuitate Rauenna seu prædia rustica quæ sunt in diuersis territuriis & de domo quæ est ad sancta Agathæ Raum. secundum fidem documenti vncias duas ex domo quæ est post basilicas sancti Victoris Raum. secundum fidem donationis vnicas quatuor ex casa quæ appellatur casa noua Raum. territ. secundum fidem donationis vncias quatuor ex vnciis sex fund. Saviliano quod obuenit per donationem Gunderit vncias duas ex casale Petromano territ. Bononiense in Tellino secundum fidem documenti vncias duas ex vncias tres fund. Aquiliano quod vendidit Gaudentius in isto territorio ex loco vncia vna ex vncias tres fundi isti quas vendidit Afrio. vncia vna ex vncia vnæ semis fundi isti, quos vero vendidit Bonosa semuncia ex portiones Vrbicii & Staturiani, quas venditæ sunt amp. * * * * ad ponticello & lapatis isto territ. necnon ex domo intra ciuitate Corneliense quos fundos vendidit Nestor Episcopus vncias quaternas * * * portionem eius siliquas quatuor & panga vna tantum signum isti Gratiani V. S. subdiaconi litteras nescientem & alia manu sit * * * * scripto Stephano popillo de successionem isti Quod collecti competere poterunt rogatus a isto Grationo tutore isti popilli * * * * gestis allegandi municipalibus triauit licentiam, & quadraginta sex solidos cum isto argento eis traditos vidi Motanus vir * * * * * rogatus a isto Gratiano V. S. subdiacono tutore isti popilli qui me præsente signum fecit & ei relictum est testis suscripsi & omnia in * * * isto argento eistraditos vidi Sefanus adscrugl's huic plenariæ securitati sicut superius legitur de perceptam omnem ter. * * * * * præsente signum fecit & ei relictum est testis suscripsi, & omnia mobilia, quæ superius leguntur ei tradita vidi. Immobilia vero * * * * * curitati sicut superius legitur de percepta omnem tertiam portionem quod isto Stefano popillo de successione isti. Quod collicti * * * * quæ superius leguntur ei traditas vidi immobilia vero se habere professus est, & gestis allegandi municipalibus tribuit licentiam * * * portionem quod isto Stefano popillo de successione isti. Quod collicti competere poterunt rogatus a isto Gratiano V. S. subdiacono tutore * * * professus est, & gestis allegandi municipalibus tribuit licentiam & quadraginta sex solidos cum isto argento ei datos vidi * * * * pupilli in Germana CL. F. relectum roboratum & traditum compleui & absolui die ista.

Agamagd. lecta chartula plenariæ securitatis in acta migrauit. Et adiecit secundum petitionem Germanæ C. F. Quod collicti perg. * * * * pupilli. Ita vt iam eidem chartula plenariæ securitatis seu breuis subter adnexi ostensa relectaque fuerit. Si a se in supradicta Germana * . . . .

555 Quod ego instrumentum, vti a Gosselino viro probo & fido thesauri sibi crediti & commissi custode, descriptum & recognitum factum accepi, bona fide, quo iure quaque condicione est, cum suis næuis & vitiis protuli, non ignarus, multa illic esse a malo Latinitatis auctore comparata. Sed me profecto e vetustatis parietinis egesta, qualiacumque ea sint, rudera delectant. Trahat sua quemque voluptas.

CXCVI. PACTI DE NON PETENDO *exempla & formulæ.*

Interdum & PACTO debitor LIBERABATVR, l. 3. §. 3. & l. 5. in princ. & §. vlt. D. de liberat. leg. Creditor enim cum debitore, fideiussoreue eius PACISCEBATVR, NE PETERET, l. 27. §. 2. & l. 55. l. 51. D. de pact. Scæuola in l. 54. D. eod. *Si pactus sim,* NE STICHVM, *qui mihi debebatur,* PETAM. Furius in l. vlt. D. eod. *Si reus, postquam pactus sit,* A SE NON PETI PECVNIAM. Iulianus in l. 34. §. vlt. D. de solution. *Si ex duobus reis promittendi alter pepigerit,* NE AB EO PETERETVR. Idem in l. 10. D. de liberat. leg. *pacisci debet,* NE A FIDEIVSSORE PETAT. Et in l. 32. §. 1. D. de condict. indeb. *Fideiussor cum paciscitur,* NE AB EO PECVNIA PETATVR. Marcianus in l. 5. in princ. D. quibus mod. pign. *Aut paciscatur creditor,* NE PECVNIAM PETAT: *nisi si quis dicat, pactum interpositum esse,* VT A PERSONA NON PETATVR. Paulus in l. 71. §. 1. D. de fideiussoribus. *Si ponamus, vnum ex reis promittendi pactum esse,* NE A SE PETERETVR. Idem in l. 27. §. 5. D. de pact. *Si, cum decem mihi deberes, pepigero,* NE A TE VIGINTI PETAM. Et mox: *Item si, cum viginti deberes, pepigerim,* NE DECEM PETAM. Et §. 6. ead. l. *Si generaliter mihi hominem debeas, & paciscar,* NE STICHVM PETAM. Et §. 8. ead. l. *Item si pactus,* NE HEREDITATEM PETAM. Vlpianus in l. 3. §. 7. D. de minoribus. *Forte dum consentit patri paciscenti,* NE LEGATVM PETERETVR. Sed & in l. 33. D. de pact & l. 10. D. de pactis dotalibus. Auus, qui dotem dederat, pactus esse dicitur, NE A SE, NEVE A FILIO SVO DOS PETERETVR. Vlpianus in l. 11. D. de pact. dotal. *cum pater dotem pollicitus fuerit, & paciscatur,* NE A SE VIVO PETATVR. Paulus in l. 12. §. 2. D. eod. *Si mulier pacta sit,* NE AMPLIVS, QVAM PARS DIMIDIA DOTIS A SE PETATVR.

Quandoque autem, ne omnino peterent, alias vero, ne ante certum tempus peterent, paciscebantur. Pomponius in l. 9. D. de donationibus. *Si donationis causa cum debitore meo paciscar,* NE ANTE CERTVM TEMPVS AB EO PETAM. Gaius in l. 28. D. de pact. *Si pupillus sine tutoris auctoritate pactus sit,* NE A DEBITORE SVO PETERET, *aut,* NE INTRA CERTVM TEMPVS, VELVTI QVINQVENNIVM, PETERET. Paulus in l. 27. §. 1. D. de pact. *Si cum reo, ad certum tempus, pactio facta sit.* Marcianus in l. 5. §. 1. D. de quibus mod. pign. *Si paciscatur creditor,* NE INTRA ANNVM PECVNIAM PETAT. Ita pacta huiusmodi vel PERPETVA erant, vel TEMPORALIA. Gaius in l. 3. D. de exceptionibus, Exceptiones perpetuas enumerans, *Item,* ait, *Pacti conuenti* PERPETVI, *id est,* NE OMNINO PECVNIA PETATVR. Et mox: *Temporales atque Dilatoriæ sunt, quæ non semper locum habent, sed euitari possunt, qualis est, Pacti conuenti* TEMPORALIS, *id est,* NE FORTE INTRA QVINQVENNIVM AGERETVR.

CXCVII. *Pacta de non petendo vel* IN REM, *vel* IN PERSONAM, *concepta.*

Pacta autem huiusmodi vel IN REM, vel IN PERSONAM concipiebantur, l. 7. §. 8. l. 17. §. 3. l. 21. §. 1. D. de pact. IN REM erant pacta, quoties GENERALITER paciscebatur creditor, NE PETERET. IN PERSONAM vero, quoties, NE A CERTA PERSONA, puta, LVCIO TITIO, PETERET. l. 7. §. 8. D. de pact. Vlpianus in l. 28. §. 1. D. eod. *Si vero* IN REM *pacti sunt, id est,* NE EA PECVNIA PETERETVR. Florentinus in l. 57. §. vlt. D. eod. *Si ex altera parte,* IN REM, *ex altera,* IN PERSONAM *pactum conceptum fuerit, veluti,* NE EGO PETAM, *vel,* NE A TE PETATVR. Paulus in l. 17. §. 3. D. de pact. *Si quis paciscatur,* NE A SE PETATVR, SED VT AB HEREDE PETATVR. Et §. vlt. ead. l. *Filius, seruusque, si paciscatur,* NE A PATRE DOMINOVE PETATVR. Et in l. 19. D. eod. *Si filiusfam. pactus fuerit,* NE A SE PETATVR.

CXCVIII. *Pacti,* NE AGERETVR, *aliorumque, quæ* LIBERATIONIS CAVSA *fierent, exempla & formulæ.*

Interdum etiam paciscebantur, Ne ageretur. Gaius in l. 30. D. de pact. *Si pactus sit,* NE AGERET. Vlpianus in l. 7. §. 13. D. eod. *Si paciscar,* NE IVDICATI, *vel,* INCENSARVM AEDIVM AGATVR. Et mox: *Si paciscar,* NE OPERIS NOVI NVNTIATIONEM EXSE- 556
QVAR. Ac deinceps, *Si quis paciscatur,* NE DEPOSITI AGAT. Paulus in l. 21. §. 3. D. eod. *Filiusfam. pacisci potest,* NE DE DOTE AGAT, CVM SVI IVRIS ESSE COEPERIT. Et in l. 27. §. 4. D. eod. *Si quis paciscatur,* NE DEPOSITI AGAT. Et §. 5. ead. l. *Si paciscar,* NE FVRTI AGAM, *vel,* INIVRIARVM. Triphoninus in l. 46. D. eod. *Pactum inter heredem & legatarium factum,* NE AB EO SATIS ACCIPIATVR.

Pactorum insuper, quæ liberationis causa fiebant, hæc exempla inuenio: PROFITEOR,

TE NON TENERI, l. 40. D. de pact. INTRA ILLVM DIEM DEBITI PARTEM MIHI SI SOLVERIS, ACCEPTVM TIBI RESIDVVM FERAM; ET TE LIBERABO, l. 41. D. eod. tit.

CXCIX. *Pacti* HEREDVM CVM CREDITORIBVS, VT CERTA PARTE CONTENTI ESSENT, *formulae*.

Plerumque autem Heredes, antequam suspectam hereditatem adirent, cum creditoribus hereditariis, de certa debiti parte remittenda paciscebantur. Scaeuola in l. 54. §. 1. D. de manum. testam. *Scripti testamento heredes, ante aditam hereditatem pacti sunt cum creditoribus*, VT PARTE DIMIDIA CONTENTI ESSENT. Idem in l. 59. D. de administrat. tut. *Cum hereditas patris aere alieno grauaretur, & res in eo statu videretur, vt pupilla ab hereditate paterna abstineretur, vnus ex tutoribus cum plerisque creditoribus ita decidit*, VT CERTA CREDITI PORTIONE CONTENTI ESSENT, ACCIPERENTQVE. *Idem curatores iam viripotenti accepti, cum plerisque creditoribus deciderunt.* Et in l. 44. D. de pact. *Cum in eo esset pupillus, vt ab hereditate patris abstineretur, tutor cum plerisque creditoribus decidit*, VT CERTAM PORTIONEM ACCIPERENT. Sed & in l. 23. D. quae in fraud. credit. scriptos heredes, cum animaduerterent, bona defuncti vix ad quartam partem aeris alieni sufficere, famae defuncti conseruandae gratia, ex consensu creditorum, ea condicione adiisse hereditatem, idem Scaeuola narrat, VT CREDITORIBVS PARTEM DVMTAXAT PRAESTARENT. Vlpianus in l. 7. §. 17. D. de pact. *Si ante aditam hereditatem paciscatur quis cum creditoribus*, VT MINVS SOLVATVR. Verum, quemadmodum ibidem subiicit, hoc iure vti coepere, vt ita demum huiusmodi pactio creditoribus obesset, si conuenirent in vnum, & communi consensu declararent, quota parte debiti contenti essent. Si vero dissentirent, tunc Praetoris partes necessariae erant, qui decreto suo sequebatur maioris partis voluntatem. Vnde Paulus in l. 58. §. 1. D. mandati. *Defuncto debitore, maiore parte creditorum consentiente, a Praetore decretum est*, VT PORTIONEM CREDITORES AB HEREDIBVS FERANT. Interdum etiam cum herede creditoris debitor minimo transigebat, l. 3. §. vlt. D. de transactionibus.

Sed de negotiis, quae gerebantur, contrahebanturue, satis. Ad vltimas voluntates transitum faciamus.

BARN.

BARNABAE BRISSONII

IN CONSISTORIO REGIO CONSILIARII

ET IN AMPLISSIMO SENATV PARISIENSI PRAESIDIS

DE

FORMVLIS

ET

SOLENNIBVS POPVLI ROMANI VERBIS

LIBER SEPTIMVS.

Ingens iam ſpatium æſtuoſa & puluerulenta via emenſus, reliquum iter conficere pergo. Et adſert alacritatem ſummam, fidei liberandæ, promiſſique præſtandi cupiditas: quæ tantiſper animum a valetudinis & priuatarum rerum cura abducit, nec me placidum ſomnum capere patitur: vt qui, non niſi perfecta re conquieſcere, decreuerim. Nam cum mihi ſtudia tanti non ſunt, vt eorum cauſa publico muneri & officio deeſſe, impoſitasque partes deſerere, fas eſſe, ducam, cogor ad hoc opus, quod prope de die in diem ſcribitur & editur, abſoluendum, ipſe mihi adſiduus & acer flagitator, acerbusque ἐργοδιώκτης eſſe, & ſic, vt queo, quando, vt volo, non licet, huic rei vel minus idoneis horis contra inſtitutam vitæ rationem operam dare. Vt ergo ipſe me adſeram, fugiamque catenas, Velis remisque ad TESTAMENTARIAS FORMVLAS contendam: quas hic ſibi liber vindicat, non vbertate modo & copia, ſed & vtilitate ac delectatione, cum ſuperioribus certaturus. Etenim vti Teſtamenta ordinarentur, ſcire plurimum refert: nec minus gratum ac volupe eſt, ſuprema priſcorum iudicia, & vltimas voluntates, quam eos, qui inter viuos fiebant, actus noſſe. Veterum certe accuratam in Teſtamentis ſcribendis diligentiam multa declarant. Nam & Valerius Maximus lib. VII. cap. 7. Teſtamenta *Actorum hominis & præcipuæ curæ, & vltimi eſſe temporis*, ſcribit: & Plinii Secundi ætate, vulgi ſermone tritum hoc dictum erat, Teſtamenta ſpecula eſſe morum cuiusque, quemadmodum ille Epiſt. 18. lib. VIII. refert. Teſtamentorum etiam argumento, ad immortalitatem animorum confirmandam, Cicero lib. I. Tuſculan. quæſtion. cap. 14. vtitur. Poſtquam enim, maximum eſſe argumentum, dixit, naturam ipſam de immortalitate animorum tacitam iudicare, quod omnibus curæ ſunt & maxime quidem, quæ poſt mortem futura ſint, addit: *Quid procreatio liberorum, quid propagatio nominis, quid adoptiones filiorum, quid Teſtamentorum diligentia, quid ipſa ſepulchrorum monumenta, quid elogia ſignificant, niſi nos futura etiam cogitare?* Idem lib. III. de Finib. cap. 20. *Ex hac animorum affectione, Teſtamenta, commendationesque morientium natæ ſunt.* Mortem quoque eſſe, *quæ de animis diceret verum: Teſtamenta, quibus omnem affectum fateremur*, Quinctilianus Declamat. CCCXXXII. docet. Quod & ſenſiſſe videtur Nigrinus apud Lucianum, cum ait: *Ὅτι μίαν φωνὴν οἱ Ῥωμαίων παῖδες ἀληθῆ παρ' ὅλον τὸν βίον προΐενται, τὴν ἐν ταῖς διαθήκαις, λέγων, ἵνα μὴ ἀπολαύσωσι τῆς σφετέρας ἀληθείας.* Quibus verbis, quorum ſenſum interpres adſecutus non eſt, hoc ſignificabat, Romanos veras demum voces tum, cum ſuprema ſua ordinant, mittere: nudaque eorum pectora in teſtamentis patere: nec, dum

558 dum viuunt, sua ipsos veritate vtifrui, sed ad alios eius fructum peruenire. Ac procul dubio & saniora esse, & ab omni fuco remotiora suprema iudicia, Gregorius Nazianzenus Orat. in Athanas. testatur, ἐπὶ ταῖς, inquiens, τελευταίαις ἀναπνοαῖς, ἡνίκα συγγνώμων ἕκαστος τῶν ἑαυτοῦ κριτής. Qua de re elegans exstat Senecæ locus lib. IV. de Benefic. cap. 11. quem transscribendum esse, duxi. Sic autem habet: *Quid, cum in ipso vitæ fine constituti sumus, cum testamentum ordinamus, non beneficia nobis nihil profutura diuidimus? Quantum temporis consumitur? quamdiu secreto agitur, quantum, & quid demus? Quid enim interest, quibus demus, a nullo recepturi? Atqui nunquam diligentius damus, nunquam magis iudicia nostra torquemus, quam vbi remotis utilitatibus solum ante oculos honestum stetit, tamdiu officiorum mali iudices, quamdiu illa deprauat spes ac metus, ac incertissimum vitium, voluptas. Vbi mors interclusit omnia, & ad ferendam sententiam incorruptum iudicem misit, quærimus dignissimos, quibus nostra tradamus. Nec quidquam cura sanctiore componimus, quam quod ad nos non pertinet.*

Vt autem, *in publicis nihil lege grauius*, ita, *in priuatis firmissimum esse Testamentum*, Cicero Philippic. II. cap. 42. asserit. Atque adeo *publice expedire, suprema hominum iudicia exitum habere*, Paulus tradit in l. 5. D. Testam. quemadm. aper. Vnde Scholasticus Poëta in versibus, quos de Virgilii Æneide sub Octauii Augusti nomine scripsit:

Sed legum, ait, *est seruanda fides. Suprema voluntas*
Quod mandat, fierique iubet, parere necesse est.

Seneca lib. III. Controuersia 9. *Agitur de iure Testamentorum, quorum interit omnis potestas, si non receperint imperia mortuorum.* Nec mediocri vtique ratione, quemadmodum scite Quinctilianus Declamat. CCCVIII. docet, moribus & legibus comparatum fuit, vt quotiens fieri posset, defunctorum Testamentis staretur. *Neque enim aliud*, inquit ille, *videtur solatium mortis, quam voluntas vltra mortem. Alioquin potest graue videri etiam ipsum patrimonium, si non integram legem habet. Et cum omne ius nobis in id permittatur viuentibus, auferatur morientibus.* Ouidius lib. I. Trist. Eleg. 2. v. 53.

Est aliquid, fatoque suo, ferroque cadentem,
In solida moriens ponere corpus humo:
Et MANDARE SVIS ALIQVA, *& sperare sepulcrum.*

Vnde idem Poëta vicem suam deflens, quod ei procul a patria, ignotis in terris moriendum esset, lib. III. Trist. Eleg. 3. v. 43. ait:

Nec MANDATA DABO? *nec cum clamore supremo*
Labentes oculos condet amica manus?

Sane in vna Testamentorum vi atque auctoritate Græciæ populos, alioquin inter se institutis & moribus dissidentes, conuenisse, Isocrates in Æginetico notat. Nec abs re Theophilus, Græcus Institutionum paraphrastes, ob gentium pæne omnium in Testamentorum factionem consensum, e Iuris gentium fontibus Testamenta manare, credit.

I. TESTAMENTORVM GENERA TRIA.

Sed vt omisso principio, præfationisque mora recisa, rem ipsam adgrediar, ante omnia sciendum est, Testamentorum olim genera tria fuisse: Vnum, quod Calatis Comitiis, in concione populi fiebat: Alterum, quod IN PROCINCTV, cum viri ad prœlium faciendum in aciem vocabantur: Tertium, per familiæ Mancipationem: cui æs & libra adhibebantur, quemadmodum Gellius lib. XV. cap. 27. Vlpianus Tit. 20. Iustinianus Instit. de Testament. in princ. memoriæ prodiderunt. Atque illorum dumtaxat auctorum testimoniis prior illa Testamentorum species nititur, nec alibi, quod sciam, huiusmodi Testamentorum fit mentio. *f*) Testamenta vero, IN PROCINCTV sine Libra atque Tabulis facta, Cicero lib. I. de Orat. c. 53. demonstrat. Paulus ex Festo: IN PROCINCTV FACTVM TESTAMENTVM *dicitur, quod miles pugnaturus nuncupat, præsentibus commilitonibus.* Apertius vero Plutarchus horum Testamentorum formam exponit in Coriolano pag. 217. his verbis: Ἦν δὲ τότε τοῖς Ῥωμαίοις ἔθος, εἰς τάξιν καθισταμένοις, καὶ μέλλουσι τοὺς θυρεοὺς ἀναλαμβάνειν, καὶ περιζώννυσθαι τὴν τήβεννον, ἅμα δὲ διαθήκας ἀγράφους γίνεσθαι, τριῶν ἢ τεττάρων ἐπακουόντων, ὀνομάζοντας τὸν κληρονόμον. Velleius Paterculus lib. II. cap. 5. *Facientibusque omnibus* IN PROCINCTV TESTAMENTA; *veluti ad certam mortem eundum foret.* Huiusmodi vero Testamenta suis etiamnum temporibus periisse, & in desuetudinem abiisse, cum iam auspiciis bella administrari, & Perennia, vel ex acuminibus seruari desiissent, Cicero lib. II. de Nat. Deor. cap. 3. testis est.

II. TESTAMENTI PER ÆS ET LIBRAM *condendi ritus & formulæ.* FAMILIAE MANCIPATIONIS & NVNCVPATIONIS TESTAMENTI *solennia.*

Prioribus ergo illis duobus Testamentorum generibus abolitis, perdiu id solum in vsu mansit, quod per æs & libram fiebat. Cuiusmodi Testamentorum species, per Mancipationem & ima-

f) Conf. *Theophil. Paraphr.* Inst. §. 1. *de testam. ordin.* cuius auctoritatem hac in parte defendit *Galuanus* de *Vsufr. X*, 8. p. 82. sqq.

imaginariam venditionem fiebat. Eaque res Libripende & Familiæ emptore adhibito, & quinque testibus præsentibus, agebatur. Familiam
559 enim, id est, hereditatem, testator Mancipabat imaginario emptori, qui FAMILIAE EMPTOR dicebatur, nummo vno, aut item altero, dicis causa, intercedente. Familiam vero mancipio accipiens emptor certis verbis vtebatur, vt indicat Vlpianus tit. 20. cum ait, surdo ideo Testamenti faciendi ius denegatum, *quoniam verba* FAMILIAE EMPTORIS *exaudire non poterat.* Quin & prodigo, cui lege bonis interdictum erat, Testamentum, vt ibidem Vlpianus tradit, ea ratione facere non licebat, quod ei commercium interdictum esset, ob idque familiam mancipare non posset. Quintilianus Declamat. CCCVIII. *Quid est enim Testamentum? vt opinor, voluntas defuncti consignata iure, legibusque ciuitatis. Non dixerim ego Testamentum, cui numerus signatorum deest: non dixerim Testamentum, cui* LIBRIPENS, ET EMPTOR FAMILIAE, *& cetera iuri necessaria. Tabulæ erunt fortasse, & scriptum erit.* Suetonius in Nerone cap. 4. *Ex hoc Domitius nascitur, quem* EMPTOREM FAMILIAE, PECVNIAEQVE, *in Testamento Augusti fuisse, mox vulgo notatum est.* Quo pertinent & hæc Clementis Alexandrini verba lib. V. Stromat. p. 574. Καὶ τὰ παρὰ Ῥωμαίοις ἐπὶ τῶν Διαθηκῶν γινόμενα. τάξιν εἴληχε, τὰ διὰ δικαιοσύνην ἐκεῖνα Ζυγὰ καὶ Ἀσσάρια, Καρπισμοί τε, καὶ αἱ τῶν ὤτων ἐπιψαύσεις. Τὰ μὲν γὰρ ἵνα δικαίως γίνηται· τὰ, δὲ εἰς τὸν τῆς τιμῆς μερισμόν· τὸ δ᾽ ὅπως ὁ παρατυχὼν, ὡς βάρους τινὸς αὐτῷ ἐπιτιθεμένου, ἐξακούσῃ, καὶ τάξιν μετέχου λάβῃ. Vbi Καρπισμῶν nomine Mancipationes, quæ in Testamentis intercedebant, intellexisse eum auctorem, verisimile penitus inspicientibus fiet, cum in solennibus Testamentorum, quæ per æs & libram fiebant, totus ille locus versetur. Quo in genere, præter Ζυγὰ & Ἀσσάρια, id est, æs & libram, Mancipatio intercedebat, πρὸς τιμῆς, id est pretii, μερισμὸν, vt ille censet. Item testatio, cuius gratia factas τῶν ὤτων ἐπιψαύσεις significat, quandoquidem in ima aure memoriæ locus erat, quem tangentes ANTESTABANTVR, teste Plinio lib. XI. cap. 45. g) Imaginaria vero erat illa familiæ mancipatio, & sine re: Nec enim hereditatem Familiæ emptor obtinebat. Quod Plutarcho absurdum & a ratione alienum videtur in lib. de sera numinis vindicta p. 550. Sic enim ille de Romanis agens, Ὅταν, ait, διαθήκας γράφωσιν. ἑτέρους μὲν ἀπολείπουσι κληρονόμους, ἕτεροι δὲ πωλοῦσι τὰς οὐσίας, ὃ δοκεῖ παράλογον. Ac sane Domitius, quem in Testamento Augusti Familiæ emptorem fuisse, supra ex Suetonio diximus, eo Testamento, quod idem auctor in Augusto cap. 101. refert, inter heredes scriptos, ne sextula quidem aspersus legitur. Impubes autem Libripens esse non poterat. Liuius, citante Prisciano lib. VIII. *Impubes libripens esse non potest, neque Antestari.*

Ciues vero Romanos esse oportebat, tam Libripendem, quam Familiæ emptorem, & quinque Testes, vt Iustinianus Institut. de Testament. in princ. tradit: Latinus tamen Iunianus, & Familiæ Emptor, & Testis & Libripens fieri poterat, quoniam cum eo Testamenti factio erat, auctore Vlpiano tit. 20. Sed nec qui in potestate Testatoris aut Familiæ emptoris erat, Testis aut Libripens esse poterat. Filio quoque familiæ emente, pater eius Testis esse non poterat: quemadmodum & ex duobus fratribus, qui in eiusdem patris potestate essent, alter Familiæ emptor, alter Testis esse non poterat. Duo vero fratres, qui in eiusdem patris potestate essent, Testes vtrique, vel alter Testis, alter Libripens fieri poterat, alio familiam emente. Mutus idem, surdus, furiosus, femina, pupillus, neque familiæ emptor, neque Testis, neque Libripens fieri poterant. Quæ omnia Vlpianus illo eodem tit. 20. exsequitur. In Testamento autem, quod per æs & libram fiebat, præter Familiæ seu hereditatis imaginariam venditionem, etiam Nuncupationem intercessisse, Vlpianus tit. 20. ita scribit: *In Testamento, quod per æs & libram fit, duæ res aguntur: Familiæ Mancipatio, & Nuncupatio Testamenti. Nuncupatur Testamentum, in hunc modum: Tabulas Testamenti testator tenens, ita dicit:* HAEC VTI HIS TABVLIS, CERISVE, SCRIPTA SVNT, ITA DO, ITA LEGO, ITA TESTOR, ITAQVE VOS, QVIRITES, TESTIMONIVM PRAEBITOTE, *quæ* NVNCVPATIO, *&* TESTATIO *vocatur.* Isidorus lib. V. Originum: NVNCVPATIO EST, *quam in Tabulis cerisue testator recitat, dicens,* HAEC VT IN HIS TABVLIS CERISVE SCRIPTA SVNT, ITA DO, ITA LEGO: ITAQVE VOS, CIVES ROMANI, TESTIMONIVM MIHI PERHIBETE. *Et hoc dicitur* NVNCVPATIO. *Nuncupare enim est, in palam nominare & confirmare.* Quo alludens Apuleius lib. XI. de Asino aur. *Introductis quibusdam septem testibus, obstinata fidem præfatione, singula demonstrat anxie, verba concepta de industria quodam Tabulis prænotante. Ecce, inquit, nasus integer, incolumes oculi, saluæ aures, illibatæ labiæ, mentum solidum.* VOS IN HANC REM, BONI QVIRITES, TESTIMONIVM PERHIBETOTE. Hac ratione & Mutus per æs & libram testari non poterat, cum verba nuncupationis effari non posset, vt Vlpianus tit. 20. scribit. Denique horum Testamentorum solennitatem Theophilus in tit. de Testament. §. 1. ita explicat: Ἐμαγκιπατίων δὲ ἐστιν εἰκονικὴ πρᾶσις, Ἐπράττετο δὲ τοῦτον τὸν

g) De *Antestato* v. *Meermann.* V. C. Diatriba *de Reb. Mancipi* Sect. 267. sqq. *Kustneri* V. C. Epistola *de Antestato.*

τὸν τρόπον. Παρεγίνοντο πέντε μάρτυρες, καὶ ζυγοστάτης, καὶ πολῖται Ῥωμαῖοι ἔφηβοι, καὶ παρεῖντων αὐτῶν, ἐκεῖνος δὲ ἤμελλε γενέσθαι διάδοχος τοῦ τελευτήσαντος, ἠγόραζε τὴν τοῦ μέλλοντος τελευτᾶν περιουσίαν, λέγων τινὰ ῥήματα τυπικά. ἃ νῦν περιττόν ἐστι λέγειν, καὶ ἐδίδου λόγῳ τιμήματος εἰκονικῶς,
560 νοῦμμον τῷ δεσπότῃ τῆς περιουσίας, καὶ ἐλέγετο ὁ ἀγοράζων Φαμιλιέμπτωρ, καὶ λοιπὸν ὁ μέλλων τελευτᾶν, διετύπου, τί ὀφείλει δοθῆναι μετὰ τὴν αὐτοῦ τελευτήν. Ἔλεγε γὰρ τῷ Φαμιλιέμπτωρι, ἤτοι τῷ κληρονόμῳ, ὅτι βούλομαί σε τῷ δὲ δοῦναι ἀγρὸν, τῷ δὲ οἰκίαν, τῷ δὲ ἑκατὸν νομίσματα. h)

III. TESTAMENTI IVRE PRAETORIO condendi forma, & quæ illi per CONSTITVTIONES PRINCIPVM additæ solemnitates. TESTIVM SVBSCRIPTIO, & OBSIGNATIO TESTAMENTI quo ritu facta?

Alia postea Prætorum Edictis Testamentorum faciendorum forma introducta fuit. Iure enim honorario nulla Mancipatio desiderabatur, sed septem Testium signis Tabulas obsignari, sufficiebat, cum iure ciuili signa Testium non essent necessaria, sed satis esset, eos ad solennia adhiberi. Mixto tandem iure Testamenta fieri inualuit, vsque receptum fuit, vt vno eodemque tempore, quod ius ciuile quodammodo exigebat, septem testibus adhibitis, & subscriptione Testium, quod ex constitutionibus inuentum fuit, & ex Edicto Prætoris signacula Testamentis imprimerentur, §. 1. & §. 2. Institut. de Testament. i) Testamentis ergo septem testes, ciues Romanos, masculos, puberes adhiberi oportebat, l. 21. C. de Testament. Proinde nec Mulieres nec Pupilli, nec serui Testes adhiberi poterant, l. 20. §. 6. D. qui testam. fac. poss. Seruis quidem testimonii dictionem non fuisse, Geta apud Terentium Phormio. Act. II. Scen. 1. v. 63. profitetur. Vnde Seneca Controuers. 2. lib. II. *Non multum interest, in causa sub falsum aliquis testem deprehenderit, an seruum. Alteri enim credi non debet, alteri non solet.* Sed nec patrisfamil. Testamento, filiusfamilias, quiue in testatoris potestate erat, adhiberi Testis poterat, d. l. 20. in princip. & §. 1. Testes autem acciti a testatore & rogati adesse debebant, vt Testamentum fieret. Itaque si alterius rei causa rogati, vel ad aliam rem collecti essent, si tamen ante testimonium certiorarentur, ad Testamentum se adhibitos, recte suum testimonium perhibere poterant. l. 21. §. 2. D. qui testam. fac. poss. Paulus lib. III. Sentent. tit. 4. *Caecus Testamentum potest facere, quia accire potest adhibitos Testes, & audire testimonium perhibentes.* Cicero lib. II. de Inuent. cap. 50. de quodam coniecto in carcerem ob parricidium: *Quidam eius familiares in carcerem Tabulas adferunt, & Testes adducunt: heredes, quos ipse iubet, scribunt. Tabulæ obsignantur.* Durare autem Testes debebant, donec suprema contestatio perageretur. Non tamen intelligentia sermonis exigebatur. Nam & is, qui Latine nouerat, idoneus Testis erat, sufficiebatque, si vel sensu perciperet, cui rei adhibitus esset, d. l. 20. §. vlt. Paulus lib. III. Sentent. tit. 4. *Ex his, qui ad Testamentum adhibentur, si qui sint, qui Latine nesciant, vel non intelligant, sed tamen sciant, cui rei sint adhibiti, non vitiatur Testamentum.* Ac neque necesse erat, Testibus aperire, quæ Testamento continebantur, quos ignorasse ea, quæ testatores scripserant, colligitur ex Plinii Epistol. vlt. lib. II. Quinimo & Neronis temporibus cautum fuisse, vt in Testamentis primæ duæ ceræ, Testatorum modo nomine inscripto, vacuæ signaturis ostenderentur, Suetonius in Nerone cap. 17. memorat. Quæ cum ita se habeant, mirum non est, quod Vlpianus in l. 11. D. de iniusto rupt. Tabulas, quæ septem testium signis signatæ erant, VACVAS, id est, *nihil scriptum habentes omnino*, inuentas, narrat. Testes plane nomen suum adscribere debebant, l. 22. §. 4. D. qui testam. fac. poss. *Singulos enim, vt Paulus ait, Testes, qui testamento adhibentur, proprio chirographo adnotare conuenit, quis, & cuius Testamentum signauerit,* L. 30. D. eodem. Atque ita Gregorii Nazianzeni Testamento talis Amphilochii subscriptio subdita est, Ἀμφιλόχιος Ἐπίσκοπος τῆς Καθολικῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Ἰκονίῳ, παρὼν τῇ διαθήκῃ τοῦ αἰδεσιμωτάτου Ἐπισκόπου Γρηγορίου, καὶ παρακληθεὶς παρ' αὐτοῦ, ὑπέγραψα χειρὶ ἐμῇ. Eodemque modo & sex reliqui Testes subscribunt. k) Quam Testium subscriptionem Constitutionibus principum additam fuisse, Iusti-

h) Theophilus h. l. vnum eundemque facit *familiæ emtorem*, & *heredem*: recte ex iure antiquo: adeoque reprehensus est immerito a viris doctis; defendit eum *Conradi* Exercit. I. *de Pacto Fiduciæ* §. 7. Posterioribus autem temporibus familiæ emtor ab herede diuersus extitit: certe ætate Ciceronis & Augusti v. *Sueton. Ner. c.* 4. cuius rei causam probabilem reddit *Theophilus* Inst. § *ead. eod. tit.* verbis paullo post sequentibus: Ἐπειδὴ γὰρ, inquit, ὁ *Familiæ emtor* αὐτὸς ἦν καὶ κληρονόμος. καὶ ἐντεῦθεν λοιπὸν γινώσκων, ὅτι αὐτός ἐστι διάδοχος, ἐπεβάλλευε τῷ δεσπότῃ τῆς περιουσίας. Eamque ob causam haud dubie addita tabularum testamenti solennis *Nuncupatio.* cf. *Bynkershoek.* *Obs. VIII*, 24.

i) Id genus testamentorum demum temporibus Theodosii Iun. conflatum esse, ostendit *Iac. Gothofred. Comm. Cod. Theod.* ad L. 1. *de testam. & codicill. Tom. I. p.* 377.

k) De modo signandi subscribendique testamenta inter *Salmasium* atque *Heraldum* disceptatum vehemen-

 ter

Iustinianus tradit, §. 3. Institut. de test. Præterea eorumdem septem Testium signis Tabulas signari, necesse erat, l. 11. D. de iniusto rupt. Cicero Epistol. 2. lib. VII. ad Atticum: *Eius est Testamentum de Tortorii vncis, gronum signis obsignatum.* Idemque Epist. vlt. lib. III. ad Q. Frat. Felicem, lapsum per errorem, alias pro aliis Testamenti Tabulas obsignasse, narrat. Cæsar lib. I. de bello Gall. c. 39. *Vulgo totis castris Testamenta obsignabantur.* Appianus lib. I. Bellor. ciuil. p. 416. *Διαθήκας συνέγραψεν ἐπειγόμενος. κ̀ τῆς ἡμέρας συνετέλει. Σφραγισαμένῳ δ' αὐτὰς*, &c.

Testes autem anulo suo vel alieno, qui *χαρακτῆρα* haberet, signare debebant, d. l. 22. §. 4. D. qui testam. fac. poss. §. 5. Institut. de Testament. Seneca Epist. 8. *Non videor tibi plus prodesse, quam cum ad vadimonium aduocatus descenderem, aut Tabulis Testamenti anulum imprimerem.* Addit Iustinianus in d. §. 5. potuisse omnes Testes & vno anulo signare Testamentum: potuisse & septem anulos eadem & vna sculptura esse, id est, eumdem *χαρακτῆρα*, idem *ἀποσφράγισμα*, habere. Sed & si Testis ab ipso testatore anulum accepisset & signasset, valebat Testamentum, d. l. 22. §. 2. Verum signa seu signacula ipsis Tabulis imprimi, necesse non erat, sed linteo, quo Tabulæ inuoluebantur, imprimi, satis erat, d. l. 22. §. vlt.

561 Ad obsignanda autem Testamenta amicos aduocatos, indicat Cicero Epist. 18. lib. XII. ad Atticum. Plinius Epist. 9. lib. I. *Ille me ad signandum Testamentum, ille in aduocationem, ille in consilium rogauit.* Idem Epist. vlt. lib. II. *Aurelia, ornata femina, signatura Testamentum, sumpserat pulcherrimas tunicas: Regulus quum venisset ad signandum, Rogo, inquit, has mihi leges.* Tiberium certe Testamentum suum etiam humillimorum signis obsignasse, Suetonius in Tiberio c. vlt. narrat. Poterat plane idem, qui Tabulas scripsisset, iure testis adhiberi, & signare, l. 27. D. qui testamen. fac. Sed & Cicero pro Milone cap. 18. se simul cum Clodio Cyri Testamentum obsignasse, narrat: adiicitque, *Testamentum autem palam fecerat, & illum heredem & me scripserat.* Plurium vero, quam septem testium signis Tabulas signari, nihil prohibebat. l. 7. D. de bon. poss. sec. tab. Paulus lib. III. Sent. tit. 4. *Plures, quam septem, ad Testamentum adhibiti, non nocent.* Tabulas autem testamentorum pertusas, ac ter lino per foramina traiecto, obsignatas fuisse, ex Senatusconsulto Neronianis temporibus facto, Paulus lib. V. Sent. tit. 25. & Suetonius in Nerone cap. 17. docent. *l*) Lini vtique, quo ligatæ erant supremæ Tabulæ, fit mentio in l. 1. §. 10. D. de bon. poss. sec. tab. l. 3. §. 21. & l. ead. §. 23. D. de SC. Silaniano, ex qua patet, ter vel quater quandoque linum circumductum fuisse. Non tantum ergo naturaliter clausas fuisse Tabulas, sed hoc amplius signatas, ligatasue, ait l. 3. §. 19. D. eod. Non eo minus autem signatæ Tabulæ, ad hoc, vt ex Edicto Prætoris bonorum possessio ex his peti posset, censebantur, quod rosæ essent a muribus, vel linum aliter ruptum, aut vetustate putrefactum, vel situ, vel casu: maxime si vnum linum teneret, l. 1. §. vlt. D. de bon. poss. sec. tab. Vno plane contextu actus testari oportebat, nullo actu alieno intermixto, l. 21. §. vlt. D. qui test. fac. poss. §. 3. Instit. de testament.

IV. TESTAMENTA *quædam erant* HOLOGRAPHA, *quædam alterius* TESTAMENTARII *manu scripta.* SVBSCRIPTIONIS *in testamento aliena manu scripto formulæ.*

Ceterum Testamentum, Codicillosue, interdum manu sua scribebat testator, vt ex l. 37. §. 6. D. de leg. 3. & Plinio Epist. 16. lib. II. patet. Testamentum vero manu auctoris totum conscriptum atque subscriptum, HOLOGRAPHVM appellatum, Isidorus lib. V. cap. 24. auctor est. Interdum filiif. vel serui, siue proprii siue alieni, vel liberti, aut etiam extranei cuiuslibet manu Testamenta scribebantur, l. 1. §. 8. l. 5. & l. 15. D. de L. Cornel. de fals. l. 27. & l. 28. D. qui testam. fac. poss. Nam si testator impeditus esset, vel scribere ei commodum non esset, id dictabat, l. 9. D. de hered. instit. l. 102. §. 1. & l. 95. D. de legat. 3. Plinius lib. VI. Epist. 22. *Protulit Bruttianus Testamentum suum, Attilicini manu scriptum esse, dicebat:* quo arcanam familiaritatem indicatam, scribit. Sic filium emancipatum patris Testamentum scripsisse, legimus in l. 14. D. de L. Cornel. de fals. Paulus in l. 40. D. de milit. testam. *Lucius Titius miles notario suo Testamentum scribendum notis dictauit.* Testamentum quoque Augusti partim ipsius, partim libertorum Polybii & Hilarionis manu scriptum fuisse, Suetonius in Octauio cap. 101. refert: Similiterque Tiberium Testamentum duplex eodem exemplo, alterum sua, alterum liberti manu scripsisse, narrat in Tiberio cap. vlt. Et hunc testamenti alieni scriptorem, TESTAMENTARIVM Iurisconsulti vocant, l. 15. §. vlt. & l. 22. §. 10. D. de L. Corn. de fals. l. 9. in princ. & §. 1. D. de hered. instit. l. 1. D. si quis aliqu. test. prohib. l. 3. §. vlt. D. ad SC. Trebellian. Hinc Paulus in l. 10. D. qui testam. fac. poss. eum, qui manus amiserat, Testamentum facere potuisse, scribit, quamuis scribere non potuisset. Cautum autem sub Nerone, vt ne quis alieni Testamenti scriptor legatum

ter esse constat: *Salmasius* autem, præter ea, quæ in *Obseru. ad Ius Rom. & Att.* dixit, librum singularem edidit aduersus Heraldum *de modo subscribendi, & signandi testamenta, & de veterum hodiernorumque sigillorum differentia*, Lugd. B. 1653. 8.

l) De hac ratione testamentorum aliarumque etiam contractus priuati tabularum obsignandarum v. *Maffei Hist. Diplomat.* p 32.

rum fibi adfcriberet, Suetonius in Nerone c. 17. auctor eft.

Cum vero Teftamentum aliena manu fcripferat Teftator, ei fubfcribere folebat, l. 40. §. 3. D. de ftatu liber. l. 15. §. 2. D. de L. Cornel. de falf. Ac plane fi fcriptori Teftamenti, eiue, in cuius poteftate erat, legatum Teftamento, quod dictauerat, legaffet, fubfcribebat, SE ID DICTASSE ET RECOGNOVISSE, d. l. 15. §. 3. Idque interdum generaliter fubfcribebat: Interdum vero fpecialiter fubfcriptione fua declarabat, SE DICTASSE SERVO ALICVIVS, VT DOMINO EIVS LEGATVM AB HEREDIBVS SVIS DARETVR, d. l. 15. §. 1. Vlpianus in l. 1. §. 8. D. eod. tit. *Inter filium & feruum & extraneum Teftamentum fcribentes, hoc intereft, quod in extraneo, fi fpecialiter fubfcriptio facta eft,* QVOD ILLI DICTAVI ET RECOGNOVI, *pœna ceffat, & capi poteft. In filio, vel feruo, vel* GENERALIS SVBSCRIPTIO *fufficit.* Sic & in l. 29. D. de teftam. tut. *Ex fententia Senatusconfulti Liboniani tutor non erit, qui fe Teftamento pupillo tutorem fcripfit. Cum autem patris voluntas, hoc ipfum* MANV SVA DECLARANTIS, *ambigua non eft, &c.*

V. *Teftamentis fcribendis adhibiti* IVRISCONSVLTI, STVDIOSI IVRIS.

Ad Teftamenta vero fcribenda Iurifconfultos adhibitos, indicio eft l. 88. §. vlt. D. de legat. 2. Craffus etiam apud Ciceronem lib. II. de Orat. cap. 6. Scæuolam ludens, *Nam fi,* ait, *nullum erit Teftamentum recte factum, nifi quod tu fcripferis, omnes ad te ciues cum Ta-*
562 *bulis veniemus, omnium Teftamenta tu fcribes vnus.* Arrianus lib. II. Differtationum Epicteti, fic enim Gellius lib. XVII. cap. 19. Titulum eorum librorum reddidit, Νομικὸς καὶ ἐξηγεῖται τὰ νόμιμα, ἀλλὰ διαθήκην οὐ γράφει, μὴ εἰδὼς, πῶς δεῖ γράφειν, ἢ παραλαβὼν τὸν εἰδότα. Sed apertius id demonftrat Suetonius in Nerone c. 32. his verbis: *Deinde vt ingratorum in principem Teftamenta ad fifcum pertinerent: ac ne impune effet ftudiofis iuris, qui fcripfiffent vel dictaffent ea.* Quo loci quidam & etiam manufcripti codices, *ftudiofis viris,* habent. Cui fimile erratum eft apud Gellium lib. XII. cap. 13. vbi Sulpitius Apollinaris a Gellio confultus, an Iudex ita datus, vt intra Kalendas pronuntiaret, ipfis Kalendis pronuntiare poffet: *Cur,* inquit, *hoc me potius rogas, quam ex iftis aliquem peritis, ftudiofisque viris, quos adhibere in confilium iudicaturi foletis?* Iuris autem peritos, *iuris ftudiofos* appellatos teftimonio eft Paulus in l. 1. D. de offic. adfeffor. & l. 4. D. de extraord. cognit.

VI. DIEM ET CONSVLEM ADSCRIBERE *folebant teftatores.* LINGVAE LATINAE IN DIRECTIS ET CIVILIBVS TESTAMENTORVM VERBIS *concipiendis neceffitas. In qua materia perfcribi teftamenta folerent?*

Teftamentis vtique diem & Confulem adfcribi confueuiffe, docet l. 2. §. 6. D. teft. quemad. aper. & l. 3. C. eod. tit. & Suetonius in Octauio, cap. 101. Quamquam, cum in Teftamento dies & Confules adiecti non erant, non nocebat, quominus valeret Teftamentum, vt a Modeftino lib. III. Regular. fcriptum, fragmenta Pithœana teftantur.

Porro qua lingua Teftamenta fcribi deberent, prætermittendum non eft. Admonendi ergo fumus, Directa, Ciuilia, feu Legitima Teftamentorum verba, Latina dumtaxat lingua concipi potuiffe. m) Proinde legatum Græce fcriptum non valebat, tefte Vlpiano tit. 25. Fideicommiffum vero, quod non ciuilibus verbis, fed precariis relinquebatur, Græce fcriptum valebat, vt ibidem tradit. Fideicommiffa certe quocumque fermone relinqui potuiffe, non folum Latino vel Græco, fed etiam Punico, vel Gallicano, vel alterius cuiuscumque generis, idem Vlpianus teftatur in l. 11. D. de leg. 3. Directas etiam Tutelas verbis Græcis dari non potuiffe, argumento eft Theodofii & Valentiniani Conftitutio, qua, Tutores Græcis verbis in Teftamentis relinquere, permiferunt, vt ita Tutores dati viderentur, ac fi legitimis verbis eos teftator dediffet, l. vlt. C. de Teftament. tutor. Sed nec directas Libertates Græce relinqui potuiffe, indicio eft eorumdem Impp. fexennio poft, totidem enim anni inter vtramque intercefferunt, fubfecuta conftitutio, qua, directas verbis Græcis libertates relinqui poffe, fanxerunt, l. 14. C. de Teftament. manum. Nam fi hoc antiquo iure licuiffet, fuperuacuum fuiffet, noua lege caueri. Denique quo anno pofterior hæc Conftitutio edita & promulgata eft, eodem generaliter, vt omnibus Græce teftari liceret, iidem Impp. fanxerunt, l. 21. §. vlt. C. de teftament. Teftamentum autem interdum integra mente & valetudine fcribebatur, vt in fpecie, l. vlt. D. de iniuft. rupt. Interdum vero in extremis vitæ conftituti, mente tamen fana fuprema fua ordinabant, l. 47. §. 4. D. de fideic. libert. l. 42. §. vlt. D. de mort. cauf. donat. In ea re enim integritas mentis, non corporis fanitas exigebatur, l. 2. D. qui teft. fac. Et ita in difcrimine vitæ conftitutus teftator per infirmitatem acceffiffe amicos, narratur in l. 39. §. 1. D. de leg. 3.

Nihil autem intererat, Teftamentum in Tabulis, Codicillis, Chartis, Membranisue, vel in alia materia fieret, §. 12. Inftit. de Teftament. Vlpianus in l. 1. D. de bonor. poff. fec. tab. TABVLAS TESTAMENTI, *accipere debemus omnem materiæ figuram. Siue igitur Tabulæ fint ligneæ, fiue cuiuscumque alterius materiæ: fiue Chartæ, fiue Membranæ fint, vel fi corio alicuius animalis,* TABVLAE *recte dicentur.*

m) v. Ritter. V. C. Comm. ad Nouell. Cod. Theod. IX. 1.

CRA, *verbis fideicommissi non subnixam*, DEPOSVIT, *& ad* AEDITVVM *literas tales misit, &c.*

X. PRIMAE, SECVNDAE, PVPILLARES TABVLAE, *quæ?* DVPLEX TESTAMENTVM *in pupillaribus substitutionibus quomodo faciendum esset?*

Enimuero non tantum sibi, sed & Liberis impuberibus, quos in potestate habebat, poterat quis Testamentum facere, donec masculi ad annum quartumdecimum peruenissent, feminæ ad duodecimum. Primum autem sibi, deinde filio Testamentum eum facere oportebat. Quisquis enim impuberi Testamentum facere volebat, sibi quoque facere debebat. Ceterum soli filio non poterat, nisi forte miles esset. At nec erat ab impuberis Testamento incipiendum, sed prius sibi debebat quis heredem scribere, deinde filio substituere, & non conuertere ordinem scripturæ, l. 2. D. de vulg. & pupillari. Vnde patris Tabulæ PRIMAE, l. 46. D. eod. l. 88. §. 7. D. de legat. 2. Filii vero, SECVNDAE TABVLAE dicebantur, l. 38. in princip. D. de vulg. & pupill. l. 5. §. 14. D. de his, quæ
564 vt indign. l. 36. D. de statu lib. l. 11. D. quemadm. testament. aper. vel PVPILLARES TABVLAE, l. 38. §. vlt. D. de vulg. & pupill. l. 11. D. de except. rei iudic. aut PVPILLARE TESTAMENTVM, l. 44. D. de vulg. & pupillari.

Alias patris Testamentum, PRINCIPALES TABVLAS vocabant, l. 2. §. 1. & l. 11. D. quemadm. test. aper. vel PRINCIPALE TESTAMENTVM, l. 5. §. 14. D. de his, quæ vt indign. l. 2. D. de vulg. & pupill. Atque hoc modo DVPLEX TESTAMENTVM erat, l. 79. D. ad L. Falcid. Vt tamen ipsa vnum Testamentum censebatur, licet duæ hereditates essent, l. 2. §. 4. D. de vulg. & pupill. l. 28. D. de reb. auct. iud. & Pupillares Tabulæ, pars esse prioris Testamenti, censebantur, l. 38. §. vlt. D. de vulg. & pup. vel, vt alias dicitur, Secundæ tabulæ Principalium partem obtinere videbantur. l. 11. D. quemadm. test. aper. Vsque adeo autem patris Testamentum & filii pro vno habebatur, vt sufficeret patris Tabulas esse signatas, l. 20. D. de vulg. & pup. Atque vt bonorum possessio secundum Pupillares Tabulas admitti posset, requirebatur, an patris Testamentum signatum esset, licet Secundæ Tabulæ resignatæ proferrentur, l. 9. D. de bonor. poss. sec. tab. Sæpe tamen vtræque Tabulæ signabantur & claudebantur, vel simul, vel seorsim, l. 11. D. de except. rei iud. l. 9. & l. 8. D. testam. quemadm. aper. ex qua etiam colligimus, interdum Pupillaribus Tabulis superscriptum fuisse, ne aperirentur. Interdum vero Testamentum sibi pater in Tabulis faciebat, filio vero per nuncupationem substituebat, l. 8. §. vlt. D. de bonor. possess. sec. tab.

XI. *Mortuo testatore*, TABVLAE *quo ritu* APERIRI *solitæ?*

Ceterum mortuo Testatore Tabulæ aperiebantur: Cuiusmodi aperturæ, non modo in Tit. Testament. quemadm. aperiant. fit mentio, sed & in l. 3. §. vlt. D. de hered. instit. l. 42. D. eod. l. 21. in fin. D. de condic. & demonstr. l. 1. in fin. D. de iur. & fact. ignor. l. 1. §. 2. D. de bonor. possess. sec. tab. l. 3. §. vlt. D. de hered. instit. l. 31. §. 1. D. de excusationib. l. 24. D. de liberat. leg. Quinctilianus Declamat. CCCXXXII. *Apertæ sunt Tabulæ pauperis: omnium bonorum insc[illegible]rat heredem.* Plutarchus in Cæsare p. 740. Ἐπεὶ δὲ τῶν διαθηκῶν τῶν Καίσαρος ἀνοιχθεισῶν, εὑρέθη δεδομένη Ῥωμαίων ἑκάστῳ δόσις ἀξιόλογος. Et quidem post mortem testatoris, ex præscripto Legis vicesimæ hereditatium, statim, id est, a præsentibus in triduum, vel quinque dies, ab absentibus quoque intra eos dies, postquam venissent, Testamenta aperienda erant, teste Paulo lib. IV. Sentent. tit. 6. Quod si ex parte heres scriptus vel legatarius, ante apertas Tabulas decessisset, nihil ad heredem transmittebat, sed ex lege Papia Poppæa, eius portio, legatumue in fiscum cogebatur, quemadmodum Vlpianus tit. 17. & Iustinianus in l. 7. C. de caduc. tollend. tradunt. Liberis tamen & parentibus Testatorum vsque ad tertium gradum lex Papia ius antiquum seruauit, vt heredibus illis institutis, quod quis ex eo testamento non caperet, ad hos pertineret, aut totum, aut ex parte, prout pertinere posset, vt idem Vlpianus tit. 18. scriptum reliquit. Clausis plane tabulis ab eo, qui ex parte heres scriptus erat, vtiliter hereditas adibatur. D. Ambrosius lib. IX. Epistolar. *Tanquam ergo clausis Tabulis cernit hereditatem.*

Apertura autem Tabularum testamenti quo ritu fieret, exponitur in Tit. Testamenta quemadm. aper. D. Sane eius rei gratia Tabulæ exhibebantur apud Prætorem, vt ex auctoritate eius admoniti Signatores, venirent ad recognoscenda signa, l. 3. §. 9. D. de tabul. exhib. Suetonius in Tiberio cap. 23. *Latum deinde Augusti testamentum, non admissis Signatoribus, nisi Senatorii ordinis, ceteris extra Curiam signa agnoscentibus, recitauit per libertum.* Paulus lib. IV. Sentent. tit. 6. *Tabulæ testamenti aperiuntur hoc modo, vt Testes, vel maxima pars eorum adhibeantur, qui signauerint testamentum: ita vt agnitis signis, rupto lino, aperiatur & recitetur: atque ita describendi exempli fiat potestas: ac deinde signo publico obsignatum in Archiuum redigatur: vt si quando exemplum eius interciderit, sit, vnde peti possit.* u)

Cum ergo ab initio aperiendæ erant Tabulæ, Prætoris id officium erat, vt cogeret Signatores conuenire, & sigilla sua recognoscere, vel negare,

u) Vel etiam de apertis recitatisque tabulis testamenti in Acta referebatur: quorum Actorum formulam seruauit *Marculphus* in *Formul.* ex eoque *Cuiac.* ad *Paull.* l. c.

negare, se signasse, l. 4. cum l. sequ. D. testam. quemadm. aper. Sed si maior pars signatorum fuisset inuenta, poterat, ipsis interuenientibus, resignari Testamentum, & recitari, l. 6. D. eod. At si quis ex Signatoribus abesset, mitti debebant Tabulæ testamenti, vbi ipse erat, vt agnosceret, l. 7. D. eod. Quod si forte omnes Signatores abessent, & causa aliqua, aperire Tabulas, vrgeret, curabat Magistratus, vt, interuenientibus optimæ opinionis viris, aperirentur, & post descriptum & recognitum factum, ab hisdem, quibus interuenientibus apertæ erant, obsignarentur, tunc deinde eo mitterentur, vbi ipsi Signatores erant, ad inspicienda sigilla sua, d. l. 7. §. vlt. Addit Paulus lib. IV. Sentent. tit. 6. *Testamenta in municipiis, coloniis, oppidis, præfectura, vico, castello, conciliabulo, facta in foro vel basilica, præsentibus testibus, vel honestis viris, inter horam secundam & decimam diei recitari debent, exemploque sumpto, ab hisdem rursus magistratibus obsignari, quorum præsentia constat aperta.* Huius Aperturæ causa, Testamenta Resignari necesse erat. Hinc illud Ho-
565 ratii Epist. 7. lib. I. v. 8. & 9. de Autumni intemperie, propter quam laborem forensem sæpe morbos gignere, dicit, quos mors, ac deinde apertura Tabularum sequebatur,

Officiosaque sedulitas, & opella forensis,
Adducit febres, & TESTAMENTA RESIGNAT.

XII. *Apertis tabulis,* TESTAMENTA RECITABANTVR.

Apertis vero Tabulis, Testamenta recitabantur, l. 29. D. de manum. test. l. 41. D. si cert. pet. l. 6. D. test. quemad. aper. l. 3. §. 18. D. de SC. Silan. Et apud Quinctilianum lib. IX. c. 2. Sic Suetonius in Iulio cap. 83. postulante L. Pisone socero, Testamentum Iulii Cæsaris apertum, recitatumque, narrat Paulus lib. III. Sentent. Tit. 5. *In Testamento, quod nec* PVBLICE RECITATVM *est, nec, vt oportuit, oblatum, heres scriptus in possessionem mitti, frustra desiderat.* Plinius lib. VII. cap. 52. *Post mortem testatoris,* APERTO TESTAMENTO, RECITATVS HERES. Egesippus lib. I. cap. vlt. *Et apertis etiam Tabulis,* TESTAMENTVM RECITATVR. Ceterum si testator occisus esse diceretur, Prætoris Edicto vetabatur, Testamentum eius aperiri, priusquam de ea familia quæstio ex Senatusconsulto habita, suppliciumque de noxiis sumptum esset, l. 3. §. 18. & l. 25. §. vlt. D. de SC. Silan. Quin & partem illam Testamenti, in qua Pupillaris substitutio scripta erat, obsignatam permanere debuisse, quoad pupillus pubertatis annos egressus esset, prioremque dumtaxat partem Testamenti, quæ heredis institutionem continebat, referari debuisse, Gaius lib. II. Instit. Tit. 4. monet. Apertæ vero Tabulæ, aut apud eum, qui maiore ex parte heres erat, manebant, aut in æde sacra deponebantur, l. 4. §. vlt. D. famil. ercisc. Sed & vendita hereditate, heres exemplum Testamenti emptori dabat: Tabulas vero authenticas ipse retinebat, aut in æde deponebat, vt ibidem scribitur. Solitos certe heredes, habere exemplum Testamenti, Paulus scribit in l. 2. D. de edend.

XIII. *Quænam* IN SVPREMIS TABVLIS CAVERI ET COMPREHENDI *præcipue* SOLITA?

Sed vt ea, de quibus dicturi sumus, facilius legentium animos subeant, neue rudis indigestaque moles obscuritatem confusionemue aliquam pariat: Faciam prius, quod solent, qui terrarum situs pingunt, in breui quasi tabella totam Testamentorum imaginem amplectar, eorumque formam describam, & operis, quod molior, faciem pusillam proponam. Aut etiam morem sequutus calculatorum, qui ingentes summas ære breuiori exprimunt, totam Testamentorum materiam in pauca conferam: deinde in singulas Testamentorum partes lectorem, velut in rem præsentem, perducam.

Plane quæ Testamentis caueri, supremisque Tabulis comprehendi consueuerant, hæc fere erant. Qui liberos in potestate habebat, aut postumos sibi nascituros sperabat, eos vel heredes instituere, vel exheredare necesse habebat, ne eorum præteritione rumperetur testamentum. Et quidem si impuberes liberi essent, eis quandoque tutores: eis etiam, si commodum videretur, Testamentum secundis Tabulis faciebat. Quod si sine liberis, vel postumorum spe decederet, extraneos, quos habebat, heredes scribebat. Et si heredes esse aut nollent, aut non possent, in eorum locum alios substituebat. Deinde vxoribus, propinquis, necessariis, amicis, aut quibus honorem haberi vellet, legata & fideicommissa relinquebat. Heredibus etiam scriptis prælegabat ea, quæ præcipua habere eos, vellet. Seruis quoque libertates interdum dabat. Item codicillos vel antea factos, vel quos postea facere in animo haberet, confirmabat. Præterea de monumento faciendo, & funeris modo atque impensa in eorum cauebat. Sed & Libertos quandoque adsignabat: legata adimebat, transferebat: bona inter liberos diuidebat: Bonorum quantitatem, æs suum, alienumue profitebatur: Mandata denique de his, quæ post mortem suam fieri vellet, dabat: aliaque id genus, quæ in mentem veniebant, adscribebat.

XIV. AB HEREDIS INSTITVTIONE *plerumque incipiebant testamenta, interdum* AB EXHEREDATIONE. *In* PRIMA CERA *quidnam scribi soleret? &, quid in* IMA CERA? PRÆLATIONES *heredis institutioni quandoque præmissæ.*

Difficile vero est certum eorum, quæ in Testamentis scribebantur, ordinem statuere, atque defi-

definire: propterea, quod nullus erat perpetuus, certus & constans scripturæ ordo. Licet enim, vt Sabinus scriptum reliquerat, qui testaretur ab heredis Institutione plerumque deberet initium facere Testamenti: tamen, vt Vlpianus ad eum notat, licebat etiam ab Exheredatione incipere. Nam diuus Traianus rescripserat, posse nominatim etiam ante heredis institutionem filium exheredari, l. 1. D. de heredibus instit. Idemque Vlpianus in l. 3. §. 2. & §. 3. & §. 5. D. de liber. & post. filium, & ante heredis institutionem, & inter medias heredum institutiones, vtiliter exheredatum, docet. A codicillorum etiam confirmatione testamentum suum orditus est testator ille, cuius suprema narrantur in l. 14. D. de fideicom. libert. Vt plurimum tamen ab heredis Institutione testamentum inchoabatur. Certe ante heredis institutionem inutiliter tam Legata, quam Libertates dabantur, §. 34. Instit. de legat. Paulus lib. III. Sentent. Tit. 6. *Ante heredis institutionem legari nihil potest. Inter medias heredum institutiones, siue alter, siue vterque adeat, potest.* Vlpianus Tit. 1. *Ante heredis institutionem Testamento Libertas dari non potest, excepto Testamento militis. Inter medias heredum institutiones Libertas data, vtrisque adeuntibus, non valet: solo autem priore adeunte, iure antiquo, valet.* Atque adeo per heredis institutionem vires Testamentum capiebat, l. 10. D. de iur. codicill. Denique Tabulæ Testamenti non intelligebantur, quibus heres scriptus non esset, & magis codicilli, quam Testamentum existimabantur, l. vlt. D. de iur. codicill. Igitur primo aut secundo versu Testamentorum, & primis ceris heredes institui consueuerant: vt ex Suetonio in Nerone c. 17. colligitur, & apertius ex his Horatii Sat. 5. lib. II. Sermon. versibus 51. seqq.

Qui testamentum tradet tibi cumque legendum:
Abnuere, & Tabulas a te remouere memento:
Sic tamen, vt limis rapias quid prima secundo
Cera velit versu, solus, multisne coheres,
Veloci percurre oculo.

Vbi vetus Commentat. *Prima cera*, ait, *prima Tabula. Nam in primæ Tabulæ secundo versu heredis nomen continetur.* Apuleius Apolog. II. *Lege potius Testamentum, si quid quasi infima scripsit, hoc reperies, & quidem mox a principio*, SICINNIVS PVDENS FILIVS MEVS HERES ESTO. In ima etiam cera Secundos heredes, Tutoresque nominatos, ostendit Iulii Cæsaris Testamentum, quod a Suetonio in eius vita cap. 83. refertur. Gaius plane lib. II. Institution. Tit. 4. Pupillarem substitutionem in extrema pagina Testamenti fieri debuisse, monet, vt secreta esset, atque ad substituti notitiam peruenire non posset. Testamentorum vtique initium a nomine Testatoris plerumque duci solitum, Suetonius in Nerone c. 17. indicat, cum ait, primis ceris Testatorum nomen inscriptum. Idemque cum ex vetustis Testamentorum fragmentis, quæ infra suo loco subiiciam, patet, tum ex l. 88. §. vlt. D. de legat. 2. in qua Scæuola, Lucium Titium testamentum suum inchoasse his verbis, demonstrat. LVCIVS TITIVS HOC MEVM TESTAMENTVM SCRIPSI SINE VLLO IVRISPERITO, RATIONEM ANIMI MEI POTIVS SEQVVTVS, QVAM NIMIAM ET MISERAM DILIGENTIAM: ET SI MINVS ALIQVID LEGITIME MINVSVE PERITE FECERO, PRO IVRE LEGITIMO HABERI DEBET HOMINIS SANI VOLVNTAS.

Interdum tamen Præfationes quædam adhibebantur, quibus ratio ac caussa instituendi heredis comprehendebatur. Eiusmodi præfationum exempla duo habemus. Vnum in l. vlt. D. de hered. instit. in hæc verba, QVIA HEREDES, QVOS VOLVI MIHI CONTINGERE, HABERE NON POTVI, NONIVS RVFVS HERES ESTO. Alterum apud Suetonium, qui, Testamenti ab Augusto facti initium hoc fuisse, scribit in Tiberio cap. 23. QVONIAM SINISTRA FORTVNA CAIVM ET LVCIVM FILIOS MIHI ERIPVIT, TIBERIVS CAESAR MIHI EX PARTE DIMIDIA ET SEXTANTE HERES ESTO. A quo non abhorret, quod epistola quadam cautum, Scæuola refert in l. 30. §. vlt. D. de adim. leg. QVONIAM COGNOVI, PRISCILIANVM FILIVM MEVM IN EXTREMIS ESSE, IVSTISSIMVM ET PIISSIMVM DVXI, PORTIONEM EIVS HEREDITATIS, QVAM EI TESTAMENTO DEDERAM, LEGARE MARIANO FRATRI MEO, ET IANVARIO MARITO MEO AEQVIS PORTIONIBVS, ET SI QVID AMPLIVS EI LEGAVERAM, VT SI QVID EI HVMANITVS CONTIGERIT, DO, LEGO, DARIQVE EI VOLO. His ita generaliter propositis, nunc de singulis testamentorum capitibus, partibusue dispiciamus.

XV. *In* HEREDIS INSTITVTIONE *solennia verba & formulæ.*

Instituebantur heredes his verbis, TITIVS HERES ESTO, TITIVS HERES SIT, Vlpianus Tit. 21. Sic in l. 47. §. 1. D. de hered. instit. EX PARTE QVARTA MIHI HERES SIT. Item, TITIVM HEREDEM ESSE IVBEO, vt idem Vlpianus eod. tit. 21. TITIVM HEREDEM ESSE VOLO, l. 13. §. 1. D. de iud. codicill. His quoque verbis, TITIVS HEREDITATIS MEAE DOMINVS ESTO, recte institutio fiebat, l. 48. D. de hered. instit. Valerius Maximus lib. V. c. 9. de Fuluii clementia in filium suspectum parricidii, *non solum eum non notauit, sed etiam decedens*, DOMINVM ESSE VOLVIT, *quem sibi genuerat, heredem instituens.* Qua loquendi figura Græci quoque vtebantur, vt ex Aristotelis Testamento apud Diogenem Laertium lib. V. liquet. Vulgaris vero formula erat, HE-

RES ESTO, Seneca Controuerſ. vlt. lib. II. mulierem ita ab peregrino mercatore inſtitutam, fingit, SOLA MIHI HERES ESTO, QVAM CVM SEMEL APPELLASSEM, CVM ITERVM, CVM TERTIO APPELLASSEM, NON CORRVPI. Et paullo poſt: OMNIVM BONORVM MEORVM, OMNIS PECVNIAE MEAE SOLA HERES ESTO, *quia corrumpi non potuit, quia tot ſollicitationibus expugnari non potuit, quia tam fideliter pudicitiam cuſtodiuit.* Et mox, SOLA HERES ESTO, *quamuis aliena, quamuis ignota, tantum, quia pudica, quia incorrupta eſt.* Ac
567 deinceps: *Et ego, ſi hunc morem ſcribendi recipitis, in conſpectu veſtro ita ſcribam.* VXOR MEA HERES ESTO, *quod peregrinante me adamata eſt, quod heres ab adoleſcente alieno ac libidinoſo relicta eſt, quod tam infamem hereditatem adiit.* Quinctilianus lib. IX. cap. 2. *Nam contra recitabatur Teſtamentum,* P. NONIVS GALLIO, CVI EGO OMNIA MERITISSIMO VOLO ET DEBEO, PRO EIVS ANIMI IN ME VOLVNTATE, *& adiectis deinde aliis,* HERES ESTO. Annæus Florus lib. II. cap. 20. *Attalus rex Pergamenorum regis Eumenis filius, ſocii quondam commilitonisque noſtri, Teſtamentum reliquit,* POPVLVS ROMANVS BONORVM MEORVM HERES ESTO. Quo modo, Populo Rom. acceſſiſſe Aſiam, Bithyniam, & Libyam Eutropius ſcribit: de Aſia quidem lib. IV. his verbis: *Eo tempore Attalus rex Aſiæ, frater Eumenis, mortuus eſt, heredemque populum Romanum reliquit. Ita imperio Romano per Teſtamentum Aſia acceſſit.* De Bithynia idem lib. VI. *Lucio Licinio Lucullo & M. Aurelio Cotta Coſſ. mortuus eſt Nicomedes rex Bithyniæ, & per Teſtamentum populum Rom. fecit heredem.* Et eodem libro: *Quo tempore Libya quoque Romano imperio per Teſtamentum Apionis, qui rex eius fuerat, acceſſit.* Cicero II. Orat. de lege Agrar. cap. 16. *Dicitur a multis, & ſæpe dictum eſt, Regis Alexandrini Teſtamento, Regnum illud populi Rom. eſſe factum.* Sextus Ruffus in Epitome Rom. hiſtoriæ: *Aſia ſocietate Attali Regis nota Rom. eſt: eamque Attal. Teſtamento relictam hereditario iure poſſidemus.* Et poſt aliquot clauſulas: *Bithyniam defuncti Nicomedis Teſtamento adſecuti, Gallogræciam inuaſimus.* Atque hæc ſunt Regna Populo Rom. Teſtamentis regum delata. Nunc ad propoſitam formulam reuertamur. Martianus Capella lib. V. de nupt. philolog. *Et qui habuerit propinquos duos, vnum Læſium nomine, aliumque Milæſium, heredemque inſtituens, ſic loquutus eſt,* HERES ESTO, MILAESI. Diomedes Grammaticus lib. I. *Et pro tertia perſona admittitur apud veteres, cum dicitur,* ILLE HERES ESTO. Et ita Pudentillam filium ſuum Teſtamento heredem inſtituiſſe his verbis: SCINNIVS PVDENS FILIVS MIHI HERES ESTO, Apuleius Apolog. II. ſcribit. Quod ſi plures coniunctim heredes ſcriberentur, ita ſcribebantur, HEREDES SVNTO, l. 11. l. 13. l. 47. §. vlt. l. 37. §. 1. & §. vlt. l. 14. l. 66. & l. 53. & l. 85. D. de hered. inſtit. l. 5. §. 1. D. ſi pars hered. pet. Enimuero ſi ſic teſtator ſcripſiſſet, LVCIVS HERES, licet non adiecisſet, ESTO, credebatur plus nuncupatum, minus ſcriptum, l. 1. D. de hered. inſtit. l. 7. C. de teſtament. Et ſi ita, LVCIVS ESTO, tantundem erat. Sed & cum quidam portiones inter heredes diſtribuiſſet ita, ILLE EX PARTE TOTA, ILLE EX TOTA, nec adieciſſet, HERES ESTO, a diuo Pio reſcriptum fuit, valere inſtitutionem, vt & illam, ILLA VXOR MEA ESTO, licet deeſſet, HERES. Et cum alius ſcripſiſſet, ILLVM HEREDEM ESSE, valebat inſtitutio, ſubaudito, Iubeo. l. 1. D. de heredibus inſtitut. Illa autem inſtitutio, HEREDEM INSTITVO, HEREDEM FACIO, plerisque improbabatur, quemadmodum Vlpianus tit. 21. ſcribit. At Conſtantinus, indignum iudicans, ob inanem obſeruationem irritas fieri Tabulas & iudicia mortuorum, ſanxit, Inſtitutioni heredis non eſſe neceſſariam verborum obſeruantiam, vtrum imperatiuis & directis verbis fieret, aut inflexis: Nec enim intereſſe voluit, an diceretur, HEREDEM FACIO, vel INSTITVO, vel VOLO, vel MANDO, vel CVPIO, vel ESTO, vel ERIT: ſed quibuslibet confectam ſententiis, vel quolibet loquendi genere formatam Inſtitutionem valere, conſtituit l. 15. C. de teſtament. Quam eius Conſtitutionem abſque laude non tranſmiſit Euſebius lib. IV. vitæ ipſius his verbis: Παλαιοὶ μὲν νόμοι, ἐπ' αὐτῆς ἐσχάτης ἀναπνοῆς ἀκριβολογεῖσθαι ῥημάτων λέξεσι τὰς συνταττομένας διαθήκας, τρόπους δέ τινας καὶ ποίας δεῖ φωνὰς ἐπιλέγεσθαι, ὥριζον. Καὶ πολλὰ ἐκ τούτων ἐκακουργεῖτο ἐπὶ περιγραφῇ τῆς τῶν κατοιχομένων προαιρέσεως. Ἃ δὴ συνιδὼν βασιλεὺς καὶ τοῦτον μετεποίει τὸν νόμον, ψιλοῖς ῥηματίοις καὶ ταῖς τυχούσαις φωναῖς τὸν τελευτῶντα δεῖν τὰ κατὰ γνώμην διατάττεσθαι φήσας, κἂν τῷ τυχόντι γράμματι τὴν αὐτοῦ δόξαν ἐκτίθεσθαι. Ac plane ille Imperator non minus Iudiciariis, quam Teſtamentariis formulis infeſtus, illas quoque foro & orbe Romano excedere iuſſit, quemadmodum ſupra lib. V. docuimus. Secundum hanc Conſtantini Conſtitutionem Saluianus Maſſilienſis lib. III. ad Eccleſ. Catholic. *Videas,* inquit, *incognitarum adgnationum pudenda nomina, & recentium ac præpotentium adſinitatum ridicula commenta, cum dicat quis de aliquo aduentitio ac ſubitaneo propinquo,* ILLVM HEREDEM FACIO PARENTEM MEVM, *aut quæcumque ſanctæ profeſſionis vidua, vel puella,* ILLVM HEREDEM SCRIBO PROXIMVM MEVM.

XVI. *In* HEREDIS INSTITVTIONE *qualis illius* DEMONSTRATIO *neceſſaria?*

Heres plane inſtitui, niſi vt certo demonſtraretur, nemo poterat, l. 9. §. 9. D. de hered.

hered. instit. Quod si in patre vel patria, vel alia simili adsumptione falsum scriptum esset, dum de eo, de quo sensisset, & qui demonstratus esset, constaret, Institutio valebat, l. 48. §. vlt. D. eod. l. 7. C. de testament. Sed & qui frater non erat, si fraterna caritate diligeretur, recte cum nomine suo, sub appellatione fratris, heres instituebatur, l. 58. D. de hered. instit. Si quis autem heredis nomen non dixisset, ve-
568 rum indubitabili signo eum demonstrasset, quod pæne nihil a nomine distabat, non tamen eo, quod contumeliæ causa soleret addi, valebat institutio, d. l. 9. §. 8. D. eod. Marcianus tamen scribit, illam Institutionem valere, FILIVS MEVS IMPIISSIMVS, MALE DE ME MERITVS heres esto, l. 48. §. 1. D. eod. Vlpianus in l. 1. §. 10. D. de Carbon. Edict. *Si quis filium suum heredem instituerit ex minima parte, sic*, IS, QVI EX ILLA NATVS EST, HERES ESTO. Institutionibus autem heredum quandoque Elogia adiecta ex Seneca Controuers. vlt. lib. II. & Quinctiliano lib. IX. cap. 2. liquet.

Recte quidem heres ita nuncupabatur, HIC MIHI HERES ESTO, cum esset coram, qui ostendebatur. l. 58. D. de heredibus instit. Heredes etiam recte his verbis instituebantur, TITIVS ET SEIVS, VTERVE EORVM VIVET, MIHI HERES ESTO, l. 24. D. de hered. instit. VTER EX FRATRIBVS MEIS, TITIO ET MAEVIO, SEIAM VXOREM DVXERIT, HERES ESTO, l. 9. §. 10. D. de hered. instit. l. 23. D. de condic. instit. CORNELIVS ET MAEVIVS, VTER EORVM VOLET, HERES ESTO, l. 69. D. de heredibus instit. Erat & illa vtilis Institutio, CVIVS NOMEN CODICILLIS ADSCRIPSERO, ILLE MIHI HERES ESTO, l. 10. §. vlt. D. de condic. instit. vel, QVEM MIHI HEREDEM CODICILLIS FECERO, HERES ESTO, l. 77. D. de hered. instit. Licet enim codicillis hereditas dari non posset, tamen hæc ex Testamento data videbatur. At incerta persona heres institui non poterat, veluti hoc modo, QVISQVIS PRIMVS AD FVNVS MEVM VENERIT, HERES ESTO. Cuius rei nobis auctor est Vlpianus tit. 22.

XVII. POSTVMOS HEREDES INSTITVENDI *modi & formulæ*.

Interdum & hi, qui nondum in rebus humanis erant, ac necdum nati, heredes instituebantur, veluti Postumi, & Postumæ. Vlpianus in l. 3. D. de Carbon. Edict. *Si paterfam. ita instituerit*, POSTVMVS HERES ESTO, *vel*, POSTVMA HERES ESTO. Paulus in l. 25. §. 1. D. de liber. & post. proponit, Titium, cum suprema sua ordinaret in ciuitate, & haberet neptem ex filia prægnantem, iure agentem, SCRIPSISSE ID, QVOD IN VTERO HABERET, EX PARTE HEREDEM. Idem in l. 27. D. eod. tit. *Postumum ex qualibet vidua natum sibi filium heredem instituere potest.* Vlpianus etiam in l. 4. D. eod. omnem masculum, siue iam maritus esset, siue nondum vxorem duxisset, potuisse Postumum heredem scribere, ait. Nam cum maritus Postumum heredem scribebat, non vtique is solus postumus scriptus videbatur, qui ex ea, quam habebat vxorem, ei natus: vel qui tunc in vtero erat: verum is quoque, qui ex quacumque vxore nasceretur. Ideoque qui Postumum heredem instituerat, si post Testamentum factum mutasset matrimonium, is institutus videbatur, qui ex posteriore matrimonio natus erat, l. 5. D. eod. Paulus lib. III. Sentent. tit. 4. *Talis est postumorum institutio.* SI QVI POST MORTEM MEAM POSTVMI NATI FVERINT, HEREDES MIHI ESTOTE. Idem in l. 5. §. 1. D. si pars hered. pet. *Quod si forte ita institutio facta est*, QVOTCVMQVE MIHI NATI ERVNT, ET LVCIVS TITIVS, PRO VIRILIBVS PORTIONIBVS HEREDES MIHI SVNTO.

Sane hunc in nobis innatum esse affectum, vt liberis consultum velimus, etiam si postumi futuri sint, Cicero lib. III. de Finibus cap. 17. scribit. Duobus autem modis filii postumi instituebantur. Nam vel eum FILIVM generaliter & indistincte, QVI SIBI QVANDOQVE NASCERETVR, vel EVM, QVI EX CERTA MVLIERE VXORE VEL VIDVA NASCERETVR, heredem scribebant. Prioris generis hæc sunt exempla. Iulianus in l. 13. §. vlt. D. de reb. dub. *Item si paterfam. in Testamento ita scripserit*, SI QVIS MIHI FILIVS, AVT FILIA GENITVR, HERES MIHI ESTO. Idem in l. 13. D. de liber. & post. *Si ita scriptum sit*, SI FILIVS MIHI NATVS FVERIT, EX BESSE HERES ESTO. EX RELIQVA PARTE VXOR MEA HERES ESTO. SI VERO FILIA NATA MIHI FVERIT, EX TRIENTE HERES ESTO. Africanus in l. 47. §. 1. D. de hered. instit. *Quidam Testamento ita heredes instituit*, TITIA FILIA MEA HERES ESTO. SI QVID MIHI LIBERORVM ME VIVO MORTVOVE NASCETVR, TVNC QVI VIRILIS SEXVS, VNVS, PLVRESVE NASCENTVR, EX PARTE DIMIDIA ET QVARTA: QVI FEMININI SEXVS, VNA, PLVRESVE NATAE ERVNT, EX PARTE QVARTA MIHI HERES SIT. Paulus in l. 81. D. eod. *Clemens patronus Testamento cauerat*, VT, SI SIBI FILIVS NATVS FVISSET, HERES ESSET: SI DVO FILII, EX AEQVIS PARTIBVS HEREDES ESSENT; SI DVAE FILIAE, SIMILITER. SI FILIVS ET FILIA, FILIO DVAS PARTES; FILIAE TERTIAM *dederat.* Alterius formulæ exemplum præbet Tryphoninus in l. 28. §. 2. D. de liber. & post. *Si quis*, inquiens, EX CERTA VXORE NATVM SCRIBIT HEREDEM. Et §. 3. ibid. *Si quis eo tempore, quo nondum eius vxor esse potest, Testator* NATVM EX EA SCRIPSIT HEREDEM. Et mox: *veluti, si scribas hodie heredem,*

QVI TIBI EX TITIA NATVS ERIT. Priore casu, ex quacumque vxore postea susceptus, institutus censebatur, & omnis res erat in vado, aliter atque si ex certa vxore natum heredem scripsisset: Is enim in periculum rumpendi Testamentum deducebat, ex alia vxore susceptis
569 liberis, d. l. 28. §. 2. D. eod. Commodissime autem, auctore Pomponio in l. 10. D. eod. is, qui nondum natus erat, ita heres instituebatur, SIVE VIVO ME, SIVE MORTVO NATVS FVERIT, HERES ESTO.

Nec Filios modo, sed & Nepotes postumos heredes scribebant. Iulianus in l. 37. D. de heredibus instit. *Cum in Testamento ita scribitur*, SI FILIVS MEVS ME VIVO MORIETVR, NEPOS EX EO POST MORTEM MEAM NATVS HERES ESTO. Gallus quidem Aquilius, sic posse institui postumos nepotes, qui post auorum mortem nascerentur, induxit: SI FILIVS MEVS VIVO ME MORIETVR, TVNC, SI QVIS MIHI EX EO NEPOS, SIVE QVAE NEPTIS POST MORTEM MEAM IN DECEM MENSIBVS PROXIMIS, QVIBVS FILIVS MEVS MORERETVR, NATVS, NATAVE, ERIT, HEREDES SVNTO, l. 29. D. de liber. & post. Idemque & de pronepote caueri poterat, vt diceret testator, SI ME VIVO NEPOS DECEDAT, TVNC, QVI EX EO PRONEPOS, *& cetera.* Sed & si viuo filio, iam mortuo pronepote, cuius vxor prægnans esset, Testamentum faceret, poterat dicere, SI ME VIVO FILIVS DECEDAT, TVNC, QVI PRONEPOS, &c. Sed & si filius & nepos viuerent, concipere Testamentum VTRISQVE MORTVIS, VIVO SE TVNC QVI PRONEPOS NASCERETVR, poterat: ita sane si prius nepos, deinde filius decederet, ne successione Testamentum rumperetur, §. 2. ead. l. Sed & si instituisset quis NEPOTEM, QVI SIBI POST MORTEM SVVS NASCERETVR, recte eum instituisse, Scæuola censebat, quibuscumque casibus nepos post mortem natus suus esset, rumperetque præteritus. Atque etiam si generaliter ita, QVIDQVID SIBI LIBERORVM NATVM ERIT POST MORTEM, aut, QVICVMQVE NATVS FVERIT, SI SVVS NASCERETVR, quis instituisset, recte factam institutionem credebat, §. 6. ead. l. Pertinebat autem illa Galli Aquilii formula ad eos demum postumos, qui post mortem testatoris nascebantur. At lex Iunia Velleia, vt, quod omissum erat a Gallo, suppleret, eo quoque casu prouidendum duxit, quo post Testamentum factum, sui heredes in vita testatoris nascerentur. o) Voluit ergo institui posse eiusmodi postumos, qui post Testamentum, viuo testatore, sui nascerentur, ne Testamentum adgnascendo rumperent, l. 29. §. 11. D. de liber. & post. l. 3. in princ. & §. 1. D. de iniust. rupt. Prospexit & eadem lex in eum casum, quo hi, qui tempore scribendi Testamenti iam nati erant, post Testamentum factum viuo testatore in suorum locum succederent: horum enim successione, si vel instituti, vel nominatim exheredati essent, Testamenta rumpi prohibuit. Ergo vel instituendos, vel exheredandos monuit, ne, si postea viuo testatore in suorum locum succederent, præteriti rumperent Testamenta. Vt ecce, si filium, & ex eo nepotem neptemue quis in potestate haberet, quia filius gradu præcedebat, is solus iura sui heredis habebat, quamuis nepos quoque & neptis ex eo in eadem potestate essent. Sed si filius viuo patre moreretur, aut qualibet ratione exiret de potestate, incipiebat nepos neptisue in eius locum succedere, & eo modo iura suorum heredum, quasi adgnascerentur, nanciscebantur. Ne ergo, eo modo aui Testamentum rumperent, sicut ipsum filium vel heredem instituere, vel nominatim exheredare debebat, ne non iure faceret Testamentum: Ita & nepotem, neptemue ex eo, necesse illi erat, vel heredem instituere, vel exheredare: ne forte viuo eo filio, mortuo pronepos neptisue succedentes in locum eius, quasi adgnatione rumperent Testamentum: quod lege Iunia Velleia prohibitum fuit, l. 13. D. de iniust. rupt. l. 2. in princ. D. de vulg. & pupill. l. 6. §. 1. D. de hered. instit.

XVIII. HERES *fiebat vel* EX ASSE, *vel* EX PARTIBVS ÆQVIS, *aut* INÆQVALIBVS.

Porro interdum heredes EX ASSE instituebantur, interdum EX PARTIBVS. Ex asse hoc modo, LVCIVS TITIVS EX ASSE MIHI HERES ESTO, l. 85. D. de hered. instit. l. 40. §. vlt. D. de test. milit. Martialis Epigramm. 10. lib. III. v. 5.

Idem te moriens HEREDEM EX ASSE *reliquit.*

Et Epigramm. 66. lib. VII. v. 1.

HEREDEM *Fabius Labienum* EX ASSE RELIQVIT.

Sed & si vnus dumtaxat heres, nullo dato vel adiecto coherede, institutus esset, ex Asse facta institutio censebatur, licet expressum id non esset. Ex partibus vero, vel AEQVIS vel INAEQVALIBVS, heredes scribebantur. Ex Æquis partibus heredes, quales scripti memorantur in l. 87. §. 4. & l. 25. D. ad L. Falcid. l. 81. D. de hered. instit. l. 34. D. de leg. 2. l. 37. §. 2. D. de leg. 3. & apud Suetonium in Tiberio c. vlt. scribebantur verbis huiusmodi, CORNELIVS ET SALVSTIVS, ET VARO AEQVIS PARTIBVS HEREDES SVNTO, l. 53. D. de hered. instit. STICHVS ET PAMPHILVS SERVI MEI LIBERI, ET HEREDES MIHI AEQVIS PARTIBVS SVNTO, l. 85. D. eod. GAIVS ET MAEVIVS AEQVIS EX PARTIBVS HEREDES SVNTO, l. 66. D. eod. PRIMVS ET FRATRIS MEI

o) De hac lege cf. *Taurelli* Diss. quæ adiecta est *A. Augustini Emendationum* libris, imprimisque *Car. Godofr. Winckleri* Diss. Lips. 1745.

MEI FILII AEQVE HEREDES SVNTO, l. 13. D. eod. Quin etiam si inæqualibus partibus datis, ita ante Testamentum peractum, adiectum fuisset, QVOD EX DISPARIBVS PARTIBVS HEREDES INSTITVI, AEQVE HEREDES SVNTO, heredes scripti exæquabantur, l. 12. D. eod. Interdum & ita plures instituebantur, PRO VIRILIBVS PORTIONIBVS HEREDES
570 SVNTO, l. 5. §. 1. D. si pars hered. pet. Plures etiam heredes, nullis partibus nominatis, instituti, ex æquis partibus heredes erant, §. 6. Instit. de heredib. instit.

Ex inæqualibus autem, seu disparibus & diuersis partibus plures heredes instituebantur, puta, EX BESSE, EX TRIENTE, EX QVADRANTE, EX DODRANTE, EX SEMISSE, l. 59. §. 5. D. de hered. instit. l. 13. & l. 28. §. vlt. D. de liber. & post. l. 23. l. 24. D. de condic. instit. vel, EX VNCIIS SEX, & OCTO, l. 87. D. de hered. instit. vel EX PARTE VNA, EX PARTIBVS DVABVS, EX PARTE DIMIDIA, TERTIA, QVARTA, d. l. 59. §. 6. l. 14. D. eod. Cicero Epist. 30. lib. XIII. Familiar. *Testamento, quod Romæ Paullo & Marcello Coss. fecerat, heres* EX PARTE DIMIDIA AC TERTIA EST CAPITO; IN SEXTANE SVNT *ii, quorum pars sine vlla cuiusquam querela, publica potest esse.* Idem pro Cæcina, cap. 6. de Cesenniæ Testamento, *Facit heredem*, EX DEVNCE ET DEMVNCIA, *Cæcinam*, EX DVABVS SEXTVLIS, *M. Fulcinium libertum superioris viri, Æbutio* SEXTVLAM *aspergit.* Iuuenalis Sat. I. v. 40.

VNCIOLAM *Proculeius habet, sed Gillo* DEVNCEM.

Africanus in l. 47. §. vlt. D. eod. *In testamento ita scriptum est*, LVCIVS TITIVS EX DVABVS VNCIIS, GAIVS ATTEIVS EX PARTE VNA, MAEVIVS EX PARTE VNA, SEIVS EX PARTIBVS DVABVS, MIHI HEREDES SVNTO. Iauolenus in l. 14. D. eod. *Si quis heredes ita instituit*, TITIVS EX PARTE PRIMA, SEIVS EX PARTE SECVNDA, MAEVIVS EX PARTE TERTIA, SVLPICIVS EX PARTE QVARTA HEREDES SVNTO. Vlpianus in l. 15. D. eod. *Si quis ita heredem scripserit*, TITIVS EX PARTE DIMIDIA HERES ESTO. Gaius in l. 33. D. eod. *Si quis ita scripserit*, TITIVS EX PARTE DIMIDIA HERES ESTO. Idem TITIVS EX ALTERA PARTE DIMIDIA, SI NAVIS EX ASIA VENERIT, HERES ESTO. Scæuola in l. 24. D. de L. Corn. de fals. filiam Testatoris EX PARTE DVODECIMA heredem scriptam, & alios EX VNDECIM PORTIONIBVS heredes institutos, refert. Fit & SEMVNCIAE hereditatis, & SICILICI mentio in l. 21. §. 2. D. de annu. leg.

XIX. *Interdum* EX PARTE RELIQVA, *siue* RESIDVA *quidam instituebantur post alios.*

Interdum, post partes quibusdam adscriptas, adiiciebant, se EX PARTE RELIQVA alios instituere. Iulianus in l. 13. D. de liber. & post. *Si ita scriptum sit*, SI FILIVS MIHI NATVS FVERIT, EX BESSE HERES ESTO. EX RELIQVA PARTE VXOR MEA HERES ESTO. SI VERO FILIA MIHI NATA FVERIT, EX TRIENTE HERES ESTO. EX RELIQVA PARTE VXOR HERES ESTO. Celsus in l. 59. §. 6. D. de hered. instit. *Si ita scriptum fuerit*, TITIVS EX PARTE TERTIA, MAEVIVS EX PARTE TERTIA HEREDES SVNTO. TITIVS, SI INTRA TERTIAS KALENDAS NAVIS EX ASIA VENERIT, EX RELIQVA PARTE HERES ESTO. Vlpianus in l. 17. §. 3. D. eod. *Aliter atque si ita scripsisset expleto asse*, EX RELIQVA PARTE HERES ESTO. Hermogenianus in l. 87. D. eod. *Ex* VNCIIS SEX *primo herede instituto, secundo*, EX OCTO, *si tertius*, EX RESIDVA PARTE, *vel nulla portionis facta mentione, heres instituatur.* Papinianus in l. 78. §. vlt. D. eod. *Seius Mæuium* EX PARTE, QVAM PER LEGES CAPERE POSSIT, *heredem instituit*, EX RELIQVA *Titium.* Scæuola in l. 32. D. de legat. 3. *Sextiam filium ex quadrante*, EX RELIQVIS *Seium & Marcium sororis filios scripsit heredes.* Quæ formula Iusti Lipsii de quodam Suetoniano mendo iudicium valde confirmat. Is enim ingeniose & acute, vt omnia, animaduertit in his verbis, quæ in Iulio cap. 83. ita passim leguntur, *Tres instituit heredes sororum nepotes, C. Octauium* EX DODRANTE, *L. Pinarium & Q. Pedium* EX QVADRANTE: *reliquos in ima cera*, &c. vitium subesse, legendumque EX QVADRANTE RELIQVO. *p*) Quod & ipsemet Suetonius comprobat, qui hoc eodem genere loquendi vtitur in Octauio cap. 101. *Heredes*, inquiens, *instituit primos*, &c. *Secundos Drusum Tiberii filium ex triente*, & EX PARTIBVS RELIQVIS, *Germanicum liberosque eius tres sexus virilis.*

XX. EX PARTIBVS POSTEA ADSCRIBENDIS, *vel quæ aliunde colligerentur, quandoque heredes instituti*, PLVRES *etiam* SINE PARTIBVS *vel* CONIVNCTIM *vel* SEPARATIM *heredes scripti.*

Nonnumquam ex partibus, quæ postea adscriberentur, vel quæ aliunde colligerentur, heredes instituebantur, hoc modo, EX PARTIBVS, QVAS ADSCRIPSERO, EX HIS PARTIBVS, EX QVIBVS TESTAMENTO MATRIS SCRIPTI FVISSENT, HEREDES SVNTO, l. 2. in princ. §. vlt. D. de hered. instit. Vlpianus in l. 36. D. eod. *Si quis ita scripserit heredem*, EX QVA PARTE CODICILLIS TITIVM HEREDEM SCRIPSERO, HERES ESTO. Sic & in l. 29. D. eod. *Si ita scriptum sit*, TITIVS ET SEIVS QVANTA QVISQVE EORVM EX

p) Hodie ita editus sine vlla varietate.

EX PARTE HEREDEM ME HABVERIT, SCRIPTVM, HERES MIHI ESTO. Paulus in l. 81. §. vlt. D. eod. *Si ita scripserit testator*, QVANTA EX PARTE ME A TITIO HEREDEM INSTITVTVM RECITASSEM, EX EA PARTE SEMPRONIVS MIHI HERES ESTO. Et
571 in l. 71. D. eod. *Si ita heredem quis instituat*, QVA EX PARTE ME TITIVS HEREDEM INSTITVIT, EX EA PARTE MAEVIVS HERES ESTO. Et in l. vlt. D. de bon. poss. sec. tab. *Si quis ita heredem instituat*, TITIVS QVANTA EX PARTE PRIORE TESTAMENTO EVM SCRIPTVM HABEO, HERES ESTO, *vel*, QVANTA EX PARTE CODICILLIS SCRIPTVM EVM HABEO, HERES ESTO. Et mox: *Quod si ita scripsero*, TITIVS SI EVM PRIORE TESTAMENTO EX SEMISSE SCRIPTVM HEREDEM HABEO, *vel* SI EVM CODICILLIS EX SEMISSE HEREDEM SCRIPSERO, EX SEMISSE HERES ESTO. Iulianus in l. 1. D. de his, quæ pro non script. habent. QVA EX PARTE ME TITIVS HEREDEM SCRIPTVM IN TABVLIS SVIS RECITAVERIT, EX EA PARTE HERES ESTO. Celsus in l. 59. §. 1. D. de hered. inst. TITIVS QVA EX PARTE MIHI SOCIVS EST IN VECTIGALI SALINARVM, PRO EA PARTE MIHI HERES ESTO. Interdum & emolumento portionum, euentu nuptiarum, heredes scripti discernebantur, vt in l. 23. D. de condic. inst. VTER EX FRATRIBVS MEIS, CONSOBRINAM NOSTRAM DVXERIT VXOREM, EX DODRANTE: QVI NON DVXERIT, EX QVADRANTE HERES ESTO. Et in l. 24. D. eod. QVI EX FRATRIBVS MEIS TITIAM CONSOBRINAM VXOREM DVXERIT, EX BESSE HERES ESTO. QVI NON DVXERIT, EX TRIENTE HERES ESTO. Vlpianus in l. 2. §. 6. D. de bon. poss. sec. tab. *Si quis ita instituerit heredes.* VTER EX FRATRIBVS MEIS SEIAM VXOREM DVXERIT, EX DODRANTE MIHI HERES ESTO. VTER NON DVXERIT EX QVADRANTE HERES ESTO.

Quandoque etiam plures sine partibus, vel coniunctim, vel separatim, heredes scribebantur, l. 63. D. de hered. instit. quo casu partes æquas ex hereditate ferebant, l. 35. & l. 9. §. 12. D. eod. Sed vtrum coniunctim, vel separatim scriberentur, hoc intererat, quod, vbi coniunctim scripti erant, si quis ex coniunctis decessisset, hoc non ad omnes, sed ad reliquos, qui coniuncti erant, pertinebat. Sin autem ex separatis, ad omnes, qui eodem testamento scripti erant heredes, portione eius pertinebat, d. l. 63. Quo loco autem scriberetur heres siue parte, vtrum primo, an medio, vel nouissimo, nihil interfuisse, ait l. 20. D. eod. Papinianus in l. 78. §. 2. D. eod. *Nihil autem interest*, *quo loco sine portione quis heres instituatur: quo magis Assis residuum accepisse videatur.* Eaque *vacua pars* vocatur a Celso in l. 59. §. 1. D. eod.

XXI. AS HEREDITARIVS, *eiusque distributio solennis.*

Poterat vero paterfamilias in quot vellet partes hereditatem distribuere. Sed solennis Assis distributio, in duodecim vncias fiebat, l. 13. §. 1. D. eodem. Vlpianus in l. 50. §. vlt. D. eod. *Hereditas plerumque diuiditur in duodecim vncias, quæ Assis appellatione continentur. Habent autem partes propria nomina ab vncia vsque ad assem: puta hæc*, SEXTANS, QVADRANS, TRIENS, QVINCVNX, SEMIS, SEPTVNX, BES, DODRANS, DEXTANS, DEVNX, AS. Quod & Iustinianus tradit in §. 5. Instit. de hered. instit. Denique si testator minus Asse distribuisset, potestate iuris institutiones in assem reuoluebantur: vt puta, si duos heredes ex quadrante scripsisset. Nam hereditas eius residua accedebat, vt ex semissibus viderentur scripti. Sed si alter EX QVADRANTE, alter EX SEMISSE heredes scripti essent, qui accedebat quadrans, pro partibus hereditariis eis adcrescebat. At si Testator in diuisione duodecim vncias excessisset, æque pro rata decrescebat: velut, si Titium EX DVODECIM VNCIIS heredem, Mæuium EX SEX scripsisset, Titius hereditatis semissem, Mæuius trientem obtinebat, d. l. 13. §. 1. Sed & si Titium ita instituisset testator, TITIVS EX PARTE TERTIA, deinde Asse expleto, IDEM EX PARTE SEXTA, in quatuordecim partes hereditas diuidenda erat, d. l. 13. §. vlt. Quod si duos ex quadrantibus heredes scripsisset, tertium sine parte, is quod Assi deerat, ferebat, l. 17. in princ. D. eod. Iustinianus in §. 5. Instit. eod. tit. *Non autem vtique semper duodecim vncias esse oportet. Nam tot vnciæ Assem efficiunt, quot testator voluerit: & si vnum tantum quis ex semisse, verbi gratia, heredem scripserit, totus As in semisse erit.* Et mox: *Et e contrario potest quis in, quotcumque voluerit, plurimas vncias suam hereditatem diuidere.* Paulus lib. III. Sent. cap. 4. *In quod vult vncias Testator hereditatem suam diuidere, potest.* Impleto vero Asse, sine parte instituti, ad prioris Assis semissem, æquis portionibus, veniebant. Ex vnciis ergo sex, primo herede instituto, secundo ex octo, si tertius ex residua parte, vel nulla portionis facta mentione, heres institutus fuisset, in viginti quatuor partes hereditas distribuebatur, & quinque vncias tertius habebat, l. 87. D. de hered. instit. Sed si plus Asse paterfam. distribuisset, & aliquem sine parte heredem fecisset, is id, quod ex Dupondio deerat, habebat. l. 18. D. eod. Et tunc quidem ex altero Asse portio relicta intelligebatur, cum Asse nominatim dato, vel duodecim vnciis distributis, residua portio non inueniebatur, l. 78. §. 2. D. eod. Asse etiam expleto & distributo, si alius præterea sine parte heres scriberetur, in alium Assem veniebat, aliter atque si expleto Asse ita scripsisset, EX RELIQVA PARTE HERES ESTO: quoniam, cum

cum nihil reliquum esset, ex nulla parte heres institutus censebatur. Sed si expleto Asse, duo sine partibus scripti fuissent, in vnum Assem veniebant. Et si vnus sine parte, duo coniunctim sine parte, heredes instituti fuissent, duo semisses fiebant. Quod si quis Dupondium distribuisset, & tertium sine parte instituisset, hic non in alium Assem, sed in trientem veniebat, l. 17. §. 1. & §. vlt. D. eod. Plane si Mæuium, qui solidum capere poterat, quis heredem ex ea parte, quam per leges capere poterat, instituisset, deinde Titium heredem, non facta RELIQVI mentione, instituisset, in duos Asses hereditas diuidebatur, & tantumdem in altero Asse Titius habebat, quantum Mæuius in primo, l. 79. D. eod.

572

XXII. *Heredes plures* EX DIVERSIS FVNDIS, *siue* REBVS, *aut* BONIS *instituti. Heredes quandoque* RE ET VERBIS CONIVNCTI.

Interdum duo heredes ita instituebantur, verbi gratia, vnus EX FVNDO CORNELIANO, alter EX LVBIANO: & tunc heredes erant ex æquis partibus, quasi sine partibus instituti l. 35. D. de hered. instit. Paulus in l. 10. D. eod. *Si alterius*, ait, *atque alterius* FVNDI *pro partibus quis* HEREDES *instituerit*, *perinde habebitur*, *quasi non adiectis partibus heredes scripti essent.* Sed & si duo heredes instituti essent, vnus ex parte tertia fundi Corneliani, alter ex besse eiusdem fundi, detracta fundi mentione, quasi sine partibus heredes scripti, hereditate potiebantur, l. 9. §. 13. D. eod. Similique modo, si quis ita testatus esset, ATTIVS FVNDI CORNELIANI HERES ESTO MIHI: DVO TITII ILLIVS INSVLAE HEREDES SVNTO: duo Titii semissem obtinebant, Attius semissem, l. 11. D. eod. Quinetiam si paganus, seu qui non militabat, alium, RERVM ITALICARVM, alium, RERVM PROVINCIALIVM HEREDEM instituisset, vel alium, BONORVM MATERNORVM, QVAE IN PANNONIA POSSIDEBAT, alium, PATERNORVM, QVAE HABEBAT IN SYRIA, iure semisses ambo habebant, l. 35. & l. 78. D. eod. Miles vero si alium, CASTRENSIVM RERVM, alium, CETERARVM scripsisset, quasi duorum hominum duæ hereditates intelligebantur, l. 17. §. 1. D. de testam. milit.

Plures autem heredes ita quandoque scribebantur, vt eos & nominum & rei complexus iungeret, reque & verbis coniungerentur. Exempla ex l. 142. D. de verb. sign. sunt hæc: TITIVS ET MAEVIVS EX PARTE DIMIDIA HEREDES SVNTO: vel: TITIVS MAEVIVSQVE HEREDES SVNTO: vel, TITIVS CVM MAEVIO EX PARTE DIMIDIA HEREDES SVNTO: vel ita, PVBLIVS MAEVIVS, LVCIVS TITIVS HEREDES SVNTO: SEMPRONIVS EX PARTE DIMIDIA HERES ESTO. Item, LVCIVS TITIVS EX PARTE DIMIDIA HERES ESTO. SEIVS EX PARTE, QVA LVCIVM TITIVM HEREDEM INSTITVI, HERES ESTO. SEMPRONIVS EX PARTE DIMIDIA HERES ESTO.

XXIII. *Heredes* IN DIEM *vel* SVB CONDITIONE *quomodo instituendi?* CONDITIONVM *genera diuersa easque adscribendi formulæ.*

Heredes vero vel pure instituebantur, vel in diem certum, vel incertum, l. 23. D. de hered. instit. vel sub condicione. In tempus quidem capiendæ hereditatis heres vtiliter instituebatur, veluti, LVCIVS TITIVS CVM CAPERE POTVERIT, HERES ESTO, l. 62. D. de hered. instit. Ex die vero, vel ad diem hereditas non recte dabatur, sed vitio temporis sublato, manebat institutio, l. 34. D. de hered. instit. Condicio autem vel in præsens tempus, vel in præteritum, vel in futurum concipiebatur. l. 16. D. de iniust. rupt. l. 3. §. 11. D. de bon. libert. In præsens, puta, SI TITIVS CONSVL EST. SI REX PARTHORVM VIVIT. SI NAVIS IN PORTV STAT, dicta l. 16. D. de ini. rupt. & l. 10. §. vlt. D. de condic. instit. in præteritum, SI TITIVS CONSVL FVIT, d. l. 16. In futuro vero, veluti, SI ILLE CONSVL FACTVS FVERIT: SI NAVIS EX ASIA VENERIT, l. 23. §. 2. §. 1. & l. 33. D. de hered. instit. l. 21. D. de condic. & dem. l. 2. §. 1. & l. 8. D. de bon. poss. sec. tab. SI INTRA ANNVM SEPTVAGESIMVM DECESSERIM, HERES ESTO, l. 56. D. de hered. instit. SI STICHVM MANVMISERIT, HERES ESTO, l. 26. D. de inoffic. testam. SI TITIO DECEM DEDERIT FILIVS, HERES ESTO, l. vlt. D. de condic. instit. Vlpianus in l. 4. D. eod. *Si qui ita sint instituti*, SI SOCII VNA BONORVM MEORVM PERMANSERINT VSQVE AD ANNOS SEDECIM, HEREDES SVNTO, Idem in l. 4. §. vlt. D. de condic. instit. *Eum, qui ita heres institutus est*, SI SERVVM HEREDITARIVM NON ALIENAVERIT. Pomponius in l. 7. D. eod. *Si quis sub condicione heredes instituisset*, SI INVICEM CAVISSENT, SE LEGATA, EO TESTAMENTO RELICTA, REDDITVROS. Idem in l. 14. D. de condic. & demonstr. TITIVS SI STATVAS IN MVNICIPIO POSVERIT, HERES ESTO. Paulus in l. 83. D de condic. & dem. *Lucius Titius ita Testamentum fecit*, AVRELIVS CLAVDIVS NATVS EX ILLA MVLIERE, SI, FILIVM MEVM SE ESSE, IVDICI PROBAVERIT, HERES MIHI ESTO. Scæuola in l. 82. D. de hered. instit. *Si quis ita heres instituatur*, SI LEGITIMVS HERES VINDICARE NOLIT HEREDITATEM MEAM. Paulus in l. 71. D. eod. *Si ita scripserit*, TITIVS, SI MAEVIVM TABVLIS TESTAMENTI SVI HEREDEM A SE SCRIPTVM OSTENDERIT, PROBAVERITQVE, HE-

RES ESTO. Aliquando etiam heres instituebatur
573 sub hac condicione, SI DECEM TITIO DEDERIT, SI ALEXANDRIAM IERIT, VEL SI ALEXANDRIAM PERVENERIT, l. 4. §. 1. D. de hered. instit. l. vlt. D. de condic. instit. Scæuola in l. vlt. §. vlt. D. de doli except. Titiam marito & filio communi, ex parte dimidia scriptis heredibus, filiam suam ex priore matrimonio ita heredem instituisse, proponit, MAEVIA FILIA MEA EX SEX VNCIIS HERES MIHI ESTO, SI CVM COHEREDIBVS TVIS PAREM RATIONEM FECERIS PRO MEA PORTIONE IN DIEM MORTIS MEAE, EIVS ACTVS, QVI PENDET EX TVTELA TVA, QVAM TITIVS PATER MEVS, AVVS TVVS ADMINISTRAVIT. Vxor etiam, quæ viro suo ex dote promissam pecuniam debebat, heredem eum sub ea condicione quandoque scribebat, SI DOTEM, QVAM EI PROMISERAT, NEQVE PETIISSET, NEQVE EXEGISSET, l. 7. D. de condic. & demonstr. l. 20. D. de condic. instit. Erat & illa vulgaris condicio, SI IN CAPITOLIVM ASCENDERIT. Et interdum heres ita instituebatur, si ipsemet Capitolium ascendisset: hoc modo, TITIVS, SI IN CAPITOLIVM ASCENDERIT, EX ALIO QVADRANTE HERES ESTO, l. 59. §. 5. D. eod. TITIVS, SI IN CAPITOLIVM ASCENDERIT, HERES ESTO, l. 67. D. eod. Interdum vero sub ea condicione, si tertius Capitolium ascendisset, hereditas alicui dabatur, vt in l. 68. D. eod. *Si quis Semproiuum heredem instituerit sub hac condicione*, SI TITIVS IN CAPITOLIVM ASCENDERIT. Interdum & sub iurisiurandi condicione heres instituebatur, l. 20. D. de bon. libertor. puta, SI IVRASSET, DATVRVM SE ALIQVID, VEL FACTVRVM, veluti, STICHVM MANVMISSVRVM, l. 8. §. 6. D. de condic. instit. Iauolenus in l. 62. D. de adquir. hered. *Si ita institutus sit*, SI IVRAVERIT, HERES ESTO. Iulianus in l. 26. D. de condic. & demonstr. *Quicumque heres scriptus erit sub condicione*, SI IVRAVERIT, SE DECEM DATVRVM, AVT MONVMENTVM FACTVRVM.

Sed hæc condicio Iurisiurandi edicto Prætoris heredibus scriptis remittebatur, d. l. 20. D. de bon. libert. & l. 8. D. de condic. instit. l. 14. §. 1. D. de leg. 3. quemadmodum & ex condiciones, quæ contra bonos mores inserebantur, veluti, SI AB HOSTIBVS PATREM SVVM NON REDEMERIT: SI PARENTIBVS SVIS PATRONOVE ALIMENTA NON PRAESTITERIT, l. 9. D. de condic. inst. Sic & in l. 27. D. eod. quidam proponitur, in suo Testamento heredem scripsisse sub tali condicione, SI RELIQVIAS EIVS IN MARE ABIECISSET. Cui non absimile caput cuiusdam Testamenti refertur a Petronio in Satyrico, c. 101. his verbis: OMNES, QVI IN TESTAMENTO MEO LEGATA HABENT, PRAETER LIBEROS MEOS, HAC CONDICIONE PERCIPIENT, QVAE DEDI, SI CORPVS MEVM IN PARTES CONCIDERINT, ET ADSTANTE POPVLO COMEDERINT. Interdum & sub impossibili condicione heres instituebatur, exempli gratia, TITIVS, SI DIGITO CAELVM TETIGERIT, HERES ESTO, l. 16. §. vlt. D. de iniusto rupt. MAEVIVS, SI MONVMENTVM POST MORTEM MEAM IN TRIDVO PROXIMO MORTIS MEAE FECERIT, HERES ESTO, l. 6. D. de condic. instit. Condicioni etiam quandoque dies inserebatur, vt puta, SI CAPITOLIVM INTRA DIES TRIGINTA ASCENDERIT, HERES ESTO, l. 6. D. de heredib. instit. TITIVS, SI INTRA TERTIAS KALENDAS MAIAS NAVIS EX ASIA VENERIT, EX RELIQVA PARTE HERES ESTO, l. 59. §. 6. D. de hered. instit. Heredi autem plures quandoque condiciones coniunctim, quandoque disiunctim dabantur, l. 5. D. de condic. instit. Vlpianus in l. 8. §. 4. D. eod. *Si quis sub iurisiurandi condicione, & præterea, sub alia, sit institutus.* Et mox: *Sed si sub iurisiurandi condicione sit institutus, aut* SI DECEM MILLIA DEDERIT. Quin & heredi pure instituto quandoque condicio adscribebatur, vt in specie, l. 27. D. quando dies leg. ced.

XXIV. FILIVSFAM. *heres institui solebat sub conditione:* SI A PATRE EMANCIPATVS ESSET.

Plane qui filiumfam. heredem instituere volebat, ita tamen, ne ad patrem eius ex hereditate quidquam perueniret, solebat eum sub hac condicione instituere, SI A PATRE EMANCIPATVS ESSET, l. 46. D. de heredib. instit. l. 16. §. vlt. D. de curatorib. fur. Vlpianus in l. 3. §. 8. D. de minorib. *Et si heres sit institutus*, SI A PATRE IN DIEBVS CENTVM SIT EMANCIPATVS. Ac sub huiusmodi condicione sæpe matres & auiæ liberos instituebant. Papinianus in l. 70. D. de condic. & demonstr. *Duos mater filios*, SVB CONDICIONE EMANCIPATIONIS, *ex partibus heredes instituit.* Idem in l. 77. D. eod. *Auia, quæ nepotem*, SVB CONDICIONE EMANCIPATIONIS, *pro parte heredem instituerat.* Scæuola in l. vlt. D. de petit. hered. *Filius a patre emancipatus, secundum* CONDICIONEM TESTAMENTI, *matris adiit hereditatem.* Marcianus in l. 18. D. de condic. instit. *Cum auia nepotem*, SVB CONDICIONE EMANCIPATIONIS, *pro parte heredem instituit.* Suetonius in Vitellio c. 16. *Hunc heredem a matre sub condicione institutum*, SI DE POTESTATE PATRIS EXISSET, *manu emisit.* Impp. Maximianus & Diocletianus in l. 25. C. de inoffic. testam. *Filiis matrem, quæ de matri moribus secus suspicabatur, ita posse consulere, iure compertum est, vt eos sub hac condicione instituat heredes*, SI A PATRE EMANCIPATI FVERINT. Eoque pertinet, quod Plinius Epist. 2. lib. IV. Regulum, narrat, 574
filium

filium emancipasse, vt heres matri exsisteret. Idem Plinius Epist. 18. lib. VIII. *Nam Curtius Mantia perosus generum suum Domitium Lucanum, frater est Tullii, sub ea condicione,* FILIAM EIVS NEPTEM SVAM; sic enim locum, ab imperitis deprauatum, emendandum censeo, INSTITVERAT HEREDEM, SI ESSET MANV PATRIS EMISSA. Sic & Marcianus in l. 6. D. de iur. codicillor. matrem, cum pure liberos suos Testamento instituisset, codicillis emancipationis condicionem adiecisse, refert. Extraneus certe sub qualibet condicione heres scribi poterat. Suus vero heres sub ea demum, quæ in potestate eius esset, & vltimo vitæ momento impleri posset, l. 4. D. de hered. instit. l. vlt. D. de condic. instit. l. 20. §. 4. D. de bon. libertor. Interdum & ita quis heres instituebatur, TITIVS HERES ESTO, ITA, VT STICHVM MANVMITTAT, l. 8. §. 6. D. de condic. instit.

XXV. *Heres scriptus* HEREDITATEM CERNERE *quandoque iubebatur, rogabatur. Verbum in huius iussionis formula:* CERNITO. *Solennitas* CRETIONIS *& species diuersæ,* VVLGARIS *&* CONTINVA, *& vtriusque effectus.*

Hoc amplius Heredes scripti hereditatem Cernere quandoque iubebantur, rogabanturue. Plinius lib. X. Epist. 79. ad Traian. *Iulius Largus rogauit Testamento,* VT HEREDITATEM SVAM ADIREM, CERNEREMQVE. Quod vti fieret, docet Vlpianus tit. 22. CRETIO *est,* inquiens, *certorum dierum spatium, quod datur instituto heredi ad deliberandum, vtrum expediat ei, adire hereditatem, nec ne, velut,* TITIVS HERES ESTO, CERNITOQVE IN DIEBVS CENTVM PROXIMIS, QVIBVS SCIERIS POTERISQVE: NISI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. Isidorus lib. V. Origin. CRETIO *est certus numerus dierum, in quo institutus heres aut adit hereditatem, aut finito tempore excluditur: nec liberum est illi vltra capiendæ hereditatis ius.* CRETIO *appellatur, quasi decretio:* CERNERE *enim, decernere, & constituere significat. Nam ita dicitur,* ILLE HERES MIHI ESTO, CERNITOQVE INTRA DIES TOT. Qua in formula, verbum hoc, CERNITO, Varro lib. V. de Lingua Latina cap. 8. explicat: *Facito, videant; te esse heredem.* q) *Ideoque,* ait, *in cretione adhibere iubent testes.* Cicero Epist. 46. lib. XIII. ad Attic. *Ex eo cognoui* CRETIONEM *Cluuii, o Vestorium negligentem! liberam, testibus præsentibus, sexaginta diebus.* Erat vero duplex Cretio, r) vt idem Vlpianus tit. 22. docet: vna VVLGARIS, altera CONTINVA. Vulgaris erat Cretio, in qua adiiciebantur hæc verba: QVIBVS SCIERIS, POTERISQVE, in quibus, quod pridem ab acutissimi ingenii viris obseruatum est, ludit Crassus apud M. Tullium lib. I. de Orat. cap. 22. cum ait: *De his, credo, rebus, vt in* CRETIONIBVS *scribi solet,* QVIBVS SCIAM, POTEROQVE. CONTINVA vero CRETIO erat, in qua non adiiciebantur verba illa, QVIBVS SCIERIS, POTERISQVE. Et ita Bonorum possessionum admittendarum tempus, vtile esse, non continuum, definiens Vlpianus in l. 2. D. quis ordo in bonor. possess. *Ita autem,* ait, *vtile tempus est, vt singuli dies in eo vtiles sint, scilicet, vt per singulos dies &* SCIERIT ET POTVERIT *admittere.* CERNERE autem non modo erat, constituere, se heredem esse, vt Varro lib. VI. de Lingua Latina c. 5. explicat, verum etiam, vt

q) Minus recte explicat Varro vocabulum *Cretionis* ac *Cernere.* Nempe *Cernere* & Gr. *κρίνειν*, quod idem vocabulum est, proprie significant, secernere, distinguere, tandemque iudicare. Ab hac ratione reliquæ significationes omnes manarunt. Itaque *Cernere hereditatem,* & *Cretio* proprie nihil aliud est, quam deliberare, iudicare apud animum suum, vtrum velit hereditatem adire nec ne. Inde vero, quoniam illud iudicium de hereditate adeunda solenniter debebat declarari, *Cernere* & *Cretio* cœpta sunt vsurpari a ICtis, de solenni illo actu, cum heres verba Cretionis solennia dicit ap. *Vlpian. Fragm.* XXII, 27. de hoc voc. v. *Perizon.* ad *Sanct. Minerv.* IV, 15, 6. contra quem cum *Lud. Kusterus* Diatrib. *de Verbo Cerno* scripsisset, *Perizonius* loco *Sanctii Mineruæ* laud. *Responsionem* ed. nouiss. inseruit.

r) Ceterum *Libera* etiam *Cretio* fuit, de qua *Cic. ad Att. XIII,* 46. ab A. nostro iam laudatus: de qua variæ sunt virorum doctorum interpretationes. *Cuiacius* quidem *Obs.* IX, 29. dictam putat, vt *legationem liberam*, h. e. quam adire liceat, cum libuerit, nullo certo temporis spatio constituto, quod alias in Cretionibus fieri consueuerat; ideoque sequitur vitiosam lectionem *sexaginta duobus.* Sed hanc interpretationem arguit id, quod adiectum est *sexaginta diebus* sc. faciendam. *Manutius* ad c. l. interpretatur hereditatem *liberam,* sc. a legato: quoniam coheres Hordeonius legata soluere deberet. Verum mihi quidem dubitatiuncula hæc videtur esse posse, an *cretio* hereditatem significet. Immo vero quoniam de *Cernendo* etiam postea loquitur Cicero, illa solennis Cretio videtur intelligenda. Itaque magis inclino in sententiam *Popmæ*, qui existimabat, *liberam* dici eam, quæ a quocumque posset fieri: cum alias aditio cretioque solennis, vt actus legitimus, procuratorem non admitteret. Cicero quidem *ep. seq.* mentionem facit cretionis per alium faciendæ. Apud *Cicero. ad Att. XI,* 12. occurrit etiam *Cretio simplex. Puto,* inquit, *Cretionem simplicem fuisse, quoniam nulla ad me missa est:* de cuius item interpretatione non minus tenebrarum mihi quidem oboritur. Nam eam explicare, cum vnus totam hereditatem cernit, nullo coherede scripto: vix mihi videtur conuenire loco: quoniam *nulla* (sc. Cretio) *ad me missa est.* Quid? si significet, cum in testamento scriptum est, simpliciter, vt cerneret hereditatem, non adiecta clausula illa, *cum scieris poterisque?* Denique etiam hic memoranda est *Cretio imperfecta*, ap. *Vlpian. fr. XXII,* 34. cum non adiecta est in testamento formula, *si non creueris exheres esto.*

vt Vlpianus tit. 22. tradit, legitima ac solennia cretionis verba dicere, in hunc modum: CVM ME MAEVIVS HEREDEM INSTITVERIT, EAM HEREDITATEM ADEO, CERNOQVE. *a*).

Multum vero intererat, vtrum cum Cretione quis, an sine Cretione heres scriptus esset: Extraneus enim heres, vt ibidem Vlpianus docet, si quidem cum Cretione heres institutus esset, cernendo fiebat heres. At si sine Cretione, pro herede gerendo. Praeterea sine Cretione heres institutus, si constituisset, nolle se heredem esse, statim excludebatur ab hereditate, & amplius eam adire non poterat. Cum Cretione vero institutus, sicut cernendo fiebat heres, ita non aliter excludebatur, quam si intra diem cretionis non creuisset hereditatem. Ideoque etiam si constituisset, nolle se heredem esse, tamen, si superessent dies Cretionis, poenitentia actus, Cernendo heres fieri poterat. Quod ius antiquum Vlpianus tradit tit. 22. Intererat etiam, vtrum Vulgari, an Continua Cretione heres quis institutus esset. Nam ei, qui Vulgarem Cretionem habebat, dies illi computabantur, quibus se, sciuerat, heredem institutum esse, & potuerat cernere. Ei vero, qui Continuam habebat Cretionem, etiam illi dies computabantur, quibus ignorauerat, se heredem institutum: aut sciuerat, sed non potuerat cernere: quod item eidem Vlpiano acceptum ferendum est.

XXVI. NOMEN TESTATORIS FERRE *quandoque iubebatur heres. Adoptionis per testamentum formulae & effectus.*

Ceterum non in bona tantum, sed & in nomen interdum, Testamentis heredes adsciscebantur. Iubebat enim eos testator, NOMEN SVVM FERRE, l. 7. l. 63. §. 10. D. ad SC. Trebellian. Cicero lib. III. Officior. cap. 18. *Cum Basilius M. Satrium sororis filium*, NOMEN SVVM FERRE, VOLVISSET, *eumque fecisset heredem.* Suetonius in Octauio cap. 101.
575 de eius Testamento: *Heredes instituit primos, Tiberium ex parte dimidia & sextante: Liuiam ex parte tertia: quos &*, FERRE NOMEN SVVM, IVSSIT. Quod & Ouidius lib. XV. Metamorph. fata Augusti canens, his versibus praedicit: v. 834.

inque futuri
Temporis aetatem, venturorumque nepotum
Prospiciens, prolem sancta de coniuge natam
FERRE *simul* NOMENQVE SVVM, *curasque*, IVBEBIT.

Huic autem Testatorum voluntati vt parerent heredes, non minus nominis, quam bonorum hereditatem cernebant. Sic enim Octauium, quem ὀνόματος καὶ τῆς οὐσίας διάδοχον relinquere, semper Iulio Caesari in animo fuisse, Dio lib. XLV. p. 306. scribit, cognita auunculi nece, vt idem auctor eodem lib. p. 308. ait, Τότε ὄνομα τοῦ Καίσαρος παραχρῆμα ἀνελάμβανε, καὶ τὸν κλῆρον αὐτοῦ διεδέξατο. Vnde apud Ouidium lib. XV. Metamorphos. Iupiter apud Venerem de Iulii Caesaris ἀποθεώσει, v. 818.

Vt Deus accedat caelo, templisque colatur,
Tu facies, natusque tuus, qui NOMINIS HERES,
Impositum feret vnus onus.

Quo verborum circuitu Augustum significat: de quo haec Eutropius lib. VII. *Octauianus adolescens, annos octodecim natus, Caesaris nepos, quem* ILLE TESTAMENTO HEREDEM RELIQVERAT, ET, NOMEN SVVM FERRE, IVSSERAT. Et paullo post: *Et, quasi vindicaturus patris sui mortem, a quo* PER TESTAMENTVM FVERAT ADOPTATVS. Hoc enim modo heredes TESTAMENTO IN BONA & IN NOMEN ADOPTARI dicebantur. Cicero in Bruto cap. 58. *Quid Crassum, inquam, illum censes, istius Liciniae filium, Crassi* TESTAMENTO *qui fuit* ADOPTATVS. Suetonius in Iulio cap. 83. de Caesaris Testamento agens: *In ima cera C. Octauium etiam* IN FAMILIAM, NOMENQVE ADOPTAVIT. Epitome Liuii, lib. CXVI. TESTAMENTO *Caesaris heres ex parte dimidia institutus, C. Octauius ex sorore nepos, &* IN NOMEN ADOPTATVS EST. Et ita Caecilius moriens TESTAMENTO Atticum ADOPTAVIT, heredemque fecit ex dodrante, vt Cornelius Nepos in Attici vita c. 5. scriptum reliquit. Suetonius in Tiberio cap. 6. *Post reditum in vrbem a M. Gallio Senatore* TESTAMENTO ADOPTATVS, *hereditate adita, mox nomine abstinuit, quod Gallius aduersarum Augusto partium fuerat.* Idem in Galba cap. 17. *Pisonem Frugi Licinianum nobilem egregiumque iuuenem, ac sibi olim probatissimum*, TESTAMENTOQVE SEMPER IN BONA ET NOMEN ADSCITVM, *repente e media salutantium turba apprehendit: filiumque appellans, perduxit in castra, ac pro concione adoptauit.* Eodemque loquendi genere Seneca vtitur in lib. de Breuit. vitae cap. 15. *Nobilissimorum*, inquiens, *ingeniorum familiae sunt. Elige, in quam adscisci velis. Non* IN NOMEN TANTVM ADOPTABERIS, SED IN IPSA BONA. Plinius Epist. 18. lib. VIII. *Quin etiam Domitius Afer, qui illos* IN NOMEN ADSVMPSIT, *reliquit Testamentum ante octo & decem annos nuncupatum.* Illam vero loquendi figuram, non minus Graeci, quam Latini auctores vsurpant. Appianus enim lib. II. Bellor. Ciuil. p. 518. de Testamento Iulii Caesaris: Διαθῆκαι δὲ τοῦ Καίσαρος ὤφθησαν φερόμεναι, καὶ εὐθὺς αὐτὰς τὸ πλῆθος ἐκέλευεν ἀναγινώσκειν. Θετὸς μὲν δὴ τῷ Καίσαρι παῖς

a) De Cretione conf. Intt. ad *Vlpian. fr. XXII*, 27-34. in *Schulting. Iurisprud. Anteiust.* p. 642. sqq.

παῖς ἐγίγνετο ἐν αὐταῖς, ὁ τῆς ἀδελφῆς θυγατριδῆς Ὀκταούϊος. Ex superioribus autem locis apparet, non eos tantum, qui ex Asse, sed & qui vel ex parte heredes scribebantur, Testamentis adoptatos. Nam & Octauius & Atticus, ille Iulii Cæsaris, hic Cæcilio Testamento adoptati fuere, licet vterque ex dodrante dumtaxat heres scriptus esset.

Sed enim qui Testamento adoptabantur, non omnia iura iustorum & legitimorum filiorum consequuti huiusmodi adoptione videntur. Nominis quidem heredes erant, sed eos liberti paterni, & alia familiæ iura non sequebantur. Proinde Testamentariam suam Adoptionem lege Curiata, confirmari curauit Octauius Cæsar, vt auctoritate legis accederent, quæ Testamento nactus non erat. *t*) Quod Appianus lib. III. Bellor. Ciuil. p. 586. docet in hunc modum. Ἀπὸ δὲ τῶν θυσιῶν, ἑαυτὸν, de Octauio Cæsare loquitur, εἰσεποιεῖτο τῷ πατρὶ αὖθις κατὰ νόμον Κουριάτιον. Ἔστι δ' ἐπὶ τοῦ δήμου γίγνεσθαι τὴν θέσιν. Κουρίας γὰρ, ἐς μέρη τὰς φυλὰς ἢ τοὺς δήμους διαιροῦντες, καλοῦσιν, ὡς Ἕλληνας εἰκάζοντι φάναι φρατρίας. Ἐπινεμώτατος τ' ὅς δ' ἐστὶ Ῥωμαίοις ὁ τρόπος οὗτος ἐπὶ τῶν ἀπατόρων, καὶ δύνανται μάλιστα αὐτοὶ ἴσα τοῖς γνησίοις παισὶν ἄγειν τοὺς συγγενεῖς τῶν θεμένων, καὶ ἀπελευθέρους. Γαΐῳ δ' ἦν τάτε ἄλλα λαμπρὰ, καὶ ἐξελεύθεροι πολλοί τε καὶ πλούσιοι, καὶ διὰ τόδ' ἴσως μάλιστα ὁ Καῖσαρ ἐπὶ τῇ προτέρᾳ θέσει κατὰ Διαθήκας γενομένῃ, καὶ τῆσδε ἐδεήθη. Id quod Dio lib. XLV. p. 308. attigit, de Antonio loquens his verbis: Τά τε ἄλλα ἐκεῖνος καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ αὐτὸν, scilicet Octauium, ἐκάκου, καὶ τὸν νόμον τὸν φρατριατικὸν ἐσφερόμενον, καθ' ὃν τὴν ἐσποίησιν αὐτοῦ τὴν ἐς τὰ τοῦ Καίσαρος γενέσθαι ἔδει, αὐτὸς μὲν ἐσπέδαζε δῆθεν ἐσενεγκεῖν, διὰ δὲ δημάρχων τινῶν ἀνεβάλλετο, ὅπως ὡς μηδέπω παῖς αὐτοῦ ἐκ τῶν νόμων ὤν, μητέ τι τῆς οὐσίας πολυπραγμονοίη, καὶ πρὸς τ' ἄλλα ἀσθενέστερος εἴη. Quin etiam Tiberius, quamquam Testamento Augusti, nomen eius ferre, iussus, ab eodem tamen post Gaii & Lucii Cæsarum mortem rite adoptatus fuisse, fertur: Sic enim
576 Suetonius in Tiberio cap. 15. *Caio & Lucio intra triennium defunctis, adoptatur ab Augusto simul cum fratre eorum M. Agrippa: coactus prius ipse, Germanicum fratris sui filium adoptare. Nec quidquam postea pro patrefamilias egit: aut ius, quod adoptione amiserat, ex vlla parte retinuit.* Quod & Dio lib. LV. p. 637. narrat: eiusque adoptionis ab eodem Suetonio cap. 21. fit mentio. Ceterum non viri modo, sed & mulieres quandoque, nomen suum ferre, iubebant eos, quos Testamento heredes instituebant. Sic enim Liuia, cum Dolabellam ex parte heredem instituisset, eum nomen mutare iussit, quemadmodum Cicero Epist. 8. lib. VII. ad Attic. ita scribit: *Dolabellam video Liuiæ Testamento cum duobus coheredibus esse in triente: sed* IVBERI MVTARE NOMEN. *Est* πολιτικὸν σκέμμα, *rectumne sit nobili adolescenti, mutare nomen mulieris Testamento. Sed id* φιλοσοφώτερον διευκρινήσομεν, *cum scierimus, quantum quasi sit in trientis triente.*

XXVII. SERVOS *heredes instituendi* PROPRIOS *vel* ALIENOS *ratio diuersa & formulæ.*

Porro non minus Seruos, quam Liberos homines, heredes instituere licebat, L. 31. D. de hered. instit. Et suos quidem Seruos heredes instituere quisque poterat cum libertate: alienos, sine libertate: communes, cum libertate, vel sine libertate. Communes enim serui recte cum libertate heredes instituebantur, quasi proprii, pro parte dominica: Sine libertate autem, quasi alieni, propter socii partem, quemadmodum Vlpianus tit. 22. explicat. Et hoc est, quod idem Vlpianus in l. 3. D. de hered. instit. *Seruus, ait, alienus, vel totus, vel pro parte, sine libertate heres institui potest.* Alienos autem seruos, ita demum heredes instituere licebat, si eorum serui essent, quos ipsos heredes testator instituere potuisset: quandoquidem Testamenti factio cum seruis ex persona dominorum introducta erat, l. 31. D. de hered. instit. Vlpianus tit. 22. *Alienos seruos heredes instituere possumus: eos tamen, quorum cum dominis Testamenti factionem habemus.* Atque ita sine libertate huiusmodi serui heredes instituebantur. Quinimo alienum seruum liberum & heredem esse, testator frustra iubebat, cum alieno seruo inutiliter libertas daretur, l. 49. D. de hered. instit. Seruus plane alienus ita heres institui poterat, CVM LIBER ERIT. Proprius autem ita institui non poterat, l. 21. D. de condicion. instit. Serui ergo proprii heredes ita instituebantur, LIBER ET HERES ESTO. Cuiusmodi institutionibus quandoque hæc adiectio addebatur, ILLE SERVVS, SI MEVS ERIT, CVM MORIAR, vel, CVM MORIOR, HERES ESTO. l. 2. in princ. & §. vlt. D. de condic. instit. l. 51. §. 1. D. de hered. instit. Quod si quis ita scripsisset, STICHVS LIBER ESTO, ET POSTEAQVAM LIBER ERIT, HERES ESTO, detracto verbo, POSTEA, libertas simul & hereditas ei competebat, l. 9. §. 10. D. eod. Valebat & institutio talis, STICHVS LIBER ESTO, ET SI LIBER ERIT, HERES ESTO. Inde hæc, *liberum heredemque esse, iussit*, in l. 54. D. eod. l. 60. D. de adqu. hered. Proprius autem seruus cum libertate heres institutus, siquidem in eadem causa permansisset, ex Testamento liber & heres necessarius fiebat, quemadmodum Vlpianus Tit. 22. ait. Inter Necessarios autem heredes, id est, seruos cum libertate heredes scriptos, & Suos scilicet ne-

t) v. *Cuiac. Obs. VII, 7.*

necessarios, id est, liberos, qui in potestate erant, iure ciuili nihil, vt ibidem Vlpianus tradit, intererat. Nam vtrique etiam inuiti heredes erant: sed iure Prætorio, Suis & necessariis heredibus, abstinere se a parentis hereditate, permittebatur: Necessariis autem tantum heredibus abstinendi potestas non dabatur.

XXVIII. *Heredes* PALAM NVNCVPARI *oportebat, quibusque & quot verbis id fieri potuerit?*

Ceterum heredes aut scribebantur, aut palam nuncupabantur, l. vlt. D. de iur. codicill. Licebatque testanti vel nuncupare heredes, vel scribere. Sed si nuncupabat, palam debebat, id est, vt exaudiri a septem testibus posset, l. 21. D. qui Testam. fac. poss. Suetorius in Caligula, cap. 38. *Cum iam, & ab ignotis, inter familiares, & a parentibus, inter liberos* PALAM HERES NVNCVPARETVR. Cicero pro Milon. cap. 18. *Testamentum autem* PALAM *fecerat, & illum heredem, & me scripserat.* Qui vero per scripturam non testabatur, ac neque legaturus quid erat, neque quemquam exheredaturus, poterat quinque verbis facere Testamentum, vt diceret, LVCIVS TITIVS MIHI HERES ESTO. Quinimo etiam tribus verbis, vt diceret, LVCIVS HERES ESTO, l. 1. §. 1. D. de hered. instit.

XXIX. *Testamentorum* CAPVT ET FVNDAMENTVM, HEREDIS INSTITVTIO. *Hereditates, vt & legata,* MERENTIBVS *dabantur.*

Testamentorum vtique caput erat heredis institutio. Nam sine heredis institutione nihil in Testamento scriptum valebat, l. 1. in fin. D. de vulg. & pupill. Testamentumque vires per heredum institutionem accipiebat, l. 10. D. de iur. codicill. & vt Vlpianus Tit. 24. ait, *Pote-*
577 *stas Testamenti ab heredis institutione incipiebat.* Iustinianus in §. 34. Instit. de legat. *Ante heredis Institutionem inutiliter antea legabatur: scilicet, quia Testamenta vim ex institutione heredis accipiunt: & ob id, velut caput atque fundamentum intelligitur totius Testamenti, heredis Institutio.*

Hereditates autem, vt & legata, merentibus dabantur. Plinius Epist. 3. lib. II. *Et hic hereditates, hic legata, quasi* MEREATVR, *accipit.* Martialis lib. VII. Epigramm. 66. v. 2. de Labieno, qui ex asse scriptus erat heres a Fabio:

Plus MERVISSE *tamen se, Labienus ait.*

Quinctilianus Declamatione CCCXXV. QVO MERITO TVO *te scripsit heredem? Vox communis est. Iisdem verbis interrogare te possum, Quid* MERVERAS, *vt te scriberet heredem? quamdiu etiam tertium non exhibes, cui debeatur hereditas?* Inde Vlpianus in l. 9. D. pro soc. Hereditates, legata, mortis causa donationes, ob MERITVM aliquod accedere, ait. *u*) Et ita Papinianus in l. 16. §. vlt. D. de castrens. pecul. sanguinis rationem MERITVM HEREDITATIS ACCIPIENDAE præbuisse, refert.

XXX. HEREDITATEM ADEVNTIVM *verbum solenne:* ADEO. *Heredes* IN IVS ET LOCVM DEFVNCTI SVCCEDERE *dicuntur.*

Interdum vero ita scribebatur heres, VT INTRA CERTVM TEMPVS ADIRET HEREDITATEM, l. 72. D. de acquir. hered. Hereditatem autem Adeuntes, hoc verbo, ADEO, vtebantur, vt ex l. 51. §. vlt. D. eod. & Vlpiano Tit. 22. liquet. Atque ita heredes IN IVS ET LOCVM defuncti SVCCEDEBANT, l. 177. D. de diuers. regul. l. 7. D. de iureiurand. Vnde Martialis lib. VI. Epigramm. 63. v. 3. s.

Tu tamen hunc Tabulis heredem, stulte, supremis
Scribis, & ESSE TVO, *vis, furiose,* LOCO.

Nec vlla, vt Cicero lib. II. de Legib. cap. 19. scribit, persona est, quæ ad vicem eius, qui e vita emigrauerit, propius accedat, quam heres. Vlpianus in l. 9. §. 12. D. de hered. instit. HEREDES IVRIS SVCCESSORES SVNT. Pomponius in l. 37. D. de adquir. hered. *Heres in omne ius mortui, non tantum in singularum rerum dominium succedit.* Hereditas enim iuris nomen est, l. 110. D. de verb. signif. l. 3. D. de bon. poss. & vel absque vllo corpore, iuris intellectum habet, l. 50. D. de petit. heredit. Et adita quidem hereditate, omnia iura in heredem institutum transibant: Possessio vero, nisi naturaliter adprehensa, ad eum non pertinebat, l. 23. in pr. D. de adquir. possess.

XXXI. EXHEREDATIONIS LIBERORVM *requisita & formulæ.*

Plane inter cetera, quæ ad ordinanda Testamenta pertinebant, principale ius erat, de liberis heredibus instituendis vel exheredandis, ne, præteritis ipsis, rumperetur Testamentum. Namque filio, qui in potestate erat, præterito, inutile erat Testamentum, l. 30. D. de lib. & post. Exheredatio autem fiebat his verbis, EXHERES ESTO. l. 13. §. vlt. D. de liber. & post. l. 68. in fin. D. de hered. instit. l. 11. D. de condic. instit. Filii etiam hoc modo exheredabantur, FILIVS EXHERES SIT: FILIVS EXHERES ERIT. l. 17. l. 19. D. de liber. & post. Sed & si ita pater dixisset, ILLE FILIVS MEVS ALIENVS MEAE SVBSTANTIAE FIAT, Iustinianus, recte exheredatum esse, constituit, l. 3. C. de liber. præter. Iuuenalis Sat. X. v. 234.

Nec

u) Inde etiam hereditas & legatum *honor* dicebantur, & *honorem habere*, pro heredem scribere. *Ignominia* contra & *contumelia* pro exheredatione ponuntur, v. *I. F. Gronov.* ad *Senec. de tranquill. an.* c. 11.

Nec vultum agnoscit amici,
Cum quo præterita cœnauit nocte, nec illos,
Quos genuit, quos eduxit: nam Codice sæuo,
HEREDES, VETAT, ESSE SVOS.

Filius autem in potestate, vel eo mortuo, aut de potestate subducto, nepos Nominatim exheredari debebat, l. 1. §. 1. D. de hered. instit. l. 1. & l. 21. D. de liber. & post. Itaque non sufficiebat, ita dicere, QVISQVIS EST, QVI, FILIVM MEVM SE ESSE, DICIT, EXHERES ESTO, l. 1. §. 9. D. de Carbon. Edict. vel, QVISQVIS MIHI ERIT FILIVS, EXHERES ESTO, l. 3. §. 2. D. de liber. & post. Non tamen nomen, cognomen, & prænomen eius erat dicendum, sed sufficiebat vel vnum ex his, d. l. 1. D. de liber. & post. Vnde in specie, l. 37. §. vlt. D. de hered. instit. qui tres filios habebat, ita scripsisse, proponitur: FILII MEI HEREDES SVNTO: PVBLIVS FILIVS MEVS EXHERES ESTO. Filius certe, qui vnicus erat, si ita exheredatus esset, FILIVS MEVS EXHERES ESTO, nominatim exheredatus videbatur, licet nomen eius expressum non esset. Nam si plures essent filii, nullus exheredatus censebatur, l. 2. D. de liber. & post. Iustinianus in §. 1. Instit. de exher. liber. NOMINATIM *autem quis* EXHEREDARI *videtur*, *siue ita exheredetur*, TITIVS FILIVS MEVS EXHERES ESTO: *siue ita*, FILIVS MEVS EXHERES ESTO, *non adiecto proprio nomine: scilicet, si alius filius non exstet.* Quinetiam cum Titius Testamento heredem instituisset, & filium habens, sic exheredationem posuisset, CETERI OMNES FILII, FILIAEQVE MEAE, EXHEREDES SVNTO, Paulus respondit, filium recte exheredatum videri, l. 25. D. de liber. & postum. Et si pepercisset Testator, filium dicere, EX SEIA autem NATVM dixisset, recte exheredabat. Quinetiam si cum conuicio dixisset, NON NOMINANDVS, vel NON FILIVS MEVS, LATRO, GLADIATOR, EX
573 ADVLTERA NATVS, recte exheredatus erat, l. 3. D. eod. Quam locutionis figuram Apuleius quoque lib. V. ita vsurpat: *Nec enim vos vtique domus meæ famosa famula, &* NON DICENDI FILII MEI *facta latuerunt.* Filium plane a patre, cuius in potestate erat, non recte exheredatum, Scæuola censebat, si, postquam decem ei legasset, adiecisset, ET IN CETERA PARTE EXHERES MIHI ERIT, l. 19. D. de liber. & post.

Non tantum autem filii iam nati, sed & postumi nominatim exheredandi erant, vt Vlpianus, Tit. 22. & in l. 3. D. de iniusto rupt. tradit. Iustinianus in §. 1. Instit. de exher. liber. *Masculos vero postumos, id est filios, & deinceps, placuit, non aliter recte exheredari, nisi* NOMINATIM EXHEREDARENTVR, *hoc scilicet modo*, QVICVMQVE MIHI FILIVS GENITVS ERIT, EXHERES ESTO. Atque ita VENTER EXHEREDARI dicebatur, l. 1. §. 6. D. de ventr. in poss. mitt. Cuius generis formulam ibidem Vlpianus hanc proponit, SI MIHI FILIVS VNVS NASCETVR, EXHERES ESTO. Et §. 9. ead. l. *Sed & si quis ventrem ita exhere iussit*, QVI MIHI INTRA MENSES TRES MORTIS MEAE NATVS ERIT, EXHERES ESTO: *vel*, QVI POST TRES MENSES. Idem in l. 3. §. 5. D. de iniust. rupt. NOMINATIM EXHEREDATVS *postumus videtur*, *siue ita dixerit*, QVICVMQVE MIHI NASCETVR, *siue ita*, VENTER EXHERES ESTO. *Sed & si dixerit*, POSTVMVS EXHERES ESTO. Et in l. 7. D. de test. milit. *Si tamen hoc animo fuit, vt vellet*, QVISQVIS SIBI NASCETVR, EXHEREDEM ESSE. Paulus in l. 14. D. de iniusto rupt. *Si ita facta sit exheredatio*, SI FILIVS NATVS NATAVE SIT, EXHERES ESTO. Præter filium autem reliqui sui heredes vtriusque sexus, aut NOMINATIM, aut INTER CETEROS, exheredandi erant. Filia ergo postuma, ceteræque postumæ feminæ, vel NOMINATIM, vel INTER CETEROS exheredabantur, dummodo inter ceteros exheredatis aliquid legaretur. Nepotes etiam, pronepotes, ceterique masculi postumi, præter filium, vel NOMINATIM, vel INTER CETEROS, cum adiectione legati erant exheredandi. Quamquam tutius erat, eos nominatim exheredari. Quæ omnia ex Vlpiano Tit. 22. & Iustiniano, in princ. & §. 1. Instit. de exhered. liber. cognoscimus. INTER CETEROS autem exheredabantur hac verborum formula, CETERI EXHEREDES SVNTO, vt Theophilus auctor est in §. 1. Instit. de exhered. liber.

Pure vtique filius exheredandus erat, non sub condicione, l. 3. §. 1. D. de liber. & post. Ab omnibus etiam gradibus heredum, & tam a primis, quam a secundis heredibus exheredandus erat, l. 8. §. 3. & §§. seq. D. de bon. poss. con. tab. l. 8. D. de liber. & post. l. 5. & l. 6. §. 2. & l. 19. D. de iniusto rupt. l. 43. §. 2. D. de vulg. & pup. Cum vero post omnes heredum gradus exheredatio scribebatur, si adiiceret testator, AB OMNIBVS SE GRADIBVS EXHEREDARE, iuri satisfactum erat, l. 1. C. de liber. præter.

Ante heredis certe institutionem, vel inter medias heredum institutiones, vel inter gradus, filius recte exheredabatur, l. 3. §. 1. D. de iniust. rupt. Eoque modo ab omnibus gradibus summouebatur, nisi forte AB VNIVS HEREDIS PERSONA cum Testator EXHEREDASSET: cuiusmodi Exheredatio vitiosa erat, quemadmodum & hæc, QVISQVIS MIHI HERES ERIT, FILIVS EXHERES ESTO. Inter duos autem gradus Exheredatus, ab vtroque remotus erat, d. l. 3. §. 2. & §. 3. de liber. & posthum. Sed & si quis duos gradus miscuisset, Exheredatio valebat, veluti, PRIMVS HERES ESTO EX SEMISSE: SI PRIMVS HERES NON ERIT, SECVNDVS EX SEMISSE HERES ESTO. TERTIVS EX ALIO SEMISSE HERES ESTO: FILIVS EXHERES ESTO. SI TERTIVS HERES NON ERIT, QVARTVS HERES ESTO, d. l. 3. §. 5. eod.

XXXII. Exheredatio cum elogio & adiecta causa *quandoque fiebat: interdum* non mala mente neque notae causa.

Interdum autem cum elogio, & adiecta causa, filius exheres scribebatur, l. 1. §. 9. D. de Carbon. Edict. in qua Vlpianus, *Cum quidam*, ait, EXHEREDEM SCRIPSISSET FILIVM, QVOD DICERET, EVM EX ADVLTERIO CONCEPTVM. Et in l. 15. D. de liber. & post. *Si ita dixerit*, ILLE ILLIVS FILIVS EXHERES ESTO. Africanus in l. 14. §. vlt. D. eod. *Si quis ita scripserit*, ILLE, QVEM, SCIO, EX ME NATVM NON ESSE, EXHERES ESTO. Cicero pro Cluent. cap. 48. *Quod* ELOGIVM *recitasti de Testamento Cn. Egnatii patris, hominis honestissimi videlicet, & sapientissimi*, IDCIRCO SE EXHEREDASSE FILIVM, QVOD IS OB OPPIANICI DAMNATIONEM PECVNIAM ACCEPISSET. Quinctilianus lib. VII. cap. 4. *Si* EXHEREDATVM *a se filium pater testatus fuerit* ELOGIO, PROPTEREA, QVOD IS MERETRICEM AMAVERIT. Idem lib. IX. cap. 2. ex Asinio pro Liburnia, hæc verba citat: MATER MEA, QVAE MIHI TVM CARISSIMA, TVM DVLCISSIMA FVIT, QVAEQVE MIHI VIXIT, BISQVE EADEM DIE VITAM DEDIT, & reliqua: deinde, EXHERES ESTO. Interdum etiam causa non turpis, neque famosa exheredationibus adiiciebatur, vt in l. 6. D. de hered. instit. qui volebat filiam exheredare, sic Testamento comprehendit, TE AVTEM, FILIA, IDEO EXHEREDAVI, QVONIAM, CONTENTAM TE DOTE ESSE, VOLVI. Papinianus in l. 65. §. vlt. D. de rei vindic. *Si tamen pater,*
579 DOTIS AC PECVLII CONTEMPLATIONE FILIAM EXHEREDAVIT, ET EA RATIONE REDDITA, *nihil ei Testamento reliquit, aut eo minus legauit.* Et ita Leontius philosophus, cum Eudoxiæ filiæ, quæ tandem Theodosio nupsit, ex siderum positione & aspectu, prosperam fortunam portendi, præuideret, ideo modicum quid ei reliquit, hoc adiecto, quod ea fortuna sua contenta esse deberet, quemadmodum Zonaras Tomo II. lib. XIII. cap. 22. ita narrat: *Θυγάτηρ μὲν ἦν Λεοντίου τινὸς φιλοσόφου, Ἀθήνηθεν ὁρμωμένου, Ἀθηναῒς δ' ὠνομάζετο· ὃς γνοὺς ἐξ ἐπιστήμης, εὐτυχῆσαι μέλλουσαν τὴν θυγατέρα, λαμπρῶς διατιθέμενος, τὴν μὲν περιουσίαν αὐτοῦ τοῖς υἱοῖς καταλέλοιπε. Δύο δ' ἦσαν Οὐαλέριος καὶ Γενέσιος. Τῇ δὲ θυγατρὶ ἑκατὸν χρυσίνους μόνους δοθῆναι ἐπέσκηψε, γράψας, ἀρκεῖν αὐτῇ τὴν τύχην αὐτῆς.*

Quinetiam interdum non mala mente parentis, neque notæ caussa, filius exheredabatur, sed furoris, puta, caussa, vel ideo, quia impubes erat, heresque institutus rogabatur, ei hereditatem restituere, l. 12. §. 2. D. de bon. libert. Tryphoninus certe in l. 16. §. vlt. D. de curat. furios. Auo, qui nepotes ex filio prodigo habebat, hoc consilium, dat, vt nepotes heredes institueret, filium exheredaret, eique, quod sufficeret alimentorum nomine, ab eis certum legaret, addita causa, necessitateque iudicii sui. Vlpianus in l. 18. D. de liber. & post. *Multi non* NOTAE CAVSSA EXHEREDANT FILIOS, *nec vt eis obsint, sed vt eis consulant, vt puta, impuberibus, eisque fideicommissam hereditatem dant.* Paulus in l. 47. D. de bon. libert. *Exheredationem nepotis, quæ* NON NOTAE GRATIA, *sed alio consilio adiecta est, nocere non oportere, quominus contra Tabulas libertorum aut bonorum possessionem petere possit.* Patrem etiam exheredato filio ita cauisse, VT IVS IN LIBERTVM SALVVM EI ESSET, proponit Terentius Clemens in l. 40. D. de bon. libert.

Filii vtique non sine magna causa exheredabantur. Cicero pro Rosc. Amer. cap. 19. *Magna oportet esse vitia atque peccata filii, quibus incensus parens potuerit animum inducere, vt naturam ipsam vinceret, vt amorem illum penitus insitum eiiceret ex animo, vt denique, patrem esse sese, obliuisceretur.* Seneca lib. I. de Clement. cap. 14. *Numquid aliquis sanus filium a prima offensa exheredat? Nisi magnæ & multæ iniuriæ pœnitentiam euicerint, nisi plus est, quod timet, quam quod damnat, non accedit ad decretorium stilum. Multa ante tentat, quibus dubiam indolem & peiore loco iam positam reuocet: simul deplorata est, vltima experitur.* Proinde cum Exheredati de inofficioso Testamento dicebant, a Centumuiris hæc eorum querela propitiis auribus audiebatur, QVO MEO ME MERITO PATER EXHEREDAVIT? vt supra lib. V. docuimus. Plerumque certe nouercalibus delenimentis instigationibusue corrupti parentes, maligne circa suum sanguinem iudicium inferebant, l. 4. D. de inoffic. test. Et ita Acciam Variolam nuptam Prætorio viro, exheredatam fuisse ab octogenario patre, intra vndecim dies, quam ille nouercam ei amore captus induxerat, Plinius Epist. 33. lib. VI. refert. Exheredato vtique facta iniuria censebatur, si, immerito se exheredatum, contenderet, l. 8. D. de inoffic. test. Vnde EXHEREDATIONE NOTATI, in l. 8. D. de bonor. poss. contr. tab. NOTA EXHEREDATIONIS, in l. 1. §. 5. D. de adsignand. libert.

XXXIII. Extraneos *heredes scriptos* exheredandi *ratio & formula.*

Plane Extranei quoque heredes scripti, nisi voluntati Testatorum paruissent, nonnumquam eadem, qua filii, verborum formula ab hereditate submouebantur, vt ex formula Cretionis patet: in qua plerumque addebantur verba hæc, SI NON CREVERIS, vel, NISI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO; quibus non adiectis, imperfecta erat Cretio, vt Vlpianus Tit. 22. tradit. Scæuola in l. 41. §. 8. D. de legat. 3. *Eius heres vel legatarius rogatus est, vt quemdam adoptet,* *his*

hiſ verbis adiectis, SI ALIAS FECERIT, EXHERES ESTO. x) Refertur & ab eodem in l. 27. D. ad l. Falcid. caput Teſtamenti huiuſmodi: SEIVS ET AGERIVS, SI INTRA DIEM TRIGESIMVM MORTIS MEAE REIPVBL. NOSTRAE CAVERINT, CONTENTOS SE FVTVROS TOT AVREIS, LEGIS FALCIDIAE BENEFICIO OMISSO, HEREDES MIHI SVNTO, QVOS INVICEM SVBSTITVO. QVOD SI VOLVNTATI MEAE NON CONSENSERINT, EXHEREDES SVNTO. Alfenus in l. 44. D. de heredib. inſtit. *Paterfam. Teſtamento duos heredes inſtituerat: eos monumentum facere iuſſerat in diebus certis, deinde ita ſcripſerat*, QVI EORVM NON ITA FECERIT, OMNES EXHEREDES SVNTO. Gaius in l. 17. §. 2. D. de Teſtam. milit. *Si eodem Teſtamento Miles eundem heredem, deinde* EXHEREDEM SCRIPSERIT, *adempta videtur hereditas: cum enim, paganorum Teſtamento, ſola hereditas exheredatione adimi non poſſit.* Et ſic in Teſtamento Gregorii Nazianzeni: Oἱ δὲ λοιποὶ πάντες ἔξωσαν μου ἀποκληρονόμοι. Et in Teſtamento B. Remigii, CETERI OMNES EXHEREDES ESTOTE, SVNTOTE. Quam fuiſſe vulgarem Teſtamentorum in Galliis clauſulam, Teſtamentorum formula, edita a Marculpho, indicat, in qua eſt, RELIQVI VERO HEREDES, EXHEREDES SVNTO. Alioquin exheredationem in extraneo ineptam eſſe, recte ſcripſit Vlpianus in l. 132. D. de verb. oblig.

580 XXXIV. SVBSTITVTIONVM *indoles & in iis vſitatæ loquutiones & formulæ.*

Heredes autem, quemadmodum Vlpianus Tit. 22. & Modeſtinus in l. 1. D. de vulg. & pupill. ſcribunt, aut INSTITVTI dicebantur, aut SVBSTITVTI. INSTITVTI, qui primo gradu ſcripti erant: SVBSTITVTI, qui ſecundo gradu, vel tertio, vel ſequentibus. Illi, PRIMI HEREDES vocabantur, l. 8. §. vlt. D. de teſtam. milit. l. 3. D. de adquir. hered, l. 113. §. 1. D. de leg. 1. l. vlt. D. de fideicomm. libert. vel, PRIMO GRADV SCRIPTI, l. 4. D. de iniuſt. rupt. vel, PRIMO LOCO, l. 83. §. vlt. D. de hered. inſtit. Hi SECVNDI HEREDES appellabantur, vt alias docuimus, & SECVNDO GRADV SCRIPTI in d. l. 4. vel SECVNDO LOCO SCRIPTI, l. 4. D. de SC. Silan. y) Aut ſi tertio gradu ſcripti eſſent, TERTII HEREDES dicebantur, vt apud Suetonium in Claudio cap. 6. Poterat autem quis in Teſtamento plures gradus heredum facere, l. 10. D. de iur. delib. l. 70. D. de adquir. hered. l. 98. D. de leg. 3. Marcianus in l. 36. D. de vulg. & pupill. *Poteſt quis in Teſtamento plures gradus heredum facere, puta*, SI ILLE HERES NON ERIT, ILLE HERES ESTO: *& deinceps plures: vt nouiſſimo loco in ſubſidium, vel ſeruum neceſſarium heredem inſtituat.* Quod & Iuſtinianus tradit Inſtitut. eod. tit. in princip. Marcellus in l. 53. D. de hered. inſtit. *Salluſtium & Varronem* PRIMO, an SECVNDO, vel TERTIO GRADV HEREDES INSTITVERE *voluerit.* Iulianus in l. 30. D. de vulg. & pupill. *Quidam Teſtamento Proculum ex parte quarta, & Quietum ex parte dimidia & quarta heredem inſtituit: deinde Quieto Florum, Proculo Soſiam heredes ſubſtituit: deinde*, SI NEQVE FLORVS, NEQVE SOSIA HEREDES ESSENT, TERTIO GRADV *ex parte dimidia & quarta coloniam Leptitanorum, & ex quarta, complures heredes ſubſtituit in plures, quam tres vncias.* Vlpianus autem tit. 22. hanc Inſtitutionis cum Cretione, & Subſtitutionis formulam proponit, TITIVS HERES ESTO, CERNITOQVE IN DIEBVS CENTVM PROXIMIS, QVIBVS SCIERIS POTERISQVE, NISI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. TVNC MAEVIVS HERES ESTO, CERNITOQVE IN DIEBVS, & reliqua. Similiterque & deinceps ſubſtitui potuiſſe, ait.

XXXV. SVBSTITVTIONIS VVLGARIS *indoles & formulæ.* SVBSTITVTIO MVTVA, *ſiue* RECIPROCA, *qualis?*

Subſtitutio autem, quæ in hunc caſum, SI HERES NON ERIT, fiebat, VVLGARIS vocabatur. Caius lib. II. Inſtitut. tit. 4. SVBSTITVTIO *eſt, quæ poſt inſtitutionem a Teſtatore fieri ſolet, id eſt, ſecundi heredis appellatio. Et duæ ſunt: quarum vna* VVLGARIS *dicitur, alia* PVPILLARIS. VVLGARIS dicitur, ILLE MIHI HERES ESTO, *ſiue hoc filio, ſiue extraneo*, QVOD SI HEREDITATEM MEAM ADIRE NOLVERIS, ILLVM SVBSTITVO, AD QVEM HEREDITAS MEA DEBEAT

x) Interdum etiam antiquis ſaltem temporibus ita heredes ſcribebant, vt ſi non paruiſſent voluntati teſtatoris, *hereditas eſſet commiſſa*, eique adeo cederet, cui præſtandum ab herede teſtator aliquid vellet. *Cic. Verr. II, 8. Heredem ſtatuas iuſſum eſſe ponere in foro, niſi poſuiſſet, Veneri eſſe multatum. Cic. Verr. II, 9. in cuius teſtamento, ſi commiſſum quid eſſet, multa erat Veneri.* Idem *Verr. II, 14. eſſe in eo teſtamento, quo ille heres eſſet, ſcriptum, vt ſtatuas in palæſtra deberet ponere. Palæſtritæ negent ex teſtamento eſſe poſitas; petant hereditatem, quod eam palæſtræ commiſſam eſſe dicant.* Quæ haud dubie ſunt exempla *hereditatis pœnæ nomine relictæ*: vti reperimus *legata pœnæ.*

y) Vel etiam *ſecundum* primum heredem *ſcripti* vel *inſtituti. Cic. Verr. I, 41. qui erat inſtitutus ſecundum filiam.*

DEBEAT PERVENIRE. Vulgari ergo modo, vt Modestinus loquitur in l. 4. §. vlt. D. de vulg. heredibus substituebatur ita, SI HERES NON ERIT, l. 10. §. vlt. l. 36. & l. vlt. D. eod. l. 15. §. vlt. l. 28. & l. 44. D. de hered. instit. l. 7. & l. 65. D. de adquir. hered. Iulianus in l. 13. §. vlt. D. de reb. dub. SI MIHI NEQVE FILIVS, NEQVE FILIA HERES ERIT, SEIVS HERES ESTO. Hæc autem verba, SI HERES NON ERIT, in eo, quem alieno iuri subiectum esse, Testator sciebat, si accipiebantur, *Si neque ipse heres erit, neque alium heredem effecerit.* In eo vero, quem patremfamilias arbitrabatur, illud significabant, *Si hereditatem sibi, vel ei, cuius iuri postea subiectus esse cœperit, non adquisierit*, §. vlt. Institut. de vulgar. & pupill.

Interdum etiam latius hæc substitutio diffundebatur, & in plures casus dispergebatur, vt in specie, l. 85. D. de hered. instit. Lucius Titius, qui fratrem habebat, Testamento ita cauit: TITIVS FRATER MEVS EX ASSE MIHI HERES ESTO. SI MIHI TITIVS HERES ESSE NOLVERIT, AVT, QVOD ABOMINOR, PRIVS MORIETVR, QVAM MEAM HEREDITATEM ADIERIT, AVT FILIVM, FILIAMVE, EX SE NATVM, NATAMVE, NON HABEBIT: TVNC STICHVS ET PAMPHILVS SERVI MEI LIBERI ET HEREDES MIHI, AEQVIS PARTIBVS SVNTO. Refertur & in l. 3. C. de hered. instit. huiusmodi substitutio: QVOD SI EX ALIQVA CAVSA PRIMVS HEREDITATEM MEAM ADIRE NOLVERIT, VEL NON POTVERIT, TVNC IN LOCVM EIVS SECVNDVM HEREDEM SVBSTITVO VITALEM. Heredi quidem ex parte scripta ita quandoque substituebatur, VT, SI IS HERES NON ESSET, QVISQVIS SIBI HERES ESSET, IN PARTE *quoque deficientis* ESSET HERES, l. 5. D. de vulg. & pupill. Plures vero ita quandoque substituebantur, QVISQVIS MIHI EX SVPRASCRIPTIS HERES ERIT, l. 10. D. eod. tit. Inde in l. 227. D. de verbor. significat. *Item in substitutione, his verbis*, QVISQVIS MIHI HERES EST, *proximus heres tantum significabat.* Pluribus autem heredibus institutis, siue ex æquis partibus, siue ex diuersis & disparibus, quandoque eos testator INVICEM, seu VICE MVTVA, substituebat, l. 19. §. 1. D. de iniust. rupt. l. 24. & l. 45. in princ. & §. vlt. D. de vulg. & pupill. l. 16. §. 7. D. ad SC. Trebellianic. Post omnem enim Institutionis ordinem ita scribebat: EOSQVE OMNES INVICEM SVBSTITVO, vel, EOSQVE INVICEM SVB-
581 STITVO, l. 4. §. 1. l. 23. & l. 41. §. 1. D. de vulg. & pupill. vel, QVOS HEREDES MEOS INVICEM SVBSTITVO, d. l. 41. §. 4. & l. 53. D. de hered. instit. l. 27. D. ad L. Falcid. vel, HOS OMNES INVICEM SVBSTITVO, d. l. 41. §. 5. Sed & substituti inuicem quandoque ita substituebantur, SVBSTITVTOS HEREDES INVICEM SVBSTITVO, l. 78. §. 4. D. ad SC. Trebell. vel, PVBLIVS, MARCVS, GAIVS, INVICEM SVBSTITVTI, HEREDES MIHI SVNTO: vel, ILLE ET ILLE INSTITVTI HEREDES, ET SVBSTITVTI SVNTO, l. 37. §. 1. D. de hered. instit. Et huius generis substitutio RECIPROCA appellatur in l. 4. D. de vulg. & pupill. & MVTVA, in l. 64. D. de legat. 2. Poterant & vel plures in vnius locum substitui, vel vnus in plurium, vel singulis singuli, l. 36. D. de vulg. & pupill.

XXXVI. SVBSTITVTIONIS PVPILLARIS *indoles & formulæ.*

Præterea in alium, quam illum vulgarem casum, seu euentum, liberis impuberibus, quos in potestate habebat, patri substituere licebat. Quæ substitutionis species, Pupillaris vocabatur, l. 14. l. 34. §. vlt. l. 41. §. 2. D. de vulg. & pup. [a] Iustinianus tit. de pupill. substit. *Liberis suis impuberibus, quos in potestate quis habet, non solum ita, vt supra diximus, substituere potest, id est*; VT, SI HEREDES EI NON EXSTITERINT, ALIVS SIT EI HERES: *sed eo amplius, vt*, SI HEREDES EI EXSTITERINT, ET ADHVC IMPVBERES MORTVI FVERINT, SIT EIS ALIQVIS HERES: *veluti, si quis dicat hoc modo*, TITIVS FILIVS MEVS HERES MIHI ESTO. ET SI FILIVS MEVS HERES MIHI NON ERIT: SIVE HERES ERIT, ET PRIVS MORIATVR, QVAM IN SVAM TVTELAM VENERIT, *id est, antequam pubes factus sit*: TVNC SEIVS HERES ESTO. Caius lib. II. Institut. tit. 4. PVPILLARIS SVBSTITVTIO, *filiis tantummodo impuberibus dari potest, quæ ita fit*: ILLE FILIVS MEVS SI INTRA PVBERTATEM DECESSERIT, ILLVM EI SVBSTITVO. Cuiusmodi substitutionem sic describit Horatius lib. II. Serm. Sat. 5. v. 45. seqq.

Si cui præterea validus male filius, in re
Præclara sublatus aletur, ne manifestum
Cœlibis obsequium nudet te, leniter in spem
Arrepe officiosus, & vt scribare secundus
Heres, vt si quis casus puerum egerit Orco,
In vacuum venias.

XXXVII. PVPILLAREM SVBSTITVTIONEM *concipiendi modus ac formula*: SI FILIVS INTRA PVBERTATEM DECESSERIT.

Varie autem substitutio ista concipiebatur: Plerumque ita, SI FILIVS MEVS INTRA PVBERTATEM DECESSERIT, SEIVS HERES ESTO, l. 1. & l. 8. & l. 46. l. 47. D. de vulg. & pupill. l. vlt. D. ad SC. Trebellian. l. 56. D. de fideicommiss. libert. Alias, SI INTRA PVBERTATIS ANNOS DECESSERIT, l. 4. in fin. & l. 41. §. 8. D. de vulg. & pupill. subst. vel, SI IMPVBES DECESSERIT,

RIT, l. 31. §. 1. & l. 39. D. de vulg. vel, SI ANTE PVBERTATEM DECESSERIT, l. 28. D. de reb. auct. iud. possid. vel, SI FILIVS MEVS INTRA QVARTVM DECIMVM ANNVM DECESSERIT, SEIVS HERES ESTO, l. 2. §. 5. D. de vulg. & pupill. subst. Quandoque & filio impuberi ita substituebatur, SI FILIVS MEVS MORIATVR, PRIVSQVAM IN SVAM TVTELAM VENIAT, TVNC TITIVS MIHI HERES ESTO, l. 8. §. 1. D. de bon. possess. sec. tab. Iisdemque concepta fuisse verbis fertur ea substitutio, quæ notæ inter Manium Curium & Coponium contentioni ansam præbuit. In Testamento namque ita scriptum fuisse, SI MIHI FILIVS IN DECEM MENSIBVS GENITVR, ISQVE PRIVS MORITVR, QVAM IN SVAM TVTELAM VENERIT, TVM MIHI MANIVS CVRIVS HERES ESTO, ex Ciceronis lib. I. cap. 57. & II. de Orat. cap. 32. colligimus. Idem Topicis cap. 10. *Vt Crassus in Curiana caussa exemplis plurimis vsus est, agens de eo, qui Testamento sic heredem instituisset, vt,* SI FILIVS NATVS ESSET IN DECEM MENSIBVS, ISQVE MORTVVS PRIVSQVAM IN SVAM TVTELAM VENISSET, SECVNDVS HERES HEREDITATEM OBTINVISSET. Quinctilianus lib. VII. cap. 7. de eodem Testamento agens, *Substitutus heres erat,* SI POSTVMVS ANTE TVTELAE SVAE ANNOS DECESSISSET. Accidit autem, vt, cum vacuo ventre esset Testatoris vxor, non pleno, quemadmodum suspicabatur, postumus nullus nasceretur. Vnde controuersia orta est inter Coponium & Curium: illo, sibi proximitatis aut certe sanguinis iure bona vindicante, eaque ad se lege redisse, dicente, quod substitutionis condicio defecisset: hoc contra, mentem testatoris spectandam esse, qui æque postumo non nato, ac si natus impubes decessisset, bona ad substitutum peruenire, voluisset. Coponii causam recepit Q. Scæuola, Curii, Crassus. Acta est ergo apud Centumuiros causa a clarissimis illis duobus fori Rom. luminibus, iisque æqualibus, collegis, & Consularibus, magno populi concursu magnaque exspectatione, vt idem Cicero in Bruto testatur cap. 52. cum Q. Scæuola, qui iurisperitorum eloquentissimus, eloquentium iurisperitissimus
582 habebatur, ex scripto Testamentorum iura defenderet, negaretque, nisi postumus & natus, & antequam in suam tutelam veniret, mortuus esset, heredem Curium esse posse, qui esset secundum postumum & natum & mortuum heres institutus: Crasso diuersæ partis aduocato defendente, hac eum mente fuisse, qui Testamentum fecisse, vt, si filius non esset, qui in tutelam veniret, M. Curius esset heres. Ille ῥητοῦ hic διανοίας, vterque auctoritatibus, exemplis, & Testamentorum formulis vtebatur. Quam controuersiam & his verbis Quinctilianus lib. VII. cap. 7. attigit: *In Testamentis & illa accidunt, vt voluntas manifesta sit, scriptum nihil sit: vt in iudicio Curiano, in quo nota L. Crassi, & Scæuolæ fuit contentio. Substitutus heres erat,* SI POSTVMVS ANTE TVTELAE SVAE ANNOS DECESSISSET. *Non est natus: Propinqui bona sibi vindicabant. Quis dubitaret, quin ea voluntas fuisset testantis, vt is non nato filio heres esset, qui mortuo? Sed hoc non scripserat.* z) Cuius dubitationis tollendæ causa ita patres postumis substituebant, QVOD SI MIHI LIBERI NATI NON ERVNT, AVT INTRA PVBERTATEM DECESSERINT, TVNC HEREDES SVNTO MVCIVS ET MAEVIVS; l. 56. D. de fideic. libert. a)

XXXVIII. *Alius pupillariter substituendi modus* AD CERTVM TEMPVS *intra pubertatem.*

Interdum etiam ad breue tempus ætatis pater substituebat, in hunc modum, SI FILIVS MEVS INTRA DECIMVM ANNVM DECESSERIT, SEIVS HERES ESTO. l. 21. D. de vulg. & pupill. Interdum etiam diuersis impuberis ætatis temporibus alios atque alios post finem præstitutum substituebat. Vlpianus in l. 2. §. 3. D. de bon. poss. sec. tab. *Si primus quidem ita substitutus sit,* SI INTRA DECEM: *secundus,* SI POST DECEM, INTRA QVATVORDECIM ANNOS. Paulus in l. 38. D. de vulg. & pupill. SI INTRA DECIMVM ANNVM DECESSERIT, LVCIVS TITIVS HERES ESTO: SI POST DECIMVM, INTRA QVARTVM DECIMVM, MAEVIVS HERES ESTO. Idem in l. 43. §. 1. D. eodem. *Si ita facta proponatur substitutio,* FILIVS MEVS SI INTRA DECEM ANNOS DECESSERIT, TITIVS HERES ESTO: SI INTRA QVATVORDECIM, MAEVIVS. Ac plano omne spatium, quod erat intra pubertatem, liberum erat patri ad substituendum filio: sed finis huius pubertas erat, d. l. 43. §. 1. D. eod. In Pupillari enim substitutione licet longius tempus comprehensum esset, tamen finiebatur substitutio pubertate, l. 14. D. de vulg. & pupill. Directo ergo, seu verbis ciuilibus, legitimis & imperatiuis post quartumdecimum annum ætatis frustra substitutio fiebat, l. 7. D. eod. Verbis vero precariis substitutionis condicio puberem ætatem

z) Hæc quæ in causa Curiana agitata est controuersia, quamuis in ea causa pro substituto esset pronunciatum, tamen semper adhuc postea ICtos distraxit, vsque ad constitutionem, *l. 4. D. de vulg.* &c. Historiam nobilis huius inter ICtos controuersiæ exposuerunt *Brencmann. Heuremat.* c. *VII.* & *Mascov.* V. C. de *Sect. Sabin. & Procul. IX,* 18. 1. *sqq.*

a) Quæ formula post D. Marci constitutionem in *L. 4. D. de vulg. & pupill. subst.* non amplius necessaria fuit. Ea enim ius certum factum est, vt, etiamsi pupillariter tantum facta esset substitutio, ei tamen etiam vulgaris tacite inesset.

ætatem egredi poterat, l. 41. §. 2. D. eod. Itaque matres, quæ directo substituere liberis non poterant, eos, si impuberes decessissent, hereditatem restituere rogabant, vel eorum, Tutorumue fidei committebant, l. 69. §. 1. D. de legat. 2. l. 95. §. 1. D. ad L. Falcidiam. Naturalis autem pater, non item adrogator, filio impuberi substituere poterat, l. 22. D. de adoptionib. nisi in iis tantum, quæ ipse ei adrogator dederat, præter quartam, quam ex D. Pii rescripto omnimodo ei relinqui debebat, l. 10. §. 6. D. de vulg. & pupill.

XXXIX. SVBSTITVTIO DVPLEX *impuberi quomodo fieret? Ex duobus impuberibus,* EI, QVI SVPREMVS MORERETVR, *pater quandoque substituebat.*

Porro sæpenumero in vtrumque casum impuberi substituebatur, vt exempli gratia, LVCIVS TITIVS HERES ESTO: SI MIHI LVCIVS TITIVS HERES NON ERIT, SIVE ERIT, ET INTRA PVBERTATEM DECESSERIT, TVNC CAIVS SEIVS MIHI HERES ESTO. l. 1. D. de vulg. & pupill. Eo modo sibi & filio pater substituebat, l. 46. D. eod. Et ea quidem, quæ in alterum casum concipiebatur, substitutio, SIMPLEX, quæ in vtrumque, DVPLEX vocabatur, l. 1. & l. 4. §. 1. & §. vlt. & l. 45. D. de vulg. & pupill. Pater etiam duos filios impuberes heredes institutos inuicem substituebat, & tunc in vtrumque casum substituisse, intelligebatur, id est, SIVE FILIVS HERES NON EXSTITERIT, SIVE EXSTITERIT, ET IMPVBES DECESSERIT, l. 4. D. eod. Sed & si pater impuberi filio in alterum dumtaxat casum substituisset, in vtrumque casum substituisse, intelligebatur, vt ibidem traditur.

Ex duobus autem impuberibus, EI, QVI SVPREMVS MORERETVR, quandoque pater substituebat, l. 34. D. de vulgar. & pupillar. Papinianus in l. 11. D. de bon. poss. sec. tab. QVI EX LIBERIS MEIS IMPVBES SVPREMVS MORIETVR, EI TITIVS HERES ESTO. Florentinus in l. 37. D. eod. *Vel singulis liberis, vel* QVI EORVM NOVISSIMVS MORIETVR, HERES *substitui potest*, Papinianus in l. 41. §. 7. D. eod. *Cum pater* IMPVBERI FILIAE, QVAE NOVISSIMA DIEM SVVM OBIISSET, TABVLAS SECVNDAS FECISSET. Tryphoninus in l. 9. D. de rebus dub. *Qui duos impuberes filios habebat*, EI, QVI SVPREMVS MORITVR, TITIVM SVBSTITVIT. Et ita, *Impuberi supremo substitutum*, accipe in l. 14. §. vlt. D. ad L. Falcid. Sed & qui duos impuberes filios habebat, ita substituisse, proponitur, SI AMBO MORTVI ESSENT, l. 42. D. de vulg. & pupill.

583 XL. SVBSTITVTIONIS MILITARIS *priuilegium.* HERES A PATRE SCRIPTVS FILIO SVBSTITVI *qua formula soleret?*

SVBSTITVERE autem liberis impuberibus tam heredibus institutis, quam exheredatis pater poterat, l. 1. §. 1. l. 10. §. 5. D. de vulg. & pupill. l. vlt. D. de legat. 3. l. 27. §. 4. D. ad SC. Trebell. l. 34. & l. 126. D. de legat. 1. Verum substituere illis, vt iam prædiximus, non poterat, nisi, Testamento facto, heredem sibi instituisset, l. 1. in fin. l. 2. §. 1. de vulg. & pup. substit. D. Miles vtique tam sibi, quam filio, Testamentum iure militari facere poterat, & vel soli filio, tametsi sibi non fecisset: quod Testamentum valebat, si forte pater vel in militia, vel intra annum militiæ decessisset, l. 15. §. 4. D. de testam. milit.

Plane tam eum, quem sibi heredem instituerat, quam alterum substituere pater poterat, l. 1. §. 1. D. de vulg. & pup. & l. 59. D. de adquirend. hered. Cum vero eum filio substituebat, quem sibi heredem scripserat, his plerumque verbis vtebatur, QVISQVIS MIHI HERES ERIT, IDEM FILIO IMPVBERI HERES ESTO. l. 3. l. 8. §. vlt. D. de vulg. & pup. l. 27. §. 2. & l. 55. §. 2. D. ad SC. Trebellian. l. 70. D. de verbor. sign. vel, QVISQVIS MIHI EX SVPRASCRIPTIS HERES ERIT, IDEM FILIO MEO HERES ESTO. l. 8. in princ. l. 10. & l. 31. l. 34. D. de vulg. & pup. Paulus in l. 43. §. vlt. D. eod. *Iulius Longinus pater*, *eos quos sibi heredes instituerat*, *filio ita substituit*, QVISQVIS SIBI HERES ESSET. Mater plane secundis Tabulis filio impuberi substituta proponitur in l. 27. D. si quis omiss. caus. test. Sed & coheres pupillo datus ei quandoque substituebatur, l. 87. §. 8. D. ad L. Falcid. & l. 11. §. 1. ad SC. Trebell.

Quos autem pater sibi Necessarios heredes facere poterat, eosdem & filio poterat, l. 10. §. 1. D. de vulg. & pup. l. 18. D. de reb. dub. l. 42. D. de adquir. hered. Atque adeo qui patri heres exstiterat, si idem filio impuberi substitutus esset, non poterat hereditatem eius prætermittere, l. 59. D. de adqu. hered. Substitui etiam liberis poterat is, qui post mortem eorum natus esset, l. 17. D. de vulg. & pup. Quo gradu autem heres liberis substitueretur, nihil intererat, l. 13. D. eod. Addit Iauolenus in l. 39. §. 1. D. eod. *Filio impuberi in singulas causas alium & alium heredem substituere possumus, veluti, vt alius,* SI SIBI NVLLVS FILIVS FVERIT, *& alius,* SI FILIVS FVERIT, ET IMPVBES MORTVVS FVERIT, *heres sit.*

XLI. *Substitutio pupillaris* SECVNDIS TABVLIS *fiebat. Testamentum, secundas tabulas habens,* DVPLEX *& tamen* VNVM. *Substitutionum quædam communes formulæ:* IN LOCVM PARTEMVE EIVS: *item:* QVOD ABOMINOR.

Pupillaris autem ista substitutio secundis Tabulis fiebat, l. 18. §. 3. D. de aliment. leg. quæ inde SECVNDAE TABVLAE, quod PRIMAS, id est, patris Tabulas sequerentur. Nam cum sibi prius, deinde filio Testamentum pater facere-

ret,

ret, Testamentum patris PRIMARVM TABVLARVM, seu PRIMI TESTAMENTI, vt locum & ordinem, ita & nomen obtinebat, l. 2. §. 3. D. eod. l. 88. §. 7. D. de legat. 2. l. 54. D. de hered. instit. PVPILLARE vero, vt Vlpianus vocat in l. 34. §. 9. D. de leg. 1. & re & nomine in secundis consistebat: & SECVNDARVM TABVLARVM nomen sortiebatur, seu SECVNDI TESTAMENTI, l. 54. D. de heredib. instit. Eoque modo Testamentum, quod secundas Tabulas habebat, vt loquitur Hermogenianus in l. 14. §. 1. D. ad SC. Trebellian. DVPLEX erat, quemadmodum supra monuimus, quod & comprobatur l. 1. D. si cui plus, quam per L. Falcid. Quamquam autem binæ Testamentorum Tabulæ essent, & duplex lignum, vi tamen ipsa & effectu vnum Testamentum erat. Pupillare vtique, quod & impuberis Tabulas vocat Vlpianus in l. 2. §. 2. D. de statu liber. a paterno pendebat, ex eoque vires capiebat, vt non immerito Tabulæ paternæ Principales appellarentur, propterea, quod destituto Testamento paterno, & hereditate ex eo non adita, Pupillaris substitutio euanescebat, nec quicquam in Pupillaribus Tabulis scriptum valebat, vt elicitur ex l. 11. §. 1. & l. 14. §. 1. D. ad SC. Trebell. in Tabulis certe patris & filii, vna Falcidia seruabatur, & contributioni locus erat, l. 11. §. 5. D. ad L. Falcid. In contributionem enim veniebant tam quæ Primis, quam quæ Secundis Tabulis relicta erant, & tam quæ ab ipso impubere herede instituto, quam quæ ab eo, qui ei substitutus erat, data, legata erant, l. 1. D. si cui plus, quam per L. Falcid. Paulus autem in l. vlt. D. ad SC. Trebell. speciem proponit, in qua pater Polycrati filio, si intra pubertatem decessisset, secundas Tabulas fecit, quas matri eius commendauit aperiendas, si impubes obiisset. Pupillares porro Tabulas, etiam si superscriptum non esset, NE APERIRENTVR, si tamen seorsum clausas signatasque eas pater reliquisset, Prætor aperiri, nisi causa cognita, non patiebatur, l. 8. D. testam. quemadm. aper. Si tamen mulier ventris nomine in possessione esset, aperiendæ erant secundæ tabulæ, vt sciretur, cui demandata esset curatio, l. 9. D. eod. Impubes vtique, cui pater secundas Tabulas fecerat, tunc intestatus decessisse dicebatur, cum substituti hereditatem eius omisissent, l. 2. §. 5. D. ad SC. Tertyllian.

Secundis autem Tabulis non filio modo, sed & sibi pater quandoque substituebat, vt in specie, l. 46. D. de vulg. & pup.

Substitutionum vero communibus his verbis, HERES ESTO, interdum addebatur, IN LOCVM PARTEMVE EIVS HERES ESTO, l. 10. §. vlt. l. 41. §. 8. D. de vulg. & pup. Substitu-
584 tionibus etiam, quæ in casum mortis alterius conferebantur, plerumque addebatur, QVOD ABO MINOR, d. l. 41. d. §. 8. l. 85. D. de hered. instit. l. 88. §. 9. D. de legat. 2. l. 4. C. de impuber. & al. substit.

XLII. PRECARIÆ SVBSTITVTIONES *quomodo, quibusque formulis concipi solitæ? Illis heredes* HEREDITATEM RELICTAM, *aut*, QVOD AD EOS EX HEREDITATE PERVENISSET, RESTITVERE *rogabantur*, *item*, QVOD SVPERESSET EX HEREDITATE.

Atque hæc de Directis Substitutionibus. Erant enim Precariæ substitutiones, l. 21. C. de pact. quæ per fideicommissa, verbis precariis, fiebant, l. 24. C. famil. ercisc.

Heredes siquidem interdum hereditatem sibi relictam restituere rogabantur, l. 2. l. 17. §. 4. & §. vlt. l. 18. §. 2. l. 11. §. 2. & alias passim in tit. D. ad SC. Treb. l. 38. §. vlt. D. de vulg. & pup. l. 28. §. 1. D. si quis omiss. caus. Vlpianus in l. 17. §. vlt. D. ad SC. Treb. *Si quis ita fideicommissum reliquerit*, FIDEI TVAE, FILI, COMMITTO, VT, SI ALIENO HEREDE MORIARIS, RESTITVAS SEIO HEREDITATEM. Paulus in l. 19. D. eod. *Quia pro hoc accipiendum sit*, ROGO, HEREDITATEM ILLAM RESTITVAS. Quinctilianus in argumento Declamat. CCCXXV. *Diues decessit herede instituto bonorum omnium paupere, cum elogio tali:* VOLO, VT HANC HEREDITATEM RESTITVAS EI, CVI ROGAVI, l. 63. §. 6. D. ad SC. Treb. *Si quis ita heredis fidei commiserit*, ROGO, SI TITIVS TIBI CENTVM DEDERIT, RESTITVAS EI HEREDITATEM MEAM. Ciuitati etiam per fideicommissum restitui iussam hereditatem, Modestinus in l. 26. D. de neg. gest. refert.

Interdum vero rogabantur restituere, QVOD AD EOS EX HEREDITATE PERVENISSET. Vlpianus in l. 16. D. ad SC. Trebellian. *Sed & si quis ita rogauerit*, QVIDQVID AD TE EX HEREDITAAE BONISVE MEIS PERVENERIT, ROGO, RESTITVAS. Iulianus in l. 25. D. eod. *Quidam ita in Testamento scripserat*, A TE, HERES, PETO, FIDEIQVE TVAE COMMITTO, VT QVIDQVID EX HEREDITATE MEA AD TE PERVENERIT, FILIO MEO, PRIMA QVAQVE DIE, AVT SI PRIVS QVID EI ACCIDERIT, MATRI EIVS DES, REDDAS. Modestinus in l. 83. D. de legat. 3. *Quod his verbis relictum est*, QVIDQVID EX HEREDITATE, BONISVE MEIS AD TE PERVENERIT, CVM MORIERIS, RESTITVAS. Scæuola in l. 40. §. 1. D. eod. tit. *Seiam ex dodrante, Mæuium ex quadrante, instituit heredes: fidei Seiæ commisit in hæc verba:* A TE PETO, TVAEQVE FIDEI COMMITTO, QVIDQVID EX HEREDITATE MEA AD TE PERVENERIT, RESTITVAS FILIO, RETENTIS TIBI HORTIS MEIS. Idem in l. 41. §. vlt. D. eod. A TE, SEIA, PETO, VT, QVIDQVID AD TE EX HEREDITATE MEA PERVENERIT, EXCEPTIS HIS, SI QVA TIBI SVPRA LEGAVI, RELIQVVM OMNE REDDAS, RESTITVAS

MAEVIAE INFANTI DVLCISSIMAE. Papinianus in l. 77. §. 11. D. de legat. 2. FIDEI TVAE COMMITTO, VXOR, VT DES, VT RESTITVAS FILIAE MEAE, CVM MORIERIS, QVIDQVID AD TE QVOQVE NOMINE DE BONIS MEIS PERVENERIT. Paulus in l. 8. §. 2. D. de legat. 3. *Cum ita petisset Testator,* VT, QVIDQVID EX BONIS EIVS AD PATREM PERVENISSET, FILIAE SVAE ITA RESTITVERET, VT EO AMPLIVS HABERET, QVAM EX BONIS PATRIS HABITVRA ESSET. Celsus in l. 32. D. ad SC. Trebell. *Ballista filiumfamil. heredem instituit ita:* REBELLIANVS SI CAVERIT COLONIAE PHILIPPENSIVM, SI SINE LIBERIS MORERETVR, QVANTACVMQVE PECVNIA EX HEREDITATE DE BONIS MEIS AD EVM PERVENIT, EAM PECVNIAM OMNEM AD COLONIAM PHILIPPENSIVM PERVENTVRAM. Papinianus in l. 57. in princ. D. eod. HEREDES MEI, QVIDQVID AD EOS EX HEREDITATE, BONISVE MEIS PERVENERIT, ID OMNE POST MORTEM SVAM RESTITVANT PATRIAE MEAE, COLONIAE BENEVENTANORVM. Scæuola in l. 78. §. 13. D. eod. *Vnius ex libertis heredibus institutis fidei commisit,* VT QVIDQVID AD EVM EX HEREDITATE BONISVE PERVENISSET, DEDVCTO PRO EA PARTE AERE ALIENO, ET LEGATIS, ET SIBI VIGINTI AVREIS, RESTITVERET TITIO. Et ead. l. §. 5. TE ROGO, FILI SEPTICI, SI INTRA VICESIMVM ANNVM SINE LIBERIS MORIERIS, QVIDQVID EX HEREDITATE MEA AD TE PERVENERIT, HOC FRATRIBVS TVIS RESTITVAS, l. 75. §. vlt. D. eod. ROGO TE, VT QVIDQVID AD TE EX BONIS MEIS PERVENERIT, FACIAS PERVENIRE AD FILIVM TVVM. l. vlt. D. vt legat. seu fideicommiss. *Fideique eius commisit,* VT QVIDQVID AD EVM EX HEREDITATE EIVS PERVENISSET, CVM MORERETVR, RESTITVERET FILIO TESTATRICIS NEPOTI SVO. Gaius in l. 7. §. 1. D. de reb. dub. *Cum quidam, pluribus heredibus institutis, vnius fidei commisisset, vt,* CVM MORERETVR, VNI EX COHEREDIBVS, CVI IPSE VELLET, RESTITVERET EAM PARTEM HEREDITATIS, QVAE AD EVM PERVENISSET. Papinianus in l. 3. §. 2. D. de vsuris. *Cum Pollidius, a propinqua sua heres institutus, rogatus fuisset,* FILIAE MVLIERIS, QVIDQVID EX BONIS EIVS AD SE PERVENISSET, CVM CERTAM AETATEM PVELLA COMPLESSET, RESTITVERE: *Idque sibi, mater, ideo placuisse, Testa-*
585 *mento comprehendisset,* NE FILIAE TVTORIBVS, SED POTIVS NECESSITVDINI RES COMMITTERENTVR: *eumdem Pollidium,* FVNDVM RETINERE IVSSISSET. Marcianus in l. 33. D. ad SC. Trebellianic. *Petit ab herede suo, vt,* SI SINE LIBERIS MORERETVR, QVANTA PECVNIA EX HEREDITATE SVA AD EVM PERVENISSET, MAEVIO RESTITVERETVR.

Alias rogabantur Restituere, QVOD SVPERESSET EX HEREDITATE, l. 16. §. 3. l. 22. §. 4. D. ad SC. Trebellianic. in l. 54. D. eod. eiusmodi fideicommissum refertur, QVIDQVID EX HEREDITATE MEA SVPERFVERIT, ROGO, RESTITVAS. Papinianus in l. 70. §. vlt. D. de legat. 2. *Rogatus,* QVIDQVID EX HEREDITATE SVPERERIT, POST MORTEM SVAM RESTITVERE. Vlpianus in l. 25. §. 3. D. de hered. petit. *Nam & diuus Marcus in causa Pythodori, qui rogatus erat,* QVOD SIBI SVPERFVISSET EX HEREDITATE, REDDERE. Papinianus in l. 58. §. 7. D. ad SC. Trebell. QVOD EX HEREDITATE SVPERFVISSET, CVM MORERETVR, RESTITVERE *rogatur.* In §. vlt. ead. l. *qui* BONORVM SVPERFLVVM POST MORTEM SVAM RESTITVERE, *fuerat rogatus.*

XLIII. *Heredes quandoque rogabantur,* ACCEPTA CERTA PECVNIA *vel* RE, *item* RETENTA *vel* DEDVCTA CERTA PARTE, RESTITVERE, *item* CVM FRVCTIBVS, *aut* EXCEPTIS REDITIBVS.

Interdum etiam rogabantur, PECVNIA ACCEPTA RESTITVERE, vel ACCEPTO CERTO PRETIO, l. 81. D. ad SC. Trebellian. Vlpianus in l. 11. §. 3. D. de legat. 3. *Cum esset quis rogatus, restituere portionem,* ACCEPTA CERTA QVANTITATE. Idem in l. 13. §. 6. D. de hered. pet. *Si,* ACCEPTA CERTA QVANTITATE RESTITVERE, *rogatus est.* Et in l. 91. D. ad L. Falcid. *Si,* ACCEPTA PECVNIA, HEREDITATEM RESTITVERE *rogatus.* Florentinus in l. 90. D. eod. tit. *Si heres, cuius fidei commissum est, vt,* ACCEPTA CERTA PECVNIA, HEREDITATEM RESTITVAT. Scæuola in l. 109. D. de condic. & demonstr. *A testatore rogatus, vt,* ACCEPTIS CENTVM NVMMIS, RESTITVERET HEREDITATEM TITIAE COHEREDI SVAE. Papinianus in l. 93. D. ad L. Falcid. ACCEPTIS A MAEVIO CENTVM, HEREDITATEM MAEVIO RESTITVERE, PECVNIAMQVE POST MORTEM SVAM TITIO DARE, *rogatus est.* Et in fin. *plane si quis ita scripserit,* ACCEPTIS CENTVM, PETO, RESTITVAS HEREDITATEM. Papinianus in l. 77. D. de legat. 2. patrem, cum filios, eorumque matrem, heredes instituisset, ita scripsisse, refert: PETO A TE, FILIA, VT ACCEPTIS EX HEREDITATE MEA IN PORTIONEM TVAM CENTVM AVREIS, ET PRAEDIO TVSCVLANO, PARTEM HEREDITATIS RESTITVAS MATRI TVAE. Alias certam quantitatem præcipere iubebantur. Rutilius in l. 125. D. de legat. 1. *Si heres* CENTVM PRAECIPERE IVSSVS SIT, & RESTITVERE

HERE-

HEREDITATEM. Vlpianus in l. 5. §. 15. D. de donat. int. vir. & vx. *Si quis rogatus sit*, PRAECEPTA CERTA QVANTITATE, VXORI SVAE HEREDITATEM RESTITVERE. Ita, PRAECEPTO FVNDO, ROGATVS HEREDITATEM RESTITVERE, proponitur in l. 72. D. ad SC. Trebellian.

Alias, accepto certo prædio, restituere rogabantur, l. vlt. D. eod. Papinianus in l. 56. D. eod. *filiam fratribus*, CERTIS REBVS ACCEPTIS, HEREDITATEM RESTITVERE *pater voluit*. Alias, QVIBVSDAM REBVS RETENTIS, RESTITVERE HEREDITATEM, heres rogabatur, vt in l. 40. §. vlt. D. de legat. 3. rogatur Seia, retentis sibi hortis, restituere. Vlpianus in l. 13. §. 6. D. de hered. petit. SI, RETENTA CERTA QVANTITATE, RESTITVERE *rogatus sit*. RETENTA QVARTA PARTE, l. 75. §. 1. D. ad SC. Trebell. l. 86. D. ad L. Falcid. Alias DEDVCTA PARTE ALIQVA, restituere rogabatur. Papinianus in l. 58. D. ad SC. Trebell. DEDVCTA PARTE QVARTA, RESTITVERE *rogatus* HEREDITATEM. Sic DEDVCTIS centum, l. 1. §. vlt. D. ad SC. Trebellian. Item DEDVCTO AERE ALIENO, & DEDVCTIS LEGATIS, l. 16. §. 3. D. eod. l. 51. D. eod. Sic DEDVCTA SEXTA, l. 14. D. ad L. Falcid. Vlpianus in l. 91. D. eod. *Sed in fideicommissaria hereditate restituenda, siue legatum vel fideicommissum datum sit heredi, siue* PRAECIPERE, *vel*, DEDVCERE, *vel*, RETINERE IVSSVS SIT.

Interdum vero, HEREDITATEM CVM FRVCTIBVS RESTITVERE, heres rogabatur, l. 18. D. ad SC. Trebellian. Interdum vero, EXCEPTIS REDITIBVS, vt in l. 1. §. 16. & l. 58. §. 4. D. ad SC. Trebellian. Paulus in l. 14. §. 1. D. de vsur. *Heres rogatus erat*, POST MORTEM SVAM, SINE REDITV HEREDITATEM RESTITVERE. Alias EXCEPTIS CERTIS BONIS, RESTITVERE heres rogabatur, l. 81. D. ad SC. Trebellian.

XLIV. *Heredes* RESTITVERE *rogabantur interdum* SVB CONDITIONE.

Interdum autem heredes rogabantur restituere, sub condicione, veluti, SI SINE LIBERIS DECEDERENT, l. 22. §. 4. l. 25. §. 2. l. 33. l. 57. §. 1. l. 62. D. ad SC. Trebellian. Vlpianus in l. 17. §. 4. D. eod. *Si quis rogatus fuerit, vt*, SI SINE LIBERIS DECESSERIT, RESTITVAT
586 HEREDITATEM, & §. 5. ead. l. *Rogauerat quædam mulier filium suum, vt*, SI SINE LIBERIS DECESSISSET, RESTITVERET HEREDITATEM FRATRI SVO. Paulus lib. IV. Sentent. Tit. 1. *Rogati inuicem, sibi*, SI SINE LIBERIS DECESSERINT, HEREDITATEM RESTITVERE. Callistratus in l. 15. §. vlt. D. ad L. Cornel. de fals. *Si quis, duobus heredibus institutis, adiecerit, vt*, SI ALTERVTER HERES SINE LIBERIS DECESSISSET, EI, QVI SVPERESSET ET LIBEROS HABERET, HEREDITAS REDDERETVR, *vel*, SI VTERQVE SINE LIBERIS DECESSISSET, HEREDITAS, *deinde alia manu*, SCRIPTORI TESTAMENTI RESTITVERETVR. Marcianus in l. 114. §. 13. D. de legat. 1. *Cum erit rogatus*, SI SINE LIBERIS DECESSERIT, *per fideicommissum* RESTITVERE. Apud Vlpianum etiam in l. 2. D. de minorib. Pomponius refert, quemdam rogatum esse fratris filiæ complures res dare, ea condicione, vt si sine liberis decessisset, restitueret eas heredi. Ac alias proponitur rogatus quis restituere, SI ALIENO HEREDE MORERETVR, l. 17. §. vlt. D. ad SC. Trebellian. Pater etiam filio suo, SI IN POTESTATE SVA ESSE DESIISSET, hereditatem restituere rogatus dicitur in l. 50. D. eod.

XLV. *Heres interdum* PARTEM HEREDITATIS RESTITVERE *rogabatur*.

Interdum non Totam seu Vniuersam hereditatem, sed partem dumtaxat restituere rogabantur, l. 16. §. 4. l. 78. §. 1. D. ad SC. Trebellian. l. 11. §. 3. D. de legat. 3. veluti DIMIDIAM PARTEM HEREDITATIS, l. 21. §. 2. D. de ann. leg. Iulianus l. 27. §. 16. D. ad SC. Trebell. *Heres ex asse erat instituta consobrina mea, & eius fideicommissum, vt* PARTEM DIMIDIAM HEREDITATIS STATIM PVBLIO MAEVIO RESTITVERET. Gaius in l. 40. D. famil. ercisc. *Si ex asse institutus heres rogatus sit, mihi* PARTEM ALIQVAM RESTITVERE, *veluti* DIMIDIAM. Scæuola in l. 62. D. ad SC. Trebellian. *A filia petit, vt*, SI LIBERIS SVPERSTITIBVS MORERETVR, PARTEM EIVS, QVAE AD EAM EX BONIS PATRIS PERVENISSET: QVOD SI SINE LIBERIS, VNIVERSVM FRATRI RESTITVERET. Cui condicioni interdum dies addebatur, vt puta, SI SINE LIBERIS INTRA TRIGESIMVM ANNVM MORERETVR, l. 78. §. 4. D. ad SC. Trebellian. d. l. 102. D. de condic. & dem. vel, SI INTRA VICESIMVM ANNVM SINE LIBERIS MORIERIS, d. l. 78. §. 5. Papinianus in l. 15. §. 3. D. ad L. Falcid. *Heredem auus, idemque Tutor rogauerat, vt*, SI SINE LIBERIS ANTE CERTAM AETATEM DECEDERET, TAM HEREDITARIA, QVAM PROPRIA BONA RESTITVERET. Fratres etiam heredes instituti plerumque inuicem hereditatem restituere rogabantur, l. 18. D. de reb. dub. Impp. Diocletianus & Maximianus in l. 16. C. de pact. *Cum proponas, filios, Testamento scriptos heredes, rogatos esse*, VT, QVI PRIMVS REBVS HVMANIS EXIMERETVR, ALTERI PORTIONEM HEREDITATIS RESTITVERET. Proponitur & in l. 16. §. 7. D. ad SC. Trebell. quidam, a duobus heredibus institutis & inuicem substitutis petiisse, SIVE VTERQVE, SIVE ALTER HERES ESSET, vt hereditas sua EX PARTE DIMIDIA RESTITVERETVR alicui post quinquennium.

 Refer-

Refertur & a Scæuola in l. 85. D. de condic. & demonstr. huiusmodi fideicommissum: *Titia heredis instituti liberos habentis filii fideicommisit*, VTI REM EIVS, VNIVERSAM RESTITVERET FILIIS EIVS LIBERISVE EORVM, CVM IPSI PETISSENT, SINE VLLA IVRIS CAVILLATIONE. Ac plane interdum testator rogabat restituere BONA SVA, vel FAMILIAM, vel, PECVNIAM, vel, VNIVERSAM REM SVAM, vel, OMNIA SVA, l. 14. §. vlt. cum l. seq. & l. 30. D. ad SC. Trebell. Vlpianus in l. 16. D. eod. *Hoc idem & si* PATRIMONIVM *fuerit rogatus, & si* FACVLTATES: *& si* QVIDQVID HABEO, *& si* CENSVM MEVM, *& si* FORTVNAS MEAS, *& si* SVBSTANTIAM MEAM, *& si* PECVLIVM MEVM, *Testator dixerit.*

XLVI. DVOBVS, *item* VNI EX PLVRIBVS *hereditatem restituere heres quandoque rogabatur.*

Duobus etiam quandoque hereditatem restituere quis rogabatur, d. l. 16. §. 4. Et alteri pure, vel in diem, alteri sub condicione, l. 1. §. 9. D. eod. Interdum vero vni ex pluribus hereditatem restituere heredem testator rogabat, & in eius arbitrium conferebat, cui potius restitueret. Caius in l. 7. §. 1. D. de reb. dub. *Cum quidam, pluribus heredibus institutis, vnius fidei commisisset, vt,* CVM MORERETVR, VNI EX HEREDIBVS, CVI IPSE VELLET, RESTITVERET EAM PARTEM HEREDITATIS, QVAE AD EVM PERVENISSET. Vlpianus in l. 17. §. 4. D. ad SC. Trebell. *Si quis rogatus fuerit,* FILIIS SVIS, VEL CVI EX IIS VOLVERIT, RESTITVERE HEREDITATEM. Papinianus in l. 57. §. 2. D. eod. PETO DE TE, VXOR CARISSIMA, VTI, CVM MORIERIS, HEREDITATEM MEAM RESTITVAS FILIIS MEIS, VEL VNI EORVM, VEL NEPOTIBVS MEIS, VEL CVI VOLVERIS, VEL COGNATIS MEIS, ET CVI VOLES EX TOTA COGNATIONE MEA.

587 XLVII. *Heres vel* PVRE, *vel* POST TEMPVS *restituere quibus formulis rogari soleret? Formulæ:* POST MORTEM TVAM, CVM MORIERIS, RESTITVAS. SATIS EXIGI *ab herede, post tempus restituturo, testator quandoque vetabat.*

Heres autem vel pure hereditatem restituere rogabatur, l. 19. D. ad SC. Trebell. videlicet STATIM, l. 27. §. 16. D. eod. seu PRAESENTI DIE, l. 22. §. 2. D. eod. seu PRIMA QVAQVE DIE, l. 25. D. eod. aut vero in tempus, vel post tempus, restituere rogabatur, l. 58. §. 1. & §. 2. D. eod. veluti POST MORTEM SVAM, l. 77. §. 4. D. de legat. 2. l. 48. §. 1. D. de iur. fisc. l. 58. §. 4. & §. 6. D. ad SC. Trebell. Sic in l. 41. §. 12. D. de legat. 3. *Seium maritum scripsit heredem, eique substituit Appiam alumnam, fideique heredis commisit,* VT POST MORTEM SVAM HEREDITATEM EIDEM ALVMNAE RESTITVERET, AVT SI QVID ANTE CONTIGISSET ALVMNAE, TVNC VALERIANO FRATRIS FILIO RESTITVERET EAMDEM HEREDITATEM. Cuiusmodi fideicommissum interdum his verbis, POST MORTEM TVAM, interdum his, CVM MORIERIS, concipiebatur, l. 123. D. de legat. 1. l. 58. §. 7. l. 27. §. 16. l. 57. §. 2. D. ad SC. Trebellian. l. vlt. D. vt legator. l. 7. §. 1. D. de reb. dub. Interdum & post mortem alterius restituere rogabatur. Vlpianus in l. 22. D. ad SC. Trebell. *Mulier, quæ, duobus filiis in potestate patris relictis, alii nupserat, posteriorem maritum heredem instituit, eumque rogauit,* LIBERIS SVIS POST MORTEM PATRIS EORVM HEREDITATEM SVAM RESTITVERE, VEL EI, QVI EORVM SVPERESET. Patrem etiam fiduciarium heredem scripsisse, ab eoque petiisse, vt FILIO SVO, CVM AD ANNOS SEDECIM PERVENISSET, HEREDITATEM RESTITVERET, refert Iauolenus in l. 46. D. eod. tit. Alias heres scriptus rogabatur restituere, CVM VELLET, l. 41. §. 13. D. de legat. 3. Præterea quandoque partem, STATIM, partem, cum MORERETVR, restituere rogabatur, l. 27. §. 16. ad SC. Trebellian. Cum vero post tempus restituere heres rogabatur, interdum, SATIS EXIGI ab eo, Testator VETABAT. Vlpianus in l. 72. §. 1. D. de condicion. & demonst. POST MORTEM MEAM RESTITVAS HEREDITATEM, ITA, NE SATIS FIDEI COMMISSI PETATVR, NEVE RATIO EXIGATVR. Scæuola in l. vlt. D. vt legat. seu fideic. testatricem, cum patris heredis instituti fidei commisisset, vt quidquid ad eum ex hereditate eius peruenisset, cum moreretur, restitueret filio suo, hæc verba adiecisse, narrat, SATIS A SEIO PATRE MEO EXIGI VETO. Idem in l. 41. §. vlt. D. de legat. 3. refert, maritum, qui Seiæ vxori vniuersam hereditatem restituere heredem rogauerat, rursus vxoris fidei commisisse, vt quidquid ad eam ex hereditate peruenisset, deductis his, quæ ei legauerat, restitueret Mæuiæ infanti, hoc addito, A QVA SEIA SATIS EXIGI VETO: CVM SCIAM, EAM POTIVS REM AVCTVRAM, QVAM DETRIMENTO FVTVRAM.

XLVIII. FIDEICOMMISSORVM HEREDITATIS *formulæ:* ROGO, A TE PETO, FIDEI TVAE COMMITTO, HEREDES MEI RESTITVANT, *&c.*

Fideicommissa autem hereditatis, sic enim ea Papinianus appellat in l. 52. §. 1. D. ad SC. Trebell. relinquebantur his verbis, ROGO, vel, TE ROGO, HEREDITATEM RESTITVAS, l. 19. §. 1. & l. 54. D. eod. A TE PETO, l. 27. §. 3. & l. 46. D. eod. vel, PETO DE TE, l. 57. §. vlt. D. eod. vel, FIDEI TVAE COMMITTO,

VT

VT HEREDITATEM RESTITVAS, l. 17. in princ. & §. vlt. D. ad SC. Trebell. vel, A TE, HERES, PETO, FIDEIQVE TVAE COMMITTO, DES, REDDAS, l. 25. D. eod. vel, REDDAS, RESTITVAS, l. 75. D. eod. Alias, HEREDES MEI RESTITVANT, l. 57. in princ. D. eod. Proponitur in §. 1. ead. l. in Testamento ita scriptum fuisse, FIDEI FILIORVM MEORVM COMMITTO, VT, SI QVIS EORVM SINE LIBERIS PRIOR SVVM DIEM OBIERIT, PARTEM SVAM SVPERSTITI FRATRI RESTITVAT. QVOD SI VTERQVE SINE LIBERIS DIEM SVVM OBIERIT, OMNEM HEREDITATEM AD NEPTEM MEAM CLAVDIAM PERVENIRE, VOLO. Scæuola etiam in l. 75. §. 1. D. eod. fideicommisisse mulierem, narrat in hæc verba: ROGO TE, VT ID, QVOD AD TE EX BONIS MEIS PERVENERIT, FACIAS, PERVENIRE AD FILIVM TVVM. Idem in l. 77. D. eod. patrem, filiis heredibus institutis, singulos rogasse, refert, VT, QVI SINE LIBERIS DECEDERET, PARTEM SVAM HEREDITATIS SORORI FRATRIQVE RESTITVERET, AVT, SI FRATER SORORVE NON ESSET, MATRI SVAE: & hæc verba adiecisse, VOSQVE, LIBERI CARISSIMI, HOC FIDEICOMMISSO TENERI INVICEM, VOLO, DONEC BINOS LIBEROS EDVCAVERITIS. Idem in l. 78. §. 2. D. eod. TV, FRATER, SECVNDVM FIDEM ET PIETATEM TVAM, QVIDQVID AD TE PERVENERIT EX HEREDITATE MEA, STICHO FILIO TVO RESTITVES. QVOD VT FACIAS, FIDEI TVAE COMMITTO. Scæuola in l. 78. §. 7. D. eod. FIDEI AVTEM VESTRAE MANDO, GAI SEI, ET LVCIA TITIA, VTI POST OBITVM VESTRVM REDDATIS, RESTITVATIS TITIO ET SEMPRONIO SEMISSEM PATRIMONII, ET PORTIONIS EIVS, QVAM VOBIS DEDI. Et §. 10. ead. l. SI TITIVS MARITVS MEVS MIHI HERES ERIT, PETO, FIDEIQVE EIVS COMMITTO, QVIDQVID
588 EX HEREDITATE MEA AD EVM PERVENERIT, CVM MORI COEPERIT, DET, RESTITVAT GAIO FILIO NOSTRO, ITA TAMEN, VT DECEM QVIDEM VNCIAS GAIVS HABEAT, DVAS AVTEM VNCIAS SEIVS NEPOS HABEAT: QVOD VT FIAT, FIDEI EIVS, TIBI, HEREDIS MEI COMMITTO. Marcellus in l. 123. D. de legat. 1. *Lucius Titius, cum duos filios heredes relinqueret, Testamento ita cauit*, QVISQVIS MIHI LIBERORVM MEORVM HERES ERIT, EIVS FIDEI COMMITTO, VT, SI QVIS EX HIS SINE LIBERIS DECEDAT, HEREDITATIS MEAE BESSEM, CVM MORIETVR, FRATRIBVS SVIS RESTITVAT. Memorantur & in l. 19. D. ad SC. Treb. hæ Fideicommissorum formulæ, ROGO, DES FILIO TVO, FACIASQVE AD EVM PERVENIRE: TE ROGO, LVCI TITI, HEREDITATEM MEAM CVM ATTIO PARTIARIS. Paulus in l. 43. D. de condic. & dem. *Rogatus est heres a liberto testatore*, VT, PERCEPTIS SIBI DECEM, TOTAM HEREDITATEM REVENDERET. Papinianus in l. 101. §. 1. D. de cond. & dem. *ita fideicommisso dato*, VOLO, RESTITVAS, SI SINE LIBERIS DECEDAS. Hoc quoque modo hereditates fidei heredum committebantur, VOLO, HEREDITATEM MEAM TITII ESSE: SCIO, HEREDITATEM MEAM RESTITVTVRVM TE TITIO, l. 118. D. de legat. 1.

XLIX. TACITI FIDEICOMMISSI *exempla & formulæ*. b)

Interdum vero heres, VT ALIVM HEREDEM FACERET, rogabatur: ac per hoc rogatus videbatur hereditatem Testatoris restituere, l. 114. §. 6. D. de legat. 1. l. 17. D. ad SC. Trebellian. Papinianus in l. 70. §. 2. D. de legat. 2. *Cum quidam, filio suo ex parte herede instituto, patruum eius coheredem ei dedisset, & ab eo* PETIISSET, VT FILIVM SVVM, PRO VIRILI PORTIONE, FILIIS SVIS COHEREDEM FACERET. Sed & cum mater filio suo coheredes filias ipsius dedisset, ac petiisset, VT FILIAS SVAS EMANCIPARET, ITA, VT CVRATORES A PRAETORE ACCIPERENT, Papiniano placuit, filii fidei commissum videri, vt, eas iuris sui constitutas ad auiæ hereditatem peruenire, pateretur, l. 93. D. de condic. & dem. Idem in l. 77. §. 25. D. de legat. 2. ROGO, FILIA, BONA TVA QVANDOQVE DISTRIBVAS LIBERIS TVIS, VT QVISQVE DE TE MERVERIT. Papinianus in l. 76. §. 5. D. de legat. 2. *Pater cum filia pro semisse herede instituta sic Testamento locutus fuerat*; PETO, CVM MORIERIS, LICET ALIOS QVOQVE FILIOS SVSCEPERIS, SEMPRONIO

b) Erat etiam *taciti fideicommissi* genus, quod in fraudem Legum primo Voconiæ, deinde Corneliæ de proscriptis inuentum, deinde imprimis ad eludendam legem caducariam adhibitum inprimis frequentatumque est: cuius hæc erat ratio, vt, quoniam per Leges ad certas quasdam personas, quibus testator tamen consultum vellet, peruenire hereditas ex testamento non posset, ad easdem, cum ad heredem scriptum venisset, ab eo quasi per pseudothyrum ad eas personas rediret. Nempe testator eam ob causam palam in testamento nuncupabat heredem suum aliquem ex amicis: quem clam rogasset, hereditatem personæ alicui incapaci restituere: interdum etiam iureiurando interposito, vel accepto chirographo. Formula huius generis taciti fideicommissi est apud Callistratum *L. 3. pr. D. de iur. fisc. Vos rogo, vt in ea, quod a vobis petii, fidem præstetis, perque deum, vt faciatis, rogo.* Chirographa autem exacta, docet *Quinctil. Inst. Or.* IX, 2, 74. & *L. 3. pr. laud.* Cum autem hæc tacita fideicommissa, quippe in fraudem legum facta, essent illicita, tum etiam *SCto Planciano* postea vetita sunt. v. quæ de his tacitis fideicommissis a me dicta sunt in *Traiano p.* 45. *sqq.*

NIO NEPOTI MEO PLVS TRIBVAS IN HONOREM NOMINIS MEI. Scæuola in l. penult. §. 16. D. eod. A TE, VXOR CARISSIMA, PETO, NE QVID POST MORTEM TVAM FRATRIBVS TVIS RELINQVAS. HABES FILIOS SORORVM TVARVM, QVIBVS RELINQVAS. SCIS, VNVM FRATREM TVVM FILIVM NOSTRVM OCCIDISSE, DVM EI RAPINAM FACIT. SED ET ALIA MIHI DETERIORA FACIT. At ex hac scriptura, MANDO FILIAE MEAE PRO SALVTE SOLLICITVS IPSIVS, VT, QVOAD LIBEROS TOLLAT, TESTAMENTVM NON FACIAT. ITA ENIM POTERIT SINE PERICVLO VIVERE. Fideicommissariam hereditatem sorori coheredi non videri relictam, Papinianus respondit, l. 77. §. 24. D. eod.

L. TVTORES *liberis impuberibus* TESTAMENTO DATI, *quomodo, quibusque verbis?*

Parentibus autem non tantum liberis impuberibus secundas Tabulas facere licebat, quod moribus introductum fuisse, Vlpianus scribit, sed liberis suis siue masculini, siue feminini sexus, si modo in potestate essent, Tutores testamento dare, lege XII. Tabb. permittebatur. Et ita Tiberium Neronem morientem Tiberio & Claudio Druso filiis tutorem reliquisse Octauium Cæsarem, Dio lib. XLVIII. p. 438. auctor est. Sic & Virginium Rufum sibi Tutorem relictum, Plinius Epist. 1. lib. II. scribit. Cicero Epist. 61. lib. XIII. ad Silium, *T. Pinnio familiarissime me vsum esse, scire te, arbitror. Quod quidem ille Testamento declarauit, qui me tum* TVTOREM, *tum etiam* SECVNDVM HEREDEM INSTITVERIT. Nec filiis tantum iam natis, sed & postumis filiis, vel nepotibus, vel ceteris liberis, qui modo in ea causa essent, vt, si viuo testatore nascerentur, in potestate eius forent, Tutores testamento dari poterant, l. 1. D. de testam. tut. l. 24. D. de tut. & rat. distrah. l. 29. D. de neg. gest. Poterat autem pater filio non modo heredi instituto, sed vel exheredato Tutorem dare, l. 4. D. de testament. tut. l. 26. §. vlt. D. eod. tit. l. 59. §. 3. D. de admin. tut. Interdum & matres, licet non iure, tutores dabant: verum mater non nisi instituto filio dabat: quasi in rem potius, quam in personam tutorem dare videretur. l. 4. D. de testam. tut. l. 4. C. eod. tit. Sed & inquiri in eum, qui testamento matris datus erat tutor, oportebat, cum a patre datus, quamuis minus iure datus esset, tamen sine inquisitione confirmabatur, d. l. 4. D. eod. Neratius in l. 2. D. de confirm. tut. *Mulier liberis non recte testamento tutorem dat: sed si dederit, decreto Prætoris vel Consulis, ex inquisitione confirmabitur, nec satisdabit, pupillo rem saluam fore.* Tutorem autem certo tempore dare, & vsque ad certum tempus licebat, & sub condicione, & vsque ad condicionem, l. 8. §. 1. D. de testam. tut. Vlpianus in l. 9. §. 2. D. de tut. & rat. distrahend. *Sed & si quis Testamento* AD TEMPVS FVERIT DATVS. Certarum vero rerum vel causarum, vel deductis rebus, Tutor dari non poterat, l. 12. D. de testament. tut. Tutor etiam incertus dari non poterat, l. 20. D. eod. Tutorem vero quemlibet dare pater poterat, dum modo cum eo Testamenti factio esset, l. 20. & l. 21. D. eod. Latinus tamen Iunianus, licet is testamenti factionem haberet, Tutor, lege Iunia vetante, dari non poterat, quemadmodum Vlpianus tit. 15. scribit. Dementissime vtique, vt Seneca lib. IV. de Benefic. cap. 27. ait, testabatur, qui Tutorem filio relinquebat, pupillorum spoliatorem.

Formula vero dandi Tutoris testamento erat hæc, TVTOR ESTO. Vlpianus in l. 8. D. de testam. tut. *In tutoris dationem vtrum leuissima condicio, an nouissima, vt in legato, spectanda est? vt puta,* TITIVS, CVM POTERIT, TVTOR ESTO: TITIVS, SI NAVIS EX ASIA VENERIT, TVTOR ESTO. Idem in l. 10. §. vlt. D. eod. *Seruus alienus ita dari testamento tutor potest,* SI LIBER ERIT, TVTOR ESTO. Africanus in l. 23. D. eod. *Tutor recte ita non datur,* ILLI AVT ILLI FILIIS MEIS, VTRI EORVM VOLET, TITIVS TVTOR ESTO. *Ita autem recte* DABITVR, TITIVS, SI VOLET, ILLI FILIO MEO TVTOR ESTO. Vlpianus in l. 3. §. 5. D. de suspect. tutor. *Quod si quis ita tutor datus sit,* QVOAD IN ITALIA ERIT, TVTOR ESTO: VEL QVOAD TRANS MARE NON ERIT. Tryphoninus in l. 45. D. de excusat. tutor. TITIVS FILIIS MEIS, QVOAD REIPVBL. CAVSA NON ABIERIT, TVTOR ESTO. Et mox: *Sed si ita scriptum in testamento fuit,* TITIVS TVTOR ESTO: CVM REIPVBL. CAVSA ABIERIT, TVTOR NE ESTO: CVM REDIERIT, TVTOR ESTO. Aut si plures dabantur, dicebatur, TVTORES SVNTO. Paulus in l. 32. §. vlt. D. de testament. tut. FILIIS MEIS TVTORES SVNTO C. MAEVIVS ET LVCIVS EROS. Interdum vero vtebantur his verbis, TVTOREM DO. Vlpianus in l. 16. D. de testam. tut. *Si quis ita dederit,* FILIIS MEIS TVTOREM DO. Iauolenus in l. 33. D. eod. *Tutoribus ita datis,* LVCIVM TITIVM TVTOREM DO. SI IS NON VIVIT, TVM C. PLAVTIVM TVTOREM DO. Pomponius in l. 122. D. de verb. signific. *Si ita scriptum sit,* FILIO FILIISQVE MEIS HOSCE TVTORES DO. Paulus lib. IV. Sentent. Tit. 13. *Si decedens seruis suis ita libertatem dederit,* ILLVM ET ILLVM LIBEROS ESSE VOLO, EOSQVE FILIIS MEIS TVTORES DO.

LI. *Pluribus tutoribus datis, pater,* QVEM VELLET TVTELAM ADMINISTRARE, *declarare, interdum alicuius* CONSILIO TVTELAM GERI, *mandare solebat.*

Pluri-

Pluribus vero tutoribus datis, plerumque pater declarabat, quem eorum vellet tutelam gerere & administrare. Vlpianus in l. 3. §. 1. D. de administr. tut. *Si parens vel pater, qui in potestate habet, destinauerit testamento, quis tutelam gerat.* Et mox: *Vt si parens declarauit,* QVEM VELIT TVTELAM ADMINISTRARE, *ille solus administret.* Idem in l. 1. §. 6. D. de tut. & rat. distrah. *Si pupillis tutores pater dedit, inter quos & libertum suum,* PERQVE EVM, *voluerit,* TVTELAM ADMINISTRARI, Et in l. 24. §. vlt. D. de administr. tut. *Si duobus simul tutela gerenda permissa est a parente.* Item in l. 14. D. de solutionibus. Interdum etiam vnum ex tutoribus datis destinabat Pater, qui ab aliis rationes acciperet, l. 26. §. 1. D. de test. tut. *Honoris causa tutor datus non videtur, quem* PATER A CETERIS TVTORIBVS, QVIBVS NEGOTIA GERENDA MANDAVIT, RATIONES ACCIPERE VOLVIT. Interdum testator mandabat, tutelam alicuius consilio geri. Vlpianus in l. 5. §. 8. D. de administr. & peric. tut. PATER TVTELAM FILIORVM CONSILIO MATRIS GERI, MANDAVIT. Scæuola in l. 47. D. eod. *Titium & Maunium tutores quis dedit & cauit,* Βούλομαι καὶ παρακαλῶ πάντα γίγνεσθαι μετὰ τῆς Μαυβίου τοῦ ἀδελφοῦ μου γνώμης, καὶ δίχα αὐτοῦ τὸ γινόμενον ἄκυρον ἔστω.

LII. *Pater interdum,* MATREM NEGOTIA FILII GERERE, *testamento cauebat, alias* TVTELAE ADMINISTRANDAE RATIONEM *tutori præscribebat.*

Nonnumquam & pater pietatis fiducia, MATREM NEGOTIA FILII GERERE, testamento cauebat, l. 31. §. 6. D. de negot. gest. Vlpianus in l. 2. §. 25. D. ad SC. Tertyll. *Quid si pater eis peti prohibuerat tutorem, quoniam,* PER MATREM REM EORVM ADMINISTRARI, *voluit.* Alias parentes tutelæ administrandæ rationem tutoribus præscribebant. Vlpianus in l. 5. §. 9. D. de administrat. tutor. *Vsque adeo autem licet tutoribus patris præceptum negligere: vt, si pater caueret,* NE QVID REI SVAE DISTRAHERETVR, *vel,* NE MANCIPIA DISTRAHANTVR, *vel,* NE VESTIS, *vel,* NE DOMVS, *vel,* NE ALIAE RES PERICVLO SVBIECTAE: *liceat eis contemnere hanc patris voluntatem.* Scæuola in l. 47. §. 4. D. de administr. tut. *Præfectus Cliouus ita testamento cauit:* VOLO, VT SIT IN ARBITRIO TVTORVM FILII MEI, SI VOLVERINT, HVIVS SVMMAE VNCIAS INFERRE VSVRARVM NOMINE, ITA, NE NVMMI DISPARGANTVR. Idem in l. 58. D. de administr. tut. proponit, testatorem Pamphilum & Diphilum libertos, per quos negotiationem exercebat, tutores testamento reliquisse, & cauisse, VT NEGOTIVM EO-
590 DEM MODO EXERCERETVR, QVO SE VIVO EXERCEBATVR. Proponitur & in l. 5. §. 7. de administrat. tut. quidam decedens filiis suis tutores dedisse & adiecisse, EOSQVE ANECLOGISTOS ESSE, VOLO.

LIII. *De* ALIMENTIS *&* EDVCATIONE LIBERORVM *testamento parentes cauebant.*

Interdum etiam liberis, quos heredes scripserat, Pater Alimenta statuebat, l. 2. in fin. D. vbi pupill. educ. Testamenti certe in l. 47. §. 1. D. de administr. tut. clausula refertur huiusmodi: QVANTVM AVTEM FILIO MEO DIVRNVM SVFFICIAT, MARITA ET IANVARIA AESTIMABVNT. De pupilli quoque educatione Testator nonnumquam testamento cauebat. Vlpianus in l. 1. in princ. D. vbi pupill. educ. *Cum quidam Testamento suo cauisset,* VT FILIVS APVD SVBSTITVTVM EDVCARETVR. Et §. 3. ead. l. *Si legatarius vel heres educationem recipiet,* TESTAMENTO SIBI INIVNCTAM. Pomponius in l. 7. D. de ann. leg. *Si quis ita scripsit,* FILII, FILIAEQVE MEAE IBI SVNTO, VBI EOS MATER SVA ESSE VOLET. EISQVE HERES MEVS IN ANNOS SINGVLOS, INQVE PVEROS, PVELLASQVE, SINGVLAS, DAMNAS ESTO DARE CIBARII NOMINE, AVREOS DECEM.

LIV. *De* NVPTIIS FILIARVM *testamento statui solebat.*

Admonendi autem sumus, patres quandoque filiabus condicionem testamento quæsiisse, & eos nominasse, quibus filias suas nuptum dari vellent, l. 36. D. de ritu nupt. Papinianus in l. 101. D. de condicion. & demonstr. *Pater Seuerianam Proculam Ælio Philippo cognato nuptiis testamento designauit.* Et ita testamento filiæ destinatæ dicebantur, l. 66. D. eod. l. 7. D. ad L. Iul. de adulter. Plerumque certe testatores filiabus nuptias in familia iniungebant, l. 41. §. 16. D. de fideicomm. libert. Quandoque etiam in arbitrio matris pater esse volebat, cui nuptum filia communis collocaretur, l. 62. D. de ritu nupt. Sed & dotem filiæ arbitratu Tutorum dari, interdum pater iubebat, l. 43. D. de legat. 3.

LV. LIBEROS, PARENTES, *aliasque personas coniunctas,* LIBERTOS *quoque &* SERVOS *testatores* COMMENDARE *solebant.*

Ac ne quid ex his, quæ paternum erga liberos affectum testatum relinquebant, prætermittamus; Interdum amicis liberos suos commendabant. Cicero lib. III. de Finibus cap. 2. *Præclare facis, cum & eorum memoriam tenes, quorum vterque tibi* TESTAMENTO LIBEROS SVOS COMMENDAVIT. Sulpitium certe Gallum,

lum, idem Cicero lib. I. de Orat. c. 53. refert, duos filios suos paruulos TVTELAE POPVLI ROM. COMMENDASSE, morientemque dixisse, SE POPVLVM ROM. TVTOREM INSTITVERE ILLORVM ORBITATI. Ouidius lib. III. Trist. Eleg. 14. v. 13.

Palladis exemplo, de me sine matre creata
Carmina sunt: stirps hæc, progeniesque mea.
HANC TIBI COMMENDO: *quæ quo magis orba parente est,*
Hoc tibi tutori sarcina maior erit.

Sic & in supremis suis ordinandis Epicurus, cum ageret vitæ supremum diem, Epistola scripta ad Hermacum, referente Cicerone lib. II. de Finibus c. 30. *Sed tu, vt dignum est tua erga me & erga Philosophiam voluntate, ab adolescentia suscepta*, FAC, VT METRODORI TVEARE LIBEROS. Et mox cap. 31. *Ista commendatio puerorum, memoria & caritas amicitiæ, summorum beneficiorum in extremo spiritu conseruatio, indicat, innatam esse homini probitatem gratuitam.* Apud Propertium lib. IV. Eleg. vlt. v. 69. sequ. Cornelia vniuira moriens, Lepidum & Paulum liberos communes Paulo marito ita commendat:

NVNC TIBI COMMENDO, COMMVNIA PIGNORA, NATOS.
Hæc cura & cineri spirat inusta meo.
FVNGERE MATERNIS VICIBVS, PATER. *Illa meorum*
Omnis erit collo turba ferenda tuo.
Oscula quum dederis tua flentibus, adiice matris:
Tota domus cœpit nunc onus esse tuum.
Et si quid doliturus eris, sine testibus illis,
Quum venient, siccis oscula falle genis.

Eadem pueros his versibus affatur, v. 81. sequ.

Seu tamen aduersum mutarit ianua lectum,
Sederit & nostro cauta nouerca toro:
CONIVGIVM, PVERI, LAVDATE ET FERTE PATERNVM:
Capta dabit vestris moribus illa manus.
Nec matrem laudate nimis. Collata priori
Vertet in offensas libera verba suas.

Ac mox v. 93.

FILIA, *tu specimen censuræ nacta paternæ,*
Fac teneas vnum, nos imitata, virum.
Et serie fulcite genus.

Quin & parentes suos quandoque commendabant. Cæsar lib. II. de bello ciuili cap. 41. *Hi*
591 *de sua salute desperantes, vt extremo vitæ tempore homines facere consueuerant, aut suam mortem miserabantur*, AVT PARENTES SVOS COMMENDABANT, *si quos ex eo periculo fortuna seruare potuisset.* Apud Terentium Andria Act. I. Sc. 5. v. 46. seqq. Chrysis moriens Pamphilo Glycerium ita commendasse fingitur,

Quod ego per hanc te dextram oro, & ingenium tuum,
Per tuam fidem, perque huius solitudinem
Te obtestor, ne abs te hanc segreges, neu deseras,
Si te in germani fratris dilexi loco.
Siue hæc te solum semper fecit maxumi,
Seu tibi morigera fuit in rebus omnibus:
TE ISTI VIRVM DO, AMICVM, TVTOREM, PATREM:
BONA NOSTRA HAEC TIBI COMMITTO, ET TVAE MANDO FIDEI.
Hanc mihi in manum dat.

Sed & Tiberius moriens Claudium in tertiis heredibus, ex parte tertia nuncupatum, legato etiam circa sestertia vicies prosecutus, commendauit insuper exercitibus, Senatui populoque Rom. inter ceteras necessitudines nominatum, vt Suetonius in Claudio cap. 6. memoriæ prodidit. Scæuola etiam in l. 21. §. 2. D. de ann. legat. proponit, patrem, cum filium ex dodrante, vxorem ex quadrante instituisset heredes, filii fidei commisisse, vt nouercæ restitueret hereditatem. Ab ea autem petisse, VT INFIRMITATEM FILII COMMENDATAM HABERET: EIQVE MENSTRVOS AVREOS DENOS PRAESTARET, DONEC AD VICESIMVM QVINTVM ANNVM AETATIS PERVENISSET. CVM AVTEM IMPLEVISSET, TVNC PARTEM DIMIDIAM HEREDITATIS EI RESTITVERET. Idem in l. 32. §. 6. D. de vsu & vsufruct. leg. filium mente captum ita sorori commendatum a patre communi, refert, PETO A TE, PVBLIA CLEMENTIANA, VTI FRATREM TVVM IVLIVM IVSTVM ALAS, TVEARIS, DEPENDAS PRO EO: PRO QVO TIBI VSVMFRVCTVM PORTIONIS EIVS RELIQVI, DONEC MENTIS COMPOS FIAT, ET CONVALESCAT. Sic & filiam suam & nepotem, quem ex ea habebat, ac fratris filium inuicem commendat Testator, in specie l. 78. §. 8. D. ad SC. Trebell. Sed & libertos quandoque heredibus commendabant. Modestinus enim in l. 5. D. de aliment. leg. hæc Testamenti verba adfert, PROTHVMVM, POLYCHRONIVM, HYPATIVM, COMMENDO, VT ET VOBISCVM SINT, ET CIBARIA PRAESTETIS, PETO. Ipsos quoque seruos, quos caros habebant, commendasse Testatores, apparet ex l. 12. D. de fideicomm. lib. Sic in l. 41. §. 1. D. de fideicomm. lib. MEDICOS TIBI COMMENDO ILLVM, ET ILLVM. Alumnum etiam Seiæ Testator ita commendasse, proponitur in l. 15. D. de alim. leg. MAEVIO INFANTI ALVMNO MEO QVADRINGENTA DARI, VOLO. QVAE, PETO A TE, SEIA, SVSCIPIAS: ET VSVRAS EI QVINCVNCES IN ANNVM VSQVE VICESIMVM AETATIS PRAESTES: EVMQVE SVSCIPIAS, ET TVEARIS. Vlpianus in l. 11. §. 2. D. de legat. 3. *Si ita quis scripserit*, ILLVM TIBI COMMENDO. Interdum etiam pater filios suos increpans, quædam Testamento scribebat, l. 13. C. ex quibus caus. infam. irrog.

LVI.

LVI. BONORVM DIVISIO INTER LIBEROS *testamento facta.* IMPERIVM *inter* CONSTANTINI *filios* TESTAMENTO DIVISVM.

Plerumque vero parentes bona inter liberos Testamento diuidebant, l. 20. §. 3. & l. 32. l. 39. §. 5. D. famil. ercisc. l. 10. l. 21. & l. 23. C. eod. tit. l. 23. D. de adimend. legat. Nou. 107. l. 30. §. 3. D. de adimend. leg. Qui *filias ex disparibus portionibus Testamento heredes instituerat, pæne* OMNIVM BONORVM SVORVM *eodem Testamento* DIVISIONEM FECIT. *Deinde hæc verba adiecit:* Τὰ δὲ λοιπὰ πάντα τῶν ὑπαρχόντων μου ὁμοίως καὶ τὰ τῆς κληρονομίας βάρη ἔσαι μόνων τῶν δύο μου θυγατέρων, Πρίμης καὶ Σεκούνδης, ἡ τῆς ἐξ αὐτῶν περιέσης. Impp. in l. 10. C. comm. vtr. iud. *scriptura Testamenti, qua* SPECIALITER OMNIA DIVISA *continentur.* Quin & intestato morientem, codicillis prædia sua omnia, & patrimonium inter liberos diuisisse, ita, vt longe amplius filio, quam filiæ relinqueret, narrat Scæuola, in l. 39. §. 1. D. famil. erciscund.

Atque vt priuati bona sua, sic & Imperatores, Testamento inter liberos imperium diuidebant: Et ita Constantinum tres filios imperii heredes reliquisse, Theodoritus, lib. I. Histor. Ecclesiast. narrat. Sozomenus lib. II. Histor. Ecclesiast. cap. vlt. Ο δὲ βασιλεὺς ἤδη πρότερον εἰς τοὺς παῖδας Καίσαρας ὄντας τὴν ἀρχὴν διελὼν, καὶ Κωνσαντίνῳ μὲν καὶ Κώνσαντι τὰ πρὸς δύσιν ἀπονείμας, Κωνσαντίῳ δὲ τὰ πρὸς ἕω. Et mox: Διαθήκην τε ποιήσας, τοῖς μὲν παισὶ διένειμε τὴν ἀρχὴν, ὡς πρότερον. Πρεσβεῖα δὲ, τὰ μὲν, τῇ πρεσβυτέρᾳ ῥώμῃ, τὰ δὲ, τῇ ἐπωνύμῳ αὐτοῦ καταλιπὼν, ἔδωκε τὴν διαθήκην τῷ πρεσβυτέρῳ. & reliqua. Ruffinus lib. I. Histor. Ecclesiast. cap. 11. *Interea dum hæc apud Alexandriam frustra agitantur, venerabilis Augustus Constantinus, in suburbana villa Nicomediæ, tricesimo & primo imperii sui anno defunctus est, liberis de successione Romani orbis testamento heredibus scriptis.*

592 LVII. *De* SOLVTIONE AERIS ALIENI *testamento caueri solitum.*

Interdum autem diuisionem bonorum facientes, de æris alieni solutione cauebant. Scæuola in d. l. 39. §. 5. fam. ercisc. *Pater inter filios diuisit bona, & eam diuisionem Testamento confirmauit & cauit,* VT AES ALIENVM, QVOD VNVSQVISQVE EORVM HABEBAT, SIVE HABITVRVS ERAT, SOLVS SVSTINERET. Vlpianus in l. 20. §. 3. D. eod. tit. *Si pater in filios sine scriptura bona diuisit,* & ONERA AERIS ALIENI PRO MODO POSSESSIONVM DISTRIBVIT. Vni etiam ex heredibus quandoque onus æris alieni iniungebatur, vt apparet ex d. l. 20. §. 5. Vnde in §. vlt. ead. l. *Si maritus, alterum ex heredibus* ONVS DOTIS SOLVENDAE, *quæ in stipulationem venit,* SVSCIPERE IVSSIT. Gaius in l. 69. §. 2. D. de legat. 1. *Si Testator quosdam ex heredibus iusserit,* AES ALIENVM SOLVERE. Sed & de æris alieni solutione ita quidam Testator cauisse memoratur, ITEM ROGO, VTI RELIQVVM AES ALIENVM, QVOD EX BONIS ARETONIS DEBETVR, OMNIBVS CREDITORIBVS EX REDITIBVS EORVM BONORVM SOLVAS, REDDAS, SATISFACIAS. Profitebantur certe quandoque, quid deberent, vt in l. 88. §. 10. D. de leg. 2. QVISQVIS MIHI HERES ERIT, SCIAT, DEBERE ME DEMETRIO PATRVO MEO DENARIA TRIA, ET DEPOSITA APVD ME A SELEVCO PATRVO MEO DENARIA TRIA, QVAE ETIAM PROTINVS REDDI ET SOLVI EIS, IVBEO.

LVIII. MODVM PATRIMONII *testatores quandoque designabant.*

Sed & parentes frugi æstimationem patrimonii sui facere consueuisse, Papinianus ait l. 77. §. 30. D. de legat. 2. Ac plane, vt ex l. 1. C. arbitr. tutelæ, & Nouella 148. apparet, modum patrimonii, & quantum in bonis relinquerent, Testamentis quandoque Testatores comprehendebant. Plinius lib. XXXIII. cap. 10. *Asinio Gallo, C. Martio Censorino Coss. ad VI. Cal. Febr. Cæcilius Claudius Isidorus testamento suo edixit,* QVAMVIS MVLTA CIVILI BELLO PERDIDISSET, TAMEN RELINQVERE SERVORVM QVATVOR MILLIA CENTVM XVI. IVGA BOVM TRIA MILLIA SEXCENTA, RELIQVI PECORIS CC. QVINQVAGINTA SEPTEM MILLIA, IN NVMERATO HSDC. M. FVNERARI SE, IVSSIT, SESTERTIIS XI. M. Proponitur & a Iuliano in l. 96. D. de legat. 1. quidam, qui quadringentos aureos legauerat, heredibus demonstrasse, vnde sumerent, & sine incommodo rei familiaris contrahere possent, in hæc verba: AB IVLIO ACTORE AVREOS TOT: ET IN CASTRIS QVOS HABEO, TOT: ET IN NVMERATO QVOS HABEO, TOT. Sane Staberium quemdam, hominem auarissimum, Horatius Sat. 3. lib. II. refert, adeo magnitudine pecuniæ delectatum, vt monumento suo heredes inscribere iusserit, QVANTVM QVISQVE EX TESTAMENTO SVO CEPISSET, eosque si in aliquo mentiti essent, centum paria Gladiatorum populo exhibere, epulum etiam populo ad arbitrium Arrii voracissimi parare, & frumentum infinitum præbere, damnauerit. Hoc enim, secundum vetusti Commentatoris interpretationem, Horatius significat, v. 84. seqq.

Heredes Staberi, summam incidere sepulchro.

NI SIC FECISSENT, GLADIATORVM DARE CENTVM
DAMNATI POPVLO PARIA, ATQVE EPVLVM, ARBITRIO ARRI:
Frumenti quantum metit Africa.

Sequitur deinde ex Staberii persona hæc ἀνθυποφορά:

Siue ego praue,
Seu recte: hoc volui: ne sis patruus mihi.

Et mox:

Quid ergo
Sensit, cum summam PATRIMONI INSCVLPERE SAXO
HEREDES VOLVIT? *Quoad vixit, credidit ingens*
Pauperiem vitium: & cauit nihil acrius: vt si
Forte minus locuples vno quadrante perisset,
Ipse videretur sibi nequior.

Modestinus vero in l. 34. §. 3. D. de legat. 2. Testatorem quendam Testamento significasse, narrat, verba, quæ infra scripta sunt: IMPRIMIS SCIANT HEREDES MEI, NVLLAM PECVNIAM ESSE PENES VXOREM MEAM: SED NEC ALIVD QVICQVAM: IDEOQVE, HOC NOMINE EAM INQVIETARI, NOLO. Interdum & Testatores in vltima voluntate certam pecuniæ quantitatem, aut etiam res certas sibi deberi, significabant, l. 6. C. de probationibus.

LIX. ANVLVM *vni ex heredibus* TRADERE *solebant morientes.*

Nonnumquam morientes Anulum tradebant vni ex heredibus. Papinianus in l. 77. §. 21. D. de legat. 2. *Pater, pluribus filiis heredibus institutis,* MORIENS CLAVES ET ANVLVM, CVSTODIAE CAVSA, *maiori natu filiæ tradidit.* Sic & Suetonius, Tiberium deficientem exemptum digito anulum, quasi alicui traditurum, parumper tenuisse, in eius principis vi-
593 ta cap. 73. scriptum reliquit. Ei vero spiranti adhuc anulum detrahi, iussisse Caligulam, & quoniam suspicionem retinentis dabat, puluinum iniici iussisse, idem in Caligula cap. 12. adiicit. Sed & Augustum, cum morbo grauissimo conflictaretur, deplorata salute, anulum Agrippæ tradidisse, Dio lib. LIII. p. 592. memoriæ prodidit. Quin & Ptolemæum anulum Alexandri mortui digito detraxisse, & in concionem protulisse, Egesippus lib. I. cap. vlt. scribit.

LX. SERVIS LIBERTAS *in testamento* NOMINATIM *relinquenda erat, & quomodo?* DIRECTAE *&* FIDEICOMMISSAE LIBERTATIS *differentiæ.*

Iam vt ad alia, quæ in Testamentis scribebantur, gradum moueamus: Seruis libertas Testamento plerumque dabatur. Ea vero nominatim illis relinquenda erat: id quod lege Fusia Caninia cautum erat, §. 25. Instit. de legat. Vlpianus in fragment. tit. 1. Paulus lib. IV. Sentent. tit. 14. Quod si accipi, prudentibus placuit, vt non necesse esset, nomen serui exprimere hoc modo, STICHVS LIBER ESTO, sed ex artificio vel officio & ministerio, quod exercebat, demonstrare eum, satis esset, quoniam ea demonstratio vice nominis fungebatur: veluti DISPENSATOR MEVS, CELLARIVS MEVS, COCVS MEVS, PAMPHILI MEI FILIVS, LIBER ESTO, l. 24. D. de manumiss. testam. OBSONATOREM MEVM, vel QVI EX ANCILLA ILLA NASCETVR, LIBERVM ESSE, VOLO. Paulus lib. IV. Sent. tit. 14. CERDONEM SERVVM MEVM, l. 42. D. de oper. libert. ET PEDISEQVAS OMNES, QVARVM NOMINA IN RATIONIBVS MEIS SCRIPTA SVNT, LIBERAS ESSE, VOLO, l. 59. D. de manumiss. test.

Testamento autem libertas dabatur, & directo, & per fideicommissum, l. 56. D. de manumiss. testament. Et quidem Libertates directæ non nisi testamento, vel codicillis Testamento confirmatis, recte dabantur. Fideicommissæ vero & ab intestato & codicillis non confirmatis relinqui poterant, l. 43. D. de manumiss. testament. Poterat vero his demum seruis Testamento directa libertas dari, qui vtroque tempore, & testamenti faciendi, & mortis, Testatoris fuerant, l. 35. D. eod. Vlpianus tit. 1. Verum libertates largius per fideicommissum, quam directo dare licebat. Nam non tantum propriis, sed & alienis seruis, & tam heredis, quam legatarii, vel cuiuslibet extranei seruis per fideicommissum Libertas dari poterat, ita tamen, vt vulgaribus verbis, & quibus euidenter voluntas testatoris exprimi posset, l. 16. D. de fideicommiss. libert. Vlpianus Tit. 2. Inter directas etiam & fideicommissas libertates hoc intererat, quod, vt ibidem Vlpianus tradit, is, qui directo liber esse iussus erat, ORCINVS fiebat libertus: *c*) Is autem, cui per fideicommissum data erat libertas, non Testatoris, sed manumissoris fiebat libertus.

LXI. *Formulæ, quibus* DIRECTO, *& quibus* PER FIDEICOMMISSVM LIBERTAS RELINQVEBATVR.

Directo porro relinquebatur libertas in hunc modum, STICHVS LIBER ESTO, l. 2. & l. 4. l. 7. l. 8. l. 54. l. 57. D. de manumiss. testament. SERVI, QVI SINE OFFENSA FVERINT, LIBERI SVNTO, l. 51. §. vlt. D. de manumiss.

c) Gr. etiam χαρωνεῖοι, & χαρωνῖται dicuntur, v. *Iac. Gothofr. Comm. Cod. Theod. T. II. p.* 54. ed. *Ritter.* V. C. cf. de libertis Orcinis *Cuiac. ad African. Tractat. IX.* ad *L.* 29. *D. de fideicomm. lib.*

numiss. testam. STICHVS ET DAMAS SERVI MEI, SI RATIONES REDDIDERITIS, LIBERI ESTOTE, l. 41. §. 11. D. de fideicomm. libert. vel ita, STICHVS LIBER SIT, STICHVM LIBERVM ESSE, VOLO, aut IVBEO, Vlpianus Tit. 2. l. 52. & l. 59. D. de manumiss. testam. l. 40. & l. 41. §. 10. D. de fideicommiss. libert. & l. 12. D. de liberatione leg. Paulus lib. IV. Sentent. Titul. 13. ANCILLAS MEAS MAEVIAM ET SEIAM LIBERAS ESSE, VOLO, l. 47. §. vlt. D. de fideicommiss. libert. Testamento etiam militis ita manumissam, SAMIAM IN LIBERTATE ESSE, IVSSI, directam libertatem iure militiæ cepisse, prudentibus placuit, l. 49. D. de manumiss. testam.

Per Fideicommissum vero his verbis libertas dabatur: ROGO, FIDEI COMMITTO HEREDIS MEI, VT STICHVM SERVVM MANVMITTAT. Vlpianus Tit. 2. PETO, MANVMITTAS, l. 41. §. 2. D. de fideic. libert. AB HEREDIBVS MEIS PETO, FIDEIQVE EORVM COMMITTO, CVM FILIVS MEVS SEDECIM ANNOS IMPLEVERIT, STICHVM, RATIONIBVS REDDITIS, MANVMITTANT, d. l. 41. §. 13. l. 40. D. de statu liber. ET VT IPSVM MANVMITTANT, FIDEI EORVM COMMITTO, d. l. 41. §. 11. A TE PETO, SEI, STICHVM MANVMITTAS, DEDI, VNDE FACERES. l. 78. §. 2. D. ad SC. Trebellianic. PETO, VT LIBERTATEM ILLI ADSCRIBAS, l. 17. §. 3. D. eod. HERES, SI VOLVERIS, FIDEI TVAE COMMITTO, VT STICHVM MANVMITTAS, vel SI TIBI VIDEBITVR, l. 46. D. de fideicommiss. libert. ROGO, NE STICHVS ALTERIVS SERVITVTEM EXPERIATVR, l. 21. & l. 46. D. eod. MAEVI FILI CARISSIME, TE ROGO, SI STICHVS ET DAMAS ET PAMPHILVS TE PROMERVERINT, AERE ALIENO LIBERATO, NE ALTERIVS QVAM TVAM SERVITVTEM EXPERIANTVR, l. 41. §. 1. D. eod. Alias ita scribebant, NOLO, ALII, QVAM TIBI, SERVIAT: vel, ILLVM ET ILLVM SERVOS MEOS VENIRE, NOLO, l. 10. D. eod. & QVOS TIBI COM-594MENDO, NE CVI ALII SERVIANT, l. 12. D. eod. Sed & ita scribebant, NE EVM ALIENES, NE EVM VENDAS. Petebatur quoque, NE STICHVS SERVIRET, l. 24. §. 7. D. de fideicommiss. libert. Proponitur & formula huiusmodi: ILLVM ILBIVS LIBERTVM ESSE, VOLO, l. 42. D. de manumiss. testam. STICHVM MANVMITTI, VOLO, l. 41. §. vlt. D. de fideicommiss. libert. l. 42. D. de oper. libert. l. 9. C. eod. tit. ROGO, SI TE PROMERVERINT, DIGNOS EOS LIBERTATE EXISTIMES, l. 20. D. de manumiss. test. Interdum his verbis ad heredem directis fideicommissa libertas dabatur, CVM TIBI VISVM ERIT MANVMITTERE, l. 17. D. de fideicomm. libert.

Quandoque iubebatur heres seruum redimere, & ei libertatem præstare l. 24. §. 18. D. de fideicommiss. libert. Et legatarius non minus, quam heres rogari poterat, seruum manumittere, l. 12. §. 1. l. 33. §. 2. l. 48. D. eod. Vlpianus in l. 7. D. eod. *Si cui legata sint centum*, ITA, VT SERVVM ALIENVM REDIMAT, ET MANVMITTAT. Interdum heredes rogabantur, seruos manumittere, & si non manumitterent, liberi esse iubebantur. Iulianus in l. 19. D. de manumiss. testam. *Quidam heredem suum rogauerat*, VT SERVVM MANVMITTERET, *deinde*, SI HERES EVM NON MANVMISERIT, LIBERVM ESSE IVSSERAT, *eique legauerat*.

LXII. *Serui vel* STATIM *vel* POST ANNOS LIBERI ESSE *iubebantur*, *item* SVB CONDITIONE, *plerumque* RATIONVM REDDENDARVM, *aliisque* DANDI *aut* FACIENDI *conditionibus & clausulis*.

Serui autem vel pure, seu STATIM, liberi esse iubebantur, vel POST TEMPVS, l. 4. §. 1. D. de manumiss. testam. vel POST ANNOS, l. 17. §. vlt. D. eod. Scæuola in l. 69. D. de euictionibus: *quia hoc modo libertas data fuerit*, STICHVS POST ANNVM LIBER ESTO. Vnde EX DIE LIBER ESSE iussus proponitur in l. 68. §. vlt. D. de legat. 1. l. 4. §. 5. D. de fideicommiss. libert. Sed & sub conditione libertas sæpe adscribebatur. Vlpianus in l. 7. D. de manumiss. test. *Cui libertas sic data est*, SI MIHI NVLLVS FILIVS ERIT CVM MORIAR, STICHVS LIBER ESTO. Iulianus in l. 5. §. 1. D. qui & a quib. *Si autem qui soluendo non est, hoc modo libertatem dederit*, SI CREDITORIBVS MEIS SOLIDVM SOLVTVM FVERIT, STICHVS LIBER ESTO. Iauolenus in l. 39. §. 1. D. de statu liber. STICHVS LIBER ESTO, QVANDO AES ALIENVM MEVM SOLVTVM, CREDITORIBVSVE SATISFACTVM ERIT. Gaius in l. 57. D. de manumiss. testament. *quem is, qui soluendo non esset, ita liberum esse, iussisset* CVM AES ALIENVM SOLVTVM FVERIT, STICHVS LIBER ESTO. Inde illa, AERE ALIENO LIBERATO, in l. 41. §. 1. de fideicomm. libert.

Plerunque certe, sub conditione Rationum reddendarum, seruis libertas dabatur, l. 47. §. 2. l. 41. §. 7. & §. 17. & §. 10. cum sequenti. D. de fideicomm. libert. l. 40. D. de statu liber. Hermogenianus in l. 53. D. de iudic. *Liber etiam esse iussus*, SI RATIONES REDDIDERIT. Celsus in l. 23. §. vlt. D. de statu liber. SI RATIONES REDDIDISSET, *liberum esse iussum*. Scæuola in l. 40. §. 3. D. eod. STICHVS SERVVS MEVS ACTOR, SI RATIONEM OMNEM ACTVS SVI HEREDI MEO REDDIDERIT, EOQVE NOMINE SATISFECERIT, LIBER ESTO. Et §. 7. eadem l. *Titius testamento seruos*

seruos actoris singulos diuersis personis legauit, cum adiectione, SI RATIONES HEREDI REDDIDERINT, & §. vlt. QVISQVIS MIHI HERES ERIT, SI DAMA SERVVS MEVS ACTVS SVI, QVI AGITVR NOMINE EIVS ET PAMPHILI CONSERVI SVI, HEREDI MEO RATIONES REDDIDERIT, PARIAQVE FECERIT A DIE MORTIS MEAE INTRA MENSEM SEXTVM, LIBER ESTO. Iulianus in l. 12. D. eodem. *si quis Testamento libertatem acceperit sub condicione*, SI RATIONEM DEDERIT. Scæuola in l. 32. D. de dolo: *Filius, legatum sibi seruum per præceptionem, rogatus, manumittere post certum tempus*, POSTEAQVAM RATIONES IPSI ET COHEREDIBVS FRATRIBVS REDDIDISSET. Sic in l. 22. D. de man. testam. *Qui, filium impuberem heredem esse, iusserat*, STICHVM, RATIONE ARGENTI, QVOD SVB CVRA EIVS ERAT, REDDITA, *liberum esse, iusserat*. Paulus in l. 81. D. de condic. & demonstrat. *Si in testamento ita scriptum esset*, STICHVS, SI RATIONES REDDIDERIT, CVM CONTVBERNALI SVA LIBER ESTO: EIQVE DECEM HERES DATO. Callistratus in l. 82. D. eod. *Cum seruus ita liber esse iussus sit*, SI RATIONES REDDIDERIT. Et mox: *Quasi nihil intersit, vtrum sub hac conditione*, SI RELIQVA, *vel* SI RATIONES REDDIDERIT. l. 53. D. de manumiss. testam. *Lucius Titius seruo libertatem dedit*, SI RATIONEM ACTVS SVI DEDISSET GAIO SEIO FILIO SVO. l. 12. D. de liberatione leg. EROTEM LIBERVM ESSE, VOLO, QVEM RATIONES REDDERE VOLO EIVS TEMPORIS, QVOD ERIT POST NOVISSIMAM MEAM SVBSCRIPTIONEM. Alias hæc condicio ita concipitur, STICHVM RATIONIBVS REDDITIS LIBERVM ESSE, VOLO, l. 41. §. vlt. D. de fideicommiss. libert. Marcianus in l. 5. §. vlt. D. de manumissionibus. *Si*, RATIONIBVS REDDITIS, LIBER ESSE IVSSVS FVERIT. Modestinus in l. 26. §. vlt. D. de statu liber. *Seruus iussus*, REDDITA RATIONE, *ad libertatem peruenire*. Interdum pluribus hæc conditio adscribebatur, vt in l. 15.
595 §. 2. D. de manumiss. testam. l. 41. §. 11. D. de fideicommiss. libert. STICHVS ET DAMAS SERVI MEI, SI RATIONES REDDIDERITIS, LIBERI ESTOTE. Ac nonnumquam adiiciebatur tempus, intra quod rationes redderent, l. 28. & l. 40. §. 7. D. de statu liber.

Sic etiam libertas quandoque dabatur: CALENVS DISPENSATOR MEVS, SI, RATIONES DILIGENTER TRACTASSE, VIDEBITVR, LIBER ESTO: SVAQVE OMNIA ET CENTVM HABETO. l. 21. D. eod. PAMPHILVS, SI BENE SE GESSERIT RATIONIBVS MEIS, LIBER ESTO. l. 18. D. de fideicomm. libert. Pomponius in l. 8. D. de manumiss. test. *Si ita sit scriptum*, STICHVS, SI RATIONES DILIGENTER TRACTASSE VIDEBITVR, LIBER ESTO.

E contrario rationum reddendarum onere quandoque seruus liberabatur, eumque dominus rationes reddere, vetabat, vt in l. 119. D. de legat. 1. *Seruus vetitus a testatore rationes reddere*. l. 53. D. de condit. & demonstr. *Si quis, seruum liberum esse, iusserit, si heredi rationes reddidisset*, *posteaque* EVM RATIONES REDDERE VETVERIT, & l. 28. §. 7. D. de liberatione legat. *Sticho Testamento manumisso fundum instructum & alia legauit, & hæc verba adiecit*, QVEM RATIONEM REDDERE VETO, QVIA INSTRVMENTA PENES SE HABET.

Libertas etiam quandoque dabatur ea conditione, SI TITIVS CAPITOLIVM ASCENDERIT, vt in l. 4. §. 7. D. de statu lib. Sub conditione quoque pecuniæ dandæ, vt plurimum seruis libertas dabatur, veluti, SI DECEM DEDERIT, l. 4. §. 6. D. de fideicomm. libert. l. 6. §. vlt. D. si quis omissa caus. test. l. 91. §. 1. D. de legat. 1. l. 6. §. 10. D. si quis omiss. caus. testam. l. 8. §. 3. D. de pecul. leg. l. 3. §. 5. & §. 7. & §. 11. D. de statu lib. *Si duobus decem datis*, l. 4. §. 3. D. eod. l. 68. D. de solutionib. vel, CVM DECEM DARE POTERIT, l. 3. §. 12. D. de statu lib. & l. 39. §. 4. D. eod. tit. SI STICHVS ATTIAE MILLE NVMMOS DEDERIT, LIBER ESTO. Alias iubebatur TANTVM DARE seruus, QVANTI ERAT, l. 18. §. 1. D. qui & a quib.

Interdum præfiniebatur tempus, intra quod seruus daret, vt l. 46. D. de condit. & demonstr. *Si* IN DIEM, *exempli gratia*, CENTESIMVM IMPERATVM EST STATV LIBERO, VT PECVNIAM SOLVERET, *neque initium temporis eius, quod futurum esset, adscriptum est*. Iulianus in l. 38. §. 1. D. de heredib. instit. *Liber autem iussus esse*, SI INTRA KALENDAS DECEMBRES DECEM DEDISSET. Vlpianus in l. 3. §. 11. D. de statu lib. *Si quis* HEREDI IN DIEBVS TRIGINTA PROXIMIS MORTIS TESTATORIS DARE *iussus fuerit*. Et §. 13. ead. l. STICHVS ANNVA, BIMA, TRIMA DIE DENOS AVREOS HEREDI SI DEDERIT, *liber esse iussus est*. Celsus in l. 23. D. eod. SI INTRA QVINQVENNIVM STICHVS CENTVM DEDERIT, LIBER ESTO. Adscribebatur etiam locus, vbi daret, vt in l. 3. §. 3. D. de statu lib. *Item* SI CAPVAE DARE *iussum Capuam ire prohibeat*.

Interdum & huiusmodi conditionibus addebantur verba hæc: SINE VLLA CONTROVERSIA. Scæuola in l. 41. §. 11. D. de fideicomm. libert. STICHVS SERVVS MEVS, IVBEO, VT DET, PRAESTET FILIAE ET VXORI MEAE HEREDIBVS MEIS, SINE VLLA CONTROVERSIA, TOT AVREOS: ET VT IPSVM MANVMITTANT, FIDEI EORVM COMMITTO. Idem in l. 40. §. 2. D. de statu lib. STICHVS SERVVS, QVI MIHI TESTAMENTO

MENTO PATRONI MEI CERTA CONDICIONE RELICTVS EST, IVBEO, DET, PRAESTET FILIO ET VXORI MEAE, SINE VLLA CONTROVERSIA, ET EVM, PERACTO TEMPORE, MANVMITTANT.

Interdum sub conditione peculii dandi, Libertas relinquebatur. Scæuola in l. 40. §. 1. D. de statu lib. PAMPHILVS LIBER ESTO, PECVLIO SVO HEREDIBVS VERE DATO. Idem in l. 41. §. 8. D. de fideicomm. libert. *Cum* OMNE PECVLIVM REDDERE *iussus sit*. Contra quandoque seruis cum libertate peculium relinquebatur, l. 8. §. 1. & 6. §. 3. l. 18. l. 19. §. 1. l. 22. l. 14. & l. 23. D. de pecul. leg. Alfenus in l. 6. D. de manumissionibus, *Testamentoque, liberum esse, iusserat, & ei peculium legauerat.* Vlpianus in l. 1. §. 4. D. de except. rei vend. *Si Testamento, liberum esse, iusserit, eique peculium prælegauerit.* Paulus in l. 62. D. de solutionib. *Dispensatorem, Testamento, liberum esse, iussi, & peculium ei legaui.*

Nonnumquam & hac verborum figura, ITA VT, serui vel dare, vel rationem reddere iubebantur, & liberi esse, vt in l. 17. §. 1. D. de manumiss. testament. PAMPHILVS LIBER ESTO, ITA, VT FILIIS MEIS RATIONEM REDDAT. Et in l. 40. §. 2. D. de statu liber. Pamphilus libertatem accepisse, refertur in hæc verba: ITA, VT SI TIBI EX DIE MORTIS MEAE PER ANNOS CONTINVOS QVINQVE MENSTRVOS SEXAGENOS DEDERIT, TVNC EVM MANVMITTAS.

Alias sub Iurisiurandi conditione libertas relinquebatur, l. 12. D. de manumiss. testam. Marcellus in l. 24. D. de statu lib. STICHVS, SI HEREDI DECEM PROMISERIT, VEL, OPERAS DATVRVM SE, IVRAVERIT, LIBER ESTO. Paulus in l. 36. D. de manumiss. testam. *Seruum Testamento ita manumisi*, SI IVRAVERIT, SE CORNELIO FILIO MEO DECEM OPERARVM DATVRVM, LIBER ESTO. Et in l. 13. §. 3. D. de statu lib. *Qui ita liber esse iussus est*, SI IVRAVERIT, SE CAPITOLIVM ASCENSVRVM.

Interdum vero serui, vt ad libertatem peruenirent, Operas dare, vel heredi, vel extraneo,
596 iubebantur, l. 39. §. vlt. D. de statu liber. Labeo in l. 41. D. eod. SI TRIENNIO OPERAS DEDERIT, LIBER ESTO. Alfenus in l. 14. §. vlt. D. eod. *Seruus*, CVM HEREDI ANNORVM SEPTEM OPERAS DEDISSET, *liber esse iussus erat*. Paulus in l. 20. §. 5. D. eod. *velut*, CVM DECEM OPERARVM *iussus est dare*. Qua loquendi figura idem Paulus in l. 36. D. de man. test. *Seruum, ait, Testamento manumissum*, SI IVRAVERIT, SE CORNELIO FILIO MEO DECEM OPERARVM DATVRVM. Idem in l. 4. §. 4. D. de statu lib. STICHVS, SI TITIO CENTVM OPERAS DEDERIT, LIBER ESTO. Et in l. 39. §. 3. D. eod. DAMA SERVVS, CVM HEREDI MEO ANNORVM SEPTEM OPERAS SOLVERIT, LIBER ESTO. Papinianus in l. 42. D. de oper. libert. CERDONEM SERVVM MEVM MANVMITTI, VOLO, ITA, VT OPERAS HEREDI PROMITTAT. Atque hoc nomine plerumque iurisiurandi religione obstringi eum, qui manumitteretur, Testatores cauebant, l. 24. D. de statu liber. l. 36. D. de man. test. Papinianus in l. 23. §. vlt. D. de fideicomm. libert. huiusmodi speciem proponit: *Seruum a filio post quinque annos*, SI EO TEMPORE MERCEDEM DIVRNAM FILIO PRAESTITISSET, *manumitti, voluit.*

Quandoque etiam seruis alia iniungebantur, quæ in faciendo consistebant. Vlpianus in l. 13. D. de manumiss. test. *Si ita fuerit seruis libertas data*, SI INSVLAM AEDIFICAVERINT, VEL, SI STATVAM POSVERINT. Paulus in l. 20. §. 5. D. de statu liber. *Si* IVSSVM, CAPVAM IRE, ET LIBERVM ESSE, *heres prohibeat.* Papinianus in l. 34. §. 1. D. eod. *Ita manumissum*, DAMA, SI IN HISPANIAM PROFECTVS ANNO PROXIMO, FRVCTVS COEGERIT, LIBER ESTO. Modestinus in l. 44. D. de manumiss. testament. proponit, Mæuium seruis suis sub conditione libertatem reliquisse, his verbis: SACCVS SERVVS MEVS ET EVTYCHIA ET HYRENE ANCILLAE MEAE OMNES SVB HAC CONDICIONE LIBERI SVNTO, VT MONVMENTO MEO ALTERNIS MENSIBVS LVCERNAM ACCENDANT, ET SOLENNIA MORTIS PERAGANT.

Referuntur & hæ in libris nostris libertatibus adscriptæ conditiones: EROTEM SERVVM MEVM, QVI ET PSYLLVS VOCATVR, LIBERVM ESSE, VOLO, SI VXORI MEAE PLACEAT, l. 14. D. de fideicomm. libert. ILLE, SI MEVS ERIT, LIBER ESTO. l. 47. D. de condit. & dem. SI QVID FILIO MEO ACCIDERIT, DAMA SERVVS MEVS LIBER ESTO, l. 162. §. 1. D. de verb. signif. Cui non absimilem conditionem supra retulimus ex l. 7. D. de man. test. SI SEMPRONIVS INTRA ANNVM STICHVM NON MANVMISERIT, LIBER ESTO, l. 15. D. eod. STICHVS, SI EVM HERES NON ALIENAVERIT, LIBER ESTO. l. 30. D. de statu liber. STICHVS, SI CODICILLIS EVM NON VETVERO LIBERVM ESSE, LIBER ESTO, l. 28. D. de manum. testam. CVM PER LEGEM LICEBIT, LIBER ESTO, l. 38. D. de man. test. *Cum* TITIVS ANNORVM TRIGINTA ERIT, STICHVS LIBER ESTO, l. 16. D. eod.

Plerumque certe serui liberi esse iubebantur, cum ad trigesimum annum peruenissent. Pomponius in l. 46. D. de manum. testam. *Testamento liber esse iussus*, CVM ANNORVM TRIGINTA ESSET. Iulianus in l. 13. §. vlt. D. de statu liber. STICHVS, CVM ERIT ANNORVM TRIGINTA, LIBER ESTO. Scæuola in l. vlt. D. de reb. dub. *Plures Testamento manumiserat, in quibus Sabinam & Cyprogeniam*, CVM QVISQVE EORVM AD TRIGESIMVM AETA-

AETATIS ANNVM PERVENISSET. Idem in l. 39. §. 2. D. fam. ercisc. *Seruo libertatem dedit, qui erat annorum quindecim*, CVM ERIT ANNORVM TRIGINTA.

Plane seruis libertas etiam sub hac conditione, Si per aliquot annos heredi seruissent, relinquebatur, l. 3. §. vlt. D. de statu liber. Labeo in l. 30. §. 2. D. de legat. 3. SI STICHVS HEREDI MEO BIENNIVM SERVIERIT, LIBER ESTO. Vlpianus in l. 3. §. 15. D. de statu liber. *Si ita sit libertas seruo data*, SI QVINQVENNIO HEREDI SERVIERIT. Paulus in l. 4. §. 2. D. eod. tit. SERVIRE TITIO ANNO, *& liber esse iussus.* Et §. 4. ead. l. STICHVS, SI HEREDI MEO ANNO SERVIERIT, LIBER ESTO. Rursus ibidem. STICHVS, SI TITIO PER TRIENNIVM SERVIERIT, LIBER ESTO. Scæuola in l. 41. D. de fideic. libert. THAIS ANCILLA MEA, CVM HEREDI MEO SERVIERIT ANNOS DECEM, VOLO, SIT MEA LIBERTA. Sed & in l. 68. D. de solutionibus huiusmodi conditio libertati adscripta dicitur, SI PVPILLO SERVIERIT.

Arescusæ etiam, SI TRES SERVOS PEPERERIT, libertas data, proponitur in l. 3. §. vlt. D. de statu liber. Tryphoninus in l. 15. D. de statu homin. *Arescusa*, SI TRES PEPERERIT, *libera esse iussa.* Vlpianus in l. 16. §. 1. D. de reb. dub. *Si ita libertatem acceperit ancilla*, SI PRIMVM MAREM PEPERERIT, LIBERA ESTO.

LXIII. *Seruis interdum* CVM CONTVBERNALIBVS LIBERTAS DATA, *itemque* CONTVBERNALES ET FILII *testamento manumissis* LEGABANTVR.

Porro serui interdum cum contubernalibus suis liberi esse iubebantur, vt exempli gratia, hoc modo, STICHVS CVM CONTVBERNALI SVA LIBER ESTO. l. 31. §. 1. D. de statu liber. l. 81. D. de condit. & dem. Ancilla quoque sæpe cum filiis libera esse iubebatur, l. 13. §. 3. D. de manum. testam. Plerumque etiam iis, quos
597 Testamento manumiserant, contubernales & filios legabant, l. 20. D. de aliment. leg. Et ita in l. 37. §. vlt. D. de legat. 3. Scæuola cuiusdam Testamenti verba citat hæc: OMNIBVS, QVOS MANVMISI, MANVMISERAM, SIVE HIS TABVLIS, SIVE QVIBVSCVMQVE ALIIS, FILIOS, FILIASVE SVAS OMNES CONCEDI, VOLO. Idem in l. 41. §. 2. D. eod. patremfam. codicillis confirmatis ita cauisse, refert, OMNIBVS AVTEM LIBERTIS MEIS, ET QVOS VIVVS, ET QVOS HIS CODICILLIS MANVMISI, VEL POSTEA MANVMISERO, CONTVBERNALES SVAS, ITEM, FILIOS, FILIAS LEGO, NISI SI QVOS, QVASVE, AD VXOREM MEAM TESTAMENTO PERTINERE, VOLVI, VEL EI NOMINATIM LEGAVI, LEGAVERO.

LXIV. *Libertas testamento data quomodo exitum habuerit? Serui quandoque* MANVMITTI *testamento* PROHIBEBANTVR.

Testamento autem manumissus ita demum fiebat liber, si Testamentum valeret, & ex eo adita esset hereditas, vel si quis, omissa causa Testamenti, ab intestato possideret hereditatem, l. 23. D. de manum. testam. *d*) Adita vero hereditate, qualibet ex parte adita ea esset, liber fiebat, si modo ab eo gradu, quo liber esse iussus fuerat, adita fuisset, & pure quis manumissus esset, l. 25. D. eod. Et vel vno ex pluribus heredibus institutis adeunte hereditatem, statim seruus liber erat, l. 11. §. vlt. D. eod. Nec Testamento modo libertates relinqui poterant, sed & intestato moriturus fidei heredis committere poterat, vt seruum manumitteret, l. 31. §. 1. D. de fideicomm. libert. Atque vt libertates seruis Testamento dabantur, ita & per contrarium quandoque cauebatur, ne ad libertatem perducerentur, Manumittique prohibebantur, l. 4. §. 8. D. de manumissionibus, l. 7. C. de testam. manum. Paulus in l. 9. D. de manumissionibus. *Seruus hac lege venditus, ne manumittatur, vel Testamento prohibitus manumitti.* Marcianus in l. 9. §. vlt. D. qui & a quib. *Qui hac lege venierint, ne manumittantur, vel qui Testamento prohibiti sint manumitti.* Vlpianus in l. 18. §. 2. D. famil. ercisc. *Si quis Testamento cauerit*, VT SERVVS EXPORTANDVS VENEAT. Imper. Alexander in l. 5. C. famil. ercisc. proponit, patremfam. in seruos suos iratum Testamento cauisse, *vt vnus quidem* IN VINCVLIS PERPETVIS MORARETVR: *alter vero* EXPORTANDVS VENVMDARETVR. Reuocabatur vero data libertas his verbis, LIBER NE ESTO, l. 13. §. vlt. D. de statu lib.

LXV. LEGATORVM GENERA QVATVOR, *& in his receptæ formulæ.*

Nunc ad Legatorum formulas accedamus. Legata quidem omnia directis verbis, legitimis, ciuilibus, & imperatiuis relinquebantur. Verum quatuor modis olim legabant, quemadmodum Vlpianus tit. 24. Caius lib. II. Insti-

d) Ex Constitutione tamen D. Marci, vbi propter æs alienum hereditas non adita erat, locum habebat *Addictio bonorum libertatum seruandarum gratia*, vt nempe bona vniuersa seruandarum libertatum causa addicerentur vel seruis testamento manumissis, vel eorum vni, vel extraneo alicui, modo satis daretur creditoribus, solidum solui, quod cuique deberetur, seruique ex testamento manumitterentur §. 1. *Inst. de eo cui libertat. caus. bon. addic.* & *L. vlt. C. de testam. manumiss.*

Institut. tit. 5. & Iustinianus Instit. §. 2. de legat. scribunt: nimirum PER VINDICATIONEM, PER DAMNATIONEM, SINENDI MODO, & PER PRAECEPTIONEM.

Per VINDICATIONEM, his verbis legabant, DO, LEGO, vt in l. 52. D. de condit. & demonstrat. l. 84. §. 12. & l. 33. l. 81. §. 5. & §. 8. D. de legat. 1. l. 15. D. de manumiss. testam. l. 8. D. de ann. leg. l. 9. D. de opt. leg. l. 15. & l. 20. §. 1. D. de instruct. vel instr. l. 33. §. 3. l. 19. §. 1. & l. 36. de condit. & demonstr. Item his verbis, CAPITO, SVMITO, siue HABETO: vt Vlpianus tit. 24. vel, Illam REM TIBI PRAESVME, HABE, VINDICA, vt Caius lib. II. Instit. tit. 5.

Per DAMNATIONEM vero his verbis legabant, HERES MEVS DAMNAS ESTO DARE, l. 7. l. 17. D. de ann. leg. l. 8. D. de vino, trit. l. 31. D. de condit. & demonstr. l. 64. & l. 88. §. 2. D. ad L. Falcid. l. 84. §. 1. & l. 104. l. 35. & l. 36. §. vlt. D. de leg. 1. l. 3. & l. 44. D. de legat. 2. Quinctilianus lib. VII. cap. 10. Cuiusmodi formula dicebatur Testator DAMNARE HEREDEM, l. 53. §. 2. D. de legat. 1. & l. 16. D. eod. Sed & per damnationem legabatur ita, HERES MEVS DATO, FACITO, HEREDEM MEVM DARE, IVBEO, l. 3. D. de ann. legat. l. 22. D. eod. l. 19. D. de vsu & vsufruct. l. 13. D. de vino, trit. l. 28. l. 38. l. 40. §. 1. & sequ. D. de condit. & demonstr. l. 84. §. 7. & §. 9. D. de leg. 1.

SINENDI MODO his verbis legabant, HERES MEVS SINITO, VEL DAMNAS ESTO SINERE, LVCIVM TITIVM SVMERE ILLAM REM, SIBIQVE HABERE. Vlpianus tit. 24. Paulus lib. III. Sentent. tit. 6. l. 14. & l. 15. D. de vsufr. leg. l. 16. D. de liber. leg. l. 2. de ann. leg. l. 14. cum l. sequ. D. de vsu & vsufr. l. 30. §. 1. D. de leg. 3.

PER PRAECEPTIONEM vero ita legabant. LVCIVS TITIVS ILLAM REM PRAECIPITO, E MEDIO SVMITO, SIBI HABETO, vel, PRAECIPIAT, E MEDIO SVMAT, HABEAT, l. 27. §. 3. D. de instruct. vel instr. l. vlt. D. de dote praeleg. l. 88. D. de legat. 2. l. 41. §. 3. D. de legat. 3. l. 20. D. de opt. leg. vel E MEDIO, seu E MEDIA HEREDITATE SVMITO, d. l. 88. §. 3. D. de legat. 2. l. 32. §. 4. D. de auro & argent. Quae legati species in Magnonis notis hoc notarum compendio stringitur, P. S. T. Q. H. id est, PRAECIPITO, SVMITO, TIBIQVE HABETO.

598 LXVI. NVMMOS *aut* CERTAM PECVNIAE SVMMAM LEGANDI *formulae*.

Legabantur porro res omnes, tam mobiles, quam soli. Atque vt a Numinis incipiamus, sciendum est, eos vel indistincte legatos fuisse, l. 75. D. de legat. 3. vel qualitate adiecta, l. 21. D. qui test. fac. poss. Et vel certum corpus nummorum legabatur, vel quantitas, l. 34. §. 3. D. de legat. 1. CERTOS autem NVMMOS vel CERTVM CORPVS NVMMORVM legabant hoc modo, DECEM, vel CENTVM, QVAE IN ARCA HABEO, l. 51. l. 108. §. 10. D. de legat. 1. PECVNIAM, QVAM IN ILLA ARCA HABEO, l. 30. §. 4. D. ad L. Falcid. PECVNIAM, QVAE IN ARCA EST, l. 30. §. vlt. D. de legat. 1. Alias legabant certam summam pecuniae, veluti, AVREOS CENTVM, l. 106. D. de legat. 1. &, vnde sumeretur, demonstrabant, l. 96. D. eod. tit. Sic in l. 27. §. 2. D. de legat. 3. *Alumno suo quinquaginta legauerat, eaque* IVLIO MAVRO COLONO SVO, EX PENSIONIBVS FVNDI DEBITIS AB EO, PRAESTARI VOLVERAT. Cum vero summa pecuniae legabatur, interdum ea per notam scribebatur, quemadmodum & pro centum ducenta per notam scripta, Vlpianus testatur in l. 9. §. 4. D. de heredib. instit. Liuia certe Augusta cum Galbae HS. quingenties Testamento legasset, Tiberium heredem, quia notata, non perscripta summa erat, legatum ad quingenta reuocasse, Suetonius in Galba, cap. 5. commemorat. Tandem Iustinianus Nou. 107. in Testamentis vnciarum quantitatem non notis, sed literis integris perscribi, constituit.

LXVII. AVRI, *vel* ARGENTI LIBRAS, *aut* PONDO, *vel* PONDVS CERTVM *legandi formulae*.

Alias legabant AVRI, vel ARGENTI LIBRAS aliquot, vt in l. 41. §. 3. D. de fideicomm. libert. SEIO AVRI LIBRAS TRES. Et in l. 30. D. de adimend. legat. HOC AMPLIVS DO, LEGO, DARIQVE VOLO ARGENTI VIGINTIQVINQVE LIBRAS. Idem in l. 89. §. 2. D. de legat. 2. SEIO, SI MIHI HERES NON ERIT, ET VXORI EIVS MARCELLAE, ARGENTI LIBRAS QVINDECIM DARI, VOLO. Alias vero legabant AVRI vel ARGENTI PONDO. Paulus in l. 35. D. de auro, argent. TITIAE AVRI PONDO QVINQVE DARI VOLO. Marcellus in l. 6. D. eod. ANTONIAE TERTVLLAE DO, LEGO AVRI PONDO TOT. Scaeuola in l. 31. §. 2. D. de adimend. leg. *Seia Testamento suo legauit* AVRI PONDO QVINQVE. Vlpianus in l. 19. §. 2. D. de auro, argent. *Si* ARGENTI FACTI PONDO CENTVM *sint legata.* Quinctilianus lib. VII. cap. 7. *Qui* SESTERTIVM NVMMVM QVINQVE MILLIA *legauerat, cum emendaret Testamentum, sublatis sestertiis nummis,* ARGENTI PONDO *posuit.* Et cap. 10. HERES MEVS VXORI MEAE DAMNAS ESTO DARE ARGENTI, QVOD ELEGERIT, PONDO CENTVM. Alias PONDVS AVRI vel ARGENTI heredem dare iubebant, l. 34. §. 5. D. de legat. 1. Vlpianus in l. 1. §. vlt. D. de auro, argent. *Si* CERTVM PONDVS ARGENTI DARE *heres iussus sit.* Vlpianus in l. 19. D. eod. tit. *Si* CERTVM PONDVS AVRI *sit legatum, vel* ARGENTI. Et vel certum auri argentiue pondus legabatur, vel species, siue certum argenti genus designabatur,

tur, l. 1. in fin. & l. 9. D. de auro, argent. Marcianus in l. 30. §. 4. D. ad L. Falcid. *Certis corporibus, & his ipsis ita relictis,* PONDVS ARGENTI, QVOD IN ILLIS HORREIS HABEO.

LXVIII. VASORVM ARGENTEORVM PONDO ALIQVOT, AVRVM *vel* ARGENTVM OMNE, AVRI *vel* ARGENTI SPECIES CERTAE, VASCVLA, POCVLA, LANCES *quibus formulis legari solita?*

Interdum vero VASORVM ARGENTEORVM PONDO legabant. Auctor Rhetoricor. ad Herenn. lib. I. cap. 12. *Paterfam. cum filium heredem faceret, Testamento vasa Argentea uxori legauit:* TVLLIVS HERES MEVS TERENTIAE VXORI MEAE XXX. PONDO VASORVM ARGENTEORVM DATO, QVAE VOLET. Cicero lib. II. de Inuent. cap. 40. *Paterfam. cum filium heredem faceret, vasorum argenteorum pondo uxori sic legauit,* HERES MEVS VXORI MEAE VASORVM ARGENTEORVM PONDO CENTVM, QVAE VOLET. Quandoque vero AVRVM vel ARGENTVM generaliter legabatur, l. 19. D. de auro, argent. l. 53. D. de legat. 3. Paulus in l. 7. D. de auro, arg. *Si ita esset legatum,* ARGENTVM MEVM DARE DAMNAS ESTO. Vlpianus in l. 27. §. 1. D. eod. *An cui* ARGENTVM OMNE LEGATVM EST. Et §. seq. ARGENTO OMNI *legato,* QVOD SVVM ESSET. Rursus in §. 4. eod. l. *Cui legatum est* AVRVM OMNE. Paulus in l. 78. §. 1. D. de legat. 3. ARGENTVM OMNE ET SVPELLECTILEM, QVODCVMQVE HABEO, TIBI DONO. Alias vero AVRVM, vel ARGENTVM FACTVM, vel INFECTVM legabatur, l. 29. D. de auro, arg. Et nonnumquam ARGENTVM, QVOD VSVS SVI CAVSA PARATVM ESSET, Testator legabat, l. 28. D. eod. Pomponius in l. 34. §. 1. D. eod. *Si maritus vxori, cum haberet quinque pondo auri, legasset ita,* AVRVM QVODCVMQVE VXORIS CAVSA PARATVM ESSET, VTI HERES VXORI DARET. Quo in genere quandoque ita legatum conceptum, AVRVM, QVOD EIVS CAVSA PA-
599 RATVM EST, quandoque vero sic, AVRVM, QVOD EIVS CAVSA PARATVM ERIT, ibidem docet. Iauolenus in l. 39. §. 1. D. de auro, argent. *Cum ita legatum esset,* ARGENTVM, QVOD DOMI MEAE ERIT, CVM MORIAR. Alias certas species Auri & Argenti legabant, l. 15. D. eod. veluti, ARGENTVM ESCARIVM, vel POTORIVM, l. 19. §. 12. l. 21. in princ. & §. vlt. & l. 32. §. 2. D. de auro, argent. l. 7. §. 2. l. 8. D. de supellect. leg. Paulus lib. III. Sentent. Tit. 6. ARGENTVM VIATORIVM, vt in l. vlt. D. de auro argent. ARGENTVM VIATORIVM MEVM VOLO. ARGENTVM BALNEARE, vt §. 1. ead. l. SEMPRONIAE DOMINAE MEAE. HOC AMPLIVS ARGENTVM BALNEARE.

VASCVLA quoque ARGENTEA legabant, l. 19. §. 4. D. eod. & POCVLA AVREA, l. 44. §. 2. l. 71. §. 4. D. de legat. 1. Scæuola in l. 36. D. de auro, argent. SEIAE DVLCISSIMAE POCVLVM AVREVM, QVOD ELEGERIT, FIDEI HEREDVM COMMITTO, VT DARENT. Et alterius quoque materiæ pocula legabant, vt in l. 30. in princ. D. de legat. 3. POCVLA OLEAGINEA PARIA DVO, vel BINA PARIA, vel, POCVLORVM PARIA DVO. Sed & LANCEM generaliter legabant, l. 37. §. vlt. D. de leg. 1. Scæuola in l. vlt. D. de optione leg. *Maritus vxori suæ codicillis per fideicommissum dedit prædia. Item* LANCES, QVAS ELEGERIT, QVATVOR. Labeo in l. 31. D. de auro, argent. *Qui lancem maximam, minorem, minimam relinquebat, ita legauerat,* LANCEM MINOREM ILLI LEGO. Vlpianus in l. 19. §. 4. D. de auro, argent. *Si cui* LANCES QVADRATAE *sint legatæ.* Papinianus in l. 51. D. de legat. 1. *Si* CERTAM LANCEM *legauit.* Scæuola in l. 102. §. 1. D. de legat. 3. *Paterfam. ita legauit,* LANCES NVMERO DVAS, LEVES, QVAS DE SIGILLARIBVS EMI, DARI VOLO.

LXIX. VESTEM LEGANDI *ratio diuersa & formulæ.* VESTIMENTORVM *genera varia.*

Vestem etiam legabant, Rubr. de auro, argent. VESTIS autem, an VESTIMENTA legarentur, nihil referebat, l. 23. D. de auro, argent. nec inter hunc sermonem, VESTEM VIRILEM, & hunc, VESTIMENTA VIRILIA, quidquam intererat, l. 33. D. eod. tit. & interdum, VESTEM OMNEM legabant, l. 32. §. 6. D. eod. Interdum certas vestes, l. 18. §. vlt. D. eod. Vestimenta autem aut VIRILIA, aut PVERILIA, aut MVLIEBRIA, aut COMMVNIA, aut FAMILIARICA legabantur, l. 23. §. 2. D. eod. Vlpianus in l. 25. §. 9. D. eod. MVLIEBRI VESTE LEGATA. Quandoque etiam alii VESTIMENTA, alii VESTEM MVLIEBREM, separatim legabant, l. 1. D. eod. Item Vestis legato nonnumquam addebant verbum, MEAM, l. 7. D. eod. vel SVAM, l. 25. §. 6. D. eod. Paulus in l. 8. D. eod. *Mulier ita legauit,* QVISQVIS MIHI HERES ERIT, TITIAE VESTEM MEAM DAMNAS ESTO DARE. Pomponius in l. 85. D. de legat. 3. VESTEM, QVAE MEA ERIT. Patremfam. etiam vxori VESTIMENTVM, QVOD EIVS CAVSA EMPTVM, PARATVMVE ESSET, LEGASSE, refert Pomponius in l. 10. D. de auro, argent. Interdum & certa vestis demonstrabatur, vt VESTEM ILLAM PVRPVREAM, & adiiciebatur, QVAE EIVS CAVSA EMPTA, PARATAVE ESSET, d. l. 10. Vestis enim legato sæpe additum, QVAE VSVS SVI CAVSA PARATA ESSET, ostendit Alfenus in l. 28. D. de auro, argento. Scæuola in l. 18. §. vlt. D. eod. *Mulier Testamento, & postea codicillis, multas*

multas SPECIES VESTIS, ARGENTI, QVAS VEL IPSA, SE CONFECISSE, VEL HABERE, SIGNIFICAVIT, *specialiter per fideicommissum reliquit.* Labeo in l. 20. D. de opt. leg. *Cum ita legatum est*, VESTIMENTA, QVAE VOLET, TRICLINIARIA SVMITO. Scæuola in l. 38. §. 1. D. de auro, argento. SEMPRONIAE PIAE HOC AMPLIVS COOPERTORIA TABIANA, ET TVNICAS TRES, CVM PALLIOLIS, QVAE ELEGERIT, DARI, VOLO.

LXX. ORNAMENTA *quibus formulis legari solita?*

ORNAMENTA etiam interdum legabant, l. 13. D. de auro, arg. Africanus in l. 5. D. eod. *Cui mulier ita legauerit*, ORNAMENTA, QVAE MEA CAVSA PARATA SVNT, ERVNTVE. Ornamentis vero quandoque Muliebrium epithetum addebatur, l. 25. §. 10. D. eod. Paulus in l. 32. §. 4. D. eod. *Cum quæreretur de tali legato*, HOC AMPLIVS, FILIA MEA DVLCISSIMA, E MEDIO SVMITO, TIBIQVE HABETO ORNAMENTVM OMNE MEVM MVLIEBRE, CVM AVRO, ET SI QVA ALIA MVLIEBRIA APPARVERINT. Et §. 6. ead. l. *Testamento suo Neratus vxori nominatim legauit* VESTEM, MVNDVM MVLIEBREM OMNEM, ORNAMENTAQVE MVLIEBRIA OMNIA, &c. Idem in l. 8. D. eod. QVISQVIS MIHI HERES ERIT, TITIAE MVNDVM, ORNAMENTAQVE MVLIEBRIA DAMNAS ESTO DARE. Sed & in l. 30. D. eod. virum vxori ita legasse, proponit, VXORI MEAE MVNDVM, ORNAMENTA, SEV QVAE EIVS CAVSA PARAVI, DO, LEGO. Proponitur & in l. 32. §. vlt. D. eodem quædam legasse ORNAMENTVM MAMILLARVM EX CYLINDRIS TRIGINTA QVATVOR, ET TYMPANIS MARGARITIS TRIGINTA QVATVOR. Scæuola in l. vlt. D. eod. *Mulier decedens Ornamenta*
600 *legauerat ita*, SEIAE AMICAE MEAE ORNAMENTA VNIVERSA DARI, VOLO. Idem in l. 16. D. eod. matrem de ornamentis hæc Testamento cauisse, refert: QVISQVIS MIHI HERES ERIT, FIDEI EIVS COMMITTO, VTI ORNAMENTA MEA OMNIA, AVRVM, ARGENTVM, VESTIMENTA, QVIBVS EGO VSA SVM, NE VENEANT, ET FILIAE MEAE RESERVENTVR. MVNDVM quoque legabant, vel MVNDVM MVLIEBREM OMNEM, l. 32. §. 6. & §. 7. & l. 39. D. de auro, arg. Scæuola in l. 13. D. eod. *Vxori quis legauit his verbis*, MVNDVM MVLIEBREM OMNEM, ORNAMENTA, ET QVIDQVID VIVVS DEDI, DONAVI, EIVS CAVSA COMPARAVI, CONFECI: ID OMNE DARI, VOLO.

LXXI. GEMMARVM, & MARGARITARVM, ANNVLORVM, DACTYLIOTHECAE, *legata quibus formulis relicta?*

Quinetiam GEMMAE legabantur: quarum duas species in libris nostris inuenio. Nam vel RVDES erant, l. 25. §. vlt. D. de auro, arg. vel anulis includebantur, l. 19. D. eod. vel alias auro argentoue, siue vt habiliter geri possent, seu emblematis loco, includebantur, l. 6. D. ad exhib. l. 19. §. 13. l. 20. D. de auro, arg. Vlpianus in l. 17. D. eod. *Si* GEMMA EX ANVLO *legetur.* Gemmas certe & in Aureis & in Argenteis vasis fuisse, testatur l. 10. §. vlt. D eod. Proculus in l. 11. D. eod. *Si quis legauerit* AVRVM, GEMMAS, MARGARITAS, QVAE IN EO AVRO ESSENT. Nec minus MARGARITA legabant, seu LINEAM MARGARITORVM. Scæuola in l. 26. D. ad L. Falcid. LINEAM MARGARITORVM TRIGINTA QVINQVE *legauit.* Idem in l. vlt. §. vlt. D. de auro, arg. refert, Testatricem iussisse, inferre tumulo LINEAS DVAS EX MARGARITIS, ET VIRIOLAS EX SMARAGDIS. Paulus in l. 32. §. vlt. D. eod. INAVRES, IN QVIBVS DVAE MARGARITAE, ELENCHI, ET SMARAGDI DVO, legatas, refert. Sed & qui Margarita Titio pignori dederat, ita cauisse dicitur in l. 108. §. 13. D. de leg. 1. TITI, TE ROGO, FIDEIQVE TVAE COMMITTO, VTI MARGARITA, QVAE TIBI PIGNORI DEDI, VENDAS: ET DEDVCTO OMNI DEBITO TVO, QVOD AMPLIVS ERIT, ID OMNE FILIAE MEAE RESTITVAS. Marcellus etiam in l. 6. D. de auro, argent. Seiam, narrat, ab herede legasse Antoniæ VNIONEM CVM HYACINTHIS.

ANVLOS quoque legatos legimus, l. 53. D. de leg. 3. & DACTYLIOTHECAM. Et ita in l. 52. §. 8. D. de leg. 3. proponitur quis legasse, DACTYLIOTHECAM MEAM, ET SI QVOS PRAETEREA ANVLOS HABEO.

LXXII. LANA, LINVM, PVRPVRA, VERSICOLORIA, FACTA INFECTAQVE OMNIA, *legari solebant.*

Alias LANAM, LINVM, PVRPVRAM, VERSICOLORIA legabant, l. 70. in princ. §. 10. §. 12. l. 88. & l. 78. §. 5. D. de legat. 3. l. 32. §. 6. D. de auro, argento. l. 44. §. 2. D. de legat. 1. l. 39. D. de vsu & vsufruct. legat. Cuiusmodi legatis addebantur & verba hæc, FACTA INFECTAQVE OMNIA, d. l. 70. §. 10. D. de legat. 3. & l. 32. §. 6. D. de auro, argento. Alfenus in l. 60. §. 2. D. de legat. 3. LANA, LINO, PVRPVRA, *vxori legatis*, QVAE EIVS CAVSA PARATA ESSENT.

LXXIII. SVPELLEX, VASA, MOBILIA *generaliter*, INSTRVMENTA ARTIS *aut* FVNDI, STATVAE, IMAGINES, TABVLAE, *quomodo quibusque formulis legarentur?*

SVPELLEX etiam legabatur. Idque vel principaliter, Rubr. de supellect. leg. & l. 4. D. de leg. 1. Paulus lib. III. Sent. Tit. 6. vel ac-

 cessionis

cessionis loco, puta, CVM FVNDO, l. 12. §. 46. D. de instr. vel instr. aut CVM DOMO, d. l. 12. §. 40. & l. 4. D. de supell. leg. Post legatam autem supellectilem, quandoque species ex abundanti per imperitiam enumerabantur, quæ res legato generali non derogabat: Quandoque vero species certi numeri demonstrabantur, modusque generi datus in his speciebus intelligebatur, l. 9. D. de supell. leg.

VASA etiam siue ARGENTEA, siue ELECTRINA legabantur, l. 32. §. 5. D. de auro, argento. Paulus lib. III. Sent. tit. 6. Quandoque vero MOBILIA generaliter legabantur. Celsus in l. 79. §. 1. D. de legat. 3. *his verbis:* QVAE IBI MOBILIA MEA ERVNT, DO, LEGO. Modestinus in l. 32. §. 2. D. de leg. 2. *Cum ita legatum est,* QVIDQVID IN HORREO MEO ERIT. Iauolenus in l. 84. D. de legat. 3. *Cui,* QVAE ROMAE ESSENT, *legata sunt.* INSTRVMENTA etiam artis cuiusque legabantur: nam & MEDICI, & PICTORIS, & PISTORIS, & LANIONIS INSTRVMENTVM legatum legimus. Item INSTRVMENTVM PISCATORIVM, INSTRVMENTVM BALNEATORIVM & INSTRVMENTVM CAVPONIVM, legatum, lector inueniet in l. 17. cum suis §§. & l. 18. in princ. & §. 10. D. de instruct. vel instr. & apud Paulum lib. III. Sent. tit. 6. Alias INSTRVMENTVM FVNDI generaliter legabatur l. 25. in princ. D. de instr. vel instr. & INSTRVMENTVM OMNE, EXCEPTO PECORE, d. l. 25. §. vlt. D. de instruct. vel instr. Alias VILLAE, item VIBEAE INSTRVMENTVM, l. 16. §. 1. D. de instr. vel instr. STATVA quoque
601 legabatur, l. 14. D. de auro, argento, dummodo non inhæreret parietibus, l. 41. §. 9. D. de leg. 1. Et IMAGO, l. 12. D. de auro, arg. nec non TABVLA, quæ adfixa & parietibus adiuncta non esset, d. l. 41. §. 9. de legat. 1. Sic PARRHASII TABVLAM, in qua Meleagro Atalanta ore morigerabatur, Tiberio legatam, sub conditione, VT, SI ARGVMENTO OFFENDERETVR, DECIES PRO EA SESTERTIVM ACCIPERET, Suetonius in eius vita cap. 43. narrat.

LXXIV. NOMINIS, *aut* CHIROGRAPHI, *item* MILITIAE *legata quomodo quibusque formulis relicta?*

NOMEN etiam quandoque legabatur, l. 44. §. 5. D. de legat. 1. l. 59. D. de legat. 3. l. 18. C. de legat. Scæuola in l. 34. D. de legat. 3. *Nomen debitoris in hæc verba legauit,* TITIO HOC AMPLIVS DARI VOLO DECEM AVREOS, QVOS MIHI HEREDES GAII SEII DEBENT, ADVERSVS QVOS EI ACTIONEM MANDARI VOLO, EISQVE EORVMDEM PIGNORA TRADI. Et §. 1. eadem l. TITIO FILIO MEO NOMINA EX CALENDARIO, QVAE ELEGERIT FILIVS MEVS SIBI, VIGINTI DARE DAMNAS SVNTO SINE DOLO MALO. Papinianus in l. 76. §. 3. D. de legat. 2. HERES MEVS TITIO DATO, QVOD EX TESTAMENTO SEMPRONII DEBETVR MIHI. Iulianus in l. 105. D. de legat. 1. *Legatum ita erat,* QVAE LVCIVS TITIVS MIHI DEBET, EA HERES MEVS CORNELIO DARE DAMNAS ESTO. Vlpianus in l. 75. §. 1. D. de legat. 1. DECEM, QVAE MIHI TITIVS DEBET, LEGO. Papinianus in l. 25. §. 1. D. quando dies leg. HERES MEVS TITIO DATO, QVOD MIHI SEIVS DEBET. Proculus in l. 46. D. de leg. 2. *Si scripsisset qui legabat,* QVIDQVID MIHI LVCIVM TITIVM DARE, FACERE OPORTET, SEMPRONIO LEGO. Vlpianus in l. 19. §. 1. D. de condit. & demonstr. QVIDQVID MIHI EPHESI OPORTET DARI, HOC DO, LEGO. Sed & qui duos reos eiusdem pecuniæ habebat Titium atque Mæuium, ita legasse proponitur: QVOD MIHI TITIVS, MAEVIO HERES MEVS DATO: QVOD MAEVIVS DEBET, SEIO DATO. Iulianus in l. 82. §. 5. D. de leg. 1. *Qui Gaium & Lucium eiusdem pecuniæ reos habebat, si ita legauerit,* QVOD MIHI GAIVS DEBET, ID HERES MEVS SEMPRONIO DAMNAS ESTO DARE: QVOD MIHI LVCIVS DEBET, ID HERES MEVS MAEVIO DAMNAS ESTO DARE.

Alias CHIROGRAPHVM legabant, l. 44. §. 5. D. de leg. 1. l. 59. D. de leg. 3. Scæuola in l. 88. §. 8. D. de legat. 2. CIVIBVS MEIS DO, LEGO CHIROGRAPHVM GAII SEII.

MILITIA etiam legabatur, l. 11. §. 16. l. 102. §. vlt. D. de leg. 3. Celsus in l. 22. D. de leg. 2. *Lucius Titius in Testamento suo P. Mæuio* MILITIAM *reliquit,* SIVE PECVNIAM EIVS, QVAECVMQVE REDIGI EX VENDITIONE EIVS POTVERIT, CVM SVIS COMMODIS. Scæuola in l. 102. §. 2. D. de legat. 3. *Alumno* MILITIAM PRAECEPIT, *his verbis:* SEMPRONIO ALVMNO MEO ILLVD ET ILLVD, ET CVM PER AETATEM LICEBIT, MILITIAM ILLAM CVM INTROITV COMPARARI, VOLO. HVIC QVOQVE OMNIA INTEGRA.

LXXV. DVLCIA, FRVGES, FRVMENTVM, VINVM, FRVCTVS FVTVRI *quomodo quibusque formulis legari consueuerint.*

Perueniamus & ad alias Legatorum species. DVLCIA quandoque legabantur, l. vlt. §. vlt. D. de vino, trit. Paulus lib. III. Sentent. Tit. 6. FRVGES etiam legabantur, teste eodem Paulo ibidem. FRVMENTVM autem nonnumquam legabatur cum hac adiectione, EX ILLO HORREO l. 47. §. 1. D. de legat. 1. Legabatur & TRITICI certa quantitas: vt in l. 7. §. vlt. D. de vino. trit. LVCIO TITIO TRITICI MODIOS CENTVM, QVI SINGVLI PONDO CENTVM PENDEANT, HERES DATO. Sed & Paulus in l. 87. D. de legat. 2. refert, Titiam Seio, TESSERAM FRVMENTARIAM COMPARARI, iussisse, POST DIEM TRIGESIMVM A MORTE IPSIVS.

VINA

VINA quoque legabantur. Proculus in l. 6. D. de trit. vino & ol. *Cui* VINVM *heres* DARE *damnatus est*. Interdum autem ita legabant, VINA MEA, l. 85. D. de legat. 3. Nonnumquam vero VINVM IN AMPHORIS legabatur, Scæuola in l. vlt. D. de trit. vin. & ol. *Qui vinum Surrentinum in vrnalibus habebat diffusum, is tibi* VINVM *legauerat* IN AMPHORIS. Et §. vlt. ead. l. *Quod si ita legasset*, VINVM AMPHORARIVM, AMINAEVM, GRAECVM, ET DVLCIA OMNIA. Alias vero non AMPHORARIVM VINVM, sed DOLIARE legabatur, hoc modo: VINVM, QVOD IN ILLIS DOLIIS HABEO, l. 30. §. 4. D. ad L. Falcid. VINVM, QVOD IN DOLIIS ESSET, l. 8. D. de trit. vin. & ol. VINVM, QVOD IN APOTHECIS, l. 30. §. vlt. D. de legat. 1. VINVM EX APOTHECA ILLA, l. 47. §. 1. D. eod. Paulus in l. 30. D. de auro, argento, eiusmodi legatum refert: TITIO VINA, QVAE IN VRBE HABEO, SEV IN PORTV, DO, LEGO. Scæuola in l. 37. §. 2. D. de legat. 3. MAEVIO LIBERTO MEO, DE ME NIHIL MERITO, DARI VOLO LAGYNOS VINI VETVSTI CENTVM QVINQVAGINTA. CENTVM etiam AMPHORARVM VINI ELECTIONEM datam, proponit Vlpianus in l. 2. §. vlt. D. de optione leg.

Interdum vero legabatur VINVM EX CERTO FVNDO. Iulianus in l. 5. D. de trit. vino &
602 ol. *Cum* CERTVS NVMERVS AMPHORARVM VINI *legatus esset*, EX EO, QVOD IN FVNDO SEMPRONIANO NATVM ESSET. Vlpianus in l. 13. D. eod. EX EO VINO, QVOD IN ILLO FVNDO NASCETVR, HERES MEVS AMPHORAS DECEM, QVOTANNIS IN ANNOS SINGVLOS DATO. Pomponius in l. 24. D. de legat. 1. EX VINO, QVOD IN FVNDO MEO NATVM EST, TANTVM DATO. Labeo in l. 17. D. de ann. leg. VINI FALERNI, QVOD DOMI NASCERETVR, QVOTANNIS IN ANNOS SINGVLOS, BINOS CVLEOS HERES MEVS ATTIO DATO. Similiterque interdum & fructus futuros legabant, veluti, FRVCTVS, QVI IN ILLO FVNDO NASCENTVR, l. 25. §. vlt. D. quand. dies leg. Proponitur & in l. 30. §. 1. D. de legat. 3. is, qui hortos publicos a Republ. conductos habebat, eorum HORTORVM FRVCTVS VSQVE AD LVSTRVM, quo conducti essent, Aufidio legasse.

LXXVI. PENVS, *eaque*, QVAE IN PROMPTVARIO ERANT, LIGNA, OMNIS MATERIA, CHARTAE, LIBRI, *quomodo quibusque formulis legari solerent?*

PENVS quoque legabatur, l. 60. §. 2. D. de leg. 3. l. 3. D. de penu leg. Et interdum PENVS OMNIS legabatur. Scæuola in l. vlt. D. eod. PENVM MEAM OMNEM AD MATREM LIBEROSQVE MEOS, QVI CVM MATRE SVNT, PERTINERE, VOLO. Nonnumquam etiam PENVS CERTA CVM CERTIS VASIS legabatur, l. 2. D. eod. Paulus in l. 4. D. eod. *Sed & si* PENVM CVM VASIS *specialiter sit legatum*. Quandoque etiam PENVS ESCVLENTA, quandoque POCVLENTA legabatur, l. 3. §. 2. & §. 4. D. eod. Alias VRBANA PENVS legabatur, l. 12. D. de supell. legat. Paulus in l. 4. §. 4. D. de penu legat. *Si ita legetur*, PENVM, QVAE ROMAE SIT. Alias PENVS aliqua specie excepta legabatur, vt in d. l. 4. §. vlt. *Si cui* PENVS *legata sit*, PRAETER VINVM. Et mox: *Sed si ita scriptum sit:* OMNEM PENVM, PRAETER VINVM, QVOD ROMAE ERIT. Interdum autem PENVS semel legabatur, interdum per singulos annos, l. 1. D. eod.

Interdum & EA, QVAE IN PROMPTVARIO ERANT, legabantur, l. 4. §. 1. D. de penu leg. Penoris autem legato plerumque pœna adiiciebatur, l. 1. D. de penu leg. Iulianus in l. 19. D. quando dies leg. *Cum sine præfinitione temporis legatum ita datum fuerit*, VXORI MEAE PENVM HERES DATO: SI NON DEDERIT, CENTVM DATO. Et paullo post: *Quod si ita scriptum sit*, SI PENVM INTRA KALENDAS NON DEDERIS, CENTVM DATO. Paulus in l. 24. D. eod. *Si* PENVM *heres* DARE *damnatus sit, vel* FVNDVM, ET SI NON DEDISSET, DECEM. Et paucis interiectis, *cum dicit*, SI NON DEDERIT, CENTVM DATO. Et in fin. *Plane si sic legatum sit*, SI PENVM NON DEDERIT, DECEM DATO.

LIGNA etiam legabantur, vel simpliciter, vel hoc addito: LIGNA, QVAE IN FVNDO SVNT, l. 55. D. de legat. 3. Alias legabatur OMNIS MATERIA, l. 57. D. eod. Item CHARTAE legabantur, l. 76. D. de legat. 3. Vlpianus in l. 52. §. 4. D. eod. *Si quis forte chartas sic reliquerit*, CHARTAS MEAS VNIVERSAS. Et mox: *Si quis* CHARTAS LEGAVERIT PVRAS. Quin & LIBRI legabantur, & CENTVM LIBRI, & HOMERI CORPVS, l. 52. D. de legat. 3.

LXXVII. OVIVM, PECVDVM, GREGIS, IVMENTORVM, QVADRIGAE *legata quomodo relicta?*

Interdum oues legabantur, l. 65. §. vlt. D. de legat. 3. Interdum AGNI, l. 60. D. eod. Nonnumquam & PECVDES, l. 81. §. 2. D. eod. Alias GREX legabatur, l. 21. & l. 22. D. de legat. 1. Et OVIVM GREX, dicta l. 81. §. 2. D. de legat. 3. & apud Paulum lib. III. Sentent. tit. 6. Item ARMENTVM, d. l. 81. §. 3. Sic & IVMENTA legabantur, l. 65. §. 5. D. eod. Et MVLI. Iulianus in l. 62. D. eod. MVLOS DVOS, QVI MEI ERVNT, CVM MORIAR, SEIO HERES DATO. Etiam generaliter QVADRIGA legabatur, l. 65. D. de legat. 2. & CARRVCA CVM IVNCTVRA, vt testatur Paulus lib. III. Sentent. tit. 6.

LXXVIII. SERVOS *varie* LEGANDI *modi & formulæ.* SERVI ELECTIO *vel* OPTIO *quomodo legari solita? Seruorum legatis* DEMONSTRATIO *quandoque &* AESTIMATIO *adiecta.* SERVIS ACTORIBVS *legatis quænam conditio adhæserit?*

Serui etiam crebro legabantur, & interdum HOMO GENERALITER legabatur, l. 37. & l. 84. §. 3. D. de legat. 1. l. 2. l. 10. l. 12. & l. 18. D. de optione legat. Et ita INCERTVS HOMO LEGATVS dicebatur, l. 13. D. de legat. 1.

Alias SERVI ELECTIO legabatur, l. 1. D. de optione leg. l. 5. D. de legat. 1. vel SERVI OPTIO legatario dabatur, l. 2. D. de optione leg. Vlpianus in l. 18. D. famil. ercisc. *Si ex pluribus heredibus vni seruus sit* PER OPTIONEM *legatus.* Pomponius in l. 6. D. de optione leg. MANCIPIORVM ELECTIO LEGATA EST. Paulus in l. 13. D. eod. *Si* OPTIO SERVI *data mihi fuerit.* Iauolenus in l. 14. D. eod.
603 *Si cum* OPTIO SERVI EX VNIVERSA FAMILIA *legata esset.* Interdum vero SERVI ELECTIO vni, & alii RELIQVI SERVI legabantur, l. 8. D. eod. Interdum etiam DVORVM SERVORVM OPTIO Titio dabatur, RELIQVI Mæuio legabantur, l. 17. D. eod. Proponitur & in l. 20. D. de legat. 1. is, qui duos seruos habebat, VNVM EX HIS legasse. Alium vero damnasse heredem, SERVOS, QVOS GADIBVS HABERET, DARE, Pomponius refert in l. 12. §. 1. D. eod. Idem in l. 8. §. vlt. D. eodem. *Si ita legatum sit,* LECTICARIOS OCTO, AVT PRO HIS IN HOMINES SINGVLOS CERTAM PECVNIAM, VTRVM LEGATARIVS VOLET.

Plerumque vero CERTOS homines legabant, l. 39. §. 4. D. famil. ercisc. Idque vel nominibus expressis, hoc modo: STICHVM, PAMPHILVM, EROTEM, DAMNO DO, LEGO, vel, HERES MEVS DATO, vel, DAMNAS ESTO DARE, l. 81. §. 2. D. de legat. 1. l. 11. §. 1. D. de legat. 2. SCORPVM SERVVM MEVM SEMPRONIAE CONCVBINAE MEAE SERVIRE, VOLO, l. 24. §. vlt. D. de vsu & vsufruct. leg. vel artificii, officii, negotii, ministeriiue, quod exercebant, nomine, Serui designabantur, verbi gratia, COCVS, DISPENSATOR, ACTOR, VILLICVS, SERVI AMANVENSES, VENATORES, AVCVPES, vt Paulus lib. III. Sentent. tit. 6. docet: SERVI NEGOTIATORES, LECTICARII, l. 8. §. 2. D. de legat. 1. l. 99. in princ. & §. 4. D. de legat. 3. SERVI TEXTORES, l. 61. & l. 65. §. 2. D. de legat. 3. PEDISEQVI, l. 65. D. de legat. 2. Interdum TEXTORES OMNES, VERNAE OMNES, & IVVENES OMNES legabantur. Pomponius in l. 36. D. de legat. 1. TITIAE TEXTORES MEOS OMNES, PRAETERQVAM, QVOS HOC TESTAMENTO ALII LEGAVI, LEGO. PLOTIAE VERNAS MEOS OMNES, PRAETERQVAM, QVOS ALII LEGAVI, LEGO. Marcellus in l. 69. §. 1. D. de legat. 3. PVBLIO MAEVIO OMNES IVVENES, QVOS IN MINISTERIO HABEO, DARI, VOLO. Serui etiam, QVI IN FVNDO MORARENTVR, legabantur, l. 12. §. 30. D. de instruct. & instrument.

Addebatur & nonnunquam Seruorum legatis demonstratio. Caius in l. 17. D. de condit. & demonstr. STICHVM SERVVM, QVEM DE TITIO EMI. STICHVM, QVEM EX VENDITIONE TITII EMI. Pomponius in l. 10. D. de auro, argent. Nonnumquam cum hac demonstratione serui legabantur, QVI MEI ERVNT, CVM MORIAR, l. 2. D. de condit. instit. Iulianus in l. 6. D. de legat. 1. STICHVM, QVI MEVS ERIT CVM MORIAR, HERES MEVS DATO. Paulus in l. 5. §. 1. D. eod. *Cum certa res, aut persona legatur ita,* QVI MEVS ERIT CVM MORIAR, HERES DATO. Alfenus in l. 61. D. de legat. 3. TEXTORIBVS OMNIBVS, QVI SVI ESSENT CVM MORERETVR, *legatis.* Vlpianus l. 68. §. 2. D. eod. *Seruos communes a Seia ita relictos,* SI MEI ERVNT CVM MORIAR. Pomponius in l. 35. D. eodem. *Sed &* STICHVM, QVI MEVS ERIT. Vlpianus in l. 71. D. eod. *Cum* SVAE ANCILLAE, SIVE SERVI *in Testamento scribuntur.* Et l. 74. D. eod. *Si quis* SVOS SERVOS *legauit, communes quoque continentur.*

Quandoque autem serui generaliter legabantur, vt in l. 81. D. de legat. 3. Africanus in l. 110. D. de legat. 1. *Si heres generaliter* SERVVM, QVEM IPSE VOLVERIT, *dare iussus.* Caius in l. 65. D. eod. *Si ita legatum sit,* SEIO SERVOS DECEM DO, PRAETER EOS DECEM, QVOS TITIO LEGAVI. Interdum SERVI VRBANI, ANCILLAE VRBANAE legabantur, l. 99. & l. 60. §. 1. D. de leg. 3. Quandoque Serui cum vniuersa familia legabantur, seu Rustica, seu Vrbana. l. 65. D. de leg. t. 2. Interdum CHORVS, aut FAMILIA legabatur, l. 79. D. de legat. 3.

Actores porro serui ita plerumque legabantur, vt prius heredi rationes redderent. Scæuola in l. 40. §. 7. D. de statu liber. *Titius Testamento seruos Actores singulos diuersis personis legauit, cum adiectione,* SI RATIONES HEREDI REDDIDERINT. *Deinde proprio capite ita scripsit:* OMNES ACTORES, QVOS LEGAVI, VEL MANVMISERO, INTRA QVARTVM MENSEM MORTIS MEAE RATIONES REDDERE, VOLO: ET DOMINIS, QVIBVS A ME LEGATI SINT, REDDI. Sed & hoc non addito, si simpliciter seruus Actor fuisset legatus, non alias eum tradendum, quam rationes reddidisset, Vlpianus scribit in l. 8. D. fam. ercisc.

Interdum & seruorum, quos legabant, æstimationem faciebant, vt in l. 81. §. 4. D. de legat. 1. QVISQVIS MIHI ALIVS EX SVPRASCRIPTIS CVM PATRONO MEO HERES ERIT, SERVOS ILLVM ET ILLVM TITIO LEGO,

QVOS

QVOS AESTIMO SINGVLOS VIGENIS AVREIS.

LXXIX. ANCILLARVM, *item* EIVS, QVOD EX ANCILLIS NASCERETVR, *legata quomodo relicta?*

Ancillæ etiam sæpenumero legabantur, & quidem artificii officiiue sui nomine, VT ORNATRICES, PEDISEQVAE, l. 65. §. 2. & §. 3. D. de legat. 3. Nonnumquam vero Ancilla cum LIBERIS, seu CVM NATIS SVIS legabatur, l. 62. D. de legat. 1. & l. 3. D. de pecul. leg. Sed & interdum ANCILLAE OMNES, ET QVOD EX HIS NATVM ESSET, legabantur, l. 63. D. de legat. 1. Papinianus in l. 73. D. de legat. 2. SI, QVOD EX PAMPHILIA NASCETVR, *legatum mihi fuerit.* Iulianus in l. 16. D. quando dies leg. *Cum ita legatum est*, STICHVM, VEL QVOD EX PAMPHILA NATVM
604 ERIT, HERES MEVS DATO. Papinianus in l. 25. §. vlt. D. eodem. *Vel si legesset* QVOD EX ARETHVSA NATVM ERIT. Pomponius in l. 24. D. de legat. 1. *Quod in rerum natura adhuc non sit, legari posse, veluti,* QVIDQVID ILLA ANCILLA PEPERISSET, *constituit.* Idem in l. 1. §. vlt. D. de condit. & dem. *Veluti, cum ita legamus,* QVOD EX ARESCVSA NATVM FVERIT, HERES DATO. Tryphoninus in l. 12. §. vlt. D. de captiu. & postlim. SI NATVM EX PAMPHILA *legatum tibi fuerit.* Sed ad Fundorum, Prædiorum, Ædium & rerum soli legata transeamus.

LXXX. FVNDI LEGATI NOMINIBVS PROPRIIS, CONFINIBVS & REGIONIBVS, *vel alia demonstratione* DESIGNABANTVR.

Fundi cum legabantur, nominibus propriis designabantur. Vlpianus in l. 4. D. de legat. 1. *Si quis in fundi vocabulo errauit, &* CORNELIANVM *pro* SEMPRONIANO *nominauit.* Idem in l. 34. §. vlt. D. eod. *Si ita Titio legetur*, FVNDVM SEIANVM, VEL VSVMFRVCTVM EIVS SIBI HABETO. Marcellus in l. 23. D. de legat. 2. LVCIO TITIO FVNDVM SEIANVM, *vel* VSVMFRVCTVM FVNDI SEIANI LEGO. Fundorum autem, qui legabantur, hæc nomina in libris nostris memorantur. CORNELIANVS, d. l. 4. & l. 72. D. de legat. 1. l. 38. §. 1. D. de legat. 3. l. 35. D. de hered. instit. SEMPRONIANVS, d. l. 4. de legat. 1. l. 78. §. 1. D. de legat. 3. SEIANVS, d. l. 34. §. 14. de legat. 1. & d. l. 23. l. 86. §. 1. D. de legat. 2. TITIANVS, l. 24. §. 2. D. de legat. 1. & l. 38. §. 3. D. de legat. 3. l. 1. §. 8. D. de dote præleg. l. 27. §. 3. l. 20. §. 6. D. de instr. vel instr. CAPANIANVS, l. 78. §. 3. D. de legat. 3. TREBATIANVS, l. 35. §. 2. D. de leg. 3. AEBVTIANVS, l. 38. D. de vsu & vsufr. leg. NONIANVS ET CASSIANVS, l. 27. §. vlt. D. de instr. & instr. GARGILLIANVS, l. 41. §. 3. D. de legat. 3. SOSIANVS, l. 108. D. de condit. & dem. GRAECIANVS, l. 20. §. 7. de instr. vel instr. IVLIANVS, l. 38. §. vlt. D. de legat. 3. FORTIDIANVS, l. 7. C. de legat. VESTIGIANVS, l. 32. D. de vsu & vsufr. leg. SPERATIANVS l. 19. D. de ann. leg.

Sane patrisfam. destinatione fundorum nomina, non natura, constituta. Pomponius scribit in l. 24. §. 2. D. de legat. 1. Proponitur vero in l. 86. §. 1. D. de legat. 2. Titius fundum Seianum legasse, quem ipse paterfam. quoad viueret, vno quidem nomine vniuersum habuerat. Sed quo facilius conductorem inueniret, per duas partes locabat, ita, vt ex æqualitate loci superiorem partem, SEIANVM SVPERIOREM, inferiorem autem partem, INFERIOREM SEIANVM appellaret.

Fundos etiam confinibus, vel regionibus, in quibus siti erant, demonstrabant, vt in l. 35. §. 2. D. de legat. 3. *Libertis, quos nominauerat, ita legauit:* FVNDVM TREBATIANVM, QVI EST IN REGIONE ATTELLANA. ITEM FVNDVM SATRIANVM, QVI EST IN REGIONE NIPHANA, CVM TABERNA DARI, VOLO.

Interdum aliam demonstrationem addebant, veluti, FVNDVM TVSCVLANVM, QVI MIHI A SEIO DONATVS EST, l. 17. D. de condit. & demonstrat. Modestinus in l. 39. D. de pignerat. act. *Cum creditor suprema sua ordinaret, Testamento cauit,* VT ALTER EX FILIIS SVIS HABERET EVM FVNDVM: *& addidit,* QVEM DE LVCIO TITIO EMI. Iauolenus in l. 40. §. 4. D. de conditionib. & demonstr. FVNDVM CORNELIANVM, QVEM ILLA MIHI DOTI DEDIT, ILLI HERES DATO.

LXXXI. *Fundus legari solebat*, VTI OPTIMVS MAXIMVS, *aliquando*, VTI INSTRVCTVS ERAT, *item* CVM INSTRVMENTO, *vel* CVM SVPELLECTILE, MANCIPIIS, *aut* CVM OMNIBVS, QVAE IBI ESSENT.

Fundus autem legari solebat sæpenumero cum hac adiectione, VTI OPTIMVS MAXIMVSQVE EST. Paulus in l. 18. §. 9. D. de instruct. vel instrum. *Mæuio fundus ita legatus est*, MAEVIO FVNDVM SEIANVM, ITA, VTI OPTIMVS MAXIMVSQVE EST, CVM OMNI INSTRVMENTO RVSTICO ET VRBANO, ET MANCIPIIS, QVAE IBI SVNT. Idem in l. 22. D. eod. *Fundo legato*, VTI OPTIMVS MAXIMVSQVE EST. Et in l. 169. D. de verb. signific. *Non tantum in traditionibus, sed & in emptionibus, & stipulationibus, & Testamentis adiectio hæc:* VTI OPTIMVS, MAXIMVSQVE EST. Sed & lib. III. Sentent. tit. 6. *Fundo*, ait, *legato*, VTI OPTIMVS, MAXIMVSQVE EST, Gaius in l. 69. §. 3. D. de

de legat. 1. *Quod si ita fundus legatus sit*, VTI OPTIMVS MAXIMVSQVE. Scæuola in l. 93. §. 4. D. de legat. 3. *Collegio fabrorum*, FVNDVM CVM SILVIS, QVAE EI CEDERE SOLENT, VTI OPTIMVS MAXIMVSQVE ESSET, *legauit*.

Aliquando vero legabatur fundus, VTI INSTRVCTVS ERAT, l. 1. & l. 3. D. de instruct. Vlpianus in l. 12. §. 27. D. eod. *Sed si fundus non sit* CVM INSTRVMENTO LEGATVS, *sed* ITA, VT INSTRVCTVS SIT. Et §. 46. ibidem. *Si quis fundum*, ITA, VT INSTRVCTVS EST, *legauerit*. Scæuola in l. 20. D. eod. *Codicillis ita scripsit:* POSTEA MIHI VENIT IN MENTEM, SEIAE FVNDOS, QVOS RELIQVI, ITA, VT INSTRVCTI SVNT RVSTICO INSTRVMENTO, SVPELLECTI-
605 LE, PECORE ET VILLICIS, CVM RELIQVIS COLONORVM, ET APOTHECA, HABERE VOLO. Et §. 1. eadem l. *Quidam prædia legauit his verbis*, SEIO LIBERTO MEO FVNDOS, ILLVM ET ILLVM, DO, LEGO, ITA, VT INSTRVCTI SVNT, CVM DOTIBVS ET RELIQVIS COLONORVM, ET SALTVARIIS, CVM CONTVBERNALIBVS SVIS, ET FILIIS, ET FILIABVS. Et §. 2. GAIO SEIO ALVMNO MEO FVNDOS MEOS, ILLVM ET ILLVM, ITA, VT INSTRVCTI SVNT, ET DOMVM SVPERIOREM DARI, VOLO. Idem in l. 27. §. 1. D. eod. *Adfini suo ita legauit:* FVNDVM CORNELIANVM TITIO, ITA, VT EST INSTRVCTVS, CVM OMNIBVS REBVS ET MANCIPIIS, ET RELIQVIS COLONORVM, DARI, VOLO. Et eadem l. §. vlt. *fundos legauit in hæc verba:* SEMPRONIO FRATRI MEO HOC AMPLIVS FVNDOS MEOS, ITA VT INSTRVCTI SVNT, CASSIANVM, NONIANVM CVM SVIS SALICTIS ET SILVIS. Idem l. 28. D. eod. *Lucius Titius* FVNDVM, VTI INSTRVCTVS ERAT, *legauerat*. Modestinus in l. 82. D. de legat. 3. *Fundo legato*, VT INSTRVCTVS EST.

Legabatur & interdum Fundus CVM INSTRVMENTO, l. 1. & l. 4. D. de instruct. vel instrument. l. 35. §. 3. D. de hered. instit. Labeo in l. 5. D. de instruct. vel instrument. *Nihil interest, quomodo leges*, FVNDVM CVM INSTRVMENTO, *an*, FVNDVM ET INSTRVMENTVM, *an*, FVNDVM INSTRVCTVM. Scæuola in l. 20. §. 6. D. eod. PAMPHILAE LIBERTAE MEAE DARI, VOLO, FVNDVM TITIANVM CVM INSTRVMENTO ET HIS, QVAE IN EODEM ERVNT, CVM MORIAR. Et eadem l. §. 7. TYRANNAE SORORI MEAE FVNDVM MEVM GRAECIANVM, CVM STABVLO ET INSTRVMENTO RVSTICO OMNI, RELINQVO. Paulus in l. 24. D. eod. FVNDVS, *qui locatus erat*, LEGATVS EST CVM INSTRVMENTO. Et l. 22. §. vlt. D. eod. FVNDO LEGATO CVM MANCIPIIS, ET PECORIBVS, ET OMNI INSTRVMENTO RVSTICO, ET VRBANO. Sed & qui fundum legabat, adiiciebat nonnumquam, CVM SVPELLECTILE, ET MANCIPIIS, vel VNA ALIQVA RE, l. 12. §. 46. D. de instruct. vel instrum. Iulianus in l. 84. §. 10. D. de legat. 1. *Legatum est ita*, FVNDVM CORNELIANVM ET MANCIPIA, QVAE IN EO FVNDO, CVM MORIAR, MEA ERVNT, HERES MEVS TITIO DATO. Contra quandoque FVNDVS SINE INSTRVMENTO legabatur, l. 21. D. de instruct. vel instrum.

Interdum fundus cum OMNIBVS, quæ IBI, siue IN EODEM ERANT, legabatur, l. 44. & l. 78. §. vlt. D. de legat. 3. Paulus lib. III. Sentent. tit. 6. FVNDO LEGATO CVM OMNI INSTRVMENTO RVSTICO ET VRBANO ET MANCIPIIS, QVAE IBI ERANT. Vlpianus in l. 35. §. 3. D. de hered. instit. *Cum* FVNDVS *erat* LEGATVS, *vel* CVM INSTRVMENTO, *vel* CVM HIS, QVAE IBI SVNT. Pomponius in l. 44. D. de legat. 3. *Si* FVNDVS LEGATVS SIT CVM HIS, QVAE IBI ERVNT. Modestinus in l. 32. §. 2. D. de legat. 2. *Cum ita legatur*, ILLI HOC AMPLIVS FVNDVM ILLVM, CVM OMNIBVS REBVS, QVAE IN EODEM FVNDO ERVNT.

LXXXII. *Fundus ita quandoque legatus:* SICVT EST, *vel* VTI POSSEDI: *item* CVM VILLICIS, CVM SILVIS, CVM AGELLO, CVM CASA. *Aliquando legabatur* CVM QVADAM EXCEPTIONE, *siue* DETRACTIONE.

Alias Fundus ita legabatur, SICVT EST, vel VTI POSSEDI. Scæuola in l. 27. §. 4. D. de instruct. vel instrument. FVNDI PATERNI MEI SEIANI PARTEM DARI, VOLO, SICVT EST: ET ALTERAM PARTEM, VTI IN DIEM MORTIS ERIT. Paulus in l. 78. §. 3. D. de legat. 3. PETO, VT FVNDVM MEVM CAPANIANVM GENESIAE ALVMNAE MEAE ADSCRIBATIS DVCENTORVM AVREORVM, ITA VTI EST. Idem lib. III. Sentent. tit. 6. FVNDO, ITA VT POSSEDERAT, LEGATO. Scæuola in l. 18. §. 13. D. de instruct. vel instrument. *Quidam cum ita legasset*, VILLAM MEAM, ITA VT IPSE POSSEDI, CVM SVPELLECTILE, MENSIS, MANCIPIIS, QVAE IBI DEPVTABVNTVR, VRBANIS ET RVSTICIS, VINIS, QVAE IN DIEM MORTIS MEAE IBI ERVNT, ET DECEM AVREIS. Iulianus in l. 84. §. 10. D. de legat. 1. *Legatum est ita: Fundum* CORNELIANVM, ET MANCIPIA, QVAE IN FVNDO, CVM MORIAR, MEA ERVNT, HERES MEVS TITIO DATO. Fundus quoque, cum villicis & contubernalibus eorum, sæpe legabatur. Scæuola in l. 41. §. 5. D. de legat. 3. *Concubinæ inter cetera his verbis legauerat*, FVNDVM IN APPIA CVM VILLICO SVO, ET CONTVBERNALI EIVS, ET FILIIS DARI, VOLO. Idemque apparet ex l. 20. §. 1. D. de instruct. & instrum. CVM SILVIS, etiam

etiam, & CVM AGELLO, FVNDVS quandoque legabatur, l. 93. §. 4. D. de legat. 3. l. 27. §. 3. de instruct. & instrument. & CVM CASA, l. 41. §. 5. D. de legat. 3. Plenissimum vtique fundi legatum exstat in l. 92. D. eod. Tit. in qua Mæuiæ fundus a patre prælegatus dicitur his verbis: MAEVIA E MEDIO SVMITO, PRAECIPITO, SIBIQVE HABETO, FVNDOS MEOS, ILLVM ET ILLVM, CVM CASVLIS ET CVSTODIBVS OMNIBVS HORVM FVNDORVM, ET CVM HIS OMNIBVS AGRIS, QVI AD CONIVNCTIONES CVIVSQVE EORVM FVNDORVM, EMPTIONE, VEL QVOLIBET ALIO CASV OBTIGERVNT. ITEM CVM
606 OMNIBVS MANCIPIIS, PECORIBVS, IVMENTIS, CETERISQVE VNIVERSIS SPECIEBVS, QVAE IN IISDEM FVNDIS, QVOVE EORVM, CVM MORIAR, ERVNT, VTI OPTIMI MAXIMIQVE SVNT, VTIQVE EOS IN DIEM MORTIS MEAE POSSEDI: ET VT PLENIVS DICAM, ITA VT CLVDVNTVR.

Nonnumquam vero cum exceptione & detractione aliqua Fundum legabant, vt EXCEPTO AEDIFICIO, Fundum legatum, Iulianus refert in l. 81. §. 3. D. de legat. 1. Paulus in l. 72. D. de legat. 1. *Si quis legauerit*, FVNDVM CORNELIANVM, EXCEPTIS VINEIS, QVAE MORTIS EIVS TEMPORE ERVNT. Nec semper fundus totus, sed aliquando partes duobus, vel eidem legabantur, vt in l. 41. D. de legat. 2. MAEVIO FVNDI PARTEM DIMIDIAM, SEIO PARTEM DIMIDIAM LEGO. Et in l. 27. §. 4. D. de instruct. vel instrument. SEPTICIAE SORORI MEAE FVNDI PATERNI MEI SEIANI PARTEM DARI, VOLO, SICVT EST: ET ALTERAM PARTEM, ITA VT IN DIEM MORTIS MEAE FVERIT.

LXXXIII. *Fundi legati* ALIENATIO, NE DE NOMINE *vel* DE FAMILIA EXIRET, *prohiberi solita.*

Sæpissime vero testamento cauebatur, NE FVNDVS, qui legabatur, veniret alienareturue, NE DE NOMINE, vel DE FAMILIA EXIRET. Scæuola in l. 38. §. 1. D. de legat. 3. FVNDVM CORNELIANVM NOMINE MEO EXIRE, VETO. Et §. 3. ead. l. FVNDVM A FILIO, QVOAD VIXERIT, VETVIT VENVMDARI, DONARI, PIGNERARI, *& hæc verba adiecit:* QVOD SI ADVERSVS VOLVNTATEM MEAM FACERE VOLVERIT, FVNDVM TITIANVM AD FISCVM PERTINERE. ITA ENIM FIET, VT FVNDVS TITIANVS DE NOMINE VESTRO NVMQVAM EXEAT, Papinianus in l. 67. §. 5. D. de legat. 2. *Quod si talia verba fuissent*, PETO, NE FVNDVS DE FAMILIA EXEAT. Paulus in l. 87. §. 2. D. de legat. 2. FIDEI AVTEM VESTRAE, VERE ET SAPIDE, COMMITTO, NE EVM FVNDVM VENDATIS: EVMQVE, QVI EX VOBIS VLTIMVS DECESSERIT, CVM MORIETVR, RESTITVAT SYMPHORO LIBERTO MEO ET SVCCESSORI, ET PERYLLO, ET SAPIDO, QVOS INFRA MANVMISI, QVIVE EX HIS TVNC SVPERVIVENT. Marcellus in l. 54. D. ad L. Falcidiam: *Pater filium, ex quo tres habebat nepotes, heredem instituit, fideique eius commisit*, NE FVNDVM ALIENARET, ET VT IN FAMILIA EVM RELINQVERET. Scæuola in l. 78. §. 13. D. ad SC. Trebell.* *Libertis tribus heredibus institutis ex dodrante, eisdem fundos per præceptionem dedit; & ab his petit*, NE EOS ALIENARENT, ET VT QVI VITA SVPERASSET, SOLIDOS EOSDEM FVNDOS OBTINERET. Scæuola l. 38. in princ. D. de legat. 3. *Pater filium heredem* PRAEDIA ALIENARE, SEV PIGNORI PONERE, PROHIBVERAT, *sed &* SERVARI LIBERIS EX IVSTIS NVPTIIS, ET CETERIS COGNATIS, *fideicommiserat.* Et §. 5. ead. l. *Quindecim libertis, quos nominauerat, prædiolum cum taberna legauerat, & adiecerat hæc verba:* SIBIQVE EOS HABERE, POSSIDERE, VOLO, EA LEGE ET CONDICIONE, NE QVIS EORVM PARTEM SVAM VENDERE DONAREVE, ALIVDVE QVID FACERE ALII VELIT. QVOD SI ADVERSVS EA QVID FACTVM ERIT, TVNC EAS PORTIONES, PRAEDIVMVE CVM TABERNA AD REMPVBLICAM TVSCVLANORVM PERTINERE VOLO. Et §. 7. ead. l. *Mater filios heredes scripserat, & adiecit*, PRAEDIA, QVAE AD EOS EX BONIS MEIS PERVENTVRA SVNT, NVLLA EX CAVSA ABALIENENT, SED CONSERVENT SVCCESSIONI SVAE, DEQVE EA RE INVICEM SIBI CAVERENT. Valens in l. 94. D. de legat. 3. *Is, qui complures libertos relinquebat, tribus ex his fundum legauerat, & petierat*, VT CVRARENT, NE DE NOMINE SVO EXIRENT. Scæuola in l. 88. §. 6. D. de legat. 2. *Lucius Titius testamento ita cauit:* PRAEDIOLVM MEVM DARI VOLO LIBERTIS, LIBERTABVSQVE MEIS, ET QVOS HOC TESTAMENTO MANVMISI, ET SEIAE ALVMNAE MEAE, ITA NE DE NOMINE FAMILIAE MEAE EXEAT, DONEC AD VNVM PROPRIETAS PERVENIAT. Papinianus in l. 78. §. 3. de legat. 2. *Prædium pater* DE FAMILIA LIBERORVM ALIENARI, *verbis fideicommissi prohibuit.* Idem in l. 77. §. 11. de legat. 2. FIDEI HEREDVM MEORVM COMMITTO, NE FVNDVM TVSCVLANVM ALIENENT, ET NE DE FAMILIA NOMINIS MEI EXEAT. Et §. 15. ead. l. *Ab instituto extraneo* PRAEDIA *libertis*, CVM MORERETVR, *verbis fideicommissi reliquerat, & petierat*, NE EX NOMINE FAMILIAE ALIENARENTVR. Et in §. 27. *Libertis prædium reliquit, ac petiit*, NE ID ALIENARENT, VTQVE IN FAMILIA LIBERTORVM RETINERENT. Idem in §. 28. ibid. *Cum inter libertos*

ad prædii legatum liberta quoque fuisset admissa, quod patronus petit, VT DE NOMINE FAMILIAE NON EXIRET. Marcianus in l. 114. §. 15. D. de leg. 1. *Cum pater filio herede instituto, ex quo tres habuerat nepotes, fideicommisit,* NE FVNDVM ALIENARET, SED VT IN FAMILIA RELINQVERET. Scæuola in l. 93. in princ. de leg. 3. *Lucius Titius testamento suo cauit,* NE VLLO MODO PRAEDIVM SVBVRBANVM AVT DOMVM HERES ALIENARET.

607 LXXXIV. *In legatis* PRÆDIORVM *relinquendis similes, vt in fundis legatis, adiectiones & formulæ.*

Ceterum eadem, qua Fundi, verborum formula Prædia quoque legabantur. Primum enim nominibus suis designabantur, vt SEIANA PRAEDIA, GABINIANA, l. 91. §. 3. de leg. 3. TITIANA, CORNELIANA, SEMPRONIANA, TVSCVLANA, l. 77. in princ. & l. 82. §. 1. D. de leg. 2. Adscribebatur etiam Regio, l. 6. D. de instr. vel instr. Nec non Fines plerumque significabantur, si proprios fines haberent, l. 77. §. vlt. de legat. 2. Præterea Prædia INSTRVCTA legabantur. Paulus lib. II. Sentent. tit. 6. Legabantur & VTI INSTRVCTA ERANT. Scæuola in l. 6. D. de instruct. vel instrum. *Nepoti legauerat, quæ certa regione prædia habuerat,* VT INSTRVCTA SVNT CVM VINO, GRANO, CALENDARIO, *& adiecerat hæc verba:* QVIDQVID ERIT CVM MORIAR IN ILLA REGIONE, ET QVIDQVID IN QVACVMQVE SPECIE ERIT IN ILLA REGIONE, VEL QVOD MEVM ERIT. Idem in l. 20. §. 3. D. eod. PRAEDIA VT INSTRVCTA SVNT CVM DOTIBVS, ET RELIQVIS COLONORVM ET VILLICORVM, ET MANCIPIIS, ET PECORE OMNI LEGAVIT, ET PECVLIIS, ET CVM ACTORE. Et in l. 35. §. 1. de legat. 3. *Sempronio ita legauit,* SEMPRONIVS SVMITO PRAEDIA OMNIA, QVAE SVNT VSQVE AD PRAEDIVM, QVOD VOCATVR GAAS FINIBVS GALATIAE SVB CVRA VILLICI PRIMI, ITA VT HAEC OMNIA INSTRVCTA SVNT. Scæuola in l. 54. D. de pecul. *Filiofam. vni ex heredibus prædia prælegauit,* VT INSTRVCTA ERANT CVM SERVIS. & in l. vlt. D. eod. tit. *vni ex heredibus prædia legauit,* VT INSTRVCTA ERANT, CVM SERVIS ET CETERIS REBVS, ET QVIDQVID IBI ESSET. Legabantur & sæpe PRAEDIA CVM INSTRVMENTO, vt in l. 27. D. de instruct. vel instrument. PRAEDIA MARITIMA CVM SERVIS, QVI IBI ERVNT, ET OMNI INSTRVMENTO, ET FRVCTIBVS, QVI IBI ERVNT, ET RELIQVIS COLONORVM, NVTRITORI *suo legauit.* Africanus in l. 64. D. de legat. 3. *Certa* PRAEDIA, QVAEQVE IN HIS MORTIS TEMPORE SVA ESSENT, *nepoti per fideicommissum dederat,* EXCEPTO CALENDARIO. Vlpianus in l. 68. §. vlt. D. de legat. 3. PRAEDIIS CVM HIS ENTHECIS, QVAE IN EA POSSESSIONE SVNT, *relictis.* Sed & cum prædiis quandoque ea, QVAE PRAEDIORVM COLENDORVM CAVSA EMPTA PARATAQVE ESSENT, legabantur, vt apparet ex l. 60. §. 3. D. de legat. 3.

Addebantur & aliquando legato prædiorum verba hæc: VTI A ME POSSESSA SVNT. Paulus in l. 78. §. 2. D. de legat. 3. *Prædia quidam reliquit, adiectis his verbis:* VTI A ME POSSESSA SVNT, ET QVAECVMQVE IBI ERVNT, CVM MORIAR. Scæuola in l. 93. §. 2. D. eod. *Quidam prædia legauit libertis, adiectis his verbis:* VTI A ME POSSESSA SVNT, ET QVAECVMQVE IBI ERVNT, CVM MORIAR. Papinianus in l. 91. §. 1. D. eod. LVCIO TITIO PRAEDIA MEA ILLA, CVM PRAETORIO, SICVT A ME IN DIEM MORTIS MEAE POSSESSA SVNT, DO. Idem in §. 3. ead. l. TITIO SEIANA PRAEDIA, SICVTI COMPARATA SVNT, DO, LEGO. Ibidemque prædia per præceptionem filiæ data, cum RELIQVIS ACTORVM ET COLONORVM, refert. Vlpianus in l. 68. D. de legat. 3. *Adiiciendo,* PRAEDIVM SEIANVM OMNE. Nonnumquam vero agri plagam in alium transferri volebant. Cuius legati formulam edit Scæuola in l. 41. §. 9. D. de legat. 3. his verbis: AGRI PLAGAM, QVAE EST IN REGIONE ILLA, MAEVIIS PVBLIO ET GAIO TRANSCRIBI, VOLO, PRETIO FACTO VIRI BONI ARBITRATV, ET HEREDITATI ILLATO, DVPLAE EVICTIONE EXPROMISSA RELIQVIS HEREDIBVS: ITA VT SVB POENA CENTVM PROMITTANT, EAM AGRI PLAGAM PARTEMVE EIVS AD SEIVM POSTEROSVE EIVS NON PERVENTVRAM QVAQVE RATIONE. Legabatur & interdum HORTVS INSTRVCTVS, l. 12. §. 39. & §. 47. D. de instruct. vel instrum. Eum quoque, qui SALTVM AESTIVVM legabat, hoc amplius etiam EAS RES, QVAE IBI ESSE SOLEBANT, legasse, Marcianus proponit in l. 67. D. de legat. 3.

LXXXV. DOMVS, *adiecta nominis designatione, quandoque* INSTRVCTA, *vel* CVM INSTRVMENTO, CVM SVPELLECTILE, CVM HORTO APPLICITO, *legabatur.*

Simili modo DOMVS quoque legabatur. Domus autem vel simpliciter legabatur, vel adiiciebatur, quæ domus l. 71. D. de legat. 1. Domos plane eadem, qua fundos appellatione designabant, vt puta; DOMVM SEMPRONIANAM, vel SEIANAM, l. 41. §. 4. D. de legat. 1. Sic DOMVS FORMIANA, l. 112. §. 2. D. de legat. 1. DOMVS etiam, VTI INSTRVCTA ERAT, legabatur, l. 86. §. 1. D. de legat. 3. Sic in l. 12. §. 42. D. de instruct.

instruct. vel instrum. DOMO, VTI INSTRVCTA EST, CVM OMNI IVRE SVO, *legata.* Et §. 43. ead. l. FILIIS MARIBVS DOMVM MEAM INSTRVCTAM DO, LEGO, DARIQVE IVBEO. Paulus in l. 18. §. vlt. D. eod. tit. DOMVM INSTRVCTAM *legauit* CVM OMNIBVS ADFIXIS. Paulus lib. III. Sent. tit. 6.
608 DOMO CVM OMNI IVRE SVO, SICVT INSTRVCTA EST, *legata.* Legabantur & nonnumquam domus CVM SVPELLECTILE, l. 12. §. 40. D. de instruct. vel instr. Paulus l. 92. §. 1. D. de legat. 3. his verbis domus legatas, refert: FIDEI HEREDVM MEORVM COMMITTO, VTI SINANT, EVM HABERE DOMVS MEAS, IN QVIBVS HABITO, NVLLO OMNINO EXCEPTO, CVM OMNI INSTRVMENTO ET PROPOSITIS OMNIBVS. Modestinus in l. 8. D. de supellect. leg. *Cum quidam vxori suæ legauerat,* DOMVM CVM IVRE SVO OMNI, ET INSTRVMENTO, ET SVPELLECTILI.

Interdum Domus, & quæ in ea erant tempore mortis, simul dabantur, l. 86. D. de legat. 3. *Si ita legatum est,* DOMVM, QVAEQVE IBI MEA ERVNT, CVM MORIAR. Paulus lib. III. Sent. tit. 6. OMNIBVS, QVAE IN DOMO SVNT, *legatis.*

Quandoque & domus cum horto applicito relinquebatur, vt in l. 41. §. 1. est de legat. 3. DOMVM MEAM CVM HORTO APPLICITO LIBERTIS MEIS CONCEDI, VOLO. Et mox ibidem, FORTVNIO LIBERTO MEO, EX DOMV MEA, QVAM LIBERTIS DEDI, DIAETAM, IN QVA HABITABAM, ITEM CELLARIVM IVNCTVM EIDEM DIAETAE, AB HEREDE MEO CONCEDI, VOLO.

LXXXVI. SERVITVS AEDIBVS LEGATO *imponi solita. Domus legata* IN FAMILIA RELINQVI *aliquando iubebatur.*

Patrem etiam, cum filiæ domum legaret, eidem PER DOMVS HEREDITARIAS TRANSEVNDI præstari voluisse, narrat Papinianus in l. 6. D. de seruit. leg. Poterat & Insula ita legari, vt ei seruitus imponeretur, quæ alteri Insulæ hereditariæ deberetur, hoc modo: SI ILLE HEREDI MEO PROMISERIT, PER SE NON FORE, QVO ALTIVS AEDIFICIA TOLLANTVR, TVM EI EORVM AEDIFICIORVM VSVMFRVCTVM DO, LEGO. vel sic: AEDIVM ILLARVM, QVOAD ALTIVS, QVAM VTI NVNC SVNT, AEDIFICATAE NON ERVNT, ILLI VSVMFRVCTVM DO, LEGO, l. 19. D. de vsufruct. Poterat etiam in testamento heredem suum quis DAMNARE, NE ALTIVS AEDES SVAS TOLLERET, NE LVMINIBVS AEDIVM VICINARVM OFFICERET, vel, VT PATERETVR, EVM TIGNVM IN PARIETEM IMMITTERE, vel, STILLICIDIA ADVERSVS EVM HABERE, vel, VT PATERETVR, VICINVM PER FVNDVM SVVM, VEL HEREDIS, IRE, AGERE, AQVAMVE EX EO DVCERE, l. 16. D. commun. præd. Paulus in l. 31. D. de seruit. præd. vrban. *Si testamento* DAMNATVS HERES, NE OFFICERET VICINI LVMINIBVS, SERVITVTEMQVE PRAESTARET, *deposuit ædificium.*

Nonnumquam & Domos, alienatione earum prohibita, Testatores, in familia relinqui, volebant. Papinianus in l. 69. §. 3. D. de legat. 2. *Fratre herede instituto, petit,* NE DOMVS ALIENARETVR, SED VT IN FAMILIA RELINQVERETVR. Scæuola in l. 38. §. 2. D. de legat. 3. *Filiam suam heredem scripserat, & ita cauerat,* VETO AVTEM, AEDIFICIVM DE NOMINE MEO EXIRE: SED AD VERNAS MEOS, QVOS HOC TESTAMENTO NOMINAVI, PERTINERE, VOLO. Scæuola in l. 93. D. eod. *Lucius Titius Testamento suo cauit,* NE VLLO MODO PRAEDIVM SVBVRBANVM, AVT DOMVM HERES ALIENARET.

LXXXVII. TABERNÆ *legatum varie relinqui solebat.*

Solebat & TABERNA testamento legari. Iulianus in l. 1. D. de seruit. leg. ITA LEGATVM DATVM EST, TABERNAM MEAM, VTI NVNC EST, DO, LEGO. Scæuola in l. 7. D. de instruct. vel instr. TABERNAM CVM COENACVLO *Pardulæ manumisso Testamento legauerat,* CVM MERCIBVS ET INSTRVMENTIS, ET SVPELLECTILI, QVAE IBI ESSET: ITEM HORREVM VINARIVM, CVM VINO ET VASIS, ET INSTRVMENTO ET INSTITORIBVS, QVOS SECVM HABERE CONSVEVERAT. Pomponius in l. 15. D. eod. *Si ita testamento scriptum sit,* QVAE TABERNARVM EXERCENDARVM, INSTRVENDARVM, PISTRINI, CAVPONAE, CAVSA FACTA, PARATAQVE SVNT, DO, LEGO. Papinianus in l. 91. §. 2. D. de legat. 3. *Pater filio* TABERNAM PVRPVRARIAM, CVM SERVIS INSTITORIBVS, ET PVRPVRIS, QVAE IN DIEM MORTIS EIVS IBI FVERVNT, *legauit.* Alias TABERNAE INSTRVMENTVM legabatur, l. 23. D. de instruct. vel instr. Sic in l. 88. §. 3. D. de legat. 2. *Quisquis mihi heres heredesue erunt, hoc amplius Lucius Eutychus, quam quod eum heredem institui, e media hereditate sumito, sibique habeto vna cum Pamphilo, quem liberum esse iubeo, instrumentum* TABERNAE FERRARIAE, *ita vt negotium exerceatis.* Paulus in l. 13. D. de instruct. vel instr. PATER FILIO TABERNAE CAVPONIAE INSTRVMENTO LEGATO.

LXXXVIII. PARS HEREDITATIS *vti legari solita?*

Porro sicut singulæ res legari poterant, ita vniuersarum quoque summa legari poterat, vt puta, MALVIVS HERES MEVS CVM TITIO HEREDITATEM MEAM PARTITO, DIVI-

609 DITO: quo casu dimidia pars bonorum legata videbatur. Poterat autem & alia pars, velut TERTIA, vel QVARTA legari: quæ species PARTITIO appellabatur. Hæc ita Vlpianus tradit tit. 24. Paulus in l. 23. D. de legat. 1. *Si quis* BONORVM PARTEM *legauerit, vt hodie fit.* Vlpianus in l. 26. §. 2. D. eod. *Cum,* BONORVM PARTE LEGATA, *dubium fit, vtrum rerum partes, an æstimatio debeatur.* Idem in l. 22. §. vlt. D. ad SC. Trebell. *Si cui* PORTIO HEREDITATIS *fuerit* LEGATA. Modestinus in l. 9. D. de legat. 2. *Cum autem* PARS BONORVM *ita legatur,* BONORVM MEORVM, QVAE SVNT, CVM MORIAR.

LXXXIX. FVNDVS, DEDVCTO VSVFRVCTV, *quomodo legaretur?*

Interdum autem FVNDVM, id est, plenam seu solidam fundi proprietatem Testator legabat, l. 10. & l. 26. D. de vsu & vsufr. leg. Interdum vero nudam proprietatem legabat, hoc modo, FVNDVM, DEDVCTO VSVFRVCTV, DO, LEGO, Paulus in l. 26. D. de vsufr. leg. *Sempronius Attalus, ab herede suo* FVNDVM IN ITALIAM GAIO POST DECENNIVM, DEDVCTO VSVFRVCTV, DARI, *iussit.* Et paulo post: *Si* PROPRIETAS, DEDVCTO VSVFRVCTV, *sub condicione legata sit.* Idem in l. 46. D. de vsufr. *Matri defuncti,* DEDVCTO VSVFRVCTV, PROPRIETAS LEGATA *fit.* Et quidem proprietas ita legari poterat, VT APVD HEREDEM MANERET VSVSFRVCTVS, l. 6. D. de vsufr. Poterat & vni FRVCTVS, alii PROPRIETAS, seu FVNDVS legari, l. 33. D. de vsufr. l. 50. eod. & l. 4. D. de vsufr. adcresc. Sed & fundi VSVSFRVCTVS vni pure, PROPRIETAS autem sub conditione alteri quandoque legabatur, l. 17. D. quemadm. vsusfr. amitt. Verum si alii vsumfructum, alii nudam proprietatem eiusdem fundi Testator legare vellet, ita eum legare oportebat, TITIO FVNDVM, DETRACTO VSVFRVCTV, LEGO, vel, SEIO EIVSDEM FVNDI VSVMFRVCTVM HERES DATO. Alioquin si alii FVNDVM, alii eiusdem fundi VSVMFRVCTVM legasset, vsusfructus inter eos communicabatur, l. 19. D. de vsu & vsufruct. leg e). Sed & si FVNDVS duobus, alii vero Vsusfructus legatus esset, semisses in vsufructu constituebantur. Idemque erat ex contrario, si duobus vsusfructus, & alii proprietas legaretur, l. 26. §. vlt. D. eod.

XC. VSVMFRVCTVM *legato constituendi modi & formulæ. Vsusfructus* PLVRIBVS *quomodo* RELINQVI *soleret?* VSVSFRVCTVS REPETI *quando diceretur?*

Vsusfructus vero ita legabatur, VSVMFRVCTVM FVNDI, vel BONORVM MEORVM DO, LEGO, l. 37. D. de vsu & vsufr. Scæuola in l. 32. D. eod. FELICI, QVEM LIBERVM ESSE IVSSI, VSVMFRVCTVM FVNDI VESTIGIANI LEGO. Marcellus in l. 23. D. de leg. 2. LVCIO TITIO FVNDVM SEIANVM, VEL VSVMFRVCTVM FVNDI SEIANI LEGO. Alias vero ita legabatur, DAMNAS ESTO HERES TITIVM SINERE VTIFRVI. Celsus in l. 14. D. de vsu & vsufr. *Duos separatim* SINERE VTIFRVI *damnatus heres.* Qua formula etiam Habitationis legatum concipitur in l. 15. D. eod. Similique modo, in l. 30. §. 1. D. de legat. 3. qui hortos publicos, a Republ. in lustrum conductos habebat, refertur damnasse heredem, eam conductionem hortorum Aufidio dare, SINEREQVE, EVM VTI ET FRVI. Pomponius in l. 2. D. de ann. leg. IN ANNOS SINGVLOS *heres damnatus* SINERE ME FRVI FVNDO.

Omnium plane prædiorum iure legati poterat constitui vsusfructus, vt heres iuberetur DARE alicui VSVMFRVCTVM, l. 3. D. de vsufr. Nec tantum Fundi & ædium & aliarum rerum soli, sed & rei mobilis, et Mancipiorum, & Iumentorum, ceterarumque rerum vsusfructus legari poterat. d. l. 3. §. 1. & l. 7. l. 15. §. 1. l. 21. l. 27. §. 2. D. eod. AREAE namque vsusfructus legari poterat, l. 7. l. 36. l. 73. D. eod. l. 5. §. vlt. D. quib. mod. vsusfr. SALICTI quoque & SILVAE PALARIS, ET ARVNDINETI, & cuiuslibet SILVAE CAEDVAE vsusfructus legari poterat, l. 9. §. vlt. cum l. seq. D. de vsufruct. NAVIS etiam vsusfructus legabatur, l. 12. §. 1. D. eod. l. 10. §. 7. D. quib. mod. vsusfruct. Necnon VESTIS, seu VESTIMENTORVM. vsusfructus relinqui poterat, l. 9. §. 3. D. de vsufruct. quemadm. cau. SCENICAE, puta, vel FVNEBRIS VESTIS, l. 15. §. 5. D. eod. Item TABERNAE, l. 27. §. 1. D. de vsufruct. BALNEI, l. 12. D. quib. mod. vsusfruct. amitt. HORTI, l. 24. D. eod. GREGIS & ARMENTI, l. 68. in fin. D. de vsufructu & l. vlt. D. quibus mod. vsusfruct. STAGNI, præterea, ARVI, AGRI, vel LOCI vsusfructus legabatur, l. 10. §. 2. D. quibus mod. vsufruct. vt & MASSAE, d. l. 10. §. 5. SCYPHI, l. 36. D. de vsufruct. NOMISMATVM item

e) Non est id, de iure quidem ciuili, capiendum pro regula, sed cautio tantum, siue consilium Modestini, quippe ex eius libro Heurematicon decerptum: vt ita legaret testator, *Titio fundum, detracto vsufructo, do lego, Seio eiusdem fundi vsumfructum do lego*, vt ita esset cautius, quoniam, iudice magis verbis inhærente, euenire posset, vt plus valeret id quod scriptum, quam quod actum est. Sed interpretes pro regula ceperunt, quasi plane isto modo legari non posset, *Titio fundum, Seio eiusdem fundi vsumfructum do lego*, hac vi, vt Titius nudam proprietatem, Seius autem totum vsumfructum haberet. Male. Sed vid. *Brencmann. de Heuremat. cap. IX.* p. 189. *sqq.*

item AVREORVM, ARGENTEORVM VETERVM, quibus pro gemmis vti solebant, l. 28. D. eod. STATVAE etiam, & IMAGINIS, l. 41. D. eod. Sed & QVADRIGAE, d. l. 10. §. vlt. D. quibus mod. vsusfruct. amitt. PECVNIAE quoque, VINI, OLEI, FRVMENTI, LANAE, ODORVM, AROMATVM, VASORVM, aliarumque rerum, quæ vsu consumebantur, quæ in abusu consistebant, vsusfructus vtiliter legabatur, l. 5. in princ. & §. 1. l. 7. & l. 11. D. de vsufruct. earum rerum. Earum namque rerum proprietas ad legatarium transferri debebat, cautione ab eo exacta, VT QVANDOQVE IS MORTVVS, AVT CAPITE DEMINVTVS ESSET, EIVSDEM
610 QVALITATIS RES RESTITVERENTVR, aut, quod erat commodius, æstimatis rebus, certæ pecuniæ nomine, legatarius cauebat. d. l. 7. D. eod. & l. vlt. D. vsufruct. quemadm. caueat, §. 2. Instit. eod. NOMINVM etiam vsusfructus legari poterat, & si debitori legatus esset, ei remittebantur vsuræ, l. 3. D. de vsufruct. earum rerum.

Vsusfructus autem interdum pluribus legabatur, l. 49. D. de vsufruct. l. 3. §. 1. D. de vsufruct. adcresc. l. 74. D. de condic. & dem. Paulus in l. 7. D. de vsufr. adcresc. *Si quis* ATTIO ET HEREDIBVS SVIS VSVMFRVCTVM *legauerit.* Et mox: *Quid si ita scriptum sit*, ATTIO ET SEIO CVM HEREDIBVS MEIS. Ac deinceps, *Nec enim interest, ita legetur*, ILLI ET ILLI CVM MAEVIO, *an ita*, ILLI ET ILLI, ET MAEVIO. Vlpianus in l. 8. D. eod. SI MVLIERI CVM LIBERIS SVIS VSVSFRVCTVS *legetur.* Duobus certe separatim alternis annis vsusfructus quandoque relinquebatur, l. 2. in princ. & §. vlt. & l. 21. D. quibus mod. vsusfruct. amitt. Paulus in l. 13. D. de vsu & vsufruct. leg. *cum* VSVSFRVCTVS ALTERNIS ANNIS *legatur.* Iulianus in l. 34. D. de vsufruct. *Quotiens duobus vsusfructus legatur*, ITA VT ALTERNIS ANNIS VTANTVR, FRVANTVR, *si quidem ita legatus fuerit*, TITIO ET MAEVIO. Et mox: *Et ita scriptum fuerit*, TITIIS VSVMFRVCTVM ALTERNIS ANNIS DO. Vsusfructus autem, vel IN DIES, vel IN MENSES, vel IN ANNOS SINGVLOS, vel ALTERNIS DIEBVS, legabatur, l. 1. D. quand. dies vsusfruct. leg. & l. 1. §. vlt. & l. 3. D. quibus mod. vsusfruct. amitt. In legato vtique VSVSFRVCTVS IN ANNOS SINGVLOS quandoque adiiciebatur, QVOTIENSQVE CAPITE MINVTVS ERIT, EI LEGO, vel sic, QVOTIENS AMISSVS ERIT, d. l. 3. D. quibus modis vsusfructus. Et §. 1. ead. l. *Titio & Mæuio vsusfructus legatus*, *&* SI TITIVS CAPITE MINVTVS ESSET, *eidem vsumfructum legauit.* Gaius in l. 8. D. de ann. legat. *Et vsusfructus ita legari potest*, TITIO VSVMFRVCTVM FVNDI LEGO, ET QVOTIENSQVE CAPITE MINVTVS ERIT, EVNDEM VSVMFRVCTVM EI DO, LEGO. Atque hoc modo REPETI VSVSFRVCTVS dicebatur, & ex REPETITIONE DEBERI, d. l. 3. §. 1. & l. 5. D. quib. mod. vsusfruct. l. 3. §. 2. D. vsufruct. quemad. cau. Mauricianus in l. 23. D. de vsu & vsufruct. leg. *Licet Testatori*, REPETERE LEGATVM VSVSFRVCTVS, *vt etiam post capitis diminutionem deberetur.*

XCI. OMNIVM BONORVM, *aut* PARTIS BONORVM VSVSFRVCTVS *vti legaretur? Legato vsusfructus æquipollentes formulæ. Vsusfructus* AD VITÆ DIES, *aut* AD CERTVM TEMPVS *legari solebat.*

Ceterum quandoque VNIVERSORVM BONORVM VSVSFRVCTVS relinquebatur, l. 34. §. vlt. D. de vsufruct. seu OMNIVM BONORVM, l. 29. D. eod. tit. Impp. Seuerus & Antoninus in l. 1. C. eod. *Si* VSVSFRVCTVS OMNIVM BONORVM *Testamento vxoris, marito relictus est.* Vel simpliciter, BONORVM VSVSFRVCTVS, l. 69. D. ad L. Falcid. aut FRVCTVS BONORVM, l. 24. D. de vsu & vsufr. leg. Scæuola in l. 27. D. eod. tit. VXORI MEAE VSVMFRVCTVM LEGO BONORVM MEORVM. Idem in l. 32. §. 1. D. eod. tit. ALIAE DORCADI MATRI MEAE DARI, VOLO, QVOAD VIVAT, VSVMFRVCTVM BONORVM MEORVM, ITA VT POST OBITVM EIVS AD LIBEROS MEOS, AVT AD EVM, QVI EX HIS VIVET, PERTINEAT. Quandoque vero PARTIS BONORVM VSVSFRVCTVS legabatur: quo quidem legato, si non esset specialiter partis facta mentio, dimidia pars bonorum continebatur, l. 43. D. de vsufruct. Cicero Topic. c. 3. *Non debet ea mulier, cui vir* BONORVM SVORVM VSVMFRVCTVM *legauit.* Porro nihil intererat, vtrum BONORVM quis, an RERVM TERTIAE PARTIS vsumfructum legaret, l. vlt. D. de vsu & vsufruct. leg. Et omnium quidem, seu vniuersorum bonorum vsusfructus legari poterat, nisi excederet dodrantis æstimationem, l. 29. & l. 34. §. vlt. D. de vsufruct.

Alias certarum rerum vsusfructus relinquebatur, l. 34. l. vlt. D. de vsufruct. puta, STICHI, l. 51. D. eod. ANCILLARVM, apud Ciceronem Topic. cap. 4. FVNDI, l. 15. §. 1. l. 19. l. 26. l. 28. & l. 31. D. de vsu & vsufruct. leg. VILLAE, l. 35. D. eod. Et ita colono suo dominus vsumfructum fundi, quem is colebat, legasse dicitur in l. 30. D. eod. Scæuola in l. 32. §. 2. D. eod. *Vxori* VSVMFRVCTVM DOMVVM, & OMNIVM RERVM, QVAE IN HIS DOMIBVS ERANT, EXCEPTO ARGENTO, *legauerat.* Item VSVMFRVCTVM FVNDORVM ET SALINARVM. Interdum etiam testator iubebat, vt HERES REFICERET INSVLAM, cuius vsumfructum legauerat, l. 46. D. de vsufruct. Alioquin, si ædes ex corruissent, vitiumue fecissent, quarum vsusfructus legatus erat, heres restituere non debebat, nec reficere, non magis, quam seruum restituere, si is, cuius vsusfructus legatus esset, deperiisset, vt Cicero Topic. ait, cap. 3.

Vsusfructus autem legato simile erat hoc legatum, PATRIMONII MEI REDITVM VXORI MEAE OMNIBVS ANNIS DARI, VOLO, l. 22. D. de vsu & vsufruct. leg. FVNDI AEBVTIANI REDITVS VXORI MEAE, QVOAD VIVAT, DARI, VOLO, l. 38. D. de vsu & vsufruct. leg. Sed cum ita legabatur, FRVCTVS ANNVOS FVNDI CORNELIANI PVBLIO MAEVIO DO, LEGO, perinde habebatur, ac si vsusfructus fundi similiter legatus esset, l. 41. D. de vsu & vsufruct. leg. Sed & his verbis, SCORPVM SERVVM
611 MEVM SERVIRE, VOLO, vsusfructus relictus censebatur, l. 24. §. vlt. D. eod.

Vsusfructus autem interdum legabatur his verbis, QVOAD VIVET, l. 32. §. 1. & l. 22. D. de vsu & vsufruct. leg. Pomponius in l. 20. §. vlt. D. de euictionibus. *Si fundum, in quo Titii vsusfructus erat, qui ei relictus est*, QVOAD VIVET.

Interdum vero ad tempus vsusfructus legabatur. Pomponius in l. 6. D. de vsu & vsufruct. *Si vsusfructus mihi* IN BIENNIVM CONTINVVM *a morte testatoris legatus sit.* Scæuola in l. 35. D. eod. *Vxori vsumfructum villæ legauit* IN QVINQVENNIVM, A DIE MORTIS SVAE. *Deinde hæc verba adiecit:* ET PERACTO QVINQVENNIO, CVM EIVS VSVSFRVCTVS ESSE DESIERIT, TVNC EVM FVNDVM ILLI ET ILLI LIBERTIS DARI VOLO. Sic & vxori bonorum vsumfructum legatum, VSQVE DVM FILIA testatoris ANNOS IMPLESSET OCTODECIM, Scæuola refert in l. 37. D. eod. tit.

XCII. VSVS, *aut* HABITATIO, *item* OPERÆ *quomodo legari solerent?*

Interdum etiam NVDVS VSVS, vel VSVS SINE FRVCTV legabatur, l. 1. & l. 18. D. de vsu & habit. l. 5. §. 1. D. vsufruct. quemadm. cau. Ita DOMVS VSVS legabatur, l. 2. & l. 4. §. 1. l. 8. l. 17. l. 18. l. 22. §. 1. l. 10. in princ. D. de vsu & habit. Quod fiebat quandoque his verbis: ILLI VSVM DOMVS HABITANDI CAVSA, d. l. 10. §. 1. Et pater quandoque, filios heredes cum vxore legataria habitare, volebat, l. 11. D. vsufruct. quemadm. cau. VILLAE quoque & PRAETORII vsus legabatur, l. 10. §. vlt. l. 12. l. 15. D. de vsu & habit. & SILVAE, l. 22. D. eod. Item PECORIS, & GREGIS OVILIS, d. l. 12. §. 1. & BOVM armenta & EQVITII, d. l. 12. §. 2. & §. 4. cum seq. Et SERVI, l. 16. & l. 20. D. eod. FVNDI porro, VT INSTRVCTVS ESSET, vsum legatum, proponit Pomponius in l. 16. D. eod.

Similiter & HABITATIO legabatur, l. 12. D. de vsufruct. l. 18. D. de liberat. leg. l. 2. & l. 9. D. quando dies legator. Quod fiebat his verbis: DAMNAS ESTO HERES TITIVM SINERE IN ILLA DOMO HABITARE QVOAD VIVET, l. 15. D. de vsu & vsufruct. leg. Scæuola in l. 34. D. eod. tit. HOC AMPLIVS LIBERTIS LIBERTABVSQVE MEIS HABITATIONES IN DOMO, QVAMDIV VIVENT. Alfenus in l. 40. D. eod. ILLI CVM ILLO HABITATIONEM LEGO. Papinianus in l. 10. D. de ann. leg. HABITATIONEM, QVA VTITVR, PRAESTARI, VOLO. Vlpianus in l. 12. §. 5. D. quando dies leg. *Si in* HABITATIONE, *vel in disciplina legetur sic,* ANNVA, VEL QVOTANNIS. Modestinus in l. 18. D. de vsu & vsufruct. leg. *Qui plures habebat libertos, testamento suo dixit, se* HABITATIONEM RELINQVERE IIS, QVOS CODICILLIS DESIGNASSET. OPERAE quoque hominis, vel cuius alterius animalis relinquebantur, l. 5. in fin. D. vsufruct. quemadm. cau. l. 2. & l. 5. D. de oper. seru. l. 2. & l. 7. D. de vsu. & vsufruct. leg. Pomponius, in l. 2. D. de ann. legat. *quemadmodum* SI DIVRNAS OPERAS STICHI DARE DAMNATVS. Nec serui modo, sed & hominis liberi OPERAE legati poterant. l. 3. D. de vsu & vsufruct.

XCIII. PRÆLEGATA *adscribendi formulæ.*

Nunc quæ cuique specialiter legari, prælegarique solerent, dicam. Filiis Peculia prælegare patres solebant, vt apparet ex l. 10. & l. vlt. D. de pecul. leg. Scæuola in l. vlt. D. de legat. 2. *Epistolam scripsisse, dicitur, qua & quidquid in peculio habuit filius, ei donauit, & adiecit,* PRAECIPVA HAEC EVM, SVIQVE IVRIS, ET POST MORTEM SVAM HABERE, VELLE. Idem in l. 31. §. vlt. D. de adimend. legat. FILIAE, *quam in potestate habebat, inter cetera,* LEGAVIT PECVLIVM. Prælegabant & ea, quæ viui singulis donauerant, quæque in vsum concesserant, aut quæ illi sibi adquisierant, vt in l. 88. D. de legat. 2. *Lucius Titius Testamento ita cauit,* SI QVID CVIQVE LIBERORVM MEORVM DEDI, AVT DONAVI, AVT IN VSVM CONCESSI, AVT SIBI ADQVISIIT, AVT EI AB ALIQVO DATVM, AVT RELICTVM EST, ID SIBI PRAECIPIAT, SVMAT, HABEAT. Modestinus in l. 34. §. 6. D. de legat. 2. patrem in præceptione filiæ suæ relinquenda, hæc verba subiecisse, narrat, PAVLINAE FILIAE MEAE DVLCISSIMAE, SI QVID ME VIVO DEDI, COMPARAVI, SIBI HABERE, IVBEO. CVIVS REI QVAESTIONEM FIERI, VETO. ET PETO A TE, FILIA CARISSIMA, NE VELIS IRASCI, QVOD AMPLIOREM SVBSTANTIAM FRATRI TVO RELIQVERIM, QVEM SCIS MAGNA ONERA SVSTENTATVRVM, ET LEGATA, QVAE SVPRA FECI, PRAESTATVRVM. Scæuola in l. 94. D. ad L. Falcid. *Filio & filia scriptis heredibus, singulis certa prælegauit: sed longe minus filiæ: cui etiam domum obligatam* PRAELEGAVIT, CVM INSTRVMENTIS ET QVIDQVID IBI FVERIT. Papinianus in l. 77. §. 19. D. de legat. 2. FILIA MEA PRAECIPIAT, SIBIQVE HABEAT

HABEAT, VOLO, REM MATRIS SVAE. Scæuola in l. vlt. D. de pecul. leg. TITI FILI, E MEDIO PRAECIPITO TIBIQVE HABETO DOMVM ILLAM: ITEM AVREOS CENTVM. Mater etiam filiis ita prælegasse memoratur in l. 88. §. 2. D. de legat. 2. *Quæ marito heres*
612 *exstiterat, ita testamento cauit:* MAEVI ET SEMPRONI, FILII DVLCISSIMI, PRAECIPITOTE OMNE, QVIDQVID EX HEREDITATE BONISVE TITII DOMINI MEI, PATRIS VESTRI, AD ME PERVENIT MORTIS EIVS TEMPORE: ITA TAMEN, VT OMNE ONVS EIVSDEM HEREDITATIS, TAM IN PRAETERITVM, QVAM IN FVTVRVM, NEC NON ETIAM, SI QVID POST MORTEM TITII DOMINI MEI, ADGNOSCATIS. Patrem certe ita filio minori natu legasse, Vlpianus refert, QVONIAM FILIVS MAJOR EX ARCA MEA DECEM SVSTVLIT, HERES MINOR FILIVS DECEM E MEDIO SVMITO, l. 12. D. de condic. & demonstr. Alias legasse pater dicitur, FVNDVM TITIVS FILIVS MEVS PRAECIPITO, QVIA FRATER EIVS IPSE EX ARCA TOT AVREOS SVMPSIT. Patrem etiam Testamento cauisse ita, proponit Scæuola in l. vlt. D. de penu. leg. PENVM MEAM OMNEM AD MATREM, LIBEROSQVE MEOS, QVI CVM MATRE SVNT, PERTINERE, VOLO. Refertur & elegans legatum ab auo nepotibus datum in l. vlt. §. 1. D. de doli & met. except. his verbis: *Auus nepotibus ex filia legauit singulis* CENTENA, *& adiecit hæc verba:* IGNOSCITE, NAM POTVERAM VOBIS AMPLIVS RELINQVERE, NISI ME FRONTO PATER VESTER MALE ACCEPISSET: CVI DEDERAM MVTVA QVINDECIM, QVAE AB EO RECIPERE NON POTVI: POSTREMO HOSTES, QVI MIHI FERE OMNEM SVBSTANTIAM ABSTVLERVNT.

XCIV. *Legata filiabus*, SVB CONDICIONE NVPTIARVM *data. Patres* DOTEM FILIABVS LEGARE *soliti.*

Filiæ vtique pater sæpe sub condicione nuptiarum, & si arbitratu alicuius, vel in familia nupsisset, legabat, l. 21. D. de optione leg. l. 41. §. 16. D. fideicomm. libert. Pomponius in l. 45. §. vlt. D. de legat. 2. *Si pater* FILIAE SVAE *Testamento* AVREOS TOT *heredem* DARE *iusserit*, VBI EA NVPSISSET. Paulus in l. 28. D. de condic. & dem. *Filiæ suæ ita quis legauit*, SI ATTIA FILIA MEA ARBITRATV LVCII TITII NVPSERIT, EI TOT HERES MEVS DATO. Vlpianus in l. 10. D. eod. *Hac condicio*, FILIAE MEAE CVM NVPSERIT. Interdum vero, si cum certa persona nupsisset, legatum filiæ dabant. Vlpianus in l. 19. D. eod. *In ea condicione*, SI FILIA MEA CVM TITIO NVPTA ERIT. Paulus in l. 2. D. de reg. Caton. *Sed & si sic legauerit*, SI FILIA MEA TITIO NVPTA ERIT. Sic Papinianus in l. 101. D. de condic. & demonstr. filiæ prædium, SI AELIO PHILIPPO COGNATO NVPSISSET, verbis fideicommissi reliquisse patrem, refert.

Alias Pater Filiæ dotem legabat. Papinianus in l. 71. §. 3. D. de condic. & demonstr. TITIO GENERO MEO HERES MEVS DOTIS SEIAE FILIAE MEAE NOMINE CENTVM DATO. Atque adeo quandoque pater exheredatæ Filiæ solam dotem, ea nubente, dari volebat, l. 10. §. vlt. D. de aliment. vel cib. Sic in l. 21. D. de optione leg. *filiam* EXHEREDAVIT, *& ei legatum dedit*, CVM IN FAMILIA NVBERET, CENTVM. *& cum in familia nupserit his verbis:* INSVPER ARBITRATV SEMPRONIAE MATRIS EIVS MANCIPIA DECEM, QVAE CONFESTIM POST ADITAM HEREDITATEM A SEMPRONIA VXORE MEA ELIGI, VOLO. QVAE MANCIPIA, CVM IN FAMILIAM NVPSERIT, ALIQVOD EX MANCIPIIS DECESSERIT, TVNC IN LOCVM EIVS, ARBITRATV SEMPRONIAE MATRIS EIVS, DARI VOLO, DVM AD EAM PLENVS NVMERVS PERVENIAT. QVOD SI SEMPRONIA MATER EIVS NON ELEGERIT: TVNC IPSA SIBI, QVAE VOLET, ELIGAT. Theopompus etiam, de filia hæc Testamento Græce cauisse, memoratur in l. 13. D. de dote præleg. Τὴν θυγατέρα μου Κρισπῖναν, ἣν ηὐχόμην ἐκδοῦναι ᾧ ἂν οἱ φίλοι μου, καὶ οἱ συγγενεῖς δοκιμάσωσι, προνοήσαι ἐκδοῦναι Πολλιανὸς, εἰδὼς μου τὴν γνώμην ἐπὶ τοῖς ἴσοις, ἐφ' οἷς καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς ἐξέδωκα. Denique pater, qui inuita vel absente filia dotem exegerat, filiæ plerumque tantum legabat, quantum doti satis esset, l. 22. §. 3. D. sol. matr. l. 34. §. 5. D. de legat. 2.

XCV. DOTIS PRÆLEGANDÆ *seu* RELEGANDÆ, *item aliud* PRO DOTE RELINQVENDI, *&* SVPRA DOTEM *aliquid* LEGANDI, *formulæ.*

Ceterum vxoribus Mariti DOTEM PRAELEGARE, seu RELEGARE solebant. Labeo in l. 13. D. de dote præleg. *Si filiusfam. vxorem cum haberet, dotem ab ea acceperat, deinde paterfam. factus*, DOTEM EI, VT SOLET, LEGAVIT. Quem morem etiam testantur l. 8. D. de fund. dot. l. 17. D. de reb. dub. l. 19. §. vlt. D. de fideic. libert. l. 81. §. vlt. D. ad L. Falcid. l. 88. §. 7. D. de legat. 2. Qua autem verborum formula huiusmodi legatum conciperetur, ex subiectis auctoritatibus patet. Labeo in l. 6. D. de dote præleg. *Cum scriptum esset*, QVAE PECVNIA PROPTER VXOREM MEAM AD ME VENIT QVINQVAGINTA, TANTVMDEM PRO EA DOTE HERES MEVS DATO. Et mox: *Item ei, quæ dotem nullam habebat, vir sic legauerat:* QVANTA PECVNIA DOTIS NOMINE, *& reliqua:* PRO EA, QVINQVAGINTA HERES DATO. Scæuola

uola in l. vlt. D. eod. tit. TITIAE VXORI MEAE QVANTA PECVNIA AD ME, INVE STI-
613 PVLATIONEM DOTIS EIVS NOMINE PERVENIT: QVAE DOS EST, DOTALIBVS DVOBVS CONSIGNATIS INSTRVMENTIS, CENTVM AVREORVM. Ac plane in dotis relegatione solennia fuisse verba hæc: QVANTAS PECVNIAS, docet Marcianus in l. 95. D. de legat. 3. Maritum etiam vxori, quam ex parte heredem instituerat, dotem his verbis prælegasse, SEIAE VXORI MEAE DARI VOLO A FILIIS MEIS SVMMAM DOTIS EIVS, QVAE MIHI PRO EA ILLATA EST. Scæuola refert in l. 78. §. 14. D. ad SC. Trebell. Iauolenus in l. 41. §. 1. D. de legat. 2. a viro vxori ita legatum, proponit, QVIDQVID PROPTER TITIAM AD SEIVM DOTIS NOMINE PERVENIT, TANTAM PECVNIAM SEIVS HERES MEVS TITIAE DET. Et mox: *Vxori suæ quod ita legatum est*, A TE, HERES, PETO, QVIDQVID AD TE PERVENISSET, VT TANTAM PECVNIAM EI DARES.

Alias Maritus proponitur vxori ita legasse, VXORI MEAE FVNDVM CORNELIANVM, ET QVAE NVPTVRA OBTVLIT AESTIMATA, IN SPECIEBVS RESTITVI VOLO, l. 17. D. de dote præleg. Iauolenus in l. 40. §. 4. D. de condic. & dem. *Qui dotalem fundum nullum habebat, ita legauerat*, FVNDVM CORNELIANVM, QVEM ILLA MIHI DOTI DEDIT, HERES DATO. Vlpianus in l. 1. §. 8. D. de dote præleg. *Si quis vxori fundum Titianum his verbis legasset*, IS ENIM FVNDVS PROPTER ILLAM AD ME PERVENIT.

Interdum & aliud pro dote prælegabatur: & cum dos in rebus esset, pro rebus vxori quantitas, seu pecunia relinquebatur, l. 8. §. vlt. D. de legat. præst. l. 6. D. quando dies legat. Et ita Virum vxori, quæ dotem in mancipiis habebat, pecuniam pro dote legasse, refert Papinianus in l. 8. D. de dote præleg. Idem Seiæ, pro dote centum, fundum legatum, memorat, l. 10. D. eod. tit. Quin etiam Paulus in l. 46. D. sol. matrim. eum, qui dotem stipulanti vxori promiserat, eidem Testamento quædam legasse, refert, ITA tamen, NE DOTEM AB HEREDIBVS PETERET. Mulieri certe pro dote compensandi animo sæpe legatum dabatur, vt apparet ex l. 53. D. de legat. 2. & l. vn. §. 3. C. de rei vxor. act.

Contra interdum Maritus supra dotem aliquid vxori legabat. Iulianus in l. 3. D. de dote præleg. *Qui ita legat vxori suæ*, TITIAE AMPLIVS, QVAM DOTEM, AVREOS TOT HERES MEVS DAMNAS ESTO DARE. Scæuola in l. 12. D. eod. *Qui dotem in pecunia numerata, & æstimatis rebus acceperat, vxori ita legauit*: SEIAE VXORI MEAE, SI OMNES RES, QVAE TABVLIS DOTALIBVS CONTINEANTVR, HEREDI MEO EXHIBVERIT, ET TRADIDERIT SVMMAM DOTIS, QVAM MIHI PRO EA PATER EIVS INTVLIT, DARI VOLO HOC AMPLIVS DENARIOS DECEM. Idem in l. 33. §. vlt. D. de legat. 3. *Testamento facto, vxori suæ legauit*, QVIDQVID AD EVM, INVE STIPVLATVM EIVS CONCESSIT, ET HOC AMPLIVS VICENOS AVREOS ANNVOS.

Vsusfructus etiam quandoque vxori legabatur, DONEC EI TOTIVS DOTIS SATISFIERET, l. 30. D. de vsu & vsufruct. leg. l. 44. §. 7. D. famil. ercisc. Maritus autem vxori suæ dotem relegans, si fideicommissum ab ea reliquisset, cuius fideicommissi vires ex commodo, quod ex relegatione mulier sentiebat, æstimabantur, l. 2. D. de dote releg. Nec vero maritus modo, sed & socer quandoque dotem nurui prælegabat, l. 1. §. 9. D. de dote præleg. l. 10. §. 1. D. de legat. præst. In releganda etiam dote quandoque additum, VT SI MALLET VXOR MANCIPIA, QVAE IN DOTEM DEDERAT, QVAM PECVNIAM NVMERATAM RECIPERE, docet l. 48. D. de legat. 2.

XCVI. QVÆ VXORVM CAVSA EMPTA PARATAQVE ESSENT, MVNDVS, MANCIPIA, AVRVM, ARGENTVM, VESTIS, *alia, vxoribus legari solita.*

Præterea Mariti vxoribus ea, QVAE EARVM CAVSA EMPTA PARATAQVE ESSENT, legare consueuerant. Africanus in l. 2. D. de auro, argento leg. *Qui tibi mandauerat, vt ornamenta in vsum vxoris suæ emeres, eidem vxori*, VTI ADSOLET, *legauit*, QVAE EIVS CAVSA PARATA ERVNT. Vlpianus in l. 45. D. de legat. 3. *Hoc legatum*, VXORIS CAVSA PARATA, *generale est, & continet tam vestem, quam argentum, Aurum, Ornamenta, ceteraque, quæ vxoris gratia parantur.* Et mox: *Quod* IN VSV FREQVENTISSIME VERSATVR, *vt in legatis vxori adiiciatur*, QVOD EIVS CAVSA PARATA SINT. Idem in l. 27. D. de auro, argento. *Si paterfamilias vxori vas, aut vestimentum, aut quidpiam aliud ita legauit*, QVOD EIVS CAVSA EMPTVM PARATVMQVE ESSET. Et mox: *Si generaliter legentur*, QVAE VXORIS CAVSA COMPARATA SVNT. Paulus in l. 30. D. eod. tit. *Si quis ita legauerit*, VXORI MEAE MVNDVM, ORNAMENTA, SEV QVAE EIVS CAVSA PARAVI, DO, LEGO. Pomponius in l. 34. §. 1. D. eod. *Quod si ita legasset*, VXORI AVRVM, QVOD EIVS CAVSA PARATVM ERIT. Modestinus in l. 35. D. de legat. 2. *Legatis vxori*, QVAE EIVS CAVSA PARATA SVNT. Paulus in l. 78. §. 6. D. de legat. 3. *Cum vir ita legasset*, QVAE VXORIS CAVSA PARATA SVNT, EI DO, LEGO. Et mox: *Ac deinde maritus ei legauerat his verbis*: QVAE EIVS CAVSA COMPARATA EMPTAQVE ESSENT. Scæuola in l. 33. §. 1. D. eod. VXORI MEAE QVIDQVID VIVVS DEDI, DONAVI, VSIBVSVE EIVS COMPARA-

614 PARAVI, CONCEDI, VOLO, Paulus in l. 46. D. eod. *Cum sic scriptum est,* QVAEQVE EIVS CAVSA PARATA SVNT. Vlpianus in l. 58. D. eod. *Cum vxori suæ,* EA, QVAE EIVS CAVSA PARATA SVNT, *legasset.* Iauolenus in l. 100. §. 2. D. eod. VXORI MEAE VESTEM, MVNDVM MVLIEBREM, ORNAMENTA OMNIA MVLIEBRIA, AVRVM, ARGENTVM, QVOD EIVS CAVSA FACTVM PARATVMQVE ESSET, OMNE DO, LEGO.

MVNDVM etiam vxoribus sæpe legatum fuisse, ostendunt l. 39. & l. 13. l. 32. §. 6. de auro, argento. Lucillius lib. XVII. citante Nonio:

LEGAVIT *quidam* VXORI MVNDVM
OMNE, PENVMQVE.

Sed & MANCIPIA, AVRI SPECIES, AVRI PONDO, BONORVM DECIMAM, ANVLOS, VESTEM, LANAM, LINVM, PVRPVRAM, VERSICOLORIA, ORNAMENTAQVE MVLIEBRIA, quandoque coniunctim vel separatim vxoribus legabant, vt ex l. 18. & l. 32. §. 6. D. de auro, argento, l. 88. §. 7. D. de legat. 2. aliisque iurisconsultorum & Ciceronis testimoniis supra firmauimus. Quandoque & BONORVM SVORVM VSVMFRVCTVM vxoribus legabant, l. 24. & l. 25. D. de vsu & vsufruct. leg. vel PATRIMONII SVI REDITVM, l. 22. D. eod. tit. Fulcinius plane, vt Cicero pro Cæcina cap. 4. scribit, Testamento fecit heredem, quem habebat e Cesennia vxore filium: VSVMFRVCTVM OMNIVM BONORVM SVORVM CESENNIAE LEGAVIT, VT FRVERETVR VNA CVM FILIO. Eademque Oratione verba hæc habentur: *Breui tempore, M. Fulcinius adolescens mortuus est, heredem P. Cesennium fecit:* VXORI GRANDE PONDVS ARGENTI, MATRIQVE PARTEM BONORVM MAIOREM LEGAVIT. *Itaque in partem mulieres vocatæ sunt.* Interdum & VINVM, TRITICVM, & similia vxoribus legabant, vt in l. 7. D. de trit. vino & ol. *Quidam heredem damnauerat* DARE VXORI SVAE VINVM, OLEVM, FRVMENTVM, ACETVM, MELLA, SALSAMENTA. Alias PENVM eis legabant, l. 19. D. quand. dies leg. l. 1. D. de penu leg. Quandoque &, vxoribus OMNIA, QVAE MORTIS TEMPORE IN DOMO ESSENT, dari, volebant, vt Vlpianus docet in l. 12. §. 23. D. de instruct. & instrum. cum ait: VXORI, CVI VIR OMNIA, QVAE IN DOMO ERANT, AB HEREDE FILIA PRAESTARI VOLVIT. Vxori etiam suæ inter cetera maritum legasse EAM PARTEM DOMVS, IN QVA MORARI CONSVEVERANT, narrat Scæuola in l. 33. D. de legat. 3.

XCVII. DONATIONES VXORI FACTAS *maritus ei legare solebat.*

Hoc amplius vir vxori, quæ viuus donauerat, Testamento legare solebat. Africanus in l. 109. D. de legat. 1. *Si quando quis* VXORI SVAE EA, QVAE VIVVS DONAVERAT, VVLGARI MODO LEGET. Et mox: QVAE VXORI MEAE DONAVERO, *vel ita,* QVAE VXORI MANVMISSIONIS CAVSA DONAVERO, EA EI LEGO. Scæuola in l. 33. §. 1. D. de legat. 3. *Vxori suæ inter cetera ita legauit:* VXORI MEAE QVIDQVID VIVVS DEDI, DONAVI, VSIBVSVE EIVS COMPARAVI, CONCEDI, VOLO. Idem in l. 13. D. de auro, arg. *Vxori quis legauit his verbis:* MVNDVM MVLIEBREM OMNEM, ORNAMENTA, ET QVIDQVID VIVVS DEDI, DONAVI, EIVS CAVSA COMPARAVI, CONFECI: ID OMNE DARI, VOLO. Et in l. vlt. D. de dote præleg. *Vxori ita legauit:* VXOR MEA, QVIDQVID EI COMPARAVI, ET QVOD MIHI DEDIT, E MEDIO SIBI SVMAT. Testamento enim donationes, a se factas, vxori maritum legare solitum, indicat l. 53. §. vlt. D. de donat. int. vir. & vxor. Et hoc est, quod Papinianus ait in l. 54. D. eod. tit. *Sed &* DONATIONIBVS VERBIS FIDEICOMMISSI CONFIRMATIS. Papinianus in l. 10. §. 2. D. de ann. legat: VXORI, PRAETER ID, QVOD A ME VIVO ANNVI NOMINE ACCIPIEBAT, AVREOS CENTVM DARI, VOLO. Modestinus in l. 5. D. eod. tit. A VOBIS QVOQVE, CETERI HEREDES, PETO, VT VXORI MEAE PRAESTETIS, QVOAD VIVERET, ANNVOS DECEM AVREOS. Proponitur & in l. 102. D. de legat. 3. quidam vxori ita legasse, VXORI MEAE LATERARIA MEA VIATORIA, ET QVIDQVID IN HIS CONDITVM ERIT, QVAE MEMBRANVLIS MEA MANV SCRIPTIS CONTINEBVNTVR, NEC EA SINT EXACTA, CVM MORIAR, LICET IN RATIONES MEAS TRANSLATA SINT, ET CAVTIONES AD ACTOREM MEVM TRANSTVLERIM.

XCVIII. *Legata,* LIBERORVM COMMODO, *vxoribus relicta, item,* AD TEMPVS LIBERORVM. *Vxoribus* FIDEICOMMISSA *relicta, aut mandata.*

Interdum autem ita vxoribus legabant, vt & liberis consulerent. Pomponius in l. 8. D. de condic. & demonstr. *Si quis ita legauerit,* DVM VXOR MEA CVM FILIO MEO ERIT, HERES MEVS EI TANTVM DATO. Terentius Clemens in l. 62. §. vlt. D. eod. *Cum vir vxori,* SI A LIBERIS NE NVPSERIT, IN ANNOS SINGVLOS ALIQVID LEGAVIT. Papinianus in l. 72. D. eod. *Cum tale legatum esset relictum,* TITIAE, SI A LIBERIS NON DISCESSERIT. Labeo in l. 30. §. 5. D. de legat. 3. VXORI MEAE, DVM CVM FILIO MEO CAPVAE ERIT, HERES MEVS DVCENTA DATO. Papinianus in l. 26. §. vlt. D. quand. dies leg. *Pater,* ANNVA TOT, EX FRVCTO BONORVM, QVAE VXORI LEGAVIT, ACCESSVRA FILII PATRIMONIO, PRAETER EXHIBITIONEM, QVAM AEQVE

MATRI MANDAVIT, AD ANNVM AETATIS VICESIMVM QVINTVM, VXOREM PRAESTARE, VOLVIT. Idem in l. 77. §. 11. D. de legat. 2. FIDEI TVAE COMMITTO VXOR, VTI DES, VT RESTITVAS FILIAE MEAE, CVM MORIERIS, QVIDQVID AD TE QVOQVO NOMINE DE BONIS MEIS PERVENERIT. Et in l. 57. §. vlt. D. ad SC. Trebell. PETO DE TE, VXOR CARISSIMA, VTI, CVM MORIERIS, HEREDITATEM MEAM RESTITVAS FILIIS MEIS, VEL VNI EORVM, VEL NEPOTIBVS MEIS, VEL CVI VOLVERIS, VEL COGNATIS MEIS, SI CVI VOLES EX TOTA COGNATIONE MEA. Et in l. 41. §. vlt. D. de legat. 3. *Vxoris fidei commisit in hæc verba,* A TE, SEIA, PETO, VT QVIDQVID AD TE EX HEREDITATE MEA PERVENERIT, EXCEPTIS HIS, SI QVA TIBI SVPRA LEGAVI, RELIQVVM OMNE REDDAS, RESTITVAS MAEVIAE INFANTI DVLCISSIMAE. A QVA SEIA SATIS ACCIPI, VETO: CVM SCIAM, EAM POTIVS REM AVCTVRAM, QVAM DETRIMENTO FVTVRAM.

Quandoque & vir vxori AD TEMPVS LIBERORVM legabat, l. 61. D. de condicionib. & demonstr. Sic Iulianus in l. 25. D. eod. *Cum vir vxori,* QVANDOQVE LIBEROS HABEBIT, *fundum legauit.* Papinianus in l. 24. D. de adim. leg. *Si quis vxori,* SVBLATIS LIBERIS, *legauerit.* Scæuola in l. 48. D. de vsur. *Maritus vxori suæ vsumfructum tertiæ partis,* & CVM LIBEROS HABVISSET, *proprietatem legauit.* Proponitur & in l. vlt. D. qui pet. tutor. maritus vxori fideicommissum reliquisse, SI IS SINE LIBERIS DECESSISSET, vel sub ea condicione, SI MORTVVS INTESTATVS ESSET. Vxori etiam quandoque ita legatum, SI NON NVPSERIT, testimonio est, l. 14. D. de legat. 3. in l. 88. §. 16. D. de legat. 2. Maritus vxoris, quam heredem ex parte instituerat, præterea fidei commisisse dicitur in hæc verba: A TE, VXOR CARISSIMA, PETO, NE QVID POST MORTEM TVAM FRATRIBVS TVIS RELINQVAS. HABES FILIOS SORORVM TVARVM, QVIBVS RELINQVAS. SCIS, VNVM FRATREM TVVM FILIVM NOSTRVM OCCIDISSE, DVM EI RAPINAM FACIT. SED ET ALIVS MIHI DETERIORA FECIT.

XCIX. *Legata* VIRIS *ab vxoribus adscripta.*

Atque vt viri vxoribus, ita & vxores viris quandoque legabant. Paulus in l. 11. D. de dot. præleg. *Seia moriens Testamento suo ita cauit,* LVCIO TITIO MARITO MEO, CVI MAXIMAS GRATIAS AGO, DARI VOLO SVPER DOTEM, QVAM EI DEDI, TOT AVREOS. Modestinus in l. 34. §. vlt. D. de leg. 2. Γάϊον Σέϊον τὸν ἄνδρα μου Παρακατίθεμαί σοι, ὦ θύγατερ, ὧ βούλομαι δοθῆναι εἰς βίου χρῆσιν καὶ ἐπικαρπίαν, μετοχὴν κώμης καλλήνων, ἣν ἔφθασα δεδωκυῖα εἰς προῖκα σὺν σώμασι τοῖς ἐμφερομένοις τῇ προικὶ καὶ κατὰ μηδὲν ἐνοχληθῆναι αὐτὸν τῆς προικός. Ἔσται γὰρ μετὰ τὴν τελευτὴν αὐτοῦ σὰ καὶ τῶν τέκνων σου.

C. *Libertis* ALIMENTA, CIBARIA, VESTIARIA *relinqui solita. Formula:* QVAE VIVVS PRAESTABAM.

Libertis porro ALIMENTA, CIBARIA, VESTIARIA, plerumque relinquebantur. Modestinus in l. 5. D. de aliment. vel cibar. caput Testamenti citat huiusmodi: OMNIBVS LIBERTIS NOSTRIS CIBARIA PRAESTABITIS PRO ARBITRIO VESTRO, NON IGNORANTES, QVOT EX HIS CAROS HABVERIM. *Item alio loco:* PROTVMVM, POLYCHRONIVM, HYPATIVM COMMENDO, VT ET VOBISCVM SINT, ET CIBARIA PRAESTETIS, PETO. Scæuola in l. 16. D. eod. ALIMENTA ET VESTIARIA *libertis suis dedit.* Et in l. 13. D. eod. *Gaio trecentos aureos legauit, vt ex vsuris eius summæ* LIBERTIS CIBARIA ET VESTIARIA PRAESTARET, QVAE STATVERAT. Vlpianus in l. 14. §. vlt. D. eod. *Quidam libertis suis, vt* ALIMENTA, *ita* AQVAM *quoque per fidei commissum reliquerat.* Scæuola in l. 15. §. vlt. D. eod. *Titia decedens Testamento ita cauit,* OMNIBVS LIBERTIS, LIBERTABVSQVE MEIS CIBARIA ET VESTIARIA, QVAE VIVA PRAESTABAM, DARI PRAESTARIQVE, VOLO. Huiusmodi enim legatis plerumque demonstratio hæc, QVAE VIVVS PRAESTABAM, addi consueuerat. Scæuola in l. 16. §. 1. D. eod. LIBERTIS LIBERTABVSQVE, QVOS, QVASQVE TESTAMENTO, CODICILLISVE MANVMISERAT, ALIMENTA, *Commoda,* QVAE VIVA PRAESTABAT, DARI, *iusserat.* Et §. vlt. eadem l. ITEM LIBERTIS MEIS, QVOS VIVVS MANVMISI, EA, QVAE PRAESTABAM. Papinianus in l. 10. §. vlt. de ann. leg. LIBERTIS DARI VOLO, QVAE VIVA PRAESTABAM. Scæuola in l. 18. §. vlt. D. eod. LVCIO TITIO AVRI PONDO TRIA, QVAE VIVA PRAESTABAM. Et in l. 33. D. de vsu & vsufruct. leg. SEMPRONIO EA, QVAE VIVVS PRAESTABAM, DARI, VOLO. Et §. 1. ead. l. LIBERTIS MEIS, QVIBVS NOMINATIM NIHIL RELIQVI, QVAE VIVVS PRAESTA- 616
BAM, DARI, VOLO. Et in l. 19. D. de aliment. vel cibar. leg. *Testamento ita cautum fuit,* LIBERTIS MEIS CIBARIA, QVAEQVE ALIA PRAESTABAM, AB HEREDIBVS MEIS PRAESTARI, VOLO. Item in l. 20. D. eod. tit. *Eidem Sticho Contubernalem, eius, & liberos legauit: iisque,* QVAE VIVVS PRAESTABAT. *Deinde alio capite:* LIBERTIS OMNIBVS, QVAE VIVVS PRAESTABAT, DARI *iussit.* Vlpianus in l. 14. §. 2. D. eod. tit. *Sed si* ALIMENTA, QVAE VIVVS PRAESTABAT, *reliquerit.* Papinianus in

l. 9.

l. 9. D. eod. *Eum quoque libertum inter eos, quibus* CIBARIA, *item* VESTIARIVM, *Patrona,* QVAE VIVA PRAESTABAT, *reliquit.*

CI. CONDITIONVM, *quibus alimenta & cibaria libertis legari solerent, exempla.*

Interdum autem Testamento suo libertis, libertabusque cibaria & vestiaria ab heredibus suis præstari, iubebat Testator, nulla condicione addita, l. 4. §. vlt. D. de aliment. vel cibar. Interdum vero ea condicione alimenta & cibaria libertis relinquebantur, vt cum liberis vel cum Matre, aut cum vxore, morarentur. Paulus in l. 84. D. de condic. & demonstrat. ILLIS LIBERTIS ALIMENTORVM NOMINE, SI CVM FILIO MEO MORATI FVERINT, MENSTRVOS DENARIOS CENTENOS ET VESTIARIA DARI, VOLO. Imperator Antoninus Pius in l. 1. C. de leg. libertis Sextiliæ ita rescribit: *Quamuis verbis his,* QVOAD CVM CLAVDIO IVSTO MORATI ESSETIS, ALIMENTA *vobis &* VESTIARIVM LEGATVM SIT. Quod Antonini Pii rescriptum, aliquot dumtaxat verbis immutatis, citatur a Scæuola in l. 13. §. 1. D. de aliment. vel cibar. Idem in l. 18. §. 1. D. eod. tit. *Manumissis Testamento* CIBARIA ANNVA, SI CVM MATRE MORARENTVR, *per fideicommissum dedit.* Et §. 2. ead. l. *Ab heredibus Stichum manumitti, voluit, eique,* SI CVM SEIO MORARETVR, CIBARIA ET VESTIARIA PRAESTARI A SEIO. Et in l. 13. §. 1. D. de ann. legat. *Vxore herede scripta, ita cauit:* LIBERTIS MEIS OMNIBVS ALIMENTORVM NOMINE SINGVLIS ANNVOS DENARIOS DVODECIM AB HEREDE DARI, VOLO, SI AB VXORE MEA NON RECESSERINT. Scæuola in l. 20. D. de ann. legat. *Annua his verbis legauit,* SI MORARENTVR CVM MATRE MEA, QVAM EX PARTE HEREDEM INSTITVI. Papinianus etiam in l. 101. §. vlt. D. de condic. & demonstr. fideicommissa menstrua, & annua sub ea condicione liberto relicta, proponit, QVAMDIV RES PATRONI FILIAE GESSERIT. Idem in l. 72. D. eod. tit. *Cum patronus liberto certam pecuniam legasset,* SI A LIBERIS EIVS NON RECESSISSET.

Quin & Testatorem, cum seruos Testamento manumitti ab herede voluisset, adiecisse, ET TECVM SINT SEMPER, VOLO, narrat Scæuola in l. 13. §. vlt. D. de alim. leg. Sic in l. 5. D. eod. Modestinus, in Testamento scriptum fuisse, refert, VT ET VOBISCVM SINT, ET CIBARIA PRAESTETIS, PETO. Alias, etiam Libertos, quibus cibaria & vestiaria dabat, circa monumentum suum morari, Testator volebat. Scæuola in l. 18. §. 5. D. de aliment. leg. CIBARIA ET VESTIARIA, *per fideicommissum dederat, & ita adiecerat,* QVOS LIBERTOS MEOS, VBI CORPVS MEVM POSITVM FVERIT, IBI EOS MORARI, IVBEO, VT PER ABSENTIAM FILIARVM MEARVM, AD SARCOPHAGVM MEVM, MEMORIAM MEAM QVOTANNIS, CELEBRENT.

CII. TESTAMENTO MANVMISSIS *simul alimenta relinqui, itemque* MANCIPIIS *cibaria præstanda, caueri solebat.*

Nec eos modo, quos viui manumiserant, sed & quos eodem ipso Testamento manumittebant, simili legato prosequi solebant. Scæuola in l. 18. D. de aliment. legat. *Libertis, quos Testamento manumiserat, Alimentorum nomine* MENSTRVOS DECEM *legauerat. Deinde Codicillis, generaliter omnibus libertis* MENSTRVOS SEPTEM, ET ANNVOS, VESTIARII NOMINE, DENOS LEGAVIT. Et in l. 88. §. 11. D. de legat. 2. *Testamento facto, ita legauit:* QVISQVIS MIHI HERES ERIT, OMNIBVS LIBERTIS MEIS, QVOS HOC TESTAMENTO MANVMISI, ET QVOS ANTE HABVI, QVOSQVE, VT MANVMITTANTVR, PETII, ALIMENTORVM NOMINE IN MENSES SINGVLOS CERTAM PECVNIAM DATO. Qua de re ita quidam Testator Græce cauisse proponitur in l. 4. D. de aliment. leg. Τοῖς ἀπελευθέροις ταῖς τε ἀπελευθέραις μου, οὓς ζῶσα ἐν τῇ διαθήκῃ, ἔν τε τῷ κωδικίλλῳ ἠλευθέρωσα, ἢ ἐλευθερώσω, δοθῆναι βούλομαι τὰ ἐν Χίοις μου χωρία. Ἐπὶ τῷ καὶ ὅσα ζώσης μου ἐλάμβανον, ἐτοικεῖσθαι αὐτοῖς κιβαρία, καὶ βεστιάρια ὀνόματι.

Mancipiis quoque cibaria præstari, patresfam. Testamento interdum cauebant. Scæuola in l. 15. §. 1. D. de alim. leg. *Testator concubinæ mancipia rustica numero octo legauit, & his Cibaria præstari, iussit, in hæc verba:* EISQVE MANCIPIIS, QVAE SVPRA LEGAVI, CIBARII NOMINE AB HEREDIBVS MEIS PRAESTARI, VOLO, QVAE ME VIVO ACCIPIEBANT. Idem in l. 17. D. eod. PETO, FIDEIQVE TVAE COMMITTO, VT DES, PRAESTES IN MEMORIAM MEAM PEDISEQVIS MEIS, QVOS AD CVRAM TEMPLI RELIQVI, SINGVLIS MENSTRVA CIBARIA, ET ANNVA VESTIARIA CERTA. Marcellinum vtique, de morte deliberantem, Stoicus quidam, vt Seneca Epistol. 78. refert, admonuit, non esse inhumanum, quemadmodum, cœna peracta, reliquiæ circumstantibus diuiduntur, sic, peracta vita, aliquid porrigi iis, qui totius vitæ ministri fuissent. Eoque suasore, Marcellinus facilis alioquin animi, & liberalis, minutas summulas flentibus seruis distribuit.

617

CIII. ALIMENTA *relinquendi formulæ & varii modi.* DIARIA, MENSTRVA, ANNVA *legabantur.*

Alimenta porro etiam his verbis relinquebantur ROGO, VT EDVCES, l. vlt. D. de aliment. legat. PETO, VT ALAS, l. 32. §. 6. D. de vsu & vsufr. leg. Et sic in l. 78. §. 12. D. ad SC. Trebell.

Trebell. INTERIM EX REFECTV PAVPERTATIS, QVI AD VOS PERVENERIT, ALATIS EVM, VSVRIS PRO QVANTITATE NVMMORVM REDACTIS.

Interdum autem Alimentorum seu Cibariorum modum ipsimet Testatores statuebant: Interdum vero non adiecta quantitate, Alimenta relinquebant, l. 22. D. de aliment. vel cibar. leg. Alias certorum nummorum Cibaria & Vestiaria relinquebant, l. 12. D. eod. Alias ARBITRIO HEREDVM id committebant, l. 5. D. de aliment. vel cibar. Nonnumquam & ARBITRATV BONI VIRI alimenta dabantur, vt in l. 10. §. vlt. D. eod. ALIMENTIS VIRI BONI ARBITRATV FILIAE RELICTIS. Alimentorum vtique præbendorum necessitas vel menstruis, vel annuis oneribus adstringebatur. Nam vel in menses singulos certam pecuniam dare heredes iubebantur, rogabanturue, l. 88. §. 11. D. de legat. 2. vel in annos singulos, vel in dies, l. 8. §. 1. D. de transactionib. Vlpianus in l. 21. D. de aliment. DIARIIS, *vel cibariis relictis.* Ita MENSTRVOS DECEM relictos, legimus in specie l. 18. D. de aliment. legat. Scæuola in l. 27. §. vlt. D. quando dies legator. MENSTRVOS DENARIOS DENOS *manumissis legauit.* Et in l. 39. §. 2. D. famil. ercisc. *Seruo libertatem dedit,* & cet. *Eidem,* EX DIE MORTIS SVAE, QVOAD VIVERET, CIBARIORVM NOMINE DENARIOS DENOS, VESTIARII, DENARIOS VIGINTIQVINQVE PRAESTARI *se velle, significauit.* Idem in l. 18. D. de aliment. leg. Libertis, quos Testamento manumiserat, ALIMENTORVM NOMINE MENSTRVOS DECEM legasse Testatorem, refert. Deinde Codicillis generaliter OMNIBVS LIBERTIS MENSTRVOS SEPTEM, & ANNVOS VESTIARII NOMINE DENOS legasse. Interdum etiam non nummi ad Alimenta, sed frumentum, atque oleum, & cetera, quæ ad victum necessaria erant, relinquebantur, l. 8. §. 24. D. de transactionib.

CIV. *Alimenta præstanda* VNI EX HEREDIBVS, *vel* REI CERTAE, *imposita.*

Sane Testatores, vbi plures heredes scripserant, vnum aliquem ex his plerumque eligebant, per quem alimenta præstarentur, vt ex l. 3. §. 1. D. de aliment. leg. colligitur. Et ita in l. 8. D. eod. tit. Papinianus narrat, *pecuniæ sortem alimentis Libertorum destinatam* vnum ex heredibus *secundum voluntatem defuncti præcepisse.* Similiterque in l. 10. D. eod. idem Papinianus, *Cum vnus,* ait, *ex heredibus* CERTAM PECVNIAM PRAECIPERE IVSSVS ESSET, DE CVIVS SORTE LIBERTIS ALIMENTA PRAESTARET. Interdum autem certa quantitas relinquebatur Titio, vel RES, ita vt inde alimenta Seio præstarentur. Interdum integra quantitas alicui legabatur, vt ex vsuris eius se aleret, & mortis tempore pecunias restitueret. Alias vni pluribusue fundus ad alimenta relinquebatur, l. 8. §. 4. & §. 15. D. de transactionib. Scæuola in l. 13. D. de aliment. vel cibar. *Gaio Seio trecentos aureos legauit,* VT EX VSVRIS EIVS SVMMAE LIBERTIS CIBARIA PRAESTARET, *quæ statuerat.* Papinianus in l. 9. D. eod. A TE PETO, GAI SEI, QVIDQVID EX HEREDITATE MEA REDEGERIS, ILLIS ALVMNIS MEIS, SINGVLOS DENOS AVREOS, EAMDEMQVE SVMMAM PENES TE ESSE, VOLO: CVIVS EX INCREMENTO EOS ALERE TE, VOLO. Sic & ex vsuris pecuniæ legatæ Basilicen libertam ali, Testator voluit, in l. 16. §. 2. D. eod. Et Alumnum, donec ad annum decimum quintum peruenisset, ali vsuris pro quantitate nummorum redactis, in l. 78. §. 12. D. ad SC. Trebellian. Interdum & in causam alimentorum fundos certos obligabant, ex quorum reditu alimenta præstari volebant, vt in l. 12. D. de aliment. vel cibar. *Lucius Titius in extrema Testamenti parte ita cauit:* OBLIGATOS EIS OB CAVSAM FIDEICOMMISSI FVNDOS MEOS, ILLVM ET ILLVM, VT EX REDITV EORVM ALIMENTA SVPRASCRIPTA PERCIPIANT. Papinianus in l. 9. D. de ann. leg. FVNDVS, *quem paterfam. libertis legatorum nomine, quæ in annos singulos reliquit,* PIGNVS ESSE *voluit.* Alias vero FRVCTVS PRAEDIORVM ob alimenta Libertis relinquebatur, l. 57. §. vlt. D. de vsufruct.

CV. PVERIS PVELLISVE, *item* PVPILLIS *quibusdam, misericordiæ causa alimenta legari solita.*

Nec libertis modo seruisue, sed & ingenuis pueris puellisue Alimenta relinquebantur. Vlpianus in l. 14. D. de aliment. leg. *Si* PVERO VEL PVELLAE ALIMENTA RELINQVANTVR. Marcianus in l. 89. D. ad L. Falcid. Seuerum & Antoninum rescripsisse, ait, PECVNIAM, RELICTAM AD ALIMENTA PVERORVM, 618
Falcidiæ subiectam ESSE. Sic in l. 28. D. de liberat. leg. fideiussor, qui rem pupillorum saluam fore promiserat, pupillis alimenta legat in hæc verba: AVRELIO LATINO ET AVRELIO FELICI SINGVLIS QVINA, CVM QVIS EORVM QVATVORDECIM ANNORVM FVERIT: AD QVOD TEMPVS EIS PRAESTARI VOLO SINGVLIS ALIMENTORVM NOMINE, MENSTRVOS DENARIOS SENOS, ET VESTIARII NOMINE ANNVOS DENARIOS VIGINTI QVINQVE, QVO LEGATO CONTENTI ESSE DEBETIS, QVANDO TVTELA VESTRA NON MINIMO DAMNO RATIONEM MEAM ADFLIXERIT. A VOBIS AVTEM, HEREDES MEI, PETO, NE QVID EX RATIONE TVTELAE AB HIS EXIGERE, VEL AB HOC LEGATO EORVM RETINERE VELITIS. Sed & ei, qui bonis cesserat, Menstruum vel Annuum alimentorum nomine relictum, misericordiæ causa, refert Vlpianus in l. 6. D. de cession. bonor. Ac vel damnatis in metallum in causam alimen-

alimentorum similiter legabatur, l. 11. D. de aliment. vel cibar. l. 3. D. de his, quæ pro non script. hab. Refertur & Alimentorúm legatum huiusmodi in l. vlt. D. de reb. dub. SABINAE ET CYPROGENIAE DARI VOLO, CVM AD STATVTAM AETATEM PERVENERINT, SINGVLIS DECEM: ET HOC AMPLIVS, ALIMENTORVM NOMINE, IN ANNOS SINGVLOS, QVOAD VIVENT, SINGVLIS DECEM. Denique ab eo, qui alimenta debebat, vineas Testamento cum hac adiectione relictas, VT HABEANT, VNDE SE PASCANT, refert Valens in l. 22. §. vlt. D. de aliment. vel cibar.

CVI. ALVMNIS *legata relicta.*

Reperiuntur & specialia aliquot Alumno, necnon & Alumnæ relicta legata, fideicommissaue, quæ Testatorum erga eos affectum testantur. Iis enim prospicientes, plerumque eis legatam summam, donec ad statutam ætatem peruenissent, penes aliquem esse volebant, ex cuius vsuris interim alerentur. Vt in l. 15. D. de aliment. vel cibar. MAEVIO INFANTI ALVMNO MEO QVADRINGENTA DARI VOLO, QVAE, PETO A TE, SVSCIPIAS, ET VSVRAS EI QVINCVNCES IN ANNVM VSQVE VICESIMVM AETATIS PRAESTES, EVMQVE SVSCIPIAS, ET TVEARIS. Scæuola in l. 30. D. de adimend. legat. VIGINTI LIBRAS AVRI, QVAS TESTAMENTO SEMPRONIAE ALVMNAE MEAE RELIQVI, EAS DARI VOLO MAEVIO, CAVTIONIBVS INTERPOSITIS, VT EX EA SVMMA EIDEM SEMPRONIAE, QVAMDIV ADVIXERIT, PRAESTET MENSTRVOS DENARIOS QVINQVE, ET VESTIARII NOMINE, DENARIOS CENTENOS VICENOS QVINOS, IDQVE FIDEI VESTRAE COMMITTO. CERTA SVM AVTEM, TE, MAEVI, PRO TVA PIETATE PETITVRVM AB HEREDE TVO, VT VOLVNTAS MEA IN PERSONA ALVMNAE MEAE DVRET. Idem in l. 21. §. 4. D. de ann. leg. Alumno certam quantitatem patronum Testamento legasse, refert, deque ea re Testamento cauisse in hæc verba: PECVNIAM, QVAM TITIO LIBERTO ET ALVMNO MEO LEGAVI, ESSE VOLO PENES PVBLIVM MAEVIVM VSQVE AD ANNVM VICESIMVM QVINTVM AETATIS EIVS: PROQVE EA COMPVTARI CVM EO VSVRAS QVADRANTES. QVANTVM AVTEM IN SVMPTVM EI STATVENDVM SIT, TV, PVBLI MAEVI, CVM PATRIS ADFECTVM EI PRAESTARE DEBEAS, AESTIMABIS.

CVII. *Legata* IN SINGVLOS ANNOS, MENSES, DIES *relicta, quandoque sub certa conditione.*

Libertis porro non Alimenta modo, quæ legati species Papiniani in l. 1. D. de iud. aur. anul. testimonio comprobatur, sed & Fundos, Prædia, Domos, alienatione plerumque idcirco prohibita, NE DE NOMINE EXIRENT, patronos legasse, ex his, quæ supra in fundorum legandorum formulis a nobis dicta sunt, patet.

Quin & aliis quibuscumque personis, interdum IN SINGVLOS ANNOS certa quantitas relinquebatur, veluti SALARIVM ANNVVM, l. 8. §. 23. D. de transactionib. l. 10. D. quando dies legator. l. 1. & l. 4. l. 11. D. de ann. leg. l. 22. D. de vsu & vsufr. leg. l. 35. §. vlt. D. de mort. caus. donat. l. 16. in fin. D. de verbor. obligat. Interdum vero IN MENSES SINGVLOS, l. 88. §. 11. D. de legat. 2. l. 10. D. de cap. minut. Atque adeo in DIES SINGVLOS legabatur, l. 12. §. vlt. D. quando dies legator. quo loci Vlpianus ex Pomponio, nihil interesse, tradit, vtrum IN ANNOS SINGVLOS, vel QVOTANNIS, an IN SINGVLOS MENSES, vel QVOT MENSIBVS, an IN SINGVLOS DIES, vel QVOT DIEBVS legaretur. Proponitur autem in l. 2. D. de ann. legat. IN ANNOS SINGVLOS HERES DAMNATVS SINERE LEGATARIVM FRVI FVNDO. Vlpianus in l. 3. §. vlt. D. eod. *Si cui certa quantitas legetur, &* QVOAD PRAESTETVR, IN SINGVLOS ANNOS, CERTVM *aliquid, velut* VSVRAS *iusserit Testator præstari.* Idem in l. 17. §. vlt. D. ex quib. caus. maior. *Eum quoque, cui sic legatum sit,* VEL IN ANNOS SINGVLOS, QVIBVS IN ITALIA ESSET. Alias autem legabant ANNVOS AVREOS, vel DENARIOS DECEM l. 13. in princ. & §. 1. D. de ann. leg. vel ANNVA DENA, l. 21. §. 1. D. eod. ANNVOS DENOS, l. 18. D. de aliment. vel cibar. Alias DECEM PER ANNOS SINGVLOS, l. 18. D. de ann. leg. Annuis vtique legatis plerumque adiiciebantur verba hæc, QVOAD VIVERET, l. 5. & l. 19. D. eod. vel, QVAMDIV VIVERET, l. 13. D. eod. l. vlt. D. de reb. dub. vel, VSQVE DVM VIVET, l. 21. D. de ann. leg. vel, QVAMDIV ADVIXERIT, l. 30. D. de adimend. leg. 619

ANNVA etiam hæc legata quandoque sub hac conditione alicui relinquebantur, Si is negotiis Testatoris interueniret, vt in l. 10. D. de ann. legat. SEIO AMICO FIDELISSIMO, SI VOLVERIT, SICVT MEIS NEGOTIIS INTERVENIEBAT, EODEM MODO FILIORVM MEORVM INTERVENIRE, ANNVOS SENOS AVREOS, ET HABITATIONEM QVA VTITVR, PRAESTARI VOLO. Scæuola in l. 13. D. eod. LVCIO TITIO VIRO BONO, CVIVS OBSEQVIO GRATIAS AGO, DARI VOLO ANNVOS, QVAMDIV VIVAT, AVREOS DECEM, SI REBVS NEPOTIS MEI INTERVENIAT, OMNEMQVE ADMINISTRATIONEM RERVM NEPOTIS MEI AD SOLLICITVDINEM SVAM REVOCAVERIT.

CVIII. EX REDITV FVNDI, *vel* FRVCTVVM, EX PRAEDIIS *legata relicta.*

 Interdum

Interdum, ex Reditu fundi alicuius certam summam præstari, Testator iubebat, vt in l. 18. D. de ann. leg. A QVIBVS PRAESTARI VOLO HEREDI EX REDITV EIVS FVNDI DECEM PER ANNOS SINGVLOS, VSQVE AD ANNOS TRIGINTAQVINQVE, A DIE MORTIS MEAE. Sic & in l. 19. D. eod. tit. A TE, MAEVI, EX REDITV FVNDI SPERATIANI PRAESTARI VOLO ARRIO PAMPHILIO, ET ARRIO STICHO, EX DIE MORTIS MEAE, ANNVOS SEXCENTOS QVOTANNIS, QVOAD VIVENT. Et in l. 26. D. quando dies legator. FIRMIO HELIODORO FRATRI MEO DARI VOLO QVINQVAGINTA EX REDITV PRAEDIORVM MEORVM FVTVRI ANNI. Scæuola in l. 20. §. 1. D. de ann. leg. QVISQVIS MIHI HERES ERIT, FIDEI EIVS COMMITTO, VTI DET EX REDITV CENACVLI MEI, ET HORREI, POST OBITVM SACERDOTI ET HIEROPHYLACO, ET LIBERTIS, QVI IN ILLO TEMPLO ERVNT, DENARIA DECEM DIE NVNDINARVM, QVAS IBI POSVI. Idem in l. 21. D. de ann. leg. *Liberto suo ita legauit*, PRAESTARI VOLO PHILONI, VSQVE DVM VIVET, QVINQVAGESIMAM OMNIS REDITVS, QVAE PRAEDIIS A COLONIS VEL EMPTORIBVS FRVCTVS, EX CONSVETVDINE DOMVS MEAE PRAESTANTVR. Et in l. 58. §. 1. D. de vsufr. SEMPRONIO DO, LEGO EX REDACTV FRVCTVVM HOLERIS ET PORRINAE, QVAE HABEO IN AGRO FARRARIORVM, PARTEM SEXTAM. Alias etiam Reditus prædii, veluti VINDEMIA, vel MESSIS, legabatur, l. 6. D. vsufr. quemadm. cau. His addenda est & illa Legati formula, quæ ponitur in l. 12. D. de ann. legat. in hæc verba: PRAESTARI AVTEM VOLO EX PRAEDIIS POTITIANIS, PRAEDIIS LVTATIANIS, ANNVA HARVNDINIS MILLIA TRECENA, ET SALICIS MVNDAE ANNVA LIBRARVM SINGVLA MILLIA.

CIX. *Legata* MVLIERIBVS EXTRANEIS *aut* VIRIS, *adscripta* SVB CONDITIONE NVPTIARVM, *aliisque conditionibus ad nuptias pertinentibus*.

Enimuero non Vxoribus modo, sed & quibuslibet Mulieribus legata dabantur. Idque sæpe sub condicione nuptiarum, vel si Titii, verbi gratia, arbitratu nupsissent. Labeo in l. 30. D. quando dies legator. *Quod pupillæ relictum est*, QVANDOQVE NVPSISSET. Papinianus in l. 72. §. 4. D. de condic. & dem. SI ARBITRATV TITII SEIA NVPSERIT, HERES MEVS EI FVNDVM DATO. Pomponius in l. 54. §. 1. D. de legat. 1. *Si Titiæ legatum relictum est*, SI ARBITRATV SEII NVPSISSET. Marcianus in l. 91. D. de condic. & dem. *Hæc condicio* TITIAE, SI MIHI NVPSERIT. Cicero Topic. cap. 3. *Si ita Fabiæ pecunia legata est a viro*, SI EI VIRO MATERFAM. ESSET.

Alias etiam, SI IN FAMILIA NVPSISSENT, legabatur. Vlpianus in l. 15. D. de condic. & demonstr. *Cui fuerit sub hac condicione legatum*, SI IN FAMILIA NVPSISSET. Paulus in l. 27. D. de legat. 3. *Paula, Callinico ex parte herede instituto, filiæ eiusdem Iubentianæ*, CVM IN FAMILIA NVPSISSET, *decem Testamento legauit*. Quo modo Filiæ quoque legatum, proponit Iulianus in l. 4. D. vbi pupill. educ. Quin & Viris legabatur ita, vt certas vxores ducerent. Papinianus in l. 71. §. 1. D. de condic. & dem. *Titio centum relicta sunt*, ITA VT MAEVIAM VXOREM, QVAE VIDVA EST, DVCAT. Vlpianus in l. 5. D. quando dies leg. *Si ita mihi legatum sit, si* SEIAM VXOREM DVXERO. Contra interdum mulieri, SI TITIO NON NVPSERIT, legabatur, l. 106. D. de condic. & demonstr.

Plane condiciones huiusmodi, MAEVIAE, SI NON NVPSERIT, LEGO, & alias id genus, quibus omnino nuptiis impedimentum inferebatur, legi displicuisse, docent l. 72. §. 4. & l. 74. D. de condic. & dem. Et generaliter quidquid in fraudem legis ad impediendas nuptias in Testamento scribebatur, nullam vim habebat, l. 79. §. vlt. D. eod. l. 65. §. 1. D. ad SC. Trebell. Si tamen serui vsusfructus Mulieri, QVOAD VIDVA ESSET, legatus fuisset, idemque seruus, SI EA NVPSISSET, liber esse 620
iussus fuisset, si mulier nupsisset, seruus liber erat: quia potior erat legato libertas, l. 96. §. vlt. D. de condicion. & demonstrat. Titiæ etiam, SI A LIBERIS NON DECESSISSET, legatum refert, l. 72. D. de condic. & dem. Socrum quoque nurui ita fideicommissum reliquisse, SI CVM FILIO MEO IN MATRIMONIO PERSEVERAVERIT, Papinianus scribit in l. 101. §. 3. D. eod. Alia mulieribus relicta legata peti poterunt ex l. 35. l. 36. l. vlt. §. vlt. D. de auro, argent. Atque vt Mulieribus, sic & Viris nonnumquam AD TEMPVS LIBERORVM legabant, l. 51. §. vlt. D. de legat. 2. l. 20. D. ad SC. Trebellian. l. 18. D. quando dies legator.

CX. FAMILIAE, *item* VNI EX FAMILIA, COGNATIONI *quædam relinqui solita*. INCERTAE PERSONAE *quomodo valide legetur?*

Familiæ etiam interdum relinquebatur. Modestinus in l. 32. §. vlt. D. de legat. 2. *In fideicommisso, quod Familiæ relinquitur*: ac nonnumquam vni ex familia, quem heres elegisset, hoc modo: ROGO FVNDVM CVI VOLES, EX FAMILIA RELINQVERE, l. 67. §. 5. D. de legat. 2. COGNATIONI etiam, *seu* COGNATIS quandoque legabant, l. 19. D. de reb. dub. Vlpianus tit. 24. *Sub certa tamen demonstratione, Incertæ personæ legari potest: velut,*

velut, EX COGNATIS MEIS, QVI NVNC SVNT, QVI PRIMO AD FVNVS MEVM VENERIT, EI HERES MEVS ILLVD DATO. Similiterque Iustinianus in §. 25. Instit. de legat. sub certa demonstratione, id est, ex certis personis, Incertæ personæ vtiliter legari, tradit in hunc modum: EX COGNATIS MEIS, QVI NVNC SVNT, SI QVIS FILIAM MEAM VXOREM DVXERIT, EI HERES MEVS ILLAM REM DATO. Eiusdem generis sunt & hæc legata, ILLIS, QVI TESTAMENTVM MEVM SIGNAVERINT, HERES MEVS DECEM DATO. l. 14. D. de reb. dub. SI QVIS EX HEREDIBVS, CETERISVE AMICIS, QVORVM HOC TESTAMENTO MENTIONEM HABVI, SIVE QVIS ALIVS RESTITVTIONEM MIHI IMPETRAVERIT AB IMPERATORE, ET ANTE DECESSERO, QVAM EI GRATIAS AGEREM, VOLO DARI EI, QVI ID EGERIT, A CETERIS HEREDIBVS, AVREOS TOT. l. 5. D. eod. Vlpianus in l. 10. D. eod. *Si fuerit legatum relictum*, EX COGNATIS MEIS, QVI PRIMVS CAPITOLIVM ASCENDERIT. Alioquin, vt Vlpianus tit. 24. & Iustinianus in d. §. 25. Instit. de legat. notant, Incertæ personæ legari non poterat, veluti, QVICVMQVE FILIO MEO FILIAM SVAM IN MATRIMONIO CONLOCAVERIT, EI HOMINI TOT MILLIA DATO. Vel, QVICVMQVE FILIO MEO FILIAM SVAM IN MATRIMONIVM DEDERIT, EI HERES MEVS ILLVM FVNDVM DATO.

Ex pluribus vero EI, QVI NOVISSIMVS SVPERVIXISSET, quandoque legabatur. Iulianus in l. 11. D. de reb. dub. *Quotiens libertis vsusfructus legatur*, *&* EI, QVI NOVISSIMVS SVPERVIXERIT, *Proprietas*. Africanus in l. 108. §. 3. D. de leg. 1. huiusmodi legatum, ILLI AVT ILLI, VTER EORVM PRIOR CAPITOLIVM ASCENDERIT, vtile esse, euidenti argumento probari, ait, quod constet, VSVMFRVCTVM LIBERTIS LEGATVM, ET, QVI EORVM SVPERVIXERIT, PROPRIETATEM *vtiliter legari*.

CXL. LIBERATIONIS LEGATAE *complures formulæ*.

Debitori Creditor non raro liberationem legabat, l. 22. §. vlt. & l. 82. D. ad L. Falcid. l. 1. §. 2. D. vt in poss. legator. eoque modo TESTAMENTO LIBERATVS DEBITOR dicebatur, l. 49. D. de fideiussorib. Quod variis verborum figuris fiebat. Nonnumquam enim damnabatur heres A DEBITORE FIDEIVSSOREVE EIVS NON PETERE. Paulus in l. 25. D. de liberat. leg. *Si ita legauit*, CENTVM AVREOS, QVOS MIHI DEBET: *vel* STICHVM, QVEM DEBET, HERES MEVS DAMNAS ESTO NON PETERE. *Quod si sic dixerit*, HERES MEVS CENTVM AVREOS, QVOS MIHI TITIVS DEBET, DAMNAS ESTO EI DARE. Idem in l. 8. D. de doli except. *Si heres* DAMNATVS SIT NON PETERE A DEBITORE. Et in l. 15. D. rat. rem hab. *Heres, qui* DAMNATVS NON PETERE. Vlpianus in l. 7. §. 1. D. de liberat. legat. *Si is, qui stipulatus fuerit Stichum aut decem*, DAMNAVERIT HEREDEM, STICHVM NON PETERE. Pomponius in l. 2. D. eod. *Heredem* DAMNATVM A FIDEIVSSORE NON PETERE. Iulianus in l. 10. D. eod. *Si* DAMNATVS HERES *fuerit*, A FIDEIVSSORE *quidem* NON PETERE. Et mox: DAMNATVS HERES, NE A REO PETAT.

Alias ita liberatio legabatur: HERES MEVS A SOLO LVCIO TITIO NE PETITO, l. 8. §. 3. D. eod. QVOD MIHI SEMPRONIVS DEBET, PETI NOLO, l. 22. D. eod. Quin & PETERE VETABANT. Vlpianus in l. 8. §. 6. D. de pecul. leg. *Si heres a debitore peculiari serui* VETITVS SIT PETERE.

Alias damnabatur, rogabaturue HERES, DEBITOREM LIBERARE. Modestinus in l. 19. D. de liber. legat. *Cum ita testemur*, HERES MEVS DAMNAS ESTO LIBERARE ILLVM, QVOD MEA NEGOTIA GESSIT, ET SI QVID EVM MIHI DARE, FACERE OPORTET, AB EO NON EXIGERE. Paulus in l. 29. D. eod. tit. *Si is, qui duos reos promittendi habet*, DAM- 621
NAVERIT HEREDEM, VT VTROSQVE LIBERET. Papinianus in l. 24. D. eod. *Cum heres rogatur*, DEBITOREM SVVM LIBERARE. Interdum & damnabant heredem NON EXIGERE. Vlpianus in l. 15. D. eod. *Si quis in Testamento* DAMNATVS EST, NE A TITIO DEBITORE EXIGAT. Vel EXIGERE VETABANT, l. 28. §. 8. D. eod. Scæuola in l. 88. §. 8. D. de legat. 2 *Postea Codicillis* VETVIT A SEIO EXIGI. Idem in l. vlt. §. 1. D. de liber. leg. *Liberto ita legauit*, ET SI QVID ME VIVO CESSIT, RATIONES AB EO EXIGI, VETO. Sic & in l. 20. D. eod. AVRELIO SEMPRONIO FRATRI MEO. NEMINEM MOLESTARI, VOLO, NOMINE DEBITI, NEQVE EXIGERE ALIQVID AB EO, QVAMDIV VIVERET, NEQVE DE SORTE AVT VSVRA, NOMINE DEBITI, ET ABSOLVO, ET LIBERO EX PIGNORIBVS EIVS DOMVM ET POSSESSIONEM CAPERLATHAM. Eodemque modo & SATIS EXIGI, ET SATIS ACCIPI VETABANT, l. 41. §. vlt. D. de leg. 3. l. 18. D. vt legat. caus. caueatur. l. vlt. D. vt legator. seu fideic. l. 1. D. vt in possess. legator.

Interdum & his verbis vtebantur: QVAESTIONEM FIERI VETO, l. 34. §. 6. D. de legat. 2. vel, QVAESTIONEM NEMO FACIAT, l. 20. §. vlt. D. de liberat. leg. Scæuola etiam in l. 28. §. 1. D. eod. Testamento ita quemdam scripsisse, refert: AVRELIO ADFINI MEO, QVIDQVID MIHI EX QVACVMQVE CAVSA DEBEBAT, REMITTI, VOLO. Dominum quoque colono, cui fundum in quinquennium locauerat, legasse his verbis: QVIDQVID EVM MIHI DARE, FACERE OPORTET, OPORTEBITVE,

BITVE, VT SINERET HERES SIBI HABERE, Paulus refert in l. 16. D. de liberat. legat. Quandoque vero debitori quod debebat DARI CONCEDIQVE volebant. Scæuola in l. vlt. D. eod. tit. *Creditor debitori legauit ita:* GAIO SEIO QVIDQVID MIHI SVB PIGNORE HORREORVM SVORVM DEBVIT, AB HEREDIBVS MEIS DARI, VOLO. Idem in l. 28. §. 2. D. eod. *Titius debitori suo ita legauit,* DO, LEGO SEIO DENARIOS DECEM. ITEM DONO ILLI, QVIDQVID SORTIS ET VSVRARVM NOMINE MIHI DEBEBAT. Et §. 6. ead. l. SEIO CONCEDI VOLO QVIDQVID MIHI AB EO DEBITVM EST, VEL FIDEM MEAM PRO EO OBLIGAVI. Plenissimæ vero liberationis formula proponitur in l. vlt. §. 4. D. eod. in hæc verba: GAIO SEIO OPTIME MERITO HOC AMPLIVS LEGO, CONCEDIQVE VOLO, NEQVE AB EO PETI, NEQVE AB HEREDIBVS EIVS, QVIDQVID MIHI AVT CHIROGRAPHIS, AVT RATIONIBVS DEBITVM EST, VEL QVIDQVID A ME MVTVVM ACCEPIT, VEL FIDEM MEAM PRO EO OBLIGAVI.

Interdum Testatores vetabant, pecuniam vsque ad certum tempus exigi, & interim penes debitorem esse, volebant, vt in l. 28. §. 8. D. eod. CENTVM, QVAE APVD APRONIANVM DEPOSITA HABEO, APVD IPSVM ESSE, VOLO, DONEC FILIVS MEVS AD XX. ANNOS PERVENERIT: EIVSQVE PECVNIAE VSVRAM EXIGI, VETO.

CXII. RATIONIS REDDENDAE NECESSITAS *tutoribus & curatoribus, item Actoribus & negotiorum gestori, quandoque* REMITTEBATVR.

Tutoribus & Curatoribus rationum reddendarum necessitas etiam remittebatur. Scæuola in l. vlt. §. 2 D. de liberat. legat. *Titia, quæ duos tutores habebat, ita cauit:* RATIONEM TVTELAE MEAE, QVAM EGIT PVBLIVS MAEVIVS CVM LVCIO TITIO, REPOSCI AB EO, NOLO. Idem in l. 28. §. 2. D. eod. *Titius, Testamento facto, de patre suo tutore ita locutus est:* SEIVM PATREM MEVM LIBERATVM ESSE VOLO AB ACTIONE TVTELAE. Et §. 4. ead. l. *Mæuia Testamento suo alterum ex heredibus suis actione tutelæ voluit liberari his verbis:* RATIONEM TVTELAE, QVAM EGIT IVLIANVS PAVLVS CVM ANTISTIO CICERONE, POSCI AB EO, NOLO: EOQVE NOMINE CAVSA OMNI LIBERATVM ESSE, VOLO. Papinianus in l. 41. D. de administr. tut. *Qui plures tutores habuit, vnum, qui soluendo non fuit,* RATIONEM ACTVS SVI VETVIT REDDERE.

Nonnumquam rationes exigi ab his, qui negotia gesserant, vetabant, vt in l. 28. §. 7. D. de liberat. leg. *Sticho Testamento manumisso fundum instructum, & alio legauit, & hæc verba adiecit:* QVEM RATIONEM REDDERE VETO, QVIA INSTRVMENTA PENES SE HABET. Et §. 9. ead. l. *Filius heredes scripserat, quarum fidei commisit in hæc verba:* NE A GAIO SEIO RATIONES ACTVS REI MEAE, QVAE PER MENSAM EIVS, SIVE EXTRA MENSAM IN DIEM MORTIS MEAE GESTA EST, EXIGATIS, EOQVE NOMINE EVM LIBERETIS. Papinianus in l. 72. §. 1. D. de condic. & demonstr. *Idque in persona eius, qui negotia gessit, cuique* RATIONIS REDDENDAE NECESSITAS FVERAT TESTAMENTO REMISSA, *rescriptum est.*

CXIII. DEBITI LEGATVM *vtiliter quomodo relinquendum?*

Ex contrario debitor quoque creditori interdum legabat, quod legatum vtile erat, si vel exceptione perpetua tutus debitor, vel, quod 622
in diem aut sub condicione debebatur, pure legaret, l. 28. l. 49. §. 4. D. de leg. 1. l. 7 §. vlt. D. de legat. 3. §. 14. Instit. de legat. Sic Paulus in l. 82. D. de legat. 2. *Debitor decem legauit creditori, quæ ei post annum sub pignore debuit.* Vti autem legaretur creditori, docet d. l. 28. his verbis: QVOD SEIO DEBEO, LEGO. Sic in l. 25. D. de liber. leg. TITIO, QVOD EI DEBEO, *vel* TITIO CENTVM, QVAE EI DEBEO. Ac sub ea condicione Creditori Debitor quandoque legatum dabat, si is chirographum vel cautionis Tabulas reddidisset. Vlpianus l. 84. §. 7. D. de legat. 1. *Si ita cui legatum esset,* SI TABVLAS CHIROGRAPHI MEI HEREDI MEO REDDIDERIT, HERES MEVS EI DECEM DATO. Et in l. 104. §. 1. D. de legat. 1. LVCIO TITIO, SI IS HEREDI MEO TABELLAS, QVIBVS EI PECVNIAM EXPROMISERAM, DEDERIT, CENTVM DATO. Quandoque vero solui, quod debebat, Testator iubebat. Scæuola in l. 28. §. vlt. D. de liberat. leg. *Quidam ita legauit:* SEMPRONIAE VXORI MEAE REDDI IVBEO AB HEREDIBVS MEIS QVINQVAGINTA EA, QVAE MVTVA ACCEPERAM CHIROGRAPHO PARTICVLATIM IN NEGOTIA MEA. Idem in l. 93. §. 1. D. de legat. 3. SEMPRONIAE MVLIERI MEAE REDDI IVBEO AB HEREDIBVS MEIS CENTVM AVREOS: QVOS MVTVOS ACCEPERAM. Et l. 34. §. 2. D. eod. ITEM ROGO, VTI RELIQVVM AES ALIENVM, QVOD EX BONIS ARETONIS DEBETVR, OMNIBVS CREDITORIBVS, EX REDITIBVS EORVM BONORVM SOLVAS, REDDAS, SATISQVE FACIAS. Quin & quandoque sub nomine & obtentu æris alieni, liberalitas Testamentis exercebatur, vt in specie l. 27. D. de probation. qui Testamentum faciebat, ei, qui vsque ad certum modum capere poterat, legauisse refertur licitam quantitatem: deinde ita locutus esse: TITIO CENTVM DO, LEGO, QVAE MIHI PERTVLIT: QVAE IDEO EI NON

CAVI

CAVI, QVOD OMNEM FORTVNAM ET SVBSTANTIAM, SI QVAM A MATRE SVSCEPERAT, IN SINV MEO HABVI SINE VLLA CAVTIONE. ITEM EIDEM TITIO REDDI ET SOLVI VOLO DE SVBSTANTIA MEA CENTVM QVINQVAGINTA, QVAE EGO EX REDITIBVS PRAEDIORVM EIVS, QVORVM IPSE FRVCTVM PERCEPI ET DISTRAXI: ITEM DE CALENDARIO SI QVA A MATRE RECEPERAT TITIVS, IN REM MEAM CONVERTI. Sic & in l. 37. §. 5. D. de leg. 3. *Codicillis ita scripsit:* Βούλομαι πάντα τὰ ὑποτεταγμένα κύρια εἶναι. Μαξίμῳ τῷ κυρίῳ μου δηνάρια μύρια πεντακισχίλια, ἅτινα ἔλαβον παρακαταθήκην παρὰ τοῦ θείου αὐτοῦ Ἰουλίου Μαξίμου. ἵνα αὐτῷ ἀνδρωθέντι ἀποδώσω, ἃ γίνονται σὺν τόκοις τρεῖς μύρια ἀποδοθῆναι αὐτῷ βούλομαι. οὕτω γὰρ τῷ θείῳ αὐτοῦ ὤμοσα. Debitorem vtique, creditore herede instituto, petiisse, NE IN RATIONE LEGIS FALCIDIAE PONENDA, CREDITVM SVVM LEGATARIIS REPVTARET, proponit l. 12. D. ad L. Falcid.

CXIV. SERVIS ALIENIS, *aut* PROPRIIS *quomodo legata relinquenda?*

Porro sciendum est, non liberis modo personis, sed & seruis alienis, Legata Testamentis data fuisse, l. 11. D. de legat. 1. l. 34. §. 2. D. de legat. 2. Seruo autem alieno ita legari poterat, QVOAD SERVIAT, vel SI SERVVS FORTE TITII ERIT, l. 113. D. de legat. 1. Seruo vero proprio Legatum nisi cum libertate inutiliter dabatur. Proinde cum Sabina Plinium Secundum heredem reliquisset, Modestumque seruum suum nusquam liberum esse iussisset, eidem tamen sic adscripsisset legatum, MODESTO, QVEM LIBERVM ESSE IVSSI, inter omnes prudentes conuenisse, Plinius scribit, nec libertatem deberi, quia non esset data, nec legatum, quia seruo suo id Testatrix dederat. Sed Plinius, cui, defunctae voluntatem intellexisse, pro iure erat, & apud quem non minus honestas, quam apud alios necessitas valebat, cum manifestus error videretur, putauit sibi, quasi scripsisset Sabina, faciendum, quod ipsa, scripsisse se, credidisset. Itaque vtrumque praestitit, vt eleganter & pie scribit Epist. 10. lib. IV. Sed est ille locus vnius litterae detractione non minus decurtatus, quam deturpatus. Illic enim male vulgo *idem*, pro *eidem*, sensu penitus conturbato, legitur. Formula plane legandi seruo proprio, quem eodem Testamento liberum esse, Testator iusserat, cum ex illo Plinii loco colligitur, tum ex l. 40. §. 3. D. de condic. & dem. in qua est, *Dominus seruo aureos quinque sic legauerat*, HERES MEVS STICHO SERVO MEO, QVEM TESTAMENTO LIBERVM ESSE IVSSI, AVREOS QVINQVE, QVOS IN TABVLIS DEBEO, DATO.

Sed & his verbis: PAMPHILIVS, SERVVS MEVS, PECVLIVM SVVM, CVM MORIAR, SIBI HABETO, LIBERQVE ESTO, recte peculium legatum, Alfenus censebat, ac si prius liber esse, deinde peculium sibi habere iussus esset, l. 14. D. de pecul. leg. Alias a libertatis datione incipiebat, hoc modo: STICHVM SERVVM MEVM LIBERVM ESSE, VOLO, EIQVE VOLO DARI DECEM AVREOS: ET QVIDQVID EX RATIONE LOCVLORVM MEORVM HABET, l. 23. §. 1. D. de pecul. leg.

Plane seruo legato, legari poterat, quod is, adita hereditate, statim legatario adquirebatur, l. 69. D. de legat. 1.

CXV. *Legata* POPVLO, CIVITATI, REIPVBLICAE, MVNICIPIBVS, COLLEGIIS *relicta, eorumque exempla & formulae.* 623

Nec singulis modo personis, verum etiam POPVLO, CIVITATI, seu CIVIBVS, REIPVBLICAE, COLLEGIO, MVNICIPIBVS, & aliis corporibus, quibus coire licebat, legabatur, l. 20. D. de rebus dub. Caesarem certe HORTOS TIBERIM IVXTA POPVLO ROM. LEGASSE, Tacitus lib. II. cap. 41. Suetonius in Iulio cap. 83. Plutarchus in libro de Fortuna Rom. p. 319. memoriae prodiderunt. Addit Cicero Philipp. II. cap. 42. Caesarem SIGNA ET TABVLAS *vna cum* HORTIS POPVLO LEGASSE. VICOS etiam CIVITATI RELICTOS, Papinianus memorat in l. 77. §. vlt. D. de legat. 2. Vlpianus tit. 24. CIVITATIBVS *omnibus, quae sub imperio populi Rom. sunt, legari potest: idque a Diuo Nerua introductum, postea a Senatu, auctore Adriano, diligentius constitutum est.* Senatum etiam censuisse, omnibus Ciuitatibus per fideicommissum hereditatem relinqui posse, Paulus tradit in l. 26. D. ad SC. Trebellian. vt & Vlpianus in l. 1. D. de libert. vniuersit. *f*) Scaeuola in l. 88. §. 8. D. de legat. 2. Ciuibus suis ita quem legasse, proponit, CIVIBVS MEIS DO, LEGO CHIROGRAPHVM GAII SEII. Papinianus in l. 2. D. de rebus dub. CIVIBVS CIVITATIS *legatum vel fideicommissum datum, Ciuitati relictum videtur.*

Ciuitatibus vero plerumque pecunia AD LVDOS, SPECTACVLA, vel ORNATVM, aut HONOREM legabatur. Modestinus in l. 6. D. de ann. leg. ANNAM PECVNIAM AD LVDOS CIVITATI RELIQVIT, QVIBVS PRAESIDERE HEREDES *voluit.* Scaeuola in l. 21. §. 3. D. eod. *Lucius Titius Testamento patriae suae*, CIVITATI SEBASTENORVM, CENTVM LEGAVIT, VTI ALTERNIS ANNIS EX VSVRIS EIVSDEM CERTAMINA SVB NOMINE IPSIVS CELEBRARENTVR, *& adiecit haec*

Mmmm *verba:*

f) De legatis & fideicommissis, quae ciuitatibus praestanda relinquerentur, SCtisque & Constitutionibus super ea re factis, vid. quae dicta a me sunt in *Traiano*, p. 137. *sqq.*

verba: QVOD SI CONDICIONE SVPRASCRIPTA RECIPERE LEGATAM SIBI PECVNIAM CIVITAS SEBASTENORVM NOLVERIT, NVLLO MODO HEREDES MEOS OBLIGATOS EI ESSE, VOLO, SED HABERE SIBI PECVNIAM. Modestinus in l. 16. D. de vsu & vsufruct. leg. *Legatum ciuitati relictum est*, VT EX REDITIBVS QVOTANNIS IN EA CIVITATE, MEMORIAE CONSERVANDAE DEFVNCTI GRATIA, SPECTACVLVM CELEBRETVR, *quod illi celebrari non licet.* Paulus in l. 122. D. de legat. 1. CIVITATIBVS *legari potest etiam quod ad Honorem, Ornatumque ciuitatis pertinet: ad Ornatum, puta, quod* AD INSTRVENDVM FORVM, THEATRVM, STADIVM, *legatum fuerit. Ad Honorem, puta, quod* AD MVNVS EDENDVM, VENATIONEMVE, LVDOS SCENICOS, LVDOS CIRCENSES, *relictum fuerit, aut quod* AD DIVISIONEM SINGVLORVM CIVIVM, VEL EPVLVM *relictum fuerit. Item quod* IN ALIMENTA INFIRMAE AETATIS, *puta,* SENIORIBVS VEL PVERIS PVELLISQVE *relictum fuerit, ad Honorem ciuitatis pertinere, respondetur.* Marcianus in l. 117. D. eod. *Si quid relictum sit* CIVITATIBVS, *omne valet, siue* IN DISTRIBVTIONEM *relinquatur, siue* IN OPVS, *siue* IN ALIMENTA, *vel* IN ERVDITIONEM PVERORVM, *siue quid aliud.* Vlpianus in l. 32. §. vlt. D. de legat. 1. *Si parti ciuitatis aliquid sit relictum, quod ad Ornatum, vel Compendium Reipubl. spectat.* Plinius Epist. 79. ad Traianum lib. X. *Iulius Largus rogauit Testamento, vt* QVINQVAGINTA MILLIBVS NVMMVM RECEPTIS, RELIQVVM OMNE HERACLEOTARVM ET THEANORVM CIVITATIBVS REDDEREM, ITA VT ESSET ARBITRII MEI, VTRVM OPERA FACIENDA, QVAE HONORI TVO CONSECRARENTVR, PVTAREM, AN INSTITVENDOS QVINQVENNALES AGONAS, QVI TRAIANI APPELLENTVR.

VICIS etiam legata perinde licebat capere, atque Ciuitatibus, l. 73. §. vlt. D. de legat. 1. Quod & Mediolanensis lapis testatur, his verbis: PETRONIO. IVCVN. VI. VIR. SENI. PETRONIA. MIRA. L. F. PATRONO. QVAE HS. C. C. C. C. LEG. POSSESSORIB. VICI. BARDOMA. G. IN. HERM. TVEND. ET. ROSA. QVOTANNIS. ORNANDVM. (Apud Gruterum p. CCCCXLIX. 5.)

Similiter & Reipublicæ quandoque fideicommissum relictum, indicat l. 78. §. 2. D. de legat. 2. Marcianus in l. 24. D. de ann. leg. *Cum erat certa pecunia, id est,* CENTVM, REIPVBL. SARDIANORVM RELICTA PER QVADRIENNIVM CERTAMINIS CHRYSANTHANI. Celsus in l. 30. D. de legat. 2. *Quidam in Testamento ita scripsit.* REIPVBL. GRAVISCANORVM LEGO IN TVTELAM VIAE REFICIENDAE, QVAE EST IN COLONIA EORVM, VSQVE AD VIAM AVRELIAM. Pecuniæ etiam, AD OPVS AQVAEDVCTVS REIPVBL. CIRTENSIVM, Testamento relictæ, meminit Paulus in l. 9. §. 5. D. de iur. & fact. ignor. Æmilius Macer in l. 68. D. ad L. Falcid. *Si* REIPVBL. VSVSFRVCTVS LEGETVR, *siue simpliciter, siue* AD LVDOS. Scæuola in l. 17. D. de vsu & vsufruct. leg. *Quidam* PRAEDIA REIPVBL. LEGAVIT, DE QVORVM REDITV QVOTANNIS LVDOS EDI *voluit, & adiecit,* QVAE LEGATA, PETO, DECVRIONES, ET ROGO, NE IN ALIAM SPECIEM, AVT ALIOS VSVS CONVERTERE VELITIS.

MVNICIPIIS etiam, seu MVNICIPIBVS quoque eodem modo legabatur, l. 97. D. de condic. & dem. l. 5. D. de legat. 3. Scæuola in l. 35. §. vlt. D. eod. l. 12. D. vt in possess. legat. TIBVRTIBVS MVNICIPIBVS MEIS, AMANTISSIMISQVE. SCITIS BALINEVM IVLIANVM IVNCTVM DOMVI MEAE, ITA VT PVBLICE SVMPTV HEREDVM MEORVM, ET 624
DILIGENTIA, DECEM MENSIBVS TOTIVS ANNI PRAEBEATVR GRATIS. Atque adeo VSVSFRVCTVS MVNICIPIBVS nonnumquam relinquebatur, l. 56. D. de vsufruct. l. 8. D. de vsu & vsufruct. leg. FVNDVS quoque Municipium VECTIGALIS, ipsis MVNICIPIBVS quandoque legabatur, l. 71. §. vlt. D. de legat. 1. Hanc legatorum speciem Comensi lapide firmabo. L. CAECILIVS. L. F. CILO. IIII. VIR. A. P. QVI. TESTAMENTO. SVO. HS. N. XXX. MVNICIPIBVS. COMENSIBVS. LEGAVIT. QVORVM. REDITV. QVOTANNIS. PER. NEPTVNALIA. OLEVM. IN. CAMPO. ET. IN. THERMIS. ET. BALINEIS. OMNIBVS. QVAE. SVNT. COMI. POPVLO. PRAEBERETVR. T. F. L. ET. CAECILIO. L. F. VALENTI. ET. L. CAECILIO. L. F. SECVNDO. ET. BVTVLAE. F. CONTVBERNALI. (Apud Gruterum p. CCCLXXVI. 5.)

COLLEGIO etiam FABRORVM, fundum cum siluis, quæ ei cedere solebant, legatum, proponit Scæuola in l. 93. §. 4. D. de legat. 3. Scæuola in l. 38. §. 6. D. eod. A TE, PETRONI, PETO, VTI EA DVO MILIA SOLIDORVM REDDAS COLLEGIO CVIVSDAM TEMPLI.

CXVI. AD OPVS PVBLICVM FACIENDVM *legata relicta, vel ipse* HERES OPVS PVBLICVM FACERE IVSSVS.

Plerumque certe ad opus publicum faciendum, legatum Fideicommissum, relinquebatur, l. 5. D. de operibus public. Vetus inscriptio ex lapide Salernitano descripta.

T. TETTIENIVS. FELIX. AVGVSTALIS. SCRIBA. LIBRAR. AEDIL. CVRVL. VIATOR. AEDIL. PLEBIS. ACCENSVS. CONSVLI. HS. L. M. N. LEGAVIT. AD. EXORNANDAM. AEDEM. POMONIS. EX. QVA. SVMMA. FACTVM. EST. FASTIGIVM. INAVRATVM. POLIVM, PAVIMENTA. MARMOREA. OPVS. TECTORIVM. (Apud Gruterum p. XCIV. 11.)

Vlpi-

Vlpianus in l. 11. §. 23. D. de legat. 3. *Si* IN OPERE CIVITATIS FACIENDO *aliquid relictum sit.* Idem in l. 41. §. 5. D. de legat. 1. *Sed si quis*, AD OPVS REIPVBL. FACIENDVM, *legauit.* Marcianus in l. 49. §. vlt. D. de legat. 2. *Si Testator dari quid iussisset, aut* OPVS FIERI. Paulus in l. 85. D. de verbor. obligat. *Secunda*, AD OPVS, QVOD *Testator* FIERI *iusserit.* Hoc significat Seneca in libro de Breuitate vitæ, cum ait: *Quidam disponunt etiam illa, quæ vltra vitam sunt, moles magnas sepulcrorum, &* OPERVM PVBLICORVM DEDICATIONES.

Ac vel ipse quandoque heres OPVS MVNICIPIBVS FACERE iubebatur, l. 80. §. vlt. D. ad L. Falcid. Marcellus in l. 6. §. vlt. D. de auro, argento. *Lucius Titius Testamento ita scripsit*, HEREDEM MEVM VOLO, FIDEIQVE EIVS COMMITTO, VT IN PATRIAM MEAM FACIAT PORTICVM PVBLICAM, IN QVA PONI VOLO IMAGINES ARGENTEAS, ITEM MARMOREAS. Vlpianus in d. l. 11. §. vlt. D. de legat. 3. *Si quis* OPVS FACERE IVSSVS, *paratus sit, pecuniam dare Reipubl. vt ipsa faciat, cum Testator* PER IPSVM ID FIERI *voluerit, non auditur.* Iulianus in l. 84. in princ. D. de legat. 1. SI TITIVS HEREDI MEO CAVERIT, SE IN MVNICIPIO EX CENTVM AVREIS OPVS FACTVRVM, TVM EI CENTVM AVREOS HERES MEVS DARE DAMNAS ESTO. Hinc in quibusdam Inscriptionibus legimus: OPVS ABSOLVTVM EX TESTAMENTO. Vt in illa Romana, quam subieci. OPVS. ABSOLVTVM. EX. TESTAMENTO. DIEBVS. CCCXXV. ARBITRATV. PONTI. PF. CLAMELLAE. HEREDIS. ET. POB. EPVLONIS. C. CESTIVS. L. F. POB. EPVLO. PR. PONTIF. L. PONTIFICIS. P. F. PII. F. FELICIS. TR. PL. VII. VIR. EPVLONVM. (Gruterus p. CLXXXV. 1.)

CXVII. *Legata, ciuitati aut municipio in certam rem vel speciem relicta, quomodo eroganda fuerint?* IN TVTELAM OPERIS *testamento imperati aliquid relinqui solebat.*

Porro; quod ad certam speciem Ciuitatis relinquebatur, in alios vsus conuertere non licebat, l. 1. D. de administratione rer. ad ciuit. Legatam etiam Municipio pecuniam in aliam rem, quam defunctus voluisset, conuertere citra principis auctoritatem non licebat: Sed Municipio legatam pecuniam, VT EX REDITV EIVS VENATIO, AVT SPECTACVLA EDERENTVR, Senatus, in eas causas erogari, vetuit, & pecuniam eo legatam, in id, quod maxime necessarium Municipibus videretur, conferre, permisit, vt in eo munificentia eius, qui legasset, inscriptione notaretur, l. 4. D. eod. Ac plane nisi AD OPVS NOVVM pecunia specialiter legata esset, vetera ex hac reficienda erant, l. 5. in fin. D. de administratione rer. ad ciuit. Sed & si satis operum ciuitas haberet, & non facile ad ea reficienda pecunia inueniretur, etiam pecuniam, quæ IN OPERA NOVA legata erat, potius in tutelam eorum operum, quæ iam erant, conuertendam, quam ad inchoandum opus erogandam, Diuus Pius rescripserat, l. vlt. D. de operib. publ.

Ceterum cum aliquod Opus fieri iubebant, plerumque in Tutelam eius aliquid relinquere consueuerant: Quod testatur ea, quæ de Plinio Secundo exstat Mediolani, his verbis:

ADIECTIS. THERM. IN. ORNATVM. HS. C. C. C. ET. HOC. AMPLIVS. IN. TVTELA. HS. CC. T. FI. ET. IN. LIBERTORVM. SVORVM. NOMINIBVS. HS. XVIII. LXVI. DEDIT. CIVI. REI. INCREMENT. POSTEA. AD. EPVLVM. PLEB. VRBAN. VOLVIT. PERTINERE. HOC. AMPLIVS. DEDIT. IN. ALIMENTA. PVERORVM. ET. PVELLAR. PLEB. VRBAN. HS. CCC. IN. TVTELAM. BIBLIOTHECAE. HS. C. (Apud Gruterum p. MXXVIII. 5.) 625.

Idemque tres aliæ Inscriptiones confirmant, quas subieci. Vnius verba sunt eiusmodi:

COLLEGIA. FABR. ET. CENT. L. CORNELIO. PROSODICO. VI. VIR. AVG. BRIXIAE. ET. VERON. SACERD. COLL. IVVENVM. BRIXIAN. PRIMVM. INSTITVTIS. OB. MERITA. EIVS. HONORE. CONTENTVS. IMPENDIVM. REMISIT. IS. IN. TVTELAM. HS. N. D. (Apud Gruterum p. CCCXCVII. 1.)

Altera his verbis constat:

L. COELIO. VALERIO. VI. VIR. MEDIOLAN. ET. CALPVRNIAE. L. F. OPTATILIAE. VXORI EIVS. ET. M. AEMYLIO. COELIO. COELIANO. DECVR. MEDIOL. ET. NOVAR. ET. LVCILIAE. L. F. SABINIANAE. ET. M. AEMILIO. COELIO. CATIANO. FILIIS. COLLEGIVM. CENTONARIOR. HONORE. ACCEPTO. IMPEND. REMISER. ET. IN. TVTELAM. DEDER. HS. II. (Apud eundem. p. CCCXCIII. 8.)

Tertia ita habet:

COM. T. TADIVS. T. F. O. V. F. CATIANVS. VI. VIR. VRB. Q. COLLEGI. CENTONARIOR. ANNI. QVO. CVRIA. DEDICATA. EST. SIBI. ET. TADIIS. CASSIANO. ET. SECVNDO. FIL. VI. VIR. VRB. ET. TERENTIAE. VALERIANAE. VXORI. L. D. D. C. ET. IN. TVTELAM. DED. HS. X. (p. CCCCLXXI. 5.)

CXVIII. DECVRIONIBVS DIVISIONES, EPVLVM DARI, *testamento cautum.*

Sed &, Decurionibus quædam præstari, nonnumquam Testatores cauebant. Sic Marcianus in l. 23. D. de ann. leg. refert, quemdam DECVRIONI-

RIONIBVS DIVISIONES DARI VOLVISSE DIE NATALIS SVI. Alias EPVLVM relinquebant, vt vetustæ Inscriptiones testantur, e quibus vnam Romanam, alteram Spoletanam proferam. Romanæ verba hæc sunt:

M. MAGIVS. MARSVS. MAXIMO. ET. ORFITO. COSS. Q. Q. L. HELVIVS. RESTITVTVS. A. EGRILIVS. FAVSTVS. TESTAMENTO. RELIQVIT. HS. IIII. M. N. SVB. EA CONDICIONE. VTI EX. VSVRIS S. S. V. KAL. DEC. OMNIBVS. ANNIS. EPVLENTVR. (Gruter. p. CXXVI.)

Spoletanæ vero verba sunt hæc:

TRIB. MIL. LEG. XV. APOLLINARIS. ET. LEGV. MACEDONIA. HIC. LEGAVIT. TESTAMENTO. MVNICIP. HS. LXVI. MONET. EX. REDITV. EIVS. SVMMAE. QVOTANNIS. VIII. IDVS. NOVEMBR. NATALE. SVO. MVNICIP. EPVLVM. ET. CRVS. ET. MVLSVM. DARETVR.

CXIX. STATVAS & IMAGINES IN FORO MVNICIPIOVE PONENDAS, SIGNA FACIENDA, GLADIATORIVM MVNVS EDENDVM *testamento iuberi solebat.*

Interdum STATVAE & IMAGINES IN FORO, MVNICIPIOVE PONENDAE legabantur, l. 17. §. vlt. D. de vsur. Pomponius in l. 7. D. de ann. leg. *Ad auctoritatem scribentis hoc quoque pertinet, cum quis* IVSSIT, IN MVNICIPIO IMAGINES PONI. Paulus in l. 8. §. vlt. D. famil. ercisc. *Si duo coheredes* DAMNATI SINT STATVAM PONERE. Pomponius in l. 14. D. de condic. & demonstrat. TITIVS, SI STATVAS IN MVNICIPIO POSVERIT, HERES ESTO. Cicero lib. II. in Verr. cap. 8. *Audiuit, Dioni cuidam Siculo permagnam venisse hereditatem:* HEREDEM STATVAS IVSSVM ESSE IN FORO PONERE: NISI POSVISSET, VENERI ERYCINAE ESSE MVLCTATVM. Idem alio eiusdem lib. loco cap. 14. de Heraclii cuiusdam Syracusani testamento, in quo heres scriptus erat propinquus eius Heraclius, *Esse*, ait, *in eo Testamento scriptum*, VT STATVAS IN PALAESTRA DEBERET PONERE. Quinctilianus lib. VII. cap. 10. *Testamento quidam* PONI IVSSIT STATVAM AVREAM HASTAM TENENTEM. Lapis Romanus:

A. POMPEIO. A. F. CIV. Q. PATRONO. MVNICIP. INTERAMNE. NAHERTIO. QVOD. EIVS. OPERA. VNIVERSVM. MVNICIPIVM. EX SVMMIS. PERICVLIS. ET. DIFFICVLTATIBVS. EXPEDITVM. ET. CONSERVATVM. EX. TESTAMENTO. L. F. STATVA. STATVTA. EST. (Gruter. p. CCCCLV. 4.)

Interdum autem dies Testamentis adscribebatur, intra quam Statuæ ponerentur, d. l. 17. §. vlt. D. de vsur. Quod si dies non esset ab his, qui Statuas vel Imagines ponendas legauerant, præfinitus, Præses prouinciæ tempus statuebat: & nisi posuissent heredes, vsuras leuiores intra sex menses; si minus, semisses vsuras Reipubl. pendebant. Si vero dies a Testatore datus erat, pecuniam intra diem heredes deponebant. Si aut, non inuenire se statuas, dixissent, aut loco controuersiam fecissent, semisses protinus pendebant, l. 5. D. de operib. publ.

Alias Signum aliquod Testator fieri iubebat. 626
Scæuola in l. 38. §. 2. D. de auro, argent. *Seia testamento ita cauit*, SI MIHI PER CONDICIONEM HVMANAM CONTIGERIT, IPSA FACIAM. SIN AVTEM AB HEREDIBVS MEIS FIERI VOLO; IVBEOQVE SIGNVM DEI EX LIBRIS CENTVM IN ILLA SACRA AEDE ET IN PATRIA STATVI SVBSCRIPTIONE NOMINIS MEI. Sic in inscriptione antiqua (Gruter. p. I. 5.)

P. NVMERIVS. MARTIALIS. ASTIGITANVS. SEVIRALIE. SIGNVM. PANTHEI. TESTAMENTO. FIERI. PONIQVE. EX. ARGENTI. LIBRIS. C. SINE. VLLA. DEDVCTIONE. IVSSIT.

Interdum & GLADIATORIVM MVNVS Testamento dare heredes damnabantur l. 49. §. vlt. D. de legat. 2. Cuiusmodi editione, heredes a Staberio, pœnæ causa, Testamento damnatos, Horatius lib. II. Sat. 3. v. 85. indicat. Et ita Faustum munus gladiatorium ex Testamento patris præbuisse, Cicero Orat. pro Sulla c. 19. narrat. Sed ad Legata, quæ singulis personis dabantur, vnde digressi sumus, redeamus.

CXX. HERES *interdum* EMERE *vel* VENDERE *damnabatur.*

Interdum heres EMERE vel VENDERE damnabatur. Gaius in l. 66. D. de legat. 1. *Et si* AEQVO PRETIO EMERE, *vel* VENDERE IVSSERIT HEREDEM SVVM *Testator, adhuc vtile legatum est.* Iulianus in l. 87. D. ad L. Falcidiam: *Qui fundum solum in bonis centum reliquerat, Si* HEREDEM SVVM DAMNAVERIT, VT EVM QVINQVAGINTA TITIO VENDERET. Labeo in l. 30. §. 3. D. de legat. 3. *Si*, FVNDVM MIHI VENDERE CERTO PRETIO, DAMNATVS EST. Cuius generis fideicommissum memorat Scæuola in l. 41. §. 9. D. de legat. 3. AGRI PLAGAM, QVAE EST IN REGIONE ILLA, MAEVIIS, PVBLIO ET GAIO, TRANSSCRIBI, VOLO, PRETIO FACTO VIRI BONI ARBITRATV, ET HEREDITATI ILLATO, DVPLAE EVICTIONE EXPROMISSA RELIQVIS HEREDIBVS, &c. Paulus in l. 5. D. de actionib. empt. *Si heres testamento quid* VENDERE DAMNATVS SIT. Marcianus in l. 44. in fin. D. de solutionib. *Tantumdem est, &* SI DAMNATVS FVERIT *heres* ALICVI VENDERE, VEL LOCARE.

Et

Et interdum heres hoc solum, FVNDVM VENDERE, interdum vero CERTO PRETIO VENDERE damnabatur, l. 49. §. vlt. D. de leg. 1.

CXXI. MILITIAM, TESSERAM FRVMENTARIAM COMPARARI, TRIBVM EMI, *aliquando iubebatur.*

Hoc genere legati, & Militiam comparari, iubebant, vt in l. 18. §. 2. D. de aliment. vel cibar. TE AVTEM, SEI, PETO, VT, CVM AD ANNVM VICESIMVM QVINTVM PERVENERIT, MILITIAM EI COMPARES: SI TAMEN TE ANTE NON RELIQVERIT. Et in l. 102. §. vlt. D. de legat. 3. SEMPRONIO ALVMNO MEO ILLVD ET ILLVD: ET CVM PER AETATEM LICEBIT, MILITIAM ILLAM CVM INTROITV COMPARARI, VOLO: Sic Titiam, Seio FRVMENTARIAM TESSERAM POST DIEM TRIGESIMVM A MORTE IPSIVS, COMPARARI, voluisse, Paulus scribit in l. 87. D. de legat. 2. Patronum etiam, LIBERTO STATIM TRIBVM EMI, petiisse, refert Scæuola in l. 35. D. de legat. 3 g).

CXXII. HERES INSVLAM, DOMVM AEDIFICARE, REFICERE, *damnabatur.*

Interdum & heres damnabatur Insulam ædificare. Pomponius l. 14. D. de verb. oblig. *vel heredem meum* DAMNAVERO, INSVLAM AEDIFICARE. Paulus lib. III. Sentent. tit. 6. DAMNARI *heres potest,* VT ALICVI DOMVM EXSTRVAT, *aut* AERE ALIENO EVM LIBERET. Iustinianus in §. 21. Instit. de legat. *Sed & tale legatum valet,* DAMNAS ESTO HERES MEVS DOMVM ILLIVS REFICERE, VEL ILLVM AERE ALIENO LIBERARE.

CXXIII. *Heres,* ALTIVS NON TOLLERE, *aliasue* SERVITVTES PRAESTARE, *damnabatur.*

Poterat & testamento quis heredem, DAMNARE, NE ALTIVS AEDES SVAS TOLLERET, NE LVMINIBVS AEDIVM VICINARVM OFFICERET, vel VT PATERETVR, EVM TIGNVM IN PARIETEM IMMITTERE, vel STILLICIDIA ADVERSVS EVM HABERE, vel VT PATERETVR, VICINVM PER FVNDVM SVVM VEL HEREDIS IRE, AGERE, AQVAMVE EX EO DVCERE, l. 16. D. commun. prædior. §. vlt. Institut. de seruiturib. prædior. Paulus in l. 31. D. de seruitut. prædiorum vrbanorum: *Si testamento* DAMNATVS HERES, NE OFFICERET VICINI LVMINIBVS, SERVITVTEMQVE PRAESTARET.

VIA etiam ITERVE LEGABATVR. Marcellus in l. 2. D. de seruitut. legat. *Fundum communem habentibus* LEGARI *potest* VIA. Idem in l. 3. D. eod. *Si fundum Maeuio, & ad eum* VIAM PER ALIVM FVNDVM, *& eundem fundum sine via legasset.* Paulus in l. vlt. D. eod. *Cum a pluribus heredibus institutis* VIA LEGATA *est.* Pomponius in l. 19. §. 1. D. quemadm. seruit. amitt. SI PER FVNDVM MEVM VIAM TIBI LEGAVERO. Vlpianus in l. 14. §. vlt. D. de aliment. leg. *Nam &* HAVSTVS AQVAE, ET PECORIS AD AQVAM APPVLSVS, *est seruitus personæ, tamen ei, qui vicinus non est, inutiliter relinquitur. In eadem causa erunt* GVSTANDI, *vel* IN TVO VVAS PREMENDI, *vel* AREAE TVAE AD FRVMENTA CETERAQVE LEGVMINA EXPRIMENDA VTENDI. Vlpianus in l. 39. §. 4. D. de legat. 1. *Si quis alicui legauerit,* LICERE LAPIDEM CAEDERE.

CXXIV. *Quandoque* ILLVD AVT ILLVD *legabatur.* OPTIONIS LEGATVM, *eiusque formulæ.*

Interdum ILLVD AVT ILLVD legabatur, l. 27. D. de legat. 2. puta STICHVS AVT PAMPHILVS. l. 47. §. 3. D. de legat. 1. Idque interdum simpliciter, l. 25. D. quand. dies leg. vt l. 15. D. de legat. 2. STICHVM AVT DECEM HEREDES DANTO. Interdum Electione vel heredi, vel legatario, data. Iulianus in l. 84. §. 9. D. de legat. 1. STICHVM AVT PAMPHILVM, VTRVM HERES MEVS VOLET, TITIO DATO. Et §. 11. ead. l. *si Titio* STICHVS AVT PAMPHILVS, VTRVM EORVM MALLET, *legatus est.* Idem in l. 94. §. 2. D. eod. *Si cui* STICHVS AVT DAMA LEGATVS ESSET, *electione legatario data.* Pomponius in l. 8. §. vlt. D. de legat. 1. LECTICARIOS OCTO, AVT PRO HIS, IN HOMINES SINGVLOS, CERTAM PECVNIAM, VTRVM LEGATARIVS VOLET. Pomponius in l. 11. §. 1. D. de legat. 2. STICHVM AVT PAMPHILVM, VTRVM HERES MEVS VOLET, TITIO DATO: DVM VTRVM VELIT DARE, EO DIE, QVO TESTAMENTVM MEVM RECITATVM ERIT, DICAT. Iulianus in l. 9. D. de option. leg. *Titio* STICHVM AVT PAMPHILVM, VTRVM EORVM VOLET, DO, LEGO. Vlpianus in l. 14. D. quand. dies legat. *Si* VSVSFRVCTVS AVT DECEM, VTRVM LEGATARIVS VOLVERIT, *sint legata.* Paulus in l. 19. D. de option. leg. ILLVD AVT ILLVD, VTRVM ELEGERIT LEGATARIVS.

OPTIO sane seu ELECTIO plerumque legabatur, Rubr. de option. vel election. leg. Et ita non modo SERVI OPTIO legabatur, l. 160. D. de verb. sign. quo de genere supra diximus, verum etiam aliarum rerum. Vlpianus in l. 2. §. vlt.

g) De legato hoc, vt tribus ematur, v. *Jos. Aueran. Interpr.* II, 1.

vlt. D. de opt. vel elect. leg. *Eum, cui* CENTVM AMPHORARVM ELECTIO *data sit.* Paulus in l. 4. D. eod. SCYPHI ELECTIONE *data.* Pomponius in l. 8. §. 1. D. eod. *Si* EX QVATVOR VIRIOLIS DVAE, QVAS ELEGISSEM, *mihi legatæ sunt*, & §. vlt. ead. l. *Si* RERVM DEPOSITARVM ELECTIO *mihi legata sit.* Scæuola etiam in l. vlt. D. eod. tit. Maritum vxori legasse, proponit, LANCES, QVAS ELEGERIT, QVATVOR. Sic & in l. 34. §. 1. D. de legat. 3. NOMINA EX KALENDARIO, QVAE ELEGERIT FILIVS MEVS SIBI, VIGINTI DARE DAMNAS SVNTO. Vt in l. 30. §. 5. D. ad L. Falcidiam. ARGENTVM, QVOD ELEGERIT, in l. 36. D. de auro, argent. SEIAE DVLCISSIMAE POCVLVM, QVOD ELEGERIT, FIDEI HEREDVM COMMITTO, VT DARENT. Item in l. 21. D. de opt. legat. IPSA SIBI, QVAE VOLET, ELIGAT. Vlpianus tit. 24. OPTIONE *legati per vindicationem data, legatarii electio est, veluti,* HOMINEM OPTATO, ELIGITO. *Idemque est, & si tacite legauerim*, TITIO HOMINEM, AVT DECEM, HERES MEVS DATO. Et hoc est OPTIONIS LEGATVM, in l. 7. §. 7. D. de minorib. §. 23. Institut. de legat. Alias ita legabatur, SEMPRONIO DECEM, AVT SI NOLVERIT, HOMINEM STICHVM LEGO, l. 8. §. 1. D. de legat. 2.

CXXV. PLVRIBVS *eadem res quomodo vel* CONIVNCTIM, *vel* SEPARATIM *legaretur?*

Interdum & pluribus eadem res legabatur, l. 41. §. 4. D. de legat. 1. l. 7. D. de legat. 2. veluti TITIO & POSTVMIS, l. 16. §. vlt. D. de legat. 1. Idque vel CONIVNCTIM, vel SEPARATIM, d. l. 16. in princ. & l. 34. §. 9. & l. 85. D. de legat. 1. Coniunctim autem legatum videbatur, siue ita legaretur, TITIO ET MAEVIO, siue ita, TITIO CVM MAEVIO, l. 36. §. 2. D. de legat. 1. Marcianus in l. 112. §. 2. D. de legat. 1. *Si ita legatum fuerit*, TITIO CVM SEIO DO, LEGO. Alfenus in l. 40. D. de vsu & vsufruct. legat. ILLI CVM ILLO HABITATIONEM LEGO. Gaius in l. 31. D. de statu liberis, ILLI CVM ILLO DO. Quod perinde esse, ait, ac si ita scriptum esset, ILLI ET ILLI. Paulus in l. 89. D. de legat. 3. RE CONIVNCTI *videntur, non etiam* VERBIS, *cum* DVOBVS SEPARATIM EADEM RES LEGATVR. *Item* VERBIS, *non etiam* RE, TITIO ET SEIO FVNDVM AEQVIS PARTIBVS DO, LEGO. Interdum & duobus eadem res non communicandi animo, sed in solidum legabatur, l. 20. D. de leg. 3. Alias ita legabatur, LVCIO ET TITIO, EORVMVE CVI FVNDVM DO, LEGO, l. 81. §. 8. D. de legat. 1. TITIO AVT SEIO, VTRI HERES VOLET, l. 16. D. de legat. 2.

CXXVI. *In Legatis vni sæpius eodem testamento adscriptis vsitatæ formulæ:* HOC AMPLIVS: *aut:* CVI BIS LEGAVERO, SEMEL DEBERI VOLO.

Interdum autem eidem sæpius, eodem testamento, legabatur. Sed si idem corpus sæpius eodem testamento legaretur, amplius quam 628
semel peti non poterat: si vero quantitas bis legata esset, intererat, vtrum Repetere, an duplicare legatum testator vellet, eratque voluntatis quæstio, l. 34. §. 1. cum sequenti, D. de legat. 1. l. 12. D. de probation. Plerumque certe dubitationis tollendæ causa cum hac adiectione, HOC AMPLIVS, legabatur. Africanus in l. 108. §. 7. D. de legat. 1. *Nam & vsitatum fere est, sic legare,* LVCIO TITIO TOT, ET HOC AMPLIVS VXORI ET LIBERIS EIVS TOT. Modestinus in l. 32. §. 2. D. de legat. 2. *Cum ita legatur,* ILLI HOC AMPLIVS FVNDVM ILLVM CVM OMNIBVS REBVS, QVAE IN EODEM FVNDO ERVNT. Scæuola in l. 39. D. de legat. 3. PAMPHILO LIBERTO HOC AMPLIVS, QVAM CODICILLIS RELIQVI, DARI VOLO CENTVM. Pomponius in l. 54. D. eod. *Si pure tibi legauero, deinde postea scripsero ita:* HOC AMPLIVS, SI NAVIS EX ASIA VENERIT, HERES MEVS EI FVNDVM DATO, *verius est, eo verbo,* AMPLIVS, *superiora repeti.* Papinianus in l. 11. D. de legat. 1. *Si ita legáuerit*, HOC AMPLIVS FILIO MEO. Sic in l. 88. §. 3. D. de legat. 2. HOC AMPLIVS LVCIVS EVTYCHVS, QVAM QVOD EVM HEREDEM INSTITVI, E MEDIA HEREDITATE SVMITO. Et in l. 30. D. de aliment. legat. HOC AMPLIVS DO, LEGO, DARIQVE VOLO VIGINTI AVRI LIBRAS. Et ideo legata testamentis data repeti sæpe solebant in codicillis per hanc scripturam: HOC AMPLIVS EI HERES MEVS DATO, l. 19. D. de legat. 1. Paulus in l. 27. D. de leg. 3. proponit, Paulam, quæ testamento decem Callinico, quem heredem ex parte scripserat, filiæ legauerat, postea codicillis factis, centum eidem Callinico reliquisse, non adiecto, HOC AMPLIVS.

Verum si testator multiplicare legatum nollet, Testamento ita adscribebat, CVI BIS LEGAVERO, SEMEL DEBERI VOLO, l. 22. D. de legat. 3. Vlpianus in l. 14. D. de legat. 1. *Si ita sit adscriptum*, SI CVI LEGAVERO BIS, SEMEL HERES EI DATO, *vel*, VT SEMEL DEBEATVR. Memorantur & hæ legatorum formulæ: QVANTAM PECVNIAM HERES MEVS A TITIO EXEGERIT, TANTAM MAEVIO DATO, l. 50. §. vlt. D. de legat. 2. ILLI QVANTVM PLVRIMVM PER LEGEM ACCIPERE POTEST, DARI VOLO, vel QVAM MAXIMAM PARTEM DARE POSSVM, DAMNAS ESTO HERES MEVS EI DARE, l. 51. D. de legat. 2. Nec vero PARS dumtaxat BONORVM, vt supra docuimus, sed & PARS, seu PORTIO HEREDITATIS relinquebatur, l. 104. §. vlt. D. de legat. 1. l. 8. §. vlt. D. de legat. 2. l. 48. D. ad SC. Trebellian. l. 39. D. de vulg. & pupill.

pupill. l. 30. §. vlt. D. de adimend. legat. & PARS FVNDI, vt in l. 41. D. de legat. 2. MAEVIO FVNDI PARTEM DIMIDIAM, SEIO PARTEM DIMIDIAM LEGO. Et l. 66. §. 1. D. eod. tit. *Duorum Testamentis*, PARS FVNDI, *quæ Mæuii est*, *Titio legata est*.

CXXVII. IN DIEM *quomodo legata quibusque formulis relinquerentur?*

Legata autem interdum pure dabantur: interdum iis Dies adponebatur. Ac puris quidem legatis interdum adiiciebatur, vt præsenti die darentur, veluti, TITIO CENTVM AVREOS PRAESENS DATO, l. 74. D. de legat. 2. Vlpianus in l. 30. D. de legat. 1. *Si forte* CENTVM MIHI LEGATA SINT PRAESENTIA. Quæ adiectio etsi superuacua esset, quantum ad vim & effectum legati pertinebat, tamen eam, quæ ex vulgari clausula fiebat, prorogationem impediebat, vt ibidem traditur. In diem autem legabatur, veluti, ANNVA, BIMA, TRIMA DIE, l. 49. §. 1. D. de leg. 1. l. 19. & l. 30. D. de leg. 1. Mæcianus in l. 32. §. 3. D. ad. L. Falcid. ANNVA, BIMA, TRIMA DIE CENTENIS LEGATIS. Interdum autem ANNVA, BIMA, TRIMA, DIE legatum relinquebatur, cum adiectione hac: AEQVIS PENSIONIBVS, vel PENSIONIBVS INAEQVIS, vel BONI VIRI ARBITRATV, vel PENSIONIBVS, QVAS PVTAVERIT LEGATARIVS, l. 3. D. de aliment. legat.

Plerumque autem filiofamil. filiæuefamil. ita legabatur, CVM IN TVTELAM SVAM PERVENERIT, vel CVM IN SVAM POTESTATEM, vel CVM SVI IVRIS FVERIT FACTVS, l. 50. & l. 51. D. de legat. 3. Paulus lib. IV. Sentent. tit. 1. IN TEMPVS EMANCIPATIONIS, vel CVM SVI IVRIS ERIT, *fideicommissum relictum*. Filio etiam quandoque post mortem patris legabatur, l. 68. D. de legat. 1. Dies porro vel Certa adponebatur, eaque interdum longa, veluti KALENDIS IANVARIIS CENTESIMIS: vel Incerta, vt puta, CVM PVBES ERIT, CVM IN FAMILIAM NVPSERIT, CVM MAGISTRATVM INIERIT, vel ALIQVID ALIVD demum, quod scribendo comprehendere commodum Testatori erat, FECERIT, l. 21. D. quando dies legator. l. 27. D. de legat. 3. Dies etiam incertus est, ait Pomponius in l. 1. §. 22. D. de condicionib. & demonstrat. cum ita scribitur, HERES MEVS, CVM MORIETVR, DECEM DATO. Cuius generis legatum proponitur & in l. 12. §. vlt. D. de legat. 2. Minori autem viginti quinque annis ita sæpe legabatur, CVM SVAE, vel LEGITIMAE, aut IVSTAE AETATIS FVERIT FACTVS, l. 50. in fin. D. de legat. 3. Impuberi vero sic quandoque legabatur, CVM PVBES ERIT, l. 10. in fin. D. de condicionib. & demonstrat. CVM PVBES ESSET, dicta l. 54. D. eod. CVM IN SVAM TVTELAM VENERIT, l. 39. D. de vulgar. & pupill. CVM QVATVORDECIM ANNORVM ERIT. Item, CVM AD QVARTVMDECIMVM ANNVM PERVENISSET, l. 49. D. de leg. 1. 629
Pomponius in l. 22. D. quando dies legator. *Si Titio*, CVM IS QVATVORDECIM ANNORVM ESSET, *legatum fuerit*. Aliquando etiam legabatur alicui, QVANDO ANNORVM VIGINTI ERIT, l. 30. in fin. D. de legat. 1. & CVM SEDECIM ANNORVM ESSET, l. 36. §. 1. D. de condic. & demonstrat.

Sed & in tempus LIBERORVM, vt iam ante attigimus, sæpe legata conferebantur, l. 51. in fin. D. de legat. 2. l. 9. D. de condic. & demonstr. l. 20. D. ad SC. Trebellian. Cuiusmodi legata ita concipiebatur, QVANDOQVE LIBEROS HABEBIT, l. 25. D. de condic. & demonstr. vel, QVANDOQVE LIBEROS HABVERIT, l. 18. D. quand. dies legat. Sæpe etiam mulieri in tempus Nuptiarum his verbis, CVM NVPSERIT, VBI NVPSISSET, legabatur, l. 45. §. vlt. D. de leg. 2. l. 27. D. de legat. 3. l. 58. D. de condicion. & demonst. l. 21. D. de option. leg. l. 10. D. de condicion. & demonstrat. & l. 41. §. 7. D. de legat. 3. vel, QVANDOQVE NVPSERIT, l. 30. D. quando dies legat.

Legatorum vero, quæ pure ab initio data erant, dies quandoque proferebatur, l. 74. D. de legat. 2. Quod fiebat per hanc scripturam: QVAS PECVNIAS LEGAVI, QVIBVS DIES ADPOSITVS NON EST, ANNVA, BIMA, TRIMA DIE HERES MEVS DARE DAMNAS ESTO, l. 19. D. de legat. 1. vel: QVAS PECVNIAS LEGAVI, QVIBVS DIES ADPOSITVS NON EST, EAS HERES MEVS ANNVA, BIMA, TRIMA DIE DATO, l. 30. D. eod. tit. Iauolenus in l. 54. D. de condicionib. & demonstrat. *Si quis* LEGATA, QVIBVS DIES ADPOSITA NON ESSET, ANNVA, BIMA, TRIMA DIE DARI IVSSIT. Atque hic erat VVLGARIS SERMO, quo præsentia legata proferebantur, l. 12. §. vlt. D. de legat. 1. quæ & VVLGARIS CLAVSVLA appellatur, & ANNVA ADIECTIO in d. l. 30. Quemdam etiam, post legata data, infra ita iussisse, QVAS PECVNIAS CVIQVE LEGAVI, EAS HERES MEVS, SI MATER MEA MORITVR, DATO, refert Iauolenus in l. 40. §. 2. D. de condic. & dem. Interdum Testator, legata intra certum tempus peti, vetabat. Scæuola in l. 88. §. 5. D. de legat. 2. *Testator, legata* INTRA QVINQVENNIVM, VETVIT, PETI, PRAESTARIQVE.

Plane cum præfinitione annorum legata quandoque dabantur, veluti, TITIO DENA VSQVE AD ANNOS DECEM, l. 20. D. quando dies legator. ATTIAE, DONEC NVBAT, QVINQVAGINTA DAMNAS ESTO HERES MEVS DARE, l. 17. D. de ann. leg. & QVOAD VIDVA ERIT, l. 96. §. vlt. D. de condic. & dem. DVM VXOR MEA CVM FILIO ERIT, l. 8. D. eod. *Filiofam.* QVOAD IN POTESTATE PATRIS SIT, l. vlt. D. de ann. leg. VSQVE DVM FILIA MEA ANNOS IMPLEAT OCTODECIM,

l. 37.

l. 37. D. de vsu & vsufr. leg. QVAMDIV RES PATRONI FILIAE GESSERIT, l. 101. §. vlt. D. de condic. & demonstr. QVOAD CVM CLODIO IVSTO MORATI ESSETIS, l. 1. C. de legat. Nec omittenda est hæc formula, QVOTIESCVMQVE VIDVA ERIT, l. 22. D. de ann. legat. l. vlt. C. de indict. viduit. tollend.

CXXVIII. CONDITIONES *legatis adscribi solitæ*, IN DANDO, *vel* FACIENDO, AVT NON FACIENDO *consistentes*.

Præterea sæpe sub Condicione legabatur, veluti, SI NAVIS EX ASIA VENERIT: SI IN CAPITOLIVM ASCENDERIT, l. 2. & l. 10. §. 1. l. 21. D. de condic. & dem. l. 21. D. de vsu & vsufr. leg. Quas PROMISCVAS CONDICIONES vocat Paulus in l. 11. §. 1. D. de cond. & demonst. Et interdum legatario ita, si ipse Capitolium ascendisset, interdum vero, si alius ascendisset, legabatur, l. 52. D. de condic. & dem. Erat & illa vulgaris condicio, SI TITIVS CONSVL FACTVS FVERIT, l. 11. in fin. & l. 21. D. eod. Enimuero Condiciones, quæ legatis adscribebantur, vel in dando, vel in faciendo, vel in non faciendo consistebant. Prioris generis exempla hæc sunt: TITIO FVNDVM LEGO, SI HEREDE MEO DECEM DEDERIT, l. 81. §. 5. D. de legat. 1. Iulianus in l. 23. D. de condic. & dem. *Qui duobus heredibus* DECEM DARE *iussus est*, & FVNDVM SIBI HABERE. Idem in l. 26. D. eod. *Hæc scriptura*, SI DECEM DEDERIT. Et l. 45. D. eod. *Cui sub condicione legatum erat*, SI HEREDI DECEM DEDERIT. Item in l. 56. D. eod. *Cui fundus legatus est*, SI DECEM DEDERIT. Et l. 13. D. de condic. instit. *Ei, qui ita legatum accepit*, SI DECEM DEDERIT. Alias duobus eadem res, SI HEREDI CENTVM DEDISSENT, legata proponitur l. 54. §. vlt. D. de condic. & dem. & fundus alicui legatus sub hac condicione, SI CENTVM HEREDI DEDISSET, l. 122. §. vlt. D. de legat. 1. Iauolenus etiam in l. 40. §. 1. D. de condic. & dem. quemdam ita legasse, refert: SI PVBLIVS CORNELIVS IMPENSAM, QVAM IN FVNDVM SEIANVM FECI, HEREDI MEO DEDERIT: TVM HERES MEVS PVBLIO CORNELIO FVNDVM SEIANVM DATO. Fundum præterea quibusdam legatum, SI PECVNIAM CERTAM IN FVNVS, IMPENSAMQVE PERFERENDI CORPORIS IN ALIAM REGIONEM DEDISSENT, Pomponius proponit in l. 112. §. 1. D. eod. tit. Atque interdum heredi, interdum vero alii, qui heres non esset, dare legatarius iubebatur, vt in l. 112. D. eod. SI SYMPHORO ET IANVARIO CENTVM TITIVS PRAESTITERIT, FVNDVM EI LEGO. Condicionum vero, quæ in faciendo consistebant, hæc sunt exempla: Vlpianus in l. 13. §. 1. D. de manumiss. testam. *Idem quæri potest*, & SI FABRIS DVOBVS, VEL PICTORIBVS, SI MEMBRVM DEPINXISSENT, VEL SI FABRICASSENT NAVEM, *quid adscriptum sit*. Pomponius in l. 112. D. de condic. & demonstr. *Tales condiciones*, SI MONVMENTVM, *puta*, FECERINT, *pluribus propositæ*. Iustinianus in §. 31. Instit. de legat. cum Gaio in l. 17. §. 2. D. de condic. & dem. TITIO, SI NEGOTIA MEA CVRAVERIT, FVNDVM MEVM DO, LEGO. Papinianus in l. 101. §. 2. D. de condic. & dem. *Condicio fideicommissi talis præscripta*, SI TVTELAM IN ANNVM OCTAVVMDECIMVM GESSERIT. Eiusdem generis erat & hæc Condicio: SI AD EXSEQVIAS FVNERIS MEI VENERIT, l. 91. D. eod. SI STATVAS IN MVNICIPIO POSVERIT, l. 14. D. eod. SI RESTITVTIONEM MIHI IMPETRAVERIT AB IMPERATORE, l. 5. D. de reb. dub.

630

Sub conditionibus etiam non faciendi aliquid, seu quæ in non faciendo consistebant, quandoque legabatur, l. 7. l. 18. D. de condic. & dem. Vt puta, SI IN CAPITOLIVM NON ASCENDERIT: SI STICHVM NON MANVMISERIT, d. l. 7. SI TITIO NON NVPSERIT, vel SI NEQVE TITIO, NEQVE SEIO, NEQVE MAEVIO NVPSERIT, l. 106. l. 22. l. 64. & l. 63. D. eod. SI A LIBERIS NE NVPSERIT, l. 62. §. vlt. D. eod. TITIO POST DECEM ANNOS DATO, SI SATIS AB HEREDE NON EXEGERIT, l. 103. D. eod.

Serui sæpe sub hac condicione legabantur, SI TESTATORIS ESSENT, CVM MORERETVR, Marcianus in l. 33. §. vlt. D. de condic. & demonstr. *Si quis ita scripserit*, STICHVM ET PAMPHILVM TITIO DO, LEGO, SI MEI ERVNT CVM MORIAR. Heredem etiam ita Testator poterat obligare, VT SI, QVANDOQVE MORERETVR, STIHCVS SERVVS EIVS NON ESSET, HERES DAMNAS ESSET EVM DARE, l. 18. D. de legat. 2.

CXXIX. SVB CONDITIONE NVPTIARVM & LIBERORVM *legata relicta*.

Sub condicione etiam Nuptiarum sæpe legabatur, in hunc modum: SI FILIA MEA TITIO NVPTA ERIT, l. 1. D. de reg. Caton. l. 19. D. de condic. & dem. SI ATTIA FILIA MEA ARBITRATV LVCII TITII NVPSERIT, EI TOT HERES MEVS DATO, l. 28. D. eod. tit. TITIAE, SI MIHI NVPSERIT, *vel* FILIO MEO NVPSERIT, l. 91. D. eod. TITIO, SI SEIAM VXOREM DVXERIT, HERES MEVS CENTVM DATO, l. 31. D. eod. SI IN FAMILIA NVPSERIT, l. 15. D. eod. Item filiofam. legatum, SI IN POTESTATE PATRIS MANSISSET, legimus in l. 42. D. eod. Et contra, SI MORTE PATRIS SVI IVRIS EFFECTVS ESSET, l. 15. D. quando dies legat. Fideicommissum a filiis relictum, SI QVIS EX HIS SINE LIBERIS DIEM SVVM OBIISSET, narrat Papinianus

nianus in l. 76. D. condic. & demonstr. Impp. Seuerus & Antoninus in l. 1. C. de condicionib. Infert. *Cum, Testatorem fideicommissum Trallianis ab eo, quem pro parte heredem instituerat, ita reliquisse, proponas*, SI SINE LIBERIS INSTITVTVS DIEM OBIISSET. Idem Papinianus in l. 101. §. 1. D. de condic. & demonstr. *Ita fideicommisso dato*, VOLO RESTITVAS, SI SINE LIBERIS DECEDAS. Mulieri etiam sub hac condicione, SI A MARITO NON DIVERTISSET, legatum, memorant Impp. Seuerus & Antoninus in l. 2. C. de condicionib. insert. Cui non absimilis condicio refertur in d. l. 101. §. 3. SI CVM FILIO MEO IN MATRIMONIO PERSEVERAVERIT. Imp. Antoninus in l. 3. C. de condic. insert. *Si ea condicione Aulazanus legata testamento praestari voluit*, SI CVM FOCARIA SVA MATREQVE EIVS MORARETVR. Sed & sub hac condicione, SI HERES ERIT SEIVS, AVT SI HEREDITATEM ADIERIT, legabatur, l. 3. D. de legat. 1. l. 19. l. 107. & D. de condic. & demonstr. Celsus in l. 1. D. de reg. Caton. *Si quis ita legauerit*, SI POST KALENDAS MORTVVS FVERO, TITIO DATO. Pomponius in l. 6. §. vlt. D. de condic. & demonstr. *Cum ita esset scriptum*, SI FILIA ET MATER MEA VIVENT. Interdum & condicioni dies inserebatur, vt in l. 4. §. vlt. D. eod. *Si ita scriptum sit*, SI IN QVINQVENNIO PROXIMO TITIO FILIVS NATVS NON ERIT, TVM DECEM SEIAE HERES DATO.

CXXX. *Sub conditione* CAVTIONIS, *aut* IVRISIVRANDI, DE DANDO *vel* FACIENDO *legari solebat.* SVB CONTRARIIS CONDITIONIBVS *quomodo legata scripta?*

Interdum sub hac condicione legabatur, Si legatarius caueret, se aliquid daturum vel facturum, vt in l. 84. D. de legat. 1. SI TITIVS HEREDI MEO CAVERIT, CENTVM MAEVIO SE DATVRVM, ET HERES MEVS TITIO CENTVM DATO. Et mox: SI TITIVS HEREDI MEO CAVERIT, SE IN MVNICIPIO EX CENTVM AVREIS OPVS FACTVRVM: TVM EI CENTVM AVREOS HERES MEVS DARE DAMNAS ESTO. Sub condicione quoque iurisiurandi relinquebatur, l. 97. D. de condic. & demonstr. veluti SI IVRAVERIT, SE DECEM DATVRVM, AVT MONVMENTVM, seu QVID ALIVD FACTVRVM. Cuiusmodi condicio ita remittebatur, vt compelleretur legatarius, facere id, quod facturum se iurare iussus erat, solo iureiurando remisso, l. 26. D. de condic. & dem.

Interdum & sub contrariis condicionibus eadem res duobus legabatur, l. 9. §. vlt. D. vt in possess. legat. Celsus in l. 27. D. de legat. 2. *Veluti, si ita legatum est*, SI NERVA CONSVL FACTVS ERIT, TITIVS HERES ATTIO FVNDVM: SI NON ERIT NERVA CONSVL FACTVS, SEIVS HERES MAEVIO CENTVM DATO.

Sane nonnumquam ita legabatur, vt, nisi condicioni adscriptae legatarius paruisset, legato caderet. Scaeuola in l. 41. §. 8. D. de legat. 3. *Eius heres, vel legatarius rogatus est*, VT QVEMDAM ADOPTET, *his verbis adiectis*, SI ALIAS FECERIT, EXHERES ESTO, *vel*, PERDAT LEGATVM. Idem in l. 21. §. 3. D. de ann. legat. Eum, qui ciuitati centum legauerat, vti alternis annis ex vsuris eiusdem certamina sub nomine ipsius celebrarentur, adiecisse, dicit, haec verba: QVOD SI CONDICIONE SVPRA SCRIPTA RECIPERE LEGATAM SIBI PECVNIAM CIVITAS SEBASTENORVM NOLVERIT, NVLLO MODO OBLIGATOS EI ESSE, VOLO, SED HABERE SIBI PECVNIAM.

CXXXI. CAVTIO, LEGATORVM NOMINE *testamento* REMITTI, *solita.*

Interdum autem Testator heredi Satisdationem, quae legatorum sub condicione relictorum nomine interponi consueuerat, remittebat, legatariumque SATIS ACCIPERE VETABAT, l. 1. D. vt in possess. legator. Marcianus in l. 12. D. vt legator seu fideicommiss. *Licet*, VT NON PETATVR CAVTIO, *condicio Testamento scripta fuerit.* Ac FIDEICOMMISSI quidem & legati satisdationem quocumque voluntatis indicio remitti posse, Papinianus scribit in l. 77. §. vlt. D. de condic. & demonstr. Quae verba, si quis instrumenta originis & auctoritatis eorum requirat, ille Iurisconsultorum facile princeps mutuatus videtur ex rescripto Diui Marci, quod exstat in l. 2. C. vt in possess. legat. Et hanc ipsam iuris ciuilis definitionem Imperator Alexander Seuerus eiusdem Marci & Commodi constitutioni acceptam fert in l. 7. C. eod. tit. At, quae vt boni viri arbitratu is, cui vsusfructus relictus erat, vteretur frueretur, satisdatio praestabatur, Testamento remitti non poterat, d. l. 7. Vsusfructu certe pecuniae numeratae legato, Testamento quandoque cauebatur, NE EO NOMINE SATISDARETVR, l. 6. D. vt in poss. legator. Similiter Maritum, cum vxori vsumfructum omnium bonorum Testamento reliquisset, CAVTIONEM AB EA EXIGI, prohibuisse, Impp. narrant in l. 1. C. de vsufruct.

CXXXII. LEGATVM POENAE NOMINE *quomodo relictum?*

POENAM autem a Condicione voluntas defuncti separabat, & an POENA, an CONDICIO, an TRANSLATIO esset, ex voluntate defuncti diiudicabatur, l. vlt. D. de his, quae poenae caus. Iustinianus in §. vlt. Instit. de legat. POENAE NOMINE *legari videtur, quod coercendi*

cendi heredis causa relinquitur, quo magis aliquid faciat, aut non faciat, veluti, si quis ita scripserit: HERES MEVS, SI FILIAM SVAM IN MATRIMONIVM TITIO COLLOCAVERIT: *vel ex diuerso*, SI NON COLLOCAVERIT, DATO DECEM AVREOS SEIO: *aut si ita scripserit*, HERES MEVS, SI SERVVM STICHVM ALIENAVERIT: *vel ex diuerso*, SI NON ALIENAVERIT, TITIO DECEM AVREOS DATO *h*). Vlpianus tit. 24. POENAE CAVSA *legatur, quod coërcendi heredis causa relinquitur, vt faciat quidem, aut non faciat, non vt legatum pertineat: vt puta hoc modo*, SI FILIAM TVAM IN MATRIMONIO TITIO COLLOCAVERIS, DECEM MILLIA SEIO DATO.

CXXXIII. LEGATORVM SVB MODO *formulæ.*

SVB MODO quoque interdum legabatur, Gaius in l. 17. §. vlt. D. de condic. & dem. *Si cui in hoc legatum sit*, VT EX EO ALIQVID FACERET, *veluti* MONVMENTVM TESTATORI, *vel* OPVS, *aut* EPVLVM MVNICIPIBVS FACERET, *vel* EX EO, VT PARTEM ALII RESTITVERET, *sub modo legatum videtur.* Sic in l. 71. in princ. & §. 1. & §. seq. TITIO CENTVM, ITA VT FVNDVM EMAT, *legata sunt.* TITIO CENTVM *relicta sunt*, ITA VT MAEVIAM VXOREM, QVAE VIDVA EST, DVCAT. TITIO CENTVM *relicta sunt*, ITA VT A MONVMENTO NON RECEDAT. Ex his etiam verbis: TITIO DECEM MILLIA, VEL INSVLAM RELINQVO: ITA VT QVINQVE MILLIA EX HIS, VEL EAMDEM INSVLAM MAEVIO RESTITVAT, siue ea ad CONDICIONEM, siue ad MODVM respicerent, fideicommissi petitionem nasci, Imp. Gordianus constituit. l. vlt. C. de his, quæ sub modo. Iauolenus in l. 40. §. vlt. D. de condic. & dem. tale legatum proponit, LVCIIS, PVBLIIS, CORNELIIS, AD MONVMENTVM MEVM AEDIFICANDVM, MILLE HERES MEVS DATO. Vlpianus in l. 1. §. vlt. D. ad L. Falcid. *Eum, cui* PECVNIA AD FACIENDVM MONVMENTVM *legata sit.*

Testatorem etiam IN HONOREM CONSVLATVS Gaio Seio sororis suæ filio legasse, Marcellus refert in l. 36. D. de condic. & dem. Ruscium plane Cepionem Testamento suo cauisse, VT QVOTANNIS INGREDIENTIBVS CVRIAM SENATORIBVS CERTAM SVMMAM VIRITIM PRAESTARET HERES, Suetonius auctor est in Domitiano, cap. 9.

CXXXIV. CAVSA *legatis quomodo adscripta?* 632

Interdum & CAVSA legatis adscribebatur ita, TITIO FVNDVM DO, QVIA NEGOTIA MEA CVRAVIT. Item, FVNDVM TITIVS FILIVS MEVS PRAECIPITO, QVIA FRATER EIVS IPSE EX ARCA TOT AVREOS SVMPSIT, l. 17. §. 2. D. de condic. & dem. QVONIAM FILIVS MAIOR EX ARCA MEA DECEM SVSTVLIT, HERES MINOR FILIVS DECEM E MEDIO SVMITO, l. 12. D. eod. Iustinianus in §. 31. Instit. de legat. *Legato falsa causa adiecta non nocet: veluti, cum quis ita dixerit*, TITIO, QVIA ME ABSENTE NEGOTIA MEA CVRAVIT, STICHVM DO, LEGO, *vel ita*, TITIO, QVIA PATROCINIO EIVS CAPITALI CRIMINE LIBERATVS SVM, STICHVM DO, LEGO. Vlpianus tit. 24. *Falsa causa est, velut*, TITIO, QVIA QVONDAM NEGOTIA MEA CVRAVIT, FVNDVM DO, LEGO, *vt negotia eius numquam Titius curasset.*

CXXXV.

h) Hanc Iustiniani definitionem legatorum poenæ reprehendit *Bynkershoek.* Exercit. *de legat. poen.* c. 2. Vix, enim existimat, hac definitione secerni legata poenæ ab conditionibus legatorum. Sed ego non video, quare non secernantur. Nam, vt hoc concedam legatis poenæ semper inesse conditiones, tamen id tenebo, satis adhuc differre. Legatum, cui conditio adscripta est, tum demum vim habet, auctoritatemque suam, cum conditio exiistit, qua non existente & ipsum totum interit. Et legatum pœnæ eadem in causa est, ita tamen, vt, qui conditionem non impleuerit, id præstare teneatur: adeoque conditio in hoc legato non spectat ipsum eum, cui datur, sed hunc, qui dare damnatur. Et huiusmodi legatis plerumque onerabantur heredes, quo magis aliquid facerent, vel non facerent. At, inquit, cum conditiones illicitæ atque probrosæ vltimis voluntatibus adscriptæ semper pro non scriptis habitæ sint, quid attinebat legata pœnæ eam ob causam plane prohibere, quod continerent aliquid illiciti, atque probrosi? Verum causam huius rei facile sit indagare. In ceteris legatis & ipsis hereditatibus conditiones hæ necessario debebant esse pro non scriptis, propterea, quod aut totum testamentum, aut totum legatum interiret, vbi non satisfactum esset conditioni: conditioni autem probrosæ vel illicitæ plane non erat parendum. Sed aliter se res habet in legatis pœnæ nomine: Nam etiamsi quis probrosi vel illiciti quid facere, si non fecerit, aliquid alii dare, vel etiam totam hereditatem alii relinquere, iussus esset, tamen neque testamentum neque legatum intercidebat. Fauor itaque testamentorum, legatorumque conseruandorum effecit, vt conditiones turpes heredi vel legatario iniunctæ remitterentur: is fauor huc non pertinet, quod etiamsi non faciat, quod iussus est heres, vel legatarius, testati legatique causa manet: tantum aliquid dare damnatur eo nomine. Itaque iure antiquo vsque ad Antoninum Pium huiusmodi legata, siue hereditates, pœnæ valebant, etiamsi aliquam turpem conditionem continerent; cum in ceteris simplices conditiones, turpem causam habentes, adscriptæ pro non scriptis essent. Cum vero etiam hic, vt probabile est, testatores nimium licenter turpitudinem aliquam immiscerent, Antoninus Pius omnino eiusmodi legata, heredumque institutiones vetuit: forte hac ex causa, quod putaret, causam heredis instituendi, vel legandi, debere esse beneuolentiam, erga eum, cui testator aliquid legaret, non odium eius, a quo legaret. Sed Iustinianus tandem totam istam rem temperauit constituendo, vt legata pœnæ tantum valerent ea, quæ nihil probrosi contineret: sicque adeo adiectionem totam turpitudine aliqua laborantem pro non scripta haberi iussit.

CXXXV. DEMONSTRATIONVM *legatis adiectarum formulæ & exempla.*

Cum DEMONSTRATIONE etiam legabatur, veluti, SERVVM STICHVM, QVEM DE TITIO EMI, FVNDVM TVSCVLANVM, QVI MIHI A SEIO DONATVS EST, l. 17. D. de condic. & dem. Modestinus in l. 39. D. de pigner. act. *creditor, cum suprema sua ordinaret, Testamento cauit,* VT ALTER EX FILIIS SVIS HABERET EVM FVNDVM, ET ADDIDIT, QVEM DE LVCIO TITIO EMI.

Illius autem, quæ legatis quandoque adiiciebatur, Demonstrationis exempla sunt hæc: CENTVM, QVAE IN ARCA HABEO, aut: QVAE ILLE APVD ME DEPOSVIT, l. 1. §. 5. D. de dote præleg. Vlpianus in l. 75. §. 1. D. de legat. 1. *Si* DECEM, QVAE TITIO DEBEO, *legauero, nec quidquam Titio debeam,* FALSA DEMONSTRATIO *non peremit legatum: vt in legato dotis Iulianus respondit.* Iulianus in l. 6. D. de legat. 1. STICHVM, QVI MEVS ERIT, CVM MORIAR, HERES MEVS DATO; *magis* CONDICIONEM *legato iniecisse, quam* DEMONSTRARE *voluisse patremfam. apparet: eo quod si* DEMONSTRANDI *causa hæc oratio poneretur, ita concepta esset,* STICHVS, QVI MEVS EST, *non* QVI MEVS ERIT. Pomponius in l. 10. D. de auro, argento. *Certo corpore legato,* DEMONSTRATIO FALSA *posita non peremit legatum, veluti si ita sit scriptum,* STICHVM, QVEM EX VENDITIONE TITII EMI. Papinianus in l. 76. §. 3. D. de legat. 2. HERES MEVS TITIO DATO, QVOD EX TESTAMENTO SEMPRONII DEBETVR MIHI. Paulus in l. 25. §. vlt. D. de liberat. leg. *Quod si* CENTVM AVREOS, *quos* SE DEBERE, *dixit, legauit.* Iauolenus in l. 40. §. 4. D. de condic. & dem. *Qui dotalem fundum nullum habebat, ita legauerat,* FVNDVM CORNELIANVM, QVEM ILLA MIHI DOTI DEDIT, EI HERES DATO.

Regula autem iuris ciuilis erat, Falsa Demonstratione legatum non perimi. Quod & Iustinianus tradit in §. 30. Instit. de legat. *veluti,* ait, *si quis ita legauerit,* STICHVM SERVVM MEVM VERNAM DO, LEGO: *Licet enim non verna, sed emptus sit, si tamen de seruo constat, vtile legatum est. Et conuenienter, si ita demonstrauerit,* STICHVM SERVVM, QVEM A SEIO EMI, *sitque ab alio emptus, vtile est legatum, si de seruo constat.* Vlpianus tit. 24. *Neque ex falsa Demonstratione, neque ex falsa causa legatum infirmatur. Falsa* DEMONSTRATIO *est, velut,* TITIO FVNDVM, QVEM A TITIO EMI, DO, LEGO, *cum fundus a Titio emptus non sit.*

Sed nec, si in nomine, cognomine, prænomine, agnomine legatarii Testator errasset, quidquam is error legati viribus detrahebat, §. 29. Instit. de legat. Et hac quoque in parte falsa Demonstratio neque legatario, neque fideicommissario nocebat: veluti, SI FRATREM dixisset, vel SOROREM, vel NEPOTEM, vel quid libet aliud, l. 33. D. de condic. & demonstr. Nominatim vero legatum censebatur, siue ita, LVCIO TITIO, aut per demonstrationem corporis, vel artificii, vel officii, vel necessitudinis, vel adfinitatis legaretur, l. 34. D. eod. tit.

CXXXVI. ELOGIA *legatariis fideicommissariisue adscripta.*

Legatarios plane fideicommissariosue elogiis ornare, titulisque amantissimis prosequi consueuerant. Suetonius in Augusto cap. 66. *Amicorum suprema iudicia morosissime pensitauit, neque dolore dissimulato, si parcius, aut citra* HONOREM VERBORVM, *neque gaudio, si grate pieque, quis se prosecutus fuisset.* Et quidem, cum quid filiis legabant, prælegabantue, CARISSIMOS, vel DVLCISSIMOS appellabant: vt in l. 41. §. 1. D. de fideicomm. libert. MAEVI, FILI CARISSIME, TE ROGO. Scæuola in l. 77. D. ad SC. Trebellian. VOSQVE, LIBERI CARISSIMI, HOC FIDEICOMMISSO TENERI INVICEM, VOLO. Modestinus in l. 34. §. 6. D. de legat. 2. PETO A TE, FILIA CARISSIMA. Scæuola in l. 34. §. vlt. D. de legat. 3. A TE AVTEM, FILI CARISSIME, PETO, QVAECVMQVE LEGAVI, &c. Alias, MAEVI, ET SEMPRONI, FILII DVLCISSIMI, l. 88. §. 2. D. de legat. 2. Paulus in l. 32. §. 4. D. de auro, argento. * HOC AMPLIVS, FILIA MEA DVLCISSIMA, E MEDIO SVMITO. Eodem modo, PAVLINAE FILIAE MEAE DVLCISSIMAE, l. 34. §. 1. D. de 633
legat. 2. Οκλαβιάνη Στεφλονικῇ τῇ γλυκυτάτῃ μου θυγατρὶ χαίρειν. INFANTI DVLCISSIMAE, l. 41. §. vlt. D. de legat. 3. Cum vxoribus etiam de supremis suis loquentes Mariti, eas Carissimarum nomine compellabant. Sic, PETO DE TE, VXOR CARISSIMA, l. 57. §. vlt. D. ad SC. Trebellian. A TE, VXOR CARISSIMA, PETO, l. 88. §. 16. D. de leg. 2. Item, DOMINA VXOR, l. 41. D. de legat. 3. DOMINA SANCTISSIMA, l. 19. §. 1. D. de ann. legat. SEMPRONIAE, DOMINAE MEAE, l. vlt. D. de auro, argento. Alias simpliciter, FIDEI TVAE COMMITTO, VXOR, l. 77. §. 12. D. de legat. 2. A TE PETO, MARITE, d. l. 77. §. 32. DVLCISSIMOS QVOQVE FRATRES SVOS vocabant, l. 77. §. 20. D. de legat. 2. Nec non sorores DVLCISSIMAS, CARISSIMAS vocabant, l. 41. §. 6. D. de fideicommissar. libert. & §. 4. ead. l. Βέλομαι καὶ παρακαλῶ, γλυκυτάτη μου ἀδελφή. At nec extraneis absque aliquo verborum honore legabant. Sic SEIO, AMICO FIDELISSIMO, l. 10. D. de ann. legat. SEIAE, AMICAE MEAE, l. vlt. §. vlt. D. de auro, argento, SEIAE DVLCISSIMAE, l. 36. D. eod. tit. SEMPRONIAE PIAE, l. 38. §. 1. D. de auro, argento, SEIO OPTIME MERITO, l. vlt. §. 4. D. de liberat. leg. LVCIO

 TITIO,

TITIO, VIRO BONO, l. 13. D. de ann. leg. Alias adiiciebant, CVI MAXIMAS GRATIAS AGO, vt in l. 11. D. de dote præleg. & l. 13. D. de ann. leg. Contra quandoque notas adiiciebant, vt l. 37. §. 2. D. de legat. 3. MAEVIO LIBERTO MEO, DE ME NIHIL MERITO. Eum etiam, cui priore parte Testamenti legatum fuerat, posteriore INGRATVM appellatum, proponit Paulus in l. 29. D. de adimend. legat. Turpia certe Legata, quæ denotandi magis legatarii gratia scribebantur, odio scribentis pro non scriptis habebantur, l. 54. D. de legat. 1.

CXXXVII. *Legata generaliter* AB OMNIBVS HEREDIBVS *quandoque relinquebantur: quænam in illis vsitatæ formulæ?*

Legata porro vel ab omnibus generaliter heredibus, vel nominatim ab vno, aut item altero ex pluribus heredibus scriptis, relinquebantur, l. 124. & l. 86. §. 3. D. de legat. 1. Ab omnibus rursus, vel omnium nominibus expressis, vel generaliter ita, QVISQVIS MIHI HERES ERIT, DAMNAS ESTO TITIO DARE CENTVM, l. 104. D. de legat. 1. l. 1. §. 13. D. ad L. Falcid. Vlpianus in l. 3. D. de legat. 1. *Hæc verba testatoris*, QVISQVIS MIHI EX SVPRASCRIPTIS HERES ERIT, *aut*, SI HERES ERIT SEIVS, *vel*, SI HEREDITATEM ADIERIT, *subiectum legatum vel fideicommissum non faciunt condicionale.* Et in l. 4. §. vlt. D. eod. *Si quis heredes instituerit, & ita legauerit*, QVISQVIS MIHI GALLICANARVM RERVM HERES ERIT, DAMNAS ESTO DARE, *ab omnibus heredibus videri legatum.* Iulianus in l. 81. §. 4. D. eod. QVISQVIS MIHI ALIVS EX SVPRASCRIPTIS CVM PATRONO MEO HERES ERIT, SERVOS ILLVM ET ILLVM TITIO LEGO. Et in l. 22. D. si quis omiss. caus. test. *Si ita scriptum fuisset*, TITIVS HERES ESTO. QVISQVIS MIHI EX SVPRA SCRIPTIS HERES ERIT, MAEVIO, SI MIHI HERES NON ERIT, CENTVM DATO. Marcellus in l. 36. D. de condic. & dem. QVISQVIS MIHI HERES, HEREDESVE ERVNT, DO, LEGO, FIDEIQVE EORVM COMMITTO, VTI DENT GAIO SEIO SORORIS MEAE FILIO, IN HONOREM CONSVLATVS, QVADRINGENTA. Mæcianus in l. 95. D. de legat. 3. QVISQVIS MIHI HERES ERIT, DAMNAS ESTO DARE, FIDEIQVE EIVS COMMITTO, VTI DET, QVANTAS SVMMAS DICTAVERO, DEDERO. Scæuola in l. 20. §. 1. D. de ann. leg. QVISQVIS MIHI HERES ERIT, FIDEI EIVS COMMITTO, VTI DET, &c. Idem in l. 14. D. de iur. codicill. *Numquid totum legatum debeat, Si*, QVISQVIS MIHI HERES ERIT, *legatum erit.* Sic & in l. 16. D. de auro, argento, QVISQVIS MIHI HERES ERIT, FIDEI EIVS COMMITTO, &c.

Alias, pluribus heredibus institutis, ita scriptum, refertur, HERES MEVS DAMNAS ESTO DARE AVREOS QVINQVE: & tunc non quilibet heres, sed omnes videbantur damnati, vt vna quinque darent, l. 44. D. de legat. 2. Paulus in l. 98. D. de legat. 3. *Si plures gradus sint heredum, & scriptum sit*, HERES MEVS DATO, *ad omnes gradus heredum hic sermo pertinet, sicut hæc verba*, QVISQVIS MIHI HERES ERIT.

CXXXVIII. NOMINATIM AB VNO HEREDE LEGANDI *formulæ.*

Interdum vero ab vno nominatim herede legabatur, l. 53. D. de legat. 2. l. 14. D. de legat. præstand. l. 16. D. de aliment. legat. Et vnus ex heredibus solus onerabatur, l. 66. §. 5. D. de legat. 2. aut petebat Testator ab vno herede, VT OMNE ONVS LEGATORVM IN SE SVSTINERET, in hunc modum, EA, QVAECVMQVE IN LEGATIS RELIQVI, VEL DARI PRAECEPI, AB ATTIANO FILIO MEO ET HEREDE DARI, PRAESTARIQVE, IVBEO, l. 34. §. 6. D. eod. Ac nonnumquam non sub appellatione heredum, sed propriis nominibus expressis fideicommissum relinquebatur, l. 24. D. ad SC. Trebell. nominabanturque here- 634
des, a quibus legata præstarentur, l. 33. §. 1. D. de legat. 2. vt in l. 122. §. 1. D. de legat. 1. LVCIVS TITIVS, ET GAIVS SEIVS, PVBLIO MAEVIO DECEM DARE DAMNAS SVNTO. Pomponius in l. 49. D. de vsufruct. *Si mihi & tibi a* SEMPRONIO ET MVCIO HEREDIBVS *vsusfructus legatus sit.* Papinianus in l. 11. D. de vsufr. adcresc. *Cum*, SINGVLIS AB HEREDIBVS, *singulis eiusdem rei vsusfructus legatur.*

Quandoque a pluribus quidem heredibus legata dabantur, sed ea vnus ex his præcipere, & præstare iubebantur, l. 107. D. de legat. 1. Vlpianus in l. 96. §. 3. D. eod. *Si scriptus ex parte heres rogatus sit*, PRAECIPERE PECVNIAM, ET EIS, QVIBVS TESTAMENTO LEGATVM ERAT, DISTRIBVERE. ANNVA etiam LEGATA PRAECIPERE aliquem, AD DISTRIBVENDVM, nonnumquam iubebant, l. 7. D. si cui plus, quam per L. Falcid. Sic & in l. 18. §. vlt. D. de ann. legat. Testator Semproniam, quam heredem ex triente instituerat, rogasse dicitur in hæc verba: FIDEI TVAE COMMITTO, SOROR, VTI LEGATA, QVAE ALVMNIS MEIS RELIQVI, EX MEDIO RECIPIAS, ET APVD TE HABEAS, QVOAD VSQVE COMMENDATOS HABEAS.

CXXXIX. *Generale testamentorum caput*, VT LEGATA ET LIBERTATES AB HEREDIBVS PRÆSTARENTVR: *idque aliquando* IVREIVRANDO MVNITVM.

Plane

Plane post libertates adscriptas, & legata data, generale caput subiici solitum, vt legata & libertates ab heredibus præstarentur, indicat l. 34. §. 6. D. de legat. 2. Generale etiam caput præpositum, memorat Scæuola in l. 32. D. de vsu & vsufruct. legat. Interdum quoque fideicommissa Tabulis data, Testator, cum Iurisiurandi religione præstari, rogabat: vt probatur l. 77. §. 23. D. de legat. 2. Iureiurando quoque nonnumquam adactos heredes, ostendit l. 112. §. vlt. D. de legat. 1. Cicero lib. III. in Verr. cap. 47. *P. Trebonius viros bonos, & honestos complures fecit heredes: in his fecit suum libertum: is A. Trebonium fratrem habuerat proscriptum: Ei cum cautum vellet, scripsit*, VT HEREDES IVRARENT, SECVRATVROS, VT EX SVACVIVSQVE PARTE NE MINVS DIMIDIVM AD A. TREBONIVM FRATREM ILLVM PROSCRIPTVM PERVENIRET. *Libertus iurat.* Cæsar lib. III. de Bello ciuili cap. 108. *In Testamento Ptolemæi patris heredes erant scripti, ex duobus filiis, maior, & ex duabus, ea, quæ ætate antecedebat.* HAEC VTI FIERENT, PER OMNES DEOS, PERQVE FOEDERA, QVAE ROMAE FECISSET, EODEM TESTAMENTO PTOLEMAEVS POPVLVM ROM. OBTESTABATVR.

CXL. *Consueta testamentorum clausula*, VT A QVOCVMQVE HEREDE LEGATA FIDEICOMMISSAVE RELICTA PRAESTENTVR.

Vnicuique autem concedebatur, Fideicommissum ab eo, ad quem legitima eius hereditas, vel Bonorum possessio peruentura esset, dare, l. 92. §. vlt. D. de legat. 1. Proinde sæpenumero in extrema parte Testamenti cauebant, vt a quocumque herede legata fideicommissaque relicta præstarentur. Scæuola in l. 13. D. de inoffic. testam. *Titia filiam heredem instituit: filio legatum dedit: Eodem Testamento ita cauit*, EA OMNIA, QVAE SVPRA DARI, FIERI IVSSI, EA DARI, FIERI VOLO AB OMNI HEREDE, BONORVMVE POSSESSORE, QVI MIHI ERIT ETIAM IVRE INTESTATO. ITEM QVAE DARI IVSSERO, EA VTI DENTVR, FIANTQVE, FIDEI EIVS COMMITTO. Mæcianus in l. 9. D. de legat. 3. *Si ita fuerit fideicommissum relictum*, AD QVEMCVMQVE EX TESTAMENTO MEO, VEL AB INTESTATO, *vel ita*, AD QVEMCVMQVE QVOQVO IVRE BONA MEA PERVENIANT. Paulus in l. 29. D. qui testam. fac. poss. *Ex his verbis, quæ scripturæ paterfam. addidit*, Ταύτην τὴν διαθήκην βούλομαι εἶναι κυρίαν ἐπὶ πάσης ἐξουσίας, *videri, eum voluisse, omnimodo valere ea, quæ reliquit, etiam si intestatus decessisset.* Scæuola in l. 34. D. de vsu & vsufruct. leg. narrat, testatorem quemdam ima parte Testamenti adiecisse, OMNEM VOLVNTATEM MEAM FIDEI HEREDVM COMMITTO. Vlpianus in l. 12. §. vlt. de iniusto rupt. *Si paganus, qui habebat iam factum Testamentum, aliud fecisset, & in eo comprehendisset*, FIDEI HEREDIS COMMITTERE, VT PRIORES TABVLAE VALERENT.

CXLI. REPETITIONIS LEGATORVM *a secundis heredibus exempla & formulæ.*

Nec a Primis tantum, sed & a Secundis heredibus legabatur. Quin & ab impuberis substituto Secundis Tabulis legatum, testimonio sunt l. 45. D. de legat. 1. l. 7. D. quando dies legator. l. 5. §. 12. D. vt in possess. legator. l. 7. §. 4. D. de liberat. leg. l. 30. §. vlt. D. ad L. Falcid. Sane ab eiusmodi substitutis legata Repeti solebant, l. 53. & l. 32. D. de legat. 1. Cuiusmodi repetitionis exempla subiungam. Marcellus in l. vlt. D. de fideicomm. libert. a Mutio & Mæuia, quos liberis, SI AVT NON NATI ESSENT, AVT INTRA PVBERTATEM DECESSISSENT, substituerat, ita Testatorem legata repetiisse, refert: LEGATA, QVAE PRIORE TESTAMENTO, QVO FILIOS ET SEIVM RELIQVI, PRAESTARI VOLO, HOC EST, ET A SEQVENTIBVS HEREDIBVS. Deinde codicillis ita cauisse, LVCIVS TITIVS HEREDIBVS PRIMIS ET SVBSTITVTIS SALVTEM. PETO, VT EA, QVAE TESTAMENTO CAVI, LEGAVI, ET EA, QVAE CODICILLIS CAVERO, LEGAVERO, PRAESTETIS. Scæuola in l. 88. §. 7. D. de legat. 2. *Impuberem filium heredem instituit: vxori dotem prælegauit, item ornamenta, & seruos, & aureos decem, &* SI IMPVBES DECESSISSET, SVBSTITVIT, *a quibus ita legauit:* QVAECVMQVE PRIMIS TABVLIS DEDI, EADEM OMNIA AB HEREDIBVS QVOQVE HEREDIS MEI IN DVPLVM DARI VOLO. Hoc tamen perpetuum non erat, nec semper a Primis heredibus data, a Secundis Repetebantur. Hoc enim quandoque omissum, testatur Cicero Topic. cap. 4. cum ait: *Si paterfam.* VXORI ANCILLARVM, VSVMFRVCTVM LEGAVIT A FILIO, *neque* A SECVNDO HEREDE LEGAVIT. Verum eo tandem decursum est, vt a Substituto repetita censerentur, quæ ab Instituto fuerant relicta, si non esset euidens diuersa voluntas, l. 74. D. de legat. 1. Quamquam vt plurimum, a Substitutis legata Generaliter Repeti, moris erat. Marcianus in l. 113. §. 1. D. de legat. 1. *Si quis a primo herede centum legauerit alicui, & eidem a secundo ducenta, posteaque* GENERALITER REPETIERIT LEGATA; *trecenta videtur* REPETISSE.

In Generali autem Repetitione legatorum, etiam datæ libertates continebantur, ex mente Legis 12. Tabb. l. 80. D. de verb. signif. Iauolenus in l. 77. D. de legat. 3. *Cum in substitutione* LEGATA REPETVNTVR, *libertates etiam continentur.*

Alia[m] porro REPETITIONIS LEGATORVM formulam Vlpianus exponit in l. 19. D. de legat. 1.

 his

his verbis: *Legata inutiliter data, Papinianus putat libro Quæstionum, confirmari per* REPETITIONEM*: id est, per hanc scripturam postea forte in codicillis factam*, HOC AMPLIVS EI HERES MEVS DATO. Idem in l. 32. D. eod. *Si* REPETITIO LEGATORVM *ad eum modum concepta sit: veluti*, QVAE A FILIO MEO LEGAVI, QVAEQVE EVM DARE IVSSI, SI MIHI HERES ESSET: ID HERES MEVS ISDEM DIEBVS DATO. *Sed si* REPETITA *fuerint ita*, QVAE A FILIO MEO LEGAVI, HERES MEVS DATO. Iulianus in l. 63. D. de legat. 3. *In* REPETENDIS, LEGATIS, *hæc verba, quæ adiici solent*, ITEM DARE DAMNAS ESTO. Sed & Scæuola in l. 28. §. 1. D. de liberat. leg. refert, quemdam, qui Testamento facto debitoribus liberationem reliquerat; post inciso lino, & recognito Testamento, aliud Testamentum fecisse, in quo REPETIIT LEGATVM, his verbis: QVIBVSQVE LEGATA IN EO TESTAMENTO, QVOD INCIDERAM, DEDI, OMNIA RATA ESSE, VT QVAEQVE SCRIPTA SVNT, VOLO.

CXLII. FIDEICOMMISSORVM A LEGATARIIS PRÆSTANDORVM *exempla & formulæ*.

A Legatariis quoque fideicommissa dabantur. Nam & seruos manumittere, & decem dare sæpe rogatos, in libris nostris legimus. Et interdum Legata aliis restituere rogabantur. Scæuola in l. 41. §. 10. D. de leg. 3. *Sorori legauit homines, quos nominauit Testamento*, EIVSQVE FIDEI COMMISIT, VT EADEM MANCIPIA FILIIS SVIS, CVM OBIRET, RESTITVERET. Idem in l. 88. §. 12. D. de leg. 2. Damæ & Pamphilo, quos Testamento manumiserat, fundum dedit, ITA VT POST MORTEM SVAM FILIIS SVIS RESTITVERENT. Papinianus in l. 77. §. 3. D. de legat. 2. *Surdo & muto, qui legatum accipit*, VT, CVM MORIETVR, RESTITVAT, *recte mandatur*. Modestinus in l. 32. §. 4. D. de legat. 2. *Quod a legatario petitum erat*, VT ALII RESTITVERET. Idem in l. 83. D. de legat. 3. *Quod his verbis relictum est*, QVIDQVID EX HEREDITATE BONISVE MEIS AD TE PERVENERIT, CVM MORIERIS, RESTITVAS. Papinianus in l. 3. D. de instr. vel instr. FVNDVM INSTRVCTVM *libertis patronus Testamento legauit. Postea codicillis petiit*, VT MORIENTES, PARTES SVAS FVNDI SVPERSTITIBVS RESTITVERENT. Denique vt heredibus, ita & legatariis substitui potuisse, ait l. 50. D. de legat. 2.

CXLIII. HEREDI *quomodo* LEGARI *consueuerit?* PRAECEPTIONVM *siue* PRAELEGATORVM *ratio & formulæ*.

Heredi plane a semetipso legatum dari non poterat, a coherede poterat, l. 116. §. 1. & l. 18. & l. 34. §. 11. D. de legat. 1. Sub ea tamen condicione, SI HERES NON ESSET, ei quandoque legabatur, l. 11. & l. 78. §. 4. D. ad SC. Trebellian. l. 104. §. 6. D. de legat. 1. l. 88. §. 4. D. de legat. 2. Iulianus in l. vlt. D. quando dies legat. *Vxori ex parte sextante heredi institutæ substituit, & heredum fidei commisit*, SI VXOR HERES NON ERIT, DOTEM EI, ET ALIA QVAEDAM DARI. Iulianus in l. 22. §. vlt. D. si quis om. cauf. test. MAEVIO, SI MIHI HERES NON ERIT, CENTVM DATO.

Pluribus vero heredibus scriptis, vni aut item alteri ex his solebat aliquid prælegari, quod ille præcipere, & e medio sumere, sibique præcipuum habere, præter portionem hereditariam iubebatur. Ea Præceptio, id Prælegatum duplici iure capiebatur: hereditario nimirum, pro ea parte, pro qua heres erat is, cui prælegabatur: Titulo vero legati, pro coheredum portione, 636
l. 1. §. 5. D. quod legator. l. 91. D. ad L. Falcid. Huiusmodi præceptionis formulam edit Scæuola in l. 41. §. 3. D. de legat. 3. his verbis: *Titio filio, quem ex parte quarta heredem scripserat, prælegauerat in hæc verba*, TITI FILI, HOC AMPLIVS DE MEDIO SVMITO LEGATA MEA, QVAE MIHI TAM PATER TVVS PRAESENS, QVAM LAELIVS IVSTVS FRATER PATRIS RELIQVERVNT. Idem in l. 88. §. 3. D. de leg. 2. hanc Testamenti clausulam refert, QVISQVIS MIHI HERES, HEREDESVE ERVNT, HOC AMPLIVS LVCIVS EVTYCHVS, QVAM QVOD EVM HEREDEM INSTITVI, E MEDIA HEREDITATE SVMITO, SIBIQVE HABETO VNA CVM PAMPHILO, QVEM LIBERVM ESSE IVBEO, INSTRVMENTVM TABERNAE FERRARIAE, ITA VT NEGOTIVM EXCERCEATIS. Et in l. 27. §. 3. D. de instr. vel instrum. *Liberto, quem heredem ex parte rescripsit, fundum per præceptionem dedit, in hæc verba:* PAMPHILE LIBERTE, PRAECIPITO, TIBIQVE HABETO FVNDVM MEVM TITIANVM, ET AGELLVM SEMPRONIANVM, CVM INSTRVMENTO ET HIS, QVAE IN EODEM ERVNT, CVM MORIAR, FAMILIAQVE, QVAE IN EO FVNDO MORATVR: EXCEPTIS, QVOS MANVMISERO. Interdum autem directis hisce verbis, E MEDIO SVMITO, PRAECIPITO, TIBI HABETO, huiusmodi legata concipiebantur, vt in l. vlt. D. de pecul. leg. l. 32. §. 4. D. de auro, argento. Interdum vero ita, PRAECIPIAT, SIBIQVE HABEAT, l. 77. §. 19. D. de legat. 2.

CXLIV. ADEMPTIONIS LEGATORVM FIDEICOMMISSORVMVE *formulæ*.

Atque vt legata, Fideicommissaue dabantur, ita & data quandoque adimebantur. Ademptio autem legatorum vel contrariis verbis fiebat, veluti, si quis ita quid legasset, DO, LEGO, ita adimebatur, NON DO, NON LEGO. Vel non contrariis, sed aliis quibuscumque verbis,

bis, quemadmodum Iustinianus tradit Instit. de adempt. legat. Pomponius in l. 2. D. de adimend. leg. *Legato adimi ita potest:* FVNDVM ILLI, PRAETER VSVMFRVCTVM, NEQVE DO, NEQVE LEGO. Vlpianus in l. 3. §. 8. D. eod. tit. *Si Titio fundus pure eidemque sub condicione legatus sit, deinde postea ademptum sit sic,* TITIO FVNDVM, QVEM SVB CONDITIONE LEGAVI, HERES MEVS NE DATO. Idem in l. 12. §. vlt. D. de legat. 1. *Nam si ita scripsero,* QVOD TITIO INFRA LEGAVERO, ID NEQVE DO, NEQVE LEGO. Iauolenus in l. 40. §. 2. D. de condic. & dem. QVAS PECVNIAS CVIQVE LEGAVI, EAS HERES MEVS, NISI MATER MEA MORITVR, NE DATO.

Interdum pro parte tantum legatum adimebatur; cuius rei exemplum præbet l. 3. §. 10. D. de adim. legat. in qua proponitur is, qui Testamento centum legauerat TITIO, eidem codicillis ita legasse, TITIO QVINQVAGINTA DVMTAXAT, NEC AMPLIVS HERES MEVS DATO. Quin & præsens legatum reuocandi animo quandoque sub condicione ita dabatur, STICHVM, QVEM ILLI LEGAVI, HERES MEVS EI, SI ILLVD FACTVM ERIT, DATO, l. 89. D. de condic. & dem. Sed & cum Testator, postrema scriptura quaqua ratione motus, PESSIMVM LIBERTVM ESSE, ADIECISSET: ea, quæ priori scriptura ei relicta fuerant, adempta videbantur, l. 13. D. de adim. legat. Plane qui HOMINEM legauerat, quandoque STICHVM ADIMEBAT, & tunc non perimebat legatum, sed extenuabat, vt legatarius Stichum eligere non posset, l. 11. cum l. seq. D. eod.

CXLV. TRANSLATIONIS LEGATORVM *formulæ.*

Interdum non adimebantur modo legata, sed & ad alios transferebantur, l. 34. D. de legat. 1. Iustinianus in §. vlt. Instit. de adempt. legat. TRANSFERRI *quoque legatum ab alio ad alium potest: veluti si quis ita dixerit:* HOMINEM STICHVM, QVEM TITIO LEGAVI, SEIO DO, LEGO. Gaius in l. 5. D. de adim. legat. *Sicut* ADIMI *legatum potest, ita & ad alium* TRANSFERRI: *veluti hoc modo,* QVOD TITIO LEGAVI, ID SEIO DO, LEGO. Sed & si ita legatum fuisset, TITIO DECEM HERES MEVS DATO: SI TITIO NON DEDERIT, EADEM DECEM SEMPRONIO DATO, Titio antequam dies legati cessisset mortuo, TRANSLATVM legatum intelligebatur, l. 10. §. vlt. D. eod. Est & elegans Translationis exemplum in l. 30. §. vlt. D. eod. in hæc verba: QVONIAM COGNOVI, PRISCILLIANVM FILIVM MEVM IN EXTREMIS ESSE: IVSTISSIMVM ET PIISSIMVM DVXI, PORTIONEM EIVS HEREDITATIS, QVAM EI TESTAMENTO DEDERAM, LEGARE MARIANO FRATRI MEO ET IANVARIO MARITO MEO AEQVIS PORTIONIBVS. ET SI QVID EI AMPLIVS LEGAVERAM, VT SI QVID EI HVMANITVS CONTIGERIT, DO, LEGO, DARIQVE EIS, VOLO. Scæuola in l. 13. D. de alim. & cibar. *Gaio Seio trecentos aureos legauit, vt ex vsuris eius summæ libertis cibaria & vestiaria præstaret, quæ statuerat. Codicillis autem, eamdem summam,* VETVIT, DARI GAIO SEIO, SED, DARI PVBLIO MAEVIO, VOLVIT. TRANSLATIO autem legati fiebat quatuor modis. Aut enim A PERSONA IN PERSONAM TRANSFEREBATVR, aut AB EO, 637
QVI DARE IVSSVS erat, transferebatur, VT ALIVS DARET: aut res pro re dabatur, vt PRO FVNDO DECEM AVREI, aut quod PVRE datum erat, transferebatur SVB CONDICIONE. Sed & si Testator id, quod a Titio dederat, a Mæuio dedisset, Translatum censebatur legatum, veluti, si ita dixisset, QVOD TITIVM DARE DAMNAVI, SEIVS DAMNAS ESTO DARE. Quæ ita Paulus tradit in l. 6. D. de adim leg.

CXLVI. *Propriæ* FIDEICOMMISSORVM *formulæ.*

Hactenus varias Legatorum & Fideicommissorum species promiscue & coniunctim persecuti sumus. Verumtamen quoniam suas ac proprias formulas Fideicommissa habebant, de his quoque disiunctim & separatim dicendum est. Fideicommissa non, vt Legata, directis seu ciuilibus verbis, sed precatiue relinquebantur, ait Vlpianus tit. 25. additque, *Verba fideicommissorum in vsu fere sunt hæc:* FIDEICOMMITTO, PETO, VOLO DARI, *& similia.* Paulus lib. IV. Sentent. tit. 1. FIDEICOMMITTERE *his verbis possumus,* ROGO, PETO, VOLO, MANDO, DEPRECOR, CVPIO, INIVNGO: DESIDERO *quoque,* ET IMPERO VERBA VTILE FACIVNT *fideicommissum.* RELINQVO *vero, &* COMMENDO, *nullam fideicommissi pariunt actionem.* Iustinianus in §. vlt. Institut. de singul. reb. *Verba fideicommissorum hæc maxime in vsu habentur,* PETO, ROGO, VOLO, MANDO, FIDEI TVAE COMMITTO.

Fideicommissa ergo his verbis relinquebantur, DARI VOLO, l. 11. & l. 12. D. de dote prælеg. l. 10. §. 1. & §. vlt. l. 13. in princ. & §. 1. D. de ann. leg. l. 32. §. 1. & l. 33. D. de vsu & vsufruct. legat. l. 20. §. 6. l. 27. §. 1. D. de instruct. & instrument. l. 23. §. 1. D. de pecul. legat. l. 21. D. de opti. leg. l. 22. l. 35. §. 2. l. 39. & l. 100. D. de legat. 3. l. 77. §. 13. D. de legat. 2. l. vlt. D. de liber. leg. l. 84. D. de condicionib. & demonstrat. l. 20. D. de aliment. vel cibar. vel PRAESTARI VOLO, l. 10. in princ. l. 12. & l. 21. D. de ann. leg. l. 15. §. 1. & §. 2. & l. 19. D. de aliment. vel cibar. PERTINERE VOLO & SIBI HABERE, POSSIDERE VOLO, l. 38. §. 5. D. de legat. 3. l. 20. D. de instruct. vel instrument. TRANSSCRIBI VOLO, l. 41. §. 9. D. de legat. 3. CONCEDI VOLO, l. 37. §. vlt. & l. 41. §. 1. D. de legat. 3. PECVNIAM PENES, vel APVD PVBLIVM MAEVIVM ESSE, VOLO, l. 1.

l. 21. §. 4. D. de ann. leg. l. 28. §. 8. D. de liberatione legat. SERVVM SEMPRONIAE SERVIRE, VOLO, l. 24. §. vlt. D. de vsu & vsufruct. SORORI MEAE FVNDVM MEVM GRAECIANVM RELINQVO, l. 20. §. 7. D. de instruct. vel instrument. TE ROGO, vel ROGO DES, l. 19. in princ. & §. 1. D. ad SC. Trebellian. TE ROGO, FIDEIQVE TVAE MANDO, l. 123. §. 1. D. de legat. 1. Et FIDEI TVAE COMMITTO, l. 17. in princ. & §. vlt. D. ad SC. Trebell. PETO, VT ILLIS DES, d. l. 17. §. 3. l. 67. §. vlt. D. de legat. 2. A VOBIS, HEREDES, PETO, PRAESTETIS, l. 5. D. de ann. leg. A TE PETO, GAI SEI, ILLIS ALVMNIS DES, l. 9. D. de aliment. & cibar. QVISQVIS MIHI HERES ERIT, FIDEI EIVS COMMITTO, VTI DET, l. 20. §. 1. de ann. legat. FIDEI HEREDVM MEORVM COMMITTO, VT SINANT, EVM HABERE DOMVS MEAS, IN QVIBVS HABITO, l. 92. §. vlt. D. de legat. 3. FIDEI HEREDVM COMMITTO, VT DARENT, l. 36. D. de auro, argent. Iungebantur & interdum Legatorum ac Fideicommissorum verba in hunc modum: HERES MEVS DAMNAS ESTO DARE, FIDEIQVE EIVS COMMITTO, VTI DET, l. 95. D. de legat. 3. l. 36. D. de conditionib. & demonstrat.

Etiam hoc modo, CVPIO, DES, OPTO, DES, CREDO, TE DATVRVM, fideicommissum erat, l. 115. D. de legat. 1. Et eo modo relictum, EXIGO, DESIDERO, VTI DES, fideicommissum valebat. Sed & ita, VOLO, HEREDITATEM MEAM TITII ESSE. SCIO, HEREDITATEM MEAM RESTITVTVRVM TE TITIO, l. 118. D. eod. tit. Vlpianus in l. 11. §. 4. D. de legat. 3. *Si quis ita scripserit*, SVFFICIVNT TIBI VINEAE, *vel* FVNDVS, *Fideicommissum est: quoniam & illud fideicommissum esse, arbitramur*, CONTENTVS ESTO ILLA RE. Et vt in §. 7. ead. l. traditur, si ita adscriptum esset, SI FVERIS ARBITRATVS: SI PVTAVERIS: SI AESTIMAVERIS: SI VTILE TIBI FVERIT VISVM, vel VIDEBITVR, ILLI, SI TE MERVERIT: SI TE NON OFFENDERIT, Fideicommissum debebatur. Paulus lib. IV. Sentent. tit. 1. *Qui fideicommissum relinquit, etiam cum eo, cui relinquit, loqui potest: velut*, PETO, GAI SEI, CONTENTVS SIS ILLA RE, *aut*, VOLO, TIBI ILLVD PRAESTARI. Papinianus in l. 69. D. de legat. 2. PETO, LVCI TITI, CONTENTVS SIS CENTVM AVREIS. Scaeuola in l. 32. §. 4. D. de vsu & vsufruct. legat. A TE PETO, VXOR, VTI EX VSVFRVCTV, QVEM TIBI PRAESTARI VOLO, IN ANNVM QVINTVM DECIMVM, CONTENTA SIS ANNVIS QVADRINGENTIS. Vlpianus in l. 67. §. 10. D. de legat. 2. Testatorem quemdam hisce verbis cauisse, NON DVBITARE SE, QVODCVMQVE EIVS VXOR CEPISSET, LIBERIS SVIS REDDITVRAM. Papinianus in l. 77. §. 25. D. eod. ROGO, FILIA, BONA TVA QVANDOQVE DISTRIBVAS LIBERIS TVIS, VT QVISQVE DE TE MERVERIT. Memorantur & hae fideicommissorum formulae, ROGO, DES FILIO TVO, FACIASQVE, AD EVM PERVENIAT, l. 19. D. ad SC. Trebellian. TE ROGO, LVCI TITI, VT AB HEREDE TVO PETAS, DARI MAEVIO DECEM AVREOS, l. 6. D. de legat. 3. PETO. VTI VELIS COHEREDEM TIBI RECIPERE IN FVNDO IVLIANO MEO, QVEM HOC AMPLIVS TE PRAECIPERE, IVSSI, CLODIVM VERVM NEPOTEM MEVM, COGNATVM TVVM. 638

Denique Iustinianus in l. 2. C. commun. de legat. *Omne, ait, verbum significans Testatoris legitimum sensum, legare vel fidei committere volentis, vtile atque validum est, siue* DIRECTIS VERBIS, *quale est*, IVBEO *forte, siue* PRECARIIS *vtatur Testator, quale est*, ROGO, VOLO, MANDO, FIDEICOMMITTO. Verbum etiam VOLO, licet deesset, quia tamen additum, perfectum sensum faciebat, pro adiecto habendum erat, l. 10. C. de fideicommiss. Verbi vero COMMENDO, quod, Paulus lib. IV. Sentent. tit. 1. fideicommissi parere actionem, negat, exempla habemus in l. 11. §. 1. D. de legat. 3. l. 77. §. 8. D. ad SC. Trebellian. l. 5. D. de aliment. vel cibar. & l. 41. §. 6. D. de fideicomm. libert.

Ex fideicommissorum solennibus verbis erant & haec, REDDAS, RESTITVAS, l. 75. D. ad SC. Trebellian. l. 36. §. 1. D. de condic. & demonstrat. l. 41. §. vlt. D. de legat. 3. REDDATIS, RESTITVATIS, l. 78. §. 7. D. ad SC. Trebell. DES, RESTITVAS, l. 77. §. 12. D. de legat. 2. Sic, DET, PRAESTET, l. 41. §. 14. D. de fideic. libert.

Quamuis autem a Legatario legari non posset, quemadmodum Vlpianus tit. 24. tradit: rogari tamen is poterat, eiusque fidei committi, vt alicui restitueret. Instit. de singul. reb. per fideicommiss. l. 29. D. de vsu & vsufruct. leg. Et interdum in heredis, vel legatarii voluntatem vel arbitrium conferebatur, cui ex pluribus restitueret vel relinqueret, hoc modo, ROGO, RESTITVAS LIBERTIS MEIS, QVIBVS VOLES, vel, HIS, QVOS DIGNOS PVTAVERIS, vel, EX LIBERTIS, CVI VOLVERIS, l. 24. D. de leg. 2. CVI EORVM VOLES, ROGO, RESTITVAS, l. 21. D. de statu liber. ROGO, FVNDVM, CVI VOLES, *aut* QVIBVS VOLES EX FAMILIA, RELINQVAS, l. 67. §. 5. D. de legat. 2. ROGO, FVNDVM CVM MORIERIS, RESTITVAS EX LIBERTIS, CVI VOLES, §. 7. ead. l.

Fideicommissum porro, & ante heredis institutionem, & post mortem heredis, & Codicillis, etiam non confirmatis Testamento, dari poterat, licet ita legari non posset. Item Graece fideicommissum scriptum valebat, licet legatum Graece scriptum non valeret. Auctor vtriusque dicti Vlpianus tit. 25. Graecorum certe fideicommissorum, praeter ea, quae supra ex l. 34. §. 7. D. de leg. 2. & l. 4. D. de aliment. vel cibar. & l. 30. §. 3. D. de adimend. leg. & l. 14. D. de

dote

dote præleg. adduximus, hæc exempla in libris noſtris inueniuntur. Scæuola in l. 88. §. 15. D. de legat. 2. Βȣ́λομαι δὲ τὰς ἐμὰς οἰκίας μὴ πωλεῖσθαι ὑπὸ τῶν κληρονόμων μου, μηδὲ δανείζεσθαι κατ' αὐτῶν, ἀλλὰ μένειν αὐτὰς ἀκεραίας αὐτοῖς καὶ υἱοῖς καὶ ἐκγόνεις εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον. Ἐὰν δὲ τις βουλήθῃ αὐτῶν πωλῆσαι τὸ μέρος αὐτοῦ, ἢ δανείσασθαι κατ' αὐτοῦ ἐξουσίαν ἐχέτω πωλῆσαι τῷ συγκληρονόμῳ αὐτοῦ, καὶ δανείζεσθαι παρ' αὐτοῦ. Ἐὰν δὲ τις παρὰ ταῦτα ποιήσῃ, ἔσαι τὸ χρηματιζόμενον ἄχρηστον καὶ ἄκυρον. Idem in l. 60. D. de manum. teſtam. Teſtamento ita quidam cauit: Εὔδοξι βούλομαι δοθῆναι νομίσματα χίλια, ἐπεὶ ἔφθασεν γεννηθῆναι μετὰ τὸ τὴν μητέρα αὐτοῦ γενέσθαι ἐλευθέραν. Et in l. 41. §. 4. D de fideic. liber. Βούλομαι καὶ παρακαλῶ. Γλυκυτάτη μου ἀδελφή, ἐν παρακαταθήκῃ σε ἔχειν Στίχον καὶ Δάμαν τοὺς πραγματευτὰς μου ȣ̊ς ἐγὼ ȣ̓κ ἠλευθέρωσα, ἄχρις ἂν τὰς ψήφους ἀποκαταστήσωσιν. Ἐὰν δὲ καὶ σοὶ ἀρέσωσιν, ἐμπλήσαι σοι τὴν γνώμην μου. Et l. 74. D. ad SC. Treb. Ἐντέλλομαι σοι μὴ διατίθεσθαι, πρὶν τέκνα σοι γενέσθαι. Eſt & aliud in l. 101. D. de legat. 3. Τῇ γλυκυτάτῃ μου πατρίδι βȣ́λομαι εἰς τὰ μέρη αὐτῆς δοθῆναι· ἀφορίζω αὐτῇ χωρία πάντα, ὅσα ἐν συρίᾳ κέκτημαι σὺν πᾶσιν τοῖς ἐνȣ̃σιν βοσκήμασιν, δούλοις, καρποῖς, ἀποθέτοις, κατασκευαῖς πάσαις. Modeſtinus in l. 34 §. 1. D. de legat. 2. Ὀκταβιανῇ Στρατονίκῃ τῇ γλυκυτάτῃ μου θυγατρὶ χαίρειν. Βούλομαι αὐτὴν παρ' ἑαυτῆς λαβεῖν χωρίον τάξαν σὺν ταῖς ἐνθήκαις αὐτοῦ πάσαις. Ὀκταβιανῷ Ἀλεξάνδρῳ τῷ γλυκυτάτῳ μου υἱῷ ἐξαίρετον βȣ́λομαι αὐτὸν παρ' ἑαυτοῦ λαβεῖν συγκτησιν ἀγωνοφέρον Κομιάνην, σὺν αἷς ἔχει ἐνθήκαις πάσαις, l. 29. §. 1. D. de Teſtament. *Ex his verbis, quæ ſibi [illegible] paterfamilias addidit*, ταύτην τὴν διαθήκην βούλομαι εἶναι κυρίαν ἐπὶ πάσης ἐξȣσίας. Paulus in l. 39. §. vlt. D. de fideicomm. libert. *Paulus reſpondit his verbis:* Πίστευσον δὲ μοὶ ζωΐλε, ὅτι τὰς χάριτάς σοι ἀποδώσει ὁ υἱός μου μαρτίαλος καὶ σοι, καὶ τοῖς σοῖς παισίν.

CXLVII. Tacita fideicommissa, *& eorum formulæ.*

Nec palam modo, ſed & tacite quandoque in fraudem legum Fideicommiſſa relinquebantur: Eoque modo, vt D. Hieronymus loquitur, per fideicommiſſa legibus illudebatur. Tacite enim rogabatur heres, legatariusue, vt ei, qui capere non poterat, reſtitueret: Tacitumque reſtituendi non capienti, miniſterium ille ſuſcipiebat, l. 18. in princ. §. vlt. l. 23. §. vlt. D. de his, quæ vt indign. Et ita, tacitam fidem contra leges accommodare, l. 11. D. eod. vel in fraudem iuris fidem accommodare, dicebantur, l. 10. D. eod. Vt plurimum vero in his Tacitis fideicommiſſis, neque Teſtamento, neque Codicillis quis rogabatur: ſed domeſtica Cautione & Chirographo obligabat ſe ad præſtandam ei, qui capere non poterat, l. 3. D. de iur. fiſc. Sed & cum quidam Teſtamento ſuo ita ſcripſiſſet, vos rogo, vt in eo, 639
qvod a vobis petii, fidem praestetis: perqve devm, vt faciatis, rogo, quæſitum, Vlpianus in dicta l. 3. ait, an id palam datum intelligeretur. Similiterque cum in Teſtamento ita ſcriptum eſſet: gaio seio illvd et illvd heres mevs dato, et te rogo, sei, fideiqve tvae mando, vti ea omnia, qvae svprascripta svnt, reddas sine vlla mora, et redderes ipse, quæſitum quoque fuiſſe, Marcellus ſcribit, an Tacitum fideicommiſſum eſſet, cum perſonam Teſtator, cui reſtitui vellet, Teſtamento non ſignificaſſet, l. 123. §. vlt. D. de legat. 1. Paulus in l. 40. D. de iur. fiſc. hæc duo Taciti fideicommiſſi exempla adfert, rogo, fvndvm titio des, de qvo te rogavi. rogo vos, heredes, in eo, qvod a vobis petii, fidem praestetis. Quinctilianus Declamat. CCCXXV. Taciti fideicommiſſi exemplum profert huiuſmodi: peto, vt hanc hereditatem tamqvam fideicommissam.

CXLVIII. Libertorvm adsignatio testamento *quomodo fieri ſolita?*

Sed ad alia progrediamur. Præterea liberti Teſtamentis adsignabantvr. Nam qui plures & liberos & libertos habebat, plerumque Teſtamento ſignificabat, cuius ex liberis ſuis libertum, libertamue eſſe vellet, l. 1. D. de adſignand. libert. Cuiuſmodi adsignationis fit mentio in l. 22. §. 8. D. de L. Cornel. de falſ. l. 3. §. 9. D. de bon. libert. adsignari autem quis poterat quibuſcumque verbis, ac vel nutu, & tam Teſtamento, quam codicillis, & vel pure, vel diem, vel in ex die certa, vel ſub condicione, l. 1. §. 2. l. 7. l. 10. & l. vlt. D. de adſign. libert. Poterat & nepos in hac adſignatione filio præferri, l. 3. D. eod. Et vel libertos duobus interdum adſignabatur, dicta l. 3. §. vlt. Eiuſmodi vero adſignatio neque quaſi legatum, neque quaſi fideicommiſſum percipiebatur. Denique nec fideicommiſſo onerari poterat is, cui libertus adſignabatur, d. l. 7.

CXLIX. Confirmationis codicillorvm *ratio & formulæ.*

Teſtamentis inſuper Codicilli quandoque confirmabantur, l. 1. §. vlt. D. de his, quæ in teſt. delent. l. 7. D. qui & a quibus man. l. 16. D. de vulgar. & pupill. l. 35. §. 3. & l. 41. §. 2. D. de legat. 3. l. 31. D. de legat. 1. l. 14. §. 5. D. de captiu. & poſtlim. l. 1. C. de Teſtament. man. Confirmabantur autem his verbis: si qvos codicillos reliqvero, valere volo, l. vlt. D. de fideicommiſſ. libert. vel ita, si

QVID TABVLIS, ALIOVE QVO GENERE AD HOC TESTAMENTVM PERTINENS, RELIQVERO, ITA VALERE VOLO, l. 18. D. de iur. codicillor. Pomponius in l. 123. D. de verb. sign. *Cum Codicilli ita Testamento confirmati fuerint*, QVOD IN CODICILLIS SCRIPTVM ERIT.

Codicilli porro tam ante Testamentum facti, quam qui post Testamentum fierent, confirmari solebant, l. 22. §. 6. D. de L. Cornel. de fals. l. 8. D. de iur. codicillor.

In confirmatione etiam Codicillorum adiecisse Testatorem, VT NON ALIAS VALERE VELLET, QVAM A MANV SIGNATOS, ET SVBSCRIPTOS, proponit Marcianus in l. 6. §. 2. D. de iur. codicill. Sed & Testamento significasse quemdam, SI QVID OBSIGNATVM RECEPISSET, ID VICE CODICILLORVM VALERET, refert Scæuola in l. vlt. D. de legat. 2.

CL. MANDATA MORIENTIVM, *in primis* DE FVNERE SVO.

Hoc amplius, Morientes MANDATA dabant, quæ heredes legatariosue, aut eos, quorum fidem spectatam habebant, curare volebant, e quibus præcipua erant ea, quibus de funere cauebant. Augustum quidem certe MANDATA DE FVNERE suo, vno volumine complexum esse, Suetonius in eius vita cap. vlt. cum Dione lib. LVI. p. 592. scribit. Auctor est etiam Plinius lib. 3. cap. 10. Cæcilium Isidorum Testamento suo, FVNERARI SE, IVSSISSE, HS. XI. M. Contra Senecam, SINE VLLO FVNERIS SOLENNI CREMARI SE, IVSSISSE, accepimus. *Ita enim*, ait lib. XV. cap. 64. Tacitus, *Codicillis præscripserat, cum etiam tum prædiues, & præpotens supremis suis consuleret.* Qua in re imitatus est Pomponium Atticum, de quo auctor eius vitæ, quisquis is est, talia scribit: ELATVS EST IN LECTICVLA, VT IPSE PRAESCRIPSERAT, SINE VLLA POMPA FVNERIS, *comitantibus omnibus bonis, maxima vulgi frequentia.* Ac plane suam de huiusmodi ambitiosa pompa sententiam patefecerat Seneca in lib. de Breuit. vitæ cap. vlt. his verbis: *Quidam disponunt etiam illa, quæ vltra vitam sunt, moles magnas sepulcrorum & operum publicorum dedicationes & ad Rogum munera, &* AMBITIOSAS EXSEQVIAS. Enimuero Cyrum vltima valetudine mandasse quædam de funere suo, Xenophon memorat, quod cum apud eum auctorem legisset Iulius Cæsar, aspernatus tam lentum mortis genus, subitam sibi celeremque optauit, vt a Suetonio proditum est in eius vita, cap. 82. Ouidius lib. V. Fastor. v. 653.

Sæpe tamen patriæ dulci tanguntur amore,
Atque aliquis MORIENS *hoc breue* MANDAT *opus*
640 MITTITE ME IN TIBERIM, TIBERINIS VECTVS IN VNDIS
LITTVS AD INACHIVM PVLVIS INANIS EAM.
Displicet heredi MANDATI *cura* SEPVLCRI:
Mortuus Ausonia conditur hospes humo.

Scæuola in l. 30. §. 2. D. de adimend. legat. *Ab heredibus petierat*, VT, SI IN PROVINCIA DECESSISSET, SEXAGINTA LVCIO TITIO DARENTVR, VT IS CORPVS EIVS CVRARET IN PATRIAM REPORTARI: *& adiecerat hæc verba:* CVI CONCEDI VOLO, SI QVID EX EA PECVNIA SVPERERIT. *Eadem die Codicillos ad heredes suos scripserat eiusmodi:* PETO A VOBIS, VT, SIVE IN PROVINCIIS, SIVE IN VIA ALIQVID MIHI HVMANITVS ACCIDERIT, CORPVS MEVM CVRETIS, ET IN CAMPANIA ET IN MONVMENTVM FILIORVM MEORVM REPORTARI. A quo non abhorret, quod Antonii supremis Tabulis, quas eo viuo aperiri recitarique Octauius Cæsar, vt ei apud populum inuidiam conciliaret, curauit, cautum fuisse, legimus, vt, si quid sibi, etiamsi Romæ, accidisset, corpus suum Alexandriam deferretur. Verba Plutarchi in Antonio p. 942. quæ hoc significant, hæc sunt: Απέκειντο δ᾽ αὗται (de Tabulis Testamenti Antonii loquitur) παρὰ ταῖς Εστίασι παρθένοις. καὶ Καίσαρος αἰτοῦντος, οὐκ ἔδωκαν· εἰ δὲ βούλοιτο λαμβάνειν, ἐλθόντα αὐτὸν ἐκέλευον. ἔλαβεν οὖν ἐλθών. καὶ πρῶτον μὲν αὐτὸς ἰδίᾳ τὰ γεγραμμένα διῆλθε, καὶ παρεσημήνατο τόπους τινὰς εὐκατηγορήτους. Επειτα τὴν βουλὴν ἀθροίσας, ἀνεγίνωσκε, τῶν πλείστων ἀηδῶς ἐχόντων· ἀλλόκοτον γὰρ ἔδοξεν εἶναι καὶ δεινὸν, εὐθύνας τινὰ διδόναι ζῶντα, περὶ ὧν ἐβουλήθη γενέσθαι μετὰ τὴν τελευτήν· ἐπεφύετο δὲ τῶν γεγραμμένων μάλιστα τῷ περὶ τῆς ταφῆς. Εκέλευε γὰρ αὐτοῦ τὸ σῶμα, κἂν ἐν ῥώμῃ τελευτήσῃ, δι᾽ ἀγορᾶς πομπευθὲν, εἰς Αλεξάνδρειαν πρὸς Κλεοπάτραν ἀποσταλῆναι. Καλουίσιος δὲ Καίσαρος ἑταῖρος ἔτι καὶ ταῦτα τῶν εἰς Κλεοπάτραν ἐγκλημάτων Αντωνίῳ προὔφερε, χαρίσασθαι μὲν αὐτῇ τὰς ἐκ Περγάμου βιβλιοθήκας, ἐν αἷς εἴκοσι μυριάδες βιβλίων ἁπλῶν ἦσαν.

Morientibus vtique suprema de funere suo mandata in ore fuisse, testatur Seneca Epist. 93. cum ait: *Neminem de* SVPREMO OFFICIO ROGO, NVLLI RELIQVIAS MEAS COMMENDO. *Ne quis insepultus esset, rerum natura prospexit.*

CLI. AMICI AD EXSEQVIAS VT VENIRENT, *legato inuitabantur.*

Amicos quoque & Liberos ipsos, vt ad funus suum venirent, legato inuitabant. Valens in l. 19. D. de legat. 3. *Si tibi & ei,* QVI EX TRIBVS LIBERIS MEIS IN FVNVS MEVM VENERIT, CENTVM AVREOS *legauero* Mæcianus etiam sub hac condicione, SI AD EXSEQVIAS FVNERIS MEI VENERIT, quandoque

doque legata data, ostendit in l. 91. D. de condic. & dem. Exstare fertur Romæ huiusmodi Inscriptio:

MORTVVM. ME. QVOQVE. FVNAERARI. IVSSI. REBVS. LVGVBRIS. QVIBVS. VIVOS. PARAVI. LECTO. STRAGVLIS. FORENSIS. PAENVLA. INGRIS. OMNIBVS. OSSA. MEA. IN. ARAM. MIXTA. CVM. FILIAE. VNA. REQVIESCVNT. HOC SOLACIVM. MECVM, ERIT. CIRCA. ARAM. LIBERTIS. LIBERTABVSQVE. POSTERISQVE. EORVM. ET. QVIBVS. PERMISERINT. HAC. LEGE. VT. QVOTIENS. QVIS. EORVM. SVIS. CORONAS. PONENT. ET. ARAM. NOSTRAM. CORONENT. ATIMETO. LIB. CVIVS. DOLO. FILIAM. RESTEM. ET. CLAVOM. VNDE. SIBI. COLLVM. ALLIGET. (Apud Gruterum p. DCCXV. 10.)

CLII. *Testator eligere solebat, qui sibi funus faceret.*

Interdum Testator decedens eligebat, qui sibi funus faceret, vnique curam condendi corporis mandabat, & ei, cui hoc munus delegabat, pro hoc, emolumentum aliquod relinquebat, l. 12. §. 4. D. de religios. Vlpianus in l. 14. §. 2. D. eod. *Si cui* FVNERIS SVI CVRAM TESTATOR MANDAVERIT. Et §. 13. ead. l. *Si testator quidem* FVNVS MIHI MANDAVIT. Idem §. 14. ead. l. *Qui prohibet, funerari ab eo, quem Testator elegit.* Et ita Liuia moriens, Funeris curam amicis quibusdam demandauit, quemadmodum Suetonius in Tiberio cap. 51. narrat. Sic & in l. 42. D. de leg. 3. Maritus, CORPVS SVVM VXORI SVAE SEPELIENDVM TRADI, iubet. Simili modo in l. 88. §. 1. D. de leg. 2. A TE PETO, TITI, FIDEIQVE TVAE COMMITTO, VTI CVRAM CONDENDI CORPORIS MEI SVSCIPIAS: ET PRO HOC TOT AVREOS E MEDIO PRAECIPITO. Martialis lib. I. Epigr. 88. v. 10.

Non aliter CINERES MANDO IACERE MEOS.

CLIII. VESTES ORNAMENTAQVE INFERRI, *mandare solebant decedentes. Ineptæ circa sepulturam morientum voluntates.*

Interdum etiam Vestes & alia Ornamenta inferri iubebant. Scæuola in l. vlt. §. vlt. D. de auro, argent. *Mulier decedens Testamento ita cauerat:*
641 *ferat:* FVNERARI ME ARBITRIO VIRI MEI, VOLO: ET INFERRI MIHI QVAECVMQVE SEPVLTVRAE MEAE CAVSA FERAM, EX ORNAMENTIS, LINEAS DVAS EX MARGARITIS, ET VIRIOLAS EX SMARAGDIS. Ineptas autem voluntates defunctorum circa sepulturam, veluti VESTES, aut, SI QVA ALIA SVPERVACVA, VT IN FVNVS IMPENDANTVR, non valere, Marcianus scribit l. 113. §. vlt. D. de legat. 1. Vlpianus in l. 14. §. 4. D. de religios. & sumpt. *Non oportet autem Ornamenta cum corporibus condi, nec quid aliud huiusmodi, quod homines simpliciores faciunt.* Apud Lucianum, Nigrinus talia morientium Mandata exagitat, his verbis: Γελᾶν προήχθην, ὅτι καὶ συγκατορύττειν ἑαυτοῖς ἀξιοῦσι τὰς ἀμαθίας, καὶ τὴν ἀναλγησίαν ἔγγραφον ὁμολογοῦσιν· οἱ μὲν, ἐσθῆτας ἑαυτοῖς κελεύοντες συγκαταφλέγεσθαι: οἱ δ' ἄλλο τι τῶν παρὰ τὸν βίον τιμίων· οἱ δὲ καὶ παραμένειν τινὰς οἰκέτας τοῖς τάφοις· ἔνιοι δὲ καὶ στέφειν τὰς στήλας ἄνθεσιν, εὐήθεις ἔτι καὶ παρὰ τὴν τελευτὴν διαμένοντες. Astutam certe quandam anum Testamento iussisse, vt nuda & oleo vncta a captatore nudo efferretur, ea videlicet cogitatione, vt vel mortua humeris eius elaberetur, cui is viua captionem euadere non poterat, Horatius lib. II. Serm. Sat. 5. v. 84. seqq. significat.

anus improba Thebis
EX TESTAMENTO, SIC EST ELATA, CADAVER
VNCTVM OLEO LARGO, NVDIS HVMERIS TVLIT HERES,
Scilicet elabi si posset mortua.

Modestinus vero in l. 27. D. de condic. instit. proponit, quemdam in suo Testamento heredem scripsisse sub tali condicione, SI RELIQVIAS IN MARE ABIECISSET.

CLIV. MONVMENTVM SIBI FIERI *testatores plerumque mandabant, interdum* CONSTITVTO IMPENSAE MODO, *interdum* ALICVIVS ARBITRATV.

Plerumque etiam Testatores Monumentum sibi fieri mandabant, l. 5. C. de religiosis. Et sub huiusmodi condicione, vel modo, quandoque heredes scribebant & legata relinquebant, vt apparet ex l. 6. D. de condic. instit. l. 26. & l. 112. D. de condic. & demonstr. Alfenus in l. 44. D. de hered. instit. *Paterfamilias Testamento duos heredes instituerat: Eos* MONVMENTVM FACERE IVSSERAT IN DIEBVS CERTIS. Idem in l. 27. D. de condic. & dem. *In Testamento quidam scripserat, ut* SIBI MONVMENTVM, AD EXEMPLVM EIVS, QVOD IN VIA SALARIA ESSET, PVBLII DEMETRII, FIERET, NISI FACTVM ESSET, HEREDES MAGNA PECVNIA MVLTARE. Vlpianus in l. 10. D. de reb. dub. proponit, legatum relictum EI, QVI MONVMENTVM FECISSET. Papinianus in l. 86. §. vlt. D. de adquir. hered. Filium codicillis ab herede suo petisse, refert, VT SIBI, PARENTIBVSQVE, SVIS, IN POSSESSIONE MATRIS, MONVMENTVM EXSTRVERET. Vlpianus in l. 18. §. 1. D. famil. ercisc. *Sed & cum* MONVMENTVM IVSSIT *Testator* FIERI. Hinc illa in vetustis inscriptionibus crebra verba,

 TESTA-

TESTAMENTO FIERI IVSSIT, HEREDES FACIENDVM CVRAVERVNT. Quæ verba his singularibus literis scribi solita, T. F. I. H. F. C. Valer. Prob. docet. Breuius interdum ita scribebant, EX TESTAMENTO.

Quandoque & impensæ, quam in monumentum fieri vellent, modum statuebant, vt in l. 42. D. de legat. 3. *Titius de monumento, quod sibi exstrui volebat, ita cauit*, CORPVS MEVM VXORI MEAE VOLO TRADI SEPELIENDVM IN FVNDO ILLO, ET MONVMENTVM EXSTRVI VSQVE AD QVADRINGENTOS AVREOS. Papinianus in l. 50. §. 1. D. de hered. petit. Alfenus in l. 202. D. de verbor. signific. *Cum in Testamento scriptum esset*, VT HERES IN FVNERE, AVT IN MONVMENTO DVMTAXAT AVREOS CENTVM CONSVMERET. Papinianus in l. 31. §. 4. D. de negot. gest. LIBERTOS CERTAM PECVNIAM ACCIPERE, TESTATOR, AD SVMPTVM MONVMENTI, VOLVIT. Vlpianus in l. 1. §. vlt. D. ad L. Falcid. *An funeris, monumentique impensa, quantum Testator fieri iussit.*

Interdum sumptum immodicum fieri Testator iubebat, cuius voluntatem in ea re sequendam non esse, si res egrederetur iustam sumptus rationem, sed pro modo facultatum simplum fieri debere, Vlpianus ait in l. 14. §. 6. D. de religios. & sumpt. Macer in l. 37. D. eod. *Si amplum quid ædificari Testator iusserit, veluti*, IN CIRCVM PORTICATIONES. Contra quandoque heredes impensæ præscriptæ a Testatore de suo aliquid adiiciebant: Quod testantur vetustæ Inscriptiones, his verbis: ET AMPLIVS IN EO MONVMENTO IMPENSA ADIECIT DE SVO HS. VI.

Interdum alicuius arbitratu monumentum facere heres legatariusue iubebatur, l. 6. D. de condic. & demonstr. Iauolenus in l. 40. §. vlt. D. eod. *Thermus minor*, QVORVM ARBITRATV MONVMENTVM SIBI FIERI VELLET, *Testamento scripserat, deinde ita legauerat:* LVCIIS, PVBLIIS, CORNELIIS AD MONVMENTVM AEDIFICANDVM MILLE HERES MEVS DATO. Iulianus in l. 11. D. de condict. caus. dat. *si heres* ARBITRATV LIBERTI CERTA SVMMA MONVMENTVM FACERE *iussus.* Sic in lapide Romano. L. APISIVS C. F. SCAPTIA CAPITOLINVS EX TESTAMENTO FIERI IVSSIT MONVMEN. . . . ARBITRATVM HEREDVM SVO-
642 RVM ET SIBI ET SVIS. (p. DCLXII. 5.) Et alias: C. VALERIVS. C. F. QVAE BROCCIVS. SIBI. C. VALERIO. OVF. PATRI. TESTAMENTO. FIERI. IVSSIT. HS. CC. T. DD. ARBITRATV. VALERIE. C. F. SORORIS. ET. M. MARCI. (p. DCCXLIV. 8.)

CLV. IN TVTELAM CINERVM LEGABANT, SERVOS CIRCA MONVMENTVM MORARI *iubebant testatores.*

Sed & in tutelam cinerum plerumque legabant. Quinctilianus lib. VII. cap. 9. *Vt si quis corpus suum in occulto loco poni iubeat*, CIRCAQVE MONVMENTVM MVLTVM AGRI AB HEREDIBVS IN TVTELAM CINERVM, vt fosolet, LEGET. Quo pertinent hæc verba mutilæ Inscriptionis: C. IN. CVLTV. MONVMENTVM. CVM. P. XV. ET. ITER. (p. CCCCLXXXIV. 1.) Et alias: HVIC. MONVMENTO. EX. TESTAMENTO. IN. CVLTVRAM. LEGATA. SVNT. HS. VII. A. SEMPRONIO. SEVERO. (pag. DCXXIII. 8.)

Seruos etiam quandoque circa monumentum morari Testamento iubebant, vt in l. 18. §. 5. D. de aliment. vel cibar. QVOS LIBERTOS MEOS, VBI CORPVS MEVM POSITVM FVERIT, IBI EOS MORARI IVBEO, VT PER ABSENTIAM FILIARVM MEARVM AD SARCOPHAGVM MEVM MEMORIAM QVOTANNIS CELEBRENT. Modestinus in l. 44. D. de man. test. SACCVS SERVVS MEVS, ET EVTYCHIA ET HYRENE ANCILLAE MEAE OMNES SVB HAC CONDICIONE LIBERI SVNTO, VT MONVMENTO MEO ALTERNIS MENSIBVS LVCERNAM ACCENDANT, ET SOLENNIA MORTIS PERAGANT. Et hoc Lucianus in Nigrino ridet, his verbis: *Οἱ δὲ καὶ παραμένειν τινὰς οἰκέτας τοῖς τάφοις.*

CLVI. MORIENTIVM EXTREMA VERBA & COMMENDATIONES, *veluti* MEMORIAE SVAE, VLCISCENDAE NECIS SVAE.

Atque vt reliquas morientium commendationes, e quibus aliquot supra suis locis perstrinximus, absoluamus, in Horatii vita, quæ Suetonio attribuitur, scriptum est, quantopere Mæcenas Horatium dilexerit, testatum eum reliquisse versibus, qui illic recitantur, sed multo magis extremis iudiciis tali ad Augustum elogio: HORATI FLACCI, VT MEI MEMOR ESTO. Sed & Augustum morientem defecisse in hoc verbo: LIVIA, NOSTRI CONIVGII MEMOR VIVE, ET VALE, Suetonius in eius vita, cap. 99. narrat. His non male vetus hæc Inscriptio accedet: T. TERTVLLVS. T. F. DEC. LABORE. ET. CVRA. MEA. HANC. PARAVI. DOMVM. C. TERTVLLO. FIL. DVLCISS. ET. IN. EA. VRN. VBI. OSSA. NOST QVIESC. IN. AEDE. ISIDI. SACRA. CONST SI. MANES. POST. FATA. ALIQVID. SENTIVNT. DEMETVR. DOLOR. FREQVENTI FILII. MEI. ACCESSV. AD. ME. VALE. C TERTVLLE. ET. ESTO. MEMOR. PIETATIS PATERNAE.

Interdum & Morientes vltionem necis suæ alicui mandabant, aut cædis suæ auctores indicabant. Suetonius in Calig. cap. 3. Germanicum, se vbi veneficiis & deuotionibus a Pisone impugnari comperit, domesticis MANDASSE VLTIONEM, SI QVID SIBI ACCIDISSET, refert.

refert. Idem Vespasiano cap. 6. *Iactatum exemplar epistolae, verae siue falsae, defuncti Othonis ad Vespasianum, extrema obtestatione* VLTIONEM MANDANTIS, *&* VT REIPVBL. SVBVENIRET, *optantis.* Vlpianus in l. 14. §. vlt. D. de bon. libert. *Si pater Testamento cauerit*, VT ACCVSARETVR LIBERTVS, QVASI VENENVM SIBI PARASSET, AVT QVID ALIVD IN SE ADMISISSET. Idem in l. 3. §. 1. D. ad SC. Silan. *Si quis moriens dixisset*, A SERVO VIM MORTIS ALLATAM ESSE SIBI. Silius Italicus lib. XV. v. 801.

Si qua sub extremo casu MANDATA: *referri Germano vis forte tuo*, PORTABIMVS, *inquit.*

Et mox v. 805.

Mea si SVPREMA *referre*
Fratri VERBA *paras*, MANDO CAPITOLIA VICTOR
EXVRAT, CINERIQVE IOVIS PERMISCEAT OSSA.

Iam vero extrema Germanici animam agentis dicta ad amicos recitat Cornelius Tacitus lib. II. cap. 71. quibus haec mandat: NVNC SCELERE PISONIS ET PLANCINAE INTERCEPTVS, VLTIMAS PRECES PECTORIBVS VESTRIS RELINQVO: REFERATIS PATRI AC FRATRI, QVIBVS ACERBITATIBVS DILACERATVS, QVIBVS INSIDIIS CIRCVMVENTVS MISERRIMAM VITAM PESSIMA MORTE FINIERIM. Et mox: NON HOC PRAECIPVVM AMICORVM MVNVS EST, PROSEQVI DEFVNCTVM IGNAVO QVESTV: SED QVAE VOLVERIT, MEMINISSE, QVAE MANDAVERIT, EXSEQVI. FLEBVNT GERMANICVM ETIAM IGNOTI: VINDICABITIS VOS, SI ME POTIVS, QVAM FORTVNAM MEAM FOVEATIS. Idem Tacitus in vita Agricolae cap. 45. dolens, quod assidere valetudini soceri, fouere deficientem, satiare vultu, complexu, non contigisset, *Excepissem certe*, ait, MANDATA, *vocesque, quas penitus animo figeremus.*

Sane Virgilius Testamento, Carmina sua cremari, mandauit, quemadmodum Plinius lib. VII. Nat. histor. cap. 20. memoriae prodidit. Idque ab eo, qui celeberrimi illius vatis vitam conscri- 643 psit, plenius relatum est. Quae res scholasticorum versibus argumentum praebuit. Sic enim Sulpicius Apollinaris,

IVSSERAT, *haec rapidis aboleri carmina flammis,*
Virgilius.

Item de eadem re Phocas Grammaticus:

Carmina, Virgilius, Phrygium prodentia Martem
Secum fatali, IVSSERAT, *igne mori.*

Et alius quidam incertus Poëta:

Ergone supremis potuit vox improba verbis
Tam dirum MANDARE *nefas? Ergo ibit in ignes,*
Magnaque doctiloqui morietur Musa Maronis?

CLVII. INTEGRAE TESTAMENTORVM TABVLAE E LAPIDIBVS & MONVMENTIS VETVSTIS.

Huc vsque dispersas Testamentorum reliquias colligere, & singulas membratim discerptas partes in ordinem cogere, suoque velut corpori reddere & restituere, nobis curae fuit. Deinceps integras Testamentorum Tabulas, quae vel ex vetustis lapidibus, monumentisque erui, vel ex priscorum auctorum scriptis elici possunt, attexam. Quarum plerasque aliena fide proferri, ne quis me euictionis nomine in ius vocet, testor & praedico, atque adeo pileatas, vt ita dicam, produco, & si quid vitii deprehendatur, non teneor.

Ac primum ex inscriptionibus Hispaniensibus proferam vetustam Galli Fauonii Iocundi Testamentum, cuius tamen fidem non praesto. i) Verba eius notarum interpretatione adhibita sic habent:

EGO. GALLVS. FAVONIVS. IOCVNDVS. PVBLII. FAVONII. FILIVS. QVI. BELLO. CONTRA. VIRIATVM. OCCVBVI. IOCVNDVM. ET. PVDENTEM. FILIOS. HEREDES. RELINQVO. ET. BONORVM. IOCVNDI. PATRIS. MEI. ET. EORVM. QVAE. MIHI. IPSE. ADQVISIVI. HAC. TAMEN. CONDITIONE. VT. AB. VRBE. ROMA. HVC. VENIANT. ET. OSSA. HINC. MEA. INTRA. QVINQVENNIVM. EXPORTENT. ET. VIA. LATINA. CONDANT. SEPVLCRO. MARMOREO. CONDITO. MEA. VOLVNTATE. SI. SECVS. FECERINT. NISI. LEGITIMAE. ORIANTVR. CAVSAE. VELIM. EA. OMNIA. QVAE. FILIIS. RELINQVO. PRO. REPARANDO. TEMPLO. DEI. SYLVANI. QVOD. SVB. VIMINALI. MONTE. EST. ADTRIBVI. MANESQVE. MEI. A. PONTIFICE. MAXIMO. ET. FLAMINVM. DIALIVM. QVI. IN. CAPITOLIBVS. SVNT. OPEM. IMPLORANTIBVS. AD. IMPIETATEM. CONTRA. FILIOS. VLCISCENDAM. TENEANTVRQVE. SACERDOTES. DEI. SYLVANI. ME. IN. VRBE. REFERRE. ET. SEPVLCRO. ME. MEO. CONDERE. VOLO. QVOQVE. QVOTQVOT. DOMI. MEAE. VERNAE. SVNT. OMNES. A. PRAETORE. VRBANO. LIBEROS. CVM. MATRIBVS. DIMITTI. SINGVLISQVE. LIBRAM. ARGENTI. PVRI. ET. VESTEM. VNAM. DARI. (Apud Gruterum p. DCCCLXXI. 2.)

i) Atque ipsum hoc testamentum suis ipsius indiciis fraudis arguitur.

Inuenitur & in antiquis Hiſpaniæ lapidibus vltimum quoddam Elogium perbreue, valde notarum hiatu fuxatum, nullo bono ſenſu, in hunc modum:

MORTEM. EVALER. M. F. ADSEQVEXT. INVLT. TERR. NVLLO. CREDIDI. LOCO OSSA. NOSTRA. POSSE. MEI. ADQVIESCERE. QVM. PROPE. TEMP. AESCVLA. PII ITAQVE. EX. TESTAM. AD. X. PEDES. A. TEMPLO. VOLO.

CONDIER.

VOS. NATI. IVCVNDISS. AB. VRBE. ROMA. ROMA. HVC. CONCEDITE. AD. SEPVLCHR. NOSTRVM. DEMETVR. DOLOR. PIETATE. VESTRA. SI. MANESCENT. VOS. ME.

MORES., NOSTRI.

Cuius lapidis notas diuulſas coniungens ita integra verba reddo:

MORTE. ME. VALERIVM. M. F. ADSEQVENTE. IN. VLTIMA. TERRA. NVLLO. CREDIDI. LOCO. OSSA. NOSTRA. POSSE. MELIVS. ADQVIESCERE. QVAM PROPE. TEMPLVM. AESCVLAPII. ITA. EX. TESTAMENTO. AD. X. PEDES. A TEMPLO. VOLO. CONDIER. VOS. NATI. IVCVNDISSIMI. AB. VRBE. ROMA. HIC CONCEDITE. AD. SEPVLCHRVM. NOSTRVM. DEMETVR. DOLOR. PIETATE. VESTRA. SI. MANES. SENTIENT. VOS. MEMORES. NOSTRI.

644 Ea certe, niſi me animus fallit, fuit Valerii illius iuſta mentis ſententia. Exſtat quoque in eodem Hiſpaniæ tractu vetuſtum aliud Teſtamentum, quod abraſis aliquot literis immedicabile vulnus accepit. Itaque cum ſua cauſa, ſuisque vitiis exhibebo:

EGO. Q. VALER. CASTRICVS. Q. F. HODIE. III. IDVS. AVG. DECED. CONSTI. Q. VALER. F. MEVM. EX. ASSE. HER. DVMODO. .·.·. P. RO. VALERIA. F. MIHI. KARISS. EXIMATVR. SI. LEGITIM. E. P. CONIVGE. SOBOL. HABERET. .·.·. PROPRIMA. TVRRE. TEMP. AESCVL. DEI. QVOD. IN. VRBE. BARCIN. EST. RESTAVR. ACT. P. ROMVLIO. CIT. HISP. PRO. COSS. DOMITIANO. VES. F. ORBI. IMPERANTE.

Caput etiam quoddam Teſtamenti in eadem regione lapidi inciſum eſt in hæc verba:

L. CAECILIVS. L. PAP. OPTATVS. ET. LEG. VII. LEGAT. ET. X. LEG. XV. APOLLINI. MISSVS. HONESTA. MISSIONE. AB. IMP. M. AVR. ANTONINO. ET. AVR. VERO. AVG. ATLECTVS. AB. ATRE. INTERIM. MVNE. CONSECVT. IN. HONORES. EDILICIOS. II. VIR. III. FLAM. ROMAE. DIVORVM. ET. AVGVSTORVM. QVI. R. P. BARCI. C. TAL. DO. LEGO. DARIQ. VOLO. * VI. EX. QVORVM. VSVRIS. SEMISSIBVS. EDI. VOLO. QVOTANNIS. SPECTACVL. PVGILVM. DIE. IIII. IDVVM. IVNTVS. QVEAT. XCCT. ET. EADEM. DIE. LXXXCC. OLEVM. INTIMIS. PVBL. POPVLO. PRAEBERI. FESTA. PRAESTARI. EA. CONDICIONE. VOLO. VT. LIBERTORVMQ. LIBERTI. QVOS. HONOR. SEVIRATVS. CONTIGERIT, AB. OMNIBVS. MVNERIBVS. SEVIRATVS. EXCVSATI. SINT. QVOT. SI. QVIS. EORVM. AD. MVNERA. VOCITVS. FVERIT. TVNEA. * . VI. AT. REMPVBL. TARRAE. TRANSFERRI. IVBEO. SVB. EADEM. FORMA. SPECTACVLORVM. QVOD. S. S. ESTE. DENORVM. TARRACONE.

L. D. D. D.

(Gruter. p. CCCLXVIII. 1.)

Exſtat etiam Saſſinæ in lapide antiquo caput Teſtamenti incluſum inſcriptione quadam, quæ ita habet:

D. M.

CETRANIAE. P. F. SEVERINAE. SACERDOTI. DIVAE. MARCIAN. T. BAEBIVS, GEMELLINVS. . . . . . AVGVST. CONIVGI. SACRATISS. CAPVT. EX TESTAMENTO. CETRANIAE. SEVERINE. COLLEGIS. DENDROPHORVM. FABRVM. CENTONARIORVM. MVNIC. SASSI. HS. SENA. MILLIA. N. DARE. VOLO. FIDEIQ. VESTRAE. COLLEGIALI. COMMITTO. VTI. EX. REDITV. HS. QVATERN. M. N OMNIBVS. ANNIS. TRIB. IDVS. IVN. DIE. NATALIS. MEI. OLEVM. SINGVLIS. VOBIS. DIVIDATVR. ET. EX. REDITV. H. BINVM. MILIVM. N. MANES. MEOS. COLATIS. HOC. VT. ITA. FACIATIS. FIDEI. VESTRE. COMMITTO. (p. CCCXXII. 4.)

Eſt

Est & ad antiquorum monumentorum aerarium delatum Testamentum, quod subiungam. (Apud Gruterum in suppos. p. XIX. 1.)

D. O. M.
KL. SEX.
L. MALLIO. ET. Q. TORQVATO. COSS.

SEMPRONIVS. TVCIDANVS. TESTAMEN. IVR. MIL. QVOD. IPSE. FACIO. LL. ABES. OB. POENVM. ITALIA. PVLSVM. FVND. BALEARES. SENATVI. P. Q. R. D. D. AVRELIVS. TVCIDANVS. TACITAM. PECV. SI. VIA. LAT. OSS. MEIS. RE. MONVMENTVM. SVO. SVNT. EDIFICAVERIT. HABETO. HERMETI. LIB. AVG. VIND. MA. AVR. D. DA. SVNT. TICIAE. AGRESTI. VXOR. BENEME. MVNDVM. MVLIEB. QVAEVE. E. CA. PA. D. L. CAIVS. TVCIDANVS. QVOD. PVPILLAM. CVIVS. IVSSV. MEO. CV. GE. CONTRA. DECRETVM. AMPLISS. ORD. VXOR. D. EX. ESTO. DODRANT. IVLIO. CELSO. TESTAMENT. QVOD. ESAPHO. SCRIPSERAM. ADI. PAMPHILO. VICARIO. PECV. TI. INSTRVM. RVSTI. QVOD. EPIRO. PARAVER. VT. HIC. VE. HAERED. DA. SVNTO. FILIIS. SI. NEPOTES. MIHI. NON. FECERINT. MARCELLVS. TVCIDANVS. DAM. SVNT. COHI. HERED. QVE. LEGO. ESTO.

645 Quorum verborum quidam hanc interpretationem faciunt:

TESTAMENTVM. IVRE. MILITARI. QVOD. IPSE. FACIO. LEGIBVS. ABSENS. OB. POENVM. ITALIA. PVLSVM. FVNDOS. BALEARES. S. P. Q. R. DO. LEGO. AVRELIVS. TVCIDANVS. TOTAM. PECVNIAM. SI. VIA. LATINA. OSSIBVS. MEIS. RELATIS. MONVMENTVM. SVO. SVMPTV. AEDIFICAVERIT. HABETO. HERMETI. LIBERTO. AVG. MANVMISSO. AVREI. CX. DONO. DATI. SVNTO. TIICIAE. AGRESTI. VXORI. BENE. MERITAE. MVNDVM. MVLIEBREM. QVAEVE. EIVS. CAVSA. EMPTA. PARATA. SVNT. DO. LEGO. CAIVS. TVCIDANVS. QVOD. PVPILLAM. CVIVS. IVSSV. MEO. CVRAM. GESSERAT. CONTRA. DECRETVM. AMPLISSIMI. ORDINIS. VXOREM. DVXIT. EXHERES. ESTO. DODRANTEM. IVLIO. CELSO. TESTAMENTO. QVOD. EPHESO. SCRIPSERAM. ADIICIO. PAMPHYLO. VICARIO. PECVLIARE. INSTRVMENTVM. RVSTICVM. QVOD. EPIRO. PARAVERAM. VEHICVLAVE. DATA. DONATA. SVNTO.

Iniectum tamen mihi de huius Testamenti fide atque auctoritate scrupulum non celabo. In eo enim Senatusconsulti, quo pupillam vxorem ducere tutori fuit prohibitum, fit mentio, quod Marci demum temporibus amplissimus ordo decreuit. Proinde quomodo stare possit, quod de Poeno Italia pulso Testator loquitur, alii viderint. *k*) Mihi, vt liberum cuique iudicium relinquam, quidquid in hoc genere descriptum inuenio, referre satis est.

Circumfertur & caput ex Testamento M. Megonii M. F. Cor. Leonis, in haec verba:

HOC. AMPLIVS. R. P. PETILINORVM. DARI. VOLO. HS. XN. ITEM. VINEAM. CLCIDIANAM. CVM. PARTEM. FVNDI. POMPEIANI. FAVTI. OPTIMA. MAXIMAQVE. FVNT. FINIBVS. SVIS. QVA. MEA. FVERVNT. VOLO. AVTEM. EX. VSVRIS. SEMISSIBVS. HS. XN. COMPARARI. AVGVSTALIVM. LOCI. N. AD. INSTRVMENTVM. TRICLINIORVM. DVVM. QVOD. EIS. ME. VBO. TRADIDI. CANDELABRA. ET. LVCERNAS. BILYCHEIS. ARBITRIO. AVGVSTALIM. QVO. FACLIVS. STRATI. IVS. PVBL. OBIRE. POSINT. QVOD. IPSVM. AD. VTILITATEM. REIP. N. PERTINERE. EXISTIMAVI. FACILIVS. SVBITVRIS. ONVS. AVGVSTALITATIS. DVM. HOC. COMMODVM. ANTE. OCVLOS. HABENT. CETERVM. AVTEM. TEMPORVM. VSVRAS. EMISSE. HS. XN. AD. INSTRVMENTVM. AVGVSTALIVM. ARBITRIO. IPSORVM. ESSE. VOLO. QVO. FACILIVS. MVNVS. MEVM. PERPETVVM. CONSERVARE. POSSINT. NEQVE. IN. ALIOS. VSVS. VSVRAT. QVAS. ITA. A. REP. ACCIPERENT. TRANSFERRI. VOLO. QVAM. SI. NECESSE. FVERIT. IN. PASTINATIONEM. VINEAM. QVOQVE. CVM. PARTE. FVNDI. POMPEIANI. SIC. VT. SVPRA. DIXI. HOC. AMPLIVS. AVGVSTALIBVS. LOCI. IDCIRCO. DARI. VOLO. QVAE. EST. AMINEA. VT. SI. COGITATIONI. MEAE. QVA. PROSPEXISSENT. VTILITATIBVS. NOSTRIS. CREDO. CONSENSERITIS. VINVM. VSIBVS. VESTRIS. DVM-

k) Huc accedit ratio loquendi, plane inconueniens temporibus Hannibalicis, quibus hoc testamentum adfingitur, vt quiuis facile intelliget, qui modo SCtum de Bacchanalibus, multo posterius cum hoc monumento comparare voluerit. Itaque etiam si decreti de pupilla vxore non ducenda nulla hic mentio fieret, tamen vel inde pro spurio & confic̃to habendum foret.

DVMTAXAT. DVM. PVBLICE. EPVLAS. EXERCEBITIS. HABERE. POSSITIS. HOC. AVTEM. NOMINE. RELEVATI. IMPENDIS. FACILIVS. PROSPECTVRI. HI. QVI. AD. MVNVS. AVGVSTALITATIS. COMPELLENTVR. LOCATIO. VINEAE. PARTIS. FVNDI. POMPEIANI. EAM. COLERE. POTERINT. HAEC. ITA. VT. CAVI. FIRI. PRAESTARIQVE. VOLO. HOC. AMPLIVS. AB. HEREDIBVS. MEIS. VOLO. PRAESTARI. REIP. PETILINORVM. ET. A. REP. PETILINORVM. CORPORI. AVGVSTALIVM. EX. PRAEDIS. CAETERIS. MEIS. PALVM. DICARI. OMNIBVS. ANNIS. SVFFICIENS. PEDATVRE. VINEAE. QVAM. AVGVSTALIBVS. LEGAVI. A. VOBIS. AVTEM. AVGVSTALES. PETO. HANC. VOLVNTATEM. MEAM. RATAM. HABEATIS. ET. VT. PERPETVAM. FIRMAM. OBSERVERIS. CVRAE. VESTRAE. MANDETIS. QVO. FACILIVS. AVTEM. NOTA. SIT. CORPORI. VESTRO. HAEC. ERGA. VOS. VOLVNTAS. TVLI. L. KAPVT. QVOD. AD. VESTRVM. HONOREM. PERTINET. (Gruter. p. CCXV. 2.)

Non omittam, ludicrum licet, Grunii Corocottæ Testamentum, quod vetustatem non modo ipso contextu præ se fert, verum etiam, D. Hieronymi locupletis & idonei testis auctoritate, annos suos probat. Sic enim ille Epistola ad Eustochium: *Testamentum autem Grunnii Corocottæ Porcelli, decantant in scholis puerorum agmina cachinnantium.* l) (Apud Gruter. in suppos. p. XVIII, 5.)

M. GRVNNIVS. COROCOTTA. PORCELLVS. TESTAMENTVM. FECIT. QVOD. QVONIAM. MANV. MEA. SCRIBERE. NON. POTVI. SCRIBENDVM. DICTAVI. MAGIRVS. COCVS. DIXIT. VENI. HVC. EVERSOR. DOMI. SOLIVERSOR. FVGITIVE. PORCELLE. EGO. HODIE. TIBI. VITAM. ADIMO. COROCOTTA. PORCELLVS. DI-
646 XIT. SI. QVA. FECI. SI. QVA. PECCAVI. SI. QVA. VASCVLA. PEDIBVS. MEIS. CONFREGI. ROGO. DOMINE. COCE. VENIAM. PETO. ROGANTI. CONCEDE. MAGIRVS. COCVS. DIXIT. TRANSI. PVER. ADFER. MIHI. DE. CVLINA. CVLTRVM. VT. HVNC. PORCELLVM. FACIAM. CRVENTVM. PORCELLVS. COMPREHENDITVR. A. FAMVLIS. DVCTVS. SVB. DIE. XVI. KAL. LVCERNINAS. VBI. HABVNDANT. CYMAE. CLYBANATO. ET. PIPERATO. COSS. ET. VT. VIDIT. SE. MORITVRVM. ESSE. HORAE. SPATIVM. PETIIT. COCVM. ROGAVIT. VT. TESTAMENTVM. FACERE. POSSET. INCLAMAVIT. AD. SE. SVOS. PARENTES. VT. DE. CIBARIIS. SVIS. ALIQVID. DIMITTERET. EIS. QVI. AIT. PATRI. MEO. VERRINO. LARDINO. DO. LEGO. DARI. GLANDIS. MODIOS. XXX. ET. MATRI. MEAE. VETVRRINAE. SCROFAE. DO. DARI. LACONICAE. SILIGINIS. MODIOS. XL. ET. SORORI. MEAE. QVIRINAE. IN. CVIVS. VOTVM. INTERESSE. NON. POTVI. DO. LEGO. DARI. HORDEI. MODIOS. XXX. ET. DE MEIS. VISCERIBVS. DABO. DONABO. SVTORIBVS. SETAS. RIXATORIBVS. CAPITINAS. SVRDIS. AVRICVLAS. CAVSIDICIS. ET. VERBOSIS. LINGVAM. BVBVLARIIS. INTESTINA. ESICIARIIS. FEMORA. MVLIERIBVS. LVMBVLOS. PVERIS. VESICAM. PVELLIS. CAVDAM. CYNAEDIS. MVSCVLOS. CVRSORIBVS. ET. VENATORIBVS. TALOS. LATRONIBVS. VNGVLAS. ET. NEC. NOMINANDO. COCO. DO. LEGO. AC. DIMITTO. POPAM. ET. PISTILLVM. QVAE. MECVM. DETVLERAM. A. QVERCETO. VSQVE. AD. HARAM. LIGET. SIBI. COLLVM. DE. RESTE. VOLO. MIHI. FIERI. MONVMENTVM. EX. LITTERIS. AVREIS. SCRIPTVM. M. GRVNNIVS. COROCOTTA. PORCELLVS. VIXIT. ANNOS. D. CCCC. XCVIIII. QVOD. SI. SEMIS. VIXISSET. MILLE. ANNOS. IMPLESSET. OPTIMI. AMATORES. MEI. VEL. CONSVLES. VITAE. ROGO. VOS. VT. CORPORI. MEO. BENEFACIATIS. BENE. CONDIATIS. DE. BONIS. CONDIMENTIS. NVCLEI. PIPERIS. ET. MELLIS. VT. NOMEN. MEVM. IN. SEMPITERNVM. NOMINETVR. MEI. DOMINI. ET. CONSOBRINI. MEI. QVI. HVIC. MEO. TESTAMENTO. INTERFVISTIS. IVBETE. SIGNARI.

LVCANICVS. SIGNAVIT. TERGILLVS. SIGN.
NVPTIALICVS. SIGN. CELSANVS. SIGN.
LARIDO. SIGN. OFFELLICVS. SIGN. CYMATVS. SIGN.

CLVIII.

l) Sæpius hoc testamentum ludicrum editum est a viris doctis: quas editiones recenset *Fabric. Bibl. Lat.* p. 729. conf. de hoc testamento *Salmasii Specimen Confutationis Animadversionum Desf. Heraldi* p. 239. sq. & *Vales.* ad *Ammian. Marcell.* XXVII, 4.

CLVIII. TESTAMENTORVM, *quæ* APVD AVCTORES VETERES & IN PANDECTIS *referuntur, verba & formulæ.*

Obliqua etiam veterum quorumdam Testamentorum verba subiungere operæ pretium duxi. De Iulii Cæsaris Testamento hæc Suetonius in eius vita cap. 75. scribit. NOVISSIMO TESTAMENTO TRES INSTITVIT HEREDES SORORVM NEPOTES, C. OCTAVIVM EX DODRANTE, ET L. PINARIVM, ET Q. PEDIVM EX QVADRANTE RELIQVO, IN IMA CERA C. OCTAVIVM ETIAM IN FAMILIAM NOMENQVE ADOPTAVIT: PLVRESQVE PERCVSSORVM IN TVTORIB. FILII, SI QVIS SIBI NASCERETVR, NOMINAVIT, DECIMVM BRVTVM ETIAM IN SECVNDIS HEREDIBVS. POPVLO HORTOS CIRCA TIBERIM PVBLICE ET VIRITIM TRECENOS HS. LEGAVIT. Appianus lib. II. Bell. Ciuil. p. 843. Διαθῆκαι δὲ τοῦ Καίσαρος ὤφθησαν φερόμεναι, καὶ εὐθὺς αὐτὰς τὸ πλῆθος ἐκέλευον ἀναγινώσκειν. Θετὸς μὲν δὴ τῷ Καίσαρι παῖς ἐγίνετο ἐν αὐταῖς, ὁ τῆς ἀδελφῆς θυγατριδοῦς Ὀκτάουιος. τῷ δήμῳ δὲ ἦσαν οἱ κῆποι ἐνδιαίτημα, δεδομένοι, καὶ κατ' ἄνδρα Ῥωμαίων τῶν ὄντων ἔτι ἐν ἄστει, πέντε καὶ ἑβδομήκοντα ἀττικαὶ δραχμαί. καὶ ὑπεσαλεύετο αὖθις ἐς ὀργὴν ὁ δῆμος, τυράννους μὲν κατηγορίας προπεπυσμένος, διαθήκας δὲ φιλοπόλιδος ἀνδρὸς ὁρῶντες· οἴκτιστον δὲ ἐφάνη μάλιστα αὐτοῖς, ὅτι τῶν ἀνδροφόνων Δέκιμος ὁ Βροῦτος ἐν τοῖς δευτέροις κληρονόμοις ἐγέγραπτο παῖς. Ῥωμαίοις γὰρ ἔθος παραγράφειν τοῖς κληρονόμοις ἑτέρους, εἰ μὴ κληρονομοῖεν οἱ πρότεροι. Ἐφ' ᾧ δὴ καὶ μᾶλλον συνεταράσσοντο, δὲ δεινὸν, καὶ ἀθέμιστον ἡγοῦντο καὶ Δέκιμον ἐπιβουλεῦσαι Καίσαρι, παῖδα αὐτῷ γεγραμμένον εἶναι. Dio lib. XLIV. p. 292. Τῆς δὲ διαθήκης αὐτοῦ μετὰ ταῦτα ἀναγνωσθείσης μαθὼν ὁ δῆμος, ὅτι τόν τε Ὀκτάουιον υἱὸν πεποίηται, καὶ τὸν Ἀντώνιον, τόν τε Δέκιμον, καὶ τινας ἄλλους τῶν σφαγέων ἐπιτρόπους αὐτοῦ καὶ κληρονόμους τῆς οὐσίας ἄν γε μὴ ἐς ἐκεῖνον ἔλθοι, καταλέλοιπε. καὶ προσέτι καὶ δωρεὰς ἄλλοις, καὶ τῇ πόλει τούς τε κήπους, τοὺς παρὰ τὸν Τίβεριν, καὶ δραχμὰς ὡς μὲν αὐτὸς ὁ Ὀκτάουιος γράφει, τριάκοντα· ὡς δὲ ἕτεροι, πέντε καὶ ἑβδομήκοντα ἑκάστῳ σφῶν δοθῆναι κεκέλευκε, ἐταράχθησαν.

Augusti vero Testamentum Suetonius in eius vita cap. vlt. ita refert: TESTAMENTVM, *L. Planco, C. Silio Coss. 3. Nonas Aprilis, ante annum & 4. menses, quam decederet, factum ab eo, ac duobus codicibus, partim ipsius, partim libertorum Polybii & Hilarionis manu scriptum, depositumque apud sex virgines Vestales, cum tribus signatis æque voluminibus protulerunt: Quæ*
647 *omnia in Senatu aperta atque recitata sunt.* HEREDES INSTITVIT PRIMOS, TIBERIVM EX PARTE DIMIDIA ET SEXTANTE, LIVIAM EX PARTE TERTIA, QVOS ET FERRE NOMEN SVVM IVSSIT: SECVNDOS, DRVSVM TIBERII FILIVM EX TRIENTE, ET EX PARTIBVS RELIQVIS GERMANICVM, LIBEROSQVE EIVS TRES, SEXVS VIRILIS: TERTIO GRADV PROPINQVOS, AMICOSQVE COMPLVRES. LEGAVIT POPVLO ROM. QVADRINGENTIES, TRIBVBVS TRICIES QVINQVIES HS. PRAETORIANIS MILITIBVS SINGVLA MILLIA NVMMORVM. COHORTIBVS VRBANIS QVINGENOS, LEGIONARIIS TRECENOS NVMMOS. QVAM SVMMAM REPRAESENTARI IVSSIT. *Nam & confiscatam semper repositamque habuerat.* RELIQVA LEGATA *varie dedit: produxitque quædam* AD VICENA SESTERTIA, QVIBVS SOLVENDIS ANNVM, DIEM FINIIT, EXCVSATA REI FAMILIARIS MEDIOCRITATE: NEC PLVS PERVENTVRVM AD HEREDES SVOS, QVAM MILLIES ET QVINGENTIES PROFESSVS, QVAMVIS XX. PROXIMIS ANNIS, QVATERDECIES MILLIES EX TESTAMENTIS AMICORVM PERCEPISSET, QVOD PENE CVM DVOBVS PATERNIS PATRIMONIIS, CETERISQVE HEREDITATIBVS IN REMPVBL. ABSVMPSISSET. IVLIAS, FILIAM NEPTEMQVE, SI QVID HIS ACCIDISSET, VETVIT SEPVLCRO SVO INFERRI. *De tribus suis voluminibus, vno,* MANDATA DE FVNERE SVO *complexus est: altero, indicem rerum a se gestarum, quem* VELLET INCIDI IN AENEIS TABVLIS, QVAE ANTE MAVSOLEVM STATVERENTVR: *tertio, Breuiarium totius imperii, quantum militum sub signis vbique esset, quantum pecuniæ in ærario, & fiscis, & vectigaliorum residuis. Adiecit &* LIBERTORVM SERVORVMQVE NOMINA, A QVIBVS RATIO EXIGI POSSET. Idem in Claudio de eiusdem Augusti Testamento cap. 4. *Ac ne heredem quidem,* (scilicet Claudium) *nisi* INTER TERTIOS *ac pæne extraneos,* EX PARTE SEXTA NVNCVPARET, LEGATO *non amplius quam* OCTINGENTORVM SESTERTIORVM *prosecutus.* Cornelius Tacitus lib. I. cap. 8. *Nihil primo Senatus die agi passus, nisi de supremis Augusti: cuius Testamentum in latum per virgines Vestæ,* TIBERIVM ET LIVIAM HEREDES HABVIT. LIVIA IN FAMILIAM IVLIAM, NOMENQVE AVGVSTAE ADSVMEBATVR. IN SPEM SECVNDAM NEPOTES, PRONEPOTESQVE. TERTIO GRADV PRIMORES CIVITATIS SCRIPSERAT, *plerosque inuisos sibi, sed iactantia, gloriaque ad posteros.* LEGATA, *non vltra ciuilem modum, nisi quod* POPVLO ET PLEBI CCCCXXXV. PRAETORIARVM COHORTIVM MILITIBVS SINGVLA NVMMVM MILLIA, LEGIONARIIS AVTEM COHORTIBVS CIVIVM ROMANORVM TRECENOS NVMMOS VIRITIM DEDIT.

 Dio

Dio lib. LV. p. 676. Τὰς διαθήκας αὐτοῦ Πολύβιος τις Καισάρειος ἀνέγνω, &c. κατελέλειπτο δὲ ἐν αὐταῖς τὰ μὲν δύο μέρη τοῦ κλήρου τῷ Τιβερίῳ, τὸ δὲ λοιπὸν τῇ Λιουίᾳ, ὥς τινες λέγουσιν. ἵνα γάρ τι καὶ ἐκείνη τῆς οὐσίας αὐτοῦ ἀπόνηται, παρὰ τῆς βουλῆς ᾐτήσατο, τοσοῦτον αὐτῇ καὶ παρὰ τὸν νόμον καταλιπεῖν δυνηθῆναι. Κληρονόμοι μὲν δὴ οὗτοι ἐγεγράφοντο. κτήματα δὲ καὶ χρήματα πολλὰ πολλοῖς καὶ τῶν προσηκόντων οἱ καὶ τῶν ἀλλοτρίων, οὐχ ὅπως βουλευταῖς ἱππεῦσιν, ἀλλὰ καὶ βασιλεῦσι. τῷ τε δήμῳ χιλίας μυριάδας καὶ τοῖς στρατιώταις, τοῖς μὲν δορυφόροις, κατὰ πεντήκοντα καὶ διακοσίας δραχμὰς, τοῖς δὲ ἀστικοῖς τὴν ἡμίσειαν, τῷ τε λοιπῷ τῷ πολιτικῷ πλήθει πέντε καὶ ἑβδομήκοντα δοθῆναι ἐκέλευσε, καὶ προσέτι καὶ τοῖς παισὶν, ὧν μικρῶν ἔτι ὄντων, τοὺς πατέρας τῶν οὐσιῶν ἐκεκληρονομήκει, προσέταξε πάντα μετὰ τῶν προσόδων, ἐπειδὰν ἀνδρωθῶσιν, ἀποδοθῆναι, ὅπερ που καὶ ζῶν ἐποίει. Εἰ γάρ τινα τέκνα ἔχοντα διεδέξατο, τοῖς παισὶν αὐτοῦ πάντως, εἰ μὲν ἤδη τότε τέλειοι ἦσαν, εὐθὺς, εἰ δὲ μὴ, μετὰ τοῦτο πάντα ἀπεδίδου. Τοιοῦτος μέντοι περὶ τοὺς ἀλλοτρίους παῖδας ὤν, τὴν θυγατέρα οὔτε κατήγαγε, καίπερ καὶ δωρεῶν ἀξιώσας, καὶ ταφῆναι ἐν τῷ αὐτοῦ μνημείῳ ἀπηγόρευσε, & reliqua, quæ, cum Suetonio collata, lectores iuuabunt.

Illud ex supremis Augusti Tabulis obiter colligi potest, Testatores interdum nominatim expressisse, quos in sepulcrum suum inferri vellent, vetuisseque, ne certæ personæ inferrentur. Quod & confirmat Vlpianus in l. 3. §. 3. D. de sepulc. viol. his verbis: *Si quis in* HEREDITARIVM SEPVLCRVM *inferat quamuis heres, tamen potest sepulcri violati teneri, si forte,* CONTRA VOLVNTATEM TESTATORIS INTVLIT. *Licet enim cauere testatori,* NE QVIS EO INFERATVR, *vt rescripto imperatoris Antonini cauetur: seruari enim voluntatem eius oportere. Ergo &,* SI CAVIT, VT VNVS TANTVM HEREDVM INFERRET, *seruabitur, vt solus inferat.* Idem in l. 6. D. de religiosis & sumpt. de hereditario sepulcro agens, *Liberis autem,* ait, *cuiuscumque sexus vel gradus, etiam filiisfam. & emancipatis, idem ius concessum est: siue exstiterint heredes, siue sese abstineant. Exheredatis autem,* NISI SPECIALITER TESTATOR, IVSTO ODIO COMMOTVS, EOS VETVERIT, *humanitatis gratia, tantum sepeliri, non etiam alios præter suam posteritatem inferre licet.* Qua de re plura postea in Monumentorum formulis: nunc ad institutam Testamentorum seriem redeamus.

Tiberii Testamentum Suetonius in eius vita cap. vlt. eiusmodi refert. TESTAMENTVM *du-*
648 *plex ante biennium fecerat, alterum sua, alterum liberti manu, sed eodem exemplo: obsignaueratque etiam humillimorum signis.* EO TESTAMENTO HEREDES AEQVIS PARTIBVS RELIQVIT CAIVM EX GERMANICO, ET TIBERIVM EX DRVSO, NEPOTES, SVBSTITVITQVE INVICEM. DEDIT ET LEGATA PLERISQVE: INTER QVOS, VIRGINIBVS VESTALIBVS, AC MILITIBVS VNIVERSIS, PLEBIQVE ROMANAE VIRITIM, ATQVE ETIAM SEPARATIM VICORVM MAGISTRIS.

Auctor vitæ P. Virgilii de eius supremis hæc tradit: *Qui cum grauari se morbo sentiret, scrinia sæpe & magna instantia petiuit, crematurus Æneida: quibus negatis,* TESTAMENTO COMBVRI IVSSIT, VT REM INEMENDATAM, IMPERFECTAMQVE. *Verum Tucca & Varus monuerunt, ita Augustum non permissurum.* Tunc EIDEM VARO, AC SIMVL TVCCAE SCRIPTA SVB EA CONDICIONE LEGAVIT, NE QVID EDERENT, QVOD A SE EDITVM NON ESSET, VERSVS ETIAM IMPERFECTOS, SI QVI ERANT, RELINQVERENT. VOLVIT ETIAM, EIVS OSSA NEAPOLIM TRANSFERRI, *vbi diu & suauissime vixerat, ac extrema valetudine hoc ipse sibi Epitaphium fecit.* TRANSLATA *igitur iussu Augusti eius* OSSA, PROVT STATVERAT, NEAPOLIM *fuere, sepultaque via Puteolana, intra lapidem secundum, suoque sepulcro id distichon, quod fecerat, inscriptum est:*

MANTVA ME GENVIT, CALABRI RAPVERE, TENET NVNC
PARTHENOPE, CECINI PASCVA, RVRA, DVCES.

HEREDES FECIT EX DIMIDIA PARTE VALERIVM PROCVLVM FRATREM EX ALIO PATRE: EX QVARTA AVGVSTVM: EX DVODECIMA MAECENATEM: EX RELIQVIS VALERIVM ET PLOTIVM TVCCAM, *qui eius Æneidem post obitum iussu Cæsaris emendauerant, &c.*

Non tacebo Virginii Rufi & Iulii Frontini clarissimorum virorum contraria suprema iudicia. Virginium Rufum dico, qui cum in Gallia Iulium Vindicem deuicisset, a militibus Imperator appellatus, eorum precibus, nec minis, adduci non potuit, vt imperium assumeret, sed liberam Imperatoris eligendi potestatem Senatui reliquit, Galbæque a Senatu electo suas legiones tradidit. Is, vt Plinius Secundus Epist. 10. lib. VI. refert, *Mandauit, cauitque Testamento,* VT DIVINVM ILLVD ET IMMORTALE FACTVM VERSIBVS INSCRIBERETVR, *in hunc modum:*

HIC SITVS EST RVFFVS, PVLSO QVI VINDICE QVONDAM
IMPERIVM ADSERVIT NON SIBI, SED PATRIAE.

Iulius vero Frontinus vetuit omnino monumentum sibi fieri & exstrui, additis hisce verbis: IMPENSA MONVMENTI SVPERVACVA EST: MEMORIA NOSTRA DVRABIT, SI VITA MERVIMVS. Hoc ipsemet Plinius Epistol. 19. lib. IX. scribit. Ibidemque, quid de vtroque senti-

sentiret, a Ruffone consultus, sententiam suam promit, & vtrumque ad gloriam pari cupiditate, diuerso itinere contendisse, censet. Illum, dum exprimit debitos supremos Titulos: hunc, dum mallet videri contempsisse.

His gloriosius est Theodosii Imperatoris Testamentum, qui cum omnia iam filiis tradidisset, regnum, potestatem, nomen Augusti, nouissima voluntate, Legem indulgentiæ, quam scriptam reliquit, dari præcepit. Quod laudibus in cælum non immerito effert D. Ambrosius Oratione, quam de eius obitu habuit, cuius verba ipsa subiiciam: *Si enim priuatorum vltimæ voluntates, & deficientium Testamenta habent perpetem firmitatem: quomodo potest tanti principis esse irritum Testamentum? Gloriosior quoque in eo Theodosius, qui non communi iure testatus est. De filiis enim nihil habebat nouum, quod conderet, quibus totum dederat, nisi vt eos præsenti commendaret parenti: de subditis sibi & commissis testari debuit, vt legata dimitteret, fidei commissa signaret.* PRAECEPIT DARE LEGEM INDVLGENTIAE, QVAM SCRIPTAM RELIQVIT. *Quid dignius, quam vt Testamentum Imperatoris lex sit?*

Pæne præterieram Lucii Titii Testamentum, cuius capita aliquot Marcellus in vnum coniecit in l. vlt. D. de fideic. libert. *Lucius Titius testamento ita cauit,* SI QVOS CODICILLOS RELIQVERO, VALERE VOLO. SI QVIS MIHI EX PAVLA, QVAE VXOR MEA FVIT, INTRA DECEM MENSES NATVS NATAVE ERIT: EX SEMISSE HEREDES SVNTO. GAIVS SEIVS EX SEMISSE HERES ESTO. STICHVM ET PAMPHILVM, SERVOS MEOS, ET EROTEM, ET DIPHILVM PETO, ET FIDEI HEREDVM COMMITTO, VT CVM AD PVBERTATEM LIBERI MEI PERVENERINT, MANVMITTANT. *Deinde nouissima parte ita cauit,* QVOD SI MIHI LIBERI NATI NON ERVNT, AVT INTRA PVBERTATEM DECESSERINT: TVNC HEREDES EX PARIBVS PARTIBVS SVNTO MVCIVS ET MAEVIVS. LEGATA QVAE PRIORE TESTAMENTO, QVO FILIOS ET SEIVM, RELIQVI, PRAESTARI VOLO, HOC EST, ET A SEQVENTIBVS HEREDIBVS.

CLXIX. TESTAMENTA GRAECA.

Iam quod ad Cuspidii Pseudotestamentum m) attinet, quod patrum nostrorum memoria
649 conditum esse, multi sciunt, libens id illis concedo, qui, sibi fucum fieri, æquo animo patiuntur. Ego, illud alienæ priscarum Formularum familiæ sese inserere, aut falso vetustatis diplomate commeare, nequaquam ferre possum. At non inuitus Græcum Gregorii Theologi, Nazianzeni Episcopi, Testamentum subiungam, ὃ, (quemadmodum in membranis scriptum est) μετεγράφη ἐκ τοῦ ἀρχετύπου τοῦ συγκειμένου ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ Ναζιανζοῦ. n) Verba eius sic habent.

Ὑπατίᾳ Φλαυΐου εὐχερίου καὶ Φλαυΐου εὐαγρίου τῶν λαμπροτάτων πρὸ μιᾶς καλανδῶν. Γρηγόριος ἐπίσκοπος τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Κωνσταντίνου πόλει, ζῶν καὶ φρονῶν, καὶ ὑγιεῖ γνώσει, καὶ ἐῤῥωμένοις τοῖς λογισμοῖς διεθέμην τὴν διαθήκην μου ταύτην, ἣν κελεύω καὶ βούλομαι βεβαίαν εἶναι, καὶ κυρίαν ἐπὶ παντὸς δικαστηρίου καὶ πάσης ἐξουσίας. ἤδη μὲν γὰρ τὴν ἐμαυτοῦ γνώμην κατέστησα φανεράν, καὶ πᾶσαν μου τὴν οὐσίαν καθιέρωσα τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ τῇ κατὰ Ναζιανζόν, εἰς τὴν τῶν πτωχῶν διακονίαν τῶν ὑπὸ τῆς εἰρημένης ἐκκλησίας. Διόπερ καὶ τρεῖς προεστησάμην πτωχοτρόφους ἕνεκα ταύτης μου τῆς προαιρέσεως, Μάρκελλόν τε τὸν διάκονον καὶ μονάζοντα, καὶ Γρηγόριον τὸν διάκονον τὸν ἐκ τῆς οἰκίας μου γενόμενον, καὶ Εὐστάθιον τὸν μονάζοντα τὸν καὶ αὐτὸν ἐκ τῆς οἰκίας μου γενόμενον καὶ νῦν δὲ τὴν αὐτὴν συνείδησιν τῇ ἁγίᾳ ἐκκλησίᾳ τῇ κατὰ Ναζιανζὸν φυλάττων ἔχομαι τῆς αὐτῆς προαιρέσεως. Ἐὰν οὖν συμβῇ με τέλει τοῦ βίου χρήσασθαι, ἔστω μου κληρονόμος ὁ προειρημένος Γρηγόριος ὁ διάκονος καὶ μονάζων ὁ γενόμενος ἐκ τῆς οἰκίας μου, ὃν πάλαι ἠλευθέρωσα ἐξ ὁλοκλήρου πάσης μου τῆς οὐσίας κινητῆς τε καὶ ἀκινήτου τῆς πανταχοῦ μου ὑπαρχούσης. Οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ἔστωσαν μου ἀποκληρονόμοι, οὕτω μέντοι ὥστε αὐτὴν πᾶσαν μου τὴν οὐσίαν κινητήν τε καὶ ἀκίνητον ἀποκαταστῆσαι τῇ ἁγίᾳ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ τῇ ἐν Ναζιανζῷ, μηδὲν τὸ παράπαν ἐπεξελόμενον πλὴν ὧν ἂν ἐν ταύτῃ τῇ διαθήκῃ μου τισὶν ἰδικῶς καταλίπω λεγάτου ἢ φιδεικομμίσσου χάριν· ἀλλὰ πάντα ὡς προεῖπον ἀκριβῶς ἀποσῶσαι τῇ ἐκκλησίᾳ ἔχοντα τὸν τοῦ θεοῦ φόβον πρὸ ὀφθαλμοῦ καὶ εἰδότα ὅτι εἰς διακονίαν τῶν πτωχῶν τῆς αὐτοῦ ἐκκλησίας προσέταξα πᾶσαν μου τὴν οὐσίαν προχωρῆσαι. Καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀνεστησάμην κληρονόμον, ὥστε δι' αὐτοῦ τῇ ἐκκλησίᾳ παντ' ἀπαραλείπτως ἀποσωθῆναι. τοὺς οὖν οἰκέτας, οὓς ἠλευθέρωσα, εἴτε ἐξ ἐμῆς προαιρέσεως, εἴτε ἐντολῶν τῶν μακαριωτάτων γονέων μου, τούτους πάντας βούλομαι καὶ νῦν ἐλευθέρους μένειν καὶ τὰ πεκούλια αὐτοῖς πάντα μένειν βεβαίως καὶ ἀνενοχλήτως. ἔτι βούλομαι καταχεῖν τὸν κληρονόμον μου Γρηγόριον

τὸν

m) Hoc spurium esse euicit *Galuan. de Vsufr.* I, 8.
n) Edidit idem testamentum Græcum *Freherus* in *Leunclav. Iur. Gr. Rom. T. II. p.* 203. ex bibliotheca Palatinæ libro scripto.

τὸν διάκονον, ἅμα τῷ μονάζοντι Εὐσταθίῳ τοὺς γενομένους ἐκ τῆς οἰκίας μου, κτῆμα ἐν Ναζιανζῷ· τὸ ἐκ τοῦ ῥηγίνου κατελθὸν εἰς ἡμᾶς· τὰ δὲ φοράδια καὶ τὰ πρόβατα, ὅσα ἤδη αὐτοῖς παρὼν ἐκέλευσα δοθῆναι. ὧν καὶ τὴν δεσποτείαν παρέδωκα. ταῦτα μένειν αὐτοῖς ἀνενόχλητα βούλομαι δεσποτείας δικαίῳ. ἔτι δὲ ἐξαιρέτως Γρηγόριον τὸν διάκονον καὶ κληρονόμον μου γνησίως ὑπηρετήσαντά μοι καταχεῖν ἰδίῳ δεσποτείας δικαίῳ χρυσίνους τὸν ἀριθμὸν ρ. τῇ αἰδεσιμωτάτῃ παρθένῳ Ῥουσσιανῇ τῇ συγγενίδι μου ῥητὰ ἐκέλευσα καθ' ἕκαστον ἔτος δίδοσθαι περὶ τὸ ἐλευθερίως αὐτὴν διάγειν. ἅπερ βούλομαι καὶ κελεύω πάντα κατὰ τὸν τύπον, ὃν προσέταξα ἀνυπερθέτως αὐτῇ δίδοσθαι καθ' ἕκαστον ἔτος περὶ διοικήσεως αὐτῆς. τότε μὲν οὐδὲν διεταξάμην μὴ εἰδὼς ποῦ μᾶλλον ἀρεστὸν αὐτῇ διάγειν, νῦν καὶ τοῦτο βούλομαι, ὥστε ἐν ᾧ ἂν ἐπιλέξηται χωρίῳ κατασκευασθῆναι αὐτῇ οἰκίαν ἐλευθέρᾳ πρέπουσαν εὐσχήμονι διαγωγῇ παρθένου, ἥνπερ οἰκίαν ἕξει δηλαδὴ ἀνενοχλήτως εἰς χρῆσιν καὶ καρπείαν μέχρι βίου ζωῆς. μετὰ δὲ ταῦτα ἀποκαταστάσει τῇ ἐκκλησίᾳ προστεθῆναι καὶ αὐτῇ βούλομαι καὶ δύο κόρας ἃς ἐν αὐτῇ ἐπιλέξηται. οὕτως μέν τοι ὥστε αὐτῇ παραμεῖναι τὰς κόρας μέχρι τοῦ τῆς ζωῆς αὐτοῦ, καὶ εἰ μὲν αὐταῖς εὐχαριστήσειεν ἐξεῖναι αὐτῇ ἐλευθερίᾳ αὐτὰς τιμῆσαι. εἰ δὲ μή, καὶ αὐτὰς διόγε τῇ αὐτῇ ἐκκλησίᾳ. Θεόφιλον τὸν παῖδα τὸν παραμένοντά μοι ἤδη ἠλευθέρωσα. βούλομαι οὖν αὐτῷ καὶ νῦν δοθῆναι λεγάτου χάριν ϛ ἕξ. Εὐπραξίου δὲ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ βούλομαι ἐλεύθερον εἶναι, καὶ δοθῆναι αὐτῷ λεγάτου λόγῳ χρυσᾶ ϛ ἕξ. τὴν γλυκυτάτην μου θυγατέρα Ἀλυπιανήν, τῶν γὰρ ἄλλων εὐγενείας τε καὶ ῥώμης ὀλίγος λόγος ὧν καὶ ὁ βίος ἐπιλήψιμος, βούλομαι συγγνώμην ἔχειν μοι οὐδὲν αὐτῇ καταλιπών· κύριος ἐγενόμην πᾶν προαπαγγειλάμενος τοῖς πτωχοῖς, μᾶλλον δὲ τοῖς μακαριωτάτοις γονεῦσιν ὑπεσχημένοις ἀκολουθήσας, ὧν ἀθετῆσαι τὴν γνώμην οὔθ' ὅσιον οὔτ' ἀσφαλὲς ἡγοῦμαι. ὅσα μέν τοι ἐκ τῶν τοῦ μακαρίου μου ἀδελφοῦ καὶ σαρὶς πραγμάτων ἐν ἐσθῆτι σηρικῇ ἢ λινῇ, ἢ ἐρέᾳ, ἢ βυρσικαλίοις περιλέλειπται, ταῦτα διαφέρειν τοῖς τέκνοις αὐτῆς βούλομαι, καὶ ἐν μηδενὶ μήτ' ἐκείνην μήτε τὰς ἀδελφὰς αὐτῆς ἐνοχλεῖν, μήτε τὸν κληρονόμον μου, μήτε τὴν ἐκκλησίαν. μελέτιος ὁ γαμβρός μου τὸ κτῆμα τὸ ἐν Ἀπινζησῷ τὸ ἐκ τοῦ Εὐφημίου, ἴσω κακῶς κατέχειν. Καὶ ὑπὲρ τούτου καὶ πρότερον ἐπέστειλα πολλάκις τῷ Εὐφημίῳ ἀνανδρίαν αὐτοῦ καταγινώσκων, εἰ μὴ
650 τὸ ἑαυτοῦ ἀναρρύσαιτο. Καὶ νῦν μαρτύρομαι πάντας καὶ ἄρχοντας καὶ ἀρχομένους, ὅτι ἀδικεῖται ὁ Εὐφήμιος. Χρὴ γὰρ τῷ Εὐφημίῳ ἀποκατασταθῆναι τὸ κτῆμα. τὴν ὠνὴν τοῦ Χαρὶς καινηταλων τῷ αἰδεσιμωτάτῳ υἱῷ τῷ ἐπισκόπῳ Ἀμφιλοχίῳ ἀποκατασταθῆναι βούλομαι. ἔστι γὰρ ἐν τοῖς χαρτίοις ἡμῶν, καὶ πάντες ἴσασιν, ὅτι καὶ τὸ συνάλλαγμα ἐλύθη καὶ τὴν τιμὴν ἀπέλαβον καὶ τὴν νομὴν καὶ τὴν δεσποτείαν τοῦ κτήματος πάλαι παρέδωκα. Εὐαγρίῳ τῷ διακόνῳ πολλά μοι συγκαμόντι καὶ συνεκφροντίσαντι διὰ πλειόνων τε τὴν εὔνοιαν πιστεύσαντι, χάριν ὁμολογῶ καὶ ἐπὶ Θεοῦ, καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων. Καὶ τοῖς μείζοσι μὲν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἀμείψαιτο, ἵνα δὲ μηδὲ τὰ μικρὰ τῆς φιλίας σύμβολα παρ' ἡμῶν ἐλλείπῃ, βούλομαι αὐτῷ δοθῆναι κάμασον ἕνα, στιχάριον ἕν, πάλλια β, χρυσᾶ ν λ. ὁμοίως καὶ τῷ γλυκυτάτῳ συνδιακόνῳ ἡμῶν ἀδελφῷ δοθῆναι βούλομαι κάμασον ἕνα, στιχάρια β. τῶν ἐν τῇ πατρίδι χρυσᾶ ν ι κ. ἔκ τε ἐν τῇ πατρίδι λόγου. Ἐλαφίῳ τῷ νοταρίῳ, εὐτρεπεῖ ὄντι καὶ κατ' ἡμᾶς ἀναπαύσαντι ὃν ὑπηρετήσατο χρόνον, βούλομαι δοθῆναι κάμασον ἕνα, στιχάρια β. πάλλια γ. σιγιλλίωνα ἐν τῇ πατρίδι ρ ξ Κ. ταύτην μου τὴν διαθήκην κυρίαν καὶ βεβαίαν εἶναι βούλομαι ἐπὶ παντὸς δικαστηρίου καὶ πάσης ἐξουσίας. εἰ δὲ καὶ ὡς διαθήκη μὴ ἰσχύσειεν, ὡς βούλησιν αὐτήν, ἢ ὡς κωδίκελλον αὐτὴν ἰσχύειν βούλομαι. ὁ δὲ ἐπιχειρῶν αὐτὴν ἀνατρέπειν δώσει λόγον ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως. καὶ ἕξει τὸν λόγον πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς, καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος. Γρηγόριος ἐπίσκοπος τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλ. ἀναγνοὺς τὴν διαθήκην καὶ ἀρεσθεὶς πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐπέγραψα χειρὶ ἐμῇ, καὶ ἰσχύειν αὐτὴν κελεύω καὶ βούλομαι. Ἀμφιλόχιος ἐπίσκοπος τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας τοῖς ἐν Ἰκονίῳ παρὼν τῇ διαθήκῃ τοῦ αἰδεσιμωτάτου ἐπισκόπου Γρηγορίου, καὶ παρακληθεὶς παρ' αὐτοῦ ἐπέγραψα χειρὶ ἐμῇ. Ὀπτίμος ἐπίσκοπος τῆς κατὰ Ἀντιόχειαν καθολικῆς ἐκκλησίας παρὼν διατιθεμένῳ τῷ αἰδεσιμωτάτῳ ἐπισκόπῳ Γρηγορίῳ κατὰ τὰ προγεγραμμένα καὶ παρακληθεὶς παρ' αὐτοῦ ὑπέγραψα χειρὶ ἐμῇ. Θεοδόσιος, ἐπίσκοπος τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, τῆς ἐν Ὕδῃ, παρὼν, τῇ διαθήκῃ τοῦ αἰδεσιμωτάτου ἐπισκόπου Γρηγορίου, καὶ παρακληθεὶς παρ' αὐτοῦ ὑπέγραψα χειρὶ ἐμῇ : : Θεόδουλος ἐπίσκοπος τῆς ἁγίας καθολικῆς ἐκκλησίας τῆς κατὰ Ἀπάμειαν παρὼν, καὶ τὰ ἑξῆς : : Ἰλάσιος ἐπίσκοπος τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας τῆς κατὰ Ἴσαυρα παρὼν, καὶ τὰ ἑξῆς Θεμίστιος ἐπίσκοπος τῆς κατὰ Ἀδριανούπολιν ἁγίας ἐκκλησίας παρὼν καὶ τὰ ἑξῆς. Κληδόνιος πρεσβύτης ἐν Ἰκονίῳ ἐκκλησίᾳ παρὼν καὶ τὰ ἑξῆς.

Huic

Huic Testamento aliud eiusdem linguae accedet, ex quo Iustinianus Nou. 160. haec capita adfert:

Βούλομαι δὲ καὶ κελεύω τοὺς ἐμοὺς κληρονόμους, Κωνςαντῖνον μὲν τὸν λαμπρότατον τὴν ἀφορισθεῖσαν αὐτῷ οἰκίαν μετὰ πάντων, τῶν καθὰ προγέγραπται, συναφθέντων αὐτῇ δικαίων, καὶ τὸ προάστειον τὸ ἐν τοῖς Κωπαρίοις, μετὰ πάντων, καθὰ προγέγραπται, τῶν διαφερόντων αὐτῷ δικαίων, καὶ τὴν οἰκίαν τὴν ἐν Αντιοχείᾳ τὴν κατὰ Αμμιανόν. Ανθέμιον δὲ τὸν γλυκύτατον τὸ προάστειον τὸ ἐν Βλαχέρναις τὸ κατὰ Ευγένιον καὶ Ιουλιανὸν τοὺς τῆς ἐνδόξου μνήμης, καὶ τὸ προάστειον τὸ ἐν τῷ ἄκρῳ τοῦ κόλπου τοῦ Σωσθενίου, τὸ ποτὲ κατὰ Αρδαβούριον τὸν τῆς ἐνδόξου μνήμης. Καλλιόπιον δὲ τὸν λαμπρότατον τὸ προάστειον τὸ Βυθάριον, ἤτοι τοῦ Φιλοθέου. καὶ Αλέξανδρον τὸν λαμπρότατον τὸ προάστειον τὸ ἐν τοῖς Βενέτοις, μὴ ἐκποιῆσαι, μὴ κατὰ πρᾶσιν, μὴ κατὰ δωρεάν, μὴ κατὰ ἀνταλλαγήν, μὴ ἄλλως ὅπως δήποτε, μηδὲ ἐκβάλλειν ἢ ἀλλοτριοῦν τὰς αὐτὰς οἰκίας, ἢ τὰ προγεγραμμένα πέντε προάστεια, τοῦ ἐμοῦ ὀνόματος καὶ τῆς ἐμῆς Φαμιλίας. ἀλλ' εἰ μὲν (ὅπερ εὔχομαι) γένοιντο αὐτοῖς παῖδες, καὶ ἐπὶ παισὶν ἢ ἐγγόνοις γνησίοις, ἢ καὶ Φυσικοῖς τελευτήσαιεν, καταλιμπάνειν ἕκαστον αὐτῶν τὸ ἀφορισθὲν αὐτῷ προάστειον, καὶ τὰς οἰκίας, τήν τε διακειμένην κατὰ ταύτην τὴν Βασιλίδα πόλιν, καὶ τὴν ἐν Αντιοχείᾳ παισὶ καὶ ἐγγόνοις ἕκαστον, τοῖς γνησίοις ἢ καὶ Φυσικοῖς. πιστεύω γὰρ ὡς οὐκ ἀθετήσουσιν οὐδὲ ἐπὶ Φυσικῶν παίδων ἢ ἐγγόνων τὴν ἐμὴν διατύπωσιν καὶ βούλησιν. εἰ δὲ ἐπὶ παντελεῖ ἀπαιδίᾳ πάντες, ἢ τινὲς, ἢ εἷς ἐξ αὐτῶν τελευτήσῃ (ὃ μὴ γένοιτο). Βούλομαι καὶ κελεύω τοὺς ἀπαιδας, ἢ τὸν ἄπαιδα, μέλλοντα τελευτᾶν, ἀποκαταστῆσαι τοῖς περιοῦσιν ἢ τῷ περιόντι αὐτῶν ἀδελφῷ τὰς προγεγραμμένας οἰκίας, τήν τε ἐνταῦθα, καὶ τὴν ἐν Αντιοχείᾳ, καὶ τὰ προδηλωθέντα πέντε προάστεια, μετὰ πάντων αὐτῶν τῶν δικαίων καὶ τῆς καθόλου περιοχῆς ἀπαραλείπτως. ἀργούσης δηλαδὴ μεταξὺ αὐτῶν τῆς ἐπὶ τοῖς Φιδεικομμίσσοις ἢ λεγάτοις ἱκανοδοσίας. Βούλομαι γὰρ καὶ κελεύω μὴ ἀπαιτεῖσθαι αὐτοὺς παρ' ἀλλήλων τὰς τοιαύτας ἱκανοδοσίας. o)

Verum, si quemadmodum Senatoribus olim egredi Relationem licuit; ita mihi, bona lectorum venia, extra hos formularum cancellos,
651 [illegible]
quos mihi circumdedi, egredi concedatur, Graecus, quem ingressus sum Testamentorum sermo non ducit modo, sed trahit, vt palliata aliquot philosophorum Graecorum Testamenta, non omnino a Togatis remota adscribam. Platonem quidem Diogenes Laërtius Testamento ita cauisse refert:

Τὸ ἐν Ηφαιςιαδῶν χωρίον, ᾧ γείτων Βορρᾶθεν ἡ ὁδὸς ἡ ἐκ τοῦ κηφισιάσιν ἱεροῦ. Νότοθεν τὸ Ηράκλειον τὸ ἐν Ηφαιςιαδῶν. πρὸς ἡλίου δὲ ἀνιόντος ἀρχέστρατος Φρεάριος. πρὸς ἡλίου δὲ δυομένου, Φίλιππος χολιδεύς. καὶ μὴ ἐξέστω τοῦτο μηδενὶ, μήτε ἀποδόσθαι, μήτε ἀλλάξασθαι. ἀλλ' ἔστω Αδειμάντου τοῦ παιδίου εἰς τὸ δυνατόν. καὶ τὸ ἐν ἐρισιάδων χωρίον ὃ παρὰ Καλλιμάχου ἐπριάμην. ᾧ γείτων Βορρᾶθεν εὐρυμέδων μυρινούσιος. Νότοθεν δὲ Δημόστρατος ξυπετέων, πρὸς ἡλίου ἀνιόντος εὐρυμέδων μυρινούσιος. πρὸς ἡλίου δυομένου κηφισσός. ἀργυρίου μνᾶς τρεῖς. Φιάλην ἀργυρᾶν, ἕλκουσαν ρ ξ ε. κυμβεῖον ἄγον με. δακτύλιον χρυσοῦν καὶ ἐνώτιον χρυσοῦν, ἄγοντα σὺν ἄμφω Δ δραχμὰς, ὀβολοὺς τρεῖς. Εὐκλίδης ὁ λιθοτόμος ὀφείλει μοι τρεῖς μνᾶς. Αρτεμιν ἀφίημι ἐλευθέραν. Οἰκέτας καταλείπω, τύχωνα, Βίκταν, ἀπολλωνιάδην, διονύσιον. σκεύη τὰ γεγραμμένα, ὧν ἔχει τὰ ἀντίγραφα δημήτριος. Οφείλω δὲ οὐδενὶ οὐθέν. Επίτροποι δὲ Σωσθένης, Σπεύσιππος, Δημήτριος, Ηγίας, Ευρυμέδων, Καλλίμαχος, Θράσιππος.

Aristotelem vero idem Diogenes Laërtius, haec in Testamento scripsisse narrat:

Επίτροπον μὲν εἶναι πάντων καὶ διαπαντὸς, Αντίπατρον ἕως δ' ἂν Νικάνωρ καταλάβῃ ἐπιμελεῖσθαι, Αριστομένη, Τίμαρχον, Διοτέλη, Θεόφραστον, ἐὰν βούληται καὶ ἐνδέχηται αὐτῷ, τῶν τε παιδίων καὶ ἑρπυλλίδος καὶ τῶν καταλελειμμένων. καὶ ὅταν ὥρα ᾖ τῇ παιδὶ, ἐκδίδοσθαι αὐτὴν Νικάνορι. ἐὰν δὲ τῇ παιδὶ συμβῇ τι, ὃ μὴ γένοιτο, οὐδὲ ἔσται, πρὸ τοῦ γήμασθαι, ἢ ἐπειδὰν γήμηται, μήτε παιδίων ὄντων, Νικάνωρ κύριος ἔστω καὶ περὶ τοῦ παιδίου καὶ περὶ τῶν ἄλλων, διοικῶν ἀξίως καὶ αὑτοῦ καὶ ἡμῶν. ἐπιμελείσθω δὲ Νικάνωρ καὶ τῆς παιδὸς, καὶ τοῦ παιδὸς Νικομάχου, ὅπως ἂν ἀξιοῖ τὰ περὶ αὐτῶν, ὡς καὶ πατὴρ ἂν καὶ ἀδελφός. ἐὰν δέ τι πρότερον συμβαίνῃ Νικάνορι, ὃ μὴ γένοιτο, ἢ πρὸ τοῦ λαβεῖν τὴν παῖδα, ἢ ἐπειδὰν λάβοι μήπω παιδίων ὄντων, ἐὰν μέντοι ἐκεῖνος τάξῃ ταῦτα, κύρια ἔστω. ἐὰν δὲ βούληται Θεόφραστος εἶναι μετὰ τῆς

o) Formula testandi graeca recentior epitomata alia extat apud *Freher.* in *Leunclav. Iur. Gr. Rom. T. II.* p. 206.

τῆς παιδὸς, καθάπερ πρὸς Νικάνορα. εἰ δὲ μὴ τοὺς ἐπιτρόπους βουλομένους μετὰ Ἀντιπάτρου, καὶ περὶ τῆς παιδὸς, καὶ περὶ τοῦ παιδὸς, διοικεῖν, ὅπως ἂν αὐτοῖς δοκῇ ἄριστα εἶναι. ἐπιμελεῖσθαι δὲ τοὺς ἐπιτρόπους, καὶ Νικάνορα μνησθέντας ἐμοῦ καὶ Ἑρπυλλίδος, ὅτι σπουδαία περὶ ἐμὲ ἐγένετο, τῶν τε ἄλλων καὶ ἐὰν βούληται ἄνδρα λαμβάνειν, ὅπως μὴ ἀναξίου ἡμῶν δοθῇ. δοῦναι δ' αὐτῇ πρὸς τοῖς πρότερον δεδομένοις, καὶ ἀργυρίου τάλαντον, ἐκ τῶν καταλελειμμένων. καὶ θεραπαίνας τρεῖς. ἐὰν βούληται, καὶ τὴν παιδίσκην, ἣν ἔχει, καὶ παῖδα τὸν Πυῤῥαῖον. καὶ ἐὰν μὲν ἐν Χαλκίδι βούληται οἰκεῖν, τὸν ξενῶνα τὸν πρὸς τῷ κήπῳ, ἐὰν δὲ ἐν Σταγείροις, τὴν πατρῴαν οἰκίαν. ὁποτέραν δ' ἂν τούτων βούληται, κατασκευάσαι τοὺς ἐπιτρόπους σκεύεσιν, οἷς ἂν δοκῇ κἀκείνοις καλῶς ἔχειν, καὶ Ἑρπυλλίδι ἱκανῶς. Ἐπιμελείσθω δὲ Νικάνωρ καὶ Μύρμηκος τοῦ παιδὸς, ὅπως ἂν ἀξίως ἡμῶν τοῖς ἰδίοις ἐπικομισθῇ, σὺν τοῖς ὑπάρχουσιν ἃ εἰλήφαμεν αὐτοῦ. Εἶναι δὲ καὶ Ἀμβρακίδα ἐλευθέραν, καὶ δοῦναι αὐτῇ, ὅταν ἡ παῖς ἐκδοθῇ, πεντακοσίας δραχμὰς, καὶ τὴν παιδίσκην ἣν ἔχει. δοῦναι καὶ Θαλῇ πρὸς τῇ παιδίσκῃ ἣν ἔχει τῇ ὠνηθείσῃ χιλίας δραχμὰς καὶ παιδίσκην. Καὶ Σίμωνι χωρὶς τοῦ πρότερον ἀργυρίου, αὐτῷ εἰς παῖδα ἄλλον, ἢ παῖδα πρίασθαι, ἢ ἀργύριον δοῦναι. Τύχωνα δὲ ἐλεύθερον εἶναι, ὅταν ἡ παῖς ἐκδοθῇ, καὶ Φίλωνα, καὶ Ὀλύμπιον, καὶ τὸ παιδίον αὐτοῦ. μὴ πωλεῖν δὲ τῶν παίδων μηδένα τῶν ἐμὲ θεραπευόντων, ἀλλὰ χρῆσθαι αὐτοῖς, ὅταν δ' ἐν ἡλικίᾳ γένωνται, ἐλευθέρους ἀφεῖναι κατ' ἀξίαν. ἐπιμελεῖσθαι δὲ καὶ τῶν ἐκδιδομένων εἰκόνων παρὰ Γρύλλωνα, ὅπως ἐπιτελεσθεῖσαι ἀνατεθῶσιν, ἥτε Νικάνορος καὶ ἡ Προξένου ἣν διενοούμην ἐκδοῦναι, καὶ τῆς μητρὸς τῆς Νικάνορος· καὶ τὴν Ἀριμνήστου τὴν πεποιημένην ἀναθεῖναι. ὅπως μνημεῖον αὐτοῦ ᾖ, ἐπειδὴ ἄπαις ἐτελεύτησε, καὶ τῆς μητρὸς τῆς ἡμετέρας τὴν Δήμητρα, ἀναθεῖναι εἰς Νεμέαν ἢ ὅπου ἂν δοκῇ. ὅπου δ' ἂν ποιῶνται τὴν ταφὴν, ἐνταῦθα καὶ τὰ Πυθιάδος ὀστᾶ ἀνελόντας θεῖναι, ὥσπερ αὐτὴ προσέταξεν. ἀναθεῖναι δὲ καὶ Νικάνορα σωθέντα, ἣν εὐχὴν ὑπὲρ αὐτοῦ ηὐξάμην, ζῷα λίθινα τετραπήχη Διῒ σωτῆρι καὶ Ἀθηνᾷ σωτείρῃ ἐν Σταγείροις.

Eodem Laërtio teste, Theophrastus hunc in modum suprema ordinauit:

Ἔσται μὲν εὖ. Ἐὰν δέ τι συμβῇ τάδε διατίθεμαι. τὰ μὲν οἴκοι ὑπάρχοντα πάντα Μελάντῃ καὶ Παγκρέοντι, τοῖς υἱοῖς Λέοντος. Ἀπὸ δὲ τῶν παρ' Ἱππάρχου συμβεβλημένων τάδε μοι βούλομαι γενέσθαι· τὰ περὶ τὸ μουσεῖον καὶ 652 τὰς θεὰς συντελεσθῆναι. κἄν τι ἄλλο δύνηται περὶ αὐτὰς ἐπικοσμηθῆναι πρὸς τὸ κάλλιον. Ἔπειτα τὴν Ἀριστοτέλους εἰκόνα τεθῆναι εἰς τὸ ἱερὸν καὶ τὰ λοιπὰ ἀναθήματα, ὅσα πρότερον ὑπῆρχεν ἐν τῷ ἱερῷ. εἶτα τὸ στωΐδιον οἰκοδομηθῆναι τὸ πρὸς τῷ μουσείῳ μὴ χεῖρον ἢ πρότερον. ἀναθεῖναι δὲ καὶ τοὺς πίνακας, ἐν οἷς αἱ τῆς γῆς περίοδοί εἰσιν εἰς τὴν κάτω στοάν. ἐπισκευασθῆναι δὲ καὶ τὸν βωμὸν ὅπως ἔχῃ τὸ τέλειον καὶ τὸ εὔσχημον. βούλομαι δὲ καὶ τὴν Νικομάχου εἰκόνα συντελεσθῆναι ἴσην. τὸ μὲν τῆς πλάσεως ἔχει Πραξιτέλης· τὸ δ' ἄλλο ἀνάλωμα ἀπὸ τούτου γενέσθω. σταθῆναι δὲ ὅπου ἂν δοκῇ καὶ τοῖς τῶν ἄλλων ἐπιμελουμένοις τῶν ἐν τῇ διαθήκῃ γεγραμμένων. Καὶ τὰ μὲν περὶ τὸ ἱερὸν καὶ τὰ ἀναθήματα, τοῦτον ἐχέτω τὸν τρόπον. τὸ δὲ χωρίον τὸ ἐν Σταγείροις ἡμῖν ὑπάρχον, δίδωμι Καλλίνῳ. τὰ δὲ βιβλία πάντα, Νηλεῖ. τὸν δὲ κῆπον καὶ τὸν περίπατον καὶ τὰς οἰκίας τὰς πρὸς τῷ κήπῳ πάσας δίδωμι τῶν γεγραμμένων φίλων ἀεὶ τοῖς βουλομένοις συσχολάζειν καὶ συμφιλοσοφεῖν ἐν αὐτῷ, ἐπειδήπερ οὐ δυνατὸν ἀεὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐπιδημεῖν. μήτε ἐξαλλοτριοῦσι μήτε ἐξιδιαζομένου μηδενός· ἀλλ' ὡς ἂν ἱερὸν κοινῇ κεκτημένοις, καὶ τὰ πρὸς ἀλλήλους, οἰκείως καὶ φιλικῶς χρωμένοις ὥσπερ προσῆκον καὶ δίκαιον. ἔστωσαν δὲ οἱ κοινωνοῦντες, Ἵππαρχος, Νηλεὺς, Στράτων, Καλλῖνος, Δημότιμος, Δημάρατος, Καλλισθένης, Μέλαντις, Παγκρέων, Νίκιππος. Ἐξεῖναι δὲ βουλομένῳ φιλοσοφεῖν καὶ Ἀριστοτέλει τῷ Μειδίου καὶ Πυθιάδος υἱῷ, καὶ μετέχειν τούτων καὶ αὐτοῦ πᾶσαν ἐπιμέλειαν ποιεῖσθαι τοὺς πρεσβυτάτους, ὅπως ὅτι μάλιστα προαχθῇ κατὰ φιλοσοφίαν. θάψαι δὲ καὶ ἡμᾶς ὅπου ἂν δοκῇ μάλιστα ἁρμόττον εἶναι τοῦ κήπου, μηδὲν περίεργον περὶ τὴν ταφὴν μήτε περὶ τὸ μνημεῖον ποιοῦντας. ὅπως δὲ συνείρηται μετὰ τὰ περὶ ἡμᾶς συμβάντα περὶ τὸ ἱερὸν καὶ τὸ μνημεῖον καὶ τὸν κῆπον καὶ τὸν περίπατον θεραπευόμενα συνεπιμελεῖσθαι, καὶ Πομπύλον τοῦτον ἐποικοῦντα αὐτὸν καὶ τὴν τῶν ἄλλων ἐπιμέλειαν ποιούμενον ἣν καὶ πρότερον. τῆς δὲ λυσιτελείας ἐπιμελεῖσθαι αὐτὸν τοὺς ἔχοντας ταῦτα. Πομπύλῳ δὲ καὶ Θρέπτῃ πάλαι ἐλευθέροις οὖσι καὶ ἡμῖν πολλὴν χρείαν παρεσχημένοις, εἴ τι πρότερον ἔχουσι παρ' ἡμῶν καὶ εἴ τι αὐτοὶ ἐκτήσαντο, καὶ ἃ νῦν παρ' Ἱππάρχου αὐτοῖς συντέταχα δισχιλίας δραχμὰς, ἀσφαλῶς οἶμαι δεῖν αὐτοῖς ὑπάρχειν ταῦτα, καθάπερ καὶ αὐτοῖς διελέχθην Μελάντῃ καὶ Παγκρέοντι πλεονάκις, καὶ πάντα μοι συγκατετίθεντο. Δίδωμι δ' αὐτοῖς καὶ Σωματάλην τὴν παιδίσκην.

των

τῶν δὲ παίδων, Μόλωνα μὲν, Κίμωνα καὶ Παρμένοντα ἤδη ἐλευθέρους ἀφίημι. Μάνην δὲ καὶ Καλλίαν παραμείναντας ἔτη τέτταρα ἐν τῷ κήπῳ καὶ συνεργασαμένους καὶ ἀναμαρτήτους γενομένους, ἀφίημι ἐλευθέρους. Τῶν δ' οἰκηματίων σκευῶν ἀποδιδόντας Πομπύλῳ, ὅσα ἂν δοκῇ τοῖς ἐπιμεληταῖς καλῶς ἔχειν, τὰ λοιπὰ ἐξαργυρίσαι. Δίδωμι δὲ καὶ Καρίωνα Δημοτίμῳ· Δόνακα δὲ Νηλεῖ. Εὔβιον δ' ἀποδόσθαι. Δότω δ' Ἵππαρχος Καλλίνῳ τρισχιλίας δραχμάς· Μέλαντα δὲ καὶ Παγκρέοντα εἰ μὲν μὴ ἑωρῶμεν Ἵππαρχον καὶ ἡμῖν πρότερον χρείαν παρεσχημένον, καὶ νῦν ἐν τοῖς ἰδίοις μάλα νεναυαγηκότα, προσετάξαμεν ἂν μετὰ Μέλαντος καὶ Παγκρέοντος ἐξάγειν αὐτά. ἐπειδὴ δὲ οὔτε ἐκείνοις ἑώρων ῥᾴδιον ὄντα συνοικονομεῖν, λυσιτελέστερόν τε ᾤμην εἶναι τεταγμένον τι λαβεῖν παρὰ Ἱππάρχου, δότω Ἵππαρχος Μέλαντι καὶ Παγκρέοντι ἑκατέρῳ τάλαντον. διδόναι δ' Ἵππαρχον καὶ τοῖς ἐπιμεληταῖς εἰς τὰ ἀναλώματα τὰ ἐν τῇ διαθήκῃ γεγραμμένα κατὰ τοὺς ἑκάστου καιροὺς τῶν δαπανημάτων. οἰκονομήσαντα δὲ ταῦτα Ἵππαρχον ἀπηλλάχθαι τῶν συμβολαίων τῶν πρὸς ἐμὲ πάντων. Καὶ εἴ τι ἐπὶ τοῦ ἐμοῦ ὀνόματος συμβέβηκεν Ἱππάρχου τοῦτό ἐστιν. ἐπιμεληταὶ δὲ ἔστωσαν τῶν ἐν τῇ διαθήκῃ γεγραμμένων. Ἵππαρχος, Νηλεὺς, Στράτων, Καλλῖνος, Δημότιμος, Καλλισθένης, Κτήσαρχος. Αἱ διαθῆκαι κεῖνται ἀντίγραφα τῷ Θεοφράστου δακτυλίῳ σεσημασμέναι, μία μὲν παρ' Ἡγησίᾳ Ἱππάρχου. Μάρτυρες Κάλλιππος Πελληνεύς, Φιλόμηλος Εὐωνυμεὺς, Λύσανδρος Ὑβάδης, Φιλίων Ἀλωπεκῆθεν. τὴν δ' ἑτέραν ἔχει Ὀλυμπιόδωρος. Μάρτυρες δ' οἱ αὐτοί. τὴν δ' ἑτέραν ἔλαβεν Ἀδείμαντος. Ἀπήνεγκε δὲ Ἀνδροσθένης ὁ υἱός. μάρτυρες Ἀείμνηστος, Κλεόβουλος, Λυσίστρατος, Φίδανος Θάσιος, Στράτων Ἀρκεσιλάου Λαμψακηνὸς, Θήσιππος Θησίππου ἐκ Κεραμέων, Διοσκουρίδης Διονυσίου Ἐπικηφίσιος.

Idem Diogenes Epicurum ita testatum refert:

Κατὰ τάδε δίδωμι τὰ ἐμαυτοῦ πάντα, Ἀμυνομάχῳ Φιλοκράτους Βατῆθεν, καὶ Τιμοκράτει Δημητρίου Ποταμίῳ, κατὰ τὴν ἐν τῷ Μητρῴῳ ἀναγεγραμμένην ἑκατέρῳ δόσιν. ἐφ' ᾧ τε τὸν κῆπον καὶ τὰ προσόντα αὐτῷ παρέξουσιν Ἑρμάρχῳ Ἀγεμάρχου Μιτυληναίῳ, καὶ τοῖς συμφιλοσοφοῦσιν αὐτῷ, καὶ οἷς ἂν Ἕρμαρχος καταλίπῃ διαδόχοις τῆς φιλοσοφίας, ἐνδιατρίβειν κατὰ φιλοσοφίαν. καὶ ἀεὶ δὲ τοῖς φιλοσοφοῦσιν ἀφ' ἡμῶν, ὅπως ἂν συνδιασώσωσιν Ἀμυνομάχῳ καὶ Τιμοκράτει κατὰ τὸ δυνατὸν τὴν ἐν τῷ κήπῳ διατριβὴν, παρακατατίθεμαι τοῖς τῶν αὐτῶν
653 κληρονόμοις, ἐν ᾧ ἂν τρόπῳ ἀσφαλέστατον ᾖ, ὅπως ἂν κἀκεῖνοι διατηρῶσιν τὸν κῆπον, καθάπερ καὶ αὐτοὶ οἷς ἂν οἱ ἀπὸ ἡμῶν παραδιδῶσι. τὴν δὲ οἰκίαν τὴν ἐν Μελίτῃ παρεχέτωσαν Ἀμυνόμαχος καὶ Τιμοκράτης ἐνοικεῖν Ἑρμάρχῳ καὶ τοῖς μετ' αὐτοῦ φιλοσοφοῦσιν ἕως ἂν Ἕρμαρχος ζῇ. ἐκ δὲ τῶν γινομένων προσόδων τῶν δεδομένων ἀφ' ἡμῶν Ἀμυνομάχῳ καὶ Τιμοκράτει κατὰ τὸ δυνατὸν μεριζέσθωσαν, μεθ' Ἑρμάρχου σκεπτόμενοι, εἴς τε τὰ ἐναγίσματα τῷ τε πατρὶ καὶ τῇ μητρὶ καὶ τοῖς ἀδελφοῖς, καὶ ἡμῖν εἰς τὴν εἰθισμένην ἄγεσθαι γενέθλιον ἡμέραν ἑκάστου ἔτους τῇ προτέρᾳ δεκάτῃ τοῦ Γαμηλιῶνος. ὥσπερ καὶ εἰς τὴν γινομένην σύνοδον ἑκάστου μηνὸς ταῖς εἰκάσι τῶν συμφιλοσοφούντων ἡμῖν εἰς τὴν ἡμῶν τε καὶ Μητροδώρου κατατεταγμένην. συντελείτωσαν δὲ καὶ τὴν τοῦ ἀδελφοῦ ἡμέραν τοῦ Ποσειδεῶνος. καθάπερ καὶ ἡμεῖς. ἐπιμελείσθω δὲ καὶ Ἀμυνόμαχος καὶ Τιμοκράτης τοῦ υἱοῦ τοῦ Μητροδώρου Ἐπικούρου, καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Πολυαίνου φιλοσοφούντων αὐτῶν, καὶ συζώντων μεθ' Ἑρμάρχου. ὡσαύτως δὲ τῆς θυγατρὸς τῆς Μητροδώρου τὴν ἐπιμέλειαν ποιείσθωσαν, καὶ εἰς ἡλικίαν ἐλθοῦσαν, ἐκδότωσαν ᾧ ἂν Ἕρμαρχος ἕληται τῶν φιλοσοφούντων μετ' αὐτοῦ, οὔσης αὐτῆς εὐτάκτου καὶ πειθαρχούσης Ἑρμάρχῳ. διδότωσαν δὲ Ἀμυνόμαχος καὶ Τιμοκράτης ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν ἡμῖν προσόδων εἰς τροφὴν τούτοις ὅτι ἂν αὐτοῖς κατ' ἐνιαυτὸν ἐπιδέχεσθαι δοκῇ, σκεπτόμενοι μεθ' Ἑρμάρχου. ποιείσθωσαν δὲ μεθ' ἑαυτῶν καὶ Ἕρμαρχον κύριον τῶν προσόδων, ἵνα μετ' αὐτοῦ συγκαταγεγηρακότος ἡμῖν ἐν φιλοσοφίᾳ, καὶ καταλελειμμένου ἡγεμόνος τῶν συμφιλοσοφούντων ἡμῖν, ἕκαστα γίνηται. τὴν δὲ προῖκα τῷ θήλει παιδίῳ, ἐπειδὰν εἰς ἡλικίαν ἔλθῃ, μερισάτωσαν Ἀμυνόμαχος καὶ Τιμοκράτης, ὅσον ἂν ἐπιδέχηται ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων ἀφαιροῦντες μετὰ τῆς Ἑρμάρχου γνώμης. ἐπιμελείσθωσαν δὲ καὶ Νικάνορος καθάπερ καὶ ἡμεῖς, ἵν' ὅσοι τῶν συμφιλοσοφούντων ἡμῖν χρείαν ἐν τοῖς ἰδίοις παρεσχημένοι, καὶ τὴν πᾶσαν οἰκειότητα ἐνδεδειγμένοι, συγκαταγηράσκειν μεθ' ἡμῶν προείλοντο ἐν φιλοσοφίᾳ, μηδενὸς τῶν ἀναγκαίων ἐνδεεῖς καθεστήκωσιν ἐπὶ τὴν ἡμετέραν δύναμιν. δοῦναι δὲ τὰ βιβλία τὰ ὑπάρχοντα πάντα Ἑρμάρχῳ. ἐὰν δέ τι τῶν ἀνθρωπίνων περὶ Ἕρμαρχον γίνηται πρὸ τοῦ τὰ Μητροδώρου παιδία εἰς ἡλικίαν ἐλθεῖν, δοῦναι Ἀμυνόμαχον καὶ Τιμοκράτην, ὅπως ἂν εὐτακτούντων αὐτῶν ἕκαστα γίνηται, τῶν ἀναγκαίων, κατὰ τὸ δυνατὸν, ἀπὸ τῶν καταλελειμμένων ὑφ' ἡμῶν προσόδων. καὶ τῶν λοιπῶν ἁπάντων ὧν συντετάχαμεν ἐπιμελείσθωσαν,

ὅπως

ὅπως δὴ κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον ἕκαστα γίγνηται· ἀφίημι δὲ τῶν παίδων ἐλεύθερον ἤδη, Νικίαν, Λύκωνα. Ἀφίημι δὲ καὶ Φαίδριον ἐλευθέραν.

Ibidemque, eum animam iam agentem talem ad Idomeneum Epiſtolam ſcripſiſſe, memorat:

Τὴν μακαρίαν ἄγοντες, ἅμα τελευτῶντες ἡμέραν τοῦ βίου, ἐγράφομεν ὑμῖν ταυτὶ, στραγγουρικά τις τε παρηκολουθήκει καὶ δυσεντερικὰ πάθη, ὑπερβολὴν οὐκ ἀπολείποντα τοῦ ἐν ἑαυτοῖς μεγέθους· ἀντιπαρετάττετο δὲ πᾶσι τούτοις, τὸ κατὰ ψυχὴν χαῖρον, ἐπὶ τῇ τῶν γεγονότων ἡμῖν διαλογισμῶν μνήμῃ· σὺ δὲ ἀξίως τῆς ἐκ μειρακίου παραστάσεως πρὸς ἐμὲ, καὶ φιλοσοφίαν, ἐπιμελοῦ τῶν παίδων Μητροδώρου.

Ex quo Epicuri Teſtamento Cicero capita quædam Latina fecit lib. II. de finib. Sic enim vno illius libri loco c. 31. de Epicuro loquens: *Tam accurate, ait, tamque diligenter caueat, & ſanciat:* VT AMYNOMACHVS ET TIMOCRATES HEREDES SVI, DE HERMACHI SENTENTIA DENT, QVOD SATIS SIT AD DIEM AGENDVM NATALEM SVVM, QVOTANNIS, MENSE GAMELIONE. ITEMQVE OMNIBVS MENSIBVS, VICESIMO, DIE LVNAE DENT AD EORVM EPVLAS, QVI VNA SECVM PHILOSOPHATI SINT: VT ET SVI ET METRODORI MEMORIA COLATVR. Item alio eiuſdem libri loco cap. 30. *Audi, ne longe abeam, moriens quid dicat Epicurus, & intellige facta eius cum dictis diſcrepare.* EPICVRVS HERMACHO S. CVM AGEREMVS, *inquit*, VITAE BEATVM, ET EVMDEM SVPREMVM DIEM, SCRIBEBAMVS HAEC. TANTI AVTEM MORBI ADERANT VESICAE, ET VISCERVM, VT NIHIL AD EORVM MAGNITVDINEM POSSET ACCEDERE. *Ecce miſerum hominem, ſi dolor ſummum malum eſt. Dici aliter non poteſt; ſed audiamus ipſum.* COMPENSABATVR TAMEN, *inquit*, CVM HIS OMNIBVS, ANIMI LAETITIA, QVAM CAPIEBAM EX MEMORIA RATIONVM, INVENTORVMQVE NOSTRORVM. SED TV, VT DIGNVM EST TVA ERGA ME ET ERGA PHILOSOPHIAM VOLVNTATE, AB ADOLESCENTIA SVSCEPTA, FAC, VT METRODORI TVEARE LIBEROS.

Lyconis vero, vt idem Laërtius auctor eſt, Teſtamentum his verbis conceptum fuit:

Τάδε διατίθεμαι περὶ τῶν κατ' ἐμαυτόν. Ἐὰν μὴ δυνηθῶ τὴν ἀῤῥωστίαν ταύτην ὑπενεγκεῖν, τὰ μὲν ἐν οἴκῳ πάν-
654 τα δίδωμι τοῖς ἀδελφοῖς Ἀστυάνακτι, καὶ Λύκωνι, καὶ οἶμαι δεῖν ἀπὸ τούτων ὅσα κατακέχρημαι Ἀθήνησι παρά τινος ἔχων ἢ ἐκπεπραχὼς· καὶ ἃ ἂν εἰς τὴν ἐκφορὰν ἀναλωθῇ καὶ εἰς τἄλλα τὰ νομιζόμενα. Τὰ δὲ ἐν Ἄστει καὶ ἐν Αἰγίνῃ δίδωμι Λύκωνι, διὰ καὶ τοὔνομα φέρειν ἡμῶν καὶ συνδιατετριφέναι πλείω χρόνον ἀρεστῶς πάνυ, καθὰ περὶ δίκαιον ἦν τὸν υἱοῦ τάξιν ἐσχηκότα· Τὸν δὲ περίπατον καταλείπω τῶν γνωρίμων τοῖς βουλομένοις, Βούλωνι, Καλλίνῳ, Ἀρίστωνι, Ἀμφίωνι, Λύκωνι, Πύθωνι, Ἀριστομάχῳ Ἡρακλείῳ Λύκωνι τῷ ἀδελφιδῷ· προστησάσθωσαν δ' αὐτοὶ ὃν ἂν ὑπολαμβάνωσι διαμένειν ἐπὶ τοῦ πράγματος, καὶ συνέξειν μάλιστα γενήσεσθαι· συγκατασκευαζέτωσαν δὲ καὶ οἱ λοιποὶ γνώριμοι, κἀμοῦ καὶ τοῦ τόπου χάριν· περὶ δὲ τῆς ἐκφορᾶς καὶ καύσεως, ἐπιμεληθήτωσαν Βούλων καὶ Καλλῖνος μετὰ τῶν συνήθων, ὅπως μήτ' ἀνελεύθερος γένηται, μήτε περίεργος. τῶν δὲ ἐν Αἰγίνῃ μοι γινομένων μερῶν μετὰ τὴν ἐμὴν ἀπόλυσιν, καταχωρησάτω Λύκων τοῖς νεανίσκοις εἰς ἐλαιοχρηστίαν, ὅπως κἀμοῦ καὶ τοῦ τιμήσαντος ἐμὲ μνήμη γένηται, διὰ τῆς χρείας αὐτη ἡ προσήκουσα· καὶ ἀνδριάντα ἡμῶν ἀναθέτω· τὸν δὲ τόπον ὅπως ἁρμόττων ᾖ τῇ στάσει ἐπιβλεψάτω καὶ συμπραγματευθήτω Διόφαντος καὶ Ἡρακλείδης Δημητρίου· ἀπὸ δὲ τῶν ἐν Ἄστει, Λύκων ἀποδότω πᾶσι παρ' ὧν ἂ προείληφα μετὰ τὴν ἀποδημίαν τὴν ἐκείνου· παρακολουθοῦσι δὲ Βούλων καὶ Καλλῖνος, καὶ ἃ ἂν εἰς τὴν ἐκφορὰν ἀναλωθῇ, καὶ τὰ ἄλλα τὰ νομιζόμενα. Κομισάσθω δὲ ταῦτα ἀπὸ τῶν ἐν οἴκῳ κοινῇ καταλειπομένων ἀμφοτέροις ὑπ' ἐμοῦ· τιμησάτω δὲ καὶ τοὺς ἰατροὺς Πασίθεμιν καὶ Μειδίαν, ἀξίους ὄντας, καὶ διὰ τὴν ἐπιμέλειαν τὴν περὶ ἐμὲ καὶ τὴν τέχνην, καὶ μείζονος ἔτι τιμῆς· δίδωμι δὲ τῷ Καλλίνου παιδίῳ θηρικλείων ζεῦγος, καὶ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ ῥοιάκων ζεῦγος, ψιλοτάπιδα, ἀμφίταπιν, περίστρωμα, προσκεφάλαια δύο τὰ βέλτιστα τῶν καταλειπομένων, ὡς ἂν ἐφ' ὅσον ἂν ἥκει πρὸς τιμήν· καὶ τούτων φανῶμεν μὴ ἀμνημονεύοντες· περὶ δὲ τῶν θεραπευόντων ἐμαυτὸν οὕτως ἐξάγω. Δημητρίῳ μὲν ἐλευθέρῳ πάλαι ὄντι ἀφίημι τὰ λύτρα, καὶ δίδωμι πέντε μνᾶς, καὶ ἱμάτιον καὶ χιτῶνα· ἵνα πολλὰ πεπονηκὼς μετ' ἐμοῦ βίον εὐσχήμονα ἔχῃ. Κρίτωνι δὲ Χαλκηδονίῳ καὶ τούτῳ τὰ λύτρα ἀφίημι καὶ δίδωμι τέτταρας μνᾶς· καὶ τὸν μικρὸν ἀφίημι ἐλεύθερον· καὶ θρεψάτω Λύκων αὐτὸν καὶ παιδευσάτω ἀπὸ τοῦ νῦν χρόνου ἓξ ἔτη, καὶ Χάρητα ἀφίημι ἐλεύθερον, καὶ θρεψάτω Λύκων αὐτὸν καὶ δύο μνᾶς αὐτῷ δίδωμι. καὶ τὰ ἐμὰ βιβλία τὰ ἀνεγνωσμένα. τὰ ἀνέκδοτα Καλλίνῳ, ὅπως ἐπιμελῶς αὐτὰ ἐκδῷ· Δίδωμι δὲ καὶ Σύρῳ ἐλευθέρῳ ὄντι τέτταρας μνᾶς καὶ τὴν Μηνοδώραν δίδωμι· καὶ εἴ τι μοι ὀφείλει ἀφίημι αὐτὸν, καὶ Ἱλαρᾷ πέντε μνᾶς καὶ ἀμφίταπιν, καὶ δύο

δύο προσκεφάλαια καὶ περίστρωμα καὶ κλίνην ἣν ἂν βέληται· ἀφίημι δὲ ἐλευθέραν καὶ τῦ μικρῦ μητέρα, καὶ Νοήμονα, καὶ Δίωνα, καὶ Θέωνα, καὶ Ευφράτορα, καὶ Ερμείαν. καὶ Ἀγάθωνα δύο ἔτη παραμείναντα ἀφεῖσθαι ἐλεύθερον, καὶ τὲς φορεαφόρτες, Ὀφελίωνα καὶ πωσειδώνιον τέτ]αρα ἔτη παραμείναντας· δίδωμι καὶ Δημητρίῳ καὶ Κρίτωνι καὶ Σύρῳ κλίνην ἑκάστῳ καὶ στρώματα τῶν καταλειπομένων, ἂν φαίνηται Λύκωνι καλῶς ἔχειν. Ταῦτα ἔστω αὐτοῖς ἀποδείξασιν ὀρθῶς ἐφ᾽ ὧ ἕκαστοι τεταγμένοι εἰσίν. Περὶ δὲ τῆς ταφῆς ἐὰν τε αὐτῦ βέλη]αι Λύκων θάπτειν ἐὰν τε ἐν οἴκῳ, ὕτω ποιείτω· πέπεισμαι γὰρ αὐτὸν ὐδὲν ἧτ]ον ἐμοῦ συνορᾷν τὸ εὔσχημον· ταῦτα δὲ πάντα οἰκονομήσαντι κυρία ἔστω ἡ δόσις τῶν ἐνταῦθα. μάρτυρες Καλλῖνος ἑρμονεὺς, Ἀρίστων κᾶος Εὐφρόνιος παιανιεύς.

CLX. TESTAMENTVM REMIGII, *Remensis Archiepiscopi.*

Ac ne Testamentorum formulis Gallia nostra caruit. Namque vt ab aureis illis in sequioris venæ seu metalli tempora præceps ruam, exstat D. Remigii, Remensis Archiepiscopi, qui laudum suarum præconem egregium Sidonium Apollinarem æqualem suum Epist. 7. lib. lib. IX. habet, elegans Testamentum, a me pridem ex Hincmari & Flodoardi scriniis, & ipsius Remensis Ecclesiæ archiis descriptum versione & nuper a Nicolao Querculo in Gallia Flodoardi, editum; quod cum propter prolixitatem adscribere grauarer, cunctantem me amici impulerunt, exteris quoque nationibus, ad quas Gallici libri minus perueniunt, illius Testamenti copiam facere. Verba eius sunt hæc:

655 IN NOMINE PATRIS, ET FILII, ET SPIRITVS SANCTI, GLORIA DEO, AMEN.

EGO REMIGIVS EPISCOPVS CIVITATIS REMORVM, SACERDOTII COMPOS, TESTAMENTVM MEVM CONDIDI IVRE PRAETORIO, ATQVE ID CODICILLORVM VICE VALERE PRAECEPI, SI IVRIS ALIQVID VIDERITVR DEFVISSE. QVANDOQVE EGO REMIGIVS EPISCOPVS DE HAC LVCE TRANSIERO, TV MIHI HERES ESTO SANCTA ET VENERABILIS ECCLESIA CATHOLICA VRBIS REMORVM.

Et tu fili fratris mei Lupe Episcope, quem præcipuo semper amore dilexi: Et tu nepos meus Agricola Presbyter, qui mihi obsequio tuo a pueritia placuisti, in omni substantia mea, quæ mea sorte obuenit antequam moriar: præter id, quod vnicuique donauero, legauero, darique iussero, vel vnumquemque vestrum voluero habere præcipuum. Tu sancta heres mea Remensis Ecclesia, colonos, quos in Portensi habeo territorio, vel de paterna, maternaque substantia, vel quos cum fratre meo sanctæ memoriæ Principio Episcopo commutaui, vel donatos habeo, possidebis. Dagaredum, Profuturum, Prudentium, Tennaicum, Maurilionem, Baudoleifum, Prouinciolam, Nauiatenam, Lautam, Suffromam, Coloros, Amorinum quoque seruum tuo dominio vindicabis. Nec non villas, agrosque quos possideo in solo Portensi, Tudiniacum scilicet, & Balatonium, siue Plerinacum, & Vacculiacum, vel quæcunque in eodem solo Portensi qualibet auctoritate possedi, integre cum omnibus campis, pratis, pascuis, siluis, ad te Testamenti huius auctoritate reuocabis. Simili modo sanctissima heres mea, quæcumque tibi a propinquis & amicis meis, in quocumque solo & territorio collata sunt, sicuti disposuero in Ptochiis, cœnobiis, martyriis, Diaconiis, Xenodochiis, omnibusque Matriculis sub tua ditione degentibus, ordinationem meam futuri successores mei, ordinis sui memores, sicut ego prædecessorum meorum, ita quoque inconuulse, & absque vlla refragatione seruabunt. Ex quibus Celtus, quem per manum meam Celsa sobrina mea tradidit, & Huldriciaca villa, quam Huldericus Comes, & loco vbi ossa mea sancti fratres & Coëpiscopi diœceseos tuæ ponenda elegerint, integumentis deseruiant. Sitque locus ille successoribus meis Remorum Episcopis peculiariter proprius, & in alimoniis ibidem Deo militantium, vicus ex proprio, in Portensi, & Villaris quoque ex Episcopio in Remensi, deseruiant. Blandibacius villa in Portensi, quam a cohæredibus meis Benedicto & Hilario, datis pretiis emi de thesauro Ecclesiæ, & Albiniacus ex Episcopio, in alimoniis Clericorum Remensis Ecclesiæ communiter deputentur. Quibus etiam Berna ex Episcopio, quæ prædecessoribus meis peculiaris esse solebat, cum duabus villis, quas Ludouicus a me sacro baptismatis fonte susceptus, amore nominis mei, Piscofesheim sua lingua vocatis, mihi tradidit, siue cum Coslo & Glenni, vel omnibus siluis, pratis, pascuis, quæcumque in Vosago infra, circum, extra, tam vltra, quam citra Renum pretio dato comparaui, picem annuatim ministret cunctisque locis regularibus tam a me, quam antecessoribus meis ordinatis, siue in futuro ab Episcopis successoribus meis ordinandis, pro necessitate locorum ad vascula vinaria componenda annuatim distribuat. Crusiniacum vero & Faram siue villas, quas sanctissima virgo Christi Genoue-

 sa,

DVMTAXAT. DVM. PVBLICE. EPVLAS. EXERCEBITIS. HABERE. POSSITIS. HOC. AVTEM. NOMINE. RELEVATI. IMPENDIS. FACILIVS. PROSPECTVRI. HI. QVI. AD. MVNVS. AVGVSTALITATIS. COMPELLENTVR. LOCATIO. VINEAE. PARTIS. FVNDI. POMPEIANI. EAM. COLERE. POTERINT. HAEC. ITA. VT. CAVI. FIERI. PRAESTARIQVE. VOLO. HOC. AMPLIVS. AB. HEREDIBVS. MEIS. VOLO. PRAESTARI. REIP. PETILINORVM. ET. A. REP. PETILINORVM. CORPORI. AVGVSTALIVM. EX. PRAEDIS. CAETERIS. MEIS. PALVM. DICARI. OMNIBVS. ANNIS. SVFFICIENS. PEDATVRE. VINEAE. QVAM. AVGVSTALIBVS. LEGAVI. A. VOBIS. AVTEM. AVGVSTALES. PETO. HANC. VOLVNTATEM. MEAM. RATAM. HABEATIS. ET. VT. PERPETVAM. FIRMAM. OBSERVERIS. CVRAE. VESTRAE. MANDETIS. QVO. FACILIVS. AVTEM. NOTA. SIT. CORPORI. VESTRO. HAEC. ERGA. VOS. VOLVNTAS. TVLI. L. KAPVT. QVOD. AD. VESTRVM. HONOREM. PERTINET. (Gruter. p. CCXV. 2.)

Non omittam, ludicrum licet, Grunii Corocottæ Testamentum, quod vetustatem non modo ipso contextu præ se fert, verum etiam, D. Hieronymi locupletis & idonei testis auctoritate, annos suos probat. Sic enim ille Epistola ad Eustochium: *Testamentum autem Grunnii Corocottæ Porcelli, decantant in scholis puerorum agmina cachinnantium. l)* (Apud Gruter. in suppos. p. XVIII, 5.)

M. GRVNNIVS. COROCOTTA. PORCELLVS. TESTAMENTVM. FECIT. QVOD. QVONIAM. MANV. MEA. SCRIBERE. NON. POTVI. SCRIBENDVM. DICTAVI. MAGIRVS. COCVS. DIXIT. VENI. HVC. EVERSOR. DOMI. SOLIVERSOR. FVGITIVE. PORCELLE. EGO. HODIE. TIBI. VITAM. ADIMO. COROCOTTA. PORCELLVS. DI-
646 XIT. SI. QVA. FECI. SI. QVA. PECCAVI. SI. QVA. VASCVLA. PEDIBVS. MEIS. CONFREGI. ROGO. DOMINE. COCE. VENIAM. PETO. ROGANTI. CONCEDE. MAGIRVS. COCVS. DIXIT. TRANSI. PVER. ADFER. MIHI. DE. CVLINA. CVLTRVM. VT. HVNC. PORCELLVM. FACIAM. CRVENTVM. PORCELLVS. COMPREHENDITVR. A. FAMVLIS. DVCTVS. SVB. DIE. XVI. KAL. LVCERNINAS. VBI. HABVNDANT. CYMAE. CLYBANATO. ET. PIPERATO. COSS. ET. VT. VIDIT. SE. MORITVRVM. ESSE. HORAE. SPATIVM. PETIIT. COCVM. ROGAVIT. VT. TESTAMENTVM. FACERE. POSSET. INCLAMAVIT. AD. SE. SVOS. PARENTES. VT. DE. CIBARIIS. SVIS. ALIQVID. DIMITTERET. EIS. QVI. AIT. PATRI. MEO. VERRINO. LARDINO. DO. LEGO. DARI. GLANDIS. MODIOS. XXX. ET. MATRI. MEAE. VETVRRINAE. SCROFAE. DO. DARI. LACONICAE. SILIGINIS. MODIOS. XL. ET. SORORI. MEAE. QVIRINAE. IN. CVIVS. VOTVM. INTERESSE. NON. POTVI. DO. LEGO. DARI. HORDEI. MODIOS. XXX. ET. DE. MEIS. VISCERIBVS. DABO. DONABO. SVTORIBVS. SETAS. RIXATORIBVS. CAPITINAS. SVRDIS. AVRICVLAS. CAVSIDICIS. ET. VERBOSIS. LINGVAM. BVBVLARIIS. INTESTINA. ESICIARIIS. FEMORA. MVLIERIBVS. LVMBVLOS. PVERIS. VESICAM. PVELLIS. CAVDAM. CYNAEDIS. MVSCVLOS. CVRSORIBVS. ET. VENATORIBVS. TALOS. LATRONIBVS. VNGVLAS. ET. NEC. NOMINANDO. COCO. DO. LEGO. AC. DIMITTO. POPAM. ET. PISTILLVM. QVAE. MECVM. DETVLERAM. A. QVERCETO. VSQVE. AD. HARAM. LIGET. SIBI. COLLVM. DE. RESTE. VOLO. MIHI. FIERI. MONVMENTVM. EX. LITTERIS. AVREIS. SCRIPTVM. M. GRVNNIVS. COROCOTTA. PORCELLVS. VIXIT. ANNOS. D. CCCC. XCVIIII. QVOD. SI. SEMIS. VIXISSET. MILLE. ANNOS. IMPLESSET. OPTIMI. AMATORES. MEI. VEL. CONSVLES. VITAE. ROGO. VOS. VT. CORPORI. MEO. BENEFACIATIS. BENE. CONDIATIS. DE. BONIS. CONDIMENTIS. NVCLEI. PIPERIS. ET. MELLIS. VT. NOMEN. MEVM. IN. SEMPITERNVM. NOMINETVR. MEI. DOMINI. ET. CONSOBRINI. MEI. QVI. HVIC. MEO. TESTAMENTO. INTERFVISTIS. IVBETE. SIGNARI.

LVCANICVS. SIGNAVIT. TERGILLVS. SIGN.
NVPTIALICVS. SIGN. CELSANVS. SIGN.
LARIDO. SIGN. OFFELLICVS. SIGN. CYMATVS. SIGN.

CLVIII.

l) Sæpius hoc testamentum ludicrum editum est a viris doctis: quas editiones recenset *Fabric. Bibl. Lat. p.* 729. conf. de hoc testamento *Salmasii Specimen Confutationis Animadversionum Desf. Heraldi p.* 239. *sq.* & *Vales.* ad *Ammian. Marcell.* XXVII, 4.

CLVIII. TESTAMENTORVM, *quæ* APVD AVCTORES VETERES *&* IN PANDECTIS *referuntur, verba & formulæ.*

Obliqua etiam veterum quorumdam Testamentorum verba ſubiungere operæ pretium duxi. De Iulii Cæſaris Teſtamento hæc Suetonius in eius vita cap. 75. ſcribit. NOVISSIMO TESTAMENTO TRES INSTITVIT HEREDES SORORVM NEPOTES, C. OCTAVIVM EX DODRANTE, ET L. PINARIVM, ET Q. PEDIVM EX QVADRANTE RELIQVO. IN IMA CERA C. OCTAVIVM ETIAM IN FAMILIAM NOMENQVE ADOPTAVIT: PLVRESQVE PERCVSSORVM IN TVTORIB. FILII, SI QVIS SIBI NASCERETVR, NOMINAVIT, DECIMVM BRVTVM ETIAM IN SECVNDIS HEREDIBVS. POPVLO HORTOS CIRCA TIBERIM PVBLICE ET VIRITIM TRECENOS HS. LEGAVIT. Appianus lib. II. Bell. Ciuil. p. 843. Διαθῆκαι δὲ τοῦ Καίσαρος ὤφθησαν φερόμεναι, καὶ εὐθὺς αὐτὰς τὸ πλῆθος ἐκέλευον ἀναγινώσκειν. Θετὸς μὲν δὴ τῷ Καίσαρι παῖς ἐγίνετο ἐν αὐταῖς, ὁ τῆς ἀδελφῆς θυγατριδοῦς Ὀκτάουιος. τῷ δήμῳ δὲ ἦσαν οἱ κῆποι ἐνδιαίτημα, δεδομένοι, καὶ κατ᾽ ἄνδρα Ῥωμαίων τῶν ὄντων ἔτι ἐν ἄστει, πέντε καὶ ἑβδομήκοντα Ἀττικαὶ δραχμαί. καὶ ὑπεσαλεύετο αὖθις ἐς ὀργὴν ὁ δῆμος, τυράννους μὲν κατημερίας προπεπυσμένοι. διαθήκας δὲ φιλοπόλιδος ἀνδρὸς ὁρῶντες· οἴκτιστον δὲ ἐφάνη μάλιστα αὐτοῖς, ὅτι τῶν ἀνδροφόνων Δέκιμος ὁ Βροῦτος ἐν τοῖς δευτέροις κληρονόμοις ἐγέγραπτο παῖς. Ῥωμαίοις γὰρ ἔθος παραγράφειν τοῖς κληρονόμοις ἑτέρους, εἰ μὴ κληρονομοῖεν οἱ πρότεροι. Ἐφ᾽ ᾧ δὴ καὶ μᾶλλον συνεταράσσοντο, δὲ δεινὸν, καὶ ἀθέμιστον ἡγοῦντο καὶ Δέκιμον ἐπιβουλεῦσαι Καίσαρι, παῖδα αὐτῷ γεγραμμένον εἶναι. Dio lib. XLIV. p. 292. Τῆς δὲ διαθήκης αὐτοῦ μετὰ ταῦτα ἀναγνωσθείσης μαθὼν ὁ δῆμος, ὅτι τόν τε Ὀκταούιον υἱὸν πεποίηται, καὶ τὸν Ἀντώνιον, τόν τε Δέκιμον, καί τινας ἄλλους τῶν σφαγέων ἐπιτρόπους αὐτοῦ καὶ κληρονόμους τὸν οὐσίας ἄν γε μὴ ἐς ἐκεῖνον ἔλθοι, καταλέλοιπε. καὶ προσέτι καὶ δωρεὰς ἄλλοις, καὶ τῇ πόλει τούς τε κήπους, τοὺς παρὰ τὸν Τίβεριν, καὶ δραχμὰς ὡς μὲν αὐτὸς ὁ Ὀκταούιος γράφει, τριάκοντα· ὡς δὲ ἕτεροι, πέντε καὶ ἑβδομήκοντα ἑκάστῳ σφῶν δοθῆναι κεκέλευκε, ἐταράχθησαν.

Auguſti vero Teſtamentum Suetonius in eius vita cap. vlt. ita refert: TESTAMENTVM, *L. Planco, C. Silio Coſſ. 3. Nonas Aprilis, ante annum & 4. menſes, quam decederet, factum ab eo, ac duobus codicibus, partim ipſius, partim libertorum Polybii & Hilarionis manu ſcriptum, depoſitumque apud ſex virgines Veſtales, cum tribus ſignatis æque voluminibus protulerunt: Quæ*
647 *omnia in Senatu aperta atque recitata ſunt.* HEREDES INSTITVIT PRIMOS, TIBERIVM EX PARTE DIMIDIA ET SEXTANTE, LIVIAM EX PARTE TERTIA, QVOS ET FERRE NOMEN SVVM IVSSIT: SECVNDOS, DRVSVM TIBERII FILIVM EX TRIENTE, ET EX PARTIBVS RELIQVIS GERMANICVM, LIBEROSQVE EIVS TRES, SEXVS VIRILIS: TERTIO GRADV PROPINQVOS, AMICOSQVE COMPLVRES. LEGAVIT POPVLO ROM. QVADRINGENTIES, TRIBVBVS TRICIES QVINQVIES HS. PRAETORIANIS MILITIBVS SINGVLA MILLIA NVMMORVM. COHORTIBVS VRBANIS QVINGENOS, LEGIONARIIS TRECENOS NVMMOS. QVAM SVMMAM REPRAESENTARI IVSSIT. *Nam & confiſcatam ſemper repoſitamque habuerat.* RELIQVA LEGATA *varie dedit: produxitque quædam* AD VICENA SESTERTIA, QVIBVS, SOLVENDIS ANNVM, DIEM FINIIT, EXCVSATA REI FAMILIARIS MEDIOCRITATE: NEC PLVS PERVENTVRVM AD HEREDES SVOS, QVAM MILLIES ET QVINGENTIES PROFESSVS, QVAMVIS XX. PROXIMIS ANNIS, QVATERDECIES MILLIES EX TESTAMENTIS AMICORVM PERCEPISSET, QVOD PENE CVM DVOBVS PATERNIS PATRIMONIIS, CETERISQVE HEREDITATIBVS IN REMPVBL. ABSVMPSISSET. IVLIAS, FILIAM NEPTEMQVE, SI QVID HIS ACCIDISSET, VETVIT SEPVLCRO SVO INFERRI. *De tribus ſuis voluminibus, uno,* MANDATA DE FVNERE SVO *complexus eſt: altero, indicem rerum a ſe geſtarum, quem* VELLET INCIDI IN AENEIS TABVLIS, QVAE ANTE MAVSOLEVM STATVERENTVR: *tertio, Breuiarium totius imperii, quantum militum ſub ſignis vbique eſſet, quantum pecuniæ in ærario, & fiſcis, & vectigaliorum reſiduis. Adiecit &* LIBERTORVM SERVORVMQVE NOMINA, A QVIBVS RATIO EXIGI POSSET. Idem in Claudio de eiusdem Auguſti Teſtamento cap. 4. *Ac ne heredem quidem,* (ſcilicet Claudium) *niſi* INTER TERTIOS *ac pæne extraneos,* EX PARTE SEXTA NVNCVPARET, LEGATO *non amplius quam* OCTINGENTORVM SESTERTIORVM *proſecutus.* Cornelius Tacitus lib. I. cap. 8. *Nihil primo Senatus die agi paſſus, niſi de ſupremis Auguſti: cuius Teſtamentum in latum per virgines Veſtæ,* TIBERIVM ET LIVIAM HEREDES HABVIT. LIVIA IN FAMILIAM IVLIAM, NOMENQVE AVGVSTAE ADSVMEBATVR. IN SPEM SECVNDAM NEPOTES, PRONEPOTESQVE. TERTIO GRADV PRIMORES CIVITATIS SCRIPSERAT, *pleroſque inuiſos ſibi, ſed iactantia, gloriaque ad poſteros.* LEGATA, *non vltra ciuilem modum, niſi quod* POPVLO ET PLEBI CCCCXXXV. PRAETORIARVM COHORTIVM MILITIBVS SINGVLA NVMMVM MILLIA, LEGIONARIIS AVTEM COHORTIBVS CIVIVM ROMANORVM TRECENOS NVMMOS VIRITIM DEDIT.

Dio lib. LV. p. 676. Τὰς διαθήκας αὐτοῦ Πολύβιος τὶς Καισάρειος ἀνέγνω. &c. κατελέλειπτο δὲ ἐν αὐταῖς τὰ μὲν δύο μέρη τοῦ κλήρου τῷ Τιβερίῳ, τὸ δὲ λοιπὸν τῇ Λιουίᾳ, ὥς τινες λέγουσιν. ἵνα γάρ τι καὶ ἐκείνη τῆς οὐσίας αὐτοῦ ἀπόνηται, παρὰ τῆς βουλῆς ᾐτήσατο, τοσοῦτον αὐτῇ καὶ παρὰ τὸν νόμον καταλιπεῖν δυνηθῆναι. Κληρονόμοι μὲν δὴ οὗτοι ἐγεγράφοντο. κτήματα δὲ καὶ χρήματα πολλὰ πολλοῖς καὶ τῶν προσηκόντων οἱ καὶ τῶν ἀλλοτρίων, οὐχ ὅπως βουλευταῖς ἱππεῦσιν, ἀλλὰ καὶ βασιλεῦσι. τῷ τε δήμῳ χιλίας μυριάδας καὶ τοῖς στρατιώταις, τοῖς μὲν δορυφόροις, κατὰ πεντήκοντα καὶ διακοσίας δραχμάς. τοῖς δὲ ἀστικοῖς τὴν ἡμίσειαν, τῷ τε λοιπῷ τῷ πολιτικῷ πλήθει πέντε καὶ ἑβδομήκοντα δοθῆναι ἐκέλευσε, καὶ προσέτι καὶ τοῖς παισὶν, ὧν μικρῶν ἔτι ὄντων, τοὺς πατέρας τῶν οὐσιῶν ἐκεκληρονομήκει, προσέταξε πάντα μετὰ τῶν προσόδων, ἐπειδὰν ἀνδρωθῶσιν, ἀποδοθῆναι, ὅπερ που καὶ ζῶν ἐποίει. Εἰ γάρ τινα τέκνα ἔχοντα διεδέξατο, τοῖς παισὶν αὐτοῦ πάντως, εἰ μὲν ἤδη τότε τέλειοι ἦσαν, εὐθὺς, εἰ δὲ μὴ, μετὰ τοῦτο πάντα ἀπεδίδου. Τοιοῦτος μέντοι περὶ τοὺς ἀλλοτρίους παῖδας ὤν, τὴν θυγατέρα οὔτε κατήγαγε, καίπερ καὶ δωρεῶν ἀξιώσας, καὶ ταφῆναι ἐν τῷ αὐτοῦ μνημείῳ ἀπηγόρευσε, & reliqua, quæ, cum Suetonio collata, lectores iuuabunt.

Illud ex ſupremis Auguſti Tabulis obiter colligi poteſt, Teſtatores interdum nominatim expreſſiſſe, quos in ſepulcrum ſuum inferri vellent, vetuiſſeque, ne certæ perſonæ inferrentur. Quod & confirmat Vlpianus in l. 3. §. 3. D. de ſepulc. viol. his verbis: *Si quis in* HEREDITARIVM SEPVLCRVM *inferat quamuis heres, tamen poteſt ſepulcri violati teneri, ſi forte,* CONTRA VOLVNTATEM TESTATORIS INTVLIT. *Licet enim cauere teſtatori,* NE QVIS EO INFERATVR, *vt reſcripto imperatoris Antonini cauetur: ſeruari enim voluntatem eius oportere. Ergo &,* SI CAVIT, VT VNVS TANTVM HEREDVM INFERRET, *ſeruabitur, vt ſolus inferat.* Idem in l. 6. D. de religioſis & ſumpt. de hereditario ſepulcro agens, *Liberis autem,* ait, *cuiuſcumque ſexus vel gradus, etiam filiisfam. & emancipatis, idem ius conceſſum eſt: ſiue exſtiterint heredes, ſiue ſeſe abſtineant. Exheredatis autem,* NISI SPECIALITER TESTATOR, IVSTO ODIO COMMOTVS, EOS VETVERIT, *humanitatis gratia, tantum ſepeliri, non etiam alios præter ſuam poſteritatem inferre licet.* Qua de re plura poſtea in Monumentorum formulis: nunc ad inſtitutam Teſtamentorum ſeriem redeamus.

Tiberii Teſtamentum Suetonius in eius vita cap. vlt. eiuſmodi refert. TESTAMENTVM *du-*
648 *plex ante biennium fecerat, alterum ſua, alterum liberti manu, ſed eodem exemplo: obſignauerat que etiam humillimorum ſignis.* EO TESTAMENTO HEREDES AEQVIS PARTIBVS RELIQVIT CAIVM EX GERMANICO, ET TIBERIVM EX DRVSO, NEPOTES, SVBSTITVITQVE INVICEM. DEDIT ET LEGATA PLERISQVE: INTER QVOS, VIRGINIBVS VESTALIBVS, AC MILITIBVS VNIVERSIS, PLEBIQVE ROMANAE VIRITIM, ATQVE ETIAM SEPARATIM VICORVM MAGISTRIS.

Auctor vitæ P. Virgilii de eius ſupremis hæc tradit: *Qui cum grauari ſe morbo ſentiret, ſcrinia ſæpe & magna inſtantia petiuit, crematurus Æneida: quibus negatis,* TESTAMENTO COMBVRI IVSSIT, VT REM INEMENDATAM, IMPERFECTAMQVE. *Verum Tucca & Varus monuerunt, ita Auguſtum non permiſſurum. Tunc* EIDEM VARO, AC SIMVL TVCCAE SCRIPTA SVB EA CONDICIONE LEGAVIT, NE QVID EDERENT, QVOD A SE EDITVM NON ESSET, VERSVS ETIAM IMPERFECTOS, SI QVI ERANT, RELINQVERENT. VOLVIT ETIAM, EIVS OSSA NEAPOLIM TRANSFERRI, *vbi diu & ſuauiſſime vixeret, ac extrema valetudine hoc ipſe ſibi Epitaphium diſtichum fecit.* TRANSLATA *igitur iuſſu Auguſti eius* OSSA, PROVT STATVERAT, NEAPOLIM *fuere, ſepultaque via Puteolana, intra lapidem ſecundum, ſuoque ſepulcro id diſtichon, quod fecerat, inſcriptum eſt:*

MANTVA ME GENVIT, CALABRI RAPVERE, TENET NVNC
PARTHENOPE, CECINI PASCVA, RVRA, DVCES.

HEREDES FECIT EX DIMIDIA PARTE VALERIVM PROCVLVM FRATREM EX A[illegible]IO PATRE: EX QVARTA AVGVSTVM: EX DVODECIMA MAECENATEM: EX RELIQVIS VALERIVM ET PLOTIVM TVCCAM, *qui eius Æneidem poſt obitum iuſſu Cæſaris emendauerunt, &c.*

Non tacebo Virginii Ruffi & Iulii Frontini clariſſimorum virorum contraria ſuprema iudicia. Virginium Ruffum dico, qui cum in Gallia Iulium Vindicem deuiciſſet, a militibus Imperator appellatus, eorum precibus, nec minis, adduci non potuit, vt imperium aſſumeret, ſed liberam Imperatoris eligendi poteſtatem Senatui reliquit, Galbæque a Senatu electo ſuas legiones tradidit. Is, vt Plinius Secundus Epiſt. 10. lib. VI. refert, *Mandauit, cauitque Teſtamento,* VT DIVINVM ILLVD ET IMMORTALE FACTVM VERSIBVS INSCRIBERETVR, *in hunc modum:*

HIC SITVS EST RVFFVS, PVLSO QVI VINDICE QVONDAM
IMPERIVM ADSERVIT NON SIBI, SED PATRIAE.

Iulius vero Frontinus vetuit omnino monumentum ſibi fieri & exſtrui, additis hiſce verbis: IMPENSA MONVMENTI SVPERVACVA EST: MEMORIA NOSTRA DVRABIT, SI VITAM MERVIMVS. Hoc ipſemet Plinius Epiſtol. 19. lib. IX. ſcribit. Ibidemque, quid de vtroque ſenti-

ſentiret, a Ruffone conſultus, ſententiam ſuam promit, & vtrumque ad gloriam pari cupiditate, diuerſo itinere contendiſſe, cenſet. Illum, dum exprimit debitos ſupremos Titulos: hunc, dum mallet videri contempſiſſe.

His glorioſius eſt Theodoſii Imperatoris Teſtamentum, qui cum omnia iam filiis tradidiſſet, regnum, poteſtatem, nomen Auguſti, nouiſſima voluntate, Legem indulgentiæ, quam ſcriptam reliquit, dari præcepit. Quod laudibus in cælum non immeritò effert D. Ambroſius Oratione, quam de eius obitu habuit, cuius verba ipſa ſubiiciam: *Si enim priuatorum vltimæ voluntates, & deficientium Teſtamenta habent perpetem firmitatem: quomodo poteſt tanti principis eſſe irritum Teſtamentum? Glorioſior quoque in eo Theodoſius, qui non communi iure teſtatus eſt. De filiis enim nihil habebat nouum, quod conderet, quibus totum dederat, niſi vt eos præſenti commendaret parenti: de ſubditis ſibi & commiſſis teſtari debuit, vt legata dimitteret, fidei commiſſa ſignaret.* PRAECEPIT DARE LEGEM INDVLGENTIAE, QVAM SCRIPTAM RELIQVIT. *Quid dignius, quam vt Teſtamentum Imperatoris lex ſit?*

Pæne prætericram Lucii Titii Teſtamentum, cuius capita aliquot Marcellus in vnum coniecit in l. vlt. D. de fideic. libert. *Lucius Titius teſtamento ita cauit,* SI QVOS CODICILLOS RELIQVERO, VALERE VOLO. SI QVIS MIHI EX PAVLA, QVAE VXOR MEA FVIT, INTRA DECEM MENSES NATVS NATAVE ERIT: EX SEMISSE HEREDES SVNTO. GAIVS SEIVS EX SEMISSE HERES ESTO. STICHVM ET PAMPHILVM, SERVOS MEOS, ET EROTEM, ET DIPHILVM PETO, ET FIDEI HEREDVM COMMITTO, VT CVM AD PVBERTATEM LIBERI MEI PERVENERINT, MANVMITTANT. *Deinde nouiſſima parte ita cauit,* QVOD SI MIHI LIBERI NATI NON ERVNT, AVT INTRA PVBERTATEM DECESSERINT: TVNC HEREDES EX PARIBVS PARTIBVS SVNTO MVCIVS ET MAEVIVS. LEGATA QVAE PRIORE TESTAMENTO, QVO FILIOS ET SEIVM, RELIQVI, PRAESTARI VOLO, HOC EST, ET A SEQVENTIBVS HEREDIBVS.

CLXIX. TESTAMENTA GRAECA.

Iam quod ad Cuſpidii Pſeudoteſtamentum *m*) attinet, quod patrum noſtrorum memoria
649 conditum eſſe, multi ſciunt, libens id illis concedo, qui, ſibi fucum fieri, æquo animo patiuntur. Ego, illud alienæ priſcarum Formularum familiæ ſeſe inſerere, aut falſo vetuſtatis diplomate commeare, nequaquam ferre poſſum. At non inuitus Græcum Gregorii Theologi, Nazianzeni Epiſcopi, Teſtamentum ſubiungam, ὃ (quemadmodum in membranis ſcriptum eſt) μετεγράφη ἐκ τοῦ ἀρχετύπου τοῦ συγκειμένου ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ Ναζιανζοῦ. *n*) Verba eius ſic habent.

Ὑπατίᾳ Φλαυΐου εὐχερίου καὶ Φλαυΐου εὐχαγρίου τῶν λαμπροτάτων πρὸ μιᾶς καλανδῶν. Γρηγόριος ἐπίσκοπος τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Κωνσταντίνου πόλει, ζῶν καὶ φρονῶν, καὶ ὑγιεῖ γνώσει, καὶ ἐῤῥωμένοις τοῖς λογισμοῖς διεθέμην τὴν διαθήκην μου ταύτην, ἣν κελεύω καὶ βούλομαι βεβαίαν εἶναι, καὶ κυρίαν ἐπὶ παντὸς δικαστηρίου καὶ πάσης ἐξουσίας. ἤδη μὲν γὰρ τὴν ἐμαυτοῦ γνώμην κατέστησα φανερὰν, καὶ πᾶσαν μου τὴν οὐσίαν καθιέρωσα τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ τῇ κατὰ Ναζιανζὸν, εἰς τὴν τῶν πτωχῶν διακονίαν τῶν ὑπὸ τῆς εἰρημένης ἐκκλησίας. Διόπερ καὶ τρεῖς προεστησάμην πτωχοτρόφους ἕνεκα ταύτης μου τῆς προαιρέσεως, Μάρκελλόν τε τὸν διάκονον καὶ μονάζοντα, καὶ Γρηγόριον τὸν διάκονον τὸν ἐκ τῆς οἰκίας μου γενόμενον, καὶ Εὐστάθιον τὸν μονάζοντα τὸν καὶ αὐτὸν ἐκ τῆς οἰκίας μου γενόμενον καὶ νῦν δὲ τὴν αὐτὴν συνείδησιν τῇ ἁγίᾳ ἐκκλησίᾳ τῇ κατὰ Ναζιανζὸν φυλάττων ἔχομαι τῆς αὐτῆς προαιρέσεως. Ἐὰν οὖν συμβῇ με τέλει τοῦ βίου χρήσασθαι, ἔστω μου κληρονόμος ὁ προειρημένος Γρηγόριος ὁ διάκονος καὶ μονάζων ὁ γενόμενος ἐκ τῆς οἰκίας μου, ὃν πάλαι ἠλευθέρωσα ἐξ ὁλοκλήρου πάσης μου τῆς οὐσίας κινητῆς τε καὶ ἀκινήτου τῆς πανταχοῦ μου ὑπαρχούσης. Οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ἔστωσαν μου ἀποκληρονόμοι, οὕτω μέντοι ὥστε αὐτὴν πᾶσαν μου τὴν οὐσίαν κινητήν τε καὶ ἀκίνητον ἀποκαταστῆσαι τῇ ἁγίᾳ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ τῇ ἐν Ναζιανζῷ, μηδὲν τὸ παράπαν ἐπεξελόμενον πλὴν ὧν ἂν ἐν ταύτῃ τῇ διαθήκῃ μου τισὶν ἰδικῶς καταλίπω λεγάτου ἢ φιδεικομμίσσου χάριν· ἀλλὰ πάντα ὡς προεῖπον ἀκριβῶς ἀποσῶσαι τῇ ἐκκλησίᾳ ἔχοντα τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον πρὸ ὀφθαλμοῦ καὶ εἰδότα ὅτι εἰς διακονίαν τῶν πτωχῶν τῆς αὐτοῦ ἐκκλησίας προσέταξα πᾶσαν μου τὴν οὐσίαν προχωρῆσαι. Καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀνεστησάμην κληρονόμον, ὥστε δι᾽ αὐτοῦ τῇ ἐκκλησίᾳ πάντ᾽ ἀπαραλείπως ἀποσωθῆναι. τοὺς οὖν οἰκέτας, οὓς ἠλευθέρωσα, εἴτε ἐξ ἐμῆς προαιρέσεως, εἴτε ἐντολῶν τῶν μακαριωτάτων γονέων μου, τούτους πάντας βούλομαι καὶ νῦν ἐλευθέρους μένειν καὶ τὰ πεκούλια αὐτῶν πάντα μένειν βεβαίως καὶ ἀνενοχλήτως. ἔτι βούλομαι καταχεῖν τὸν κληρονόμον μου Γρηγόριον τὸν

m) Hæc ſpurium eſſe euicit *Caluan. de Vſufr.* I, 8.
n) Edidit idem teſtamentum Græcum *Freberus* in *Leunclav. Iur. Gr. Rom. T. II. p.* 203. ex bibliotheca Palatinæ libro ſcripto.

τὸν διάκονον ἅμα τῷ μονάζοντι Εὐσταθίῳ τοὺς γενομένους ἐκ τῆς οἰκίας μου κλήμα ἐν Ναζιανζῷ, τὸ ἐκ τοῦ ῥηγίνου κατελθὸν εἰς ἡμᾶς· τὰ δὲ φοράδια καὶ τὰ πρόβατα, ὅσα ἤδη αὐτοῖς παρὼν ἐκέλευσα δοθῆναι, ὧν καὶ τὴν δεσποτείαν παρέδωκα, ταῦτα μένειν αὐτοῖς ἀνενόχλητα βούλομαι δεσποτείας δικαίῳ. ἔτι δὲ ἐξαιρέτως Γρηγόριον τὸν διάκονον καὶ κληρονόμον μου γνησίως ὑπηρετήσαντά μοι κατασχεῖν ἰδίῳ δεσποτείας δικαίῳ χρυσίνους τὸν ἀριθμὸν ρ. τῇ αἰδεσιμωτάτῃ παρθένῳ Ῥουσσιανῇ τῇ συγγενίδι μου ῥητὰ ἐκέλευσα καθ' ἕκαστον ἔτος δίδοσθαι περὶ τὸ ἐλευθερίως αὐτὴν διάγειν. ἅπερ βούλομαι καὶ κελεύω πάντα κατὰ τὸν τύπον, ὃν προσέταξα ἀνυπερθέτως αὐτῇ δίδοσθαι καθ' ἕκαστον ἔτος περὶ διοικήσεως αὐτῆς. τότε μὲν οὖν διεταξάμην μὴ εἰδὼς ποῦ μᾶλλον ἀρεστὸν αὐτῇ διάγειν, νῦν καὶ τοῦτο βούλομαι, ὥστε ἐν οἵῳ ἂν ἐπιλέξηται χωρίῳ κατασκευασθῆναι αὐτῇ οἰκίαν ἐλευθερίᾳ πρέπουσαν εὐσχήμονι διαγωγῇ παρθένου, ἥνπερ οἰκίαν ἕξει δηλαδὴ ἀνενόχλητα εἰς χρῆσιν καὶ καρπείαν μέχρι βίου ζωῆς. μετὰ δὲ ταῦτα ἀποκαταστάσει τῇ ἐκκλησίᾳ προστεθῆναι καὶ αὐτῇ βούλομαι καὶ δύο κόρας ἃς ἐν αὐτῇ ἐπιλέξηται. οὕτως μέν τοι ὥστε αὐτῇ παραμεῖναι τὰς κόρας μέχρι τοῦ τῆς ζωῆς αὐτοῦ, καὶ εἰ μὲν αὐταῖς εὐχαριστήσειεν ἐξεῖναι αὐτῇ ἐλευθερίᾳ αὐτὰς τιμῆσαι. εἰ δὲ μή, καὶ αὐτὰς διενόγε τῇ αὐτῇ ἐκκλησίᾳ. Θεόφιλον τὸν παῖδα τὸν παραμένοντά μοι ἤδη ἠλευθέρωσα. βούλομαι οὖν αὐτῷ καὶ νῦν δοθῆναι λεγάτου χάριν ρ ρε. Εὐπράξιον δὲ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ βούλομαι ἐλεύθερον εἶναι, καὶ δοθῆναι αὐτῷ λεγάτου λόγῳ χρυσᾶ ρ ρε. τὴν γλυκυτάτην μου θυγατέρα Ἀλυπιανήν, τῶν γὰρ ἄλλων εὐγενείας τε καὶ ῥώμης ὀλίγος λόγος ὧν καὶ ὁ βίος ἐπιλήψιμος, βούλομαι συγγνώμην ἔχειν μοι οὐδὲν αὐτῇ καταλιπών· κύριος ἐγενόμην πᾶν προαπαγγειλάμενος τοῖς πτωχοῖς, μᾶλλον δὲ τοῖς μακαριωτάτοις γονεῦσιν ὑπεσχομένοις ἀκολουθήσας, ὧν ἀθετῆσαι τὴν γνώμην οὔθ' ὅσιον οὔτ' ἀσφαλὲς ἡγοῦμαι. ὅσα μέν τοι ἐκ τῶν τοῦ μακαρίου μου ἀδελφοῦ καὶ σαρίου πραγμάτων ἐν ἐσθῆτι σηρικῇ ἢ λινῇ, ἢ ἐρέᾳ, ἢ ὑποχαλκίοις περιλέλειπται, ταῦτα διαφέρειν τοῖς τέκνοις αὐτῆς βούλομαι, καὶ ἐν μηδενὶ μήτ' ἐκείνην μήτε τὰς ἀδελφὰς αὐτῆς ἐνοχλεῖν, μήτε τὸν κληρονόμον μου, μήτε τὴν ἐκκλησίαν. Μελέτιος ὁ γαμβρός μου τὸ κλῆμα τὸ ἐν Ἀπικήσῳ τὸ ἐκ τοῦ Εὐφημίου, ἴσω κακῶς κατέχειν. Καὶ ὑπὲρ τούτου καὶ πρότερον ἐπέστειλα πολλάκις τῷ Εὐφημίῳ ἀνανδρίαν αὐτοῦ καταγινώσκων, εἰ μὴ
650 τὸ ἑαυτοῦ ἀναρρύσαιτο. Καὶ νῦν μαρτύρομαι πάντας καὶ ἄρχοντας καὶ ἀρχομένους, ὅτι ἀδικεῖται ὁ Εὐφήμιος. Χρὴ γὰρ τῷ Εὐφημίῳ ἀποκατασταθῆναι τὸ κτῆμα. τὴν ὠνὴν τοῦ Χαρίου καινητάλων τῷ αἰδεσιμωτάτῳ υἱῷ τῷ ἐπισκόπῳ Ἀμφιλοχίῳ ἀποκατασταθῆναι βούλομαι, ἔστι γὰρ ἐν τοῖς χαρτίοις ἡμῶν, καὶ πάντες ἴσασιν, ὅτι καὶ τὸ συνάλλαγμα ἐλύθη καὶ τὴν τιμὴν ἀπέλαβον καὶ τὴν ὠνὴν καὶ τὴν δεσποτείαν τοῦ κτήματος πάλαι παρέδωκα. Εὐαγρίῳ τῷ διακόνῳ, πολλά μοι συγκαμόντι καὶ συνεκφροντίσαντι διὰ πλειόνων τε τὴν εὔνοιαν πιστώσαντι, χάριν ὁμολογῶ καὶ ἐπὶ Θεοῦ, καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων. Καὶ τοῖς μείζοσι μὲν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἀμείψαιτο, ἵνα δὲ μηδὲ τὰ μικρὰ τῆς φιλίας σύμβολα παρ' ἡμῶν ἐλλείπῃ, βούλομαι αὐτῷ δοθῆναι κάμασον ἕνα, στιχάριον ἕν, πάλλια β. χρυσᾶ ν λ. ὁμοίως καὶ τῷ γλυκυτάτῳ συνδιακόνῳ ἡμῶν ἀδελφῷ δοθῆναι βούλομαι κάμασον ἕνα, στιχάρια β. τῶν ἐν τῇ πατρίδι χρυσᾶ ν ν κ. ἐκ τε ἐν τῇ πατρίδι λόγου. Ἐλαφίῳ τῷ νοταρίῳ, εὐτρεπεῖ ὄντι καὶ καλ ἡμᾶς ἀναπαύσαντι δι' ὑπηρετήσατο χρόνοι, βούλομαι δοθῆναι κάμασον ἕνα, στιχάρια β. πάλλια γ. σιγιλλίωνα ἐν τῇ πατρίδι ρ ρ Κ. ταύτην μου τὴν διαθήκην κυρίαν καὶ βεβαίαν εἶναι βούλομαι ἐπὶ παντὸς δικαστηρίου καὶ πάσης ἐξουσίας. εἰ δὲ καὶ ὡς διαθήκη μὴ ἰσχύσειεν, ὡς βούλησιν αὐτήν, ἢ ὡς κωδίκελλον αὐτὴν ἰσχύειν βούλομαι. ὁ δὲ ἐπιχειρῶν αὐτὴν ἀνατρέπειν δώσει λόγον ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως. καὶ ἕξει τὸν λόγον πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ πατρός, καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος. Γρηγόριος ἐπίσκοπος τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλ. ἀναγνοὺς τὴν διαθήκην καὶ ἀρεσθεὶς πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐπέγραψα χειρὶ ἐμῇ, καὶ ἰσχύειν αὐτὴν κελεύω καὶ βούλομαι. Ἀμφιλόχιος ἐπίσκοπος τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας τοῖς ἐν Ἰκονίῳ παρὼν τῇ διαθήκῃ τοῦ αἰδεσιμωτάτου ἐπισκόπου Γρηγορίου, καὶ παρακληθεὶς παρ' αὐτοῦ ἐπέγραψα χειρὶ ἐμῇ. Ὀπτίμος ἐπίσκοπος τῆς κατὰ Ἀντιόχειαν καθολικῆς ἐκκλησίας παρὼν διατιθεμένῳ τῷ αἰδεσιμωτάτῳ ἐπισκόπῳ Γρηγορίῳ κατὰ τὰ προγεγραμμένα καὶ παρακληθεὶς παρ' αὐτοῦ ὑπέγραψα χειρὶ ἐμῇ. Θεοδόσιος, ἐπίσκοπος τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, τῆς ἐν Ὕδη, παρών, τῇ διαθήκῃ τοῦ αἰδεσιμωτάτου ἐπισκόπου Γρηγορίου, καὶ παρακληθεὶς παρ' αὐτοῦ ὑπέγραψα χειρὶ ἐμῇ :: Θεόδουλος ἐπίσκοπος τῆς ἁγίας καθολικῆς ἐκκλησίας τῆς κατὰ Ἀπάμειαν παρών, καὶ τὰ ἑξῆς :: Ἰλάσιος ἐπίσκοπος τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας τῆς κατὰ Ἴσαυρα παρών, καὶ τὰ ἑξῆς Θεμίστιος ἐπίσκοπος τῆς κατὰ Ἀδριανούπολιν ἁγίας ἐκκλησίας παρὼν καὶ τὰ ἑξῆς. Κληδόνιος πρεσβύτης ἐν Ἰκονίῳ ἐκκλησίᾳ παρὼν καὶ τὰ ἑξῆς.

Huic Testamento aliud eiusdem linguæ accedet, ex quo Iustinianus Nou. 160. hæc capita adfert:

Βούλομαι δὲ καὶ κελεύω τοὺς ἐμοὺς κληρονόμους, Κωνσταντῖνον μὲν τὸν λαμπρότατον τὴν ἀφορισθεῖσαν αὐτῷ οἰκίαν μετὰ πάντων, τῶν καθὰ προγέγραπται, συναφθέντων αὐτῇ δικαίων, καὶ τὸ προάστειον τὸ ἐν τοῖς Κωπαρίοις, μετὰ πάντων, καθὰ προγέγραπται, τῶν διαφερόντων αὐτῷ δικαίων, καὶ τὴν οἰκίαν τὴν ἐν Ἀντιοχείᾳ τὴν κατὰ Δαμιανόν. Ἀνθέμιον δὲ τὸν γλυκύτατον τὸ προάστειον τὸ ἐν Βλαχέρναις τὸ κατὰ Εὐγένιον καὶ Ἰουλιανὸν τοὺς τῆς ἐνδόξου μνήμης, καὶ τὸ προάστειον τὸ ἐν τῷ ἄκρῳ τοῦ κόλπου τοῦ Σωσθενίου, τὸ ποτὲ κατὰ Ἀρδαβούριον τὸν τῆς ἐνδόξου μνήμης. Καλλιόπιον δὲ τὸν λαμπρότατον τὸ προάστειον τὸ Βυθάριον, ἤτοι τοῦ Φιλοθέου. καὶ Ἀλέξανδρον τὸν λαμπρότατον τὸ προάστειον τὸ ἐν τοῖς Βενέτοις, μὴ ἐκποιῆσαι, μὴ κατὰ πρᾶσιν, μὴ κατὰ δωρεάν, μὴ κατὰ ἀνταλλαγήν, μὴ ἄλλως ὅπως δήποτε, μηδὲ ἐκβάλλειν ἢ ἀλλοτριοῦσθαι τὰς αὐτὰς οἰκίας, ἢ τὰ προγεγραμμένα πέντε προάστεια, τοῦ ἐμοῦ ὀνόματος καὶ τῆς ἐμῆς φαμιλίας. ἀλλ' εἰ μὲν (ὅπερ εὔχομαι) γένοιντο αὐτοῖς παῖδες, καὶ ἐπὶ παισὶν ἢ ἐγγόνοις γνησίοις, ἢ καὶ φυσικοῖς τελευτήσαιεν, καταλιμπάνειν ἕκαστον αὐτῶν τὸ ἀφορισθὲν αὐτῷ προάστειον, καὶ τὰς οἰκίας τήν τε διακειμένην κατὰ ταύτην τὴν βασιλίδα πόλιν, καὶ τὴν ἐν Ἀντιοχείᾳ παισὶ καὶ ἐγγόνοις ἕκαστον, τοῖς γνησίοις ἢ καὶ φυσικοῖς. πιστεύω γὰρ ὡς οὐκ ἀθετήσουσιν οὐδὲ ἐπὶ φυσικῶν παίδων ἢ ἐγγόνων τὴν ἐμὴν διατύπωσιν καὶ βούλησιν. εἰ δὲ ἐπὶ παντελεῖ ἀπαιδίᾳ πάντες ἢ τινες, ἢ εἷς ἐξ αὐτῶν τελευτήσῃ (ὃ μὴ γένοιτο), βούλομαι καὶ κελεύω τοὺς ἀπαίδας, ἢ τὸν ἄπαιδα, μέλλοντα τελευτᾶν, ἀποκαταστῆσαι τοῖς περιοῦσιν ἢ τῷ περιόντι αὐτῶν ἀδελφῷ τὰς προγεγραμμένας οἰκίας, τήν τε ἐνταῦθα, καὶ τὴν ἐν Ἀντιοχείᾳ, καὶ τὰ προδηλωθέντα πέντε προάστεια, μετὰ πάντων αὐτῶν τῶν δικαίων καὶ τῆς καθόλου περιοχῆς ἀπεραλείπτως. ἀργούσης δηλαδὴ μεταξὺ αὐτῶν τῆς ἐπὶ τοῖς φιδεϊκομμίσσοις ἢ λεγάτοις ἱκανοδοσίας. βούλομαι γὰρ καὶ κελεύω μὴ ἀπαιτεῖσθαι αὐτοὺς παρ' ἀλλήλων τὰς τοιαύτας ἱκανοδοσίας. o)

Verum, si quemadmodum Senatoribus olim egredi Relationem licuit; ita mihi, bona lecto-
651 rum venia, extra hos formularum cancellos, quos mihi circumdedi, egredi concedatur, Græcus, quem ingressus sum Testamentorum sermo non ducit modo, sed trahit, vt palliata aliquot philosophorum Græcorum Testamenta, non omnino a Togatis remota adscribam. Platonem quidem Diogenes Laërtius Testamento ita cauisse refert:

Τὸ ἐν Ἡφαιστιαδῶν χωρίον, ᾧ γείτων Βορρᾶθεν ἡ ὁδὸς ἡ ἐκ τοῦ Κηφισιάσιν ἱεροῦ, Νότοθεν τὸ Ἡράκλειον τὸ ἐν Ἡφαιστιαδῶν, πρὸς ἡλίου δὲ ἀνιόντος Ἀρχέστρατος Φρεάῤῥιος, πρὸς ἡλίου δὲ δυομένου, Φίλιππος Χολλιδεύς. καὶ μὴ ἐξέστω τοῦτο μηδενὶ, μήτε ἀποδόσθαι, μήτε ἀλλάξασθαι, ἀλλ' ἔστω Ἀδειμάντου τοῦ παιδίου εἰς τὸ δυνατόν. καὶ τὸ ἐν Ἐρειαδῶν χωρίον ὃ παρὰ Καλλιμάχου ἐπριάμην. ᾧ γείτων Βορρᾶθεν Εὐρυμέδων Μυῤῥινούσιος· Νότοθεν δὲ Δημόστρατος Ξυπεταιών, πρὸς ἡλίου ἀνιόντος Εὐρυμέδων Μυῤῥινούσιος, πρὸς ἡλίου δυομένου Κηφισσός. ἀργυρίου μνᾶς τρεῖς. φιάλην ἀργυρᾶν, ἕλκουσαν ρξε. κυμβεῖον ἄγον με. δακτύλιον χρυσοῦν καὶ ἐνώτιον χρυσοῦν, ἄγοντα σὺν ἄμφω Δ δραχμὰς, ὀβολοὺς τρεῖς. Εὐκλείδης ὁ λιθοτόμος ὀφείλει μοι τρεῖς μνᾶς. Ἄρτεμιν ἀφίημι ἐλευθέραν. Οἰκέτας καταλείπω, Τύχωνα, Βίκταν, Ἀπολλωνιάδην, Διονύσιον. σκεύη τὰ γεγραμμένα, ὧν ἔχει τὰ ἀντίγραφα Δημήτριος. Ὀφείλω δὲ οὐδενὶ οὐθέν. Ἐπίτροποι δὲ Σωσθένης, Σπεύσιππος, Δημήτριος, Ἡγίας, Εὐρυμέδων, Καλλίμαχος, Θράσιππος.

Aristotelem vero idem Diogenes Laërtius, hæc in Testamento scripsisse narrat:

Ἐπίτροπον μὲν εἶναι πάντων καὶ διαπαντὸς, Ἀντίπατρον· ἕως δ' ἂν Νικάνωρ καταλάβῃ ἐπιμελεῖσθαι, Ἀριστομένη, Τίμαρχον, Διοτέλη, Θεόφραστον, ἐὰν βούληται καὶ ἐνδέχηται αὐτῷ, τῶν τε παιδίων, καὶ Ἑρπυλλίδος καὶ τῶν καταλελειμμένων. καὶ ὅταν ὥρα ᾖ τῇ παιδὶ, ἐκδίδοσθαι αὐτὴν Νικάνορι. ἐὰν δὲ τῇ παιδὶ συμβῇ τι, ὃ μὴ γένοιτο, οὐδὲ ἔσται, πρὸ τοῦ γήμασθαι, ἢ ἐπειδὰν γήμηται, μήπω παιδίων ὄντων, Νικάνωρ κύριος ἔστω καὶ περὶ τοῦ παιδίου καὶ περὶ τῶν ἄλλων, διοικεῖν ἀξίως καὶ αὐτοῦ καὶ ἡμῶν. ἐπιμελείσθω δὲ Νικάνωρ καὶ τῆς παιδὸς, καὶ τοῦ παιδὸς Νικομάχου, ὅπως ἂν ἀξιοῖ τὰ περὶ αὐτῶν, ὡς καὶ πατὴρ ὢν καὶ ἀδελφός. ἐὰν δέ τι πρότερον συμβαίνῃ Νικάνορι, ὃ μὴ γένοιτο, ἢ πρὸ τοῦ λαβεῖν τὴν παῖδα, ἢ ἐπειδὰν λάβῃ μήπω παιδίων ὄντων, ἐὰν μέντοι ἐκεῖνος τάξῃ ταῦτα, κύρια ἔστω. ἐὰν δὲ βούληται Θεόφραστος εἶναι μετὰ

 τῆς

o) Formula testandi græca recentior epitomatalia extat apud *Freher.* in *Leunclav. Iur. Gr. Rom. T. II.* p. 206.

τῆς παιδὸς, καθάπερ πρὸς Νικάνορα. εἰ δὲ μὴ τοὺς ἐπιτρόπους βουλομένους μετὰ Ἀντιπάτρου, καὶ περὶ τῆς παιδὸς, καὶ περὶ τοῦ παιδὸς, διοικεῖν, ὅπως ἂν αὐτοῖς δοκῇ ἄριστα εἶναι. ἐπιμελεῖσθαι δὲ τοὺς ἐπιτρόπους, καὶ Νικάνορα μνησθέντας ἐμοῦ καὶ Ερπυλλίδος, ὅτι σπουδαία περὶ ἐμὲ ἐγένετο, τῶν τε ἄλλων καὶ ἐὰν βούληται ἄνδρα λαμβάνειν, ὅπως μὴ ἀνάξιος ἡμῶν δοθῇ. δοῦναι δ' αὐτῇ πρὸς τοῖς πρότερον δεδομένοις, καὶ ἀργυρίου τάλαντον, ἐκ τῶν καταλελειμμένων, καὶ θεραπαίνας τρεῖς, ἐὰν βούληται, καὶ τὴν παιδίσκην, ἣν ἔχει, καὶ παῖδα τὸν πυρραῖον. καὶ ἐὰν μὲν ἐν Χαλκίδι βούληται οἰκεῖν, τὸν ξενῶνα τὸν πρὸς τῷ κήπῳ, ἐὰν δὲ ἐν Σταγείροις, τὴν πατρῴαν οἰκίαν. ὁποτέραν δ' ἂν τούτων βούληται, κατασκευάσαι τοὺς ἐπιτρόπους σκεύεσιν, οἷς ἂν δοκῇ κἀκείνοις καλῶς ἔχειν, καὶ Ερπυλλίδι ἱκανῶς. Ἐπιμελεῖσθαι δὲ Νικάνωρ καὶ Μύρμηκος τοῦ παιδὸς, ὅπως ἂν ἀξίως ἡμῶν τοῖς ἰδίοις ἐπικομισθῇ, σὺν τοῖς ὑπάρχουσιν ἃ εἰλήφαμεν αὐτοῦ. Εἶναι δὲ καὶ Ἀμβρακίδα ἐλευθέραν, καὶ δοῦναι αὐτῇ, ὅταν ἡ παῖς ἐκδοθῇ, πεντακοσίας δραχμὰς, καὶ τὴν παιδίσκην ἣν ἔχει. δοῦναι καὶ Θαλῇ πρὸς τῇ παιδίσκῃ ἣν ἔχει τῇ ὠνηθείσῃ χιλίας δραχμὰς καὶ παιδίσκην. Καὶ Σίμωνι χωρὶς τοῦ πρότερον ἀργυρίου, αὐτῷ εἰς παῖδα ἄλλον, ἢ παῖδα πρίασθαι, ἢ ἀργύριον δοῦναι. Τύχωνα δὲ ἐλεύθερον εἶναι, ὅταν ἡ παῖς ἐκδοθῇ, καὶ Φίλωνα, καὶ Ὀλύμπιον, καὶ τὸ παιδίον αὐτοῦ. μὴ πωλεῖν δὲ τῶν παίδων μηδένα τῶν ἐμὲ θεραπευόντων, ἀλλὰ χρῆσθαι αὐτοῖς, ὅταν δ' ἐν ἡλικίᾳ γένωνται, ἐλευθέρους ἀφεῖναι κατ' ἀξίαν. ἐπιμελεῖσθαι δὲ καὶ τῶν ἐκδιδομένων εἰκόνων παρὰ Γρυλλίωνα, ὅπως ἐπιτελεσθεῖσαι ἀνατεθῶσιν, ἥτε Νικάνορος καὶ ἡ Προξένου ἣν διενοούμην ἐκδοῦναι, καὶ τῆς μητρὸς τῆς Νικάνορος· καὶ τὴν Ἀριμνήστου τὴν πεποιημένην ἀναθεῖναι. ὅπως μνημεῖον αὐτοῦ ᾖ, ἐπειδὴ ἄπαις ἐτελεύτησε, καὶ τῆς μητρὸς τῆς ἡμετέρας τὴν Δήμητρα, ἀναθεῖναι εἰς Νεμέαν ἢ ὅπου ἂν δοκῇ. ὅπου δ' ἂν ποιῶνται τὴν ταφὴν, ἐνταῦθα καὶ τὰ Πυθιάδος ὀστᾶ ἀνελόντας θεῖναι, ὥσπερ αὐτὴ προσέταξεν. ἀναθεῖναι δὲ καὶ Νικάνορα σωθέντα, ἣν εὐχὴν ὑπὲρ αὐτοῦ ηὐξάμην, ζῷα λίθινα τετραπήχη Διὶ σωτῆρι καὶ Ἀθηνᾷ σωτείρῃ ἐν Σταγείροις.

Eodem Laërtio teste, Theophrastus hunc in modum suprema ordinauit:

Ἔσται μὲν εὖ. Ἐὰν δέ τι συμβῇ τάδε διατίθεμαι. τὰ μὲν οἴκοι ὑπάρχοντα πάντα Μέλαντι καὶ Παγκρέοντι, τοῖς υἱοῖς Λέοντος. Ἀπὸ δὲ τῶν παρ' Ἱππάρχου συμβεβλημένων τάδε μοι βούλομαι γενέσθαι· τὰ περὶ τὸ μουσεῖον καὶ τὰς θεὰς συντελεσθῆναι. κἄν ἔτι ἄλλο δύναται περὶ αὐτὰς ἐπικοσμηθῆναι πρὸς τὸ κάλλιον. Ἔπειτα τὴν Ἀριστοτέλους εἰκόνα τεθῆναι εἰς τὸ ἱερὸν καὶ τὰ λοιπὰ ἀναθήματα, ὅσα πρότερον ὑπῆρχεν ἐν τῷ ἱερῷ. εἶτα τὸ στωΐδιον οἰκοδομηθῆναι τὸ πρὸς τῷ μουσείῳ μὴ χεῖρον ἢ πρότερον. ἀναθεῖναι δὲ καὶ τοὺς πίνακας, ἐν οἷς αἱ τῆς γῆς περίοδοί εἰσιν εἰς τὴν κάτω στοάν. ἐπισκευασθῆναι δὲ καὶ τὸν βωμὸν ὅπως ἔχῃ τὸ τέλειον καὶ τὸ εὔσχημον. Βούλομαι δὲ καὶ τὴν Νικομάχου εἰκόνα συντελεσθῆναι ἴσην. τὸ μὲν τῆς πλάσεως ἔχει Πραξιτέλης· τὸ δ' ἄλλο ἀνάλωμα ἀπὸ τούτου γενέσθω. σταθῆναι δὲ ὅπου ἂν δοκῇ καὶ τοῖς τῶν ἄλλων ἐπιμελουμένοις τῶν ἐν τῇ διαθήκῃ γεγραμμένων. Καὶ τὰ μὲν περὶ τὸ ἱερὸν καὶ τὰ ἀναθήματα, τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον. τὸ δὲ χωρίον τὸ ἐν Σταγείροις ἡμῖν ὑπάρχον, δίδωμι Καλλίνῳ· τὰ δὲ βιβλία πάντα, Νηλεῖ. τὸν δὲ κῆπον καὶ τὸν περίπατον καὶ τὰς οἰκίας τὰς πρὸς τῷ κήπῳ πάσας δίδωμι τῶν γεγραμμένων φίλων ἀεὶ τοῖς βουλομένοις συσχολάζειν καὶ συμφιλοσοφεῖν ἐν αὐτῷ, ἐπειδήπερ οὐ δυνατὸν ἀεὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐπιδημεῖν, μήτε ἐξαλλοτριοῦσι μήτε ἐξιδιαζομένου μηδενός· ἀλλ' ὡς ἂν ἱερὸν κοινῇ κεκτημένοις, καὶ τὰ πρὸς ἀλλήλους, οἰκείως καὶ φιλικῶς χρωμένοις ὥσπερ προσῆκον καὶ δίκαιον. ἔστωσαν δὲ οἱ κοινωνοῦντες, Ἵππαρχος, Νηλεὺς, Στράτων, Καλλῖνος, Δημότιμος, Δημάρατος, Καλλισθένης, Μέλαντις, Παγκρέων, Νίκιππος. Ἐξεῖναι δὲ βουλομένῳ φιλοσοφεῖν καὶ Ἀριστοτέλει τῷ Μειδίου καὶ Πυθιάδος υἱῷ, καὶ μετέχειν τούτων καὶ αὐτοῦ πᾶσαν ἐπιμέλειαν ποιεῖσθαι τοὺς πρεσβυτάτους, ὅπως ὅτι μάλιστα προαχθῇ κατὰ φιλοσοφίαν. θάψαι δὲ καὶ ἡμᾶς ὅπου ἂν δοκῇ μάλιστα ἁρμόττον εἶναι τοῦ κήπου, μηδὲν περίεργον περὶ τὴν ταφὴν μήτε περὶ τὸ μνημεῖον ποιοῦντας. ὅπως δὲ συνείρηται μετὰ τὰ περὶ ἡμᾶς συμβάντα περὶ τὸ ἱερὸν καὶ τὸ μνημεῖον καὶ τὸν κῆπον καὶ τὸν περίπατον θεραπευόμενα συνεπιμελεῖσθαι, καὶ Πομπύλον τοῦτον ἐποικοῦντα αὐτὸν καὶ τὴν τῶν ἄλλων ἐπιμέλειαν ποιούμενον ἣν καὶ πρότερον. τῆς δὲ λυσιτελείας ἐπιμελεῖσθαι αὐτὸν τοὺς ἔχοντας ταῦτα. Πομπύλῳ δὲ καὶ Θρέπτῃ πάλαι ἐλευθέροις οὖσι καὶ ἡμῖν πολλὴν χρείαν παρεσχημένοις, εἴ τι πρότερον ἔχουσι παρ' ἡμῶν καὶ εἴ τι αὐτοὶ ἐκτήσαντο, καὶ ἃ νῦν παρ' Ἱππάρχου αὐτοῖς συντέταχα δισχιλίας δραχμὰς, ἀσφαλῶς οἶμαι δεῖν αὐτοῖς ὑπάρχειν ταῦτα, καθάπερ καὶ αὐτοῖς διελέχθην Μελάντι καὶ Παγκρέοντι πλεονάκις, καὶ πάντα μοι συγκατετίθεντο. Δίδωμι δ' αὐτοῖς καὶ Σωματάλην τὴν παιδίσκην.

652

των

τῶν δὲ παίδων, Μόλωνα μὲν, Κίμωνα καὶ Παρμένοντα ἤδη ἐλευθέρους ἀφίημι. Μάνην δὲ καὶ Καλλίαν παραμείναντας ἔτη τέτταρα ἐν τῷ κήπῳ καὶ συνεργασαμένους καὶ ἀναμαρτήτους γενομένους, ἀφίημι ἐλευθέρους. Τῶν δ' οἰκηματικῶν σκευῶν ἀποδιδόντας Πομπύλῳ, ὅσα ἂν δοκῇ τοῖς ἐπιμεληταῖς καλῶς ἔχειν, τὰ λοιπὰ ἐξαργυρίσαι. Δίδωμι δὲ καὶ Καρίωνα Δημοτίμῳ· Δόνακα δὲ Νηλεῖ. Εὔβιον δ' ἀποδόσθαι. Δότω δ' Ἵππαρχος Καλλίνῳ τρισχιλίας δραχμάς· Μέλαντα δὲ καὶ Παγκρέοντα εἰ μὲν μὴ ἑωρῶμεν Ἵππαρχον καὶ ἡμῖν πρότερον χρείαν παρεσχημένον, καὶ νῦν ἐν τοῖς ἰδίοις μάλα νεναυαγηκότα, προσετάξαμεν ἂν μετὰ Μέλαντος καὶ Παγκρέοντος ἐξάγειν αὐτά. ἐπειδὴ δὲ οὔτε ἐκείνοις ἑώρων ῥᾴδιον ὄντα συνοικονομεῖν, λυσιτελέστερόν τε αὐτοῖς ὑπελάμβανον εἶναι τεταγμένον τι λαβεῖν παρὰ Ἱππάρχου, δότω Ἵππαρχος Μέλαντι καὶ Παγκρέοντι ἑκατέρῳ τάλαντον, διδότω δ' Ἵππαρχον καὶ τοῖς ἐπιμεληταῖς εἰς τὰ ἀναλώματα τὰ ἐν τῇ διαθήκῃ γεγραμμένα κατὰ τοὺς ἑκάστου καιροὺς τῶν δαπανημάτων. οἰκονομήσαντα δὲ ταῦτα Ἵππαρχον ἀπηλλάχθαι τῶν συμβολαίων τῶν πρὸς ἐμὲ πάντων. Καὶ εἴ τι ἐπὶ τοῦ ἐμοῦ ὀνόματος συμβέβηκεν Ἱππάρχου τοῦτό ἐστιν. ἐπιμεληταὶ δὲ ἔστωσαν τῶν ἐν τῇ διαθήκῃ γεγραμμένων. Ἵππαρχος, Νηλεὺς, Στράτων, Καλλῖνος, Δημότιμος, Καλλισθένης, Κτήσαρχος. αἱ διαθῆκαι κεῖνται ἀντίγραφα τῷ Θεοφράστου δακτυλίῳ σεσημασμέναι. μία μὲν παρ' Ἡγησίᾳ Ἱππάρχου. Μάρτυρες Κάλλιππος Παλληνεὺς, Φιλόμηλος Εὐωνυμεὺς, Λυσάνδρος Ὑβάδης, Φιλίων Ἀλωπεκῆθεν. τὴν δ' ἑτέραν ἔχει Ὀλυμπιόδωρος. Μάρτυρες δ' οἱ αὐτοί. τὴν δ' ἑτέραν ἔλαβεν Ἀδείμαντος. Ἀπήνεγκε δὲ Ἀνδροσθένης ὁ υἱός. μάρτυρες Ἀρίμνηστος, Κλεόβουλος, Λυσίστρατος, Φίδωνος Θάσιος, Στράτων Ἀρκεσιλάου Λαμψακηνὸς, Θήσιππος Θησίππου ἐκ Κεραμέων, Διοσκουρίδης Διονυσίου Ἐπακριεύς.

Idem Diogenes Epicurum ita testatum refert:

Κατὰ τάδε δίδωμι τὰ ἐμαυτοῦ πάντα, Ἀμυνομάχῳ Φιλοκράτους Βατῆθεν, καὶ Τιμοκράτει Δημητρίου Ποταμίῳ, κατὰ τὴν ἐν τῷ Μητρῴῳ ἀναγεγραμμένην ἑκατέρῳ δόσιν, ἐφ' ᾧ τε τὸν κῆπον καὶ τὰ προσόντα αὐτῷ παρέξουσιν Ἑρμάρχῳ Ἀγεμάρχου Μιτυληναίῳ, καὶ τοῖς συμφιλοσοφοῦσιν αὐτῷ, καὶ οἷς ἂν Ἕρμαρχος καταλίπῃ διαδόχοις τοῖς φιλοσοφίας ἐνδιατρίβειν κατὰ φιλοσοφίαν. καὶ ἀεὶ δὲ τοῖς φιλοσοφοῦσιν ἀφ' ἡμῶν, ὅπως ἂν συνδιασώσωσιν Ἀμυνομάχῳ καὶ Τιμοκράτει

653 κατὰ τὸ δυνατὸν τὴν ἐν τῷ κήπῳ διατριβὴν, παρακατατίθεμαι τοῖς τῶν αὐτῶν κληρονόμοις, ἐν ᾧ ἂν τρόπῳ ἀσφαλέστατον ᾖ, ὅπως ἂν κἀκεῖνοι διατηρῶσι τὸν κῆπον, καθάπερ καὶ αὐτοὶ οἷς ἂν οἱ ἀπὸ ἡμῶν παραδιδῶσι. τὴν δὲ οἰκίαν τὴν ἐν Μελίτῃ παρεχέτωσαν Ἀμυνόμαχος καὶ Τιμοκράτης ἐνοικεῖν Ἑρμάρχῳ καὶ τοῖς μετ' αὐτοῦ φιλοσοφοῦσιν ἕως ἂν Ἕρμαρχος ζῇ. ἐκ δὲ τῶν γινομένων προσόδων τῶν δεδομένων ἀφ' ἡμῶν Ἀμυνομάχῳ καὶ Τιμοκράτει κατὰ τὸ δυνατὸν μεριζέσθωσαν, μεθ' Ἑρμάρχου σκοπούμενοι εἴς τε τὰ ἐναγίσματα τῷ τε πατρὶ καὶ τῇ μητρὶ καὶ τοῖς ἀδελφοῖς καὶ ἡμῖν εἰς τὴν εἰθισμένην ἄγεσθαι γενέθλιον ἡμέραν ἑκάστου ἔτους τῇ προτέρᾳ δεκάτῃ τοῦ Γαμηλιῶνος. ὥσπερ καὶ εἰς τὴν γινομένην σύνοδον ἑκάστου μηνὸς ταῖς εἰκάσι τῶν συμφιλοσοφούντων ἡμῖν εἰς τὴν ἡμῶν τε καὶ Μητροδώρου κατατεταγμένην. συντελείτωσαν δὲ καὶ τὴν Πολυαίνου τοῦ μετ' ἀμείβοντος. συντελείτωσαν δὲ καὶ τὴν τῶν ἀδελφῶν ἡμέραν τοῦ Ποσειδεῶνος, καθάπερ καὶ ἡμεῖς. ἐπιμελείσθω δὲ καὶ Ἀμυνόμαχος καὶ Τιμοκράτης τοῦ υἱοῦ τοῦ Μητροδώρου Ἐπικούρου, καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Πολυαίνου φιλοσοφούντων αὐτῶν, καὶ συζώντων μεθ' Ἑρμάρχου. ὡσαύτως δὲ τῆς θυγατρὸς τῆς Μητροδώρου τὴν ἐπιμέλειαν ποιείσθωσαν καὶ εἰς ἡλικίαν ἐλθοῦσαν, ἐκδότωσαν ᾧ ἂν Ἕρμαρχος ἕληται τῶν φιλοσοφούντων μετ' αὐτοῦ, οὔσης αὐτῆς εὐτάκτου καὶ πειθαρχούσης Ἑρμάρχῳ. διδότωσαν δὲ Ἀμυνόμαχος καὶ Τιμοκράτης ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν ἡμῖν προσόδων εἰς τροφὴν τούτοις ὅτι ἂν αὐτοῖς κατ' ἐνιαυτὸν ἐπιδέχεσθαι δοκῇ, σκεπτόμενοι μεθ' Ἑρμάρχου. ποιείσθωσαν δὲ μεθ' ἑαυτῶν καὶ Ἕρμαρχον κύριον τῶν προσόδων, ἵνα μετ' αὐτοῦ συγκαταγεγηρακότος ἡμῖν ἐν φιλοσοφίᾳ καὶ καταλελειμμένου ἡγεμόνος τῶν συμφιλοσοφούντων ἡμῖν, ἕκαστα γίνηται. τὴν δὲ προῖκα τῷ θήλει παιδίῳ, ἐπειδὰν εἰς ἡλικίαν ἔλθῃ, μεριζέτωσαν Ἀμυνόμαχος καὶ Τιμοκράτης, ὅσον ἂν ἐπιδέχηται ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων ἀφαιροῦντες μετὰ τῆς Ἑρμάρχου γνώμης. ἐπιμελείσθωσαν δὲ καὶ Νικάνορος καθάπερ καὶ ἡμεῖς, ἵν' ὅσοι τῶν συμφιλοσοφούντων ἡμῖν χρείαν ἐν τοῖς ἰδίοις παρεσχημένοι, καὶ τὴν πᾶσαν οἰκειότητα ἐνδεδειγμένοι, συγκαταγηράσκειν μεθ' ἡμῶν προείλοντο ἐν φιλοσοφίᾳ, μηδενὸς τῶν ἀναγκαίων ἐνδεεῖς καθεστήκωσιν ἐπὶ τὴν ἡμετέραν δύναμιν. δοῦναι δὲ τὰ βιβλία τὰ ὑπάρχοντα πάντα Ἑρμάρχῳ. ἐὰν δέ τι τῶν ἀνθρωπίνων περὶ Ἕρμαρχον γίνηται πρὸ τοῦ τὰ Μητροδώρου παιδία εἰς ἡλικίαν ἐλθεῖν, δοῦναι Ἀμυνόμαχον καὶ Τιμοκράτην, ὅπως ἂν εὐτακτούντων αὐτῶν ἕκαστα γίνηται τῶν ἀναγκαίων, κατὰ τὸ δυνατὸν ἀπὸ τῶν καταλελειμμένων ὑφ' ἡμῶν προσόδων· καὶ τῶν λοιπῶν ἁπάντων ὧν συντετάχαμεν ἐπιμελείσθωσαν, ὅπως

δύο προσκεφάλαια καὶ περίστρωμα καὶ κλίνην ἣν ἂν βούληται· ἀφίημι δὲ ἐλευθέραν καὶ τοῦ μικροῦ μητέρα, καὶ Νοήμονα, καὶ Δίωνα, καὶ Θέωνα, καὶ Ευφράνορα, καὶ Ερμείαν. καὶ Αγάθωνα δύο ἔτη παραμείναντα ἀφεῖσθαι ἐλεύθερον, καὶ τοὺς φορεαφόρους, ὠφελίωνα καὶ ποσειδώνιον τέτλαρα ἔτη παραμείναντας· δίδωμι καὶ Δημητρίῳ καὶ Κρίτωνι καὶ Σύρῳ κλίνην ἑκάστῳ καὶ στρώματα τῶν καταλειπομένων, ἂν φαίνηται Λύκωνι καλῶς ἔχειν. Ταῦτα ἔστω αὐτοῖς ἀποδείξασιν ὀρθῶς ἐφ' ᾧ ἕκαστοι τεταγμένοι εἰσίν. Περὶ δὲ τῆς ταφῆς ἐάν τε αὐτοῦ βούληται Λύκων θάπτειν ἐάν τε ἐν οἴκῳ, οὕτω ποιείτω· πέπεισμαι γὰρ αὐτὸν οὐδὲν ἧτlον ἐμοῦ συνορᾶν τὸ εὔσχημον· ταῦτα δὲ πάντα οἰκονομήσαντι κυρία ἔστω ἡ δόσις τῶν ἐνταῦθα. μάρτυρες Καλλῖνος ἑρμιονεὺς, Αρίστων κεῖος Ευφρόνεις παιανεύς.

CLX. TESTAMENTVM REMIGII, *Remensis Archiepiscopi.*

Ac ne Testamentorum formulis Gallia nostra caruit. Namque vt ab aureis illis in sequioris venæ seu metalli tempora præceps ruam, exstat D. Remigii, Remensis Archiepiscopi, qui laudum suarum præconem egregium Sidonium Apollinarem æqualem suum Epist. 7. lib. lib. IX. habet, elegans Testamentum, a me pridem ex Hincmari & Flodoardi scriniis, & ipsius Remensis Ecclesiæ archiis descriptum versione & nuper a Nicolao Querculo in Gallia Flodoardi, editum; quod cum propter prolixitatem adscribere grauarer, cunctantem me amici impulerunt, exteris quoque nationibus, ad quas Gallici libri minus perueniunt, illius Testamenti copiam facere. Verba eius sunt hæc:

655 IN NOMINE PATRIS, ET FILII, ET SPIRITVS SANCTI, GLORIA DEO, AMEN.

EGO REMIGIVS EPISCOPVS CIVITATIS REMORVM, SACERDOTII COMPOS, TESTAMENTVM MEVM CONDIDI IVRE PRAETORIO, ATQVE ID CODICILLORVM VICE VALERE PRAECEPI, SI IVRIS ALIQVID VIDERITVR DEFVISSE. QVANDOQVE EGO REMIGIVS EPISCOPVS DE HAC LVCE TRANSIERO, TV MIHI HERES ESTO SANCTA ET VENERABILIS ECCLESIA CATHOLICA VRBIS REMORVM.

Et tu fili fratris mei Lupe Episcope, quem præcipuo semper amore dilexi: Et tu nepos meus Agricola Presbyter, qui mihi obsequio tuo a pueritia placuisti, in omni substantia mea, quæ mea sorte obuenit antequam moriar: præter id, quod vnicuique donauero, legauero, dariue iussero, vel vnumquemque vestrum voluero habere præcipuum. Tu sancta heres mea Remensis Ecclesia, colonos, quos in Portensi habeo territorio, vel de paterna, maternaque substantia, vel quos cum fratre meo sanctæ memoriæ Principio Episcopo commutaui, vel donatos habeo, possidebis. Dagaredum, Profuturum, Prudentium, Tennaicum, Maurilionem, Baudoleisum, Prouinciolum, Nauiatenam, Lautam, Suffroniam, Coloros, Amorinum quoque seruum tuo dominio vindicabis. Nec non villas, agrosque quos possideo in solo Portensi, Tudiniacum scilicet, & Balatonium, siue Plerinacum, & Vaculiacum, vel quæcumque in eodem solo Portensi qualibet auctoritate possedi, integre cum omnibus campis, pratis, pascuis, siluis, ad te Testamenti huius auctoritate reuocabis. Simili modo sanctissima heres mea, quæcumque tibi a propinquis & amicis meis, in quocumque solo & territorio collata sunt, sicuti disposuero in Ptochiis, cœnobiis, martyriis, Diaconiis, Xenodochiis, omnibusque Matriculis sub tua ditione degentibus, ordinationem meam futuri successores mei, ordinis sui memores, sicut ego prædecessorum meorum, ita quoque inconuulse, & absque vlla refragatione seruabunt. Ex quibus Celtus, quem per manum meam Celsa sobrina mea tradidit, & Huldriciaca villa, quam Huldericus Comes, & loco vbi ossa mea sancti fratres & Coëpiscopi diœceseos tuæ ponenda elegerint, integumentis deseruiant. Sitque locus ille successoribus meis Remorum Episcopis peculiariter proprius, & in alimoniis ibidem Deo militantium; vicus ex proprio, in Portensi, & Villadis quoque ex Episcopio in Remensi, deseruiant. Blandibacius villa in Portensi, quam a cohæredibus meis Benedicto & Hilario, datis pretiis emi de thesauro Ecclesiæ, & Albiniacus ex Episcopio, in alimoniis Clericorum Remensis Ecclesiæ communiter deputentur. Quibus etiam Berna ex Episcopio, quæ prædecessoribus meis peculiaris esse solebat, cum duabus villis, quas Ludouicus a me sacro baptismatis fonte susceptus, amore nominis mei, Piscofesheim sua lingua vocatis, mihi tradidit, siue cum Coslo & Glenn, vel omnibus siluis, pratis, pascuis, quæcumque in Vosago infra, circum, extra; tam vltra, quam citra Renum pretio dato comparaui, picem annuatim ministret cunctisque locis regularibus tam a me, quam antecessoribus meis ordinatis, siue in futuro ab Episcopis successoribus meis ordinandis, pro necessitate locorum ad vascula vinaria componenda annuatim distribuat. Crusciniacum vero & Faram siue villas, quas sanctissima virgo Christi Genoue-

sa, a Rege Christianissimo Ludouico, pro compendio itineris sui, cum Remensem Ecclesiam saepissime visitare soleret, adipisci promeruit, alimoniisque ibidem Deo famulantium deputauit, sicut ab ea ordinatum est, ita confirmo, vt Crusciniacus futuri Episcopi successoris mei obsequiis, & sartatectis principalis Ecclesiae deputetur. Faram vero eidem Episcopo, & sartis tectis Ecclesiae vbi iacuero, perpetualiter seruire iubeo. Sparnacus villa, quam dotis quinque milia libris argenti ab Eulogio comparaui, tua (sanctissima heres mea) non extraneorum heredum meorum esse cernitur: eo quod cum criminis accusatione regiae maiestatis idem teneretur obnoxius, & se minime purgare posset, non solum ne occideretur, dato iam dicto pretio de thesauris tuis, sed ne pecunia eius publicaretur, vna tecum obtinui. Et ideo vt praefata Sparnacus perpetualiter tibi ad restituendum thesaurum stipendiisque tui Pontificis deseruiat, liberali sanctione firmaui. Duodeciacus vero sicut a Hlodouualdo nobilissimae indolis puero confirmatum est, tibi heres mea perpetuo famuletur. Villas, quas mihi Dominus, illustrisque memoriae Hludouicus Rex, quem de sacro baptismatis fonte suscepi, cum adhuc Paganus Deum ignoraret, ad proprium tradidit, locis pauperibus deputaui, ne forte, cum esset infidelis, cupidum terrenarum rerum me arbitrari posset: & non potius suae salutem animae, quam exteriora ab ipso bona requirere. Quod admiratus, intercedere me pro quibuscunque necessitatem patientibus, & fidelis, & ante fidem, benigne liberaliterque concessit. Et quia ex omnibus Episcopis Galliarum, pro fide & conuocatione Francorum potissimum me laborare cognouit, dedit mihi Deus tantam gratiam in conspectu eius, virtusque
656 diuina, quae per Spiritum Sanctum me peccatorem plurima signa ad salutem praefatae gentis Francorum operari fecit, vt non solum ablata omnibus Ecclesiis regni Francorum restitueret, sed etiam de proprio gratuita bonitate, plurimas ditaret Ecclesias. Neque prius de regno eius, quantum passus est pedis Ecclesiae Remorum iungere volui, donec vt hoc omnibus Ecclesiis adimpleret, obtinui. Sed neque post eius Baptismum, nisi Codiciacum & Iuliacum, super quibus iam dictus puer sanctiss. & vnanimis mihi Hloduualdus, & incolae loci illius multiplicibus xeniis grauati obnixe deprecantes, quod Regi debebant, Ecclesiae meae soluendum, me petere compulerunt. Quod idem piissimus Rex & gratanter accipiens promptissima voluntate largitus est: vsibusque tuis (sanctissima heres mea) iuxta eiusdem piissimi datoris praeceptum, Episcopali auctoritate firmaui, Res etiam, quas saepedictus Rex, piissimusque Princeps tibi in Septimania & Aquitania concessit, & eas, quas in Prouincia Benedictus quidam (cuius filiam mihi ab Alarico missam gratia S. Spiritus, per impositionem manus meae peccatricis, non solum a diabolicae fraudis vinculo, sed ab inferis reuocauit) ad vsum luminis tui, & loci, vbi corpus meum iacuerit, continuatim deseruire praecipio, villasque in Austria, siue Toringia. Futuro Episcopo successori meo amphibalum album paschalem relinquo: Stragula columbina duo, vela tria, quae sunt ad ostia diebus festis, triclinii, cellae, & culinae. Vas argenteum triginta, & aliud decem & octo librarum inter te heres mea, & Diaecesim tuam Ecclesiam Laudunensem, factis patinis atque calicibus ad ministerium sacrosanctum prout volui, Deo annuente, distribui. Aliud argenteum vas decem librarum, quod mihi saepe nominatus Dominus inlustrisque memoriae Hludouicus Rex, quem (vt praedixi) de sacro baptismatis fonte suscepi, donare dignatus est, vt de eo facerem, quod ipse voluissem, tibi heredi meae Ecclesiae supra memoratae iubeo thuribulum, & imaginatum calicem fabricari: & Epigrammata, quae Lauduni in argenteo ipse dictaui, in hoc quoque conscribi volo. Quod faciam per me, si habuero spatium vitae. Sin ante clausero vltimum diem, tu fili fratris mei Lupe Episcope, species antedictas tui ordinis memor efficias. Compresbyteris meis & Diaconibus, qui sunt Remis, vigintiquinque solidos aequaliter diuidendos in commune dimitto. Vitis plantam super vineam meam ad suburbanum positam, simili modo communiter possidebunt cum Melanio vinitore, quem do in loco Ecclesiastici hominis Albouichi, vt Albouichus libertate plenissima perfruatur. Subdiaconibus solidos duodecim. Lectoribus Hostiariis, & iunioribus solidos octo iubeo dari. Pauperib. duodecim in matricula positis, ante fores Ecclesiae exspectantibus stipem, duo solidi, vnde se reficiant, inferentur: quibus Corcellum villam dudum deseruire praecepi. Aliis pauperibus tribus, vbi fratres quotidie pedes lauare debent, quibus etiam Balatoforum (quod Xenodochion) ad hoc ministerium statui solidus vnus dabitur. Viduis quadreginta in porticu Ecclesiae alimoniam praestolantibus, quibus de decimis villarum Colnisciaco, Tessiaco, Noua-villa stipendia ministrabantur, superaddo de villa Huldriciaca superius memorata, eis in perpetuum stipendia inferre, & tres solidos, & denarios quatuor dari iubeo. Ecclesiae S. Victoris ad portam Suessonicam solidos duos: Ecclesiae S. Martini ad portam Collatitiam, solidos duos. Ecclesiae S. Hilarii ad portam Martis, solidos duos. Ecclesiae Sanctorum Crispini & Crispiniani ad portam Treuericam, solidos duos. Ecclesiae S. Petri infra vrbem, quae Curtis Dominica dicitur, solidos duos. Ecclesiae, quam in honore omnium Martyrum, supra scriptam Remorum aedificaui, cum per auxilium virtutis Dei ab igne daemonis pene iam totam vrbem concrematam eripui, solidos duos. Ecclesiae, quam pro eodem signo virtutis Dei in honore S. Martini & omnium Confessorum infra vrbem aedificaui, solidos duos. Diaconiae infra vrbem, quae dicitur ad Apostolos, solidos duos. Titulo S. Mauricii in via Caesarea, solidos duos. Ecclesiae Iouinianae tituli beati Agricolae, vbi ipse vir Christianissimus Iouinus & S. Martyr Nicasius cum plurimis societatis suae Christi martyribus requiescunt, vbi etiam quinque Confessores proximi antecessores domini Nicasii, cum sanctissima virgine & martyre Eutropia conditi sunt, solidos tres. Eidem quoque Ecclesiae proprium, quod fuerat Iouini in solo Suessionico, cum Ecclesia beati

Micha-

Michaëlis rebus superioribus addidi Ecclesiæ sanctorum Martyrum Timothei & Apollinaris, ubi etiam Domino dante, si fratribus & filiis meis Episcopis diœceseos nostræ visum fuerit, ossa mea ponere disposui, solidos quatuor. Ecclesiæ S. Ioannis, ubi virtus Christi me orante filiam Benedicti suscitauit, solidos duos. Ecclesiæ S. Sixti, vbi cum tribus successoribus suis requiescit, solidos tres, cui etiam de proprio meo Plebeias supra Matronam adiunxi. Ecclesiæ S. Martini in eodem solo sanctæ Remensis Ecclesiæ positæ solidos duos. Ecclesiæ S. Christofori, solidos duos. Ecclesiæ S. Germani, quam ipse in solo Remensi ædificaui, solidos duos. Ecclesiæ sanctorum Martyrum Cosmæ & Damiani in præfatæ matris solo positæ, solidos duos. Matriculæ sanctæ Mariæ, quæ dicitur Xenodochion, vbi duodecim pauperes stipem expectant, solidus dabitur. Quam denique matriculam loco vbicumque fratribus
657 *meis & filiis ossa mea ponere placuerit, perseuerare præcipio: vt diu noctuque pro peccatis atque criminibus meis Dominum deprecentur, de proprio hereditatis meæ iure rebus, quas Antecessores mei in eorum stipendiis Domino dederunt, superaddo etiam villam Scladronam, & villam S. Stephani, & quidquid in villa Herimundi mihi per successionem euenit. Quod vero pretio ibidem comparaui, Ecclesiæ S. Qintini Martyris iamdiu delegaui. De iam dicto Vacculiaco Fruniminum, Dagaleisum, Daguredum, Ductionem, Baudouuicum, Vdulfum, Vinosleisam, liberos esse præcipio, Temaredus, qui de ingenua nascitur matre, statu libertatis vtatur. Tu vero, fili fratris mei, Lupe Episcope, tuo dominio vindicabis Nisastem, & matrem suam Nuicam. Vineam quoque, quam Enias vinitor colit, Eniam & Monulfum eius filium iuniorem, iubeo libertate perfungi. Mellosicum porcarium, & Paschasidem coniugem suam, Verniuiamen cum filiis suis, excepto Vuidragasio, cui tribui libertatem, tuo iuri deputabis. Seruum meum de Cesurnico, tuum esse præcipio. Agrorum partem ad te, quam frater meus Principius Episcopus tenuit, cum siluis, pratis, pascuis, reuocabis. Seruum meum, quem Mellouicus tenuit Viteredum, tibi derelinquo. Teneursolum, Capalinum, & vxorem suam* Theodo*rosenam, tuo iuri dominioque transcribo. Teudonima quoque ex mea præcepti one sit libera. Edoneisam, quæ homini tuo sociata fuit, & eius cognationem retinebis. Vxorem Aregildi, & cognationem suam ingenuos esse iubeo. Partem meam de prato, quod Lauduni iuxta vos habeo, ad ianitatem montium posito, & quæ Iouia sunt pratella, quæ tenui, ad te reuocabis. Labrinacum tibi, vbi ossa genetricis meæ posui, cum præfixis terminis deputaui. Tibi autem nepos meus, Agricola Presbyter, qui intra domesticos parietes meos exegisti peritiam tuam, trado atque transcribo Merumvastem seruum, & vxorem suam Meratenam, & eorum filium nomine Marcouicum. Eius fratrem Medouicum iubeo esse liberum. Amantium & vxorem suam tibimet derelinquo. Eorum filiam esse præcipio liberam Dasoundam. Alaricum seruum tuæ deputo portioni, cuius vxorem, quam redemi & manumisi commendo ingenuam defendendam. Bebrimodum, & vxorem eius Moram tuo dominio vindicabis. Eorum filius Monacharius gratulabitur beneficio libertatis. Mellaricum & vxorem suam Placidiam ad tuum dominium reuocabis. Medoridus eorum filius sit libertus. Vineam, quam Mellaricus Lauduni facit, tibi dono: Brittobaudem seruum meum, nec non etiam Giberricum: Vineam quam Bebrimodus facit, tibi eatenus derelinquo, vt diebus festis, & omnibus diebus Dominicis, sacris altaribus mea inde offeratur oblatio: atque annua conuiuia Remensibus Presbyteris & Diaconibus præbeantur. Delegoque nepoti meo Prætextato Moderato Tottionem, Marcouicum, Innocentium seruum, quem accepi a Profuturo originario meo, Coclearia quatuor de maioribus, acetabulum, Lacernam, quam mihi Tribunus Friaredus dedit, & argenteam Cambutam figuratam filiolo illius Parouio. Acetabulum & tria coclearia, & casulam cuius fimbrias commutaui. Remigiæ Coclearia tria, quæ meo sunt nomine titulata: mantile ipsius, quod habeo feriale, transcribo. Hichinaculum quoque dono illi, de quo Gondebodo dixi. Delegoque benedictæ filiæ meæ Hilariæ Diaconæ ancillam nomine Nocam, & vitium pedaturam, quæ suæ iungitur vineæ, quam Catusio facit, dono: & partem meam de Talpulsiaco transscribo pro obsequiis, quæ mihi indesinenter impendit. Aetio nepoti meo partem de Cesurnico, quæ mihi sorte diuisionis obuenit, cum omni iure, quod tenui & possedi: Ambrosium quoque puerum ad ius illius, dominiumque transmitto. Vitalem colonum, liberum esse iubeo, & familiam suam ad nepotem meum Agathimerum pertinere: cui vineam dono, quam posui Vludonissæ, & meo labore constitui, sub ea condicione, vt a patribus suis omnibus diebus festis ac Dominicis, pro commemoratione mea, sacris altaribus offeratur oblatio: & Laudunensibus Presbyteris atque Diaconibus annua conuiuia præbeantur. Dono Ecclesiæ Laudunensi ex villis, quas mihi sanctæ recordationis præfatus Rex Hludouicus dedit duas, Anisiacum, solidosque octodecim, quos Presbyteri & Diaconi æquali diuisione inter se distribuant. Partem meam de Secia ex integro ad se reuocet Ecclesia Laudunensis, & Lauscitam, quam mihi charissima filia & soror mea, virgoque (vt credo) Christi sanctissima Genouefa in vsibus pauperum Christi tibi dandam ad integrum delegauit. Commendo sanctitati tuæ (fili fratris mei Lupe Episcope) ex præfatis villis, quos libertos esse percupio, Cattusionem, & Auletenam coniugem suam: Nonnionem, qui meam vineam facit, Sonnoueisam, quam captiuam redemi, bonis parentibus natam, & eius filium Leuberedum, Mellaridum & Mellatenam, Vasantem, Cocum, Casariam, Dagarasenam, & Baudorosenam Leonis neptem, & Marcoleisum filium Tothonis, hos totos (fili fratris mei Lupe Episcope) sacerdotali auctoritate liberos defensabis. Tibi autem heredi, meæ Ecclesiæ, Flauianum & vxorem suam Sparagildem dono. Eorum filiolam paruulam Flauarasenam, liberam esse constitui. Feda-*

niam uxorem Melani, & eorum paruulam Remenses presbyteri & diaconi possidebunt. Cispiciolum
658 *colonum liberum esse præcipio, & eius familiam ad nepotem meum Ætium pertinere: ad vtrumque, id est, ad Ætium & Agathimerum peruenire colonicam Passiacum. Pronepti meæ Prætextatæ dono Modoresenam. Profuturo Leudocharium puerum trado. Profuturæ dari iubeo Leudoneram. Laudunensibus Subdiaconibus, Lectoribus, Ostiariis, & Iunioribus quatuor solidos derelinquo. Pauperibus in matricula positis solidus dabitur ad eorum refectionem. Delegoque ex dato præfati Principis, Saluonarias supra Moram: & decem solidos Ecclesiæ Suessionicæ pro commemoratione nominis mei. Nam Sablonarias supra Matronam heredibus meis deputaui. Catalaunensi Ecclesiæ ex dono sæpe dicti filii mei, Gellonos supra Matronam, & decem solidos. Ecclesiæ S. Memmii, Fascinarias ex dono præscripti Principis, & solidos octo. Mosomagensi, solidos quinque. Vongensi, agrum apud officinam molinarum, quæ ibi est constituta. Catarigensi Ecclesiæ, solidos quatuor, totidemque Portensi pro commemoratione mei nominis inferentur. Ecclesiæ Attrebatensi, cui, Domino annuente, Vedastum fratrem meum charissimum Episcopum consecraui, ex dono iam dicti Principis villas duas in alimoniis Clericorum deputaui, Orcos videlicet, & Sabucetum: quibus etiam pro memoria nominis mei solidos viginti dari iubeo. Vrsi Archidiaconi familiaribus vsus obsequiis, dono ei domitextilis casulam subtilem, & aliam pleniorem, dua saga delicata, Tapete quod habeo in lecto, & tunicam, quam tempore transitus mei reliquero meliorem. Heredes mei Lupe Episcope, & Agricola Presbyter, porcos meos inter vos æqualiter diuidetis. Friaredus, quem ne occideretur, quatuordecim solidis comparaui, duos concessos habeat. Duodecim det ad Basilicæ Dominorum Martyrum Timothei & Apollinaris cameram faciendam.* HAEC ITA DO, ITA LEGO, ITA TESTOR. CETERI OMNES EXHEREDES ESTOTE, SVNTOTE. HVIC AVTEM TESTAMENTO MEO DOLVS MALVS ABEST, ABERITQVE: IN QVO SI QVA LITVRA, VEL CARAXATVRA FVERIT INVENTA, FACTA EST ME PRAESENTE, DVM A ME RELEGITVR ET EMENDATVR. *Neque ei duo priora Testamenta, primum quod ante quatuordecim, & alterum quod ante septem condidi annos, obsistere, obuiare, aut vllatenus nocere poterunt: eo quod quicquid in ipsis continebatur, in præsentia fratrum meorum, hic inserta, & quæ deerant adiuncta: insuper & quæ Dominus mihi largiri in postmodum dignatus est, superaddita noscuntur. Sed inconuulsum & incontaminatum præsens hoc condidi testamentum, a fratribus meis, successoribus videlicet Remorum Episcopis, conseruandum. A Regibus quoque Francorum, filiis scilicet meis charissimis, quos per Baptismum Iesu Christi dono & gratia Spiritus sancti cooperante, Domino consecraui, vbique defensum atque protectum contra omnia, & in omnibus, inuiolabilem perpetuamque semper obtineat firmitatem. Et si quis in ordine Clericali a Presbytero vsque ad Tonsum contradicere, aut obuiare ei præsumpserit, & correptus a successore meo satisfacere neglexerit, conuocatis ex vicinioribus locis Remorum diœceseos tribus Episcopis, deponatur à gradu. Si vero (quod non opto, nec cupio, sed neque spero) successor quilibet mihi in hac sede Remorum Episcopus, exsecrabili cupiditate ductus, res præfatas, sicut a me auctore Domino Iesu Christo, ad illius honorem, & eius pauperum consolationem ordinatæ sunt, aliorsum distrahere, immutare, commutare, seu quolibet obtentu in vsus laicorum, beneficii gratia dare, aut a quolibet datas, fauere, aut consentire præsumpserit, conuocatis totius diœceseos Remorum Episcopis, Presbyterisque ac Diaconibus, nec non & ex filiis meis charissimis Francis religiosis quamplurimis, reatus sui pœnam, priuatione sui Episcopatus, persoluat: & nequaquam vltra, recuperationem gradus amissi, in hoc seculo promerebitur. Quicumque vero ex laico habitu a nobis statuta paruipendens, sibique fauens, quæ pauperibus Ecclesiæ attributa sunt, abuti, aut vsurpare quolibet obtentu præsumpserit, pari simul perpetuaque damnatione, alienator, petitor, dator, acceptor, peruasor, Anathematis vinculo ab Ecclesia catholica seiungantur, donec valeant, Deo miserante, condignæ satisfactionis emendatione indulgentiam promereri. Sin autem in hoc perseuerare, cuiuscumque donationis occasione, quilibet delegerit, spes ei præsentis ac futuræ restitutionis a successore meo, Remorum scilicet Episcopo, omnimodis auferatur. Generi tantummodo Regio, quod ad honorem sanctæ Ecclesiæ defensionem pauperum, vna cum fratribus meis & coëpiscopis omnibus Germaniæ, Galliæ, atque Neustriæ in regiæ maiestatis culmen perpetuo regnaturum statuens elegi, baptizaui, a fonte sacro suscepi, donoque septiformis spiritus consignaui, & per eiusdem sacri chrismatis vnctionem ordinato in Regem, parcens, statuo, Vt si aliquando genus illud regium per benedictionem meam toties Domino consecratum, mala pro bonis reddens, Ecclesiarum Dei peruasor, destructor, depopulator grauis aut contrarius existere voluerit, conuocatis Remorum diœceseos Episcopis, primum moneatur: deinde vrbs præfata adiuncta sibi sorore Ecclesia Treuerensi, iterum conueniatur. Tertio vero, Archiepiscopis tantummodo Galliarum tribus aut quatuor conuocatis, Princeps ille, quicumque fuerit, moneatur: ita vt ad septimam monitionem, si prius satisfacere tenuerit, paternæ pietatis longanimitate differatur. Tandemque si postpositis omnibus præfatis benedi-*
659 *ctionibus, incorrigibilis contumaciæ spiritum non deposuerit, & se per omnia Deo subdi nolens, benedictionibus Ecclesiæ participare noluerit, elogium segregationis a corpore Christi, ab omnibus ei porrigatur, quod per Prophetam & Regem Dauid longe ante eodem, qui in Episcopis est, dictante sancto Spiritu, noscitur decantatum: Quia persecutus est (inquit) hominem inopem, & mendicum, & compunctum corde, & non est recordatus facere misericordiam, & dilexit maledictionem, & veniet ei, & noluit*

noluit benedictionem, & elongabitur ab eo: Totumque ei, quod in persona Iudæ traditoris Domini nostri Iesu Christi, & malignorum Episcoporum Ecclesia decantare solet, per singulas ei decantetur Ecclesias. Quia Dominus dixit, Quamdiu fecistis ex minimis meis, mihi fecistis: & quamdiu his non fecistis, nec mihi fecistis. Et ideo quod probatur in capite, in membris intelligendum esse non dubitetur. Vnum tantummodo ibi verbum per interpositionem commutetur: Fiant dies eius pauci, & principatum eius accipiat alter. Quod vtique si successores mei Remorum Archiepiscopi, operari, sicut a me ordinatum est, neglexerint, in se quicquid in Principibus resecandum fuerat, maledictionibus deprauati reperiant: vt fiant dies eorum pauci, & Episcopatum eorum accipiat alter. Si vero Dominus meus Iesus Christus vocem orationis meæ, quam quotidie pro genere illo in conspectu diuinæ maiestatis specialiter fundo, audire dignatus fuerit, vt sicut a me accepit, ita in dispositione regni & ordinatione sanctæ Dei Ecclesiæ perseueret, benedictionibus, quas Spiritus sanctus per manum meam peccatricem super caput eius infudit, plurimæ super caput illius per eumdem spiritum sanctum superaddantur: & ex ipso Reges & Imperatores procedant, qui in præsenti & in futuro, iuxta voluntatem Domini ad augmentum sanctæ suæ Ecclesiæ, virtute eiusdem, in iudicio & iustitia confirmati & corroborati, regnum obtinere atque augere quotidie valeant: & in domo Dauid, hoc est, in cælesti Hierusalem, cum Domino in æternum regnaturi, sublimari mereantur, Amen. Peractum Remis, die & Consule supradicto, intercedentibus & mediis signatoribus: EGO REMIGIVS EPISCOPVS TESTAMENTVM MEVM RELEGI, SIGNAVI, SVBSCRIPSI: & in nomine Patris, & Filii, & Spiritus sancti (deo adiuuante) compleui. Vedastus Episcopus, Cui pater meus Remigius maledixit, maledixi: & cui benedixit, benedixi: interfui quoque, & subscripsi. Geneboudus Episcopus, Cui pater meus Remigius maledixit, maledixi: & cui benedixit, benedixi: interfui quoque, atque subscripsi. Medardus Episcopus, cui pater meus Remigius maledixit, maledixi: & cui benedixit, benedixi: interfui quoque, atque subscripsi. Lupus Episcopus, Cui pater meus Remigius maledixit, maledixi: & cui benedixit, benedixi: interfui quoque, atque subscripsi. Benedictus Episcopus, Cui pater meus Remigius maledixit, maledixi: & cui benedixit, benedixi: interfui quoque, atque subscripsi. Eulogius Episcopus, Cui pater meus Remigius maledixit, maledixi: & cui benedixit, benedixi: interfui quoque, atque subscripsi. Agricola Presbyter, Cui pater meus Remigius maledixit, maledixi: & cui benedixit, benedixi: interfui quoque, atque subscripsi. Theodonius Presbyter, Cui pater meus Remigius maledixit, maledixi: & cui benedixit, benedixi: interfui quoque, atque subscripsi. Celsinus Presbyter, cui pater meus Remigius maledixit, maledixi: & cui benedixit, benedixi: interfui quoque atque subscripsi. Papolus interfui atque subscripsi, Eulodius interfui & subscripsi. Eusebius interfui & subscripsi. Rusticolus interfui & signaui. Eutropius interfui & signaui. Dauveus interfui & signaui. Post conditum Testamentum, immo signatum, occurrit sensibus meis, vt Basilicæ Domnorum martyrum Timothei & Apollinaris Missorum argenteum sex librarum ibi deputem, vt ex eo sedes futura meorum ossium componatur. p)

CLXI. TESTAMENTVM HADOINDI, *Cenomanensis Episcopi.*

Proferam & aliud æque gentis nostræ, eiusdemque fere sæculi & styli, nec diuersi argumenti Testamentum, a me in vetustis schedis, quas mihi Cruceus noster vtendas dedit, repertum. Eiusmodi namque manuscriptas, & vel fugientibus litteris & interdum prope ad internecionem deletis lituris exaratas membranas, ab ineunte ætate curiose inuestigasse, & etiamnum, prout sors fert, non sine tædio & temporis, in his otii angustiis, iactura, euoluere me non inficior. Nec vero huius me operæ pœnitet, vt qui a Virgilio didicerim, aurum ex stercore colligendum esse, & a Plinio acceperim, nullum tam malum auctorem esse, qui non aliqua sui parte prodesse possit: sed nec quidquam lego, quod non excerpam. Hac salebrosa licet via, ad vetustatis cognitionem gradiendum est: & multum & multa legere iuuat: ac vel iniucundorum librorum molestia his, qui optatam cursu contingere metam student, deuoranda est: cum nullus tam grauis lectionis cibus sit, qui non studiosi stomachi calore concoquatur. Testamentum autem, cuius præconium facio, Hadoindi est, Cenomannicæ vrbis Episcopi in hæc verba:

IN NOMINE DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI, ET SPIRITVS SANCTI, VIII. ID. 660
FEBRVAR. IN ANNO V. REGNANTE GLORIOSISSIMO CLODOVEO REGE. EGO HADOINDVS ACSI INDIGNVS TAMETSI PECCATOR, EPISCOPVS SANCTAE DEI ECCLESIAE CENOMANNIS CIVITATIS, *sanus, Deo propitio, mente & corpore, sanoque consilio, metuens casum humanæ fragilitatis, Testamentum condidi, eumque Cadulto diacono scribendum dictaui.* QVOD TESTAMENTVM MEVM SI QVO CASV IVRE CIVILI AVT PRAETORIO, VEL ALICVIVS NOVAE LEGIS, INTERVENTV VALERE NEQVIVERIT, AC SI AB INTESTATO, AD VICEM CODICILLORVM VALERE ID VOLO, ET VALEAT. *Itaque, si quando* ego

p) Commentario hoc testamentum illustrauit luculento *Coluenerius in Schol. ad Flodoard.*

ego Hadoindus suprascriptus Episcopus e rebus humanis excessero, & debitum venturi temporis compleuero, tunc, tu sacrosancta Ecclesia venerabilis, HERES MEA ESTO, *heredemque meam te esse constituo: ita vt vbicumque aliqui l per hoc Testamentum meum dedero, legauero, dareque iussoro, id vt detur, fiat, praestetur, fidei tuae heres mea committo. Dono tibi sancta ac venerabilis mater Ecclesia Cenomannica in honore sanctae Mariae, & domni Geruasii & Prothasii Martyrum, villam iuris mei, cuius vocabulum appellatur Ausa, quam datis rebus propriis meis comparaui, cum domibus, aedificiis, mancipiis, vineis, siluis, pratis & pascuis, quantumcumque in ea loca aspicere videtur, cum colonis, & integro termino suo ad ius & dominationem vestram reuocetur perpetualiter possidendum. Similiter Basilica domni Victurii, vbi ipse dominus requiescere dinoscitur, & si meruero, inibi sepulturam habere desidero, dono tibi villam nuncupatam Acerueo, quam dato pretio comparaui, cum domibus, mancipiis, vineis, siluis, pratis & pascuis, exceptis his, quos pro animae meae remedio ingenuos fieri praecepi, totum & ad integrum praefata Basilica post meum discessum suae potestatis faciat reuocare perpetua dominatione possidendum. Ea vero condicione dono sanctae Basilicae domni Petri & Pauli Apostolorum, quam domnus Bertichrannus quondam Episcopus Cenomannicae ciuitatis suo opere aedificauit, villam proprietatis meae Iscomodiacum, sitam in pago Belini, quam data pecunia de Ausereno & genitrice sua comparaui, vt hanc ministri eiusdem post meum transitum teneant, possideant, & futuris; facere cui voluerint, derelinquant. Similiter dono ipsi sanctae Basilicae domni Petri & Pauli Apostolorum villas, quibus nomina sunt, Taudiniaco, Martiniaco, quam Lupus quondam per beneficium nostrum tenere visus fuit. Hoc supradicta Basilica post nostrum discessum cum omni integritate quod ad ipsas villas aspicere videtur, ministri nostri iam dictae Basilicae, de praesenti percipiant dominandum. Simili modo dono Basilicae sancti Vincentii martyris quam Dumnolus sanctae recordationis Episcopus suo labore construxit, villam iuris mei Pratellus cum omni integritate, quantumcumque mihi Domnola visa fuit habuisse. Simili modo dono Basilicae domnae & sanctae Mariae, Aureono vicum, quem Agobertus Abbas Diablentis simul aedificauit. Et Iona villam, quae fuit Sigulfi Presbyteri & quam fidelis noster Chaddo per nostrum beneficium habere videtur: pariter & mansionem ad prope ipsam Iona quam Lupus quondam tenuisse visus fuit ipsi Chadoni volumus esse concessam: si tamen habuerit filios, in eorum permaneat potestate. Et si quidem filios non habuerit, post suum transitum ad ius & dominationem domnae Mariae de Aureonensi vico reuertatur perpetuis temporibus dominandum. Similiter villa Lastemarico, quam ex munificentia nostra ipsi fideli nostro Chaddono defensori nostro concessimus, voluntas mea est, vt dum aduixerit, hoc vsu possideat: post eius vero discessum cum omni re meliorata, vel superposita, sanctae Basilicae Aureonensi vico reuertatur. Similiter Vernicella cum omni iure & termino suo vel coloniis ad se pertinentibus, ad ipsam sanctam Basilicam proficiat in perpetuum. Et si aliquis exinde epistolam quasi a nobis factam protulerit, vacua & inanis permaneat. Et ita nobis conuenit, vt superius intimare, vt quicumque facta nostra de propinquis aut heredibus nostris chartam aliquam, quamuis bonorum hominum manu roboratam, vt cupiditas suadet, protulerit, vacua & inanis permaneat: & illam maledictionem percipiat vt superius est comprehensum. Villam Fontanas in pago Siluiacinense, filius & parens nostro Bodilo, dum superstes fuerit, locellum locum tempore vitae suae teneat ac possideat. In Christi nomine Hadoinus etsi peccator Episcopus hoc Testamentum, quod ex deuotione fieri rogaui,* RELEGI ET SVBSCRIPSI. *Rosindus subscripsi. Berteghiselus subscripsi. Marsus subscripsi. Auffrebertus subscripsi. Saigrannus subscripsi. Audobertus subscripsi. Cadulfus ordinante domno Hadoindo Episcopo, hoc Testamentum redditus scripsi & subscripsi.*

Magnificis in Christo & sancta Ecclesia filiis Bodilono & Andranno Hadoindus Episcopus Rogo & supplico caritati vestrae, vt cum me dominus & creator omnium de hoc saeculo migrare praeceperit, Cenomannis ciuitate ire faciatis, & ibi Testamentum meum cum apertum fuerit vobis prosequentibus, apudque publica gestis municipalibus faciatis allegare. Et quod vnicuique per ipsum Testamentum sanctis ciuibus vel propinquis meis visus sum delegasse, vestra dispensatione vnusquisque iuxta ipsam delegatio-
661 *nem percipere valeat: & quicquid exinde egeritis, gesseritis, ratum & firmissimum debeat permanere Quod mandatum manu nostra firmauimus, & petimus muniendum Cenomannis ciuitate in Christi nomine Hadoindus etsi peccator Episcopus hoc mandatum relegi & subscripsi. Rosindus subscripsi. Berteghiselus sub. Marsus sub. Audo sub. Austrebertus sub. Defensor sub. Vrsimanns sub. Sirannus Cadulfus diac. ordinante domno Hadoindo Episcopo hoc mandatum scripsit & subscripsit.* q)

CLXII. TESTAMENTVM BERTHICHRANNI. *Cenomanensis Episcopi.* E DAGOBERTI REGIS *testamento caput postremum.*

Inueni & in iisdem membranis vetustis Berthichranni, eiusdem Cenomannicae ciuitatis Episcopi, Testamentum, ex cuius ima parte generale caput subiecisse, contentus ero,

SI

q) Aliud testamentum anno Chr. DCXXI. factum ab *Alredo* Abbate, edidit *Mabillon. Analect.* T. II. p. 48.

SI QVAE LITVRAE, SI QVAE CARAXATVRAE, SI QVAE LITERAE ADIECTAE SVNT, VEL DETRACTAE, EGO FECI, FIERIQVE IVSSI, DVM MEAM MIHI SAEPIVS PRAELEGO VOLVNTATEM, ET OMNIA PER SINGVLA RECOGNOSCO, VEL EMENDO. VT LEX EDOCET SEPTEM VIRORVM HONESTORVM SVBSCRIPTIONIBVS ET SIGILLIS CREDIDI MVNIENDVM, ET PRO TOTIVS REI FIRMITATE ATQVE STIPVLATIONE ADNECTI PRAECEPI. *Actum Cenomannis in ciuitate, die & anno superius comprehenso. Bertichrannus in Christi nomine ac si indignus Episcopus, Testamentum meum quod filio meo Ebboni notario scribendum dictaui, relegi, & subscripsi. Guntinus honoratus subscripsi rogante domno Bertichranno. Dado rogante domno Bertochranno subscripsi. Gaerinus rogante domno Bertichranno subscripsi. Ibbolenus rogante domno Bertichranno subscripsi. Gaddo rogante domno Bertichranno subscripsi. Hugohonoratus subscripsi. Ego Ebbo notarius iubente domno meo Bertichranno Episcopo, & ipso præsente hoc Testamentum scripsi, Relegi, & subscripsi, notaui diem. Similiter ego Bertichrannus Episcopus Rogo filio meo Archidiacono; vt cum Testamentum meum apertum fuerit, ipso prosequente gestis municipalibus secundum legem faciat allegari: quo semper firmiter perduret.*

Non est Dagoberti Regis silentio obruendum Testamentum, quatuor exemplis scriptum, quorum vnum Lugduni, alterum Parisiis, tertium Metis in archiuis Ecclesiarum custodienda, ille direxit, quartum in thesauris suis adseruari præcepit, referente Aimoino lib. IV. de Gest. Francor. cap. 30. qui eius præfationem & aliquot capita citat, quorum nouissimo ita cum filiis Sigeberto & Hludouico loquitur:

VOS AVTEM, BONI FILII, CONSIDERANTES PRIMVM NATVRAE RELIGIONEM, CVIVS GRATIA ETIAM BESTIAS LIGAT, MANETE FRATRES. NOLITE EXVERE QVO ONERATI ESTIS: DEINDE REVEREMINI ME PATREM VESTRVM: QVI ROGARE MALO, CVM POSSIM IVBERE, VT STATVTA NOSTRA INCONVVLSA SERVETIS, SICVTI VESTRA A SVCCESSORIBVS VESTRIS SERVARI VOLETIS: PROFECTO SCIENTES, QVOD SI A NOBIS SANCITA CONTEMPTVI HABVERITIS (QVOD NON ARBITROR) PARI MODO ET VESTRA A POSTERIS CONTEMNENTVR DECRETA.

Iam si quis Caroli magni Testamentum a me efflagitet, ei Einhartum delegabo: ab eo fiet numeratio. Is enim librum, quo eius principis vitam complexus est, illo ipso Testamento clausit.

CLXIII. *Generalis* TESTAMENTORVM IN GALLIIS FORMVLA.

Sed ne singula Testamenta consectari necesse habeamus, generalem Testamentorum, quæ tunc temporis in Galliis obtinuit, formulam, ex Marculphi schedis proponam. Testamenta ergo ita concipienda esse, Marculphus tradit:

REGNANTE IN PERPETVO DOMINO NOSTRO IESV CHRISTO, r) LOCO ILLO, ANNO ILLO, REGNANTE ILLO REGE, SVB DIE ILLA, EGO N. ET CONIVX MEA N. MENTE INTEGROQVE CONSILIO, METVENTES CASVS *humanæ fragilitatis, Testamentum nostrum condidimus, quod illi notario scribendum commisimus, vt quando dies vltimus post transitum nostrum aduenerit,* RECOGNITIS SIGILLIS, INCISO LINO, VT ROMANAE LEGIS DECREVIT AVCTORITAS, PER ILLVSTRES VIROS ILLOS, QVOS IN HAC PAGINA TESTAMENTI NOSTRI LEGATARIOS INSTITVIMVS, GESTIS REIPVBLICAE MVNICIPALIBVS TITVLIS, EORVM PROSECVTIONE, AB IPSIS MVNIATVR. *Igitur,*
662 *cum iubente domino, de istius vitæ cursu migrauerimus, tunc quidquid ex proprietate parentum, vel proprio labore, seu ex munificentia a piis principibus percipere meruimus, vel de quibuslibet titulis atque contractibus venditionis, cessionis, donationis, vel vndique, domino adiuuante, ad nostram peruenit dominationem, tunc* TV DVLCISSIMA CONIVX MEA, N. ET QVOS HEREDES MEOS ESSE VOLO, HEREDITATEM MEAM HABETOTE. RELIQVI VERO HEREDES EXHEREDES SVNTO, EXCEPTO QVOD VNICVIQVE PER HOC TESTAMENTVM DEDERO, DARIQVE IVSSERO. *Id vt fiat, detur, præstetur, impleatur, te omnipotens Deus testem committo. Villas vero illas, & illas, sitas in pago illo, filius meus, vel filia illa, sitas in pago illo recipiat. Villas*

r) In veteribus chartis Francogalliæ, inprimis Narbonensis sæpe reperitur formula *Regnante Christo* sola, sine nomine & imperio Regis: v. *Ian. a Costa Comm.* ad *cap.* 13. *X. de iudic.* p. 345. Atque ea fere in vsu fuit tum, cum aut, morte regis, vacaret imperium, aut excommunicatus esset rex. De hac formula *Regnante Christo* singularem Diss. scripsit *Dav. Blondellus*, quæ cons.

Villas illas, Baſilica illa, vel Monaſteria ſita ibi recipiant. Id vt fiat, detur, præſtetur, impleatur, te omnipotens Deus ad defenſandum committo: licet de omnibus dum aduiuimus noſtrum reſeruamus vſum. Sed dum in villas aliquas, quas ſuperius memorauimus, quas ad loca ſanctorum heredibus noſtris deputauimus, quod pariter ſtante coniugio adquiſiuimus, prædicta coniux noſtra ad coniugium habere poterit propter ipſam tertiam villas illas ſitas in pago illo in integritate ſi nobis ſuperſtes fuerit, in compenſatione recipiat. Et quidquid exinde pro commum mercede vel in pauperibus, aut bene meritis noſtris facere decreuerit, licentiam habeat, vel poſt eius diſceſſum, ſi aliquid in Teſtamentum remanſerit, heredes noſtri recipiant. Libertos, quos quaſque, pro animæ remedio fecimus, aut in antea facere voluerimus, & eis epiſtolas manu noſtra firmatas dederimus, obſequium filiorum noſtrorum habere cognoſcant, & oblata vel luminaria, iuxta quod ipſæ epiſtolæ continent, ad ſepulcra noſtra tam ipſi, quam proles eorum implere ſtudeant. Et quibus aliquid de facultate noſtra contulimus, ſingulariter in hoc Teſtamentum inſerere curauimus. In reliquo vero qualeſcumque a quocunque epiſtolæ de nomine noſtro, manu noſtra firmatæ, oſtenſæ fuerint, & ante hoc Teſtamentum prænotatæ, quas hic non commemorauimus, excepto de ingenuitatibus, quas pro animæ noſtræ remedio fecimus, aut adhuc facere voluerimus, vacuæ permaneant: & qui ex nobis pari ſuo ſuperſtes fuerit, & per qualecumque inſtrumentum de ſupra ſcripta facultate, in cuiuslibet perſona vel bene meritis noſtris muneris aliquid contulerimus, in quantum lex permittit, firma ſtabilitate debeat perdurare. Reliquæ vero epiſtolæ vacuæ & inanes permaneant, conuenit. Si tu mihi dulciſſima coniux ſuperſtes fueris, & alio marito, quod tibi Deus non permittat, tranſire volueris, omnem facultatem meam, quam ad vſumfructum, tibi poſſidere conceſſimus, vel quod a die præſente deputauimus, & habere potuerat, hoc præſentaliter heredes noſtri recipiant inter ſe diuidendam. Itemque ego N. ancilla tua, domine & iugalis meus N. hoc Teſtamentum promtiſſima voluntate adſcribere ad perpetuam conſeruationem rogaui, vt ſi tu domine & iugalis meus, mihi ſuperſtes fueris, omni corpore facultatis meæ, quantumcumque ex ſucceſſione parentum habere videor, vel in tuo ſeruitio pariter laborauimus, & quod in tertia mea accepi in integrum, quicquid exinde facere elegeris, aut pro animæ remedio, in pauperes diſpenſare, aut ad vaſſos noſtros, vel bene meritos noſtros abſque repetitione heredum meorum, quod tua decreuerit voluntas faciendi liberam habeas facultatem. Et poſt diſceſſum veſtrum, quod non fuerit diſpenſatum, ad legitimos noſtros reuertatur heredes. Hanc paginam Teſtamenti & manus noſtræ propriæ ſubſcriptionibus, quod ex conſuetudine habuimus, ſubſcripſimus, & per perſonas vel quas ſtuduimus ſubſcriptionibus roborari: & ut hæc pagina huius Teſtamenti in diſceptationem venire non poſſit. Si quæ lituræ, caraxaturæ, adiectiones, ſuperdictiones factæ ſunt, nos eas fecimus vel facere iuſſimus, dum teſtamentum noſtrum ſæpius recurrimus vel emendauimus. Si quis ex heredibus, vel proheredibus noſtris, ſeu qualibet perſona contra hanc Teſtamenti paginam, quam plena & integra voluntate fieri rogauimus, venire aut aliquid pulſare voluerit, inferat illi contra quem repetit tantum, & aliquid tantum quantum in hoc Teſtamento continetur ſcriptum, & inſuper ſociatus fiſco auri libras tot, argenti tot, & quod repetit vindicare non valeat.

CLXIV. MILITARIVM TESTAMENTORVM *propria & ſingularia iura.*

Ceterum priusquam manum de Teſtamentorum Tabulis tollam, hoc monendum eſſe duxi, Milites vel COMMVNI IVRE olim teſtatos fuiſſe, l. 3. & l. 11. l. 34. §. 1. l. 36. §. 3. D. de teſtam. milit. ſeu COMMVNI CIVIVM ROMANORVM IVRE, l. 20. D. eod. vel, IVRE MILITARI, l. 4. & l. 7. l. 9. l. 10. l. 40. §. 1. D. eod. ſeu MORE MILITIAE, l. 33. D. eod. vel, IVRE MILITIAE, l. 34. §. vlt. D. eod. Ex conſtitutionibus enim Principalibus propria atque ſingularia iura in Militum teſtamentis obſeruabantur, l. 2. D. de teſtam. milit. Inter cetera autem Miles ex certa re heredem inſtituere poterat, l. 16. §. 6. D. ad SC. Trebell. Militique conceſſum erat, circa inſtitutionem ſeparare ſpecies bonorum. Itaque ſi alium RERVM ITALICARVM, alium RERVM PROVINCIALIVM, alium PRAEDIORVM VRBANORVM, alium RVSTICORVM, alium CETERARVM RERVM, vel alium CASTRENSIVM BONORVM, alium CASTRENSIVM heredem
663 inſtituiſſet, valebat inſtitutio, l. 17. l. 36. §. 1. D. de teſtam. milit. l. 25. D. famil. erciſ.

CLXV. CODICILLORVM *forma, eoſque conficiendi* QVATVOR MODI. *Codicilli,* AD TESTAMENTVM FACTI, *quinam dicerentur? Codicillorum* AB INTESTATO *factorum indoles & formulæ.*

Hæc de Teſtamentorum conceptione a nobis quantumuis accurate & minutatim ſcripta, numquam tamen eius libri, quem DE FORMVLIS TESTAMENTORVM Iulius Paulus ſcripſerat, amiſſi deſiderium lenient. Reſtat de Codicillis dicere. Codicilli ad heredes ſcribebantur, l. 33. §. 1. D. de legat. 2. l. 11. D. de iur. codicill. vel vt ait l. 14. D. eod. Codicillis ſermo ad heredem conferebatur. Et quidem vel ad heredes ſcriptos Teſtamento, vel ad heredem legitimum ſermo conferebatur, l. 19. D. eod. Codicilli vero vel ad omnes heredes ſcribebantur, vel ad vnum ex his, l. 33. §. vlt. D. de legat. 2. d. l. 11. l. 19. D. de iur. codicill.

Certe omnis ſcriptura inſtar Codicillorum non habebat: ſed hac mente ſcribi eam, vt pro codicillis eſſet, neceſſe erat, l. 13. D. de iur. codicill. Proinde nec literæ, quibus hereditas promittebatur, vel animi affectus exprimebatur,

Codi-

Codicillorum vim obtinebant, l. 17. D. eod. Ac nonnumquam, qui ſufficientium teſtium facultatem non habebat ad Teſtamentum conficiendum, is Codicillos conficiebat, l. 8. §. 1. D. de iur. Codicillor. Tabulæ certe teſtamenti non intelligebantur, in quibus heres ſcriptus non erat, & magis Codicilli, quam Teſtamentum, exiſtimabantur, l. vlt. D. eod.

Conficiebantur autem Codicilli quatuor modis. Aut enim in futurum confirmabantur, aut in præteritum, aut per fideicommiſſum teſtamento facto, aut ſine teſtamento, l. 8. D. de iur. Codicill. Teſtamento facto, Codicilli ius teſtamenti ſequebantur, pertinebantque ad Teſtamentum, quoquo tempore factum eſſet. Ad id enim referebantur, l. 18. l. 16. l. 8. §. 4. D. eod. & pro parte certe Teſtamenti habebantur, obſeruationemque & legem iuris inde traditam ſeruabant, l. 14. D. eod. Ac Pars Teſtamenti intelligebantur, l. 11. D. Teſtament. quemadm. aper. Proinde appellatione eorum, QVAE AD CAVSAM TESTAMENTI PERTINENT, Codicilli continentur, l. 2. §. 4. D. Teſtament. quemadm. aper. l. 3. §. 25. D. de SC. Silanian. l. 1. D. de Tabul. exhib. Et Codicilli quidem omnes, qui poſt Teſtamentum fiebant, AD TESTAMENTVM FACTI dicebantur, licet Teſtamento confirmati non eſſent, l. 5. §. 14. D. de his, quæ vt indign. l. 36. D. de teſt. milit.

Fiebant & ab inteſtato Codicilli. Nam & inteſtatus moriturus, Codicillis ab heredibus, ad quos lege bona ſua reditura erant, ſeu ad quos legitima eius hereditas vel bonorum poſſeſſio peruentura erat, ac denique a quocumque inteſtati ſucceſſore, Fideicommiſſum dabat, l. 2. D. de fideicomm. libert. l. vlt. §. 3. D. de legat. 2. l. 39. §. 1. D. famil. erciſc. §. 1. Inſtit. de Codicillis. Hinc Iulianus in l. 3. D. de iur. Codicillor. *Si quis, cum Teſtamentum nullum habebat*, CODICILLIS *fideicommiſſa hoc modo dedit*, QVISQVIS MIHI HERES ERIT, BONORVMVE POSSESSOR, EIVS FIDEI COMMITTO. Vlpianus in l. 6. D. ſi quis omiſſ. cauſ. teſt. CODICILLOS *fecit ab inteſtato*, PETIIQVE A FRATRE, VT, SI LEGITIMA HEREDITAS AD EVM PERTINERET, FIDEICOMMISSA PRAESTARET QVIBVSDAM. Ab inteſtato autem factis Codicillis, relicta inteſtati ſucceſſor, etiam poſtea natus, debebat. Quicumque enim ab inteſtato ſucceſſiſſet, locum habebant Codicilli, l. 16. D. de iur. Codicill. Tunc vero per ſe ſtabant Codicilli, vicemque quodammodo Teſtamenti, ab inteſtato ſuccedentibus, obtinebant.

CLXVI. CODICILLORVM E PANDECTIS *exceptæ formulæ.* *Codicilli* PISONIS. *Codicillorum* GRAECE SCRIPTORVM *quædam exempla & capita.*

Codicillorum autem formulas ex libris noſtris exceptas ſubiungam. Marcellus in l. vlt. D. de fideicomm. libert. Lucium Titium teſtamento facto Codicillis ita cauiſſe, refert: LVCIVS TITIVS HEREDIBVS PRIMIS ET SVBSTITVTIS SALVTEM. PETO, VT EA, QVAE TESTAMENTO CAVI, ET EA, QVAE CODICILLIS CAVERO, LEGAVERO, PRAESTETIS. Idem in l. 36. §. 1. D. de condic. & demonſtr. *Titia*, CODICILLIS, *de prædiis, quæ teſtamento Septiciæ reliquerat, ita cauit*, A TE PETO, SEPTICIA, VT FILIO MEO, CVM ANNORVM SEDECIM ESSET, EADEM PRAEDIA RESTITVERES. QVOD SI FILIVS MEVS SEDECIM ANNOS NON IMPLEVERIT, PETO VTI REDDAS EA, RESTITVAS, PVBLIO MAEVIO, ET GAIO CORNELIO. Papinianus in l. 3. D. de inſtr. vel inſtrum. proponit, patronum libertis fundum inſtructum teſtamento legaſſe, poſtea CODICILLIS PETIISSE, VT MORIENTES, PARTES SVAS FVNDI SVPERSTITIBVS RESTITVERENT. Idem in l. 77. D. de condic. & demonſtr. Auiam in Codicillis ita ſcripſiſſe, narrat: HOC AMPLIVS NEPOTI MEO, QVAM QVOD EVM HEREDEM INSTITVI, LEGO PRAEDIA ILLA. Idem in l. 86. §. vlt. D. de adquir. hered. refert, morientem quemdam, cum compertum haberet, matrem inteſtato vita deceſſiſſe, CODICILLIS PETIISSE AB HEREDE SVA, VT MATERNORVM BONORVM SERVVM MANVMITTERET, AC SIBI PARENTIBVSQVE SVIS, IN POSSESSIONEM MATRIS MONVMENTVM EXSTRVERET. 664 Scæuola in l. 18. D. de alim. vel cibar. quemdam CODICILLIS, GENERALITER OMNIBVS LIBERTIS MENSTRVOS SEPTEM, ET ANNVOS VESTIARII NOMINE DENOS legaſſe, proponit. Et §. 3. ead. l. *poſt teſtamentum factum nata filia, Codicillis ita cauit*: SI QVID TESTAMENTO, QVOD ANTE HOC TEMPVS FECI, DARI VOLVI: PETO AB HIS, VTI TERTIAM PARTEM PETINAE FILIAE MEAE REDDANT. Idem in l. 37. §. 1. D. de legat. 3. *Teſtator fecit* CODICILLOS, *quibus & hoc præcepit*, VT PRAETER HOS CODICILLOS, SI QVID ALIVD PROLATVM ESSET, NON VALEAT. Et §. 2. ead. l. Codicillos refert huiusmodi: LVCIVS TITIVS SEIAE HEREDI SVAE, QVAM PRO PARTE DIMIDIA INSTITVI, SALVTEM. MAEVIVM LIBERTVM MEVM, QVEM IN TESTAMENTO PRO PARTE DIMIDIA HEREDEM INSTITVI, EAM PARTEM HEREDITATIS VETO ACCIPERE, CVIVS IN LOCVM PARTEMVE EIVS PVBLIVM SEMPRONIVM DOMINVM MEVM HEREDEM ESSE VOLO. Idem in l. 41. §. 2. D. eod. Codicillorum caput refert, quod alias ſupra adſcripſimus. Præterea in l. 18. D. de ann. leg. CODICILLIS TESTAMENTO CONFIRMATIS, FVNDVM LIBERTIS LEGAVIT, EVMQVE ALIENARI VETVIT;

x) De *Iure Codicillorum* ſingulari libro diligenter expoſuit *Em. Dunius*, ICtus Romanus.

ET PERTINERE VOLVIT ET AD FILIOS LIBERTORVM, VEL EX HIS NATOS: *deinde hæc verba adiecit:* A QVIBVS PRAESTARI VOLO HEREDI, EX REDITV EIVS FVNDI, DECEM PER ANNOS SINGVLOS VSQVE AD ANNOS TRIGINTA QVINQVE A DIE MORTIS MEAE. Et in l. vlt. §. 3. D. de leg. 2. Lucium Titium intestato decedentem, cum haberet vxorem, & ex ea filiam emancipatam, Codicillis hæc verba inseruisse, ait: PERTINENT AVTEM HI CODICILLI AD VXOREM ET FILIAM. PRIMVM AVTEM ROGO, SIC INTER VOS AGATIS, VT ME VIVO EGISTIS. ITAQVE ROGO, VT QVIDQVID AVT EGO RELINQVERO, AVT QVOD VOS IPSAE HABETIS, COMMVNE VOBIS SIT. Quam clausulam idem Scæuola in l. 78. in princ. D. ad SC. Trebellian. repetit, in hunc modum: PERTINENT AVTEM HI CODICILLI AD VXOREM ET FILIAM. ITAQVE ROGO, QVIDQVID AVT EGO RELIQVERO, AVT VOS IPSAE HABETIS, COMMVNE SIT. QVOD SI NON EGO ROGAREM, VOS PRO VESTRA PIETATE FACERETIS. Et in §. 2. ead. l. Codicillis ita quem cauisse, proponit. VNCIAM, EX QVA FECI STICHVM HEREDEM, SI QVAM SEIVS CONTROVERSIAM MOVERET, AD MAEVIVM FRATREM MEVM REVERTI VOLO. TV FRATER SECVNDVM FIDEM ET PIETATEM TVAM, QVIDQVID AD TE PERVENERIT EX HEREDITATE MEA, STICHO FILIO TVO RESTITVES. QVOD VT FACIAS, FIDEI TVAE COMMITTO.

Tacitus lib. III. cap. 16. Codicillos a Pisone iam moriente in hunc ferme modum compositos, refert. CONSPIRATIONE INIMICORVM ET INVIDIA FALSI CRIMINIS OPPRESSVS: QVATENVS VERITATI ET INNOCENTIAE MEAE NVSQVAM LOCVS EST, DEOS IMMORTALES TESTOR, VIXISSE ME, CAESAR, CVM FIDE ADVERSVM TE, NEQVE ALIA IN MATREM TVAM PIETATE. VOSQVE ORO LIBERIS MEIS CONSVLATIS: EX QVIBVS CN. PISO QVALICVMQVE FORTVNAE MEAE NON EST ADIVNCTVS, CVM OMNE HOC TEMPVS IN VRBE EGERIT. M. PISO REPETERE SYRIAM DEHORTATVS EST. ATQVE VTINAM EGO POTIVS FILIO IVVENI, QVAM ILLE PATRI SENI CESSISSET. EO IMPENSIVS PRECOR, NE MEAE PRAVITATIS POENAS INNOXIVS LVAT. PER QVINQVE ET QVADRAGINTA ANNORVM OBSEQVIVM, PER COLLEGIVM CONSVLATVS QVONDAM DIVO AVGVSTO PARENTI TVO PROBATVS, ET TIBI AMICVS, NEC QVIDQVAM POST HAEC ROGATVRVS, SALVTEM INFELICIS FILII ROGO. Capita autem quædam Codicillorum Græce scriptorum habentur in l. 37. §. 5. & l. 101. D. de legat. 3. Iustinianus etiam Nou. hoc Codicim Græci caput citat.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐπὶ τῆς διαθήκης εἰπεῖν. γράψαι δὲ καὶ κωδίκελλον. τοιοῦτον ἤθελον αὐτοῖς χρησάμενον ῥήμασι. Δῆλον ποιῶ περὶ τὸ πρὸ ἐνιαυτοῦ ἤδη μὲν ἐγγράφως ἐθέμην διαθήκην. καὶ τὰ ἐν αὐτῇ καθ' ὃν ἔδοξέ μοι τρόπον διετύπωσα· καὶ βούλομαι καὶ κελεύω πάντα ὅσα τῇ αὐτῇ διαθήκῃ ἐμφέρεται. ἐκ παντὸς τρόπου ἰσχύειν πλὴν μόνων ἐκείνων ὧν ἂν ἐν τούτῳ μου τῷ κωδικίλλῳ μεταποιήσω. ἢ καὶ ἀφέλωμαι τινὰ τῶν καταλελειμμένων λεγάτων. Βούλομαι τοίνυν καὶ κελεύω τὸ προάστειόν μου τὸ καλούμενον τὰ Καπράρια. ὅπερ ἐν τῇ προειρημένῃ διαθήκῃ Κωνσταντίῳ τῷ μεγαλοπρεπεστάτῳ μου υἱῷ κατέλιπον δεσποτείᾳ καὶ παρέχειν τελείας νομῆς καὶ δεσποτείας δικαίῳ, [illegible] τῷ λαμπροτάτῳ καὶ εὐγενεστάτῳ μου ἐγγόνῳ υἱῷ Κωνσταντίου τοῦ μεγαλοπρεπεστάτου μου υἱοῦ, σύμπαν τὸ αὐτὸ προάστειον, μετὰ τῶν ὄντων ἐν αὐτῷ πραγματειῶν. καὶ σκευῶν παντοίων, καὶ τῶν μισθουμένων (εἴτε ἔνδον τῆς πόλεως εἴτε ἔξω τῆς πόλεως) οἰκημάτων καὶ ἐργαστηρίων καὶ τοῦ λουτροῦ, καὶ τῶν κήπων τῶν τε ἔσω καὶ τῶν ἔξω τοῦ τείχους. καὶ τοῦ ἱπποδρομίου. καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ κήπου καὶ κινστέρνης. καὶ πάντας ἁπλῶς καθ' οἱονδήποτε τρόπον ἀνήκοντας μοι οἴκους ἐπὶ τῷ αὐτῷ προαστείῳ. δεδήλωκα μέντοι βούλομαι τὸ αὐτὸ προάστειον τῷ προειρημένῳ λαμπροτάτῳ 665
μου ἐγγόνῳ αὐτεξουσίῳ κατ' [illegible] παρὰ τοῦ ἐκείνου πατρὸς μετὰ τὴν ἐμὴν τελευτὴν μηδεμιᾶς διδομένης ἀδείας τῷ αὐτῷ εὐγενεστάτῳ μου ἐγγόνῳ, ἀλλὰ μηδὲ τοῖς εἴτε ἐκ ταύτης μου τῆς διαθήκης, εἴτε ἐκ διαθήκης τοῦ αὐτοῦ λαμπροτάτου μου ἐγγόνου διαδεχομένοις τὰ αὐτὰ δίκαια, τοῦ διαπωλῆσαι ἢ ἀνταλλάξαι ἢ δωρήσασθαί τινι. ἢ ὅπως οὖν ποτε ἐκποιῆσαι τὸ αὐτὸ προάστειον, ἢ μέρος τι ἐξ αὐτοῦ, ἢ οἰκίαν, διὰ τὸ βούλεσθαί με τὸ αὐτὸ προάστειον, ἤτοι οἰκίαν, διακειμένας ἢ διακειμένην ἔνδον τῆς πόλεως τοῦ ἔσω τείχους, τῆς ἀπαγούσης ἐπὶ τὸ ἅγιον μαρτύριον τῆς ἁγίας Θέκλας, μένειν διὰ παντὸς καὶ διηνεκῶς ἐν τῇ ἐμῇ φαμιλίᾳ. καὶ μηδέποτε ἐξελθεῖν τοῦ ἐμοῦ ὀνόματος. Βούλομαι δὲ καὶ κελεύω εἴπερ συμβῇ τὸν προειρημένον εὐγενέστατόν μου ἔγγονον [illegible] τελευτῆσαι ἐν ἀνηβότητι. ἢ καὶ μετὰ ἀνηβότητα, ἐκτὸς μέντοι παίδων ἐκ νομίμων γάμων αὐτῷ τικτομένων, περιέρχεσθαι καὶ διαφέρειν ἤτοι ἀποκατασταθῆναι τὴν νομὴν καὶ δεσποτείαν τοῦ αὐτοῦ προαστείου ἤτοι οἰκίας, τῷ μεγαλοπρεπεστάτῳ αὐτοῦ πατρὶ Κωνσταντίῳ. ἐπὶ τῷ αὐτῷ ὅρῳ τοῦ μὴ ἐκποιηθῆναί ποτε ἐκ τῆς ἐμῆς φαμιλίας, ἢ ἐκ τοῦ ἐμοῦ ὀνόματος.

CLXVII. CODICILLORVM *iura & quænam* CODICILLIS RELINQVI *atque* ORDINARI *potuerint?*

Quo iure vero ætate sua Codicilli essent, exponit Plinius Secundus, Epist. 16. lib. II. his verbis: *Tu quidem pro cetera tua diligentia, admones me,* CODICILLOS *Aciliani, qui me ex par-*

parte instituit heredem, pro non scriptis habendos: quia non sint CONFIRMATI TESTAMENTO. *Quod ius ne mihi quidem ignotum est, cum sit iis etiam notum, qui nihil aliud sciunt: sed ego propriam quamdam legem mihi dixi, vt defunctorum voluntates, etiam si iure deficerentur, quasi perfectas tuerer.* *Constat autem,* CODICILLOS *istos* ACILIANI MANV SCRIPTOS. *Licet ergo non sint* CONFIRMATI TESTANENTO, *a me tamen vt confirmati obseruabuntur.* Iustinianus Institut. tit. de Codicill. *Sed cum ante Testamentum factum Codicilli facti erant, Papinianus ait, non aliter vires habere, quam si speciali postea voluntate confirmentur. Sed Diui Seuerus & Antoninus rescripserunt, ex iis Codicillis, qui testamentum praecedunt, posse fideicommissum peti: si appareat, eum, qui testamentum fecit, a voluntate, quam in Codicillis expresserat, non recessisse.*

Sane Codicillis hereditas neque dari, neque adimi directo poterat: & ideo nec exheredatio scribi. Sed nec condicionem heredi instituto Codicillis adiicere, vel directo substituere quis poterat, §. 2. Instit. de Codicill. l. 10. D. de iur. codicill. l. 27. in fin. D. de condic. instit. Per fideicommissum tamen hereditas Codicillis iure relinquebatur, d. §. 2. Licet autem Codicillis hereditas dari non posset, attamen talis institutio Testamento facta, SI CODICILLIS QVEM HEREDEM SCRIPSERO, vel CVIVS NOMEN CODICILLIS ADSCRIPSERO, ILLE MIHI HERES ESTO, non erat inutilis. Non enim videbatur hereditas Codicillis data, quod non licebat, sed condicionalis est institutio, quae testamento data esset, l. 10. D. de condic. inst. Valebat & haec institutio, EX QVA PARTE CODICILLIS TITIVM HEREDEM SCRIPSERO, HERES ESTO, l. 36. D. de hered. instit.

Codicillis etiam Testamento confirmatis, Tutores dari poterant, l. 3. D. de testam. tut. Tutor quoque Testamento datus, poterat Codicillis vetari Tutor esse, l. 8. D. eod. tit. Scaeuola in l. vlt. D. eod. CVM CODICILLIS IDEO ALIOS TVTORES DARE *significasset*, QVONIAM TESTAMENTO DATOS, QVOSDAM DEFVNCTOS, AVT EXCVSATIONEM HABERE POSSE COMPERISSET. Sed & Libertates Codicillis dabantur, l. 41. §. 2. l. 37. §. 3. D. de legat. 3. l. 2. D. de fideic. libert. Sic in l. 12. D. de liberat. leg. Lucius Titius, cum Erotem actorem haberet, Codicillis ita cauisse, dicitur: EROTEM LIBERVM ESSE VOLO, QVEM RATIONES REDDERE VOLO EIVS TEMPORIS, QVOD ERIT POST NOVISSIMAM MEAM SVBSCRIPTIONEM. Plane libertas sicut dari, ita & adimi Codicillis Testamento confirmatis poterat: vt tamen eo modo adimeretur, quo & data erat, quemadmodum Vlpianus tit. 2. tradit. Idque & comprobat l. vn. D. de adempt. libert. Quoties autem numerus seruorum propter legem Fusiam Caniniam ineundus erat Codicillis Testamento confirmatis datae libertates cum his, quae Testamento datae erant, concurrebant, & siue antecederent, siue sequerentur Testamentum, nouissimo loco habebantur, quia vtraeque libertates Testamento confirmabantur, auctore Paulo lib. IV. Sentent. tit. 14. Poterat & Testator Codicillis pure libertatem dare, quam sub condicione Testamento dederat, & ita condicionem exstinguere, l. 96. §. vlt. D. de legat. 1. Codicillis plane, etiamsi non confirmatis, adscriptum fideicommissum iure debebatur, vt tradit Paulus lib. II. Sentent. tit. 1.

Interdum autem Legatorum, quae Testamentis dabantur, quantitas Codicillis declarabatur. In Testamentis enim ita quandoque, verbi gratia, scribebatur, QVANTVM CODICILLIS TITIO LEGAVERO, l. 38. D. de condic. & dem. Modestinus in l. 18. D. de vsu & vsufr. leg. *Qui plures habebat libertos, Testamento suo dixit,* SE HABITATIONEM RELINQVERE IIS, QVOS CODICILLIS DESIGNASSET. Codicillis vero Legatorum perinde dies cedebat, atque Testamento relictorum, l. 6. §. vlt. D. quando dies Legator. Sed & Legata Testamentis data, quandoque codicillis adimebantur, vel minuebantur, l. 2. D. de condict. indeb. l. 31. §. 1. D. de adimend. leg. Instit. de adempt. legator. Scaeuola in l. 30. §. 1. D. de adim. legat. Codicillis quemdam viginti libras auri, quas Semproniae alumnae Testamento legauerat, Codicillis ad Meuium transtulisse, & fidei eius commisisse in haec verba ait. VIGINTI LIBRAS AVRI, QVAS TESTAMENTO SEMPRONIAE ALVMNAE MEAE RELIQVI, EAS DARI VOLO MAEVIO, CAVTIONIBVS INTERPOSITIS, VT EX EA SVMMA EIDEM SEMPRONIAE, QVAMDIV ADVIXERIT, PRAESTET MENSTRVOS DENARIOS QVINQVE, ET VESTIARII NOMINE DENARIOS CENTENOS VICENOS QVINOS, IDQVE FIDEI VESTRAE COMMITTO. CERTA SVM AVTEM, TE, MAEVI, PRO TVA PIETATE PETITVRVM AB HEREDE TVO, VT VOLVNTAS MEA IN PERSONA ALVMNAE MEAE DVRET. Idem in l. 13. D. de aliment. vel cibar. CODICILLIS *autem eandem* SVMMAM VETVIT DARI GAIO SEIO: SED DARI PVBLIO MAEVIO VOLVIT. Idem in l. 20. D. de instr. vel. instr. Seiae ex parte heredi institutae, fundos quemdam per praeceptionem dedisse instructos, cum suis villicis, & reliquis colonorum, deinde Codicillis ita scripsisse, proponit: POSTEA MIHI VENIT IN MENTEM: SEIAE FVNDOS, QVOS RELIQVI, ITA, VT SVNT INSTRVCTI RVSTICO INSTRVMENTO, SVPELLECTILE, PECORE, ET VILLICIS, CVM RELIQVIS COLONORVM ET APOTHECA HABERE VOLO. Interdum & bonorum suorum diuisionem Codicillis paterfamilias faciebat. Scaeuola in l. 39. §. 1. D. famil. ercisc. *Intestato moriens codicillis praedia sua omnia & patrimonium inter liberos diuisit: ita, vt longe amplius filio, quam filiae relinqueret.* Idem in l.

in l. 30. §. 3. D. de adimend. legat. patrem, qui pene omnium bonorum suorum diuisionem Testamento fecerat, postea Codicillis longe aliam inter easdem personas diuisionem fecisse, narrat.

Codicillos autem etiam plures quis facere poterat: nullam enim solennitatem ordinationis desiderabant: neque necesse erat, ipsius, qui faciebat, manu scribi, vel signari, l. 6. §. 1. D. de iur. codicillor. §. vlt. Instit. de codicill. Codicilli autem non minus, quam Testamenta claudebantur, mortuoque testatore aperiebantur, l. 86. §. 1. D. de legat. 1. l. 66. §. 5. D. de legat. 2. l. 3. §. 25. D. de SC. Silan. l. 18. §. 3. D. de aliment. vel cibar. Interdum autem Codicillos, mandabat testator, non nisi post mortem heredis aperiri, l. 25. §. 2. D. ad SC. Trebell. l. vlt. §. vlt. D. de legat. 2.

CLXVIII. EPISTOLARVM AD HEREDES *scriptarum exempla & formulæ.*

Epistolæ etiam quandoque ad heredes scribebantur. D. Hieronymus in vita Hilarionis. *Testamenti vice* EPISTOLAM *breuem scripsit.* Cuiusmodi Epistolis fideicommissa relinquebantur: & inde EPISTOLAE FIDEICOMMISSARIAE nomen, l. 37. §. 3. D. de legat. 3. Exempla aliquot eius generis Epistolarum subiungam. Papinianus in l. 75. D. de legat. 2. *Miles ad sororem* EPISTVLAM, *quam post mortem suam aperiri mandauit, talem scripsit*, SCIRE, TE VOLO, DONARE ME TIBI AVREOS OCTINGENTOS. Scæuola in l. vlt. D. eod. tit. *postea* EPISTVLAM *scripsisse dicitur, qua &* QVIDQVID IN PECVLIO HABVIT FILIVS, EI DONAVIT, *& adiecit*, PRAECIPVA HAEC EVM, SVIQVE IVRIS, ET POST MORTEM SVAM HABERE VELLE. Et in d. l. 37. §. 3. *Idem pater decedens* EPISTVLAM FIDEICOMMISSARIAM *ad filium suum scripsit in hæc verba:* LVCIO TITIO FILIO SVO SALVTEM. CERTVS DE TVA PIETATE, FIDEI TVAE COMMITTO, VTI DES, PRAESTES, ILLI ET ILLI CERTAM PECVNIAM: ET LVCRIONEM SERVVM MEVM LIBERVM ESSE VOLO, & §. 4. ead. l. vxor per Epistolam petit a superstite filio, VTI QVANDOQVE PARTEM DIMIDIAM DVMTAXAT DOTIS EXIGERET, ET EA CONTENTVS ERIT: ALTERAM AVTEM PARTEM APVD MARITVM EIVS REMANERE CONCEDAT. Idem in l. 75. D. ad SC. Trebellian. EPISTVLAM *ad heredem suum in hæc verba scripsit:* TITIVS CORNELIO HEREDI SVO SALVTEM. A TE PETO, CORNELI, QVONIAM AD TE DEVOLVTA EST PARS MATRIS MEAE, ITEM PARS SEMPRONI CVRATORIS QVONDAM MEI CONTRARIA FORTVNA VSI, ET PER HOC TOTVS AS MEVS APVD TE ESSE SPERATVR, VT REDDAS, RESTITVAS GAIO SEIO VNCIAS QVATVOR. Et l. 30. §. vlt. D. de adimend. legat. Mater de portione hereditatis, quam Priscilliano filio Tabulis Testamenti dederat, ita Epistola cauisse dicitur: QVONIAM COGNOVI PRISCILLIANVM FILIVM MEVM IN EXTREMIS ESSE, IVSTISSIMVM ET PIISSIMVM DVXI, PORTIONEM EIVS HEREDITATIS, QVAM EI TESTAMENTO DEDERAM, LEGARE MARIANO FRATRI MEO, ET IANVARIO MARITO MEO, AEQVIS PORTIONIBVS. ET SI QVID EI AMPLIVS LEGAVERAM, VT SI QVID EI HVMANITVS CONTIGERIT, DO, LEGO, DARIQVE EIS VOLO. Paulus in l. 78. §. 1. D. de legat. 3. *Eadem* EPISTVLAM *talem emisit:* ARGENTVM OMNE, ET SVPELLECTILEM, QVODCVMQVE HABEO, TIBI DONO, ET QVIDQVID IN PRAEDIO SEMPRONIANO HABEO.

CLXIX. MORTIS CAVSA DONATIONVM *species & formulæ.* 667

Porro ad vltimarum voluntatum causam pertinent etiam MORTIS CAVSA DONATIONES, quarum proinde formulæ hoc quoque libro tractandæ sunt. Fiebant porro non vno modo. Non tantum enim infirmæ valetudinis causa, sed etiam instantis & præsentis periculi metu, vel etiam sola mortis cogitatione, ita donabant. Et interdum imminente periculo commotus ita quis donabat, VT STATIM RES FIERET ACCIPIENTIS: Interdum autem sic dabat, VT RES NON FIERET ACCIPIENTIS, SED TVNC DEMVM, CVM MORS ESSET INSECVTA. Quandoque etiam sic donabatur, VT OMNIMODO EX EA VALETVDINE MORTVO, RES NON REDDERETVR: ET VT REDDERETVR, ETIAM SI PRIOR EX EADEM VALETVDINE DONATOR DECESSISSET: SI IAM MVTATA VOLVNTATE RESTITVI SIBI VOLVISSET. Sed & sic donari poterat, VT NON ALITER REDDERETVR, QVAM, SI PRIOR ILLE, QVI ACCEPERAT, DECESSISSET. Sic quoque poterat dari mortis causa, VT NVLLO CASV EIVS REPETITIO ESSET, id est, nec si conualuisset quidem donator, l. 35. §. 4. & l. 13. §. 1. D. de mort. caus. donat. Vt plurimum autem qui mortis causa donabat, ea mente donabat, vt cum conualuisset, redderetur sibi, d. l. 35. §. 1. in fin. Iulianus in l. 19. D. si cert. pet. *Is, qui* MORTIS CAVSA PECVNIAM DONAT, *numerat pecuniam: sed non aliter obligauit accipientem, quam si exstitisset casus, in quem obligatio collata fuisset, veluti* SI DONATOR CONVALVISSET, AVT IS, QVI ACCIPIEBAT, PRIOR DECESSISSET. Papinianus in l. 42. D. de mort. caus. donat. *Seia cum bonis suis, traditionibus factis, Titio cognato donationis causa cessisset,* VSVMFRVCTVM SIBI RECEPIT, *& conuenit*

VT SI,

VT SI TITIVS ANTE IPSAM VITA DECESSISSET, PROPRIETAS AD EAM REDIRET: SI POSTEA, SVPERSTITIBVS LIBERIS TITII, MORTVA FVISSET, TVNC AD EOS BONA PERTINERENT. Paulus lib. III. Sentent. tit. 7. *Mortis causa donat, qui ad bellum proficiscitur, & qui nauigat, ea scilicet condicione*, VT SI REVERSVS FVERIT, SIBI RESTITVATVR: SI PERIERIT, PENES EVM REMANEAT, CVI DONAVIT. Proponitur etiam in l. 18. §. 2. D. de mort. caus. donat. tale mortis causa donationis exemplum. *Titia chirographa debitorum suorum Septicii & Mæuii donatura illis, Ageriæ dedit, &* ROGAVIT EAM, VT SI DECESSISSET, ILLIS DARET, SI CONVALVISSET, SIBI REDDERET. Vlpianus in l. 3. D. de liberat. leg. *Si quis decedens, Chirographum Seii Titio dederit*, VT POST MORTEM SVAM SEIO DET, AVT SI CONVALVISSET, SIBI REDDERET. Et in l. 28. D. de mort. caus. donat. Auunculo suo debitori mortis causa donaturus, quæ debebat, ita scripsit, TABVLAE, VEL CHIROGRAPHVM TOT, VBICVMQVE SINT, INANES ESSE, NEQVE EVM SOLVERE DEBERE. Rem etiam quandoque ita traditam, VT MORIENTE EO, QVI TRADEBAT, FIERET ACCIPIENTIS, Marcellus refert in l. 15. D. de manumissionibus, vbi & mortis causa seruum manumitti potuisse docet. Mortis causa etiam donatio sic constitui poterat, VT QVID STIPVLARETVR IN ANNOS SINGVLOS QVOAD VIVERET, scilicet, vt post mortem promissoris inciperet exactio, l. 34. D. de mort. caus. donat. Mortis etiam alienæ causa quandoque donabatur: nam filio, vel fratre suo moriente, Mæuio ea condicione quis donabat, VT, SI CONVALVISSET ALTERVTER EORVM, REDDERETVR SIBI RES, SI DECESSISSET, MANERET APVD MAEVIVM, l. 18. D. eod. Ei autem, cui mortis causa donatum erat, substitui poterat in hunc modum, VT PROMITTERET ALICVI, SI IPSE CAPERE NON POSSET, vel sub alia condicione, l. 20. D. eod.

CLXX. MONVMENTORVM TITVLI ET INSCRIPTIONES, *in iisque solennia verba & formulæ:* DIIS MANIBVS: HIC SITVS EST. HIC IACET.

Sic vltimarum voluntatum singulas species & partes attigisse mihi videor. Hinc ergo vasa colligam, & ad Monumentorum Titulos, Inscriptionesque, transgrediar. Vulgo plane monumentis hæc verba præponebantur, DIIS MANIBVS. Gellius lib. X. cap. 18. *Id monumentum Artemisia cum* DIIS MANIBVS *sacris Mausoli dicaret.* Prudentius contra Symmach. lib. I. v. 402. s.

Ecce DEOS MANES *cur inficiaris haberi?*
Ipsa patrum monumenta probant: DIIS MANIBVS, *illic*
Marmora secta lego, quæcumque Latina vetustas
Custodit cineres, densisque Salaria bustis.

Hinc illæ in Tumulorum vestibulo vulgares notæ, D. M. vel D. M. S. id est, DIIS MANIBVS SACRVM.

Solennia vero in huiusmodi Titulis verba erant, HIC SITVS EST. Lucillius referente Donato in Phormio. Terent. Act. II. Sc. 1. v. 57.

Seruus neque infidus domino, neque inutilis cuiquam,
Lucilli Columella, HIC SITVS EST, *Metrophanes.*

Ouidius lib. II. Metamorphos. v. 326.

Corpora dant tumulo, signant quoque carmine saxum
HIC SITVS EST PHAETHON *currus auriga paterni.*

Tibullus lib. III. Eleg. 2. v. 27. 668

Sed tristem mortis demonstret littera caussam,
Atque hæc in celebri carmina fronte notet.
LYGDAMVS HIC SITVS EST: DOLOR HVIC ET CAVSSA NEAERAE
CONIVGIS EREPTAE, CAVSSA PERIRE FVIT.

Trium plane illustrium poetarum Neuii, Plauti, Pacuuii Epigrammata, quæ ipsi fecerunt, & incidenda suis sepulcris reliquerunt, Gellius refert lib. I. Noct. Attic. cap. 24. quæ ille, nobilitatis & venustatis eorum gratia, commentariis suis inserenda duxit: e quibus Pacuuii dumtaxat, quod ad formulam nostram propius accedat, subiiciam. Id est eiusmodi:

ADOLESCENS SI PROPERAS, HOC TE SAXVM ROGAT,
VT SE ASPICIAS, DEINDE QVOD SCRIPTVM EST LEGAS.
HIC SVNT POETAE PACVVII MARCI SITA
OSSA: HOC VOLEBAM, NESCIVS NE ESSES: VALE.

Supra etiam ex Plinii Epistola docuimus, Virginium Ruffum Testamento iussisse, sepulcro suo incidi carmen eiusmodi:

HIC SITVS EST RVFFVS, PVLSO QVI VINDICE QVONDAM
IMPERIVM ADSERVIT NON SIBI, SED PATRIAE.

Quod Xiphilinus in Nerua p. 241. significat his verbis: Τὸν δὲ Ῥοῦφον τὸν Οὐεργίνιον, καίπερ πολλάκις αὐτοκράτορα ὀνομασθέντα, οὐκ ὤκνησεν ὑπατεύσας συνάρχοντα προσλαβεῖν, ἐφ' οὗ τῷ μνήματι τελευτήσαντος ἐπεγράφη, Ὅτι νικήσας Βίνδικα, τὸ κράτος οὐχ ἑαυτῷ περιεποιήσατο, ἀλλὰ τῇ πατρίδι.

Auctor libri de vir. illustribus cap. 42. de Annibale: *Positus est apud Libyssam, in arca lapidea, in qua hodieque inscriptum est*, ANNIBAL HIC SITVS EST. Vopiscus in Probo: *Ingens*

gens ei sepulcrum elatis aggeribus omnes pariter milites fecerunt, cum TITVLO *huiusmodi, inciso marmori*, HIC PROBVS IMPERATOR, ET VERE PROBVS, SITVS EST, VICTOR OMNIVM GENTIVM, VICTOR ETIAM TYRANNORVM. Addatur his Inscriptio Capuana. C. CAECILIVS L. F. CAECILIA L. L. SALVIA FECIT QVARTA VIXIT A. IX. OSSA HIC SITA SVNT. Alias scriptum legimus HIC IACET. Tibullus lib. I. Eleg. 3. v. 53.

Quod si fatales iam nunc expleuimus annos,
Fac, lapis inscriptis stet super ossa notis.
HIC IACET *immiti consumptus morte Tibullus*
Messallam terra, dum sequiturque mari.

Martialis Epigramm. 52. lib. VI. v. 1.

HOC IACET IN TVMVLO *raptus puerilibus annis*
Pantagathus, domini cura dolorque sui.

Idem Martialis Epigramm. 92. lib. XI. v. 1.

Æolidon Canace IACET HOC *tumulata* SEPVLCRO,
Vltima cui paruæ septima venit hyems.

Phocas Grammaticus in versibus de Virgilio:

HIC BALISTA IACET: *certo pede perge viator.*

Plautus in Querolo, Euclionem, fingit, in vrnam aurum coniecisse, quasi busta patris, odoribus insuper infusis, tituloque extra addito huiusmodi, TRIERINVS TRICIPITINI FILIVS CONDITVS ET SEPVLTVS HIC IACET.

CLXXI. ELOGIA *sepulcris inscripta.*

Huiusmodi autem Tituli interdum versibus, quandoque vero oratione metris soluta concipiebantur. Augustum certe Suetonius in Claud. cap. 1. refert Germanici Tumulo Elogium versibus a se compositis insculpsisse. Virgilius in Culice: v. 413.

His Tumulus super inseritur. Tum fronte locatur
ELOGIVM: *tacita quod firmat littera voce:*
PARVE CVLEX, CVSTOS PECVDVM, NIL TALE MERENTI
FVNERIS OFFICIVM VITAE PRO MVNERE REDDIT.

Idem Bucolic. Ecloga 5. v. 373.

Et Tumulum facite, & Tumulo superaddite CARMEN:
DAPHNIS EGO IN SILVIS, &c.

Propertius de suo Tumulo Eleg. 10. lib. II. v. 35.

Et duo sint versus, QVI NVNC IACET HORRIDA PVLVIS
VNIVS QVONDAM SERVVS AMORIS ERAT.

Ouidius lib. XIV. Metamorphos. v. 441.

Vrnaque Æneia nutrix
Condita, marmoreo Tumulo breue carmen habebat.
HIC ME CAIETAM, NOTAE PIETATIS ALVMNVS
EREPTAM ARGOLICO, QVO DEBVIT IGNE, CREMAVIT.

Lucanus lib. II. v. 342.

Da tantum nomen inane
Connubii, liceat Tumulo scripsisse, CATONIS
MARTIA.

Silius Italicus lib XV. 669

Dum cineri TITVLVM, *memorandaque bustis*
Prætendit.

Cicero lib. II. de Finibus c. 35. *Non* ELOGIA MONVMENTORVM *id significant? veluti hoc ad portam*, VNO ORE CVI PLVRIMAE CONSENTIVNT GENTES POPVLI PRIMARIVM FVISSE VIRVM. *Idne consensisse de Calatino plurimas gentes, arbitramur.* Idem in Catone maiore c. 17. *Quanta fuit in Attilio Calatino? In quem illud* ELOGIVM, VNO ORE CVI PLVRIMAE CONSENTIVNT GENTES, POPVLI PRIMARIVM FVISSE VIRVM. *Notum est totum eius carmen incisum sepulcro.* Valerius lib. VI. cap. 8. de Vrbinio Panopione, pro quo proscripto seruus mortem exceperat: *Panopion autem, ait, quantum seruo deberet amplum ei faciendo monumentum, ac testimonium pietatis, grato* TITVLO *reddendo, testatus est.* Quod & Macrobius lib. I. Saturn. cap. 11. ita refert: *Vrbinius postea restitutus monumentum ei fecit,* TITVLO *scriptionis, qui tantum meritum loqueretur, addito.* Idem Valerius lib. V. cap. 3. Africanum superiorem exsilii sui acerbitatem grauiter & iniquo animo ferentem, sepulcro suo inscribi, iussisse, INGRATA PATRIA, NE OSSA QVIDEM MEA HABES. Idemque vetus Horatii Commentator in Epod. IX. v. 25. tradit. Appianus lib. IV. Bellor. Ciuil. pag. 613. Ἀφρικανοῦ δὲ καὶ ἐν τῇ στήλῃ κεκόλαπτο ἐκ διαθηκῶν, τὸν ἐνθάδε κείμενον υἱὸς ὁ προγραφεὶς προγραφέντα ἔκρυψέ τε, καὶ συνέφυγε, καὶ περιέσωσε. Plinius Epist. 19. lib. VII. *Est via Tiburtina intra primum lapidem (proxime adnotaui) monumentum Pallantis, ita inscriptum:* HVIC SENATVS OB FIDEM PIETATEMQVE ERGA PATRONOS ORNAMENTA PRAETORIA DECREVIT, ET SESTERTIVM CENTIES QVINQVAGIES, CVIVS HONORE CONTENTVS FVIT. Iulius Capitolinus in Gordiano tert. c. vlt. *Gordiano sepulcrum Milites apud Circeum castrum fecerunt, in finibus Persidis,* TITVLVM *huiusmodi addentes & Græcis, & Latinis, & Persicis, & Iudaicis, & Ægyptiacis literis, vt ab omnibus legeretur:* DIVO GORDIANO VICTORI PERSARVM, VICTORI GOTTHORVM, VICTORI SARMATARVM, DEPVLSORI ROMANARVM SEDITIONVM, VICTORI GERMANORVM, SED NON VICTORI PHILIPPORVM. Trebellius Pollio in triginta Tyrannis cap. 33. de Censorino: *Exstat eius sepulcrum*

pulcrum, in quo grandibus literis circa Bononiam incisi sunt omnes eius honores, vltimo tamen versu adscripto, FELIX AD OMNIA, INFELICISSIMVS IMPERATOR. Idem in Valerianis: *Mittendum in literas, censui, hunc Valerianum circa Mediolanum sepultum, addito* TITVLO *Claudii iussu*, VALERIANVS IMPERATOR.

CLXXII. MORTIS CAVSA *epitaphiis adscripta.*

Interdum & mortis causa Epitaphiis adscribebatur. Ex hoc more Ouidius lib. IX. Metamorphos. v. 562.

Neue merere meo SVBSCRIBI CAVSA *sepulcro.*

Idem Epistola II. Heroid. v. 145.

INSCRIBERE *meo* CAVSA *inuidiosa sepulcro.*

Et lib. III. Fastor. Tumulo Didus carmen incisum fingens, v. 547.

TVMVLIQVE, ait, *in* MARMORE *carmen*
Hoc breue, quod moriens ipsa reliquit, erat.
PRAEBVIT AENEAS ET CAVSAM MORTIS, ET ENSEM:
IPSA SVA DIDO CONCIDIT VSA MANV.

Quod Epitaphium totidem verbis ponitur in Epistola Didus ad Æneam. Etiam ipsemet, de se scriptum Epitaphium monumento suo incidi mandat lib. III. Trist. Eleg. 3. v. 71.

Quosque legat versus oculo properante viator,
Grandibus in TVMVLI MARMORE *cæde* NOTIS.
HIC EGO QVI IACEO TENERORVM LVSOR AMORVM,
INGENIO PERII NASO POETA MEO.

Suetonius in Augusto cap. 12. *Nursinos grandi pecunia; & quam pendere nequirent, multatos, extorres egit oppido: quod Mutinensi acie interemptorum ciuium* TVMVLO PVBLICE EXSTRVCTO *adscripserant*, PRO LIBERTATE EOS OCCVBVISSE. Plinius lib. XXIX. Nat. Hist. cap. 1. *Hinc illæ circa ægros miseræ sententiarum concertationes, nullo idem censente, ne videatur adsertio alterius. Hinc illa infelicis Monumenti inscriptio*, TVRBA SE MEDICORVM PERISSE. Cui conuenienter Imp. Hadrianus moriens exclamasse dicitur hoc vulgi sermone tritum dictum, Πολλοὶ ἰατροὶ βασιλέα ἀπώλεσαν.

CLXXIII. ANNI, MENSES, DIES, *quos vixisset*, STIPENDIA, *quæ meruisset defunctus*, MATRIMONIA, *horumque anni in monumentis notati.*

Solenne vero erat, eiusmodi Titulis spatium vitæ eorum, quorum corpora Tumulis condebantur, exiliter ad calculos reuocare; & quot annos, menses, & eo amplius dies, vixissent, complecti, in hunc modum, VIXIT ANNIS TOT, MENSIBVS TOT, DIEBVS TOT, vt ex Antiquis Monumentorum Inscriptionibus quæ in omnium passim manibus versantur, liquet. Seneca Epist. 78. *Nulla vita est non breuis. Nam si ad naturam respexeris, etiam Nestoris, & Statiliæ breuis est, quæ* INSCRIBI MONVMENTO SVO 670
IVSSIT, ANNIS SE NONAGINTA NOVEM VIXISSE. Xiphilinus in Hadriano, p. 266. de Simile Præfecto Prætorio, qui vacatione impetrata, priuatus septem annos egit. Καὶ ἐπὶ γε τὸ μνῆμα αὐτοῦ τοῦτο ἐπέγραψεν, ὅτι Σίμιλις μὲν ἐνταῦθα κεῖται βιοὺς μὲν ἔτη τόσα, ζήσας δὲ ἔτη ἑπτά.

Sed & stipendia, quæ meruerant, eiusmodi Titulis complectebantur, his verbis, MILITAVIT ANNIS TOT, quæ in vetustis lapidibus non raro occurrunt. Ex quibus etiam patet, Muliebrium monumentorum Titulis matrimoniorum annos comprehendi consueuisse. Nec vniuiræ hoc pudicitiæ & castitatis suæ argumentum silebant. Propertius lib. IV. Eleg. vlt. v. 35.

Iungor, Paule tuo, sic discessura cubili.
In LAPIDE *hoc*, VNI NVPTA *fuisse, legar.*

Martialis lib. X. Epigramm. 63. v. 5. in Epitaphio nobilis matronæ.

Quinque dedit pueros, totidem mihi Iuno puellas,
Clauserunt omnes lumina nostra manus.
Contigit & THALAMI *mihi* GLORIA RARA, FVITQVE
VNA PVDICITIAE MENTVLA NOTA MEAE.

Quo alludens Iuuenalis Sat VI. v. 229.

Sic crescit numerus, sic fiunt octo mariti,
Quinque per Autumnos: TITVLO *res digna* SEPVLCHRI.

Exstat apud Martialem Titulus a filio parentibus vno rogo crematis positus, lib. X. Epigr. 71. in hæc verba:

Quisquis læta tuis, & sera parentibus optas
Fata, breuem TITVLVM MARMORIS *huius ama.*
CONDIDIT HAC CARAS TELLVRE RABIRIVS VMBRAS,
NVLLI SORTE IACENT CANDIDIORE SENES.
BIS SEX LVSTRA TORI, NOX MITIS, ET VLTIMA CLVSIT,
ARSERVNT VNO FVNERA BINA ROGO.

CLXXIV. *Monumentorum formulæ*: ILLE FECIT, POSVIT: BENE MERENTI HERES FECIT: FACIENDVM CVRAVIT: VIVVS FECIT, *hisque similes aliæ.*

Huiusmodi etiam Tituli plerumque eius nomen, qui monumentum exstruxisset, continebant, hoc modo, ILLE FECIT, vel POSVIT. Vnde Martialis festiuus lib. IX. Epigramm. 15. iocus in mulierem, quæ septem maritorum, quibus

bus forte mortis caussam præbuerat, tumulo hunc Titulum, VXOR FECIT, adscripserat. Versus eius de ea re sunt hi:

> INSCRIPSIT TVMVLO *septem celebrata virorum.*
> SE FECISSE *Chlois. Quid pote simplicius?*

Addebantur vero plerumque verba hæc: BENE MERENTI FECIT, quod significant hæ notæ, B. M. F. Valerio Probo interprete. Pleni sunt exemplorum literati silices, ad quos lectores reiicio. Alias etiam inuenio, TITVLVM POSVIT, B. M. F. Nec monumentis dumtaxat, sed & Vrnis & Ollis idem Titulus apponebatur, vt ex hac Inscriptione apparet: CLAVDIO APHRO. V. A. XXV. L. ANTONIVS OLLAM CVM TITVLO, BENE MERENTI.

Quod si monumentum heres fecisset, adscribebatur, H. F. id est, HERES FECIT, seu HEREDES FECERVNT, vel H. F. C. id est, HERES FACIENDVM CVRAVIT. Et quidem si vltro heres, libertus, seu qui alius id sua pecunia fecisset, addebat, FECIT DE SVO. Aut si id testator fieri iussisset, addebatur H. E. T. F. id est, HEREDES EX TESTAMENTO FECERVNT: vel, EX VOLVNTATE, aut SECVNDVM VOLVNTATEM FECERVNT. Aut si ipsemet viuus sibi monumentum exstruxisset, adscribebatur V. F. id est, VIVENS seu VIVVS FECIT: vel V. F. C. id est, VIVENS seu VIVVS FACIENDVM CVRAVIT: vel, V. H. S. F. M. id est, VIVVS seu VIVENS HOC SIBI FECIT MONVMENTVM. vel SE VIVA FECIT SIBI. Huc pertinent hæ apud Valerium Probum notæ, V. S. P. & V. S. L. M. quas ille valere ait, VIVENS SIBI POSVIT, & VIVENS SIBI LOCVM MONVMENTI. Item hæ, O. V. F. id est, OMNIA VIVVS FECIT. & hæ M. C. ET M. S. P. id est, eo interprete, MONVMENTVM CONDIDIT, ET MEMORIAE SVAE POSVIT. Quod si locum monumenti emissent, scribebant, VIVVS COMPARAVIT, vel EMIT. Et interdum addebant, SE SIBI ET SVIS FECISSE. Superiores autem formulæ his, quas subieci, Inscriptionibus comprobantur.

DIS. MANIBVS.

671 Q. LOLLI. FELICISS. VIX. ANN. LIIX. MENSES. III. DIES. XIIX. LOLLIA. IOVIS. FILIA. NATVRALIS. IDEM. LIBERTA. PATRI. OPTIM. ET. Q. LOLLIVS. FELIX. PATRONO. BENE. MERENTI. EX. TESTAMENTO. EIVS. HS. III. M. N. ET. EX. SVO. AMPLIVS. ADIECTIS HS. III. CCCC. M. N. FECERVNT. ET. SVIS. LIBERTIS. LIBERTABVSQVE. POSTERISQVE. EORVM. (Ap. Gruterum p. CMXLV. 5.)

L. PLOTI. EVM. EX. TESTAMENTO. ITA. VT. CAVIT. LIBERTI. IDEMQVE. HEREDES. POSVERVNT. (p. DCCCLXXXIV. 2.)

L. ALLIENVS. Q. L. CHRESIMVS. A. AGNEIA. IVCVNDA. TESTAMENTO. SVO. FIERI. IVSSIT. (p. CCCXLIX. 7.)

L. CALPVRNI. RESTITVTI, EX. TESTAMENTO. FACTVM. ARBITR. HEREDVM. RESTITVTA. (p. DCCCLXIII. 14.)

C. HELVIO. C. F. COR. CEBERI. ET. C. HELVIO. FELICI. PAR. TESTAMENTO. FIERI. IVSSIT. ARBITRATV. QVARTILLAE. LIB. M. VIBI. PRISCI. HER. L. PLOTINI. PHOEBI. HER. (p. CMXLI. 4.)

APLASIA. C. F. PAVLINA. ARAS. TRES. SIBI. ET. Q. CORRIO. ANTIQVO. VIRO. SVO. ET. CORRIAE. Q. F. PAVLLINAE. FILIAE. SVAE TESTAMENTO. PONI. IVSSIT. MACERIA. CIRCVMDATA. (p. DCCLVI. 4.)

DOMITIO. DOMITIANO. T. F. ROM. AVONCLO. C. PLACIDI. DEC. FRATRI. ALVIDIVS. T. F. ROM. SIBI. ET. SVIS. TEST. FIERI. IVSSIT. (p. DCCLXIX. 3.)

L. TARQVITIO. I. F. POM. ETRVSCO. SVLPICIANO. SCRIBAE. QVAESTORIO. EX. TESTAMENTO. DE. HS. XX. (p. DCXXV. 4.)

C. MARCIVS. VOLSON. F. SERG. MAXIMVS. TR. DE. LIB. AQVILA. SIBI. ET. SILIAE. EVTYCHIAE. VXORI. ET. LIBERTIS. LIBERTAB. POSTERISQVE. EORVM. OMNIBVS. TESTAMENTO. FIERI. IVSSIT. EX. HS. CCIↃↃ. ADIECIT. EO. SILIA. EVTYCHIS. CONIVNX. HS. IↃↃ. CↃ. CↃ. CↃ. CCC. (p. DCCCVI. 1.

L. MARCIO. L. L. THEODORO. ET. FRATRI. EIVS. ET. MARCIAE. L. L. PHILVMINAE. VXORI. EX. TESTAMENTO. HS. CCIↃↃ. CCIↃↃ. ARBITRAT. MARCIAE. L. L. PHILVMINAE. VXORIS. RELIQ. PECVNIAM. DE. SVO. ADIECIT. HAVE, TIBI. VALE. (p. CMLXXXIV. 9.)

L. VOLCATIO. Q. F. VEL. PRIMO. II. VIR. II. QVINQ. FLAM. DIVOR. OMN. P. C. EX. TESTAMENTO. EIVS. POSITA. Q. LICINIO. CRISPINO. C. HERENNIO. MAXIMO. II. VIR. (p. CDXC. 3.)

HERENNIAE. C. F. IVSTAE.

M. API-

M. APISTIVS. M. F. PAL. SABINVS. DVVMVIR. VEIOS. IIII. VIR. NE PETE. VXORI. SANCTISSIMAE. ET. PIENTISSIMAE. ET. DE. SE. OPTIMAE. MERITAE. TESTAMENTO. FIERI. IVSSIT. (p. CCCLIX. 1.)

EX. TESTAMENTO. EIVS. FECERVNT. A. HERENNVLEIVS. AMPLIATVS A. HERENNVLEIVS. ADMETVS. A. HERENNVLEIVS. FORTVNATVS. A. HERENNVLEIVS. FIDELIS. A. HERENNVLEIVS. EVNVS. A. HERENNVLEIVS. ABASCANTVS. LIBERTI. SIBI. SVIS. POSTERISQVE. EORVM. (p. DCCCCXLI. 7.)

Alias legitur, EX CAVSA FEGATI FECIT, vt in hac Inſcriptione.

D. M. M. LIBIO. MVCRONI. C. CAECINA. QVINTILAINVS. AMICO. BENE. MERENTI. EX. CAVSSA. LEGATI. FECIT. p. DCCCLXXVIII. 1.)

Et in alia.

L. AVFVSTI. L. F. SVBVRA. RVFFIN. CEN. COHOR. VII. VIGIL. ROM. CANDIDAT. TI. CAESAR. ET. AVFVSTIAE. SVPERANTIAE. ET. AVFVSTI. ET AVFVSTIAE. GEMEL. OLL. IIII. L. AVFVSTIVS. L. F. SVB. FVSCVLVS. MAIOR. L. AVFVSTIVS. L. F. PALATINA. SERENVS. EX. CAVSSA. LEGATI. FACIVNDVM. CVRAVIT. (p. DXXV. 5.)

Alias, THALLVS. ET. IANVARIA. LIB. DE. SVO. POSVERVNT. LOCO LEGATO. AB. IVLIO. ALCIDE. COLL. EIVS. CVIVS. HERES. FVIT (p. DXCIX. 4.

Interdum inſcribebant, PONENDVM CVRAVIT, nec aliud plerumque notæ iſtæ, P. C. quæ ſæpe occurrunt, ſignificant. Proinde Hiſpanienſis Lapidis verba hæc:

Q. FVLVIO. Q. F. OPPIA. AED. Q. F. OPIOLA. TEST. PONI. IVS. C. APPIVS SVPERSTES. CANINIVS. MONIANVS. H. P. C.

672 Sic interpretor,

TESTAMENTO. PONI. IVSSIT. C. APPIVS. SVPERSTES. CANINIVS. MONIANVS HERES. PONENDVM. CVRAVIT. (p. CCCCXIII. 10.)

Alias legitur: E SVA PECVNIA FECIT. HEREDES. DE SVO FECERVNT. vel: POSVERVNT DE SVO.

Quod ſi quid monſtri alant verba hæc: ISTOLO CARFTVM FEC. quæ Danii in Hiſpania viſuntur, aliquis me conſulat, tamquam ex Tripode reſpondebo, prodigium hoc ita procurandum eſſe: ISTO LOCARI TVMVLO FECIT.

De Monumentis vero emptis comparatiſque has profero Inſcriptiones:

D. M. IVLIVS. ZOTICVS. VIVVS. COMPARAVIT. SIBI. ET. SVIS. LIBERTIS. LIBERTABVSQVE. POSTERISQVE. EORVM. (p. DCCCLXXVI. 2.)

ATTIA. EROTIS. CAESARIANA. MARCI. PACATI. EMIT. AB. SOLO. OLL. II. (p. DCVIII. 1.)

D. M. TEGEDIAE. FORTVNATAE. ET. L. CORNEEI. FIRMI. VIVI. SIBI FECERVNT. QVEM. EMERVNT. HS. CXX. (p. DCCCXC. 13.)

OSSA. L. BACCHII. L. F. HEIC. POSITA. SVNT. AD. LOCVM. QVEM IPSE. VIVVS. EMIT. (p. CMIII. 12.)

OPPIA. T. F. BASSILLA. MATER. INFELICISSIMA. FECIT. BASSO. FIL. OPTIMO. ET. PIISSIMO. ET. SIBI. ET. AMANDO. AVG. L. CONIVGI. ET. LIBERTIS. LIBERTABVSQVE. BASSI. FILII. MEI. ET MEIS. ET. AMANDI. ET. NATIS. NATAEVE. EORVM. LOCO. EMPTO. TERRAE. IVGERIBVS. TRIBVS. ET AEDIFICIS. OMNIBVS. CIRCVMDATA. MACERIA. (p. DCVI. 2.)

Et alias:

EMTO. LOCO. FECIT. SIBI. ET. SVIS.

CLXXV. MONVMENTO STATVAM SVPERADDITAM, *titulis indicabant.*

Monumento etiam ſtatuam ſuperadditam, Titulis quandoque teſtabantur, quod ſequentes Inſcriptiones docent.

M. C. Q. AVITO. SVPERFLVENTI. PECVNIA. QVAM. IN. MAVSOLEVM. SIBI FACIENDVM. ET. STATVAM. MARMOREAM. PONENDAM. TESTAMENTO. IMPENDI. IVSSIT. (p. CCCLXX. 2.)

CAECILIAE. TROPHIMAE. STATVAM. EX. TESTAMENTO. SVO. EX. ARG P. C. SVO. ET. CAECILII. SILON. MAR. SVI. NOMINE. P. C. D. CAECIL HOSPITAL. ET. CAECILIA. HILETE. HEREDES. SINE. VLLA. DEDVCTIONE (p. CI. 2.)

CLXXVI. VIRORVM DE MVLIERIBVS *elogia.*

Postulat hic locus, vt ea, quæ Viri Vxoribus, & contra, Vxores viris, Parentibus liberi, & vice versa, Parentes liberis, elogia in huiusmodi Titulis tribuebant, commemorem. Innumera certe Virorum de Mulieribus elogia inueniuntur: e quorum turba præcipua aliquot selegi. Qualia sunt hæc:

RVTILIAE. PRIMITIVAE. CONIVGI. SVAE. CVM. QVA. VIXIT. ANNIS. XX SINE. BILE. (p. DCCLXXXVII. 2.)

ATTILIAE. MAXIMINAE. ANIMAE. INNOCENTISSIMAE. CARMVS. VITALIS VXORI. INCOMPARABILI. QVAE. VIXIT. MECVM. SINE. VLLA. CONTROVERSIA AN. XVIII. M. II. D. VIII. QVAE. TVLIT. SECVM. ANN. XXXXVI. QVAE. DVXIT. SECVM. GLORIAM. ET. HONOREM. AETERNVM. VALE. MEVM. SOLATIVM (p. DCCLIX. 2.)

CAELIAE. DVNATAE. M. VLPIVS. AVG. LIB. VALENS. A. VESTE. IMP. PRIVATA. CONIVGI. CARISS. SANCTISSIMAE. CVM. QVA. VIXIT. ANN. XXXVIII. SINE. CRIMINE. (p. DLXXVII. 9.)

NERATIAE. VXORI. OPTIMAE. CVM. QVA. A. PVERITIA. SINE. OFFENSA. VIXIT. ANNIS. XXXI. LVCIDAE. DVLCISSIMAE. CONIVGI. CVM. QVA. SINE. DISCORDIA. VIXIT. AN. XV. M. X. D. XX. TVLIAE. CHRYSANTHIDI CONIVGI. INCOMPARABILI. CVM. QVA. VIXIT. ANN. XVIII. SINE. MACVLA ET. QVERELA.

CONIVGI. OPTIMAE. ET. BENE. DE. SE. MERITAE. CVM. QVA. VIXIT. ANN
673 XII. SINE. VLLA. QVERELA.

Quod genus loquendi vsurpans Ouidius lib. IV. Trist. Eleg. 5. v. 17. coniugibus bene precatur in hunc modum:

Si æquet tua nupta virum bonitate perenni,
Incidat & vestro RARA QVERELA TORO.

Plinius Secundus Epist. 5. lib. VIII. *Graue vulnus Macrinus noster accepit: Amisit vxorem singularis exempli, etiam si olim fuisset.* VIXIT CVM HAC XXXIX. ANNIS SINE IVRGIO SINE OFFENSA.

Alias legitur:

CONIVGI. CARISSIMAE. CVM. QVA. VIXIT. BENE. ANN. L. CONIVGI BENE. MERENTI. FRVGALISSIMAE. ET. CARISSIMAE. VXORI. OPTIMAE. SANCTISSIMAE. CARISSIMAE. FIDELISSIMAE. CONIVGI. OPTIMAE. PIISSIMAE. ERGA SE. SVOSQVE. CONIVGI. DVLCISSIMAE. QVAE. SI. AD. VITAE. METAM. PERVENISSET. NON. HOMINIBVS. NEQVE. DIIS. INVIDISSET. CONIVGI. CASTAE. CARAE. BONAE. PIAE. FIDELI. DVLCI. AMANTISSIMAE. DESIDERATISSIMAE.

Alias additur:

ET. INCOMPARABILIS. ERGA. MARITVM. ADFECTVS. SANCTITATISQVE. ET EXIMIAE. ERGA. LIBEROS. PIETATIS. SECVNDINAE. CONIVGI. CARISSIMAE. ERGA SE. DILIGENTISSIMAE. FEMINAE. RARISSIMAE. SINGVLARIS. EXEMPLI. PVDICITIAE. QVAE. VIXIT. ANN. XXXXV.

ANCHARENAE. APHAE. CONIVGI. SANCTISSIMAE. DE. QVA. DOLVIT NIHIL. NISI. MORS. EIVS. (p. DCCCXII. 6.)

MARTIAE. CONIVGI. BENE. MERITAE. CARISSIMAE. QVAE. MVLTIS. CVM SVDORIBVS. MATVRA. AETATE. VIXIT. VIRTVOSE.

Hæc præterea inuenio:

HIC. EST. POSITA. ALIA. BLESILLA. RARI. EXEMPLI. FEMINA. QVA VIXIT. ANN. XXVI. M. II. D. XII. DVLCISSIMAE. CONIVGI. FECIT. (p. DCCLIV. 1.)

Item:

HIC. EST. ILLA. SITA. PIA. FRVGI. CASTA. PVDICA. SEMPRONIA. MOSCHIS CVI. PRO. MERITIS. AB. CONIVGE. GRATIA. RELATA. EST. (p. DCCCXXVI. 6.)

AELI. FABIAN. AEL. FABIAN. F. QVAE. MAGNO. CASTITATIS. ET. PVDICITIAE. EXEMPLO. IN. VRBE. ECELESTA. DIV. FVIT. ET. QVAE. VITA DECEDENS. CVM. PVBLICO. POPVLI. LVCTV. TOTA. VRBE. FVNVS. PROSE

QVEN

QVENTE. V. KALEND. SEXTIL. ELATA. ANTE. AED. MINERVAE. SEPVLTA. EST Q. PVBLICIVS. Q. F. F. CONIVGI. B. M. QVAE. VIXIT. ANN. XXXVIII.

Denique venustum Romæ exstat Claudiæ Epitaphium his versibus: (p. DCCLXIX. 9.)

HOSPES. QVOD. DEICO. PAVLLVM. EST. ASTA. AC. PELLEGE.
HEIC. EST. SEPVLCRVM. HAVT. PVLCRVM. PVLCRAI. FEMINAE.
NOMEN. PARENTES. NOMINARVNT. CLAVDIAM.
SVOM. MAREITVM. CORDE. DILEXIT. SOVO.
GNATOS. DVOS. CREAVIT. HORVNC. ALTERVM.
IN. TERRA. LINQVIT. ALIVM. SVB. TERRA. LOCAT.
SERMONE. LEPIDO. TVM. AVTEM. INCESSV. COMMODO.
DOMVM. SERVAVIT. LANAM. FECIT. DIXI. ABEI.

Vbi obiter obseruanda sunt prima verba hæc: HOSPES. Nam & eadem loquendi figura, Dossenni monumento Titulum inscriptum in hæc verba:

HOSPES RESISTE, ET SOPHIAM DOSSENNI LEGE.

Seneca Epistol. 90. refert. In Lapide etiam Romano inueniuntur hi versus:

HOSPES. AD. HVNC. TVMVLVM. NE. MEIAS. OSSA. PRECANTVR.
TECTA. HOMINIS. SET. SI. GRATVS. HOMO. ES. MISCE. BIBE. DA. MI.

Non omittendum est & hoc Iuliæ Maximæ Epitaphium:

D. M. PORTITORI. PLVTONI. ET. PROSERP. HAVE. IVLIA. C. F. MAXIMA. FELIX. DOM. TREMENT. SALON. ANIMVLA. DVLCIS. ANIMVLA. SVAVIS. ANIMVLA IN. DEORVM. NVMERVM. RECEPTA. VNDE. TALE. QVANDO. TALE. ET. CVI. TALE. V. A. LIX. M. VI. D. XII. HORA. NOCTIS. IX. (p. DCCXCIV. 1.)

Ex qua Inscriptione notandum est, salutem quoque mortuis adscriptam.

Inde in aliis Inscriptionibus:

HAVE. THAIS. DII. TIBI. BENE. FACIANT. AVE. ALCIME. BENE. TIBI. SIT HAVE. GERMO. HOMO. BONE. HAVE. IVLIA. MAXIMA. HAVE. HYGIA. ANIMA. DVLCISSIMA. IPHYGENIA. SVAVIS. AVE. MACEDO. HAVE. PARTHENI 674
HAVE.

Denique ex Inscriptione Aquileiensi pars hæc agmen coget.

SATIS. FVI. PROBATA. QVAE. VIRO. PLACVI. BONO. QVI. ME. AB IMO. ORDINE. AD. SVMMVM. PERDVXIT. HONOREM.

CLXXVII. *Elogia de* VIRIS AB VXORIBVS *posita.*

Vicissim & Vxores Viris hæc fixisse Elogia, inuenio.

VLPIA. AVG. LIB. HEROIS. CONIVGI. CARISSIMO. ET. PIENTISSIMO. DE. SE BENE. MERITO. CVM. QVO. VIXIT. SINE. VLLA. QVERELA. ANNIS. XXV.

Et alias:

SVLPICIO. AVG. ERC. FECIT. VXOR. VENTRIA. APPRODISIA. VIRO. BENE MERENTI. MVLIER. INFELICISSVMA. ET. SIBI. ET. SVIS. L. L. P. EORVM.

Item:

CLAVDIA. EXOCHE. CONIVGI. BENE. MERENTI. ET. SIBI. FECIT.

Et:

EX. VOLVNTATE. M. ACILI. HILARIANI. ANTISTIA. PRIMA. IMPERFECTVM CONSVMMAVIT. MARITO. INCOMPARABILI. ET. SVIS.

In Hispania:

AEMYLIO. VALERIO. CHORNITO. BONVM. BONO. QVI. VIXIT. ANN. XL. DEFVNCTO. HONORIBVS. EDILICIIS. ANTONIA. TORTONIO. MARITO. OBSEQVENTISSIMO. B. M. F.

SEX. VAL. SEX. VALERIO. &c. PATRONO. COLLEG. OMNIVM. OMNIBVS HONORIBVS. PERFVNCTO. VIRO. BONO. QVI. VIXIT. SINE. VLLA. QVERELA. CVM CONIVGE. INFRASCRIPTA. ANNIS LV.

ANNIA. CYPRIS. MONVMENTVM. FECI. M. AEMYLIO. CONIVGI. MEO. CVM QVO. VIXI. ANNIS. L. SINE. VLLA. QVERELA.

VIBIA. L. F. MARCELLA. FLAMINIA. AVGVST. MARITO. OMNIBVS EXEMPLIS. DE. SE. BENE. MERITO. CENAC. COLON. ET. EPVL. POP. DED.

COCCEIA. CHRYSIS. CONIVGI. INCOMPARABILIS. PIETATIS.

CLXXVIII. *Tituli*, PARENTIBVS A LIBERIS *positi*.

Titulorum vero, quos Parentibus Liberi posuisse memorantur, hæc sunt exempla:

PATRI. DVLCISSIMO. ET. INCOMPARABILI. CAESONIVS. LVCILLVS. FILIVS. CONSVLARIS.

ANICIAE. FALTONIAE. PROBAE. CONSVLIS. VXORI. CONSVLIS. FILIAE. CONSVLVM. MATRI. ANICIVS. PROBINVS. V. C. QVAESTOR. CANDIDATVS. FILII. DEVINCTI. MATERNIS. MERITIS. DEDICARVNT.

ANICIAE. FALTONIAE. PROBAE. FIDEI. NOBILITATIS. ANTIQVAE. ORNAMENTO. ANICIANAE. FAMILIAE. SERVANDAE. AC. DOCENDAE. CASTITATIS EXEMPLO. CONSVLVM. PROLI. CONSVLVM. MATRI. ANICIVS. HERMOGENIANVS OLYBRIVS. V. C. CONSVL. ORDINARIVS. ET. ANICIA. IVLIAN. C. F. EIVS. DEVOTISSIMI. FILII. DEDICARVNT.

D. M. M. PETRONIO. ONESIMO. M. PETRONIVS. LVCINIANVS. PATRI. DVLCISSIMO. B. M. F. QVI. VIXIT. ANN. LXIII. MENS. II. D. II.

Exstare fertur Gerondæ hæc a filio patri posita Inscriptio:

EGO. L. PISO. L. F. VNO. CINERES. L. PISONIS. PATRIS. MEI. ET. C. FLAVIAE. MATRIS. MEAE. SEPVLCRO. POSVI. ET. XXV. POST. ANNO. VITAE CINERES. ADMISCERI. MEOS. IVSSI. VT. QVIBVS. VITA. CONIVNCTVS. FVERIM IN. VLTIMO. POSTEA. FATO. VENIENTE. FOREM. CONIVNCTIOR. PVLVERE MEO. PVLVERI. EORVM. ADMIXTO.

CLXXIX. *Tituli*, LIBERIS A PARENTIBVS *positi*.

Contra quandoque parentes liberis, turbato ordine mortalitatis, hos, qui sequuntur, Titulos posuerunt:

AEMYLIO. PAVLO. PAPINIANO. PRAEFECTO. PRAETORIO. IVRISCONSVLTO. QVI. VIXIT. ANNOS. XXXVI. DIES. X. MENS. III. PAPINIANVS HOSTIBVS. EVGENIA. GRACILII. TVRBATO. ORDINE. IN. SENIO. HEV. PARENTES. FECERVNT. FILIO. OPTIMO.

675 CRVDELES. PARCAE. QVAE. NEMINI. PARCVNT. INVIDERE. MIHI HIC. SITVS. EST. LIGVRINVS. PVER. DOLOR. PARENTVM.

TIB. CLAVDIO. TI. F. CAMIL. SOTERICHO. VIXIT. ANNIS. DVOBVS MENSIBVS. XI. DIEBVS. X. H. IIII. FECIT. TI. CLAVDIVS. SOTERICHVS. INFELICISSIMVS. PATER. AETERNO. DOLORE. ADFLICTVS. ET. SIBI. ET. CLAVDIAE. EXOCHAE. CONIVGI. SVAE. ET. LIBERTIS. LIBERTABVSQVE. POSTERISQVE. EORVM. (p. DCLXXVII. 3.)

P. PEREGRINO. HELIODORO. CONSVMMATAE. PERITIAE. MEDICO. ET. MIRAE PIETATIS. IVVENI. COMINIA. FAVSTINA. MATER. INFELICISS. F. C. (p. DCXXXIV. 4.)

INFELICISSIMVS. PARENS. ADFLICTVS. PRAEPOSTERITATE. NATVRAE. FILIVM. HOC. TVMVLO. CONDIDIT. QVEM. IMPORTVNA. MORS. ADEMIT. PRAEREPSITQVE. SENII. BACVLVM. CVI. IAM. DEPESSA. AETAS. ADNITENS. PERBREVES. ANNOS. SVOS. ALLEVABAT. NVNC. ANTE. MORS. ADSEQVITVR. QVAM TRISTES. LACHRYMAE. DESERVERINT. (p. DCLXXXIV. 6.)

QVOD. FAS. PARENTI. FACERE. DEBVIT. FILIVS. MORS. IMMATVRA FECIT. VT. FECERIT. PARENS. PATER. SVCCESSVS. SVPREMVM. VTRISQVE PRAESTITIT. OFFICIVM. IN. F. P. XI. IN. AG. P. XI.

QVOD. FILIVS. PATRI. FACERE. DEBVERAT. IPSE. FECIT. (p. DCCXVII. 11.)

VOTA. ERANT. VT. PARENTIBVS. ISTA. PARARET. SED. MORS. IMMATVRA. FECIT. VT. FACERENT. PARENTES. FILIO.

OPPIA. CASSIANE. MATER. FECI. FILIAE. MEAE. QVOD. AEQVOM. FVERAT FILIA. HOC. FACERET. MIHI. VITELLIAE. L. F. TALLIAE. Q. V. A. XXI. (p. DCXCIX. 1.)

SCENNI. ANNEI. AFRICANI. FIL. DVLCISSIM. QVI. VIXIT. AN. XII. M. VIII. DIES. X. PARENTES. INFELICISSIMI. AMISSIONE. EIVS. PERPETVIS. TENEBRIS. ET. QVOTIDIANA. MISERABILI. VLVLATIONE. DAMNATI. (p. DCCV. 11.)

D. M. AVRELIAE. LVCIDIAE. GRATAE. DVLCISSIM. ADOLESCEN. INTEGERRIMAE. VENVSTISSIMAEQVE. M. AVREL. LVC. PIVS. INFELICISSIMVS. PATER INSPERATOS. TVMVLOS. DEDIT. MISIT. VLTIMAQVE. DONA. (p. DCLXXI. 15.)

FORMOSVS. FRVGI. DOCTVS. PIVS. A. PATRE. MOESTO.
ACCEPIT. TVMVLOS. QVOS. DARE. DEBVERAT. (p. DCLXIX. 10.)

L. ALFI. IN. PRIMO. AETATIS. FLORE. PRAEREPTO. AELIVS. RESTITVTVS. PATER. (p. CCCL. 6.)

CERINTO. INFANTI. MELLITO. AC. DVLCISSIMO. VIXIT. ANN. II. D. IIII. H. IX. GERONTIO. PATER. CONTRA. VOTVM. (p. DCLXXV. 13.)

ATTIO. PROCVLO. LICTORI. FILIO. DVLCISSIMO. QVI. VIXIT. ANN. XVIII. M. VIII. D. VII. FABIA. SECVNDA. CONTRA. VOTVM. PIETATIS POSVIT. (p. DCXXXI. 3.)

VLPIA. PAVLINA. MATER. INFELICISSIMA. CONTRA. VOTVM. PIETATIS. POSVIT. (p. DCCXVI. 7.)

NONIA. M. F. MAXIMA. VIXIT. ANN. XXXV. ET. QVOD. MISERRIMVM EST. MATER. FECIT. FILIAE. CANTRIA. C. F. POLLA. (p. DCXCVII. 8.)

VALERIA. TROPHIMA. FILIO. DVLCISSIMO. ET. PIENTISSIMO. ET FRVGALISSIMO. VIXIT. ANNIS. XXIX. MENS. VIIII. DIEB. XVI. HORIS. VII.
INFELIX. FATVM. PRIOR. DEBVI. MORI. MATER.

T. PLAVTIO. P. F. DE. MVNICIPIO. ATTACEN. OPTIME. MERITO. ET XXXVIII. AET. ANN. E. VITA. SVBLATO. TOTO. POPVLO. CVM. MAGN. LACRI. FVNVS. PROSEQVENTE. QVINTIA. PAVLINA. MATER. ANN. LXXXIII. AD. FLETVM. AD. GEMITVM. RELICTA. TVMVL. LACHRIM. PLEN. E. MARM. HVM. D. DEDIT. (p. DCC. 13.)

L. PROCVLO. L. F. XVI. ANN. NATO. QVI. NIHIL. CVM. ADOLESCENCOMMVNE. HABENS. SENES. SAPIEN. ANTEIVIT. SEX. TERTVLIA. MAT. AD LACHRYMAS. RELIC. HOC. MONVMEN. EREXIT. (p. DCCII. 12.)

C. LVCR. C. F. MAGNA. OMNIVM. EXPECTATIONE. GENITO. XVIII. AETAT. AN. AB. IMMANI. ATROPO. F. VITAE. RECISO. FVSCA. MATER. AD LVCTVM. ET. GEMITVM. RELICTA. LACRYMIS. ET. OPOBALSAMO. EVM. HOC SEPVLCHRO. CONDIDIT. (p. DCXCIV. 8.)

GLAVCIA. MATER. ME. HEIC. POSVIT. NATVM. LXXXVIII. AN. CVM IPSA. CXVIII. IAM. ANN. AGERET. FELIX. SI. EGO. EAM. ANTE. HVMASSEM. (p. DLVI. 3.)

Vbique certe Parentes in Titulis liberorum, INFELICISSIMOS se appellant.

CLXXX. PARASITI EPITAPHIVM.

Circumfertur & elegans Parasiti Epitaphium, in hæc verba: 676

VIATORES. CIVES. OPTVMI. VEL. ADVENAE. SIVE. BINI. SIVE. SINGVLI. INCEDITIS. SIVE. TVRMATIM. QVOD. MAGIS. ERIT. GRATIAE. SISTITE OBFIRMATE. GRESSVM. NEC. MIREMINI. SI. MORAMINI. ALIQVANTISPER. DICACVLVS. EQVIDEM. FVI. SVCCINCTVS. SERMO. DARI. VOBIS. NON. POTEST IVVAT. VOBISCVM. ESSE. AC. AB. ORE. MEO. PENDVLOS. DETINERE. VT IVVIT. SEMPER. SAXVM. HOC. VOS. VOCAT. QVID. INQVAM. VIVVS. ASSVEVI. PRVDENS. IMPRVDENS. MORTVVS. ITEM. VOS. FALLO. NAM. NON VOS. VOCAT. QVOD. VACAT. ORE. VERVM. IS. QVOIVS. CINIS. HIC. LATET. OLIM. QVOM. POTVIT. NVNC. HVC. VOS. VOCARI. VOLVIT. VALVITQ. HOC. HAEC. OLIM. SVA. VOLVNTAS. VOLENTES. VOS. LEGERE. HOC SCRIPTVM. VAH. QVID. LOQVOR. IMMO. SCVLPTVM. QVAM. AEGRE. VERITAS. ADHVC. SE. MECVM. CONCILIAT. NAM. NEQVE. HIC. ATRAMENTVM; VEL. PAPYRVS. AVT. MEMBRANA. VLLA. ADHVC. SED. MALLEOLO ET. CELTE. LITERATVS. SILEX. SILENS. ADHVC. QVID. HIC. LATET. LATE. QVOD. EGO. EFFERRI. ET. EFFARI. GESTIO. SERTIVS. POLENSIS. PARASITVS. HISTRIO. VESTER. FESTIVISSIMVS. HEIC. CVBO. HOC. VNVM. QVIDEM. TANDEM. SPONTE. DICTVM. VERVM. EST. SI. QVIS. DVBITAT. HANCINE. OLFACIAT. HVMVM. OLET. TEMETVM. ET. FLOREM. VINI. VETERIS. QVO. SATVR. SATIS. IVVENIS. HAVSI. AT. SI. VEXI. VITAM. TAM. VOBIS. GRATAM. QVAM. NOTAM. VRBI. ET. ORBI. NON. MINVS. MVNVS. HOC A. VOBIS. IMPETREM. OPORTET. ADESTE. MIHI. ET. FAVETE. EDICTOQVE HVIC. VOS. SVBSCRIBITE. ET. OBSIGNATE. SI. QVIS. SIBI. VESICAM. ONVSTAM. SENSERIT. DOMVM. SVAM. ONVS. HOC. REPORTET. IN. CLOACAM. SI VERO. FESTINVS. FVERIT. CITERIOR. VEL. VLTERIOR. HOC. LOCO. PRO. RELIGIONE. SE. EVACVET. QVI. NON. PARVERIT. HAEC. MVLTA. ILLI. ESTO TESTE. ALTERO. VT. CAREAT. CANES. QVOQVE. CAESI. FVSTIBVS. EDICTVM

HOC. SENTIANT. AFFVISTIS. FAVISTIS. ET. OBSIGNASTIS. TENEO. QVO
MODO. RISVM. VOBIS. DARE. SITIO. HVI. SENTIO. DICTVM. VOLVI. ESSE
SED. QVID. HOC. EST. QVOD. TAM. FAMILIARITER. ISTVC. PROCEDIT. VERI
TAS? PROFECTO. CONTAGIONE. MEI. SISTIT. IPSA. QVOQVE. ET. MIHI. SV
PARASITATVR. QVAE. VLTRO. POTVM. INVOCATA. ADVENIT. NVNC. SI. VR
BANI. PERHIBERI. VVLTIS. ET. VERITATI. SVPARASITANTI. ET. ARENTI
MEO. CINERI. CANTHARO. PIACVLVM. VINARIVM. FESTINATE. POST. VALE
TE. ABITE. IN. REM. VESTRAM. VIATORES, OPTVMI. HIS. NVGIS. AM
BAGIBVS. CONDONATI. POSTVMIS.

CLXXXI. HISPANIENSIVM MONVMENTORVM *inscriptiones aliquot emendatæ & explicatæ.*

His vetustas aliquot Hispaniēnsium Monumentorum Inscriptiones valde deprauatas subiungam, vel ea potissimum gratia, vt luxatas notas reponam; obscuras, quæ lectorem morari possent, explanem, ac denique, quoad eius fieri poterit (nec enim solidum fide mea esse iubeo) molesto coniecturæ onere ac tædio leuem eos, qui in eas incurrent.

AVLO. MAEVIO. AVLI. F. QVI. POST. DVODECIM. SORORES. POSTVMVS
FVI. VAL. C. F. AEL. MATRE. EXTINCTA. REFECT. ET. QVARTO. AETA
TIS. ANNO. PATRE. AVLO. ORBATVS. ET. SVCCEDENTE. PRAETEX. TEM
PORE. A. NIMO. IN. SORORES. MATERNO. PATERNOQVE. FVI. TOTA. HE
REDITATE. PRO. CONIVGIIS. EARVM. RELICTA. ET. SIGNA. POPVLI. ROM.
VICTRICIA. SVB. LVCVLLO. COS. IN. ASIAM. SECVTO. CVM. OPIBVS. PLE
NVS. ET. TRIB. MIL. POTESTATE. FVNCTVS. IN. PATRIAM. REVERTISSET
MVLTIS. A. P. S. Q. R. PRIVILEGIIS. DONATVS. ET. NOBILEM. IN. FORO
AVSET. PORTICVM. EXSTRVXISSET. ET. PATRIAM. AERE. ALIENO. LIBE
RASSET. AVLA. NEVIA. VLT. SOROR. QVAE. SVPERSTES. CVM. MAGNA
NEPOTVM. MVLTITVDINE. PRA. CEDENTE. ET. SENATV. AVSET. CVM
POP. TOTO. FVNVS. PROSEQVENTE. HEIC. SEP. CVM. STATVA. POSITA. II
A. CIVITATE. STAD. IN. LOCO. PATRIAE. PVB. QVO. OMN. VRB. ADEVN
TES. IN. LABETANQ. REDEVN. PERTRANSIB.

HEVS. VIATOR. SI. VLLA. TIBI. PIETAS. INEST. VERTE. HVC. ORA
677 HEIC. SVNT. CINERES. C. CANIJ. POETAE. QVI. AD. QVART. VSQVE
OLYMP. IN. VRBE. OMNIB. CARVS. VIXIT. DEINDE. IN. HISPAN. REVERSVS
NEMINEM. LAESIT. TAND. CVM. AD. VETERES. CVPERET. SODALES. IN
LATIVM. REMEARE. PERPETVOQVE. CVM. POPVLO. QVIRITIB. VIVERE. DV
RA. NIMIVM. FATA. PRAERIPVERE. ET. IN. ITIN. OCCVBVIT. L. ALBI
NVS. CITER. HISPAN. PROCOS. HOC. MARMORE. TEXIT.

ANT. LIVIVS. HIC. SVM. CVM. MATRE. VOCANTIA. QVAM. SVM. SE
CVTVS. QVARTO. POST. ANNO. V. NON. SEXTIL. EAM. VIVVS. CVRAVI
SEMPER. NVNC. MORTVVS. ORO. MORTALES. OMNES. NE. CINERES. SINANT
LAEDERE. MATERNOS. QVIBVS. MOVEOR. VIXIMVS. ENIM. VITAM. INNOCVI
HAEC. CN. POMP. F. SECVTA. EST. QVEM. LACTE. EVIRIVIT.

QVAM. VANA. HOMINVM. FATA. ORTVS. CN. MARCIS. DOMIT. TO
RANNVS. VLTIMAS. ADII. TERRAS. ARMA. SEQVVTVS. INFELICIA. CN. POMP.
HEV. OCCVB. VII. VVLNERE. L. OPTATI. ASTIGITANI. NEC. DII. NEC
CAVSA. MELIOR. ME. MISERVM. XIX. AN. ATTING. XX. A. MORTE. ERIP.
TAND. L. TORAN. NATVS. TVSCVLI. SVBITO. CONLETITIOQVE. IGNE. ME
CONCREMAVIT. TERTIO. DEIN. MENSE. BASIM. EREXIT. TAM. LONGE. A.
PATRIA.

L. SILO. SABINVS. BELLO. CONT. VIRIATVM. CONFOSS. MVLTITVD.
TELOR. AD. L. PLAVT. PRAET. DELATVS. HVMERIS. MIL. HOC. SEPVLCHR
E. PECVNIA. MEA. MIHI. FECI. IN. QVO. NEMINEM. VELIM. MECVM. NEC
SERVVM. NEC. LIBERVM. INFERRI. SI. SECVS. FIET. VELIM. OSSA. QVO
RVMCVMQ. SEPVLCHR. MOVERI. SI. PATRIA. LIBERA. ERIT.

CLODIVS. RABIA. CIVIVM. INVIDIA. ITALIA. PVLSVS. TERRAM. ARRA
GONVM. PETII. VITA. DECEDENS. TVMVLO. ISTO. CINEREM. LOCARI. IVS
SI. PIENTISSIMA. MATRONA. CLODIA. RELICTA. EX. TESTAMENTO. FRATRIS
FVNERA. LAMENTABILI. FLETV. CVRAVIT. BENE. VALEAS. QVISQVIS. ES

EGO. T. BATILIVS. MVLTOR. MONT. AGRICOLA. ET. VBERE. TERRA
DIVES. ANNIVERSARIO. DEAE. CERERI. SACRO. PORCA. ILLI. MACT. A. T.
BETILLIO. PATRE. MEO. PER. OBSER. AD. VI. III. IDVS. QVINTIL. VNO

QVOQ.

QVOQ. AN. REDEVNTE. PORCA. IMMOL. ET. PVB. COLLE. EIVS. DEAE. EPVLVM DET. SI. FILIVS. MEVS. INTERMISERIT. CONSTITVTA. CAPRA. ET. MVND. MVLCTA. IVBEO. ILLVM. PLECTI.

CLXXXII. *In monumentorum titulis vsitatæ clausulæ nonnullæ.*

Ex monumentorum Titulis & hæ quoque, quas selegi, clausulæ notandæ sunt.

QVIETEM. POSTERI. NON. INVIDEANT. QVI. SECVS. MANES. SENTIET IRATOS.

QVOD. SI. QVIS. OSSA. EIVS. PRAEIECERIT. AVT. HANC. ARAM. ABSTVLERIT. HABEBIT. SACRA. ISIDIS. ILLIVS. QVIETA. IRATA.

QVOD. QVISQVE. VESTRVM. OPTAVERIT. MIHI. ILLI. SEMPER. EVENIAT

QVOD. FECERIS. ET. TIBI. ALIIS. FACIET.

VALE. ET. SALVE. ANIMA. D. OPPIAE. FELICISS. NOS. EO. ORDINE. QVO NATVRA. PERMISERIT. TE. SEQVEMVR. VALE. MATER. DVLCISSIMA.

VALE. CONIVNX. VALETE. NATI. VALEAT. TIBVR. PATRIA. VLTIMA. Q. LAELII. MORIENTIS. DECRETA. HAEC. SVNT. VT. TIBVRTINAE. DOMVS SVBVRBANI. FVNDI. ET. PRAEDIA. NOMENT. MOENIA. TANGERENT. TITA MARCELLINA. CONIVNX. FIDA. PVBLIVS. ET. QVINT. FILII. DVLCISS. COHEREDES. SINT.

CLXXXIII. LEGES MONVMENTIS DICI, TITVLISQVE INSCRIBI *solitæ.*

Ceterum Monumentis suæ quoque leges dici, Titulisque inscribi consueuerant. Primum enim, ne religio totum solum occuparet, in quo monumentum ædificatum erat, definiri solebat modus, spatiumque loci religiosi, ut sciretur, quod puri loci relinqueretur. Eius rei ergo scribebant: IN FRONTE PEDES TOT, IN AGRVM. PEDES. TOT. Qua formula, nulla est in vetustis Inscriptionibus frequentior. Eam expressit Horatius Sat. 8. lib. I. Sermon. v. 11. seqq. his versibus:

Pantolabo scurræ, Nomentanoque nepoti,
MILLE PEDES IN FRONTE, TRECENTOS
CIPPVS IN AGRVM

Hic dabat: HEREDES MONVMENTVM NE SEQVERETVR.

Vbi vetus interpres, IN FRONTE explicat 678
in latitudine, IN AGRVM, *in longitudinem.* Dein ait, *Solebat autem priuatis monumentis præponi* CIPPVS, *eique inscribi*, HOC MONVMENTVM HEREDES NON SEQVITVR, *vel hi characteres*, H. M. H. N. S. Ibidemque CIPPVM interpretatur *lapidem in agro erectum, in quo voluntas Testatoris, & ea essent incisa, quæ agri modum & fines ex vtroque spatio designabant.* In quadam etiam Inscriptione Romana inuenio: IN FR. P. XVI. S. IN AGR. P. XVIII. ET ANTE FRONTEM LAT. P. X. Ad has Monumentorum leges pertinent Inscriptiones, quas subieci.

INFERENDI. IN. AREA. HVMANDI. SEPELIENDIQVE. IVS. POTESTASQVE. ESTO. ET. HVIC. AREAE. QVAM. EGO. DEFINII. ET. A. FRONTE. MACERIAM. DVXI. ET. TITVLVM. POSVI. VLTRA. EAM. AREAM. ET. MACERIAM. IN FRONTE. IN. AGRO. VERSVS. LATE. P. X. RETRO. VSQVE. AD. CANABETVM. HVIC AREAE. CEDET. IN. QVA. PEDATVRA. NEQVE. HVMARI. NEQVE. TVMVLVM FIERI. VOLO. VT. HABEAT. EA. AREA. ET. A. TERGO. ET. A. LATERE ACCESSVM. SVVM.

VALERIA. ATHENAIS. FECIT. MODIAE. T. F. PAVLINAE. F. PIISSIMAE. ET. SIBI. SVIS. POTERISQVE. EORVM. VIX. ANN. XIII. M. XI. HVNC LOCVM. VTI. ME. VIVA. DETERMINAVI. CVM. ASCENSV. GRADVM. VII. ET. CIPPIS. INSCRIPTIS. VII. COLLIG. IN. CIRCVITV. P. CCCXXX. ET. AB INTROITV. PORTAE. SVPERIORIS. DESCENSVS. DEXTERIORIS. PARTE. VSQVE AD. CIPPVM. III. CVM. TABERNA. VIA. LATA. PARIETE. P. V. CEDERE DEBEBIT. ET. PILAS. STRVCTILES. II. VSQVE. AD. IANVAM. SVPERIOREM HIPAVPELVS. HVIC. CEDAT. IN. RIGOREM. MACERIAE. ET. FVRCARVM. ET ARCA. IN. QVA. FVRCEPEN. (p. DCCXI. 3.)

M. VLPIVS. AVG. LIB. SYMPHORVS. FLATVRARIVS. AVRI. ET. ARGENTI. MONETAR. SIBI. ET. VLPIAE. HELPIDI. QVAE. ET. CLAVDIA. LIB. ET VXORI. SVAE. VLPIAE. ARSINOE. FILIAE. ET. CLAVDIO. ANTHIOCIANO. FILIO. HELPIDIS. LIB. SVAE. FECIT. ET. LIBERTIS. LIBERTABVSQVE. VTRIVSQVE. SEXVS. QVI. EX. FAMILIA. MEA. ERVNT. RELIQVIARVM. SVARVM CONDENDARVM. CAVSA. ET. POSTERISQVE. EORVM. QVI. IN. NOMINE. MEO

PER-

PERMANESRINT. EA. CONDICIONE. NE. FIDVCIENT. NE. VENDANT. NEVE. ALIO QVO. GENERE. ID. SEPVICRVM. SIVE. MONVMENTVM. EST. ALIENARE. VLLI. POTESTAS. SIT. H. M. H. N. S. (p. DCXXXVIII. 4.)

HVIC. MONVMENTO. ITER. ADITVS. AMBITVS. DEBETVR. EX. SENTENTIA. EROTIS. AVG. L. IVDICIS. A. VIA. COMPANA. PVBLICA. DEXTRORSVS INTER. MACERIAM. CALAMINAM. ET. INSVLAM. EVCARPIANAM. PER. LATITVDINEM. PEDES. DVO. SEMIS. VSQVE. AD. HOC. MONVMENTVM. ET. HINC PER. CIRCVITVM. TOTIVS. MONVMENTI. VSQVE. IN VIA. QVAE. DVCIT. IN AGRO. ITEM. IDEM. MONVMENTI. ITER, ADITVS. DEBETVR. HINC. SECVNDVM. MONVMENTVM. AFINI. ETYCES. ET. INDE. SECVNDVM. MACERIAM. EVCARPIANAM. IN. QVA. OLLARI. SVNT. ET. IN. DERECTO. VSQVE. AD. VIAM PVBLICAM. CAMPANAM. (p. DCXI. 13.

HVIVS. MONVMENTI. IVS. QVA. MACERIA. CLVSVM. EST. CVM. TABERNA. ET. COENACVLO. HERED. NON. SEQVITVR. NEQVE. INTRA. MACERIAM. HVMARI. QVEMQVAM. LICET.

D. CAECILIVS. VINDEX. AVIAE. PIENTISS. FECIT. ET. LIBERT. LIBERTABVSQ. POSTERISQ. EIVS. ET. PRAECEPIT. VT. AD. ID. SEPVLCRVM. HORTVS QVI. EST. CINCTVS. MACERIAE. ET. DIETA. ADIVNCTA. IANVAE. CVSTODIAE CAVSA. SEPVLCRO. CEDAT. ET. ITVM. ADITVM. AMBITVM. SACRIFICIQVE. FACIVNDI. CAVSA. PROXIMVS. EIVS. RECTE. LICEAT. (p. CMLIV. 2.)

P. SERVILIVS. PHISETVS. SERVILIAE. TYCHE. LIB. SVAE. ET. IVLIVS EVPHENIVS. FECERVNT. BENE. MERENTI. VIXIT. ANNIS. XXV. ITV. AMBITV SACRIFICIVM. FACIVNDI. CVRTIA. FAELIX. FECIT. SIBI. ET. CALPVRNIO. SECVNDO. CONIVGI. SVO. KARISSIM. ET. CALPVRNIAE. ANTHIDI. VERNAE. KARISS. ET. LIBERT. LIBERTAB. Q. NOST. POSTERISQVE, EORVM. HOC. NON IN. FRONTE. P. XV. IN. AGRO. P. XV. CVIVS. PARS. DIMIDIA. DEXTERIOR INTROITVS. (p. CMLIV. 7.)

Sicut in alio lapide.

CVIVS. PARS. SINISTERIOR. INTROITVS.

Et alias:

SCANTIA. VENVSTA. EMIT. SIBI. ET. SCANTIO. PROTOCONIVGI. SVO ET, TI. CLAVDIO. REGILLO. AMICO. CARISSIMO. INTRANTIBVS. PARTE. DEXTERIORE. DIMIDIA. LIBERTIS. LIBERTABVSQVE. POSTERISQVE. EORVM. (pag.
679 DCCLXXII. 1.

C. CAECILIVS. FELIX. C. CAECILIVS. VRBICVS. LOCVM. ITA. VTI. EST CONCAMERATVM. PARIETIBVS. ET. PILA. COMPREHENSIS. LONGVM. P. VI LATVM. P. VII. S. CONSECRARVNT. SIBI, MATERNO. ET. LIBERTIS. LIBERTABVSQVE. POSTERISQVE. EORVM. EXCEPTA. SECVNDINA. LIBERTA. IMPIA. ADVERSVS. CAECILIAM. FELICEM. PATRONVM. SVVM. H. M. H. N. S. (p. DCCCLXII. 5.)

L. CLAVDIVS. NICON. ET. CLAVDIVS, AVGVRIVS. LIBERTVS. ET. ALVMNVS. DVLCISSIMVS. FECERVNT. TERRAM. ET. MACERIAM. STRVXERVNT QVAE. EST. ANTE. FRONTEM. MONVMENTI. SVI. ET. IN. TERRA. PEDATVRAE. SVAE. PRIORI. CONIVNXERVNT. FECERVNT. SIBI ET. SVIS. LIBERTIS LIBERTABVSQVE. POSTERISQVE. EORVM. QVAE. FACIT. CERRE. PEDATVRAE ALATVS. MEMORIAE. SVAE. IN. AGRO. PEDES. LONGVM. XXV, LATVM. PEDES ALATVS. MEMORIAE. XV. (p. DCLVI. 5.)

CLXXXIV. SEPVLCRA FAMILIARIA *vel* HEREDITARIA *quomodo constituta?* DE PERSONIS, *quas* INFERRI IVS ESSET, *in monumentorum titulis* CAVERE *solitum*.

Iam Sepulcra, vel sibi quis, familiæque suæ constituebat: vel sibi, heredibusue suis. Illa, FAMILIARIA, hæc HEREDITARIA Sepulcra vocabantur, teste Caio in l. 5. D. de religios. In vtrisque autem, heredibus quidem, ceterisque successoribus, qualescunque essent, sepeliri licebat, & mortuum inferre: etiamsi ex minima parte heredes ex Testamento, vel ab intestato essent. Liberis autem cuiuscumque sexus vel gradus tam filiisfam. quam emancipatis idem ius concessum erat, siue heredes existerent, siue sese abstinerent. Liberti vero nec sepeliri, nec alios inferre poterant, nisi heredes extitissent patrono, quamuis quidam inscripsissent. MONVMENTVM SIBI LIBERTISQVE SVIS FECISSE. Quæ ita Vlpianus tradidit in l. 6. D. de religios. Solenne plane in monumentorum Titulis erat, cauere de personis, quas eo inferri ius esset, in hunc modum:

M. POM-

M. POMPEIVS. APOLLONIVS. SIBI. ET. PONTIAE. HILARAE. VXORI. M. POMPEIO. FELICI. FIL. Q. MASVRIO. FELICI. M. POMPEIO. AVCTO. LIB. PACTVMEIAE. CAMPANAE. INFERRI. HOC. NON. LICET. NISI. QVORVM. NOMINA. SCRIPTA. SVNT. ET. QVIBVS. CAVERO. M. POMPEIO. ITHACO. POMPEIAE. VRBANAE. ITHACI. LIBERT. (p. DCCCXVI. 8.)

SEX. CALVISVS. SATVRNINVS. SIBI. ET. CALVISIAE. SATVRNINAE. CONIVGI. DEFVNCTAE. ET. CALVISIIS. FIRMIONI. ET. VALENTINIONI. FILIIS. ET NVRIBVS. ET. NEPOTIBVS. ET. PRONEPOTIBVS. (p. DCCLXVII. 3.)

M. CAESONIO. ALBANO. F. BONO. VIXIT. AN. XX. M. VIII. D. X. LAETIAE. RESTITVTAE. VXORI. CARISSIMAE. ET. QVIETISSIMAE. CAESONIAE P. M. F. PRIMAE. QVEM. RELIQ. MEV. VII. M. CAESONIO. FVRTVNATO. F. MINORI. M. CAESONIVS. PRIMVS. PATER. ET. PVBLICIA. SVCCESSA. MATER FECERVNT. SIBI. ET. SVIS. BENE. MERENTIBVS. QVI. HOC. TITVLO. SCRIPTI SCRIPTAEVE. SVNT. HIC. OSSA. SITA. SVNT. (p. DCLXXIV. 7.)

C. CAMERIVS. CRESCENS. ARCHILLVS. MATRIS. F. DEVM. MAGNAE IDEAE. ET. ATTIS. PA. RO. VIVVS. SIBI. FECIT. ET. CAMMERIO. CRATIANINO LIB. SVO. CETERIS. AVTEM. LIBERTIS. VTRIVSQVE. SEXVS. LOCA. SINGVLA. SEPVLTVRAE. CAVSA. H. M. H. E. N. S. P. COCIDIVS. SECVNDAE. L. HEDISTVS. FECIT. SIBI. ET. QVIBVS. SECVNDA. PATRONA. EIVS. ADSIGNAVERIT. CAVERITQVE. ET IPSE. (p. CCVIII. 7.)

Et alias:

LIBER. LIBERTABVSQ. EIVS. POSTERISQVE. EOR. ET. QVIBVS. DONAVI DONAVERO.

Interdum vero ex libertorum numero quosdam nominatim excipiebant, vt in hac Inscriptione:

LIBERTIS. LIBERTABVSQVE. POSTERISQVE. EORVM. EXCEPTO. HERMETE LIBERTO. QVEM. VETO. PROPTER. DELICTA. SVA. ADITVM. AMBITVM. VEL. VLLVM. ACCESSVM. HABEAT. IN. HOC. MONVMENTO. (p. DCCCXLIV. 4.)

680 Item in alia, quam supra citaui, Inscriptione:

LIBERTIS. LIBERTABVSQVE. EORVM. EXCEPTA. SECVNDINA. LIBERTA. IMPIA. ADVERSVS. CAECILIVM. FELICEM. PATRONVM. SVVM. (DCCCLXII. 5.)

CLXXXV. *Monumentum quis interdum* SIBI FACIEBAT SOLI, *cauebatque*, NE QVIS EO INFERRETVR, *item* NE MONVMENTVM SEQVERETVR HEREDEM.

Atque adeo interdum sibi dumtaxat Monumenta faciebant, quæ nulli alii patere, & vel heredibus suis claudi volebant. Eius rei ergo districte vetabant, ne quis eo inferretur, pœna quandoque addita, vt ex his Inscriptionibus patet:

IN. H. S. SIVE. LIBERT. SIVE. LIBER. INFERATVR. NEMO. SECVS. QVI. FECERIT. MITEM. ISIDEM. IRATAM. SENTIAT. ET. SVORVM. OSSA. ERVTA. ATQVE. DISPERSA. VIDEAT. (p. CCCIV. 1.)

M. VARINIVS. M. F. PHILIPPICVS. OR. DEC. Q. ANN. T. PETRONIAE. RVFINAE. ET. VARINIAE. PHILIPPICAE. FILIAE SVAE. SI. QVIS. IN. EA. ARCA. ALIVM. POSVERIT. Q. Q. SS. DABIT. COLONIAE. NOSTRAE. POENAE. NOMINE (p. CCCCLXXXII. 2.)

Alias cauebant, Ne Monumentum heredem quemcumque sequeretur: quod fiebat his verbis: HOC MONVMENTVM HEREDEM NON SEQVITVR. Quandoque vero heredem dumtaxat extraneum arcebant in hunc modum: HOC MONVMENTVM EXTERVM HEREDEM NON SEQVITVR, vel HOC MONVMENTVM, EXTERVM HEREDEM NON RECIPIT. Quæ verba his plerumque notis scribuntur H. M. E. H. N. S. &, H. M. E. H. N. R.

Inueniuntur & in aliquot Monumentorum Titulis notæ istæ: H. M. S. S. E. H. N. S. Quarum recta, quantum coniectura adsequi possum, explanatio est, HOC MONVMENTVM SIVE SEPVLCRVM EST, HEREDEM NON SEQVITVR. Idque eorum, qui contra sentiunt, Tabulis euinco. Integra namque, nec vlla litterarum compendio adstricta eadem clausula legitur in aliquot Inscriptionibus, quarum eos auctores habeo. Veluti in hac Neapolitana:

C. MARCIVS. C. F. PAPIA. SIBI. ET. SVEIS. LIBERTIS. ET. LIBERTABVS HOC. MONVMENTVM. SIVE. SEPVLCRVM. EST. HEREDES. NON. SEQVETVR (p. DCCCLXXIX. 6.)

Et alias:

NEVE. ALIO. QVO. GENERE. ID. SEPVLCRVM. SIVE. MONVMENTVM. EST ALIENARE. ILLI. POTESTAS. SIT. (p. DCXXXVIII. 4.)

Item lapis Rom.

SI. QVIS. SEPVLCRVM. VEL. MONVMENTVM. CVM. AEDIFICIO. VNIVERSO &c. (p. DCLXXII. 1.)

CLXXXVI. ALIENATIO MONVMENTI *quandoque* PROHIBITA, NE DE NOMINE EXIRET, *interdum* POENA ADDITA, *quæ* PONTIFICVM ARCAE, *aut* AERARIO POP. ROM. *inferretur.*

Interdum & Monumenti alienatio prohibebatur, hoc addito, NE DE NOMINE EXIRET. Cuius clausulæ pauca ex innumeris testimonia proferam.

M. AVRELIVS. ROMANVS. ET. ANTISTIA. CHRESIME. VXOR. EIVS. FECERVNT. SIBI. ET. LIBERTIS. SVIS. POSTERISQ. EORVM. ITEM. LIBERTIS. LIBERTABVSQ. POSTERISQ. MONVMENTVM. CVM. AEDIFICIO. SVPERPOSITO. HOC AVTEM. MONVMENTVM. CVM AEDIFICIO. NEQVE. VENIET. NEQVE. DONABITVR. NEQVE. PIGNORI. OBLIGABITVR. SED. NEC. VLLO. MODO. ALIENABITVR NE. DE. NOMINE. EXEAT. FAMILIAE. SVAE. (p. DCCLXII. 5.)

MARIO. L. LIB. HERMETI. DOCETIAE. PHASID. L. MARIVS. L. LIB. FELIX. PATRON. SVIS. BENE. MERENTIBVS. DE. SVO. FECIT. ET. SIBI. L LIBERTIS. LIBERTABVSQVE. SVIS. POSTERISQVE. EORVM. ITA. NE. VNQVAM DE. NOMINE. FAMILIAE. NOSTRAE. HOC. MONVMENT. EXEAT. HOC. MONVM HERED. NON. SEQVET. IN. FRON. LAT. PEDES. XX. ET. DIGITI. IN. AGR. LOCI. QVEM. EMIT. DOCETIA. PASIS. P. C. AMPLIAVIT. MARIVS. FELIX. ET EFFECIT. ARIAE. PEDES. CCV. (p. CMXLVII. 1.)

Ita enim abrasis aliquot eius lapidis litteras restituo. Pars ex Inscriptione,

INQVE. MEMORIAM. PERPETVAM. HORTOS. COHERENTES. SIVE. SVB VRBANVM. TRADIDIT. LIB. LIBERTABVSQVE. EX. FAMILIA. VX. MARVLLO. ANTEGIO. HELLINAE. TERTVLLIANAE. EXCEPITQ. NE. QVIS. EOS. VENDERET
681 SED. PER. GENVS. IPSORVM. POSSESSIO. CVRRERET. VEL. PER. ATNATOS. VEL MANVMISSOS.

Interdum vero eum, qui contra eorum voluntatem Monumentum alienaret, vel alienum corpus inferret, pœnæ nomine, Arcæ Pontificum certam summam inferre iubebant. Idque Titulis cauebant: sicut his, quæ subieci, Lapidum Testimoniis comprobatur:

AVR. MAXIMINIANVS. AVR. OLYPIADIADI. FIL. DVLCISSIMAE. QVAE VIX. AN. XXII. M. X. D. XXVI. ET. PVBLICIAE. CARPODORE. EIVS. ET. LIB. LIBERTABVSQVE. SVIS. POSTERISQVE. EORVM. F. SIQVIS. HOC. SEPVLCRVM VEL. MONVMEN. CVM. AEDIFICIO. VNIVERSO. POST. OBITVM. MEVM. VENDERE. VEL. DONARE. VOLVERIT. VEL. CORPVS. ALIENVM. INVEHERE. VELIT DABIT. POENAE. NOMINE. ARCAE. PONTIFICVM. HS. C. ET. EI. CVI. DONATVM. VEL. VENDITVM. FVERIT. EADEM. POENA. TENEBITVR. (p. DCLXXII. 1.)

C. CALPVRNIVS. PHILOCYRIVS. VC. ET. SEPTIMIA. ANIMIAS. CONIVX. COMPARAVERVNT. SIBI. MEMORIAS. II. ET. C. CALPVRNIO. ANIMIANO EQ. R. FILIO. SVO. LIBERTIS. LIBERTABVSQVE. POSTERISQVE. EORVM. ARMARIVM. DISTEGVM. CVM. TABERNA. ET. HORTVLO. SI. QVIS. HOC. ARMARIVM. VENDERE. VOLVERIT. HIC. INFERET. ARCAE. PONTIFICVM. HS. L. MIL N. (p. CCCLXXXIII. 4.)

CN. TREMELIVS. TROPHIMVS. FECIT. SIBI. ET. FLAVIAE. PROBAE CONIVGI. CVM. QVA. VIXIT. ANNIS. LIBERTIS. LIBERTABVSQVE. POSTERISQVE. EORVM. SI. QVIS. AVTEM. HOC. VENDERE. VOLVERIT. ARKAE. PONTIFICVM. X. MILLIA. NVMVM. INFERET. VEL. SI. QVIS. ALIENVM. CORPVS. SIC INTVLERIT. POENAM. SVPRASCRIPTAMQVE. INFERET. (p. DCCCXXXV. 8.)

MINDIA. IVLIA. ET. P. AELIVS. PHILETVS. COMPARAVERVNT. SIBI ET. LIBERTIS. LIBERTABVSQVE. POSTERISQVE. EORVM. HIC. LOCVS. CVM HORTVLO. SVO. RELIGIOSO. ET. AEDIFICIOLIS. SVIS. MVRO. CINCTVS. AD

SEPVL-

SEPVLCRVM. MINDIAE. IVLIAE. ET. P. AELI. PHILETI. PERTINET. ET. NE QVIS. EA. LOCA. SVPRASCRIPTA. NEQVE. VENDERE. NEQVE. DONATIONIS. CAVSA. NEQVE. DE. NOMINE. VTRORVMQVE. EXIRE. POSSIT. QVOD. SI. QVID. CONTRA. HANC. INSCRIPTIONEM. FECERIT. INFERET. POENAE. NOMINE. ARCAE. PONTIFICVM. L. N. II. M. ET. LOCIS. S. S. C. M. A. (p. DCCCIX. 2.)

Alias Ærario Populi Rom. pecuniam inferre iubebatur, qui aduersus voluntatem alienasset, vt ex his, quas subieci, Inscriptionibus patet.

CORNELIAE. CASTAE. Q. VIX. AN. X. M. V. FEC. ATEREIA. FORTVNATA. NEPOTI. SVAE. ET. ETEREIO. PRISCO. LIB. SVO. B. M. ET. SIBI. ET SVIS. LIB. LIBERQ. POSTERISQ. EORVM. QVISQVIS. ID. MONVMENTVM. VENDERE. AVT. EMERE. IVS. VOLET.

vel, vt alias legitur:

TERRAMVE. EIVS. VOLET. INF. AERARIO. PO. RO. HS. M. N. IN. FR P. X. IN. AGR. P. X. (p. DCLXXVIII. 11.)

CONIVGI. CARISSIMAE. ET. SIBI. ET. C. MARCIO. VICTORI. ET. LIBERTIS. LIBERTABVSQVE. SVIS. POSTERISQVE. EORVM. NE. DE. NOMINE. MEO EXEAT. QVOD. SI. QVIS. ID. MONVMENTVM. PARTEMVE. EIVS. VENDERE. VEL DONATIONIS. CAVSA. CVI. MANCIPARE. VOLVERIT. ALIOVE. QVO. NOMINE EIVS. MONVMENTI. PARTEM. ALIENARE. TEMPTAVERIT. DARE. DAMNAS. ESTO AERARIO. POPVLI. RO. HS. XV. M. N. ET. COLLEGIO. PONTIFICVM. HS. XV. M. N (p. DCCCCXLVI. 6.)

Alias ad Rempubl. aliquam bona pertinere, si contra fieret, iubebant. Sic in Inscriptione Brundusina:

M. LOLLIVS. ARPHOCRAS. V. F. S. ET. PAELINAE. VXOR. V. ET. LIB. LIBERTAB. POST. Q. EORVM. M. S. S. E. H. H. N. S. NEQVE. VLLI. LIQVEBIT. LOCATIONIS. CAVSA. IN. ANNIS. CENTVM. QVANDOQVE. TRANSVENDERE. QVOD. SI QVI. ADVERSVS. ID. FECERINT. EORVM. BONA. PERTINERE. DEBEBVNT. AD. REMPVBLICAM. BRVNDISINORVM. (p. DCCCI. 5.

682 CLXXXVII. *Titulorum inscriptionibus exprimi solebat, quantum* IN TVTELAM MONVMENTI, *aut* CVLTVRAM *relinqueretur.*

Inscriptionibus quoque exprimebatur, quantum IN TVTELAM MONVMENTI relinqueretur. Quod Inscriptio subiecta declarat.

COTTA. A. COTTII. F. GALLA. TESTAMENTO. FIERI. IVSSIT. A. COTTIO PATRI. PROCOS. HISPANIAE. ET. PACVLLAE. MATRI. ET. A. COTTIO. FRATRI QVAESTORI. AED. PLEB. ET. MEMMIAE. GALLIAE. AVIAE. HVIC. MONVMENTO TVTELAE. NOMINE. CEDVNT. AGRI. PVRI. IVGERA. DECEM. ET. TABERNA. QVAE PROXIME. EVM. LOCVM. EST. (p. CCCXCIX. 1.

Et alias:

HAEC. TABERNA. CVM. AEDIFICIO. HVIVS. MONVMENTI. TVTELA. EST.

In quodam etiam Titulo inuenio:

LIBERTIS. POSTERISQVE. EORVM. ET. QVI. AD. ID. TVENDVM. CONTVLERVNT. CONTVLERINT. (p. DCCCCXLV. 10.)

Praeterea Titulis declarabatur, quantum in CVLTVRAM Monumenti legatum esset: vt testatur Inscriptio ista:

A. SEMPRONIVS. LAETVS. MENSOR. AEDIFICIORVM. SIBI. ET. SEMPRONIAE. METROTHEAE. VXORI. ET. ORESTI. ET. ORESTILLO. LIBERTIS. CARISSIMIS ET. OCTAVIAE. ACMAE. NVTRITAE. AB. NOBIS. LIBERTIS. LIBERTABVS. POSTERISQVE. COMM. HVIC. MONVMENTO. EX. TESTAMENTO. IN. CVLTVRAM. LEGATA SVNT. HS. VII. A. SEMPRONIO. SEVERO. (p. DCXXIII. 8.)

Quo pertinent haec lapidis vetusti fragmenta:

C. IN. CVLTV. MONVMENTVM. CVM. P. XV. ET. ITER. (p. CCCCLXXXIV. 1.)

CLXXXVIII. NE OSSA VIOLARENTVR, *item* DE SACRIS FACIENDIS, ROSIS AD SEPVLCRVM FERENDIS, *in monumentorum titulis caueri solebat.*

His quoque Titulis interdum, ne ossa violarentur, rogabant hoc modo:

ROGO. PER. DEOS. SVPEROS. ATQVE. INFEROS. OSSA. NOSTRA. QVISQVIS. ES HOMO. NON. VIOLES. (ibid. 13.)

Et alias:

QVISQVIS. ES. HOMO. ET. VOS. SODALES. MEOS. CVNCTOS. ROGO. PER DEOS SVPEROS. INFEROSQVE. NE. VELITIS. OSSA. MEA. VIOLARE. (p. DXCIV. 3.)

Item alibi:

SI. QVIS. TITVLVM. MEVM. VIOLAVERIT. INFERAT. AERARIO. SS. IX. H.

Sed & Sacrorum, quæ sibi fieri vellent, mentionem nonnumquam faciebant, quod sequens Inscriptio testatur:

IN. HOC. MONVMENTO. ITVS. ADITVS. AMBITVS. LIBERTIS. LIBERTABVSQVE. MEIS. OMNIBVS. PATEAT. TVS. ET. VINVM. (sic enim lacunam explendam coniicio) DATO. AD. SACRIFICIA. FACIENDA. QVOTIESQVOMQVE. OPVS. ERIT (p. DCLXII. 5.)

Eoque pertinent hæc Inscriptionis Rom. verba:

ET. ITVM. ADITVM. AMBITVM. SACRIFICIIQVE. FACIVNDI. CAVSA. &c.

Interdum a Monumentis Vstrinam summouebant, reiiciebantque, his verbis:

HVIC. MONVMENTO. VSTRINAM. APPLICARI. NON. LICET. (p. DCLVI.)

Item:

AD. HOC. MONVMENTVM. VSTRINAM. APPLICARI. NON. LICET. (p. MXLIV. 7.)

Curæ quoque priscis fuisse, video, vt rosis Monumenta sua quotannis ornarentur: quod Lucianus in Nigrino perstringit: sed hoc aperte vetustæ Inscriptiones docent, quas subiiciendas censui.

OB. MEMORIAM. PATRIS. SVI. DEC. COLLEGII. FABR. M. R. HS. S. N. LIBERALITATE. DONAVIT. SVB. HAC. CONDICIONE. VT. QVOTANNIS. ROSAS. AD MONVMENTVM. EIVS. DEFERANT. ET. IBI. EPVLENTVR. DVMTAXAT. IN. V. ID IVLIAS. QVOD. SI. NEGLEXERINT, TVNC. AD. VIII. EIVSDEM. COLLEGII. PERTINERE. DEBEBIT. CONDICIONE. SVPRADICTA. (p. DCCXLVIII. 11.

LONGIVS. PATROCLVS. SECVIVS. PIETATEM. COLL. CENT. HORTOS CVM. AEDIFICIO. HVIC. SEPVL. IVNCTO. VIVVS. DONAVIT. VT. EX. RE-
681 DITV. EORVM. ROSAE. ET. ESCE. PATRONO. SVO. ET. QVANDOQVE. SIBI PONERENTVR.

FLAVIAE. Q. F. SALVTI. CONIVGI. CARISSIMAE. L. PVBLIVS. ITALICVS. DEC. ORN. ET. SIBI. V. P. HIC. COLL. FABR. M. R. H. S. XXX. N. DEDIT. EX. QVORVM. REDITV. QVOT. ANNIS. DECVRIONIBVS. COLL. FABR. M. R. IN. AEDE. NEP. QVAM. IPSE. EXTRVXIT. DIE. NEPTVNALIORVM. PRESENTIBVS. SPORT. * BINI. DIVIDERENTVR. ET. DIE. XXVIII. SIVE. * CENTENI QVINQVAGENI. QVOTANNIS. DARENTVR. VT. EX. EA. SVMMA. SICVT. SOLITI SVNT. ARCAM. PVBLICIORVM. FLAVIANI. ET. ITALICI. FILIORVM. ET. ARCAM IN. QVA. POSITA. EST. FLAVIA. SALVTARIS. VXOR. EIVS. ROSIS. EXORNENT DE. HS. XXV. SACRIFICENTQVE. EX. XXII. ET. DE. RELIQVO. IBI. EPVLENTVR. OB. QVAM. LIBERALITATEM. COLL. FABR. M. R. INTER. BENE. MERITOS QVOTANNIS. ROSAS. PVBLITLIS. SVPRASC. ET. FLAVIAE. SALVTARI. VXORI EIVS. MITTENDAS. EX. * XXXV. SACRIFICIVMQVE. FACIVNDVM. DE. XX HS. PER. MAGISTROS. DECREVIT. (p. CCCCLXI.)

CLXXXIX. DOLI MALI CLAVSVLA, *aliæque insignes quædam titulorum formulæ.* OLLARVM *atque* VRNARVM *tituli.*

Sed & Monumentorum Titulis Doli mali clausula subiici solebat, his notis, H. M. D. M. A. quæ hoc significant: HVIC MONVMENTO DOLVS MALVS ABESTO. (p. DXX. 8.) Interdum in huiusmodi Titulus inuenio verba hæc: MVNVS SVPREMVM (p. DXCII. 4.) & RELIQVIAE CORPORIS (p. DXCVII. 7.) & MEMORIAE EIVS FECIT VIR DONEC FATA PERMISERVNT. In quodam etiam Titulo reperio, MORTVVS EST III. K. IVLIAS HORA X. ELATVS EST HORA IIII. FREQVENTIA MAXIMA. Quo modo & Atticum maxima vulgi frequentia elatum, auctor eius vitæ scribit, cap. 22. Et in Illyricana inscriptione: P. PITIVS P. F. MARVLLVS DECVRIONVM DECRETO PVBLICE ELATVS, SEPVLTVSQVE EST. (p. CCCCLI. 7.)

Atque huiusmodi erant Sepulcrorum antiquorum Tituli, in quos laborasse quosdam, Seneca in libro de Breuit. vitæ scribit. MONVMENTORVM INSCRIPTIONES vocat Imp. Alexander in l. 6. C. de religios. Eoque sensu LAPIDEM MEMORIAE OTHONIS INSCRIPTVM accipe apud Suetonium in Vitellio c. 10.

Nec Monumentis modo, sed & Vrnis atque Oliis Titulos inscribebant, quibus Ollarum, quas fecerant, emerant, aut quæ donatæ erant, numerus comprehendebatur, in hunc modum: FECIT II. OLLAS CONSERVAE SVAE. OLLAS IIII. SIBI ET SVIS EMIT AB SOLO OLLAS. II. AVIA HILARA. OLLA DONATA AB L. PORCIO LVSIMACHO. L. ANTONIVS POTHVS OLLAM CVM TITVLO, BENE MERENTI SEXTIAE. L. ETRTIAE TONSTRICI SEXTIA XANTA SCR. LIBRARIA. EMIT. OLLAS II.

CXC. *Formulæ*, *quibus* VIATORES *rogabantur*, VT BENE PRECARENTVR MORTVIS, *item* LECTORES BENE VALERE *iubebantur*.

Interdum & viatores Titulis Monumentorum rogabantur, vt bene mortuis precarentur, veluti in hoc Eucharidis Liciniæ epitaphio: ROGO VT DISCEDENS TERRAM MIHI DICAS LEVEM. Et alibi. S. T. T. L. id est: SIT TIBI TERRA LEVIS. Item, OSSA TIBI BENE QVIESCANT. Alias est: AVE THAIS, DII TIBI BENE FACIANT. AVE ALCIME, BENE TIBI SIT. Postremo non hi modo, quibus Tituli ponebantur, sed & lectores bene valere quandoque iubebantur, quemadmodum testantur hæc a me ex antiquis Inscriptionibus descripta verba: BENE VALEAS QVI ME SALVTAS CVM SOSSIA FILIA MEA. BENE VALEAS QVISQVIS ES. BENE VALEAS QVI LEGIS, vel TV, QVI LEGIS. Atque in his nouissimis vocibus commodissime liber hic deficiet. *b*)

• Hic lubet mentionem facere duarum formularum, quae sæpenumero monumentis sepulcralibus inscriptæ reperiuntur, quas A. non tetigit. Altera est hæc: *Sub Ascia dedicauit* hoc monumentum, quæ frequens est in Gallofrancicis monumentis. Eius autem quæ vis fuerit, doctissimis viris dissentientibus, difficile est, quasi arbitrio suo, statuere. Omnium fere interpretationes sub examen reuocauit B. *Conradi Parerg.* I, 4. conf. eiusd. *præfat. nou.* p. XIV. sqq. ipse tamen varius in explicatione sua. Nam, quam dederat in ipso Parergo, in præfatione deseruit, aliam amplexus. Nos quidem hic malumus iudicium nostrum sustinere, quam aliquam sententiam tueri, quae facile & ipsa in dubitationem vocari possit. Cui otium atque lubido est, is adeat Conradum. Coniecturarum satis amplam materiam reperiet. Altera formula est, valde solennis, hæc: *Sine vlla deductione*, qua vetabatur, ne vicesima hereditatium detraheretur. De qua formula cum diligenter egerit *Fr. Ramos del Manzano Comm. ad Leg. Iul. & Pap. Pop.* I, 13. in *Meerman. Thes. Tom. V.* non necesse erit, pluribus exponere. Suffecerit, digitum ad fontes intendisse.

BARNABAE BRISSONII

IN CONSISTORIO REGIO CONSILIARII ET IN AMPLISSIMO SENATV PARISIENSI PRAESIDIS

DE

FORMVLIS

ET

SOLENNIBVS POPVLI ROMANI VERBIS

LIBER OCTAVVS.

Ventum est vix tandem ad octauam, eamque postremam destinati operis partem: in quam dum ingredior, prope ex alto in portum inuehi, & ex magna iactatione terram videre, mihi videor. Et habet præteritorum periculorum, scopulorumque, quos transuecti sumus, recordatio delectationem: & quod vulgo dici solet, *Iucundi acti labores.* Vt ergo, quasi confecto curriculo, metas contingam, ita ad exitum properabo. Non est autem vltimus hic veluti actus proprio aliquo argumento circumscriptus, sed in omnium, quæ supersunt, quæque in medio positæ, communi quodam in vsu, atque hominum in ore vulgique sermone versabantur, formularum popularium congerie, opera nobis ponenda est. Quarum varietas efficiet, vt nec pes nec caput vni reddatur formæ.

I. IVRISIVRANDI *formulæ*, PER CASTOREM, PER POLLVCEM, PER HERCVLEM, PER DIVM FIDIVM, PER FIDEM, PER CEREREM, PER DEVM.

Scribendi autem exordium à IVREIVRANDO faciam, cuius non vna species, non vna formula erat. Nam qui dicta ac promissa sua, diuino numine adhibito, firmabant, interdum per Castorem, interdum per Pollucem, nonnunquam per Herculem deierabant. Inde illa in Comœdiis peruulgata: POL, PERPOL, AEDEPOL, ECASTOR, HERCLE, MEHERCLE, MEDIVSFIDIVS. Festus Pompeius lib. II. MECASTOR, ait, & MEHERCLE *iusiurandum erat: quasi diceretur*, ITA ME CASTOR, ITA ME HERCVLES, *vt subaudiatur*, IVVET: Idem eodem lib. MEDIVSFIDIVS *compositum videtur, & significare Iouis filium, id est, Herculem, quod Iouem Græce Δία; &* FIDIVM *pro filium, quod sæpe antiquitas litera D. pro L. vteretur. Quosdam tamen existimare, iusiurandum esse per Diui fidem; alios per diei, id est, diurni temporis fidem.* Atque adeo vel imprudentibus Christianus sæpe hæc verba, ex vulgari vsu & vulgata loquendi consuetudine excidisse, Tertullianus in lib. de Idololatr. cap. 20. ita scribit: *Consuetudinis vitium est, dicere* MEHERCVLE, *dicere &* MEDIVSFIDIVS, *accedente ignorantia quorundam, qui ignorant, Iusiurandum esse* PER HERCVLEM. MEHERCVLE vtique iurant Iunius Bassus, & Domitius Afer apud Quinctilianum lib. VI. cap. 4. & Passienus apud Plinium Epist. 6. lib. VII. Enimuero hanc Gellius lib. II. Noct. Attic. cap. 5. studiose ab antiquis obseruatam differentiam memoriæ prodidit, vt neque mulieres Romanæ per Herculem, neque viri per Castorem deierarent, nec vsquam scriptum inueniri, apud idoneos scriptores, aut Mehercle feminam

minam dicere, aut Mecastor virum. Ædepol vero, quod iusiurandum per Pollucem erat, viro & feminæ commune fuisse. Similiter Donatus in Andriam Terent. Act. III. Sc. 2. v. 25. *Per Castorem & Pollucem*, ait *Ornatiua sunt iurandi, apta feminis.* Id quod multis Plauti, Terentiique testimoniis confirmari potest. Apud illum enim Crocotium ancilla ECASTOR iurat non semel, in Sticho Act. II, Sc. 1. v. 89. Eodemque modo iurat Philenis eiusdem Comœdiæ & Actus Sc. vlt. v. 37. & Staphyla in Aulularia Act. I. Sc. 1. v. 28. & Sc. vlt. v. 28. & Mirina ancilla in Casina Act. V. Sc. 1. v. 3. Gymnasium, Cistellar. Act. 1. Sc. 1. v. 72. Melænis item & Phanostrata eiusdem Comœd. Act. II. Sc. 3. & Act. IV. Sc. 1. v. 16. & Act. IV. Sc. 2. v. 61. vt & apud Terentium Sostrata Heautontimor. Act. V. Sc. 3. & Lesbia, Andr. Act. III. Sc. 2. v. 6. Nusquam vero apud vtrumque hoc iurisiurandi genus a viris vsurpatum, legere me, memini. At tam viri, quam feminæ apud eosdem sæpenumero AEDEPOL iurant. Sic enim iurant Megadorus, Congrio & Euclio, Aulular. Act. II. Sc. 2. v. 84. Act. III. Sc. 2. v. 33. Sc. 4. v. 16. & Sc. vlt. v. 44. Item Lorarius, Philocrates, Ægio, Capt. Act. II. Sc. 1. v. 16. & Sc. 2. v. 3. & Act. IV. Sc. 2. v. 25. Periphanes & Apœcides, Epidici Act. II. Sc. 1. v. vlt. Act. II. Sc. 2. v. 78. & Act. V. Sc. penult. v. 13. Olympio, Casina Act. II. Sc. 5. v. 1. Phidippus apud Terentium, Hecyra Act. IV. Sc. 4. v. 1. Rursus mulieres, vt de multis paucas recenseam, ita iurant, Philænis, Melænis, & Halisca Cistellar. Act. IV. Sc. 1. v. 66. & Scen. vltim. Item ancilla ἀνώνυμος Casina Actu IV. Sc. 1. v. 1. & Bacchis Terentiana, Heautontim. Act. II. Sc. 4. v. 1. & Sophrona Phorm. Act. V. Sc. 1. v. 21. & Mysis Andr. Act. III. Sc. 1. v. 1. Pueris plane per Herculem sub tecto deierare non licuisse, nec nisi sub dio huiusmodi iusiurandum præstitum, Plutarchus in libro Αἰτιῶν p. 271. auctor est. Varro libro IV. de Lingua Latina, c. 10. a Ioue dium deriuans, *vnde*, ait, *sub dio, &* DIVVS FIDIVS. *Itaque inde eius perforatum tectum, vt videatur diuum, id est cœlum. Quidam negant, sub tecto per hunc deierare oportere. Ælius Gallus*, DIVS FIDIVS, *dicebat, diiouis filius, vt Græci* Διόσκουρον *Castorem. Et putabant, hunc esse* SANCIVM, vel, vt alii legunt, SANGVM, *ab Sabina lingua, & Herculem ab Græca.* Ex eodem Varrone lib. de Liber. educ. hic locus citatur a Grammaticis: *Itaque domi ritu nostro, qui* PER DIVM FIDIVM IVRARE *volt, prodire solet in publicum.* Plautus Asinar. Act. I. Sc. 1. v. 8.

PER DEVM FIDIVM *quæris?* IVRATO *mihi.*

Cuiusmodi iurisiurandi religionem, nescio an Plutarchus verbi corticem spectans, ad fidem retulerit. Sic enim ille in Numa: p. 70. Πρῶτον δὲ φασὶ ϗ Πίστεως ϗ Τέρμονος ἱερὸν ἱδρύσασθαι, ϗ τὴν μὲν πίστιν ὅρκον ἀποδεῖξαι Ῥωμαίοις μέγιστον, ᾧ χρώμενοι μέχρι νῦν διατελοῦσι. Veteres certe iureiurando quandoque adigebant his verbis, PER FIDEM. Petronius Satyrico, PER FIDEM, *inquam*, PATER, *cuius hæc nauis est, aut quos vehat, dicere potes?* In deprecationibus vero & obtestationibus locum habuisse hanc formulam, mihi, eodem teste Petronio, liquet. Apud eum namque c. 53. quidam ita deprecatur, PER FIDEM SALTEM NOBIS PARCE, *qui te numquam lapidauimus.* Et alias c. 74. PER FIDEM MISERERE, *quemadmodum soles.* Idem alibi, c. 58. *Genua ergo perseuerantis amplector*, &c. PER FIDEM, EVMOLPE, *redde puerum.* Sic & Apuleius lib. II. de Asino aur. PER FIDEM VESTRAM, *inquit*, QVIRITES, PER PIETATEM PVBLICAM, PEREMPTO CIVI SVBSISTITE. Nec Virgilii testimonio hæc formula fraudanda est. Is enim lib. II. Æneid. v. 141.

Quod te, ait, PER SVPEROS *& conscia numina veri,*
PER, *si quæ est, quæ restat adhuc mortalibus vsquam,*
INTEMERATA FIDES.

Per Cererem etiam, vt Festus, aut ex eo Paulus docet, ita iurabant, ECCERE: quod iurisiurandi genus vsurpat Sosia apud Plautum Amphitruone Act. II. Sc. 1. v. 4. & Phormio apud Terentium Phormio. Act. II. Sc. 1. v. 5. &, ex quorundam emendatione, Chremes apud eumdem Andr. Act. V. Sc. 5. v. 4. Quin & PER DEVM illi ipsi, qui deorum turbam & multitudinem colebant, quandoque iurabant, vt ex l. 3. §. 4. vlt. & l. 33. D. de iureiurand. patet. Id quod Tertullianus in lib. de Testimonio animæ, & Lactantius lib. II. cap. 1, notant.

II. *Mos* IVRANDI PER GENIVM CAESARVM, PER SALVTEM PRINCIPVM.

Sane oppressa a Cæsaribus Repub. mos inualuit, per eorum Genium iurandi. Atque adeo post Iulii Cæsaris cædem Senatum decreuisse, Τὴν αὐτοῦ τύχην ὀμνύναι, Dio lib. XLIV. p. 275. refert. Eodemque lib. p. 302. ὑπὲρ οὗ, ait, δημοσίᾳ κατ᾽ ἔτος εὔχεσθαι ἐψηφίσαντο, ϗ οὗ τήν τε ὑγείαν, τήν τε τύχην ὤμνυσαν. id est, per cuius SALVTEM, & per GENIVM iurauerant, non vt interpres, *per valetudinem & per fortunam.* Illius autem moris testis est Vlpianus in l. 13. §. vlt. D. de iureiurand. & Tertullianus non vno loco, veluti in lib. ad Scapulam c. 1. his verbis: *Sed iidem ipsi, qui* PER GENIOS EORVM IN PRIDIE VSQVE IVRAVERANT, *qui pro salute eorum hostias & fecerant & vouerant, hostes eorum sunt reperti.* Et in Apologet. cap. 28. *Citius denique apud vos per omnes deos, quam* PER VNVM GENIVM CAESARIS PEIERATVR. Quæ verba, vt alia pleraque imitatus Minutius Felix in libello, qui Octauius inscribitur, cap. 29. *Et est*, ait, *illis tutius,*

PER

PER IOVIS GENIVM PEIERARE, QVAM REGIS. Idque ita esse, Imp. Alexandri rescriptum comprobat: quo, iurisiurandi contemptam religionem satis Deum vltorem habere, desinit: periculum vero corporis, vel maiestatis crimen inferri, non placere, si per principis Genium inconsulto calore fuerit peieratum, l. 2. C. de reb. credit. l. 2. C. ad L. Iuliam maiest. Nimirum deorum iniurias, vt ille apud Tacitum, ait, diis curæ esse: principes vero maiestatis suæ periurio violatæ vindices esse debere, censebant. Tiberium quidem passum non esse, per Genium suum iurari, aut in discrimen iudiciumue vocari, hoc nomine, quod per Genium suum peierasset, Dio lib. LVII. p. 696. memoriæ prodidit. Contra, Gaium Cæsarem plerosque honesti ordinis deformatos prius stigmatum notis ad metalla & bestias condemnasse, quod numquam per Genium suum deierassent, Suetonius in eius vita, cap. 27. auctor est. Polycarpum etiam a Proconsule iussum, per Cæsaris Genium iurare, Eusebius lib. III. histor. Ecclesiast. cap. 14. scribit. Ita quippe interpretor, quod ille ait, *ὄμοσεν τὴν Καίσαρος τύχην.* Quo sensu & *Καίσαρος τύχην* accipio apud Arrianum Epicteti lib. IV. c. 1. Iosephus lib. XVI. Antiquit. Iudaic. cap. 16. Nicolaum hæc de Sylao ad Cæsarem Augustum verba facientem inducit: *Συλλαίου τὴν σὴν Τύχην ἐπομόσαντος, ἦ μὴν ἐντὸς ἡμερῶν τριάκοντα παρέξειν τὰ χρήματα, ἢ σεβομένου δὲ μετὰ τῶν ἄλλων θεῶν, καὶ τοῦ σοῦ Καίσαρ, ὀνόματος.* Apuleius lib. IX. de Asino aur. *Contra milites ibi; nec vspiam illum delitescere,* ADIVRANTES GENIVM PRINCIPIS, *contendebant.* Præterea auctorem fuisse Caligulam, vt omnibus sacramentis adiiceretur, NEQVE ME LIBEROSQVE MEOS CARIORES HABEO, QVAM CAIVM ET SORORES EIVS, Suetonius in eius principis vita cap. 15. scribit. Quod ipsum Dio significat lib. LIX. p. 742. his verbis: *Περὶ δὲ δὴ τοῦ Αὐγούστου τότε Γαΐῳ τά τε ἄλλα, ὥσπερ εἴθιστο, Καὶ ὅτι καὶ σφῶν αὐτῶν καὶ τῶν τέκνων καὶ ἐκεῖνον καὶ τὰς ἀδελφὰς αὐτοῦ προτιμήσουσιν ὤμοσαν.*

Plane vulgare illud paganorum & gentilium, per Cæsaris Genium iusiurandum Christianos vitasse, sed per principis salutem, quæ omnibus Geniis augustior erat, iurasse, Tertullianus in Apologetico cap. 32. docet. Impp. Arcadius & Honorius in l. 41. C. de transactionib. *Eos etiam huius legis vel iactura dignos esse iubemus, vel munere, qui nomina nostra placitis inserentes,* SALVTEM PRINCIPVM, *confirmationem initarum, iurauerint, esse pactionum.*

III. *Mos iurandi* PER SALVTEM PROPRIAM, *aut* LIBERORVM. *Parentum iusiurandum,* VT SVPERSTITES LIBEROS RELINQVERENT.

Nec vero per SALVTEM modo principum, sed & per SVAM quandoque, vel FILIORVM SALVTEM, olim IVRABANT. Vlpianus in l. 5. prin. D. de iureiur. *Quod si exegi, vt* PER SALVTEM TVAM IVRARES, *& iurasti.* Plinius Epistol. vlt. lib. II. *Clamat moriens: O hominem nequam, perfidum, ac plus etiam, quam periurum, qui sibi* PER SALVTEM FILII PEIERASSET! *Facit hoc Regulus non minus scelerate, quam frequenter, quod* IRAM DEORVM IN CAPVT INFELICIS PVERI DETESTATVR. Enimuero religiosissimum parentum Iusiurandum erat, vt superstites filios relinquerent. Testis Terentiana Sostrata, quæ Heautont. Act. V. Sc. 4. v. 7. Clitiphoni filio deierat hoc modo:

> ITA MIHI ATQVE HVIC SIS SVPERSTES, VT EX ME ATQVE HOC NATVS EST.

Apud Senecam quoque Controuersiar. 4. libr. IX. patris iusiurandum concipitur his verbis, ITA MIHI LIBERO ET VIVERE CONTINGAT, ET MORI. ITA OCVLOS MEOS FILII MANVS OPERIANT. Et ibidem pater iurat, ITA MIHI SVPERSTITE FILIO MORI LICEAT.

IV. *Iurandi formula:* ITA ME DEVS, *vel* DII AMENT, SERVENT, *& his similes.*

Erant & illæ vulgares iurandi formulæ, ITA ME DEVS AMET, vel, ITA ME DII AMENT, quæ sæpe in oculos eorum, qui Plauti ac Terentii Comœdias legunt, incurrunt. Idem Plautus Bacchidibus Act. IV. Sc. 8. v. 51. seq.

> ITA ME IVPITER, IVNO, CERES, MINERVA, LATONA, SPES, OPS, VIRTVS, VENVS,
> CASTOR, POLLVCES, MARS, MERCVRIVS, HERCVLES,
> SVMANVS, SOL, SATVRNVS, DIQVE OMNES AMENT.
> *Vt ille cum illa neque cubat neque ambulat.*

Et Pœnulo. Act. V. Sc. 4. v. 88.

> AT ME ITA DI SERVENT, *vt hic pater est vester.*

Cicero etiam in Diuinat. c. 13. iurat his verbis, ITA DEOS MIHI VELIM PROPITIOS. Vbi Asconius Pædianus, *Genus,* ait, *iurisiurandi, id est, quod dicimus,* TANTVM MIHI DIVINITAS FAVEAT, QVANTVM VERVM EST ILLVD, QVOD DICO TIBI. Idem Cicero IV. in Catilin. Oratione c. 6. *Nam,* ITA MIHI SALVA REPVB. VOBISCVM PERFRVI LICEAT, VT EGO, &c. Idem Epist. 13. lib. XVI. ad Attic. IVRAT, ITA SIBI PARENTIS HONORES CONSEQVI LICEAT. Cæsar Augustus apud Suetonium in Tiber. cap. 21. *Vale iucundissime, &* ITA SIM FELIX, *vir fortissime,* Seneca in *Ἀποκολοκυντώσει: Ab[illegible]c ego quæcunque audiui, certa claraque adfero,* ITA ILLVM ALMVM ET FELICEM HABEAM.

V. *Iu-*

687 V. *Iurandi formula:* ITA VIVAM.

Erat & iurisiurandi recepta apud veteres formula, ITA VIVAM, quemadmodum Valerius lib. IX. cap. 13. docet, de Bruto loquens: *Nam a Furio, quem ad eum occidendum Antonius miserat, comprehensus, non solum ceruicem gladio subtraxit, verum etiam constantius eam praebere admonitus, ipsis his verbis iurauit:* ITA VIVAM, *dabo.* Cuius formulae ignorantia peccatum est a quibusdam, qui verae, germanae, & purae putae lectionis loco, quam nunc liberali causa manu adsero, hanc substituerunt, ITA, VT VIVAM, DABO. Verum meae adsertionis sponsorem dabo Senecam, qui eamdem historiam recensens Epist. LXXX. 11. ita ait: *Hic est enim Brutus, qui, cum periturus mortis moras peteret, ad exonerandum ventrem secessit, & euocatus ad mortem, iussusque praebere ceruicem,* PRAEBEBO, *inquit,* ITA VIVAM. Eodemque iurisiurandi genere vtitur Cicero Epist. 13. lib. II. Familiar. his verbis: *Nam,* ITA VIVAM, *putaui.* Idem Epist. 15. lib. V. ad Attic. *Quaeris, quid hic agam:* ITA VIVAM, *vt maximos sumptus facio.*

VI. *Formula iurandi* PER CAPVT SVVM, *vel* ALTERIVS, *item* PER OCVLOS.

Interdum autem PER CAPVT SVVM, interdum & PER CAPVT ALTERIVS iurabant. Vlpianus in l. 3. §. vlt. D. de iureiurand. *Ceterum si ego detuli, vt* PER DEVM IVRARES, *tu* PER CAPVT TVVM IVRASTI, VEL FILIORVM TVORVM.

Ouidius lib. V. Trist. Eleg. 4. v. 45.

> PER CAPVT *ipse* SVVM *solitus* IVRARE, *tuumque,*
> *Quod, scio, non illi vilius esse suo.*

Idem in Epist. III. Heroid. v. 107.

> PERQVE TVVM, NOSTRVMQVE CAPVT, *quod iunximus vna:*
> PERQVE TVOS ENSES, *cognita tela meis:*
> *Nulla mycenaeum sociasse cubilia mecum,*
> IVRO. FALLENTEM *deseruisse velis.*

Martialis Epigr. 48. lib. IX. v. 2.

> PER TVA IVRARES SACRA, TVVMQVE CAPVT.

Silius Italicus lib. 10.

> PERQVE CAPVT, *nullo leuius mihi numine, patris*
> MAGNANIMI IVRO.

Apuleius lib. III. de Asino aur. ADIVRO *enim* TVVM *mihi* CARISSIMVM CAPVT, *nulli me prorsus, at ne tibi quidem ipsi adseueranti posse credere, quod quidquam in meam cogitaueris perniciem.* Ouidius etiam lib. III. de Ponto Eleg. 3. PER CAESAREVM CAPVT IVRAT. Iuuenalis Sat. VI. v. 16.

> *Nondum Graecis* IVRARE *paratis*
> PER CAPVT ALTERIVS.

Nonnumquam & per Oculos suos iurabant. Plautus Menaechm. Sc. vlt. v. 1. *Sultis* PER OCVLOS IVRARE. Atque ita Amicae, delitias facientes, saepe iurabant. Ouidius lib. II. Amor. Eleg. 16. v. 43.

> *At mihi te comitem,* IVRABAS, *vsque futuram,*
> PER ME, PERQVE OCVLOS, *sidera nostra,* TVOS.

Idem lib. III. Amor. Eleg. 3. v. 11.

> PERQVE SVOS *illam nuper* IVRASSE, *recordor,*
> PERQVE MEOS OCVLOS.

Propertius lib. I. Eleg. 15. v. 33.

> *Quamuis mihi viles isti videantur* OCELLI,
> PER QVOS *saepe mihi credita perfidia est.*
> HOS, TV IVRABAS, SI QVID MENTITA FVISSES,
> VT TIBI SVPPOSITIS EXCIDERENT MANIBVS.

Tibullus lib. III. Eleg. vlt. v. 47.

> *Et si* PERQVE SVOS *fallax* IVRAVIT OCELLOS,
> IVNONEMQVE SVAM, PERQVE SVAM VENEREM.

VII. PER IVNONEM *solenne mulierum iusiurandum & amantium.* PER VENEREM *iurabant amatores.*

Nam PER IVNONEM plerumque mulieres iurabant, vt illa apud Petronium Satyr. c. 27. IVNONEM MEAM IRATAM HABEAM, SI VMQVAM ME MEMINERIM VIRGINEM FVISSE. Alcmena quoque apud Plautum Amphitr. Act. II. Sc. 2. v. 201. seq.

> PER SVPREMI, *ait,* REGIS REGNVM IVRO, ET MATREMFAMILIAS
> IVNONEM, QVAM ME VERERI ET METVERE, EST PAR MAXIME,
> VT MIHI EXTRA VNVM TE MORTALIS NEMO CORPVS CORPORE
> CONTIGIT, QVO ME IMPVDICAM FACERET.

Eodemque modo amantes nonnumquam, & molliores homines iurabant. Sic enim Tibullus lib. IV. Eleg. 13. v. 15. ad amicam:

> *Haec tibi* SANCTA TVAE IVNONIS NOMINA IVRO,
> *Quae sola ante alios est mihi magna Deos.*

Iuuenalis Sat. II. v. 98.

> *Et* PER IVNONEM *domini* IVRANTE *ministro.*

Per Venerem etiam viri iurabant mulieribus, quas deperibant. Ouidius lib. II. Amor. Eleg. 688
7. v. 27.

> PER VENEREM IVRO, PVERIQVE VOLATILIS ARCVS,
> *Me non admissi criminis esse reum.*

Et Eleg. 8. eiusdem lib. v. 18.

> PER VENERIS *feci* NVMINA MAGNA *fidem.*

VIII. *Iurisiurandi sanctissimi formula*, PER IOVEM LAPIDEM, *&* EXSECRATIO *illi addita:* SI SCIENS FALLO.

Verum solenne, atque adeo sanctissimum Romanorum iusiurandum, PER IOVEM LAPIDEM concipiebatur. 1) Testis est Gellius lib. I. Noct. Atticar. cap. 21. IOVEM, inquiens, LAPIDEM, *quod sanctissimum iusiurandum est habitum, sum paratus* IVRARE, VIRGILIVM HOC NVMQVAM SCRIPSISSE. Cicero Epist. 12. lib. VII. Famil. *Quomodo autem tibi placebit*, IOVEM LAPIDEM IVRARE, *cum scias Iouem Iratum nemini esse?* Apuleius in lib. de Deo Socratis: *Quid igitur?* IVRABO PER IOVEM LAPIDEM, *Romano vetustissimo ritu?* Eoque respexisse videtur Ausonius in precatione matutina ad Deum, cum ait, *Si* LAPIDES, *non* IVRO DEOS. Huic vero iuriiurando exsecratio addi solebat, cuius formulam Festus lib. XI. docet. IOVEM, ait ille, LAPIDEM IVRATVRI, *silicem tenentes*, *his verbis vtuntur:* SI SCIENS FALLO, TVM ME DIESPITER, SALVA VRBE, ARCEQVE, BONIS EIICIAT, VT EGO HVNC LAPIDEM. Quam formulam Græce Plutarchus in Sylla p. 458. ita expressit: *Ἀναβὰς εἰς το Καπιτώλιον, ἔχων ἐν τῇ χειρὶ λίθον, ὤμνυεν, εἶτα ἐπαρασάμενος αὐτῷ μὴ φυλάττοντι τὴν πρὸς ἐκεῖνον εὔνοιαν, ἐκπεσεῖν τῆς πόλεως, ὥσπερ ὁ λίθος διὰ τῆς χειρός.* Plenius & apertius Polybius lib. III. p. 108. seq. Τὸν δὲ ὅρκον ὀμνύειν ἔδει τοιοῦτον, ἐπὶ μὲν τῶν πρώτων συνθηκῶν, Καρχηδονίους μὲν τοὺς θεοὺς τοὺς πατρῴους, Ῥωμαίους, διὰ λίθου, κατὰ τὸ παλαιὸν ἔθος· ἐπὶ δὲ τούτῳ τὸν Ἄρην καὶ τὸν Ἐνυάλιον. Ἔστι δὲ τὸ διὰ λίθου τοιοῦτον. Λαβὼν εἰς τὴν χεῖρα λίθον ὁ ποιούμενος τὰ ὅρκια περὶ τῶν συνθηκῶν, ἐπειδὰν ὀμόσῃ δημοσίᾳ πίστει, λέγει τάδε, Εὐορκοῦντι μὲν ποιεῖν τἀγαθά, εἰ δὲ ἄλλως διανοηθείην, ἢ πράξαιμι, πάντων τῶν ἄλλων σωζομένων ἐν ταῖς ἰδίαις πατρίσιν, ἐν τοῖς ἰδίοις νόμοις, ἐπὶ τῶν ἰδίων βίων, ἱερῶν, τάφων· ἐγὼ μόνος ἐκπέσοιμι οὕτως, ὡς ὅδε λίθος νῦν. Καὶ ταῦτ᾽ εἰπὼν ῥίπτει τὸν λίθον ἐκ τῆς χειρός. Liuius lib. XXI. cap. 45. de Annibale: *Eaque vt rata scirent fore, agnum laeua manu, dextra silicem retinens*, SI FALLERET, IOVEM CETEROSQVE PRECATVS DEOS, ITA MACTARENT, QVEMADMODVM IPSE MACTASSET AGNVM, *secundum precationem, caput pecudis saxo illisit.* Cicero Epist. 1. lib. VII. Famil. *Deliciae vero tuae, noster Aesopus, eiusmodi fuit, vt ei desinere per omnes homines liceret. Is cum iurare coepisset, vox eum defecit, in illo loco*, SI SCIENS FALLO. Plinius in Panegyrico, cap. 64. *Quin etiam sedens praeiuit* (sic enim emendo) *Iusiurandum, & ille iurauit: expressit, explanauitque verba, quibus* CAPVT SVVM, DOMVM SVAM, SI SCIENS (ita quippe legendum censeo) FEFELLISSET, DEORVM IRAE CONSECRARET. Plautus Amphitr. Act. III. Sc. 2. v. 52.

ID EGO, SI FALLO, TVM TE SVMME IVPITER
QVAESO, AMPHITRVONI VT SEMPER IRATVS SIES.

Ouidius Lib. V. Fastorum: v. 683.

Siue ego te feci Testem, falsoue citaui
Non auditurо, numina vana, Ioui:
SIVE DEVM PRVDENS *alium, diuamue* FEFELLI,
Abstulerint celeres improba verba noti.

Tacitus lib. I. Annal. c. 73. *Iusiurandum perinde aestimandum*, QVAM SI IOVEM FEFELLISSET. Propertius lib. II. Eleg. 16. v. 15.

OSSA TIBI IVRO PER MATRIS, ET OSSA PARENTIS,
SI FALLO, CINIS HEV SIT MIHI VTERQVE GRAVIS
ME TIBI AD EXTREMAS MANSVRVM, VITA, TENEBRAS.

Idem lib. IV. Eleg. 7. v. 51.

IVRO EGO *fatorum nulli reuocabile carmen,*
Tergeminusque canis sic mihi molle sonet:
ME SERVASSE FIDEM: SI FALLO, VIPERA NOSTRIS
SIBILET IN TVMVLIS, ET SVPER OSSA CVBET.

Eiusdemque lib. Elegia vlt. v. 27.

Ipsa loquor pro me: SI FALLO, POENA SORORVM
INFELIX HVMEROS VRGEAT VRNA MEOS.

Quo respiciens Eumenius Rhetor in Oratione pro Scholis instaurandis, *Scio, ait, haec inquam, Vir Perfectissime, neque me* SCIENS FALLO. Eodemque alludens Seneca in lib. de Consolat. ad Heluiam cap. 10. *Itaque, ait, per fictiles deos religiose* IVRABATVR: *Qui per illos iurauerant, ad hostem morituri*, NE FALLERENT, *redibant.* Apuleius lib. X. de Asino aureo: *Non possum, calcata numinum religione*, CONSCIENTIAM MEAM FALLENS, *perperam iudicare.* Solennis vero illius Iurisiurandi gratia, sceptrum ex templo Iouis Feretrii sumptum, per quod iurarent, & lapidem silicem, quod foedus ferirent, Paulus ex Festo in verb. *Feretrius* tradit. Atque hoc est patrium & religiosissimum Iusiurandum, de quo Dionysius Halicarnasseus lib. IX. pag. 418. sensit, cum ait: Ταῦτ᾽ εἰπὼν καὶ τὸ ξίφος ἀνατείνας, ὤμοσε τὸν ἐπιχώριόν τε Ῥωμαίοις καὶ κράτιστον ὅρκον, τὴν ἀγαθὴν ἑαυτοῦ πίστιν, νικήσας τοὺς πολεμίους ἥξειν ἐς τὴν πόλιν, ἄλλως οὔ. 689
Quam interpretationem rectam esse, Liuius lib. II. cap. 45. eamdem historiam recensens docet: *Centurio erat, M. Flauoleius inter primores pugnae flagitator*, VICTOR, *inquit*, M. FABI, REVER-

1) Per *Iouem lapidem* intelligebant fictile simulacrum Iouis in Capitolio v. *Ryckius* de *Capitolio* c. 18. p. 229.

REVERTAR EX ACIE, SI FALLAT, IOVEM PATREM, GRADIVVMQVE MARTEM ALIOSQVE IRATOS INVOCAT DEOS. *Idem deinceps omnis exercitus in se quisque* IVRAT. Ac plane omne iusiurandum exsecratione finiebatur; vt docent hæc Plutarchi verba in Quæst. Roman. pag. 275. Πᾶς ὅρκος εἰς καταρὰν τελευτᾷ τῆς ἐπιορκίας. Exsecrationibusque additum, VT DII IRATI ESSENT FALLENTIBVS, ostendit Dionysius Halicarnasseus lib. VI. p. 240.

IX. *Formula iurantium:* EX ANIMI SVI SENTENTIA SE IVRARE.

Cæterum EX ANIMI SVI SENTENTIA, prout se res haberet, iurare profitebantur. Quod Ciceronis hæc ex Academic. Quæstionib. lib. IV. cap. 47. verba comprobant: *Quam rationem etiam maiorum diligentia comprobat, qui primum,* IVRARE EX ANIMI SVI SENTENTIA *quemque, voluerunt. Deinde ita teneri,* SI SCIENS FALLERET. Idem lib. III. Officior. cap. 29. *Non enim falsum iurare, peierare est, sed quod* EX ANIMI TVI SENTENTIA *iuraueris, sicut verbis concipitur more nostro, id non facere, periurium est.* Animaduertit hoc pridem, ne de aliena gloria quidquam detraham, & in Obseruationes suas retulit Iac. Cuiacius, clarissimum seculi nostri lumen, decusque: cuius exactæ diligentiæ etsi addi vix quidquam posse videtur, sequentia tamen auctorum testimonia cumuli loco accedent. Liuius lib. XLIII. cap. 15. *Cuius nondum iusta missio visa esset, ita iusiurandum adigebant,* EX TVI ANIMI SENTENTIA, TV EX EDICTO C. CLAVDII TIB. SEMPRONII CENSORVM IN PROVINCIAM REDIBIS? Quinctilianus lib. VIII. cap. 5. SENTENTIAM *veteres, quod animo sensissent, vocauerunt. Id cum est apud Oratores frequentissimum, tum etiam in vsu cottidiano quasdam reliquias habet. Nam &* IVRATVRI, EX ANIMI NOSTRI SENTENTIA, *& gratulantes,* EX SENTENTIA, *dicimus.* Idem lib. VI. cap. de Risu. *Quod fecit, ait, Longus Sulpitius, qui eum, contra quem iudicio Liberali aderat, ne faciem quidem habere liberi hominis, dixit. Cui respondens Domitius Afer,* TVI, *inquit,* EX ANIMI SENTENTIA, LONGE, *qui malam faciem habet, liber non est?* Eaque formula Iureiurando veteres vulgo adigebantur. Petronius Arbiter Satyr. cap. 69. *Tabulas fœderis signat, quibus hæc formula erat:* EX TVI ANIMI SENTENTIA VT TV, TRYPHAENA, NEQVE INIVRIAM TIBI FACTAM A GYTONE QVERARIS, NEQVE, SI QVID ANTE HVNC DIEM FACTVM EST, OBIICIES, VINDICABISVE, AVT VLLO ALIO GENERE PERSEQVENDVM CVRABIS. Et paulo post: ITEM LICA, EX TVI ANIMI SENTENTIA, VT TV EVCOLPON NEC VERBO CONTVMELIOSE INSEQVARIS, NEC VVLTV, NEQVE QVAERES, VBI NOCTE DORMIET. Censores etiam agentes solenne de vxoribus Iusiurandum, ita interrogasse, accepimus, EX ANIMI TVI SENTENTIA TV VXOREM HABES? Gellius lib. IV. cap. vlt. *Censor agebat de vxoribus solenne iusiurandum. Verba ita erant concepta:* ET TV EX ANIMI TVI SENTENTIA VXOREM HABES? *Qui iurabat, cauillator quidam & nimis ridicularius fuit. Is, locum esse sibi ioci dicendi, ratus, cum ita, vti mos erat, Censor dixisset,* ET TV EX ANIMI TVI SENTENTIA VXOREM HABES? HABEO EQVIDEM, *inquit,* VXOREM, SED NON EX ANIMI TVI SENTENTIA. Quod dicterium Portio Nasicæ M. Tullius lib. II. de Oratore cap. 64. ita tribuit: *Ridicule etiam illud L. Portius Nasica Censori Catoni, cum ille,* EX TVI ANIMI SENTENTIA TV VXOREM HABES? NON HERCVLE, *inquit,* EX ANIMI TVI SENTENTIA. Ad hanc formulam respexit Ouidius in Epist. XXI. Heroid. v. 137. cum ait:

Consilium, PRVDENSQVE ANIMI SENTENTIA IVRAT,
Et nisi iudicii vincula nulla valent.

Ex his illustratur, quod de legitimo iureiurando Dionysius Halicarnasseus lib. IV. p. 164. ita scribit: ὀμόσαντας τὸν νόμιμον ὅρκον, ἦ μὴν τἀληθῆ καὶ ἀπὸ παντὸς τοῦ βελτίστου τετιμῆσθαι.

X. CONCEPTIS VERBIS IVRARE *solebant.* IVRISIVRANDI CORPORALITER PRAESTITI *insignis formula. Iusiurandum* ARIS TACTIS *præstitum.*

Conceptis autem verbis plerumque iurabant. Plautus Cistellar. Act. I. Sc. I. v. 101.

At ille CONCEPTIS IVRAVIT VERBIS, *apud matrem meam,*
Me vxorem ducturum esse.

Liuius lib. XLIII. cap. 16. CONCEPTIS VERBIS IVRAVIT, *si collega damnatus esset, non exspectato de se iudicio, comitem exsilii eius futurum.* Petronius Arbiter Satyrico, CONCEPTISSIMISQVE IVRAVIT VERBIS. Silius Italicus lib. X. v. 448. DICTATAQVE IVRANT SACRAMENTA DEIS. Gellius lib. II. cap. 24. *Legi adeo nuper in Capitonis Attei Collecta-* 690
neis Senatus decretum vetus, &c. quo iubentur principes ciuitatis, qui ludis Megalensibus antiquo ritu mutitarent, IVRARE APVD COSS. SEV CENSORES CONCEPTIS VERBIS, NON AMPLIVS IN SINGVLAS COENAS SVMPTVS ESSE FACTVROS, QVAM CENTENOS, VICENOSQVE AERIS. Macrobius lib. I. Saturnal. cap. 6. VERBA CONIVRATIONIS CONCIPIT, *nullam esse in villa sua scropham.* Eaque est *Iurandi formula iuris,* apud Ouidium Epist. XXI. Heroid. v. 133.

Formulam vero Iurisiurandi corporaliter *t*) præstiti conceptis verbis aduersario & præeunte, habemus apud Plautum Rudente, Act. V. Sc. 2. v. 46. seq. in hæc verba:

G. TANGE ARAM HANC VENERIS. L. TANGO.
G. PER VENEREM HANC IVRANDVM EST TIBI. L. *quid iurem tibi?* G. *quod iubeo.*
L. PRAEI VERBIS *quiduis, id quod domi est, numquam illi supplicabo.*
G. TENE ARAM HANC L. TENEO. G. DEIVRA, TE MIHI ARGENTVM DATVRVM,
Eodem ipso die, viduli vbi sis potitus. L. FIAT.
G. VENVS CYRENENSIS DEA, TE TESTOR MIHI:
SI VIDVLVM ILLVM EGO, QVEM IN NAVI PERDIDI,
CVM AVRO ATQVE ARGENTO SALVVM INVESTIGAVERO,
ISQVE IN POTESTATEM MEAM PERVENERIT,
TVM EGO HVIC GRIPO, DICO, INQVITO, ET ME TANGITO.
L. TVM EGO HVIC GRIPO, DICO VENVS, VT TV ME AVDIAS,
TALENTVM ARGENTI MAGNVM CONTINVO DABO.
G. QVOD SI FRAVDASSIS, DIC, VT TE IN QVAESTV TVO
VENVS ERADICET, CAPVT ATQVE AETATEM TVAM
TECVM HOC HABETO TAMEN, VBI IVRAVERIS.
L. ILLA NEGET VORSVM SI QVID PECCASSO. VENVS,
VENEROR TE, VT OMNES MISERI LENONES SIENT.

Apud eundem in Milite Glor. Sc. vlt. v. 18. seq. Periplectomenus iuraturo sic præit,

IVRA, TE NON NOCITVRVM ESSE HOMINEM DE HAC RE NEMINEM,
QVOD TV HODIE HIC VERBERATVS, AVT QVOD VERBERARE, *si*
Te saluom hinc mittimus ire Venereum nepotulum.

Cui respondens Pyrgopolinices, v. 21.

IVRO, ait, PER VENEREM ET MARTEM, ME NOCITVRVM NEMINEM,
QVOD EGO HODIE VAPVLO.

Ex illo autem Plautinæ Rudentis loco obseruandum est, Iusiurandum aris tactis præstitum. Quod Cicero pro Flacco c. 36. indicat, cum ait: IS SI ARAM TENENS, IVRARET, *crederet nemo.* Iuuenalis Satyr. XIV. v. 218. seq.

Falsus erit testis, vendet PERIVRIA *summa*
Exigua, CERERIS TANGENS ARAMQVE PEDEMQVE.

Eoque pertinet, quod idem Iuuenalis Sat. XIII. v. 89. ait:

Atque adeo intrepidi QVAECVMQVE ALTARIA TANGVNT.

Innuens, eos, vt Vlpianus in l. 8. D. de condic. instit. loquitur, faciles esse ad iurandum, contemptu religionis. Idem in Græcia seruatum, ostendit Iustin. lib. XXIV. cap. 2. cum ita scribit: *Quo perducto in sanctissimum Iouis templum, veterrimæ Macedonum religionis, Ptolemæus,* SVMPTIS IN MANVS ALTARIBVS, CONTINGENS IPSA SIMVLACRA & PVLVINARIA DEORVM, *inauditis, vltimisque* EXSECRATIONIBVS ADIVRAT, SE SINCERA FIDE MATRIMONIVM SORORIS PETERE.

XI. *Formula iurandi communissima:* IVRO PER.

Formula vtique iurandi erat hæc: IVRO PER. Plautus Amphitru. Act. I. Sc. 1. v. 279. seq.

S. PER IOVEM IVRO, *me esse, neque me falsum dicere.*
M. AT EGO PER MERCVRIVM IVRO, *tibi Iouem non credere.*

Idem Menæchm. Act. IV. Sc. 2. v. 52.

PER IOVEM DEOSQVE OMNES ADIVRO, VXOR, *satin' est hoc tibi?*
ME NON FECISSE.

Et eiusdem Comœdiæ Act. V. Sc. 7. v. 36.

PER IOVEM ADIVRO PATREM,
ME HERVM TVVM NON ESSE.

Terentius Andr. Act. IV. Sc. 2. v. 11.

PER OMNES TIBI ADIVRO DEOS, NVMQVAM EAM ME DESERTVRVM.

Ouidius lib. III. de Ponto Eleg. 3. v. 67.

PER MEA TELA, *faces,* & PER MEA TELA, *sagittas,*
PER MATREM IVRO, CAESAREVMQVE CAPVT.

Idem Epist. XIII. Heroid. v. 159.

PER REDITVS, CORPVSQVE TVVM, *mea numina,* IVRO,
PERQVE PARES ANIMI CONIVGIIQVE FACES.

Et Epist. X. Heroid. v. 73. 691

Tum mihi dicebas, PER EGO IPSA PERICVLA IVRO
TE FORE, DVM NOSTRVM VIVET VTERQVE, MEAM.

Item lib. II. Trist. Eleg. 1. v. 53. seq.

PER

t) De iureiurando Corporali v. *Cuiac. Paratit. Cod. si aduers. vend.* & *Merill.* Obs. VIII, 40. Aliter vero id præstabatur apud gentiles, tactis nempe deorum aris, aliter apud Christianos postea, qui id iurabant tactis sacrosanctis euangeliis.

PER MARE, PER TERRAS, PER TERTIA NVMINA IVRO,
PER TE PRAESENTEM CONSPICVVMQVE DEVM.

Et lib. III. Amor. Eleg. 2. v. 61.

PER TIBI TOT IVRO TESTES, POMPAMQVE DEORVM.

Nec non lib. XI. Metamorphos. v. 451.

sed tibi IVRO
PER PATRIOS IGNES.

Seneca Oedipo Act. II. Sc. 1. v. 59.

PER REGNA IVRO, *quæque nunc hospes gero,*
Et quæ reliqui, PERQVE PENETRALES DEOS.

Cicero in lib. IV. Acad. quæst. cap. 20.

IVRAREM PER IOVEM, DEOSQVE PENATES.

Iuuenalis Sat. XIII. v. 78. s.

PER SOLIS RADIOS, TARPEIAQVE FVLMINA IVRAT,
ET MARTIS FRAMEAM, ET CIRRHAEI SPICVLA VATIS:
PER CALAMOS VENATRICIS, PHARETRAMQVE PVELLAE,
PERQVE TVVM, PATER AEGEI NEPTVNE, TRIDENTEM.
Addit & HERCVLEOS ARCVS, HASTAMQVE MINERVAE,
Quidquid habent telorum armamentaria cæli.

XII. PRAEIVRATIONVM *ritus & formula.*

At cum publice Iusiurandum præstandum erat, adhibebantur, qui præiurationes facerent, id est, conceptis verbis ante alios iurarent, post quos in eadem verba iurantes tantummodo dicebant, IDEM IN ME. Quemadmodum Festus Pompeius in verb. *Præiurationes*, scribit. Et ita, postquam M. Flauoleius Centurio, victorem se ex acie reuersurum, iurauit, IDEM deinceps OMNIS EXERCITVS IN SE QVISQVE IVRAVIT, vt Liuius lib. II. cap. 45. scribit. Illic enim vox, *Inde*, alienas vocis, *Idem*, sedes occupasse mihi videtur.

XIII. ADIVRATIONVM *comes*, EXSECRATIO: DII ME PERDANT. DISPEREAM, SI. DISPEREAM, NISI. NE VIVAM.

Nec vero solenne modo Iouis Lapidis iusiurandum sociam & comitem, vt iam diximus, exsecrationem habebat: verum etiam in priuatis & vulgaribus adiurationibus, recepta erant verba hæc, DII ME PERDANT: vt in Epistola Augusti, cuius pars refertur a Suetonio in Tiberio cap. 21. in hæc verba: *Attenuatum te esse continuatione laborum, cum audio & lego,* DII ME PERDANT, *nisi cohorrescit corpus meum.* Plautus Milite Glor. Act. III. Sc. 2. v. 20.

DII ME PERDANT, SI BIBI.

Apud eumdem Cistellar. Act. II. Sc. 1. v. 21. seq. Alcesimarchus,

DII ME PERDANT,
SI ILLAM VXOREM DVXERO MIHI VMQVAM, QVAM DESPONDIT PATER.

Et Mostellar. Act. I. Sc. 3. v. 35.

DII DEAEQVE OMNES ME PESSIMIS EXEMPLIS INTERFICIANT.

Tiberius etiam in Epistola ad Senatum, quæ a Suetonio ponitur in eius principis vita cap. 68. DII ME, DEAEQVE POENIS PERDANT, *quem quotidie perire sentio*, SI SCIO.

Alias dicebant DISPEREAM, SI, vel DISPEREAM NISI. Quo genere loquendi vtuntur Plautus Amphitr. Act. IV. Sc. 2. v. 2. Catullus in Epigramm. de Lesbia XCIII. v. 2. Virgilius in Catalect. ad Varium, Horatius lib. I. Serm. Sat. 9. v. 47. Propertius lib. II. Eleg. 17. Martialis lib. II. Epigramm. 69. v. 2. & 11. lib. X. v. 3. Quandoque vero PEREAM, SI, vt ex Epist. 23. lib. III. & 19. lib. XV. familiar. & Varrone lib. III. de Re rust. cap. 3. itemque Seneca Epist. 57. deprehendi potest. Nonnumquam NE VIVAM dicebant. Cicero Epist. 23. lib. VII. Familiar. *Sed* NE VIVAM, *si tibi concedo, vt eius rei tu cupidior sis, quam ego sum.* Martialis lib. X. Epigramm. 12. v. 3.

NE VIVAM, NISI *te, Domiti, permitto libenter,*
Grata licet sine te sit mihi nulla dies.

In eamdem sententiam Cicero Epist. 13. lib. XVI. ad Attic. ait, NE SALVVS SIM.

XIV. VERBIS CONCEPTIS PEIERASSE *quinam dicerentur?*

Ceterum qui præeunte alio, id est, vt Priscianus lib. XVIII. explicat, *quomodo ille dictaret, iurauerant,* si fefellissent, VERBIS CONCEPTIS PEIERASSE dicebantur. Plautus Asinar. Act. III. Sc. 2. v. 15. sequ.

Vbi fidentem fraudaueris, vbi hero infidelis fueris,
Vbi VERBIS CONCEPTIS, SCIENS, *libenter* PERIVRARIS.

Cicero pro Cluent. Auito cap. 48. *Non enim mihi exemplum summi & clarissimi P. Africani prætereundum videtur, qui, cum esset Censor, &* 692 *in equitum censu C. Licinius Censor prodiisset, clara voce, vt omnis concio audire posset, dixit, scire se, illum* VERBIS CONCEPTIS PEIERASSE. Valerius Maximus lib. IV. cap. 1. de eodem Africano: *Centurias recognoscens equitum, postquam, C. Licinium Sacerdotem citatum processisse, animaduertit: dixit, se scire, illum* VERBIS CONCEPTIS PEIERASSE.

XV. *Iusiurandum* IN LEGES, IN NOMEN, IN VERBA, IN ACTA PRINCIPVM.

Variis porro de cauſſis, & prout res inciderat, Iurabant: veluti, IN LEGES, IN NOMEN, IN VERBA, IN ACTA PRINCIPVM. IN LEGES iuraſſe Iudices, non eſt ignotum. Sed & Magiſtratus plerumque, atque adeo vniuerſum Senatum in leges iuraſſe, Cicero pro Sextio cap. 16. Liuius lib. XXIX. c. 37. & XXX. cap. 40. & Appianus lib. I. de Bell. ciuil. p. 368. oſtendunt. Plutarchus in Catone minore p. 775. Καὶ προσεψηφίσαντο τὴν Σύγκλητον ὀμόσαι πᾶσαν, Η μὴν ἐπιβεβαιώσειν τὸν νόμον, καὶ βοηθήσειν αὖθις ἐναντία πράττη. Populum etiam Rom. in legem ſacratam ſeu Tribuniciam iuraſſe, Dionyſius Halicarnaſſeus lib. VI. p. 303. ſcribit in hunc modum: Καὶ ἵνα μὴ εἰς τὸ λοιπὸν τῷ Δήμῳ ἐξουσία γένηται καταπαῦσαι τόνδε τὸν νόμον, ἀλλ᾽ εἰς πάντα τὸν χρόνον ἀκίνητος διαμένῃ, πάντας ἐτάχθη Ῥωμαίους Ὀμόσαι καθ᾽ ἱερῶν, Η μὴν χρήσεσθαι τῷ νόμῳ καὶ αὐτοὺς, καὶ τοὺς ἐγγόνους, τὸν ἀεὶ χρόνον. Ἀρά τε τῷ ὅρκῳ προσετέθη, τοῖς μὲν ἐμπεδοῦσι τοὺς θεοὺς τοὺς οὐρανίους ἵλεως εἶναι, καὶ δαίμονας τοὺς καταχθονίους· Τοῖς δὲ παραβαίνουσιν, ἐναντία καὶ τὰ παρὰ θεῶν γίνεσθαι, καὶ τὰ παρὰ δαιμόνων, ὡς ἄγει τῷ μεγίστῳ ἐνόχους. Iuriſiurandi IN VERBA meminit Horatius Ode 15. Epod. v. 4. & lib. I. Epiſt. 1. v. 14. Seneca Epiſt. 12. Tacitus lib. IV. Hiſt. cap. 57. Iuriſiurandi IN NOMEN, Suetonius in Claudio cap. 9. & in Galba cap. 16. Tacitus lib. I. cap. 7. *Sex. Pompeius & Sex. Apuleius Coſſ. primi* IN VERBA TIBERII CAESARIS IVRAVERE. Et rurſus eodem libro cap. 8. *Addebat Meſſala Valerius, renouandum per annos* SACRAMENTVM IN NOMEN TIBERII.

Plane Triumuiros Reip. conſtituendæ auctores fuiſſe, VT IN ACTA IVLII CAESARIS IVRARETVR, idque poſtea in exemplum tractum, Dio lib. XLVII. p. 384. ita narrat: Ἐν τῇ πρώτῃ τοῦ ἔτους ἡμέρᾳ, αὐτοί τε (de Triumuiris loquitur) ὤμοσαν καὶ τοὺς ἄλλους ὥρκωσαν βέβαια νομιεῖν πάντα τὰ ὑπ᾽ ἐκείνου (Καίσαρος Ὀκταουιανοῦ) γενόμενα. Καὶ τοῦτο, καὶ νῦν ἐπὶ πᾶσι τοῖς τὸ κράτος ἔχουσιν ἀεὶ καὶ ἐπ᾽ αὐτοῦ ποτε γενομένους, καὶ μὴ ἀτιμωθεῖσι γίγνεται. Tacitus lib. XVI. cap. 22. *Eiuſdem animi eſt, Poppæam Diuam non credere, cuius*, IN ACTA DIVI AVGVSTI ET DIVI IVLII NON IVRARE. Tiberium vero interceßiſſe, quo minus IN ACTA SVA IVRARETVR, quod diceret, exempli cauſa, cauendum, ne ſe Senatus in acta cuiuſquam obligaret, qui aliquo caſu mutari poſſet, Suetonius in Tiberio cap. 27. & 67. cum Tacito lib. I. cap. 72. narrat. Claudium etiam cum IN ACTA PRINCIPVM IVRARENT Magiſtratus, IN SVA ACTA collegam in Conſulatu Antiſtium IVRARE prohibuit, auctore Tacito lib. XIII. cap. 11. Poſtea tamen paſſus eſt, pro ſe quemque in acta ſua iurare, mutato more priſtino, quo vnus dumtaxat iurabat, reliquis idem in ſe iurantibus. Auctor Dio lib. LVIII. p. 724. cuius verba hæc ſunt: Νομιζομένου γὰρ συχνοὺς ἤδη, μηκέτι κατ᾽ ἄνδρα τὴν βουλὴν ἐν τῇ νουμηνίᾳ ὀμνύναι, ἀλλ᾽ ἕνα, ὥσπερ εἴρηταί μοι, προομνύντος, καὶ τοὺς λοιποὺς συνεπαινεῖν, οὐκ ἐποίησαν αὐτὸ, ἀλλ᾽ αὐτεπάγγελτοι μηδενὸς σφᾶς ἀναγκάσαντος ἰδίᾳ καὶ καθ᾽ ἑαυτὸν ἕκαστος ἐπιστώθησαν, ὥσπερ τι παρὰ τοῦτο μᾶλλον εὐορκήσοντες.

Thraſeæ certe inter cetera obiectum, vitioque datum, quod principio anni vitaret ſolenne Iuſiurandum, Tacitus lib. XVI. cap. 22. narrat. Auctor etiam Panegyrici ad Conſtantium, ad propagandos principum annos ſolenni verborum more aliquid iurari ſolitum, oſtendit.

XVI. *Iuſiurandum ſolenne a* COSS. DESIGNATIS, *itemque* A DECEDENTIBVS CONSVLATV, *præſtitum.*

Iurabant porro Conſules deſignati: & ita Plinius in Panegyrico c. 64. Traianum, ait, Conſulem deſignatum, ſtetiſſe ante gremium Conſulis ſedentis, eoque præeunte conceptis verbis iuraſſe: quod ille miris in cælum laudibus effert his verbis: *Peracta erant ſolennia Comitiorum, ſi principem cogitares: iamque ſe omnis turba commouerat, cum tu, mirantibus cunctis, accedis ad Conſulis ſellam:* ADIGENDVM *te præbes:* IN VERBA *principibus ignota, niſi cum iurare cogerent alios.* Et mox, Traianum, conſule præeunte, iuraſſe cum ſolenni exſecratione, ſi falleret, addit. Conſulatu quoque abeuntes iuſiurandum dabant, ſe nihil contra leges feciſſe, aut aliud quid eius generis. Argumento eſt, quod Ciceroni, pridie Calend. Ianuar. quo die Conſulatu abiturus erat, concionis habendæ facultatem a Metello Nepote Tribuno pleb. denegatam: nec aliud conceſſum, quam vt legitimum Iuſiurandum præſtaret, Dio lib. XXXVII. p. 52. refert. De Cicerone enim loquens ait, Καὶ τέλος, ἀπολογεῖσθαί τε καὶ καταλέξαι πάνθ᾽ ὅσα ἐν τῇ ὑπατείᾳ ἐπεποιήκει τῇ τελευταίᾳ τῆς ἀρχῆς ἡμέρᾳ ἐθελήσαντα· 693
πάνυ γάρ που ἡδέως οὐχ ὅπως ὑφ᾽ ἑτέρων ἐπῃνεῖτο, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν ἐνεκωμίαζεν. Ἐσίγασαν, οὐδὲ ἐπέτρεψαν αὐτῷ ἔξω τι τοῦ ὅρκου φθέγξασθαι, συναγωνιστῇ Μετέλλῳ Νέπωτι δημαρχοῦντι χρησάμενοι· πλὴν καθ᾽ ὅσον ἀντιφιλονεικήσας, προσεπώμοσεν, ὅτι σεσωκὼς τὴν πόλιν εἴη. Quod ipſe de ſe Cicero prædicat in Oratione in Piſonem cap. 3. his verbis: *Ego, cum in concione, abiens magiſtratu, dicere a Tribuno plebis prohiberer, quæ conſtitueram: cumque is mihi tantummodo, vt iurarem, permitteret: ſine vlla dubitatione* IVRAVI, REMPVBL. ATQVE HANC VRBEM MEA VNIVS OPERA ESSE SALVAM. *Mihi populus Rom. vniuerſus, illa in concione non vnius diei gratulationem, ſed æternitatem immortalitatemque donauit, cum meum Iuſiurandum tale, atque tantum iuratus ipſe, vna voce & conſenſu approbauit.* Quod & idem Epiſt. 2. ad Metell. lib. V. Familiar. ita ſignificat: *Atque ille, quod te audiſſe, certo*

certo. scio, prid. Cal. Ianuar. qua iniuria nemo vmquam, in aliquo Magistratu, improbissimus ciuis affectus est, ea me Consulem affecit, cum rempubl. conseruassem: atque abeuntem Magistratu, concionis habendæ potestate priuauit: cuius iniuria mihi tamen honori summo fuit: Nam cum ille mihi nihil, nisi vt iurarem, permitteret, magna voce IVRAVI VERISSIMVM *pulcherrimumque* IVSIVRANDVM: *quod populus item magna voce me iurasse iurauit.* Idem Cicero pro domo sua, c. 35. *Præsertim cum mihi vni in hac Republ. audiente populo Rom.* OPERA MEA HANC VRBEM ET HANC REMPVBL. ESSE SALVAM, IVRATO *dicere fas fuisset.* Plutarchus in Cicerone, Οἱ τὴν ἀρχὴν παραλαβόντες (de Metello & Bestia Tribunis plebis loquitur) ἔτι τοῦ Κικέρωνος ἡμέρας ὀλίγας ἄρχοντος, οὐκ εἴων δημηγορεῖν αὐτὸν, ἀλλ' ὑπὲρ τῶν ἐμβόλων βάθρα θέντες, οὐ παρίεσαν, οὐδ' ἐπέτρεπον λέγειν· ἀλλ' ἐκέλευον, εἰ βούλοιτο μόνον περὶ τῆς ἀρχῆς ἀπομόσασθαι, καταβαίνειν· Κἀκεῖνος ἐπὶ τούτοις, ὡς ὀμόσων, προῆλθε. Καὶ, γενομένης αὐτῷ σιωπῆς, ὤμνυεν οὐ τὸν πάτριον, ἀλλ' ἴδιόν τινα καὶ καινὸν ὅρκον, Ἦ μὴν σεσωκέναι τὴν πατρίδα, καὶ διατετηρηκέναι τὴν ἡγεμονίαν. Ἐπώμνυε δὲ τὸν ὅρκον αὐτῷ σύμπας ὁ Δῆμος. Meminit & huius solennis Iurisiurandi eorum, qui Magistratu abibant, Dio lib. XLVIII. p. 72. Verba eius sunt hæc: Ὁ Κλαύδιος ἐπιστώμισε μὲν καὶ τὸν Βίβουλον, ἐσελθόντα τε ἐς τὴν ἀγορὰν ἐπ' ἐξόδῳ τῆς ἀρχῆς, καὶ διανοούμενον μετὰ τῆς τοῦ ὅρκου πιστώσεως, καὶ περὶ τῶν παρόντων δημηγορῆσαι. Sic & Plinius in Panegyrico c. 65. Traianum Consulatu abeuntem iurasse, commemorat, *Itaque commendans*, ait, *& abiturus Consulatu* IVRASTI, TE NIHIL CONTRA LEGES FECISSE. Et mox: *Quam dignum te, quamque diuersum consuetudine illorum, qui pauculis diebus gestum consulatum, immo non gestum, abiiciebant per edictum: hoc pro concione, pro rostris,* PRO IVREIVRANDO, *scilicet vt primis extrema congruerent.*

XVII. *Iusiurandum* SENATVS VNIVERSI. *Iusiurandum* IVDICVM. EIVRATIO IVDICVM. EIVRATIO BONAE COPIAE, *item* MALAE MENTIS.

Refert & Tacitus lib. IV. Hist. c. 41. vniuersi Senatus Iusiurandum in hæc verba: *Senatus, inchoantibus primoribus,* IVSIVRANDVM *excepit, quo certatim omnes Magistratus ceteri, vt sententiam rogabantur,* DEOS TESTES ADVOCANT, NIHIL OPE SVA FACTVM, QVO CVIVSQVAM SALVS LAEDERETVR: NEQVE SE PRAEMIVM AVT HONOREM EX CALAMITATE CIVIVM CEPISSE: *trepidis, & verba Iurisiurandi, per varias artes, mutantibus, quis flagitii conscientia inerat.*

Exstat elegans Iurisiurandi, quod a Iudicibus præstari, Iustinianus constituit, formula, subdita Nouellæ 8. Perstringuntur & quædam Iurisiurandi formulæ, in l. 8. l. 10. §. vlt. l. 30. D. de oper. libert. l. 56. D. de fideiussor. l. vlt. D. ad municip. PERPETVVM etiam MORBVM IVRATVRVM SE, Cicero Epist. 12. lib. II. ad Attic. denuntiat. EIVRASSE autem, INIQVOS sibi esse IVDICES, qui ferrentur, addicerenturue, supra lib. I. demonstrauimus. Item EIVRASSE eos quandoque BONAM COPIAM, Varro lib. VI. de Lingua Lat. & Cicero Epist. 6. lib. IX. Familiar. & EIVRASSE MALAM MENTEM, Seneca lib. III. de Benefic. c. 27. ostendunt.

XVIII. *Iureiurando* SE PVRGARE *solebant* DE INIVRIA FACTA, *aut* MALEDICTO. *Item* IVREIVRANDO INTERPOSITO SATISFACIEBANT.

Plerumque etiam qui de iniuria facta, aut aliquo maledicto sese purgare volebant, iureiurando id faciebant. Duplici autem modo ea res transigebatur. Interdum enim IVRABANT, SE NON FECISSE, l. 5. §. 8. D. de iniur. Interdum SATISFACIEBANT. Martialis lib. XII. Epigramm. 78. v. 1.

Nil in te scripsi Bithynice: credere non vis,
Et IVRARE *iubes. Malo* SATISFACERE.

Ouidius lib. de Remed. amor. v. 657.

Qui dicit multa puellæ
Probra, SATISFIERI *postulat ille sibi.*

Cuiusmodi Satisfactionis, a Suetonio in Iulio cap. 38. & Cæsare lib. V. de Bello Gall. c. 1. 694 Asconio, in I. Verrin. fit mentio.

Interdum non nudis verbis, sed & iureiurando interposito satisfaciebant. Et ita Alcmena probri & impudicitiæ falso insimulata ab Amphitruone viro suo, non aliter se, cum eo in gratiam rediturum, profitetur, quam si ille & satisfaceret sibi, & insuper adiuraret, nolle esse dicta ea, quibus pudorem eius sugillarat. Verba eius de ea re, quæ formulam nostram adstruunt, sunt hæc, apud Plautum Amphitruone Act. III. Sc. 2. v. 1. sqq.

Durare nequeo in ædibus: ita me probri,
Stupri, dedecoris, a viro argutam meo?
Ea, quæ sunt facta, infecta esse, acclamitat:
Quæ neque sunt facta, neque ego in me admisi, arguit:
Atque id me susque deque esse habituram, putat?
Ne AEDEPOL *faciam: neque me perpetiar probri*
Falso insimulatam, Quin ego illum aut deseram,
Aut SATISFACIAT MIHI: *atque* ADIVRET *insuper,*
NOLLE ESSE DICTA, QVAE IN ME INSONTEM PROTVLIT.

Iupi-

Iupiter vero alter Amphitruo, iurgii inter illos coniuges auctor, Alcmenæ placandæ causa, facturum se, pollicetur, quod illa postulat, iocoque, non serio hæc a se dicta, adfirmat. Præterea ita ei satisfacit: v. 42. seq.

PER DEXTRAM TVAM TE, ALCMENA, ORO, OBSECRO,
DA MIHI HANC VENIAM, IGNOSCE, IRATA NE SIES.

Iusiurandum etiam non recusans, postea addit: v. 50.

Mane, ARBITRATV TVO IVSIVRANDVM DABO,
ME, MEAM PVDICAM ESSE VXOREM, ARBITRARIER:
ID EGO SI FALLO, &c.

Qua purgatione contenta Alcmena, eum in ædes admittens, Act. eod. Sc. 3. v. 17.

Quin veni, ait, *quando vis intro: faxo haud quicquam sit moræ*,
Quando EXIVRASTI, TE MIHI HAEC DIXISSE PER IOCVM.

Apud Terentium Adelph. Act. II. Sc. 1. v. 8. seq. Sannio indignis modis acceptus ab Æschine,

Tu quod te, inquit, *posterius* PVRGES, NOLLE, HANC INIVRIAM MIHI
FACTAM ESSE, *huius non faciam: crede hoc, Ego meum ius persequar.*
Neque tu verbis solues vmquam, quod te mihi malefeceris.
Noui ego vestra hæc: NOLLEM FACTVM: DABITVR IVSIVRANDVM, ESSE TE
INDIGNVM INIVRIA HAC: *cum ego indignis sim acceptus modis.*

XIX. *Mos* TESTANDI DEOS *& formulæ, item* DEOS HOMINESQVE, *aut* PER DEOS ATQVE HOMINES, PER PATRIAM, PER SACRA, PER CHARA QVAEVIS.

Porro sæpenumero Deos Testabantur, quod fiebat hoc verbo, TESTOR. Cicero Philip. XIII. cap. 9. TESTOR, ET VOS, ET POPVLVM ROM. ET OMNES DEOS, *qui huic vrbi præsident.* Quinctilianus Declamat. CCXCV. TESTOR DEOS, *non recessi a custodia, donec me bellum euocauit.* Idem Declamat. CCCXXXVIII. TESTOR DEOS, TESTOR VESTRAM, IVDICES, RELIGIONEM. Liuius lib. IX. IOVEM, MARTEMQVE, ATQVE ALIOS TESTATVR DEOS. Virgilius lib. II. Æneid. v. 154.

Vos, æterni ignes, & non violabile vestrum
TESTOR NVMEN, ait.

Idem lib. V. v. 803.

XANTHVM, SIMOENTAQVE TESTOR.

Et lib. XI. v. 559. seq.

Accipe, TESTOR,
DIVA, *tuam.*

Seneca Herculæ Oetheo Act. III. Sc. vlt. v. 280.

TESTOR *nitentis flammeam Phœbi rotam,*
SVPEROSQVE TESTOR.

Idem Troade Act. I. Sc. 1. v. 28.

TESTOR DEORVM NVMEN *aduersum mihi.*

Sic & Prudentius in περὶ Στεφάνων Hymn. X. v. 985. TESTOR SALVTEM PRINCIPIS.

Alia etiam verborum figura Deos Testabantur. Apud Virgilium namque lib. XII. Æneid. v. 176. Æneas ita Solem testatur:

ESTO *nunc* SOL TESTIS, *& hæc mihi terra precanti.*

Apud Ouidium lib. IX. Metamorph. v. 540. Byblis Cauno:

Omnia feci,
SINT MIHI DII TESTES, *vt tandem sanior essem.*

Martialis lib. IX. Epigr. 22. v. 15.

Est nihil ex istis: SVPEROS AC SIDERA TESTOR.

Propertius lib. IV. Eleg. vlt. v. 37.

TESTOR MAIORVM CINERES.

Alias etiam absque vllo adiuncto: TESTOR, dicebant. Ouidius lib. II. de Arte amand. v. 599.

En iterum, TESTOR, *nihil hic, nisi lege remissum.*

Propertius lib. III. Eleg. 4. v. 31.

Si non vana canunt mea somnia, LYGDAME, TESTOR.

Alibi, vt apud Senecam Oedipo Act. II. Sc. 1. v. 63. & Silium Italicum lib. XVII. v. 40. legi- 695
tur: TESTIS VENI.

Ac interdum DEOS HOMINESQVE TESTABANTVR. Liuius lib. II. cap. 57. *Appius contra* TESTARI DEOS ATQVE HOMINES, *Rempubl. prodi.* Et lib. XXII. c. 45. de Varrone: TESTATVRQVE DEOS ET HOMINES, *hic nullam penes se culpam esse.* Donatus vtique in Phorm. Terentii Act. V. Sc. 1. v. 38. ad hæc verba: *Sed* PER DEOS ATQVE HOMINES: *Adiurationis*, ait, *genus est.* Idem in Andr. Terentii Act. I. Sc. 5. v. 48. OBTESTATIO, ait, *dicitur, quando eum adiurantes quem rogamus, oramus per eas res, propter quas rogamus.* Virgilius lib. X. Æneid. v. 45.

Per euersa, genitor, fumantia Troiæ
Excidia OBTESTOR.

Cicero Epist. 2. lib. XI. ad Attic. PER OMNES DEOS TE OBTESTOR. Apud Liuium lib. XXIII. cap. 9. Calauius filium ita obsecrat: PER EGO TE, FILI, QVAECVMQVE IVRA LIBEROS IVNGVNT PARENTIBVS, PRECOR QVAESOQVE, NE ANTE OCVLOS PATRIS FACERE ET PATI OMNIA INFANDA VELIS. Idem lib. VI. cap. 14. DEOS ATQVE HOMINES OBTESTANTEM, *vt M. Manlio liberatori suo, parenti plebis Rom. gratiam referant.* Ouidius lib. II. Trist. Eleg. 1. v. 68. seq. Augustum

PER

PER SVPEROS, PER PATRIAM orat, vt parcat. Similiterque lib. II. de Ponto Eleg. 8. v. 27. veniam ab eodem Cæsare ita petit:

> PER PATRIAE NVMEN, *quæ te tibi carior ipso est,*
> PER *nusquam surdos in tua vota* DEOS.
> PERQVE TORI SOCIAM, *quæ par tibi sola reperta est.*
> PERQVE *tibi similem virtutis imagine* NATVM
> *Moribus adgnosci qui, tuus esse, potest.*
> PERQVE TVOS *vel auo dignos, vel patre,* NEPOTES.

Sed & lib. IV. eiusdem argumenti Eleg. 12. v. 39. Turicanum PER SVPEROS deprecatur. Virgilius in Ceiri, v. 324.

> TE PER, *mea alumna,* TVVMQVE
> *Expertum multis miseræ mihi rebus,* AMOREM,
> PER TE SACRA PRECOR, PER LVMINA ILITHYIAE:
> NE TANTVM IN FACINVS TAM NVLLA MENTE SEQVARIS.

Vulgarem vtique fuisse coniugum obsecrationem, PER CARISSIMA PIGNORA, Quinctilianus lib. VI. cap. 2. ostendit. Plinius etiam, rogatum se a Nicensibus publice, PER AETERNITATEM ET SALVTEM TRAIANI, lib. X. Epist. 87. proponit.

XX. DEVM ATQVE HOMINVM FIDEM OBTESTANDI *mos & formula.*

Præterea DEVM ATQVE HOMINVM FIDEM quandoque obtestabantur. Liuius lib. II. c. 10. OBTESTANSQVE DEVM ATQVE HOMINVM FIDEM. Et lib. VIII. cap. 34. *Hæc simul iurgans, quærens,* DEVM HOMINVMQVE FIDEM OBTESTANS. Plautus Menæchm. Act. V, Sc. 8. v. 4.

> *Tu clamabis* DEVM FIDEM ATQVE HOMINVM.

Idem Aulular. Act. II. Sc. 4. v. 20.

> DIVVM ATQVE HOMINVM *clamat continuo* FIDEM.

Iuuenalis Sat. XIII. v. 31.

> *Nos* HOMINVM, DIVVMQVE FIDEM *clamore ciemus.*

Id quod fiebat hac exclamatione, PRO DEVM ATQVE HOMINVM FIDEM: qua præter Comicos, Cicero Diuinatione cap. 3. & lib. I. cap. 9. & III. in Verr. cap. 60. & pro Rosc. Comœd. cap. 8. vtitur. Sic reos quosdam hominum FIDEM IMPLORASSE, Suetonius in Tiberio cap. 75. narrat.

XXI. IMPLORATIONVM *exempla & formulæ.* FIDEM POP. ROM. FIDEM QVIRITIVM, FIDEM PLEBIS IMPLORO. PORRO, QVIRITES. QVIRITARE *quid sit?*

Aduersus vim quoque & iniuriam, FIDEM POPVLI ROM. & FIDEM PLEBIS, vel FIDEM QVIRITITVM IMPLORABANT. Exemplorum copiam suppeditat Liuius, e quibus aliquot producam. Is enim lib. II. cap. 55. Voleronem FIDEM PLEBIS IMPLORASSE, refert. Idem lib. III. cap. 44. *Nutrix puellæ* FIDEM QVIRITIVM IMPLORAT. Eodem lib. cap. 56. *Ipsius Appii,* FIDEM POPVLI ROM. IMPLORANTIS, *vox audiebatur.* Et lib. IV. cap. 14. CVM FIDEM PLEBIS ROM. IMPLORARET, *a Seruilio Ahala obtruncatus est.* Ibidem de Melio, FIDEM PLEBIS IMPLORARE, *& opprimi se consensu patrum, dicere.* Idem lib. XLII. cap. 8. *Tot milia captiuorum* FIDEM IMPLORANTIA POPVLI ROM. Cicero lib. V. in Verr. c. 67. IMPLORAT *ille* FIDEM POPVLI ROMANI. Idem pro Fonteio cap. 17. *Cum virgo Vestalis ex altera parte germanum fratrem complexa teneat, vestramque, Iudices, ac* POPVLI ROM. FIDEM IMPLORET. Seneca Epist. XV. *Nemo statim* QVIRITIVM FIDEM IMPLORAT. IMPLORARE autem Seruius in lib. X. Æneid. v. 19. interpretatur, *auxilium cum miseratione deposcere.* Festus vero, *Inuocare.*

Atque huiusmodi Imploratio fiebat nonnumquam his verbis: FIDEM PLEBIS IMPLORO. Liuius lib. II. cap. 55. *Clamitans, ait,* PROVOCO, ET FIDEM PLEBIS IMPLORO. Plautus Rudent. Act. III. Sc. 2. v. 1. PROH POPVLARES, VESTRAM EGO IMPLORO FIDEM. Apud Senecam Troade Act. III. Sc. 1. v. 294. 696
Andromacha, CAELITVM APPELLO FIDEM, FIDEMQVE ACHILLIS. Interdum vero dicebant: PRO VESTRAM FIDEM, QVIRITES. Liuius lib. IX. cap. 24. *Decurrit inde, ad arma, &,* PRO VESTRAM FIDEM, QVIRITES, *clamitans.* Alias legimus, exclamasse eos: PORRO QVIRITES. Incertus auctor in Priapeis: PORRO *(nam quis erit modus)* QVIRITES, *Aut præcidite seminale membrum.* Sic enim prior versus interpungendus est. Apuleius lib. VIII. de Asino aur. *Nec diu tale facinus meis oculis tolerantibus,* PORRO, QVIRITES, *perclare gestiui: sed viduatum ceteris syllabis & literis, processit, O, tantum, sane clarum & validum.* Quo loci Beroaldus contra verborum sententiam & antiquam lectionem, PROH QVIRITES emendauit. Quam emendationem Tertullianus in lib. I. aduersus Valentinianos cap. 8. refellit, inquiens: *Inclamauerit in eam, quasi,* PORRO QVIRITES, *aut* FIDEM CAESARIS. Necnon Macrobius, qui ex Laberii Mimis citat hunc versum: PORRO QVIRITES *libertatem amisimus,* aut, vt alii legunt, *perdimus.* Et hoc erat, QVIRITARE. Varro lib. V. de Lingua Latina cap. 7. QVIRITARE *dicitur is, qui* QVIRITIVM FIDEM CLAMANS IMPLORAT. Liuius lib. XXXIX. cap. 10. *Nec vox* QVIRITANTIS, *cum per vim stuprum inferatur, exaudiri possit.*

XXII. *Aliæ* IMPLORATIONVM *formulæ:* O CIVES, ADESTE, CIVES. FIDEI *nomen in implorationibus quid significet?* CONSVLVM PATRVM, MILITVM, CAESARVM FIDEM IMPLORANDI *mos & formulæ.*

Interdum, O CIVES, clamabant, vt apud Plautum Curculio. Act. V. Sc. 2. v. 27. & Horatium Epist. 1. lib. I. Sermon. Alias etiam dicebant, ADESTE CIVES. Et ita apud Liuium lib. II. cap. 55. Publius Volero clamitat, ADESTE CIVES, ADESTE COMMILITONES. Et Manlius lib. VI. cap. 18. ad Quirites, PROINDE ADESTE, PROHIBETE, IVS DE PECVNIIS DICI. Eius generis est Quiritatio illa Sannionis apud Terentium Adelph. Act. II. Sc. 1. v. 1.

OBSECRO, POPVLARES, FERTE MISERO ATQVE INNOCENTI AVXILIVM,
SVBVENITE INOPI.

Apud Appianum ἐν Ἰβηρικῇ p. 270. Scipio ita proclamat, Ἐπικουρεῖτε, ὦ Ῥωμαῖοι, κινδυνεύοντι ὑμῶν τῷ Σκιπίωνι. Ac plane in illis locutionibus FIDEI nomen opem atque auxilium significare, Seruius notat ad illum Virgilii lib. X. Æneid. v. 19.

Namque aliud quid sit, quod iam implorare queamus.

Sic & in Actis Apostolorum cap. 21. Ἄνδρες Ἰσραηλῖται βοηθεῖτε, D. Lucas, acclamatum, memorat.

Alias etiam CONSVLVM, alias PATRVM FIDEM IMPLORABANT. Liuius lib. III. cap. 21. *Clamore ingenti, nunc* CONSVLVM, *nunc* PATRVM FIDEM IMPLORANT. MILITVM quoque FIDEM quandoque IMPLORATAM, *legimus.* Idem Liuius lib. VIII. cap. 32. *Fabius* FIDEM MILITVM IMPLORANS, *lacerantibus vestem lictoribus, ad triarios se recepit.* Idem lib. XXIX. cap. 9. *Repugnabant enim,* MILITVMQVE FIDEM IMPLORABANT. Suetonius in Iulio cap. 33. *Pro concione* FIDEM MILITVM, *flens ac veste a pectore discissa,* INVOCAVIT. Tacitus lib. II. Hist. cap. 9. FIDEM *suorum quondam* MILITVM INVOCANS. Hircius siue Oppius de Bell. Gall. cap. 48. *Tum repente omnium suorum cominus* INVOCAT FIDEM ATQVE AVXILIVM, *ne sua vulnera,* PER FIDEM INTERPOSITAM, *paterentur inulta.* Milites etiam Scipionis, CVM FIDEM CAESARIS IMPLORARENT, ad vnum interfectos, idem lib. de Bello Africano, cap. 85. narrat. Apuleius lib. IX. FIDEMQVE CAESARIS *identidem* IMPLORANTIVM. Idem lib. III. *Nomen Augustum Cæsaris* INVOCARE *tentaui, & o quidem tantum desertum & validum clamitaui, reliquum autem* CAESARIS *nomen enunciare non potui.* Appianus lib. III. Epict. cap. 22. Ἀλλ' ἂν τίς σε δαίρῃ, κεκράγαζε τοῖς ἐν τῷ μέσῳ, Ὦ Καῖσαρ, ἐν τῇ σῇ εἰρήνῃ οἷα πάσχω! Spartianus in Iuliano cap. 8. *In palatio idem Iulianus occisus est,* FIDEM CAESARIS IMPLORANS.

XXIII. IMPLORATIONIS *formula:* CIVIS ROMANVS SVM.

Erat & Implorationis species vox ista, CIVIS ROMANVS SVM. Cicero V. in Verrem c. 57. *Vt etiam illa vox, & illa* IMPLORATIO, CIVIS ROMANVS SVM, *quæ sæpe multis in terris opem inter Barbaros & salutem tulit, ea mortem illi acerbiorem & supplicium maturius ferret.* Et alio eiusdem orationis loco cap. 62. *Nulla vox audiebatur, nisi hæc,* CIVIS ROMANVS SVM. Asinius Pollio lib. X. Epistola 32. ad Familiar. *Et illi misero,* QVIRITANTI, CIVIS ROMANVS SVM, *responderet ille,* NVNC POPVLI FIDEM IMPLORA. Liuius lib. II. c. 12. *Tum quoque inter tantas fortunæ minas metuendus magis, quam metuens,* ROMANVS SVM, *inquit,* CIVIS! Suetonius in Galba c. 9. *Implorantique leges, &* CIVEM ROMANVM *se testificanti.* Eiusque vocis ope ac præsidio, D. Paulus verberum iniuriam deprecatus est, vt D. Lucas Actis Apostolorum c. 22. scribit. Plinius lib. IV. Epistol. 11. Celerem Equitem Roman. dum in comitio 697
virgis cæderetur, vt incesti cum virgine Vestali reus, in hac voce perstitisse, QVID FECI? NIHIL FECI, narrat.

XXIV. ACCLAMATIONVM *formulæ & vox solennis:* FELICITER. *Acclamationes* IMPERATORIBVS *factæ.*

Implorationibus Acclamationes subiungam, non eas quidem, quæ in senatu vel a Militibus fiebant; de quibus lib. II. & IV. satis superque dixi, sed eas, quæ vulgo fieri solebant. Faustis plane acclamationibus familiaris erat vox, FELICITER. Suetonius in Claudio cap. 7. *Præsedit nonnumquam ludis, in Caii vicem, acclamante populo,* FELICITER. Idem in Domitiano, cap. 13. *Acclamari etiam in Amphitheatro epulari die libenter audiit,* DOMINO ET DOMINAE FELICITER. Plutarchus in Galba p. 1061. Καί ποτε θέας οὔσης, καὶ τῶν χιλιάρχων καὶ λοχαγῶν τὸ Ῥωμαίοις σύνηθες, Εὐτυχίαν ἐπευχομένων τῷ Αὐτοκράτορι Γάλβᾳ. Cicero Epist. 42. lib. 13. ad Attic. *Faciam, quod volunt.* FELICITER, VELIM, *inquam.* Florus lib. III. cap. 3. de Bello Cymbrico: *Eodem die, quo gesta res est, visi pro æde Castoris & Pollucis iuuenes laureati, Prætori literas tradere, frequensque in spectaculo rumor victoriæ Cymbricæ,* FELICITER, *dixit.* In sponsalibus etiam idem acclamatum, Iuuenalis Sat. II. v. 119. indicat:

Signatæ, inquiens, *Tabulæ: dictum,* FELICITER. *Ingens*
Cœna sedet,

Eiusmo-

Eiusmodi erant *βοαὶ* illæ *καὶ Ευφημίαι*, de quibus Appianus lib. V. de Bell. Ciuilib. p. 709. cum de Antonii & Octauiæ sponsalibus agit. Repetitur & sæpius hæc, qua de agimus, vox in Acclamationibus, quæ extant apud Lampridium in Commodo. Congiarii vtique largitionibus, quæ ab Imperatoribus popularis gratiæ promerendæ causa fiebant, acclamari solitum, DE NOSTRIS ANNIS TIBI IVPITER AVGEAT ANNOS, Tertullianus Apologet. cap. 35. auctor est. Quædam etiam Imperatoribus dici, & acclamari solita, Dio & Xiphilinus ita perstringunt: Ille lib. LIII. p. 584. his verbis: *ἀφ' οὔπερ καὶ νῦν προτρεπόμενοι τὸν κρατοῦντα, λεγεῖν εἰώθαμεν. Οἱ σεπαθωσιώμεθα.* Hic vero in Commodo p. 293. *Εφ' ᾧ καὶ ὁ Δῆμος, καὶ ἡμεῖς παραχρῆμα πάντες, τοῦτο δὴ, τὸ ἐν τοῖς συμποσίοις εἰωθὸς λέγεσθαι, ἐξεβοήσαμεν, Ζήσειας.* Capitolinus in Gordianis cap. 5. narrat, cum quadam die fatum Imperatorium Gordianus in Africa legeret, atque a Proconsulibus Scipionibus cœpisset, acclamatum ab Afris, NOVO SCIPIONI, VERO SCIPIONI, GORDIANO PROCONSVLI. Ibidemque, post concionem cuiusdam Decurionis Mauricii, a populo acclamatum, refert, AEQVVM EST, IVSTVM EST. GORDIANE AVGVSTE DII, TE SERVENT FELICITER, IMPERATOR ES, CVM FILIO IMPERES.

XXV. GRATVLATIONVM *voces & formulæ.*

Accedant & Gratulationum voces, quales sunt hæ, quas, vbi, Germanicum, conualuisse Romæ percrebuit, a tota ciuitate missas, Suetonius in Caligula cap. 6. refert: SALVA ROMA, SALVA PATRIA, SALVVS EST GERMANICVS. Similiterque Alexandro Seuero post victoriam Persicam vndique omnes acclamasse, SALVA ROMA, QVIA SALVVS EST ALEXANDER. Lampridius in eius vita cap. 57. scribit. Gratulantes plane, EX SENTENTIA, dixisse, Quinctilianus lib. VIII. cap. 1. docet. Xiphilinus in Nerone p. 193. *Καὶ αὐτῶν τῶν βουλευτῶν ἔτι μάλιστα συμβοώντων Ολυμπονίκα οὐα. Αυγουστε πυθιονίκα οὐα. Αυγουστε Αυγουστε Νέρωνι τῷ ἡρακλεῖ, Νέρωνι τῷ Απόλλωνι ὡς εἷς περιοδονίκης, εἷς ἀπ' αἰῶνος Αυγουστε, ἱερὰ φωνὴ, μακάριοι οἱ σοῦ ἀκούοντες.* Idem ibid. p. 168. *Οἱ Αυγούστειοι, ὡς καὶ χαίροντες συνεβόων, καὶ ἦν ἀκούειν πᾶσι αὐτῶν λεγόντων, Ο καλος Καῖσαρ, Ο Απόλλων, Ο Αυγουστος, εἷς ὡς πύθιος, μὰ σε Καῖσαρ, οὐδείς σε νικᾷ.* Lampridius in Commodo, *Appellatus est sane inter cetera Triumphalia nomina, etiam sexcenties vicies*, PAVLVS PRIMVS SECVTORVM.

XXVI. NVPTIALES FORMVLAE THALASSIO. VTI TV CAIVS, EGO CAIA.

In nuptiis autem, THALASSIO, clamitatum, nuptialemque eam vocem fuisse, Liuius lib. I. cap. 9. Plutarchus in Romulo, & Pompeio tradunt. Virgilius in Catalect. ad Tuccam v. 16.

Et inscio repente clamatum semper,
THALASSIO, THALASSIO.

Martialis lib. III. Epigramm. 93. v. 24. seq.

Sternatur, a Corde, triclinio lectus,
THALASSIONEM *qui TVVM dicet solus.*

Idem lib. I. Epigramm. 35. v. 6. seq.

Quid si me iubeas, THALASSIONEM
VERBIS DICERE NON THALASSIONIS.

Et lib. XII. Epigramm. 42. v. 4.

Nec tua defuerant, verba, THALASSE, *tibi.*

In nuptiarum etiam ritibus, hæc solennia verba fuisse, VTI TV CAIVS, EGO CAIA, alias demonstraui.

XXVII. SATVRNALIVM *formulæ:* IO SATVRNALIA. BONA SATVRNALIA.

Saturnalibus vtique, IO SATVRNALIA, clamabatur. Martialis lib. XI. Epigramm. 2. v. 5. 698

Clamant ecce mei, IO SATVRNALIA, *versus.*

Liuius lib. XXII. cap. 1. *Ad ædem Saturni Romæ immolatum est, lectisterniumque imperatum: & eum lectum senatores strauerunt, & conuiuium publicum: ac per vrbem,* SATVRNALIA, *die ac nocte clamatum.* Macrobius lib. I. Saturnal. cap. 10. *Vno die Saturnalia fuisse, & non nisi decimo quarto Kalend. Ianuari celebrata: quo solo die apud ædem Saturni, conuiuio soluto,* SATVRNALIA *clamitabantur.* Statius Papinius lib. I. Siluar. in Saturnal. v. 85.

Tollunt innumeras ad astra voces,
SATVRNALIA *Principis sonantes.*

Dio lib. LX. p. 779. *Συμβοήσαντες ἐξαίφνης τοῦτο δὴ τὸ θρυλλούμενον, τὸ, Σατουρνάλια. ἐπειδή περ ἐν τοῖς Κρονίοις οἱ δοῦλοι τὸ τῶν δεσποτῶν χρῆμα μεταλαμβάνοντες ἑορτάζουσι.* Interdum etiam dicebant, BONA SATVRNALIA. Arrianus lib. I. Epict. cap. 29. *Τοῖς γὰρ παιδίοις, ὅταν προσελθόντα κροτῇ, καὶ λέγῃ, Σήμερον Σατουρνάλια Αγαθά.* Martialis lib. XIV. epigr. 48.

Iste tibi faciet, BONA SATVRNALIA *porcus.*

XXVIII. IMPRECATIONVM *voces. Acclamationes infaustæ:* AD LEONEM: AD IGNEM: TOLLE ILLVM: CRVCIFIGE: AREAE CHRISTIANIS NON SINT.

Interdum & infaustas voces populus in principes, aliosque iaciabat. Morte quidem Tiberii ita lætatum esse populum Rom. Suetonius in Tiber. cap. 75. scribit, vt *ad primum nuntium discurrentes, pars,* TIBERIVM IN TIBERIM, *clamitarent, pars,* TERRAM MATREM, DE-

OSQVE MANES ORARENT, NE MORTVO SEDEM VLLAM, NISI INTER IMPIOS, DARENT. *Alii*, VNCVM ET GEMONIAS *cadaueri minarentur*. Sed & Galbæ caput hasta suffixum, non sine ludibrio circum castra portatum, acclamantibus identidem, GALBA CVPIDO FRVARIS AETATE TVA, idem in Galba cap. 20. narrat. Antiochiæ etiam licentius clamitatum, VIVVS ARDEAT VALENS, Ammianus Marcellinus lib. XXXI. c. 1. refert.

Iam illam Senatus acclamationem, quæ est apud Lampridium in Commodo, AD LEONEM, a vulgo quoque vsurpatam constat. Nam & suum in Christianos odium, his vocibus: CHRISTIANOS AD LEONEM; populum testatum reliquisse, Tertullianus Apologet. cap. 10. & vlt. & Eusebius lib. IV. Histor. Ecclesiast. cap. 14. memorant. Idem Tertullianus in lib. de Spectacul. *Et qui insigniori cuique homicidæ* LEONEM POSCIT. Apuleius lib. II. *Sæuire vulgus interdum, & facti verisimilitudine ad criminis credulitatem impelli*, CONCLAMANT IGNEM, *requirunt saxa*. Populum etiam acclamasse, Αἶρε τοῦτον, D. Lucas Euangelist. cap. 23. & Αἶρε αὐτόν, idem Actis Apostolorum cap. 21. Et Αἶρε ἀπὸ τῆς γῆς τὸν τοιοῦτον, idem ibidem cap. 22. refert. Eiusdem generis sunt hæ populi voces, Σταυρωθήτω, apud D. Matthæum cap. 27. & Σταύρωσον, Σταύρωσον αὐτόν, apud D. Marcum cap. 15. & D. Lucam cap. 23. D. Areis etiam sepulturarum Christianarum populum acclamasse, AREAE NON SINT, Tertullianus in libr. ad Scapulam c. 2. scribit.

XXIX. *Incendiis* AQVAE INCLAMARI *solita. Furibus inclamatum:* PREHENDE FVREM.

Porro in incendiis, AQVAM inclamari consueuisse, Quinctilianus docet, Declamat. XII. c. 6. quæ inscribitur, Pro ciuibus contra legatum. Sed & qui furem insequebantur, clamabant, PREHENDE FVREM, vt ex Petronii Arbitri Satyr. c. 98. liquet.

XXX. PRAECONIORVM *formulæ, ac primum* IN LVDIS SAECVLARIBVS.

His Præconia commode subiicientur. Præconem autem ad ludos Seculares solenni more populum inuitantem hoc carmine vsum, legimus, CONVENITE AD LVDOS SPECTANDOS, QVOS NEQVE SPECTAVIT QVISQVAM, NEQVE SPECTATVRVS EST. Suetonius in Claudio cap. 21. *Quare vox præconis irrisa est*, INVITANTIS, *more solenni*, AD LVDOS, QVOS NEQVE SPECTASSET QVISQVAM, NEC SPECTATVRVS ESSET, *cum superessent adhuc, qui spectauerant, & histrionum producti olim, tunc producerentur*. Herodianus lib. III. εἴδομεν δὲ ἐπ' αὐτοῦ καὶ θέας τινῶν παντοδαπῶν θαυμάτων, ἐν πᾶσι θεάτροις ὁμοῦ, ἱερουργίας τε καὶ παννυχίδας ἐπιτελεσθείσας εἰς μυστηρίων ζῆλον. Αἰωνίους δὲ αὐτὰς ἐκάλουν οἱ τότε ἀκούοντες, τριῶν γενεῶν διαδραμουσῶν ἐπιτελεῖσθαι. Κήρυκες γ' οὖν κατά τε τὴν Ῥώμην καὶ τὴν Ἰταλίαν διεφοίτων καλοῦντες, ἥκειν καὶ θεάσασθαι πάντα, ἃ μήτε εἶδον, μήτε ὄψονται, οὕτως ὁ μεταξὺ χρόνος τῆς παρελθούσης ἑορτῆς καὶ τῆς μελλούσης ἐδηλοῦντο πᾶσαν ἡλικίαν ἀνθρώπων ὑπερβαίνειν. Centesimo enim quoque anno hi ludi edebantur, quod is esset terminus seculi, vt ex T. Liuii libr. CXXXVI. Censorinus refert in lib. de Die Natali. Quamquam, vt centesimo decimo quoque anno repeterentur, tam commentarii Quindecim 699
virorum, quam Augusti Edicta testabantur, vt Horatius in Carmine, quod de secularibus ludis cantatum est, id tempus hoc modo designauerit.

Certus vndenos decies per annos,
Orbis vt cantus, referatque ludos.

Vtut sit, cum centesimus annus (quemadmodum Paulus noster ait) finis vitæ hominum longissimus sit, ac proinde semel dumtaxat in vita Seculares ludi spectari possent, nihil mirum est, si tali præconio ad eos spectandos populus inuitaretur. Scite itaque Claudio hos ludos edenti Vitellius hac voce gratulatus dicitur, SAEPE FACIAS, vt est a Tranquillo relatum in Vitellio cap. 2. Simili modo, Censorinus in lib. de Die Natali, *A votis*, inquit, *auspicia sumuntur. Itaque hunc diem (quod ait Persius) numera meliore lapillo. Idque*; QVAM SAEPISSIME FACIAS, *exopto*. Sic & in veteri quadam Inscriptione, CAELIAE CLAVDIANAE V. V. MAXIMAE. A DIIS ELECTAM MERITO SIBI TALEM ANTISTITEM NVMEN VESTAE RESERVARE VOLVIT. COELIA NERVIANA SOROR VNA CVM PIERIO CONIVGE AC LIBERIS SVIS, ORANTES VT PER SECVLA FACERE DII PERMITTANT. (apud Gruterum p. CCCX. 2.) Quod genus loquendi vsurpauit Macrinus in Oratione habita ad milites apud Lampridium in Diadumeno c. 2. *Habete igitur*, COMMILITONES, *pro imperio aureos ternos? pro Antonini nomine, aureos quinos, & solitas promotiones, sed geminatas.* DII FACIANT, VT HAEC SAEPIVS FIANT.

XXXI. *Formulæ* IN FVNERIBVS INDICTIVIS *vsitatæ*.

In FVNERIBVS plane INDICTIVIS (quo nomine, vt Paulus ex Festo interpretatur, ea funera significabantur, ad quæ per Præconem euocabantur) dici solitum a præcone, EX AEDIBVS EFFERRI MORTVVM, Varro libr. IV. de Lingua Latin. c. 33. ostendit. Idemque lib. VI. c. 3. auctor est, in eiusmodi funeribus pronuntiatum, OLLVS LETHO DATVS EST. Id quod etiam Festus Pompeius notat; a quo, quantum ex ve-

ex vestigiis literarum hariolari licet, scriptum fuisse, verisimile est, QVIRIS, *etiam singulari numero a nonnullis vsurpari:* Indicioque esse praeconis vocem, qui in funeribus indicendis praedicabat, OLLVS QVIRIS LETHO DATVS. Ad huiusmodi funerum Indictiuorum praeconia pertinere videntur haec verba, quae sunt apud Terentium Phorm. Act. V. Sc. vlt. v. 37.

EXSEQVIAS CHREMETI. QVIBVS EST COMMODVM IRE, IAM TEMPVS EST.

Eodemque alludens Ouidius lib. II. Amor. Eleg. 6. v. 1.

Psittacus Eois imitatrix ales ab oris,
(sic enim vetus liber optimae notae habet)
OCCIDIT: EXSEQVIAS FERTE FREQVENTER, AVES.

XXXII. *Praeconii* IN REQVIRENDIS REBVS AMISSIS *vsitati formulae. Eugetea in illis promissa.*

Hoc amplius apud Apuleium lib. VI. Metamor. indicii nomine ei, qui fugitiuam ancillam indicasset, praemium promittitur per Praeconem, in haec verba: SI QVIS A FVGA RETRAHERE, VEL OCCVLTAM DEMONSTRARE POTERIT FVGITIVAM REGIS FILIAM, VENERIS ANCILLAM, NOMINE PSYCHEN, CONVENIAT RETRO METAS MVRTIAS, MERCVRIVM PRAEDICATOREM, ACCEPTVRVS, INDICII NOMINE, AB IPSA VENERE SEPTEM SVAVIA ET BLANDIENTIS LINGVAE ADPVLSVM. Simile est apud Lucianum, ἐν δραπέταις, praeconii exemplum. Εἴ τις ἀνδράποδον παφλαγονικὸν τῶν ἀπὸ συνώπης βαρβάρων ὄνομα τοιοῦτον, οἷον ἀποκλημάτων ὕπωχρον ἐγχειρακουρίαν ἐν γενείῳ βαθεῖ, πήραν ἐξημμένον, καὶ τριβώνιον ἀμπεχόμενον, ὀργίλον, ἄμουσον, τραχύφωνον, λοίδορον μηνύειν ἐπὶ ῥητῷ αὐτονόμῳ. Ad conquirendas vtique res amissas praeconibus olim vtebantur. Plautus Mercato. Act. III. Sc. vlt. v. 78. seq.

Certum est praeconium iam iubere quantum est conducier,
Qui illam inuestigent, qui inueniant post ad Praetorem illico
Ibo, orabo, vt CONQVISITORES *det mihi in viciis omnibus.*

Petronius Arbiter Satyr. c. 57. *Intrat stabulum Praeco cum seruo publico, aliaque sane modica frequentia, facemque fumosam magis, quam lucidam quassans, haec proclamauit:* PVER IN BALNEO PAVLLO ANTE ABERRAVIT, ANNORVM CIRCA XVI. CHRISPVS, MOLLIS, FORMOSVS, NOMINE GYTON. SI QVIS EVM REDDERE, AVT COMMONSTRARE VOLVERIT: ACCIPIET NVMMOS MILLE.

XXXIII. *Praeconiorum* IN SPECTACVLIS & LVDIS SOLENNIBVS *exempla & formulae.* SILENTIVM FIERI *solebat per Praeconem.* SARDI VENALES *in ludis Capitolinis proclamati.*

Plane Philippo Macedonum rege superato, cum ad Isthmicum spectaculum tota Graecia conuenisset, tuba silentio facto, Praeconem ita pronuntiasse: S. P. Q. R. ET TITVS QVINTIVS IMPERATOR, PHILIPPO REGE, MACEDONIBVSQVE DEVICTIS, LIBEROS, IMMVNES, SVIS LEGIBVS ESSE IVBET CORINTHIOS, PHOCENSES, LOCRENSESQVE OMNES, ET INSVLAM EVBOEAM, PERROEBIOS, ACHAEOS, STIOTAS, quemadmodum Liuius lib. XXXIII. c. 18. cum Valerio Maximo lib. IV. c. 8. refert. Xiphilinus etiam in Nerone, p. 190 tale fuisse in certaminibus & ludis Neronianis κήρυγμα, ait, Νέρων Καῖσαρ νικᾷ τόνδε τὸν ἀγῶνα, καὶ στεφανοῖ τόν τε τῶν Ῥωμαίων δῆμον καὶ τὴν ἰδίαν οἰκουμένην.

Per Praeconem etiam silentium fiebat, hoc verbo, SILETE, vel TACETE. Xiphilinus in Hadriano p. 259. id demonstrat, cuius verba sunt haec: Ἐκέλευσε τοῦτο δὴ τὸ Δομιτιανοῦ κηρυχθῆναι, Σιωπήσατε, οὐκ ἐλέχθη μὲν, γὰρ ὁ κῆρυξ ἀνατείνας τὴν χεῖρα, καὶ ἐξ αὐτοῦ τούτου ἡσυχάσας, ὥσπερ εἰώθασι ποιεῖν. οὐ γάρ ἐστιν, ὁπότε ὑπὸ κηρύγματος σιγάζονται. ἐπειδὴ ἐσιώπησαν, ἔφη, τοῦτο θέλει. Καὶ οὐχ ὅτι τινὰ ὀργὴν τῷ κήρυκι ἔσχεν, ἀλλὰ καὶ ἐτίμησεν αὐτὸν, ὅτι τὴν δυσχέρειαν τοῦ κελεύσματος οὐκ ἐξέφηνεν. Plautus in prologo Asinar. v. 4.

FACE *iam nunc,* PRAECO, *omnem auritum populum.*

In ludis plane Capitolinis SARDOS VENALES proclamatos, Plutarchus docet in Αἰτίοις p. 277. his verbis: Διὰ τί τοῖς Καπιτωλίοις θέας ἄγοντες, ἔτι νῦν κηρύττουσι Σαρδιανοὺς ὠνίους. Idemque Festus Pompeius excisis literis tradit in verb. *Sardos venales* u).

XXXIV. VT VIA, VT LOCVS DARETVR, *admonendi mos & formula.*

Ceterum Lictores, Magistratibus via populum decedere, hac voce monebant, DATE VIAM CONSVLI. Hoc Liuius lib. III. c. 48. coniiciendum reliquit: apud quem ita Appius

 Decem-

u) Formula erat *Sardi venales; alius alio nequior.* In ludis Capitolinis auctio Veientium simulabatur: praecones autem qui, in auctionibus suam dicacitatem exercere solerent, de Veientium mancipiis, quorum auctio simulabatur, proclamare hanc formulam consueuerunt, ductam illam a nequitia mancipiorum Sardorum, non *Sardianorum*, vt auctor est Plutarchus l. c. (nam Sardiani sunt ciues Sardium, vrbis Lydiae, Sardi autem populi & incolae insulae Sardiniae) quoniam Sardi saepius victi saepius rebellauerant, nequiterque seruiebant. Inde in prouerbium abiit haec formula, de pluribus rebus, siue hominibus nihili, quorum, dubium est, quis sit vilior, & nequior. v. omnino J. F. *Gronov. de Pec. Vet. IV,* 10.

Decemuir loquitur: I LICTOR, SVMMOVE TVRBAM, ET DA VIAM DOMINO AD PREHENDENDVM MANCIPIVM. Plutarchus in Gracchis: p. 840. Τῶν ὑπηρετῶν (i. Lictorum) τὶς αὐτοῦ Κόϊντος Ἀντύλλιος διαφέρων ἑτέρως τὰ σπλάγχνα πρὸς τοὺς περὶ τὸν Φούλβιον εἶπε, Δότε τόπον ἀγαθοῖς, κακοὶ πολῖται. Eadem loquendi figura, Plautus Curculio. Act. II. Sc. vlt. v. 1. seq. sic Curculionem loquentem facit:

> DATE VIAM *mihi noti atque ignoti, dum ego hic officium*
> *Facio, fugite omnes, abite &* DE VIA SECEDITE.

Idem Aulular. Act. III. Sc. 1. v. 1. seq.

> *Optati ciues, populares, incolæ, accolæ aduenæ,*
> DATE VIAM, *qua fugere liceat.*

Acron quoque in lib. I. Epistol. 7. Horatii, v. 51. seruos officiosos in turba hunc & illum in latus fodiendo, dicere solitos, memorat, DATE LOCVM DOMINO MEO. Ouidius lib. I. de Ponto Eleg. 1. v. 47.

> *Vaticinor, moneoque,* LOCVM DATE *sacra ferenti:*
> *Non mihi, sed magno poscitur ille Deo.*

XXXV. IN DIVORTIIS *faciendis verba solennia & formulæ:* RES TVAS TIBI HABETO. EXI FORAS. ABDICATIONIS LIBERORVM *formulæ.*

Ceterum in Diuortiis faciendis certa fuisse ac solennia verba, perspicue Cicero demonstrat lib. I. de Orat. c. 40. cum ait: *Cum quæreretur de duobus ciuium capitibus, & de puero, qui ex posteriore natus erat, & de eius matre, quæ si iudicaretur,* CERTIS QVIBVSDAM VERBIS, *non nouis nuptiis,* FIERI CVM SVPERIORE DIVORTIVM, *in concubinæ locum ducebatur.* Sane hac in re, Caius noster, recepta fuisse hæc verba, tradit, RES TVAS TIBI HABETO: RES TVAS TIBI AGITO, l. 2. D. de Diuort. Quod ego aliquot auctorum testimoniis in libro Singul. ad L. Iuliam de Adulter. pridem comprobaui. Cicero Philipp. II. c. 28. *Mimam exegit,* RES SVAS SIBI HABERE, IVSSIT. Quinctilianus Declamatione CCLXII. *Tunc repudiatam tu credis vxorem, cum* RES SVAS SIBI HABERE IVSSA EST, *cum,* EGREDI DOMO. Apuleius lib. V. de Asino aur. CONFESTIM TORO MEO DIVORTE, TIBIQVE RES TVAS HABETO. Quam formulam subscriptam fuisse Antonii statuæ, cum & eodem tempore Octauiam vxorem haberet, & Cleopatram, Seneca ostendit lib. VII. Suasoriar. Sed valde illius loci verba corrupta sunt. Sic enim vulgo scriptum est, *Hoc in vita restituas tibi habe,* vbi legendum puto, RES TVAS TIBI HABE. Quod & a Plutarcho in Antonio p. 940. significatur his verbis: Ὀκταβίαν δὲ Καῖσαρ ὑβρίσθαι δοκοῦσαν, ὡς ἐπανῆλθεν ἐξ Ἀθηνῶν, ἐκέλευσε καθ' ἑαυτὸν οἰκεῖν· ἡ δὲ οὐκ ἔφη τὸν οἶκον ἀπολείψειν τοῦ ἀνδρὸς, ἀλλὰ κἀκεῖνον αὐτὸν, εἰ μὴ δι' ἑτέρας αἰτίας ἔγνωκε πολεμεῖν Ἀντωνίῳ, παρεκάλει· Τὰ καθ' ἑαυτὴν ἐᾶν. Res autem suas sibi habere Iustinus Martyr. in Apologia ad Senatum p. 129. sq. Διοικήσασθαι τὰ ἑαυτῆς, vocat. Verba eius, cum de muliere, religionis Christianæ causa insimulata, tractat, hæc sunt: Καὶ ἡ μὲν βιβλίδιον σοὶ τῷ Αὐτοκράτορι ἀναδέδωκε, πρότερον συγχωρηθῆναι αὐτῇ, Διοικήσασθαι τὰ ἑαυτῆς ἀξιοῦσα, ἔπειτα ἀπολογήσασθαι περὶ τοῦ ἐγκλήματος. Quæ verba ex eo descripsit Eusebius lib. IV. Histor. Ec- 701
clesf. cap. 12. Vnde supplenda sunt, quæ initio eiusdem Apologiæ vulgo in Iustini martyris codicibus deesse, notantur. Eoque adludens Plautus Trinumo Act. II. Sc. 1. v. 31. seq. APAGE SIS, ait, AMOR, TVAS RES TIBI HABE: AMOR *mihi amicus ne fuas vmquam.*

Et in Amphitruone Act. III. Sc. 2. v. 47.

> VALEAS, TIBI HABEAS RES TVAS, REDDAS MEAS.

Seneca lib. II. Controuersia 5. *Vxorem tortor dimisit ad partum, ingratus vocabatur, quod in præmio nullam vxoris fecerat mentionem.* RES TVAS TIBI HABE. *Inicere debuit manum, & ipsam* (sic in vetustis Nicolai Fabri codicibus,) *inter res suas trahere.*

Sane in diuortiis faciendis, præter illa legitima verba, etiam eam, cui nuntius remittebatur, AEDIBVS EXIGI, EGREDIQVE iussam, documento est, quod in illis iam a me citatis Ciceronis & Quinctiliani locis: *Mimam exegit,* &, *domo egredi iussa,* legitur. In ea re forte his verbis vtebantur: FORAS, vel, EXI FORAS. Martialis lib. II. Epigramm. 105. v. 1.

> VXOR, VADE FORAS, *aut moribus vtere nostris.*

Iuuenalis Sat. VI. v. 146. repudium mitti vxori, significans,

> COLLIGE SARCINVLAS, *dicet Libertus,* ET EXI.

Nonius plane illum Ciceronis ex Philippicis locum cum his verbis adducit: *Claues ademit, forasque exegit.* Idem Nonius, in verbo *facessere,* citat hos Titinnii e Geminis versus, quos ad hanc diuortii formulam spectare, liquido compertum habeo.

> *At aliquis vestrum nuntiet*
> *Geminæ,* VT RES SVAS PROCVRET, AEDIBVS FACESSAT.

Eoque forte pertinet locus Varronis positus ab eodem in verbo *Betere, Betere est ire.* Varro περὶ παιδοποιΐας: *Quod parere ea non poterat mulier,* FORAS BETERE IVSSIT.

Filios etiam domo exigentes patres, IN CONSPECTVM suum venire vetabant. Manlius certe Torquatus, suscepta domi de filio, quem

quem Macedonum legati pecuniarum captarum accusabant, cognitione, re ex vtraque parte audita, hoc modo pronuntiauit: CVM SILLANVM FILIVM MEVM PECVNIAS A SOCIIS ACCEPISSE, MIHI PROBATVM SIT, ET REPVBL. ET DOMO MEA INDIGNVM IVDICO, PROTINVSQVE E CONSPECTV MEO ABIRE IVBEO. quemadmodum a Cicerone lib. I. de Finib. c. 7. & Valerio Maximo lib. V. c. 8. refertur.

XXXVI. ADROGATIONVM & ADOPTIONVM *ritus ac formulæ.*

Hoc loco de Adrogationibus & Adoptionibus dicere non erit alienum. Cum autem is, qui sui iuris, suæque potestatis erat, adrogabatur, (quod per populum primo fiebat, dein principis auctoritate fieri cœpit) is quidem, qui adrogabat, ita interrogabatur, AN VELLET EVM, QVEM ADOPTATVRVS ESSET, IVSTVM SIBI FILIVM ESSE. Vicissimque is, qui adrogabatur, AN ID FIERI PATERETVR, l. 2. D. de adoptionibus. Et hoc, quod Gellius lib. V. cap. 19. *Adrogantur*, ait, *ii, qui, quum sui iuris sunt, in alienam sese potestatem tradunt, eiusque rei* IPSI AVCTORES FIVNT. Cuius rei rationem Cicero pro domo sua cap. 29. ita exponit: *Cum hoc iuris a maioribus proditum sit, vt nemo ciuis Rom. aut libertatem, aut ciuitatem possit amittere, nisi ipse* AVCTOR FACTVS SIT. *Quod tu ipse potuisti in tua causa discere. Credo enim, quamquam in illa Adoptione legitime factum est nihil, tamen te esse interrogatum,* AVCTOR NE ESSES, VT IN TE P. FONTEIVS, VITAE NECISQVE POTESTATEM HABERET, VT IN FILIO. *Quæro, si aut negasses, aut tacuisses, si tamen id XXX Curiæ iussissent, num id iussum esset ratum? Certe non: quid ita? quia ius a maioribus nostris, qui non ficte, & fallaciter populares, sed vere & sapienter fuerunt, ita comparatum est, vt ciuis Rom. libertatem nemo posset inuitus amittere.*

Adrogationes plane non, nisi causa cognita, olim fiebant. In causæ autem cognitione quid versaretur, non possum aptius quam Ciceronis & Gellii verbis demonstrare. Illius, pro Domo sua cap. 13. verba sunt hæc: *Quod est, Pontifices, ius Adoptionis? nempe vt is adoptet, qui neque procreare iam liberos possit: & cum potuerit, sit expertus. Quæ deinde* CAVSA CVIQVE SIT ADOPTIONIS, *quæ ratio generum, ac dignitatis quæ sacrorum,* QVAERI A PONTIFICVM COLLEGIO SOLET. *Quid est horum in ista adoptione quæsitum? Adoptat annos viginti natus, etiam minor, Senatorem: Liberorumne causa? at procreare potest, habet vxorem, suscepit etiam liberos. Exheredabit igitur pater filium: quid sacra Clodiæ gentis, cur, intereunt, quod in te est? quæ* OMNIS NOTIO PONTIFICVM, *cum adoptaret, esse debuit. Nisi forte ex te ita quæsitum est, num perturbare Rempubl. seditionibus velles: & ob eam caussam adoptari, non vt filius esses, sed vt Tribunuspl. fieres & funditus euerteres ciuitatem, respondisti, credo, te ita velle. Pontificibus bona causa visa est: approbauerunt. Non ætas eius, qui adoptabat, quæsita est, vt Cn. Aufidio, M. Puppio: quorum vterque, nostra memoria, summa senectute, alter Orestem, alter Pisonem adoptauit. Quas Adoptiones, sicut alias innumerabiles,* HEREDITATES NOMINIS, PECVNIAE, SACRORVM, SECVTAE SVNT. Et mox c. 14. *Nego, istam adoptionem Pontificio iure esse* 702 *factam. Primum, quod eæ vestræ sint ætates, vt is, qui te adoptauit, vel tibi loco filii per ætatem esse potuerit: deinde, quod* CAVSA QVAERI SOLET ADOPTANDI, *vt & is adoptet, qui quod natura iam assequi non potest, a legitimo & Pontificio iure quærat: & ita adoptet, vt ne quid de dignitate generum, aut de sacrorum religione minuatur. Illud in primis, ne qua calumnia, ne qua fraus neque dolus adhibeatur: vt hæc simulata adoptio filii, quam maxime veritatem illam suscipiendorum liberorum imitata esse videatur.* Gellius vero illo eodem cap. 19. lib. V. *Sed* ADROGATIONES, ait, *non temere, nec inexplorate committuntur. Nam Comitia arbitris etiam Pontificibus præbentur, quæ* CVRIATA *appellantur. Ætas quoque eius, qui Adrogare vult, an liberis potius gignundis idonea sit, bonaque eius, qui adrogatur, ne insidiose appetita sint, consideratur:* IVSQVE IVRANDVM *a Q. Mutio Pontifice Maximo* CONCEPTVM *dicitur, quod in Adrogando iuraretur. Sed Adrogari non potest, nisi iam vesticeps.* ADROGATIO *autem dicta, quia genus hoc in alienam familiam transitus per Populi Rogationem fit. Eius Rogationis verba hæc sunt:* VELITIS, IVBEATIS, VTI L. VALERIVS L. TITIO TAM IVRE LEGEQVE FILIVS SIBI SIET, QVAM SI EX EO PATRE MATREQVE FAMILIAS EIVS NATVS ESSET: VTIQVE EI VITAE NECISQVE IN EVM POTESTAS SIET, VTI PARIENDO FILIO EST: HOC ITA, VT DIXI, ITA VOS, QVIRITES, ROGO.

Adoptabant autem adrogabantque tam in locum filii, quam in locum nepotis, l. 22. §. vlt. D. de adoption. Vbi vero in nepotis locum quis adoptabatur, IS QVASI EX FILIO NATVS ADOPTABATVR. Paulus in l. 6. D. eod. *Cum nepos adoptatur* QVASI EX FILIO NATVS, *consensus filii exigitur.* Idem in l. 10. D. eod. *Si quis nepotem* QVASI EX FILIO NATVM, *quem in potestate habet, consentiente filio adoptauerit.* Et in l. 11. D. eod. *Si is, qui filium haberet, in nepotis locum adoptasset,* PERINDE ATQVE SI EX EO FILIO NATVS ESSET. Vlpianus in l. 15. §. 1. D. eod. *Qui duos filios & ex altero eorum nepotem habet, si vult nepotem* QVASI EX ALTERO NATVM *sic adoptare: potest hoc efficere, si eum emancipauerit, & sic adoptauerit* QVASI EX ALTERO NATVM. Pomponius in l. 43. D. eod. *Adoptio-*

optiones *non solum filiorum, sed & quasi nepotum fiunt: ut aliquis nepos noster videatur,* PERINDE QVASI EX FILIO, VEL INCERTO, NATVS. Scæuola in l. 6. D. coniungend. cum eman. *Si quis filium habens in potestate, extraneum in nepotis locum,* QVASI EX EO FILIVM NATVM ADOPTET. Idem in l. 29. §. 8. D. de libet. & posthum. *Ergo & si pronepos admittetur, qui natus erit ex nepote postea viuo filio,* ATQVE SI EX EO NATVS ESSET, *adoptatur.* Quæ formula plenius exprimitur a Proculo in l. 44. D. de adoptionib. in qua postquam proposuit eum, qui nepotem ex filio habebat, in nepotis loco aliquem adoptasse, *sed si sic,* ait, *adoptaut,* VT ETIAM IVRE LEGIS NEPOS SVVS ESSET, QVASI EX LVCIO, *puta,* FILIO SVO, ET EX MATRE FAMILIAS EIVS NATVS ESSET.

Adoptare autem quis NEPOTIS LOCO poterat, etiam si filium non haberet, l. 37. D. eod. Verum si filium haberet, consensus filii exigebatur, l. 6. & l. 10. D. eod. Interdum etiam filii, procreatis nepotibus, in adoptionem ita se dabant, VT FILII SEQVERENTVR PATREM ADOPTIVVM, l. 6. §. 4. D. de bon. poss. contr. tab. *Sed & si emancipatus filius procreatis nepotibus in* ADOPTIONEM SE DEDERIT, VT EVM FILII SEQVANTVR. Et l. 17. D. eod. tit. *Si pater se dederit in adoptionem,* NEC EVM SEQVATVR FILIVS, *emancipatus ab eo antea factus.*

XXXVII. MANVMISSIONVM *verba solennia & formula:* HVNC HOMINEM LIBERVM ESSE VOLO.

In Manumissionibus quoque certa & solennia verba fuisse, constat. Hermogenianus in l. 23. D. de manumiss. vind. MANVMISSIO *per lictores hodie, Domino tacente, expediri solet: &* VERBA SOLENNIA, *licet non dicantur, ut dicta accipiuntur.* Boëthius lib. I. in Topica Cicero: VINDICTA *vero est virgula quædam, quam lictor manumittendi serui capiti imponens, eumdem seruum in libertatem vindicabat, dicens quædam* VERBA SOLENNIA. Ea qualia essent, Paulus ex Festo ita aperit; MANVMITTI *seruus dicebatur, cum dominus eius, aut caput eiusdem serui, aut aliud membrum tenens, dicebat,* HVNC HOMINEM LIBERVM ESSE VOLO, *& emittebat eum e manu.* In vetusto Bibliothecæ Regiæ Glossario hæc verba reperi: Βινδίκτα, ἡ ῥάβδος, μεθ' ἧς ὁ Ἄρχων, ἢ ὁ Πραίτωρ, ἐπὶ τῶ ἐλευθερυμένυ κεφαλὴν ἔπαιον, φάσκοντες, Φάμεν τὸν παρόντα ἄνθρωπον εἶναι ἐλεύθερον, καὶ πολίτην ῥωμαῖον. Apud Liuium lib. XXIV. cap. 16. Volones, quorum forti ac fideli opera in pugna contra Hannonem vsus fuerat Gracchus, pro præmio libertate ita donat, QVOD BONVM, FAVSTVM FELIXQVE REIPVBL. IPSISQVE ESSET, OMNES EOS LIBEROS ESSE IVBEO. Plautus Menæchm. Act. V. Sc. penult. v. 9.

> LIBERVM TE IVSSI ABIRE.

Martialis lib. IX. epigr. 87. v. 3.

> *Affers, nescio quas, mihi tabellas,*
> *Et dicis modo,* LIBERVM ESSE IVSSI.

705

Alias dicebant, LIBER ESTO. Plautus Menæch. Act. V. Sc. 7. v. 40.

> *Mea quidem causa* LIBER ESTO, ATQVE ABITO, QVO VOLES.

Terentius Adelph. Act. V. Sc. vlt. v. 13.

> *Si quidem ita vis, Syre, eho accede huc ad me,*
> LIBER ESTO.

Ex quibus apparet, quandoque dimitti solitos, qui manumittebantur, his verbis: ABITO QVO VOLES, vel NIHIL TE MOROR. Quo genere loquendi & Plautus Sticho Act. III. Sc. 1. v. 23. vtitur:

> *In hunc,* ait, *diem* NIHIL TE MOROR,
> ABI QVO LVBET.

Liuius lib. IX. cap. 11. MORATVS SIT NEMO, QVOMINVS, VBI VISVM FVERIT, ABEANT. Et lib. X. cap. 18. *Tu vero* ABEAS, NEQVE TE QVISQVAM MORATVR. Cicero Philipp. XIII. cap. 17. NIHIL MOROR *eos saluos esse, atque* IRE QVO LVBET. Ex eius etiam Manumissionis, quæ sacrorum causa fiebat, solennibus verbis, hæc Festus Pompeius in voce *puri*, verba citat, PVRI, PROBI, PROFANI, SVI, AVRI. Sed ad alia remotiora licet transeamus.

XXXVIII. TITVLI STATVIS & IMAGINIBVS ADSCRIPTI, *eorumque complures formulæ & quædam notæ.*

Statuis vtique Titulos adscribi, earumque basi incidi consueuisse, non est ignotum. Suetonius in Calig. cap. 34. STATVAS *virorum illustrium ab Augusto ex Capitolina area, propter angustias, in Martium campum collatas ita subuertit, atque disiecit, vt restitui, saluis* TITVLIS, *non valuerint.* Idem in Domitiano cap. 18. *Atque etiam* E BASI STATVAE TRIVMPHALIS TITVLVS *excussus vi procellæ, in monumentum proximum decidit.* Eiusmodi Titulorum formulas exemplis aliquot patefaciam. Cicero Epist. 3. lib. XII. Familiar. *In statua, quam posuit in Rostris,* INSCRIPSIT, PARENTI OPTIME MERITO. Idem Philipp. VI. cap. 5. *Aspicite illam a sinistra Equestrem statuam inauratam?* QVINQVE ET TRIGINTA TRIBVS PATRONO POPVLI ROM. Et mox: *Sed hæc vna statua. Altera, ab Equitibus Rom.* EQVO PVBLICO: *qui item adscribunt,* PATRONO. Dein aliquo interiecto interuallo, *Sed illa,* ait, *statua palmaris, de qua, si meliora tempora essent, non possem sine risu dicere,* L. ANTONIO IANI MEDII PATRONO. Item Epist. 1. lib. VI. ad Attic. scribit, Africani statuam, quæ ad Opis

posita

posita erat in excelso, nihil aliud habuisse inscriptum, nisi, CENSOR: in illa vero, quæ erat ad Pullucis, inscriptum fuisse, CONSVL. Horatius Ode 24. lib. III. v. 27.

Si quæret, PATER VRBIVM,
Subscribi statuis.

Appianus lib. I. de Bell. ciuilibus p. 410. refert, Syllæ statuam Equestrem auratam pro Rostris a Populo Rom. positam cum hoc Titulo, CORNELIO SYLLAE IMPERATORI FELICI. Suetonius in Iulio cap. 85. *Postea solidam columnam prope XX. pedum, lapidis Numidici, in foro statuit: scripsitque*, PARENTI PATRIAE. Idem in Vitellio cap. 3. *Defunctam Senatus publico funere honorauit: Item statua, pro Rostris, cum hac inscriptione*: PIETATIS IMMOBILIS ERGA PRINCIPEM. Idemque Inscriptionis cuiusdam statuæ Augusti meminit in eius principis vita c. 97. Plinius lib. XXXIV. cap. 8. *Et una non prætereunda, licet auctoris incerti, iuxta Rostra, Herculis tunicati, Eleo habitu, Romæ, torua facie, sentiente que suprema, in tunica. In hac tres sunt* TITVLI: *Unus*, L. LVCVLLI IMPERATORIS, DE MANVBIIS. *Alter*, PVPILLVM LVCVLLI FILIVM EX S. C. DEDICASSE. *Tertius*, T. SEPTIMIVM SABINVM AEDILEM CVRVLEM EX PRIVATO IN PVBLICVM RESTITVISSE. Idem eiusdem libri cap. 6. *Inuenitur & statua* DECRETA *& Tarraciæ Caiæ, siue Suffeciæ Virgini Vestali*, VT PONERETVR VBI VELLET: *quod adiectum non minus honoris habet, quam quod feminæ est decreta. Meritum eius ipsis ponam Annalium verbis*: QVOD CAMPVM TIBERINVM GRATIFICATA EA ESSET POPVLO. Herodianus lib. I. c. 15. p. 52. Τοῦ δὲ μεγίστου Ἀγάλματος Κολοσσιαίου, ὅπερ σέβουσι Ῥωμαῖοι, εἰκόνα φέρον ἡλίου, τὴν κεφαλὴν ἀποτεμών, ἱδρύσατο ἑαυτοῦ, ὑπογράψας τῇ βάσει, οὐχ ἃς εἰώθασι βασιλικὰς καὶ πατρῴους προσηγορίας· ἀντὶ δὲ Γερμανικοῦ, μονομάχους χιλίους νικήσαντος. Ex vetustis etiam Inscriptionibus liquet, sæpe Statuis, quæ ab Ordine Decurionum alicui ob merita decernebantur, subscriptum, *Honore eos, quibus oblatæ eæ & de publico ponendæ erant, contentos, Impensam remisisse.* Quod significant in priscis lapidibus hæ singulares litteræ, H. C. I. R. id est, HONORE CONTENTVS IMPENSAM, seu IMPENDIVM REMISIT, vel, H. A. I. R. id est, HONORE ACCEPTO IMPENSAM, seu IMPENDIVM REMISIT, & alias, HONORE CONTENTVS SVA PECVNIA POSVIT. Vel, QVORVM HONORE CONTENTVS, IMPENSA SVA POSVIT. In iisdem etiam lapidibus sæpe inueniuntur hæ notæ, L. D. D. D. id est, LOCVS DATVS DECRETO DECVRIONVM. Sane qui statuarum honore afficiebantur, in earum Dedicatione sæpe Sportulas, Diuisiones, aut Epulum dabant, dariue iubebant. Idque Titulis statuarum, inscriptionibusque declarabatur. Cuius rei multa sunt in antiquis lapidibus monumenta. Perusii exstat inscriptio statuæ Antonino positæ, quæ hoc de Egnatio Festo elogium continet:

704 CVM. EI. PLEBS. VRBANA. LVDOS. PVBLICOS. EDENTI. AD. STATVAM PONENDAM. PECVNIAM. OPTVLISSET. IS. HONORE. CONTENTVS. IMPENSAM. REMISIT ET. IMPETRATA. VENIA. AB. ORDINE. PERVSINOR. OPTIMO. MAXIMOQ. PRINC. DE. SVA. PECVNIA. POSVIT. CVIVS. OB. DEDICATIONEM. DARI. IVSSIT. AB. HEREDE. SVO. DECVRIONIB. SING. HS. IIII. N. PLEBI. HS. II. N. L. D. D. D. p. CCCVI. 10.)

Visitur & ibidem alia Inscriptio, in cuius extremo est:

VIBIVS. VOLDVMIANVS. AVO. CARISSIMO. OB. CVIVS. DEDICATIONEM. DEDIT. DECVRIONIBVS. * II. PLEBI. * II. L. D. D. D. (p. CCCCLXXXVII. 2.)

In Inscriptione Hispaniensi:

PIETATI. AVG. L. LVCRETIVS. FVLVIANVS. FLAMEN. COL. IMMVNIVM. PROVINCIAE. BAETICAE. PONTIF. PERPETVVS. DOMVS. AVG. T. P. I. EX. AVG. P. OB. HONOREM. PONTIFICATVS. LVCRETIA. LVCRETIA. L. F. CAMPANA. FLAM. PERP. DOMVS. AVG. EDITIS. AD. DEDICATIONEM. SCAENICIS. LVDIS. PER. QVATRIDVVM. ET. CIRCENSIBVS. ET. EPVLO. DIVISO. POSVIT. HVIC. DONO. LVCRETIA. CAMPANA. AMPLIVS. NOMINE. SVO. CORONAM. AVREAM. ADIVNXIT. (p. CI. 3.)

Id ipsum & aliis, quas subieci, Inscriptionibus comprobatur:

C. VALIO. POLYCARPO. &c. PATRONO. COLLEGIORVM. FABR. CENT. DENDROPH. NAVIC. ET. VICIMAG. COLON. PISAVR. PLEBS. PISAVRENS. OB. MERITA. CVIVS. DEDICATIONE. SPORTVLAS. DECVRIONIB. * V. ITEMQVE. COLLEGIIS. * I. DEDIT. L. D. D. D. P. (p. CCCCLXXXI. 9.)

Q. VELCENNAE. L. F. STEL. PROCVLO. DECVRIONI. MEVANIOLAE. C. C. M. M. PATRONO. HONORE. CONTENTVS. IMPENDIVM. REMISIT. ET. DEDICATIONE. STATVAE. NVMER. COLL. IPSORVM. SPORTVL. DEDIT. SINGVL. DENARIOS. BINOS. L. D. D. D. (p. CCCCLXXXIII. 7.)

L. AVRELIO. MARCIANO. AVG. LIB. EXCEPTORI. AVXIMATES. D. D. MARCVS. AVG. LIB. PROC. PATER. H. A. I. REMISIT. CVIVS. DEDICATIONE. DECVRIONIBVS. * III. COLONIS. II. * DIVISIT. (p. CCCLXXII. 4.)

L. MAESIO. L. F. POL. RVFO. PROC. AVG. TRIB. MIL. LEG. XV. APOLLINARIS. TRIB. COH. MIL. ITALIC. VOLVNT. QVAE. EST. IN. SYRIA. PRAEF. FABRVM. BIS. MVNICIPES. ET. INCOLAE. OB. MERITA. EIVS. QVOD. ANNONA. KARA. FRVMENT. DENARIO. MODIVM. PRAESTITIT. EARVMQVE. DEDICAT. RVFVS. EPVLVM. DEDIT. DECVRIONIB. SING. HS. XXX. SEXVIRIS. ET. AVGVSTALIB. SING. HS. XII. PLEBI. SING. HS. IIII. (p. CCCCXXXIV. 1.)

PVBLICIAE. M. F. FIRMILLAE. LOCO. DATO. D. D. M. PVBLICIVS. QVARINIVS. CVIVS. DEDICATIONE. DATA. SVNT. AB. EA. DECVRIONIB. SINGVLIS. HS. VIII. N. MVNICIPIB. ET. INCOLIS. SING. HS. IIII. (p. CCCCLX. 2.)

Alias CENAM DATAM inscribebant, vt in hac Auximitana Inscriptione;

FLAMINIA. AVGVSTA. MARITO. OMNIBVS. EXEMPLIS. DE. SE. BENÈ MERITO. ET. IN. DEDICATIONE. STATVAE. CENAM. COLONIS. ET. EPVLVM. POPVLO. DEDIT. L. D. D.

Et in fine alterius inscriptionis ibidem:

ET. IN. DEDIC. STATVAE. COLONIS. CENAM. DEDIT.

Et alias;

CENTVRIONES. LEG. II. TRAIANAE. FORTISS. OPTIMO. IN. CVIVS. DED. CENAM. COL. DED. L. D. D. D.

Rursusque ibidem:

COLONI. OB. MERITA. EIVS. IN. CVIVS. DEDIC. CENAM. COL. DED. L. D. D. D.

Sic & in Inscriptione quadam ad Lirim amnem:

CVIVS. DEDICATIONE. STATVAE. CENAM. DEDIT. DECVRIONIBVS. SING. * VIII. NVMVM. ET. POPVL. SING. * II. NVMVM. DIVISIT.

705 Alias crustulum & mulsum datum, inuenio. Sic in Inscriptione Sorana:

M. BAEBIO. M. F. AED. . . . . ET. I. D. II. VIR. . . . . . O CVRO. EX. SC. II. D. D. M. BAEBIVS. M. F. ROM. SABINVS. M. VALERIVS. M. F. ROM. SEPTIMINVS. M. VALERIVS. M. L. ROM. IVCVNDINVS. HERED. EIVS. EX. TESTAMENTO. L. D. D. D. CVIVS. DEDIC. CRVSTVM. ET. MVLSVM. POPVLO. DIVISVM. EST. (p. CCCLXXIII. 8.)

Quod & in Titulis signorum dedicatorum non est infrequens.

Hisce porro Titulis quandoque meritorum elogium adscribebatur: vt in Inscriptione Statuæ Eugenii;

OB. EGREGIA. EIVS. IN. REMPVBL. MERITA. HVIC. D. D. N. N. CONSTANTINVS. VICTOR. AC. TRIVMFATOR. SEMPER. AVGVSTVS. ET. IVLIANVS. NOBILISSIMVS. CAESAR. STATVAM. SVB. AVRO. IN. FORO. DIVI. TRAIANI. QAAM. ANTE. SVB. DIVO. CONSTANTE. VITAE. ET. FIDELISSIMAE. DEVOTIONIS. GRATIA. MERVIT. ADPROBANTE. AMPLISSIMO. SENATV. SVMPTV. PVBLICO. LOCO. SVO. RESTITVENDAM. CENSVERVNT. (p. CCCCVI. 1.)

Et in Inscriptione statuæ Saturnini Secundi;

OB. EGREGIA. EIVS. IN. REMPVBLICAM. MERITA. D. D. N. N. VALENTINIANVS. ET. VALENS. VICTORES. AC. TRIVMFACTORES. SEMPER. AVGVSTI. STATVAM. SVB. AVRO. CONSTITVI. LOCARIQVE. IVSSERVNT. (p. CCCCLXV. 8.)

ANICIO. PAVLINO. IVNIORI. A. C. PROCOS. ASIAE. ET. HELLESPONTI. CONSVLI. ORDINARIO. PRAEFECTO. VRB. VICE. SACRA. IVDICANTI. OB. MERITVM. NOBILITATIS. ELOQVII. IVSTITIAE. ATQVE. CENSVRAE. QVIBVS. PRIVATIM. AC. PVBLICE. CLARVS. EST. PETITV. POP. ROM. TESTIMONIO. SENATVS. IVDICIO. DD. NN. TRIVMPHATORIS. AVG. CAESARVMQVE. FLORENTIVM. STATVAM. SECVNDAM. AVRO. SVPERFVSAM. LOCARI. SVMPTV. PVBLICO. PLACVIT. (p. CCCLIII. 4.)

Idem

Idem & in ſtatuis, quas plebs ponendas cenſebat, adſcribebatur, veluti in his Inſcriptionibus:

T. AVCINO. MARCELLINO. V. C. CONS. CAM. PATRONO. DIGNISSIMO. OB. INSIGNIA. BENEFICIA. QVIBVS. LONGA. POPVLI. TAEDIA. SEDAVIT. VNIVERSA. PLEBS. BENEVENTANA. CENSVIT. PONENDVM.

P. TITIO. PERPETVO. V. C. CONSVLARI. TVSCIAE. ET. VMBRIAE. OB. SINGVLARIA. EIVS. ERGA. PROVINCIALES. BENEFICIA. ET. OB. MODERATIONEM. DOCVMENTO. ETIAM. POSTERIS. RELINQVENDAM. AETERNAM. STATVAE. MONVMENTVM. P. PISCE ET. VMBRI. PATRONO. PRAESTANTISS. CONLOCARVNT.

IVLIO. EVBVLIDAE. C. V. CORR. TVSCIAE. X. VIRO. PRAEFECTO. AERARII. S. SATVRNI. OB. INLVSTRIA. IPSIVS. MERITA. ET. AMOREM. IVXTA. CIVES. ORDO. INTERAMNATIVM. PATRONO.

P. PVBLILIO. CEIONIO. IVLIANO. CORRECTORI. TVSCIAE. ET. VMBRIAE. OB. INSIGNIA. EIVS. GESTA. ET. ILLVSTRE. NOMINIS. E. RATIONIS. MERITVM. ORDO. NARNIENSIVM. VNA. CVM. CIVIBVS. STATVAM. COLLOCAVERVNT. PATRONO. DIGNISSIMO. (p. CCCLXXXVII. 2.

C. ACILIO. C. F. PAL. POLITICIANO. EQVO. PVB. AED. Q. IIII.VIR. I. D. IIII. V. QQ. PATRON. MVNIC. DEC. VI. VIR. PLEBS. VRB. OB. MERITA. EIVS. L. D. D. D. (p. CCCXLIV. 6.)

Menſores etiam Portuenſes, ſtatuam ſe Ragonio Vincentio Celſo poſuiſſe, hoc Titulo teſtantur:

STATVAM. PATRONO. PRAESTANTISSIMO. TESTIMONIVM. GRATVLATIONIS. EXSOLVIMVS. CVM. RES. NON. ADVLATIONE. PRIVATO. SED. IVDICIO. POSITO. IN. OTIO. ET. QVIETE. REDDATVR. DEDICATA. VIII. KAL. SEPT. FL. TIMASIO. ET. FL. PROMOTO. VV. CC. CONSS. (p. CCCLXII. 1.)

706 Sic & Vitraſii ſtatuæ ſubſcriptum erat.

OMNIBVSQ. PERFVNCTO. HONORIBVS. INTRA. AETATIS. PRIMORDIA. OB. PROVIDENTIAM. ET. STATVM. OPTIMVM. VRBI. ROMAE. AB. EO. REDDITVM. CORPVS. OMNIVM. MANCIPVM. STATVAM. SVB. AERE. CONSTITVIT. (pag. CDXXXVIII. 1.)

Partem etiam ex Titulo ſtatuæ Aurelii Symmachi ſubſcripto ſubiiciam, cuius verba ſic habent:

AVRO. INLVSTREM. STATVAM. QVAM. A. DOMINIS. AVGVSTISQ. NOSTRIS. SENATVS. AMPLISSIMIS. DECRETIS. FREQVENTIB. IMPETRAVIT. IDEM. TRIVMFATORES. PRINCIPES. NOSTRI. CONSTITVI. ADPOSITA. ORATIONE. IVSSERVNT. QVAE. MERITORVM. EIVS. ORDINEM. AC. SERIEM. CONTINERET. QVORVM. PERENNE. IVDICIVM. TANTO. MVNERI. HOC. QVOQVE. ADDIDIT. VT. ALTERAM. STATVAM. PARI. SPLENDORE. ETIAM. APVD. CONSTANTINOPOLIM. CONLOCARET. DEDICATA. III. ETMEROBVNDE. COSS.

Ex qua & aliis compluribus ſubſcriptionibus, quas omnes referre longum eſſet, apparet, Dedicationis ſtatuarum diem & Conſulem, earum Titulis adſcriptum. Legitur & in quibusdam, AERE CONLATO, ſtatuam poſitam. Et interdum ſtatua SVB AERE, interdum SVB AVRO, poſita ſignificatur. Ab ordine etiam decretam teſtantur his verbis: ORDO, vel CORPVS, vel COLLEGIVM PONENDAM CENSVIT, vel CONLOCAVIT. Adduntur & quandoque nomina eorum, qui ponendas curauerunt, hoc modo: CVRANTIBVS, vel, CVRAM AGENTIBVS ILLIS.

Quin & imaginibus ſimiles Titulos ſubſcribi conſueuiſſe, qui Magiſtratus geſtos, honores & Triumphos continebant, Liuius lib. IV. cap. 16. & lib. VIII. cap. 40. & XXII. cap. 31. & XXX. cap. vlt. oſtendit. Inde Caſſio obiectum, Tacitus lib. XVI. cap. 7. ſcribit, quod inter Imagines maiorum etiam Caſſii effigiem coluiſſet, ita inſcriptam, DVCI PARTIVM. Ex hoc more Ouidius in Epiſt. II. Heroid. v. 73.

Hoc tua, poſt illos TITVLOS, *ſignetur* IMAGO:
HIC EST, CVIVS AMANS HOSPITA CAPTA DOLO EST.

Interdum ſubſcribebant Statuis, eas poſitas HONORIS CAVSSA, vt in hac Inſcriptione mutila:

. . . . CIVIVM. ROMANORVM. QVI. MITYLENIS. NEGOTIANTVR. M. TITIO. M. F. PROCOS. PRAEF. CLASSIS. COH. DESIG. PATRONO. HONORIS. CAVSSA. (p. CCCCLXXIV. 8.)

Et alias:

L. FIRMIO. L. F. PRIM. PIL. TR. MIL. IIII. VIR. I. D. COLONIA. DE DVCTA. PRIM. PATEFAC. LEGIO. IIII. SORANE. HONORIS. ET. VIRTVTIS. CAVSSA. (p. CCCCIX. 9.)

Sed & in Inscriptione Publiciæ virginis Vestalis Maximæ scriptum est:

Q. VETVRIVS. MEMPHIVS. V. C. PICTOR. V. V. DIGNATIONIS. ERGA. SE. HONORISQVE. CAVSA. PLVRIMIS. IN. SE. CONLATIS. BENEFICIIS. (pag. CCCXI. 1.)

Et in alia Inscriptione:

C. PVBLICIO. L. F. BIBVLO. AD. PL. HONORIS. VIRTVTISQVE. CAVS SA. SENATVSCONSVLTO. POPVLIQVE. IVSSV. LOCVS. MONVMENTO. QVO. IPSE. POSTERIQVE. EIVS. INFERRENTVR. PVBLICE. DATVS. EST. (p. CCCCLV. 1.)

XXXIX. OPERVM PVBLICORVM *inscriptiones: ac primum in memoriam* VIAE FACTAE, STRATAE, RESTITVTAE.

Operibus autem publicis, Principis nomen, aut eius, cuius pecunia id opus factum erat, scribi solebat. Alterius enim, ac ne præsidis quidem nomen superscribere licebat, l. 3. cum l. seq. D. de operibus public. At qui liberalitate, non necessitate debiti opus aliquod publicum fecerat, munificentiæ suæ fructum de Inscriptione nominis sui capere iure poterat: præsidesque ad sollicitudinem & curam suam reuocabant, ne eius nomine, cuius liberalitate opus exstructum erat, eraso, aliorum nomina inscriberentur, quemadmodum Vlpianus tradit in l. 2. D. eod. tit. Huiusmodi Inscriptionum aliquot ex vetustis lapidibus exempla descripsi, quæ subiicere commodum visum est. Ac primum Vias factas, stratas, vel restitutas, hi Tituli testantur:

707 VIAM. FECI. A. RHEGIO. AD. CAPVAM. ET. IN. EA. PONTEIS. MILIA RIA. TABVLARIOSVE. POSEIVEI. SVNT. A. RHEGIO. AD. CAPVAM. MIL. CCLXXXV. HINCCE. AD. COLVMELLAM. MILIARIA. CCX. A. BIBONA. AD. LOCROS. MILIA RIA. XXXXV. A. FRETO. AD. SYLLAM. MILIARIA. LX. IDEMQ. FECI. VT. EX. AGRO. POPPLICO. AERATORIBVS. CEDERENT. PASTORES. (p. CL. 6.)

L. APVLEIVS. C. F. ANI. NIGER. II. VIR. CVRATOR. VIARVM. STER. NENDARVM. PEDVM. DECEM. MILLIA. VIAM. SVA. PECVNIA. FECIT. (p. CLII. 1.)

. . . RTHICI. FIL. DIVI. NERVAE. NEP. TRAIANI. HADRIANI. AVG. PONTIF. MAX. TRIB. POT. VI. COS. III. VIAM. SVESSANIS. MVNICIPIBVS. SVA. PEC. FECIT. (p. CLI. 3.)

IMP. CAESARI. VESPASIANO. AVG. PONT. MAX. TR. POT. VII. IMP. IIX. P. P. COS. III. DES. IIII. S. C. QVOD. VIAS. VRBIS. NEGLEGENTIA. SVPERIOR. TEMPOR. CORRVPTAS. IMPENSA. SVA. RESTITVIT. (p. CCXIII. 2.)

IMP. CAESAR. DIVI. F. AVGVSTVS. PONT. MAX. COS. XI. TRIBVNIC. POTEST. X. IMP. VIIII. ORBE. MARI. ET. TERRA. PACATIS. TEMPLO. IANI. CLVSO. ET. REP. P. R. OPTIMIS. LEGIBVS. ET. SANCTISSIMIS. INSTITVTIS. REFORMATA. VIAM. SVPERIOR. COS. TEMPORE. INCHOATAM. ET. MVLTIS. LOCIS. INTERMISSAM. PRO. DIGNITATE. IMPERI. P. R. LATIOREM. LONGIOREMQ. GADES. VSQVE. PROMOVIT. (p. CXLIX. 4.)

IMP. CAESAR. AVG. M. AVRELIVS. ANTONINVS. PIVS. FELIX. AVG. PARTHICVS. MAX. BRITANNICVS. MAX. P. M. P. P. COS. III. DESIGN. IIII. VIAM. INVNDATIONE. AQVAE. INTERRVPTAM. RESTITVIT. (p. CLI. 4.)

IMP. CAESAR. DIVI. NERVAE. F. NERVA. TRAIANVS. AVG. GERM. DACIC. PONT. MAX. TR. POT. XIII. IMP. VI. COS. V. P. P. VIAM. A. BE NEVENTO. BRVNDISIVM. PECVN. SVA. FECIT. (p. CLI. 2.)

Alia etiam Inscriptione de Impp. Seuero & Antonino, hæc continentur:

PRINCIPES. VIAM. QVAE. DVCIT. IN. VILLAM. MAGNAM. SILICE. SVA. PECVNIA. STRAVERVNT.

XL. *De* AQVIS PERDVCTIS, *aut* RESTITVTIS, *& de* FONTE INDVCTO *inscriptiones.*

De Aquis vero aut in vrbem primum perductis, aut intermissis, ac dilapsis, restitutis ab Imperatoribus sua impensa, quinque edo Epigrammata:

TI. CLAV-

TI. CLAVDIVS. DRVSI. F. CAESAR. AVGVSTVS. GERMANICVS. PONTIF. MAXIM. TRIBVNICIA. POTESTATE. XII. COS. V. IMPERATOR. XXVII. PATER. PATRIAE. AQVAS. CLAVDIAM. EX. FONTIBVS. QVI. VOCABANTVR. CAERVLEVS. ET. CVRTIVS. A. MILLIARIO. XXXXV. ITEM. ANIENEM. NOVAM. A. MILLIARIO. LXII. SVA. IMPENSA. IN. VRBEM. PERDVCENDAS. CVRAVIT.

IMP. CAESAR. VESPASIANVS. AVGVST. PONT. MAX. TRIB. POT. II. IMP. VI. COS. III. DESIGN. IIII. P. P. AQVAS. CVRTIAM. ET. CAERVLEAM. PERDVCTAS. A. DIVO CLAVDIO. ET. POSTEA. INTERMISSAS. DILAPSASQVE. PER. NOVEM. ANNOS. SVA. IMPENSA. VRBI. RESTITVIT.

TI. CLAVDIVS. DRVSI. F. CAES. AVGVSTVS. GERMAN. PON. MAX. TRIB. POT. V. IMP. XI. P. P. COS. DESIGN. IIII. ARCVS. DVCTVS. AQVAE. VIRGINIS. DISTVRBATOS. PER. C. CAESAREM. A. FVNDAMENTIS. NOVOS. FECIT. AC. RESTITVIT.

IMP. T. CAESAR. DIVI. F. VESPASIANVS. AVGVSTVS. PONTIFEX. MAXIMVS. TRIBVNIC. POTESTATE. X. IMPERATOR. X. VII. PATER. PATRIAE. CENSOR. COS. VIII. AQVAS. CVRTIAM. ET. CAERVLEAM. PERDVCTAS. A. DIVO. CLAVDIO. ET. POSTEA. A. DIVO. VESPASIANO. PATRE SVO. VRBI. RESTITVTAS. CVM. A. CAPITE. AQVARVM. A. SOLO. VETVSTATE. DILAPSAE. ESSENT. NOVA. FORMA. REDVCENDAS. SVA. IMPENSA. CVRAVIT. (p. CLXXVI.)

IMP. CAESAR. DIVI. IVLI. F. AVGVSTVS. PONTIFEX. MAXIMVS. COS. II. TRIBVNICIAE. POTESTAT. XIX. IMP. XIIII. RIVOS. AQVARVM. OMNIVM. REFECIT. (p. CLXXVII. 1.)

IMP. CAES. T. AELIVS. HADRIANVS. ANTONINVS. AVG. PIVS. COSS. III. TRIB. POT. II. IMP. II. P. P. AQVAEDVCTVM. IN. NOVIS. ATHENIS. COEPTVM. A. DIVO. HADRIANO. PATRE. SVO. CONSVMMAVIT. DEDICAVITQVE. (p. CLXXVII. 4.)

708 Fontis etiam inducti fit mentio in quadam Inſcriptione, ex qua partem hanc excerpſi.

PATRONO. CIVITATIS. AVSCVL. CVM. MVLTA. ET. MAXIMA. IN. REMP. SAEPIVS. PRAESTITERIT. FONTEM. QVOQVE. NOVVM. CVM. GRANDI. SVMPTV. FABRICAE. SVA. PECVNIA. INDVXIT. ET. CIVES. PATRIAMQVE. REFORMAVIT. M. CAP. LATORES. PATRONO. PRAESTANTISSIMO. L. D. D. D. (p. CCCCXIV. 1.)

XLI. Pontivm *inſcriptiones.*

Pontium quoque duas Inſcriptiones producam. Vnius verba ſunt hæc:

MVNICIPIA. PROVINCIAE. LVSITANIAE. STIPE. CONLATA. QVAE. OPVS. PONTIS. PERFECERVNT. ICAEDITANI. LANCINENSES. OPPIDANI. TALORI. INTERAMNIENSES. LANCIENSES. TRASCVDANI. ARAVI. MEIDVBRIGENSES. BANIENSES. PRESVRES. (p. CLXII. 3.)

Altera Inſcriptio de Narſe Eunucho ſubdita eſt his verbis:

QVAM. BENE. CVRATI. DIRECTA. EST. SEMITA. PONTIS.
ATQVE. INTERRVPTVM. CONTINVATVR. ITER.
CALCAMVS. RAPIDAS. SVBIECTI. GVRGITIS. VNDAS.
ET. LIBET. IRATAE. CERNERE. MVRMVR. AQVAE.
ITE. IGITVR. FACILES. PER. GAVDIA. VESTRA. QVIRITES.
ET. NARSIM. RESONANS. PLAVSVS. VBIQVE. CANAT.
QVI. POTVIT. RIGIDAS. GOTHORVM. SVBDERE. MENTES.
HIC. DOCVIT. DVRVM. FLVMINA. FERRE. IVGVM. (p. CLXI. 2.)

Et in Inſcriptione Antonini Pii:

OPVS. PONTIS. VETVSTATE. CONLAPSVM. RESTITVIT. (ibidem 4.)

XLII. De ripis terminatis *inſcriptiones.*

De Ripis etiam Terminatis hæ teſtimonium perhibent Inſcriptiones:

EX. AVCTORITATE. IMP. CAESARIS. DIVI. NERVAE. FIL. NERVAE. TRAIANI. AVG. GERM. PONTIFICIS. MAXIMI. TRIBVNIC. POTESTAT. V. COS. IIII. P. P. TI. IVLIVS. FEROX. CVRATOR. ALVEI. ET. RIPARVM. TIBERIS. ET. CLOACARVM. VRBIS. TERMINAVIT. RIPAM. R. R. PROXIMO. CIPPO. P. CCCLXXXVI. (p. CXCVIII. 4.)

C. VIBIVS. C. F. RVFVS. SEX. SOTIDIVS. SEX. F. STRABO. LIBVSCID. C. CALPETANVS. C. F. STATIVS. RVFVS. M. CLAVDIVS. M. F. MARCELLVS. L. VISELLIVS. C. F. VARRO. CVRATOR. RIPARVM. ET. ALVEI. TIBERIS. EX. SC. TERMIN. (p. CXCVII. 3.)

EX. AVCTORITATE. IMP. CAESARIS. DIVI. TRAIANI. PARTHICI. F. DIVI. NERVAE. TRAIANI. HADRIANI. AVG. PONTIF. MAX. TRIB. POTEST. V. IMP. IIII. COS. IIII. L. MESSIVS. RVSTICVS. CVRATOR. ALVEI. ET RIPARVM. TIBERIS. ET. CLOACARVM. VRBIS. R. RESTITVIT. SECVNDVM. PRAECEDENTEM. TERMINATIONEM. PROXIME. CIPP. PED. C. XV. S. (p. CXCVII. 5.)

C. CALPETANVS. RANTIVS. QVIRINALIS. VAL. CESTIVS. CVRATOR. RIPARVM. ET. ALVEI. TIBERIS. TERMINAVIT. (p. CXCVII. 4.)

XLIII. *De* BALNEIS ET THERMIS *inscriptiones.*

De Balneis vero & Thermis has reperio Inscriptiones:

BALNEVM. AVRELIANVM. EX. LIBERALITATE. IMP. CAES. M. AVRELII. PII. FEL. AVG. SERVATA. INDVLGENTIA. PECVNIAE. EIVS. QVAM. DOMINVS. AVRELIANVS. CONCESSERAT. FACTA. VSVRARVM. EXACTIONE. CVRANTE. STATIO. IVLIANO. V. F. CVRATORE. REI. REFECIT. (p. CLXXVIII. 3.)

L. CLVVIENVS. L. F. ANICILO. BALNEVM. ET. AQVAS. DEDIT. p. CLXXXI. 6.)

TERENTIA. Q. F. POSTVMINA. SIBI. ET. C. VETVRI. LVCVMONIS. VIRI. SVI. ET. C. VLTVRI. C. F. POSTVMINI. F. SVI. NOMINE. BALINEVM. ET. LAVATIONEM. SOLO. PRIVATO. GRATVITAM. IN. PERPETVVM. DEDIT. (p. CLXXXI. 2.)

PETRONIVS. PERPENNA. MAGNVS. QVADRATIANVS. V. C. ET. II. PRAEF. VRB. CONSTANTIANAS. THERMAS. LONGA. INCVRIA. ET. ABOLENDAE. 709 CIVILIS. VEL. POTIVS. FERALIS. CLADIS. VASTATIONE. VEHEMENTER. ADFLICTAS. ITA. VT. AGNITIONE. SVI. EX. OMNI. PARTE. PERDITA. DESPERATIONEM. CVNCTIS. REPARATIONIS. ADFERRENT. DEPVTATO. AB. AMPLISSIMO. ORDINE. PARVO. SVMPTV. QVANTVM. PVBLICAE. PATIEBANTVR. ANGVSTIAE. AB. EXTREMO. VINDICAVIT. OCCASV. ET. PROVISIONE. LARGISSIMA. IN. PRISTINAM. FACIEM. SPLENDOREMQVE. RESTITVIT. (p. CLXXVII. 7.)

FLAVIVS. PHILIPPVS. VIR. CLARISSIMVS. PRAEFECTVS. VRBI. NYMPHEVM. SORDIVM. SQVALLORE. FAEDATVM. ET. MARMORVM. NVDITATE. DEFORME. AD. CVLTVM. PRISTINVM. REVOCAVIT. (p. CLXXXI. 10.)

XLIV. *De* POMOERIO AMPLIATO. *Aliorum operum publicorum inscriptiones miscellæ.*

De Pomœrio quoque ampliato, eiusque terminis restitutis hæ exstant Inscriptiones.

TI. CLAVDIVS. DRVSI. F. CAESAR. AVG. AVCTIS. POPVLI. ROMANI. FINIBVS. POMOERIVM. AMPLIAVIT. TERMINAVITQVE. (p. CXCVI. 4.)

Alibi legitur,

COLLEGIVM. AVGVRVM. AVCTORE. IMPERATORE. HADRIANO, &c. TERMINOS. POMOERII. RESTITVENDOS. CVRAVIT.

Alibi legere est,

MVRVM. REFICIVNDVM. CVRARVNT. IDEMQVE. PROBARVNT.

Nec omittenda sunt hæc,

INCENDIO. CORRVPTVM. RESTITVERVNT.

Item,

FATALI. CASV. SVBVERSAM. IN. FORMAM. PRISCI. VSVS. RESTITVIT.

His aliorum operum publicorum aliquot notatu dignas inscriptiones adiungam.

CN. SVLPITIVS. CN. F. RVF. II. VIR. IVR. DIC. SVBLAQVEAVIT. TRABES. TECTI. FERRO. SVFFIXIT. LAPIDE. STRAVIT. PODIO. CIRCVM. CLVSIT. SVA. PEC. (p. CLXXII. 14.)

L. BETILIENVS. L. F. VAARVS. HAEC. QVAE. INFERA. SCRIPTA. SVNT. DE. SENATVS. SENTENTIA. FACIENDA. COIRAVIT. SEMITAS. IN. OPPIDO. OMNIS. PORTICVM. QVA. IN. ARCEM. EITVR. CAMPVM. VBEI. LVDVNT. HOROLOGIVM. MACELLVM. BASILICAM. CALECANDAM. SEEDES. LACVM. BALINEARIVM. LACVM. AD. PORTAM. IN. OPPIDVM. ADCV. ARDVOM. PEDES. CCCXC. ID. FORNICESQ. FECIT. FISTVLAS. SOLEDAS. FECIT. OB. HASCE. RES. CENSOREM. FECERE. BIS. SENATVS. FILIO. STIPENDIA. MERETA. ESE. IOVSIT. POPVLVSQVE. STATVAM. DONAVIT. CENSORINO. (p. CLXXI. 8.)

TI. CLA-

TI. CLAVIVS. SECVNDVS. COACTOR. CVM. TI. CLAVDIO. TI. QVIR. SECVNDO. F. VIATORIBVS. III. VIR. ET. IIII. VIR. SCHOLAM. CVM. STATVIS. ET. IMAGINIBVS. ORNAMENTISQ. OMNIBVS. SVA. IMPENSA. FECIT. (p. CLXIX. 5.)

L. COMINIVS. L. F. AN. C. CANVLEIVS. L. F. T. TVLLEVS. T. F. KANVS. L. HIRRIVS. L. F. LATINVS. IIII. VIR. THEATRVM. ET. PROSCENIVM. DE. SVA. PECVNIA. FACIVNDVM. COERAVERVNT. (p. CLXVIII. 8.)

Q. FILIVS. L. F. RVFVS. Q. ARGIVS. Q. F. CELER. PR. II. VIR. LANARIAS. ET. QVAE. IN. IIS. SVNT. SVA. PEQ. FECIT. VT. EX. EO. VECTIGALE. QVOTANNIS. MVLSVM. ET. CRVST. NATALE. CAESARIS. AVGVSTI. DARETVR. (p. CLXXIII. 4.)

C. MVTIVS. SEX. F. P. POPILIVS. M. F. Q. MVCIVS. P. F. M. CORNELIVS. P. F. IIII. VIR. TVRREM. EX. D. D. AD. AVGENDAS. LOCAVER. IDEMQVE. PROBAVERE. (p. CLXVII. 10).

C. CALPVRNIO. PISONE. M. VETTIO. BOLANO. COS. & cet. VETVSTATE. CORRVPTAM. ADAMPLIAVIT. COLVMNIS. PVRPVRITICIS. VALVIS. AEREIS. MARMORE. ET. OMNI. ORNAMENTO. A. NOVO. EX. PECVNIA. FVRTVRARIA. SVA. L. FECIT. VOLENTIB. MANIPVL. SVIS. QVOR. NOMINA. IN. TAB. AER. SCRIPTA. SVNT. (p. CLXXVIII. 5.)

XLV. PIETATEM ERGA PRINCIPES *in publicorum operum inscriptionibus* TESTANDI *formulæ.*

Plane qui in honorem principum aliquid ponebant, opusue aliquod faciebant, suam erga illos pietatem testabantur his verbis: DEVOTI NVMINI, MAIESTATIQVE EORVM. Vt in hac Inscriptione Bassiana:

710 IMPP. CAESARI. M. AVREL. ANTONINO. PIO. FELICI. AVG. PARTHICO. MAX. GERMAN. MAX. PONTIF. MAX. TRIB. POT. XVIII. COS. III. IMP. III. P. P. PROC. EQVITES. IN. IIIS. ACTARIVS. LEG. VII. GEM. ANT. P. FEL. DEVOTI. NVMINI. MAIESTATIQVE. EIVS. (p. CCLX. 1.)

Et in alia Inscriptione Septimii Seueri, Aurelii Antonini, & Iuliæ Augustæ.

ARGENTARI. ET. NEGOTIANTES. BOARI. HVIVS. LOCI. QVI. INVEHENT. DEVOTI. NVMINI. EORVM.

Item alias:

MAGNO. INVICTO. IMP. CAES. C. VAL. AVREL. DIOCLETIANO. PIO. FEL. INVICTO. AVG. PONT. MAX. TRIB. POT. COS. III. P. P. PRO. D. N. CORPVS. CORIARIORVM. MAGNARIORVM. SALIARIORVM. DEVOTI. NVMINI. MAIESTATIQVE. EIVS.

IMPERATORI. CAESARI. L. DOMITIO. AVRELIANO. PIO. FELICI. INVICTO. AVG. PONTIF. MAXIMO. GOTHICO. MAX. GERMANICO. MAX. TRIB. POT. V. COS. DESIGNATO. III. PATRI. PATRIAE. PROCOS. RESTITVTORI. ORBIS. INVICTISSIMO. ET. VICTORIOSISSIMO. PRINCIPI. ORFITVS. V. C. PRAEFECTVS. ORB. DEVOTVS. NVMINI. MAIESTATIQVE. EIVS. (p. CCLXXVI. 8.)

Quæ verba interdum hisce notis, D. N. M. Q. E. scripta inueniuntur. Exstat & Romæ hæc Inscriptio:

Q. FABIVS. HONORATVS. T. ANNAEVS. PLACIDVS. AMPLIFICATORI. VRBIS. ROMAE. DOMINO. NOSTRO. CONSTANTINO. MAXIMO. PIO. FELICI. VICTORI. AC. TRIVMPHATORI. SEMPER. AVG. ANICIVS. PAVLLINVS. IVNIOR. V. C. CONS. ORDINARIVS.

(sic enim repono ex alia Inscriptione, quæ in Manutii Orthographia ponitur, pag. 37.) PRAEF. VRBIS, ET IVDEX SACRARVM COGNITIONVM (ita namque aliis Inscriptionibus, quæ in eadem Orthograph. pag. 25. & pag. 636. & pag. 638. habentur, emendandum, mon[illegible]) PIETATI EIVS SEMPER DICATISSIMVS.

XLVI. *Qui* FACIENDVM CVRASSENT & PROBASSENT OPVS EX SC. FACTVM, *in titulis nominari solebant.*

Quod si ex SC. opus factum esset, eorum, qui faciendum curauerant, & probauerant, nomina adscribebantur, in hunc modum: EX SENATVSCONSVLTO FACIENDVM CVRAVERVNT, IDEMQVE PROBAVERVNT, vt patet ex his Inscriptionibus, quæ in illa Manutiana Orthograph. citantur, pag. 136. & 164. 316. 672. & 715. Et alias Q. LVTARIVS Q. F. Q. CATVLVS COS. SVBSTVCTIONEM ET TABVLARIVM EX SC. FACIVNDVM CVRAVIT. Idque significant hæ notæ, S. C. F. C. in Inscriptione, quæ habetur eiusdem Orthograph. pag. 703.

XLVII.

XLVII. ELOGIA, PRINCIPIBVS, VIRISQVE CLARISSIMIS, *item* FEMINIS ORNATISSIMIS *tributa in inscriptionibus.*

Sane Elogia, quæ in vetustis Inscriptionibus, principibus, virisque clarissimis, lectissimis item ornatissimisque feminis tribuuntur, colligere e re esset. Verum ne nimis turgescat liber iste, meas in angustum copias contraham: digitumque ad fontes intendisse contentus, vnde ea peti possint, indicare, satis habebo. Ad Orthographiam ergo ingenio præstantissimi viri Manutii studiosos harum rerum remittam, indicisque vice fungar. Elogia seu Titulos AVGVSTI inuenient Orthographiæ pagina 127. 184. 187. CLAVDII, 128. VESPASIANI CAESARIS, pag. 78. & 128. 185. 186. 546. TITI CAESARIS VESPASIANI, pag. 128. & 745. TRAIANI, pag. 185. & 384. HADRIANI, pag. 363. 367. 373. 380. 381. 878. ANTONINI PII, pag. 188. & 272. & 378. & 379. & 740. L. AELII AVRELII VERI, pag. 362. & 372. MARCI AVRELII ANTONINI, p. 372. COMMODI, pag. 373. SEPTIMII SEVERI, pag. 354. & 370. & 371. 547. & 793. ANTONINI CARACALLAE, pag. 368. & 370. & 371. 547. 748. & 749. GORDIANI, pag. 300. AVRELIANI pag. 292. & 293. AVRELII MAXIMIANI, pag. 323. FL. CONSTANTINI, pag. 37. & 766. ARCADII, pag. 122. Eiusdem ARCADII ET HONORII, pag. 783.

Clarorum vero & illustrium virorum hæc ex eodem Orthographiæ libro Elogia, nulla ad amussim habita temporum ratione, quasi per Satyram suggero. APPII CLAVDII CAECI, pag. 761. Q. FABII MAXIMI, pag. 382. L. CAECILII METELLI, pag. 755. C. MARII, pag. 754. & 755. L. SICINII DENTATI, 644. L. MANCINI COS. pag. 787. L. MVNATII PLANCI, pag. 676. C. OCTAVII, pag. 746. PALAEMONIS GRAMMATICI, pag. 779. PLAVTII SYLVANI, pag. 717. 718. & 719. C. POPILII CARI PEDONIS, pag. 619. L. NERATII, PRO-
711 CVLI, pag. 174. M. CORNELII, & M. AVFIDII, FRONTONVM, pag. 642. SABINI EGNATII PROCVLI, pag. 175. VORATII SEVERIANI EQVITIS ROM. pag. 179. SATVRNINI SECVNDI, pag. 641. L. IVLII IVLIANI, pag. 641. C. SALLII ARISTAENETI, pag. 764. & 765. Q. SERVILII CAEPIONIS, pag. 125. CANVLEII ZOSIMI, pag. 123. C. CAERELLII FVFIDII ANNII, pag. 126. C. CAESONII MACRI RVFINIANI, pag. 25. & 26. RVFII PRAETEXTATI POSTVMIANI, p. 623. C. VALII POLYCARPI, pag. 659. C. VALERII MARIANI, pag. 764. ANICII PAVLLINI IVNIORIS, pag. 38. L. TVRCII APRONIANI, pag. 760. PETRONII PERPENNAE QVADRATIANI, pag. 782. P. TITII PERPETVI, pag. 759. FLAVII EVGENII, pag. 756. MEMMII VITRASII ORFITI, pag. 635. SEX. PETRONII PROBI, pag. 637. TITI CAESII PRAEFECTI ANNONAE, pag. 8. FABII TITIANI, pag. 638. AVRELII SYMMACHI, pag. 287. VETII AGONI PRAETEXTATI, pag. 636. FLAVII STILICONIS, pag. 25. L. ARADII VALERII, PROCVLI, pag. 637. & 633. PVBLILII CEIONII IVLIANI, pag. 760. IVLII EVBVLIDAE, pag. 761. RAGONII VINCENTII CELSI, pag. 306. NARSIS EVNVCHI, pag. 358.

Mulierum etiam aliquot memoriam ab interitu & obliuione vindicant honorificæ, quæ de iis exstant, Inscriptiones, eiusdem Orthographiæ libro insertæ; veluti, FVRINAE SABINAE TRANQVILLINAE AVGVSTAE, pag. 175. TARPEIAE VALERIANAE VIRGINIS VESTALIS MAXIMAE, pag. 470. FL. PVBLICIAE VIRGINIS VESTALIS MAXIMAE, pag. 678. & COELIAE CLAVDIANAE VIRGINIS VESTALIS MAXIMAE, pag. 695. FABIAE ACONIAE PAVLLINAE, pag. 583. ANICIAE FALCONIAE PROBAE, pag. 36. & 37. L. PEDVCEAE IVLIANAE, pag. 591. HELVIDIAE BVRRENIAE MODESTAE, pag. 460. TYRANNIAE ANICIAE IVLIANAE, pag. 640.

Egregii vero Aduocati, simulque boni Iudicis commendationem Ragonii Inscriptio continet in hæc verba:

RAGONIO. VINCENTIO. CELSO. V. C. A. PRIMO. AETATIS. INTROITV. IN. ACTV. PVBLICO. FIDEI. EXERCITATIONE. VERSATO. CVIVS. PRIMAE. VITAE. OFFICIO. SEDIS. VRBANAE. ADVOCATIONI. EXERCITO. FIDEM. IVNXIT. INGENIO. PRVDENTIA. MISCVIT. LIBERTATEM. ITA. VT. NEMO. DE. EIVS. INDVSTRIA. NISI. ILLE. CONTRA. QVEM. SVSCEPERAT. FORMIDARET. CVIVS. ACCESSVS. AETATIS. AMPLISSIMI. HONORIS. ET. QVI. SOLET. SENIORIB. PROVENIRE. ORNAMENTA. PROMERVIT. NAM. REXIT. ANNONARIAM. POTESTATEM. VRBIS. AETERNAE. EA. AEQVITATE. VT. INTER. OMNES. QVI. AD. EVM. ANIMO. LITIGANTES. INTRASSENT. PARENTEM. SE. PLERVMQVE. MAGIS. HIS. QVAM. IVDICEM. PRAEBVISSET. (p. CDLXII. 1.)

Et alias:

SEXTILIVS. AGESILAVS. AEDESIVS. V. C. CAVSARVM. NON. IGNOBILIS. AFRICANI. TRIBVNALIS. ORATOR. ET. IN. CONSISTORIO. PRINCIPVM. IDEM. MAGISTER. LIBELLORVM. &c. (p. XXVIII. 2.)

In

In inscriptione vero Sallii Aristæneti est,

ORATORI. MAXIMO. (p. CDLXV. 5.)

Medicus vero in quadam Inscriptione laudatur his verbis,

CONSVMATAE. PERITIAE. MEDICVS. (ibid. 6.)

Isidorus Eques Romanus Patronus Municipii Interamnatium hoc Elogio a suis ornatur:

ET. QVIDQVID. IN. EGREGIVM. HOMINEM. LAVDIS. DICI. POTEST. IN. HOC. SIT. BENEFICIO. NATVRAE. CONLATVM. (p. CCCCXL. 3.)

In inscriptionibus etiam Appiani aliquoties inuenias,

BONO. REIPVBL. NATVS.

De Proculo etiam saxum quoddam ita honorifice loquitur:

ILLE. EGO. SVM. PROCVLVS. TOTVS. QVI. NATVS. HONORI.
AVT. DIC. (sic enim, vel inuito saxo, emendo) QVI. SIT. HONOS.
QVEM. MIHI. INESSE. NEGAS.
HIC. BIS. PRAEFECTVS . . . . PRAEFECTVS. ET. IDEM.
HIC. LIBYAE. IDEM. LIBYAE. PROCONSVL. ET. ANTE.
TER. VICE. QVI. SACRA. DISCINXIT. IVRGIA. IVDEX.
CONSVL. ET. AETERNO. DECORAVIT. NOMINE. FASTOS.
CETERA. QVID. MEMOREM. TANTO. SVB. IVDICE. GESTA.
CVM. PROCVLVM. VIDEAS. TOTO. QVI. NATVS. HONORI. EST. (p. CCCLXI. 2.)

In Turcii vero Aproniani Inscriptione.

712 OMNI. VIRTVTE. PRAESTANTI. (p. CCCCLXXVI. 7.)

& in Inscriptione C. Popilii,

OPTIME. DE. REPVBL. MERITO. (p. CCCCLVII. 6.)

Item in Inscriptione Fundanii, Patroni ciuitatis Ausculanæ,

PATRONO. MVNICIPII. OMNIBVS. HONORIBVS. ET. ONERIBVS. FVNCTO. (p. CCCCXIV. 1.)

Et in Inscriptione Valerii Petroniani Mediolanensis causidici,

QVINQVE. GRATVITIS. LEGATIONIBVS. VRBICIS. ET. PEREGRINIS. PRO. REPVBL. SVA. FVNCTI. (p. CCCCLXXIX. 8.)

De Histrionibus vero hæc in Inscriptionib. lector offendet,

CORONATO. CONTRA. OMNES. SCAENICOS.

Item,

PANTOMIMO. SVI. TEMPORIS. PRIMO.

XLVIII. *Quorum* FILII *&* NEPOTES *essent, item cuius* TRIBVS *ciues, adscribi solitum personis, quibus de agunt veteres Inscriptiones.*

Ceterum in plerisque Inscriptionibus & Tabulis, quorum filii & nepotes essent ii, de quibus agebatur, exprimi solebat notis huiusmodi: L. F. C. N. id est, L. FILIVS CAII NEPOS. Quomodo & quorum Pronepotes Abnepotes, Atnepotes essent; in quibusdam Impp. Inscriptionibus inuenire est, Orthographiæ pag. 362. & 370. & 372. Nominibus etiam vt plurimum in Tabulis, cuius tribus ciues essent, addebatur. Cicero lib. II. in Verr. cap. 43. *Quis in Tabulis scriptus est?* C. CLAVDIVS, C. FILIVS, PALATINA. Idem in Bruto c. 48. T. ANNIVS VELINA. Et Orat. pro Quinctio c. 6. L. ALBIVS. SEX. F. QVIRINA. Et Epist. 3. lib. II. ad Q. frat. *Iudice* CN. NERIO, PVPINIA. Sic & Philipp. IX. cap. 7. SER. SVLPICIVS Q. F. LEMONIA, *Rufus.* Cælius lib. VIII. Epist. 8. Famil. C. SEPTIMIVS T. F. QVIRINA. Item: M. OPPIVS M. F. TERENTINA. Et ibidem: CN. LVCRETII. C. F. PVPINIA. Iosephus lib. XIII. Antiquit. Iudaic. cap. 17. *Παρῆντο Λευκίȣ μαννίȣ λευκίȣ υἱȣ̃ Μενενία, ϗ Γαΐȣ Σεμπρωνίȣ Γαΐȣ υἱȣ̃, Φαλερίνα.* Inde hæc in vetustis, inscriptionibus, ciuium nominibus addita leguntur: SVB. id est, SVBVRANA, videlicet Tribu, ESQ. id est, ESQVILINA TRIBV. COL. id est, COLLINA. PAL. id est, PALATINA. ROM. id est, ROMILIA. CLV. id est, CLVSTVMINA. LEM. id est, LEMONIA. PVP. id est, PVPINIA. VEIEN. id est, VEIENTINA. GAL. id est, GALLERIA. POL. id est, POLLIA. VOLT. id est, VOLTINIA. CLA. id est, CLAVDIA. AIM. id est, AIMILIA. COR. id est, CORNELIA. FAB. id est, FABIA. HORAT. id est, HORATIA. MEN. id est, MENENIA. PAPIR. id est, PAPIRIA. SERG. id est, SERGIA. VET. id est, VETVRIA. STELL. id est, STELLATINA. TRO. id est, TROMENTINA. SAB. id est, SABATINA. ARN. id est, ARNIENSI. PON. vel POMPT. id est, PONTINA seu POMPTINA. POP. vel POB. id est, POPILLIA vel POBLILIA. MAEC. id est, MAECIA. SCAP. id est, SCAPTIA. OVF. id est, OVFENTINA. FAL. id est, FALERINA. ANI. id est, ANIENSI. TER. id est, TERENTINA. VEL. id est VELINA. QVIR. id est, QVIRINA. OCR. id est, OCRICVLANA.

XLIX. COGNOMINA *præcipua* VIRIS ILLVSTRIBVS *apud Romanos tributa.*

Quasdam etiam Nominibus olim adiectas appellationes, sed præcipuas dumtaxat, & eas,

eas, quæ reliquis præstant, tacitus præterire non possum. Lucio Tribuno ASPERI cognomen inditum, ob id, quod patres in Tribunatu insectari non destiterat, Liuius lib. III. cap. 65. auctor est. Manlium quoque IMPERIOSVM dictum, & eo, quod sæui exempli auctor fuisset, hac crudelitatis nota insignitum, idem Liuius lib. IV. cap. 29. scribit. Idem lib. IX. cap. 46. Q. Fabium, quod, cum in duas partes ciuitas discessisset, is concordiæ causa, simul ne humilimorum in manu comitia essent, omnem forensem turbam in quatuor tribus vrbanas coniecit, hac ordinum temperatione, MAXIMI cognomen, quod multis victoriis non pepererat, inuenisse, tradit. Similique modo, M. Valerius, qui plebis discordias sedauit, ob id factum MAXIMVS appellatus est, auctore Cicerone lib. de Clar. Orator. cap. 14. Lucio etiam Iulio ob legem Annalem, cuius auctor fuerat, ANNALIS cognomen tributum. Liuius lib. XL. cap. 43. memorat. Drusum quoque ob eximiam aduersus Gracchos operam, PATRONVM SENATVS dictum, Suetonius in Tiberio cap. 3. scriptum reliquit. Sed & Q. Cæpionem Præturæ splendore, Triumphi claritate, Consulatus decore, Maximi Pontificatus sacerdotio, vt SENATVS PATRONVS diceretur, assequutum, Valerius lib. VI. cap. 9. refert. Eodemque teste ibidem, Crasso pecuniæ magnitudo DIVITIS nomen dedit, qui postea, cum decoxisset & patria abligurisset bona, ab occurrentibus DIVES, licet egens, salutabatur. Metellorum vnus, NEPOTIS cognomen a moribus traxit, vt idem Valerius lib. IX. cap. 14. testatur. Eiusdem gentis alius pertinaci erga exsulem patrem amore, tam clarum lacrymis, quam alii victoriis, cognomen assecu-
713 tus est, PIVSQVE appellatus, vt idem Valerius lib. V. cap. 2. ait. Appianus lib. I. de Bell. ciuil. lib. p. 370. Πόπλιος δὲ Φούριος Δήμαρχος οὐδ' ἐλευθέρου πατρὸς, ἀλλ' ἐξελευθέρου θρασέως ἐνίστατο αὐτοῖς. καὶ οὐδὲ Μετέλλου τοῦ Μετέλλου παιδὸς ἱκετεύοντος, αὐτὸν ἐν ὄψει τοῦ δήμου καὶ δακρύοντος, καὶ τοῖς ποσὶ προσπίπτοντες ἐνεκλάσθη. Ἀλλ' ὁ μὲν παῖς ἐκ τῆς δὲ τῆς ὄψεως Εὐσεβὴς ἐς τὸ ἔπειτα ἐκλήθη. Auctor libri de Vir. Illustr. cap. 43. QVINCTVS METELLVS PIVS NVMIDICI FILIVS: PIVS, QVIA PATREM, LACRYMIS ET PRECIBVS ASSIDVE AB EXSILIO REVOCAVIT. Iam Quintus Fabius Maximus CVNCTATOR, VERRVCOSVS a verruca in labris sita, OVICVLA, a clementia morum, dictus est, vt refert idem auctor cap. 43. Adstipulatur & Plutarchus in eius vita his verbis: *Ἦν δ' αὐτῷ σωματικὸν μὲν παρωνύμιον, ὁ Βερρούκωσος. εἶχε γὰρ ἀκροχορδόνα μικρὰν ἐπάνω τοῦ χείλους ἐπιπεφυκυῖαν.* Ὁ δὲ Οβικούλας, σημαίνει τὸ προβάτιον. Ἐτέθη δὲ πρὸς τὴν πραότητα καὶ βαρύτητα τοῦ ἤθους ἔτι παιδὸς ὄντος. Pisonem vero tanta virtute, atque integritate vitæ fuisse, vt etiam illis optimis temporibus, quum homo inueniri nequam nemo posset, solus tamen, FRVGI nominaretur, Cicero pro Fonteio cap. 13. scribit. Publium vero Scipionem Nasicam, qui, vt auctor lib. de Vir. Illustrib. c. 44. ait, VIR OPTIMVS a Senatu iudicatus est, CORCVLVM appellatum, Cicero lib. I. Tusculan. Quæstion. cap. 9. & lib. de Clar. Oratorib. cap. 20. scribit. Plinius lib. VII. cap. 31. *Reliquis animi bonis præstitere, & apud ceteros mortales sapientia. Ob id,* CATI, CORCVLI, *apud Rom. cognominati.* Sic & M. Portio Catoni, CENSORII, Lælio, SAPIENTIS, Sex. Ælio, CATI, Syllæ, FELICIS, Pompeio, MAGNI, variis ex causis cognomina indita legimus. Primus Traianus OPTIMI cognomen iudicio Senatus populique Rom. meruit. Qua de re hæc Plinius in Panegyrico cap. 88. *Iustisme de causis S. P. Q. R.* OPTIMI *tibi* COGNOMEN *adiecit. Paratum id quidem, & in medio positum, nouum tamen, scias, neminem meruisse: quod non erat excogitandum, si quis meruisset. An satius fuit,* FELICEM *vocare? quod non moribus, sed fortunæ datum est. Satius* MAGNVM? *cui plus inuidiæ, quam pulchritudinis inest. Adoptauit te* OPTIMVS PRINCEPS *in suum: senatus, in* OPTIMI NOMEN. *Hoc tibi tam proprium, quam paternum: nec magis definite, distincteque designat, qui* TRAIANVM, *quam qui* OPTIMVM *appellat: vt dum* FRVGALITATE *Pisones,* SAPIENTIA *Lælii,* PIETATE *Metelli demonstrabantur.* FABIORVM vero, LENTVLORVM, CICERONVM, cognomina, vt quisque aliquod optime genus sereret, indita: IVNIORVM, etiam familiæ BVBVLCVM dictum, qui bubus optime vtebatur, Plinius lib. XVIII. Natur. Histor. cap. 3. scribit.

L. GLADIATORVM, *ludo sese vendentium,* AVCTORAMENTVM. GLADIATORIAE *formulæ.*

Nunc ad alias diuersi penitus argumenti, quæque nihil cum superioribus commune habent, formulas, vela conuertenda sunt. Nam quod quis hoc in libro certum statumque argumentum, aut ordinem requirat, causa nulla est: cum ea compage structus sit, vt scoparum dissolutarum instar obtineat: nec enim, quod hic effingitur corpus, & in quo formando laboramus, aut ἡνωμένον est, aut συνημμένον; ac nec vno spiritu continetur; nec ex contingentibus, seu pluribus inter se cohærentibus, sed ex distantibus, constat. Ac plane, quæ res in se ordinem habet nullum, eam ordine regere nemo queat. Itaque quidquid aut in mentem veniet, aut in calamum, effundere impune & vindice nullo, licebit.

Gladiatorum ergo, qui se ludo vendebant, Auctoramentum prodam, quo illi se in hæc verba addicebant: VRI, VINCIRI, FERROQVE NECARI. Testis Horatius lib. II. Sat. 7. v. 58.

Quid refert, VRI, VIRGIS, FERROQVE NECARI,
AVCTORATVS EAS?

Vbi vetus Commentat. *Gladiatores*, ait, *ita se vendunt, & cautiones faciunt*, VRI, VIRGIS, FERRO

FERRO NECARI. Et mox: *Qui se vendunt ludo, appellantur* AVCTORATI. AVCTORATIO *enim dicitur venditio gladiatorum, cum condicione emptoris.* Seneca Epist. XXXVII. *Eadem honestissimi, & illius turpissimi* AVCTORAMENTI (sic enim emenda) *verba sunt,* VRI, VINCIRI, FERROQVE NECARI. *Ab illis, qui manus arenæ locant, & edunt ac bibunt, quæ per sanguinem reddant, cauetur,* VT ISTA VEL INVITI PATIANTVR: *a te, vt volens libensque patiaris. Illis licet* ARMA SVBMITTERE, MISERICORDIAM POPVLI TENTARE: *Tu neque submittes, nec vitam rogabis, Recto tibi inuictoque moriendum est.* Petronius Arbiter Satyr. c. 77. *In verba Eumolpi sacramentum iurauimus,* VRI, VINCIRI, VERBERARI, FERROQVE NECARI, ET QVIDQVID ALIVD EVMOLPVS IVSSISSET, *tanquam* LEGITIMI GLADIATORES *domini, corpora animosque religiosissime* ADDICIMVS. Atque hoc modo Auctoratum, Lucianus in Icaro Menippo, ἀνθρώπιον ἑπτὰ δραχμῶν εἰς τὸν ἀγῶνα μεμισθωμένον, vocat. Manilius vero lib. IV. Astronomic. v. 225. id genus homines caput in mortem & funus arenæ vendidisse, scribit. Ita certe Auctorari Gladiatores dicebantur. Asinius Pollio lib. X. Epist. 31. Familiar. *Fadium quemdam militem Pompeianum, quia, cum depressus* IN LVDVM, *bis gratis depugnasset,* AVCTORARI *sese, nolebat, & ad populum confugerat.* Quinctilianus in Argumento Declamat. CCCII. *Quidam, vt patrem sepeliret,* AVCTORAVIT SE:
714 *Die muneris, productus sub* TITVLO *causæ, rudem, postulante populo, accepit.* Sic & Plinius Vindemiatorem, qui ad vindemiam in grandibus & proceris arboribus & excelsissimis pergulis pendentem operas suas locauerat, Auctoratum vocat, lib. XIV. cap. 1.

Iisdem Gladiatoribus imperari solitum, VT FERRVM RECIPERENT, indicat Cicero pro Sextio cap. 37. his verbis: *Num, vt gladiatoribus imperari solet,* FERRVM NON RECEPIT? Idem lib. I. Tusculanar. Quæstion. cap. 17. FERRVM RECIPERE IVSSVS GLADIATOR. Seneca lib. I. de Tranquillit. animi cap. 11. GLADIATORES *(ait Cicero) inuisos habemus, si omni modo vitam impetrare cupiunt: fauemus, si contemptum eius præ se ferunt. Idem euenire nobis, scias, Sæpe enim causa moriendi est, timide mori.* Statimque subdit: *Viues diutius, & morieris expeditius, qui* FERRVM *non subducta ceruice, nec manibus oppositis, sed animose* RECIPIS. Eodemque genere loquendi C. Fimbria homo longe audacissimus vsus fertur. Nam cum curasset, vt Q. Scæuola vulneraretur, posteaquam comperit, eum posse viuere, diem ei dixit: cumque ab eo quæreretur, quid tandem accusaturus esset, respondit, QVOD NON TOTVM TELVM CORPORE RECEPISSET, quemadmodum Cicero pro Rosc. Amer. cap. 12. refert. Prudentius in περὶ Στεφάνων Hymn. XIV. v. 77.

FERRVM *in papillas omne* RECEPERO.

Plane RETIARIO pugnanti aduersus Mirmillonem, cantatum, NON TE PETO, PISCEM PETO: QVID ME FVGIS GALLE? Festus Pompeius tradit.

LI. LVDORVM APOLLINARIVM *formula.* ATTENTIONEM *sibi paraturi* BONAM VENIAM *rogabant.*

Ludis vtique Apollinaribus Parasitos in scena dictitasse, SALVA RES EST, SALTAT SENEX, idem Festus auctor est. Inde ducta est parœmia, quam tamen, Seruius in lib. III. Æneid. ita conceptam fuisse, ait, OMNIA SECVNDA, SALTAT SENEX. Illam autem loquendi figuram vsurpat Plautus Aulular. Act. II. Sc. 2. v. 30. & Captiu. Act. II. Sc. 2. v. 34.

Histriones etiam populum deprecari solitos, vt eos benigne & lubenter audiret, Xiphilinus in Nerone p. 168. indicat: Καὶ ἔστη τε ἐπὶ τῆς σκηνῆς ὁ Καῖσαρ τὴν κιθαρῳδικὴν σκευὴν ἐνδεδυκώς. Καὶ, Κύριοί μου εὐμενῶς ἀκούσατε, εἶπεν ὁ Αὐτοκράτωρ.

Iisdemque verbis attentionem sibi sæpe parabant. Sic enim apud Liuium lib. XXIX. cap. 17. Locrensium legatus: CVM BONA VENIA, QVAESO, AVDIATIS, P. C. QVAE INVITVS ELOQVAR. Cicero pro Rosc. Amer. cap. 4. *Quapropter vos oro atque obsecro,* IVDICES, *vt* ATTENTE, BONAQVE CVM VENIA, VERBA MEA AVDIATIS. Idem lib. I. de Nat. Deor. cap. 21. BONA VENIA ME AVDIES. Sic D. Paulus Act. Apost. cap. 26. Δέομαί σου μακροθύμως ἀκοῦσαί μου. Et Tertullus Orator. ibid. cap. 24. Παρακαλῶ ἀκοῦσαί σε ἡμῶν συντόμως τῇ σῇ ἐπιεικείᾳ.

LII. LIBELLORVM, *quibus* RES ALIENAE INVENTAE *indicabantur, aut* RES AMISSAE *requirebantur, formulæ.*

Ne hæc quidem superioribus cohærent: Sed ea huius libri sors, ea condicio est. Solebant plerique, qui alienum quid iacens sustulerant, proponere Libellum, continentem, INVENISSE, ET REDDITVRVM EI, QVI DESIDERARET, quemadmodum Vlpianus scribit in l. 43. §. 4. D. de furt. Formulam huiusmodi libelli indicant Plautus & Lucianus. Apud illum namque Rudente Act. V, Sc. 2. v. 7. seq. Gripus piscator, qui reti in mari vidulum exceperat:

CVBITVM, ait, *hercle* LONGIS LITERIS
SIGNABO, *vsque quaque in vrbe.*
SI QVIS PERDIDERIT VIDVLVM CVM
AVRO ATQVE ARGENTO MVLTO,
AD GRIPVM VT VENIAT.

Quod cum ad Labracis Lenonis, qui fracta naue vidulum perdiderat, aures peruenisset, illico vidulum a Gripo repetit. At Gripus priusquam reddat, VOLO, ait, EX TE SCIRE SIGNA. Cui vt satisfaciat Labrax, hæc signa dat: v. 25.

NVMI OCTINGENTI IN MARSVPIO PRIMVM INFVERVNT:

PRAETEREA CENTVM MINAE PHILIPPICAE IN PASCEOLO SEORSVS:

v. 31.

TALENTVM ARGENTI COMMODVM MAGNVM INERAT IN CRVMENA.

PRAETEREA, SINVS, EPICHISIS, CANTHARVS, GAVLVS, CYATHVS.

Tum vero Labrax εὕρετρα, aut μήνυτρα, ita poscit: v. 35.

QVID DARE VELIS, QVI ISTHAEC TIBI INVESTIGET, INDICETQVE?

Dein, vbi de Talento inter eos conuenit, iureiurando eum adigit, id se daturum. Luciani vero in Dæmonactis vita, verba, quæ hunc morem probant, sunt hæc: Επεὶ δέποτε καὶ χρυσοῦν δακτύλιον, ὁδῷ βαδίζων, εὗρε, γραμμάτιον ἐν ἀγορᾷ προτιθεὶς, ἠξίου τὸν ἀπολέσαντα, ὅς τις εἴη τοῦ δακτυλίου δεσπότης, ἥκειν· καὶ εἰπόντα ὁλκὴν αὐτοῦ, καὶ λίθον, καὶ τύπον, ἀπολαμβάνειν. Ηκεν οὖν τὶς μειρακίσκος ὡραῖος, αὐτὸς ἀπολωλεκέναι λέγων. Επεὶ δὲ οὐδὲν ὑγιὲς ἔλεγεν, Απιθι, ἔφη, ὦ παῖ, καὶ τὸ ἑαυτοῦ δακτύλιον φύλαττε. τοῦτο γὰρ οὐκ ἀπολώλεκας.

Interdum vero ipsimet, qui amissum quid re-
715 cuperare volebant, Libellum proponebant, eoque nomen, & domicilium suum adscribebant, nec non εὕρετρα se daturos, denuntiabant, vt, qui inuenerant, scirent, quo id reportare & reddere possent. Propertius lib. III. Eleg. 22. v. 21. Tabellas deperditas deplorans:

QVAS SI QVIS, ait, MIHI RETTVLERIT, DONABITVR AVRO.

Quis pro diuitiis ligna retenta velit?

I PVER, *& citus hæc aliqua* PROPONE *columna:*

ET DOMINVM EXQVILIIS, *scribe*, HABITARE TVVM.

Chirius Fortunatianus lib. I. Rhetoricor. EDICTO vel PRAECONIO *quomodo fit? Cuius seruus fugerat*, LIBELLO PROPOSITO, *vel*, PER PRAECONEM NVNCIANS, *dixit*, DATVRVM SE DENARIOS MILLE EI, QVI AD SE SERVVM PERDVXISSET.

LIII. *Formula:* CAVE CANEM. *Onus in publico gestantium vox:* CAVE. *Per vicos* CLAMATAE MERCES.

Porro non longe ab ostiarii cella, canem ingentem, catena vinctum, in pariete pictum fuisse, superque quadrata litera scriptum CAVE, CAVE, CANEM, Petronius Arbiter Satyr. cap. 29. refert. Ex edicto enim Ædilium, canem mordacem ita habere, vt cuiquam nocere, vel damnum dare posset, non licebat, l. 40. cum seq. D. de Ædilic. Edict.

Cornupetæ vero Bouis cornibus, in modum ansulæ fœnum alligari solebat, in signum, vt, qui ei fieret obuius, eius vitaret occursum, quemadmodum vetus Horatii Comment. in Sat. 4. v. 34. lib. I. Serm. notat ad ea verba: FOENVM HABET IN CORNV, LONGE FVGE. Plutarchus ἐν Αἰτίοις p. 820. Διὰ τί τῶν κυριττόντων βοῶν ὑπὲρ τοῦ φυλάττεσθαι τὸν ἐντυγχάνοντα χόρτον τῷ κέρατι προσδέουσιν· ἢ διὰ κόρον καὶ πλησμονὴν ἐξυβρίζουσι, καὶ βόες καὶ ἵπποι, καὶ ὄνοι, καὶ ἄνθρωποι, ὥσπερ καὶ Σοφοκλῆς πεποίηκε. Idem in Crasso p. 547. Εἰώθεσαν δὲ Ρωμαῖοι τὸν κυρίττοντα τῶν βοῶν ὑπὲρ τοῦ φυλάττεσθαι τοὺς ἐντυγχάνοντας χόρτῳ περιελίσσειν τὸ κέρας. Quæ Græca locutio ex Platone lib. IX. de Legib. sumpta est.

Sed & qui onus aliquod humeris gestabant, transeuntes admonebant hac voce, CAVE. Cicero lib. II. de Orat. cap. 69. *Vt cum Cato percussus esset ab eo, qui arcam ferebat, cum ille diceret*, CAVE, *rogauit*, NVMQVID ALIVD FERRET, PRAETER ARCAM. Quo pertinet, quod ait Paulus in l. 31. D. ad L. Aquil. *Si putator, ex arbore ramum cum deiiceret, vel machinam, hominem prætereuntem occidit, ita tenetur, si is in publicum decidat, nec ille* PROCLAMAVIT, VT CASVS EIVS EVITARI POSSIT.

Per vicos CLAMATAS MERCES fuisse, argumento est, quod Cicero lib. II. de Diuinat. cap. 40. refert, quendam in portu, qui CARICAS Cauno aduectas vendens, CAVNEAS clamitabat. Seneca Epist. LVII. *Iam Libarii varias* EXCLAMATIONES, *& Botularium & Crustularium, & omnes popinarum institores, mercem suam, quadam &* INSIGNITA MODVLATIONE *vendentes.*

LIV. *Digito homines in publico demonstrandi mos & formula:* HIC EST. *Laudationum vulgarium formulæ.*

Enimuero pulchrum, vt Persius ait, Sat. I. v. 28. & gloriosum censebant, DIGITO MONSTRARI *& dicier*, HIC EST. Horatius Ode 3. lib. IV. Carm. v. 21.

Totum muneris hoc tui est,

Quod MONSTROR DIGITO PRAETEREVNTIVM,

Romanæ fidicen lyræ.

Tacitus, seu quis alius, in Dialogo de Oratorib. cap. 7. *Quos sæpius vulgus imperitum, & tunicatus hic populus, transeuntes nomine vocat, &* DIGITO DEMONSTRAT? Plinius. Epist. 23. lib. IX. *Cui Rufinus demonstrans me*, VIDES HVNC? *multa deinde de studiis nostris. Et ille*, PLINIVS EST, *inquit. Verum fatebor, capio magnum laboris mei fructum. An si Demosthenes iure lætatus est, quod illum anus Attica ita demonstrauit,* Οὗτός ἐστι Δημοσθένης, *ego celebritate nominis mei gaudere non debeo?* Martialis lib. V. Epigr. 13. v. 3.

Sed toto legor orbe frequens, & dicitur, HIC EST.

Cicero Epist. 10. lib. II. Familiar. de auctoritate nominis sui apud illos, quibus ignotus erat, *Multum est, enim, ait, in his locis*, HICCINE EST ILLE, QVI VRBEM? QVEM SENATVS? *nosti cætera.* Eodemque genere non minus alii rideban-

ridebantur, quam alii laudabantur. Plautus Captiu. Act. IV. Sc. 2. v. 6.

Quom extemplo ad forum aduenero, omnes loquentur:
HIC ILLE EST SENEX, DVCTVS, QVOI VERBA DATA SVNT.

Laudationes vtique vulgares istas, O HOMINEM LITERATVM: O VIRVM BONVM, Seneca Epist. LXXXIX. prodit. Interdum & Σοφῶς inclamatum, Martialis lib. III. Epigramm. 46. v. 7. docet, cum ait:

Quidlibet in caussis narraueris, ipse tacebo:
At tibi TERGEMINVM *mugiet ille* SOPHOS.

Idem lib. VI. Epigramm. 48.

Quod tam GRANDE SOPHOS CLAMAT *tibi turba Togata.*

716 LV. *Verba his, qui* DE MORTVIS *loquerentur, solennia. Formula:* SI QVIS INFERIS SENSVS; SI QVIS SENSVS IN MORTE.

Quædam etiam crebris populi sermonibus vsurpata colligam, quæ in certorum verborum ordinem numerumque veniunt. Ad mentionem certe defunctorum testabantur, A SE MEMORIAM EORVM NON SOLLICITARI, vt lib. I. diximus. Vsu quoque excepta erant verba hæc: SI QVIS INFERIS SENSVS, vel, SI QVIS SENSVS IN MORTE. Seruius Sulpitius Epist. 5. lib. IV. Familiar. *Quod,* SI QVIS ETIAM INFERIS SENSVS EST, *qui illius amor in te fuit.* Cicero Philipp. IX. cap. 6. SI QVIS IN MORTE SENSVS. Idem pro Sextio cap. 62. *Quod certe,* SI EST ALIQVIS SENSVS IN MORTE *præclarorum virorum, cum omnibus Metellis, tum vero vni viro fortissimo, præstantissimo ciui gratissimum fecit.* Seneca lib. de Consolat. ad Polybium c. 5. *Quid itaque iuuat, dolori intabescere, quem,* SI QVIS DEFVNCTI SENSVS EST, *finiri frater tuus cupit.* Et postea: *Nam* SI NVLLVS DEFVNCTIS SENSVS EST. Quinctilianus Declamat. CCCXXXII. SI QVID INFERI SENTIVNT, *cognosce animum meum.* Iustinus lib. XVI. cap. 1. *Quamobrem etiam Philippum Alexandrumque* (SI QVIS MANIVM SENSVS EST) *non interfectores suos, ac stirpis suæ, sed vltores eorum, Macedoniæ regnum tenere, velle.*

Ouidius lib. I. de Ponto, Eleg. 2. v. 113.

Et ne, SI SVPEREST ALIQVIS POST FVNERA SENSVS,
Terreat vt manes Sarmatis vmbra meos.

Et lib. II. eiusdem argumenti, Eleg. 2. v. 99.

Hoc pater ille tuus primo mihi cultus ab æuo,
SI QVID HABET SENSVS VMBRA DISERTA, *petit.*

Idem lib. IV. Trist. Eleg. 10. v. 85.

SI *tamen* EXTINCTIS ALIQVID, *nisi nomina* RESTANT,
Et gracilis structos effugit vmbra rogos.

Seneca Octauia Act. I. Sc. 1. v. 13.

Natæ exaudi, SI QVIS REMANET SENSVS IN VMBRIS.

Pedo Albinouanus in Carm. Consolator. ad Liuiam, v. 469.

Hæc sentit Drusus, SI QVID MODO SENTIT IN VMBRA.

Lucanus lib. VIII. v. 749.

Da veniam, SI QVID SENSVS POST FATA RELICTVM EST.

Sic in Epigrammate antiquo:

Suscipe nunc, coniux, SI QVIS POST FVNERA SENSVS.

Et in veteri quadam Hispaniensi Inscriptione, SI MANES POST FATA ALIQVID SENTIVNT. Et hoc est, quod Tertullianus in lib. de Resurrect. carn. cap. 1. gentilibus ita obiicit: *Vt, quos* NEGANT SENTIRE QVIDQVAM, *etiam desiderare præsumant.* D. Ambrosius in lib. de Obitu Valentiniani; *Quod si gentes, quæ spem resurrectionis non habent, hoc vno se consolantur, quo dicunt, quod* NVLLVS POST MORTEM SENSVS SIT DEFVNCTORVM, *ac per hoc nullus remaneat sensus doloris.* Eodemque modo Græcos loquutos, obseruaui. Isocrates in Euagora; Ἡγησάμην Εὐαγόραν (Εἴ τις ἐστὶν αἴσθησις τοῖς τετελευτηκόσι περὶ τῶν ἐνθάδε γιγνομένων) εὐμενῶς μὲν ἀποδέχεσθαι καὶ ταῦτα. Idem in fin. Plataici, Εἴ τις ἄρα τοῖς ἐκεῖ φρόνησις ἐστὶν ἐπὶ τῶν ἐνθάδε γιγνομένων. Et in Æginetico; Εἴ τις ἐστὶν αἴσθησις τοῖς τεθνεῶσι ἐπὶ τῶν ἐνθάδε γινομένων. Mortuos certe MISELLOS vocatos, Tertullianus in lib. de Testimonio animæ tradit: Plutarchus vero in Αἰτίοις, Ἀχρήστους, καὶ Ἀκόμψους λέγεσθαι τοὺς τελευτῶντας, ait. Quinetiam, vt idem scribit: Καύσαντες τοὺς γονεῖς, ὅταν ὀστέῳ πρῶτον ἐντύχωσι, Θεὸν γεγονέναι τὸν τεθνηκότα dicebant.

Vulgatissimam vtique orbitatis vocem fuisse, FILI, CVI ME RELIQVISTI? Quinctilianus testatur in Declamatione VI. quæ, *Pro patre contra matrem,* inscribitur cap. 7.

LVI. HONOREM PRAEFARI *solebant, turpe quid & obscenum nominaturi.* FASCINI AVERTENDI CAVSA *vsurpata vox:* PRAEFISCINI.

Ceterum honorem præfari solebant, vbi quid turpe & obscenum dictu loquuturi, vel loca Ædilem metuentia nominaturi erant. Cicero Epist. 22. lib. IX. Familiar. *Nos autem ridicule: si dicimus,* ILLE PATREM STRANGVLAVIT, HONOREM NON PRAEFAMVR: *sin de Aurelia aliquid aut Lollia,* HONOS PRAEFANDVS EST. Idem lib. II. de Finib. cap. 10. *Cetera addit, quæ si appelles,* HONOS PRAEFANDVS EST. Seneca Controuers. 2. lib. I. HONOREM HABITVM AVRIVM MAIESTATISQVE VELIM VESTRAE, *quod necesse est, in hac causa nominare* LVPANAR, LENONEM, MERETRICIOS QVAESTVS, HOMI-

DIVM. Apuleius Apolog. I. *In hac etiam ætate, qua nunc est, qui istum depereunt, multi sunt,* HONOS AVRIBVS PRAEFANDVS EST, *domus eius tota lenonina, tota familia contaminata, ipse propudiosus, vxor lupa, filii similes prorsus, diebus ac noctibus ludibrio iuuentutis, ianua calcibus propulsata, fenestræ canticis circumstrepitæ, triclinium comessatoribus inquietum, cubiculum adulteris peruium.*

717 Fascinationibus vero occurrebant peculiari ista voce, PRAEFISCINE, seu PRAEFISCINI, quæ, vt Fl. Sosipater Carisius interpretatur, significabat *sine Fascino*, quod Græci ἀβασκάντως dicunt. Ac plane qui se supra modum laudabant, Fascini amoliendi & auertendi caussa, hanc vocem præfari solebant. Eamque apud Plautum Asinar. Act. II. Sc. vlt. v. 84. Leonida præconio, quod de seipso facit, vt abesset dicto inuidia, simul & fascinatio abesset, præmittit. Sceparnio quoque Rudente Act. II. Sc. 5. v. 4. laudationi suæ hanc eamdem vocem adscribit. Eodemque modo apud Titinnium Setina, ne puella, quæ immodicis laudibus efferebatur, fascinaretur, monebatur, ad laudem addi, PRAEFISCINI. Nam, vt est in Seruii membranis ad VIII. Eclogam Virgilii, *quicquid vltra modum laudabatur, dicebatur* FASCINARI.

LVII. *Vulgaris formula:* BONO ANIMO ESTO. *Iudicialis formula:* CVI BONO? *Aliæ quædam in vita quotidiana solennes locutiones.*

Erant & in ore populi sæpe voces istæ, BONO ANIMO ESTO, vt ex Plauto Amphitruon. Act. II. Sc. 2. v. 39. Terentio Eun. Act. I. Sc. 2. v. 4. & Adelph. Act. II. Sc. 4. v. 20. Cicero lib. I. de Diuinat. cap. 29. Liuius lib. XXV. cap. 9. & XLII. cap. 53. Suetonius in Vitell. cap. 8. *Tum quidem consternatis, &, quasi omine aduerso anxiis omnibus, inquit:* BONO ANIMO ESTOTE, *nobis alluxit.*

Nefas esset, præterire illud in iudiciis decantatissimum, CVI BONO, cuius L. Cassius Prætor auctor est. Vnde CASSIANVM HOC DICTVM appellatur a Cicerone Philipp. II. c. 14. his verbis: *Quod si te in iudicium quis adducat, vsurpetque illud* CASSIANVM: CVI BONO FVERIT: *vide, quæso, ne hæreas.* Idem pro Milone cap. 12. *Itaque illud* CASSIANVM, CVI BONO FVERIT, *in his personis valeat: etsi boni nullo emolumento impelluntur in fraudem, improbi sæpe paruo.* Ad quem locum Asconius Pædianus hæc notat: *L. Cassius fuit summæ vir seueritatis: quoties Quæsitor iudicii alicuius esset, in quo quæreretur de homine occiso, suadebat, atque etiam præibat Iudicibus hoc quod Cicero nunc admonet, vt quæreretur,* CVI BONO FVISSET PERIRE EVM, DE CVIVS MORTE QVAERERETVR. Is est L. Cassius Prætor, cuius Tribunal, propter nimiam seueritatem, SCOPVLVS REORVM dicebatur, quemadmodum Valerius Max. lib. III. cap. 7. tradit.

Vulgi etiam ore trita quædam verba Donatus nos docet, qui in Andr. Terent. Act. III. Sc. 2. v. 5. ad ea verba, *Mox ego huc reuertor, Videndum,* ait, *est, vt auctoritatem & iactantiam medicorum imitetur Obstetrix, dicendo,* QVOD IVSSI ET IMPERAVI. *Simul hæc, quæ solent medici frequenter promittere,* MOX EGO HVC REVERTAR. Idem in Phormion. Act. IV. Sc. 4. v. 27. ad verba hæc, *Gallina cecinit, Obstetricum est,* ait, IN QVA DOMO GALLINA CANAT, SVPERIOREM MARITO ESSE VXOREM. Deinde in Andriam, Act. III. Sc. 5. v. 5. ad eum versum: *Posthac incolumem scio fore me, Sic,* inquit, *dicere solemus in magno periculo positi,* NVMQVAM NOS PERICLITATVROS, SI ILLVD PERICVLVM POTVERIMVS EVADERE. Idem in Adelph. Act. II. Sc. 1. ad versum 23. QVID? NOSTI, QVI SIEM? *Proprie,* ait. *Sic enim dicit, qui nihil quicquam debet,* NON ME NOVIT: *non, quod ignoretur, sed, quod in iure non cernatur.*

LVIII. AMATORII SERMONES & BLANDITIARVM *voces vulgatæ.*

Amatorios etiam sermones subiiciam. Cicero lib. III. Tusculan. quæstion. cap. 29. *Quasi fieri vllo modo possit, quod in* AMATORIO SERMONE DICI SOLET, VT QVISQVAM PLVS ALTERVM DILIGAT, QVAM SE. Sed & qui se amore prosequebantur, blandiebantur sibi plerumque his verbis, MEA VITA, MEA LVX, MEVM SVAVIVM, ANIME MI. Tibullus lib. IV. Carm. 12. v. 1.

Ne tibi sim, MEA LVX, *æque tam feruida cura.*

Catulus XLVI. v. 10. seqq.

At Acme leuiter caput reflectens
Et dulcis pueri ebrios ocellos
Illo purpureo ore suauiata,
Sic, inquit, MEA VITA, *Septimille,*
Huic vni domino vsque seruiamus.

Ouidius lib. III. de Arte amandi v. 523.

Scilicet Aiaci mulier mæstissima dixit,
LVX MEA, *quæque solent verba iuuare viros.*

Sic certe Cynthiam suam Propertius passim appellat: veluti lib. II. Eleg. 2. v. 33.

Num tibi nascenti primis, MEA VITA, *diebus.*

Idem Eleg. 4. v. 18.

Parce tuis animis, VITA, *nocere tibi.*

Et Eiusdem lib. Eleg. 16. v. 11.

In te ego & æratas rumpam, MEA VITA, *catenas.*

Et ibidem v. 17.

Me tibi ad extremas mansurum, VITA, *tenebras.*

Idem Eleg. 15. v. 29.

Nunc ad te, MEA LVX, *veniat tibi litore nauis*
Seruata.

Et Eleg

Et Eleg. 20. v. 1.

Vidi te in somnis fracta, MEA VITA, *carina.*

Et Eleg. 21. v. 59.

Tu quoniam es, MEA LVX, *magno demissa periclo.*

Et Eleg. 22. v. 1.

Hesterna, MEA LVX, *cum potus nocte vagarer.*

Martialis lib. I. Epigr. 68. v. 5.

Scriberet hesterna patri cum luce salutem:
Nævia, LVX, *inquit*, *Nævia*, LVMEN, [illegible]

Terentius Eunucho Act. I. Sc. 2. v. 15.

ANIME MI, *mi Phædria.*

Et Act. III. Sc. 2. v. 2. & 3.

O Thais mea, MEVM SVAVIVM,

Cicero lib. XIII. Epist. 5. Famil. *Si Tu & Tullia*, LVX NOSTRA, *valetis.* Et in Inscript. eiusdem lib. Epist. 14. TVLLIVS TERENTIAE SVAE: PATER TVLLIOLAE, DVABVS ANIMIS SVIS.

Interdum & his blanditiarum vocibus vtebantur: MEL MEVM, OCELLVS MEVS, vel OCELLE MI. Testis Plautus Mostellar. Act. I. Sc. 3. v. 153. & 4. v. 12. Trinum. Act. II. Sc. 1. v. 18. Pœnul. Act. I. Sc. 2. v. 152. & Asinar. Act. III. Sc. 3. v. 74. Apud eumdem Mil. glor. Act. IV. Sc. 8. v. 20. Philocamasium Pyrgopolinici ita blanditur, O MEI OCVLI, O ANIME MI. Gellius lib. XV. cap. 7. ex Epistola Augusti ad C. nepotem suum, AVE, MI CAI, MEVS OCELLVS IVCVNDISSIMVS. Sed & Pœnulo Act. I. Sc. 2. v. 152. Milphio ita Adelphasio meretrici delitias facit:

MEA VOLVPTAS, MEAE DELITIAE, MEA VITA, MEA AMOENITAS:
MEVS OCELLVS, MEVM LABELLVM, MEA SALVS, MEVM SVAVIVM.

Vicissimque ei Adelphasium sic blanditur:

MEVM MEL, MEVM COR, MEA COLVSTRA, MEVS MOLLICVLVS CASEVS.

Iidemque Asinar. Act. III. Sc. 3. v. 74.

DA, MEVS OCELLVS, MEA ROSA, MI ANIME, MEA VOLVPTAS,
Leonida, argentum mihi.

Quosdam etiam dicere solitos, iis, quos validissime diligebant, PARATOS SE PARTEM ANNORVM SVORVM DARE, Seneca in libro de Breuit. vitæ cap. 8. auctor est.

LIX. TITVLORVM, *qui* VINIS *figebantur, formulæ*. FVGITIVORVM EPIGRAMMA.

Atque vt de calcaria, quod dici solet, in carbonariam, quando nihil perturbatum, præposterum atque peruersum hoc in libro, mihi vitio verti potest, Titulorum, qui vinis figi solebant, formulam hoc loco ponam. Amphoris namque Titulos appositos, vel Iuuenalis versibus, Sat. V. v. 33. seq. satis liquet:

Cras bibet Albanis aliquid de montibus, aut de
Setinis, cuius PATRIAM, TITVLVMQVE *senectus*
DELEVIT, *multa veteris fuligine testæ.*

Eorum formulam prodit Petronius Arbiter Satyr. cap. 34. his verbis: *Statim allatæ sunt* AMPHORAE *vitreæ, diligenter gipsatæ, quarum in ceruicibus* PITTACIA *erant* AFFIXA, *cum hoc* TITVLO: FALERNVM, OPIMIANVM, ANNORVM CENTVM. *Dum* TITVLOS *perlegimus*, &c. Quale fuerit etiam NOTVM illud FVGITIVORVM EPIGRAMMA, quo idem auctor cap. 63. ingentibus literis frontes impletas, quod item per totam faciem liberali manu ductum scribit, aliis inuestigandum relinquo.

LX. *Mos rogandi Iudicem*, QVAE SALVA FIDE FACERE POSSET. DEPRECANDI & OBSECRANDI *mos & formulæ variæ*, PER GENVA, PER CARISSIMA QVAEVIS, PER FORTVNAS, PER DEOS, PER DEXTRAM, PER FIDEM.

Fere præterieram præclarum illum rogandi Iudicis morem, notatu, imitatuque dignissimum, QVAE SALVA FIDE FACERE POSSET. Quem morem a maioribus acceptum Cicero lib. III. Officior. cap. 10. scribit.

Moris vtique erat, PER GENVA OBSECRARE, & ROGARE. Eoque modo Plautinus Dinarchus Trucul. Act. IV. Sc. 3. v. 52. seq. veniam a Callicle deprecatur.

PER TVA, inquiens, OBSECRO GENVA,
VT TV ISTHVC, INSIPIENTER FACTVM, SAPIENTER FERAS, MIHIQVE IGNOSCAS,
Quod animi impos, vini vitio, fecerim.

Apud eumdem Ruden. Act. III. Sc. 2. v. 13. Trachalio Dæmonem ita rogat:

PER *ego* HAEC GENVA TE OBTESTOR, *senex*,
Quisquis es,

Suetonius in Tiberio cap. 27. *Consularem vero*, SATISFACIENTEM *sibi*, *ac* PER GENVA ORARE *conantem*, *ita suffugerit*, *vt caderet supinus.* Supplices sane Genua attingebant, & ad hæc manus tendebant, atque vt aras adorabant, quemadmodum Plinius lib. XI. cap. 45. tradit. Seruius etiam in Eclog. VI. v. 3. & 4. Virgilii, ad 719
hæc verba: *Aurem vellit*, & iterum in III. Æneid. v. 607. ad hunc locum: *Et genua amplexans genibusque volutans hærebat*, GENVA misericordiæ esse consecrata notat, *Vide*, HAEC TANGVNT ORANTES. Cuius exempla habemus apud Plautum Mil. glor. Act. IV. Sc. 6. v. 24. Liuium lib. VIII. cap. 34. & XXV. cap. 7. Quinctilianum lib. VI. cap. 2. Tacitum lib. I. cap. 13. VI. cap. 49. XII. cap. 18. & Hist. lib. II. cap. 46. Sic AEGROS MEDICORVM GENVA TANGERE dixit Seneca in libro de Breuit. vitæ cap. 8.

Miseri-

Misericordiam etiam PER EA, QVAE CARISSIMA ERANT, exposcebant atque efflagitabant. Auctor lib. IV. Rhetoric. ad Herenn. cap. 52. *Vxor illius infelicissimi cum maximo fletu ad istius pedes abiiciens sese*, PARCE, *inquit*, ET PER EA, QVAE TIBI DVLCISSIMA SVNT IN VITA, MISERERE NOSTRI. Cælius Epist. 15. lib. VIII. Familiar. Ciceronem ita obsecrat, PER FORTVNAS TVAS, CICERO, PER LIBEROS, TE ORO ET OBSECRO.

PER DEOS etiam plerumque rogabant. Cicero Epist. 13. ad Brut. SVBVENI *igitur*, PER DEOS, *idque quam primum*. Et Epist. 14. ad eumdem: *Sed propera*, PER DEOS: *scis, quantum sit in temporibus, quantum in celeritate*. Item lib. XVI. Epist. 6. ad Attic. *Nomina*, PER DEOS, *expedi*. Auctor Rhetoric. ad Herenn. lib. IV. *Et tu*, PER DEOS, *inquit, hunc amplexare*. Terentius Andr. Act. V. Sc. 1. v. 15.

PER *ego te* DEOS ORO, *vt ne illis animum inducas credere*.

Callistratus in l. 3. D. de iur. fisc. PERQVE DEVM, *vt faciatis*, ROGO. Est & apud Terentium Andr. Act. I. Sc. 5. v. 46. seq. Obsecrationis formula huiusmodi:

Quod ego PER HANC TE DEXTRAM ORO, & GENIVM TVVM,
PER TVAM FIDEM, PERQVE HVIVS SOLITVDINEM,
TE OBTESTOR, *ne abs te hanc segreges*.

Cicero etiam Atticum Epist. 20. lib. III. & Epist. 11. lib. VI. & Epist. 1. lib. VII. PER FORTVNAS orat. Charisius Sosipat. præpositionem, PER, nonnumquam accipi monens, pro eo, quod ex nostra voluntate iureiurando adfirmamus, aut negamus, Μὰ Ἰοὺς θεοὺς, Νὴ τοὺς θεοὺς, ait, *Græci dicunt, quale est apud Virgilium*, lib. IV. Æneid. v. 314. s. *Per ego has lacrymas dextramque tuam te, per connubia nostra, per inceptos hymenæos, vt sit*, Νὴ τὸν γάμον, Νὴ τὸν ὑμεναῖον. Donatus in Phormion. Sc. vlt. ad versum 46. *Ignosce, orat*, *Verba*, ait, *venialis status sunt*, IGNOSCE, CONFITETVR.

LXI. *In summa desperatione, aut in periculo versantium voces:* ACTVM EST, ILICET, PERIMVS, ME MISERVM.

Ceterum in summa rerum desperatione, dici solitum, ACTVM EST, ILICET, PERISTI, idem Donatus notat in Andr. Terent. Act. II. Sc. 1. Quæ verba vsurpat Parmeno Eun. Act. I. Sc. 1. v. 9. Sic & apud Plautum Cistellar. Act. IV. Sc. 2. v. 16. Halisca ancilla:

Hic periit opinor: ILICET,
ACTVM EST. ME INFELICEM, & *scelestam*.

Exclamabant plane, quæ huiusmodi angustiis premebantur, MISERAM ME. Horatius lib. I. Sermon. Sat. 2. v. 129.

Vel pallida lecto
Desiliat mulier, MISERAM SE, *conscia clamet*.

Apud Terentium Adelph. Act. III. Sc. 4. v. 40. Pamphila, MISERAM ME, *differor doloribus*. Similique modo apud eumdem exclamant Mysis & Sostrata Andr. Act. I. Sc. 5. v. 6. Heautont. Act. V. Sc. 4. v. 6. Adelph. Act. III. Sc. 2. v. 7. Sic etiam Propertius Eleg. 22. lib. III. v. 19.

ME MISERVM, *his aliquis rationem scribit auari*.

Seneca Controuers. 4. lib. II. ME MISERVM.

Interdum & PERIMVS, dicebant, vt Geta Terentianus Adelph. Act. III. Sc. 2. v. 26. ACTVM EST, PERIMVS. Et ita Ouidius, adulteræ mulieris ancillam, quam personam agere debeat, præceptis formans & instruens, lib. III. de Arte amandi v. 607.

Callida, ait, *prosiliat*, *dicatque ancilla*, PERIMVS.
Tu iuuenem trepidum quolibet abde loco.

Et ita apud Herodianum lib. I. Fadilla Commodi soror, ἡμεῖς δὲ, τὸ σὸν γένος, ἤδη οὐδέπω, Ἀπολλύμεθα. Illa vero, quæ pæne certorum verborum locum sibi vindicant, ABSIT DICTO INVIDIA: FIDES PENES AVCTOREM ERIT: BENE HABET: SI DIIS PLACET, aliaque id genus, quæ suppetunt, consulto missa facio, ne exitus non sit.

LXII. DECLAMATIONVM *verba solennia*: CONTROVERSIAM EXPONERE, CONTRADICERE, PETERE.

Declamationes plane, (quæ, vt Quinctilianus ait, erant forensium actionum meditationes, & quibus ad pugnam forensem velut præpilatis exerceri solebant) sua certa & solennia verba habebant. Et is quidem, qui priore loco dicebat, CONTROVERSIAM EXPONERE, seu petere: qui vero respondebat, CONTRADICERE, dicebatur. Inde illa in Declamationum argumentis frequentia apud Senecam & Quinctilianum, item apud Chirium Fortunatianum lib. I. Rhetoric. PETITVR, seu PETIT: & CONTRADICITVR, seu CONTRADICIT: quod postremum verbum apud Quinctilianum, plerumque significatur, his notis, C. D. Quinctilianus 720
lib. III. cap. 2. *Inde libertas* DECLAMATORIBVS, *vt etiam secundo partis suæ loco narrare videantur. Nam quum pro petitore dicunt, &* EXPOSITIONE *(tamquam priores agant) vti solent, &* CONTRADICTIONE, *tanquam respondeant, idque fit recte*. Gellius lib. IX. cap. 15. de quodam adolescente declamante: EXPONIT *igitur testamenti genus* CONTROVERSIAM *parum consistentem, ἄπορον vocant*. Et mox: PETITVR *ad supplicium ex sententia trium iudicum, &* CONTRADICIT. Idem cap. 15. eiusdem lib. de Plinio: *Refert etiam plerasque sententias, quas declinandis controuersiis lepide arguteque dictas, putat: sicut hanc quoque sententiam ponit ex huiuscemodi controuersia. Vir fortis præmio, quod optauerit, donetur. Qui fortiter fecerat, petiit alterius vxorem in matrimonium, & accepit. Is deinde, cui ea vxor fuerat, fortiter fecit: recepit eamdem*. CONTRADICITVR. Quo loci corrupte legi credo, *in declinandis controuersiis*, pro, *declamandis*. Quod loquendi

loquendi genus Seneca confirmat, veluti Declamat. 1. lib. I. *Alfius Flauius prætextatus apud Cæstium* CONTROVERSIAS DECLAMABAT. Et Declamat. 2. lib. II. *Naso apud Arellium Fuscum, magistrum suum,* HANC CONTROVERSIAM DECLAMABAT.

LXIII. EPISTOLARES *formulæ.* SI VALES, BENE EST, EGO VALEO. SVOS *salutabant, ad quos scribebant.* PVBLICARVM EPISTOLARVM, *&* SVBSCRIPTIONVM *in Epistolis,* AD PRINCIPES *scriptis, formulæ. Verbum epistolare:* VALE. *Epistolis* AMICITIAE *interdum* RENVNTIATAE.

Ac ne de veterum Epistolis sileamus, morem antiquis fuisse, primis Epistolarum verbis adiicere, SI VALES, BENE EST, EGO VALEO, Plautus Persa, Act. IV. Sc. 3. v. 33. docet: cumque morem vsque ad suam seruatum ætatem, Seneca Epistol. 15. notat. Quod & Metelli, Vatinii, Cassii, Lepidi, Treboniique Epistolæ, Ciceronianis Familiaribus insertæ, testantur. Cicero etiam hoc in Epist. 6. lib. XIII. & Epist. 5. 8. & 11. & alias passim lib. XIV. item Epistol. 1. & 2. Familiar. procemio vsus est. Idque fuisse vetustarum literarum exordium, Plinius Epist. 11. lib. I. ita scribit: *At hoc ipsum scribe: nihil esse, quod scribas: vel solum illud, vnde incipere priores solebant,* SI VALES, BENE EST, EGO VALEO. Symmachus Epist. 40. lib. II. *Sufficiat aliquando celebrandæ amicitiæ,* SI VALES, BENE EST. Idem Epist. 40. lib. III. & Epist. 1. lib. V. RECTE VALEO. *Hoc enim scribendi debet esse principium, quod maxime expetiuit. At vota lecturi.* Idem Epist. 23. lib. IV. *Nunc redeo ad* VERBA SOLENNIA, *quibus tibi salutationis officium de more persoluens, mutuum munus exposco.*

Mos etiam antiquus inualuit, Inscriptionibus Epistolarum, eum, ad quem ea mitterentur, SVVM appellare. Quem Titulum omnes Plinii Secundi Epistolæ præferunt. Et hoc Martialis sentit lib. XIV. Epigr. 9. quod inscribitur, *Chartæ Epistolares,* cum ait:

Seu leuiter noto, seu caro missa sodali,
Omnes ista solet charta vocare SVOS.

Liuius lib. XXIV. cap. 31. *Fraudem Hippocrates addit, inclinatis ad omnem suspicionem animis, & Cretensium quibusdam ad itinera insidenda missis, velut interceptas literas, quas ipse composuerat, recitat.* PRR. SYRACVSANI, MARCELLO SVO S. *Secundum salutem,* VT ASSOLET, *scripturus erat.* Plinius etiam senior, ea quam operi suo præfixit Epistola, VESPASIANVM, SVVM appellat. Sic in l. 47. D. de legat. 2. SEMPRONIVS NEPOTI SVO SALVTEM. Et l. 48. D. eod. LICINIVS LVCVSTA PROCVLO SVO S. l. 28. D. depositi. CAECILIVS CANDIDVS PACCIO ROGATIANO SVO S. & in l. vlt. D. manda. L. TITIVS GAIO SVO SALVTEM, l. 27. D. qui testam. fac. poss. DOMITIVS LABEO CELSO SVO S. Rursusque ibid. IVBENTIVS CELSVS LABEONI SVO S. Et in l. 18. D. de iud. codicill. PLOTIANA CELSO SVO S. l. 17. D. de pact. dotal. ATILICINVS PROCVLO SVO S. Item in l. 67. D. de iur. dot. PROCVLVS NEPOTI SVO S. Et contra in l. 125. D. de verborum significat. NEPOS PROCVLO SVO SALVTEM. Aliarum etiam Epistolarum similes formulæ referuntur in l. 32. & in l. vlt. D. de donationib. & in l. 6. D. de legat. præst.

Fuit plane hoc commune & solenne earum Epistolarum, quæ ab Imperatoribus seu exercitus ducibus ad Senatum Populumque Rom. mittebantur, exordium: SI VOS LIBERIQVE VESTRI VALETIS, BENE EST, EGO EXERCITVSQVE VALEMVS: vt ex Epist. 33. lib. X. Familiar. patet. Xiphilinus in Hadriano pag. 264. Πολλοὶ μέντοι ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ καὶ τῶν Ρωμαίων ἀπώλοντο· διὸ καὶ ὁ Αδριανὸς γράφων πρὸς τὴν βουλὴν, ὐκ ἐχρήσατο τῷ προοιμίῳ, τῷ συνήθει τοῖς Αυτοκράτορσιν, ὅ ἐστι (sic enim lego) Ει αὐτοὶ τε καὶ οἱ παῖδες ὑμῶν ὑγιαίνετε, εὖ ἂν ἔχει. Εγὼ καὶ τὰ στρατεύματα ὑγιαίνομεν. Hoc significant hæ notæ, S. V. L. Q. V. B. E. E. E. Q. V. in Epist. Pub. Lentuli, quæ est 15. lib. XII. Famil. Qui vero ad Imperatores scribebant, ita ordiebantur: SI TV EXERCITVSQVE VALETIS, BENE EST. Vt ex Epist. 7. lib. V. Famil. comprobatur. Idemque procemium etiam vsurpatum ab Imperatoribus, cum ad exteras nationes scriberent, Iosephus lib. XIV. Antiq. Iudaic. cap. 17. docet, vbi Epistola quædam C. Iulii Cæsaris ponitur, cuius est initium: Γάιος Ιούλιος Καῖσαρ Αυτοκράτωρ καὶ Αρχιερεὺς, Δικτάτωρ τὸ δεύτερον, Σιδωνίων ἄρχουσι, βουλῇ, δήμῳ χαίρειν· εἰ ἔῤῥωσθε, εὖ ἂν ἔχοι, κἀγὼ δ᾽ ἔῤῥωμαι σὺν τῷ στρατοπέδῳ. Et rur- 721
sus eiusdem lib. cap. 22. M. Antonii Epistola refertur in hæc verba: Μάρκος Αντώνιος Αυτοκράτωρ, Υρκανῷ ἀρχιερεῖ καὶ ἐθνάρχῃ τῶν Ιουδαίων χαίρειν. Ει ἔῤῥωσθε, εὖ ἂν ἔχοι. ἔῤῥωμαι δὲ καὶ αὐτὸς μετὰ τοῦ στρατεύματος.

Itaque videndum est, ne mendum sit in his notis apud Hircium siue Oppium libro de Bello Hispaniens. cap. 26. in quo ita est: *Item hoc die literæ sunt deprehensæ, quas mittebat Saonem Cn.* POMP. S. V. B. E. E. V.

Primus autem Iulius Cæsar Epistolas ad Senatum ad paginas & formam memorialis libelli conuertisse fertur, cum antea Coss. & Duces, non nisi transuersa charta, mitterent, auctore Suetonio in Iulio cap. 56.

Erant & peculiares quædam Epistolarum, quæ ad principes scribebantur, formulæ. Alexander certe Seuerus, vt Lampridius in libro de eius vita, c. 4. scribit, DOMINVM se appellari vetuit. Epistolas ad se, quasi ad priuatum, scribi iussit, seruato tantum nomine IMPERATORIS. Equidem si hariolari licet, in suspicionem adducor, huiusmodi Epistolarum subscriptionibus bonas preces aut vota pro Impp. saluti adiici consueuisse. Moueor collatione locorum Suetonii &

Dionis. Nam quod ille in Tiberio c. 32. ait: *Cum Rhodiorum Magistratus, quod* LITERAS PVBLICAS SINE SVBSCRIPTIONE *ad se dederant, euocasset, ne verbo quidem insectatus, ac tantum modo iussos* SVBSCRIBERE, *remisit:* his Græce ita lib. LVII. p. 698. expressit: Ἐπειδὴ πότε οἱ Ροδίων Ἄρχοντες, ἐπιστείλαντές τι αὐτῷ, ἐκ Εὐχὰς αὐτῷ ποιούμενοι, μετεπέμψατο μὲν σπουδῇ, ὡς κακόν τι δράσαν, ὑπογράψαντας τὸ ἐνδέον, ἀπέπεμψε. i) Idem Suetonius in Tiberio cap. 21. ex fine Epistolæ cuiusdam Augusti ad Tiberium hæc adfert: DEOS OBSECRO, VT TE NOBIS CONSERVENT, ET VALERE NVNC, ET SEMPER PATIANTVR, SI NON POPVLVM ROM. PEROSI SVNT. Vnius vtique Plinii ad Traianum Epistolæ, quæ lib. X. prima est, & gratulationem ob Imperium continet, finis hic est, FORTEM TE, ET HILAREM, IMPERATOR OPTIME, ET PRIVATIM ET PVBLICE OPTO. Epistolarum vero ad Imperatores, & Imperatorum rursus ad Præfectos & Præsides exempla exstant lib. X. Epistolar. Plinii, & apud Capitolinum in M. Antonino Philos. & in Clodio Albino, & in Gordianis, & in Maximo & Balbino, Trebellio Pollione in Claudio, Vopisco in Aureliano, Probo, & Caro.

Atque vt Epistolarum principiis salutem adscribere moris erat, ita & eas publico ac communi verbo, VALE, claudebant. Quod quia notius est, quam vt exemplis firmari debeat, vnum Ouidium testem citabo, qui lib. V. Trist. Eleg. 13. v. penult.

Accipe, ait, QVO SEMPER FINITVR EPISTOLA VERBO,
Atque meis distent vt tua fata, VALE.

Acontius ad Cydipp.

Longior infirmum ne lasset Epistola corpus,
Clausaque CONSVETO *sit tibi* FINE, VALE.

Epistola tamen, quam Q. Catulo scripsisse Catilinam Salustius in Bello Catilinar. cap. 35. refert, non vulgari verbo VALE, sed HAVETO, clauditur. Ad epistolas autem omnes, horarum quoque momenta, nec diei modo, sed & noctis, quibus datæ significarentur, addidisse Augustum, Suetonius in libro de eius vita cap. 50. memorat; contra, Commodum in scribendo ita tardum ac negligentem fuisse, Lampridius c. 13. auctor est, vt in Epistolis plurimis tantum VALE scriberet.

Sane per Epistolas etiam interdum Amicitiam renuntiabant, vt Tacitus lib. II. cap. 70. de Germanico loquens, ostendit his verbis: *Componit* EPISTOLAS, *quibus* AMICITIAM EI RENVNTIABAT. Quod & Suetonius ita refert in Caligula c. 3. *Ac nec tunc quidem vltra progressus, quam vt &* AMICITIAM EI MORE MAIORVM RENVNCIARET. Ac plane, inimicitiis ex offensione aliqua susceptis, cum iis, quibuscum vetus vsus intercedebat, vel amicitia contracta erat, solebant disertis & apertis verbis Amicitiam renuntiare: idque & publice & priuatim obseruabatur. Legatos namque ad Persem Macedonum Regem, ad amicitiam renuntiandam a S. P. Q. R. missos, Liuius lib. XLII. c. 25. narrat. Tacitus lib. VI. c. 29. *Sed Cæsar, missis ad Senatum litteris, disseruit, Morem fuisse maioribus, quoties* DIRIMERENT AMICITIAS, INTERDICERE DOMO, *eumque finem gratiæ ponere.* Eodemque modo Hospitium quoque Renuntiatum, Cicero lib. III. in Verrem docet.

LXIV. PRIVATORVM COLLOQVIORVM & FAMILIARIVM SERMONVM *formulæ.* AVE, SALVE, SALVERE IVBEO, SALVVS SIS. AVE, MATVTINVM. DOMINI APPELLATIO *varie vsurpata.* QVISQVIS ES.

Priuatorum etiam colloquiorum familiariumque sermonum formulis aliquid peculiaris operæ impendamus. Vulgo quidem salus dicebatur hoc verbo, AVE. Cælius Epistol. 16. lib. VIII. Famil. quæ eadem inserta est lib. X. Epist. ad Attic. *Ac simulatque*, AVE, *mihi dixit*. Iul. Capitolinus in Antonino Pio c. 3. *Cum Sacerdos femina Trallis, ex more, Procoss. semper hoc nomine salutaret, non dixit,* HAVE PROCONSVL, *sed,* HAVE IMPERATOR. Seneca lib. VI. de Beneficiis c. 24. de his agens, qui salutandi causa in ordinem dirigebantur: *Hinc peruenire vsque ad distringendam libertatem licet, cuius vulgare & publicum verbum, & promiscuum ignotis,* HAVE, *non nisi per ordinem emittitur.* Et in procemio lib. X. Controuersiar. *Pacatus rhetor cum illi* (scilicet Osco) *Massilia mane occurrisset, schemate il-* 722
lum salutauit, Poteram, inquit, dicere, HAVE OSCE. Quinctilianus lib. I. cap. 10. *Multum est literatus, qui sine aspiratione, & producta syllaba, salutauit,* AVETE. Macrobius lib. II. Saturnal. cap. 4. de Augusto loquens: *Sublimis Actiaca victoria reuertebatur: occurrit ei, inter gratulantes, coruum tenens, quem instituerat hoc dicere,* HAVE CAESAR VICTOR. *Miratus Cæsar tam officiosam auem, xx. millibus nummum emit: Socius opificis, ad quem nihil ex illa liberalitate peruenerat, adfirmauit Cæsari, habere illum & alium coruum, quem vt adferre cogeretur, rogauit. Adlatus, verba quæ didicerat expressit:* HAVE VICTOR IMPERATOR ANTONI. Suetonius in Claudio cap. 20. *Sed cum proclamantibus naumachiariis,*

i) Eadem sententia, haud dubie auctoritate Dionis Cassii, omnes fere omnium interpretum commentarios obsedit. Sed errauit haud dubie Dion. Neque credibile est, propterea Tiberium euocaturum fuisse magistratus Rhodiorum, quod solennem istam clausulam epistolæ omisissent. Neque simpliciter ita positum verbum *subscribere*, aut *subscriptio*, istam vim habere videtur posse. In iure quidem ciuili sæpe occurrit *subscriptio epistolarum*, mandati, & i. g. a. sed nihil aliud est, quam subscriptio nominis, vnde auctoritas epistolæ accedit. Itaque probo sententiam Cel. *Ernesti*, qui ad *Suet.* l. c. de subscriptione nominum intelligit, cuius omissio facit, vt decerni nihil possit.

riis, AVE IMPERATOR, MORITVRI TE SALVTANT, *respondisset*, AVETE VOS. Iulius Obsequens lib. de Prodig. c. 101. *Amiterni cum ex ancilla puer nasceretur*, AVE, *dixit*. Idem & ex Martiali Epigr. 68. lib. I. v. 6. & Epigr. 4. v. 10. & 95. v. vlt. lib. III. & Epigr. 8. lib. IX. v. 4. patet.

Quinetiam, quemadmodum in principum nostrorum rescriptis, iis, ad quos ea diriguntur, salutem adscribi moris est, ita in plerisque Codicis Theodosiani rescriptis, salute hac, HAVE CARISSIME NOBIS, Imperatores, eos, ad quos scribunt, impertiunt, vt lib. III. comprobauimus.

Interdum etiam dicebant, SALVE, vt in Hecyra Terentius Act. I. Sc. 2. v. 8.

S. SALVE MECASTOR, PARMENO. *Pa.* ET TV AEDEPOL, SYRA.

Vbi Donatus notat, olim salutantes addidisse Iusiurandum, vt sedulo hoc facere viderentur. Quod & Plautus comprobat Trinum. Act. I. Sc. 2. v. 11. vbi Megaronides ita Calliclem resalutat:

ET ITA AEDEPOL SALVE, CALLICLES.

Alias, in Comœdiis Plauti & Terentii, salus dicitur his verbis: SALVE, &, SALVERE IVBEO. Nonnumquam vero in iisdem Comœdiis ita salutant, SALVVS SIS. Qua voce salutem quandoque redditam significare videtur Lucianus, cum in Apologet. περὶ τοῦ ἐν τῇ προσαγορ. πταισ. ait: Ἀλλὰ καὶ ὑμεῖς αὐτοὶ, ἔτι κἀγὼ τῆς Ῥωμαίων φωνῆς ἐπαίω, τοὺς προσαγορεύοντας ἀντιδεξιούμενοι, τῷ τῆς ὑγιείας ὀνόματι πολλάκις ἀμείβεσθε.

Erat autem Salutationis Matutinæ propria vox illa, AVE, Martialis Epigram. 55. lib. I. v. 6.

Et MATVTINVM *portat ineptus* AVE.

Idem Epigr. 78. lib. IV. v. 3.

Discurris tota vagus vrbe, nec vlla cathedra est,
Cui non MANE *feras irrequietus* AVE.

Idem Epigr. 39. lib. VII. v. 1.

Discursus varios vagumque MANE,
Et fastus, & AVE *potentiorum,*
Cum perferre patique iam negaret.

Plutarchus in lib. de Garrulitate p. 508. Ἐλθόντος οὖν, ait, ἕωθεν, ὡς εἰώθει, τοῦ Φουλβίου πρὸς αὐτὸν, καὶ εἰπόντος χαῖρε, Καῖσαρ, ὑγίαινε, εἶπε, Φούλβιε. Proinde Xiphilinus in Hadriano p. 265. hoc ἑώθινον πρόσρημα vocat, & Lucianus, τὸ ἑωθινὸν χαῖρε, in Dialogo, qui Φιλοπάτρις inscribitur. Nam Latino AVE, Græcum χαῖρε respondere, idem Lucianus demonstrat in Apolog. errati commissi in salutatione. Martialis Epigr. 51. lib. V. v. 6.

Exprimere Ruse, fidiculæ licet cogant,
AVE *Latinum*, χαῖρε *non potes Græcum.*

Heliogabalum plane ita salutatum, Κύριε Αὐτοκράτωρ χαῖρε, Xiphilinus in eius vita refert p. 371. cumque ita respondisse, Μή με λέγε Κύριον. Ἐγὼ γὰρ Κυρία εἰμί. Alexander vtique Seuerus, quemadmodum Lampridius c. 17. auctor est, salutabatur nomine hoc, AVE ALEXANDER. Atque illam Domini appellationem vt maledictum & opprobrium Augustus semper exhorruit, DOMINVMQVE appellari se, ne a liberis quidem aut nepotibus suis, vel serio vel ioco passus est, atque huiusmodi blanditias etiam inter ipsos prohibuit, quemadmodum Suetonius in Augusto cap. 53. scribit. Tiberius quoque, vt idem in Tiberio cap. 27. narrat, DOMINVS appellatus a quodam, denuntiauit, ne se amplius contumeliæ causa nominaret. Contra Domitianus hanc appellationem lubens excepit. Quin & Dei sibi numen vindicauit. Nam, vt Suetonius in eius vita cap. 13. scribit: *Cum is, procuratorum suorum nomine*, FORMALEM *dictaret* EPISTOLAM, *sic cœpit:* DOMINVS ET DEVS NOSTER SIC FIERI IVBET. *Vnde institutum posthac, vt ne scripto quidem ac sermone cuiusquam appellaretur aliter.* Quin & Martialis ei sæpe hoc nomine blanditur, TERRARVMQVE insuper DOMINVM sæpe vocat: veluti Epigram. 2. 5. & 8. lib. VII. & 81. lib. VIII. & Epigram. 65. & 102. lib. IX. & Epigram. 1. v. 7. lib. VIII.

TERRARVM DOMINO, DEOQVE RERVM.

Postea etiam eo res rediit, vt passim quisque Dominus appellaretur. Obuios enim, si nomen non succurreret, Dominos salutabant, quemadmodum Seneca Epist. 3. notat. Eratque vulgaris hæc Romæ appellatio. Martialis Epigram. 112. lib. I.

Cum te non nossem, DOMINVM, REGEMQVE VOCABAM.

Idem lib. V. Epigr. 57.

Cum VOCO TE DOMINVM, *nolo tibi, Cinna, placere,*
Sæpe etiam seruum sic resaluto meum.

Et lib. X. Epigr. 10. v. 5.

Qui me respiciat, DOMINVM REGEMQVE VOCABO.

Ouidius lib. III. Amor. Eleg. 7. v. 11.

Et mihi blanditias dixit, DOMINVMQVE VOCAVIT:
Et quæ præterea publica verba iuuant.

Sic & Nesennius Apollinaris Iulium Paulum con- 723
sulens in l. 22. D. ad L. Falcid. Dominum vocat.

Inde festiuus ille iocus in Epigrammate Græco:

Οὐκ ἐθέλω Δόμινε, οὐ γὰρ ἔχω Δόμενας.

Obuios autem sibi ignotos ita sæpe compellabant: QVISQVIS ES.

Virgilii lib. I. Æneid. Venus Æneæ, v. 391.

QVISQVIS ES, HAVD CREDO, INVISVS CAELESTIBVS, AVRAS VITALES CARPIS.

Et lib. II. v. 148. Priamus Sinoni:

QVISQVIS ES, *amissos hinc iam obliuiscere Graios.*

Idem lib. VI. v. 387.

Sic prior aggreditur dictis atque increpat vltro:
QVISQVIS ES, *armatus qui nostra ad flumina tendis,*
Fare, age, quid venias, iam istinc & comprime gressum.

 Ouidius

Ouidius lib. II. Metamorph. v. 692.

Hinc timuit blandaque manu seduxit, & illi,
QVISQVIS ES, HOSPES, *ait.*

Et lib. III. v. 454.

QVISQVIS ES, *huc exi, quid me, puer improbe, fallis.*

Et lib. XI. v. 720.

Et tamquam ignoto lacrymas daret, heu miser, inquit,
QVISQVIS ES, *& si qua est coniux tibi.*

Et lib. XII. v. 80.

QVISQVIS ES, *o iuuenis, dixit, solamen habeto*
Mortis.

LXV. FAMILIARIVM INTERROGATIONVM *formulæ:* QVID AGIS? SATIN SALVE? RECTENE OMNIA? NVMQVID VIS? QVID REI EST? QVID VENIS?

Enimuero, post datam & acceptam salutem, trita ac peruagata erat hæc interrogatio, QVID AGIS? Plautus Curculion. Act. II. Sc. 1. v. 19.

O scelerum caput.
SALVE, QVID AGIS? *C. Viuo,*

Idem Trinumm. Act. I. Sc. 1. v. 11.

M. Et ita AEDEPOL SALVE, CALLICLES,
Valen', valuisti? C. Valeo, & valui rectius.
M. QVID AGIT
TVA VXOR? VT VALET?

Et Aulular. Act. I. Sc. 2. v. 39.

Rogitant me vt valeam, QVID AGAM,
QVID RERVM GERAM.

Horatius lib. I. Serm. Satyr. 9. v. 3. s.

Occurrit quidam notus mihi nomine tantum,
Acceptaque manu, QVID AGIS, *dulcissime, rerum?*
SVAVITER VT NVNC EST, *inquam, & cupio omnia, quæ vis.*

Ouidius in Epist. VI. Heroid. v. 23.

Nuper ab Æmoniis hospes mihi Thessalus oris
Venerat, & tactum vix bene limen erat.
AESONIDES, *dixi,* QVID AGIT MEVS?

Idem Epist. 20. Heroid. v. 19.

Ante fores sedet hæc, QVID AGAMQVE, *rogantibus.*

Idem lib. III. Trist. Eleg. 5. v. 23.

Si tamen interea, QVID *in his ego perditus oris*
(Quod te credibile est quærere) quæris AGAM.

Et lib. V. eiusdem argumenti Eleg. 8. v. 5.

Scilicet vt semper QVID AGAM, *charissime, quæris,*
Quamuis hoc me vel scire tacente potes.

Et lib. I. de Ponto Eleg. 8. v. 3.

Neue roga, QVID AGAM, *si persequar omnia, flebis.*

Et lib. II. Eleg. 7. v. 3.

Proxima subsequitur, QVID AGAS, *audire voluntas,*
Et modo, QVIDQVID AGAS, *sit tibi cura mei.*

Et lib. IV. Eleg. 5. v. 29.

Quidquid parens EGO *vester* AGAM, *fortasse requiret.*

Hoc idem confirmat Cicero in Orat. pro Cn. Plancio, cap. 14. *Idem,* inquit, *Tribuno plebis potentissimo homini M. Druso, sed multa in Rempublicam molienti, cum ille eum salutasset, vt fit, dixissetque,* QVID AGIS, GRANI? *respondit:* IMMO VERO TV, DRVSE, QVID AGIS? Idem Epist. 23. lib. IX. Familiar. QVAESISSEMQVE, QVID AGERES, *dixit, te in lecto esse.* Seneca Epist. 51. lib. II. *Epistolam tuam accepi post multos menses quam misera: Superuacuum itaque putaui, ab eo, qui afferebat,* QVID AGERES, *quærere.* Idem Epistol. 32. lib. IV. *Inquiro in te & ab omnibus sciscitor, qui ex ista regione veniunt,* QVID AGAS, VBI ET CVM QVIBVS MORERIS. Plinius Epist. 20. lib. III. *Et* HERCVLE, *quousque illa vulgaria?* EGO, QVID AGIS? ET QVID COMMODE VALES? Plutarchus in Bruto p. 990. Τῶν μὲν εἰσιόντων ἀπ' ἀγορᾶς, ἕκαστον ἀνέκρινεν, Ὅτι πράττοι Βροῦτος. Macrobius 724
lib. II. Saturnal. cap. 2. *Post Mutinensem fugam, quærentibus,* QVID AGERET ANTONIVS. Arrianus lib. I. Epictet. Εἶδες ἂν πῶς αὐτὸν ἐτίμα ὁ Ἐπαφρόδιτος, Τί πράσσει Φιλικίων ὁ ἀγαθὸς, φιλῶ σε· εἶτα εἴ τις ἡμῶν ἐπύθετο· Τί ποιεῖ αὐτὸς, ἐλέγετο, ὅτι μετὰ Φηλικίωνος βουλεύεται περί τινος.

Exstat elegans Martialis lusus Epigr. 67. lib. II. in quemdam crebritate huius interrogationis sibi molestum.

Occurris, ait, *quocumque loco mihi, Posthume, clamas*
Protinus, & prima est hæc tua vox, QVID AGIS?
Hoc, si me decies vna conueneris hora,
Dicis, habes, puto, tu Posthume, nil quod agas.

Peregre vero redeuntibus, vel alicunde aduenientibus, familiaris erat hæc interrogatio, SATIN SALVE? Liuius lib. I. cap. 58. de Collatino & Lucretia agens. *Quærentique viro,* SATIN SALVE? MINIME, *inquit.* Idem lib. VI. cap. 34. *Confusam eam ex recenti morsu animi, cum pater forte vidisset, percunctatur,* SATIN SALVE? Et lib. X. cap. 18. *Vix enim salute mutua reddita, cum obuiam egressus esset,* SATIN SALVE, *inquit,* VOLVMNI? VT SE RES IN SAMNIO HABENT? Et lib. XL. cap. 8. *Cum pater,* SATIN SALVE? *&* QVAENAM EA MOESTITIA ESSET, *interrogaret eum.* Plautus Trinumo, Act. V. Sc. vlt. v. 53. SATISNE SALVE? (sic enim emenda) *dic mihi.*

Terentius Eunucho Act. V. Sc. 6. v. 8.

Quid est? quid trepidas? SATISNE SALVE?
DIC MIHI.

Vbi Donatus, SALVE, interpretatur, *integre, recte, commode,* citatque illum Plauti locum, & alium Salustii in hæc verba: *Inde ortus sermo percunctantibus vtrinque,* SATIN SALVE,

VE, *quam grati ducibus suis quantis familiaribus copiis agerentur.* Ausonius in Gratiarum Actione: *Legionibus vniuersis, vt in communi morte euenit, si quid aduersi acciderat, vidi, te circumire tentorio,* SATIN SALVE *quærere, tractare vulnera sociorum.* Liuius lib. III. cap. 26. de Cincinnato loquens, *Admiratus*, ait, *rogitansque* SATIN SALVA ESSENT OMNIA. Apuleius Apolog. I. THALLVS PVER VBI SIT, ET QVAM SALVE AGAT, *interrogat.*

Eodemque sensu quandoque ita rogabant, RECTE NE OMNIA? Quinctilianus lib. VI. cap. 4. *vt Cicero*, ait, *audita falsa Vatinii morte, cum Ouinium libertum eius interrogasset*, RECTENE OMNIA? *dicenti*, RECTE, *Mortuus est*, *inquit.* Plinius Epist. 17. lib. III. RECTENE OMNIA, *quod iampridem epistolæ tuæ cessant*, AN NON OMNIA RECTE? Idem Epist. 2. lib. VI. *Nunc respiciamus domos nostras.* ECQVID OMNIA IN TVA RECTE? IN MEA NOVI NIHIL. Sed & Donatus in Phorm. Terent. Act. II. Sc. 1. v. 36. vulgo dici solitum refert, OMNIA RECTE? quod antiqui dicebant, SATIN EX SENTENTIA? Apud eumdem Terent. Adelph. Act. V. Sc. 5. v. 2. Demeæ dicenti, *Syre noster. Salue.* QVID FIT, QVID AGITVR? Syrus respondet, RECTE. Qua voce Donatus bene eum respondisse adnotat. *Hæ enim*, ait, *interrogationes, de salute, atque incolumitate eius sunt, qui interrogatur.*

Hac eadem voce, RECTE, respondebatur plerumque quærentibus NVMQVID VIS? vt apparet ex Terentio Eun. Act. II. Sc. 3. v. 50. & notatis a Donato in Adelph. Act. III. Sc. 3. v. 64. Quin etiam, cum sine iniuria interrogantis aliquid reticebant, dicebant, RECTE, vt idem Donatus admonet in Hecyr. Act. III. Sc. 2. v. 20.

Quandoque etiam ita percontabantur, QVID NOVI? Cicero de clar. Oratorib. cap. 3. *Quos postquam salutaui, quid vos, inquam, Brute & Attice, nunc?* QVID TANDEM NOVI? NIHIL SANE, *inquit Brutus.* Idem lib. II. de Orat. cap. 3. *Qui cum inter se, vt ipsorum vsus ferebat, amicissime consalutassent, quid vos tandem, Crasse,* NVMQVIDNAM, *inquit*, NOVI? NIHIL SANE, *inquit Catulus.* Plinius Epist. 14. lib. III. *Verum hæc hactenus.* QVID PRAETEREA NOVI? *Quid?* NIHIL: *alioquin subiungerem.* Easdem voces sæpe in ore curiosis & nouitatum auidis fuisse Plutarchus in lib. περὶ πολυπραγμοσύνης tradit.

Præterea discedentens vulgo ita rogabant, NVMQVID VIS? Terentius Hecyr. Act. II. Sc. 2. v. 30.

NVMQVID VIS?
Nam est, quod me transire ad forum iam oportet.

Vbi Donats, NVMQVID VIS, *discedentis verbum est.* Horatius lib. I. Serm. Sat. 9. v. 6.

Cum adsectaretur, NVMQVID VIS? *occupo.*

Liuius lib. VI. cap. 34. *Frequentia quoque prosequentium Consulem, rogantiumque*, NVMQVID VELLET. Plautus Aulular. Act. II. Sc. 3. v. 85.

Ibi igitur parobo: NVMQVID ME VIS?

Cicero Epist. 2. lib. V. ad Attic. *Me e Pansæ villa*, NVMQVID VELLEM, *rogasset.* Idem Epist. 2. lib. II. Epist. ad Qu. Fratrem: *Me enim adhuc nemo rogauit*, NVMQVID IN SARDINIAM VELLEM. *Te, puto, sæpe habere, etsi non semper, qui*, NVMQVID ROMAM VELIS, *quærunt.* Idem lib. III. earumdem Epist. 1. *Hippodamus ne num-* 725
quidem, QVID VELLEM, *rogauit.* Terentius Eun. Act. II. Sc. 3. v. 49.

Dum hæc dicit, abiit hora. Rogo, NVMQVID VELIT. Vbi Donatus, *hoc est, significo, me abire. Nam abituri, ne id dure facerent*, NVMQVID VIS? *dicebant his, quibuscum constitissent. Quid est ergo*, ROGO NBMQVID VELIT? *hoc est, dico*, QVOD AVEVNTES SOLENT. Proinde cum Syrus a Demea discedens apud eundem Adelph. Act. III. Sc. 3. v. 78. rogat, NVMQVID VIS? Et Demea respondet, MENTEM VOBIS MELIOREM DARI, Donatus, πρὸς τὸ vis, Demeam agresti feritate respondere notat. Nam respondendum erat, RECTE, aut VALEAS. Verum Demea, ne vel abiens blandus esset, pro salutationibus ipsis amitta supponit.

Eiusdem generis sunt hæc, NVMQVID AD FORVM MANDAS? apud Macrobium lib. II. Saturnal. cap. 5. Item, QVID REI EST? Liuius lib. III. cap. 4. *Datum negotium est Consulibus, vt, principibus coloniæ Romam excitis, quærerent*, QVIDNAM REI ESSET. Et eod. lib. cap. 49. *Quærentibus*, QVID REI ESSET, *flens diu vocem non misit.* Rursusque eod. lib. cap. 17. *Inde in templum ad Tribunos venit:* QVID HOC REI EST, *inquit*, TRIBVNI?

Interdum interrogabant, QVID VENIS? vt ex Plauti Trinum. Act. I. Sc. 2. v. 29. patet. Idem Pœnulo Act. V. Sc. 2. v. 32. *Adi atque appella*, QVID VELIT, QVID VENERIT,

QVI SIT, QVOIATIS VNDE SIT, *ne parseris.*

Ouidius lib. IV. de Ponto Eleg. 5. v. 11.

Si quis, vt in populo, QVI SITIS, ET VNDE, *requirat.*

LXVI. DOMESTICAE *quædam* LOQVVTIONES. *Ludorum puerilium verba:* PAR, AN IMPAR. NAVIM, AN CAPVT. REX ERIS.

Ex cottidianis etiam & domesticis sermonibus erant hæc, DATE AQVAM MANIBVS, APPONITE MENSAM, quorum auctorem idoneum habemus Plautum, Persa Act. V. Sc. 1. v. 17. & (apud eundem est: AVFERTE MENSAM.) Trucul. Act. II. Sc. 4. v. 13. Item, FERTE AQVAM PEDIBVS, apud eundem Plautum Persa Act. V. Sc. 2. v. 14. Sunt & familiares multæ loquutiones apud auctorem Rhetoricor. ad Herenn. lib. IV. & Horatium lib. I. Serm. Sat. 9. & in fine Glossarii. Voces quoque lauantium in bal-

neo perstringit Arrianus Epicteti lib. III. cap. 26. sicut & Lucianus in Nigrino voces seruorum, qui dominos in balnea præcedebant.

Sed & Ludorum puerilium verba hæc, PAR, AN IMPAR, legimus apud Horatium lib. II Serm. Sat. 3. v. 248. & Ouidium de Nuce. Item, NAVIM, AN CAPVT, iactato Asse, dici consueuisse, Macrobius lib. I. Saturnal. cap. 3. testis est his verbis: *Cum primus quoque æra signaret, seruauit & in hoc Saturni reuerentiam, vt, quoniam ille naui fuerat auectus, ex vna quidem parte sui capitis effigies, ex altera vero nauis exprimeretur: quo Saturni memoriam etiam in posteros propagaret. Æs ita fuisse signatum, hodieque intelligitur in aleæ lusu: cum pueri, denarios in sublime iactantes,* CAPITA AVT NAVIM, *lusu teste vetustatis,* EXCLAMANT. Aurelius Victor in Origine gentis Rom. de eodem Iano: *Iustum etiam vsum signandi æris, ac monetæ in formam incutiendæ ostendisse traditur: in qua ab vna parte caput eius imprimeretur: altera nauis, qua vectus ille erat. Vnde hodieque aleatores, posito numo opertoque, optionem conlusoribus ponunt enunciandi, quid putent subesse,* CAPVT, AVT NAVEM. Nauis plane effigiem fuisse in Asse, Ratis vero in Quadrante & Triente, Festus Pompeius in voce, *Ratitum*, tradit. Quod & Ouidius lib. I. Fast. v. 239. significat, cum ait:

Hinc bona posteritas PVPPIM FORMAVIT IN AERE,
Hospitis aduentum testificata Dei.

Pueros etiam in ludis dixisse, REX ERIS, SI RECTE FACIES, Horatius Epist. 1. lib. I. v. 59. refert k).

LXVII. ABEVNTIVM *verbum:* VALE. VESPERTINVM VALE.

Atque vt aduenientes, AVE; seu SALVE, sic abeuntes & recedentes, VALE dicebant, vt ex Suetonio in Augusto cap. 53. Ouidio lib. V. Trist. Eleg. 13. v. vlt. & lib. III. Eleg. 13. v. 10. Martiali Epigr. 8. lib. IX. v. 2. & 4. Ausonio, Epistola 25. ad Paulinum v. 8. & Sidonio Apollinari Epist. 10. lib. IX. & in carmine propemptico apparet. Præterea, vt salutatio matutina erat AVE, ita & vespertina, VALE. Galbam certe Suetonius lib. quem de eius vita composuit, cap. 4. veterem ciuitatis exoletumque morem, ac tantum in domo sua hærentem, obstinatissime retinuisse, narrat, vt liberti, seruique, bis die frequentes adessent, ac mane, SALVERE, vespere,
726 VALERE, sibi singuli dicerent. Post cœnam etiam dictum, VALE, idem aperte ostendit in Tiberio cap. 72. Macrobius lib. II. Saturnal. cap. 3. de Augusto: *Exceptus a quodam cœna satis parca & quasi cottidiana (nam pæne nulli se inuitanti negabat) post epulum igitur inops ac sine vllo apparatu discedens,* VALE *dicenti, hoc tantum insusurrauit,* NON PVTABAM, ME TIBI TAM FAMILIAREM. Sed & Lucianus cum in matutina salutatione, non χαῖρε, quo Latinum, AVE, exprimitur, sed ὑγίαινε, quod significat, VALE, imprudens dixisset, & ex eo derisus esset, Apologia, quæ inter eius scripta exstat, purgandum sibi esse hunc linguæ potius, quam mentis, lapsum & errorem duxit. Cornelium quoque Frontonem, Xiphilinus in Hadriano narrat, a cœna domum redeuntem, cum accepisset a quodam, cui se adfuturum receperat, Hadrianum ius bene mane dicere, veste cœnatoria, qua indutus erat, ad eius Tribunal accessisse, salutemque ei, non quidem matutina salutatione, HAVE, sed vespertina, VALE, dixisse. Verba eius de hac re sunt hæc: p. 265. *Κορνήλιος Φρόντων ὁ τὰ πρῶτα τῶν τότε Ῥωμαίων ἐν δίκαις φερόμενος, ἑσπέρας ποτὲ βαθείας, ἀπὸ δείπνου οἴκαδε ἐπανιὼν, καὶ μαθὼν παρά τινος, ᾧ συνηγορήσειν ὑπέσχετο, δικάζειν αὐτὸν, ἔν τε τῇ στολῇ τῇ δειπνίτιδι, ὥσπερ εἶχεν, ἐς τὸ δικαστήριον αὐτοῦ ἐσῆλθε, καὶ ἠσπάσατο, οὔτι γε τῷ ἑωθινῷ προσρήματι, τῷ Χαῖρε, ἀλλὰ τῷ ἑσπερινῷ τῷ Ὑγίαινε, χρησάμενος.* Fuluium etiam senatorem, qui arcanum aliquod, sibi ab Augusto creditum & commissum, vxori temere effutierat, cum mane Augustum salutans, dixisset, *Χαῖρε Καῖσαρ*, Augustum respondisse, *Ὑγίαινε Φούλβιε*, Plutarchus in lib. de Garrulitate p. 508. refert.

LXVIII. MORTVIS DICTVM, VALE. SALVE, AETERNVMQVE VALE. NOVISSIMA VERBA. *Mortui* VIXISSE *dicebantur.*

Sed & mortuis VALE dicebant. Seruius in lib. II. Æneid. ad eum v. 644.

Sic o, sic positum affati, discedite, corpus.

Sensus talis est, præstate vos mihi funebre solatium, id est; affamini me, vt dici solet mortuis, VALE, VALE, VALE. Apud eumdem Virgilium lib. XI. v. 97. Pallantem mortuum Æneas ita affatur,

SALVE AETERNVM, *mihi maxime Palla,*
AETERNVMQVE VALE.

Vbi Seruius. *De quibus verbis Varro in Logistoricis ait, ideo mortuis,* SALVE, ET VALE *dici, non quod valere, aut salui esse possint, sed quod ab iis recedimus, eos numquam visuri. Hinc ortum est, vt etiam maledicti significationem interdum vale obtineat: vt Terentius, valeant, qui inter nos dissidium volunt, hoc est, ita a nobis discedant, vt nunquam ad nostrum reuertantur aspectum. Ergo cum mortuo dicitur,* VALE, *non etymologia consideranda est, sed consuetudo, quod nullis* VALE *dicimus, nisi a quibus recedamus.* Quod totidem prope verbis idem Seruius in lib. V. v. 80. Æneid. tradit, ad hæc verba,

SALVE, SANCTA PARENS *iterum* SALVETE, *recepti*

Nequid-

k) In lusu etiam puerorum vocem fuisse, cursu certantium, *Occupet extremum scabies*, putant, quod *Horat. Art. Poet.* v. 417. prouerbii instar posuit.

Nequidquam cineres, animæque umbræque paternæ.

Ouidius lib. VI. Metamorphos. v. 509.

SVPREMVMQVE VALE, *pleno singultibus ore*

Dixisset.

Et lib. VIII. v. 717.

Mutua, dum licuit, reddebant dicta, VALEQVE,

Coniuncti dixere simul.

Et lib. X. v. 62.

SVPREMVMQVE VALE, *quod iam vix auribus ille*

Acciperet, dixit.

Idem lib. IV. Fastor. v. 851.

Osculaque applicuit posito suprema feretro:

Atque ait, INVITO FRATER ADEMPTE, VALE.

Donatus in Andr. Terent. Act. IV. Sc. 2. v. 13. VALEANT, *hoc est, abeant, recedant: quia & discedentibus mortuis*, VALE, dicitur: *vt Virgilius: Salue æternum*, &c. Hinc & in titulis monumentorum non raro, VALE, adscribitur. Seruius in lib. III. Æneid. v. 68. ad hæc verba:

Et magna supremum voce ciemus.

Est autem hoc loco, quod dicimus more solenni, id est, tertio: VALE: NOS TE ORDINE, QVO NATVRA PERMISERIT, CVNCTI SEQVEMVR. *Quidam dicunt eorum mortuorum nomina ter vocari, qui in aliena terra dimittuntur. Vt in VI. Æneid.* TER MAGNA MANES TER VOCE VOCAVI. Et ita in Inscriptione Hispaniensi, quam supra retulimus, NOS EO ORDINE, QVO NATVRA PERMISERIT, TE SEQVEMVR. Idem Seruius in lib. VI. Æneid. v. 231. ad hunc locum: *dixitque nouissima verba, id est*, ILICET. *Nam*, VALE, *dicebatur post tumuli quoque peracta solennia.* Et in lib. VI. Æneid. v. 216. ad hæc verba: *Et ferales ante cupressos: Varro tamen dicit, pyras ideo cupresso circumdari, propter grauem vstrinæ odorem, ne eo offendatur populi circumstantis corona: quæ tamdiu stabat, respondens fletibus* PRAEFICAE, *id est, planctuum principi,*
727 *quamdiu consumpto cadauere, & collectis cineribus, dicebat nouissimum verbum*, ILICET, *quod ire licet, significat. Vnde est, dixitque* NOVISSIMA VERBA. Propertius etiam funebres voces has ponit, lib. II. Eleg. 19. v. 21.

Tu mea compones, & dices, OSSA, PROPERTI,

HAEC TVA SVNT.

Ominis vtique causa & Δυσφημίας vitandæ gratia, non obiisse, sed, VIXISSE mortuos dicebant. Quod Plutarchus in Cicerone p. 871. docet his verbis: *Φθεγξάμενος δὲ μέγα, Ἔζησαν, εἶπεν· οὕτω δὲ οἱ Ῥωμαῖοι μὲν δυσφημεῖν βουλόμενοι, τὸ Τεθνάναι λέγουσι.* Inde est, quod in Titulis monumentorum numquam, *Obiit*, vel *Mortuus est*, legitur, sed semper, VIXIT. Tertullianus in lib. de Testimonio animæ, quo loci mortuos a gentilibus MISELLOS ET SECVROS appellatos tradit: *Nam si*, ait, *de aliquo iampridem defuncto, tamquam viuo, quis requirat, præ manu occurrit dicere*, ABIIT IAM ET REVERTI DEBET. Cornutus etiam in Sat. II. Persii, *lætos quandoque & tristes vitæ dies signasse veteres*, notat, & in tumulo cuiusdam inscriptum fuisse, VIXIT ANNOS TOT, DVRAVIT ANNOS TOT.

LXIX. SPECTATORES DIMITTENDI *formulæ:* VALETE ET PLAVDITE, *vel* PLAVSVM DATE.

Extremum illud erit, quo, peractis fabulis, Spectatores dimittebantur. Valere enim & plaudere iubebantur in hunc modum, VALETE ET PLAVDITE; quæ vel a Grege, vel ab ea persona, quæ postrema in scenam introducebatur, pronuntiabantur. Quod in omnibus Terentii Comœdiis perpetuum est, qui non sese tam late in hac clausula effundens, quam Plautus, vel solo verbo PLAVDITE nonnumquam contentus est. Plautus enim vno & altero versu quandoque plausum dari variis verborum figuris iubet. Veluti Truculento:

SPECTATORES, BENE VALETE, PLAVDITE, ATQVE EXSVRGITE.

Idem Epidico:

PLAVDITE, VALETE, LVMBOS EXTOLLITE, ATQVE EXSVRGITE.

Idem Curculione:

Quæ res vortat bene, mihi & vobis, SPECTATORES, PLAVDITE.

Interdum & CLARE PLAVDI iubet, vt in Amphitruone:

Nunc SPECTATORES *Iouis summi caussa*, CLARE PLAVDITE.

Et Menæchmis:

Nunc SPECTATORES VALETE, *& vos* CLARE APPLAVDITE.

Idem Bacchidibus:

SPECTATORES, VOS VALERE *volumus &* CLARE APPLAVDERE.

Idem a Spectatoribus exposcit Grex in fine Asinariæ & Casinæ, & Strophilus in fine Aululariæ, & Eutychus in fine Mercatoris. Quandoque etiam Plautus ait: PLAVSVM DATE, velut in fine Rudentis. Sic & in Cistellaria:

Nunc ad vos Spectatores, quod reliquom relinquitur,

More maiorum, DATE PLAVSVM *postrema in Comœdia.*

Idem Captiuis:

Nunc vos, si vobis placet

Et placuimus, neque odio fuimus, signum hoc mittite,

Qui pudicitiæ esse præmium voltis, PLAVSVM DATE.

Et Mostellaria:

Spectatores, fabula hæc est acta: VOS PLAVSVM DATE.

Hunc morem etiam Horatius in Arte poët. tangit, v. 154.

Si plausoris eges aulæa manentis, & vsque

Sessuri, donec cantor, VOS PLAVDITE, *dicat.*

Quo

Quo alludens Cicero in Catone maior. cap. 19. *Neque enim histrioni, ait, vt placeat, peragenda est fabula, modo in quocumque fuerit actu, probetur: nec sapienti vsque ad,* PLAVDITE, *viuendum.* Quinctilianus lib. VI. cap. 2. *Tunc est commouendum theatrum, cum ventum est ad ipsum illud, quo veteres Tragœdiæ Comœdiæque clauduntur,* PLAVDITE. Tertullianus lib. I. aduersus Valentinian. *Quod superest, inquam, vos* VALETE ET PLAVDITE, *Imo quod superest, inquam, Vos audite & reiicite.* Apuleius lib. II. Florid. *Renuntiauere Philemonem poëtam, qui expectaretur, quique in theatro fictum argumentum finiret, iam domi veram fabulam consummasse. Enimuero iam dixisse rebus humanis,* VALERE ET PLAVDERE: *Suis vero familiaribus, dolere & plangere.* Eoque adlusisse videtur Seneca lib. III. Natural. Quæstion. cum ait, *Vnam rem adhuc adiiciam, & fauere te, ac* PLAVDERE, *iuuabit.*

Atque vt tandem aliquando finem scribendi faciam, nouissimis hisce Comœdiarum verbis, Formularum libros claudere me iuuat. VOS ERGO, CANDIDI LECTORES, (odi namque malignum vulgus & arceo) BENE VALETE, VIGILIASQVE ET LVCVBRATIONES NOSTRAS AEQVI, BONIQVE CONSVLITE; ET SI MERVERIMVS, PLAVSVM DATE.

728 Hæc habui, quæ, de certis & solennibus S. P. Q. R. verbis, omnibus vestigiis indagata proferrem. Omnem certe adhibui diligentiam, omnique mente a multis iam annis, in ea cura cogitationeque sum versatus, vt odorari quam sagacissime possem, quid certorum verborum bonus quisque auctor ferret. Ex his quædam oculis deprehenduntur: quædam coniectura prosequenda sunt. Nec ignoro, multa prætermissa esse, quæ me fugerint, quæ in aliorum casses & retia decidere non inuitus patiar: cum formularum claustra perfregisse, & ad eas inuestigandas viam strauisse, aut ad earum conquirendarum cupiditatem studiosos harum rerum excitasse satis habeam. Nam ex quo primum in hanc cogitationem incubui, ea intercessere tempora, quæ me, fori laqueis irretitum, & priuatis, dein publicis, causis agendis penitus addictum, ab omni non modo scriptione, meditationeque, sed & lectione auocarunt. Otii tandem plusculum nactus, cum veteribus amicis, hoc est, cum libris in gratiam redire studui. Edidi ergo, quæ potui, non vt volui: sed vt me temporis angustiæ coëgerunt. Quod ne quis oratorio fuco dictum credat (scitum est enim, causam conferre in tempus, cum adferre plura, si cupias, non queas) eorum conscientiam testor, qui mihi, aut custodiis audiendis, aut litibus, mane a lucifero, donec sol occidat, dirimendis, totos dies abire norunt. Quamquam vel me tacente, res ipsa satis loqueretur, hæc ab homine occupatissimo scripta esse. Nec sum nescius, non defuturos, qui subitum magna ex parte opus, quod non multa dies nec multa litura coërcuit, reprehendant. Audire etiam mihi videor voces eorum, qui, sicubi offendent, quod eis displiceat, protinus cum Velleio Paterculo excalambunt: *Quid aliud, quam nimium occupatum dixerim, quem vel mendum vocis fefellit, vel cui hoc aut illo loco somnus obrepsit?* Sed ego diutius premere non sustinui, quod in commune prodesse posset, præsertim cum mihi ad Exhibendum formulam plerique dictarent, alii, quasi eos vana promissi spe lactarem, inertiæ dicam mihi scriberent, *Acessei lunam esse* dictitantes, quibus vt satisfacerem, cursu tarditatem corrigere coactus sum. Sed si qui excusationem meam non accipient, nec mihi eorum, quæ paullo negligentius & incautius, aut contra, nimis diligenter, & anxie scripta censebunt, gratiam facient, eos iniquos eieralo: & ad æquos rerum æstimatores prouocabo. A quibus, pro innata bonis omnibus humanitate, etiam atque etiam peto, vt ne ex aliqua fallaci coniectura, aut leui, inani ac futili obseruatione, aut verborum vbertate ac copia ieiunaue breuitate, aut denique aliquo alio lapsu, errato, ansam maledicti arripiant: sed censuram suam in secundam editionem, quæ Deo volente aliquando limatior exibit, differant. Maneant parumper, dum mihi ipse Aristarchus sim, nec anteuortant, quæ in me ipsum paro. Nec enim omnia simul inuenta & perfecta sunt: vnoque partu in lucem moles hæc emitti, & ad vnguem formari non potuit. Interim libris hisce in scenam productis, ipse Apellis exemplo, post siparium arrectis auribus stans, vitia, quæ notabuntur, tacitus auscultabo, & quæ iustam reprehensionem mereri, aut parum æquis animis accipi cognouero, ea, si videbitur, inducam, delebo, emendabo; nec committam, vt, cæco fœtus mei amore, vllatenus peccasse videar.

FINIS.

INDEX

INDEX LOCORVM
QVI EX VARIIS AVCTORIBVS SPARSIM IN HISCE LIBRIS EMENDANTVR.

Numerus semper significat paginam in margine notatam.

Appianus 99. 205
Apuleius 51. 696
Arnobius 3. 45
Arrianus 19
Auctor de viris illustribus 668
Cæsar 195
Charisius Sosipater 132
Cato 42
Censorinus 147
Cicero 12. 47. 48. 98. 114. 129. 198. 210. 252
Codex Theodosianus 294
Dionysius Halicarnass. 11
Dio Chrysostomus 110
Diomedes 95
Eusebius 2
Festus Pompeius 12. 83. 111. 112
Fragmenta Pithœana Iurisconsultorum (siue Collatio Legum Mosaicarum & Romanarum 286. 293
Frontinus 127. 128. 183
Gellius 562
Hesychius 363
Hirtius seu Oppius 721
Horatius 8
Inscriptiones Hispanienses 643. 671. 676. 677
Iosephus 220
Iustinus Martyr 2. 303
Lactantius Statii Interpres 21
Liuius 56. 95. 120. 121. 155. 240. 247. 691
Lucianus 2
Macrobius 32. 116. 320
Martianus Capella 50
Nonius Marcellus 8. 88
Nouellæ Theodosii & Valentiniani 294. 297. 304
Ouidius 489. 699
Pandectæ 311
Plautus 668
Plinius senior 47. 48. 57. 79. 112
Plinius iunior 204. 669. 688
Plutarchus 99. 109. 315
Polybius 336
Priapeia 696
Prudentius 96
Seneca 100. 110. 700. 713
Solinus 22
Suetonius de claris Rhetoribus 178
Tatianus 2
Valerius Maximus 209. 687
Varro 57
Vegetius 212

INDEX
LOCORVM EXPLICATORVM.

Ammianus Marcellinus 225
Arrianus 362. 686
Cato 42
Cicero 128. 129. 197. 198
Dio 209. 540
Dionysius Halicarn. 688. 689
Eusebius 686
Horatius 96. 678
Iosephus 447
Iuuenalis 56. 96
Lucanus 115
Lucianus 308
Lucretius 33
Ouidius 5. 9. 11. 30. 41. 81. 111
Persius 5
Plinius senior 18. 82. 83
Plutarchus 10. 32
Propertius 5. 36
Seneca 10
Seruius 14
Silius Italicus 114
Suetonius 10
Tibullus 30
Valerius Flaccus 35
Virgilius 11

INDEX
PRÆCIPVARVM FORMVLARVM ET SOLENNIVM ALIQVOT VERBORVM, QVÆ SINGVLIS LIBRIS PROPONVNTVR.

EX LIBRO I.

In quo continentur formulæ, quæ ad rem diuinam, Precationes, Vota, Ædium sacrarum & Signorum dedicationes; aliaque his cognata & adiuncta, pertinent.

Numerus semper significat paginam in margine notatam.

ABi in malam crucem. Abi in malam rem. Væ capiti tuo 101
Abominationum Formulæ, Quod abominor, Quod dii omen auertant, Dii auerruncent, Quod Iupiter omen auertat, Procul omen abesto, Procul sit omen, Procul hæc auertant fata, Quod Dii prohibeant, Dii meliora, Dii melius, Dii meliora ferant, Dii meliora procurent, Dii melius faciant, Dii melius faxint, Dii melius duint, Dii immortales auertite & detestamini quæso hoc omen, Melius ominare 84.85.86
Accipe libens 33
Accipere & arripere omen 82.83
Addixit auis 110.111
Ades, Huc ades, Adsis, Adeste, Adestote Dii 64.65
Ades, ades Luculle Seruili, dum dedico ædem hanc, &c. 103
Adolere 28
Ador ibid.
Adorare Precibus, Votis, Ture 37.38
Ædes, templa, delubra, fana, sacella, cellæ, sacraria, tesca, fauissæ 108
Ἀγαθῇ τύχῃ 62
Agon? 11
Agricolarum Dii XII. Iupiter, Tellus, Sol & Luna, Ceres, Bacchus, Robigus, Flora, Minerua, Venus, Lympha & Bonus Euentus 51
In lustrandis Agris quid precabantur 53
Albegmina 22
Alio die 108
Almæ Deæ, alma Tellus, alma Venus 41
Altera auis 112
Annæ Perannæ sacrificatum, vt annare perannareque commode liceret 53
Annue, Annuite 67
Apollo Sandalarius, vel Sandalliarius, Cælispex, Medicus, Palatinus, Tortor, Sosianus, Conseruator, & Conseruator Augustorum, Grannus, Monetalis, Præstans, Propugnator, Sanctus, Pacifer, Tutelaris 45
Aris tituli inscripti, & in quæ verba 104.sq.
Auerruncus Deus rogabatur, vt pericula auerteret 52
Aues Oscines & Alites 111
Auertas morbum, mortem, labem 53
Aues Præpetes, superuaganeæ, Tiriæ, Inferæ, Admissiuæ, Arculæ seu Inebræ, Remores, Cliuiæ 111.112
Augumentum aut Augmentum 22
Auguralia verba, Effari & Effata, Liberata, Conspicio, Cortumio, Manalis fons, Negritu, Diuipotes, Extemplo, Spectio, Spicere auem, Condictio, Tempestas, Paludari, Sedere, Augurium agere, & Auguraculum 112.113
Augures publici 113
Auguria Cælestia, Oblatiua, Impetrita, Statiua 112
Auguror 68
Augurum precationes 57
Augusti precationes 77
Auspicantium verba sollemnia, Q. Fabi te mihi in auspicio esse volo, &c. 113
Auspicari 114.115
Auspicia, Cliuia, Piacularia, Pestifera, Pedestria, Iuge, Perenne, Ex acuminibus, Caduca, Dextera, Sinistra 112.113.114
Auspicium dirimere 114
Axamenta 117
Bacche veni, Sancte veni, Mars veni 64
Bene atque feliciter eueniat, seu eueniret 59
Bene sponsis, bene volueris 57
Bene mihi, Bene tibi, Bene nos, Bene vos, Bene sit 74
Benedicat te Deus 72
Bene dicite 74.sq.
Bona nomina 62
Bona verba 8.81.62.63
Bonæ Deæ libantes, lac se libare dicebant 56
Bonæ preces, bonus dies 62.63. Sis volens propitius 63
Bonis & faustis ominibus prosequi 82
Bonorum consecratio certis verbis fiebat 103
Bonum sit 74
Calendis Ianuariis læta & prospera verba 81
Caniculæ sacrificarum, vt fructus flauescentes ad maturitatem perducerentur 52
Caput iecinoris 20
Capiti meo 102. tuo 101
Carmen deuotionis Decii 98
Carna rogabatur vt iecinora & corda quæque sunt intrinsecus viscera, salua conseruaret 54
Causa doni dati titulo plerumque comprehendebatur. Exprimebatur etiam si ex voto suscepto, hoc modo. Ex voto, vel ex voto suscepto posuit 106
Censorum præfatio imperantium præconi, vt viros vocaret. Quod bonum, faustum, fortunatumque sit 61
Cereri & Telluri preces vti conciperentur 51
Certa verba, sollemnia, legitima & concepta 98
Claudiæ precatio 76
Consecratio manu 103
Cooptari in Collegium Augurum, & Inaugurari 113
Cor hostiarum 18
Cubantes auspicabantur 115
Cultri suppositi 11
Custodes in nuncupatione votorum adhibiti 97
Da, in precationibus 66.67
Da quod debes de manu dextra 22
Damium sacrificium 17
Dare tua, dare vinum 22.23.24
De nostris annis tibi Iupiter augeat annos 78
Debita vota. Merentibus, seu meritis Diis vota reddere 93
Dedicationum certa & solemnia verba 102.103
Dedico 103.104
Delphica responsa duo 116
Deorum signis Inscriptiones additæ 105
Deos quæso, Imploro atque obtestor 65.66
Deuoueo 39
Deuotionum, imprecationum, dirarum & execrationum conceptio 97.98.99
Deus magnus est, & Deus verus est 72
Deus videt omnia, Deo commendo, Deus reddet, Deus inter nos iudicabit ibid.
Dexter ades 64
Diana Augusta, Cælestis, Compotens, Lucifera, Lucina, Nemorensis, Triplex, Tutelaris, Valeriana, Victrix, Redux, Conseruatrix 45
Dicere laudes & canere laudes 80
Dii approbent 70

Dii

Dii audite 72
Dii auertite 52
Dii bene vortant, seu verruncent, Dii fortunent, Dii secundent 60, 61
Dii cœptis adeste 70
Dii deæque omnes 49, 50
Dii faciant, Dii ita faxint 66
Dii domini, deæ dominæ 39, 40
Dii boni, bone Iupiter, bona Iuno 40, 41
Dii pulchrorum, deæ pulchrarum cognomine ornabantur ibid.
Dii vt venirent 64
Dii immortales obsecro vestram fidem 70
Dii omnes te plurimum ament 75
Dii seruate, Dii fauete 69
Dii te perdant, Dii te infelicitent, Dii te eradicent 100, 101
Dii tibi benefaciant 75
Dii tibi dent quæ velis 66
Dii velint, Si Dii volent, Diis volentibus 63, 64
Diis bene iuuantibus 71
Diis gratia 81
Diis gratias agere 80
Diis magnas merito gratias habeo, atque ago 81
Die noni populo Rom. Quiritibus Compitalia erunt 108
Die perendini 27
Dies te quinque kalo Iuno nouella, septem dies te kalo Iuno nouella 110
Difficiens, transfigiens, corripiens infigens 117
Diuide sententiam 168
Dium fulgur, & renouatiuum 117
Dona, munera 27. Figere dona ibid.
Donum dedit, vel donum posuit 106
Est profecto Deus 72
Euentura precor, & Quæ precor eueniant 67, 68
Euocationis Deorum carmen 58
Exposcere votis 98
Exta bona, seu Felicia & Læta 19
Exta non bona, seu Tristia, & Irata ibid.
Exta Regalia, Muta, Deforma 21
Exta dicebantur inspici 17. Eripi, Consuli ibid. Prosecari, Dari 22. 24. Reddi ibid. Porrici, Imponi 25
Ex voto 93
Facere pro frugibus, Propter viam, Pro populo 16
Far pium & tostum 28
Fauete linguis 7
Februatus dies & Februum 27, & 108
Fer opem 70
Feriis publicis vt opere abstinerent per præclamitatores denuntiabatur 107, 108
Fibræ, & fissum iecoris 18, 19
Firma omen 58
Firmici pro Constantino precatio 77
Floræ supplicabatur; vt fruges cum arboribus ac vitibus bene prospereque florescerent 51
Formula vouendi veris sacri 88
Formulæ legum dictarum in ædium sacrarum dedicatione 104
Fortuna fors, Muliebris, Primigenia, Equestris, Viscata, Breuis, seu parua, Macula, Obsequens, Respiciens, Virgo seu Virginalis, Redux, Seia, Barbata, Mammosa, Publica, Priuata, Dubia, Bene sperans, Vicina, Libera, Stata Adiutrix, Conseruatrix Galbanorum, Opifera, Felix, Manens, Augusta, Huiusque diei, Virilis 47, 48 & 49
Fulmina Consiliaria, Postulatoria, Monitoria, Pestifera, Fallacia, Demptalia, Peremptalia, Adtestata, Atterranea, Obruta, Regalia, &c 116, 117
Fuluii & Scipionis altercationes 171
Haruspices Consuli, & consulti Respondere dicebantur 115
Haruspicum responsa quædam ibid. 116
Haruspicum verba 116
Heluidii Prisci prætoris precatio 56, 70
Hercules Victor, Inuictus, Triumphalis, Magnus custos circi oliuarii, Siluanus seu Sullanus, Defensor, Comes & Conseruator 46
Herculi qui sacrificabant, alium nullum Deum inuocabant 56
Hersiliæ precatio ibid.
Hic ouis, hæc agnus, & porcus, tauri verbenæque, perplouere pateram, refriua faba, præmessum, seu præmetium, persillum 27
Hoc age 10
Honor, seu honores Deorum 26, 27, 28
Hostia Maxima, Diuidens hostia, Ambiegni bos & veruex, Consœta sus, Præcidanea agna & porca, Bos forda, siue horda, Porci sacres, Boues opimi, Porca præsentanea, Porcæ aureæ & argenteæ, Porci eximii, Boues egregii, Boues lacteæ, Idulis ouis, Altilanea 12
Hostiæ maiores, Lactantes, Animales, Ruminales, Iniuges, Eximiæ, Succidaneæ, Ambaruales, Piaculares, Prodigæ, Mediales, Cauiares, Optatæ, seu Optimæ, Haruigæ, seu Harugæ ibid.
Hostiæ dicebantur Probari, Duci, Admoueri agris, Stare ad aram, Feriri, Cadere, Mactari, Immolari 13, 14, 15, 16
Hostis, vinctus, mulier, virgo, exesto 7
Hostibus eueniat 102
Ianum in precationibus præfabantur 41
Ianus Clusiuius, seu Clusius, Patulcius, Geminus, Quirinus, Consiuius, Iunonius, Curiatius 42
Iane pater 39. Dis pater, Marspiter, Diespiter 39
Terra mater, Magna mater, Mater Matuta 39, 40
Idem precari 9
Ieiunaui atque ebibi Cyceonem, &c. 3
Immolari 12, 13, 14, 15
Imprecationes Tiberio & Gallieno mortuis factæ 79, 80, 463
Incerare genua Deorum votis signatis 96
Incidere, Mactare, Instaurare, Celebrare, & Persoluere honores 26, 27, 28
Inuocatio & legum dictio 58
Io Bache 55
Ioue fulgente, tonante, fulgurante, agi cum populo nefas 110
Iouem Deosque in orationibus & concionibus veteres præfabantur 38
Iratos Deos iis exoptabant, quibus imprecabantur 99
Iumenta disiungere 110
Iuno Regina, Lucina, Opigena, Moneta, Sospita, Iuga seu Iugalis, Cinxia, Iterduca, Domiduca, Caprotina, Populonea, Fluonia, Pomona, Curitis, Sororia, Februtis seu Februatis, aut Februata, Martialis, Matrona, Magna seu Maxima 44, 45
Iuno Lucina fer opem; serua me obsecro. Lucina faue 54
Iupiter Optimus maximus, Capitolinus, Omnipotens, Deûm hominumque pater, Rex, & Deum hominumque Rex, Magnus, Summus, Supremus 42, 43. Diespiter 39. Diiouis, Stator, Feretrius, Elicius, Faunus, Lucetius, Victor, Inuictus, Viminius, Fagutalis, Latiaris, seu Latialis, Herceus, Opitulus, seu Opitulator, Tonans, Vltor, Custos, Pistor, Inuentor, Prædator, Impulsor, Stabilitor, Centumpeda, Supinalis, Tigillus, Almus, Ruminus, Dapalis, Arbitrator, Propugnator, Hospitalis, Salutaris, Paganicus, Conseruator, Hospitator, Seruator, Augustorum & Cæsarum defensor, Tutator salutis Augg. Fulgerator, seu Fulgurator, Fulminator 43, 44
Iupiter omnipotens seu quo alio nomine appellari volueris 50
Κύριε ἐλέησον 71
Lances 25
Lares familiares, Patrii, Præstites, Grundiles, Compitales, Hostilii, Permarini, Dii patrii indigites 46
Larib. familiarib. supplicabatur pro copia, vel vt habitatio bona, fausta, fortunataque eueniret 55
Lauatio Deûm matris est hodie, Iouis epulum cras est, &c. 108
Libare 29
Litare 25. Egregie & prospere litare 26
Litibus & iurgiis abstinere feriis 107
Mactus hoc vino inferio esto 29

Magmentum 104
Malæ Fortuna, Febris, Pallor, Orbana, Bellona, Furiæ 52
Male fit. Male Dii tibi faciant 101
Mando tibi vt maximum Iouem audias. 116
Manes Dii 47
Mars Gradiuus, Quirinus, Vltor 45
Martii vatis carmina duo 116
Matutæ Deæ vti res diuina fieret 56
Memoriam defunctorum non sollicitari 78
Mercurius rogabatur, vt lucra tribueret 55
Merita dona. Votum soluit libens merito 93
Minerua Augusta, Pacifica, Victrix, Sancta, Custos vrbis Rom. 45
Ministri succincti 11
Molliter ossa cubent 79
Mortuis sedes inter impios dent Dii ibid.
à Natali petebatur, vt candidus veniret 55
Napuras nectito 108
Ne quid scorteum adhibeto 104
Nouum vetus vinum bibo, veteri nouo morbo medeor 81
Omnia bona, fausta, candida, secunda, dextra, læta 83
Omina mala, dira, infausta, sinistra, tristia, aduersa, funesta 84
Omnes, omnes 176
Operari 16
Ops Consiua 46
Ouidii pro salute Augusti precationes 78
Pacem ac veniam peto 73
Pacem Deorum exposcere ibid.
Pace terra marique parta Ianum clusit 118
Palilibus deam Palem vti precarentur 58
Parce precor 74
Pars inimici, Pars familiaris 19
Pascito linguam 8
Pateræ 24
Pax Deum 73
Pedonis Albinouani pro Tiberio precatio 78
Per Deum 72
Per illum 27
Pæane succurre, Apollo subueni 69,70,71
Placide quiescas 79
Plinii & Martialis pro Traiano precationes 77,78
Pontificiæ formulæ 106
Populo Romano Quiritibus 56
Populi Romani precationes variæ 75,76
Præeunte Pontifice vota suscepta 97
Prætores maiores minoresque 119
Præmetium seu Præmetium 27
Precationes in struę Iano commouenda, in ferto mouendo, in loco conlucando 62
Precor, quæso, obtestor 65
Precor, veneror que ibid.
Precor miserere 72
Procul este profani 2,3
Procul impii & nocentes 7
Prodigia, ostenta, portenta, nuntiari, expiari 115
Pronunciari dicebantur sententiæ 169
Propitii Dii iratis opponuntur 99
Proliciæ & Prolicium 21,22
Publica sacra 16
Pullarius 113,114
Pura aqua 5,7
Pura hostia 7
Pura vasa 6
Puræ manus 4
Puræ vestes 6
Pure lauari 5,6
Purum vinum 7,& 24
Quæ res bene vertat, Quod bene verteret 60
Quæ res tibi vertat male 101
Qui hæc sentitis, in hanc partem: qui alia omnia in illam partem ite qua sentitis 169
Quisquis es Deus 50
Quod Deus dederit 72
Rata vota 91
Ratum facere 110
Respice, & Aspice nos 71
Rubigini & Robigo Deo preces factæ 52
Sacerdotis Vestalis capiendæ formula 107, 108
Saliorum verba peculiaria quædam 31
Salue Terra, Patria, Tellus ibid.
Salutabantur Dii in hunc modum; Salue sancte pater. Saluete penates, Dii saluete, & Saluto te Apollo 31,32
Salutare Deos 30
Salutare augurio læta, & omina fausta; Salutare templa 31
Saluris augurium 108,109
Sancte Iupiter, Sancte Apollo, Sancte Tiberine, Sancte Termine 40
Sane sarteque 111
Saturnus Pater, Iupiter Pater, Neptunus Pater &c. 39
Scipionis e Sicilia soluentis, & in Africam traiicientis, itêm Africam conspicientis precationes 75
Senecæ pro Claudio precatio 77
Si mihi auctor es verbi 111
Sic, in precationib. 68,69
Signis plerumque eorum nomen inscribebatur, qui ea dedicarant, posuerant, statuerant. Interdum & vnde pecunia redacta esset, inscriptione declarabatur 105 seq.
Silentium 114
Sinistræ aues 112
Sis bonus & sis felix 62
Sistere fana 108
Sit tibi terra leuis 78, sq.
Sit terra grauis 79
Siue Deus, siue Dea es 50
Sollemne carmen precationis in concionibus & comitiis 59
Spurii Postumi, Cincinnati, & Decii Consulis precationes 75,76
Sternutantibus salutem ominis causa precari 82,83
Strebula 22
Sub vos placo, ob vos sacro. 57
Supplicare ture, vino, lacte, mola salsa 38
Te inuoco 66
Titulorum qui votis adscribebantur exempla 95,96
Tuam fidem Venus, Iuno, Hercules 70,71
Tucciæ & Æmiliæ Vestalium virginum precationes 76
Tura ferre 76. Turis acerra 23. granum mica, pollen, glebula turis ibid. Tus purum 28
Tura duobus aut tribus summis digitis comprehendere 23
Tura mascula ibid.
Valerius Messala Augustum vti salutauerit 61
Valerii Coruini precatio 76
Velleii Paterculi precatio pro Imperio Romano ibid.
Venerari Deos, Aras, Templa 57
Veneri Verticordiæ, item Menti quomodo supplicaretur 55,56
Venus Ericina, Libitina, Verticordia, Cloacina, seu Cluacina, Calua, Murtia, Victrix, Placida, Alma 46
Verbis præire, in precatione 56
Veruactor, Reparator, Imporcitor, Insitor, Occator, Sarritor, Subruncator, Messor, Conuector, Conditor, Promitor 51
Vestales proprie capi dicebantur, interdum & legi 106, 107
Vetera hæc poma, alia noua 81,82
Vigilasne Rex 107
Vinum flumen 5
Vinum spurcum, Calpar, Sacrima 24
Vitio magistratus creatus. Vitio dies dicta. Vitio tabernaculum captum 109
Voculæ precatio 66
Vota valere, & vota cadere dicebant 91,92
Vota Concipi, Suscipi, Nuncupari, Reddi, Solui dicebantur 92,93
Vota pendent 96,97
Vota si eodem statu Respubl steterisset 87
Vota facta, Si reconciliasset populo ordines. Si morbus pestilentiaque ex agro Rom. emota esset 89,99
Vota pro valetudine populi, pro salute principis, item pro

pro eorum qui peregre proficiscebantur reditu 89, 90, 91, & 94
Votiuarum tabularum formulæ 95, 96
Voti reus, Voti damnatus 92
Votorum formulæ, Templum voueo, Bouem voueo, Facturum me voueo, Decimam partem prædæ voueo 86
Votorum formulæ ex Virgilio, Ouidio, Valerio Flacco, & Silio Italico 86, 87
Votum Censorum in lustro condendo, vt populi Rom. res meliores Dii facerent ibid.
Votum Ioui si Rempubl. in meliorem statum vertisset. Item si constitisset à fuga acies. Si eo die hostes fusi fugatique essent. Si vicisset, legionesque hostium fudisset. Si prospere bellum contra Gallos euenisset 88
Vrbes antiquitus quemadmodum sollemni carmine deuouebantur 98
Vt melius iuuet, melius fortunet 57

EX LIBRO II.

Qui Comitiorum, Rogationum, Legum & Senatusconsultorum, Sententiarum in Senatu dictarum, eiusque amplissimi ordinis Decretorum Formulas complectitur.

Abrogandam, Antiquandam, Iubendam legem censeo 122, 123
Accede lictor 251
Acclamationes post Commodi cædem 173, 174
Acclamationes in M. Antonii, & Alexandri Seueri gratiam 174
Acclamationes in Gordianorum & Balbini laudem ibid. 175
Acclamationes in Claudii & Taciti & Valeriani laudem 175
Acclamationum, quæ nonnunquam in Senatu fiebant exempla 173
Acta senatus 176
Æquum est censere 179
Agri, loca, ædificia 147, 148, 222
Agrariæ legis fragmenta ex Regia Bibliotheca 144
Altercationum in Senatu exempla 170. sq.
Amicitia & societas quibuscum iungebatur, hos in sociorum formulam referri, locum lautiaque præberi Senatus decernebat 221
in Amicitiam populi Rom. recipi, vel secum amicitiam societatemque renouari exteræ nationes à Senatu petebant 219, 220
Antiquo, Abrogo 123
Appellati Tribuni, quandoque Auxilio se fore, vel Intercessuros se pollicebantur, vel se Non passuros dicebant. Quandoque vero se Non intercedere, vel Moram non facere pronunciabant 252, 253
Appii Claudii & Decii de bello Hetrusco sententiæ 165
Aquiliæ legis capita 148
Assentiri verbo, pedibus in sententiam ire 167
Assentior Cneo Pompeio ibid.
Attilii Reguli sententia de Campanis 164
Auctor Senatusconsulti 247
Auctoritas in Senatu, Potestas in populo 120, 121
Auctoritas perscripta 177
Aue sinistra 124
Bellum nouum vbi suscipiendum est, & indicendum erat, Senatus decernere solebat, Rogationem de ea re ad populum ferri 238
Bello indicto, interdum decernebatur, vt Consules paludati exirent 242
vbi de bello Coss. retulerant, quid decernere soleret Senatus 238
Cæsaris & Catonis de coniuratis sententiæ 164
Cæsarem patrem patriæ appellari Senatus decreuit 212
Candidatorum nomina accipi, vel non accipi: & ratio eorum haberi, vel non haberi dicebatur 125, 126
Candidati profitebantur, & nomina dabant 125
Candidatos omnes bonos viros dicebant ibid.
Censoriarum notationum & subscriptionum exempla 254
Centuriæ rogabantur, quos ex iis qui petebant, Consules fieri vellent, iuberent 124
Cicero primus pater patriæ à Senatu appellatus 210
Ciceroni, non vt aliis, bene gestæ, sed conseruatæ Reipubl. nomine supplicatio decreta 190
Ciceronis sententiæ in Senatu dictæ 160, 161, 162 & sqq.
Claudii oratio 250, 251
Clodianæ legis capita 151
Comparare, sortiriue prouincias 246
Consul refer, Consul consule 153
Consulem Nomino, vel dico 125
Consules & Prætores Fieri, Creari, Declarari, Renunciari, Designari, Dictator vero Dici; Interreges Prodi; Senatores Legi dicebantur 126
Consulum voces, Non referam, Non rogabo, Non patiar agi 251
Consules, alter ambove si eis videatur 203
Coss. si eis videretur 200, 201, & Quem vel quos eis videretur 201
Consulibus ambobus nonnunquam eadem prouincia decernebatur 247
vt Consules cognoscerent, statuerentque 206
Consulibus Reipubl. commendari & permitti vti diceretur 196
Consuli Senatus dicebatur 153
Cornelii Maluginensis sententia 165
Curare & operam dare Coss. iubebantur 203
Decerno 157
Decernebatur à Senatu vt ludi vouerentur, item vt ludi, ædes sacræ, quos, quasve Imperatores vouissent, sumtu publico fierent 193
Decreta curiæ & ordinis in municipiis vti conciperentur 247
De ea re ita censeo 156
Delphos Apollinis Pythii consulendi caussa legati ex Senatusconsulto missi 194
De summa republ. 154
Dicere consulem 125
Dic Marce Tulli? 155
Dic quid censes? 156
Dictator, Consul, Prætor, &c. 150
rebus trepidis, Dictatorem dici, primis Reip. temporibus, vt plurimum censebant 239
Dii te seruent 69, 176
Discedire 122
Dona Ioui Capitolino missa, vt in Capitolio ponere, & sacrificare liceret, legati postulabant 231
Duumuiros ad ædes sacras faciendas creari Senatus iussit 193
Edicere comitia 123
Edicti consulum de Comitiis verba ibid.
Edicti quo senatores vocabantur, verba, *Qui patres, quique conscripti* 151
Edicti de senatu habendo verba ibid.
Exempla decretorum ab ordine factorum 153, 154, 155
Exemplum sententiæ dictæ de supplicatione 190
Exercitus accenso ita imperabatur, Calpurni voca in licium omnes Quirites huc ad me 124
Extra sortem interdum prouincias Senatus alteri Cos. decernebat 246
Fabii Maximi de Senatu supplendo sententia 166
Fabii & Metelli de Pleminio sententiæ 165, 166
Falcidiæ legis capita 148
Figebantur leges 127
Frequens, vel frequentissimus senatus decreuit 247
Gratias agi diis, supplicationesque ad omnia puluinaria haberi 189
Gratias agi iis, qui de Repub. bene meriti erant, Senatus decernebat 207
Hoc amplius censeo 168
Honores à Senatu peregrinis, qui Reipub. vsui adiumentove rebus gerendis fuerant, habebantur 208, 209

Hospitium quandoque contrahi decernebant Patres, cum eo, qui eorum legatos benigne & comiter excepisset 223
quos Hostes iudicabant, eos bello persequendos decernebant 243, 244
qui contra patriam arma ceperant, vel à Republ. defecerant, Hostes à Senatu iudicabantur 243
in Hostium numero habendos 200
interdum solos partium duces Hostes iudicabant, ceteræ vero multitudini diem statuebant, antequam ab armis discedere liceret 244
Iani, Herculis & Augusti apud Senecam sententiæ 166
I lictor, summoue populum 252
Imperatori dicebantur decerni supplicationes 191, 192
Improbe factum 140
Interdum legati sociorum & amicorum querelas suas ad Senatum deferebant 226
Ite in suffragium, bene iuuantibus Diis, & redite in suffragium 122
Iubere & vetare 121
Iudicare contra Rempub. facta 200
Iuniorum, seniorumque centuriæ 124
Iusiurandum, è Repub. esse quod censui 199
Iustitium luctus caussa indicebatur 240, 241
Iustum est 191
Laudati quorum opera forti vsus Senatus 208
Laudati Senatusconsulto aduocati ibid.
Legati ad amicitiam societatemque cum regibus faciendam vel renouandam missi 216
Legati petebant sibi Senatum dari 234, 236
Legati à senatu ad disceptandas controuersias missi, vti pronunciarent 238
decem Legati more maiorum mitti solebant 237, 238
Legatis hostium extra vrbem Senatus dabatur 234
Legatis hostium ferociter respondebatur, vrbeque & Italia intra certos dies excedere iubebantur 234, 235
Legatis sociorum & amicorum iubebat Senatus locum lautiaque præberi, & munera dari 233, 234
Lex de aquæductibus 131, 132
Lex de viatoribus 132, 133
Legis Agrariæ Rulli capita aliquot 147
Legis Corneliæ de veneficiis caput 148
Legis Corneliæ de sicariis capita 149
Legis Iuliæ & Papiæ capita 148
Legis Iuliæ de adulteriis capita 149
Legis Iuliæ iudiciariæ capita 150
Legis Iuliæ de vi publica & priuata capita 149, 150
Legis Iuliæ iudiciariæ caput 150
Legis Mamiliæ & Peduceæ capita tria. item
Lex de Vespasiani imperio 142, 143
Legis Pletoriæ caput 147
Legis de Ponderibus caput ibid.
Legis Seruiliæ fragmenta duo 137, 138 & sqq.
Legis Thoriæ fragmenta duo 133, 134 & sqq.
Leges Rogari & Ferri ad populum, Perferri & Perrogari dicebantur 127
Lictor animaduerte 252
Lictor da viam ibid.
Luctus ac mœstitiæ caussa plerumque Iustitium aut indicebatur, aut sumebatur 241
Luctus Senatusconsulto minuebatur ibid. 242
Malo aliquo nuncio allato, vel imminente calamitate stis ex Sc. mutabatur 241
M. Liuii, Q. Metelli, Valerii Leuini, de pace à Carthaginensibus petita sententiæ 166
Mentio facta 155
Negotium magistratibus dari dicebatur 203
Nihil vos moramur, Patres conscripti 176
Ni quis sciuit 124
Neue per satyram abrogato aut derogato 129
Nullum Senatusconsultum fieri placere 206
Numera senatum 168
Olla centuria 124
Opera forti & fideli 223
Orationes principum in Senatu 249, 250, 251
Pacem Deûm poscere populus Senatusconsulto iussus 192
hæc Pars maior videtur 170
Papiriæ legis caput 147, 148
Parricidium Cæsaris necem nominari placuit 213
Patres conscripti 158
Patris patriæ cognomen Augusto à Senatu delatum 209
Pedibus in sententiam ire 167
Periculis depulsis, quorum terrore vestem mutarant, ad vestimentum redire Senatores iubebantur 241, 242
Perroga 170
Placere cum aliquo agi 204
Placere senatui, & non placere, senatum Velle & Æquum censere, existimare, arbitrari, Senatui videri 178, 179, 180
Placet 155, 157
Plebiscitum Thermense 141, 142
Populus consuli dicebatur 121
Populi erat iubere, plebis sciscere, Senatus censere 120
cum Populis exterisque nationibus societas & amicitia Senatusconsultis iungebatur 219
in Potestate & auctoritate Senatus ac Consulum esse 205
Prætores ita rogabantur, vt Collegæ Consulum essent 124
Precationis in consule renuntiando formula 125
Primo quoque tempore 181
Quæstiones Senatusconsulto mandatæ 206
de Quæstionibus & controuersiis ad religionem pertinentibus, Senatus ad collegium Pontificum referri iubebat 193, 194
Quas ob res, Quare, Quapropter 158
Quibus diis locis videretur 202
Quicumque post hanc legem 151
Quod fieri placet 152
Quid videtur ibid.
Quirites 122
Qui Rempubl. saluam esse vult, me sequatur 197
Qui Senatores, quibusque in senatu sententiam dicere licet 151
Qui Senatum habebat, permittebat patribus legatos interrogare quæ quisque vellet 236
Quod bonum, faustum, &c. in relationibus Coss. 152
Quod commodo Reipubl. fieri posset 199
Quod faxitis Deos omnes fortunare velim 122
Quod verba facta sunt 178
Quod verba fecit Cos. de ea re quid fieri placeret, de ea re ita censuerunt 177
Quoties & quibus temporibus, Respubl. Consulibus permissa fuit 197
Recte atque ordine videri fecisse 182
Referimus ad vos P. C, quid censeatis 153
Reges à Senatu Regum appellationes postulabant 216
Reges quibuscum societatem & amicitiam S. P. Q. R. iunxerat, Socii & amici à Senatu appellabantur 216
Reges summo se honore beneficioque affectos putabant, quos senatus eo nomine appellasset 215
Regibus sociis & amicis dona & munera missa 217
de Regibus captiuis humaniter à Senatu decreta 219
Regibus à Senatu habiti honores 218
de Religione, de Repub. de prouinciis, de bello, deque exercitibus scribendis referre 154
Rempub. gerere & rem gerere 190
Res repeti ab his quibus bellum denunciandum erat, senatus decernebat 238
Responsa Senatus legatis auxilium vel poscentibus, vel promittentibus reddita 231, 232, 233
Renunciabantur Consules voce Consulum & Præconum. Item Prætores, Censores, Ædiles 125
Rogo Quirites 120
Rogationis tribunitiæ carmen integrum 120
Rogationum de bello, de pace, de quæstionibus decernendis formulæ 119. sq.
alia Rogationum carmina 120
Romani quandoque vltro amicitiam societatemque Regum exposcebant 217
Sacer esto 130
Scribendo affuere 177
Sciscito 123
Senatusconsultus de ea re ita censuit 177

Senatus decernebat, vt Consul ad populum ferret 204
Senatus eos qui iniuria venierant, in libertatem restitui quandoque decernebat 229
Senatus etiam vbi res poscebat, legatos mitti decernebat 237
Senatui curæ fore, & Senatum iudicare 180, 181
Senatui videri, contra Remp. facere vel facturum 200
quod Senatui populoque Romano videbitur 202
Senatui placere quæstionem haberi 206
Senatum existimare, vel æstimaturum, vel senatui videri, contra Remp. facere vel facturum 200
ad frequentiorem Senatum referri 205
Senatus consultum de Cæsare 170
Senatus consultum post Gallos fugatos factum 194
Senatusconsultum de Bacchanalibus 185
Senatusconsultum de Campanis 185, 186
Sc. de petitione hereditatis 186
Sc. Velleianum ibid.
Sc. Macedonianum 187
Sc. Trebellianum ibid.
de Cappadocum & Thracum regibus eorumque filiis 218, 219
Senatusconsultum post Cannensem cladem factum 242
Sc. de Augusti mensis appellatione 209, 210
Sc. de rege Prusia 218
Sc. in honorem Pallantis 214
Sc. de Locrensibus & de Abderitis. Item de Gallorum regulis, De Chalcidensibus, de Syracusanis, de Ambraciensibus & Liguribus 227, 228, 229
Sc. de expilatis Proserpinæ thesauris 195
Sc. de Numæ Pompilii libris cremandis ibid.
Senatusconsulta de prouinciis 246
Senatusconsulta de exercitibus facta 245, 246
Senatusconsulta in honorem Augusti, tam priuati quam Imperatoris facta 209
Senatusconsulta in honorem Germanici facta 213
Senatusconsulta in honorem Ciceronis facta 210, 211, 212
Senatusconsulta in honorem Matronarum facta 215
Senatusconsulta integra de Aquæductibus 182, 183, 184
Senatusconsulta duo de prouinciis consularibus 246, 247
Senatusconsulta de Religione, vt Coss. maioribus hostiis rem diuinam facerent, vt decem viri Sibyllinos libros adirent & inspicerent, vt supplicationes haberentur 187, 188
Senatusconsulta fieri, scribi, perscribi, ad ærarium deferri, item in aliquorum sententiam fieri dicebantur 247
Senatusconsulta in mortuorum ignominiam facta 225
Senatusconsulta aliquot probrosa & ignominiosa 224, 225
Senatusconsulta de coniuratione Catilinæ facta 244
Senatusconsulta in honorem C. Cæsaris facta 212, 213
Senatusconsulta de reliquiis exercitus Cannensis cladis 224
Senatusconsultorum de bello exempla 238, 239
Senatusconsultis dies proponebatur 176
Senatusconsultis interdum præmia indicibus, & impunitas proponebatur 207
Senatusconsultis decerni solebat, Tumultum esse 240
Sententia vicit 170
Sententiæ Lentuli, Marcelli Calidii & Scipionis de Cæsare 170, 171
Sententiæ Rogari, Perrogari, & senatores Rogari & interrogari Sententias dicebantur 170
Sententiæ princeps 247
Sententiarum aliquot fragmenta 166, 167
Si ita patribus videretur 202
Si licet de republ. loqui 154, 155
Si quid in hac rogatione scriptum est, quod per leges, plebisve scita promulgare, abrogare, &c. E. H. L. N. R. 129
Si quid de ea re ad populum plebemve lato opus est, Coss. Prætt. Tribb. &c. 128
Si quid sacri sanctique est quod ius non sit rogari, E. H. L. N. R. 128
Si quis aliter, vel aduersus ea fecisset, cum contra rempubl. facturum 200
Si vobis videtur, discedite Quirites 176
Sireмps lex esto 132
Societatem amicitiamque reges aliquot a Senatu populoque Roman. per legatos petiernnt 217
de Societate atque amicitia Senatusconsultum Græce & Latine perscriptum 221
Socii & amici virorum bonorum & fidelium appellatione ornabantur 219, 220
Socii & amici auxilium a S. P. Q. R. per legatos implorabant, vicissimque auxilia populo Rom. bellis laboranti pollicebantur 231, 232
ad Sociorum querelas de Magistratib. quid Senatus responderet 227
Sociorum inter se controuersiis auditis, Senatus plerumque decernebat legatos mitti, qui in re præsenti de iis cognoscerent 117
Sociorum & Amicorum Gratulationes de victoriis populi Rom. per legatos 229, 230
Sollemne carmen comitiorum 127
Sollemnia eorum qui supplicationes postulabant, verba: *Vt Diis immortalibus honor haberetur* 191
Suadere vel dissuadere legem 121
Supplicationes ob Rempub. bene seu prospere gestam decernebantur 190
Tribus ferre. Perdidisse tribum, vel non tulisse, aut Repulsam ferre 127
Tribus Prærogatiuæ, & Iure vocatæ 124
Tribus principium fuit: Pro Tribu primus sciuit 128
Tribuni, si eis videretur 202
Tribunorum auxilium implorabatur his verbis: *A vobis, Tribuni, postulo, vt mihi auxilio sitis* 252
Tribunorum decreta quædam 253. sqq.
Tribunicia vox, *Veto* 254
Triumphum postulantium sollemnia verba: *Vt ob rem bene gestam Diis immortalibus honor haberetur, & vt sibi triumphanti vrbem ingredi, victorem exercitum deportare liceret* 192
Triumphalia, Consularia, Prætoriana ornamenta a patribus decreta 214
in Tumultu decernebatur, delectum sine vacationibus haberi: item Iustitium indici 240
Tumultu sedato, remitti Iustitium solebat 241
in Tumultu saga sumi decernebantur 241. 242
Velitis, iubeatis, Quirites 119. sq.
Verba fecisse 155
Verba legatorum gratulantium, & ad ea vti Senatus responderet 229, 230
Vestis dupliciter, Luctus nimirum & Tumultus caussa mutabatur 241
Veterum duarum legum fragmenta 143, 144
Videant Consules, ne quid detrimenti Respub. capiat 195
Volumus iubemusque 120
Vt qui optima lege, vel optimo iure 126
Vt Senatus frequens adesset 152
Vti rogas iubeo 123
Vti e Repub. fideque sua esse videbitur 198

EX LIBRO III.

Qui circa Edicta, Rescripta, Mandataque Principalia, & Prudentum Responsa versatur.

Accusare vel accusationem instituere potes 283
Actionem dabo 262
Actionem polliceri & proponere 263
Actionem permittam, Recuperatores dabo 262, 263
Adibantur principes per libellos 271
Adi Præsidem prouinciæ, Competentem iudicem, eum cuius de ea re notio est 274
Aditus competens Iudex cognoscet, æstimabit, iubebit, 274, 275
Adrogandi licentia rescripto concessa mulieri 284
Ædilitium edictum 269
Æreis tabulis proponatur lex 303. proponatur amantissimo nostro populo 304

Agere, Petere, Experiri, Conuenire debes, non prohiberis, non vetaris 277
Agendi potestatem faciam 277
Amicus noster 276
Antelata edicto 306
Apices literarum peculiares in rescriptis Principum 305, 306
Aue carissime nobis 293
Beatitudo tua 302
Beneficia ab Imperatoribus vti peterentur & concederentur 291
Beneficiorum libri seu Commentarii ibid.
Bonum factum 255
Censorum edicta 260
Certum & certissimum ius est. Notum est, Ordinarium est, Non est ignotum 279
Certi, explorati, manifesti, indubitati iuris est 278, 279
Certissimi, manifestissimi, euidentissimi, notissimi, absolutissimi iuris est 178, 179
Ciuile est, vel inciuile est quod postulas, Contra iura, contra iuris formam, non iuste, non iure postulas 277, 278
Competens Iudex iubebit, curabit, præcipiet 276
Consistere, Agere, Petere, Conuenire, Persequi potes, & poteris 277
Consules amplissimi 276
Consularia edicta 260
ad Consultationes magistratuum principes rescribebant 284
Contra quem preces fundis 272
Cum proponas, Cum profitearis, Cum dicas, Cum alleges, cum adseueres 273
Data, Accepta, Proposita, Subdita, subscripta 307
Data epistola, missa, scripta 305
Diuinitas te seruet 305
Diuæ memoriæ, diuinæ & inclitæ recordationis 281
Diui Principes 280
Edictum de inspiciendo ventre 267
Edictum de procuratorib. & de religios. de pecul. & in rem verso 267, 268
Edictum Turci Aproniani 261
Edictum ludicrum 270, 271
Edictum de bonor. possessionib. 261
Edicti Verrini verba 268
Edicta obiurgatoria & consolatoria 257
Edicta ex quib. caus. maior. Quod quisque iur. De postulan. De his qui not. infa. 266, 267
Edictis vrbe atque Italia excedere iubebant 258
Edictis propositis in omnium notitiam peruenire faciat vel diuulgari curet 297
Effectui mancipari procuret, præcipiat, festinet, 301, 302
Emissa, Lecta. acta apud, in Senatu, in Ecclesiis 307
Eodem exemplo, & de eadem re, vel scriptum exemplum 307, 308
Epistolæ Imperatorum 292
Epistolicarum quæstionum formulæ 311
Et qui fuerit nunciatus 292
Eum cuius notio est æstimaturum 314
Exceptione vti potes, vel poteris 283
Exemplum libelli dati Imperatori 271
Exemplum libelli dati mihi, Misi vobis vel subiici iussi 287
Exhibeas 265
Formula edicti monitorii 257
Formula consultationis & rescripti 286, 287
Frustra times, seu verearis, & timere non debes 281, 282
Frustra desideras, petis, existimas, contendis 278
Græca rescripta 284
Grauitas tua 288, 295
Imperatores a successoribus Diui Parentes appellantur 280
Inlustris & magnifica caritas tua, vel sublimis magnificentia tua 295
in Integrum restitutionem postulare potes 284
Interdicam 265
Is cuius de ea re notio est 276
Iubebo, Cogam, Animaduertam, Non seruabo 265, 266
Iudicium dabo 260, 261, 262
Iudicium non dabo 263
& ad Latus 306
Libelli Græci exemplum 271, 272
Legatur 306
Licet consulere 310
Magistro vtriusque militiæ, Magistro officiorum, Præfecto annonæ, Comiti rerum priuatarum & aliis, vti Imperatores rescriberent 296
Mandata Principum 308, 309
Mandatorum capita 308, 309, 310
Manet te palmata 292
Mansuetudo, Clementia, Pietas, Serenitas nostra 296, 297
Manu diuina 305
More solito, & more iudiciorum 277
Moris non est nostri, fas non est, nimis graue est 283
Nec obest, nec obesse tibi debet ibid.
Nihil proponi cur 313
Non ambigitur, Non dubitatur, Constat, Palam est 281
Non placere 257
Olim, iam pridem, antiquitus, merito, recte placuit 280
Optamus vos florentissimos per multos annos bene valere 304
Optime Imperator, seu Domine Imperator 291
Parens carissime Augustorum 294
Placet 314
Postula, Denuncia, Depone 277
Præfecti prætorio, Præfecti vrbi & Patricii, Parentes vocabantur 294
Prælata literis & Antelata 307
Præses prouinciæ vir clarissimus 275, 276
aditus Præses prouinciæ prouidebit, curabit, iubebit, compellet 274
Præsides Principem consulebant 284
Præsides ab Imperatoribus carissimi appellabantur 291, 292
Prætorum edicta 260, 261 & sq.
Precibus complecti, & in preces conferre 272
si Preces veritate nitantur 273
de Pœnis reorum vti Principes rescriberent 288
Post alia, & ad locum, de re necessaria ad locum, Pars ex rescripto vel epistola, Pars actorum, Exemplum sacrarum literarum 292, 293
Principum edicta 259
Principes consuli se iubebant 285
Proconsul vir clarissimus 275, 276
Programmate suo ad vniuersorum faciat notitiam peruenire 299. 302. alias Præscriptionibus id fieri iubetur 302
Proposita in foro Troiano 303
Prudentum responsa 310
Prudentibus, seu iuris auctoribus placuit, Et iuris auctoritate monstratur vel declaratur 281
Quæ in libellum contulisti, allega 274
Quæro, & Item quæro, respondi 310. 311
Quæro an existimes 311
Quæsitum est, respondit 313
Quæstor legi, vel subscripsi 306
Quod bonum, faustum felixque sit 152
Recte, iure, non iniuria postulabis 277
Rectores Prouinciarum & Comites, Fratres appellabantur 295
Recuperatores dabo 263
Relationum formulæ 286, 287
Rescribebant principes ad libellos seu ad desideria 271
Rescriptorum ad libellos in Pandectis loca 272
Rescriptorum multa verba sollemnia 272, 273, 274, 275
Restituas 264
Rogo domine rescribas 285
Rubris litteris Imperatoris nomen subscribebatur 305
Sæpe rescriptum, constitutum, decretum est 279, 280
Salutem dicit, vel dicunt 293
Scire debes, debuisti, debueras 282
Scias, Intelligere debes, Intelligis ibid.

Sciant

Digitized by Google

Sciant omnes 302
Secta temporum meorum alienum 282
Secundum ea quæ proponerentur 313
Si vt proponis, Si vt allegas, Si vt adseueras 273
Signata responsa 314, 315
contra quos Supplicas, & de quo, vel de quibus Supplicas 272
Vale carissime 305
Velim, vel rogo rescribas 310
Verba quibus princeps consulebatur 285
Vim fieri veto 263
Vnde de plano recte legi possit 256
Vrbanum seu Vrbicum, item Prouinciale edictum 269, 270

EX LIBRO IV.

Qui est de Militaribus formulis.

Acclamationum militarium aliquot exempla 326, 328
Accelera signifer: sequere milites, sequere imperatorem 324
Ad arma, ad arma 323, 324
Ad signa 324
Æquo fœdere 342
Amicitia esto 338
ex tui Animi sententia, tu ex edicto C. Claudii, Sempronii Censorum in prouinciam Macedoniam redibis, &c. 318
Annibalis fœdera cum Philippo Macedonum rege & Locrensib. 341, 342
Arma abiicere, & tradere iubebantur, qui se dedebant 333
Arma capere milites iubebantur 323
Belli indicendi formula, Quod populi Priscorum Latinorum, &c. 321, 322, 323
Belli indicendi ritus 323, 324
Bella quibus verbis indici denuntiarique solerent 320, 321
Carmina quædam iocularia & dicteria milites in suos Imperatores triumphantes facere consueuerant 331, 332
Castra mouete 325
Causas cognoscere 319
Censor præconi quibus verbis vt viros vocaret, imperabat 320
Censoriæ in equitum recognitione vsurpatæ formulæ: Vende equum, Traduc equum 328
Christianorum militum iusiurandum 318
Citabantur in delectu milites nominatim ac singillatim 319
Clarigatio 321, 322
Coloniarum aliquot iuniores iureiurando adacti, supra dies xxx. non pernoctaturos se esse extra mœnia coloniæ suæ, donec hostis in Italia esset 318
Commeatus dandi formula 344
Concepta fœderum verba 335
Conclamari vasa 325
Conuellere signa 324
Deditionis formula. Estisne vos legati, oratoresque missi a populo Collatino, &c. 333
Discedite Quirites, atque arma deponite 343
Dona militaria, armillæ, coronæ, annuli aurei 329
Ductu auspicioque 332
Edicto milites certo die & loco adesse iubebantur, & eiusdem edicti verba sollemnia 319
Efferre signa 324
Exercitus lustrabatur 327
Factum quod imperasti ibid.
Fetialium præfatio in fœdere feriendo 335
Fœdus cum Antiocho quibus legibus conscriptum 338
Fœdus Latinum 335
Fœderis cum Ætolis icti leges ac conditiones 340
in Fœdere Nicopolitano cautum, vt ciues sicut cognati obseruarentur ibid.
Fœdera quæ inter pop. Rom. & Iudaicum intercessetunt 341
Fœderum ritus 334
Fœderum genera 342
Fœderibus vltro citroque eorum qui fœdus, & amicitiam inter se iungebant, fœderati comprehendebantur 341
Formula qua res repetebantur, Audi Iupiter, audite fas, &c. 321
Formula iurisiurandi, quo fœdera firmabantur 335
Fugientes milites in prœlio consistere iubebantur 325
Gaditanum fœdus 340
Hostem ferire 325
Hostes interdum nihil pacti in fidem pop. Rom. se dedebant 334
Hostium spoliis tituli adscribebantur 332
Hostibus vti dedebantur ii quos Senatus dedendos censuerat 334
Ignominiosæ missionis formula 343
Imperatoris nomen 330
Imperatores milites cohortabantur 325, 326
Imperatorum ad milites, Orationes 326
Inter signum 324
Indutiæ 343
Io triumphe 330, 331
Iurabant milites omnia se facturos quæ præciperet Imperator: numquam deserturos militiam, nec mortem recusaturos pro Romana Repub. 318
Iusiurandum militum, Iussu consulum conuenturos, neque iniussu abituros 316
Iusiurandum, strenuam se fortemque operam daturos, quoad Pœni in Italia essent 317
Iusiurandum ita concipiebatur, Vt adessent, nisi harumce quæ causa erit: funus familiare, feriæve denicales &c. 318
Iureiurando quando milites adigi cœpere 317
Iurisiurandi formula, quo Tribunus militaris cum delectus antiquitus fieret, militesque scriberentur, eos adigebat 317
Iustum piumque bellum 323
Macte virtute esto 328
Maiestatem pop. Rom. comiter conseruanto 340
Militiæ tria genera, Sacramentum, Coniuratio, Euocatio 320
Milites, rebus bene gestis, duces suos Imperatores appellabant 329
Milites & Commilitones 326
Milites iurabant, se nisi post completa stipendia recessuros 318
Milites qui fortiter & egregie pugnauerant, ab imperatore pro concione laudibus & donis militaribus ornabantur 329
Milites in procinctu sollemni iureiurando adigebantur, sese nihil quidquam ex præda parta auersuros, nec signa deserturos 317
Milites initio ipsi vltro inter se coniurabant, se fugæ atque formidinis causa non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi teli petendi, &c. 316
Milites in nomen, seu verba principum iureiurando adigebantur 318
Militibus scriptis dies præfiniebatur, quo adessent 318
tu Minor annis sex & quadraginta es, tuque ex edicto C. Claudii, Tib. Sempronii Censorum, ad delectum prodito, &c. 318
Mulionum militarium tria genera erant 343
Nomina dare 319
Numi ad rerum præclare gestarum memoriam percussi, eorumque inscriptiones 333
Ob ciues seruatos 333
Pacis leges quas Quintius Philippo Macedonum Regi in eorum colloquio dedit 339
Pactis pacis de his qui bello capti erant, caueri solebat 343
Pactionis in deditione factæ exempla 334
Pax qua verborum conceptione facta cum Nabide Lacedæmoniorum tyranno 339
Pia & iusta arma 323
Pia & æterna pax sit 340
Pompæ ferculo, Titulus gesti belli significans præferebatur 331, 332

quinque inter Romanum Populum & Carthaginensem, a Regibus exactis ad vsque belli Punici secundi tempus inita fœdera 336
Qui Rempublic. saluam vultis me sequimini 320
Quirites 326
Quisquis es, noster eris 334
Respice post te, hominem memento te 331
Res repetere 321
Res reddere ibid.
Sacramentis adiectum a Caligula: neque me liberosque meos cariores habeo, quam Caium & sorores eius 318
Sacramento rogari, & Sacramento dicere, milites dicebantur 319
Scipio quas Carthaginiensib. pacis leges dixit 337
Scipionis Iusiurandum quo & alios adegit, vt ego Rempub. non deseram, neque vllum ciuem Rom. deserere patiar: Si sciens fallo, &c. 317
Signum dare 325
Signa ferre 324, 325
Signum militiæ more Tribunis excubantibus dabatur 327
Statue signum 324
Sublatis omnibus salutem concede 334
Sylla Mithridati pacis leges quas obtulerit 340
Tabulæ ab iis qui triumphabant, cum indice rerum a se gestarum figebantur 332
Tesseræ militaris exempla 327
Triumphus ob rem bene gestam, vel ob res prospere & feliciter gestas decernebatur 330
Triumphum clamare 331
Trophæorum Tituli & Inscriptiones 331, 332
Valerius, Saluius, Statorius ominis caussa primi citabantur in delectu 319
Vasa colligere 325
in Verba Consulis iurare 318
Vir virum legit 325
Viros vocare quid 320

EX LIBRO V.

Qui est de formulis iudiciariis.

Absens requirendus adnotabatur 444
Accusatio per libellos vel oblatos, vel apud acta depositos 442
Accusationis Repetundarum formula 441
Accusationis formulæ, vocè Quod, conceptæ 357
Accusatorum verba, Aio & dico 441
Accusatoribus præscriptiones obiiciebantur, & earum formulæ 445
Actionis depositi formula 350, 351
Actionis ex Emto & Vendito formulæ 359
Actionis ex Conducto formula 360, 361
Actionis genus & species edebatur 365
Actionis de deiectis & effusis formula 378
Actionis aquæ pluuiæ arcendæ formula 378
Actiones formularum nomen sortitæ 365
Actionum in rem formula, Si paret fundum, quo de agitur, Titii ex iure Quiritium esse 352
Actionum in personam formulæ 350
Actionum aliquot miscellaneæ formulæ 377, 378
Actionum, Interdictorum, Testamentorum, Bonorum possessionum formulæ sublatæ 368
Actoris intentio in noxali iudicio 361
Actor decreto Prætoris constitutus 387, 388
Actorum apud Procuratorem Cæsaris factorum exemplum 397
Ad Leonem 461
Ademptis bonis vel parte bonorum adempta relegati 459
Administratio interdicebatur tutorib. 389
Adnotare in insulam deportandum 460
Aduersus dictum promissumve actio 360
Aduocationem postulare 347
Æstimatoria, siue, Quanto minoris 360
Aio te mihi D. O. 350
Agrorum limitatorum, diuisorum, adsignatorum qualitates & conditiones 407
de Alimentis testamento relictis auctore Prætore transigebatur 389, 390
Altercationum in iudiciis exempla 400, 401
Amplius non peti 370
Amplius, vel, non liquet 454
ex Animi mei sententia 454, 455
Appellatio vel viua voce, vel apud acta interponebatur 438, 439
causas Appellationis reddere 439
causæ Appellationis quibus verbis reddebantur 439
Arbiter cogebatur sententiam pronuntiare, vel iurare sibi non liquere 438
Arbiter finium regundorum 404
Arbiter legis Falcidiæ 425, 426
Arbitri familiæ erciscundæ officium 409, 410, 411
Arbitri qui de dote cognoscebat, officium 419
Arbitri ex compromisso sumebantur 437
Arbitrium Iudici formula interdum committebatur 428
Arbitrorum in quos compromissum erat, sententiæ vti conciperentur 437
Auctor laudari 379
Augustus dixit 395
ad Bestias damnari 460, 461
in Bona ire iubeo 385
in Possessionem mitti desidero ibid.
Bonorum possessio pro tribunali, vel de plano petebatur 384
Bonorum possessio cum re, sine re, Edictalis, decretalis ib.
Bonorum possessionum vndecim species & gradus 384
Bonorum possessiones à Prætore dabantur 383
Bonorum possessionem Do, & in possessionem esse iubeo 385
Cæsarem appellabant 439, 440
de Calumnia pronunciare 463
Carbonianı bonorum possessio 384
in Carcere vel sub fideiussoribus Rei habebantur 446
Caussa & formula cadere 363
Caussam ex vinculis dicere 446
Cautio, Rem pupilli saluam fore 386
Cautiones de Rato in actione de dote 419, 420
Cautiones quæ à fructuario præstabantur 402, 403
Cautiones officio iudicis interpositæ in Familiæ erciscundæ & communi diuidundo 409, 410, 411, 412
Cautiones officio iudicis in iudiciis petitoriis impositæ 400, 401 sq.
Cautiones quæ in legatorum fideicommissorumue controuersiis officio Iudicis interponebantur 423, 424 sqq.
Cautionum quarum remedio pleræque lites dexunebantur exempla & formulæ 430
Certi & incerti condictiones 379
Cessionis in iure formula 353
Citabatur reus de tribunali præconis voce 443, 444
Citatus respondebat vel non respondebat ibid. 444
Clausulæ stipulationis Iudicatum solui 370, 371
Cognitionis Imperatoriæ exemplum 397
Cognitione Prætoria in integrum Restitutiones dabantur 373
Cognitiones Prætoriæ feriatis diebus 390
Commentariensis rationem carceris vti conficeret 446
Comminationes Prætorum aduersus tutores 387
Comminationum exempla 462
Confessoriæ actionis formula, Aio ius mihi esse 355
vtrius Coniugum culpa factum esse diuortium, quærebatur 420, 421
cum Consilio collocutus dixit 395
Contendere 378
Contestationis formula 398
Contradicere 376
Controuersia inter Genuates & Veturios de finib. vti finem acceperit; & quo tempore 404
Custodias audire 448
Custodia publica 447
Custodia militaris 447
Damni infecti stipulatio, & eius formula 372
Damnorum restitutio, & eius formula 464
Dare facere oportere 350, 351

Digitized by Google

De eadem re alio modo 363
Decretum Prætoris, Seruum libertatem mereri 390
Decretorum Iulii Cæsaris & diui Marci exempla 396
Deferre nomen rei 441
Dico 375
Dicere inofficiosum & ruptum testamentum 376
Dixi 399
Dixi & dixere 453
in Diem tertium siue perendinum 346
Dos soluto matrimonio vti repeteretur 419
Ecce sisto me 347
Edicebatur vt reus certo die adesset 443
Edicti peremtorii ordo & formula 392
Edictis delatores adesse iubebantur 443
Eiero, iniquus est 348
Elogia præconum in suppliciis sumendis 463
Eorum quæ in iure desiderabantur formulæ aliquot 376
Exceptione actio elidebatur 379
Exceptiones postulabantur à Prætore, & formulis includebantur ibid.
Exceptiones concipiebantur his verbis, Si non. Item his vocibus, Quod, Extra, quam, Ac si, Acsi 379, 380, 381
Exceptionum propria nomina 382, 383
Exceptionum dilatoriarum & declinatoriarum formulæ 381, 382
Exceptionum aliquot particulares formulæ 382
Excusationes vti & intra quæ tempora allegandæ essent 386
Exilii & relegationis variæ species 458, 459
Exitus actionis Fauianæ & Paulianæ 427
Exitus actionis, Si quadrupes pauperiem fecisse diceretur 416
Exemplo, seu ad instar interdicti 368
in Factum actiones 364
in Factum exceptiones 383
Fasti & nefasti dies 393
ex Fide bona 351
de Fideicommissis Prætores ius dicebant 390
Filiifamilias vindicandi formula 353
Formula appellat. interponendæ, Appello vel Prouoco 438
Formula sententiæ relegationis 458
Formula Interrogandorum eorum de quibus quæstio habebatur 452
Formula Excusationis allegatæ, & decreti super eâ re interpositi 386
Formula sententiæ in re præsenti aut post inspectionem loci dictæ 408
Formula decreti quo alienatio rerum ad minores pertinentium permittebatur 388, 389
Formula pronuntiandi in quæstione falsi 457
Formula petendæ in integrum Restitutionis 375, 376, 377
Formula iurisiurandi de Calumnia 436
Formula pronuntiandi in iudicio de morib. 420, 421
Formula Interdictionis bonorum 388
Formula pronuntiationis in Calumnia 463
Formula pronuntiandi ex appellatione 439
Formula pronuntiandi in iudiciis priuatis 431, 432
Formula testis interrogandi, Te rogo, Quæro, & Volo vti mihi respondeas 450
Formula iurisiurandi in singulis actionibus 436, 437
Formula Exceptionum Rei iudicatæ, Quod metus caussa, Doli mali 381
Formulæ pronuntiandi in iudicio petitorio rem meam esse, rem mihi restitui, & aliæ 427
Formulæ pronuntiandi in interdictis, Quod vi aut clam, & vnde vi 426, 431
Formulæ hac voce, Quod. incipiebantur 357, 358
Formulæ iurisiurandi iudicialis & necessarii 435
Formulæ eorum quæ in iure ex vtraque parte dici & allegari consueuerant 374
Fructuarius per arbitrum reficere & recte colere cogebatur 403
Fundi petendi formula 354
Furti agens quid exprimere deberet 356
Furto abesse ibid.
Generaliter officio Iudicis in bonæ fidei iudiciis quænam incumberent 429
aliud ad Gladium, aliud ad Ludum damnari 460
Gladio animaduerti 457, 498
Hunc liberali caussa manu adsero 362
Heres vti cogeretur suspectam hereditatem adire 426
Hereditatis petitio 401
Hora inclamabatur 453
Hunc nolo 348
Hypothecariæ & pigneraticiæ actionis formulæ 361
Idonei pronuntiati tutores 386
Ilicet 454
I lictor, deliga ad palum, colliga manus, caput obnube &c. 456
Imperator pronuntiauit, vel iussit 394
Imperatori scribendum Præsides interloquebantur 460
Imperialium sententiarum ex appellatione dictarum exempla 439
Imperialium sententiarum in cognitionibus prolatarum exempla 394
Incerti agere 359
Iniicere manum 353
Iniuriarum actionis formula 356, 357
de Inofficioso testamento quo colore diceretur 362
Inquisitionem postulare 449
ex Inquisitione tutor datus 385
Ire in consilium 433
Inscriptiones lapidum in agris, & earum formulæ 407, 408
Intendere sibi dari oportere 350
Intentionis eius qui ad exhibendum agebat, formula 412
Intentionum aliquot formulæ 379
Interdicere aduocationibus 461
Interdicere vrbe & Italia 458
Interdicti vti possidetis formula 366
Interdicta iuris ordinarii erant ibid.
Interdictorum varia genera 367
Interdictorum de vi quotidiana & armata formulæ, & vtriusque differentiæ 366, 367
Interdictorum de aqua quotidiana, de glande legenda, de fluminib. & aliorum quorundam formulæ 367, 368
Interrogationum in iure formulæ 373
Iudicis in actione damni infecti officium 417, 418, 419
Iudicis in aquæ pluuiæ arcendæ actione officium 418
Iudicis in actione hypothecaria officium 416, 417
Iudicis in condictione furtiua officium 427
Iudicis dandi ius magistratus habebant 393
Iudicis de arbitri differentia 428
Iudicem fero 347, 348
Iudices iubebant aduocatos dicere 399
Iudices in leges iurabant 454. sq.
Iudicum in liberali iudicio partes 418
Iudicum cum litigatoribus sermones 398
Iudicum datorum appellationes 397
Iudicatum solui satisdabatur 370
In Ius veni, ambula, sequere 345
in Ius eamus ibid.
in Ius voco te 346
Iure cæsum videri 456, 457
ex Iure manum consertum vocare 354
Iusiurandum in litem vti deferretur & conciperetur 432
Iusiurandum de calumnia in actionibus mixtis 409
Iurisiurandi de Calumnia formula 372
Iurisiurandi, quod ab his qui damnaturi erant præstabatur formula 454
Iureiurando controuersiæ distrahebantur 435
Iurisiurandi in actionibus personalibus formula, dari oportere vel non oportere 350
Lege agere 366
Lege agito ibid.
Lege Aquilia quibus ex causis ageretur 416
Lege verba, lege age 456
Legitimarum actionum tam in personam quam in rem propriæ & speciales appellationes 365
Libera custodia 447
Libelli appellatorii formula 438, sq.

Li-

Libellorum dimissoriorum seu Apostolorum formula 439
Libellorum inscriptionis conceptio 442
Licet rogare 459
Licet antestari 346
coram Litigatoribus sententiam dicere debebat arbiter 438
ego Lucium Titium reum defero 442
Mea est, Mea sunt 353
Mensores in controuersiis de finibus adhibebantur 408, 409
Multa maxima & minima 462
Multæ dicendæ formulæ ibid.
de Moribus actio 420
Mutandi procuratoris post litem contestatam cognitio Prætoria 390
Negatoriæ actionis formula, ius non esse 355
Nihil moror 463
Non liquet 433
Nouali iudicio addicti Iudicis officium 414, 415
Officium iudicis in actione negotiorum gestorum 414
Officium arbitri Communi diuidundo 411
Officium iudicis in rei vindicatione 400, 401
Officium iudicis in actionibus arbitrariis 413, 414
Officium iudicis in actione de dolo 413, 415
Officium arbitri ex compromisso sumpti 437
Officium iudicis in hereditatis petitione 401
Officium iudicis in actione tutelæ 421, 422
Officium iudicis in actione ad exhibendum 412
Officium iudicis in causa legati in actione ex testamento 422, 423
Officium iudicis in Confessoria & negatoria actione 403, 404
Officium iudicis in actione vsusfructus nomine institutâ 402
Officium iudicis qui de finibus cognoscebat 408, 409
Officium iudicis in aliis actionibus 428
Officium iudicis in actione, Quod metus caussa 413
Ope consilioque furtum factum aio 356
Operam dabat Iudex 434
Ordine interdicere 461, 462
ab Oratoribus testes interrogabantur 450
Pars actorum habitorum in consistorio Augustorum 395
Parum cauisse videri, & fecisse videri 456, 457
Perduellionis iudicare 441
Perendie se sistant illo loco 346, 347
Peto ex stipulatu vel testamento 352
Petendi hominis formula 353
Pignora in causam iudicati capta 435
Placet in sententiis Imperitalibus 394
Placet terminos require 404
Placet in sententiis 456, 457
Plus petentes caussa cadebant 464
Pœnarum varia genera 460, 461
de Positione terminorum controuersiæ 406, 407
de Possessione decedere iubeo 385
Possidere iubeo ibid.
Possessor hereditatis petitori satisdabat 371
Possessor Restituere iussus si non pareret, vti damnaretur 400
Postulare iudicium 349
Postulabatur vt quæstio de seruis haberetur 452
Postulationum exempla & formulæ 377
Præcones in Iudiciis 454
Pro præde litis vindiciarum 371
Prædia minorum sine decreto alienari non poterant 388
Præfationes in sententiis 455
Præiudicia reddebantur 369
Præiudiciales actiones ibid.
Prætor sui copiam facere dicebatur 393
Prætor caussa cognita actiones dabat & denegabat 392
Prætoris partes in noxali iudicio 390, 391
ad Prætorem vocari, venire debebant 391, 392
Prætoriæ stipulationes 369
Priuatorum iudiciorum exempla & formulæ 398, 399
Procuratoriæ exceptionis formula 381
Prodigo bonis interdicebatur à Prætore 388
Profiteri iudicium 443
Pronunciationes Prætoriæ 391
Pubes petebat curatorem 388
Publicianæ actionis formula 361
vbi Pupillus educari vel morari deberet, decernebatur à Prætore 387
Qua de re agitur 433, 434
Quæso prætor, da istum patronum 347
Quæstiones per tormenta habebantur, à Tortoribus 452, 453
Quæstiones quibus in causis, & quibus præsentibus haberentur 453
Quam rem, siue litem 347
Quando negas, te sacramento prouoco 348
Quando te in iure conspicio 356
Quantum æquius melius 351
Quo meo me merito pater exheredauit 362
Ratam rem haberi satisdabatur 369, sq.
Relegati vrbe excedere iubebantur 458, 459
Replicatio actori dabatur aduersus exceptionem 383
Replicatio his verbis, Aut si, concipiebatur 383
Rem suam esse 352
In rem præsentem ibatur in quæstione de finibus 408
aliarum Rerum vindicandarum formula 354, 355
Rerum amotarum Iudicium 420
Retentiones dotis ex quibus causis competebant ibid.
Reus fieri quis vti diceretur 441
Rei transmittebantur, idque sub idonea prosecutione 448
Rei de criminibus obiectis vti interrogabantur ibid.
Rei legibus quibus iudicium constituebatur, interrogari dicebantur 444
Rei causam dicere iubebantur 446
Rei nomen recipi postulabatur 449
Rei prehendi & in vincula duci iubebantur 445
Reorum vincula & catenæ 446
Ritus pronuntiandi in causis capitalibus 454
Rogo audias 349
Secundum te litem do 433
Sententia ab Imperatore Antonino dicta 396
Sententiæ de finibus dictæ formula & exemplum, 444, 405, 406
Sententiæ coram litigatoribus pronunciabantur 434, 435
Sententiæ Iudicum vti executioni mandarentur 435
Serua animam tuam 462
Serui corruptor vti condemnaretur 416
Seruiana agens quid probare deberet 361
Si telum manu fugit 363
Si quid mei iudicii est 433
Si paret 349
Si dicetur 374
Si alium procas, niue eum procas 347
Si quid dolo malo captus fraudatusve est 352
Si certum petetur, Certam creditam pecuniam petere 358, 359
Sollemnia verba Prætoris, Do, dico, addico 393
Spoliari reum, virgasque & secures expediri iubebant 455
Sponsio hac voce, NI, concipiebatur 348
item voce QVOD 348
Status condictus dies 347
Stipulatio legatorum nomine, & eius formula 372
Stipulatio ex Operis noui nuntiatione, & eius formula 373
Stipulationis & cautionis de Rato formulæ 370, 371
Subscribere in crimen 442
Summouere vrbe 458
Supremam pronuntiare 453
Tabulæ Quæstionum obsignabantur ibid.
Taxatio in litibus 328
Terminorum ponendorum ritus 404, 405
Testationes obsignabantur 452
Testimonia per Tabulas ibid.
Testimoniorum exempla ibid.
Testare licet 452
Testes de auditione 451

Testes è prouinciis euocabantur, & si præsto esse non possent, excusabantur 449
Testes voce præconis citabantur 449
Testes refellebantur & refutabantur ibid.
Testes post finitas olim actiones interrogabantur 451
Testium verba, Arbitror, Audiui, Vidi 452
Tutela vel cura abire 389
Tutelæ diuisio 386
Tutorem do 385
Tutores vt suspecti vti remouerentur 389
Titulorum qui pœnæ, caussam indicabant, formulæ 463
Vadimonium concipere 346
Vadimonii deserti defensio 381
Vadimonii deserti pœna 382
Videri patrem iustas irascendi filio causas habuisse 433
Vim fieri veto, Restituas, Exhibeas 367
Vir clarissime 349
Vt inter bonos bene agier 352
Vsumfructum vindicans quid intendere solebat 402

EX LIBRO VI.

Qui Stipulationum & Contractuum formulas continet.

Abalienatio nexu 488
Accepti & Expensi codex 512
Acceptilationis formula 551
Actus spatium 525
Addictionis in diem formula 481
Ædes vti optimæ maximæ venibant, vel vti possessæ 474
Ædes venales inspiciebantur ibid.
Æstimatæ res quibus legibus in dotem darentur 520
Agri publici vti locarentur 496
Agri qui venibat, fines demonstrabantur 477
Amplius non peti 499. sq. 548
Animalium & iumentorum venditor quid cauere & promittere soleret 472
Annua, bima, trima die 541
in Annos singulos ibid.
Apochæ formula 552
Aqua riuis ducebatur 525, 526
Aqua cottidiana, æstiua, diurna 525
Aqua mensuris diuidebatur 526
Aquæductus seruitus 525
Aquæductus accessio vel exceptio in fundi venditione 478
Aquilianæ stipulationis formulæ 552
Arbitri sententia stari 533
Arena recentiore trima ne vtitor 494
probum Argentum 510
Argentarii socii 502
Auiaria vti conducerentur 495
tabulæ, Aduersaria, Ephemerides 515
Arra venditionis 487
in Asinis & Suibus vendendis quid promitteretur 472
Biennio continuo fructo spico agrum ne serito 489
Bona Porsenæ Regis vendere 486, 487
Bona prædia 498
Boues vt emi solerent 472
Calendis primis seu proximis, secundis, & tertiis 541
Calx coquenda partiario quomodo locaretur 494
Capriui sub hasta venibant 486
pro Capite 535
Capras sanas nemo promittebat 472
Cauebatur contra ne pignus vendere liceret 509
Caueri solebat vt viæ publicæ litora in modum cederent 477
Cautio, Amplius non peti, vel agi 547
Cautio defensionis vti conciperetur 545
Cautionis de indemnitate formula ibid.
Cautionis quæ a fructuario præstabantur 548
Cautiones quæ in redhibendo seruo interponebantur 549
Censoriæ leges 496
Censoriarum Tabularum verba quædam 497
Chirographa in Codice, Pugillaribus, Tabulis 511
Coemptionis formula 517
Colonus Capra natum ne pascat 490
Coloni partiarii erant, vel nummis colebant 491
cum Colono de pignore conueniebat 490
Commendandi serui caussa quædam dicta 468
Commendandi causa literæ scriptæ 501
Commissoriæ legis formula 480, 481
Commodati exempla 504
Commodati leges ibid.
Compascui agri 527
Compromissorum formulæ 533
Constituti formulæ 516
Constitutum per epistolam ibid.
Conuentionum in diuidenda heredit. factarum formulæ 534
Dare, vel dari spondes? 537
Debitor soluturum se constituebat 516
Decies centena doti dabantur 519
Delegationis formula 551
Depositum apud sequestrem 504
Depositi leges 504
Depositæ pecuniæ apud Mensam 511
Depositi exempla 503
Dies intra quem opus fieret, & cuius arbitratu id fieret, adscribebatur 542
Diem compromissi proferre 533
Digito sublato licitatio fiebat 498
Diuisio hereditatis inter fratres 534
Dolus malus à venditore aberit 402
Doli clausula stipulationibus subiiciebatur 546
Doli clausula varie concipiebatur ibid.
Dolia quæ in fundo erant, vel accedebant vel excipieb. 479
de Domo, Ex Arca, Ex Mensæ scriptura 510
Domum commendabant, vt bene ædificatum 474
Donationes collegiis & coporibus cum onere factæ 530, 531
Donationes sub modo aut condicione factæ 530, 531
Donationum exempla & formulæ 530
Dos qua die reddenda esset paciscebantur 523
Dotis dictio, promissio 518
de Dotis restitutione in casum diuortii, vel mortis, vel in vtrumque caueri solebat 521
in Dotis retentione vel certæ partis, liberis interuenientibus, caueri solebat 522
Duplæ vel promissio, vel cautio 483
Eive ad quem ea res pertinebit 545
Emtæ hereditatis stipulatio 544
Emtionis formulæ, Est mihi emtus fundus, Stichus, vel Erit tempus 465
Ephemerides, Aduersaria, Tabulæ 515
Epistolarum quibus aliquid mandabatur formulæ 501
hac Epistola manu mea scripta notum facio 530
de Euictione caueri solitum 483
nihil Euictionis nomine præstatum iri 484
Fide tua esse iubes? Fide mea spondeo 549
Fide & periculo meo 501
Fide promittis? Fide promitto. Fidei tuæ erit? Fidei meæ erit 549
Fideiussor conductionis 489
Fideiussor euictionis 484
Fideiussor iudicio sisti 550
Fideiussor rem saluam fore ibid
Fideiussor magistrat. rempub. saluam fore promitteb. ib.
Fideiussores interrogati spondebant 549
Fistulæ & tubuli 526
Forma diuisionis fundorum 534. sq.
Formula cautionis creditæ pecuniæ & chirographi 510
Formula dotis promittendæ 519
Formula qua actio conclamabatur 485
Formulæ cedendæ seruitutis 526
Formulæ literarum, quas numularii & mensularii scribeb. 513
Foro cedere 514
Frumenta manu sata, fructum omnem, & lapidicinas interdum fundi venditor excipiebat 480
Fundus vti optimus, maximusque erat, venibat 477, 478
Fundus interdum ita venibat, vt eum certa summa conductum venditor haberet 480
Fundi venditor eum vel liberum, vel seruum esse dicebat 477
Fundo iter accessurum dicebant 478

Fundum nulli alii eſſe obligatum cauebant, vel alii obligatum prædicabant 508
Fundum emptum quoad pretium perſolueretur, emptor conducebat, vel precario rogabat 480
Fundorum nomina 476
in Fundorum venditione modus agri vti diceretur 477
Furem non eſſe, furtisnoxisq; ſolutum præſtariſpondes? 468
Græce fideiuſſor vti acciperetur 550
Habere licere ſpondes 543
Habere licere, & vacuam poſſeſſionem tradi 483
Habitatio quandoque excipiebatur 475
Habitationis conceſſæ formula 530
Haſta poſita publice res venibant 486
Hauſtus aquæ ius 526
Hereditatis venditio vti fieret 482
Horreorum locationes 489
Hypothecæ formula 570
ab Hypotheca quandoque diſcedebatur 510
Ignem ne habeto, vel innocentem habeto 490
Ille fundus eſto vel ſit emptus 466
Ille ſcripſi 510
Illud aut illud dari 539, 540
Indica, Fac pretium 466
Induci locatio 498
Inquilini idibus Quinctilibus migrabant 489
Inſtitores tabernæ, vel alteri negotio præponebantur 515
Inſtrumentum antiquum venditionis ædium 476
Inſtrumentorum publicorum prima verba 487
Inſulam fieri, fabricari, fulciri 542
Iri, agere, vti, frui licere ſpondes? 543
Iter aquæ 526
Itinera actus quibus ſunt, vtique ſunt 478
Iudicio ſiſti 544
Iupiter miniandus locabatur 497
Iuſiurandum in cautionibus 511
Leges in canum venditione dictæ 472
Leges in donatione nummorum dictæ 530, 531
Leges mutui dati 505
Leges in pignoris venditione dici ſolitæ 481
Leges in Publicorum locatione dictæ 496
Leges in venditione ſeruorum dici ſolitæ, vt exportarentur, Ne aliquo loci morarentur, Ne proſtituerentur 470
Lex antiqua operi manus faciendo dicta 491, 392
Lex colendi fundi dicebatur 489
Libelli ſuſpenſi bonis 486
Libera peculii adminiſtratio 535
Liberis, vel marito ipſi pactis dotalibus cauebatur 522, 523
Liberorum quærendorum cauſa 517
Literarum obligatio 513
Locationes ad haſtam 497
in Locatione ædium cauebatur de inuectis & illatis 489
Locationes a Martiis Calendis incipiebant 491
Locationes in luſtrum fiebant ibid.
Locus in quo opus fieret, deſignandus erat 542
Luminum ſeruitus, & Ne luminibus officiatur 527
de Magiſtro & Exercitore nauis 516
Mancipationis formula 488
Mancipi res vel nec mancipi ibid.
Mancipia quandoque ea lege venibant, vt manumitterentur intra certum tempus: & contra quandoque ita, vt ne manumitterentur 471
Mancipio dare 488
Mancipium ſub conditione Redhibendi intra certum tempus ſi diſplicuiſſet, item Rationum reddendarum, venditum 470
Mandabat quis fundum ſibi emi 499
Mandabatur negotiorum adminiſtratio ibid.
Mandatorum clauſulæ 500
varia Mandatorum genera ibid. ſq.
Manus iniectio excepta, ſi contra legem venditionis quid fieret 470
Menſæ præpoſitus 512
Menſores ædificiorum 493
Mihi aut Titio dari 540
Modus ſeruitutibus adiiciebatur 524
cum Morierí vel poſt mortem dari 541
de alenda Muliere pacta fiebant 523
Mutua pecunia vti daretur 505
Nauis conductio 483
Nomen vti diſtraheretur 433
Nomina vti diuiderentur 534
Nouationis formula 551
Nuda proprietas fundi vti veniret 477
Numorum ſtipulatio 539
Obligatio omnium bonorum quæ quis habebat, habiturusve eſſet 507
Olea facienda vti locaretur 494
Olea legenda qua lege locaretur ibid.
Olea pendens qua lege veniret 473
Oleam ne ſtringito 494
Oleum vti veniret 473, 474
Oneris ferendi ſeruitus 528
Onus vehendum, Vinum transportandum locabatur 495
Operarum ſtipulatio 544
Opus faciendum quibus legibus locaretur 491, 492
Opus probabatur & in acceptum referebatur 492
Oues & earum fœtus qua lege venirent 471
Pabulum hibernum qua lege veniret 474
Pacta ne dos a muliere vel ab alio peteretur 423
Pacta in rem, vel in perſonam 555
Pacti de non petendo exempla & formulæ ibid.
Pactis dotalibus de hereditate patris cauebatur 524
Pactio libertatis 535
Pactum Ne agatur 555
de Pactis pignorum 508
Pactiones publicanorum 496
Pactum cum creditorib. vt certa parte contenti ſint 556
Par ratio, & paria facere 514
Partes in ſocietate contrahenda vti conſtituerentur 503
Pecora partiaria locabantur 495
Pecoris appellendi ſeruitus 527
Pecoris paſcendi ius ibid.
Peculium mulieris & res extra dotem datæ 520
quantam Pecuniam credidero, fide tua eſſe iubes? 549, 550
Penſiones ædium locatarum quæ venibant, excipiebantur, vel accedebant 475
Per te non fieri, neque, per heredem tuum 543
Per te non fieri, quo minus mihi habere liceat ibid.
Per te non fieri quo minus mihi ire agere liceat ibid.
de vendendo Pignore, plerumque conueniebat 509
ſub Pignore mutua pecunia dabatur 507
Pileati & coronati ſerui qua de cauſſa venirent 469
Plures fundi vti venirent 476
Pœnalium ſtipulationum exempla 545, 546
Pollicitatio ob honorem, Magiſtratum, ſacerdotiumve 532
Pollicitationum exempla ibid.
in vacuam Poſſeſſionem emptor inducebatur 484
Præco prædicabat, Ita domum vendo 485
Prædia vti pignori darentur 507
Prædiorum Ruſticorum plures ſeruitutes 527
Prædes à mancipibus dabantur 498
Prædibus & prædiis cauere ibid.
Precarii exempla & formulæ 529
Precario iura prædiorum rogabantur ibid.
in Priuatas rationes quid referretur 514
Probatio datæ pecuniæ per Menſæ ſcripturam 511
Probi nummi 457
Procuratores plures in ſolidum 499
Procurator omnium ſeu vniuerſorum bonorum ibid.
Procuratori quæ mandarentur 500
Profeſſio apud publicanos 496
Proſcribebatur venditio 486
Qualitas iugerum fundi in venditione dicebatur 477
Quanti ea res erit, tantam pecuniam dare ſpondes? 545
Quanto minus à debitore exegero tantum fide iubes? 549, 550
Quanto minus à Titio conſecutus fuero 551
Quibus eſt ſeruitus, vtique eſt 478
Quicquid te dare, facere oportet, oportebitve, præſens in diemve 539, 540
Quincupeda opus metiebantur 493
Ratio vti cum argentariis & nummulariis poneretur 512
Rationes diſpungebantur, & ſubſcribebantur 515

Rationes vti conficerentur 512
de Rebus controuersiisque omnibus compromissum 533
Receptitius seruus 520
Recte dari, fieri, præstari, restitui 545
Redemptor siluam ne cædito 490
Rei stipulandi, & rei promittendi 538
duo plures Rei promittendi vti fierent, & constituerentur 538
Rem pupilli saluam fore 547
quæ Res in dotem darentur 519
Restitui, Reddituiri, Tradituiri, Præstatuiri 548
Rogare emptum 466
Rogauit ille, Spopondi ego, vel stipulanti spopondit 536, 537
Rogauit Titius, spopondit Mæuius 536
Ruta cæsa recipiebantur in ædium venditione 475
Sacra, religiosa vel publica loca vti exciperentur in venditione 479
Sarta tecta 493
Satisdationis stipulatio 544
Scribere & Rescribere 510, 511 sq.
Securitatis plenariæ instrumentum vetustum 552, 553
Sepulcri vel itineris ad sepulcrum accessio 479
Serui actus sui rationes reddebant 515
Serui venditioni peculium accedebat aut non 469
Seruire, vel seruas fore ædes dicebant 529
Seruitutes vti constituerentur 524
Seruitutes per traditionem vel patientiam constituebantur 528
Seruitutes si quæ debentur debebuntur 478
Seruitutes in stipulatum deducebantur 529
Seruitutes vti reciperentur
cum Seruo meo negotium geri veto 516
Seuorum stipulationes 540
Si ita facta non erit, vel si aduersus ea factum erit 546
Si quid dolo in ea re factum sit 539
Signate Quirites, & Signes licet 487
Simplæ & Duplæ stipulatio 483, 484
Societas coita ad emendum 502
Societas quæstus & compendi ibid.
Socitas vel vniuersorum bonorum, vel vnius rei 501 502
Societatum varia genera 502
Societatum leges 503
Spondes? spondeo. Dabis? dabo. Promittis? promitto, &c. 536, 537
Sponsaliorum formulæ 517
Stillicidia, lumina, flumina, vti nunc sunt, vt ita sint 475
Stipulari inuicem & Restipulari 538
Stipulatio sub condicione vel simplici, vel duplici, vel negatiua 542
Stipulatio, quanta pecunia ex hereditate peruenerit 482
Stipulatio Seruum sanum esse 467
Stipulatio vsurarum in dies triginta 5-1
Stipulationes omnibus fere pactis subiiciebantur 535
Stipulationes pure, vel in diem vti conciperentur 541
Stipulationibus loca inserebantur 541
Stipulationis integræ formula 536, 537
Stipulationis de dote restituenda formula 524
Stipulationum variæ formulæ 542
Stipulationum, quæ in dando consistebant, exempla 538
Stipulationum quæ in facto consistebant exempla, 542
Stipulationum differentiæ 545, 546
Superfluum pignorum, seu Hyperocha quandoque pignori obligabatur 508
Tabulæ emptionum 487
Tabulæ nuptiales 517
Tabulæ nuptiales signatæ 518
Tabulæ signo impresso obsignabantur, & lino obligabantur 487, 488
Tabulæ Testamenti deponebantur 503
Tabulæ de venditione bonorum debitoris latitantis propositæ formula 486
Tanti sunt mihi emptæ? Sunt 466
Testatio vacuæ possessionis 484
Tigni & stillicidii immittendi seruitutes 528
Titulus venalib. seruis positus 468. sq.
Traiectitia pecunia quibus legibus daretur 506
de Tributo & vectigali venditione cauebatur 479
Tritici, vini, olei stipulationes 539
Vasorum venditio 474
Vectigalium societas 502
Venales gypsatis pedibus 469
Venales inspici & nudari solitos 467
Venalium vendendorum leges 467
Venditiones per præcones 485
a Venditione quomodo discederetur 487
Variæ Venditionum leges 481
Verbis obligatio contrahi 537
Verus procurator 499
Vestimenta Polienda Curandaue locabantur 495
Viæ, itineris, actus stipulationes vti conciperentur 543
Viæ latitudo 524, 525
Villa noua ab solo ædificanda vti locaretur 493
Villam incorruptam reddito 490
Vinea redemptori partiario vti danda esset 495
Vini Doliaris venditio quibus legibus fieret 473
Vinum pendens vti veniret ibid.
Vinum vti veniret 473
Vis maior excipiebatur 489
Vrbanorum prædiorum iura 527
Vsusfructus & pignorum Diuisio 534, 535
Vtendum dare 534, 535
Vuam squalidam ne legito 495

EX LIBRO VII.

Qui formulas Testamentarias & Funebres persequitur.

Accepta certa quantitate Restituas 585
Actores serui vti legarentur 603
Ademptionis legatorum formulæ 636
Ædium appellationes 607, 608
Aditionis hereditatis formula, Adeo 577
de Æris alieni solutione testatores cauebant 592
Æstimatio patrimonii in testamento 592
Alumnis relicta legata 618
Amici vt ad exsequias venirent, legato inuitabantur 639
quod ex Ancilla nasceretur legabatur 603
Ancillæ, si peperisset, libertas data 596
Annua 617
Annua, bima, trima die, æquis vel inæquis pensionibus legata relicta 628
Annuli traditio a moriente 592, 593
Arbitratu alicuius monumentum facere heres iubebatur 641
Arcæ Pontificum vel ærario populi Romani certam summam inferre iubebatur qui aduersus legem monumento dictam id alienasset 681
Argenti species 598
Aristotelis testamentum 651
ex Asse heredes, vel ex partibus 569
Aue in monumentorum inscriptionibus 672
Augusti Cæsaris testamentum 646
Aurum omne, Argentum omne 598
Auri & argenti pondo, vel pondus legabantur ibid.
Bene valeas, Titulis monumentorum inscriptum 683
Bene merenti fecit 670
Bertichramni Cenomanensis episcopi testamentum 661
Bonorum diuisio inter Liberos testamento fiebat 591
Carmina sua cremari Virgilius Testamento mandauit 642 643
Causa legatis adscripta 632
Cautio Testamento prohibita 631
Cernito 574
Ciuitatibus & ciuibus legata relicta 623
Clausulæ in Tutoribus dandis quandoque adiectæ 589

 Codi-

Codicilli Testamentis confirmabantur 639
Codicilli Græci caput 664
Codicilli claudebantur & aperiebantur 665
Codicillorum sollennia 661
Codicillorum quatuor modi 663
Codicillorum ius 665
Codicillis fideicommissa ab intestato dabantur 663
Codicillis quænam relinqui poterant 665
Collegiis legata relicta 623
Commendationum exempla 590, 591
Condiciones legatis adscribi solitæ vel in dando, vel in faciendo vel in non faciendo consistebant 629
Condiciones contra bonos mores 572
sub Condicione operarum dandarum liberi esse serui iubebantur 595, 596
sub Condicione nuptiarum & liberorum legata relicta 630
Condicionum impossibilium exempla 572, 573
Consilio matris Tutelam geri mandabat testator 589
Contubernales seruis legatæ 596
Creditor debitori liberationem legabat 621
Cum morieris, Restituas 587
Dagoberti testamentum 661
Dari, concedique volo quidquid debet 621
Debitor interdum creditori legabat quod debebat 621, 622
Decurionibus diuisiones, epulum dari, testamento quandoque testatores cauebant 625
Demonstratio addita seruorum legatis 630
Demonstratio legatis adiecta 632
Demonstrationum quæ legatis addebantur formulæ & exempla ibid.
Diaria 617
in Diem liberorum vel nuptiarum relicta legata 628
Diis manibus 667
Domus vti instructa erat, legabatur 607, 608
Domum alienari vetabant testatores, sed in familia relinqui volebant 606
pro Dote interdum aliud prælegabatur interdum & supra Dotem aliquid relinquebatur 612
Dulcia, fruges, frumentum, legabantur 601
Elatus est frequentia maxima 683
Elogia monumentorum 668
Elogia legatariis fideicommissariisve adscripta 632
Elogia virorum monumentis ab vxoribus posita 674
Epicuri testamentum 653
Epistolis fideicommissa relinquebantur 665
Epistolarum ad heredes scriptarum exempla, & formulæ 665, 666
Epitaphium parasiti 676
Exheredatio non notæ causa 579
ab omnibus gradibus Exheredatio 578
Exheredationes, cum elogio & adiecta causa 578, 579
Exhereditationum formulæ 577
Faciendum curauit 679
Familiæ interdum relinquebatur 620
Familiæ emtor 558, 559
Fideicommissa a quocumque herede vti relinquerentur 634
tacita Fideicommissa & eorum formulæ 638, 639
Fideicommissorum variæ formulæ 587, 516
Fideicommissorum Græce relictorum exempla 636, 637
Fideicommissorum quæ a legatariis præstarentur exempla 635
Fideicommissorum formulæ 637
Fideicommissaria Libertas ita dabatur, Rogo, Peto, Fideicommitto, manumittas 593
Filiæ dos legabatur 612
Filiæ sub condicione nuptiarum pater legabat ibid.
de Filiarum nuptiis interdum Testatores testamento cauebant 590
Filiusfamilias sæpe sub condicione emancipationis heres scribebatur 573
Filii carissimi, & dulcissimi vocabantur 632, 633
Filii postumi quibus verbis heredes instituerentur 568
Formula confirmationis Codicillorum 639
Formula testamentorum quæ in Galliis fiebant ex Marculpho 661
Formula relegandæ dotis, Quæ pecunia vel Quanta pecunia 612
Formula nuncupationis in testamento per æs & libram 558, 559
Formula subscriptionis testatoris 561
Formula subscriptionis testium in testamentis 560
Formulæ codicillorum 560, 561, 639
Formulæ legatorum per vindicationem, damnationem, Sinendi modo, & per Præceptionem 597
Formulæ liberationis legatæ, Heres damnas esto non petere, Ne petito, Peti nolo, veto. Heres meus damnas esto liberare, aut non exigere 620
in Fronte pedes tot, in agrum tot 677
Fundus legatus sicut est, vel vti possedi 605
Fundus legatus vti instructus erat 604, 605
Fundus legabatur vti opt. maximus 604
Fundus legatus cum instrumento 605
Fundus deducto vsufructu legatus 609
Fundi legati alienatio, ni de nomine seu familia exiret, prohibita 606
Fundi legatum cum omnibus quæ ibi seu in eo erant 605
Ex Fundi reditu legata relicta 619
Ex Fundis institutio 572
Fundorum vocabula 604
Fundos nominibus propriis, confinibus vel alia demonstratione consignabant 604
Funeris sui curam alicui testator mandabat 639
Galli Aquilii formula, & lex Iulia Velleia 569
Gemmarum, Margaritorum, & Anulorum legatum 600
Gladiatorium munus testamento dari iubebatur 625
Gregis, armenti, iumentorum, ouium legata 602
Gregorii Theologi Testamentum 649
Grunni Corocottæ testamentum ludicrum 645
Habitationis legatum 611
Hadoindi Cenomanensis episcopi testamentum 659
Heres ne altius ædes suas tolleret, damnabatur 626
Heres emere vel vendere testamento damnatur 626
Militia comparari iubebatur. ibid.
Heres insulam ædificare, reficere damnabatur 626
Hæres opus publicum facere iubebatur 634
Heres fecit vel posuit 670
Heres cernere iubebatur 574
Heres esto, Heres sit, Heredem esse iubeo, sunt præfationes in testamento 566, 567
Hæres quibus verbis hereditatem Restituere rogabatur 584
Hæres in ius & locum defuncti succedebat 577
in locum partemue eius Heres esto 583
Heres palam nuncupabatur 576
vnius ex pluribus electio in Arbitrium Heredis collata 633
Heredi legatum relictum, si is heres non esset 635
Heredes plures vti scriberentur 572
Heredes sub condicione vti scriberentur 572
Heredes ex partibus vti scriberentur 570
ex reliqua parte 571
Heredes primo aut secundo versu testamentorum scribebantur 565
Heredes sunto 567
Heredes sine partibus nonnumquam scribebantur 571
Heredes instituti, Primi, Primo gradu, vel loco scripti heredes 580
Heredes extranei quandoque exheredabantur 597
Heredum institutioni elogia adscripta 566, 567
Heredibus prælegata relicta 567
ab vno ex Heredibus nominatim vti legaretur 623
ab omnibus Heredibus legabatur his verbis, Qui quis mihi Heres erit, vel, Heres meus damnas esto 633
dimidiam partem Hereditatis Restituere rogatus 586

Heredi-

Hereditatis in partes distributio 471, 472
Hereditatem Adeo, Cernoque 574
Hereditatem cum fructibus, vel exceptis reditibus Restituere rogatus 585
quidquid ad te ex Hereditate, bonisue meis peruenerit 584
quidquid ex Hereditate mea superfuerit 584
Hereditates & legata merentibus dabantur 576, 577
Hic situs est 667
Hic iacet 667
Hispanienses inscriptiones aliquot 676, 677
Holographum testamentum 561
Hospes lege 673
Impensæ quæ in monumentum fieret modus testamento statuebatur 641
Impuberi ad breue tempus ætatis interdum substituebatur 582
Iubeo vt det, præstet sine vlla controuersia 595
Iulii Frontini morientis Mandata 645
Iulii Cæsaris testamentum 646
si Iurauerit se daturum, liber esto 595
Iurisconsulti ad testamenta scribenda adhibebantur 561, 562
Iurisiurandi condicio adscripta heredi 572
Iurisiurandi condicio legatis apposita 630
Lanam, linum, purpuram, Versicoloria legabant 600
Lego hoc amplius 627
Legabatur quatuor modis 597
bis cui Legauero, semel deberi volo 627, 628
vti Legaretur pluribus coniunctim 627
Legata annua relicta, si negotiis filiorum vel nepotum testatoris legatarius interueniret 619
Legatorum quæ præsenti die data erant proferendorum formula, quas pecunias Legaui, quibus dies adpositus non est, &c. 628, 629
Legatorum sub disiunctione relictorum exempla 627
Legatorum in diem relictorum exempla 628
Legatorum cum præfinitione annorum exempla 629
Liber esto, ita vt reddat 595
Liberi esse iussi cum ad trigesimum ætatis annum peruenissent 596
de Liberorum educatione Testator quandoque cauebat 589
Liberis Prælegata relicta 611
Liberis à parentibus positi tituli 674
Libertas directa ita relinquebatur, Liber esto, vel liberi sunto, Liberum esse volo, aut iubeo 593
Libertas data seruo, si per aliquot annos seruisset 596
Libertas cum legato seruo adscripta 622
Libertas vel pure vel post tempus dabatur 593, 594
Libertates testamentis dabantur vel directo vel per fideicommissum 593
aliæ Libertatibus adscriptæ condiciones 595, 596
Liberti testamento adsignabantur 639
Libertis sub condicione, si cum filiis, vxoribus, matrib. morarentur, relicta 615, 616
Libertis Alimenta, cibaria, vestiaria, testamento relinqui solita 615, 616
Libripens 559
Lignorum & chartarum legatum 602
Lituras, superinductiones ipse feci 563
Lyconis testamentum 653, 654
Manumissis testamento alimenta quoque relicta, vt & mancipiis 616
Mariti vxoribus dotem prælegare seu relegare solebant 612
Mariti vxorib. ea quæ earum caussa emta parataque essent, legare solebant 613, 614
Mei memor esto 642
Menstrua 617
Militaria testamenta 662
Mobilia & instrumenta fundi, vineæ, legabantur 670
sub Modo relicta 631
Monumentum sibi fieri testatores mandabant 641
hoc Monumentum heredem non sequitur 680
huic Monumento dolus malus abesto 683
Monumentorum titulis cauebatur, quæ personæ in ea inferrentur 679, 680
hoc Monumentum siue sepulchrum est 680
Monumentorum tituli & inscriptiones 667
Monumentis leges dictæ 677, 678
Morientium extrema dicta 642
Morientium mandata de funere 639
Mortis caussa Epitaphiis adscripta 669
de Mortis caussa donationibus 666
Mulieribus quibuslibet legata, Quandoque nupsissent, vel cum in familia aut alicuius arbitratu nupsissent, relicta 619
Mundum & ornamenta muliebria vxoribus sæpe legabant 613
Municipiis seu municipibus legata relicta 623, 624
Nominis legatum vti conciperetur 601
Nominatim vti Libertas daretur 593
Nominatim & inter ceteros vti liberi exheredarentur 578
Nudus vsus vel vsus, sine fructu legabatur 611
Nummi vti legarentur 598
Ollarum inscriptiones 683
Optionis seu electionis legatæ formulæ 627
Ornamentorum legatum 599
Olla hic sita sunt 668
Parentes Liberos suos amicis quandoque commendabant 590
Pars bonorum legabatur 608
ex Partibus quæ postea adscriberentur, quandoque heredes instituebantur 571
Pecuniæ ad opus publicum faciendum relictæ 624
de sua Pecunia fecit 672
Peculium seruis cum libertate relinquebatur 595
Penus vti legaretur 602
a te Peto fideique tuæ committo 587
Platonis testamentum 651
Pocula legabantur & Lances 598
Pœnæ nomine vel caussa legata 631
Ponendum curauit 671, 672
Populo legata relicta 623
Posthumus vel postuma heres esto 568
Postumi sui post mortem meam nati fuerint, vel Quotcumque mihi nati erunt ibid.
Præcipere legata, eaque distribuere vnus ex heredibus iubebatur 633, 634
Prædia vti à testatore possessa erant, legata 687
Prædia vti instructa erant, legabantur ibid.
Prædiorum appellationes 606
Præfationes in testamentis 566
Prælegatorum formulæ & exempla 611
Pueris puellisque ingenuis alimenta relicta 617, 618
Pupillaris Substitutionis formula 581, 582
Quibus scieris poteritque 574
Quisquis mihi heres erit, idem Filio impuberi heres esto 583
Quod abominor 583
Rationem reddere veto 595
Rebus certis acceptis retentis, vel præceptis, deducta parte, Restituere hereditatem rogatus 585
Reditus legatus 610
Regna testamentis relicta 567
Reipubl. legata data 623
B. Remigii Archiepiscopi Remensis testamentum 654, 655, 656, sqq.
Repetitionis legatorum formulæ 634, 635
Restituere bona, pecuniam, vel vniuersam rem 584, 585
si sine liberis decederet Restituere rogatus 585
Ridicula Mandata testatorum 641
Rogo, vt edices. Peto vt alas 617
Rogo, vel te Rogo hereditatem restituas 587
Satis exigi veto ibid.

Satis exigi & satis accipi Veto 620,621
Sepulchra familiaria & hereditaria 679
Serui liberi esse iubebantur, si Capitolium ascendissent:
Item, si decem dedissent 595
Serui vti heredes instituerentur 576
Serui sæpe sub condicione rationum reddendarum Liberi esse iubebantur 594,595
Serui optio & electio legabatur 602,603
Serui vti legarentur ibid.
Serui circa monumentum morari iubebantur 642
Serui testamento prohibiti manumitti 597
Seruo proprio legatum relictum hac formula, Quem liberum esse iussi 622
Seruorum legato Demonstratio adiici solita 629,630
Seruis alienis legata relicta 622
Signum Dei fieri, ponique testator interdum iubebat 625
Sollemnia aliquot fideicommissorum verba 637,638
Statim, Prima quaque die, vel post mortem suam Restituere rogatus 587
Statuas & imagines in foro municipioue ponere testator iubebat 625
Sub contrariis condicionibus legata relicta 630,631
Substituti, Secundi, Secundo vel tertio gradu scripti 580
eosque inuicem Substituo 580
Substitutio in vtrumque casum 582
Substitutio ei qui supremus morietur ibid.
Substitutionum plures gradus 580
Substitutionibus quandoque plures casus expressi 580, 581
Supellex legabatur 600
Tabernæ legatum 608
Tabulæ primæ & secundæ 663,664
Tabulæ testamenti clausæ 663
Tabulæ testamentorum obsignantur 560
Testamentarius 561
Testamentum recitabatur 565
Testamentum in duob. exemplarib. quandoque scribebatur 562
Testamentum duplex 563,564
Testamenti apertura tabularum 564
Testamenti Græci capita aliquot 648,649
Testamento in bona & in nomen Adoptari 574
Testamento interdum cauebant, quos in sepulchrum suum inferri vellent 647
Testamento fieri iussit 621
Testamentorum formulæ sublatæ à Constantino 567
Testamentorum caput heredis institutio 576,577
Testamentorum ordo 564,565
Testamenta per æs & libram 558,559
Testamenta Fauonii Iocundi, Valerii, Castrici & Cæcilii 643
Testamentorum generale caput de legatis & hereditatibus præstandis 634
Testamenta Sempronii Tucidani & Megonii 644
Testamenta in procinctu 558
Testamenta à testatorum nomine plerumque inchoabantur 566
quæ in Testamentis caueri consueuerant, summa 565
Testatoris nomen ferre quandoque heres iubebatur 575, 576
Theophrasti testamentum 651,652
Theodosii Imperatoris Testamentum 648
Tiberii Testamentum 647,661
Titius & Seius, vterue eorum, heres esto 568
Tituli versibus scripti 668
Titulorum quos parentib. liberi posuerunt aliquot exempla 674,675
Translationis legatorum formulæ 636,637
Tumulos rosis ornari quotannis quidam iubebant 682
in Tutelam & Culturam monumenti relictum 682
cum in Tutelam peruenerit 628
in Tutelam operis legatum 624
In Tutelam cinerum legatum 642
Tutor esto, vel Tutorem do 689
pluribus Tutoribus datis declarabat Testator quem eorum administrare tutelam vellet 589
Tutorib. Curatorib. & negociorum gestoribus rationis reddendæ necessitas testamento quandoque remittebatur 621
Vasorum argenteorum pondo 598
Vestis & Vestimentorum legata 599
Vestes & ornamenta in funus inferri testator iubebat 640,641
Viæ & haustus aquæ legata 626,627
Vicis legata relicta 623
Vina vti legarentur 601
Viuens seu viuus fecit, comparauit, emit 670
quæ Viuus vel viua præstabam, dari volo 615
cum qua vixit sine vlla querela 673
Vixit annis tot, mensibus tot, diebus tot 669,670
Virgilii Testamentum 642,643,& 648
Virginii Rufi mandata de Titulo Sepulcri 648
Vir vxori quæ viuus donauerat testamento legare solebat 614
Vltio mandata testamento 642
Vni ex pluribus cui ipse vellet Restituere heres rogabatur 586
ex Vsuris pecuniæ legatæ Alimenta præstari, testatores quandoque volebant 617,618
Vsusfructus Omnium seu Vniuersorum bonorum 610
Vsusfructus pluribus vti legaretur 609
Vsusfructus vti legaretur 609
Vsusfructus ad tempus legatus 611
Vsusfructus legatus Quoad viuet ibid.
quarum rerum Vsusfructus legaretur 609
Vsusfructus bonorum sæpe vxoribus legabatur 613
Vulgaris Substitutionis formula 580
Vxores carissimæ & dominæ appellabantur 632 633
Vxores viris legata relinquebant 615
Vxorum monumentis Tituli positi à maritis 672, 673
Vxoribus legata ita relicta vt & liberis consulerentur 614,615

EX LIBRO VIII.

Qui miscellanei generis formulas complectitur, perque eas omnes quæ ad superiora commode reduci non potuerunt, vagatur.

Abiit iam, & reuerti debet 727
Abito quo voles, vel, Nihil te moror 703
Absit dicto inuidia 719
Acclamationum voces, Feliciter 697
Actum est, Ilicet, Perisli 719
Adeste ciues 696
Adoptio nepotis, quasi ex filio nati 723
Adrogationum verba sollemnia, Velitis, iubeatis, vt L. Valerius L. Titio tam iure legeque filius siet, &c. 701
Ἆιρε τοῦτον 698
Amatorii sermones, Plus alterum diligere quam se 717
Amicitiam renuntiare 720
Amphoris tituli apponebantur in hunc modum: Falernum, Opimianum annorum centum 718
ex Animi sententia 689
Aquam inclamabant in incendiis 698
de Aquis in vrbem primum perductis 727
Aris tactis iusiurandum præstabatur 689
Auctorati ludo 713
Aue 721
de Balneis, & Thermis Inscript. 728
Bene habet 719
Bono animo esto 717

Bono Reipub. natus 711
vti tu Caius, ego Caia 697
per Caput iurabant 687. per oculos, ib. per Iunonem, ibid. per Venerem, ibid. per Iouem lapidem 388
Caue 71[illegible]
Caue, caue canem ibid.
Censor. Consul 703
Ciuis Romanus sum 696
ô Ciues ibid.
Conceptis verbis iurare 689
è Conspectu meo abi 701
Consulum fidem, Patrum, Militum & Cæsarum implorabant 696
Contradicere 719,720
Controuersiam exponere 719
Controuersias declamare 720
Crustulum & mulsum dari iussum 705
Cui bono 717
Curantibus vel curam agentibus illis 706
Date aquam manib. Apponite mensam 725
Date viam Consuli 700
Date locum ibid.
Deos hominesque testor 694
per Deos 719
Deuoti numini, maiestatique Principis 709
Digito monstrari 715
Dii faciant, vt hæc sæpius fiant 699
Dii me perdant 691
si Diis placet 719
Dispeream si, vel Dispeream nisi 691
Dominus & Deus 722
Eccere 985
Eiurare iniquos sibi esse iudices 693. Eiurare bonam copiam ibid. Eiurare malam mentem ibid.
Elogia & Tituli Imperatorum, Augusti, Claudii, Vespasiani, Titi, Traiani, Hadriani, Antonini Pii, Aurelii Veri, Marci Aurelii Commodi, Septimii Seueri, Antonini Caracallæ, Gordiani, Aureliani, Aurelii Maximiani, Constantini, Arcadii & Honorii 709,710. Elogia Clarorum virorum, Appii Claudii Cæci, Fabii Maximi, Cæcilii Metelli, C. Marii, Sicinii Dentati, L. Mancini, L. Munatii Planci, C. Octauii, Palæmonis Grammatici, Plautii Siluani, C. Popilii, Cari Pedonis, Neratii Proculi, M. Cornelii, M. Aufidii, Sabini Egnatii Proculi, Voratii Seueriani, Saturnini Secundi, Iulii Iuliani, C. Salii Aristeneti, Q. Seruilii Cepionis, Canuleii Zozimi, C. Carelli Fufidii Annii, C. Cæsonii Macri, Rufii prætextati, C. Vallii Polycarpi, C. Valerii Mariani, Anicii Paulini iunioris, Turcii Aproniani, Petronii Perpennæ Quadratiani, P. Titii Perpetui, Flauii Eugenii, Memmii, Vitrasii Orfiti, Sex. Petronii Probi, Titi Cæiu Præfecti annonæ, Fabii Titiani, Aurelii Symmachi, Vetii Agonii, Flauii Stiliconis, Aradii Valerii Proculi, Publilii Ceionii Iuliani, Iulii Eubulidæ, Ragonii Vincentii Celsi, & Narsis Eunuchi, Elogia & Tituli 709,710
Epistolarum, quæ ad Principes scribebantur, peculiares formulæ 720
Equo publico 703
Expositio, & Contradictio 720
Ex sententia 697
Ferrum recipere 714
Fides penes auctorem erit 719
Fidem plebis imploro 695
Fili, cui me reliquisti? 716
Fœnum habet in cornu 715
de Fonte inducto Inscriptio 707
Foras, vel Exi foras 701
per Fortunas, & per liberos 718,719
Gallina in qua domo canat, superiorem marito esse vxorem 717
Gratulationum voces, Salua Roma, Salua patria, &c. 697
Gladiatorum auctoramenti verba, Vri virgis, ferro necari 713
per Genua obsecrare & rogare 718
H.C.I.R. 703
Hic est 713
Histriones populum deprecabantur, vt eos benigne & libenter audirent 714
Histrionum inscriptiones 712
Hominem hunc liberum esse volo 702
Honos sit auribus 716
Honoris causa 706
Idem in me 691
ad Ignem 698
Ignosce, confitetur 719
Ilicet 719,726
Imaginibus Tituli subscribebantur 706
per Imperatoris æternitatem & salutem oro 694
Implorationum voces, pro Deum atque hominum fidem 695
si quis Inferis sensus, vel si quis sensus in morte 716
de Iniuria facta se purgantes, iurabant se non fecisse 693
Inscriptiones de Viis factis, stratis, vel restitutis 706
Inscriptionibus & Tabulis, quorum filii & nepotes essent ii de quibus agebatur, exprimi solebat 712
cuius Tribus essent, vt plurimum nominibus addebatur 712
Io Saturnalia 697,698
Ita me Dii seruent 686
Ita Deos velim mihi propitios ibid.
Ita me Deus amet, vel ita me Dii ament 686
Ita viuam 687
Ita sim felix 686
Ita filio superstite mori mihi liceat ibid.
Iudicis rogandi mos, Quæ salua fide facere posset 718
quod Iussi & imperaui 717
Iupiter de nostris annis tibi augeat annos 697
Iuro per
per ea quæ tibi dulcissima sunt in vita 690
per Deum 719
per Dextram, per Genium, per Fidem tuam, per has Lacrumas 685
per genium principis 719
per salutem 685
Iurabant Veteres, Pol, Per pol, Ædepol, Ecastor, Hercle, Mehercle, Mediusfidius 686
per fidem 684,685
Iurabant in leges, in Nomen, in Verba, in Acta Principum 685
L.D.D.D. 692
ad Leonem 703
Lex dicta, vt filii sequerentur patrem adoptatum 698
Libellus proponebatur rem inuentam aut amissam continens 702
Ludorum puerilium verba 714,715
Manumissionum verba certa & sollemnia 725
de Manubiis 702
Mea vita, Mea lux, Meum suauium, anime Mi 703
Mea voluptas, Mea Salus, Meum Cor 717
Mel meum, Ocellus Meus, vel Ocelle Mi 718
Me miserum, Miseram me ibid.
Memoriam mortuorum à se non sollicitari 719
Merces per vicos clamabantur 716
Miselli mortui vocabantur 715
Morbum perpetuum iurare 716
Mortuum ex ædibus efferri 693
Mortuis Aue, seu Salue, & Vale dicebatur 699 725,726
Mox ego huc reuertar 717
Mulierum quarundam honorificæ inscriptiones, nempe Furinæ Sabinæ, Tranquillinæ Augustæ, Tarpeiæ Valerianæ Virginis Vestalis maximæ, Fl. Publiciæ Virginis Vestalis maximæ, Celiæ Claudianæ Virginis Vestalis maximæ, Fabiæ Aconiæ Paullinæ, Aniciæ Faltoniæ Probæ, Peduceæ Iulianæ, Heluidiæ Burreniæ, Modestæ, Tyranniæ Aniciæ Iulianæ 710,711
Nauis in caput 725
Ne viuam 691, ne saluus sim ibid.
Nominibus olim adiectæ appellationes 712
Apici, Imperiosus, Maximus, Annalis, Senatus patronus

nus, Diues, Nepos, Pius, Cunctator, Verrucosus, Ouicula, Frugi, Vir optimus, Catus, Corculum, Censorius, Sapiens, Felix, Magnus, Optimus, &c. 712, 713
Non me nouit 717
Non te peto: piscem peto, quid me fugis Galle 714
Nos te ordine, quo natura permiserit, cuncti sequemur 726
Numquid vis? 724
Numquid ad forum mandas? 725
Numquam periclitabimur, si illud periculum potuerimus euadere 717
Obtestor te per omnes Deos 695
Obtestationum formula, Testor 634
Ollus Quiris letho datus 699
Oratoris & Medici Inscriptiones 711
Ordo, vel Corpus, vel Collegium, censuit, vel conlocauit 706
Operibus publicis Principis nomen, aut eius, cuius pecunia id opus factum erat, scribi solebat 708
Par an impar 725
Paratos se partem annorum suorum dare 718
Parenti patriæ 703
Parenti optime merito ibid.
Patrono ibid.
Perimus 719
Pietatis immobilis erga Principem 703
Plausum dare 727
de Pomœrio ampliato Inscripti. 709
vt Poneretur, vbi vellet 703
de Pontibus inscript. 708
Porro Quirites 695
Præconia secularium ludorum, Conuenite ad ludos spectandos, quos neque spectauit quisquam, neque spectaturus est 698
Prehende furem ibid.
Proculi Tumulus 711
Pro vestram fidem Quirites 696
Puri, Probi, Profani, Sui, auri 703
Quid rei est? 725
Quid venis? ibid.
Quid noui: Nihil sane 724
Quid agis 723
Quisquis es 723
Ragonii Vincentii Celsi egregii aduocati simulque boni iudicis commendatio 711
Recte 724
Rectene omnia ibid.
ad Res amissas conquirendas olim præconib. vtebantur 699
Res tuas tibi habeto: res tuas tibi agito 700, 701
Sæpe facias 699
Salus res est, saltat senex 714
Salue & Saluere iubeo 722
Saluus sit ibid.
Sardi venales 699, 700
Satisfactionis formula, Nolle factum 693, 694
Satin Salue? 723, 724
Saturnalia, & bona Saturnalia 697, 698
per Secula facere Dii permittant 699
ex Senatus Consulto faciendum curauerunt idemque probauerunt 710
ex S. C. ex Priuato in publicum restituit 703
Si vales bene est, ego valeo 720
Si sciens fallo 688
Si vos liberique vestri valetis, bene est, ego exercitusque valemus 720
Silete, & Tacete 700
Sophus 713
in Statuarum dedicatione, Sportulæ, Diuisiones, Epulum Cæna, dari iubebantur 703, 704
Σταύρωσον, Σταύρωσον αὐτὸν 698
per Superos, per patriam oro, 695. per carissima pignora ibid.
Suo, in Epistolarum Inscriptionibus 723
Terrarum Dominus 722
Thalassio 697
Tituli statuarum 703
Vale 721, 725, 726
Valete, & plaudite 727
cum bona Venia quæso audiatis 714
Verbis conceptis peierasse 691, 692
Vixit annos tot, Durauit annos tot 727
Vixisse mortuos dicebant 726
Voces populi infaustæ, Tiberium in Tiberim, Viuus ardeat Valens 698

INDEX

❧ ❀ ☙

INDEX
RERUM ET VERBORUM.

Numerus significat paginam in margine notatam.

A.

A Litera absolutionis 454
Abalienatio 488
Abderitarum querelæ ad Senatum per legatos delatæ 227
Abdicationis formula 701
Abeuntes dicebant Vale 721
Abito quo voles 703
Abiit, de mortuo 699
Abire tutela 389
Ablutio, sacrorum causa, viuo flumine fiebat 4
Ablutiones capitis & corporis in sacris 3
Abominantes quibus verborum figuris vtebantur 48. 85
Abrogari lex, vti diceretur 123
Absens nemo damnabatur 443, 444
Absit dicto inuidia 219
Accede lictor 251
Accessurum seruum, vel quid aliud, in fundorum venditionibus interdum dicebant 479
Accensi inclamabant horam 453
Accelera signifer 324
Acceptilatio quomodo concipiebatur 553, 554, 555
Accii Nauii Auguris statua 221
Accipe libens 30
Accipere omen 82, 83
Accipi preces suas, rogabant precantes 30
Accipi dicebatur Rogatio 123
Acclamatio plebis, cum congiarium dabatur ab Imperatoribus 78
Acclamationum, quæ in Senatu fiebant, formulæ 173, 174 175. & sqq. Acclamationes militares 328. Acclamationes, quæ vulgo fieri solebant 697
Accusatio quibus verbis instituebatur 441, 442
Accusator in crimen subscribebat 442
Accusator citabatur 445
Accusatores postulabant, vt quæstiones haberentur 452
Acerra turis plena 23
Acerui turis 23
Actionem polliceri, vel denegare 262
Actionem dabo, & non dabo ibid.
Actiones prætor in albo propositas habebat 221
Actionum in personam formula 350
Actionum in rem formula 352
Actionis confessoriæ formula 355
Actionis negatoriæ formula ibid.
Actionis furti formula 356
Actio certæ creditæ pecuniæ 358
Actiones de peculio adiectio 352
Actionum formulæ per dictionem, Quod, conceptæ 357
Actiones Ædiliciæ 360
Actiones omnes certis formulis adstrictæ erant 363
Actionum formula apte & congrue concipienda erat 364
Actionum tam in rem quam in personam, & mixtarum propriæ & speciales appellationes 365
Actiones vtiles 365
Actiones in factum 383
Actionum in rem iudicium quo modo excercebatur 399, 400
Actionum quæ ex noxa seruorum instituebantur, vis & potestas 414
Actiones quæ aduersus furem competebant 426, 427
Actiones eiusdem rei nomine vbi plures competebant, vna electa aliæ remittebantur 430
Actor intentione sua causam petendi complecti soleb. 352
Actiones ex Empto, Vendito 359
Actio aduersus dictum promissumve 360
Actiones Redhibitoriæ, Æstimatoria seu de Æstimato, Quanto minoris 360, 324
Actio ex Locato, Conducto 360
Actio Seruiana & Hypothecaria 360
Actio Publiciana ibid.
Actiones Noxales 361
Actio in factum 324, 325
Actio rerum amotarum 421
Actio ad exhibendum 412
Actionis, si quadrupes pauperiem fecisse dicatur, exitus 416
Actio serui corrupti 416
Actio damni infecti 417
Actio aquæ pluuiæ arcendæ 417, 418
Actio de dote 419, 420
Actio tutelæ 421, 422
Actio ex Testamento 422
Actio negotiorum gestorum 413
Actiones arbitrariæ ibid.
Actio Fauiana & Pauliana 427
Actionis genus sibi edi reus postulabat 365
Actionis verbo Præiudicia continebantur 369
Actionum instar Prætoriæ stipulationes obtinebant ibid.
Actionem denegare 392
Actor decreto Prætoris, periculo tutoris quandoque constituebatur 385, 386
Actores serui ita plerumque legabantur, vt prius heredi rationes redderent 603
Acta Senatus 170
Acta apud procuratorem Cæsaris facta 396, 397
Actorum consistorii exempla 395, 396
Actorum pars 292, 297, 395, 396
Actorum seruitus 524, 525
Actus spatium 525
Actum est 409, 410, 454
Ad arma 323
Ad leonem 698
Ademptio legatorum quibus verbis fiebat 635. sq.
vt Adessent, deos orabant 64
Adeste cives 696
Addixit auis 110
Addici Iudices 397, 398
Addictio in diem quemadmodum fiebant 481
Addictio in diem fundo plerumque precario eum emptor à venditore rogabat 481
Ad instar interdicti 368
Adigi iudices 397, 398
Aditus & abitus ad sepulchra, funeris faciendi causa 479
Adiutrix Fortuna 47
Admissiuæ aues 112
Admouebantur aris hostiæ 14
Adolere 28, 29
Adoptionis ritus 353
Adoptio Testamento facta tam in bona quam in nomen 575
Adoptiones lege Curiata fiebant 710
Adoptio Testamentaria Octauii Cæsaris lege Curiata confirmata fuit 575, 376
Adoptiones quomodo fiebant 701
Adoptabant tam in locum filii, quam in locum nepotis 702
Adoptare quis nepotis loco poterat, etiam si filium non haberet 702
Ador, farris genus 28
Adorare precibus, votis, ture 38
Adorantium ritus & gestus 31, 32, 33
Adrogandi licentia mulieri id desideranti permissa 284
Adrogationes quo modo fiebant 120, 701, 702
Adserere manu 362
Adsertionum formulæ ibid.
Ad signa 324
Adsignatio libertorum 659
Adtestata fulmina 116

Aduenientes dicebant Aue 721, 722, 725
Aduersaria negligentius scribebantur 515, 516
Aduocatus 369
Aduocati a Prætore petebantur 347
Aduocati quibus verbis Prætores compellabant 349
Aduocati egregii commendatio 711
Aduocationem petere, vel postulare 347
Aduocationibus quandoque interdicebatur causidicis 460
Aduolui aris 36
Ædepol 684, 722
Ædes sacræ interdum vouebantur 89
Ædes sumptu publico quandoque factæ 193
Ædes factæ ex manubiis ibid.
Ædes qui emebant, prius eas adhibitis fabris inspicieb. 474
Ædes vt optimæ maximæque erant plerumque venibant ib.
Ædium sacrarum dedicationi leges dici solebant 105, 106
Ædium locatorum pensiones venditionibus excipiebantur vel accedebant 475
Ædium venditor habitationem sibi vel inquilinis suis excipiebat ibid.
Ædium venditionis vetus instrumentum 476
Ædium locatio 489
Ædium antiquarum leges 493, 494
Ædiles edicta proponebant 268
Ædiliciorum edictorum exempla ibid.
Æmiliæ Vestalis virginis precatio 76
Ære conlato statua posita 706
Ἀγαθῇ Τύχῃ 62
Agendarum rerum initium à precatione deorum ducebatur 37, 38
Agendarum rerum præfatio 58, 59, 60, 61
Agendi potestatem faciam, vel Agere permittam, vel Actionem permittam 262
Agendi potestas ab Imperatoribus quo modo permittebatur 277
Agonaliorum feriæ 11
Agri olim venibant per præconem 485
Agrorum locatio 489
Agrariæ legis verba quædam 147
Agrimensoris officium 408
Αἶρε τοῦτον, & Αἶρε αὐτὸν 698
Alabandensium legati 231
Albegmina 22
Alcibiades insimulatus est Athenis initiorum sacra enuntiauisse 3
Alexander cum aliquem emendaret, quid dici iuberet 463
Alexander Seuerus dominum se appellari vetuit 721
Alexander Seuerus quomodo salutabatur ibid.
Alexandri Seueri mortis omen 13
Alexander Seuerus quibus verbis ignauos petulantesque milites dimiserit 243. sq.
Alexandrinorum legati 232
Aliena tribus modis sumuntur 529
de Alimentis testamento relictis transigi absque prætoria cognitione non poterat 388, 389
Alimenta liberis quandoque pater Testamento statueb. 590
Alimenta liberis Patroni plerumque legabant 615
Alimenta quibus verbis relinquebantur 616
Alimentorum modus interdum statuebatur, interdum non adiecta quantitate relinquebantur 617
Alimenta plerumque præstabantur per vnum ex heredibus, quem testator eligebat ibid.
Alimenta ingenuis pueris, puellisve quandoque relinquebantur 617
Alites quæ 111
Alma proprie Tellus 41
Almæ deæ ib.
Alma Venus 46
Altera auis 112
Alter, ambove 203
Altercationes in Senatu 170, 171, 172
Altercationes in Iudiciis 402
Altilinea bidens 12
Alumno & alumnæ legata relinquebantur 618
Amatorii sermones 717
Ambaruales hostiæ 12
Ambiegni bos & veruex, & Ambiegnæ oues ibid.
Ambraciensium legati 228
Ambula in ius 345, 346
Amicus noster, & in Rescriptis 276
Amicitiam & societatem Reges à Senatu petebant 217
Amicitia & societas cum populis exterisque nationibus iungebatur 219, 220
Amicitiam renouari postulabant, quorum maiores amici populi Rom. fuerant 219
Amicitia esto 338
Amici & socii, Reges quidam appellati 216
Amicorum & sociorum legatis locum lautiaque præbebant 233, 234
Amici plerumq; in consilium adhibebantur à iudicibus 433
Amici ad signandum aduocabantur 488
Amici ad obsignanda testamenta aduocabantur ibid.
Amicos, vt ad funus suum venirent, legato nonnumquam inuitabant 640
Amicitiam interdum renuntiabant per epistolas 721
Amphoris Tituli apponebantur 718
Amplissimi viri 276
Amplius non agi 370, 499. sq. & non peti 548
Amplius pronuntiari 454
Ampliatio ibid.
Annæ Perannæ Martio mense sacrificabatur 53
Annus centesimus, finis vitæ hominum longissimus est 699
Annalis cognomen L. Iulio tributum 712
Annua, bima, trima die in stipulationibus 541, 589. & in legatis 628
vt Annuerent, dos rogabant 67
Anseribus cibaria publice locabantur 497
Antestari 346
Antiquari lex & Rogatio 123
Antonius supremis Tabulis cauerat, vt corpus suum Alexandrinum referretur 649
C. Antonius consul à Senatu laudatus 208
M. Antoninus philosophus Eleusiniæ Cereris templum adiit, vt se innocentem approbaret 7
Antoniani edicti clausula quædam 152
Anuli aurei militibus donabantur 329
Anulus morientis tradebatur interdum vni ex heredib. 592
Anulis signatoriis obsignabantur Tabulæ 487. sq.
Anulus arræ loco dabatur 487
Anuli legabantur 599, 600
Androclis historia 461
Animales hostiæ 12
Animalium venditor cauere debebat, ea sana præstari 472
Animaduertere lictorem consul iubebat 252
Animaduertendi verb. Prætores in suis edictis vsurpab. 266
Appellatio quo modo & quando interponenda 438
Appellationis formula ibid.
Appellationis causa reddebatur ibid.
Appellatio iusta vel iniusta pronuntiabatur ibid.
Appellationum causæ, quæ grauamina in vsu nostro appellantur 439
Appellationes nominibus olim adiectæ 712
Appellatorii libelli 438
Appianus ex Plutarchi Crasso multa ad verb. transtulit 99
Appii Clodii prætoris de bello Hetrusco sententia 165
Apollinis varii Tituli & appellationes 45
Apollini ædes vota pro valetudine populi 90
Apollinis Pythii oraculum 194
Apochæ formula 552, 553
Apochæ vetus instrumentum ibid.
Aqua pura lustrabantur 5
Aqua in aurem victimæ infundebatur 14
Aqua cottidiana, & æstiua 525
Aqua diurna, & nocturna ibid.
Aqua fistulis ducebatur 526
Aquæ a quibus imper. in vrbem perductæ aut restitutæ 707
Aqua mensuris diuidebatur 526
Aquæ iter determinari in seruitute imponenda solebat 526
Aqua interdum per plurium prædia ducebatur 527
Aqua inclamabatur in incendiis 698

Aqui-

Aquila scipioni eburneo imposita erat 217
Aquiliæ legis capita duo 148
Aras tangere & amplecti solebant precantes 36
Aris Tituli adscribebantur 104, 105
Aram tangentes iurabant 690
Aris aduoluebantur supplicantes 36
Arbitrator Iupiter 44
Arbitrium rei vxoriæ 351. 352
Arbitrium fiduciæ ibid.
Arbitri a Prætore dati 397
Arbitro ex æquo & bono latissima potestas concedebatur 351
Arbitri in quibus iudiciis dabantur 393
Arbitri inter vicinos de finibus ambigentes sumpti, officium 404
Arbitri familiæ ercifcundæ officium 409
Arbiter communi diuidundo 411
Arbitri ex compromisso sumpti 437
Arbitri quemadmodum pronunciare solebant ibid.
Arbitri aliquando diem compromissi proferri iubebant 437
Arbitri dare, vel restituere iubebant, vel petere vetab. 437
Arbitros sententias dicere cogebat prætor ibid.
Arbitri coram litigatoribus & vtroque præsente sententiam dicere debebant 438
Arbitri & iudicis differentia 428
Arbiter ex compromisso inter litigatores aliis atque aliis condicionibus sumebatur 332, 333
Arbitrari se testes dicebant, etiam quod ipsi vidissent 451
Arbores stantes venibant 474
Architecti 494
Arculæ aues 112
Ardeates amicitiam & societatem populi Ro. rogauerunt 220
Ardeates, in Senatu de iniuria adiudicati agri, questi sunt 229
Arena 494
Argentarii 486. per eos venditiones fiebant ibid.
Argentum commodabatur 503, 504. & legabatur 598
Argenti libræ, pondo, & pondus legabantur 598
Ariarathes amicitiam per legatos cum populo Rom. renouauit 217
Ariarathes Cappadocum rex filium educandum Romam misit 218
Ariobarzanes socius atque amicus a Senatu appellatus 216
Ariouistus, a Senatu Rex appellatus 216
Aristotelis Testamentum 651
Arma pia & iusta 323
Arma capere milites iubebantur 323
Arma abiicere & tradere iubebantur, qui se dedebant 333, 334
Arræ dabantur interdum ante pretii solutionem 158
Arriani elogium 71, 72
Asellio prætore cæso, præmia indicibus proposita 207
Asinorum emptor de sanitate & noxa stipulari consueuerat 472
Asperi cognomen Lucio Tribuno inditum 733
Assensus muti forma in Senatu 167
Assentior ibid.
Assis sollemnis distributio in duodecim vncias 571
Atheniensibus gratiæ a Senatu actæ 191
Athenienses auxilium a populo Rom. implorarunt 232
Attalus rex populum Romanum instituit heredem 567
Atteii Tribuni plebis obnuntiatio 99
Attentio quibus verbis parabatur 714
Attentio animi in sacris desiderabatur 11
Atterranea fulmina 116
Attia quasi a concubitu mariti se purificauit 5
Attilius aduersus Samnites pugnans Ioui Statori templum vouit 89
Attilii Reguli de Campanis sententia 164
Auctiones prædicatione præconum fiebant 485
Auctionis dies, leges & condiciones programmate fixo proscribi solebant 485
Auctionis dies interdum proferebatur 485
Auctiones coram Argentariis fiebant, qui in Tabulas pretia adiectionesque referebant 486
Auctorati 715
Auctoramentum ibid.
Auctorari ibid.
Auctor & princeps sententiæ 247
Auctorem laudare 379
Auctores laudati vel subsistebant, vel defugiebant 379
Auctor secundus, quis vulgo dicebatur 484
Auctoritas erat in Senatu 120, 121
in Auctoritate Senatus esse 157, 158
Auctoritates quando perscribebantur 176
Auctoritatem perscribendarum ratio ibid.
Audire, deos rogabant 72
Aue in salutatione 721
Aue salutatio matutina 725
Aue aduenientes dicebant ibid.
Aues quædam ore, quædam volatu, auspicium faciebant 112
Auerruncare 52
Auerruncus deus ibid.
Auertere pericula, pestem, morbum, labem, nebulam, &c. ibid.
Auertere mala omina 85
Augumentum, aut Augmentum 22
Auguraculum 113
Augurum precationes 56, 57
Augures publici & eorum collegium Romæ 113
Augurum sollemnes pronunciationes 109
Augurum verba sollemnia 113
Augurium quid 57, 58
Augurium salutis 108, 109
Auguriorum genera multa 102
Augurium agere 113
Auguria capientes sedebant ibid.
Auguror 68
Augusta Minerua 45
Augusta Fortuna 47
Augustus Athenis initiatus 3
Augustus Sanctus ab Ouidio appellatur 40
Augusti pro se ipso precatio 77, 78
Augustus Saluris augurium restituit 108, 109
Augustus Domini appellationem vt maledictum & opprobrium, semper exhorruit 722
Augustus locus 111
Augusto, siue priuato adhuc, siue imperatori decreti honores 209, 210
Augusti cognomen, a Senatu delatum ibid.
Augustus iocis quibusdam petulantibus contradixit edicto 258
Augustus Testamentum suum partim sua, partim Polybii & Hilarionis manu scripserat 561
Augustus desperata salute annulum Agrippæ tradidit 593
Augustus mandata de fune suo, vno volumine complexus est 639
Augusti Testamentum 646, 647
Augusti elogia, seu tituli 709
Augustus pater patriæ dictus 210
Augustus mensis 209, 210
Auium diuersæ species & appellationes 111
Aureæ & argenteæ porcæ 12
Aurum legabatur, item, Auri libræ, pondo, pondus 598 599
Auspicia pestifera quænam dicebantur 20
Auspicia quibus verbis dirimebantur 109
Auspiciorum genera varia 111, 112, 115
Auspicari quis dicebatur 114
Auspicabantur interdum cubantes ibid.
Auxilium deorum qua formula veteres implorabant 70, 71
Auxilium a Senatu populoque Rom. socii & amici implorabant 231

Auxilium populo Rom. bellis laboranti legati interdum pollicebantur 232
Auxilium Tribunorum implorabatur, & qua verborum formula 251
Auxiliaria fulmina 116, 217
Axamenta 117

B.

Bacchus pater vocabatur 39
Bacchus inuocabatur hac voce, Io Bacche 55
Bacchanalium causa cœtus nocturni Romæ facti 243
Balneorum & thermarum inscriptiones 708
Barbara fortuna 47
Bella quibus verbis indici denuntiarique solebant 320 321
Belli indicendi formula 321, 322
Belli indicendi sollemnes ritus ibid.
Bello persequendos decernebant quos hostes iudicabant 242
Bellum aliquod periculosum suscepturus Senatus, quid decernebat 187
Bellum vt suscipiendum & ineundum & indicendum erat 288
Bellum, rebus repetitis, nisi eæ redderentur, indicebatur 321
Bellum iustum & pium 323
Bene, vox in mensa & inter scyphos iactari consueta 74
Bene sit 74
Bene dicere ibid. 75
Bene viuas 74
Beneficia quibus verbis ab imperatoribus peti & concedi solerent 291
Bene habet 720
Bertichranni Cenomannicæ vrbis Episcopi Testamentum 661
Bifrons & Biceps Ianus appellatur 42
Bipenni percutiebantur victimæ 15
Bitis regis Thracum filius cum custodibus in custodiam Carceolos missus 219
Blanditias precibus suis addere, poetis familiare est 68
Blandientium voces 717, 718
Bona verba 3, 9, 81
Bona absentis, vel qui iudicio non stetisset, vt possidere liceret, postulabant 349
Bona quando damnatione publicabantur 460
Bona Porsenæ regis vendere se dicebant, in his quæ publice venibant 486
Bona prædia 498
Bona generaliter omnia plerumque pignori obligabantur 507
Bona Saturnalia clamabantur 697, 698
Bonæ deæ sacra pro populo 17
Bonæ deæ sacra facientes mulieres, vinum ei libantes, lac se libare dicebant 56
Bonæ deæ sacra polluta a Clodio 195
Bonæ preces, bona verba, bonus dies 62, 63
Bonæ fidei iudicia 429
Boni dii, & bonæ deæ interdum vocabantur 40
Bono animo esto 717
Bonorum & fidelium appellatione, socij & amici populi Ro. ornabantur 221, 222, 223
Bonorum possessiones a prætoribus petebantur & dabantur 384
Bonorum possessionum vndecim species ibid.
Bonorum possessio Carboniana ibid.
Bonorum possessio cum re & sine re ibid.
Bonorum possessionem do 385
Bonorum possessio peti, postulari, accipi, admitti, agnosci dicebatur 383, 384
Bonorum possessionem poterat quis per semetipsum, vel per alium petere ibid.
Bonorum possessio non alibi dabatur quam pro tribunali ibid.
Bonis vti interdiceretur 388
Bonorum pars legabatur 223, 607, 608
Bonum factum 259
Bouis subrepti & occisi, condictio 428
Boues vti emi solebant 472
Bouis cornupetæ cornibus fœnum alligari solebat 715
Breuis, seu parua, Fortuna 47
Bubulci cognomen 713
Buteo accipitris genus 112

C.

C litera condemnationis 454
Cadere hostia dicebatur 15
Cadere causa 364, 365
Caduca vota, caducæ preces 92
Caduca auspicia 114
Cæcilius Classicus reus peractus 208, sq.
Cæcilius Isidorus testamento suo vti funerari se iussit 639
Cælestia auguria 112
Cælestis Minerua 45
Cælispex Apollo 45
Cærete sacra populi Rom. ac sacerdotes receperunt 223
Cæsar comitia cum populo partitus erat 125
Cæsar ignauos petulantesque milites quibus verbis ab exercitu dimittit 343
Cæsareæ vrbes a regibus, amicis atque sociis in suo regno conditæ 217
Cæsaris de coniuratis sententia 164
Caiæ vocabantur mulieres omnes quæ coemptionem faciebant 517, 518
Caius & Caia, in nuptiarum ritibus verba erant sollemnia 697
Caius Seius in libris Iurisconsultorum 314, 315
Calatores 108
Calendæ mensium vnde nominentur ibid.
Calendis Ianuariis inuicem fausta omnia precari solebant 82
Caligula sacramentis omnibus adiici quid instituerit 318
Calpar vinum 24
Calua Venus 46
de Calumnia accusatoris iudices interdum pronuntiabant 463
Camilli, cum in exilium abiret, precatio 75
Camillus Dictator ludos magnos Veiis captis se facturum vouit 89
Camillus appellatus Romulus ac parens patriæ 331
Campani cum Annibale quibus conditionib. pacem fecerunt 342
Canarium sacrificium pro frugibus 52
Candidati profitebantur se petere & nomina dabant 125
Candidus natalis, candida omina, candida nox, candida fata 55
Caniculæ sidus frugibus inimicum 52
Canis pictura in pariete iuxta ostiarii cellam 715
Canum emptor de sanitate & noxa stipulari solebat 472
Cannensis clades attonitam & consternatam vrbem reddidit 224. & 116
Cannensis cladis reliquus factus exercitus ibid.
Capi proprie dicebantur Vestales 106, 107
Capi flamen ibid.
Capi iudices dicebantur 397
Capillis passis & solutis mulieres diis supplicabant 30, 31
Capite operto dii salutabantur 32
Capite velandi in sacris ritus ibid.
Capite aperto res diuina quibus diis fieret ibid.
Capite nudo precati sunt semper Christiani ibid.
Capitis ablutio in sacris 5
pro Capite dare 535
Capitolium, templum Iouis optimi maximi 42, 43
Capræ numquam sine febri sunt 472, 490
Capræ morsus exitialis arboribus frugiferis 490
Caprotina Iuno 45
Captiui a Pyrrho rege vltro missi, qua ignominia affecti 224
Captiui, qui fallaci reditu iureiurando se exsoluissent, ad Annibalem reducti 242
Captiuis, pacis pactis cauebatur 343

Capti-

Dos soluto matrimonio à patre & à filia quæ in eius potestate erat, repetebatur 419
Dos aut dabatur, aut dicebatur, aut promittebatur 518, 519
Doris dictio vti fieret ibid.
Doris retentio, propter liberos 522
Dos qua die reddenda esset, pacisci solebant ib.
Dotis iudicium 419, 420, 421
Dotis retentio quas ob res marito dabatur 419
Dotem filiæfamilias post solutum matrimonium citra patris voluntatem petere non licebat ibid.
in Dotem res æstimatæ vti darentur 420
Dotem pater filiæ legabat 612
Dotem vxoribus prælegare, seu relegare mariti solebant ib.
pro Dote interdum & aliud prælegabatur ib.
Δρᾶν Græcis sacrorum verbum 16
Drusus defunctus ab Augusto pro concione laudatus est 78
Dubia Fortuna 47
Ducebantur victimæ 13
Ductores victimarum bonis nominibus eligebantur 13, 83
Ductu auspiciisque 332
Duidens hostia 12
Dulcia quandoque legabantur 601
Duplæ stipulatio & cautio 483
Duplæ stipulatio adsidua in seruorum venditione 483
Duplam non de omni re promitti oportebat, sed de his rebus quæ pretiosiores essent ib. 484
Duplicatio 383

E.

EAmus in ius 344
Ecastor 684
Ecce sisto me 347
Ecce re 685
Edere 365
Edictum peremptorium 392
Edicti de bonorum possessionibus secundum tabulas testamenti verba quædam 270
Edicti quo milites certa die adesse iubebantur verba 319
Edicto vt plurimum Senatores in curiam vocabantur 151
Edicti sollemnia verba ibid.
Edicto qua de re patres consulendi erant quandoque significabatur ibid.
Edicto patres in curiam vocabantur, & etiam qui aberant reuocabantur 258
Edictis interdum excedere vrbe atque Italia iubebant 258
Edicta proponebant Consules comitia habituri 123
Edictorum varia argumenta & genera 258, 259
Edictis propositis constitutiones diuulgari iubebantur 298
Edicta ad omnium noticiam perferri iubebantur 298
Edicta obseruari effectuique mancipari præcipiebantur 301
Edicta principis manu subscribebantur 303, 304
Edictorum subscriptio 256
Edictorum verba sollemnia ibid.
Edictorum quæ ad interdicta pertinebant species 266, 267
Edictorum formulæ & exempla 265, 266, 267, 268
Effari, & Effata 111
Egregii boues 12
Eierare sibi iniquum iudicem 348, 693
Ἐλευθηος 55
Eiurare bonam copiam 693
Elephanti in Mauritania post sollemnem aspersionem sydus salutant 31
Eleusiniorum sacrorum symbola 3
Eleusiniorum sacrorum initiatione, impii & scelerati voce præconis summouebantur 13
Elicius Iupiter 43
Elogia vxorum in monumentis 672
Elogia virorum 674
Elogia liberorum de parentibus ibid.
Elogia parentum de liberis ibid.
Elogia principum, clarorum virorum, & ornatissimarum feminarum in Inscriptionibus statuarum 709, 710
Elogia in exheredationibus 578, 579
Elogia in legatis 632
Emere vel vendere damnabatur interdum heres 626
Emptiones & venditiones stipulationibus interpositis contrahebantur 466
Emptor à venditore stipulabatur, vacuam possessionem tradi 483
Emptionum variæ leges 482
Emptor in vacuam fundi venditi possessionem à venditore vel alio mandatu eius induci debebat 484
Encaustum speciale Imperialia scrinia habebant 305
Ἐντολῶν nomine, mandata intelligenda 308
Ephemerides 514
Epidamni mutata appellatio boni ominis gratia 83, 84
Epicurus Hermaco commendat Metrodori liberos 599
Epicuri Testamentum 683, 684
Epistolæ quandoque ad heredes scribebantur 666
Epistolæ ad Senatum à Iulio Cæsare conuersæ ad paginas & ad formam memorialis libelli 721
Epistolarum inscriptiones 720
Epistolarum quæ ab Imperatoribus ad Senatum populumque Rom. mittebantur, exordium ibid.
Epistolarum, quæ ad Imperatores scribebantur, principium ibid.
Epistolarum principiis salus adscribebatur 720, 721
Epistolarum subscriptionibus bonæ preces, & vota pro salute Imperatorum adiiciebantur ibid.
Epistolarum ad Imperatores, & Imperatorum ad Præfectos & Præsides exempla 720
Epistolas verbo, Vale, claudebant ibid.
Epitaphium Virgilii 648
Equestris Fortuna 47
Equi & mulæ vti venirent 472
Equum empturus solui iubebat stratum ibid.
Equum vendere 327
in Equorum & mulorum emptione, de sanitate & noxa stipulari emptor consueuerat 472
E Republica 198, 199
E Repub. esse quod censuissent, Senatores iurabant 234
Ericina Venus 46
Eripere extra 17, 18
Esse in Senatus potestate 205
Εὐχαί 97
Euentura affirmabant, quæ precabantur 67. & vt bene ac feliciter res quas adgrediebantur euenirent, precab. 59
Euersoribus bonis interdicebatur 388
Euictionis nomine, emptor interdum simplam, interdum duplam stipulabatur 483
ne euictionis nomine teneretur, interdum paciscebatur venditor 484
pro Euictione quantum venditorem præstare oporteret, vt plurimum in venditione dicebatur 483
pro Euictione vti caueri oportet ibid.
Εὐφημισμός 9
Euocatio species militiæ 320
Euocationis Deorum carmen 49, 57, 58
Ex animi sui sententia, iurabant 689
Execrationes sollemnes 99
Excedere iubebantur, qui relegabantur 458
Exemplum scriptum, & eodem Exemplo scripta 307, 308
Exceptiones à Prætore postulabantur & impetrabantur 379
Exceptionum propriæ appellationes 382, 383
Exceptiones varie concipiebantur 379, 380
Exceptionum quarundam speciales formulæ 381, 382
Exclamationes eorum, qui angustiis premebantur 719
Exercitor omnium nautarum suorum factum præstare debebat 516
Exercitor nauis sæpe magistrum ei imponebat ibid.
Exercitus comitiis centuriatis imperabatur 124
de Exercitibus Senatusconsulta 245. sq.
Exercitus lustrabatur 327
Exercitus ignominia affecti 224
Ex fide bona 351
Exheredationis formulæ 577, 578
Exheredatio non notæ causa 578
Exheredatio liberorum non nisi graui de causa fiebat 579
Exheredati de inofficioso vti agerent 362. & vti contra eos pronuntiaretur 433

Exhibitoria edicta 265
Exhibitoria interdicta 367
Exigere sarta tecta 492
Exilium triplex 458, 459
Eximii porci, & tauri 12
Eximiæ hostiæ ibid.
Ex iure manum consertum 354
Expiabantur portenta, ostenta & fulgura 116
Exposcere votis 97, 98
Exta spirantia adhuc & palpitantia consulebantur 17
Exta inspici, consuli, prosecari, dari, reddi, porrici, in aras imponi dicebantur 17
Exta Bona, læta, felicia, & contra, Exta non bona, tristia, irata 20, 21
Exta regalia, & muta ibid.
Exta vnde dicta ibid.
Exta dare 21, 22
Exemplo 111
Extispices, & extispicia 17
Extranei, non item sui heredes sub qualibet conditione heredes scribi poterant 574

F.

FAbiorum cognomen 712
Fabius & Apronius dediti Apolloniatibus 225
Fabii in Senatu dicta sententia 165
Fabius Maximus ædem Veneris Erycinæ vouit 193
Fabius Pictor Delphos missus 194
Facere dicebantur, qui sacrificabant 16
Faciendum curauerunt, idemque probauerunt 492
Faciendum curauit heres 670
Fecit, in Titulis monumentorum ibid.
Factum quod imperasti 327
in Factum actiones & exceptiones 363, 383
Fagutalis Iupiter 43
Falcidiæ legis capita duo 148
Falcidiæ legis cautiones & iudicium 425, 426
Fallacia fulmina 116
Falsum Testamentum esse vel non esse vti pronuntiaretur 457
Familiæ erciscundæ iudicium 409, 410, 411
Familiæ emptor 587
Familiæ interdum legabatur 620
Familiares Lares 46
Familiaria fulmina 117
Familiaria sepulchra 679
Fana vnde nominata 102, 103
Far non nisi tostum, ad rem diuinam purum censebatur 6
Far Pium & tostum in sacris 28
Fasti dies 393
Fauentia 8
vt Fauerent, Deos orabant 69
Fauere linguis, in rebus diuinis quæ publice fiebant, imperabatur 7. est bona verba dicere 9, 10.
Febri aræ consecratæ 52
Februatus dies in sacris 27, 108
Februum, & Februare ibid.
Februtis, seu Februalis, aut Februata, Iuno 45
Februus pater 497
Feliciter, faustis acclamationibus familiaris erat vox 697
Felix Fortuna 47
Felix Sylla appellatus 713
Feminis habiti honores 215
Feretrius Iupiter 43
Ferire hostem 325
Ferire hostiam 15
Feriæ conceptiuæ certis & sollemnibus verbis concipieb. 107
Feriis abstinere litibus, iurgiis & opere iubebantur ib.
Feriarum imperandarum verba quædam sollemnia 108
Feriatis diebus adiri Prætor quibus ex causis poterat 390
Feriatis diebus audiri custodiæ poterant 449
Ferre opem 70
Ferre ad populum 204
Ferebantur ad populum leges 127
Ferre iudicem 397
Ferrum 69
Festus Pompeius a Macrobio laudatus 12
Fetiales ad res repetendas mittebantur 321
Fetialium præfatio 335
Fibræ in extispiciis obseruabantur 17
Fibræ iecoris 18
Fides penes auctorem erit 719
Fidei se, non potestati committere 334
Fidei nomen, opem atque auxilium significat 70, 696
Fidem populi Rom. & fidem plebis vel fidem Quiritium implorabant 695
Fidem militum implorare ibid.
Fidem Cæsaris ibid.
Fidem nonnumquam alicuius Dei specialiter implorabant 70
Fideicommissum apud Prætorem petebatur 390
Fideicommissorum verba sollemnia 637
Fideicommissum ab eo ad quem legitima hereditas, vel bonorum possessio peruentura esset, dare concedebatur 635
Fideicommissa vti relinquerentur 638
Fideicommissorum & legatorum differentiæ ib.
Fideicommissorum Græcorum exempla ib.
Fideicommissa non palam modo, sed & tacite quandoque relinquebantur ib.
Fideicommissa hereditatis quibus verbis relinquebantur 587
Fideicommissa dabantur a legatariis 635 & 638
Fideicommissa precatiuis verbis relinquebantur 637
Fideicommissarius desiderabat periculo suo adiri hereditatem 426
Fideiussor emptionis & euictionis 484
Fideiussor conductionis 489
Fideiussoris dandi onere venditor conuentione interdum liberabatur 549, 550
Fideiussorem ob euictionem dare mancipii venditor non debebat, nisi hoc nominatim actum esset ib.
Fideiussores verbis obligabantur 549
Fideiussores quibus verbis interrogabantur 549
Fideiussores rem pupilli saluam fore a tutoribus dabantur 386, 642, 647
Fideiussores a magistratibus municipalibus dabantur 550
Fideiussor adhiberi omni obligationi poterant ib.
Figere dona 27
Figi leges 107
Filius familias heres quandoque instituebantur, si de potestate patris exisset 573
Filiofam. legabatur cum sui iuris esset factus 628
Filius pure exheredandus erat 578
Filius qua testamenti parte exheredari debebat 577, 578
Filii filiæve vti exheredarentur ib.
Filius interdum exheres scribebatur cum elogio 578
Filii non sine magna causa exheredabantur 579
Filius interdum non mala mente parentis, neque notæ causa exheredabatur 579
causa exheredabatur 579
Filios domo exigentes patres, in conspectum suum venire vetabant 701
Filio post mortem patris quandoque legabatur 628
Filiifamilias vindicatio vti fiebat 453
Filii postumi duobus modis instituebantur 568
Filiis peculia prælegare patres solebant 611
Filiæ pater sæpe sub condicione nuptiarum legabat 612
Fines agri qui venibat nominari & demonstrari consueuerant 477
de Finibus regundis Arbitri sumebantur 404
de Finibus variæ inter vicinos controuersiæ incidere solebant 406
Finium regundorum iudicium 408
Firmare omen 57
Fissum iecoris 19
Floræ ab agricolis supplicabatur 51
Floralia quando & quare a veteribus instituta 52
Flumen viuum 5
Flumina in venditione recipiebantur 475
Fluonia Iuno 45
Fœdus æquum: & fœdus non æquum 342

Fœdera quinque inter populum Romanum & Carthaginiensem 336
Fœdera, quæ inter populum Romanum & Iudaicum intercesserunt 341
Fœderum specialia exempla 335
Fœdera peregrinorum 341
Fœderum formulæ 335
Fœdera iureiurando vti firmarentur ibid.
Fœdera Rom. cum Latinis populis ibid.
Fœderum initiis caput generale apponi consuetum 338
Fœderum tria genera 342
Fœderibus interdum comprehendebantur ii quibuscum amicitia & societas erat 341
Fœderum clausula, vt eosdem amicos atque inimicos haberent ibid.
Fontis inducti inscriptio 707
Forda, siue horda bos 12
Formularum nomine actiones sæpe appellantur 365
Formularum concipiendarum gratia solebant adiri Iurisconsulti 364, 464, 465, 561, & 562
Formularum tota conceptio tandem euanuit 368, 369
Formularii Iurisconsulti 365
Foro cedere 514
Fortuna variis nominum appellationibus colebatur 47
Fors Fortuna 47, 48, 49
Fortunæ Primigeniæ & Equestri ædes votæ 89
Fortunare in precationibus 61
Fratres appellabantur rectores prouinciarum & comites 295
Fratres populi Rom. Hedui 219
Frequens Senatus 247
Frons Genio consecrata erat 34
Fructus omnimodo præstabantur in bonæ fidei iudiciis 429
Fructus pendentes venibant 477
Fructus prædiorum in vicem vsurarum nonnumquam cedebant 509
Fructuarius vsumfructum vindicans, quid intendebat 402
Fructuarius per arbitrum ædes reficere cogebatur 403
Frugi solus nominatus Piso 713
Frugi mancipia 136
Frumentum vt venibat 477
Fugitiuum seruum non esse, promitti solebat 468
Fulgur dium & renouatiuum 117
Fulmina læta 19
Fulminum varia genera 116
Fuluius Prætor ludos magnos Ioui opt. max. vouit 89, 193
Fundere preces 272
Fundi petendi formula 354
Fundum petiturus, nomen eius & quo loci esset, dicere debebat 354, 355
Fundus quandoque venibat deducto vsufructu 476. legabatur 609
Fundi plures specialiter nominatim vno instrumento emptionis interdum venibant ibid.
Fundi venditor eum vel liberum, vel seruum esse dicebat 477
Fundus nonnumquam cum instrumento venibat 479
Fundi venditor interdum quædam accessura dicebat ibid.
Fundi venditor quædam nonnumquam recipiebat 480
Fundi locati venditor curare debebat, vt apud emptorem quoque eadem pactione colono perfrui liceret ibid.
Fundus ita quandoque venibat, vt cum certa mercede conductum venditor haberet 480
Fundus interdum commissoria lege venibat ibid.
Fundi in diem quandoque addicebantur 481
Fundus colendus vti locabatur 489
Fundorum locationibus leges dici solitæ 490
Fundi cum legabantur, nominibus propriis designabantur 604
Fundorum propriæ appellationes 476, & 603
Fundus Seianus superior & inferior 604
Fundi regionibus diuidebantur 607, 411, 534
Fundos confinibus, vel regionibus in quibus siti erant, vel alia demonstratione, designabant 477, 604
Fundus vti optimus maximus venibat 604. legabatur 604
Fundus aliquando legabatur, vti instructus erat, vel cum instrumento, vel cum omnibus quæ ibi, siue in eodem erant 604, 605
Fundus legabatur, sicut est, vel, vti possedi 605
Fundus cum agello, cum casa, cum villicis legatus 605
Fundus legabatur nonnumquam cum exceptione & detractione aliqua 606
Fundi legati alienatio sæpe prohibebatur 606
Fundi proprietatem testator legabat 609
de Funere mandata morientium 639
Funeris curam vni alicui mandabant morientes 640, 641
Funerum indictiuorum præconia 699
L. Furius ædem Iunonis Monetæ vouit 193
Furem seruum non esse, promitti solebat 468
Furem insequentes quid clamabant 698
Fures pluribus actionibus tenebantur 427
Furti actio ibid. eius formulæ 355, 358
Furtis & noxis seruus solutus promittebatur 468

G.

Gaditanum fœdus 128
Gagatis lapidis odore sanitas venalium explorabatur 467
Galbæ vox extrema 10, 11
Galbæ caput hasta suffixum 698
Galienus vti impostorem vltus est 463
Galieno quid imprecatus sit populus 80
Galli sinistrorsum circumagebantur 33
Galli Fauonii Iocundi testamentum 643
Gallorum regulis a Senatu missa munera 218
eorum legatis gratiæ a Senatu actæ 232
Gallorum legati in Senatu de Marcello questi 228, 229
Gallici belli metus 241
Gelenius Dionysii Halicarnass. interpres notatur 48
Gemmæ legabantur 600
Genua attingebant supplicantes 719
Geminus Ianus 42
Genibus nixæ supplices mulieres Deos orabant 36
Genio quæ preces fieri solebant 55
Genio frons sacrata 34
Genius sanctus 40
Genitrix Venus 46
Gentius Illyricorum rex 226
Germanici animam agentis extrema dicta 642
Germanico honores decreti 214
Gladio in reos animaduertebatur 457, 458
Gladiatorum, qui se ludo vendebant auctoramentum 713
Gladiatoribus imperabatur, vt ferrum reciperent ibid.
Gladiatorium munus interdum testamento dare heredes damnabantur 625
Glebula turis 23
Gracchus augur fuit 109, 110
Gracchus legem Aufidiam dissuasit 122
C. Gracchi amici, Reipublic. inimici iudicati 207
Gradiuus Mars 45
Græciæ populi in vna testamentorum vi atque auctoritate conueniebant 558, 566
Græcostasis 221
Granum turis 23
Gratiæ iis qui de repub. bene meriti erant agebantur 207
Gratiæ ab senatu agebantur legatis, qui auxilium populo Rom. bellis laboranti pollicebantur 232
Gratias diis ob beneficia accepta, vel vbi res bene ac feliciter euenerant, agi moris erat 189
Gratias quandoque Senatui agebant legati ob beneficia accepta 229, 230
Gratiis interdum laudes miscebant 208
Gratum id esse Senatui 182

Gratulari diis 90. & eiusmodi Gratulationum exempla 80, 81
Gratulandi causa interdum legati Romam mittebantur 229, 230
Gratulationum voces 697
Grauidæ mulieres resoluto crine Iunonem Lucinam precabantur 36
Gregorii Theologi, Nazianzeni episcopi, testamentum 560, 579, 649
Grundiles lares 46
Grunii Corocottæ testamentum 645
Gulussa, Masanissæ filius 226. legatus Romam venit 232
Gustus vini proficiebat, vt improbare liceret 473

H.

Habitatio quo pacto excipiebatur 475
Habitatio gratis concedebatur 530
Habitatio legabatur 611
Hadoindi, Cenomannicæ vrbis episcopi, testamentum 659
Hadrianus moriens quid exclamauerit 669
Hæc pars maior videtur 170
Haruigæ, seu Harugæ hostiæ 12
Haruspices ex Hetruria primum acciti 17
Haruspices cor, pulmonem, iecur, fel cæsarum hostiarum inspiciebant 18
Haruspices Græci quid in iecore obseruabant 18, 19
Haruspices consuli, & consulti respondere dicebantur 115
Hastæ subiiciebantur ea, quæ publice venibant 486
Hasta locationis 497
Hedui à Senatu fratres consanguineique appellati 219
Heliogabalus quomodo salutabatur 722
Herceus Iupiter 43
Hercle 684
Hercules variis nominum appellationibus inuocabatur 46
Herculis sacro mulieres non licebat interesse 7
Herculis quædam sacra, maledictis & exsecratione celebrabantur 9
Herculis in concilio Deorum dicta sententia 166
Herculi operto capite res diuina fiebat 32
Herculi sacra qui faciebant, alium Deum inuocabant nullum. 56
Heredis institutio, caput Testamentorum 576, 577
Heres institui, nisi vt certo demonstraretur, nemo poterat 567, 568
Heredes quibus verborum formulis instituerentur 566
Heredes interdum instituebantur etiam qui nondum nati erant 568
Heres interdum cernere iubebatur 574
Heres scriptus cum cretione, vel sine cretione 574
Heres interdum intra certum tempus adire hereditatem iubebatur 577
Heres interdum, vt alium heredem faceret, rogabatur 687, 688
Heres interdum damnabatur emere, vel vendere 626
Heres damnabatur insulam ædificare, vel reficere 626
Heredes aliquando cum creditoribus hereditariis de certa debiti parte remittenda paciscebantur 584
Heredes vel ex asse instituebantur, vel ex partibus 569, 570
Heredes nonnumquam ex partibus quæ postea adscriberentur, instituebantur 570
Heredes quandoque plures sine partibus, vel coniunctim, vel separatim, scribebantur 571
Heredes vel pure instituebantur, vel in diem certum, aut incertum 572
Heredes interdum, ex æquis, interdum ex disparibus partibus instituebantur 569
Heredes plures ita quandoque scribebantur, vt re & verbis coniungerentur 572
Heredes sub certa conditione quandoque scribebantur ibid.
Heredes interdum in nomen Testamentis adsciscebantur 574, 575
Heredes aut scribebantur, aut palam nuncupabantur 576
Heredes in ius & locum defuncti succedebant 677
Heredes aut instituti dicebantur, aut substituti 580
Heredes, primi, & secundi ibid.
Hereditas sæpenumero venibat 482
Hereditatis emptæ stipulatio quibus verbis concipiebatur 482
Heres restituere rogatus hereditatem adire & restituere per prætorem cogebatur 424, 426
Hereditatis petitio 401
Heres ab eo qui rem hereditariam pro herede, vel possessore possidebat, hereditatem petebat 401
Hereditatis possessor petitori satisdabat 373
Hereditates, vt & legata, merentibus dabantur 576, 577
Hersiliæ precatio 65
Hiero Syracusanorum rex auxilium Romanis pollicetur 233
Hircanus Pontifex ad amicitiam renouandam legatos Romam misit 220
Hispaniæ legati de magistratuum auaritia & superbia questi 228
Histriones a populo petebant, vt eos benigne audiret 714
Histrionum elogia 712
Hoc age 10
Hoc amplius censeo 168
Holographum testamentum 561
Homines certi vel incerti legabantur 602, 603
Hominis petendi formula 353
Honor diis haberi vti diceretur 26
Honorem Diis immortalibus haberi 26
Honorem præfari quando solebant 716
Honores indicere, mactare, instaurare, celebrare, persoluere 26
Honores turis, & vini 26
Honoris Deorum ergo ludi fieri dicebantur ibid.
Honores a Senatu peregrinis, quorum opera Reipub. vsui fuerat, habebantur 208
Honores regibus a Senatu habiti 218
Honesta missio 343
Horti venales inspiciebantur 474
Hospes, in Epitaphiis 673
Hospitalis Iupiter 43
Hospitalia fulmina 117
Hospitium publice contrahebatur 223
Hospitium renuntiabatur 721
Hospitium publicum 234
Hostia pura 6
Hostia si ad aras fuisset vehementius reluctata, amouebatur 13
Hostiæ ἔτυμον 15
Hostia vti caderet, & in quam partem, veteres obseruabant 16
Hostiæ probari, duci, admoueri, stare, feriri, cadere, cædi, mactari, immolari, dicebantur 12
Hostiarum varia genera 12, 26
Hostiæ vt probarentur 12
Hostiæ maiores interdum vouebantur 89
Hostiarum & victimarum nomina confundit auctoritas 14
Hostis, vinctus, mulier, virgo, a quibusdam sacris arcebatur 7
Hostem ferire 325
Hostes a Senatu iudicabantur ciues qui contra patriam arma cepissent 243
Hostium iudicatorum exempla 244
Hostes interdum iudicabant solos partium duces ibid.
Hostes interdum, nihil pacti in fidem populi Rom. se dedebant 333, 334
Hostium legatis Senatus extra vrbem dabatur 234
Hostium legatos excedere iubebat Senatus 236
Hostibus euenire optabant, quæ auersabantur 102
Hostibus dedi Senatus decernebat, qui turpem cum hostibus pacem fecissent 224, sq.
Hostibus vti dederentur ii quos Senatus dedendos censuerat 334
Hostilii Lares 46

Hosti-

Captiui sub hasta venibant 486, 487
Caput iecoris ex omni parte diligentissime haruspices considerabant 19
Caput iecinori defuisse, triste erat prodigium 20
Carcere includebantur rei 446
Carceri præpositi cura & officium 446, 447
Carmen euocationis deorum 58
Carmen sollemne precationis in concionibus ibid. item in comitiis 127
Carmen sollemne votorum ab Africano emendatum 87
Carmen triste, quo lictori de perduelle supplicium more maiorum sumere præcipiebatur 456
Carmina & dicteria militum iocularia in suos imperatores triumphantes 331
Carminibus Saliariis inserebantur nomina eorum, quibus honorem eximium haberi volebant 117
Carna dea vitalibus humanis præesse credebatur 54
Carissimi ab Impp. vocabantur præsides & rectores prouinciarum 291
Carthaginenses ad amicitiam iungendam Romam legatos miserunt 220
Carthaginenses magnam vim frumenti Romanis obtulerunt 233
Cassianum dictum, Cui bono 717
Cassii, prætoris tribunal, scopulus reorum ibid.
Cassius tribunus militum 228
Castra mouere 325
Carthalo, nobilis Carthaginensis 235
Catilinæ coniuratione delata, quid decreuerit senatus 189, 190, ea patefacta quid item decretum 189, 190, 244
Catilina hostis iudicatus 243, 244, sq.
Catonis oratio pro Rhodiensibus 150
Catonis de coniuratis sententia 164
Catus dictus est Sex. Ælius 713
Caudinæ pacis sponsores hostibus dediti 224, sq.
Cauares hostiæ 12
Causa cadere 363, 364, 365
Causa interdum legatis adscribebatur 632
Causa mortis interdum epitaphiis adscribebatur 669
Causam interdum rei ex vinculis dicebant 446
Causis cognoscere eorum qui ad delectum non respondebant 319
Causaria missio 343
Cautiones, quæ iudicium officio interponebantur 430
Cautio traditu iri 548
Cautio, Amplius non agi 548
Cautio de refundendo ibid.
Cautio Muciana 369, 370
Cautio vulgaris de indemnitate 430
Cautio de Rato 270
Cautio, restituiri 547, 548
Cautio pro euictione 483
Cautio duplæ ibid.
Cautiones creditæ pecuniæ 510
Cautionum conuentionalium variæ species 547, 548
Cautionales stipulationes 369, 370
Celer eques Rom. incesti cum virgine Vestali accusatus 696, 697
Censorius Cato 713
Censendi verbo Senatus nonnumquam contentus 179, 180
Censeo in sententiis dicendis 156
Censere proprium erat Senatus 120
Censores in censu agendo, quid ad commune omnium ciuium iusiurandum vt delectum adiuuarent adiecerunt 327
Censores non tantum opera publica, & vectigalia, sed & alia publice olim locabant 497
Censoria edicta 250
Censoriæ notæ, Senatu aliqui mouebantur 254
Censoriæ in equitum recognitione vsurpatæ formulæ 327, 328
Censoriæ tabulæ 497
Centumpeda Iupiter 43
Centuriæ rogabantur, quos ex iis qui petebant, consules fieri vellent 124
Centuriones imperatori vti renunciabant eius iussa se adimpleuisse 327
Cera prima, & cera ima 566
Ceres & Tellus, ob officium commune, simul placabantur 51
Ceres & Liber quare ab agricolis inuocabantur ibid.
Cereris, Liberi & Liberæ ædes vota 193
Cereale sacrum à flamine Cereali fiebat 51
Cerealibus mulieres secubabant, & à virorum consuetudine abstinebant 5
Certa verba dicuntur sollemnia, legitima & concepta 98
Certi & incerti condictio 358
Ceruicem præbere 14
Cessio in iure quo modo fiebat 353
Chalcidensium legatis à Senatu datum responsum 228
Chartæ legabantur 602
Chirographo & in Codice, & in pugillaribus, & in tabulis debitores cauebant 510
Chirographum legabatur 601
Christiani læsæ maiestatis accusati, quod pro salute Imperatorum vota non facerent 90
Christianos ad negationem quibus verbis cohortabantur 463
Christianos ad leonem 461, 698
Christianorum militum in Germania acclamatio 72
Cicero patris patriæ appellationem primus meruisse fertur 210
Cicero proconsul edixerat, quæ esset in iure dicundo obseruaturus 270
Ciceroni, propter depulsum Catilinæ coniurationis periculum, supplicatio nouo verborum honore decreta 190
Ciceroni post detectam Catilinæ coniurationem, in senatu gratiæ actæ 207
Ciceroni vrbe pulso habiti honores 210
Ciceronis reditus 211
Ciceronis domus pecunia publica ædificata 212
in Ciceronis gratiam honorifica senatusconsulta facta 210, 211, 212
Ciceroni denegata est à Metello Nepote tribunoplebis concionis habendæ facultas 692, 693
Ciceroni respublica commissa 196, 197
Ciceronis vota 88
Ciceronum cognomen vnde inditum 713
Cincinnati precatio 76
Cinna hostis iudicatus 244
in Cinerum tutelam plerumque legabant 642
Cinxia Iuno 44, 45
Cippus 446
Circumagebant corpus & circumuertebant, Deos adorantes 33
Cista signata deposita 351
Citabatur reus é tribunali præconis voce 443, 444
Ciuis Romanus sum 696
Ciues singuli nominatim & singillatim citabantur in delectu habendo 319
Ciuibus de repub. bene meritis gratiæ agebantur 232
Ciuitati quod ad certam speciem relinquebatur, in alios vsus conuertere non licebat 695
Ciuitatibus iis quæ M. Tullium solum vertentem excepissent, gratiæ actæ 208
Ciuitatibus plerumque pecunia, ad ludos, spectacula, vel ornatum, vel honorem legabatur 623
Ciuitatibus omnibus per fideicommissum hereditas relinqui poterat 633
Claudiæ Vestalis virginis precatio 76
Claudii Cæsaris oratio 250
Claudius in sua acta collegam in consulatu Antistium iurare prohibuit 692
Clarigatio quid, & vnde hoc nomen 321, 322
Clarissimi viri 276
Clitumni aqua potata candidos boues faciebat 14, 15
Cliuia auspicia 112
Cliuia Facula, mulier Campana 234
Cliuina, aut Cliuia auis 112

Cloacina, seu Cluacina Venus 46
M. Clodius Corsis, qui turpem cum his pacem fecerat, deditus 225
Clodius sacra Bonæ deæ polluit 195
Clodii adoptio 110
Clodianæ legis, qua Cicero vrbe pulsus est, fragmenta quædam 15
post Clodii cædem quid Senatus decreuit 245
Clusinius, seu Clusius, Ianus 42
Codicilli interdum manu testatoris scribebantur 561
Codicilli testamentis quandoque confirmabantur 639
Codicilli tam ante testamentum facti, quam qui post testamentum fierent, confirmari solebant 639
in Codicillorum confirmatione quid adiiciebat testator ibid.
Codicilli ad heredes scribebantur 663, 664
Codicilli conficiebantur quatuor modis 663
Codicillorum formulæ 663, 664
Codicilli Græci caput à Iustiniano citatum 665
Codicilli quo iure ætate Plinii Secundi erant 665
Codicillis hereditas neque dari, neque adimi directo poterat 665
Codicillis testamento confirmatis tutores dari poterant ibid.
Codicillis interdum declarabatur quantitas legatorum quæ testamentis dabantur ibid.
Codicillos etiam plures quis facere poterat 666
Coemptio certis verbis fiebat 517
Cogendi verbo prætores in edictis interdum vtebantur 266
Cognitor 369
Cognoscendi potestas consulibus à senatu interdum dabatur 206
Cognitionis principalis exemplum 397
Cognoscere statuereque 206
Cohortibus Latinis Hernicisque gratiæ ab Senatu ob impigram militiam actæ 208
Collegio fabrorum quandoque legabatur 624
Collegium pontificum de rebus ad religionem pertinentibus, consulebatur 193
Colligere vasa 325
Colonorum quo genera erant 491
Commeatus dandi formula 344
Commendationes morientium 589, 590, 591
Commendandi dumtaxat, an mandandi causa, epistola scriberetur, multum intererat 501
Commentariensis 446
Comites ab Impp. fratres appellabantur 295
Comites rerum priuatarum quo honore ab Imperatoribus ornantur 296
Comitia calata, curiata 110
Comitia aue sinistra dici 124
Comitiis centuriatis exercitus imperabatur ibid.
Comitiis diem consules edicebant 123
Comitium, quid 221
Comminatio, qua solebant ciues ab impediendo deterreri 200
[illegible]tionibus aduersus tutores prætor plerumque vtebatur 385, 386
[illegible]tionis interdum seueræ dumtaxat interueniebant 462, 463
[illegible] legis exempla 480, 481
Communes stipulationes 369
Commilitones 326
Commodata res 503, 504
Commodati obligatio ibid.
Commodatum interdum certo loco & tempore reddi conueniebat 505
Compascuus ager 527
Comperendinatio 346
Compitales Lares 46
Compitaliorum feriæ quibus verbis à prætore concipiebantur 108
Compotens Minerua 45
Compromissis de die proferenda caueri solebat 533
in Compromissis doli mali clausula sæpe adiiciebatur ibid.
in Compromissis interdum heredis mentio fiebat ibid.
in Compromissis hoc specialiter exprimebatur vt vel vno ex litigatoribus, vel vtroque absente sententia diceretur ibid.
Compromissorum formulæ 533
Concessi fundi 407, 408
Q. Concidio gratiæ actæ 208
Concionis dimittendæ recepta verba 176
Concordiæ ædes vota 89
Conclamari 325
Condicere 347
Condicionem filiabus quandoque patres testamento quærebant 590
Condictio 347, 427
Condictio, id est denuntiatio 113
Condictiones 358, 359
Conducebatur interdum res vendita ab emptore, donec pretium solueretur 480
Conductio 489
Conductionum exempla 495
Confessoria actio 355
Confeta sus 12
Confines nominari cosueuerant, in vendendo fundo 478
Congiarii largitiones 697
Coniectio causæ 346
Coniuratio, species militiæ 320
Consecratio bonorum, quæ à Tribuno plebis fiebat 103
Consecrationes non verbis modo, sed & manu fieri dicebantur ibid.
Conseruator Iupiter 40
Conseruatrix Minerua 45
Conseruatrix Galbanorum, Fortuna 47
Conseruator patriæ & Reip. Cicero 191
Consiliaria fulmina 116, 117
Consistere iubebant fugientes in bello milites 326
Conspicio & Cortumio verba erant auguralia 111
Consiuius Ianus 42
Consiua Ops 46
Consolatoria edicta 252
Constantinus tres filios imperii heredes reliquit 591
Constantinus Imperator non minus testamentarias, quam iudiciarias formulas sustulit 279
Constantius imperator verborum inanium captiones exclusit, quæ in bonorum possessione accipienda antiquitus obseruabantur 368
Constantiana lex 287
Constitutiones Ecclesiasticæ ad patriarchas & archiepiscopos dirigebantur 302
Constitutiones & edicta proponi iubebantur celeberrimis vrbis regiæ & aliarum ciuitatum locis 303
Constitutiones subnotabantur variis verborum figuris 307
Constitutionibus, dies & consul adiiciebatur ibidem
Consul, cum designatum consulem renuntiabat, quid à diis precabatur 125
Consul nominabatur, vel dicebatur ibid.
Consul proprio nomine vocabatur, si ad eum oratio conuerteretur 159
Consul qua voce ciues ad arma vocabat in repentino tumultu 197, 198
Consul ad senatum quo verborum honore rescribebat, referebatque 201, 202
Consules, conuocato Senatu quibus verbis vtebantur 151, 152
Consules aut ipsimet, vltro, aut Senatoribus suggerentibus ac flagitantibus ad Senatum referebant 153
Consules designari, voce consulum qui comitia habebant, renuntiabantur & declarabantur 125
Consules de eo quod retulerant, verba fecisse dicebantur 155
Consules si litassent renuntiare solebant Senatui, rite sacrificatum 189
Consules videant aut dent operam, ne quid respub. detrimenti capiat 195, 196

Consules in hostes profecti, Romam, comitiorum habendorum causa, quibus verbis reuocabantur 201
Consules alter, ambove, si eis videatur 203
Consules vt exirent paludati, interdum decernebatur 242
Consules designati iurabant 692
Consulum voces, non feram, non rogabo, non patiar agi 251
Consulum ad lictores verba ibid.
Consulibus qua verborum conceptione ex auctoritate Senatus scribebatur 179
Consulibus principes rescribebant 285
Consulibus à Senatu dabatur e pluribus legendi quem vellent potestas 202
Consulares quibus verbis ab Impp. ornantur 294
Consularia edicta 260
Consulatu abeuntes iusiurandum dabant 692
Consuli exta dicebantur 18
Consuli dicebantur haruspices 115
Consuli rogationibus, Populus dicebatur 121
Consuli Senatus quando dicebatur 153
Consuli se de omnibus quæstionib. principes non patiebantur nec Consulendi principis omnibus ius erat 245, 284
Consultationum exempla 245
Consultationibus ea omnia quæ ad causam pertinebant subiici consueuerant 286, 287
Consultores quibus verbis Iureconsultos consulendi gratia adirent 310
Contendendi verbum 378
Contestari 398
Contra Rempub. facta, quænam Senatus iudicabat 200
Contradicere in Declamationum argumentis 719, 720
Controuersia inter Coponium & Curium 581
Controuersiam exponere 720
Cooptari in Augurum collegium 113
Cor non semper in extorum parte habitum 18
Cor in extis non apparuisse, tristis ostenti habitum 20
Corculum appellatus Scipio Nasica 713
Cornelius Consul ædem Sospitæ Iunoni vouit 89
Cornelius Balbus ciuitate Romana donatus 128, 129
Cornelii Maluginensis in Senatu dicta sententia 115
Cornelia moriens liberos suos communes commendat Paulo marito 590
Corneliæ legis de veneficiis verba quædam 148
Corneliæ legis de sicariis capita quædam 149, & 150
Corona aurea regibus donata 217
Coronæ aureæ Ioui allatæ 231
Coronæ militibus donabantur 329
Coronis ciuicis aut querceis inscrib. Ob ciues seruatos 333
Coronati venibant captiui 469
Correctores quo honore decorantur ab Imperatoribus 296
Corys rex Thracum sine pretio filium & obsides à Senatu recepit 218
Crasso aduersus Parthos expeditionem paranti Atteius Tribunus pl. obnuntiauit 99
Creditoribus res debitoris in securitatem pignori opponebantur 507
Creditor interdum pœnam stipulabatur, si sua die pecunia soluta non esset 506
Creditor debitori non raro liberationem legabat 621
Creditores in possessionem mitti desiderabant 385
Creta pedes venalium trans mare aduectorum notab. 469
Cretio quid 574
Cretio duplex ibid.
Cretionis formula 469, 579
Culpa coniugum diuortium 420
Cultris viscera hostiarum aperiebantur 11
Cultura monumenti 682
Cultus gentilium diuinus, quibus potissimum rebus constabat 81
Cunctator Fabius Maximus dictus 713
Curare aliquid fieri 386
Curatores Testamento dati, confirmabantur decreto Prætoris vel Præsidis 386
Curatores satisdabant rem pupilli saluam fore ibid.
Curator suspectus decreto Prætoris remouebatur 389
Curatori suspecto interdicebatur rerum administratio 389
Curiatius Ianus 42
Curiata lex 110
Q. Curio qui primus coniuratorum consilia detexerat, præmia publice constituta 207
Curio pro præcone 463
Cuspidii pseudotestamentum 648, 649
Curitis Iuno 45
Custodes votis appositi 97
Custodia militaris 447
Custodia militaris à vinculis immunis non erat 447
Custodia libera ibid.
Custodiæ appellatione, sola publica accipienda est ibid.
de Custodia rei venditæ, necdum traditæ, inter emptorem & venditorem conueniebat 480
Custodiæ feriatis diebus & etiam de plano audiri poterant 448, 449
Custodiarum cognitio legatis mandabatur à proconsul. ib.
Custodiarum seriem ipsimet Imperator. recognoscebant ib.

D.

DA, in precationibus, 66, 67
Damium sacrificium 17
Damnari ad opus, & ad metallum 460
Damnari ad ferrum, ad viarum munitiones & ad purgationes cloacarum ibid.
Damnari ad gladium aliud est, aliud ad ludum ibid.
Damnati in integrum quandoque à principe restitueb. 464
Damnatus voti 92
Damnaturi iurab. se nihil gratiæ nihil precib. dare 454, 455
Dapalis Iupiter 43
Dare exta, Tus, Vinum 22, 23
Dare viam 352
Dare facere oportere 350, 351
Dare sibi oportere quinam intendebant 350
Dari Iudices 397
Date viam, Date locum 700
Debitoris qui foro cesserat, bona distrahebantur 514
Debitor interdum constituebat solutum, quod ex quacumque causa debebat 516
Debitor interdum pacto liberabatur 556
Debitori à creditore liberatio quandoque legabatur 620
Debitor creditori interdum legabat 621
Debita vota 93
Decempedis in dimetiendis ædificiis vtebantur 493
Decemuiri quando libros Sibyllinos adire iuberentur 188
Decerno 157
Decii Cos. precatio 77
Decima prædæ interdum vouebatur 89
Declamationum verba quædam 719, 720
Decreta Curiæ, & ordinis, in municipiis vti componeb. 247
Decretorum, seu sententiarum imperialium formulæ & exempla 394, 395, 396
Decurionibus solebat ordine interdici, vel ad tempus, vel in perpetuum 461
Decurionibus quæ præstari nonnumquam testatores cauebant 625
Dedicationes verbis sollemnibus fiebant 104
Deditio qua verborum conceptione fiebat 333, 334
Defensor 379
Defugere auctoritatem 379
Degustatio vini noui quibus verbis fiebat 81
Degustationi vini dies dicebatur 473
Dei vnius nomen plerumque in cottidianis sermonibus in buccam Ethnicis veniebat 72
Deo cuique propria & peculiaria cognomina attributa erant 42
Deum alium pro alio nominare verebantur 49, 50
Deos parum grato nomine appellare formidabant ibid.
Deos præsentes optabant 64, 65
Deiotarus Rex a Senatu appellatus 215
Delatores ad leonem 461
Delectus militum vti habebatur 319
Delegatio fiebat per stipulationem 552
Delegabatur dupliciter debitor ibid.
Delphos ad oraculum missi legati 194

 De-

Demissis crinibus 30
Demonstrationum quæ legatis addebantur exempla 602, & 632
Demonstratio falsa neque legatario, neque fideicommissario nocebat 632
Denunciationum ambages sublatæ 347
Depositi iudicium 431
Depositi species & exempla 503
Depositum interdum periculo eius erat, apud quem deponebatur ibid.
Depositi leges aliquot 503
Deportationes post oppressam à Cæsaribus Remp. in vsum perductæ 458
Deportandis reis Imperator insulam adsignabat 460
Deprecari per superos 694. & per Deos 718, 719
Descendere ex equo 252
Desideria & preces 272
Desperationis verba 719
Deuotionum verba sollemnia 98
Deuouendi verbo vtebantur in deuotionibus & exsecrationibus 99
Dexter vt adesset Deus, quem inuocabant, rogabant 64
Dextera auspicia 114
Dextrouersum circumagebantur in Deorum salutationibus 33
Diana, eademque Lucina 54
Diaria 617
Dic in sententiis rogandis 155, 156. Item in iudiciis 399
Dico, accusationum verbum 441
Dictare verba 56
Dictator, quando creabatur 239
Didonis epitaphium 669
Dies senatusconsultis præponi solebat 243. sq.
Dies statuebatur multitudini, ante quam ab armis, impune discedere liceret 244
Dies & Consul Tabulis adscribebatur 487
Dies & Consul qua parte constitutionibus Imperatorum adiiciebatur 306
Dies militibus scriptis præfiniebatur, qua adessent 318
Dies militibus ad conueniendum edicebatur 319
Dies tertius, siue perendinus 346
Dies perendini 27
Dies inquirendorum criminum petebatur 449
Dies legatis vel certa, vel incerta adponebatur 628
Dies Comitiis à Prætore petitus 124
Diespiter 39, 43
Digitus, sextadecima pars pedis 526
Digitus aquæ ib.
Digito sublato licitationes fiebant 498
Digitis demonstrari gloriosum censebant 715
Digitis duobus aut tribus in focum tura iaciebant 23
Dignitatis rationem habebat Senatus 202
Dii salutabantur 30
Dii Patres, Boni, Sancti, Domini, Pulchri appellab. 38, 39
Deæ, Matres, Sanctæ, Bonæ, Dominæ, Pulchræ nuncupantur 39, 40
Diiouis & Diespiter 43
Dii tutelares vrbis Romæ 46
Dii inferi vocabantur Manes 47
Dii Deæque omnes confuse in sacris inuocabantur 49
Dii, qui in sacro Cereali inuocabantur 51
Dii quidam, ne obessent, placabantur 52
Dii rogabantur, vt omina firmarent 57
Dii bene vertant 60, 61
Dii fortunent, bene fortunent, vel secundent 61
Dii vt vellent, rogabant 63
si Dii volent 63
Dii faciant 66
Dii tibi dent quæ velis 67
Dii me seruent 69
Diis bene iuuantibus 71, 122
Dii tibi bene faciant 75
Dii omnes te plurimum ament ibid.
Dii prohibeant 85
Dii melius, & Dii meliora ibid.
Dii irati sacrificiis, & supplicationibus placabantur 188
Diis Manibus 667
Dii me perdant 691
Dimittendi Senatus, & concionis dimittendæ formulæ 176
Diocletiani quæstor ignotus 284
Diræ & imprecationes 99, 100
Dirarum & exsecrationum certa conceptio 156
Discedere populus iubebatur suffragiorum ferendorum causa 176
Discedere in sententiam 169
Discedite Quirites, atque arma deponite 343
Discedentes, vulgo rogabant, Numquid vis? 725
Discessionum mos in Senatu 168, 169
Dispater 39
Dispeream 691
Dispungi rationes 515
Diues Crassus 712
Diui principes, Diuæ memoriæ, Diuæ recordationis 281
Diuipotes 111
Diuisio inter cohæredes & socios 534
Diuisio agrorum in regiones & partes, decempedis, & perticis, pedibusque iugeri collectis fiebat 534
Diuisio inter eos qui pignori acceperant, qualis fieri debebat 561
Diuisionis duorum fundorum communium exemplum 534
in Diuisione, de euictione rerum singulis adiudicatarum specialiter conueniebat ibid.
Diuidere sententiam 168
Diuortium quibus verbis fiebat 700
Diurnare 59
Dius Fidius 685
Dixi 399
Dixere, à præcone pronuntiabatur 453
Dolia quæ in fundo erant, quandoque venditioni fundi accedebant 479
Dolia in horreis defossa ibid.
Dolus malus a venditore abesse iubebatur 482
Domina proprie mater Deûm dicebatur 40
Domini Dii, & Dominæ Deæ interdum vocabantur ibid.
Domini appellatio Imperatoribus tributa 212, 743
Dominica ratio 514, 515
Domitianus Dominum & Deum se appellari libenter passus est 722
Domitiani edicta 258, 259
Domitius in testamento Augusti familiæ emptor 559
Domiduca Iuno 45
Domus bene ædificata interdum dicebatur in venditione commendandi causa 474
Domus vti à venditore possessa erat, vendita ibid.
Domus hereditariæ venditor ibid.
Domus vel generaliter, vel specialiter legabatur 607
Domus vt appellarentur ibid.
Domus interdum, & quæ in ea erant tempore mortis, simul legabantur 608
Domus quandoque cum horto applicito relinquebatur ib.
Domos nonnumquam, alienatione earum prohibita, testatores in familia relinqui volebant ibid.
Dona & munera 27
Dona Diis data 27, 28
Dona & munera, numini alicui offerentes, quibus verbis vtebantur 29
Dona Figi donabantur 27
Dona nonnunquam vouebantur 89
Dona quæ regibus sociis & amicis mittebantur à Romanis 216, 217
Dona, à legatis plerumque Ioui Capitolino ferebantur 231
Dona militaria 229
Doni dati causa titulo plerumque comprehendebatur 339
Donis quæ figebantur aut sacrabantur, inscriptiones addi consueuerant 105, 106
Donationum varia genera 667
Donationum exempla 530
Donationum variæ leges 531
Donationibus interdum, quæ curiis vel corporibus, vel collegiis fiebant, onus adiiciebatur 532

Huiusque diei Fortunæ templum 47
Huiusce, & Huiusque differentia 48
Hypotheca quemadmodum contrahebatur 507
Hypothecariæ actionis exitus 416, 417
Hyperocha pignoris quandoque obligabatur 508
ab Hypotheca quandoque recedebatur 510

I.

IAcet hic 668
Ianus pater 39
Ianus in omnibus sacrificiis precationibusque primus inuocabatur 41
à Iano precationes auspicabantur ibid.
Ianus initiorum omnium potestatem habere credebatur 42
Ianus Clusiuii seu Clusii, Gemini, Quirini, Consiuii, Iunonii & Curiatii nominibus colebatur ibid.
Ianum à se clausum Imperatores testatum relinquebant 117, 118
Ista victima 15
Idem in me 691
Idibus pecuniam veteres exigebant 513
Idulis ouis 12
Iecur in extis diligentissime tractabant 19
Iecur sine capite, triste portentum 21
B. Ignatii martyrium 461
Ignis acclamatio 697
Ignominiosa missio 343
Ignosce; orat. 719
Ilicet 454, 719, 726
Ilienses à Senatu fratres consanguineique appellati 219
Imagines in foro municipioue poni Testatores iubebant 625
625
Immane, pro non bono 83
Immolare quid 16
Immusſulus, auis 112
Imperator Iupiter 44
Imperatores quibus verbis Senatum alloquebantur 158
Imperatores in quæ verba rescribebant 174, 275
Imperatores quandoque competentem iudicem, vel eum cuius de ea re notio erat, adeundum rescribebant ibid.
Imperatores ad desideria rescribentes agendi potestatem modo directis, modo obliquis verbis faciebant 277
Imperatores his, quos æquum postulare iudicabant, quibus verbis rescribebant ibid.
Imperatores his, quorum desideria iniusta, & a ratione abhorrere videbantur, quomodo rescribebant 278
Imperatores de iure certo & minime controuerso, quibus verbis rescribebant 278, 279. sq.
Imperatores, vbi nulla dubitandi occasio erat, quemadmodum rescribebant 281. sq.
Imperatores quibus verbis monerent, instruerentue supplicantes 282
Imperatores quibus verbis improbare se supplicantium preces & desideria testabantur ibid.
Imperatores tacitis obiectionibus quomodo occurrebant 283
Imperatores quibus verbis accusandi facultatem supplicantibus faciebant ibid.
Imperatores aditum ad restitutionis in integrum beneficium quomodò dabant 284
Imperatores vti ad consultationem Præsidum de pœnis reorum rescriberent 288
Imperatores interdum sine causa se consuli rescribebant 290
Imperatores varie appellabantur a Proconsulibus & Præsidibus in suis Relationibus & Consultationibus 291
Imperatores a militibus appellati & consalutati 330
Imperatores quidam testamento inter liberos imperium diuiserunt 501
Imperatorum elogia 710
Impensæ funeris modus statuebatur a testatore 641
Imperiosus Manlius 733
Impetrita auguria 112
Impii sceleribusque contaminati sacris arcebantur 3
45
Imploro atque obtestor 65
Implorare fidem 695
Implorationis voces, Porro Quirites, & Ciuis Romanus sum 696
Imponere aris 25
Impostoris pœna 463
Imprecationes variæ 100, 101, 102
Imprecationes in se vel in alios, de quorum salute solliciti erant factas, quibus verbis auertere solebant 102
Impubes libripens esse non poterat, neque antestari 559
Impulsor Iupiter 43
Inaugurari 113
In bona ire iubeo 385
Incendiaria auis 112
Indicere, sacrorum verbum erat 28
Indicta supplicatio ibid.
Indictiua funera 699
Indicibus præmia a Senatu proponebantur 207
Indigites Dii, quorum nomina vulgari non licebat 47
Induciæ 343
Induciarum pactum ibid.
Inebræ aues 112
Inferæ aues ibid.
Infer signum in hostem 324
Inferna, seu infera fulmina 136, 137
In hostium numero habere 200
Inire suffragium 122
Initia rerum agendarum a precationibus capiebantur 38
Initiatis, quæ mysteriis tradebantur, inter se vulgare licebat 3
Iniuges hostiæ 12
Iniuria facta, aut aliquod maledictum, duplici modo purgabatur 693, 694
Iniuriarum actionis formulæ 336, 337, 457 sq.
In ius eamus 345
In ius veni, sequere ad tribunal ibid.
In ius ambula, In ius te voco 346
Inofficiosum testamentum 362
Inquilino interdum in venditione cauebatur 475
Inquilini Idibus Quintilibus migrari solebant 489
Inquisitionis tempus postulabatur 449
Inscriptiones votorum pro salute & reditu susceptorum 94
Inscriptiones addebantur Deorum signis, item donis quæ figebantur aut sacrabantur 105
Inscriptiones signorum vti conciperentur ibid.
Inscriptiones lapidum in agris 407
Inscriptiones accusatorum 443
Inscriptiones monumentorum 668, 669
Inscriptiones monumentorum Hispaniensium 676, 677
Inscriptiones 40, 94, 103, 104, 105, 106, 479, 493, 408, 624, 625, 641, 643, 644, 703, 704, 705. sqq.
Inficia 21
Inspiciebantur exta diuinationis causa 17
Inspectionis extorum forma ibid.
Institor tabernæ præponebatur 515
Instrumentum plenariæ securitatis 554
Instrumentum venditionis ædium, ex vetustis membranis descriptum 476
Instrumenta quodnam initium totius suæ scripturæ habere Iustinian. constituit 513
Insulam fieri, fabricari, ædificari, fulciri spondes? 567
Insulam ædificare interdum heres damnabatur 626
Intentionis auctorum verba, Aio & Dico 350, 374
vt inter bonos bene agier 352
Intercessionem quandoque Tribuni plebis pollicebantur 253
Interdictum vti possidetis 366
Interdicta de vi ibid.

Interdictum quod vi aut clam 426, 427
Interdictum vnde vi ibid.
Interdicti exempla 367, 368
Interdicta Prætor in albo proposita habebat 263
Interdicta à Prætore reddebantur 366
Interdicta edebantur 368
Interdicta aut prohibitoria erant, aut restitutoria, aut exhibitoria 367
Interdictorum formulæ 263, 264, 265, 266, 267
Interdictio bonorum, & eius formula 388
Interdicendi verbum nonnumquam Prætor in edictis vsurpabat 265
Interrogatio, Rectene omnia? 724
Interrogatio discedentium, Numquid vis? 724
Interrogatio, Quid noui? ibid.
Interrogatio legatorum 336
Interrogatio, Quid agis? 724
Interrogatio, Satin' salue? ibid.
Interrogationum quæ in iure fiebant formulæ & exempla 717
Interrogationes Reorum 448
Interrogationes, Testium 449
Interrogati legibus rei 444
Interrogati fideiubebant 550, 551
Inuentor Iupiter 43
Inuecta & illata inquilinorum & colonorum 489
Inuictus Iupiter 43
Inuictus Hercules 46
Inuoco te 65
Inuocatio ibid.
Io triumphe 330, 331
Io Pæan ibid.
Io Saturnalia 697, 698
Ioci militum, qui currum triumphantis sequebantur 331
Iouis varia cognomina 42, 43
Iouis, recto casu 39
Iouem cæterosque Deos in orationibus præfabantur 38
Ioue fulgente agi cum populo nefas erat 110
Iratos Deos iis exoptabant, quibus imprecabantur 99, 100
Irati dii, Propitiis opponuntur 100
Iratos Deos esse credebant insanientibus, infelicibus, atque ærumnosis 100
Ire in suffragium 112
Ire, vel transire in alia omnia 169
Ire in sententiam ibid.
Ire in consilium 433
Irrita vota aduersantur ratis 92
Irrita tura, irrita præsagia, irritæ preces ibid.
Isidis dies puri 5
Isidis sacris operam dantes mulieres virorum consuetudine abstinebant ibid.
Isidis sacrorum causam prætexebant, quæ noctem amantibus negabant ibid.
Issenses legati apud Senatum questi 226
Ita me deus amet, & Ita me dii ament 686
Ita viuam 687
Ita Deos velim mihi propitios ibid.
Iterduca Iuno 45
Iter emebatur, cedebatur 524
Itineris modus 524
Iuba socius atque amicus à Senatu appellatus 216
Iubere proprium erat populi 121
Iuda pontifex legatos Romam ad amicitiam societatemque iungendam misit 220
Iudaicus populus legatos Romam misit ad amicitiam societatemque iungendam ibid.
Iudex competens 274, 276
Iudex addicebatur 347, 348
Iudex quibus verbis à Prætore dabatur 352
Iudex datus si diem suum obiisset, vel excusatus esset, alius in eius locum sufficiebatur 399
Iudices ex consensu litigantium absque compromisso plerumque dabantur ibid.
Iudex dabatur, qui legis Falcidiæ inter heredem & legatarios rationem haberet 445
Iudex quid ab Arbitro differat 428
Iudex postquam semel sententiam dixerat, iudex esse desinebat 435
Iudices per præconem pleraque loquebantur 433
Iudex quæstionis pronuntiabat sententiam ibid.
Iudicis reiiciendi formulæ 348
Iudicis officium in singulis causis & controuersiis 400, 401
Iudicis familiæ ercisc. officium 409, 410
Iudicis communi diuidundo officium 411
Iudicis finium Regundorum officium 404, 407
Iudicis officium in actione ad exhibendum 412. in actione metus causa 413. in actione negotiorum gestorum 414. in noxali iudicio 414, 415. in actione si quadrupes pauper. ibid. in actione legis Aquiliæ 416. in Actione serui corrupti ibid. in Actione hypothecariæ ibid. in Actione damni infecti 417. in Actione aquæ pluuiæ arcendæ ib. in liberali iudicio 418. in iudicio dotis 419. sq. in iudicio tutelæ 421
Iudicis officium dari in causa legati 422
Iudicis officium in Arbitrariis Actionibus 413, 414
Iudicis officio post iudicium acceptum & litem contestatam, omnia incumbebant quæ in iudicium deducebantur 430
Iudicis rogandi mos maiorum 717
Iudicem ferre 347
Iudices, qui de pollutis à Clodio sacris quærebant à Senatu laudati 208
Iudices postulabantur à prætore 347
Iudices de alendis liberis decernebant 391
Iudices dabantur à Magistratibus, & iis qui iurisdictioni præerant 393
Iudices quandoque ab ipsis principibus dabantur 393
Iudices cum litigatoribus quandoque sermones habebant 398
Iudicum datorum variæ appellationes ibid.
Iudices testibus, tabulis & instrumentis sibi rem probari postulabant 399
Iudices, verbo Dic, aduocatos causam narrare, & agere iubebant ibid.
Iudices de consilii sententia pronuntiabant 433
Iudices qua de re cognouerant, pronuntiare quoque cogendi erant 434
Iudices excusabantur incidente infirmitate, aut aliqua probabili occasione superueniente ibid.
Iudices duo ex tribus datis vno absente iudicare non poterant ibid.
Iudices nonnumquam de calumnia accusatoris pronunciabant 463
Iudices priuatarum litium vti pronuntiarent 433
Iudices in pronunciando profitebantur se ex animi sui sententia facere 454, 455
Iudices iurabant in leges 663
Iudicium pronuntiatione Iudicis finem accipiebat, & fouebatur 435
Iudicum vulgaris obsecratio 695
Iudicium dabo 260, 261, 262, 263
Iudicium non dabo 263
Iudicium dabatur in hæc verba, Si paret 349
Iudicia à prætore postulabantur ibid.
Iudicia priuata 397
Iudicia certa lege constituebantur 444
Iudiciorum priuatorum forma 404
Iudiciorum publicorum formulæ 441
Iudiciales stipulationes 369, 370, 371, 372
Iudicandi verbo rogatus venditor rei suæ pretium dicebat & constituebat 466
Iudicatum solui 370
Iugalis Iuno 45
Iuge auspicium 114
Iugera singula agri certo pretio aliquando venibant 477
Iulius Cæsar actorum senatus conficiendorum auctor 176
Iulii Cæsaris testamentum 646
Iulio Cæsari lus impertita 228
Iulio Cæsari decreti honores 112, 213
Iulius Frontinus vetuit omnino monumentum sibi fieri & exstrui 648

Iulius [illegible] horum de formula testamento-
[illegible] 663
Iuliæ Maximæ epitaphium 673
Iuliæ & Papiæ Popeæ legis aliquot capita 148
Iul[illegible] de adulteriis capita 148, 149
Iul[illegible] de vi publica & priuata verba quædam 149
Iul[illegible] verba aliquot ibid.
Iumenta paria interdum venibant 473
Iu[illegible] venibant per præconem 485
Iu[illegible]torum venditor solebat promittere, esse, bibere vt oportet 472
Iunonis varii tituli & appellationes 44, 45
Iunonis Lucinæ opem parturientes implorabant 54
Iunoni Sospitæ & Monetæ ædes votæ 89
Iunonis Liciniæ templum spoliatum 194
Iunonius Ianus 42
Iupiter, id est, Iouis pater 39
Iupiter & Tellus ab agricolis inuocabantur 51
Iupiter omen auertat 84
Iupiter miniandus à Censoribus locabatur 497
Iurare verbis conceptis 689
Iurare in nomen, in verba, in acta, in leges 691, 692
Iurabant qui magistratu abibant consules 692, 693
Iurare se non texisse, & Nolle factum 693, 694
Iurare perpetuum morbum ibid.
Iure cæsum videri 457
Iure vocatæ tribus 124
Iurgare & Iurgium 107
Iurisdictio vrbana & peregrina 247
Iurisiurandi in iure delati formulæ 435
Iurisiurandi variæ erant formulæ pro controuersiarum varietate 436
Iuro per 690, 691
Iurati sententiam dicebant 318
Iusiurandum aris tactis præstabatur 689
Iurisiurandi quod a iudicibus præstabatur formula 693
Iurisiurandi extraiudicialis formulæ ibid.
Iurisiurandi, quo Tribunus milites adigebat, formula 317
Iurisiurandi condicio apposita heredum institutionibus 632. libertatibus datis 698. legatis 630. fideicommissis 634
Iurisconsulti interdum coram viua voce, interdum per epistolas ab absentibus consulebantur 310
Iurisconsulti quæstioni per epistolam propositæ responsum subiiciebant 311
Iurisconsulti rescribère dicebantur 312
Iurisconsulti iudiciorum, & stipulationum, formulas componebant 465
Iurisconsulti ad scribenda testamenta adhibebantur 561, 562
Iurisconsulti opiniones suas quibus verbis enuntiabant 314
Iurisconsultorum verba quædam peculiaria 314
Iurisconsultorum partes & munia 315
Iurisperiti illius, quo libellos agente Diocletiani & Maximiani rescripta emissa sunt, nomen desideratur 284
Ius reuocandi domum, vel reuocandi forum 391
Ius ordinarium 366
Ius pecoris ad aquam appellendi 527
Iusiurandum militum 317
Iusiurandum in Actionibus tam in personam, quam in rem, quibus verbis concipiebatur 351, 352
Iusiurandum in litem 430
Iusiurandum de calumnia 436
Iurisiurandi quod aduersario deferente suscipiebatur, formulæ 436, 437
Iurabat debitor pignora sua esse 507. 41.
Iusiurandum cautionibus adscribi consueuerat 511
Iusiurandum omne exsecratione finiebatur 688
Iusiurandum cum publicè præstandum erat, adhibebantur qui præiurationes facerent 691
Iusiurandum vniuersi Senatus 693
Iureiurando interposito controuersiæ interdum distrahebantur 435
Iustitium indici moris erat in Tumultu 240
Iustitium luctus & mæstitiæ causa indicebatur 241
Iustitium remitti tumultu sedato solebat ibid.

K.

Κακοδαίμονες 52
Kalendæ vnde dictæ 108
Kalendis Ianuariis inuicem fausta omnia precari solebant 81
Kalendis pecuniam fœnori dare solebant veteres 513
Kalendarium codicem fœneratorum vocabant ibid.
Καρπὸς 363
Καρπισμὸς ibid.
Κήρυκες, calatores, præcones 108
Κύριε ἐλέησον 71

L.

Lactantes hostiæ 12
Lacus Lucrinus 497
Lampsaceni, vt in amicitiam populi Rom. reciperentur, orarunt 220
Lampsaceni coronam auream Ioui attulerunt 231
Lanx vas sacrorum 25
Lancibus exta dabantur reddebanturque vt & tura 22, 25
Lances legabantur 599
Lapis vnctus 406
Lapis memoriæ Othonis inscriptus 683
Largitionibus congiarii quid acclamari solitum 697
Larus variis nominum appellationibus colebantur 46
Larium Permarinûm ædes 95
Laribus familiaribus vti supplicabatur 55
Latiaris, seu latialis Iupiter 43
Lauari pure 5
Laudari auctor 371
Laudationes vulgares 715
Lauerna Dea furum 52
Lauerna cum Mercurio fraudibus furtiuis præesse credebatur 55
Laudes & grates simul diis agebantur 81
Laudes gratiis admistæ 208
Laudes militares 329
Lautia 221, 223, 234
Lectæ oues 12
Lectores in Epitaphiis bene valere quandoque iubebantur 704, 722
Legati Delphos missi, Apollinis Pythii consulendi causa 194
Legati cum donis ad Syphacem missi 218
Legati in Comitio stabant 221
Legati ante omnia petebant sibi Senatum dari 225
Legati sociorum & amicorum variis de causis Romam veniebant 226
Legati mittebantur à Senatu, qui in re præsenti de sociorum inter se controuersiis cognoscerent 227
Legati interdum gratulandi causa Romam mittebantur 229
Legati ob beneficia accepta gratias quandoque agebant 230, 231
Legati plerumque dona Ioui Capitolino ferebant, & vt in Capitolio sacrificare liceret postulabant 231
Legati interdum auxilia populo Rom. bellis laboranti pollicebantur 232
Legatis hostium Senatus extra vrbem dabatur 234
Legati hostium vrbe & Italia inter paucos dies excedere iubebantur ibid.
Legati, vbi res poscebat, a Senatu mittebantur 237
Legati ad reuocandam cum regibus amicitiam, donaque ferenda mittebantur ibid.
Legati decem more maiorum mitti consueuerant ibid.
Legati quinque ad regem Persea missi 238
Legati terni missi in Africam ibid.
Legati a Senatu ad disceptandas controuersias missi, vti pronuntiarent ibid.
Legatis Allobrogum, comprobato eorum indicio, præmia decreta 207

Legatis Neapolitanorum & Præstanorum gratiæ a Senatu actæ 208
Legatis sociorum & amicorum, locus lautiaque præbebantur 233, 234
Legatorum sociorum, & hostium differentia ibid.
Legatis quæ munera mittebantur 234
Legatorum mandata quemadmodum audiebantur 237
Legatum fideicommissumve plerumque relinquebatur ad opus publicum faciendum 624
Legatum heredi a semetipso dari non poterat 635
Legata vti adimerentur 636
Legata interdum adimebantur & ad alios transferebantur ibid.
Legata sæpe conferebantur in tempus liberorum 628
Legata a substitutis repeti solebant 635
Legata directis verbis, legitimis, ciuilibus & imperatiuis relinquebantur 597
Legatorum annuorum formulæ 618, 619
Legata seruis alienis dabantur 622
Legatorum, quæ pure ab initio data erant, dies quandoque proferebatur 628
Legata quandoque dabantur cum præfinitione annorum 629
Legatorum quatuor genera 597
Legabantur res omnes tam mobiles, quam soli 598
Legabatur pars bonorum & pars hereditatis 608, 609
Legari prælegarive quæ cuique specialiter solerent 611, 612, 613
Legabatur quandoque ex pluribus ei, qui nouissimus superuixisset 620
Legabatur Populo, Ciuibus, Reipub. Collegio & Municipibus 623
Legabatur illud aut illud 627
Legabatur pluribus res eadem ibid.
Legabatur sæpius eidem, eodem testamento ibid.
Legata interdum pure dabantur, interdum iis dies apponebatur 628
Legabatur sub condicionibus dandi, faciendi vel non faciendi aliquid 630
Legabantur sæpe serui sub condicione ibid.
Legatum sub condicione nuptiarum ibid.
Legatum sub condicione cautionis ibid.
Legabatur ita nonnumquam, vt nisi condicioni adscriptæ legatarius paruisset, Legato caderet 631
Legabatur interdum sub modo ibid.
Legabatur cum demonstratione 632
Legatarii vel fideicommissarii elogiis ornabantur 632, 633
Legata vel ab omnibus generaliter heredibus, vel nominatim ab vno, relinquebantur 633
Legata & libertates vt ab heredibus præstarentur, iubebatur 634
Legabatur quandoque à pluribus quidem heredibus, sed vnus ex his præcipere & præstare iubebatur ibid.
Legabatur non à primis tantum, sed & secundis heredibus 473
Legatario plures actiones propositæ 422
Legatario incertæ partis vindicatio dabatur 384, 385
Legatarii in possessionem mitti desiderabant 385
Leges rogari & ferri ad populum dicebantur 127
Leges suadebant & dissuadebant 131
Legum prima verba 127
Legum initiis adscribebatur tribus, quæ prima ad suffragium ferendum vocata erat 128
Legum vulgares clausulæ 128, 129
Legum sanctiones 129, 130
Leges figi dicebantur 127
Leges in æs incidebantur 303
Legum quarumdam exempla 131. sq.
Legum vetustarum fragmenta 137, 138, 139, 140
Legum antiquarum particulæ quædam 147
Legis de Vespasiani imperio latæ, caput 142, 143
Lex Cornelia de veneficiis 148. & de sicariis 149
Lex Gellia 139
Lex Seruilia 137
Lex Thoria 133
Lex vetus de aquæ ductibus 131
Lex antiqua de viatorum præconumque decuriis 132
Lex Iulia de maritandis ordinibus 148. & de adulteriis 149 de vi publica & priuata ibid. iudiciaria 150
Lex Mamilia 407
Lex Aquilia 416
Lex Agraria Rulli 147
Lex Falcidia 148
Lege agere 366
Lege agito ibid.
Lege agi iubebatur in supplicio sumendo 456
Legum dictio, species augurii 58, 112, 113
Leges variæ in seruorum venditionibus dici consueuerant 470, 471
Leges in pecudum venditione dictæ 471, 472
Leges in ædium venditione olim dictæ 474, 475
Leges in fundorum venditione dictæ 477, 478
Leges venditionum 482
Legis Commissoriæ formulæ, & exempla 452
Leges aliquot speciales in pignorum venditione dictæ 481
Lex, quæ fere semper venditionibus adiiciebatur 479
Leges censoriæ 496
Lex operi faciendo dicta 491, 492
Libare 29
Libationis formula ibid.
Liber pater 39
Libri Sibyllini 188
Libri Numæ Pompilii combusti 195
Lenonem non esse seruum interdum cauebatur 468
Lentulorum cognomen 713
Lepitani amicitiam & societatem populi Rom. rogauerant 220
Liber populus 340
Libellis principes adibantur 271
Libelli dati Imperatori, & subscriptionis exemplum ibid.
Libelli Græce concepti exemplum ibid.
Libelli desideria & preces appellabantur 272
Libelli appellatorii 438
Libelli dimissorii, qui & Apostoli dicebantur 439
Libelli ab accusatoribus dabantur, offerebantur, vel apud acta deponebantur 442
Libellorum inscriptionis conceptio ibid.
Libellorum formula ex Odoramna monacho ibid.
Libelli latitantis debitoris bonis suspendebantur 486
Libellus inuentæ & amissæ rei proponebatur 714
Liberale iudicium vti exercebatur 418
Liberator Iupiter 29
Liberatio legabatur & quemadmodum 620
Libera Fortuna 47
Liberi qui in potestate erant, Prætoria cognitione petebantur 390
Liberos alendos esse decernebant Iudices 391
Liberti Testamentis adsignabantur 639
Liberti in quæ sepulcra inferrentur 679
Libertis alimenta, cibaria, vestiaria plerumque relinquebantur 615
Libertas vti directo & per fideicommissum daretur 593
Libertas seruis plerumque dabatur, sub condicione rationum reddendarum 594. quandoque etiam sub aliis condicionibus 595
Libertas interdum sub iurisiurandi condicione relinquebatur ibid.
Libertas quandoque seruis relinquebatur, si per aliquot annos heredi seruissent 596
Libertas quibus verbis reuocabatur 597
Libertas sicut dari, ita & adimi codicillis testamento confirmatis poterat 665
Libertatem recuperabant à Senatu, qui iniuria venierant 229
Libertatem deberi 390
Libertatibus adscriptæ quædam condiciones 596
Libitina, seu Libentina Venus 46
Libripens 558, 559
Libræ auri seu argenti legabantur 598
Licet Consulere? 310

Licet Rogare? 450
Licet antestari? 346
Licet de Repub. loqui? 155
Licet testiculi, Signent licet 487
Lictor animaduertere populum iubebat, Consule theatrum introeunte 252
Lictor summonebat populum ibid. 700
Lictoribus quid imperabant Consules ibid.
Lictores de reis sumere supplicium iubebantur 456
Lictores populum magistratibus via decedere moneb. 700
Licitationes fiebant manu sublata, aut sublato digito 498
Ligna legabantur 602
Ligures a Senatu in libertatem restituti 229
Limites qui fundum tangebant, in modum agri non cedebant 477
Lino ad obligandas tabellas & literas vtebantur veteres 487, 488
Lis, seu Res 347
Lis vindiciarum 371
Litare, & egregie, seu prospere litare 25, 26
Literarum, quibus principes consulebantur, verba 285
Literarum apices suos ac proprios imperialia scrinia habebant 305
Literarum obligatio 511
Litora quæ fundo vendito coniuncta erant, in modum agri minime computabantur 477
Litigatores compromittentes inuicem stipulabantur 533
Litibus & iurgiis vt abstinerent, feriis imperabatur 107
Liuia moriens funeris curam amicis quibusd. mandauit 640
M. Liuio in Senatu dicta sententia 166
Λόβους in hepate haruspices Græci spectabant 19
Locatio 489
Locationes prædiorum vt plurimum incipiebant à kalendis Martiis 491
Locationes tam vrbanorum quam rusticorum prædiorum in lustrum seu quinquennium fiebant 491
Locationes interdum inducebantur 498
Locationum leges 489, 490
Locatum fundum, locatasve ædes vendens quid curare debebat 475, 480
Loca religiosa vel sacra in modum agri venditi minime computabantur 477, 479
Loca Legatis decernebantur 233, 234
Locorum sacrorum differentiæ 108
Locrensium legati in Senatu questi 227
Locrensibus pax data 342
Locutii templum 195
Lucem facere dicebantur Saturno sacrificantes 32
Lucetius Iupiter 43
Luci qui fundum tangebant, in modum agri non ced. 477
Lucia Volumnia carmine Saliari celebrata 117
Luciani interpretes reprehensus 714, 725
Lucifera Minerua 45
Lucina Iuno 44, 54
Lucina Minerua 45
Lucrinus lacus primus locabatur 497
Luctus Senatusconsulto minuebatur 242
Ludi interdum vouebantur 89, 91
Ludi magni a quibus voti 89
Ludorum Apollinarium origo 90
Ludi votiui pro Augusti salute facti 91
Ludi Apollinares 192, 193
Ludi sumptu publico facti 193
Ludi seculares centesimo quoq. anno celebrabantur 698
Ludorum puerilium verba 725
Lumina in venditione recipiebantur 475
Luminum seruitus 527
Luna, eademque Lucina 54, 55
Lustrabatur exercitus 689
Lustrandæ classis forma ibid.
Lustrum conductionis 491
Lyconis testamentum 653
Lympha ac Bonus euentus ab agricolis inuocabantur 51

M.

MActare, verbum sacrorum 16
Macte virtute esto 828
Mactus hoc vino inferio esto 29
Mæcenatis votum de prorogando vitæ spacio 100
Magistratus ædes arasve vti dedicarent 103
Magistratibus quo verborum temperamento potestas dabatur 202
Magistratibus mandabatur, vt operam darent, item vt curarent 203
Magister sæpe naui præponebatur ab exercitore 516
Magistri vtriusq. militiæ, quo honore ab Impp. decor 296
Magnus Iupiter 43
Magnus custos circi Hercules 46
Magna, seu maxima, Iuno 45
Magmentum 16, 104, 106
Maiestatem populi Romani comiter conseruent 340
Maiores hostiæ 12
Maiores 25. annis ætate probata rerum suarum administrationem recipiebant 388
Maiori ob iustum errorem subueniebatur 365
Mala verba 9
Malæ fortunæ fana publice dicata 52
Male dicere 74
Maleuenti in Beneuentum mutata appellatio boni ominis gratia 84
Malleus, quo victimas feriebant 11
Malluuium latum 4
Mamiliæ & Peduceæ legis capita quædam 142, 143
Mammosa Fortuna 47
Mamurius Veturius carmine Saliari celebrabatur 117
Manalis fons 111
Mancinus propter inuidiam fœderis Numantini hostibus deditus 224, 225
Manceps 498
Mancipatio 488
Mancipationis sollemnia 353
Mancipio dare 488
Mancipia olim venibant per præconem 485
Mancipia interdum manumissionis causa donabantur 616
Mancipiis cibaria præstari patresfamilias Testamento interdum cauebant 616
Mandabat quis negotia sua geri, fundum emi, alteri credi & alia id genus 499, 500, 501
Mandare verbum haruspicum 116
Mandata varia pro rerum & negotiorum varietate Legatis dabantur 237
Mandati, quod aliena gratia contrahebatur, exempla 501
Mandatorum Præsidibus in prouincias proficiscentibus dabantur certa verba 308
Mandatorum principalium capita quædam 309
Mandatis quid comprehendebatur 309
Magones quidquid erat in venalibus quod displiceret, aliquo lenocinio abscondebant 467
Mane vnde dictum 83
Manens Fortuna 41
Manes, dii inferi, dicti 41, 83
Mania mater Larum 117
Manilius rerum vendendarum leges ciuibus suis composuerat 467
Manubiæ trinæ Iouis 127
Manumissionis causa aliquando seruus donabatur 471
Manumissus testamento, quando fiebat liber 597
Manumissio quo modo & quibus verbis fiebat 724
Manus iniectio in vindicatione 353
Manus iniectio quibusdam pactis excipi solebat 470
Manum ori admouebant adorantes 34
Manum conserere 354
Manu sublata, licitationi se offerebant ii qui ad publicorum conductionem accedebant 498
Manus abluebant rem diuinam facturi, temprecaturi 4
Manus puræ quibus non erant, sacris arcebantur 3
Manus puras tam à sordibus & illuuie, quam à cæde & sanguine, in sacris exigebant 4
Manibus & pedibus illotis, prouerbia 4
Manibus in cælum sublatis precabantur 35
Manibus in cælum sublatis vota suscipiebantur & nuncupabantur 97

Marcellus templum Honori & Virtuti vouit 89. idem triſte omen, aſtu, in melius vertit 33
Margaritarum linea ſubrepta, dici debebat numerus 376
Margaritæ legabantur & lineæ margaritorum 660
Mariti condemnatio in iudicio dotis 419, 420
Maritus res vxoris extra dotem conſtitutas, quandoque eius voluntate adminiſtrabat 420, 421
Mariti vxoribus dotem legare ſolebant 612, 613
Maritus interdum aliud pro dote, interdum & aliquid ſupra dotem vxori legabat 613
Marito lucro quandoque dos cedebat conuentione 523
Mariti vxoribus ea quæ earum cauſa empta parataque eſſent, legare conſueuerant 613
Mariti ita interdum vxoribus legabant, vt & liberis conſulerent 614
Mariti vxoribus mundum & ſpecies auri argentiue, & bonorum vſumfructum legabant 613
Marius Priſcus repetundarum reus 208
Marius hoſtis iudicatus 244
Martialis Iuno 45
Martii vatis duo carmina 116
Mars pater 39
Marſpiter in precibus, recto caſu abſque vllo obliquo antiquitus vſu tritum erat ibid.
Martis variæ appellationes 45
Martis ædes Gallico bello vota 89
Matrem negotia filii gerere, teſtamento nonnumquam cauebat pater 589
Matres deis omnes appellabant 39
Matrona Iuno 45
Matronæ templorum ſolum crinibus quandoque verreb. 37
Matronarum Rom. poſt inſignem acceptam cladem precatio 76
Matronis a Senatu gratiæ actæ 208
Matronis decreti honores 215
Matuta mater 39, 40
Matutæ deæ res diuina vti fieret 56
Maſaniſſa a Scipione rex appellatus 216. donis ornatus 217
Maſaniſſæ legati auxilium ad bellum Romanis pollicentur 233
Maſcula Fortuna 47
Maſculum tus 23
Maxima hoſtia 12. & Ara 7
Maximi cognomen 712
Mediales hoſtiæ 12
Medicus Apollo 45
Medici elogium 711
Meditrinalia 81
Medius fidius 684
M. Megonii teſtamentum 645
Mehercle 684
Melius ominare 86
Mellarium vas 152
Memoriam defunctorum non ſollicitari teſtabantur 716
Mendici gentilium, his qui eleemoſynam largiebantur, deos propitios precabantur 100
in Menſa & inter ſcyphos libare diis dapes, & bene precari mos erat 74
Menſam tangebant precantes 36
Menſa nummularia 512
Menſori mercedes communi vtriusque litigantium ſumptu ſoluebantur 408
Menſores mittebantur a Iudice ibid.
Menſorum officium ibid.
Menſores adhibebantur, vbi emptor vel venditor ſcire vellent, cuiusmodi ager veniret 477
Menſores operum & ædificiorum 493
Menſura dicenda erat, cum res menſura continebatur 355 356
Menſura vini proficiebat, vt appareat quantum emeretur 478
Menti ſupplicabatur 56
Menti ædes vota, librorum Sibyllinorum monitu 59
Mentio facta in Senatu 155
Merces olim venibant per præconem 485
Merces ad vectigal pertinentes, in commiſſum quando cadebant 496
Merces per vicos clamabantur 714
Mercurius lucro & fraudibus præeſſe credebatur 55
Mercurius a mercatoribus rogabatur vt lucra tribueret ib.
Merentibus, ſeu meritis diis reddi vota dicebantur 93
Metelli pontificis Veſtam ex incendio rapientis precatio 76
Q. Metelli in Senatu dicta ſententia 165
Metello Nepoti metus comminatorio Senatusconſulto incuſſus 200
Merum ſuper altaria infundebatur 24
Mica turis 23
Mileſiorum legatis ab Senatu gratiæ actæ 232
Milites qui ex acie Cannenſi profugerant, item qui Rhegium iniuſto bello occuparant, qua ignominia affecti 224
Milites quando iureiurando fieri cœpere 316
Milites quomodo in verba conſulis iuraſſe dicebantur 318
Milites quandoque inter ſe coniurabant 317
Milites iurabant militia ſe, niſi poſt completa ſtipendia, receſſuros 318
Militare ſacramentum ibid.
Milites in nomen, & verba principum iureiurando adigebantur 318
Milites primi citabantur in delectu, quorum nomina bonum aliquem euentum portendebant 319
Milites citati ad nomina reſpondebant ibid.
Milites citati interdum morbo ſontico vel emeritorum ſtipendiorum, aut vocationis prætextu ſe excuſabant 319
Milites edicto plerumque certa die adeſſe iubebantur ib.
Milites victores ex pugna redeuntes clamorem faciebant ô litera geminata 328
Milites qui fortiter pugnauerant, ab imperatore pro concione laudibus & donis militaribus ornabantur 329
Milites carceribus cuſtodiæ cauſa apponebantur 447
Milites quibus modis olim teſtabantur 662
Militibus conceſſum erat ex certa re heredes inſtituere, & circa inſtitutionem ſeparare ſpecies bonorum ib.
Militibus ſcriptis dies præfiniebatur, quo adeſſent 318
Militibus ſanguinolentis ex acie redeuntibus, quid dici ſoleret 328
Militiæ genera tria 320
Militia legitima ibid.
Militia legabatur 601, 626
Minaces fibræ 20
Minari exta dicebantur ibid.
Mineruæ varii tituli & appellationes 45
Minerua propter procurationem olueti ab agricolis inuocabatur 51
Miniſter pro popa 11
Miniſter, qui victimam cædebat, priusquam eam feriret, rogabat, Agerétne ibid.
Minoribus xxv. annis in integrum reſtitutionis auxilium a Prætore indulgebatur 365
Minores circumuenti & decepti in integrum reſtitueb. 375
Minorum prædia ruſtica vel ſuburbana, alienari, prætore inconſulto non poterant 388
Miſerere precor 72
Miſericordiam per ea quæ cariſſima erant, expoſcebant 719
Miſerum me, & miſeram me ibid.
Miſſionum genera 343
Mitti in ſuffragium centuriæ dicebantur 147
Modus agri in fundorum venditione plerumque diceb. 454
Modus pronuntiatus in fundo vendito cum deerat, ſumebatur portio ex pretio ibid.
in Modum agri quæ cederent & computarentur vel non ib.
Mola ſalſa hoſtiam ſpargebant 16
Mola quid 28
Molliter iacere, mortuis precabantur 79
Moneta Iuno 44
Monitoria fulmina 116
Monitoria edicta 257
Monebant dii per exta 18
Monumentum plerumque ſibi fieri teſtatores mandabant 641

M

in Monumenti tutelam quantum relinqueretur, Inscriptionibus exprimebatur 704
in Monumenti culturam quantum agri cederet, Titulis declarabatur ibid.
Monumenti locus ita aliquando venibat, ne quis eo inferretur 479
Monumenta emebant comparabantque 672
Monumenta sua vt rosis quotannis ornarentur, curæ priscis erat 682
Monumentorum titulis doli mali clausula subiici soleb. 683
Monumentorum titulis, clausulæ notandæ 677
Monumentorum leges 677, 678
in Monumentorum titulis sollemne erat cauere de personis quas eo inferri ius esset 679
Monumenta interdum sibi dumtaxat faciebant ibid.
Monumenta quandoque heredes non sequebantur 680
Monumenti interdum alienatio prohibebatur 680. Idque interdum pœna adiecta quæ ærario, vel arcæ Pontificum inferretur 680, 681
Monumentorum inscriptiones 681, 682
Mopsuestia amica atque socia populi Rom. 219
Morbus sonticus, etiam inuitis litigatoribus ac iudice, diem differebat 281
Morientes mandata dabant, quæ heredes legatariosve curare volebant 639
Morientes desiderabant amicos sui esse memores 642
Morientes vltionem necis suæ mandabant ibid.
Morientes nonnumquam anulum tradebant vni ex heredibus 592
Morientium suprema de funere suo mandata 639, 640
Morticinium ne quid adesset, in quibusdam sacellis cautum erat 104
Mortuorum memoriam non sollicitari, ad eorum mentionem testabantur veteres 78
Mortuis vulgo precari solebant vt eis terra leuis esset ibid. & 683
Mortuis precabantur, vt placide quiescerent, & molliter iacerent 79
Mortuorum memoria aliquando damnabatur 225
Mortuis terram grauem & onerosam imprecabantur 79
Mortuis vale dicebant 726, 727
Mouere castra 325
Mugitus hostiarum diros auersabantur 13
Mulieres quibusdam sacris prohibebantur interesse 7
Mulier nulla lege prohibebatur, omnia sua bona in dotem dare 519
Mulier res quæ extra dotem in domum mariti attulerat, in libellum conserebat 520
Mulier in dote danda quandoque pecuniam, necnon & mancipia recipiebat ibid.
Mulier quandoque paciscebatur, ne dos a se peteretur 523
de Muliere alenda pactis dotalibus quandoque caueb. 523
Mulieres post nocturnum opus aqua sumpta sese purificabant 5
Mulieres quibus diebus Isidis sacris operam dabant, item Cerealibus secubabant, & virorum consuetudine abstinebant ibid.
Mulieres Herculano sacrificio abstinebant 7
Mulieres duæ Campanæ in pristinam libertatem redditæ 229
Mulieres si prægnantes venirent, sanas esse non præstabat venditor 467
Mulieres Romanæ per Herculem non iurabant 684
Mulieres quo gestu rituque Diis supplicarent 36
Mulierum aliquot ornatissimarum elogia 710, 711
Mulieribus quibuslibet legata vti dabantur 619
Muliebris Fortuna 47
Mulæ & equi quandoque ita venibant, vt experiundi potestas esset 472
Mularum iugum, vel par, vel duo paria interdum venibant ibid.
Mulorum & æquorum emptor de sanitate & noxa stipulari consueuerat ibid.
Multa reo interdum irrogabatur 462
Multarum duæ species ibid.
Multa petebatur certa lege, & ob certam causam ibid.
Multæ proponebantur in eos qui aduersus constituta facerent 301
Multitudini dies præstituebatur, antequam ab armis impune discedere liceret 242
Mundus vxoribus legabatur 613
Munera appellant, quæcumque deorum placandorum causa aris inferebantur 27
Munera quæ regibus sociis & amicis mitti a Senatu solebant 217
Munera quæ legatis mittebantur 234
Municipio legatam pecuniam in aliam rem conuertere sine principis auctoritate non licebat 623
Municipiis, seu municipibus quandoque legabatur ibid.
Municipibus quandoque heres opus facere iubebatur ib.
Murtia Venus 46
Musicani Massinissæ filio habiti a Senatu honores 219
Mutatio vestis duplex Romæ 241
Muta exta 21
Mutus per æs & libram testari non poterat 559
Mutui datio quibus in rebus consistebat 505
Mysteria silentio & taciturnitate regi volebant 3
Mysteria & arcana profanis aperire & enunciare nefas habebatur 8

N.

N L. literæ ampliationis 454
Narcisso decreti honores 214
Narses Eunuchus 708
Natalis rogabatur, vt candidus veniret 55
Naufragi vestes cum quibus euaserant, in templis suspendere solebant & Tabulam votiuam ponere 96
Nautica pecunia, quibus olim legibus & conditionibus mutua dabatur 506
Nauis, cum instrumento venibat 474
Nauis effigies fuit in asse 725
Ne saluus sim 691
Ne viuam ibid.
Neapolitani legati in Senatu auditi 235
Nefasti dies 393
Negatoria actio 355
Negotium Consulibus Prætoribusve dari Senatus mandatis dicebatur 202
Negotiorum gestorum actio 413. sq.
Negritu, verbum augurale 122
Nemorensis Minerua 45
Nepotis cognomen a maioribus traxit vnus Metellorum 712
Nepotes postumi heredes instituebantur 568
Nepotes vel nominatim, vel inter ceteros, exheredabantur 578
Neptunus pater 39
Nero propter impietatem sacris Eleusiniis interesse ausus non est 7
Neronis exercitum aduersus Asdrubalem properantem faustis precibus populus Rom. prosecutus est 76
Nexus 488
Ni particula, in sponsione & iudice ferendo 349
Ni quis sciuit, centuria 124
Nil vos moramur P. C. 176
Nil moror 463
Nomino, vel dico, Consulem 125
Nomen distrahebatur & legabatur 483, 601
Nomen quale erat, interdum venibat 483
Nomen heredis ferre aliquando iubebantur heredes 574, 576
Nomen eius, cuius pecunia aliquod opus factum fuerat, operibus publicis inscribi solebat 706
Nomina victimas ducentium in publicis lustris prospera eligebantur 83
Nomina eorum qui magistratus petebant, accipiebantur, vel non accipiebantur 126
Nomina eorum, qui ad Senatusconsulta conscribenda adhibiti erant, primis eorum versibus ponebantur 177
Nomina dabantur in delectu 319

Nomina quibus iurisconsulti exempli causa vtuntur 313, 314
Nomina olim interpositis parariis fiebant 512
Nomina facturi quid considerabant ibid.
Nomina, titulos debitorum, vnde appellabant 513
Nomina inter coheredes, interpositis delegationibus diuidebantur 534
Nominum δυσφημία sedulo vitabant veteres 84
Nominibus vt plurimum in tabulis, cuius tribus ciues essent, addebatur 712
Nominibus olim adiectæ appellationes ibid.
Nominatim liberi exheredandi erant 577
Nominatim libertas danda erat 593
Non feram, non rogabo, non patiar agi 251
Non-placere 206
Non liquere 454
Nonæ mensium certis & conceptis verbis calari soleb. 108
Nouatio quemadmodum fiebat 551
Nox pro nocturno concubitu 5
Noxæ dedere 261
Noxa seruum solutum præstari, permittebant 468
Noxale iudicium 414
Nudabatur & spoliabatur reus, de quo supplicium sumebatur 455
Numæ Pompilii libri cremati 195
Numera senatum 168, 169
Numerus signatæ materiæ dicendus erat in vindicatione & actione furti 354, 355, & 356
Numina quæ pro frugum vbertate & copia inuocabantur 51, 52
Numina læua 52
Numina ignota vti precabantur 50
Numi percutiebantur ad rerum præclare gestarum memoriam 333
Nummi legabantur 598
Nummi veteres 105, 118
Nummi in emptionibus adhibebantur, quorum fide nummi probarentur 457
Nummularii 512
Nummularii plerumque literis notum faciebant, quantum quisque nummorum penes se haberet 513
Nummularii quando paria, aut parem rationem fecisse dicebantur 514
Nummularii quando foro cedere dicebantur ibid.
Nummularii cum foro cesserant, eorum bona venibant 514
Nuncupare vota 92
Nuncupare quid & Nuncupare palam 559, 576
Nuncupatio testamenti 559

O.

O Litera clamorem faciebant milites à pugnâ redeuntes 328
Obruta fulmina 116
Ocimum cum maledictis ac probris seri consueuerat 102
Oblatiua auguria 112
Obiurgatoria edicta 258
Obligatio verbis quomodo contrahi dicebatur 537, 538
Obligatio qualiscumque esset quæ præcesserat verbis nouari poterat 551
Obscena dicta, quæ mali ominis habebantur 8
Obsecratio Iudicum vulgaris 693
Obsequens Fortuna 47
Obtestatio 694, 695
Obtestari deum atque hominum fidem ibid.
Obuios sibi ignotos aut quorum nomina non succurrebant, vti compellarent 722
Olea pendens qua lege venire debebat 473
Olea legenda quemadmodum locaretur 494
Oleum vti veniret 474
Oliuæ pendentis fructus vendebatur 598
Oliuarius Hercules 46
Ollarum numerus Titulis comprehendebatur 705
Olli pro illi 124
Omen 83
Omen victoriæ fecit Augusto occursus agasonis cum asino 83, 84
Omen Deus auertat 84
Ominis boni gratia quæ ab antiquis superstitiose seruabantur 82
Omina læta 82
Omina bona studiose amplectebantur veteres, & ea se accipere profitebantur 82
Omina principiis omnibus inesse vulgo credebant 83
Omina bona, fausta, candida, secunda, dextra, læta 84
Omina, mala, dira, infausta, sinistra, tristia, aduersa, funesta ibid.
Omina mali detestabantur & auersabantur 84, 85
Ominum tristium exempla 84
Ominibus faustis plerumque prosequebantur eos, quos saluos esse cupiebant 82
Ominibus bonis prosequebantur ea quæ bene ac feliciter euenire cupiebant ibid.
Ominibus malis ab inceptis deterrebantur veteres 84
Omissa cautio incerti condicebatur 359
Omnipotens Iupiter 43
Onesimus proditionis insimulatus, apud Philippum ad Romanos transfugit 221
Onus aliquod qui humeris gestabant, qua voce transeuntes admonebant 734
Opem vt ferrent, rogabantur dii 70
Operam dare 203
Operandi verbum in rebus diuinis 17
Operarum stipulatio 544
Operum publicorum aliquot notatu dignæ Inscriptiones 766, 767, 768, 769
Operibus publicis principis nomen, aut eius cuius pecunia id opus factum fuerat, scribi solebat 766
Opifera Fortuna 47
Opigena Iuno 44
Opimi boues 12
Opitulus, seu Opitulator Iupiter 44
Ops consiua 46
Opi, sedentes vota concipiebant, terramque de industria tangebant 97
Oportere, in formulis, Oportet, Oportebitve, in obligationibus 350, 351
Optatæ, seu optimæ hostiæ 12
Optio, seu electio plerumque legabatur 627
Optimus maximus Iupiter 42
Optimus vir Scipio Nasica à Senatu iudicatus est 713
Optima lege, Optimo iure, in magistratibus creandis adiiciebatur 126
Optimi cognomen primus Traianus meruit 713
Optimus maximus fundus 477, 478, 604
Optimæ, maximæque Ædes 474
Opus faciendum quibus legibus locabatur 624
Opus probabatur, & in acceptum referebatur 492
Opus diuino fieri qui iubebant, plerumque in tutelam eius aliquid relinquebant 653
Orare per superos, per patriam 694
Orationes in Senatu his verbis P. C. interdum inchoabantur & interdum finiebantur 192 259
Orationes principum in Senatu recitabantur 268
Orationes aliquot principum 249, 250
Orationes Imperatorum ad suos milites 326
Orationum veterum quibus leges dissuadebantur extremæ clausulæ 121, 122
Oratores à Iudicibus quandoque, vt sibi testes interrogare liceret, postulabant 449
Orbitatis vox vulgatissima 716
Orbona dea 52
ad Orientem conuersi precabantur 34
Ornamenta triumphalia, consularia & prætoria à Senatu decernebantur 214
Ornamenta legabantur 599
Oscines aues 111
Oues interdum legabantur 602
Ouicula à clementia morum dictus 713
Ouidii reperiri versus 14
Ouium venditio vti fieret 471
Ouium fructum qua lege venire oportebat 471

P. Pa-

P.

Pabulum hybernum qua lege venire oportebat 474
Pacem ac veniam a diis petebant 73
Pacem deûm exposci, moris erat ibid.
Pacis, quas Scipio Carthaginiensibus dixit, leges 337
Pacis, quas T. Quintius Philippo Macedonum regi dedit, leges 338
Pacis, quas Sylla Mithridati dedit, leges 340
Pacis inter M. Antonium, Octauium Cæsarem & Sex. Pompeium initæ formulæ 342
Pacis turpis sponsores hostibus dedi Senatus decernebat 224, 225
Pactionis in deditione factæ, exemplum 334
Pactiones seruorum cum dominis 535
Pactum induciarum 343
Pacto vti debitor liberabatur 555
Pacta pignorum 508
Pacta de non petendo perpetua, vel temporalia 555
Pacta de non petendo in rem, vel in personam concipiebantur ibid.
Pactorum quæ liberationis causa fiebant, exempla 555
Pactis debiti pars heredibus quandoque remittebatur 556
Pactis dotalibus prospici in casum liberorum de restitutione vel retentione dotis, aut certæ partis, solebat 522
Pactis dotalibus, de hereditate patris interdum cauebatur 524
Pacuuii epigramma 668
Paganicus Iupiter 44
Παίειν 15
Palatinus Apollo 45
Pales dea, cui lacte fieri solebat à pastoribus 53
Pallantis monumentum 669
Pallanti decreti honores 214
Pallori aræ consecratæ 52
Paludati exibant Consules. 242
Paludamenta ibid.
Pamphyliorum legati ad renouandam cum populo Rom. amicitiam missi 220
Pamphyliorum legati coronam aurea m Ioui attulerunt 231
Papyrii Consulis celebre votum 89
Παράφερνα 520
Par an impar 725
Patarii interponebantur nominis faciendi causa 512
Parentes ab impp. appellabantur Præfecti prætorio, Patritiique 293, 294
Parentes morientes interdum amicis liberos suos commendabant 590
Parentes bona plerumque inter liberos testamento diuidebant 591
Parentes frugi æstimationem patrimonii sui facere consueuerant 592
Parentes in titulis monumentorum, infelicissimos se appellant 675
Parasiti in scena quid dictitabant 714
Parasiti elegans epitaphium 676
Parcere, Deos orabant 74
Paret, in formulis 350
Paria, vel parem rationem facere 514
Paries oneri ferendo in venditione recipiebatur 500
Parricida quis dicatur 130
Parricidium idus Martiæ, nominatum ibid.
Partes solebant in societate contrahenda constitui 503
Parturientes Iunonis Lucinæ opem implorabant 54
Parum cauisse videri, quando pronuntiabat magistratus 457
Pascito linguam 8
Pascua in Tabulis censoriis 497
Pateræ aureæ regibus datæ 217
Pateræ aureæ Romam allatæ 233
Pateris vina dabantur 24
Pater deum hominumque Iupiter appellabatur 42
Pater patratus, princeps fetialium 322
Pater quandoque paciscebatur, ne dos à se peteretur 323
Patris patriæ cognomen Iulio Cæsari, item Camillo Augusto à Senatu datum 210
Patris patriæ appellationem primus Cicero meruit 212
Patres dii omnes nuncupabantur inter sollemnes ritus & precationes 39
Patres Conscripti 158
Paterfamilias poterat in quod vellet partes hereditatem distribuere 571.
Patres in curiam Edicto vocabantur, & etiam qui aberant reuocabantur 258
Patria salutabatur ab his qui ex aliqua peregrinatione domum salui redibant 31
Patrii lares 46
Patronus deferente liberto iurabat, se patronum esse 436
Patronus Senatus dictus Drusus 712
Patroni seu Causidici sese facetis & vrbanis dictis interdum lacessebant 400
Patroni & oratores causa perorata dicere consueuerant, Dixi ibid.
Patroni atque oratores præconis voce citabantur 443
D. Paulus se ciuem esse Rom. vociferans verberum iniuriam deprecatus est 696
Pecoris ad aquam appellendi ius 327
Pecora pascenda locabantur 495
Pecudes quemadmodum emi oporteret 471
Peculii quantitas in mancipiorum venditione dicebatur 469
Peculia filiis prælegare patres solebant 611
Peculia seruis cum libertate legabantur 612
Pecunia mutua, vel gratuita dabatur, vel sub vsuris 505
Pecunia nautica, quæ & traiectitia appellabatur 506
Pecunia mutua plerumque sub pignore dabatur 507
Pecuniæ creditæ cautiones 510
Pecunia data numerataque probabatur multis modis 511
Pecunia numerabatur ex domo, ex area, vel ex mensæ scriptura 510
Pedanei 397
Pedestria auspicia 112, 114
Pedibus ire in sententiam 167
Peierare verbis conceptis 691
Pellex aram tangere vetabatur 30
Pensiones kalendis Martiis inferri solebant 491
Penulis positis ad Deos adibant 34
Penus interdum legabatur 602
Per. præpositio Latinis idem quod Νὴ & Μὰ Græcis 719
Per fidem 685
Per Deum iusiurandum ibid.
Per salutem principis ibid.
Per Genium Cæsaris 685
Per caput suum, & per caput alterius 687
Per oculos suos ibid.
Per Venerem viri iurabant mulieribus quas deperibant 687
Per iouem lapidem, sollemne & sanctissimum Romanorum Tuulurandum ibid.
Per Iunonem plerumque mulieres, & molliores homines iurabant 687
Per Deos orare 719
Perannare 53
Perdidisse, aut non tulisse tribum, quinam dicebantur 127
Perduellionis iudicare 441
Peremptalia, seu peremptoria, fulmina 116
Peremptorium edictum 392
Perendinus dies 346
Perenne auspicari, & Perenne auspicium 112, 115
Perimus 719
Perferri leges dicebantur 127
Permarini Lares 46
Perpol 684
Perrogari leges, item sententiæ dicebantur 127
Perses legatos ad renuntiandum amicitiam ad se missos excedere iussit 236
Perses victus literas ad Senatum cum priuati nominis titulo misit 216
Perses Albæ mortuus publico funere elatus 219
Perfectas, in precationibus 53

Persoluere votum 92
Pæstanorum legati pateras aureas Romam attulerunt 233
Pestifera auspicia 112
Pestifera fulmina 116
Pestilentia grassante libri Sibyllini adibantur 188, 189, 205. item pax deorum exposcebatur 78
Petitio hereditatis duplex, & eius formula 401
Philippus Macedonum rex cum Annibale fœdus iunxit 341
Philippi regis legati ad Senatum 226
Philippi legati ad bellum contra Antiochum, auxilium, pecuniam & frumentum pollicentur 232
Pia tura, & Pium far 28
Pia bella 325
Pius Metellus 713
Piaculares hostiæ 12
Piacularia auspicia 112, 114, 115
Pignus pro debito & interdum creditori ipsi vendebatur 482, 507
Pignoris contrahendi formula 507
Pignoris capiendi, distrahendi, addicendi ordo & forma 435
Pignoris vel hypothecæ venditio quemadmodum fiebat 481
in Pignore dando generalis conuentio bonorum, vel postea quæsitorum 507
Pignora speciali conuentione, non tantum in sortem, sed & in vsuras quandoque obstringebantur 508
Pignora & hypothecæ nonnumquam creditoribus cedebantur 508
Pignorum superfluum interdum obligabatur 508
Pileati serui quandoque venibant 469
Pisanis agrum pollicentibus a Senatu gratiæ actæ 208
Pistor Iupiter 44
Placet in Sententiis 157
Placere Senatui 178, 179
Placere pronuntiant Imperatores 395, 457
Placere cum aliquo agi 204
Placida Venus 46
Plurium testamentum 651
Plaudere spectatores iubebantur peractis fabulis 727
Plebiscitum Thermesense 141
Pleminius legatus à Locrensibus accusatus 217
Plinii secundi liberalitas in municipes suos lapidi insculpta 533
Plutarchi interpres notatus 10, 11
Plutarchus Appiano antiquior 99
Poculorum legatum 599
Pœna constitutionibus addebatur contra earum temeratores 301
Pœna quandoque stipulationibus adiiciebatur 545
Pœnæ causa legatum 631
Pœnarum quæ reis infligebantur genera varia 458, 459, 460, 461
Populus Romanus in legem sacratam seu tribunitiam iurabat 692
Populi Romani precatio, cum Fabii contra Veientes egrederentur 76
Populonea Iuno 45
Polybii laus 219
Pol 684
Pollicitationum exempla 532
Polluti Venere non nisi abluto corpore ad sacra accedebant 5
Pomona Iuno 45
Pomorum primitiæ quibus verbis sumebantur 81
Pompeiæ legis de parricidis verba quædam 150
Pomponius Atticus elatus est sine vlla pompa funeris 639
Pondus inuectæ materiæ dicendum erat imperitione 355, 356
Pondus vel Pondo auri & argenti legabantur 598, item Pondo vasorum argenteorum ibid.
Pontifex maximus in votis suscipiendis & nuncupandis verbis præibat 97
Pontifices verbis sollemnibus præibant in dedicatione 102, 103
Pontificum collegium, ad quod referebantur quæstiones de religione 193, 194
Pontium duæ inscriptiones 708
Porphyrius a versibus Orphei libros suos impios inchoauerat 2
Porricere exta 25
Porro Quirites 695
Poscebantur iudices 397
Possessor restituere iussus, vti cogeretur 401
Possessor vti damnabatur 401
Possessor dicere cogebatur, verum pro herede, an pro possessore possideret 402
in Possessionem ire 384, 385
de Possessione decedere 385
Possidere iubere ibid.
Possessio mala fide, vi, clam, precario 366
Postem tenere solebant in dedicationibus templorum 102, 103
Postulationum aliquot exempla 377
Postulatoria, seu postularia fulmina 116
Postulare 377
Postulo vti iudicem des 386
Postulabantur suspecti tutores 377
Postulabantur iudices 397
Postumius Dictator ædem Cereris, Liberi & Liberæ vouit 193
Postumio Consuli Senatusconsulto Resp. commissa 197
Postumi filii, & nepotes instituebantur 568
Postumi nominatim exheredandi erant 578
Potestas erat in populo 120, 121
in Potestate Senatus esse 205
Potestas magistratibus pro verborum temperamento dabatur 202
Potestas cognoscendi interdum à Senatu Consulibus dabatur 206
Præbere ceruicem 14
Præclamitatores, & Proclamatores 107
Præciæ ibid.
Præcidanea agna vel porca 12
Præco singularum centuriarum suffragia renuntiabat 124
Præco eos qui plura suffragia tulerant, Consules, vel Prætores, vel Censores renuntiabat 124, 125
Præco pronuntiabat, Dixere 453
Præco imperabat silentium 453, 700
Præconis voce olim venibant omnia tam priuatim quam publice 485
Præconis ad ludos seculares populum inuitantis carmen 698, 699
Præcones reos, accusatores & patronos citabant 443, 444
Præconum vox in iudiciis sæpe exaudiebatur 211
Præconum elogia in suppliciis sumendis 463
Præconibus olim vtebantur ad conquirendas res amissas 699
Præconiorum formulæ 620, 699
Prædam fideliter seruaturos se milites iurabant 317
Prædator Iupiter 44
Præs 498
Prædes 371
Prædibus, & Prædiis, populo cauebatur 498
Prædii venditor de tributo, & aliis oneribus dicebat 479
Prædia inspici, antequam emptio contraheretur, solebant 474
Prædiorum nomina 607
Prædia legabantur vti instructa erant ibid.
Prædia legabantur interdum cum hac adiectione, vti à me possessa sunt ibid.
Prædiorum rusticorum & vrbanorum seruitutes 527
Prædiorum vendendorum legibus qui caueri solitum 479
Præfabantur rebus omnibus agendis, Quod bonum, faustum fortunatumque esset 61
Præfatio fecialium 335
Præfationes quædam testamentorum 563, 565, 566
Præfationes triumphi 332
Præfecti prætorio honorificæ appellationes 295
Præfecti vrbi quibus titulis in rescriptis decorati 296

Præfecti prætorio & patricii ab Impp. appellabantur Parentes carissimi 293, 294
Præfecti quibus verbis ab Impp. ornantur 296
Præficæ 726
Præfiscini 717
Prehende furem, vox furem insequentium 698
Præire aliquis obsecranti, ne quid verborum præteriretur, aut præposterum diceretur 56
Præire aliquis in sollemnibus votis 97
Præiudiciales actiones 369
Præiudicia à prætore reddebantur ibid.
Prælegatorum formulæ 597. sq.
Prælegatum heredi relictum duplici iure capiebatur 635
Prælegata liberis relicta 611, 612
Præmia & impunitas proposita indicibus 207
Præmia militibus post victoriam 329
Præpetes aues 11
Prærogatiuæ tribus suffragium ferebant ante iure vocatas 124
Præscriptiones 445
Præsentanea porca 12
Præsides & rectores prouinciarum, Carissimi ab Impp. vocabantur 291
Præsides quo verborum honore ab Impp. afficiebantur 296
Præstites lares 46
Prætor Iudices & Arbitros dabat 392, 392
à Prætore Iudex vel postularetur 347
Prætor in quæ verba Iudicem dabat 352
Prætor bonorum possessionem dabat 383. 384
Prætor adibatur vt constitueret, vbi pupilli, vel alerentur, vel morarentur 387
Prætor plerumque comminationibus aduersus tutores vtebatur ibid.
Prætor adibatur ab agnatis & propinquis prodigorum 388
Prætoris erat æstimare an sua esset iurisdictio 391
Prætor de alimentis quæ testamento & codicillis relicta essent cognoscebat 389. sq.
Prætoriæ cognitiones 390
Prætor quasdam actiones non nisi causa cognita dabat 392
Prætor, pluribus postulantibus actionem causæ, cognitionem in eligendo idoneiore adhibebat ibid.
Prætor vt actiones dabat, ita & denegabat ibid.
Prætoris tria verba sollemnia 393
Prætor fastis diebus sui copiam facere dicebatur ibid.
Prætor sui copiam interdum de plano faciebat, interdum pro tribunali 394
Prætoris verba in bonorum possessione danda 385
Prætoris verba cum in possessionem mittebat ibid.
Prætores renuntiabantur 124, 125
Prætores collegæ Consulum nuncupabantur 124
Prætorum de iure dicundo edicta, varie pro re subiecta concipiebantur 261
Prætores de fideicommissis ius dicebant 390
Prætorum edicta 260, 261
Prætorum Prouinciæ 247
Precatio maxima 57
Precatio sollemnis comitiorum 59
Precor veneror que 65
Precationes pro Cæsarum salute 77
Precatio pro Claudio 76, 77
Precatio pro Traiano 77
Precatio pro Constantino ibid.
Precatio pro salute Augusti 78
Precatio pro Tiberii salute ibid.
Precationum aliquot formulæ ex libris Catonis 62
Precationes, quæ in lustrandis agris adhibebantur 53
Precationes & obsecrationes Deorum certis & sollemnibus verbis concipiebantur 56
Precationes sollemnes euocationis Deorum, concionum & comitiorum 59
Precationes concipiebantur variis verborum figuris 65
Precationum bonarum exempla 75
Precationes aliquot per veterum auctorum libros fusæ & sparsæ 75, 76, 77
Precario interdum res vendita ab emptore rogabatur 480
Precario interdum iura prædiorum rogabantur 529
Precario tam res mobiles, quam res soli rogabantur ibid.
Precarii exempla ibid.
Preces & desideria, libelli appellabantur 271, 272
Pretium certum esse debebat, & in pecunia numerata constitui
Pretium emptionis probis nummis solui debebat 466
Primæ tabulæ seu primum Testamentum 487
Primigenia Fortuna 564, 583
Primi heredes 47
Primo quoque tempore 580
Prima quaque die 181
Princeps & auctor sententiæ 587
Principes adibantur per libellos 247
Principes rescribebant ad libellos 271
Principes ipsi consuli se iubebant ibid.
Principum edicta 285
Principales tabulæ & principale testamentum 259
Principii nomen Tribui impositum 564, 583
Principia rerum agendarum & rationum à Diis immortalibus duci consueuerant 128
Priuata Fortuna 38
Pro Deûm atque hominum fidem 47
Pro frugibus facere 695
Pro populo fieri 16
Pro vestram fidem Quirites 17
Probatio victimarum quomodo fiebat 695
Probi nummi, Probum argentum 12
Procare 510
Proconsul in Prouinciis edicta ex quibus ius redderet, proposita habebat 347
Procum, id est, procerum 269, 270
Procumbebant & capita flectebant adorantes 497
Proculus sæpius a Nepote per literas consultus 34
Procurati dicebantur portenta, ostenta & fulgura 312
Procurator satisdare debebat dominum rem ratam habiturum 116
Procurator 369
Procurator Cæsaris ibid.
Procurator & defensor iurare non compellebantur 395
437
Procuratori negotia gerenda mandabantur 500. item pecunia credenda ibid.
Procuratorem mutare aliquando post causam contestatam prætor permittebat
Procurator semel datus iudicium à prætore accipere cogebatur 390
Procuratorum differentia duplex ibid.
Prodigæ hostiæ 499
Prodigia nuntiari solebant 12
Prodigia hostiis cæsis procurabantur 116
Prodigiis nuntiatis, libros Sibyllinos adire iubebantur decemuiri 187
Prodigo bonis interdicebatur 188
Profani appellabantur nondum sacris initiati 388
Profanis mysteria & arcana aperire & enunciare nefas habebatur 3
Profanos sacris arceri mos erat 3
Programma 2
Prohibitoria auis 299
Prohibitoria edicta 112
Prohibitoria interdicta 263
Proiectum & immissum quid inter se differant 967
Pomœrii ampliati inscriptiones 528
Promissio dotis 709
Pronuntiari dicebantur haruspices 518
Pronuntiari dicebantur sententiæ 116
Pronuntiatio Iudicum 169
Propitios & faciles Deos precabantur 433
Propitios Deos precabantur mendici gentilium his, à quibus beneficium accipiebant 163
Propugnator Iupiter ibid.
Propter viam sacrificium 44
Πρόῤῥησις initiorum à Rutiliano institutorum 16
Prosecabantur exta 3

Profecta 21
Proserpina domina appellata 40
Proserpinæ thesauri erepti 195
Proficiæ, & Proficium 21
Prouincia eadem nonnumquam ambobus Consulibus decernebatur 247
Prouincias inter se comparabant Consules sortiebanturve 246
Prouincias extra sortem Senatus alteri Consulum interdum decernebat 246
Prouinciarum moderatores de quibusdam principem consulere necesse habebant 285
Prouinciale edictum 269, 270
Prouocatio ad populum 438
Prouorsa fulmina 117
Proxenetæ nominis faciendi causa 512
Prudentes viri de iure respondebant 313
Prudentum responsa maximæ fuerunt auctoritatis 315
Prusias rex a Senatu petiit, vt societas secum renouaretur 217
Prusiæ Bithyniæ regi habiti à Senatu honores 218
Ptolemæus a Senatu socius atque amicus appellatus 216
Ptolemæus à minore fratre regno spoliatus Romam venit 219
Ptolemæus anulum Alexandri mortui digito detraxit, & in concionem protulit 593
Ptolemæi regis Alexandrini reductio in Senatu agitata 168
Publicani solebant pactiones cum ciuitatibus & priuatis conficere 496
Publicani merces scrutabantur ibid.
Publica Fortuna 47
Publica sacra 17
Publica in lustrum locari consueuerant 491
Puerilium ludorum verba 725
Pueris per Herculem sub tecto deierare non licebat 685
Pulchri Dii, & pulchræ Deæ interdum vocabantur 40
Pullarius, cuius opera in auspiciis veteres vtebantur 113 114
Pullarii auspicia læta, vel tristia nuntiabant 114
Pulli e cauea ad auspicia captanda mittebantur, & inde euentus rerum explorabantur ibid.
Puncta tulisse, quinam dicebantur 127
Pupillaris substitutionis formulæ 581
Pupillares tabulæ 563
Pupillarium tabularum forma 386, 387
Pupilli rem saluam fore satisdabant tutores & curatores 386, 547
Pupilli vbi educari & morari deberent 387
Purgandi se de iniuria facta, aliquo maledicto, duplex modus 693, 694
Purificatio mulierum post nocturnum opus 6
Puri dies ibid.
Puræ noctes ibid.
Pura aqua lustrabantur ibid.
Pura omnia sacris adhibebantur ibid.
Pura vasa ad sacrificandum apparabantur ibid.
Puræ manus 3, 4, 6
Puræ hostiæ ratio habebatur in sacris 6
Purum vinum ibid.
Purum sit ad rem diuinam ibid.
Purum vinum in sacris adhibebatur ibid.
Puras vestes in sacris desiderabant ibid.
Pure lauari 5
Purpuræ infectæ vel lanæ, vindicandæ ratio 351
Pythiæ responsum 116

Q.

QVadrifrons, vel Quadriformis Ianus appellatus 42
Quæro 310, 311, 312
Quæro an existimes, vel quid existimes 312
Quæso Deos 65
Quæstio vt haberetur, ab accusatoribus postulabatur 452
Quæstionibus & tormentis qui interesse poterant 453
Quæstiones per tormenta habebantur ibid.
Quæstiones de criminibus interdum Senatusconsultis decernebantur 206
Quæstiones de P. Clodii seruis in atrio Libertatis habitæ 453
Quæstor constitutionibus subscribebat 305, 306
Quæstoris vrbani partes 234
Quæstores obuiam regibus Romam venientibus mittebantur 219
Quam si ex eo natus 702
Quantitatis certæ legata 618
Quantum æquius melius sit dari 351
Quas ob res, quare, quapropter 158
Quasi ex filio natus 702
Querelæ sociorum de iniuriis sibi illatis 226
Querelæ de magistratibus ad Senatum deferebantur 227
Quid agis 720, 723. Quid noui 724
Quid rei est? 725
Quid venis ibid.
Qui Rempub. saluam esse vult, me sequatur 197
Quietem mortuis precabantur 79
Quincupeda opus redemptori locatum metiebantur 493
Quintio Consuli ab Senatu gratiæ actæ 207
Quiritare 695, 696
Quirites in concionibus & orationibus ad populum 122
Quirites cum patribus Conscriptis coniungebant, qui populum & Senatum simul alloquebantur 160
Quirites pro militibus appellati 326
Quiritium nomen populo Romano quando adiungi cœptum est 56
Quirinus Ianus 42. Iuno 321. Iupiter 321
Quirinus Mars 45
Quis es 546
Quisquis, vtrumque sexum continet 10
Quisquis ades ibid.
Quisquis es 10, 723
Quisquis es, noster eris 723
Quod, vocula, in stipulationibus 349, 370. item in actionibus 357, 358. & libellis accusatoriis ibid. & in exceptionum formulis 380
Quod in sponsionibus 348
Quod verba fecit Cos. 177
Quod verba facta sunt 178
Quod commodo Reip. fieri posset 199
Quod bonum, faustum felixque sit 152

R.

RApere extra 18
Ratio habebatur, vel non habebatur, eorum qui magistratum petebant 125, 126
Ratio quibus verbis subducebatur 158
Rationes accepti & expensi 512
Rationibus dies & Consul adscribebantur 513
Ratio cum argentariis & numulariis poni ac putari solebat 514
Rationes quisque sibi priuatas scribebat ibid.
Rationum scribendarum mos quando in desuetudinem abiit 515
Rationes nonnumquam exigi ab his qui negotia gesserant vetabant 621
Ratis effigies in quadrante & triente 725
Ratum fecit 110
Rata ea vt essent, quæ euenire cupiebant, optabant 91, 92
Rata ne essent optabant quæ abominabantur 92
Ratis votis irrita aduersantur ibid.
Recte atque ordine fecisse 152
Rectene omnia 724
Recte respondebatur plerumque quærentibus, Numquid vis? 723, 724
Recte in stipulationibus & cautionibus 545
Rectores prouinciarum ab Impp. Fratres appellabantur 295
Receptio generalis Quibus est, seruitus vtique est 478
Recidere in caput suum quæ precabantur 102
Reciperatio 321, 322
Recuperatores dabo 263

Re-

Recuperatores 327
Reddere vota 92, 93
Redire in suffragium 123
Redire ad vestitum 241, 242
Reddi, Restitui 458
Reddas, Restituas 638
Reddi exta 24
Reditus prædii legabatur 619
ex Reditu fundi legatum ibid.
Redux Mineruа 45
Redux Fortuna 47
Referre de religione, de republica, de prouinciis, & exercitibus 154
Referebatur ad Collegium Pontificum quæstio de religione 193, 194
Regalia exta 21
Regalia fulmina 116
Rex sacrorum 107
Rex eris 725
Regem a Senatu appellari, in magna gloria & laude ponebatur 215
Reges a Senatu Regum appellationes petebant 216
Regii nominis honor non nisi pro magnis erga populum Rom. meritis dabatur ibid.
Reges a Senatu amicitiam & societatem petebant 217
Reges quibuscum societatem & amicitiam iunxerant Romani, socii & amici a Senatu appellabantur 216
Regum societatem & amicitiam ipsi quandoque Rom. exposcebant 217
Regibus a Senatu habiti honores 218
Regibus captiuis quid humaniter exhibuerit Senatus 219
Regna populo Roman. Testamentis Regum quæsita 513
Regina Iuno 44
Reipublicæ quandoque fideicommissum relinquebatur 623
Relationibus Consulum quid adiiciebatur 151
Relationum Consularium formulæ 151, 152, 153
Relationum Consularium varia argumenta 154, 155
Relationes ad principem 28[illegible], 287
Relegare præsides Prouinciarum quomodo poterant 460
Relegari in insulam vel ad tempus, vel in perpetuum quis poterat 459
Relegabatur quis interdum bonis ademptis interdum sine bonorum ademptione ibid.
Relegatis dies excedendi a Præsidibus dari solebat 458
Relegatorum duo genera erant ibid.
Remigii, Rhemensis archiepiscopi, Testamentum 654
Rempub. gerere, vel rem gerere 190
Remores aues 112
Renuntiabant Consules Senatui, an litassent 187
Renuntiabantur, qui suffragiis populi creabantur magistratus 124
Repetitionis legatorum exempla 634, 635
Replicatio 383
Repulsam ferre 127
Rescribebant principes ad libellos 271
Rescribere Iurisconsulti dicebantur 312
Rescribere nummos 514
Rescriptorum principalium exempla 271
Rescriptionum in Pandectis fragmenta 272, 273, 282, 283
Rescripta principum non Latina tantum, sed & Græca lingua concipiebantur 284
Rescripta Imperialia miniatis literis & encausto Muriceo consignabantur 305
Rescripta principum in scriniis asseruabantur 291
Rescriptorum trita & peruulgata initia 272, 273
Rescriptorum sollemnia ibid.
Rescriptorum exempla 287, 288, 389. & seq.
Rescriptis addebatur dies, Consul & locus 292
Rescriptorum constitutionumque initiis salutem adscribi, moris erat 293
Rescriptorum vulgares clausulæ 297
Respice post te; hominem memento te 331
Respici auis 111
Respice precationibus 71
Respiciens Fortuna 47, 87
Respublica magistratibus vti commendabatur & permittebatur 195
de Republica loqui, dicere, consulere 154
Responsum Delphicum 110
Responsa haruspicum 115
Responsa quæ exterarum nationum legatis dabantur 225
Responsa Senatus seuera & atrocia 234, 235, 236
Responsa prudentum 310
Responsa prudentum maximæ fuerunt auctoritatis 315
Restipulari 538
Restituebantur in libertatem, qui iniuria venierant 229
Restituere hereditatem relictam heredes interdum rogabantur, vel quod ad eos ex hereditate peruenisset, vel quod superesset ex hereditate 584, 585
Restituere interdum rogabantur pecunia accepta, vel accepto certo prædio ibid.
Restituere interdum hereditatem cum fructibus heres rogabatur ibid.
Restituere interdum heredes rogabantur, sub condicione ibid.
Restituere quandoque non totam hereditatem, sed partem dumtaxat rogabantur 586
Restituere duobus quandoque hereditatem quis rogab. ib.
Restituere heres rogabatur hereditatem, vel pure, seu prima quaque die, vel in tempus, vel post tempus 587
Restitutiones in integrum cognitione prætoria dabantur 365
Restitutiones in integrum desiderari & implorari dicebantur 373
Restitutiones in integrum quo colore postularentur 375
Restitutio in integrum, eorum qui sententiam passi erant 464
Restitutoria edicta 264
Restitutoria interdicta 367
Retiario pugnanti aduersus Mirmillonem quid cantabatur 714
Res diuina fiebat, antequam bellum susciperetur 187
Res repetebantur ab iis, quibus bellum denuntiandum erat 238
Res repetere 320, 321
Res quibus verbis repetebantur ibid.
Res reddere 321
Res mancipi, aut nec mancipi 488
Rem integram ad Senatum referre 205
Rem suam esse iurabat petitor 352. sq.
Rem designare debebat qui vindicabat, seu in rem agebat 354, 355
Rem siue litem 347
Reus voti 92
Reus certo die adesse iubebatur 443
Reus quo die adesse iussus erat, citabatur ibid.
Reus stipulandi, & reus promittendi 538
Rei postulati, ex lege qua iudicium constituebatur, interrogari dicebantur 444
Rei interdum præscribebant accusatoribus 445
Rei prehendi, & in carcerem seu vincula duci iubebantur ibid.
Rei causam dicere imperabantur 445
Rei interdum ex vinculis causam dicebant 446
Reorum qui in vinculis habebantur, manus pedesque catenis & compedibus vinciebantur ibid.
Rei magistratuum domibus adseruabantur 444
Rei transmittebantur ibid.
Rei de criminibus obiectis interrogari solebant 448
Rei variis pœnarum generibus a[illegible]ebantur 457, 458
Reos in custodiam militibus tradi inualuit Imperatorum temporibus 447
Reuocare domum 391
Rex Iupiter 43
Rex qua formula patres de bello consulebat 156
Rhodiensis ciuitas amica atque socia populi Rom. 219
Riparum terminatarum Inscriptiones 708
Riuis aqua ducebatur 525
Riuales 526
Riuos reficere, regere, & purgare ibid.

Robigus deus 51
Robigalia 52
Rodus, aes infectum 497
Rogo Quirites 120
Rogo rescribas 311
Rogare emptum 466
Rogari leges 127
Rogari sententiae 170
Rogatio de religione 193
Rogatio de bello 119, 120, 238
Rogationem vti acciperet populus 120
Rogationem ad populum ferre, Consules Praetoresve interdum iubebantur 204, 247
Rogationum omnium verba communia 119
Rogationes de bello, & de pace 119, 120
Rogationes de quaestionibus decernendis 120
Rogationum quarumdam exempla 121
Rogationibus, populus Consuli dicebatur ibid.
Romae vrbis verum & Latinum nomen ignotum 46
Romae nomen perpetuo silentio damnatum 58
Romani dextrorsum in sacris vertebantur 33
Romulus Ioui Statori templum vouit 86
'Ροπάλῳ Graeci ad victimas feriendas vtebantur 11
Rubigo Dea 51, 52
Rufae canes immolabantur ad placandum caniculae sydus 52
Ruminales hostiae 12
Ruminus Iupiter 43
Rupilio & Lenati Coss. quid a Senatu mandatum 207
Rusticorum praediorum seruitutes 527
Ruta, caesa 475

S.

Sacramentum militare 316
Sacramentum, species militiae 320
Sacramenti militaris sub imperatoribus ratio 318
Sacramenti militaris formula sub Christianis principibus mutata 318
Sacramento rogari, & sacramento dicere 319
Sacramento litigatores inter se contendebant 348
Sacerdotibus publicis vota mandabantur 97
Sacer esto 139
Sacer homo 130
Sacra quaedam maledictis & execratione celebrabantur 9
Sacres porci 12
Sacri, vel religiosi vel publici nihil venibat 479
Sacrima, vinum 24
Sacrificare in Capitolio vt liceret, plerumque legati postulabant 231
Sacrosanctum quid habitum 128. sq.
Saepe facias 699
Saga sumi in tumultu decernebant 241, 242
Sagula purpurea cum fibulis aureis dono missa 217
Saguntinorum legati 232
Saliorum carmina 117
Saliorum verba ibid.
Saltem 334
Salus rescriptorum constitutionumque initiis adscribebatur 293
Salus mortuis adscripta 673, 674
Saluere iubeo 721, 722
Salus vulgo dicebatur, hoc verbo Aue ibid.
Salutis augurium 108, 109
Salutabantur Dii 30, 31, 32
Salutabantur templa atque agri 31
Salutabatur patria ab iis qui ex aliqua peregrinatione salui domum redibant ibid.
Salutantes addebant quandoque iusiurandum 721, 722
Salutaris Iupiter 43
Salutationis matutinae propria vox, Aue 721
Sancti Dii vocabantur 40
Sanctae Deae vocabantur ibid.
Sanctiones legum 129
Sanctuarium principis 291
Sandalarius, vel Sandaliarius, Apollo 45
Sanitas, aut morbus venalium, vti quoque modo exploraretur 467
Sanqualis auis 111
Sapiens dictus est Laelius 713
Sarcire 493
Sartum tectum ibid.
Sardi venales 700
Satin Salue 724
Satisdare debebat is, a quo hereditas petebatur 371
Satisdationem interdum testator heredi remittebat 631
Satisfacere 693
Satisfactionis de iniuria facta, formula 693
Saturnus pater 39
Saturnalia clamabatur 667, 668
Saturnii versus 95, 332
Scapha 475
Sciant omnes 302
Scribendo affuere 177
Sciscendi verbum in suffragiis 123
Sciscere proprium erat plebis 120
Scipionis oram e Sicilia soluentis, & in Africam traiicientis precatio 75
Scipio eburneus regibus donatus 217
Scorteum quid adhibere in aliquot sacellis non licebat 104
Scripsi, in cautionibus 511
Secundare 61
Securi percutiebantur victimae 15
Sedebant post adorationem 34
Sedebant augurium captantes 113
Sedentes vota Opi concipiebant 97
Sedentes assentiebantur in Senatu 168
Sella curulis Regibus donata 217
Seia Fortuna 47
Sepulcri locus a fundi venditore excipiebatur 679
Sepulchra familiaria vel hereditaria 679
Sepulcrorum tituli 681
Sequester 504
Senatores edicto in curiam vocabantur 151
Senatores interdum postulabant, vt sibi de republica liceret dicere 135
Senatoribus mos erat, si quid e Repub. crederent, pro sententia dicere ibid.
Senatores in sententiis dicendis vtebantur verbis Censeo, Placet, Decerno 156, 157, 158
Senatores rogari, & interrogari sententias dicebantur 170
Senatores iureiurando quandoque adigebantur 200
Senatus vniuersus iurabat 693
Senatus Consuli de Republica quomodo dicebatur 154
Senatus dimittendi formula 176
Senatus Consultus de ea re ita censuit 178
Senatui placere ibid.
Senatum velle, & aequum censere 179
Senatus censuit ibid.
Senatus legatis hostium siue amicorum & sociorum siue hostium vti dabatur 225, 226, 234, 235
Senatus cum quid comprobabat & laudabat, quid decernebat 182
Senatus quibus verbis Consulibus quid mandabat 199
Senatus potissimum spectabat, quid Reipub. conduceret ibid.
Senatus quaecumque vt Reipub. perniciosa damnabat, ea iudicabat contra Rempub. facta 200, 201
Senatus Consulibus Praetoribusve precariis potius quam imperatiuis verbis omnia mandabat 201
Senatus rem integram postea referri, interdum decernebat 205
Senatus dari dicebatur Legatis 225
Senatus sociorum querelas de magistratibus, audiebat 227
Senatus quandoque non dabatur iis, qui dubiae & suspectae fidei erant 235
Senatus feueritas 235, 236
Senatus frequens 247
Senatui videri 180
Senatum existimare ibid. arbitrari ibid. iudicare ibid.

Senatum existimare, vel existimaturum contra Rempub. fecisse, vel facturum 200, 201
Senatusconsulta qua verborum varietate distincta 151
Senatusconsultum quo minus fieret, quibus verbis impediebatur 168
Senatusconsultis dies præponi solebat 176
Senatusconsulta quotiescumque intercessionibus impediebantur, auctoritates perscribi solebant 177
Senatusconsultorum primis versibus poni solebant nomina eorum, qui ad ea conscribenda adhibiti erant 177
Senatusconsultis veteribus T. litera subscribi solebat ibid.
Senatusconsultum de Philosophia & Rhetoribus factum 178
Senatusconsultorum vulgaris initia 177
Senatusconsultorum aliquot integra exempla 182, 183, 184, 185, & seq.
Senatusconsulta de aquæductibus 182, 183. sq. de Bacchanalibus 185. de Campanis 185, 186
Senatusconsultum Velleianum 186. Macedonianum ib. Trebellianum 187
Senatusconsulta ad religionem spectantia 188
Senatusconsulta de Republica facta 194, 195
Senatusconsulti genus quo Respublica Consulibus committebatur 195
Senatusconsultis, quoties Respub. magistratib. commissa 197
Senatusconsultorum vinculum priscum 200
Senatusconsulta in honorem Augusti facta 209
Senatusconsulta honorifica de Cicerone facta 210
Senatusconsulta in honorem facta 212
Senatusconsulta in honorem Germanici, Pallantis, & Matronarum facta 213, 214, 215
Senatusconsultum factum in summa annonæ caritate 204
Senatusconsultum de societate atque amicitia 221, 222
Senatusconsulta probrosa & ignominiosa 224
Senatusconsulta de bello 238
Senatusconsulta in mortuorum ignominiam facta 225
Senatusconsulta de coniuratione Catilinæ facta 244
Senatusconsulta post Cæsaris cædem facta 245
Senatusconsultum de exercitibus ibid.
Senatusconsulta de prouinciis 246, 247
Senatusconsulta fieri, scribi, perscribi, ad ærarium deferri dicebantur 247
Seneca sine vllo funeris sollemni cremari se iussit 639
Sensus si quis mortuis 716
Sententiam de Republica dicere 154
Sententiam de senatu dicentes, aut alias verba facientes, quibus verbis vtebantur 158
Sententiam alterius qui sequebantur, quibus verbis vtebantur 167
Sententiam dicturi consurgebant 168
Sententia vt diuideretur, quandoque postulabatur ibid.
Sententia, in quam plures pedibus ierant, quibus verbis pronuntiabatur 169
Sententiæ ex ordine rogabantur post relationem 155
Sententiarum rogandarum formula 155, 156
Sententiæ quibus verbis concipiebantur 155
Sententiæ in senatu dictæ a quibus verbis interdum inchoabantur 158
Sententiarum in senatu dictarum exempla 166, 167
Sententiarum particulæ 167
Sententiæ quando dicebantur 169
Sententiæ rogari dicebantur 170
Sententiæ princeps & auctor 247
Sententiæ Imperiales in cognitionibus prolatæ, seu decreta 394, 395, 396
Sententiæ Imperiales ex appellatione dictæ 439
Sententiæ iudicum quibus verbis concipiebantur 456, 457
Sententiæ Iudicum 431, 432, 433
Sententiarum a Iudicibus dictarum exempla 432, 433
Sententiæ ex appellatione dictæ exemplum 440
Sententiam dici ab arbitris oportebat coram litigatoribus & vtroque præsente 437
Sententiam Iudex quæstionis pronunciabat 454
Sententia relegationis 438, 439
Sententiis præfationes nonnumquam adscribebantur 455
Sequere Imperatorem 324
Sequere in ius 345, 346
Sermo interdum ad Consulem & Senatores simul dirigebatur 159
Sertor 362
Seruare auem, & Seruata auis 111
Seruare de cælo 114
Seruiliæ legis fragmenta duo 197
Seruius Tullius Fortunæ duo templa condidit 48
Serui, qui necem detexerat præmia 390. seq.
Seruorum, nomine noxales actiones 391
Seruus cum peculio vel sine peculio venibat 469, 470
Seruus interdum ita venibat, vt nisi placuisset, intra præfinitum tempus redhiberetur 470
Seruus ita aliquando vendebatur, si rationes arbitrio domini computasset ibid.
Seruus sine peculio interdum excipiebatur in hereditate 483
Seruus cum in ea causa erat vt redhiberetur, quid cauebat emptor 549
Seruorum stipulationes 540
Seruus quandoque rationum reddendarum onere liberabatur 594
Serui vindicatio vti & quibus verbis fieret 353
de Seruis qui ab alio petebantur, vel in fuga erant, vti iudicium petitorium redderetur 400
Seruum furem non esse, neque fugitiuum, promitti solebat 468
Seruum lenonem non esse interdum cauebatur ibid.
Seruum qui vendebat, quædam commendandi causa dicebat ibid.
Seruum accessurum, in fundorum venditionibus interdum dicebant 479
Seruum quandoque iubebatur heres redimere & ei libertatem præstare 594
Serui vel pure vel statim, liberi esse iubebantur, vel post tempus ibid.
Seruis libertas dabatur plerumque sub condicione rationum reddendarum 694
Serui, quorum nomine venditor nihil præstaret, pileati venibant 469
Serui interdum ea lege venibant, vt exportarentur 470
Serui venditione interdum excipiebatur, ne is prostitueretur ibid.
Serui venditioni quiduis adiicere licebat ibid.
Serui complures vno instrumento emptionis interposito interdum venibant 469
Serui quandoque ea lege venibant, vt manumitterentur 471
Serui interdum ita venibant, ne ad libertatem perducerentur 471
Serui quandoque ita venibant, vt nihil exciperetur ibid.
Serui dominis actus sui rationes reddebant 515
Serui pro capite peculium numerare solebant 535
Seruorum demensum ibid.
Serui quandoque cum dominis paciscebantur 535
Serui interdum, vt ad libertatem peruenirent, operas dare, vel heredi, vel extraneo, iubebantur 595, 596
Serui interdum cum contubernalibus suis liberi esse iubebantur 596
Serui ne ad libertatem perducerentur, testamento interdum cauebatur 597
Serui plerumque liberi esse iubebantur, cum ad xxx. annum peruenissent 596
Serui electio interdum legabatur 602
Serui generaliter quandoque legabantur ibid.
Serui sub qua condicione legari solerent 630
Serui officiosi turbam à dominis summouebant 700
Seruorum adsidua & cottidiana fuit comparatio 467
Serui venditor de sanitate eius promittebat ibid.
Seruorum venalium non corporis tantum, sed & animi sanitas promitti plerumque solebat 468
Seruorum venditor interdum paciscebatur, ne fugitiuum aut erronem præstaret 469
Seruorum singulorum titulus ex edicto ædilium curulium scribebatur 468. 469

Seruorum nomine noxale iudicium vti daretur 361. 374 391, 414, 415
Seruorum pretium quemadmodum constituebatur 469, 470
Seruorum quorumcumque natio in venditione pronuntiabatur 469
Seruorum legatis addebatur nonnumquam demonstratio 603
Seruorum interdum quos legabant, æstimationem facieb. ibid.
Seruis libertas testamento plerumque dabatur 593
Seruis quædam interdum iniungebantur, quæ in faciendo consistebant 596
Seruis libertas sub hac condicione, si per aliquot annos heredi seruiissent, relinquebatur ibid.
Seruis alienis legata Testamentis dabantur 622
Seruo proprio legatum nisi cum libertate inutiliter dabantur ibid.
Seruos non minus quam liberos homines heredes instituere licebat 576
Seruos quandoque circa monumentum morari testamento iubebant 642
vt Seruarent, interdum à Diis petebatur 69
Seruire fundum, vel ædes dicebat quis interdum in tradendo 529
Seruitus per sententiam non debebat constitui, sed quæ erat declarari 404
Seruitus si quæ fundo deberetur, nominatim quoque lege venditionis comprehendi consueuerat 478
Seruitus oneris ferendi 528
Seruitutis nomine quidquid venditor sibi recipere volebat, nominatim recipi oportebat 478
Seruitutes quemadmodum recipiebantur 475
Seruitutes fundi qui venibat, nominatim ea venditionis lege excipi solebant 478
Seruitutes pactionibus & stipulationibus constituebantur 524
Seruitutes per traditionem, vel patientiam constituebantur 528
Seruitutes prædiorum rusticorum 527
Seruitutes prædiorum vrbanorum ibid.
Seruitutibus modus adiici poterat 524
Seruitutum vsus temporibus quandoque secernebatur 525
Si vobis videtur, discedite Quirites 176
Si quis aliter, vel aduersus ea fecisset, eum contra Rempubl. facturum 200
Si videretur 201
Si iis videretur, alter eorum ad Coss. creandos Romam veniret ibid.
Si sciens fallo 688
Si Dis placet 719
Sibyllinos libros adire, & inspicere Decemuiri à Senatu iubebantur 188
Sic, vocula in precationibus 68
Signabantur tabulæ 487
Signa conuelli, efferri, inferri, statui, iubebantur 324
Signum dari ibid.
Signum Tribunis excubantibus dabatur 327
Signum Dei Testamento fieri iussum 626
Signa Deorum contingebant & comprehendebant supplicantes 36
Signa ex voto suscepto ponebantur 106
Signis Deorum Tituli & Inscriptiones addebantur 105
Signis nomen eorum qui ea dedicarant aut posuerant, & ex qua pecunia fierent, inscribebatur ibid.
Signa seu signacula vti tabulis imprimerentur 487, 560
Signorum quinque genera ab Auguribus obseruabantur 112
Silentium auspiciorum proprium verbum 114
Silentia in initiis & mysteriis 3
Silentium in sacris gentilium commendabatur 7
Silentium fiebat per præcones 453, 760
Silua quemadmodum pignori dabatur 507
Siluanus, seu Sullanus Hercules 46
Simpli vel Simplæ promissio 483
Siue Deus, siue Dea, in precationibus dici consueuerat 49
Sine noxæ deditione iudicium datum 261
Sinistræ aues, & sinistra auspicia 112, 124
Sinistrum à sinendo dictum, in Auguriis 112
Sinistrum auspicium & Silentium quid inter se differrent 114
Siremps 132
Sis bonus, & Sis felix 62
Sisti iudicio 346
hic Situs est 667, 668
Societas consensu contrahebatur 502
Societas omnium bonorum, vel certæ negotiationis ibid.
Societas vectigalium causa contrahebatur ibid.
Societatum genera multa 502
Societas & amicitia cum exteris nationibus, populis & Regibus iungebatur, vel renouabatur 219
Societatem amicitiamque populi Rom. Reges, & ipsi quandoque Romani Regum exposcebant 217
Societatem & amicitiam petentibus, quibus verbis Senatus concedebat 221
Societatum & amicitiarum cum populo Ro. origo 223
Socii & amici appellabantur reges, quibuscum societatem & amicitiam iunxerant Romani 216
Socii & amici auxilium à Senatu populoque Rom. implorabant 231
Sociorum & amicorum legatis locus lautiaque præbebantur 233
Sociorum formula 221, 222
Sociis atque amicis, ob eorum merita, a Senatu gratiæ actæ 207
Sol & Luna ab agricolis inuocabantur 51
Sollemnes preces 56
Solistimum 113, 114
Sollum Oscorum lingua solidum significabat 114
Soluere vota 82, 93
Soricum occentu dirimebantur auspicia 114
Sororia Iuno 45
Sorianus Apollo ibid.
Sospita Iuno 44
Species materiæ factæ dicenda erat in petitione 354, 355
Spectatores peractis fabulis quibus verbis dimitteb. 727
Spectio in auguralibus 111
Σφαγὶς culter 11
Spicio 111
Spolia hostium cum titulis suspendebantur 332
Sponsalia interpositis stipulationibus fiebant 518
Sponsionibus se inuicem qui contendebant, prouocare consueuerant 348
Spurcum vinum à sacris reiiciebant 24
Spurcum vinum quodnam censebatur ibid.
Spurius Ligustinus à Consule multis verbis collaudatus, eique gratiæ actæ 207, 208
Spurii Posthumii precatio 75, 76
Staberius, homo auarissimus, quid monumento suo heredes inscribere iusserit 592
Stabilitor Iupiter 44
Stantes non de geniculis Deos salutabant 32
Stantes dicebant sententiam 168
Stare dicebantur hostiæ 12, 13
Stata Fortuna 47
Statiuum augurium 132
Stator Iupiter 44
Statores reos adseruabant 447
Statua monumento superaddebatur 672
Statuas in foro municipiove poni Testatores iubebant 625
Statuis tituli adscribebantur, earumque basi incidebantur 703
Σταύρωσον Σταύρωσον αὐτὸν 698
Sternutamenta, inter omina ponebantur 82, 83
Sternutantes ominis causa salutare moris erat ibid.
Stillicidium auertendi in tectum, vel aream vicini, vel non auertendi 128
Stillicidia in venditione recipiebantur 475

Stipu-

Stipulationes in sponsionibus, vltroque citroque intercedebant 348, 349
Stipulationum formulas Iurisconsulti componebant 465, 466
Stipulatio commune erat omnium obligationum adstringendarum vinculum 466
Stipulatio in emptionibus & venditionibus intercedebat 466, 483
Stipulatio pactis subiiciebatur 535
Stipulatio hereditatis directis, obliquis verbis vti conciperetur 535, 536
Stipulationes vel in dando, vel in faciendo, vel in non faciendo consistebant 538
Stipulationum quæ in dando consistebant exempla 538, 539, 540
Stipulatio habere licere 543
Stipulatio numorum 539
Stipulatio tritici ibid.
Stipulatio vini, olei, fructuum 539
Stipulationum quæ in faciendo consistebant, exempla 542, 543
Stipulationum in non faciendo exempla ibid.
Stipulatio pure vel in diem vel sub condicione concipiebatur 541
Stipulatio interdum sub condicione negatiua concipiebatur 542
Stipulationibus dies & quibus verborum figuris, adiiciebatur 541
Stipulatio annua, bima, trima, die & in annos singulos ibid.
Stipulationes vsurarum in dies triginta ibid.
Stipulationibus loca inseri solebant 541
Stipulatio euictionis quando committebatur 483
Stipulatio de reddenda dote 522
Stipulatio viæ, itineris, actus 543
Stipulatio operarum 544
Stipulatio emptæ hereditatis ibid.
Stipulatio Quanto minus 540
Stipulationes Prætoriæ, actionum instar habebant 369
earum tres species ibid.
Stipulatio de Rato habendo 370
Stipulatio Iudicatum solui 370, 371
Stipulatio Damni infecti 372
Stipulatio ex operis noui nuntiatione 373
Stipulatio de legatis ibid.
Stipulationum aliæ conuentionales dicebantur, aliæ iudiciales, aliæ prætoriæ, aliæ communes 547
Stipulationum conuentionalium totidem genera quod rerum contrahendarum 536
Stipulationibus doli clausula subiici solebat 546
Stipulationibus pœna adiiciebatur 545
Stipulationum pœnalium formulæ ibid.
Strebula 22
Strena vnde dicta, & quare dabatur 83
Suadere vel dissuadere legem 121
Subditus iudex 393
Subscribi rationes 515
Subscriptiones imperatorum manu 303, 304
Subscriptiones variæ in rescriptis & constitutionibus 307
Substitutionis vulgaris formula 580
Substitutionis pupillaris formulæ 581
Substitutio pupillaris varie concipiebatur ibid.
Substitutio pupillaris finiebatur pubertate 582
Substitutio pupillaris secundis tabulis fiebat 583
Substituebat interdum pater ad breue tempus ætatis 582
Substituebatur sæpenumero impuberi in vtrumque casum ibid.
Substituebat quandoque pater, ex duobus impuberibus, ei qui supremus moreretur ibid.
Substituere liberis impuberibus tam heredibus institutis, quam exheredatis pater poterat 583
Substituere pater poterat, tam eum quem sibi heredem instituerat, quam alterum ibid.
Substitutio pluribus inuicem vti fieret 580, 581
vt Subuenirent, Deos rogabant 71
Succidaneæ hostiæ 12
Succincti ministri, cur 11
vt Succurrerent, Deos precabantur 71
Suffragii, quo viua voce Consul designabatur, formula 125
Suffragiorum ferendorum causa iubebatur populus discedere 122
Suffragii, cum rogatio accipiebatur formula 123
Sumi iudices dicebantur 397
Summouere populum 2,2
Summouere vrbe atque Italia 458
Summus Iupiter 43
Suinis manibus precabantur 35, 36
Supremus Iupiter 43
Supellex legabatur 600
Superstites qui 354
Superstites vt filios reliquerent, iurabant parentes 686
Superuaganeæ aues 111
Supinalis Iupiter 44
Suprema, diei nouissimum tempus 453
Supplicare ture, vino, lacte, mola salsa 38
Supplicare libellis dicebantur 272
Supplicatio decernebatur eius Imperatoris nomine, à quo res bene gesta erat 191
Supplicatio decreta ob reconciliatam cum patribus plebem 192
Supplicatio decreta, cum late vis pestilentiæ grassaretur ibid.
Supplicationes votæ pro valetudine populi 89
Supplicationes habebantur, placandorum Deorum causa 188
Supplicationes ob Remp. bene gestam decernebantur 190
Supplicationes variis de causis Senatus decernebat 189
Supplicationum à Senatu postulandarum verba sollemnia 191
Supplicationum decernendarum vulgaris causa 190
Supplicationibus decretis, quot hostiis sacrificaretur, præscribebatur 192
Supplicantes templis prostrati procumbebant, liminaque templorum & solum ædium sacrarum osculabantur 37
Supplices per genua obsecrabant 718, 719
Supplices genua attingebant ibid.
Συγκατιέναι 326
Sues quibus legibus emerentur 472
Syllæ crudelis iocus 10
Syngraphi inter adolescentem, amicam & lenam conscripti, elegans exemplum 531
Syphax rex Numidarum 216, 217
Syphax Tiburi mortuus publico funere elatus 219
Syphacis filius petiit per legatos, vt rex socius & amicus ab Senatu appellaretur 216
Syracusanorum legati in Senatu questi 228

T.

T Litera veteribus Senatusconsultis subscribi solebat 177
Tabellæ in comitiis 123
Tabula ad fratrum Arualium sacra spectans 28
Tabula ænea in agro Genuensi eruta 404, 405, 406
Tabula venditionis bonorum 486
Tabula significabatur dies qua liceri, & ad pretium adiicere cuilibet liceret 485, seq.
Tabulæ nuptiales & earum verba sollemnia 343
Tabulæ votiuæ 93, 94. earum exempla 94
Tabula quædam voti à plebe Narbonensi pro Augusti numine suscepti 93, 94
Tabulæ ab iis qui triumphabant, cum indice rerum à se gestarum, figebantur 332
Tabulæ emptionum 487
Tabulæ omnes, quæ publici vel priuati contractus scripturam continebant, obsignabantur ibid.
Tabulas priuatas quisque conficiebat 514
Tabulæ, prima, secundæ, principales, pupillares 563, 564
Tabulæ Testamentorum vti obsignarentur 560, 561

Tabulæ Testamenti viuo Testatore clausæ erant, eo mortuo aperiebantur, & quo ritu 563
Tabulæ testamentorum integræ 643, 644, & seq.
Tabulas pictas in templis ponebant, qui à morbo conualuerant 96, 97
Tabulas liberis impuberibus facere, parentibus licebat 588
Tabulis nuptialibus dos dicebatur, promittebatur, dabatur 518
Tabulis dotalibus caueri de dote soluto matrimonio restituenda solebat 521
Tatiani interpres notatus 2
Tellus, magna mater vocabatur 93
Tempestas, supremum augurii tempus 113
Templum, certis conceptisque verbis finiebatur 111
Templa salutabantur 31
Templa ad orientem conuersa erant 35
Templa Fortis Fortunæ, & Virilis Fortunæ, vbi & à quibus condita 48
Tempora tria fructibus metuebant, propter quod instituerant ferias 52
Termino sacrificabatur 130
Terminorum inter vicinos ponendorum ritus solemnis 406
Terra mater appellabatur 39
Terram leuem vel grauem mortuis precabantur 78, 79
Terræ motu nuntiato, libri Sybillini adibantur 188
Tessera militaris 327
Testabantur deos 694, 695
Testabantur interdum deos hominesque 695
Testamentorum cura & diligentia apud veteres 557, 558
Testamenta speculum morum 556
Testamentorum auctoritas 558
Testamentorum genera tria ibid.
Testamenta in procinctu 558
Testamenta per æs & libram 559
Testamenta prætorii iuris 560
Testamentis teste vti subscriberent ibid.
Testamenta vti obsignarentur 561
Testamenta manu testatorum vel aliena scribebantur ibid.
Testamentarius ibid.
Testamento aliena manu scripto vti subscriberet Testator ibid.
Testamenta ex iurisconsultorum consilio scribebantur ibid.
Testamentis dies & Consul adscribebatur 562
Testamenta vel integra valetudine, vel in discrimine vitæ fiebant ibid.
Testamenta in Tabulis, chartis & alia materia scribebantur ibid.
Testamenta pluribus exemplis scribebantur ibid.
Testamenti tabulæ publicæ vel priuatim deponebantur 563
Testamentum duplex patris & filii 564, & 583
Testamentorum Tabulæ vti aperirentur, & quo ritu 564
Testamentum resignabatur ibid.
Testamenta recitabantur 565
Testamentis generaliter scribi & caueri solita ibid.
Testamentorum scripturæ ordo ibid.
Testamentorum primis versibus heredes vt plurimum scribebantur ibid.
Testamentis præfationes interdum præponebantur 566
Testamenta à nomine Testatoris plerumque inchoabantur ibid.
Testamentorum formulæ sublatæ à Constantio 567
Testamentis heredes instituebantur 567, 568
Testamentis in bona & in nomen heredes adscribebantur 574, 576
Testamento ferre nomen Testatoris heres quandoque iubebatur 575
Testamento Adoptari ibid.
Testamentorum caput, heredis institutio 576, 577
Testamentis liberi exheredabantur 577
Testamentis substitutiones fiebant 580
Testamentis quandoque hereditatem alii restituere heredes rogabantur 584, seq.
Testamentis Tutores dabantur 589
Testamentis, interdum Liberi commendabantur 590
Testamentis quandoque bona inter liberos diuidebantur, & de æris alieni solutione cauebatur 591, 592
Testamentis æstimationem bonorum parentes frugi faciebant ibid.
Testamentis libertates seruis dabantur 593, & seq.
Testamentis legata dabantur 597, 598
Testamentis alimenta cibaria, vestiaria libertis relinquebantur 615, 616, & seqq.
Testamentis heredes opus municipibus facere interdum iubebantur 623, 624
Testamentis diuisiones, & epulum decurionibus dare heredes iubebantur 625
Testamentis statuas & imagines in foro municipioue ponere, vel gladiatorum munus dare, heredes quandoque damnabantur 625
Testamento emere, ædificare, altius non tollere, & vendere, heres sæpe damnabatur 626
Testamentis legata interdum repetebantur 634, 635
Testamentis legata quandoque adimebantur, vel in alios transferebantur 636
Testamentis fideicommissa relinquebantur 637, 638
Testamentis liberti adsignabantur 639
Testamentis codicilli confirmabantur ibid.
Testamentis Mandata de funere, de monumento, & aliis dabantur ibid.
Testamenta, Fauonsi Iocundi, Valerii & Cæcili 643 Cetrantæ, & Sempronii Tucidani 644. Megonii & Grunii Corocottæ 645. Iulii Cæsaris 646. Augusti Cæsaris ibid. Tiberii 561, 647, seq. Virgilii 642, seq. Virginii Rufi 648. Theodosii ibid. Lucii Titii cuiusdam ibid. Gregorii Theologi 649. Platonis 651. Aristotelis ibid. Theophrasti ibid. Epicuri 652. Lyconis ibid. B. Remigii 654, & 579. Hadoindi 659. Berthichramni 661, Dagoberti ibid.
Testationibus dies & consul adscribebatur 452
Testis in testamento quis esse poterat 559
Testes pars vtraque dabat 400
Testes non temere euocandi erant per longum iter ibid.
Testes voce præconis citabantur 449
Testes non nisi post finitas actiones olim rogabantur 451
Testes interrogabantur 449. & refutabantur ibid.
Testium duo genera 451
Testes absentes per tabulas testimonium dabant 452
Testes in testamentis nomen suum adscribere debebant 560
Testes anulo suo vel alieno, qui χαρακτῆρα haberet signabant ibid.
Testimoniorum formula in eos qui fraudationis causa latitasse dicebantur 451
in Testimoniis dicendis verba recepta 451
Thalassio, nuptialis vox 697
Theodosii & Valentiniani in condendis legibus religio 306
Theodosii imperatoris testamentum 648
Thracum legati Romam missi 220
Thraseæ inter cætera obiectum, quod principio anni vitaret sollemne iusiurandum 692
Thoriæ legis fragmenta 133, 134
Tiberinus pater vocabatur 40
Tiberius Gracchus sepulturæ honore spoliatus 225
Tiberio Graccho ingentes ab vniuerso ordine gratiæ actæ 707
Tiberius Nero moriens filiis suis tutorem reliquit Octauium Cæsarem 588
Tiberius moriens Claudium exercitibus, Senatui populoque Romano commendauit, & exemptum digito anulum, quasi alicui traditurus, parumper tenuit 591 592
Tiberius intercessit quominus in acta sua iuraretur 692
Tiberius domini appellationem respuit 722
Tiberii edictum, quo post Augusti excessum Senatores in curiam vocauit 151
Tiberii Adoptio 561, 575, seq. 647, 648

Tiberii morte lætatus est populus Rom. 720
Tiberio quid imprecatum 79, 80
Tigillus Iupiter 45
Tigni in parietem immittendi seruitus 528
Timasitheus Liparensis Romanorum legatos a piratis captos Romam sospites restituit 223
Tiresias haruspex 18
Titiæ aues 112
Titulus, gesta belli significans, in triumpho præferebatur 331
Titulus seruorum venalium 468. & aliarum rerum quæ venibant 468, 485
Tituli monumentorum 670
Tituli aris inscribebantur, qui causam continebant, ob quam eæ positæ essent 103. sq.
Tituli spoliis hostium adscribebantur 332
Tituli causam pœnæ indicantes 463. sq.
Tituli sepulcrorum interdum versibus, quandoque oratione metris soluta concipiebantur 668
Tituli statuis inscribebantur 703, & sq.
Titulos adscribere moris erat, cum votiua dona & munera diis figebantur 95, 96
Titulos inscribebant monumentis, vrnis atque ollis 683
Toga picta regibus donata 217
Tonans Iupiter 44
Tortor Apollo 45
Traianus a Senatu populoque Rom. optimus cognominatus 42
Traduc equum 328
Traiectitia pecunia 565
Transire, vel ire in alia omnia 169
Transfugæ quibus verbis recipiebantur 333. sq.
Tribus & centuriæ quibus verbis in suffragium mittebantur 122, 123
Tribus ac centuriæ quædam prærogatiuæ, quædam iure vocatæ 124
Tribus, quæ prima ad suffragium ferendum vocata erat, legum initiis adscribebatur 128
Tribus, ciuium nominibus addebatur 712
Tribum tulisse, vel perdidisse, quinam dicebatur 127
Tribunus, cum de ectus antiquitus habebatur, milites iureiurando adigebat 317
Tribunos plebis hoc nomine alloquebantur Tribuni 159
Tribuni plebis sacrosancti 130
Tribuni plebis, si eis videbatur ad populum ferebant 202
Tribuni interdum pronuntiabant, se non intercedere, vel moram non facere 253
Tribuni quandoque pronuntiabant se non passuros ibid.
Tribuni plebis quandoque se intercessuros pollicebantur ibid.
Tribunorum auxilium implorabatur 252
Tribunorum decreta ex annalium monumentis exscripta 254
Tributorum remissionibus quid adscribi solebat 204
Triplex Diana 45
Triplicario 363
Tripudium soniuium 113
Tripudium sollistimum 113, 114
Tristia extra quæ habebantur 20
Tristia omina, auguria, signa ibid.
Triumphalis Hercules 46
Triumphus quibus verbis postulabatur & decernebatur 192
Triumphus ob rem bene gestam decernebatur 330
Triumphi præfatio 331, 332
Triumphum clamare 331
Triumphanti quid a tergo suggerebatur ibid.
Trophæa 332
Triumuiri reipubl. constituendæ auctores fuerunt vt in acta Iulii Cæsaris iuraretur 714
Tucciæ Vestalis Virginis precatio 76
Tumultus, militiæ species 320
Tumultum esse, solebat Senatusconsultis decerni 240
Tunica palmata regibus donata 217
Turis dandi modus 23
Tura dare, ferre, Focis inicere, Focis imponere ibid.
Tura soli mascula aris dabantur 23
Tura interdum cucullo seu inuolucro soluto, in focum iniiciebant ibid.
Tura digitis duobus aut tribus comprehensa in focum iactabant 23
Tusci Aproniani Præf. Vrbi Edicta duo 270
Turinus fumi venditor fumo perit 473
Tutores a Consulibus & Præfecto vrbi, Prætore, Præsidibus dabantur 385
Tutoris a Magistratibus dandi formula ibid.
Tutor ex inquisitione dabatur ibid.
Tutores propter rei notitiam dabantur 356
Tutores testamento, non iure dati, Prætoris vel Præsidis decreto confirmabantur ibid.
Tutores dati quandoque se a Tutela excusabant ibid.
Tutores coram excusationes allegare debebant non per libellos ibid.
Tutores satisdabant rem pupilli saluam fore ibid.
Tutorum periculo Actor quandoque constituebatur 387
Tutor pupillum puberem factum admonebat vt curatorem peteret 388
Tutores si non ex fide Tutelam gererent, suspecti postulabantur 389
Tutor suspectus remouebatur a Tutela ibid.
Tutoribus pendente suspecti cognitione administratio interdicebatur 389
Tutores Testamento dabantur liberis siue natis, siue postumis 558
Tutor ad tempus dari poterat testamento 589
Tutoris Testamento dandi formula ibid.
Tutela diuidebatur inter plures Tutores vel Testamento, vel a Prætore 386, 387, 589
Tutelam liberorum interdum alterius consilio geri pater mandabat 589
Tutelæ iudicium, & quid in id deduceretur 421
Tutores non cogebantur cauere de rato, nec Iudicatum solui 371
Tutoribus rationum reddendarum necessitas quandoque Testamento remittebatur 621
Tutelaris Minerua 45
in Tutelam operis sæpe aliquid relinquebatur 624
in Tutelam cinerum legabatur 642. & in Tutelam monumenti 682

V.

VAcationes in tumultu non valebant 20
Vades 346
Vadimonium sedulo obibant 352
Vadimonium aliquando differebant ibid.
Vadimoniorum certa olim fuit conceptio 314.
Vadimoniorum verba sollemnia ibid.
Vadimonii deserti excusationes 352
Vale, salutatio erat vespertina 725
Valere & plaudere iubebantur spectatores fabulis peractis 727
Valeriana Minerua 45
Valerius Soranus luit pœnas, quod Romæ nomen enunciare ausus esset 58
Valerii Coruini pia precatio 76
Valetudinis ergo ludi votiui 90. 91
pro Valetudine populi supplicationes decretæ ibid.
Varroni e clade Cannensi superstiti gratiæ actæ 207
Vasa pura ad rem diuinam 6
Vasa colligi 325
Vasa argentea & electrina legabantur 600
Vasorum venditio 474
Vasorum argenteorum pondo legabatur 598
Vatienus agro a Senatu & vacatione donatus 207

Vectigalia a Censoribus non nisi in conspectu populi Rom. locare licebat 497
Vectigalia in lustrum siue quinquennium locari consueuerant 491, 497
Vectigalia ad hastam locabantur ibid.
Vectigalium societas 502
Vectigali lex censoria dicebatur 497
Vectigales agri 496
Velabant capita diis sacrificantes 32
Velleii Paterculi elegans precatio 76
vt Vellent, deos rogabant 63
Venales res vti, quaque verborum conceptione per præconem venirent 485
Venalium exploratio 467
Venalium trans mare aductorum pedes creta denotabant 469
Vendere fundum certo pretio interdum heres damnab. 626
Venditor seruorum, quædam commendandi causa quæ ad nudam eorum laudem pertinebant, dicebat 468
Venditor præstaturum se quod de mancipio dicebat promittebat, vel non ibid.
Venditor seruorum interdum paciscebatur, ne fugitiuum aut erronem præstaret 469
Venditor leges venditionis pro arbitrio concipiebat 482
Venditores mancipiorum nationem cuiusque in venditione pronuntiare debebant 469
Venditio ouium quomodo fiebat 471
Venditio concipiebatur verbis, Est, vel esto, vel, sit emptus 466
Venditio contrahi poterat non tantum pure, sed & sub conditione 467
Venditio pecudum quemadmodum fiebat 471
Venditionis quoddam caput, Neapolitano lapidi incisum 466
Venditionis ædium instrumentum, ex vetustis membranis descriptum 476
Venditiones & emptiones stipulationibus interpositis contrahebantur 466
Venditiones per argentarios fiebant 486
Venditionum leges aliquot 481, sq.
Venditionibus fere solebat, adiici, Dolus malus a venditore aberit 482
Venditionibus loca sacra, publica, religiosa excipiebantur 479
Vendita res interdum conducebatur ab emptore donec pretium solueretur 480
de Venditæ rei, necdum traditæ custodia, inter emptorem & venditorem conueniebat ibid.
Vendita res, interdum ex conuentione si intra certum tempus displicuisset, reddebatur 481
Veneror 65
Venerari deos votis, vitula, farre, acerra, bubus 37
Venerari aras & templa ibid.
Venerandi verbum omnes cultus diuini species communione quadam complectitur ibid.
Venia petebatur a diis 73
Venia, pontificale verbum 73
Venialis status verba 719
vt Venirent, deos precabantur 64, 65
Ventrem cum liberis in possessionem esse iubeo 385
Venus genitrix 39
Venus variis nominum appellationibus inuocabatur 46
Venus propter hortorum procurationem ab agricolis inuocabatur 51
Veneri Verticordiæ factæ preces 55. eidem simulacrum consecratum 188
Veneris Ericinæ ædes dedicata 193
Venere hesterna inquinatos à sacris arcebant 5
Venere polluti illoto corpore ad sacra non accedebant ibid.
Ver sacrum interdum vouebatur 89
Veris sacri votum quale esset 88
Verba bona, & verba mala 8
Verba male ominata 8
Verba bona dicere in Græcorum concionibus & conuentibus iubebantur, qui aderant 8 & 9
Verba certa, sollemnia, legitima, concepta 98
Verba certa & sollemnia publicarum precationum & obsecrationum 56
Verba fecisse Coss. & senatores dicebantur 155
Verba quædam vulgi ore trita 717
Verbis profanis abstineri inter sacra & vota mos erat 8
Verrucosus Fabius 713
Verruncare 61
Verrumnus existimabatur potestatem habere rerum semet vertentium in vtramque partem 60
vt bene verterent, interdum optabant 60
Vespasianus sanctus pater appellatur a Valerio Flacco 40
Vesta mater 39
Vestalis virgo quibus verbis capiebatur 106
Vestalis capi, & legi dicebatur ibid. & sq.
Vestales virgines incesti cum equitibus damnatæ 188
Vestidia Oppidia mulier Campana 215
Vestis pura 6
Vestis mutabatur in luctu & mærore publico, item in Tumultu 240, 241
Vestis mutatio duplex, vel togarum in saga, vel togarum albarum in atras 241. sq.
Vestis legabatur 599
Vestes naufragiorum cum tabula ex voto suspendi solebant 96
Vestes interdum & alia ornamenta inferri Tumulo iubebant Testatores 640. sq.
Vestimenta si quis peteret, numerum & colorem dicere debebat 355
Vestimenta detrahi solebant venalibus, ne quæ vitia corporis laterent 467
Vero, vox tribunitia 254
Vettio indici impunitas concessa 207
Via, iter, actus in stipulatum deducebantur 529
Viæ latitudo ex lege 12. Tabularum 525
Viam perpetuam discedentibus & peregre proficiscentibus imprecabantur 101, 102
Viæ publicæ quæ fundum tangebant, in modum agri non cedebant 477
Viæ priuatæ 478
Viæ publicæ factæ, stratæ vel restitutæ 706
Viator nominatim vice arbitri aliquando dabatur 333
Viatores rogabantur, vt bene mortuis precarentur 683
Vicarii quibus verbis ab Impp. ornantur 296
Vici complures vrbis Romæ a finitimis, propinquis aut vicinis Fortunæ templis nomen traxerunt 48
Vitis legata relinquebantur 623
Vicina Fortuna 47
Victimæ, quæ inuito Deo offerri putabantur 12
Victimarum varia genera, & variæ appellationes 12
Victor Iupiter 44. Hercules 46
Victrix Minerua 45. Venus 46
Videri, pronuntiabant iudices 456, 457
Videri in Senatusconsultis 180
Vigile, verbum sacrorum 107
Villa vt bona, & bene ædificata venibat 474
Villa noua ab solo ædificanda quemadmodum locabatur 493
Villæ, omnes ædes, dictæ in censu 497
Villas qui emebant, prius eas adhibitis fabris inspiciebant 473
Viminius Iupiter 43
Vincere dicebatur sententia, cui plures accedebant 170
Vinctus, lictoris voce, quibusdam sacris interesse prohibebatur 7
in Vincula coniici non solebat, qui fideiussores dare paratus erat 446
Vinculorum species 446

Vindiciæ 355
Vindiciarum lis 371
Vindicationis mos 355
Vindicationis formulæ 354. sq.
Vindicationis iudicium quomodo reddebatur 400
Vindicationibus causa petendi adiiciebatur 355
Vindemia pendens 473
Vindemiatoribus leges dictæ 495
Vinea partiario vti danda esset ibid.
Vinum dare 22
Vinum altaribus superfundebatur 24
Vinum pateris dabatur ibid.
Vinum nullum dabant, nisi purum ibid.
Vinum & Tus socia in sacris ibid.
Vinum cum dabatur, quibus verbis vti, ac supplicare moris erat 29
Vinum in sacris Bonæ deæ, lac nominabatur 56
Vini noui degustatio quibus verbis fiebat 81
Vini venditio, 473. stipulatio 539. legatum 109. . votum 86, 89. & 99
Vinum doliare 473
Vinum plerumque ad mensuram venibat ibid.
Vinum nonnumquam, ita venibat, vt degustaretur ibid.
Vini periculum, ex conuentione, aliquando sustinebat venditor ibid.
Vinum quandoque ita venibat, vt in singulas amphoras certum pretium diceretur ibid.
Vinum quandoque per auersionem venibat ibid.
Vinum pendens qua lege venire oportebat ibid.
Vinum degustandum, & metiendum venibat ibid.
Vinum ex certo fundo quandoque legabatur 601
Vinum amphorarium, vinum doliare, vinum ex apotheca ibid.
Vina ex imputata vite diis libari nefas erat 24
Vinorum genera, quæ diis libare nefas credebant ibid.
Vina quandoque emebantur, exceptis acidis & mucidis 473
Vina tradita videbantur, cum claues cellæ vinariæ emptori traditæ erant ibid.
Vinis Tituli figi soleba... 718
Vinalia 24
Virgilius testamento suo Æneidem comburi iussit 642, sq.
Virginius Ruffus tutor Plinio relictus fuit 648
Virginii Ruffi carmen quod suo sepulcro incidi iussit 648, 668
Virgo quibusdam sacris arcebatur 7
Virgo, seu Virginalis Fortuna 47
Virgines quibus tunicis inducerentur pridie nuptiarum boni ominis gratia 83
Virilis Fortuna 48
Vir virum legit 325
Vir vxori dotem prælegare solebat 612
Vir vxori, quæ viuus donauerat, testamento legare solebat 614
Vir vxori mundum & ornamenta plerumque legabat, & quæ eius causa empta parata erant 613, 614
Vir vxori quandoque ad tempus liberorum legabat 615
Virorum Tumulis fixa elogia ab vxoribus 672, 673
Viri vocari quomodo dicebantur 320
Viri per Castorem non iurabant 684
Virorum clarorum & illustrium elogia 710, 711
Vis cottidiana & armata 366, 367
Viscata Fortuna 47
Vitium, augurale verbum erat 109
Vitia mancipiorum tam corporis quam animi sibi cognita, debebat venditor aperire emptori 468
Viuum fluuium 5
Viuo flumine se abluere, & viua lympha 4. & 5
Vixisse mortuos dicebant ominis causa 726, 727
Vltio necis Testamento mandata 642
Vltor Iupiter, & Mars 44
Vncia duodecima pars pedis 526
Vnciæ in hereditatis partibus 570
Vnde de plano recte legi possit 256
Vocatio in ius 346
Voces hominum, quæ omina appellabant, veteres diligenter obseruarunt 82
Voces quæ præconum ore in suppliciis sumendis mittebantur 463
Voces populi infaustæ, in principes aliosque iactatæ 698
Vologeses Parthorum rex, socius & amicus populi Rom. 217
Volentes propitii vt essent, deos orabant 62, 63
Volentibus diis ibid.
Volsci excedere ex vrbe iussi 235
Volturtio, comprobato eius indicio, præmia decreta 207
Volumus animo, Iubemus verbis 120
Votis, quæ sacerdotes suscipiebant, priuatorum quoque vota consonabant 9
Vota in lustrum nuncupabantur & suscipiebantur 87
Vota quæ bello Punico secundo Prætor suscipere iussus est ibid.
Votorum formulæ 86, 87
Vota pro felici belli exitu, & victoriæ aduersus hostes adipiscendæ gratia fiebant 89
Votorum genera varia, & exempla ibid.
Vota pro imminentibus periculis, aut aduersis quibus premebantur, casibus suscipi solebant ibid.
Vota interdum suscipiebantur pro ægrorum salute 89, 90
Vota pro Pompeii salute ab vniuersa Italia suscepta ibid.
Vota ineunte anno pro Cæsarum salute publice nuncupabantur ibid.
Vota, pro eorum qui peregre proficiscebantur reditu, suscipi consueuerant 91
Votis factis, ea vt rata essent, precabantur 91, 92
Votis ratis irrita aduersantur 92
Vota caduca ibid.
Vota valere, & vice versa Cadere dicebant ibid.
Vota concipi, suscipi, nuncupari, dicebantur ibid.
Voti reus, & voti damnatus ibid.
Vota solui & reddi dicebantur ibid.
Vota debita dicebantur, quæ votorum compotes facti soluebant 93
Votorum compotes, quibus verbis ea se soluisse testabantur ibid.
Votorum publicorum nuncupatio in tabulas referebatur ibid.
Vota cum soluebantur, eius rei ergo tabulæ figi consueuerant 5
Vota tabellis mandabantur m
Vota cera figebantur, & in femore genuve dec... annulo obsignabantur oid.
Vota præeunte Pontifice Maximo suscipiebantur nuncupabantur 97
Vota quæ fierent, publicis sacerdotibus mand...antur ib.
Voueo, sollemne verbum in votis nuncupar...s 86
Vouere templa, ludos, victimas ibid.
Vouere decimum prædæ partem 86
Vouentium idem, qui & precantium ...abitus corporis fuit 97
Vrbes antiquitus sollemni carmine ...uouebantur 98
Vrbanorum prædiorum iura 527
Vrbanorum prædiorum seruitute ibid. & 528
Vti rogas iubeo 123
Vti e repub. fideque sua esse ...debitur 198
Vsurarum in bonæ fidei iudi...s vti ratio haberetur 453
Vsuræ pretii tardius exol...4 480
Vsuræ fœnebris pecuniæ 506
Vsurarum stipulatio 541
Vsuræ pecuniæ pupillaris 421, 422
Vsusfructus doti dabatur 519, seq. in stipulatum deducebatur 538. legabatur 609

Vsu-

Vsusfructus quomodo legabatur 613
Vsusfructus omnium seu vniuersorum bonorum 610
Vsusfructus interdum pluribus legabatur 609
Vsusfructus certarum rerum relinquebatur 610
Vsusfructus interdum legabatur 611
Vsus nudus interdum, vel vsus sine fructu legabatur ibid.
Vsusfructus quandoque vxori legabatur, donec ei totius dotis satis fieret ibid.
Vsusfructuarius quemadmodum cauebat 402, 548
Vsusfructus vti vindicaretur 402
de Vsufructu vti iudicium redderetur ibid.
Vxor, cui nuntius remittebatur, ædibus exigebatur, egredique iubebatur 701.
Vxores proprie quænam dicebantur 517
Vxores viris quandoque legabant 615
Vxoribus quænam legari consueuerant 612, 613, 614
Vultu erecto precabantur 35

Y.

Ὑπηρέται, ministri 31

Z.

Ζυγὰ & Αστάρια 559

INDEX IN NOTAS.

Acta Vrbis diurna 178
Adiectio bonorum libert. seru. causa 596
Adsertio 365
Adprobare opus 493
Aduocati in libera rep. 350
Anna Perenna 53
Ante diem tertium Kal. 129
Antestatio 345
Aquæ ducendæ ius 327
Ἀποθέωσις Impp. 104
Ascia, sub Ascia dedicare 681
Auctoritas Senatus 121
Auctoritates præscriptæ 179

B.

Bonorum possessio: Tum quem ex familia 387

C.

Calumniam ferre 464
Χαρωνιαναι liberti 592
Cociones 513
Comparare prouincias 249
Consanguinei pop. Rom. 222
Conscripti 160
Consecratio non differt a Dedicatione 102
Consilium. Mittere, ire, in consilium 435
Constituere 516
Cretio hereditatis 573
Curilis Iuno 45

D.

Delectus milit. sacrata lege habitus 322, 328
Deductio. Sine vlla deductione 681
Detestatio sacrorum 102
Dictatores optima lege 242
Diem dicendo eximere 172
Diuinatio, iudicium 395
Donationes per æs & libram 531
Dotis dictio, promissio 519

E.

Edicta vel ordinaria vel extraordinaria 263
Edicta Aproniana 264
Edicta Censoria 263
Eleusinia mysteria 4
Epistolæ principum 287
Euocatio deorum 59
Exceptione repelli 381
Exrogare 428

F.

Familiæ emtor 659
Festuca in vindiciis 358
Fideicommissa tacita 587
Fissum in extis 19
Fœnus 506
Fortuna huiusce diei 48
Formula ICtorum: *de eadem re alio modo* 317
Fratres populi Rom. 222
Fulgurator Iupiter 44

G.

Gratulatio 191

H.

Hereditas pœnæ nomine relicta 579
Honorem habere diis 26
Honor de hereditatibus & legatis 576

I.

Inscriptio in crimen 445
Iouem lapidem iurare 686
Iudicum addictio 351. recusatio ibid.
Iudicium de moribus 423
Ius prædicatorium 499
Iusiurandum iudicum 456
Iusiurandum corporale 686

K.

Kalendarii Actio 513
Καταιβάτης Iupiter 43

L.

Latinæ linguæ necessitas in solennibus actibus 537
Legata pœnæ 630
Leges Censoriæ 263
Leges Militares 333
Leges Mamilianæ venalium vendendorum 468
Lex Mamilia non habuit quinque nomina 134
Lex opere faciundo 492
Lex Regia 144

M.

Mandata principum 313
Mancipi res 488
Mancipationis & nexus differentia 489
Missio honesta 346

N.

Nominibus facta obligatio 511
Noscere causas 322
Noxam dedere 417
Nunciatio augurum 108
Nuptiæ contra mandata principum 312

O.

Obligatio nominum 511
Obsecratio 191

Obtestatio

Obtestatio tibicinis 503
Occupet extremum scabies 722
Οὔριος Iupiter 44
Orationes principum 252
Ostenta 115

P.

Partitionis formula 118
Perscripta auctoritas Senatus 179
Poni ad scribendum 179
Populus Romanus Quiritium recte dicitur 57
Postilio 116
Postulatio pro prodigio 116
Postulationum dies 396
Prædicatorium ius 499
Præscriptio Senatus Consulti 179
Præscriptio Legis 129
Probare opus Censorum est 493
Proxenetæ 513
Prodigia 115
Promulgatio Legis 128
Pronunciare creatos magistratus 125

Q.

Quando te in iure conspicio 359
Quæstiones criminum 208
Quæstiones de seruis 454
Quiritis Iuno 45

R.

Referre ad Senatum pro relationem egredi 156
Regum adpellatio 219
Relationes ad principem 288
Relationem egredi 156
Renunciare magistratum 126
Restitutiones in integrum 326
Romanus populus Quiritium recte dicitur 57

S.

Sacer 131
Sacratæ Leges 132
Sacra priuata pecuniæ adligata 118. quomodo interimantur 119
Sacramentum, propter iudicia, depositum 351
Sanctio Legum 191
Sanctiones pragmaticæ 294
Sandaliatus Iupiter 45
Sardi venales 697
Satisdatio secundum mancipium 489
Sedentes captabant omina 115
Senatusconsultum tacitum 198
Senatusconsultum per relationem discessionemque factum 171
Senatusconsultum ad ærarium delatum 249
Senes ad coemtiones faciendas interimendorum sacrorum causa 117
Senes coemtionales 470
Seruitus oneris ferendi nost est anomala 460
Spectiq augurum 108
Sponsio, de lite, quomodo a sacramento differat 351
Subnotatis pro rescripto 275
Subscriptio in crimen 445
Subscriptio Censoria 257
Subscriptio Epistolæ 718
Summa reipublicæ & summa resp. 157
Supplicationes funerum 194

T.

Tabernaculum capere 109
Tropæa a Romanis posita 335
Tutela cessicia 389

V.

Vades 345
Vadimonium deserere &c. 350
Venus Cœligena & vulgaris 46
Vindices 845
Vindicta in vindiciis 358
Vir Virum legit 328
Vocatio in ius 349
Vota Quinquennalia 91

FINIS.

LIPSIAE,
LITERIS RVMPFFIANIS.
CIƆIƆCCLIV.

ANT 1319318

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google